SANCTI AUGUSTINI OPERUM

TOMUS PRIMUS.

SANCTI AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI OPERUM

TOMVS PRIMVS.

POST LOVANIENSIUM THEOLOGORUM RECENSIONEM castigatus denuo ad manuscriptos codices Gallicanos, Vaticanos, Anglicanos, Belgicos &c. nec non ad editiones antiquiores & castigatiores.

OPERA ET STVDIO MONACHORVM Ordinis S. Benedicti è Congregatione S. Mauri.

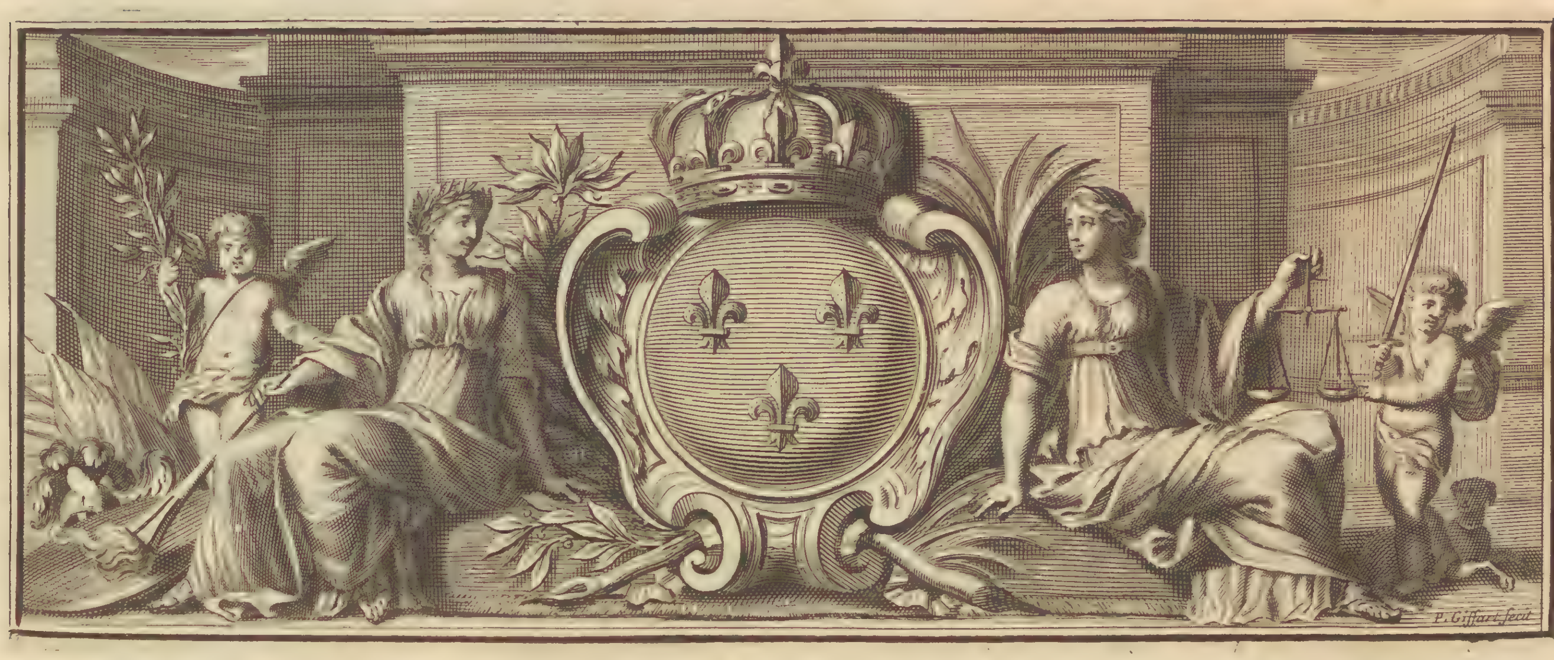

PARISIIS

Excudebat FRANCISCUS MUGUET Regis & illustrissimi Archiepiscopi Parisiensis typographus.

MDCLXXIX.

CVM PRIVILEGIO REGIS.

REGI CHRISTIANISSIMO LUDOVICO MAGNO, VICTORI, TRIUMPHATORI, PACIFICO.

AVGVSTINVM, *Ecclesiæ lumen & oraculum, Caroli Magni quondam delicias*, Rex Christianissime, *novo cultu, novisque typis adornatum tibi sistimus, sub immortalis*

nominis tui præsidio immortalitate altera donandum. Hunc aliquando Basileæ veluti renascentem Germania excepit; Lovanii recognitum, auctumque sovit Belgium; eumdemque genuinæ (quantum in nobis fuit) integritati restitutum nunc tandem exhibemus: adeo ut collatis quasi dexteris & officiis, Belgæ cum Germanis, cum utrisque Galli ad perficiendum munus LUDOVICO MAGNO *dignum conspirasse videantur. Nimirum Victori ac Triumphatori conveniebat tot pacatorum populorum commune hoc monumentum; planeque decebat, ut Augustinum integrum, purum atque tersum, Ecclesiæ Doctorem maximum, perpetuum hæreticorum flagellum, Regum Augustissimo, Maximo, Invictissimo, ac Religiosissimo consecraremus.*

Neque verò de Majestatis tuæ favore, REX AUGUSTISSIME, *dubitare nobis licet, quando quidem amplissimum illud privilegium à teipso nobis concessum, obsignatum & assertum; scripti codices è Regia Bibliotheca te jubente affatim suppeditati; litteræ ad exteros nomine tuo in rem*

nostram missæ; ad hæc Augustini meritum, fama & auctoritas certissimam spem nobis ingerunt, te hujusce editionis fautorem, patronum, ac vindicem fore. Enimverò quis Principis Christianissimi studio & existimatione dignior Augustino, quem Hieronymus, & sui temporis cum eo Catholici, velut antiquæ rursum Fidei conditorem *suspexere? Ipse est Doctorum lumen, antiquiorum Patrum humilitate ac religione discipulus, æqualium doctrinâ facilè princeps, subsequentium dux & magister: quem viventem Africani Patres uti Spiritus-sancti interpretem secuti sunt in condendis sanctioribus Ecclesiæ regulis, veneratus est inter Pontifices maximos Innocentius I, litteris dignati Honorius & Theodosius Imperatores Augusti: cujus mortui doctrinam Concilia, sanctissimi quique Pontifices & Episcopi, Cælestinus Papa cum primis & Gregorius Magnus honorificentissimè prædicarunt.*

Nefas sit hoc loco præterire Christianissimos Francorum Reges, antecessores tuos, MAXIME PRINCEPS, *quorum non impar exstitit in tantum*

virum observantia. Inde est, quòd cùm munus Regia majestate haud indignum exquireret Engelbertus Corbeiensis Abbas, non aliud Ludovico Regi magis acceptum, quàm Augustini de Doctrina Christiana libros existimavit: & Carolus V, cognomento Sapiens, libros de Civitate Dei Gallicè redditos, sibique nuncupatos, singulari dignatione complexus est. Sed illud in primis memorandum, quod sancti Doctoris lectionem non modò Rotberto Regi Adalbero Laudunensis Episcopus commendavit; verùm etiam in deliciis habuit qui unus plurimorum instar esse debet, Carolus verè Magnus. Is enim, teste Eginhardo, delectabatur libris sancti Augustini, præcipuéque his qui de Civitate Dei prætitulati sunt. *Intelligebat quippe sapientissimus Princeps, Imperium cum Sacerdotio, Majestatem cum Religione, cum pace bellum, magnanimitatem cum moderatione, nullo meliùs post litteras sacras auctore conciliari posse, quàm Augustino: cujus lectione atque usu, cùm privatas, tum regias virtutes, religionem, fortitudinem, prudentiam cum aliis*

acquiri,

acquiri, aut certè perfici, ornarique persuasum habebat.

Has dotes, Regibus tantopere expetendas, sed tam raro in unum coëuntes, singulari beneficio Deus in te sic profudit, REGUM MAXIME, *ut non alio quàm ipso duce ac præceptore ad fastigium perveneris earum virtutum, quæ illustre* MAGNI *cognomentum Majestati tuæ compararunt. Aliis Regibus, etiam iis, quos passim præcellentes existimant, satis fuerit eminere in singulis, nimirum esse aut religiosos, aut bellicosos, tranquillitatisve publicæ amatores. In te omnes istæ virtutes cum aliis ita conveniunt, ut te religione, justitiâ, moderatione, sapientiâ, tam bello, quàm pace præstantissimum efficiant. Multi Principum dum nomen suum armis celebrare ambiunt, constituendi regni abjiciunt curam, aliisque committunt: nonnulli unius pacis studiis intenti, rem bellicam insuper habent. Tu inter pacis studia bellicas artes animo agitas, & inter arridentes bellorum eventus pacem meditaris. Sed (quod paucissimis Regibus contingit) cùm sis pace ac bello exercita-*

tus, nulla umquam Regni tui felicitatem interturbavit adversitas: ut omnes ultro agnoscant, te summis virtutibus cumulatum, providentiâ felicem esse, ubique MAGNUM.

Quàm primum regni habenis manum admovit Majestas tua, REX OPTIME, *Religionis caput existimasti, ut teipsum tuosque regeres, & de componendis subditorum moribus, ac disciplina sedulò cogitares. Hinc oppressos ab infensissimis hostibus Christianos submissis auxiliis relevare ac tutari cœpisti; tum ad Ecclesiæ exstinguenda discidia, finesque propagandos intendere animum; abrogatas revocare leges, novas sancire; faciles interpellantibus præbere aditus, jus ore proprio dicere; renovare artes ac scientias; bonis præmia, malis supplicia proponere. Nec instabilia (ut fit) aut quasi momentanea fuerunt edicta legum tuarum, in quibus eadem, quæ in dictis promißisque tuis, constantia viget ac religio. Quantis minarum terroribus olim cautum est in furiosos ac perditißimos homines, qui singulari condicto certamine, mutuam in cædem passim ruebant? Nec tamen grassantem labem com-*

preßit ista legum varietas, quas facilis in reos indulgentia & pudendæ gloriolæ nomen irritas reddebant. Id servatum erat constantiæ tuæ, IUSTISSIME PRINCEPS, *qui ejusmodi gladiatoribus condignissimum supplicium cum æterna infamiæ nota inexorabilis infligi jubes. Sic efficacius quàm olim Trajanus,* quæ mala adimis, prospicis ne possint esse recidiva: *uti* quæ bona præstas, efficis ne caduca sint. *At quàm scitè in judiciis tuis observasti semper illud Augustinianum:* Nihil fiat immaniter, nihil inhumaniter. *Nempe ita rei sentiunt justitiæ tuæ gravitatem, ut severitatem causari non poßint, & in ipsis etiam suppliciis æquitatem clementiamque tuam agnoscant. In his pacis studiis,* REX PRUDENTISSIME, *bella præveniebas animo, tacitusque rem grandem agebas, ut ne alio, quàm te imperatore esset opus, cùm belli necessitas instaret.*

Iam accedimus attoniti ad illa memoranda, in quibus caput illud toti orbi venerandum tot objecisti periculis, tot curis distraxisti animum, tot prodigiis stupentem distinuisti Europam. Et illa solâ

cogitatione assequi, nedum oratione explicare quis sufficiat? Simul ut nata est belli occasio ac materia, tum primùm amicè rem agis, ne ferias; minaris, ut terreas; terres ac mones, ne hostes imparatos invenias. Hinc procedis cum insigni militum delectu: mox decedit Rhenus Majestati tuæ, REX INVICTISSIME, *arces atque urbes munitissimæ præsentiâ famâque tuâ exanimatæ turmatim veniunt in deditionem; ac demum conjurata in te Europa ferè omnis, Virtuti tuæ nonnisi victorias palmasque accumulat. Inter hæc adversantium dolis, machinis, viribusque superatis, dum tibi ad votum succedunt omnia, dum paratæ sunt ad deditionem integræ provinciæ; tanta est moderatio tua, ut ex Augustini sententia, glorioso bello pacem modestam præferas. Confœderatos hostes de conditionibus disceptantes ad concordiam adducis; & qui belli dederas leges, das etiam pacis.*

Quis in mediis tot tantarumque victoriarum tropæis mille triumphos LUDOVICO MAGNO *repensos non existimet? Verùm longè alia est mens tua,* REX UBIQUE VICTOR, *quàm priscorum*

Imperatorum,

Imperatorum, qui postquam hostes armis leviter attigerant, triumphis, triumphorumque impendiis subditos suos fatigabant. Majestatis tuæ iter à bello, immo à victoriis, placidum ac modestum, quasi planè à pace redeuntis: ut de hostium ferocitate ac superbiâ, de ipsa triumphorum pompa, non de patientia subditorum triumphare videaris. Hoc solo advertimus te victorem esse, REX CHRISTIANISSIME, *quòd inter medios bellorum undequaque frementium impetus tranquilli ac securi sumus; & quòd omnium Ecclesiarum festivos concentus, linguas ac voces Sacerdotum provocas ad celebrandum Dei numen, cui victoriarum tuarum gloriam acceptam referri jubes.*

Mirabuntur sine dubio posteri, REX MAXIME, *tantam felicitatem cum ea moderatione conjunctam, ut nulla umquam cujusquam incondita locutio aut actio impatientis animi motum à te excusserit. Mirabuntur profectò, & tantæ prosperitatis rationes à nobis exigent. At, si Ausonio credimus,* rationem felicitatis nemo reddit. *Immo verò facile est reddere, si non de alio-*

rum Principum, certè de tua, FORTUNATISSIME PRINCEPS, *felicitate, quam non incerti casus rerumque eventus, non cæca fortuna regit; sed certissima & inconcussa ratio. Si religionem tuam consulimus, hanc felicitatem totam refundes in singularem Dei providentiam, è cujus nutu pendent Imperia, Imperantiumque conditio. Si Augustinum, eam tribuet etiam Iustitiæ tuæ: quippè qui Christianos Imperatores hoc nomine felices dicit,* si justè imperant, si suam potestatem ad Dei cultum maximè dilatandum Majestati ejus famulam faciunt. *Denique si nos ipsos interrogamus, hanc felicitatem insuper adscribemus incomparabili genio cælitus tibi concesso: cujus ea vis est ac magnitudo, ut dubiorum eventuum causas dirigas ad destinatum finem, ipsosque eventus præoccupes, & incursuris obicibus aditum præcludas. Hæc est vis, quâ res pæne infinitas, longè dissimiles ac intricatas, sine molestia, quasi otiosus, animo complecteris. Hac merita discernis præstantium virorum, quos publicis rebus tanto cum delectu præficis*

Hac ades etiam locis omnibus, & factis omnium. Tu ſimul omnia perfundis; ut SOL, non parte aliqua, ſed ſtatim totus, nec uni aut alteri, ſed omnibus in commune profertur. *Inde procedunt rectiſsima de rebus omnibus animi tui judicia, illa oris majeſtas, graves illæ ſententiæ, dicta illa numquam non ad rectæ rationis limam ex tempore prolata, qualia vix aſſequatur ſapientum meditata oratio.*

Verùm illud cumulum addit felicitati tuæ ac noſtræ, REX AUGUSTISSIME, *quòd Natum inſtituas ſimilem tui. Quòd talem genueris, naturæ eſt : quòd ſimilem tui efficias, ſapientiæ tuæ. Nam Sereniſſimum* DELPHINUM *non tantùm aſſiduis ſelectiſſimorum Virorum præceptis, ſed maximè paternis monitis exempliſque ad bene regnandum informas; & reviviſcentibus in te uno omnium Heroum præclarè factis palam demonſtras, nihil magis glorioſum contingere poſſe* LUDOVICI MAGNI *Filio, quàm Parenti morem gerere, & quàm proximè accedere imitando.*

Poſtremo Imperii tui felicitati, REX PACIFICE,

adſcribimus, quòd ſancti Auguſtini operibus emendandis, reſtituendis, illuſtrandis incumbere nobis licet. Quietis hæc per te mediis in bellis partæ otia ac negotia ſunt. Neque enim inter armorum ſtrepitus operoſa hæc ſtudia terere vacaret, aut verò refloreſcerent artes omnes, niſi ſub tuo principatu eſſe tutis liceret. Nunc autem quid non Auguſtino, quid non bonis litteris, quid non omnibus de communi pace ſperandum? Nobis unum ſupereſt ſimplexque votum, nimirum ut Deus Opt. Max. continuis rerum ſecundarum ſucceſsibus, quos beata demum claudat immortalitas, Majeſtatem tuam diutiſsime fortunare pergat. Interim tua bonitate confiſi, Regiæ tutelæ præſidium, quod jam inde ab initio regni tui toties experti ſumus, in poſterum etiam nobis impendi obnixè poſtulamus, REX CLEMENTISSIME, *quidquid perinde habuerimus, quidquid ipſi fuerimus, tuum id omne reputaturi.*

SACRÆ MAJESTATI TUÆ

Pariſiis è Monaſterio S. Germani à Pratis,
Kal. Ianuarii, an. 1679.

Devotiſſimi ac fideliſſimi Clientes
& Subditi, Monachi Benedictini
Cong. S. Mauri.

IN PRIMUM TOMUM

PRÆFATIO.

DE hujuſce Tomi editione, Erudite Lector, non eſt à nobis inſtituenda longa præfatio. Complectitur hæc pars eadem omnino Auguſtini opuſcula, quæ apud Eraſmum & Lovanienſes continebantur. Illud tantùm intereſt diſcriminis, quòd in Appendicem rejecimus nonnulla, quæ pro genuinis Auguſtini lucubrationibus habuerant viri eruditi: & quòd quædam S. Doctoris opera loco tantiſper movimus, ut ſeriem ordinemque temporis, quo unumquodque opus ab Auctore prodiit, quoad ejus fieri potuit, ſervaremus. Et quidem opportunè in hoc tomo diſpoſita ſunt ea, quæ Auguſtinus juvenis ac nondum Preſbyter ſcripſit, ita tamen ut primum locum obtinerent libri Retractationum, quos edidit ſenex, quaſi præviam introductionem ad alios libros. Retractationes porro Confeſſionum libri, quos Epiſcopus vulgavit, non immeritò conſequuntur: quia ſicut in ſcriptis ſuis ſi quid obſcurum, ſi quid dubium, ſi quid veritati non ſatis conſonum irrepſerat, retractando explanavit, enodavit, emendavitque; ita in Confeſſionum libris ſi quid in moribus ac vita ſua à veræ quàm tradit pietatis tramite aberraverat, piaculari confeſſione expiavit. Sicque in libris Retractationum ſincerum ac minimè fucatum veritatis amorem cum ſingulari modeſtia inſpirat, in Confeſſionibus veram pietatem & diſciplinam: quibus dotibus inſtructum eſſe oportet eum, qui ad ejus doctrinam contendit ex animo.

Illis non ſine uberi fructu, multoque voluptatis ſenſu decurſis, ſuccedebant apud Eraſmum & Lovanienſes opuſcula quædam, nimirum *de Grammatica, Categoriæ, Principia Dialectica, & Principia Rhetoricæ*; in quibus eruditionem, ingenium ſollertiamque Auguſtini deſiderabant cordati Lectores, qui ab ipſo limine à perlegendis Tomi primi operibus referebant pedem, quaſi ejuſdem farinæ alia ſubſequerentur. At hujuſmodi quiſquilias propiùs inſpicientes, cùm certis argumentis deprehendiſſemus non pertinere ad Auguſtinum, inde eas in ſpuriorum ſcriptorum claſſem amandav mus; ut poſt Retractationum Confeſſionumque lectionem ſtudioſos nihil remoretur à lectione librorum, quos Auguſtinus recèns converſus elucubravit.

Neque verò propterea ſtrictim, ut pluribus in mentem venire ſolet, prætereunda, aut quaſi è limine ſalutanda ſunt nobilis ingenij prima monumenta, quaſi nihil reconditæ doctrinæ contineant, quæ à catechumeno neophytoque, ſtilo perpolito in dialogorum formam perfecta ſunt. Certè enim quæſtiones illic perquam difficiles, in quibus olim maxima quæque ingenia deſudarunt, defeceruntque, diſcutit ipſe gnaviter, ac ſagaciſſimè reſolvit. Quàm graviſſimis rationum momentis de veritatis perceptione contra Academicos, tum de Beata vita, de Ordine rerum, de Animæ quantitate & immortalitate, deque aliis magni momenti rebus inter diſputandum occurrentibus agat, quis non admiretur? Deinde in quinque poſtremis Tomi ejuſdem opuſculis, quæ adverſus Manichæos dictavit, quàm variis & multiplicibus eorum hæreſim, quàm validis, ac invictis argumentis labefactat & evertit? quæ nimirum opuſcula ita mirari ſe atque ſuſpicere dicebat S. Paulinus, *ut dictata divinitus verba crederet.* Denique dum tirocinij ſui partes implet, atque animum nuper ab hæreſi converſum catholicæ fidei penitus ſubigit, nihil omnino prætermittit, quo alios liberet à pernicioſis illis erroribus, in quos infeliciter incurrerat. Et ſive de Philoſophis, ſive de Manichæis pœnas repetit, contra eorundem errores communit Lectoris animum, veræque fidei ac religionis Chriſtianæ fundamenta menti altiùs infigit. Quid quod ab ineunte vitæ melioris propoſito ita comparatus fuit vir ſanctus, ut artes ipſas liberales non jejuno illo vulgarium auctorum modo tractaret, ſed animo planè chriſtiano, quatenus Lectorum animos ad Conditoris amorem perduceret. Ita enim mentem hac de re ſuam aperit in lib. 1. Retract. c. 6. Unde quinque de Muſica abſolutis libris adjecit ſextum, qui totius argumenti ſummam ad Deum traducit, erigitque.

Epiſt. nunc 24. n. 2.

Jam verò qui Auguſtinianæ doctrinæ animum aſſuefacere, ejuſque præceptis & inſtitutis penitus imbuere voluerit, per eoſdem neceſſe eſt ut proficiat gradus, & ad abſolutam illius perfectionem pedetentim aſſurgat. Non pigeat eamdem incedere viam, quam tenuit Auguſtinus, vir tantus. Eò invitat aut argumenti dignitas, aut modus tractandi res, ubique ſummo & planè chriſtiano homine dignus: ubique quid diſcas, aut quomodo diſcas invenies. Sanè in his de quibus agimus libris graves paſſim occurrunt ſententiæ, ſtudioſis inſtituendis perutiles, quarum vel una cuivis fuerit pro integri libri compendio. Accedit quod in iis, quæ juvenes ſcribimus, pinguior incedat oratio, ac plenior eloquentiæ ſucco; pluſque habeat vivacioris ingenij, quàm ea quæ torpente jam ætate meditamur. Id experimento conſtat in primis hiſce libris, quos Rhetoricæ præceptis perfectè imbutus elimavit Auguſtinus ante paulóque poſt baptiſmum ſuum. Habent ergo plurimùm momenti hæc opera, ſive ingenium & eloquentiam, ſive doctrinam ac pietatem ſpectes. Quod de omnibus dicimus, id de eo quod de Libero arbitrio inſcripſit Auguſtinus, expertus eſt Odo, poſtea epiſcopus Cameracenſis, qui dum fortè fortunâ à quodam Clerico hunc librum coëmiſſet, in ſcrinij angulum projecit, utpote qui adhuc *mundanæ ſapientiæ deditus*, *magis delectabatur lectione Platonis, quàm Auguſtini.* Cùm verò poſt duos ferme menſes Boëtium de conſolatione Philoſophiæ diſcipulis prælegens, ad quartum librum, in quo de libero arbitrio diſſerit, perveniſſet; recordatus emti libri, *vocato miniſtro ſuo juſſit eum ſibi deferri.* Lectis duabus tribuſve paginis, convocatis ſcholaribus ſuis, *Verè*, inquit, *hactenus ignoravi Auguſtinum tantæ tamque delectabilis fuiſſe facundiæ.* Perlegendo tertium librum, in virum alterum mutatus, ſcholas paulatim deſerit, eccleſiam frequen-

tat, ac demum sæculo nuntium remittit. Hæc ex Herimanno Tornacensi monacho discimus. Idem expertus fuerat Paulinus jam à nobis laudatus, qui easdem Augustini contra Manichæorum hæresim scriptiones primas *, *& de scholasticis facultatibus affluentes, & de cælestibus favis dulces, ut animæ suæ medicas, & altrices* avidissimè lectitare solebat. *Hos igitur libros*, inquit, *lectioni habeo, in his me oblecto, de his cibum capio, non illum qui perit, sed qui operatur vitæ æternæ substantiam.* Tum in Augustini laudem exclamat: *O verè sal terræ, quo præcordia nostra, ne possint sæculi vanescere errore, condiuntur* &c.

Herim. in Narrat. Restaurationis Abb. S. Mart. Tornac n. 4. Spicileg. tom. 12.

* *Paul. Epist. nunc 25. n. 1.*

Ceterùm quantum operæ in emendando hocce tomo posuerimus, nihil interest explicare per partes. Admonitiones in opusculorum fronte præfiximus, atque argumentum cujusque libri adscripsimus initio. Capitulationum lemmata sæpius inconcinna mutavimus passim, earumdemque numericas notas marginibus affixas, ne receptis citationibus confusio gigneretur, retinuimus, mutatis tamen interdum & multiplicatis sectionibus, quas in numeros etiam distinguere visum est, ut facilior esset Augustini lectio. Notulas in margine inferiori apposuimus, ubi insigniorum correctionum rationem reddidimus. Comparavimus rerum Scripturæque Indicem in hujus Tomi opuscula, studiosis nonnihil utilitatis, uti speramus, allaturum. Alia præstitimus demum, quæ in Præfatione generali abundè explicantur.

CONTENTA IN TOMO PRIMO.

Retractationum libri II. Pag. 1
Confessionum libri XIII. 69
Contra Academicos libri III. 249
De Beata vita liber I. 297
De Ordine libri II. 315
Soliloquiorum libri II. 355
De Immortalitate animæ liber I. 387
De Quantitate animæ liber I. 401
De Musica libri VI. 443
De Magistro liber I. 541
De Libero arbitrio libri III. 569
De Genesi contra Manichæos libri II. 645
De Moribus Ecclesiæ Catholicæ & de Moribus Manichæorum libri II. 687
De vera Religione liber I. 747
Regula ad servos Dei. 789

CONTENTA IN APPENDICE TOMI PRIMI.

De Grammatica liber. 1
Principia Dialecticæ. 15
Categoriæ decem. 21
Principia Rhetorices. 33
Regulæ clericis traditæ Fragmentum. 39
Regula secunda. 39
De vita Eremitica, ad sororem. 41

PRIVILEGE

PRIVILEGE DU ROY.

LOUIS par la grace de Dieu Roy de France & de Navarre à nos amez & feaux les Gens tenans nos Cours de Parlement, Maistres des Requestes ordinaires de nostre Hostel, grand Conseil, Baillifs, Seneschaux, Prevosts ou leurs Lieutenans, & à tous nos autres Iusticiers & Officiers qu'il appartiendra, Salut. Nostre cher & bien amé le Superieur general de la Congregation de saint Maur, Ordre de saint Benoist, nous a fait tres-humblement remonstrer que saint Augustin estant consideré depuis plus de douze siecles entre les Peres de l'Eglise comme le soleil entre les planetes, & sa doctrine suivie tant par les Conciles, que par ceux qui ont depuis escrit, soit pour combattre les heresies, restablir la discipline ecclesiastique, ou pour conserver la pureté des mœurs, plusieurs grands personnages ont porté leurs soins pour purger les œuvres de ce saint Docteur des fautes que la negligence de ceux qui les ont transcrites ou imprimées, y ont fait glisser, & entre tous, les Religieux Benedictins ont esté les plus attachez à en faire exactement les corrections, parce qu'il n'y a point de monastere de leur ordre où il ne se trouve des ouvrages de ce saint, si ce n'est en ceux qui ont esté entierement pillez & ruinez. Ce qui a servy de motif..... aux Superieurs & Religieux de ladite Congregation de saint Maur pour entreprendre une nouvelle edition des œuvres de saint Augustin..... De sorte que ladite correction estant beaucoup avancée, lesdits Religieux se sont enfin resolus de la continuer pour le bien de l'Eglise & l'honneur de la France. Mais craignant que d'autres n'entreprennent de reimprimer lesdites œuvres de saint Augustin sur les anciennes copies, comme ils en sont menacez, ce qui rendroit aprés de grands frais leurs peines inutiles: dautant qu'encore que l'edition pretenduë faite sur lesdits manuscrits doive estre la plus ample & la plus parfaite qui aye paru jusques à present, neanmoins on pourroit rechercher celle qui se debiteroit à meilleur compte; ledit Superieur nous auroit tres-humblement supplié luy vouloir accorder nos lettres de privilege à ce necessaires. A ces Causes, le desirant favorablement traiter, Nous luy avons permis & permettons par ces presentes de faire imprimer par tout nostre Royaume, pays, terres, & seigneuries de nostre obeissance, en telle marge, tels caracteres & forme de volumes qu'il jugera à propos, lesdites œuvres de saint Augustin, par tels Imprimeurs ou Libraires qu'il aura choisis, & ce durant le temps & espace de cinquante ans, à compter du jour qu'elles seront achevées d'imprimer pour la premiere fois en vertu des presentes; faisant tres-expresses inhibitions & defenses à toutes personnes, de quelque qualité & condition qu'elles soient, autres que celles qu'il aura choisies, de faire imprimer, vendre & debiter en aucun endroit de ce Royaume lesdites œuvres, sous quelque pretexte que ce soit, d'en apporter ou garder aucun exemplaire de ceux qui pourroient avoir esté contrefaits aux pays estrangers, & mesme de reimprimer lesdites œuvres sur les anciennes copies, nonobstant le reglement du 27. Fevrier 1665. à ce contraire, auquel nous avons derogé pour ce regard; Et ce à peine de dix mil livres d'amende payable sans deport par chacun des contrevenans, applicable un tiers à l'Hostel Dieu de nostre bonne ville de Paris, un tiers audit exposant, & un tiers au denonciateur, confiscation des exemplaires, de tous despens, dommages & interests, mesmes aux peines portées par l'Arrest du Parlement du 26. Fevrier 1671. donné sur les conclusions de nostre Procureur General, & publié en la chambre de la Communauté des Libraires & Imprimeurs; à condition aussi qu'il en sera mis deux exemplaires en nostre Bibliotheque publique avant qu'en exposer aucuns en vente, à peine de nullité des presentes, du contenu desquelles Nous vous mandons que vous fassiez jouyr pleinement & paisiblement ledit Superieur General exposant, & tous ceux qui auront droit de luy, sans permettre qu'il leur soit fait aucun trouble ny empeschement. Voulons qu'en mettant au commencement ou à la fin desdites œuvres copie ou extrait des presentes, elles soient tenues pour bien & deuëment signifiées, & que foy soit ajoutée aux copies d'icelles collationnées par l'un de nos amez & feaux Conseillers & Secretaires comme à l'original. Mandons au premier Huissier ou Sergent sur ce requis de faire pour l'execution des presentes tous actes necessaires, sans demander aucune autre permission. Car tel est nostre plaisir. Nonobstant oppositions ou appellations quelconques, & sans prejudice d'icelles, dont, si aucunes interviennent, Nous nous reservons la connoissance & à nostre Conseil, l'interdisant à toutes nos Cours & Juges. nonobstant aussi clameur de Haro, chartre Normande, & autres lettres à ce contraires. Donné à saint Germain en Laye le vingt-deuxiéme jour de Fevrier l'an de grace mil six cens soixante-douze, & de nostre regne le vingt-neuviéme. *Signé* Par le Roy en son Conseil, BERAUD. Et seellé du grand seau de cire jaune.

Et ledit Superieur General de la Congregation de saint Maur de l'ordre de saint Benoist a cedé & transporté au sieur François Muguet Marchand Libraire Imprimeur ordinaire du Roy & de M. l'Archevesque de Paris le present Privilege, pour en jouyr ou faire jouyr pendant le temps porté par iceluy, suivant les conditions & accord faits avec luy ce sixiéme de Mars mil six cens soixante dix-sept.

Signé Fr. VINCENT MARSOLLE.

Registré sur le livre de la Communauté des Libraires & Imprimeurs de Paris le treize Mars mil six cens soixante dix-sept, suivant l'Arrest du Parlement des 8. Avril 1653. & celuy du Conseil Privé du Roy du 27. Fevrier 1665.

Extrait des Registres du Conseil d'Estat.

SUR la requeste presentée au Roy estant en son Conseil par François Muguet son Libraire & Imprimeur ordinaire, contenant que par Lettres patentes données à saint Germain le vingt-deuxiéme jour de Fevrier mil six cens soixante-douze, sur ce qu'il auroit esté exposé à sa Majesté que les Religieux Benedictins de la Congregation de saint Maur auroient pris un tres-grand soin de corriger les Ouvrages de saint Augustin sur plus de douze cens anciens Manuscrits, & qu'ils desireroient en donner au public une nouvelle Edition bien correcte, s'il plaisoit à sa Majesté de leur accorder ses Lettres de Privilege à ce necessaires, Elle auroit permis au Pere General de ladite Congregation de faire imprimer lesdites Oeuvres de saint Augustin par tels Imprimeurs & Libraires qu'il luy plairoit choisir, avec défenses à tous autres de les reimprimer sur les anciennes copies, nonobstant le Reglement du vingt-septiéme Fevrier mil six cens soixante-cinq à ce contraire, auquel sa Majesté a dérogé pour ce regard. Et depuis ledit General ayant cedé ledit Privilege audit Muguet pour en joüir suivant sa forme & teneur pendant le temps porté par iceluy, comme l'entreprise est d'une grande dépense, sa Majesté par ses Lettres patentes données au Camp devant Cambray le vingt-deuxiéme jour de Mars mil six cens soixante-dix-sept, y ayant égard, & pour luy donner le moyen de fournir plus facilement à cette dépense, l'auroit gratifié de la continuation des Privileges à luy cy-devant accordez, ou cedez pour l'impression de plusieurs Livres mentionnez dans lesdites Lettres patentes dudit jour vingt-deuxiéme Mars mil six cens soixante-dix-sept, pour en joüir par ledit Muguet, ses hoirs, & ayans cause, pendant le temps & espace de cinquante années à compter du jour que chacun desdits Privileges qui luy ont esté accordez ou cedez seront expirez, avec défenses à tous autres de les reimprimer sur les anciennes copies, nonobstant ledit Reglement du vingt-septiéme jour de Fevrier mil six cens soixante-cinq, auquel sa Majesté a pareillement dérogé pour ce regard. Au prejudice desquelles Lettres, Privileges & dérogatoires dudit Reglement les Imprimeurs de Lyon ont fait assigner ledit Muguet au Conseil de sa Majesté pour voir casser lesdits Privileges comme contraires audit Reglement, voulant par là le frustrer des graces que sa Majesté luy a faites en consideration des bons Livres qui sont partis de son Imprimerie & de la particuliere application qu'il donne aux choses qui sont de sa profession & pour luy donner, comme dit est, le moyen de fournir plus facilement à la grande dépense qu'il luy convient de faire pour l'impression desdits Ouvrages de saint Augustin. A CES CAUSES, requeroit qu'il pleut à sa Majesté faire défenses ausdits Imprimeurs de Lyon & à tous autres de le troubler dans la joüissance des graces qu'il a pleu à sa Majesté de luy faire, & en consequence leur prohiber la reimpression sur les anciennes copies desdits Ouvrages de saint Augustin, & des autres mentionnez audit Privilege de continuation, sur telle peine qu'il plairoit à sa Majesté ordonner. Veu ladite Requeste signée du Suppliant, & tout consideré.

LE ROY ESTANT EN SON CONSEIL, a ordonné & ordonne que lesdites Lettres patentes des vingt-deuxiéme Fevrier mil six cens soixante-douze, & vingt-deuxiéme Mars mil six cens soixante-dix-sept sortiront leur plein & entier effet. Fait sa Majesté défenses ausdits Imprimeurs de Lyon & à tous autres d'y troubler ledit Muguet, à peine de dix mille livres d'amende, & de tous dépens, dommages & interests. Et sera le present Arrest executé nonobstant oppositions ou appellations quelconques, dont si aucunes interviennent, sa Majesté s'est reservé la connoissance & à son Conseil, & icelle défenduë à toutes ses Cours & Juges. Fait au Conseil d'Estat du Roy, sa Majesté y estant, tenu à Versailles le vingt-uniéme jour du mois de Novembre mil six cens soixante-dix-huit. Signé, COLBERT. *Et scellé.* Collationné.

Registré sur le Livre de la Communauté des Libraires & Imprimeurs de Paris, le douziéme Decembre mil six cens soixante-dix-huit. Signé, COUTEROT, Syndic.

ERRATA IN TEXTV.

PAg. 31. *linea* 27. arbitrior, *lege* arbitror.
35. l. 48. non opera fides, *leg.* non opera, sed fides.
49. l. 3. pugnanvium, *leg.* purgantium.
79. l. *penult.* longaminis, *leg.* longanimis.
146. l. 15. spirabat populusque etiam, *leg. cum Anglic. MSS.* inspirabat populo jam.
157. l. 14. nolebas, *leg.* volebas.
228. l. 49. Fiot lux, *leg.* Fiat.
323. l. 52. apperuit, *leg.* aperuit.
361. l. 62. detrahentur, *leg.* detrahetur.
376. l. 46. abumbrati, *leg.* adumbrati.
437. l. 54. crearem, *leg.* creatorem.
448. l. 1. *ante dictionem*, Utrique, *pone* D.
562. l. 55. suparari, *leg.* superari.
576. l. 53. *initio cap. deest*, A.
584. l. 25. gnere, *leg.* genere.
617. l. 62. quod sic, *leg.* quod si.
689. l. 30. optortet, *leg.* oportet.
Consule Syllabum pag. 795.

ERRATA IN NOTIS.

Pag. 75. *Not. d.* lib. 6. c. 16. *leg.* lib. 6. c. 11.
437. *Not. a.* incommmutabilem, *leg.* incommutabilem.
633. *Not. c.* etiam erit, *leg.* erat.

Errata in Marg.

Pag. 380. librum de offic. *leg.* libros.
457. caput XII. *leg.* caput XIII.
692. suma fidei, *leg.* summa.
468. pedes sex syllabarum, *leg.* pedes sex temporum.

Praterea monendus est Lector, Epistolas Augustini hoc in Tomo passim citari ex ordine antehac vulgato.

ADMONITIO

DE DUOBUS SEQUENTIBUS LIBRIS.

Q*VID caussæ sanctum Augustinum ad retractandas castigandasque lucubrationes suas impulerit, aperit ejus Præfatio in sequentes libros. Id negotij aggressus est sub ultimam vitæ suæ periodum; certè non multo ante annum Christi* 427. *cùm in* 4. *de Doctrina Christiana libro, quem in Retractationibus testatur à se, dum huic rei incumbit, conscriptum esse, annos numeret* ferme octo vel ampliùs *à sua apud Cæsareenses peregrinatione, unde ipsum labente anno* 418. *rediisse liquet. Cùm autem scriptiones suas omnes, nempe Libros, Epistolas, Sermones, seu quos dictaverat, seu quos dixerat, ad examen revocare animo destinasset, à Libris suis rem adorsus est: jamque omnes hactenus editos expenderat, cùm epistolam secundam scripsit ad Quodvultdeum, anno fortè* CCCCXXVIII. *quo tempore Prosper & Hilarius in Galliis nondum rescierant editum quidquam hujusce operis, uti ex Hilarij Epistola intelligitur, cujus tamen libros duos antequam eorum litteras recepisset, absolutos fuisse rescribit Augustinus in lib. de Prædestin. SS. c.* 3. *Quod itaque dicit Possidius, c.* 28. Ante proximum diem obitûs sui, à se dictatos & editos recensuit libros; *id rigidè ex litterarum apicibus non interpretandum est: præsertim cùm eodem ipse loco volumina hac de re duo ante Vandalorum in Africam irruptionem peracta referat.* Epist. nunc 224. Epist. nunc 226.

Epistolis etiam exigendis operam dabat Augustinus, jamque bene multas sedulus relegerat, tametsi nullam in eas animadversionem in scripta redegerat; cùm ecce Juliani Pelagiani posteriores octo libros prodiisse audit, eósque adhortante Alypio refellere aggreditur; atque interim cœptum opus remissiùs agit, quod demum morte præoccupatus absolvere non valuit.

Porrò S. Doctor libros suos, ex temporum plerumque ordine recensitos, duas coëgit in classes, ut quos à conversionis suæ die scripserat nondum Episcopus, horum retractationem codex unus complecteretur; alter ceterorum. Quorum omnium titulos, tempora, argumenta & occasiones hîc persequitur, ac postremò singulorum initia diligenter notat. Huic operi Possidius titulum tribuit, de Recensione Librorum. *Omnes tamen libri editi ac scripti* Retractationum libros *appellant, uno fortè excepto vetustissimo MS. codice Corbeiensi, qui mutato vocabulo in fine libri primi sic habet:* Explicit liber primus Recognitionum. *Apud ipsum Augustinum tum in epistola ad Quodvultdeum, libroque de* Prædest. *SS. c.* 3. *&* 4. *tum in brevi qui hisce libris subnectitur epilogo, nomen* Retractationis, *seu* Retractationum *opus istud obtinet. Atque hoc perquam opportunum, quo intelligas non modò errata reprehendi, verùm etiam defendi rectè dicta; & quos imperiti locos sollicitabant, tractatione iterata firmari.* Retractabam, *ait in laudatâ epistolâ ad Quodvultdeum*, opuscula mea: & si quid in eis me offenderet, vel alios offendere posset; partim REPREHENDENDO, partim DEFENDENDO, quod legi deberet & posset, operabar. *Denique opus illud celebrarunt eo nomine Veteres, Prosper ad Exc. Genuensium; Cassiodorus Senator de Institutione div. Script. cap.* 16. *Beda præfat in lib. Retract. in Act. &c.*

OPUSCULA IN RETRACTATIONUM LIBRIS RECOGNITA.

IN LIBRO PRIMO.

Quæ Augustinus scripsit nondum Episcopus.

I. CONTRA Academicos. Libri III.
II. De Beata vita. Liber I.
III. De Ordine. Lib. II.
IV. Soliloquiorum. Lib. II.
V. De immortalitate Animæ. Lib. I.
VI. Disciplinarum libri.
VII. De Moribus Ecclesiæ Catholicæ & de Moribus Manichæorum. Lib. II.
VIII. De animæ quantitate. Lib. I.
IX. De libero arbitrio. Lib. III.
X. De Genesi adversùs Manichæos. Lib. II.
XI. De Musica. Lib. VI.
XII. De Magistro. Lib. I.
XIII. De vera Religione. Lib. I.
XIV. De utilitate credendi ad Honoratum. Lib. I.
XV. Contra Manichæos de duabus Animabus. Lib. I.
XVI. Acta contra Fortunatum Manichæum. Lib. I.
XVII. De Fide & Symbolo. Lib. I.
XVIII. De Genesi ad litteram imperfectus. Lib. I.
XIX. De Sermone Domini in monte. Lib. II.
XX. Psalmus contra partem Donati.
XXI. Contra epistolam Donati hæretici. Lib. I.
XXII. Contra Adimantum Manichæi discipulum. Lib. I.
XXIII. Expositio quarumdam propositionum ex Epistola Apostoli ad Romanos.
XXIV. Expositio Epistolæ ad Galatas. Lib. I.
XXV. Epistolæ ad Roman. inchoata expositio. Lib. I.
XXVI. De diversis quæstionibus octoginta tribus. Lib. I.
XXVII. De Mendacio. Lib. I.

IN LIBRO SECUNDO.

Quæ Augustinus jam Episcopus scripsit.

I. AD Simplicianum. Lib. II.
II. Contra epistolam Manichæi, quam vocant fundamenti. Lib. I.
III. De Agone Christiano. Lib. I.
IV. De doctrina Christiana. Lib. IV.
V. Contra partem Donati. Lib. II.
VI. Confessionum. Lib. XIII.
VII. Contra Faustum Manichæum. Lib. XXXIII.
VIII. Contra Felicem Manichæum. Lib. II.
IX. De Natura boni. Lib. I.
X. Contra Secundinum Manichæum. Lib. I.
XI. Contra Hilarum. Lib. I.
XII. Quæstiones Evangeliorum. Lib. II.
XIII. Annotationes in Job. Lib. I.
XIV. De Catechizandis rudibus. Lib. I.
XV. De Trinitate. Lib. XV.
XVI. De consensu Evangelistarum. Lib. IV.
XVII. Contra epistolam Parmeniani. Lib. III.
XVIII. De baptismo. Lib. VII.
XIX. Contra quod attulit Centurius à Donatistis. Lib. I.
XX. Ad inquisitiones Januarij. Lib. II.
XXI. De opere Monachorum. Lib. I.
XXII. De bono Conjugali. Lib. I.
XXIII. De sancta Virginitate. Lib. I.
XXIV. De Genesi ad litteram. Lib. XII.
XXV. Contra litteras Petiliani. Lib. III.
XXVI. Adversùs Cresconium Grammaticum partis Donati. Lib. IV.
XXVII. Probationum & testimoniorum contra Donatistas. Lib. I.
XXVIII. Contra Donatistam nescio quem. Lib. I.
XXIX. Admonitio Donatistarum de Maximianistis. Lib. I.
XXX. De divinatione dæmonum. Lib. I.
XXXI. Quæstiones expositæ contra paganos numero sex.
XXXII. Expositio epistolæ Jacobi ad duodecim Tribus.
XXXIII. De peccatorum meritis & remissione, & de Baptismo parvulorum ad Marcellinum. Lib. III.
XXXIV. De unico Baptismo contra Petilianum ad Constantinum. Lib. I.
XXXV. De Maximianistis contra Donatistas. Lib. I.
XXXVI. De gratia Testamenti novi ad Honoratum. Lib. I.
XXXVII. De Spiritu & Littera ad Marcellinum. Lib. I.
XXXVIII. De Fide & Operibus. Lib. I.
XXXIX. Breviculus collationis cum Donatistis. Lib. III.
XL. Post collationem contra Donatistas. Lib. I.
XLI. De videndo Deo. Lib. I.
XLII. De Natura & Gratia. Lib. I.
XLIII. De civitate Dei. Lib. XXII.
XLIV. Ad Orosium contra Priscillianistas & Origenistas. Lib. I.
XLV. Ad Hieronymum Presbyterum, Lib. II. Unus de origine animæ & alius de sententia Jacobi.
XLVI. Ad Emeritum Donatistarum episcopum post collationem. Lib. I.
XLVII. De Gestis Pelagij. Lib. I.
XLVIII. De correctione Donatistarum. Lib. I.
XLIX. De præsentia Dei, ad Dardanum. Lib. I.
L. Contra Pelagium & Celestium de gratia Christi & de peccato Originali, ad Albinam, Pinianum & Melaniam. Lib. II.
LI. Gesta cum Emerito Donatista. Lib. I.
LII. Contra sermonem Arianorum. Lib. I.
LIII. De Nuptiis & concupiscentia, ad Valerium Comitem. Lib. II.
LIV. Locutionum. Lib. VII.
LV. Quæstionum. Lib. VII.
LVI. De Anima & ejus origine. Lib. IV.
LVII. Ad Pollentium de adulterinis Conjugiis. Lib. II.
LVIII. Contra adversarium Legis & Prophetarum. Lib. II.
LIX. Contra Gaudentium Donatistarum episcopum. Lib. II.
LX. Contra mendacium. Lib. I.
LXI. Contra duas epistolas Pelagianorum. Lib. IV.
LXII. Contra Julianum. Lib. VI.
LXIII. Ad Laurentium de Fide, Spe, & Caritate. Lib. I.
LXIV. De Cura pro mortuis gerenda, ad Paulinum episcopum. Lib. I.
LXV. De octo Dulcitij quæstionibus. Lib. I.
LXVI. Ad Valentinum & cum illo monachos, de Gratia & Libero arbitrio. Lib. I.
LXVII. Ad quos supra, de Correptione & Gratia. Lib. I.

SANCTI

SANCTI AURELII
AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
RETRACTATIONUM LIBRI DUO*.

* Scripta ann. 426. & 427.

PROLOGUS.

a IAMDIU est [a] ut facere cogito atque dispono, quod nunc adjuvante Domino aggredior, quia differendum esse non arbitror, ut opuscula mea, sive in Libris, sive in Epistolis, sive in Tractatibus, cum quadam judiciaria severitate recenseam, & quod me offendit, velut censorio stilo denotem. Neque enim quisquam, nisi imprudens, ideo quia mea errata reprehendo, me reprehendere audebit. Sed si dicit, non ea debuisse à me dici, quæ postea mihi etiam displicerent: verum dicit, & mecum facit. Eorum quippe reprehensor est, quorum & ego sum. Neque enim ea reprehendere deberem, si dicere debuissem. [b] b

Quare consilium ceperit recensendi scripta sua.

2. Sed ut volet quisque accipiat hoc quod facio; me tamen apostolicam illam sententiam & in hac re oportuit intueri, ubi ait: *Si nosipsos judicaremus, à Domino non judicaremur.* (1. Cor. 11. 31.) Illud etiam quod scriptum est, *Ex multiloquio non effugies peccatum*, (*Pro. 10. 19.) terret me plurimùm; non quia multa scripsi, vel quia multa etiam, quæ dictata non sunt, tamen à me dicta conscripta sunt; (absit enim ut multiloquium deputem, quando necessaria dicuntur, quantalibet sermonum multitudine ac prolixitate dicantur:) sed istam sententiam scripturæ sanctæ A propterea timeo, quia de tam multis disputationibus meis sine dubio multa colligi possunt, quæ si non falsa, at certè videantur, sive etiam convincantur non necessaria. Quem verò Christus fidelium suorum non terruit, ubi ait: *Omne verbum otiosum quodcumque dixerit homo, reddet pro eo rationem in die judicij?* (Matth. 12. 36.) Unde & ejus apostolus Jacobus: *Sit*, inquit, *omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum.* (Iac. 1. 19.) Et alio loco: *Nolite*, inquit, *plures magistri fieri, fratres mei, scientes quoniam ma-* (*Iac. 3. 1.) B *jus judicium sumitis. In multis enim offendimus omnes. Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir.* Ego mihi hanc perfectionem nec nunc arrogo, cùm jam sim senex: quanto minùs cùm juvenis cœpi scribere, vel apud populos dicere; tantúmque mihi tributum est, ut ubicumque me præsente loqui opus esset ad populum, rarissimè tacere atque alios audire permitterer, & esse velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum. Restat igitur ut me ipse judicem sub magistro uno, cujus de offensionibus meis judicium evadere cupio. C Magistros autem plures tunc fieri existimo, cùm diversa atque inter se adversa sentiunt. Cùm verò idipsum dicunt omnes, & verum dicunt, ab unius veri magistri magisterio non recedunt. Offendunt autem, non cùm illius multa dicunt, sed cùm addunt sua. Sic quippe incidunt ex multiloquio etiam in falsiloquium.

3. Scribere autem ista mihi placuit, ut hæc emittam in manus hominum, à quibus ea quæ jam

[a] Lovanienses habent, *Jam diu istud.* At MSS. codices ad hujus tomi calcem designati hanc præferunt lectionem, *Jam diu est ut*, &c. quæ sanè Augustino familiaris est. Sic in epistola 10. ad Hieronymum, *Jam diu est ut exspecto.*

[b] Addunt Lov. *Sed qui primas non potuit habere sapientiæ, secundas habeat partes modestiæ; ut qui non valuit omnia impænitenda dicere, saltem pæniteat quæ cognoverit dicenda non fuisse.* Id porrò non habent editi ab Iohan. Amerbachio & à Desid. Erasmo, neque quatuordecim è MSS. quos inspeximus. Adscitum puta ex epist. 7. Aug. ad Marcellinum.

edidi, revocare emendanda non possum. Nec illa sanè prætereo, quæ Catechumenus jam, licèt relicta spe quam terrenam gerebam, sed adhuc sæcularium litterarum inflatus consuetudine scripsi: quia & ipsa exierunt in notitiam describentium atque legentium, & leguntur utiliter, si nonnullis ignoscatur; vel si non ignoscatur, non tamen A inhæreatur erratis. Quapropter quicumque ista lecturi sunt, non me imitentur errantem, sed in melius proficientem. Inveniet enim fortasse quomodo scribendo profecerim, quisquis opuscula mea ordine, quo scripta sunt, legerit. Quod ut possit, hoc opere, quantùm potero, curabo ut eumdem ordinem noverit.

Cupit ut opera sua eo legantur ordine, quo scripta sunt.

LIBER PRIMUS.

In quo retractantur libri quos scripsit nondum Episcopus.

CAPUT PRIMUM.

CONTRA ACADEMICOS LIBRI TRES.

CUM ergo reliquissem, vel quæ adeptus fueram in cupiditatibus hujus mundi, vel quæ adipisci volebam, & me ad Christianæ vitæ otium contulissem, nondum baptizatus, *contra Academicos* vel *de Academicis* primùm scripsi, ut argumenta eorum, quæ multis ingerunt veri inveniendi desperationem, & prohibent cuiquam rei assentiri, & omnino aliquid, tamquam manifestum certúmque sit, approbare sapientem, cùm eis omnia videantur obscura & incerta, ab animo meo, quia & me movebant, quantis possem rationibus amoverem. Quod miserante atque adjuvante Domino factum est.

Lib. 1. c. 1. & 7.

2. Sed in eisdem tribus libris meis, non mihi placet toties me appellasse *Fortunam*, quamvis non aliquam deam voluerim hoc nomine intelligi, sed fortuitum rerum eventum, vel in corporis nostri, vel in externis bonis aut malis. Unde & illa verba sunt, quæ nulla religio dicere prohibet, fortè, forsan, forsitan, fortasse, fortuitò. quod tamen totum ad divinam revocandum est providentiam. Hoc etiam ibi non tacui, dicens: *Etenim fortasse, quæ vulgò Fortuna nominatur, occulto quodam ordine regitur, nihilque aliud in rebus casum vocamus, nisi cujus ratio & causa secreta est.* Dixi quidem hoc, verumtamen pænitet me sic illic nominasse *fortunam*, cùm videam homines habere in pessima consuetudine, ubi dici debet, Hoc Deus voluit, dicere, Hoc voluit fortuna. Quod autem quodam loco dixi, *Ita comparatum est, sive pro meritis nostris, sive pro necessitate naturæ, ut divinum animum mortalibus inhærentem nequaquam philosophiæ portus accipiat &c.* aut nihil horum duorum dicendum fuit, quia etiam sic sensus posset esse integer; aut satis erat dicere, *pro meritis nostris*, sicut verum est ex Adam tracta miseria; nec addere, *sive pro necessitate naturæ*, quandoquidem naturæ nostræ dura necessitas merito præcedentis iniquitatis exorta est. Itémque illic quod dixi, *nihil omnino colendum esse, totúmque abjiciendum quidquid mortalibus oculis cernitur, quidquid ullus sensus attingit*: addenda erant verba, ut diceretur, *quidquid mortalis corporis ullus sensus attingit.* est enim sensus & mentis. Sed eorum more tunc loquebar, qui sensum non nisi corporis dicunt, & sensibilia non nisi corporalia. Itaque ubicumque sic locutus sum, parum est ambiguitas evitata, nisi apud eos quorum consuetudo est locutionis hujus. Item dixi: *Quid censes aliud esse beatè vivere, nisi secundùm id, quod in homine optimum est, vivere?* Et quid dixerim, *in homine esse optimum*, paulò post explicans: *Quis*, B inquam, *dubitaverit, nihil esse aliud hominis optimum, quàm eam partem animi, cui dominanti obtemperare convenit cetera, quæque in homine sunt? Hæc autem, ne aliam postules definitionem, mens aut ratio dici potest.* Hoc quidem verum est. nam quantum attinet ad hominis naturam, nihil est in eo melius quàm mens & ratio: sed non secundùm ipsam debet vivere, qui beatè vult vivere, alioquin secundùm hominem vivit, cùm secundùm Deum C vivendum sit, ut possit ad beatitudinem pervenire: propter quam consequendam non seipsa debet esse contenta, sed Deo mens nostra subdenda est. Item respondens ei, cum quo disputabatur: *Hîc planè*, inquam, *non erras. quod ut tibi omen sit ad reliqua, libenter optaverim.* Hoc licèt non seriò, sed joco dictum sit, nollem tamen eo verbo uti. [a] *Omen* quippe me legisse non recolo, sive in sacris litteris nostris, sive in sermone cujusquam ecclesiastici disputatoris: quamvis abomi- D natio inde sit dicta, quæ in divinis libris assiduè reperitur.

cap. 1.

cap. 2.

cap. 4.

3. In secundo autem libro prorsus inepta est & insulsa illa quasi fabula de *Philocalia* & *Philosophia*, quòd *sint germanæ & eodem parente procreatæ.* Aut enim philocalia quæ dicitur, non nisi in nugis est, & ob hoc philosophiæ nulla ratione germana: aut si propterea est hoc nomen honorandum, quia latinè interpretatum, amorem significat pulchritudinis, & est vera ac summa E sapientiæ pulchritudo, eadem ipsa est in rebus incorporalibus atque summis philocalia quæ philosophia, neque ullo modo sunt quasi sorores duæ. Alio loco cùm agerem de animo, dixi: *Securior rediturus in cælum.* Iturus autem, quàm *rediturus* dixissem securiùs, propter eos qui putant animos humanos pro meritis peccatorum suorum de cælo lapsos sive dejectos, in corpora ista detrudi. Sed hoc ego propterea non dubitavi dicere, quia ita dixi, *in cælum*, tamquam dicerem, *ad Deum*, F qui ejus est auctor & conditor, sicut beatus Cyprianus non cunctatus est dicere: „Nam cùm corpus è terra, spiritum possideamus è cælo, ipsi „terra & cælum sumus. Et in libro Ecclesiastæ scriptum est: *Spiritus revertatur ad Deum, qui dedit illum.* Quod utique sic intelligendum est, ut non resistatur Apostolo dicenti, nondum natos nihil egisse boni aut mali. Sine controversia ergo quædam originalis regio beatitudinis animi, Deus ipse est, qui eum non quidem de seipso genuit, sed de nulla re alia condidit, sicut condidit corpus è terra. Nam quod attinet ad ejus originem, qua fit ut sit in corpore, utrùm de illo uno sit, qui primùm creatus est, quando factus est homo in ani-

cap. 3.

cap. 9.

Platonicos, ut videre est lib. 11. de civit. c. 26.

Cypr. lib. ad orat. Dom.

* Eccl. 12. 7.

Rom. 9. 11.

[a] *Omen* tamen legimus 3. Reg. 20. 33. At S. Augustinus vel non legerat in versione, qua utebatur, vel quia sermo ibi est de paganis viris, profani vocabuli usum inde approbandum esse non existimavit.

mam vivam; an similiter ita fiant singulis singuli, nec tunc sciebam, nec adhuc scio.

[cap. 11.] 4. In libro tertio, *Si quid mihi videatur quæris*, inquam, *in mente arbitror esse summum hominis bonum.* Veriùs dixissem, *in Deo.* Ipso enim mens fruitur, ut beata sit, tamquam summo bono suo. [a cap. 16.] Nec mihi illud placet quod dixi: [a] *Liquet dejerare per omne divinum.* [cap. 18.] Item quod dixi de Academicis, quia verum noverant, cujus simile appellabant verisimile, idque ipsum verisimile appellavi falsum, quod approbabant, duas ob causas non rectè dictum est: vel quòd falsum esset, quod aliquo modo esset simile alicujus veri, quia in genere suo & hoc verum est: vel quòd approbabant ista falsa, quæ vocabant verisimilia, cùm illi nihil approbarent, & affirmarent nihil approbare sapientem. Sed quia hoc ipsum verisimile etiam probabile nuncupabant, [cap. 17.] hinc factum est ut hoc de illis dicerem. Laus quoque ipsa, qua Platonem vel Platonicos seu Academicos philosophos tantùm extuli, quantùm impios homines non oportuit, non immeritò mihi displicuit: præsertim quorum contra errores magnos defendenda est Christiana doctrina. Illud etiam quod in comparatione argumentorum Ciceronis, quibus in libris suis Academicis usus est, [b cap. 20.] [b] mea *nugas* esse dixi, quibus argumenta illa certissimâ ratione refutavi, quamvis jocando dictum sit, & magis ironia videatur, non debuit tamen dici. Hoc opus [* Exstat Tom. 1.] * sic incipit: *O utinam Romaniane hominem sibi aptum.*

Caput II.

[De Beata Vita Liber unus.]

Librum *de beata vita*, non post libros de Academicis, sed inter illos ut scriberem, contigit. Ex occasione quippe ortus est diei natalis mei, & tridui disputatione completus, sicut satis ipse indicat. In quo libro constitit inter nos, qui simul quærebamus, non esse beatam vitam, nisi perfectam cognitionem Dei. [In præfatione.] Displicet autem illic, quòd Manlio Theodoro, ad quem librum ipsum scripsi, quamvis docto & Christiano viro, plus tribui quàm deberem. [Disput. 3.] Et quòd *fortunam* etiam illic sæpe nominavi. Et quòd tempore vitæ hujus in solo animo sapientis dixi habitare vitam beatam, quomodolibet se habeat corpus ejus, cùm perfectam cognitionem Dei, hoc est qua homini major esse non possit, in futura vita speret Apostolus, quæ sola beata vita dicenda est, ubi & corpus incorruptibile atque immortale spiritui suo sine ulla molestia vel reluctatione subdetur. Sanè istum librum nostro in codice interruptum reperi, & non parum minùs habere, & sic à fratribus quibusdam descriptus est, nec adhuc apud aliquem integrum inveneram, ex quo emendarem quando hæc retractavi. Hic liber [* Tom. 1.] * sic incipit: *Si ad philosophiæ portum.*

Caput III.

[De Ordine Libri duo.]

Per idem tempus inter illos qui de Academicis scripti sunt, duos etiam libros *de Ordine* scripsi, in quibus magna quæstio versatur, utrùm omnia bona & mala divinæ providentiæ ordo contineat. Sed cùm rem viderem ad intelligendum difficilem, satis ægrè ad eorum perA ceptionem, cum quibus agebam, disputando posse perduci, de ordine studendi loqui malui, quo à corporalibus ad incorporalia potest profici.

2. Verùm & in his libris displicet mihi sæpe interpositum *fortunæ* vocabulum. [Lib. 2. c. 9.] Et quòd non addebam corporis quando sensus corporis nominavi. [Lib. 1. c. 1. & 2. &c.] Et quòd multum tribui liberalibus disciplinis, quas multi sancti multùm nesciunt; quidam etiam, qui sciunt eas, sancti non sunt. [Lib. 1. c. 8. & 2. c. 14.] Et quòd *Musas* quasi aliquas deas, quamvis jocando, commemoravi. [Lib. 1. c. 3.] B Et quòd *admirationem vitium* nuncupavi. [Ibidem.] Et quòd philosophos non vera pietate præditos dixi virtutis luce fulsisse. [Lib. 1. c. 11.] Et quòd *duos mundos, unum sensibilem, alterum intelligibilem*, non ex Platonis vel ex Platonicorum persona, sed ex mea sic commendavi, tamquam hoc etiam Dominus significare voluerit, quia non ait: Regnum meum non est de mundo: sed, *Regnum meum non est de hoc mundo*; [Ioan. 18. 36.] cùm possit & aliqua locutione dictum inveniri; & si C alius à Domino Christo significatus est mundus, ille congruentiùs possit intelligi, in quo erit cælum novum & terra nova, quando complebitur quod oramus, dicentes: *Adveniat regnum tuum.* [Mat. 6. 10.] Nec Plato quidem in hoc erravit, quia esse mundum intelligibilem dixit, si non vocabulum quod ecclesiasticæ consuetudini in re illa non usitatum est, sed ipsam rem velimus attendere. Mundum quippe ille intelligibilem nuncupavit ipsam rationem sempiternam atque incommutabilem, D qua fecit Deus mundum. Quam qui esse negat, sequitur ut dicat, irrationabiliter Deum fecisse quod fecit; aut cùm faceret, vel antequam faceret, nescisse quid faceret; si apud eum ratio faciendi non erat. Si verò erat, sicut erat, ipsam videtur Plato vocasse intelligibilem mundum. Nec tamen isto nomine nos uteremur, si jam satis essemus litteris ecclesiasticis eruditi.

3. Nec illud mihi placet, quòd cùm dixissem, [Lib. 2. c. 20.] *Summa opera danda est optimis moribus*: mox addidi; E *Deus enim noster aliter nos exaudire non poterit: bene autem viventes facillimè exaudiet.* Sic enim dictum est, tamquam Deus non exaudiat peccatores; quod quidam dixit in Evangelio, [Ioan. 9. 31.] sed ille qui nondum cognoverat Christum, à quo fuerat jam illuminatus in corpore. Nec illud mihi placet, [Lib. 2. c. 20.] quòd Pythagoræ philosopho tantùm laudis dedi, ut qui hanc audit vel legit possit putare, me credidisse nullos errores in Pythagorica esse doctrina, cùm sint plures, iidemque capitales. F Hoc opus * sic incipit. *Ordinem rerum Zenobi.* [* Tom. 1.]

Caput IV.

[Soliloquiorum Libri duo.]

Inter hæc scripsi etiam duo volumina secundùm studium meum & amorem, ratione indagandæ veritatis, de his rebus, quas maximè scire cupiebam, me interrogans, mihique respondens, tamquam duo essemus, ratio & ego, cùm solus essem; unde hoc opus *Soliloquia* nominavi, sed imperfectum remansit: ita tamen ut in primo libro quæreretur, & utcumque appareret, qualis esse debeat qui vult percipere sapientiam, quæ utique non sensu corporis, sed mente percipitur: & quadam ratiocinatione in libri fine colligitur, ea quæ verè sunt immortalia esse. In se-

[a] Er. & Lov. habent, *libet dejerare.* Sed meliùs cum Am. scripti octodecim, *liquet dejerare*, quod usurpatum est ex Terentio in Eunucho act. 2. scen. 3.

[b] Sic Benignianus cod. supple, *argumenta.* Alij plerique, *meas*, ut in vulgatis.

cundo autem, de immortalitate animæ diu res A agitur, & non peragitur.

2. In his sanè libris non approbo quod in oratione dixi, *Deus*[a] *qui nisi mundos verum scire noluisti.* (Lib. 1. c. 1. 1. sen. dist. 2. cap. 1.) Responderi enim potest, multos etiam non mundos multa scire vera: neque enim definitum est hîc quid sit verum, quod nisi mundi scire non possint; & quid sit scire. Et illud quod ibi (Lib. 1. c. 1.) positum est, *Deus cujus regnum est totus mundus, quem sensus ignorat*; si Deus intelligendus est, addenda fuerant verba, ut diceretur, quem mor- B talis corporis sensus ignorat. Si autem mundus dictus est, quem sensus ignorat, ille rectè intelligitur, qui futurus est cælo novo & terra nova: sed etiam hic addenda erant illa, ut diceretur; mortalis corporis sensus. Sed illo more adhuc loquebar, quo sensus propriè corporis appellatur; (1. Retract. c. 1. & 3.) nec assiduè repetendum est, quod & superiùs inde jam dixi, sed hoc recolendum, ubicumque ista locutio in meis litteris invenitur.

(Lib. 1. cap. 7.) 3. Et ubi dixi de Patre & Filio. *Qui gignit, &* C *quem gignit, unum est.* Dicendum fuit, unum sunt, sicut apertè ipsa veritas loquitur, dicens: (Joan. 10 30.) *Ego & Pater unum sumus.* Nec illud mihi placet, quod in ista vita Deo intellecto jam beatam esse animam dixi, nisi fortè spe. Item quod (Lib. 1. c. 13.) dixi, *ad sapientiæ conjunctionem non unâ viâ perveniri*, non bene sonat: quasi alia via sit præter (Joan. 14. 6.) Christum, qui dixit: *Ego sum via.* Vitanda ergo erat hæc offensio aurium religiosarum; quamvis alia sit illa universalis via, aliæ autem viæ de D (Psal. 24. 4.) quibus in Psalmo canimus: *Vias tuas Domine notas fac mihi, & semitas tuas doce me.* Et in eo (Lib. 1. c. 14.) quod ibi dictum est, *penitus esse ista sensibilia fugienda*, cavendum fuit ne putaremur illam Porphyrij falsi philosophi tenere sententiam, qua dixit: Omne corpus esse fugiendum. Non autem dixi ego omnia sensibilia sed, *ista*, hoc est, corruptibilia; sed hoc potiùs dicendum fuit: Non autem talia sensibilia futura sunt in futuri sæculi cælo novo & terra nova. E

(Lib. 2. c. 20.) 4. Item quodam loco dixi, quòd disciplinis liberalibus eruditi, sine dubio in se illas oblivione obrutas eruunt discendo, & quodammodo refodiunt. Sed hoc quoque improbo: credibilius est enim, propterea vera respondere de quibusdam disciplinis, etiam imperitos earum, quando bene interrogantur, quia præsens est eis, quantum id capere possunt, lumen rationis æternæ, ubi hæc immutabilia vera conspiciunt; non quia ea noverant aliquando, & obliti sunt, quod F Platoni, vel talibus visum est. Contra quorum opinionem quanta pro suscepto opere dabatur oc- (cap. 15.) casio, in lib. 12. de Trinitate, disserui. Hoc (* Tom. 1.) opus * sic incipit: *Volventi mihi multa ac varia mecum.*

Caput V.

(De Immortalitate Animæ Liber unus.)

Post libros Soliloquiorum jam de agro Mediolanum reversus, scripsi librum *De Immortalitate animæ*, quod mihi quasi commonitorium esse volueram propter Soliloquia terminanda, quæ imperfecta remanserant: sed nescio quomodo me invito exiit in manus hominum, & inter mea opuscula nominatur. Qui primò ratiocinationum contortione atque brevitate sic obscurus est, ut fatiget, cùm legitur, etiam intentionem meam, vìxque intelligatur à meipso.

2. Deinde cogitans nihil aliud quàm animos (cap. 1.) hominum, in quadam argumentatione ejusdem libri dixi: *Nec esse in eo quod nihil discit, disciplina potest.* Itemque alio loco dixi: *Nec ullam rem scientia complectitur, nisi quæ ad aliquam pertinet disciplinam:* nec venit in mentem Deum non discere disciplinas, & habere omnium rerum scientiam, in qua etiam præscientia est futurorum. Tale est illud quod ibi dictum est, *non esse vitam* (cap. 4.) *cum ratione ulli, nisi animæ.* Neque enim Deo sine ratione vita est; cùm apud eum & summa vita, & summa sit ratio. Et illud quod aliquanto superiùs dixi, *id quod intelligitur, ejusmodi esse semper:* (cap. 1.) cùm intelligatur & animus, qui utique non ejusmodi est semper. Quod verò dixi, *animum propte-* (cap. 6.) *rea non posse ab æterna ratione separari, quia non ei localiter jungitur*, profectò non dixissem, si jam tunc essem litteris sacris ita eruditus, ut recolerem quod scriptum est: *Peccata vestra separant* (Esa. 59. 2.) *inter vos & Deum.* Unde intelligi datur, etiam earum rerum posse dici separationem, quæ non locis, sed incorporaliter junctæ fuerant.

3. Quid sit etiam quod dixi, *Anima si caret* (cap. 13.) *corpore, in hoc mundo non est*, non potui recordari. Nunquid enim animæ mortuorum aut non carent corpore, aut in hoc mundo non sunt? Quasi verò inferi non sint in hoc mundo. Sed quia carere corpore, in bono posui, fortasse nomine corporis pestes corporeas appellavi. Quod si ita est, nimis insolenter verbo usus sum. Illud quoque temerè dictum est: *A summa essentia spe-* (cap. 15.) *ciem corpori per animam tribui, qua est, inquantumcumque est. Per animam ergo corpus subsistit, & eo ipso est, quo animatur, sive universaliter, ut mundus, sive particulariter, ut unumquodque animal intra mundum.* Hoc totum prorsus temerè dictum est. Hic liber * sic incipit: *Si alicubi est disciplina.* (* Tom. 1.)

Caput VI.

(Disciplinarum Libri.)

Per idem tempus quo Mediolani fui baptismum percepturus, etiam *Disciplinarum libros* conatus sum scribere, interrogans eos, qui mecum erant, atque ab hujusmodi studiis non abhorrebant: per corporalia cupiens ad incorporalia quibusdam quasi passibus certis vel pervenire vel ducere. Sed earum solum *de Grammatica* librum absolvere potui, quem postea de armario nostro perdidi: & *de Musica* sex volumina: quantùm attinet ad eam partem, quæ Rythmus vocatur. Sed eosdem sex libros jam baptizatus, jamque ex Italia regressus in Africam scripsi; inchoaveram quippe tantummodo istam apud Mediolanum disciplinam. De aliis verò quinque disciplinis illic similiter inchoatis: *de Dialectica, de Rhetorica, de Geometria, de Arithmetica, de Philosophia*, sola principia remanserunt, quæ tamen etiam ipsa perdidimus: sed haberi ab aliquibus existimo.[b]

[a] *Qui nonnisi mundos verum scire voluisti.* Hæc lectio est Vaticani cod. & 1. sent. dist. 2. magis quidem perspicua: verùm S. Augustino familiarior altera, quam retinuimus. Sic lib. 3. con- Academ. c. 17. *qui nisi paucis sapientibus ignota essent.*

[b] Additur in vulgatis, *Hoc opus sic incipit: Omnia nomina tredecim:* quod initium est libri de Grammatica, adeoque malè cùm proximè antecedentibus cohæret isthæc clausula, quæ etiam abest à MSS. Ex libris autem Disciplinarum hîc recensitis, quos dialogi more, atque eo consilio, ut *per corporalia ad incorporalia deduceret*, à se conscriptos dicit Augustinus, non reperiuntur nisi sex de Musica.

Caput VII.

De Moribus Ecclesiæ Catholicæ, et de Moribus Manichæorum libri duo.

JAM baptizatus autem cùm Romæ essem, nec ferre tacitus possem Manichæorum jactantiam de falsa & fallaci continentia vel abstinentia, qua se ad imperitos decipiendos, veris Christianis, quibus comparandi non sunt, insuper præferunt, scripsi duos libros, unum *de Moribus Ecclesiæ Catholicæ:* alterum *de Moribus Manichæorum.*

cap. 9. 2. In eo igitur qui est de Moribus Ecclesiæ Catholicæ, ubi posui testimonium, in quo legitur: *Propter te afficimur tota die, æstimati sumus ut oves occisionis:* (Psal. 43. 22. & Rom. 8. 36.) mendositas nostri codicis me fefellit minùs memorem scripturarum, in quibus nondum assuetus eram. Nam ejusdem interpretationis alij codices non habent, *Propter te afficimur:* sed, *Propter te morte afficimur:* quod uno verbo alij dixerunt, *mortificamur.* Hoc esse verius græci libri indicant, ex qua lingua in Latinam secundùm Septuaginta interpretes, veterum divinarum scripturarum est facta translatio: & tamen secundùm hæc verba, id est, *Propter te afficimur*, multa disputans dixi, quæ in ipsis rebus non tamquam falsa improbo: verumtamen convenientiam scripturarum veterum & novarum, quam demonstrare cupiebam, ex his duntaxat verbis non utique demonstravi: unde autem mihi error obrepserit, dixi: ex aliis verò testimoniis eamdem convenientiam sufficienter ostendi.

cap. 16. 3. Similiter & paulò post testimonium posui de libro Sapientiæ, (Sap. 8. 7.) secundùm codicem nostrum, in quo scriptum erat: *Sobrietatem enim sapientia docet, & justitiam & virtutem.* Et secundùm hæc verba disserui res quidem veras, sed ex occasione mendositatis inventas. Quid enim verius, quàm quòd sapientia doceat veritatem contemplationis, quam nomine sobrietatis significatam putavi: & actionis probitatem, quam per duo alia intelligi volui, per justitiam atque virtutem? cùm codices ejusdem interpretationis veriores habeant, *sobrietatem enim & sapientiam docet, & justitiam & virtutem.* His enim nominibus Latinus interpres quatuor illas virtutes, quæ maximè in ore philosophorum esse adsolent, nominavit, sobrietatem appellans temperantiam, prudentiæ imponens nomen sapientiam, fortitudinem verò virtutis vocabulo enuncians, solam justitiam suo nomine interpretatus est. Has autem quatuor virtutes in eodem libro Sapientiæ suis nominibus appellatas, sicut à Græcis vocantur, longè postea reperimus in codicibus græcis. Item, (cap. 21.) quod posui de libro Salomonis; *Vanitas* [a] *vanitantium, dixit Ecclesiastes*, (Eccl. 1. 2.) in multis quidem codicibus legi, sed hoc Græcus non habet: habet autem, *vanitas vanitatum:* quod postea vidi: & inveni eos Latinos esse veriores, qui habent: *vanitatum*, non, *vanitantum.* Ex occasione tamen hujus mendositatis quæcumque disserui vera esse ipsis rebus apparet.

4. Quod autem dixi, *Eum ipsum quem cognoscere volumus, Hoc est Deum, priùs plena caritate diligamus:* meliùs diceretur sincera

A quàm plena. [b] ne forte putaretur, caritatem Dei non futuram esse majorem, quando videbimus facie ad faciem. Sic itaque hoc accipiatur: tamquam plena dicta sit, qua major esse non possit, quamdiu ambulamus per fidem. Erit enim plenior, immò plenissima, [c] sed per speciem. Item quod dixi de iis qui subveniunt indigentibus, quia *misericordes vocantur, etiamsi sapientes usque adeo sint, ut jam nullo animi dolore turbentur:* (cap. 27.) non sic accipiendum est tamquam definierim, in hac vita

B esse tales sapientes, non enim dixi, cùm sint: sed dixi, *etiam si sint.*

5. Alio loco ubi dixi, (cap. 30.) *Jam verò cùm hæc humana dilectio inhærentem uberibus tuis nutriverit & roboraverit animum, sequendo Deo factum idoneum, ubi ejus majestas ex tanta parte, quanta homini dum terræ hujus inhabitator est sufficit, aperire se cœperit, tantus caritatis ardor innascitur,* [d] *& tantum divini amoris consurgit incendium, ut exustis omnibus vitiis, & homine sanctificato atque purgato,*

C *satis appareat quàm divinè dictum sit:* Ego sum ignis consumens: (Deu. 4. 24. Heb. 12. 29.) possunt putare Pelagiani istam perfectionem in hac mortali vita me dixisse posse contingere. Sed non hoc putent. (Caritatis ardor.) ardor quippe caritatis sequendo Deo factus idoneus, & tam magnus ut vitia cuncta consumat, in hac vita nasci & crescere potest: perficere verò propter quod nascitur, ut nullum insit homini vitium, non consequenter hîc potest: quamvis tanta ista res eodem ardore caritatis perficiatur, ubi perfi-

D ci & quando perfici potest: ut quemadmodum lavacrum regenerationis purgat à reatu omnium peccatorum, quæ humana traxit nativitas, & contraxit iniquitas: ita illa perfectio purget ab omni labe vitiorum, sine quibus humana esse non potest in hoc sæculo infirmitas. Sicut accipiendum est etiam quod ait Apostolus: *Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea, mundans eam lavacro aquæ in verbo, ut exhiberet sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam aut ru-* (Eph. 5. 25. 26. & 27.)

E *gam, aut aliquid hujusmodi.* [e] Hîc est enim lavacrum aquæ in verbo, quo mundatur Ecclesia. Sed cùm tota dicat quamdiu hic est: *Dimitte nobis debita nostra:* (Mat. 6. 12.) non utique hîc est sine macula & ruga, aut aliquid ejusmodi: ex eo tamen quod hîc accipit, ad illam gloriam, quæ hîc non est, perfectionémque perducitur.

6. In alio libro cujus est titulus de Moribus Manichæorum, (cap. 7.) illud quod dixi, *Dei bonitas omnia deficientia sic ordinat, ut ibi sint ubi con-*

F *gruentissimè possint esse, donec ordinatis motibus ad id recurrant unde defecerunt*, non sic accipiendum est, tamquam omnia recurrant ad id unde defecerunt, sicut Origeni visum est; sed ea omnia quæ recurrunt. Non enim recurrent ad Deum à quo defecerunt, qui sempiterno igne punientur: quamvis omnia deficientia sic ordinentur, ut ibi sint, ubi congruentissimè possint esse: quia & illi qui non recurrunt, congruentissimè in pœna sunt. Alio loco: *Nemo ferè*, inquam, *de scarabæis dubitat, quin de fimo in pilam rotundato ab his atque obruto existant:* cùm hoc utrùm

[a] *Vanitantium* restituimus ex sanioribus MSS. pro quo vulgati ferunt, *vanitatum*. Ac paulò post Am. & Er. ita prosequuntur: *Habet autem*, Vanitas vanitantium. *quod postea vidi, & inveni eos Latinis esse veriores, qui habent*, Vanitantium, *non*, vanitatum. Corruptè admodum; atque hîc loci nihilo feliciùs variant MSS.

[b] In MSS. ferè omnibus, *nisi fortè putatur.* In editis Am. & Er. *nisi fortè putaretur.*

[c] Am. & Er. cum tribus MSS. *scilicet per speciem.*

[d] MSS. septem, *& in tantum.*

[e] Ita magno consensu MSS. Editi verò, *Hoc est*. quod mendum esse probat orationis series.

verum sit, multi dubitent, multi ne audiverint quidem. Hoc opus * sic incipit: *In aliis libris satis opinor egisse nos.*

* Tom. I.

Caput VIII.

De animæ quantitate liber unus.

IN eadem urbe scripsi dialogum, in quo de anima multa quæruntur ac disseruntur, id est, unde sit, qualis sit, quanta sit, cur corpori fuerit data, cùm ad corpus venerit qualis efficiatur, qualis cùm abscesserit. Sed quoniam quanta sit, diligentissimè ac subtilissimè disputatum est, ut eam si possemus ostenderemus corporalis quantatis non esse, & tamen magnum aliquid esse, ex hac una inquisitione totus liber nomen accepit ut appellaretur, *de Animæ quantitate.*

cap. 20.

2. In quo libro illud quod dixi, *omnes artes animam secum attulisse mihi videri: nec aliud quidquam esse id quod dicitur discere, quam reminisci ac recordari*, non sic accipiendum est, quasi ex hoc approbetur, animam vel hîc in alio corpore, vel alibi sive in corpore, sive extra corpus, aliquando vixisse: & ea quæ interrogata respondet, cùm hîc non didicerit, in alia vita ante didicisse. Fieri enim potest, sicut jam in hoc opere supra diximus, ut hoc ideo possit, quia natura intelligibilis est, & connectitur non solum intelligibilibus, [a] verum etiam immutabilibus rebus, eo ordine facta, ut cùm se ad eas res movet quibus connexa est, vel ad seipsam, inquantum eas videt, intantum de his vera respondeat. Nec sanè omnes artes eo modo secum attulit, ac secum habet. nam de artibus quæ ad sensus corporis pertinent, sicut multa medicinæ, sicut astrologiæ omnia, nisi quod hîc didicerit, non potest dicere. Ea verò quæ solâ intelligentiâ capit, propter id quod dixi, cùm vel à seipsâ vel ab alio fuerit bene interrogata, & recordata respondet.

Lib. 12. de Trinitate c. 15. — cap. 4.

cap. 28.

3. Alio loco, *Vellem*, inquam, *hinc plura dicere, ac meipsum constringere, dum quasi tibi præcipio, ut nihil aliud agerem quàm redderer mihi, cui me maximè debeo.* Ubi videor dicere potiùs debuisse, redderer Deo, cui me maximè debeo. Sed quoniam priùs sibi ipse homo reddendus est, ut illic quasi gradu facto inde surgat atque attollatur ad Deum, sicut filius ille minor priùs reversus est ad semetipsum, & tunc ait: *Surgam, & ibo ad patrem meum*: ideo sic sum locutus. Denique mox addidi: *Atque ita fieri amicum mancipium Domino.* Quod ergo dixi, *cui me maximè debeo*, ad homines retuli: Magis enim mihi me debeo, quàm hominibus ceteris, quamvis Deo magis quàm mihi. Hic liber * sic incipit: *Quoniam video te abundare otio.*

Lucæ 15. 18. — * Tom. I.

Caput IX.

De libero arbitrio libri tres.

CUM adhuc Romæ demoraremur, voluimus disputando quærere, unde sit malum. Et eo modo disputavimus, ut si possemus, id quod de hac re divinæ auctoritati subditi credebamus, etiam ad intelligentiam nostram quantùm disserendo opitulante Deo agere possemus, ratio considerata & tractata perduceret. Et quoniam constitit inter nos, diligenter ratione discussa, malum non exortum nisi ex libero voluntatis arbitrio: tres libri, quos eadem disputatio peperit, appellati sunt, *de Libero arbitrio.* Quorum secundum & tertium in Africa, jam etiam Hippone-regio Presbyter ordinatus, sicut tunc potui, terminavi.

2. In his libris ita multa disserta sunt, ut incidentes nonnullæ quæstiones, quas vel enodare non poteram, vel longam sermocinationem in præsenti requirebant, ita differrentur, ut ex utraque parte, vel ex omnibus earundem quæstionum partibus, in quibus non apparebat quid potiùs congrueret veritati, ad hoc tamen ratiocinatio nostra concluderetur, ut quolibet eorum verum esset, laudandus crederetur, vel etiam ostenderetur Deus. Propter eos quippe disputatio illa suscepta est, qui negant, ex libero voluntatis arbitrio mali originem duci, & Deum, si ita est, creatorem omnium naturarum culpandum esse contendunt: eo modo volentes secundùm suæ impietatis errorem (Manichæi enim sunt) immutabilem quandam & Deo coæternam introducere mali naturam. De gratia verò Dei, qua suos electos sic prædestinavit, ut eorum, qui jam in eis utuntur libero arbitrio, ipse etiam præparet voluntates, nihil in his libris disputatum est [b] propter hoc proposita quæstione. Ubi autem incidit locus ut hujus gratiæ fieret commemoratio, transeunter commemorata est; non quasi inde ageretur, operosa ratiocinatione defensa. Aliud est enim quærere, unde sit malum: & aliud est quærere, unde redeatur ad pristinum, vel ad majus perveniatur bonum.

3. Quapropter novi hæretici Pelagiani, qui liberum sic asserunt voluntatis arbitrium, ut gratiæ Dei non relinquant locum, quandoquidem eam secundùm merita nostra dari asserunt, non se extollant, quasi eorum egerim causam: quia multa in his libris dixi pro libero arbitrio, quæ illius disputationis causa poscebat. Dixi quippe in libro primo; malefacta justitiâ Dei vindicari. Et addidi: *Non enim justè vindicarentur, nisi fierent voluntate.* Item cùm ipsam bonam voluntatem tam magnum bonum esse monstrarem, ut omnibus corporeis & externis bonis meritò anteponeretur, dixi: *Vides igitur jam, ut existimo, in voluntate nostra esse constitutum, ut hoc vel fruamur vel careamus tanto & tam vero bono: quid enim tam in voluntate quàm ipsa voluntas sita est?* Et alio loco: *Quid ergo causæ est*, inquam, *cur dubitandum putemus, etiam si numquam ante sapientes fuimus, voluntate nos tamen laudabilem & beatam vitam, voluntate turpem & miseram mereri ac degere?* Item alio loco: *Ex quo conficitur*, inquam, *ut quisquis rectè honestéque vult vivere, si id se velle præ fugacibus rebus velit, assequatur tantam rem tanta facilitate, ut nihil aliud ei, quàm ipsum velle, sit habere quod voluit.* Itemque alibi dixi, *Hoc enim æterna lex illa, ad cujus considerationem redire jam tempus est, incommutabili stabilitate firmavit, ut in voluntate meritum sit, in beatitate autem & miseria præmium atque supplicium.* Et alio loco: *Quid*, inquam, *quisque sectandum & amplectendum eligat, in voluntate esse positum constitit.* Et in libro secundo: *Homo enim ipse*, inquam, *inquantum homo est, aliquod bonum est, quia rectè vivere cùm vult potest.* Et alio loco dixi, *rectè fieri non posse, nisi eodem libero voluntatis arbitrio.*

2. sent. dist. 28. c. 1. — cap. 1. — cap. 12. — cap. 13. — Ibid. — cap. 14. — cap. 16. — cap. 1. — cap. 18.

[a] In editis nullo prope nexu verba illa sic redduntur: *Verùm etiam immutabilibus rebus. Eo ordine facta est, ut cùm.* Interpunctionem mutavimus abjecto *est*, quo carent scripti optimi.

[b] MSS. aliquot cum Am. & Er. *propter hanc propositam quæstionem.*

cap. 1. Et in libro tertio: *Quid opus est*, inquam, *quæri unde iste motus exsistat, quo voluntas avertitur ab incommutabili bono ad commutabile bonum; cùm eum non nisi animi, & voluntarium, & ob hoc culpabilem esse fateamur: omnisque de hac re disciplina utilis ad id valeat, ut eo motu improbato atque cohibito voluntatem nostram ad perfruendum sempiterno* cap. 3. *bono, à lapsu temporalium convertamus?* Et alio loco: *Optimè*, inquam, *de te veritas clamat: Non enim posses aliud sentire esse in potestate nostra, nisi quod, cùm volumus, facimus. Quapropter nihil tam in nostra potestate, quàm ipsa vo-* cap. 16. *luntas, est. Ea enim prorsus nullo intervallo, mox ut volumus, præsto est.* Item alio loco: *Si enim tu laudaris*, inquam, *videndo quid facere debeas, cùm id non videas, nisi in illo qui est incommutabilis veritas, quanto magis ille, qui & velle præcepit, & posse præbuit, & non impunè nolle permisit?* Deinde subjunxi, dicens: *Si enim hoc debet quisque, quod accepit, & sic homo factus est, ut necessariò peccet, hoc debet ut peccet. Cùm ergo peccat, quod* cap. 17. *debet, facit. quod si scelus est dicere; neminem natura sua cogit ut peccet.* Et iterum: *Quæ tandem esse poterit*, inquam, *ante voluntatem causa voluntatis? Aut enim & ipsa voluntas est; & à radice ista voluntatis non receditur: aut non est voluntas; & peccatum nullum habet. Aut igitur voluntas est prima causa peccandi; aut nullum peccatum est prima* a cap. 18. *causa peccandi: nec est cui rectè imputetur peccatum nisi peccanti. Non ergo est cui rectè imputetur* [a] *nisi volenti.* Et paulò post: *Quis*, inquam, *peccat in eo, quod nullo modo caveri potest? Peccatur autem:* 2. sent. dist. 28. c. Quod vero. *Caveri igitur potest.* Quo testimonio meo in quodam libro suo Pelagius usus est. Cui libro cùm respondissem, titulum libri mei esse volui; de Natura & Gratia.

4. In his atque hujusmodi verbis meis, quia gratia Dei commemorata non est, de qua tunc non agebatur, putant Pelagiani, vel putare possunt, suam nos tenuisse sententiam. Sed frustra Voluntas. putant. Voluntas quippe est qua & peccatur, & E rectè vivitur: quod his verbis egimus. Voluntas ergo ipsa nisi Dei gratiâ liberetur à servitute, qua facta est serva peccati, & ut vitia superet, adjuvetur: rectè piéque vivi à mortalibus non potest. Et hoc divinum beneficium quo liberatur, nisi eam præveniret, jam meritis ejus daretur, & non esset gratia, quæ utique gratis datur. Quod in aliis opusculis nostris satis egimus, istos inimicos hujus gratiæ novos hæreticos refellentes; quamvis & in his libris, qui non contra illos om- F nino, quippe illi nondum erant, sed contra Manichæos conscripti sunt de Libero arbitrio, non cap. 19. omnimodo de ista Dei gratia reticuimus, quam nefanda impietate conantur auferre. Diximus quippe in secundo libro, non solùm magna, sed etiam minima bona non esse posse, nisi ab illo, à quo sunt omnia bona, hoc est, Deo. Et paulò post: *Virtutes*, inquam, *quibus rectè vivitur, magna bona sunt: species autem quorumlibet corporum, sine quibus rectè vivi potest, minima bona sunt: potentiæ verò animi, sine quibus rectè vivi non potest, media bona sunt. Virtutibus nemo malè utitur: ceteris* A *autem bonis, id est mediis & minimis, non solùm benè, sed etiam malè quisque uti potest. Et ideo virtute nemo malè utitur; quia opus virtutis est bonus usus istorum, quibus etiam non bene uti possumus: nemo autem bene utendo, malè utitur. Quare abundantia & magnitudo bonitatis Dei, non solùm magna, sed etiam media & minima bona esse præstitit. Magis laudanda est bonitas ejus in magnis, quàm in* Bonitas Dei. *mediis; & magis in mediis, quàm in minimis bonis: sed magis in omnibus, quàm si non omnia tribuisset.* B Et alio loco: *Tu tantùm*, inquam, [b] *pietatem in-* b *concussam tene, ut nullum tibi bonum, vel sentienti,* Lib. 2. c. 20. *vel intelligenti, vel quoquo modo cogitanti occurrat, quod non sit ex Deo.* Itémque alio loco dixi: *Sed quoniam non sicut sponte homo cecidit, ita etiam sponte surgere potest; porrectam nobis desuper dexteram Dei, id est, Dominum nostrum Iesum Christum firma fide teneamus.*

5. Et in libro tertio, cùm dixissem illud, quo c. 18. & Pelagium de meis opusculis usum fuisse com- 2. sent. dist. 28 c. Quod vero. C memoravi: *Quis enim*, inquam, *peccat in eo, quod nullo modo caveri potest? Peccatur autem: caveri igitur potest:* continuò secutus adjunxi: *Et tamen etiam per ignorantiam facta quædam improbantur, & corrigenda judicantur; sicut in divinis auctoritatibus legimus: ait enim Apostolus:* Misericordiam consecutus sum, quia ignorans feci; 1. Tim 1. 13. *ait & Propheta:* Delicta juventutis meæ & igno- Psal. 24 7. rantiæ meæ ne memineris. *Sunt etiam necessitate* 2. sent. dist. 36. c. Quod autem. *facta improbanda, ubi vult homo rectè facere, &* D *non potest. Nam unde sunt illæ voces:* Non enim Rom. 7. 15. quod volo, facio bonum, sed quod odi malum, hoc ago. *Et illud:* Velle adjacet mihi, perfice- Ibid. 18. re autem bonum non. *Et illud:* Caro concupis- Gal. 5. 17. cit adversùs spiritum, spiritus autem adversùs carnem. Hæc enim invicem adversantur, ut non ea quæ vultis faciatis? *Sed hæc omnia hominum sunt ex illa mortis damnatione venientium. Nam si non est ista pœna hominis, sed natura; nulla ista peccata sunt: Si enim non receditur ab eo modo, quo* E *naturaliter factus est, ita ut meliùs esse non possit; ea quæ debet facit, cùm hæc facit: Si autem bonus homo esset, aliter esset; nunc autem quia ita est, non est bonus, nec habet in potestate, ut bonus sit, sive non videndo qualis esse debeat, sive videndo & non valendo esse, qualem se debere esse videt. Pœnam istam esse quis dubitet? Omnis autem pœna, si justa est, peccati pœna est, & supplicium nominatur. Si autem injusta est pœna, quoniam pœnam esse nemo ambigit; injusto aliquo dominante homini imposita est.* F *Porrò quia de omnipotentia Dei & justitia dubitare dementis est, justa hæc pœna est, & pro peccato aliquo penditur. Non enim quisquam injustus dominator, aut surripere hominem potuit velut ignoranti Deo, aut extorquere invito, tamquam invalidiori, vel terrendo vel* [c] *confligendo, ut hominem injusta pœ-* c *na cruciaret. Relinquitur ergo ut hæc pœna justa de damnatione hominis veniat.* Et alio loco: *Approbare*, inquam, *falsa pro veris ut erret invitus, & resistente atque torquente* [d] *dolore carnalis vinculi, non* d *posse à libidinosis operibus temperare, non est natura instituti hominis, sed pœna damnati. Cùm autem de* [e] *libera voluntate rectè faciendi loquimur, de illa sci-* e

[a] Lov. & codex Corbeiens. *nisi voluntati.* Sed veriùs Am. & Er. cum MSS. aliis plerisq. *nisi volenti.* nam sic etiam Lov. lib. 3. de Libero arb.

[b] MSS. quatuor. *pietate inconcussa tene.*

[c] Scripti plures ac potiores, *conturbando.*

[d] In MSS. duob. necnon in marg. Am. & Er. *calore.*

[e] Lov. cum aliquot MSS. *De illa voluntate.* Abest verò *illa* à Corbeiensi, pro quo apud Am. & Er. *libera.* Sic porro lib. 3. de Libero arbitrio, unde huc revocavimus.

licet, in qua homo factus est, loquimur.

6. Ecce tam longè antequam Pelagiana hæresis exstitisset, sic disputavimus, velut jam contra illos disputaremus: *2. sent. dist. 26. cap. Quaeritur.* Cùm enim omnia bona dicerentur ex Deo, id est & magna, & media, & minima: in mediis quidem bonis invenitur liberum voluntatis arbitrium, quia & malè illo uti possumus; sed tamen tale est, ut sine illo rectè vivere nequeamus: Bonus autem usus ejus jam virtus est, quæ in magnis reperitur bonis, quibus malè uti nullus potest. Et quia omnia bona, sicut dictum est, & magna, & media, & minima ex Deo sunt; sequitur, ut ex Deo sit etiam bonus usus liberæ voluntatis, quæ virtus est, & in magnis numeratur bonis. *Lib. 2. cap. 20. & 3. cap. 18. 2. sent. dist. 27. cap. Si igitur.* Deinde dictum est, ex qua miseria peccantibus justissimè inflicta, liberet Dei gratia, quia sponte homo, id est, libero arbitrio cadere potuit, non etiam surgere: ad quam miseriam justæ damnationis pertinet ignorantia & difficultas, quam patitur omnis homo ab exordio nativitatis suæ; nec ab isto malo, nisi Dei gratiâ, quisquam liberatur: quam miseriam Pelagiani nolunt ex justa damnatione descendere, *Lib. 3. c. 20. & 21. 3. sent. dist. 25. cap. Sed forte.* negantes originale peccatum: quamvis ignorantia & difficultas, etiamsi essent hominis primordia naturalia; nec sic culpandus Deus, sed laudandus esset, sicut in eodem tertio libro disputavimus. Quæ disputatio contra Manichæos habenda est, qui non accipiunt scripturas sanctas Veteris Instrumenti, in quibus originale peccatum narratur; & quidquid inde in litteris Apostolicis legitur, detestabili impudentia immissum fuisse contendunt à corruptoribus scripturarum, tamquam non fuerit ab Apostolis dictum. Contra Pelagianos autem hoc defendendum est, quod utraque scriptura commendat, quam se accipere profitentur. Hoc opus * sic incipit: *Dic mihi quæso te utrùm Deus non sit auctor mali.* ** Tom. 1.*

Caput X.

De Genesi adversus Manichæos Libri duo.

Jam verò in Africa constitutus, scripsi duos libros *de Genesi contra Manichæos*. Quamvis enim in superioribus libris quicquid disputavi, unde ostenderem Deum summè bonum & immutabilem creatorem esse omnium mutabilium naturarum, nec ullam esse naturam [a] malam sive substantiam, inquantum natura est atque substantia, adversùs Manichæos nostra invigilaret intentio: isti tamen duo libri apertissimè adversùs eos editi sunt in defensionem veteris Legis, quam vehementi studio vesani erroris oppugnant: In primo ab eo quod scriptum est; *In principio fecit Deus cælum & terram*, *Gen. 1. 1.* donec septem peragantur dies, ubi legitur Deus requievisse in die septimo. In secundo autem ab eo quod scriptum est; *Hic liber creaturæ cæli & terræ*, *Gen. 2. 4.* donec Adam & mulier ejus dimissi sunt de paradiso, & custodia posita est ligno vitæ. Deinde in fine libri errori Manichæorum fidem catholicæ veritatis opposui, quid illi dicant, & nos quid dicamus, breviter apertéque complectens.

Lib. 1. c. 3. 2. Quod verò dixi, *Illud autem non irrationabilium [b] avium oculos pascit, sed pura corda eorum, qui Deo credunt, & ab amore visibilium rerum & temporalium se ad ejus, præcepta implenda convertunt, quod omnes homines possunt, si velint*, non existiment novi hæretici Pelagiani secundùm eos esse dictum. Verum est enim omnino, omnes homines hoc posse, si velint; sed præparatur voluntas à Domino, & tantùm augetur munere caritatis, ut possint. quod hîc ideo dictum non est, quoniam præsenti necessarium non erat quæstioni. *Lib. 1. c. 19.* Quod verò ibi legitur, benedictionem Dei qua dictum est, *Crescite & multiplicamini*, *Gen. 1. 28.* in carnalem fœcunditatem post peccatum conversam esse credendam, si non potest alio modo dictum videri, nisi ut putentur illi homines non habituri fuisse filios homines nisi peccassent, omnino non approbo. Illud etiam non est consequens, *Lib. 1. c. 20.* ut ideo intelligatur, in allegoria tantummodo esse accipiendum, quòd herbæ virides, & ligna fructifera omni generi bestiarum, & omnibus avibus, & omnibus serpentibus in libro Geneseos dantur ad cibum, quia sunt & quadrupedia & volatilia, quæ solis carnibus vivere videantur. Fieri enim posset ut alerentur ab hominibus etiam de fructibus terræ, si propter obedientiam qua ipsi homines Deo sine ulla iniquitate servirent, mererentur omnes bestias & aves omni modo habere servientes. Item movere potest quomodo dixerim de populo Israël: *Lib. 1. c. 23.* *Adhuc corporali circumcisione & sacrificiis, tamquam in mari gentium populus ille legi serviebat*; quandoquidem apud gentes sacrificare non poterant, sicut eos & nunc videmus sine sacrificiis remansisse; nisi fortè quod [c] per pascha immolant ovem, hoc in sacrificio deputetur.

3. In secundo etiam libro illud, quod posui, *cap. 3.* nomine pabuli significari posse vitam, cùm melioris interpretationis codices non habeant pabulum sed fænum, non satis aptè dictum videtur. Non enim congruit fæni nomen significationi vitæ quomodo pabuli. Item videor non rectè *cap. 5.* appellasse verba prophetica quibus scriptum est, *Quid superbit terra & cinis?* *Eccli. 10. 10.* quia non in ejus libro legitur, quem certi simus appellandum esse prophetam. Nec illud Apostoli, *Lib. 2. c. 8.* ubi adhibet testimonium de Genesi, dicens: *Factus est primus homo Adam in animam viventem*; *1. Cor. 15. 45.* sicut ille voluit, intellexi, cùm exponerem, quod scriptum est; *Insufflavit Deus in faciem ejus flatum vitæ, & factus est homo in animam vivam*, *Gen. 2. 7.* vel *in animam viventem*. Apostolus enim ad hoc adhibuit illud testimonium, ut probaret esse corpus animale: ego autem hinc putavi esse monstrandum, animalem factum priùs hominem, non corpus hominis solum. Quod autem dixi, *nulli naturæ nocere peccata nisi sua*, *Lib. 2. c. 29.* ideo dixi, quoniam justo qui nocet, non ei verè nocet; quando quidem etiam mercedem ejus auget in cælis: sibi autem peccando verè nocet; quia propter ipsam voluntatem nocendi recipiet id, quod nocuit. Possunt sanè Pelagiani ad suum dogma trahere istam sententiam, & ideo dicere, parvulis aliena non nocuisse peccata, quia dixi, *nulli naturæ nocere peccata nisi sua*; non intuentes ideo parvulos, qui utique pertinent ad humanam naturam, trahere originale peccatum, quia in primis ho-

a MSS. quatuor, *malum*.

b Ita MSS. constanter hîc & lib. 1. de Gen. cont. Manich. Ubi editi habent, *animalium*.

c Sancitum est Deut. 16. 6. ne pascha ubivis locorum mactare liceret. Hinc ergo à Judæis per orbem dispersis paschalem celebritatem aiunt quotannis ita recoli, ut nihilominus ab ovis immolatione religiosè abstineant. Vide Hieron. epist. 2. ad Nepotianum.

minibus

Rom. 5.12. minibus natura humana peccavit, ac per hoc naturæ humanæ nulla nocuere peccata nisi sua. Per unum quippe hominem, in quo omnes peccaverunt, peccatum intravit in mundum: non enim nulli homini, sed nulli naturæ dixi peccata nocere nisi sua. Lib 2.c.29. Item in eo quod paulò post dixi, *Nullum esse malum naturale*, possunt quærere similem latebram, nisi hoc dictum ad naturam talem referatur, qualis sine vitio primitus condita est: ipsa enim verè ac propriè natura hominis dicitur. Translato autem verbo utimur, ut naturam dicamus etiam, qualis nascitur homo, secundùm quam locutionem dixit Apostolus: Ephes. 2.3. *Fuimus enim & nos aliquando naturâ filij iræ, sicut & ceteri.* Hoc opus* sic incipit: *Si eligerent Manichæi quos deciperent.* *Tom. 1.

CAPUT XI.

De Musica Libri sex. 1. retract. c. 6.

DEINDE, ut supra commemoravi, sex libros *de Musica* scripsi, quorum ipse sextus maximè innotuit, quoniam res in eo digna cognitione versatur, quomodo à corporalibus & spiritalibus, sed mutabilibus numeris, perveniatur ad immutabiles numeros, qui jam sunt in ipsa immutabili veritate, & sic invisibilia Dei per ea quæ facta sunt intellecta conspiciantur. Quod qui non possunt, & tamen ex fide Christi vivunt, ad illa certiùs atque feliciùs conspicienda post hanc vitam veniunt. Qui autem possunt, si desit eis fides Christi, qui unus mediator est Dei & hominum, cum tota sapientia sua pereunt. Lib.6.c.4.

2. In hoc libro illud quod dixi, *Corpora enim tanto meliora quanto numerosiora talibus numeris: anima verò istis, quæ per corpus accipit, carendo fit melior, cùm sese avertit à carnalibus sensibus, & divinis sapientiæ numeris reformatur*, non sic accipiendum est, quasi non sint futuri numeri corporales in corporibus incorruptibilibus & spiritalibus; cùm multò speciosiora & decentiora futura sint: aut anima eos sensura non sit, quando erit optima, quemadmodum hic eis carendo fit melior. Hîc enim opus habet avertere se à carnalibus sensibus ad intelligibilia capienda, quia infirma est, & minùs idonea utrisque simul adhibere intentionem suam: & in his corporalibus nunc illecebra cavenda est, quamdiu anima illici ad delectationem turpem potest. Tunc autem tam firma erit atque perfecta, ut numeris corporalibus non avertatur à contemplatione sapientiæ, & ita sentiat eos ut non illiciatur ab eis, nec eis carendo fiat melior, sed ita sit bona & recta, ut nec latere possint eam nec occupare. cap. 5.

3. Item quod dixi, *Hæc autem sanitas tunc firmissima erit atque certissima, cùm pristinæ stabilitati certo suo tempore atque ordine hoc corpus fuerit restitutum*, non ita dictum putetur, quasi non sint futura post resurrectionem corpora meliora, quàm primorum hominum in paradiso fuerunt, cùm illa jam non sint alenda corporalibus alimentis, quibus alebantur ista: sed pristina stabilitas hactenus accipienda est, quatenus ægritudinem ita nullam corpora illa patientur, sicut nec ista pati possent ante peccatum. cap. 14.

4. Alio loco, *Laboriosior est*, inquam, *hujus mundi amor. Quod enim in illo anima quærit, constantiam scilicet æternitatémque, non invenit: quoniam rerum transitu completur infima pulcritudo, & quod in illa imitatur constantiam à summo Deo per animam trajicitur: quoniam prior est species tantummodo tempore commutabilis, quàm est ea, quæ & tempore & locis.* Hæc verba si eo modo accipi possunt, ut non intelligatur infima pulcritudo, nisi in corporibus hominum, omniúmque animalium, quæ cum sensu corporis vivunt, ratio manifesta defendit. Hoc quippe in ea pulcritudine imitatur constantiam, quòd in compage sua manent eadem corpora, in quantum manent: id autem à summo Deo in ea per animam trajicitur. Anima quippe ipsam compagem tenet, ne dissolvatur, & diffluat; quod videmus in corporibus animalium anima discedente contingere. Si autem infima pulcritudo in omnibus corporibus intelligatur, cogit ista sententia etiam ipsum mundum animal credere, ut etiam in ipsum, quod in illo imitatur constantiam, à summo Deo per animam trajiciatur. Sed animal esse istum mundum, Vide lib. 7. de civitat. Dei c. 23. sicut Plato sensit, aliíque philosophi quamplurimi, nec ratione certa indagare potui, nec divinarum scripturarum auctoritate persuaderi posse cognovi. Unde tale aliquid à me dictum quo id accipi possit, etiam in libro de Immortalitate animæ temerè dictum notavi; non quia hoc falsum esse 1. retr. c. 5. confirmo, sed quia nec verum esse comprehendo, quòd sit animal mundus. Hoc sanè inconcussè retinendum esse non dubito, Deum nobis non esse istum mundum, sive anima ejus ulla, sive nulla sit. Quia si ulla est, ille qui eam fecit, est Deus noster: si autem nulla est, nullorum Deus potest esse iste; quanto minùs noster? Esse tamen spiritalem vitalémque virtutem, etiam si non sit animal mundus: quæ virtus in Angelis sanctis ad decorandum atque administrandum mundum Deo servit, & à quibus non intelligitur, rectissimè creditur. Angelorum autem sanctorum nomine, omnem sanctam creaturam spiritalem, in Dei secretò atque occulto ministerio constitutam nunc appellaverim: sed spiritus angelicos sancta scriptura nomine animarum significare non solet. Proinde in eo quod circa finem libri hujus dixi, *Rationales* cap. 17. *& intellectuales numeri beatarum animarum atque sanctarum legem ipsam Dei, sine qua folium de arbore non cadit, & cui nostri capilli numerati sunt, nullâ interpositâ naturâ excipientes, usque ad terrena & inferna jura transmittunt*, non video quemadmodum vocabulum animarum secundùm scripturas sanctas positum possit ostendi: quandoquidem hîc non nisi Angelos sanctos intelligi volui, quos habere animas nusquam me legisse in divinis eloquiis canonicis recolo.[a] Hic liber* sic incipit: *Satis diu pene.* *Tom. 1.

CAPUT XII.

De Magistro Liber unus.

PER idem tempus scripsi librum, cujus est titulus, *de Magistro*: in quo disputatur & quæritur, & invenitur, magistrum non esse, qui docet hominem scientiam, nisi Deum, secundùm illud etiam quod in Evangelio scriptum est: *Unus est Magister vester Christus.* Mat. 23.10. Hic liber* sic incipit: *Quid tibi videmur efficere velle cùm loquimur?* * Tom. 1.

CAPUT XIII.

De vera Religione Liber unus.

TUNC etiam *de Vera Religione* librum scripsi, in quo multipliciter & copiosissimè disputatur, unum verum Deum, id est Trinitatem, Patrem & Filium & Spiritum sanctum religione

[a] In editis habetur, *Hic liber primus sic incipit: Modus quis pes est. Sextus autem: Satis diu pene.* Non admodum cohæret isthæc lectio; nostram à scriptis integerrimis usurpavimus.

vera colendum: & quanta misericordia ejus, per temporalem dispensationem concessa sit hominibus Christiana religio, quæ vera religio est, & ad eumdem cultum Dei quemadmodum sit homo quadam[a] vita sua coaptandus. Maximè tamen contra duas naturas Manichæorum liber hic loquitur.

cap. 10. 2. In hoc libro quodam loco: *Sit*, inquam, *tibi manifestum atque perceptum, nullum errorem in religione esse potuisse, si anima pro Deo suo non coleret animam, aut corpus, aut phantasmata sua.* Hîc animam pro universa creatura incorporali posui non loquens more scripturarum, quæ animam quando non translato verbo utuntur, nescio utrùm velint intelligi nisi eam qua vivunt animalia mortalia, in quibus & homines sunt, quamdiu mortales sunt. Paulò post autem eumdem sensum meliùs sum breviúsque complexus, ubi dixi; *Non ergo creaturæ potiùs quàm creatori serviamus, nec evanescamus in cogitationibus nostris, & perfecta religio est.* Creaturam quippe uno nomine utrámque, id est spiritalem corporalémque significavi. Restat quod ibi dixi, *aut phantasmata sua*: propter quod hîc dixi, *nec evanescamus in cogitationibus nostris.*

Ibidem. 3. Item quod dixi, *Ea est nostris temporibus Christiana religio, quam cognoscere ac sequi securissima & certissima salus est*, secundùm hoc nomen dictum est, non secundùm ipsam rem, cujus hoc nomen est. Nam res ipsa quæ nunc Christiana religio nuncupatur, erat apud antiquos, nec defuit ab initio generis humani, quoúsque ipse Christus veniret in carne, unde vera religio quæ jam erat, cœpit appellari Christiana. Cùm enim eum post resurrectionem ascensionémque in cælum cœpissent Apostoli prædicare, & plurimi crederent, primùm apud Antiochiam, sicut scriptum est, appellati sunt discipuli Christiani. Propterea dixi, *Hæc est nostris temporibus Christiana religio*: non quia prioribus temporibus non fuit, sed quia posterioribus hoc nomen accepit.

Religio Christiana apud antiquos fuit.

Actor. 11. 26.

4. Alio loco, *Intende igitur*, inquam, *in hæc quæ sequuntur diligenter & piè quantùm potes: tales enim adjuvat Deus.* Quod non ita intelligendum est, quasi tantummodo tales adjuvet, cùm adjuvet etiam non tales ut sint tales, id est, ut diligenter & piè quærant. tales autem adjuvat ut inveniant. Itémque alibi: *Deinde*, inquam, *jam erit consequens, ut post mortem corporalem quam debemus primo peccato, tempore suo atque ordine suo hoc corpus restituatur pristinæ stabilitati.* Quod sic accipiendum est, quia etiam pristina stabilitas corporis quam peccando amisimus, habebat tantam felicitatem, ut in defectum non vergeret senectutis. Huic ergo pristinæ stabilitati restituetur hoc corpus in resurrectione mortuorum. Sed habebit ampliùs, ut nec alimentis corporalibus sustentetur: sed ad sufficientiam vivificetur solo spiritu, cùm resurrexerit in spiritum vivificantem, qua causa etiam spiritale erit. Illud autem quod primum fuit, quamvis non moriturum nisi homo peccasset, tamen animale factum est in animam viventem.

cap. 12.

cap. 14. 5. Et alibi, *Usque adeo*, inquam, *peccatum voluntarium malum est, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium.* Potest videri falsa hæc definitio, sed si diligenter discutiatur, invenietur esse

[a] MSS. non pejores, *quadam suavitate coaptandus.*

A verissima. Peccatum quippe illud cogitandum est, quod tantummodo peccatum est, non quod est etiam pœna peccati, sicut superiùs ostendi, cùm quædam commemorarem ex libro tertio de Libero arbitrio. *cap. 9.* Quamvis & illa quæ non immeritò non voluntaria peccata dicuntur, quia vel à nescientibus vel à coactis perpetrantur, non omnimodo possunt sine voluntate committi: quoniam & ille qui peccat ignorans, [b] voluntate utique facit, quod cùm faciendum non sit, putat esse B faciendum. Et ille qui concupiscente adversùs spiritum carne, non ea quæ vult facit, concupiscit quidem nolens, & in eo non facit quod vult: sed si vincitur, concupiscentiæ consentit volens, & in eo non facit nisi quod vult, liber scilicet justitiæ, servúsque peccati. Et illud quod in parvulis dicitur originale peccatum, cùm adhuc non utantur arbitrio voluntatis, non absurdè vocatur etiam voluntarium, quia ex prima hominis mala voluntate contractum, factum est quodammodo hereC ditarium. Non itaque falsum est quod dixi, *Usque adeo peccatum voluntarium malum est, ut nullo modo sit peccatum si non sit voluntarium.* Ideo gratia Dei non solùm reatus omnium præteritorum solvitur in omnibus qui baptizantur in Christo, quod fit spiritu regenerationis, verumetiam in grandibus voluntas ipsa sanatur, & præparatur à Domino, quod fit spiritu fidei & caritatis.

cap. 16. 6. Alio loco in eo quod dixi de Domino Jesu Christo, *Nihil egit vi, sed omnia suadendo & moD nendo*, non mihi occurrerat quod vendentes & ementes flagellando ejecit de templo. Sed quid hoc, aut quantum est? Quamvis & dæmones nolentes ab hominibus, non sermone suasionis, sed vi potestatis ejecerit. Item alio loco: *Priùs*, inquam, *isti sequendi sunt, qui unum Deum summum, solum verum Deum & solum colendum esse dicunt. Si apud hos veritas non eluxerit, tum demum migrandum est.* *cap. 55.* Quod ita potest videri dictum, quasi de hujus religionis veritate dubitaverim. Dixi autem E sicut ei congruebat ad quem scribebam. Sic enim dixi, *si apud hos veritas non eluxerit*, nihil dubitans quòd apud eos elucesceret, quemadmodum ait Apostolus, *Si Christus non resurrexit*, non utique dubitans quòd resurrexerit. *1. Cor. 15. 14.*

7. Item quod dixi, *Nec miracula illa in nostra tempora durare permissa sunt, ne anima semper visibilia quæreret, & eorum consuetudine frigesceret genus humanum, quorum novitate flagravit*, verum est quidem: non enim nunc usque, cùm manus imF ponitur baptizatis, sic accipiunt Spiritum sanctum, ut loquantur linguis omnium gentium: aut nunc usque ad umbram transeuntium prædicatorum Christi sanantur infirmi; & si qua talia tunc facta sunt, quæ postea cessasse manifestum est. Sed non sic accipiendum est quod dixi, ut nunc in Christi nomine fieri miracula nulla credantur. Nam ego ipse quando istum ipsum librum scripsi, ad Mediolanensium corpora Martyrum in eadem civitate cæcum illuminatum fuisse jam noveram, & alia nonnulla, qualia tam multa etiam istis temporibus fiunt, ut nec omnia cognoscere, nec ea quæ cognoscimus enumerare possimus. *Protasii & Gervasii lib. 9. Conf. c. 7.*

cap. 41. Rom. 13. 8. Et alio loco illud quod dixi, *Sicut ait apostolus*, Omnis ordo à Deo est, non eisdem verbis

[b] Apud Am. & Er. *voluntariè utique peccat.* In MSS. sex, *voluntate utique peccat.*

hoc dixit Apostolus, quamvis eadem videatur esse A sententia. Ait quippe ille: *Quæ autem sunt, à Deo* (cap. 41.) *ordinatæ sunt.* Et alibi: *Prorsus*, inquam, *nemo nos fallat: quicquid rectè vituperatur, in melioris comparatione respuitur.* Hoc de substantiis atque naturis dictum est: inde enim disputabatur, non de bo- (cap. 46.) nis actionibus atque peccatis. Itémque alibi, *Sed nec sic quidem*, inquam, *ab homine homo diligendus est, ut diliguntur carnales fratres, vel filij, vel conjuges, vel quique cognati, aut affines, aut cives. nam & ista dilectio temporalis est. Non enim ullas tales* B *necessitudines haberemus, quæ nascendo & moriendo contingunt, si natura nostra in præceptis & imagine Dei manens, in istam corruptionem non relegaretur.* Hunc sensum prorsus improbo, quem jam & superiùs im- (Sup. c. 10.) probavi in primo libro de Genesi contra Manichæos. Ad hoc enim ducit, ut credantur illi conjuges primi non generaturi posteros homines, nisi peccassent: tamquam necesse fuerit ut morituri gignerentur, si de concubitu maris & feminæ gignerentur. Nondum enim videram fieri potuis- C se, ut non morituri de non morituris nascerentur, si peccato illo magno non mutaretur in deterius humana natura: ac per hoc si & in parentibus & in filiis fecunditas felicitásque mansisset, usque ad certum sanctorum numerum, quem prædestinavit Deus, nascerentur homines non parentibus successuri morientibus, sed cum viventibus regnaturi. Essent ergo etiam istæ cognationes atque affinitates, si nullus delinqueret, nullúsque (cap. 55.) moreretur.

9. Item alio loco, *Ad unum Deum tendentes*, inquam, *& ei uni religantes animas nostras, unde religio dicta creditur, omni superstitione careamus.* In his verbis meis ratio quæ reddita est, unde sit dicta religio, plus mihi placuit. Nam non me fugit aliam nominis hujus originem exposuisse latini sermonis auctores, quòd inde sit appellata religio, quòd religitur: quod verbum compositum est à legendo, id est eligendo, ut ita Latinum videatur religo, sicut (* Tom. 1.) eligo. Hic liber * sic incipit: *Cùm omnis vitæ bonæ ac* E *beatæ via.*

Caput XIV.

(De utilitate credendi ad Honoratum liber unus.)

Jam verò apud Hipponem-regium presbyter scripsi librum *de Vtilitate credendi*, ad amicum meum quem deceptum à Manichæis, adhuc eo errore noveram detineri, & irridere in catholicæ fidei disciplina, quòd juberentur homines credere, (cap. 3.) non autem quid esset verum certissima ratione docerentur. In hoc libro dixi, *In quibus tamen legis præceptis atque mandatis, quibus nunc Christiano uti fas* F *non est, quale vel sabbatum est, vel circumcisio, vel sacrificia, & si quid hujusmodi est, tanta mysteria continentur, ut omnis pius intelligat, nihil esse perniciosius, quàm quidquid ibi est, accipi ad litteram, id est ad verbum:* (2. Cor. 3. 6.) *nihil autem salubrius, quàm spiritu revelari. Inde est*, Littera occidit, spiritus autem vivificat. Sed aliter exposui verba ista Apostoli Pauli, & quantùm mihi videtur, vel potiùs ipsis rebus apparet, multo convenientiùs in eo libro qui inscribitur *de Spiritu & Littera*: quamvis non sit & iste sensus res- (cap. 11.) puendus.

2. Item dixi: *Duæ sunt enim personæ in religione laudabiles. Vna eorum qui jam invenerunt, quos etiam beatissimos judicari necesse est. Alia eorum qui studiosissimè & rectissimè inquirunt. Primi ergo sunt jam in ipsa possessione; alteri in via, qua tamen certissimè* A *pervenitur.* In his verbis meis, si illi qui jam invenerunt, quos in ipsa possessione esse jam diximus, sic accipiantur beatissimi, ut non in hac vita, sed in ea quam speramus & ad quam per fidei viam tendimus sint, non habet iste sensus errorem: ipsi enim judicandi sunt quod quærendum est invenisse, qui jam ibi sunt quò nos quærendo & credendo, id est viam fidei tenendo cupimus pervenire. Si autem in hac vita putantur isti esse vel fuisse, id verum esse non mihi videtur: non quia in hac vita nihil veri B omnino inveniri potest quod mente cernatur, non fide credatur: sed quia tantum est quidquid est, ut non faciat beatissimos. Neque enim quod ait Apostolus, *Videmus nunc per speculum in ænigmate*, [a] &, (1. Cor. 13. 12. a) *Nunc scio ex parte*, non cernitur mente: cernitur planè, sed beatissimos nondum facit. Illud enim beatissimos facit quod ait, *Tunc autem facie ad faciem*, &, *Tunc cognoscam sicut & cognitus sum.* Qui hoc invenerunt, ipsi dicendi sunt in beatitudinis possessione consistere, ad quam ducit via fidei quam C tenemus, & quò credendo cupimus pervenire. Sed quinam sint illi beatissimi, qui jam sunt in ea possessione quò ducit hæc via, magna quæstio est. Et angeli quidem sancti quòd ibi sint, nulla quæstio est. Sed de sanctis hominibus jam defunctis, utrùm ipsi saltem dicendi sint jam in illa possessione consistere meritò quæritur. Jam enim corpore quidem corruptibili, quo anima aggravatur, exuti sunt, sed adhuc exspectant etiam ipsi redemtionem corporis sui, & caro eorum requiescit in spe, nondum in D futura incorruptione clarescit. Sed utrùm ad contemplandam cordis oculis veritatem, sicut dictum est, facie ad faciem, nihil ex hoc minùs habeant, non hic locus est disputando inquirere. Item quod dixi, *nam scire magna & honesta vel etiam divina, beatissimum est*, ad eamdem beatitudinem referre debemus. (cap. 11.) In hac enim vita quantumcumque id sciatur, nondum est beatissimum: quoniam incomparabiliter longè est amplius quod inde nescitur.

3. Et quod dixi, *Multum interesse utrùm ali-* E *quid mentis certa ratione teneatur, quod scire dicimus; an famæ vel litteris credendum posteris utiliter commendetur*, & paulò post, *Quod scimus igitur, debemus rationi: quod credimus, auctoritati:* non sic accipiendum est, ut in sermone usitatiore vereamur nos dicere scire quod idoneis testibus credimus. Propriè quippe cùm loquimur, id solum scire dicimus, quod mentis firma ratione comprehendimus. Cùm verò loquimur verbis consuetudini aptioribus, sicut loquitur etiam divina scriptura, non du- F bitemus dicere scire nos, & quod percipimus nostri corporis sensibus, & quod fide dignis credimus testibus, dum tamen inter hæc & illud quid distet intelligamus.

4. Item quod dixi, *Nemini dubium est, omnes ho-* (cap. 12.) *mines aut stultos esse aut sapientes*, potest videri esse contrarium illi quod legitur in lib. 3. de Libero arbitrio, *quasi verò natura humana præter stultitiam & sapientiam nullam mediam recipiat affectionem.* Sed (cap. 24.) illud ibi dictum est, ubi de primo homine quærebatur, utrùm sapiens fuerit factus, an stultus, an neutrum: quoniam nullo modo stultum dicere poteramus qui sine vitio factus est, cùm sit stultitia magnum vitium: & sapientem quomodo diceremus qui potuit seduci, non satis apparebat. Ideóque ad compendium dicere volui, quasi verò natura humana præter stultitiam & sapientiam nullam me-

[a] Et nunc scio ex parte, reposuimus ex MSS. nam in priùs excusis mendosè, & nunc cernitur.

diam recipiat affectionem. Intuebar quippe [a] etiam A parvulos, quos licèt confiteamur trahere originale peccatum, tamen nec sapientes nec stultos possumus propriè dicere, nondum utentes libero arbitrio, seu bene seu malè. Nunc autem aut sapientes aut stultos esse omnes homines dixi, eos volens intelligi qui jam ratione utuntur, qua discernuntur à pecoribus, ut homines sint, sicut dicimus, beatos esse omnes homines velle. Numquid enim in hac sententia tam vera atque manifesta metuimus ne intelligantur & parvuli, qui hoc adhuc velle non B possunt.

cap. 16. 5. Alio loco cùm commemorassem, quæ Dominus Jesus fecit cùm hic esset in carne, adjunxi, dicens, *Cur*, inquis, *ista modò non fiunt?* Atque respondi: *quia non moverent nisi mira essent: si autem solita essent, mira non essent.* Hoc autem dixi, quia non tanta nec omnia modò, non quia nulla fiunt etiam modò.

cap. 18. 6. In fine autem libri, *Sed quoniam sermo iste noster*, inquam, *multo processit longiùs quàm putabam,* C *hic finem libro faciamus, in quo memineris volo, nondum Manichæos me cœpisse refellere, & illas nugas nondum invasisse, neque de ipsa Catholica magnum aliquid aperuisse: sed voluisse tantummodo eruere tibi, si possem, falsam opinionem de veris Christianis malitiosè aut imperitè nobis insinuatam, & erigere ad magna quædam & divina discenda. Quare hoc volumen ita sese habeat. placatiore autem animo tuo facto, ero fortassis in ceteris promtior.* Hæc non ita dixi, quasi nihil adversùs Manichæos adhuc scripsissem, vel D nihil de doctrina catholica mandassem literis, cùm tot superiùs edita volumina de utráque re non me tacuisse testentur: sed in hoc libro ad illum scripto nondum Manichæos refellere cœperam, & illas nugas nondum invaseram, neque de ipsa Catholica magnum aliquid aperueram; quoniam sperabam hoc initio facto, ad eum ipsum me scripturum fuisse, quæ hîc nondum scripseram. Hic liber * sic incipit. *Si mihi Honorate unum atque idem videretur esse.* E

* *Tom. 6.*

CAPUT XV.

CONTRA MANICHÆOS DE DUABUS ANIMABUS LIBER UNUS.

POST hunc librum scripsi adhuc presbyter contra Manichæos *de Duabus Animabus*, quarum dicunt unam partem Dei esse, alteram de gente tenebrarum, quam non condiderit Deus, & quæ sit Deo coæterna: & has ambas animas unam bonam, alteram malam, in uno homine esse delirant: istam scilicet malam, propriam carnis esse dicentes, quam carnem etiam dicunt gentis esse tenebrarum; illam verò bonam, ex adventitia Dei F parte, quæ cum tenebrarum gente conflixerit, atque utrámque miscuerit: & omnia quidem bona hominis illi bonæ animæ; omnia verò mala illi malæ animæ tribuunt. *cap. 1.* In hoc libro illud quod dixi, *nullam esse qualemcumque vitam, quæ non eo ipso quo vita est, & in quantum omnino vita est, ad summum vitæ fontem principiúmque pertineat*, ita dixi, ut tamquam creatura ad creatorem pertinere intelligatur, non autem de illo esse tamquam pars ejus existimetur.

cap. 10. 2. sent dist. 41. cap. Illius etiam. 2. Item quòd dixi, *nusquam* scilicet, *nisi in voluntate esse peccatum*, possunt Pelagiani pro se dictum putare, propter parvulos, quos ideo negant habere peccatum, quod eis in baptismate remittatur, quia nondum arbitrio voluntatis utuntur. Quasi verò peccatum quod eos ex Adam dicimus originaliter trahere, id est reatu ejus implicatos, & ob hoc pœnæ obnoxios detineri [b] usquam esse potuit nisi in voluntate, qua voluntate commissum est, quando divini præcepti est facta transgressio. Potest etiam putari falsa esse ista sententia, qua diximus, *nusquam nisi in voluntate esse peccatum*, quia dixit Apostolus: * *Si autem quod nolo, hoc facio, jam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.* Hoc enim peccatum usque adeo non est in voluntate, ut dicat: *Quod nolo, hoc facio.* Quomodo ergo nusquam est nisi in voluntate peccatum? Sed hoc peccatum de quo sic est locutus Apostolus, ideo peccatum vocatur, quia peccato factum est, & pœna peccati est: quandoquidem hoc de concupiscentia carnis dicitur, quod aperit in consequentibus dicens: *Scio quia non habitat in me, hoc est in carne mea bonum: velle enim adjacet mihi, perficere autem bonum, non.* Perfectio quippe boni est, ut nec ipsa concupiscentia peccati sit in homine, cui quidem quando bene vivitur, non consentit voluntas: verùmtamen non perficit bonum, quia inest adhuc concupiscentia cui repugnat voluntas, cujus concupiscentiæ reatus in baptismate solvitur, sed infirmitas manet, cui donec sanetur, omnis fidelis, qui bene proficit, studiosissimè reluctatur. Peccatum autem quod nusquam est nisi in voluntate, illud præcipuè intelligendum est, quod justa damnatio consecuta est. Hoc enim per unum hominem introivit in mundum. quamquam & hoc peccatum quo consentitur [c] peccati concupiscentiæ, non nisi voluntate committitur. Propter hoc & alio loco dixi: *Non igitur nisi voluntate peccatur.*

* *Rom. 7. 16. & 17.*

Ibid. 18.

3. Itémque alio loco ipsam voluntatem definivi dicens: *Voluntas est animi motus, cogente nullo, ad aliquid vel non amittendum vel adipiscendum.* Quod propterea dictum est, ut hac definitione volens à nolente discerneretur, & sic ad illos referretur intentio, qui primi in paradiso [d] fuerunt humano generi origo mali, nullo cogente peccando, hoc est libera voluntate peccando, quia scientes contra præceptum fecerunt; & ille tentator suasit ut hoc fieret, non coëgit. Nam & qui nesciens peccavit, non incongruenter nolens peccasse dici potest, quamvis & ipse quod nesciens fecit, volens tamen fecit, ita nec ipsius esse potuit sine voluntate peccatum. Quæ voluntas utique sicut definita est, animi motus fuit, nullo cogente, ad aliquid vel non amittendum, vel adipiscendum. Quod enim si noluisset, non fecisset, non coactus est facere. Quia voluit ergo fecit, etiamsi non quia voluit peccavit, nesciens peccatum esse quod fecit: ita nec peccatum sine voluntate esse potuit, sed voluntate facti, non voluntate peccati, quod tamen factum peccatum fuit: hoc enim factum est quod fieri non debuit. Quisquis autem sciens peccat, si potest cogenti ad peccatum sine peccato resistere, nec tamen facit, utique volens peccat: quoniam qui potest resistere, non cogitur cedere. Qui verò [e] cogenti cupiditati bona voluntate resistere non potest, & ideo facit contra præcepta justitiæ, jam

Ibidem. Voluntas.

[a] Lovanienses conjunctionem, *etiam*, quæ hîc perinde sonat ac, præterea, omitti passi sunt. nos in omnibus repertam codicib. huc revocandam esse duximus.

[b] Am. & Er. & Pratellensis cod. *nusquam esse potuerit.* Sorbonicus & Regiomontensis, *nusquam esse constet.* Moxque Corbeïensis & alij è MSS. non deterioris notæ hab. *nisi ex voluntate.*

[c] MSS. quatuor *consentitur peccato concupiscentia.*

[d] In scriptis sex, *fecerunt humano generi originem mali.*

[e] Am. & Er. *volenti cupiditati.*

hoc ita peccatum est, ut sit etiam pœna peccati. A Quapropter peccatum sine voluntate esse non posse verissimum est.

cap. 11. Peccatum. 4. Itémque definitio peccati qua diximus, *Peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod justitia vetat, & unde liberum est abstinere*, propterea vera est, quia id definitum est quod tantummodo peccatum est, non quod etiam pœna peccati. Nam quando tale est ut idem sit & pœna peccati, quantùm est quod valet voluntas sub dominante cupiditate, nisi fortè si pia est, ut oret auxilium: In tan- B tum enim libera est, [a] in quantum liberata est, & in tantum appellatur voluntas. Alioquin [b] tota cupiditas, quàm voluntas propriè nuncupanda est. quæ non est, sicut Manichæi desipiunt, alienæ naturæ additamentum, sed nostræ vitium à quo non sanatur nisi gratiâ Salvatoris. Quòd si quisquam dicit, etiam ipsam cupiditatem nihil aliud esse quàm voluntatem, sed vitiosam peccatoque servientem; non resistendum est, nec de verbis, cùm res constet, controversia facienda. Etiam sic enim osten- C ditur sine voluntate nullum esse peccatum sive in opere, sive in origine.

cap. 12. 5. Rursus in eo quod dixi, *Iam quærere cœperam, utrùm illud malum genus animarum, antequam bono misceretur, habuisset aliquam voluntatem. Si enim non habebat, sine peccato atque innocens erat, & ideo nullo modo malum*, Cur igitur, inquiunt, peccatum dicitis parvulorum, quorum voluntatem non tenetis ream? Respondetur, non eos proprietate voluntatis, sed origine reos teneri. Omnis enim D homo terrenus quid est origine, nisi Adam? Porrò autem Adam habebat utique voluntatem, qua voluntate cùm peccasset, peccatum per eum intravit in mundum. Ibidem.

Eph. 2. 3. 6. Itémque in eo quod dixi, *Naturâ esse malæ animæ nullo modo queunt*, si quæritur quomodo accipiamus quod ait Apostolus: *Fuimus & nos natura filij iræ sicut & ceteri*; respondemus, naturam in his verbis meis me intelligi voluisse illam, quæ propriè natura dicitur, in qua sine vitio creati su- E mus. Nam ista propter originem natura appellatur. quæ origo utique habet vitium, quod est contra naturam. Et iterum in eo quod dictum est, *Peccati reum teneri quemquam, quia non fecit quod facere non potuit, summæ iniquitatis & insaniæ est*, Cur ergo, inquiunt, parvuli tenentur rei? Respondetur, quia ex ejus origine tenentur, qui non fecit quod facere potuit, divinum scilicet servare mandatum. Quod autem dixi, *Illæ animæ quid- F quid faciunt, si naturâ non voluntate faciunt, id est, si libero & ad faciendum & ad non faciendum motu animi carent, si denique his abstinendi ab opere suo potestas nulla conceditur*, [c] *peccatum earum tenere non possumus*: propterea non pertubat de parvulis quæstio, quia ex illius origine rei tenentur, qui voluntate peccavit, quando libero & ad faciendum & ad non faciendum motu animi non carebat, eique ab opere malo abstinendi summa potestas erat. Quod Manichæi de tenebrarum gente non dicunt, quam fabulosissimè inducunt, eámque naturam semper malam, numquam bonam fuisse contendunt.

(1. sent. dist. 28. cap. Similiter. — 2. sent. dist. 27. cap. Si igitur.)

7. Illud autem quæri potest quomodo dixerim: cap. 13. *Etiam si sunt animæ, quod interim incertum est, corporeis officiis, non peccato, sed naturâ deditæ, nósque quamquam sint inferiores, aliqua tamen interiore vicinitate contingunt, non illas ideo malas haberi oportere, quia nos cùm eas sequimur & corporea diligimus, mali sumus*: quandoquidem de illis hoc dixi, de quibus superiùs loqui cœperam, dicens: *Quamquam etiamsi eisdem concedatur inferiore alio genere animarum nos illici ad turpia: non inde conficiunt, aut illas naturâ malas esse, aut istas summum bonum.* De his enim disputationem usque ad hunc locum perduxi, ubi dixi: *Etiamsi sunt animæ, quod interim incertum est, corporeis officiis, non peccato, sed naturâ deditæ, &c.* Quæri ergo potest, cur dixerim, *quod interim incertum est*, cùm prorsus dubitare non debuerim, non esse tales animas. Sed hoc ideo dixi, quia expertus sum qui dicerent diabolum & angelos ejus bonos esse in genere suo, & in ea natura in qua eos creavit Deus ordine proprio tales quales sunt: sed nobis malum esse, si illiciamur & seducamur ab eis; si autem caveamus eos atque vincamus, decorum atque gloriosum. Et hoc qui dicunt, videntur sibi ut id probent, de scripturis adhibere idonea testimonia, vel illud quod scriptum est in libro Job, cùm diabolus describeretur, *Hoc est initium figmenti Domini quod fecit ad illudendum ab angelis suis*, vel Job. 40. 14. illud in Psalm. CIII. *Draco hic quem finxisti ad illudendum ei.* Psal. 103. 27. Quam quæstionem, quæ non adversùs Manichæos qui hoc non sentiunt, sed adversùs alios qui hoc sentiunt, suscipienda esset atque solvenda, pertractare atque enodare tunc nolui, ne librum multo quàm vellem facerem longiorem: cùm viderem etiam si hoc concederetur, tamen debere Manichæos ac jam posse convinci, introducentes insanissimo errore, naturam mali æterno bono coæternam. Ideo ergo dixi, *quod interim incertum est*, non quòd ego inde dubitarem, sed quòd inter me & illos, quos ita sapere inveneram, nondum esset ista quæstio dissoluta. quam tamen in aliis longè posterioribus libris meis de Genesi ad litteram, secundùm scripturas sanctas quanta potui manifestatione dissolvi.

8. Alio loco, *Propterea*, inquam, *corporea di-* Ibidem. *ligendo peccamus, quia spiritalia diligere & justitiâ jubemur, & naturâ possumus, & tunc in nostro genere optimi & beatissimi sumus.* Ubi quæri potest, cur *naturâ*, & non, gratiâ [d] possumus, dixerim. Sed contra Manichæos de natura quæstio versabatur. Et utique id agit gratia, ut sanata natura quod vitiata non potest, possit per eum qui venit quærere & salvum facere quod perierat. Quam tamen gratiam etiam tunc recolens oravi pro familiarissimis meis qui mortifero illo adhuc tenebantur errore, & dixi: *Deus magnè, Deus omnipotens, Deus sum-* cap. 14. *mæ bonitatis, quem inviolabilem & incorruptibilem* [e] *credi atque intelligi fas est, Trina Unitas, quam* Trina Unitas. *catholica Ecclesia colit, supplex oro expertus in me misericordiam tuam, ne homines cum quibus mihi à pueritia in omni convictu fuit summa consensio, in tuo cultu à me dissentire permittas.* Sic utique orans, jam fide retinebam, non solùm conversos ad Deum

[a] Editi *quia intantum liberata est.* Sed elegantiores MSS. omisso *quia*, ferunt *inquantum liberata est.*
[b] Lov. *Alioquin tutiùs cupiditas.* Prætulimus Am. & Er. lectionem, quam tuentur MSS. excepto uno ferè Germanensi, in quo perperam legitur, *tam cupiditas*: & altero Pratellensi in quo, *tutiùs tota cupiditas.* Probè quidem; sed meliùs ut in ceteris amoto comparativo, quod reticere amat S. Aug. Sic 2. Retr. 6. *Quæ mihi quasi declamatio levis, quàm gravis confessio videtur.*
[c] Am. Er. & Beccens. cod. *peccato earum teneri.* Sic etiam Lov. in lib. de duab. animab.
[d] Apud Am. & aliquot è MSS. *gratiâ potiùs dixerim.*
[e] MSS. quatuor addunt, *atque incommutabilem.* Am. & Er. *atque immutabilem.*

gratiâ ejus adjuvari, ut proficiant ac perficiantur, A ubi adhuc dici potest, pro merito conversionis illorum istam dari gratiam, verùm etiam ut convertantur ad Deum, ad ipsam Dei gratiam pertinere: quandoquidem pro eis oravi qui erant ab illo nimis aversi, atque ut ad illam converterentur oravi. Hic liber * sic incipit: *Opitulante Dei misericordia.*

* Tom. 6.

CAPUT XVI.

ACTA CONTRA FORTUNATUM MANICHÆUM LIBER UNUS.

EODEM tempore presbyterij mei, contra Fortunatum quemdam Manichæorum presbyterum disputavi, qui plurimùm temporis apud Hipponem vixerat, seduxerátque tam multos, ut propter illos ibi eum delectaret habitare. Quæ disputatio nobis altercantibus excepta est à notariis veluti Gesta conficerentur, nam & diem habet, & consulem. Hanc in librum memoriæ mandandam conferre curavimus. Versatur ibi quæstio, unde sit malum: me asserente exortum fuisse hominis malum ex libero voluntatis arbitrio; illo autem naturam mali Deo coæternam persuadere moliente. Sed consequenti die tandem confessus est, nihil se adversùs nos invenire quod diceret. Nec sanè catholicus factus est, sed tamen ab Hippone discessit.

Disput. 1. 2. In hoc libro illud quod dixi, *Animam dico esse factam à Deo, ut cetera omnia quæ à Deo facta sunt: & inter illa quæ Deus omnipotens fecit, principalem locum datum esse animæ*, ita dixi, ut hoc generaliter de universa creatura rationali accipi vellem, quamvis in scripturis sanctis animas dictas esse Angelorum, aut non omnino, aut non possit facilè D reperiri, sicut suprà jam diximus. Item alio loco: *Ego dico*, inquam, *peccatum non esse, si non propria voluntate peccetur.* Ubi peccatum illud intelligi volui, quod non est etiam pœna peccati: nam de tali pœna dixi alibi in eadem disputatione, quod dicendum fuit. Itémque dixi; *ut postea eadem ipsa caro, quæ nos pœnis torsit in peccatis manentes, subjiciatur nobis in resurrectione, & nulla adversitate nos quatiat, quominus legem & præcepta divina servemus.* Quod non ita est accipiendum, E tamquam & in illo Dei regno, ubi incorruptibile atque immortale corpus habebimus, de scripturis divinis lex & præcepta sumenda sint: sed quia perfectissimè ibi lex æterna servabitur, & illa duo præcepta de diligendo Deo & proximo, non in lectione, sed in ipsa perfecta & sempiterna dilectione tenebimus. Hoc opus * sic incipit: *Quinto cal. Septembris. Arcadio Augusto bis & Rufino vc. conss.*

Disput. 2. Disput. 1. Disput. 2. * Tom. 6.

CAPUT XVII.

DE FIDE ET SYMBOLO LIBER UNUS.

PER idem tempus coram Episcopis hoc mihi jubentibus, qui plenarium totius Africæ concilium Hippone-regio habebant *de fide & symbolo* presbyter disputavi. Quam disputationem, nonnullis eorum qui nos familiariùs diligebant studiosissimè instantibus, in librum contuli, in quo de rebus ipsis ita disseritur, ut tamen non fiat verborum illa contextio, quæ tenenda memoriter Competentibus traditur. In hoc libro cùm de resurrectione carnis ageretur: *Resurget*, inquam, *corpus secundùm Christianam fidem, quæ [a] fallere non potest. Quod cui videtur incredibile, qualis sit nunc caro attendit, qualis autem futura sit non considerat: quia illo tempore immutationis angelicæ, non jam caro erit & sanguis, sed tantùm corpus*, & cetera quæ ibi de corporum terrestrium in corpora cælestia mutatione disserui, quoniam dixit Apostolus, cùm inde loqueretur; * *Caro & sanguis regnum Dei non possidebunt.* Sed quisquis ea sic accipit, ut existimet ita corpus terrenum, quale nunc habemus, in corpus cæleste resurrectione mutari, ut nec membra ista, nec carnis sit futura substantia, proculdubio corrigendus est, commonitus de corpore Domini, qui post resurrectionem in eisdem membris non solùm conspiciendus oculis, verumetiam manibus tractandus apparuit, carnémque se habere etiam sermone firmavit, dicens: *Palpate & videte, quia spiritus carnem & ossa non habet, sicut me videtis habere.* Unde constat Apostolum non carnis substantiam negasse in regno Dei futuram, sed aut homines qui secundùm carnem vivunt, carnis & sanguinis nomine nuncupasse, aut ipsam carnis corruptionem, quæ tunc utique nulla erit. Nam cùm dixisset, *Caro & sanguis regnum Dei non possidebunt:* bene intelligitur tamquam exponendo quid dixerit continuò subdidisse: *Neque corruptio incorruptionem possidebit.* De qua re ad persuadendum infidelibus difficili, diligenter quantùm potui me disseruisse reperiet quisquis de Civitate Dei librum legerit novissimum. Hic liber * sic incipit: *Quoniam scriptum est.*

cap. 10. a

* 1. Cor. 15. 50. Luca 24. 39. B 1. Cor. 15. 50. C cap. 5 & 21. * Tom. 3.

CAPUT XVIII.

DE GENESI AD LITTERAM IMPERFECTUS LIBER UNUS.

CUM de Genesi duos libros contra Manichæos condidissem, quoniam secundùm allegoricam significationem scripturæ verba tractaveram, non ausus naturalium rerum tanta secreta ad litteram exponere, hoc est quemadmodum possent secundùm historicam proprietatem quæ ibi dicta sunt accipi: volui experiri in hoc quoque negotiosissimo ac difficillimo opere quid valerem; sed in scripturis exponendis tyrocinium meum sub tanta sarcinæ mole succubuit. Et nondum perfecto uno libro, ab eo quem sustinere non poteram labore conquievi. Sed in hoc opere cùm mea opuscula retractarem, iste ipse ut erat imperfectus venit in manus, quem neque edideram, & abolere decreveram, quoniam scripsi postea XII. libros quorum titulus est, *De Genesi ad literam.* In quibus quamvis multa quæsita potiùs quàm inventa videantur, tamen eis iste nullo modo est comparandus. Verùm & hunc postea quàm retractavi, manere volui ut esset index, quantùm existimo, non inutilis rudimentorum meorum in enucleandis atque scrutandis divinis eloquiis, ejúsque titulum esse volui, *De Genesi ad litteram imperfectus.* Inveni quippe eum usque ad hæc verba dictatum: *Pater tantùm pater est, nec filius aliud est quàm filius: quia & cùm dicitur similitudo patris, quamquam ostendat nullam intervenire dissimilitudinem, non tamen solus est pater, [b] si habet similitudinem.* Post hæc repetivi verba scripturæ rursus consideranda atque tractanda, *Et dixit Deus: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.* Hucusque dictatum librum imperfectum reliqueram. Quod autem ibi sequitur, addendum putavi cùm eum retractarem: nec sic tamen perfeci, sed hoc quoque addito imperfectum reliqui. Si enim perfecissem, saltem de omnibus operibus & verbis Dei, quæ ad sextum diem pertinent, disputassem. In hoc libro ea notare quæ mihi displicent, vel defendere quæ aliis non bene intellecta displicere possunt, superfluum mihi visum est. Breviter enim potiùs admoneo, ut illi duodecim libri legantur, quos longè postea Episcopus feci, & ex ipsis de isto judicetur. Hic * ergo sic incipit: *De obscuris naturalium rerum quæ omnipo-*

D E cap. 16. F b Gen. 1. 26. * Tom. 3.

[a] Nonnulli codices hab. *falli.*

[b] In editis Am. & Er. ac Benigniano MS. *sed habet.*

tente Deo artifice facta sentimus non adfirmando sed quærendo tractandum est.

CAPUT XIX.

De Sermone Domini in Monte Libri duo.

PER idem tempus de Sermone Domini in monte, secundùm Matthæum, duo volumina scripsi. In quorum primo propter id quod scriptum est, *Beati pacifici, quoniam ipsi filij Dei vocabuntur:* (Mat. 5. 9.) *Sapientia*, inquam, (Lib. 1. c. 4.) *congruit pacificis, in quibus jam ordinata sunt omnia, nullúsque motus adversùs rationem rebellis est, sed cuncta obtemperant spiritui hominis, cùm & ipse obtemperet Deo.* Quod meritò movet quomodo dixerim. Non enim cuiquam provenire in hac vita potest, ut lex repugnans legi mentis omnino non sit in membris. Quandoquidem etiam si ei sic resisteret spiritus hominis, ut in nullum ejus laberetur assensum; non ideo tamen illa non repugnaret. Hoc ergo quod dictum est, *Nullum esse motum adversùs rationem rebellem*, rectè accipi potest id nunc agentibus pacificis, domando concupiscentias carnis, ut ad istam pacem plenissimam quandoque veniatur.

(Ibidem. Mat. 5. 9.) 2. Proinde quod alio loco, cùm eamdem sententiam evangelicam repetens dixissem, *Beati pacifici, quoniam ipsi filij Dei vocabuntur:* adjunxi dicens, *Et ista quidem in hac vita compleri possunt, sicut completa esse in Apostolis credimus*, sic accipiendum est, non ut in Apostolis hîc viventibus nullum carnis motum arbitremur spiritui repugnasse, sed hactenus hîc ista posse compleri, quatenus in Apostolis credimus esse completa, eâ mensurâ scilicet perfectionis humanæ, quanta in hac vita potest esse perfectio. Non enim dictum est, Ista in hac vita compleri possunt, nam completa esse in Apostolis credimus; sed dictum est, *sicut completa esse in Apostolis credimus*, ut ita compleantur sicut in illis completa sunt, id est quadam perfectione, cujus capax est ista vita, non sicut complenda sunt illâ quam speramus pace plenissima, quando dicetur: (1 Cor. 15. 55.) *Vbi est mors contentio tua?*

(Lib. 1. c. 6. Johan. 3. 34.) 3. Alio loco quod interposui testimonium, *Non enim ad mensuram dat Deus spiritum*, nondum intellexeram de Christo propriè veriùs accipi. Aliis quippe hominibus nisi ad mensuram daretur spiritus, non duplum peteret Elisæus quàm fuit in Elia. (*Mat. 5. 18. Lib. 1. c. 8.) Item quod scriptum est, * *Iota unum aut unus apex non transiet à lege donec omnia fiant*, cùm exponerem, nihil dixi posse aliud intelligi, nisi vehementem perfectionis expressionem. Ubi meritò quæritur, utrùm ista perfectio sic possit intelligi, ut tamen verum sit, neminem jam utentem voluntatis arbitrio hîc vivere sine peccato. A quo enim usque ad unum apicem lex perfici potest, nisi à quo fiunt universa divina mandata? Sed in eisdem mandatis est etiam quod jubemur dicere, (Mat. 6. 12.) *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.* quam orationem usque in finem sæculi tota dicit Ecclesia. Omnia ergo mandata facta deputantur, quando quidquid non fit ignoscitur.

(Mat. 5. 19.) 4. Sanè quod ait Dominus, *Quicumque solverit unum de mandatis istis minimis, & docuerit sic*, &c. usque ad eum locum ubi ait, *Nisi abundaverit justitia vestra plus quàm Scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum*, multò meliùs & convenientiùs exposui in aliis posterioribus sermonibus meis, quod etiam hîc retexere longum est. Ad hoc A autem iste ibi perducitur sensus, (Lib. 1. c. 9.) ut eorum sit justitia major, quàm Scribarum & Pharisæorum, qui dicunt & [a] faciunt. De Scribis quippe & Pharisæis alio loco ipse Dominus ait; (Mat. 23. 3.) *Dicunt enim & non faciunt.* Illud etiam meliùs intelleximus postea quod scriptum est; *Qui irascitur fratri suo.* Codices enim græci non habent, *sine* [b] *caussa*, sicut hîc positum est: quamvis idem ipse sit sensus. (Irasci fratri suo.) Illud enim diximus intuendum, quid sit irasci fratri suo; quoniam non fratri irascitur, qui peccato fratris irascitur. (Mat. 5. 22.) B Qui ergo fratri, non peccato irascitur, sine caussa irascitur.

(Lib. 1. c. 15.) 5. Item quod dixi, *Hoc & de patre & de matre & de ceteris vinculis sanguinis intelligendum est, ut in eis oderimus quod genus humanum nascendo & moriendo sortitum est*, ita sonat, quasi non essent futuræ istæ necessitudines, si nullo naturæ humanæ præcedente peccato nemo moreretur. quem sensum jam superiùs improbavi. Essent enim profectò cognationes & affinitates, etiam si originali nullo exi- C stente peccato, sine morte cresceret & multiplicaretur genus humanum. Ac per hoc aliter solvenda est quæstio, cur Dominus præceperit * diligendos (* Mat. 5. 44.) inimicos, cùm alio loco præcipiat odio habendos (Luca 14. 26.) & parentes & filios, non sicut hîc soluta est, sed sicut eam posteriùs sæpe solvimus: id est ut diligamus inimicos lucrandos regno Dei, & oderimus in propinquis, si impediunt à regno Dei.

(Lib. 1. c. 16.) 6. Item de præcepto quo prohibetur uxor dimitti, nisi propter fornicationem, hîc quidem scru- D pulosissimè disputavi. Sed quam velit Dominus intelligi fornicationem, propter quam liceat dimittere uxorem, utrùm eam quæ damnatur in stupris, an illam de qua dicitur, (Psal. 72. 27.) *Perdidisti omnem qui fornicatur abs te*, in qua utique & ista est, (neque enim non fornicatur à Domino, qui tollens membra Christi, facit ea membra meretricis,) etiam atque etiam cogitandum est atque requirendum. Nec volo in re tanta támque ad dignoscendum difficili putare lectorem istam sibi nostram disputationem E debere sufficere: sed legat & alia, sive nostra quæ postea scripta sunt, sive aliorum meliùs considerata atque tractata: vel ipse si potest, ea quæ hîc meritò movere possunt, vigilantiore atque intelligentiore mente discutiat. Non quia omne peccatum fornicatio est; neque enim omnem peccantem Deus perdit, qui quotidie sanctos suos exaudit, dicentes: (Mat. 6. 12.) *Dimitte nobis, debita nostra:* cùm perdat omnem qui fornicatur ab eo. Sed quatenus intelligenda atque limitanda sit hæc fornicatio, & utrùm etiam pro- F pter hanc liceat dimittere uxorem, latebrosissima quæstio est. Licere tamen propter istam quæ in stupris committitur, nulla quæstio est. Et ubi dixi, hoc permissum esse, non jussum; non attendi aliam scripturam, dicentem: (Prov. 18. 22.) *Qui tenet adulteram, stultus & impius est.* Nec sanè adulteram dixerim fuisse deputandam illam mulierem etiam posteaquam audivit à Domino, (Johan. 8. 11.) *Nec ego te damnabo, vade deinceps jam noli peccare*, si hoc obedienter audivit.

(Lib. 1. c. 21.) 7. Loco alio peccatum fratris ad mortem, de quo dicit Johannes apostolus, (1 Johan. 5. 16.) *Non pro illo dico ut roget quis*, ita definivi ut dicerem; (Peccatum ad mortem.) *Peccatum fratris ad mortem puto esse cùm post agnitionem Dei per gratiam Domini nostri Iesu Christi quisque oppugnat fraternitatem, & adversùs ipsam gratiam qua reconciliatus*

[a] In priùs excusis legitur, *qui dicunt & non faciunt.* Expunximus negantem particulam, quæ à MSS. abest, ut pronomen, *qui*, relativum sit ad eos quorum justitia major.

[b] Nunc tamen vix ullum reperias græcum codicem, qui non habeat εἰκῇ, *sine caussa.* quod in suo quoque Chrysostomus legebat. Id radendum esse ait Hieronymus. Augustinus verò hîc ad legitimum sensum revocat.

eſt Deo, invidentiæ facibus agitatur. Quod quidem non confirmavi, quoniam hoc putare me dixi: ſed tamen addendum fuit, ſi in hac tam ſcelerata mentis perverſitate finierit hanc vitam: quoniam de quocumque peſſimo in hac vita conſtituto non eſt utique deſperandum, nec pro illo imprudenter oratur, de quo non deſperatur.

Lib. 2. c. 6.

8. In ſecundo item libro: *Nulli*, inquam, *licebit ignorare Dei regnum, cùm ejus unigenitus non ſolùm intelligibiliter, ſed etiam viſibiliter in homine Dominico de cælo venerit, judicaturus vivos & mortuos.* Sed non video utrùm rectè dicatur *homo Dominicus*, qui eſt mediator Dei & hominum, homo Chriſtus Jeſus, cùm ſit utique Dominus: Dominicus autem homo quis in ejus ſancta familia non poteſt dici? Et hoc quidem ut dicerem, apud quoſdam legi tractatores catholicos * divinorum eloquiorum. Sed ubicumque hoc dixi, dixiſſe me nollem. Poſtea quippe vidi non eſſe dicendum, quamvis nonnulla poſſit ratione defendi. Item quod dixi, *Nullius enim ferè conſcientia Deum poteſt odiſſe*, non video fuiſſe dicendum. Multi enim ſunt de quibus ſcriptum eſt: *Superbia eorum qui oderunt te.*

* Forte apud Athanaſium in Expoſit. fidei, & Epiphanium in Ancorato. Lib. 2. c. 14. Pſal. 73. 23.

Lib. 2. c. 17. Mat. 6. 34.

9. Alio loco in eo quod dixi, *ob hoc dixiſſe Dominum*, Sufficit diei malitia ſua, *quia cibos ſumere urgebit ipſa neceſſitas, quam propterea malitiam nominatam arbitrior, quia pœnalis nobis eſt, pertinet enim ad hanc fragilitatem quam peccando meruimus*, non attendi etiam primis hominibus data fuiſſe in paradiſo corporis alimenta, antequam iſtam mortis pœnam peccando meruiſſent. Sic enim erant immortales in corpore nondum ſpiritali, ſed animali, ut tamen in ejuſmodi immortalitate corporalibus alimentis uterentur. Item quod dixi, *Quam ſibi Deus elegit glorioſam Eccleſiam, non habentem maculam neque rugam*, non ideo dixi, quia nunc ex omni parte jam talis eſt, quamvis ad hoc electa non dubitaretur, ut talis ſit quando Chriſtus apparuerit vita ejus. tunc enim & ipſa cum illo apparebit in gloria. propter quam gloriam dicta eſt Eccleſia glorioſa. Item quod Dominus ait, *Petite, & accipietis: quærite, & invenietis: pulſate, & aperietur vobis*, operosè quidem tria iſta quid inter ſe differant exponendum putavi, ſed longè meliùs ad inſtantiſſimam petitionem omnia referuntur. Hoc quippe oſtendit, ubi eodem verbo cuncta concluſit, dicens: *Quanto magis pater veſter qui in cælis eſt dabit bona petentibus ſe?* Non enim dixit, petentibus & quærentibus & pulſantibus. Hoc opus * ſic incipit: *Sermonem quem locutus eſt Dominus.*

Lib. 2. c. 19. Eph. 5. 27. Mat. 7. 7. Lib. 2. c. 21. * Tom. 4.

Caput XX.

Psalmus contra partem Donati.

Volens etiam cauſam Donatiſtarum ad ipſius humillimi vulgi & omnino imperitorum atque idiotarum notitiam pervenire, & eorum quantùm fieri poſſet per nos inhærere memoriæ, Pſalmum qui eis cantaretur, per latinas litteras feci: ſed uſque ad V litteram. Tales autem Abecedarios appellant. Tres verò ultimas omiſi, ſed pro eis noviſſimum quaſi epilogum adjunxi, tamquam eos mater alloqueretur Eccleſia. Hypopſalma etiam quod reſponderetur, & prooemium cauſæ, quod nihilominus cantaretur, non ſunt in ordine litterarum. Earum quippe ordo incipit poſt prooemium. Ideo autem non aliquo carminis genere id fieri voA lui, ne me neceſſitas metrica ad aliqua verba quæ vulgo minùs ſunt uſitata compelleret. Iſte Pſalmus * ſic incipit: *Omnes qui gaudetis de pace, modò verum judicate.* quod ejus hypopſalma eſt.

* Tom. 7.

Caput XXI.

Contra epiſtolam Donati hæretici liber unus.

Librum etiam contra epiſtolam Donati, qui partis Donati ſecundus poſt Majorinum epiſcopus apud Carthaginem fuit, eodem presbyterij mei tempore ſcripſi, in qua epiſtola ille agit, ut non niſi in ejus communione baptiſma Chriſti eſſe creB datur. cui nos contradicimus. In hoc libro dixi in quodam loco de apoſtolo Petro, quod in illo tamquam in petra fundata ſit eccleſia: qui ſenſus etiam cantatur ore multorum in verſibus beatiſſimi Ambroſij, ubi de gallo gallinaceo ait: *Hoc ipſa petra Eccleſiæ canente, culpam diluit.* Sed ſcio me poſtea ſæpiſſimè ſic expoſuiſſe quod à Domino dictum eſt: *Tu es Petrus, & ſuper hanc petram ædificabo eccleſiam meam*: ut ſuper hunc intelligeretur quem confeſſus eſt Petrus dicens: *Tu es Chriſtus filius Dei vi*C *vi*: ac ſic Petrus ab hac petra appellatus perſonam Eccleſiæ figuraret, quæ ſuper hanc petram ædificatur, & accepit claves regni cælorum. Non enim dictum eſt illi, Tu es petra; ſed, *Tu es Petrus.* Petra autem erat Chriſtus, quem confeſſus Simon ſicut eum tota Eccleſia confitetur, dictus eſt Petrus. Harum autem duarum ſententiarum quæ ſit probabilior eligat lector.

Mat. 16. 18.

2. Alio loco dixi: *Nullius mortem Deus quærit:* quod ſic accipiendum, quia homo ſibi acquiſivit D mortem deſerens Deum, & acquirit qui non recurrit ad Deum, ſecundùm quod ſcriptum eſt: *Deus mortem non fecit.* Sed etiam illud non minùs verum eſt, *Vita & mors à Domino Deo eſt*: vita ſcilicet à donante, mors à vindicante.

Sap. 1. 13. Eccli. 11. 14.

3. Item quod dixi Donatum, cujus epiſtolam refellebam, rogaſſe ut Imperator inter ipſum & Cæcilianum tranſmarinos epiſcopos judices daret; non ipſum, ſed alium Donatum, ejuſdem tamen ſchiſmatis, hoc feciſſe probabiliùs inE venitur. Ille autem non erat Carthaginenſis Donatiſtarum epiſcopus, ſed à Caſis nigris, qui tamen primus apud Carthaginem ipſum nefarium ſchiſma [a] commiſit. Nec ſanè Donatus Carthaginenſis ut Chriſtiani rebaptizarentur inſtituit, quod ego eum inſtituiſſe credideram, quando ejus epiſtolæ reſpondebam. Nec de libro [b] Eccleſiaſtici ipſe abſtulit de media ſententia verba ad rem neceſſaria, ubi cùm ſcriptum ſit, *Qui baptizatur à mortuo, & iterum tangit illum, quid proficit lavatio*F *ejus?* iſte ſic poſuit tamquam ſcriptum eſſet, *Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lavatio ejus?* Nos autem & antequam eſſet pars Donati, ſic habuiſſe codices plurimos, verumtamen Afros, ut non eſſet in medio, *& iterum tangit illum*, poſtea didicimus. Quod ſi tunc ſciſſem, non in iſtum tamquam in furem divini eloquij, vel violatorem tanta dixiſſem. Hic liber * ſic incipit: *Abs te ipſo præſente audieram.*

Eccli. 34. 30. * Non exſtat.

Caput XXII.

Contra Adimantum Manichæi diſcipulum liber unus.

Eodem tempore venerunt in manus meas quædam diſputationes Adimanti, qui fuerat Manichæi diſcipulus, quas conſcripſit adversùs legem & prophetas, velut contraria eis evangelica & apoſtolica ſcripta demonſtrare conatus. Huic

[a] *Hic ſcilicet de Numidia veniens*, inquit Auguſt. *& contra Cæcilianum Chriſtianam dividens plebem, adjunctis ſibi ejuſdem factionis epiſcopis, Majorinum apud Carthaginem ordinavit epiſcopum. Cui Majorino Donatus alius ſucceſſit, qui eloquentiâ ſuâ confirmavit hanc hæreſim.* Ex lib. de hæreſib. ad Quodvultd.

[b] MSS. cum Am. & Er. *de libro Sapientiæ.*

ergo

ergo respondi, verba ejus ponens, eisque reddens A responsionem meam. Quod opus uno volumine conclusi, & in eo quibusdam quæstionibus non semel, sed iterum respondi, quoniam quod primùm responderam perierat, & tunc inventum est, cùm jam iterum respondissem. Aliquas sanè earumdem quæstionum popularibus ecclesiasticis sermonibus solvi: adhuc etiam quibusdam non respondi: aliquæ remanserunt, quæ rebus aliis magis urgentibus prætermissæ sunt, cumulo quoque oblivionis adjuncto.

cap. 3. 2. In hoc ergo dixi: *Certis enim quibusdam umbris & figuris rerum ante Domini adventum secundùm mirabilem atque ordinatissimam distributionem temporum populus iste tenebatur qui Testamentum vetus accepit: tamen in eo tanta prædicatio & prænunciatio novi Testamenti est, ut nulla in evangelica atque apostolica doctrina reperiantur, quamvis ardua & divina præcepta & promissa, quæ illis etiam libris veteribus desint.* Sed addendum erat, penè, atque dicendum, ut penè nulla in evangelica atque apo- C stolica doctrina reperiantur, quamvis ardua & divina præcepta & promissa, quæ illis etiam libris veteribus desint. Quid est enim quod in sermone evan- Mat. 5. 21. gelico in monte Dominus dicit: *Audistis quia dictum est antiquis hoc, ego autem dico vobis:* si nihil ipse amplius præcepit quàm præceptum est in illis veteribus libris? Deinde regnum cælorum illi populo fuisse promissum non legimus in iis quæ promissa sunt Exod. 19. 2. Lege data per Mosen in monte Sina, quod propriè Gal. 4. 24. vetus dicitur Testamentum, quod præfiguratum D dicit Apostolus per ancillam Saræ & filium ejus: sed & ibi figuratum est & novum per ipsam Saram & filium ejus. Proinde si figuræ discutiantur, omnia ibi prophetata reperiuntur, quæ sunt præsentata, vel expectantur præsentanda per Christum. Veruntamen propter quædam præcepta non figurata, sed propria, quæ non in vetere Testamento, sed in novo inveniuntur, cautiùs & moderatiùs diceretur, pene nulla, quàm nulla hîc esse quæ non sint & illic quamvis illic sint illa duo præcepta de dilectione E Dei & proximi, quò rectissimè omnia & legitima & cap. 5. prophetica & evangelica & apostolica referuntur.

Mat. 23. 15. Rom. 8. 14. Iohan. 8. 37. 3. Item quod dixi, *Tribus modis in scripturis sanctis filiorum nomen accipitur*, minùs consideratè dictum est. Et alios enim quosdam modos sine dubio prætermisimus: sicut dicitur filius gehennæ, vel filius adoptivus: quæ utique nec secundùm naturam, nec secundùm doctrinam, nec secundùm imitationem dicuntur. Quorum trium modorum tamquam sola sint exempla reddidimus. Secundùm F 1. Cor. 4. 14. naturam, sicut Judæi filij Abrahæ: secundùm doctrinam, sicut filios suos quos Evangelium docuit Gal. 4. 28. Apostolus vocat: secundùm imitationem, sicut filij cap. 11. Abrahæ nos sumus, cujus imitamur fidem. Quod 1. Cor. 15. 54. autem dixi, *Cùm induerit incorruptionem & immortalitatem, jam non caro & sanguis erit*, secundùm corruptionem carnalem dictum est carnem non futu- Luc. 24. 39. ram, non secundùm substantiam, secundùm quam Domini corpus etiam post resurrectionem caro appellata est.

cap. 26. 4. Alio loco, *Nisi quisque*, inquam, *voluntatem mutaverit, bonum operari non potest, quod in no-* Mat. 12. 33. *stra potestate esse positum alio loco docet, ubi ait:* Aut facite arborem bonam & fructum ejus bonum; aut 2. sen. dist. 28. c. Alibi. facite arborem malam & fructum ejus malum. Quod non est contra gratiam Dei quam prædicamus. In potestate quippe hominis est mutare in

melius voluntatem, sed ea potestas nulla est nisi à Deo detur, de quo dictum est: *Dedit eis potestatem* Iohan. 1. 12. *filios Dei fieri.* Cùm enim hoc sit in potestate quod cùm volumus facimus, nihil tam in potestate quàm ipsa voluntas est, sed præparatur voluntas à Domino. Eo modo ergo dat potestatem. Sic intelligendum est & quod dixi postea, *In nostra potestate esse,* 2. sent. dist. 28 cap. Sit etiam. *ut vel inseri bonitate Dei, vel excidi ejus severitate mereamur:* quia in potestate nostra non est, nisi quod nostram sequitur voluntatem, quæ cùm fortis & B potens præparatur à Domino, facile fit opus pietatis, etiam quod difficile atque impossibile fuit. Hîc liber * sic incipit: *De eo quod scriptum est, in principio* * Tom. 6. *fecit Deus cælum & terram.*

Caput XXIII.

EXPOSITIO QUARUMDAM PROPOSITIONUM EX EPISTOLA APOSTOLI AD ROMANOS.

CUM presbyter adhuc essem, contigit ut apud Carthaginem inter nos qui simul eramus, ad Romanos Apostoli epistola legeretur, & quædam interrogabar à fratribus: quibus cùm sicut poteram responderem, voluerunt scribi potiùs quæ dicebam, quàm sine litteris fundi. Ubi cùm eis obtemperarem, liber unus accessit superioribus opusculis meis. In quo libro, *Quod autem ait*, inquam, Rom. 7. 14. * Scimus quia lex spiritalis est, ego autem carnalis sum: *satis ostendit, non posse impleri legem: nisi à spiritalibus quales facit gratia Dei.* Quod utique non ex persona Apostoli accipi volui, qui jam spiritalis erat: sed hominis sub lege positi, nondum sub gratia. Sic enim priùs hæc verba sapiebam, quæ postea lectis quibusdam divinorum tractatoribus eloquiorum, quorum me moveret auctoritas, consideravi diligentius & vidi etiam de ipso Apostolo posse intelligi, quod ait: *Scimus quoniam lex spiritalis est, ego* Ibidem. *autem carnalis sum:* quod in eis libris quos contra Pelagianos nuper scripsi, quantùm potui diligenter ostendi. In isto ergo libro & hoc quod dictum est, *Ego autem carnalis sum:* & deinde cetera usque ad eum locum, ubi dicit: *Miser ego homo, quis me* Ibid. 24.* *liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum:* dixi hominem describi adhuc sub lege, nondum sub gratia constitutum, bene facere volentem, sed victum concupiscentiâ carnis malè facientem. A cujus concupiscentiæ dominatu non liberat, nisi gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum dono Spiritus sancti, per quem diffusa caritas in cordibus nostris vincit carnis concupiscentias, ne consentiamus eis ad malè faciendum; sed potiùs bona faciamus. Unde quidem jam evertitur hæresis Pelagiana, quæ vult, non ex Deo nobis, sed ex nobis esse caritatem qua bene ac piè vivimus. Sed in illis libris, quos adversùs eos edidimus, etiam spiritalis hominis jámque sub gratia constituti meliùs intelligi verba ista monstravimus, propter carnis corpus, quod spiritale nondum est, erit autem in resurrectione mortuorum; & propter ipsam carnis concupiscentiam, cum qua ita confligunt sancti, non ei consentientes ad malum, ut tamen ejus motibus, quibus repugnantibus resistunt, non careant in hac vita: non eos autem habebunt in illa, ubi absorbebitur mors in victoriam. Propter hanc itaque concupiscentiam motúsque ipsos, quibus ita resistitur, ut tamen sint in nobis, potest quisque sanctus jam sub gratia positus dicere ista omnia, quæ hîc esse dixi verba hominis nondum sub gratia positi, sed sub lege. Quod hîc ostendere longum est, & hoc cap. 6. ubi ostenderim dictum est.

2. Item disputans quid elegerit Deus in nondum

nato, cui dixit serviturum esse majorem: & quid in A eodem majore similiter nondum nato reprobaverit, de quibus propter hoc commemoratur, quamvis longè postea prolatum propheticum testimonium: *Rom. 9.13.* *Iacob dilexi, Esaü autem odio habui:* ad hoc perduxi *Mal. 1.3.* ratiocinationem, ut dicerem: *Non ergo elegit Deus opera cujusquam in præscientia, quæ ipse daturus est: sed fidem elegit in præscientia, ut quem sibi crediturum esse præscivit, ipsum elegerit cui Spiritum sanctum daret, ut bona operando etiam vitam æternam consequeretur.* Nondum diligentiùs quæsiveram, nec adhuc B inveneram qualis sit electio gratiæ: de qua idem dicit *Rom. 11.5.* Apostolus; *Reliquiæ per electionem gratiæ salvæ factæ sunt:* quæ utique non est gratia si eam merita ulla præcedant, ne jam quod datur, non secundùm gratiam, sed secundùm debitum reddatur potiùs meritis quàm donetur. Proinde quod continuò dixi, *1 Cor. 12.6.* *Dicit enim idem Apostolus:* Idem Deus qui operatur *cap. 61.* omnia in omnibus. *Nusquam autem dictum est: Deus credit omnia in omnibus:* ac deinde subjunxi, *Quòd ergo credimus, nostrum est: quòd autem bonum operamur,* C *illius est qui credentibus dat Spiritum sanctum,* profectò non dicerem, si jam scirem etiam ipsam fidem inter Dei munera reperiri, quæ dantur in eodem spiritu. Utrumque ergo nostrum est propter arbitrium voluntatis, & utrumque tamen datum est per spiritum fidei & caritatis. Neque enim sola caritas, sed sicut scriptum est, *Caritas cum fide à Deo Patre* *Eph. 6.23.* *& Domino nostro Iesu Christo.*

3. Et quod paulo post dixi, *Nostrum est enim credere & velle, illius autem dare credentibus & volenti-* D *bus facultatem bene operandi per Spiritum sanctum, per quem caritas diffunditur in cordibus nostris,* verum est quidem, sed eadem regulâ, & utrumque ipsius est, quia ipse præparat voluntatem: & utrumque nostrum, quia non fit nisi volentibus nobis. Ac per hoc quod etiam postea dixi, *Quia neque velle possumus nisi vocemur, & cùm post vocationem voluerimus, non sufficit voluntas nostra & cursus noster, nisi Deus & vires currentibus præbeat, & perducat quò vocat.* Ac *cap. 62.* deinde subjunxi: *Manifestum est ergo, non volentis* E *Rom. 9.16.* *neque currentis, sed miserentis Dei esse, quòd bene operamur,* omnino verissimum est. Sed parum de ipsa vocatione disserui, quæ fit secundùm propositum Dei: non enim omnium, qui vocantur talis est, sed tantùm electorum. Itaque quod paulò post dixi, *Sicut enim in iis quos eligit Deus, non opera fides inchoat meritum, ut per munus Dei bene operentur: sic in iis quos damnat, infidelitas & impietas inchoat pœnæ meritum, ut per ipsam pœnam etiam malè operentur,* verissimè dixi: sed fidei meritum etiam F ipsum esse donum Dei, nec putavi quærendum esse, nec dixi.

Rom. 9.18. 4. Et alio loco, *Cujus enim miseretur,* inquam, *facit eum bene operari; & quem obdurat, relinquit eum ut malè operetur. Sed & illa misericordia præcedenti merito fidei tribuitur: & ista obduratio præcedenti impietati.* Quod quidem verum est; sed adhuc quærendum erat, utrùm & [a] meritum fidei de misericordia Dei veniat, id est utrùm ista misericordia ideo tantummodo fiat in homine, quia fidelis est, *1.Cor.7.25.* an etiam facta fuerit ut fidelis esset. Legimus enim *1. sent. dist. 41. cap. Multi.* dicente Apostolo, *Misericordiam consecutus sum ut fidelis essem:* non ait, quia fidelis eram. Fideli ergo datur quidem, sed data est etiam ut esset fidelis.

Rectissimè itaque alio loco in eodem libro dixi; *cap. 64.* *Quoniam si non ex operibus, sed misericordiâ Dei & vocamur ut credamus, & credentibus præstatur ut bene operemur, non est gentibus ista invidenda misericordia:* quamvis minus ibi diligenter de illa, quæ per Dei propositum fit, vocatione tractaverim. Hic liber * ** Tom. 4.* sic incipit: *Sensus hi sunt in epistola Pauli ad Rom.*

Caput XXIV.

Expositio epistolæ ad Galatas, liber unus.

Post hunc librum exposui ejusdem Apostoli epistolam ad Galatas, non carptim, id est aliqua prætermittens, sed continuanter & totam. Hanc autem expositionem uno volumine comprehendi. In quo illud quod dictum est, *Priores ergo Apostoli veraces, qui non ab hominibus, sed à Deo per hominem missi sunt, per Iesum Christum scilicet adhuc mortalem. Verax etiam novissimus Apostolus, qui per Iesum Christum totum jam Deum post resurrectionem ejus missus est,* propter immortalitatem dictum est, *totum jam Deum,* quam post resurrectionem habere cœpit, non propter divinitatem semper immortalem, à qua numquam recessit, in qua totus Deus erat, & cùm moriturus adhuc erat. Hunc autem sensum sequentia manifestant: adjunxi enim dicens: *Priores sunt ceteri Apostoli per Iesum Christum adhuc ex parte hominem, id est mortalem: Novissimus est apostolus Paulus per Iesum Christum jam totum Deum, id est ex omni parte immortalem.* Hoc enim dixi, exponens quod ait Apostolus: *Non ab hominibus, neque* *Gal. 1.1.* *per hominem, sed per Iesum Christum & Deum patrem:* quasi jam Jesus Christus non sit homo. Sequitur enim: *Qui suscitavit illum à mortuis:* ut hinc appareret cur dixerit, *neque per hominem.* Proinde propter immortalitatem jam nunc non homo Christus Deus: propter substantiam verò naturæ humanæ, in qua ascendit in cælum, etiam nunc mediator Dei & hominum homo Christus Jesus, *1. Tim. 2.5.* quoniam sic veniet quomodo eum viderunt qui vi- *Act. 1.11.* derunt euntem in cælum.

2. Item quod dixi, *Gratia Dei est qua nobis donantur peccata ut reconciliemur Deo: pax autem qua reconciliamur Deo,* sic accipiendum est, ut tamen sciamus etiam utrumque ad generalem Dei gratiam pertinere: quomodo in populo Dei aliud specialiter Israël, aliud Judas; & tamen utrumque generaliter Israël. Item cum exponerem, *Quid ergo Lex transgressionis gratiâ* [b] *proposita est:* ita distinguendum putavi, ut interrogatio esset. *Quid ergo?* Ac deinde responsio. *Lex transgressionis gratiâ proposita est.* Quod quidem non abhorret à vero; sed melior mihi videtur ista distinctio, ut interrogatio sit, *Quid ergo Lex?* & inferatur responsio: *Transgressio-* *cap. 5.* *nis gratiâ proposita est.* Quod autem dixi, *Ordinatissimè itaque subjunxit:* Quòd si spiritu ducimini, non adhuc estis sub Lege: *ut intelligamus eos esse sub Lege, quorum spiritus ita concupiscit adversùs carnem, ut non ea quæ volunt faciant, id est non se teneant invictos in caritate justitiæ, sed à concupiscente adversùm se carne vincantur,* hoc ex illo sensu est, quo sentiebam id quod dictum est, *Caro concupiscit adversùs spiritum,* *Gla. c. 17.* *& spiritus adversùs carnem: hæc enim sibi invicem adversantur, ut non ea quæ vultis faciatis,* ad eos pertinere qui sub Lege sunt, nondum sub gratia. Adhuc enim non intellexeram hæc verba, & illis qui sub gratia sunt, non sub Lege, propterea convenire, quia & ipsi concupiscentias carnis, contra quas spi-

[a] Apud Am. legitur, *meritum fidei misericordiam Dei præveniat.* Apud Er. & MSS. aliquot, *meritum fidei misericordia Dei præveniat.*

[b] *Proposita est.* Ita MSS. plerique juxta græc. προσετέθη. necnon Lovanienses in eo loco, qui retractatur, quamvis hic sequantur vulgat. *posita est.*

ritu concupiscunt, quamvis eis non consentiant, A nollent tamen ullas habere si possent. Et ideo non quæcumque volunt faciunt, quia volunt eis carere, nec possunt. Tunc enim eas non habebunt, quando nec corruptibilem carnem. Hic liber * sic incipit: *Caussa propter quam scribit Apostolus.*

* Tom. 4.

Caput XXV.

Epistolæ ad Rom. inchoata expositio, liber unus.

Epistolæ quoque ad Romanos sicut ad Galatas expositionem susceperam. Sed hujus operis, si perficeretur, plures libri erant futuri: B quorum unum in sola disputatione ipsius salutationis absolvi, ab initio scilicet usque ad illud, ubi ait: *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.* Factum est quippe ut immoraremur, cùm vellemus solvere incidentem sermoni nostro difficillimam quæstionem de peccato in Spiritum sanctum, quod non remittatur neque in hoc sæculo neque in futuro. Sed deinde alia volumina cessavi adjungere exponendo epistolam totam, ipsius operis magnitudine ac labore deterritus, & C in alia faciliora deflexus sum. Ita factum est, ut librum quem feceram primum, relinquerem solum, cujus esse titulum volui, *Epistolæ ad Romanos inchoata expositio.* Ubi quod dixi, *gratiam esse in dimissione peccatorum, pacem verò in reconciliatione Dei,* ubicumque hoc dixi, non sic accipiendum est, ac si pax ipsa & reconciliatio non pertineat ad gratiam generalem, sed quòd specialiter nomine gratiæ remissionem significaverit peccatorum. Sicut Legem & specialiter dicimus, secundùm quod dictum est, D *Lex & prophetæ*: & generaliter, ut in ea sint & prophetæ. Hic liber * sic incipit: *In epistola quam Paulus apostolus scripsit ad Romanos.*

Mat. 22. 40.
* Tom. 4.

Caput XXVI.

De diversis quæstionibus octoginta tribus liber unus.

Est etiam inter illa quæ scripsimus quoddam prolixum opus, qui tamen unus deputatur liber cujus est titulus, *De diversis quæstionibus octoginta tribus.* Cùm autem dispersæ fuissent per chartulas multas, quoniam ab ipso primo tempore conversionis meæ, posteaquam in Africam venimus, E sicut interrogabar à fratribus, quando me vacantem videbant, nulla à me servata ordinatione dictatæ sunt, jussi eas jam episcopus colligi, & unum ex eis librum fieri, adhibitis numeris, ut quod quisque legere voluerit, facile inveniat. Harum quæstionum est. I, utrùm anima à seipsa sit. II, de libero arbitrio. III, utrùm Deo auctore sit homo deterior. IV, quæ sit caussa ut sit homo deterior. V, utrùm animal irrationale beatum esse possit. VI, de malo. VII, quæ propriè in animante anima dicatur. VIII, utrùm per se anima moveatur. IX, F utrùm corporeis sensibus percipi veritas possit. In qua illud quod dixi, *Omne quod corporeus sensus attingit, quod & sensibile dicitur, sine ulla intermissione temporis commutatur*, Sine dubio verum quidem non est in corporibus resurrectionis incorruptibilibus, sed nunc ea nullus nostri corporis sensus attingit, nisi fortè divinitus tale aliquid reveletur. X, utrùm corpus à Deo sit. XI, quare Christus de femina natus sit. XII, loco, ubi titulus est, Sententia cujusdam sapientis: non est mea, sed quia per me innotuit quibusdam fratribus, qui tunc à me ista diligentissimè colligebant, & placuit eis, inter nostra eam scribere voluerunt. Est autem cujusdam Fontei Carthaginiensis, [a] de mente mundanda ad videndum Deum, quod Paganus quidem scripsit, sed Christianus baptizatus est mortuus. XIII est, quo documento constet homines bestiis excellere. XIV, non fuisse corpus Domini nostri Jesu Christi phantasma. XV, de intellectu. XVI, de Filio Dei. XVII, de scientia Dei. XVIII, de [b] Trinitate. XIX, de Deo & creatura. XX, de loco Dei. XXI, utrùm Deus auctor mali non sit. Ubi videndum est, ne malè intelligatur quod dixi, *Mali auctor non est, quia omnium quæ sunt auctor est: quia inquantum sunt, intantum bona sunt.* Et ne hinc putetur non ab illo esse pœna malorum, quæ utique malum est iis qui puniuntur. Sed hoc ita dixi quemadmodum dictum est, *Deus mortem non fecit*: cùm alibi scriptum sit: *Mors & vita à Domino Deo est.* Malorum ergo pœna, quæ à Deo est, malum est quidem malis; sed in bonis Dei operibus est, quoniam justum est ut mali puniantur, & utique bonum est omne quod justum est. XXII, Deum non pati necessitatem. XXIII, de Patre & Filio. Ubi dixi quòd eam ipse genuerit, qua sapiens dicitur, sapientiam: sed meliùs istam quæstionem in libro postea de Trinitate tractavimus. XXIV, utrùm & peccatum & rectè factum in libero sit voluntatis arbitrio. Quod ita esse omnino verissimum est. Sed ut ad rectè faciendum liberum sit, Dei gratiâ liberatur. XXV, de cruce Christi. XXVI, de differentia peccatorum. XXVII, de providentia. XXVIII, quare Deus mundum facere voluerit XXIX, utrùm aliquid sit sursum aut deorsum in universo. XXX, utrùm omnia in utilitatem hominis creata sint. XXXI, [c] Nec ipsa mea est, sed Ciceronis: verùm quia & hæc per me innotuit fratribus, inter ista quæ colligebant scripserunt eam, volentes nosse quemadmodum virtutes animi ab illo divisæ ac definitæ sint. XXXII, utrùm rem ullam alius alio magis intelligat, atque ita ejusdem rei per infinitum eat intelligentia. XXXIII, de metu. XXXIV, utrùm non aliud amandum sit quàm metu carere. XXXV, quid amandum sit. In qua illud quod dixi, *id esse amandum, quod nihil est aliud habere, quam nosse*, non satis approbo. Neque enim Deum non habebant, quibus dictum est: *Nescitis quia templum Dei estis vos, & spiritus Dei habitat in vobis?* nec tamen eum noverant, vel non sicut noscendus est noverant. Item quod dixi, *Nemo igitur beatam vitam novit, & miser est*, novit, dixi, quomodo noscenda est. Nam quis eam penitùs nescit, eorum dumtaxat qui jam ratione utuntur; quandoquidem beatos se esse velle noverunt? XXXVI, de nutrienda caritate. Ubi dixi: *Deus igitur & animus quo amatur, caritas propriè dicitur purgatissima & consummata, si nihil aliud amatur.* Quod si verum est, quomodo ergo Apostolus ait: *Nemo umquam carnem suam odio habuit?* Et ex hoc admonet ut diligantur uxores. Sed ideo dictum est, *propriè dilectio dicitur*, quoniam caro diligitur quidem, nec tamen propriè, sed propter animam cui subjacet ad usum. Nam etsi propter seipsam videtur diligi, cùm eam nolumus esse deformem, ad aliud referendum est decus ejus, ad illud scilicet, à quo decora sunt omnia. XXXVII, de semper nato. XXXVIII, de conformatione animæ. XXXIX, de alimentis. XL, cùm animarum natura una sit, unde hominum diversæ voluntates. XLI, cùm omnia Deus fecerit, quare non æqualiter fecerit. XLII,

2. sent. dist. 37. cap. Cùm igitur.
Sap. 1. 13.
Eccli. 11. 14.
Tullius Off. 1.
1. Cor. 3. 16.
Eph. 5. 29.

[a] Additur apud Lov. *qui de vita Brachmanarum aliquanta conscripsit.* quod prorsus abest ab Am. Er. & MSS.
[b] Am. Er. & MSS. non deteriores habent: *de Trina unitate.*

[c] Hîc Lovanienses titulum sententiæ primæ è lib. 21. sentent. sic interponunt: XXXI. *Eum qui ut vult vivit, beatum esse. Nec ipsa mea est.* Interpolationem deteximus subsidio Am. Er. & veriorum MSS.

quemadmodum Dei sapientia Dominus Jesus Christus & in utero matris fuerit & in cælis. XLIII, quare *Mat. 3. 16.* Filius Dei in homine apparuit, & Spiritus sanctus in columba. XLIV, quare tanto post venit Dominus Jesus Christus. Ubi cùm generis humani tamquam unius hominis ætates commemorarem, dixi: *Nec oportuit venire divinitus magistrum, cujus imitatione in mores optimos formaretur, nisi tempore juven-* *Gal. 3. 23.* *tutis.* Et adjunxi ad hoc valere quod Apostolus dicit, sub Lege tamquam sub pedagogo parvulos custoditos. Sed potest movere cur alibi dixerimus, *Lib. 1. de Genesi cont. Manich. c. 23.* Christum in generis humani sexta ætate tamquam in senectute venisse. Hoc ergo quod de juventute dictum est, ad vigorem fervorémque fidei refertur, quæ per dilectionem operatur: illud autem de senectute ad temporum numerum. Potest enim intelligi utrumque in universitate hominum, quod non potest in ætatibus singulorum. sicut in corpore non potest esse simul & juventus & senectus, in animo autem potest: illa propter alacritatem, ista propter gravitatem. XLV, adversùs mathematicos. XLVI, de ideis. XLVII, utrùm aliquando cogitationes nostras videre possimus. Ubi quod dixi, *angelica corpora, qualia nos speramus habituros, lucidissima atque ætherea esse credendum est*, si hoc sine membris, quæ nunc habemus, & sine substantia, quamvis incorruptibilis, tamen carnis accipiatur, erratur. Multo autem meliùs in opere de Civitate *Lib. 22. c. 29.* Dei, quæstio ista tractata est, de videndis cogitationibus nostris. XLVIII, de credibilibus. XLIX, quare filij Israël sacrificabant visibiliter pecorum victimas. L, de æqualitate filij. LI, de homine facto ad imaginem & similitudinem Dei. Ubi quid est, quod dixi; *Homo sine vita non rectè appellatur*; cùm dicatur homo etiam cadaver hominis. Ergo saltem dicere debui, non propriè dicitur; ubi dixi, *non rectè dicitur.* Item dixi: *Neque inscitè distinguitur, quòd aliud sit imago & similitudo Dei, aliud ad imaginem & similitudinem Dei, sicut hominem factum accipimus.* Quod non ita intelligendum est, quasi homo non dicatur imago Dei, cùm di- *1. Cor. 11. 7.* cat Apostolus: *Vir quidem non debet velare caput, cùm sit imago & gloria Dei*: sed dicitur etiam ad imaginem Dei, quod Unigenitus non dicitur, qui tantummodo imago est, non ad imaginem. LII, *Gen. 6. 6. & 7.* de eo quod dictum est, *Pœnitet me fecisse hominem.* *Exod. 3. 22. & 12. 35.* LIII, de auro & argento, quod Israëlitæ ab Ægyptiis acceperunt. LIV, de eo quod scri- *Psal. 72. 28.* ptum est, *Mihi autem adhærere Deo, bonum est.* Ubi quod dixi, *Quod autem est omni anima melius, id Deum dicimus*, magis dici debuit, omni creato *Cant. 6. 7.* spiritu melius. LV, de eo quod scriptum est, *Sexaginta sunt reginæ, octoginta concubinæ, & adolescentulæ quarum non est numerus.* LVI, de annis quadragintasex ædificati templi. LVII, de centum quinquaginta tribus piscibus. LVIII, de Joan- *Matth. 24. 36.* ne Baptista. LIX, de decem virginibus. LX, *de die autem & hora nemo scit, neque Angeli cælorum, neque Filius hominis, nisi Pater solus.* LXI, de eo *Mat. 14. 18. Johan. 6. 10.* quod scriptum est in Evangelio, turbas Dominum in monte pavisse de quinque panibus. Ubi quod dixi, *duos pisces duas illas significare personas, regiam scilicet & sacerdotalem, ad quas etiam sacrosancta illa unctio pertinebat*, dicendum potiùs fuit, maximè pertinebat, quoniam unctos aliquando legimus & prophetas. Item quod dixi, *Lucas qui tamquam ascendentem post abolitionem peccatorum sa-* *Luc. 3. 25.* *cerdotem Christum insinuavit, per Nathan ascendit*

A *ad David: quia Nathan propheta missus erat, cujus correptione David ipsius peccati abolitionem pœnitendo impetravit*, non sic accipiendum est tamquam ipse fuerit Nathan propheta, qui filius David: quia nec hîc dictum est, quia ipse propheta missus erat: sed dictum est, *quia Nathan propheta missus erat*, ut mysterium non in eodem homine, sed in eodem nomine intelligatur. LXII, de eo quod scriptum est in Evangelio, quòd *baptizabat* *Johan. 4. 1.* *Iesus plures quàm Iohannes, quamvis ipse non baptizaret, sed discipuli ejus.* Ubi quod dixi: *Latro ille* *Luc. 23. 43.* B *cui dictum est:* Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso; *qui nec ipsum baptismum acceperat*: hoc quidem & alios ante nos rectores sanctæ Ecclesiæ *Inter ed. Cyprianus epist. 73. ad Jubaj.* posuisse in suis litteris invenimus; sed quibus documentis satis possit ostendi quòd non fuerit baptizatus ille latro, ignoro. De qua re in posterioribus quibusdam opusculis nostris diligentiùs disputatum est, maximè in eo quod ad Vincentium Victorem *Lib. 3. de an. orig. c. 9.* *de animæ origine* scripsimus. LXIII, de Verbo. *Johan. 4. 7.* C LXIV, de muliere Samaritana. LXV, de re- *Ibidem 11. 43.* surrectione Lazari. LXVI, de eo quod scriptum est; *An ignoratis fratres, scientibus enim Legem lo-* *Rom. 7. 1.* *quor, quia Lex dominatur homini, in quantum tempus vivit?* usque ad eum locum in quo scriptum *Ibid. 11.* est: *Vivificabit & mortalia corpora vestra per inhabitantem spiritum ejus in vobis.* Ubi illud quod ait *Ibid. 7. 14.* Apostolus: *Scimus autem quia Lex spiritualis est, ego autem carnalis sum*: exponere volens, dixi; *id est carni consentio, nondum spiritali gratia liberatus*: D quod non sic accipiendum est, quasi spiritalis homo jam sub gratia constitutus, etiam de seipso non possit hoc dicere, & cetera usque ad eum locum ubi dictum est: *Miser ego homo, quis me liberabit* *Rom. 7. 24.* *de corpore mortis hujus?* quod postea didici, sicut jam sum ante confessus. Rursus exponens quod ait Apostolus: *Corpus quidem mortuum est propter pec-* *Rom. 8. 10.* *catum. Mortuum*, inquam, *corpus dicit, quamdiu tale est, ut indigentia rerum temporalium molestet animam.* Sed multo meliùs mihi postea visum est, ideo E mortuum corpus dictum, quòd habeat jam moriendi necessitatem, quam non habuit ante peccatum. LXVII, de eo quod scriptum est: *Existimo* *Rom. 8. 18.* *enim quòd indignæ sint passiones hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis*: usque ad id quod dictum est: *Spe enim salvi facti sumus.* Ubi cùm exponerem quod scriptum est; *Et ipsa creatura, liberabitur à servitute interitus*; dixi: *Et ipsa creatura, id est ipse homo, cùm jam signaculo imaginis propter peccatum amisso remansit tantummodo creatu-* F *ra.* Quod non ita accipiendum est quasi totum amiserit homo quod habebat imaginis Dei. Nam si omnino non amisisset, non esset propter quod diceretur: *Reformamini in novitate mentis vestræ.* Et, *Rom. 12. 2. 2. Cor. 3. 18.* *In eamdem imaginem transformamur.* Sed rursum si totum amisisset, nihil maneret unde diceretur; *Quamquam in imagine ambulet homo, tamen vanè* *Psal. 38. 7.* *conturbatur.* Item quod dixi, *spiritaliter summos Angelos vivere, infimos verò animaliter*: audaciùs dictum est de infimis quàm ut possit vel scripturis sanctis, vel ipsis rebus ostendi: quia & si forsitan potest, difficillimè potest. LXVIII, de eo quod scriptum est; *O homo tu quis es, qui respondeas Deo?* *Rom. 9. 20.* Ubi dixi: *Quia etiamsi levioribus quisque peccatis, aut certè quamvis gravioribus & multis, tamen magno gemitu & dolore pœnitendi misericordia Dei dignus fuerit, non ipsius est, qui si relinqueretur interiret; sed miserentis Dei, qui ejus precibus doloribus-*

que subvenit. Parum est enim velle ; nisi Deus miseratur ; sed Deus non miseretur qui ad pacem vocat, nisi voluntas præcesserit ad pacem. Hoc dictum est post pænitentiam. Nam est misericordia Dei etiam ipsam præveniens voluntatem, quæ si non esset, non præpararetur voluntas à Domino. Ad eam misericordiam pertinet & ipsa vocatio quæ etiam fidem prævenit. De qua paulo post cùm agerem dixi: *Hæc autem vocatio quæ sive in singulis hominibus, sive in populis atque in ipso genere humano per temporum opportunitates operatur, altæ & profundæ ordinationis est. Quò pertinet etiam illud* ; In utero sanctificavi te. *Et*, cùm esses in renibus patris tui, vidi te. *Et* : Jacob dilexi, Esaü autem odio habui, *&c.* Quamvis testimonium illud : *Cùm esses in renibus patris tui, vidi te* ; unde mihi tamquam scriptum sit, occurrerit, nescio. LXIX, de eo quod scriptum est : *Tunc & ipse Filius subjectus erit ei qui illi subjecit omnia.* LXX, de eo quod Apostolus dicit : *Absorpta est mors in victoriam : ubi est mors contentio tua? ubi est mors aculeus tuus? Aculeus autem mortis peccatum, virtus verò peccati lex.* LXXI, de eo quod scriptum est : *Invicem onera vestra portate, & sic adimplebitis legem Christi.* LXXII, de temporibus æternis. LXXIII, de eo quod scriptum est : *Et habitu inventus ut homo.* LXXIV, de eo quod scriptum est in epistola Pauli ad Colossenses ; *In quo habemus redemtionem & remissionem peccatorum, qui est imago Dei invisibilis.* LXXV, de hæreditate Dei. LXXVI, de eo quod apostolus Jacobus dicit : *Vis autem scire, ò homo inanis, quia fides sine operibus otiosa est.* LXXVII, de timore, utrùm peccatum sit. LXXVIII, de pulcritudine simulacrorum. LXXIX, quare magi Pharaonis fecerunt miracula quædam sicut Moyses famulus Dei. LXXX, adversùs Apollinaristas. LXXXI, de quadragesima & quinquagesima. LXXXII, de eo quod scriptum est : *Quem enim diligit Dominus corripit ; flagellat autem omnem filium quem recipit.* LXXXIII, de conjugio in eo quod Dominus ait : *Si quis dimiserit uxorem suam exceptâ causâ fornicationis.* Hoc opus * sic incipit. *Vtrùm anima à seipsa sit.*

Jer. 1. 5. Rom. 9. 13. Mal. 1. 2. & 3. 1. Cor. 15. 54. & 55. Gal. 6. 2. Phil. 2. 7. Col. 1. 14. Jac. 2. 20. Exodi 7. 22. Heb. 12. 6. Mat. 19. 9. * Tom. 4.

Caput XXVII.

De mendacio liber unus.

ITEM De mendacio scripsi librum, qui & si cum aliquo labore intelligitur, habet tamen non inutilem ingenij & mentis exercitationem, magisque moribus ad veriloquium diligendum proficit. Hunc quoque auferre statueram de opusculis meis, quia & obscurus & amfractuosus, & omnino molestus mihi videbatur, propter quod eum nec edideram. Deinde cùm postea scripsissem alterum, cujus titulus est, *Contra mendacium*, multo magis istum non esse decreveram & jusseram, sed non est factum. Itaque in ista retractatione opusculorum meorum cùm eum incolumem reperissem, etiam ipsum retractatum manere præcepi : maximè quia in eo nonnulla sunt necessaria, quæ in illo altero non sunt. Propterea verò illius inscriptio est, *Contra mendacium* : istius autem, *De mendacio* : quoniam per illum totum oppugnatio est aperta mendacij, istius autem magna pars in inquisitionis disputatione versatur. Ad eumdem tamen finem uterque dirigitur. Hic liber * sic incipit : *Magna quæstio est de mendacio.*

* Tom. 4.

LIBER SECUNDUS.

In quo retractantur libri quos scripsit Episcopus.

Caput Primum.

Ad Simplicianum libri duo.

LIBRORUM quos episcopus elaboravi, primi duo sunt *ad Simplicianum* ecclesiæ Mediolanensis antistitem, qui beatissimo successit Ambrosio, de diversis quæstionibus, quarum duas ex epistola Pauli apostoli ad Romanos, in primum librum contuli. Harum prior est de eo quod scriptum est, *Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? Absit.* usque ad illud ubi ait : *Quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum.* In qua illa Apostoli verba, *Lex spiritualis est, ego autem carnalis sum*, &c. quibus caro contra spiritum confligere ostenditur, eo modo exposui, tamquam homo describatur adhuc sub Lege, nondum sub gratia constitutus. Longè enim postea etiam spiritalis hominis (& hoc probabilius) esse posse illa verba cognovi. Posterior in hoc libro quæstio est, ab eo loco ubi ait, *Non solùm autem, sed & Rebecca ex uno concubitu habens Isaac patris nostri* : usque ad illud ubi ait, *Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrha similes fuissemus.* In cujus quæstionis solutione laboratum est quidem pro libero arbitrio voluntatis humanæ, sed vicit Dei gratia : nec nisi ad illud potuit perveniri, ut liquidissima veritate dixisse intelligatur Apostolus, *Quis enim te discernit? quid autem habes, quod non accepisti? si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?* Quod volens etiam martyr Cyprianus ostendere, hoc totum ipso titulo definivit, dicens : In nullo gloriandum, quando nostrum nihil est.

Rom. 7. 7. Ibid. 9. 10. 1. Cor. 4. 7. Cyp. lib. 3. Testim. 4.

2. In secundo libro tractantur ceteræ quæstiones, & pro nostra quantulacumque facultate solvuntur, quæ sunt omnes de scriptura quæ Regnorum appellatur. Harum prima est de eo quod scriptum est, *Et insiliit spiritus Domini in Saül* : cum alibi dicatur, *Et spiritus Domini malus in Saül.* Quam cùm exponerem dixi : *Quamvis sit in cujusque potestate quid velit, non est tamen in cujusquam potestate quid possit.* Quod ideo dictum est, quia non dicimus esse in potestate nostra, nisi quod cùm volumus fit, ubi priùs & maximè est ipsum velle. Sine ullo quippe intervallo temporis præstò est voluntas ipsa, cùm volumus ; sed hanc quoque ad bene vivendum desuper accipimus potestatem, cùm præparatur voluntas à Domino. Secunda quæstio est, quomodo dictum sit, *Pænitet me quòd constituerim regem Saül.* Tertia, utrùm spiritus immundus qui erat in pythonissa, potuerit agere ut Samuel à Saüle videretur, & loqueretur cum eo. Quarta, de eo quod scriptum est : *Intravit rex David, & sedit ante Dominum.* Quinta, de eo quod dixit Elias, *O Domine testis hujus viduæ, cum qua ego inhabito apud ipsam, tu malè fecisti occidere filium ejus.* Hoc opus * sic incipit : *Gratissimam planè.*

1. Reg. 10. 10. Ibid. 16. 14. Lib. 2. qu. 1. 1. Reg. 15. 11. Ibid. 28. 7. 2. Reg. 7. 18. 3. Reg. 17. 20. * Tom. 4.

Caput II.

Contra epistolam quam vocant Fundamenti liber unus.

LIBER *contra epistolam* Manichæi, quam vocant *Fundamenti*, principia ejus sola redarguit, [a] sed in ceteris illius partibus annotationes ubi videbatur, affixæ sunt, quibus tota subvertitur, & quibus commonerer, si quando contra totam scribere vacavisset. Hic liber * sic incipit : *Vnum verum Deum.*

* Tom. 6.

[a] In septem MSS. sic ferè legitur : *Sed in ultimis illius partibus amfractus omnes, ubi videbatur, explosi sunt : sed & in ceteris*, &c. At in Parcensi legebant Lov. *Sed in ultimis ejus partibus cùm amfractus omnes, ubi videbatur, explosi sint, annotationes*, &c.

Caput III.

De agone Christiano liber unus. cap. 32.

Liber *de Agone Christiano* fratribus in eloquio latino ineruditis humili sermone conscriptus est, fidei regulam continens, & præcepta vivendi. In quo illud quod positum est, *Nec eos audiamus, qui carnis resurrectionem futuram negant, & commemorant quod ait apostolus Paulus*, (* 1. Cor. 15. 50.) Caro & sanguis regnum Dei non possidebunt, *non intelligentes quod ipse dicit Apostolus*, Oportet corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem, *Cùm enim hoc factum fuerit, jam non erit caro & sanguis, sed cæleste corpus*, non sic accipiendum est, quasi carnis non sit futura substantia, sed carnis & sanguinis nomine ipsam corruptionem carnis & sanguinis intelligendus est Apostolus nuncupasse; quæ utique in regno illo non erit, ubi caro incorruptibilis erit. Quamvis & aliter possit intelligi, ut carnem & sanguinem opera carnis & sanguinis dixisse accipiamus Apostolum, & eos regnum Dei non possessuros, qui perseveranter ista dilexerint. Hic liber * (* Tom. 3.) sic incipit: *Corona victoriæ.*

Caput IV.

De doctrina Christiana libri quatuor. cap. 25.

Libros *De Doctrina Christiana*, cùm imperfectos comperissem, perficere malui quàm eis sic relictis ad alia retractanda transire. Complevi ergo tertium qui scriptus fuerat usque ad eum locum ubi commemoratum est ex Evangelio testimonium (Luca 13. 21.) de muliere, quæ abscondit fermentum in tribus mensuris farinæ, donec fermentaretur totum. Addidi etiam novissimum librum, & quatuor libris opus illud implevi; quorum primi tres adjuvant ut scripturæ intelligantur, quartus autem quomodo quæ intelligimus proferenda sint.

2. (cap. 8.) In secundo sanè libro de auctore libri, quem plures vocant Sapientiam Salomonis, quòd etiam ipsum sicut Ecclesiasticum Jesus Sirach scripserit, non ita constare, sicut à me dictum est, postea didici, & omnino probabiliùs comperi non esse hunc ejus libri auctorem. Ubi autem dixi, *His* XLIV. *libris Testamenti veteris terminatur auctoritas*, ex consuetudine qua jam loquitur Ecclesia, vetus Testamentum appellavi: (Gal. 4. 24.) Apostolus autem non videtur appellare vetus Testamentum, nisi quod datum est in monte Sina. (cap. 28.) Et in eo quod dixi, *de temporum historia sanctum Ambrosium soluisse quæstionem*, tamquam coætanei fuerint Plato & Ieremias, me fefellit memoria. Nam quid ille de hac re episcopus dixerit, in libro ejus legitur, quem de sacramentis sive de philosophia scripsit. Hoc opus * (* Tom. 3.) sic incipit: *Sunt præcepta quædam.*

Caput V.

Contra partem Donati libri duo.

Sunt duo libri mei, quorum titulus est, *Contra partem Donati*. In quorum primo libro dixi, non mihi placere ullius secularis potestatis impetu schismaticos ad communionem violenter artari. Et verè tunc mihi non placebat, quoniam nondum expertus eram, vel quantùm mali eorum auderet impunitas, vel quantùm eis in melius mutandis conferre posset diligentia disciplinæ. Hoc opus * (* Non extat.) sic incipit: *Quoniam Donatistæ nobis.*

Caput VI.

Confessionum libri tredecim.

Confessionum mearum libri XIII. & de malis & de bonis meis Deum laudant justum & bonum, atque in eum excitant humanum intellectum & affectum, interim quod ad me attinet, hoc in me egerunt cùm scriberentur, & agunt cùm leguntur. Quid de illis alij sentiant, ipsi viderint, multis tamen fratribus eos multùm placuisse & placere scio. A primo usque ad decimum de me scripti sunt. In tribus ceteris de scripturis sanctis, ab eo quod scriptum est, *In principio fecit Deus cælum & terram*, (Gen. 1. 1.) usque ad sabbati requiem.

2. (cap. 6.) In quarto libro, cùm de amici morte animi mei miseriam confiterer, dicens quòd anima nostra una quodammodo facta fuerat ex duabus, *& ideo*, inquam, *fortè mori metuebam, ne totus ille moreretur, quem multùm amaveram:* quæ mihi quasi declamatio levis quàm gravis confessio videtur, quamvis utcumque temperata sit hæc ineptia in eo quod additum est, *fortè*. Et in libro tertio-decimo quod (cap. 32.) dixi, *firmamentum factum inter spiritales aquas superiores, & corporales inferiores*, non satis considerate dictum est. res autem in abdito est valde. Hoc opus * (* Tom. 1.) sic incipit: *Magnus es Domine.*

Caput VII.

Contra Faustum Manichæum libri triginta tres.

Contra *Faustum Manichæum* blasphemantem Legem & Prophetas, & eorum Deum & incarnationem Christi; scripturas autem novi Testamenti, quibus convincitur, falsatas esse dicentem, scripsi grande opus, verbis ejus propositis reddens responsiones meas. Triginta & tres disputationes sunt, quas etiam libros cur non dixerim? Nam etsi sunt in eis aliqui perbreves, tamen libri sunt. Unus verò eorum, ubi à nobis adversùm ejus criminationes Patriarcharum vita defenditur, tantæ prolixitatis est, quantæ nullus ferè librorum meorum.

2. (cap. 3.) In libro ergo tertio cùm solverem quæstionem, quomodo potuerit duos patres habere Joseph, dixi quidem *quòd ex alio natus, ab alio fuerit adoptatus*; sed genus quoque adoptionis dicere debui: sic enim sonat quod dixi, tamquam eum vivus adoptaverit alius pater. (Deu. 25. 5.) Lex autem filios etiam mortuis adoptabat, jubens ut fratris sine filiis mortui duceret frater uxorem, & fratri defuncto semen ex eadem suscitaret. quæ profectò de duobus unius hominis patribus expeditior ibi redditur ratio. Uterini autem fratres fuerunt in quibus hoc contigit, ut unius defuncti qui vocabatur Heli, duceret alter uxorem, id est Jacob, à quo Matthæus narrat genitum esse Joseph: sed uterino fratri suo eum genuit, cujus filium Lucas dicit fuisse Joseph, non utique genitum, sed ex Lege adoptivum. Hoc in eorum litteris inventum est, qui recenti memoria post ascensionem Domini de hac re scripserunt. Nam etiam nomen ejusdem mulieris, quæ peperit Jacob patrem Joseph de priore marito Mathan, qui fuit pater Jacob, avus Joseph, secundum Matthæum; & de marito posteriore Melchi peperit Heli, cujus erat adoptivus Joseph, non tacuit Africanus. (cap. 24.) Quod quidem cùm Fausto responderem, nondum legeram, sed tamen per adoptionem potuisse contingere, ut unus homo duos haberet patres, dubitare non poteram.

3. (Circa finem, & Gen. 13. 10.) In duodecimo & tertio-decimo de filio Noë secundo qui est appellatus Cham, ita disputatum est, tamquam non in filio suo Chanaan, sicut scriptura demonstrat, sed in seipso fuerit à patre maledictus. (cap. 13.) In quarto-decimo de sole & luna talia dicta sunt, tamquam sentiant, & ideo tolerent vanos adoratores suos: quamvis verba ibi accipi possint ab animali ad inanimale translata, modo locutionis qui vocatur græcè metaphora, sicut de mari scriptum est, *quod fremat in utero matris suæ volens progredi*, (Job. 38. 8. secundùm LXX.) cùm utique non habeat voluntatem. In

undetricesimo; *Absit*, inquam, *ut sit in membris sanctorum etiam genitalibus aliqua turpitudo. Dicuntur quidem inhonesta, quia non habent eam speciem decoris, quam membra quæ in promtu locata sunt*: sed probabilior in aliis postea scriptis nostris reddita ratio est, cur ea dixerit etiam Apostolus inhonesta, propter legem scilicet in membris repugnantem legi mentis, quæ de peccato accidit, non de prima nostræ institutione naturæ. Hoc opus * sic incipit: *Faustus quidam fuit.*

1 Cor. 12. 23. Rom. 7. 23. * Tom. 6.

Caput VIII.

Contra Felicem Manichæum Libri duo.

Contra *Manichæum* quemdam nomine *Felicem* præsente populo in ecclesia biduo disputavi. Hipponem quippe venerat, eumdem seminaturus errorem, unus enim erat ex doctoribus eorum, quamvis ineruditus liberalibus litteris, sed tamen versutior Fortunato. Gesta sunt ecclesiastica, sed inter meos libros computantur. Duo ergo libri sunt, in quorum secundo disputatum est de libero voluntatis arbitrio, sive ad malum operandum, sive ad bonum: sed de gratia qua verè liberi fiunt, de quibus scriptum est, *Si vos filius liberaverit, tunc verè liberi eritis*, diligentiùs disputare, quoniam talis erat cum quo agebamus, nulla sumus necessitate compulsi. Hoc opus * sic incipit: *Honorio Augusto VI. Cons. sept. idus Decembris.*

Johan. 8. 36. * Tom. 6.

Caput IX.

De natura boni Liber unus.

Liber *De natura boni* adversùs Manichæos est, ubi ostenditur naturam incommutabilem Deum esse ac summum bonum, atque ab illo esse ceteras naturas sive spiritales sive corporales, atque omnes inquantum naturæ sunt, bonas esse; & quid vel unde sit malum; & quanta mala Manichæi ponant in natura boni, & quanta bona in natura mali, quas naturas finxit error ipsorum. Hic liber * sic incipit: *Summum bonum, quo superius non est, Deus est.*

* Tom. 6.

Caput X.

Contra Secundinum Manichæum Liber unus.

Secundinus quidam, non ex eis quos Manichæi Electos, sed ex eis quos Auditores vocant, quem ne facie quidem noveram, scripsit ad me velut amicus, honorificè objurgans quòd oppugnarem litteris illam hæresim, & admonens ne facerem, atque ad eam potiùs sectandam exhortans, cum ejus defensione, & fidei catholicæ reprehensione. Huic respondi; sed quia in ejusdem opusculi capite non posui quis cui scriberet, non in epistolis meis, sed in libris habetur. Illic ab exordio conscripta est etiam ejus epistola. Hujus autem voluminis mei titulus est: *Contra Secundinum Manichæum*. quod meâ sententiâ omnibus, quæ adversùs illam pestem scribere potui, facilè præpono. Hic liber * sic incipit: *Tua in me benevolentia.*

* Tom. 6.

Caput XI.

a Contra Hilarum Liber unus.

Inter hæc [a] Hilarus quidam vir tribunitius laicus Catholicus, nescio unde adversùs Dei ministros, ut fieri adsolet, irritatus, morem qui tunc esse apud Carthaginem cœperat, ut hymni ad altare dicerentur de Psalmorum libro, sive ante oblationem, sive cùm distribueretur populo quod fuisset oblatum, maledicâ reprehensione ubicumque poterat lacerabat, asserens fieri non oportere. Huic respondi jubentibus fratribus, & vocatur liber ipse, *Contra Hilarum*. Hic liber * sic incipit: *Qui dicunt mentionem veteris testamenti.*

* Non exstat.

Caput XII.

Quæstiones Evangeliorum Libri duo.

Sunt quædam expositiones quorumdam locorum ex Evangelio secundùm Matthæum, & aliæ similiter secundùm Lucam, in unum librum illæ, in alterum istæ redactæ sunt. Titulus operis hujus est: *Quæstiones Evangeliorum*. Sed quare illa sola de supradictis evangelicis libris exposita fuerint, quæ his libris meis continentur, & quæ ista sint, prologus meus, adjunctis atque adnumeratis eisdem quæstionibus, ita ut quisque legere quod voluerit, numeros secutus inveniat, satis indicat. In primo ergo libro in eo quod positum est, *Dominum seorsum duobus discipulis suam retulisse passionem*, mendositas codicis nos fefellit. nam, duodecim, scriptum est, non, *duobus*. In secundo libro volens exponere quomodo duos patres potuerit habere Joseph, cujus conjunx dicta est virgo Maria, illud quod perhibetur fratrem duxisse defuncti fratris uxorem, ut ei semen secundùm Legem suscitaret, ideo dixi *esse infirmum, quoniam qui nasceretur, nomen defuncti Lex eum jubebat accipere*. non est verum. Nomen enim defuncti quod dictum est, ad hoc Lex valere præcepit, ut ejus filius diceretur; [b] non ut hoc quod ille vocaretur. Hoc opus * sic incipit: *Hoc opus non ita scriptum est.*

Quæstio. 17. Mat. 20. 17. Quæst. 5. Deut. 25. 5. * Tom. 4.

Caput XIII.

Adnotationes in Job, Liber unus.

Liber cujus est titulus, *Adnotationes in Iob*, utrùm meus habendus sit, an potiùs eorum qui eas, sicut potuerunt vel voluerunt, redegerunt in unum corpus descriptas de frontibus codicis, non facilè dixerim. Suaves enim paucissimis intelligentibus sunt, qui tamen necesse est offendantur multa non intelligentes; quia nec ipsa verba, quæ exponuntur, ita descripta sunt in multis locis, ut appareat quid exponatur. Deinde brevitatem sententiarum tanta secuta est obscuritas, ut eam lector vix ferre possit, quem necesse est plurima non intellecta transire. Postremò tam mendosum comperi opus ipsum in codicibus nostris ut emendare non possem, nec editum à me dici vellem, nisi quia scio fratres id habere, quorum studio non potuit denegari. Hic liber * sic incipit: *Et opera magna erant ei super terram.*

* Tom. 4.

Caput XIV.

De catechizandis rudibus Liber unus.

Est etiam liber noster *de catechizandis rudibus* hoc ipso titulo prænotatus. In quo libro ubi dixi; *Nec Angelus qui cum spiritibus aliis satellitibus suis superbiendo deseruit obedientiam Dei, & diabolus factus est, aliquid nocuit Deo, sed sibi. novit enim Deus ordinare deserentes se animas*; convenientiùs diceretur, se spiritus, quoniam de Angelis agebatur. Hic liber * sic incipit: *Petisti à me frater Deo gratias.*

cap. 18. * Tom. 4.

Caput XV.

De Trinitate Libri quindecim.

Libros *de Trinitate*, quæ Deus est, xv. scripsi per aliquot annos. Sed cùm eorum duodecimum nondum perfecissem, & eos diutiùs tenerem quàm possent sustinere qui vehementer illos habere cupiebant, subtracti sunt mihi minùs emendati quàm deberent ac possent, quando eos edere voluissem. Quod posteaquam comperi, quia & alia eorum apud nos exemplaria remanserant, statueram eos jam ipse non edere, sed sic habere ut in alio aliquo opusculo meo quid mihi de his evenerit dicerem: urgentibus tamen fratribus, quibus resistere non valui, emendavi eos quantùm emen-

[a] In editis scribitur, *Hilarius* & *Hilarium*. In MSS. verò, *Hilarus* & *Hilarum*, ut imprimi curavimus.

[b] *Nam cùm Booz duxisset Ruth ut semen excitaret propinquo suo, qui de illa natus est, ex nomine quidem defuncti constitutus est, quia filius ejus est dictus; atque ita factum est ut nomen defuncti non deleretur ex Israël: non tamen ejus nomine appellatus est.* Plura in hanc rem S. August. lib. 5. quæst. super Deuter. quæst. 46.

dandos putavi, & complevi & edidi, adjungens eis à capite epistolam, quam scripsi ad venerabilem Aurelium episcopum Carthaginensis ecclesiæ: quo tamquam prologo exposui & quid accidisset & quid facere mea cogitatione voluissem, & quid fratrum caritate compellente fecissem.

cap. 5. 2. In quorum libro undecimo cùm de corpore visibili agerem, dixi: *Quocirca id amare, alienari est.* Quod secundùm eum amorem dictum est, quo aliquid sic amatur, ut eo fruendo existimet beatum se esse qui hoc amat. Nam non est alienari, in laudem creatoris amare speciem corporalem ut ipso creatore fruens quisque verè beatus sit. Itémque (*cap. 10.*) in eodem, ubi dixi, *Nec avem quadrupedem memini, quia non vidi; sed phantasiam talem facillimè intueor, dum alicui formæ volatili, qualem vidi, adjungo alios duos pedes, quales itidem vidi,* hæc dicens non potui recolere volatilia quadrupedia, quæ Lex commemorat (*Levit. 11. 20.*). Neque enim computat in pedibus duo posteriora crura quibus locustæ saliunt, quas dicit mundas, & ideo discernit ab immundis talibus volatilibus, quæ non saliunt illis cruribus, sicut sunt scarabæi. Omnia quippe hujusmodi volatilia quadrupedia vocantur in Lege.

cap. 10. 3. In duodecimo, velut expositio verborum Apostoli (*1. Cor. 6. 18.*), ubi ait: *Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est,* non mihi satisfacit; nec sic puto intelligendum quod dictum est, *Qui autem fornicatur, in corpus proprium peccat,* tamquam ille hoc faciat, qui propter adipiscenda ea quæ per corpus sentiuntur, ut in his finem boni sui ponat, aliquid agit. Hoc enim longè plura peccata complectitur, quàm illa fornicatio quæ concubitu perpetratur illicito, de qua locutum, cùm hoc diceret, Apostolum apparet. Hoc opus, * exceptâ epistolâ quæ postmodum ad ejus caput adjuncta est, sic incipit: *Lecturus hæc quæ de Trinitate disserimus.* (**. Tom. 3.*)

CAPUT XVI.

De consensu Evangelistarum Libri quatuor.

PER eosdem annos quibus paulatim libros De Trinitate dictabam, scripsi & alios labore continuo, interponens eos illorum temporibus, in quibus sunt libri quatuor *de Consensu Evangelistarum*, propter eos qui tamquam dissentientibus calumniantur. quorum primus liber adversùs illos conscriptus est, qui tamquam maximè sapientem Christum vel honorant vel honorare se fingunt: & ideo nolunt Evangelio credere, quia non ab ipso illa conscripta sunt, sed ab ejus discipulis, quos existimant ei divinitatem, qua crederetur Deus, errore tribuisse. In quo libro quod dixi (*cap. 14.*), *ex Abraham cœpisse gentem Hebræorum*, est quidem & hoc credibile, ut *Hebræi* velut *Abrahæi* dicti esse videantur: sed ex illo veriùs intelliguntur apellati, qui vocabatur Heber, tamquam Heberei, [a] de qua re in lib. sextodecimo de civitate Dei satis disserui. In secundo (*cap. 11.*) cùm agerem de duobus patribus Joseph, *ab altero* dixi *genitum, ab altero adoptatum* (*cap. 3.*). Sed dicendum fuit, alteri adoptatum. Defuncto enim, quod magis credendum est, secundùm Legem fuerat adoptatus; quoniam qui eum genuit, ejus matrem, fratris defuncti conjugem duxerat. Item ubi dixi (*Ibidem.*); *Lucas verò ad ipsum David per Nathan ascendit, per quem Prophetam Deus peccatum illius expiavit;* per cujus nominis Prophetam, dicere debui, ne putaretur idem fuisse homo cùm alter fuerit, quampartiliter, vis & ipse hoc vocaretur. Hoc opus * sic incipit: *Inter omnes divinas auctoritates.* (** Tom. 4.*)

CAPUT XVII.

Contra epistolam Parmeniani Libri tres.

IN tribus libris *contra epistolam Parmeniani* Donatistarum Carthaginensis episcopi successorisque Donati, quæstio magna versatur & solvitur, Utrùm in unitate & eorumdem communione sacramentorum mali contaminent bonos, & quemadmodum non contaminent disputatur, propter Ecclesiam toto orbe diffusam, cui calumniando schisma fecerunt. In quorum libro tertio cùm dissereretur (*cap. 1.*), quomodo sit accipiendum quod ait Apostolus: *Auferte malum ex vobis ipsis,* illud quod dici, *ut ex seipso quisque auferat malum,* non sic esse intelligendum, sed sic potiùs ut homo malus auferatur ex hominibus bonis, quod fit per ecclesiasticam disciplinam, satis græca lingua indicat, ubi sine ambiguitate scriptum est, ut intelligatur, hunc malum, non, hoc malum, quamvis & secundùm istum intellectum responderim Parmeniano. Hoc opus * sic incipit: *Multa quidem aliàs adversùs Donatistas.* (** Tom. 7.*)

CAPUT XVIII.

De Baptismo Libri septem.

CONTRA Donatistas auctoritate beatissimi episcopi & martyris Cypriani se defendere molientes, septem libros *de Baptismo* scripsi, in quibus docui nihil sic valere ad refellendos Donatistas, & ad eorum prorsùs ora claudenda, ne adversùs Catholicam suum schisma defendant, quomodo litteras factúmque Cypriani. Ubicumque autem in his libris commemoravi *Ecclesiam non habentem maculam aut rugam*, non sic accipiendum est quasi jam sit, sed quæ præparatur ut sit quando apparebit etiam gloriosa. Nunc enim propter quasdam ignorantias & infirmitates membrorum suorum, habet unde quotidie tota dicat: *Dimitte nobis debita nostra.* (*Mat. 6. 12.*) In quarto libro cùm dicerem *vicem baptismi posse habere passione*, non satis idoneum posui illius latronis exemplum, qui utrùm non fuerit baptizatus, incertum est. In libro septimo de vasis aureis & argenteis in domo magna constitutis, sensum Cypriani secutus sum, qui hæc accepit in bonis: in malis autem lignea & fictilia, ad illa referens quod dictum est, *Alia quidem in honorem:* ad hæc autem quod dictum est, *Alia verò in contumeliam.* (*2. Tim. 2. 20.*) Sed magis approbo quod apud Tychonium postea reperi vel adverti, in utrisque intelligendum quædam in honorem, non sola scilicet aurea & argentea; & rursus in utrisque quædam in contumeliam, non utique sola lignea & fictilia. Hoc opus * sic incipit: *In eis libris quos adversùs epistolam Parmeniani.*

CAPUT XIX.

Contra quod attulit Centurius à Donatistis Liber unus.

CUM adversùs partem Donati multa crebris disputationibus ageremus, attulit ad Ecclesiam quidam laicus tunc eorum nonnulla contra nos dictata vel scripta in paucis velut testimoniis, quæ suæ causæ suffragari putant. his brevissimè respondi. Hujus libelli titulus est: *Contra quod attulit Centurius à Donatistis.* * Et incipit sic: *Dicis eo quod scriptum est à Salomone: Ab aqua aliena abstine te.* (** Non extat.*)

CAPUT XX.

Ad inquisitiones Januarii Libri duo.

LIBRI duo, quorum est titulus, *Ad inquisitiones Ianuarij*, multa de sacramentis continent disputata, sive quæ universaliter, sive quæ

[a] Auctoribus tamen haud ignobilibus, & maximè Græcis, placet tertia quædam opinio, ideo nempe dictos *Hebræos*, (quod sonat *Transitores*,) quia Patriarcha Abraham transito Euphrate venerat è Chaldæorum regione in Palæstinam; eámque ob causam ipsi Abraham Gen. 14. 13. fuisse additum cognomen *Hebræo*, id est juxta Interpretes LXX vocabulum suo more vertentes, Περάτῃ *Transitori* seu *Transfluviali* sicuti ferebat codex S. Augustini, qui & ipse quæst. 29. in Gen. *Transfluvialem* Abraham *ex ea regione unde venerat* appellatum putat.

partiliter,

partiliter, id est non peræquè in omnibus locis observat Ecclesia, nec tamen commemorari omnia potuerunt, sed satis ad inquisita responsum est: quorum librorum prior, epistola est, habet quippe in capite quis ad quem scribat; sed ideo inter libros annumeratur hoc opus, quoniam sequens qui nomina nostra non habet, multo est prolixior, & in eo multo plura tractantur. *cap. 3.* In primo igitur quod de manna dixi, *quia unicuique secundùm propriam voluntatem in ore sapiebat*, non mihi occurrit *Sap. 16. 20.* unde possit probari, nisi ex libro Sapientiæ, quem B Judæi non recipiunt in auctoritatem canonicam; quod tamen fidelibus potuit provenire, non illis adversùs Deum murmuratoribus, qui profectò alias escas non desiderarent, si hoc eis saperet manna quod vellent. Hoc opus * sic incipit: *Ad ea quæ me interrogasti.* ** Tom. 2.*

Caput XXI.

De Opere Monachorum Liber unus.

Ut *de Opere Monachorum* librum scriberem, illa necessitas compulit; quòd cùm apud Carthaginem monasteria esse cœpissent, alij se suis C manibus transigebant, obtemperantes Apostolo: alij verò ita ex oblationibus religiosorum vivere volebant, ut nihil operantes, unde necessaria vel haberent vel supplerent, se potiùs implere præceptum evangelicum existimarent atque jactarent, ubi Dominus ait: *Respicite volatilia cæli & lilia agri.* *Mat. 6. 26.* Unde etiam inter laicos inferioris propositi, sed tamen studio ferventes, existere cœperant tumultuosa certamina, quibus Ecclesia turbaretur, aliis hoc, aliis aliud defendentibus. Huc accedebat D quod criniti erant quidam eorum, qui operandum non esse dicebant. Unde contentiones, hinc reprehendentium, inde quasi [a] pugnanuium pro partium studiis augebantur. Propter hæc venerabilis senex Aurelius, Ecclesiæ ipsius civitatis episcopus, ut hinc aliquid scriberem jussit, & feci. Hic liber * sic incipit: *Jussioni tuæ sancte frater Aureli:* ** Tom. 3.*

Caput XXII.

De Bono conjugali Liber unus.

Joviniani hæresis sacrarum virginum meritum æquando pudicitiæ conjugali tantum valuit in urbe Roma, ut nonnullas etiam sanctimo- E niales de quarum pudicitia suspicio nulla præcesserat, dejecisse in nuptias diceretur, hoc maximè argumento cùm eas urgeret dicens: Tu ergo melior quàm Sara, melior quàm Susanna sive Anna? & ceteras commemorando testimonio sanctæ scripturæ commendatissimas feminas, quibus se illæ meliores, vel etiam pares cogitare non possent. Hoc modo etiam virorum sanctorum sanctum cælibatum, commemoratione patrum conjugatorum F & comparatione frangebat. Huic monstro sancta Ecclesia quæ ibi est, fidelissimè ac fortissimè restitit. Remanserant autem istæ disputationes ejus in quorumdam sermunculis ac susurris, quas palam suadere nullus audebat. Sed etiam occultè venenis repentibus, facultate quam donabat Dominus, occurrendum fuit: maximè quoniam jactabatur Joviniano responderi non potuisse cum laude, sed cum vituperatione nuptiarum. Propter hoc librum edidi, cujus inscriptio est, *de Bono conjugali.* Ubi de propagatione filiorum priùs quàm homines mortem peccando mererentur, quoniam concubitus A mortalium corporum res videtur, quæstio magna dilata est: sed in aliis postea litteris nostris, satis quantùm arbitror, explicatur.

2. Dixi etiam quodam loco: *Quod enim est cibus ad salutem hominis, hoc est concubitus ad salutem generis, & utrumque non est sine delectatione carnali, quæ tamen modificata & temperantia refrenante, in usum naturalem redacta, libido esse non potest.* Quod ideo dictum est, quoniam libido non est bonus & rectus usus [b] libidinis. Sicut enim malum est malè B uti bonis, ita bonum est bene uti malis. de qua re aliàs, maximè contra novos hæreticos Pelagianos diligentiùs disputavi. De Abraham quod dixi, *Ex hac obedientia pater ille Abraham, qui sine uxore non fuit, esse sine unico filio & à se occiso paratus fuit*, non satis approbo. Magis enim filium, si esset occisus, resuscitatione sibi mox fuisse reddendum, credidisse credendus est, sicut in epistola legitur *Heb. 11. 19.* quæ est ad Hebræos. Hic liber * sic incipit: *Quoniam unusquisque homo, humani generis pars est.* ** Tom. 6.*

Caput XXIII.

De sancta Virginitate Liber unus.

Posteaquam scripsi de Bono conjugali, expectabatur ut scriberem *de sancta Virginitate*, nec distuli: atque id Dei munus, & quàm magnum, & quanta humilitate custodiendum esset, uno sicut potui volumine ostendi. Hic liber * sic incipit: *Librum de Bono conjugali nuper edidimus.* ** Tom. 6.*

Caput XXIV.

De Genesi ad litteram Libri duodecim.

Per idem tempus *de Genesi* libros XII. scripsi ab exordio, donec de paradiso dimissus est D Adam & flammea romphæa posita est custodire viam ligni vitæ. Cùm autem ad hoc usque undecim libri peracti essent, duodecimum addidi, in quo diligentiùs de paradiso disputatum est. Titulus eorum librorum inscribitur *de Genesi ad litteram*: id est non secundùm allegoricas significationes, sed secundùm rerum gestarum proprietatem. In quo opere plura quæsita quàm inventa sunt: & eorum quæ inventa sunt, pauciora firmata: cetera verò ita posita, velut adhuc requirenda sint. Hos E sanè libros posteriùs cœpi, sed priùs terminavi quàm de Trinitate: ideo eos nunc ordine, quo cœpi, recolui.

2. In quinto libro, & ubicumque in eis libris *cap. 19.* posui, *de semine cui repromissum est, quod dispositum sit per Angelos in manu mediatoris*: non sic habet *Gal. 3. 19.* Apostolus, sicut veriores codices post inspexi, maximè græcos: De Lege enim dictum est, quod tamquam de semine dictum multi latini codices habent per interpretantis errorem. In sexto libro quod *cap. 27. & 28.* F dixi, *Adam imaginem Dei, secundùm quam factus est, perdidisse peccato*, non sic accipiendum est, tamquam in eo nulla remanserit, sed quòd tam deformis, ut reformatione opus haberet. In duodecimo de inferis, magis mihi videor docere debuisse, *cap. 33.* quòd sub terris sint, quàm rationem reddere cur sub terris esse credantur, sive dicantur, quasi non ita sit. Hoc opus * sic incipit: *Omnis divina scriptura bipertita est.* ** Tom. 3.*

Caput XXV.

Contra litteras Petiliani Libri tres.

Antequam finirem libros de Trinitate, & libros de Genesi ad litteram, irruit causa respondendi litteris Petiliani Donatistæ, quas ad-

[a] Editi habent, *pugnantium*. Sed meliùs aliquot è MSS. *purgantium*, id est reprehensionis causam à Monachis depellentium.

[b] Subtracta hinc voce, *libidinis*, haud satis erat in editis perspicuum quò spectet locus retractatus. Eò verò spectat, ut ne à carnali complexu, quamvis moderatus sit & in usum naturalem redactus, abesse umquam libido omnis existimetur. Enimverò quam originalis vitij causam esse identidem S. Augustinus inculcat, *ipse ille licitus honestusque concubitus non potest esse sine ardore libidinis, ut peragi possit quod rationis est, non libidinis.* ex lib. 1. de nupt. & concup c. 24. Huc itaque ex MSS. antiquiorum fide revocavimus vocem, *libidinis*; ad quam septem MSS. adjiciunt, *naturalis.* Nec malè: inest enim libido ab origine & conditione nascendi.

versùs Catholicam scripsit, quam differre non potui. Et scripsi in hanc rem tria volumina, quorum primo primæ parti epistolæ ipsius, quam scripsit ad suos, quia non tota in nostras manus venerat, sed prior parva pars ejus, quanta potui celeritate & veritate respondi. Etiam ipsa epistola est ad nostros, sed ideo inter libros habetur, quia ceteri duo in eadem causa libri sunt. Postea quippe invenimus totam, eique tantâ diligentiâ respondi, quantâ Fausto Manichæo, verba scilicet ejus sub ipsius nomine priùs ponens particulatim, & sub meo per singula responsionem meam. Sed priùs quod scripseram, antequam totam reperiremus, pervenit ad Petilianum: & iratus respondere conatus est, in me potiùs dicens quidquid [a] eum libuit, in causa verò onmino deficiens: quod cùm posset collatis utriusque nostrûm scriptis facillimè adverti, tamen propter tardiores hoc ipse respondendo demonstrare curavi. sic est additus eidem nostro operi liber tertius. Hoc opus* in primo libro sic incipit: *Nosti nos sæpe voluisse.* In secundo autem sic: *Primis partibus epistolæ Petiliani.* In tertio autem sic: *Legi Petiliane litteras tuas.*

* Tom. 7.

Caput XXVI.

Ad Cresconium grammaticum partis Donati libri quatuor.

GRAMMATICUS etiam quidam Donatista Cresconius, cùm invenisset epistolam meam, qua primas partes, quæ in manus nostras tunc venerant epistolæ Petiliani redargui, putavit mihi esse respondendum, & hoc ipsum scripsit ad me. Cui operi ejus libris quatuor respondi, ita sanè ut tribus peragerem quod universa responsio flagitabat. Sed cùm viderem de sola Maximianensium causa, quos suos schismaticos damnaverunt, & eorum aliquos rursus in suis honoribus receperunt, baptismumque ab eis extra suam communionem datum non repetiverunt, responderi posse ad cuncta quæ scripsit, etiam quartum librum addidi, in quo idipsum quantùm potui diligenter atque evidenter ostendi. Hos autem quatuor libros quando scripsi, jam contra Donatistas leges dederat Honorius Imperator. Hoc opus * sic incipit: *Quando ad te, Cresconi, mea scripta provenire possent ignorans.*

* Tom. 7.

Caput XXVII.

Probationum et testimoniorum contra Donatistas liber unus.

POST hæc ut ad Donatistas pervenirent contra eorum errorem & pro catholica veritate necessaria documenta curavi, sive de ecclesiasticis, sive de publicis Gestis, sive de Scripturis canonicis. Et primò ad illos eadem promissa direxi, ut ipsi ea, si fieri posset, exposcerent. Quæ cùm venissent in eorum quorumdam manus, nescio quis exstitit, qui suo nomine tacito contra hæc scriberet, ita se confitens Donatistam, tamquam hoc vocaretur. Cui ego respondens, alium librum scripsi. Illa verò documenta quæ promiseram, eidem libello quo eadem promiseram junxi, & ex utroque unum esse volui: eumque sic edidi, ut in parietibus basilicæ quæ Donatistarum fuerat, priùs propositus legeretur, cujus titulus est: *Probationum & testimoniorum contra Donatistas.* In quo libro absolutionem Felicis [b] Aptungensis ordinatoris Cæciliani, non hoc ordine posuimus quo postea nobis claruit, Consulibus diligenter inspectis, sed tamquam post Cæcilianum fuerit absolutus, cùm ante sit factum. Illud etiam quod commemorato Judæ apostoli testimonio, ubi ait, *Ii sunt qui segregant semetipsos, animales, spiritum non habentes*, adjunxi etiam dicens: *De quibus & Paulus apostolus dicit*, Animalis autem homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei: non sunt isti illis coæquandi, quos omnino ab Ecclesia schisma præcidit. Istos quippe idem apostolus Paulus parvulos dicit esse in Christo, quos nondum escam valentes capere, lacte nutrit tamen: illi autem non in filiis parvulis, sed in mortuis & perditis computandi sunt, ut si quis eorum correctus Ecclesiæ fuerit copulatus, rectè de illo dici possit, Mortuus erat & revixit: perierat, & inventus est. Hic liber * sic incipit: *Qui timetis consentire Ecclesiæ catholicæ.*

Jud. 1. 19. — 1. Cor. 2. 14. — Ibid. 3. 1. — Luca 15. 32. — * Non exstat.

Caput XXVIII.

Contra Donatistam nescio quem liber unus.

ALTERIUS libri quem suprà commemoravi, titulum esse volui, *Contra nescio quem Donatistam*, ubi similiter de absolutione ordinatoris Cæciliani verus ordo temporis non est. Illud etiam quod dixi, *Ad multitudinem zizaniorum, ubi intelliguntur omnes hæreses*, minùs habet unam necessariam conjunctionem: dicendum enim fuit, ubi intelliguntur & omnes hæreses. aut, ubi intelliguntur etiam omnes hæreses. Nunc verò ita dictum est, quasi præter Ecclesiam tantummodo sint zizania, non etiam in Ecclesia, cùm ipsa sit regnum Christi, de quo collecturi sunt Angeli ejus messis tempore omnia scandala. Unde & Cyprianus martyr, Etsi videntur, inquit, in ecclesia esse zizania, non tamen impediri debet aut fides aut caritas nostra, ut quoniam zizania esse in Ecclesia cernimus, ipsi de Ecclesia recedamus. Quem sensum etiam nos aliàs, & maximè adversùs eosdem præsentes Donatistas in collatione defendimus. Hic * liber sic incipit: *Probationes rerum necessariarum quodam breviculo collectas promisimus.*

Cypr. ep. 51. ad Maximum &c. — * Non exstat.

Caput XXIX.

Admonitio Donatistarum de Maximianistis liber unus.

CUM viderem multos legendi labore impediri à discendo, quàm nihil rationis atque veritatis habeat pars Donati, libellum brevissimum feci, quo eos de solis Maximianistis admonendos putavi, ut posset facilitate describendi in manus plurium pervenire, & ipsa sui brevitate faciliùs commendari memoriæ: cui titulum imposui: *Admonitio Donatistarum de Maximianistis.* Hic * liber sic incipit: *Quicumque calumniis hominum & criminationibus movemini.*

* Non exstat.

Caput XXX.

De divinatione dæmonum liber unus.

PER idem tempus accidit mihi ex quadam disputatione necessitas, ut *de Divinatione dæmonum* libellum scriberem, cujus titulus iste ipse est. In ejus autem quodam loco ubi dixi, *Dæmones aliquando & hominum dispositiones non solùm voce prolatas, verùm etiam cogitatione conceptas, cùm signa quædam ex animo exprimuntur in corpore, tota facilitate perdiscere*, rem dixi occultissimam audaciore asseveratione quàm debui: nam pervenire ista ad notitiam dæmonum, per nonnulla etiam experimenta compertum est. Sed utrùm signa quædam dentur ex corpore cogitantium illis sensibilia, nos autem latentia, an alia vi & ea spiritali ista cognoscant, aut difficillimè potest ab hominibus, aut omnino non potest inveniri. Hic liber * sic incipit: *Quodam die in diebus sanctis octavarum.*

* Tom. 3.

Caput XXXI.

Quæstiones expositæ sex.

INTER hæc missæ sunt mihi à Carthagine quæstiones sex, quas proposuit amicus quidam,

[a] Editi habent, *ei libuit.* MSS. porrò, *eum libuit*, quem loquendi modum Augustino receptum non insuper habendum esse duximus. Nam eo minùs perspecto accidit, ut sermo S. August. de B. Johan. Decollat. in breviariis corruptè sic ederetur. *Eum tamen non sic libebat*, pro, *non sic libebat ut sæviret.*

[b] In MSS. pluribus & potioribus hîc & infra cap. 34. scribitur, *Aptugnensis*. quibus consentit Am. necnon infra Er. At in aliis quibusdam, *Aptugenensis*.

TRA PAGANOS NUMERO SEX.

quem cupiebam fieri Christianum, ut contra Paganos solverentur, præsertim quia nonnullas earum à Porphyrio philosopho propositas dixit. Sed non eum esse arbitror Porphyrium Siculum illum, cujus celeberrima est fama. Harum quæstionum disputationes in unum librum contuli, non prolixum, cujus est titulus: *Sex quæstiones contra Paganos expositæ.* Earum autem prima est de Resurrectione, secunda de tempore Christianæ religionis, tertia de sacrificiorum distinctione, quarta de eo quod scriptum est, *In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*, quinta de Filio Dei secundùm Salomonem, sexta de Jona propheta. In quarum secunda quod dixi, *Salus religionis hujus, per quam solam veram salus vera veracitérque promittitur, nulli umquam defuit, qui dignus fuit, & cui defuit, dignus non fuit*, non ita dixi tamquam ex meritis suis quisquam dignus fuerit: sed quemadmodum ait Apostolus, *Non ex operibus, sed ex vocante dictum esse, Major serviet minori.* quam vocationem ad Dei propositum adserit pertinere. Unde dicit: *Non secundùm opera nostra, sed secundùm suum propositum & gratiam.* Unde item dicit: *Scimus quia diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum iis qui secundùm propositum vocati sunt* [a] *sancti.* De qua vocatione ait: *Ut dignos vos habeat vocatione sua sancta.* Hic liber * post epistolam, quæ postmodum à capite addita est, sic incipit: *Movet quosdam, & requirunt.*

Mat. 7. 2. — Rom. 9. 12. — 2. Tim. 1. 9. — Rom. 8. 28. — a 2. Thess. 1. 11. — * Tom. 2.

Caput XXXII.

EXPOSITIO EPISTOLÆ JACOBI AD DUODECIM TRIBUS.

INTER opuscula mea reperi expositionem epistolæ Jacobi, quam retractans adverti adnotationes potiùs expositorum quorumdam ejus locorum in librum redactas fratrum diligentiâ, qui eas in frontibus codicis esse noluerunt. Adjuvant ergo aliquid, nisi quòd ipsam epistolam quam legebamus quando ista dictavi, non diligenter ex Græco habebamus interpretatam. Hic liber * sic incipit: *Duodecim tribubus quæ sunt in dispersione, salutem.*

* Non extat.

Caput XXXIII.

DE PECCATORUM MERITIS ET REMISSIONE, ET DE BAPTISMO PARVULORUM AD MARCELLINUM LIBRI TRES. b

VENIT etiam necessitas, quæ me cogeret adversùs novam Pelagianam hæresim scribere, contra quam priùs cùm opus erat, non scriptis, sed sermonibus & conlocutionibus agebamus, ut quisque nostrûm poterat aut debebat. Missis ergo mihi à Carthagine quæstionibus eorum quas rescribendo [b] dissolverem, scripsi primùm libros tres, quorum titulus est, *de Peccatorum meritis & remissione:* ubi maximè disputatur de baptismate parvulorum propter originale peccatum: & de gratia Dei qua justificamur, hoc est justi efficimur: quamvis in hac vita nemo ita servet mandata justitiæ, ut non sit ei necessarium pro suis peccatis orando dicere, *Dimitte nobis debita nostra.* Contra quæ omnia sentientes illi novam hæresim condiderunt. In his autem libris tacenda adhuc arbitratus sum nomina eorum, sic eos faciliùs posse corrigi sperans: immo etiam in tertio libro, quæ est epistola, sed in libris habita propter duos, quibus eam connectendam putavi, Pelagii ipsius nomen non sine aliqua laude posui: quia vita ejus à multis prædicabatur: & ejus illa redargui, quæ in suis scriptis non ex persona sua posuit, sed quid ab aliis diceretur exposuit: quæ tamen postea jam hæreticus pertinacissima animositate defendit. Cælestius verò discipulus ejus jam propter tales adsertiones apud Carthaginem in episcopali judicio, ubi ego non interfui, excommunicationem meruerat. In secundo libro quodam loco, *Hoc quibusdam*, inquam, *in fine largietur, ut mortem repentina commutatione non sentiant*, servans locum diligentiori de hac re inquisitioni. Aut enim non morientur; aut de vita ista in mortem, & de morte in æternam vitam celerrima commutatione tamquam in ictu oculi transeundo mortem non sentient. Hoc opus * sic incipit: *Quamvis in mediis & magnis curarum æstibus.* * Tom. 7.

Mat. 6. 12.

Caput XXXIV.

DE UNICO BAPTISMO, CONTRA PETILIANUM AD CONSTANTINUM LIBER UNUS.

EO tempore librum de unico baptismo amicus quidam meus, à nescio quo Donatista presbytero accepit, indicante quòd Petilianus episcopus eorum Constantinensis eum scripserit. Hunc ad me ille attulit, ac vehementer ut ei responderem rogavit; & factum est. Librum autem etiam meum in quo respondi, eumdem titulum habere volui, hoc est, *De unico baptismo.* In quo libro illud quod dixi, *Constantinum Imperatorem Donatistis criminantibus ordinatorem Cæciliani Felicem Aptungensem non negasse accusationis locum, quamvis eos in Cæciliani fictis criminibus calumniosos fuisset expertus*, in ordine temporum posteà consideratum, aliter inventum est. (cap. 16.) Nam priùs memoratus Imperator causam Felicis fecit audiri à Proconsule, ubi legitur absolutus; & posteà ipse Cæcilianum cum accusatoribus ejus auditum, comperit innocentem, ubi eos expertus est in ejus criminibus calumniosos. Qui ordo temporum per Consules declaratus, multo vehementiùs in ea causa calumnias Donatistarum convincit, penitúsque subvertit. quod alibi ostendimus. Hic liber * sic incipit: *Respondere adversa sentientibus.* * Tom. 7.

Caput XXXV.

DE MAXIMIANISTIS CONTRA DONATISTAS LIBER UNUS.

SCRIPSI etiam librum inter cetera contra Donatistas, non brevissimum sicut antea, sed grandem multò diligentiùs, in quo apparet quemadmodum eorum adversùs Ecclesiam catholicam impium ac superbissimum errorem sola funditus Maximianistarum causa subvertat, quod schisma factum est ex ipsa parte Donati. Hic liber * sic incipit: *Multa jam diximus, multa jam scripsimus.* * Non extat.

Caput XXXVI.

DE GRATIA TESTAMENTI NOVI AD HONORATUM LIBER UNUS.

EO ipso tempore quo contra Donatistas vehementer exercebamur, & contra Pelagianos exerceri jam cœperamus, amicus quidam mihi misit quinque à Carthagine quæstiones, & rogavit ut eas illi scribendo exponerem; quæ sunt, Quid sibi velit vox illa Domini, *Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti?* (Psal. 21. 1. Mat. 27. c 46.) Et quid sit quod ait Apostolus, *Ut in caritate radicati & fundati, prævaleatis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo & longitudo & altitudo & profundum.* (Eph. 3. 17.) Et quæ sint quinque virgines stultæ, quæve sapientes. (Mat. 25. 2.) Et quæ sint tenebræ exteriores. (Mat. 22. 13.) Et quomodo intelligendum sit, *Verbum caro factum est.* (Johan. 1. 14.) Ego autem intuens supradictam hæresim novam inimicam gratiæ Dei, sextam mihi proposui quæstionem de *Gratia Testamenti novi.* De qua disputans, interposita expositione Psalmi vigesimi primi, in cujus capite scriptum est quod Dominus exclamavit in cruce, quod ille amicus in primis mihi proposuit exponendum: omnia illa quinque dissolvi, non hoc ordine quo erant proposita, sed sicut mihi disserenti *de gratia novi Testamenti*, tamquam suis locis congruenter occurrere potuerunt. Hic liber * sic incipit: *Quinque mihi proposuisti tractandas quæstiones.* * Tom. 2.

[a] Abest *sancti* ab antiquis MSS. & à græco textu Apostoli.

[b] Editi ferunt *dissolveram.* veriùs MSS. *dissolverem.*

Caput XXXVII.

De spiritu et littera ad Marcellinum liber unus.

AD quem scripseram tres libros, quorum titulus est de Peccatorum meritis & remissione, ubi diligenter disputatur etiam de baptismo parvulorum, rescripsit mihi se fuisse permotum, quòd dixerim, fieri posse ut sit homo sine peccato si voluntas ejus non desit, ope adjuvante divina, quamvis nemo tam perfectæ justitiæ in hac vita vel fuerit, vel sit, vel futurus sit. Quæsivit enim quomodo dixerim posse fieri, cujus rei desit exemplum. Propter hanc ejus inquisitionem scripsi librum cujus est titulus *de Spiritu & littera*, pertractans apostolicam sententiam ubi ait, *Littera occidit, spiritus autem vivificat.* (2. Cor. 3. 6.) In quo libro quantùm Deus adjuvit, acriter disputavi contra inimicos gratiæ Dei, qua justificatur impius. Cùm autem agerem de observationibus Judæorum, à quibusdam escis secundùm veterem legem abstinentium dixi: *Quarumdam escarum cerimoniæ.* [a] quod nomen non est in usu litterarum sanctarum: ideo tamen mihi congruens visum est, quod à carendo appellatas cerimonias, quasi carimonias memoriâ tenebam, eò quòd observantes careant his rebus à quibus se abstinent. Quòd si est origo alia hujus nominis, quæ abhorret à vera religione, secundùm hanc ego non sum locutus, sed secundùm istam quam suprà memoravi. Hic liber * (*Tom. 7.) sic incipit: *Lectis opusculis quæ ad te nuper elaboravi, fili carissime Marcelline.*

Caput XXXVIII.

De fide et operibus liber unus.

INTEREA missa sunt mihi à quibusdam fratribus laicis quidem, sed divinorum eloquiorum studiosis scripta nonnulla, quæ ita distinguerent à bonis operibus Christianam fidem, ut sine hac non posse, sine illis autem posse perveniri suaderetur ad æternam vitam. Quibus respondens librum scripsi, cujus nomen est; *de Fide & operibus*. In quo disputavi non solùm quemadmodum vivere debeant [b] gratiâ Christi regenerati, verùm etiam quales ad lavacrum regenerationis admitti. Hic liber * (*Tom. 4.) sic incipit: *Quibusdam videtur.*

Caput XXXIX.

Breviculus collationis cum Donatistis libri tres.

POSTEAQUAM facta est cum Donatistis nostra collatio, breviter commemoravi quæ gesta sint, litterisque comprehendi secundùm tres dies quibus cum eis contulimus: idque opus utile existimavi, quo quisque commonitus, vel sciat sine labore quid actum sit, vel consultis numeris, quos rebus singulis adnotavi, legat in eisdem Gestis ad locum quodcumque voluerit: quoniam fatigant illa nimia prolixitate lectorem. Hujus autem operis titulus est, *Breviculus collationis.* Hoc opus * (*Tom 7.) sic incipit: *Cùm catholici episcopi & partis Donati.*

Caput XL.

Post collationem contra Donatistas liber unus.

LIBRUM etiam scripsi grandem, satis quantùm existimo diligenter ad ipsos Donatistas post collationem quam cum episcopis eorum habuimus, ne ab eis seducerentur ulteriùs. Ubi respondi etiam quibusdam vanitatibus eorum quæ ad nos pervenire potuerunt, quas victi ubi poterant, & quomodo poterant jactitabant; præter illa quæ dixi de Gestis collationis, unde quid actum sit breviter nosceretur. Multò autem breviùs id egi in quadam ad eosdem rursus epistola. Sed quia in concilio Numidiæ omnibus qui ibi eramus hoc fieri placuit, non est in epistolis meis. Sic quippe incipit: *Sylvanus senex, Valentinus, Innocentius, Maximinus, Optatus, Augustinus, Donatus, & ceteri episcopi de concilio [c] Zertensi ad Donatistas.* Hic liber * (* Tom. 1. & 7.) sic incipit: *Quid adhuc Donatistæ seducimini?*

Caput XLI.

De videndo Deo liber unus.

DE *videndo Deo* scripsi librum, ubi de spiritali corpore quod erit in resurrectione sanctorum inquisitionem diligentiorem distuli, utrùm vel quomodo Deus qui spiritus est, etiam per corpus tale videatur, sed eam postea quæstionem sanè difficillimam in novissimo, id est in vicesimo & secundo libro de Civitate Dei, satis quantùm arbitror explicavi. Inveni etiam in quodam nostro codice, in quo & iste liber est, quoddam commonitorium à me factum de hac re ad episcopum Siccensem Fortunatianum, quod in opusculorum meorum indiculo, (Indiculus opusculorum S. Aug.) nec inter libros, nec inter epistolas est notatum. Hic liber * (* Tom. 2.) sic incipit: *Memor debiti.* Illud * (* Ibidem.) autem, *Sicut præsens rogavi.*

Caput XLII.

De natura et gratia liber unus.

VENIT etiam tunc in manus meas quidam Pelagij liber, ubi hominis naturam contra Dei gratiam qua justificatur impius, & qua Christiani sumus, quanta potuit argumentatione defendit. Librum ergo quo huic respondi, defendens gratiam, non contra naturam, sed per quam natura liberatur & regitur, *de Natura & Gratia* nuncupavi. In quo verba quædam quæ velut Xysti Romani episcopi & martyris Pelagius posuit, ita defendi tamquam revera ejusdem Xysti essent, id enim putaveram: sed postea [d] legi Sexti philosophi esse, non Xysti Christiani. Hic liber * (* Tom. 7.) sic incipit: *Librum quem misistis.*

Caput XLIII.

De civitate Dei libri viginti duo.

INTEREA Roma Gotthorum irruptione, agentium sub rege Alarico, atque impetu magnæ cladis eversa est, cujus eversionem Deorum falsorum multorúmque cultores, quos usitato nomine Paganos vocamus, in Christianam religionem referre conantes, solito acerbiùs & amariùs Deum verum blasphemare cœperunt. Unde ego exardescens zelo domus Dei, adversùs eorum blasphemias vel errores libros de *Civitate Dei*, scribere institui. Quod opus per aliquot annos me tenuit, eo quòd alia multa intercurrebant, quæ differre non oporteret, & me priùs ad solvendum occupabant. Hoc autem de *Civitate Dei* grande opus tandem vinginti duobus libris est terminatum. quorum quinque primi eos refellunt, qui res humanas ita prosperari volunt, ut ad hoc multorum Deorum cultum quos Pagani colere consuerunt, necessarium esse arbitrentur: & quia prohibetur, mala ista exoriri atque abundare contendunt. Sequentes autem quinque adversùs eos loquuntur, qui fatentur hæc mala nec defuisse umquam, nec defutura mortalibus, & ea nunc magna, nunc parva, locis, temporibus, personisque variari: sed Deorum multo-

a Certè istud nomen quæsitum diligenter in versione LXX, nusquam nobis occurrit; sed quibus locis vulgata habet *ceremonias*, in illa reperimus δικαιώματα *justificationes*, vel προστάγματα *præcepta*, vel, φυλακὰς *custodias*, vel λατρείαν *servitutem*, νόμοι, &c.

b Ita MSS. hîc & infra cap. 47. quibus locis editi habent, *gratiâ Dei.*

c Lov. *Cirtensi.* MSS. verò nonnulli, *Zersensi*, aut, *Teriensi.* At Am & Er. cum MSS tredecim ferunt, *Zertensi.* Hanc lectionem confirmant MSS. quibus liber iste integer continetur.

d Verba illa Sexti Philosophi esse legit fortean Augustinus apud Hieron. qui epist. ad Ctesiphontem, & in Jerem. c. 22. & in Ezech. 18. erroris causam in Rufinum refert. Eum enim cùm Sexti sententias è græco in latinum vertisset, sub nomine S. Xisti martyris urbis Romæ episcopi edidisse criminatur. Hinc porrò lectitari passim à piis viris & in modum *anuli*, quem earum collectioni titulum fecerat Rufinus, in manu gestari semper, adeoque familiariter haberi contigit, ut inde sententiam S. P. Benedictus in regulæ suæ cap. 7. protulerit in hæc verba: *Sicut scriptum est*, Sapiens verbis innotescit paucis.

rum cultum, quo eis sacrificatur, propter vitam post mortem futuram esse utilem disputant. His ergo decem libris duæ istæ vanæ opiniones Christianæ religioni adversariæ refelluntur.

2. Sed ne quisquam nos aliena tantùm redarguisse, non autem nostra asseruisse reprehenderet, id agit pars altera operis hujus, quæ libris duodecim continetur. Quamquam ubi opus est, & in prioribus decem quæ nostra sunt asseramus, & in duodecim posterioribus redarguamus adversa. Duodecim ergo librorum sequentium primi quatuor B continent exortum duarum civitatum, quarum est una Dei, altera hujus mundi. Secundi quatuor excursum earum sive procursum. Tertij verò, qui & postremi, debitos fines. Ita omnes viginti & duo libri cùm sint de utraque civitate conscripti, titulum tamen à meliore acceperunt, ut *de Civitate Dei* potiùs vocarentur. In quorum decimo libro non debuit pro miraculo poni in Abrahæ sacrificio flammam cælitus factam inter divisas victimas cucurrisse: quoniam hoc illi in visione monstratum est. In septimo decimo libro, quod dictum est de Samuele: *Non erat de filiis Aaron*, dicendum potiùs fuit, non erat filius sacerdotis. Filios quippe sacerdotum defunctis sacerdotibus succedere magis legitimi moris fuit: nam [a] in filiis Aaron reperitur pater Samuelis; sed sacerdos non fuit, nec ita in filiis ut eum ipse genuerit Aaron, sed sicut omnes illius populi dicuntur filij Israël. Hoc opus * sic incipit: *Gloriosissimam civitatem Dei.*

cap. 8. — cap. 5. — * Tom. 5.

Caput XLIV.

Ad Orosium contra Priscillianistas et Origenistas liber unus.

Inter hæc Orosij cujusdam Hispani presbyteri consultationi de Priscillianistis, & de quibusdam Origenis sensibus quos catholica fides improbat, quanta potui brevitate ac perspicuitate respondi: cujus opusculi titulus est: *Ad Orosium contra Priscillianistas & Origenistas.* Et ipsa enim consultatio responsioni meæ à capite adjuncta est. Hic liber * sic incipit: *Respondere tibi quærenti, dilectissime fili Orosi.*

* Tom. 7.

Caput XLV.

Ad Hieronymum presbyterum libri duo, unus de origine animæ et alius de sententia Jacobi.

Scripsi etiam duos libros ad Hieronymum presbyterum sedentem in Bethleem, unum *de Origine animæ hominis*: alterum *de sententia Iacobi apostoli*, ubi ait: *Quicumque totam legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus*: de utroque consulens eum. Sed in illo priore quæstionem quam proposui ipse non solvi, in posteriore autem quid mihi de illa solvenda videretur ipse non tacui. Sed utrùm hoc approbaret etiam ille, consului. Rescripsit autem, laudans eamdem consultationem meam, sibi tamen ad respondendum otium non esse respondit. Ego verò quousque esset in corpore, hos libros edere nolui, ne fortè responderet aliquando, & cum ipsa responsione ejus potiùs ederentur. Illo autem defuncto ad hoc edidi priorem, ut qui legit admoneatur aut non quærere omnino quomodo detur anima nascentibus, aut certè de re obscurissima eam solutionem quæstionis hujus admittere, quæ contraria non sit apertissimis rebus, quas de originali peccato fides catholica novit in parvulis nisi regenerentur in Christo sine dubitatione damnandis. Posteriorem verò ad hoc, ut quæstionis de qua ibi agitur, etiam quæ nobis visa est A solutio ipsa noscatur. Hoc opus * sic incipit: *Deum nostrum qui nos vocavit.*

* Tom. 2.

Caput XLVI.

Ad Emeritum Donatistarum episcopum post collationem liber unus.

Ad Emeritum Donatistarum episcopum, qui in collatione nostra quam cum illis habuimus, eorum causam maximè agere videbatur, aliquanto post eamdem collationem scripsi librum satis utilem, quoniam res quibus vincuntur, vel victi esse monstrantur commoda brevitate complectitur. Hic liber * sic incipit: *Si vel nunc frater Emerite.*

* Non exstat.

Caput XLVII.

De gestis Pelagii liber unus.

Per idem tempus in Oriente, hoc est in Syria Palæstina, Pelagius à quibusdam catholicis fratribus ad episcopalia Gesta perductus, eisque absentibus qui de illo libellum dederant, quoniam ad diem synodi non potuerunt occurrere, ab episcopis quatuordecim auditus est, ubi eum dogmata ipsa damnantem, quæ inimica gratiæ Christi adversùs eum de libello legebantur, catholicum pronunciarunt. Sed cùm in manus nostras eadem Gesta venissent, scripsi de his librum, ne illo velut C absoluto, eadem quoque dogmata putarentur judices approbasse, quæ ille nisi damnasset, nullo modo ab eis nisi damnatus exisset. Hic liber * sic incipit. *Posteaquàm in manus nostras.*

* Tom. 7.

Caput XLVIII.

De correctione Donatistarum liber unus.

Eodem tempore scripsi etiam librum *de correctione Donatistarum*, propter eos qui nolebant illos legibus imperialibus corrigi. Hic liber * sic incipit: *Laudo & gratulor & admiror.*

* Tom. 2.

Caput XLIX.

De præsentia Dei ad Dardanum liber unus.

D De *præsentia Dei* scripsi librum, ubi nostra intentio contra hæresem Pelagianam maximè vigilat, non expressè nominatam, sed in eo etiam de præsentia naturæ, quem Deum summum & verum dicimus, & de templo ejus operosè ac subtiliter disputatur. Hic liber * sic incipit: *Fateor frater dilectissime Dardane.*

* Tom. 2.

Caput L.

Contra Pelagium et Cælestium de gratia Christi et de peccato originali ad Albinam, Pinianum et Melaniam libri duo.

E Posteaquam Pelagiana hæresis cum suis auctoribus ab episcopis ecclesiæ Romanæ, priùs Innocentio, deinde Zosimo, cooperantibus conciliorum Africanorum litteris, convicta atque damnata est: scripsi duos libros adversùs eos, unum *de gratia Christi*, alterum *de peccato originali.* Hoc opus * sic incipit: *Quantùm de vestra corporali & maximè spiritali salute gaudeamus.*

* Tom. 7.

Caput LI.

Gesta cum Emerito Donatista liber unus.

Aliquanto post collationem, quam cum hæreticis Donatistis habuimus, orta est nobis F necessitas pergendi in Mauritaniam Cæsariensem. Ibi apud ipsam Cæsaream Emeritum Donatistarum episcopum vidimus, unum scilicet eorum septem quos pro suæ causæ defensione delegerant, & qui in eadem causa maximè laboraverat. Quæ cum illo egerimus præsentibus episcopis ejusdem provinciæ, & plebe Cæsariensis ecclesiæ, in qua civitate & civis & memoratorum hæreticorum episcopus fuit, ecclesiastica Gesta testantur, quæ in meis habentur opusculis. Ubi non inveniens quid responderet, totum sermonem meum quem de solis Maximianistis in auribus ejus & omnium qui aderant explicavi, tamquam mutus audivit. Hic liber * vel hæc Gesta sic incipiunt: [b] *Gloriosissimis imperatoribus.*

* Tom. 7.

[a] Immo Samuël in filiis Core æmuli Aaron reperitur 1. Paralip. 6. Incidit ergo in vitiosum codicem, aut certè ab aliquo alio deceptus fuit S. Augustinus.

[b] MSS. aliquot ex præcipuis sic ferunt. *Gloriosissimo Augusto & Constantio iterum Vv. Cc. Coss. die XI. Kal. Octobr. Cæsareæ in ecclesia majoris.* Alij plerique consentiunt, sed nonnulli post *Honorio Augusto* interponunt, XII. vel, *duodecies.* Verùm hic annus haud concurrit cum secundo Constantij Consulis, quem nihilominus codices omnes, quos inspicere per nos licuit, adsignant. Ex iis etiam pauci sunt, qui habent, *in ecclesia majori*, ut est in editis. Nihil tamen hîc mutavimus.

ribus Honorio XII. & Theodosio VIII. coss.

CAPUT LII.

CONTRA SERMONEM ARIANORUM LIBER UNUS.

INTER hæc venit in manus meas quidam sermo Arianorum, sine nomine auctoris sui. Huic petente atque instante qui eum mihi miserat, quanta potui etiam brevitate ac celeritate respondi, adjuncto eodem sermone à capite responsionis meæ, & adhibitis ad singula numeris, quibus inspectis, quid cui loco responderim, facilè possit adverti. Hic liber,* post eorum sermonem qui à capite adjunctus est, sic incipit: *Eorum præcedenti disputationi, hac disputatione respondeo.*

* Tom. 6.

CAPUT LIII.

DE NUPTIIS ET CONCUPISCENTIA AD VALERIUM COMITEM, LIBRI DUO.

SCRIPSI duos libros ad illustrem virum Comitem Valerium, cùm audissem Pelagianos ei nescio quid scripsisse de nobis, quòd scilicet nuptias damnaremus, asserendo originale peccatum: quorum librorum titulus est, *de Nuptiis & concupiscentia.* Bonitatem quippe defendimus nuptiarum, ne putaretur earum esse vitium concupiscentia carnis, & lex in membris repugnans legi mentis, quo malo libidinis bene utitur ad filios procreandos pudicitia conjugalis. Ut autem duo libri essent, primus venit in Juliani Pelagiani manus, & scripsit adversùs eum libros quatuor, ex quibus quidam nonnulla decerpsit, & Comiti Valerio misit, ille verò ad nos. Quæ cùm accepissem, alio libro ad eadem ipsa respondi. Hujus operis* primus liber sic incipit: *Hæretici novi dilectissime fili Valeri.* Secundus autem sic: *Inter militiæ tuæ curas.*

* Tom. 7.

CAPUT LIV.

LOCUTIONUM LIBRI SEPTEM.

SEPTEM libros de septem libris divinarum scripturarum, id est Moysi quinque, & uno Jesu Nave, & altero Judicum feci, notatis locutionibus singulorum quæ minùs usitatæ sunt linguæ nostræ, quas parum advertendo sensum quærunt, qui legunt, divinorum eloquiorum, cùm sit locutionis genus, & nonnumquam exsculpunt aliquid quod à veritate quidem non abhorreat; non tamen id sensisse auctor à quo hoc scriptum est invenitur, sed genere locutionis hoc dixisse credibilius apparet. Multa autem in scripturis sanctis obscura, cognito locutionis genere dilucescunt. Propter quod cognoscenda sunt eadem genera locutionum ubi sententiæ patent, ut etiam ubi latent cognitio ipsa succurrat, easque intentioni legentis aperiat. Hujus operis titulus est: *Locutiones de Genesi.* atque ita de singulis libris. Quod autem in libro primo posui scriptum esse: *Et fecit Noë omnia verba quæcumque præcepit illi Dominus, sic fecit,* eamque locutionem dixi esse similem ei, quod in conditione creaturæ posteaquam dicitur, *Et sic est factum:* additur, *& fecit Deus:* non omnimodo simile hoc eidem mihi videtur. Denique ibi etiam sensus latet; hîc sola locutio est. Hoc opus* sic incipit: *Locutiones scripturarum.*

Gen. 6. 22. Gen. 1. * Tom. 3.

CAPUT LV.

QUÆSTIONUM LIBRI SEPTEM.

EODEM tempore scripsi etiam *libros quæstionum* de libris eisdem divinis septem, quos ideo appellare sic volui, quia ea quæ ibi disputantur, magis quærenda proposui, quàm quæsita dissolvi; quamvis multo plura in eis mihi videantur ita pertractata, ut possint etiam soluta & exposita non immeritò judicari. Regnorum quoque libros eodem modo jam considerare cœperamus, sed non multùm progressi, in alia quæ magis urgebant animum

A intendimus. In primo autem libro, ubi agitur de virgis variatis, quas ponebat Jacob in aqua, ut in conceptu positæ oves eas viderent cùm biberent, & Quæst. 9
varios fetus parerent: non bene à nobis exposita est caussa, cur iterum concipientibus non ponebat, id est cùm alios fetus conciperent, sed in priore conceptu. Nam quæstionis alterius expositio, ubi quæritur cur dixerit socero suo Jacob, *Et decepisti mercedem meam decem agnabus,* satis veraciter enodata, demonstrat istam sicut solvi debuit non solutam. Quæst. 9 Gen. 31.

B 2. In tertio quoque libro ubi de summo agitur sacerdote, quomodo creabat filios cùm haberet necessitatem bis in die ingredi in sancta sanctorum, ubi erat altare incensi, ad offerendum incensum mane & vespera, quò non posset, sicut Lex dicit, immundus intrare: & eadem Lex dicat, immundum fieri hominem etiam ex concubitu conjugali quem jubet quidem lavari aquâ, sed & lotum dicit immundum esse usque ad vesperam; unde dixi, *consequens fuisse, ut aut continens esset, aut diebus aliqui-*
Quæst. 8. Exod. 30. 7. & 8. Lev. 15.

C *bus intermitteretur incensum:* non vidi non fuisse consequens. Potest enim sic intelligi quod scriptum est, *Immundus erit usque ad vesperam,* ut [a] per ipsam vesperam jam non esset immundus, sed usque ad ipsam, ut vespertino jam tempore incensum mundus offerret; cùm propter creandos filios post matutinum incensum mixtus esset uxori. Itemque ubi quæsitum est, quomodo prohibitus esset super funus patris sacerdos summus intrare, cùm eum fieri sacerdotem (quando unus erat) nisi post
Quæst. 8. Levit. 21. c. 11.

D mortem sacerdotis patris non oporteret; dixi, *propter hoc necesse fuisse, nondum sepulto patre statim post ejus mortem, filium ejus constitui, qui succederet patri; propter etiam continuationis incensum, quod bis in die necesse erat offerri;* qui sacerdos super mortem nondum sepulti patris prohibetur intrare. Sed parum attendi, potuisse hoc præcipi magis propter illos, qui futuri fuerant summi sacerdotes non patribus summis sacerdotibus succedentes, sed tamen ex filiis, id est ex posteris Aaron, si fortè summus sacerdos, aut

E filios non haberet, aut ita reprobos haberet ut nullus eorum patri deberet succedere. Sicut Samuel summo [b] sacerdoti Heli successit; cùm sacerdotis filius ipse non esset, sed tamen ex filiis, hoc est, ex posteris esset Aaron.
1. Reg. Quæst.

3. De latrone etiam cui dictum est, *Hodie mecum eris in paradiso,* quòd non fuerit visibiliter baptizatus, quasi certum posui, cùm sit incertum, magisque illum baptizatum fuisse credendum sit, sicut ego quoque alibi postea disputavi. Item Quæst.

F quod in quinto libro dixi, ubi commemorantur matres in generationibus evangelicis, *non eas positas nisi cum patribus,* verum est quidem, sed ad rem, de qua agebatur non pertinet. Agebatur autem de iis qui ducebant fratrum vel propinquorum conjuges, eorum qui sine filiis defuncti essent, propter duos patres Joseph, quorum alterum Matthæus commemorat, alterum Lucas. De qua quæstione diligenter in hoc opere disserui, cùm retractaremus opus nostrum contra Faustum Manichæum. Hoc opus* sic incipit: *Cum scripturas sanctas, quæ appellantur Canonicæ.*

* Tom.

CAPUT LVI.

DE ANIMA ET EJUS ORIGINE LIBRI QUATUOR.

EODEM tempore quidam Vincentius Victor in Mauritania Cæsariensi invenit apud Hispanum quemdam presbyterum Petrum nonnullum

[a] In MSS. quibusdam & Am. *post ipsam vesperam.* Non consentanè nisi subaudiatur, *inchoatam*

[b] Etsi non levia sint rationum momenta propter quæ recentiores sacrarum litterarum tractatores sentiunt Samuëlem inter Levitas solummodo esse numerandum, ut qui non oriundus sit ex Aarone inter posteros Levi natu majore: attamen plerique veterum cum S. Augustino sacerdotalem ipsi dignitatem adscribunt. Cypr. epist. 65. Ambros. in psal. 118. ser. 18. &c.

opusculum meum, ubi quodam loco de origine animæ hominum singulorum, utrùm ex illa una primi hominis, ac deinde ex parentibus propagentur; an sicut illi uni sine ulla propagatione singulæ singulis dentur, me nescire confessus sum: verumtamen scire animam non corpus esse, sed spiritum. Et contra ista mea ad eumdem Petrum scripsit ille duos libros, quos mihi de Cæsarea Renatus monachus misit. Quibus ego lectis, responsione mea quatuor reddidi, unum ad Renatum monachum, alterum ad presbyterum Petrum, & duos ad eumdem Victorem. Sed ad Petrum, quamvis habeat libri prolixitatem, tamen epistola est quam nolui à tribus ceteris separari. In iis autem omnibus, in quibus multa necessaria disseruntur, defendi de origine animarum, quæ singulis hominibus dantur, cunctationem meam, & multos errores atque pravitates præsumtionis ejus ostendi. Quem tamen juvenem non præproperè detestandum, sed adhuc docendum quanta potui lenitate tractavi, & ab eo rescripta correctionis ejus accepi. Hujus operis * liber ad Renatum sic incipit: *Sinceritatem tuam erga nos.* Ad Petrum autem sic: *Domino dilectissimo fratri & compresbytero Petro.* Duorum verò novissimorum ad Vincentium Victorem: Primus sic incipit: *Quod mihi ad te scribendum putavi.*

* *Tom. 7.*

Caput LVII.

AD POLLENTIUM DE ADULTERINIS CONJUGIIS LIBRI DUO.

SCRIPSI duos libros *de Conjugiis adulterinis*, quantùm potui secundùm scripturas, cupiens solvere difficillimam quæstionem. Quod utrùm enodatissimè fecerim, nescio, imò verò non me pervenisse ad hujus rei perfectionem sentio, quamvis multos sinus ejus aperuerim. quod judicare poterit quisquis intelligenter legit. Hujus operis * primus liber sic incipit: *Prima quæstio est frater dilectissime Pollenti.* Secundus autem sic: *Ad ea quæ mihi scripseras.*

* *Tom. 6.*

Caput LVIII.

CONTRA ADVERSARIUM LEGIS ET PROPHETARUM LIBRI DUO.

INTEREA liber quidam cujusdam hæretici sive Marcionistæ, sive cujuslibet eorum quorum error opinatur, quod istum mundum non Deus fecerit: nec Deus Legis, quæ data est per Moysen, & Prophetarum ad eamdem Legem pertinentium verus sit Deus: sed pessimus dæmon: cùm apud Carthaginem multis confluentibus & attentissimè audientibus, in platea maritima legeretur, pervenerunt ad eum fratres studiosissimè Christiani, eúmque mihi redarguendum sine ulla dilatione miserunt, multùm rogantes, ut nec ego respondere differrem. Refelli eum libris duobus, quos ideo prænotavi, *Contra adversarium Legis & Prophetarum*, quia codex ipse qui missus est, nomen non habebat auctoris. Hoc opus * sic incipit: *Libro quem misistis fratres dilectissimi.*

* *Tom. 6.*

Caput LIX.

CONTRA GAUDENTIUM DONATISTARUM EPISCOPUM LIBRI DUO.

PER idem tempus Dulcitius tribunus & notarius hîc erat in Africa executor imperialium jussionum contra Donatistas datarum. Qui cùm dedisset litteras ad Gaudentium Tamugadensem Donatistarum episcopum, unum illorum septem quos in nostra collatione auctores suæ defensionis elegerant, exhortans eum ad unitatem catholicam, & dissuadens incendium, quo se ac suos cum ipsa in qua erat ecclesia consumere minabatur, addens etiam ut si se justos putarent, fugerent potiùs secundùm præceptum Domini Christi, quam nefandis se ignibus concremarent; rescripsit ille epistolas duas, unam brevem, festinante, ut asseruit, perlatore; aliam prolixam, quasi pleniùs diligentiúsque respondens. Has mihi suprà memoratus tribunus existimavit mittendas, ut eas potiùs ipse refellerem. quas ambas uno libro redargui. Qui cùm in ejusdem Gaudentij pervenisset manus, rescripsit quod ei visum est ad meipsum, nulla ratione respondens, sed magis se nec respondere, nec tacere potuisse declarans. Quod cùm satis posset intelligenter legentibus, & nostra atque ipsius dicta conferentibus apparere, nolui tamen sine rescripto relinquere quidquid illud fuit. Hinc factum est, ut hi nostri ad illum duo libri essent. Hoc opus * sic incipit: *Gaudentius Donatistarum Tamugadensis episcopus.*

* *Tom. 7.*

Caput LX.

CONTRA MENDACIUM LIBER UNUS.

TUNC & *contra mendacium* scripsi librum cujus operis ea causa exstitit, quòd ad Priscillianistas hæreticos vestigandos, qui hæresem suam non solùm negando atque mentiendo, verùmetiam pejerando existimant occulendam, visum est quibusdam catholicis Priscillianistas se debere simulare, ut eorum latebras penetrarent. Quod ego fieri prohibens, hunc librum condidi. Hic liber * sic incipit: *Multa mihi legenda misisti.*

* *Tom. 4.*

Caput LXI.

CONTRA DUAS EPISTOLAS PELAGIANORUM LIBRI QUATUOR.

SEQUUNTUR libri quatuor, quos contra duas epistolas Pelagianorum ad episcopum Romanæ ecclesiæ Bonifacium scripsi: quia cùm in manus ejus venissent, ipse mihi eas miserat, inveniens in illis calumniosè interpositum nomen meum. Hoc opus * sic incipit: *Noveram te quidem fama celeberrima prædicante.*

* *Tom. 7.*

Caput LXII.

CONTRA JULIANUM LIBRI SEX.

INTEREA libri quatuor Juliani Pelagiani, quos supra commemoravi, venerunt etiam in manus nostras, in quibus comperi illa quæ ex eis decerpserat, qui ea Comiti Valerio miserat, non omnia eo modo quo à Juliano dicta sunt, ad eumdem Comitem scripta, sed nonnulla eorum aliquantùm fuisse mutata. Scripsi ergo sex libros, adversùs illos quatuor; sed meorum duo primi, testimoniis sanctorum qui fidem catholicam post Apostolos defenderunt, Juliani impudentiam redarguunt, qui tamquam Manichæorum dogma nobis objiciendum putavit, quia ex Adam trahi dicimus originale peccatum, quod per lavacrum regenerationis, non solùm in majoribus, verùm etiam in parvulis solvitur. Quantùm autem ipse Julianus quibusdam sententiis suis adjuvet Manichæos, in primi libri mei parte posteriore monstravi. Ceteri autem nostri quatuor redduntur illis singulis singuli. Verùm in hujus tanti támque elaborati operis quinto volumine, ubi commemoravi deformem maritum conjugi suæ, ne deformes pareret, proponere in concubitu formosam solere picturam; nomen hominis, qui hoc facere solebat, quasi certum posui, cùm sit incertum, quia memoria me fefellit. Hoc autem Soranus [a] auctor medicinæ scripsit regem Cyprium facere solere, sed nomen ejus proprium non expressit. Hoc opus * sic incipit: *Contumelias tuas & verba maledica Juliane.*

cap. 14. * *Tom. 7.*

Caput LXIII.

AD LAURENTIUM DE FIDE, SPE ET CARITATE.

SCRIPSI etiam librum *de Fide, Spe & Caritate*, cùm à me, ad quem scriptus est, postulasset ut aliquod opusculum haberet meum de suis ma-

[a] Ita MSS. à quibus dissidentes hîc vulgati habent, *medicinæ artis magister.* At lib. 5. contra Julian. c. 14. in concordiam cum MSS. redeunt.

[ve]ritate Liber unus.

nibus non recessurum: quod genus Græci Enchiridion vocant. A Ubi satis diligenter mihi videor esse complexus quomodo sit colendus Deus, quam sapientiam esse hominis utique veram divina scriptura definit. Hic liber * sic incipit: *Dici non potest, dilectissime fili Laurenti, quantùm tua eruditione delecter.*

** Tom. 3.*

Caput LXIV.

De cura pro mortuis gerenda ad Paulinum episcopum Liber unus.

Librum *de Cura pro mortuis gerenda* scripsi, cùm interrogatus litteris fuissem, utrùm B prosit cuique post mortem quòd corpus ejus apud sancti alicujus memoriam sepelitur. Hic liber * sic incipit: *Diu sanctitati tuæ coëpiscope venerande Pauline.*

** Tom. 4.*

Caput LXV.

De octo Dulcitii quæstionibus Liber unus.

Liber quem prænotavi *de octo Dulcitij quæstionibus*, non esset in hoc opere commemorandus inter libros meos, cùm sit confectus ex iis, quæ à me in aliis antea conscripta sunt, nisi & dis- C putationis aliquid à nobis interpositum reperiretur in eo, & uni earum quæstionum non ex opusculo aliquo alio meo responsionem, sed tunc quæ potuit occurrere, reddidissem. Hic liber * sic incipit: *Quantùm mihi videtur, dilectissime fili Dulciti.*

** Tom. 4.*

Caput LXVI.

Ad Valentinum et cum illo monachos de gratia et libero arbitrio Liber unus.

Propter eos, qui cùm defenditur Dei gratia, putantes negari liberum arbitrium, sic ipsi defendunt liberum arbitrium ut negent Dei gratiam, asserentes eam secundùm merita nostra dari, scripsi librum, cujus titulus est *de Gratia & Libero arbitrio.* Ad eos autem scripsi monachos Adrumetinos, in quorum monasterio de hac re cœperat esse contentio, ita ut me consulere eorum aliqui cogerentur. Hic liber * sic incipit: *Propter eos qui hominis liberum arbitrium.*

** Tom. 7.*

Caput LXVII.

Ad quos supra de correptione et gratia Liber unus.

Rursus ad eosdem scripsi alterum librum, quem *de Correptione & Gratia*, prænotavi, cùm mihi nunciatum esset, dixisse ibi quemdam, neminem corripiendum, si Dei præcepta non facit, sed pro illo ut faciat, tantummodo orandum. Hic liber * sic incipit: *Lectis litteris vestris, Valentine frater dilectissime.*

** Tom. 7.*

Hæc opera nonaginta tria in libris ducentis triginta duobus me dictasse recolui, quando hæc retractavi, utrùm adhuc essem aliquos dictaturus ignorans; atque ipsam eorum retractationem in libris duobus edidi urgentibus fratribus, antequam epistolas ac sermones ad populum, alios dictatos, alios à me dictos retractare cœpissem. *

* In codicibus aliquot veteribus postremo capitulo adscripta hæc à prima manu reperimus. *Libri qui post emendationem istorum, à sancto Augustino episcopo scripti & editi sunt.* Retractationum *isti* duo libri. *Liber qui appellatur* Speculum de testimoniis scripturarum. Ad Prosperum & Hilarium de Prædestinatione sanctorum libri duo. Ad Quodvultdeum diaconum de Hæresibus libri duo. Contra Gesta habita cum Maximino Arianorum episcopo, (*quoniam dies quo præsentes conferebant disputatione ejus prolixa absumptus est,*) libri duo. Contra Julianum Pelagianum libri sex: *Septimum verò imperfectum reliquit: octavum autem nec attigit. Sunt enim ipsius Hæretici libri octo quibus respondit ejus verba ponens, eisque subjungens responsiones suas.* Sic in MSS. Pratellensi & S. Arnulfi Metensis, &c.

DE SEQUENTIBUS

DE SEQUENTIBUS CONFESSIONUM LIBRIS
ADMONITIO.

QUÆ caussa fecit ut Scriptoris cujusque vita emittendis in publicum ejus libris sollemni more præfigeretur, eadem etiam primos S. Augustini operum Editores haud dubiè movit ut Confessiones ipsius statim post Retractationum libros, qui recto ordine debent præcedere, in tomo primo collocarent. Nempe interest plurimùm ut Auctoris genium, studia, mores, probitatem, fidem, aliasque dotes perspectas habeat qui ejus scripta cum voluptate, cum profectu perlegere in animum inducit. Atqui in Confessionibus suis Augustinus totum se ipse expressit perquam accuratè: quippe qui in iis non ea solùm facta quæ hominum oculis subjecta esse potuissent, sed etiam ea quæ Deo tantùm conscio in intimis agitaverat, cùm bona, tùm mala, singillatim exposuit. In his enim sicuti anteactæ vitæ vel levissima errata, sic etiam accepta à Deo beneficia fusè commemorat, æternum posteris relicturus sive pænitentis, sive grati animi monumentum, præclarum etiam illius quam constanter erga nos exhibet Deus, & justitiæ & bonitatis exemplum. Atque hoc in primis studebat, scilicet (ipsius verbis rem ut explicemus) & de malis & de bonis suis Deum laudare justum & bonum, atque in eum excitare humanum intellectum & affectum. *Id verò hac ratione exsequitur.*

In primo libro, præmissa Dei invocatione, recolit vitæ suæ primordia ad annum quintum-decimum. Infantiæ peccata agnoscit & pueritiæ; atque hac ætate in lusum & puerilia quæque oblectamenta & vitia quàm in litterarum studia procliviorem se fuisse confitetur.

In secundo ad ætatem aliam progreditur, primùmque adolescentiæ suæ, id est, sextum-decimum vitæ annum, quem in paterna domo studiis intermissis consumserat genio ac libidinibus indulgens, ad mentem revocat cum gravi dolore, severus admodùm in dijudicando furto à se tunc temporis cum sodalibus perpetrato.

Tertius liber de annis est ætatis illius decimo-septimo, decimo-octavo & decimo-nono transactis Carthagine, ubi dum litterarij studij curriculum absolveret, se libidinosi amoris laqueo irretitum, necnon in Manichæorum hæresim prolapsum fuisse meminit. Adversùs horum errores & ineptias disserit luculenter. Matris lacrymas, & responsum de filij resipiscentia divinitus acceptum refert.

In quarto libro pudet se illi sectæ addictum fuisse per novennium, atque alios secum in eumdem errorem pertraxisse; deinde amicum carissimum sibi interea morte præreptum, acerbiori quàm æquum esset animi dolore fuisse prosecutum. Cujus occasione de vana & de solida amicitia non pauca dicit. Mentionem denique facit librorum de pulcro & apto *à se anno ætatis vigesimo-sexto aut vigesimo-septimo conscriptorum, necnon quàm facili negotio liberalium artium libros atque Aristotelis Categorias anno ætatis ferme vigesimo per sese intellexerit.*

In libro quinto annum ætatis suæ exhibet vigesimum-nonum, quo scilicet compertâ Fausti Manichæi imperitiâ, propositum in illa secta proficiendi abjecit; quo etiam Româ, ubi tunc rhetoricam profitebatur, missus Mediolanum ut eandem artem doceret, cœpit audito Ambrosio resipiscere, & de Manichæismo abdicando necnon de repetendo catechumenatu decernere.

In libro sexto, cùm jam Monnica ipsius mater Mediolanum advenisset, ipseque annum ætatis ageret tricesimum, Ambrosij concionibus admonitus catholicæ doctrinæ veritatem, quam Manichæi falsò insimulabant, magis magisque intelligebat. Alipij amici sui mores prosequitur. In diversa rapiebatur, dum de vita meliùs instituenda deliberaret; mortis quoque ac judicij metu perculsus, ad vitæ conversionem in dies accendebatur.

In septimo libro exordium suæ juventutis, id est annum ætatis trigesimum-primum, ob mentis oculos reducit. Narrat se illa ætate densioribus adhuc ignorantiæ tenebris involutum atque errantem circa Dei naturam, necnon circa originem mali, in cujus inquisitione se mirum in modum angebat, pervenisse tandem ad cognitionem Dei sinceram; quamvis nondum dignè de Domino Christo sentiret.

Liber octavus vitæ ipsius partem attingit celeberrimam, annum videlicet ætatis trigesimum-secundum, quo nempe cùm Simplicianum consuluisset, ab eoque didicisset Victorini conversionem, cùm Antonij Ægyptij monachi vitam ex Potitiani relatione cognovisset, post vehementem luctam carnem inter & animum, codicem Apostoli cælesti admonitus oraculo inspexit; moxque ex illius lectione ad meliorem frugem toto animo immutatus fuit, plenéque ad Deum conversus.

In libro nono dicit de capto à se consilio rhetoricæ professionem abjiciendi, non tamen antequam vindemialium feriarum, quod proximè instabat, tempus advenisset. Tum de suo in Verecundi amici villam secessu, de suo baptismate, ac de Monnicæ matris virtutibus atque obitu, qui baptizato ipso incidit in eumdem huncce annum, ætatis videlicet Augustini tricesimum tertium.

In libro decimo scrutatur deinceps, ac palam contestatur, non qualis antea, sed qualis tunc esset. Multis explicat animi seu memoriæ vim planè stupendam, ob id sibi potissimùm gratulatus, quòd sua in memoria locum Deus haberet. Inquirit in actus, in sensus, & affectus suos omnes ex triplici tentatione voluptatis, curiositatis, ac superbiæ. Dominum Christum unum mediatorem Dei & hominum confitetur, & Deo Patri, qui pro nobis impiis filium tradiderit, grates rependit.

In libro undecimo & sequentibus tractat de Scripturis sanctis. Totum caput primum Geneseos, quo mundi creatio describitur, dissertationibus illustrat, difficultates incurrentes dissolvens, & ab adversariorum objectis vindicans. Sed in undecimo disputat paulò fusiùs de tempore. In duodecimo de materia prima, deque multiplici Scripturæ sensu. In tertio-decimo Dei bonitatem ex rerum productione commendat; prædicat Deum Trinitatem, & Spiritus-sancti propriam quamdam notionem. Denique creati mundi historiam allegoricè exponit.

Hosce libros observamus scriptos circiter annum Christi quadringentesimum, propterea quòd ab Augustino recensentur proximè ante illos quos Episcopus adversùs Faustum Manichæum non multò ante vel post hunc annum elaboravit, uti suo dicetur loco. Certè si qua opera indubiam & distinctam temporis notam præ se non ferunt, si aliis demum argumentis id investigari non potest, decernendum videtur ex Retractationum serie: quandoquidem, * quantum potuit, curavit *Augustinus, ut nos ex ipsa* ordinem, quo quæque scripta sunt, nossemus. *Neque diffitebimur tamen quin interdum chronologiæ minùs, magis autem pertractati argumenti rationem habuerit.*

* Prolog. Retract. n. 3.

S. Augustinus Epist. 265. Dario Comiti.

Sume libros quos desiderasti Confessionum mearum. Ibi me inspice; ne me laudes ultra quàm sum; ibi non aliis de me crede, sed mihi; ibi me attende, & vide quid fuerim in meipso, per meipsum; & si quid in me tibi placuerit, lauda ibi mecum, quem laudari volui de me. Neque enim me, (quoniam ipse fecit nos & non ipsi nos, nos autem perdideramus nos) sed qui fecit, refecit. Cùm autem ibi me inveneris, ora pro me ne deficiam, sed perficiar.

Ex Libro de Dono perseverantiæ Cap. XX.

Quid autem meorum opusculorum frequentius & delectabilius innotescere potuit quàm libri Confessionum mearum? Cùm & ipsos ediderim antequam Pelagiana hæresis extitisset, in eis certè dixi Deo nostro, & sæpe dixi: *Da quod jubes, & jube quod vis.* Quæ mea verba Pelagius Romæ cùm à quodam fratre Coepiscopo meo fuissent eo præsente commemorata, ferre non potuit; & contradicens aliquanto commotiùs, penè cum eo qui illa commemoraverat litigavit.

Lib. II. Retractationum Caput VI.

Confessionum mearum libri XIII. & de malis & de bonis meis Deum laudant justum & bonum, atque in eum excitant humanum intellectum & affectum; interim quod ad me adtinet, hoc in me egerunt cùm scriberentur, & agunt cùm leguntur. Quid de illis alij sentiant, ipsi viderint: multis tamen fratribus eos multùm placuisse & placere scio. A primo usque ad decimum de me scripti sunt. In tribus ceteris de scripturis sanctis, ab eo Gen. 1. 1. quod scriptum est, *In principio fecit Deus cælum & terram*, usque ad sabbati requiem.

cap. 6. In quarto libro, cùm de amici morte animi mei miseriam confiterer, dicens quòd anima nostra una quodammodo facta fuerat ex duabus, *& ideo*, inquam, *fortè mori metuebam, ne totus ille moreretur, quem multùm amaveram*: quæ mihi quasi declamatio levis quàm gravis confessio videtur, quamvis utcumque temperata sit hæc ineptia in eo quod additum cap. 32. est, *fortè.* Et in libro tertio-decimo quod dixi, *firmamentum factum inter spiritales aquas superiores, & corporales inferiores*, non satis consideratè dictum est. res autem in abdito est valde. Hoc opus sic incipit: *Magnus es Domine.*

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
CONFESSIONUM
LIBRI TREDECIM. *

* Scripti circiter an. Ch. 400.

LIBER PRIMUS.

Præmissa Dei invocatione recolit vitæ suæ primordia ad annum decimumquintum. Infantiæ peccata agnoscit & pueritiæ. Atque hac ætate in lusum & puerilia quæque oblectamenta quàm in litterarum studia procliviorem se fuisse confitetur.

Caput I. Deum vult laudare ab ipso excitatus.

1. MAGNUS es, Domine, & laudabilis valdè, magna virtus tua, & sapientiæ tuæ non est numerus. Et laudare te vult homo, aliqua portio creaturæ tuæ; & homo circumferens mortalitatem suam, circumferens testimonium peccati sui, & testimonium quia superbis resistis, & tamen laudare te vult homo aliqua portio creaturæ tuæ. Tu excitas ut laudare te delectet, QUIA FECISTI nos ad te, & inquietum est cor nostrum donec requiescat in te. Da mihi Domine scire & intelligere, utrùm sit prius invocare te, an laudare te; & scire te prius sit, an invocare te. Sed quis te invocat, nesciens te? Aliud enim pro alio potest invocare nesciens te. An potiùs invocaris, ut sciaris? Quomodo autem invocabunt in quem non crediderunt? Aut quomodo credent sine prædicante? & laudabunt Dominum qui requirunt eum. Quærentes enim invenient eum, & invenientes laudabunt eum. Quæram te, Domine, invocans te, & invocem te credens in te, prædicatus enim es nobis. Invocat te Domine fides mea quam dedisti mihi, quam inspirasti mihi per humanitatem filij tui, per ministerium prædicatoris tui.

Caput II. Deum quem invocat in ipso esse, ipsumque in Deo.

2. ET quomodo invocabo Deum meum, Deum & Dominum meum? Quoniam utique in me ipsum eum vocabo cùm invocabo eum. Et quis locus est in me quò veniat in me Deus meus? quò Deus veniat in me, Deus qui fecit cælum & terram? Itáne, Domine Deus meus, est quidquam in me quod capiat te? An verò cælum & terra quæ fecisti,

A & in quibus me fecisti capiunt te? An quia sine te non esset quidquid est, fit ut quidquid est capiat te? Quoniam itaque & ego sum, quid peto ut venias in me, qui non essem, nisi esses in me? Non enim ego [a] jam in inferis, & tamen etiam ibi es. Nam & si descendero in infernum, ades. Non ergo essem Deus meus, non omnino essem, nisi esses in me. An potiùs non essem, nisi essem in te, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia? Etiam sic Domine, etiam sic. Quò te invoco, cùm in te sim?

B Aut unde venias in me? Quò enim recedam extra cælum & terram, ut inde in me veniat Deus meus qui dixit: *Cælum & terram ego impleo.* *Jerem. 23. 24.*

Caput III. Deus sic ubique totus, ut res nulla ipsum totum capiat.

3. CAPIUNT ergo-ne te cælum & terra, quoniam tu imples ea? An imples, & restat, quoniam non te capiunt? Et quò refundis quidquid impleto cælo & terra restat ex te? An non opus habes, ut quoquam continearis, qui contines omnia; quoniam quæ imples, continendo imples? Non enim vasa quæ te plena sunt, stabilem te faciunt;

C quia etsi frangantur, non effunderis. Et cum effunderis super nos, non tu jaces, sed erigis nos; nec tu [b] dissiparis, sed colligis nos. Sed quæ imples omnia, te toto imples omnia? An quia non possunt te totum capere omnia, partem tui capiunt, & eamdem partem simul omnia capiunt? An singulas singula, & majores majora, minores minora capiunt? Ergo est aliqua pars tui major, aliqua minor. An ubique totus es, & res nulla te totum capit?

Caput IV. Dei Majestas & perfectiones inexplicabiles.

4. QUID es ergo, Deus meus? quid rogo, nisi Dominus Deus? Quis enim Dominus præter Dominum? Aut quis Deus præter Deum

[a] MS. Theodoricensis habet, *ego sum inferi*, non intoleranter. Alij plerique, *ego jam inferi*, Librariorum lapsu, ut videtur.

[b] Antiquiores editi, scilicet à Jodoco Badio Ascensio, à Johanne Amerbachio & à Desiderio Erasmo, cum tribus MSS. *dispergeris.*

nostrum? Summe, optime, potentissime, omnipotentissime, misericordissime & justissime, secretissime & præsentissime, pulcherrime & fortissime, stabilis & incomprehensibilis, immutabilis mutans omnia, numquam novus numquam vetus, innovans omnia & in vetustatem perducens superbos & nesciunt. semper agens semper quietus, colligens & non egens, portans & implens & protegens, creans & nutriens & perficiens, quærens cùm nihil desit tibi. Amas, nec æstuas: zelas, & securus es: pænitet te, & non doles: irasceris & tranquillus es: opera mutas, nec mutas consilium: recipis quod invenis & numquam amisisti: numquam inops, & gaudes lucris: numquam avarus, & usuras exigis. Supererogatur tibi ut debeas, & quis habet quidquam non tuum? Reddis debita nulli debens, donas debita nihil perdens. Et quid diximus, Deus meus, vita mea, dulcedo mea sancta? Aut quid dicit aliquis cùm de te dicit? Et væ tacentibus de te; quoniam loquaces muti sunt.

CAPUT V. Petit amorem Dei & delictorum veniam.

5. QUIS mihi dabit adquiescere in te? Quis mihi dabit ut venias in cor meum, & inebries illud, ut obliviscar mala mea, & unum bonum meum amplectar te? QUID mihi es? Miserere ut loquar. QUID tibi sum ipse ut amari te jubeas à me, & nisi faciam irascaris mihi, & mineris ingentes miserias? Parva ne ipsa est, [a] si non amem te? Hei mihi. Dic mihi per miserationes tuas, Domine Deus meus, quid sis mihi. Dic animæ meæ: Salus tua ego sum. Sic dic ut audiam. Ecce aures cordis mei ante te Domine: aperi eas, & dic animæ meæ: Salus tua ego sum. Curram post vocem hanc, & apprehendam te. Noli abscondere à me faciem tuam: moriar, ne moriar, ut eam videam.

6. Angusta est domus animæ meæ quò venias ad eam: dilatetur abs te. Ruinosa est: refice eam. Habet quæ offendant oculos tuos, fateor & scio: sed quis mundabit eam? Aut cui alteri præter te clamabo? Ab occultis meis munda me, Domine, & ab alienis parce servo tuo. Credo, propter quod & loquor, Domine tu scis. Nonne tibi prolocutus sum adversùm me delicta mea, Deus meus; & tu dimisisti impietatem cordis mei? Non judicio contendo tecum qui veritas es; & ego nolo fallere meipsum, ne mentiatur iniquitas mea sibi. Non ergo judicio contendo tecum; quia si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit?

CAPUT VI. Infantiam suam describit, laudat Dei providentiam & æternitatem.

7. SED tamen, sine me loqui apud misericordiam tuam, me terram & cinerem. Sine tamen loqui; quoniam ecce misericordia tua est, non homo irrisor meus cui loquor. Et tu fortasse irrides me: sed conversus misereberis mei. Quid enim est, quod volo dicere, Domine Deus meus, nisi quia nescio unde venerim huc, in istam, [b] dico vitam mortalem, an mortem vitalem, nescio. Et susceperunt me consolationes miserationum tuarum, sicut audivi à parentibus carnis meæ, ex [c] quo & in qua formasti me in tempore, non enim ego memini. Exceperunt ergo me consolationes lactis humani. Nec mater mea, vel nutrices meæ sibi ubera implebant: sed tu mihi per eas dabas alimentum infantiæ, secundùm institutionem tuam & divitias usque ad fundum rerum dispositas. Tu etiam mihi dabas nolle amplius quàm dabas; & nutrientibus me dare mihi velle quod eis dabas. Dare enim mihi per ordinatum affectum volebant quo ex te abundabant. Nam bonum erat eis bonum meum ex eis, quod ex eis non, sed per eas erat: ex te quippe bona omnia Deus; & ex Deo meo, salus mihi universa. Quod animadverti postmodum, clamante te mihi per hæc ipsa quæ tribuis intus & foris. Nam tunc sugere noram, & adquiescere delectationibus, flere autem offensiones carnis meæ, nihil ampliùs.

8. Post & ridere cœpi, dormiens primò, deinde vigilans. Hoc enim de me mihi indicatum est & credidi, quoniam sic videmus & alios infantes. nam ista mea non memini. Et ecce paulatim sentiebam ubi essem, & voluntates meas volebam ostendere eis per quos implerentur, & non poteram; quia illæ intus erant, foris autem illi, nec ullo suo sensu valebant introire in animam meam. Itaque jactabam membra & voces, signa similia voluntatibus meis, pauca quæ poteram, qualia poteram. non enim erant veri similia. Et cùm mihi non obtemperabatur, vel non intellecto, vel ne obesset, indignabar non subditis majoribus, & liberis non servientibus, & me de illis flendo vindicabam. Tales esse infantes didici quos discere potui, & me talem fuisse magis mihi ipsi indicaverunt nescientes, quàm scientes nutritores mei.

9. Et ecce infantia mea olim mortua est, & ego vivo. Tu autem Domine qui & semper vivis, & nihil moritur in te, quoniam ante primordia sæculorum, & ante omne quod vel ante dici potest, tu es, & Deus es Dominusque omnium quæ creasti: ET APUD te rerum omnium instabilium stant causæ; & rerum omnium mutabilium immutabiles manent origines; & omnium irrationabilium & temporalium sempiternæ vivunt rationes. Dic mihi supplici tuo Deus, & misericors misero tuo; dic mihi utrùm jam alicui ætati meæ mortuæ successerit infantia mea: an illa est quam egi intra viscera matris meæ? Nam & de illa mihi nonnihil indicatum est, & prægnantes ipse vidi feminas. Quid ante hanc etiam dulcedo mea Deus meus, fui-ne alicubi, aut aliquis? Nam quis mihi dicat ista, non habeo, nec pater nec mater potuerunt, nec aliorum experimentum, nec memoria mea. An irrides me ista quærentem, téque de hoc quod novi laudari á me jubes, & confiteri me tibi?

10. Confiteor tibi, Domine cæli & terræ, laudem dicens tibi de primordiis & infantia mea quæ non memini; & dedisti ea homini ex aliis de se conjicere, & auctoritatibus etiam muliercularum multa de se credere. Eram enim & vivebam etiam tunc, & signa, quibus sensa mea, nota aliis facerem, jam in fine infantiæ quærebam. Unde hoc tale animal nisi abs te Domine? An quisquam se faciendi erit artifex? aut ulla vena trahitur aliunde, qua esse & vivere currat in nos, præter quam quòd tu facis nos, Domine, cui esse & vivere non aliud atque aliud est; quia summè esse, atque summè vivere idipsum es? Summus enim es, & non mutaris; neque peragitur in te hodiernus dies, & tamen in te peragitur, quia in te sunt & ista omnia. non enim habe-

a In antiquis editis Bad. Am. & Er. nec non in uno è MSS. additur, *miseria*.

b Ita MSS. ferme omnes & editio per Antonium Arnaldum Doctorem Sorbonicum adornata, ubi verbum, *nescio*, refertur ad superiorem sententiam, *unde venerim huc*, qua se Augustinus significat circa animæ originem fluctuare. At Bad. Am. & Er. habent: *in istam dico mortalem vitam: mortalem dicam vitam, an mortem vitalem nescio.* quam lectionem Lovanienses ad trium MSS. fidem sic mutarunt: *in istam dicam mortalem vitam, an mortem vitalem, nescio.*

c Apud Bad. Am. Er. & Lov. *ex qua & in qua.* Veriùs porrò in MSS. & in editione Antonij Arn. pro designando utroque parente, *ex quo & in qua.*

rent vias transeundi, nisi contineres ea. Et quoniam anni tui non deficiunt, [a] anni tui hodiernus dies? Et quàm multi jam dies nostri & patrum nostrorum per hodiernum tuum transierunt, & ex illo acceperunt modos, & utcumque extiterunt, & transibunt adhuc alij, & accipient, & utcumque existent? Tu autem idem ipse es; & omnia crastina atque ultra, omniáque hesterna & retro hodie facies, hodie fecisti. Quid ad me si quis non intelligat? gaudeat & ipse, dicens: Quid est hoc? gaudeat etiam sic; & amet non inveniendo invenire potiùs quàm inveniendo non invenire te.

CAPUT VII. *Infantia quoque peccatis obnoxia.*

11. EXAUDI Deus. Væ peccatis hominum. Et homo dicit hæc, & misereris ejus, quoniam tu fecisti eum, & peccatum non fecisti in eo. Quis [b] me commemorat peccatum infantiæ meæ? Quoniam nemo mundus à peccato coram te, nec infans cujus est unius diei vita super terram. Quis me commemorat? An quilibet tantillus nunc parvulus in quo video quod non memini de me? Quid ergo tunc peccabam? An quia uberibus inhiabam plorans? Nam si nunc faciam, non quidem uberibus, sed escæ congruenti annis meis ita inhians, deridebor atque reprehendar justissimè. Tunc ergo reprehendenda faciebam; sed quia reprehendentem intelligere non poteram, nec mos reprehendi me nec ratio sinebat. Nam extirpamus & ejicimus ista crescentes. Nec vidi quemquam scientem cùm aliquid purgat, bona projicere. An pro tempore etiam illa bona erant, flendo petere etiam quod noxiè daretur, indignari acriter non subjectis hominibus, liberis & majoribus, hísque à quibus genitus est, multisque præterea prudentioribus non ad nutum voluntatis obtemperantibus; feriendo nocere niti quantùm potest, quia non obeditur imperiis quibus perniciosè obediretur? Ita imbecillitas membrorum infantilium innocens est, non animus infantium. Vidi ego & expertus sum zelantem parvulum: nondum loquebatur, & intuebatur pallidus amaro adspectu collactaneum suum. Quis hoc ignorat? Expiare se dicunt ista matres atque nutrices nescio quibus remediis. Nisi verò & ista innocentia est, in fonte lactis ubertim manante atque abundante, opis egentissimum, & illo adhuc uno alimento vitam ducentem, consortem non pati. Sed blandè tolerantur hæc, non quia nulla vel parva, sed quia ætatis accessu peritura sunt. Quod licet probes [c] cùm ferri æquo animo eadem ipsa non possunt, quando in aliquo annosiore deprehenduntur.

12. Tu itaque Domine Deus meus, qui dedisti vitam infanti, & corpus, quod ita ut videmus instruxisti sensibus, compegisti membris, figurâ decorasti, próque ejus universitate atque incolumitate omnes conatus animantis insinuasti, jubes me laudare te in istis & confiteri tibi, & psallere nomini tuo altissime: quia Deus es omnipotens & bonus, etiamsi sola ista fecisses, quæ nemo alius potest facere, nisi tu une, à quo est omnis modus, formosissime qui formas omnia, & lege tua ordinas omnia. Hanc ergo ætatem Domine quam me vixisse non memini, de qua aliis credidi, & quam me egisse ex aliis infantibus conjeci, quamquam ista multùm fida conjectura sit, piget me annumerare huic vitæ meæ, quam vivo in hoc sæculo. Quantùm enim adtinet ad oblivionis meæ tenebras, par illi est quam vixi in matris utero. Quòd [d] si & in iniquitate conceptus sum, & in peccatis me mater mea in utero aluit; ubi oro te, Deus meus, ubi, Domine, ego servus tuus, ubi aut quando innocens fui? Sed ecce omitto illud tempus. Et quid mihi jam cum eo est, cujus nulla vestigia recolo?

CAPUT VIII. *Unde puer loqui didicerit.*

13. NONNE ab infantia huc pergens veni in pueritiam; vel potiùs ipsa in me venit, & successit infantiæ? Nec discessit illa, quò enim abiit? & tamen jam non erat. Non enim eram infans qui non farer, sed jam puer loquens eram. Et memini hoc; & unde loqui didicerim post adverti. Non enim docebant me majores homines præbentes mihi verba certo aliquo ordine doctrinæ, sicut paulò post litteras: sed ego ipse mente quam dedisti mihi, Deus meus, cùm gemitibus & vocibus variis, & variis membrorum motibus edere vellem sensa cordis mei ut voluntati pareretur; nec valerem quæ volebam omnia, nec quibus volebam omnibus, [e] præsonabam memoriâ; cùm ipsi appellabant rem aliquam & cùm secundùm eam vocem corpus ad aliquid movebant, videbam & tenebam hoc ab eis vocari rem illam, quod sonabant, cùm eam vellent ostendere. Hoc autem eos velle ex motu corporis aperiebatur, tamquam verbis naturalibus omnium gentium, quæ fiunt vultu & nutu oculorum, ceterorúmque membrorum actu, & sonitu vocis indicante affectionem animi, in petendis, habendis, rejiciendis, fugiendisve rebus. Ita verba in variis sententiis, locis suis posita, & crebrò audita, quarum rerum signa essent, paulatim colligebam, meásque jam voluntates edomito in eis signis ore, per hæc enunciabam. Sic cum his inter quos eram voluntatum enunciandarum signa communicavi, & vitæ humanæ procellosam societatem altiùs ingressus sum, pendens ex parentum auctoritate, nutúque majorum hominum.

CAPUT IX. *Odium litterarum, amor lusus, & vapulandi timor in pueris.*

14. DEUS Deus meus, quas ibi miserias expertus sum & ludificationes, quandoquidem rectè mihi vivere puero id proponebatur, obtemperare monentibus, ut in hoc sæculo florerem & excellerem linguosis artibus ad honorem hominum, & falsas divitias famulantibus. Inde in scholam datus sum ut discerem litteras, in quibus quid utilitatis esset ignorabam miser, & tamen si segnis in discendo essem, vapulabam. Laudabatur enim hoc à majoribus, & multi ante nos vitam istam agentes, præstruxerant ærumnosas vias, per quas transire cogebamur, multiplicato labore & dolore filiis Adam. Invenimus autem, Domine, homines rogantes te; & didicimus ab eis, sentientes te ut poteramus esse magnum aliquem; qui posses, etiam non apparens sensibus nostris, exaudire nos & subvenire nobis. Nam puer cœpi rogare te auxilium & refugium meum; & in tuam invocationem rumpebam nodos linguæ meæ; & rogabam te parvus, non parvo affectu, ne in schola vapularem. Et cùm me non exaudiebas, quod non erat ad insipientiam mihi, ridebantur à majoribus homini-

[a] Lov. *an anni tui.* Abest tamen, *an*, à nostris MSS. & ab aliis plerisque editis.

[b] Lov. & Arn. *Quis mihi commemorat.* Bad Am. & Er. *Quis mecum commemorat.* Sed vera lectio est quam MSS. ope restituimus, juxta quem loquendi modum in lib. de Magistro cap. 1. dicit Augustinus: *Duas jam loquendi causas constituo, aut ut doceamus, aut ut commemoremus vel alios vel nosmetipsos.*

[c] Ita in MSS. & rectè. Vult nimirum Augustinus posse vel ex eo probari, quòd illa, quæ in infantibus benignè tolerantur, mala sint, quia in ætate provectioribus tolerari æquo animo non possunt. Mendosè ergo in editis legitur. *Quod licet probes, tamen ferri*, &c.

[d] Omittitur, *si &*, in editione Lov.

[e] Lov. *prensabam.* Bad. Am. Er. & Arn. cum nonnullis MSS. *pensabam.* Melior visa est lectio MSS. Corbeiensis, Fossatensis, & aliorum optimæ notæ, qui habent, *præsonabam.*

bus, usque ab ipsis parentibus, qui mihi accidere mali nihil volebant, plagæ meæ, magnum tunc & grave malum meum.

15. Est ne quisquam, Domine, tam magnus animus prægrandi affectu tibi cohærens; est ne inquam quisquam? (facit enim hoc quædam etiam stoliditas.) Est ergo, qui tibi piè cohærendo ita sit affectus granditer, ut eculeos & ungulas, atque hujuscemodi varia tormenta, pro quibus effugiendis tibi per universas terras cum timore magno supplicatur, ita parvi æstimet [a] deridens eos qui hæc acerbissimè formidant, quemadmodum parentes nostri ridebant tormenta, quibus pueri à magistris affligebamur? Non enim aut minùs ea metuebamus, aut minùs te de his evadendis deprecabamur: & peccabamus tamen minùs scribendo, aut legendo, aut cogitando de litteris quàm exigebatur à nobis. Non enim deerat, Domine, memoria vel ingenium, quæ nos habere voluisti pro illa ætate satis; sed delectabat ludere: & vindicabatur in nos ab eis qui talia utique agebant. SED MAJORUM nugæ negotia vocantur: puerorum autem talia cùm sint, puniuntur à majoribus; & nemo miseratur pueros, vel illos, vel utrosque. Nisi verò approbat quisquam bonus rerum arbiter vapulasse me, quia ludebam pilâ puer, & eo ludo impediebar, quò minùs celeriter discerem litteras, quibus major deformiùs luderem: [b] aut aliud faciebat idem ipse à quo vapulabam, qui si in aliqua quæstiuncula à condoctore suo victus esset, magis bile atque invidiâ torqueretur quàm ego cùm in certamine pilæ à conlusore meo superabar.

CAPUT X. Amore lusûs & spectaculorum avocatur à litterarum studio.

16. ET tamen peccabam, Domine Deus ordinator & creator omnium rerum naturalium, peccatorum autem tantùm [c] ordinator. Domine Deus meus, peccabam faciendo contra præcepta parentum, & magistrorum illorum. Poteram enim postea bene uti litteris, quas volebant ut discerem quocumque animo illi mei. Non enim meliora eligens, inobediens eram, sed amore ludendi, amans in certaminibus superbas victorias, & scalpi aures meas falsis fabellis, quò prurirent ardentiùs, eadem curiositate magis magísque per oculos emicante in spectacula ludósque majorum, quos tamen qui edunt, ea dignitate præditi excellunt, ut hoc pene omnes optent parvulis suis: quos tamen cædi libenter patiuntur, si spectaculis talibus impediantur à studio, quo eos ad talia edenda cupiunt pervenire. Vide ista, Domine, misericorditer, & libera nos jam invocantes te; libera etiam eos qui nondum te invocant, ut invocent te, & liberes eos.

CAPUT XI. Morbo pressus baptismum flagitat quem [d]

17. AUDIERAM enim ego adhuc puer de vita æterna nobis promissa per humilitatem Domini Dei nostri descendentis ad superbiam nostram, & signabar jam signo crucis ejus, & [d] condiebar ejus sale, jam inde ab utero matris meæ, A quæ multùm speravit in te. Vidisti Domine, cùm adhuc puer essem, & quodam die pressu [e] stomachi repente æstuarem pene moriturus. Vidisti, Deus meus, quoniam custos meus jam eras, quo motu animi & qua fide baptismum Christi tui Dei & Domini mei flagitavi à pietate matris meæ, & matris omnium nostrûm Ecclesiæ tuæ. Et conturbata mater carnis meæ, quoniam & sempiternam salutem meam cariùs parturiebat corde casto in fide tua, jam curaret festinabunda ut sacramentis B salutaribus initiarer & abluerer, te Domine Jesu confitens in remissionem peccatorum, nisi statim recreatus essem. Dilata est itaque mundatio mea, quasi necesse esset ut adhuc sordidarer, si viverem; quia videlicet post lavacrum illud major & periculosior in sordibus delictorum reatus foret. Ita jam credebam, & illa & omnis domus, nisi pater solus, qui tamen non evicit in me jus maternæ pietatis, quò minùs in Christum crederem, sicut ille nondum crediderat. Nam illa satagebat ut tu mi- C hi pater esses, Deus meus, potiùs quam ille: & in hoc adjuvabas eam ut superaret virum, cui melior serviebat; quia & in hoc tibi utique id jubenti serviebat.

Mater ... to confi... differt.

18. Rogo te, Deus meus, vellem scire, si tu etiam velles, quo consilio dilatus sum ne tunc baptizarer: utrùm bono meo mihi quasi laxata sunt lora peccandi, an non laxata sunt? Unde ergo etiam nunc de aliis atque aliis sonat undique in auribus nostris; sine illum, faciat [f] quod vult, nondum D enim baptizatus est: & tamen in salute corporis non dicimus; sine vulneretur ampliùs, nondum enim sanatus est. Quanto ergo meliùs & citò sanarer, & id ageretur mecum meorum meáque diligentiâ, ut recepta salus animæ meæ tuta esset tutelâ tuâ, qui dedisses eam? Meliùs verò. Sed quot & quanti fluctus impendere tentationum post pueritiam videbantur, noverat eos jam illa mater; & [g] terram per eos unde postea formarer, quàm ipsam jam effigiem committere volebat.

Caput XII. ...

E 19. IN ipsa tamen pueritia, de qua mihi minùs quàm de adolescentia metuebatur, non amabam litteras, & me in eas urgeri oderam; & urgebar tamen, & bene mihi fiebat, nec faciebam ego bene: non enim discerem, nisi cogerer. NEMO autem invitus bene facit, etiam si bonum est quod facit. Nec qui me urgebant, benefaciebant: sed bene mihi fiebat abs te, Deus meus. Illi enim non intuebantur quò [h] referrem quod me discere cogebant, præterquam ad satiandas insatiabiles cupiditates copiosæ inopiæ & ignominiosæ gloriæ. Tu ve- F rò cui numerati sunt capilli capitis nostri, errore omnium, qui mihi instabant ut discerem, utebaris ad utilitatem meam: meo autem, qui discere nolebam, utebaris ad pœnam meam, qua plecti non eram indignus tantillus puer & tantus peccator.

[a] Nonnulli è MSS. *diligens eos.* Paulò post verò Bad. Am. & Er. *acerbissimè infligunt.*

[b] Apud Bad. Am. Er & Lov. *Haud.*

[c] In editionib. Am. Er. & Lov. legebatur, *tantum non ordinator.* Erratum: quod emendant editiones Bad. & Arn. & MSS. plures ac potiores, à quibus abest negatio. Enimverò notum vulgo est id à sancto Aug. passim confirmari, Deum justissimum esse peccatorum ordinatorem. Sic lib. 11. de Civit. Dei c. 17. *Deus*, inquit, *sicut naturarum bonarum optimus creator est, ita malarum voluntatum justissimus ordinator.* Item in Psal. 7. *Aliud fecit & ordinavit: aliud autem non fecit, sed tamen etiam hoc ordinavit.* Quam doctrinam illustrabit nonnihil alius locus lib. de Prædest. sanctorum c. 16. ubi legitur: *Est in malorum potestate peccare. Ut autem peccando hoc vel hoc illâ malitiâ faciant, non est in eorum potestate, sed Dei dividentis tenebras & ordinantis eas.*

[d] Significat se Catechumenorum sacramento jam à primis annis initiatum: id quod rursum hoc in opere clariùs prodit lib. 6. c. 16. *Figam*, inquit, *pedes in eo gradu, in quo puer à parentibus positus eram, donec inveniatur perspicua veritas.* De sacramento salis per paschales dies Catechumenis concedendo exstat Concilij 1. Carthaginensis can. 5. Ejusque ritus mentionem facit non semel S. Aug. disertissimè verò in lib. de Catechizandis rudib. c. 26. ubi mendum in editiones non leve irrepsit ad hæc verba, *quid in illo condatur*, pro, *quid in illo condiat.*

[e] Sic reperimus in melioribus MSS. Apud Arn. verò & nonnullos MSS. *pressus stomacho.* Denique Bad. Am. Er. & Lov. *pressus stomachi dolore.*

[f] Abest, *quod vult*, à MSS. optimis.

[g] Ita legit Arn. nec aliter ferunt plerique MSS. sed varia labes huic loco illata est in editis, è quib. Am. Er. & Lov. sic habent: *& tibi tam eos.* Bad. porrò, *& territa per eos.* Alij particulâ interpositâ, *& terram magis per eos.* quam tamen particulam non ineleganter interdum subintelligendam relinquit Augustinus.

[h] In MS. Lyrensi, *referretur.*

Ita de non bene facientibus tu bene faciebas mihi; & de peccante meipſo juſtè retribuebas mihi. JUSSISTI enim, & ſic eſt, ut pœna ſua ſibi ſit omnis inordinatus animus.

Caput XIII. Quibus ſtudiis potiſſimùm ſit delectatus.

20. QUID autem erat cauſæ cur græcas litteras oderam, quibus puerulus imbuebar, ne nunc quidem mihi ſatis exploratum eſt. Adamaveram enim latinas, non quas primi magiſtri, ſed quas docent qui Grammatici vocantur. Nam illas primas ubi legere & ſcribere & numerare diſcitur, non minùs oneroſas pœnaléſque habebam quàm omnes græcas. Unde tamen & hoc niſi de peccato & vanitate vitæ, [a] quia caro eram & ſpiritus ambulans & non revertens? Nam utique meliores, quia certiores erant primæ illæ litteræ, quibus fiebat in me, & factum eſt, & habeo illud ut & legam ſi quid ſcriptum invenio, & ſcribam ipſe ſi quid volo, quàm illæ quibus tenere cogebar Æneæ neſcio cujus errores, oblitus errorum meorum; & plorare Didonem mortuam, quia ſe occidit ob amorem, cùm interea meipſum in his à te morientem, Deus vita mea, ſiccis oculis ferrem miſerrimus.

21. Quid enim miſerius miſero non miſerante ſeipſum, & flente Didonis mortem, quæ fiebat amando Æneam, non flente autem mortem ſuam, quæ fiebat non amando te, Deus lumen cordis mei, & panis oris intus animæ meæ, & virtus maritans mentem meam & ſinum cogitationis meæ? Non te amabam, & fornicabar abs te, & fornicanti ſonabat undique Euge, euge. AMICITIA enim mundi hujus, fornicatio eſt abs te: & euge, euge dicitur, ut pudeat ſi non ita homo ſit. Et hæc non flebam, ſed flebam Didonem exſtinctam, ferróque extrema ſecutam, ſequens ipſe extrema condita tua, relicto te, [b] & terra iens in terram: & ſi prohiberer ea legere, dolerem, quia non legerem quod dolerem. Talis dementia honeſtiores & uberiores litteræ putantur, quàm illæ quibus legere & ſcribere didici.

22. Sed nunc in anima mea clamet Deus meus, & veritas tua dicat mihi: Non eſt ita, Non eſt ita. melior eſt prorſus doctrina illa prior. Nam ecce paratior ſum obliviſci errores Æneæ, atque omnia ejuſmodi, quàm ſcribere & legere. At enim vela pendent liminibus grammaticarum ſcholarum: ſed non illa magis honorem ſecreti, quàm tegumentum erroris ſignificant. Non clament adversùs me, quos jam non timeo, dum confiteor tibi quæ vult anima mea, Deus meus, & adquieſco in reprehenſione malarum viarum mearum, ut diligam bonas vias tuas. Non clament adversùm me venditores grammaticæ vel emptores: quia ſi proponam eis, interrogans utrùm verum ſit quod Æneam aliquando Carthaginem veniſſe Poëta dicit: indoctiores ſe neſcire reſpondebunt, doctiores autem etiam negabunt verum eſſe. At ſi quæram quibus litteris ſcribatur Æneæ nomen, omnes mihi, qui hæc didicerunt, verum reſpondebunt, ſecundùm id pactum & placitum, quo inter ſe homines iſta ſigna firmarunt. Item ſi quæram, quid horum majore vitæ hujus incommodo quiſque obliviſcatur, legere & ſcribere, an poëtica illa figmenta: quis non videat quid reſponſurus ſit, qui non eſt penitus oblitus ſui? Peccabam ergo puer cùm illa inania iſtis utilioribus amore præponebam; vel potiùs iſta oderam, illa amabam. Jam verò unum & unum duo, duo & duo quatuor, odioſa cantio mihi erat; & dulciſſimum ſpectaculum vanitatis equus ligneus plenus armatis, & Troiæ incendium, atque ipſius umbra Creuſæ.

Caput XIV. Litteras græcas oderat.

23. CUR ergo græcam etiam grammaticam oderam talia cantantem? Nam & Homerus peritus texere tales fabellas, & dulciſſimè vanus eſt, & mihi tamen amarus erat puero. Credo etiam græcis pueris Virgilius ita ſit, cum eum ſic diſcere coguntur, ut ego illum. Videlicet [c] difficultas, difficultas omnino ediſcendæ peregrinæ linguæ, quaſi felle aſpergebat omnes ſuavitates græcas fabuloſarum narrationum. Nulla enim verba illa noveram, & ſævis terroribus ac pœnis ut noſſem inſtabatur mihi vehementer. Nam & latina aliquando infans utique nulla noveram; & tamen advertendo didici ſine ullo metu atque cruciatu, inter etiam blandimenta nutricum, & joca arridentium, & lætitias alludentium. Didici verò illa ſine pœnali onere urgentium, cùm me urgeret cor meum ad parienda concepta ſua, [d] quæ non poſſem, niſi aliqua verba didiciſſem, non à docentibus, ſed à loquentibus, in quorum & ego auribus parturiebam quidquid ſentiebam. Hinc ſatis elucet majorem habere vim ad diſcenda iſta liberam curioſitatem, quàm meticuloſam neceſſitatem. Sed illius fluxum hæc reſtringit legibus tuis, Deus, legibus tuis à magiſtrorum ferulis uſque ad tentationes Martyrum valentibus legibus tuis miſcere ſalubres amaritudines, revocantes nos ad te à jocunditate peſtifera, qua receſſimus à te.

Caput XV. Precatio ad Deum.

24. EXAUDI, Domine, deprecationem meam, ne deficiat anima mea ſub diſciplina tua; neque deficiam in confitendo tibi miſerationes tuas, quibus eruiſti me ab omnibus viis meis peſſimis; ut dulceſcas mihi ſuper omnes ſeductiones quas ſequebar; & amem te validiſſimè & amplexer manum tuam totis præcordiis meis, & eruas me ab omni tentatione uſque in finem. Ecce enim tu, Domine rex meus & Deus meus, tibi ſerviat quidquid utile puer didici: tibi ſerviat quòd loquor, & ſcribo, & lego, & numero: quoniam cùm vana diſcerem, tu diſciplinam dabas mihi; & in eis vanis peccata delectationum mearum dimiſiſti mihi. Didici enim in eis multa verba utilia; ſed & quæ in rebus non vanis diſci poſſunt; & ea via tuta eſt in qua pueri ambularent.

Caput XVI. Improbat modum juventutis erudiendæ.

25. SED væ tibi flumen moris humani? Quis reſiſtet tibi? Quamdiu non ſiccaberis? Quouſque volves Evæ filios in mare magnum & formidoloſum, quod vix tranſeunt qui lignum conſcenderint? Nonne ego in te legi & tonantem Jovem & adulterantem? Et utique non poſſet hæc duo, ſed actum eſt ut haberet auctoritatem ad imitandum verum adulterium, lenocinante falſo tonitruo. Quis autem penulatorum magiſtrorum audit aure ſobria, ex eodem pulvere hominem clamantem & dicentem: Fingebat hæc Homerus, & humana ad Deos transferebat; divina mallem ad nos? Sed veriùs dicitur quod fingebat hæc quidem ille: ſed hominibus flagitioſis divina tribuendo, ne flagitia [e] flagitia putarentur, & ut quiſquis ea feciſſet, non homines perditos, ſed cæleſtes deos videretur imitatus.

[a] MSS. frequentes, *quá caro eram.*
[b] Am. Er. & Lov. *è terra iens in terram.*
[c] Ita MSS. præſtantiores. At Lov. & Arn. *difficulter, difficultas.*

[d] MSS. aliquot cum Arn. *& quia non eſſet niſi* &c. Alij nonnulli, *& qua non noſſet niſi*, &c.
[e] Apud Lov. *ne flagitia putarentur.* non integrè.

26. Et tamen ô flumen tartareum, jactantur in te filii hominum cum mercedibus ut hæc discant; & magna res agitur, cùm hoc agitur publicè in foro, in conspectu legum supra mercedem salaria decernentium; & saxa tua percutis & sonas dicens: Hinc verba discuntur, hinc acquiritur eloquentia rebus persuadendis sententiisque explicandis maximè necessaria. Ita verò non cognosceremus verba hæc, imbrem aureum, & gremium, & fucum, & templa cæli, & alia verba quæ in eo loco scripta sunt, nisi Terentius induceret nequam adolescentem proponentem sibi Jovem ad exemplum stupri, dum spectat tabulam quamdam pictam in pariete, ubi inerat pictura hæc, Jovem quo pacto Danaæ misisse aiunt in gremium quondam imbrem aureum, fucum factum mulieri. Et vide quemadmodum se concitat ad libidinem, quasi cælesti magisterio. At quem Deum, inquit? Qui templa cæli summa sonitu concutit. Ego homuncio id non facerem? Ego vero illud feci, ac lubens. Non omnino per hanc turpitudinem verba ista commodiùs discuntur: sed per hæc verba turpitudo ista confidentiùs perpetratur. Non accuso verba quasi vasa electa atque pretiosa, sed vinum erroris quod in eis nobis propinabatur ab ebriis doctoribus: & nisi biberemus, cædebamur, nec appellare aliquem judicem sobrium licebat. Et tamen ego, Deus meus in cujus conspectu jam secura est recordatio mea, libenter hæc didici, & eis delectabar miser, & ob hoc bonæ spei puer appellabar.

In Eunucho act. 3. scen. 5.

CAPUT XVII. Prosequitur contra modum exercendæ juventutis in re litteraria.

27. SINE me Deus meus dicere aliquid & de ingenio meo munere tuo, in quibus à me deliramentis atterebatur. Proponebatur enim mihi negotium animæ meæ satis inquietum præmio laudis & dedecoris, vel plagarum metu, ut dicerem verba Junonis irascentis & dolentis, quòd non posset Italiâ Teucrorum avertere regem; quæ nunquam Junonem dixisse audieram: sed figmentorum poëticorum vestigia errantes sequi cogebamur, & tale aliquid dicere solutis verbis, quale Poëta dixisset versibus, Et ille dicebat laudabiliùs, in quo pro dignitate adumbratæ personæ, iræ ac doloris similior affectus eminebat, verbis sententias congruenter vestientibus. Ut quid mihi illud, ô vera vita mea Deus meus, quod mihi recitanti adclamabatur præ multis coætaneis & conlectoribus meis? Nonne ecce illa omnia fumus & ventus? Itane aliud non erat ubi exerceretur ingenium & lingua mea? Laudes tuæ Domine, Laudes tuæ per scripturas tuas suspenderent palmitem cordis mei, & non raperetur per inania nugarum turpis præda volatilibus. Non enim uno modo sacrificatur transgressoribus angelis.

CAPUT XVIII. Quòd homines curant servare leges grammaticorum, & non divinorum præceptorum.

28. QUID autem mirum quòd in vanitates ita ferebar, & à te, Deus meus, ibam foras, quando mihi imitandi proponebantur homines, qui aliqua facta sua non mala, si cum barbarismo aut solœcismo enunciarent, reprehensi confundebantur; si autem libidines suas integris & rite consequentibus verbis copiosè ornatéque narrarent, laudati gloriabantur? Vides hæc Domine & taces, longaminis, & multùm misericors, & verax. Numquid semper tacebis? [a] Et nunc eruis de hoc immanissimo profundo quærentem te animam, & sitientem delectationes tuas, & cujus cor dicit tibi: Quæsivi vultum tuum, vultum tuum, Domine, requiram? Nam longè à vultu tuo, in affectu [b] tenebroso. Non enim pedibus aut spatiis locorum itur abs te, aut reditur ad te. Aut verò filius ille tuus minor equos, aut currus, vel naves quæsivit, aut avolavit penna visibili, aut moto poplite iter egit, ut in longinqua regione vivens prodigè dissiparet quod dederas proficiscenti? Dulcis pater quia dederas, & egeno redeunti dulcior. In affectu ergo libidinoso, id enim est tenebroso, atque id est longè à vultu tuo.

29. Vide Domine Deus, & patienter ut vides vide, quomodo diligenter observent filii hominum pacta litterarum, & syllabarum accepta à prioribus locutoribus, & à te accepta æterna pacta perpetuæ salutis negligant; ut qui illa sonorum vetera placita teneat aut doceat, si contra disciplinam grammaticam, sine aspiratione primæ syllabæ, ominem, dixerit, displiceat magis hominibus, quàm si contra tua præcepta hominem oderit, cùm sit homo. QUASI VERÒ quemlibet inimicum hominem perniciosiùs sentiat quàm ipsum odium, quo in eum irritatur, aut vastet quisquam persequendo alium graviùs quàm cor suum vastat inimicando. Et certè non est interior litterarum scientia, quàm scripta conscientia, id se alteri facere quod nolit pati. Quàm tu secretus es, habitans in excelsis in silentio, Deus solus magnus, lege infatigabili SPARGENS pœnales cæcitates super illicitas cupiditates. Cùm homo eloquentiæ famam quærit, astans ante hominem judicem, circunstante hominum multitudine, inimicum suum odio immanissimo insectans, vigilantissimè cavet, ne per linguæ errorem dicat, inter [c] hominibus, & ne per mentis furorem hominem auferat ex hominibus, non cavet.

CAP. XIX.

30. HORUM ego puer morum in limine jacebam miser, & hujus arenæ palæstra erat illa, ubi magis timebam barbarismum facere, quàm cavebam si facerem, non facientibus invidere. Dico hæc & confiteor tibi, Deus meus, in quibus laudabar ab eis, quibus placere tunc mihi erat honestè vivere. Non enim videbam voraginem turpitudinis in quam projectus eram ab oculis tuis. Nam in illis jam quid me fœdius fuit, ubi etiam talibus displicebam, fallendo innumerabilibus mendaciis & pædagogum, & magistros, & parentes amore ludendi, studio spectandi nugatoria, & imitandi ludicra inquietudine? Furta etiam faciebam de cellario parentum & de mensa, vel gula imperitante, vel ut haberem quod darem pueris, ludum suum mihi, quo pariter utique delectabantur, tamen vendentibus. In quo etiam ludo fraudulentas victorias, ipse vanâ excellentiæ cupiditate victus, sæpe aucupabar. Quid autem tam nolebam pati, atque atrociter, si deprehenderem, arguebam, quàm id quod aliis faciebam, & si deprehensus arguerer, sævire magis quàm cedere libebat? Istáne est innocentia puerilis? Non est, Domine, non est, oro te, Deus meus. Nam hæc ipsa sunt, quæ à pædagogis & magistris, à nucibus & pilulis & passeribus, ad præfectos & reges, aurum, prædia, mancipia; hæc ipsa

[a] Am. Er. & Lov. *& non eruis* sed meliùs longè Bad. Arn. & MSS. præcipui, *Et nunc eruis.*

[b] Apud Lov. additur, *cesseram.* Am. & Er. *recesseram.* In MS. Albinensi habetur, *in affectu eram tenebroso.* Apud Bad. verò Arn. & ceteros fere omnes MSS. generalior effertur sententia absque addito, ut intelligamus longè à Deo esse illos qui sunt in affectu tenebroso.

[c] Lov. *inter homines.* Patet legendum esse cum MSS. *inter hominibus* vel sine aspiratione, *inter omines,* quod Augustinus in exemplum affert locutionis incongruæ & cavendæ.

omnino

omnino quæ succedentibus majoribus ætatibus transeunt, sicuti ferulis majora supplicia succedunt. Humilitatis ergo signum in statura pueritiæ, Rex noster, probasti, cùm aisti: *Talium est regnum cælorum.* (Matth. 19. 14.)

CAPUT XX. Pro bonis sibi in pueritia collatis Deo gratias agit.

SED tamen, Domine, tibi excellentissimo atque optimo conditori & rectori universitatis, Deo nostro gratias, etiamsi me puerum tantùm esse voluisses. Eram enim etiam tunc, [a] vivebam, atque sentiebam, meamque incolumitatem, vestigium secretissimæ unitatis ex qua eram, curæ habebam; custodiebam interiore sensu integritatem sensuum meorum, inque ipsis parvis, parvarumque rerum cogitationibus veritate delectabar. Falli nolebam, memoriâ vigebam, locutione instruebar, amicitiâ mulcebar, fugiebam dolorem, abjectionem, ignorantiam. Quid in tali animante non mirabile atque laudabile? At ista omnia Dei mei dona sunt; non mihi ego dedi hæc; & bona sunt, & hæc omnia ego. Bonus ergo est qui fecit me, & ipse est bonum meum, & illi exsulto bonis omnibus quibus etiam puer eram. Hoc enim peccabam, quòd non in ipso, sed in creaturis ejus me atque [b] ceteris, voluptates, sublimitates, veritates quærebam; atque ita irruebam in dolores, confusiones, errores. Gratias tibi dulcedo mea, & honor meus, & fiducia mea, Deus meus. Gratias tibi de donis tuis, sed tu mihi ea serva. Ita enim servabis me; & augebuntur, & perficientur quæ dedisti mihi, & ero ipse tecum; quia & ut sim tu dedisti mihi.

[a] Sic MSS. cum editis plerisque, ubi Lov. hab. *& jam tunc videbam.*

[b] Bad. Am. Er. & Lov. *atque ceteras.* Castigatum est ex Arn. & MSS. *atque ceteris.* Quippe hoc loco fatetur Augustinus se in eo peccasse, quòd voluptates, sublimitates, veritates non in Deo, sed in seipso & creaturis aliis quæreret.

LIBER SECUNDUS.

Ad ætatem aliam progreditur, primumque adolescentiæ suæ, id est, sextum-decimum vitæ annum, quem in paterna domo studiis intermissis consumserat genio ac libidinibus indulgens, ad mentem revocat cum gravi dolore, severus admodum in dijudicando furto à se tunc temporis cum sodalibus perpetrato.

CAPUT I. Adolescentiæ ætatem & vitia recolit.

1. RECORDARI volo transactas fœditates meas, & carnales corruptiones animæ meæ; non quòd eas amem; sed ut amem te, Deus meus. Amore amoris tui facio istud, recolens vias meas nequissimas in amaritudine recogitationis meæ, ut tu dulcescas mihi, dulcedo non fallax, dulcedo felix & secura, & colligens me à dispersione in qua frustatim discissus sum, dum ab uno te aversus in multa evanui. Exarsi enim aliquando satiari [a] inferis in adolescentia, & silvescere ausus sum variis & umbrosis amoribus; & contabuit species mea; & computrui coram oculis tuis placens mihi, & placere cupiens oculis hominum.

CAPUT II. Annum ætatis suæ decimum-sextum in ardore libidinoso consumtum.

2. ET quid erat quod me delectabat, nisi amare & amari? Sed non tenebatur modus ab animo usque ad animum quatenus est [b] luminosus limes amicitiæ; sed exhalabantur nebulæ de limosa concupiscentia carnis & scatebra pubertatis, & obnubilabant atque obfuscabant cor meum, ut non discerneretur serenitas dilectionis à caligine libidinis. Utrumque in confuso æstuabat, & rapiebat imbecillam ætatem per abrupta cupiditatum, atque mersabat gurgite flagitiorum. Invaluerat super me ira tua, & nesciebam.[c] Obsurdueram stridore catenæ mortalitatis meæ, pœna superbiæ animæ meæ; & ibam longiùs à te, & sinebas; & jactabar, & effundebar, & diffluebam, & ebulliebam per fornicationes meas, & tacebas. O tardum gaudium meum! Tacebas tunc, & ego ibam porrò longè à te in plura & plura sterilia semina dolorum, superba dejectione, & inquieta lassitudine.

3. Quis mihi [d] moderaretur ærumnam meam, & novissimarum rerum fugaces pulcritudines in usum verteret, earumque suavitatibus metas præfigeret, ut usque ad conjugale littus exæstuarent fluctus ætatis meæ, si tranquillitas in eis non poterat esse, fine procreandorum liberorum contenta, sicut præscribit lex tua, Domine, qui formas etiam propaginem mortalitatis [e] nostræ, potens imponere lenem manum ad temperamentum spinarum à paradiso tuo seclusarum? Non enim longè est à nobis omnipotentia tua, etiam cùm longè sumus à te. Aut certè sonitum nubium tuarum vigilantiùs adverterem: *Tribulationem autem carnis habebunt hujusmodi. Ego autem vobis parco.* (1. Cor. 7. 28.) &, *Bonum est homini mulierem non tangere.* (Ibid. 1.) &, *Qui sine uxore est, cogitat ea quæ sunt Dei, quomodo placeat Deo: qui autem matrimonio junctus est, cogitat ea quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori.* (Ibid. 32.) Has ergo voces exaudirem vigilantior, & abscisus propter regnum cælorum, felicior exspectarem amplexus tuos.

4. Sed efferbui miser sequens impetum fluxus mei relicto te; & excessi omnia legitima tua, nec evasi flagella tua. quis enim hoc mortalium? Nam tu semper aderas misericorditer sæviens, & amarissimis aspergens offensionibus omnes illicitas jocunditates meas, ut ita quærerem sine offensione jocundari, & ubi hoc possem, non invenirem quidquam, præter te, Domine, præter te qui fingis dolorem in præcepto, & percutis ut sanes, & occidis nos ne moriamur abs te. Ubi eram, & quàm

[a] Lov. cum antiquiorib. editis, *satiari in inferis.* Expunximus, *in* juxta MSS. & Arn.

[b] In editis ab Henrico Sommalio Societatis Jesu & à Thoma Blasio legitur, *limosus limes.* In Corbeiensi cod liminosus. utrobique corruptè. Illic enim deflet Augustinus quod sese intra honestæ amicitiæ limites haud continuerit; adeoque legendum cum MSS. & aliis editis, *luminosus limes.*

[c] In Lov. Som. & Blas. *obsorclueram stridere.* Substituimus *obsurdueram* aliorum codicum auctoritate, nec non exigente vocabulo, *stridore*, quod ad aures refertur.

[d] MSS. primæ notæ & prope omnes habent, *modularetur ærumnam meam*, quam lectionem parum abfuit ut præeligeremus.

[e] In MSS. optimis, *propaginem mortis nostra.*

longè exſulabam à deliciis domus tuæ, anno illo A ſexto-decimo ætatis carnis meæ, cùm accepit in me [a] ſceptrum, & totas manus ei dedi, veſaniâ libidinis, licentioſæ per dedecus humanum, illicitæ autem per leges tuas? Non fuit cura meorum ruentem excipere me matrimonio: ſed cura fuit tantùm ut diſcerem ſermonem facere quàm optimum, & perſuadere dictione.

Caput III. De peregrinatione ſtudiorum causâ & de parentum propoſito.

5. Et anno quidem illo intermiſſa erant ſtudia mea, dum mihi reducto à Madauris, in qua vicina urbe jam cœperam litteraturæ atque orato- B riæ percipiendæ gratiâ peregrinari, longinquioris apud Carthaginem peregrinationis ſumptus præparabantur, animoſitate magis quàm opibus patris municipis Thagaſtenſis admodum tenuis. Cui narro hæc? neque enim tibi, Deus meus: Sed apud te narro hæc generi meo, generi humano, quantulacumque ex particula incidere poteſt in iſtas meas litteras. Et ut quid hoc? Ut videlicet ego & quiſquis hæc legit, cogitemus de quàm profundo clamandum ſit ad te. Et quid propiùs auribus tuis, C ſi cor confitens & vita ex fide eſt? Quis enim non extollebat laudibus tunc hominem patrem meum quòd ultra vires rei familiaris ſuæ impenderet filio quidquid etiam longè peregrinanti ſtudiorum cauſâ opus eſſet? multorum enim civium longè opulentiorum nullum tale negotium pro liberis erat: cùm interea non ſatageret idem pater qualis creſcerem tibi, aut quàm caſtus eſſem; dummodo eſſem diſertus, vel deſertus potiùs à cultura tua, Deus, qui es unus, verus & bonus Dominus agri tui cordis D mei.

6. Sed ubi ſexto illo & decimo anno, interpoſito otio ex neceſſitate domeſtica feriatus ab omni ſchola, cum parentibus eſſe cœpi, exceſſerunt caput meum vepres libidinum; & nulla erat eradicans manus. Quinimmo ubi me ille pater in balneis vidit pubeſcentem, & inquietâ indutum adoleſcentiâ, quaſi jam ex hoc in nepotes geſtiret, gaudens matri indicavit; gaudens vinolentiâ in qua te iſte mundus oblitus eſt creatorem ſuum, & creaturam tuam E pro te amavit, de vino inviſibili [b] perverſæ atque inclinatæ in ima voluntatis ſuæ. Sed matris in pectore jam inchoaveras templum tuum, & exordium ſanctæ habitationis tuæ. nam ille adhuc catechumenus, & hoc recèns erat. Itaque illa exſilivit pia trepidatione ac tremore; & quamvis mihi nondum fideli, timuit tamen vias diſtortas, in quibus ambulant qui ponunt ad te tergum & non faciem.

7. Hei mihi, & audeo dicere tacuiſſe te, Deus meus, cùm irem abs te longiùs. Itane tu tacebas F tunc mihi? Et cujus erant niſi tua verba illa per matrem meam, fidelem tuam, quæ cantaſti in aures meas? Nec inde quidquam deſcendit in cor, ut facerem illud. Volebat enim illa, & ſecretò, memini, ut monuerit cum ſolicitudine ingenti ne fornicarer; maximéque ne adulterarem cujuſquam uxorem. Qui mihi monitus muliebres videbantur, quibus obtemperare erubeſcerem. Illi autem tui erant, & neſciebam; & te tacere putabam, atque illam loqui, per quam mihi tu non tacebas, & in illa contemnebaris à me filio ejus, filio ancillæ tuæ ſervo tuo. Sed neſciebam, & præceps ibam tanta cæcitate, ut inter coætaneos meos puderet me minoris dedecoris, quoniam audiebam eos jactantes flagitia ſua, & tanto gloriantes magis, quanto magis turpes eſſent: & libebat facere non ſolùm libidine facti, verùm etiam laudis. Quid dignum eſt vituperatione niſi vitium? Ego ne vituperarer vitioſior fiebam; & ubi non ſuberat quo admiſſo æquarer perditis, fingebam me feciſſe quod non feceram, ne viderer abjectior quo eram innocentior, & ne vilior haberer quo eram caſtior.

8. Ecce cum quibus comitibus iter agebam platearum Babyloniæ, & volutabar in cœno ejus, tamquam in cinnamis & unguentis pretioſis. Et in umbilico ejus, quò tenaciùs hærerem, calcabat me inimicus inviſibilis, & ſeducebat me, quia ego ſeductilis eram. Non enim & illa, quæ jam de medio Babylonis fugerat, ſed ibat in ceteris ejus tardior mater carnis meæ, ſicut monuit me pudicitiam, ita curavit quod de me à viro ſuo audierat, jamque peſtilentioſum & in poſterum periculoſum ſentiebat, coërcere termino conjugalis affectus, ſi reſecari ad vivum non poterat. Non curavit hoc, quia metus erat ne impediretur ſpes mea compede uxoria; non ſpes illa, quam in te futuri ſæculi habebat mater; ſed ſpes litterarum, quas ut noſſem nimis volebat parens uterque: ille quia de te prope nihil cogitabat, de me autem inania; illa autem quia non ſolùm nullo detrimento, ſed etiam nonnullo adjumento ad te adipiſcendum futura exiſtimabat uſitata illa ſtudia doctrinæ. Ita enim conjicio; recolens ut poſſum mores parentum meorum. Relaxabantur etiam mihi ad ludendum habenæ ultra temperamentum ſeveritatis in diſſolutionem affectionum variarum, & in omnibus erat caligo intercludens mihi, Deus meus, ſerenitatem veritatis tuæ; & prodiebat tamquam ex adipe iniquitas mea.

Caput IV. Furtum cum ſodalibus perpetratum.

9. Furtum certè punit lex tua, Domine, & lex ſcripta in cordibus hominum, quam ne ipſa quidem delet iniquitas. Quis enim fur æquo animo furem patitur? nec copioſus adactum inopiâ. Et ego furtum facere volui & feci, nulla compulſus egeſtate [c] nec penuriâ, ſed faſtidio juſtitiæ, & ſaginâ iniquitatis. Nam id furatus ſum quod mihi abundabat, & multo melius. Nec ea re volebam frui quam furto appetebam; ſed ipſo furto & peccato. Arbor erat pirus in vicinia vineæ noſtræ pomis onuſta, nec formâ nec ſapore illecebroſis. Ad hanc excutiendam atque aſportandam, nequiſſimi adoleſcentuli perreximus nocte intempeſta, quouſque ludum de peſtilentiæ more in areis produxeramus; & abſtulimus inde onera ingentia, non ad noſtras epulas, ſed vel projicienda porcis, etiamſi aliquid inde comedimus; dum tamen fieret à nobis quod eò liberet quò non liceret. Ecce cor meum, Deus, ecce cor meum quod miſeratus es in imo abyſſi. Dicat tibi nunc ecce cor meum quid ibi quærebat; ut eſſem gratis malus, & malitiæ meæ cauſa nulla eſſet niſi malitia. Fœda erat, & amavi eam. amavi perire; amavi defectum meum; non illud ad quod deficiebam; ſed defectum meum ipſum amavi. turpis anima & diſſiliens à firmamento tuo in exterminium; non dedecore aliquid, ſed dedecus appetens.

Caput V. Neminem peccare ſine cauſa.

10. Etenim ſpecies eſt pulcris corporibus, & auro, & argento, & omnibus; & in contactu carnis congruentia valet plurimùm, ceteriſ-

[a] Lov. Som. & Blaſ. *accepit in me luxuria ſceptrum & totas manus ei dedi veſania libidinis.* In aliis plerîſque codicibus habetur in recto, *veſania*; & abeſt vox, *luxuria.*

[b] MS. Lyrenſis, *perverſus atque inclinatus.*

[c] MSS. frequentiores, *niſi penuriâ & faſtidio juſtitia*, &c.

que sensibus est sua cuique accommodata modificatio corporum, habet etiam honor temporalis, & imperitandi atque superandi potentia suum decus, unde etiam vindictæ aviditas oritur; & tamen in cuncta hæc adipiscenda non est egrediendum abs te, Domine, neque deviandum à lege tua. Et vita quam hic vivimus habet illecebram suam propter quemdam modum decoris sui & convenientiam, cum his omnibus infimis pulcris. Amicitia quoque hominum caro nodo dulcis est propter unitatem de multis animis. Propter universa hæc atque hujusmodi peccatum admittitur, dum immoderatâ in ista inclinatione, cùm extrema bona sint, meliora & summa deseruntur, tu Domine Deus noster, & veritas tua, & lex tua. Habent enim & hæc ima delectationes, sed non sicut Deus meus qui fecit omnia, quia in ipso delectatur justus, & ipse est deliciæ rectorum corde.

11. Cùm itaque de facinore quæritur quâ causâ factum sit, credi non solet, nisi cùm appetitus adipiscendi alicujus illorum bonorum, quæ infima diximus, esse potuisse apparuerit, aut metus amittendi. Pulcra sunt enim & decora, quamquam præ bonis superioribus & beatificis abjecta & jacentia. Homicidium fecit. Cur fecit? Adamavit ejus conjugem aut prædium, aut voluit deprædari unde viveret, aut timuit ab illo tale aliquid amittere, aut læsus ulcisci se exarsit. Num homicidium sine causâ faceret, ipso homicidio delectatus? Quis crediderit? Nam & de quo dictum est vecordi & nimis crudeli homine, quòd gratuitò potiùs malus atque crudelis erat, prædicta est tamen causa, " Ne per " otium, inquit, torpesceret manus aut animus. Quare id quoque? Cur ita? Ut scilicet illa exercitatione scelerum, capta urbe, honores, imperia, divitias adsequeretur, & careret metu legum, & difficultate rerum, propter inopiam rei familiaris, & conscientiam scelerum. Nec ipse igitur Catilina amavit facinora sua; sed utique aliud cujus causâ illa faciebat.

Sallustius de bell. Catil.

Caput VI. Omnia quæ boni specie ad vitia invitant, in solo Deo esse vera & perfecta.

12. Quid ego miser in te amavi, ô furtum meum, ô facinus illud meum nocturnum sexti-decimi anni ætatis meæ? Non enim pulcrum eras, cùm furtum esses, aut verò aliquid es ut loquar ad te? Pulcra erant poma illa quæ furati sumus, quoniam creatura tua erat, pulcherrime omnium, creator omnium, Deus bone, Deus summum bonum, & bonum verum meum. Pulcra erant illa poma; sed non ipsa concupivit anima mea miserabilis. Erat enim mihi meliorum copia, illa autem decerpsi tantùm ut furarer. Nam decerpta projeci, epulatus inde solam iniquitatem, qua lætabar fruens. Nam & si quid illorum pomorum intravit in os meum, condimentum [a] ibi facinus erat. Et nunc, Domine Deus meus, quæro quid me in furto delectaverit, & ecce species nulla est. Non dico sicut in æquitate atque prudentia; sed neque sicut in mente hominis atque memoria & sensibus & vegetante vita; neque sicut speciosa sunt sidera & decora locis suis & terra & mare plena fetibus, qui succedunt nascendo decedentibus; non saltem ut est quædam defectiva species & umbratica vitiis fallentibus.

13. Nam & superbia celsitudinem imitatur; cùm tu sis unus super omnia Deus excelsus. Et ambitio quid nisi honores quærit & gloriam; cùm tu sis præ cunctis honorandus unus & gloriosus in æternum? Et sævitia potestatum timeri vult: quis autem timendus nisi unus Deus, cujus potestati eripi aut subtrahi quid potest? quando, aut ubi, aut quò, vel à quo potest? Et blanditiæ lascivientium amari volunt: sed neque blandius est aliquid tua caritate, nec amatur quidquam salubrius quàm illa præ cunctis formosa & luminosa veritas tua. Et curiositas affectare videtur studium scientiæ: cùm tu omnia summè noveris. Ignorantia quoque ipsa atque stultitia, simplicitatis & innocentiæ nomine tegitur: quia te simplicius quidquam non reperitur. Quid te autem innocentius, quandoquidem [b] opera sua malis inimica sunt? Et ignavia quasi quietem appetit: quæ verò quies certa præter Dominum? Luxuria satietatem atque abundantiam se cupit vocari; tu autem es plenitudo & indeficiens copia incorruptibilis suavitatis. Effusio liberalitatis obtendit umbram: sed bonorum omnium largitor affluentissimus tu es. Avaritia multa possidere vult; & tu possides omnia. Invidentia de excellentia litigat: quid te excellentius? Ira vindictam quærit; te justiùs quis vindicat? Timor insolita & repentina exhorrescit, rebus quæ amantur adversantia, dum præcavet securitati: tibi enim quid insolitum, quid repentinum? aut quis à te separat quod diligis? aut ubi nisi apud te firma securitas? Tristitia rebus amissis contabescit, quibus se oblectabat cupiditas; quia ita sibi nollet, sicut tibi auferri nihil potest.

14. Ita fornicatur anima cùm avertitur abs te, & quærit extra te ea, quæ pura & liquida non invenit, nisi cùm redit ad te. Perverse te imitantur omnes, qui longè se à te faciunt, & extollunt se adversùm te. Sed etiam sic te imitando indicant creatorem te esse omnis naturæ; & ideo non esse quò à te omni modo recedatur. Quid ergo in illo furto ego dilexi: & in quo Dominum meum vel vitiosè atque perversè imitatus sum? An libuit facere contra legem saltem fallaciâ, quia potentatu non poteram, ut mancam libertatem captivus imitarer faciendo impunè quod non liceret, tenebrosâ omnipotentiæ similitudine? * Ecce est ille servus fugiens Dominum suum, & consecutus umbram. O putredo, ô monstrum vitæ, & mortis profunditas. Potuit-ne libere quod non licebat, non ob aliud, nisi quia non licebat?

* Caput VII. Gratias agit Deo pro remissione peccatorum, quodque à multis servatus sit.

15. Quid retribuam Domino, quod recolit hæc memoria mea, & anima mea non metuit inde? Diligam te, Domine, & gratias agam, & confitear nomini tuo, quoniam tanta dimisisti mihi mala & nefaria opera mea. Gratiæ tuæ deputo & misericordiæ tuæ, quòd peccata mea tamquam glaciem solvisti. Gratiæ tuæ deputo, & quæcumque non feci mala. Quid enim non facere potui, qui etiam gratuitum facinus amavi? Et omnia mihi dimissa esse fateor; & quæ mea sponte feci mala & quæ te duce non feci. Quis est hominum qui suam cogitans infirmitatem, audet viribus suis tribuere castitatem atque innocentiam suam; ut minùs amet te, quasi minùs ei necessaria fuerit misericordia tua, qua donas peccata conversis ad te? Qui enim vocatus à te secutus est vocem tuam, & vitavit ea quæ me de meipso recordantem & fatentem legit, non me derideat ab eo medico æ-

[a] In MSS. quatuor & Arn. *condimentum mihi*.

[b] Ita in MSS. & antiquioribus editis; cùm in Lov. & Arn. legatur, *opera tua malis inimica sunt*. contra mentem Augustini, qui, nisi fallimur, probare intendit nihil Dei innocentiæ derogari pœnâ malis irrogatâ; quia si quid patiuntur nocumenti, totum in ipsa eorum opera refundi debet.

grum sanari, à quo sibi præstitum est ut non ægrotaret, vel potiùs ut minùs ægrotaret: & ideo te tantumdem, immò verò ampliùs diligat; quia per quem me videt tantis peccatorum meorum languoribus exui, per eum se videt tantis peccatorum languoribus non implicari.

CAPUT VIII. Amavit in furto consortium simul peccantium.

16. QUEM fructum habui miser aliquando in iis quæ nunc recolens erubesco, maximè in illo furto in quo ipsum furtum amavi? Nihil aliud; cùm & ipsum esset nihil, & eo ipso ego miserior. Et tamen solus id non fecissem, sic recordor animum tunc meum; solus omnino id non fecissem. Ergo amavi ibi etiam consortium [a] reorum cum quibus id feci? Non ergo nihil aliud quàm furtum amavi; immo verò nihil aliud, quia & illud nihil est. Quid est revera? Quis est qui doceat me, nisi qui illuminat cor meum & discernit umbras ejus, quid est quod mihi venit in mentem quærere, & discutere, & considerare? Quia si tunc amarem poma illa quæ furatus sum, & eis frui cuperem, possem etiam solus, si satis esset committere illam iniquitatem, qua pervenirem ad voluptatem meam; nec confricatione consciorum animorum accenderem pruritum cupiditatis meæ. Sed quoniam in illis pomis voluptas mihi non erat, ea erat in ipso facinore, quam faciebat consortium simul peccantium.

CAP. IX. Contagiosa res sodales mali.

17. QUID erat ille affectus animi? Certè enim planè turpis erat nimis; & vę mihi erat qui habebam illum. Sed tamen quid erat? Delicta quis A intelligit? Risus erat, quasi titillato corde, quòd fallebamus eos qui hæc à nobis fieri non putabant, & vehementer nolebant. Cur ergo eo me delectabat, quo id non faciebam solus? An quia etiam nemo facilè solus ridet? Nemo quidem facilè; sed tamen etiam solos & singulos homines, cùm alius nemo præsens est, vincit risus aliquando, si aliquid nimiè ridiculum, vel sensibus occurrit, vel animo. At ego illud solus non facerem, non facerem omnino solus. Ecce est coram te, Deus meus, viva B recordatio animæ meæ. Solus non facerem furtum illud, in quo me non libebat id quod furabar, sed quia furabar. quod me solum facere prorsus non liberet, nec facerem. O nimis inimica amicitia, seductio mentis investigabilis, ex ludo & joco nocendi aviditas, & alieni damni appetitus: nullâ lucri mei, nullâ ulciscendi libidine: sed cùm dicitur: Eamus, faciamus; & pudet non esse impudentem.

CAPUT X. In Deo omne bonum.

18. QUIS exaperit istam tortuosissimam & implicatissimam nodositatem? Fœda est; C nolo in eam intendere: nolo eam videre. Te volo, justitia & innocentia, pulcra & decora honestis luminibus, & insatiabili satietate. Quies est apud te valde, & vita imperturbabilis. Qui intrat in te, intrat in gaudium Domini sui; & non timebit; & habebit se optimè in optimo. Defluxi abs te ego, & erravi, Deus meus, nimis devius à stabilitate tua in adolescentia, & factus sum mihi regio egestatis.

a Codices plerique, *consortium eorum*. Maluimus, utî pauciores habent, *consortium reorum*. Hoc enim verbo S. Augustinus peccati illius sui gravitatem amplificat, sicuti deinceps facit, se & *consciorum animorum confricatione* accensum, & *consortio simul peccantium* delectatum fuisse accusans.

LIBER TERTIUS.

De annis ætatis illius decimo-septimo, decimo-octavo & decimo-nono transactis Carthagine, ubi dum litterarij studij curriculum absolveret, se libidinosi amoris laqueo irretitum, necnon in Manichæorum hæresim prolapsum fuisse meminit. Adversùs horum errores & ineptias disserit luculenter. Maternas pro se lacrymas & responsum de sua resipiscentia divinitus acceptum refert.

CAPUT I. Amore quem venabatur capitur.

1. VENI Carthaginem; & circumstrepebat me undique sartago flagitiosorum amorum. Nondum amabam & [a] amare amabam, & secretiore indigentiâ oderam me minùs indigentem. Quærebam quod amarem, amans amare, & oderam securitatem, & viam sine muscipulis. Quoniam fames mihi erat intus ab interiore cibo teipso, Deus meus, & ea fame non esuriebam; sed eram sine desiderio alimentorum incorruptibilium: non quia plenus eis eram, sed quo E inanior, eo fastidiosior. Et ideo non bene valebat anima mea; & ulcerosa projiciebat se foras miserabiliter scalpi avida contactu sensibilium. Sed si non haberent animam, non utique amarentur. Amare & amari dulce mihi erat, magis si & amantis corpore fruerer. Venam igitur amicitiæ coinquinabam sordibus concupiscentiæ, candoremque ejus obnubilabam de tartaro libidinis; & tamen fœdus atque inhonestus, elegans & urbanus esse gestiebam abundanti vanitate. Rui etiam in amo- F D rem quo cupiebam capi. Deus meus, misericordia mea, quanto felle mihi suavitatem illam, & quàm bonus aspersisti; quia & amatus sum, & perveni occultè ad vinculum fruendi, & colligabar lætus ærumnosis nexibus, ut cæderer virgis ferreis ardentibus zeli, & suspicionum, & timorum, & irarum, atque rixarum.

*CAPUT II. Amavit spectacula tragica.

2. RAPIEBANT me spectacula theatrica, plena imaginibus miseriarum mearum, & fomitibus ignis mei. * Quid est quod ibi homo vult dolere, cùm spectat luctuosa atque tragica; quæ tamen pati ipse nollet? Et tamen pati vult ex eis dolorem spectator, & dolor ipse est voluptas ejus. Quid est, nisi [b] miserabilis insania? nam eo magis eis movetur quisque, quo minùs à talibus affectibus sanus est. quamquam cùm ipse patitur, miseria; cùm aliis compatitur, misericordia dici solet. Sed qualis tandem misericordia in rebus fictis & scenicis? Non enim ad subveniendum provocatur auditor; sed tantùm ad dolendum invitatur: & [c] actori earum imaginum ampliùs favet, cùm ampliùs dolet: &

a Lov. *& amari amabam* moxque, *amans amari*. At Bad. Am. Er. & Arn. cum MSS. pro, *amari*, habent, *amare*, utroque loco. & melìus.

b MSS. septem, *mirabilis insania*.

c Am. Er. & Lov. *auctori*.

si calamitates illæ hominum vel antiquæ vel falsæ sic agantur, ut qui spectat non doleat; abscedit inde fastidiens & reprehendens: si autem doleat, manet intentus, & gaudens lacrymatur.

3. [a] Ergo amantur & dolores? Certè omnis homo gaudere vult. An cùm miserum neminem esse libeat, libet tamen esse misericordem: quod quia non sine dolore est, hac unâ causâ amantur dolores? & hoc de illa vena amicitiæ est. Sed quò vadit? quò fluit? Ut quid decurrit in torrentem picis bullientis æstus immanes tetrarum libidinum, (B) in quos ipsa mutatur & vertitur per nutum proprium de cælesti serenitate detorta atque dejecta? Repudietur ergo misericordia? Nequaquam. Ergo amentur dolores aliquando. Sed cave immundiciam anima mea sub tutore Deo meo, Deo patrum nostrorum, & laudabili & superexaltato in omnia secula: cave immundiciam. Neque enim nunc non misereor: sed tunc in theatris congaudebam amantibus, cùm sese fruebantur per flagitia, quamvis hæc imaginariè gererent in ludo spectaculi. Cùm (C) autem sese amittebant, quasi misericors contristabar; & utrumque delectabat tamen. Nunc verò magis misereor gaudentem in flagitio, quàm velut dura perpessum detrimento perniciosæ voluptatis, & amissione miseræ felicitatis. Hæc certè verior misericordia; sed non in ea delectat [b] dolor. Nam etsi approbatur officio caritatis, qui dolet misero; mallet tamen utique non esse quod doleret, qui germanitus misericors est. Si enim est malevola benevolentia, quod fieri non potest; potest & ille (D) qui veraciter sinceriterque miseretur, cupere esse miseros ut misereatur. Nonnullus itaque dolor approbandus, nullus amandus est. Hoc enim tu, Domine Deus, qui animas amas, longè latéque puriùs quàm nos, & incorruptibiliùs misereris, quòd nullo dolore sauciaris. Et ad hæc quis idoneus?

4. At ego tunc miser dolere amabam, & quærebam ut esset quod dolerem, quando mihi in ærumna aliena, & falsa, & saltatoria, ea magis placebat actio histrionis, meque alliciebat vehementiùs, (E) qua mihi lacrymæ excutiebantur. Quid autem mirum cùm infelix pecus aberrans à grege tuo, & impatiens custodiæ tuæ turpi scabie fœdarer? Et inde erant dolorum amores, non quibus altiùs penetrarer; non enim amabam talia perpeti, qualia spectare; sed quibus auditis & fictis, tamquam in superficie raderer. quos tamen quasi ungues scalpentium fervidus tumor, & tabes, & sanies horrida consequebatur. Talis vita mea, numquid vita erat, Deus meus? (F)

Caput III. In schola rhetoris ab Eversorum factis abhorrebat.

5. Et circumvolabat super me fidelis à longè misericordia tua. In quantas iniquitates distabui, & sacrilegam curiositatem secutus sum, ut deserentem te, deduceret me ad ima infida & circumventoria obsequia dæmoniorum, quibus immolabam facta mea mala, & in omnibus flagellabas me, Ausus sum etiam in celebritate sollemnitatum tuarum, intra parietes ecclesiæ tuæ concupiscere & agere negotium procurandi fructus mortis: unde me verberasti gravibus pœnis; sed nihil ad culpam meam, ô tu prægrandis misericordia mea, Deus meus, refugium meum à terribilibus nocentibus in quibus vagatus sum præfidenti collo, ad longè recedendum à te, amans vias meas & non tuas, amans fugitivam libertatem.

6. Habebant & illa studia quæ honesta vocabantur, ductum suum intuentem fora litigiosa, ut excellerem in eis, hoc laudabilior, quo fraudulentior. Tanta est cæcitas hominum de cæcitate etiam gloriantium. Et major jam eram in schola rhetoris; & gaudebam superbè, & tumebam typho; quamquam longè sedatior, Domine tu scis, & remotus omnino ab eversionibus quas faciebant eversores, (hoc enim nomen [c] scævum & diabolicum, velut insigne urbanitatis est,) inter quos vivebam pudore impudenti, quia talis non eram: & cum eis eram, & amicitiis eorum delectabar aliquando, à quorum semper factis abhorrebam, hoc est, ab eversionibus, quibus protervè insectabantur ignotorum verecundiam, quam perturbarent gratis illudendo atque inde pascendo malevolas lætitias suas. Nihil est illo actu similius actibus dæmoniorum. Quid itaque veriùs quàm eversores vocarentur? Eversi planè priùs ipsi atque perversi, deridentibus eos & seducentibus fallacibus occultè spiritibus, in eo ipso quo alios irridere amant & fallere.

Caput IV. Hortensius Ciceronis excitavit illum ad ardorem philosophiæ.

7. Inter hos ego, imbecilla tunc ætate discebam libros eloquentiæ, in qua eminere cupiebam fine damnabili & ventoso per gaudia vanitatis humanæ, & usitato jam discendi ordine perveneram in librum quemdam cujusdam Ciceronis, cujus linguam ferè omnes mirantur, pectus non ita. Sed liber ille ipsius exhortationem continet ad philosophiam, & vocatur Hortensius. Ille verò liber mutavit affectum meum, & ad teipsum Domine mutavit preces meas, & vota ac desideria mea fecit alia. Viluit mihi repentè omnis vana spes, & immortalitatem sapientiæ concupiscebam æstu cordis incredibili; & surgere cœperam ut ad te redirem. Non enim ad acuendam linguam, quod videbar emere maternis mercedibus, cùm agerem annum ætatis unde-vigesimum, jam defuncto patre ante biennium: non ergo ad acuendam linguam referebam illum librum; neque mihi locutionem, sed quod loquebatur persuaserat.

8. Quomodo ardebam Deus meus, quomodo ardebam revolare à terrenis ad te; & nesciebam quid ageres mecum. Apud te est enim sapientia. Amor autem sapientiæ nomen græcum habet φιλοσοφίαν. quo me accendebant illæ litteræ. Sunt qui seducant per philosophiam, magno & blando & honesto nomine colorantes & fucantes errores suos: & prope omnes, qui ex illis & supra temporibus tales erant, notantur in eo libro & demonstrantur, & manifestatur ibi salutifera illa admonitio spiritus tui per servum tuum bonum & pium; *Videte ne quis vos decipiat per philosophiam & inanem seductionem, secundùm traditionem hominum, secundùm elementa hujus mundi, & non secundùm Christum; quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.* (Coloss. 2. 8.) Et ego illo tempore, scis tu lumen cordis mei, quoniam nondum mihi hæc apostolica nota erant; hoc tamen solo delectabar in illa exhortatione, quod non illam aut illam sectam, sed ipsam quæcumque esset sapientiam ut diligerem, & quærerem, & adsequerer, & tenerem atque amplexarer fortiter, excitabar sermone illo, & accendebar, & ardebam; & hoc [d] solum me in

[a] Lovanienses legunt, *Lacrymæ ergo amantur & dolores.* Abest vox, *lacrymæ*, à MSS. & editis plerisque.

[b] Bad. Am. Er. & Lov. *delectatur cor.* Nostram verò lectionem præferunt MSS. & Arn.

[c] Sic juxta vetustos cod. scribendum hic *scævum*, id est, sinistrum.

[d] Sic MSS. prope omnes cum Bad. neque secus Am. & Er. nisi quòd scribunt, *refringebat.* At Lov. & Arn. habent, *& hoc solo in me tanta flagrantia refrigebat.*

tanta flagrantia refrangebat, quod nomen Christi A non erat ibi. Quoniam hoc nomen secundùm misericordiam tuam Domine, hoc nomen Salvatoris mei filij tui, in ipso adhuc lacte matris, tenerum cor meum præbiberat, & altè retinebat, & quidquid sine hoc nomine fuisset, quamvis litteratum & expolitum & veridicum, non me totum rapiebat.

CAPUT V. Fastidiit sacras litteras propter simplicitatem stili.

9. ITAQUE institui animum intendere in scripturas sanctas, ut viderem quales essent. Et ecce video rem non compertam superbis, neque nudatam pueris; sed incessu humilem, successu excel- B sam & velatam mysteriis: & non eram ego talis ut intrare in eam possem, aut inclinare cervicem ad ejus gressus. Non enim sicut modò loquor, ita sensi cùm adtendi ad illam scripturam: sed visa est mihi indigna quam Tullianæ dignitati compararem. Tumor enim meus refugiebat modum ejus; & acies mea non penetrabat interiora ejus. Verumtamen illa erat quæ cresceret cum parvulis: sed ego dedignabar esse parvulus, & turgidus fastu mihi grandis videbar. C

CAPUT VI. A Manichæis quomodo captus

10. INCIDI itaque in homines superbè delirantes, & carnales nimis & loquaces, in quorum ore laquei diaboli, & viscum confectum commixtione syllabarum nominis tui, & Domini Jesu Christi, & paracleti consolatoris nostri Spiritus-sancti. Hæc [a] nomina non recedebant de ore eorum, sed tenus sono & strepitu linguæ, ceterum cor inane veri. Et dicebant; Veritas & veritas; & multùm eam dicebant mihi, & nusquam erat in eis; sed falsa loquebantur, non de te tantum, qui verè D veritas es, sed etiam de istis elementis hujus mundi creatura tua, de quibus etiam vera dicentes philosophos transgredi debui præ amore tuo, mi Pater summè bone, pulcritudo pulcrorum omnium. O veritas, veritas, quàm intimè etiam tum medullæ animi mei suspirabant tibi, cùm te illi sonarent mihi frequenter & multipliciter voce sola, & libris multis & ingentibus. Et illa erant fercula in quibus mihi esurienti te, inferebantur pro te sol & luna, pulcra opera tua; sed tamen opera tua, non tu, nec E ipsa prima. Priora enim spiritalia opera tua quàm ista corporea, quamvis lucida & cælestia. At ego nec priora illa, sed teipsam, te veritas, in qua non est commutatio nec momenti obumbratio esuriebam & sitiebam, & apponebantur adhuc mihi in illis ferculis phantasmata splendida, quibus jam melius erat amare istum solem, saltem istis oculis verum, quàm illa falsa animo decepto per oculos. Et tamen, quia te putabam, manducabam; non avidè quidem, quia nec sapiebas in ore meo sicuti F es; neque enim tu eras figmenta illa inania, nec nutriebar eis, sed exhauriebar magis. Cibus in somnis simillimus est cibis vigilantium, quo tamen dormientes non aluntur, dormiunt enim: at illa nec similia erant ullo modo tibi, sicut nunc mihi locuta es; quia illa erant corporalia phantasmata, falsa corpora, quibus certiora sunt vera corpora ista quæ videmus visu carneo, sive cælestia sive terrestria; cum pecudibus & volatilibus videmus hæc: & certiora sunt quàm cùm imaginamur ea. Et rursus certiùs imaginamur ea quàm ex eis suspicamur alia grandiora, & infinita, quæ omnino nulla sunt, qualibus ego tunc pascebar inanibus; & non pascebar. At tu amor meus in quem deficio ut fortis sim, nec ista corpora es quæ videmus, quamquam in cælo, nec ea es quæ non videmus ibi, quia tu ista condidisti, nec in summis tuis conditionibus habes. Quanto ergo longè es à phantasmatibus illis meis, phantasmatibus corporum quæ omnino non sunt; quibus certiores sunt phantasiæ corporum eorum quæ sunt; & eis certiora corpora, quæ tamen non es; sed nec anima es quæ vita est corporum. Ideo melior vita corporum certiorque quàm corpora. Sed tu vita es animarum, vita vitarum, vivens te ipsa, & non mutaris vita animæ meæ.

11. Ubi ergo mihi tunc eras, & quàm longè? & longè peregrinabar abs te, exclusus & à siliquis porcorum, quos de siliquis pascebam. Quanto enim meliores grammaticorum & poëtarum fabellæ, quàm illa decipula! Nam versus & carmen & Medea volans utiliores certè quàm quinque elementa variè fucata, propter quinque antra tenebrarum quæ omnino nulla sunt, & occidunt credentem. Nam versum & carmen etiam ad vera [b] pulmenta transfero. Volantem autem Medeam & si cantabam, non asserebam, & si cantari audiebam, non credebam: illa autem credidi. Væ, væ, quibus gradibus deductus sum in profunda inferi? quippe laborans & æstuans inopiâ veri, cùm te Deus meus (tibi enim confiteor qui me miseratus es & nondum confitentem) cùm te non secundùm intellectum mentis, quo me præstare voluisti belluis, sed secundùm sensum carnis quærerem. Tu autem eras interior intimo meo, & superior summo meo. Offendi illam mulierem audacem, inopem prudentiæ, ænigma Salomonis, sedentem super sellam in foribus, & dicentem: *Panes occultos libenter edite, & aquam dulcem furtivam bibite.* Prov. 9. 17. Quæ me seduxit, quia invenit foris habitantem in oculo carnis meæ, & talia ruminantem apud me, qualia per illum vorassem.

CAPUT VII. Doctrina Manichæorum absurda cui suffragabatur.

12. NESCIEBAM enim aliud verè quod est; & quasi acutulè movebar ut suffragarer stultis deceptoribus, cùm à me quærerent unde malum, & utrùm formâ corporeâ Deus finiretur & haberet capillos & ungues; & utrùm justi existimandi essent qui haberent uxores multas simul, & occiderent homines, & sacrificarent de animalibus. Quibus rerum ignarus perturbabar; & recedens à veritate ire in eam mihi videbar; quia non noveram malum non esse nisi privationem boni, usque ad quod omnino non est. Quod unde viderem, cujus videre usque ad corpus erat oculis, & animo usque ad phantasma? Et non noveram Deum esse spiritum, non cui membra essent per longum & latum, nec cui esse moles esset; quia moles in parte minor est quàm in toto suo; & si infinita sit, minor est in aliqua parte certo spacio definita, quàm per infinitum; & non est tota ubique, sicut spiritus, sicut Deus. Et quid in nobis esset, secundùm quod essemus similes Deo; & si rectè in scripturis diceremur ad imaginem Dei, prorsus ignorabam.

13. Et non noveram justitiam veram interiorem, non ex consuetudine judicantem, sed ex lege rectissima Dei omnipotentis, qua formarentur mores regionum & dierum pro regionibus & diebus; cùm ipsa ubique ac semper esset, non alibi alia, nec aliàs aliter; secundùm quam justi essent Abraham & Isaac & Jacob & Moyses & David, & illi omnes laudati ore Dei; sed eos ab imperitis judicari iniquos, judicantibus ex humano die, & universos mores humani generis ex parte moris sui metientibus tamquam si quis nescius in armamentis quid cui membro accommodatum sit,

[a] Lov. *Hæc enim omnia non*, &c.

[b] Sic MSS. cum Bad. Am. Arn. ubi Er. & Lov. reddunt *elementa*.

ocreâ velit caput contegi, & galeâ calceari; & murmuret quod non aptè conveniat: aut in uno die indicto à pomeridianis horis justitio, quisquam stomachetur non sibi concedi quid venale proponere, quia mane concessum est: aut in una domo videat aliquid tractari manibus à quoquam servo, quod facere non sinatur qui pocula ministrat: aut aliquid post præsepia fieri, quod ante mensam prohibeatur; & indignetur, cùm sit unum habitaculum & una familia, non ubique atque omnibus idem tribui. Sic sunt isti qui indignantur, cùm audierint illo sæculo licuisse justis aliquid, quod isto non licet justis; & quia illis aliud præcepit Deus, istis aliud pro temporalibus causis, cùm eidem justitiæ utrique servierint: cùm in uno homine, & in uno die, & in unis ædibus videant aliud alii membro congruere, & aliud jamdudum licuisse, post horam non licere: quiddam in illo angulo permitti aut juberi, quod in isto justè vetetur & vindicetur. Nunquid justitia varia est & mutabilis? Sed tempora quibus præsidet, non pariter eunt; tempora enim sunt. Homines autem quorum vita super terram brevis est, quia sensu non valent causas contexere sæculorum priorum, aliarumque gentium quas experti non sunt, cum his quas experti sunt: in uno autem corpore, vel die, vel domo, facilè possunt videre quid cui membro, quibus momentis, quibus partibus personis-ve congruat, in illis offenduntur, his serviunt.

Leges pro ratione temporum mutari posse.

14. Hæc ego tunc nesciebam, & non advertebam, & feriebant undique ista oculos meos, & non videbam. Et cantabam carmina, & non mihi licebat ponere pedem quemlibet ubilibet, sed in alio atque alio metro aliter atque aliter; & in uno aliquo versu, non omnibus locis eumdem pedem. Et ars ipsa qua canebam, non habebat aliud alibi, sed omnia simul. Et non intuebar justitiam cui servirent boni & sancti homines, longè excellentiùs atque sublimiùs habere simul omnia quæ præcepit,[a] & nulla ex parte variari, & tamen variis temporibus non omnia simul, sed propria distribuentem ac præcipientem. Et reprehendebam cæcus pios patres, non solùm sicut Deus juberet atque inspiraret utentes præsentibus, verùm quoque sicut Deus revelaret futura prænunciantes.

Caput VIII. Contra Manichæos dicit, quæ flagitia semper detestanda, quæ facinora.

15. NUNQUID aliquando aut alicubi injustum est diligere Deum ex toto corde, & ex tota anima, & ex tota mente, & diligere proximum tamquam teipsum? Itaque FLAGITIA quæ sunt contra naturam, ubique ac semper detestanda atque punienda sunt, qualia Sodomitarum fuerunt. Quæ si omnes gentes facerent, eodem criminis reatu divina lege tenerentur, quæ non sic fecit homines ut se illo uterentur modo. VIOLATUR quippe ipsa societas quæ cum Deo nobis esse debet, cùm eadem natura, cujus ille autor est, libidinis perversitate polluitur. QUÆ autem contra mores hominum sunt flagitia, pro morum diversitate vitanda sunt; ut pactum inter se civitatis aut gentis consuetudine vel lege firmatum, nulla civis aut peregrini libidine violetur. TURPIS enim omnis pars est suo universo non congruens. CUM autem Deus aliquid contra morem aut pactum quorumlibet jubet, & si numquam ibi factum est, faciendum est: & si omissum instaurandum: & si institutum non erat, instituendum est. Si enim regi licet in civitate cui regnat jubere aliquid, quod neque ante illum quisquam, nec ipse umquam jusserat; & non contra societatem civitatis ei obtemperatur, immo contra societatem non obtemperatur: GENERALE quippe pactum est societatis humanæ obedire regibus suis: quanto magis Deo regnatori universæ creaturæ suæ, ad ea quæ jusserit, sine dubitatione serviendum est? SICUT enim in potestatibus societatis humanæ, major potestas minori ad obediendum præponitur: ita Deus omnibus.

Dist. 8. cap. 2. quæ contra.

16. Item in facinoribus, ubi libido est nocendi, sive per contumeliam, sive per injuriam; & utrumque vel ulciscendi causâ, sicut inimico inimicus; vel adipiscendi alicujus extra commodi sicut latro viatori; vel evitandi mali, sicut ei qui timetur; vel invidendo, sicut feliciori miserior; aut in aliquo prosperatus, ei quem sibi æquari timet aut æqualem dolet; vel sola voluptate alieni mali, sicut spectatores gladiatorum, aut irrisores, aut illusores quorumlibet: hæc sunt capita iniquitatis, quæ pullulant principandi & spectandi & sentiendi libidine, aut unâ, aut duabus earum, aut simul omnibus; & vivitur malè adversùs tria & septem, psalterium decem chordarum decalogum tuum, Deus altissime & dulcissime. Sed quæ flagitia in te qui non corrumperis? Aut quæ adversùs te facinora, cui noceri non potest? Sed hoc vindicas quod in se homines perpetrant, quia etiam cùm in te peccant, impiè faciunt in animas suas, & mentitur iniquitas sibi, sive corrumpendo ac pervertendo naturam suam quam tu fecisti & ordinasti, vel immoderatè utendo concessis rebus, vel in non concessa flagrando in eum usum qui est contra naturam; aut rei tenentur, animo & verbis sævientes adversùs te, & adversùs stimulum calcitrantes; aut cùm disruptis limitibus humanæ societatis, lætantur audaces privatis conciliationibus aut diremtionibus, prout quidque delectaverit aut offenderit. Et ea fiunt cùm tu derelinqueris fons vitæ, qui es unus & verus creator & rector universitatis, & privatâ superbiâ diligitur in parte unum falsum. Itaque pietate humili reditur in te, & purgas nos à consuetudine mala, & propitius es peccatis confitentium, & exaudis gemitus compeditorum, & solvis à vinculis quæ nobis fecimus, si jam non erigamus adversùs te cornua falsæ libertatis, avaritiâ plus habendi, & damno totum amittendi; ampliùs amando proprium nostrum quàm te omnium bonum.

Libido triplex.

Caput IX. Discrimen inter peccata, & inter Dei judicium & hominum.

17. SED inter flagitia & facinora & tam multas iniquitates, sunt peccata proficientium, quæ à bene judicantibus & vituperantur ex regula perfectionis, & laudantur spe frugis, sicut herba segetis. Et sunt quædam similia vel flagitio vel facinori, & non sunt peccata; quia nec te offendunt Dominum Deum nostrum, nec sociale consortium; cùm conciliantur aliqua in usum vitæ congrua tempori, & incertum est an libidine habendi; aut puniuntur corrigendi studio potestate ordinata, & incertum est an libidine nocendi. Multa itaque facta quæ hominibus improbanda viderentur, testimonio tuo approbata sunt: & multa laudata ab hominibus, te teste damnantur: cùm sæpe se aliter habet species facti, & aliter facientis animus, atque articulus occulti temporis. Cùm ve-

[a] Apud Lov. additur, *Deus*. Sed ea vox abest à MSS. & plerisque editis; quia quæ hîc laudatur Justitia non est alia ab ipso Deo, qui præcepit.

rò aliquid tu repentè inusitatum & improvisum im- A peras, etiam si hoc aliquando vetuisti, quamvis causam imperij tui pro tempore occultes, & quamvis contra pactum sit aliquorum hominum societatis, quis dubitet esse faciendum, quando ea justa est societas hominum quæ servit tibi? Sed beati qui te imperasse sciunt. Fiunt enim omnia á servientibus tibi, vel ad exhibendum quod ad præsens opus est, vel ad futura prænuncianda.

Caput X. Nugæ Manichæorum de terræ fructibus.

18. HÆc ego nesciens, irridebam illos sanctos servos & Prophetas tuos. Et quid B agebam cùm irridebam eos, nisi ut irriderer abs te, sensim atque paulatim perductus ad eas nugas ut crederem ficum plorare cùm decerpitur, & matrem ejus arborem lacrymis lacteis? Quam tamen ficum si comedisset aliquis sanctus, alieno sanè non suo scelere decerptam, misceret visceribus, & anhelaret de illa Angelos, immo verò particulas Dei gemendo in oratione atque ructando: quæ particulæ summi & veri Dei ligatæ fuissent in illo pomo, nisi electi sancti dente ac ventre solveren- C tur. Et credidi miser magis esse misericordiam præstandam fructibus terræ, quàm hominibus, propter quos nascerentur. Si quis enim esuriens peteret qui Manichæus non esset, quasi capitali supplicio damnanda buccella videretur, si ei daretur.

Caput XI. Planctus & somnium matris de filio.

19. ET misisti manum tuam ex alto, & de hac profunda caligine eruisti animam meam, cùm pro me fleret ad te mater mea fidelis tua, ampliùs quàm flent matres corporea funera. Videbat enim illa mortem meam ex fide & spiritu, quem D habebat ex te, & exaudisti eam Domine. Exaudisti eam, nec despexisti lacrymas ejus, cùm profluentes rigarent terram sub oculis ejus, in omni loco orationis ejus exaudisti eam. Nam unde illud somnium, quo eam consolatus es, ut vivere me [a] concederet, & habere secum eamdem mensam in domo, quod nolle cœperat aversans & detestans blasphemias erroris mei? Vidit enim stantem se in quadam regula lignea, & advenientem ad se juvenem splendidum, hilarem atque arridentem sibi, cùm illa E esset mœrens & mœrore confecta: qui cùm causas quæsisset ab ea mœstitiæ suæ quotidianarumque lacrymarum, docendi ut assolet, non discendi gratiâ, atque illa respondisset perditionem meam se plangere; jussisse illum, quò secura esset, atque admonuisse ut attenderet & videret, ubi esset illa, ibi esse & me. Quod illa ubi adtendit, vidit me juxta se in eadem regula stantem. Unde hoc, nisi quia erant aures tuæ ad cor ejus? O tu bone omnipotens, QUI SIC CURAS unumquemque no- F strum tamquam solum cures, & sic omnes tamquam singulos.

20. Unde illud etiam, quod cùm mihi narrasset ipsum visum, & ego ad id trahere conarer, ut illa se potiùs non desperaret futuram esse quod eram; continuò sine aliqua hæsitatione: Non, inquit, non enim mihi dictum est, Ubi ille, ibi & tu: sed, Ubi tu, ibi & ille. Confiteor tibi Domine recordationem meam quantùm recolo, quod sæpe non tacui, ampliùs me isto per matrem vigilantem responso tuo, quod tam vicina interpretationis falsitate turbata non est, & tam citò vidit quod videndum fuit; quod ego certè ante quàm dixisset non videram, etiam tum commotum fuisse quàm ipso somnio, quo feminæ piæ gaudium tanto post futurum, ad consolationem tunc præsentis sollicitudinis, tanto ante prædictum est. Nam novem fermè anni secuti sunt, quibus ego in illo limo profundi ac tenebris falsitatis, cùm sæpe surgere conarer, & graviùs allideret, volutatus sum: cùm tamen illa vidua casta, pia & sobria, quales amas, jam quidem spe alacrior, sed fletu & gemitu non segnior, non desineret horis omnibus orationum suarum de me plangere ad te, & intrabant in conspectum tuum preces ejus, & me tamen dimittebas adhuc volvi & involvi illa caligine.

Caput XII. Quale responsum mater Augustini accepit à quodam episcopo de ipsius conversione.

21. ET dedisti alterum responsum interim quod recolo. Nam & multa prætereo, propter quod propero ad ea quæ me magis urgent confiteri tibi, & multa non memini. Dedisti ergo alterum per sacerdotem tuum quemdam episcopum nutritum in Ecclesia, & exercitatum in libris tuis. Quem cùm illa femina rogasset ut dignaretur mecum colloqui, & refellere errores meos, & dedocere me mala, ac docere bona (faciebat enim hoc, si quos fortè idoneos invenisset) noluit ille, prudenter sanè, quantùm sensi postea. Respondit enim me adhuc esse indocilem, eo quòd inflatus essem novitate hæresis illius, & nonnullis quæstiunculis jam multos imperitos exagitassem, sicut illa indicaverat ei. Sed sine, inquit, illum ibi, & tantùm roga pro eo Dominum: ipse legendo reperiet, quis ille sit error, & quanta impietas. Simul etiam narravit se quoque parvulum à seducta matre sua datum fuisse Manichæis, & omnes pene non legisse tantùm, verùm etiam scriptitasse libros eorum, sibique apparuisse nullo contra disputante & convincente, quàm esset illa secta fugienda; itáque fugisse. Quæ cùm ille dixisset, atque illa nollet adquiescere, sed instaret magis deprecando, & ubertim flendo, ut me videret, & mecum dissereret: ille jam substomachans tædio, Vade, inquit, à me, ita vivas. fieri non potest, ut filius istarum lacrymarum pereat. Quod illa ita se accepisse inter colloquia sua mecum sæpe recordabatur, ac si de cælo sonuisset.

[a] In editis Bad. Am. Er. & Lov. *me secum crederet.* Sed legendum cum MSS. potioribus, *me concederet.* vel cum Arn. *me secum concederet.*

Visum est huc adscribere Augustini locum ex lib. 3. contra litteras Petiliani Donatistæ cap. 17. *Me etiam presbyterum fuisse Manichæorum, vel falsus vel fallens mirabili temeritate contendat. Verba tertij libri Confessionum mearum, quæ per seipsa, & de multis ante & postea dictis manifestissima sunt legentibus, sub quo ei videtur intellectu proponat atque arguat,* &c. Quænam verò sint verba illa, quæ suo avulsa loco protervè interpretabatur Petilianus, nobis incompertum est; fortean ista capitis sexti: *Nam versum & carmen etiam ad vera pulmenta transfero.* Quippe amatoria maleficia mulieri data exprobrabat Augustino, ut videre est in ejusdem libri contra Petiliani litteras capite 16.

LIBER

LIBER QUARTUS.

Pudet se Manichæorum sectæ addictum fuisse per novennium, atque alios secum in eumdem errorem pertraxisse: tum etiam consuluisse mathematicos; & amicum sibi interea morte præreptum, acerbiori quàm æquum esset animi dolore fuisse prosecutum. cujus occasione de vana & de solida amicitia non pauca dicit. Mentionem facit librorum de pulcro & apto *à se anno ætatis vigesimo-sexto aut vigesimo-septimo conscriptorum, necnon quàm facili negotio Liberalium artium libros atque Aristotelis Categorias anno ætatis ferme vigesimo per sese intellexerit.*

CAPUT I. Quamdiu & quomodo alios seduxerit.

1. PER idem tempus annorum novem, ab undevicesimo anno ætatis meæ, usque ad duodetricesimum, seducebamur & seducebamus, falsi atque fallentes in variis cupiditatibus; & palam per doctrinas quas liberales vocant, occultè autem falso nomine religionis. Hîc superbi, ibi superstitiosi, ubique vani. Hâc popularis gloriæ sectantes inanitatem, usque ad theatricos plausus, & contentiosa [a] carmina, & agonem coronarum fænearum & spectaculorum nugas, & intemperantiam libidinum: Illac autem purgari nos ab istis sordibus expetentes cùm eis qui appellarentur electi & sancti, afferremus escas, de quibus nobis in officina aqualiculi sui fabricarent Angelos & Deos per quos liberaremur, & sectabar ista atque faciebam cum amicis meis, per me ac mecum deceptis. Irrideant me arrogantes, & nondum salubriter prostrati & elisi à te Deus meus: ego tamen confitear tibi dedecora mea in laude tua. Sine me obsecro, & da mihi circumire præsenti memoriâ præteritos circuitus erroris mei, & immolare tibi hostiam jubilationis. QUID enim sum ego mihi sine te, nisi dux in præceps? Aut quid sum cùm mihi bene est, nisi sugens lac tuum; aut fruens te cibo qui non corrumpitur? Et quis homo est quilibet homo; cùm sit homo? Sed irrideant nos fortes & potentes, nos autem infirmi & inopes confiteamur tibi.

CAPUT II. Rhetoricam docet, concubinam fovet, & haruspicem qui victoriam promittebat, contemnit.

2. DOCEBAM in illis annis artem rhetoricam, & victoriosam loquacitatem victus cupiditate vendebam. Malebam tamen, Domine, tu scis, bonos habere discipulos, sicut appellantur boni: & eos sine dolo docebam dolos; non quibus contra caput innocentis agerent, sed aliquando pro capite nocentis. Et Deus vidisti de longinquo lapsantem in lubrico, & in multo fumo scintillantem fidem meam, quam exhibebam in illo magisterio diligentibus vanitatem, & quærentibus mendacium, socius eorum. In illis annis unam habebam, non eo, quod legitimum vocatur, conjugio cognitam, sed quam indagaverat vagus ardor inops prudentiæ: sed unam tamen, ei quoque servans thori fidem: in qua sanè experirer exemplo meo, quid distaret inter conjugalis placiti modum quod fœderatum esset generandi gratiâ, & pactum libidinosi amoris, ubi proles etiam contra votum nascitur, quamvis jam nata cogat se diligi.

3. Recolo etiam cùm mihi theatrici carminis certamen inire placuisset, mandasse mihi nescio quem harupiscem, quid ei dare mercedis vellem ut vincerem: me autem fœda illa sacramenta detestatum & abominatum respondisse, nec si corona illa esset immortaliter aurea, muscam pro victoria mea necari me sinere. Necaturus enim erat ille in sacrificiis suis animantia, & illis honoribus invitaturus mihi suffragatura dæmonia videbatur. Sed hoc quoque malum non ex tua [b] castitate repudiavi Deus cordis mei. Non enim amare te noveram, qui nisi fulgores corporeos cogitare non noveram. Talibus enim figmentis suspirans anima, nónne fornicatur abs te, & fidit in falsis, & pascit ventos? Sed videlicet sacrificari pro me nollem dæmonibus, quibus me illa superstitione ipse sacrificabam. Quid est enim aliud *ventos pascere*, quàm ipsos pascere, hoc est errando eis esse voluptati atque derisui. *Osée 12.1.*

CAPUT III. Ab astrologia, cui deditus erat, per senem medicinæ & rerum peritum revocatur.

4. IDEOQUE illos [c] planos, quos mathematicos vocant, planè consulere non desistebam, quòd quasi nullum eis esset sacrificium, & nullæ preces ad aliquem spiritum ob divinationem dirigerentur. quod tamen Christiana & vera pietas consequenter repellit & damnat. Bonum est enim confiteri tibi, Domine, & dicere; *Miserere mei, cura animam meam, quoniam peccavi tibi*; neque ad licentiam peccandi abuti indulgentiâ tuâ, sed meminisse dominicæ vocis; *Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius contingat.* Quam totam illi salubritatem interficere conantur, cùm dicunt: De cælo tibi est inevitabilis caussa peccandi. Et, Venus hoc fecit, aut Saturnus, aut Mars. Scilicet ut homo sine culpa sit, caro & sanguis & superba putredo: culpandus sit autem cæli ac siderum creator & ordinator. Et quis est hic nisi Deus noster, suavitas & origo justitiæ, qui reddis unicuique secundùm opera ejus, & cor contritum & humiliatum non spernis? *Psal. 40.5.* *Johan. 5.14.*

5. Erat eo tempore vir sagax, [d] medicæ artis peritissimus, atque in ea nobilissimus, qui proconsule manu sua coronam illam agonisticam imposuerat non sano capiti meo, sed non ut medicus Nam illius morbi tu sanator, qui resistis superbis, humilibus autem das gratiam. Numquid tamen etiam per illum senem defuisti mihi, aut destitisti mederi animæ meæ? Quia enim factus ei eram familiarior, & ejus sermonibus (erant enim sine verborum cultu vivacitate sententiarum jocundi & graves) assiduus & fixus inhærebam, ubi cognovit ex colloquio meo libris genethliacorum esse me deditum, benignè ac paternè monuit, ut eos abjicerem, neque curam & operam rebus utilibus necessariam illi vanitati frustra impenderem: di-

[a] Bad. Am. Er. & Lov. *certamina.*

[b] Bad. Am. & Er. substituunt, *caritate.*

[c] In quibusdam editionibus *Planetarios.* Ita in ipsa editione Lovaniensium per typographorum oscitantiam; quandoquidem in suis Castigationibus aiunt rectiùs videri sibi legendum, *planos*, id est impostores, quo nomine appellatos olim fuisse Mathematicos palam est. Hoc porrò nomen aliàs adhibet Augustinus, ut lib. 3. cont. Academ. c. 15.

[d] Scilicet, Vindicianus ex nomine postea designatus lib 7. cap. 6. & ab Augustino laudatus in epist. 5. ad Marcellinum.

cens ita se illam didicisse, ut ejus professionem primis annis ætatis suæ deferre voluisset, qua vitam degeret; & si Hippocratem intellexisset, & illas utique litteras potuisset intelligere: & tamen non ob aliam causam se postea illis relictis medicinam assecutum, nisi quòd eas falsissimas comperisset, & nollet vir gravis decipiendis hominibus » victum quærere. At tu, inquit, quo te in homini- » bus sustentas rhetoricam tenes; hanc autem falla- » ciam libero studio, non necessitate rei familiaris » sectaris; quo magis mihi te oportet de illa crede- » re, qui eam tam perfectè discere elaboravi, quàm » ex ea sola vivere volui. A quo ego cùm quæsissem quæ causa ergo faceret ut multa inde vera pronunciarentur: respondit ille ut potuit, vim sortis hoc facere in rerum natura usquequaque diffusam. Si enim de [a] paginis poëtæ cujuspiam longè aliud canentis atque intendentis, cùm forte quis consulit, mirabiliter consonus negotio sæpe versus exiret: mirandum non esse dicebat, si ex anima humana, superiore aliquo instinctu nesciente quid in se fieret, non arte sed sorte sonaret aliquid quod interrogantis rebus factisque concineret.

6. Et hoc quidem ab illo vel per illum procurasti mihi. Et quid ipse postea per meipsum quærerem in memoria mea delineasti. Tunc autem nec ipse, nec carissimus meus Nebridius, adolescens valde bonus & valde cautus, irridens totum illud divinationis genus, persuadere mihi potuerunt ut hæc abjicerem, quoniam me ampliùs ipsorum auctorum movebat auctoritas; & nullum certum quale quærebam documentum adhuc inveneram, quo mihi sine ambiguitate appareret, quæ ab eis consultis vera dicerentur, forte vel sorte, non arte inspectorum siderum dici.

CAPUT IV. Morbum & baptismum amici narrat, quem etiam suis erroribus involuerat, eoque morte sublato, dolet gravissimè.

7. IN illis annis, quo primùm tempore in municipio quo natus sum docere cœperam, comparaveram amicum societate studiorum nimis carum, coævum mihi & conflorentem flore adolescentiæ. Mecum puer creverat, & pariter in scholam ieramus, pariterque luseramus. Sed nondum erat sic amicus, quamquam ne tunc quidem sicuti est vera amicitia; quia non est vera, nisi cùm eam tu adglutinas inter inhærentes tibi caritate diffusa in cordibus nostris per Spiritum-sanctum qui datus est nobis. Sed tamen dulcis erat nimis, [b] coacta fervore parilium studiorum. Nam & à fide vera, quam non germanitus & penitus adolescens tenebat, deflexeram ego eum in superstitiosas fabellas & perniciosas, propter quas plangebat me mater. Mecum jam errabat in animo homo ille, & non poterat anima mea sine illo. Et ecce tu imminens dorso fugitivorum tuorum, Deus ultionum & fons misericordiarum [c] simul, qui convertis nos ad te miris modis, ecce abstulisti hominem de hac vita, cùm vix explevisset annum in amicitia mea, suavi mihi super omnes suavitates illius vitæ meæ.

8. Quis laudes tuas enumerat unus in se uno quas expertus est? Quid tunc fecisti, Deus meus, & quàm investigabilis abyssus judiciorum tuorum? Cùm enim laboraret ille febribus, jacuit diu sine sensu in sudore letali. Et cùm desperaretur, baptizatus est nesciens, me non curante, & præsumente id retinere potiùs animam ejus quod à me acceperat, non quod in nescientis corpore fiebat.

Mirabilis efficacia sacramenti baptismi.

Longè autem aliter erat; nam recreatus est & salvus factus. Statimque ut primùm cùm eo loqui potui, (potui autem mox ut ille potuit, quando non discedebam, & nimis pendebamus ex invicem) tentavi apud illum irridere, tamquam & illo irrisuro mecum baptismum quem acceperat mente atque sensu absentissimus, sed tamen jam se accepisse didicerat. At ille ita me exhorruit ut inimicum, admonuitque mirabili & repentina libertate, ut si amicus esse vellem, talia sibi dicere desinerem. Ego autem stupefactus atque turbatus, distuli omnes motus meos, ut convalesceret priùs, essetque idoneus viribus valetudinis cum quo agere possem quod vellem. Sed ille abreptus dementiæ meæ ut apud te servaretur consolationi meæ, post paucos dies, me absente repetitur febribus & defungitur.

9. Quo dolore contenebratum est cor meum; & quidquid aspiciebam, mors erat. Et erat mihi patria supplicium, & paterna domus mira infelicitas; & quidquid cum illo communicaveram, sine illo in cruciatum immanem verterat. Expetebant eum undique oculi mei, & non dabatur mihi; & oderam omnia, quia non haberent eum, nec mihi jam dicere poterant: Ecce veniet, sicut cùm viveret quando absens erat. Factus eram ipse mihi magna quæstio, & interrogabam animam meam quare tristis esset, & quare conturbaret me valde; & nihil noverat respondere mihi. Et si dicebam: Spera in Deum, justè non obtemperabat; quia verior erat & melior homo quem carissimum amiserat, quàm phantasma in quod sperare jubebatur. Solus fletus erat dulcis mihi & successerat amico meo in deliciis animi mei.

CAPUT [illegible] Cur f[illegible] dulcis [illegible]seris.

10. ET nunc, Domine, jam illa transierunt, & tempore lenitum est vulnus meum. Possumne audire abs te qui veritas es, & admovere aurem cordis mei ori tuo, ut dicas mihi cur fletus dulcis sit miseris? An tu, quamvis ubique adsis, longè abjecisti à te miseriam nostram? Et tu in te manes: nos autem in experimentis volvimur. Et tamen nisi ad aures tuas ploraremus, nihil residui de spe nostra fieret. Unde igitur suavis fructus de amaritudine vitæ carpitur, gemere & flere & suspirare & conqueri? An hoc [d] ibi dulce est quod speramus exaudire te? Rectè istud in precibus, quia desiderium perveniendi habent. Numquid in dolore amissæ rei & luctu quo tunc operiebar? Neque enim sperabam reviviscere illum, aut hoc petebam lacrymis, sed tantùm dolebam & flebam. Miser enim eram, & amiseram gaudium meum. An & fletus res amara est, & præ fastidio rerum quibus priùs fruebamur, & tunc dum ab eis abhorremus, delectat?

CAPUT VI. Qua[illegible] amicit[illegible] te dolet[illegible]

11. QUID autem ista loquor? Non enim tempus quærendi nunc est, sed confitendi tibi. Miser eram, & MISER EST omnis animus vinctus amicitiâ rerum mortalium, & dilaniatur cùm eas amittit, & tunc sentit miseriam qua miser est & antequam amittat eas. Sic ego eram illo tempore, & flebam amarissimè, & requiescebam in amaritudine. Ita miser eram, & habebam cariorem illo amico meo vitam ipsam miseram. Nam quamvis eam mutare vellem, nollem tamen amittere magis quàm illum. Et nescio an vellem vel pro illo,

[a] Apud Am. Er. & Lov. *de Paganis*. quibus perperam suffragantur aliquot MSS.

[b] Sic MSS. plures, & meliùs nostra opinione dicitur *coacta*, id est coagmentata amicitia, quàm *cocta*, licèt hanc vocem Lovanienses prætulerint.

[c] In Editis Am. Er. & Lov. *Simulque convertens*. Paulò post apud Lov. legere est, *super omnes civitates*, pro, *suavitates*.

[d] Am. Er. & Lov. *An hoc tibi*.

ſicut de Oreſte & Pylade traditur, ſi non fingitur, qui vellent pro invicem vel ſimul mori, quia morte pejus eis erat non ſimul vivere. Sed in me neſcio quis affectus nimis huic contrarius ortus erat; & tædium vivendi erat in me graviſſimum, & moriendi metus. Credo quo magis illum amabam eo magis mortem quæ mihi eum abſtulerat tamquam atrociſſimam inimicam oderam & timebam; & eam repentè conſumturam omnes homines putabam, quia illum potuit. Sic eram omnino, memini. Ecce cor meum, Deus meus: ecce intus vide quia memini, ſpes mea qui me mundas à talium affectionum immunditia dirigens oculos meos ad te, & evellens de laqueo pedes meos. Mirabar enim ceteros mortales vivere, quia ille quem quaſi non moriturum dilexeram mortuus erat, & me magis quia illi alter eram, vivere illo mortuo mirabar. Bene quidam dixit de amico ſuo: dimidium animæ meæ. Nam ego ſenſi animam meam & animam illius unam fuiſſe animam in duobus corporibus; & ideo mihi horrori erat vita, quia nolebam dimidius vivere, & ideo fortè mori metuebam, ne totus ille moreretur quem multùm amaveram.

Ret. 1. cap. 6.

Caput VII. Impatientiâ doloris mutat locum.

12. O DEMENTIAM neſcientem diligere homines humaniter! ô ſtultum hominem immoderatè humana patientem, quod ego tunc eram! Itaque æſtuabam, ſuſpirabam, flebam, turbabar; nec requies erat, nec conſilium. Portabam enim conſciſſam & cruentam animam meam impatientem à me portari, & ubi eam ponerem non inveniebam. Non in amœnis nemoribus: non in ludis atque cantibus: nec in ſuaveolentibus locis: nec in conviviis apparatis: neque in voluptate cubilis & lecti: non denique in libris atque carminibus adquieſcebat. Horrebant omnia, & ipſa lux; & quidquid non erat quod ille erat, improbum & odioſum erat, præter gemitum & lacrymas. Nam in eis ſolis aliquantula requies. Ubi autem inde auferebatur anima mea, onerabat me grandis ſarcina miſeriæ. [a] Ad te Domine levanda erat & curanda, ſciebam; ſed nec volebam, nec valebam, eo magis quia non mihi eras aliquid ſolidum & firmum, cùm de te cogitabam. Non enim tu eras, ſed vanum phantaſma & error meus, erat Deus meus. Si conabar eam ibi ponere ut requieſceret, per inane labebatur, & iterum ruebat ſuper me, & ego mihi remanſeram infelix locus, ubi nec eſſe poſſem, nec inde recedere. Quò enim cor meum fugeret à corde meo? quò à me ipſo fugerem? quò me non ſequerer? Et tamen fugi de patria. Minùs enim eum quærebant oculi mei, ubi videre non ſolebant; atque à Thagaſtenſi oppido veni Carthaginem.

Caput VIII. Tempus & amicorum colloquia dolori medentur.

13. NON vacant tempora, nec otioſè volvuntur per ſenſus noſtros: faciunt in animo mira opera. Ecce veniebant & præteribant de die in diem, & veniendo & prætereundo inſerebant mihi ſpecies alias & alias memorias, & paulatim reſarciebant me priſtinis generibus delectationum, quibus cedebat dolor meus ille; ſed ſuccedebant non quidem dolores alij, cauſæ tamen aliorum dolorum. Nam unde me facillimè & in intima dolor ille penetraverat, niſi quia fuderam in arenam animam meam, diligendo moriturum ac ſi non moriturum? Maximè quippe me reparabant atque recreabant aliorum amicorum ſolatia, cùm quibus amabam quod pro te amabam: & hoc erat ingens fabula & longum mendacium, cujus adulterina confricatione corrumpebatur mens noſtra pruriens in auribus. Sed illa mihi fabula non moriebatur, ſi quis amicorum meorum moreretur. Alia erant quæ in eis ampliùs capiebant animum, colloqui & corridere, & viciſſim benevolè obſequi, ſimul legere libros dulciloquos, ſimul nugari, & ſimul honeſtari, diſſentire interdum ſine odio, tamquam ipſe homo ſecum, atque ipſa rariſſima diſſenſione condire conſenſiones plurimas; docere aliquid invicem, aut diſcere ab invicem: deſiderare abſentes cum moleſtia, ſuſcipere venientes cum lætitia. His atque hujuſmodi ſignis, à corde amantium & redamantium procedentibus per os, per linguam, per oculos, & mille motus gratiſſimos quaſi fomitibus conflare animos, & ex pluribus unum facere.

Caput IX. De humana amicitia. Beatus qui amat in Deo.

14. HOC eſt quod diligitur in amicis, & ſic diligitur, ut rea ſibi ſit humana conſcientia, ſi non amaverit redamantem, aut ſi amantem non redamaverit, nihil quærens ex ejus corpore præter indicia benevolentiæ. Hinc ille luctus ſi quis moriatur, & tenebræ dolorum, & verſa dulcedine in amaritudinem cor madidum, & ex amiſſa vita morientium mors viventium. BEATUS qui amat te; & amicum in te; & inimicum propter te. SOLUS enim nullum carum amittit, cui omnes in illo cari ſunt qui non amittitur. Et quis eſt iſte niſi Deus noſter, Deus qui fecit cælum & terram, & implet ea, quia implendo ea fecit ea? TE NEMO amittit, niſi qui dimittit: & qui dimittit quò it aut quò fugit, niſi à te placido ad te iratum? nam ubi non invenit legem tuam in pœna ſua? Et lex tua veritas, & veritas tu.

Caput X. Labiles creaturæ, nec in eis poteſt anima requieſcere.

15. DEUS virtutum converte nos, & oſtende faciem tuam & ſalvi erimus. NAM QUOQUOVERSUM ſe verterit anima hominis, ad dolores figitur, alibi præterquam in te: tametſi figitur in pulcris extra te & extra ſe. Quæ tamen nulla eſſent niſi eſſent abs te, quæ oriuntur & occidunt, & oriendo quaſi eſſe incipiunt, & creſcunt ut perficiantur, & perfecta ſeneſcunt & intereunt: & [b] non omnia ſeneſcunt, & omnia intereunt. Ergo cùm oriuntur & tendunt eſſe, quo magis celeriter creſcunt ut ſint, eo magis feſtinant ut non ſint. ſic eſt modus eorum. Tantum dediſti eis, quia partes ſunt rerum, quæ non ſunt omnes ſimul; ſed decedendo ac ſuccedendo agunt omnes univerſum, cujus partes ſunt. Ecce ſic peragitur & ſermo noſter per ſigna ſonantia. Non enim erit totus ſermo, ſi unum verbum non decedat cùm ſonuerit partes ſuas, ut ſuccedat aliud. Laudet te ex illis anima mea, Deus creator omnium, ſed non in eis infigatur glutine amoris per ſenſus corporis. Eunt enim quò [c] ibant ut non ſint, & conſcindunt eam deſideriis peſtilentioſis: quoniam ipſa eſſe vult, & requieſcere amat in eis quæ amat. In illis autem non eſt, ubi: quia non ſtant fugiunt, & quis ea ſequitur ſenſu carnis, aut quis ea comprehendit, vel cùm præſtò ſunt? Tardus eſt enim ſenſus carnis, quoniam ſenſus carnis eſt, & ipſe eſt modus ejus. Sufficit ad aliud ad quod factus eſt: ad illud autem non ſufficit ut teneat tranſcurrentia ab initio debito uſque ad finem debitum. In verbo enim tuo per quod creantur, ibi audiunt: Hinc & hucuſque.

[a] Ita magno conſenſu MSS. Editi verò habent, *quæ à te.*
[b] Sequimur MSS. In editis porrò ſublata negatione legitur, *etenim omnia ſeneſcunt.*
[c] MSS. tres, *Eunt enim quò it ut non ſint.*

Caput XI. Omnia creata sunt instabilia. Solus Deus stabilis.

16. Noli esse vana anima mea, & obsurdescere in aure cordis, tumultu vanitatis tuæ. Audi & tu: Verbum ipsum clamat ut redeas; Et ibi est locus quietis imperturbabilis, ubi non deseritur amor, si ipse non deserat. Ecce illa discedunt ut alia succedant, & omnibus suis partibus constet infima universitas. Numquid ego aliquò discedo, ait verbum Dei? Ibi fige mansionem tuam: ibi commenda quidquid inde habes anima mea, saltem fatigata fallaciis. Veritati commenda quidquid tibi est à veritate, & non perdes aliquid, & reflorescent putria tua, & sanabuntur omnes languores tui, & fluxa tua reformabuntur, & renovabuntur, & constringentur ad te; & non te deponent quò descendunt: sed stabunt tecum, & permanebunt ad semper stantem ac permanentem Deum.

17. Ut quid perversa sequeris carnem tuam? Ipsa te sequatur conversa. Quidquid per illam sentis in parte est; & ignoras totum cujus hæ partes sunt; & delectant te tamen. Sed si ad totum comprehendendum esset idoneus sensus carnis tuæ, ac non & ipse in parte universi accepisset pro pœna tua justum modum, velles ut transiret quidquid exsistit in præsentia, ut magis tibi omnia placerent. Nam & quod loquimur per eumdem sensum carnis audis; & non vis utique stare syllabas, sed transvolare ut aliæ veniant, & totum audias. Ita semper omnia quibus unum aliquid constat, & non simul sunt omnia ea quibus constat, plus delectant omnia quàm singula, si possint sentiri omnia. Sed longè his melior qui fecit omnia, & ipse est Deus noster, & non discedit, quia nec succeditur ei. Si placent corpora, Deum ex illis lauda, & in artificem eorum retorque amorem; ne in his quæ tibi placent, tu displiceas.

Caput XII. Amor non improbatur, modò in his quæ placent, amemus Deum.

18. Si placent animæ, in Deo amentur: quia & ipsæ mutabiles sunt, & in illo fixæ stabiliuntur; alioquin irent & perirent. In illo ergo amentur: & rape ad eum tecum quas potes, & dic eis; Hunc amemus, hunc amemus: ipse fecit hæc, & non est longè. Non enim fecit atque abiit, sed ex illo in illo sunt. Ecce [a] ubi est, ubi sapit veritas. Intimus cordi est; sed cor erravit ab eo. Redite prævaricatores ad cor, & inhærete illi qui fecit vos. State cum eo, & stabitis. Requiescite in eo, & quieti eritis. Quò itis in aspera? quò itis? Bonum quod amatis ab illo est; sed quantum est ad illum, bonum est & suave; sed amarum erit justè, quia injustè amatur deserto illo, quidquid ab illo est. Quò vobis adhuc & adhuc ambulare vias difficiles & laboriosas? Non est requies ubi quæritis eam. Quærite quod quæritis: sed ibi non est ubi quæritis. Beatam vitam quæritis in regione mortis: non est illic. Quomodo enim beata vita, ubi nec vita?

19. Et descendit huc ipsa vita nostra, & tulit mortem nostram, & occidit eam de abundantia vitæ suæ, & tonuit clamans, ut redeamus hinc ad eum in illud secretum unde processit ad nos, in ipsum primùm virginalem uterum, ubi ei nupsit humana creatura, caro mortalis, ne esset semper mortalis; & inde velut sponsus procedens de thalamo suo, exsultavit ut gigas ad currendam viam. Non enim tardavit; sed cucurrit, clamans dictis, factis, morte, vita, descensu, ascensu, clamans ut redeamus ad eum. Et discessit ab oculis, ut redeamus ad cor, & inveniamus eum. Abscessit enim, & ecce hic est. Noluit nobiscum diu esse, & non reliquit nos. Illuc enim abscessit, unde numquam recessit, quia mundus per eum factus est; & in hoc mundo erat, & venit in hunc mundum peccatores salvos facere, cui confitetur anima mea, & sanat eam, quia peccavit illi. Filij hominum usquequo graves corde? Nunquid & post [b] descensum vitæ non vultis ascendere & vivere? Sed quò ascenditis quando in alto estis, & posuistis in cælum os vestrum? Descendite ut ascendatis, & ascendatis ad Deum. Cecidistis enim ascendendo contra eum. Dic eis ista, ut plorent in convalle plorationis, & sic eos rape tecum ad Deum; quia de spiritu ejus hæc dicis eis, si dicis ardens igne caritatis.

Caput XIII. Amor unde proveniat.

20. Hæc tunc non noveram, & amabam pulcra inferiora, & ibam in profundum, & dicebam amicis meis: num amamus aliquid nisi pulcrum? Quid est ergo pulcrum? & quid est pulcritudo? Quid est quod nos allicit & conciliat rebus quas amamus? Nisi enim esset in eis decus & species, nullo modo nos ad se moverent. Et animadvertebam & videbam in ipsis corporibus aliud esse quasi totum, & ideo pulcrum: aliud autem quod ideo deceret, quoniam aptè accommodaretur alicui, sicut pars corporis ad universum suum, aut calciamentum ad pedem, & similia. Et ista consideratio scaturivit in animo meo ex intimo corde meo; & scripsi libros de pulcro & apto, puto duos aut tres. Tu scis Deus: nam excidit mihi. Non enim habemus eos, sed aberraverunt à nobis, nescio quomodo.

Caput XIV. Libri de apto & pulcro Hierio nuncupati. Unde hunc amaverat.

21. Quid est autem quod me movit Domine Deus meus, ut ad [c] Hierium Romanæ urbis oratorem scriberem illos libros, quem non noveram facie, sed amaveram hominem ex doctrinæ fama quæ illi clara erat, & quædam verba ejus audieram, & placuerant mihi? Sed magis quia placebat aliis, & efferebant eum laudibus stupentes, quòd ex homine Syro, docto priùs græcæ facundiæ, postea in latina etiam [d] dictor mirabilis extitisset, & esset scientissimus rerum ad studium sapientiæ pertinentium, mihi placebat. Laudatur homo & amatur absens. Utrùm nam ab ore laudantis intrat in cor audientis amor ille? Absit: Sed ex amante alio accenditur alius. Hinc enim amatur qui laudatur, dum non fallaci corde laudatoris prædicari creditur, id est cùm amans eum laudat.

22. Sic enim tunc amabam homines ex hominum judicio; non enim ex tuo, Deus meus, in quo nemo fallitur. Sed tamen cur non sicut auriga nobilis, sicut venator studiis popularibus diffamatus; sed longè aliter & graviter, & ita quemadmodum & me laudari vellem? Non autem vellem ita laudari & amari me ut histriones, quamquam eos & ipse laudarem & amarem; sed eligens latere quàm ita notus esse; & vel haberi odio quàm sic amari. Ubi distribuuntur ista pondera variorum & diversorum amorum in anima una? Quid est quod amo in alio, quod rursus nisi odissem, non à me detestarer & repellerem, cùm sit uterque nostrûm homo? Non enim sicut equus bonus amatur ab eo qui nollet hoc esse, etiam si posset, hoc

[a] In codice Sorbonico, *Ecce ibi est.*
[b] Benignianensis codex optimæ notæ, *post discessum vitæ.*
[c] Sic scribitur in editione Lov. & in MSS. plerisque. At in Bad. Arm. Er. Arn. & quatuor MSS. *Icherium.*

[d] In editis, *doctor.* In duobus MSS. Lovaniensium, *dictator* corruptè scilicet pro, *dictor*; quam vocem nostrorum codicum auctoritate restituere visum est.

& de histrione dicendum est, qui naturæ nostræ socius est. Ergóne amo in homine quod odi esse, cùm sim homo? Grande profundum est ipse homo, cujus etiam capillos tu Domine numeratos habes, & non minuuntur in te: & tamen capilli ejus magis numerabiles sunt quàm affectus ejus, & motus cordis ejus.

23. At ille rhetor ex eo erat genere, quem sic amabam, ut vellem me esse talem, & errabam typho, & circumferebar omni vento, & nimis occultè gubernabar abs te. Et unde scio, & unde certus confiteor tibi, quòd illum in amore laudantium magis amaveram, quàm in rebus ipsis de quibus laudabatur. Quia si non laudatum vituperarent eum iidem ipsi, & vituperando atque spernendo ea ipsa narrarent, non accenderer in eum & non excitarer. Et certè res non aliæ forent, nec homo ipse alius; sed tantummodo alius affectus narrantium. Ecce ubi jacet anima infirma, nondum hærens soliditati veritatis. Sicut auræ linguarum flaverint à pectoribus opinantium, ita fertur & vertitur, torquetur ac retorquetur, & obnubilatur ei lumen, & non cernitur veritas. Et ecce est ante nos. Et magnum quiddam mihi erat, si sermo meus & studia mea illi viro innotescerent. Quæ si probaret, flagrarem magis; si autem improbaret, sauciaretur cor vanum & inane soliditatis tuæ. Et tamen pulcrum illud atque aptum, unde ad eum scripseram, libenter animo versabam, [a] ob os contemplationis meæ, & nullo collaudatore mirabar.

Caput XV. Quòd corporalibus imaginibus contenebratus, non potuit capere spiritalia.

24. SED tantæ rei cardinem in arte tua nondum videbam omnipotens, qui facis mirabilia solus; & ibat animus meus per formas corporeas; & pulcrum, quod per seipsum; aptum autem, quod ad aliquid accommodatum deceret, definiebam & distinguebam, & exemplis corporeis astruebam. Et converti me ad animi naturam; & non me sinebat falsa opinio, quam de spiritalibus habebam, verum cernere. Et irruebat in oculos ipsa vis veri, & avertebam palpitantem mentem ab incorporea re, ad liniamenta & colores, & tumentes magnitudines. Et quia non poteram ea videre in animo, putabam me non posse videre animum meum. Et cùm in virtute pacem amarem, in vitiositate autem odissem discordiam: in illa unitatem, in ista quamdam divisionem notabam. Inque illa unitate mens rationalis & natura veritatis ac summi boni mihi esse videbatur. In ista verò divisione [b] irrationalis vitæ, nescio quam substantiam & naturam summi mali, quæ non solùm esset substantia, sed omnino vita esset, & tamen abs te non esset Deus meus, ex quo sunt omnia, miser opinabar. Et tamen illam monadem appellabam, tamquam sine ullo [c] sexu mentem, hanc verò dyadem, iram in facinoribus, libidinem in flagitiis, nesciens quid loquerer. Non enim noveram neque didiceram, nec ullam substantiam malum esse, nec ipsam mentem nostram summum atque incommutabile bonum.

25. Sicut enim facinora sunt, si vitiosus est ille animi motus, in quo est impetus, & se jactat insolenter ac turbidè; & flagitia, si est immoderata illa animæ affectio, qua carnales hauriuntur voluptates: ita errores & falsæ opiniones vitam contaminant, si rationalis mens ipsa vitiosa est: qualis in me tunc erat, nesciente alio lumine illam illustrandam esse ut sit particeps veritatis, quia non est ipsa natura veritatis. Quoniam tu illuminabis lucernam meam, Domine Deus meus, illuminabis tenebras meas, & de plenitudine tua nos omnes accepimus. Es enim tu lumen verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum; quia in te non est transmutatio, nec momenti obumbratio.

26. Sed ego conabar ad te, & repellebar abs te, ut saperem mortem, quoniam superbis resistis. Quid autem superbius, quàm ut assererem mirâ dementiâ me id esse naturaliter quod tu es? Cùm enim ego essem mutabilis, & eo mihi manifestum esset, quòd ideo utique sapiens esse cupiebam, ut ex deteriore melior fierem, malebam tamen etiam te opinari mutabilem, quàm me non hoc esse quod tu es. Itaque repellebar, & resistebas ventosæ cervici meæ, & imaginabar formas corporeas, & caro carnem accusabam, & spiritus ambulans nondum revertebar ad te; & ambulando ambulabam in ea quæ non sunt neque in te, neque in me, neque in corpore; neque mihi creabantur à veritate tua, sed à mea vanitate fingebantur ex corpore: & dicebam parvulis fidelibus tuis civibus meis, à quibus nesciens exsulabam; dicebam illis garrulus & ineptus: Cur ergo errat anima quam fecit Deus? Et mihi nolebam dici cur ergo errat Deus? Et contendebam magis incommutabilem tuam substantiam coactam errare, quàm meam mutabilem sponte deviasse, & [d] pœnâ errare confitebar.

27. Et eram ætate annorum fortasse viginti sex aut septem, cùm illa volumina scripsi, volvens apud me corporalia figmenta, obstrepentia cordis mei auribus, quas intendebam, dulcis veritas, in interiorem melodiam tuam, cogitans de pulcro & apto, & stare cupiens & audire te, & gaudio gaudere propter vocem sponsi, & non poteram: quia vocibus erroris mei rapiebar foras, & pondere superbiæ meæ in ima decidebam. Non enim dabas auditui meo gaudium & lætitiam, aut exsultabant ossa mea quæ humiliata non erant.

Caput XVI. Categorias Aristotelis & liberalium artium libros per se intellexit.

28. ET quid mihi proderat quòd annos natus ferme viginti, cùm in manus meas venissent Aristotelica quædam, quas appellant decem categorias, quarum nomine cùm eas rhetor Carthaginensis magister meus buccis typho crepantibus commemoraret, & alij qui docti habebantur, tamquam in nescio quid magnum & divinum suspensus inhiabam; legi eas solus & intellexi? Quas cùm contulissem cum eis qui se dicebant vix eas magistris eruditissimis, non loquentibus tantùm, sed multa in pulvere depingentibus intellexisse: nihil inde aliud mihi dicere potuerunt quàm ego solus apud meipsum legens cognoveram. Et satis apertè mihi videbantur loquentes de substantiis sicuti est homo; & quæ in illis essent, sicuti est figura hominis; qualis sit & statura, quot pedum sit, & cognatio, cujus frater sit, aut ubi sit constitutus, aut quando natus, aut stet, aut sedeat, aut calceatus vel armatus sit, aut aliquid faciat, aut patiatur aliquid: & quæcumque in his novem generibus, quorum exempli gratiâ quædam posui, vel in ipso substantiæ genere innumerabilia reperiuntur.

[a] Arn. cum editione Moreti an. 1650. sic habet, *animo versabam & ostentationem contemplationis meæ*. MSS. sex. *modos contempl.*
[b] Apud Lov. *rationalis*, mendosè, ut patet.
[c] In MSS quinque non deterioris notæ habetur, *sensu*, pro, *sexu*.
[d] Editi, *pene errare*, manifesto lapsu.

29. Quid hoc mihi proderat, quando & oberat; cùm etiam te, Deus meus, mirabiliter simplicem atque incommutabilem, illis decem prædicamentis putans quidquid esset omnino comprehensum, sic intelligere conarer, quasi & tu subjectus esses magnitudini tuæ aut pulcritudini, ut illa essent in te quasi in subjecto, sicut in corpore; cùm tua magnitudo & tua pulcritudo tu ipse sis; corpus autem non eo sit magnum & pulcrum quo corpus est, quia etsi minùs magnum & minùs pulcrum esset, nihilominus corpus esset. Falsitas enim erat quam de te cogitabam non veritas, & figmenta miseriæ meæ, non firmamenta beatitudinis tuæ. Jusseras enim & ita fiebat in me: ut terra spinas & tribulos pareret mihi, & cum labore pervenirem ad panem meum.

30. Et quid mihi proderat quòd omnes libros artium quas Liberales vocant, tunc nequissimus malarum cupiditatum servus per meipsum legi, & intellexi quoscumque legere potui? & gaudebam in eis, & nesciebam unde esset quidquid ibi verum & certum esset. Dorsum enim habebam ad lumen, & ad ea quæ illuminantur faciem: unde ipsa facies mea quâ illuminata cernebam, non illuminabatur. Quidquid de arte loquendi & disserendi, quidquid de dimensionibus figurarum, & de musicis & de numeris sine magna difficultate, nullo hominum tradente intellexi, scis tu Domine Deus meus; quia & celeritas intelligendi, & [a] dispiciendi acumen, donum tuum est; sed non inde sacrificabam tibi. Itaque mihi non ad usum sed ad perniciem magis valebat, quia tam bonam partem substantiæ meæ sategi habere in potestate: & fortitudinem meam non ad te custodiebam, sed profectus sum abs te in longinquam regionem,

A ut eam dissiparem in [b] meretrices cupiditates. Nam quid mihi proderat bona res, non utenti bene? Non enim sentiebam illas artes etiam ab studiosis & ingeniosis difficillimè intelligi, nisi cùm eis easdem conabar exponere; & erat ille excellentissimus in eis, qui me exponentem non tardiùs sequeretur.

31. Sed quid mihi hoc proderat, putanti quòd tu, Domine Deus veritas, corpus esses lucidum & immensum, & ego frustum de illo corpore?
B Nimia perversitas. Sed sic eram. Nec erubesco, Deus meus, confiteri tibi in me misericordias tuas, & invocare te, qui non erubui tunc profiteri hominibus blasphemias meas, & latrare adversùm te. Quid ergo mihi tunc proderat ingenium per illas doctrinas agile, & nullo adminiculo humani magisterij tot nodosissimi libri enodati, cùm deformiter & sacrilega turpitudine in doctrina pietatis errarem? Aut quid tantùm oberat parvulis tuis longè tardius ingenium, cùm à te longè non re-
C cederent, ut in nido Ecclesiæ tuæ tuti plumescerent, & alas caritatis alimento sanæ fidei nutrirent? O Domine Deus noster, in velamento alarum tuarum speremus, & protege nos, & porta nos, Tu portabis & parvulos, & usque ad canos tu portabis: QUONIAM FIRMITAS nostra quando tu es, tunc est firmitas: cùm autem nostra est, infirmitas est. VIVIT apud te semper bonum nostrum; & quia inde aversi sumus, perversi sumus. Revertamur jam Domine ut non everta-
D mur; quia vivit apud te sine ullo defectu bonum nostrum quod tu ipse es; & non timemus ne non sit quò redeamus, quia nos inde ruimus: nobis autem absentibus non ruit domus nostra æternitas tua.

[a] In antiquioribus editionibus, *discendi*. Lov. Arn. *disputandi*. At in MSS. pluribus, *dispiciendi acumen*, quæ germana lectio visa est.

[b] Lov. cum antiquioribus editionibus. *meretricias*. MSS. verò cùm Arn. *meretrices*. quod vocabulum usurpavit Augustinus ab eo loco Evangelij ad quem alludit.

LIBER QUINTUS.

Annum ætatis suæ exhibet vigesimum-nonum, quo scilicet compertâ Fausti Manichæi imperitiâ, propositum in illa secta proficiendi abjecit; quo etiam Româ, ubi tunc rhetoricam profitebatur, missus Mediolanum ut eamdem artem doceret, cœpit audito Ambrosio resipiscere, & de Manichæismo abdicando necnon de repetendo catechumenatu decernere.

CAPUT I. Excitat mentem ad Deum laudandum.

1. ACCIPE sacrificium confessionum mearum de manu linguæ meæ, quam formasti & excitasti, ut confiteatur nomini tuo; & sana omnia ossa mea & dicant: Domine quis similis tibi? Neque enim docet te quid in se agatur qui tibi confitetur, quia oculum tuum non excludit cor clausum; nec manum tuam repellit duritia hominum; sed solvis eam cùm voles, aut miserans aut vindicans; & non est qui se abscondat à calore tuo. Sed te laudet anima mea ut amet te; & confiteatur tibi miserationes tuas ut laudet te. Non cessat nec tacet laudes tuas universa creatura tua; nec spiritus omnis hominis per os conversum ad te, nec animalia nec corporalia per os considerantium ea; ut exsurgat in te à lassitudine anima nostra, inni-

E tens eis quæ fecisti, & transiens ad te qui fecisti hæc mirabiliter; & ibi refectio & vera fortitudo.

CAPUT II. Dei præsentiam iniqui non effugere. Itaque ad eum debere converti.

2. EANT & fugiant à te inquieti & iniqui: & tu vides eos, & distinguis umbras; & ecce pulcra sunt cum eis omnia, & ipsi turpes sunt. Et quid nocuerunt tibi; aut in quo imperium tuum dehonestaverunt, à cælis usque in novissima justum & integrum? Quò enim fugerunt cùm fugerent à facie tua? aut ubi tu non invenis eos? Sed fugerunt ut non viderent te videntem se, at-
F que excæcati in te offenderent; quia non deseris aliquid eorum quæ fecisti: in te [a] offenderent injusti, & justè vexarentur, subtrahentes se lenitati tuæ, & offendentes in rectitudinem tuam, & cadentes in asperitatem [b] suam. Videlicet nesciunt quòd ubique sis, quem nullus circumscribit locus,

[a] Ita codices plerique, & elegantius videtur quàm si rupto periodi nexu nova incipiat sententia hoc modo: *In te offenderunt injusti ut justè*, &c. uti habent nonnulli MSS. cum Arn.

[b] Substituimus, *suam*, ex MSS. melioris notæ, loco *tuam*, quod in codicibus vulgatis & in MSS. nonnullis reperitur.

& solus es præsens, etiam iis qui longè fiunt à te. Convertantur ergo & quærant te, quia non sicut ipsi deseruerunt creatorem suum, ita & tu deseruisti creaturam tuam. Ipsi convertantur & quærant te, & ecce ibi es in corde eorum, in corde confitentium tibi, & projicientium se in te, & plorantium in sinu tuo post vias suas difficiles; & tu facilis tergens lacrymas eorum; & magis plorant & gaudent in fletibus, quoniam tu Domine, non aliquis homo caro & sanguis, sed tu Domine, qui fecisti, reficis & consolaris eos. Et ubi ego eram quando te quærebam? Et tu eras ante me, ego autem & à me discesseram; nec me inveniebam, quanto minùs te.

Caput III. De Fausto Manichæo, & de Philosophorum cæcitate qui per creaturas creatorem non cognoverunt.

3. PROLOQUAR in conspectu Dei mei annum illum undetricesimum ætatis meæ. Jam venerat Carthaginem quidam Manichæorum episcopus Faustus nomine, magnus laqueus diaboli, & multi implicabantur in eo per illecebram suaviloquentiæ; quam ego tametsi laudabam, discernebam tamen à veritate rerum, quarum discendarum avidus eram, nec quali vasculo sermonis, sed quid mihi scientiæ comedendum apponeret nominatus apud eos ille Faustus intuebar. Fama enim de illo prælocuta mihi erat, quòd esset honestarum omnium doctrinarum peritissimus, & apprimè disciplinis liberalibus eruditus. Et quoniam multa philosophorum legeram, memoriæque mandata retinebam, ex eis quædam comparabam illis Manichæorum longis fabulis: & mihi probabiliora ista videbantur, quæ dixerunt illi, qui tantùm potuerunt valere, ut possent æstimare sæculum, quamquam ejus Dominum minimè invenerint: quoniam magnus es, Domine, & humilia respicis, excelsa autem à longè cognoscis. Nec propinquas nisi obtritis corde, nec inveniris à superbis, nec si illi curiosâ peritiâ numerent stellas & arenam, & dimetiantur sidereas plagas, & vestigent vias astrorum.

4. Mente enim suâ quærunt ista, & ingenio quod tu dedisti eis: & multa invenerunt & prænunciaverunt ante multos annos defectus luminarium solis & lunæ, quo die, quâ horâ, quanta ex parte futuri essent, & non eos fefellit numerus, & ita factum est ut prænunciaverunt: & scripserunt regulas indagatas, & leguntur hodie, atque ex eis prænunciatur quo anno & quo mense anni, & quo die mensis, & qua horâ diei, & quota parte luminis sui defectura sit luna vel sol, & ita fiet ut prænunciatur. Et mirantur hæc homines & stupent qui nesciunt ea, & exsultant atque extolluntur qui sciunt, & per impiam superbiam recedentes & deficientes à lumine tuo, tanto ante solis defectum futurum prævident, & in præsentia suum non vident. Non enim religiosè quærunt unde habeant ingenium quo ista quærunt. Et invenientes quia tu fecisti eos, non ipsi dant tibi se ut servent quod fecisti; & quales se ipsi fecerant, [a] occidunt se tibi, & trucidant exaltationes suas sicut volatilia; & curiositates suas sicut pisces maris, quibus perambulant secretas semitas abyssi, & luxurias suas sicut pecora campi, ut tu Deus ignis edax consumas mortuas curas eorum recreans eos immortaliter.

5. Sed non noverunt viam, Verbum tuum, per quod fecisti ea quæ numerant, & ipsos qui numerant, & sensum quo cernunt quæ numerant, & mentem de qua numerant, & sapientiæ tuæ non est numerus. Ipse autem Unigenitus factus est nobis sapientia, & justitia, & sanctificatio; & numeratus est inter nos, & soluit tributum Cæsari. Non noverunt hanc viam, qua descendant ad illum à se, & per eum ascendant ad eum. Non noverunt hanc viam, & putant se excelsos esse cum sideribus & lucidos, & ecce ruerunt in terram, & obscuratum est insipiens cor eorum. Et multa vera de creatura dicunt, & veritatem creaturæ artificem non piè quærunt, & ideo non inveniunt: aut si inveniunt, cognoscentes Deum non sicut Deum honorant, aut gratias agunt; sed evanescunt in cogitationibus suis, & dicunt se esse sapientes, sibi tribuendo quæ tua sunt, ac per hoc student perversissima cæcitate etiam tibi tribuere quæ sua sunt, mendacia scilicet in te conferentes qui veritas es, & immutantes gloriam incorrupti Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentum, & convertunt veritatem tuam in mendacium; & colunt & serviunt creaturæ potiùs quàm creatori.

6. Multa tamen ab eis ex ipsa creatura vera dicta retinebam; & occurrebat mihi ratio per numeros & ordinem temporum, & visibiles attestationes siderum, & conferebam cum dictis Manichæi, quæ de his rebus multa scripsit copiosissimè delirans, & non mihi occurrebat ratio nec solstitiorum & æquinoctiorum, nec defectuum luminarium, nec quidquid tale in libris sæcularis sapientiæ didiceram. Ibi autem credere jubebar, & ad illas rationes numeris & oculis meis exploratas non occurrebat, & longè diversum erat.

Caput IV. Sola Dei cognitio beat.

7. NUNQUID Domine Deus veritatis quisquis novit ista, jam placet tibi? Infelix enim homo qui scit illa omnia, te autem nescit: BEATUS autem qui te scit, etiam si illa nesciat. Qui verò & te & illa novit, non propter illa beatior, sed propter te solum beatus est, si cognoscens te sicut Deum glorificet, & gratias agat, & non evanescat in cogitationibus suis. Sicut enim melior est qui novit possidere arborem, & de usu ejus tibi gratias agit, quamvis nesciat vel quot cubitis alta sit, vel quanta latitudine diffusa; quàm ille qui eam metitur, & omnes ramos ejus numerat, & neque possidet eam, neque creatorem ejus novit aut diligit. Sic FIDELIS homo, cujus totus mundus divitiarum est, & quasi nihil habens, omnia possidet, inhærendo tibi cui serviunt omnia, quamvis nec saltem septemtrionum gyros noverit, dubitare stultum est quin utique melior sit quàm mensor cæli, & numerator siderum, & pensor elementorum, & negligens tui, qui omnia in mensura & numero & pondere disposuisti.

Caput V. Manichæi de astris imperitia indignum eum fide in ceteris faciebat.

8. SED tamen quis quærebat Manichæum nescio quem etiam ista scribere, sine quorum peritia pietas disci poterat? Dixisti enim homini: *Ecce pietas est sapientia*, quam ille ignorare posset, etiam si ista perfectè nosset: ista verò quia non noverat, impudentissimè audens docere, prorsus illam nosse non posset. VANITAS est enim mundana ista etiam nota profiteri, pietas autem tibi confiteri. Unde ille devius ad hoc ista multùm locutus est, ut convictus ab eis qui ista verè didicissent, quis esset ejus sensus in ceteris quæ abdi-

Job. 28. 28. secundùm LXX.

[a] Arn. & MSS. duo, *occidant*, moxque, *trucident* Alij plerique codices comprobant alteram lectionem, quæ paululùm obscura est propter distantiam particulæ negantis referendæ etiam ad verba, *occidunt* & *trucidant*.

tiora sunt, manifestè cognosceretur. Non enim parvi existimari se voluit, sed Spiritum-sanctum consolatorem & ditatorem fidelium tuorum, autoritate plenaria personaliter in se esse persuadere conatus est. Itaque cùm de cælo ac stellis, & de solis ac lunæ motibus falsa dixisse deprehenderetur, quamvis ad doctrinam religionis ista non pertineant, tamen ausus ejus sacrilegos fuisse satis emineret, cùm ea non solum ignorata, sed etiam falsata, vesanâ superbiæ vanitate diceret, ut ea tamquam divinæ personæ tribuere sibi niteretur.

9. Cùm enim audio Christianum aliquem fratrem illum aut illum ista nescientem, & aliud pro alio sentientem, patienter intueor opinantem hominem; nec illi obesse video, cùm de te Domine creator omnium non credat indigna, si fortè situs & habitus creaturæ corporalis ignoret. Obest autem si hoc ad ipsam doctrinæ pietatis formam pertinere arbitretur, & pertinaciùs affirmare audeat quod ignorat. Sed etiam talis infirmitas in fidei cunabulis à caritate matre sustinetur, donec assurgat novus homo in virum perfectum, & circumferri non possit omni vento doctrinæ. In illo autem qui doctor, qui auctor, qui dux & princeps eorum quibus illa suaderet ita fieri ausus est, ut qui eum sequerentur non quemlibet hominem, sed Spiritum tuum sanctum se sequi arbitrarentur; quis tantam dementiam sicubi falsa dixisse convinceretur, non detestandam longéque abjiciendam esse judicaret? Sed tamen nondum liquidò compereram utrùm etiam secundùm ejus verba vicissitudines longiorum & breviorum dierum atque noctium, & ipsius noctis & diei, & deliquia luminum, & si quid ejusmodi in aliis libris legeram, posset exponi, ut si fortè posset, incertum quidem mihi fieret utrùm ita se res haberet, an non ita: sed ad fidem meam illius auctoritatem propter creditam sanctitatem præponerem.

Caput VI. Faustus eloquens sed liberalium disciplinarum expers.

10. Et per annos fermè ipsos novem, quibus eos animo vagabundus audivi, nimis extento desiderio venturum exspectabam istum Faustum. Ceteri enim eorum, in quos fortè incurrissem, qui talium rerum quæstionibus à me objectis deficiebant, illum mihi promittebant, cujus adventu collatóque colloquio facillimè mihi hæc, & si qua fortè majora quærerem, enodatissimè expedirentur. Ergo ubi venit, expertus sum hominem gratum & jocundum verbis, & ea ipsa quæ illi solent dicere, multo suaviùs garrientem. Sed quid ad meam sitim preciosiorum poculorum decentissimus ministrator? Jam rebus talibus satiatæ erant aures meæ; nec ideo mihi meliora videbantur, quia meliùs dicebantur; nec ideo vera quia diserta; nec ideo sapiens anima, quia vultus congruus & decorum eloquium. Illi autem qui eum mihi promittebant, non boni rerum existimatores erant: & ideo illis videbatur prudens & sapiens, quia delectabat eos loquens. Sensi autem aliud genus hominum etiam veritatem habere suspectam, & ei nolle adquiescere si comto atque uberi sermone promeretur. Me autem jam docueras, Deus meus, miris & occultis modis; & propterea credo quòd tu me docueris, quoniam verum est, nec quisquam præter te alius est doctor veri, ubicumque & undecumque claruerit. Jam ergo abs te didiceram, nec eo debere videri aliquid verum dici, quia eloquenter dicitur; nec eo falsum, quia incompositè sonant signa labiorum. Rursus nec ideo verum, quia impolitè enunciatur, nec ideo falsum, quia splendidus sermo est; sed perinde esse sapientiam & stultitiam, sicut sunt cibi utiles & inutiles; verbis autem ornatis & inornatis sicut vasis urbanis & rusticanis utrosque cibos posse ministrari.

11. Igitur aviditas mea qua illum tanto tempore exspectaveram hominem, delectabatur quidem motu affectuque disputantis, & verbis congruentibus, atque ad vestiendas sententias facilè occurrentibus. Delectabar autem & cum multis, vel etiam præ multis laudabam ac efferebam; sed molestè habebam quòd in cœtu audientium non finerer illi ingerere, & partiri cum eo curas quæstionum mearum, conferendo familiariter, & accipiendo ac reddendo sermonem. Quod ubi potui, & aures ejus cum familiaribus meis eóque tempore occupare cœpi, quo non dedeceret alternis disserere, & protuli quædam quæ me movebant: expertus sum priùs hominem expertem liberalium disciplinarum nisi grammaticæ, atque ejus ipsius usitato modo. Et quia legerat aliquas Tullianas orationes, & paucissimos Senecæ libros, & nonnulla poëtarum, & suæ sectæ si qua volumina latinè atque compositè conscripta erant. Et quia aderat quotidiana sermocinandi exercitatio, inde suppetebat eloquium, quod fiebat acceptius magisque seductorium moderamine ingenij, & quodam lepore naturali. Itáne est ut recolo Domine Deus meus arbiter conscientiæ meæ? Coram te cor meum & recordatio mea, qui me tunc agebas abdito secreto providentiæ tuæ, & inhonestos errores meos jam convertebas ante faciem meam, ut viderem & odissem.

Caput VII. Alienatur à secta Manichæorum.

12. Nam posteaquam ille mihi imperitus earum artium, quibus eum excellere putaveram, satis apparuit, desperare cœpi posse eum mihi illa quæ me movebant aperire atque dissolvere, quorum quidem ignarus posset veritatem tenere pietatis, sed si Manichæus non esset. Libri quippe eorum pleni sunt longissimis fabulis, de cælo & sideribus & sole & luna: quæ mihi eum, quod utique cupiebam, collatis numerorum rationibus, quas alibi ego legeram, utrùm potiùs ita essent ut Manichæi libris continebantur, an certè vel par etiam inde ratio redderetur, subtiliter explicare posse jam non arbitrabar. Quæ tamen ubi consideranda & discutienda protuli, modestè sanè ille nec ausus est subire ipsam sarcinam. Noverat enim se ista non nosse, nec eum puduit confiteri. Non erat de talibus quales multos loquaces passus eram, conantes ea me docere, & dicentes nihil. Iste verò cor habebat, & si non rectum ad te, nec tamen nimis incautum ad seipsum. Non usquequaque imperitus erat imperitiæ suæ, & noluit se temerè disputando in ea coartari, unde nec exitus ei ullus, nec facilis esset reditus: etiam hinc mihi ampliùs placuit. Pulcrior est enim temperantia confitentis animi, quàm illa quæ nosse cupiebam: & eum in omnibus difficilioribus & subtilioribus quæstionibus talem inveniebam.

13. Refracto itaque studio quod intenderam in Manichæi litteras, magisque desperans de ceteris eorum doctoribus quando in multis quæ me movebant ita ille nominatus apparuit; cœpi cum eo pro studio eius agere vitam, quo ipse flagrabat in eas litteras, quas tunc jam rhetor Carthagini adolescentes docebam, & legere cum eo, sive quæ ille

ille audita deſideraret, ſive quæ ipſe tali ingenio A apta exiſtimarem. Ceterum conatus omnis meus, quo proficere in illa ſecta ſtatueram, illo homine cognito prorſus intercidit: non ut ab eis omnino ſepararer, ſed quaſi melius quidquam non inveniens eo, quò jam quoquo modo irrueram, contentus interim eſſe decreveram, niſi aliquid fortè quod magis eligendum eſſet eluceret. Ita ille Fauſtus, qui multis laqueus mortis exſtitit, meum quo captus eram relaxare jam cœperat, nec volens nec ſciens. Manus enim tuæ, Deus meus, in abdito B providentiæ tuæ, non deſerebant animam meam; & de ſanguine cordis matris meæ per lacrymas ejus diebus ac noctibus pro me ſacrificabatur tibi; & egiſti mecum miris modis. Tu illud egiſti, Deus meus. Nam à Domino greſſus hominis diriguntur; & viam ejus volet. Aut quæ procuratio ſalutis, præter manum tuam reficientem quæ feciſti?

Caput VIII. Proficiſcitur Romam contra matris voluntatem.

14. EGISTI ergo mecum ut mihi perſuaderetur Romam pergere, & potiùs ibi docere quod docebam Carthagine. Et hoc unde C mihi perſuaſum eſt non præteribo confiteri tibi: quoniam & in his altiſſimi tui receſſus, & præſentiſſima in nos miſericordia tua cogitanda & prædicanda eſt. Non ideo Romam pergere volui, quòd majores quæſtus, majorque mihi dignitas ab amicis, qui hoc ſuadebant, promittebatur, quamquam & iſta ducebant animum tunc meum: ſed illa erat cauſſa maxima & pene ſola, quod audiebam quietiùs ibi ſtudere adoleſcentes, & ordinatiore diſciplinæ coercitione ſedari, ne in ejus ſcholam quo D magiſtro non utuntur, paſſim & protervè irruant; nec eos admitti omnino niſi ille permiſerit. Contrà apud Carthaginem fœda eſt & intemperans licentia ſcholaſticorum. Irrumpunt impudenter, & prope furioſa fronte perturbant ordinem, quem quiſque diſcipulis ad proficiendum inſtituerit. Multa injurioſa faciunt mirâ hebetudine, & punienda legibus, niſi conſuetudo patrona ſit; hoc miſeriores eos oſtendens, quo jam quaſi liceat faciunt quod per tuam æternam legem numquam licebit; E & impunè ſe facere arbitrantur, cùm ipſa faciendi cæcitate puniantur, & incomparabiliter patiantur pejora, quàm faciunt. Ergo quos mores cùm ſtuderem meos eſſe [a] nolui, eos cùm docerem cogebar perpeti alienos: & ideo placebat ire ubi talia non fieri omnes qui noverant indicabant. Verùm autem tu ſpes mea & portio mea in terra viventium, ad mutandum terrarum locum pro ſalute animæ meæ, & Carthagini ſtimulos quibus inde avellerer, admovebas, & Romæ illecebras F quibus attraherer, proponebas mihi per homines qui diligunt vitam mortuam, hinc inſana facientes, inde vana pollicentes; & ad corrigendos greſſus meos utebaris occultè & illorum & mea perverſitate. Nam & qui perturbabant otium meum, fœda rabie cæci erant; & qui invitabant ad aliud, terram ſapiebant. Ego autem qui deteſtabar hîc veram miſeriam, illic falſam felicitatem appetebam.

15. Sed quare hinc abirem, & illuc irem, tu ſciebas Deus; nec indicabas mihi nec matri, quæ me profectum atrociter planxit, & uſque ad mare ſecuta eſt. Sed fefelli eam violenter me tenentem, ut aut revocaret, aut mecum pergeret; & finxi me amicum nolle deſerere, donec vento facto navigaret. Et mentitus ſum matri, & illi matri, & evaſi: quia & hoc tu dimiſiſti mihi miſericorditer, ſervans me ab aquis maris plenum execrandis ſordibus uſque ad aquam gratiæ tuæ, qua me abluto ſiccarentur flumina maternorum oculorum, quibus pro me quotidie tibi rigabat terram ſub vultu ſuo. Et tamen recuſanti ſine me redire vix perſuaſi ut in loco, qui proximus noſtræ navi erat memoria beati Cypriani, maneret ea nocte. Sed ea nocte clanculo ego profectus ſum: illa autem [b] remanſit orando & flendo. Et quid à te petebat, Deus meus, tantis lacrymis, niſi ut navigare me non ſineres? Sed tu altè conſulens, & exaudiens cardinem deſiderij ejus, non curaſti quod tunc petebat, ut in me [c] faceres quod ſemper petebat. Flavit ventus, & implevit vela noſtra, & littus ſubtraxit adſpectibus noſtris: in quo manè illa inſaniebat dolore, & querelis, ac gemitu implebat aures tuas contemnentis iſta: cùm & me cupiditatibus meis raperes ad finiendas ipſas cupiditates, & illius carnale deſiderium juſto dolorum flagello vapularet. Amabat enim ſecum præſentiam meam more matrum, ſed multis multo ampliùs: & neſciebat quid tu illi gaudiorum facturus eſſes de abſentia mea. Neſciebat, ideo flebat & ejulabat, atque illis cruciatibus arguebatur [d] in ea reliquiarium Evæ, cum gemitu quærens quod cum gemitu pepererat. Et tamen poſt accuſationem fallaciarum & crudelitatis meæ converſa rurſus ad deprecandum te pro me, abiit ad ſolita, & ego Romam.

Caput IX. Febri correptus periculosè laborat.

16. ET ecce excipior ibi flagello ægritudinis corporalis, & ibam ad inferos, portans omnia mala quæ commiſeram & in te & in me & in alios multa & gravia ſuper originalis peccati vinculum quo omnes in Adam morimur. Non enim quidquam eorum mihi donaveras in Chriſto: nec ſolverat ille in [e] cruce ſua inimicitias, quas tecum contraxeram peccatis meis. Quomodo enim eas ſolveret in cruce phantaſmatis quod de illo crediderам? Quàm ergo falſa mihi videbatur mors carnis ejus, tam vera erat animæ meæ: & quàm vera erat mors carnis ejus, tam falſa vita animæ meæ, quæ id non credebat. Et ingraveſcentibus febribus jam ibam & peribam. Quò enim irem, ſi tunc hinc abirem, niſi in ignem atque tormenta digna factis meis in veritate ordinis tui? Et illa hoc neſciebat, & tamen pro me orabat abſens. Tu autem ubique præſens, ubi erat exaudiebas eam: & ubi eram miſerebaris mei, ut recuperarem ſalutem corporis mei, adhuc inſanus corde ſacrilego. Neque enim deſiderabam in illo tanto periculo baptiſmum tuum, & melior eram puer, quando illum de materna pietate flagitavi, ſicut jam recordatus atque confeſſus ſum. Sed in dedecus meum creveram, &

[a] Codex Sorbonicus, *meos eſſe volui* Conſentit gallica verſio Arn. ſed alij codices, etiam Arn. in latino textu, habent, *nolui*. Et reipſa cùm *in ſchola rhetoris* ſtuderet Auguſtinus fuit *longe ſedatior*, ut ait ſupra lib. 3. c. 3.

[b] MSS. magno conſenſu ferunt, *non manſit*. Verior forſitan lectio eſt, qua filium mater ſignificatur ſuis fletibus ac precibus proſecuta.

[c] In MSS. *ut me faceres.*

[d] Sic reſtituimus ex vetertimo Corbeienſi codice, nam peccatum eſt in aliis pleriſque MSS. qui habent, *arguebatur in ea reliquiarum Eva.* quos ſequuntur Bad. Am. & Er. Alij verò dum locum emaculatum cupiunt, ſubſtituunt, *rea*, pro, *in ea*, MSS. certè refragantibus. Nihil dubij eſt quin primùm vitiatus fuerit locus ab iis quibus inſolens & ignota erat vox, *reliquiarium*. In qua librarij ruisùm peccarunt lib. 1. quæſt. in Geneſ. q. 148. ubi codices veriores præferunt, *enutrire veſtrum reliquiarium*, juxta LXX. κατάλειψιν, non, *reliquias*, aut, *reliquiarum*, ut alij.

[e] Sic legendum cum MSS. cum Bad. & Arn. non ut Am. Er. & Lov. habent, *in carne.* tametſi hoc etiam habeat locus Apoſtoli ad quem alludit Auguſtinus Nam hîc dicere maluit, *nec ſolverat ille in cruce*; quia ſui recordabatur erroris quo antea cum Manichæis non crucem, ſed carnem Chriſti negaverat.

conſilia medicinæ tuæ demens irridebam, qui me non ſiviſti talem bis mori. Quo vulnere ſi feriretur cor matris, numquam ſanaretur. Non enim ſatis eloquor quid erga me habebat animi, & quanto majore ſolicitudine me parturiebat ſpiritu, quàm carne pepererat.

17. Non itaque video quomodo ſanaretur, ſi mea talis illa mors tranſverberaſſet viſcera dilectionis ejus. Et ubi eſſent tantæ preces & tam crebræ ſine intermiſſione? Nuſquam niſi ad te. An verò tu Deus miſericordiarum ſperneres cor contritum & humiliatum viduæ caſtæ ac ſobriæ, frequentantis eleemoſynas, obſequentis atque ſervientis ſanctis tuis, nullum diem prætermittentis oblationem ad altare tuum: bis in die, manè & veſpere ad eccleſiam tuam ſine ulla intermiſſione venientis, non ad vanas fabulas & aniles loquacitates, ſed ut te audiret in tuis ſermonibus, & tu illam in ſuis orationibus. Hujuſne tu lacrymas, quibus non à te aurum & argentum petebat, nec aliquod nutabile aut volubile bonum, ſed ſalutem animæ filij ſui; tu cujus munere talis erat, contemneres & repelleres ab auxilio tuo? Nequaquam Domine. Immo verò aderas, & exaudiebas & faciebas ordine quo prædeſtinaveras eſſe faciendum. Abſit ut tu falleres eam in illis viſionibus & reſponſis tuis, quæ jam commemoravi, & quæ non commemoravi, quę illa fideli pectore tenebat, & ſemper orans tamquam chirographa tua ingerebat tibi. Dignaris enim, quoniam in ſæculum miſericordia tua, eis quibus omnia debita dimittis, etiam promiſſionibus tuis debitor fieri.

Caput X. Errores ante ſuſceptam Evangelij doctrinam.

18. Recreasti ergo me ab illa ægritudine, & ſalvum feciſti filium ancillæ tuæ, tunc interim corpore, ut eſſet cui ſalutem meliorem atque certiorem dares. Et jungebar etiam tunc Romæ falſis illis atque fallentibus ſanctis. Non enim tantùm auditoribus eorum, quorum è numero erat etiam is in cujus domo ægrotaveram & convalueram; ſed eis etiam quos electos vocant. Adhuc enim mihi videbatur non eſſe nos qui peccamus, ſed neſcio quam aliam in nobis peccare naturam; & delectabat ſuperbiam meam extra culpam eſſe; & cùm aliquid mali feciſſem, non confiteri me feciſſe, ut ſanares animam meam, quoniam [a] peccabat tibi; ſed excuſare eam amabam, & accuſare neſcio quid aliud quod mecum eſſet & ego non eſſem. Verùm autem totum ego eram, & adversùm me impietas mea me diviſerat: & id erat peccatum inſanabilius, quo me peccatorem non eſſe arbitrabar; & execrabilis iniquitas te, Deus omnipotens, te [b] in me ad perniciem meam, quàm me à te ad ſalutem malle ſuperari. Nondum ergo poſueras cuſtodiam ori meo, & oſtium continentiæ circùm labia mea, ut non declinaret cor meum in verba maligna, ad excuſandas excuſationes in peccatis cum hominibus operantibus iniquitatem, & ideò adhuc [c] combinabam cum electis eorum.

19. Sed tamen jam deſperans in ea falſa doctrina me poſſe proficere; eaque ipſa quibus ſi nihil melius reperirem, contentus eſſe decreveram, jam remiſſiùs negligentiúſque retinebam. Etenim ſuborta eſt etiam mihi cogitatio, prudentiores ceteris fuiſſe illos philoſophos, quos Academicos appellant, quòd de omnibus dubitandum eſſe cenſuerant, nec aliquid veri ab homine comprehendi poſſe decreverant. Ita enim & mihi liquidò ſenſiſſe videbantur, ut vulgò habentur, etiam illorum intentionem nondum intelligenti. Nec diſſimulavi eumdem hoſpitem meum reprimere à nimia fiducia, quam ſenſi eum habere de rebus fabuloſis, quibus Manichæi libri pleni ſunt. Amicitia tamen eorum familiariùs utebar quàm ceterorum hominum qui in illa hæreſi non fuiſſent. Nec eam defendebam priſtina animoſitate; ſed tamen familiaritas eorum, plures enim eos Roma occultat, pigriùs me faciebat aliud quærere, præſertim deſperantem in Eccleſia tua, Domine cæli & terræ, creator omnium viſibilium & inviſibilium, poſſe inveniri verum, unde me illi averterant, multumque mihi turpe videbatur, credere figuram te habere humanæ carnis, & membrorum noſtrorum liniamentis corporalibus terminari. Et quoniam cùm de Deo meo cogitare vellem, cogitare niſi moles corporum non noveram, neque enim videbatur mihi eſſe quidquam quod tale non eſſet, ea maxima & prope ſola cauſa erat inevitabilis erroris mei.

20 Hinc enim & mali ſubſtantiam quamdam credebam eſſe talem & habere ſuam molem tetram & deformem, ſive craſſam, quam terram dicebant, ſive tenuem atque ſubtilem, ſicut eſt aëris corpus, quam malignam mentem per illam terram repentem imaginantur. Et quia Deum bonum, nullam malam naturam creaſſe qualiſcumque pietas me credere cogebat, conſtituebam ex adverſo ſibi duas moles, utramque infinitam, ſed malam anguſtiùs, bonam grandiùs. Et ex hoc initio peſtilentioſo me cetera ſacrilegia ſequebantur. Cùm enim conaretur animus meus recurrere in catholicam fidem, repercutiebar, quia non erat catholica fides quam eſſe arbitrabar. Et magis pius mihi videbar, ſi te Deus meus, cui confitentur ex me miſerationes tuæ, vel ex ceteris partibus infinitum crederem, quamvis ex una qua tibi moles mali opponebatur, cogerer finitum fateri, quàm ſi ex omnibus partibus in corporis humani forma te opinarer finiri. Et meliùs mihi videbar credere nullum malum te creaſſe, quod mihi neſcienti non ſolùm aliqua ſubſtantia, ſed etiam corporea videbatur, quia & mentem cogitare non noveram, niſi eam ſubtile corpus eſſe, quod tamen per loci ſpatia diffunderetur, [d] quam credere abs te eſſe qualem putabam naturam mali. Ipſum quoque Salvatorem noſtrum unigenitum tuum, tamquam de maſſa lucidiſſimæ molis tuæ porrectum ad noſtram ſalutem, ita putabam, ut aliud de illo non crederem, niſi quod poſſem vanitate imaginari. Talem itaque naturam ejus naſci non poſſe de Maria virgine arbitrabar, niſi carni concerneretur. Concerni autem & non inquinari non videbam, quod mihi tale figurabam. Metuebam itaque credere in carne natum, ne credere cogerer ex carne inquinatum. Nunc ſpiritales tui blandè & amanter ridebunt me, ſi has confeſſiones meas legerint: ſed tamen talis eram.

[a] Ita vetuſti codices, ubi Lov. habent, *peccavi tibi; ſed excuſare me.*

[b] Lov. & antiquæ editiones, *te à me.* Meliùs verò MSS. & Arn. *te in me*, juxta Manichæorum errorem, qui Dei portionem in homine cum natura mali depugnare credebant.

[c] Alludit ad verſiculum 4. Pſal. 140. & ſequitur hìc & aliàs lectionem quamdam LXX. quæ habet, *συνδυάσω* combinabo. quapropter ſcribimus cum antiquioribus codicibus *combinabam.* pro quo in aliis eſt, *convivebam*, aut, *combibebam*, *convivabar*, *communicabam.*

[d] Bad. Am. & Er. *diffunderetur abs te.* Has duas particulas expunxerunt Lovanienſes, neque nos prætérquam in Regiomontenſi codice eas reperimus.

Caput XI. Qualiter Augustinus contulerit cum catholicis.

21. **D**EINDE quæ illi in scripturis tuis reprehenderant, defendi posse non existimabam: sed aliquando sanè cupiebam cum aliquo illorum librorum doctissimo conferre singula, & experiri quid inde sentiret. Jam enim Helpidij cujusdam adversùs eosdem Manichæos coram loquentis & disserentis sermones, etiam apud Carthaginem movere me cœperant, cùm talia de scripturis proferret, quibus resisti facilè non posset, & imbecilla mihi responsio videbatur istorum. Quam quidem non facilè palam promebant, sed nobis secretiùs, cùm dicerent scripturas novi Testamenti falsatas fuisse à nescio quibus, qui Judæorum legem inserere Christianæ fidei voluerunt, atque ipsi incorrupta exemplaria nulla proferrent. Sed me maximè captum & offocatum quodammodo deprimebant corporalia cogitantem moles illæ, sub quibus anhelans in auram tuæ veritatis liquidam & simplicem respirare non poteram.

Caput XII. Fraus discipulorum Romæ in præceptores.

22. **S**EDULO ergo agere cœperam, propter quod veneram, ut docerem Romæ artem rhetoricam, & priùs domi congregare aliquos, quibus & per quos innotescere cœperam, & ecce cognosco alia Romæ fieri, quæ non patiebar in Africa. Nam revera illas eversiones à perditis adolescentibus ibi non fieri manifestatum est mihi. » Sed subitò, inquiunt, ne mercedem magistro reddant, conspirant multi adolescentes, & transferunt se ad alium, desertores fidei & quibus præ pecuniæ caritate justitia vilis est. Oderat etiam istos cor meum, quamvis non perfecto odio. Quod enim ab eis passurus eram, magis oderam fortasse, quàm eo quod cuilibet illicita faciebant. Certè tamen turpes sunt tales, & fornicantur abs te, amando volatica ludibria temporum & lucrum luteum, quod cùm apprehenditur, manum inquinat, & amplectendo mundum fugientem, contemnendo te manentem & revocantem, & ignoscentem redeunti ad te meretrici animæ humanæ. Et nunc tales odi pravos & distortos, quamvis eos corrigendos diligam, ut pecuniæ doctrinam ipsam quam discunt præferant, ei verò te Deum veritatem & ubertatem certi boni & pacem castissimam. Sed tunc eos magis pati nolebam malos propter me, quàm fieri propter te bonos volebam.

Caput XIII. Docturus rhetoricam mittitur Mediolanum, ab Ambrosio suscipitur.

23. **I**TAQUE posteaquam missum est à Mediolano Romam ad præfectum urbis, ut illi civitati rhetoricæ magister provideretur, impertita etiam [a] evectione publica, ego ipse ambivi per eosdem ipsos Manichæis vanitatibus ebrios, quibus ut carerem ibam, sed utrique nesciebamus, ut dictione propositâ me probatum præfectus tunc Symmachus mitteret. Et veni Mediolanum ad Ambrosium episcopum in optimis notum orbi terræ, pium cultorem tuum, cujus tunc eloquia strenuè ministrabant adipem frumenti tui, & lætitiam olei, & sobriam vini ebrietatem populo tuo. Ad eum autem ducebar abs te nesciens, ut per eum ad te sciens ducerer. Suscepit me paternè ille homo Dei, & peregrinationem meam satis episcopaliter dilexit. Et eum amare cœpi, primò quidem non tamquam doctorem veri, quod in Ecclesia tua prorsus desperabam, sed tamquam hominem benignum in me. Et studiosè audiebam disputantem in populo, non intentione qua debui, sed quasi explorans ejus facundiam, utrùm conveniret famæ suæ, an major minorve proflueret quàm prædicabatur; & verbis ejus suspendebar intentus, rerum autem incuriosus & contemtor adstabam; & delectabar suavitate sermonis, quamquam eruditioris, minùs tamen hilarescentis atque mulcentis quàm Fausti erat, quòd adtinet ad dicendi modum. Ceterum rerum ipsarum nulla comparatio: nam ille per Manichæas fallacias aberrabat, iste autem saluberrimè docebat salutem. Sed longè est à peccatoribus salus, qualis ego tunc aderam: & tamen propinquabam sensim & [b] nesciens.

Caput XIV. Audito Ambrosio paulatim ab erroribus resipiscit.

24. **C**UM enim non satagerem discere quæ dicebat, sed tantùm quemadmodum dicebat audire (ea mihi quippe jam desperanti ad te viam patere homini inanis cura remanserat) veniebant in animum meum simul cum verbis quæ diligebam, res etiam quas negligebam. Neque enim ea dirimere poteram. Et dum cor aperirem ad [c] excipiendum quàm disertè diceret, pariter intrabat & quàm verè diceret, gradatim quidem. Nam primò etiam ipsa defendi posse mihi jam cœperant videri; & fidem catholicam, pro qua nihil posse dici adversùs oppugnantes Manichæos putaveram, jam non impudenter asseri existimabam, maximè audito uno atque altero, & sæpius ænigmate soluto de scriptis veteribus. ubi cùm ad litteram acciperem occidebar. Spiritaliter itaque plerisque illorum librorum expositis locis, jam reprehendebam desperationem meam, illam dumtaxat qua credideram Legem & Prophetas detestantibus atque irridentibus resisti omnino non posse. Nec tamen jam ideo mihi catholicam viam tenendam esse sentiebam, quia & ipsa poterat habere doctos assertores suos qui copiosè & non absurdè objecta refellerent: nec ideo jam damnandum illud quod tenebam, quia defensionis partes æquabantur. Ita enim Catholica non mihi victa videbatur, ut nondum etiam victrix appareret.

25. Tunc verò fortiter intendi animum, si quo modo possem certis aliquibus documentis Manichæos convincere falsitatis. Quod si possem spiritalem substantiam cogitare, statim machinamenta illa omnia solverentur & abjicerentur ex animo meo; sed non poteram. Verumtamen de ipso mundi hujus corpore omnique natura quam sensus carnis attingeret, multa probabiliora plerosque sensisse philosophos, magis magisque considerans atque comparans judicabam. Itaque Academicorum more, sicut existimantur, dubitans de omnibus atque inter omnia fluctuans, Manichæos quidem relinquendos esse decrevi: non arbitrans eo ipso tempore dubitationis meæ in illa secta mihi permanendum esse, cui jam nonnullos philosophos præponebam; quibus tamen philosophis quòd sine nomine salutari Christi essent, curationem languoris animæ meæ committere omnino recusabam. Statui ergo tamdiu esse catechumenus in catholica Ecclesia mihi à parentibus commendata, donec aliquid certi eluceret quò cursum dirigerem.

[a] Evectio, quod aliis diploma, facultas erat usurpandi cursus publici, quem privato cuilibet usurpare haud licuisset. Unde lex ab Honorio data ferebat: *Ne quis sibi deinceps cursum publicum privatus usurpet, nisi cùm aut à nobis evocatur, aut à clementia nostra veneratione discedit.* Narrat Julius Capit. in Pertinace quòd is tunc *præfectus cohortis, in Syriam profectus, T. Aurelio Imperatore à præside Syriæ, quia sine diplomatibus cursum usurpaverat, pedibus ab Antiochia ad legationem suam iter facere coactus est.*

[b] Apud Am. Er. Lov. *& nescivi.* Som. & Blas. *& nesciebam.*

[c] Lov. *decipiendum.*

LIBER SEXTUS.

Cùm jam Monnica ipsius mater Mediolanum advenisset, ipseque annum ætatis ageret tricesimum, Ambrosij concionibus admonitus catholicæ doctrinæ veritatem, quam Manichæi falsò insimulabant, magis magisque intelligebat. Alypij amici sui mores prosequitur. In diversa rapiebatur, dum de vita meliùs instituenda deliberaret; mortis quoque ac judicij metu perculsus, ad vitæ conversionem in dies accendebatur.

CAPUT I. Augustinus nec Manichæus nec catholicus.

1. SPES mea à juventute mea ubi mihi eras, A & quò recesseras? An verò non tu feceras me, & discreveras me à quadrupedibus & volatilibus cæli? Sapientiorem me feceras, & ambulabam per tenebras & lubricum, & quærebam te foris à me, & non inveniebam Deum cordis mei; & veneram in profundum maris, & diffidebam & desperabam de inventione veri. Jam venerat ad me mater pietate fortis, terra marique me sequens, & in periculis omnibus de te secura. Nam & per marina discri- B mina ipsos nautas consolabatur, à quibus rudes abyssi viatores cùm perturbantur consolari solent: pollicens eis perventionem cum salute, quia hoc ei tu per visum pollicitus eras. Et invenit me periclitantem quidem graviter desperatione indagandæ veritatis. Sed tamen ei cùm indicassem, non me quidem jam esse Manichæum, sed neque catholicum Christianum, non quasi inopinatum aliquid audierit, exilivit lætitia; cùm jam secura fieret ex ea parte miseriæ meæ, in qua me tamquam C mortuum sed resuscitandum tibi flebat, & feretro cogitationis efferebat, ut diceres filio viduæ: Juvenis, tibi dico, surge: & revivisceret & inciperet loqui, & traderes illum matri suæ. Nulla ergo turbulenta exultatione trepidavit cor ejus, cùm audisset ex tanta parte jam factum, quod tibi quotidie plangebat ut fieret, veritatem me nondum adeptum; sed falsitati jam ereptum: immo verò quia certa erat, & quod restabat te daturum, qui totum promiseras; placidissimè & pectore pleno D fiduciæ respondit mihi, credere se in Christo, quòd priusquam de hac vita emigraret, me visura esset fidelem catholicum. Et hoc quidem mihi. Tibi autem fons misericordiarum preces & lacrymas densiores [a] ut accelerares adjutorium tuum & illuminares tenebras meas, & studiosiùs ad Ecclesiam [b] currere, & in Ambrosium ora suspendi ad fontem salientis aquæ in vitam æternam. Diligebat autem illum virum sicut Angelum Dei, quòd per illum cognoverat me interim ad illam ancipitem E fluctuationem jam esse perductum, per quam transiturum me ab ægritudine ad sanitatem intercurrente artiore periculo quasi per accessionem quam criticam medici vocant, certa præsumebat.

CAPUT II. Epulæ & synaxis apud sepulcra Martyrum.

2. ITAQUE cùm ad memorias sanctorum, sicut in Africa solebat, pultes & panem & merum attulisset, atque ab ostiario prohiberetur, ubi hoc episcopum vetuisse cognovit, tam piè atque obedienter amplexa est, ut ipse [c] mirarer quàm facilè accusatrix potiùs consuetudinis suæ, quàm dis- F ceptatrix illius prohibitionis effecta sit. Non enim obsidebat spiritum ejus vinolentia, eamque stimulabat in odium veri amor vini, sicut plerosque mares & feminas, qui ad canticum sobrietatis, sicut ad potionem aquatam madidi nauseant. Sed illa cùm attulisset canistrum cum sollemnibus epulis prægustandis atque largiendis, plus etiam quàm unum [d] pocillum pro suo palato satis sobrio temperatum, unde dignationem sumeret, non ponebat. Et si multæ essent quæ illo modo videbantur honorandæ memoriæ defunctorum, idem ipsum unum, quod ubique poneret circumferebat, quo jam non solùm aquatissimo, sed etiam tepidissimo cum suis præsentibus per sorbitiones exiguas partiretur; quia pietatem ibi quærebat non voluptatem. Itaque ubi comperit à præclaro prædicatore atque antistite pietatis præceptum esse, ista non fieri, nec ab eis qui sobriè facerent, ne ulla occasio se ingurgitandi daretur ebriosis; & quia illa quasi parentalia superstitioni gentilium essent simillima, abstinuit se libentissimè; & pro canistro pleno terrenis fructibus, plenum purgatioribus votis pectus ad memorias Martyrum afferre didicerat; ut & quod posset daret egentibus, & sic communicatio Dominici corporis illic celebraretur, cujus passionis imitatione immolati & coronati sunt Martyres. Sed tamen videtur mihi, Domine Deus meus, & ita est in conspectu tuo de hac re cor meum, non facilè fortasse de hac amputanda consuetudine matrem meam fuisse cessuram, si ab alio prohiberetur, quem non sicut Ambrosium diligebat, quem propter salutem meam maximè diligebat; eam verò ille propter ejus religiosissimam conversationem, qua in bonis operibus tam fervens spiritu frequentabat ecclesiam: ita ut sæpe erumperet, cùm me videret, in ejus [e] prædicationem, gratulans mihi quòd talem matrem haberem, nesciens qualem illa me filium, qui dubitabam de illis omnibus, & inveniri posse viam vitæ minimè putabam.

CAPUT III. Occupationes & studia Ambrosij.

3. NEC jam ingemiscebam orando ut subvenires mihi; sed ad quærendum intentus, & ad disserendum inquietus erat animus meus. Ipsumque Ambrosium felicem quemdam hominem secundùm sæculum opinabar, quem sic tantæ potestates honorarent; cælibatus tantùm ejus mihi laboriosus videbatur. Quid autem ille spei gereret, & adversùs ipsius excellentiæ tentamenta quid luctaminis haberet, quidve solaminis in adversis, & occultum os ejus quod erat in corde ejus, quàm sapida gaudia de pane tuo ruminaret, nec conjicere noveram, nec expertus eram: nec ille sciebat æstus

a In cod. Albinensi additur, *fundere.*

b Ita potiores MSS. Editi verò, *currerem, & in Ambrosij,* &c.

c Sic MSS. Am. Er. Arn. At Bad. & Lov. *miraretur.* Ceterum consuetudinem qua de hîc agitur, totâ licèt Africâ pridem receptam, quoniam in comessationes & ebrietates deflexerat, rescindere similiter aggreditur Augustinus, & ea de re scribit epist. 64. ad Aurelium Carthaginensem. Quinetiam Hipponensem Ecclesiam ipse nondum episcopus ab hocce more penitus revocat, sicuti fidem facit epistola ad Alypium, quæ hîc nunc primùm in lucem prodit.

d Apud Am. & Er. *potillum.*

e Lov. Som. Blas. habent, *in ejus prædicatione.*

meos, nec foveam periculi mei. Non enim quærere ab eo poteram quod volebam sicut volebam, secludentibus me ab ejus aure atque ore catervis negotiosorum hominum, quorum infirmitatibus serviebat. Cum quibus quando non erat, quod per exiguum temporis erat, aut corpus reficiebat necessariis sustentaculis, aut lectione animum. Sed cùm legebat, oculi ducebantur per paginas, & cor intellectum rimabatur, vox autem & lingua quiescebant. Sæpe cùm adessemus, non enim vetabatur quisquam ingredi, aut ei venientem nunciari mos erat; sic eum legentem vidimus tacitè, & aliter numquam: sedentésque in diuturno silentio (quis enim tam intento esse oneri auderet?) discedebamus, & conjectabamus eum parvo ipso tempore, quod reparandæ menti suæ nanciscebatur, feriatum ab strepitu caussarum alienarum, nolle in aliud avocari, & cavere fortasse ne auditore suspenso & intento, si qua obscuriùs posuisset ille quem legeret, etiam exponere necesse esset; aut de aliquibus difficilioribus disceptare quæstionibus, atque huic operi temporibus impensis, minùs quàm vellet voluminum evolveret; quamquam & caussa servandæ vocis, quæ illi facillimè obtundebatur, poterat esse justior tacitè legendi. Quolibet tamen animo id ageret, bono utique ille vir agebat.

4. Sed certè mihi nulla dabatur copia sciscitandi quæ cupiebam de tam sancto oraculo tuo pectore illius, nisi cùm aliquid breviter esset audiendum. Æstus autem illi mei otiosum eum valde cui refunderentur requirebant, nec umquam inveniebant. Et eum quidem in populo verbum veritatis rectè tractantem omni die dominico audiebam; & magis magisque mihi confirmabatur omnes versutarum calumniarum nodos, quos illi deceptores nostri adversùs divinos libros innectebant, posse dissolvi. Ubi verò etiam comperi ad imaginem tuam hominem à te factum, à spiritalibus filiis tuis quos de matre Catholica per gratiam regenerasti, non sic intelligi ut humani corporis formâ te terminatum crederent atque cogitarent: quamquam quomodo se haberet spiritalis substantia, ne quidem tenuiter atque in ænigmate suspicabar; tamen gaudens erubui non me tot annos adversùs catholicam fidem, sed contra carnalium cogitationum figmenta latrasse. Eo quippe temerarius & impius fueram, quòd ea quæ debebam quærendo [a] discere, accusando dixeram. Tu enim altissime & proxime, secretissime & præsentissime, cui membra non sunt alia majora & alia minora, sed ubique totus es, & nusquam locorum es, non es utique forma ista corporea; tamen fecisti hominem ad imaginem tuam; & ecce ipse à capite usque ad pedes in loco est.

Caput IV. Doctrinam Ecclesiæ Ambrosio concionante intelligit.

5. Cum ergo nescirem quomodo hæc subsisteret imago tua, pulsans [b] proponerem quomodo credendum esset, non insultans opponerem quasi ita creditum esset: tantò igitur acrior cura rodebat intima mea quid certi retinerem, quantò me magis pudebat tam diu illusum & deceptum promissione certorum puerili errore & animositate, tam multa incerta quasi certa garrisse. Quòd enim falsa essent, postea mihi claruit. Certum tamen erat quòd incerta essent, & à me aliquando pro certis habita fuissent, cùm Catholicam tuam cæcis contentionibus accusarem, etsi nondum compertam vera docentem, non tamen

A ea docentem quæ graviter accusabam. Itaque confundebar, & convertebar, & gaudebam, Deus meus, quòd Ecclesia [c] unica corpus unici tui, in qua mihi nomen Christi infanti est inditum, non saperet infantiles nugas; neque hoc haberet in doctrina sua sana, quòd te creatorem omnium in spatium loci quamvis summum & amplum, tamen undique terminatum membrorum humanorum figura contruderet.

6. Gaudebam etiam quòd vetera scripta Legis

B & Prophetarum jam non illo oculo mihi legenda proponerentur, quo antea videbantur absurda, cùm arguebam tamquam ita sentientes sanctos tuos; verùm autem non ita sentiebant: & tamquam regulam diligentissimè commendaret, sæpe in popularibus sermonibus suis dicentem Ambrosium lætus audiebam; Littera occidit, spiritus autem vivificat: cùm ea quæ ad litteram perversitatem docere videbantur, remoto mystico velamento spiritaliter aperiret, non dicens quod me offende-

C ret, quamvis ea diceret, quæ utrùm vera essent adhuc ignorarem. Tenebam enim cor meum ab omni assensione, timens præcipitium; & suspendio magis necabar. Volebam enim eorum quæ non viderem ita me certum fieri, ut certus essem quòd septem & tria decem sint. Neque enim tam insanus eram, ut ne hoc quidem putarem posse comprehendi, sed sicut hoc, ita cetera cupiebam, sive corporalia, quæ coram sensibus meis non adessent; sive spiritalia, de quibus cogitare nisi corporaliter

D nesciebam. Et sanari credendo poteram, ut purgatior acies mentis meæ dirigeretur aliquo modo in veritatem tuam semper manentem, & ex nullo deficientem. Sed sicut evenire assolet, ut malum medicum expertus etiam bono timeat se committere; ita erat valetudo animæ meæ, quæ utique nisi credendo sanari non poterat; & ne falsa crederet, curari recusabat; resistens manibus tuis, qui medicamenta fidei confecisti, & sparsisti super morbos orbis terrarum, & tantam illis aucto-

E ritatem tribuisti.

Caput V. De sacrorum librorum auctoritate & necessario usu.

7. Ex hoc tamen quoque jam præponens doctrinam catholicam, modestiùs ibi minimèque fallaciter sentiebam juberi ut crederetur quod non demonstrabatur, (sive esset quid, sed cui fortè non esset; sive nec quid esset) quàm illic temeraria pollicitatione scientiæ credulitatem irrideri; & postea tam multa fabulosissima & absurdissima, quia demonstrari non poterant, credenda imperari. Deinde paulatim tu Domine manu mitissima

F & misericordissima pertractans & componens cor meum, consideranti quàm innumerabilia crederem quæ non viderem, neque cùm gererentur adfuissem; sicut tam multa in historia gentium, tam multa de locis atque urbibus quæ non videram, tam multa amicis, tam multa medicis, tam multa hominibus aliis atque aliis; quæ nisi crederentur omnino in hac vita nihil ageremus: postremò quàm inconcussè fixum fide retinerem, de quibus parentibus ortus essem, quod scire non possem, nisi audiendo credidissem: persuasisti mihi non qui crederent libris tuis, quos tanta in omnibus ferè gentibus auctoritate fundasti; sed qui non crederent esse culpandos, nec audiendos esse, si qui fortè mihi dicerent: unde scis illos libros unius veri & veracissimi Dei spiritu esse humano generi ministratos?

[a] MSS. *quærendo dicere.*

[b] Sic legendum cum MSS. Som. Arn, non quemadmodum Lov. & editi ceteri habent, *pulsansque.*

[c] Post vocem, *Ecclesia*, in editis additur, *tua.* abest verò à MSS.

Idipsum enim maximè credendum erat, quoniam nulla pugnacitas calumniosarum quæstionum per tam multa quæ legeram inter se confligentium philosophorum extorquere mihi potuit, ut aliquando non crederem te esse quidquid esses quod ego nescirem, aut administrationem rerum humanarum ad te pertinere.

8. Sed id credebam aliquando robustiùs, aliquando exiliùs; semper tamen credidi & esse te, & curam nostri gerere; etiam si ignorabam vel quid sentiendum esset de substantia tua, vel quæ via duceret aut reduceret ad te. Ideóque cùm essemus infirmi ad inveniendam liquida ratione veritatem, & ob hoc nobis opus esset auctoritate sanctarum litterarum, jam credere cœperam nullo modo te fuisse tributurum tam excellentem illi scripturæ per omnes jam terras auctoritatem, nisi & per ipsam tibi credi & per ipsam te quæri voluisses. Jam enim absurditatem quæ me in illis litteris solebat offendere, cùm multa ex eis probabiliter exposita audissem, ad sacramentorum altitudinem referebam: eoque mihi illa venerabilior & sacrosancta fide dignior apparebat auctoritas, quò & omnibus ad legendum esset in promtu, & secreti sui dignitatem in intellectu profundiore servaret, verbis apertissimis & humillimo genere loquendi se cunctis præbens, & exercens intentionem eorum, qui non sunt leves corde: ut exciperet omnes populari sinu, & per angusta foramina paucos ad te trajiceret, multo tamen plures, quàm si nec tanto apice auctoritatis emineret, nec turbas gremio sanctæ humilitatis hauriret. Cogitabam hæc, & aderas mihi. Suspirabam, & audiebas me; Fluctuabam, & gubernabas me; Ibam per viam sæculi latam, nec deserebas.

Caput VI. De miseria ambitiosorum adducto exemplo mendici lætantis.

9. INHIABAM honoribus, lucris, conjugio; & tu irridebas. Patiebar in eis cupiditatibus amarissimas difficultates, te propitio tantò magis, quantò minùs sinebas mihi dulcescere quod non eras tu. Vide cor meum, Domine, qui voluisti ut hoc recordarer & confiterer tibi. Nunc tibi inhæreat anima mea quam de visco tam tenaci mortis exuisti. Quàm misera erat, & sensum vulneris tu pungebas, ut relictis omnibus converteretur ad te qui es super omnia, & sine quo nulla essent omnia; converteretur & sanaretur. Quàm ergo miser eram, & quomodo egisti ut sentirem miseriam meam, die illo quo cùm pararem recitare [a] Imperatori laudes, quibus plura mentirer, & mentienti faveretur ab scientibus, easque curas anhelaret cor meum, & cogitationum tabificarum febribus æstuaret, transiens per quemdam vicum Mediolanensem, animadverti pauperem mendicum, jam credo saturum, jocantem atque lætantem: & ingemui, & locutus sum cum amicis qui mecum erant, multos dolores insaniarum nostrarum, quia omnibus talibus conatibus nostris, qualibus tunc laborabam, sub stimulis cupiditatum trahens infelicitatis meæ sarcinam, & trahendo exaggerans, nihil vellemus aliud nisi ad securam lætitiam pervenire, quò nos mendicus ille jam præcessisset, numquam fortasse illuc venturos. Quod enim jam ille pauculis & emendicatis nummulis adeptus erat, ad hoc ego tam ærumnosis amfractibus & circuitibus ambiebam, ad lætitiam scilicet

A temporalis felicitatis. Non enim verum gaudium habebat, sed & ego illis ambitionibus multo falsius quærebam. Et certè ille lætabatur, ego anxius eram; securus ille, ego trepidus. Et si quisquam percontaretur me, utrùm mallem exsultare an metuere; responderem, exsultare. Rursus si interrogaret, utrùm me talem mallem qualis ille, an qualis ego tunc essem; meipsum curis timoribusque confectum eligerem, sed perversitate: numquid veritate? Neque enim eo me præponere illi de-B bebam, quo doctior eram, quoniam non inde gaudebam, sed placere inde quærebam hominibus; non ut eos docerem, sed tantùm ut placerem. Propterea & tu baculo disciplinæ tuæ confringebas ossa mea.

10. Recedant ergo ab anima mea qui dicunt ei: Interest unde quis gaudeat. Gaudebat mendicus ille vinolentiâ, tu gaudere cupiebas gloriâ: Qua gloriâ Domine? Quæ non est in te. Nam sicut illud verum gaudium non erat, ita nec illa ve-C ra gloria, & ampliùs vertebat mentem meam. Et ille ipsa nocte digesturus erat ebrietatem suam, ego cum mea dormieram & surrexeram, & dormiturus & surrecturus eram, vide quot diebus. Interest vero unde quis gaudeat, scio, & gaudium spei fidelis incomparabiliter distat ab illa vanitate, sed & tunc distabat inter nos. Nimirum quippe ille felicior erat, non tantùm quòd hilaritate perfundebatur, cùm ego curis eviscerarer, verùm etiam quòd ille bene optando adquisiverat vinum, ego D mentiendo quærebam typhum. Dixi tunc multa in hac sententia caris meis, & sæpe advertebam in his quomodo mihi esset, & inveniebam malè mihi esse, & dolebam & conduplicabam ipsum malè. Et si quid arrisisset prosperum, tædebat apprehendere, quia pene priusquam teneretur avolabat.

Caput VII. Alypius à Circensium insania convertit.

11. CONGEMISCEBAMUS in iis qui simul amicè vivebamus, & maximè ac familiarissimè cum Alypio & Nebridio ista colloque-E bar, quorum Alypius ex eodem quo ego ortus eram municipio, parentibus primatibus municipalibus, me minor natu. Nam & studuerat apud me, cùm in nostro docere cœpi oppido, & postea Carthagini, & diligebat me multùm, quòd ei bonus & doctus viderer, & ego illum propter magnam virtutis indolem, quæ in non magna ætate satis eminebat. Gurges tamen morum Carthaginensium, quibus nugatoria fervent spectacula, absorbuerat eum in insaniam Circensium: sed cùm in eo miserabiliter volveretur, ego autem rhetoricam ibi pro-F fessus publicâ scholâ uterer, nondum me audiebat ut magistrum, propter quamdam simultatem quæ inter me & patrem ejus erat exorta, & compereram quod circum exitiabiliter amaret, & graviter angebar, quòd tantam spem perditurus, vel etiam perdidisse mihi videbatur. Sed monendi eum & aliqua coercitione revocandi nulla erat copia, vel amicitiæ benevolentiâ, vel jure magisterii. Putabam enim eum de me cum patre sentire, ille verò non sic erat. Itaque postposita in hac re patris voluntate, salutare me cœperat, veniens in auditorium meum, & audire aliquid atque abire.

12. Sed enim de memoria mihi lapsum erat, agere cum illo ne vanorum ludorum cæco & præcipiti studio tam bonum interimeret ingenium. Ve-

[a] Fortean Valentiniano minori, quia ejus *comitatus apud Mediolanum*, ex Possidio cap. 1. *tum erat constitutus*, cùm ibi rhetoricam profitebatur Augustinus, qui præterea lib 3. contra Petiliani litt. cap. 25. scribit se in eadem urbe *Bautoni Consuli calendis Januarij laudem pro sua tunc rhetorica professione recitasse.*

rùm autem, Domine tu, qui præsides gubernaculis omnium quæ creasti, non eum oblitus eras futurum inter filios tuos antistitem sacramenti tui; & ut apertè tibi tribueretur ejus correctio, per me quidem illam, sed nescientem operatus es. Nam quodam die cùm sederem loco solito, & coram me adessent discipuli, venit, salutavit, sedit, atque in ea quæ agebantur animum intendit: & fortè lectio in manibus erat, quam dum exponerem, & opportunè mihi adhibenda videretur similitudo Circensium, quo illud quod insinuabam & jucundius & planius fieret, cum irrisione mordaci eorum quos illa captivasset insania, tu scis Deus noster, quod tunc de Alypio ab illa peste sanando non cogitaverim. At ille in se rapuit, meque illud non nisi propter se dixisse credidit. Et quod alius acciperet ad succensendum mihi, accepit honestus adolescens ad succensendum sibi, & ad me ardentiùs diligendum. Dixeras enim tu jam olim, & innexueras litteris tuis: *Corripe sapientem, & amabit te.* At ego illum jam non corripueram, sed utens tu omnibus & scientibus & nescientibus ordine quo nosti, & ille ordo justus est, de corde & lingua mea carbones ardentes operatus es, quibus mentem spei bonæ adureres tabescentem, ac sanares. Taceat laudes tuas qui miserationes tuas non considerat, quæ tibi de medullis meis confitentur. Etenim ille post illa verba proripuit se ex fovea tam alta, qua libenter demergebatur, & cum miserabili voluptate cæcabatur; & excussit animum forti temperantiâ, & resiluerunt omnes Circensium sordes ab eo, ampliúsque illuc non accessit. Deinde patrem reluctantem evicit, ut me magistro uteretur. Cessit ille atque concessit. Et audire me rursus incipiens, illa mecum superstitione involutus est, amans in Manichæis ostentationem continentiæ, quam veram & germanam putabat. Erat autem illa vecors & seductoria, preciosas animas captans, nondum virtutis altitudinem scientes tangere, & superficie decipi faciles, sed tamen adumbratæ simulatæque virtutis.

Proverb. 9. 8.

Caput VIII. Alypius capitur insania ludorum gladiatoriorum, à quibus antea abhorruerat.

13. NON sanè relinquens incantatam sibi à parentibus terrenam viam, Romam præcesserat ut jus disceret, & ibi gladiatorij spectaculi hiatu incredibili & incredibiliter abreptus est. Cùm enim aversaretur & detestaretur talia, quidam ejus amici, & condiscipuli, cùm fortè de prandio redeuntibus pervius esset, recusantem vehementer & resistentem, familiari violentiâ duxerunt in amphitheatrum crudelium & funestorum ludorum diebus, hæc dicentem: „Si corpus meum in illum locum trahitis, & ibi constituitis, numquid & animum & oculos meos in illa spectacula potestis intendere? Adero itaque absens, ac sic & vos & illa superabo. Quibus auditis, illi nihilo secius eum adduxerunt secum, idipsum fortè explorare cupientes, utrùm posset efficere. Quò ubi ventum est, & sedibus quibus potuerunt locati sunt, fervebant omnia immanissimis voluptatibus. Ille clausis foribus oculorum, interdixit animo, ne in tanta mala procederet, atque utinam & aures obturavisset. Nam quodam pugnæ casu, cùm clamor ingens totius populi vehementer eum pulsasset, curiositate victus, & quasi paratus quidquid illud esset, etiam visum contemnere & vincere, aperuit oculos, & percussus est graviore vulnere in anima quàm ille in corpore, quem cernere concupivit, ceciditque miserabilius quàm ille, quo cadente factus est clamor, qui per ejus aures intravit, & reseravit ejus lumina, ut esset qua feriretur & dejiceretur audax adhuc potiùs quàm fortis animus, & eo infirmior quo de se præsumserat, qui debuit de te. Ut enim vidit illum sanguinem, immanitatem simul ebibit, & non se avertit, sed fixit adspectum, & hauriebat furias, & nesciebat, & delectabatur scelere certaminis, & cruenta voluptate inebriabatur. Et non erat jam ille qui venerat, sed unus de turba ad quam venerat, & verus eorum socius, à quibus adductus erat. Quid plura? Spectavit, clamavit, exarsit, abstulit inde secum insaniam qua stimularetur redire, non tantùm cum illis à quibus priùs abstractus est, sed etiam præ illis & alios trahens. Et inde tamen manu validissima & misericordissima eruisti eum tu, & docuisti non sui habere, sed tui fiduciam, sed longè postea.

Cap. IX. Alypius ut fur apprehenditur.

14. VERUMTAMEN jam hoc ad medicinam futuram in ejus memoria reponebatur. Nam & illud quod cùm adhuc studeret jam me audiens apud Carthaginem, & medio die cogitaret in foro quod recitaturus erat, sicuti exerceri scholastici solent, sivisti eum comprehendi ab æditimis fori tamquam furem. Non arbitror aliam ob causam te permisisse, Deus noster, nisi ut ille vir tantus futurus jam inciperet discere, quàm non facile in dignoscendis caussis homo ab homine damnandus esset temeraria credulitate. Quippe ante tribunal deambulabat solus cum tabulis ac stilo, cùm ecce adolescens quidam ex numero scholasticorum fur verus, securim clanculo adportans, illo non sentiente ingressus est ad cancellos plumbeos qui vico argentario desuper præminent, & præcidere plumbum cœpit. Sono autem securis audito submurmuraverunt argentarij qui subter erant, & miserunt qui apprehenderent quem forte invenissent. Quorum vocibus auditis, relicto instrumento ille discessit, timens ne cum eo teneretur. Alypius autem qui non viderat intrantem, exeuntem sensit, & celeriter vidit abeuntem. Et caussam scire cupiens ingressus est locum, & inventam securim stans atque admirans considerabat. Cùm ecce illi qui missi fuerant, reperiunt eum solum ferentem ferrum cujus sonitu exciti venerant. Tenent, attrahunt; congregatis inquilinis fori, tamquam furem manifestum se comprehendisse gloriantur, & inde offerendus judici ducebatur.

15. Sed hactenus docendus fuit. Statim enim, Domine, subvenisti innocentiæ cujus testis eras tu solus. Cùm enim duceretur vel ad custodiam, vel ad supplicium, fit eis obviam quidam architectus cujus maxima erat cura publicarum fabricarum. Gaudent illi eum potissimùm occurrisse, cui solebant in suspicionem venire ablatarum rerum quæ perissent de foro, ut quasi tandem ille cognosceret à quibus hæc fierent. Verùm autem viderat homo sæpe Alypium in domo cujusdam senatoris ad quem salutandum ventitabat: statimque cognitum manu apprehensa semovit à turbis, & tanti mali caussam quærens, quid gestum esset audivit; omnesque tumultuantes qui aderant & minaciter frementes jussit venire secum. Et venerunt ad domum illius adolescentis qui rem commiserat. Puer verò erat ante ostium, & tam parvus erat ut nihil exinde domino suo metuens facile posset totum indicare. cum eo quippe in foro fuit pedissequus. Quem posteaquam recoluit Alypius, architecto in-

timavit. At ille securim demonstravit puero, quærens ab eo cujus esset. Qui confestim: nostra, inquit: deinde interrogatus aperuit cetera. Sic in illam domum translatâ causâ, confusisque turbis quæ de illo triumphare jam cœperant, futurus dispensator verbi tui, & multarum in Ecclesia tua causarum examinator, experientior instructiorque discessit.

Caput X. De integritate Alypij & adventu Nebridij.

16. Hunc ergo Romæ inveneram, & adhæsit mihi fortissimo vinculo, mecumque Mediolanum profectus est, ut nec me desereret, & de jure quod didicerat aliquid ageret secundùm votum magis parentum quàm suum. [a] Et ter jam assederat mirabili continentiâ ceteris, cùm ille magis miraretur eos qui aurum innocentiæ præponerent. Tentata est quoque ejus indoles, non solùm illecebrâ cupiditatis, sed etiam stimulo timoris. Romæ assidebat Comiti largitionum [b] Italicianarum. Erat eo tempore quidam potentissimus senator, cujus & beneficiis obstricti multi & terrori subditi erant. Voluit sibi licere nescio quid ex more potentiæ suæ, quod esset per leges illicitum: restitit Alypius: promissum est præmium; irrisit animo: prætentæ minæ; calcavit; mirantibus omnibus inusitatam animam, quæ hominem tantum, & innumerabilibus præstandi nocendique modis ingenti famâ celebratum, vel amicum non optaret, vel non formidaret inimicum. Ipse autem judex, cui consiliarius erat, quamvis & ipse fieri nollet, non tamen apertè recusabat: sed in istum causam transferens, ab eo se non permitti asserebat; quia & revera si ipse faceret, iste discederet. Hoc solo autem pene jam illectus erat studio litterario, ut pretiis prætorianis codices sibi conficiendos curaret: sed consultâ justitiâ deliberationem in melius vertit; utiliorem judicans æquitatem qua prohibebatur, quàm potestatem qua sinebatur. Parvum est hoc, sed qui in parvo fidelis est, & in magno fidelis est. Nec ullo modo erit inane, quod de tuæ veritatis ore processit: *Si in injusto mammona fideles non fuistis; quod verum est quis credet vobis? Et si in alieno fideles non fuistis: quod vestrum est quis dabit vobis?* (Luc. 16. 11.) Talis ille tunc inhærebat mihi, mecumque nutabat in consilio, quisnam esset tenendus vitæ modus.

17. Nebridius etiam qui relictâ patriâ vicinâ Carthagini, atque ipsa Carthagine ubi frequentissimus erat, relicto rure paterno optimo, relicta domo & non secutura matre, nullam ob aliam caussam Mediolanum venerat, nisi ut mecum viveret in flagrantissimo studio veritatis atque sapientiæ: pariter suspirabat, pariterque fluctuabat, beatæ vitæ inquisitor ardens, & quæstionum difficillimarum scrutator acerrimus. Et erant ora trium egentium, & inopiam suam sibimet invicem anhelantium, & à te exspectantium, ut dares eis escam in tempore opportuno. Et in omni amaritudine quæ nostros sæculares actus de misericordia tua sequebatur, intuentibus nobis finem cur ea pateremur, occurrebant tenebræ; & aversabamur gementes, & dicebamus: Quamdiu hæc? Et hoc crebrò dicebamus; & dicentes non relinquebamus ea; quia non elucebat certum aliquid quod illis relictis apprehenderemus.

Caput XI. Anxius & angustians de instituenda vita deliberat.

18. Et ego maximè mirabar satagens & recolens quàm longum tempus esset ab undevigesimo anno ætatis meæ, quo fervere cœperam studio sapientiæ, disponens eâ inventâ relinquere omnes vanarum cupiditatum spes inanes & insanias mendaces: & ecce jam tricenariam ætatem gerebam, in eodem luto hæsitans aviditate fruendi præsentibus, fugientibus & dissipantibus me, dum dico: Cras inveniam: ecce manifestum apparebit, & tenebo: ecce Faustus veniet, & exponet omnia. O magni viri Academici, nihil ad agendam vitam certi comprehendi potest. Immo quæramus diligentiùs, & non desperemus. Ecce jam non sunt absurda in libris ecclesiasticis quæ absurda videbantur, & possunt aliter atque honestè intelligi. Figam pedes in eo gradu in quo puer à parentibus positus eram, donec inveniatur perspicua veritas. Sed ubi quæretur? quando quæretur? Non vacat Ambrósio, non vacat legere. Ubi ipsos codices quærimus? unde, aut quando comparamus? à quibus sumimus? Deputentur tempora, distribuantur horæ pro salute animæ. Magna spes oborta est: non docet catholica fides quod putabamus, & vani accusabamus: nefas habent docti ejus credere Deum figurâ humani corporis terminatum; & dubitamus pulsare quo aperiantur cetera? Ante-meridianis horis discipuli occupant: ceteris quid facimus? cur non id agimus? Sed quando salutamus amicos majores quorum suffragiis opus habemus? Quando præparamus quod emant scholastici? Quando reparamus nos ipsos, animum relaxando ab intensione curarum?

19. Pereant omnia, & dimittamus hæc vana & inania: conferamus nos ad solam inquisitionem veritatis. Vita hæc misera est, mors incerta. Si subitò obrepat, quomodo hinc exibimus; & ubi nobis discenda sunt quæ hic negleximus? An non potius hujus negligentiæ supplicia luenda sunt? Quid si mors ipsa omnem curam cum sensu amputabit & finiet? Ergo & hoc quærendum. Sed absit ut ita sit. Non vacat, non est inane quod tam eminens culmen auctoritatis Christianæ fidei toto orbe diffunditur. Numquam tanta & talia pro nobis divinitus agerentur, si morte corporis etiam vita animæ consumeretur. Quid cunctamur igitur relicta spe sæculi, conferre nos totos ad quærendum Deum & vitam beatam? Sed exspecta: jocunda sunt etiam ista: habent non parvam dulcedinem suam. non facilè ab eis præcidenda est intentio, quia turpe est ad ea rursum redire. Ecce jam quantum est ut impetretur aliquis honor? Et quid ampliùs in his desiderandum? Suppetit amicorum majorum copia: ut nihil aliud, & multùm festinemus, vel præsidatus dari potest; & ducenda uxor cum aliqua pecunia, ne sumtum nostrum gravet, & ille erit modus cupiditatis. Multi magni viri & imitatione dignissimi, sapientiæ studio cum conjugibus dediti fuerunt.

20. Cùm hæc dicebam, & alternabant hi venti & impellebant huc atque illuc cor meum, transibant tempora, & tardabam converti ad Dominum, & differebam de die in diem vivere in te, & non differebam quotidie in memetipso mori. Amans beatam vitam, timebam illam in se-

[a] Bad. Am. Er. Blas. *Et ibi.* Lov. Som. *Et inter hæc.* At MSS plures potioresque cum Arn. habent, *Et ter jam assederat.* prætulimus. Nam Alypius tertiùm functus assessoris munere dicitur etiam postea lib. 8. c 6. *Mecum erat Alypius*, inquit Augustinus, *otiosus ab opere Jurisperitorum post assessionem tertiam exspectans quibus iterum consilia venderet.*

[b] Apud Lov. *Italicarum* At in vetustis codicibus, *Italicianarum*, uti scribitur etiam in Notitia dignitatum imperij, & ab iis qui de Comite largitionibus in Italia faciendis præfecto agunt.

de ſua, & ab ea fugiens quærebam eam. Putabam enim me miſerum fore nimis, ſi feminæ privarer amplexibus; & medicinam miſericordiæ tuæ ad eamdem infirmitatem ſanandam non cogitabam, quia expertus non eram; & propriarum virium credebam eſſe continentiam, quarum mihi non eram conſcius, cùm tam ſtultus eſſem ut neſcirem, ſicut ſcriptum eſt: *Neminem poſſe eſſe continentem, niſi tu dederis*. (Sapien. 8. 21.) Utique dares, ſi gemitu interno pulſarem aures tuas, & fide ſolida in te jactarem curam meam.

Caput XII. Contentio inter Alypium & Auguſtinum de matrimonio & cælibatu.

21. PROHIBEBAT me ſanè Alypius ab uxore ducenda, cauſſans nullo modo nos poſſe ſecuro otio ſimul in amore ſapientiæ vivere, ſicut jam diu deſideraremus, ſi id feciſſem. Erat enim ipſe in ea re etiam tunc caſtiſſimus, ita ut mirum eſſet; quia vel experientiam concubitus ceperat in ingreſſu adoleſcentiæ ſuæ, ſed non hæſerat; magiſque doluerat & ſpreverat, & deinde jam continentiſſimè vivebat. Ego autem reſiſtebam illi, exemplis eorum qui conjugati coluiſſent ſapientiam, & promeruiſſent Deum, & habuiſſent fideliter ac dilexiſſent amicos. A quorum ego quidem grandi- (a) tate animi longè aberam: & [a] deligatus morbo carnis mortifera ſuavitate trahebam catenam meam, ſolvi timens, & quaſi concuſſo vulnere repellens verba bene ſuadentis tamquam manum ſolventis. Inſuper etiam per me ipſi quoque Alypio loquebatur ſerpens, & innectebat atque ſpargebat per linguam meam dulces laqueos in via ejus, quibus illi honeſti & expediti pedes implicarentur.

22. Cùm enim me ille miraretur quem non parvipenderet ita hærere viſco illius voluptatis, ut me affirmarem quotieſcumque inde inter nos quæreremus cælibem vitam nullo modo poſſe degere, atque ita me defenderem cùm illum mirantem viderem, ut dicerem multùm intereſſe inter illud quod ipſe raptim & furtim expertus eſſet, quod pene jam ne meminiſſet quidem, atque ideo nullâ moleſtiâ facilè contemneret, & delectationes conſuetudinis meæ, ad quas ſi acceſſiſſet honeſtum nomen matrimonij, non eum mirari oportere, cur ego illam vitam nequirem ſpernere: cœperat & ipſe deſiderare conjugium, nequaquam victus libidine talis voluptatis, ſed curioſitatis. Dicebat enim ſcire ſe cupere quidnam eſſet illud, ſine quo vita mea quæ illi ſic placebat, non mihi vita, ſed pœna videretur. Stupebat enim liber ab illo vinculo animus ſervitutem meam, & ſtupendo ibat in experiendi cupiditatem, venturus in ipſam experientiam, atque inde fortaſſe lapſurus in eam quam ſtupebat ſervitutem; quoniam ſponſionem volebat facere cum morte; & qui amat periculum, incidet in illud. Neutrum enim noſtrûm, ſi quod eſt conjugale decus in officio regendi matrimonij & ſuſcipiendorum liberorum, ducebat niſi tenuiter. Magna autem ex parte atque vehementer conſuetudo ſatiandæ inſatiabilis concupiſcentiæ me captum excruciabat: illum autem admiratio capiendum trahebat. Sic eramus, donec tu Altiſſime non deſerens humum noſtram, miſeratus miſeros ſubvenires miris & occultis modis.

Caput XIII. Uxor quæritur Auguſtino.

23. ET inſtabatur impigrè ut ducerem uxorem. Jam petebam, jam promittebatur, maximè matre dante operam, quo me jam conjuga- A tum baptiſmus ſalutaris ablueret, quo me indies gaudebat aptari, & vota ſua ac promiſſa tua in mea fide compleri animadvertebat. Cùm ſanè & rogatu meo & deſiderio ſuo forti clamore cordis abs te deprecaretur quotidie, ut ei per viſum oſtenderes aliquid de futuro matrimonio meo, numquam voluiſti. Et videbat quædam vana & phantaſtica, quo cogebat impetus de hac re ſatagentis humani ſpiritus, & narrabat mihi, non cum fiducia qua ſolebat, cùm tu demonſtrares ei, ſed con- B temnens ea. Dicebat enim diſcernere ſe neſcio quo ſapore quem verbis explicare non poterat, quid intereſſet inter revelantem te & animam ſuam ſomniantem. Inſtabatur tamen, & puella petebatur, cujus ætas ferme biennio minùs quàm nubilis erat, & quia ea placebat, exſpectabatur.

Caput XIV. De vita communi agenda cum amicis deliberat.

24. ET multi amici agitaveramus animo, & colloquentes ac deteſtantes turbulentas humanæ vitæ moleſtias, pene jam firmaveramus remoti à turbis otioſè vivere: id otium ſic moliti, C ut ſi quid habere poſſemus, conferremus in medium, unamque rem familiarem conflaremus ex omnibus: ut per amicitiæ ſinceritatem non eſſet aliud hujus & aliud illius, ſed quod ex cunctis fieret unum, & univerſum ſingulorum eſſet, & omnia omnium: cùm videremur nobis eſſe poſſe decem ferme homines in eadem ſocietate, eſſentque inter nos prædivites, Romanianus maximè communiceps noſter, quem tunc graves æſtus negotiorum ſuorum ad comitatum attraxerant, ab ineun- D te ætate mihi familiariſſimus: qui maximè inſtabat huic rei, & magnam in ſuadendo habebat auctoritatem, quòd ampla res ejus multùm ceteris anteibat: & placuerat nobis ut bini annui tamquam magiſtratus omnia neceſſaria curarent ceteris quietis. Sed poſteaquam cœpit cogitari, utrùm hoc mulierculæ ſinerent, quas & alij noſtrûm jam habebant, & nos habere volebamus, totum illud placitum quod bene [b] formabamus, diſſiluit in manibus atque confractum & abjectum eſt. (b) Inde ad E ſuſpiria & gemitus, [c] & greſſus ad ſequendas latas (c) & tritas vias ſæculi, quoniam multæ cogitationes erant in corde noſtro, conſilium autem tuum manet in æternum. Ex quo conſilio deridebas noſtra, & tua præparabas, nobis daturus eſcam in opportunitate, & aperturus manum tuam atque impleturus animas noſtras benedictione.

Caput XV. In locum diſcedentis concubinæ alia ſuccedit.

25. INTEREA peccata mea multiplicabantur, & avulſa à latere meo tamquam impedimento conjugij, cum qua cubare ſolitus eram, cor F ubi adhærebat, conciſum & vulneratum mihi erat, & trahebat ſanguinem. Et illa in Africam redierat, vovens tibi alium ſe virum neſcituram, relicto apud me naturali ex illa filio meo. At ego infelix nec feminæ imitator, dilationis impatiens, tamquam poſt biennium accepturus eam quam petebam, quia non amator conjugij ſed libidinis ſervus eram, procuravi aliam, non utique conjugem, quo tamquam ſuſtentaretur & perduceretur vel integer vel auctior morbus animæ meæ ſatellitio perdurantis conſuetudinis in regnum uxorium. Nec ſanabatur vulnus illud meum quod prioris præciſione factum fuerat, ſed poſt fervorem dolorémque acerrimum putreſcebat, & quaſi frigidius, ſed deſperatius dolebat.

[a] Lov. Blaſ. cum aliquot MSS *delicatus*. Som. Arn. *delectatus*. ſtant verò pro noſtra lectione MSS. melioris notæ.
[b] In antiquioribus editionibus & nonnullis MSS. *firmabamus*.
[c] Codex Albinenſis & antiquiores editi, *Inde ad ſuſpiria & gemitus convertebamur, & greſſus &c.*

Caput XVI. Mortis & Judicij metum numquam deposuit.

26. Tibi laus, tibi gloria fons misericordiarum. Ego fiebam miserior, & tu propinquior. Aderat jam jamque dextera tua raptura me de cœno, & ablutura me, & ignorabam. Nec me revocabat à profundiore voluptatum carnalium gurgite, nisi metus mortis & futuri judicij tui, qui per varias quidem opiniones, numquam tamen recessit de pectore meo. Et disputabam cum amicis meis Alypio & Nebridio de finibus bonorum & malorum, Epicurum accepturum fuisse palmam in animo meo, nisi ego credidissem post mortem restare animæ vitam, & tractus meritorum, quod Epicurus credere noluit. Et quærebam, si essemus immortales & in perpetua corporis voluptate sine ullo amissionis terrore viveremus, cur non essemus beati, aut quid aliud quæreremus? Nesciens idipsum ad magnam miseriam pertinere, quòd ita de- A mersus & cæcus cogitare non possem lumen honestatis & gratis amplectendæ pulcritudinis, quam non videt oculus carnis, & videtur ex intimo. Nec considerabam miser, ex qua vena mihi manaret, quod ista ipsa, fœda tamen, cum amicis dulciter conferebam; nec esse sine amicis poteram beatus, etiam secundùm sensum quem tunc habebam in quantalibet affluentia carnalium voluptatum. Quos utique amicos gratis diligebam, vicissimque ab eis me diligi gratis sentiebam. O tortuosas vias? B Væ animæ audaci quæ speravit, si à te recessisset, se aliquid melius habituram. Versa & reversa in tergum, & in latera, & in ventrem, & dura sunt omnia. Et tu solus requies. Et ecce ades; & liberas à miserabilibus erroribus, & constituis nos in via tua, & consolaris, & dicis: Currite, ego feram, & ego perducam, & ibi ego [a] feram.

[a] In Lyrensi codice, *& ego ibi liberabo.*

LIBER SEPTIMUS.

Exordium suæ juventutis, id est annum ætatis trigesimum-primum, ob mentis oculos reducit. Narrat se illa ætate densioribus adhuc ignorantiæ tenebris involutum, atque errantem circa Dei naturam, necnon circa originem mali, in cujus inquisitione se mirum in modum angebat, pervenisse tandem ad cognitionem Dei sinceram; quamvis nondum dignè de Domino Christo sentiret.

Caput I. Deum cogitat tamquam aliquid corporeum per infinita spatia diffusum.

1. Jam mortua erat adolescentia mea mala & nefanda, & ibam in juventutem, quanto ætate major, tanto vanitate turpior. Qui cogitare aliquid substantiæ nisi tale non poteram quale per hos oculos videri solet, non te [a] cogitabam Deus in figura corporis humani; ex quo audire aliquid de sapientia cœpi, semper hoc fugi; & gaudebam me hoc reperisse in fide spiritalis matris nostræ Catholicæ tuæ. Sed quid te aliud cogitarem non occurrebat; & conabar cogitare te homo, & talis homo, summum & solum & verum Deum: & te incorruptibilem & inviolabilem & incommutabilem totis medullis credebam; quia nesciens unde & quomodo; planè tamen videbam & certus eram, id quod corrumpi potest deterius esse quàm id quod non potest: & quod violari non potest incunctanter præponebam violabili: & quod nullam patitur mutationem melius esse quàm id quod mutari potest. Clamabat violenter cor meum adversùs omnia phantasmata mea: & hoc uno ictu conabar abigere circumvolantem turbam immunditiæ ab acie mentis meæ: & vix dimota in ictu oculi, ecce conglobata rursus aderat, & irruebat in adspectum meum, & obnubilabat eum, ut quamvis non formâ humani corporis, corporeum tamen aliquid cogitare cogerer per spatia locorum, sive infusum mundo, sive etiam extra mundum per infinita diffusum, etiam ipsum incorruptibile & inviolabile & incommutabile, quod corruptibili & violabili & commutabili præponebam: quoniam quidquid privabam spatiis talibus, nihil mihi esse videbatur. Sed prorsus nihil, ne inane quidem, tamquam si corpus auferatur loco, & maneat locus omni corpore vacuatus, & terreno & humido & aëreo & cælesti, sed tamen sit locus inanis tamquam spatiosum nihil.

2. Ego itaque incrassatus corde, nec mihimetipsi vel ipse conspicuus, quidquid non per aliquan- C ta spatia tenderetur, vel diffunderetur, vel conglobaretur, vel tumeret, vel tale aliquid caperet, aut capere posset, nihil prorsus esse arbitrabar. Per quales enim formas ire solent oculi mei, per tales imagines ibat cor meum, nec videbam hanc eamdem intentionem, qua illas ipsas imagines formabam, non esse tale aliquid, quæ tamen ipsas non formaret, nisi esset magnum aliquid. Ita etiam te vita vitæ meæ grandem per infinita spatia undique cogitabam penetrare totam mundi molem, & ex- D tra eam quaquaversum per immensa sine termino, ut haberet te terra, haberet cælum, haberent omnia, & illa finirentur in te, tu autem nusquam. Sicut autem luci solis non obsisteret corpus aëris hujus qui supra terram est, quominus per eum trajiceretur penetrans eum, non dirumpendo aut concidendo, sed implendo eum totum: sic tibi putabam non solùm cæli & aëris & maris, sed etiam terræ corpus pervium, & ex omnibus maximis minimísque partibus penetrabile ad capiendam præ- E sentiam tuam, occulta inspiratione intrinsecùs & extrinsecùs administrantem omnia quæ creasti. Ita suspicabar, quia cogitare aliud non poteram; nam falsum erat. Illo enim modo major pars terræ majorem tui partem haberet, & minorem minor, atque ita te plena essent omnia, ut amplius tui caperet elephanti corpus quàm passeris, quo esset isto grandius, grandioremque occuparet locum, atque ita frustatim partibus mundi, magnis magnas, brevibus breves partes tuas præsentesface- F res. Non es autem ita. Sed nondum illuminaveras tenebras meas.

Caput II. Mo… rum qu… Ne… co… Mani-chæos.

3. Sat erat mihi Domine adversùs deceptos illos & deceptores, & loquaces mutos [b] quoniam non ex eis sonabat verbum tuum: sat erat ergo illud quod jamdiu ab usque Carthagine à Nebridio proponi solebat, & omnes qui audieramus concussi sumus. Quid erat tibi factura nes-

[a] Bad. Am. Er. *Non tamen te cogitabam.*

[b] Am. Er. *loquaces mutos, & ob hoc mutos quoniam, &c.*

cio quæ gens tenebrarum, quam ex adversa mole solent opponere, si tu cum ea pugnare [a] noluisses? Si enim responderetur, aliquid fuisse nocituram, violabilis tu & corruptibilis fores. Si autem nihil ea nocere potuisse diceretur, nulla afferretur caussa pugnandi, & ita pugnandi ut quædam portio tua & membrum tuum vel proles de ipsa substantia tua misceretur adversis potestatibus & non à te creatis naturis, atque intantum ab eis corrumperetur & commutaretur in deterius, ut à beatitudine in miseriam verteretur, & indigeret auxilio quo erui purgaríque posset: & hanc esse animam, cui tuus sermo Servienti liber, & contaminatæ purus, & corruptæ integer subveniret: sed & ipse corruptibilis, quia ex una eadémque substantia. Itaque si te quidquid es, id est, substantiam tuam qua es, incorruptibilem dicerent: falsa esse illa omnia & execrabilia. si autem corruptibilem: idipsum jam falsum & prima voce abominandum. Sat ergo erat istud adversùs eos omnimodo evomendos à pressura pectoris, quia non habebant quà exirent sine horribili sacrilegio cordis & linguæ, sentiendo de te ista & loquendo.

Caput III. Liberum arbitrium caussa peccati.

4. SED & ego adhuc, quamvis incontaminabilem & inconvertibilem, & nulla ex parte mutabilem dicerem, firméque sentirem Dominum nostrum Deum verum, qui fecisti non solùm animas nostras, sed etiam corpora, nec tantùm animas nostras & corpora, sed omnes & omnia, non tenebam explicitam & enodatam caussam mali: quæcumque tamen esset sic eam quærendam videbam, ut non per illam constringerer Deum incommutabilem mutabilem credere, ne ipse fierem quod quærebam. Itaque securus eam quærebam, & certus non esse verum quod illi dicerent, quos toto animo fugiebam: quia videbam quærendo unde malum, repletos malitiâ, quâ opinarentur tuam potiùs substantiam malè pati quàm suam malè facere.

5. Et intendebam ut cernerem quod audiebam, liberum voluntatis arbitrium caussam esse ut malè faceremus, & rectum judicium tuum ut pateremur, & eam liquidè cernere non valebam. Itaque aciem mentis de profundo educere conatus, mergebar iterum, & sæpe conatus, mergebar iterum atque iterum. Sublevabat enim me in lucem tuam quòd tam me sciebam habere voluntatem quàm me vivere. Itaque cùm aliquid vellem aut nollem, non aliud quàm me velle ac nolle certissimus eram, & ibi esse caussam peccati mei jam jamque animadvertebam. Quod autem invitus facerem, pati me potiùs quàm facere videbam, & id non culpam, sed pœnam esse judicabam, qua me non injustè plecti te justum cogitans citò fatebar. Sed rursus dicebam: Quis fecit me? nonne Deus meus? non tantùm bonus, sed ipsum bonum? Unde igitur mihi malè velle & bene nolle, ut esset cur justè pœnas luerem? Quis in me hoc posuit, & insevit mihi plantarium amaritudinis, cùm totus fierem à dulcissimo Deo meo? Si diabolus auctor, unde ipse diabolus? Quòd si & ipse perversa voluntate ex bono Angelo diabolus factus est, unde & in ipso voluntas mala qua diabolus fieret, quando totus Angelus à conditore optimo factus esset [b] bonus? His cogitationibus deprimebar iterum & suffocabar: sed non usque ad illum infernum subducebar erroris, ubi nemo confitetur tibi, dum tu potiùs mala pati, quàm homo facere putatur.

Caput IV. Deum incorruptibilem esse oportet.

6. SIC enim nitebar cetera invenire, ut jam inveneram melius esse incorruptibile, quàm corruptibile, & ideo te quidquid esses, esse incorruptibilem confitebar. Neque enim ulla anima umquam potuit, poteritve cogitare aliquid quod sit te melius, qui summum & optimum bonum es. Cùm autem verissimè atque certissimè incorruptibile corruptibili præponatur, sicut jam ego præponebam, poteram jam cogitatione aliquid adtingere quod esset melius Deo meo, nisi tu esses incorruptibilis. Ubi igitur videbam incorruptibile corruptibili esse præferendum, ibi te quærere debebam, atque inde advertere ubi sit malum, id est, unde sit ipsa corruptio, qua violari substantia tua nullo modo potest. Nullo enim prorsus modo violat corruptio Deum nostrum; nulla voluntate, nulla necessitate, nullo improviso casu; quoniam ipse est Deus, & quod sibi vult bonum est, & ipse est idem bonum. Corrumpi autem non est bonum. Nec cogeris invitus ad aliquid, quia voluntas tua non est major quàm potentia tua. Esset autem major, si te ipso tu ipse major esses: voluntas enim & potentia Dei, Deus ipse est. Et quid improvisum tibi qui nosti omnia, & nulla natura est, nisi quia nosti eam? Et ut quid multa dicimus, cur non sit corruptibilis substantia quæ Deus est, quando si hoc esset, non esset Deus?

Caput V. Quærit iterum unde malum, & quæ radix ejus.

7. ET quærebam, unde malum: & malè quærebam: & in ipsa inquisitione mea non videbam malum. Et constituebam in conspectu spiritus mei universam creaturam, quidquid in ea cernere possumus, sicuti est terra, & mare, & aër, & sidera, & arbores, & animalia mortalia; & quidquid in ea non videmus sicut firmamentum cæli, insuper & omnes Angelos & cuncta spiritalia ejus: sed etiam ipsa quasi corpora essent, locis & locis ordinavit imaginatio mea: & feci unam massam grandem distinctam generibus corporum [c] creaturam tuam, sive quæ vera corpora erant, sive quæ ipse pro spiritibus finxeram: & eam feci grandem, non quantum erat quod scire non poteram, sed quantum libuit undique versùm sanè finitam. Te autem, Domine, ex omni parte ambientem eam & penetrantem, sed usquequaque infinitum: tamquam si mare esset ubique & undique per immensa spatia infinitum solum mare, & haberet intra se spongiam quamlibet magnam, sed finitam tamen, plena esset utique spongia illa ex omni sua parte ex immenso mari: sic creaturam tuam finitam te infinito plenam putabam & dicebam: Ecce Deus, & ecce quæ creavit Deus, & bonus est Deus, atque his validissimè longissiméque præstantior, sed tamen bonus bona creavit, & ecce quomodo ambit atque implet ea. Ubi ergo malum, & unde, & quà huc irrepsit? Quæ radix ejus, & quod semen ejus? An omnino non est? Cur ergo timemus & cavemus quod non est? Aut si inaniter timemus, certè vel timor ipse malum est, quo incassum stimulatur, & excruciatur cor. Et tanto gravius malum, quanto non est quod timeamus, & timemus. Idcirco aut est malum quod timemus, aut hoc malum est quia timemus. Unde est igitur? quoniam Deus fecit hæc omnia, bonus bona. Majus quidem & summum bonum minora fecit bona,

[a] Legitur, *voluisses*, apud Bad. Am. Er. Som. & Blas.
[b] Omittitur, *bonus*, in MSS. Benignianensi, Theodoricensi & aliquot aliis.
[c] Quatuor MSS. *creaturarum tuarum*.

ſed tamen & creans & creata bona ſunt omnia. Unde eſt malum? [a] An unde fecit ea, materies aliqua mala erat, & formavit atque ordinavit eam, ſed reliquit aliquid in illa, quod in bonum non converteret? Cur & hoc? An impotens erat totam vertere & commutare, ut nihil mali remaneret, cùm ſit omnia potens? Poſtremò cur inde aliquid facere voluit, ac non potiùs eadem omnipotentiâ fecit, ut nulla eſſet omnino? Aut verò exiſtere poterat contra ejus voluntatem? Aut ſi æterna erat, cur tam diu per infinita retro ſpatia temporum, ſic eam ſivit eſſe, ac tanto poſt placuit aliquid ex ea facere? Aut jam ſi aliquid ſubitò voluit agere, hoc potiùs ageret omnipotens, ut illa non eſſet, atque ipſe ſolus eſſet totum, verum & ſummum & infinitum bonum. Aut ſi non erat bene, ut non aliquid boni etiam fabricaretur, & conderet qui bonus erat, illâ ſublatâ & ad nihilum redactâ materiâ quæ mala erat, bonam ipſe inſtitueret unde omnia crearet. Non enim eſſet omnipotens, ſi condere non poſſet aliquid boni, niſi eâ, quam ipſe non condiderat, adjuvaretur materiâ. Talia volvebam pectore miſero ingravidato curis mordaciſſimis de timore mortis, & non inventa veritate: ſtabiliter tamen hærebat in corde meo, in catholica Eccleſia fides Chriſti tui Domini & Salvatoris noſtri, in multis quidem adhuc informis, & præter doctrinæ normam [b] fluitans, ſed tamen eam non relinquebat animus, immo in dies magis magiſque imbibebat.

CAPUT VI. Mathematicorum divinationes rejicit.

8. JAM etiam Mathematicorum fallaces divinationes, & impia deliramenta rejeceram. Confiteantur etiam hinc tibi de intimis viſceribus animæ meæ miſerationes tuæ Deus meus. Tu enim, tu omnino, nam quis alius à morte omnis erroris revocat nos, niſi vita quæ mori neſcit, & ſapientia mentes indigentes illuminans, nullo indigens lumine, qua mundus adminiſtratur uſque ad arborum volatica folia? Tu procuraſti pervicaciæ meæ qua obluctatus ſum Vindiciano acuto ſeni, & Nebridio adoleſcenti mirabilis animæ: illi vehementer affirmanti, huic cum dubitatione quidem aliqua, ſed tamen crebrò dicenti, non eſſe [c] ullam artem futura prævidendi; conjecturas autem hominum habere ſæpe vim ſortis, & multa dicendo dici pleraque ventura, neſcientibus eis qui dicerent, ſed in ea non tacendo incurrentibus. Procuraſti ergo tu hominem amicum, non quidem ſegnem conſultorem mathematicorum, nec eas litteras bene callentem, ſed (ut dixi) conſultorem curioſum, & tamen ſcientem aliquid quod à patre ſuo ſe audiſſe dicebat, quantùm valeret ad illius artis opinionem evertendam ignorabat. Is ergo vir nomine Firminus liberaliter inſtitutus & excultus eloquio, cùm me tamquam cariſſimum de quibuſdam ſuis rebus in quas ſæcularis ſpes ejus intumuerat, conſuleret quid mihi ſecundùm ſuas quas conſtellationes appellant, videretur: ego autem qui jam de hac re in Nebridij ſententiam flecti cœperam, non quidem abnuerem conjicere ac dicere quod nutanti occurrebat: ſed tamen ſubjicerem, prope jam eſſe mihi perſuaſum ridicula eſſe illa & inania. Tum ille mihi narravit patrem ſuum fuiſſe librorum talium curioſiſſimum, & habuiſſe amicum æquè illa ſimulque ſectantem, qui pari ſtudio & collatione [d] flatabant in eas nugas ignem cordis ſui, ita ut mutorum quoque animalium, ſi quæ domi parerent, obſervarent momenta naſcentium, atque ad ea poſitionem cæli notarent, unde illius quaſi artis experimenta colligerent. Itaque dicebat audiſſe ſe à patre ſuo, quod cùm eumdem Firminum prægnans mater eſſet, etiam illius paterni amici famula quædam pariter utero grandeſcebat, quod latere non potuit dominum, qui etiam canum ſuarum partus examinatiſſimâ diligentiâ noſſe curabat. Atque ita factum eſſe, ut cùm iſte conjugis, ille autem ancillæ dies & horas, minutioreſque horarum articulos cautiſſima obſervatione numerarent, enixæ eſſent ambæ ſimul, ita ut eaſdem conſtellationes uſque ad eaſdem minutias utrique naſcenti facere cogerentur, iſte filio, ille ſervulo. Nam cùm mulieres parturire cœpiſſent, indicaverunt ſibi ambo quid in ſua cujuſque domo ageretur, & paraverunt quos ad ſe invicem mitterent, ſimul ut natum quod parturiebatur eſſet cuique nuntiatum, quod tamen ut continuò nuntiaretur, tamquam in regno ſuo facilè effecerant. Atque ita qui ab alterutro miſſi ſunt, tam ex paribus domorum intervallis ſibi obviam factos eſſe dicebat, ut aliam poſitionem ſiderum, aliaſque particulas momentorum, neuter eorum notare ſineretur: & tamen Firminus amplo apud ſuos loco natus, dealbatiores vias ſæculi curſitabat, augebatur divitiis, ſublimabatur honoribus: ſervus autem ille conditionis jugo nullatenus relaxato dominis ſerviebat, ipſo indicante qui noverat eum.

9. His itaque auditis & creditis, talis quippe narraverat, omnis illa reluctatio mea reſoluta concidit: & primò Firminum ipſum conatus ſum ab illa curioſitate revocare, cùm dicerem conſtellationibus ejus inſpectis ut vera pronunciarem, debuiſſe me utique videre ibi, parentes inter ſuos eſſe primarios, nobilem familiam propriæ civitatis, natales ingenuos, honeſtam educationem, liberaleſque doctrinas. At ſi me ille ſervus ex eiſdem conſtellationibus, quia & illius ipſæ eſſent conſuluiſſet, ut eidem quoque vera proferrem, debuiſſe me rurſum ibi videre abjectiſſimam familiam, conditionem ſervilem, & cetera longè à prioribus aliena, longéque diſtantia. Unde autem fieret ut eadem inſpiciens diverſa dicerem, ſi vera dicerem: ſi autem eadem dicerem, falſa dicerem? Inde certiſſimè collegi ea quæ vera conſideratis conſtellationibus dicerentur, non arte dici, ſed ſorte: quæ autem falſa, non artis imperitiâ, ſed ſortis mendacio.

10. Hinc autem accepto [e] aditu, ipſe mecum talia ruminando, ne quis eorumdem delirorum qui talem quæſtum ſequerentur, quos jam jamque invadere, atque irriſos refellere cupiebam, mihi ita reſiſteret, quaſi aut Firminus mihi aut illi pater falſa narraverit, intendi conſiderationem in eos qui gemini naſcuntur: quorum plerique ita poſt invicem funduntur ex utero, ut parvum ipſum temporis intervallum quantamlibet vim in rerum natura habere contendant, colligi tamen humana obſervatione non poſſit, litteriſque ſignari omni-

[a] Ita MSS. cum Bad. & Arn. At Am. Er. Lov. mutata interpunctione habent. *Aut unde fecit ea? Materies*, &c.

[b] Bad. Am. Er. Lov. *fluctuans*.

[c] In MSS. *non eſſe illam artem*.

[d] In editis pleriſque, *& collatione flagrabant in eas nugas igne cordis ſui*. Caſtigavit Arn. *flabant ignem*. nos ex MSS. reſtituimus *flatabant*. quo in verbo, quia minimè familiare erat, lapſi ſunt Librarij & locum corruperunt. Id porrò uſurpat Arnobius adversùs Gentes lib. 2. circa medium, *Quid mimulos, hiſtriones, cantores tubâ, tibiâ, calamoque flatantes.*

[e] Bad. Am. Er. cum quinque MSS. *accepto auditu*.

no non valeat, quas mathematicus inspecturus est A ut vera pronuntiet. Et non erunt vera, quia easdem litteras inspiciens, eadem debuit dicere de Esau & Jacob, sed non eadem utrique acciderunt. Falsa ergo diceret: aut si vera diceret, non eadem diceret, etiam si eadem inspiceret. Non ergo arte, sed sorte vera diceret. Tu enim Domine justissime moderator universitatis, CONSULENTIBUS consultisque nescientibus occulto instinctu agis, ut dum quisque consulit, hoc audiat quod eum oportet audire occultis meritis animarum ex abysso justi judicij tui, B cui non dicat homo: Quid est hoc? Ut quid hoc? Non dicat, non dicat; homo est enim.

CAPUT VII. Miserè torquetur inquirens unde sit malum.

11. JAM itaque me adjutor meus illis vinculis solveras, & quærebam unde malum, & non erat exitus. Sed me non sinebas ullis fluctibus cogitationis auferri ab ea fide qua credebam & esse te, & esse incommutabilem substantiam tuam, & esse de hominibus curam & judicium tuum, & in Christo Filio tuo Domino nostro, atque in Scripturis sanctis quas Ecclesiæ tuæ catholicæ commen- C darent auctoritas, viam te posuisse salutis humanæ, ad eam vitam quæ post hanc mortem futura est. His itaque salvis, atque inconcussè roboratis in animo meo, quærebam æstuans unde sit malum. Quæ illa tormenta parturientis cordis mei, qui gemitus Deus meus? Et ibi erant aures tuæ nesciente me. Et cùm in silentio fortiter quærerem, MAGNÆ voces erant ad misericordiam tuam tacitæ contritiones animi mei. Tu sciebas quid patiebar, & nullus hominum. Quantum enim erat quod inde di- D gerebatur per linguam meam in aures familiarissimorum meorum? Numquid totus tumultus animæ meæ, cui nec tempora nec os meum sufficiebat, sonabat eis? Totum tamen ibat in auditum tuum, quod rugiebam à gemitu cordis mei, & ante te erat desiderium meum, & lumen oculorum meorum non erat mecum. Intus enim erat, ego autem foris. Nec in loco illud: at ego intendebam in ea quæ locis continentur, & non ibi inveniebam locum ad requiescendum: nec [a] recipiebant me ista ut dice- E rem; Sat est, & bene est: nec dimittebant redire, ubi mihi satis esset bene. Superior enim eram istis, te verò inferior, & tu gaudium verum mihi subdito tibi, & tu mihi subjeceras quæ infra me creasti. ET HOC erat rectum temperamentum, & media regio salutis meæ, ut manerem ad imaginem tuam, & tibi serviens dominarer corpori. Sed cùm superbè contra te surgerem, & currerem adversùs Dominum in cervice crassa scuti mei, etiam ista infima supra me facta sunt, & premebant, & nusquam erat F laxamentum & respiramentum. Ipsa occurrebant undique acervatim & conglobatim cernenti, cogitanti autem imagines corporum, ipsæ opponebantur redeunti, quasi diceretur: Quò is indigne & sordide? Et hæc de vulnere meo creverant, quia humiliasti tamquam vulneratum superbum, & tumore meo separabar abs te, & nimis inflata facies claudebat oculos meos.

CAPUT VIII. Quomodo divina misericordia subvenerit Augustino.

12. TU verò Domine in æternum manes, & non in æternum irasceris nobis, quoniam miseratus es terram & cinerem, & placuit in conspectu tuo reformare deformia mea; & stimulis internis agitabas me, ut impatiens essem, donec mihi per interiorem adspectum certus esses. Et residebat tumor meus ex occulta manu medicinæ tuæ, aciesque conturbata & contenebrata mentis meæ acri collyrio salubrium dolorum de die in diem sanabatur.

CAPUT IX. In Platonicorum libris Verbi æterni divinitatem, non incarnati humilitatem invenit.

13. ET primò volens ostendere mihi, quàm resistas superbis, humilibus autem des gratiam, & quantâ misericordiâ tuâ demonstrata sit hominibus via humilitatis, quòd Verbum tuum caro factum est, & habitavit inter homines: procurasti mihi per quemdam hominem immanissimo typho turgidum, quosdam Platonicorum libros ex græca lingua in latinam versos: & ibi legi, non quidem his verbis, sed hoc idem omnino multis & multiplicibus suaderi rationibus, quòd in principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum, omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil: quod factum est in eo, vita est, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt. Et quia hominis anima quamvis testimonium perhibeat de lumine, non est tamen ipsa lumen; sed Verbum Dei Deus est lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Et quia in hoc mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognovit. Quia verò in sua propria venit, & sui eum non receperunt, quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, credentibus in nomine ejus, non ibi legi.

14. Item ibi legi, Quia Deus Verbum, non ex carne, non ex sanguine, non ex voluntate viri, neque ex voluntate carnis, sed ex Deo natus est. Sed quia Verbum caro factum est, & habitavit in nobis, non ibi legi. Indagavi quippe in illis litteris variè dictum, & multis modis, quod sit Filius in forma Patris, non rapinam arbitratus esse æqualis Deo, quia naturaliter idipsum est. Sed quia semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inventus ut homo, humiliavit se factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis, propter quod Deus eum exaltavit à mortuis, & donavit ei nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium & infernorum, & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris, non habent illi libri. Quod enim ante omnia tempora, & supra omnia tempora incommutabiliter manet unigenitus Filius tuus coæternus tibi, & quia de plenitudine ejus accipiunt animæ ut beatæ sint, & quia participatione manentis in se sapientiæ renovantur ut sapientes sint, est ibi. Quod autem secundùm tempus pro impiis mortuus est; & Filio unico tuo non pepercisti, sed pro nobis omnibus tradidisti eum, non est ibi. Abscondisti enim hæc à sapientibus, & revelasti ea parvulis: ut venirent ad eum laborantes & onerati, & reficeret eos: quoniam mitis est & humilis corde, & dirigit mites in judicio, & docet mansuetos vias suas, videns humilitatem nostram, & laborem nostrum, & dimittens omnia peccata nostra. Qui autem cothurno tamquam doctrinæ sublimioris elati non audiunt dicentem, *Discite à me quia mitis sum & humilis corde, & invenietis requiem animabus vestris*; (Matth. 11. 29.) etsi cognoscunt Deum, non sicut Deum glorificant aut gratias agunt, sed evanescunt in cogitationibus suis, & obscuratur insipiens cor eorum, dicentes se esse sapientes stulti fiunt.

15. Et ideo legebam ibi etiam immutatam gloriam incorruptionis tuæ in idola & varia simula-

[a] Benignianensis codex, *rapiebant*.

cra, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis & volucrum & quadrupedum & serpentum, videlicet [a] Ægyptium cibum quo Esaü perdidit primogenita sua; quoniam caput quadrupedis pro te honoravit populus primogenitus, conversus corde in Ægyptum, & curvans imaginem tuam, animam suam ante imaginem vituli manducantis fœnum. Inveni hæc ibi, & non manducavi. Placuit enim tibi Domine auferre opprobrium diminutionis ab Jacob, ut major serviret minori, & vocasti gentes in hereditatem tuam. Et ego ad te veneram ex gentibus, & intendi in aurum quod ab Ægypto voluisti ut auferret populus tuus, quoniam tuum erat ubicumque erat. Et dixisti Atheniensibus per Apostolum tuum, *quod in te vivimus & movemur & sumus: sicut & quidam secundùm eos dixerunt.* & utique inde erant illi libri. Et non adtendi in idola Ægyptiorum, quibus de auro tuo ministrabant, qui transmutaverunt veritatem Dei in mendacium, & coluerunt & servierunt creaturæ potiùs quàm Creatori.

Act. 17. 28.

CAPUT X. Clariùs innotescunt jam Augustino divina.

16. ET inde admonitus redire ad memetipsum, intravi in intima mea duce te, & potui, quoniam factus es adjutor meus. Intravi & vidi qualicumque oculo animæ meæ, supra eumdem oculum animæ meæ, supra mentem meam lucem [b] incommutabilem, non hanc vulgarem & conspicuam omni carni, nec quasi ex eodem genere grandior erat, tamquam si ista multo multóque clariùs claresceret, totúmque occuparet magnitudine. Non hoc illa erat, sed aliud, aliud valde ab istis omnibus. Nec ita erat supra mentem meam sicut oleum super aquam, nec sicut cælum super terram; sed superior, quia ipsa fecit me, & ego inferior, quia factus sum ab ea. Qui novit veritatem, novit eam: & qui novit eam, novit æternitatem. Caritas novit eam. O ÆTERNA veritas, & vera caritas, & cara æternitas. Tu es Deus meus. Tibi suspiro die ac nocte. Et cùm te primùm cognovi, tu assumsisti me ut viderem esse quod viderem, & nondum me esse qui viderem. Et reverberasti infirmitatem adspectus mei, radians in me vehementer, & contremui amore & horrore, & inveni longè me esse à te in regione dissimilitudinis, tamquam audirem vocem tuam de excelso: CIBUS sum grandium, cresce & manducabis me. Nec tu me in te mutabis sicut cibum carnis tuæ, sed tu mutaberis in me. Et cognovi quoniam pro iniquitate erudisti hominem, & tabescere fecisti sicut araneam animam meam: & dixi, Numquid nihil est veritas, quoniam neque per finita, neque per infinita locorum spatia diffusa est? Et clamasti de longinquo: Immo verò; Ego sum qui sum. Et audivi sicut auditur in corde, & non erat prorsus unde dubitarem; faciliúsque dubitarem vivere me, quàm non esse veritatem quæ per ea quæ facta sunt intellecta [c] conspicitur.

CAPUT XI. Quomodo creaturæ sunt & non sunt.

17. ET inspexi cetera infra te, & vidi nec omnino esse, nec omnino non esse. Esse quidem, quoniam abs te sunt: non esse autem, quoniam id quod es non sunt. Id enim verè est, quod incommutabiliter manet. Mihi autem inhærere Deo

A bonum est, quia si non manebo in illo, nec in me potero. Ille autem in se manens innovat omnia. Et Dominus Deus meus es, quoniam bonorum meorum non eges.

CAPUT XII. Omnia bona quæcumque sunt.

18. ET manifestatum est mihi, quoniam bona sunt quæ corrumpuntur, quæ neque si summa bona essent, neque nisi bona essent, corrumpi possent: quia si summa bona essent, incorruptibilia essent: si autem nulla bona essent, quod in eis corrumperetur non esset. Nocet enim corruptio, & nisi bonum minueret, non
B noceret. Aut igitur nihil nocet corruptio, quod fieri non potest: aut, quod certissimum est, omnia quæ corrumpuntur, privantur bono. Si autem omni bono privabuntur, omnino non erunt. Si enim erunt, & corrumpi jam non poterunt, meliora erunt, quia incorruptibiliter permanebunt. Et quid monstrosius quàm ea dicere omni bono amisso facta meliora? Ergo si omni bono privabuntur, omnino nulla erunt. ergo quamdiu sunt,
C bona sunt. ergo quæcumque sunt, bona sunt. Malumque illud quod quærebam unde esset, non est substantia: quia si substantia esset, bonum esset. Aut enim esset incorruptibilis substantia, magnum utique bonum: aut substantia corruptibilis esset, quæ nisi bona esset, corrumpi non posset. Itaque vidi & manifestatum est mihi, quia omnia bona tu fecisti, & prorsus nullæ substantiæ sunt quas tu non fecisti. Et quoniam non æqualia omnia fecisti, ideo sunt omnia; quia singula bona sunt, & simul
D omnia valde bona: quoniam fecit Deus noster omnia bona valde.

CAPUT XIII. Omnia condita laudant Deum.

19. ET tibi omnino non est malum, non solùm tibi, sed nec universæ creaturæ tuæ, quia extra [d] non est aliquid quod irrumpat & corrumpat ordinem quem posuisti ei. In partibus autem ejus quædam quibusdam quia non conveniunt, mala putantur: & eadem ipsa conveniunt aliis & bona sunt, & in semetipsis bona sunt. Et omnia hæc quæ sibimet invicem non conveniunt, conveniunt inferiori
E parti rerum, quam terram dicimus, habentem cælum suum nubilosum atque ventosum congruum sibi. Et absit jam ut dicerem: [e] Non essent ista: quia & si sola ista cernerem, desiderarem quidem meliora, sed jam etiam de solis istis laudare te deberem: quoniam laudandum te ostendunt de terra dracones & omnes abyssi, ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis, quæ faciunt verbum tuum: montes & omnes colles, ligna fructifera & omnes cedri: bestiæ & omnia pecora, reptilia & volatilia penna-
F ta: reges terræ & omnes populi, principes & omnes judices terræ: juvenes & virgines, seniores cum junioribus laudant nomen tuum. Cùm verò etiam de cælis te laudent, laudent te Deus noster in excelsis omnes Angeli tui, omnes virtutes tuæ, sol & luna, omnes stellæ & lumen, cæli cælorum & aquæ quæ super cælos sunt, laudent nomen tuum: non jam desiderabam meliora, quia omnia cogitabam; & meliora quidem superiora quàm inferiora; sed meliora omnia quàm sola superiora judicio saniore pendebam.

[a] Juvat huncce locum ex alio illustrare, nempe Enar. in Psal. 46. sic disserit Augustinus. *Lenticulam autem invenimus cibum esse Ægyptiorum, nam ibi abundat in Ægypto; unde magnificatur lenticula Alexandrina, & venit usque ad terras nostras, quasi hic non nascatur lenticula. Ergo Esaü desiderando cibum Ægyptium, perdidit primatum. Sic & populus Judæorum de quo dictum est*, Conversi sunt corde in Ægyptum, *lenticulam quodammodo desideraverunt, & primatum perdiderunt.*

[b] Hîc in editis additur, *Domini*, qua voce carent MSS.

[c] MSS. magno consensu ferunt, *conspiciuntur.*

[d] Legebatur in Lov. & antiquioribus editionibus, *quia extra te non est*, &c. At Arn. expunxit particulam, *te*, quæ abest à MSS. & abesse debet, cùm sensus sit nihil esse extra universam creaturam, quod ad perturbandum ordinem à Deo constitutum irrumpat.

[e] Sic MSS. cum Arn. ubi Som. habet, *ut dicerem non esse nisi ista.* ceteri porrò editi, *ut dicerem non esse ista.*

Caput XIV. Sanæ mentis homini nihil displicet inter creaturas Dei.

20. NON est sanitas eis quibus displicet aliquid creaturæ tuæ, sicut mihi non erat cùm displicerent multa quæ fecisti. Et quia non audebat anima mea ut ei displiceret Deus meus, nolebat esse tuum quidquid ei displicebat. Et inde ierat in opinionem duarum substantiarum, & non requiescebat, & aliena loquebatur. Et inde rediens fecerat sibi Deum per infinita spatia locorum omnium, & eum putaverat esse te, & eum collocaverat in corde suo, & facta erat rursus templum idoli sui abominandum tibi. Sed posteaquam fovisti caput nescientis, & clausisti oculos meos ne viderent vanitatem, cessavi de me paululùm, & consopita est insania mea: & evigilavi in te, & vidi te infinitum aliter, & visus iste non à carne trahebatur.

Caput XV. Quomodo veritas & falsitas in creaturis.

21. ET respexi alia, & vidi tibi debere quia sunt, & in te cuncta finita: sed aliter, non quasi in loco, sed quia tu es omnitenens manu veritate; & omnia vera sunt inquantum sunt: nec quidquam est falsitas nisi cùm putatur esse quod non est. Et vidi quia non solùm locis sua quæque suis conveniunt, sed etiam temporibus. Et quia tu, qui solus æternus es, non post innumerabilia spatia temporum cœpisti operari: quia omnia spatia temporum, & quæ præterierunt & quæ præteribunt, nec abirent nec venirent, nisi te operante & manente.

Caput XVI. Omnia bona, licet quibusdam non apta.

22. ET sensi & expertus sum non esse mirum, quòd palato non sano pœna est panis, qui sano suavis est; & oculis ægris odiosa lux, quæ puris amabilis. Et justitia tua displicet iniquis: nedum vipera & vermiculus quæ bona creasti, apta inferioribus creaturæ tuæ partibus, quibus & ipsi iniqui apti sunt, quanto dissimiliores sunt tibi; apti autem superioribus, quanto similiores fiunt tibi. ET QUÆSIVI QUID esset iniquitas, & non inveni substantiam: sed à summa substantia te Deo [a] detortæ in infimam voluntatis perversitatem, projicientis intima sua, & tumescentis foras.

Caput XVII. Quæ retardent à cognitione divinorum.

23. ET mirabar, quòd jam te amabam, non pro te phantasma. Et non [b] stabam frui Deo meo, sed rapiebar ad te decore tuo; moxque deripiebar abs te pondere meo, & ruebam in ista cum gemitu: & pondus hoc, consuetudo carnalis. Sed mecum erat memoria tui, neque ullo modo dubitabam esse cui cohærerem, sed nondum esse me qui cohærerem: quoniam corpus quod corrumpitur aggravat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. Eramque certissimus, quòd invisibilia tua à constitutione mundi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque virtus & divinitas tua. Quærens enim unde approbarem pulcritudinem corporum sive cælestium sive terrestrium; & quid mihi præsto esset integrè de mutabilibus judicanti & dicenti: Hoc ita esse debet, illud non ita. Hoc ergo quærens unde judicarem cùm ita judicarem, inveneram incommutabilem & veram veritatis æternitatem supra mentem meam commutabilem. Atque ita gradatim à corporibus ad sentientem per corpus animam; atque inde ad ejus interiorem vim cui sensus corporis exteriora annuntiaret, & quousque possunt bestiæ; atque inde rursus ad ratiocinantem potentiam ad quam refertur judicandum, quod sumitur à sensibus corporis. Quæ se quoque in me comperiens mutabilem, erexit se ad intelligentiam suam; & abduxit cogitationem à consuetudine, subtra-
A hens se contradicentibus turbis phantasmatum, ut inveniret quo lumine aspergeretur cùm sine ulla dubitatione clamaret incommutabile præferendum esse mutabili; unde nosset ipsum incommutabile, quod nisi aliquo modo nosset, nullo modo illud mutabili certo præponeret. Et [c] pervenit ad id quod est in ictu trepidantis adspectus. Tunc verò invisibilia tua per ea quæ facta sunt, intellecta conspexi, sed aciem figere non evalui; & repercussa infirmitate redditus solitis, non mecum ferebam nisi
B amantem memoriam, & quasi olfacta desiderantem quæ comedere nondum possem.

Caput XVIII. Solus Christus via ad salutem.

24. ET quærebam viam comparandi roboris quod esset idoneum ad fruendum te: nec inveniebam donec amplecterer mediatorem Dei & hominum hominem Christum Jesum, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula, vocantem & dicentem: *Ego sum via, veritas & vita.* Et cibum, cui capiendo invalidus eram, miscentem carni; quoniam VERBUM caro factum est, ut infantiæ *Joan. 14. 6.*
C nostræ lactesceret sapientia tua per quam creasti omnia. Non enim tenebam Dominum meum Jesum, humilis humilem: nec cujus rei magistra esset ejus infirmitas noveram. Verbum enim tuum æterna veritas, superioribus creaturæ tuæ partibus supereminens, subditos erigit ad seipsam: in inferioribus autem ædificavit sibi humilem domum de limo nostro, per quam subdendos deprimeret à seipsis, & ad se trajiceret, sanans tumorem, & nutriens amorem, ne fiduciâ sui progrederentur lon-
D giùs, sed potiùs infirmarentur videntes ante pedes suos infirmam divinitatem ex participatione tunicæ pelliceæ nostræ, & lassi prosternerentur in eam, illa autem surgens levaret eos.

Caput XIX. Quid senserit de Christi incarnatione.

25. EGO verò aliud putabam, tantumque sentiebam de Domino Christo meo, quantum de excellentis sapientiæ viro, cui nullus posset æquari; præsertim quia mirabiliter natus ex virgine, ad exemplum contemnendorum temporalium pro adipiscenda immortalitate, divinâ pro nobis curâ
E tantam auctoritatem magisterij meruisse videbatur. Quid autem sacramenti haberet, Verbum caro factum, ne suspicari quidem poteram. Tantùm cognoveram ex iis, quæ de illo scripta traderentur, quia manducavit & bibit, dormivit, ambulavit, exhilaratus est, contristatus est, sermocinatus est, non hæsisse carnem illam Verbo tuo, nisi cum anima & mente humana. Novit hoc omnis qui novit incommutabilitatem Verbi tui, quam ego jam noveram quantùm poteram, nec omnino quidquam inde
F dubitabam. Etenim nunc movere membra corporis per voluntatem, nunc non movere: nunc aliquo affectu affici, nunc non affici: nunc proferre per signa sapientes sententias, nunc esse in silentio: propria sunt mutabilitatis animæ & mentis. Quæ si falsa de illo scripta essent, etiam omnia periclitarentur mendacio, neque in illis litteris ulla fidei salus generi humano remaneret. Quia itaque vera scripta sunt, totum hominem in Christo agnoscebam; non corpus tantùm hominis, aut cum corpore sine mente animum, sed ipsum hominem: non personâ veritatis, sed magnâ quadam naturæ humanæ excellentiâ, & perfectiore participatione sapientiæ præferri ceteris arbitrabar. Alypius autem Deum carne indutum ita putabat credi à catholicis, ut præter Deum & carnem non esset in Christo ani-

[a] Lov. *detortam in infimam voluntatis perversitatem.*
[b] Am. Er. cum MSS. quatuor habent, *Et non instabam.*

[c] Egregium huncce locum reparant MSS. codices. Nam in vulgatis corruptè legebatur; *& perveniret.*

ma, mentemque hominis non existimabat in eo prædicari. Et quoniam bene persuasum tenebat ea quæ de illo memoriæ mandata sunt, sine vitali & rationali creatura non fieri, ad ipsam Christianam fidem pigriùs movebatur. Sed postea hæreticorum Apollinaristarum hunc errorem esse cognoscens, catholicæ fidei collætatus & contemperatus est. Ego autem aliquanto posteriùs didicisse me fateor, in eo quod Verbum caro factum est, quomodo catholica veritas à Photini falsitate dirimatur. IMPROBATIO quippe hæreticorum facit eminere quid Ecclesia tua sentiat, & quid habeat sana doctrina. Oportuit enim & hæreses esse, ut probati manifesti fierent inter infirmos.

CAPUT XX. Ex Platonicis libris peritior, sed inflatior evaserat.

26. SED tunc lectis Platonicorum illis libris, posteaquam inde admonitus quærere incorpoream veritatem, invisibilia tua per ea quæ facta sunt intellecta conspexi; & repulsus sensi quid per tenebras animæ meæ contemplari non sinerer, certus esse te, & infinitum esse, nec tamen per locos finitos infinitosve diffundi; & verè te esse qui semper idem ipse esses, ex nulla parte nulloque motu aliter aut aliter, cetera verò ex te esse omnia, hoc solo firmissimo documento, quia sunt: certus quidem in istis eram, nimis tamen infirmus ad fruendum te. Garriebam planè quasi peritus, & nisi in Christo salvatore nostro viam tuam quærerem, non peritus, sed periturus essem. Jam enim cœperam velle videri sapiens, plenus pœnâ meâ; & non flebam; insuper & inflabar scientiâ. Ubi enim erat illa ædificans caritas à fundamento humilitatis, quod est Christus Jesus? Aut quando illi libri docerent me eam? In quos me propterea priusquam scripturas tuas considerarem, credo voluisti incurrere; ut imprimeretur memoriæ meæ quomodo ex eis affectus essem: & cùm postea in libris tuis mansuefactus essem, & curantibus digitis tuis contrectarentur vulnera mea, discernerem atque distinguerem quid interesset inter præsumtionem & confessionem; inter videntes quò eundum sit nec videntes quà, & viam ducentem ad beatificam patriam, non tantùm cernendam, sed & habitandam? Nam si primò sanctis tuis litteris informatus essem, & in earum familiaritate obdulcuisses mihi, & postea in illa volumina incidissem, fortasse aut abripuissent me à solidamento pietatis; aut si in affectu quem salubrem imbiberam perstitissem, putarem etiam ex illis libris eum posse concipi, si eos solos quisquam didicisset.

CAPUT XXI. Quid in sacris libris

27. ITAQUE avidissimè arripui venerabilem stilum spiritus tui, & præ ceteris apostolum Paulum: & perierunt illæ quæstiones in quibus mihi aliquando visus est adversari sibi, & non congruere testimoniis Legis & Prophetarum textus sermonis ejus. Et apparuit mihi una facies eloquiorum castorum, & exultare cum tremore didici. Et cœpi, & inveni quidquid illac verum legeram, hâc cum commendatione gratiæ tuæ dici, ut qui videt non sic glorietur quasi non acceperit, non solùm id quod videt, sed etiam ut videat. Quid enim habet quod non accepit? Et ut te qui es semper idem, non solùm admoneatur ut videat, sed etiam sanetur ut teneat. Et qui de longinquo videre non potest, viam tamen ambulet qua veniat & videat & teneat; quia & si condelectetur homo legi Dei secundùm interiorem hominem, quid faciet de alia lege in membris suis, repugnante legi mentis suæ, & se captivum ducente in lege peccati, quæ est in membris ejus? Quoniam justus es Domine, nos autem peccavimus, iniquè fecimus, impiè gessimus, & gravata est super nos manus tua, & justè traditi sumus antiquo peccatori præposito mortis; quia persuasit voluntati nostræ similitudinem voluntatis suæ, qua in veritate tua non stetit. Quid faciet miser homo? Quis eum liberabit de corpore mortis hujus, nisi gratia tua per Jesum Christum Dominum nostrum, quem genuisti coæternum, & creasti in principio viarum tuarum, in quo princeps hujus mundi non invenit quidquam morte dignum, & occidit eum; & evacuatum est chirographum quod erat contrarium nobis? Hoc illæ litteræ non habent. Non habent illæ paginæ vultum pietatis hujus, Lacrymas confessionis, Sacrificium tuum, Spiritum contribulatum, Cor contritum & humiliatum, Populi salutem, Sponsam, Civitatem, Arram spiritus-sancti, Poculum precij nostri. Nemo ibi cantat: *Nonne Deo subdita erit anima mea? Ab ipso enim salutare meum. Etenim ipse Deus meus & salutaris meus, susceptor meus, non movebor ampliùs.* Nemo ibi audit vocantem: *Venite ad me qui laboratis.* Dedignantur ab eo discere, quoniam mitis est & humilis corde. Abscondisti enim hæc à sapientibus & prudentibus, & revelasti ea parvulis. Et aliud est de silvestri cacumine videre patriam pacis, & iter ad eam non invenire, & frustra conari per invia, circum obsidentibus & insidiantibus fugitivis desertoribus cum principe suo leone & dracone: & aliud tenere viam illuc ducentem [a] curiâ cælestis imperatoris munitam, ubi non latrocinantur qui cælestem militiam deseruerunt. vitant enim eam sicut supplicium. Hæc mihi inviscerabantur miris modis, cùm minimum Apostolorum tuorum legerem, & consideraveram opera tua & expaveram.

Psal. 61. Matth. 11. 28.

[a] In editis curâ. At in MS. Benigniano longè meliùs, *curiâ cælestis Imperatoris.*

LIBER OCTAVUS.

Vitæ ipsius partem adtingit celeberrimam, annum ætatis trigesimum-secundum, quo nempe cùm Simplicianum consuluisset, ab eoque didicisset Victorini conversionem, cùm Antonij Ægyptij monachi vitam ex [a] Pontitiani relatione cognovisset, post vehementem luctam carnem inter & animum, codicem Apostoli cælesti admonitus oraculo inspexit; moxque ex illius lectione ad meliorem frugem toto animo immutatus fuit, plenéque ad Deum conversus.

CAPUT I. Studio vitæ melius instituendæ ad Simplicianum ire statuit.

1. DEus meus recorder in gratiarum actione tibi, & confitear misericordias tuas super me. Perfundantur ossa mea [b] dilectione tua, & dicant; Domine quis similis tibi? Dirupisti vincula mea, sacrificem tibi sacrificium laudis. Quomodo dirupisti ea narrabo, & dicent omnes qui adorant te, cùm audiunt hæc: Benedictus Dominus in cælo & in terra, magnum & mirabile nomen ejus. Inhæserant præcordiis meis verba tua, & undique circumvallabar abs te. De vita

[a] Sic in MSS. At in editis scribitur, *Potitianus.*

[b] Bad. Am. Er. cum Albinensi codice, *delectatione.*

vita tua æterna certus eram: quamvis eam in ænigmate & quasi per speculum videram; dubitatio tamen omnis de incorruptibili substantia, quòd ab illa esset omnis substantia, ablata mihi erat: nec certior de te, sed stabilior in te esse cupiebam. De mea verò temporali vita nutabant omnia, & mundandum erat cor à fermento veteri, & placebat via ipse Salvator, & ire per ejus angustias adhuc pigebat. Et immisisti in mentem meam, visumque est bonum in conspectu meo pergere ad Simplicianum qui mihi bonus apparebat servus tuus, & lucebat in eo gratia tua. Audieram etiam quòd à juventute sua devotissimè tibi viveret: jam verò tunc senuerat, & longa ætate in tam bono studio sectandæ viæ tuæ, multa expertus, multa edoctus mihi videbatur, & verè sic erat. Unde mihi ut proferret volebam conferenti secum æstus meos, quis esset aptus modus sic affecto, ut ego eram, ad ambulandum in via tua.

2. Videbam enim plenam ecclesiam, & alius sic ibat, alius autem sic. Mihi autem displicebat quod agebam in sæculo, & oneri mihi erat valde, non jam inflammantibus cupiditatibus, ut solebant, spe honoris & pecuniæ, ad tolerandam illam servitutem tam gravem. Jam enim me illa non delectabant præ dulcedine tua & decore domus tuæ quam dilexi, sed adhuc tenaciter colligabar ex femina: nec me prohibebat Apostolus conjugari, quamvis exhortaretur ad melius, maximè volens omnes homines sic esse ut ipse erat. Sed ego infirmior eligebam molliorem locum: & propter hoc unum volvebar in ceteris languidus, & tabescens curis marcidis, quod & in aliis rebus quas nolebam pati, congruere cogebar vitæ conjugali, cui deditus obstringebar. Audieram ex ore veritatis, esse spadones qui seipsos absciderunt propter regnum cælorum,
Mat. 19. 12. sed, *qui potest* (inquit) *capere, capiat*. Vani sunt certè omnes homines quibus non inest Dei scientia; nec de iis, quæ videntur bona, potuerunt invenire eum qui est. At ego jam non eram in illa vanitate. Transcenderam eam, & contestante universa creatura tua inveneram te creatorem nostrum, & Verbum tuum apud te Deum, tecumque [a] cum Spiritu-sancto unum Deum per quod creasti omnia. Est & aliud genus impiorum, qui cognoscentes Deum non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt. In hoc quoque incideram, & dextera tua suscepit me, & inde ablatum posuisti ubi convalescerem, quia dixisti homini: *Ecce pietas est sapientia*; & *Noli velle videri sapiens, quoniam dicentes se esse sapientes stulti facti sunt*. Et inveneram jam bonam margaritam, & venditis omnibus quæ haberem emenda erat, & dubitabam.

Job. 28. 28. Prov. 3. 7. Rom. 1. 22.

CAPUT II. De Victorino rhetore converso.

3. PERREXI ergo ad Simplicianum, patrem in accipienda gratia tua tunc episcopi Ambrosii, & quem verè ut patrem diligebat. Narravi ei circuitus erroris mei. Ubi autem commemoravi legisse me quosdam libros Platonicorum, quos Victorinus quondam rhetor urbis Romæ; quem Christianum defunctum esse audieram, in latinam linguam transtulisset, gratulatus est mihi quòd non in aliorum philosophorum scripta incidissem, plena fallaciarum & deceptionum secundùm elementa hujus mundi: in istis autem omnibus modis insinuari Deum & ejus Verbum. Deinde ut me exhortaretur ad humilitatem Christi, sapientibus absconditam & revelatam parvulis, Victorinum ipsum recordatus est, quem Romæ cùm esset, familiarissimè noverat: deque illo mihi narravit quod non silebo. Habet enim magnam laudem gratiæ tuæ confitendam tibi, quemadmodum ille doctissimus senex, & omnium liberalium doctrinarum peritissimus, quique philosophorum tam multa legerat & dijudicaverat & [b] dilucidaverat, doctor tot nobilium senatorum, qui etiam ob insigne præclari magisterii, quod cives hujus mundi eximium putant, statuam in Romano foro meruerat & acceperat, usque ad illam ætatem venerator idolorum, sacrorumque sacrilegorum particeps, quibus tunc tota ferè Romana nobilitas inflata spirabat [c] populusque etiam & omnigenûm deûm monstra, & Anubem latratorem, quæ aliquando contra Neptunum & Venerem, contraque Minervam tela tenuerant, & à se victis jam Roma supplicabat, quæ iste senex Victorinus tot annos ore terricrepo defensitaverat, non erubuerit esse puer Christi tui, & infans fontis tui, subjecto collo ad humilitatis jugum, & edomita fronte ad crucis opprobrium.

4. O Domine, Domine qui inclinasti cælos, & descendisti: tetigisti montes, & fumigaverunt: quibus modis te insinuasti illi pectori? Legebat, sicut ait Simplicianus, sanctam Scripturam, omnesque Christianas litteras investigabat studiosissimè & perscrutabatur; & dicebat Simpliciano non palam, sed secretiùs & familiariùs: « Noveris me jam esse Christianum. Et respondebat ille: « Non credam, nec deputabo te inter Christianos, nisi in ecclesia Christi te videro. Ille autem irridebat dicens: « Ergo parietes faciunt Christianos? Et hoc sæpe dicebat, jam se esse Christianum; & Simplicianus illud sæpe respondebat, & sæpe ab illo parietum irrisio repetebatur. Amicos enim suos reverebatur offendere superbos dæmonicolas, quorum ex culmine Babylonicæ dignitatis, quasi ex cedris Libani quas nondum contriverat Dominus, graviter ruituras in se inimicitias arbitrabatur. Sed posteaquam legendo & inhiando hausit firmitatem, timuitque negari à Christo coram Angelis sanctis, si eum timeret coram hominibus confiteri, reusque sibi magni criminis apparuit erubescendo de sacramentis humilitatis Verbi tui, & non erubescendo de sacris sacrilegis superborum dæmoniorum, quæ imitator superbus acceperat; depuduit vanitati & erubuit veritati, subitóque & inopinatus ait Simpliciano, ut ipse narrabat; « Eamus in ecclesiam, Christianus volo fieri. At ille non se capiens lætitiâ, perrexit cum eo. Ubi autem imbutus est primis instructionum sacramentis, non multo post etiam nomen dedit, ut per baptismum regeneraretur, mirante Roma, gaudente Ecclesia. Superbi videbant, & irascebantur; dentibus suis stridebant & tabescebant: servo autem tuo Dominus Deus erat spes ejus, & non respiciebat in vanitates & in insanias mendaces.

5. Denique ut ventum est ad horam profitendæ fidei, quæ verbis certis conceptis, retentisque memoriter, de loco eminentiore in conspectu populi fidelis Romæ reddi solet ab eis, qui accessuri sunt ad gratiam tuam, oblatum esse dicebat Victorino à presbyteris ut secretiùs redderet, sicut nonnullis

[a] Omitti poterant isthæc verba, *cum Spiritu-sancto*, quæ absunt à pluribus & potioribus MSS.

[b] MSS. non addunt, *& dilucidaverat*.

[c] Mirum quantùm hìc varient codices. Ex vetustioribus & castigatioribus Fossatensis, Benignianensis, Corbeiensis, &c. habent, *popilios jam*. Alij quinque cum Bad. Am. Er. Som. Blas. *populi usiam*. Victorinus, Germanensis, &c. *populique jam*. nonnulli, *populi etiam*. Lov. *populusque etiam*. hanc lectionem sequimur, licèt minimè constet nobis germanam esse. Porro addidimus conjunctionem, *&*, ante, *omnigenûm*; quia in omnibus MSS. reperitur.

qui verecundiâ trepidaturi videbantur, offerri mos erat; illum autem maluisse salutem suam in conspectu sanctæ multitudinis profiteri. Non enim erat salus quam docebat in rhetorica, & tamen eam publicè professus erat. Quanto minùs ergo vereri debuit mansuetum gregem tuum pronuncians verbum tuum, qui non verebatur in verbis suis turbas insanorum? Itaque ubi ascendit ut redderet, omnes sibimet invicem, quisque ut eum noverat, instrepuerunt nomen ejus strepitu gratulationis. Quis autem ibi non eum noverat? Et sonuit presso sonitu per ora cunctorum collætantium: Victorinus, Victorinus. Citò sonuerunt exsultatione, quia videbant eum; & citò siluerunt intentione, ut audirent eum. Pronunciavit ille fidem veracem præclarâ fiduciâ, & volebant eum omnes rapere intro in cor suum; & rapiebant amando & gaudendo. hæ rapientium manus erant.

CAPUT III. Quod Deus & Angeli magis gaudent in peccatorum conversione.

6. DEus bone, quid agitur in homine ut plus gaudeat de salute desperatæ animæ, & de majore periculo liberatæ, quàm si spes ei semper affuisset, aut periculum minus fuisset? Etenim tu quoque misericors Pater plus gaudes de uno pænitente quàm de nonaginta novem justis, quibus non est opus pænitentiâ. Et nos cum magna jocunditate audimus cùm audimus, quàm [a] exsultantibus Angelis pastoris humeris reportetur ovis quæ erraverat; & drachma referatur in thesauros tuos, collætantibus vicinis mulieri quæ invenit: & lacrymas excutit gaudium sollemnitatis domus tuæ, cùm legitur in domo tua de minore filio tuo, *quoniam mortuus erat & revixit; perierat & inventus est*: (Lucæ 15.32.) Gaudes quippe in nobis, & in Angelis tuis sancta caritate sanctis. Nam tu semper idem, qui ea quæ non semper nec eodem modo sunt, eodem modo semper nosti omnia.

7. Quid ergo agitur in anima, cùm ampliùs delectatur inventis aut redditis rebus quas diligit, quàm si eas semper habuisset? Contestantur enim & cetera, & plena sunt omnia testimoniis clamantibus, Ita est. Triumphat victor Imperator, & non vicisset nisi pugnavisset: & quanto majus periculum fuit in prœlio, tanto est gaudium majus in triumpho. Jactat tempestas navigantes, minaturque naufragium, omnes futura morte pallescunt: tranquillatur cælum & mare, & exsultant nimis, quoniam timuerunt nimis. Æger est carus, & vena ejus malum renuntiat; omnes qui eum salvum cupiunt, ægrotant simul animo: fit ei rectè, & nondum ambulat pristinis viribus, & fit jam tale gaudium, quale non fuit cùm antea salvus & fortis ambularet. Easque ipsas voluptates humanæ vitæ etiam non inopinatis & preter voluntatem irruentibus, sed institutis & voluntariis molestiis homines adquirunt. Edendi & bibendi voluptas nulla est, nisi precedat esuriendi & sitiendi molestia. Et ebriosi quædam salsiuscula comedunt, quò fiat molestus ardor, quem dum exstinguit potatio, fit delectatio. Et institutum est ut jam pactæ sponsæ non tradantur statim, ne vilem habeat maritus datam, quam non suspiraverit sponsus dilatam.

8. Hoc in turpi & exsecranda lætitia: hoc in ea, quæ concessa & licita est: hoc in ipsa sincerissima honestate amicitiæ: hoc in eo qui mortuus erat & revixit; perierat & inventus est. Ubique majus gaudium molestiâ majori præceditur. Quid est hoc, Domine Deus meus, cùm tu æternum tibi tu ipse

A sis gaudium, & quædam de te circa te semper gaudeant? Quid est quod hæc rerum pars alternat defectu & profectu, offensionibus & conciliationibus? An is est modus earum, & tantum dedisti eis, cùm à summis cælorum usque ad ima terrarum, ab initio usque in finem sæculorum, ab Angelo usque ad vermiculum, à motu primo usque ad extremum, omnia genera bonorum, & omnia justa opera tua, suis quæque sedibus locares, & suis quæque temporibus ageres? Heu mihi quàm excelsus es in excelsis,
B & quàm profundus in profundis; & nusquam recedis, & vix redimus ad te.

CAPUT IV. Quare plus lætandum sit in conversione nobilium.

9. AGE, Domine, fac; excita, & revoca nos; accende, & rape; flagra, dulcesce: amemus, curramus. Nónne multi ex profundiore tartaro cæcitatis quàm Victorinus redeunt ad te, & accedunt, & illuminantur recipientes lumen, quod si qui recipiunt, accipiunt à te potestatem ut filij tui fiant? Sed si minùs noti sunt populis, minùs de illis gaudent etiam qui noverunt eos. Quando enim cum
C multis gaudetur, & in singulis uberius est gaudium, quia fervefaciunt se & inflammantur ex alterutro. Deinde quòd multis noti, multis sunt auctoritati ad salutem, & multis præeunt secuturis. Ideóque multùm de illis, & qui eos præcesserunt lætantur, quia non de solis lætantur. Absit enim ut in tabernaculo tuo præ pauperibus accipiantur personæ divitum, aut præ ignobilibus nobiles: quando potiùs infirma mundi elegisti ut confunderes fortia; & ignobilia hujus mundi elegisti & contemtibilia, &
D ea quæ non sunt tamquam sint, ut ea quæ sunt evacuares. Et tamen idem ipse minimus Apostolorum tuorum, per cujus linguam tua ista verba sonuisti, cùm Paulus proconsul per ejus militiam debellatâ superbiâ, sub lene jugum Christi tui missus esset, regis magni provincialis effectus, ipse quoque ex priore Saulo Paulus vocari amavit, ob tam magnæ insigne victoriæ. PLUS enim hostis vincitur in eo quem plus tenet, & de quo plures tenet. Plus autem superbos tenet nomine nobilitatis, & de his
E plures nomine auctoritatis. Quanto igitur gratiùs [b] cogitabatur Victorini pectus, quod tamquam inexpugnabile receptaculum diabolus obtinuerat, & Victorini lingua, quo telo grandi & acuto multos peremerat; tanto abundantiùs exsultare oportuit filios tuos, quia Rex noster alligavit fortem, & videbant vasa ejus erepta mundari, & aptari in honorem tuum, & fieri utilia Domino ad omne opus bonum.

CAPUT [illegible]

10. SED ubi mihi homo tuus Simplicianus de Victorino ista narravit, exarsi ad imitan-
F dum. ad hoc enim & ille narraverat. Posteaquam verò & illud addidit, quòd Imperatoris Juliani temporibus lege data prohibiti sunt Christiani docere litteraturam & oratoriam, quam legem ille amplexus, loquacem scholam deserere maluit, quàm verbum tuum quo linguas infantium facis disertas: non mihi fortior quàm felicior visus est, quia invenit occasionem vacandi tibi. Cui rei EGO SUSPIRABAM ligatus, non ferro alieno, sed mea ferrea voluntate. Velle meum tenebat inimicus, & inde mihi catenam fecerat, & constrinxerat me. Quippe ex voluntate perversa, facta est libido. Et dum servitur libidini, facta est consuetudo. Et dum consuetudini non resistitur, facta est necessitas. Quibus quasi ansulis sibimet innexis, unde ca-

[a] In pluribus editis, *quàm exsultantis pastoris*, &c. In MSS. *quàm exsultantibus pastoris*, &c. præter Valinensem qui habet, *quàm exsultantibus Angelis pastoris*, &c. & meliùs.

[b] MSS. octo habent, *cogebatur*, non ineptè ad significandam vim diabolo illatam. Sequimur vulgatorum lectionem in MSS. etiam bene multis repertam; & verò potest habere eumdem sensum.

tenam appellavi, tenebat me obstrictum dura servitus. Voluntas autem nova quæ mihi esse cœperat ut te gratis colerem, fruique te vellem, Deus sola certa jocunditas, nondum erat idonea ad superandam priorem vetustate roboratam. Ita duæ voluntates meæ, una vetus, alia nova; illa carnalis, illa spiritalis, confligebant inter se atque discordando dissipabant animam meam.

Galat. 5. 17.

11. Sic intelligebam in me ipso experimento, id quod legeram, quomodo *caro concupisceret adversùs spiritum, & spiritus adversùs carnem.* Ego quidem in utroque; sed magis ego in eo quod in me approbabam, quàm in eo quod in me improbabam. Ibi enim magis jam non ego; quia ex magna parte id patiebar invitus, [a] quàm faciebam volens. Sed tamen consuetudo adversùs me pugnacior ex me facta erat, quoniam volens quò nollem perveneram. Et quis jure contradiceret, cùm peccantem justa pœna sequeretur? Et non erat jam [b] illa excusatio, qua videri mihi solebam propterea nondum me contemto sæculo servire tibi, quia incerta mihi esset perceptio veritatis. jam enim & ipsa certa erat. Ego autem adhuc terrâ obligatus militare tibi recusabam, & impedimentis omnibus sic timebam expediri, quemadmodum impediri timendum est.

12. Ita sarcinâ sæculi, velut somno assolet, dulciter premebar; & cogitationes quibus meditabar in te, similes erant conatibus expergisci volentium, qui tamen superati soporis altitudine remerguntur. Et sicut nemo est qui dormire semper velit, omniumque sano judicio vigilare præstat: differt tamen plerumque homo somnum excutere cum gravis torpor in membris est, eumque jam displicentem carpit libentiùs, quamvis surgendi tempus advenerit. Ita certum habebam esse melius tuæ caritati me dedere, quàm meæ cupiditati cedere. Sed illud placebat, & [c] vincebat; hoc libebat & vinciebat. Non enim erat quod tibi responderem dicenti mihi: *Surge qui dormis, & exsurge à mortuis, & illuminabit te Christus*: & undique ostendenti vera te dicere, non erat omnino quod responderem veritate convictus, nisi tantùm verba lenta & somnolenta: Modò; ecce modò: Sine paululùm. Sed, modò & modò, non habebant modum: &, Sine paululùm, in longum ibat. Frustra condelectabar legi tuæ secundùm interiorem hominem, cùm lex alia in membris meis repugnaret legi mentis meæ, & captivum me duceret in legem peccati, quæ in membris meis erat. LEX enim PECCATI est violentia consuetudinis, qua trahitur & tenetur etiam invitus animus, eo merito, quo in eam volens illabitur. Miserum ergo me quis liberaret de corpore mortis hujus, nisi gratia tua per Jesum Christum Dominum nostrum?

Ephes. 5. 14.

CAPUT VI. Pontitianus narrat Antonij vitam.

13. ET de vinculo quidem desiderij concubitus quo artissimo tenebar, & sæcularium negotiorum servitute, quemadmodum me exemeris narrabo, & confitebor nomini tuo, Domine adjutor meus & redemtor meus. Agebam solita crescente anxietudine, & quotidie suspirabam tibi; frequentabam ecclesiam tuam quantùm vacabat ab eis negotiis sub quorum pondere [d] gemebam. Mecum erat Alypius otiosus ab opere jurisperitorum post assessionem tertiam, exspectans quibus iterum

A consilia venderet, sicut ego vendebam dicendi facultatem, si qua docendo præstari potest. Nebridius autem amicitiæ nostræ cesserat, ut omnium nostrûm familiarissimo Verecundo Mediolanensi civi & grammatico subdoceret, vehementer desideranti & familiaritatis jure flagitanti de numero nostro fidele adjutorium, quo indigebat nimis. Non itaque Nebridium cupiditas commodorum eò traxit; majora enim posset si vellet de litteris agere, sed officio benevolentiæ petitionem nostram

B contemnere noluit amicus dulcissimus & mitissimus. Agebat autem illud prudentissimè, cavens innotescere personis secundùm hoc sæculum majoribus, devitans in eis omnem inquietudinem animi, quem volebat habere liberum & quàm multis posset horis feriatum ad quærendum aliquid, vel legendum, vel audiendum de sapientia.

14. Quodam igitur die, non recolo caussam qua erat absens Nebridius, cùm ecce ad nos domum venit ad me & Alypium Pontitianus quidam ci-

C vis noster inquantum Afer, præclarè in palatio militans. nescio quid à nobis volebat. Et consedimus ut colloqueremur, & fortè supra mensam lusoriam quæ ante nos erat, adtendit codicem, tulit, aperuit, invenit apostolum Paulum, inopinatè sanè: putaverat enim aliquid de libris quorum professio me conterebat. Tum verò arridens meque intuens, gratulatoriè miratus est, quòd eas & solas præ oculis meis litteras repentè comperisset. Christianus quippe & fidelis erat, & sæpe tibi Deo nostro proster-

D nebatur in ecclesia crebris & diuturnis orationibus. Cui ego cùm indicassem illis me scripturis curam maximam impendere, ortus est sermo ipso narrante de Antonio Ægyptio monacho, cujus nomen excellenter clarebat apud servos tuos, nos autem usque in illam horam latebat. Quod ille ubi comperit, immoratus est in eo sermone, insinuans tantum virum ignorantibus, & admirans eamdem nostram ignorantiam. Stupebamus autem audientes tam recenti memoriâ, & prope nostris temporibus

E testatissima mirabilia tua in fide recta & catholica Ecclesia. Omnes mirabamur, & nos quia tam magna erant, & ille quia inaudita nobis erant.

15. Inde sermo ejus devolutus est ad monasteriorum greges, & mores suaveolentiæ tuæ, & ubera deserta eremi, quorum nos nihil sciebamus. Et erat monasterium Mediolani plenum bonis fratribus extra urbis mœnia sub Ambrosio nutritore, & non noveramus. Pertendebat ille & loquebatur adhuc, & nos intenti tacebamus. Unde incidit ut diceret

F nescio quando se & tres alios contubernales suos nimirum apud Treveros, cùm Imperator pomeridiano Circensium spectaculo teneretur, exisse deambulatum in hortos muris contiguos, atque illic ut fortè combinati spatiabantur, unum secum seorsum, & alios duos itidem seorsum pariterque digressos: sed illos vagabundos irruisse in quamdam casam, ubi habitabant quidam servi tui, spiritu pauperes, qualium est regnum cælorum, & invenisse ibi codicem in quo scripta erat vita Antonij. Quam legere cœpit unus eorum, & mirari, & accendi, & inter legendum meditari arripere talem vitam, & relictâ militiâ sæculari servire tibi: [e] Erant autem ex eis quos dicunt Agentes in rebus. Tunc subitò re-

[a] Lov. *quod faciebam volens.* Sed legendum, *quam*, uti habent alij codices, & supplendum, *magis*, quam particulam reticere amat Augustinus.

[b] Bad. Am. Er. Lov. *ulla excusatio.*

[c] In MSS quatuor, *& non vincebat.* Sed verior aliorum codicum lectio sine negatione. Id nempe *vincebat*, quod saniore judicio mentis præferebatur, tametsi infirmioris adhuc voluntatis affectu non eligeretur. Unde mox ait. *Non erat omnino quod respondere veritate convictus.*

[d] Lov. *degebam.*

[e] Apud Am. Er. & Lov. *Erat.*

pletus amore sancto & sobrio pudore, iratus sibi conjecit oculos in amicum, & ait illi; Dic, quæso te, omnibus istis laboribus nostris quò ambimus pervenire? quid quærimus? cujus rei causâ militamus? Majorne esse poterit spes nostra in palatio, quàm ut amici Imperatoris simus? Et ibi quid non fragile, plenumque periculis? Et per quot pericula pervenitur ad grandius periculum? [a] Et quando istuc erit? Amicus autem Dei si voluero, ecce nunc fio. Dixit hoc, & turbidus parturitione novæ vitæ, reddidit oculos paginis, & legebat & mutabatur intus ubi tu videbas, & exsuebatur mundo mens ejus, ut mox apparuit. Namque dum legit & volvit fluctus cordis sui, infremuit aliquando & discrevit, decrevitque meliora, jamque tuus ait amico suo; Ego jam abrupi me ab illa spe nostra, & Deo servire statui, & hoc ex hora hac, in hoc loco aggredior. Te si piget imitari, noli adversari. Respondit ille, adhærere se socium tantæ mercedis tantæque militiæ. Et ambo jam tui ædificabant turrim sumtu idoneo relinquendi omnia sua & sequendi te. Tum Pontitianus, & qui cum eo per alias horti partes deambulabant, quærentes eos devenerunt in eumdem locum, & invenientes admonuerunt ut redirent, quòd declinasset dies. At illi narrato placito & proposito suo, quóque modo in eis talis voluntas orta esset atque firmata, petiverunt ne sibi molesti essent, si adjungi recusarent. Isti autem nihilo mutati à pristinis, fleverunt se tamen, ut dicebat, atque illis piè congratulati sunt, & commendaverunt se orationibus eorum, & trahentes cor in terra abierunt in palatium, illi autem affigentes cor cælo, manserunt in casa. Et ambo habebant sponsas. Quæ posteaquam hoc audierunt, dicaverunt etiam ipsæ virginitatem tibi.

CAPUT VII. Rodebatur intus audito Pontitiano.

16. NARRABAT hæc Pontitianus: Tu autem Domine inter verba ejus retorquebas me ad meipsum auferens me à dorso meo ubi me posueram, dum nollem me adtendere, & constituebas me ante faciem meam, ut viderem quàm turpis essem, quàm distortus & sordidus, maculosus & ulcerosus. Et videbam & horrebam, & quò à me fugerem non erat. Et si conabar à me avertere adspectum, narrabat ille quod narrabat, & tu me rursus opponebas mihi, & impingebas me in oculos meos, ut invenirem iniquitatem meam & odissem. Noveram eam, sed dissimulabam & [b] connivebam & obliviscebar.

17. Tunc verò quanto ardentiùs amabam illos de quibus audiebam salubres affectus, quòd se totos tibi sanandos dederant, tanto execrabiliùs me comparatum eis oderam. Quoniam multi mei anni mecum effluxerant, fortè duodecim anni, ex quo ab undevicesimo anno ætatis meæ, lecto Ciceronis Hortensio, excitatus eram studio sapientiæ, & differebam contemta felicitate terrena ad eam investigandam vacare, cujus non inventio, sed vel sola inquisitio jam præponenda erat, etiam inventis thesauris regnisque gentium, & ad nutum circumfluentibus corporis voluptatibus. At ego adolescens miser, valde miser, in exordio ipsius adolescentiæ etiam petieram à te castitatem, & dixeram: Da mihi castitatem & continentiam, sed noli modò. Timebam enim ne me citò exaudires, & citò sanares à morbo concupiscentiæ, quam malebam expleri quàm exstingui. Et ieram per vias pravas superstitione sacrilega, non quidem certus in ea, sed quasi præponens eam [c] ceteris, quæ non piè quærebam, sed inimicè oppugnabam.

18. Et putaveram me propterea differre de die in diem contemta spe sæculi te solum sequi, quia non mihi apparebat certum aliquid quò dirigerem cursum meum. Et venerat dies quo nudarer mihi, & increparet in me conscientia mea: Ubi est lingua? Nempe tu dicebas propter incertum verum nolle te abjicere sarcinam vanitatis. Ecce jam certum est, & illa te adhuc premit, humerisque liberioribus pennas recipiunt, qui neque ita inquirendo attriti sunt, nec decennio & ampliùs ista meditati. Ita rodebar intus, & confundebar pudore horribili vehementer, cùm Pontitianus talia loqueretur. Terminato autem sermone & causâ qua venerat, abiit ille. Et ego ad me, quæ non in me dixi? Quibus sententiarum verberibus non flagellavi animam meam, ut sequeretur me conantem post te ire? Et renitebatur, recusabat, & non se excusabat. Consumta erant & convicta argumenta omnia, remanserat muta trepidatio, & quasi mortem reformidabat restringi à fluxu consuetudinis quo tabescebat in mortem.

CAPUT VIII. In hortum secedit. quid ibi egerit.

19. TUM in illa grandi rixa interioris domus meæ, quam fortiter excitaveram cum anima mea in cubiculo nostro corde meo, tam vultu quàm mente turbatus, invado Alypium, & exclamo, Quid patimur? quid est hoc? quid audisti? Surgunt indocti & cælum rapiunt, & nos cum doctrinis nostris sine corde, ecce ubi volutamur in carne & sanguine? An quia præcesserunt pudet sequi, & non pudet nec saltem sequi? Dixi nescio quæ talia, & abripuit me ab illo æstus meus, cùm taceret attonitus intuens me. Neque enim solita sonabam, plusque loquebantur animum meum frons, genæ, oculi, color, modus vocis, quàm verba quæ promebam. Hortulus quidam erat hospitij nostri quo nos utebamur sicut tota domo. nam hospes ibi non habitabat dominus domus. Illuc me abstulerat tumultus pectoris, ubi nemo impediret ardentem litem quam mecum aggressus eram, donec exiret quà tu sciebas: ego autem non, sed tantùm insanibam salubriter, & moriebar vitaliter, gnarus quid mali essem, & ignarus quid boni post paululum futurus essem. Abscessi ergo in hortum, & Alypius pedem post pedem. Neque enim secretum meum non erat, ubi ille aderat. Aut quando me sic affectum desereret? Sedimus quantùm potuimus remoti ab ædibus: ego fremebam spiritu indignans turbulentissima indignatione, quòd non irem in placitum & pactum tecum, Deus meus, in quod eumdum esse omnia ossa mea clamabant, & in cælum tollebant laudibus, & non illuc ibatur navibus aut quadrigis aut pedibus quantum saltem de domo in eum locum ieram, ubi sedebamus. Nam non solùm ire, verùm etiam pervenire illuc, nihil erat aliud quàm velle ire, sed velle fortiter & integrè; non semisauciam hac atque hac versare & jactare voluntatem, parte [d] assurgente cum alia parte cadente luctantem.

20. Denique tam multa faciebam corpore in ip-

[a] In plerisque editis, *Et quamdiu*. At in melioribus MSS. & Arn. *Et quando*. Malumus, ut antithesis servetur; quia in sequente membro dicitur, *ecce nunc fio*.

[b] Lovanienses in quatuor è suis MSS. legebant, *convivebam*. Nos in nostris reperimus *conbibebam*. Nempe suam iniquitatem secum habebat, convivebat, & tamen obliviscebatur.

[c] Er. cum uno MS. *certis*.

[d] Corbeiensis cod. *parte assurgentem; cum alia parte alibi jacente cadentem, luctantem*.

sis cunctationis æstibus, quæ aliquando volunt homines, & non valent, si aut ipsa membra non habeant, aut ea vel colligata vinculis, vel resoluta languore, vel quoquo modo impedita sint. Si vulsi capillum, si percussi frontem, si consertis digitis amplexatus sum genu, quia volui feci. Potui autem velle & non facere, si mobilitas membrorum non obsequeretur. Tam multa ergo feci, ubi non hoc erat velle quod posse: & non faciebam, quod & incomparabili affectu ampliùs mihi placebat, & mox ut vellem possem, quia mox ut vellem utique vellem. Ibi enim facultas ea quæ voluntas, & ipsum velle jam facere erat, & tamen non fiebat: faciliúsque obtemperabat corpus tenuissimæ voluntati animæ, ut ad nutum mentis membra moverentur, quàm ipsa sibi anima ad [a] voluntatem suam magnam in sola voluntate perficiendam.

CAPUT IX. Unde fit ut animus imperet sibi & resistatur.

21. UNDE hoc monstrum, & quare istud? Luceat misericordia tua, & interrogem si fortè mihi respondere possint latebræ pœnarum hominum, & tenebrosissimæ contritiones filiorum Adam. Unde hoc monstrum, & quare istud? Imperat animus corpori, & paretur statim; imperat animus sibi, & resistitur. Imperat animus ut moveatur manus, & tanta est facilitas ut vix á servitio discernatur imperium: & animus animus est, manus autem corpus est. Imperat animus ut velit animus, nec alter est, nec facit tamen. Unde hoc monstrum, & quare istud? Imperat, inquam, ut velit, qui non imperaret nisi vellet, & non fit quod imperat. Sed non ex toto vult; non ergo ex toto imperat. Nam intantum imperat, inquantum vult, & intantum non fit quod imperat, inquantum non vult. Quoniam voluntas imperat ut sit voluntas, nec alia sed ipsa. Non utique plena imperat, ideo non est quod imperat. Nam si plena esset, nec imperaret ut esset, quia jam esset. Non igitur monstrum partim velle, partim nolle; sed ægritudo animi est, quia non totus assurgit veritate sublevatus, consuetudine prægravatus. Et ideo sunt duæ voluntates, quia una earum tota non est, & hoc adest alteri quod deest alteri.

CAPUT X. Adversùs Manichæos qui ex duabus contrariis voluntatibus duas contrarias naturas asseverant.

22. PEREANT à facie tua Deus, sicuti pereunt vaniloqui & mentis seductores, qui cùm duas voluntates in deliberando animadverterint, duas naturas duarum mentium esse asseverant, unam bonam, alteram malam. Ipsi verè mali sunt, cùm ista mala sentiunt; & iidem ipsi boni erunt si vera senserint, verisque consenserint, ut dicat eis Apostolus tuus: *Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.* (Eph. 5. 8.) Isti enim dum volunt esse lux, non in Domino, sed in seipsis, putando animæ naturam hoc esse quod Deus est, ita facti sunt densiores tenebræ: quoniam longiùs à te recesserunt horrendâ arrogantiâ, à te vero lumine illuminante omnem hominem venientem in hunc mundum. Attendite quid dicatis, & erubescite, & accedite ad eum & illuminamini, & vultus vestri non erubescent. Ego cùm deliberabam ut jam servirem Domino Deo meo, sicut diu disposueram, ego eram qui volebam, ego qui nolebam, ego ego eram. Nec plenè volebam, nec plenè nolebam. Ideo mecum contendebam, & dissipabar à meipso. Et ipsa dissipatio me invito quidem fiebat, nec tamen ostendebat naturam mentis alienæ, sed pœnam meæ. Et ideo non jam ego operabar illam, sed quod habitabat in me peccatum de supplicio liberioris peccati, quia eram filius Adam.

23. Nam si tot sunt contrariæ naturæ, quot voluntates sibi resistunt; non jam duæ, sed plures erunt. Si deliberet quisquam utrùm ad conventiculum eorum pergat, an ad theatrum: clamant isti, Ecce duæ naturæ, una bona hâc ducit, altera mala illac reducit. Nam unde ista cunctatio sibimet adversantium voluntatum? Ego autem dico ambas malas, & quæ ad illos ducit, & quæ ad theatrum reducit. Sed non credunt nisi bonam esse qua itur ad eos. Quid si ergo quisquam nostrûm deliberet, & secum altercantibus duabus voluntatibus fluctuet, utrùm ad theatrum pergat, an ad ecclesiam nostram, nonne & isti quid respondeant fluctuabunt? Aut enim fatebuntur, quod nolunt, bona voluntate pergi in ecclesiam nostram, sicut in eam pergunt qui sacramentis ejus imbuti sunt atque detinentur: aut duas malas naturas, & duas malas mentes in uno homine confligere putabunt; & non erit verum quod solent dicere, unam bonam & alteram malam: aut convertentur ad verum, & non negabunt cùm quisque deliberat animam unam diversis voluntatibus æstuare.

24. Jam ergo non dicant, cùm duas voluntates in homine uno adversari sibi sentiunt, duas contrarias mentes de duabus contrariis substantiis & de duobus contrariis principiis contendere, unam bonam, alteram malam. Nam tu Deus verax improbas eos, & redarguis atque convincis eos, sicut in utraque mala voluntate, cùm quisque deliberat utrùm hominem veneno interimat an ferro: utrùm fundum alienum illum, an illum invadat, quando utrumque non potest: utrùm emat voluptatem luxuriâ, an pecuniam servet avaritiâ: utrùm ad circum pergat, an ad theatrum, si uno die utrumque exhibeatur: addo etiam tertium, an ad furtum de domo aliena si subest occasio: addo & quartum, an ad committendum adulterium, si & inde simul facultas aperitur, si omnia concurrant in unum articulum temporis, pariterque cupiantur omnia quæ simul agi nequeunt. Discerpunt enim animum sibimet adversantibus quatuor voluntatibus, vel etiam pluribus in tanta copia rerum quæ appetuntur, nec tamen tantam multitudinem diversarum substantiarum solent dicere: ita & in bonis voluntatibus. Nam quæro ab eis, utrùm bonum sit delectari lectione Apostoli, & utrùm bonum sit delectari psalmo sobrio, & utrùm bonum sit Evangelium disserere: Respondebunt ad singula: Bonum. Quid si ergo pariter delectent omnia simulque uno tempore? Nonne diversæ voluntates distendunt cor hominis cùm deliberatur quid potissimùm arripiamus? Et omnes bonæ sunt, & certant secum donec eligatur unum, quò feratur tota voluntas una, quæ in plures dividebatur. Ita etiam cùm æternitas delectat superiùs, & temporalis boni voluptas retentat inferiùs, eadem anima est non tota voluntate illud aut hoc volens, & ideo discerpitur gravi molestiâ dum illud veritate præponit, hoc familiaritate non [b] ponit.

CAPUT XI. Lucta spiritus & carnis in Aug.

25. SIC ægrotabam & excruciabar accusans memetipsum solito acerbiùs nimis, ac volvens & versans me in vinculo meo, donec abrumperetur totum quo jam exiguo tenebar, sed tenebar

[a] Lov. Som. Blas. *ad voluptatem suam*; corruptè, nam de perficienda voluntate loquitur Augustinus. Et verò in MSS. nullo ferè excepto, in antiquioribus editionibus & Arn. habetur, *ad voluntatem suam.*

[b] MSS. Corbeiensis & aliquot alii, *non ponit.*

tamen. Et instabas tu in occultis meis Domine, se- A verâ misericordiâ, flagella ingeminans timoris & pudoris, ne rursus cessarem, & non abrumperetur idipsum exiguum & tenue quod remanserat; & revalesceret iterum, & me robustiùs alligaret. Dicebam enim apud me intus: Ecce modò fiat, modò fiat. Et cum verbo jam ibam in placitum. Jam pene faciebam, & non faciebam: nec relabebar tamen in pristina, sed de proximo stabam, & respirabam. Et item conabar, & paulo minùs ibi eram, & paulo minùs jamjamque adtingebam & tenebam; & B non ibi eram, nec adtingebam, nec tenebam, hæsitans mori morti, & vitæ vivere; plusque in me valebat deterius inolitum quàm melius insolitum: punctumque ipsum temporis quo aliud futurus eram, quanto propiùs admovebatur, tanto ampliorem incutiebat horrorem: sed non recutiebat retro, nec avertebat; sed suspendebat.

26. Retinebant nugæ nugarum, & vanitates vanitantium antiquæ amicæ meæ, & succutiebant vestem meam carneam, & submurmurabant: Dimittisne nos? Et à momento isto non erimus tecum ultra in æternum, & à momento isto non tibi licebit, hoc & illud, ultra in æternum? Et quæ suggerebant in eo quod dixi, hoc & illud, quæ suggerebant, Deus meus? Avertat ab anima servi tui misericordia tua: Quas sordes suggerebant? quæ dedecora? Et audiebam eas jam longè minùs quàm dimidius, non tamquam liberè contradicentes eundo in obviam, sed veluti à dorso mussitantes, & discedentem quasi furtim vellicantes, ut respicerem. Retardabant tamen cunctantem me abripere atque excutere ab eis & transilire quo vocabar, cùm diceret mihi consuetudo violenta: Putasne sine istis poteris?

27. Sed jam tepidissimè hoc dicebat. Aperiebatur enim ab ea parte, qua intenderam faciem & quò transire trepidabam, casta dignitas continentiæ, serena & non dissolutè hilaris, honestè blandiens ut venirem neque dubitarem, & extendens ad me suscipiendum & amplectendum pias manus plenas gregibus bonorum exemplorum. Ibi tot pueri & puellæ; ibi juventus multa & omnis ætas, & graves viduæ, & virgines anus; & in omnibus ipsa continentia nequaquam sterilis; sed fecunda mater filiorum gaudiorum de marito te Domine. Et irridebat me irrisione hortatoria, quasi diceret: Tu non poteris quod isti, quod istæ? An verò isti & istæ in semetipsis possunt, ac non in Domino Deo suo? Dominus Deus eorum me dedit eis. Quid in te stas, & non stas? Projice te in eum; noli metuere, non se subtrahet ut cadas. projice te securus, excipiet & sanabit te. Et erubescebam nimis, quia illarum nugarum murmur adhuc audiebam; & cunctabundus pendebam. Et rursus illa, quasi diceret: Obsurdesce adversùs immunda illa membra tua super terram, ut mortificentur. Narrant tibi delectationes, sed non sicut lex Domini Dei tui. Ista controversia in corde meo, non nisi de meipso adversùs meipsum. At Alypius affixus lateri meo, inusitati motus mei exitum tacitus opperiebatur.

CAPUT XII. Vocis admonitu quomodo totus conversus.

28. UBI verò à fundo arcano alta consideratio contraxit, & congessit totam miseriam meam in conspectum cordis mei, oborta est procella ingens ferens ingentem imbrem lacrymarum. Et ut totum effunderem cum vocibus suis surrexi ab Alypio. Solitudo mihi ad negotium flendi aptior suggerebatur. Et secessi remotiùs quàm ut posset mihi onerosa esse etiam ejus præsentia. Sic tunc eram, & ille sensit: [a] nescio quid enim puto dixeram in quo apparebat sonus vocis meæ jam fletu gravidus, & sic surrexeram. Mansit ergo ille ubi sedebamus nimiè stupens. Ego sub quadam fici arbore stravi me nescio quomodo, & dimisi habenas lacrymis, & proruperunt flumina oculorum meorum, acceptabile sacrificium tuum Et non quidem his verbis, sed in hac sententia multa dixi tibi: Et tu Domine usquequo? Usquequo Domine irasceris in finem? Ne memor fueris iniquitatum nostrarum antiquarum. Sentiebam enim eis me teneri: Jactabam voces miserabiles. Quamdiu? quamdiu? Cras & cras? Quare non modò? quare non hac horâ finis turpitudinis meæ?

29. Dicebam hæc & flebam amarissima contritione cordis mei. Et ecce audio vocem de vicina domo cum cantu dicentis & crebrò repetentis, quasi pueri an puellæ, nescio: TOLLE LEGE, TOLLE C LEGE. Statimque mutato vultu intentissimus cogitare cœpi, utrùmnam solerent pueri in aliquo genere ludendi cantitare tale aliquid: nec occurrebat omnino audivisse me uspiam. Repressoque impetu lacrymarum surrexi, nihil aliud interpretans, nisi divinitus mihi juberi, ut aperirem codicem & legerem quod primum caput invenissem. Audieram enim de Antonio, quòd ex evangelica lectione, cui fortè supervenerat, admonitus fuerit, tamquam sibi diceretur quod legebatur: *Vade, vende omnia* (Matth. 21.) D *quæ habes, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cælis; & veni sequere me:* & tali oraculo confestim ad te esse conversum. Itaque concitus redij ad eum locum ubi sedebat Alypius: ibi enim posueram codicem Apostoli cùm inde surrexeram. Arripui, aperui, & legi in silentio capitulum, quò primum conjecti sunt oculi mei: *Non in comessationibus* (Rom. 13.) *& ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitiis, non in contentione & æmulatione: sed induite Dominum Iesum Christum, & carnis providentiam ne feceritis in* E *concupiscentiis.* Nec ultra volui legere. nec opus erat. Statim quippe cum fine hujusce sententiæ quasi luce securitatis infusa cordi meo, omnes dubitationis tenebræ diffugerunt.

30. Tum interjecto aut digito aut nescio quo alio signo, codicem clausi, & tranquillo jam vultu indicavi Alypio. At ille quid in se ageretur, quod ego nesciebam, sic indicavit: Petit videre quid legissem: ostendi; & adtendit etiam ultra quàm ego legeram, & ignorabam quid sequeretur. Se- F quebatur verò: *Infirmum autem in fide recipite.* Quod (Rom. 14.) ille ad se retulit, mihique aperuit. Sed tali admonitione firmatus est, placitoque ac proposito bono & congruentissimo suis moribus, quibus à me in melius jam olim valde longèque distabat, sine ulla turbulenta cunctatione conjunctus est. Inde ad matrem ingredimur: indicamus; gaudet: narramus quemadmodum gestum sit; exsultat & triumphat; & benedicebat tibi, qui potens es ultra quàm petimus aut intelligimus facere, quia tanto ampliùs sibi à te concessum de me videbat quàm petere solebat miserabilibus flebilibusque gemitibus. Convertisti enim me ad te, ut nec uxorem quærerem, nec aliquam spem sæculi hujus, stans in ea regula fidei in qua me ante tot annos ei revelaveras. Et convertisti luctum ejus in gaudium multò uberiùs quàm voluerat, & multo cariùs atque castius quàm de nepotibus carnis meæ requirebat.

[a] Lov. *& ille sensit nescio quid. Aliquid enim &c.*

LIBER NONUS.

Dicit de capto à se consilio rhetoricæ professionem abjiciendi, non tamen antequam vindemialium feriarum, quod proximè instabat, tempus advenisset. Tum de suo in Verecundi amici villam secessu, de suo baptismate, ac de Monnicæ matris virtutibus atque obitu, qui baptizato ipso incidit in eumdem huncce annum, ætatis videlicet Augustini tricesimum tertium.

CAPUT I. Laudat Dei bonitatem, agnoscens suam miseriam.

1. O DOMINE ego servus tuus, ego servus tuus, & filius ancillæ tuæ. Disrupisti vincula mea, tibi sacrificabo sacrificium laudis. Laudet te cor meum & lingua mea, & omnia ossa mea dicant: Domine quis similis tibi: Dicant, & responde mihi, & dic animæ meæ, salus tua ego sum. Quis ego, & qualis ego? Quid non mali [a] aut facta mea: aut si non facta, dicta mea: aut si non dicta, voluntas mea fuit? Tu autem, Domine bonus & misericors, & dextera tua respiciens profunditatem mortis meæ, B & à fundo cordis mei exhauriens abyssum corruptionis. Et hoc erat totum nolle quod [b] volebam, & velle quod nolebas. Sed ubi erat tam annoso tempore, & de quo imo altoque secreto evocatum est in momento liberum arbitrium meum, quò subderem cervicem leni jugo tuo, & humeros levi sarcinæ tuæ, Christe Jesu, adjutor meus & redemtor meus? Quàm suave mihi subito factum est carere suavitatibus nugarum, & quas amittere metus fuerat, jam dimittere gaudium erat. Ejiciebas enim eas à me, C vera tu & summa suavitas, ejiciebas & intrabas pro eis omni voluptate dulcior, sed non carni & sanguini: omni luce clarior, sed omni secreto interior: omni honore sublimior, sed non sublimibus in se. Jam liber erat animus meus à curis mordacibus ambiendi, & acquirendi, & volutandi atque scalpendi scabiem libidinum, & garriebam tibi claritati meæ, & divitiis meis, & saluti meæ Domino Deo meo.

CAPUT II. Deserere rhetorices professionem differt usque ad vindemiales ferias.

2. ET placuit mihi in conspectu tuo non tumultuosè abripere, sed leniter subtrahere D ministerium linguæ meæ [c] nundinis loquacitatis, ne ulteriùs pueri meditantes non legem tuam, non pacem tuam, sed insanias mendaces, & bella forensia, mercarentur ex ore meo arma furori suo. Et opportunè jam paucissimi dies supererant ad vindemiales ferias, & statui tolerare illos ut sollemniter abscederem, & redemtus à te jam non redirem venalis. Consilium ergo nostrum erat coram te, coram hominibus autem nisi nostris non erat. Et con- E venerat inter nos ne passim cuiquam effunderetur; quamquam tu nobis à convalle plorationis ascendentibus & cantantibus canticum graduum, dederas sagittas acutas, & carbones vastatores adversùs linguam subdolam, velut consulendo contradicentem, & sicut cibum assolet amando consumentem.

3. Sagittaveras tu cor nostrum caritate tua, & gestabamus verba tua transfixa visceribus; & exempla servorum tuorum, quos de nigris lucidos, & de mortuis vivos feceras, congesta in sinum cogi- F tationis nostræ urebant & absumebant gravem torporem, ne in ima [d] vergeremus, & accendebant nos validè, ut omnis ex lingua subdola contradictionis flatus inflammare nos acriùs posset, non ex- A stinguere. Verumtamen quia propter nomen tuum quod sanctificasti per terras, etiam laudatores utique haberet votum & propositum nostrum, jactantiæ simile videbatur, non opperiri tam proximum feriarum tempus, sed de publica professione atque ante oculos omnium sita antè discedere, ut conversa in factum meum ora cunctorum intuentium, quàm vicinum vindemialium diem prævenire voluerim, multa dicerent, quòd quasi appetissem magnus videri. Et quò mihi erat istud, ut putaretur & disputaretur de animo meo, & blasphemaretur bonum nostrum?

4. Quinetiam quod ipsa æstate litterario labori nimio pulmo meus cedere cœperat, & difficulter trahere suspiria, doloribusque pectoris testari se saucium, vocemque clariorem productioremve recusare, primò perturbaverat me, quia magisterij illius sarcinam pene jam necessitate deponere cogebat, aut si curari & convalescere potuissem, certè intermittere. Sed ubi plena voluntas vacandi, & videndi quoniam tu es Dominus, oborta mihi est atque firmata, nosti Deus meus, etiam gaudere cœpi, quod hæc quoque suberat non mendax excusatio, quæ offensionem hominum temperaret, qui propter liberos suos me liberum esse numquam volebant. Plenus igitur tali gaudio tolerabam illud intervallum temporis, donec decurreret, nescio utrùm vel viginti dies erant, sed tamen fortiter tolerabantur, quia recesserat cupiditas quæ mecum solebat ferre grave negotium, & ego premendus remanseram, nisi patientia succederet. Peccasse me in hoc quisquam servorum tuorum fratrum meorum dixerit, quòd jam pleno corde militiâ tuâ, passus me fuerim vel unâ horâ sedere in cathedra mendacij. At ego non contendo. Sed tu Domine misericordissime, nonne & hoc peccatum cum ceteris horrendis & funereis in aqua sancta ignovisti & remisisti mihi?

CAPUT III. Verecundus concedit illi rus suum.

5. MACERABATUR anxietudine Verecundus de isto nostro bono, quod propter vincula sua, quibus tenacissimè tenebatur, deseri se nostro consortio videbat, nondum Christianus conjuge fideli, câ ipsâ tamen artiore præ ceteris compede ab itinere quod aggressi eramus retardabatur. Nec Christianum esse alio modo se velle dicebat, quàm illo quo non poterat. Benignè sanè obtulit, ut quamdiu ibi essemus, in [e] rure ejus essemus. Retribues illi Domine in resurrectione justorum, quia jam ipsam sortem retribuisti ei. Quamvis enim absentibus nobis, cùm Romæ jam essemus, corporali ægritudine correptus, & in ea Christianus & fidelis factus, ex hac vita emigravit: ita misertus es non solùm ejus, sed etiam nostri, ne cogitantes egregiam erga nos amici humanitatem, nec eum in grege tuo numerantes, dolore intolerabili cruciaremur.

[a] Sic MSS. & Arn. At Lov. *Quid non mali ego? An facta mea &c.* In aliis etiam editis habetur, *ego*, sed, *an*, mutatur in, *aut*.

[b] Editiones pleræque, *Et hoc erat totum nolle quod volebas*. Sequi maluimus cum Arn. lectionem MSS.

[c] In Benigniano codice, *mundanis loquacitatibus*.

[d] MSS. duo, *ne in ima mergeremur*.

[e] MSS. nullo fere excepto habent, *in re ejus essemus*.

A Gratias tibi Deus noster, tui sumus, indicant hortationes & consolationes tuæ, fidelis promissor, reddes Verecundo pro rure illo ejus Cassiciaco, ubi ab æstu sæculi requievimus in te, amœnitatem sempiternè virentis paradisi tui, quoniam dimisisti ei peccata super terram, in monte incaseato, monte tuo, monte uberi.

6. Angebatur ergo tunc ipse, Nebridius autem collætabatur. Quamvis enim & ipse nondum Christianus in illam foveam perniciosissimi erroris inciderat, ut Veritatis Filij tui carnem phantasma crede- B deret, tamen inde emergens sic sibi erat, nondum ullis Ecclesiæ tuæ sacramentis imbutus, sed inquisitor ardentissimus veritatis. Quem non multò post conversionem nostram & regenerationem per baptismum tuum, ipsum etiam fidelem catholicum castitate perfecta atque continentiâ tibi servientem in Africa apud suos, cùm tota domus ejus per eum Christiana facta esset, carne solvisti, & nunc ille vivit in sinu Abraham. Quidquid illud est quod illo significatur [a] sinu, ibi Nebridius meus vivit, dulcis C amicus meus, tuus autem domine adoptivus ex liberto filius, ibi vivit. Nam quis alius tali animæ locus? Ibi vivit, unde me multa interrogabat homuncionem inexpertum. Jam non ponit aurem ad os meum, sed spiritale os ad fontem tuum, & bibit quantùm potest sapientiam pro aviditate sua sine fine felix. Nec sic eum arbitror inebriari ex ea, ut obliviscatur mei, cùm tu Domine [b] quem potat ille, nostri sis memor. Sic ergo eramus Verecundum consolantes tristem, salvâ amicitiâ, de tali [c] conver- D sione nostra, & exhortantes ad fidem gradus sui, vitæ scilicet conjugalis: Nebridium autem opperientes quando sequeretur, quod de tam proximo poterat, & erat jam jamque facturus: cùm ecce evoluti sunt dies illi tandem, nam longi & multi videbantur præ amore libertatis otiosæ, ad cantandum de medullis omnibus; Tibi dixit cor meum, quæsivi vultum tuum, vultum tuum Domine requiram.

CAPUT IV. Libri apud Cassiciacum scripti Epistolæ ad Nebridium. De psalmis ac dolore dentium.

7. ET venit dies in quo etiam actu solverer à professione rhetorica, unde jam cogitatu so- E lutus eram. Et factum est, & eruisti linguam meam, unde jam erueras cor meum, & benedicebam tibi gaudens, profectus in villam cum meis omnibus. Ibi quid egerim in litteris, jam quidem servientibus tibi, sed adhuc [d] superbiæ scholam, tamquam in pausatione anhelantibus, testantur libri disputati cum præsentibus, & cum ipso me solo coram te: quæ autem cum absente Nebridio, testantur epistolæ. Et quando mihi sufficiat tempus commemorandi omnia magna erga nos beneficia tua in illo F tempore, præsertim ad alia majora properanti? Revocat enim me recordatio mea, & dulce mihi fit, Domine, confiteri tibi quibus internis me stimulis perdomueris, & quemadmodum me complanaveris humiliatis montibus & collibus cogitationum mearum, & tortuosa mea direxeris, & aspera lenieris; quóque modo ipsum etiam Alypium fratrem cordis mei subegeris nomini unigeniti tui Domini & Salvatoris nostri Jesu-Christi, quod primò dedignabatur inseri litteris nostris. Magis enim eas volebat redolere gymnasiorum cedros, quas jam contrivit

A Dominus, quàm salubres herbas ecclesiasticas adversas serpentibus.

8. Quas tibi, Deus meus, voces dedi cùm legerem psalmos David, cantica fidelia, & sonos pietatis excludentes turgidum spiritum, rudis in germano amore tuo, catechumenus in villa cum catechumeno Alypio feriatus, matre adhærente nobis muliebri habitu, virili fide, anili securitate, materna caritate, Christiana pietate? Quas tibi voces dabam in psalmis illis, & quomodo in te inflamma- B bar ex eis, & accendebar eos recitare si possem toto orbe terrarum, adversùs typhum generis humani? Et tamen toto orbe cantantur, & non est qui se abscondat à calore tuo. Quàm vehementi & acri dolore indignabar Manichæis; & miserabar eos rursus, quòd illa sacramenta, illa medicamenta nescirent: & insani essent adversùs antidotum quo sani esse potuissent. Vellem ut alicubi juxta essent tunc & me nesciente quòd ibi essent intuerentur faciem meam, & audirent voces meas, quando legi quar- C tum psalmum, in illo tunc otio, quid de me fecerit ille psalmus. * *Cùm invocarem exaudivit me Deus justitiæ meæ, in tribulatione dilatasti mihi: miserere mei Domine, & exaudi orationem meam.* Audirent, ignorante me utrùm audirent, ne me propter se illa dicere putarent, quæ inter hæc verba dixerim. Quia & revera nec ea dicerem, nec sic ea dicerem, si me ab eis audiri viderique sentirem: nec si dicerem sic acciperent quomodo mecum & mihi còram te de familiari affectu animi mei.

* Exp tio P quar Cùm caren

D 9. Inhorrui timendo, ibidemque inferbui sperando & exsultando in tua misericordia Pater. Et hæc omnia exibant per oculos meos & vocem meam, cùm conversus ad nos spiritus tuus bonus ait nobis: *Filij hominum quousque graves corde? Vt quid diligitis vanitatem, & quæritis mendacium?* Dilexeram enim vanitatem, & quæsieram mendacium. Et tu, Domine, jam magnificaveras sanctum tuum, suscitans eum à mortuis, & collocans ad dexteram tuam, unde mitteret ex alto promissionem suam Paracletum E Spiritum veritatis: & miserat eum jam, sed ego nesciebam. Miserat eum, quia jam magnificatus erat, resurgens à mortuis, & ascendens in cælum. Ante autem spiritus nondum erat datus, quia Jesus nondum erat clarificatus: & clamabat prophetia: *Quousque graves corde. Vt quid diligitis vanitatem, & quæritis mendacium? & scitote quoniam Dominus magnificavit sanctum suum.* Clamat, *quousque*: Clamat, *scitote.* Et ego tamdiu nesciens vanitatem dilexi, & mendacium quæsivi; & ideo audivi & contremui, F quoniam talibus dicitur qualem me fuisse reminiscebar. In [e] phantasmatis enim quæ pro veritate tenueram vanitas erat & mendacium. Et insonui multa graviter & fortiter in dolore recordationis meæ. Quæ utinam audissent qui ad huc usque diligunt vanitatem, & quærunt mendacium. Fortè conturbarentur, & evomuissent illud; & exaudires eos cùm clamarent ad te: quoniam vera morte carnis mortuus est pro nobis, qui te interpellat pro nobis.

10. Legebam: *Irascimini, & nolite peccare.* Et quomodo movebar, Deus meus, qui jam didiceram irasci

[a] Quid sinu Abrahæ significari crediderit Augustinus, aperuit ipse postea in lib. 4. de anima & ejus orig. c. 16. *Sinum Abrahæ intellige remotam sedem quietis atque secretam, ubi est Abraham; & ideo Abrahæ dictum non quod ipsius tantùm sit, sed quod ipse pater multarum gentium sit positus, quibus est ad imitandum fidei principatum propositus.*

[b] In duobus MSS. *à quo potatur.*

[c] Lov. cum antiquioribus editis, *de tali conversatione nostra.*

[d] Som. *Sed adhuc in superbia scholam tamquam in pausationem anhelantibus.* Arn. & MSS nostram præferunt lectionem. Nempe ad illud Augustinus alludit, quod accidit fugientibus, qui cùm primùm pausant, aliquamdiu anhelant Libri porrò quos hîc dicit in villa scriptos, ij sunt qui recensentur in lib. 1. retract cap. 1 2. 3 4.

[e] Bad. cum duobus MSS. *phantasiis*, mendosè. Nam Augustinus in hujus operis lib. 3. cap. 6. phantasias vocat eorum quæ sunt; phantasmata verò eorum quæ omnino non sunt corporum imagines, quas ipse Manichæis olim adhærens pro veritate amplexabatur.

irasci mihi de præteritis, ut de cetero non peccarem? Et meritò irasci, quia non alia natura gentis tenebrarum de me peccabat, sicut dicunt qui sibi non irascuntur, & thesaurizant sibi iram in die iræ & revelationis justi judicij tui. Nec jam bona mea foris erant, nec oculis carneis in isto sole quærebantur. Volentes enim gaudere forinsecus facilè evanescunt; & effunduntur in ea quæ videntur & temporalia sunt; & imagines eorum famelica cogitatione lambunt. Et ô si fatigentur inediâ, & dicant: *Quis ostendet nobis bona?* Et dicamus, & audiant: *Signatum est in nobis lumen vultus tui, Domine.* Non enim lumen nos sumus quod illuminat omnem hominem; sed illuminamur à te, ut qui fuimus aliquando tenebræ, simus lux in te. O si viderent internum [a] æternum, quod ego quia gustaveram, frendebam, quoniam non eis poteram ostendere, si afferrent ad me cor in oculis suis foris à te, & dicerent: *Quis ostendet nobis bona?* Ibi enim [b] ubi mihi iratus eram intus in cubili, ubi compunctus eram, ubi sacrificaveram mactans vetustatem meam, & inchoata meditatione renovationis meæ sperans in te, ibi mihi dulcescere cœperas & dederas lætitiam in corde meo. Et exclamabam legens hæc foris, & agnoscens intus; nec volebam multiplicari terrenis bonis, devorans tempora, & devoratus [c] temporibus, cùm haberem in æterna simplicitate aliud frumentum & vinum & oleum.

11. Et clamabam in consequenti versu clamore alto cordis mei: O *in pace!* ô *in idipsum!* ô quid dixit: *Obdormiam & somnum capiam!* Quoniam quis resistet nobis cùm fiet sermo qui scriptus est: Absorpta est mors in victoriam? Et tu es idipsum valde qui non mutaris; & in te requies obliviscens laborum omnium, quoniam nullus alius tecum nec ad alia multa adipiscenda quæ non sunt quod tu; sed *tu Domine, singulariter in spe constituisti me.* Legebam & ardebam; nec inveniebam quid facerem surdis mortuis, ex quibus fueram pestis latrator amarus & cæcus adversùs litteras de melle cæli melleas, & de lumine tuo luminosas: & super inimicis [d] Scripturæ hujus tabescebam, quando recordabar omnia dierum illorum feriatorum.

12. Sed nec oblitus sum nec silebo flagelli tui asperitatem, & misericordiæ tuæ mirabilem celeritatem. Dolore dentium tunc excruciabas me; & cùm intantum ingravesceret ut non valerem loqui, ascendit in cor meum admonere omnes meos qui aderant, ut deprecarentur te pro me, Deum salutis omnimodæ. Et scripsi hoc in cera, & dedi ut eis legeretur. Mox ut genua supplici affectu fiximus, fugit dolor ille. Sed quis dolor, aut quomodo fugit? Expavi, fateor, Domine meus, Deus meus, nihil enim tale ab ineunte ætate expertus fueram. Et insinuati sunt mihi in profundo nutus tui: & gaudens in fide laudavi nomen tuum. Et ea fides me securum esse non sinebat de præteritis peccatis meis, quæ mihi per baptismum tuum remissa nondum erant.

CAPUT V. Ambrosium consulit quid legendum.

13. RENUNTIAVI peractis vindemialibus, ut scholasticis suis Mediolanenses venditorem verborum alium providerent, quòd & tibi ego servire delegissem, & illi professioni præ difficultate spirandi ac dolore pectoris non sufficerem. A Et insinuavi per litteras antistiti tuo, viro sancto Ambrosio pristinos errores meos, & præsens votum meum, ut moneret quid potissimùm mihi de libris tuis legendum esset, quo percipiendæ tantæ gratiæ paratior aptiorque fierem. At ille jussit Isaiam prophetam. credo quòd præ ceteris Evangelij vocationisque gentium sit prænuntiator apertior. Verumtamen ego primam hujus lectionem non intelligens, totumque talem arbitrans, distuli repetendum exercitatior in Dominico eloquio.

CAPUT VI. Mediolani baptizatur cum Alypio & Adeodato.

B 14. INDE ubi tempus advenit, quo me nomen dare oporteret, relicto rure, Mediolanum remeavimus. Placuit & Alypio renasci in te mecum, jam induto humilitate sacramentis tuis congrua, & fortissimo domitori corporis, usque ad Italicum solum glaciale nudo pede obterendum insolito ausu. Adjunximus etiam nobis puerum Adeodatum ex me natum carnaliter de peccato meo. Tu bene feceras eum. Annorum erat ferme quindecim, & ingenio præveniebat multos graves & C doctos viros. Munera tua tibi confiteor, Domine Deus meus, creator omnium, & multùm potens [e] reformare nostra deformia; nam ego in illo puero præter delictum nihil habebam. Quòd enim enutriebatur à nobis in disciplina tua, tu inspiraveras nobis, nullus alius. munera tua tibi confiteor. Est liber noster qui inscribitur de Magistro. ipse ibi mecum loquitur. Tu scis illius esse sensa omnia quæ inseruntur ibi ex persona collocutoris mei, cùm esset in annis sedecim. Multa ejus alia mirabiliora D expertus sum. Horrori mihi erat illud ingenium, & quis præter te talium miraculorum opifex? Citò de terra abstulisti vitam ejus, & securior eum recordor, non timens quidquam pueritiæ, nec adolescentiæ, nec omnino homini illi. Sociavimus eum coævum nobis in gratia tua, educandum in disciplina tua, & baptizati sumus, & fugit à nobis solicitudo vitæ præteritæ. Nec satiabar illis diebus dulcedine mirabili, considerare altitudinem consilij tui super salutem generis humani. Quantùm flevi E in hymnis & canticis tuis, suave sonantis Ecclesiæ tuæ vocibus commotus acriter. Voces illæ influebant auribus meis, & eliquabatur veritas in cor meum, & [f] exæstuabat inde affectus pietatis, & currebant lacrymæ, & bene mihi erat cum eis.

CAPUT VII. Ecclesiastici cantus institutio Mediolani. Inventio corporum SS. Protasij & Gervasij.

15. NON longè cœperat Mediolanensis Ecclesia genus hoc consolationis & exhortationis celebrare, magno studio fratrum concinentium vocibus & cordibus. Nimirum annus erat, aut non multo ampliùs, cùm Justina Valentiniani F regis pueri mater, hominem tuum Ambrosium persequeretur hæresis suæ caussâ, qua fuerat seducta ab Arianis. Excubabat pia plebs in ecclesia, mori parata cum episcopo suo, servo tuo. Ibi mater mea, ancilla tua, solicitudinis & vigiliarum primas tenens, orationibus vivebat. Nos adhuc frigidi à calore spiritus tui, excitabamur tamen civitate attonita atque turbata. Tunc hymni & psalmi ut canerentur secundùm morem Orientalium partium, ne populus mæroris tædio contabesceret, institutum est; & ex illo in hodiernum retentum, multis jam ac pene omnibus gregibus tuis, & per cetera orbis imitantibus.

[a] In editis, ô *si viderent internum lumen æternum.* In Corbeiensi codice, ô *si viderent in te internum lumen æternum.* Visum est sequi alios optimæ notæ MSS. qui ceteris omissis verbis præferunt, O *si viderent internum æternum.*

[b] Lov. Som. *Ibi enim, ibi mihi.* MSS. verò cum Bad. Am. Er. Blas. Arn. *Ibi enim, ubi mihi.*

[c] Ita MSS. quo loco editi habent, *temporalibus.*

[d] Am. Er. & Lov. *& super inimicis scripturis Scripturæ hujus.* At MSS. Bad. & Arn. carent voce, *Scripturis.*

[e] In MSS. pluribus & potioribus, *multùm potens formare.* & paulò post, *præter delictum non habebam.*

[f] Lov. *& ex ea æstuabat affectus*, &c.

16. Tunc memorato antistiti tuo per visum aperuisti, quo loco laterent Martyrum corpora Protasij & Gervasij, quæ per tot annos incorrupta in thesauro secreti tui recondideras, unde opportunè promeres ad coërcendam rabiem femineam, sed regiam. Cùm enim propalata & effossa digno cum honore transferrentur ad Ambrosianam basilicam, non solùm quos immundi vexabant spiritus, confessis eisdem dæmonibus sanabantur, verùm etiam quidam plures annos cæcus civis civitatique notissimus, cùm populi tumultuantis lætitiæ caussam quæsisset atque audisset, exsilivit, eóque se ut duceret, suum ducem rogavit. Quò perductus, impetravit admitti, ut sudario tangeret feretrum pretiosæ in conspectu tuo mortis sanctorum tuorum. Quod ubi fecit, atque admovit oculis, confestim aperti sunt. Inde fama discurrens, inde laudes tuæ fervententes lucentes, inde illius * inimicæ animus etsi ad credendi sanitatem non applicatus, à persequendi tamen furore compressus est. Gratias tibi Deus meus. Unde & quò duxisti recordationem meam, ut hæc etiam confiterer tibi quæ magna oblitus præterieram? Et tamen tunc cùm ita fragraret odor unguentorum tuorum, non currebamus post te, & ideo plus flebam inter cantica hymnorum tuorum, olim suspirans tibi, & [a] tandem respirans, quantùm patet aura in domo fænea.

* Justinæ.

CAPUT VIII. Evodij conversio. Matris obitus, ejusque à teneris educatio.

17. Qui habitare facis unanimes in domo, consociasti nobis & Evodium juvenem ex nostro municipio. Qui cùm agens in rebus militaret, prior nobis ad te conversus est & baptizatus, & relicta militia sæculari, accinctus in tua. Simul eramus, simul [b] habitaturi placito sancto. Quærebamus quisnam locus nos utiliùs haberet servientes tibi. pariter remeabamus in Africam. Et cùm apud ostia Tiberina essemus, mater defuncta est. Multa prætereo, quia multùm festino. Accipe confessiones meas & gratiarum actiones Deus meus, de rebus innumerabilibus etiam in silentio. Sed non præteribo quidquid mihi anima parturit de illa famula tua, quæ me parturivit, & carne ut in hanc temporalem, & corde ut in æternam lucem renascerer. Non ejus, sed tua dicam dona in ea; neque enim seipsam fecerat aut educaverat seipsam. Tu creasti eam, nec pater nec mater sciebat qualis ex eis fieret. Et erudivit eam in timore tuo virga Christi tui regimen unici Filij tui in domo fideli, bono membro Ecclesiæ tuæ. Nec tantam erga suam disciplinam diligentiam matris prædicabat, quantam famulæ cujusdam decrepitæ, quæ patrem ejus infantem portaverat, sicut dorso grandiuscularum puellarum parvuli portari solent. Cujus rei gratiâ & propter senectam ac mores optimos in domo Christiana satis à dominis honorabatur. Unde etiam curam dominicarum filiarum commissam sibi diligenter gerebat, & erat in eis coërcendis, cùm opus esset, sancta severitate vehemens, atque in docendis sobria prudentiâ. Nam eas præter illas horas quibus ad mensam parentum moderatissimè alebantur, etiamsi exardescerent siti, nec aquam bibere sinebat, præcavens consuetudinem malam, & addens verbum sanum. » Modò aquam bibitis, quia in potestate vinum non habetis; cùm autem ad maritos venerititis, factæ dominæ apothecarum & cellariorum, aqua sordebit, sed mos potandi prævalebit.

A Hac ratione præcipiendi & auctoritate imperandi frenabat aviditatem tenerioris ætatis, & ipsam puellarum sitim formabat ad honestum modum, ut jam nec liberet quod non deceret.

18. Et surrepserat tamen sicut mihi filio famula tua narrabat, surrepserat ei vinolentia. Nam cùm de more tamquam puella sobria juberetur à parentibus de cuppa vinum depromere, submisso poculo qua desuper patet, priusquam in laguncalam funderet merum, primoribus labris sorbebat exiguum,

B quia non poterat amplius sensu recusante. Non enim ulla [c] temulenta cupidine faciebat hoc, sed quibusdam superfluentibus ætatis excessibus, qui ludicris motibus ebulliunt, & in puerilibus animis majorum pondere premi solent. Itaque ad illud modicum quotidiana modica addendo, quoniam qui modica spernit, paulatim decidit, in eam consuetudinem lapsa erat, ut prope jam plenos mero caliculos inhianter hauriret. Ubi tunc sagax anus, & vehemens illa prohibitio? Numquid valebat aliquid

C adversùs latentem morbum, nisi tua medicina, Domine, vigilaret super nos? Absente patre & matre & nutritoribus tu præsens qui creasti, qui vocas, qui etiam per [d] præpositos homines boni aliquid agis ad animarum salutem, quid tunc egisti Deus meus? unde curasti? unde sanasti? Nonne protulisti durum & acutum ex altera anima convicium tamquam medicinale ferrum ex occultis provisionibus tuis, & uno ictu putredinem illam præcidisti? Ancilla enim cum qua solebat accedere ad cuppam, litigans cum

D domina minore, ut fit, sola cum sola, objecit hoc crimen, amarissima insultatione vocans meribibulam. Quo illa stimulo percussa, respexit fœditatem suam, confestimque damnavit atque exsuit. Sicut amici adulantes pervertunt, sic inimici litigantes plerumque corrigunt. Nec tu quod per eos agis, sed quod ipsi voluerunt retribuis eis. Illa enim irata, exagitare appetivit minorem dominam, non sanare, & ideo clanculo; aut quia ita eas invenerat locus & tempus litis; aut ne fortè & ipsa periclitaretur quòd

E tam serò prodidisset. At tu Domine rector [e] cælitum & terrenorum, ad usus tuos contorquens profunda torrentis, fluxum sæculorum [f] ordinans turbulentum, etiam de alterius animæ insania sanasti alteram, ne quisquam cùm hoc advertit potentiæ suæ tribuat, si verbo ejus alius corrigatur quem vult corrigi.

19. Educata itaque pudicè ac sobriè, potiúsque à te subdita parentibus, quàm à parentibus tibi, ubi plenis annis nubilis facta est, tra-

F dita viro servivit veluti Domino, & sategit eum lucrari tibi, loquens te illi moribus suis, quibus eam pulcram faciebas, & reverenter amabilem atque mirabilem viro. Ita autem toleravit cubilis injurias, ut nullam de hac re cum marito haberet umquam simultatem. Exspectabat enim misericordiam tuam super eum, ut in te credens castificaretur. Erat verò ille præterea sicut benevolentiâ præcipuus, ita irâ fervidus. Sed noverat hæc non resistere irato viro, non tantùm facto, sed ne verbo quidem. Jam verò refracto & quieto, cùm opportunum videret, rationem facti sui reddebat, si fortè ille inconsideratiùs commotus fuerat. Denique cùm matronæ multæ quarum viri mansuetiores erant, plagarum vestigia, etiam dehonestata facie gererent, inter

[a] In tribus MSS. *& tantùm respirans.*
[b] Sic habent MSS. & Arn. At Bad. Am. Er. Lov. *simul habitabamus.*
[c] Lyrensis codex, *temulentia cupidine.*
[d] Antonius Arn. suspicatur legendum esse *per perversos*, vel *per præposteros homines.*
[e] In MS. Benigniano, *cæli tui.*
[f] Potiores MSS. *ordinatè turbulentum.*

amica colloquia illæ arguebant maritorum vitam, [A] hæc earum linguam, veluti per jocum graviter admonens, ex quo illas tabulas quæ matrimoniales vocantur, recitari audissent, tamquam instrumenta, quibus ancillæ factæ essent, deputare debuisse; proinde memores conditionis, superbire adversùs dominos non oportere. Cúmque mirarentur illæ, scientes quàm ferocem conjugem sustineret, numquam fuisse auditum, aut aliquo indicio claruisse, quòd Patricius ceciderit uxorem, aut quòd à se invicem vel unum diem domestica lite dissenserint, & [B] caussam familiariter quærerent, docebat illa institutum suum, quod suprà memoravi. Quæ observabant, expertæ gratulabantur; quæ non observabant, subjectæ vexabantur.

20. Socrum etiam suam primò susurriis malarum ancillarum adversùs se irritatam, sic vicit obsequiis, perseverans tolerantiâ & mansuetudine, ut illa ultro filio suo medias linguas famularum proderet, quibus inter se & nurum pax domestica turbabatur, expeteretque vindictam. Itaque postea- [C] quam ille & matri obtemperans, & curans familiæ disciplinam, & concordiæ suorum consulens, proditas ad prodentis arbitrium verberibus coërcuit, promisit illa talia de se præmia sperare debere, quæcumque de sua nuru sibi, quò placeret, mali aliquid loqueretur; nullaque jam audente, memorabili inter se benevolentiæ suavitate vixerunt.

21. Hoc quoque illi bono mancipio tuo, in cujus utero me creasti, Deus meus misericordia mea, munus grande donaveras, quod inter dissidentes [D] atque discordes quaslibet animas, ubi poterat, tam se præbebat pacificam, ut cùm ab utraque multa de invicem audiret amarissima, qualia solet eructuare turgens atque indigesta discordia, quando præsenti amicæ de absente inimica per acida colloquia [a] cruditas exhalatur odiorum, nihil tamen alteri de altera proderet, nisi quod ad eas reconciliandas valeret. Parvum hoc bonum mihi videretur, nisi turbas innumerabiles tristis experirer, nescio quâ horrendâ pestilentiâ peccatorum latissimè pervagante, [E] non solùm iratorum inimicorum iratis inimicis dicta prodere, sed etiam quæ non dicta sunt addere; cùm contra [b] homini humano parum esse debeat inimicitias hominum nec excitare nec augere malè loquendo, nisi eas etiam exstinguere bene loquendo studuerit, qualis illa erat docente te magistro intimo in schola pectoris.

22. Denique etiam virum suum jam in extrema vita temporali ejus lucrata est tibi, nec in eo jam fideli planxit, quod in nondum fideli toleraverat. [F] Erat etiam serva servorum tuorum. Quisquis eorum noverat eam; multùm in ea laudabat & honorabat & diligebat te; quia sentiebat præsentiam tuam in corde ejus sanctæ conversationis fructibus testibus. Fuerat enim unius viri uxor, mutuam vicem parentibus reddiderat, domum suam piè tractaverat, in operibus bonis testimonium habebat. Nutrierat filios, toties eos parturiens, quoties abs te deviare cernebat. Postremò nobis Domine omnibus, quia ex munere tuo sinis loqui servis tuis, qui ante dormitionem ejus in te jam consociati vivebamus perceptâ gratiâ baptismi tui, ita curam gessit, quasi omnes genuisset, ita servivit quasi ab omnibus genita fuisset.

CAPUT X. Colloquium cum matre de regno cælorum.

23. IMPENDENTE autem die, quo ex hac vita erat exitura, quem diem tu noveras ignorantibus nobis, provenerat (ut credo) procurante te occultis tuis modis, ut ego & ipsa soli staremus incumbentes ad quamdam fenestram, unde hortus intra domum quæ nos habebat prospectabatur, illic apud ostia Tiberina, ubi remoti à turbis post longi itineris laborem instaurabamus nos navigationi: colloquebamur ergo soli valde dulciter, & præterita obliviscentes, in ea quæ ante sunt extenti, quærebamus inter nos apud præsentem veritatem quod tu es, qualis futura esset vita æterna sanctorum, quam nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit. Sed inhiabamus ore cordis in superna fluenta fontis tui, fontis vitæ qui est apud te, ut inde pro captu nostro aspersi, quoquo modo rem tantam cogitaremus.

24. Cúmque ad eum finem sermo perduceretur, ut carnalium sensuum delectatio quantalibet, in quantalibet luce corporea, præ illius vitæ jucunditate non comparatione, sed ne commemoratione quidem digna videretur; erigentes nos ardentiore affectu in idipsum, perambulavimus gradatim cuncta corporalia, & ipsum cælum, unde sol & luna & stellæ lucent super terram. Et adhuc ascendebamus interiùs cogitando, & loquendo, [c] & mirando opera tua, & venimus in mentes nostras, & transcendimus eas, ut adtingeremus regionem ubertatis indeficientis, ubi pascis Israël in æternum veritatis pabulo, & ubi vita sapientia est, per quam fiunt omnia ista, & quæ fuerunt, & quæ futura sunt; & ipsa non fit, sed sic est ut fuit, & sic erit semper; quin potiùs fuisse, & futurum esse non est in ea, sed esse solum, quoniam æterna est. Nam fuisse & futurum esse non est æternum. Et dum loquimur & inhiamus illi, attigimus eam modicè toto ictu cordis, & [d] suspiravimus & reliquimus ibi religatas primitias spiritus, & remeavimus ad strepitum oris nostri, ubi verbum & incipitur & finitur. Et quid simile Verbo tuo Domino nostro in se permanenti sine vetustate, atque innovanti omnia.

25. Dicebamus ergo: Si cui sileat tumultus carnis, sileant phantasiæ terræ & aquarum & aëris, sileant & poli, & ipsa sibi anima sileat, & transeat se non se cogitando, sileant somnia & imaginariæ revelationes, omnis lingua & omne signum, & quidquid transeundo fit, si cui sileat omnino; quoniam si quis audiat, dicunt hæc omnia: Non ipsa nos fecimus, sed fecit nos qui manet in æternum. His dictis si jam taceant, quoniam erexerunt aurem in eum qui fecit ea, & loquatur ipse solus, non per ea, sed per seipsum, ut audiamus verbum ejus, non per linguam carnis, neque per vocem Angeli, nec per sonitum nubis, nec per ænigma similitudinis, sed ipsum quem in his amamus, ipsum sine his audiamus, sicut nunc extendimus nos, & rapida cogitatione attigimus æternam sapientiam super omnia manentem; si continuetur hoc, & subtrahantur aliæ visiones longè imparis generis, & hæc una rapiat & absorbeat & recondat in interiora gaudia spectatorem suum, ut talis sit sempiterna vita, quale fuit hoc momentum intelligentiæ, cui suspiravimus; nonne hoc est, *Intra in gaudium Domini tui?* (Matth. 25. 21.) Et istud quando? An cùm omnes resurgemus, sed non omnes immutabimur?

[a] Apud Bad. Am. Er. & plures MSS. *crudelitas.*
[b] Sic legendum videtur juxta melioris notæ codices. In editis porro legebatur, *animo humano.*

[c] Lov. *loquendo te.* abest particula, *te*, à MSS.
[d] MS. Corbeiensis, *susum spiravimus.*

26. Dicebam talia, & si non isto modo & his verbis, tamen Domine tu scis quòd illo die cùm talia loqueremur, & mundus iste nobis inter verba vilesceret cum omnibus delectationibus suis, tunc ait illa: Fili, quantum ad me adtinet, nulla jam re delector in hac vita. Quid hic faciam adhuc, & cur hic sim nescio, jam consumta spe hujus sæculi. Unum erat propter quod in hac vita aliquantum immorari cupiebam, ut te Christianum catholicum viderem priusquam morerer. Cumulatius hoc mihi Deus meus præstitit, ut te etiam contemta felicitate terrena, servum ejus videam. quid hîc facio?

Caput XI. De ecstasi & morte matris.

27. AD hæc ei quid responderim, non satis recolo. Cùm interea vix intra quinque dies, aut non multo ampliùs decubuit febribus. Et cùm ægrotaret quodam die defectum animæ passa est, & paululùm subtracta à præsentibus. Nos concurrimus, sed citò reddita est sensui, & adspexit adstantes me, & fratrem meum, & ait nobis quasi quærenti similis; Ubi eram? Deinde nos intuens mærore attonitos: Ponetis hîc, inquit, matrem vestram? Ego silebam, & fletum frenabam. Frater autem meus quiddam locutus est, quo eam non peregrè, sed in patria defungi tamquam felicius optaret. Quo audito, illa vultu anxio reverberans eum oculis quòd talia saperet, atque inde me intuens: Vide, ait, quid dicit. Et mox ambobus: Ponite, inquit, hoc corpus ubicumque, nihil vos ejus cura conturbet; tantùm illud vos rogo, ut ad Domini altare memineritis mei ubi ubi fueritis. Cúmque hanc sententiam verbis quibus poterat explicasset, conticuit, & ingravescente morbo exercebatur.

28. Ego verò cogitans dona tua, Deus invisibilis, quæ immittis in corda fidelium tuorum, & proveniunt inde fruges admirabiles; gaudebam & gratias agebam tibi, recolens quod noveram quantâ curâ semper æstuasset de sepulcro, quod sibi providerat & præparaverat juxta corpus viri sui. Quia enim valde concorditer vixerant, id etiam volebat, ut est animus humanus minùs capax divinorum, adjungi ad illam felicitatem, & commemorari ab hominibus, concessum sibi esse post transmarinam peregrinationem, ut conjunctâ terrâ amborum conjugum terra tegeretur. Quando autem ista inanitas plenitudine bonitatis tuæ cœperat in ejus corde non esse, nesciebam, & lætabar admirans quòd sic mihi [a] aperuisset; quamquam & in illo sermone nostro ad fenestram cùm dixit, Jam quid hîc facio? non apparuit desiderare in patria mori. Audivi etiam postea, quòd jam cùm Ostiis essemus, cum quibusdam amicis meis maternâ fiduciâ colloquebatur quodam die de contemtu vitæ hujus & bono mortis, ubi ipse non aderam; illisque stupentibus virtutem feminæ, quam tu dederas ei, quærentibusque utrùm non formidaret tam longè à sua civitate corpus relinquere; NIHIL, inquit, longè est Deo, neque timendum est ne ille non agnoscat in fine sæculi, unde me resuscitet. Ergo die nono ægritudinis suæ, quinquagesimo & sexto anno ætatis suæ, [b] trigesimo & tertio ætatis meæ, anima illa religiosa & pia corpore soluta est.

Caput XII. Quomodo luxerit mortem matris.

29. PREMEBAM oculos ejus, & confluebat in præcordia mea mæstitudo ingens, & transfluebat in lacrymas, ibidemque oculi mei violento A animi imperio resorbebant fontem suum usque ad siccitatem, & in tali luctamine valde malè mihi erat. Tum verò ubi efflavit extremum spiritum, [c] puer Adeodatus exclamavit in planctum, atque ab omnibus nobis coërcitus tacuit. Hoc modo etiam meum quiddam puerile quod labebatur in fletus juvenili voce cordis, coërcebatur & tacebat. Neque enim decere arbitrabamur funus illud questibus lacrymosis gemitibusque celebrare; quia his plerumque solet deplorari quædam miseria morien- B tium, aut quasi omnimoda exstinctio. At illa nec miserè moriebatur, nec omnino moriebatur. Hoc & documentis morum ejus, & fide non ficta, rationibusque certis tenebamus.

30. Quid ergo erat quod intus mihi graviter dolebat, nisi ex consuetudine simul vivendi dulcissima & carissima repentè disrupta vulnus recens? Gratulabar quidem testimonio ejus, quòd in ea ipsa ultima ægritudine obsequiis meis interblandiens appellabat me pium, & commemorabat grandi dile- C ctionis affectu numquam se audisse ex ore meo jaculatum in se durum aut contumeliosum [d] sonum. Sed tamen quid tale Deus meus qui fecisti nos, quid comparabile habebat honor à me delatus illi, & servitus ab illa mihi? Quoniam itaque deserebar tam magno ejus solatio, sauciabatur anima mea, & quasi dilaniabatur vita, quæ una facta erat ex mea & illius.

31. Cohibito ergo à fletu illo puero, Psalterium arripuit Evodius, & cantare cœpit Psalmum. D Cui respondebamus omnis domus: *Misericordiam & judicium cantabo tibi Domine.* Audito autem quid ageretur, convenerunt multi fratres ac religiosæ feminæ; & de more illis quorum officium erat funus curantibus, ego in parte ubi decenter poteram cum eis qui me non deserendum esse censebant, quod erat tempori congruum disputabam, eoque fomento veritatis mitigabam cruciatum tibi notum, illis ignorantibus & intentè audientibus, & sine sensu doloris me esse arbitrantibus. At ego in auribus E tuis, ubi eorum nullus audiebat, increpabam mollitiem affectus mei, & constringebam fluxum mœroris, cedebatque mihi paululùm, rursusque impetu suo ferebatur, non usque ad eruptionem lacrymarum, nec usque ad vultus mutationem, sed ego sciebam quid corde premerem. Et quia mihi vehementer displicebat tantum in me posse hæc humana, quæ ordine debito & sorte conditionis nostræ accidere necesse est, alio dolore dolebam dolorem meum; & duplici tristitiâ macerabar.

F 32. Cùm ecce corpus elatum est, imus redimus sine lacrymis. Nam neque in eis precibus quas tibi fudimus, cùm offerretur pro ea sacrificium pretii nostri, jam juxta sepulcrum posito cadavere, priusquam deponeretur, sicut illic fieri solet, nec in eis precibus ego flevi, sed toto die graviter in occulto mæstus eram, & mente turbatâ rogabam te ut poteram, quò sanares dolorem meum, nec faciebas, credo commendans memoriæ meæ, vel hoc uno documento omnis consuetudinis vinculum, etiam adversùs mentem, quæ jam non fallaci verbo pascitur. Visum etiam mihi est ut irem lavatum, quod audieram inde balneis nomen inditum, quia Græci βαλανεῖον dixerint, quòd anxietatem pellat ex animo. Ecce & hoc confiteor misericordiæ tuæ Pater

[a] Ita MSS. aliquot ex præcipuis & Arn. At Bad. Am. Er. & Lov. habent, *apparuisset*.

[b] Hunc numerum omnes ad unum codices cùm editi, tum scripti adsignant; unde intelligitur locum minimè corruptum esse, quod suspicatus est Cæsar Baronius ad an. 388. n. 71. & in Not. ad Mart. die 5. Maij.

[c] MSS. plerique omittunt, *spiritum*.

[d] Lov. aliæque editiones, *sermonem*.

orphanorum, quoniam lavi, & talis eram qualis priuſquam laviſſem. Neque enim exſudavit de corde meo mæroris amaritudo. Deinde dormivi & evigilavi, & non parva ex parte mitigatum inveni dolorem meum, atque ut eram in lecto meo ſolus, recordatus ſum veridicos verſus Ambroſij tui: tu es enim

Deus creator omnium,
Polique rector, veſtiens
Diem decoro lumine;
Noctem ſopora gratiâ,
Artus ſolutos ut quies
Reddat laboris uſui,
Menteſque feſſas allevet,
Luctuſque ſolvat anxios.

33. Atque inde paulatim reducebam in priſtinum ſenſum ancillam tuam, converſationemque ejus piam in te, & [a] ſanctè in nos blandam atque morigeram, qua ſubitò deſtitutus ſum; & libuit flere in conſpectu tuo de illa & pro illa, de me & pro me. Et dimiſi lacrymas quas continebam, ut effluerent quantùm vellent, ſubſternens eas cordi meo; & requievit in eis, quoniam ibi erant aures tuæ, non cujuſquam hominis ſuperbè interpretantis ploratum meum. Et nunc Domine confiteor tibi in litteris. Legat qui volet, & interpetetur ut volet, & ſi peccatum invenerit fleviſſe me matrem exigua parte horæ, matrem oculis meis interim mortuam, quæ me multos annos fleverat ut oculis tuis viverem, non irrideat; ſed potiùs ſi eſt grandi caritate, pro peccatis meis fleat ipſe ad te Patrem omnium fratrum Chriſti tui.

Caput XIII. Orat pro matre defuncta.

34. Ego autem jam ſanato corde ab illo vulnere in quo poterat redargui carnalis affectus, fundo tibi Deus noſter pro illa famula tua longè aliud lacrymarum genus, quod manat de concuſſo ſpiritu conſideratione periculorum omnis animæ quæ in Adam moritur. Quamquam illa in Chriſto vivificata, etiam nondum à carne reſoluta ſic vixerit, ut laudetur nomen tuum in fide moribuſque ejus, non tamen audeo dicere, ex quo eam per baptiſmum regeneraſti, nullum verbum exiſſe ab ore ejus contra præceptum tuum. Et dictum eſt à Veritate Filio tuo: *Si quis dixerit fratri ſuo, fatue, reus erit gehennæ ignis.* (Matth. 5. 22.) Et væ etiam laudabili vitæ hominum, ſi remotâ miſericordiâ diſcutias eam. Quia verò non exquiris delicta vehementer, fiducialiter ſperamus aliquem apud te locum [b] invenire indulgentiæ. Quisquis autem tibi enumerat vera merita ſua, quid tibi enumerat niſi munera tua? O ſi cognoſcant ſe [c] homines homines; & qui gloriatur, in Domino glorietur.

35. Ego itaque laus mea & vita mea, Deus cordis mei, ſepoſitis pauliſper bonis ejus actibus, pro quibus tibi gaudens gratias ago, nunc pro peccatis matris meæ deprecor te, exaudi me per medicinam vulnerum noſtrorum quæ pependit in ligno, & ſedens ad dexteram tuam, te interpellat pro nobis. Scio miſericorditer operatam, & ex corde dimiſiſſe debita debitoribus ſuis; dimitte illi & tu debita ſua, ſi qua etiam contraxit per tot annos poſt aquam ſalutis. Dimitte Domine, dimitte obſecro, ne intres cum ea in judicium. Superexaltet miſericordia judicium, quoniam eloquia tua vera ſunt, & promiſiſti miſericordiam miſericordibus. Quod ut eſſent, tu dediſti eis, qui miſereberis cui miſertus eris, & miſericordiam præſtabis cui miſericors fueris.

36. Et credo jam feceris quod te rogo, ſed voluntaria oris mei approba Domine. Namque illa imminente die reſolutionis ſuæ non cogitavit ſuum corpus ſumtuoſè contegi, aut condiri aromatibus, aut monumentum electum concupivit, aut curavit ſepulcrum patrium. Non iſta mandavit nobis, ſed tantummodo memoriam ſui ad altare tuum fieri deſideravit, cui nullius diei prætermiſſione ſervierat, unde ſciret diſpenſari victimam ſanctam, qua deletum eſt chirographum quod erat contrarium nobis, qua triumphatus eſt hoſtis computans delicta noſtra, & quærens quid objiciat, & nihil inveniens in illo in quo vincimus. Quis ei refundet innocentem ſanguinem? Quis ei reſtituet pretium quo nos emit ut nos [d] auferat ei? Ad cujus pretij noſtri ſacramentum ligavit ancilla tua animam ſuam vinculo fidei. Nemo à protectione tua diſrumpat eam. Non ſe interponat nec vi nec inſidiis leo & draco; neque enim reſpondebit illa nihil ſe debere, ne convincatur & obtineatur ab accuſatore callido; ſed reſpondebit dimiſſa debita ſua ab eo, cui nemo reddet quod pro nobis non debens reddidit.

37. Sit ergo in pace cum viro, ante quem nulli & poſt quem nulli nupta eſt, cui ſervivit fructum tibi afferens cum tolerantia, ut eum quoque lucraretur tibi. Et inſpira Domine meus, Deus meus, inſpira ſervis tuis fratribus meis, filiis tuis dominis meis, quibus & voce & corde & litteris ſervio, ut quotquot hæc legerint, meminerint ad altare tuum [e] Monnicæ famulæ tuæ, cum Patricio quondam ejus conjuge, per quorum carnem introduxiſti me in hanc vitam, quemadmodum neſcio. Meminerint cum affectu pio parentum meorum in hac luce tranſitoria, & fratrum meorum ſub te patre in matre Catholica, & civium meorum in æterna Jeruſalem, cui ſuſpirat peregrinatio populi tui ab exitu uſque ad reditum, ut quod à me illa popoſcit extremum, uberius ei præſtetur in multorum orationibus [f] per confeſſiones, quàm per orationes meas.

[a] Bad. Am. Er. Lov. *& ſanctam.*
[b] Abſunt à MSS. prope omnibus iſthæc verba, *invenire indulgentiæ.*
[c] Ita MSS. cum Arn. At Lov. cum antiquioribus edit. *ô ſi cognoſcant ſe omnes homines.*
[d] Arn. cum aliquot MSS. *offerat,* ſed melius Bad. Am. Er. Lov cum pluribus MSS. *auferat ei,* ſcilicet Chriſto emtori, uti nobis quidem videtur.
[e] Imitari viſum eſt vetuſtos codices, qui cum gemina littera *nn* præferunt, *Monnicæ:* quo pacto etiam ſcriptum reperitur in oratione, quam Vvillelmus Abbas piis Auguſtini votis obtemperandi ſtudio compoſuit ſub his verbis. *Memento Domine, animæ famuli tui Patricij, & famulæ tuæ Monnicæ; & ſi quid pro anima filij ipſorum domini mei Auguſtini, dilectiſſimi Confeſſoris tui, mihi miſero peccatori licet vel intimo cordis affectu deſiderare* &c. quæ oratio integra habetur in veterum Analectorum tom. 1.
[f] In editis pluribus, *tam per confeſſiones.* Abeſt, *tam*, à MSS. quos magis probamus.

LIBER DECIMUS.

Scrutatur deinceps, ac palam contestatur, non qualis antea esset, sed qualis nunc. Deum quem diligit studet indicare; dumque per singula ducit rerum genera, multis explicat memoriæ vim planè stupendam, & quòd sua in memoria locum Deus habeat gratulatur. Inquirit in actus, in sensus, & affectus suos ex triplici tentatione voluptatis, curiositatis, ac superbiæ. Dominum Christum unum mediatorem Dei & hominum confitetur, ejusque ope animi sui languores omnes sanandos esse confidit.

Caput I. In Deo solo spes & gaudium.

1. COGNOSCAM te cognitor meus, cognoscam sicut & cognitus sum. Virtus animæ meæ, intra in eam, & coapta tibi, ut habeas & possideas sine macula & ruga. Hæc est spes mea, ideo loquor, & in ea spe gaudeo, quando sanum gaudeo. Cetera verò vitæ hujus tanto minùs flenda, quanto magis fletur; & tanto magis flenda, quanto minùs fletur in eis. Ecce enim veritatem dilexisti, quoniam qui facit eam, venit ad lucem. Volo eam facere in corde meo coram te in confessione; in stilo autem meo coram multis testibus.

Caput II. Cum Deo nota sint arcana, quid est confiteri illi.

2. ET tibi quidem Domine, cujus oculis nuda est abyssus humanæ conscientiæ, quid occultum esset in me, etiam si nollem confiteri tibi? Te enim mihi absconderem, non me tibi. Nunc autem quòd gemitus meus testis est displicere me mihi, tu refulges & places, & amaris & desideraris, ut erubescam de me, & abjiciam me atque eligam te, & nec tibi nec mihi placeam nisi de te. Tibi ergo Domine manifestus sum quicumque sim, & quo fructu tibi confitear dixi. Neque enim id ago verbis carnis & vocibus, sed verbis animæ & clamore cogitationis, quem novit auris tua. Cùm enim malus sum, nihil est aliud confiteri tibi, quàm displicere mihi; cùm verò pius, nihil est aliud confiteri tibi, quàm hoc non tribuere mihi. quoniam tu Domine benedicis justum, sed priùs eum justificas impium. Confessio itaque mea, Deus meus, in conspectu tuo tibi tacitè fit, & non tacitè. Tacet enim strepitu, clamat affectu. Neque dico recti aliquid hominibus, quod non à me tu priùs audieris, aut etiam tu aliquid tale audis à me, quod non mihi tu priùs dixeris.

Caput III. Quo fructu confitebitur deinceps quis sit, non quis fuerit.

3. QUID mihi ergo est cum hominibus ut audiant confessiones meas, quasi ipsi sanaturi sint omnes languores meos? Curiosum genus ad cognoscendam vitam alienam, desidiosum ad corrigendam suam. Quid à me quærunt audire qui sim, qui nolunt à te audire qui sint? Et unde sciunt cùm à meipso de meipso audiunt, an verum dicam, quandoquidem nemo scit hominum quid agatur in homine, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Si autem à te audiant de seipsis, non poterunt dicere, mentitur Dominus. Quid est enim à te audire de se, nisi cognoscere se? Quis porrò cognoscit & dicit, falsum est, nisi ipse mentiatur? Sed quia caritas omnia credit, inter eos utique quos connexos sibimet unum facit, ego quoque Domine etiam sic tibi confiteor, ut audiant homines, quibus demonstrare non possum an vera confitear, sed credunt mihi quorum mihi aures caritas aperit.

4. Verumtamen tu medice meus intime, quo fructu ista faciam, eliqua mihi; nam confessiones præteritorum malorum meorum, quæ remisisti & texisti ut beares me in te, mutans animam meam A fide & sacramento tuo, cùm leguntur & audiuntur, excitant cor ne dormiat in desperatione & dicat, non possum; sed evigilet in amore misericordiæ tuæ & dulcedine gratiæ tuæ, qua potens est omnis infirmus, qui sibi per ipsam fit conscius infirmitatis suæ. Et delectat bonos audire præterita mala eorum qui jam carent eis, nec ideo delectat quia mala sunt, sed quia fuerunt & non sunt. Quo itaque fructu, Domine meus cui quotidie confitetur conscientia mea, spe misericordiæ tuæ securior quàm innocentiâ suâ; B quo fructu quæso etiam hominibus coram te confiteor per has litteras adhuc quis ego sim, non quis fuerim? Nam illum fructum vidi & commemoravi. Sed quis adhuc sim, ecce in ipso tempore confessionum mearum, & multi hoc nosse cupiunt qui me noverunt, & non me noverunt, qui ex me vel de me aliquid audierunt; sed auris eorum non est ad cor meum, ubi ego sum quicumque sum. Volunt ergo audire confitentem me quid ipse intus sim, quò nec oculum nec aurem nec mentem possunt C intendere; credituri tamen volunt, numquid cognituri? Dicit enim eis caritas qua boni sunt non mentiri me de me confitentem, & ipsa in eis credit mihi.

Caput IV. Quod magnus sit fructus hujuscemodi confessionis.

5. SED quo fructu id volunt? An congratulari mihi cupiunt cùm audierint quantùm ad te accedam munere tuo, & orare pro me cùm audierint quantùm retarder pondere meo? Indicabo me talibus. Non enim parvus est fructus, Domine Deus meus, ut à multis tibi gratiæ agantur de nobis, D & à multis rogeris pro nobis. Amet in me fraternus animus quod amandum doces, & doleat in me quod dolendum doces. Animus ille hoc faciat fraternus, non extraneus, non filiorum alienorum, quorum os locutum est vanitatem, & dextera eorum dextera iniquitatis; sed fraternus ille qui cùm approbat me, gaudet de me; cùm autem improbat me, contristatur pro me; quia sive approbet me sive improbet, diligit me. Indicabo me talibus, respirent in bonis meis, suspirent in malis meis. E BONA MEA instituta tua sunt & dona tua; mala mea delicta mea sunt & judicia tua. Respirent in illis & suspirent in his, & hymnus & fletus ascendant in conspectum tuum de fraternis cordibus thuribulis tuis. Tu autem Domine delectatus odore sancti templi tui, miserere mei secundùm magnam misericordiam tuam, propter nomen tuum, & nequaquam deserens cœpta tua, consumma imperfecta mea.

6. Hic est fructus confessionum mearum, non F tantùm coram te secreta exsultatione cum tremore & secreto mærore cum spe; sed etiam in auribus credentium filiorum hominum sociorum gaudii mei & consortium mortalitatis meæ, civium meorum & mecum peregrinorum, præcedentium & consequentium, & comitum viæ meæ. Hi sunt servi tui

fratres mei quos filios tuos esse voluisti, dominos A meos quibus jussisti ut serviam, si volo tecum de te vivere. Et hoc mihi verbum tuum parum erat, si loquendo præciperet, nisi & faciendo præiret. Et ego id ago factis & dictis, id ago sub alis tuis nimis cum ingenti periculo; nisi quia sub alis tuis tibi subdita est anima mea, & infirmitas mea tibi nota est. Parvulus sum, sed vivit semper Pater meus, & idoneus est mihi tutor meus. Idem ipse est enim qui genuit me & tuetur me; & tu ipse es omnia bona mea, tu omnipotens qui mecum es; & priusquam B tecum sim. Indicabo ergo talibus qualibus jubes ut serviam, non quis fuerim, sed quis jam sim, & quis adhuc sim; sed neque meipsum dijudico. sic itaque audiar.

Caput V. Homo sese totum non novit.

7. TU enim Domine dijudicas me, quia etsi nemo scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est; tamen est aliquid hominis quod nec ipse scit spiritus hominis qui in ipso est; tu autem Domine scis ejus omnia qui fecisti eum. Ego verò quamvis præ tuo conspectu me C despiciam, & æstimem me terram & cinerem, tamen aliquid de te scio quod de me nescio. Et certè nunc videmus per speculum in ænigmate, nondum facie ad faciem; & ideo quamdiu peregrinor abs te, mihi sum præsentior quàm tibi, & tamen te novi nullo modo posse violari; ego verò quibus tentationibus resistere valeam, quibusve non valeam, nescio. Et spes est, quia fidelis es, qui nos non sinis tentari supra quàm possumus ferre, sed facis cum tentatione etiam exitum ut possimus su- D stinere. Confitear ergo quid de me sciam, confitear & quid de me nesciam. Quoniam & quod de me scio, te mihi lucente scio; & quod de me nescio, tamdiu nescio, donec fiant tenebræ meæ sicut meridies in vultu tuo.

Caput VI. Quid amat cum Deum amat, & quomodo ex creaturis Deus cognoscitur.

8. NON dubiâ sed certâ conscientiâ Domine amo te. Percussisti cor meum verbo tuo, & amavi te. Sed & CÆLUM, & terra, & omnia quæ in eis sunt, ecce undique mihi dicunt ut te amem, nec cessant dicere omnibus ut sint inexcusabiles. E Altiùs autem tu misereberis cui misertus eris, & misericordiam præstabis cui misericors fueris: alioquin cælum & terra surdis loquuntur laudes tuas. Quid autem amo cùm te amo? Non speciem corporis, nec decus temporis, nec candorem lucis ecce istis amicum oculis, non dulces melodias cantilenarum omnimodarum, non florum & unguentorum & aromatum suaveolentiam, non manna & mella, non membra acceptabilia carnis amplexibus. Non hæc amo cùm amo Deum meum, F & tamen amo quamdam lucem, & quamdam vocem, & quemdam odorem, & quemdam cibum, & quemdam amplexum cùm amo Deum meum, lucem, vocem, odorem, cibum, amplexum interioris hominis mei; ubi fulget animæ meæ quod non capit locus, & ubi sonat quod non rapit tempus, & ubi olet quod non spargit flatus, & ubi sapit quod non minuit edacitas, & ubi hæret quod non divellit satietas. Hoc est quod amo cùm Deum meum amo.

9. Et quid est hoc? Interrogavi terram, & dixit: Non sum; & quæcumque in eadem sunt, idem confessa sunt. Interrogavi mare & abyssos, & reptilia animarum vivarum, & responderunt: Non sumus Deus tuus, quære super nos. Interrogavi auras flabiles, & inquit universus aër cum incolis suis: Fallitur Anaximenes, non sum Deus. Interrogavi cælum, solem, lunam, stellas; Neque nos sumus Deus quem quæris, inquiunt. Et dixi omnibus iis quæ circumstant fores carnis meæ: Dixistis mihi de Deo meo quod vos non estis, dicite mihi de illo aliquid. Et exclamaverunt voce magna: Ipse fecit nos. Interrogatio mea, intentio mea; & responsio eorum, species eorum. Et direxi me ad me, & dixi mihi: Tu quis es? Et respondi, Homo. Et ecce corpus & anima in me mihi præsto sunt, unum exterius, & alterum interius. Quid horum est unde quærere debui Deum meum, quem jam quæsiveram per corpus à terra usque ad cælum, quousque potui mittere nuntios, radios oculorum meorum? Sed melius quod interius. Ei quippe renuntiabant omnes nuntij corporales præsidenti & judicanti de singulis responsionibus cæli & terræ & omnium quæ in eis sunt dicentium: Non sumus Deus, sed ipse fecit nos; homo interior cognovit hæc per exterioris ministerium, ego interior cognovi hæc, ego, ego animus per sensus corporis mei. Interrogavi mundi molem de Deo meo, & respondit mihi, Non ego sum, sed ipse me fecit.

10. Nonne omnibus quibus integer sensus est, apparet hæc species? Cur non omnibus eadem loquitur? Animalia pusilla & magna vident eam, sed interrogare nequeunt: non enim præposita est in eis nuntiantibus sensibus judex ratio. Homines autem possunt interrogare ut invisibilia Dei per ea quæ facta sunt intellecta conspiciantur: sed amore subduntur eis, & subditi judicare non possunt. Nec respondent ista interrogantibus nisi judicantibus, nec vocem suam mutant, id est speciem suam, si alius tantùm videat, alius autem videns interroget, ut aliter illi appareat, aliter huic; sed eodem modo utrique apparens, illi muta est, huic loquitur; immo verò omnibus loquitur; sed illi intelligunt qui ejus vocem acceptam foris intus cum veritate conferunt. Veritas enim dicit mihi: Non est Deus tuus cælum & terra, neque omne corpus. Hoc dicit eorum natura videnti: Moles est, moles minor est in parte quam in toto. Jam tu melior es, tibi dico anima, quoniam tu vegetas molem corporis tui, præbens ei vitam, quod nullum corpus præstat corpori. Deus autem tuus etiam tibi vitæ vita est.

Caput VII. Corporea aut sensitiva virtute Deus non invenitur.

11. QUID ergo amo cùm Deum meum amo? Quis est ille super caput animæ meæ? Per ipsam animam meam ascendam ad illum. Transibo vim meam qua hæreo corpori & vitaliter compagem ejus repleo. Non ea vi reperio Deum meum, nam reperiret & equus & mulus quibus non est intellectus, quia est eadem vis qua vivunt etiam eorum corpora. Est alia vis non solùm qua vivifico, sed etiam qua sensifico carnem meam quam mihi fabricavit Dominus; jubens oculo ut non audiat, & auri ut non videat; sed illi per quem videam, huic per quam audiam: & propria singillatim ceteris sensibus sedibus suis & officiis suis, quæ diversa per eos ago, unus ego animus. Transibo & istam vim meam: nam & hanc habet equus & mulus, sentiunt enim etiam ipsi per corpus.

Caput VIII. Memoriæ vis.

12. TRANSIBO ergo & istam vim naturæ meæ gradibus ascendens ad eum qui fecit me; & venio in campos & lata prætoria memoriæ, ubi sunt thesauri innumerabilium imaginum de cujuscemodi rebus sensis invectarum. Ibi reconditum est quidquid etiam cogitamus, vel augendo vel minuendo, vel utcumque variando ea quæ sensus adtigerit: & si quid aliud commendatum & repositum est, quod nondum absorbuit &

sepelivit oblivio. Ibi quando sum posco ut proferatur quidquid volo, & quædam statim prodeunt; quædam requiruntur diutiùs & tamquam de abstrusioribus quibusdam receptaculis eruuntur; quædam catervatim se proruunt, & dum aliud petitur & quæritur, prosiliunt in medium quasi dicentia: Ne fortè nos sumus? Et abigo ea manu cordis à facie recordationis meæ, donec enubiletur quod volo, atque in conspectum prodeat ex abditis. Alia faciliter atque imperturbata serie, sicut poscuntur suggeruntur; & cedunt præcedentia consequentibus; & cedendo conduntur, iterum cùm voluero processura. Quod totum fit cùm aliquid narro memoriter.

13. Ibi sunt omnia distinctè generatimque servata, quæ suo quæque aditu ingesta sunt, sicut lux atque omnes colores formæque corporum per oculos; per aures autem omnia genera sonorum; omnesque odores per aditum narium; omnes sapores per oris aditum; à sensu autem totius corporis, quid durum, quid molle, quid calidum, frigidumve, lene aut asperum, grave seu leve, sive extrinsecùs sive intrinsecùs corpori. hæc omnia recipit recolenda cùm opus est & retractanda grandis memoriæ recessus, & nescio qui secreti atque ineffabiles sinus ejus, quæ omnia suis quæque foribus intrant ad eam, & reponuntur in ea. Nec ipsa tamen intrant, sed rerum sensarum imagines illic præsto sunt cogitationi reminiscenti eas. Quæ quomodo fabricatæ sint quis dicit, cùm appareat quibus sensibus raptæ sint interiúsque reconditæ? Nam & in tenebris atque in silentio dum habito, in memoria mea profero si volo colores, & discerno inter album & nigrum, & inter quos alios volo: nec incurrunt soni atque perturbant, quod per oculos haustum considero, cùm & ipsi ibi sint, & quasi seorsum repositi lateant. Nam & ipsos posco si placet, atque adsunt illico. Et quiescente lingua ac silente gutture canto quantùm volo, imaginesque illæ colorum quæ nihilominus ibi sunt non se interponunt, neque interrumpunt, cùm thesaurus alius retractatur qui influxit ab auribus. Ita cetera quæ per sensus ceteros ingesta atque congesta sunt recordor prout libet: & auram liliorum discerno à violis nihil olfaciens; & mel defruto, lene aspero nihil tunc gustando neque contrectando, sed reminiscendo antepono.

14. Intus hæc ago in aula ingenti memoriæ meæ. Ibi enim mihi cælum & terra & mare præsto sunt, cum omnibus quæ in eis sentire potui, præter illa quæ oblitus sum. Ibi & ipse mihi occurro, meque recolo, quid, quando, & ubi egerim, quóque modo cùm agerem affectus fuerim. Ibi sunt omnia quæ sive experta à me sive credita memini. Ex eadem copia etiam similitudines rerum vel expertarum, vel ex eis quas expertus sum creditarum aliàs atque aliàs, & ipse contexo præteritis; atque ex his etiam futuras actiones & eventa & spes & hæc omnia rursus quasi præsentia meditor. Faciam hoc aut illud, dico apud me in ipso ingenti sinu animi mei pleno tot & tantarum rerum imaginibus, Et hoc aut illud sequetur. O si esset hoc aut illud! Avertat Deus hoc aut illud. Dico apud me ista: & cùm dico, præsto sunt imagines omnium quæ dico ex eodem thesauro memoriæ, nec omnino aliquid eorum dicerem si defuissent.

15. Magna ista vis est memoriæ, magna nimis, Deus meus, penetrale amplum & infinitum. Quis ad fundum ejus pervenit? Et vis est hæc animi mei, atque ad meam naturam pertinet, nec ego ipse capio totum quod sum. Ergo animus ad habendum seipsum angustus est. [a] Et ubi sit, quod sui non capit? Numquid extra ipsum ac non in ipso? Quomodo ergo non capit? Multa mihi super hoc oboritur admiratio, stupor apprehendit me. Et eunt homines admirari alta montium, & ingentes fluctus maris, & latissimos lapsus fluminum, & oceani ambitum, & gyros siderum, & relinquunt seipsos, nec mirantur, quòd hæc omnia cùm dicerem, non ea videbam oculis, nec tamen dicerem nisi montes & fluctus & flumina & sidera quæ vidi, & oceanum quem credidi, intus in memoria mea viderem spatiis tam ingentibus quasi foris viderem: nec ea tamen videndo absorbui quando vidi oculis; nec ipsa sunt apud me, sed imagines eorum. Et novi quid ex quo sensu corporis impressum sit mihi.

CAP. IX. Memoria disciplinarum.

16. SED non ea sola gestat immensa ista capacitas memoriæ meæ. Hîc sunt & illa omnia quæ de doctrinis liberalibus percepta nondum exciderunt: quasi remota interiore loco, [b] non loco, nec eorum imagines, sed res ipsas gero. Nam quid sit litteratura, quid peritia disputandi, quot genera quæstionum, quidquid horum scio sic est in memoria mea, ut non retenta imagine rem foris reliquerim, aut sonuerit & præterierit, sicut vox impressa per aures vestigio quo recoleretur quasi sonaret cùm jam non sonaret: aut sicut odor dum transit & evanescit in ventos olfactum afficit, unde trajicit in memoriam imaginem sui quam reminiscendo repetamus: aut sicut cibus qui certè in ventre jam non sapit, & tamen in memoria quasi sapit: aut sicut aliquid quod corpore tangendo sentitur, quod etiam separatum à nobis imaginatur memoria. Istæ quippe res non intromittuntur ad eam, sed earum solæ imagines mira celeritate capiuntur, & miris tamquam cellis reponuntur, & mirabiliter recordando proferuntur.

17. AT verò cùm audio tria genera esse quæstionum, an sit, quid sit, quale sit, sonorum quidem quibus hæc verba confecta sunt imagines teneo, & eos per [c] auras cum strepitu transisse ac jam non esse scio. Res verò ipsas quæ illis significantur sonis neque ullo sensu corporis adtigi, nec uspiam vidi præter animum meum, & in memoria recondidi non imagines earum, sed ipsas. quæ unde ad me intraverint, dicant si possunt. Nam percurro januas omnes carnis meæ, nec invenio qua earum ingressæ sint. Quippe oculi dicunt: Si coloratæ sunt, nos eas nuntiavimus. Aures dicunt: Si sonuerunt, à nobis indicatæ sunt. Nares dicunt: Si oluerunt, per nos transierunt. Dicit etiam sensus gustandi: Si sapor non est, nihil me interroges. Tactus dicit: Si corpulentum non est, non contrectavi. Si non contrectavi, non indicavi. Unde & quà hæc intraverunt in memoriam meam? Nescio quomodo; nam cùm ea didici non credidi alieno cordi, sed in meo recognovi, & vera esse approbavi, & commendavi ei. Tamquam reponens unde proferrem cùm vellem. Ibi ergo erant & antequam ea didicissem, sed in memoria non erant. Ubi ergo? aut quare cùm dicerentur agnovi, & dixi: Ita est; verum est; nisi quia jam erant in memoria, sed tam remota & re-

[a] Lov. *ut ubi sit, quid sit, non capiat.*
[b] Apud Lov. *non loca.*

[c] Ita MSS. & Arn. At Bad. Am. Er. Lov. *per aures.*

trusa quasi in caveis abditioribus, ut nisi admonente aliquo eruerentur, ea fortasse cogitare non possem.

Caput XI. Quid sit discere.

18. Quocirca invenimus nihil esse aliud discere ista, quorum non per sensus haurimus imagines, sed sine imaginibus sicuti sunt per seipsa intus cernimus, nisi ea quæ passim atque indisposite memoria continebat cogitando quasi colligere, atque animadvertendo curare, ut tamquam ad manum posita in ipsa memoria, ubi sparsa priùs & neglecta latitabant, jam familiari intentioni facilè occurrant. Et quàm multa hujusmodi gestat memoria mea quæ jam inventa sunt, & sicut dixi, quasi ad manum posita, quæ didicisse & nosse dicimur. Quæ si modestis temporum intervallis recolere desivero, ita rursus demerguntur, & quasi in remotiora penetralia dilabuntur, ut denuo velut nova excogitanda sint [a] indidem iterum, (neque enim est alia regio eorum) & cogenda rursus ut sciri possint, id est velut ex quadam dispersione colligenda, unde dictum est cogitare. Nam cogo & cogito, sic est ut ago & agito, facio & factito. Verumtamen sibi animus hoc verbum propriè vindicavit, ut non quod alibi, sed quod in animo colligitur, id est cogitur, cogitari propriè jam dicatur.

Caput XII. Rerum Mathematicarum memoria.

19. Item continet memoria numerorum dimensionumque rationes & leges innumerabiles, quarum nullam corporis sensus impressit; quia nec ipsæ coloratæ sunt, aut sonant, aut olent, aut gustatæ, aut contrectatæ sunt. Audivi sonos verborum quibus significantur cùm de his disseritur: sed illi alij, istæ autem aliæ sunt. Nam illi aliter græcè, aliter latinè sonant; istæ verò nec græcæ nec latinæ sunt, nec aliud eloquiorum genus. Vidi lineas fabrorum, vel etiam tenuissimas, sicut filum araneæ: sed illæ aliæ sunt; non sunt imagines earum quas mihi nuntiavit carnis oculus. Novit eas quisquis sine ulla cogitatione qualiscumque corporis intus agnovit eas. Sensi etiam numeros omnibus corporis sensibus quos numeramus: sed illi alij sunt quibus numeramus, nec imagines istorum sunt, & ideo valde sunt. Rideat me ista dicentem qui eos non videt; & ego doleam ridentem me.

Caput XIII. Memoriâ meminisse nos meminimus.

20. Hæc omnia memoriâ teneo, & quomodo ea didicerim memoriâ teneo. Multa etiam quæ adversùs hæc falsissimè disputantur audivi, & memoriâ teneo, quæ tametsi falsa sunt, tamen ea meminisse me non est falsum, & discrevisse me inter illa vera & hæc falsa quæ contradicuntur. & hoc memini. Aliterque nunc video discernere me ista, aliter autem memini sæpe me discrevisse cùm ea sæpe cogitarem. Ergo & intellexisse me sæpius ista memini; & quod nunc discerno & intelligo, recondo in memoria, ut postea me nunc intellexisse meminerim. Ergo & meminisse me memini, sicut postea quòd hæc reminisci nunc potui si recordabor, utique per vim memoriæ recordabor.

Quomodo memoria contineat affectus animi.

21. Affectiones quoque animi mei eadem memoria continet, non illo modo quo eas habet ipse animus cùm patitur eas; sed alio multùm diverso, sicut sese habet vis memoriæ. Nam & lætatum me fuisse reminiscor non lætus; & tristitiam meam præteritam recordor non tristis; & me aliquando timuisse recolo sine timore; & pristinæ cupiditatis sine cupiditate sum memor. aliquando è contrario tristitiam meam transactam lætus reminiscor, & tristis lætitiam. * Quod mirandum non

* Caput XIV. Læta non

A est de corpore: aliud enim animus, aliud corpus. Itaque si præteritum dolorem corporis gaudens memini, non ita mirum est. Hîc verò cùm animus sit etiam ipsa memoria. Nam & cùm mandamus aliquid ut memoriter habeatur, dicimus: Vide ut illud in animo habeas. Et cùm obliviscimur dicimus: Non fuit in animo. Et, Elapsum est animo. ipsam memoriam vocantes animum. Cùm ergo ita sit, quid est hoc quòd cùm tristitiam meam præteritam lætus memini, animus habet lætitiam, & memoria

lætì quomodo recordamur.

B tristitiam; lætusque est animus ex eo quòd inest ei lætitia, memoria verò ex eo quòd inest ei tristitia tristis non est? Num fortè non pertinet ad animum? Quis hoc dixerit? Nimirum ergo memoria quasi venter est animi, lætitia verò atque tristitia quasi cibus dulcis & amarus: cùm memoriæ commendantur quasi trajecta in ventrem recondi illic possunt, sapere non possunt. Ridiculum est hæc illis similia putare, nec tamen sunt omnimodo dissimilia.

C 22. Sed ecce de memoria profero, cùm dico quatuor esse perturbationes animi, cupiditatem, lætitiam, metum, tristitiam: & quidquid de his disputare potuero, dividendo singula per species sui cujusque generis & definiendo, ibi invenio quid dicam, atque inde profero: nec tamen ulla earum perturbatione perturbor, cùm eas reminiscendo commemoro, & antequam recolerentur à me & retractarentur ibi erant, propterea inde per recordationem potuere depromi. Fortè ergo, sicut de

D ventre cibus ruminando, sic ista de memoria recordando proferuntur. Cur igitur in ore cogitationis non sentitur à disputante, hoc est à reminiscente, lætitiæ dulcedo vel amaritudo mæstitiæ? An in hoc dissimile est, quòd non undique simile est? Quis enim talia volens loqueretur, si quoties tristitiam metumve nominamus, toties mærere vel timere cogeremur? Et tamen non ea loqueremur, nisi in memoria nostra non tantùm sonos nominum secundùm imagines impressas [b] sensibus corporis, sed

E etiam rerum ipsarum notiones inveniremus, quas nullâ januâ carnis accepimus, sed eas ipse animus per experientiam passionum suarum sentiens memoriæ commendavit, aut ipsa sibi hæc etiam non commendata retinuit.

Caput XV. Etiam quæ absunt meminimus.

23. Sed utrùm per imagines, an non, quis facilè dixerit? Nomino quippe lapidem, nomino solem, cùm res ipsæ non adsunt sensibus meis, in memoria sanè mea præsto sunt imagines earum. Nomino dolorem corporis, nec mihi adest

F dum nihil dolet; nisi tamen adesset imago ejus in memoria mea nescirem quid dicerem, nec eum in disputando à voluptate discernerem. Nomino salutem corporis cùm salvus sum corpore: adest mihi quidem res ipsa; verumtamen nisi & imago ejus inesset in memoria mea nullo modo recordarer quid hujus nominis significaret sonus. Nec ægrotantes agnoscerent salute nominata quid esset dictum, nisi eadem imago vi memoriæ teneretur, quamvis ipsa res abesset à corpore. Nomino numeros quibus numeramus, & adsunt in memoria mea non imagines eorum, sed ipsi. Nomino imaginem solis, & hæc adest in memoria mea: neque enim imaginem imaginis ejus, sed ipsam recolo: ipsa mihi reminiscenti præsto est. Nomino memoriam, & agnosco quod nomino. Et ubi agnosco nisi in ipsa memoria? Num

[a] Ita meliores MSS. & sic legendum esse probat quod sequitur; *Neque enim est alia regio eorum*, ex qua scilicet cogi possint. Quare emendandi editi qui habent, *& in idem*, vel, *& ibidem*.

[b] In priùs editis, *impressas sensibus*. at in MSS. *à sensibus*.

& ipsa per imaginem suam sibi adest, ac non per A seipsam?

CAPUT XVI. Et oblivionis memoria est.

24. QUID cùm oblivionem nomino, atque itidem agnosco quod nomino, unde agnoscerem nisi meminissem? Non eumdem sonum nominis dico, sed rem quam significat, quam si oblitus essem, quid ille valeret sonus agnoscere utique non valerem. Ergo cùm memoriam memini, per seipsam sibi præsto est ipsa memoria: cùm verò memini oblivionem, & memoria præsto est & oblivio, memoria qua meminerim, oblivio quam meminerim. Sed quid est oblivio, nisi privatio memoriæ? Quomodo ergo adest ut eam meminerim, quando cùm adest meminisse non possum? At si quod meminimus memoriâ retinemus; oblivionem autem nisi meminissemus, nequaquam possemus audito isto nomine, rem quæ illo significatur agnoscere, memoriâ retinetur oblivio. Adest ergo ne obliviscamur, quæ cum adest obliviscimur. An ex hoc intelligitur non per seipsam inesse memoriæ cùm eam meminimus, sed per imaginem suam? quia si per seipsam præsto esset oblivio, non ut meminissemus, sed ut oblivisceremur efficeret. Et hoc quis tandem indagabit, quis comprehendet quomodo sit?

25. Ego certè, Domine, laboro hîc, & laboro in meipso. factus sum mihi terra difficultatis, & sudoris nimij. Neque enim nunc scrutamur plagas cæli, aut siderum intervalla demetimur, vel terræ libramenta quærimus. ego sum qui memini, ego animus. Non ita mirum, si à me longè est quidquid ego non sum. Quid autem propinquius meipso mihi? Et ecce memoriæ meæ vis non comprehenditur à me, cùm ipsum me non dicam præter illam. Quid enim dicturus sum quando mihi certum est meminisse me oblivionem? An dicturus sum non esse in memoria mea quod memini? An dicturus sum ad hoc inesse oblivionem in memoria mea, ut non obliviscar? utrumque absurdissimum est. Quid illud tertium, quo pacto dicam imaginem oblivionis teneri memoriâ meâ, non ipsam oblivionem cùm eam memini? Quo pacto & hoc dicam, quandoquidem cùm imprimitur rei cujusque imago in memoria, priùs necesse est ut adsit res ipsa unde illa imago possit imprimi? Sic enim Carthaginis memini, sic omnium locorum quibus interfui, sic facies hominum quas vidi, & ceterorum sensuum nuntiata, sic ipsius corporis salutem, sive dolorem. Cùm præsto essent ista, cepit ab eis imagines memoria quas intuerer præsentes, & retractarem animo cùm illa & absentia reminiscerer. Si ergo per imaginem suam non per seipsam in memoria tenetur oblivio, ipsa utique aderat ut ejus imago caperetur. Cùm autem adesset, quomodo imaginem suam in memoria conscribebat, quando id etiam quod jam notatum invenit, præsentiâ suâ delet oblivio? Et tamen quocumque modo, licet sit modus iste incomprehensibilis & inexplicabilis, etiam ipsam oblivionem meminisse me certus sum, qua id quod meminerimus obruitur.

CAPUT XVII. Magna memoriæ vis, sed ultra progrediendum ut adtingatur Deus.

26. MAGNA vis est memoriæ, nescio quid horrendum, Deus meus, profunda & infinita multiplicitas; & hoc animus est, & hoc ego ipse sum. Quid ergo sum, Deus meus? Quæ natura sum? Varia, multimoda vita, & immensa vehementer. Ecce in memoriæ meæ campis & antris & cavernis innumerabilibus, atque innumerabiliter plenis innumerabilium rerum generibus, sive per imagines, sicut omnium corporum; sive per præsentiam, sicut artium; sive per nescio quas notiones vel notationes, sicut affectionum animi, quas & cùm animus non patitur, memoria tenet, cùm in animo sit quidquid est in memoria. Per hæc omnia discurro & volito; hâc illac penetro etiam quantum possum, & finis nusquam; tanta vis est memoriæ, tanta vitæ vis est in homine vivente mortaliter. Quid igitur agam, tu vera mea vita Deus meus? Transibo & hanc vim meam quæ memoria vocatur, transibo eam ut pertendam ad B te dulce lumen. Quid dicis mihi? Ecce ego ascendens per animum meum ad te qui desuper mihi manes. Transibo & istam vim meam, quæ memoria vocatur, volens te adtingere unde adtingi potes, & inhærere tibi unde inhærere tibi potest. Habent enim memoriam & pecora & aves, alioquin non cubilia nidosve repeterent, non alia multa quibus assuescunt, neque enim & assuescere valerent ullis rebus nisi per memoriam. Transibo ergo & memoriam, ut adtingam eum qui separavit me à quadrupedibus, & volatilibus cæli sapien- C tiorem me fecit. Transibo & memoriam, & ubi te inveniam verè bona & secura suavitas? Et ubi te inveniam? * Si præter memoriam meam te invenio, immemor tui sum. Et quomodo jam inveniam te, si memor non sum tui?

*CAPUT XVIII. Non [illegible]

27. PERDIDERAT enim mulier drachmam, & quæsivit eam cum lucerna, & nisi memor ejus esset, non inveniret eam. Cùm enim esset inventa, unde sciret utrùm ipsa esset, si memor D ejus non esset? Multa memini me perdita quæsisse atque invenisse. Inde istud scio, quia cùm quærerem aliquid eorum, & diceretur mihi, num fortè hoc est, num fortè illud? tamdiu dicebam, Non est, donec id offerretur quod quærebam. Cujus nisi memor essem, quidquid illud esset, etiam si mihi offerretur non invenirem, quia non agnoscerem. Et semper ita fit, cùm aliquid perditum quærimus & invenimus. Verumtamen si fortè aliquid ab oculis perit, non à memoria, veluti corpus quodlibet E visibile, tenetur intus imago ejus, & quæritur donec reddatur adspectui. Quod cùm inventum fuerit, ex imagine quæ intus est recognoscitur. Nec invenisse nos dicimus quod perierat, si non agnoscimus; nec agnoscere possumus, si non meminimus: sed hoc perierat quidem oculis, memoriâ tenebatur.

CAPUT XIX. Qu[illegible]

28. QUID cùm ipsa memoria perdit aliquid, sicut fit cùm obliviscimur, & quærimus ut recordemur? Ubi tandem quærimus, nisi in ipsa memoria? Et ibi si aliud pro alio fortè offeratur, F respuimus, donec illud occurrat quod quærimus; & cùm occurrit dicimus, Hoc est; quod non diceremus nisi agnosceremus, nec agnosceremus nisi meminissemus. Certè ergo obliti fueramus. An non totum exciderat, sed ex parte qua tenebatur pars alia quærebatur, quia sentiebat se memoria non simul volvere quod simul solebat, & quasi detruncata consuetudine claudicans, reddi quod deerat flagitabat? Tamquam si homo notus sive conspiciatur oculis, sive cogitetur, & nomen ejus obliti requiramus, quidquid aliud occurrerit non connectitur: quia non cum illo cogitari consuevit, ideoque respuitur donec illud adsit, ubi simul assuefacta notitia non inæqualiter adquiescat. Et unde adest, nisi ex ipsa memoria? Nam & cùm ab alio commoniti recognoscimus, inde adest. Non enim quasi novum credimus, sed recordantes approbamus hoc esse quod dictum est. Si autem penitus aboleatur

ex animo, nec admoniti reminiscimur. Neque enim A omnimodo adhuc obliti sumus, quod vel oblitos nos esse meminimus. Hoc ergo nec amissum quærere poterimus, quod omnino obliti fuerimus.

Caput XX. Ut beatitudinem omnes appetant, oportet eam noverint.

29. QUOMODO ergo te quæro Domine? Cùm enim te Deum meum quæro, vitam beatam quæro. Quæram te ut vivat anima mea. Vivit enim corpus meum de anima mea, & vivit anima mea de te. Quomodo ergo quæro vitam beatam? quia non est mihi donec dicam: Sat est, illic ubi oportet ut dicam? Quomodo eam quæro? B Utrùm per recordationem tamquam eam oblitus sim, oblitumque me esse adhuc teneam; an per appetitum discendi incognitam, sive quam numquam scierim, sive quam sic oblitus fuerim ut me nec oblitum esse meminerim? Nonne ipsa est beata vita quam omnes volunt, & omnino qui nolit nemo est. Ubi noverunt eam, quòd sic volunt eam? Ubi viderunt, ut amarent eam? Nimirum habemus eam nescio quomodo. Et est alius quidam modus, quo quisque cùm habet eam, tunc beatus est. & C sunt qui spe beati sunt. Inferiore modo isti habent eam quam illi qui jam re ipsa beati sunt, sed tamen meliores quàm illi qui nec re nec spe beati sunt. Qui tamen etiam ipsi nisi aliquo modo haberent eam, non ita vellent beati esse, quod eos velle certissimum est. Nescio quomodo noverunt eam, ideoque habent eam in nescio qua notitia, de qua satago utrùm in memoria sit: quia si ibi est, jam beati fuimus aliquando; utrùm singillatim omnes, an in illo homine qui primus peccavit, in quo & om- D nes mortui sumus, & de quo omnes cum miseria nati sumus, non quæro nunc, sed quæro utrùm in memoria sit beata vita. Neque enim amaremus eam nisi nossemus. Audimus nomen hoc, & rem ipsam omnes nos appetere fatemur. non enim sono delectamur. Nam hoc cùm latinè audit Græcus, non delectatur, quia ignorat quid dictum sit: nos autem delectamur, sicut etiam ille si græcè hoc audierit: quoniam res ipsa nec græca nec latina est, cui adipiscendæ Græci Latinique inhiant, cetera- E rumque linguarum homines. Nota est igitur omnibus, qui una voce si interrogari possent, utrùm beati esse vellent, sine ulla dubitatione, velle responderent. Quod non fieret, nisi res ipsa cujus hoc nomen est, eorum memoriâ teneretur.

Caput XXI. Quomodo memoria beatam vitam continet.

30. NUMQUID ita ut meminit Carthaginem qui vidit? Non. Vita enim beata non videtur oculis, quia non est corpus. Numquid sicut meminimus numeros? Non. Hos enim qui habet in notitia, non adhuc quærit adipisci: vitam F verò beatam habemus in notitia, ideoque amamus eam, & tamen adhuc adipisci eam volumus ut beati simus. Numquid sicut meminimus eloquentiam? Non. Quamvis enim hoc nomine audito recordentur ipsam rem, qui etiam nondum sunt eloquentes, multique esse cupiant, unde apparet eam esse in eorum notitia; tamen per corporis sensus alios eloquentes animadverterunt & delectati sunt & hoc esse desiderant: (quamquam nisi ex [a] interiore notitia non delectarentur, neque hoc esse vellent nisi delectarentur:) beatam verò vitam nullo sensu corporis in aliis experimur. Numquid sicut meminimus gaudium? Fortasse ita. Nam gaudium meum etiam tristis memini, sicut vitam beatam miser: neque umquam corporis sensu gaudium meum vel vidi, vel audivi, vel odoratus sum, vel gustavi, vel tetigi, sed expertus sum in animo meo quando lætatus sum; & adhæsit ejus notitia memoriæ meæ, ut id reminisci valeam aliquando cum aspernatione, aliquando cum desiderio, pro earum rerum diversitate de quibus me gavisum esse memini. Nam & de turpibus gaudio quodam perfusus sum, quod nunc recordans detestor atque exsecror: aliquando de bonis & honestis, quod desiderans recolo, tametsi fortè non adsunt, & ideo tristis gaudium pristinum recolo.

31. Ubi ergo & quando expertus sum vitam meam beatam ut recorder eam, & amem & desiderem? Nec ego tantùm, aut cum paucis, sed beati prorsus omnes esse volumus. Quod nisi certâ notitiâ nossemus, non tam certa voluntate vellemus. Sed quid est hoc quod si quæratur à duobus, utrùm militare velint, fieri posset ut alter eorum velle se, alter nolle respondeat? Si autem ab eis quæratur, utrùm beati esse velint, fieri possit, ut uterque statim se sine ulla dubitatione dicat optare; nec ob aliud velit ille militare, nec ob aliud iste nolit, nisi ut beati sint? Nam fortè quoniam alius hinc, alius inde gaudet: ita se omnes beatos esse velle consonant, quemadmodum consonarent si hoc interrogarentur se velle gaudere, atque ipsum gaudium vitam beatam vocant? Quod & si alius hinc, alius illinc assequitur, unum est tamen quò pervenire omnes nituntur ut gaudeant. Quæ quoniam res est quam se expertum non esse nemo potest dicere, propterea reperta in memoria recognoscitur, quando beatæ vitæ nomen auditur.

Caput XXII. Beata vita quæ & ubi.

32. ABSIT Domine, absit à corde servi tui, qui confitetur tibi: absit ut quocumque gaudio gaudeam, beatum me putem. Est enim gaudium quod non datur impiis, sed eis qui te gratis colunt, quorum gaudium tu ipse es. ET IPSA EST BEATA VITA gaudere ad te, de te, propter te, ipsa est & non est altera. Qui autem aliam putant esse, aliud sectantur gaudium, neque ipsum verum. Ab aliqua tamen imagine gaudij voluntas eorum non avertitur.

Caput XXIII. Item prosequitur quæ sit beata vita & ubi.

33. NON ergo certum est quòd omnes esse beati volunt, quoniam qui non de te gaudere volunt, quæ sola vita beata est, non utique vitam beatam volunt. An omnes hoc volunt? Sed quoniam caro concupiscit adversùs spiritum, & spiritus adversùs carnem ut non faciant quod volunt, cadunt in id quod valent, eoque contenti sunt: quia illud quod non valent, non tantùm volunt, quantùm sat est ut valeant. Nam quæro ab omnibus utrùm malint de veritate quàm de falsitate gaudere: tam non dubitant dicere de veritate se malle, quàm non dubitant dicere beatos esse se velle. BEATA quippe vita est gaudium de veritate. Hoc est enim gaudium de te qui veritas es, Deus illuminatio mea, salus faciei meæ Deus meus. Hanc vitam beatam omnes volunt, hanc vitam quæ sola beata est omnes volunt, gaudium de veritate omnes volunt. Multos expertus sum qui vellent fallere, qui autem falli, neminem. Ubi ergo noverunt hanc vitam beatam, nisi ubi noverunt etiam veritatem? Amant enim & ipsam quia falli nolunt. Et cùm amant beatam vitam quod non est aliud quàm de veritate gaudium, utique amant etiam veritatem: nec amarent nisi esset aliqua notitia ejus in memoria eorum. Cur ergo non de illa gaudent? cur non beati sunt? Quia fortiùs occupantur in aliis quæ po-

[a] Sic Am. Arn. & MSS. At Er. & Lov. habent, *in exteriore notitia.*

tiùs eos faciunt miseros, quàm illud beatos quod tenuiter meminerunt. Adhuc enim modicum lumen est in hominibus, ambulent, ambulent, ne eos tenebræ comprehendant.

34. Cur autem veritas parit odium, & inimicus eis factus est homo tuus verum prædicans, cùm ametur beata vita, quæ non est nisi gaudium de veritate: nisi quia SIC AMATUR veritas, ut quicumque aliud amant, hoc quod amant velint esse veritatem: & quia falli nolunt, nolunt convinci quód falsi sint? Itaque propter eam rem oderunt veritatem quam pro veritate amant. AMANT eam lucentem, oderunt eam redarguentem. Quia enim falli nolunt & fallere volunt, amant eam cùm seipsa indicat, & oderunt eam cùm eos ipsos [a] indicat. Inde retribuet eis, ut qui se ab ea manifestari nolunt, & eos nolentes manifestet, & eis ipsa non sit manifesta. Sic sic etiam, sic animus humanus etiam, sic cæcus & languidus, turpis atque indecens latere vult, se autem ut lateat aliquid non vult. Contra illi redditur ut ipse non lateat veritatem, ipsum autem veritas lateat. Tamen etiam sic dum miser est, veris mavult gaudere quàm falsis. BEATUS ergo erit, si nullâ interpellante molestiâ, de ipsa per quam vera sunt omnia, sola veritate gaudebit.

CAPUT XXIV. Gratulatur quod sua in memoria Deus locum habeat.

35. ECCE quantùm spatiatus sum in memoria mea, quærens te Domine, & non te inveni extra eam. Neque enim aliquid de te inveni quod non meminissem ex quo didici te. Nam ex quo didici te, non sum oblitus tui. Ubi enim inveni veritatem, ibi inveni Deum meum ipsam veritatem, quam ex quo didici non sum oblitus. Itaque ex quo didici te, manes in memoria mea, & illic te invenio, cùm reminiscor tui & delector in te. Hæ sunt sanctæ deliciæ meæ, quas donasti mihi misericordiâ tuâ respiciens paupertatem meam.

CAPUT XXV. In quo memoriæ gradu reperiatur Deus. b

36. SED ubi manes in memoria mea, Domine, ubi illic manes? Quale cubile fabricasti illic tibi? Quale [b] sanctuarium ædificâsti tibi? Tu dedisti hanc dignationem memoriæ meæ ut maneas in ea; sed in qua ejus parte maneas hoc considero. Transcendi enim partes ejus, quas habent & bestiæ, cùm te recordarer; quia non ibi te inveniebam inter imagines rerum corporalium: & veni ad partes ejus, ubi commendavi affectiones animi mei; nec illic inveni te: & intravi ad ipsius animi mei sedem, quæ illi est in memoria mea, quoniam sui quoque meminit animus; nec ibi tu eras: quia sicut non es imago corporalis, nec affectio viventis, qualis est cùm lætamur, contristamur, cupimus, metuimus, meminimus, obliviscimur, & quidquid hujusmodi est: ita nec ipse animus es; quia Dominus Deus animi tu es; & commutantur hæc omnia, tu autem incommutabilis manes super omnia, & dignatus es habitare in memoria mea ex quo te didici. Et quid quæro quo loco ejus habites? quasi verò loca ibi sint. Habitas certè in ea, quoniam tui memini ex quo te didici, & in ea te invenio cùm recordor te.

CAPUT XXVI. Ubi inveniatur Deus.

37. UBI ergo te inveni ut discerem te? Neque enim jam eras in memoria mea priusquam te discerem. Ubi ergo inveni te ut discerem te, nisi in te supra me? Et nusquam locus, & recedimus, & accedimus, & nusquam locus. UBIQUE VERITAS præsides omnibus consulentibus te, simulque respondes omnibus etiam diversa consulentibus. Liquidè tu respondes, sed non liquidè omnes audiunt. Omnes unde volunt consulunt; sed non semper quod volunt audiunt. OPTIMUS minister tuus est, qui non magis intuetur hoc à te audire quod ipse voluerit, sed potiùs hoc velle quod à te audierit.

CAPUT XXVII. Quomodo hominem rapiat Dei pulcritudo.

38. SERÒ te amavi, pulcritudo tam antiqua & tam nova, serò te amavi. Et ecce intus eras, & ego foris, & ibi te quærebam; & in ista formosa quæ fecisti deformis irruebam. Mecum eras, & tecum non eram. Ea me tenebant longè à te, quæ si in te non essent, non essent. Vocasti, & clamasti, & rupisti surditatem meam. Coruscasti, splenduisti, & fugasti cæcitatem meam. Fragrasti, & duxi spiritum, & anhelo tibi. Gustavi, & esurio, & sitio. Tetigisti me, & exarsi in pacem tuam.

CAPUT XXVIII. Miseria hujus vitæ.

39. CUM inhæsero tibi ex omni me, nusquam erit mihi dolor & labor; & viva erit vita mea, tota plena te. Nunc autem quoniam quem tu imples, sublevas eum, quoniam tui plenus non sum, oneri mihi sum. Contendunt lætitię meæ flendę cum lætandis mœroribus; & ex qua parte stet victoria nescio. Hei mihi, Domine, miserere mei. Contendunt mærores mei mali cum gaudiis bonis & ex qua parte stet victoria nescio. Hei mihi, Domine miserere mei. hei mihi. Ecce vulnera mea non abscondo. Medicus es, æger sum: misericors es, miser sum. Numquid non tentatio est vita humana super terram? Quis velit molestias & difficultates? Tolerari jubes eas, non amari. Nemo quod tolerat amat, & si tolerare amat. Quamvis enim gaudeat se tolerare, mavult tamen non esse quod toleret. Prospera in adversis desidero, adversa in prosperis timeo. Quis inter hæc medius locus, ubi non sit [c] humana vita tentatio? Væ prosperitatibus sæculi, semel & iterum, à timore adversitatis, & à corruptione lætitiæ. Væ adversitatibus sæculi, semel & iterum & tertiò, à desiderio prosperitatis, & quia ipsa adversitas dura est, & [d] naufragat tolerantia. Numquid non tentatio est vita humana super terram sine ullo interstitio?

CAPUT XXIX. In Deo spes tota.

40. ET tota spes mea non nisi in magna valde misericordia tua. DA QUOD JUBES, & jube quod vis. Imperas nobis continentiam. *Et cùm scirem*, ait quidam, *quia nemo potest esse continens nisi Deus det: & hoc ipsum erat sapientiæ scire cujus esset hoc donum.* (Sap. 8. 21.) Per continentiam quippe colligimur & redigimur in unum, à quo in multa defluximus. MINÙS enim TE AMAT qui tecum aliquid amat quod non propter te amat. O AMOR qui semper ardes & numquam exstingueris! Caritas Deus meus, accende me. Continentiam jubes: Da quod jubes, & jube quod vis.

CAPUT XXX. Confitetur ut se habeat ad tentationes carnalis libidinis.

41. JUBES certè ut contineam à concupiscentia carnis, & concupiscentia oculorum, & ambitione sæculi. Jussisti à concubitu; & de ipso conjugio melius aliquid quàm concessisti monuisti. Et quoniam dedisti, factum est & antequam dispensator Sacramenti tui fierem. Sed adhuc vivunt in memoria mea, de qua multa locutus sum, talium rerum imagines, quas ibi consuetudo mea fixit; & occursant mihi vigilanti quidem carentes viribus, in somnis autem non solùm usque ad delectationem, sed etiam usque ad consensionem factumque simillimum. Et tantùm valet imaginis illusio in anima mea & in carne mea, ut dormienti falsa visa persua-

[a] Lov. *eos ipsos judicat.*
[b] In MSS. aliquot, *sacrarium.*
[c] Bad. Am. Er. & Lov. *humana vita tentatio.*
[d] Bad. & plures è vetustioribus MSS. habent, *& ne frangat tolerantiam.*

deant quod vigilanti vera non possunt. Numquid A tunc ego non sum, Domine Deus meus? Et tamen tantùm interest inter meipsum & meipsum, intra momentum quo hinc ad soporem transeo, vel huc inde retranseo. Ubi est tunc ratio, quæ talibus suggestionibus resistit vigilans? Et si res ipsæ ingerantur inconcussus maneo. Numquid clauditur cum oculis? numquid sopitur cum sensibus corporis? Et unde sæpe etiam in somnis resistimus, nostrique propositi memores, atque in eo castissimè permanentes, nullum talibus illecebris adhibemus assen- B sum? Et tamen tantùm interest, ut cùm aliter accidit, evigilantes ad conscientiæ requiem redeamus; ipsâque distantiâ reperiamus nos non fecisse, quod tamen in nobis quoquo modo factum esse doleamus.

42. Numquid non potens est manus tua, Deus omnipotens, sanare omnes languores animæ meæ, atque abundantiore gratia tua lascivos motus etiam mei soporis exstinguere? Augebis, Domine, magis magisque in me munera tua, ut anima mea sequatur me ad te concupiscentiæ visco expedita, ut non C sit rebellis sibi, atque ut in somnis etiam non solùm non perpetret istas corruptelarum turpitudines per imagines animales usque ad carnis fluxum, sed ne consentiat quidem. Nam ut nihil tale vel tantillum libeat quantulum possit nutu cohiberi etiam in casto dormientis affectu, non tantùm in hac vita, sed etiam in hac ætate, non magnum est omnipotenti, qui vales facere supra quàm petimus & intelligimus. Nunc tamen quid adhuc sim in hoc genere mali mei, dixi Domino bono meo, ex- D sultans cum tremore in eo quod donasti mihi, & lugens in eo quod inconsummatus sum, sperans perfecturum te in me misericordias tuas usque ad pacem plenariam, quam tecum habebunt interiora & exteriora mea, cùm absorpta fuerit mors in victoriam.

Caput XXXI. Ut legerit ad tentationes gulæ.

43. EST alia malitia diei, quæ utinam sufficiat ei. Reficimus enim quotidianas ruinas corporis edendo & bibendo, priusquam escas & ventrem destruas, cùm occideris indigentiam meam E satietate mirifica, & corruptibile hoc indueris incorruptione sempiterna. Nunc autem suavis est mihi necessitas, & adversùs istam suavitatem pugno ne capiar; & quotidianum bellum gero in jejuniis sæpius in servitutem redigens corpus meum; & dolores mei voluptate pelluntur. Nam fames & sitis quidam dolores sunt: urunt & sicut febris necant, nisi alimentorum medicina succurrat. Quæ quoniam præsto est, ex consolatione munerum tuorum, in quibus nostræ infirmitati terra & aqua & F cælum serviunt, calamitas deliciæ vocantur.

44. Hoc me docuisti ut QUEMADMODUM medicamenta, sic alimenta sumpturus accedam. Sed dum ad quietem satietatis ex indigentiæ molestia transeo, in ipso transitu mihi insidiatur laqueus concupiscentiæ. Ipse enim transitus voluptas est, & non est alius quà transeatur quò [a] transire cogit necessitas: Et cùm salus sit caussa edendi & bibendi, adjungit se tamquam pedissequa periculosa jocunditas, & plerumque præire conatur, ut ejus caussâ fiat, quod salutis caussâ me facere vel dico vel volo; nec idem modus utriusque est. Nam quod saluti satis est, delectationi parum est. Et sæpe incertum fit utrùm adhuc necessaria corporis cura subsidium petat, an voluptaria cupiditatis fallacia ministerium suppetat. Ad hoc incertum hilarescit infelix anima, & in eo præparat excusationis patrocinium, gaudens non apparere quid satis sit moderationi valetudinis, ut obtentu salutis obumbret negotium voluptatis. His tentationibus quotidie conor resistere, & invoco dexteram tuam ad salutem meam, & ad te refero æstus meos, quia consilium mihi de hac re nondum stat.

45. Audio vocem jubentis Dei mei: *Non graventur corda vestra in crapula & ebrietate.* (Luc. 21. 34.) Ebrietas longè est à me: misereberis ne appropinquet mihi. Crapula autem nonnumquam surrepit servo tuo: misereberis ut longè fiat à me. Nemo enim potest esse continens, nisi tu des. Multa nobis orantibus tribuis; & quidquid boni antequam oraremus accepimus, à te accepimus; & ut hoc postea cognosceremus, à te accepimus. Ebriosus numquam fui, sed ebriosos à te sobrios factos, ego novi. Ergo à te factum est ut hoc non essent qui numquam fuerunt, à quo factum est ut hoc non semper essent, qui fuerunt, à quo etiam factum est ut scirent utrique à quo factum est. Audivi aliam vocem tuam: *Post concupiscentias tuas non eas, & à voluntate tua avertere.* (Eccli. 18. 30.) Audivi & illam ex munere tuo quam multum amavi: * *Neque si manducaverimus, abundabimus; neque si non manducaverimus, deerit nobis.* (* 1. Cor. 8. 8.) Hoc est dicere; nec illa res me copiosum faciet, nec illa ærumnosum. Audivi & alteram: *Ego enim didici in quibus sum sufficiens esse; & abundare novi, & penuriam pati novi. Omnia possum in eo qui me confortat.* (Phil. 4. 11.) Ecce miles castrorum cælestium, non pulvis quod nos sumus. Sed memento, Domine, quia pulvis sumus, & de pulvere fecisti hominem, & perierat, & inventus est. Nec ille in se potuit, quia idem pulvis fuit, quem talia dicentem afflatu tuæ inspirationis adamavi. *Omnia possum*, inquit, *in eo qui me confortat.* (Phil. 4. 13.) Conforta me ut possim. Da quod jubes, & jube quod vis. Iste se accepisse confitetur, & quod gloriatur, in Domino gloriatur. Audivi alium rogantem ut accipiat: *Aufer à me*, inquit, *concupiscentias ventris.* (Eccli. 23. 6.) Unde apparet, sancte Deus meus, te dare, cùm fit quod imperas fieri.

46. Docuisti me, Pater bone, *Omnia munda mundis; Sed malum esse homini qui per offensionem manducat;* (Rom. 14. 20.) & *omnem creaturam tuam bonam esse, nihilque abjiciendum quod cum gratiarum actione percipitur*, (1. Tim. 4. 4.) & quia *esca nos non commendat Deo*; (1. Cor. 8. 8.) & ut *nemo nos judicet in cibo aut in potu*; (Coloss. 2. 16.) & ut *qui manducat non manducantem non spernat; & qui non manducat, manducantem non judicet.* (Rom. 14. 3.) Didici hæc, gratias tibi, laudes tibi Deo meo, magistro meo, pulsatori aurium mearum, illustratori cordis mei. eripe me ab omni tentatione. NON EGO immunditiam obsonij timeo, sed immunditiam cupiditatis. Scio Noë omne carnis genus quod cibo esset usui manducare permissum; Eliam cibo carnis refectum; Johannem mirabili abstinentiâ præditum, animalibus, hoc est locustis, in escam cedentibus non fuisse pollutum. Et scio Esaü lenticulæ concupiscentiâ deceptum; & David propter aquæ desiderium à seipso reprehensum; & Regem nostrum non de carne, sed de pane esse tentatum. Ideoque & populus in eremo, non quia carnes desideravit, sed quia escæ desiderio adversùs Dominum murmuravit, meruit improbari.

47. In his ergo tentationibus positus, certo quotidie adversùs concupiscentiam manducandi & bibendi. Non enim est quod semel præcidere &

[a] In omnibus editis ante Arn. legebatur, *quàm quò transire.* expunctum est, *quàm*, auctoritate MSS. & sensu exigente.

ulteriùs non adtingere decernam. sicut de concubitu potui. Itaque freni gutturis temperata relaxatione & constrictione tenendi sunt. Et quis est, Domine qui non rapiatur aliquantulùm extra metas necessitatis, Quisquis est, magnus est, magnificet nomen tuum. Ego autem non sum, quia peccator homo sum. Sed & ego magnifico nomen tuum; & interpellat te pro peccatis meis qui vicit sæculum, numerans me inter infirma membra corporis sui, quia & imperfectum [a] ejus viderunt oculi tui, & in libro tuo omnes scribentur.

CAPUT XXXII. Ut se gerit ad odorum illecebras.

48. De illecebra odorum non satago nimis. Cùm absunt non requiro, cùm adsunt non respuo, paratus etiam eis semper carere. Ita mihi videor; fortasse fallor. Sunt enim & istæ plangendæ tenebræ, in quibus me latet facultas mea quæ in me est, ut animus meus de viribus suis ipse se interrogans non facilè sibi credendum existimet, quia & quod inest, plerumque occultum est, nisi experientiâ manifestetur. Et nemo securus esse debet in ista vita, quæ tota tentatio nominatur, utrùm qui fieri potuit ex deteriore melior, non fiat etiam ex meliore deterior. Una spes, una fiducia, una firma promissio, misericordia tua.

CAPUT XXXIII. Ut se gerit ad voluptates aurium.

49. Voluptates aurium tenaciùs me implicaverant & subjugaverant; sed resolvisti, & liberasti me. Nunc in sonis quos animant eloquia tua, cùm suavi & artificiosa voce cantantur fateor aliquantulùm adquiesco, non quidem ut hæream, sed ut surgam cùm volo. Attamen cum ipsis sententiis quibus vivunt, ut admittantur ad me quærunt in corde meo nonnullius dignitatis locum, & vix eis præbeo congruentem. Aliquando enim plus mihi videor honoris eis tribuere quàm decet, dum ipsis sanctis dictis religiosiùs & ardentiùs sentio moveri animos nostros in flammam pietatis, cùm ita cantantur, quàm si non ita cantarentur; & omnes affectus spiritus nostri pro sui diversitate habere proprios modos in voce atque cantu, quorum nescio qua occulta familiaritate excitentur. Sed delectatio carnis meæ, cui mentem enervandam non oportet dari, sæpe me fallit, dum rationem sensus non ita comitatur ut patienter sit posterior; sed tantùm quia propter illam meruit admitti, etiam præcurrere ac ducere conatur. Ita in his pecco non sentiens, sed postea sentio.

50. Aliquando autem hanc ipsam fallaciam immoderatiùs cavens erro nimia severitate: sed valde interdum, ut melos omne cantilenarum suavium quibus Davidicum psalterium frequentatur, ab auribus meis removeri velim, atque ipsius Ecclesiæ; tutiúsque mihi videtur quod de Alexandrino episcopo Athanasio sæpe mihi dictum commemini, qui tam modico flexu vocis faciebat sonare lectorem psalmi, ut pronuntianti vicinior esset quàm canenti. Verumtamen cùm reminiscor lacrymas meas quas fudi ad cantus Ecclesiæ tuæ in primordiis recuperatæ fidei meæ, & nunc ipso quòd moveor, non cantu, sed rebus quæ cantantur, cùm liquida voce & convenientissima modulatione cantantur, magnam instituti hujus utilitatem rursus agnosco. Ita fluctuo inter periculum voluptatis & experimentum salubritatis; magisque adducor, non quidem irretractabilem sententiam proferens, cantandi consuetudinem approbare in Ecclesia; ut per oblecta- A menta aurium infirmior animus in affectum pietatis assurgat. Tamen cùm mihi accidit ut me ampliùs cantus quàm res quæ canitur moveat; pœnaliter me peccare confiteor, & tunc mallem non audire cantantem. Ecce ubi sum, flete mecum, & pro me flete, qui aliquid boni vobiscum intus agitis unde facta procedunt. Nam qui non agitis, non vos hæc movent. Tu autem, Domine Deus meus, exaudi, respice, & vide, & miserere, & sana me, in cujus oculis mihi quæstio factus sum, & ipse est languor meus.

CAPUT XXXIV. Ut se gerit ad oculorum illecebras.

B 51. Restat voluptas oculorum istorum carnis meæ de qua loquar confessiones, quas audiant aures templi tui, aures fraternæ ac piæ, ut concludamus tentationes concupiscentiæ carnis, quæ me adhuc pulsant ingemiscentem, & habitaculum meum, quod de cælo est, superindui cupientem. Pulcras formas & varias, nitidos & amœnos colores amant oculi. Non teneant hæc animam meam: teneat eam Deus qui fecit hæc, bona quidem valde; sed ipse est bonum meum, non hæc. Et tan- C gunt me vigilantem totis diebus, nec requies ab eis datur mihi, sicut datur à vocibus canoris, aliquando ab omnibus, in silentio. Ipsa enim regina colorum lux ista perfundens cuncta, quæ cernimus, ubi ubi per diem fuero, multimodo allapsu blanditur mihi aliud agenti, & eam non advertenti. Insinuat autem se ita vehementer, ut si repentè subtrahatur, cum desiderio requiratur; & si diu absit, contristat animum.

52. O lux quam videbat Tobias, cùm clausis D oculis istis filium docebat vitæ viam, & ei præibat pede caritatis nusquam errans. Aut quam videbat Isaac prægravatis & opertis senectute carneis luminibus, cùm filios non agnoscendo benedicere, sed benedicendo agnoscere meruit. Aut quam videbat Jacob, cùm & ipse præ grandi ætate captus oculis, in filiis præsignata futuri populi genera luminoso corde radiavit; & nepotibus suis ex Joseph divexas mysticè manus, non sicut pater eorum foris corrigebat, sed sicut ipse intus discernebat imposuit. E Ipsa est lux, una est, & unum omnes qui vident & amant eam. At ista corporalis de qua loquebar, illecebrosa ac periculosa dulcedine condit vitam sæculi cæcis amatoribus. Qui autem & de ipsa laudare te norunt, Deus creator omnium, assumunt eam in hymno tuo, non absumuntur ab ea in somno suo. sic esse cupio. Resisto seductionibus oculorum, ne implicentur pedes mei quibus ingredior viam tuam; & erigo ad te invisibiles oculos, ut tu evellas de laqueo pedes meos. Tu subinde evellis F eos, nam illaqueantur. Tu non cessas evellere, ego autem crebrò hæreo in ubique sparsis insidiis; quoniam non dormies, neque dormitabis, qui custodis Israël.

53. Quàm innumerabilia variis artibus & opificiis, in vestibus, calciamentis, vasis, & [b] cujuscemodi fabricationibus, picturis etiam, diversisque figmentis, atque his usum necessarium atque moderatum, & piam significationem longè transgredientibus, addiderunt homines ad illecebras oculorum, foras sequentes quod faciunt, intus relinquentes à quo facti sunt, & exterminantes quod facti sunt. At ego Deus meus & decus meum, etiam hinc dico tibi hymnum, & sacrifico laudem sacrificatori meo: quoniam pulcra trajecta per animas

[a] Bad. Am. Er. & Lov. *imperfectum meum.* Sed MSS. cum Arn. *imperfectum ejus*, scilicet Christi, ex cujus persona versiculum istum interpretatur Augustinus Enar. in Psal. 138.

[b] Lov. *hujuscemodi.* sed MSS. habent *cujuscemodi.* quo vocabulo frequèns utitur Augustinus pro, *qualibuscumque*, idque jam restituimus in hujus libri c. 8, n. 12.

in manus artificioſas, ab illa pulcritudine veniunt, quæ ſuper animas eſt, cui ſuſpirat anima mea die ac nocte. Sed pulcritudinum exteriorum operatores & ſectatores inde trahunt approbandi modum, non autem inde trahunt utendi modum. Et ibi eſt, & non vident eum, ut non eant longiùs, & fortitudinem ſuam ad te cuſtodiant, nec eam ſpargant in delicioſas laſſitudines. Ego autem hæc loquens atque diſcernens etiam iſtis pulcris greſſum innecto; ſed tu evellis, Domine, evellis tu, quoniam miſericordia tua ante oculos meos eſt. Nam & ego capior miſerabiliter, & tu evellis miſericorditer; aliquando non ſentientem, quia ſuſpenſiùs incideram; aliquando cum dolore, quia jam inhæſeram.

Caput XXXV. Ut ſe habet ad ſecundam tentationis genus, quod eſt curioſitatis.

54. HUC accedit alia forma tentationis multipliciùs periculoſa. Præter eam enim concupiſcentiam carnis, quæ ineſt in delectatione omnium ſenſuum & voluptatum, cui ſervientes depereunt, qui longè ſe faciunt à te, ineſt animæ per eoſdem ſenſus corporis quædam non ſe oblectandi in carne, ſed experiendi per carnem vana & curioſa cupiditas, nomine cognitionis & ſcientiæ palliata. Quæ quoniam in appetitu noſcendi eſt, oculi autem ſunt ad cognoſcendum in ſenſibus principes, concupiſcentia oculorum eloquio divino appellata eſt. (1. Joban. 2. 16.) Ad oculos enim propriè videre pertinet. Utimur autem hoc verbo etiam in ceteris ſenſibus, cùm eos ad cognoſcendum intendimus. Neque enim dicimus: Audi quid rutilet; aut, Olfac quàm niteat; aut, Guſta quàm ſplendeat; aut, Palpa quam fulgeat. videri enim dicuntur hæc omnia. Dicimus autem non ſolùm, Vide quid luceat, quod ſoli oculi ſentire poſſunt; ſed etiam, Vide quid ſonet; Vide quid oleat; Vide quid ſapiat; Vide quàm durum ſit. Ideoque generalis experientia ſenſuum concupiſcentia (ſicut dictum eſt) oculorum vocatur, quia videndi officium in quo primatum oculi tenent, etiam ceteri ſenſus ſibi de ſimilitudine uſurpant cùm aliquid cognitionis explorant.

55. Ex hoc autem evidentiùs diſcernitur quid voluptatis, quid curioſitatis agatur per ſenſus; quòd voluptas pulcra, canora, ſuavia, ſapida, lenia ſectatur: curioſitas autem etiam his contraria tentandi cauſsâ, non ad ſubeundam moleſtiam, ſed experiendi noſcendique libidine. Quid enim voluptatis habet videre in laniato cadavere quod exhorreas; & tamen ſicubi jaceat, concurrunt ut contriſtentur, ut palleant. Timent etiam ne in ſomnis hoc videant; quaſi quiſquam eos vigilantes videre coëgerit, aut pulcritudinis ulla fama perſuaſerit. Ita & in ceteris ſenſibus, quæ perſequi longum eſt. Ex hoc morbo cupiditatis in ſpectaculis exhibentur quæque miracula. Hinc ad perſcrutanda naturæ [a] (quæ præter nos eſt) operta proceditur, quæ ſcire nihil prodeſt, & nihil aliud quàm ſcire homines cupiunt. Hinc etiam, ſi quid eodem perverſæ ſcientiæ fine per artes magicas quæritur. Hinc etiam in ipſa religione Deus tentatur, cùm ſigna & prodigia flagitantur, non ad aliquam ſalutem, ſed ad ſolam experientiam deſiderata.

56. In hac [b] tam immenſa ſilva plena inſidiarum & periculorum, ecce multa præciderim & à meo corde diſpulerim, ſicuti donaſti me facere, Deus ſalutis meæ: attamen quando audeo dicere, cùm circumquaque quotidianam vitam noſtram tam multa hujus generis rerum circumſtrepant, quando audeo dicere nulla re tali me intentum fieri ad ſpectandum, & vanâ curâ capiendum? Sanè me jam theatra non rapiunt, nec curo noſſe tranſitus ſiderum, nec anima mea umquam reſponſa quæſivit umbrarum, omnia ſacrilega ſacramenta deteſtor. A te, Domine Deus meus, cui humilem famulatum ac ſimplicem debeo, quantis mecum ſuggeſtionum machinationibus agit inimicus ut ſignum aliquod petam? Sed obſecro te per Regem noſtrum, & patriam Jeruſalem ſimplicem, caſtam, ut quemadmodum à me longè eſt iſta conſenſio, ita ſit ſemper longe atque longiùs. Pro ſalute autem cujuſquam cùm te rogo, alius multùm differens finis eſt intentionis meæ, & te facientem quod vis das mihi, & dabis libenter ſequi.

57. Verumtamen in quàm multis minutiſſimis & contemtibilibus rebus curioſitas quotidie noſtra tentatur, & quàm ſæpe labamur, quis enumerat? Quoties narrantes inania, primò quaſi toleramus ne offendamus infirmos, deinde paulatim libenter advertimus. Canem currentem poſt leporem jam non ſpecto cùm in circo fit: at verò in agro ſi caſu tranſeam, avertit me fortaſſis, & ab aliqua magna cogitatione, atque ad ſe convertit illa venatio, non deviare cogens corpore jumenti, ſed cordis inclinatione. Et niſi jam mihi demonſtrata infirmitate mea, citò admoneas, aut ex ipſa viſione per aliquam conſiderationem in te aſſurgere, aut totum contemnere atque tranſire, vanus hebeſco. Quid cùm me domi ſedentem ſtellio muſcas captans, vel aranea retibus ſuis irruentes implicans, ſæpe intentum facit? Num quia parva ſunt animalia, ideo non res eadem geritur? Pergo inde ad laudandum te creatorem mirificum atque ordinatorem rerum omnium, ſed non inde intentus eſſe incipio. Aliud eſt citò ſurgere, aliud eſt non cadere. Et talibus vita mea plena eſt, & una ſpes mea magna valde miſericordia tua. Cùm enim hujuſcemodi rerum conceptaculum fit cor noſtrum, & portat copioſæ vanitatis catervas, hinc & orationes noſtræ ſæpe interrumpuntur atque turbantur, & ante conſpectum tuum dum ad aures tuas vocem cordis intendimus, neſcio unde irruentibus nugatoriis cogitationibus res tanta præciditur.

Caput XXXVI. Ut ſe habet ad tertium tentationis genus, quod eſt ſuperbiæ.

58. NUMQUID etiam hoc inter contemnenda deputabimus, aut aliquid nos reducet in ſpem niſi [c] tota miſericordia tua, quoniam cœpiſti mutare nos? Et tu ſcis quanta ex parte mutaveris, qui me primitùs ſanas à libidine vindicandi me, ut propitius fias etiam ceteris omnibus iniquitatibus meis, & ſanes omnes languores meos, & redimas de corruptione vitam meam, & corones me in miſeratione & miſericordia, & ſaties in bonis deſiderium meum; qui compreſſiſti à timore tuo ſuperbiam meam, & manſuefeciſti jugo tuo cervicem meam. Et nunc porto illud, & lene eſt mihi, quoniam ſic promiſiſti & feciſti; & verè ſic erat, & neſciebam quando id ſubire metuebam. Sed numquid, Domine qui ſolus ſine typho dominaris, quia ſolus verus Dominus es qui non habes dominum; numquid hoc quoque tertium tentationis genus ceſſavit à me, aut ceſſare in hac tota vita poteſt?

59. Timeri & amari velle ab hominibus, non propter aliud, ſed ut inde ſit gaudium quod non eſt gaudium, miſera vita eſt, & fœda jactantia.

[a] Ita MSS. cum Arn. At Bad. Am. Er & Lov. *ad perſcrutanda naturæ ſecreta, quæ præter nos eſt operata, proceditur.*

[b] Lov. *In hac tamen immenſa ...... ecce quàm multa.*

[c] MSS. nonnulli cum Arn. *niſi nota miſericordia tua.*

Hinc fit vel maximè non amare te, nec castè timere te. Ideoque tu superbis resistis, humilibus autem das gratiam, & intonas super ambitiones sæculi, & contremunt fundamenta montium. Itaque nobis, quoniam propter quædam humanæ societatis officia necessarium est amari & timeri ab hominibus, instat adversarius veræ beatitudinis nostræ, ubique spargens in laqueis: euge, euge: ut dum avidè colligimus, incautè capiamur, & à veritate tua gaudium nostrum deponamus, atque in hominum fallacia ponamus; libeatque nos amari & timeri, non propter te, sed pro te; atque isto modo sui similes factos secum habeat, non ad concordiam caritatis, sed ad consortium supplicij, qui statuit sedem suam ponere in aquilone, ut te perversâ & distortâ viâ [a] imitanti tenebrosi frigidique servirent. Nos autem, Domine, pusillus grex tuus ecce sumus; tu nos posside. Prætende alas tuas, & fugiamus sub eas. Gloria nostra tu esto; propter te amemur, & verbum tuum timeatur in nobis. QUI LAUDARI vult ab hominibus vituperante te, non defendetur ab hominibus judicante te, nec eripietur damnante te. Cùm autem non peccator laudatur in desideriis animæ suæ, nec qui iniqua gerit benedicitur, sed laudatur homo propter aliquod donum quod dedisti ei, at ille plus gaudet sibi laudari se, quàm ipsum donum habere unde laudatur; etiam iste te vituperante laudatur; & melior jam ille qui laudavit, quàm iste qui laudatus est. Illi enim placuit in homine donum Dei, huic ampliùs placuit donum hominis quàm Dei.

CAPUT XXXVII. Ut movetur laudibus humanis.

60. TENTAMUR his tentationibus quotidie, Domine, sine cessatione tentamur. Quotidiana fornax nostra est humana lingua. Imperas nobis & in hoc genere continentiam: DA quod jubes; & jube quod vis. Tu nosti de hac re ad te gemitum cordis mei, & flumina oculorum meorum. Neque enim facilè colligo quàm sim ab ista peste mundatior, & multùm timeo occulta mea quæ norunt oculi tui, mei autem non. Est enim qualiscumque in aliis generibus tentationum mihi facultas explorandi me: in hoc pene nulla est. Nam & à voluptatibus carnis, & à curiositate supervacanea cognoscendi, video quantùm assecutus sim posse refrenare animum meum, cùm eis rebus careo, vel voluntate, vel cùm absunt. Tunc enim me interrogo quàm magis minúsve mihi molestum sit non habere. Divitiæ verò quæ ob hoc expetuntur ut alicui istarum trium cupiditatum, vel duabus earum, vel omnibus serviant, si persentiscere non potest animus utrùm eas habens contemnat, possunt & dimitti ut se probet. Laude verò ut careamus, atque in eo experiamur quid possumus, numquid malè vivendum est, & tam perditè atque immaniter, ut nemo nos noverit qui non detestetur? Quæ major dementia dici aut cogitari potest? At si bonæ vitæ bonorumque operum comes & solet, & debet esse laudatio, tam comitatum ejus, quàm ipsam bonam vitam deseri non oportet. Non autem sentio sine quo esse aut æquo animo, aut ægrè possim, nisi cùm abfuerit.

61. Quid igitur tibi in hoc genere tentationis, Domine, confiteor? Quid? nisi delectari me laudibus; sed ampliùs ipsa veritate quàm laudibus? Nam si mihi proponatur, utrùm malim furens, aut in omnibus rebus errans, ab omnibus hominibus laudari; an constans, & in veritate certissimus, ab omnibus vituperari, video quid eligam. Verumtamen nollem, ut vel augeret mihi gaudium cujuslibet boni mei suffragatio oris alieni. Sed auget, fateor; non solùm, sed & vituperatio minuit. Et cùm istâ miseriâ meâ perturbor, subintrat mihi excusatio, quæ qualis sit, tu scis Deus, nam me incertum facit. Quia enim nobis imperasti non tantùm continentiam, id est à quibus rebus amorem cohibeamus, verùm etiam justitiam, id est, quò eum conferamus: nec te tantùm voluisti à nobis, verùm etiam proximum diligi; sæpe mihi videor de profectu aut spe proximi delectari, cùm bene intelligentis laude delector; & rursus ejus malo contristari, cùm eum audio vituperare quod aut ignorat, aut bonum est. Nam & contristor aliquando laudibus meis, cùm vel ea laudantur in me, in quibus ipse mihi displiceo; vel etiam bona minora & levia pluris æstimantur quàm æstimanda sunt. Sed rursus unde scio, an propterea sic afficior, quia nolo de meipso à me dissentire laudatorem meum; non quia illius utilitate moveor, sed quia eadem bona quæ mihi in me placent, jocundiora mihi sunt cùm & alteri placent? Quodammodo enim non ego laudor, cùm de me sententia mea non laudatur; quandoquidem aut illa laudantur quæ mihi displicent, aut illa ampliùs quæ mihi minùs placent. Ergone de hoc incertus sum mei?

62. Ecce in te veritas, video non me laudibus meis propter me, sed propter proximi utilitatem moveri oportere. Et utrùm ita sit nescio. Minùs mihi in hac re notus sum ipse quàm [b] tu. Obsecro te, Deus meus, & meipsum mihi indica, ut confitear oraturis pro me fratribus meis quod in me saucium comperero. Iterum me diligentiùs interrogem. Si utilitate proximi moveor in laudibus meis, cur minùs moveor, si quisquam alius injustè vituperetur, quàm si ego? cur eâ contumeliâ magis mordeor quæ in me, quàm quæ in alium eadem iniquitate coram me jacitur? An & hoc nescio? Etiámne id restat ut ipse me seducam, & verum non faciam coram te in corde & lingua mea? Insaniam istam, Domine, longè fac à me, ne oleum peccatoris mihi sit os meum ad impinguandum caput meum.

63. EGENUS & pauper ego sum, & melior in occulto gemitu displicens mihi, & quærens misericordiam tuam donec reficiatur defectus meus, & perficiatur usque in pacem quam nescit arrogantis oculus * Sermo autem ore procedens, & facta quæ innotescunt hominibus, habent tentationem periculosissimam ab amore laudis, qui ad privatam quamdam excellentiam [c] contrahit emendicata suffragia; tentat & cùm à me in me arguitur, eo ipso quo arguitur; & sæpe homo de ipso vanæ gloriæ contemtu vaniùs gloriatur; ideoque non jam de ipso [d] contemtu gloriæ gloriatur. Non enim eam contemnit cùm gloriatur intus.

64. ETIAM intus est aliud in eodem genere tentationis malum, quo inanescunt qui placent sibi de se, quamvis aliis vel [e] non placeant,

[a] Sic legimus in MS. Fossatensi. At in aliis plerisque habetur *imitandi*, aut, *imitati*, minùs bene ut arbitramur.

[b] Lov. *quàm tibi.* sed meliùs antiquiores editiones & MSS. *quàm tu.* Hîc nimirum id confitetur quod supra cap. 5. cùm diceret: *Mihi sum præsentior quàm tibi: & tamen te novi nullo modo posse violari; ego verò quibus tentationibus resistere valeam, quibusve non valeam nescio.*

[c] Am. Er. & Lov. *contrahere emendicata suffragia tentat; & cum à me* &c. Som. *contrahit, & emendicata suffragia tentat, & cùm à me* &c. Prætulimus lectionem MSS. quæ etiam est Bad. & Arn. Porrò in sequente sententia plures è MSS. omittunt nomen, *homo.*

[d] Am. Er. Lov. *de ipso vanæ gloriæ contemtu.* abest, *vanæ*, à MSS. quorum etiam nonnulli verba sequentia sic interpungunt. *Non enim eam contemnit cùm gloriatur. Intus etiam intus est aliud* &c.

[e] Sic potiores MSS. Lov. verò absque negatione, *vel placeant.*

vel

vel diſpliceant, nec placere affectent ceteris. Sed A ſibi placentes multùm tibi diſplicent, non tantùm de non bonis quaſi bonis, verùm etiam de bonis tuis quaſi ſuis: aut etiam ſicut de tuis, ſed tamquam ex meritis ſuis: aut etiam ſicut ex tua gratia, [a] non tamen ſocialiter gaudentes, ſed aliis invidentes ea. In his omnibus atque hujuſcemodi periculis & laboribus vides tremorem cordis mei; & vulnera mea magis ſubinde à te ſanari, quàm mihi non infligi ſentio.

CAPUT XL. Quòd in ſe & ceteris rebus Deum inveſtigavit.

65. UBI non mecum ambulaſti, veritas, do- B cens quid caveam & quid appetam, cùm ad te referrem inferiora viſa mea quæ potui, teque conſulerem? Luſtravi mundum foris ſenſu quo potui, & adtendi vitam corporis mei de me, ſenſuſque ipſos meos. Inde ingreſſus ſum in receſſus memoriæ meæ multiplices amplitudines plenas miris modis copiarum innumerabilium, & conſideravi, & expavi, & nihil eorum diſcernere potui ſine te, & nihil eorum eſſe te inveni. Nec ego ipſe inventor qui peragravi omnia, & diſtinguere & pro ſuis quæque C dignitatibus æſtimare conatus ſum, excipiens alia nuntiantibus ſenſibus, & interrogans alia mecum commixta ſentiens, ipſoſque nuntios dignoſcens atque dinumerans, jamque in [b] memoriæ latis opibus alia pertractans, alia recondens, alia eruens. Nec ego ipſe cùm hæc agerem, id eſt vis mea quâ id agebam, nec ipſa eras tu, quia lux es tu permanens quam de omnibus conſulebam an eſſent, quid eſſent, quanti pendenda eſſent. Et audiebam dicentem ac jubentem; & ſæpe iſtud facio. Hoc me D delectat, & ab actionibus neceſſitatis quantùm relaxari poſſum ad iſtam voluptatem refugio. Neque in his omnibus, quæ percurro conſulens te, invenio tutum locum animæ meæ niſi in te, quò colligantur ſparſa mea, nec à te quidquam recedat ex me. Et aliquando intromittis me in affectum multum inuſitatum introrſus ad neſcio quam dulcedinem, quæ ſi perficiatur in me, neſcio quid erit quod vita iſta non erit. Sed recido in hæc ærumnoſis ponderibus, & reſorbeor ſolitis, & teneor, & multùm fleo, E ſed multùm teneor. Tantùm conſuetudinis ſarcina [c] degravat. Hîc eſſe valeo, nec volo; illic volo, nec valeo; miſer utrobique.

CAPUT XLI. Triplex cupiditas.

66. IDEOQUE conſideravi languores peccatorum meorum in cupiditate triplici; & dexteram tuam invocavi ad ſalutem meam. Vidi enim ſplendorem tuum corde ſaucio, & repercuſſus dixi: Quis illuc poteſt? Projectus ſum à facie oculorum tuorum. Tu ES VERITAS ſuper omnia præſidens: at ego per avaritiam meam non amittere te volui, F ſed volui tecum poſſidere mendacium; ſicut nemo vult ita falſum dicere, ut neſciat ipſe quid verum ſit. Itaque amiſi te, quia non dignaris cum mendacio poſſideri.

CAPUT XLII. Nonnulli ad dæmones tamquam redeundi ad Deum mediatores infeliciter recurrerunt.

67. QUEM invenirem qui me reconciliaret tibi? [d] Ambiendum mihi fuit ad Angelos? Qua prece? quibus ſacramentis? Multi conantes ad te redire, neque per ſeipſos valentes, ſicut audio, tentaverunt hæc, & inciderunt in deſiderium curioſarum viſionum, & digni habiti ſunt illuſionibus. Elati enim te quærebant doctrinæ faſtu, exſerentes potiùs quàm tundentes pectora, & adduxerunt ſibi per ſimilitudinem cordis ſui, conſpirantes & ſocias ſuperbiæ ſuæ poteſtates aëris hujus, à quibus per potentias magicas deciperentur, quærentes mediatorem per quem purgarentur, & non erat. Diabolus enim erat transfigurans ſe in Angelum lucis. Et multùm illexit ſuperbam carnem, quòd carneo corpore ipſe non eſſet. Erant enim illi mortales & peccatores; tu autem, Domine, cui reconciliari ſuperbè quærebant, immortalis & ſine peccato. Mediator autem inter Deum & homines B oportebat ut haberet aliquid ſimile Deo, aliquid ſimile hominibus; ne in utroque hominibus ſimilis, longè eſſet à Deo; aut in utroque Deo ſimilis, longè eſſet ab hominibus, atque ita mediator non eſſet. Fallax itaque ille mediator, quo per ſecreta judicia tua, ſuperbia mereretur illudi, unum cum hominibus habet, id eſt peccatum; aliud videri vult habere cum Deo, ut quia carnis mortalitate non tegitur, pro immortali ſe oſtentet. Sed quia ſtipendium peccati mors eſt, hoc habet commune cum C hominibus, unde ſimul damnetur in mortem.

CAPUT XLIII. Chriſtus verus mediator.

68. VERAX autem mediator quem ſecretâ tuâ miſericordiâ demonſtraſti humilibus, & miſiſti ut ejus exemplo etiam ipſam diſcerent humilitatem, mediator ille Dei & hominum homo Chriſtus Jeſus, inter mortales peccatores & immortalem juſtum apparuit; mortalis cum hominibus, juſtus cum Deo. Ut quoniam ſtipendium juſtitiæ vita & pax eſt, per juſtitiam conjunctam Deo evacuaret mortem [e] juſtificatorum impiorum, quam D cum illis voluit habere communem. [f] Hic demonſtratus eſt antiquis ſanctis, ut ita ipſi per fidem futuræ paſſionis ejus, ſicut nos per fidem præteritæ ſalvi fierent. Inquantum enim homo, intantum mediator; inquantum autem Verbum, non medius, quia æqualis Deo, & Deus apud Deum, & ſimul [g] cum Spiritu ſancto unus Deus.

69. Quomodo nos amaſti Pater bone, qui Filio tuo unico non pepercisti, ſed pro nobis impiis tradidiſti eum? Quomodo nos amaſti pro quibus ille, E non rapinam arbitratus eſſe æqualis tibi, factus eſt ſubditus uſque ad mortem crucis, unus ille in mortuis liber, poteſtatem habens ponendi animam ſuam, & poteſtatem habens iterum ſumendi eam; pro nobis tibi victor & victima; & ideo victor quia victima: pro nobis tibi ſacerdos & ſacrificium; & ideo ſacerdos, quia ſacrificium: faciens tibi nos de ſervis filios, de te naſcendo, nobis ſerviendo. Meritò mihi ſpes valida in illo eſt, quòd ſanabis omnes languores meos, per eum qui ſedet ad dexte- F ram tuam & te interpellat pro nobis; alioquin deſperarem. Multi enim & magni ſunt iidem languores mei, multi ſunt & magni, ſed amplior eſt medicina tua. Potuimus putare Verbum tuum remotum eſſe à conjunctione hominis, & deſperare de nobis, niſi caro fieret & habitaret in nobis.

70. Conterritus peccatis meis & mole miſeriæ meæ agitaveram in corde meditatuſque fueram fugam in ſolitudinem; ſed prohibuiſti me, & confirmaſti me, dicens: *Ideo pro omnibus Chriſtus mortuus eſt, ut qui vivunt, jam non ſibi vivant, ſed ei qui pro ipſis mortuus eſt.* Ecce Domine jacto in te curam meam ut vivam, & conſiderabo mirabilia 1. Cor. 5. 15.

[a] Editi plerique locum huncce ita interpolatum habent: *aut etiam ſicut ex tua gratia, ſed non ſua merita, non tamen* &c. removimus verba iſthæc, *ſed non ſua merita*, quia iis carent MSS.

[b] Lov. *in memoria elatis opibus.*

[c] In MSS. omnibus nullo ferè excepto, *Tantùm conſuetudinis ſarcina digna eſt.* Ita etiam Bad.

[d] Sic MSS. excepto Lyrenſi qui habet, *Abeundum.* Editi autem Bad. Am. Er. Lov. *An eundum.*

[e] MS. Benignianus, *juſtificandorum impiorum.* Corbeienſis *juſtificatorum piorum*

[f] Codex Foſſatenſis, *Hinc* Ita etiam unus è Sorbonicis.

[g] MSS. plerique non habent hæc verba, *cum Spiritu ſancto.*

de lege tua. Tu scis imperitiam meam & infirmitatem meam: doce me, & sana me. Ille tuus Unicus in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi redemit me sanguine suo. Non calumnientur mihi superbi: quoniam cogito pretium meum, & manduco, & bibo, & erogo, & pauper cupio saturari ex eo inter illos qui edunt & saturantur, & laudant Dominum qui requirunt eum.

LIBER UNDECIMUS.

Laudaturus Deum deinceps professione suæ ipsius in scripturis sanctis sive imperitiæ, sive etiam peritiæ aut ejus quo in eas ex munere divino flagrabat, studij, explicandum sumit exordium libri Geneseos; atque hic primum illustrat isthæc verba: In principio fecit Deus cælum & terram. *Occurrit obtrectantibus, quid faceret Deus antequam cælum & terram conderet; & unde ei in mentem venerit tandem aliquando ea facere, cùm antea non fecisset. Dum verò iis refellendis insistit, copiosam de Tempore conscribit disputationem.*

Caput I. Cur confitemur Deo scienti.

1. NUMQUID, Domine, cùm tua sit æternitas, ignoras quæ tibi dico, aut ad tempus vides quod fit in tempore? Cur ergo tibi tot rerum narrationes digero? Non utique ut per me noveris ea, sed affectum meum excito in te, & eorum qui hæc legunt, ut dicamus omnes: Magnus Dominus & laudabilis valde. Jam dixi, & dicam: amore amoris tui facio istud. Nam & oramus, & tamen veritas ait: *Novit pater vester quid vobis opus sit priusquam petatis ab eo.* (Matth. 6. 8.) Affectum ergo nostrum patefacimus in te, confitendo tibi miserias nostras & misericordias tuas super nos, ut liberes nos omnino, quoniam cœpisti, ut desinamus esse miseri in nobis, & beatificemur in te; quoniam vocasti nos ut simus pauperes spiritu, & mites, & lugentes, & esurientes ac sitientes justitiam, & misericordes, & mundi cordes, & pacifici. Ecce narravi tibi multa quæ potui, & quæ volui, quoniam tu prior voluisti, ut confiterer tibi Domino Deo meo, quoniam bonus es, quoniam in sæculum misericordia tua.

Caput II. Petit à Deo scripturarum sanctarum intelligentiam.

2. QUANDO autem sufficio linguâ calami enuntiare omnia hortamenta tua, & omnes terrores tuos, & consolationes, & gubernationes quibus me perduxisti prædicare verbum, & sacramentum tuum dispensare populo tuo? Et si sufficio hæc enuntiare ex ordine, carò mihi valent stillæ temporum. Et olim inardesco meditari in Lege tua, & in ea tibi confiteri scientiam & imperitiam meam, primordia illuminationis tuæ, & reliquias tenebrarum mearum, quousque devoretur à fortitudine infirmitas. Et nolo in aliud horæ difluant, quas invenio liberas à necessitatibus reficiendi corporis, & intentionis animi, & servitutis quam debemus hominibus, & quam non debemus & tamen reddimus.

3. Domine Deus meus, intende orationi meæ, & misericordia tua exaudiat desiderium meum, quoniam non mihi soli æstuat, sed usui vult esse fraternæ caritati: & vides in corde meo quia sic est. [a] Sacrificem tibi famulatum cogitationis & linguæ meæ; & da quod offeram tibi. Inops enim & pauper sum; tu dives in omnes invocantes te, qui securus curam nostri geris. Circumcide ab omni temeritate omnique mendacio interiora & exteriora labia mea. SINT CASTÆ deliciæ meæ scripturæ tuæ; nec fallar in eis, nec fallam ex eis. Domine adtende, & miserere, Domine Deus meus, lux cæcorum & virtus infirmorum, statimque lux videntium & virtus fortium, adtende animam meam, & audi clamantem de profundo. Nam nisi adsint & in profundo aures tuæ, quò ibimus? quò clamabimus? Tuus est dies, & tua est nox. Ad nutum tuum momenta transvolant. Largire inde spatium meditationibus nostris in abdita Legis tuæ, neque adversùs pulsantes claudas eam. Neque enim frustra scribi voluisti tot paginarum opaca secreta. Aut non habent illæ silvæ cervos suos recipientes se in eas, & resumentes, ambulantes, & pascentes, recumbentes, & ruminantes? O Domine, perfice me, & revela mihi eas. Ecce vox tua gaudium meum, vox tua [b] super affluentiam voluptatum. Da quod amo: amo enim; & hoc tu dedisti. Ne dona tua deseras, nec herbam tuam spernas sitientem. Confitear tibi quidquid invenero in libris tuis; & audiam vocem laudis & te bibam, & considerem mirabilia de Lege tua, ab usque principio in quo fecisti cælum & terram, usque ad regnum tecum perpetuum sanctæ civitatis tuæ.

4. Domine, miserere mei, & exaudi desiderium meum. Puto enim quod non sit de terra, non de auro & argento & de lapidibus, aut decoris vestibus, aut honoribus & potestatibus, aut voluptatibus carnis, neque de necessariis corpori, & huic vitæ peregrinationis nostræ, quæ omnia nobis apponuntur quærentibus regnum & justitiam tuam. Vide, Domine Deus meus, unde sit desiderium meum. Narraverunt mihi injusti delectationes, sed non sicut Lex tua, Domine. Ecce unde est desiderium meum. Vide Pater, adspice, & vide, & approba, & placeat in conspectu misericordiæ tuæ invenire me gratiam ante te, ut aperiantur pulsanti mihi interiora sermonum tuorum. Obsecro per Dominum nostrum Jesum Christum filium tuum, virum dexteræ tuæ, filium hominis, quem confirmasti tibi mediatorem tuum & nostrum, per quem nos quæsisti non quærentes te, quæsisti autem ut quæreremus te; Verbum tuum per quod fecisti omnia, in quibus & me; Unicum tuum per quem vocasti in adoptionem populum credentium, in quo & me: per eum te obsecro qui sedet ad dexteram tuam & te interpellat pro nobis, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi. [c] ipsos quæro in libris tuis. Moyses de illo scripsit. Hoc ipse ait: hoc Veritas ait. (Joan. 5. 46.)

[a] Lov. *quia sic est, ut sacrificem* &c.
[b] Corbeiensis cod. *superaffluentia.* Bad. Am. cum quatuor MSS. *superfluentium voluptatum.*
[c] Sic antiquiores & meliores MSS. At priùs editi habent *ipsum quæro.*

Caput III. Quæ ſcripſit Moyſes de creatione cæli & terræ intelligere non poteſt niſi donante Deo.

a

5. AUDIAM & intelligam quomodo in principio feciſti cælum & terram. Scripſit hoc Moyſes, ſcripſit & abiit, tranſivit hinc [a] à te ad te; neque nunc ante me eſt: Nam ſi eſſet, tenerem eum, & rogarem eum, & per te obſecrarem ut mihi iſta panderet; & præberem aures corporis mei ſonis erumpentibus ex ore ejus. Et ſi hebræa voce loqueretur, fruſtra pulſaret ſenſum meum, nec inde mentem meam quidquam tangeret: ſi autem latinè, ſcirem quid diceret. Sed unde ſcirem an verum diceret? Quòd ſi & hoc ſcirem, num ab illo ſcirem? Intus utique mihi, intus in domicilio cogitationis, nec hebræa, nec græca, nec latina, nec barbara veritas, ſine oris & linguæ organis, ſine ſtrepitu ſyllabarum diceret: Verum dicit. & ego ſtatim certus confidenter illi homini tuo dicerem: Verum dicis. Cùm ergo illum interrogare non poſſim, te, quo plenus vera dixit, Veritas, rogo te Deus meus, rogo parce peccatis meis; & qui illi ſervo tuo diſti hæc dicere, da & mihi hæc intelligere.

Caput IV. Creatura clamat creatorem Deum.

6. ECCE ſunt cælum & terra: clamant quòd facta ſint. mutantur enim atque variantur. Quidquid autem factum non eſt, & tamen eſt, non eſt in eo quidquam quod ante non erat, quod eſt mutari atque variari. Clamant etiam quòd ſeipſa non fecerint: Ideo ſumus, quia facta ſumus: non ergo eramus antequam eſſemus, ut fieri poſſemus à nobis. Et vox dicentium eſt ipſa evidentia. Tu ergo Domine feciſti ea qui pulcher es, pulcra ſunt enim; qui bonus es, bona ſunt enim; qui es, ſunt enim. Nec ita pulcra ſunt, nec ita bona ſunt, nec ita ſunt, ſicut tu conditor eorum, cui comparata, nec pulcra ſunt, nec bona ſunt, nec ſunt. Scimus hæc, gratias tibi. Et ſcientia noſtra ſcientiæ tuæ comparata, ignorantia eſt.

b Caput V. Ex nihilo conditus mundus.

7. [b] QUOMODO autem feciſti cælum & terram, & quæ machina tam grandis operationis tuæ? Non enim ſicut homo artifex formans corpus de corpore, arbitratu animæ valentis imponere utcumque ſpeciem quam cernit in ſemetipſa interno oculo. Et unde hoc valeret, niſi quia tu feciſti eam? Et imponit ſpeciem jam exſiſtenti & habenti ut eſſet, veluti terræ aut lapidi, aut ligno, aut auro, aut id genus rerum cuilibet. Et unde iſta eſſent, niſi tu inſtituiſſes ea? Tu fabro corpus: tu animum membris imperitantem feciſti: tu materiam unde facit aliquid: tu ingenium quo artem capiat & videat intus quid faciat foris: tu ſenſum corporis quo interprete trajiciat ab animo ad materiam id quod facit, & renuntiet animo quid factum ſit, ut ille intus conſulat præſidentem ſibi veritatem an bene factum ſit. Te laudant hæc omnia creatorem omnium: ſed tu quomodo facis ea? quomodo feciſti, Deus, cælum & terram? Non utique in cælo neque in terra feciſti cælum & terram; neque in aëre aut in aquis, quoniam & hæc pertinent ad cælum & terram. Neque in univerſo mundo feciſti univerſum mundum, quia non erat ubi fieret antequam fieret ut eſſet: Nec manu tenebas aliquid unde faceres cælum & terram. Nam unde tibi hoc quod tu non feceras, unde aliquid faceres? Quid enim eſt, niſi quia tu es? Ergo dixiſti, & facta ſunt, atque in verbo tuo feciſti ea.

Caput VI. Quomodo

8. SED quomodo dixiſti? Numquid illo modo quo facta eſt vox de nube, dicens: *Hic eſt* A *filius meus dilectus?* Illa enim vox acta atque tranſacta eſt, cœpta & finita. Sonuerunt ſyllabæ atque tranſierunt, ſecunda poſt primam, tertia poſt ſecundam, atque inde ex ordine, donec ultima poſt ceteras, ſilentiumque poſt ultimam. Unde claret atque eminet, quod creaturæ motus expreſſit eam, ſerviens æternæ voluntati tuæ ipſe temporalis. Et hæc ad tempus facta verba tua nuntiavit auris exterior menti prudenti, cujus auris interior poſita eſt ad æternum Verbum tuum. At illa comparavit hæc verba B temporaliter ſonantia, cum æterno in ſilentio Verbo tuo, & dixit: Aliud eſt, longè aliud eſt. Hæc longè infra me ſunt; nec ſunt, quia fugiunt & prætereunt: Verbum autem Domini mei ſupra me manet in æternum. Si ergo verbis ſonantibus & prætereuntibus dixiſti ut fieret cælum & terra, atque ita feciſti cælum & terram, erat jam creatura corporalis ante cælum & terram, cujus motibus temporalibus temporaliter vox illa percurreret. Nullum autem corpus ante cælum & terram: aut ſi erat, C id certè ſine tranſitoria voce feceras, unde tranſitoriam vocem faceres, quâ diceres ut fieret cælum & terra. Quidquid enim illud eſſet unde talis vox fieret, niſi abs te factum eſſet, omnino non eſſet. Ut ergo fieret corpus unde iſta verba fierent, quo verbo à te dictum eſt?

Deus dixit, ut fieret mundus. *Matth.* 3. 17. & 17. 5.

Caput VII. Verbum Dei coæternum Deo.

9. VOCAS itaque nos ad intelligendum Verbum Deum apud te Deum, quod ſempiternè dicitur, & eo ſempiternè dicuntur omnia. Neque enim finitur quod dicebatur, & dicitur D aliud ut poſſint dici omnia; ſed ſimul ac ſempiternè omnia. Alioquin jam tempus & mutatio, & non vera æternitas, nec vera immortalitas. Hoc novi, Deus meus, & gratias ago. Novi, confiteor tibi Domine; mecumque novit & benedicit te quiſquis ingratus non eſt certæ veritati. Novimus, Domine, novimus, quoniam in quantum quidquid non eſt quod erat, & eſt quod non erat, intantum moritur & oritur. Non ergo quidquam Verbi tui cedit atque ſuccedit, quoniam verè immortale E atque æternum eſt. Et ideo Verbo tibi coæterno, ſimul & [c] ſempiternè dicis omnia quæ dicis, & fit quidquid dicis ut fiat; nec aliter quàm dicendo facis: nec tamen & ſimul & ſempiternè fiunt omnia quæ dicendo facis.

c

Caput VIII. Verbum Dei ipſum eſt principium quo docemur omnem veritatem. * *Johan.* 8. 25.

d

10. CUR quæſo, Domine Deus meus? Utcumque video; ſed quomodo id eloquar neſcio: niſi quia omne quod eſſe incipit & eſſe deſinit, tunc eſſe incipit & tunc eſſe deſinit, quando debuiſſe incipere vel deſinere in æterna ratione cog- F noſcitur, ubi nec incipit aliquid nec deſinit. Ipſum eſt Verbum tuum, quod & *Principium eſt* [d] *quia & loquitur nobis*. Sic in Evangelio per carnem ait; & hoc inſonuit foris auribus hominum, ut crederetur, & intus quæreretur, & inveniretur in æterna veritate, ubi omnes diſcipulos bonus & ſolus magiſter docet. Ibi audio vocem tuam, Domine, dicentis mihi, quoniam ille loquitur nobis qui docet nos. Qui autem non docet nos, etiam ſi loquitur, non nobis loquitur. Quis porrò nos docet, niſi ſtabilis veritas? Quia & per creaturam mutabilem cùm admonemur, ad veritatem ſtabilem ducimur; ibi verè diſcimus cùm ſtamus & audimus eum, & gaudio gaudemus propter vocem ſponſi, reddentes nos

[a] Deſunt in editis particulæ, *à te*, quæ tamen in MSS. prope omnibus exhibentur.
[b] Apud Am. Er. & Lov. ſic incipit caput V. *In principio fecit Deus cælum & terram*. Eadem verba exſtant hîc loci apud Bad. ſed abſunt a MSS. & ab editione Arn.

[c] Nonnulli è MSS. *ſimul & ſempiterno dicis* &c. Mox etiam plures potioreſque cum Arn. habent, *& ſimul & ſempiterna fiunt*.
[d] Editi habent. *qui & loquitur*. At MSS. *quia & loquitur* juxta græcum Johan. 8. 25. ὅτι καὶ λαλῶ ὑμῖν. Sic legiſſe Auguſtinum intelligitur aliis ex locis, ut ex cap. 28. lib. ſeq. ex Tract. 38. in Johan. &c.

unde sumus. Et ideo Principium, quia nisi maneret, cùm erraremus non esset quò rediremus. Cùm autem redimus ab errore, cognoscendo utique redimus. Ut autem cognoscamus, docet nos, quia Principium est, & loquitur nobis.

CAPUT IX. Quomodo verbum Dei loquatur cordi.

11. IN hoc Principio, Deus, fecisti cælum & terram, in Verbo tuo, in Filio tuo, in Virtute tua, in Sapientia tua, in Veritate tua, miro modo dicens, & miro modo faciens. Quis comprehendet? quis enarrabit? Quid est illud quod interlucet mihi, & percutit cor meum sine læsione, & inhorresco, & inardesco? Inhorresco inquantum dissimilis ei sum; inardesco inquantum similis ei sum. Sapientia Sapientia ipsa est, quæ interlucet mihi, discindens nubilum meum, quod me rursus cooperit deficientem ab ea, caligine atque aggere pœnarum mearum; quoniam sic infirmatus est in egestate vigor meus, ut non sufferam bonum meum, donec tu Domine qui propitius factus es omnibus iniquitatibus meis, etiam sanes omnes languores meos; quia & redimes de corruptione vitam meam, & coronabis me in miseratione & misericordia, & satiabis in bonis desiderium meum; quoniam renovabitur juventus mea sicut aquilæ. Spe enim salvi facti sumus; & promissa tua per patientiam exspectamus. Audiat te intus sermocinantem qui potest: ego fidenter ex oraculo tuo clamabo: *Quàm magnificata sunt opera tua Domine, omnia in Sapientia fecisti*, & illa Principium, & in eo Principio fecisti cælum & terram.

Psal. 103. 24.

CAP. X. Obtrectantes quid faceret Deus antequam cælum & terram conderet.

12. NONNE ecce pleni sunt vetustatis suæ qui nobis dicunt, Quid faciebat Deus antequam faceret cælum & terram? Si enim vacabat, inquiunt, & non operabatur aliquid, cur non sic semper & deinceps, quemadmodum retro semper cessavit ab opere? Si enim ullus motus in Deo novus exstitit, & voluntas nova ut creaturam conderet quam numquam ante condiderat; quomodo jam vera æternitas ubi oritur voluntas quæ non erat? Neque enim voluntas Dei creatura est, sed ante creaturam; quia non crearetur aliquid, nisi creatoris voluntas præcederet. * Ad ipsam ergo Dei substantiam pertinet voluntas ejus. Quòd si exortum est aliquid in Dei substantia quod priùs non erat, non veraciter dicitur æterna illa substantia. Si autem voluntas Dei sempiterna erat ut esset creatura; cur non sempiterna & creatura?

* CAPUT XI.

Objectioni respondet quod æternitas Dei nescit tempora.

13. QUI hæc dicunt, nondum te intelligunt, ô Sapientia Dei lux mentium, nondum intelligunt quomodo fiant quæ per te, atque in te fiunt, & conantur æterna sapere; sed adhuc in præteritis & futuris rerum motibus cor eorum volitat, & adhuc vanum est. Quis tenebit illud, & figet illud ut paululùm stet, & paululùm rapiat splendorem semper stantis æternitatis, & comparet cum temporibus numquam stantibus, & videat esse incomparabilem; & videat longum tempus, nisi ex multis prætereuntibus motibus, qui simul extendi non possunt, longum non fieri; non autem præterire quidquam in æterno, sed totum esse præsens; nullum verò tempus totum esse præsens; & videat omne præteritum propelli ex futuro, & omne futurum ex præterito consequi, & omne præteritum ac futurum ab eo quod semper est præsens creari & excurrere? Quis tenebit cor hominis, ut stet, & videat quomodo stans dictet futura & præterita tempora, nec futura nec præterita æterni-A tas? Numquid manus mea valet hoc, aut manus oris mei per loquelas agit tam grandem rem?

CAPUT XII. Quid Deus fecerit ante mundi creationem.

14. ECCE respondeo dicenti, Quid faciebat Deus antequam faceret cælum & terram; respondeo non illud quod quidam respondisse perhibetur jocülariter eludens quæstionis violentiam: Alta, inquit, scrutantibus gehennas parabat. Aliud est videre, aliud ridere. hæc non respondeo. Libentiùs enim responderim, nescio quod nescio; quàm illud unde irridetur qui alta interrogavit, & B laudatur qui falsa respondit. Sed dico te, Deus noster, omnis creaturæ creatorem. Et si cæli & terræ nomine omnis creatura intelligitur, audenter dico, Antequàm faceret Deus cælum & terram, non faciebat aliquid; si enim faciebat, quid nisi creaturam faciebat? Et utinam sic sciam, quidquid utiliter scire cupio, quemadmodum scio quòd [a] nulla fiebat creatura, antequam fieret ulla creatura.

CAPUT XIII. Quòd ante tempora à Deo creata nullum tempus fuerit.

15. AT si cujusquam volatilis sensus vagatur per imagines retro temporum, & te C Deum omnipotentem & omnicreantem & omnitenentem, cæli & terræ artificem, ab opere tanto, antequam id faceres, per innumerabilia sæcula cessasse miratur; evigilet atque adtendat, quia falsa miratur. Nam unde poterant innumerabilia sæcula præterire, quæ ipse non feceras, cùm sis omnium sæculorum auctor & conditor? Aut quæ tempora fuissent quæ abs te condita non essent? Aut quomodo præterirent, si numquam fuissent? Cùm ergo sis operator omnium temporum, si fuit ali-D quod tempus antequam faceres cælum & terram, cur dicitur quòd ab opere cessabas? Idipsum enim tempus tu feceras, nec præterire potuerunt tempora antequam faceres tempora. Si autem ante cælum & terram nullum erat tempus, cur quæritur quid tunc faciebas? Nón enim erat tunc, ubi non erat tempus.

16. Nec tu tempore tempora præcedis, alioquin non omnia tempora præcederes. Sed præcedis omnia præterita, celsitudine semper præsen-E tis æternitatis; & superas omnia futura, quia illa futura sunt, & cùm venerint, præterita erunt; tu autem idem ipse es, & anni tui non deficiunt. Anni tui nec eunt nec veniunt: isti autem nostri & eunt & veniunt, ut omnes veniant. Anni tui omnes simul stant, quoniam stant; nec euntes à venientibus excluduntur, quia non transeunt: isti autem nostri omnes erunt, cùm omnes non erunt. Anni tui dies unus; & dies tuus non quotidie, sed hodie, quia hodiernus tuus non cedit crastino, F neque enim succedit hesterno. hodiernus tuus æternitas; ideo coæternum genuisti, cui dixisti, *Ego hodie genui te.* Omnia tempora tu fecisti, & ante omnia tempora tu es, nec aliquo tempore non erat tempus.

Psalm. 2. 7. *Heb.* 5. 5.

CAPUT XIV. Temporis differentiæ tres.

17. NULLO ergo tempore non feceras aliquid, quia ipsum tempus tu feceras. Et nulla tempora tibi coæterna sunt, quia tu permanes: at illa si permanerent, non essent tempora. Quid enim est tempus? Quis hoc facile breviterque explicaverit? Quis hoc ad verbum de illo proferendum vel cogitatione comprehenderit? Quid autem familiarius & notius in loquendo commemoramus quàm tempus? Et intelligimus utique cùm id loquimur, intelligimus etiam cùm alio loquente id audimus. Quid est ergo tempus? Si nemo ex me quærat, scio; si quærenti explicare ve-

[a] Benignianus codex, *quòd nullam faciebat creaturam.*

lim, nescio; fidenter tamen dico scire me quòd si nihil præteriret, non esset præteritum tempus; & si nihil adveniret, non esset futurum tempus; & si nihil esset, non esset præsens tempus. Duo ergo illa tempora, præteritum & futurum quomodo sunt, quando & præteritum jam non est, & futurum nondum est? Præsens autem si semper esset præsens, nec in præteritum transiret, jam non esset tempus, sed æternitas. Si ergo præsens ut tempus sit, ideo fit quia in præteritum transit quomodo & hoc esse dicimus, cui caussa ut sit illa est, quia non erit, ut scilicet non verè dicamus tempus esse, nisi quia tendit[a] non esse?

[a] CAPUT XV. Mensura temporis in quo.

18. ET tamen dicimus longum tempus, & breve tempus; neque hoc nisi de præterito aut futuro dicimus. Præteritum tempus longum, verbi gratiâ, vocamus ante centum annos, futurum itidem longum post centum annos. Breve autem præteritum, sicut puta, dicimus ante decem dies, & breve futurum post decem dies. Sed quo pacto longum est, aut breve, quod non est? Præteritum enim jam non est, & futurum nondum est. Non itaque dicamus, longum est; sed dicamus de præterito, longum fuit, & de futuro, longum erit. Domine meus, lux mea, nonne & hîc veritas tua deridebit hominem? Quod enim longum fuit præteritum tempus, cùm jam esset præteritum longum fuit, an cùm adhuc præsens esset? Tunc enim poterat esse longum, quando erat quod esset longum: præteritum verò jam non erat; unde nec longum esse poterat, quod omnino non erat. Non ergo dicamus, longum fuit præteritum tempus, neque enim inveniemus quid fuerit longum, quando ex quo præteritum est, non est. Sed dicamus, longum fuit illud præsens tempus; quia cùm præsens esset, longum erat. Nondum enim præterierat ut non esset, & ideo erat quod longum esse posset. Postea verò quàm præteriit, simul & longum esse destitit, quod esse destitit.

19. Videamus ergo, ô anima humana, utrùm præsens tempus possit esse longum. datum enim tibi est sentire moras atque metiri. Quid respondebis mihi? an centum anni præsentes longum tempus est? vide priùs utrùm possint præsentes esse centum anni. Si enim primus eorum annus agitur, ipse præsens est; nonaginta verò & novem futuri sunt, & ideo nondum sunt: si autem secundus annus agitur, jam unus est præteritus, alter præsens, ceteri futuri. Atque ita si mediorum quemlibet centenarij hujus numeri annum præsentem posuerimus, ante illum præteriti erunt, post illum futuri. quocirca centum anni præsentes esse non poterunt. Vide saltem utrùm qui agitur unus, ipse sit præsens. Et ejus enim si primus agitur mensis, futuri sunt ceteri: si secundus, jam & primus præteriit, & reliqui nondum sunt. Ergo nec annus qui agitur, totus est præsens. & si non totus est præsens, non est annus præsens. Duodecim enim menses annus est, quorum quilibet unus mensis qui agitur, ipse præsens est; ceteri autem, præteriti aut futuri. Quamquam neque mensis qui agitur, præsens est, sed unus dies: si primus, futuris ceteris; si novissimus, præteritis ceteris; si mediorum quilibet, inter præteritos & futuros.

20. Ecce præsens tempus quod solum inveniebamus longum appellandum, vix ad unius diei spatium contractum est. Sed discutiamus etiam ipsum, A quia nec unus dies totus est præsens. Nocturnis enim & diurnis horis omnibus viginti quatuor expletur, quarum prima ceteras futuras habet, novissima præteritas, aliqua verò interjectarum ante se præteritas, post se futuras. Et ipsa una hora fugitivis particulis agitur: quidquid ejus avolavit, præteritum est; quidquid ejus restat, futurum. Si quid intelligitur temporis, quod in nullas jam vel in minutissimas momentorum partes dividi possit, id solum est quod præsens dicatur. Quod tamen B ita raptim à futuro in præteritum transvolat, ut nullâ morulâ extendatur. Nam si extenditur, dividitur in præteritum & futurum: præsens autem nullum habet spatium. Ubi est ergo tempus quod longum dicamus? An futurum? Non quidem dicimus, longum est, quia nondum est quod longum sit; sed dicimus, longum erit. Quando igitur erit? Si enim & tunc cùm adhuc futurum erit, non erit longum, quia quod sit longum, nondum erit: si autem tunc erit longum cùm ex futuro, quod nondum C est, esse jam cœperit, & præsens factum erit, ut possit esse quod longum sit; jam superioribus vocibus clamat præsens tempus, longum se esse non posse.

CAPUT XVI. Quale tempus metiri liceat, & quale non.

21. ET tamen Domine sentimus intervalla temporum, & comparamus sibimet, & dicimus alia longiora, & alia breviora. Metimur etiam quanto sit brevius aut longius illud tempus quàm illud, & respondemus duplum esse hoc vel triplum, illud autem simplum, aut tantum hoc esse quantum illud. Sed prætereuntia metimur tempora D cùm sentiendo metimur: præterita verò quæ jam non sunt, aut futura quæ nondum sunt, quis metiri potest? nisi fortè audebit quis dicere metiri posse quod non est. Cùm ergo præterit tempus, sentiri & metiri potest; cùm autem præterierit, quoniam non est, non potest.

CAPUT XVII. Ubi tempus præteritum & futurum.

22. QUÆRO, Pater, non affirmo, Deus meus præside mihi & rege me. Quisnam est qui dicat mihi non esse tria tempora, sicut pueri didicimus, puerosque docuimus, præteritum, præ- E sens & futurum; sed tantùm præsens, quoniam illa duo non sunt? An & ipsa sunt, sed ex aliquo procedit occulto, cùm ex futuro fit præsens; & in aliquod recedit occultum, cùm ex præsenti fit præteritum? Nam ubi ea viderunt qui futura cecinerunt, si nondum sunt? Neque enim potest videri id quod non est. Et qui narrant præterita, non utique vera narrarent, si animo illa non cernerent. Quæ si nulla essent, cerni omnino non possent. Sunt ergo & futura & præterita.

CAPUT XVIII. Quomodo præterita & futura tempora sint præsentia.

F 23. SINE me, Domine, ampliùs quærere, spes mea, non conturbetur intentio mea. Si enim sunt futura & præterita, volo scire ubi sint. Quòd si nondum valeo, scio tamen ubicumque sunt, non ibi ea futura esse, aut præterita, sed præsentia. Nam si & ibi futura sunt, nondum ibi sunt; si & ibi præterita sunt, jam non ibi sunt. Ubicumque ergo sunt quæcumque sunt, non sunt nisi præsentia. Quamquam præterita cùm vera narrantur, ex memoria proferuntur non res ipsæ quæ præterierunt, sed verba concepta ex imaginibus earum, quæ in animo velut vestigia per sensus prætereundo fixerunt. Pueritia quippe mea quæ jam non est, in tempore præterito est quod jam non est, imaginem verò ejus cùm eam recolo & narro, in præsenti tempore intueor, quia est adhuc in memoria mea.

[a] Lov. *tendit ad non esse.* Abest particula, *ad*, à MSS. quæ & aliàs ab Augustino non adhibetur post verbum tendit, ut lib. 4. hujus operis c. 10. *Ergo cùm oriuntur & tendunt esse.*

Utrùm similis sit caussa etiam prædicendorum futurorum, ut rerum, quæ nondum sunt, jam exsistentes [a] præsentiantur imagines, confiteor, Deus meus, nescio. Illud sanè scio, nos plerumque præmeditari futuras actiones nostras, eamque præmeditationem esse præsentem, actionem autem quam præmeditamur nondum esse, quia futura est; quam cùm aggressi fuerimus, & quod præmeditabamur agere cœperimus, tunc erit illa actio, quia tunc non futura sed præsens est.

24. Quoquo modo se itaque habeat arcana præsensio futurorum, videri nisi quod est non potest. Quod autem jam est, non futurum sed præsens est. Cùm ergo videri dicuntur futura, non ipsa quæ nondum sunt, id est quæ futura sunt, sed eorum caussæ, vel signa forsitan videntur, quæ jam sunt; ideo non futura, sed præsentia sunt jam videntibus, ex quibus futura prædicantur animo concepta. Quæ rursus conceptiones jam sunt, & eas præsentes apud se intuentur qui illa prædicunt. Loquatur mihi aliquod exemplum tanta rerum numerositas. Intueor auroram, oriturum solem prænuntio; quod intueor, præsens est; quod prænuntio, futurum: non sol futurus qui jam est, sed ortus ejus qui nondum est: tamen etiam ortum ipsum nisi animo imaginarer, sicut modò cùm id loquor, non eum possem prædicere. Sed nec illa aurora quam in cælo video, solis ortus est, quamvis eum præcedat; nec illa imaginatio in animo meo, quæ duo præsentia cernuntur, ut futurus ille ante dicatur. Futura ergo nondum sunt: & si nondum sunt, non sunt: & si non sunt, videri omnino non possunt; sed prædici possunt ex præsentibus, quæ jam sunt, & videntur.

Caput XIX. Non capit modum, quo Deus docet futura.

25. Tu itaque regnator creaturæ tuæ, quis est modus quo doces animas ea quæ futura sunt? docuisti enim Prophetas tuos. Quisnam ille modus est quo doces futura, cui futurum quidquam non est; vel potiùs de futuris doces præsentia? Nam quod non est, nec doceri utique potest. Nimis longè est modus iste ab acie mea; invaluit ex me, non potero ad illum; potero autem ex te, cùm dederis tu, dulce lumen occultorum oculorum meorum.

Caput XX. Differentię temporis quomodo nominandæ.

26. Quod autem nunc liquet & claret, nec futura sunt, nec præterita. Nec propriè dicitur, tempora sunt tria, præteritum, præsens & futurum; sed fortasse propriè diceretur, tempora sunt tria, præsens de præteritis, præsens de præsentibus, præsens de futuris. Sunt enim hæc in anima tria quædam, & alibi ea non video. Præsens de præteritis memoria, præsens de præsentibus contuitus, præsens de futuris exspectatio. Si hæc permittimur dicere, tria tempora video, fateorque tria sunt. Dicatur etiam, tempora sunt tria, præteritum, præsens & futurum, sicut abutitur consuetudo, dicatur: ecce non curo, nec resisto, nec reprehendo; dum tamen intelligatur quod dicitur, neque id quod futurum est, esse jam, neque id quod præteritum est. Pauca sunt enim quæ propriè loquimur, plura non propriè; sed agnoscitur quid velimus.

Caput XXI. Quomodo tempus liceat metiri.

27. Dixi ergo paulò ante, quòd prætereuntia tempora metimur, ut possimus dicere duplum esse hoc temporis ad illud simplum, aut tantum hoc quantum illud, & si quid aliud de partibus temporum possumus renuntiare metiendo. Quocirca, ut dicebam, prætereuntia metimur tempora. Et si quis mihi dicat, Unde scis? Respondeam, Scio quia metimur, nec metiri quæ non sunt possumus, & non sunt præterita vel futura. Præsens verò tempus quomodo metimur, quando non habet spatium? Metitur ergo cùm præterit; cùm autem præterierit, non metitur. quid enim metiatur, non erit. Sed unde & quà & quò præterit, cùm metitur? unde, nisi ex futuro? quà, nisi per præsens? quò, nisi in præteritum? Ex illo ergo quod nondum est, per illud quod spatio caret, in illud quod jam non est. Quid autem metimur, nisi tempus in aliquo spatio? Neque enim dicimus simpla, & dupla, & tripla, & æqualia, & si quid hoc modo in tempore dicimus, nisi spatia temporum. In quo ergo spatio metimur tempus præteriens? Utrùm in futuro, unde præterit? Sed quod nondum est, non metimur. An in præsenti, quà præterit? Sed nullum spatium non metimur. An in præterito, quò præterit? Sed quod jam non est, non metimur.

Caput XXII. Petit ænigmatis solutionem à Deo.

28. Exarsit animus meus nosse istud implicatissimum ænigma. Noli claudere, Domine Deus meus bone Pater, per Christum obsecro, noli claudere desiderio meo ista, & usitata, & abdita, quominus in ea penetret, & dilucescant adlucente misericordia tua Domine. Quem percontabor de his, & cui fructuosiùs confitebor imperitiam meam, nisi tibi cui non sunt molesta studia mea flammantia vehementer in Scripturas tuas? Da quod amo: amo enim, & hoc tu dedisti. Da Pater qui verè nosti data bona dare filiis tuis. Da quoniam suscepi cognoscere, [b] & labor est ante me, donec aperias. Per Christum obsecro, in nomine ejus sancti sanctorum, nemo mihi obstrepat. Et ego credidi, propter quod & loquor. Hæc est spes mea; ad hanc [c] vivo ut contempler delectationem Domini. Ecce veteres posuisti dies meos, & transeunt, & quomodo nescio. Et dicimus tempus & tempus, tempora & tempora. Quamdiu dixit hoc ille, quamdiu fecit hoc ille, & quàm longo tempore illud non vidi. Et duplum temporis habet hæc syllaba ad illam simplam brevem. Dicimus hæc, & audimus hæc; & intelligimur & intelligimus. Manifestissima, & usitatissima sunt; & eadem rursus nimis latent, & nova est inventio eorum.

Caput XXIII. Quid sit tempus.

29. Audivi à quodam homine docto, quòd solis & lunæ ac siderum motus, ipsa sint tempora; & [d] nil annui. Cur enim non potiùs omnium corporum motus sint tempora? An verò si cessarent cæli lumina, & moveretur rota figuli, non esset tempus quo metiremur eos gyros, & diceremus aut æqualibus morulis agi, aut si aliàs tardiùs, aliàs velociùs moveretur, alios magis diuturnos esse, alios minùs? Aut cùm hoc diceremus, non & nos in tempore loqueremur, aut essent in verbis nostris aliæ longæ syllabæ, aliæ breves, nisi quia illæ longiore tempore sonuissent, istæ breviore? Deus dona hominibus videre in parvo communes notitias rerum parvarum atque magnarum. Sunt & sidera & luminaria cæli in signis, & in temporibus, & in annis, & in diebus: sunt verò, sed nec

[a] Editi plerique *præsententur.* & paulò post, *præsentia futurorum.* Reddimus lectionem MSS. quibus posteriore loco suffragatur Arn.

[b] Bad. Am. Er. Lov. *cognoscere te.* Expungendum est, *te*, juxta MSS. & Arn quia de tempore non de Deo cognoscendo loquitur Augustinus.

[c] Lov. *ad hanc inhio.* rectè, nisi alij refragarentur & editi & scripti codices qui magno consensu ferunt, *ad hanc vivo.*

[d] Sic legendum videtur cum MSS. Vedastinis duobus & Corbeiensi; vel cum Arn *& non annui* Ubi Germanensis codex habet, *& non abnui.* Lov. verò cum aliquot MSS. *& non anni.* Er. *& anni.* Denique Bad. & Am. *& non animi.*

ego dixerim circuitum illius ligneolæ rotæ diem A esse, nec tamen ideo tempus non esse ille dixerit.

30. Ego scire cupio vim naturamque temporis, quo metimur corporum motus, & dicimus illum motum, verbi gratiâ, tempore duplo esse diuturniorem quàm istum. Nam quæro, quoniam dies dicitur, non tantùm mora solis super terram, secundùm quod aliud est dies, aliud nox, sed etiam totius ejus circuitus ab oriente usque ad orientem, secundùm quod dicimus, Tot dies transierunt; cum suis enim noctibus dicuntur tot dies, nec ex- B tra reputantur spatia noctium. Quoniam ergo dies expletur motu solis, atque circuitu ab oriente usque ad orientem; quæro utrùm motus ipse sit dies, an mora ipsa quanta peragitur, an utrumque. Si enim primum dies esset; dies ergo esset etiamsi tanto spatio temporis sol cursum illum peregisset, quantum est horæ unius. Si secundum; non ergo esset dies, si ab ortu solis usque in ortum alterum, tam brevis mora esset quàm est horæ unius, sed vicies & quater circumiret sol ut expleret diem. Si utrum- C que, nec ille appellaretur dies, si horæ spatio sol totum suum gyrum circumiret, nec ille si sole cessante tantum temporis præteriret, quanto peragere sol totum ambitum de mane in mane assolet. Non itaque nunc quæram, quid sit illud quod vocatur dies, sed quid sit tempus quo metientes solis circuitum, diceremus eum dimidio spatio temporis peractum minùs quàm solet, si tanto spatio temporis peractus esset, quanto peraguntur horæ duodecim. Et utrumque tempus comparantes diceremus D illud simplum, hoc duplum, etiamsi aliquando illo simplo, aliquando isto duplo sol ab oriente usque ad orientem circumiret. Nemo ergo mihi dicat cælestium corporum motus esse tempora, quia & cujusdam voto cùm sol stetisset, ut [a] victoriosum prœlium perageret sol stabat, sed tempus ibat. Per suum quippe spatium temporis, quod ei sufficeret, illa pugna gesta atque finita est. Video igitur tempus quamdam esse distentionem. Sed video an videre mihi videor? Tu demonstrabis lux veritas. E

Caput XXIV. Tempus est quo metimur motum corporis.

31. Jubes ut approbem si quis dicat tempus esse motum corporis? non jubes. Nam corpus nullum nisi in tempore moveri audio. tu dicis. Ipsum autem corporis motum tempus esse non audio. non tu dicis. Cùm enim movetur corpus, tempore metior quamdiu moveatur, ex quo moveri incipit donec desinat. Et si non vidi ex quo cœpit, & perseverat moveri ut non videam cùm desinit, non valeo metiri, nisi fortè ex quo videre incipio donec desinam. Quòd si diu video, tantummodo F longum tempus esse renuntio; non autem quantum sit; quia & quantum cùm dicimus, collatione dicimus, velut tantum hoc quantum illud, aut duplum hoc ad illud, & si quid aliud isto modo. Si autem notare potuerimus locorum spatia, unde & quò veniat corpus quod movetur, vel partes ejus, si tamquam in torno movetur, possumus dicere quantum sit temporis, ex quo ab illo loco usque ad illum locum motus corporis vel partis ejus effectus est. Cùm itaque aliud sit motus corporis, aliud quo metimur quamdiu sit; quis non sentiat quid horum potiùs tempus dicendum sit? Nam etsi variè corpus aliquando movetur, aliquando stat, non solùm motum ejus, sed etiam statum tempore metimur; & dicimus tantum stetit, quantum motum est, aut duplo vel triplo stetit, ad id quod motum est; & si quid aliud nostra dimensio sive comprehenderit sive existimaverit, ut dici solet plus minus. Non est ergo tempus corporis motus.

Caput XXV. Rursus Deum interpellat.

32. Et confiteor tibi, Domine, ignorare me adhuc quid sit tempus; & rursus confiteor tibi, Domine, scire me in tempore ista dicere, & diu me jam loqui de tempore, atque ipsum diu non esse diu nisi morâ temporis. Quomodo igitur hoc scio, quando quid sit tempus nescio? An fortè nescio quemadmodum dicam quod scio? Hei mihi qui nescio saltem quid nesciam. Ecce Deus meus coram te, quia non mentior; sicut loquor, ita est cor meum. Tu illuminabis lucernam meam, Domine Deus meus, illuminabis tenebras meas.

Caput XXVI. Quomodo tempus metimur.

33. Nonne tibi confitetur anima mea confessione veridica metiri me tempora? Itane Deus meus metior, & quid metiar nescio? Metiôr motum corporis tempore; item ipsum tempus non metior? An verò corporis motum metirer quamdiu sit, & quamdiu hinc illuc perveniat, nisi tempus in quo movetur metirer? Ipsum ergo tempus unde metior? An tempore breviore metimur longius, sicut spatio cubiti spatium transtri? Sic enim videmur spatio brevis syllabæ metiri spatium longæ syllabæ, atque id duplum dicere. Ita metimur spatia carminum spatiis versuum, & spatia versuum spatiis pedum, & spatia pedum spatiis syllabarum, & spatia longarum spatiis brevium, non in paginis; (Nam eo modo loca metimur, non tempora,) sed cùm voces pronuntiando transeunt, & dicimus, longum carmen est, nam tot versibus contexitur; longi versus, nam tot pedibus constant; longi pedes, nam tot syllabis tenduntur; longa syllaba, nam dupla est ad brevem. Sed neque ita comprehenditur certa mensura temporis, quandoquidem fieri potest ut ampliori spatio temporis personet versus brevior si productiùs pronuntietur, quàm longior si correptiùs. Ita carmen, ita pes, ita syllaba. Inde mihi visum est, nihil esse aliud tempus quàm distentionem; sed cujus rei nescio; & mirum si non ipsius animi. Quid enim metior obsecro, Deus meus, & dico aut indefinitè, Longius est hoc tempus quàm illud; aut etiam definitè, Duplum est hoc ad illud? Tempus metior, scio, sed non metior futurum, quia nondum est. Non metior præsens, quia nullo spatio tenditur. Non metior præteritum, quia jam non est. Quid ergo metior? An prætereuntia tempora non præterita? sic enim dixeram.

Caput XXVII. Quomodo metimur tempus permanens in animo.

34. Insiste anime meus & adtende fortiter, Deus adjutor noster, ipse fecit nos, & non ipsi nos. Adtende ubi albescit veritas. Ecce puta, vox corporis incipit sonare, & sonat, & adhuc sonat, & ecce desinit, jamque silentium est, & vox illa præterita est, & non est jam vox. Futura erat antequam sonaret, & non poterat metiri, quia nondum erat, & nunc non potest, quia jam non est. Tunc ergo poterat cùm sonabat, quia tunc erat quæ metiri posset. Sed & tunc non stabat; ibat enim & præteribat. An ideo magis poterat? Præteriens enim tendebatur in aliquod spatium temporis quo metiri posset, quoniam præsens nullum habet spatium. Si ergo tunc poterat, ecce puta, altera cœpit sonare, & adhuc sonat, continuato tenore sine ulla distinctione, metiamur eam dum sonat; cùm enim sonare cessaverit, jam præterita erit, & non erit quæ possit metiri; metiamur planè & dicamus quanta sit. Sed adhuc sonat, nec metiri potest

[a] Bad. Am. Er. & Lov. cum paucioribus MSS. *ut victor Josue.*

nisi ab initio sui quo sonare cœpit, usque ad finem quo desinit. Ipsum quippe intervallum metimur ab aliquo initio usque ad aliquem finem. Quapropter vox quæ nondum finita est, metiri non potest, ut dicatur quàm longa vel brevis sit; nec dici aut æqualis alicui, aut ad aliquam simpla vel dupla, vel quid aliud. Cùm autem finita fuerit, jam non erit. Quo pacto igitur metiri poterit? Et metimur tamen tempora, nec ea quæ nondum sunt, nec ea quæ jam non sunt, nec ea quæ nullâ morâ extenduntur, nec ea quæ terminos non habent. Nec futura ergo nec præterita, nec præsentia, nec prætereuntia tempora metimur, & metimur tamen tempora.

35. *Deus creator omnium*; versus iste octo syllabarum, brevibus & longis alternat syllabis. Quatuor itaque breves; prima, tertia, quinta, septima, simplæ sunt ad quatuor longas; secundam, quartam, sextam, octavam. Hæ singulæ ad illas singulas duplum habent temporis; pronuntio, renuntio, & ita est quantum sentitur sensu manifesto. Quantum sensus manifestus est, brevi syllaba longam metior, eamque habere bis tantum sentio. Sed cùm altera post alteram sonat, si prior brevis, longa posterior, quomodo tenebo brevem, & quomodo eam longæ metiens applicabo, ut inveniam quòd bis tantum habeat, quando quidem longa sonare non incipit, nisi brevis sonare destiterit? Ipsam quoque longam non præsentem metior, quando nisi finitam non metior. Ejus autem finitio, præteritio est. Quid ergo est quod metiar? Ubi est [a] quâ metior brevis? Ubi est longa quam metior? Ambæ sonuerunt, avolaverunt, præterierunt, jam non sunt; & ego metior, fidenterque respondeo, quantum exercitato sensu fiditur, illam simplam esse, illam duplam in spatio, scilicet temporis. Neque hoc possum, nisi quia præterierunt & finitæ sunt. Non ergo ipsas quæ jam non sunt, sed aliquid in memoria mea metior quod infixum manet.

36. In te, anime meus, tempora metior, noli mihi obstrepere, Quod est? Noli tibi obstrepere turbis affectionum tuarum. In te, inquam, tempora metior; affectionem quam res prætereuntes in te faciunt, & cùm illæ præterierint manet, ipsam metior præsentem, non eas quæ præterierunt ut fieret. ipsam metior cùm tempora metior. Ergo aut ipsa sunt tempora, aut non tempora metior. Quid cùm metimur silentia, & dicimus illud silentium tantum tenuisse temporis, quantum illa vox tenuit? Nonne cogitationem tendimus ad mensuram vocis, quasi sonaret, ut aliquid de intervallis silentiorum in spatio temporis renuntiare possimus? Nam & voce atque ore cessante, peragimus cogitando carmina, & versus, & quemque sermonem, motionumque dimensiones quaslibet, & de spatiis temporum quantum illud ad illud sit renuntiamus, non aliter ac si ea sonando diceremus. Si voluerit aliquis edere longiusculam vocem, & constituerit præmeditando quàm longa futura sit, egit utique iste spatium temporis in silentio, memoriæque commendans cœpit edere illam vocem quæ sonat, donec ad propositum terminum perducatur; immo sonuit & sonabit. Nam quod ejus jam peractum est, utique sonuit; quod autem restat, sonabit; atque ita peragitur, dum præsens intentio futurum in præteritum trajicit, diminutione futuri crescente præterito, donec consumtione futuri sit totum præteritum.

37. SED quomodo minuitur aut consumitur futurum, quod nondum est? Aut quomodo crescit præteritum quod jam non est, nisi quia in animo qui illud agit tria sunt? Nam & exspectat & adtendit & meminit, ut id quod exspectat, per id quod adtendit, transeat in id quod meminerit. Quis igitur negat futura nondum esse? Sed tamen jam est in animo exspectatio futurorum. Et quis negat præterita jam non esse? Sed tamen adhuc est in animo memoria præteritorum. Et quis negat præsens tempus carere spatio, quia in puncto præterit? Sed tamen perdurat adtentio per quam [b] pergat abesse quod aderit. Non igitur longum tempus futurum quod non est, sed longum futurum longa exspectatio futuri est. Neque longum præteritum tempus quod non est, sed longum præteritum longa memoria præteriti est.

Caput XXVIII. Animo metimur tempora.

38. Dicturus sum canticum quod novi, antequam incipiam in totum exspectatio mea tenditur; cùm autem cœpero, quantum ex illa in præteritum decerpsero, tenditur in memoria mea; atque distenditur vita hujus actionis meæ in memoriam, propter quod dixi; & in exspectationem, propter quod dicturus sum; præsens tamen adest adtentio mea, per quam trajiciatur quod erat futurum ut fiat præteritum. Quod quanto magis agitur & agitur, tanto breviata exspectatione prolongatur memoria, donec tota exspectatio consumatur, cùm tota illa actio finita transierit in memoriam. Et quod in toto cantico, hoc in singulis particulis ejus fit, atque in singulis syllabis ejus; hoc in actione longiore, cujus fortè particula est illud canticum; hoc in tota vita hominis, cujus partes sunt omnes actiones hominis; hoc in toto sæculo filiorum hominum, cujus partes sunt omnes vitæ hominum.

Caput XXIX. Se in temporalia distentum cupit in Deo colligi.

39. SED quoniam melior est misericordia tua super vitas, ecce distentio est vita mea, & me suscepit dextera tua in Domino meo mediatore filio hominis inter te unum & nos multos in multis per multa, ut per eum apprehendam in quo & apprehensus sum, & à veteribus diebus colligar sequens unum, præterita oblitus; non in ea quæ futura & transitura sunt, sed in ea quæ antè sunt, non distentus, sed [c] extentus, non secundùm distentionem, sed secundùm intentionem sequor ad palmam supernæ vocationis, ubi audiam vocem laudis tuæ, & contempler delectationem tuam, nec venientem, nec prætereuntem. Nunc verò anni mei in gemitibus. Et tu solatium meum Domine pater meus æternus es: at ego in tempora [d] dissilui, quorum ordinem nescio; & tumultuosis varietatibus dilaniantur cogitationes meæ, intima viscera animæ meæ, donec in te confluam purgatus & liquidus igne amoris tui.

Caput XXX. Coarguit curiosum ... tractantes, quid fecerit Deus ante mundi creationem.

40. ET stabo atque solidabor in te, in forma mea, veritate tua, nec patiar quæstiones hominum, qui pœnali morbo plus sitiunt quàm capiunt, & dicunt, Quid faciebat Deus antequam faceret cælum & terram? Aut quid ei venit in mentem, ut aliquid faceret, cùm antea numquam aliquid fecerit? Da illis Domine bene cogitare quid dicant, & invenire quia non dicitur numquam ubi non est tempus. Quod ergo dicitur numquam fe-

[a] Lov. & antiquiores editiones, *quam metior*. Sed meliùs Arn. cum MSS. *qua metior*, statim quippe dixerat Augustinus brevi syllaba longam se metiri.

[b] In priùs editis, *peragat abesse*.

[c] Ita MSS. At editi habent, *intentus*.

[d] MSS. Benignianus, Corbeiensis & alij non deteriores, *dissilui.*

cisse,

cisse, quid aliud dicitur nisi nullo tempore fecisse? Videant itaque nullum tempus esse posse sine creatura, & desinant istam vanitatem loqui. Extendantur etiam in ea quæ ante sunt, & intelligant te ante omnia tempora æternum creatorem omnium temporum, neque ulla tempora tibi esse coæterna, nec ullam creaturam, etiam si est aliqua supra tempora.

Caput XXXI. Quomodo cognoscit Deus, quomodo creatura.

41. DOMINE Deus meus, quis ille sinus est alti secreti tui, & quàm longè inde me projecerunt consequentia delictorum meorum? Sana oculos meos, & congaudeam luci tuæ. Certè si est tam grandi scientia & præscientia pollens animus, cui cuncta præterita & futura ita nota sint, sicut mihi unum canticum notissimum; nimiùm mirabilis est animus iste, atque ad horrorem stupendus: quippe quem ita non lateat quidquid peractum, & quidquid reliquum sæculorum est, quemadmodum me non latet cantantem illud canticum, quid & quantum ejus abierit ab exordio, quid & quantum restet ad finem. Sed absit ut tu conditor universitatis, conditor animarum & corporum, absit ut ita noveris omnia futura & præterita. Longè tu, longè mirabiliùs, longéque secretiùs. Neque enim sicut nota cantantis, notumve canticum audientis, exspectatione vocum futurarum, & memoriâ præteritarum variatur affectus, sensusque distenditur, ita tibi aliquid accidit incommutabiliter æterno, hoc est, verè æterno creatori mentium. Sicut ergo nosti in principio cælum & terram sine varietate notitiæ tuæ, ita fecisti in principio cælum & terram sine [a] distentione actionis tuæ. Qui intelligit, confiteatur tibi; & qui non intelligit, confiteatur tibi. O quàm excelsus es, & humiles corde sunt domus tua! Tu enim erigis elisos, & non cadunt, quorum celsitudo tu es.

[a] In vulgatis & aliquot MSS. *sine distinctione*. At in MSS. pluribus & melioris notæ habetur, *sine distentione*, consequentiùs porrò ad illud quod præcedit: *Neque enim sicut nota cantantis .... variatur affectus sensusque distenditur.*

LIBER DUODECIMUS.

Prosequitur interpretationem hujusce versiculi, In principio fecit Deus cælum & terram. *Illic nomine* cæli *significatam putat spiritalem vel intellectualem illam creaturam, quæ semper faciem Dei contemplatur:* terræ *autem vocabulo informem materiam, ex qua rerum corporearum species fuerunt posthac formatæ. Verùm alias interpretandi rationes haudquaquam improbandas esse; immo ex Scripturæ divinæ profunditate multiplicem posse erui sensum confitetur.*

Caput I. Difficilis inquisitio veri.

1. MULTA satagit cor meum, Domine, in hac inopia vitæ meæ pulsatum verbis sanctæ Scripturæ tuæ; & ideo plerumque in sermone copiosa est egestas humanæ intelligentiæ, quia plus loquitur inquisitio quàm inventio, & longior est petitio quàm impetratio, & operosior est manus pulsans quàm sumens. Tenemus promissum, quis corrumpet illud? Si Deus pro nobis, quis contra nos? *Petite & accipietis, quærite & invenietis, pulsate & aperietur vobis. Omnis enim qui petit accipit, & quærens invenit, & pulsanti aperietur.* (Matth. 7. 7.) Promissa tua sunt; & quis falli timeat, cùm promittit veritas?

Caput II. De duplici cælo & terra.

2. CONFITETUR altitudini tuæ humilitas linguæ meæ, quoniam tu fecisti cælum & terram; hoc cælum quod video, terramque quam calco unde est hæc terra quam porto, tu fecisti. Sed ubi est cælum cæli, Domine, de quo audivimus in voce Psalmi, *Cælum cæli Domino, terram autem dedit filiis hominum?* (Psal. 113. 16.) Ubi est cælum quod non cernimus, cui terra est hoc omne quod cernimus? Hoc enim totum corporeum, non ubique totum ita accepit speciem pulcram in novissimis, cujus fundus est terra nostra; sed ad illud cælum cæli, etiam terræ nostræ cælum terra est. Et hoc utrumque magnum corpus non absurdè terra est, ad illud nescio quale cælum quod Domino est, non filiis hominum.

Caput III. Quid tenebræ super faciem abyssi.

3. ET nimirum hæc *terra erat invisibilis & incomposita*, & nescio quæ profunditas abyssi super quam non erat lux; quia nulla species erat illi; unde jussisti ut scriberetur, quòd *tenebræ erant super abyssum*, (Gen. 1. 2.) quid aliud quàm lucis absentia? Ubi enim lux esset, si esset, nisi superesset eminendo & illustrando? Ubi ergo lux nondum erat, quid erat adesse tenebras, nisi abesse lucem? Super itaque erant tenebræ, quia lux super aberat; sicut sonus ubi non est, silentium est. Et quid est esse ibi silentium, nisi sonum ibi non esse? Nonne tu Domine docuisti hanc animam quæ tibi confitetur? Nonne tu Domine docuisti me, quòd priusquam istam informem materiam formares atque distingueres, non erat aliquid non color, non figura, non corpus, non spiritus? non tamen omnino nihil; erat quædam informitas sine ulla specie.

Caput IV. Quid terra invisibilis & incomposita.

4. QUID ergo vocaretur, quò etiam sensu tardioribus utcumque insinuaretur, nisi usitato aliquo vocabulo? Quid autem in omnibus mundi partibus reperiri potest propinquius informitati omnimodæ, quam terra & abyssus? Minùs enim speciosa sunt, pro suo gradu infimo, quàm cetera superiora perlucida & luculenta omnia. Cur ergo non accipiam informitatem materiæ, quam sine specie feceras, unde speciosum mundum faceres, ita commodè hominibus intimatam, ut appellaretur terra invisibilis & incomposita?

Caput V. Cur sic appellata videtur materia informis.

5. [a] UT cùm in ea quærit cogitatio quid sensus adtingat, & dicit sibi, Non est intelligibilis forma sicut vita, sicut justitia, quia materies est corporum; neque sensibilis, quoniam quod videatur & quod sentiatur in invisibili & incomposita non est: dum sibi hæc dicit humana cogitatio, conetur eam vel nosse ignorando, vel ignorare noscendo.

Caput VI. Quid olim cum Manichæis senserit de ma-

6. EGO verò Domine [b] si totum confitear tibi ore meo & calamo meo, quidquid de ista materia docuisti me, cujus antea nomen audiens & non intelligens narrantibus mihi eis qui non intelligerent, eam cum speciebus innumeris & variis

[a] Ita in MSS. & concinniùs quàm si legas ut in vulgatis, *Et cùm in ea* &c.

[b] In MSS. omnibus habetur, *si totum confitear*. Cujus propositionis sensus ex istis completur verbis, *quis legentium caperet durabit?*

teria informi, quid modò.

cogitabam; & ideo non eam cogitabam; fœdas & horribiles formas perturbatis ordinibus volvebat animus, sed formas tamen; & informe appellabam, non quod careret forma, sed quod talem haberet ut si appareret, insolitum & incongruum aversaretur sensus meus, & conturbaretur infirmitas hominis. Verùm autem illud quod cogitabam, non privatione omnis formæ, sed comparatione formosiorum erat informe; & suadebat vera ratio, ut omnis formæ qualescumque reliquias omnino detraherem, si vellem prorsus informe cogitare, & non poteram. Citiùs enim non esse censebam, quod omni forma privaretur, quàm cogitabam quiddam inter [a] formatum & nihil, nec formatum nec nihil, informe prope nihil. Et cessavit mens mea interrogare hinc spiritum meum plenum imaginibus formatorum corporum, & eas pro arbitrio mutantem, atque variantem; & intendi in ipsa corpora, eorumque mutabilitatem altiùs inspexi, quâ desinunt esse quod fuerant, & incipiunt esse quod non erant, eumdemque transitum de forma in formam per informe quiddam fieri suspicatus sum, non per omnino nihil; sed nosse cupiebam, non suspicari. Et si totum tibi confiteatur vox & stilus meus, quidquid de ista quæstione enodasti mihi, quis legentium capere durabit? Nec ideò tamen cessabit cor meum dare tibi honorem & canticum laudis de iis quæ dictare non sufficit. Mutabilitas enim rerum mutabilium ipsa capax est formarum omnium in quas mutantur res mutabiles. Et hæc quid est? Numquid animus? numquid corpus? numquid species animi vel corporis? Si dici posset, nihil aliquid, [b] &, est non est, hoc eam dicerem; & tamen jam utcumque erat, ut species caperet istas visibiles & compositas.

Caput VII. Deus fecit de nihilo cælum, id est Angelos; & terram, id est informem materiam.

7. Et unde utcumque erat nisi esset abs te, à quo sunt omnia inquantumcumque sunt? Sed tanto à te longiùs, quanto dissimiliùs. neque enim locis. Itaque tu Domine, QUI NON ES [c] aliàs aliud & aliàs aliter, sed idipsum & idipsum & idipsum, Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus omnipotens; in Principio quod est de te, in Sapientia tua quæ nata est de substantia tua, fecisti aliquid & de nihilo. Fecisti enim cælum & terram, non de te; nam esset æquale Unigenito tuo, ac per hoc & tibi; & nullo modo justum esset, ut æquale tibi esset, quod de te non esset. Et aliud præter te non erat unde faceres ea Deus una Trinitas, & trina Unitas; & ideo de nihilo fecisti cælum & terram, magnum quiddam & parvum quiddam; quoniam omnipotens & bonus es ad facienda omnia bona, magnum cælum & parvam terram. Tu eras, & aliud nihil unde fecisti cælum & terram, duo quædam; unum prope te, alterum prope nihil; unum quo superior tu esses, alterum quo inferius nihil esset.

Trina unitas.

Caput VIII. Materia informis ex nihilo: ex hac omnia visibilia.

8. Sed illud cælum cæli tibi, Domine; terra autem quam dedisti filiis hominum, cernendam atque tangendam, non erat talis qualem nunc cernimus & tangimus. Invisibilis enim erat & incomposita, & abyssus erat super quam non erat lux; [d] aut *tenebræ erant super abyssum*, id est magis quàm in abysso. Ista quippe abyssus aquarum jam visibilium etiam in profundis suis habet speciei suæ lucem utcumque sensibilem piscibus, & repentibus in suo fundo animantibus: illud autem totum prope nihil erat, quoniam adhuc omnino informe erat; jam tamen erat quod formari poterat. Tu enim Domine fecisti mundum de materia informi, quam fecisti de nulla re pene nullam rem, unde faceres magna quæ miramur filii hominum. Valde enim mirabile hoc cælum corporeum, quod firmamentum inter aquam & aquam secundo die post conditionem lucis dixisti, *Fiat*; & sic factum est. Quod firmamentum vocasti cælum, sed cælum terræ hujus & maris quæ fecisti tertio die, dando speciem visibilem informi materiæ quam fecisti ante omnem diem. Jam enim feceras & cælum ante omnem diem, sed cælum cæli hujus; quia in principio feceras cælum & terram. Terra autem ipsa quam feceras, informis materies erat, quia invisibilis erat & incomposita, & tenebræ [e] super abyssum. De qua terra invisibili & incomposita, de qua informitate, de quo pene nihilo faceres hæc omnia quibus iste mutabilis mundus constat, & non constat, in quo ipsa mutabilitas apparet in qua sentiri & dinumerari possunt tempora, quia rerum mutationibus fiunt tempora dum variantur & vertuntur species, quarum materies prædicta est terra invisibilis.

Gen. 1. 2. Gen. 1. 6.

Caput IX. Cur absque dierum mentione scriptum est Deum fecisse in principio cælum & terram.

9. Ideoque Spiritus doctor famuli tui, cùm te commemorat fecisse in principio cælum & terram, tacet de temporibus, silet de diebus. Nimirum enim cælum cæli quod in principio fecisti, creatura est aliqua intellectualis, quamquam nequaquam tibi Trinitati coæterna; particeps tamen æternitatis tuæ, valde mutabilitatem suam præ dulcedine felicissimæ contemplationis tuæ cohibet, & sine ullo lapsu ex quo facta est inhærendo tibi, excedit omnem volubilem vicissitudinem temporum. Ista verò informitas, [f] terra invisibilis & incomposita, nec ipsa in diebus numerata est. Ubi enim nulla species, nullus ordo, nec venit quidquam, nec præterit. Et ubi hoc non fit, non sunt utique dies, nec vicissitudo spatiorum temporalium.

Caput X. A Deo ...

10. O Veritas lumen cordis mei, non tenebræ meæ loquantur mihi. Defluxi ad ista & obscuratus sum; sed hinc etiam, hinc adamavi te. Erravi & recordatus sum tui. Audivi vocem tuam post me ut redirem, & vix audivi propter tumultus [g] impacatorum. Et nunc ecce redeo æstuans & anhelans ad fontem tuum. Nemo me prohibeat, hunc bibam & [h] hinc vivam. Non ego vita mea sim; malè vixi ex me, mors mihi fui; in te revivisco. Tu me alloquere, tu mihi sermocinare. Credidi libris tuis, & verba eorum arcana valde.

Caput XI. Quid illud didicerit.

11. Jam dixisti mihi Domine voce forti in aurem interiorem, quia tu æternus es, solus habens immortalitatem; quoniam ex nulla specie motuve mutaris, nec temporibus variatur voluntas tua; quia non est immortalis voluntas, quæ alia & alia est. Hoc in conspectu tuo claret mihi, & magis magisque clarescat oro te, atque in ea manife-

[a] Sequimur MSS. Benignianum, Theodoricensem &c. Non pauci tamen cum Lov. & Arn. habent, *quiddam inter formam & nihil* &c. At Bad. Am. & Er. cum duob. MSS. sic ferunt *quàm cogitabam quiddam informe & nihil formatum, nec nihil informe, prope nihil.*

[b] Sic MSS. paucis exceptis. At Lov. cum antiquioribus editionibus, *nihil aliquid est, & non est.*

[c] Editi, *alibi aliud.*

[d] Ita in melioribus MSS. & Bad. Porrò in aliis editis, *sed tenebræ erant* &c.

[e] In priùs vulgatis, *& tenebræ erant super abyssum.* Sed abest, *erant*, à MSS.

[f] Lov. cum aliis editionibus, *informitas terra* &c.

[g] Lov & Arn. *propter tumultus peccatorum.* Sed meliùs Bad. Am. & Er. *impacatorum.* nam ita MSS. nullo ferè excepto; atque hoc nomine designati videntur Manichæi Scripturarum sacrarum inimici.

[h] In priùs editis sic habetur, *hunc bibam, & tunc vivam. nam non ego vita mea. Si malè vixi, ex me mors mihi fui, & in te revivisco.*

ſtatione perſiſtam ſobrius ſub alis tuis. Item dixiſti mihi Domine voce forti in aurem interiorem, quòd omnes naturas atque ſubſtantias quæ non ſunt quod tu es, & tamen ſunt, tu feciſti; & hoc ſolùm à te non eſt quod non eſt, motuſque voluntatis à te qui es ad id quod minus eſt; quia talis motus delictum atque peccatum eſt. Et quòd nullius peccatum aut tibi nocet, aut perturbat ordinem imperij tui vel in primo vel in imo. Hoc in conſpectu tuo claret mihi, & magis magiſque clareſcat oro te, atque in ea manifeſtatione perſiſtam ſobrius ſub alis tuis.

12. Item dixiſti mihi voce forti in aurem interiorem, quòd nec illa creatura tibi coæterna eſt, cujus [a] voluntas tu ſolus es, teque perſeverantiſſima caſtitate hauriens, mutabilitatem ſuam numquam & nuſquam exſerit, & te ſibi ſemper præſente ad quem toto affectu ſe tenet, non habens futurum quod exſpectet, nec in præteritum trajiciens quod meminerit, nulla vice variatur, nec in tempora ulla diſtenditur. O beata ſi qua iſta eſt, inhærendo beatitudini tuæ, beata ſempiterno inhabitatore te atque illuſtratore ſuo! Nec invenio quid libentiùs appellandum exiſtimem cælum cæli Domino, quàm domum tuam contemplantem delectationem tuam ſine ullo defectu egrediendi in aliud, mentem puram concordiſſimè unam ſtabilimento pacis ſanctorum ſpirituum, civium civitatis tuæ in cæleſtibus ſuper iſta cæleſtia.

13. Unde intelligat anima [b] cujus peregrinatio longinqua facta eſt, ſi jam ſitit tibi; ſi jam factæ ſunt ei lacrymæ ſuæ panis, dum dicitur ei per ſingulos dies, ubi eſt Deus tuus; ſi jam petit à te unam & hanc requirit, ut inhabitet in domo tua per omnes dies vitæ ſuæ. (Et quæ vita ejus niſi tu? Et qui dies tui niſi æternitas tua, ſicut anni tui qui non deficiunt, quia idem ipſe es?) Hinc ergo intelligat anima quæ poteſt, quàm longè ſuper omnia tempora ſis æternus; quando tua domus quæ peregrinata non eſt, quamvis non ſit tibi coæterna, tamen indeſinenter & indeficienter tibi cohærendo nullam patitur viciſſitudinem temporum. Hoc in conſpectu tuo claret mihi, & magis magiſque clareſcat oro te, atque in hac manifeſtatione perſiſtam ſobrius ſub alis tuis.

14. Ecce neſcio quid informe in iſtis mutationibus rerum extremarum atque infimarum. Et quis dicet mihi, niſi quiſquis per inania cordis ſui cum ſuis phantaſmatibus vagatur & volvitur: quis niſi talis dicet mihi, quòd diminuta atque conſumta omni ſpecie, ſi ſola remaneat informitas, per quam de ſpecie in ſpeciem res mutabatur & vertebatur, poſſit exhibere vices temporum? Omnino enim non poteſt, quia ſine varietate motionum non ſunt tempora: & nulla varietas, ubi nulla ſpecies.

Caput XII. Creatura duplex carens tempore.

15. QUIBUS conſideratis quantum donas Deus meus, quantum me ad pulſandum excitas, quantumque pulſanti aperis: duo reperio quæ feciſti carentia temporibus, cùm tibi neutrum coæternum ſit. Unum quod ita formatum eſt, ut ſine ullo defectu contemplationis, ſine ullo intervallo mutationis, quamvis mutabile, tamen non mutatum, tua æternitate atque incommutabilitate perfruatur. Alterum quod ita informe erat, ut ex qua forma, in quam formam vel motionis vel ſtationis mutaretur, quo tempori ſubderetur, non haberet. Sed hoc ut informe eſſet non reliquiſti; quoniam feciſti ante omnem diem, in principio cælum & terram, hæc duo quæ dicebam. Terra autem inviſibilis erat & incompoſita, & tenebræ ſuper abyſſum. Quibus verbis inſinuatur informitas, ut gradatim excipiantur qui omnimodam ſpeciei privationem, nec tamen ad nihil perventionem, cogitare non poſſunt, unde fieret alterum cælum, & terra viſibilis atque compoſita, & aqua ſpecioſa, & quidquid deinceps in conſtitutione hujus mundi non ſine diebus factum commemoratur, quia talia ſunt ut in eis agantur viciſſitudines temporum, propter ordinatas commutationes motionum atque formarum.

Caput XIII. Cur ſine dierum commemoratione dicit Scriptura, quòd in principio fecit Deus cælum & terram. *Gen. 1. 1.*

16. HOC interim ſentio Deus meus, cùm audio loquentem Scripturam tuam, *In principio fecit Deus cælum & terram: terra autem erat inviſibilis & incompoſita, & tenebræ erant ſuper abyſſum*, neque commemorantem quoto die feceris hæc. Sic interim ſentio, propter illud cælum cæli, cælum intellectuale, ubi eſt intellectus noſſe ſimul, non ex parte, non in ænigmate, non per ſpeculum, ſed ex toto [c] in manifeſtatione facie ad faciem: non modò hoc, modò illud; ſed quod dictum eſt, noſſe ſimul ſine ulla viciſſitudine temporum: & propter inviſibilem atque incompoſitam terram ſine ulla viciſſitudine temporum, quæ ſolet habere modò hoc & modò illud, quia ubi nulla ſpecies, nuſquam eſt hoc & illud. Propter duo hæc primitus formatum & penitus informe, illud cælum, ſed cælum cæli; hoc verò terram, ſed terram inviſibilem & incompoſitam: propter duo hæc interim ſentio ſine commemoratione dierum dicere Scripturam tuam, *In principio fecit Deus cælum & terram.* Statim quippe ſubjecit quam terram dixerit. Et quòd ſecundo die commemoratur factum firmamentum, & vocatum cælum, inſinuat de quo cælo priùs ſine diebus ſermo locutus ſit.

Caput XIV. Scripturæ profunditas.

17. MIRA profunditas eloquiorum tuorum, quorum ecce ante nos ſuperficies blandiens parvulis: ſed mira profunditas Deus meus, mira profunditas. Horror eſt intendere in eam, horror honoris & tremor amoris. Odi hoſtes ejus vehementer. O ſi occidas eos de gladio bis acuto, & non ſint hoſtes ejus! Sic enim amo eos occidi ſibi, ut vivant tibi. Ecce autem alij non reprehenſores ſed laudatores libri Geneſeos: Non, inquiunt, hoc « voluit in his verbis intelligi Spiritus Dei, qui per « Moyſen famulum ejus iſta conſcripſit; non hoc vo« luit intelligi quod tu dicis, ſed aliud quod nos di« cimus. Quibus ego, te arbitro Deus omnium noſtrorum, ita reſpondeo.

Caput XV. Quæ de Deo deque Angelis & informi materia ſentit Auguſt. non poſſunt oblocutores negare.

18. NUM dicetis falſa eſſe, quæ mihi veritas voce forti in aurem interiorem dicit de vera æternitate creatoris, quòd nequaquam ejus ſubſtantia per tempora varietur, nec ejus voluntas extra ejus ſubſtantiam ſit? Unde non eum modò velle hoc, modò velle illud, ſed ſemel & ſimul & ſemper velle omnia quæ vult, non iterum & iterum, neque nunc iſta nunc illa, nec velle poſtea quod nolebat, aut nolle quod priùs volebat; quia talis voluntas mutabilis eſt, & omne mutabile æternum non eſt; Deus autem noſter æternus eſt. Item quod

[a] In MSS. Germanenſi, Foſſatenſi & aliis ſex, *cujus voluptas tu ſolus es.*

[b] Lov. & Arn. *Unde intelligat anima quantum peregrinatione longinqua facta eſt.* Prætulimus lectionem Bad. Am. & Er. quæ ex pluribus MSS comprobatur & hic apprimè convenit; nam iſthæc verba, *unde intelligat anima*, ad illa referuntur, *quàm longè ſuper omnia tempora ſis æternus.*

[c] Lov. *in manifeſtata facie.*

mihi dicitur in aurem interiorem, exspectatio re- A rum venturarum fit contuitus cùm venerint; idémque contuitus fit memoria cùm præterierint: omnis porrò intentio quæ ita variatur mutabilis est, & omne mutabile æternum non est, Deus autem noster æternus est. Hæc colligo atque conjungo & invenio Deum meum, Deum æternum, non aliqua nova voluntate condidisse creaturam, nec scientiam ejus transitorium aliquid pati.

19. Quid ergo dicetis contradictores? An falsa sunt ista? Non inquiunt. Quid illud? Num falsum B est omnem naturam formatam materiamve formabilem non esse nisi ab illo qui summè bonus est, quia summè est? Neque hoc negamus, inquiunt. Quid igitur? An illud negatis, sublimem quamdam esse creaturam tam casto amore cohærentem Deo vero & verè æterno, ut quamvis ei coæterna non sit, in nullam tamen temporum varietatem & vicissitudinem ab illo se resolvat ac defluat, sed in ejus solius veracissima contemplatione requiescat? QUONIAM TU DEUS diligenti te quantum C præcipis, ostendis ei te & sufficis ei, & ideo non declinat à te nec ad se. Hæc est domus Dei non terrena, neque ulla cælesti mole corporea, sed spiritalis & particeps æternitatis tuæ, quia sine labe [a] in æternum. Statuisti enim eam in sæculum & in sæculum sæculi, præceptum posuisti & non præteribit. Nec tamen tibi Deo coæterna, quoniam non sine initio; facta est enim.

20. Nam etsi non invenimus tempus ante il- D lam, *prior quippe omnium creata est sapientia*, nec utique illa Sapientia tibi Deus noster Patri suo planè coæterna, & æqualis, & per quam creata sunt omnia, & in quo Principio fecisti cælum & terram; sed profectò sapientia quæ creata est, intellectualis natura scilicet, quæ contemplatione luminis lumen est; dicitur enim & ipsa, quamvis creata, sapientia. Sed quantum interest inter lumen quod illuminat & quod illuminatur, tantum inter sapientiam quæ creat & istam quæ creata est; sicut inter justitiam justificantem, & justitiam quæ justificatione facta E est. Nam & nos dicti sumus justitia tua. Ait enim quidam servus tuus, *ut nos simus justitia Dei in ipso.* Ergo quia prior omnium creata est quædam sapientia quæ creata est, mens rationalis & intellectualis castæ civitatis tuæ, matris nostræ quæ sursum est, & libera est, & æterna in cælis, (quibus cælis nisi qui te laudant cæli cælorum? quia hoc est & cælum cæli Domino) etsi non invenimus tempus ante illam, quia & creaturam temporis antecedit, quæ prior omnium creata est: ante illam tamen est ipsius F creatoris æternitas, à quo facta sumsit exordium, quamvis non temporis quia nondum erat tempus, ipsius tamen conditionis suæ.

2. sent. dist. 2.

Eccl. 1. 4.

2. Cor. 5. 21.

21. Unde ita est abs te Deo nostro, ut aliud sit planè quàm tu; & non idipsum. Quoniam etsi non solùm ante illam, sed nec in illa invenimus tempus, quia est idonea faciem tuam semper videre nec uspiam deflectitur ab ea, quo fit ut nulla mutatione varietur: inest ei tamen ipsa mutabilitas unde tenebresceret & frigesceret, nisi amore grandi tibi cohærens tamquam semper meridies luceret & ferveret ex te. O domus luminosa & speciosa, dilexi decorem tuum, & locum habitationis gloriæ Domini mei fabricatoris & possessoris tui! Tibi suspiret peregrinatio mea, & dico ei qui fecit te, ut possideat & me in te, quia fecit & me. Erravi sicut ovis perdita, sed in humeris pastoris mei, structoris tui, spero me reportari tibi.

22. Quid dicitis mihi quos alloquebar contradictores, qui tamen & Moysen pium famulum Dei, & libros ejus oracula sancti Spiritus creditis? Est-ne ista domus Dei, non quidem Deo coæterna, sed tamen secundùm modum suum æterna in cælis, ubi vices temporum frustra quæritis, quia non invenietis? Supergreditur enim omnem distentionem, & omne spatium ætatis volubile, cui semper inhærere Deo bonum est. Est, inquiunt. Quid igitur ex iis quæ clamavit cor meum ad Deum meum, cùm audiret interiùs vocem laudis ejus, quid tandem falsum esse contenditis? An quia erat informis materies, ubi propter nullam formam nullus ordo erat? Ubi autem nullus ordo erat, nulla esse vicissitudo temporum poterat; & tamen hoc pene nihil, inquantum non omnino nihil erat, ab illo utique erat à quo est quidquid est, quod utcumque aliquid est. Hoc quoque, aiunt, non negamus.

CAPUT XVI. Rem habere non vult cum iis, qui contradicunt veritati divinæ.

23. CUM his enim volo coram te aliquid colloqui Deus meus, qui hæc omnia, quæ intus in mente mea non tacet veritas tua, vera esse concedunt. Nam qui hæc negant, latrent quantum volunt & obstrepant sibi, persuadere conabor ut quiescant, & viam præbeant ad se verbo tuo. Quòd si noluerint & repulerint me, obsecro Deus meus, ne tu sileas à me. Tu loquere in corde meo veraciter, solus enim sic loqueris; & dimittam eos foris sufflantes in pulverem, & excitantes terram in oculos suos; & intrem in cubile meum, & cantem tibi amatoria, gemens inenarrabiles gemitus in peregrinatione mea, & recordans Jerusalem, extento in eam sursum corde, Jerusalem patriam meam, Jerusalem matrem meam, teque super eam regnatorem, illustratorem, patrem, tutorem, maritum, castas & fortes delicias, & solidum gaudium, & omnia bona ineffabilia simul omnia; quia unum summum & verum bonum: & non avertar, donec in ejus pacem matris carissimæ, ubi sunt primitiæ spiritus mei, unde mihi ista certa sunt, colligas totum quod sum, à dispersione & deformitate hac, & conformes atque confirmes in æternum Deus meus misericordia mea. Cum his autem qui cuncta illa quæ vera sunt, falsa esse non dicunt, honorantes & in culmine sequendæ auctoritatis nobiscum constituentes illam per sanctum Moysen editam sanctam Scripturam tuam, & tamen nobis aliquid contradicunt, ita loquor: Tu esto Deus noster arbiter inter confessiones meas & contradictiones eorum.

CAPUT XVII. Ut cæli & terræ nominibus aliud & aliud intelligi potest. Gen. 1. 1.

24. DICUNT enim, quamvis vera sint hæc, non ea tamen duo Moyses intuebatur, cùm spiritu revelante diceret: *In principio fecit Deus cælum & terram.* Non cæli nomine spiritalem vel intellectualem illam creaturam, semper faciem Dei contemplantem significavit; nec terræ nomine informem materiam. Quid igitur? Quod nos dicimus, inquiunt, hoc ille vir sensit, hoc verbis istis elocutus est. Quid est illud? Nomine aiunt cæli & terræ, totum istum visibilem mundum priùs universaliter & breviter significare voluit, ut postea digereret dierum enumeratione, quasi articulatim universa quæ sancto Spiritui placuit sic enuntiare. Tales quippe homines erant rudis ille atque carnalis populus cui loquebatur, ut eis opera Dei non nisi sola visibilia commendanda judicaret. Terram ve-

[a] Arn. cum MSS. quatuor, *sine labe stat in æternum.*

rò invisibilem & incompositam, tenebrosamque A abyssum, unde consequenter ostenditur per illos dies facta atque disposita esse cuncta ista visibilia quę nota sunt omnibus, non incongruenter informem istam materiam intelligendam esse consentiunt.

25. Quid si dicat alius, eamdem informitatem, confusionemque materiæ, cæli & terræ nomine priùs insinuatam, quòd ex ea mundus iste visibilis cum omnibus naturis, quæ in eo manifestissimè apparent, qui cæli & terræ nomine sæpe appellari solet, conditus atque perfectus est? Quid si dicat & B alius, cælum & terram quidem invisibilem visibilemque naturam, non indecenter appellatam, ac per hoc universam creaturam, quam fecit in Sapientia, id est in Principio Deus, hujuscemodi duobus vocabulis esse comprehensam; verumtamen quia non de ipsa substantia Dei, sed ex nihilo cuncta facta sunt, quia non sunt idipsum quod Deus, & inest quædam mutabilitas omnibus, sive maneant, sicut æterna domus Dei; sive mutentur, sicut anima hominis & corpus; communem omnium C rerum invisibilium visibiliumque materiem adhuc informem, sed certè formabilem, unde fieret cælum & terra, id est invisibilis atque visibilis jam utraque formata creatura, his nominibus enuntiatam, quibus appellaretur terra invisibilis & incomposita, & tenebræ super abyssum; ea distinctione, ut terra invisibilis & incomposita intelligatur materies corporalis ante qualitatem formæ: tenebræ autem super abyssum, spiritalis materies ante cohibitionem quasi fluentis immoderationis, & ante il- D luminationem sapientiæ?

26. Est adhuc quod dicat si quis alius velit, non scilicet jam perfectas atque formatas invisibiles visibilesque naturas cæli & terræ nomine significari cùm legitur, *In principio fecit Deus cælum & terram*; sed ipsam adhuc informem inchoationem rerum formabilem creabilemque materiam his nominibus appellatam, quòd in ea jam essent ista confusa, nondum qualitatibus formisque distincta, quæ nunc jam digesta suis ordinibus vocantur cælum & terra; E illa spiritalis, hæc corporalis creatura.

Caput XVIII. Quis error noxius in Scripturis.

27. QUIBUS omnibus auditis & consideratis, nolo verbis contendere; ad nihil enim utile est nisi ad subversionem audientium. Ad ædificationem autem bona est lex, si quis ea legitimè utatur; quia finis ejus est caritas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta. Et novit magister noster in quibus duobus præceptis totam Legem Prophetasque suspenderit. Quæ mihi ardenter confitenti, Deus meus lumen oculorum meorum F in occulto, quid mihi obest, cùm diversa in his verbis intelligi possint, quæ tamen vera sint, quid inquam mihi obest, si aliud ego sensero quàm sensit alius eum sensisse qui scripsit? Omnes quidem qui legimus, nitimur hoc indagare atque comprehendere quod voluit ille quem legimus. Et cùm eum veridicum credimus, nihil quod falsum esse vel novimus vel putamus, audemus eum existimare dixisse. Dum ergo quisque conatur id sentire in Scripturis sanctis, quod in eis sensit ille qui scripsit; quid mali est si hoc sentiat, quod tu lux omnium veridicarum mentium ostendis verum esse; etiam si hoc non sensit ille quem legit, cùm & ille verum, nec tamen hoc senserit?

Caput XIX. Quæ liquido vera.

28. VERUM est enim, Domine, fecisse te cælum & terram; & verum est Principium esse Sapientiam tuam in qua fecisti omnia. Item verum est, quòd mundus iste visibilis habet magnas partes suas cælum & terram brevi complexione factarum omnium conditarumque naturarum. Et verum est quòd omne mutabile insinuat notitiæ nostræ quamdam informitatem, qua formam capit, vel qua mutatur & vertitur. Verum est, nulla tempora perpeti quod ita cohæret formæ incommutabili, ut quamvis sit mutabile, non mutetur. Verum est, informitatem quæ [a] prope nihil est, vices temporum habere non posse. Verum est, quòd unde fit aliquid, potest quodam genere locutionis habere jam nomen ejus rei quæ inde fit; unde potuit vocari cælum & terra quælibet informitas unde factum est cælum & terra. Verum est, omnium formatorum nihil esse informi vicinius quàm terram & abyssum. Verum est, quod non solum creatum atque formatum; sed etiam quidquid creabile atque formabile est, tu fecisti ex quo sunt omnia. Verum est, omne quod ex informi formatur, priùs esse informe, deinde formatum.

Caput XX. In principio creavit &c. variè intellectum.

29. EX his omnibus veris, de quibus non dubitant quorum interiori oculo talia videre donasti, & qui Moysen famulum tuum in Spiritu veritatis locutum esse immobiliter credunt; ex his ergo omnibus aliud sibi tollit qui dicit, *In principio fecit Deus cælum & terram*, id est in Verbo suo sibi coæterno fecit Deus intelligibilem atque sensibilem, vel spiritalem corporalemque creaturam. Aliud qui dicit, *In principio fecit Deus cælum & terram*, id est in Verbo suo sibi coæterno fecit Deus universam istam molem corporei mundi hujus, cum omnibus quas continet manifestis notisque naturis. Aliud qui dicit, *In principio fecit Deus cælum & terram*, id est in Verbo suo sibi coæterno fecit Deus informem materiam creaturæ spiritalis & corporalis. Aliud qui dicit, *In principio fecit Deus cælum & terram*, id est in Verbo suo sibi coæterno fecit Deus informem materiam creaturæ corporalis ubi confusum adhuc erat cælum & terra, quæ nunc jam distincta atque formata in istius mundi mole sentimus. Aliud qui dicit, *In principio fecit Deus cælum & terram*, id est in ipso exordio faciendi atque operandi fecit Deus informem materiam confusè habentem cælum & terram, unde formata nunc eminent & apparent cum omnibus quæ in eis sunt.

Caput XXI. Terra erat invisibilis &c. variè intellectum.

30. ITEM quod adtinet ad intellectum verborum sequentium, ex illis omnibus veris, aliud sibi tollit qui dicit, *Terra autem erat invisibilis & incomposita, & tenebræ erant super abyssum*, id est [b] corporale illud quod fecit Deus, adhuc materies erat corporearum rerum informis sine ordine, sine luce. Aliud qui dicit, *Terra autem erat invisibilis & incomposita, & tenebræ erant super abyssum*, id est hoc totum quod cælum & terra appellatum est, adhuc informis & tenebrosa materies erat, unde fieret cælum corporeum & terra corporea, cum omnibus quæ in eis sunt corporeis sensibus nota. Aliud qui dicit, *Terra autem erat invisibilis & incomposita, & tenebræ erant super abyssum*, id est hoc totum quod cælum & terra appellatum est, adhuc informis & tenebrosa materies erat, unde fieret cælum intelligibile quod alibi dicitur cælum cæli; & terra, scilicet omnis natura corporea, sub quo no-

[a] Lov. *propriè nihil est.*
[b] Ita plures & potiores MSS. cum Arn. At Bad. Am. Er. Som. & Blasſ. cum quinque MSS. habent, *id est incorporale*. Lov. *id est corporabile*.

mine intelligatur etiam hoc cælum corporeum; id est unde fieret omnis invisibilis visibilisque creatura. Aliud qui dicit, *Terra autem erat invisibilis & incomposita, & tenebræ erant super abyssum*; non illam informitatem nomine cæli & terræ Scriptura appellavit, sed jam erat, inquit, ipsa informitas quam terram invisibilem & incompositam tenebrosamque abyssum nominavit, de qua cælum & terram Deum fecisse prædixerat, spiritalem scilicet, corporalemque creaturam. Aliud qui dicit, *Terra autem erat invisibilis & incomposita, & tenebræ erant super abyssum*; id est informitas quædam jam materies erat, unde cælum & terram Deum fecisse Scriptura prædixit, totam scilicet corpoream mundi molem, in duas maximas partes superiorem atque inferiorem distributam, cum omnibus quæ in eis sunt usitatis notisque creaturis.

CAPUT XXII. Aliquid esse à Deo conditum, de quo sileat liber Genesis, nihil repugnat.

31. CUM enim duabus istis extremis sententiis resistere quisquam ita tentaverit: Si non vultis hanc informitatem materiæ cæli & terræ nomine appellatam videri; erat ergo aliquid quod non fecerat Deus, unde cælum & terram faceret; neque enim Scriptura narravit quòd istam materiem Deus fecerit, nisi [a] intelligamus eam cæli & terræ, aut solius terræ vocabulo significatam cùm diceretur, *In principio fecit Deus cælum & terram*; ut id quod sequitur, *Terra autem erat invisibilis & incomposita*: quamvis informem materiam sic placuerit appellare, non tamen intelligamus nisi eam quam fecit Deus in eo quod præscriptum est, *fecit Deus cælum & terram*. Respondebunt assertores duarum istarum sententiarum quas extremas posuimus, aut illius, aut illius, cùm hæc audierint & dicent: Informem quidem istam materiam non negamus à Deo factam, Deo à quo sunt omnia bona valde: quia sicut dicimus amplius bonum esse quod creatum atque formatum est, ita fatemur minus bonum esse quod factum est creabile atque formabile, sed tamen bonum: non autem commemorasse Scripturam, quòd hanc informitatem fecerit Deus, sicut alia multa non commemoravit, ut Cherubim & Seraphim, & quæ Apostolus distinctè ait, Sedes, Dominationes, Principatus, Potestates, quæ tamen omnia Deum fecisse manifestum est. Aut si in eo quod dictum est, *fecit cælum & terram*, comprehensa sunt omnia, quid de aquis dicimus, super quas ferebatur Spiritus Dei? Si enim terrâ nominatâ simul intelliguntur, quomodo jam terræ nomine materies informis accipitur, quando tam speciosas aquas videmus? Aut si ita accipitur, cur ex eadem informitate scriptum est, factum firmamentum & vocatum cælum, neque scriptum est factas esse aquas? Non enim adhuc informes sunt & invisæ, quas ita decora specie fluere cernimus. Aut si tunc acceperunt istam speciem cùm dixit Deus: *Congregetur aqua quæ est sub firmamento*, ut congregatio sit ipsa formatio; quid respondebitur de aquis quæ super firmamentum sunt? quia neque informes tam honorabilem sedem accipere meruissent, nec scriptum est qua voce formatæ sint. Unde si aliquid Genesis tacuit Deum fecisse, quod tamen Deum fecisse nec sana fides, nec certus ambigit intellectus; nec ideo ulla sobria doctrina dicere audebit istas aquas coæternas Deo: quia in libro Geneseos commemoratas quidem audivimus, ubi autem factæ sint non invenimus: cur non informem quoque illam materiem, quam Scriptura hæc terram invisibilem & incompositam, tenebrosamque abyssum appellat, docente veritate intelligamus à Deo factam esse de nihilo, ideoque illi non esse coæternam, quamvis ubi facta sit, omiserit enuntiare ista narratio?

Coloss. 1.16.

Gen. 1. 9.

CAPUT XXIII. Duo dissensionum genera in scripturis interpretandis.

32. HIS ergo auditis atque perspectis pro captu infirmitatis meæ, quam tibi confiteor scienti Deo meo, duo video dissensionum genera oboriri posse, cùm aliquid à nuntiis veracibus per signa enuntiatur; unum si de veritate rerum, alterum si de ipsius qui enuntiat voluntate dissensio est. Aliter enim quærimus de creaturæ conditione quid verum sit, aliter autem quid in his verbis Moyses egregius domesticus fidei tuæ intelligere lectorem auditoremque voluerit. In illo primo genere discedant à me omnes, qui ea quæ falsa sunt, se scire arbitrantur. In hoc item altero discedant à me omnes qui ea quæ falsa sunt, Moysen dixisse arbitrantur. Conjungar autem illis Domine in te, & delecter cum eis in te, qui veritate tua pascuntur in latitudine caritatis, & accedamus simul ad verba libri tui, & quæramus in eis voluntatem tuam per voluntatem famuli tui, cujus calamo dispensasti ea.

CAPUT XXIV. Ex multis veris non debet fidenter asseri hoc aut illud sensisse Moysen.

33. SED quis nostrûm sic invenit eam inter tam multa [b] vera, quæ in illis verbis aliter atque aliter intellectis occurrunt quærentibus, ut tam fidenter dicat hoc sensisse Moysen, atque hoc in illa narratione voluisse intelligi, quàm fidenter dicit hoc verum esse, sive ille hoc senserit sive aliud? Ecce enim, Deus meus, ego servus tuus qui vovi tibi sacrificium confessionis in his litteris, & oro ut ex misericordia tua reddam tibi vota mea; ecce ego quàm fidenter dico in tuo Verbo incommutabili omnia te fecisse, invisibilia & visibilia: numquid tam fidenter dico non aliud quàm hoc adtendisse Moysen cùm scriberet: *In principio fecit Deus cælum & terram?* Quia non sicut in tua veritate hoc certum video, ita in ejus mente video id eum cogitasse cùm hæc scriberet. Potuit enim cogitare in ipso faciendi exordio, cùm diceret: *In principio*: potuit & cælum & terram hoc loco, nullam jam formatam perfectamque naturam sive spiritalem sive corporalem, sed utramque inchoatam & adhuc informem velle intelligi. Video quippe verè potuisse dici, quidquid horum diceretur; sed quid horum in his verbis ille cogitaverit, non ita video: quamvis sive aliquid horum, sive aliquid aliud quod à me commemoratum non est, tantus vir ille mente conspexerit, cùm hæc verba promeret, verum eum vidisse aptéque id enuntiasse non dubitem.

Adversùs eos qui aliorum interpretationem temerè rejiciunt.

34. NEMO mihi jam molestus sit dicendo mihi, Non hoc sensit Moyses quod tu dicis; sed hoc sensit quod ego dico. Si enim mihi diceret, Unde scis hoc sensisse Moysen, quod de his verbis ejus eloqueris; æquo animo ferre deberem, & responderem fortasse quæ superiùs respondi, vel aliquanto uberiùs, si esset durior. * Cum verò dicit: Non hoc ille sensit quod tu dicis, sed quod ego dico; neque tamen negat quod uterque nostrûm dicit, utrumque verum esse: ô vita pauperum Deus meus, in cujus sinu non est contradictio, plue mihi mitigationes in cor, ut patienter tales feram qui non mihi hoc dicunt, quia divini sunt, & in corde famuli tui viderunt quod dicunt, sed quia superbi sunt; nec noverunt Moysi sententiam, sed amant suam, non quia vera est, sed quia sua est. Alioquin &

* CAPUT XXV.

[a] In omnibus ferè libris legitur, *nisi ut intelligamus*, Librariorum lapsu qui fortè mutarunt *aut*, in, *ut*. hanc porrò particulam removimus juxta Arn. & MS. Benignianum.

[b] Lov. *sic inveniet eam inter tam multa verba.*

aliam veram pariter amarent, sicut ego amo quod dicunt, quando verum dicunt; non quia ipsorum est, sed quia verum est; & ideo jam nec ipsorum est, quia verum est. Si autem ideo ament illud quia verum est, jam & ipsorum est & meum est: quoniam in commune omnium est veritatis amatorum. Illud autem quod contendunt non hoc sensisse Moysen quod ego dico, sed quod ipsi dicunt, nolo, non amo: quia & si ita est, tamen ista temeritas non scientiæ sed audaciæ est, nec visus sed typhus eam peperit. Ideoque Domine tremenda sunt judicia tua, quoniam veritas tua nec mea est, nec illius aut illius, sed omnium nostrûm quos ad ejus communionem publicè vocas, terribiliter admonens nos, ut nolimus eam habere privatam, ne privemur ea. NAM QUISQUIS id quod tu omnibus ad fruendum proponis, sibi propriè vindicat, & suum vult esse quod omnium est, à communi propellitur ad sua, hoc est à veritate ad mendacium. Qui enim loquitur mendacium, de suo loquitur.

35. Adtende judex optime Deus ipsa veritas, adtende quid dicam contradictori huic, adtende; coram te enim dico, & coram fratribus meis, qui legitimè utuntur Lege usque ad finem caritatis, adtende, & vide quid ei dicam, si placet tibi. Hanc enim vocem huic refero fraternam & pacificam: Si ambo videmus verum esse quod dicis, & ambo videmus verum esse quod dico, ubi quæso id videmus? Nec ego utique in te, nec tu in me, sed ambo in ipsa, quæ supra mentes nostras est, incommutabili veritate. Cùm ergo de ipsa Domini Dei nostri luce non contendamus, cur de proximi cogitatione contendimus, quam sic videre non possumus ut videtur incommutabilis veritas; quando si ipse Moyses apparuisset nobis atque dixisset: Hoc cogitavi; nec sic eam videremus, sed crederemus? Non itaque supra quàm scriptum est, unus pro altero infletur adversùs alterum. Diligamus Dominum Deum nostrum ex toto corde, & ex tota anima, & ex tota mente nostra, & proximum nostrum sicut nosmetipsos. Propter quæ duo præcepta caritatis sensisse Moysen, quidquid in illis libris sensit, nisi crediderimus, mendacem faciemus Deum, cùm de animo conservi aliter quàm ille docuit opinamur. Jam vide quàm stultum sit in tanta copia verissimarum sententiarum, quæ de illis verbis erui possunt temerè affirmare, quam earum Moyses potissimùm senserit, & perniciosis contentionibus ipsam offendere caritatem, propter quam dixit omnia, cujus dicta conamur exponere.

CAPUT XXVI. Qualis sermo deceat Scripturam.

36. ET tamen ego Deus meus celsitudo humilitatis meæ, & requies laboris mei, qui audis confessiones meas, & dimittis peccata mea, quoniam tu mihi præcipis ut diligam proximum meum sicut meipsum, non possum minùs credere de Moyse fidelissimo famulo tuo, quàm mihi optarem ac desiderarem abs te dari muneris, si tempore illo natus essem quo ille, eoque loco me constituisses, ut per servitutem cordis ac linguæ meæ, litteræ illæ dispensarentur, quæ tanto post essent omnibus gentibus profuturæ, & per universum orbem tanto auctoritatis culmine omnium falsarum superbarumque doctrinarum verba superaturæ. Vellem quippe si tunc ego essem Moyses, (ex eadem namque massa omnes venimus; & quid est homo nisi quia memor es ejus?) Vellem ergo si tunc ego essem quod ille, & mihi abs te Geneseos liber scribendus injungeretur, talem mihi eloquendi facultatem dari, & eum texendi sermonis modum, ut neque illi qui nondum queunt intelligere quemadmodum Deus creat, tamquam excedentia vires suas dicta recusarent; & illi qui hoc jam possunt, in quamlibet veram sententiam cogitando venissent, eam non prætermissam in paucis verbis tui famuli reperirent; & si alius aliam vidisset in luce veritatis, nec ipsa in eisdem verbis intelligenda deesset.

CAPUT XXVII. Scripturam decet humile simplexque verborum genus.

37. SICUT enim fons in parvo loco uberior est, pluribusque rivis in ampliora spatia fluxum ministrat, quàm quilibet eorum rivorum, qui per multa locorum ab eodem fonte deducitur; ita narratio dispensatoris tui sermocinaturis pluribus profutura, parvo sermonis modulo scatet fluenta liquidæ veritatis, unde sibi quisque verum quod de his rebus potest, hic illud, ille illud, per longiores loquelarum amfractus trahat. Alij enim cùm hæc verba legunt vel audiunt, cogitant Deum quasi hominem, aut quasi aliquam molem immensa præditam potestate, novo quodam & repentino placito, extra seipsam tamquam locis distantibus fecisse cælum & terram, duo magna corpora supra & infra, quibus omnia continerentur. Et cùm audiunt, Dixit Deus fiat illud, & factum est illud; cogitant verba cœpta & finita, sonantia temporibus atque transeuntia, post quorum transitum statim exsistere quod jussum est ut exsisteret: & si quid fortè aliud hoc modo ex familiaritate carnis opinantur. In quibus adhuc parvulis animalibus dum isto humillimo genere verborum tamquam materno sinu eorum gestatur infirmitas, salubriter ædificatur fides, qua certum habeant & teneant Deum fecisse omnes naturas, quas eorum sensus mirabili varietate circumspicit. Quorum si quispiam quasi vilitatem dictorum aspernatus, extra nutritorias cunas superba imbecillitate se extenderit, heu cadet miser. Et Domine Deus miserere, ne implumem pullum conculcent qui transeunt viam; & mitte Angelum tuum qui eum reponat in nido, ut vivat donec volet.

CAPUT XXVIII. Ut variè intelligitur ab eruditis Scriptura.

38. ALII verò quibus hæc verba non jam nidus, sed opaca frutecta sunt, vident in eis latentes fructus & volitant lætantes, & garriunt scrutantes, & carpunt eos. Vident enim cùm hæc verba legunt vel audiunt, tua Deus æterna & stabili permansione cuncta præterita & futura tempora superari; nec tamen quidquam esse temporalis creaturæ, quod tu non feceris; cujus voluntas quia id est quod tu, nullo modo mutata, vel quæ antea non fuisset, exorta voluntate fecisti omnia; non de te similitudinem tuam formam omnium, sed de nihilo dissimilitudinem informem, quæ formaretur per similitudinem tuam, recurrens in te unum pro captu ordinato, quantum cuique rerum in suo genere datum est; & fierent omnia bona valde, sive maneant circa te, sive gradatim remotiori distantia per tempora & locos pulcras[a] variationes faciant aut patiantur. Vident hæc & gaudent in luce veritatis tuæ quantulum hîc valent.

39. Et alius eorum intendit in id quod dictum est, *In principio fecit Deus*, & respicit Sapientiam Principium, quia & loquitur ipsa nobis. Alius itidem intendit in eadem verba, & principium intelligit exordium rerum conditarum, & sic accipit, *In principio fecit*; ac si diceretur, primò fecit. Atque in eis qui intelligunt, *In principio*, quòd in Sa-

[a] Ita Lov. Sed alij libri editi & scripti habent, *narrationes*. excepto MS. Benigniano qui pro ea voce substituit, *rationes*.

pientia fecisti cælum & terram, alius eorum ipsum cælum & terram, creabilem materiam cæli & terræ, sic esse credit cognominatam: alius jam formatas distinctasque naturas; alius unam formatam, eamdemque spiritalem cæli nomine; aliam informem corporalis materiæ, terræ nomine. Qui autem intelligunt in nominibus cæli & terræ, adhuc informem materiem, de qua formaretur cælum & terra, nec ipsi uno modo id intelligunt; sed alius unde consummaretur intelligibilis sensibilisque creatura; alius tantùm unde sensibilis moles ista corporea, sinu grandi continens perspicuas promtasque naturas. Nec illi uno modo qui jam dispositas digestasque creaturas cælum & terram vocari hoc loco credunt; sed alius invisibilem atque visibilem; alius solam visibilem in qua luminosum cælum suspicimus, & terram caliginosam, quæque in eis sunt.

CAPUT XXIX. Quot modis dicitur aliquid prius.

40. AT ille qui non aliter accipit, *In principio fecit*, quàm si diceretur, primò fecit, non habet quomodo veraciter intelligat cælum & terram, nisi materiam cæli & terræ intelligat, videlicet universæ, id est intelligibilis corporalisque creaturæ. Si enim jam formatam velit universam; rectè ab eo quæri poterit, si hoc primò fecit Deus quid fecerit deinceps; & post universitatem non inveniet; ac per hoc audiet invitus; Quomodo illud primò, si postea nihil? Cùm verò dicit primò informem, deinde formatam, non est absurdus, si modò est idoneus discernere quid præcedat æternitate, quid tempore, quid electione, quid origine. Æternitate, sicut Deus omnia; tempore, sicut flos fructum; electione, sicut fructus florem; origine, sicut sonus cantum. In his quatuor primum & ultimum quæ commemoravi, difficillimè intelliguntur; duo media facillimè. Namque rara visio est & nimis ardua conspicere, Domine, æternitatem tuam incommutabiliter mutabilia facientem, ac per hoc priorem. Quis deinde sic acutum cernat animo, ut sine labore magno dignoscere valeat, quomodo sit prior sonus quàm cantus, ideo quia cantus est formatus sonus, & esse utique aliquid non formatum potest, formari autem quod non est, non potest? Sic est prior materies, quàm id quod ex ea fit: non ideo prior quia ipsa efficit, cùm potiùs fiat; nec prior intervallo temporis. Neque enim priore tempore sonos edimus informes sine cantu, & eos posteriore tempore in formam cantici coaptamus aut fingimus, sicut ligna quibus arca, vel argentum quo vasculum fabricatur. Tales quippe materiæ tempore etiam præcedunt formas rerum quæ fiunt ex eis. at in cantu non ita est. Cùm enim cantatur, auditur sonus ejus; non priùs informiter sonat, & deinde formatur in cantum. Quod enim primò utcumque sonuerit, præterit, nec ex eo quidquam reperies quod resumtum arte componas: & ideo cantus in sono suo vertitur, qui sonus ejus, materies ejus est. Idem quippe formatur ut cantus sit; & ideo, sicut dicebam, prior materies sonandi quàm forma cantandi: non [a] per faciendi potentiam prior; neque enim sonus est cantandi artifex, sed cantanti animæ subjacet ex corpore, de quo cantum faciat. Nec tempore prior; simul enim cum cantu editur. Nec prior electione; non enim potior sonus quàm

A cantus, quando quidem cantus est non tantùm sonus, verùm etiam sonus speciosus. Sed prior est origine, quia non cantus formatur ut sonus sit, sed sonus formatur ut cantus sit. Hoc exemplo qui potest intelligat materiam rerum primò factam, & appellatam cælum & terram, quia inde facta sunt cælum & terra; nec tempore primò factam, quia formæ rerum exserunt tempora, illa autem erat informis, jamque in temporibus simul animadvertitur, nec tamen de illa [b] narrari aliquid potest, nisi velut

B tempore prior sit, cùm pendatur extremior, quia profectò meliora sunt formata quàm informia, & [c] præcedatur æternitate creatoris, ut esset de nihilo, unde aliquid fieret.

CAPUT XXX.

41. IN hac diversitate sententiarum verarum concordiam pariat ipsa veritas, & Deus noster misereatur nostri, ut legitimè Lege utamur, præcepti fine, pura caritate; ac per hoc si quis quærit ex me, quid horum Moyses ille tuus famulus senserit, non sunt hi sermones confessionum mearum; si

C tibi non confiteor, nescio; & scio tamen illas veras esse sententias, exceptis carnalibus de quibus quantum existimavi locutus sum: quos tamen bonæ spei parvulos hæc verba libri tui non territant, alta humiliter, & pauca copiosè. Sed omnes quos in eis verbis vera cernere ac dicere fateor, diligamus nos invicem, pariterque diligamus te Deum nostrum fontem veritatis, si non vana, sed ipsam sitimus; eumdemque famulum tuum Scripturæ hujus dispensatorem, spiritu tuo plenum ita honoremus, ut

D hoc eum te revelante cùm hæc scriberet adtendisse credamus, quod in eis maximè & luce veritatis, & fruge utilitatis excellit.

CAPUT XXXI.

42. ITA cùm alius dixerit, Hoc sensit quod ego; & alius, Immo illud quod ego; religiosiùs me arbitror dicere, Cur non utrumque potiùs, si utrumque verum est? Et si quid tertium, & si quid quartum, & si quid omnino aliud verum quispiam in his verbis videt, cur non illa omnia vidisse creda-

E tur, per quem unus Deus sacras litteras vera & diversa visuris multorum sensibus temperavit? Ego certè, quod intrepidus de corde meo pronuntio, si ad culmen auctoritatis aliquid scriberem, sic mallem scribere, ut quod veri quisque de his rebus capere posset, mea verba resonarent, quàm ut unam veram sententiam ad hoc apertiùs ponerem, ut excluderem ceteras, quarum falsitas me non posset offendere. Nolo itaque Deus meus tam præceps esse, ut hoc illum virum de te meruisse non credam. Sensit ille omnino in his verbis, atque cogitavit

F cùm ea scriberet, quidquid hìc veri potuimus invenire, & quidquid nos non potuimus, aut nondum possumus, & tamen in eis inveniri potest.

CAPUT XXXII.

43. POSTREMO Domine qui Deus es, & non caro & sanguis, si quid homo minùs videt, numquid & Spiritum tuum bonum qui deducet me in terram rectam latere potuit, quidquid eras in eis verbis tu ipse revelaturus legentibus posteris, etiam si ille per quem dicta sunt, unam fortassis ex multis veris sententiam cogitavit? Quod si ita est, sit igitur illa quam cogitavit ceteris excelsior. Nobis autem Domine, aut ipsam demonstra, aut quam placet alteram veram; ut sive nobis hoc quod etiam illi homini tuo, sive aliud ex eorumdem

[a] Editi, *perficiendi potentiâ*, refragantibus MSS. quorum lectionem amplectimur.

[b] Legendum videtur, *variari* vult enim Augustinus quòd sicut sonus origine præcedit cantum qui ex eo formatur; ita materia *velut tempore*, id est origine præcedere debet, ut aliquid de illa variari possit.

[c] Sic MSS. & Arn. At Bad. habet, *præcedantur*, Editi alii, *præcedunt*.

verborum

verborum occasione patefacias, tu tamen pascas, non error illudat. Ecce Domine Deus meus, quàm multa de paucis verbis, quàm multa oro te scripsimus? Quæ nostræ vires, quæ tempora omnibus libris tuis ad istum modum sufficient? Sine itaque me breviùs in eis confiteri tibi, & eligere unum aliquid quod tu inspiraveris verum certum & bonum, etiam si multa occurrerint, ubi multa occurrere poterunt, ea fide confessionis meæ, ut si hoc dixero quod sensit minister tuus, rectè atque optimè; id enim conari me oportet: quòd si assecutus non fuero, id tamen dicam quod mihi per ejus verba veritas tua dicere voluerit, quæ illi quoque dixit quod voluit.

LIBER DECIMUS-TERTIUS.

Dei bonitatem in rerum productione ac perfectione relucere; tum etiam Deum Trinitatem, ipsiusque proprietatem Spiritus-sancti primis Geneseos verbis insinuari ostendit. Postmodum verò totam conditi mundi historiam allegorica interpretatione transfert ad ea, quæ Deus in Ecclesia ad hominum sanctitatem & gloriam operatur.

CAPUT I. Invocat Deum, cujus bonitate se prævenitum agnoscit.

1. INVOCO te Deus meus misericordia mea, qui fecisti me, & oblitum tui oblitus non es. Invoco te in animam meam quam præparas ad capiendum te ex desiderio quod inspiras ei; nunc invocantem te ne deseras, qui priusquam invocarem prævenisti & institisti crebescens multimodis vocibus, ut audirem de longinquo & converterer, & vocantem me invocarem te. Tu enim Domine delevisti omnia mala merita mea, ne retribueres manibus meis in quibus à te defeci; & prævenisti omnia bona merita mea, ut retribueres manibus tuis quibus me fecisti: quia & priusquam essem tu eras; nec eram cui præstares ut essem; & tamen ecce sum ex bonitate tua præveniente totum hoc quod me fecisti, & unde me fecisti. Neque enim eguisti me, aut ego tale bonum sum quo tu adjuveris Domine meus & Deus meus; non ut tibi sic serviam quasi ne fatigeris in agendo, aut ne minor sit potestas tua carens obsequio meo; neque ut sic te colam quasi terram, ut sis incultus si non te colam; sed ut serviam tibi & colam te, ut de te mihi bene sit, à quo mihi est ut sim cui bene sit.

CAPUT II. Creaturæ ex Dei bonitate subsistunt & perficiuntur.

2. EX plenitudine quippe bonitatis tuæ creatura tua subsistit, ut bonum quod tibi nihil prodesset, nec de te æquale tibi esset, tamen quia ex te fieri potuit, non deesset. Quid enim te promeruit cælum & terra, quæ fecisti in Principio? Dicant quid te promeruerunt spiritalis corporalisque natura, quas fecisti in Sapientia tua, ut inde penderent etiam inchoata & informia quæque in genere suo, vel spiritali vel corporali, euntia in immoderationem, & in longinquam dissimilitudinem tuam; spiritale informe præstantius, quàm si formatum corpus esset; corporale autem informe præstantius, quàm si omnino nihil esset: atque ita penderent in tuo verbo informia, nisi per idem verbum revocarentur ad unitatem tuam, & formarentur, & essent ab uno te summo bono universa bona valde. Quid te promeruerant ut essent saltem informia, quæ neque hoc essent, nisi ex te?

3. Quid te promeruit materies corporalis, ut esset saltem invisibilis & incomposita? quia neque hoc esset, nisi quia fecisti eam; ideoque te, quia non erat, promereri ut esset non poterat. Aut quid te promeruit inchoatio creaturæ spiritalis, ut saltem tenebrosa fluitaret similis abysso tui dissimilis, nisi per idem verbum converteretur ad idem à quo facta est, atque ab eo illuminata lux fieret, quamvis non æqualiter, tamen conformis formæ æquali tibi? Sicut enim corpori non hoc est esse quod pulcrum esse, alioquin deforme esse non posset: ita etiam creato spiritui non id est vivere, quod sapienter vivere; alioquin incommutabiliter saperet. Bonum autem illi est hærere tibi semper, ne quod adeptus est conversione, aversione lumen amittat, & relabatur in vitam tenebrosæ abysso similem. Nam & nos qui secundùm animam creatura spiritalis sumus, aversi à te nostro lumine, in ea vita fuimus aliquando tenebræ, & in reliquiis obscuritatis nostræ laboramus, donec simus justitia tua in Unico tuo sicut montes Dei. Nam judicia tua fuimus, sicut abyssus multa.

CAPUT III. Ex Dei gratia omnia. Gen. 1. 3.

4. QUOD autem in primis conditionibus dixisti, *Fiat lux, & facta est lux*; non incongruenter hoc intelligo in creatura spiritali; quia erat jam qualiscumque vita quam illuminares. Sed sicut non te promeruerat ut esset talis vita quæ illuminari posset, ita nec cùm jam esset promeruit te ut illuminaretur. Neque enim ejus informitas placeret tibi, si non lux fieret, non exsistendo sed intuendo illuminantem lucem eique cohærendo; ut & quod utcumque vivit, & quod beatè vivit, non deberet nisi gratiæ tuæ, conversa per commutationem meliorem ad id quod neque in melius neque in deterius mutari potest; quod tu solus es, quia solus simpliciter es, cui non est aliud vivere, aliud beatè vivere, quia tua beatitudo tu es.

CAPUT IV. Deus non eget rebus conditis.

5. QUID ergo tibi deesset ad bonum quod tu tibi es, etiam si ista vel omnino nulla essent, vel informia remanerent, quæ non ex indigentia fecisti, sed ex plenitudine bonitatis tuæ, cohibens atque convertens ad formam, non ut tamquam tuum gaudium compleatur ex eis? Perfecto enim tibi displicet eorum imperfectio, ut ex te perficiantur & tibi placeant, non autem imperfecto tamquam & tu eorum perfectione perficiendus sis. Spiritus enim tuus bonus superferebatur super aquas, non ferebatur ab eis tamquam in eis requiesceret. In quibus enim requiescere dicitur Spiritus tuus bonus, hos in se requiescere facit. Sed superferebatur incorruptibilis & incommutabilis voluntas tua, ipsa in se sibi sufficiens, super eam quam feceras vitam; cui non est hoc vivere quod beatè vivere, quia vivit etiam fluitans in obscuritate sua; cui restat converti ad eum à quo facta est, & magis magisque vivere apud fontem vitæ, & in lumine ejus videre lumen, & perfici, & illustrari, & beari.

CAPUT V. Trinitas qui Deus a

6. ECCE apparet mihi in ænigmate Trinitas quod es Deus meus, quoniam tu Pater in Principio [a] sapientiæ nostræ quod est tua Sapientia

[a] Insignem huncce locum redintegrant MSS. Mutilus quippe in excusis erat detractis verbis istis, *sapientia nostra*.

…est ex primis verbis Gen. intelligitur.

de te nata, æqualis tibi & coæterna, id est in Filio A tuo fecisti cælum & terram. Et multa diximus de cælo cæli, & de terra invisibili & incomposita, & de abysso tenebrosa, secundùm spiritalis informitatis vagabunda deliquia, nisi converteretur ad eum à quo erat qualiscumque vita, & illuminatione fieret speciosa vita, & esset cælum cæli ejus, quod inter aquam & aquam postea factum est; & tenebam jam Patrem in Dei nomine qui fecit hæc, & Filium in Principij nomine in quo fecit hæc, & Trinitatem credens Deum meum sicuti credebam, quærebam B in eloquiis sanctis ejus, & ecce Spiritus tuus superferebatur super aquas. Ecce Trinitas Deus meus, Pater & Filius & Spiritus sanctus, creator universæ creaturæ.

CAPUT VI. Cur dictus est Spiritus superferri super aquas.

7. SED quæ caussa fuerat, ô lumen veridicum, tibi admoveo cor meum, ne me vana doceat, discute tenebras ejus, & dic mihi, obsecro te per matrem caritatem, obsecro te, dic mihi quæ caussa fuerat, ut post nominatum cælum, & terram invisibilem & incompositam, & tenebras super C abyssum, tum demum Scriptura tua nominaret Spiritum tuum? An quia oportebat sic eum insinuari ut diceretur superferri, & non posset hoc dici nisi priùs illud commemoraretur, cui superferri Spiritus tuus posset intelligi? Nec Patri enim nec Filio superferebatur; nec superferri rectè diceretur, si nulli rei superferretur? Priùs ergo dicendum erat cui superferretur, & deinde ille quem non oportebat aliter commemorari, nisi ut superferri diceretur. Cur ergo aliter eum insinuari non oportebat, D nisi ut superferri diceretur?

CAPUT VII. Effectus Spiritus-sancti. *Rom. 5. 5.*

8. JAM hinc sequatur qui potest intellectu Apostolum tuum dicentem, quia *caritas* tua *diffusa est in cordibus nostris per Spiritum-sanctum, qui datus est nobis*; & de spiritalibus docentem & demonstrantem supereminentem viam caritatis, & flectentem genua pro nobis ad te, ut cognoscamus supereminentem scientiam caritatis Christi. Ideoque ab initio supereminens superferebatur super aquas. Cui dicam? quomodo dicam de pondere cupidita- E tis in abruptam abyssum, & de sublevatione caritatis per Spiritum tuum, qui superferebatur super aquas? Cui dicam? quomodo dicam? [a] Mergimur & emergimus? Neque enim loca sunt quibus mergimur & emergimus. Quid similius & quid dissimilius? Affectus sunt, amores sunt, immunditia spiritus nostri defluens inferiùs amore curarum, & sanctitas tui adtollens nos superiùs amore securitatis, ut sursum cor habeamus ad te, ubi Spiritus tuus superfertur super aquas, & veniamus ad super- F eminentem requiem, cùm pertransierit anima nostra aquas quæ sunt sine substantia.

CAPUT VIII. Intellectuali creaturæ ad beatam requiem non sufficit quidquid Deo minus est.

9. DEFLUXIT Angelus, defluxit anima hominis, & indicaverunt abyssum universæ [b] spiritalis creaturæ in profundo tenebroso, nisi dixisses ab initio, Fiat lux, & facta esset lux, & inhæreret tibi omnis obediens intelligentia cælestis civitatis tuæ, & requiesceret in Spiritu tuo, qui superfertur incommutabiliter super omne mutabile. Alioquin & ipsum cælum cæli tenebrosa abyssus esset in se; nunc autem lux est in Domino. Nam & in ipsa misera inquietudine defluentium spirituum & indicantium tenebras suas nudatas veste luminis tui, satis OSTENDIS quàm magnam creaturam rationalem feceris, cui nullo modo sufficit ad beatam requiem quidquid te minus est, ac per hoc nec ipsa sibi. Tu enim Deus noster illuminabis tenebras nostras: ex te oriuntur vestimenta nostra, & tenebræ nostræ sicut meridies erunt. Da mihi te Deus meus, redde te mihi, te enim amo, & si parum est, amem validiùs. NON POSSUM metiri ut sciam quantum desit mihi amoris ad id quod sat est, ut currat vita mea in amplexus tuos, nec avertatur donec [c] abscondatur in abscondito vultus tui. Hoc tantùm scio, quia MALE MIHI est præter te, non solùm extra me, sed & in meipso; & omnis mihi copia quæ Deus meus non est, egestas est.

CAPUT IX. Cur … Spiritus sanctus … superferri … super aquas.

10. NUMQUID aut Pater aut Filius non superferebatur super aquas? Si tamquam loco sicut corpus, nec Spiritus-sanctus. Si autem incommutabilis divinitatis eminentiâ super omne mutabile, & Pater & Filius & Spiritus-sanctus superferebatur super aquas. Cur ergo tantùm de Spiritu tuo dictum est hoc? cur de illo tantùm dictum est? Quasi locus ibi esset qui non est locus, de quo solo dictum est quòd sit donum tuum. In dono tuo requiescimus; ibi te fruimur. Requies nostra, locus noster. Amor illuc adtollit nos, & Spiritus tuus bonus exaltat humilitatem nostram de portis mortis. In bona voluntate pax nobis est. Corpus pondere suo nititur ad locum suum. Pondus non ad ima tantùm est, sed ad locum suum. Ignis sursum tendit, deorsum lapis. Ponderibus suis aguntur, loca sua petunt. Oleum infra aquam fusum, supra aquam adtollitur; aqua supra oleum fusa, infra oleum demergitur; ponderibus suis aguntur, loca sua petunt. Minùs ordinata inquieta sunt, ordinantur & quiescunt. PONDUS meum amor meus, eo feror quocumque feror. Dono tuo accendimur, & sursum ferimur. Inardescimus & imus. Ascendimus ascensiones in corde, & cantamus canticum graduum. Igne tuo, igne tuo bono inardescimus & imus, quoniam sursum imus ad pacem Jerusalem, quoniam jocundatus sum in his [d] qui dixerunt mihi, in domum Domini ibimus. Ibi nos collocavit voluntas bona, ut nihil velimus aliud quàm permanere illic in æternum.

CAPUT X. …

11. BEATA creatura quæ non novit aliud, cùm esset ipsa aliud, nisi dono tuo quod superfertur super omne mutabile, mox ut facta est, adtolleretur nullo intervallo temporis in ea vocatione qua dixisti, *Fiat lux*, & [e] fieret lux. In nobis enim distinguitur tempore, quòd tenebræ fuimus, & lux efficimur. In illa verò dictum est quid esset nisi illuminaretur; & ita dictum est, quasi priùs fuerit fluxa & tenebrosa; ut appareret caussa qua factum est ut aliter esset, id est ut ad lumen indeficiens conversa lux esset. Qui potest, intelligat, [f] & qui non potest, à te petat. Ut quid mihi molestus est, quasi ego illuminem ullum hominem venientem in hunc mundum.

CAPUT XI. …

12. TRINITATEM omnipotentem quis intelligit? Et quis non loquitur eam, si tamen eam? Rara anima, quæ cùm de illa loquitur, scit quid loquitur. Et contendunt & dimicant, & nemo

[a] MSS. non habent hoc loco, *Mergimur & emergimus.*

[b] Ita MSS. At editiones exceptâ Arn. præferunt, *spiritales*, non bene. Intendit quippe Augustinus abyssum intellectualis omnis creaturæ ipso Angeli & hominis lapsu fuisse indicatam.

[c] Lov. *abscondar.* Sed veriùs editiones aliæ cum MSS. *abscondatur.* subintellige, *vita mea.*

[d] In priùs excusis, *quæ dixerunt.* Sed alludit Augustinus ad Psal. 121. 1. in quo legere solet, *qui dixerunt.* & sic habent hîc MSS.

[e] Sic MSS. cum Arn. At Bad. Am. Er. & Lov. habent, *facta est*; & paulò post, *quo tenebræ fuimus.*

[f] MSS. carent his verbis, *& qui non potest.*

sine pace videt istam visionem. Vellem ut hæc tria cogitarent homines in seipsis. Longè aliud sunt ista tria quàm illa Trinitas: sed dico ubi se exerceant & probent, & sentiant quàm longè [a] sunt. Dico autem hæc tria, esse, nosse, velle. Sum enim, & novi, & volo; sum sciens, & volens; & scio esse me, & velle; & volo esse, & scire. In his igitur tribus quàm sit inseparabilis vita, & una vita, & una mens, & una essentia, quàm denique inseparabilis distinctio, & tamen distinctio, videat, qui potest. Certè coram se est, adtendat in se, & videat, & dicat mihi. Sed cùm invenerit in his aliquid & dixerit, non jam se putet invenisse illud quod supra ista est incommutabile, quod est incommutabiliter, & scit incommutabiliter, & vult incommutabiliter; & utrùm propter tria hæc & ibi Trinitas; an in singulis hæc tria, [b] ut terna singulorum sint; an utrumque miris modis simpliciter & multipliciter infinito in se sibi fine quo est, & sibi notum est, & sibi sufficit incommutabiliter idipsum copiosa unitatis magnitudine, quis facilè cogitaverit? quis ullo modo dixerit? quis quolibet modo temerè pronunciaverit?

Caput XII. Mundi creatio formationem Ecclesiæ præfigurat.

13. PROCEDE in confessione fides mea, dic Domino Deo tuo: Sancte, Sancte, Sancte Domine Deus meus, in nomine tuo baptizati sumus, Pater & Fili & Spiritus-sancte, in nomine tuo baptizamus, Pater & Fili & Spiritus-sancte; quia & apud nos in Christo suo fecit Deus cælum & terram, spiritales & carnales Ecclesiæ suæ; & terra nostra antequam acciperet formam doctrinæ, invisibilis erat & incomposita, & ignorantiæ tenebris tegebamur; quoniam pro iniquitate erudisti hominem, & judicia tua sicut abyssus multa. Sed quia Spiritus tuus superferebatur super aquam, non reliquit miseriam nostram misericordia tua, & dixisti: Fiat lux. Pænitentiam agite, appropinquavit enim regnum cælorum. Pænitentiam agite, Fiat lux. Et quoniam conturbata erat ad nos ipsos anima nostra, commemorati sumus tui Domine de terra Jordanis, & de monte æquali tibi, sed parvo propter nos; & displicuerunt nobis tenebræ nostræ, & conversi sumus ad te, & facta est lux. Et ecce fuimus aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.

Caput XIII. Renovatio hominis dum hîc vivit nondum perfecta.

14. ET tamen adhuc per fidem, nondum per speciem. Spe enim salvi facti sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes. Adhuc abyssus abyssum invocat, sed in voce cataractarum tuarum. Adhuc & ille qui dicit, *Non potui vobis loqui, quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus*, etiam ipse nondum se arbitratur comprehendisse; & quæ retro oblitus, in ea quæ ante sunt, extenditur, & ingemiscit gravatus, & sitit anima ejus ad Deum vivum, quemadmodum cervus, ad fontes aquarum, & dicit: Quando veniam? habitaculum suum quod de cælo est, superindui cupiens & invocat inferiorem abyssum, dicens: *Nolite conformari huic sæculo, sed reformamini in novitate mentis vestræ*; & *nolite pueri effici* [c] *mentibus, sed malitiâ parvuli estote, ut mentibus perfecti sitis*. Et, *O stulti Galatæ quis vos fascinavit?* Sed jam non in voce sua; in tua enim qui misisti Spiritum tuum de excelsis, per eum qui

1. Cor. 3. 1. — Rom. 12. 2. — 1. Cor. 14. 20. — Gal. 3. 1.

[A] adscendit in altum, & aperuit cataractas donorum suorum, ut fluminis impetus lætificaret civitatem tuam. Illi enim suspirat sponsi amicus, habens jam spiritus primitias penes eum, sed adhuc in semetipso ingemiscens, adoptionem exspectans redemtionem corporis sui; illi suspirat, membrum est enim sponsæ; & illi zelat, amicus est enim sponsi; illi zelat non sibi, quia in voce cataractarum tuarum, non in voce sua invocat alteram abyssum, cui zelans timet, ne sicut serpens Evam decepit astutiâ [B] suâ, sic & eorum sensus corrumpantur à castitate, quæ est in sponso nostro Unico tuo. Quæ est illa speciei lux? Cùm videbimus eum sicuti est, & transierint lacrymæ quæ mihi factæ sunt panis die ac nocte, dum dicitur mihi quotidie, Ubi est Deus tuus?

[d] Caput XIV. Fide & spe corroboramur.

15. ET ego dico: Deus meus ubi es? [d] Ecce ubi es. Respiro in te paululùm, cùm effundo super me animam meam in voce exsultationis & confessionis soni festivitatem celebrantis. Et ad- [C] huc tristis est, quia relabitur & fit abyssus, vel potiùs sentit adhuc se esse abyssum. Dicit ei fides mea quam accendisti in nocte ante pedes meos, Quare tristis es anima mea, & quare conturbas me? Spera in Domino; lucerna pedibus tuis verbum ejus. Spera & persevera, donec transeat nox mater iniquorum, donec transeat ira Domini, cujus filii & nos fuimus aliquando tenebræ, quarum residua trahimus in corpore propter peccatum mortuo, donec adspiret dies, & removeantur umbræ. Spera in Domino; [D] manè adstabo, [e] & contemplabor, semper confitebor illi. Manè adstabo & videbo salutare vultus mei, Deum meum qui vivificabit & mortalia corpora nostra, propter Spiritum qui habitat in nobis; quia super interius nostrum tenebrosum & fluidum misericorditer superferebatur. Unde in hac peregrinatione pignus accepimus, ut jam simus lux, dum adhuc spe salvi facti sumus, & filii lucis, & filii diei, non filii noctis neque tenebrarum, quod tamen fuimus. Inter quos & nos in isto adhuc incerto [E] humanæ notitiæ, tu solus dividis qui probas corda nostra, & vocas lucem diem, & tenebras noctem. Quis enim nos discernit nisi tu? quid autem habemus quod non accepimus à te, ex eadem massa vasa in honorem, ex qua sunt & alia facta in contumeliam?

Caput XV. Fiat firmamentum &c. Gen. 1. 6. Quid firmamentum, quid superiores aquæ.

16. AUT quis nisi tu Deus noster fecisti nobis firmamentum auctoritatis super nos in Scriptura tua divina? Cælum enim plicabitur ut liber, & nunc sicut pellis extenditur super nos. Su- [F] blimioris enim auctoritatis est tua divina Scriptura, cùm jam obierunt istam mortem illi mortales, per quos eam dispensasti nobis. Et tu scis Domine, tu scis quemadmodum pellibus indueris homines, cùm peccato mortales fierent. Unde sicut pellem extendisti firmamentum libri tui, concordes utique sermones tuos, quos per mortalium ministerium superposuisti nobis. Namque ipsa eorum morte solidamentum auctoritatis in eloquiis tuis per eos editis sublimiter extenditur super omnia quæ subter sunt. quod cùm hîc viverent, non ita sublimiter extentum erat. Nondum sicut pellem cælum extenderas,

[a] Er. & Lov. *quàm longè aliud sunt*. Sed abest, *aliud* à MSS. necnon ab editis Bad. Am. Som. & Arn.

[b] Lov. *aut terna*. Sed clariùs aliæ editiones cum MSS. *ut terna*. Mox enim sequitur, *an utrumque*; quo significatur duo jam esse proposita, unum *an propter tria hæc ibi Trinitas*, alterum porrò *an in singulis hæc tria*, ita *ut terna singulorum sint*. Quamquam apud Am. & Er. sic post hæc legitur: *an utrorumque miris modis simpliciter & multipliciter infinito insensibili fine quo est* &c. Ita quoque apud Bad. nisi quod habetur, *fine*, non, *sine*.

[c] MSS. aliquot ex vetustis, *effici sensibus*.

[d] Apud Lov. omittitur, *Ecce ubi es*.

[e] Editi cum nonnullis MSS. *Manè adstabo tibi & contemplabor*; at abest, *tibi*, à verioribus codicibus.

nondum mortis eorum famam usquequaque dilataveras.

17. Videamus Domine cælos opera digitorum tuorum; disserena oculis nostris nubilum quo subtexisti eos. Ibi est testimonium tuum, sapientiam præstans parvulis. Perfice, Deus meus, laudem tuam ex ore infantium & lactentium. Neque enim novimus alios libros ita destruentes superbiam, ita destruentes inimicum & defensorem, resistentem reconciliationi tuæ defendendo peccata sua. Non novi Domine, non novi alia tam casta eloquia, quæ sic mihi persuaderent confessionem, & lenirent cervicem meam jugo tuo, & invitarent colere te gratis. Intelligam ea, Pater bone, da mihi hæc subterposito, quia subterpositis solidasti ea.

18. Sunt aliæ aquæ super hoc firmamentum, credo immortales, & à terrena corruptione secretæ. Laudent nomen tuum, laudent te supercælestes populi Angelorum tuorum, qui non opus habent [a] suspicere firmamentum hoc, & legendo cognoscere verbum tuum. Vident enim faciem tuam semper, & ibi legunt sine syllabis temporum quid velit æterna voluntas tua. Legunt, eligunt & diligunt; semper legunt, & numquam præterit quod legunt. Eligendo enim & diligendo legunt ipsam incommutabilitatem consilij tui. Non clauditur codex eorum, nec plicatur liber eorum, quia tu ipse illis hoc es, & es in æternum, quia super hoc firmamentum ordinasti eos, [b] quod firmasti super infirmitatem inferiorum populorum, ubi suspicerent & cognoscerent misericordiam tuam, temporaliter enuntiantem te, qui fecisti tempora. In cælo enim Domine misericordia tua, & veritas tua usque ad nubes. Transeunt nubes, cælum autem manet. Transeunt prædicatores verbi tui ex hac vita in aliam vitam; Scriptura verò tua usque in finem sæculi super populos extenditur. Sed & cælum & terra transibunt; sermones autem tui non transibunt, quoniam & pellis plicabitur, & fænum super quod extendebatur, cum claritate sua præteriet; verbum autem tuum manet in æternum; quod nunc in ænigmate nubium & per speculum cæli, non sicuti est apparet nobis; quia & nos quamvis Filio tuo dilecti simus, nondum apparuit quod erimus. Adtendit per retia carnis, & blanditus est, & inflammavit, & cucurrimus post odorem ejus. Sed cùm apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est: sicuti est, Domine, videre nostrum, quod nondum est [c] nobis.

Caput XVI. Solus Deus se scit omnino sicuti est.

19. Nam sicut omnino tu es, tu scis solus, qui es incommutabiliter, & scis incommutabiliter, & vis incommutabiliter. Et essentia tua scit & vult incommutabiliter, & scientia tua est & vult incommutabiliter & voluntas tua est & scit incommutabiliter. Nec videtur justum esse coram te, ut quemadmodum se scit lumen incommutabile, ita sciatur ab illuminato commutabili. Ideóque anima mea tamquam terra sine aqua tibi; quia sicut se illuminare de se non potest, ita se satiare de se non potest. Sic enim apud te fons vitæ, quomodo in lumine tuo videbimus lumen.

Caput XVII. Congregentur aquæ &c. Gen. 1. 9. Quid mare, Quid arida.

20. Quis congregavit amaricantes in societatem unam? Idem namque illis finis est temporalis & terrenæ felicitatis, propter quam faciunt omnia; quamvis innumerabili varietate curarum fluctuent. Quis Domine, nisi tu qui dixisti ut congregarentur aquæ in congregationem unam, & appareret arida sitiens tibi? Quoniam tuum est & mare, & tu fecisti illud, & aridam terram manus tuæ formaverunt; neque enim amaritudo voluntatum, sed congregatio aquarum vocatur mare. Tu enim coërces etiam malas cupiditates animarum, & figis limites quousque progredi sinantur, [d] atque ut in se comminuantur fluctus earum. atque ita facis mare ordine imperij tui super omnia.

Explicatur vers. Germinet terra &c. Gen. 1. 11.

21. At animas sitientes tibi, & apparentes tibi alio fine distinctas à societate maris, occulto & dulci fonte irrigas, ut & terra det fructum suum; [e] & dat fructum suum, & te jubente Domino Deo suo germinat anima nostra opera misericordiæ, secundùm genus, diligens proximum in subsidiis necessitatum carnalium; habens in se semen secundùm similitudinem, quoniam ex nostra infirmitate compatimur ad subveniendum indigentibus, similiter opitulantes quemadmodum nobis vellemus opem ferri, si eodem modo indigeremus; non tantùm in facilibus tamquam in herba seminali, sed etiam in protectione adjutorij forti robore sicut lignum fructiferum, id est beneficium ad eripiendum eum qui injuriam patitur, de manu potentis, & præbendo protectionis umbraculum valido robore justi judicij.

Caput XVIII. Fiant luminaria &c. Gen. 1. 14. Quæ luminaria dividentia inter diem & noctem.

22. Ita Domine, ita oro te, oriatur sicuti facis, sicuti das hilaritatem & facultatem, oriatur de terra veritas, & justitia de cælo respiciat, & fiant in firmamento luminaria. Frangamus esurienti panem nostrum, & egenum sine tecto inducamus in domum nostram: nudum vestiamus, & domesticos seminis nostri non despiciamus. Quibus in terra natis fructibus, vide quia bonum est; & erumpat temporanea lux nostra, & de ista inferiori fruge actionis in delicias contemplationis verbum vitæ superiùs obtinentes, appareamus sicut luminaria in mundo cohærentes firmamento Scripturæ tuæ. Ibi enim nobiscum disputas, ut dividamus inter intelligibilia & sensibilia, tamquam inter diem & noctem, vel inter animas alias intelligibilibus, alias sensibilibus deditas; ut jam non tu solus in abdito dijudicationis tuæ, sicut antequam fieret firmamentum dividas inter lucem & tenebras, sed etiam spiritales tui in eodem firmamento positi atque distincti, manifestatâ per orbem gratiâ tuâ luceant super terram, & dividant inter diem & noctem, & significent tempora; quia vetera transierunt, ecce facta sunt nova; & quia propior est nostra salus, quàm cùm credidimus; & quia nox præcessit, dies autem appropinquavit; & quia benedicis coronam anni tui, mittens operarios in messem tuam, in qua seminanda alij laboraverunt, mittens etiam in aliam sementem, cujus messis in fine est. Ita [f] das vota optanti, & benedicis annos justi; tu autem idem ipse es, & in annis tuis qui non deficiunt horreum præparas annis transeuntibus. Æterno quippe consilio propriis temporibus bona cælestia das super terram.

23. Quoniam quidem alij datur per Spiritum

[a] Lov. cum antiquioribus editionibus, *suscipere*; & paulùm infra, *susciperent & cognoscerent misericordiam tuam.* Sed liquet meliorem esse MSS. lectionem, quam in textu damus.

[b] Lov. *quos*, in textu; & ad marginem, *quod.* hoc præferre visum est, maximè cùm legatur in editis aliis & MSS.

[c] In vulgatis, *quod nondum est, da nobis.* At in MSS. non habetur, *da*, nisi fortè in aliquo è recentioribus.

[d] Ita Bad. Am. Er. cum MSS. undecim. At Lov. & Arn. *progredi sinantur aquæ, ut in se &c.*

[e] Bad. Am. Er. & Lov. omittunt, *& dat fructum suum.*

[f] Lov. *vitam optanti.* & paulò post, *ortum præparas.* contra quàm habent ceteri codices, quos utroque loco sequimur.

ſermo ſapientiæ tamquam luminare majus, propter eos qui perſpicuæ veritatis luce delectantur tamquam in principio diei, alij autem ſermo ſcientiæ ſecundùm eumdem ſpiritum, tamquam luminare minus; alij fides, alij donatio curationum, alij operationes virtutum, alij prophetia, alij dijudicatio ſpirituum, alteri genera linguarum; & hæc omnia tamquam ſtellæ. Omnia enim hęc operatur unus atque idem Spiritus, dividens propria unicuique prout vult, & faciens apparere ſidera in manifeſtatione ad utilitatem. Sermo autem ſcientiæ qua continentur omnia ſacramenta, quæ variantur temporibus tamquam luna, & ceteræ notitiæ donorum, quæ deinceps tamquam ſtellę commemorata ſunt, quantum differunt ab illo candore ſapientiæ, quo gaudet prædictus dies tantum in [a] principio noctis ſunt. His enim ſunt neceſſaria, quibus ille prudentiſſimus ſervus tuus non potuit loqui quaſi ſpiritalibus, ſed quaſi carnalibus, ille qui ſapientiam loquitur inter perfectos. Animalis autem homo tamquam parvulus in Chriſto lactiſque potator, donec roboretur ad ſolidum cibum, & aciem firmet ad ſolis adſpectum, non habeat deſertam noctem ſuam, ſed luce lunæ ſtellarumque contentus ſit. Hæc nobiſcum diſputas, ſapientiſſime Deus noſter, in libro tuo firmamento tuo, ut diſcernamus omnia contemplatione mirabili, quamvis adhuc in ſignis, & in temporibus, & in diebus, & in annis.

1. Cor. 12. 8.

Caput XIX. Tractat eumdem verſiculum, Fiant luminaria &c.

24. Sed priùs lavamini, mundi eſtote; auferte nequitiam ab animis veſtris, atque à conſpectu oculorum meorum, ut appareat arida. Diſcite bonum facere, judicate pupillo, & juſtificate viduam, ut germinet terra herbam pabuli & lignum fructiferum, & venite diſputemus, dicit Dominus, ut *fiant luminaria in firmamento cæli, & luceant ſuper terram.* Quærebat dives ille à magiſtro bono, quid faceret ut vitam æternam conſequeretur: dicat ei magiſter bonus, quem putabat hominem, & nihil amplius. Bonus eſt autem, quia Deus eſt; dicat ei ut ſi vult venire ad vitam, ſervet mandata. ſeparet à ſe amaritudinem malitiæ atque nequitiæ; non occidat, non mœchetur, non furetur, non falſum teſtimonium dicat, ut appareat arida; & germinet honorem patris & matris, & dilectionem proximi. *Feci*, inquit, *hæc omnia.* Unde ergo tantæ ſpinæ, ſi terra fructifera eſt? Vade exſtirpa ſilvoſa dumeta avaritiæ, vende quæ poſſides, & implere frugibus dando pauperibus, & habebis theſaurum in cælis, & ſequere Dominum, ſi vis eſſe perfectus; eis ſociatus inter quos loquitur ſapientiam ille qui novit quid diſtribuat diei & nocti, ut noris & tu, ut fiant & tibi luminaria in firmamento cæli; quod non fiet, niſi fuerit illic cor tuum; quod item non fiet, niſi fuerit illic theſaurus tuus, ſicut audiſti à magiſtro bono. Sed contriſtata eſt terra ſterilis, & ſpinæ offocaverunt verbum.

Matth. 19. 16.

25. Vos autem genus electum, infirma mundi, qui dimiſiſtis omnia, ut ſequeremini Dominum, ite poſt eum, & confundite fortia; ite poſt eum ſpecioſi pedes, & lucete in firmamento, ut cæli enarrent gloriam ejus, dividentes inter lucem perfectorum, ſed nondum ſicut Angelorum; & tenebras parvulorum, ſed non [b] deſpectorum; lucete ſuper omnem terram, & dies ſole candens eructet diei verbum ſapientiæ; & nox lunâ lucens annuntiet nocti verbum ſcientiæ. Luna & ſtellæ nocti lucent, ſed nox non obſcurat eas; quoniam ipſæ illuminant eam pro modulo ejus. Ecce enim tamquam Deo dicente, fiant luminaria in firmamento cæli, factus eſt ſubitò de cælo ſonus, quaſi ferretur flatus vehemens, & viſæ ſunt linguæ diviſæ quaſi ignis, qui & inſedit ſuper unumquemque illorum, & facta ſunt luminaria in firmamento cæli, verbum vitæ habentia. Ubique diſcurrite ignes ſancti, ignes decori. Vos enim eſtis lumen mundi, nec eſtis ſub modio. Exaltatus eſt cui adhæſiſtis, & exaltavit vos. Diſcurrite & innoteſcite omnibus gentibus.

Caput XX. Producant aquæ reptilia &c. Gen. 1. 20. Quæ reptilia, quæ volatilia.

26. Concipiat & mare, & pariat opera veſtra, & producant aquæ reptilia animarum vivarum. Separantes enim pretioſum à vili, facti eſtis os Dei, per quos diceret: Producant aquæ, non animam vivam quam terra producit, ſed reptilia animarum vivarum, & volatilia volantia ſuper terram. Repſerunt enim ſacramenta tua Deus per opera ſanctorum tuorum inter medios fluctus tentationum ſæculi, ad imbuendas gentes nomine tuo, in baptiſmo tuo. Et inter hæc facta ſunt magnalia mirabilia tamquam ceti grandes, & voces nuntiorum tuorum volitantes ſuper terram juxta firmamentum libri tui, præpoſito illo ſibi ad auctoritatem, ſub quo volitarent quocumque irent. Neque enim ſunt loquelæ neque ſermones, quorum non audiantur voces eorum, quando in omnem terram exiit ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum; quoniam tu Domine benedicendo multiplicaſti hæc.

27. Numquid mentior aut mixtione miſceo, neque diſtinguo lucidas cognitiones harum rerum in firmamento cæli, & opera corporalia in undoſo mari, & ſub firmamento cæli? Quarum enim rerum notitiæ ſunt ſolidæ, & terminatæ ſine incrementis generationum, tamquam lumina ſapientiæ & ſcientiæ, earumdem rerum ſunt operationes corporales multæ ac variæ, & aliud ex alio creſcendo multiplicatur in benedictione tua Deus; qui conſolatus es faſtidia ſenſuum mortalium, ut in cognitione animi res una multis modis per corporis motiones figuretur atque dicatur. Aquæ produxerunt hæc; ſed in verbo tuo. Neceſſitates alienatorum ab æternitate veritatis tuæ populorum produxerunt hæc; ſed in Evangelio tuo, quoniam ipſæ aquæ iſta ejecerunt; quarum amarus languor fuit cauſſa, ut in tuo verbo iſta procederent.

28. Et pulcra ſunt omnia faciente te, & ecce tu inenarrabiliter pulcrior qui feciſti omnia; à quo ſi non eſſet lapſus Adam, non diffunderetur ex utero ejus ſalſugo maris, genus humanum profundè curioſum, & procelloſè tumidum, & inſtabiliter fluidum; atque ita non opus eſſet ut in aquis multis corporaliter & ſenſibiliter operarentur diſpenſatores tui myſtica facta & dicta. Sic enim nunc mihi occurrerunt reptilia & volatilia, quibus imbuti & initiati homines corporalibus ſacramentis ſubditi, non ultra proficerent, niſi ſpiritaliter viveſceret anima gradu alio, & poſt initij verbum in conſummationem reſpiceret.

Caput XXI. Producat terra animam vivam &c. Gen. 1. 24.

29. Ac per hoc in verbo tuo non maris profunditas, ſed ab aquarum amaritudine terra diſcreta ejecit, non reptilia animarum vivarum & volatilia, ſed animam vivam. Neque enim jam opus habet baptiſmo quo gentibus opus eſt,

[a] MSS. melioris notæ, *in principia*, id eſt in luminaria noctis. quæ lectio videretur præferenda, niſi paulò ſupra haberetur, *in principio diei*; forte pro, *in principium diei.* juxta lib. 1. de Gen. cont. Man. c. 14.

[b] Am. Er. & novem MSS. *deſperatorum.*

sicut opus habebat cùm aquis tegeretur. Non enim intratur aliter in regnum cælorum ex illo, quo instituisti ut sic intretur. nec magnalia quærit mirabilium quibus fiat fides. Neque enim nisi signa & prodigia viderit, non credit, cùm jam distincta sit terra fidelis ab aquis maris infidelitate amaris, & linguæ in signo sunt non fidelibus, sed infidelibus. Nec isto igitur genere volatili, quod verbo tuo produxerunt aquæ, opus habet terra quam fundasti super aquas. Immitte in eam verbum tuum per nuntios tuos. Opera enim eorum narramus, sed tu es qui operaris in eis, ut operentur animam vivam. Terra producit eam, quia terra caussa est ut hæc agant in ea; sicut mare fuit caussa ut agerent reptilia animarum vivarum, & volatilia sub firmamento cæli, quibus jam terra non indiget; quamvis piscem manducet levatum de profundo in ea mensa quam parasti in conspectu credentium. ideo enim de profundo levatus est ut alat aridam. Et aves marina progenies, sed tamen super terram multiplicantur. Primarum enim vocum Evangelizantium infidelitas hominum caussa exstitit, sed & fideles exhortantur, & [a] benedicuntur ab eis multipliciter de die in diem. At verò anima viva de terra sumsit exordium, quia non prodest jam nisi fidelibus continere se ab amore hujus sæculi, ut anima eorum tibi vivat, quæ mortua erat in deliciis vivens, deliciis, Domine, mortiferis; nam Tu PURI cordis vitales deliciæ.

30. Operentur ergo jam in terra ministri tui, non sicut in aquis infidelitatis annuntiando & loquendo per miracula & sacramenta & voces mysticas, ubi intenta sit ignorantia mater admirationis in timore occultorum signorum. Talis enim est introitus ad fidem filiis Adam oblitis tui, dum abscondunt se à facie tua & fiunt abyssus; sed operentur etiam sicut in arida discreta à gurgitibus abyssi, & sint forma fidelibus vivendo coram eis, & excitando ad imitationem. Sic enim non tantùm ad audiendum, sed etiam ad faciendum audiunt: *Psal. 68. 33.* *Quærite Dominum, & vivet anima vestra*, ut producat terra animam viventem. *Rom. 12. 2.* *Nolite conformari huic sæculo*, continete vos ab eo. EVITANDO vivit anima, quæ appetendo moritur. Continete vos ab immani feritate superbiæ, ab inerti voluptate luxuriæ, & à fallaci nomine scientiæ, ut sint bestiæ mansuetæ, & pecora edomita, & innoxij serpentes. Motus enim animæ sunt isti in allegoria: sed fastus elationis, & delectatio libidinis, & venenum curiositatis motus sunt animæ mortuæ; quia non ita moritur, ut omni motu careat, quoniam discedendo à fonte vitæ, moritur, atque ita suscipitur à prætereunte sæculo, & conformatur ei.

31. Verbum autem tuum Deus fons vitæ æternæ est, & non præterit: ideoque in verbo tuo cohibetur ille discessus, dum dicitur nobis: *Nolite conformari huic sæculo*, ut producat terra in fonte vitæ animam viventem, in verbo tuo per Evangelistas tuos animam continentem, imitando imitatores Christi tui. Hoc est enim secundùm genus, quoniam æmulatio viri ab amico est. *Gal. 4. 12.* *Estote*, inquit, *sicut ego; quia & ego sicut vos*. Ita erunt in [b] anima viva bestiæ bonæ in mansuetudine actionis. Mandasti enim, dicens: *Eccli. 3. 19.* *In mansuetudine opera tua perfice, & ab omni homine diligêris*. Et pecora bona neque si manducaverint, abundantia, neque si non manducaverint, egentia; & serpentes boni, non perniciosi ad nocendum, sed astuti ad cavendum, & tantum explorantes temporalem naturam, quantum sufficit, ut per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciatur æternitas. Serviunt enim rationi hæc animalia, cùm à progressu mortifero cohibita vivunt & bona sunt.

CAPUT XXII. Faciamus hominem ad imaginem &c. Gen. 1. 26. Renovatio mentis. Rom. 12. 2.

32. ECCE enim Domine Deus noster creator noster, cum cohibitæ fuerint affectiones ab amore sæculi, quibus moriebamur malè vivendo, & cœperit esse anima vivens bene vivendo, completumque fuerit verbum tuum, quod per Apostolum tuum dixisti: *Nolite conformari huic sæculo*: consequitur & illud quod adjunxisti statim, & dixisti: *Sed reformamini in novitate mentis vestræ*: non jam secundùm genus tamquam imitantes præcedentem proximum, nec ex hominis melioris auctoritate viventes. Neque enim dixisti, Fiat homo secundùm genus: sed, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*, *Gen. 1.* ut nos probemus quæ sit voluntas tua. Ad hoc enim dispensator ille tuus generans per Evangelium filios, ne semper parvulos haberet quos lacte nutriret, & tamquam nutrix foveret: *Rom. 12.* *Reformamini*, inquit, *in novitate mentis vestræ, ad probandum* [c] *vos quæ sit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum & perfectum*. Ideoque non dicis, Fiat homo, sed, *Faciamus hominem*. Nec dicis, Secundùm genus: sed, *Ad imaginem & similitudinem nostram*. Mente quippe renovatus, & conspiciens intellectam veritatem tuam, homine demonstratore non indiget, ut suum genus imitetur: sed demonstrante te probat ipse quæ sit voluntas tua, quod bonum & beneplacitum & perfectum: & [d] doces eum jam capacem videre Trinitatem unitatis, & unitatem Trinitatis. Ideoque pluraliter dicto, *Faciamus hominem*, singulariter tamen infertur, *Gen. 1.* *Et fecit Deus hominem*: & pluraliter dicto, *Ad imaginem nostram*, singulariter infertur, *ad imaginem Dei*. Ita homo renovatur in agnitionem Dei, secundùm imaginem ejus qui creavit eum: & spiritalis effectus judicat omnia, quæ utique judicanda sunt: ipse autem à nemine judicatur.

CAPUT XXIII. Et præsit piscibus maris &c. Gen. 1. 26. De quibus Christianus judicet.

33. QUOD autem judicat omnia, hoc est quod habet potestatem piscium maris, & volatilium cæli, & omnium pecorum & ferarum, & omnis terræ, & omnium repentium quæ repunt super terram. Hoc enim agit per mentis intellectum, per quem percipit quæ sunt Spiritus Dei. Alioqui homo in honore positus, non intellexit: comparatus est jumentis insensatis, & similis factus est illis. Ergo in Ecclesia tua Deus noster, secundùm gratiam tuam quam dedisti ei, quoniam tuum sumus figmentum creati in operibus bonis, non solùm qui spiritaliter præsunt, sed etiam ij qui spiritaliter subduntur eis qui præsunt. (Masculum enim & feminam fecisti hominem, hoc modo in gratia tua spiritali, ubi secundùm sexum corporis non est masculus & femina; quia neque Judæus, neque Græcus, neque servus, neque liber.) Spiritales ergo, sive qui præsunt, sive qui obtemperant, spiritaliter judicant: non de cognitionibus spiritalibus, quæ lucent in firmamento. Non enim oportet de tam

[a] Lov. *benedicunt eis*. Sed legendum cum editis aliis & MSS. *benedicuntur ab eis*. quæ lectio perperam correcta est propter verbum, *exhortantur*, quod putarunt activè usurpari.
[b] MSS. plures *in animam vivam*.

[c] In editis deest, *vos*, quam vocem restituere placuit ex MSS. quia locum illum sic referre solet Augustinus.
[d] Bad, Am, Er. & Arn. *facis jam capacem*, sic etiam duo è MSS.

blimi auctoritate judicare, neque de ipso libro tuo, etiam si quid ibi non lucet, quoniam submittimus ei nostrum intellectum, certumque habemus etiam quod clausum est adspectibus nostris, rectè veraciterque dictum esse. Sic enim homo licèt jam spiritalis & renovatus in agnitionem Dei, secundùm imaginem ejus qui creavit eum, factor tamen legis debet esse, non judex. Neque de illa distinctione judicat, spiritalium videlicet atque carnalium hominum, qui tuis Deus noster oculis noti sunt, & nullis adhuc nobis apparuerunt operibus, ut ex fructibus eorum cognoscamus eos: sed tu Domine jam scis eos, & divisisti, & vocasti in occulto antequam fieret firmamentum. Neque de turbidis hujus sæculi populis [a] quamquam spiritalis homo judicat. Quid enim ei de iis qui foris sunt judicare, ignoranti quis inde venturus sit in dulcedinem gratiæ tuæ, & quis in perpetua impietatis amaritudine remansurus?

34. Ideoque homo quem fecisti ad imaginem tuam, non accepit potestatem luminarium cæli, neque ipsius occulti cæli, neque diei & noctis, quæ ante cæli constitutionem vocasti, neque congregationis aquarum quod est mare. Sed accepit potestatem piscium maris, & volatilium cæli, & omnium pecorum, & omnis terræ, & omnium repentium quæ repunt super terram. Judicat enim & approbat quod rectè, improbat autem quod perperam invenerit; sive in ea solemnitate sacramentorum quibus initiantur, quos pervestigat in aquis multis misericordia tua; sive in ea qua ille piscis exhibetur, quem levatum de profundo terra pia comedit; sive in verborum signis vocibusque subjectis auctoritati libri tui tamquam sub firmamento volitantibus, interpretando, exponendo, disserendo, disputando, benedicendo atque invocando te, ore erumpentibus atque sonantibus signis, ut respondeat populus, Amen. Quibus omnibus vocibus corporaliter enuntiandis, caussa est abyssus sæculi, & cæcitas carnis, [b] quâ cogitata non possunt videri, ut opus sit instrepere in auribus: ita quamvis multiplicentur volatilia super terram, ex aquis tamen originem ducunt. Judicat etiam spiritalis approbando quod rectum, improbando autem quod perperam invenerit in operibus moribusque fidelium, eleemosynis tamquam terra fructifera, & de anima viva mansuefactis affectionibus, in castitate, in jejuniis, in cogitationibus piis, de iis quæ per sensum corporis percipiuntur. De his enim judicare nunc dicitur, in quibus & potestatem corrigendi habet.

Caput XXII. Et benedixit eos Deus dicens: Crescite &c. Gen. 1. 28.

35. SED quid est hoc, & quale mysterium est? Ecce benedicis homines, ô Domine, ut crescant & multiplicentur, & impleant terram. Nihilne nobis ex hoc innuis ut intelligamus aliquid? Cur non ita benedixeris lucem quam vocasti diem, nec firmamentum cæli, nec luminaria, nec sidera, nec terram, nec mare? Dicerem te, Deus noster qui nos ad imaginem tuam creasti, dicerem te hoc donum benedictionis homini propriè voluisse largiri, nisi hoc modo benedixisses pisces & cetos ut crescerent, & multiplicarentur, & implerent aquas maris, & volatilia multiplicarentur super terram. Item dicerem ad ea rerum genera pertinere benedictionem hanc, quæ gignendo ex semetipsis propagantur, si eam reperirem in arbustis, & frutectis & in pecoribus terræ. Nunc autem nec herbis & lignis dictum est, nec bestiis & serpentibus, *Crescite & multiplicamini*, cùm hæc quoque omnia, sicut pisces & aves & homines gignendo augeantur, genusque custodiant.

36. Quid igitur dicam lumen meum veritas; quia vacat hoc, quia inaniter ita dictum est? Nequaquam Pater pietatis, absit ut hoc dicat servus verbi tui. Et si ego non intelligo quid hoc eloquio significes, utantur eo meliùs meliores, id est intelligentiores quàm ego sum, unicuique quantum sapere dedisti Deus meus. Placeat autem & confessio mea coram oculis tuis, qua tibi confiteor credere me, Domine, non incassum te ita locutum esse, neque silebo quod mihi lectionis hujus occasio suggerit. Verum est enim, nec video quid impediat ita me sentire dicta figurata librorum tuorum. Novi enim multipliciter significari per corpus, quod uno modo mente intelligitur, & multipliciter mente intelligi, quod uno modo per corpus significatur. Ecce simplex dilectio Dei & proximi, quàm multiplicibus sacramentis, & innumerabilibus linguis, & in unaquaque lingua innumerabilibus locutionum modis, corporaliter enuntiatur; ita crescunt & multiplicantur fetus aquarum. Adtende iterum quisquis hæc legis: ecce quod uno modo scriptura effert, & vox personat: *In principio fecit Deus cælum & terram*, nonne multipliciter intelligitur, non errorum fallaciâ, sed verarum intelligentiarum generibus? ita crescunt & multiplicantur fetus hominum. Gen. 1. 1.

37. Itaque si naturas ipsas rerum non allegoricè sed propriè cogitemus, ad omnia quæ de seminibus gignuntur, convenit verbum, *Crescite & multiplicamini.* Ibid. 28. Si autem figuratè posita ista tractemus, quod potiùs arbitror intendisse Scripturam, quæ utique non supervacuè solis aquatilium & hominum fetibus istam benedictionem adtribuit, invenimus quidem multitudines & in creaturis spiritalibus atque corporalibus tamquam in cælo & in terra: & in animis justis & iniquis tamquam in luce & tenebris: & in sanctis auctoribus, per quos lex ministrata est, tamquam in firmamento quod solidatum est inter aquam & aquam: & in societate amaricantium populorum tamquam in mari: & in studio animarum piarum tamquam in arida: & in operibus misericordiæ secundùm præsentem vitam tamquam in herbis seminalibus & lignis fructiferis: & in spiritalibus donis manifestatis ad utilitatem sicut in luminaribus cæli: & in affectibus formatis ad temperantiam tamquam in anima viva: in his omnibus nanciscimur multitudines, & ubertates, & incrementa. Sed quòd ita crescat & multiplicetur, ut una res multis modis enuntietur, & una enuntiatio multis modis intelligatur, non invenimus nisi in signis corporaliter editis, & rebus intelligibiliter excogitatis. Signa corporaliter edita, generationes aquarum propter necessarias caussas carnalis profunditatis: res autem intelligibiliter excogitatas, generationes humanas propter rationis fecunditatem intelligimus. Et ideo credimus utrique horum generi dictum esse abs te Domine, *Crescite & multiplicamini.* In hac enim benedictione concessam nobis à te potestatem & facultatem accipio, & multis modis enuntiare quod uno modo intellectum tenuerimus; & multis modis intelligere, quod obscurè uno modo enuntiatum legerimus. Sic implentur aquæ maris, quæ non moventur nisi à variis significationibus: sic & fetibus

[a] Ita plerique MSS. cum Arn. At aliæ editiones habent, *tamquam*. MSS. tres, *quemquam*.

[b] Lov. aliæque editiones exceptâ Arn. *quæ*, malè, uti ex MSS. & ex sermonis serie intelligitur.

humanis impletur & terra; cujus ariditas apparet in studio, & dominatur ei ratio. A

CAPUT XXV. *Ecce dedi vobis omnem herbam .... in escam &c. Gen. 1. 29.*

38. VOLO etiam dicere, Domine Deus meus, quod me consequens tua Scriptura commonet; & dicam, nec verebor. Verum enim dicam te mihi inspirante, quod ex eis verbis voluisti ut dicerem. Neque enim alio præter te inspirante credo me verum dicere, cùm tu sis veritas: omnis autem homo mendax. Et ideo qui loquitur mendacium de suo loquitur. Ergo ut verum loquar de tuo loquar. Ecce dedisti nobis in escam omne fænum sativum, B seminans semen quod est super omnem terram, & omne lignum quod habet in se fructum seminis sativi. Nec nobis solis, sed & omnibus avibus cæli, & bestiis terræ, atque serpentibus: piscibus autem & cetis magnis non dedisti hæc. Dicebamus enim eis fructibus terræ significari, & in allegoria figurari opera misericordiæ, quæ hujus vitæ necessitatibus exhibentur ex terra fructifera. Talis terra erat pius Onesiphorus, cujus domui dedisti misericordiam, quia frequenter Paulum tuum refrigeravit, & catenam ejus non erubuit. C Hoc fecerunt & fratres, & tali fruge fructificaverunt, qui quod ei deerat, suppleverunt ex Macedonia. Quomodo autem dolet quædam ligna, quæ fructum ei debitum non dederunt, ubi ait: *In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me dereliquerunt. non illis imputetur?* Ista enim debentur eis qui ministrant doctrinam rationalem per intelligentias divinorum mysteriorum, & ita eis debentur tamquam hominibus. Debentur autem eis sicut animæ vivæ præbentibus se ad imitandum in omni continentia. D Item debentur eis tamquam volatilibus propter benedictiones eorum quæ multiplicantur super terram, quoniam in omnem terram exivit sonus eorum.

2. Tim. 1. 16. *2. Cor. 11. 9.* *2. Tim. 4. 16.*

CAPUT XXVI. Voluptas & utilitas ex beneficio in proximum collato.

39. PASCUNTUR autem his escis qui lætantur eis, nec illi lætantur eis quorum Deus venter est. Neque enim & in illis qui præbent, ista ea quæ dant fructus est, sed quo animo dant. Itaque ille qui Deo serviebat, non suo ventri, video planè unde gaudeat, video & congratulor ei valde. E Acceperat enim à Philippensibus, quæ per Epaphroditum miserant, sed tamen unde gaudeat video. Unde audem gaudet, inde pascitur, quia in veritate loquens; *Gavisus sum*, inquit, *magnificè in Domino, quia tandem aliquando repullulastis sapere pro me, in quo & sapiebatis; tædium autem habuistis.* Isti ergo diuturno tædio marcuerant, & quasi exaruerant ab isto fructu boni operis: & gaudet eis quia repullularunt, non sibi quia ejus indigentiæ subvenerunt. Ideo secutus ait, *Non quòd desit aliquid dico: ego enim didici in quibus sum, sufficiens esse: scio & minus habere, scio & abundare; in omnibus & in omnia imbutus sum, & satiari, & esurire, & abundare, & penuriam pati: omnia possum in eo qui me confortat.* F

Phil. 4. 10.

40. Unde ergo in omnibus gaudes, ô Paule magne? Unde gaudes, unde pasceris homo renovate in agnitionem Dei secundùm imaginem ejus qui creavit te, & anima viva tantâ continentiâ, & lingua volatilis loquens mysteria? Talibus quippe animantibus esca ista debetur. Quid est quod te pascit? Lætitia. Quod sequitur audiamus. *Verumtamen*, inquit, *bene fecistis, communicantes tribulationi meæ.* Hinc gaudet, hinc pascitur, quia illi bene fecerunt, non quia ejus angustia relaxata est, qui dicit tibi, *In tribulatione dilatasti mihi:* quia & abundare & penuriam pati novit in te qui confortas eum. *Scitis enim*, inquit, *& vos Philippenses, quoniam in principio Evangelij cùm ex Macedonia sum profectus, nulla mihi Ecclesia communicavit in ratione dati & accepti nisi vos soli, quia & Thessalonicam, & semel & iterum, usibus meis misistis.* Ad hæc bona opera eos rediisse nunc gaudet, & repullulasse lætatur tamquam revirescente fertilitate agri.

Phil. 4. 14. *Psal. 4.*

41. Numquid propter usus suos, quia dixit, usibus meis misistis? numquid propterea gaudet? Non propterea. Et hoc unde scimus? Quoniam ipse sequitur dicens. *Non quia quæro datum, sed requiro fructum.* [a] Didici à te Deus meus inter datum & fructum discernere. Datum est res ipsa quam dat, qui impertitur hæc necessaria, veluti est nummus, cibus, potus, vestimentum, tectum, adjutorium. Fructus autem bona & recta voluntas datoris est. Non enim ait magister bonus, *Qui susceperit prophetam*, tantùm: sed addidit, *in nomine prophetæ*. Neque ait tantùm, *Qui susceperit justum:* sed addidit, *in nomine justi*. Ita quippe ille mercedem prophetæ, iste mercedem justi accipiet. Nec solùm ait, *Qui calicem aquæ frigidæ potum dederit uni ex minimis meis:* sed addidit, *tantùm in nomine discipuli*. Et sic adjunxit: *Amen dico vobis, non perdet mercedem suam.* Datum est, suscipere prophetam, suscipere justum, porrigere calicem aquæ frigidæ discipulo: fructus autem, in nomine prophetæ, in nomine justi, in nomine discipuli hoc facere. Fructu pascitur Elias à vidua sciente quòd hominem Dei pasceret, & propter hoc pasceret: per corvum autem dato pascebatur. Nec interior Elias, sed exterior pascebatur, qui posset etiam talis cibi egestate corrumpi.

Matt. 10. 41. *3. Reg. 17. 6.*

CAPUT XXVII. Quid per pisces & cetos significetur.

42. IDEOQUE dicam quod verum est coram te Domine, cùm homines idiotæ atque infideles, quibus initiandis atque lucrandis necessaria sunt sacramenta initiorum, & magnalia miraculorum, quæ nomine piscium & cetorum significari credimus, suscipiunt corporaliter reficiendos, aut in aliquo præsentis vitæ usu adjuvandos pueros tuos, cùm id quare faciendum sit, & quò pertineat ignorent, nec illi istos pascunt, nec isti ab illis pascuntur: quia nec illi hæc sanctâ & rectâ voluntate operantur, nec isti eorum datis, ubi fructum nondum vident, lætantur. Inde quippe animus pascitur, unde lætatur. Et ideo pisces & ceti non vescuntur escis, quas non germinat nisi jam terra ab amaritudine marinorum fluctuum distincta atque discreta.

CAPUT XXVIII. *Et vidit Deus omnia quæ fecit, & ecce bona valde &c. Gen. 1. 31.*

43. ET vidisti Deus omnia quæ fecisti, & ecce bona valde; quia & nos vidimus ea, & ecce omnia bona valde. In singulis generibus operum tuorum, cùm dixisses ut fierent & facta essent, illud atque [b] illud vidisti quia bonum est. Septies numeravi scriptum esse te vidisse, quia bonum est quod fecisti: & hoc octavum est, quia vidisti omnia quæ fecisti; & ecce non solùm bona, sed etiam valde bona tamquam simul omnia. Nam singula tantùm bona erant, simul autem omnia & bona, & valde. Hoc [c] dicunt etiam quæque pulcra corpora, quia longè multò pulcrius est corpus quod ex membris pulcris omnibus constat, quàm ipsa membra singula quorum ordinatissimo conventu completur universum, quamvis & illa etiam singillatim pulcra sint.

[a] Bad. Am. Er. & Lov. addunt, *abundantem*. Sed hac voce carent MSS. & Arn.
[b] Lov. *illud atque aliud vidisti.*

[c] Ita MSS. plerique cum Arn. At Lov. aliæque editiones. *Hoc modo dicuntur etiam &c.*

44. Et

Caput XXIX. Quomodo intelligendum quòd Deus octies vidit bona eſſe opera ſua.

44. ET adtendi ut invenirem, utrùm ſepties vel octies videris quia bona ſunt opera tua, cùm tibi placuerunt: & in tua viſione non inveni tempora, per quæ intelligerem, quòd toties videris quæ feciſti, & dixi: O Domine, nonne iſta Scriptura tua vera eſt, quoniam tu verax & veritas ediſti eam? Cur ergo tu mihi dicis non eſſe in tua viſione tempora; & iſta Scriptura tua mihi dicit per ſingulos dies, ea quæ feciſti te vidiſſe quia bona ſunt? Et cùm ea numerarem, inveni quoties. Ad hæc tu dicis mihi, quoniam tu es Deus meus, & dicis voce forti in aure interiore ſervo tuo perrumpens meam ſurditatem, & clamans; O homo, nempe quod Scriptura mea dicit, ego dico. Et tamen illa temporaliter dicit, Verbo autem meo tempus non accidit, quia æquali mecum æternitate conſiſtit. Sic ea quæ vos per Spiritum meum videtis, ego video, ſicut ea quæ vos per Spiritum meum dicitis, ego dico. Atque ita cùm vos temporaliter ea videatis, non ego temporaliter video: quemadmodum cùm vos temporaliter ea dicatis, non ego temporaliter dico.

Caput XXX. Manichæorum deliria.

45. ET audivi, Domine Deus meus, & elinxi ſtillam dulcedinis ex tua veritate, & intellexi quoniam ſunt quidam quibus diſplicent opera tua; & multa eorum dicunt te feciſſe neceſſitate compulſum, ſicut fabricas cælorum & compoſitiones ſiderum: & hæc non de tuo, ſed jam fuiſſe alibi creata & aliunde, quæ tu contraheres & compaginares atque contexeres, cùm de hoſtibus victis mundana mœnia molireris, ut ea conſtructione devicti, adversùs te iterum rebellare non poſſent. Alia vero nec feciſſe te, nec omnino compegiſſe, ſicut omnes carnes & minutiſſima quæque animantia, & quidquid radicibus terram tenet: ſed hoſtilem mentem naturamque aliam, non abs te conditam, tibique contrariam, in inferioribus mundi locis iſta gignere atque formare. Inſani dicunt hæc, quoniam non per Spiritum tuum vident opera tua, nec te cognoſcunt in eis.

Caput XXXI. Piis idem probatur quod Deo placuit.

46. QUI autem per Spiritum tuum vident ea, tu vides in eis. Ergo cùm vident quia bona ſunt, tu vides quia bona ſunt: & quæcumque propter te placent, tu in eis [a] places; & quæ per Spiritum tuum placent nobis, tibi placent in nobis. Quis enim ſcit hominum quæ ſunt hominis, niſi ſpiritus hominis qui in ipſo eſt? ſic & quæ Dei ſunt nemo ſcit niſi Spiritus Dei. (1. Cor. 2. 12.) *Nos autem*, inquit, *non ſpiritum hujus mundi accepimus, ſed Spiritum qui ex Deo eſt, ut ſciamus quæ à Deo donata ſunt nobis*. Et admoneor ut dicam: Certè nemo ſcit quæ Dei ſunt, niſi Spiritus Dei. Quomodo ergo ſcimus & nos quæ à Deo donata ſunt nobis? Reſpondetur mihi: quoniam quæ per ejus Spiritum ſcimus, etiam ſic nemo ſcit niſi Spiritus Dei. Sicut enim rectè dictum eſt: (Matth. 10. 20.) *Non enim vos eſtis qui loquimini*, eis qui in Spiritu Dei loquerentur: ſic rectè dicitur: Non vos eſtis qui ſcitis, eis qui in Dei Spiritu ſciunt. Nihilominus igitur rectè dicitur, Non vos eſtis qui videtis, eis qui in Spiritu Dei vident. ita quidquid in Spiritu Dei vident quia bonum eſt, non ipſi, ſed Deus videt quia bonum eſt. Aliud ergo eſt, ut putet quiſque malum eſſe quod bonum eſt, quales ſupradicti ſunt. Aliud, ut quod bonum eſt, videat homo quia bonum eſt; ſicut multis tua creatura placet quia bona eſt, quibus tamen non tu places in ea, unde frui magis ipſâ quàm te volunt. Aliud autem, ut cùm aliquid videt homo quia bonum eſt, Deus in illo videat quia bonum eſt, ut ſcilicet ille ametur in eo quod fecit, qui non amaretur niſi per Spiritum-ſanctum quem dedit; quoniam caritas Dei diffuſa eſt in cordibus noſtris per Spiritum-ſanctum qui datus eſt nobis, per quem videmus quia bonum eſt quidquid aliquo modo eſt. Ab illo enim eſt, qui non aliquo modo eſt, ſed quod eſt, eſt.

Caput XXXII. Compendio enarrat opera Dei.

47. GRATIAS tibi, Domine. Videmus cælum & terram, ſive corporalem partem ſuperiorem atque inferiorem, ſive ſpiritalem corporalemque creaturam: atque in ornatu harum partium quibus conſtat vel univerſa mundi moles, vel univerſa omnino creatura, videmus lucem factam diviſamque à tenebris. (2. retract. 6.) Videmus firmamentum cæli, ſive inter ſpiritales aquas ſuperiores & corporales inferiores primarium corpus mundi; ſive hoc ſpatium aëris, quia & hoc vocatur cælum, per quod vagantur volatilia cæli inter aquas, quæ vaporaliter eis ſuperferuntur & ſerenis etiam noctibus rorant, & has quæ in terris graves fluitant. Videmus congregatarum aquarum ſpeciem per campos maris & aridam terram vel nudatam vel formatam ut eſſet viſibilis & compoſita, herbarumque atque arborum materiem. Videmus luminaria fulgere deſuper, ſolem ſufficere diei, lunam & ſtellas conſolari noctem, atque his omnibus notari & ſignificari tempora. Videmus humidam uſquequaque naturam, piſcibus & belluis & alitibus fecundatam, quòd aëris corpulentia, quæ volatus avium portat, aquarum exhalatione concreſcit. Videmus terrenis animalibus faciem terræ decorari; hominemque ad imaginem & ſimilitudinem tuam cunctis irrationabilibus animantibus ipſa tua imagine ac ſimilitudine, hoc eſt rationis & intelligentiæ virtute præponi. Et quemadmodum in ejus anima aliud eſt quod conſulendo dominatur, aliud quod ſubditur ut obtemperet: ſic viro factam eſſe etiam corporaliter feminam, quæ haberet quidem in mente rationalis intelligentiæ parem naturam; ſexu tamen corporis ita maſculino ſexui ſubjiceretur, quemadmodum ſubjicitur appetitus actionis ad concipiendam de ratione mentis rectè agendi ſolertiam. Videmus hæc & ſingula bona, & omnia bona valde.

Caput XXXIII. Omnia de nihilo ſive de concreata materia.

48. LAUDENT te opera tua ut amemus te, & amemus te ut laudent te opera tua, quæ habent initium & finem ex tempore, ortum & occaſum, profectum & defectum, ſpeciem & privationem. Habent ergo conſequentia mane & veſperam, partim latenter, partim evidenter. De nihilo enim à te, non de te facta ſunt, non de [b] aliqua non tua, vel quæ antea fuerit, ſed de concreata, id eſt ſimul à te creata materia, quia ejus informitatem ſine ulla temporis interpoſitione formaſti. Nam cùm aliud ſit cæli & terræ materies, aliud cæli & terræ ſpecies; materiem quidem de omnino nihilo, mundi autem ſpeciem de informi materia, ſimul tamen utrumque feciſti, ut materiam forma nullâ moræ intercapedine ſequeretur.

Caput XXXIV. Totius creationis mundi allegorica expoſitio.

49. INSPEXIMUS etiam propter quorum figurationem iſta vel tali ordine fieri, vel tali ordine ſcribi voluiſti, & vidimus quia bona ſunt ſingula, & omnia bona valde, in Verbo tuo, in Unico tuo cælum & terram, caput & corpus Eccleſiæ, in prædeſtinatione ante omnia tempora, ſine mane

[a] Bad. Am. Er. & Lov. *complaces.*
[b] Ita MSS. & Arn. At Bad. Am. Er. & Lov. habent; *non de te aliqua, non de tua vel &c.*

& vespera. Ubi autem cœpisti prædestinata temporaliter exsequi, ut occulta manifestares, & incomposita nostra componeres; quoniam super nos erant peccata nostra, & in profundum tenebrosum abieramus abs te, & Spiritus tuus bonus superferebatur ad subveniendum nobis in tempore opportuno; & justificasti impios, & distinxisti eos ab iniquis, & solidasti auctoritatem libri tui inter superiores qui tibi docibiles essent, & inferiores qui eis subderentur: & congregasti societatem infidelium in unam conspirationem, ut apparerent studia fidelium, & tibi opera misericordiæ parerent, distribuentes etiam pauperibus terrenas facultates ad acquirenda cælestia. Et inde accendisti quædam luminaria in firmamento, verbum vitæ habentes sanctos tuos, & spiritalibus donis prælata sublimi auctoritate fulgentes: & inde ad imbuendas infideles gentes sacramenta & miracula visibilia, vocesque verborum secundùm firmamentum libri tui, quibus etiam fideles benedicerentur, ex materia corporali produxisti; & deinde fidelium animam vivam per affectus ordinatos continentiæ vigore [a] formasti. Atque inde tibi soli mentem subditam, & nullius auctoritatis humanæ ad imitandum indigentem renovasti ad imaginem & similitudinem tuam; præstantique intellectui rationabilem actionem tamquam viro feminam subdidisti, omnibusque tuis ministeriis ad perficiendos fideles in hac vita necessariis, ab eisdem fidelibus ad usus temporales, fructuosa in futurum opera præberi voluisti. Hæc omnia videmus, & bona sunt valde, quoniam tu ea vides in nobis, qui Spiritum quo ea videremus & in eis te amaremus dedisti nobis.

Caput XXXV. Optat pacem.

50. Domine Deus, pacem da nobis, omnia enim præstitisti nobis, pacem quietis, pacem sabbati, [b] sabbati sine vespera. Omnis quippe iste ordo pulcherrimus rerum valde bonarum modis suis peractis transiturus est, & mane quippe in eis factum est, & vespera.

Caput XXXVI. Diem septimum vespera quare non sequatur.

51. Dies autem septimus sine vespera est, nec habet occasum, quia sanctificasti eum ad permansionem sempiternam, ut id quod tu post opera tua bona valde, quamvis ea quietus feceris, requievisti septimo die hoc præloquatur nobis vox libri tui, quòd & nos post opera nostra, ideo bona valde, quia tu nobis ea donasti, sabbato vitæ æternæ requiescamus in te.

Caput XXXVII. Deus in nobis quando quiescet.

52. Etiamtunc enim sic requiesces in nobis, quemadmodum nunc operaris in nobis; & ita erit illa requies tua per nos, quemadmodum sunt ista opera tua per nos. Tu autem, Domine, semper operaris & semper requiescis. Nec vides ad tempus; [c] nec moveris ad tempus; nec quiescis ad tempus; & tamen facis & visiones temporales, & ipsa tempora, & quietem ex tempore.

Caput XXXVIII. Aliter Deus, aliter homo videt creata.

53. Nos itaque ista quæ fecisti videmus, quia sunt? Tu autem quia vides ea, sunt. Et nos foris videmus quia sunt, & intus quia bona sunt: tu autem ibi vidisti facta, ubi vidisti facienda. Et nos alio tempore moti sumus ad benefaciendum, posteaquam concepit de Spiritu tuo cor nostrum. Priore autem tempore ad malè faciendum movebamur deserentes te. Tu vero Deus une bone numquam cessasti benefacere. Et sunt quædam bona opera nostra ex munere quidem tuo, sed non sempiterna. post illa nos requieturos in tua grandi sanctificatione speramus. Tu autem bonum nullo indigens bono, semper quietus es, quoniam tua quies tu ipse es. Et hoc intelligere quis hominum dabit homini? quis Angelus Angelo? quis Angelus homini? A te petatur, in te quæratur, ad te pulsetur: sic sic accipietur, sic invenietur, sic aperietur. Amen.

[a] Benignianus codex, *firmasti*.

[b] Sic legendum liquet cum Albinensi codice; non uti alij plerique editi & scripti habent, *pacem sine vespera*.

[c] Hîc editiones exceptâ Arn. interponunt ista verba, *nec operaris ad tempus*. quæ absunt à plerisque MSS.

ADMONITIO
DE SEQUENTIBUS TRIBUS CONTRA ACADEMICOS LIBRIS.

R*ECTUS ordo postulat, ut libri contra Academicos, qui primi omnium ab Augustino recensiti, & ante ceteros (excepto opere* de Pulcro & apto, *qui fetus eo juniore editus statim intercidit) ab eo profecti sunt, huc in proprium locum restituantur. Nempe cùm Academicorum contra veri perceptionem argumenta Sanctus Doctor dudum imbibisset, ea tum etiam, cùm veritatem Dei gratiâ fuisset assecutus, nonnullam ipsi molestiam facessebant: quibus diluendis non modò privatim sedulis meditationibus insistere, sed etiam cum amicis disputationem habere animo destinavit. Hanc porrò collationem per aliquot dies habitam tres in libros partitus est, & Romaniano suo concivi ac Mæcenati, eum ad philosophiæ studium adhortando, transmisit.*

Liber primus congredientes inter se Licentium & Trygetium exhibet; hunc contra Academicos, illum pro Academicis disputantem, an beata vita in cognitione veri, an contrà in sola illius investigatione sit collocanda. ubi quid sit error, quid sapientia fusè explicatur.

In libro secundo S. Augustinus recenset placita Academicorum; prosequitur Alypius veterem inter novamque Academiam discrimina. Exploditur sententia horum philosophorum, qui cùm verum haud posse deprehendi putarent; tamen veri simile sequi se profiterentur.

In tertio libro verum inveniri pro susceptis partibus diffitetur Alypius, probat Augustinus à Sapiente cognosci, utpote qui saltem Sapientiam noverit. Hic ipse deinde Zenonis definitionem discutit, & duo illa redarguit Academicorum effata: Nihil percipi posse; *&*, Nulli rei debere assentiri. *Dicit demum videri sibi Academicos non ita sensisse uti vulgò existimantur.*

*Lib. 1. c. 1. n. 4. *Scripsit hos libros initio suæ conversionis in agro Cassiciaco,* pauculis, * *ut ait,* diebus transactis posteaquam ibi vivere cœpit. *adeoque sub finem anni 386. quo abdicata Rhetoricæ professione illuc secessit, ut totus purgando animo vacaret, seseque ad sacrum baptisma dignè compararet. Consule annotationem in lib. 3. c. 20.*

S. Augustinus Epist. 213. Hermogeniano.

Academicos ego ne inter jocandum quidem umquam lacessere auderem, quando enim me non tantorum virorum moveret auctoritas, nisi eos putarem longè in alia, quàm vulgò creditum est, fuisse sententia. Quare potiùs eos imitatus sum quantùm valui, quàm expugnavi, quod omnino non valeo: videtur enim mihi satis congruisse temporibus, ut si quid sincerum de fonte Platonico flueret, inter umbrosa & spinosa dumeta potiùs in possessionem paucissimorum hominum duceretur, quàm per aperta manans, irruentibus passim pecoribus nullo modo posset liquidum purumque servari..... Hoc autem sæculo cùm jam nullos videmus philosophos, nisi fortè amiculo corporis, quos quidem haud censuerim dignos tam venerabili nomine, reducendi mihi videntur homines (si quos Academicorum perversorum ingenium à rerum comprehensione deterruisset) in spem reperiendæ veritatis: ne id quod eradicandis altissimis erroribus pro tempore accommodatum fuit, jam incipiat inserendæ scientiæ impedimento esse..... Equidem quoquo modo se habeant illæ litteræ, non tam me delectat, quòd, ut scribis, Academicos vicerim (scribis enim hoc amantiùs fortè quàm veriùs) quàm quod mihi abruperim odiosissimum retinaculum, quo ab philosophiæ ubere desperatione veri, quod est animi pabulum, refrenabar.

Ex Lib. XV. de Trinitate. Cap. XII.

Adversùs Academicos..... qui nihil ab homine sciri posse contendunt..... sunt libri tres nostri, primo nostræ conversionis tempore conscripti, quos qui potuerit & voluerit legere, lectosque intellexerit, nihil eum profectò quæ ab eis contra perceptionem veritatis argumenta multa inventa sunt, permovebunt. *Vide lib. Enchirid. c. 20.*

Cum ergo reliquiſſem, vel quæ adeptus fueram in cupiditatibus hujus mundi, vel quæ adipiſci volebam, & me ad Chriſtianæ vitæ otium contuliſſem, nondum baptizatus, *contra Academicos* vel *de Academicis* primùm ſcripſi, ut argumenta eorum, quæ multis ingerunt veri inveniendi deſperationem, & prohibent cuiquam rei aſſentiri, & omnino aliquid, tamquam manifeſtum certumque ſit, approbare ſapientem, cùm eis omnia videantur obſcura & incerta, ab animo meo, quia & me movebant, quantis poſſem rationibus amoverem. Quod miſerante atque adjuvante Domino factum eſt.

Lib. 1. *c.* 1. *&* 7. 2. Sed in eiſdem tribus libris meis, non mihi placet toties me appellaſſe *fortunam*, quamvis non aliquam deam voluerim hoc nomine intelligi, ſed fortuitum rerum eventum, vel in corporis noſtri, vel in externis bonis aut malis. Unde & illa verba ſunt, quæ nulla religio dicere prohibet, fortè, forſan, forſitan, fortaſſe, fortuitò. quod tamen totum ad divinam revocandum eſt providentiam. Hoc etiam ibi non tacui, dicens: *Etenim fortaſſe, quæ vulgò fortuna nominatur, occulto quodam ordine regitur, nihilque aliud in rebus caſum vocamus, niſi cujus ratio & cauſa ſecreta eſt.* Dixi quidem hoc, verumtamen pænitet me ſic illic nominaſſe *fortunam*, cùm videam homines habere in peſſima conſuetudine, ubi dici debet, Hoc Deus
cap. 1. voluit, dicere, Hoc voluit fortuna. Quod autem quodam loco dixi, *Ita comparatum eſt, ſive pro meritis noſtris, ſive pro neceſſitate naturæ, ut divinum animum mortalibus inhærentem nequaquam philoſophiæ portus accipiat &c.* aut nihil horum duorum dicendum fuit, quia etiam ſic ſenſus poſſet eſſe integer; aut ſatis erat dicere, *pro meritis noſtris*, ſicut verum eſt ex Adam tractâ miſeriâ; nec addere, *ſive pro neceſſitate naturæ*, quandoquidem naturæ noſtræ dura neceſſitas merito præcedentis iniquitatis exorta eſt. Itemque illic quod dixi, *nihil omnino colendum eſſe, totumque abjiciendum quidquid mortalibus oculis cernitur, quidquid ullus ſenſus adtingit:* addenda erant verba, ut diceretur, *quidquid mortalis corporis ullus ſenſus adtingit.* eſt enim ſenſus & mentis. Sed eorum more tunc loquebar, qui ſenſum non niſi corporis dicunt, & ſenſibilia nonniſi corporalia. Itaque ubicumque ſic locutus ſum, parum eſt ambiguitas evitata, niſi apud eos quorum
cap. 2. conſuetudo eſt locutionis hujus. Item dixi: *Quid cenſes aliud eſſe beatè vivere, niſi ſecundùm id, quod in homine optimum eſt, vivere?* Et quid dixerim, *in homine eſſe optimum*, paulò poſt explicans: *Quis*, inquam, *dubitaverit, nihil eſſe aliud hominis optimum, quàm eam partem animi, cui dominanti obtemperare convenit cetera, quæque in homine ſunt? Hæc autem, ne aliam poſtules definitionem, mens aut ratio dici poteſt.* Hoc quidem verum eſt. nam quantum adtinet ad hominis naturam, nihil eſt in eo melius quàm mens & ratio: ſed non ſecundùm ipſam debet vivere, qui beatè vult vivere, alioquin ſecundùm hominem vivit, cùm ſecundùm Deum vivendum ſit, ut poſſit ad beatitudinem pervenire: propter quam conſequendam non ſeipſa debet
cap. 4. eſſe contenta, ſed Deo mens noſtra ſubdenda eſt. Item reſpondens ei, cum quo diſputabatur: *Hic planè*, inquam, *non erras. quod ut tibi omen ſit ad reliqua, libenter optaverim.* Hoc licèt non ſeriò, ſed joco dictum ſit, nollem tamen eo verbo uti. *Omen* quippe me legiſſe non recolo, ſive in ſacris litteris noſtris, ſive in ſermone cujuſquam eccleſiaſtici diſputatoris: quamvis abominatio inde ſit dicta, quæ in divinis libris aſſiduè reperitur.

cap. 3. 3. In ſecundo autem libro prorſus inepta eſt & inſulſa illa quaſi fabula de *Philocalia* & *Philoſophia*, quòd *ſint germanæ & eodem parente procreatæ.* Aut enim philocalia quæ dicitur, non niſi in nugis eſt, & ob hoc philoſophiæ nullâ ratione germana, aut ſi propterea eſt hoc nomen honorandum, quia latinè interpretatum, amorem ſignificat pulcritudinis, & eſt vera ac ſumma ſapientiæ pulcritudo, eadem ipſa eſt in rebus incorporalibus atque ſummis philocalia quæ philoſophia, neque ullo modo ſunt quaſi ſorores duæ.
cap. 9. Alio loco cùm agerem de animo, dixi: *Securior rediturus in cælum.* Iturus autem, quàm *rediturus* dixiſſem
Platonicos, ſecuriùs, propter eos qui putant animos humanos pro meritis peccatorum ſuorum de cælo lapſos ſive de-
ut videre jectos, in corpora iſta detrudi. Sed hoc ego propterea non dubitavi dicere, quia ita dixi, *in cælum*, tam-
eſt lib. 12. quam dicerem, *ad Deum*, qui ejus eſt auctor & conditor, ſicut beatus Cyprianus non cunctatus eſt dicere:
de civit. c. 26. » Nam cùm corpus è terra, ſpiritum poſſideamus è cælo, ipſi terra & cælum ſumus. Et in libro Eccleſiaſtæ
Cypr. lib. de orat. Dom. » ſcriptum eſt: *Spiritus revertatur ad Deum, qui dedit illum.* Quod utique ſic intelligendum eſt, ut non re-
Eccl. 12. 7. ſiſtatur Apoſtolo dicenti, nondum natos nihil egiſſe boni aut mali. Sine controverſia ergo quædam origi-
Rom. 9. 11. nalis regio beatitudinis animi, Deus ipſe eſt, qui eum non quidem de ſeipſo genuit, ſed de nulla re alia condidit, ſicut condidit corpus è terra. Nam quod adtinet ad ejus originem, qua fit ut ſit in corpore, utrùm de illo uno ſit, qui primùm creatus eſt, quando factus eſt homo in animam vivam; an ſimiliter ita fiant ſinguli ſinguli, nec tunc ſciebam, nec adhuc ſcio.

cap. 12. 4. In tertio libro, *Si quid mihi videatur quæris*, inquam, *in mente arbitror eſſe ſummum hominis bonum.*
cap. 16. Veriùs dixiſſem, *in Deo.* Ipſo enim mens fruitur, ut beata ſit, tamquam ſummo bono ſuo. Nec mihi illud
cap. 18. placet quod dixi: *Liquet dejerare per omne divinum.* Item quod dixi de Academicis, quia verum noverant, cujus ſimile appellabant veriſimile, idque ipſum veriſimile appellavi falſum, quod approbabant, duas ob cauſas non rectè dictum eſt: vel quòd falſum eſſet, quod aliquo modo eſſet ſimile alicujus veri, quia in genere ſuo & hoc verum eſt: vel quòd approbabant iſta falſa, quæ vocabant veriſimilia, cùm illi nihil approbarent, & affirmarent nihil approbare ſapientem. Sed quia hoc ipſum veriſimile etiam probabile
cap. 17. nuncupabant, hinc factum eſt ut hoc de illis dicerem. Laus quoque ipſa, qua Platonem vel Platonicos ſeu Academicos philoſophos tantum extuli, quantum impios homines non oportuit, non immeritò mihi diſ-
cap. 20. plicuit: præſertim quorum contra errores magnos defendenda eſt Chriſtiana doctrina. Illud etiam quod in comparatione argumentorum Ciceronis, quibus in libris ſuis Academicis uſus eſt, mea *nugas* eſſe dixi, quibus argumenta illa certiſſimâ ratione refutavi, quamvis jocando dictum ſit, & magis ironia videatur, non debuit tamen dici. Hoc opus ſic incipit: *O utinam Romaniane hominem ſibi aptum.*

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI CONTRA ACADEMICOS LIBRI TRES.*

* Scripti sub finem an. 386.

LIBER PRIMUS.

Romanianus ad philosophiam incitatur proœmio libri hujus, in quo ejus filius Licentius cum Trygetio per tres disputationes congreditur. Ille pro Academicis beatam vitam ipsa inquisitione veri, hic contrà nonnisi veri comprehensione constare propugnat. Venit in contentionem definitio erroris, necnon definitio sapientiæ, quæ luculenter explicatur.

CAPUT I. Romanianum ad veram philosophiam cohortatur.

1. O UTINAM Romaniane, ho- A minem sibi aptum ita vicissim virtus fortunæ repugnanti posset auferre, ut ab ea sibi auferri neminem patitur: jam tibi profectò injecisset manum, suique juris te esse proclamans, & in bonorum certissimorum possessionem traducens, ne prosperis quidem casibus servire permitteret. (1. Retract. cap. 1.) Sed quoniam ita comparatum est, sive pro meritis nostris, sive pro necessitate naturæ, ut divinum animum mortalibus B inhærentem, nequaquam sapientiæ portus accipiat, ubi neque adversante fortunæ flatu, neque secundante moveatur, nisi eò illum fortuna ipsa, vel secunda, vel quasi adversa perducat: nihil pro te nobis aliud quàm vota restant, quibus ab illo cui hæc curæ sunt Deo, si possumus, impetremus ut te tibi reddat; ita enim facilè reddet & nobis; sinatque mentem illam tuam, quæ respirationem jam diu parturit, aliquando in auras veræ libertatis emer- C gere. Etenim fortasse quæ vulgò fortuna nominatur, occulto quodam ordine regitur, nihilque aliud in rebus casum vocamus, nisi cujus ratio & caussa secreta est: NIHILQUE seu commodi seu incommodi contingit in parte, quod non conveniat & congruat universo. Quam sententiam uberrimarum doctrinarum oraculis editam, remotamque longissimè ab intellectu profanorum, se demonstraturam veris amatoribus suis, ad quam te invito, philosophia pollicetur. Quamobrem cùm tibi tuo D animo indigna multa accidunt, ne te ipse contemnas. Nam si divina providentia pertenditur usque ad nos, quod minimè dubitandum est, mihi crede, sic tecum agi oportet ut agitur. Nam cùm tanta, quantam semper admiror, indole tua, ab ineunte adolescentia adhuc infirmo rationis atque lapsante vestigio humanam vitam errorum omnium plenissimam ingredereris, excepit te circumfluentia divitiarum, quæ illam ætatem atque animum quæ pulcra & honesta videbantur avidè sequentem, illecebrosis cœperat absorbere gurgitibus, nisi inde te fortunæ illi flatus, qui putantur adversi, eripuissent penè mergentem.

2. An verò si edentem te munera [a] ursorum & numquam ibi antea visa spectacula civibus nostris, theatricus plausus semper prosperrimus accepisset; si stultorum hominum, quorum immensa turba est, conflatis & consentientibus vocibus ferreris ad cælum; si nemo tibi auderet esse inimicus, si municipales tabulæ te non solùm civium, sed etiam vicinorum patronum ære signarent, collocarentur statuæ, influerent honores, adderentur etiam potestates, quæ municipalem habitum supercrescerent; conviviis quotidianis mensæ opimæ struerentur; quod cuique esset necesse, quod cujusque etiam deliciæ sitirent, indubitanter peteret, indubitanter hauriret, multa etiam non petentibus funderentur; resque ipsa familiaris diligenter à tuis fideliterque administrata, idoneam se tantis sumtibus paratamque præberet; tu interea viveres in ædificiorum exquisitissimis molibus, in nitore balnearum, in tesseris quas honestas non respuit, in venatibus, in conviviis, in ore clientium, in ore civium, in ore denique populorum humanissimus, liberalissimus, mundissimus, fortunatissimus, [b] ut fuisti, jactareris, quisquam tibi, Romaniane, beatæ alterius vitæ, quæ sola beata est, quisquam, quæso, mentionem facere auderet? quisquam tibi persuadere posset, non solùm te felicem non esse, sed eo maximè miserum, quo tibi minimè videreris? Nunc verò quàm te breviter admonendum tot & tanta, quæ pertulisti adversa fecerunt? Non enim tibi alienis exemplis persuadendum est quàm fluxa & fragilia, & plena calamitatum sint omnia, quæ bona mortales putant, cùm ita ex aliqua parte bene expertus sis, ut ex te ceteris persuadere possimus.

[a] Bad. *munera cursorum*. Sed alij codices summo inter se consensu habent, *ursorum*. Inusitatum quodpiam ludorum genus hîc nominare voluit Augustinus. Ludos nempe, quia liberaliter populo munerum instar exhibebantur, munera vocabant. Hinc de ludis præstitis non malè intelligitur Concilij Eliberitani can. 3. *Flamines qui non immolaverint: sed munus tantùm dederint, &c.*

[b] In MSS. aliquot vetustis & in editis Bad. Am. Er. deest, *ut fuisti*. In aliis septem MSS. substituitur, *ut suesti*; quæ lectio fortè hoc verior est, quo ab usu vulgato remotior.

3. Illud ergo, illud tuum, quo semper decora & honesta desiderasti; quo te liberalem magis quàm divitem esse maluisti; quo numquam concupisti esse potentior quàm justior, numquam adversitatibus improbitatibusque cessisti, illud ipsum, inquam, quod in te divinum nescio quo vitæ hujus somno veternoque sopitum est, variis illis durisque jactationibus secreta providentia excitare decrevit. Evigila, evigila, oro te; multùm, mihi crede, gratulaberis quòd penè nullis prosperitatibus quibus tenentur incauti, mundi hujus tibi dona blandita sunt: quæ meipsum capere moliebantur quotidie ista cantantem, nisi me pectoris dolor ventosam professionem abjicere, & in philosophiæ gremium confugere coëgisset. Ipsa me nunc in otio, quod vehementer optavimus, nutrit ac fovet: ipsa me penitus ab illa [a] superstitione, in quam te mecum præcipitem dederam, liberavit. Ipsa enim docet, & verè docet nihil omninò colendum esse, totumque contemni oportere, quidquid mortalibus oculis cernitur, quidquid ullus sensus adtingit. Ipsa verissimum & secretissimum Deum perspicuè se demonstraturam promittit, & jam jamque quasi per lucidas nubes ostentare dignatur.

1. Retract. cap. 1.

4. In hac mecum studiosissimè vivit noster Licentius: ad eam totus à juvenilibus illecebris voluptatibusque conversus est, ita ut eum non temere patri audeam imitandum proponere. Philosophia est enim, à cujus uberibus se nulla ætas queretur excludi: ad quam avidiùs retinendam & hauriendam quò te incitarem, quamvis tuam sitim bene noverim, gustum tamen mittere volui, quem tibi suavissimum, & ut ita dicam, inductorium fore, peto ne frustra speraverim. Nam disputationem quam inter se Trygetius & Licentius habuerunt, relatam in litteras, tibi misi. Illum enim quoque adolescentem, quasi ad detergendum fastidium disciplinarum aliquantum sibi usurpasset militia, ita nobis magnarum honestarumque artium ardentissimum edacissimumque restituit. Pauculis igitur diebus transactis, posteaquam in agro vivere cœpimus, cùm eos ad studia hortans atque animans, ultra quàm optaveram paratos & prorsus inhiantes viderem, volui tentare pro ætate quid possent: præsertim cùm Hortensius liber Ciceronis jam eos ex magna parte conciliasse philosophiæ videretur. Adhibito itaque notario, ne auræ laborem nostrum discerperent, nihil perire permisi. Sanè in hoc libro res & sententias illorum, mea verò & Alypii etiam verba lecturus es.

DISPUTATIO PRIMA. CAPUT II. *An ad beatam vitam necessaria sit veri comprehensio; an sola ejus inquisitio.*

5. CUM igitur omnes hortatu meo unum in locum ad hoc congregati essemus, ubi opportunum visum est: Numquidnam dubitatis, inquam, verum nos scire oportere? Minimè, ait Trygetius, ceterique se vultu ipso approbasse significaverunt. Quid si, inquam, etiam non comprehenso vero beati esse possumus, necessariam veri comprehensionem arbitramini? Hîc Alypius: Hujus quæstionis, inquit, judicem me tutiùs puto. Cùm enim iter mihi in urbem sit constitutum, oportet me onere alicujus suscipiendæ partis relevari; simul quòd faciliùs judicis partes, quàm cujusquam defensoris, cuipiam delegare possim. Quare dehinc pro alterutra parte ne à me quidquam exspectetis.

A Quod ei cùm concessum esset ab omnibus, & ego rogationem repetissem: Beati certè, inquit Trygetius, esse volumus; & si ad hanc rem possumus absque veritate pervenire, quærenda nobis veritas non est. Quid hoc ipsum, inquam? Existimatisne beatos nos esse posse, etiam non inventa veritate? Tunc Licentius: Possumus, inquit, si verum quæramus. Hîc cùm ego ceterorum sententiam nutu flagitassem: Movet me, inquit * Navigius, quod à Licentio dictum est. Potest enim fortasse hoc ipsum esse beatè vivere, in veritatis inquisitione vivere. Defini ergo, ait Trygetius, quid sit beata vita, ut ex eo colligam quid respondere conveniat. Quid censes, inquam, esse aliud beatè vivere, nisi secundùm id, quod in homine optimum est, vivere? Temere, inquit, verba non fundam: nam id ipsum optimum quid sit, definiendum mihi abs te puto. Quis, inquam, dubitaverit, nihil aliud esse hominis optimum, quàm eam partem animi, cui dominanti obtemperare convenit cetera, quæque in homine sunt? Hæc autem, ne aliam postules definitionem, mens aut ratio dici potest. Quod si tibi non videtur, quære quomodo ipse definias vel beatam vitam, vel hominis optimum. Assentior, inquit.

** Augustini frater.*

1. Retract. cap. 1.

6. Quid ergo, ut ad propositum, inquam, redeamus, videturne tibi non invento vero beatè posse vivi, si tantùm quæratur? Repeto, inquit, sententiam illam meam: Minimè videtur. Vos, inquam, quid opinamini? Tum Licentius: Mihi prorsus, inquit, videtur: nam majores nostri, quos sapientes beatosque accepimus, eo solo quod verum quærebant, bene beatéque vixerunt. Ago gratias, inquam, quòd cum Alypio me judicem fecistis, cui, fateor, invidere jam cœperam. Quoniam igitur alteri vestrûm videtur beatam vitam sola investigatione veritatis, alteri nonnisi inventione posse contingere, Navigius autem paulò ante ostendit in tuam Licenti partem se velle transire, magnopere exspecto quales sententiarum vestrarum patroni esse possitis. Res enim magna est, & diligenti discussione dignissima. Si res magna est, ait Licentius, magnos viros desiderat. Noli quærere, inquam, præsertim in hac villa, quod ubivis gentium reperire difficile est: sed potiùs explica, cur id quod abs te non temere, ut opinor, prolatum est, & qua tibi ratione videatur: nam & MAXIMÆ res cùm à parvis quæruntur, magnos eos solent efficere.

CAPUT III. *Beatitatem in investigatione veri sitam esse pro Academicis propugnatur.*

7. QUONIAM, te, inquit, video magnopere nos urgere, ut adversùm invicem disputemus, quod te utiliter velle confido: quæro cur beatus esse non possit, qui verum quærit, etiam si minimè inveniat? Quia beatum, inquit Trygetius, volumus esse perfectum; in omnibus sapientem. Qui autem adhuc quærit, perfectus non est. Hunc igitur quomodo asseras beatum, omnino non video. Et ille, Potest apud te, inquit, [b] vivere auctoritas majorum? Non omnium, inquit Trygetius. Quorum tandem? Ille, Eorum scilicet, qui sapientes fuerunt. Tum Licentius: Carneades, inquit, tibi sapiens non videtur? Ego, ait, Græcus non sum, nescio Carneades iste qui fuerit. Quid, inquit Licentius, de illo nostro Cicerone, quid tandem existimas? Hîc cùm diu tacuisset: Sapiens fuit, inquit.

[a] Erat haud dubiè Romanianus ex eorum numero, quos in Manichæorum hæresim secum pertraxisse deflet Augustinus lib. 4. Conf. c. 1. Verùm is quoque ad sanam fidem aliquando se recepit: quippe qui Augustinum semper coluit impensè, & nuncupatum sibi ab ipso librum *de vera Religione*, aliaque ipsius scripta in magno pretio habuit; ac demum per litteras à Paulino Nolensi Episcopo, qui panes eulogiarum nomine eidem mittit, tractatur honorificentissimè, atque ut vir planè Christianus catholicus.

[b] MSS. sex, *vincere*.

quit. Et ille: Ergo ejus de hac re ſententia habet apud te aliquid ponderis? Habet, inquit. Accipe igitur quæ ſit, nam eam tibi excidiſſe arbitror. Placuit enim Ciceroni noſtro, beatum eſſe qui veritatem inveſtigat, etiamſi ad ejus inventionem non valeat pervenire. Ubi hoc, inquit, Cicero dixit? Et Licentius, Quis ignorat eum affirmaſſe vehementer, nihil ab homine percipi poſſe, nihilque remanere ſapienti, niſi diligentiſſimam inquiſitionem veritatis; propterea quia ſi incertis rebus eſſet aſſenſus, etiam ſi fortaſſe veræ forent, liberari ab errore non poſſet? quæ maxima eſt culpa ſapientis. Quamobrem ſi & ſapientem neceſſariò beatum eſſe credendum eſt, & veritatis ſola inquiſitio perfectum ſapientiæ munus eſt, quid dubitamus exiſtimare beatam vitam, etiam per ſe ipſa inveſtigatione veritatis poſſe contingere?

8. Tum ille, Licetne tandem ad ea quæ temerè conceſſa ſunt, redire rurſum? Hîc ego: Illi hoc non ſolent concedere, inquam, quos ad diſputandum non inveniendi veri cupiditas, ſed ingenij puerilis jactantia impellit. Itaque apud me, præſertim cùm adhuc nutriendi educandique ſitis, non ſolùm conceditur, ſed etiam in præceptis habeatis volo, ad ea vos diſcutienda redire oportere, quæ conceſſeritis incautiùs. Et Licentius: NON PARVUM in philoſophia profectum puto, inquit, cùm in comparatione recti verique inveniendi contemnitur à diſputante victoria. Itaque libenter obſequor præceptis & ſententiæ tuæ, & Trygetium ad id quod ſe temerè conceſſiſſe arbitratur, res enim mei juris eſt, redire permitto. Tum Alipius: Suſcepti à me officij nondum partes eſſe, voſmetipſi mecum recognoſcitis. Sed quoniam id jamdudum diſpoſita profectio interrumpere me compellit, pro meo quoque munere geminatam ſibi poteſtatem particeps mecum judicij non renuet uſque in reditum meum. video enim hoc veſtrum certamen longiùs progreſſurum. Et cùm diſceſſit: Quid, inquit Licentius, temerè conceſſeras, profer. Et ille, Temerè dedi, inquit, Ciceronem fuiſſe ſapientem. Ergone Cicero ſapiens non fuit, à quo in latina lingua philoſophia & inchoata eſt & perfecta? Et ſi concedam, inquit, eſſe ſapientem, non omnia tamen ejus probo. Atqui oportet multa ejus alia refellas, ut non impudenter hoc de quo agitur, improbare videaris. Quid ſi hoc ſolum non rectè ſenſiſſe illum affirmare paratus ſum, veſtra, ut opinor, nihil intereſt, niſi [a] cujus ponderis ad id quod volo aſſerendum, rationes afferam. Perge, inquit ille. Quid enim, inquit, audeam contra eum, qui ſe Ciceronis adverſarium profitetur?

9. Hîc Trygetius: Volo adtendas, ait, tu judex noſter, quemadmodum ſuperiùs beatam vitam definieris: dixiſti namque eum beatum eſſe, qui ſecundùm eam partem animi vivit, quam ceteris convenit imperare. Tu autem Licenti volo vel nunc mihi concedas, (jam enim libertate, in quam maximè nos vindicaturam ſe philoſophia pollicetur, jugum illud auctoritatis excuſſi,) perfectum non eſſe qui adhuc veritatem requirat. Tum ille poſt diuturnum ſilentium: Non concedo, inquit. Et Trygetius: Cur quæſo? explica. Iſthîc ſum enim, & aveo audire, quo pacto poſſit & perfectus homo eſſe, & adhuc quærere veritatem. Hîc ille: Qui ad finem, inquit, non pervenit, fateor quod perfectus non ſit. Veritatem autem illam ſolum Deum noſſe arbitror, aut fortè hominis animam, cùm hoc corpus, hoc eſt tenebroſum carcerem dereliquerit. Hominis autem finis eſt, perfectè quærere veritatem: perfectum enim quærimus, ſed tamen hominem. Et Trygetius: Non igitur poteſt beatus eſſe homo. Quomodo enim, cùm id quod magnopere concupiſcit, aſſequi nequeat? Poteſt autem homo beatè vivere, ſiquidem poteſt ſecundùm eam partem animi vivere quam dominari in homine fas eſt. Poteſt igitur verum invenire. Aut colligat ſe, & non concupiſcat verum, ne cùm id aſſequi non potuerit, neceſſariò miſer ſit. At hoc ipſum eſt beatum hominis, ait ille, perfectè quærere veritatem: hoc eſt enim pervenire ad finem, ultra quem non poteſt progredi. Quiſquis ergo minus inſtanter quàm oportet veritatem quærit, is ad finem hominis non pervenit. Quiſquis autem tantum quantum homo poteſt ac debet, dat operam inveniendæ veritati, is etiam ſi eam non inveniat, beatus eſt. Totum enim facit, quod ut faciat, ita natus eſt. Inventio autem ſi defuerit, id deerit quod natura non dedit. Poſtremò cùm hominem neceſſe ſit aut beatum eſſe aut miſerum, nonne dementis eſt eum qui dies noctesque quantùm poteſt inſtat inveſtigandæ veritati, miſerum dicere? Beatus igitur erit. Deinde illa definitio mihi, ut arbitror, uberiùs ſuffragatur: nam ſi beatus eſt, ſicuti eſt, qui ſecundùm eam partem animi vivit, quam regnare ceteris convenit, & hæc pars ratio dicitur, quæro utrùm non ſecundùm rationem vivat, qui quærit perfectè veritatem? Quod ſi abſurdum eſt, quid dubitamus beatum hominem dicere ſola ipſa inquiſitione veritatis?

CAPUT IV. Quid ſit error.

10. MIHI, ait ille, nec ſecundùm rationem vivere, nec beatus omnino quiſquis errat, videtur. Errat autem omnis qui ſemper quærit, nec invenit. Unde tibi unum jam è duobus monſtrandum eſt, aut errantem beatum eſſe poſſe, aut eum qui quod quærit numquam invenit, non errare. Hîc ille: Beatus errare non poteſt. Et cùm diu ſiluiſſet: Non autem errat, inquit, cùm quærit: quia ut non erret, perfectè quærit. Et Trygetius: Ut non erret quidem, inquit, quærit, ſed errat cùm minimè invenit. Ita autem tibi profuturum putaſti, quod errare ille non vult, quaſi nemo erret invitus, aut quiſquam omnino erret, niſi invitus. Tum ego, cùm ille diu cunctaretur quid reſponderet: Definiendum vobis eſt, inquam, quid ſit error, faciliùs enim ejus fines poteſtis videre, in quem jam penitus ingreſſi eſtis: Ego, inquit Licentius, definire aliquid idoneus non ſum: quamvis errorem definire ſit facilius quam finire. Ego, ait ille, definiam quod mihi facillimum eſt non ingenio, ſed cauſâ optimâ. Nam errare eſt utique ſemper quærere, numquam invenire. Ego, inquit Licentius, ſi vel iſtam definitionem facilè poſſem refellere, jamdudum cauſſæ meæ non defuiſſem. Sed quoniam aut res ipſa per ſe ardua eſt, aut ita mihi apparet, peto à vobis ut uſque in craſtinam lucem quæſtio differatur, ſi nihil hodie quod reſpondeam, reperire potuero, cùm id ſedulò mecum ipſe volvam. Quod cùm concedendum putarem, non renuentibus ceteris, deambulatum ire ſurreximus, nobiſque inter nos multa variaque ſermocinantibus, ille in cogitatione defixus fuit. Quod cum fruſtra eſſe ſenſiſſet, relaxare animum maluit, & noſtro ſe ſermoni miſcere. Poſtea cum jam adveſperaſceret, in eumdem conflictum redierant: ſed modum impoſui, perſuaſique ut in

[a] Ita MSS. At in excuſis legitur, *niſi alicujus ponderis*.

alium diem differri paterentur. inde ad balneas.

Disputatio secunda.

11. Postridie autem cùm conſediſſemus: Proferte, inquam, quod heri cœperatis. Tum Licentius. Diſtuleramus, inquit, diſputationem, niſi fallor, rogatu meo, cùm erroris definitio difficillima mihi eſſet. Hîc plane, inquam, non erras, quod ut tibi omen ſit ad reliqua, libenter optaverim. Audi ergo, inquit, quod heri etiam niſi interceſſiſſes, protuliſſem: Error mihi videtur eſſe falſi pro vero approbatio: in quem nullo pacto incidit, qui veritatem quærendam ſemper exiſtimat. Falſum enim probare non poteſt, qui probat nihil. non igitur poteſt errare: beatus autem facillimè eſſe poteſt. Nam ne longiùs abeam, ſi nobis ipſis, ut heri licuit, quotidie vivere liceret, nihil mihi occurrit cur nos beatos appellare dubitaremus. Viximus enim magna mentis tranquillitate, ab omni corporis labe animum vindicantes, & à cupiditatum facibus longiſſimè remoti, dantes, quantum homini licet, operam rationi; hoc eſt ſecundùm illam divinam partem animi viventes quam beatam vitam eſſe heſterna inter nos definitione convenit: atque, ut opinor, nihil invenimus, ſed tantummodo quæſivimus veritatem. Poteſt igitur ſola inquiſitione veritatis, etiam ſi eam invenire minimè poſſit, homini beata vita contingere. Nam definitio tua vide quanta facilitate excludatur notione communi. Etenim errare dixiſti eſſe, ſemper quærere, & numquam invenire. Quid ſi quiſquam nihil quærat, & interrogatus, verbi gratiâ, utrúmnam modò dies ſit, temerè ſtatimque noctem eſſe opinetur atque reſpondeat? Nonne tibi videtur errare? Hoc igitur erroris genus vel immaniſſimum, non complexa eſt definitio tua. Quid ſi etiam non errantes complexa eſt, poteſtne definitio ulla eſſe vitioſior? Nam ſi quis Alexandriam quærat, & ad eam recto pergat itinere, non opinor potes eum errantem vocare. Quid ſi eamdem viam variis impeditus cauſſis, longo agat tempore, & in ea morte præveniatur, nonne & ſemper quæſivit, & numquam invenit, nec erravit tamen? Non, inquit ille, ſemper quæſivit.

1. Retract. cap. 1.

12. Rectè dicis, ait Licentius, & bene admones. Inde enim prorſus nihil ad rem pertinet definitio tua: non enim ego beatum eſſe dixi, qui ſemper quærat veritatem. Quod ne fieri quidem poteſt: primò, quia non ſemper homo eſt: deinde, quia non ex quo tempore incipit eſſe homo, eo jam poteſt, ætate impediente, verum quærere. Aut ſi ſemper id putas dicendum, ſi nihil temporis quo jam quærere poteſt, perire patitur, rurſus tibi Alexandriam redeundum eſt. Fac enim quemquam, ex quo tempore iter agere vel ætate vel negotio ſinitur, pergere occipere illam viam, atque ut ſuprà dixi, cùm deviet nuſquam, antequam perveniat tamen vitâ excedere, multùm profectò errabis, ſi tibi erraſſe iſte videbitur; quamvis omni quo potuit tempore, nec quærere deſierit, nec invenire potuerit quò pergebat. Quamobrem ſi & mea deſcriptio vera eſt, & ſecundùm eam non errat ille qui perfectè quærit, quamvis non inveniat veritatem, beatuſque eſt ob eam rem, quod ſecundùm rationem vivit: tua verò definitio & fruſtrata eſt, & ſi non eſſet, nihil eam curare deberem, ſi ex eo ſolùm quod ego definivi, ſatis cauſſa firmata eſt: cur quæſo nondum eſt iſta inter nos quæſtio diſſoluta?

Caput V. Quidnam ſit ſapientia.

13. Hic Trygetius Daſne, inquit, ſapientiam rectam viam vitæ eſſe? Do, inquit, ſine dubio: ſed tamen volo mihi ſapientiam definias, ut A ſciam utrùm quæ mihi, eadem tibi eſſe videatur. Et ille: Parum tibi, ait, videtur definita hoc ipſo quod nunc interrogatus es? Etiam quod volui conceſſiſti. Si enim non fallor, non falsò recta via vitæ ſapientia nominatur. Tum Licentius: Nihil mihi tam ridiculum, quàm iſta definitio videtur, inquit. Fortaſſe, ait ille: pedetemtim tamen quæſo, ut ratio præveniat riſum tuum: nihil enim eſt fœdius riſu irriſione digniſſimo. Quid enim, ait ille, nonne fateris vitæ mortem eſſe contrariam? Fateor ait. B Mihi igitur, inquit ille, via vitæ nulla magis videtur, quàm ea qua quiſque pergit, ne in mortem incidat. Aſſentiebatur Trygetius. Ergo ſi viator quiſpiam diverticulum vitans, quod à latronibus obſideri audierit, rectà ire pergat, atque ita evadat interitum, nonne & viam vitæ, & rectam ſecutus eſt; & eam ſapientiam nominat nemo? Quomodo igitur omnis recta vitæ via ſapientia eſt? Conceſſi enim eſſe, ſed non ſolam. Definitio autem nihil complecti debuit, quod eſſet alienum. Itaque rurſus C defini, ſi placet, quid tibi videtur eſſe ſapientia?

14. Diu ille tacuit. Deinde: En, inquit, iterum definio, ſi hoc tu numquam finire ſtatuiſti. Sapientia eſt via recta, quæ ad veritatem ducat. Similiter & hoc, inquit ille, refellitur: nam dum apud Virgilium Æneæ dictum eſt à matre: *Perge modò, & qua te ducit via dirige greſſum:* ſequens hanc viam ad id quod dictum erat, id eſt ad verum pervenit. *1. Æneid.* Contende, ſi placet, ubi pedem ille incedens poſuit, ſapientiam poſſe dici; quamquam ſtultè prorD ſus iſtam deſcriptionem tuam effringere conor: nam cauſſam meam nulla plus adjuvat. Etenim ſapientiam non ipſam veritatem, ſed viam quæ ad eam ducat eſſe dixiſti. Quiſquis ergo hac utitur via, ſapientia profectò utitur: & qui ſapientia utitur, ſapiens ſit neceſſe eſt. Sapiens igitur erit ille, qui perfectè quæſierit veritatem, etiamſi ad eam nondum pervenerit: nam via quæ ducit ad veritatem, nulla, uti opinor, intelligitur meliùs quàm diligens inquiſitio veritatis. Hac igitur ſola via utens, E jam iſte ſapiens erit: at nemo ſapiens miſer: omnis autem homo aut miſer, aut beatus: beatum igitur faciet non tantùm inventio, ſed ipſa per ſe inveſtigatio veritatis.

15. Tum ille arridens: Meritò mihi, inquit, iſta contingunt, dum adverſario in re non neceſſaria fidenter aſſentior: quaſi verò ego ſim magnus definitor, aut quidquam in diſputando magis ſupervacaneum putem. Quis enim modus erit, ſi ego rurſus velim definiri abs te aliquid, & rurſus ejuſdem deF finitionis verba, & conſequentium item ſingillatim omnia, fingens quod nihil intelligam, definiri flagitem? Nam quid planiſſimum non meo jure definiri cogam, ſi jure à me ſapientiæ definitio poſtulatur? Cujus enim verbi in animis noſtris apertiorem notionem natura eſſe voluit quàm ſapientiæ? Sed neſcio quomodo cùm mentis noſtræ veluti portum notio ipſa reliquerit, & verborum ſibi quaſi vela tetenderit, occurrent ſtatim calumniarum mille naufragia. Quamobrem aut definitio ſapientiæ ne requiratur, aut judex noſter in ejus patrocinium dignetur deſcendere. Tum ego, cùm jam ſtilum nox impediret, & quaſi de integro magnum quiddam diſſerendum viderem oboriri, in alium diem diſtuli: nam diſputare cœperamus ſole jam in occaſum declinante, dieſque pene totus cùm in rebus ruſticis ordinandis, tum in recenſione primi libri Virgilij peractus fuit.

16. Deinde

Disputatio tertia. Caput VI. Sapientiæ definitio datur & impugnatur.

16. DEINDE mox ut illuxit, ita enim reserant pridie constitutæ, ut largum esset otium, statim peragendum negotium susceptum est. Tum ego: Heri postulasti, inquam, Trygeti, ut à judicis munere ad sapientiæ patrocinium descenderem: quasi verò quemquam in sermone vestro adversarium sapientia pateretur, aut ullo defendente ita laboraret, ut majus implorare deberet auxilium. Nam neque inter vos aliud quærendum natum est, quàm quid sit sapientia, in quo eam vestrûm neuter oppugnat, quia uterque desiderat. Neque si tu in definienda sapientia defecisse te putas, propterea reliqua defensio sententiæ tuæ tibi deserenda est. Itaque à me nihil aliud habebis quàm definitionem sapientiæ, quæ nec mea nec nova est, sed & priscorum hominum, & quam vos mirer non recordari. Non enim nunc primùm auditis SAPIENTIAM esse rerum humanarum divinarumque scientiam.

17. Hîc Licentius, quem post istam definitionem diù putabam quæsiturum esse quod diceret, subjecit statim, Cur ergo non quæso sapientem vocamus flagitiosissimum illum hominem, quem ipsi benè novimus per innumera scorta solere dissolvi: Albicerium dico illum, qui apud Carthaginem multos annos consulentibus mira quædam & certa respondit? Innumerabilia commemorare possem, nisi & apud eos loquerer qui experti sunt, & paucis nunc satis sit ad id quod volo. Nonne cochlearium (mihi autem dicebat) cùm domi non inveniretur, tuo jussu percontatus, non solùm quid quæreretur, verùm etiam nominatim cujus res esset, & ubi lateret, citissimè verissiméque respondit? Item me præsente, omitto illud quòd in eo quod rogabatur nihil omnino falsus est, sed cùm puer qui nummos ferebat, certam eorum partem cùm ad eum pergeremus furatus esset, omnes sibi numerari jussit, coëgitque illum ante oculos nostros quos abstulerat reddere, priusquam omnino ipse aut eosdem nummos vidisset, aut quantum sibi allatum fuerit audisset è nobis.

Albicerij divinationes.

18. Quid quòd doctissimum & clarissimum virum Flaccianum mirari solitum esse abs te accepimus, qui cùm de fundo emendo esset locutus, ad illum divinum rem ita detulit, ut quid egisset, si potis esset, ediceret. Atque ille statim non modò negotij genus, sed etiam, in quo ille vehementer clamabat admirans, ipsum fundi nomen pronuntiavit, cùm ita esset absurdum, ut vix ejus Flaccianus ipse meminisset? Jam illud sine stupore animi non queo dicere, quod amico nostro discipulo tuo sese volenti exagitare, flagitantique insolenter, ut diceret quid secum ipse tacitus volveret, Virgilij versum eum cogitare respondit. Cùm ille obstupefactus negare non posset, perrexit quærere quisnam versus esset. Nec Albicerius, qui Grammatici scholam vix transiens vidisset aliquando, versum ipsum securus & garrulus cánere dubitavit. Num igitur aut res humanæ non erant, de quibus ille consulebatur, aut sine rerum divinarum scientia tam certa consulentibus & vera respondit? At utrumque absurdum est. Nam & humanæ res nihil sunt aliud quàm res hominum, ut argentum, nummi, fundus, postremò ipsa etiam cogitatio: & res divinas quis non rectè arbitretur esse, per quas homini divinatio A ipsa contingit? Sapiens ergo fuit Albicerius, si sapientiam rerum humanarum divinarumque scientiam illa definitione concedimus.

19. Hîc[a] ille: Primò, inquit, ego scientiam non appello, in qua ille qui eam profitetur, aliquando fallitur. Scientia enim non solùm comprehensis, sed ita comprehensis rebus constat, ut neque in ea quis umquam errare, nec quibuslibet adversantibus impulsus nutare debeat. Unde verissimè à quibusdam philosophis dicitur, in nullo eam posse nisi in sapien- B te inveniri, qui non modò perceptum habere debet id quod tuetur ac sequitur, verùm etiam inconcussum tenere. Scimus autem illum quem commemorasti, multa sæpe falsa dixisse, quod non solùm aliis mihi referentibus comperi, sed præsens aliquando ipse percepi. Eumne igitur scientem vocem, cùm sæpe falsa dixerit, quem non vocarem, si[b] cunctanter vera dixisset? Hoc me de haruspiscibus & de auguribus, & de his omnibus qui sidera consulunt, & de conjectoribus somniorum dixisse puta- C tote. Aut aliquem ex hoc genere hominum proferte, si potestis, qui consultus numquam de responsis suis dubitaverit, numquam postremò falsa responderit. Nam de vatibus nihil mihi puto esse laborandum, qui mente loquuntur alienâ.

a Caput VII. Vindicatur data sapientiæ definitio.

b

20. Deinde res humanas esse ut concedam res hominum, quidquam tu existimas nostrum esse, quod nobis vel dare vel eripere casus potest? Aut cùm rerum humanarum scientia dicitur, ea dicitur, qua quisquam novit vel quot, vel quales fundos ha- D beamus: quid auri, quid argenti, quídque denique alienorum carminum cogitemus? ILLA EST humanarum rerum scientia, quæ novit lumen prudentiæ, temperantiæ decus, fortitudinis robur, justitiæ sanctitatem. Hæc enim sunt quæ nullam fortunam metuentes, verè nostra dicere audemus: quæ si Albicerius ille didicisset, numquam, mihi crede, tam luxuriosè deformiterque vixisset. Quod autem dixit, quem versum volveret animo ille à quo consulebatur, neque hoc puto inter res nostras esse nume- E randum: non quo negem honestissimas disciplinas ad possessionem quamdam nostri animi pertinere, sed quia versum alienum etiam imperitissimis canere ac pronuntiare concessum est. Ideoque talia cùm in memoriam nostram incurrerint, non mirum est, si sentiri possunt ab hujus aëris animalibus quibusdam vilissimis, quos dæmonas vocant, à quibus nos superari acumine ac subtilitate sensuum posse concedo, ratione autem nego. Atque id fieri nescio quo modo secretissimo atque à nostris sensibus remotis- F simo. Non enim, si miramur apiculam melle posito, nescio qua sagacitate qua hominem vincit, unde unde advolare, ideo eam nobis præponere, aut saltem comparare debemus.

Animalia aëris dæmones.

21. Itaque vellem magis iste Albicerius, ab eo qui discere cuperet, interrogatus ipsa metra docuisset, vel coactus à quopiam consultorum, de re sibi statim proposita versus proprios cecinisset. Quod eumdem Flaccianum sæpe dixisse soles commemorare, cùm illud divinationis genus magna mentis altitudine derideret atque despiceret, idque nescio cui abjectissimæ animulæ, sic enim dicebat, tribueret, quo ille quasi spiritu admonitus vel inflatus hæc respondere solitus esset. Quærebat enim vir

[a] Victorini codices cum aliis tribus MSS habent, *Hîc ego: Primò, inquam, scientiam* &c. mendosè, uti satis intelligitur ex postremo capite, ubi hæc responsio non obscurè Trygetio adtribuitur.

[b] In priùs excusis, *constanter*. In MSS. quinque *incunctanter*. In aliis sex optimæ notæ legitur, *cunctanter*, & meliùs. Trygetius quippe hîc Albicerium & ejus generis homines non vult appellari scientes, quòd eorum nullus sit, *qui consultus numquam de responsis suis dubitaverit, numquam postremò falsa responderit.*

ille doctiſſimus ab iis qui talia mirarentur, num Grammaticam vel Muſicam vel Geometricam Albicerius poſſet docere? Quis autem illum noſſet, & non iſtorum omnium imperitiſſimum fateretur? Quamobrem ad extremum hortabatur, ut animos ſuos ij qui talia didiciſſent, illi divinationi ſine dubitatione præferrent, darentque operam his diſciplinis inſtruere atque adminiculari ſuam mentem, quibus aëriam iſtam inviſibilium animantium naturam tranſilire, & eam ſupervolare contingeret.

Caput VIII. Hariolus an ſapiens, & quid ſit ſapiens.

22. Jam res divinæ, cùm omnibus concedentibus, meliores auguſtioreſque multo quàm humanæ ſint, quo pacto ille eas adſequi poterat, qui quid eſſet ipſe neſciebat? Niſi fortè exiſtimas ſidera, quæ quotidie contemplamur, magnum quiddam eſſe in comparatione veriſſimi & ſecretiſſimi Dei, quem raró fortaſſe intellectus, ſenſus autem nullus adtingit: hæc autem præſto ſunt oculis noſtris. Nec iſta igitur ſunt illa divina, qualia ſe ſola ſcire ſapientia profitetur: cetera autem quibus iſti, neſcio qui, divinantes, vel ad vanam jactantiam, vel ad quæſtum abutuntur, præ ſideribus profectò viliora ſunt. Non igitur Albicerius rerum humanarum ac divinarum ſcientiæ particeps fuit, fruſtraque abs te iſto modo definitio noſtra tentata eſt. Poſtremò cùm quidquid præter res humanas atque divinas eſt, nos viliſſimum ducere & omnino contemnere oporteat, quæro in quibus rebus quærat ille tuus ſapiens veritatem? In divinis, ait ille: nam virtus etiam in homine ſine dubitatione divina eſt. Has igitur Albicerius jam ſciebat, quas tuus ſapiens ſemper inquiret? Tum Licentius, Divinas, ait, & ille noverat, ſed non eas quæ à ſapiente quærendæ ſunt. Quis enim non evertat omnem loquendi conſuetudinem, ſi ei divinationem concedat, adimat res divinas, è quibus divinatio nominata eſt? Quare illa veſtra definitio, ni fallor, neſcio quid aliud quod ad ſapientiam non pertineret, incluſit.

23. Tum Trygetius: Definitionem iſtam, inquit, defendet, ſi libebit, ille qui protulit. Nunc mihi tu volo reſpondeas, ut tandem ad id quod agitur, veniamus. Iſthîc ſum, inquit ille: Daſne, ait, Albicerium ſciſſe verum? Do, inquit. Melior igitur tuo ſapiente. Nullo modo, ait ille: nam quod genus veri ſapiens inquirit, non ſolùm ille delirus hariolus, ſed ne ipſe quidem ſapiens dum in hoc corpore vivit adſequitur: quod tamen tantum eſt, ut multo ſit præſtabilius hoc ſemper quærere, quàm illud aliquando invenire. Neceſſe eſt, ait Trygetius, ut mihi in anguſtiis definitio illa ſubveniat. Quæ ſi propterea tibi vitioſa viſa eſt, quia complexa eſt eum quem non poſſumus vocare ſapientem, quæro utrùm eam probes, ſi ſapientiam rerum humanarum divinarumque ſcientiam dicamus, ſed earum quæ ad beatam vitam pertineant. Eſt, inquit ille, & iſta ſapientia, ſed non ſola: unde ſuperior definitio invaſit alienum, hæc autem proprium deſeruit: quare illa avaritiæ, iſta ſtultitiæ coargui poteſt. Etenim ut ipſe jam explicem definitione quod ſentio, ſapientia mihi videtur eſſe rerum humanarum divinarumque, quæ ad beatam vitam pertineant non ſcientia ſolùm, ſed etiam diligens inquiſitio. Quam deſcriptionem ſi partiri velis, prima pars quæ ſcientiam tenet, Dei eſt: hæc autem quæ inquiſitione contenta eſt, hominis. Illa igitur Deus,

Sapientiæ deſcriptio tuendæ Academicorum opinioni accommodata.

hac autem homo beatus eſt. Tum ille: Miror, inquit, ſapientem tuum quomodo adſeras fruſtra operam conſumere. Quomodo, inquit Licentius, fruſtra [a] operam conſumere, cùm tanta mercede conquirat? Nam hoc ipſo quo quærit, ſapiens eſt: & quo ſapiens, eo beatus: cùm ab omnibus involucris corporis mentem quantum poteſt, evolvit, & ſeipſum in ſemetipſum colligit, cùm ſe non permittit cupiditatibus laniandum, ſed in ſe atque in Deum ſemper tranquillus intenditur, ut & hîc, quod beatum eſſe ſuprà inter nos convenit, ratione perfruatur, & extremo die vitæ ad id quod concupivit adipiſcendum reperiatur paratus, fruaturque meritò divina beatitudine, qui humana ſit ante [b] perfructus.

Caput IX. Epilogus.

24. Tum ego; cùm Trygetius quid ſibi eſſet reſpondendum diu quæreret, Non puto, inquam, Licenti etiam argumenta huic defutura, ſi eum otioſè quærere permittamus: quid enim ei quovis loco defuit ad reſpondendum? Nam primò ipſe intulit, quoniam de beata vita quæſtio nata eſt, beatum ſolum neceſſe eſt eſſe ſapientem, ſiquidem ſtultitia etiam ſtultorum judicio miſera eſt: perfectum ſapientem eſſe debere, non autem perfectum eſſe, qui adhuc verum quid ſit inquirit; unde ne beatum quidem. Cui loco tu cùm molem auctoritatis objiceres, [c] moleſtè aliquantum Ciceronis nomine perturbatus; tamen ſe ſtatim erexit, & generoſâ quadam contumaciâ in verticem libertatis exſiliit, rurſumque arripuit quod erat de manibus violenter excuſſum: quæſivitque abs te, utrùm tibi perfectus, qui adhuc quæreret, videretur: ut ſi fatereris non eſſe perfectum, ad caput recurreret, demonſtraretque, ſi poſſet, per illam definitionem, perfectum eſſe hominem, qui ſecundùm legem mentis vitam gubernaret: ac per hoc, beatum niſi perfectum eſſe non poſſe. A quo te laqueo cùm expediſſes cautiùs quàm putabam, & perfectum hominem diceres, inquiſitorem diligentiſſimum veritatis, ipſaque illa definitione, qua beatam vitam illam demum eſſe dixeramus, quæ ſecundùm rationem ageretur, tu præfidentiùs apertiúſque pugnaſſes, ille tibi planè repoſuit: nam occupavit præſidium tuum, unde pulſus omnino ſummam rerum amiſeras, ni te induciæ reparaſſent. Ubi enim arcem locaverunt Academici, quorum tueris ſententiam, niſi in erroris definitione? Quæ tibi niſi noctu fortaſſe per ſomnium rediret in mentem, jam quid reſponderes non habebas, cùm in exponenda Ciceronis ſententia idipſum tu ipſe ante commemoraveris. Deinde ventum eſt ad definitionem ſapientiæ, quam cùm tanta calliditate labefactare conareris, ut tua furta nec ipſe auxiliator tuus Albicerius fortaſſe comprehenderet, quantâ tibi vigilantiâ, quantis viribus reſtitit, quàm te pene involvit atque depreſſit: niſi poſtremò te tua definitione nova tutareris, dicereſque humanam eſſe ſapientiam inquiſitionem veritatis, ex qua propter animi tranquillitatem beata vita contingeret. Huic iſte ſententiæ non reſpondebit, præſertim ſi in prorogandа diei vel parte quæ reſtat, reddi ſibi gratiam poſtulabit.

25. Sed ne longum faciamus, jam, ſi placet, ſermo iſte claudatur, in quo immorari etiam ſuperfluum puto. Tractata enim res eſt pro ſuſcepto ne-

[a] Editi omittunt hîc loci, *operam conſumere.* & mox habent, *cùm tantam mercedem conquirat.* excepto Bad. qui cum MSS. præfert, *tanta mercede.*

[b] Ita in MSS. pro quo in editis, *perfruitus.*

[c] Editi, *modeſtè.* At MSS. decem habent, *moleſtè*, & meliùs; alludit nempe Auguſtinus ad illud, *molem auctoritatis.*

gotio satis, quæ post pauca omnino posset verba finiri, nisi exercere vos vellem, nervosque vestros & studia, quæ mihi magna est cura, explorare: nam cùm instituissem vos ad quærendam veritatem magnopere hortari, cœperam ex vobis quærere quantum in ea momenti poneretis: omnes autem posuistis tantum, ut plus non desiderem. Nam cùm beati esse cupiamus, sive id fieri non potest nisi inventa, sive non nisi diligenter quæsita veritate: postpositis ceteris omnibus rebus, nobis, si beati esse volumus, perquirenda est. Quamobrem jam istam, ut dixi, disputationem terminemus, & relatam in litteras mittamus, Licenti, potissimùm patri tuo, cujus erga philosophiam jam prorsus animum teneo. Sed adhuc quæ admittat, quæro fortunam. Incendi autem in hæc studia vehementiùs poterit, cùm teipsum jam intentum mecum sic vivere, non audiendo solùm, verùm etiam legendo ista cognoverit. Tibi autem si, ut sentio, Academici placent, vires ad eos defendendos validiores para; nam illos ego [a] reos citare decrevi. Quæ cùm essent dicta, prandium paratum esse annuntiatum est, atque surreximus.

[a] Antiquæ editiones *ego accusare decrevi.* Sic etiam aliquot MSS. vetustiores, qui paulò post non habent hæc verba, *prandium paratum esse annuntiatum est, atque.*

LIBER SECUNDUS.

Romanianum Mæcenatem suum ad amplectendam Philosophiam rursus cum grati animi significatione cohortatur, tresque illi describit Collationes, in quarum prima explicantur placita Academicorum. In secunda novæ ac veteris Academiæ discrimina referuntur, & exploditur sententia horum Philosophorum, qui cùm verum haud posse deprehendi putarent, veri tamen simile se sequi profiterentur. In tertia dicitur quid illi verisimile seu probabile appellarent.

Caput I. Contra Academicorum rationes Dei auxilio opus est.

1. Si quam necesse est, disciplinâ atque scientiâ sapientiæ vacuum esse non posse sapientem, tam eam necesse esset invenire dum quæritur, omnis profectò Academicorum vel calumnia, vel pertinacia, vel pervicacia, vel (ut ego interdum arbitror) congrua illi tempori ratio, simul cum ipso tempore, & cum ipsius Carneadis Ciceronisque corporibus sepulta foret. Sed quia sive vitæ hujus multis variisque jactationibus, Romaniane, ut in eodem te probas, sive ingeniorum quodam stupore, vel socordiâ, vel tarditate torpentium, sive desperatione inveniendi, quia non quàm facilè oculis ista lux, tam facilè mentibus sapientiæ sidus oboritur, sive etiam qui error omnium populorum est, falsa opinione inventæ à se veritatis, nec diligenter homines quærunt, si qui quærunt, & à quærendi voluntate avertuntur, evenit ut scientia raro paucisque proveniat. Eoque fit, ut Academicorum arma, quando cum eis ad manus venitur, nec mediocribus viris, sed acutis, & bene eruditis, invicta & quasi Vulcania videantur. Quamobrem contra illos fluctus procellasque fortunæ, cùm obnitendum remis qualiumcumque virtutum, tum in primis divinum auxilium omni devotione atque pietate implorandum est, ut intentio constantissima bonorum studiorum teneat cursum suum, à quo eam nullus casus excutiat, quominus illam philosophiæ tutissimus jucundissimusque portus accipiat. Hæc prima tua caussa est, hinc tibi metuo, hinc te cupio liberari, hinc (si modò dignus sim qui impetrem) quotidianis votis auras tibi prosperas orare non cesso; oro autem ipsam summi Dei Virtutem atque Sapientiam. Quid est enim aliud, quem mysteria nobis tradunt Dei Filium.

2. Multùm autem me adjuvabis pro te deprecantem, si non nos exaudiri posse desperes, nitarisque nobiscum & tu non solùm votis, sed etiam voluntate, atque illa tua naturali mentis altitudine, propter quam te quæro, qua singulariter delector, quam semper admiror, quæ in te, proh nefas, illis rerum domesticarum nubibus quasi fulmen involvitur, & multos, ac pene omnes latet: me autem, & alium, vel tertium familiarissimos tuos latere non potest, qui sæpe non solùm adtentè audivimus murmura tua, sed etiam nonnulla fulgura fulminibus propiora conspeximus. Quis enim, ut cetera pro tempore taceam & unum commemorem, quis, inquam, tam subitò umquam tantum intonuit, tantumque lumine mentis emicuit, ut sub uno fremitu rationis, & quodam coruscamine temperantiæ, uno die illa, pridie sævissima, penitus libido moreretur? Ergone non erumpet aliquando ista virtus, & multorum desperantium risus in horrorem stuporemque convertet, & locuta in terris quasi quædam futurorum signa, rursus projecto totius corporis onere recurret in cælum? Ergone Augustinus de Romaniano frustra ista dixit? Non sinet ille cui me totum dedi, quem nunc recognoscere aliquantum cœpi.

Caput II. Romaniano grati animi obsequium exhibet, eumque ad philosophiam hortatur.

3. Ergo aggredere mecum philosophiam: hìc est quidquid te anxium sæpe, atque dubitantem mirabiliter solet movere: non enim metuo aut à socordia morum, aut à tarditate ingenij tui. Quis enim te quando aliquantum respirare concessum est, in sermonibus nostris vigilantior? quis acutior apparuit? Ergone tibi gratiam non repensabo? An fortasse paululum debeo? Tu me adolescentulum pauperem [a] ad peregrina studia pergentem, & domo, & sumtu, & (quod plus est) animo excepisti. Tu patre orbatum amicitiâ consolatus es, hortatione animasti, ope adjuvisti. Tu in nostro ipso municipio, favore, familiaritate, communicatione domus tuæ pene tecum clarum primatemque me fecisti. Tu Carthaginem illustrioris professionis gratiâ remeantem, cùm tibi & meorum nulli consilium meum, spemque aperuissem, quamvis aliquantum illo tibi insito, quia ibi jam docebam, patriæ amore cunctatus es, tamen ubi evincere adolescentis cupiditatem ad ea, quæ videbantur meliora tendentis nequisti, ex dehortatore in adjutorem mira benevolentiæ moderatione conversus es. Tu necessariis omnibus iter adminiculasti meum. Tu ibidem

[a] In MSS pervetustis deest, *peregrina*,

rursus, qui cunabula, & quasi nidum studiorum meorum foveras jam volare audentis sustentasti rudimenta. Tu etiam cùm te absente atque ignorante navigassem, [a] nihil succensens quòd non tecum communicassem ut solerem, atque aliud quidvis quàm contumaciam suspicans, mansisti inconcussus in amicitia; nec plus ante oculos tuos liberi deserti à magistro, quàm nostræ mentis penetralia puritasque versata est.

4. Postremò quidquid de otio meo modò gaudeo, quòd à superfluarum cupiditatum vinculis evolavi, quòd depositis oneribus mortuarum curarum, respiro, resipisco, redeo ad me, quòd quæro intentissimus veritatem, quòd invenire jam ingredior, quod me ad summum ipsum [b] modum perventurum esse confido, tu animasti, tu impulisti, tu fecisti. Cujus autem minister fueris, plus adhuc fide concepi, quàm ratione comprehendi. Nam cùm præsens [c] præsenti tibi exposuissem interiores motus animi mei, vehementerque ac sæpius assererem, nullam mihi videri prosperam fortunam, nisi quæ otium philosophandi daret; nullam beatam vitam, nisi qua in philosophia viveretur: sed me tanto meorum onere, quorum ex officio meo vita penderet, multisque necessitatibus, vel vani mei pudoris, vel ineptæ meorum miseriæ refrenari: tam magno es elatus gaudio, tam sancto hujus vitæ inflammatus ardore, ut te diceres, si tu ab illarum importunarum litium vinculis aliquo modo eximeteris, omnia mea vincula etiam patrimonij tui mecum participatione rupturum.

5. Itaque cùm admoto nobis fomite discessisses, numquam cessavimus inhiantes in philosophiam, atque illam vitam quæ inter nos placuit atque convenit, prorsus nihil aliud cogitare: atque id constanter quidem, sed minùs acriter agebamus, putabamus tamen satis nos agere. Et quoniam nondum aderat ea flamma, quæ summa nos arreptura erat, illam qua lenta æstuabamus, arbitrabamur vel esse maximam. Cùm ecce tibi libri quidam pleni, ut ait Celsinus, bonas res Arabicas ubi exhalarunt in nos, ubi illi flammulæ instillarunt preciosissimi unguenti guttas paucissimas, incredibile, Romaniane, incredibile, & ultra quàm de me fortasse & tu credis (quid amplius dicam?) etiam mihi ipsi de meipso incredibile incendium concitarunt. Quis me tunc honor, quæ hominum pompa, quæ inanis famæ cupiditas, quod denique hujus mortalis vitæ fomentum atque retinaculum commovebat? Prorsus totus in me cursim redibam. Respexi tantùm, confiteor, quasi de itinere in illam religionem, quæ pueris nobis insita est, & medullitus implicata: verùm autem ipsa me ad se nescientem rapiebat. Itaque titubans, properans, hæsitans arripio apostolum Paulum: Neque enim verè isti, inquam, tanta potuissent, vixissentque ita ut eos vixisse manifestum est, si eorum litteræ atque rationes huic tanto bono adversarentur. Perlegi totum intentissimè atque [d] cautissimè.

6. Tunc verò quantulocumque jam lumine asperso, tanta se mihi philosophiæ facies aperuit, ut non dicam tibi, qui ejus incognitæ fame semper arsisti, sed si ipsi adversario tuo, à quo nescio utrùm plus exercearis quàm impediaris, eam demonstrare potuissem, ne ille & baias, & amœna pomeria, & delicata nitidaque convivia, & domesticos histriones, postremò quidquid eum acriter commovet in quascumque delicias, abjiciens & relinquens, ad hujus pulcritudinem blandus amator & sanctus, mirans, anhelans, æstuans advolaret. Habet enim & ille, quod confitendum est, quoddam decus animi, vel potiùs decoris quasi sementem, quod erumpere in veram pulcritudinem nitens, tortuosè ac deformiter inter scabra vitiorum, & inter opinionum fallacium dumeta frondescit: tamen non cessat frondescere, & paucis acutè ac diligenter in densa intuentibus quantum sinitur eminere. Inde est illa hospitalitas, inde in conviviis multa humanitatis condimenta, inde ipsa elegantia, nitor, mundissima facies rerum omnium, & undique cuncta perfundens adumbratæ venustatis urbanitas.

CAPUT III. Philocalia & philosophia.

7. PHILOCALIA ista vulgò dicitur: ne contemnas nomen hoc ex vulgi nomine: nam philocalia & philosophia propè similiter cognominatæ sunt, & quasi [e] gentiles inter se videri volunt, & sunt. Quid est enim philosophia? amor sapientiæ. Quid philocalia? amor pulcritudinis. Quære de Græcis. Quid ergo sapientia? nonne ipsa vera est pulcritudo? Germanæ igitur istæ sunt prorsus, & eodem parente procreatæ: sed illa visco libidinis detracta cælo suo, & inclusa caveâ populari, viciniam tamen nominis tenuit, ad commonendum aucupem ne se contemnat. Hanc igitur sine pennis sordidatam & egentem volitans liberè soror sæpe agnoscit, sed raro liberat: non enim philocalia ista unde genus ducat agnoscit, nisi philosophia. Quam totam fabulam (nam subitò Æsopus factus sum) Licentius tibi carmine suavius indicabit: poëta est enim pene perfectus. Ergo ille, si veram pulcritudinem cujus falsæ amator est, sanatis renudatisque paululùm oculis posset intueri, quanta voluptate philosophiæ gremio se involueret? Quomodo ibi te cognitum, sicut verum fratrem amplecteretur? Miraris hæc, & forsitan rides. Quid si hæc explicarem ut volebam? Quid si saltem vox, si adhuc facies videri à te non potest, ipsius philosophiæ posset audiri? Mirareris profectò, sed non rideres, non desperares. Crede mihi, de nullo desperandum est, de talibus autem minimè. Omnino sunt exempla, facilè evadit, facilè [f] revolat hoc genus avium, multis inclusis multùm mirantibus.

1. Retract. cap. 1. n. 3.

Romanianum ... ad philosophiam accendit.

8. Sed ad nos redeamus, nos inquam, Romaniane, philosophemur: reddam tibi gratiam, filius tuus cœpit jam philosophari: ego eum reprimo, ut disciplinis necessariis priùs excultus vigentior & firmior insurgat, quarum te ne metuas expertem, si bene te novi, [g] auras tibi liberas tantùm opto. Nam de indole quid dicam? Utinam non tam rara esset in hominibus, quàm certa est in te. Restant duo vitia, & impedimenta inveniendæ veritatis, à

[a] Am. Er. *nonnihil succensens*, quibus suffragantur aliquot MSS. melioris notæ.

[b] Er. & Lov. *ad ipsum summum bonum*. Sed meliùs Bad. Am. & MSS. plerique, *ad summum ipsum modum*, id est ad sapientiam juxta illud, quod circa idem tempus disserebat Aug. lib. *de Beata vita* sub finem. *Sapientia nihil est aliud quàm modus animi, hoc est quo sese animus librat, ut neque excurrat in nimium, neque infra quàm plenum est coartetur.*

[c] Romaniano præsente usus fuerat Mediolani ante annos circiter duos, quo tempore de communi vita ineunda cum amicis deliberabat lib. 6. Conf. c. 14. *Romanianus maximè, communiceps noster, quem tunc graves æstus negotiorum suorum ad comitatum attraxerant, ab ineunte ætate mihi familiarissimus; qui maximè instabat huic rei, & magnam in suadendo habebat auctoritatem, quòd ampla res ejus multùm ceteris anteibat.*

[d] Bad. Am. Er. & MSS. quamplures, *atque castissimè*. Paulò post in hactenus vulgatis & aliquot MSS. legitur, incognitæ famâ, aut incognitæ famæ. Sed castigatiùs in aliis codicibus, *fame*.

[e] In quinque MSS. *& quasi germana*.

[f] Sic Am. Er & propè omnes MSS. At Bad. & Lov. *evolat*.

[g] Am. Er & Lov. *aures*. Sed legendum cum Bad. & MSS. *auras*, quas Romaniano liberas optat Augustinus ut assurgat & revolet.

quibus tibi non multùm timeo, timeo tamen ne te A contemnas, atque inventurum esse desperes, aut certè ne invenisse te credas. Quorum primum si tamen inest, ista tibi disputatio fortasse detrahet. Sæpius enim succensuisti Academicis, eo quidem graviùs, quo minùs eruditus esses, sed eo libentiùs, quòd veritatis amore illiciebaris. Itaque jam cum Alypio, te fautore, confligam, & tibi facilè persuadebo quod volo, probabiliter tamen. Nam ipsum verum non videbis, nisi in philosophiam totus intraveris. Illud autem alterum quòd te fortasse ali- B quid invenisse præsumis, quamvis à nobis jam quærens, dubitansque discesseris, tamen si quid superstitionis in animum revolutum est, ejicietur profectò, vel cùm tibi aliquam inter nos disputationem de Religione misero, vel cùm præsens tecum multa contulero.

9. Ego enim nunc aliud nihil ago, quàm me ipse purgo à vanis perniciosisque opinionibus. Itaque non dubito meliùs mihi esse, quàm tibi. Unum tantùm est unde invideam fortunæ tuæ, quòd solus C
a frueris [a] Luciliano meo: an & tu invides quia dixi, meo? Sed quid dixi aliud quàm tuo, & omnium quicumque unum sumus? De quo tamen ut subvenias desiderio meo, quid te rogem? Tu te ipse pro me roga quantum scis, quia debes. Sed nunc ambobus dico, cavete ne quid vos nosse arbitremini, nisi quod ita didiceritis, saltem ut nostis, unum, duo, tria, quatuor simul collecta in summam fieri decem. Sed item cavete ne vos in philosophia veritatem aut non cognituros, aut nullo modo ita posse cognosci ar- D bitremini. Nam mihi vel potiùs illi credite, qui ait,
Matth. 7. 7. *Quærite & invenietis*: nec cognitionem desperandam esse, & manifestiorem futuram, quàm sunt illi numeri. Nunc ad propositum veniamus. Jam enim serò cœpi metuere, ne hoc principium modum excederet, & non est leve. Nam modus proculdubio divinus est: sed fefellerit cùm dulciter ducit, ero cautior cùm sapiens fuero.

Disputatio prima. Caput IV. Repetuntur in priore libro disputata.

10. POST pristinum sermonem, quem in primum librum contulimus, septem ferè diebus à disputando fuimus otiosi, cùm tres tantùm E Virgilij libros, post primum recenseremus, atque ut in tempore congruere videbatur, tractaremus. Quo tamen opere Licentius in poëticæ studium sic inflammatus est, ut aliquantum mihi etiam reprimendus videretur. Jam enim ab hac intentione ad nullam se rem devocari libenter ferebat. Tandem tamen ad retractandam quam distuleramus de Academicis quæstionem, cùm à me, quantum potui, lumen philosophiæ laudaretur, non invitus acces- F sit, & fortè dies ita serenus effulserat, ut nulli prorsus rei magis, quàm serenandis animis nostris congruere videretur. Maturiùs itaque solito lectos reliquimus, paululumque cum rusticis egimus, quod tempus urgebat. Tum Alypius: Antequam vos, inquit, audiam de Academicis disputantes, volo mihi legatur sermo ille vester quem dicitis me absente perfectum: non enim possum aliter, cùm inde hujus disceptationis occasio nata sit, in audiendis vobis non aut errare, aut certè laborare. Quod cùm factum esset, & in eo pene totum antemeridianum tempus consumtum videremus, redire ab agro, qui deambulantes nos acceperat, domum instituimus. Et Licentius: Quæso, inquit, ante prandium mihi breviter totam Academicorum sententiam exponendo repetere ne graveris, ne quid in ea me fugiat, quod pro partibus meis sit. Faciam, inquam, & eo libentiùs quo de hac re cogitans parum prandeas. Ne, inquit ille, isthinc securus sis: nam & multos, & maximè patrem meum sæpe animadverti eo edaciorem, quo refertior curis esset. Deinde tu quoque de istis metris cogitantem non sic expertus es, ut curâ meâ mensa secura sit. Quod quidem apud meipsum mirari soleo: quid enim sibi vult, quod tunc cibum pertinaciùs appetimus cùm in aliud intendimus animum? Aut [b] quid est quod b manibus & dentibus nostris, occupatis nobis, animus imperiosus fit? Audi potiùs, inquam, de Academicis quod rogaveras, ne te metra ista volventem, non solùm in epulis sine metro, sed etiam in quæstionibus patiar. Si quid autem pro mea parte occultabo, prodet Alypius. Bona fide tua opus est, inquit Alypius: nam si metuendum est, ne aliquid occultes, à me deprehendi difficile posse arbitror eum, à quo me ista didicisse nullus qui me novit ignorat, præsertim cùm in prodendo vero non magis victoriæ, quàm animo tuo consulturus sis.

11. Agam, inquam, bona fide, quoniam de jure præscribis. * Nam & Academicis placuit, nec * Caput V. Academicorum placita. homini scientiam posse contingere earum dumtaxat rerum, quæ ad philosophiam pertinent; nam cetera curare se Carneades negabat, & tamen hominem posse esse sapientem, sapientisque totum munus, ut abs te quoque, Licenti, illo sermone dissertum est, in conquisitione veri explicari. Ex quo confici, ut nulli etiam rei sapiens assentiatur: erret enim necesse est (quod sapienti nefas est) si assentiatur rebus incertis. Et omnia incerta esse non dicebant solùm, verùm etiam [c] copiosissimis rationibus affirmabant. c Sed verum non posse comprehendi, ex illa Stoici Zenonis definitione arripuisse videbantur, qui ait id verum percipi posse, quod ita esset animo impressum ex eo unde esset, ut esse non posset ex eo unde non esset. Quod breviùs planiúsque sic dicitur, his signis verum posse comprehendi, quæ signa non potest habere quod falsum est. Hoc prorsus non posse inveniri, vehementissimè ut convincerent incubuerunt. Inde dissensiones philosophorum, inde sensuum fallaciæ, inde somnia furoresque, inde pseudomeni & soritæ in illius caussæ patrocinio viguerunt. Et cùm ab eodem Zenone accepissent, nihil esse turpius quàm opinari, confecerunt callidissimè, ut si nihil percipi posset, & esset opinatio turpissima, nihil umquam sapiens approbaret.

12. Hinc eis invidia magna conflata est: videbatur enim esse consequens, ut nihil ageret, qui nihil approbaret. Unde dormientem semper, & officiorum omnium desertorem, sapientem suum Academici describere videbantur, quem nihil approbare censebant. Hîc illi inducto quodam probabili, quod etiam verisimile nominabant, nullo modo cessare sapientem ab officiis asserebant, cùm haberet quid sequeretur. Veritas autem sive propter naturæ tenebras quasdam, sive propter similitudinem rerum, vel obruta, vel confusa latitaret. Quamvis & ipsam refrenationem & quasi suspensionem assensionis magnam prorsus actionem sapientis esse dicebant. Videor mihi breviter totum, ut voluisti, exposuisse, nihilque recessisse à præscriptione,

[a] Sic scribitur in vetustioribus & pluribus MSS. Porrò in priùs editis, *Luciniano*. & in MSS. quatuor, *Luciano*.

[b] MSS. plerique, *Aut quis est qui manibus* &c. Mox ex iis nonnulli, *& dentibus nostris nobis occupatis nimis imperiosus fit*. Alij porrò tres, *& dentibus nostris occupatis minùs animus imperiosus fit*.

[c] In MSS. quinque, *perniciosissimis rationibus*.

Alypi, tua, id est egisse, ut dicitur, bona fide. Si enim aliquid vel non ita ut est dixi, vel fortè non dixi, nihil voluntate à me factum est. Bona ergo fides est, ex animi sententia. HOMINI enim homo falsus docendus, fallax cavendus debet videri: quorum prius magistrum bonum, posterius discipulum cautum desiderat.

13. Tum Alypius: Gratum, inquit, habeo, cùm & Licentio à te satisfactum est, & me onere imposito relevasti. Non enim magis tibi verendum erat, ne quid explorandi mei caussâ minus à te diceretur (nam alio modo quî fieri poterat?) quàm mihi, si in quoquam te prodere fuisset necesse. Quare faxis, ut illud quod deest, non tam percontationi, quàm ipsi percontanti de differentia novæ ac veteris Academiæ, ne te pigeat exponere. Prorsus, inquam, fateor piget. Quare beneficium dederis (nam & hoc quod commemoras, ad rem maximè pertinere negare non possum) si me paululùm conquiescente, apud me distinguere ista nomina, & caussam novæ Academiæ aperire volueris. Crederem, inquit, me quoque à prandio te avocare voluisse, ni & magis à Licentio territum dudum putarem, & ejus postulatio ita nobis præscripsisset, ut ei ante prandium quidquid hujus involutionis esset, expediretur. Et cùm reliqua dicere tenderet, mater nostra (nam domi jam eramus) ita nos trudere in prandium cœpit, ut verba faciendi locus non esset.

Disputatio secunda. Caput VI. Academiæ novæ & veteris discidium.

14. DEINDE, cùm tantum alimentorum accepissemus, quantum compescendæ fami satis esset, ad pratum regressis nobis: Alypius, Paream, inquit, sententiæ tuæ, nec ausim recusare. Si enim nihil me fugerit, gratabor cùm doctrinæ tuæ, tùm etiam memoriæ meæ. At si in quoquam fortasse aberravero, recurabis id, ut deinceps hujusmodi delegationem non pertimescam. Novæ Academiæ discidium non tam contra veterem conceptum, quàm contra Stoïcos arbitror esse commotum. Nec verò discidium est putandum, siquidem à Zenone illatam novam quæstionem dissolvi discutique oportebat. Nam de non percipiendo, quamvis nullis conflictationibus agitata, incolens tamen etiam veterum Academicorum mentes sententia non impudenter existimata est. Quod etiam ipsius Socratis Platonisque ac reliquorum veterum auctoritate probatu facile est, qui se hactenus crediderunt ab errore posse defendi, si se assensioni non temerè commisissent: quamvis propriam de hac re disputationem in scholas suas non introduxerint, nec ab illis enucleatè aliquando quæsitum sit, percipi, necne veritas possit. Quod cùm Zeno rude ac novum intulisset, contenderetque nihil percipi posse nisi quod verum ita esset, ut dissimilibus notis à falso discerneretur, neque opinationem subeundam esse sapienti, atque id Archesilas audiret, negavit hujusmodi quidquam posse ab homine reperiri, neque illi opinionis naufragio sapientis committendam esse vitam. Unde etiam conclusit, nulli rei esse assentiendum.

15. Verùm cùm ita res se haberet, ut vetus Academia magis aucta, quàm oppugnata videretur, exstitit Philonis auditor Antiochus, qui, ut nonnullis visus est, gloriæ cupidior, quàm veritatis, in simultatem adduxit Academiæ utriusque sententias. Dicebat enim rem insolitam, & ab opinione veterum remotissimam Academicos novos conatos inducere. In quam rem veterum physicorum, aliorumque magnorum philosophorum implorabat fidem; ipsos etiam Academicos oppugnans, qui se verisimile contenderent sequi, cùm ipsum verum se ignorare faterentur. Multaque argumenta collegerat, quibus nunc supersedendum arbitror. Nihil tamen magis defendebat, quàm verum percipere posse sapientem. Hanc puto inter Academicos novos ac veteres controversiam fuisse. Quæ si secus se habet, ut Licentium plenissimè informes, pro utroque postulaverim. Si verò ita est, ut dicere potui, susceptam disputationem peragite.

Caput VII. Advers. Academicos.

16. TUM ego, Quamdiu, inquam, Licenti in isto nostro longiore quàm putabam sermone conquiescis? Audisti qui sint Academici tui? At ille verecundè arridens, & aliquantùm hac compellatione turbatior: Pænitet me, inquit, tantopere affirmasse contra Trygetium, beatam vitam in veritatis inquisitione consistere. Nam me ista quæstio ita perturbat, ut vix non miser sim, qui certè vobis, si quid humanitatis geritis, videor miserandus. Sed quid me ipse ineptus crucio? Aut quid exhorreo tanta causæ bonitate subnixus? Prorsus non cedam nisi veritati. Placentne, inquam, tibi novi Academici? Plurimùm, inquit. Ergo verum videntur tibi dicere? Tum ille cùm jam esset assensurus, arrisione Alypij cautior factus, hæsit aliquantùm. Et deinde: Repete, inquit, rogatiunculam. Verumne, inquam, tibi videntur Academici dicere? Et rursum cùm diù tacuisset: Utrùm, ait, verum sit, nescio: probabile est tamen. Neque enim plus video quod sequar. Probabile, inquam, scisne ab ipsis etiam verisimile nominari? Ita, inquit, videtur. Ergo, inquam, verisimilis est Academicorum sententia. Ita, inquit. Jam quæso adtende, inquam diligentiùs. Si quisquam fratrem tuum visum patris tui similem esse affirmet, ipsumque tuum patrem non noverit, nonne tibi insanus, aut ineptus videbitur? Et hîc diu tacuit. Tum ait, Non mihi hoc videtur absurdum.

17. Cui ego cùm respondere cœpissem; Exspecta, inquit, quæso paululùm. Ac post arridens, Dic mihi, ait, oro te, Jamne certus es de victoria tua? Tum ego: Fac me, inquam, certum esse: non ideo tamen tu caussam tuam debes deserere, præsertim cùm hæc inter nos disputatio suscepta sit exercendi tui causâ, & ad elimandum animum provocandi. Numquidnam, inquit, aut Academicos legi, aut tot disciplinis eruditus sum, quibus tu ad me instructus adventas? Academicos, inquam, nec illi legerant à quibus primò sententia ista defensa est. Eruditio autem disciplinarumque copia si te deficit, non usque adeo tamen ingenium tuum esse debet invalidum, ut nullo facto impetu paucissimis verbis meis rogationibusque succumbas. Illud enim jam vereri cœpi, ne tibi citiùs quàm volo succedat Alypius, quo adversario non ita securus deambulabo. Ergo utinam, inquit ille, jam vincar, ut aliquando vos audiam disserentes, & quod plus est, videam; quo mihi spectaculo nihil potest felicius exhiberi. Nam quoniam placuit vobis ista fundere potiùs quàm effundere, siquidem ore prorumpentia stilo excipitis, nec in terram, ut dicitur, cadere sinitis, legere etiam vos licebit: sed nescio quomodo cùm admoventur oculis iidem ipsi quos inter sermo [a] cæditur, bona disputatio si non utiliùs, at certè lætiùs perfundit animum.

[a] Am. Er. & Lov. *editur*. Sed MSS. nullo ferè excepto habent, *caditur*. Ita etiam Bad. Phrasis à Terentio usurpata est in Heaut. act. 2. scen. 3. *Verùm interea dum sermones cadimus.*

18. Gratum habemus, inquam: ſed repentina A ista gaudia tua temerè illam ſententiam evadere coegerunt, qua dixiſti, nullum tibi ſpectaculum exhiberi poſſe felicius. Quid ſi enim illum patrem tuum, quo profectò nemo philoſophiam eſt poſt tam longam ſitim hauſturus ardentiùs, nobiſcum iſta quærentem ac diſſerentem videbis, cùm ego me fortunatiorem numquam putabo, quid te tandem ſentire ac dicere convenit? Hîc verò ille aliquantum lacrymavit, & ubi loqui potuit, porrecta manu cælum ſuſpiciens: Et quando ego, inquit, B Deus hoc videbo? ſed nihil eſt de te deſperandum. Hîc cùm pene omnes ab intentione diſputationis remitti in lacrymas cœpiſſemus, obluctans mecum, & vix me colligens: Age potiùs, inquam, & in vires tuas redi, quas ut congereres unde unde poſſes, patronus Academiæ futurus, longè ante monueram: non opinor ideo, ut modò ante tubam tremor occupet artus; aut ut viſendæ alienæ pugnæ deſiderio, tam citò te optes eſſe captivum. Hîc Trygetius, ubi ſatis adtendit jam vultus noſtros ſerenatos: Quidni C iſte optet, inquit, homo tam ſanctus, ut hoc ei Deus ante vota conceſſerit? Crede jam Licenti; nam qui non invenis quid reſpondeas, & adhuc ut vincare optas, parvæ fidei mihi videris. Arriſimus. Tum Licentius: Loquere beatus, inquit, non inveniendo verum, ſed certè, non quærendo.

19. Qua hilaritate adulescentulorum cùm eſſemus lætiores, Adtende, inquam, rogationem, & in viam redi firmior & valentior, ſi potes. En adſum, inquit, quantum poſſum. Quid enim ſi D ille fratris mei viſor famâ compertum habeat eum eſſe ſimilem patris, poteſt inſanus aut ineptus eſſe, ſi credit? Stultuſne, inquam, ſaltem dici poteſt? Non continuò, inquit, niſi ſe id ſcire contenderit. Nam ſi ut probabile ſequitur quod crebra fama jactavit, nullius temeritatis argui poteſt. Tum ego: Rem ipſam paulisper conſideremus, & quaſi ante oculos conſtituamus. Ecce fac illum neſcio quem hominem quem deſcribimus eſſe præſentem: advenit alicunde frater tuus: ibi iſte, Cujus hic puer fi- E lius? Reſpondetur: Cujuſdam Romaniani. At hic: Quàm patri ſimilis eſt, quàm ad me hoc non temerè fama detulerat. Hîc tu, vel quis alius: Noſti enim Romanianum, bone homo? Non novi, inquit: tamen ſimilis ejus mihi videtur. Poteritne quiſquam riſum tenere? Nullo modo, inquit. Ergo, inquam, quid ſequatur vides. Jam dudum, inquit, video. Sed tamen iſtam concluſionem abs te audire volo: oportet enim alere incipias, quem cœpiſti. Quid ni, inquam, concludam? Ipſa res clamat ſimi- F liter ridendos eſſe Academicos tuos, qui ſe in vita veri ſimilitudinem ſequi dicunt, cùm ipſum verum quid ſit, ignorent.

Caput VIII. Academicorum cavillatio.

20. Tum Trygetius: Longè mihi, inquit, videtur diſſimilis Academicorum cautio ab hujus quem deſcripſiſti ineptia. Illi enim rationibus adſequuntur quod dicunt eſſe veri ſimile: iſte autem ineptus famam ſecutus eſt, cujus auctoritate nihil eſt vilius. Quaſi verò, inquam, non ineptior eſſet, ſi diceret, patrem quidem ejus minimè novi, nec famâ comperi quàm ſit ſimilis patris, & mihi tamen ſimilis videtur. Ineptior certè, inquit. Sed quorſum iſta? Quia tales, inquam, ſunt, qui dicunt, verum quidem non novimus, ſed hoc quod videmus ejus quod non novimus ſimile eſt. Probabile, inquit, illi dicunt. Cui ego. Quomodo iſtuc dicis? An negas eos veri ſimile dicere? Et ille inquit: Ego ob hoc dicere volui, ut illam ſimilitudinem excluderem. Videbatur enim mihi fama improbè irruiſſe in quæſtionem veſtram, cùm Academici ne oculis quidem credant humanis, nedum famæ mille quidem, ut poëtæ fingunt, ſed monſtroſis tamen luminibus. Nam quis ego tandem ſum Academiæ defenſor? An in quæſtione iſta invidetis ſecuritati meæ? En habes Alypium, cujus adventus nobis quæſo ferias dederit, quem te jamdudum non fruſtra formidare arbitramur.

21. Tum facto ſilentio, oculos ambo in Alypium contulerunt. Tum ille: Vellem, inquit, quidem, ut meæ vires patiuntur, auxiliari aliquatenus partibus veſtris, niſi mihi omen veſtrum terrori eſſet. Sed hanc formidinem, ni me ſpes fefellerit, facilè [a] fugem. Simul enim ſolatur me, quòd præſens Academicorum oppugnator, onus Trygetij victi pene ſubierit, & nunc eum victorem veſtra confeſſione probabile eſt. Illud magis vereor, ne & deſerti officij negligentiam, & invaſi impudentiam, devitare non poſſim. Non enim vos oblitos credo, judicis mihi munus fuiſſe delatum. Hîc Trygetius: Illud, inquit, aliud, hoc autem aliud eſt: quare quæſumus, ut te aliquando patiare privatum. Ne renuerim ait, ne dum impudentiam vel negligentiam vitare cupio, in ſuperbiæ, quo vitio nihil eſt immanius, laqueos incidam, ſi honorem mihi à vobis conceſſum, diutiùs quàm permittitis, teneam.

IX. De Academicorum ſententia ſeriò deinceps diſputandum.

22. Proinde velim mihi exponas, bone accuſator Academicorum, officium tuum, id eſt, in quorum defenſionem hos oppugnes. Metuo enim, ne Academicos refellens, Academicum te probare velis. Accuſatorum, inquam, ut opinor, duo genera eſſe, bene noſti: non enim ſi à Cicerone modeſtiſſimè dictum eſt, ita eum Verris eſſe accuſatorem, ut Siculorum defenſor eſſet, propterea neceſſe eſt, eum qui aliquem accuſat, habere alterum quem defendat. *In Verrem actione I.* Et ille, Saltem habeſne tu quidquam in quo ſententia tua jam fundata conſtiterit? Facile eſt, inquam, huic rogationi reſpondere, mihi præſertim cui repentina non eſt: jam hoc totum mecum egi, & diu multúmque verſavi animo. Quamobrem audi Alypi, quod, ut arbitror, jam optimè ſcis: non ego iſtam diſputationem diſputandi gratiâ ſuſceptam volo; ſatis ſit quòd cum iſtis adoleſcentibus prælusimus, ubi libenter nobiſcum philoſophia quaſi jocata eſt. Quare auferantur de manibus noſtris fabellæ pueriles. De vita noſtra, de moribus, de animo res agitur: qui ſe ſuperaturum inimicitias omnium fallaciarum, & veritate comprehenſa, quaſi in regionem ſuæ originis rediens, triumphaturum de libidinibus, atque ita temperantiâ velut conjuge accepta regnaturum eſſe præſumit, ſecurior rediturus in cælum. Vides quid dicam? Tollamus de medio jam cuncta iſta; arma acri facienda viro; nec quidquam minùs ſemper optavi, quàm inter eos, qui ſecum multùm vixerunt, multúmque ſermocinati ſunt, oriri aliquid, unde novus quaſi conflictus exſurgat. Sed propter memoriam, quæ infida cuſtos eſt excogitatorum, referri in litteras volui, quod inter nos ſæpe pertractavimus, ſimul ut iſti adoleſcentes, & in hæc adtendere diſcerent, & aggredi ac ſubire tentarent.

1. Retract. cap. 1. n. 3.

[a] In hactenus vulgatis, *facile fugiam.*

a 23. Tunc ergo nescis, [a] nihil me certum adhuc habere quod sentiam, sed ab eo quærendo Academicorum argumentis atque disputationibus impediri? Nescio enim quomodo fecerunt in animo quamdam probabilitatem, (ut ab eorum verbo nondum recedam) quòd homo verum invenire non possit: unde piger & prorsus segnis effectus eram, nec quærere audebam, quod acutissimis ac doctissimis viris invenire non licuit. Nisi ergo priùs tam mihi persuasero verum posse inveniri, quàm sibi illi non posse persuaserunt, non audebo quærere, nec habeo aliquid quod defendam. Itaque istam interrogationem remove, si placet, & potiùs discutiamus inter nos, quàm sagaciter possumus, utrùmnam possit verum inveniri. Et pro parte mea videor mihi habere jam multa, quibus contra rationem Academicorum niti molior: inter quos & me modò interim nihil distat, nisi quòd illis probabile visum est, non posse inveniri veritatem, mihi autem inveniri posse probabile est. Nam ignoratio veri, aut mihi, si illi fingebant, peculiaris est, aut certè utrisque communis.

Caput X. Verborum controversia non est quæ habetur cum Academicis, sed rerum.

24. Tum Alypius: Jam, inquit, securus incedam: video enim te non tam accusatorem, quàm adjutorem fore. Itaque ne longiùs abeamus, videamus quæso priùs ne per hanc quæstionem in qua successisse videor iis qui tibi cesserunt, in verbi controversiam decidamus, quod te ipso insinuante ex auctoritate illa Tulliana turpissimum esse, sæpe confessi sumus. Cùm enim, ni fallor, Licentius placuisse sibi diceret de probabilitate Academicorum sententiam, subjecisti quod ille haud dubiè confirmavit, sciretne hanc ab eisdem etiam verisimilitudinem nominari. Et bene novi, siquidem ex te mihi nota sunt, non absque te esse Academicorum placita. Quæ cùm, ut dixi, animo tuo infixa sint, quid verba secteris, ignoro. Non est ista, inquam, mihi crede, verborum, sed rerum ipsarum magna controversia: non enim illos viros eos fuisse arbitror, qui rebus nescirent nomina imponere; sed mihi hæc vocabula videntur elegisse, & ad occultandam tardioribus, & ad significandam vigilantioribus sententiam suam. Quod quare & quomodo mihi videatur, exponam, cùm priùs illa discussero, quæ ab eis tamquam cognitionis humanæ inimicis dicta homines putant. Itaque perlibenter habeo huc usque hodie nostrum processisse sermonem, ut satis quid inter nos quæreretur, apertéque constaret. Nam illi mihi videntur graves omnino ac prudentes viri fuisse. Si quid est autem, quod nunc disputabimus adversùs eos erit, qui Academicos inventioni veritatis adversos fuisse crediderunt. Et ne me territum putes, etiam contra eos ipsos non invitus armabor, si non occultandæ sententiæ suæ caussâ, ne ab eis temerè pollutis mentibus, & quasi profanis quædam veritatis sacra proderentur, sed ex animo illa quæ in eorum libris legimus, defenderunt. Quod hodie facerem, nisi nos solis occasus jam domum redire compelleret. Hactenus illo die disputatum est.

Disputatio tertia. Caput XI. Probabile quid sit.

25. Postridie autem quamvis non minùs blandus tranquillusque dies illuxisset, vix tamen domesticis negotiis evoluti sumus. Nam màgnam ejus partem in epistolarum maximè scriptione consumseramus. Et cùm jam duæ horæ vix reli- A quæ forent, ad pratum processimus. Nam invitabat cæli nimia serenitas, placuitque ut ne ipsum quidem quod restiterat tempus perire pateremur. Itaque cùm ad arborem solitam ventum esset, & mansissemus loco: Velim vos, inquam, adolescentuli, quoniam non est hodie magna res aggredienda, in memoriam mihi revocetis, quomodo hesterno die rogatiunculæ quæ vos turbavit, Alypius responderit. Hìc Licentius: Tam breve est, inquit, ut nihil negotij sit hoc recordari; quàm leve sit autem B tu videris. Nam, ut opinor, vetuit te, res cùm constaret, de verbis movere quæstionem. Et ego: Hoc ipsum, inquam, quid sit, quamve habeat vim, satis animadvertistis? Videor, inquit, mihi videre quid sit, sed quæso tu id paulisper exponas. Nam sæpe abs te audivi, turpe esse disputantibus in verborum quæstione immorari, cùm certamen nullum de rebus remanserit. Sed hoc subtilius est, quàm ut explicandum à me debeat flagitari.

26. Audite ergo, inquam, quid sit vos: Id pro- C babile vel verisimile Academici vocant, quod nos ad agendum sine assensione potest invitare. Sine assensione autem dico, ut id quod agimus non opinemur verum esse, aut non id scire arbitremur, agamus tamen. Ut verbi caussâ, utrùm hesterna nocte tam liquida ac pura, hodie tam lætus sol exorturus esset, si nos quispiam rogaret, credo quòd nos id scire negaremus, diceremus tamen ita videri. Talia, inquit Academicus, mihi videntur omnia quæ probabilia vel verisimilia putavi nominanda; quæ tu si alio no- D mine vis vocare, nihil repugno. Satis enim mihi est, te jam bene accepisse quid dicam, id est quibus rebus hæc nomina imponam. Non enim vocabulorum opificem, sed rerum inquisitorem decet esse sapientem. Satisne intellexistis, quomodo mihi ludicra illa quibus vos agitabam, de manibus excussa sint? Hìc cùm ambo se intellexisse respondissent, vultuque ipso responsionem postularent meam: Quid putatis, inquam, Ciceronem, cujus hæc verba sunt, inopem fuisse latinæ linguæ, ut minùs apta rebus E imponeret, quas sentiebat, nomina?

Caput XII. Rursum probabili & verisimili.

27. Tum Trygetius: Jam, inquit, placet nobis, cùm res nota sit, de verbis nullas calumnias commovere: Quare vide potiùs quid huic respondeas qui nos liberavit, in quos tu impulsus tentas iterum irruere. Et Licentius: Mane, ait quæso: nam mihi sublucet nescio quid, quo videam non tibi tam facilè tantum argumentum eripi debuisse. Et cùm defixus in cogitatione siluisset aliquantum: Rogo inquit nihil mihi videtur esse absurdius, quàm dicere se F verisimile sequi eum qui verum quid sit ignoret. nec illa me tua similitudo conturbat. Nam rectè ego interrogatus, utrùm ex ista temperie cæli nulla in crastinum pluvia cogatur, respondeo esse verisimile, qui me non nego nosse aliquid veri. Nam scio arborem istam modò argenteam fieri non posse, multaque talia vera non impudenter me scire dico, quorum video esse similia ea quæ verisimilia nomino. Tu verò Carneades, vel quæ alia græca pestis, ut nostris parcam, (quid enim dubitem in hanc partem transire ad eum cui captivus debeor jure victoriæ?) Tu ergo cùm te nihil veri scire dicas, unde hoc verisimile sequeris? At enim nomen ei non potui aliud imponere. Quid ergo nobis disputandum est cum eo, qui nec loqui potest?

[a] Hìc figurâ quadam utitur Augustinus sollemni dialogorum more. Nam nonnihil certum habebat quod sentiret, qui jam dudum mente pervenerat ad id quod est, uti lib. 7. Conf. c. 17. legimus. Et perspicuè in ejusdem operis lib. 8. c. 5. de se conversionem differente confitetur: *Et non erat jam illa excusatio, qua videri mihi solebam propterea nondum me contemto sæculo servire tibi, quia incerta mihi esset perceptio veritatis. Jam enim & ipsa certa erat.*

Non

28. Non ego, inquit Alypius, perfugas metuam, quanto minùs ille Carneades, in quem nescio utrùm juvenili an puerili levitate commotus, maledicta potiùs quàm aliquod telum putasti esse jaciendum. Nam illi quidem ad roborandam sententiam suam, quæ semper tenus probabili fundata fuit, hoc interim adversùm te facilè suffecerit, ita nos à veri inventione procul esse positos, ut tu tibi ipse magno argumento esse possis, qui ita unâ interrogatiunculâ loco motus es, ut ubi tibi standum esset penitus ignorares. Sed hæc, atque scientiam tuam, quam tibi impressam de hac arbore paulo antè confessus es, in aliud tempus differamus. Quamvis enim jam alias partes delegeris, tamen sedulò docendus es quid paulò antè dixerim. Nondum enim, ut opinor, in eam quæstionem, qua utrùm inveniri verum possit quæritur, progressi fueramus: sed illud tantùm in ipso vestibulo defensionis meæ præscribendum putavi, in quo te lassum prostratumque prospexeram, hoc est utrùm verisimile, an probabile, an alio, si quo nomine appellari potest, quod sibi Academici sat esse dicant, quærendum non esse. Nam si tu optimus jam inventor veritatis tibi videris, nihil ad me. Postea si ingratus non fueris huic patrocinio meo, eadem fortasse me docebis.

Caput XIII. An Academici dissimularint se scire verum.

29. Hîc ego, cùm verecundè Licentius Alypii impetum formidaret, Omnia potius, inquam, Alypi, loqui maluisti, quàm quemadmodum nobis cùm iis, qui loqui nesciant, disputandum sit. Et ille: Quoniam olim tum mihi, tum omnibus notum est, & nunc tua professione satis indicas te loquendi peritum esse, velim explices utilitatem primò hujus inquisitionis [a] suæ, quæ aut superflua est, ut opinor, & ei multo magis respondere superfluum est: aut si commoda visa fuerit, & à me explicari nequierit, precariò abs te impetrem, ut magistri officium ne gravere. Meministi, inquam, heri me esse pollicitum de istis vocabulis post acturum. Et nunc ille sol admonet, ut quæ ludicra pueris proposui redigam in cistas, præsertim cùm ea ornandi jam potiùs quàm vendendi gratiâ proponam. Nunc antequam stilum nostrum tenebræ occupent, quæ patronæ Academicorum solent esse, volo inter nos hodie plenissimè constet, ad quam quæstionem nobis explicandam manè surgendum sit. Itaque responde quæso, Utrùm tibi videantur Academici habuisse certam de veritate sententiam, & eam temerè ignotis vel non purgatis animis prodere noluisse. An verò ita senserint, ut eorum disputationes se habent?

30. Tum ille: Quid illis animi fuerit, inquit, non temerè confirmabo. Nam quantùm ex libris colligi datur, tu meliùs nosti quæ in verba sententiam suam promere soleant. Me autem de meipso si consulis, inventum nondum verum esse puto. Addo etiam quod de Academicis flagitabas, nec posse inveniri me putare, non solùm insolita, quam semper ferè animadvertisti opinione mea, sed etiam auctoritate magnorum excellentiorumque philosophorum, quibus nos præbere colla sive imbecillitas nostra, sive sagacitas ipsorum, ultra quam nihil jam inveniri posse credendum est, nescio quomodo compellit. Hoc est, inquam, quod volui. Nam verebar, ne cùm tibi quoque id videretur quod mihi, disputatio nostra manca remaneret, nullo exsistente qui ex altera parte rem venire in manus cogeret, ut diligenter quantùm possumus versaretur. Itaque si id evenisset, paratus eram te rogare ut Academicorum partes ita susciperes quasi tibi non solùm disputasse, sed etiam sensisse viderentur, verum non posse comprehendi. Quæritur ergo inter nos, utrùm illorum argumentis probabile sit, nihil percipi posse, ac nulli rei esse assentiendum. quod si obtinueris, cedam libenter. Si autem demonstrare potuero multo esse probabilius, & posse ad veritatem pervenire sapientem, & assensionem non semper esse cohibendam, nihil habebis, ut opinor, cur non te in meam sententiam transire patiaris. Quod cùm illi placuisset, & ceteris qui aderant, jam vespere obumbrati domum revertimus.

[a] Bad. Er. & Lov. *inquisitionis tuæ*. Sed meliùs Am. & MSS. *suæ*; refertur enim ad Licentium.

LIBER TERTIUS.

Exhibet disputationes duas, quarum initio statuitur fortunam nihil sive adjumento sive impedimento esse sapienti. Mox Augustinus repugnante pro susceptis partibus Alypio probat nonnihil sciri à sapiente, ut pote qui saltem Sapientiam noverit. Deinde Zenonis definitionem discutit, & duo illa redarguit Academicorum placita: Nihil percipi posse; & , Nulli rei debere assentiri. *Dicit demum videri sibi Academicos non ita sensisse uti vulgò existimantur.*

Disputatio Prima. I.

Caput I. Magnopere quærenda veritas unde pendet vita beata.

Cum post illum sermonem quem Secundus Liber continet, alio die consedissemus in balneis, nam erat tristior quàm ut ad pratum liberet descendere, sic exorsus sum: Arbitror vos jam satis animadvertisse qua de re inter nos discutienda quæstio constituta sit. Sed antequam ad partes meas veniam; quæ ad eam pertinent explicandam, pauca quæso de spe, de vita, de instituto nostro non ab re abhorrentia libenter audiatis. Negotium nostrum non leve aut superfluum, sed necessarium ac summum esse arbitror, magnopere quærere veritatem: hoc inter me atque Alypium convenit. Nam & ceteri philosophi sapientem suum eam invenisse putaverunt, & Academici sapienti suo summo conatu inveniendam esse professi sunt, idque illum agere sedulò. Sed quoniam vel lateret obruta, vel confusa non emineret, ad agendam vitam id eum sequi quod probabile ac verisimile occurreret. Id etiam vestra pristina disceptatione confectum est. Nam cùm alter inventa veritate beatum fieri asseruerit hominem, alter verò tantùm diligenter quæsitâ, nulli nostrûm dubium est, nihil esse à nobis huic negotio præponendum. Quamobrem qualem vobis, quæso, hesternum diem videmur duxisse? Vobis quidem in studiis vestris vivere licuit. Nam & tu Trygeti Virgilii te carminibus oblectasti, & Licentius fingendis versibus vacavit, quorum amore ita perculsus est, ut propter eum maximè mihi istum sermonem inferendum putarem, quo in ejus animo

philosophia (nunc enim tempus est) majorem partem, non modò quàm poëtica, sed quævis alia disciplina sibi usurpet, ac vindicet.

Caput II. An fortuna sapienti necessaria.

2. Sed quæso vos, nonne miserati nostri estis, cùm pridie ita cubitum issemus, ut ad dilatam quæstionem, & prorsùs ad nihil aliud surgeretur, quòd tanta de re familiari necessariò peragenda exstiterunt, ut his penitus occupati, vix duas extremas diei horas in nosmetipsos respirare possemus? Quare semper fuit sententia mea, sapienti jam homini nihil opus esse: ut autem sapiens fiat, plurimùm necessariam esse fortunam: nisi quid aliud videtur Alypio. Tum ille: Quantum juris, inquit, fortunæ tribuas, nondum bene novi. Nam si ad contemnendam fortunam, fortunâ ipsâ opus esse arbitraris, me quoque comitem in hanc sententiam do tibi. Sin fortunæ nihil aliud concedis, quàm ea quæ corporis necessitati non possunt, nisi ipsa volente suppetere, non ita sentio. Aut enim licet eadem repugnante atque invita, nondum sapienti, cupido tamen sapientiæ ea sumere quæ vitæ necessaria confitemur: aut concedendum est etiam in omni sapientis vita eam dominari, cùm & ipse sapiens iis quæ corpori necessaria sunt, non indigere non possit.

1. Retract. cap. 1. n. 1.

3. Dicis ergo, inquam, fortunam esse necessariam studioso sapientiæ, sapienti verò negas. Non ab re est eadem repetere, inquit. Itaque nunc etiam abs te quæro, utrùm fortunam ad seipsam contemnendam aliquid juvare æstimes. Quod si arbitraris, dico sapientiæ cupidum magnopere indigere fortunâ. Arbitror, inquam, siquidem per illam erit talis, qualis eam possit contemnere: nec absurdum est. Nam sic etiam parvis nobis ubera necessaria sunt, quibus efficitur, ut sine his postea vivere, ac valere possimus. Sententias, ait, nostras si animi conceptio non dissonat, concordare mihi liquet: nisi fortè discernendum cuiquam videtur quòd vel fortunæ vel uberum, non ipsa ubera seu fortuna, sed alia res quædam nos faciat contemtores. Nihil magnum est, inquam, alio simili uti. Nam ut sine navi, vel quolibet vehiculo, aut omnino, ne vel ipsum Dædalum timeam, sine ullis ad hanc rem accommodatis instrumentis, aut aliqua occultiore potentia, Ægeum mare nemo transmittit, quamvis nihil aliud quàm pervenire proponat, quod cùm ei evenerit, illa omnia quibus advectus est, paratus sit abjicere atque contemnere: ita quisquis ad sapientiæ portum, & quasi firmissimum & quietissimum solum pervenire voluerit, quoniam, ut alia omittam, si cæcus ac surdus fuerit, non potest, quod positum est in potestate fortunæ, necessariam mihi videtur ad id, quod concupivit, habere fortunam. Quod cùm obtinuerit, quamvis putetur indigere quibusdam rebus ad corporis valetudinem pertinentibus, illud tamen constat, non his opus esse ut sapiens sit, sed ut inter homines vivat. Immo, ait ille, si cæcus ac surdus sit, & sapientiam adipiscendam, & ipsam vitam propter quam sapientia quæritur, meâ sententiâ, jure contemnet.

4. Tamen, inquam, cùm ipsa vita nostra, quâ hîc vivimus, sit in potestate fortunæ, nec nisi vivens quisque sapiens fieri possit, nonne fatendum est opus esse ejus favore, quo ad sapientiam pervehamur? Sed cùm sapientia, inquit, non nisi viventibus sit necessaria, remotáque vitâ nulla sit indigentia sapientiæ, nihil in propaganda vita pertimesco fortunam. Etenim quia vivo, propterea volo sapientiam, non quòd sapientiam desidero, volo vitam. Unde fortuna si mihi abstulerit vitam, auferet caussam quærendæ sapientiæ. Nihil igitur habeo, cur ut fiam sapiens, aut favorem optem fortunæ, aut impedimenta formidem, nisi alia fortasse protuleris. Tum ego: Non igitur censes sapientiæ studiosum posse à fortuna, ne ad sapientiam perveniat, impediri, etiamsi ei non auferat vitam? Non arbitror, inquit.

Caput III. Differentia sapiens & studiosus. Sapientem nonnihil scire, quia saltem scit sapientiam.

5. Volo, inquam, mihi paululùm aperias, quid tibi inter sapientem & philosophum distare videatur? Sapientem à studioso, ait, nulla re differre arbitror; nisi quòd quarum rerum in sapiente quidam habitus inest, earum est in studioso sola flagrantia. Quæ sunt tandem istæ res, inquam? Nam mihi nihil aliud videtur interesse, nisi quòd alter scit sapientiam, alter scire desiderat. Si scientiam, inquit, modesto fine determinas, ipsam rem planiùs elocutus es. Quoquo modo, inquam, eam determinem, illud omnibus placuit, scientiam falsarum rerum esse non posse. In hoc mihi, inquit ille, visa fuit objicienda præscriptio, ne inconsiderata consensione mea facilè in principalis illius quæstionis campis tua equitaret oratio. Planè, inquam, mihi nihil ubi equitare possem reliquisti. Nam nisi fallor, quod jamdudum molior, ad ipsum finem pervenimus. Si enim, ut subtiliter veréque dixisti, nihil inter sapientiæ studiosum & sapientem interest, nisi quòd iste amat, ille autem habet sapientiæ disciplinam, unde etiam nomen ipsum, id est, habitum quemdam exprimere non cunctatus es: nemo autem habere disciplinam potest in animo qui nihil didicit, nihil autem didicit qui nihil novit, & nosse falsum nemo potest: novit igitur sapiens veritatem, quem disciplinam sapientiæ habere in animo, id est habitum jam ipse confessus es. Nescio, inquit, cujus impudentiæ sim, si habitum inquisitionis divinarum humanarumque rerum esse in sapiente confessum me negare voluero. Sed quî tibi videatur inventorum probabilium habitus non esse, non video. Concedis mihi, inquam, falsa neminem scire? Facilè id quidem inquit. Dic jam si potes, inquam, sapientem nescire sapientiam. Quid enim, ait, hoc limite universa concludis, ut videri sibi non possit, comprehendisse se sapientiam? Da, inquam, dexteram. Nam si meministi, hoc est quod heri me dixi effecturum, quod nunc non à me conclusum, sed à te ultro mihi oblatum esse gaudeo. Nam cùm inter me & Academicos hoc interesse dixissem, quòd illis probabile visum est, veritatem non posse comprehendi; mihi autem nondum quidem à me inventam, inveniri tamen posse à sapiente videatur, nunc tu cùm mea interrogatione urgereris, utrùm sapiens nesciat sapientiam, Videtur sibi scire, dixisti. Quid tum postea, inquit? Quia si videtur sibi, inquam, scire sapientiam, non ei videtur nihil scire posse sapientem. Aut si sapientia nihil est, volo affirmes.

6. Crederem verè, inquit, ad calcem nos finemque venisse, sed repentè cùm dexteras interposuisti, disjunctissimos nos esse & in longum progressos video: videlicet quòd hesterno die à nobis nulla alia quæstio constituta videbatur, nisi quòd sapientem ad comprehensionem veri pervenire posse, affirmante te, ego negaveram: nunc verò nihil me opinor concessisse tibi, quàm videri posse sapienti probabilium rerum se consecutum esse sapientiam: quam tamen sapientiam in investigatione divinarum humanarumque rerum me constituisse, nulli no-

strûm arbitror dubium. Non, inquam, ideo quia involvis evolveris: videris enim jam mihi exercendi tui causâ disputare. Et quia bene nosti istos adolescentulos vix adhuc posse discernere quæ acutè ac subtiliter disseruntur, tamquam judicum abuteris ignorantiâ, ut tibi quantumlibet loqui nullo liceat reclamante. Nam paulò ante dixisti, cùm quærerem utrùm sciret sapiens sapientiam, scire sibi videri. Cui ergo videtur sapientem scire sapientiam, non utique videtur nihil scire sapientem. Hoc enim contendi non potest, nisi quisquam dicere audeat, nihil esse sapientiam. Ex quo fit ut jam hoc tibi, quod etiam mihi videatur; nam mihi videtur sapientem nonnihil scire, & tibi, opinor, cui placet, videri sapienti sapientem scire sapientiam. Tum ille, Non magis me ingenium exercere velle quàm te arbitror, & id miror; non enim tibi ulla in hanc rem exercitatione opus est. Nam mihi adhuc fortasse cæco videtur interesse inter videri sibi scire, & scire, & inter sapientiam quæ in investigatione posita est, & veritatem: quæ à nobis cùm alterutra dicantur, sibi quemadmodum quadrent non invenio. Tum ego, cùm jam ad prandium vocaremur, Non, inquam, mihi quòd tantùm reniteris displicet: aut enim ambo nescimus quid loquamur, & danda est opera ne tam turpes simus; aut unus nostrûm, quod item relinquere atque negligere non minùs turpe est, sed pomeridianis horis rediemus ad invicem. Mihi enim cùm videretur jam nos ad calcem pervenisse, pugnos etiam miscuisti. Hîc cùm arrisissent, discessimus.

Disputatio secunda. Caput IV. Rursus quòd sapiens non est qui nihil scit.

7. Et cùm redissemus invenimus Licentium, cui numquam sitienti Helicon subvenisset, excogitandis versibus inhiantem. Nam de medio pene prandio, quamvis nostri prandij idem initium qui finis fuit, clàm surrexerat, nihilque biberat. Cui ego, Opto quidem, inquam, tibi ut istam poëticam quam concupisti complectaris aliquando. non quòd me nimis delectet ista perfectio; sed quòd video te tantùm exarsisse, ut nisi fastidio evadere ab hoc amore non possis, quod evenire post perfectionem facile solet. Deinde cùm sis bene canorus, malim auribus nostris inculces tuos versus, quàm ut in illis græcis tragœdiis; more avicularum quas in caveis inclusas videmus, verba quæ non intelligis cantes. Admoneo tamen ut pergas potum, si voles, & ad scholam redeas nostram, si tamen aliquid jam de te Hortensius & philosophia meretur, cui dulcissimas primitias jam vestro illo sermone libasti, qui te vehementiùs quàm ista poëtica incenderat ad magnarum & verè fructuosarum rerum scientiam. Sed dum ad istarum disciplinarum quibus excoluntur animi * circum revocare vos cupio, metuo ne vobis labyrinthus fiat, & propè me pænitet ab illo te impetu repressisse. Erubuit ille, discessitque ut biberet. Nam & multùm sitiebat, & occasio dabatur evitandi me, plura fortasse atque asperiora dicturum.

8. Et cùm redisset, intentis omnibus, sic cœpi: Itane est, Alypi, ut inter nos de re jam, ut mihi videtur, manifestissima non conveniat? Non mirum est, inquit, si quod tibi in promtu esse asseris, mihi obscurum sit: siquidem pleraque manifesta, possint aliis manifestiora, & item obscura quædam, nonnullis obscuriora esse. Nam si & hoc tibi verè manifestum est, mihi crede, esse alium quemquam, cui & hoc manifestum tuum manifestius sit: & item
A alium cui meum obscurum obscurius sit. Sed ne me perpugnacem diutiùs putes, obsecraverim ut hoc manifestum manifestius edisseras. Adtende, inquam, quæso diligenter, & quasi sepositâ paululùm respondendi curâ. Si enim bene me atque te novi, facile datâ operâ clarebit quod dico, & alter alteri citò persuadebit. Dixistine tandem, an fortasse obsurdueram, videri sapienti se scire sapientiam? Annuit. Omittamus, inquam, paululùm istum sapientem. Tu ipse sapiens es, an non? Ni-
B hil, inquit, minùs. Volo, tamen, inquam, respondeas mihi quid ipse sentias de sapiente Academico, Utrúmnam tibi videatur scire sapientiam? Utrùm sibi, inquit, scire videatur an sciat, unumne an diversum putas? Metuo enim ne hæc confusio cuiquam nostrûm suffugium præbeat.

9. Hoc est, inquam, Tuscum illud jurgium quod dici solet, cùm quæstioni intentatæ non ejus solutio, sed alterius objectio videtur mederi. Quod etiam poëta noster (ut me aliquantùm Licentij au-
C ribus dedam) decenter in Bucolico carmine hoc *Ecloga 3.*
rusticanum & planè pastoricium esse judicavit, cùm alter alterum interrogat, ubi cæli spatium non amplius quàm tres ulnas pateat: ille autem, Dic quibus in terris inscripti nomina Regum nascantur flores. Quod quæso, Alypi, ne in villa nobis licere arbitreris: certè vel istæ balneolæ aliquam decoris gymnasiorum faciant recordationem: ad id, si placet, quod rogo responde. Videturne tibi sapiens Academicorum scire sapientiam? Ne verba verbis refe-
D rendo, inquit, in longum eamus, videtur videri sibi scire. Videtur ergo, inquam, tibi nescire? Non enim ego quæro quid tibi videatur videri sapienti, sed utrùm tibi videatur sapiens scire sapientiam. Potes, ut opinor, hîc aut aiere, aut negare. O utinam, inquit, aut ita mihi facilè esset ut tibi, aut ita tibi difficile ut mihi, nec tam molestus esses, nec in his quidquam sperares. Nam cùm me interrogares, quid mihi de Academico sapiente videatur, respondi, videri mihi quòd videatur sibi scire sapien-
E tiam, ne aut temerè me scire affirmarem, aut illum non minùs temerè scire dicerem. Pro magno, inquam, beneficio mihi obsecro concedas primò, ut ad id quod ego, non ad id quod tu te interrogas respondere digneris. Deinde ut spem meam, quam tibi non minùs curæ, quàm tuam esse certò scio, nunc paululùm omittas. Certè si me ista interrogatione decepero, citò transibo in tuam partem, controversiamque finiemus. Postremò ut pulsa nescio qua sollicitudine, qua te tangi video, diligentiùs
F animadvertas, quo facilè intelligas quid mihi abs te responderi velim. Dixisti enim ideo te non aut aiere aut negare, quod utique faciendum est ad id quod rogo, ne temerè te scire dicas quod nescis: quasi verò ego quid scias quæsierim, & non quid tibi videatur. Itaque nunc idem planiùs (si tamen planiùs dici potest) interrogo, Videturne tibi scire sapientiam sapiens, an non videtur? Si inveniri, inquit, sapiens qualem ratio prodit, queat: potest mihi videri scire sapientiam. Ratio igitur, inquam, talem tibi prodit esse sapientem, qui sapientiam non ignoret. & rectè isthuc. Non enim aliter decebat videri tibi.

10. Quæro ergo jam, utrùm possit sapiens inveniri. Si enim potest, potest etiam scire sapientiam, omnisque quæstio inter nos dissoluta est. Si autem non posse dicis, jam non quæretur utrùm sa-

* Editi habent, *circulum*. Sed meliùs MSS. decem, *circum*.

piens aliquid sciat, sed utrùm sapiens quisquam esse possit. Quo constituto, jam recedendum erit ab Academicis, & tecum ista quæstio quantùm valemus, diligenter cautéque versanda. Nam illis placuit, vel potiùs visum est, & esse posse hominem sapientem, & tamen in hominem scientiam cadere non posse. Quare illi sapientem nihil scire affirmarunt. Tibi autem videtur scire sapientiam, quod non est utique nihil scire. Simul enim placuit inter nos, quod etiam inter omnes veteres, interque ipsos Academicos, scire falsa neminem posse: unde illud jam restat, ut aut contendas nihil esse sapientiam, aut talem sapientem ab Academicis describi, qualem ratio non habet fatearis.

Caput V. Academicorum inane suffugium præcluditur.

11. Et his omissis consentias ut quæramus, utrùm possit homini talis provenire sapientia, qualem prodit ratio. Non enim aliam debemus, aut possumus rectè vocare sapientiam. Et si concedam, inquit, quod te magnopere niti video, sciri à sapiente sapientiam, & aliquid inter nos deprehensum quod sapiens possit percipere, tamen nequaquam mihi occurrit Academicorum labefactata omnis intentio. Prospicio enim defensionis eis locum non minimum reservatum, nec illam assensionis suspensionem esse præcisam, cùm hoc ipso caussæ suæ deesse non possint; quo convictos putas. Dicent enim usqueadeo nihil comprehendi, nullique rei assensionem præbendam, ut etiam hoc de nihil percipiendo, quod totâ sibi pene vitâ usque ad te probabiliter persuaserant, nunc ista conclusione sibi extortum sit: ut sive tunc, sive nunc hujus argumenti vis tarditate ingenij mei, sive revera suo robore invicta sit, eos loco movere non possit, cùm audacter affirmare adhuc valeant, ne nunc quidem ulli rei consentiendum esse. Fortè enim aliquando contra hoc quoque nonnihil vel à se vel à quopiam reperiri posse, quod acutè probabiliterque dicatur: suamque imaginem & quasi speculum quoddam in Proteo illo animadverti oportere, qui traditur eo solere capi quo minimè caperetur, investigatoresque ejus numquam eumdem tenuisse, nisi indice alicujusmodi numine. Quod si adsit, & illam nobis veritatem quæ tantùm curæ est demonstrare dignetur, ego quoque vel ipsis invitis, quod minimè reor, illos superatos esse confitebor.

Hujus loci mentio fit Lib. 2. de ordine, cap. 15.

12. Bene habet, inquam, prorsus nihil amplius optavi. Nam videte quæso, bona mihi quot & quanta provenerint. Primùm est, quod Academici jam sic convicti esse dicuntur, ut nihil eis restet ad defensionem, nisi quod fieri non potest. Quis enim hoc aut intelligere ullo modo, aut credere valeat, eum qui victus sit, eo ipso quo victus est, victorem se esse gloriari? Deinde si quid jam remanet cum his conflictionis, non ex eo est quod dicunt, nihil sciri posse, sed ex eo quod nulli rei assentiendum esse contendunt. nunc itaque concordes sumus. Nam ut mihi, ita etiam illis videtur, sapientem scire sapientiam. Sed tamen ab assensione illi temperandum monent. Videri enim sibi tantùm dicunt: scire autem nullo modo. quasi ego me scire profitear. Mihi quoque videri istud dico: sum enim stultus, ut etiam ipsi, si nesciunt sapientiam. Approbare autem nos debere aliquid puto, id est veritatem. De quo eos consulo utrùm negent, id est utrùm eis placeat veritati assentiendum non esse. Numquam hoc dicent, sed eam non inveniri asseverabunt. Ergo & hîc ex nonnulla parte socium me tenent, quod utrisque non displicet, atque adeo necessariò placet, consentiendum esse veritati. Sed quis eam demonstrabit, inquiunt? Ubi ego cùm illis non curabo certare, satis mihi est quod jam probabile non est, nihil scire sapientem, ne rem absurdissimam dicere cogantur, aut nihil esse sapientiam, aut sapientiam nescire sapientem.

Caput VI. Veritatem nisi divina ope non percipi.

13. Quis autem verum possit ostendere, abs te Alypi dictum est, à quo ne dissentiam magnopere mihi laborandum est. Etenim numen aliquod aisti solum posse ostendere homini quid sit verum, cùm breviter, tum etiam piè. Nihil itaque in hoc sermone nostro libentiùs audivi, nihil gravius, nihil probabilius, & si id numen ut confido adsit, nihil verius. Nam & Proteus ille quanta abs te mentis altitudine commemoratus, quanta intentione in optimum philosophiæ genus? Proteus enim ille, ùt vos adolescentes non penitus poëtas à philosophia contemnendos esse videatis, in imaginem veritatis inducitur. Veritatis, inquam, Proteus in carminibus ostentat sustinetque personam, quam obtinere nemo potest, si falsis imaginibus deceptus comprehensionis nodos vel laxaverit vel dimiserit. Sunt enim istæ imagines, quæ consuetudine rerum corporalium per istos quibus ad necessaria hujus vitæ utimur sensus, nos etiam cùm veritas tenetur, & quasi habetur in manibus, decipere atque illudere moliuntur. Hoc ergo tertium bonum mihi accidit, quod non invenio quanti æstimem. Mecum enim familiarissimus amicus meus, non solùm de probabilitate humanæ vitæ, verùm etiam de ipsa religione concordat, quod est veri amici manifestissimum indicium. Siquidem Amicitia rectissimè atque sanctissimè definita est, rerum humanarum & divinarum cum benevolentia & caritate consensio.

Caput VII. Augustinus Alypii hortatu habet deinceps orationem contra Academicos.

14. Tamen ne aut Academicorum argumenta quasdam nebulas videantur offundere, aut doctissimorum virorum auctoritati, inter quos maximè Tullius non movere nos non potest, superbè nonnullis resistere videamur, si vobis placet, priùs pauca contra eos disseram, quibus videntur disputationes illæ adversari veritati. Deinde ut mihi videtur, ostendam quæ caussa fuerit Academicis occultandæ sententiæ suæ. Itaque Alypi, quamvis te totum in meis partibus videam, tamen suscipe pro his paululùm, mihique responde. Quoniam hodie, inquit, auspicatò, ut aiunt, processisti, non impediam plenissimam victoriam tuam, & partes illas jam securiùs, quo abs te imponuntur tentabo suscipere: si tamen hoc quod interrogationibus te acturum esse significas, in orationem perpetuam (si tibi commodum est) malis convertere, ne verè ut pertinax adversarius, quod à tua humanitate longissimum est, minutis illis telis abs te jam captivus excrucier.

15. Atque ego cùm & illos hoc exspectare animadverterem, quasi aliud ingressus exordium, Morem, inquam, vobis geram. Et quamvis post illum laborem scholæ rhetoricæ in hac me levi armatura nonnihil requieturum esse præsumseram, ut interrogando ista potiùs agerem quàm dicendo: tamen quia & paucissimi sumus, ut clamare mihi contra valetudinem meam non sit necesse, & istum stilum caussâ ejusdem salutis quasi aurigam moderatoremque sermonis mei esse volui, ne concitatiùs rapiar animo quàm cura corporis poscit, perpetua, ut vultis, oratione audite quid sentiam. Sed primò illud videamus quale sit, unde amatores Academicorum

Lepidus quidam locus Ciceronis refertur.

gloriari nimiùm solent. Nam est in libris Ciceronis, quos in hujus caussæ patrocinium scripsit, locus quidam, ut mihi videtur, mira urbanitate condîtus, ut nonnullis autem, etiam firmitate roboratus. Difficile est prorsus, ut quemquam non moveat, quod ibi dictum est, Academico sapienti ab omnibus ceterarum sectarum qui sibi sapientes videntur, secundas partes dari, cùm primas sibi quemque vindicare necesse sit. Ex quo posse probabiliter confici, eum rectè primum esse judicio suo, qui omnium ceterorum judicio sit secundus.

16. Fac enim, verbi caussâ, Stoicum adesse sapientem, nam contra eos potissimùm Academicorum exarsit ingenium. Ergo Zeno vel Chrysippus si interrogentur, quis sit sapiens: respondebit eum esse quem ipse descripserit. Contrà Epicurus vel quis alius adversariorum negabit, suumque potiùs peritissimum voluptatum aucupem sapientem esse contendet. Inde ad jurgium: Clamat Zeno, & tota illa porticus tumultuatur, hominem natum ad nihil esse aliud quàm honestatem: ipsam suo splendore in se animos ducere, nullo prorsus commodo extrinsecùs posito & quasi lenocinante mercede: voluptatemque illam Epicuri solis inter se pecoribus esse communem; in quorum societatem & hominem & sapientem trudere nefas esse. Contrà ille convocatâ de hortulis in auxilium quasi liberâ turbâ temulentorum, quærentium tamen quem incomtis unguibus bacchantes asperoque ore discerpant, voluptatis nomen, suavitatem, quietem, teste populo exaggerans, instat acriter, ut nisi eâ beatus nemo esse posse videatur. In quorum rixam si Academicus incurrerit, utrosque audiet trahentes se ad suas partes: sed si in illos aut in istos concesserit, ab eis quos deserit, insanus, imperitus, temerariusque clamabitur. Itaque cùm & hac & illac aurem diligenter admoverit, interrogatus quid ei videatur, dubitare se dicet. Roga nunc Stoicum, quis sit melior, Epicurusne qui delirare illum clamat, an Academicus qui sibi adhuc de re tanta deliberandum esse pronuntiat. Nemo dubitat Academicum prælatum iri. Rursus te ad illum converte, & quære quem magis amet, Zenonem, à quo bestia nominatur, an Archesilam, à quo audit: Tu fortasse verum dicis, sed requiram diligentiùs. Nonne apertum est totam illam porticum insanam, Academicos autem præ illis modestos cautosque homines videri Epicuro? Ita peræquè propè de omnibus sectis copiosissimè Cicero jucundissimum legentibus quasi spectaculum præbet, velut ostendens nullum illorum esse qui non cùm sibi primas partes dederit, quod necesse est, secundas ei dicat dare, quem non repugnare, sed dubitare conspexerit. In quo ego nihil adversabor, nec [a] eis ullam auferam gloriam. Videatur sanè quibuslibet Cicero hîc non jocatus, sed inania & ventosa quædam, quòd ab ipsorum Græculorum levitate [b] abhorreret, sequi & colligere voluisse.

Caput VIII. Redarguitur locus è Cicerone allatus.

17. Quid enim me impedit, quin si huic vanitati resistere velim, facilè ostendam quanto minus malum sit indoctum esse quàm indocilem. Unde fit ut cùm se ille Academicus jactanticulus quasi discipulum singulis dederit, nemoque illi quod se scire putat persuadere potuerit, magna illorum postea consensione rideatur. Jam enim quisque alium quemlibet adversariorum suorum nihil didicisse, hunc verò nihil posse discere judicabit. Ex quo deinceps de omnium scholis non ferulis, quod esset [A] deformius quàm molestius, sed illorum palliatorum clavis & fustibus projicietur. Non enim magnum negotium erit, contra communem pestem velut Herculea quædam postulare auxilia Cynicorum. Si autem istâ vilissimâ gloriâ cum his certare libeat, quod philosophanti mihi jam quidem sed nondum sapienti faciliore venia concedendum est, quid habebunt quod possint refellere? Ecce enim faciamus me atque Academicum in illas lites philosophorum irruisse, omnes prorsus adsint. Exponant breviter pro [B] tempore sententias suas. Quæratur de Carneade quid sentiat. Dubitare se dicet. Itaque illum singuli præferent cæteris. Ergo omnes omnibus, magna nimirum atque altissima gloria. Quis istum nolit imitari? Et ego itaque interrogatus, idem respondebo, par erit laus. Eâ igitur gloriâ gaudet sapiens, in qua illi stultus æquatur? Quid si eum etiam facilè superat? Nihilne agit pudor? Nam istum Academicum jam de judicio discedentem tenebo. Quippe avidior hujusmodi victoriæ stultitia est. Ergo eo re- [C] tento prodam judicibus quod ignorant. Et dicam, Ego, viri optimi, hoc cum isto commune habeo, quod dubitat quis vestrûm verum sequatur. Sed habemus etiam proprias sententias, de quibus peto judicetis. Nam mihi incertum est quidem, quamvis audierim decreta vestra, ubi sit verum: sed ideo quòd qui sit in vobis sapiens ignoro. Iste autem etiam ipsum sapientem negat aliquid scire, ne ipsam quidem unde sapiens dicitur sapientiam. Quis non videat palma illa cujus sit? Nam si hoc adversarius [D] meus dixerit, vincam gloriâ. Si autem erubescens confessus fuerit sapientem scire sapientiam, vincam sententiâ.

Herculei Deus Cynicorum qui baculos gestabant ut Hercules clavam.

Caput IX. Zenonis definitio discutitur.

18. Sed ab hoc jam litigioso tribunali secedamus in aliquem locum, ubi nobis nulla turba molesta sit, atque utinam in ipsam scholam Platonis, quæ nomen ex eo dicitur accepisse, quòd à populo sit secreta: hîc jam non de gloria, quod leve ac puerile est, sed de ipsa vita, & de aliqua spe animi beati, quantùm inter nos possumus, disseramus. Negant [E] Academici sciri aliquid posse. Unde hoc vobis placuit studiosissimi homines, atque doctissimi? Movit nos, inquiunt, definitio Zenonis. Cur quæso? Nam si vera est, nonnihil veri novit, qui vel ipsam novit. Sin falsa, non debuit constantissimos commovere. Sed videamus quid ait Zeno. Tale scilicet visum comprehendi & percipi posse, quale cum falso non haberet signa communia. Hoccine te movit homo Platonice, ut omnibus viribus ab spe discendi studiosos retraheres, ut totum negotium [F] philosophandi adjuvante quodam etiam mentis ingemiscendo torpore desererent?

19. Sed quomodo illum non permoveret, si & nihil tale inveniri potest, & nisi quid tale est, percipi non potest? Hoc si ita est, dicendum potiùs erat, non posse in hominem cadere sapientiam, quàm sapientem nescire cur vivat, nescire quemadmodum vivat, nescire utrùm vivat; postremò, quo perversius magisque delirum & insanum dici nihil potest, simul & sapientem esse, & ignorare sapientiam. Quid enim est durius, hominem non posse esse sapientem, an sapientem nescire sapientiam? Nihil hinc disputandum est, si res ipsa ita posita satis non est ad dijudicandum. Sed illud fortè si diceretur, penitus homines à philosophando averterentur: nunc verò inducendi sunt sapientiæ dulcissimo ac sanctissimo nomine, ut cùm contrita ætate nihil

[a] Am. & Er. habent, *nec ei Sylla auferam gloriam.*

[b] In priùs excusis, *non abhorret.*

didicerint, postea te summis exsecrationibus prosequantur, quem relictis saltem voluptatibus corporis, ad animi tormenta sunt sequuti.

20. Sed videamus per quem potiùs à philosophia deterreantur. Per eumne qui dixerit, Audi amice, philosophia non ipsa sapientia, sed studium sapientiæ vocatur, ad quam te si contuleris, non quidem dum hîc vivis sapiens eris (est enim apud Deum sapientia, nec provenire homini potest) sed cùm te tali studio satis exercueris atque mundaveris, animus tuus eâ post hanc vitam, id est, cùm homo esse desieris, facilè perfruetur? An per eum qui dixerit, Venite mortales ad philosophiam, magnus hîc fructus est. Quid enim homini sapientiâ carius? Venite igitur ut sapientes sitis, & sapientiam nesciatis? Non, inquit, à me ita dicetur. Hoc est decipere, nam nihil aliud apud te invenietur. Ita fit ut si hoc dixeris, fugiant tamquam insanum: si alio modo ad hoc adduxeris, facias insanos. Sed credamus propter utramque sententiam, æquè homines nolle philosophari. Si aliquid philosophiæ perniciosum Zenonis definitio dicere cogebat, mi homo, idne homini dicendum fuit, unde se doleret, an id unde te derideret?

21. Tamen quod Zeno definivit, quantùm stulti possumus discutiamus. Id visum ait posse comprehendi, quod sic appareret, ut falsum apparere non posset. Manifestum est, nihil aliud in perceptionem venire. Hoc & ego, inquit Archesilas, video, & hoc ipso doceo nihil percipi. Non enim tale aliquid inveniri potest. Fortasse abs te atque ab aliis stultis. At à sapiente cur non potest? Quamquam & ipsi stulto nihil responderi posse arbitror, si tibi dicat ut illo memorabili acumine tuo hanc ipsam Zenonis definitionem refellas, & ostendas eam etiam falsam esse posse: quòd si non potueris, hanc ipsam quam percipias habes: si autem refelleris, unde à percipiendo impediaris non habes. Ego eam refelli posse non video, & omnino verissimam judico. Itaque cùm eam scio, quamvis sim stultus, nonnihil scio. Sed fac illam cedere versutiæ tuæ. Utar complexione securissima. Aut enim vera est, aut falsa. si vera, bene teneo: si falsa, potest aliquid percipi, etiamsi habeat communia signa cum falso. Unde, inquit, potest? Verissimè igitur Zeno definivit, nec ei quisquis vel in hoc consensit, erravit. An parvæ laudis & sinceritatis definitionem putabimus, quæ contra eos qui erant adversùm perceptionem multa dicturi, cùm designaret quale esset quod percipi posset, seipsam talem esse monstravit? Itaque comprehensibilibus rebus & definitio est, & exemplum. Utrùm, ait, etiam ipsa vera sit nescio. Sed quia est probabilis, ideo sequens eam ostendo nihil esse tale quale illa expressit posse comprehendi. Ostendis fortasse præter ipsam, & vides (ut arbitror) quid sequatur. Quòd si etiam ejus incerti sumus, nec ita nos deserit scientia. Scimus enim aut veram esse, aut falsam, non igitur nihil scimus. Quamquam numquam efficiet ut ingratus sim, prorsus ego illam definitionem verissimam judico. Aut enim possunt percipi & falsa, quod vehementiùs Academici timent, & re vera absurdum est. Aut nec ea possunt, quæ sunt falsis similia. unde illa definitio vera est. Sed jam cetera videamus.

Caput X. Duo Academicorum effata.

22. Quamvis hæc, nisi fallor, possint ad victoriam satis esse, non tamen fortasse ad victoriæ satietatem. Duo sunt quæ ab Academicis dicuntur, contra quæ ut valemus, venire instituimus. *Nihil posse percipi*, &, *Nulli rei debere assentiri*. De assentiendo mox aliàs, nunc pauca de perceptione dicemus. Nihilne prorsus dicitis posse comprehendi? Hîc evigilavit Carneades: nam nemo istorum minùs altè quàm ille dormivit, & circumspexit rerum evidentiam. Itaque credo secum ipse, ut fit, loquens: Ergone, ait, Carneades dicturus es nescire te utrùm homo sis, an formica? Aut de te Chrysippus triumphabit? Dicamus ea nos nescire quæ inter philosophos inquiruntur, cetera ad nos non pertinere, ut si in luce titubavero quotidiana & vulgari, ad illas imperitorum tenebras provocem, ubi soli quidam divini oculi vident: qui me etiam si palpitantem atque cadentem adspexerint, cæcis prodere nequeant, præsertim arrogantibus, & quos doceri aliquid pudeat. Lautè quidem ô græca industria, succincta & parata procedis, sed non respicis illam definitionem & inventum esse philosophi, & in vestibulo philosophiæ fixam atque fundatam. Quam si succidere tentabis, rediet bipennis in crura: illâ enim labefactatâ, non solùm potest aliquid percipi, sed etiam id potest quod simillimum falso est, si eam non audebis evertere. Est enim latibulum tuum unde in incautos transire cupientes vehemens erumpis atque exsilis: aliquis te Hercules in tua spelunca tamquam semihominem Cacum suffocabit, & ejusdem molibus opprimet, docens aliquid esse in philosophia quod tamquam simile falso incertum abs te fieri non possit. Certè ad alia properabam, hoc quisquis urget, teipsum Carneades magnâ afficit contumeliâ, quem à me veluti mortuum putat ubicumque aut undecumque posse superari. Si autem non putat, immisericors est, qui me passim deserere præsidia & tecum in campo certare cogit: in quem descendere cùm cœpissem, solo tuo nomine territus pedem retuli, & de superiore loco nescio quid jaculatus sum, quod utrùm ad te pervenerit, vel quid egerit, viderint sub quorum examine dimicamus. Sed quid metuo ineptus? Si bene memini, mortuus es, nec jam pro sepulcro tuo jure pugnat Alypius, facilè me contra umbram tuam Deus adjuvabit.

Contra illud: Nihil percipi posse.

23. Nihil ais in philosophia posse percipi. Et ut orationem tuam largè latéque diffundas, arripis rixas, dissentionesque philosophorum, & eas tibi contra illos arma ministrare arbitraris. Quomodo enim inter Democritum & superiores physicos de uno mundo, & innumerabilibus litem dijudicabimus, cùm inter ipsum heredemque ejus Epicurum concordia manere nequiverit? Nam iste luxuriosus cùm atomos quasi ancillulas suas, id est corpuscula quæ in tenebris lætus amplectitur, non tenere viam suam, sed in alienos limites passim sponte declinare permittit, totum patrimonium etiam per jurgia dissipavit. Hoc verò nihil ad me adtinet. Si enim ad sapientiam pertinet horum aliquid scire, id non potest latere sapientem. Si autem aliud quiddam est [a] sapientia, illam scit sapiens, ista contemnit. Tamen ego qui longè adhuc absum vel à vicinitate sapientis, in istis physicis nonnihil scio. Certum enim habeo, aut unum esse mundum, aut non unum: & si non unum, aut finiti numeri, aut infiniti. Istam sententiam Carneades falsæ esse similem doceat. Item scio mundum istum nostrum, aut naturâ corporum, aut aliquâ providentiâ sic esse dispositum; cumque aut semper fuisse & fore, aut

[a] Ita MSS. At editi habent, *sapientiam illam.*

cœpisse esse minimè desiturum; aut ortum ex tempore non habere, sed habiturum esse finem; aut & manere cœpisse, & non perpetuò esse mansurum: & innumerabilia physica hoc modo novi. Vera enim ista sunt disjuncta, nec similitudine aliquâ falsi ea potest quisquam confundere. Sed assume aliquid, ait Academicus. Nolo. Nam hoc est dicere: Relinque quod scis, dic quod nescis. Sed pendet sententia. Meliùs certè pendet quàm cadit. nempe [a] plana est; nempe jam potest aut falsa, aut vera nominari. Hanc ergo me scire dico. Tu qui nec ad philosophiam pertinere ista negas, & eorum sciri nihil posse asseris, ostende me ista nescire: dic istas disjunctiones aut falsas esse, aut aliquid commune habere cum falso, per quod discerni omnino non possint.

Caput XI. *Ex sensuum imbecillitate non effici ut nihil veri percipiatur.*

24. Unde, inquit, scis esse istum mundum, si sensus falluntur? Numquam rationes vestræ ita vim sensuum refellere potuerunt, ut convinceretis nobis nihil videri: nec omnino ausi estis aliquando ista tentare, sed posse aliud esse ac videtur, vehementer persuadere incubuistis. Ego itaque hoc totum, qualecumque est quod nos continet, atque alit, hoc, inquam, quod oculis meis apparet, à meque sentitur habere terram & cælum, aut quasi terram, & quasi cælum, mundum voco. Si dicis nihil mihi videri, numquam errabo. Is enim errat, qui quod sibi videtur, temerè probat. Posse enim falsum videri à sentientibus dicitis, nihil videri non dicitis. Prorsus enim omnis disputationis caussa tolletur, ubi regnare vos libet si non solum nihil scimus, sed etiam nihil nobis videtur. Si autem hoc quod mihi videtur negas mundum esse, de nomine controversiam facis, cùm id à me dixerim mundum vocari.

Neque ex somnio & furore.

25. Etiamne, inquies, si dormis, mundus est iste quem vides? Jam dictum est, quidquid tale mihi videtur, mundum appello. Sed si eum solum placet mundum vocare, qui videtur à vigilantibus vel etiam à sanis, illud contende, si potes, eos qui dormiunt ac furiunt, non in mundo furere atque dormire. Quamobrem hoc dico, istam totam corporum molem atque machinam in qua sumus, sive dormientes, sive furentes, sive vigilantes, sive sani, aut unam esse, aut non esse unam. Edissere quomodo possit ista esse falsa sententia. Si enim dormio, fieri potest ut nihil dixerim: aut si etiam ore dormientis verba, ut solet, evaserunt, potest fieri ut non hîc, non ita sedens, non istis audientibus dixerim: ut autem hoc falsum sit, non potest. Nec ego illud me percepisse dico, quod vigilem. Potes enim dicere, hoc mihi etiam dormienti videri potuisse; ideoque hoc potest esse falso simillimum. Si autem unus & sex mundi sunt, septem mundos esse, quoquo modo affectus sim, manifestum est, & id me scire non impudenter affirmo. Quare vel hanc connexionem, vel illas superiùs disjunctiones, doce somno aut furore aut vanitate sensuum posse esse falsas, & me si expergefactus ista meminero, victum esse concedam. Credo enim jam satis liquere quæ per somnium & dementiam falsa videantur, ea scilicet quæ ad corporis sensus pertinent: nam ter terna novem esse, & quadratum intelligibilium numerorum necesse est, vel genere humano stertente sit verum. Quamquam etiam pro ipsis sensibus multa posse dici video, quæ ab Academicis reprehensa non invenimus. Credo enim sensus non accusari, vel quod imaginationes falsas furentes patiuntur, vel quod falsa in somnis videmus. Si enim vera vigilantibus atque sanis renuntiarunt, nihil ad eos quid sibi animus dormientis insanientisque confingat.

26. Restat ut quæratur, utrùm cùm ipsi renuntiant, verum renuntient. Age, si dicat Epicureus quispiam, nihil habeo quod de sensibus conquerar. Injustum est enim ab eis exigere plusquam possunt: quidquid autem possunt videre oculi, verum vident. Ergone verum est quod de remo in aqua vident? Prorsus verum. Nam caussâ accedente quare ita videretur, si demersus undâ remus rectus appareret, magis oculos meos falsæ renuntiationis arguerem. Non enim viderent quod talibus exsistentibus caussis videndum fuit. Quid multis opus est? Hoc de turrium motu, hoc de pinnulis avium, hoc de ceteris innumerabilibus dici potest. Ego tamen fallor, si assentiar, ait quispiam. Noli plus assentiri, quàm ut ita tibi apparere persuadeas; & nulla deceptio est. Non enim video quomodo refellat Academicus eum qui dicit: Hoc mihi candidum videri scio; hoc auditum meum delectari scio; hoc mihi jucunde olere scio; hoc mihi sapere dulciter scio; hoc mihi esse frigidum scio. Dic potiùs, utrùm per se amaræ sint oleastri frondes, quas caper tam pertinaciter appetit. O hominem improbum! nonne est caper ipse modestior? Nescio quales pecori sint, mihi tamen amaræ sunt. Quid quæris amplius? Sed est fortasse aliquis etiam hominum, cui non sint amaræ. Tendisne in molestiam? Numquidnam ego amaras esse omnibus dixi: mihi dixi, & hoc non semper affirmo. Quid si enim aliàs aliâ caussâ, nunc dulce quidpiam, nunc amarum in ore sentiatur? Illud dico, posse hominem cùm aliquid gustat, bona fide jurare, se scire palato suo illud suave esse, vel contrà, nec ulla calumniâ græcâ ab ista scientia posse deduci. Quis enim tam impudens sit, qui mihi cum delectatione aliquid ligurienti dicat: Fortasse non gustas, sed hoc somnium est? Numquidnam resisto? Sed me tamen illud in somnis etiam delectaret. Quare illud quod me scire dixi, nulla confundit similitudo falsorum. Et Epicureus vel Cyrenaici, & alia multa fortasse pro sensibus dicant, contra quæ nihil dictum esse ab Academicis accepi. Sed quid ad me? Si volunt ista, & si possunt, etiam me favente rescindant. Quidquid enim contra sensus ab eis disputatur, non contra omnes philosophos valet. Sunt enim qui ista omnia, quæ corporis sensu accipit animus, opinionem posse gignere confitentur, scientiam verò negant. Quam tamen volunt intelligentiâ contineri, remotamque à sensibus in mente vivere. Et fortè in eorum numero est sapiens ille quem quærimus. Sed de hoc aliàs. Nunc ad reliqua pergamus quæ propter ista quæ jam dicta sunt, paucis (nisi fallor) explicabimus.

Caput XII. *Urget Academicos caussa ie frustra sensuum vel somni & furoris deceptiones.*

27. Quid enim de moribus inquirentem vel juvat vel impedit corporis sensus? Nisi verò illos ipsos qui summum hominis bonum in voluptate posuere, nihil impedit aut columbæ collum, aut vox incerta, aut grave pondus homini quod camelis leve est, aut alia sexcenta, quominus dicant eo quo delectantur delectari se scire, vel eo quo offenduntur offendi: (quod refelli posse non video) eum commovebunt qui finem boni mente complectitur. Quid horum tu eligis? Si quid mihi videatur, quæris, In mente arbitror esse summum hominis bonum. Sed nunc de scientia quærimus. Ergo interroga sapientem, qui non potest ignorare sapientiam:

Lib. 1 retract. cap. 1. n. 4.

[a] MSS. septem, *nempe plena est.*

mihi tamen tardo illi atque ſtulto licet interim ſcire, boni humani finem, in quo inhabitet beata vita, aut nullum eſſe, aut in animo eſſe, aut in corpore, aut in utroque. Hoc me, ſi potes, neſcire convince, quod notiſſimæ illæ veſtræ rationes nullo modo faciunt. Quòd ſi non potes, non enim reperies cui falſo ſimile ſit, egone concludere dubitabo, rectè mihi videri ſcire ſapientem quidquid in philoſophia verum eſt, cùm ego inde tam multa vera cognoverim?

28. Sed metuit fortaſſe ne ſummum bonum eligat dormiens. Nihil periculi eſt, cùm evigilaverit, repudiabit ſi diſplicet, tenebit ſi placet. Quis enim eum rectè vituperabit quòd falſum vidit in ſomnis? Aut fortaſſe illud formidabit, ne dormiens amittat ſapientiam, ſi pro veris falſa probaverit? Hoc jam ne dormiens quidem audet ſomniare, ut ſapientem vigilantem vocet, neget ſi dormiat. Hæc etiam de furore dici poſſunt: ſed in alia feſtinat oratio. Hæc tamen ſine concluſione ſecuriſſima non relinquo. Aut enim amittitur furore ſapientia, & jam non erit ſapiens, quem verum ignorare clamatis: aut ſcientia ejus manet in intellectu, etiam ſi pars animi cetera id quod accepit à ſenſibus, velut in ſomnis imaginetur.

CAPUT XIII. Multa percipi in dialectica.

29. RESTAT dialectica, quam certè ſapiens bene novit, nec falſum ſcire quiſquam poteſt. Si verò eam neſcit, non pertinet ad ſapientiam ejus cognitio, ſine qua eſſe ſapiens potuit, & ſuperfluò utrùm vera ſit, poſſitve percipi, quærimus. Hîc fortaſſe aliquis mihi dicat: Soles prodere tu ſtulte quid noveris. An de dialectica nihil ſcire potuiſti? Ego verò plura quàm de quavis parte philoſophiæ. Nam primò omnes illas propoſitiones, quibus ſuprà uſus ſum, veras eſſe iſta me docuit. Deinde per iſtam novi alia multa vera. Sed quàm multa ſint, numerate, ſi poteſtis. Si quatuor in mundo elementa ſunt, non ſunt quinque. Si ſol unus eſt, non ſunt duo. Non poteſt una anima & mori & eſſe immortalis. Non poteſt homo ſimul & beatus, & miſer eſſe. Non hîc & ſol lucet, & nox eſt. Aut vigilamus nunc, aut dormimus. Aut corpus eſt, quod mihi videre videor, aut non eſt corpus. Hæc & alia multa, quæ commemorare longiſſimum eſt, per iſtam didici vera eſſe, quoquo modo ſeſe habeant ſenſus noſtri, in [a] ſe ipſa vera. Docuit me, ſi cujus eorum quæ per connexionem modo propoſui pars antecedens aſſumta fuerit, trahere neceſſariò id quod annexum eſt. Ea verò quæ per repugnantiam vel disjunctionem à me ſunt enuntiata, hanc habere naturam, ut cùm auferuntur cetera, ſive unum, ſive plura ſint, reſtet aliquid quod eorum ablatione firmetur. Docuit etiam me, cùm de re conſtat, propter quam verba dicuntur, de verbis non debere contendi. Et quiſquis id faciat, ſi imperitiâ faciat, docendum eſſe: ſi malitiâ, deſerendum. Si doceri non poteſt, monendum ut aliquid aliud potiùs agat, quàm tempus in ſuperfluis operamque conſumat: ſi non obtemperat, negligendum. De captioſis autem atque fallacibus ratiunculis breve præceptum eſt: ſi malè concedendo inferuntur, ad ea quæ conceſſa ſunt eſſe redeundum. Si verum falſumque in una concluſione confligunt, accipiendum inde quod intelligitur, quod explicari non poteſt relinquendum. Si autem modus in aliquibus rebus latet penitus hominem, ſcientiam ejus non eſſe quærendam. Hæc quidem habeo à dialectica, & alia multa quæ commemorare non eſt neceſſe. Neque enim debeo ingratus exſiſtere. Verùm ille ſapiens aut hæc negligit, aut ſi profectò dialectica ipſa ſcientia veritatis eſt, ſic illam novit, ut iſtorum mendaciſſimam calumniam: Si verum eſt, falſum eſt; ſi falſum eſt, verum eſt: contemnendo, & non [b] miſerando fame enecet. Hæc de perceptione ſatis eſſe propterea puto, quia de aſſentiendo cùm dicere cœpero, tota ibi rurſum cauſſa verſabitur.

CAP. XIV. Sapientem oportet ſapientiam aſſentiri.

30. JAM ergo ad eam partem veniamus, in qua dubitare adhuc videtur Alypius. Et primò idipſum perſpiciamus quale ſit, quod te acutiſſimè atque cautiſſimè movet. Nam ſi tot tantiſque rationibus roboratam (hoc enim dixiſti) Academicorum ſententiam, qua eis placuit nihil ſcire ſapientem, hoc tuum labefactat inventum, quo cogimur confiteri multo eſſe probabilius, ſapientem ſcire ſapientiam, magis eſt aſſenſio cohibenda. Hoc enim ipſo oſtenditur nihil quamlibet copioſiſſimis ſubtiliſſimiſque argumentis poſſe ſuaderi, cui non ex parte contraria, ſi adſit ingenium, non minùs acriter, vel fortaſſe acriùs reſiſtatur. Eo fit, ut cùm ſit victus Academicus, vicerit. O utinam vincatur, numquam efficiet quavis arte Pelaſga, ut ſimul à me victus victorque diſcedat. Certè nihil aliud inveniatur quod adverſùm iſta dici poſſit, & ultro me victum eſſe profiteor. Non enim de gloria comparanda, ſed de invenienda veritate tractamus. Mihi ſatis eſt, quoquo modo molem iſtam tranſcendere, quæ intrantibus ad philoſophiam ſeſe opponit, & neſcio quibus receptaculis tenebraſcens talem eſſe philoſophiam totam minatur, nihilque in ea lucis inventum iri ſperare permittit. Quid autem amplius deſiderem, nihil habeo, ſi jam probabile eſt, nonnihil ſcire ſapientem. Non enim alia cauſſa veri ſimile videbatur eum aſſenſionem ſuſtinere debere, niſi quia erat veri ſimile nihil poſſe comprehendi. Quo ſublato, percipit enim ſapiens vel ipſam ut jam conceditur ſapientiam, nulla jam cauſſa remanebit cur non aſſentiatur ſapiens vel ipſi ſapientiæ. Eſt enim ſine dubitatione monſtroſius ſapientem non approbare ſapientiam, quàm ſapientem neſcire ſapientiam.

31. Nam quæſo, paululùm quaſi ante oculos tale ſpectaculum conſtituamus, ſi poſſumus, rixam quamdam ſapientis & ſapientiæ. Quid aliud dicit ſapientia, quàm ſe eſſe ſapientiam? At contrà iſte: Non credo, inquit. Quis ait ſapientiæ, Non credo eſſe ſapientiam? quis, niſi is cum quo illa loqui potuit, & in quo habitare dignata eſt, ſcilicet ſapiens? Ite nunc & me quærite, qui cum Academicis pugnem, habetis jam novum certamen; ſapiens & ſapientia ſecum pugnant. Sapiens non vult conſentire ſapientiæ, ego vobiſcum ſecurus exſpecto. Quis enim non credat invictam eſſe ſapientiam? Tamen nos aliqua complexione muniamus. Aut enim in hoc certamine Academicus vincet ſapientiam, & à me vincetur, quia non erit ſapiens: aut ab ea ſuperabitur, & ſapientem ſapientiæ conſentire docebimus. Aut igitur ſapiens Academicus non eſt, aut nonnulli rei ſapiens aſſentietur: niſi fortè quem dicere puduit ſapientem neſcire ſapientiam, ſapientem non conſentire ſapientiæ dicere non pudebit; At ſi jam veri ſimile eſt cadere

[a] Lov. *in ſe. Ipſa verò docuit me.*

[b] Am. Er. & Lov. omittunt *fame*. MSS. quatuor, *& non miſerando fama*. Sed veriùs alij novem, *& non miſerando fame enecet*. quibus accedit Bad.

in

in sapientem vel ipsius sapientiæ perceptionem, & nulla caussa est, cur non ei quod potest percipi assentiatur, video quod volebam esse veri simile, sapientem scilicet assensurum esse sapientiæ. Si quæres ubi inveniat ipsam sapientiam, respondebo in semetipso. Si dicis eum nescire quòd habeat, redis ad illud absurdum, sapientem nescire sapientiam. Si sapientem ipsum negas posse inveniri, non jam cum Academicis, sed tecum quisquis hoc sentis, sermone alio differemus. Illi enim cùm hæc disputant, de sapiente profectò disputant. Clamat Cicero, seipsum magnum esse opinatorem, sed de sapiente se quærere. Quod si adhuc vos adolescentes ignotum habetis, certè in Hortensio legistis: Si igitur » nec certi est quidquam, nec opinari sapientis est, ni» hil umquam sapiens approbabit. Unde manifestum est, eos de sapiente illis suis disputationibus contra quas nitimur quærere.

Academic. quæst. lib. 4. circa medium.

32. Ergo arbitror ego sapienti certam esse sapientiam, id est, sapientem percepisse sapientiam. Et ob hoc eum non opinari cùm assentitur sapientiæ. Assentitur enim ei rei, quam si non percepisset, sapiens non esset. Nec isti quemquam non debere assentiri, nisi rebus quæ non possunt percipi, affirmant. Non autem sapientia nihil est. Cùm igitur & scit sapientiam & assentitur sapientiæ, neque nihil scit, neque nulli rei sapiens assentitur. quid amplius vultis? An de illo errore aliquid quærimus, quem dicunt penitus evitari, si in nullam rem animum declinet assensio? Errat enim, inquiunt, quisquis non solùm rem falsam, sed etiam dubiam, quamvis vera sit, approbat: nihil autem quod dubium non sit invenio. At invenit sapiens ipsam, ut dicebamus, sapientiam.

CAPUT XV. *An qui sequitur in agendo probabile citra assensum, vitet errorem.*

33. SED hinc jam vultis fortasse me discedere. Non sunt facilè securissima relinquenda; cum versutissimis hominibus agimus: morem tamen vobis geram. Sed quid hîc dicam? quid, quidnam? illud nimirum vetus dicendum est, ubi & ipsi habent quod dicant. Quid enim faciam, quem de castris meis foras truditis? num implorabo auxilia doctiorum, cum quibus si superare nequeo, minùs pudebit fortasse superari? Jaciam igitur quibus viribus possum fumosum quidem jam & scabrum, sed nisi fallor, validissimum telum. Qui nihil approbat, nihil agit. O hominem rusticum! Et ubi est probabile? ubi est verisimile? Hoc volebatis. Auditis-ne ut sonent scuta græcanica? Exceptum est quod robustissimum quidem: sed qua manu jaculati sumus. Et nihil mihi potentius isti mei suggerunt; nec aliquid, ut video, vulneris fecimus. Convertam me ad ea quæ villa & ager ministrat. onerant me potiùs majora quàm præparant.

34. Nam cùm otiosus diu cogitassem in isto rure, quonam modo possit isthuc probabile ac veri simile actus nostros ab errore defendere, primò visum est mihi, ut solet videri cùm ista vendebam, bellè tectum & munitum. Deinde ubi totum cautiùs circumspexi, visus sum mihi vidisse unum aditum, quà in securos error irrueret. Non enim solùm puto eum errare, qui falsam viam sequitur, sed etiam eum qui veram non sequitur. Faciamus enim duos viatores ad unum locum tendentes, quorum alter instituerit nulli credere, alter nimis credulus sit. Ventum est ad aliquod bivium, hîc ille credulus pastori qui aderat, vel cuipiam rusticano: Salve frugi homo: dic quæso quà bene in illum locum pergatur. Respondetur, Si hâc ibis, nihil errabis. Et ille ad comitem: Verum dicit, hâc eamus. Ridet vir cautissimus, & tam citò assensum facetissimè illudit, atque interea illo discedente in bivio figitur: & jam incipit videri turpe cessare, cùm ecce ex alio viæ cornu lautus quidam & urbanus equo insidens eminet, & propinquare occipit: gratulatur iste. Tum advenienti, & salutato indicat propositum, quærit viam, dicit etiam remansionis suæ caussam, quo benevolentiorem reddat, pastori eum præferens. Ille autem casu planus erat de iis quos [a] Samardacos jam vulgus vocat. Tenuit suum morem homo pessimus etiam gratis. Hâc perge, ait: nam ego inde venio. Decepit, atque abiit. Sed quando iste deciperetur? Non enim monstrationem istam tamquam veram, inquit, approbo; sed quia est veri similis. Et hîc otiosum esse, nec honestum, nec utile est; hâc eam. Interea ille qui assentiendo erravit, tam citò existimans vera esse verba pastoris, in loco illo quò tendebant jam se reficiebat: iste autem non errans, siquidem probabile sequitur, circumit silvas nescio quas, nec jam cui locus ille notus sit, ad quem venire proposuerat, invenit. Verè vobis dicam, cùm ista cogitarem risum tenere non potui, fieri per Academicorum verba nescio quomodo, ut erret ille qui veram viam vel casu tenet, ille autem qui per avios montes probabiliter ductus est, nec petitam regionem invenit, non videatur errare. Ut enim temerariam consensionem jure condemnem, faciliùs ambo errant, quàm iste non errat. Hinc jam adversùm ista verba vigilantior, ipsa facta hominum & mores considerare cœpi. Tum verò tam multa mihi & tam capitalia in istos venerunt in mentem, ut jam non riderem, sed partim stomacharer, partim dolerem homines doctissimos & acutissimos in tanta scelera sententiarum & flagitia devolutos.

CAPUT XVI. *Facere quod videtur probabile etiam citra assensum, nefarium est.*

35. CERTE enim non fortasse omnis qui errat, peccat: omnis tamen qui peccat, aut errare conceditur, aut aliquid pejus. Quid si ergo aliquis adolescentium cùm hos audierit, dicentes: Turpe est errare, & ideò nulli rei consentire debemus: sed tamen cùm agit quisque quod ei videtur probabile, nec [b] peccat, nec errat. Illud tantùm meminerit, quidquid occurrit vel animo vel sensibus, non pro vero esse approbandum. Id igitur audiens adolescens, insidiabitur pudicitiæ uxoris alienæ: Te te consulo M. Tulli, de adolescentium moribus vitaque tractamus, cui educandæ atque instituendæ omnes illæ litteræ tuæ vigilaverunt. Quid aliud dicturus es, quàm non tibi esse probabile ut id faciat adolescens? At illi probabile est. Nam si ex alieno probabili vivimus, nec tu debuisti administrare Rempublicam; quia Epicuro visum est non esse faciendum. Adulterabit igitur ille juvenis conjugem alienam: qui deprehensus si fuerit, ubi te inveniet à quo defendatur: quamquam etiam si inveniat, quid dicturus es? Negabis profectò. Quid si tam clarum est, ut frustra inficiere? Persuadebis nimirum, tamquam in Cumano gymnasio atque adeò Neapolitano, nihil eum peccasse, immo etiam nec errasse quidem. Non enim faciendum esse adulterium pro

[a] Ita scribitur in editione Bad. & pluribus MSS. In antiquis etiam editionibus Chrysostomi Homil. 17. in epist. ad Ephes. legitur σαμαρδάκοις, ibique significat γελωτοποιός. nec multùm aliter apud Am. & tres MSS. qui habent, *Samardocos*. At Er. & Lov. *Sarmadacos*; uti etiam scribit vetus Commentator Horatij ad illud lib. 1. Satyr. 6. *Fallacem circum*. ubi eos dicit *Sarmadacos & Sortilegos mathematicos qui ad metas spectatores circumstabant & imperitos nugis fallebant*.

[b] Bad. & MSS. undecim, *quod ei videtur probabile, nec cessat, nec errat*.

vero sibi persuasit, probabile occurrit, secutus est, fecit: aut fortasse non fecit, sed fecisse sibi visus est. Iste autem maritus, homo fatuus, perturbat omnia litibus pro uxoris castitate proclamans, cum qua fortè nunc dormit, & nescit. Hoc illi judices si intellexerint, aut negligent Academicos, & tamquam crimen verissimum punient, aut eisdem obtemperantes, verisimiliter hominem probabiliterque damnabunt, ut jam quid agat iste patronus prorsus ignoret. Cui enim succenseat non habebit, cùm omnes se nihil errasse dicant, quando non assentientes id quod visum est probabile fecerint. Ponet igitur personam patroni, & philosophi consolatoris suscipiet: ita facilè adolescenti, qui jam tantum in Academia profecerit, persuadebit ut se tamquam in somnis putet esse damnatum. Sed vos me jocari arbitramini: [a] liquet dejerare per omne divinum, nescire me prorsus quomodo iste peccaverit, si quisquis id egerit quod probabile videtur, non peccat. Nisi fortè in totum aliud esse dicunt errare, aliud peccare; seque illis præceptis egisse ne erremus, peccare autem nihil magnum esse duxisse.

a 1. *Retract. cap.* 1. *n.* 4.

36. Taceo de homicidiis, parricidiis, sacrilegiis, omnibusque omnino, quæ fieri aut cogitari possunt flagitiis, aut facinoribus, quæ paucis verbis, & quod est gravius, apud sapientissimos judices defenduntur: Nihil consensi, & ideo non erravi. Quomodo autem non facerem quod probabile visum est? Qui autem non putant ista probabiliter posse persuaderi, legant orationem Catilinæ, qua patriæ parricidium, quo uno continentur omnia scelera, persuasit. Jam illud quis non ridet? Ipsi dicunt, nihil se in agendo sequi nisi probabile, & quærunt magnopere veritatem, cùm eis sit probabile non posse inveniri. O mirum monstrum! Sed hoc omittamus, minùs id ad nos, minùs ad vitæ nostræ discrimen, minùs ad fortunarum periculum pertinet. Illud est capitale, illud formidolosum, illud optimo cuique metuendum, quòd nefas omne, si hæc ratio probabilis erit, cùm probabile cuiquam visum fuerit esse faciendum, tantùm nulli quasi vero assentiatur, non solùm sine sceleris, sed etiam sine erroris vituperatione committat. Quid ergo? Hæc illi non viderunt? Immo solertissimè prudentissiméque viderunt, nec mihi ullo pacto tantum arrogaverim, ut M. Tullium aliqua ex parte sequar industriâ, vigilantiâ, ingenio, doctrinâ: cui tamen asserenti, nihil scire posse hominem, si hoc solum diceretur: Scio ita videri mihi; unde id refelleret non haberet.

Salust. in Cat.

CAPUT XVII. Academici quare dissimularint suam sententiam.

37. Quid igitur placuit tantis viris perpetuis & pertinacibus contentionibus agere, ne in quemquam cadere veri scientia videretur? Audite jam paulò adtentiùs, non quid sciam, sed quid existimem: hoc enim ad ultimum reservabam, ut explicarem, si possem, quale mihi videatur esse totum Academicorum consilium. Plato vir sapientissimus & eruditissimus temporum suorum, qui & ita locutus est, ut quæcumque diceret, magna fierent, & ea locutus est, ut quomodocumque diceret, parva non fierent, dicitur post mortem Socratis magistri sui, quem singulariter dilexerat, à Pythagoreis etiam multa didicisse. Pythagoras autem græcâ philosophiâ non contentus, quæ tunc aut pene

1. *Retract. cap.* 1. *n.* 4.

A nulla erat, aut certè occultissima, postquam commotus Pherecydæ cujusdam Syri disputationibus, immortalem esse animum credidit, multos sapientes etiam longè latéque peregrinatus audierat. Igitur Plato adjiciens lepori subtilitatique Socraticæ quam in moralibus habuit, naturalium divinarumque rerum peritiam, quam ab eis quos memoravi diligenter acceperat, subjungensque quasi formatricem illarum partium, judicemque dialecticam, quæ aut ipsa esset, aut sine qua sapientia omnino
B esse non posset, perfectam dicitur composuisse philosophiæ disciplinam, de qua nunc disserere temporis non est. Sat est enim ad id quod volo, Platonem sensisse duos esse mundos, unum intelligibilem, in quo ipsa veritas habitaret, istum autem sensibilem, quem manifestum est nos visu tactuque sentire. Itaque illum verum, hunc verisimilem & ad illius imaginem factum. Et ideò de illo in ea quæ se cognosceret anima, velut expoliri & quasi serenari veritatem; de hoc autem in stultorum animis
C non scientiam, sed opinionem posse generari. Quidquid tamen ageretur in hoc mundo per eas virtutes quas civiles vocabat, aliarum verarum virtutum similes, quæ nisi paucis sapientibus ignotæ essent, non posse nisi verisimile nominari.

38. Hæc & alia hujusmodi mihi videntur inter successores ejus, quantum poterant, esse servata, & pro mysteriis custodita. Non enim aut facilè ista percipiuntur, nisi ab eis qui se ab omnibus vitiis mundantes, in aliam quamdam plus quàm huma-
D nam consuetudinem vindicaverint, aut non graviter peccat quisquis ea sciens quoslibet homines docere voluerit. Itaque Zenonem principem Stoïcorum, cùm jam quibusdam auditis & creditis, in scholam relictam à Platone venisset, quam tunc Polemo retinebat, suspectum habitum suspicor, nec talem visum cui Platonica illa velut sacrosancta decreta facile prodi committique deberent, priusquam [b] dedicisset ea, quæ in illam scholam ab aliis accepta detulerat. Moritur Polemo, succedit ei
E Archesilas Zenonis quidem condiscipulus, sed sub Polemonis magisterio. Quamobrem cùm Zeno suâ quadam de mundo, & maximè de anima, propter quam vera philosophia vigilat, sententiâ delectaretur, dicens eam esse mortalem, nec quidquam esse præter hunc sensibilem mundum, nihilque in eo agi, nisi corpore, nam & Deum ipsum ignem putabat: prudentissimè atque utilissimè mihi videtur Archesilas, cùm illud latè serperet malum, occultasse penitus Academiæ sententiam, & quasi au-
F rum inveniendum quandoque posteris obruisse. Quare cùm in falsas opiniones ruere turba sit pronior, & consuetudine corporum omnia esse corporea facillimè, sed noxiè credatur, instituit vir acutissimus atque humanissimus, dedocere potiùs quos patiebatur malè doctos, quàm docere quos dociles non arbitrabatur. Inde illa omnia nata sunt quæ novæ Academiæ tribuuntur, quia eorum necessitatem veteres non habebant.

b

39. Quòd si Zeno expergefactus esset aliquando, & vidisset neque quidquam comprehendi posse, nisi quale ipse definiebat, neque tale aliquid in corporibus posse inveniri, quibus ille tribuebat omnia, olim prorsus hoc genus disputationum, quod ma-

[a] Lov. *libet*, restituitur ex Am. Er. & MSS. *liquet dejerare*; quod jam in lib. 1. Retract. c. 1. annotavimus usurpatum esse ex Terentio; hunc nempe atque alios politioris latinitatis auctores æmulari amabat Augustinus in his litteris, *jam quidem servientibus Deo, sed adhuc superbiæ scholam tamquam in pausatione anhelantibus*, ut ipse ait lib. 9. Conf. c. 4.

[b] Lov. *priusquam dedocuissent*.

gna necessitate flagraverat, fuisset exstinctum. Sed A Zeno imagine constantiæ deceptus, ut ipsis Academicis videbatur, nec mihi etiam non videtur, pertinax fuit: fidesque illa corporum perniciosa quoquo modo potuit pervixit in Chrysippum, qui ei (nam maximè poterat), magnas vires latiùs se diffundendi dabat, nisi ex illa parte Carneades acrior & vigilantior superioribus ceteris ita restitisset, ut mirer illam opinionem aliquid etiam postea valuisse. Namque Carneades primo illam velut calumniandi impudentiam, qua videbat Archesilam B non mediocriter infamatum, deposuit, ne contra omnia velle dicere quasi ostentationis caussâ videretur: sed ipsos propriè sibi Stoicos, atque Chrysippum convellendos evertendósque proposuit.

Caput XVIII. Quomodo probabile inductum ab Academicis.

40. Deinde cùm undique premeretur, si nulli rei esset assensus, nihil acturum esse sapientem (ô hominem mirum atque adeo non mirum, ab ipsis enim Platonis fontibus profluebat) adtendit sapienter quales illi actiones probarent, easque nescio quarum verarum similes videns, id quod in hoc C mundo ad agendum sequeretur, veri simile nominavit. Cui enim esset simile & peritè norat, & prudenter tegebat, idque etiam probabile appellabat. Probat enim bene imaginem, quisquis ejus intuetur exemplum. Quomodo enim [a] approbat sapiens, aut quomodo simile sequitur veri, cùm ipsum verum quid sit ignoret? Ergo illi norant, & approbabant falsa in quibus imitationem laudabilem rerum verarum animadvertebant. Sed quia hoc tamquam profanis nec fas, nec facilè erat ostendere, reliquerunt D posteris, & quibus illo tempore potuerunt, signum quoddam sententiæ suæ. Illos autem bene dialecticos de verbis movere quæstionem insultantes irridentesque prohibebant. Ob hoc dicitur Carneades etiam tertiæ Academiæ princeps atque auctor fuisse.

a

1. Retract. 1. n. 4.

41. Deinde in nostrum Tullium conflictio ista duravit, jam planè saucia & ultimo spiritu latinas litteras inflatura. Nam nihil mihi videtur inflatius, quàm tam multa copiosissimè atque ornatissimè di- E cere, non ita sentientem. Quibus tamen ventis fæneus ille Platonicus Antiochus satis, ut mihi videtur, dissipatus atque dispersus est. Nam Epicureorum greges in animis deliciosorum populorum aprica stabula posuerunt. Quippe Antiochus Philonis auditor, hominis quantum arbitror circumspectissimi, qui jam veluti aperire cedentibus hostibus portas cœperat, & ad Platonis auctoritatem Academiam legesque revocare; quamquam & Metrodorus id antea facere tentaverat, qui primus dicitur F esse confessus, non [b] decreto placuisse Academicis nihil posse comprehendi, sed necessariò contra Stoicos hujusmodi eos arma sumsisse. Igitur Antiochus, ut institueram dicere, auditis Philone Academico, & Mnesarcho Stoico, in Academiam veterem, quasi vacuam defensoribus, & quasi nullo hoste securam, velut adjutor & civis irrepserat, nescio quid inferens mali de Stoicorum cineribus, quod Platonis adyta violaret. Sed huic arreptis iterum illis armis & Philon restitit donec moreretur, & omnes ejus reliquias Tullius noster oppressit, se vivo impatiens labefactari vel contaminari quidquid amavisset: adeo post illa tempora non longo intervallo omni pervicaciâ pertinaciaque demortuâ, os illud Platonis quod in philosophia purgatissimum est & lucidissimum, dimotis nubibus erroris emicuit, maximè in Plotino, qui Platonicus philosophus ita ejus similis judicatus est, ut simul eos vixisse, tantum autem intersit temporis ut in hoc ille revixisse putandus sit.

Caput XIX. Multiplex philosophiæ genus.

42. Itaque nunc philosophos non ferè videmus, nisi aut Cynicos aut Peripateticos aut Platonicos. Et Cynicos quidem, quia eos vitæ quædam delectat libertas atque licentia. Quod autem ad eruditionem doctrinamque adtinet, & mores quibus consulitur animæ, quia non defuerunt acutissimi & solertissimi viri, qui docerent disputationibus suis Aristotelem ac Platonem ita sibi concinere, ut imperitis minúsque adtentis dissentire videantur, multis quidem sæculis múltisque contentionibus, sed tamen eliquata est, ut opinor, una verissimæ philosophiæ disciplina. Non enim est ista hujus mundi philosophia, quam sacra nostra meritissimè detestantur, sed alterius intelligibilis; cui animas multiformibus erroris tenebris cæcatas, & altissimis à corpore sordibus oblitas, numquam ista ratio subtilissima revocaret, nisi summus Deus populari quadam clementiâ divini intellectus auctoritatem usque ad ipsum corpus humanum declinaret, atque submitteret, cujus non solùm præceptis, sed etiam factis excitatæ animæ redire in semetipsas, & respicere patriam, etiam sine disputationum concertatione potuissent.

Caput XX. Conclusio operis.

43. Hoc mihi de Academicis interim probabiliter, ut potui, persuasi. Quod si falsum est, nihil ad me, cui satis est jam non arbitrari non posse ab homine inveniri veritatem. Quisquis autem putat hoc sensisse Academicos, ipsum Ciceronem audiat. Ait enim illis morem fuisse occultandi sententiam suam, nec eam cuiquam nisi qui secum ad senectutem usque vixissent, aperire consuesse. Quæ sit autem ista, Deus viderit; eam tamen arbitror Platonis fuisse. Sed ut breviter accipiatis omne propositum meum, quoquo modo se habeat humana sapientia, eam me video nondum percepisse. Sed cùm [c] tricesimum & tertium ætatis annum agam, c non me arbitror desperare debere eam me quandoque adepturum. Contemtis tamen ceteris omnibus quæ bona mortales putant, huic investigandæ inservire proposui. A quo me negotio quoniam rationes Academicorum non leviter deterrebant, satis, ut arbitror, contra eas ista disputatione munitus sum. Nulli autem dubium est gemino pondere nos impelli ad discendum, auctoritatis atque rationis. Mihi autem certum est nusquam prorsus à Christi auctoritate discedere: non enim reperio valentiorem. Quod autem subtilissima ratione persequendum est, ita enim jam sum affectus ut quid sit verum non credendo solùm, sed etiam intelligendo apprehendere impatienter desiderem; apud Platonicos me interim quod sacris nostris non repugnet reperturum esse confido.

44. Hîc postquam sermonis finem me fecisse adspexerunt, quamquam jam erat nox, & aliquid etiam lucerna illata scriptum erat, tamen illi adolescentes intentissimè exspectabant, utrùm Alypius vel alio die se responsurum esse promitteret. Tum

[a] In MSS. octo. *Quomodo ergo nihil approbat sapiens.*

[b] In MSS. propè omnibus legitur, *non de recto.*

[c] Annum ætatis agebat tricesimum tertium, quando apicem ultimum imponebat huic operi: verùm id scribere cœperat nondum elapso ætatis suæ anno tricesimo secundo; quandoquidem inchoatum ab ipso fuit ante opus *de Beata vita*, quod videlicet *non post libros de Academicis, sed inter illos* se scripsisse prodit lib. 1. Retract. c. 2. *occasione diei natalis sui*, qui in 13. Novembris incidebat, ut testatur lib. *de Beata vita* in præfatione.

ille: Nihil mihi aliquando, inquit, tam ex sententia provenisse affirmare paratus sum, quàm quòd hodierna disputatione discedo superatus, nec istam meam tantùm puto debere esse lætitiam. Communicabo ergo eam vobiscum concertatores mei vel judices nostri. Quandoquidem isto se pacto à suis posteris vinci, ipsi etiam fortasse Academici optarunt. Quid enim nobis hoc sermonis lepore jucundius, quid sententiarum gravitate perpensius, quid benevolentiâ promtius, quid doctrinâ peritius videri aut exhiberi posset? Prorsus nequaquam dignè B admirari possum, quòd tam facetè aspera, tam fortiter desperata, tam moderatè convicta, tam dilucidè obscura tractata sunt. Quare jam socij mei exspectationem vestram, qua me ad respondendum provocabatis, certiore spe mecum ad discendum convertite. Habemus ducem qui nos in ipsa verita- A tis arcana Deo jam monstrante perducat.

45. Hîc ego, cùm illi puerili quodam studio, quod Alypius responsurus non videbatur, quasi fraudatos vultu se ostenderent, Invidetis, inquam arridens, laudibus meis. Sed quoniam de Alypij constantia jam securus, nihil eum timeo, ut vos quoque mihi gratias agatis, instruo vos adversùs illum qui tantam intentionem vestræ exspectationis offendit. Legite Academicos, & cùm ibi victorem (quid enim facilius) istarum nugarum Ciceronem inveneritis, cogatur iste à vobis hunc nostrum sermonem contra illa invicta defendere. Hanc tibi Alypi duram mercedem pro mea falsa laude restituo. Hîc cùm arrisissent, finem tantæ conflictionis utrùm firmissimum nescio, modestiùs tamen & citiùs quàm speraveram fecimus. 1. Retract. n. 4.

ADMONITIO

DE SEQUENTE LIBRO DE BEATA VITA.

DAMUS hìc loci librum de Beata vita, qui opere contra Academicos jam inchoato atque interim dimisso susceptus, & continuata per tres dies disputatione apud Cassiciacum perfectus est. Cùm verò ejus edendi occasionem natalitio suo die idibus Novembris recurrente (quo videlicet die in annum ipse suæ ætatis trigesimum tertium progrediebatur) nanctum se dicat Augustinus, constare omnino debet opus utrumque, cùm hoc de Beata vita, tum illud contra Academicos elaboratum fuisse exeunte Christi anno trecentesimo octogesimo sexto, qui ipsius conversione insignis fuit.

Hisce porrò de Beata vita disputationibus, quas festivi ac sollemnis instar epuli exhibebat, adesse voluit convictores suos omnes, atque inprimis Monnicam matrem suam, quæ sententiarum suarum gravitate ac sapientia præsentes in admirationem rapuit, exclamante etiam Augustino: Ipsam prorsus mater arcem philosophiæ tenuisti.

Dicavit librum hunc Theodoro, cujus consuetudine apud Mediolanum potitus erat, uti satis ex præfatione intelligitur. Is verò cui Manlio prænomen fuisse in Retractatione indicat, non videtur esse alius ab eo cujus meminit in lib. 18. de Civitate Dei c. 54. qui videlicet consulatum gessit an. Chr. 399. & alia præclara munera sub diversis Imperatoribus egregiè sustinuit, unde illum Claudianus panegyrico in ejus consulatum edito carmine plurimùm commendat.

LIB. I. RETRACT. CAPUT II.

Librum *de Beata vita*, non post libros de Academicis, sed inter illos ut scriberem, contigit. Ex occasione quippe ortus est diei natalis mei, & tridui disputatione completus, sicut satis ipse indicat. In quo libro constitit inter nos, qui simul quærebamus, non esse beatam vitam, nisi perfectam cognitionem Dei. Displicet autem illic, quòd *In præfatione.* Manlio Theodoro, ad quem librum ipsum scripsi, quamvis docto & Christiano viro, plus tribui quàm deberem. Et quòd *fortunam* etiam illic sæpe nominavi. Et quòd tem- *Disput. 3.* pore vitæ hujus in solo animo sapientis dixi habitare vitam beatam, quomodolibet se habeat corpus ejus; cùm perfectam cognitionem Dei, hoc est qua homini major esse non possit, in futura vita speret Apostolus, quæ sola beata vita dicenda est, ubi & corpus incorruptibile atque immortale spiritui suo sine ulla molestia vel reluctatione subdetur. Sanè istum librum nostro in codice interruptum reperi, & non parum minùs habere, & sic à fratribus quibusdam descriptus est; nec adhuc apud aliquem integrum inveneram, ex quo emendarem quando hæc retractavi. Hic liber sic incipit: *Si ad philosophiæ portum.*

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI
DE BEATA VITA
LIBER UNUS.*

Triduanas hic liber complectitur disputationes Theodoro nuncupatas, quibus eò demum res abit ut beatam vitam nonnisi in perfecta Dei cognitione consistere definiatur.

* Scriptus sub finem an. Chr. 386.

PRÆFATIO Dicat librum Theodoro, eique aperit quibus veluti ventis ad Christianæ philosophiæ portum impulsus sit.

1. SI ad philosophię portum, de quo A jam in beatæ vitæ regionem solumque proceditur, vir humanissime atque magne Theodore, ratione institutus cursus, & voluntas ipsa perduceret, nescio utrùm temerè dixerim, multo minoris numeri homines ad eum perventuros fuisse, quamvis nunc quoque, ut videmus, rari admodum paucique perveniant. Cùm enim in hunc mundum, sive Deus, sive natura, B sive necessitas, sive voluntas nostra, sive conjuncta horum aliqua, sive simul omnia (res enim multùm obscura est, sed tamen à te jam illustranda suscepta) veluti in quoddam procellosum salum nos quasi temerè passimque projecerit, quotus quisque cognosceret quò sibi nitendum esset, quàve redeundum, nisi aliquando, & invitos contráque obnitentes aliqua tempestas, quæ stultis videtur adversa, in optatissimam terram nescientes errantesque compingeret.

2. Igitur hominum quos philosophia potest ac- C cipere, tria quasi navigantium genera mihi videor videre. Unum est eorum, quos ubi ætas compos rationis assumserit, parvo impetu pulsuque remorum de proximo fugiunt, seseque condunt in illa tranquillitate, unde ceteris civibus quibus possunt, quo admoniti conentur ad se, lucidissimum signum sui alicujus operis erigunt. Alterum verò est eorum superiorique contrarium, qui fallacissima facie maris decepti, elegerunt in medium progredi, longéque à sua patria peregrinari audent, & sæpe ejus obliviscuntur. D Hos si nescio quo & nimis latente modo à puppi ventus, quem prosperum putant, fuerit prosequutus, penetrant in altissima miseriarum elati atque gaudentes, quòd eis usquequaque fallacissima serenitas voluptatum honorumque blanditur. His profectò quid aliud optandum est, quàm quædam in illis rebus à quibus jacti excipiuntur, improspera, & si parum est, sæviens omnino tempestas, contrariéque flans ventus, qui eos [a] ad certa & solida gaudia, vel flentes gementesque perducat: hujus generis ta- E men plerique nondum longiùs evagati, quibusdam non ita gravibus molestiis reducuntur. Hi sunt homines, quos cùm vel lacrymabiles tragœdiæ fortunarum suarum, vel inanium negotiorum anxiæ difficultates, quasi nihil aliud habentes quod agant, in libros doctorum sapientissimorumque hominum truserint, in ipso quodammodo portu evigilant, unde illos nulla maris illius promissa nimium falsò ridentis excludant? Est autem genus inter hæc tertium eorum, qui vel in ipso adolescentiæ limine, vel jam diu multúmque jactati, tamen quædam signa respiciunt, & suæ dulcissimæ patriæ, quamvis in ipsis fluctibus, recordantur: & aut recto cursu in nullo falsi, & nihil morati, eam repetunt: aut plerumque vel inter nubila deviantes, vel mergentia contuentes sidera, vel nonnullis illecebris capti, bonæ navigationis tempora differentes, errant diutiùs; sæpe etiam periclitantur. Quos item sæpe nonnulla in fluxis fortunis calamitas, quasi conatibus eorum adversa tempestas in optatissimam [b] patriam quietamque compellit.

3. His autem omnibus, qui quocumque modo ad beatæ vitæ regionem feruntur, unus immanissimus mons ante ipsum portum constitutus, qui etiam magnas ingredientibus gignit angustias, vehementissimè formidandus, cautissiméque vitandus est. Nam ita fulget, ita mentiente illa luce vestitur, ut non solùm pervenientibus, nondumque ingressis incolendum se offerat, & eorum voluntatibus pro ipsa beata terra satisfacturum polliceatur; sed plerumque de ipso portu ad sese homines invitat, eosque nonnumquam detinet ipsa altitudine delectatos, unde ceteros despicere libeat. Hi tamen admonent sæpe venientes, ne aut occultis subter scopulis decipiantur, aut ad se adscendere facilè putent: & quà sine periculo ingrediantur propter illius terræ vicinitatem benevolentissimè docent. Ita cum eis invident vanissimam gloriam, locum securitatis ostendunt. Nam quem montem alium vult intelligi ratio propinquantibus ad philosophiam ingressisve metuendum, nisi superbum studium inanissimæ gloriæ: quod ita nihil intus plenum atque solidum habet, ut inflatos sibi superambulantes succrepante fragili solo demergat ac sorbeat, eisque in tenebras revolutis, eripiat luculentissimam domum, quam pene jam viderant.

4. Quæ cùm ita sint, accipe mi Theodore, namque ad id quod desidero, te unum intueor, teque aptissimum semper admiror; accipe, inquam, & quod illorum trium genus hominum me tibi dederit, & quo loco mihi esse videar, & abs te cujus-

[a] In MSS quinque legitur, *qui eos atterat, & ad solida gaudia.*

[b] Sic aliquot MSS. At Lov. & alij codices, *in optatissimam vitam.*

Lib. 3. Conf. 3. cap. 4. & lib. 6. cap. 11. & lib. 8. c. 7. modi auxilium certus exspectem. Ego ab usque undevicesimo anno ætatis meæ, postquam in schola rhetoris librum illum Ciceronis, qui Hortensius vocatur, accepi, tanto amore philosophiæ succensus sum, ut statim ad eam me transferre meditarer. Sed neque mihi nebulæ defuerunt, quibus confunderetur cursus meus, & diu fateor, quibus in errorem ducebar, labentia in oceanum astra suspexi. Nam & superstitio quædam puerilis me ab ipsa inquisitione terrebat: & ubi factus erectior, illam caliginem dispuli, mihique persuasi docentibus potiùs quàm jubentibus esse credendum, incidi in homines * quibus lux ista quæ oculis cernitur, inter summa & divina colenda videretur. Non assentiebar, sed putabam eos magnum aliquid tegere illis involucris, quod essent aliquando aperturi. At ubi discussos eos evasi, maximè trajecto isto mari, diu gubernacula mea repugnantia omnibus ventis in mediis fluctibus Academici tenuerunt. Deinde veni in has terras, hîc septemtrionem cui me crederem didici. Animadverti enim & sæpe in sacerdotis * nostri, & aliquando in sermonibus tuis, cùm de Deo cogitaretur, nihil omnino corporis esse cogitandum, neque cùm de anima: nam id est unum in rebus proximum Deo. Sed ne in philosophiæ gremium celeriter advolarem, fateor uxoris honorisque illecebrâ detinebar: ut cùm hæc essem consecutus, tum demum me, quod paucis felicissimis licuit, totis velis omnibusque remis in illum sinum raperem, ibique conquiescerem. Lectis autem [a] Platonis paucissimis libris, cujus te esse studiosissimum accepi, collataque cum eis, quantum potui, etiam illorum auctoritate, qui divina mysteria tradiderunt, sic exarsi, ut omnes illas vellem ancoras rumpere, nisi me nonnullorum hominum existimatio commoveret. Quid ergo restabat aliud, nisi ut immoranti mihi superfluis, tempestas quæ putabatur adversa, succurreret? Itaque tantus me arripuit pectoris dolor, ut illius professionis onus sustinere non valens, qua mihi velificabam fortasse ad Sirenas, abjicerem omnia, & optatæ tranquillitati vel quassatam navem fissamque perducerem.

** Manichæos Lib. 3. Conf. c. 6.*

** Ambrosii lib. 6 Conf. c. 3. n. 4.*

a Confess. lib. 7. cap. 9. & 20.

5. Ergo vides in qua philosophia quasi in portu navigem. Sed etiam ipse latè patet, ejusque magnitudo quamvis jam minùs periculosum, non tamen penitus excludit errorem. Nam cui parti terræ, quæ profecto [b] una beata est, me admoveam, atque contingam, prorsus ignoro. Quid enim solidum tenui, cui adhuc de anima quæstio nutat & fluctuat? Quare obsecro te per virtutem tuam, per humanitatem, per animarum inter se vinculum atque commercium, ut dexteram porrigas. Hoc autem est, ut me ames, & à me vicissim te amari credas carumque haberi. Quod si impetravero, ad ipsam beatam vitam, cui te jam hærere præsumo, parvo conatu facillimè accedam. Quid autem agam, quove modo ad istum portum necessarios meos congregem ut cognoscas, [c] & ex eo animum meum (neque enim alia signa invenio quibus me ostendam) ut pleniùs intelligas, initium disputationum mearum, quod mihi videtur religiosius evasisse, atque tuo titulo dignius, ad te scribendum putavi, & ipso tuo nomine dedicandum. Aptissimè sanè: nam de beata vita quæsivimus inter nos, nihilque aliud video, quod magis Dei donum vocandum sit. Eloquentiâ tuâ territus non sum: quidquid enim amo, quamvis non assequar, timere non possum: fortunæ verò sublimitatem multo minùs: apud te enim verè, quamvis sit magna, secunda est: nam quibus dominatur, eosdem ipsos secundos facit.

Sed jam quid afferam, quæso te, adtende.

Occasio disputationis.

6. Idibus Novembris mihi natalis dies erat: post tam tenue prandium, ut ab eo nihil ingeniorum impediretur, omnes qui simul non modò illo die, sed quotidie convivabamur in balneas ad consedendum vocavi: nam is tempori aptus locus secretusque occurrerat. Erant autem, non enim vereor eos singulari benignitati tuæ notos interim nominibus facere, in primis nostra * mater, cujus meriti credo esse omne quod vivo: Navigius frater meus, Trygetius & Licentius, cives & discipuli mei, nec [d] Lastidianum & Rusticum consobrinos meos, quamvis nullum vel grammaticum passi sint, deesse volui, ipsúmque eorum sensum communem ad rem quam moliebar, necessarium putavi. Erat etiam nobiscum ætate minimus omnium, sed cujus ingenium, si amore non fallor, magnum quiddam pollicetur Adeodatus filius meus. Quibus adtentis sic cœpi.

** Monnica.*

Disputatio primi diei. Ex anima & corpore constamus. Cibus corpori necessarius.

7. MANIFESTUM vobis videtur ex anima & corpore nos esse compositos? Cùm omnes consentirent: Navigius se ignorare respondit. Cui ego: Nihil nihil ne omnino scis, inquam, an inter aliqua quæ ignoras etiam hoc numerandum est? Non puto me, inquit, omnia nescire. Potesne, inquam, nobis dicere aliquid eorum quæ nosti? Possum, inquit. Nisi molestum est, inquam, profer aliquid. Et cùm dubitaret: Scisne, inquam, saltem te vivere? Scio, inquit. Scis ergo habere te vitam? siquidem vivere nemo nisi vitâ potest. Et hoc, inquit, scio. Scis etiam corpus te habere. Assentiebatur. Ergo jam scis te constare ex corpore & vita: Scio interim: sed utrùm hæc sola sint, incertus sum. Ergo duo ista, inquam, esse non dubitas, corpus & animam: sed incertus es, utrùm sit aliud quod ad complendum ac perficiendum hominem valet. Ita, inquit. Hoc quale sit, aliàs, si possumus, quæremus, inquam. Nunc illud jam ex omnibus quæro, cùm fateamur cuncti, neque sine corpore, neque sine anima esse posse hominem, cibos propter quid horum appetamus. Propter corpus, inquit Licentius. Ceteri autem cunctabantur, varioque sermone inter se agebant, quomodo posset propter corpus cibus necessarius videri, cùm appeteretur propter vitam, & vita non nisi ad animam pertineret. Tum ego: Videtur, inquam, vobis ad eam partem cibum pertinere, quam cibo crescere robustioremque fieri videmus? Assentiebantur præter Trygetium. Ait enim: Cur ergo non pro edacitate mea crevi? Modum, inquam, suum à natura constitutum habent omnia corpora, ultra quam mensuram progredi nequeant, tamen ea mensura minora essent si eis alimenta defuissent, quod & in pecoribus faciliùs animadvertimus. Et

[a] MSS. quinque, *Lectis autem Plotini.*

[b] Ita MSS. tredecim cùm Bad. Am. & Er. At in textu Lov. præfertur. *qua vita beata est.*

[c] Er. & Lov. omittunt hîc particulam, *&*, quæ apud Bad. Am. & MSS. reperitur. Paulò post verò editiones omnes habent, *quibus me ostendam, vel quo pleniùs intelligas pelagus disputationum mearum.* iisque aliquot suffragantur MSS. At alij codices, nec pauci ferunt, *ut pleniùs intelligas*; tumque ex iis quidam habent, *seriem disputationum mearum*. Cisterciensis porrò, *disputationum mearum onus.* Denique codex S. Arnulfi Metensis, *initium disputationum mearum*, quæ optima lectio visa est. Reipsa enim hicce liber omnium qui apud Cassiciacum disputando editi sunt primus absolutus fuit, isque ratione argumenti non immeritò dicitur & *religiosior evasisse*, id est prodiisse, quo significatu adhibetur istud verbum lib. 2. contra Academ. c. 7. *& Theodori nomine dignior.*

[d] In MSS. prope omnibus habetur, *Lartidianum.*

nemo dubitat cibis subtractis omnium animantium corpora macrescere. Macrescere, inquit Licentius, non decrescere. Satis est mihi, inquam, ad id quod volo. Etenim quæstio est, utrùm ad corpus cibus pertineat. Pertinet autem, cùm eo subducto ad maciem deducitur. Omnes ita esse censuerunt.

Animæ quoque suus est cibus.

8. Quid ergo anima, inquam, nullane habet alimenta propria? An ejus esca scientia vobis videtur? Planè, inquit mater, nulla re alia credo ali animam quàm intellectu rerum atque scientiâ. De qua sententia cùm Trygetius dubium se ostenderet: Hodie, inquit illa, tu ipse nonne docuisti, unde aut ubi anima pascatur? Nam post aliquantam prandij partem te dixisti non advertisse quo vasculo uteremur, quòd alia nescio quæ cogitasses, nec tamen ab ipsa ciborum parte abstinueras manus atque morsus. Ubi igitur erat animus tuus, quo tempore illud te vescente non adtendebat, inde mihi crede, & talibus epulis animus pascitur, id est theoriis & cogitationibus suis, si per eas aliquid percipere possit. De qua re cùm dubitanter streperent, nonne, inquam, conceditis hominum doctissimorum animos multo esse quàm imperitorum quasi in suo genere pleniores atque majores? Manifestum esse dixerunt. Rectè igitur dicimus eorum animos, qui nullis disciplinis eruditi sunt, nihilque bonarum artium hauserunt, jejunos & quasi famelicos esse. Plenos, inquit Trygetius, & illorum animos esse arbitror, sed vitiis atque nequitiâ. Ista ipsa est, inquam, crede mihi quædam sterilitas, & quasi fames animorum. Nam quemadmodum corpus detracto cibo plerumque morbis atque scabie repletur, quæ in eo vitia indicant famem, ita & illorum animi pleni sunt morbis quibus sua jejunia confitentur. Etenim ipsam nequitiam matrem omnium vitiorum, ex eo quod nequidquam sit, id est ex eo quod nihil sit, veteres dictam esse voluerunt. Cui vitio quæ contraria virtus est, frugalitas nominatur. Ut igitur hæc à fruge, id est à fructu, propter quamdam animorum fecunditatem; ita illa ab sterilitate, hoc est à nihilo nequitia nominata est: nihil est enim omne quod fluit, quod solvitur, quod liquescit & quasi semper perit. Ideo tales homines etiam perditos dicimus. Est autem aliquid si manet, si constat, si semper tale est, ut est virtus, cujus magna pars est atque pulcherrima, quæ temperantia & frugalitas dicitur. Sed si hoc obscurius est quàm ut id jam vos videre possitis, certè illud conceditis, quia si animi imperitorum etiam ipsi pleni sunt, ut corporum, ita animorum duo alimentorum genera inveniuntur, unum salubre atque utile, alterum morbidum atque pestiferum.

9. Quæ cùm ita sint, arbitror die natali meo, quoniam duo quædam esse in homine convenit inter nos, id est corpus atque animam, non me prandium paulò lautius corporibus nostris solùm, sed & animis etiam exhibere debere. Quod autem hoc sit prandium, si esuritis, proferam. Nam si vos invitos, & fastidientes alere conabor, frustra operam insumam, magisque vota facienda sunt, ut tales epulas potiùs quàm illas corporis desideretis. Quod eveniet si sani animi vestri fuerint: ægri enim sicut in morbis ipsius corporis videmus, cibos suos recusant & respuunt. Omnes se vultu ipso, & consentiente voce quidquid præparassem jam sumere ac vocare velle dixerunt.

Beatus non est qui quod vult non habet. Nec tamen omnis qui quod vult habet, beatus est.

10. Atque ego rursus exordiens: Beatos esse nos volumus, inquam? Vix hoc effuderam, occur-
A rerunt una voce consentientes. Videturne vobis, inquam, beatus esse qui quod vult non habet? Negaverunt. Quid, omnis qui quod vult habet, beatus est? Tum mater. Si bona, inquit, velit & habeat, beatus est. Si autem mala velit, quamvis habeat, miser est. Cui ego arridens atque gestiens: Ipsam, inquam, prorsus mater arcem philosophiæ tenuisti. Nam tibi proculdubio verba defuerunt, ut non sicut Tullius te modò panderes, cujus de hac sententia verba ista sunt. Nam in Hortensio,
B quem de laude ac defensione philosophiæ librum fecit: Ecce autem, ait, non Philosophi quidem, sed promti tamen ad disputandum, omnes aiunt esse beatos qui vivant ut ipsi velint. falsum id quidem: Velle enim quod non deceat, idem ipsum miserrimum. Nec tam miserum est non adipisci quod velis, quàm adipisci velle quod non oporteat. Plus enim mali pravitas voluntatis affert, quàm fortuna cuiquam boni. In quibus verbis illa sic exclamabat, ut obliti penitus sexus ejus, magnum aliquem
C virum considere nobiscum crederemus, me interim quantum poteram intelligente ex quo illa, & quàm divino fonte manarent. Et Licentius: Sed dicendum, inquit, tibi est, ut beatus sit quisque, quid velle debeat, & quarum rerum eum oporteat habere desiderium. Invita me, inquam, natali tuo quando dignaberis, quidquid apposueris libenter sumam. Qua conditione hodie apud me ut epuleris peto, nec flagites quod fortasse non est paratum. Quem cùm modestæ ac verecundæ commo-
D nitionis suæ pæniteret: Ergo illud, inquam, convenit inter nos, neque quemquam beatum esse posse, qui quod vult non habet: neque omnem qui quod vult habet, beatum esse? Dederunt.

Quid sibi homo comparare debet ut sit beatus.

11. Quid illud, inquam, conceditis, omnem qui beatus non est, miserum esse? Non dubitaverunt. Omnis igitur, inquam, qui quod vult non habet, miser est. Placuit omnibus. Quid ergo sibi homo comparare debet, ut beatus sit, inquam? Fortè enim etiam hoc isti nostro convivio submi-
E nistrabitur, ne Licentij aviditas negligatur: nam id opinor ei comparandum est, quod cùm vult, habet. Manifestum esse dixerunt. Id ergo, inquam, semper manens, nec ex fortuna pendulum, nec ullis subjectum casibus esse debet. Nam quidquid mortale & caducum est, non potest à nobis quando volumus, & quamdiu volumus haberi. Assentiebantur omnes. Sed Trygetius: Sunt, inquit, multi fortunati, qui eas ipsas res fragiles casibusque subjectas, tamen jocundas pro hac vita cumulatè largé-
F que possideant, nec quidquam illis eorum quæ volunt desit. Cui ego: Qui timet, inquam, videturne tibi beatus esse? Non videtur, inquit. Ergo quod amat quisque si amittere potest, potestne non timere? Non potest, inquit. Amitti autem possunt illa fortuita. Non igitur hæc qui amat & possidet, potest ullo modo beatus esse. Nihil repugnavit. Hoc loco autem mater: Etiamsi securus sit, inquit, ea se omnia non esse amissurum, tamen talibus satiari non poterit. Ergo & eo miser, quo semper est indigus. Cui ego: Quid, inquam, his omnibus abundans rebus atque circumfluens, si cupiendi modum sibi statuat, eisque contentus decenter jocundéque perfruatur, nonne tibi videtur beatus? Non ergo, inquit, illis rebus, sed animi sui moderatione beatus est. Optimè, inquam, nec huic interrogationi aliud, nec abs te aliud debuit responderi. Ergo nullo modo dubitamus, si quis beatus

esse statuit, id eum sibi comparare debere quod semper manet, nec ullâ sæviente fortunâ eripi potest. Hoc, inquit, Trygetius, jamdudum consensimus. Deus, inquam, vobis æternus, & semper manens videtur? Hoc quidem, inquit Licentius, ita certum est, ut interrogatione non egeat, ceterique omnes pia devotione concinuerunt. Deum igitur, inquam, qui habet beatus est.

Quis Deum habeat.

12. Quod cùm gaudentes libentissimè acciperent: Nihil ergo, inquam, nobis jam quærendum esse arbitror, nisi quis hominum habeat Deum, beatus enim profectò is erit. De quo quæro quid vobis videatur. Hîc Licentius: Deum habet, qui bene vivit. Trygetius: Deum habet, inquit, qui facit quæ Deus vult fieri. In cujus sententiam Lastidianus concessit. Puer autem ille minimus omnium, Is habet Deum, ait, qui spiritum immundum non habet. Mater verò omnia, sed hoc maximè approbavit. Navigius tacebat. Quem cùm interrogassem quid sentiret, illud ultimum sibi placere respondit. Nec Rusticum percontari visum est negligendum, quænam esset de re tanta ejus sententia, qui mihi videbatur non deliberatione magis quàm pudore impeditus silere; Trygetio consensit.

13. Tum ego: Teneo, inquam, omnium placita de re magna sanè, & ultra quam nec quæri quidquam oportet, nec inveniri potest, si modò eam uti cœpimus serenissimè ac sincerissimè investigemus. Quod hodie quia longum est, & habent in epulis suis & animi quamdam luxuriem, si ultra modum in eas, & voraciter irruant (ita enim malè quodammodo digerunt, unde valetudini mentium non minùs quàm ab illa ipsa fame metuendum est) meliùs nos hæc quæstio cras esurientes, si videtur, accipiet. Illud modò libenter liguriatis volo, quod subitò mihi ministratori vestro in mentem suggestum est inferendum; & est, nisi fallor, qualia solent ultima apponi, quasi scholastico melle confectum atque condîtum. Quo audito sese omnes quasi in elatum ferculum tetenderunt, coegeruntque ut dicere properarem quidnam id esset. Quid, inquam, putatis, nisi cùm Academicis totum quod susceperamus confectum esse negotium? Quo accepto nomine, tres illi quibus res nota erat, sese erexerunt alacriùs, & velut porrectis, ut fit, manibus inferentem ministrum adjuverunt, quibus potuerunt verbis, nihil se jucundius audituros esse monstrantes.

Academicus beatus esse non potest, ergo nec sapiens.

14. Tum ego ita rem proposui: Si manifestum est, inquam, beatum non esse, qui quod vult non habet, quod paulò antè ratio demonstravit: nemo autem quærit quod invenire non vult, & quærunt illi semper veritatem, volunt ergo invenire; volunt igitur habere inventionem veritatis. At non inveniunt; sequitur eos non habere quod volunt; & ex eo sequitur etiam beatos non esse. At nemo sapiens, nisi beatus: sapiens igitur Academicus non est. Hîc repentè illi, quasi totum rapientes exclamaverunt. Sed Licentius adtentiùs & cautiùs advertens timuit assensionem atque subjecit. Rapui quidem vobiscum, siquidem exclamavi illa conclusione commotus. Sed nihil hinc admittam in viscera, & partem meam servabo Alypio: nam aut simul eam mecum lambet, aut me admonebit cur non oporteat adtingere. Dulcia, inquam, magis metuere Navigius deberet splene vitioso. Hîc ille arridens: Planè, inquit, me talia sanabunt. Nam nescio quomodo contortum hoc & aculeatum, quod posuisti, ut ait ille, de melle Hymetio, acriter dulce est, nihilque inflat viscera. Quare totum etiam palato aliquantum remorso, tamen ut possum libentissimè in medullas trajicio. Non enim video quomodo redargui possit ista conclusio. Prorsus nullo modo potest, inquit Trygetius: Quare gaudeo jam diu cum illis me inimicitias suscepisse. Nam nescio qua impellente natura, vel (ut verius dicam) Deo, etiam nesciens quomodo refellendi essent, tamen eis nimis adversabar.

15. Hîc Licentius: Ego, inquit, illos nondum desero. Ergo, ait Trygetius, dissentis à nobis? Numquidnam, ille inquit, vos ab Alypio dissentitis? Cui ego: Non dubito, inquam, quin si adesset Alypius, huic ratiunculæ cederet. Non enim tam absurdè sentire poterat, ut aut beatus ille videretur, qui tantum bonum animi, quod ardentissimè vellet habere, non haberet, aut illos nolle invenire veritatem, aut eum qui beatus non sit esse sapientem: nam his tribus quasi melle, farre, atque nucleis, illud quod metuis gustare, confectum est. Illene, inquit, huic tam parvæ puerorum illecebræ cederet, Academicorum tanta ubertate deserta, qua inundante hoc nescio quid breve aut obruetur, aut pertrahetur? Quasi verò, inquam, longum aliquid nos quæramus, præsertim adversùs Alypium: nam non mediocriter parva ista esse fortia & utilia, satis sibi ipse de suo corpore argumentaretur. Tu autem qui elegisti de absentis auctoritate pendere, quid horum non probas? Utrùm beatum non esse, qui quod vult non habet? An illos negas velle habere inventam veritatem, quam vehementer inquirunt? An videtur tibi quisquam sapiens non beatus? Prorsus beatus est, inquit, qui quod vult non habet, quasi stomachanter arridens. Quod cùm juberem ut scriberetur: Non dixi, inquit, exclamans. Quod item cùm annuerem scribi: Dixi, inquit. Atque ego semel præceperam, ut nullum verbum præter litteras funderetur. Ita adolescentem inter verecundiam atque constantiam exagitatum tenebam.

16. Sed cùm his verbis eum jocantes, quasi ad vescendam particulam suam provocaremus, animadverti ceteros rei totius ignaros, sed scire cupientes quid inter nos solos tam jocundè ageretur, sine risu nos intueri. Qui mihi prorsus similes visi sunt, quod plerumque fieri solet, iis qui cùm epulantur inter avidissimos rapacissimosque convivas, à rapiendo vel gravitate sese abstinent, vel pudore terrentur. Et quia ego invitaveram, & magni cujusdam hominis personam, atque ut totum explicem, veri hominis etiam [a] in illis epulis invitatorem gerebam, sustinere non potui, commovitque me illa inæqualitas mensæ nostræ & discrepantia. Arrisi matri. Atque illa liberrimè quod minus habebant, quasi de suo cellario promendum imperans: Jam dic nobis, inquit, & redde qui sint isti Academici, & quid sibi velint? Cui breviter cùm exposuissem apertèque, ita ut nemo illorum ignarus abscederet: Isti homines, inquit, caducarij sunt, (quo nomine vulgò apud nos vocantur, quos comitialis morbus subvertit) & simul surrexit ut abiret; atque hîc omnes læti ac ridentes interposito fine discessimus.

DISPUTATIO SECUNDA DIEI.

17. POSTRIDIE autem cùm item post prandium, sed aliquanto quàm pridie seriùs iidem ibidemque consedissemus: Tardè, inquam,

[a] MSS. undecim: *in illis epulis invitatorem sustinere docuisti, commovit me* &c. ad quam lectionem prope accedunt alij duo qui ferunt. *sustinebam docti, commovit me* &c. Fortean docuerat Theodorus qui tractandæ res essent cum imperitioribus in ejuscemodi colloquiis. id quod suspicari licet ex lib. 1. de ordine c. 11.

venistis

Quis Deum habeat eo modo ut beatus ſit.

veniſtis ad convivium: quod vobis non cruditate A accidiſſe arbitror, ſed paucitatis ferculorum ſecuritate, quod non tam maturè aggrediendum viſum eſt, quod citò vos pereſuros putaſtis. Non multum enim reliquiarum credendum erat remanſiſſe, ubi die ipſo atque ſollemnitate tam exiguum repertum erat. Fortaſſe rectè. Sed quid vobis præparatum ſit, ego quoque vobiſcum neſcio. Alius eſt enim qui omnibus cùm omnes, tum maximè tales epulas præbere non ceſſat: ſed nos ab edendo, vel imbecillitate, vel ſaturitate, vel negotio plerumque B ceſſamus: quem manentem in hominibus beatos eos facere, inter nos heri, ni fallor, piè conſtanterque convenerat. Nam cùm ratio demonſtraſſet eum beatum eſſe, qui Deum haberet, nec huic quiſquam veſtrûm ſententiæ reſtitiſſet, quæſitum eſt, quiſnam vobis videretur Deum habere. De qua re, ſi bene memini, tres ſententiæ dictæ ſunt. Nam parti placuit, Deum habere illum, qui ea faceret quæ Deus vellet. Quidam autem dixerunt, quòd is Deum haberet, qui bene viveret. Reliquis C verò in eis Deus eſſe viſus eſt, in quibus qui immundus appellatur, ſpiritus non eſt.

18. Sed fortaſſe omnes diverſis verbis unum idemque ſenſiſtis. Nam ſi duo prima conſideremus, & omnis qui bene vivit, ea facit quæ vult Deus; & omnis qui ea facit quæ vult Deus, bene vivit; nec quidquam eſt aliud bene vivere, quàm ea facere quæ Deo placeant, niſi quid vobis aliud videtur. Aſſentiebantur. Tertium verò illud paulò diligentiùs conſiderandum eſt, propterea quòd ritu caſtiſ- D ſimorum [a] ſacrorum ſpiritus immundus, quantum intelligo, duobus modis appellari ſolet: vel ille qui extrinſecùs invadit animam ſenſuſque conturbat, & quemdam hominibus infert furorem, cui excludendo qui præſunt, manum imponere vel exorcizare dicuntur, hoc eſt per divina eum adjurando expellere. Aliter autem dicitur ſpiritus immundus, omnis omnino anima immunda; quod nihil eſt aliud quàm vitiis, & erroribus inquinata. Itaque abs te quæro, tu puer, qui fortaſſe aliquanto ſereniore E ac purgatiore ſpiritu iſtam ſententiam protuliſti, quis tibi videatur immundum ſpiritum non habere, illene qui dæmonem non habet, quo veſani homines fieri ſolent, an ille qui animam ſuam à vitiis omnibuſque peccatis mundavit? Is mihi videtur, inquit, immundum ſpiritum non habere, qui caſtè vivit. Sed caſtum, inquam, quem vocas? Eumne qui nihil peccat, an eum qui ab illicito tantùm concubitu temperet? Quomodo, inquit, caſtus poteſt eſſe, qui ab illicito tantùm concubitu abſtinens ſeſe, F ceteris peccatis non deſinit inquinari? ILLE eſt verè caſtus, qui Deum adtendit, & ad ipſum ſolum ſe tenet. Quæ verba pueri ſicut dicta erant, cùm conſcribi mihi placuiſſet: Is ergo, inquam, neceſſe eſt ut bene vivat, & qui bene vivit neceſſariò talis eſt, niſi quid tibi aliud videtur. Conceſſit cùm ceteris. Ergo una eſt hìc, inquam, dicta ſententia.

[a] Spiritus immundus duobus modis appellari ſolet.

19. Sed illud à vobis paululùm quæro, velitne Deus ut homo Deum quærat? Dederunt. Item quæro: numquidnam poſſumus dicere, illum qui Deum quærit, malè vivere? Nullo modo, dixerunt. Etiam hoc tertium reſpondete, ſpiritus immundus poteſtne Deum quærere? Negabant, aliquantum dubitante Navigio, qui poſtea ceterorum vocibus ceſſit. Si igitur, inquam, qui Deum quærit, id facit quod Deus vult, & bene vivit, & ſpiritum immundum non habet: qui autem Deum quærit, nondum habet Deum: non igitur quiſquis aut bene vivit, aut quod vult Deus facit, aut ſpiritum immundum non habet, continuò Deum habere credendus eſt. Hìc cùm ſe ceteri conceſſionibus ſuis deceptos riderent, poſtulavit mater, cùm diu ſtupida fuiſſet, ut ei hoc ipſum quod concluſionis neceſſitate intortè dixeram, explicando relaxarem atque ſolverem. Quod cùm factum eſſet: Sed nemo, inquit, poteſt pervenire ad Deum, niſi Deum quæſierit. Optimè, inquam. Tamen qui adhuc quærit, nondum ad Deum pervenit, etiamſi bene vivit. Non igitur quiſquis bene vivit, Deum habet. Mihi, inquit, videtur Deum nemo non habere: ſed eum qui bene vivit, habet propitium; qui malè, infeſtum. Malè igitur, inquam, heſterno die conceſſimus eum beatum eſſe, qui Deum habet. Siquidem omnis homo Deum habet, nec tamen omnis homo beatus eſt. Adde ergo, inquit, propitium.

20. Saltem, inquam, hoc inter nos ſatis conſtat, eum beatum eſſe qui habet propitium Deum? Vellem, inquit Navigius, conſentire: ſed illum vereor qui adhuc quærit, præſertim ne concludas beatum eſſe Academicum, qui heſterno ſermone vulgari quidem & malè latino, ſed aptiſſimo ſanè, ut mihi videtur, verbo caducarius nominatus eſt. Non enim poſſum dicere homini Deum quærenti adverſum Deum eſſe: quod ſi dici nefas eſt, propitius erit, & qui propitium Deum habet, beatus eſt. Beatus ergo erit ille, qui quærit. Omnis autem quærens nondum habet quod vult. Erit igitur beatus homo qui quod vult non habet, quod heri nobis omnibus videbatur abſurdum, unde credebamus Academicorum tenebras eſſe diſcuſſas. Quare jam de nobis Licentius triumphabit, mihique illa dulcia, quæ contra valetudinem meam temerè accepi, has de me pœnas exigere, quaſi prudens medicus admonebit.

21. Hìc cùm etiam mater arriſiſſet: Ego, inquit Trygetius, non concedo continuò Deum adverſari cui non ſit propitius, ſed eſſe aliquid medium puto. Cui ego: Iſtum tamen hominem, inquam, medium, cui nec Deus propitius eſt nec infeſtus, Deum quoquo modo habere concedis? Hìc cùm ille cunctaretur: Aliud eſt, inquit mater, Deum habere, aliud non eſſe ſine Deo. Quid ergo, inquam, melius eſt, utrùm habere Deum, an non eſſe ſine Deo? Quantum, inquit, poſſum intelligere, iſta eſt ſententia mea: Qui bene vivit, habet Deum, ſed propitium: qui malè, habet Deum, ſed adverſum. Qui autem adhuc quærit, nondumque invenit, neque propitium neque adverſum, ſed non eſt ſine Deo. Hæccine, inquam, veſtra etiam ſententia eſt? Hanc eſſe dixerunt. Dicite mihi quæſo, inquam: Non vobis videtur eſſe homini Deus propitius cui favet? Eſſe confeſſi ſunt. Non ergo, inquam, favet Deus quærenti ſeſe homini? Reſponderunt: Favet. Habet igitur, inquam, qui Deum quærit, Deum propitium, & omnis qui habet Deum propitium, beatus eſt. Beatus eſt ergo & ille qui quærit. Qui autem quærit, nondum habet quod vult. Erit igitur beatus qui quod vult non habet. Prorſus, inquit mater, non mihi videtur beatus eſſe, qui quod vult non habet. Ergo, in-

[a] In prius editis legitur, *quod ritu caſtiſſimorum ſacrorumque ſpirituum ſpiritus immundus* &c. minus bene, ut intelligitur ſatis ex re ſubjecta & ex MSS. quos ſequimur. Hìc nempe *caſtiſſimorum ſacrorum* nomine commendantur Sacramenta initiorum.

quam, non omnis qui habet Deum propitium, beatus est. Si hoc cogit ratio, inquit, non possum negare. Ista igitur, inquam, distributio erit, ut omnis qui jam Deum invenit, & propitium Deum habeat, & beatus sit: omnis autem qui Deum quærit, propitium Deum habeat, sed nondum sit beatus. Jam verò quisquis vitiis atque peccatis à Deo se alienat, non modò beatus non sit, sed ne Deo quidem vivat propitio.

22. Quod cùm placuisset omnibus: Bene habet, inquam, sed adhuc illud vereor, ne vos moveat quod jam superiùs concesseramus, miserum esse quisquis beatus non sit: cui consequens erit, esse miserum hominem qui propitium tenet Deum, quem adhuc Deum quærentem nondum diximus esse beatum. An verò quod ait Tullius, multorum in terris prædiorum dominos divites appellamus, omnium virtutum possessores pauperes nominabimus? Sed illud videte, utrùm quomodo verum est, quòd omnis egens miser sit, ita sit verum quòd omnis miser egeat. Ita enim erit verum, nihil aliud esse miseriam quàm egestatem, quod me nunc cùm diceretur laudare sensistis. Hoc autem hodie longum est ut quæramus, quare peto ne fastidio vobis sit ad istam mensam cras etiam convenire. Quod cùm omnes se libentissimè habere dixissent, surreximus.

Disputatio tertiæ diei. De quæstione pridie proposita dicendum.

23. Tertius autem dies disputationis nostræ, matutinas nubes quæ nos cogebant in balneas dissipavit, tempusque pomeridianum candidissimum reddidit. Placuit ergo in pratuli propinqua descendere, atque omnibus nobis ubi commodum visum est considentibus, reliquus ita sermo perstratus est. Omnia pene, inquam, quæ interroganti mihi concedi à vobis volui, habeo ac teneo: quare hodierno die, quo possimus tandem hoc nostrum convivium aliquo intervallo dierum distinguere, aut nihil, aut non multum erit, ut opinor, quod mihi vos respondere necesse sit. Dictum enim erat à matre, nihil aliud esse miseriam quàm egestatem, convenitque inter nos, omnes qui egeant miseros esse. Sed utrùm omnes etiam miseri egeant, nonnulla quæstio est, quam hesterno die non potuimus explicare. Hoc autem ita se habere, si ratio demonstraverit, perfectissimè inventum est qui sit beatus: erit enim ille qui non eget. Omnis enim non miser, beatus est. Beatus est ergo qui egestate caret, si quam dicimus egestatem, eamdem miseriam esse constiterit.

24. Quid enim, ait Trygetius, non potest ex eo jam confici, omnem non egentem beatum esse, quo manifestum est, omnem qui egeat esse miserum? Nam concessisse nos memini, nihil esse medium inter miserum & beatum. Aliquidne, inquam, inter mortuum & vivum tibi medium videtur esse? Nonne omnis homo aut vivus aut mortuus est? Fateor, inquit, neque hìc esse aliquid medium. Sed quorsum istud? Quia, inquam, etiam istud te fateri credo, omnem qui ante annum sepultus est esse mortuum. Non negabat. Quid omnis qui ante annum sepultus non est, vivit? Non, ait, sequitur. Ergo, inquam, non sequitur, ut si omnis qui eget miser est, omnis qui non eget sit beatus, quamvis inter miserum & beatum, ut inter vivum & mortuum, medium nihil inveniri queat.

Miser est omnis qui

25. Quod cùm aliqui eorum paulò tardiùs intellexissent, me id quibus potui verbis ad eorum

A sensum accommodatis aperiente atque versante: Ergo, inquam, miserum esse omnem qui egeat, dubitat nemo: nec nos terrent quædam sapientium corpori necessaria. Non enim eis eget ipse animus, in quo posita est vita beata. Ipse enim perfectus est, nullus autem perfectus aliquo eget, & quod videtur corpori necessarium sumet, si adfuerit: si non adfuerit, non eum istarum rerum franget inopia. Omnis namque sapiens fortis est, nullus autem fortis aliquid metuit. Non igitur metuit sapiens aut mortem corporis,

B aut dolores, quibus pellendis vel vitandis vel differendis, sunt necessaria illa, quorum ei potest contingere inopia. Sed tamen non desinit eis bene uti, si ipsa non desunt. Verissima est enim illa sententia: Nam tu quod vitare possis, stultum admittere est. Vitabit ergo mortem ac dolorem quantum potest & quantum decet, ne si minimè vitaverit, non ex eo miser sit quia hæc accidunt, sed quia vitare cùm posset, noluit: quod manifestum stultitiæ signum est. Erit ergo ista non vitans, non earum re-

C rum perpessione, sed stultitiâ miser. Si autem non valuerit evitare, cùm id sedulò ac decenter egerit, non eum ista irruentia miserum facient. Etenim & illa ejusdem Comici sententia non minus vera est: Quoniam non potest id fieri quod vis, id velis quod possit. Quomodo erit miser, cui nihil accidit præter voluntatem? Quia quod sibi videt non posse provenire, non potest velle. Habet enim rerum certissimarum voluntatem, id est, ut quidquid agit, non agat nisi ex virtutis quodam præscripto &

D divina lege sapientiæ, quæ nullo ab eo pacto eripi possunt.

eget. Sapiens porro aliquo non eget.

Terent. in Eunuch. act. 4. sc. 6.

Terent. in Andr. act. 2. sc. 1.

26. Jam nunc videte, utrùm etiam omnis qui miser est egeat. Nam huic sententiæ concedendæ difficultatem illa res facit, quòd multi in magna fortuitarum rerum copia constituti sunt, quibus ita facilia sunt omnia, ut ad eorum nutum præsto sit quidquid cupiditas poscit. Difficilis quidem ista vita est. Sed fingamus aliquem talem, qualem Tullius fuisse dicit Oratam. Quis enim facilè dicat[a] Ora-

E tam egestate laborasse, hominem ditissimum, amœnissimum, deliciosissimum, cui neque ad voluptatem quidquam defuit, neque ad gratiam, neque ad bonam integramque valetudinem? Nam & prædiis quæstuosissimis & amicis jocundissimis, quantum libuit, abundavit, & illis omnibus aptissimè ad salutem corporis usus est, ejusque (ut breviter totum explicem) omne institutum voluntatemque omnem successio prospera consecuta est. Sed fortasse inquiet aliquis vestrûm, plus illum quàm ha-

F bebat habere voluisse. Hoc ignoramus. Sed quod satis est quæstioni, faciamus eum non desiderasse amplius quàm tenebat. Videturne vobis eguisse? Etiamsi concedam, inquit Licentius, nihil eum desiderasse, quod in homine non sapiente nescio quomodo accipiam; metuebat tamen, erat enim vir (ut dicitur) ingenij non mali, ne illa omnia sibi vel uno adverso impetu raperentur. Non enim magnum erat intelligere, talia cuncta quantacumque essent, esse sub casibus constituta. Tum ego arridens: Vides, inquam, Licenti, fortunatissimum istum hominem à beata vita ingenij bonitate impeditum. Quo enim erat acutior, eo videbat illa omnia se posse amittere: quo metu frangebatur, illudque vulgare satis asserebat: Infidum hominem malo suo esse cordatum.

An omnis qui miser est, egeat.

27. Hìc cùm & ille & ceteri arrisissent: Illud

[a] MSS, octo cum Bad. & Am. constanter habent, *Oratum*.

tamen, inquam, diligentiùs adtendamus, quia etſi timuit iſte, non eguit: unde quæſtio eſt. Egere eſt enim in non habendo, non in timore amittendi quæ habeas. Erat autem iſte miſer, quia metuebat, quamvis non egeret. Non igitur omnis qui miſer eſt, eget. Quod cùm approbaviſſet cum ceteris etiam ipſa cujus ſententiam defendebam, aliquantulum tamen addubitans: Neſcio, inquit, tamen, & nondum plenè intelligo, quomodo ab egeſtate poſſit miſeria, aut egeſtas à miſeria ſeparari. Nam & iſte qui dives & locuples erat, & nihil (ut dicitis) amplius deſiderabat, tamen quia metuebat ne amitteret, egebat ſapientiâ. Ergone hunc egentem diceremus, ſi egeret argento & pecuniâ; cùm egeret ſapientiâ, non diceremus? Ubi cùm omnes mirando exclamaſſent, me ipſo etiam non mediocriter alacri atque læto, quòd ab ea potiſſimùm dictum eſſet, quod pro magno de philoſophorum libris, atque ultimum proferre paraveram: Videtiſne, inquam, aliud eſſe multas variaſque doctrinas, aliud animum adtentiſſimum in Deum? Nam unde iſta quæ miramur, niſi inde procedunt? Hîc Licentius lætus exclamans: Prorſus, inquit, nihil verius, nihil divinius dici potuit. Nam & major & miſerabilior egeſtas nulla eſt, quàm egere ſapientiâ, & qui ſapientiâ non eget, nulla re omnino egere poteſt.

Animi egeſtas.

28. Eſt ergo animi egeſtas, inquam, nihil aliud quàm ſtultitia. Hæc eſt enim contraria ſapientiæ, & ita contraria ut mors vitæ, ut beata vita miſeræ, hoc eſt ſine aliquo medio. Nam ut omnis non beatus homo miſer eſt, omniſque homo non mortuus vivit, ſic omnem non ſtultum manifeſtum eſt eſſe ſapientem. Ex quo & illud jam licet videre, non ex eo tantum Sergium Oratam fuiſſe miſerum, quòd timebat ne fortunæ illa munera amitteret, ſed quia ſtultus erat. Quo fit ut miſerior eſſet, ſi tam pendulis nutantibuſque iis quæ bona putabat, nihil omnino metuiſſet. Eſſet enim non fortitudinis excubiis, ſed mentis ſopore ſecurior, & altiore ſtultitia demerſus miſer. At ſi omnis qui caret ſapientiâ magnam patitur egeſtatem, omniſque compos ſapientiæ nihilo eget, ſequitur ut ſtultitia ſit egeſtas. Ut autem omnis ſtultus miſer, ita omnis miſer ſtultus eſt. Ergo ut omnis egeſtas miſeria, ita omnis miſeria egeſtas eſſe convincitur.

29. Quam concluſionem Trygetiùs cùm ſe parum intellexiſſe diceret: Quid, inquam, inter nos ratione convenit? Eum egere, inquit, qui ſapientiam non habeat. Quid eſt ergo, inquam, egere? Sapientiam, inquit, non habere. Quid eſt, inquam, ſapientiam non habere? Hîc cùm taceret, Nonne hoc eſt, inquam, habere ſtultitiam? Hoc, inquit. Nihil eſt ergo aliud, inquam, habere egeſtatem, quàm ſtultitiam; ex quo jam neceſſe eſt egeſtatem, alio verbo nominari, quando ſtultitia nominatur. Quamquam neſcio quomodo dicamus, Habet egeſtatem, aut, habet ſtultitiam. Tale eſt enim ac ſi locum aliquem, qui lumine careat, dicamus habere tenebras: quod nihil eſt aliud quàm lumen non habere. Non enim tenebræ quaſi veniunt aut recedunt, ſed carere lumine hoc ipſum eſt jam tenebroſum eſſe, ut carere veſte hoc eſt eſſe nudum. Non enim veſte accedente veluti aliqua res mobilis nuditas fugit. Sic ergo dicimus aliquem habere egeſtatem, quaſi dicamus habere nuditatem. Egeſtas enim verbum eſt non habendi. Quamobrem ut quod volo, explicem ſicut poſſum, ita dicitur, Habet egeſtatem: quaſi dicatur, Habet non habere. Itaque ſi ſtultitiam ipſam veram & certam egeſtatem eſſe monſtratum eſt: vide jam quæſtionem quam ſuſceperamus, utrùm ſoluta ſit. Dubitabatur enim inter nos, utrùm cùm appellaremus miſeriam, nihil aliud quàm egeſtatem nominaremus. Dedimus autem rationem, rectè ſtultitiam vocari egeſtatem. Sicut ergo & omnis ſtultus miſer, & omnis miſer ſtultus eſt; ita neceſſe eſt non ſolùm omnem qui egeat miſerum, ſed etiam omnem qui miſer ſit egentem eſſe fateamur. At ſi ex eo quod & omnis ſtultus miſer eſt, & omnis miſer ſtultus eſt, conficitur ſtultitiam eſſe miſeriam: cur non ex eo quòd & quiſquis eget miſer; & quiſquis miſer eſt egeat, nihil aliud miſeriam quàm egeſtatem eſſe conficimus?

30. Quod cùm omnes ita eſſe faterentur, Illud jam, inquam, ſequitur, ut videamus quis non egeat: is enim erit ſapiens & beatus. Egeſtas autem ſtultitia eſt, egeſtatiſque nomen: hoc autem verbum ſterilitatem quamdam & inopiam ſolet ſignificare. Adtendite quæſo altius, quantâ curâ priſcorum hominum, ſive omnia, ſive quod manifeſtum eſt, quædam verba creata ſunt, earum rerum maximè quarum erat notitia perneceſſaria. Jam enim conceditis, omnem ſtultum egere, & omnem qui egeat ſtultum eſſe; credo vos etiam concedere animum ſtultum eſſe vitioſum, omniaque animi vitia uno ſtultitiæ nomine includi. Primo autem die hujus diſputationis noſtræ nequitiam dixeramus eſſe ab eo dictam quod nec quidquam ſit, cui contrariam frugalitatem à fruge fuiſſe nominatam. Ergo in iis duobus contrariis, hoc eſt frugalitate atque nequitia, illa duo videntur eminere, eſſe & non eſſe. Egeſtati autem de qua quæſtio eſt, quid putamus eſſe contrarium? Hîc cùm aliquantum cunctarentur: Si dicam, inquit Trygetius, divitias: video his paupertatem eſſe contrariam. Eſt quidem, inquam, vicinum. Nam paupertas & egeſtas unum atque idem accipi ſolent. Tamen aliud verbum inveniendum eſt, ne meliori parti deſit unum vocabulum, ut cùm illa pars paupertatis & egeſtatis nomine abundet, ex hac parte ſolum opponatur divitiarum nomen. Nihil enim abſurdius quàm ut hîc ſit egeſtas vocabuli, ubi eſt contraria pars egeſtati. Plenitudo, inquit Licentius, ſi dici poteſt, videtur mihi rectè opponi egeſtati.

Animi plenitudo.

31. Poſtea, inquam, de verbo quæremus fortaſſe diligentiùs. Non enim hoc curandum eſt in inquiſitione veritatis. Quamvis enim Saluſtius lectiſſimus penſator verborum, egeſtati oppoſuerit opulentiam, tamen accipio iſtam plenitudinem. Non enim hîc grammaticorum formidine [a] laborabimus, aut metuendum eſt ne ab eis caſtigemur, quòd incurioſè utimur verbis, qui * res ſuas nobis ad utendum dederunt. Ubi cùm arriſiſſent: Ergo quia mentes veſtras, inquam, cùm intenti eſtis in Deum, velut quædam oracula non contemnere ſtatui, videamus quid ſibi velit hoc nomen: nam nullum accommodatius eſſe arbitror veritati. Plenitudo igitur & egeſtas contraria ſunt: at etiam hîc ſimiliter, ut in nequitia & frugalitate, apparent illa duo, eſſe & non eſſe. Et ſi egeſtas eſt ipſa ſtultitia, plenitudo erit ſapientia. Meritò etiam virtutum omnium matrem multi frugalitatem eſſe dixerunt. Quibus conſentiens Tullius etiam in populari oratione ait: Ut volet quiſque accipiat: ego tamen fru-

Saluſt. in Catil.

Orat. pro Dejotaro.

** Verecundi grammatici beneficium ſubindicat.*

[a] Ita MSS. At priùs excuſi habent. *Non enim nec hic grammaticorum formidine liberabimur.*

„ galitatem, id est modestiam & temperantiam, vir- A
„ tutem esse maximam judico. Prorsus doctissimè ac decentissimè: consideravit enim frugem, id est illud quod esse dicimus, cui est non esse contrarium. Sed propter vulgarem loquendi consuetudinem, qua frugalitas quasi parcimonia dici solet, duobus consequentibus quid senserit, illustravit, subjiciendo modestiam & temperantiam: & hæc duo verba diligentiùs adtendamus.

32. Modestia utique dicta est à modo, & à temperie temperantia. Ubi autem modus est at- B que temperies, nec plus est quidquam nec minus. Ipsa est igitur plenitudo, quam egestati contrariam posueramus, multò meliùs quàm si abundantiam poneremus. In abundantia enim intelligitur affluentia & quasi rei nimiùm exuberantis effusio. Quod cùm evenit ultra quàm satis est, etiam ibi desideratur modus, & res quæ nimia est, modo eget. Ergo nec ab ipsa redundantia egestas aliena est; à modo autem & plus, & minus aliena sunt. Ipsam etiam opulentiam si discutias, invenies eam C nihil aliud tenere quàm modum. Nam non nisi ab ope dicta est opulentia. Quomodo autem opitulatur, quod nimium est, cùm incommodius sit sæpe quàm parum? Quidquid igitur vel parum vel nimium est, quia modo eget, obnoxium est egestati. MODUS ergo animi sapientia est. Etenim sapientia contraria stultitiæ non negatur, & stultitia egestas, egestati autem contraria plenitudo. Sapientia igitur plenitudo. In plenitudine autem modus. Modus igitur animi in sapientia est. Unde illud præcla- D rum est, & non immeritò diffamatur hoc primum in vita esse utile: Ut ne quid nimis.

Terent. in Andria. act. 1. scen. 1.

Quis demum sit beatus.

33. Dixeramus autem in exordio hodiernæ disputationis nostræ, quòd si inveniremus nihil aliud esse miseriam quàm egestatem, eum beatum esse fateremur, qui non egeret. Est autem inventum: ergo beatum esse nihil est aliud quàm non egere, hoc est esse sapientem. Si autem quæritis quid sit SAPIENTIA (nam & ipsam ratio quantum in præsentia potuit, evolvit atque eruit) NIHIL est E aliud quàm modus animi, hoc est quo sese animus librat, ut neque excurrat in nimium, neque infra quàm plenum est coartetur. Excurrit autem in luxurias, dominationes, superbias, ceteraque id genus, quibus immoderatorum miserorumque animi sibi lætitias atque potentias comparari putant. Coartatur autem sordibus, timoribus, mærore, cupiditate, atque aliis quæcumque sunt quibus homines miseros etiam miseri confitentur. Cùm verò sapientiam contemplatur inventam, cúmque, ut hu- F jus pueri verbo utar, ad ipsam se tenet, nec se ad simulacrorum fallaciam, quorum pondus amplexus à Deo suo cadere atque demergi solet, ulla commotus inanitate convertit, nihil immoderationis, & ideò nihil egestatis, nihil igitur miseriæ pertimescit. Habet ergo modum suum, id est sapientiam, quisquis beatus est.

34. Quæ est autem dicenda sapientia, nisi quæ Dei Sapientia est? Accepimus autem etiam auctoritate divina, Dei Filium nihil esse aliud quàm Dei Sapientiam: & est Dei Filius profectò Deus. Deum habet igitur quisquis beatus est: quod omnibus nobis jam antè placuit, cùm hoc convivium ingressi sumus. Sed quid putatis esse sapientiam, nisi veritatem? Etiam hoc enim dictum est: *Ego sum Veritas*. Veritas autem ut sit, fit per aliquem summum modum, à quo procedit, & in quem se perfecta convertit. Ipsi autem summo modo nullus alius modus imponitur: Si enim summus modus per summum modum modus est, per seipsum modus est. Sed etiam summus modus necesse est ut verus modus sit. Ut igitur veritas modo gignitur, ita modus veritate cognoscitur. Neque igitur veritas sine modo, neque modus sine veritate umquam fuit. Quis est Dei Filius? dictum est, Veritas. Quis est qui non habet patrem, quis alius quàm summus modus? Quisquis igitur ad summum modum per veritatem venerit, beatus est. Hoc est animo Deum habere, id est Deo frui. Cetera enim quamvis à Deo habeantur, non habent Deum.

Johan. 14.

35. Admonitio autem quædam, quæ nobiscum agit, ut Deum recordemur, ut eum quæramus, ut eum pulso omni fastidio sitiamus, de ipso ad nos fonte veritatis emanat. Hoc interioribus luminibus nostris jubar sol ille secretus infundit. Hujus est verum omne quod loquimur, etiam quando adhuc vel minùs sanis vel repentè apertis oculis audacter converti, & totum intueri trepidamus: nihilque aliud etiam hoc apparet esse quàm Deum, nulla degeneratione impediente perfectum. Nam ibi totum atque omne perfectum est, simulque est omnipotentissimus Deus. Sed tamen quamdiu quærimus, nondum ipso fonte, atque ut illo verbo utar, plenitudine saturati, nondum ad nostrum modum nos pervenisse fateamur: & ideo quamvis jam Deo adjuvante, nondum tamen sapientes ac beati sumus. ILLA EST igitur plena satietas animorum, hæc est beata vita, piè perfectéque cognoscere à quo inducaris in veritatem, [a] qua veritate perfruaris, per quid connectaris summo modo. Quæ tria unum Deum intelligentibus unamque substantiam, exclusis vanitatibus variæ superstitionis, ostendunt. Hîc mater recognitis verbis quæ suæ memoriæ penitus inhærebant, & quasi evigilans in fidem suam, versum illum sacerdotis nostri: Fove precantes Trinitas, læta effudit, atque subjecit: Hæc est nullo ambigente beata vita, quæ vita perfecta est, ad quam nos festinantes posse perduci, [b] solida fide, alacri spe, flagrante caritate præsumendum est.

Ambros. in hymno, Deus creator omnium.

36. Ergo, inquam, quoniam modus ipse nos admonet, convivium aliquo intervallo dierum distinguere, quantas pro viribus possum gratias ago summo & vero Deo patri Domino liberatori animarum. Deinde vobis qui concorditer invitati, multis etiam me cumulastis muneribus. Nam tantum in nostrum sermonem contulistis, ut me negare non possim, ab invitatis meis esse satiatum. Hîc omnibus gaudentibus & laudantibus Deum: Quàm vellem, inquit Trygetius, hoc modo nos quotidie pasceres. Modus, inquam, ille ubique servandus est, ubique amandus, si vobis cordi est ad Deum reditus noster. His dictis facto disputationis fine, discessimus.

[a] Lov. *quo veritate perfruaris, per quid connectaris summo bono.* Sed concinniùs aliæ editiones & MSS. nobiscum præferunt, *qua veritate ... summo modo.*

[b] Sic incunctanter legendum cum MSS. & omnibus antiquis editionibus Bad. Am. Er. & Coloniensi an. 1529. Non verò, *sola fide*, uti habetur apud Lov. manifesto lapsu, cùm ad hæc continenter addatur, *alacri spe, flagrante caritate.*

ADMONITIO

DE SEQUENTIBUS DUOBUS DE ORDINE LIBRIS.

AD edendum opus de ordine animum adjecit Augustinus auctore Zenobio, cujus viri amicitiam & plurimam in se suosque familiares benevolentiam commemorat lib. 1. c. 7. ubi se ipsi ea de re multa atque alta percontanti facere satis antehac non potuisse dicit, cùm non modò rei difficultas, sed temporum etiam angustiæ prohiberent. Ceterùm amico vehementer instanti ne diutiùs differret, atque ad copiosiùs respondendum carmine provocanti morem gerere oportuit.

Cœpit itaque conscribendis hisce libris vacare apud Casiciacum sub finem anni 386. quippe cùm primum librum perfecerit antequam Mediolano regressus esset Alypius, qui inchoato jam contra Academicos opere, ante 13. diem Novembris eò profectus, inde rediit opportunè ut interesset tum ejusdem operis posterioribus duobus absolvendis libris, tum etiam alteri cudendo libro de ordine; in quo citatur interdum liber de Beata vita, laudatur etiam locus libri tertij contra Academicos; unde secundum hunc de ordine librum post istos perfectum esse intelligimus.

Argumentum utriusque libri exhibet annexa hîc Retractatio. In primo insignior locus est, ubi comprimuntur æmulationis & inanis jactantiæ motus illi, quibus agitari solent adolescentes qui litteris navant operam. In secundo libro ex ordinis definitione nascuntur variæ quæstiones: cúmque rei difficultas collocutorum captum superaret, visum est Augustino rectum studendi ordinem edocere. Quapropter primùm de informandis rite moribus, tum de comparandis humanis disciplinis disserit, quibus fretus adjumentis animus ad celsiora demum percipienda evehatur.

LIB. I. RETRACT. CAPUT III.

Per idem tempus inter illos qui de Academicis scripti sunt, duos etiam libros *de Ordine* scripsi, in quibus magna quæstio versatur, utrùm omnia bona & mala divinæ providentiæ ordo contineat. Sed cùm rem viderem ad intelligendum difficilem, satis ægrè ad eorum perceptionem, cum quibus agebam, disputando posse perduci, de ordine studendi loqui malui, quo à corporalibus ad incorporalia potest profici.

Lib. 2. c. 9. Lib. 1. c. 1. & 2. &c. 2. Verùm & in his libris displicet mihi sæpe interpositum *fortunæ* vocabulum. Et quòd
Lib. 1. c. 8. non addebam corporis quando sensus corporis nominavi. Et quòd multum tribui libe-
& 2. c. 14. ralibus disciplinis, quas multi sancti multùm nesciunt; quidam etiam, qui sciunt eas,
Lib. 1. c. 3. sancti non sunt. Et quòd *Musas* quasi aliquas deas, quamvis jocando, commemoravi.
Ibidem. Et quòd *admirationem vitium* nuncupavi. Et quòd philosophos non vera pietate præditos
Lib. 1. c. 11. dixi virtutis luce fulsisse. Et quòd *duos mundos, unum sensibilem, alterum intelligibilem*, non ex Platonis vel ex Platonicorum persona, sed ex mea sic commendavi, tamquam hoc etiam Dominus significare voluerit, quia non ait: Regnum meum non est de mundo:
Johan. 18. 36. sed, *Regnum meum non est de hoc mundo*; cùm possit & aliqua locutione dictum inveniri; & si alius à Domino Christo significatus est mundus, ille congruentiùs possit intelligi, in quo erit cælum novum & terra nova, quando complebitur quod oramus, dicentes:
Mat. 6. 10. *Adveniat regnum tuum.* Nec Plato quidem in hoc erravit, quia esse mundum intelligibilem dixit, si non vocabulum quod ecclesiasticæ consuetudini in re illa non usitatum est, sed ipsam rem velimus adtendere. Mundum quippe ille intelligibilem nuncupavit ipsam rationem sempiternam atque incommutabilem, qua fecit Deus mundum. Quam qui esse negat, sequitur ut dicat, irrationabiliter Deum fecisse quod fecit; aut cùm faceret, vel antequam faceret, nescisse quid faceret, si apud eum ratio faciendi non erat. Si verò erat, sicut erat, ipsam videtur Plato vocasse intelligibilem mundum. Nec tamen isto nomine nos uteremur, si jam satis essemus litteris ecclesiasticis eruditi.

Lib. 1. c. 20. 3. Nec illud mihi placet, quòd cùm dixissem, *Summa opera danda est optimis moribus:* mox addidi; *Deus enim noster aliter nos exaudire non poterit: bene autem viventes facillimè exaudiet.* Sic enim dictum est, tamquam Deus non exaudiat peccatores; quod quidam dixit
Johan. 9. 31. in Evangelio, sed ille qui nondum cognoverat Christum, à quo fuerat jam illuminatus
Lib. 2. c. 20. in corpore. Nec illud mihi placet, quòd Pythagoræ philosopho tantùm laudis dedi, ut qui hanc audit vel legit possit putare, me credidisse nullos errores in Pythagorica esse doctrina, cùm sint plures, iidemque capitales. Hoc opus sic incipit. *Ordinem rerum Zenobi.*

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI
DE ORDINE LIBRI DUO. *

* Scripti sub finem an. Chr. 386.

LIBER PRIMUS.

Disputationes duas exhibet, quarum prima docet omnia prorsus & bona & mala ordine divinæ providentiæ contineri. Secunda de ordinis præstantia & notione nonnihil tangit; atque hic data occasione incompositos animi motus & pueriles gloriolæ obtentu rixas alumnorum suorum graviter carpit Augustinus; tumque Monnicam dicit ob sexum à philosophica disputatione minimè arcendam esse.

Præfatio. Caput I. Omnia divina providentia regi.

1. ORDINEM rerum, Zenobi, consequi ac tenere cuique proprium, tum verò universitatis quo coërcetur ac regitur hic mundus, vel videre vel pandere difficillimum hominibus atque rarissimum est. Huc accedit, quod etiamsi quis hæc possit, non illud quoque valet efficere ut dignum auditorem tam divinis obscurisque rebus, vel vitæ merito, vel habitu quodam eruditionis inveniat. Nec tamen quidquam est quod magis avidè expetant quæque optima ingenia, magisque audire ac discere studeant, qui scopulos vitæ hujus & procellas, velut erecto quantum licet capite, inspiciunt, quàm quomodo fiat, ut & Deus humana curet, & tanta in humanis rebus perversitas usquequaque diffusa sit, ut non divinæ, sed ne servili quidem cuipiam procurationi, si ei tanta potestas daretur, tribuenda esse videatur. Quamobrem illud quasi necessarium iis quibus talia sunt curæ, credendum dimittitur, aut divinam providentiam non usque in hæc ultima & ima pertendi, aut certè mala omnia Dei voluntate committi. Utrumque impium, sed magis posterius. Quamquam enim desertum Deo quidquam credere, cùm imperitissimum, tum etiam periculosissimum animo sit, tamen in ipsis hominibus nemo quemquam non potuisse aliquid criminatus est. Negligentiæ verò vituperatio multo est quàm malitiæ crudelitatisque purgatior. Itaque velut compellitur ratio tenere non immemor pietatis, aut ista terrena non posse à divinis administrari, aut negligi atque contemni potiùs quàm ita gubernari, ut omnis de Deo sit mitis atque inculpanda conquestio.

2. Sed quis tam cæcus est mente, ut quidquam in movendis corporibus [a] rationis quod præter humanam dispositionem ac voluntatem est, divinæ potentiæ moderationique dare dubitet: nisi fortè aut casibus tam rata subtilique dimensione vel minutissimorum quorumque animalium membra figurantur; aut quod casu quis negat, possit nisi ratione factum fateri; aut verò per universam naturam, quod in singulis quibusque rebus nihil arte humana satagente ordinatum miramur, alienare à secretissimo majestatis arbitrio ullis nugis vanæ opinionis audebimus. At enim hoc ipsum est plenius quæstionum, quòd membra pulicis disposita mirè atque distincta sunt, cùm interea humana vita innumerabilium perturbationum inconstantiâ versetur & fluctuet. Sed hoc pacto si quis tam minutum cerneret, ut in vermiculato pavimento, nihil ultra unius tessellæ modulum acies ejus valeret ambire, vituperaret artificem velut ordinationis & compositionis ignarum; eo quòd varietatem lapillorum perturbatam putaret, à quo illa emblemata in unius pulcritudinis faciem congruentia simul cerni collustrarique non possent. Nihil enim aliud minùs eruditis hominibus accidit, qui universam rerum coaptationem atque concentum imbecilla mente complecti & considerare non valentes, si quid eos offenderit, quia suæ cogitationi magnum est, magnam putant rebus inhærere fœditatem.

3. Cujus erroris maxima causa est, quòd homo sibi ipse est incognitus. Qui tamen ut se noscat, magna opus habet consuetudine recedendi à sensibus, & animum in seipsum colligendi, atque in seipso retinendi. (1. Retract. cap. 3. n. 2.) Quod ij tantùm assequuntur, qui plagas quasdam opinionum, quas vitæ quotidianæ cursus infligit, aut solitudine inurunt, aut liberalibus medicant disciplinis. * Ita enim animus sibi redditus quæ sit pulcritudo universitatis intelligit, quæ profectò ab uno cognominata est. Idcircoque illam videre non licet animæ, quæ in multa procedit, sectaturque aviditate pauperiem, quam nescit sola segregatione multitudinis posse vitari. Multitudinem autem non hominum dico, sed omnium quæ sensus adtingit. Nec mirere quòd EO EGESTATEM patitur magis, quo magis appetit plura complecti. Ut enim in circulo quantumvis amplo unum est me-

* Caput II. Dedicat hoc opus Zenobio.

[a] His MSS. decem omittunt, *rationis*; sed paulò post habent, *rationi divinæ potentiæ moderationique.*

dium quò cuncta convergunt, quod centrum geometræ vocant, & quamvis totius ambitus partes innumerabiliter secari queant, nihil tamen est præter illud unum, quo cetera pariliter dimetiantur, & quod omnibus quasi quodam æqualitatis jure dominetur: Hinc verò in quamlibet partem si egredi velis, eo amittuntur omnia, quo in plurima pergitur. SIC ANIMUS à seipso fusus immensitate quadam diverberatur, & vera mendicitate conteritur, cùm eum natura sua cogit ubique unum quærere, & multitudo invenire non sinit.

4. Sed & hæc quæ dixi qualia sint, & quæ caussa exstet erroris animarum, quóque modo & in unum congruant atque perfecta sint cuncta, & tamen peccata fugienda sint, assequéris profectò, mi Zenobi. Sic enim mihi notum est ingenium tuum, & pulcritudinis omnimodæ amator animus, sine libidinis immoderatione atque sordibus. Quod signum in te futuræ sapientiæ perniciosis cupiditatibus divino jure præscribit, ne tuam caussam deseras falsis voluptatibus illectus, qua prævaricatione nihil turpius & periculosius inveniri potest. Assequéris ergo ista, mihi crede, cùm eruditioni operam dederis, qua purgatur & excolitur animus, nullo modo antè idoneus cui divina semina committantur. Quod totum cujusmodi sit, & quem flagitet ordinem, quidve studiosis & bonis ratio promittat, qualemque vitam nos vivamus carissimi tui, & quem fructum de liberali otio carpamus, hi te libri satis, ut opinor, edocebunt, nomine tuo nobis quàm nostra elaboratione dulciores, præsertim si te in ipsum ordinem, de quo ad te scribo, meliora eligens inserere atque coaptare volueris.

5. Nam cùm stomachi dolor scholam me deserere coëgisset, qui jam, ut scis, etiam sine ulla tali necessitate in philosophiam confugere moliebar, statim me contuli ad villam familiarissimi nostri Verecundi. Quid dicam eo libente? Nosti optimè hominis, cùm in omnes, tum verò in nos benevolentiam singularem. Ibi differebamus inter nos quæcumque videbantur utilia, adhibito sanè stylo quo cuncta exciperentur, quod videbam conducere valetudini meæ. Cùm enim nonnullâ loquendi curâ detinerer, nulla inter disputandum irrepebat immoderata contentio. Simul etiam ut si quid nostrum litteris mandare placuisset, nec aliter dicendi necessitas, nec labor recordationis esset. Agebant autem ista mecum Alypius & Navigius frater meus, & Licentius repentè admirabiliter poëticæ deditus. Trygetium item nobis militia reddiderat, qui tamquam veteranus adamavit historiam. Et jam in libris nonnihil habebamus.

Personæ dialogi.

Disputatio prima. Caput III. Occasio disputationis.

6. SED nocte quadam cùm evigilassem de more, mecumque ipse tacitus agitarem quæ in mentem nescio unde veniebant. Nam id mihi amore inveniendi veri jam in consuetudinem verterat, ita ut aut primam, si tales curæ inerant, aut certè ultimam, dimidiam tamen ferè noctis partem pervigil quodcumque cogitarem: nec me patiebar adolescentium lucubrationibus à meipso avocari; quia & illi per totum diem tantum agebant, ut nimium mihi videretur, si aliquid etiam noctium in studiorum laborem usurparent, & id à me ipsi quoque præceptum habebant, ut aliquid & præter codices secum agerent, & apud sese habitare consuefacerent animum. Ergo, ut dixi, vigilabam: cùm ecce aquæ sonus ponè balneas quæ præterfluebat, eduxit me in aures, & animadversus est solito attentiùs. Mirum admodum mihi videbatur, quod nunc clariùs, nunc pressiùs eadem aqua strepebat silicibus irruens. Cœpi à me quærere, quænam caussa esset. Fateor, nihil occurrebat: cùm Licentius lecto suo importunos percusso juxtà ligno sorices terruit, sesèque vigilantem hoc modo indicavit. Cui ego: Animadvertisti, inquam, Licenti (nam video tibi Musam tuam lumen ad lucubrandum accendisse) quomodo canalis iste inconstanter sonet? Jam, inquit, mihi hoc non est novum. Nam desiderio serenitatis cùm expergefactus aliquando aurem admovissem, ne imber ingrueret, hoc agebat aqua ista quod nunc. Approbavit Trygetius. Nam & ipse in eodem conclavi lecto suo cubans vigilabat nobis nescientibus: erant enim tenebræ; quod in Italia etiam pecuniosis propè necesse est.

1. Retract. cap. 3. n. 2.

7. Ergo ubi vidi scholam nostram quantacumque aderat, nam & Alypius & Navigius in urbem ierant, etiam illis horis non sopitam, & me cursus ille aquarum aliquid de se dicere admonebat: Quidnam vobis, inquam, videtur esse caussæ quòd sic alternat hic sonus? Non enim quemquam putamus his horis vel transitu, vel re aliqua lavanda toties illum meatum interpellare. Quid putas, inquit Licentius, nisi alicubi folia cujuscemodi quæ autumno perpetuò copioséque decidunt, angustiis canalis intertrusa evinci aliquando atque cedere; ubi autem unda, quæ urgebat pertransierit, rursum colligi atque stipari: aut aliquid aliud vario casu foliorum natantium fieri, quod ad illum fluxum nunc refrenandum, nunc emittendum similiter valeat? Visum est mihi probabile aliud non habenti, confessusque sum laudans ingenium ejus, nihil me invenisse cùm diu quæsissem, cur ita esset.

8. Tum interposito modico silentio, Meritò, inquam, tu nihil mirabaris, & apud Calliopam te intus tenebas. Meritò, inquit ille. Sed modò planè dedisti mihi magnum mirari. Quidnam hoc est, inquam? Quòd tu, inquit, ista miratus es. Unde enim solet, inquam, oboriri admiratio, aut quæ hujus vitij mater est, nisi res insolita præter manifestum caussarum ordinem? Et ille: Præter manifestum, inquit, accipio: nam præter ordinem nihil mihi fieri videtur. Hîc ego erectior spe alacriore quàm soleo esse, cùm aliquid ab his requiro, quòd rem tantam & tam subitò heri pene ad ista conversus adolescentis animus concepisset, nulla umquam de his rebus inter nos antea quæstione agitata: Bene, inquam, bene, sed prorsus bene multùm sensisti, multùm ausus es: Hoc mihi crede, longo intervallo transcendis Heliconem, ad cujus verticem tamquam ad cælum pervenire conaris. Sed pervellem adesses huic sententiæ, nam eam labefactare tentabo. Sine, inquit, modò me mihi, quæso te: nam valde in aliud intendi animum. Hîc ego nonnihil metuens ne studio poëticæ penitus provolutus à philosophia longè raperetur: Irritor, inquam, abs te versus istos tuos omni metrorum genere cantando & ululando insectari, qui inter te atque veritatem immaniorem murum quàm inter amantes tuos conantur erigere: nam in se illi vel inolitâ rimulâ respirabant. Pyramum enim ille tum canere instituerat.

1. Retract. cap. 3. n. 2.

9. Quod cùm severiore quàm putabat voce dixissem, subticuit aliquantum. Et ego jam reliqueram cœpta, & ad me redieram, ne frustra occupare præoccupatum atque ineptè vellem. Tum ille: Egomet meo indicio miser quasi sorex, inquit, non dictum est commodiùs apud Terentium quàm nunc

In Eunuch. act. 5. scen. 6.

dici à me de me poteſt: ſed ſanè illud ultimum fortaſſe in contrarium vertetur. Quod enim ait ille, hodie perij, ego hodie fortè inveniar. Nam ſi non contemnitis quod ſuperſtitioſi ſolent etiam de muribus augurari, ſi ego illum murem vel ſoricem, qui me tibi vigilantem detulit, ſtrepitu meo commonui, ſi quid ſapit redire in cubile ſuum ſecumque conquieſcere, cur non ego ipſe iſto ſtrepitu vocis tuæ commonear philoſophari potiùs quàm cantare? Nam illa eſt, ut tibi quotidie probanti jam cœpi credere, vera & inconcuſſa noſtra habitatio. Quare ſi tibi moleſtum non eſt, atque id fieri debere arbitraris, roga quod vis, defendam quantum poſſum ordinem rerum, nihilque præter ordinem fieri poſſe aſſeram. Tantum enim eum animo imbibi atque hauſi, ut etiamſi me quiſquam in hac diſputatione ſuperarit, etiam hoc nulli temeritati, ſed rerum ordini tribuam. Neque enim res ipſa, ſed Licentius ſuperabitur.

CAPUT IV. Nihil omnino ſine cauſſa fieri.

10. EGO rurſum gaudens eis me reſtitui. Tum Trygetio: Quid, inquam, tibi videtur? Faveo quidem, inquit, ordini plurimùm, ſed incertus ſum tamen, & rem tantam diligentiſſimè diſcuti cupio. Favorem, inquam, tuum [a] illa ergo pars habeat: nam quòd incertus es, etiam cum Licentio ac me ipſo tibi puto eſſe commune. Prorſus ait Licentius, ego hujus ſententiæ certus ſum. Quid enim dubitem parietem, cujus mentionem feciſti, antequam planè ſe erexerit, diruere? Non enim verè poëtica tantum me avertere à philoſophia poteſt, quantum inveniendi veri diffidentia. Tum Trygetius gaudentibus verbis: Habemus, inquit, jam quod plus eſt, Licentium non Academicum: eos enim ille ſtudioſiſſimè defendere ſolebat. Hæc modo, inquit, omitte quæſo, ne me hoc vafrum quiddam & captatorium à neſcio qua divina re, quæ mihi oſtentare ſe cœpit, & cui me inhiantem ſuſpendo, detorqueat atque diſrumpat. Hîc ego multo uberiùs cernens abundare lætitias meas quàm vel optare aliquando auſus ſum, verſum iſtum geſtiens effudi: Sic Pater ille [b] Deus faciat, ſic altus Apollo, Incipias, perducet enim ipſe, ſi ſequimur quò nos ire jubet, atque ubi ponere ſedem, qui dat modò augurium, noſtriſque illabitur animis. Nec enim altus Apollo eſt, qui in ſpeluncis, in montibus, in nemoribus nidore thuris pecudumque calamitate concitatus implet inſanos; ſed alius profectò eſt, alius ille altus veridicus, atque ipſa (quid enim verbis ambiam) Veritas. Cujus vates ſunt quicumque poſſunt eſſe ſapientes. Ergo aggrediamur, Licenti, freti pietate cultores, & veſtigiis noſtris ignem perniciosum fumoſarum cupiditatum opprimamus.

11. Jam, inquit, interroga, oro te, ſi poſſim hoc tantum neſcio quid explicare, & tuis verbis & meis. Hoc ipſum, inquam, mihi reſponde, primò unde tibi videatur aqua iſta non temerè ſic, ſed ordine influere. Nam quòd illa ligneolis canalibus ſuperlabitur, & ducitur uſque in uſus noſtros, poteſt ad ordinem pertinere. Factum eſt enim ab hominibus ratione utentibus, ut uno ejus itinere ſimul & biberent & lavarent, & pro locorum opportunitatibus conſequens erat ut ita fieret. Quòd verò illa, ut dicis, folia ſic inciderunt, ut hoc quod admirati ſumus eveniret, quo tandem rerum ordine, ac non potiùs caſu factum putabimus? Quaſi verò, inquit ille, aliter atque ceciderunt debuiſſe aut potuiſſe ca-

A dere cuiquam videri poteſt, ſereniſſimè intuenti nihil poſſe fieri ſine cauſſa. Quid jam vis perſequar ſitus arborum atque ramorum, ipſumque pondus quantum natura foliis impoſuit? quid aëris vel mobilitatem qua volitant, vel molliciem qua deſcendunt, varioſque lapſus pro affectione cæli, pro onere, pro figuris ſuis, ceteriſque innumerabilibus atque obſcurioribus cauſſis, quid me adtinet quærere? Latent iſta ſenſus noſtros, penitus latent: illud tamen quod [c] aggreſſæ quæſtioni ſatis eſt, neſcio B quomodo animum non latet, nihil fieri ſine cauſſa. Poteſt enim odioſus percontator pergere quærere, quæ cauſſa erat ut ibi arbores ponerentur? Reſpondebo, ſecutos eſſe homines uber terræ. Quid ſi fructuoſæ arbores non ſunt, ac temerè natæ ſunt? Et hîc reſpondebo, nos parum videre. Nam temerariam quæ illas genuit nequaquam eſſe naturam. Quid plura? Aut aliquid ſine cauſſa fieri doceat, aut nihil fieri niſi certo cauſſarum ordine credite.

CAPUT V. Ordo cuncta adminiſtrat.

12. CUI ego: Licet, inquam, me odioſum C percontatorem voces, vix enim poſſum non eſſe, qui expugnavi ne cum Pyramo & Thyſbe colloquereris, pergam tamen quærere abs te: Natura iſta quam vis videri ordinatam, cui bono, ut de ceteris rebus innumerabilibus taceam, iſtas ipſas arbores quæ fructus non afferunt, procreavit? At illo cogitante quid diceret, ait Trygetius: Numquidnam uſus arbuſtorum in ſolis fructibus præbetur hominibus? Quanta ſunt alia, quæ umbrâ, quæ lignis, poſtremò quæ ipſis frondibus ſeu foliis fiant? Noli D obſecro, inquit ille, interrogationibus ejus hæc reddere. Innumerabilia ſunt enim quæ proferri poſſunt, ex quibus nulla eſt hominibus utilitas, aut certè ita latet vel imbecilla eſt, ut ab hominibus præſertim nobis erui defendive non poſſit. Ipſe potiùs nos doceat, quomodo aliquid fiat quod non cauſſa præceſſerit. Poſt, inquam, iſta videbimus. Non enim jam me neceſſe eſt eſſe doctorem, cùm tu qui jam tantæ rei te certum eſſe profeſſus es, adhuc me nihil docueris nimiùm diſcere cupientem, E & propter hoc ſolum dies noctesque vigilantem.

13. Quò me mittis, inquit? an quia leviùs te ſequor quàm iſta folia ventos, quibus in profluentem aquam jaciuntur, ut eis cadere parum ſit, niſi etiam trahantur? Nam quid aliud erit cùm Licentius & Auguſtinum, & ea quæ ſunt in media philoſophia docet? Noli obſecro, inquam, aut te tantum abjicere, aut me extollere. Nam & ego in philoſophia puer ſum, ET NON NIMIS curo cùm interrogo, per quem mihi ille reſpondeat, qui F me quotidie querulum accipit. Cujus te quidem credo quandoque vatem futurum: neque hoc, quandoque, forſitan longum eſt. Sed tamen alij quoque multùm ſepoſiti ab hujuſmodi ſtudiis docere aliquid poſſunt, cùm differentium ſocietati quaſi vinculis interrogationum coartantur. Idem autem aliquid non eſt nihil. An non vides (tuo enim ſimili utar libentiùs) illa ipſa folia quæ feruntur ventis, quæ undis innatant, reſiſtere aliquantum præcipitanti ſe flumini, & de rerum ordine homines commonere, ſi tamen hoc quod abs te defenditur, verum eſt?

14. Hîc ille lecto etiam exſiliens præ lætitia: Quis neget Deus magne, inquit, te cuncta ordine adminiſtrare? Quàm ſe omnia tenent, quàm ratis ſucceſſionibus in nodos ſuos urgentur, quanta &

quam

[a] Editi, *ille ergo paries*, malè. Nam id Trygetio imponitur ut pro ſua parte defendendum ordinem ſuſcipiat.

[b] MSS. plerique, *Deus faciat.* tum nonnulli, *ſic altus Jeſus.*

[c] In MS. S. Arnulfi Metenſis legitur, *agreſti quæſtioni* fortè aptiùs.

quàm multa facta sunt ut hæc loqueremur, quanta A fiunt ut te inveniamus. Unde enim hoc ipsum, nisi ex rerum ordine manat & ducitur, quòd evigilavimus, quòd illum sonum advertisti, quòd quæsisti tecum caussam, quòd tu caussam tantillæ rei non invenisti? Sorex etiam prodit, ut ego vigilans prodar. Postremò tuus etiam ipse sermo, te fortasse id non agente (NON enim cuiquam in potestate est quid veniat in mentem) sic nescio quomodo circumagitur, ut me ipse doceat quid tibi debeam respondere. Namque oro te, si hæc quæ à nobis dicta sunt, B litteris, ut instituisti, mandata pervagentur paulò latiùs ad hominum famam, nonne ita res magna videbitur, ut de illa consultus aliquis vates magnus aut Chaldæus respondere debuerit, multo antè quàm evenit? Quòd si respondisset, ita divinus diceretur, ita efferretur laudibus omnium, ut tamen ex eo nemo quærere auderet, cur folium ab arbore ceciderit, aut utrùm mus oberrans jacenti homini molestus fuerit? Numquidnam enim talia futura quisquam illorum aut per se dixit aliquando, aut à C consultore coactus est dicere? Atqui si futurum quemdam librum non ignobilem diceret, & id necessariò eventurum videret, non enim posset aliter divinare, profectò quidquid volitatio foliorum in agro, quidquid vilissima bestiola in domo facit, tam sunt in rerum ordine necessaria quàm illæ litteræ. His enim verbis fiunt, quæ sine illis præcedentibus vilissimis rebus nec in mentem venire possent, nec ore procedere posterisque mandari. Quare jam rogo, nemo ex me quærat, cur quidque fiat. Satis D est nihil fieri, nihil gigni quod non aliqua caussa genuerit ac moverit.

CAPUT VI. Ordo omnia complectitur.

15. HÎC apparet te, inquam, nescire adolescens quàm multa, & à qualibus viris contra divinationem dicta sint. Sed responde nunc, non utrùm fiat aliquid sine caussa: nam id jam video te nolle respondere: sed ordo iste susceptus tuus bonumne quidquam, an malum tibi esse videatur. Et ille submurmurans: Non, inquit, sic rogasti, ut unum è duobus queam respondere. Video hîc enim quam- E dam medietatem. Nam ordo mihi nec bonum, nec malum videtur. Quid saltem censes, inquam, ordini esse contrarium? Nihil, ait ille. Nam quomodo esse contrarium quidquam potest ei rei, quæ totum occupavit, totum obtinuit? Quod enim erit ordini contrarium, necesse erit esse præter ordinem. Nihil autem esse præter ordinem video. Nihil igitur ordini oportet putare esse contrarium. Ergone, ait Trygetius, contrarius ordini error non est? Nullo modo, inquit. Nam neminem video errare sine F caussa. Caussarum autem series ordine includitur. Et error ipse non solùm gignitur caussâ, sed etiam gignit aliquid cujus caussa sit. Quamobrem quo extra ordinem non est, eo non potest ordini esse contrarius.

16. Et cùm tacuisset Trygetius, egoque meipsum non caperem gaudio, quòd videbam adolescentem carissimi amici filium etiam meum fieri, nec solùm, verùm in amicum quoque jam mihi surgere atque grandescere, & cujus studium vel in mediocres litteras desperaveram, quasi [a] respecta possessione sua toto impetu in mediam venire philosophiam. Quod dum tacitus miror & exæstuo in gratulationem, subitò ille quasi mente quadam correptus exclamat, O si possem dicere quod volo! Rogo, ubi ubi estis verba? succurrite, ET BONA & mala in ordine sunt. * Credite, si vultis. Nam quomodo id explicem nescio.

*CAPUT VII. Deus non diligit mala, licet ad ordinem pertineant.

17. Ego mirabar & tacebam. Trygetius autem ubi vidit hominem paululùm quasi digesta ebrietate affabilem factum redditumque colloquio: Absurdum, inquit, mihi videtur, Licenti, & planè alienum à veritate quod dicis. Sed quæso patiare me paululùm, nec perturbes clamitando. Dic quod vis, ait ille: Non enim metuo, ne me auferas ab eo quod video, ac pene teneo. Utinam, inquit, ab eo quem defendis ordine devius non sis, non tanta in Deum feraris (ut mitiùs loquar) incuriâ. Quid enim potuit dici magis impium, quàm etiam mala ordine contineri? Certè enim Deus amat ordinem. Verè amat, ait ille, ab ipso manat, & cum ipso est. Et si quid potest de re tantum alta convenientius dici cogita, quæso, ipse tecum. Nec enim sum idoneus qui te ista nunc doceam. Quid cogitem, inquit Trygetius? Accipio prorsus quod dicis, satisque mihi est in eo quod intelligo. Certè enim & mala dixisti ordine contineri, & ipsum ordinem manare à summo Deo, atque ab eo diligi. Ex quo sequitur, ut & mala sint à summo Deo, & mala Deus diligat.

18. In qua conclusione timui Licentio. At ille ingemiscens difficultate verborum, nec omnino quærens quid responderet, sed quemadmodum quod respondendum erat promeret: Non diligit Deus mala, inquit, nec ob aliud nisi quia ordinis non est, ut Deus mala diligat. Et ordinem ideo multùm diligit, quia per eum non diligit mala. At verò ipsa mala quî possunt non esse in ordine, cùm Deus illa non diligat? NAM ISTE ipse est malorum ordo, ut non diligantur à Deo. An parvus rerum ordo tibi videtur, ut & bona Deus diligat, & non diligat mala? Ita nec præter ordinem sunt mala, quæ non diligit Deus, & ipsum tamen ordinem diligit: hoc ipsum enim diligit diligere bona, & non diligere mala; quod est magni ordinis, & divinæ dispositionis. Qui ordo atque dispositio, quia universitatis congruentiam ipsa distinctione custodit, fit ut mala etiam esse necesse sit. Ita quasi ex antithetis quodammodo, quod nobis etiam in oratione jocundum est, id est ex contrariis omnium simul rerum pulcritudo figuratur.

19. Post hoc intersiluit modicè. Et repentè sese erigens quà Trygetius lectum habebat. Nam quæro ex te quæso, inquit, justusne sit Deus? Tacebat ille, nimis ut postea retulit admirans & horrens subitò condiscipuli & familiaris sui afflatum nova inspiratione sermonem. Quo tacente ille ita secutus est. Si enim Deum justum non esse responderis, tu videris quid agas, qui me dudum impietatis arguebas. Si autem ut nobis traditur, nosque ipsius ordinis necessitate sentimus, justus est Deus, sua cuique distribuendo utique justus est. Quæ autem distributio dici potest, ubi distinctio nulla est? Aut quæ distinctio, si bona sunt omnia? Quidve præter ordinem reperiri potest, si Dei justitiâ bonorum malorumque meritis sua cuique redduntur? Justum autem Deum omnes fatemur. Totum igitur ordine includitur. Quibus dictis resilit è strato, & jam lenior voce cùm ei verbum nemo faceret: Nihilne mihi, inquit, vel tu qui compulisti ad ista respondes?

20. Cui ego. Nova nunc religio isthæc in te incessit, cedo, inquam. Sed quod videbitur per

[a] Lov. *despectâ possessione*, At ceteri codices editi & scripti habent *respecta*.

diem respondebo, qui mihi jam videtur redire, nisi A lunæ est ille qui fenestris fulgor inducitur. Simul & agendum est, ne tanta bona tua, Licenti absorbeat oblivio. Quando enim nostræ litteræ non sibi hæc mandari flagitent? Dicam planè tibi quod sentio, disputabo adversùm te quantùm possum, non enim mihi si me viceris major triumphus dari potest. Si autem vel calliditati vel acuto cuidam errori hominum, quorum partes suscipere tentabo, cesserit imbecillitas tua, quæ minùs pasta eruditione disciplinarum tantum Deum fortasse sustinere non poterit, res te ipsa commonebit, quantæ tibi vires ut in eum firmior redeas parandæ sint. simul quia & istam disputationem nostram elimatiùs volo provenire, non enim eam grossis auribus debeo. Nam Zenobius noster multa mecum sæpe de rerum ordine contulit, cui alta percontanti numquam satisfacere potui, seu propter obscuritatem rerum, seu propter temporum angustias. Crebrarum autem ille procrastinationum usque adeo impatiens fuit, ut me quo diligentiùs & copiosiùs respondere cogerer, etiam carmine provocaret, & bono carmine, unde illum magis ames. Sed neque tunc tibi legi potuit ab istarum rerum studio remotissimo, neque nunc potest. Nam profectio ejus tam repentina & perturbata fuit tumultu illo, ut nihil istorum venire nobis in mentem potuerit: nam id relinquere mihi responsuro statuerat: & multa concurrunt cur ei sermo iste mittatur. Primum est, quia debetur. Deinde, quia cujusmodi nunc vitam ducamus, etiam sic indicari ejus in nos D benevolentiæ decet. Postremò quòd in gaudio de spe tua nemini cedit. Nam & cùm præsens esset, pro familiaritate patris tui, vel potiùs omnium nostrûm, multùm solicitus erat ne ingenij tui quædam scintillæ, quas diligenter animadvertebat, non tam conflarentur curâ meâ, quàm tuâ exstinguerentur incuriâ. Et cùm te poëticæ quoque studiosum esse cognoverit, sic gratulabitur, ut eum mihi gestientem videre jam videar.

CAPUT VIII. Licentius Philosophiæ amore succensus.

21. Nihil mihi quidem gratius facies, inquit, sed sive mobilitatem meam & puerilem levitatem ridebitis, sive aliquo verè divino nutu & ordine fit in nobis, non vobis dubitem dicere, pigrior sum ad illa metra subitò effectus; alia, longè alia nescio quid mihi nunc luce resplenduit. Pulcrior est philosophia, fateor, quàm Thysbe, quàm Pyramus, quàm illa Venus & Cupido, talesque omnimodi amores. & cum suspirio gratias Christo agebat. Accepi ego hæc, quid dicam, libenter; aut quid non dicam? Accipiat quisque ut volet, nihil curo, nisi quòd fortè immodicè gaudebam.

22. Interea post paululum dies sese apperuit, surrexerunt illi, & ego inlacrymans multa oravi. Cùm audio Licentium succinentem illud Propheticum lætè atque garrulè: *Deus virtutum converte nos, & ostende faciem tuam, & salvi erimus.* Quod pridie post cœnam cùm ad requisita naturæ foras exisset, paulò clariùs cecinit, quàm ut mater nostra ferre posset, quòd illo loco talia continuò repetita canerentur. Nihil enim aliud dicebat, quoniam ipsum cantilenæ modum nuper hauserat, & amabat, ut fit, melos inusitatum. Objurgavit eum religiosissima, ut scis, femina, ob hoc ipsum quod inconveniens locus cantico esset. Tunc ille dixerat, jocans: Quasi verò si quis hìc me inimicus includeret, non erat Deus exauditurus vocem meam.

* Psal. 79. 8. Reprehensus à Monnica quòd psalmi versiculum ad requisita naturæ egressus cantitaret.

23. Ergo manè cùm regressus esset solus, nam A uterque ob eamdem caussam processerat, accessit ad lectulum meum. Verum dic mihi, inquit, ita fiat nobis quod vis, quid de me existimes. Atque ego adolescentis dexteram apprehendens, Quid, inquam, existimem sentis, credis, intelligis. Neque enim arbitror te frustra heri tamdiu cecinisse, ut virtutum Deus converso tibi se ostendat. At ille cum admiratione recordatus, Magnum, inquit, dicis & verum. Non enim meipsum parum movet quòd modò tam ægrè avocabar à nugis illis carmi- B nis mei, & jam redire ad eas piget & pudet, ita totus in quædam magna & mira subvehor. Nonne hoc est verè in Deum converti? Simul & illud gaudeo, quòd frustra mihi scrupulus superstitionis injectus est quòd tali loco talia cantitabam. Mihi, inquam, neque hoc displicet, & ad illum ordinem puto pertinere ut etiam hinc aliquid diceremus. Nam illi cantico, & locum ipsum quo illa offensa est, & noctem congruere video. A quibus enim rebus putas nos orare ut convertamur ad Deum, ejus- C que faciem videamus, nisi à quodam cœno corporis atque sordibus, & item à tenebris quibus nos error involvit? Aut quid est aliud converti, nisi ab immoderatione vitiorum, virtute ac temperantia in sese adtolli? Quidve aliud est Dei facies quàm ipsa cui suspiramus, & cui nos amatæ mundos pulcrosque reddimus, veritas? Meliùs dici non potest, inquit exclamans. Deinde suppressiùs quasi ad aurem: Vide quæso quanta occurrerunt, ut credam erga nos aliquid jam prosperiore ordine fieri.

D 24. Si ordinem, inquam, curas, redeundum tibi est ad illos versus. Nam eruditio disciplinarum liberalium modesta sanè atque succincta, & alacriores & perseverantiores & comtiores exhibet amatores amplectendæ veritati, ut & ardentiùs appetant, & constantiùs insequantur, & inhæreant postremò dulciùs. quæ vocatur, Licenti, beatâ vita: Quâ nominatâ, omnes sese erigunt, & quasi adtendunt in manus, utrùm habeas quod dare possis egentibus variisque morbis impeditis. Quibus sapientia cùm E præcipere cœperit, ut medicum perferant, seque cum aliqua patientia curari sinant, in pannos suos recidunt. Quorum concalefactione tabificati, scabiem voluptatum ærumnosarum scalpunt libentiùs, quàm ut monita medici paululùm dura & morbis onerosa perpetiendo atque subeundo, valetudini sanorum lucique reddantur. Itaque illo summi Dei nomine ac sensu tamquam stipe contenti vivunt miseri, vivunt tamen. Alios autem viros, vel ut ve- F riùs loquamur, alias animas, dum hoc corpus agunt, jam thalamo suo dignas conjunx ille optimus ac pulcherrimus quærit, quibus non vivere, sed beatè vivere satis sit. Vade ergo interim ad illas Musas. Verumtamen scis quid te facere velim? Jube ait quod placet. Ubi se, inquam, Pyramus & illa ejus supra seminecem, ut cantaturus es, interemerint, in dolore ipso, quo tuum carmen vehementiùs inflammari decet, habes commodissimam opportunitatem. Arripe illius fœdæ libidinis & incendiorum venenatorum exsecrationem, quibus miseranda illa contingunt: deinde totus adtollere in laudem puri & sinceri amoris, quo animæ dotatæ disciplinis & virtute formosæ copulantur intellectui per philosophiam, & non solùm mortem fugiunt, verùm etiam vitâ beatissimâ perfruuntur. Hìc ille tacitus ac diu consideratione nutans, motato capite abscessit.

Liberalium disciplinarum utilitas. 1. Retract. cap. 3. n. 2.

25. Deinde ego quoque surrexi, redditisque Deo quotidianis votis, ire cœperamus in balneas.

Ille enim locus nobis, cùm cælo tristi in agro esse A minimè poteramus, aptus ad disputandum & familiaris fuit. Cùm ecce ante fores advertimus gallos gallinacios ineuntes pugnam nimis acrem. Libuit adtendere. Quid enim non ambiunt, quà non peragrant oculi amantum, ne quid [a] unde unde innuat pulcritudo rationis cuncta scientia & nescientia modificantis & gubernantis, quæ inhiantes sibi sectatores suos trahit quàcumque atque ubicumque se quæri jubet. Nam unde aut ubi non potest signum dare? Ut in eisdem ipsis gallis erat videre, intenta B projectiùs capita, inflatas comas, vehementes ictus, cautissimas evitationes, & in omni motu animalium rationis expertium nihil non decorum, quippe alia ratione desuper omnia moderante. Postremò legem ipsam victoris, superbum cantum, & membra in unum quasi orbem collecta velut in fastum dominationis. Signum autem victi, elatas à cervice pennulas & in voce atque motu deforme totum, & eo ipso naturæ legibus nescio quomodo concinnũ & pulcrum.

26. Multa quærebamus. Cur sic omnes, cur C propter dominationem in subjectas sibi feminas, cur deinde nos ipsa pugnæ facies aliquantum & præter altiorem istam considerationem duceret in voluptatem spectaculi. Quid in nobis esset quod à sensibus remota multa quæreret. Quid rursum quod ipsorum sensuum invitatione caperetur. Dicebamus nobis ipsis: Ubi non lex? Ubi non meliori debitum imperium? Ubi non umbra constantiæ? Ubi non imitatio verissimæ illius pulcritudinis? Ubi non modus? Atque inde admoniti ut spectandi modus esset, D perreximus quò propositum erat. Atque ibi ut potuimus sanè diligenter, (nam & recentes res erant, & quando poterant tam insignita trium studiosorum memoriam effugere?) omnia nostræ lucubrationis opuscula in hanc libelli partem contulimus. Nihilque à me aliud actum est illo die ut valetudini parcerem, nisi quòd ante cœnam cum ipsis dimidium volumen Virgilij audire quotidie solitus eram, nihil nobis ubique aliud quàm rerum modum considerantibus. Quem non probare nemo potest, sentire autem, cùm quisque aliquid studiosè agit, difficillimum atque rarissimum. E

Disputatio secunda. Caput IX. Ordo dux ad Deum.

27. DEINDE postridie bene manè alacres ad solitum locum convenimus, in eoque consedimus. Et ego adtentis in me ambobus: Hîc esto, inquam, Licenti, quantum potes, & tu quidem Trygeti; nec enim parva res agitur: de ordine quærimus. Quid ego nunc quasi in schola illa unde me quoquo modo evasisse gaudeo constitutus, copiosè atque ornatè vobis ordinem laudem? Accipite si vultis, F immo facite ut velitis, quo neque quidquam de hujus laude brevius, neque ut mihi videtur verius dici potest. ORDO est quem si tenuerimus in vita, perducet ad Deum, & quem nisi tenuerimus in vita, non perveniemus ad Deum. Perventuros autem nos jam, nisi me animus de vobis fallit, præsumimus & speramus. Diligentissimè igitur inter nos ista quæstio versari debet atque dissolvi. Vellem adessent ceteri, qui nobiscum his negotiis solent interesse. Vellem si fieri posset non istos tantùm, sed omnes saltem familiares nostros, quorum semper admiror ingenium, nunc mecum habere quàm vos estis intentos, aut certè ipsum tantùm Zenobium, quem de hac re tanta molientem numquam pro ejus magnitudine otiosus accepi. Sed quia

A id non evenit, legent litteras nostras, quoniam instituimus jam de istis rebus verba non perdere, resque ipsas à memoria fugaces, scriptorum quasi vinculo quo reducantur innectere. Et sic fortasse ordo ipse poscebat, qui eorum procuravit absentiam. Nam & vos profectò in rem tantam, quia solis perferenda imponitur nobis, erectiore animo insurgitis: & cùm illi legerint qui nobis maximâ curâ sunt, si quid eos moverit ad contradicendum, alias nobis disputationes disputatio ista procreabit, seque B ipsa successio sermonum in ordinem inseret disciplinæ. Sed nunc ut promiseram Licentio, quantum res patitur, adversabor, qui totam caussam jam pene confecit, si possit eam defensionis muro stabiliter firméque vallare.

Caput X. Ordo quid.

28. HIC ubi eos, silentio, vultu, oculis, suspensione atque immobilitate membrorum & rei magnitudine satis commotos, & audiendi desiderio inflammatos esse conspexi. Ergo, inquam, Licenti, si tibi videtur, collige in te quidquid virium potes, C elima quidquid habes acuminis, & ordo iste quid sit definitione complectere. Tum ille ubi se ad definiendum cogi audivit, quasi aquâ frigidâ adspersus exhorruit, & turbatiore vultu me intuens, atque ut fit ipsa trepidatione subridens: Quid hoc est rei, quid quasi tibi videor, inquit, an verè nescio quo adventitio spiritu me credis inflatum? Statimque sese animans, aut fortasse, ait, aliquid mecum est. Paululúmque siluit, ut in definitionem quidquid illi de ordine notionis erat, conduceretur. Deinde ere- D ctior. ORDO est, inquit, per quem aguntur omnia, quæ Deus constituit.

29. Quid ipse Deus, inquam, non tibi videtur agi ordine? Prorsus, inquit, videtur. Ergo agitur Deus, ait Trygetius. Et ille: Quid enim, inquit, Christum Deum negas, qui & ordine ad nos venit, & à Patre Deo missum esse se dicit? Si igitur Deus Christum ordine ad nos misit, & Deum Christum esse non negamus, non solùm agit omnia, sed agitur ordine etiam Deus. Hîc Trygetius addubitans: E Nescio, inquit, quomodo istuc accipiam. Deum enim quando nominamus, non quasi mentibus ipse Christus occurrit, sed Pater. Ille autem tunc occurrit, quando Dei Filium nominamus. Bellam rem facis, inquit Licentius. Negabimus ergo Dei Filium Deum esse? Hîc ille, cùm ei respondere periculosum videretur, tamen se coëgit atque ait: Et hic quidem Deus est, sed tamen propriè Patrem Deum dicimus. Cui ego, Cohibe te potiùs, inquam: Non enim Filius impropriè Deus dicitur. F At ille religione commotus, cùm etiam verba sua scripta esse nollet, urgebat Licentius ut manerent, puerorum scilicet more, vel potiùs hominum, prô nefas, pene omnium, quasi verò gloriandi caussâ inter nos illud ageretur. Cujus motum animi cùm objurgarem gravioribus verbis, erubuit: qua ejus perturbatione animadverti ridentem lætantemque Trygetium. Et ambobus: Itane agitis, inquam? Nonne vos movet quibus vitiorum molibus atque imperitiæ tenebris premamur & cooperiamur? Hæccine est illa paulò antè vestra, de qua ineptus lætabar, adtentio & in Deum veritatemque surrectio? O si videretis, vel tam lippientibus oculis quàm ego, in quibus periculis jaceamus, cujus morbi dementiam risus iste indicet. O si videretis: quàm citò, quàm statim, quantoque productiùs

Ut coërcendi æmulationis & inanis jactantiæ motus in adolescentibus, qui dant operam litteris.

[a] Am. Er. & Lov. habent, *nequid inde innuat.* & paulò post, *atque ubicumque sectari jubet.* Sed concinnior MSS. lectio, quam in textu damus.

eum verteretis in fletus. Miseri nescitis ubi sumus? Demersos quidem esse animos omnium stultorum indoctorumque commune est, sed non uno atque eodem modo demersis opem sapientia & manum porrigit. Alij sunt credite, alij sunt qui sursum vocantur, alij qui in profunda laxantur. Nolite obsecro vos geminare mihi miserias. Satis mihi sint vulnera mea, quæ ut sanentur, pene quotidianis fletibus Deum rogans, indigniorem tamen esse me, qui tam citò saner quàm volo, sæpe memetipse convinco. Nolite obsecro si quid mihi amoris, si quid necessitudinis debetis, si intelligitis quantùm vos diligam, quanti faciam, quantum me cura exagitet morum vestrorum, si dignus sum quem non negligatis, si denique Deo teste non mentior, nihil me plus mihi optare quàm vobis, rependite mihi beneficium. Et si me magistrum libenter vocatis, reddite mihi mercedem: Boni estote.

30. Hìc ubi ne plura dicerem, lacrymæ mihi modum imposuerunt, Licentius molestissimè ferens, quod omnia scribebantur: Quid enim, ait, fecimus oro te? Adhuc, inquam, nec fateris saltem peccatum tuum? Tu nescis in illa schola graviter me stomachari solitum, quòd usque adeo pueri non utilitate atque decore disciplinarum, sed inanissimæ laudis amore ducerentur, ut quosdam etiam aliena verba recitare non puderet, exciperentque plausus (ô ingemiscendum malum) ab eisdem ipsis quorum erant illa, quæ recitabant. Ita vos quamvis nihil umquam, ut opinor, tale feceritis, tamen & in philosophiam, & in eam vitam quam me tandem occupasse lætor, æmulationis tabificæ atque inanis jactantiæ ultimam, sed nocentiorem ceteris omnibus pestem introducere ac proseminare conamini: & fortasse quia vos ab ista vanitate morboque deterreo, pigriores eritis ad studia doctrinæ, & ab ardore ventosæ famæ repercussi, in torporem inertiæ congelabitis. Me miserum, si necesse erit tales etiam nunc perpeti, à quibus vitia decedere sine aliorum vitiorum successione non possint. Probabis, ait Licentius, quàm purgatiores futuri simus. Modò illud obsecramus per omnia quæ diligis, ut ignotum nobis velis, atque illa omnia deleri jubeas; simul ut parcas etiam tabulis, quas jam non habemus. Non enim aliquid in libros translatum est eorum, quæ à nobis multa disserta sunt. Prorsus, inquit Trygetius, maneat nostra pœna, ut ea ipsa, quæ nos illicit fama, flagello proprio à suo amore deterreat. Ut enim solis amicis & familiaribus nostris litteræ istæ innotescant, non parum desudabimus. Assensus est ille.

* Inscribebant primùm tabulis, hinc porrò in libros transferebant.

Caput XI.

Monnica ob sexum non arcenda à philosophica disputatione.

31. Atque interea mater ingressa est, quæsivitque à nobis quid promovissemus, nam & ei quæstio nota erat. Cujus & ingressum, & rogationem cùm scribi nostro more jussissem. Quid agitis, inquit? Numquidnam in illis quos legitis libris etiam feminas umquam audivi in hoc genus disputationis inductas? Cui ego: Non valde curo, inquam, superborum imperitorumque judicia, qui similiter in legendos libros atque in salutandos homines irruunt. Non enim cogitant quales ipsi, sed qualibus induti vestibus sint, & quantâ pompâ rerum fortunæque præfulgeant. Isti enim in litteris non multùm adtendunt, aut unde sit quæstio, aut quò pervenire disserentes moliantur, quidve ab eis explicatum atque confectum sit. In quibus tamen quia nonnulli reperiuntur quorum animi contemnendi non sunt, adspersi sunt enim quibusdam condimentis humanitatis, & facilè per aureas depictasque januas ad sacrosancta philosophiæ penetralia perducuntur, satis eis fecerunt & majores nostri, quorum libros tibi nobis legentibus notos esse video. Et his temporibus, ut omittam ceteros, vir & ingenio & eloquentiâ, & ipsis insignibus muneribusque fortunæ, & quod ante omnia est, mente præstantissimus Theodorus, quem bene ipsa nosti, id agit, ut & nunc & apud posteros nullum genus hominum de litteris nostrorum temporum jure conqueratur. Mei autem libri si quorum fortè manus tetigerint, lectoque meo nomine non dixerint, Iste quis est? codicemque projecerint: sed vel curiosi, vel nimiùm studiosi contemta vilitate liminis intrare perrexerint: me tecum philosophantem non molestè ferent, nec quemquam istorum quorum meis litteris sermo miscetur, fortasse contemnent. Sunt enim non solum liberi, quod cuivis disciplinæ liberali, nedum philosophiæ satis est, sed summo apud suos loco nati. Doctissimorum autem hominum litteræ etiam sutores philosophatos, & multo viliora fortunarum genera continent. Qui tamen tanta ingenij virtutisque luce fulserunt, ut bona sua cum qualibet hujuscemodi nobilitate nullo modo vellent, etiamsi possent, ulla conditione mutare. Nec deerit, mihi crede, tale hominum genus, cui plus placeat hoc ipsum, quia mecum philosopharis, quàm si quid hìc aliud, aut jocunditatis aut gravitatis invenerit. Nam & feminæ sunt apud veteres philosophatæ, & philosophia tua mihi plurimùm placet.

32. Nam ne quid mater ignores, hoc græcum verbum, quo philosophia nominatur, latinè amor sapientiæ dicitur. Unde etiam divinæ Scripturæ quas vehementer amplecteris, non omnino philosophos, sed philosophos hujus mundi evitandos atque irridendos esse præcipiunt. Esse autem alium mundum ab istis oculis remotissimum, quem paucorum sanorum intellectus intuetur, satis ipse Christus significat, qui non dicit, Regnum meum non est de mundo: sed, *Regnum meum non est de hoc mundo.* Nam quisquis omnem philosophiam fugiendam putat, nihil nos vult aliud, quàm non amare sapientiam. Contemnerem te igitur in his litteris meis, si sapientiam non amares; non autem contemnerem, si eam mediocriter amares; multo minùs, si tantum quantum ego amares sapientiam. Nunc verò cùm eam multo plus quàm meipsum diligas, & noverim quantum me diligas, cùmque in ea tantum profeceris, ut jam nec cujusvis incommodi fortuiti, nec ipsius mortis, quod viris doctissimis difficillimum est, horrore terrearis, quam summam philosophiæ arcem omnes esse confitentur, egone me non libenter tibi etiam discipulum dabo?

1. Retract. cap. 3. n. 2.

Joan. 18, 36.

33. Hìc illa cùm blandè ac religiosè numquam me tantum mentitum esse dixisset, & viderem tam multa nos verba fudisse, ut neque scribenda non essent, & jam libri modus esset, neque tabulæ reliquæ forent, placuit quæstionem differri, simul ut meo stomacho parcerem. Nam eum plus quàm vellem commoverant ea, quæ mihi evomenda in illos adolescentes necessariò visa sunt. Sed cùm abire cœpissemus: Memento, inquit Licentius, quàm multa & quàm necessaria nobis abs te accipienda per occultissimum illum divinumque ordinem etiam te nesciente subministrentur. Video, inquam, & ingratus Deo non sum, vosque ipsos qui hæc advertitis ob id ipsum præsumo fore meliores. Hoc fuit tantùm illo die negotium meum.

LIBER SECUNDUS.

Disputationes hoc libro duæ continentur, quibus dum Ordinis definitionem expendunt colloquentes, incidunt in varias quæstiones, scilicet, Quomodo sapiens cum Deo maneat immotus; An etiam ea, quæ perperam ab hominibus fiunt, ex Dei ordine agantur; Utrùm Deus justus esset ante originem mali; Utrùm ex Dei ordine malum exortum sit. Agitur demum fusiùs de recto studendi ordine, qui postulat ut informatis ritè moribus, & comparatis humanis disciplinis promoveatur animus ad altiora & divina percipienda.

DISPUTATIO PRIMA. CAPUT I. Ordinis definitio expenditur.

I. INTERPOSITIS deinde pauculis diebus A venit Alypius, & exorto sole clarissimo, invitavit cæli nitor, & quantum in illis locis hyeme poterat, blanda temperies in pratum descendere, quo sæpius & familiariùs utebamur. Nobiscum erat etiam mater nostra, cujus ingenium, atque in res divinas inflammatum animum, cùm antea convictu diuturno, & diligenti consideratione perspexeram, tum verò in quadam disputatione non parvæ rei, quam die natali meo cum convivis habui, atque in libellum contuli, B tanta mihi mens ejus apparuerat, ut nihil aptius veræ philosophiæ videretur. Itaque institueram cùm abundaret otio, agere ut colloquio nostro non deesset. Quod in primo etiam hujus operis libro abs te cognitum est.

2. Cùm igitur memorato in loco, ut commodè potuimus consedissemus, ego illis duobus adolescentibus: Quamvis vobis, inquam, succensuerim pueriliter de magnis rebus agentibus, tamen mihi videtur non sine ordine propitio Deo accidisse, C quòd in sermone quo vos ab ista levitate detrahebam, tempus ita consumtum est, ut res tanta ad Alypii adventum dilata videatur. Quapropter quoniam ei jam quæstionem notissimam feci, & quantum in ea processerimus ostendi, paratusne es Licenti, caussam quam suscepisti ex illa tua definitione defendere? Nam meminisse me arbitror, te ordinem esse dixisse per quem Deus ageret omnia. Paratus sum, inquit, quantum valeo. Quomodo ergo, inquam, agit ordine omnia Deus? Itane ut D etiam se ordine agat, an præter eum ordine ab eo cetera gubernantur? Ubi omnia bona sunt, inquit, ordo non est. Est enim summa æqualitas, quæ ordinem nihil desiderat. Negas, inquam, apud Deum omnia bona esse? Non nego, inquit. Conficitur inquam, neque Deum, neque illa quæ apud Deum sunt, ordine administrari. Concedebat. Numquidnam, inquam, omnia bona nihil tibi videntur esse? Immo, ait, ipsa verè sunt. Ubi est ergo, inquam, illud tuum quod dixisti, omnia quæ sunt, ordine E administrari, nihilque omnino esse, quod ab ordine separatum sit? Sed sunt, inquit, etiam mala per quæ factum est, ut & bona ordo concludat. Nam sola bona non ordine reguntur, sed simul bona & mala. Quum autem dicimus, omnia quæ sunt, non sola utique bona dicimus. Ex quo fit ut omnia simul, quæ Deus administrat, ordine administrentur.

3. Cui ego, Quæ administrantur & aguntur, videntur tibi moveri, an immobilia putas esse? Ista, inquit, quæ in hoc fiunt mundo, fateor mo- F veri. Reliqua, inquam, negas? Quæ sunt cum Deo, inquit, non moventur, reliqua omnia moveri arbitror. Quum igitur ea, quæ cum Deo sunt, inquam, non moveri putas, cetera autem concedis moveri, ostendis omnia quæ moventur non esse cum Deo. Repete hoc ipsum, inquit, paulò planiùs. Quod non mihi visus est difficultate intelligendi fieri voluisse, sed quærendi spatium quo inveniret quid responderet. Dixisti, inquam, ea quæ cum Deo sunt non moveri, cetera autem moveri. Si ergo hæc quæ moventur non moverentur si essent cum Deo, quoniam omnia quæ sunt cum Deo, negas moveri, restat ut præter Deum sint quæ moventur. Quibus dictis adhuc tacebat: cùm tandem, Videtur mihi, inquit, quod & in hoc mundo si qua non moventur, cum Deo sunt. Nihil hoc ad me, inquam. Fateris enim, ut opinor, non omnia quæ in hoc mundo sunt, non moveri. Ex quo conficitur, non omnia mundi hujus esse cum Deo. Fateor, inquit, non omnia. Ergo est aliquid sine Deo. Non, inquit. Cum Deo sunt igitur omnia. Hîc cunctabundus: Quæso, inquit, illud non dixerim, quòd sine Deo nihil sit, nam prorsus omnia quæ moventur, non mihi videntur esse cum Deo. Sine Deo est, inquam, igitur cælum hoc, quod moveri nemo ambigit. Non est, inquit, sine Deo cælum. Ergo est aliquid cum Deo, quod moveatur. Non possum, inquit, ut volo explicare quod sentio: tamen quid moliar dicere, peto ut non exspectatis verbis meis, sagacissimè si potestis intelligatis. Nam & sine Deo mihi nihil videtur esse; & quod cum Deo est, rursum videtur inconcussum manere: cælum autem dicere sine Deo esse, non possum: non solùm quod nihil sine Deo esse arbitror, sed quod cælum putem habere aliquid, quod non movetur, quod verè aut Deus est, aut cum Deo, quamvis ipsum cælum non dubitem verti ac moveri.

CAPUT II. Cum Deo esse, quid sit.

4. DEFINI ergo, inquam, si placet, quid sit esse cum Deo, & quid sit non esse sine Deo. Si enim de verbis inter nos controversia est, facilè contemnetur, dummodo rem ipsam quam concepisti mente, videamus. Odi ego, inquit, definire. Quid ergo faciemus, inquam? Tu, inquit, defini quæso. Nam facilius est mihi videre in alterius definitione quid non probem, quàm quidquam bene definiendo explicare. Geram tibi morem, inquam. Videtur tibi id esse cum Deo, quod ab eo regitur, atque administratur? Non, ait ille, hoc animo conceperam, cùm dicebam ea, quæ non moventur, esse cum Deo. Vide ergo, inquam, utrùm hæc tibi saltem definitio placeat: Cum Deo est, quidquid intelligit Deum. Concedo, inquit. Quid ergo, inquam, sapiens tibi Deum intelligere non videtur? Videtur, inquit. Cùm ergo sapientes non solùm in una domo, aut urbe, sed etiam per immensa regionum peregrinando, navigandoque moveantur, quomodo erit verum quidquid cum Deo est, non moveri? Risum mihi, inquit, movisti, quasi ego quod

sapiens facit, dixerim esse cum Deo. Cum Deo est, sed illud quod novit. Non novit, inquam, sapiens codicem suum, pallium, tunicam, supellectilem si quam habet, ceteraque id genus, quæ stulti etiam bene noverunt? Fateor, inquit, nosse tunicam, & nosse pallium, non esse cum Deo.

Quomodo sapiens cum Deo manet immotus.

5. Hoc ergo, inquam, dicis, Non omne quod novit sapiens, esse cum Deo: sed tamen quidquid sapientis cum Deo est, id nosse sapientem. Optimè, inquit: nam quidquid sensu isto corporis novit, non est cum Deo, sed illud quod animo percipit. Plus etiam fortasse audeo dicere, sed tamen dicam: vobis enim existimatoribus, aut confirmer, aut discam. Quisquis enim ea sola novit, quæ corporis sensus adtingit, non solùm cum Deo esse non mihi videtur, sed ne secum quidem. Hìc cùm Trygetium animadvertissem in eo vultu, ut nescio quid velle dicere videretur, sed verecundiâ eum ne quasi in alienum locum irrueret contineri, feci potestatem jam tacente Licentio, ut promeret si quid vellet. At ille: Ista, inquit, quæ ad sensus corporis pertinent, prorsus nemo mihi videtur nosse. Aliud est enim sentire, aliud nosse. Quare si quid novimus, solo intellectu contineri puto, & eo solo posse comprehendi. Ex quo fit, ut si illud est cum Deo quod intelligendo sapiens novit, totum quod novit sapiens possit esse cum Deo. Quod cùm Licentius approbasset, subjecit aliud quod nullo pacto possem contemnere. Ait enim: Sapiens prorsus cum Deo est, nam & seipsum intelligit sapiens. Quod conficitur & ex eo, quod à te accepi, id esse cum Deo, quod intelligit Deum: & ex eo quod à nobis dictum est, id esse cum Deo quod à sapiente intelligitur. Sed hanc ejus partem per quam istis utitur sensibus (non enim puto connumerandam esse, cùm sapientem vocamus) fateor me nescire, nec omnino cujusmodi sit suspicari.

6. Negas ergo, inquam, non solùm ex corpore & anima, sed etiam ex anima tota constare sapientem: siquidem partem istam qua utitur sensibus, animæ esse negare dementis est. Non enim ipsi oculi vel aures, sed nescio quid aliud per oculos sentit. Ipsum autem sentire, si non damus intellectui, non damus alicui parti animæ. Restat ut corpori tribuatur, quo absurdius dici nihil interim mihi videtur. Anima, inquit, sapientis perpurgata virtutibus, & jam cohærens Deo, sapientis etiam nomine digna est, nec quidquam ejus aliud decet appellari sapientem: sed tamen quasi quædam, ut ita dicam, sordes atque exsuviæ quibus se ille mundavit, & quasi subtraxit in seipsum, ei animæ serviunt. Vel si tota hæc anima dicenda est, ei certè parti animæ serviunt atque subjectæ sunt, quam solam sapientem nominari decet. In qua parte subjecta etiam ipsam memoriam puto habitare. Utitur ergo hac sapiens quasi servo, ut hæc ei jubeat, easque jam domito atque substrato metas legis imponat, ut dum istis sensibus utitur propter illa, quæ jam non sapienti, sed sibi sunt necessaria, non se audeat extollere, nec superbire domino, nec iis ipsis quæ ad se pertinent passim atque immoderatè uti. Ad illam enim vilissimam partem possunt ea pertinere quæ prætereunt. Quibus autem est memoria necessaria, nisi prætereuntibus, & quasi fugientibus rebus? Ille igitur sapiens amplectitur Deum, eoque perfruitur qui semper manet, nec exspectatur ut sit, nec metuitur ne desit, sed eo ipso quo verè est semper est præsens. Curat autem immobi-

A lis, & in se manens servi sui quodammodo peculium, ut eo tamquam frugi, & diligens famulus bene utatur, parcéque custodiat.

7. Quam sententiam ejus cum admiratione considerans, recordatus sum idipsum aliquando me breviter illo audiente dixisse. Tum arridens: Gratias age, inquam, Licenti, huic servo tuo, qui tibi nisi aliquid de peculio suo ministraret, nunc fortasse quod promeres non haberes. Nam si ad eam partem memoria pertinet, quæ se velut famulam bo-
B næ menti regendam concedit, ipsâ nunc adjutus es, mihi crede, ut hoc diceres. Ergo antequam ad illum ordinem redeam, nonne tibi videtur vel propter talia, id est, propter honestas ac necessarias disciplinas, memoriâ opus esse sapienti? Quid, inquit, memoriâ opus est, cùm omnes suas res præsentes habeat ac teneat? Non enim vel in ipso sensu, ad id quod ante oculos nostros est, in auxilium nobis vocamus memoriam. Sapienti ergo ante illos interiores intellectus oculos habenti omnia, id est, Deum
C ipsum fixè immobiliterque intuenti, cum quo sunt omnia, quæ intellectus videt ac possidet, quid opus est quæso memoriâ? Mihi autem ut opus esset ad hæc quæ abs te audieram retinenda, nondum sum illius famuli dominus, sed ei modò servio, modò pugno ut non serviam, & quasi me audeo asserere in libertatem meam. Et si fortè aliquando impero, atque obtemperat mihi, facitque sæpe putare quòd vicerim, in aliis rursus rebus ita sese erigit, ut ejus sub pedibus miser jaceam. Quamobrem quando de
D sapiente quærimus, me nolo nomines. Nec me, inquam. Sed tamen numquidnam sapiens iste suos potest deserere, aut ullo pacto cùm hoc corpus agit, in quo istum famulum sua lege devinctum tenet, relinquet officium beneficia tribuendi quibus potest, & maximè quod ab eo vehementissimè flagitatur, sapientiam ipsam docendi? Quod cùm facit, ut congruè doceat, minúsque ineptus sit, præparat sæpe aliquid, quod ex dispositione eloquatur ac disputet, quod nisi memoriæ commendaverit,
E pereat necesse est. Ergo aut officia benevolentiæ negabis esse sapientis, aut confiteberis res aliquas sapientis memoriâ custodiri: an fortasse aliquid suarum rerum non propter se quidem, sed propter suos sibi tamen necessarium commendat servandum illi famulo, ut ille tamquam sobrius, & ex optima domini disciplina, non quidem custodiat, nisi quod propter stultos ad sapientiam perducendos, sed quod ei tamen ille custodiendum imperarit? Nec omnino huic, inquit, commendari quidquam arbitror à
F sapiente: siquidem ille semper Deo infixus est, sive tacitus, sive cum hominibus loquens: sed ille servus jam bene institutus diligenter servat, quod interdum disputanti domino suggerat, & ei tamquam justissimo gratum faciat officium suum, sub cujus se videt potestate vivere. Et hoc facit non quasi ratiocinando, sed summa illa lege summoque ordine præscribente. Nihil, inquam, nunc resisto rationibus tuis, ut quod suscepimus potiùs peragatur. De isto verò diligenter quemadmodum sese habeat (non enim parva res est, aut tam parvo sermone contenta) videbimus aliàs, cùm Deus ipse opportunitatem ordine dederit.

CAPUT III. Stultus an cum Deo sit.

8. Definitum est autem quid sit esse cum Deo. Et cùm à me dictum esset, id esse cum Deo quod intelligit Deum, vos etiam plus adjecistis, ut ibi sint etiam illa quæ intelliguntur à sapiente. Qua in re multùm me movet quomodo subitò cum Deo

stultitiam collocaveritis. Nam si cum Deo sunt quæcumque intelligit sapiens, nec nisi intellectam stultitiam effugere potest, erit etiam, quod dictu nefas est, pestis illa cum Deo. Qua conclusione commoti, cùm in silentio se aliquantum tenuissent: Respondeat, inquit Trygetius, etiam ille de cujus adventu ad istam disputationem opportunissimo non nos puto temerè gratulatos. Tum Alypius: Deus meliora, inquit, Huccine mihi tandem tantum meum silentium parabatur? Sed irrupta jam quies est. Verùm nunc enitar huic utcumque rogationi satisfacere, cùm mihi priùs vel in futurum prospexero, & à vobis impetravero ut à me amplius ista responsione nihil flagitetis. Nullo modo, inquam, est Alypi benevolentiæ atque humanitatis tuæ vocem tuam sermoni nostro etiam desideratam negare. Sed perge modò, quod instituisti effice; cetera ut jam sese habet ordo ille provenient. Æquè mihi de ordine, inquit, sunt speranda meliora, in cujus assertione interim me substituere voluistis. Sed, ni fallor, ob hoc stultitiam Deo ista tua conclusione ab his copulatam putasti, quòd universa quæ intelligit sapiens cum Deo esse dixerunt. Sed id quatenus accipiendum sit, nunc omitto, tuam illam ratiocinationem paululùm adverte. dixisti quippe, Nam si cum Deo sunt quæcumque intelligit sapiens, nec nisi intellectam stultitiam effugere potest. Quasi verò illud obscurum sit, antequam stultitiam quisque vitet, sapientis eum nomine non esse censendum. Et dictum est, à sapiente intellecta esse cum Deo. Cùm igitur evitandæ stultitiæ gratiâ eamdem stultitiam quisque intelligit, nondum est sapiens. Cùm autem sapiens fuerit, non inter ea quæ ille intelligit stultitia numeranda est. Quamobrem quoniam ea conjuncta sunt Deo, quæ jam sapiens intelligit, rectè à Deo stultitia secernitur.

9. Acutè quidem, inquam, ut soles Alypi respondisti, sed tamquam in alienas trusus angustias. Tamen quia, ut arbitror, adhuc mecum stultus esse dignaris, quid faciemus si aliquem nanciscamur sapientem, qui nos tanto malo docendo ac disputando libenter liberet? Nam nihil eum priùs, quantùm arbitror, deprecaturus sum, nisi ut mihi ostendat quæ sit, quid sit, qualis sit omnino stultitia. De te enim non facilè affirmaverim, me tamen tantum & tam diu detinet, quantùm & quàm diu à me non intelligitur. Dicturus est ergo ille te auctore: Ut hoc vos docerem, quando stultus eram ad me venire debuistis; modò autem vos vestri magistri esse poteritis. nam ego jam stultitiam non intelligo. Quod quidem ab eo si audirem non verer admonere hominem, ut comes nobis fieret, simulque magistrum alium quæreremus. Ut enim plenè stultitiam non intelligo, video tamen nihil responsione hac esse stultius. Sed pudebit eum fortasse ita nos aut relinquere, aut sequi. Disputabit ergo & exaggerabit copiosissimè stultitiæ mala. Nos autem bene nobis providentes, aut audiemus adtentè hominem nescientem quæ loquatur, aut credemus eum id quod non intelligit scire, aut adhuc Deo susceptorum tuorum ratione stultitia copulata est. Nihil autem superiorum est, quod video posse defendi. Restat igitur, quod non vultis, extremum. Numquam te, inquit, invidum senseram. Nam si ab istis, ut dicis, susceptis quidquam honorarij, ut solet, accepissem, dum ratiocinationis hujus nimiùm tenax es, id eis modò reddere cogerer. Quare vel hoc contenti sint, quòd me tecum laborante non parum eis ad excogitandum temporis dedi: vel si victi patroni nullâ quidem suâ culpâ consilio libenter auscultant, & in hoc jam tibi cedant, & sint in ceteris cautiores.

10. Non contemnam, inquam, quod in tua defensione Trygetius nescio quid etiam perstrepens dicere cupiebat, faciamque bonâ tuâ veniâ: nam fortasse non bene instructus es, qui recens huic negotio supervenisti, ut remoto patrocinio ipsos caussam suam peragentes audiam patienter, ut cœperam. Tum Trygetius Licentio prorsus absente; Quomodo vultis, inquit, accipite & ridete stultitiam meam. Non mihi videtur debere dici intellectus, quo intelligitur ipsa stultitia, quæ non intelligendi vel sola vel maxima caussa est. Non facilè, inquam, recuso istud accipere. Quamvis enim me multùm moveat quod sentit Alypius, quomodo rectè possit quisque docere, qualis sit res quam non intelligit, quantamque menti afferat perniciem, quod mente non videt. Nam id utique adtendens, quod tu dixisti dicere est veritus, cùm ei sit ista etiam de doctorum libris nota sententia: tamen sensum ipsum considerans corporis, nam & isto ipso anima utitur, & ipsa sola est cum intellectu qualiscumque collatio, adducor ut dicam neminem posse videre tenebras. Quamobrem si menti hoc est intelligere, quod sensui videre, & licèt quisque oculis apertis, sanis, purisque sit, videre tamen tenebras non potest, non absurdè dicitur, intelligi non posse stultitiam. nam nullas alias mentis tenebras nominamus. Nec jam illud movebit, quomodo stultitia possit non intellecta vitari. Ut enim oculis tenebras vitamus eo ipso quo nolumus non videre: sic quisquis volet vitare stultitiam non eam conetur intelligere, sed ea quæ possunt intelligi, per hanc se non intelligere doleat: eamque sibi esse præsentem, non quo ipsam magis intelligit, sed quo alia minùs intelligit sentiat.

CAPUT IV. Quæ homo perperam agit, an ordine agat. Mala in ordinem redacta faciunt ad decorem universi.

11. SED ad ordinem redeamus, ut nobis aliquando reddatur Licentius. Illud enim jam ex vobis requiro, utrùm quæcumque agit stultus, ordine vobis agere videatur. Nam videte rogatio quos laqueos habeat. Si ordine dixeritis, ubi erit illa definitio[a]: Ordo est quo Deus agit omnia quæ sunt, si etiam stultus quæ agit, agit ordine? Si autem ordo non est in iis, quæ aguntur ab stulto, erit aliquid quod ordo non teneat: neutrum autem vultis. Videte quæso ne cuncta ipsius ordinis defensione turbetis. Hîc item Trygetius, nam ille alter adhuc omnino absens erat, Facile est, inquit, huic quidem respondere complexioni tuæ; sed me in præsentia similitudo deficit; qua sententiam meam video asseri illustrarique debere. Tamen dicam quod sentio, facies enim tu quod paulò antè fecisti. Non enim illa commemoratio tenebrarum ad id quod à me involutum prolatum erat, parum nobis adtulit luminis. Namque omnis vita stultorum quamvis per eos ipsos minimè constans miniméque ordinata sit, per divinam tamen providentiam necessario rerum ordine includitur, & quasi quibusdam locis illa ineffabili & sempiterna lege dispositis nullo modo esse sinitur, ubi esse non debet. Ita fit ut angusto animo ipsam solam quisque considerans, veluti magna repercussus fœditate aversetur. Si autem mentis oculos erigens atque diffundens, simul universa

[a] Potiores MSS. habent, *definitione*.

collustret, nihil non ordinatum, suisque semper ve- A luti sedibus distinctum dispositumque reperiet.

12. Quàm magna, inquam, quàm mira mihi per vos Deus ille, atque ipse, ut magis magisque credere adducor, rerum nescio quis occultus ordo respondet. Nam ea dicitis quæ nec quomodo dicantur non visa, nec quomodo ea videatis intelligo, ita ea & vera & alta esse suspicor. Simile autem aliquod in istam sententiam tu fortasse unum requirebas. At mihi jam occurrunt innumerabilia, quæ me ad consentiendum prorsus trahunt. Quid enim B carnifice tetrius? Quid illo animo truculentius atque dirius? At inter ipsas leges locum necessarium tenet, & in bene moderatæ civitatis ordinem inseritur, estque suo animo nocens, ordine autem alieno pœna nocentium. Quid sordidius, quid inanius decoris & turpitudinis plenius meretricibus, lenonibus, ceterisque hoc genus pestibus dici potest? Aufer meretrices de rebus humanis, turbaveris omnia libidinibus. Constitue matronarum loco, labe ac dedecore dehonestaveris. Sic igitur hoc genus C hominum per suos mores impurissimum vitâ, per ordinis leges conditione vilissimum. Nonne in corporibus animantium quædam membra si sola adtendas non possis adtendere, tamen ea naturæ ordo, nec quia necessaria sunt, deesse voluit, nec quia indecora, eminere permisit. Quæ tamen deformia suos locos tenendo, meliorem locum concessere melioribus. Quid nobis suavius, quod agro villæque spectaculum congruentius fuit pugnâ illâ conflictuque gallinaciorum gallorum, cujus superiore li- D bro fecimus mentionem? Quid abjectius tamen deformitate subjecti vidimus? Et per ipsam tamen ejusdem certaminis perfectior pulcritudo provenerat.

Cap. 8. n. 25.

13. TALIA credo sunt omnia, sed oculos quærunt. Solœcismos & barbarismos quos vocant, poëtæ adamaverunt, quæ schemata & metaplasmos mutatis appellare nominibus, quàm manifesta vitia fugere maluerunt. Detrahe tamen ista carminibus, suavissima condimenta desiderabimus. Congere multa in unum locum, totum acre, putidum, rancidum fa- E stidibo. Transfer in liberam forensemque dictionem, quis non eam fugere atque in [a] theatra secedere jubebit? Ordo igitur ea gubernans & moderans, nec apud se nimia, nec ubilibet aliena esse patietur. Submissa quædam impolitæque simillima ipsos saltus ac venustos locos sese interponens illustrat oratio. Quæ si sola sit, projicis ut vilem: si autem desit, illa pulcra non prominent, non in suis quasi regionibus possessionibusque dominantur, sibique ipsa propriâ luce obstant totumque con- F fundunt. * Magnæ & hîc debentur ordini gratiæ. Mentientes conclusiones, aut irrepentes paulatim, vel minuendo, vel addendo in assensionem falsitatis, quis non metuat, quis non oderit? Sæpe tamen in disputationibus certis, & suis sedibus collocatæ tantum valent, ut nescio quomodo per eas dulcescat ipsa deceptio. Nonne hîc quoque ordo ipse laudabitur?

* CAP. V. Quomodo medendum errori credentium res nullo ordine geri.

14. Jam in musica, in geometrica, in astrorum motibus, in numerorum necessitatibus ordo ita dominatur, ut si quis quasi ejus fontem atque ipsum penetrale videre desideret, aut in his inveniat, aut per hæc eò sine ullo errore ducatur. Talis enim eruditio si quis eâ moderatè utatur (nam nihil ibi quàm nimium formidandum est) talem philosophiæ militem nutrit vel etiam ducem, ut ad summum illum modum, ultra quem requirere aliquid nec possit, nec debeat, nec cupiat, quà vult evolet atque perveniat, multosque perducat. Unde jam dum ipsis humanis rebus teneatur, sic eas despiciat, cunctaque discernat, ut nullo modo eum moveat cur alius optet liberos habere, nec habeat; alius nimia uxoris fecunditate torqueatur; egeat ille pecuniâ, qui largiri liberaliter multa paratus est; eique defossæ incubet macer & scabiosus fenerator: ampla patrimonia luxuries dispergat atque diffundat; vix toto die lacrymans mendicus nummum impetret. Alium honor extollat indignum; lucidi mores abscondantur in turba.

15. Hæc & alia in hominum vita, cogunt homines plerumque impiè credere, nullo nos ordine divinæ providentiæ gubernari. Alij autem pij & & boni atque splendido ingenio præditi, qui neque nos deseri à summo Deo possunt in animum inducere, & tamen rerum tanta quasi caligine atque commixtione turbati nullum ordinem vident, volentesque sibi nudari abditissimas caussas, errores suos sæpe etiam * carminibus conqueruntur. Qui si hoc solum interrogent, cur Itali semper serenas hyemes orent, & item semper Getulia nostra misera sitiat, quis eis facilè respondebit, aut ubi apud nos indagabitur illius ordinis ulla suspicio? Ego autem, si quid meos monere possum, quantum mihi apparet, quantumque sentio, censeo illos disciplinis omnibus erudiendos. Aliter quippe ista sic intelligi, ut luce clariora sint, nullo modo possunt. Si autem aut pigriores sunt, aut aliis negotiis præoccupati, aut jam duri ad discendum, fidei sibi præsidia parent, quo illos vinculo ad sese trahat, atque ab his horrendis & involutissimis malis liberet ille, qui neminem sibi per mysteria bene credentem perire permittit.

* Zenobi carmen subindicare videtur de quo supra lib. 1. c. 7. n. 20.

1. Retract. 3. n. 2.

16. Duplex enim est via quam sequimur cùm rerum nos obscuritas movet, aut rationem, aut certè auctoritatem. Philosophia rationem promittit, & vix paucissimos liberat: quos tamen non modò non contemnere illa mysteria, sed sola intelligere, ut intelligenda sunt cogit. Nullumque aliud habet negotium, quæ vera, &, ut ita dicam, germana philosophia est, quàm ut doceat quod sit omnium rerum principium sine principio, quantusque in eo maneat intellectus, quidve inde in nostram salutem sine ulla degeneratione manaverit: quem unum Deum omnipotentem [b] eumque tripotentem Patrem & Filium & Spiritum-sanctum docent veneranda mysteria, quæ fide sincera & inconcussa populos liberant, nec confusè, ut quidam; nec contumeliosè, ut multi prædicant. Quantum autem illud sit, quòd hoc etiam nostri generis corpus, tantus propter nos Deus assumere atque agere dignatus est, quanto videtur vilius, tanto est clementiâ plenius, & à quadam ingeniosorum superbia longè latéque remotius.

17. Anima verò unde originem ducat, quidve hîc agat, quantum distet à Deo, quid habeat proprium quod alternat in utramque naturam, quatenus moriatur, & quomodo immortalis probetur, quàm magni putatis esse ordinis, ut ista discantur?

[a] In hactenus editis legitur, *atque in antris se condere*. At in omnibus ferè MSS. habetur, *in theatra*. & in nonnullis, *secedere* quæ vera lectio est.

[b] In codicibus pervetustis Corbeiensi & Theodericensi legitur, *cum quo tripotentem*. In MS. Abbatiæ Vindocinensis, *eo quo*. In alio S. Michaëlis in periculo maris, *eoque tripotentem*. Facilis hîc fuit librariorum lapsus: sed officij nostri esse ducimus lectiones omnes, si fortè veteres ac melioris notæ codices in re non levi dissentiunt, eruditiorum judicio reservare.

Magni

Magni omnino atque certi. de quo breviter si tempus fuerit pòst loquemur. Illud nunc à me accipiatis volo: Si quis temerè ac sine ordine disciplinarum in harum rerum cognitionem audet irruere, pro studioso illum curiosum, pro docto credulum, pro cauto incredulum fieri. Itaque mihi quod modò interroganti tam bene atque aptè respondistis, & miror unde sit, & cogor agnoscere. Videamus tamen quousque progredi vestra latens possit intentio. Jam nobis Licentij etiam verba reddantur, qui tam diu nescio quâ curâ occupatus, alienus ab hoc sermone fuit, ut eum ista non aliter quàm eos, qui non adsunt familiares nostros, credam esse lecturum. Sed redi ad nos, quæso Licenti, atque hîc totus fac ut adsis; tibi enim dico. Nam definitionem meam tu probasti, qua dictum est quid sit esse cum Deo, cum quo mentem sapientis manere immobilem, me quantum assequi valeo, docere voluisti.

CAPUT VI. Mens sapientis immobilis.

18. SED illud me movet, quomodo cùm iste sapiens quamdiu inter homines vivit, in corpore esse non negetur, quo pacto fiat, ut ejus corpore huc atque illuc vagante, mens immobilis maneat. Isto enim modo potes dicere, cùm movetur navis, homines qui in ea sunt non moveri, quamvis ab ipsis eam possideri gubernarique fateamur. Etenim si sola eam cogitatione regerent, facerentque ire quò vellent, tamen cùm ea moveretur, non possent illi qui ibidem constituti sunt non moveri. Non, ait Licentius, animus ita est in corpore, ut corpus imperet animo. Neque hoc ego dico, inquam: sed etiam eques non ita est in equo, ut ei equus imperet; & tamen quamvis quò velit ire equum agat, equo moto moveatur necesse est. Potest, inquit, sedere ipse immobilis. Cogis nos, inquam, definire quid sit moveri: quod si potes, facias volo. Prorsus, inquit, maneat quæso beneficium tuum, nam manet postulatio mea: & ne me rursus interroges, utrùm mihi definire placeat. quando id facere potuero, ipse profitebor. Quæ cùm dicta essent, puer de domo cui dederamus id negotij, cucurrit ad nos, & horam prandij esse nuntiavit. Tum ego, Quid sit, inquam, moveri, non definire nos puer iste, sed ipsis oculis cogit ostendere. Eamus igitur, & de isto loco in alium locum transeamus: nam nihil est aliud, nisi fallor, moveri. Hîc cùm arrisissent, discessimus.

DISPUTATIO SECUNDA.

19. AT ubi refecimus corpora, quoniam cælum obduxerat nubes, solito loco in balneo consedimus. Atque ego: Concedis ergo, inquam Licenti, nihil esse aliud motum quàm de loco in locum transitum? Concedo, inquit. Concedis ergo, inquam, neminem in eo loco esse in quo non fuerat, & motum non fuisse? Non intelligo, inquit. Si quid, inquam, in alio loco fuit dudum, & nunc in alio est, motum esse concedis? Assentiebatur. Ergo, inquam, posset alicujus sapientis vivum corpus hîc modò nobiscum esse, ut animus hinc abesset? Posset, inquit. Etiamne, inquam, si nobiscum colloqueretur, & nos aliquid doceret? Etiamsi, inquit, nos ipsam doceret sapientiam, non illum dicerem nobiscum esse, sed secum. Non igitur in corpore, inquam? Non, inquit. Cui ego: Corpus illud quod careret animo, nonne mortuum fatereris cùm ego vivum proposuerim? Nescio, inquit, quomodo explicem. Nam & corpus hominis vivum esse non posse video, si animus in eo non sit; & non possum dicere, ubi ubi sit corpus sapientis,

A non ejus animum esse cum Deo. Ego, inquam, faciam, ut hoc explices. Fortasse enim quia ubique Deus est, quoquò ierit sapiens, invenit Deum cum quo esse possit. Ita fit ut possimus & non negare illum de loco in locum transire, quod est moveri; & tamen semper esse cum Deo. Fateor, inquit, corpus illud de loco in locum transitum facere, sed mentem ipsam nego, cui nomen sapientis impositum est.

CAPUT VII. Quomodo ordo fuerit cùm malum non esset.

20. NUNC interim tibi cedo, inquam, ne res
B obscurissima, & diutiùs diligentiúsque tractanda, impediat in præsentia propositum nostrum. Sed illud videamus, quoniam definitum est à nobis quid sit esse cum Deo, utrùm scire possimus etiam, quid sit esse sine Deo, quamvis jam manifestum esse arbitror. Nam credo videri tibi eos, qui cum Deo non sunt, esse sine Deo. Si possent, inquit, mihi verba suppetere, dicerem fortasse quod tibi non displiceret. Sed peto perferas infantiam meam, resque ipsas, ut te decet, veloci mente præripias.
C Nam isti nec cum Deo mihi videntur esse, & à Deo tamen haberi. Itaque non possum eos sine Deo esse dicere, quos Deus habet. Cum Deo item non dico, quia ipsi non habent Deum. Siquidem Deum habere, jam inter nos pridem in sermone illo quem die natali tuo jucundissimum habuimus, placuit nihil aliud esse quàm Deo perfrui. Sed fateor me formidare ista contraria, quomodo quisque nec sine Deo sit, nec cum Deo. *De beata vita disputat. 3. n. 34.*

21. Non te moveant ista, inquam. Nam ubi
D res convenit, quis non verba contemnat? Quare jam ad illam tandem ordinis definitionem redeamus. Nam ordinem esse dixisti quo Deus agit omnia. Nihil autem, ut video, non agit Deus: nam inde visum tibi est, nihil præter ordinem posse inveniri. Manet, inquit, sententia mea: sed jam video quid sis dicturus, utrùm Deus agat quæ non bene agi confitemur. Optimè, inquam, prorsus oculum in mentem injecisti. Sed ut vidisti quid essem dicturus, ita peto videas quid respondendum
E sit. Atque ille nutans capite atque humeris: Turbamur, inquit, & huic fortè quæstioni mater supervenerat. Atque ille post aliquantulum silentium petiit, ut à me hoc ipsum rursus interrogaretur. Cui loco superiùs à Trygetio fuisse responsum non omnino animadverterat. Tum ego: Quid, inquam, vel cur tibi repetam? Actum, aiunt, ne agas. Quare moneo potiùs, ut ea quæ suprà dicta sunt, vel legere cures, si audire nequivisti. Quam quidem absentiam à sermone nostro animi tui non ægrè tuli,
F diuque ita esse te pertuli, ut neque illa impedirem quæ tecum intentus remotusque à nobis, pro te agebas, & ea persequerer, quæ te amittere stilus iste non sineret. *Cap. 4. n. 11.*

22. Nunc illud quæro, quod nondum discutere diligenti ratione tentavimus. Nam ut primùm nobis istam de ordine quæstionem nescio quis ordo peperit, memini te dixisse hanc esse justitiam Dei, quæ separat inter bonos & malos, & sua cuique tribuit. Nam nulla est, quantum sentio, manifestior justitiæ definitio: itaque respondeas velim, utrùm tibi videatur aliquando Deum non fuisse justum. Numquam, inquit. Si ergo semper, inquam, Deus justus, semper bonum & malum fuerunt. Prorsus, inquit mater, nihil aliud video quod sequatur. Non enim judicium Dei fuit ullum quando malum non fuit: nec si aliquando bonis & malis sua cuique non tribuit, potest videri justus fuisse. Cui Licentius: *Lib. 1. de ordine cap. 7. n. 19.*

Ergo dicendum nobis censes, inquit, semper malum fuisse. Non audeo, inquit illa, hoc dicere. Quid ergo dicemus, inquam? Si Deus ideo justus est, quia judicat inter bonos & malos, quando non erat malum non erat justus. Hîc illis tacentibus animadverti Trygetium respondere velle, atque permisi. At ille: Prorsus, inquit, erat Deus justus. Poterat enim bonum malumque secernere, si exstitisset, & eo ipso quo poterat, justus erat. Non enim cùm dicimus Ciceronem prudenter investigasse conjurationem Catilinæ, temperanter nullo corruptum fuisse præmio quò parceret malis, justè illos summo supplicio senatus auctoritate mactasse, fortiter sustinuisse omnia tela inimicorum & molem, ut ipse dixit, invidiæ, non in eo fuissent virtutes istæ, nisi Catilina reipublicæ tantam perniciem comparasset. Virtus enim per seipsam, non per aliquod hujusmodi opus consideranda est, & in homine, quanto magis in Deo? si tamen in angustiis rerum atque verborum componere illis ista quoquo modo permittitur. Nam ut intelligamus, quia Deus semper justus fuit, quando exstitit malum quod à bono sejungeret, nihil distulit sua cuique tribuere: non enim tunc ei erat discenda justitia; sed tunc eâ utendum, quam semper habuit.

23. Quod cùm & Licentius & mater in tanta necessitate approbassent: Quid, inquam, dicis Licenti? Ubi est quod tam magnopere asseruisti, nihil præter ordinem fieri? Quod enim factum est ut malum nasceretur, non utique Dei ordine factum est: sed quum esset natum, Dei ordine inclusum est. Et ille admirans ac molestè ferens, quòd tam repentè bona caussa esset lapsa de manibus: Prorsus, inquit, ex illo dico cœpisse ordinem, ex quo malum esse cœpit. Ergo, inquam, ut esset ipsum malum, non ordine factum est, si postquam malum ortum est, ordo esse cœpit. [a] Sed semper erat ordo apud Deum: & aut semper fuit nihil quod dicitur malum: aut si aliquando invenitur cœpisse, quia ordo ipse aut bonum est, aut ex bono est, numquam aliquid sine ordine fuit, nec erit aliquando. Quamvis & nescio quid potiùs occurrit, sed illa consuetudine oblivionis elapsum est: quod credo ordine contigisse pro merito vel gradu vel ordine vitæ. Nescio quomodo, mihi, inquit, effugit, quam nunc sperno sententiam: non enim debui dicere postquam malum natum est, cœpisse ordinem: sed ut illa justitia, de qua Trygetius disseruit, ita & ordinem fuisse apud Deum: sed ad usum [b] non venisse, nisi postquam mala esse cœperunt. Eódem, inquam, relaberis: illud enim, quod minimè vis, inconcussum manet: nam sive apud Deum fuit ordo, sive ex illo tempore esse cœpit, ex quo etiam malum, tamen malum illud præter ordinem natum est. Quod si concedis, fateris aliquid præter ordinem posse fieri; quod caussam tuam debilitat ac detruncat. Si autem non concedis, incipit Dei ordine natum malum videri, & malorum auctorem Deum fateberis, quo sacrilegio mihi detestabilius nihil occurrit. Quod cùm sive non intelligenti, sive dissimulanti se intellexisse versarem sæpius & revolverem, nihil habuit quod diceret, & se silentio dedit. Tum mater: Ego, inquit, non puto nihil potuisse præter Dei ordinem fieri, quia ipsum malum quod natum est, nullo modo Dei ordine natum est, sed illa justitia id inordinatum esse non sivit, & in sibi meritum ordinem redegit & compulit.

24. Hîc ego cùm omnes cernerem studiosissimè, ac pro suis quemque viribus Deum quærere, sed ipsum de quo agebamus ordinem non tenere, quo ad illius ineffabilis majestatis intelligentiam pervenitur: Oro vos, inquam, si, ut video, multùm diligitis ordinem, ne nos præposteros & inordinatos esse patiamini. Quamquam enim occultissima ratio se demonstraturam polliceatur, nihil præter divinum ordinem fieri: tamen si quempiam ludi magistrum audiremus, conantem docere puerum syllabas, quem priùs litteras nemo docuisset, non dico ridendum tamquam stultum, sed vinciendum tamquam furiosum putaremus, non ob aliud, opinor, nisi quòd docendi ordinem non teneret. At multa talia & imperitos, quæ à doctis reprehendantur ac derideantur, & dementes homines, quæ nec stultorum judicium fugiunt, facere nemo ambigit: & tamen etiam ista omnia quæ fatemur esse perversa, non esse præter divinum ordinem, alta quædam & à multitudinis vel suspicione remotissima disciplina, se ita studiosis & Deum atque animas tantùm amantibus animis manifestaturam esse promittit, ut non nobis summæ numerorum possint esse certiores.

CAPUT VIII. Traduntur primùm adolescentibus præcepta vitæ, tum ordo eruditionis.

25. Hæc autem disciplina ipsa Dei lex est, quæ apud eum fixa & inconcussa semper manens, in sapientes animas quasi transscribitur, ut tanto se sciant vivere meliùs, tantoque sublimiùs, quanto & perfectiùs eam contemplantur intelligendo, & vivendo custodiunt diligentiùs. Hæc igitur disciplina eis, qui illam nosse desiderant, simul geminum ordinem sequi jubet: cujus una pars vitæ, altera eruditionis est. Adolescentibus ergo studiosis ejus ita vivendum est, ut à venereis rebus, ab illecebris ventris & gutturis, ab immodesto corporis cultu & ornatu, ab inanibus negotiis ludorum, à torpore somni atque pigritiæ, ab æmulatione, obtrectatione, invidentia, ab honorum potestatumque ambitionibus, ab ipsius etiam laudis immodica cupiditate se abstineant. Amorem autem pecuniæ totius suæ spei certissimum venenum esse credant. Nihil enerviter faciant, nihil audaciter. In peccatis autem suorum vel pellant omnino iram, vel ita frenent, ut sit pulsæ similis. Neminem oderint. Nulla vitia non curare velint. Magnopere observent cùm vindicant, ne nimiùm sit: cùm ignoscunt, ne parum. Nihil puniant quod non valeat ad melius: nihil indulgeant quod vertat in pejus. Suos putent omnes, in quos sibi potestas data fuerit. Ita serviant, ut eis dominari pudeat: ita dominentur, ut eis servire delectet. In alienorum autem peccatis molesti non sint invito. Inimicitias vitent cautissimè, ferant æquissimè, finiant citissimè. In omni verò contractu atque conversatione cum hominibus, satis est servare unum hoc vulgare proverbium: Nemini faciant quod pati nolunt. Rempublicam nolint administrare, nisi perfecti. Perfici autem vel intra ætatem senatoriam festinent, vel certè intra juventutem. Sed quisquis serò ad ista se converterit, non arbitretur nihil sibi esse præceptum: nam ista utique faciliùs decocta ætate servabit. In omni autem vita, loco, tempore, amicos aut habeant, aut habere instent. Obsequantur dignis etiam non hoc

[a] Insignis hîc omissio est in codicibus novem, iisque non deterioris notæ, qui ad hæc verba, *ordo esse cœpit*, ista continenter subjiciunt: *Nescio quomodo mihi*.

[b] Bad. Am. Er. & Lov. *ad usum ejus non venisse*. At à MSS. plerisque abest, *ejus*.

exspectantibus. Superbos minùs curent, [a] minimè sint. Aptè congruenterque vivant. Deum colant, cogitent, quærant, fide, spe, caritate subnixi. Optent tranquillitatem, atque certum cursum studiis suis, omniumque sociorum, & sibi quibusque possunt mentem bonam pacatamque vitam.

Caput IX. Ad discendum auctoritate ducimur & ratione.

26. Sequitur ut dicam quomodo studiosi erudiri debeant, qui sicut dictum est vivere instituerunt. Ad discendum item necessariò dupliciter ducimur, auctoritate atque ratione. Tempore auctoritas, re autem ratio prior est. Aliud est enim, quod in agendo anteponitur, aliud quod pluris in appetendo æstimatur. Itaque quamquam bonorum auctoritas imperitæ multitudini videatur esse salubrior, ratio verò aptior eruditis: tamen quia nullus hominum nisi ex imperito peritus fit, nullus autem imperitus novit qualem se debeat præbere docentibus, & quali vitâ esse docilis possit, evenit ut omnibus bona magna & occulta discere cupientibus, non aperiat nisi auctoritas januam. Quam quisque ingressus sine ulla dubitatione vitæ optimæ præcepta sectatur: per quæ cùm docilis factus fuerit, tum demum discet & quanta ratione prædita sint ea ipsa, quæ secutus est ante rationem; & quid sit ipsa ratio quam post auctoritatis cunabula firmus & idoneus jam sequitur atque comprehendit; & quid intellectus, in quo universa sunt, vel [b] ipse potius universa; & quid præter universa universorum principium. Ad quam cognitionem in hac vita pervenire pauci, ultra quam verò etiam post hanc vitam nemo progredi potest. Qui autem sola auctoritate contenti, bonis tantùm moribus rectisque votis constanter operam dederint, aut contemnentes, aut non valentes disciplinis liberalibus atque optimis erudiri, beatos eos quidem, cùm inter homines vivunt, nescio quomodo appellem; tamen inconcussè credo mox ut hoc corpus reliquerint, eos quo bene magis minúsve vixerunt, eo faciliùs aut difficiliùs liberari.

Auctoritas duplex.

27. Auctoritas autem partim divina est, partim humana: sed vera, firma, summa ea est quæ divina nominatur. In qua metuenda est aëriorum animalium mira fallacia, quæ per rerum ad istos sensus corporis pertinentium quasdam divinationes, nonnullasque potentias decipere animas facillimè consuerunt, aut periturarum fortunarum curiosas, aut fragilium cupidas potestatum, aut inanium formidolosas miraculorum. Illa ergo auctoritas divina dicenda est, quæ non solùm in sensibilibus signis transcendit omnem humanam facultatem, sed & ipsum hominem agens, ostendit ei quousque se propter ipsum depresserit: & non teneri sensibus, quibus videntur illa miranda, sed ad intellectum jubet evolare: simul demonstrans & quanta hîc possit, & cur hæc faciat, & quàm parvi pendat. Doceat enim oportet & factis potestatem suam, & humilitate clementiam, & præceptione naturam, quæ omnia sacris quibus initiamur, secretiùs firmiúsque traduntur: in quibus bonorum vita facillimè non disputationum ambagibus, sed mysteriorum auctoritate purgatur. Humana verò auctoritas plerumque fallit: in eis tamen jure videtur excellere, qui quantum imperitorum sensus capit, multa dant indicia doctrinarum suarum, & non vivunt aliter quàm vivendum esse præcipiunt. Quibus si aliqua etiam fortunæ munera accesserint, quorum appareant usu magni, contemtuque majores, difficillimum omnino est, ut eis quisque vivendi præcepta dantibus credens, rectè vituperetur.

Caput X. Vitæ præcepta pauci assequuntur.

28. Hîc Alypius: Permagna, inquit, vitæ imago abs te ante oculos nostros, cùm plenè, tum breviter constituta est: cui quamvis quotidianis præceptis tuis inhiemus, tamen nos hodie cupidiores flagrantioresque reddidisti. Ad quam, si fieri posset, non solùm nos, verùm etiam cunctos homines jam pervenire, & eidem inhærere cuperem, ut hæc sicuti auditu mirabilia, ita essent imitatione facilia. Nam nescio quomodo, quod utinam vel à nobis procul absit, animus humanus dum hæc audiendo, cælestia, divina ac prorsus vera esse proclamet, in appetendo aliter se gerit, ut mihi verissimum videatur aut divinos homines, aut non sine divina ope sic vivere. Cui ego: Hæc præcepta vivendi, quę tibi, ut semper, plurimùm placent, Alypi, quamvis hîc meis verbis pro tempore expressa sint, non tamen à me inventa esse optimè scis. His enim magnorum hominum & pene divinorum libri plenissimi sunt: quod non propter te dicendum mihi putavi, sed propter istos adolescentes, ne in eis quasi auctoritatem meam jure contemnant. Nam mihi omnino illos nolo credere, nisi docenti, rationemque reddenti, propter quos pro rerum magnitudine concitandos, etiam te arbitror istum interposuisse sermonem. Non enim tibi sunt ad sequendum ista difficilia, quæ tantâ rapuisti aviditate, tantoque in ea naturæ admirabilis impetu ingressus es, ut ego tibi verborum, tu mihi rerum magister effectus sis. Non enim est modò ulla caussa mentiendi, aut saltem occasio: nam neque te falsa tua laude studiosiorem fieri puto, & ij adsunt qui utrumque noverunt, & ei sermo iste mittetur, cui nostrûm nullus ignotus est.

29. Bonos autem viros, deditosque optimis moribus, si non aliter sentis atque dixisti, pauciores te arbitror esse credere, quàm mihi probabile est: sed multi penitus latent te. Item multorum non latentium, ea ipsa quæ mira sunt, latent: in animo enim sunt ista, qui neque sensu accipi potest, & plerumque dum congruere vult vitiosorum hominum colloquiis, ea dicit, quæ aut probare aut appetere videatur. Multa etiam facit non libenter, propter aut vitandum odium hominum, aut ineptiam fugiendam, quod nos audientes aut videntes difficilè aliter existimamus, quàm sensus iste renuntiat. Eoque fit ut multos non tales esse credamus, quales & se ipsi, & eos sui familiares noverunt. Quod tibi ex amicorum nostrorum quibusdam magnis animi bonis, quæ nos soli scimus, persuadeas velim. Nam error iste non minimâ hac caussâ nititur, quòd non pauci se subitò ad bonam vitam mirandamque convertunt; & donec aliquibus clarioribus factis innotescant, quales erant esse creduntur. Nam ne longiùs abeam, quis istos adolescentes, qui antea noverat, facilè credat tam studiosè magna quærere, tantas repentè in hac ætate indixisse inimicitias voluptatibus? Ergo hanc opinionem pellamus ex animo: nam & illud divinum auxilium, quod ut decebat religiosè in ultimo sermonis tui posuisti, latiùs quàm nonnulli opinantur officium clementiæ suæ per universos populos agit. Sed ad disputationis nostræ, si placet, ordinem redeamus.: & quoniam de auctoritate satis dictum est, videamus quid sibi ratio velit.

Caput XI. Ratio quid.

30. Ratio est mentis motio, ea quæ dis-

[a] Sic MSS. & editiones exceptâ Lov. quæ habet, *minimi sint.*

[b] In priùs vulgatis, *ipsa potiùs universa.* Sed meliùs in MSS. *ipse.*

& hujus in sensibilibus vestigia.

cuntur dstinguendi & connectendi potens: qua duce uti ad Deum intelligendum, vel ipsam quæ aut in nobis, aut usquequaque est animam, rarissimum omnino genus hominum potest: non ob aliud, nisi quia in istorum sensuum negotia progresso, redire in semetipsum cuique difficile est. Itaque cùm in rebus ipsis fallacibus ratione totum agere homines moliantur, quid sit ipsa ratio, & qualis sit, nisi perpauci prorsus ignorant. Mirum videtur, sed tamen se ita res habet. Satis est hoc dixisse in præsentia: nam si vobis rem tantam sicut intelligenda est, nunc ostendere cupiam tam ineptus sim, quàm arrogans si vel me illam jam percepisse profitear. Tamen quantùm dignata est in res quæ nobis notæ videntur procedere, indagemus eam, si possumus interim, prout susceptus sermo desiderat.

31. Ac primùm videamus ubi hoc verbum, quod ratio vocatur, frequentari solet: nam illud nos movere maximè debet, quòd ipse homo à veteribus sapientibus ita definitus est: HOMO est animal rationale mortale. Hîc genere posito quod animal dictum est, videmus additas duas differentias, quibus credo admonendus erat homo, & quò sibi redeundum esset, & unde fugiendum. Nam ut progressus animæ usque ad mortalia, lapsus est; ita regressus esse in rationem debet. Uno verbo à bestiis, quod rationale: & alio à divinis separatur, quod mortale dicitur. Illud igitur nisi tenuerit, bestia erit: hinc nisi se averterit, divina non erit. Sed quoniam solent doctissimi viri quid inter rationale & rationabile intersit, acutè subtiliterque discernere, nullo modo est, ad id quod instituimus, negligendum: nam rationale esse dixerunt, quod ratione uteretur vel uti posset: rationabile autem, quod ratione factum esset aut dictum. Itaque has balneas rationabiles possumus dicere, nostrumque sermonem: rationales autem vel illum qui has fecit, vel nos qui loquimur. Ergo procedit ratio ab anima rationali, scilicet in ea quæ vel fiunt rationabilia, vel dicuntur.

Ut differunt rationale & rationabile.

32. Duo ergo video, in quibus potentia visque rationis possit ipsis etiam sensibus admoveri: opera hominum quæ videntur, & verba quæ audiuntur. In utroque autem utitur mens gemino nuntio pro corporis necessitate: uno qui oculorum est, altero qui aurium. Itaque cùm aliquid videmus congruentibus sibi partibus figuratum, non absurdè dicimus rationabiliter apparere. Itemque cùm aliquid bene concinere audimus, non dubitamus dicere quod rationabiliter sonat. Nemo autem non rideatur, si dixerit, Rationabiliter olet, aut rationabiliter sapit, aut rationabiliter molle est, nisi fortè in iis quæ propter aliquid ab hominibus procurata sunt ut ita olerent vel saperent vel ferverent, vel quid aliud. Ut si quis locum, unde gravibus odoribus serpentes fugantur, rationabiliter dicat ita olere, caussam intuens quare sit factum: aut poculum quod medicus confecerit, rationabiliter amarum esse vel dulce: aut quod temperari languido solium jusserit, calere rationabiliter aut tepere. Nemo autem hortum ingressus, & rosam naribus admovens, audet ita dicere, Quàm rationabiliter fragrat: nec si medicus illam ut olfaceret jusserit. Tunc enim præceptum vel datum illud rationabiliter, non tamen olere rationabiliter dicitur: nec propterea, quia naturalis ille odor est. Nam quamvis à coquo pulmentum condiatur, rationabiliter conditum possumus dicere: rationabiliter autem sapere, cùm caussa extrinsecùs nulla sit, sed præsenti satisfiat voluptati, nullo modo ipsa loquendi consuetudine dicitur. Si enim quæratur de illo cui poculum medicus dederit, cur id dulciter sentire debuerit, aliud infertur propter quod ita est, id est morbi genus, quod jam non in illo sensu est, sed aliter sese habet in corpore. Si autem rogetur liguriens aliquid, gulæ stimulo concitatus, cur ita dulce sit, & respondeat quia libet, aut quia delector: nemo illud dicet rationabiliter dulce, nisi fortè illius delectatio alicui rei sit necessaria, & illud quod mandit, ob hoc ita confectum sit.

33. Tenemus quantum investigare potuimus, quædam vestigia rationis in sensibus, & quod ad visum atque auditum pertinet, in ipsa etiam voluptate. Alij verò sensus non in voluptate sua, sed propter aliquid aliud solent hoc nomen exigere: id autem est rationalis animantis factum propter aliquem finem. Sed ad oculos quod pertinet, in quo congruentia partium rationabilis dicitur, pulcrum appellari solet. Quod verò ad aures, quando rationabilem concentum dicimus, cantumque numerosum rationabiliter esse compositum; suavitas vocatur proprio jam nomine. Sed neque in pulcris rebus cùm nos color illicit, neque in aurium suavitate cùm pulsa chorda quasi liquidè sonat atque purè, rationabile illud dicere solemus. Restat ergo ut in istorum sensuum voluptate id ad rationem pertinere fateamur, ubi quædam dimensio est atque modulatio.

34. Itaque in hoc ipso ædificio singula bene considerantes, non possumus non offendi, quod unum ostium videmus in latere, alterum propè in medio, nec tamen in medio collocatum. Quippe in rebus fabricatis, nulla cogente necessitate, iniqua dimensio partium facere ipsi adspectui velut quamdam videtur injuriam. Quod autem intus tres fenestræ, una in medio, duæ à lateribus, paribus intervallis [a] solio lumen infundunt, quàm nos delectat diligentiùs intuentes, quámque in se animum rapit, manifesta res est, nec multis verbis vobis aperienda. Unde ipsi architecti jam suo verbo rationem istam vocant: & partes discorditer collocatas, dicunt non habere rationem. Quod latè patet, ac pene in omnes artes operaque humana diffunditur. Jam in carminibus, in quibus item dicimus esse rationem ad voluptatem aurium pertinentem, quis non sentiat dimensionem esse totius hujus suavitatis opificem? Sed histrione saltante, cùm bene spectantibus gestus illi omnes signa sint rerum, quamvis membrorum numerosus quidam motus oculos eadem illa dimensione delectet, dicitur tamen rationabilis illa saltatio, quòd bene aliquid significet & ostendat, excepta sensuum voluptate. Non enim si pennatam Venerem faciat, & Cupidinem palliatum, quamvis id mira membrorum motione atque collocatione depingat, oculos videtur offendere, sed per oculos animum, cui rerum signa illa monstrantur: nam oculi offenderentur, si non pulcrè moveretur. Hoc enim pertinebat ad sensum, in quo anima eo ipso quòd mixta est corpori, percipit voluptatem. Aliud ergo sensus, aliud per sensum: nam sensum mulcet pulcher motus, per sensum autem animum solum pulcra in motu significatio. Hoc etiam in auribus faciliùs advertitur: nam quidquid jocundè sonat, illum ipsum auditum libet atque illicit: quod autem

[a] Er. & Lov. *folis.* At MSS. duodecim Bad. & Am. *folio lumen infundunt*, id est balnearum vasi cui insidentes lavabantur, de quo supra n. 32.

per eumdem sonum bene significatur, nuntio quidem aurium, sed ad solam mentem refertur. Itaque cùm audimus illos versus:

Virg. 2. Geor.

Quid tantum Oceano properent se tingere soles
Hyberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet.

Aliter metra laudamus, aliterque sententiam: nec sub eodem intellectu dicimus, rationabiliter sonat, & rationabiliter dictum est.

CAPUT XII. Disciplinarum omnium excogitatrix ratio.

35. ERGO jam tria genera sunt rerum, in quibus illud rationabile apparet. Unum est in factis ad aliquem finem relatis, alterum in [a] dicendo, tertium in delectando. Primum nos admonet nihil temerè facere: secundum rectè docere: ultimum beatè contemplari. In moribus est illud superius, hæc autem duo in disciplinis, de quibus nunc agimus. Namque illud quod in nobis est rationale, id est, quod ratione utitur, & rationabilia vel facit vel sequitur, quia naturali quodam vinculo in eorum societate astringebatur, cum quibus illi erat ratio ipsa communis, nec homini homo firmissimè sociari posset, nisi colloquerentur, atque ita sibi mentes suas cogitationesque quasi refunderent, vidit esse imponenda rebus vocabula, id est significantes quosdam sonos: ut quoniam sentire animos suos non poterant, ad eos sibi copulandos sensu quasi interprete uterentur. Sed audiri absentium verba non poterant: ergo illa ratio peperit litteras, notatis omnibus oris ac linguæ sonis, atque discretis. Nihil autem horum facere poterat, si multitudo rerum sine quodam defixo termino infinitè patere videretur. Ergo utilitas numerandi magna necessitate animadversa est. Quibus duobus repertis, nata est illa librariorum & [b] calculonum professio, velut quædam grammaticæ infantia, quam Varro litterationem vocat: græcè autem quomodo appelletur, non satis in præsentia recolo.

Occasio vocabulorum. Occasio litterarum. Occasio numerorum.

Occasio discretionis litterarum, syllabarum & verborum.

36. Progressa deinde ratio animadvertit eosdem oris sonos quibus loqueremur, & quos litteris jam signaverat, alios esse qui moderato variè hiatu, quasi enodati ac simplices, faucibus sine ulla collisione defluerent; alios diverso pressu oris, tenere tamen aliquem sonum; extremos autem qui nisi adjunctis sibi primis erumpere non valerent. Itaque litteras hoc ordine quo expositæ sunt, vocales, semivocales & mutas nominavit. Deinde syllabas notavit: deinde verba in octo genera formasque digesta sunt; omnisque illorum motus, integritas, junctura, peritè subtiliterque distincta sunt. Inde jam numerorum & dimensionis non immemor, adjecit animum in ipsas vocum & syllabarum varias moras, atque inde spatia temporis alia dupla, alia simpla esse comperit, quibus longæ brevesque syllabæ tenderentur. Notavit etiam ista, & in regulas certas disposuit.

Occasio historiæ.

37. Poterat jam perfecta esse grammatica, sed quia ipso nomine profiteri se litteras clamat, unde etiam latinè litteratura dicitur, factum est ut quidquid dignum memoriâ litteris mandaretur, ad eam necessariò pertineret. Itaque unum quidem nomen, sed res infinita, multiplex, curarum plenior quàm jocunditatis aut veritatis, huic disciplinæ accessit historia, non tam ipsis historicis quàm grammaticis laboriosa. Quis enim ferat imperitum videri hominem, qui volasse Dædalum non audierit; mendacem illum qui finxerit, stultum qui crediderit, impudentem qui interrogaverit non videri? aut in quo nostros familiares graviter miserari soleo, qui si non responderint quid vocata sit mater Euryali, accusantur inscitiæ: cùm ipsi eos, à quibus ea rogantur, vanos & ineptos, nec curiosos audeant appellare?

CAPUT XIII. Dialectices & rhetorices inventio.

38. ILLA igitur ratio perfectâ dispositaque grammaticâ, admonita est quærere atque adtendere hanc ipsam vim, qua peperit artem: nam eam definiendo, distribuendo, colligendo non solùm digesserat atque ordinaverat, verùm ab omni etiam falsitatis irreptione defenderat. Quando ergo transiret ad alia fabricanda, nisi ipsa sua priùs quasi quædam machinamenta & instrumenta distingueret, notaret, digereret, proderetque ipsam disciplinam disciplinarum, quam dialecticam vocant? Hæc docet docere, hæc docet discere: in hac seipsa ratio demonstrat atque aperit quæ sit, quid velit, quid valeat. Scit scire: sola scientes facere non solùm uult, sed etiam potest. Verùm quoniam plerumque stulti homines ad ea quæ suadentur rectè, utiliter & honestè, non ipsam sincerissimam quam rarus animus videt veritatem, sed proprios sensus consuetudinemque sectantur, oportebat eos non doceri solùm quantum queunt, sed sæpe & maximè commoveri. Hanc suam partem quæ id ageret, necessitatis pleniorem quam puritatis, refertissimo gremio deliciarum, quas populo spargat, ut ad utilitatem suam dignetur adduci, vocavit rhetoricam. Hactenus pars illa quæ in significando rationabilis dicitur, studiis liberalibus disciplinisque promota est.

CAPUT XIV. Musica & poetica.

39. HINC se illa ratio ad ipsarum rerum divinarum beatissimam contemplationem [c] rapere voluit. Sed ne de alto caderet, quæsivit gradus, atque ipsa sibi viam per suas possessiones ordinemque molita est. Desiderabat enim pulcritudinem, quam sola & simplex posset sine istis oculis intueri; impediebatur à sensibus. Itaque in eos ipsos paululùm aciem torsit, qui veritatem sese habere clamantes, festinantem ad alia pergere, importuno strepitu revocabant. Et primò ab auribus cœpit, quia dicebant ipsa verba sua esse, quibus jam & grammaticam & dialecticam & rhetoricam fecerat. At ista potentissima secernendi citò vidit quid inter sonum & id cujus signum esset, distaret. Intellexit nihil aliud ad aurium judicium pertinere, quàm sonum, eumque esse triplicem; aut in voce animantis, aut in eo quod flatus in organis faceret, aut in eo quod pulsu ederetur. Ad primum pertinere tragœdos vel comœdos, vel choros cujuscemodi, atque omnes omnino, qui voce propria canerent. Secundum tibiis & similibus instrumentis deputari. Tertio dari cytharas, lyras, cymbala, atque omne quod percutiendo canorum esset.

Triplex sonus.

40. Videbat autem hanc materiam esse vilissimam, nisi certa dimensione temporum, & acuminis gravitatisque moderata varietate soni figurarentur. Recognovit hinc esse illa semina, quæ in grammatica, cùm syllabas diligenti consideratione ver-

[a] In MSS. plurimis, *alterum in discendo.*

[b] Bad. & MSS. nonnulli habent, *calculorum.* Sed veriùs alij codices, *calculonum.* Hoc nomine, quod à lexicographis plerisque prætermissum est, vocabantur olim ludimagistri, qui primi pueros legendi scribendi & numerandi arte imbuendos suscipiebant. quò pertinet illud Julij Capitolini in Pertinace, *Puer litteris elementariis & calculo imbutus.* Item quod Augustinus lib. 1. Conf. c. 13. ait: *Adamaveram litteras latinas, non quas primi magistri sed quas docent qui grammatici vocantur: nam illas primas, ubi legere & scribere & numerare discitur, non minùs onerosas pœnalesque habebam.* Hinc demum intelliges illud Tertulliani lib. de Pallio in fine, *primus informator litterarum, & primus enodator vocis, & primus numerorum arenarius.*

[c] Sic Bad. Am. Er. & præstantiores è nostris MSS. At Lov. ex MSS. quatuor substituerunt, *reparare.*

ſaret, pedes & accentus vocaverat. Et quia in ipſis verbis brevitates & longitudines ſyllabarum propè æquali multitudine ſparſas in oratione adtendere facile fuit, tentavit pedes illos in ordines certos diſponere atque conjungere: & in eo primo ſenſum ipſum ſecuta, moderatos impreſſit articulos, quæ & cæſa & membra nominavit. Et ne longiùs pedum cursus provolveretur, quàm ejus judicium poſſet ſuſtinere, modum ſtatuit unde reverteretur, & ab eo ipſo verſum vocavit. Quod autem non eſſet certo fine moderatum, ſed tamen rationabiliter ordinatis pedibus curreret, rhythmi nomine notavit. qui latinè nihil aliud quàm numerus dici potuit. Sic ab ea poëtæ geniti ſunt: in quibus cùm videret non ſolùm ſonorum, ſed etiam verborum rerumque magna momenta, plurimùm eos honoravit, eiſque tribuit quorum vellent rationabilium mendaciorum poteſtatem. Et quoniam de prima illa diſciplina ſtirpem ducebant, judices in eos grammaticos eſſe permiſit.

Versus unde. — *Rhythmus.*

41. In hoc igitur quarto gradu, ſive in rhythmis, ſive in ipſa modulatione intelligebat regnare numeros, totumque perficere: inſpexit diligentiſſimè cujuſmodi eſſent; reperiebat divinos & ſempiternos, præſertim quòd ipſis auxiliantibus omnia ſuperiora contexuerat. Et jam tolerabat ægerrimè ſplendorem illorum atque ſerenitatem corporeâ vocum materiâ decolorari. Et quoniam illud quod mens videt, ſemper eſt præſens, & immortale approbatur, cujus generis numeri apparebant: ſonus autem quia ſenſibilis res eſt, præterfluit in præteritum tempus, imprimiturque memoriæ, rationabili mendacio jam poëtis favente ratione (quærendumne quid propagini ſimiliter ineſſet) Jovis & Memoriæ filias Muſas eſſe confictum eſt. Unde iſta diſciplina ſenſus intellectuſque particeps Muſicæ nomen invenit.

Caput XV. Geometrica & Astronomia.

42. Hinc eſt profecta in oculorum opes, & terram cælumque colluſtrans, ſenſit nihil aliud quàm pulcritudinem ſibi placere, & in pulcritudine figuras, in figuris dimenſiones, in dimenſionibus numeros: quæſivitque ipſa ſecum, utrùm ibi talis linea taliſque rotunditas, vel quælibet alia forma & figura eſſet, qualem intelligentia contineret. Longè deteriorem invenit, & nulla ex parte quod viderent oculi cum eo quod mens cerneret, comparandum. Hæc quoque diſtincta & diſpoſita, in diſciplinam redegit, appellavitque geometricam. Motus eam cæli multùm movebat, & ad ſe diligenter conſiderandum invitabat. Etiam ibi per conſtantiſſimas temporum vices, per aſtrorum ratos definitoſque curſus, per intervallorum ſpatia moderata, intellexit nihil aliud quàm illam dimenſionem numeroſque dominari. Quæ ſimiliter definiendo ac ſecernendo in ordinem nectens, aſtrologiam genuit, MAGNUM religioſis argumentum, tormentumque curioſis.

43. In his igitur omnibus diſciplinis occurrebant ei omnia numeroſa, quæ tamen in illis dimenſionibus manifeſtiùs eminebant, quas in ſeipſa cogitando atque volvendo intuebatur veriſſimas: in his autem quæ ſentiuntur umbras earum potiùs atque veſtigia recolebat. Hìc ſe multùm erexit, multùmque præſumſit: [a] auſa eſt immortalem animam comprobare. Tractavit omnia diligenter, percepit prorſus ſe plurimùm poſſe: & quidquid poſſet, numeris poſſe. Movit eam quoddam miraculum, A & ſuſpicari cœpit ſeipſam fortaſſe numerum eſſe eum ipſum quo cuncta numerarentur: aut ſi id non eſſet, ibi tamen eum eſſe, quò pervenire ſatageret. Hunc verò totis viribus comprehendit, qui jam univerſæ veritatis index futurus, ille cujus mentionem fecit Alypius, cùm de Academicis quæreremus, quaſi Proteus in manibus erat. Imagines enim falſæ rerum earum quas numeramus, ab illo occultiſſimo quo numeramus defluentes, in ſeſe rapiunt cogitationem, & ſæpe illum cùm jam tenetur, elabi faB ciunt.

Lib. 3. contra Acad. c. 5. n. 11.

Caput XVI. Diſciplinæ liberales efferunt intellectum ad divina.

44. Quibus ſi quiſque non ceſſerit, & omnia quæ per tot diſciplinas latè variéque diffuſa ſunt ad unum quoddam ſimplex verum certumque redegerit, eruditi nomine digniſſimus, non temerè jam quærit illa divina, non jam credenda ſolùm, verùm etiam contemplanda, intelligenda atque retinenda. Quiſquis autem vel adhuc ſervus cupiditatum, & inhians rebus pereuntibus; vel jam iſta fugiens, caſtéque vivens, neſciens tamen quid ſit nihil, quid C informis materia, quid formatum exanime; quid corpus, quid ſpecies in corpore, quid locus, quid tempus, quid in loco, quid in tempore; quid motus ſecundùm locum, quid motus non ſecundùm locum, quid ſtabilis motus, quid ſit ævum; quid ſit nec in loco eſſe, nec [b] nuſquam; & quid ſit præter tempus, & ſemper; quid ſit & nuſquam eſſe, & nuſquam non eſſe; & numquam eſſe, & numquam non eſſe. Quiſquis ergo iſta neſciens, non dico de ſummo illo Deo, QUI SCITUR meliùs neſciendo, ſed de anima ipſa ſua quærere ac D diſputare voluerit, tantum errabit, quantum errari plurimùm poteſt: faciliùs autem cognoſcet iſta, qui numeros ſimplices atque intelligibiles comprehenderit. Porrò iſtos comprehendet, qui & ingenio valens, & privilegio ætatis, aut cujuſlibet felicitatis otioſus, & ſtudio vehementer incenſus, memoratum diſciplinarum ordinem, quantum ſatis eſt, fuerit perſecutus. Cùm enim artes illæ omnes liberales, partim ad uſum vitæ, partim ad cognitionem rerum contemplationemque diſcantur, uſum earum aſſequi E difficillimum eſt, niſi ei qui ab ipſa pueritia ingenioſiſſimus, inſtantiſſimè atque conſtantiſſimè operam dederit.

Caput XVII. Arduas quæſtione ne attingant non inſtructi diſciplinis.

45. Quod verò ex illis ad id quod quærimus opus eſt, ne te quæſo, mater, hæc velut rerum immenſa quædam ſilva deterreat. Etenim quædam de omnibus eligentur numero pauciſſima, [c] vi potentiſſima, cognitione autem multis quidem ardua: tibi tamen, cujus ingenium quotidie mihi novum eſt, & cujus animum vel ætate vel admirabili temperantiâ remotiſſimum ab omnibus nugis, & à magna F labe corporis emergentem, in ſe multùm ſurrexiſſe cognoſco, tam erunt facilia quàm difficilia tardiſſimis miſerriméque viventibus. Si enim dicam te facilè ad eum ſermonem perventuram, qui locutionis & linguæ vitio careat, profectò mentiar. Me enim ipſum, cui magna neceſſitas fuit iſta perdiſcere, adhuc in multis verborum ſonis Itali exagitant; & à me viciſſim, quod ad ipſum ſonum adtinet, reprehenduntur. Aliud eſt enim eſſe arte, aliud gente ſecurum. Solœciſmos autem quos dicimus, fortaſſe quiſque doctus diligenter adtendens in oratione mea reperiet: non enim defuit qui mihi nonnulla hujuſmodi vitia ipſum Ciceronem feciſſe peritiſſimè perſuaſerit. Barbariſmorum autem genus noſtris temporibus tale compertum eſt, ut & ipſa ejus ora-

[a] Lov. *ita auſa eſt.* abeſt porrò vox, *ita*, à MSS.
[b] Sic MSS. & editi codices excepto Lov. qui in textu præfert, *uſquam.*
[c] Lov. *numero pauciſſima, id eſt potentiſſima.*

tio barbara videatur, qua Roma servata est. Sed A tu contemtis istis vel puerilibus rebus, vel ad te non pertinentibus, ita grammaticæ pene divinam vim naturamque cognoscis, ut ejus animam tenuisse, corpus reliquisse disertis videaris.

46. Hoc etiam de ceteris hujusmodi artibus dixerim: quas si penitus fortasse contemnis, admoneo te quantum filius audeo, quantumque permittis, ut fidem istam tuam, quam venerandis mysteriis percepisti, firmè cautéque custodias: deinde ut in hac vita atque moribus constanter vigilanter- B que permaneas. De rebus autem obscurissimis, & tamen divinis, quomodo Deus & nihil mali faciat, & sit omnipotens; & tanta mala fiant; & cui bono mundum fecerit, qui non erat indigus; & utrùm semper fuerit malum, an tempore cœperit; & si semper fuit, utrùm sub conditione Dei fuerit: & si fuit, utrùm etiam iste mundus semper fuerit, in quo illud malum divino ordine domitaretur; si autem hic mundus aliquando esse cœpit, quomodo antequam esset, potestate Dei malum tenebatur: C & quid opus erat mundum fabricari, quo malum quod jam Dei potestas frenabat, ad pœnas animarum includeretur: si autem fuit tempus, quo sub Dei dominio malum non erat, quid subitò accidit, quod per æterna retrò tempora non acciderat. In Deo enim novum exstitisse consilium, ne dicam impium, ineptissimum est dicere. Si autem importunum fuisse, & quasi improbum malum Deo dicimus, quod nonnulli existimant, jam nemo doctus risum tenebit, nemo non succensebit indoctus. Quid enim po- D tuit Deo nocere mali nescio qua illa natura? Si enim dicunt non potuisse, fabricandi mundi caussa non erit: si potuisse dicunt, inexpiabile nefas est Deum violabilem credere: nec ita saltem, ut vel virtute providerit, ne sua substantia violaretur. Namque animam pœnas hic pendere fatentur, cùm inter ejus & Dei substantiam nihil velint omnino distare. Si autem istum mundum non factum dicamus, impium est atque ingratum credere, ne illud sequatur, quod Deus eum non fabricarit. Ergo de his at- E que hujusmodi rebus, aut ordine illo eruditionis, aut nullo modo quidquam requirendum est.

Caput XVIII. Quo ordine anima provehitur ad cognitionem sui & ipsius unitatis.

47. Et ne quisquam latissimum aliquid nos complexos esse arbitretur, hoc dico planiùs atque breviùs. Ad istarum rerum cognitionem neminem adspirare debere sine illa quasi duplici scientia bonæ disputationis, potentiæque numerorum. Si quis etiam hoc plurimum putat, solos numeros optimè noverit, aut solam dialecticam. Si & hoc infinitum est; tantum perfectè sciat quid sit unum in numeris, F quantumque valeat, nondum in illa summa lege summoque ordine rerum omnium, sed in iis quæ quotidie passim sentimus atque agimus. Excipit enim hanc eruditionem jam ipsa philosophiæ disciplina, & in ea nihil plus invenit quàm quid sit unum, sed longè altiùs longéque diviniùs. Cujus duplex quæstio est: una de anima, altera de Deo. Prima efficit ut nosmetipsos noverimus, altera ut originem nostram. Illa nobis dulcior, ista carior: illa nos dignos beatâ vitâ, beatos hæc facit. Prima est illa discentibus, ista jam doctis. Hic est ordo studiorum sapientiæ, per quem fit quisque idoneus ad intelligendum ordinem rerum, id est, ad dignoscendos duos mundos, & ipsum parentem universitatis, Cujus nulla scientia est in anima nisi scire quomodo eum nesciat.

48. Hunc igitur ordinem tenens anima jam philosophiæ tradita, primò seipsam inspicit: & cui jam illa eruditio persuasit, aut suam, aut seipsam esse rationem, in ratione autem aut nihil esse melius & potentius numeris, aut nihil aliud quàm numerum esse rationem; ita secum loquetur: Ego quodam meo motu interiore & occulto, ea quæ discenda sunt possum discernere & connectere, & hæc vis mea ratio vocatur. Quid autem discernendum est, nisi quod aut unum putatur & non est, aut certè non tam unum est quàm putatur? Item cur quid connectendum est, nisi ut unum fiat, quantum potest? Ergo & in discernendo & in connectendo, unum volo, & unum amo. Sed cùm discerno, purgatum: cùm connecto, integrum volo. In illa parte vitantur aliena, in hac propria copulantur, ut unum aliquid perfectum fiat. Lapis ut esset lapis; omnes ejus partes, omnisque natura in unum solidata est. Quid arbor, nonne arbor non esset, si una non esset? Quid membra cujuslibet animantis ac viscera, & quidquid est eorum è quibus constat? certè si unitatis patiantur divortium, non erit animal. Amici quid aliud quàm unum esse conantur? & quanto magis unum, tanto magis amici sunt. Populus una civitas est, cui est periculosa dissensio. quid est autem dissentire nisi non unum sentire? Ex multis militibus fit unus exercitus, nonne quævis multitudo eo minùs vincitur, quo magis in unum coit? unde ipsa coitio in unum, cuneus nominatus est, quasi couneus. Quid amor omnis, nonne unum vult fieri cum eo quod amat, & si ei contingat, unum cum eo fit? Voluptas ipsa non ob aliud delectat vehementiùs, nisi quòd amantia sese corpora in unum coguntur. Dolor unde perniciosus est? quia id quod unum erat,[a] dissicere nititur. *Ergo molestum & periculosum est, cum eo unum fieri quod separari potest.

Omnia in unum tendunt.

*Caput XIX. Homo unde brutis præstantior. quomodo possit videre Deum.

49. Ex multis rebus passim antè jacentibus, deinde in unam formam congregatis, unam facio domum. Melior ego, siquidem ego facio, illa fit: ideo melior quia facio, non dubium est inde me esse meliorem quàm domus est. Sed non inde sum melior hirundine, aut apiculâ; nam & illa nidos affabre struit, & illa favos: sed his melior, quia rationale animal sum. At si in ratis dimensionibus ratio est, numquidnam & aves quod fabricant, minùs aptè congruenterque dimensum est? Immo numerosissimum est. Non ergo numerosa faciendo, sed numeros cognoscendo, melior sum. Quid ergo, illæ nescientes operari numerosa poterant? Poterant profectò. Unde id docetur? Ex eo quòd nos quoque certis dimensionibus linguam dentibus & palato accommodamus, ut ex ore litteræ ac verba prorumpant, nec tamen cogitamus cùm loquimur, quo motu oris id facere debeamus. Deinde quis bonus cantator, etiam si musicæ sit imperitus, non ipso sensu naturali & rhythmum & melos perceptum memoriâ custodiat in canendo? quo quid fieri numerosius potest? Hoc nescit indoctus, sed tamen facit operante naturâ. Quando autem melior, & pecoribus præponendus? Quando novit quod facit? At nihil aliud me pecori præponit, nisi quòd rationale animal sum.

50. Quomodo igitur immortalis est ratio, & ego simul & rationale & mortale quiddam esse definior? An ratio non est immortalis? Sed unum ad duo, vel duo ad quatuor, verissima ratio est. Nec

[a] Lov. *discindere*. Er. *disjicere*. Bad. *dissolvere*. At Am. & MSS. decem præferunt, *dissicere*. quod verbum antiquis auctoribus receptum esse observant eruditi, & MSS. ope passim restituunt.

magis heri fuit ista ratio vera quàm hodie: nec magis cras aut post annum erit vera: nec si omnis iste mundus concidat, poterit ista ratio non esse. Ista enim semper talis est; mundus autem iste nec heri habuit, nec cras habebit quod habet hodie, nec hodierno ipso die, vel spatio unius horæ eodem loco solem habuit: ita cùm in eo nihil manet, nihil vel parvo spatio temporis habet eodem modo. Igitur si immortalis est ratio, & ego qui ista omnia vel discerno vel connecto, ratio sum: illud quo mortale appellor, non est meum. Aut si anima non id est quod ratio, & tamen ratione utor, & per rationem melior sum: à deteriore ad melius, à mortali ad immortale fugiendum est. Hæc & alia multa secum anima bene erudita loquitur, atque agitat: quæ persequi nolo, ne cùm ordinem vos docere cupio, modum excedam, qui pater est ordinis. Gradatim enim se, & ad mores vitamque optimam non jam sola fide, sed certa ratione perducit. Cui numerorum vim atque potentiam diligenter intuenti, nimis indignum videbitur & nimis flendum, per suam scientiam versum bene currere citharamque concinere, & suam vitam seque ipsam quæ anima est, devium iter sequi, & dominante sibi libidine, cum turpissimo se vitiorum strepitu dissonare.

51. Cùm autem se composuerit & ordinaverit, ac concinnam pulcramque reddiderit, audebit jam Deum videre, atque ipsum fontem, unde manat omne verum, ipsumque Patrem Veritatis. Deus magne, qui erunt illi oculi, quàm sani, quàm decori, quàm valentes, quàm constantes, quàm sereni, quàm beati. Quid autem est illud quod vident? Quid quæso? Quid arbitremur, quid æstimemus, quid loquamur? Quotidiana verba occurrunt, & sordidata sunt omnia vilissimis rebus. Nihil amplius dicam, nisi promitti nobis adspectum pulcritudinis, cujus imitatione pulcra, cujus comparatione fœda sunt cetera. Hanc quisquis viderit, (videbit autem qui bene vivit, bene orat, bene studet) quando eum movebit, cur alius optans habere filios non habeat, alius abundantes exponat, alius oderit nascituros, diligat alius natos. Quomodo non repugnet nihil futurum esse, quod non fit apud Deum, ex quo necesse est ordine omnia fieri, & tamen non frustra Deum rogari. Postremò quando justum virum movebunt, aut ulla onera, aut ulla pericula, aut ulla fastidia, aut ulla blandimenta fortunæ? In hoc enim sensibili mundo vehementer considerandum est, quid sit tempus & locus; ut quod delectat in parte, sive loci sive temporis, intelligatur tamen multo esse melius totum, cujus illa pars est: & rursus quod offendit in parte, perspicuum sit homini docto, non ob aliud offendere, nisi quia non videtur totum, cui pars illa mirabiliter congruit. In illo verò mundo intelligibili quamlibet partem tamquam totum pulcram esse atque perfectam. Dicentur ista latiùs, si vestra studia sive memoratum istum à nobis, sive alium fortasse breviorem atque commodiorem, rectum tamen ordinem, ut hortor ac spero, tenere instituerint, atque omnino graviter constanterque tenuerint.

Caput XX. Epilogus hortans ad bonam vitam. 1. Retract. cap. 3. n. 3.

52. Quod ut nobis liceat, summa opera danda est optimis moribus: Deus enim noster aliter nos exaudire non poterit. Bene autem viventes facillimè exaudiet. Oremus ergo, non ut nobis divitiæ, vel honores, vel hujusmodi res fluxæ atque nutantes, & quovis resistente transeuntes, sed ut ea proveniant, quæ nos bonos faciant ac beatos. Quæ vota ut devotissimè impleantur, tibi maximè hoc negotium, mater, injungimus, cujus precibus indubitanter credo, atque confirmo mihi istam mentem Deum dedisse, ut inveniendæ veritati nihil omnino præponam, nihil aliud velim, nihil cogitem, nihil amem. Nec desino credere nos hoc tantum bonum, quod te promerente concupivimus, eâdem te petente adepturos. jam verò te Alypi quid hortor, quid moneam? Qui propterea nimius non es, quia talia quantumvis amare, fortasse semper parum, nimiùm verò numquam rectè dici potest.

53. Hîc ille: Verè effecisti, inquit, ut memoriam doctissimorum ac magnorum virorum, quæ aliquando pro rerum magnitudine incredibilis videbatur, & quotidiana consideratione, & ista præsenti quæ in te nobis est admiratione, non solùm dubiam non habeamus, verùm etiam si necesse sit de illa jurare possimus. Quid enim nobis, nonne illa venerabilis ac propè divina, quæ jure & habita est, & probata Pythagoræ disciplina, abs te hodie nostris etiam pene oculis reserata est? Cùm & vitæ regulas, & scientiæ non tam itinera quàm ipsos campos, ac liquida æquora, & quod illi viro magnæ venerationi fuit, ipsa etiam sacraria veritatis ubi essent, qualia essent, quales quærerent, & breviter, & ita plenè significasti, ut quamvis suspicemur, & credamus tibi esse adhuc secretiora, tamen non absque impudentia nos putemus, si amplius quidquam flagitandum abs te arbitremur. (1. Retract. cap. 3. n. 3.)

54. Accipio ista, inquam, libenter. Neque enim me tam verba tua, quæ vera non sunt, quàm verus in verbis animus delectat atque excitat. Et bene quòd ei mittere statuimus has litteras, qui de nobis solet libenter multa mentiri. Si qui autem alij fortasse legerint, neque hos metuo, ne tibi succenseant. Quis enim amantis errori in judicando non benevolentissimè ignoscat? Quòd autem Pythagoræ mentionem fecisti, nescio quo illo divino ordine occulto tibi in mentem venisse credo. Res enim multùm necessaria mihi prorsus exciderat, quam in illo viro (si quid litteris memoriæ mandatis credendum est; quamvis Varroni quis non credat?) mirari & pene quotidianis, ut scis, efferre laudibus soleo, quòd regendæ reipublicæ disciplinam suis auditoribus ultimam tradebat jam doctis, jam perfectis, jam sapientibus, jam beatis. Tantos ibi enim fluctus videbat, ut eis nollet committere nisi virum, qui & in regendo pene divinè scopulos evitaret, & si omnia defecissent, ipse illis fluctibus quasi scopulus fieret. De solo enim sapiente verissimè dici potest, Ille velut pelagi rupes immota resistit: & cetera quæ luculentis in hanc sententiam versibus dicta sunt. Hîc finis disputationis factus est, lætisque omnibus & multùm sperantibus confessum dimisimus, cùm jam nocturnum lumen fuisset illatum. (1. Retract. cap. 3. n. 3.) (Æneid. 7.)

ADMONITIO

ADMONITIO

DE SEQUENTIBUS DUOBUS SOLILOQUIORUM LIBRIS.

CUM id operis molitus est Augustinus, versabatur adhuc in rure Cassisiaco ex lib. 9. Conf. c. 4. agebatque annum ætatis trigesimum tertium, ut ipse hic testatur lib. 1. c. 10. Quapropter sub initium anni Christi trecentesimi octogesimi septimi collocandum videtur; nisi fortè quis velit ad superioris anni finem cum aliis hactenus recensitis operibus pertinere.

In primo libro seipse ad vivum depingit, nova quadam, sed perquam familiari methodo edocturus quemadmodum comparatum esse oporteat eum, qui Dei & animæ capessere scientiam cupit. Loquitur verò in primis de mentis sanitate subsidio fidei, spei & caritatis procuranda, & mentis oculum dum ab omni rerum inferiorum cupiditate purgatus sit, in solem illum haud impunè attolli, nedum in eo defigi posse ostendit. Secundus liber in eo versatur totus, ut demonstretur numquam intermorituram esse veritatem; unde ipsius animæ quæ veritatis sedes est, immortalitas colligitur.

LIB. I. RETRACT. CAPUT IV.

Inter hæc scripsi etiam duo volumina secundùm studium meum & amorem, ratione indagandæ veritatis, de his rebus, quas maximè scire cupiebam, me interrogans, mihíque respondens, tamquam duo essemus, ratio & ego, cùm solus essem; unde hoc opus *Soliloquia* nominavi, sed imperfectum remansit: ita tamen ut in primo libro quæreretur, & utcumque appareret, qualis esse debeat qui vult percipere sapientiam, quæ utique non sensu corporis, sed mente percipitur: & quadam ratiocinatione in libri fine colligitur, ea quæ verè sunt immortalia esse. In secundo autem, de immortalitate animæ diu res agitur, & non peragitur.

2. In his sanè libris non approbo quod in oratione dixi, *Deus qui nisi mundos verum scire noluisti.* Responderi enim potest, multos etiam non mundos multa scire vera: neque enim definitum est hìc quid sit verum, quod nisi mundi scire non possint; & quid sit scire. Et illud quod ibi positum est, *Deus cujus regnum est totus mundus, quem sensus ignorat*; si Deus intelligendus est, addenda fuerant verba, ut diceretur, quem mortalis corporis sensus ignorat. Si autem mundus dictus est, quem sensus ignorat, ille rectè intelligitur, qui futurus est cælo novo & terra nova: sed etiam hìc addenda erant illa, ut diceretur; mortalis corporis sensus. Sed illo more adhuc loquebar, quo sensus propriè corporis appellatur; nec assiduè repetendum est, quod & superiùs inde jam dixi, sed hoc recolendum, ubicumque ista locutio in meis litteris invenitur. *Lib. 1. c. 1.* *1. sen dist. 2. cap. 1.* *Lib. 1. c. 1.* *1. Retract. c. 1. & 3.*

3. Et ubi dixi de Patre & Filio. *Qui gignit, & quem gignit, unum est* Dicendum fuit, unum sunt, sicut apertè ipsa veritas loquitur, dicens: *Ego & Pater unum sumus.* Nec illud mihi placet, quod in ista vita Deo intellecto jam beatam esse animam dixi, nisi fortè spe. Item quod dixi, *ad sapientiæ conjunctionem non unâ viâ perveniri*, non bene sonat: quasi alia via sit præter Christum, qui dixit: *Ego sum via.* Vitanda ergo erat hæc offensio aurium religiosarum; quamvis alia sit illa universalis via, aliæ autem viæ de quibus in Psalmo canimus: *Vias tuas Domine notas fac mihi, & semitas tuas doce me.* Et in eo quod ibi dictum est, *penitus esse ista sensibilia fugienda*, cavendum fuit ne putaremur illam Porphyrij falsi philosophi tenere sententiam, qua dixit: Omne corpus esse fugiendum. Non autem dixi ego omnia sensibilia sed, ista, hoc est, corruptibilia; sed hoc potiùs dicendum fuit: Non autem talia sensibilia futura sunt in futuri sæculi cælo novo & terra nova. *Lib. 1. c. 7.* *Johan. 10. 30.* *Lib. 1. c. 13.* *Johan. 14. 6.* *Psal. 24. 4.* *Lib. 1. c. 14.*

4. Item quodam loco dixi, quòd disciplinis liberalibus eruditi, sine dubio in se illas oblivione obrutas eruunt discendo, & quodammodo refodiunt. Sed hoc quoque improbo: credibilius est enim, propterea vera respondere de quibusdam disciplinis, etiam imperitos earum, quando bene interrogantur, quia præsens est eis, quantum id capere possunt, lumen rationis æternæ, ubi hæc immutabilia vera conspiciunt; non quia ea noverant aliquando, & obliti sunt, quod Platoni, vel talibus visum est. Contra quorum opinionem quanta pro suscepto opere dabatur occasio, in lib. 12. de Trinitate, disserui. Hoc opus sic incipit: *Volventi mihi multa ac varia mecum.* *Lib. 2. c. 20.* *cap. 15.*

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
SOLILOQUIORUM
LIBRI DUO.*

* Scripti sub initium an. Chr. 387.

LIBER PRIMUS.

Instituit se ipse Augustinus ad capessendam Dei & animæ scientiam; ac primùm divinam opem implorat, tum agnitâ illius, quam concupiscit, scientiæ præcellentiâ, colloquitur secum de animi sui sanitate promovenda, ut ad contemplandum Deum tutò demum assurgat. Ad extremum libri colligit ea quæ verè sunt, immortalia esse.

CAPUT I. Precatio ad Deum.

1. VOLVENTI mihi multa ac varia mecum diu, ac per multos dies sedulò quærenti memetipsum ac bonum meum, quidve mali evitandum esset: ait mihi subitò, sive ego ipse, sive alius quis extrinsecùs sive intrinsecùs, nescio. Nam hoc ipsum est quod magnopere scire molior. Ait ergo mihi, RATIO, Ecce, fac te invenisse aliquid, cui commendabis ut pergas ad alia? A. Memoriæ scilicet. R. Tantane illa est ut excogitata omnia bene servet? A. Difficile est, immo non potest. R. Ergo scribendum est. Sed quid agis, quòd valetudo tua scribendi laborem recusat? Nec ista dictari debent, nam solitudinem meram desiderant. A. Verum dicis. Itaque prorsus nescio quid agam. R. Ora salutem & auxilium, quo ad concupita pervenias, & hoc ipsum litteris manda, ut prole tua fias animosior. Deinde quod invenis paucis conclusiunculis breviter collige. Nec modò cures invitationem turbæ legentium, paucis ista sat erunt civibus tuis. A. Ita faciam.

2. Deus universitatis conditor, præsta mihi primùm ut bene te rogem, deinde ut me agam dignum quem exaudias, postremò ut liberes. Deus per quem omnia, quæ per se non essent, tendunt esse. Deus qui ne id quidem quod se invicem perimit, perire permittis. Deus qui de nihilo mundum istum creasti, quem omnium oculi sentiunt pulcherrimum. Deus qui malum non facis, & facis esse ne pessimum fiat. Deus qui paucis ad id quod verè est refugientibus, ostendis malum nihil esse. Deus per quem universitas etiam cum sinistra parte perfecta est. Deus à quo dissonantia usque in extremum nulla est, cùm deteriora melioribus concinunt. Deus quem amat omne quod potest amare, sive sciens, sive nesciens. Deus in quo sunt omnia, cui tamen universæ creaturæ, nec turpitudo turpis est, nec malitia nocet, nec error errat. Deus qui nisi mundos verum scire noluisti. Deus pater veritatis, pater sapientiæ, A pater veræ summæque vitæ, pater beatitudinis, pater boni & pulcri, pater intelligibilis lucis, pater evigilationis atque illuminationis nostræ, pater pignoris quo admonemur redire ad te.

1. Retract. cap. 4. n. 2. 1. sent. dist. 2. cap. 1.

3. Te invoco Deus veritas, in quo & à quo & per quem vera sunt, quæ vera sunt omnia. Deus sapientia, in quo & à quo & per quem sapiunt, quæ sapiunt omnia. Deus vera & summa vita, in quo & à quo & per quem vivunt, quæ verè summéque vivunt omnia. Deus beatitudo, in quo & à quo & per B quem beata sunt quæ beata sunt omnia. Deus bonum & pulcrum, in quo & à quo & per quem bona & pulcra sunt, quæ bona & pulcra sunt omnia. Deus intelligibilis lux, in quo & à quo & per quem intelligibiliter lucent, quæ intelligibiliter lucent omnia. Deus cujus regnum est totus mundus, quem sensus ignorat. Deus de cujus regno lex etiam in ista regna describitur. Deus à quo averti, cadere: in quem converti, resurgere: in quo manere consistere est. Deus à quo exire, emori: in quem redire, C reviviscere: in quo habitare, vivere est. Deus quem nemo amittit, nisi deceptus: quem nemo quærit, nisi admonitus: quem nemo invenit, nisi purgatus. Deus quem relinquere, hoc est quod perire: quem attendere, hoc est quod amare: quem videre, hoc est quod habere. Deus cui nos fides excitat, spes erigit, caritas jungit. Deus per quem vincimus inimicum, te deprecor. Deus [a] per quem accepimus, ne omnino periremus. Deus à quo admonemur ut vigilemus. Deus per quem à malis bona separamus. D Deus per quem mala fugimus, & bona sequimur. Deus per quem non cedimus adversitatibus. Deus per quem bene servimus & bene dominamur. Deus per quem discimus aliena esse quæ aliquando nostra, & nostra esse quæ aliquando aliena putabamus. Deus per quem malorum escis atque illecebris non hæremus. Deus per quem nos res minutæ non minuunt. Deus per quem melius nostrum deteriori subjectum non est. Deus per quem mors absorbetur in victoriam. Deus qui nos convertis. Deus qui nos

1. Retract. cap. 1. n. 2.

[a] In MSS. septem ex potioribus, *Deus quem accepimus.*

eo quod non est exsuis, & eo quod est induis. Deus qui nos exaudibiles facis. Deus qui nos munis. Deus qui nos in omnem veritatem inducis. Deus qui nobis omnia bona loqueris, nec insanos facis, nec à quoquam fieri sinis. Deus qui nos revocas in viam. Deus qui nos deducis ad januam. Deus qui facis ut pulsantibus aperiatur. Deus qui nobis das panem vitæ. Deus per quem sitimus potum, quo hausto numquam sitiamus. Deus qui arguis sæculum de peccato, de justitia, & de judicio. Deus per quem nos non movent qui minimè credunt. Deus per quem improbamus eorum errorem, qui animarum merita nulla esse apud te putant. Deus per quem non servimus infirmis & egenis elementis. Deus qui nos purgas, & ad divina præparas præmia, adveni mihi propitius tu.

4. Quidquid à me dictum est, unus Deus tu, tu veni mihi in auxilium, una æterna vera substantia, ubi nulla discrepantia, nulla confusio, nulla transitio, nulla indigentia, nulla mors. Ubi summa concordia, summa evidentia, summa constantia, summa plenitudo, summa vita. Ubi nihil deest, nihil redundat. Ubi qui gignit, & quem gignit unum est. Deus cui serviunt omnia, quæ serviunt, cui obtemperat omnis bona anima. Cujus legibus rotantur poli, cursus suos sidera peragunt, sol exercet diem, luna temperat noctem: omnisque mundus per dies vicissitudine lucis & noctis, per menses incrementis decrementisque lunaribus, per annos veris, æstatis, autumni & hyemis successionibus, per lustra perfectione cursus solaris, per magnos orbes recursu in ortus suos siderum, magnam rerum constantiam quantum sensibilis materia patitur, temporum ordinibus replicationibusque custodit. Deus cujus legibus in ævo stantibus, motus instabilis rerum mutabilium perturbatus esse non sinitur, frenisque circumeuntium sæculorum semper ad similitudinem stabilitatis revocatur: cujus legibus arbitrium animæ liberum est, bonisque præmia & malis pœnæ, fixis per omnia necessitatibus distributæ sunt. Deus à quo manant usque ad nos omnia bona, à quo coërcentur à nobis omnia mala. Deus supra quem nihil, extra quem nihil, sine quo nihil est. Deus sub quo totum est, in quo totum est, cum quo totum est. Qui fecisti hominem ad imaginem & similitudinem tuam, quod qui seipse novit, agnoscit. Exaudi, exaudi, exaudi me Deus meus, Domine meus, rex meus, pater meus, caussa mea, spes mea, res mea, honor meus, domus mea, patria mea, salus mea, lux mea, vita mea. Exaudi, exaudi, exaudi me more illo tuo paucis notissimo.

1. Retract. cap. 4. n. 3.

5. Jam te solum amo, te solum sequor, te solum quæro, tibi soli servire paratus sum, quia tu solus justè dominaris, tui juris esse cupio. Jube quæso atque impera quidquid vis, sed sana & aperi aures meas, quibus voces tuas audiam. Sana & aperi oculos meos, quibus nutus tuos videam. Expelle à me insaniam, ut recognoscam te. Dic mihi quà adtendam, ut adspiciam te, & omnia me spero quæ jusseris esse facturum. Recipe, oro, fugitivum tuum Domine clementissime pater: jamjam satis pœnas dederim, satis inimicis tuis, quos sub pedibus habes, servierim, satis fuerim fallaciarum ludibrium. Accipe me ab istis fugientem famulum tuum, quia & isti me quando à te fugiebam acceperunt alienum. Ad te mihi redeundum esse sentio: pateat mihi pulsanti janua tua: quomodo ad te perveniatur doce me. Nihil aliud habeo quàm voluntatem: nihil aliud scio nisi fluxa & caduca spernenda esse, certa & æterna requirenda. Hoc facio pater, quia hoc solum novi, sed unde ad te perveniatur ignoro. Tu mihi suggere, tu ostende, tu viaticum præbe. Si fide te inveniunt, qui ad te refugiunt, fidem da: si virtute, virtutem: si scientiâ, scientiam. Auge in me fidem, auge spem, auge caritatem. O admiranda & singularis bonitas tua.

6. Ad te ambio, & quibus rebus ad te ambiatur, à te rursum peto. Tu enim si deseris, peritur: sed non deseris, quia tu es summum bonum, quod nemo rectè quæsivit, & minimè invenit. Omnis autem rectè quæsivit, quem tu rectè quærere fecisti. Fac me pater quærere te, vindica me ab errore: quærenti te mihi nihil aliud pro te occurrat. Si nihil aliud desidero quàm te, inveniam te jam quæso pater. Si autem est in me superflui alicujus appetitio, tu ipse me munda, & fac idoneum ad videndum te. Ceterum de salute hujus mortalis corporis mei, quamdiu nescio quid mihi ex eo utile sit, vel eis quos diligo, tibi illud committo pater sapientissime atque optime, & pro eo quod ad tempus admonueris deprecabor: tantùm oro excellentissimam clementiam tuam, ut me penitus ad te convertas, nihilque mihi repugnare facias tendenti ad te, jubeasque me dum hoc ipsum corpus ago atque porto, purum, magnanimum, justum, prudentemque esse, perfectumque amatorem perceptoremque sapientiæ tuæ, & dignum habitatione atque habitatorem beatissimi regni tui: amen. Amen.

Caput II. Quid amandum.

7. A. Ecce oravi Deum. R. Quid ergo scire vis? A. Hæc ipsa omnia quæ oravi. R. Breviter ea collige. A. Deum & animam scire cupio. R. Nihil ne plus? A. Nihil omnino. R. Ergo incipe quærere. Sed priùs explica quomodo tibi si demonstretur Deus, possis dicere, sat est. A. Nescio quomodo mihi demonstrari debeat, ut dicam sat est: non enim credo me scire aliquid sic, quomodo scire Deum desidero. R. Quid ergo agimus? Nonne censes priùs tibi esse sciendum, quomodo tibi Deum scire satis sit, quò cùm perveneris non amplius quæras? A. Censeo quidem: sed quo pacto fieri possit, non video. Quid enim Deo simile umquam intellexi, ut possim dicere quomodo hoc intelligo, sic volo intelligere Deum? R. Qui nondum Deum nosti, unde nosti nihil te nosse Deo simile? A. Quia si aliquid Deo simile scirem, sine dubio id amarem: nunc autem nihil aliud amo quàm Deum & animam, quorum neutrum scio. R. Non igitur amas amicos tuos? A. Quo pacto eos possum amans animam non amare? R. Hoc modo ergo & pulices & cimices amas? A. Animam me amare dixi, non animalia. R. Aut homines non sunt amici tui, aut eos non amas? Omnis enim homo est animal, & animalia te non amare dixisti. A. Et homines sunt, & eos amo, non eo quòd animalia, sed eo quòd homines sunt, id est ex eo quòd rationales animas habent, quas amo etiam in latronibus. Licet enim mihi in quovis amare rationem, cùm illum jure oderim, qui malè utitur eo quod amo. Itaque tanto magis amo amicos meos, quanto magis bene utuntur anima rationali, vel certè quantum desiderant ea bene uti.

Caput III. Cognitio Dei.

8. R. Accipio istud: sed tamen si quis tibi diceret, faciam te sic Deum nosse, quomodo nosti Alypium, nonne gratias ageres, & diceres, satis est? A. Agerem quidem gratias, sed satis esse non dicerem. R. Cur quæso? A. Quia Deum ne sic quidem novi quomodo Alypium, & tamen Alypium

non satis novi. R. Vide ergo ne impudenter velis satis Deum nosse, qui Alypium non satis nosti. A. Non sequitur. Nam in comparatione siderum, quid est mea cœna vilius? & tamen cras quid sim cœnaturus ignoro: quo autem signo luna futura sit, non impudenter me scire profiteor. R. Ergo vel ita Deum nosse tibi satis est, ut nosti quo cras signo luna cursura sit? A. Non est satis: nam hoc sensibus approbo. Ignoro autem utrùm vel Deus vel aliqua naturæ occulta caussa subitò lunæ ordinem cursumque commutet: quod si acciderit, totum illud quod præsumseram falsum erit. R. Et credis hoc fieri posse? A. Non credo. Sed ego quid sciam quæro, non quid credam. Omne autem quod scimus, rectè fortasse etiam credere dicimur; at non omne quod credimus, etiam scire. R. Respuis igitur in hac caussa omne testimonium sensuum? A. Prorsus respuo. R. Quid, illum familiarem tuum quem te adhuc ignorare dixisti, sensu vis nosse, an intellectu? A. Sensu quidem quod in eo novi, si tamen sensu aliquid noscitur, & vile est, & satis est. Illam verò partem qua mihi amicus est, id est ipsum animum, intellectu assequi cupio. R. Potestne aliter nosci? A. Nullo modo. R. Amicum igitur tuum & vehementer familiarem, audes tibi dicere esse ignotum? A. Quidni audeam? ILLAM enim legem amicitiæ justissimam esse arbitror, qua præscribitur, ut sicut non minùs, ita nec plus quisque amicum quàm seipsum diligat. Itaque cùm memetipsum ignorem, qua potest à me affici contumelia, quem mihi esse dixero ignotum, cùm præsertim (ut credo) ne ipse quidem se noverit? R. Si ergo ista quæ scire vis, ex eo sunt genere quæ intellectus assequitur, cùm dicerem impudenter te velle Deum scire, cùm Alypium nescias, non debuisti mihi cœnam tuam & lunam proferre pro simili, si hæc, ut dixisti, ad sensum pertinent.

CAPUT IV. Certa scientia quæ.

9. SED quid ad nos: Nunc illud responde: Si ea quæ de Deo dixerunt Plato & Plotinus vera sunt, satisne tibi est ita Deum scire, ut illi sciebant? A. Non continuò si ea quæ dixerunt, vera sunt, etiam scisse illos ea necesse est. Nam multi copiosè dicunt quæ nesciunt, ut ego ipse omnia quæ oravi, me dixi scire cupere, quod non cuperem si jam scirem: num igitur eo minùs illa dicere potui? Dixi enim non quæ intellectu comprehendi, sed quæ undecumque collecta memoriæ mandavi, & quibus accommodavi quantam potui fidem. scire autem aliud est. R. Dic quæso, scisne saltem in geometrica disciplina, quid sit linea? A. Istud planè scio. R. Nec in ista professione vereris Academicos? A. Non omnino. Illi enim sapientem errare noluerunt: ego autem sapiens non sum. Itaque adhuc non vereor earum rerum quas novi scientiam profiteri. Quod si, ut cupio, pervenero ad sapientiam, faciam quod illa monuerit. R. Nihil renuo: sed ut quærere cœperam, ita ut lineam nosti, nosti etiam pilam quam sphæram nominant? A. Novi. R. Æquè utrumque nosti, an aliud alio magis aut minùs? A. Æquè prorsus. Nam in utroque nihil fallor. R. Quid hæc, sensibusne percepisti, an intellectu? A. Immo sensus in hoc negotio quasi navim sum expertus. Nam cùm ipsi me ad locum quò tendebam pervexerint, ubi eos dimisi, & jam velut in salo positus, cœpi cogitatione ista volvere, diu mihi vestigia titubarunt. Quare citiùs mihi videtur in terra posse navigari, quam geometricam sensibus percipi, quamvis primò discentes aliquantum adjuvare videantur. R. Ergo istarum rerum disciplinam, si qua tibi est, non dubitas vocari scientiam? A. Non si Stoici sinant, qui scientiam tribuunt nulli nisi sapienti. Perceptionem sanè istorum me habere non nego, quam etiam stultitiæ concedunt. sed nec istos quidquam pertimesco. prorsus hæc quæ interrogasti scientiâ teneo. perge modò videam quorsum ista quæris. R. Ne propera, otiosi sumus. Intentus tantùm accipe, ne quid temerè concedas. Gaudentem te studeo reddere de rebus quibus nullum casum pertimescas, & quasi parvum negotium sit, præcipitare jubes? A. Ita Deus faxit ut dicis. Itaque arbitrio tuo rogato, & objurgato graviùs si quidquam tale posthac.

10. R. ERGO lineam in duas lineas per longum scindi manifestum tibi est nullo modo posse? A. Manifestum. R. Quid transversim? A. Quid, nisi infinitè secari posse? R. Quid sphæram, ex una qualibet parte à medio, ne duos quidem pares circulos habere posse pariter lucet? A. Pariter omnino. R. Quid linea & sphæra, unumne aliquid tibi videntur esse, an quidquam inter se differunt? A. Quis non videat differre plurimùm? R. At si æquè illud atque hoc nosti, & tamen inter se, ut fateris, plurimùm differunt, est ergo differentium rerum scientia indifferens. A. Quis enim negavit? R. Tu paulò antè. Nam cùm te rogassem quomodo velis Deum nosse, ut possis dicere, satis est: respondisti te ideo nequire hoc explicare quia nihil haberes perceptum, similiter atque Deum cupis percipere, nihil enim te scire Deo simile. Quid ergo nunc, linea vel sphæra similes sunt? A. Quis hoc dixerit? R. Sed ego quæsiveram, non quid tale scires, sed quid scires sic, quomodo Deum scire desideras. Sic enim nosti lineam ut nosti sphæram, cùm se non sic habeat linea, ut se habet sphæra. Quamobrem responde utrùm tibi satis sit sic Deum nosse, ut pilam illam geometricam nosti: hoc est, ita de Deo nihil ut de illa dubitare.

CAPUT V. Dissimilium eadem aut par scientia.

11. A. QUÆSO te quamvis vehementer urgeas atque convincas, non audeo tamen dicere ita me velle Deum scire ut hæc scio. Non solùm enim dissimiles res, sed ipsa etiam scientia mihi videtur esse dissimilis. Primò, quia nec linea & pila tantum inter se differunt, ut tamen eorum cognitionem una disciplina non contineat: nullus autem geometres Deum se docere professus est. Deinde si Dei & istarum rerum scientia par esset, tantum gauderem quòd ista novi, quantum me Deo cognito gavisurum esse præsumo. Nunc autem permultum hæc in illius comparatione contemno, ut nonnumquam videatur mihi, si illum intellexero, & modo illo quo videri potest videro, hæc omnia de mea notitia esse peritura. Siquidem nunc præ illius amore jam vix mihi veniunt in mentem. R. Esto plus te ac multo plus quàm de istis Deo cognito gavisurum, rerum tamen non intellectus dissimilitudine: nisi fortè alio visu terram, alio serenum cælum intueris, cùm tamen multo plus illius quàm hujus adspectus te permulceat. Oculi autem si non falluntur, credo te interrogatum, utrùm tibi tam certum sit terram te videre quàm cælum, tam tibi certum esse respondere debere, quamvis non tam terræ quàm cæli pulcritudine atque splendore læteris. A. Movet me fateor hæc similitudo, adducorque ut assentiar quantum in suo genere à cælo terram, tantum ab intelligibili Dei majestate spectamina illa disciplinarum vera & certa differre.

Caput VI. Senſus animæ in quibus percipit Deum.

12. R. Bene moveris. Promittit enim ratio quæ tecum loquitur, ita ſe demonſtraturam Deum tuæ menti, ut oculis ſol demonſtratur. Nam [a] mentis quaſi ſui ſunt oculi ſenſus animæ: diſciplinarum autem quæque certiſſima talia ſunt, qualia illa quæ ſole illuſtrantur ut videri poſſint, veluti terra eſt atque terrena omnia: Deus autem eſt ipſe qui illuſtrat. Ego autem ratio ita ſum in mentibus, ut in oculis eſt adſpectus. Non enim hoc eſt habere oculos quod adſpicere: aut item hoc eſt adſpicere, quod videre. Ergo animæ tribus quibuſdam rebus opus eſt: ut oculos habeat quibus jam bene uti poſſit, ut adſpiciat, ut videat. [b] Oculi ſani mens eſt ab omni labe corporis pura, id eſt, à cupiditatibus rerum mortalium jam remota atque purgata: quod ei nihil aliud præſtat quàm fides primò. Quod enim adhuc ei demonſtrari non poteſt vitiis inquinatæ atque ægrotanti, quia videre nequit niſi ſana, ſi non credat aliter ſe non eſſe viſuram, non dat operam ſuæ ſanitati. Sed quid ſi credat quidem ita ſe rem habere ut dicitur, atque ita ſe ſi videre potuerit eſſe viſuram, ſanari ſe tamen poſſe deſperet, nonne ſe prorſus abjicit atque contemnit, nec præceptis medici obtemperat? A. Omnino ita eſt, præſertim quia ea præcepta neceſſe eſt ut morbus dura ſentiat. R. Ergo fidei ſpes adjicienda eſt. A. Ita credo. R. Quid ſi & credat ita ſe habere omnia, & ſe ſperet poſſe ſanari, ipſam tamen quæ promittitur lucem non amet, non deſideret, ſuiſque tenebris quæ jam conſuetudine jocundæ ſunt, ſe arbitretur debere interim eſſe contentam, nonne medicum illum nihilominus reſpuit? A. Prorſus ita eſt. R. Ergo tertia caritas neceſſaria eſt. A. Nihil omnino tam neceſſarium. R. Sine tribus iſtis igitur anima nulla ſanatur, ut poſſit Deum ſuum videre, id eſt intelligere.

13. Cùm ergo ſanos habuerit oculos, quid reſtat? A. Ut adſpiciat. R. Adſpectus animæ, ratio eſt: ſed quia non ſequitur ut omnis qui adſpicit videat, adſpectus rectus atque perfectus, id eſt quem viſio ſequitur, virtus vocatur: eſt enim virtus vel recta vel perfecta ratio. Sed & ipſe adſpectus quamvis jam ſanos oculos convertere in lucem non poteſt, niſi tria illa permaneant, fides qua credat ita ſe rem habere, ad quam convertendus adſpectus eſt, ut viſa faciat beatum: ſpes qua cùm bene adſpexerit, ſe viſurum eſſe præſumat: caritas qua videre perfruique deſideret. Jam adſpectum ſequitur ipſa viſio Dei, qui eſt finis adſpectus, non quòd jam non ſit, ſed quòd nihil ampliùs habeat quò ſe intendat: & hæc eſt verè perfecta virtus, ratio perveniens ad finem ſuum, quam beata vita conſequitur. Ipſa autem viſio, intellectus eſt ille qui in anima eſt, qui conficitur ex intelligente & eo quod intelligitur: ut in oculis videre quod dicitur, ex ipſo ſenſu conſtat, atque ſenſibili, quorum detracto quolibet, videri nihil poteſt.

Caput VII. Fides, ſpes, caritas, quo uſque neceſſariæ.

14. Ergo cùm animæ Deum videre, hoc eſt Deum intelligere contigerit, videamus utrùm adhuc ei tria illa ſint neceſſaria. Fides quare ſit neceſſaria, quum jam videat? Spes nihilominus, quia jam tenet. Caritati verò non ſolùm nihil detrahetur, ſed addetur etiam plurimum. Nam & illam ſingularem veramque pulcritudinem cùm viderit, plus amabit: & niſi ingenti amore oculum infixerit, nec ab adſpiciendo uſpiam declinaverit, manere in illa beatiſſima viſione non poterit. Sed dum in hoc corpore eſt anima, etiamſi pleniſſimè videat, hoc eſt intelligat Deum, tamen quia etiam corporis ſenſus utuntur opere proprio, [c] ſi nihil quidem valent ad fallendum, non tamen nihil ad non ambigendum, poteſt adhuc dici fides ea, qua his reſiſtitur, & illud potiùs verum eſſe creditur. Item quia in iſta vita, quamquam Deo intellecto anima jam beata ſit, tamen quia multas moleſtias corporis ſuſtinet, ſperandum eſt ei poſt mortem omnia iſta incommoda non futura. Ergo nec ſpes dum in hac eſt vita, animam deſerit. Sed cùm poſt hanc vitam tota ſe in Deum collegerit, caritas reſtat qua ibi teneatur. Nam neque dicenda eſt fidem habere quòd illa ſint vera, quando nulla falſorum interpellatione ſollicitatur, neque quidquam ſperandum ei reſtat, cùm totum ſecura poſſideat. Tria igitur ad animam pertinent, ut ſana ſit, ut adſpiciat, ut videat. Alia verò tria, fides, ſpes & caritas, primo illorum trium & ſecundo ſemper ſunt neceſſaria: tertio vero in hac vita omnia; poſt hanc vitam ſola caritas.

Caput VIII. Quæ ad cognoſcendum Deum neceſſaria.

15. Nunc accipe quantum præſens tempus expoſcit ex illa ſimilitudine ſenſibilium, etiam de Deo aliquid nunc me docente. Intelligibilis nempe Deus eſt, intelligibilia etiam illa diſciplinarum ſpectamina, tamen plurimùm differunt. Nam & terra viſibilis, & lux, ſed terra niſi luce illuſtrata videri non poteſt. Ergo & illa quæ in diſciplinis traduntur, quæ quiſquis intelligit, veriſſima eſſe nulla dubitatione concedit, credendum eſt ea non poſſe intelligi niſi ab alio quaſi ſuo ſole illuſtrentur. Ergo quomodo in hoc ſole tria quædam licet animadvertere, quòd eſt, quòd fulget, quòd illuminat: ita in illo ſecretiſſimo Deo quem vis intelligere, tria quædam ſunt, quòd eſt, quòd intelligitur, & quòd cetera facit intelligi. Hæc duo, id eſt, teipſum & Deum ut intelligas, docere te audeo. Sed reſponde quomodo hæc acceperis, ut probabilia, an ut vera? A. Planè ut probabilia, & in ſpem quod fatendum eſt majorem ſurrexi: nam præter illa duo de linea & pila, nihil abs te dictum eſt, quod me ſcire audeam dicere. R. Non eſt mirandum: non enim quidquam eſt adhuc ita expoſitum, ut abs te ſit flagitanda perceptio.

Caput IX. Amor noſtri.

16. Sed quid moramur? Aggredienda eſt via: videamus tamen, quod præcedit omnia, utrùm ſani ſimus. A. Hoc tu videris, ſi vel in te, vel in me aliquantum adſpicere potes: Ego quærenti ſi quid ſentio reſpondebo. R. Amaſne aliquid præter tui Deique ſcientiam? A. Poſſem reſpondere, nihil me amare ampliùs, pro eo ſenſu qui mihi nunc eſt, ſed tutiùs reſpondeo, neſcire me. Nam ſæpe mihi uſu venit, ut cùm alia nulla re me crederem commoveri, veniret tamen aliquid in mentem, quod me multo aliter atque præſumſeram pungeret. Item ſæpe quamvis in cogitationem res aliqua incidens non me pervellerit, revera tamen veniens perturbavit plus quàm putabam: ſed modò videor mihi tribus tantùm rebus poſſe commoveri, metu amiſſionis eorum quos diligo, metu doloris, metu mortis. R. Amas ergo & vitam tecum cariſſimorum tuorum, & bonam valetudinem tuam, & vitam tuam ipſam in hoc corpore: neque enim aliter amiſſionem horum metueres. A. Fateor, ita eſt. R. Modò ergo quòd

[a] Lov. *Nam mentes quaſi ſui ſunt ſenſus animis.* Sic aliæ quoque editiones, niſi quòd Bad. habet, *animi*; Am. & Er. *animæ*.
[b] Ita MSS. plerique. At Editi. *Oculus animæ mens eſt* &c.

[c] Sic MSS At editi habent, *utuntur opere proprio, nihil quidem valente ad fallendum, non tamen nihil agente, poteſt* &c.

non omnes tecum sunt amici tui, & quòd tua valetudo minùs integra est, facit animo nonnullam ægritudinem. nam & id esse consequens video. A. Rectè vides. negare non possum. R. Quid si te repentè sano esse corpore sentias & probes, tecumque omnes quos diligis concorditer, liberali otio frui videas, nonne aliquantum tibi etiam lætitia gestiendum est? A. Verè aliquantum, immo si hæc præsertim, ut dicis, repentè provenerint, quando me capiam, quando id genus gaudij vel dissimulare permittar? R. Omnibus igitur adhuc morbis animi & perturbationibus agitaris. Quænam ergo talium oculorum impudentia est, velle illum solem videre? A. Ita conclusisti quasi prorsus non sentiam quantum sanitas mea promoverit, aut quid pestium recesserit, quantumque restiterit. Fac me istud concedere.

Caput X. Amor rerum corporis & externarum.

17. R. Nonne vides hos corporis oculos etiam sanos luce solis istius sæpe repercuti & averti, atque ad illa sua obscura confugere? Tu autem quid promoveris cogitas, quid velis videre non cogitas. & tamen tecum hoc ipsum discutiam quid profecisse nos putas. Divitias nullas cupis? A. Hoc quidem non nunc primùm. Nam cùm [a] triginta-tres annos agam, quatuordecim ferè anni sunt ex quo ista cupere destiti, nec aliud quidquam in his, si quo casu offerrentur, præter necessarium victum liberalemque usum cogitavi. Prorsus mihi unus Ciceronis liber facillimè persuasit, nullo modo appetendas esse divitias, sed si provenerint, sapientissimè atque cautissimè administrandas. R. Quid honores? A. Fateor eos modò, ac pene his diebus cupere destiti. R. Quid uxor? Nonne te delectat interdum pulcra, pudica, morigera, litterata, vel quæ abs te facilè possit erudiri, afferens etiam dotis tantum, quoniam contemnis divitias, quantum eam prorsus nihilo faciat onerosam otio tuo, præsertim si speres certusque sis nihil ex ea te molestiæ esse passurum? A. Quantumlibet velis eam pingere atque cumulare bonis omnibus, nihil mihi tam fugiendum quàm concubitum esse decrevi: nihil esse sentio quod magis ex arce dejiciat animum virilem, quàm blandimenta feminea, corporumque ille contactus, sine quo uxor haberi non potest. Itaque si ad officium pertinet sapientis (quod nondum comperi) dare operam liberis, quisquis rei hujus tantùm gratiâ concumbit, mirandus mihi videri potest, at verò imitandus nullo modo: nam tentare hoc periculosius est, quàm posse felicius. Quamobrem satis, credo, justè atque utiliter pro libertate animæ meæ mihi imperavi, non cupere, non quærere, non ducere uxorem. R. Non ego nunc quæro quid decreveris, sed utrùm adhuc lucteris, an verò jam ipsam libidinem viceris? Agitur enim de sanitate oculorum tuorum. A. Prorsus nihil hujusmodi quæro, nihil desidero, etiam cum horrore atque aspernatione talia recordor. Quid vis amplius? Et hoc mihi bonum in dies crescit: nam quanto augetur spes videndæ illius qua vehementer æstuo pulcritudinis, tanto ad illam totus amor voluptasque convertitur. R. Quid ciborum jocunditas, quantæ tibi curæ est? A. Ea quæ statui non edere, nihil me commovent. Iis autem quæ non amputavi, delectari me præsentibus fateor, ita tamen ut sine ulla permotione animi vel visa vel gustata subtrahantur. Cùm autem non adsunt prorsus, non audet hæc appetitio se inserere ad impedimentum cogitationibus meis: sed omnino sive de cibo & potu, sive de balneis, ceteraque corporis voluptate nihil interroges. Tantum ab ea peto, quantum in valetudinis opem conferri potest.

Caput XI. Externa commoda non propter se, sed propter alia vera bona possunt admitti veriùs quàm expeti.

18. R. Multum profecisti: ea tamen quæ restant ad videndam illam lucem, plurimùm impediunt. Sed molior aliquid quod mihi videtur facilè ostendi, aut nihil edomandum nobis remanere, aut nihil nos omnino profecisse, omniumque illorum quæ resecta credimus tabem manere. Nam quæro abs te, si tibi persuadeatur aliter cum multis carissimis tuis te in studio sapientiæ non posse vivere, nisi ampla res aliqua familiaris necessitates vestras sustinere possit, nonne desiderabis divitias & optabis? A. Assentior. R. Quid si etiam illud appareat, & multis te persuasurum esse sapientiam, si tibi de honore auctoritas creverit, eosque ipsos familiares tuos non posse cupiditatibus suis modum imponere, seque totos convertere ad quærendum Deum, nisi & ipsi fuerint honorati, idque nisi per tuos honores dignitatemque fieri non posse, nonne ista etiam desideranda erunt, & ut proveniant magnopere instandum. A. Ita est ut dicis. R. Jam de uxore nihil disputo, fortasse enim non potest ut ducatur exsistere talis necessitas: quamquam si ejus amplo patrimonio certum sit sustentari posse omnes quos tecum in uno loco vivere otiosè cupis, ipsa etiam concorditer id sinente, præsertim si generis nobilitate tanta polleat, ut honores illos quos esse necessarios jam dedisti, per eam facilè adipisci possis, nescio utrùm pertineat ad officium tuum ista contemnere. A. Quando ego istud sperare audeam?

19. R. Ita istud dicis, quasi ego nunc requiram quid speres. Non quæro quid negatum non delectet, sed quid delectet oblatum. Aliud est enim exhausta pestis, aliud consopita. Ad hoc enim valet quod à quibusdam doctis viris dictum est, ita omnes stultos insanos esse, ut malè olere omne cœnum, quod non semper, sed dum commoves sentias. Multum interest utrùm animi desperatione obruatur cupiditas, an sanitate pellatur. A. Quamquam tibi respondere non possum, numquam tamen mihi persuadebis, ut hac affectione mentis, qua nunc me esse sentio, nihil me profecisse arbitrer. R. Credo propterea tibi hoc videri, quia quamvis ista optare posses, non tamen propter seipsa, sed propter aliud expetenda viderentur. A. Hoc est quod dicere cupiebam: nam quando desideravi divitias, ideo desideravi ut dives essem, honoresque ipsos, quorum cupiditatem modò me perdomuisse respondi, eorum nescio quo nitore delectatus volebam: nihilque aliud in uxore semper adtendi cùm adtendi, nisi quam mihi efficeret cum bona fama voluptatem. Tunc erat istorum in me vera cupiditas, nunc ea omnia prorsus aspernor: sed si ad illa quæ cupio non nisi per hæc mihi transitus datur, non amplectenda appeto, sed subeo toleranda. R. Optimè omnino: nam nec ego ullarum rerum vocandam puto cupiditatem, quæ propter aliud requiruntur.

Caput XII. Nihil ex-

20. Sed quæro abs te, cur eos homines quos diligis, vel vivere, vel tecum vivere cupias? A. Ut

[a] In codice Regio-montensi necnon in tribus ex iis quos Lovanienses inspexerunt habetur XXXIIII. *annos agam*, mendosè; siquidem *quatuordecim ferè anni erant* ex quo Ciceronis Hortensium legerat Augustinus: Atqui huncce librum anno ætatis undevicesimo lectum à se fuisse testatur lib. 3. Conf. c. 4. & lib. 3. contra Academ. c. 20.

> petendum nisi quatenus conducit ad summum bonum, nihil horrendum nisi quatenus avocat.

animas nostras & Deum simul concorditer inquiramus. Ita enim facilè cui priori contingit inventio, ceteros eò sine labore perducit. R. Quid si nolunt hæc illi quærere? A. Persuadebo ut velint. R. Quid si non possis, vel quòd se invenisse jam, vel quòd ista non posse inveniri arbitrantur, vel quòd aliarum rerum curis & desiderio præpediuntur. A. Habebo eos, & ipsi me, sicut possumus. R. Quid si te ab inquirendo etiam impediat eorum præsentia? Nonne laborabis atque optabis, si aliter esse non possunt, non tecum esse potiùs quàm sic esse? A. Fateor, ita est ut dicis. R. Non igitur eorum vel vitam vel præsentiam propter seipsam, sed propter inveniendam sapientiam cupis? A. Prorsus assentior. R. Quid? Ipsam vitam tuam si tibi certum esset impedimento esse ad comprehendendam sapientiam, velles eam manere? A. Omnino eam fugerem. R. Quid si docereris, tam te relicto isto corpore, quàm in ipso constitutum, posse ad sapientiam pervenire, curares utrùm hîc, an in alia vita eo quod diligis fruereris? A. Si nihil me pejus excepturum intelligerem, quod retroageret ab eo quò progressus sum, non curarem. R. Nunc ergo propterea mori times, ne aliquo pejore malo involvaris, quo tibi auferatur divina cognitio. A. Non solùm ne auferatur timeo, si quid fortè percepi, sed etiam ne intercludatur mihi aditus eorum quibus percipiendis inhio, quamvis quod jam teneo, mecum mansurum putem. R. Non igitur & vitam istam propter seipsam, sed propter sapientiam vis manere. A. Sic est.

> Vide lib. 9. Conf. c. 4. n. 12.

21. R. Dolor corporis restat, qui te fortasse vi sua commovet. A. Et ipsum non ob aliud vehementer formido, nisi quia me impedit à quærendo. Quamquam enim acerrimo his diebus dentium dolore torquerer, non quidem sinebar animo volvere, nisi ea quæ jam fortè didiceram, à discendo autem penitus impediebar, ad quod mihi tota intentione animi opus erat: tamen mihi videbatur, si se ille mentibus meis veritatis fulgor aperiret, aut me non sensurum fuisse illum dolorem, aut certè pro nihilo toleraturum. Sed quia etsi nihil majus aliquando pertuli, tamen sæpe cogitans quanto graviores possint accidere, cogor interdum Cornelio Celso assentiri, qui ait, Summum bonum esse sapientiam, summum autem malum dolorem corporis. Nec ejus ratio mihi videtur absurda. Nam quoniam duabus, inquit, partibus compositi sumus, ex animo scilicet & corpore: quarum prior pars est animus melior, deterius corpus est, summum bonum est melioris partis optimum, summum autem malum pessimum deterioris. Est autem optimum in animo sapientia, est in corpore pessimum dolor. Summum igitur bonum hominis sapere, summum malum dolere, sine ulla (ut opinor) falsitate concluditur. R. Posterius ista videbimus. Aliud enim fortasse nobis ipsa ad quam pervenire nitimur sapientia persuadebit. Si autem hoc esse verum ostenderit, hanc de summo bono & summo malo sententiam sine dubitatione tenebimus.

> Cornelij Celsi sententia.

> Caput XIII. Quomodo & quibus gradibus perspiciatur sapientia.

22. Nunc illud quærimus, qualis sis amator sapientiæ, quam castissimo conspectu atque amplexu, nullo interposito velamento quasi nudam videre ac tenere desideras, qualem se illa non sinit, nisi paucissimis & electissimis amatoribus suis. An verò si alicujus pulcræ feminæ amore flagrares, jure se tibi non daret, si aliud abs te quidquam præter se amari comperisset; sapientiæ se tibi castissima pulcritudo, nisi solam arseris demonstrabit? A. Quid ergo adhuc suspendor infelix, & cruciatu miserabili differor? Jam certè ostendi nihil aliud me amare, siquidem quod non propter se amatur, non amatur. Ego autem solam propter se amo sapientiam, cetera verò vel adesse mihi volo, vel deesse timeo propter ipsam; vitam, quietem, amicos. Quem modum autem potest habere illius pulcritudinis amor, in qua non solùm non invideo ceteris, sed etiam plurimos quæro qui mecum appetant, mecum inhient, mecum teneant, mecumque perfruantur, tanto mihi amiciores futuri, quanto erit nobis amata communior.

> Amor verus.

23. R. Prorsus tales esse amatores sapientiæ decet. Tales quærit illa cujus verè casta est, & sine ulla contaminatione conjunctio. Sed non ad eam unâ viâ pervenitur. Quippe pro sua quisque sanitate ac firmitate comprehendit illud singulare ac verissimum bonum. Lux est quædam ineffabilis & incomprehensibilis mentium. Lux ista vulgaris nos doceat quantum potest, quomodo se illud habeat. Nam sunt nonnulli oculi tam sani & vegeti, qui se mox ut aperti fuerint, in ipsum solem sine ulla trepidatione convertant. His quodammodo ipsa lux sanitas est, nec doctore indigent, sed sola fortasse admonitione. His credere, sperare, amare satis est. Alij verò ipso quem videre vehementer desiderant, fulgore feriuntur, & eo non viso sæpe in tenebras cum delectatione redeunt. Quibus periculosum est, quamvis jam talibus ut sani rectè dici possint, velle ostendere quòd adhuc videre non valent. Ergo isti exercendi sunt priùs, & eorum amor utiliter differendus atque nutriendus est. Primò enim quædam illis demonstranda sunt quæ non per se lucent, sed per lucem videri possint, ut vestis, aut paries, aut aliquid horum. Deinde quòd non per se quidem, sed tamen per illam lucem pulcriùs effulgeat, ut aurum, argentum, & similia, nec tamen ita radiatum ut oculos lædat. Tunc fortasse terrenus iste ignis modestè demonstrandus est, deinde sidera, deinde luna, deinde auroræ fulgor, & albescentis cæli nitor. In quibus seu citiùs seu tardiùs, sive per totum ordinem, sive quibusdam contemtis, pro sua quisque valetudine assuescens, sine trepidatione & cum magna voluptate solem videbit. Tale aliquid sapientiæ studiosissimis, nec acutè, jam tamen videntibus, magistri optimi faciunt. Nam ordine quodam ad eam pervenire bonæ disciplinæ officium est, sine ordine autem vix credibilis felicitatis. Sed hodie satis, ut puto, scripsimus; parcendum est valetudini.

> 1. Retract. cap. 4. n. 3.

> Caput XIV. Ipsa sapientia medetur oculis, ut videri possit. 1. Retract. cap. 4. n. 3.

24. A. Et alio die: Da quæso, inquam, jam si potes illum ordinem. Duc age quà vis, per quævis, quomodo vis. Impera quævis dura, quælibet ardua, quæ tamen in mea potestate sint, per quæ me quò desidero, perventurum esse non dubitem. R. Unum est quod tibi possum præcipere, nihil plus novi. Penitus esse ista sensibilia fugienda, cavendumque magnopere dum hoc corpus agimus, ne quo eorum visco pennæ nostræ impediantur, quibus integris perfectisque opus est, ut ad illam lucem ab his tenebris evolemus: quæ se ne ostendere quidem dignatur in hac cavea inclusis, nisi tales fuerint ut istâ vel effractâ vel dissolutâ possint in auras suas evadere. Itaque quando fueris talis ut nihil te prorsus terrenorum delectet, mihi crede, eodem momento, eodem puncto temporis videbis quod cupis. A. Quando istud erit, oro te? Non enim puto posse mihi hæc in summum venire contemtum, nisi vide-

ro illud in cujus comparatione ista sordescant.

25. R. Hoc modo posset & iste oculus corporis dicere, Tum tenebras non amabo cùm solem videro. Videtur enim quasi & hoc ad ordinem pertinere, quòd longè est secus. Amat enim tenebras, eo quòd sanus non est: solem autem nisi sanus videre non potest. Et in eo sæpe fallitur animus, ut sanum se putet & sese jactet: & quia nondum videt, veluti jure conqueritur. Novit autem illa pulcritudo quando se ostendat. Ipsa enim medici fungitur munere, meliusque intelligit qui sint sani, quàm iidem ipsi qui sanantur. Nos autem quantum emerserimus, videmur nobis videre: quantum autem mersi eramus, & quò progressi fueramus, nec cogitare nec sentire permittimur, & in comparatione gravioris morbi sanos esse nos credimus. Nonne vides quàm veluti securi hesterno die pronuntiaveramus, nulla jam nos peste detineri; nihilque amare nisi sapientiam: cetera verò non nisi propter istam quærere aut velle? Quàm tibi sordidus, quàm fœdus, quàm exsecrabilis, quàm horribilis complexus femineus videbatur, quando inter nos de uxoris cupiditate quæsitum est. Certè ista nocte vigilantes, cùm rursus eadem nobiscum ageremus, sensisti quàm te aliter quàm præsumseras, imaginatæ illæ blanditiæ & amara suavitas titillaverit; longè quidem longè minùs quàm solet, sed item longè aliter quàm putaveras: ut sic tibi secretissimus ille medicus utrumque demonstraret, & unde cura ejus evaseris, & quid curandum remaneat.

26. A. Tace obsecro, tace. Quid crucias, quid tantum fodis altéque descendis? Jam flere non duro, jamjam nihil promitto, nihil præsumo; ne me de istis rebus interroges. Certè dicis quod ille ipse quem videre ardeo, noverit quando sim sanus, faciat quod placet: quando placet sese ostendat: jam me totum ejus clementiæ curæque committo. Semel de illo credidi, quòd sic erga se affectos sublevare non cesset. Ego nihil de mea sanitate, nisi cùm illam pulcritudinem videro, pronuntiabo. R. Prorsus nihil aliud facias. Sed jam cohibe te à lacrymis, & stringe animum. Multùm omnino flevisti, & hoc omnino morbus iste pectoris tui graviter accipit. A. Modum vis habere lacrymas meas, cùm miseriæ meæ modum non videam: aut valetudinem corporis considerare me jubes, cùm ego ipse tabe confectus sim? Sed quæso te si quid in me vales, ut me tentes per aliqua compendia ducere, ut vel vicinitate nonnulla lucis illius, quam si quid profeci tolerare jam possum, pigeat oculos referre ad illas tenebras, quas reliqui, si tamen relictæ dicendæ sunt, quæ cæcitati meæ adhuc blandiri audent.

27. R. Concludamus si placet, hoc primum volumen, ut jam in secundo aliquam, quæ commoda occurrerit, aggrediamur viam. Non enim huic affectioni tuæ à moderata exercitatione cessandum est. * A. Non sinam omnino concludi hunc libellum, nisi mihi modicum quò intentus sim de vicinia lucis aperueris. R. Gerit tibi ille medicus morem. Nam nescio quis me quò te ducam fulgor invitat & tangit. Itaque accipe intentus. A. Duc oro te, ac rape quò vis. R. Animam te certè dicis, & Deum velle cognoscere? A. Hoc est totum negotium meum. R. Nihilne amplius? A. Nihil prorsus. R. Quid, Veritatem non vis comprehendere? A. Quasi verò possim hæc nisi per illam cognoscere. R. Ergo priùs ipsa cognoscenda est, per quam possunt illa cognosci. A. Nihil abnuo. R. Primò itaque illud videamus, cùm duo verba sint veritas & verum, utrùm tibi etiam res duæ istis verbis significari, an una videatur? A. Duæ res videntur. Nam ut aliud est castitas, aliud castum, & multa in hunc modum, ita credo aliud esse veritatem, & aliud quod verum dicitur. R. Quod horum duorum putas esse præstantius? A. Veritatem opinor. Non enim casto castitas, sed castitate fit castum: ita etiam si quid verum est, veritate utique verum est.

*Caput XV. Anima quomodo cognoscitur.

28. R. Quid cùm castus aliquis moritur, censes mori etiam castitatem? A. Nullo modo. R. Ergo cùm interit aliquid quod verum est, non interit veritas. A. Quomodo autem interit aliquid verum? Non enim video. R. Miror te istud quærere: nonne ante oculos nostros millia rerum videmus interire? Nisi fortè putas hanc arborem, aut esse arborem, sed veram non esse, aut certè interire non posse. Quamvis enim non credas sensibus, possisque respondere, ignorare te prorsus, utrùm arbor sit, tamen illud non negabis (ut opinor) veram esse arborem, si arbor est: non enim hoc sensu, sed intelligentiâ judicatur. Si enim falsa arbor est, non est arbor: si autem arbor est, vera sit necesse est. A. Concedo istud. R. Quid illud alterum, nonne concedis hoc genus rerum esse arborem, quod nascatur & intereat? A. Negare non possum. R. Concluditur ergo aliquid quod verum sit, interire. A. Non contravenio. R. Quid illud? Nonne tibi videtur intereuntibus rebus veris veritatem non interire, ut non mori casto mortuo castitatem? A. Jam & hoc concedo, & magnopere quid moliaris, exspecto. R. Ergo adtende. A. Isthic sum.

29. R. Verane tibi videtur ista sententia, Quidquid est, alicubi esse cogitur? A. Nihil me sic ducit ad consentiendum. R. Fateris autem esse veritatem? A. Fateor. R. Ergo ubi sit, necesse est quæramus, non est enim in loco, nisi fortè aut esse in loco aliquid aliud præter corpus, aut veritatem corpus esse arbitraris. A. Nihil horum puto. R. Ubinam igitur illam esse credis? Non enim nusquam est quam esse concedimus. A. Si scirem ubi esset, nihil fortasse ampliùs quærerem. R. Saltem ubi non sit, potes cognoscere? A. Si commemores, fortasse potero. R. Non est certè in rebus mortalibus. Quidquid enim est, in aliquo non potest manere, si non maneat illud in quo est. Manere autem, etiam rebus veris intereuntibus, veritatem paulò antè concessum est. Non igitur est veritas in rebus mortalibus. Est autem veritas, & non est nusquam. Sunt igitur res immortales. Nihil autem verum in quo veritas non est. Conficitur itaque non esse vera, nisi quæ sunt immortalia. Et omnis falsa arbor, non est arbor, & falsum lignum non est lignum, & falsum argentum non est argentum, & omnino quidquid falsum est, non est. Omne autem quod verum non est, falsum est. Nulla igitur rectè dicuntur esse, nisi immortalia. Hanc tu tecum ratiunculam diligenter considera, ne quid tibi concedendum non esse videatur. Si enim rata est, totum negotium pene confecimus, quod in alio fortasse libro melius apparebit.

30. A. Habeo gratiam, & ista mecum atque adeo tecum quando in silentio sumus, diligenter cautéque tractabo, si nullæ se tenebræ immittant, suique etiam, quod vehementer formido, mihi faciant delectationem. R. Constanter Deo crede, eique te totum committe quantum potes. Noli esse velle quasi proprius & in tua potestate, sed ejus clementissimi

Fiducia erga Deum.

clementissimi & utilissimi Domini te servum esse profitere. Ita enim te ad se sublevare non desinet, nihilque tibi evenire permittet, nisi quod tibi prosit, etiam si nescias. A. Audio, credo, & quantum

A possum obtempero, plurimùmque ipsum deprecor, ut plurimùm possim, nisi quid fortè amplius à me desideras. R. Bene habet interim, facies postea quidquid jam visus ipse præceperit.

LIBER SECUNDUS.

In eo secum Augustinus de vero & falso copiosè disputat, ut demum veritatis perpetuitate bene perspecta, animam ipsam hominis, quæ veritatis sedes est, immortalem esse concludat.

Caput I. De immortalitate hominis.

1. SATIS intermissum est opus nostrum, & impatiens est amor, nec lacrymis modus fit, nisi amori detur quod amatur. Quare aggrediamur librum secundum. R. Aggrediamur. A. Credamus Deum adfuturum. R. Credamus sanè, si vel hoc in potestate nostra est. A. Potestas nostra ipse est. R. Itaque ora brevissimè ac perfectissimè quantum potes. A. DEUS semper idem, noverim me, noverim te. Oratum est. R. Tu qui vis te nosse, scis esse te? A. Scio. R. Unde scis? A. Nescio. R. Simplicem te sentis, anne multiplicem? A. Nescio. R. Moveri te scis? A. Nescio. R. Cogitare te scis? A. Scio. R. Ergo verum est cogitare te. A. Verum. R. Immortalem te esse scis? A. Nescio. R. Horum omnium quæ te nescire dixisti, quid scire priùs mavis? A. Utrùm immortalis sim. R. Vivere igitur amas? A. Fateor. R. Quid cùm te immmortalem esse didiceris, satisne erit? A. Erit id quidem magnum, sed id mihi parum. R. Hoc tamen quod parum est quantum gaudebis? A. Plurimùm. R. Nihil jam flebis? A. Nihil omnino. R. Quid si ipsa vita talis esse inveniatur, ut in ea tibi nihil amplius quàm nosti nosse liceat, temperabis à lacrymis? A. Immo tantum flebo ut vita nulla sit. R. Non igitur vivere propter ipsum vivere amas, sed propter scire. A. Cedo conclusioni. R. Quid si eadem ipsa rerum scientia miserum faciat? A. Nullo id quidem pacto fieri posse credo. Sed si ita est, nemo esse beatus potest, non enim nunc aliunde sum miser, nisi rerum ignorantiâ. Quòd si & rerum scientia miserum facit, sempiterna miseria est. R. Jam video totum quod cupis: nam quoniam neminem scientiâ miserum esse credis, ex quo probabile est ut intelligentia efficiat beatum: beatus autem nemo nisi vivens, & nemo vivit qui non est: Esse vis, vivere & intelligere; sed esse ut vivas, vivere ut intelligas. Ergo esse te scis, vivere te scis, intelligere te scis. Sed utrùm ista semper futura sint, an nihil horum futurum sit, an maneat aliquid semper, & aliquid intercidat, an minui & augeri hæc possint, cùm omnia mansura sint, nosse vis. A. Ita est. R. Si igitur probaverimus semper nos esse victuros, sequetur etiam semper futuros. A. Sequetur. R. Restabit quærere de intelligendo.

Caput II. ...itas ...tua.

2. A. MANIFESTISSIMUM ordinem video atque brevissimum. R. Hîc ergo esto nunc, ut interroganti cautè firméque respondeas. A. Isthic sum. R. Si manebit semper mundus iste, verum est mundum semper mansurum esse? A. Quis hoc dubitet? R. Quid si non manebit, nonne ita verum est mundum non esse mansurum? A. Nihil resisto. R. Quid cùm interierit, si interiturus est, nonne tunc id erit verum, mundum interisse? Nam quamdiu verum non est, mundum occidisse, non occidit: repugnat igitur ut mundus

B occiderit, & verum non sit mundum occidisse. A. Et hoc concedo. R. Quid illud? Videturne tibi verum aliquid esse posse, ut veritas non sit? A. Nullo modo. R. Erit igitur veritas, etiamsi mundus intereat. A. Negare non possum. R. Quid si ipsa veritas occidat, nonne verum erit veritatem occidisse? A. Et istud quis negat? R. Verum autem non potest esse, si veritas non sit. A. Jam hoc paulò antè concessi. R. Nullo modo igitur occidet veritas. A. Perge ut cœpisti, nam ista collectione nihil est verius.

C 3. R. NUNC respondeas mihi velim, utrùm tibi sentire anima videatur, an corpus? A. Anima videtur. R. Quid, intellectus videtur tibi ad animam pertinere? A. Prorsus videtur. R. Ad solam animam, an ad aliquid aliud? A. Nihil aliud video præter animam, nisi Deum, ubi intellectum esse credam. R. Jam illud videamus. Si tibi quispiam istum parietem non esse parietem, sed arborem diceret, quid putares? A. Aut ejus sensum, aut meum falli, aut hoc nomine ab eo parietem vocari. R. Quid

Caput III. Si falsitas semper erit, & sine sensu esse non poterit, sequitur animam aliquam semper exstituram.

D si & illi species arboris in eo appareat, & tibi parietis, nonne poterit utrumque verum esse? A. Nullo modo: quia una eademque res & arbor & paries esse non potest. Quamvis enim singulis nobis singula esse videantur, necesse est unum nostrûm imaginationem falsam pati. R. Quid si nec paries nec arbor est, & ambo fallimini? A. Potest id quidem. R. Hoc ergo unum superiùs prætermiseras. A. Fateor. R. Quid si agnoscatis aliud vobis videri quàm est, numquidnam fallimini? A. Non. R. Potest igitur & fal-

E sum esse quod videtur, & non falli cui videtur. A. Potest. R. Confitendum est igitur non eum falli qui falsa videt, sed eum qui assentitur falsis. A. Planè confitendum. R. Quid ipsum falsum, quare falsum est? A. Quòd aliter sese habet quàm videtur. R. Si ergo non sint quibus videatur, nihil est falsum. A. Sequitur. R. Non igitur est in rebus falsitas, sed in sensu: non autem fallitur qui falsis non assentitur. Conficitur ut aliud simus nos, aliud sensus: siquidem cùm ipse fallitur, possumus nos non falli. A. Nihil ha-

F beo quod contradicam. R. Sed numquid cùm anima fallitur, audes te dicere non esse falsum? A. Quo pacto istud audeam? R. At nullus sensus sine anima, nulla falsitas sine sensu. Aut operatur igitur anima, aut cooperatur falsitati. A. Trahunt præcedentia consensionem.

4. R. Illud nunc responde, utrùm tibi videatur posse fieri, ut aliquando falsitas non sit? A. Quomodo mihi hoc videri potest, cùm tanta sit difficultas inveniendæ veritatis, ut absurdiùs dicatur falsitatem quàm veritatem esse non posse? R. Numquidnam arbitraris eum qui non vivit, posse sentire? A. Non potest fieri. R. Confectum est animam semper vivere. A. Nimis citò urges me in gaudia: pedetentim quæso. R. Atqui si rectè illa concessa

sunt, nihil de hac re dubitandum video. A. Nimis citò est, inquam. Itaque faciliùs adducor, ut me temere aliquid concessisse arbitrer, quàm ut jam securus de immortalitate animæ fiam. Tamen evolve istam conclusionem, & quomodo id effectum sit ostende. R. Falsitatem dixisti sine sensu esse non posse, & eam non esse non posse: semper igitur est sensus. At nullus sensus sine anima: anima igitur sempiterna est. Nec valet sentire, nisi vivat. Semper igitur anima vivit.

Caput IV. Ex falsitatis seu veritatis perpetuitate possitne colligi animæ immortalitas.

5. A. O plumbeum pugionem! Posses enim concludere hominem esse immortalem, si tibi concessissem numquam istum mundum esse posse sine homine, eumque mundum esse sempiternum. R. Bene quidem vigilas. Sed tamen non parum est quod confecimus, rerum naturam sine anima esse non posse, nisi fortè in rerum natura falsitas aliquando non erit. A. Istud quidem consequens esse confiteor. Sed jam amplius deliberandum censeo, utrùm superiùs concessa non nutent. Non enim parvum gradum ad animæ immortalitatem factum esse video. R. Satisne considerasti, ne quid temere dederis? A. Satis quidem, sed nihil video quo me arguam temeritatis. R. Ergo confectum est rerum naturam sine anima viva esse non posse. A. Confectum hactenus, ut possint vicissim aliæ nasci, aliæ mori. R. Quid si de natura rerum falsitas auferatur, nonne fiet ut vera sint omnia? A. Consequi video. R. Responde unde tibi videatur paries iste verus esse. A. Quia ejus non fallor adspectu. R. Ergo quia ita est ut videtur. A. Etiam. R. Si igitur aliquid inde falsum est quòd aliter videtur atque est, inde verum quòd ita ut est videtur, ablato eo cui videtur, nec falsum quidquam, nec verum est. At si falsitas in rerum natura non sit, vera sunt omnia. Nec videri quidquam nisi viventi animæ potest. Manet igitur anima in rerum natura, si auferri falsitas non potest; manet, si potest. A. Video robustius quidem esse factum quod jam conclusum erat, sed nihil hac adjectione promovimus. Nihilominus enim manet illud quod plurimùm me movet, nasci animas & interire, atque ut non desint mundo, non earum immortalitate, sed successione provenire.

6. R. Videnturne tibi quæque corporea, id est sensibilia, intellectu posse comprehendi? A. Non videntur. R. Quid illud, videtur tibi sensibus uti Deus ad res cognoscendas? A. Nihil audeo de hac re temere affirmare, sed quantùm conjicere datur, nullo modo Deus utitur sensibus. R. Ergo concludimus non sentire posse nisi animam. A. Conclude interim quantum probabiliter licet. R. Quid illud, dasne istum parietem, si verus paries non sit, non esse parietem? A. Nihil hoc faciliùs dederim. R. Neque quidquam si verum corpus non sit, corpus esse? A. Tale etiam hoc est. R. Ergo si nihil verum est, nisi ita sit ut videtur; nec quidquam corporeum videri nisi sensibus potest; nec sentire nisi anima, nec si verum corpus non sit, corpus esse; restat ut corpus esse non possit, nisi anima fuerit. A. Nimis urges, & quid resistam non habeo.

Caput V. Verum quid sit.

7. R. Adtende in ista diligentiùs. A. En adsum. R. Certè hic lapis est; & ita verus est, si non se habet aliter ac videtur; & lapis non est, si verus non est; & non nisi sensibus videri potest. A. Etiam. R. Non sunt igitur lapides in abditissimo terræ gremio, nec omnino ubi non sunt qui sentiant: nec iste lapis esset, nisi eum videremus; nec lapis erit cùm discesserimus, nemoque alius eum

A

præsens videbit. Nec si loculos bene claudas, quamvis multa in eis incluseris, aliquid habebunt. Nec prorsus ipsum lignum intrinsecùs lignum est. Fugit enim omnes sensus quidquid in altitudine est corporis minimè perlucentis, quod non esse omnino cogitur. Etenim si esset, verum esset; nec verum quidquam est, nisi quod ita est ut videtur: illud autem non videtur, non est igitur verum. nisi quid habes ad hæc quod respondeas. A. De iis quidem quæ concessi, hoc natum esse video: sed absurdum ita est, ut

B

quidquid vis illorum faciliùs negem, quàm hoc verum esse concedam. R. Nihil repugno. Vide ergo quid dicere velis: corporea nisi sensibus videri posse, an sentire nisi animam, an esse lapidem vel quid aliud, sed verum non esse, an ipsum verum aliter esse definiendum. A. Isthuc ipsum, oro te, ultimum videamus.

8. R. Defini ergo verum. A. Verum est quod ita se habet ut cognitori videtur, si velit possitque cognoscere. R. Non erit igitur verum quod nemo

C

potest cognoscere? Deinde si falsum est quod aliter quàm est, videtur, quid si alteri videatur hic lapis, lapis; alteri lignum; eadem res & falsa & vera erit? A. Illud me magis superiùs movet, quomodo si quid cognosci non potest, eo fiat ut verum non sit. Nam quòd simul una res, & vera & falsa est, non nimis curo. Etenim video unam rem diversis comparatam, simul & majorem & minorem esse. Sed ex eo istud contingit, quòd nihil per se majus aut minus est. Comparationis enim sunt ista nomi-

D

na. R. At si dicis, nihil esse verum per se, non times ne sequatur, ut nihil sit per se. Unde enim lignum est hoc, inde etiam verum lignum est. Nec fieri potest ut per seipsum, id est sine cognitore lignum sit, & verum lignum non sit. A. Ergo illud dico & sic definio, nec vereor ne definitio mea ob hoc improbetur, quòd nimis brevis est. Nam verum mihi videtur esse id quod est. R. Nihil ergo erit falsum, quia quidquid est, verum est. A. In magnas angustias me conjecisti, nec invenio prorsus quid

E

respondeam. Ita fit, ut cùm aliter doceri nolim quàm istis interrogationibus, verear jam tamen interrogari.

Caput VI. Unde falsitas, & ubi.

9. R. Deus cui nos commisimus, sine dubitatione fert opem, & de his angustiis liberat nos, modò credamus, & eum rogemus devotissimè. A. Nihil planè libentiùs hoc loco fecerim, nam nusquam tantam caliginem pertuli. Deus pater noster, qui ut oremus hortaris, qui & hoc quod rogaris præstas. Siquidem cùm te rogamus, meliùs vivimus, me-

F

lioresque sumus: exaudi me palpitantem in his tenebris, & mihi dexteram porrige. Prætende mihi lumen tuum, revoca me ab erroribus; te duce in me redeam & in te. Amen. R. Hîc esto quantum potes, & vigilantissimè adtende. A. Dic quæso, si quid tibi suggestum est, ne pereamus. R. Hîc esto. A. Ecce habes me nihil aliud agentem.

10. R. Priùs quid sit falsum, etiam atque etiam ventilemus. A. Miror si quidquam aliud erit, quàm quod non ita est ut videtur. R. Adtende potiùs, & ipsos sensus priùs interrogemus. Nam certè quod oculi vident, non dicitur falsum, nisi habeat aliquam similitudinem veri. Ut verbi causâ, homo quem videmus in somnis, non est utique verus homo, sed falsus, eo ipso quod habet veri similitudinem. Quis enim canem videat, & rectè se dicat hominem somniasse? Ergo & ille falsus canis est, ex eo quòd similis vero est. A. Ita est ut dicis. R. Quid,

vigilans quisque si viso equo putet se hominem videre, nonne eo fallitur quòd ei appareat aliqua hominis similitudo? Nam si nihil ei appareat, nisi equi species, non potest arbitrari sese hominem videre. A. Prorsus cedo. R. Dicimus item falsam arborem quam pictam videmus; & falsam faciem quæ de speculo redditur, & falsum turrium motum navigantibus, falsamque infractionem remi, ob aliud nihil, nisi quòd verisimilia sunt. A. Fateor. R. Ita & in geminis fallimur, ita in ovis, ita in singulis sigillis uno anulo impressis, & in ceteris talibus. A. Sequor omnino atque concedo. R. Similitudo igitur rerum quæ ad oculos pertinet, mater est falsitatis. A. Negare non possum.

11. R. SED hæc omnis silva, nisi me fallit, in duo genera dividi potest. Nam partim æqualibus in rebus, partim verò in deterioribus est. Æqualia sunt, quando tam hoc illi quàm illud huic simile esse dicimus, ut de geminis dictum est, vel de impressionibus anuli. In deterioribus autem, quando illud quod deterius est, simile esse dicimus meliori. Quis enim in speculum adtendat & rectè dicat se esse illi imagini similem, ac non potiùs illam sibi? Hoc autem genus partim est in eo quod anima patitur, partim verò in iis rebus quæ videntur. Sed ipsum quod anima patitur, aut in sensu patitur, ut turris motum qui nullus est; aut apud seipsam ex eo quod accepit à sensibus, qualia sunt visa somniantium, & fortassis etiam furentium. Porrò illa quæ in ipsis rebus quas videmus apparent, alia à natura, cetera ab animantibus exprimuntur atque finguntur. Natura gignendo vel resultando similitudines deteriores facit. Gignendo, cùm parentibus similes nascuntur: resultando, ut de speculis cujuscemodi. Quamvis enim pleraque specula homines faciant, non tamen ipsi effingunt eas quæ redduntur imagines. Jam verò animantium opera sunt in picturis, & hujuscemodi quibusque figmentis: in quo genere includi etiam illa possunt, si tamen fiunt, quæ dæmones faciunt. Umbræ autem corporum, quia non nimis ab re abest ut corporibus similes & quasi falsa corpora dicantur, nec ad oculorum judicium pertinere negandæ sunt, in illo eas genere poni placet, quod resultando à natura fit. Resultat enim omne corpus lumini objectum, & in contrariam partem umbram reddit. An tibi aliquid contradicendum videtur? A. Mihi verò nihil. Sed quónam ista tendant, vehementer exspecto.

12. R. Atqui oportet patienter feramus, donec nobis ceteri sensus renuntient in veri similitudine habitare falsitatem. Nam & in ipso auditu totidem ferè genera veniunt similitudinum: veluti cùm loquentis vocem, quem non videmus, audientes, putamus alium quempiam, cui voce similis est: atque in deterioribus vel echo testis est, vel tinnitus ille ipsarum aurium, vel in horologiis merulæ aut corvi quædam imitatio, vel quæ sibi somniantes aut furentes videntur audire. Falsæ autem voculæ quæ dicuntur à musicis, incredibile est quantum adtestantur veritati, quod pòst apparebit: tamen etiam ipsæ, quod sat est nunc, non absunt ab earum similitudine quas veras vocant. Sequeris hæc? A. Et libentissimè. Nam nihil laboro ut intelligam. R. Ergo, ne moremur, videturne tibi aut lilium à lilio posse odore, aut mel thyminum à melle thymino de diversis alveariis sapore, aut mollitudo plumarum cygni ab anseris tactu facilè dijudicari? A. Non videtur. R. Quid cùm talia nos vel olfacere, vel gustare, vel tangere somniamus, nonne similitudine imaginum eo deteriore quo inaniore decipimur? A. Verum dicis. R. Ergo apparet nos in omnibus sensibus sive æqualibus, sive in deterioribus rebus, aut similitudine lenocinante falli, aut etiam si non fallimur suspendentes consensionem, seu differentiam dignoscentes, tamen eas res falsas nominare quas verisimiles deprehendimus. A. Dubitare non possum.

CAPUT VII. De vero & simili.

13. R. NUNC adtende, dum eadem rursum recurrimus, quò fiat apertius quod conamur ostendere. A. Eccum, loquere quod vis. Nam ego circumitum istum semel statui tolerare neque in eo defatiscar spe tanta perveniendi, quò nos tendere sentio. R. Bene facis. Sed adtende utrùm tibi videatur cùm ova similia videmus, aliquod eorum falsum esse rectè nos posse dicere. A. Nullo modo videtur. Omnia enim si ova sunt, vera ova sunt. R. Quid cùm de speculo resultare imaginem videmus, quibus signis falsam esse comprehendimus? A. Scilicet quòd non tenetur, non sonat, non per se movetur, non vivit, & ceteris innumerabilibus, quæ prosequi longum est. R. Video te nolle immorari, & properationi tuæ mos gerendus est. Itaque ne singula repetam, si & illi homines, quos videmus in somnis, vivere, loqui, teneri à vigilantibus possent, nihilque inter ipsos differret, & eos quos expergefacti ac sani alloquimur & videmus, numquidnam eos falsos diceremus? A. Quo pacto istud rectè diceretur? R. Ergo si eo veri essent, quo veri simillimi apparerent, nihilque inter eos & veros omnino distaret, eoque falsi quo per illas vel alias differentias dissimiles convincerentur, nonne similitudinem veritatis matrem, & dissimilitudinem falsitatis esse fatendum est? A. Non habeo quid dicam, & pudet me tam temerariæ consensionis meæ superioris.

14. R. Ridiculum est, si te pudet, quasi non ob idipsum elegerimus hujusmodi sermocinationes: quæ, quoniam cùm solis nobis loquimur, *Soliloquia* vocari & inscribi volo, novo quidem & fortasse duro nomine, sed ad rem demonstrandam satis idoneo.

Soliloquia cur dicta.

Cùm enim neque meliùs quæri veritas possit, quàm interrogando & respondendo, & vix quisquam inveniatur, quem non pudeat convinci disputantem, eoque pene semper eveniat, ut rem bene inductam ad discutiendum inconditus pervicaciæ clamor explodat, etiam cum laceratione animorum, plerumque dissimulata, interdum & aperta, pacatissimè, ut opinor, & commodissimè placuit, à meipso interrogatum mihique respondentem, Deo adjuvante, verum quærere: quare nihil est quod vereare, sicubi te temere illigasti, redire atque resolvere: aliter hinc enim evadi non potest.

CAPUT VIII. Unde verum aut falsum.

15. A. RECTE dicis, sed quid malè concesserim non planè video: nisi fortè id rectè dici falsum, quod habeat aliquam veri similitudinem, cùm prorsus mihi nihil aliud dignum falsi nomine occurrat: & rursus tamen cogor fateri eo falsa vocari quæ vocantur, quo à veris differunt. Ex quo conficitur eam ipsam dissimilitudinem caussam esse falsitatis. Itaque conturbor: non enim mihi facilè quidquam venit in mentem, quod contrariis caussis gignatur. R. Quid si hoc unum est in rerum natura genus, & solum quod ita sit? An ignoras cùm per animalium innumerabilia genera cucurreris, solum crocodilum inveniri, qui superiorem in mandendo partem moveat, præsertim cùm pene reperiri nihil queat ita cuique rei simile, ut non in aliquo etiam dissimile sit? A. Video quidem ista, sed cùm considero illud

quod falsum vocamus, & simile aliquid habere veri & dissimile, ex qua potius parte meruerit falsi nomen, non valeo discernere. Si enim ex eo quòd dissimile est, dixero, nihil erit quod non falsum dici possit: nihil enim est, quod non alicui rei dissimile sit, quam veram esse concedimus. Item si dixero eo quòd simile est, falsum appellandum, non solùm ova illa reclamabunt quæ vera eo ipso sunt quo simillima, sed etiam sic non effugiam eum, qui me coëgerit falsa esse omnia confiteri, quòd omnia sibi ex aliqua parte similia esse negare non possum. Sed fac me non metuere illud respondere, similitudinem ac dissimilitudinem simul efficere, ut aliquid falsum rectè nominetur, quam mihi evadendi viam dabis? Instabitur enim nihilominus ut omnia falsa esse renuntiem, quippe omnia sibimet, ut suprà dictum est, & similia quadam ex parte, & dissimilia reperiuntur. Restaret ut nihil aliud falsum esse dicerem, nisi quod aliter se haberet atque videretur, ni vererer illa tot monstra, quæ me dudum enavigasse arbitrabar. Nam eò rursum repellor vertigine inopinata, ut verum id esse dicam, quod ita se habet ut videtur. Ex quo confit sine cognitore nihil verum esse posse: ubi mihi naufragium in scopulis occultissimis formidandum est, qui veri sunt etiam si nesciantur. Aut si verum esse id quod est dixero, falsum non esse uspiam concludetur quovis repugnante. Itaque redeunt illi æstus, nec quidquam tantâ patientiâ morarum tuarum processisse me video.

Caput IX. Quid falsum, quid fallax & quid mendax.

16. R. Adtende potiùs, nam nullo modo in animum inducam frustra nos auxilium divinum implorasse. Video enim tentatis quantum potuimus omnibus rebus, non remansisse quod falsum jure dicatur, nisi quod aut se fingit esse quod non est, aut omnino esse tendit & non est. Sed illud superius falsi genus, vel fallax etiam, vel mendax est. Nam fallax id rectè dicitur, quod habet quemdam fallendi appetitum, qui sine anima intelligi non potest, sed partim ratione fit, partim naturâ; ratione, in animalibus rationalibus, ut in homine; naturâ in bestiis, tamquam in vulpecula. Illud autem quod mendax voco, à mentientibus fit. Qui hoc differunt à fallacibus, quòd omnis fallax appetit fallere: non autem omnis vult fallere, qui mentitur: nam & mimi & comœdiæ & multa poëmata mendaciorum plena sunt, delectandi potiùs quam fallendi voluntate, & omnes ferè qui jocantur, mentiuntur. Sed fallax vel fallens, is rectè dicitur, cujus negotium est ut quisque fallatur. Illi autem qui non id agunt ut decipiant, sed tamen aliquid fingunt, vel mendaces tantùm, vel si ne hoc quidem, mentientes tamen vocari nemo ambigit. nisi quid habes adversùs ista quod dicas.

17. A. Perge quæso: nunc enim fortasse, de falsis non falsa docere cœpisti: sed jam illud genus exspecto quale sit quod dixisti, Esse tendit, & non est. R. Quid ni exspectes? Eadem illa sunt, quorum multa suprà memoravimus. An non tibi videtur imago tua de speculo quasi tuipse velle esse, sed ideo esse falsa, quòd non est? A. Valde hoc videtur. R. Quid omnis pictura vel cujuscemodi simulacrum, & id genus omnia opificum, nonne illud esse contendunt, ad cujus quidque similitudinem factum est? A. Prorsus adducor. R. Jam ea quibus vel dormientes vel furentes falluntur, concedis, ut opinor, in eo esse genere. A. Et nulla magis. nam nulla magis tendunt talia esse, qualia vel vigilantes vel sani cernunt; & eo tamen falsa sunt, quo id quod tendunt, esse non possunt. R. Quid jam de turrium motu, vel de merso remo, vel de umbris corporum plura dicam? Planum est, ut arbitror, ex hac regula esse metienda. A. Planissimum. R. Taceo de ceteris sensibus, nam nemo considerans non hoc inveniet, falsum appellari in rebus ipsis quas sentimus, quod esse aliquid tendit & non est.

Caput X. Quædam eo vera quo falsa.

18. A. Recte dicis: sed miror cur ab hoc genere tibi secernenda illa poëmata & joca visa sunt, ceteræque fallaciæ. R. Quia scilicet aliud est falsum esse velle, aliud verum esse non posse. Itaque ipsa opera hominum velut comœdias aut tragœdias, aut mimos, & id genus alia possumus operibus pictorum fictorumque conjungere. Tam enim verus esse pictus homo non potest, quamvis in speciem hominis tendat, quàm illa quæ scripta sunt in libris Comicorum. Neque enim falsa esse volunt, aut ullo appetitu suo falsa sunt, sed quadam necessitate quantum fingentis arbitrium sequi potuerunt. At verò in scena Roscius voluntate falsa Hecuba erat, naturâ verus homo; sed illa voluntate etiam verus tragœdus, eo videlicet quo implebat institutum: falsus autem Priamus, eo quòd Priamum assimilabat, sed ipse non erat. Ex quo jam nascitur quiddam mirabile, quod tamen ita se habere nemo ambigit. A. Quidnam id est? R. Quid putas, nisi hæc omnia inde esse in quibusdam vera, unde in quibusdam falsa sunt, & ad suum verum hoc solum eis prodesse, quòd ad aliud falsa sunt? Unde ad id quod esse, aut volunt aut debent, nullo modo perveniunt, si falsa esse fugiunt. Quo pacto enim iste quem commemoravi, verus tragœdus esset, si nollet esse falsus Hector, falsa Andromache, falsus Hercules, & alia innumera? Aut unde vera pictura esset, si falsus equus non esset? Unde in speculo vera hominis imago, si non falsus homo? Quare si quibusdam ut verum aliquid sint, prodest ut sint aliquid falsum, cur tantopere falsitates formidamus, & pro magno bono appetimus veritatem? A. Nescio, & multùm miror, nisi quia in exemplis istis nihil imitatione dignum video. Non enim tamquam histriones, aut de speculis quæque relucentia, aut tamquam Myronis buculæ ex ære, ita etiam nos ut in nostro quodam habitu veri simus, ad alienum habitum abumbrati atque assimilati, & ob hoc falsi esse debemus, sed illud verum quærere, quod non quasi bifronte ratione sibique adversanti, ut ex aliqua parte verum sit, ex aliqua falsum sit. R. Magna & divina quædam requiris. Quæ tamen si invenerimus, nonne fatebimur his ipsam confici, & quasi conflari veritatem, à qua denominatur omne quod verum quoquo modo nominatur? A. Non invitus assentior.

Caput XI. Disciplinarum veritas.

19. R. Quid tibi ergo videtur, Disciplina disputandi verane, an falsa est? A. Quis dubitet veram? Sed vera est etiam grammatica. R. Itane ut illa? A. Non video quid sit vero verius. R. Illud profectò quod nihil falsi habet: quod intuens paulò antè offendebare ex iis rebus, quæ nescio quomodo nisi falsæ essent, veræ esse non possent. An ignoras omnia illa fabulosa & apertè falsa ad grammaticam pertinere? A. Non ignoro istud quidem, sed, ut opinor, non per grammaticam falsa sunt, sed per eam qualiacumque sunt, demonstrantur. Siquidem est fabula compositum ad utilitatem delectationemve mendacium. Est autem grammatica vocis articulatæ custos & moderatrix disciplina: cujus profes-

Fabula quid. Quid sit grammatica.

sionis necessitate cogitur humanæ linguæ omnia etiam figmenta colligere, quæ memoriæ litterisque mandata sunt, non ea falsa faciens, sed de his veram quamdam docens asserensque rationem. R. Rectè sanè: nihil nunc curo, utrùm abs te ista bene definita atque distincta sint: sed illud quæro utrùm hoc ita esse ipsa grammatica, an verò illa disciplina disputationis ostendat? A. Non nego vim peritiamque definiendi, qua nunc ego ista separare conatus sum, disputatoriæ arti tribui.

20. R. Quid ipsa grammatica, nonne si vera est, eo vera est quo disciplina est? Disciplina enim à discendo dicta est. Nemo autem quæ didicit ac tenet, nescire dici potest; & nemo scit falsa. Omnis ergo vera est disciplina. A. Non video quidem quid in ista ratiuncula temerè concedatur. Movet me tamen ne per istam cuipiam videatur etiam illas fabulas veras esse, nam & has discimus & tenemus. R. Numquidnam magister noster nolebat nos credere quæ docebat, & nosse? A. Immo vehementer ut nossemus instabat. R. Numquid aliquando instituit ut Dædalum volasse crederemus? A. Hoc quidem numquam. Sed planè nisi teneremus fabulam, vix nos posse aliquid manibus tenere faciebat. R. Tu ergo negas verum esse quòd ista fabula sit, & quòd ita sit Dædalus diffamatus? A. Hoc non nego verum esse. R. Non negas ergo te didicisse verum cùm ista didiceris. Nam si volasse Dædalum verum est, & hoc pueri pro ficta fabula acciperent atque redderent, eo ipso falsa retinerent, quo vera essent illa quæ redderent. Hinc enim exstitit illud quod superiùs mirabamur, de volatu Dædali veram fabulam esse non potuisse, nisi Dædalum volasse falsum esset. A. Jam teneo istud, sed quid ex eo proficiamus exspecto. R. Quid, nisi non esse falsam illam rationem, qua collegimus disciplinam, nisi vera doceat, disciplinam esse non posse? A. Et hoc quid ad rem? R. Quia volo dicas mihi, unde sit disciplina grammatica: inde enim vera est, unde disciplina est. A. Nescio quid tibi respondeam. R. Nonne tibi videtur, si nihil in ea definitum esset, & nihil in genera & partes distributum atque distinctum, eam nullo modo disciplinam esse potuisse? A. Jam intelligo quid dicas, nec ulla mihi occurrit cujusvis facies disciplinæ, in qua non definitiones ac divisiones & ratiocinationes, dum quid quidque sit declaratur, dum sine confusione partium sua cuique redduntur, dum nihil prætermittitur proprium, nihil annumeratur alienum, totum hoc ipsum quo disciplina dicitur egerint. R. Ergo & totum ipsum quo vera dicitur. A. Video consequi.

21. R. Responde nunc quæ disciplina contineat definitionum, divisionum, partitionumque rationes. A. Jam superiùs dictum est, hæc disputandi regulis contineri. R. Grammatica igitur eadem arte creata est, ut disciplina, & ut vera esset, quæ est abs te superiùs à falsitate defensa. Quod non de una grammatica mihi licet concludere, sed prorsus de omnibus disciplinis. Nam dixisti, veréque dixisti, nullam disciplinam tibi occurrere, in qua non definiendi jus atque distribuendi idipsum ut disciplina sit, fecerit. At si eo veræ sunt, quo sunt disciplinæ, negabitne quispiam, veritatem ipsam esse per quam omnes veræ sunt disciplinæ? A. Propè est omnino ut assentiar. Sed illud me movet, quòd etiam rationem disputandi inter easdem disciplinas numeramus. Quare illam potiùs existimo esse veritatem, qua & ista ipsa ratio vera est. R. Optimè omnino ac vigilantissimè. Sed non negas, ut opinor, eo veram esse quo disciplina est. A. Immo idipsum est quod me movet. Adverti enim etiam ipsam disciplinam esse, & ob hoc veram dici. R. Quid ergo? Istam putas aliter disciplinam esse potuisse, nisi omnia in ea definita essent & distributa? A. Nihil aliud habeo quod dicam. R. At si ad eam pertinet hoc officium, per seipsam disciplina vera est. Quisquamne igitur mirum putabit, si ea [a] qua vera sunt omnia, per seipsa & in seipsa vera sit veritas? A. Nihil mihi obstat, quo minus rectà pergam in istam sententiam.

Caput XII. Quot modis quædam sint in alio.

22. R. Ergo adtende pauca quæ restant. A. Profer si quid habes, modò tale sit quod intelligam, libenterque concedam. R. Esse aliquid in aliquo, non nos fugit duobus modis dici. Uno quo ita est, ut etiam sejungi atque alibi esse possit, ut hoc lignum in hoc loco, ut sol in Oriente. Altero autem quo ita est aliquid in subjecto, ut ab eo nequeat separari, ut in hoc ligno forma & species quam videmus, ut in sole lux, ut in igne calor, ut in animo disciplina, & si qua sunt alia similia. An tibi aliter videtur? A. Ista quidem vetustissima sunt nobis, & ab ineunte adolescentia studiosissimè percepta & cognita. Quare non possum de his interrogatus, quin ea sine ulla deliberatione concedam. R. Quid illud, nonne concedis, quod in subjecto est inseparabiliter, si subjectum ipsum non maneat, manere non posse? A. Hoc quoque video necessarium: nam manente subjecto, posse id quod in subjecto est non manere, quisquis diligenter res advertit, intelligit. Siquidem hujus corporis color potest vel valetudinis ratione vel ætate immutari, cùm ipsum corpus necdum interierit. Et hoc non peræquè in omnibus valet, sed in his in quibus non ut sint ipsa subjecta, ea quæ in subjectis sunt, coëxistunt. Non enim ut sit iste paries, paries hoc colore fit, quem in eo videmus; cùm etiam si quo casu nigrescat aut albescat, vel aliquem alium mutet colorem, nihilominus tamen maneat paries ac dicatur. At verò ignis si calore careat, ne ignis quidem erit; nec nivem vocare nisi candidam possumus.

Caput XIII. Immortalitas animæ colligitur.

23. Illud verò quod interrogasti, quis concesserit, aut cui posse fieri videatur, ut id quod in subjecto est, maneat ipso intereunte subjecto? Monstruosum enim & à veritate alienissimum est, ut id quod non esset nisi in ipso esset, etiam cùm ipsum non fuerit possit esse. R. Illud igitur quod quærebamus inventum est. A. Quid narras? R. Id quod audis. A. Jamne ergo liquidò constat animum esse immortalem? R. Si ea quæ concessisti vera sint, liquidissimè: nisi fortè animum dicis etiamsi moriatur animum esse. A. Numquam equidem hoc dixerim, sed eo ipso quo interit, fieri ut animus non sit, dico. Nec me ab hac sententia revocat, quod à magnis philosophis dictum est, eam rem quæ quòcumque venerit vitam præstat, mortem in se admittere non posse. Quamvis enim lumen quòcumque intrare potuerit, faciat id lucere, tenebrasque in se propter memorabilem illam vim contrariorum non possit admittere, tamen exstinguitur, locusque ille exstincto lumine tenebratur. Ita illud quod tenebris resistebat, neque ullo modo in se tenebras admisit, & sic eis intereundo locum fecit, ut poterat etiam discedendo. Itaque timeo ne mors ita contingat corpori, ut tenebræ loco, aliquando dis-

[a] Ita MSS. At Lov. *si ea qua vera sunt, omnia ab ipsa vera sunt, si & ipsa sit veritas.*

cedente animo ut lumine, aliquando autem ibidem exstincto: ut jam non de omni morte corporis securitas sit, sed aliquod genus mortis sit optandum, quo anima ex corpore incolumis educatur, perducaturque ad locum, si est ullus talis locus, ubi non possit exstingui. Aut si ne hoc quidem potest, atque in ipso corpore anima quasi lumen accenditur, nec alibi potest durare, omnisque mors est exstinctio quædam animæ in corpore vel vitæ, aliquod genus eligendum est quantum homo finitur, quo idipsum quod vivitur, cum securitate ac tranquillitate vivatur, quamquam nescio quomodo istud possit fieri si anima moritur. O multùm beatos, quibus sive ab ipsis, sive abs quolibet, non esse metuendam mortem, etiamsi anima intereat, persuasum est. At mihi misero nullæ adhuc rationes, nulli libri persuadere potuerunt.

24. R. Noli gemere, immortalis est animus humanus. A. Unde hoc probas? R. Ex iis quæ cum magna cautione, ut arbitror, superiùs concessisti. A. Nihil quidem me minùs vigilanter interroganti tibi memini dedisse: sed collige jam ipsam summam, oro te, videamus quò tantis ambagibus pervenerimus, nec me jam interroges volo. Si enim ea breviter enumeraturus es quæ concessi, quónam rursus responsio mea desideratur? An ut moras gaudiorum mihi frustra inferas, si quid boni fortè confecimus? R. Faciam quod te velle video, sed adtende diligentissimè. A. Loquere jam, hîc sum, quid enecas? R. Omne quod in subjecto est, si semper manet, ipsum etiam subjectum maneat semper necesse est. Et omnis in subjecto est animo disciplina. Necesse est igitur semper ut animus maneat, si semper manet disciplina. Est autem disciplina veritas, & semper, ut in initio libri hujus ratio persuasit, veritas manet. Semper igitur animus manet, nec animus mortuus dicitur. Immortalem igitur animum solus non absurdè negat, qui superiorum aliquid non rectè concessum esse convincit.

Caput XIV. Excutitur superior syllogismus.

25. A. Jam me volo in gaudia mittere, sed duabus aliquantum revocor caussis. Nam primùm me movet quòd circuitu tanto usi sumus, nescio quam ratiocinationum catenam sequentes, cùm tam breviter totum de quo agebatur, demonstrari potuerit, quàm nunc demonstratum est. Quare me sollicitum facit, quòd tam diu quasi ad insidiandum obambulavit oratio. Deinde non video quomodo in animo semper sit disciplina, præsertim disputandi, cùm & tam pauci ejus gnari sint, & quisquis eam novit, tanto ab infantia tempore fuerit indoctus. Non enim possumus dicere, aut imperitorum animos, non esse animos; aut esse in animo eam quam nesciant disciplinam. Quod si vehementer absurdum est, restat ut aut non semper in animo sit veritas, aut disciplina illa veritas non sit.

26. R. Vides quàm non frustra tantos circuitus egerit nostra ratiocinatio. Quærebamus enim quid sit veritas, quod ne nunc quidem in hac quadam silva rerum, omnibus pene callibus oberratis, video nos investigare potuisse. Sed quid facimus? An incœpta omittimus, & exspectamus ecquid nobis librorum alienorum in manus incidat, quod huic quæstioni satisfaciat? Nam & multos ante nostram ætatem scriptos esse arbitror, quos non legimus: & nunc ut nihil quod nescimus opinemur, manifestum habemus, & carmine de hac re scribi, & soluta oratione; & ab iis viris quorum nec scripta latere nos A possunt, & eorum ingenia talia novimus, ut nos in eorum litteris quod volumus, inventuros desperare non possimus: præsertim cùm hîc ante oculos nostros sit ille,* in quo ipsam eloquentiam quam mortuam dolebamus, perfectam revixisse cognovimus. Illene nos sinet, cùm scriptis suis vivendi modum docuerit, vivendi ignorare naturam? A. Non arbitror equidem & multum inde spero, sed unum doleo quòd vel erga se, vel erga sapientiam studium nostrum non ei ut volumus, valemus aperire. Nam B profectò ille misereretur sitim nostram, & exundaret multo citiùs quàm nunc. Securus enim est, quòd sibi jam totum de animæ immortalitate persuasit, nec scit aliquos esse fortasse, qui hujus ignorationis miseriam satis cognoverunt, & quibus præsertim rogantibus non subvenire crudele sit.* Ille autem alius novit quidem pro familiaritate ardorem nostrum, sed ita longè abest, & ita nunc constituti sumus, ut vix ad eum vel epistolæ mittendæ facultas sit. Quem credo jam otio Transalpino perfecisse C carmen quo mortis metus excantatus effugiat, & antiqua glacie duratus animæ stupor frigusque pellatur. Sed interim dum ista proveniunt, quæ in nostra potestate non sunt, nonne turpissimum est perire otium nostrum, & totum ipsum animum ex incerto arbitrio pendere deligatum.

* Ambrosius ut videtur, cui librum de officiis scripsit; & cum ad audiendum Augustinum non vacabat ex lib. 6. Conf. c. 11.

* Fortean Zenobius poëticis spiritus, de cujus repentina profectione lib. 1. de ordine c.

Caput XV. Veri & falsi natura.

27. Ubi est quod Deum & rogavimus & rogamus, ut nobis non divitias, non corporis voluptates, non populares suggestus atque honores, sed animam nostram seque ipsum quærentibus, iter D aperiat? Itane nos deseret, aut à nobis deseretur? R. Alienissimum quidem ab ipso est, ut eos qui talia desiderant deserat. Unde à nobis quoque alienum esse debet, ut tantum ducem deseramus. Quare si placet, repetamus breviter, unde illa duo confecta sint, aut semper manere veritatem, aut veritatem [a] esse disputandi rationem. Hæc enim vacillare dixisti, quo minùs nos faciat totius rei summa securos. An potiùs illud quæremus, quomodo esse possit in imperito animo disciplina, quem non posE sumus non animum dicere? Hinc enim commotus videbare, ut de illis quæ concesseras, dubitare rursus necesse fuerit. A. Immo discutiamus priùs illa, deinde hoc quale sit videbimus. Ita enim, ut opinor, nulla controversia remanebit. R. Ita fiat, sed adesto totus atque cautissimus. Scio enim quid tibi eveniat adtendenti, dum nimis pendes in conclusionem, & ut jam jamque inferatur exspectas, ea quæ interrogantur non diligenter examinata conF cedis. A. Verum fortasse dicis, sed enitar contra hoc genus morbi quantum possum: modò jam tu incipe quærere, ne superfluis immoremur.

28. R. Ex eo quantum memini veritatem non posse interire conclusimus, quòd non solùm si totus mundus intereat, sed etiam si ipsa veritas, verum erit & mundum & veritatem interisse. Nihil autem verum sine veritate: nullo modo igitur interit veritas. A. Agnosco ista, & multùm miror si falsa sunt. R. Ergo illud alterum videamus. A. Sine me paululùm considerare, oro te, ne huc iterum turpiter redeam. R. Ergone interisse veritatem verum non erit? Si non erit verum, non ergo interit. Si verum erit, unde post occasum veritatis verum erit, cùm jam veritas nulla est? A. Nihil habeo quid plus cogitem atque considerem: perge ad aliud. Certè faciemus quantùm possumus, ut docti atque prudentes viri legant hæc, & nostram si qua est,

[a] In MSS. duobus, *aut veritatem non esse* &c.

corrigant temeritatem: nam me nec modò, nec [A] aliquando arbitror quid contra hoc dicatur, posse invenire.

29. R. Numquidnam ergo dicitur veritas, nisi qua verum est quidquid verum est? A. Nullo modo. R. Numquidnam rectè dicitur verum, nisi quod non est falsum? A. Hinc verò dubitare dementia est. R. Num falsum non est quod ad similitudinem alicujus accommodatum est, neque id tamen est cujus simile apparet? A. Nihil quidem aliud video quod libentiùs falsum vocem. Sed tamen solet fal- [B] sum dici, etiam quod à verisimilitudine longè abest. R. Quis negat? Sed tamen quod habeat ad verum nonnullam imitationem. A. Quomodo? Non enim cùm dicitur, junctis alitibus anguibus Medeam volasse, ulla ex parte res ista verum imitatur, quippe quæ nulla sit, nec imitari aliquid possit ea res quæ omnino non sit. R. Rectè dicis: sed non adtendis eam rem quæ omnino nulla sit, ne falsum quidem posse dici. Si enim falsum est, est: si non est, non est falsum. A. Non ergo dicemus illud de Medea, [C] nescio quod monstrum, falsum esse. R. Non utique: nam si [a] falsum est, quomodo monstrum est? A. Miram rem video: itane tandem cùm audio,

Angues ingentes alites junctos jugo,

non dico falsum? R. Dicis planè. Est enim quod falsum esse dicas. A. Quid quæso? R. Illam scilicet sententiam quæ ipso versu enuntiatur. A. Et quam tandem habet ista imitationem veri? R. Quia similiter enuntiaretur, etiamsi verè illud Medea fecisset. Imitatur ergo ipsa enuntiatione veras sententias falsa senten- [D] tia. Quæ si non creditur, eo solo imitatur veras quòd ita dicitur, estque tantùm falsa, non etiam fallens. Si autem fidem impetrat, imitatur etiam creditas veras. A. Jam intelligo multùm interesse inter illa quæ dicimus, & illa de quibus dicimus aliquid. quare jam assentior: nam hoc solo revocabar, quidquid falsum dicimus non rectè dici, nisi habeat veri alicujus imitationem. Quis enim lapidem falsum argentum esse dicens non jure rideatur? tamen si quisquam lapidem argentum esse dicat, dicimus falsum [E] eum dicere, id est falsam proferre sententiam. Stannum autem vel plumbum non absurdè, ut opinor, falsum argentum vocamus, quòd id res ipsa velut imitatur: neque ex eo falsa est nostra sententia, sed illud ipsum de quo enuntiatur.

Caput XVI. An meliora deteriorum nominibus vocari possint.

30. R. Bene intelligis. Sed illud vide utrùm & argentum falsi plumbi nomine congruenter appellare possimus. A. Non mihi placet. R. Quid ita? A. Nescio: nisi illud video, vehementer contra voluntatem meam dici. R. Num fortè propterea quòd [F] argentum melius est, & quasi in contumeliam ejus dicitur: plumbi autem quidam velut honor est, si falsum argentum vocetur. A. Prorsus explicasti quod volebam. Et ideo credo jure infames intestabilesque haberi, qui muliebri habitu se ostentant, quos nescio utrùm falsas mulieres, an falsos viros meliùs vocem. Veros tamen histriones, verosque infames sine dubitatione possumus vocare: aut si latent, nec infame quidquam nisi à turpi fama nominatur, veros nequam non sine veritate dicimus, ut opinor. R. Alius locus nobis erit de istis rebus differendi: multa enim fiunt, quæ quasi facie populari turpia videntur, aliquo tamen fine laudabili honesta monstrantur. Et magna quæstio est, utrùm patriæ liberandæ caussa muliebri tunicâ indutus, debeat hostem decipere, hoc ipso quo mulier falsa sit, fortasse verior vir futurus. Et utrùm sapiens qui aliquo modo certum habeat, necessariam fore vitam suam rebus humanis, malit emori frigore, quam femineis vestibus, si aliud non sit, amiciri. Sed de hoc, ut dictum est, aliàs videbimus. Profectò enim cernis quantæ inquisitionis indigeat, quatenus ista progredi debeant, ne in quasdam inexcusabiles turpitudines decidatur. Nunc autem quod præsenti quæstioni satis est, jam puto apparere, neque dubitari non esse falsum quidquam nisi veri aliqua imitatione.

Caput XVII. Num aliquid ex omni parte falsum sit aut verum.

31. A. Proficiscere ad reliqua: nam hoc mihi bene persuasum est. R. Ergo illud quæro, utrùm præter disciplinas quibus erudimur, & quibus etiam ipsum studium sapientiæ annumerari decet, possimus quidquam ita verum invenire, quod non sicut theatricus Achilles ex aliqua parte falsum sit, ut ex alia verum esse possit? A. Mihi videntur multa inveniri. Non enim disciplinæ istum habent lapidem, nec tamen, ut verus sit lapis, imitatur aliquid secundùm quod falsus dicatur. Quo uno commemorato, vides jam innumerabilibus supersedendum esse, quæ sponte occurrant cogitantibus. R. Video prorsus. Sed nonne tibi videntur uno corporis nomine includi? A. Viderentur, si aut inane nihil esse certum haberem, aut ipsum animum inter corpora numerandum arbitrarer, aut etiam Deum corpus aliquod esse crederem. Quæ omnia si sunt, ad nullius imitationem falsa & vera esse video. R. In longum nos mittis, sed utar quantum possum compendio. Certè enim aliud est quod inane appellas, aliud quod veritatem. A. Longè aliud. Quid enim me inanius, si veritatem inane aliquid puto, aut tantopere aliquid inane appeto? Quid enim aliud quàm veritatem invenire desidero? R. Ergo & illud fortasse concedis, nihil verum esse, quod non veritate fiat ut verum sit. A. Jam hoc olim manifestum est. R. Num dubitas nihil esse inane præter ipsum inane, aut certè corpus? A. Prorsus non dubito. R. Opinor ergo, veritatem corpus esse aliquod credis. A. Nullo modo. R. Quid in corpore? A. Nescio. nihil ad rem: arbitror enim vel illud te scire, si est inane, magis illud esse ubi nullum sit corpus. R. Hoc sanè planum est. A. Quid igitur immoramur? R. An tibi aut veritas videtur fecisse inane, aut aliquid verum esse ubi veritas non sit? A. Non videtur. R. Non est ergo inane verum, quia neque ab eo quod inane non est, inane fieri potest: & quod veritate caret, verum non esse manifestum est: & omnino ipsum quod inane dicitur, ex eo quòd nihil sit dicitur. Quomodo igitur potest verum esse quod non est, aut quomodo potest esse quod penitus nihil est? A. Age nunc inane tamquam inane deseramus.

Caput XVIII. An verè sit corpus.

32. R. Quid de ceteris dicis? A. Quid? R. Quod vides mihi plurimùm suffragari. Restat enim animus & Deus, quæ duo si propterea vera sunt quòd in his est veritas, de immortalitate Dei nemo dubitat. Animus autem immortalis creditur, si veritas quæ interire non potest, etiam in illo esse probatur. Quare jam illud ultimum videamus, utrùm corpus non sit verè verum, id est non in eo sit veritas, sed quasi quædam imago veritatis. Nam si & in corpore, quod satis certum est recipere interitum, tale verum invenerimus, quale est in disciplinis, non continuò erit disputandi disciplina veritas, qua omnes veræ sunt disciplinæ. Verum est

[a] Sic melioris notæ MSS. At priùs vulgati habent, *nam si factum est, quomodo falsum est? Si non est factum, quomodo monstrum est?*

enim & corpus quod non videtur disputandi ratione esse formatum. Si verò & corpus imitatione aliqua verum est, & ob hoc non ad liquidum verum, nihil erit fortasse quod impediat disputandi rationem, quominus ipsa veritas esse doceatur. A. Interim quæramus de corpore: nam ne hoc quidem cùm constiterit, video istam controversiam terminatam. R. Unde scis quid velit Deus? Itaque adtende: nam ego puto corpus aliquâ formâ & specie contineri, quam si non haberet, corpus non esset: si veram haberet, animus esset. An aliter putandum est? A. Assentior in parte, de cetero dubito: nam nisi teneatur aliqua figura, corpus non esse concedo. Quomodo autem si eam veram haberet, animus esset, non satis intelligo. R. Nihilne tandem de primi libri exordio, & de illa tua geometrica recordaris? A. Bene commemorasti: recordor prorsus, ac libentissimè. R. Talesne in corporibus figuræ inveniuntur, quales illa disciplina demonstrat? A. Immo incredibile est quanto deteriores esse convincuntur. R. Quas ergo istarum veras putas? A. Ne quæso etiam istuc me interrogandum putes. Quis enim mente tam cæcus est qui non videat, istas quæ in geometrica docentur, habitare in ipsa veritate, aut in his etiam veritatem: illas verò corporis figuras, siquidem quasi ad istas tendere videntur, habere nescio quam imitationem veritatis, & ideo falsas esse? Jam enim totum illud quod ostendere moliebaris intelligo.

Caput XIX. Veritas immortalis arguit animæ immortalitatem.

33. R. Quid ergo jam opus est, ut de disciplina disputationis requiramus? Sive enim figuræ geometricæ in veritate, sive in eis veritas sit, animâ nostrâ, id est intelligentiâ nostrâ contineri nemo ambigit, ac per hoc in nostro animo etiam veritas esse cogitur. Quòd si quælibet disciplina ita est in animo, ut in subjecto inseparabiliter, nec interire veritas potest, quid quæso de animi perpetua vita, nescio qua mortis familiaritate dubitamus? An illa linea vel quadratura vel rotunditas habent alia quæ imitentur ut vera sint? A. Nullo modo id possum credere, nisi fortè aliud sit linea quàm longitudo sine latitudine, & aliud circulus quàm linea circumducta undique ad medium æqualiter vergens. R. Quid ergo cunctamur? An ubi ista sunt, veritas non est? A. Avertat Deus amentiam. R. An disciplina non est in animo? A. Quis hoc dixerit? R. Sed fortè potest intereunte subjecto id quod in subjecto est permanere? A. Quando mihi hoc persuadetur? R. Restat ut occidat veritas. A. Unde fieri potest? R. Immortalis est igitur anima: jamjam crede rationibus tuis, crede veritati: clamat, & in te sese habitare, & immortalem esse, nec sibi suam sedem quacumque corporis morte posse subduci. Avertere ab umbra tua, revertere in te, nullus est interitus tuus, nisi oblitum te esse quod interire non possis. A. Audio, resipisco, recolere incipio. Sed quæso, illa quæ restant expedias, quomodo in animo imperito, non enim eum mortalem dicere possumus, disciplina & veritas esse intelligantur? R. Aliud ista quæstio volumen desiderat, si eam vis tractari diligenter: simul & illa quæ ut potuimus investigata sunt, recensenda tibi esse video: quia si nihil eorum quæ concessa sunt, dubium est, multùm nos egisse arbitror, nec cum parva securitate cetera quærere.

Caput XX. Quædam vera credimus, quædam recordamur, quædam nec sentimus nec phantasia, id tantùm cogitatione deprehenditur.

34. A. Ita est ut dicis, & obtempero præceptis tuis libens. Sed illud saltem impetrem, antequam terminum volumini statuas, ut quid intersit inter veram figuram, quæ intelligentiâ continetur, & eam quam sibi fingit cogitatio, quæ græcè sive phantasia sive phantasma dicitur, breviter exponas. R. Hoc quæris quod videre nisi mundissimus non potest, & ad cujus rei visionem parum es exercitatus: neque nunc per istos circuitus aliud quàm exercitationem tuam, ut illud videre sis idoneus operamur: tamen interesse plurimùm quomodo possit doceri, fortasse breviter planum facio. Fac enim te aliquid esse oblitum, aliosque te velle quasi in memoriam revocare. Dicunt ergo illi: Numquidnam hoc est, aut illud? diversa velut similia proferentes: Tu verò nec illud vides quod recordari cupis, & tamen vides non hoc esse quod dicitur. Numquidnam tibi cùm hoc evenit, omni modo videtur oblivio? Nam ipsa discretio, qua non admittitur quod falsò admoneris, pars quædam recordationis est. A. Ita videtur. R. Tales ergo nondum verum vident; falli tamen decipique non possunt; & quid quærant, satis norunt. At si tibi quispiam dicat te post paucos dies risisse quàm natus es, non audes dicere falsum esse: & si auctor sit cui fides habenda est, non recordaturus, sed crediturus es: totum enim tempus illud validissima oblivione tibi sepultum est. an aliter putas? A. Prorsus consentio. R. Hæc igitur ab illa oblivione plurimùm differt, sed illa media est. Nam est alia recordationi revisendæque veritati propior atque vicinior: cui simile est quando videmus aliquid, certoque recognoscimus id nos vidisse aliquando, atque nosse affirmamus; sed ubi, aut quando, aut quomodo, aut apud quem nobis in notitiam venerit, satagimus repetere atque recolere. Ut si de homine nobis contigerit, etiam quærimus ubi eum noverimus: quod cùm ille commemoraverit, repentè tota res memoriæ quasi lumen infunditur, nihilque ampliùs, ut reminiscamur, laboratur. An hoc genus ignotum tibi est, aut obscurum? A. Quid hoc planius, aut quid crebrius mihi accidere solet?

35. R. Tales sunt qui bene disciplinis liberalibus eruditi: siquidem illas sine dubio in se oblivione obrutas eruunt discendo, & quodammodo refodiunt: nec tamen contenti sunt, nec se tenent donec totam faciem veritatis, cujus quidam in illis artibus splendor jam subrutilat, latissimè atque plenissimè intueantur. Sed ex his quidam falsi colores atque formæ, velut in speculum cogitationis se fundunt, falluntque inquirentes sæpe, ac decipiunt putantes illud totum esse quod norunt vel quod inquirunt. Ipsæ sunt illæ imaginationes magna cautione vitandæ, quæ deprehenduntur fallaces, cùm cogitationis variato quasi speculo variantur, cùm illa facies veritatis una & immutabilis maneat. Tum enim alterius atque alterius magnitudinis quadratum sibi cogitatio depingit, & quasi ante oculos præfert: sed mens interior quæ vult verum videre, ad illud se potiùs convertat, si potest, secundùm quod judicat illa omnia esse quadrata. A. Quid si nobis quispiam dicat secundùm id eam judicare, quod videre oculis solet? R. Quare ergo judicat, si tamen bene erudita est, quantamvis pilam veram vera planitie puncto tangi? Quid tale umquam oculus vidit, aut videre potest, cùm ipsa imaginatione cogitationis fingi quidquam hujusmodi non potest? An non hoc probamus, cùm etiam minimum circulum imaginando animo describimus, & ab eo lineas ad centrum ducimus? Nam cùm duas duxerimus, inter quas quasi acu vix pungi possit, alias jam in medio non possumus ipsâ cogitatione imaginariâ ducere,

1. Retract. cap. 4. n. 4.

ducere, ut ad centrum sine ulla commixtione perveniant: cùm clamet ratio innumerabiles posse duci, nec sese in illis incredibilibus angustiis nisi centro posse contingere, ita ut in omni earum intervallo scribi etiam circulus possit. Hoc cùm illa phantasia implere non possit, magisque quàm ipsi oculi, deficiat, si quidem per ipsos est animo insticta, manifestum est & multùm eam differre à veritate, & illam dum hæc videtur non videri.

36. Hæc dicentur operosiùs atque subtiliùs, cùm de intelligendo disserere cœperimus, quæ nobis pars proposita est, cùm de animæ vita quidquid sollicitat, fuerit quantum valemus enucleatum at-

A que discussum. Non enim credo te parum formidare, ne mors humana etiamsi non interficiat animam, rerum tamen omnium, & ipsius si qua comperta fuerit, veritatis oblivionem inferat. A. Non potest satis dici quantum hoc malum metuendum sit. Qualis enim erit illa æterna vita, vel quæ mors non ei præponenda est, si sic vivit anima, ut videmus eam vivere in puero mox nato? ut de illa vita nihil dicam quæ in utero agitur, non enim puto esse nullam. R. Bono animo esto, Deus aderit ut jam

B sentimus quærentibus nobis, qui beatissimum quiddam post hoc corpus, & veritatis plenissimum sine ullo mendacio pollicetur. A. Fiat ut speramus.

DE SEQUENTE LIBRO DE ANIMÆ IMMORTALITATE.

LIB. I. RETRACT. CAPUT V.

POST libros Soliloquiorum jam de agro Mediolanum reversus, scripsi librum *De Immortalitate animæ*, quod mihi quasi commonitorium esse volueram propter Soliloquia terminanda, quæ imperfecta remanserant: sed nescio quomodo me invito exiit in manus hominum, & inter mea opuscula nominatur. Qui primò ratiocinationum contortione atque brevitate sic obscurus est, ut fatiget, cùm legitur, etiam intentionem meam, vixque intelligatur à meipso.

2. Deinde cogitans nihil aliud quàm animos hominum, in quadam argumentatione *cap.* [illegible] ejusdem libri dixi: *Nec esse in eo quod nihil discit, disciplina potest.* Itemque alio loco dixi: *Nec ullam rem scientia complectitur, nisi quæ ad aliquam pertinet disciplinam:* nec venit in mentem Deum non discere disciplinas, & habere omnium rerum scientiam, in qua etiam præscientia est futurorum. Tale est illud quod ibi dictum est, *non esse vitam cum ratione ulli, nisi animæ.* *cap. 4.* Neque enim Deo sine ratione vita est; cùm apud eum & summa vita, & summa sit ratio. Et illud quod aliquanto superiùs dixi, *id quod intelligitur, ejusmodi esse semper:* *cap. 1.* cùm intelligatur & animus, qui utique non ejusmodi est semper. Quod verò dixi, *animum propterea non posse ab æterna ratione separari, quia non ei localiter jungitur,* *cap. 6.* profectò non dixissem, si jam tunc essem litteris sacris ita eruditus, ut recolerem quod scriptum est: *Peccata vestra separant inter vos & Deum.* Unde intelligi datur, etiam earum rerum posse dici separationem, quæ non locis, sed incorporaliter junctæ fuerant. *Esa. 59. 2.*

3. Quid sit etiam quod dixi, *Anima si caret corpore, in hoc mundo non est,* non potui recordari. *cap. 13.* Nunquid enim animæ mortuorum aut non carent corpore, aut in hoc mundo non sunt? Quasi verò inferi non sint in hoc mundo. Sed quia carere corpore, in bono posui, fortasse nomine corporis pestes corporeas appellavi. Quod si ita est, nimis insolenter verbo usus sum. Illud quoque temerè dictum est: *A summa essentia speciem corpori per animam tribui, qua est, inquantumcumque est. Per animam ergo corpus subsistit, & eo ipso est, quo animatur, sive universaliter, ut mundus, sive particulariter, ut unumquodque animal intra mundum.* *cap 15.* Hoc totum prorsus temerè dictum est. Hic liber sic incipit: *Si alicubi est disciplina.*

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI
DE IMMORTALITATE ANIMÆ LIBER UNUS. *

* Scriptus an. Chr. 387.

Continet hic liber congeriem rationum pro animæ Immortalitate, necnon intercurrentium difficultatum ſolutionem.

Caput I. Prima ratio, quòd anima ſit immortalis, quia ſubjectum eſt diſciplinæ quæ ſemper eſt.

1. SI ALICUBI eſt diſciplina, nec eſſe niſi in eo quòd vivit poteſt, & ſemper eſt, neque quidquam in quo quid ſemper eſt poteſt eſſe non ſemper, ſemper vivit in quo eſt diſciplina. Si nos ſumus qui ratiocinamur, id eſt animus noſter, nec rectè ratiocinari ſine diſciplina poteſt, nec ſine diſciplina eſſe animus niſi in quo diſciplina non eſt poteſt, eſt in hominis animo diſciplina. Eſt autem alicubi diſciplina: nam eſt, & quidquid eſt nuſquam eſſe non poteſt. Item diſciplina non poteſt eſſe niſi in eo quod vivit. Nihil enim quod non vivit, aliquid diſcit; * nec eſſe in eo quod nihil diſcit diſciplina poteſt. Item ſemper eſt diſciplina. Nam quod eſt atque immutabile eſt, ſemper ſit neceſſe eſt. Eſſe autem diſciplinam, nemo negat. Et quiſquis fatetur fieri non poſſe, ut ducta per medium circulum linea non ſit omnium, quæ non per medium ducuntur maxima, idque eſſe alicujus diſciplinæ, immutabilem diſciplinam eſſe non negat. Item nihil in quo quid ſemper eſt, poteſt eſſe non ſemper. Nihil enim quod ſemper eſt, patitur ſibi ſubtrahi aliquando id in quo ſemper eſt. Jam verò cùm ratiocinamur, animus id agit. Non enim id agit, niſi qui intelligit: nec corpus intelligit, nec animus auxiliante corpore intelligit; quia cùm intelligere vult, à corpore avertitur. *Quod enim [a] intelligitur, ejuſmodi eſt ſemper, nihilque corporis ejuſmodi eſt ſemper: non igitur poteſt adjuvare animum ad intellectum nitentem, cui non impedire ſatis eſt. Item nemo ſine diſciplina rectè ratiocinatur. EST enim recta RATIOCINATIO à certis ad incertorum indagationem nitens [b] cogitatio. nihilque certum eſt in animo quod ignorat. Omne autem quod ſcit animus in ſeſe habet, *nec ullam rem ſcientia complectitur, niſi quæ ad aliquam pertineat diſciplinam. Eſt enim diſciplina quarumcumque rerum ſcientia. Semper igitur animus humanus vivit.

* 1. Retract. cap. 5. n. 2.

* Retractatur ibidem.

* Retract. ibid.

Caput II. Alia ratio, quia ſubjectum eſt rationis quæ non mutatur.

2. RATIO profectò aut animus eſt, aut in animo. Melior autem ratio noſtra quàm corpus noſtrum: & corpus noſtrum nonnulla ſubſtantia eſt, & melius eſt eſſe ſubſtantiam quàm nihil: non eſt igitur ratio nihil. Rurſum quæcumque harmonia corporis eſt, in ſubjecto corpore ſit neceſſe eſt inſeparabiliter, nec aliud quidquam in illa harmonia eſſe credatur, quod non æquè neceſſariò ſit in ſubjecto illo corpore, in quo & ipſa harmonia non minùs inſeparabiliter. Mutabile eſt autem corpus humanum, & immutabilis ratio. Mutabile eſt enim omne, quod ſemper eodem modo non eſt. Et ſemper eodem modo eſt, duo & quatuor & ſex. Item ſemper eodem modo eſt quod eſt, quod quatuor habent duo & duo; hoc autem non habent duo: duo igitur quatuor non ſunt. Eſt autem iſta ratio immutabilis: igitur ratio eſt. Nullo modo autem poteſt mutato ſubjecto, id quod in eo eſt inſeparabiliter non mutari. Non eſt igitur harmonia corporis animus. Nec mors poteſt accidere immutabilibus rebus. Semper ergo animus vivit, ſive ipſe ratio ſit, ſive in eo ratio inſeparabiliter.

Caput III. Viva ſubſtantia & immutabilis animus, nec ſi aliquo modo mutabilis, propterea mortalis fit.

3. QUÆDAM conſtantiæ virtus eſt, & omnis conſtantia immutabilis eſt, & omnis virtus poteſt aliquid agere, nec cùm [c] agit aliquid, virtus non eſt. Omnis porrò actio movetur, aut movet. Aut igitur non omne quod movetur, aut certè non omne quod movet, mutabile eſt. At omne quod ab alio movetur, nec movet ipſum aliquid mortale eſt. Neque mortale quidquam immutabile. Quare de certo jam & ſine ulla disjunctione concluditur, non omne quod movet mutari. Nullus autem motus ſine ſubſtantia: & omnis ſubſtantia aut vivit, aut non vivit: atque omne quod non vivit, exanime eſt; nec eſt ulla exanimis actio. Illud igitur quod ita movet ut non mutetur, non poteſt eſſe niſi viva ſubſtantia. Hæc autem omnis per quoſlibet gradus corpus movet. Non igitur omne quod corpus movet, mutabile eſt. Corpus autem non niſi ſecundùm tempus movetur: ad hoc enim pertinet tardiùs & celeriùs moveri: conficitur eſſe quiddam quod tempore moveat, nec tamen mutetur. Omne autem quod tempore movet corpus, tametſi ad unum finem tendat, tamen nec ſimul poteſt omnia facere, nec poteſt non plura facere: neque enim valet quavis ope agatur, aut perfectè unum eſſe, quod in partes ſecari poteſt, aut ullum eſt ſine partibus corpus, aut ſine morarum intervallo tempus, aut verò vel breviſſima ſyllaba enuntietur, cujus non tunc finem audias, cùm jam non audis initium. Porrò quod ſic agitur, & exſpectatione opus eſt ut

[a] Am. Er. & Lov. *Quod enim intelligit.* Sed Bad. & MSS. tum hîc, tum in lib. 1. Retract. c. 5. habent, *intelligitur.*

[b] In MSS. ſex legitur, *nitens cognitio.*

[c] Lov. *nec cùm non agit aliquid.* Sed abeſt, *non*, à MSS. & abeſſe debet.

peragi, & memoriâ ut comprehendi queat quantum potest. Et exspectatio futurarum rerum est, præteritarum verò memoria. At intentio ad agendum præsentis est temporis, per quod futurum in præteritum transit, nec cœpti motus corporis exspectari finis potest sine ulla memoria. Quomodo enim exspectatur ut desinat, quod aut cœpisse excidit, aut omnino motum esse? Rursus intentio peragendi quæ præsens est, sine exspectatione finis qui futurus est, non potest esse: nec est quidquam quod aut nondum est, aut jam non est. Potest igitur in agendo quiddam esse, quod ad ea quæ nondum sunt pertineat. Possunt simul in agente plura esse, cùm ea plura quæ aguntur simul esse non possint. Possunt ergo etiam in movente, cùm in eo quod movetur non possint. At quæcumque in tempore simul esse non possunt, & tamen à futuro in præteritum transmittuntur, mutabilia sint necesse est.

4. Hinc jam colligimus, posse esse quiddam quod cùm movet mutabilia, non mutatur. Cùm enim non mutatur moventis intentio perducendi ad finem quem volet corpus quod movet, illudque corpus de quo aliquid fit eodem motu per momenta mutetur, atque illa intentio perficiendi quam immutatam manere manifestum est, & ipsa membra artificis, & lignum aut lapidem artifici subjectum moveat, quis dubitet consequens esse quod dictum est? Non igitur si qua mutatio corporum movente animo fit, quamvis in eam sit intentus, hinc eum necessariò mutari, & ob hoc etiam mori arbitrandum est. Potest enim in hac intentione simul & memoriam præteritorum & exspectationem futurorum habere, quæ omnia sine vita esse non possunt. Quamquam etsi nullus interitus sine mutatione sit, & nulla mutatio sine motu, non tamen omnis mutatio interitum, omnisque motus mutationem operatur. Licet enim ipsum corpus nostrum, & motum plerumque qualibet actione, & mutatum certè vel ætate dicere, tamen nondum interisse, id est non esse sine vita. Liceat igitur & animum non continuò putare privari vita, quamquam ei fortasse per motum mutatio nonnulla contingat.

Caput IV. Ars & ratio numerorum immutabilis quæ animo non sine vita inhærent.

5. Si enim manet aliquid immutabile in animo, quod sine vita esse non possit, animo etiam vita sempiterna maneat necesse est. Nam hoc prorsus ita se habet, ut si primum est, sit secundum. Est autem primum. Quis enim, ut alia omittam, aut rationem numerorum mutabilem esse audeat dicere, aut artem quamlibet non ista ratione constare: aut artem non esse in artifice, etiam cùm eam non exercet: aut ejus esse, nisi in animo: aut ubi vita non sit, esse posse: aut quod immutabile est esse aliquando non posse: aut aliud esse artem, aliud rationem? Quamvis enim ars una multarum quasi quidam cœtus rationum esse dicatur, tamen ars etiam una ratio dici verissimè atque intelligi potest. Sed sive hoc, sive illud sit, non minùs immutabilem artem esse conficitur: artem autem non solùm esse in animo artificis, sed etiam nusquam esse nisi in animo manifestum est, idque inseparabiliter. Nam si ars ab animo separabitur, aut erit præterquam in animo, aut nusquam erit, aut de animo in animum continuò transibit. At ut sedes arti nulla sine vita est, ita nec vita cum ratione ulli nisi animæ. Nusquam porrò esse quod est, vel quod immutabile est non esse aliquando non potest. Si verò ars de animo in animum transit, in illo mansura deserens istum, nemo artem docet nisi amittendo, aut etiam non nisi docentis oblivione fit aliquis peritus, [a] sive morte. Quæ si absurdissima & falsissima sunt, sicuti sunt, immortalis est animus humanus.

1. Retract. c. 5. n. 2.

6. At enim si ars aliquando est, aliquando non est in animo, quod per oblivionem atque imperitiam satis notum est, nihil ad ejus immortalitatem affert argumenti huius connexio, nisi negetur antecedens hoc modo. Aut est aliquid in animo, quod in præsenti cogitatione non est, aut non est in erudito animo ars musica, cùm de sola geometrica cogitat. Hoc autem falsum est, illud igitur verum. Non autem quidquam se habere animus sentit, nisi quod in cogitationem venerit. Potest igitur aliquid esse in animo, quod esse in se animus ipse non sentiat. Id autem quamdiu sit, nihil interest. Namque si diutiùs fuerit in aliis animus occupatus, quàm ut intentionem suam in ante cogitata facilè possit reflectere, oblivio vel imperitia nominatur. Sed cùm vel nos ipsi nobiscum ratiocinantes, vel ab alio bene interrogati de quibusdam liberalibus artibus ea quæ invenimus, non alibi quàm in animo nostro invenimus: neque id est invenire, quod facere aut gignere; alioquin æterna gigneret animus inventione temporali, nam æterna sæpe invenit: quid enim tam æternum quàm circuli ratio, vel si quid aliud in hujuscemodi artibus, nec non fuisse aliquando, nec non fore comprehenditur? manifestum etiam est, immortalem esse animum humanum, & omnes veras rationes in secretis ejus esse, quamvis eas sive ignoratione sive oblivione, aut non habere, aut amisisse videatur.

Caput V. Animus non mutatur ut desinat esse animus.

7. Nunc autem quatenus accipienda sit animi mutatio videamus. Si enim subjectum est animus arte in subjecto exsistente, neque subjectum immutari potest, quin & id quod in subjecto est immutetur, quî possumus obtinere immutabilem esse artem atque rationem, si mutabilis animus in quo illa sunt esse convincitur? Quæ autem major quàm in contraria solet esse mutatio, & quis negat animum, ut omittam cetera, stultum aliàs, aliàs verò esse sapientem? Priùs ergo quot modis accipiatur, quæ dicitur animæ mutatio, videamus, qui, ut opinor, manifestiores dumtaxat clarioresque nobis duo sunt genere, specie verò plures inveniuntur. Namque aut secundùm corporis passiones, aut secundùm suas, anima dicitur immutari. Secundùm corporis, ut per ætates, per morbos, per dolores, labores, offensiones, per voluptates. Secundùm suas autem, ut cupiendo, lætando, metuendo, ægrescendo, studendo, discendo.

8. Hæ omnes mutationes, si non necessariò argumento sunt mori animam, nihil quidem metuendæ sunt per se ipsæ separatim: sed ne rationi nostræ adversentur, qua dictum est, mutato subjecto omne quod in subjecto est necessariò mutari, videndum est. Sed non adversantur. Nam illud secundùm hanc mutationem subjecti dicitur, per quam omnino mutare cogitur nomen. Nam si ex albo cera nigrum colorem ducat alicunde, non minùs cera est, & si ex quadrata rotundam formam sumat, & ex molli durescat, frigescatque ex calida: at ista in subjecto sunt, & cera subjectum. Manet autem cera non magis minúsve cera, cùm illa mutentur. Potest igitur aliqua mutatio fieri eorum quæ in subjecto

[a] In priùs vulgatis, *sine morte*. Sed meliùs in MSS. *sive morte*.

ſunt, cùm ipſum tamen juxta id quod hoc eſt ac dicitur, non mutetur. At ſi eorum quæ in ſubjecto ſunt, tanta commutatio fieret, ut illud quod ſubeſſe dicebatur, dici jam omnino non poſſet, veluti cùm calore ignis cera in auras diſcedit, eamque mutationem patitur ut rectè intelligatur mutatum eſſe ſubjectum, quod cera erat, & cera jam non eſt, nullo modo aliquâ ratione quidquam eorum, quæ in illo ſubjecto ideo erant quia hoc erat, remanere putaretur.

9. Quamobrem ſi anima ſubjectum eſt, ut ſuprà diximus, in quo ratio inſeparabiliter, eâ neceſſitate quoque qua in ſubjecto eſſe monſtratur, nec niſi viva anima poteſt eſſe anima, nec in ea ratio poteſt eſſe ſine vita, & immortalis eſt ratio immortalis eſt anima. Prorſus enim nullo pacto non exſiſtente ſubjecto ſuo immutabilis ratio permaneret. Quod eveniret, ſi tanta accideret animæ mutatio, ut eam non animam faceret, id eſt mori cogeret. Nulla autem illarum mutationum, quæ ſive per corpus ſive per ipſam animam fiunt (quamvis utrùm aliquæ per ipſam fiant, id eſt quarum ipſa ſit cauſſa, non parva ſit quæſtio) id agit ut animam non animam faciat. Jam igitur non ſolùm per ſe, verùm nec noſtris rationibus formidandæ ſunt.

Caput VI. Ratio quæ incommutabilis eſt, ſive in animo ſive cũ animo ſit, ſive animus in ea, ab ipſo eodem animo ſeparari nequit.

10. Ergo incumbendum omnibus ratiocinandi viribus video, ut ratio quid ſit, & quoties definiri poſſit ſciatur, ut ſecundùm omnes modos, & de animæ immortalitate conſtet. Ratio eſt adſpectus animi, quo per ſeipſum, non per corpus verum intuetur; aut ipſa veri contemplatio, non per corpus; aut ipſum verum quod contemplatur. Primum illud in animo eſſe nemo ambigit. de ſecundo & tertio quæri poteſt. ſed & ſecundum ſine animo eſſe non poteſt. De tertio magna quæſtio eſt, utrùm verum illud quod ſine inſtrumento corporis animus intuetur ſit per ſeipſum, & non ſit in animo, aut poſſit eſſe ſine animo. Quoquolibet modo autem ſe habeat, non id poſſet contemplari animus per ſeipſum, niſi aliquâ conjunctione cum eo. Nam omne quod contemplamur, ſive cogitatione capimus, aut ſenſu aut intellectu capimus. Sed ea quæ ſenſu capiuntur, extra etiam nos eſſe ſentiuntur, & locis continentur, unde nec percipi quidem poſſe affirmantur. Ea verò quæ intelliguntur, non quaſi alibi poſita intelliguntur quàm ipſe qui intelligit animus, ſimul enim etiam intelliguntur non contineri loco.

11. Quare iſta conjunctio intuentis animi, & ejus veri quod intuetur, aut ita eſt ut ſubjectum ſit animus, verum autem illud in ſubjecto; aut contra ſubjectum verum, & in ſubjecto animus; aut utrumque ſubſtantia. Horum autem trium ſi primum eſt, tam eſt immortalis animus quàm ratio, ſecundùm ſuperiorem diſputationem, quòd ineſſe illa niſi vivo non poteſt. Eadem neceſſitas in ſecundo eſt. Nam ſi verum illud quod ratio dicitur, nihil habet commutabile ſicut apparet, nihil commutari poteſt quod in eo tamquam in ſubjecto eſt. Remanet igitur omnis pugna de tertio. Nam ſi animus ſubſtantia eſt, & ſubſtantia [a] ratio cui conjungitur, non abſurdè quis putaverit fieri poſſe, ut manente illa hic eſſe deſinat. Sed manifeſtum eſt quamdiu animus à ratione non ſeparatur eique cohæret, neceſſariò eum manere atque vivere. Separari autem qua tan-

A dem vi poteſt? Num corporeâ, cujus & potentia infirmior, & origo inferior, & ordo ſeparatior? Nullo modo. Animali ergo? Sed etiam id quo modo? An alter animus potentior quiſquis eſt, contemplari rationem non poteſt, niſi alterum inde ſeparaverit? At neque ratio cuiquam contemplanti defuerit, ſi omnes contemplentur; & cùm nihil ſit ipſa ratione potentius, qua nihil eſt incommutabilius, nullo pacto erit animus nondum rationi conjunctus, eo qui eſt conjunctus potentior.

B Reſtat ut aut ipſa ratio à ſe ipſum ſeparet, aut ipſe animus ab ea voluntate ſeparetur. Sed nihil eſt in illa natura invidentiæ, quominus fruendam ſe animo præbeat. Deinde quo magis eſt, eo quidquid ſibi conjungitur facit ut ſit, cui rei contrarius eſt interitus. Voluntate autem animum ſeparari à ratione non nimis abſurdè quis diceret, ſi ulla ab invicem ſeparatio poſſet eſſe rerum quas non continet locus. *1. Retract. cap. 5. n. 2.* Quod quidem dici adversùs omnia ſuperiora poteſt, quibus alias contradictiones oppoſuimus. Quid ergo?

C Jamne concludendum eſt, animum eſſe immortalem? An etiamſi ſeparari non poteſt, exſtingui poteſt? At ſi illa rationis vis ipſâ ſuâ conjunctione afficit animum, neque enim non afficere poteſt, ita profectò afficit ut ei eſſe tribuat. Eſt enim maximè ipſa ratio, ubi ſumma etiam incommutabilitas intelligitur. [b] Itaque eum quem ex ſe afficit, cogit eſſe quodammodo. Non ergo exſtingui animus poteſt, niſi à ratione ſeparatus. Separari autem non poteſt, ut ſuprà ratiocinati ſumus. Non poteſt igitur interire.

D

Caput VII. Nec, ſi per ſubſtantiam ad defectum tendit animus, ob id interit.

12. At enim averſio ipſa à ratione per quam ſtultitia contingit animo, ſine defectu ejus fieri non poteſt: ſi enim magis eſt ad rationem converſus eique inhærens, ideo quòd inhæret incommutabili rei quæ eſt veritas, quæ & maximè & primitus eſt, cùm ab ea eſt averſus idipſum eſſe minùs habet, quod eſt deficere. Omnis autem defectus tendit ad nihilum, & interitum nullum magis propriè oportet accipi, quàm cùm id, quod aliquid erat, nihil

E fit. Quare tendere ad nihilum, eſt ad interitum tendere. Qui cur non cadat in animum, vix eſt dicere, in quem defectus cadit. Dantur hîc cetera: ſed negatur eſſe conſequens interire id quod tendit ad nihilum, id eſt ad nihilum pervenire. Quod in corpore quoque animadverti poteſt. Nam quoniam quodlibet corpus pars eſt mundi ſenſibilis, & ideo quanto majus eſt locique plus occupat, tanto magis propinquat univerſo: quantoque id magis facit, tanto [c] magis eſt. Magis enim eſt totum quàm

F pars. Quare etiam minùs ſit cùm minuitur neceſſe eſt. Defectum ergo patitur cùm minuitur. Porrò autem minuitur, cùm ex eo aliquid præciſione detrahitur. Ex quo conficitur ut tali detractione tendat ad nihilum. At nulla præciſio perducit ad nihilum. Omnis enim pars quæ remanet, corpus eſt, & quidquid hoc eſt, quantolibet ſpatio locum occupat. Neque id poſſet, niſi haberet partes in quas idemtidem cæderetur. Poteſt igitur infinitè cædendo infinitè minui, & ideò defectum pati atque ad nihilum tendere, quamvis pervenire numquam queat. Quod item de ipſo ſpatio & quolibet intervallo dici atque intelligi poteſt. Nam & de his etiam terminatis, dimidiam, verbi gratiâ, partem detrahendo, & ex eo quod reſtat, ſemper dimidiam,

[a] Ita MSS. & concinnius quàm ſi cum hactenus editis legatur *rationi conjungitur.*

[b] Ita in MSS. At in editis, *Ita quacumque ex ſe afficit*, excepto Bad. in quo habetur. *Ita quocumque.*

[c] Editi, *tanto majus eſt. Majus eſt enim.* Sed concinnior MSS. lectio quam reſtituimus.

minuitur intervallum, atque ad finem progreditur, A ad quem tamen nullo pervenitur modo. Quo minùs hoc de animo formidandum eſt? Eſt enim profectò corpore melior & vivacior, à quo huic vita tribuitur.

Caput VIII. Ut corpori non poteſt auferri quo corpus eſt: ita nec animo quo animus eſt. a

13. Quod ſi non id quod eſt in mole corporis, ſed id quod in ſpecie facit corpus eſſe, quæ ſententia invictiore ratione approbatur, tanto enim magis eſt corpus, quanto ſpecioſius eſt atque pulcrius; tantoque minùs eſt, quanto fœdius ac deformius; quæ defectio non præciſione molis, de qua B jam ſatis actum eſt, ſed ſpeciei [a]privatione contingit: quærendum de hac re diligenter ac diſcutiendum eſt, ne quis affirmet animum tali defectu interire, ut quoniam ſpecie aliqua ſua privatur dum ſtultus eſt, credatur in tantum augeri poſſe hanc privationem, ut omni modo ſpecie ſpoliet animum, & ea labe ad nihilum redigat cogatque interire. Quamobrem ſi potuerimus impetrare ut oſtendatur, ne corpori quidem hoc poſſe accidere, ut etiam ea ſpecie privetur qua corpus eſt, jure fortaſſe obtine- C bimus multo minùs auferri poſſe animo quo animus eſt. Siquidem nemo ſe bene inſpexit, qui non omni corpori qualemlibet animum præponendum eſſe fateatur.

14. Sit igitur noſtræ ratiocinationis exordium, quòd nulla res ſe facit aut gignit, alioquin erat antequam eſſet. quod ſi falſum eſt, illud eſt verum. Item quod factum ortumve non eſt, & tamen eſt, ſempiternum ſit neceſſe eſt. Quam naturam & excellentiam quiſquis ulli corpori dat, errat vehe- D menter quidem. Sed quid pugnamus? multo enim magis eam dare animo cogimur. Ita ſi corpus ullum eſt ſempiternum, nullus animus non ſempiternus eſt. Quoniam quilibet animus cuilibet corpori præferendus eſt, & omnia ſempiterna non ſempiternis. At ſi quod verè dicitur, factum eſt corpus, aliquo faciente factum eſt, nec eo inferiore. Neque enim eſſet potens ad dandum ei quod faceret, quidquid illud eſt, quod eſt id quod faciebat. Sed ne pari quidem: oportet enim facientem melius aliquid ha- E bere ad faciendum, quàm eſt id quod facit. Nam de gignente non abſurdè dicitur, hoc eum eſſe, quod eſt illud quod ab eo gignitur. Univerſum igitur corpus ab aliqua vi & natura potentiore atque meliore factum eſt, non utique corporea. Nam ſi corpus à corpore factum eſt, non potuit univerſum fieri. Veriſſimum eſt enim quod in exordio ratiocinationis hujus poſuimus, nullam rem à ſe poſſe fieri. Hæc autem vis & natura incorporea effectrix corporis univerſi præſente potentiâ tenet univerſum. F Non enim fecit atque diſceſſit, effectumque deſeruit. Ea quippe ſubſtantia quæ corpus non eſt, neque, ut ita dicam, localiter movetur, ut ab ea ſubſtantia quæ locum obtinet, ſeparari queat, & illa effectoria vis vacare non poteſt, quin id quod ab ea factum eſt tueatur, & ſpecie carere non ſinat, qua eſt in quantumcumque eſt. Quod enim per ſe non eſt, ſi deſtituatur ab eo per quod eſt, profectò non erit: & non poſſumus dicere id accepiſſe corpus cùm factum eſt, ut ſeipſo jam contentum eſſe poſſet, etiamſi à conditore deſereretur.

15. Quamquam ſi ita eſt, magis id habet animus, quem corpori præſtare manifeſtum eſt. Atque ita de proximo immortalis probatur, ſi poteſt eſſe per ſeipſum. Quidquid enim tale eſt, incorruptibile ſit neceſſe eſt, ac per hoc interire non poſſit, quia nihil ſe deſerit. Sed corporis mutabilitas in promtu eſt, quod ipſius univerſi corporis univerſus motus ſatis indicat. Unde diligenter inſpicientibus quantum talis natura inſpici poteſt, ordinatâ mutabilitate id quod [b]immutabile eſt imitari reperitur. b Quod autem per ſe eſt, ne motu quidem opus habet ullo, omni copiâ ſibi ſeipſo exſiſtente; quia motus omnis ad aliud eſt, cujus indiget quod movetur. Adeſt igitur ſpecies univerſo corpori, meliore naturâ ſufficiente atque obtinente quæ fecit: quare illa mutabilitas non adimit corpori corpus eſſe, ſed de ſpecie in ſpeciem tranſire facit motu ordinatiſſimo. Non enim quæpiam ejus pars ad nihilum redigi ſinitur, cùm totum capeſſat vis illa effectoria nec laborante nec deſide potentiâ, dans ut ſit omne quod per illam eſt, inquantum eſt: quamobrem nemo tam devius à ratione debet eſſe, cui aut non ſit certum corpore animum eſſe meliorem, aut qui hoc conceſſo arbitretur corpori non accidere ut corpus non ſit, animo accidere ut animus non ſit. Quod ſi non accidit, neque animus eſſe niſi vivat, poteſt, numquam profectò animus moritur.

Caput IX. Animus vita eſt, ſic vita carere non poteſt.

16. Quod ſi quiſquam non eum interitum dicit formidandum animo, quo efficitur ut nihil ſit quod aliquid fuit; ſed eum quo dicimus ea mortua quæ vita carent, adtendat quòd nulla res ſeipſa caret. Eſt autem animus vita quædam, unde omne quod animatum eſt, vivere; omne autem inanime quod animari poteſt, mortuum, id eſt vita privatum intelligitur. Non ergo poteſt animus mori. Nam ſi carere poterit vitâ, non animus ſed animatum aliquid eſt. Quod ſi abſurdum eſt, multò minùs hoc genus interitus timendum eſt animo, quod vitæ certè non eſt timendum. Nam prorſus ſi tunc moritur animus, cùm eum deſerit vita illa, ipſa vita quæ hunc deſerit multò meliùs intelligitur animus, ut jam non ſit animus quidquid à vita deſeritur, ſed ea ipſa vita quæ deſerit. Quidquid enim vitâ deſertum mortuum dicitur, id ab anima deſertum intelligitur: hæc autem vita, quæ deſerit ea quæ moriuntur, quia ipſa eſt animus, & ſeipſam non deſerit, non moritur animus.

Caput X. Animus non eſt temperatio corporis.

17. Nisi fortè vitam temperationem aliquam corporis, ut nonnulli opinati ſunt, debemus credere. Quibus profectò numquam hoc viſum eſſet, ſi ea quæ verè ſunt & incommutabilia permanent, eodem animo à corporum conſuetudine alienato atque purgato videre valuiſſent. Quis enim bene ſe inſpiciens, non expertus eſt tanto ſe aliquid intellexiſſe ſincerius, quanto removere atque ſubducere intentionem mentis à corporis ſenſibus potuit? Quòd ſi temperatio corporis eſſet animus, non utique id poſſet accidere. Non enim ea res quæ naturam propriam non haberet, neque ſubſtantia eſſet, ſed in ſubjecto corpore tamquam color & forma inſeparabiliter ineſſet, ullo modo ſe ab eodem corpore ad intelligibilia percipienda conaretur avertere, & inquantum id poſſet, intantum illa poſſet intueri, eaque viſione melior & præſtantior fieri. Nullo quippe modo forma vel color, vel ipſa etiam corporis temperatio, quæ certa commixtio eſt earum quatuor naturarum quibus idem corpus ſubſiſtit, avertere ſe ab eo poteſt, in quo ſubjecto

[a] Sic MSS. cum Bad. At Am. Er. & Lov. habent, *putatione*.

[b] Am. Er. & Lov. *id quod mutabile eſt mutari reperitur*. Prætulimus hic lectionem MSS. quæ eſt etiam Bad. Paulò poſt legitur in editis, *nec motum quidem habet ullum*. At in MSS. *ne motum quidem opus habet ullum*, vel, *ne motu quidem opus habet ullo*.

est inseparabiliter. Ad hæc, ea quæ intelligit animus cùm se avertit à corpore, non sunt profectò corporea, & tamen sunt, maximéque sunt, nam eodem modo semper sese habent. Nam nihil absurdius dici potest quàm ea esse quæ oculis videmus, ea non esse quæ intelligentiâ cernimus, cùm dubitare dementis sit, intelligentiam incomparabiliter oculis anteferri. Hæc autem quæ intelliguntur eodem modo sese habentia, cùm ea intuetur animus, satis ostendit se illis esse conjunctum, miro quodam eodemque incorporali modo, scilicet non localiter. Namque aut in illo sunt, aut ipse in illis. Et utrumlibet horum sit, aut in subjecto alterum in altero est, aut utrumque substantia est. Sed si illud primum est, non est in subjecto corpore animus, ut color & forma: quia vel ipse substantia est, vel alteri substantiæ quæ corpus non est, in subjecto inest. Si autem hoc secundum verum est, non est in subjecto corpore tamquam color animus, quia substantia est. Temperatio autem corporis in subjecto corpore est tamquam color: non est ergo temperatio corporis animus, sed vita est animus: & se nulla res deserit; & id moritur quod vita deserit: non igitur animus mori potest.

CAPUT XI. Animus nec per falsitatem perit veritati contrariâ, etsi animi est caussa veritas.

18. Rursus igitur si quid metuendum est, id est metuendum ne deficiendo animus intereat, id est dum ipsa exsistendi specie privatur. De qua re quamquam satis esse dictum arbitrer, & quàm hoc fieri non possit certa ratione monstratum sit, tamen etiam hoc adtendendum est, non esse aliam caussam hujus formidinis, nisi quia fatendum est in defectu quodam esse animum stultum, & in essentia certiore atque pleniore sapientem. Sed si, quod nemini dubium est, tunc est animus sapientissimus, cùm veritatem, quæ semper eodem modo est, intuetur, eique immobilis inhæret divino amore conjunctus, & illa [a] omnia quæ quoquo modo sunt ab ea essentia sunt, quæ summè maximéque est, aut ab illa est animus in quantum est, aut per seipsum est. Sed si per seipsum est, quoniam ipse sibi caussa exsistendi est, & numquam se deserit, numquam interit, ut suprà etiam disputavimus. Si verò ex illa, diligenter opus est quærere quæ res ei possit esse contraria, quæ animo auferat animum esse quod illa præbet. Quid est igitur? An fortè falsitas; quia illa veritas? Sed manifestum est, atque in promtu situm, quantum nocere animo falsitas possit. Num enim ampliùs potest quàm fallere? at nisi qui vivit, fallitur nemo. Non igitur falsitas interimere animum potest. Quòd si hæc non potest quæ contraria veritati est, auferre animo animum esse, quod ei veritas dedit (ita enim est invictissima veritas) quid aliud invenietur, quod auferat animo id quod est animus? Nihil profectò: nam nihil est contrario valentius ad id auferendum, quod fit ab ejus contrario.

CAPUT XII. Veritati à qua est animus quod est, quatenus ipsa est, nihil contrarium.

19. At si veritati contrarium ita quæramus, non inquantum veritas est, sed inquantum summè maximéque est, quamquam intantum est idipsum inquantum est veritas, siquidem veritatem eam dicimus quâ vera sunt omnia inquantumcumque sunt; intantum autem sunt inquantum vera sunt, tamen nullo modo id defugerim, quod mihi evidentius suffragatur. Nam si nulla essentia inquantum essentia est, aliquid habet contrarium, multo minùs habet contrarium prima illa essentia, quæ dicitur veritas, inquantum essentia est. Primum autem verum est. Omnis enim essentia non ob aliud essentia est, nisi quia est. Esse autem non habet contrarium, nisi non esse. unde nihil est essentiæ contrarium. Nullo modo igitur res ulla esse potest contraria illi substantiæ, quæ maximè ac primitus est. Ex qua si habet animus idipsum quod est (non enim aliunde hoc habere potest, qui ex se non habet, nisi ab illa re quæ illo ipso est animo præstantior) nulla res est qua id amittat, quia nulla res ei rei est contraria qua id habet; & propterea esse non desinit. Sapientiam verò, quia conversione habet ad id ex quo est, aversione illam potest amittere. Conversioni namque aversio contraria est. Illud verò quod ex eo habet cui nulla res est contraria, non est unde possit amittere. Non igitur potest interire.

CAP. XIII. Animus nec in corpus convertitur.

20. Hîc fortè oboriatur nonnulla quæstio, utrùm sicut non interit animus, ita nec in deteriorem commutetur essentiam. Videri enim cuipiam potest, neque injuriâ, id effectum esse ratiocinatione hac, ut animus ad nihilum non possit pervenire, converti autem in corpus forsitan possit. Si enim quod erat antè animus, corpus fuerit effectum, non utique omnino non erit. Sed hoc fieri non potest, nisi aut ipse id velit, aut ab alio cogatur. Nec continuò tamen animus, sive ipse id appetierit, sive coactus fuerit, poterit corpus esse. Illud enim sequitur ut, si sit, velit aut cogatur. At illud non sequitur ut, si velit aut cogatur, sit. numquam autem volet. Nam omnis ejus appetitus ad corpus, aut ut id possideat est, aut ut vivificet, aut ut quodammodo fabricetur, aut quolibet pacto ei consulat. Nihil autem horum fieri potest, si non sit corpore melior. At si erit corpus, melior corpore profectò non erit. Non igitur corpus esse volet. Neque ullum rei hujus certius argumentum est, quam cùm seipsum hinc interrogat animus. Ita enim facilè comperit appetitum se non habere, nisi agendi aliquid, aut sciendi, aut sentiendi, aut tantummodo vivendi inquantum sua illi potestas est.

21. Si autem cogitur corpus esse, à quo tandem cogitur? A quolibet, certè à potentiore. Non ergo ab ipso corpore cogi potest. Nullo enim modo ullo animo ullum corpus potentius. Potentior autem animus non cogit in aliquid nisi quod suæ potestati subditum est. Nec ullo modo animus potestati alterius animi, nisi suis cupiditatibus subditur. Cogit ergo ille animus non ampliùs quàm quantum ejus quem cogit cupiditates sinunt. Dictum est autem [b] cupiditatem non posse animum habere, ut corpus sit. Illud etiam manifestum est ad nullam suæ cupiditatis expletionem pervenire, dum amittit omnem cupiditatem: & amittit dum corpus fit. Non igitur potest ab eo cogi ut fiat, qui cogendi jus nisi per subditi cupiditates non habet. Deinde quisquis animus alterum animum habet in potestate, magis eum necesse est velit in potestate habere quàm corpus, & ei velit bonitate consulere, vel malitiâ imperitare. Non ergo volet ut corpus sit.

22. Postremò iste animus cogens aut animal est, aut caret corpore. Sed si caret corpore, in hoc mundo non est. Et si ita est, summè bonus est, nec potest velle alteri tam turpem commutationem. Si autem animal est, aut animal est etiam ille quem cogit, aut non est. Sed si non est, ad nihil cogi ab

[a] Er. & Lov. *& illa omnium quæ quoquomodo sunt summè maximéque est.*

[b] Sic in MSS. At in priùs editis legitur, *dictum est autem cogi non posse animum ut corpus sit*, haud satis consequenter.

alio poteſt. Non enim habet potentiorem qui in ſummo eſt. Si autem in corpore eſt, ab eo rurſus qui in corpore eſt per corpus cogitur, ad quodcumque cogitur. Quis autem dubitet nullo modo per corpus fieri tantam commutationem animo? Fieret enim ſi eſſet illo corpus potentius: quamvis quidquid illud eſt ad quod per corpus cogitur, prorſus non per corpus, ſed per cupiditates ſuas cogitur, de quibus ſatis dictum eſt. Quod autem rationali anima melius eſt, omnibus conſentientibus Deus eſt. Qui profectò conſulit animæ, & ideo non ab eo cogi anima poteſt, ut convertatur in corpus.

CAPUT XIV. Nec ſomno, nec hujuſmodi corporis affectione animæ vim minui.

23. SI igitur nec propria voluntate, nec alio cogente id animus patitur, unde id pati poteſt? an quia invitos nos plerumque opprimit ſomnus, metuendum eſt ne quo tali defectu animus convertatur in corpus? Quaſi verò quoniam ſomno membra noſtrà marceſcunt, idcirco animus fiat ulla ex parte debilior. Senſibilia tantùm non ſentit, quia quidquid illud eſt quod ſomnum facit, è corpore eſt atque in corpore operatur. Corporeos enim ſenſus ſopit & claudit quodammodo, ita ſanè ut tali commutationi corporis cedat anima cum voluptate; quia ſecundùm naturam eſt talis commutatio quæ reficit corpus à laboribus: non tamen hæc adimit animo vel ſentiendi vim vel intelligendi. Nam & imagines ſenſibilium præſto habet, tanta expreſſione ſimilitudinis, ut eo ipſo tempore diſcerni nequeant ab his rebus quarum imagines ſunt: & ſi quid intelligit, æquè dormienti ac vigilanti verum eſt. Nam verbi gratiâ ſi per ſomnium diſputare ſibi viſus fuerit, veraſque rationes ſecutus in diſputando didicerit aliquid, etiam expergefacto eædem incommutabiles manent: quamvis falſa reperiantur cetera, veluti locus ubi diſputatio, & perſona cum qua diſputatio fuiſſe viſa erat, & verba ipſa quod ad ſonum adtinet, quibus diſputari videbatur, & alia hujuſcemodi, quæ etiam cùm ipſis ſenſibus ſentiuntur aguntur que à vigilantibus, prætereunt tamen, nec ulla ex parte ſempiternam præſentiam verarum rationum aſſequuntur. Ex quo colligitur, tali commutatione corporis, qualis ſomnus eſt, uſum ejuſdem corporis animæ, non [a] vitam propriam, poſſe minui.

CAPUT XV. Rurſum animam non poſſe in corpus mutari.

24. POSTREMO ſi quamvis locum occupanti corpori anima tamen non localiter jungitur, ſummis illis æterniſque rationibus, quæ incommutabiliter manent, nec utique loco continentur, prior afficitur anima quàm corpus; nec prior tantùm, ſed etiam magis. Tanto enim prior, quanto propinquior; & eâdem cauſsâ tanto etiam magis, quanto etiam corpore melior. Nec iſta propinquitas loco, ſed naturæ ordine dicta ſit. Hoc autem ordine intelligitur à ſumma eſſentia ſpeciem corpori per animam tribui, qua eſt in quantumcumque eſt. Per animam ergo corpus ſubſiſtit, & eo ipſo eſt quo animatur, ſive univerſaliter, ut mundus; ſive particulariter, ut unumquodque animal intra mundum. Quapropter conſequens erat ut anima per animam corpus fieret, nec omnino aliter poſſet. Quod quia non fit, manente quippe animâ in eo quo anima eſt, corpus per illam ſubſiſtit, dantem ſpeciem, non adimentem, commutari in corpus anima non poteſt. Si enim non tradit ſpeciem quam ſumit à ſummo bono, non per illam fit corpus: & ſi non per illam fit, aut non fit omnino, aut tam propinquè ſpeciem ſumit quàm anima: ſed & fit corpus, & ſi tam propinquè ſumeret ſpeciem, id eſſet quod anima: nam hoc intereſt; eoque anima melior, quo ſumit propinquiùs. Tam propinquè autem etiam corpus ſumeret, ſi non per animam ſumeret. Etenim nullo interpoſito tam propinquè utique ſumeret. Nec invenitur aliquid quod ſit inter ſummam vitam, quæ ſapientia & veritas eſt incommutabilis, & id quod ultimum vivificatur, id eſt corpus, niſi vivificans anima. Quòd ſi tradit ſpeciem anima corpori, ut ſit corpus inquantum eſt, non utique ſpeciem tradendo adimit. Adimit autem in corpus animam tranſmutando. Non igitur anima ſive per ſeipſam corpus fit, quia non niſi animâ manente corpus per eam fit: ſive per aliam, quia non niſi traditione ſpeciei fit corpus per animam, & ademtione ſpeciei anima in corpus converteretur, ſi converteretur.

1. Retract. cap. 5. n. 3.

CAPUT XVI. Ne in animam quidem irrationalem rationalis anima convertitur. Anima tota eſt in toto corpore & ſingulis partibus.

25. Hoc & de irrationali anima vel vita, quòd nec in eam rationalis anima convertitur, dici poteſt. Et ipſa enim niſi inferiore ordine rationali ſubjiceretur, æquè ſumeret ſpeciem & talis eſſet. Tradunt ergo ſpeciem à ſumma pulcritudine acceptam potentiora infirmioribus naturali ordine. Et utique cùm tradunt, non adimunt. Eoque ſunt quæ infirmiora ſunt, inquantum ſunt, quòd ſpecies eis qua ſint à potentioribus traditur. quæ quidem potentiora etiam meliora ſunt. Quod his naturis datum eſt, quæ non mole majore plus poſſunt minoribus molibus, ſed ſine tumore ullo localis magnitudinis eadem ſpecie potentiora ſunt qua meliora. In quo genere eſt anima corpore melior & potentior. Quapropter cùm per illam, ut dictum eſt, corpus ſubſiſtat, ipſa in corpus nullo modo verti poteſt. Corpus enim nullum fit, niſi accipiendo per animam ſpeciem. At anima ut corpus fieret, non accipiendo ſpeciem, ſed amittendo fieri poſſet: & propterea fieri non poteſt; niſi fortè loco anima continetur, & localiter corpori jungitur. Nam ſi ita eſt, poteſt eam fortaſſe major moles, quamquam ſpecioſiorem, in ſuam deteriorem vertere ſpeciem, ut aër major ignem minorem. Sed non eſt ita. Moles quippe omnis quæ occupat locum, non eſt in ſingulis ſuis partibus tota, ſed in omnibus. Quare alia pars ejus alibi eſt, & alibi alia. Anima verò non modò univerſæ moli corporis ſui, ſed etiam unicuique particulæ illius tota ſimul adeſt. Partis enim corporis paſſionem tota ſentit, nec in toto tamen corpore. Cùm enim quid dolet in pede, advertit oculus, loquitur lingua, admovetur manus. Quod non fieret, niſi id quod animæ in eis partibus eſt & in pede ſentiret, nec ſentire quod ibi factum eſt abſens poſſet. Non enim nuntio aliquo credibile eſt fieri non ſentiente quod nuntiat: quia paſſio quæ fit non per continuationem molis currit, ut ceteras animæ partes quæ alibi ſunt latere non ſinat, ſed illud tota ſentit anima quod in particula fit pedis, & ibi tantùm ſentit ubi fit. Tota igitur ſingulis partibus ſimul adeſt, quæ tota ſimul ſentit in ſingulis. Nec tamen hoc modo adeſt tota, ut candor vel alia hujuſmodi qualitas in unaquaque parte corporis tota eſt. Nam quod in alia parte corpus patitur candoris immutatione, poteſt ad candorem qui eſt in alia parte non pertinere. Quapropter ſecundùm partes molis à ſe diſtantes, & ipſe à ſe diſtare convincitur. Non autem ita eſſe in anima per ſenſum, de quo dictum eſt, probatur.

[a] Er. *non vim propriam poſſe minui.*

ADMONITIO
DE SEQUENTE LIBRO DE QUANTITATE ANIMÆ.

DIALOGUM de animæ Quantitate cum Evodio habuit Augustinus, uti prodit ipse epist. 101. eidem Evodio nonnullas rursum de anima quæstiones proponenti rescribens his verbis: Illa si relegas... quæ te conferente mecum ac sermocinante conscripsi sive de Quantitate animæ, sive de Libero arbitrio, invenies unde dissolvas & sine opera mea dubitationes tuas. Inspectis porrò locis illis in quibus editiones cum MSS. aliquot non admodum vetustis præferunt Augustini & Adeodati veluti Interlocutorum nomina; nihil in antiquis codicibus deprehensum à nobis est præter incertos quosdam characteres interrogationibus & responsionibus indigitandis interscriptos. Quapropter Adeodati nomen expungi oportuit: enimverò quo tempore Dialogus hicce habebatur, vix adolescentiam adtigerat Adeodatus: at is qui cum Augustino colloquitur, juvenem se esse dicit cap. 24. n. 46.

Visum autem est id operis non movere loco, quem habita argumenti ratione obtinuit hactenus in editis, in quibus proximè post librum de animæ immortalitate subsequitur. Testatur porrò Augustinus lib. 1. Retract. c. 7. se jam baptizatum, cùm Romæ esset scripsisse libros de moribus Ecclesiæ catholicæ, & de moribus Manichæorum; tum in sequente cap. istum quo de agimus dialogum eadem in urbe habuisse; postea verò libros de libero arbitrio ibidem incœptos recenset: atque idcirco dialogum huncce versus initium anni Christi trecentesimi octogesimi octavi collocamus. Cùm enim superiore anno Romam venisset Augustinus, magnam quoque sequentis anni partem ibi transegit; atque interea temporis libros præfatos conscripsit.

LIB. I. RETRACT. CAPUT VIII.

In eadem urbe scripsi dialogum, in quo de anima multa quæruntur ac disseruntur, id est, unde sit, qualis sit, quanta sit, cur corpori fuerit data, cùm ad corpus venerit qualis efficiatur, qualis cùm abscesserit. Sed quoniam quanta sit, diligentissimè ac subtilissimè disputatum est, ut eam si possemus ostenderemus corporalis quantitatis non esse, & tamen magnum aliquid esse, ex hac una inquisitione totus liber nomen accepit ut appellaretur, de Animæ quantitate.

2. In quo libro illud quod dixi, omnes artes animam secum adtulisse mihi videri: nec aliud quidquam esse id quod dicitur discere, quam reminisci ac recordari, non sic accipiendum est, quasi ex hoc approbetur, animam vel hìc in alio corpore, vel alibi sive in corpore, sive extra corpus, aliquando vixisse: & ea quæ interrogata respondet, cùm hìc non didicerit, in alia vita ante didicisse. Fieri enim potest, sicut jam in hoc opere supra diximus, ut hoc ideo possit, quia natura intelligibilis est, & connectitur non solùm intelligibilibus, verùm etiam immutabilibus rebus, eo ordine facta, ut cùm se ad eas res movet quibus connexa est, vel ad seipsam, inquantum eas videt, intantum de his vera respondeat. Nec sanè omnes artes eo modo secum adtulit, ac secum habet. nam de artibus quæ ad sensus corporis pertinent, sicut multa medicinæ, sicut astrologiæ omnia, nisi quod hìc didicerit, non potest dicere. Ea verò quæ solâ intelligentiâ capit, propter id quod dixi, cùm vel à seipsa vel ab alio fuerit bene interrogata & recordata respondet. cap. 20.

3. Alio loco, Vellem, inquam, hinc plura dicere, ac meipsum constringere, dum quasi tibi præcipio, ut nihil aliud agerem quàm redderem mihi, cui me maximè debeo. Ubi videor dicere potiùs debuisse, redderer Deo, cui me maximè debeo. Sed quoniam priùs sibi ipse homo reddendus est, ut illic quasi gradu facto inde surgat atque adtollatur ad Deum, sicut filius ille minor priùs reversus est ad semetipsum, & tunc ait: Surgam, & ibo ad patrem meum: ideo sic sum locutus. Denique mox addidi: Atque ita fieri amicum mancipium Domino. Quod ergo dixi, cui me maximè debeo, ad homines retuli: Magis enim mihi me debeo, quàm hominibus ceteris, quamvis Deo magis quàm mihi. Hic liber sic incipit: Quoniam video te abundare otio cap. 28. Luc. 15.

S. AURELII

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
DE QUANTITATE ANIMÆ
LIBER UNUS.*

* Scriptus circa initium an. Chr. 388.

In hocce dialogo sex de anima quæstiones à collocutore proponuntur Augustino; quarum tertiam, scilicet Quanta sit anima, penitiùs tractaturus distinguit inprimis duplex quantitatis genus, unum à mole & loci spatio, alterum à potentia & virtute dictum; illud quidem corporis proprium ab anima quæ prorsus incorporea sit excludi, hoc autem reperiri in illa docet. Deinde magnitudinis istius gradus septem assignat, ad quos revocat quidquid anima humana sive in corpore, sive in seipsa, sive denique apud Deum valet.

CAPUT I. Sex de anima quæstiones proponit Evodius.

1. QUONIAM video te abundare A otio, quæso ut mihi respondeas de iis quæ me movent, non, ut opinor, importunè atque incongruè. Sæpe enim cùm abs te multa quæsissem, nescio quâ illâ græcâ sententiâ me deterrendum putasti, quâ prohibemur ea quæ suprà nos sunt requirere: nunc verò non puto nos ipsos supra nos esse. Quamobrem cùm de anima quæro, non sum dignus qui audiam, Quod supra nos, quid ad nos? sed fortasse dignus qui audiam, B quid simus nos. A. Enumera breviter quæ de anima audire velis. E. Faciam: nam sunt mihi ista diuturna cogitatione præparata. Quæro igitur unde sit anima, qualis sit, quanta sit, cur corpori fuerit data, & cùm ad corpus venerit qualis efficiatur, qualis cùm abscesserit?

Socratis dictum: ἃ ὑπὲρ ἡμᾶς, τί πρὸς ἡμᾶς.

Unde sit anima.

2. A. Cùm quæris unde sit anima, duo quædam intelligere cogor. Aliter enim dicimus unde sit homo, quæ sit ejus patria scire cupientes; aliter unde sit, cùm quærimus unde constet, id est, ex quibus C elementis rebusque compositus. Quid horum scire vis, cùm interrogas unde sit anima? Utrumnam quasi regionem ejus & patriam unde huc venerit nosse desideras, an verò quæ sit ejus substantia requiris? E. Equidem utrumque scire vellem, sed quid sit sciendum priùs, tuo judicio malo committere. A. Propriam quamdam habitationem animæ ac patriam, Deum ipsum credo esse à quo creata est. Substantiam verò ejus nominare non possum: non enim eam puto esse ex iis usitatis notisque natu- D ris, quas istis corporis sensibus tangimus. Nam neque ex terra, neque ex aqua, neque ex aëre, neque ex igni, neque ex his omnibus, neque ex aliquibus horum conjunctis constare animam puto. Sed quemadmodum si ex me quæreres, arbor ista ex quibus constet, notissima ista elementa quatuor nominarem, ex quibus omnia talia constare credendum est; porrò si pergeres quærere, unde ipsa terra, vel aqua, vel aër, vel ignis constent, nihil jam quod dicerem reperirem: sic cùm quæritur, ex qui- E bus sit homo compositus, respondere possum, ex anima & corpore; rursum de corpore si quæras, ad illa elementa quatuor recurram; de anima verò quærenti tibi, cùm simplex quiddam & propriæ substantiæ videatur esse, non aliter hæream ac si quæras, ut dictum est, unde sit terra. E. Quomodo eam propriam velis habere substantiam, cùm dixeris à Deo factam, non intelligo. A. Quomodo & terram ipsam à Deo factam, negare non possum: & tamen non possum dicere, ex quibus quasi aliis corporibus terra constet. Simplex enim corpus est terra, eo ipso quo terra est, & ideo elementum dicitur omnium istorum corporum, quæ fiunt ex quatuor elementis. Non ergo sibi adversatur sententia qua dicimus, & à Deo animam factam, & propriam quamdam habere naturam. Hanc enim ejus propriam quamdam naturam & suam, Deus ipse fecit, ut ignis, ut aëris, ut aquæ, ut terræ, quò cetera ex his omnibus componerentur.

Animæ patria Deus. Animæ substantia propria & simplex.

CAPUT II. Anima qualis sit.

3. E. INTERIM accipio unde sit anima, id est, ex Deo, quæ mecum sedulò retractabo, & si quid me moverit, post requiram. Unde quæso explices qualis sit. A. Videtur mihi esse similis Deo. De anima enim, nisi fallor, requiris humana. E. Idipsum est quod abs te explicari vellem, quemadmodum sit anima similis Deo, cùm Deum à nullo factum esse credamus, animam verò ab ipso Deo factam suprà dixeris. A. Quid, tu difficile putas Deo fuisse, ut aliquid sibi simile faceret, cùm hoc in tanta varietate imaginum etiam videas nobis esse concessum? E. Sed nos videmur mortalia facere, Deus autem immortalem animam fecit, ut opinor, nisi fortè tibi aliter videtur. A. Ergo tu velles talia fieri ab hominibus, qualia Deus fecit? E. Non equidem hoc dixerim. Sed quemadmodum ipse immortalis immortale quiddam fecit ad similitudinem suam, sic & nos immortales à Deo facti ad similitudinem nostram quod facimus immortale esse deberet. A. Rectè diceres, si ad ejus imaginem pingeres tabulam, quod in te immortale esse credis: nunc verò in ea exprimis similitudinem corporis, quod profectò mortale est. E. Quomodo ergo sum similis Deo, cùm immortalia nulla possum facere ut ille? A. Quomodo nec imago corporis tui potest hoc valere quod tuum corpus valet, sic

anima non mirandum est, si potentiam tantam non habet, quantam ille ad cujus similitudinem facta est.

CAPUT III. Anima quanta sit.

4. E. ET hoc interim satis est. dic nunc quanta sit anima. A. Quomodo quæris quanta sit? Non enim intelligo, utrùm ejus quasi spatium latitudinis vel longitudinis, vel roboris, vel horum simul omnium requiras; an quantum valeat nosse velis. Solemus enim quærere quantus fuerit Hercules, id est in quot pedes statura ejus porrecta fuerit. Et item quantus vir fuerit, id est quantæ potentiæ atque virtutis. E. Utrumque de anima scire cupio. A. Atqui illud superius dici non potest, nec omnino intelligi de anima. Non enim ullo modo, aut longa, aut lata, aut quasi valida suspicanda est anima: corporea ista sunt, ut mihi videtur; & de consuetudine corporum sic animam quærimus. Ideoque bene præcipitur etiam in mysteriis, ut omnia corporea contemnat, universoque huic mundo renuntiet, qui ut videmus corporeus est, quisquis se talem reddi desiderat, qualis à Deo factus est, id est similem Deo: non enim alia salus animæ est, aut renovatio, aut reconciliatio auctori suo. Quamobrem quanta sit anima secundùm inquisitionem hanc tibi respondere non possum; sed possum affirmare, neque illam longam esse, nec latam, nec robustam, neque aliquid horum quæ in mensuris corporum quæri solent. Et hoc cur existimem, rationem tibi reddam, si placet. E. Placet verò, ac vehementer exspecto: videtur enim mihi quasi nihil esse anima, si nihil est horum. A. Priùs ergo si videtur, ostendam tibi multas esse res quas non possis dicere nihil esse, nec tamen in eis invenire aliqua hujusmodi spatia qualia in anima requiris; ut non solùm non tibi ex eo anima nihil esse videatur, quòd in ea non invenis longitudinem, sive aliquid tale; sed eo pretiosior & pluris æstimanda sit, quo nihil horum habet. Deinde utrùm verè nihil horum habeat videbimus. E. Utere quo vis ordine ac modo, ego audire & discere paratus sum.

CAPUT IV. Animam nonnihil esse, tametsi nec longa nec lata sit.

5. A. RECTE facis: sed volo interroganti mihi respondeas: fortasse enim ea quæ te docere conor, ipse jam nosti: credo enim non te dubitare hanc arborem non esse omnino nihil. E. Quis dubitaverit? A. Quid illud, num dubitas justitiam multo esse hac arbore meliorem? E. Ridiculum istud quidem est, quasi verò ulla sit comparatio. A. Liberaliter mecum agis: sed illud nunc adtende, cùm constet ita hanc arborem esse deteriorem quàm est justitia, ut nec comparanda quidem tibi videatur, & hoc lignum non esse nihil confessus sis, placetne tibi ut ipsam justitiam nihil esse credamus? E. Quis hoc demens crediderit? A. Rectè omnino: sed fortasse arbor hæc propterea tibi videtur esse aliquid, quòd longa est pro suo modo & lata & robusta, quæ si detraxeris, nihil erit. E. Ita videtur. A. Quid ergo justitia, quam non nihil esse confessus es, immo quiddam longè divinius hac longéque præstantius, videtur tibi longa esse? E. Nullo modo mihi justitia aut longa aut lata, aut tale aliquid cogitanti potest occurrere. A. Si igitur nihil horum est justitia, & tamen ipsa nihil non est, cur tibi anima nihil videtur, nisi ejus aliqua longitudo sit? E. Age jam non mihi videtur ex eo nihil esse anima, quòd nec longa, nec lata, nec robusta sit: sed utrùm verè ita sit, nondum à te dictum esse scis. Fieri enim potest, ut multa sint magni æstimanda, quæ istis careant, sed non continuò ex hoc genere animam esse credendum puto.

6. A. Scio istud nobis enodandum restare, & hoc me deinceps explicaturum promiseram, verùm quia res subtilissima est, & longè alios mentis oculos quærit, quàm humana consuetudo in quotidianæ vitæ actibus habere solita est, admoneo te ut per ea, per quæ te ducendum existimo, libens pergas, nec nostro quodam necessario circuitu defatigatus, ægrè tuleris aliquanto te tardiùs ad id quod cupis pervenire. Nam priùs abs te quæro, utrùm corpus ullum putes esse, quod non pro modo suo habeat aliquam longitudinem & latitudinem & altitudinem? E. Quam dicas altitudinem, non intelligo. A. Illam dico qua efficitur ut interiora corporis cogitentur, aut etiam sentiantur, si perlucet ut vitrum; quamquam si hoc demas corporibus, quantum mea opinio est, neque sentiri possunt, neque omnino corpora esse rectè existimari. hinc mihi volo aperias quid tu sentias. E. Prorsus non dubito corpora omnia his carere non posse. A. Quid, illud potes cogitare, ista tria non esse nisi in corporibus? E. Non intelligo quomodo alibi esse possint. A. Ergo animam non putas esse aliud quàm corpus? E. Si etiam ventum corpus esse confitemur, negare non possum corpus mihi animam videri: nam tale aliquid eam esse cogito. A. Corpus quidem ventum esse tam concedo, quàm si me de fluctu interrogares. Nam nihil aliud quàm istum aërem commotum ac agitatum ventum esse sentimus; quod in loco tranquillissimo, & ab omnibus ventis quietissimo vel brevi flabello approbari potest, quo etiam muscas abigentes aërem commovemus, flatumque sentimus. Quod cùm evenerit occultiore quodam motu cælestium vel terrenorum corporum per magnum spatium mundi, ventus vocatur, ex diversis partibus cæli nomina etiam diversa sortitus. an tibi aliter videtur? E. Mihi verò nihil, & probabile esse accipio quod dicis: sed ego animam non ipsum ventum, sed tale aliquid esse dixi. A. Dic mihi priùs, utrùm ipsum ventum cujus mentionem fecisti, habere aliquam longitudinem, latitudinem & altitudinem sentias. Deinde videbimus utrùm tale aliquid anima sit, ut hoc modo etiam quanta sit investigare possimus. E. Quid hoc aëre longius & latius & altius facilè inveniri potest, quem commotum, ventum esse nunc abs te mihi persuasum est?

Altitudo quid sit.

Ventus quid sit.

CAPUT V. Infinita animæ vis.

7. A. RECTE dicis: sed numquidnam animam tuam putas esse nisi in corpore tuo? E. Ita puto. A. Intrinsecùs tantùm, ut tamquam utrem impleat; an tantùm forinsecùs, velut tectorium; an & intrinsecùs & extrinsecùs eam esse arbitraris. E. Hoc sentio quod ultimum requisisti. Nam nisi esset intrinsecùs, nihil in visceribus nostris vitale haberetur: nisi esset extrinsecùs, non etiam in cute leviter posset sentire pungentem. A. Quid ergo ampliùs quæris quanta sit anima, cùm videas esse tantam quantam ipsa spatia corporis patiuntur? E. Si hoc ratio docet, nihil ampliùs requiro. A. Rectè facis nihil quærere ampliùs quàm docet ratio. Sed hæc ratio videturne tibi firmissima? E. Quando aliam non invenio, videtur. Suo enim loco quæram quod me multùm movet, utrùm hæc figura eadem maneat cùm corpore excesserit: nam hoc inter discutienda ultimum me posuisse memini. Sed quoniam de numero animarum quærere, ad quantitatem mihi videtur pertinere, non esse hoc

loco prætereundum existimo. A. Non incongruè existimas, sed priùs de spatio ejus quod me adhuc movet, explicemus, si placet, ut etiam ego aliquid discam si tibi jam satisfactum est. E. Quære ut vis, nam tua ista simulata dubitatio dubitare me verissimè facit de hoc ipso, quod jam peractum esse præsumseram.

8. A. Dic mihi quæso te, utrùm ea quæ appellatur memoria, non tibi nomen inane videatur. E. Cui hoc videri potest? A. Animæ hanc esse arbitraris, an corporis? E. Et hinc dubitare ridiculum est. Quid enim exanime corpus meminisse aliquid credi, aut intelligi potest? A. Meministine tandem urbis Mediolanensis? E. Valde memini. A. Nunc ergo quia ejus facta mentio est, recordaris quanta & qualis sit. E. Recordor sanè, ac nihil recentiùs atque integriùs. A. Nunc ergo cùm oculis eam non videas, animo vides. E. Ita est. A. Meministi credo etiam, quanto spatio terrarum nunc à nobis longè absit. E. Ita & hoc memini. A. Vides itaque animo etiam ipsam locorum distantiam. E. Video. A. Cùm igitur anima tua hîc sit ubi corpus, nec ultra spatium ejus porrigatur, ut superior ratio demonstrabat, unde fit ut illa omnia videat? E. Per memoriam hoc fieri puto, non quòd illis locis sit præsens. A. Imagines ergo illorum locorum memoriâ continentur. E. Ita sentio: nam & quid ibi nunc agatur ignoro, quod utique non ignorarem, si animus meus usque ad ea loca porrigeretur, præsentiaque sentiret. A. Verum mihi videris dicere: sed certè istæ imagines corporum sunt. E. Ita necesse est: non enim aliud sunt urbes terræque quàm corpora.

9. A. Numquamne intuitus es parva specilla, aut numquam in pupilla oculi alieni faciem tuam vidisti? E. Immo sæpe. A. Cur multo brevior quàm est apparet? E. Quid enim velles aliud quàm ut pro modo speculi videretur? A. Necesse est ergo imagines corporum, si parva sunt corpora in quibus apparent, parvas apparere. E. Necesse omnino. A. Cur ergo cùm tam parvo spatio sit anima quàm corpus est ejus, tam magnæ in ea possunt exprimi imagines, ut & urbes, & latitudo terrarum, & quæque alia ingentia apud se possit imaginari? Volo enim cogites paulò diligentiùs, quanta & quàm multa memoria nostra contineat, quæ utique animâ continentur. Qui ergo fundus est, qui sinus, quæ immensitas quæ possit hæc capere, cùm & eam tantam quantum corpus est, superior ratio docuisse videatur? E. Non invenio quid respondeam, nec satis explicare possum, quantum me ista moveant: & multùm me ipse derideo, qui superiori rationi tam citò consenseram, ut ex isto corporis modo quanta sit anima terminarem. A. Non ergo jam tibi tale aliquid videtur qualis ventus est? E. Nullo modo: nam etiam si aër iste cujus quasi fluctum ventum esse probabiliter creditur, universum istum mundum possit implere, innumerabiles tales tantosque mundos secum anima imaginari potest, quas imagines quo spatio contineat suspicari non possum. A. Vide ergo ne melius sit eam credere, ut superiùs dixeram, nec longam, nec latam, nec altam, sicut mihi de justitia concesseras. E. Facilè assentirem, nisi me plus conturbaret, quo rursum pacto tantorum spatiorum imagines innumerabiles nulla sua & longitudine & latitudine & altitudine capere possit.

CAP. VI. Longitudo mera & simplex.

10. A. INVENIEMUS hoc fortasse quantum licet, si priùs diligenter discutiamus hæc tria, id est longitudinem, latitudinem, & altitudinem. Itaque enitere cogitare longitudinem, quæ adhuc nullam latitudinem assumserit. E. Nihil possum tale cogitare: si enim filum araneæ in animo constituero, quo nihil exilius solemus videre, occurrit mihi etiam in eo tamen & longitudo per se, & latitudo, & altitudo: quæ qualescumque sint, esse tamen negare non possum. A. Non usquequaque absurda est responsio tua, sed certè cùm tria ista in araneæ B filo esse intelligis, discernis hæc, & quid inter se differant nosti? E. Quidni quid differant nossem? An aliter potui videre nihil horum deesse huic filo? A. Quo igitur intellectu hæc discrevisti, hoc potes etiam sejunctis illis, solam longitudinem cogitare, si nec aliquod corpus volvas animo. nam quodcumque fuerit, his omnibus non carebit. Incorporeum est enim quod te nunc intelligere cupio: nam sola longitudo non nisi intelligi animo potest, in corpore inveniri non potest. E. Jam intelligo. A. Ergo C istam longitudinem si quasi secare cogitatione per longum velis, vides profectò non posse. nam si potest, inest etiam latitudo. E. Manifestum est. A. Hanc igitur longitudinem meram & simplicem, si tibi placet, lineam vocemus: hoc enim nomine à doctis multis appellari solet. E. Voca quidquid vis: non enim mihi de nominibus laborandum est, cùm res aperta sit.

11. A. Benefacis, & non solùm approbo, verùm etiam moneo, ut semper rerum curam magis D quàm verborum te habere delectet. Sed linea ista quam jam, ut opinor, bene intelligis, si porrigatur sive ex una, sive ex utraque parte, quàm in longum porrigi potest, cernis nullum esse finem. An ad hoc contemplandum minùs valet acies mentis tuæ? E. Contemplor omnino, ac nihil faciliùs. A. Vides ergo etiam nullam figuram posse fieri, si nihil agatur aliud quàm ut illa linea porrigatur. E. Quam dicas figuram nondum intelligo. * A. FIGURAM interim voco, cùm aliquod spa- E tium linea lineisve concluditur, tamquam si circulum faceres, aut quatuor lineas finibus suis sibimet jungeres, ita ut nullius finis ab alterius copulatione liber esset. E. Quid dicas figuram, jam me videre arbitror; sed utinam tam viderem quò ista tendant, aut quid ex his effecturus sis, ut ego quod de anima requiro sciam.

*CAPUT VII.

12. A. Hoc initio te admonui, & postulavi ut patienter ferres aliquantum circuitum nostrum, quod item quæso ut facias. Non levis res quæritur, F non facilis ad cognoscendum: nosse enim hoc planè ac tenere volumus, si fieri potest. Aliud est enim cùm auctoritati credimus, aliud cùm rationi. AUCTORITATI credere magnum compendium est, & nullus labor: quod si te delectat, poteris multa legere, quæ magni & divini viri de his rebus necessaria quæ videbantur salubriter imperitioribus, quasi nutu quodam locuti sunt, credique sibi voluerunt ab iis, quorum animis vel tardioribus vel implicatioribus alia salus esse non posset. Tales enim homines, quorum profectò maxima multitudo est, si ratione velint verum comprehendere, similitudinibus rationum facillimè decipiuntur, & in varias noxiasque opiniones ita labuntur, ut emergere inde ac liberari, aut numquam, aut ægerrimè queant. His ergo utilissimum est excellentissimæ auctoritati credere, & secundùm hoc agere vitam. quod si tutiùs putas, non solùm nihil resisto, sed etiam multùm

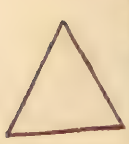
Compendiosior & multitudini tutior ad veritatis perceptionem via per auctoritatem, quàm per rationem.

approbo. Si autem cupiditatem istam refrenare non potes, quâ tibi persuasisti ratione pervenire ad veritatem, multi & longi circuitus tibi tolerandi sunt, ut non ratio te adducat, nisi ea quæ sola ratio dicenda est, id est vera ratio: & non solùm vera, sed ita certa, & ab omni similitudine falsitatis aliena, si tamen ullo modo hæc ab homine inveniri potest, ut nullæ disputationes falsæ aut verisimiles ab ea te possint traducere. E. Nihil jam præproperè desiderabo: agat ac ducat ratio quâ vult, dummodo perducat.

CAPUT VIII. De figuris mathematicis.

13. A. DEUS hoc faciet, qui aut de solis talibus rebus, aut certè de his maximè deprecandus est. sed ad rem quam instituerам redeamus. Nam si & quid sit linea, & quid sit figura jam tibi notum est, dic quod abs te quæro, id est utrùm putes ullam figuram fieri posse, si linea ex utraque parte, aut ex altera per infinitum ducatur. E. Nullo modo id fieri posse confirmo. A. Quid igitur agendum est ut figuram faciamus? E. Quid nisi ut illa linea infinita non sit, & ducatur in circulum, ut ex alia parte se contingat? non enim video quomodo aliter possit ex una linea concludi aliquod spatium, quod nisi fiat, secundùm tuam descriptionem, figura non erit. A. Quid, si rectis lineis figuram facere velim, potest fieri ut de una linea fiat, an non potest? E. Nullo modo. A. Quid, duabus? E. Ne hoc quidem. A. Quid, tribus? E. Video posse. A. Bene igitur nosti ac tenes, cùm figura lineis rectis facienda est, minùs quàm tribus non posse. An si ulla tibi adversetur ratio, de hac te sententia devocabit? E. Planè si quis mihi hoc falsum esse monstraverit, nihil erit quod me scire posse confidam. A. Nunc ergo illud responde, quomodo tribus lineis figuram feceris. E. Cùm se finibus jungunt. A. Quid, ubi se jungunt, nonne videtur tibi angulus fieri? E. Ita est. A. Quot ergo angulis hæc figura constat? E. Totidem quot lineis. A. Quid, ipsas lineas pares constituis, an impares? E. Pares. A. Quid, anguli tantumdem omnes patent, an est alius alio contractior vel apertior? E. Etiam ipsos pares esse video. A. Potestne fieri, ut in figura, quæ tribus rectis paribus lineis facta sit, impares anguli sint; an non potest? E. Nullo prorsus modo. A. Quid, si rectis lineis tribus, sed imparibus figura constet, possunt etiam in ista pares esse anguli, an aliud intelligis? E. Omnino non possunt. A. Rectè dicis: sed dic quæso, quænam tibi figura melior videatur & pulcrior? Eane quæ paribus, an quæ imparibus lineis constat? E. Quis dubitet eam esse meliorem in qua æqualitas prævalet?

Quot lineis figura fiat.

Quomodo tribus lineis figura possit fieri.

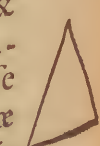
CAPUT IX. Quæ figura præstantior. In triangulo quid angulo contrarietur.

14. A. ERGO inæqualitati æqualitatem præponis? E. Nescio utrùm quispiam non præponat. A. Vide nunc in figura quæ tribus angulis paribus perfecta est, quid in ea sit angulo contrarium, id est ex altera parte contrapositum, utrùm linea an angulus? E. Lineam video. A. Quid ergo, si & angulus angulo, & linea lineæ contraria sit, nonne fateris æqualitatem esse potiorem in ea figura in qua id accidit? E. Fateor quidem, sed quemadmodum id fiat tribus lineis omnino non video. A. Quid, quatuor lineis potestne hoc fieri? E. Prorsus potest. A. Melior est igitur figura quæ quatuor lineis rectis paribus, quàm quæ tribus constat. E. Melior certè, siquidem magis in ea æqualitas valet. A. Quid ergo, istam quæ quatuor rectis paribus lineis constat, censesne posse etiam ita fieri, ut non anguli omnes in ea pares sint, an non putas? E. Video posse. A. Quonam modo? E. Si duo contractiores, duo apertiores sint. A. Videsne etiam quemadmodum & ambo contractiores & ambo apertiores sibi contrarij sint? E. Ac verissimè atque apertissimè. A. Servatam igitur & hîc, quanta servari potuit, cernis æqualitatem: cernis enim profectò fieri non posse, ut cùm quatuor paribus lineis figura perficitur, non aut omnes, aut certè vel bini anguli pares sint: quæque tamen paria sunt, sibi ex contrario respondere. E. Cerno, & firmissimè teneo.

15. A. Nihilne te movet etiam in his rebus tanta & tam inconcussa quædam justitia? E. Quonam modo? A. Quia nihil ut arbitror dicimus esse justitiam nisi æquitatem: æquitas autem ab æqualitate quadam videtur appellata. Sed quæ in hac virtute æquitas, nisi ut sua cuique tribuantur? Porrò sua cuique, nisi quadam distinctione tribui non possunt. an aliter putas? E. Manifestum est, & prorsus assentior. A. Quid, distinctionem arbitrarisne esse ullam, si omnia paria sint, ut nihil omnino inter se differant? E. Nullo modo. A. Ergo justitia servari non potest, nisi in rebus in quibus servatur, sit quædam, ut ita dicam, imparilitas & dissimilitudo. E. Intelligo. A. Cùm igitur fateamur istas figuras, de quibus agimus, inter se esse dissimiles, illam scilicet quæ tribus, & hanc quæ quatuor angulis constat, cùm ambæ paribus lineis fiant, nonne videtur tibi quædam retenta justitia, ut illa quæ habere non potest parilitatem contrariorum, inconcussam teneat angulorum æqualitatem: in hac verò quia tanta est contrariorum congruentia, illa lex angulorum admittat nonnullam inæqualitatem? Hoc ergo cùm me multùm moveret, quærendum abs te visum est, quonam modo ista veritate, æquitate, æqua litate delectarere. E. Jam cerno quid dicas, & non mediocriter admiror. A. Age nunc, quia inæqualitati æqualitatem jure præponis, nec quisquam omnino est, ut opinor, humano sensu præditus, cui non id videatur, quæramus, si placet, figuram in qua summa æqualitas inveniri queat: quæcumque enim erit, ea ceteris sine dubitatione præferetur. E. Placet verò, & quæ ista sit, scire cupio.

CAPUT X. Summa æqualitas in figuris.

16. A. Priùs ergo responde, utrùm tibi illarum figurarum, quarum jam quantum satis videbatur facta mentio est, ea videatur excellere, quæ quatuor lineis paribus, totidemque angulis paribus constet: namque, ut vides, in hac & linearum æqualitas & angulorum est: & quod in illa, quæ tribus lineis paribus clauditur, non inveniebamus, adest huic parilitas contrariorum: nam lineæ linea, & angulus angulo est ut cernis contrarius. E. Ita verò est, ut dicis. A. Habetne summam æqualitatem, an aliter tibi videtur? Nam si habet, frustra ut institueramus aliam quærimus: si autem non habet, volo ut idipsum mihi abs te demonstretur. E. Videtur mihi habere: nam ubi & anguli pares & lineæ pares sunt, ubi deprehendam inæqualitatem non video. A. Ego aliud sentio: nam recta linea donec veniat ad angulos, summâ æqualitate prædita est; sed cùm ex diverso latere alia conjungitur linea, & angulum facit, nonne censes hoc ipsum esse inæquale? An tibi figuræ pars quæ lineâ clauditur cum illa parte quæ angulo concluditur, congruere videtur æqualitate aut similitudine? E. Nullo modo: & me pudet temeritatis meæ: eò enim ductus

ſum, quòd & angulos in ea pares inter ſe & latera A cernerem: ſed quis non videat eorum laterum ab angulis magnam differentiam? A. Accipe aliud inæqualitatis apertiſſimum indicium: certè enim cernis, vel illam figuram triangulam paribus lineis conſtantem, vel iſtam quadratam habere aliquod medium.

E. Cerno planè. A. Quid, ab eodem medio cùm lineas ad omnes figuræ partes ducimus, paresne tibi duci lineæ videntur, an impares? E. Impares prorſus: nam longiores eas neceſſe eſt eſſe, quas in angulos ducimus. A. Iſtæ in quadrata quot B ſunt, & quot in triangula? E. Quatuor hîc, tres ibi.

A. Quid, minimæ omnium quæ rurſum, & quot ſunt in figura utraque? E. Totidem, ſcilicet eæ quæ in media latera ducuntur. A. Veriſſimè mihi videris dicere, neque hîc opus eſt diutiùs immorari; ad id enim quod volumus ſatis eſt: nam & magnam æqualitatem hîc ſervari, ut opinor, vides, & tamen nondum ex omni parte perfectam. E. Omnino video, & quæ illa figura ſit quæ ſummam æqualitatem habeat, noſſe vehementer exſpecto. C

Caput XI. Figurarum præſtantia.

17. A. Quam cenſes, niſi eam, cujus & extremitas ſibi concors eſt undique, nullo angulo æqualitatem perturbante, & à cujus medio ad omnes extremitatis partes pares lineæ duci poſſunt? E. Jam, ut opinor, intelligo: nam illam figuram quæ unâ lineâ in circulum ductâ terminatur, mihi videris deſcribere.

A. Rectè intelligis. Nunc itaque illud conſidera; cùm ſuperior ratio docuerit lineam in ſola longitudine intelligi, nec quidquam latitudinis uſurpare, & ideò per longum quà ducitur dividi D non poſſe, utrùm tibi videatur figura quælibet ſine latitudine inveniri. E. Nullo modo. A. Quid, ipſa latitudo poteſtne longitudinem non habere, quamvis latitudo ſola ſit, quemadmodum ſuperiùs longitudinem ſine latitudine intelleximus, an non poteſt? E. Video non poſſe. A. Vides etiam illud, niſi fallor, quòd latitudo ab omni parte dividi queat, linea verò per longum non queat. E. Manifectum eſt. A. Quid ergo putas pluris habendum, quod dividi poteſt, an id quod non poteſt? E. Pro- E fectò id quod non poteſt. A. Præponis igitur lineam latitudini. Nam ſi quod dividi non poteſt, præponendum eſt, præponamus neceſſe eſt etiam id quod minùs dividi poteſt: latitudo autem ex omni parte dividitur, longitudo verò non niſi ex diverſo, nam per longum diviſionem non admittit: eſt ergo latitudine præſtantior. An tu aliter exiſtimas? AD. Ita prorſus ratio cogit fateri ut dicis.

18. A. Jam quæramus, ſi placet, utrùm ſit F aliquid in iſta ratione, quod omnino non queat dividi; erit enim hoc multo etiam quàm illa linea melius. nam lineam cernis ex diverſo innumerabiliter ſecari poſſe, itaque tibiipſi hoc inveniendum dimitto.

E. Ego illud puto non poſſe dividi, quod medium in figura ponebamus, unde in extrema lineæ ducuntur. Nam ſi dividitur, longitudine aut etiam latitudine carere non poteſt. Sed ſi longitudinem ſolam habet, non jam unde ducuntur lineæ, ſed ipſa linea eſt. Si verò etiam latum eſt, aliud deſiderat medium à quo in extrema latitudinis lineæ ducantur. Utrumque autem hoc ratio reſpuit. Id erit igitur quod dividi nequeat. A. Rectè dicis. Sed nonne tibi aliquid tale videtur etiam illud unde linea ducitur, etſi figura nondum ſit cujus medium intelligamus? Illud enim dico lineæ principium à quo incipit longitudo, quod volo ſine ulla longitudine intelligas. Nam ſi longitudinem intelligis, nequaquam profectò intelligis unde ipſa incipit longitudo. E. Tale omnino. A. Hoc ergo quod jam te intelligere video, potentiſſimum omnium, quæ demonſtrata ſunt. Siquidem hoc eſt, quod nullam diviſionem patiatur; & punctum vocatur, cùm medium tenet figuræ: ſi autem principium lineæ eſt vel lineis, aut etiam finis, vel cùm omnino aliquid notat quod ſine partibus intelligendum ſit, nec tamen obtineat figuræ medium, ſignum dicitur. Eſt ergo ſignum nota ſine partibus. Eſt autem punctum, nota medium figuræ tenens. Ita fit ut omne punctum etiam ſignum ſit, non autem omne ſignum punctum videatur. Volo enim de his nominibus inter nos convenire, ut minùs in diſputando circumloquamur: quamquam plerique punctum appellent, non quod omnis figuræ medium, ſed quod ſolius circuli vel pilæ tenet; tametſi minùs nobis de vocabulis laborandum eſt. E. Aſſentior.

Signum quid. Punctum quid.

Caput XII. Puncti potentia.

19. A. Vides certè etiam quantum valeat. Nam ab ipſo incipit linea, ipſo terminatur; figuram rectis lineis nullam videmus fieri poſſe, niſi ipſo angulus claudatur: deinde undecumque ſecari linea poteſt, per ipſum ſecatur, cùm ipſum omnino nullam in ſe admittat ſectionem: nulla linea lineæ, niſi per ipſum copulatur. Poſtremò cùm ceteris planis figuris (nam de altitudine adhuc nihil diximus) eam præponendam ratio demonſtraverit quæ circulo clauditur, propter ſummam æqualitatem, quæ alia ipſius æqualitatis moderatio eſt, quàm punctum in medio conſtitutum? Multa de hujus potentia dici poſſunt, ſed adhibeo modum, & tibiipſi cogitanda plura permitto. E. Sanè ut videtur: non enim me requirere pigebit, ſi quid fuerit obſcurius: cerno autem mediocriter, ut puto, magnam hujus ſigni eſſe potentiam.

20. A. Nunc ergo illud attende, cùm & quid ſit ſignum, & quid ſit longitudo, & quid ſit latitudo perſpexeris; quid horum tibi videatur alterius, & cujus indigere, ſine quo eſſe non poſſit. E. Video quòd latitudo longitudine indigeat, ſine qua prorſus intelligi non poteſt. Rurſus longitudinem cerno latitudine quidem non indigere ut ſit, ſed ſine ſigno illo eſſe non poſſe. Illud autem ſignum per ſemetipſum eſſe & nullius horum indigere, manifeſtum eſt. A. Ita eſt ut dicis: ſed diligentiùs conſidera, utrùm latitudo verè undique ſecari queat, an alicunde nec ipſa ſectionem poſſit admittere, quamvis plus admittat quàm linea. E. Neſcio prorſus unde non poſſit. A. Credo te non recordari, nam neſcire iſtud nullo modo poſſes: quare commonefaciam te iſto modo. Certè enim latitudinem ſic intelligis, ut cogitatione tua de altitudine nihil uſurpes. E. Sic omnino. A. Accedat igitur huic latitudini altitudo, & reſponde jam utrùm etiam aliquid acceſſerit, quo magis undique ſecari queat. E. Mirè omninò admonuiſti. Nunc enim video non ſolùm deſuper aut ex inferiori parte, ſed à lateribus quoque admitti poſſe ſectionem, nihilque omnino remanſiſſe, unde non queat penetrare diviſio. Quare manifeſtum eſt, & latitudinem ex his partibus ſecari non poſſe, per quas ſurrectura eſt altitudo.

21. A. Quoniam tibi igitur ſi non fallor, & longitudo, & latitudo, & altitudo nota eſt, quæro utrùm poſſint deeſſe duo ſuperiora, ubi aderit altitudo. E. Sine longitudine quidem video eſſe non poſſe altitudinem, ſine latitudine autem poteſt. A. Redi ergo ad cogitationem latitudinis,

& ſi eam quaſi jacentem animo figuraveris, erigatur A in quodlibet latus, tamquam ſi eam velles per tenuiſſimam rimam, ubi ſe clauſæ januæ jungunt, educere. An nondum intelligis quid velim? E. Intelligo quid dicas, ſed nondum fortaſſe quid velis. A. Illud ſcilicet ut reſpondeas, utrùm ſic erecta latitudo videatur tibi migraſſe in altitudinem, & latitudinis jam nomen deſcriptionemque amiſiſſe: an adhuc maneat latitudo, quamvis ita ſit collocata. E. Videtur mihi altitudo eſſe facta. A. Recordariſne, obſecro, quemadmodum altitudinem defi- B nieramus? E. Recordor planè, & me jam ſic reſpondiſſe pudet. Nam etiam hoc modo quaſi erecta latitudo ſectionem per longum deorſum versùs non admittit: quare nulla in ea poſſunt interiora cogitari, quamvis medium & extrema cogitentur. Secundùm autem ſuperiorem demonſtrationem altitudinis, quam feciſti ut recordarer, nulla omnino eſt altitudo, ubi nihil intus cogitari poteſt. A. Rectè dicis, & ſic te omnino meminiſſe cupiebam. Quamobrem illud jam volo reſpondeas, utrùm falſo C verum anteponas. E. Jam hinc dubitare, incredibilis dementia eſt. A. Dic ergo quæſo te, numquidnam vera linea eſt, quæ per longum ſecari poteſt: aut verum ſignum quod ullo modo ſecari poteſt: aut vera latitudo, quæ cùm erecta eſt, ut diximus, ſectionem per longum deorſum versùs admittit? E. Nihil minùs.

Caput XIII. Animus incorporeus cernit incorporea.

22. A. Umquamne igitur oculis iſtis corporeis, vel tale punctum, vel talem lineam, vel talem latitudinem vidiſti? E. Omnino numquam. D non enim ſunt iſta corporea. A. Atqui ſi corporea corporeis oculis mirâ quadam rerum cognatione cernuntur, oportet animum quo videmus illa incorporalia, corporeum corpuſve non eſſe. an tu aliter exiſtimas? E. Age, jam concedo corpus non eſſe animum vel quidquam corporeum; quid eſt tandem, dic mihi? A. Vide interim utrùm confectum ſit carere illum illa omni quantitate, de qua nunc quæſtio eſt: nam quid ſit animus, oblitum te eſſe miror priore inter nos quæſtione diſcuſſum. Me- E miniſti enim te quæſiſſe primitus, unde eſſet, quod duobus modis à nobis tractatum eſſe memini: uno, quo quaſi de regione ejus quæſitum eſt: altero, utrmúnam ex terra, vel igne, vel alio quopiam iſtorum elementorum eſſet, vel ex omnibus, vel ex aliquibus horum. In qua quæſtione conſtitit inter nos, non magis hoc quærendum eſſe quàm unde ſit terra, vel ſi quod aliud elementorum ſingulorum. Intelligendum eſt enim quamquam Deus F fecerit animum, habere illum certam ſubſtantiam, quæ neque terrena, neque ignea, neque aëria ſit, neque humida: niſi fortè arbitrandum eſt Deum terræ dediſſe ut nihil aliud ſit quàm terra, & non dediſſe animo ut nihil aliud quàm animus ſit. Si autem definiri tibi animum vis, & ideo quæris quid ſit animus, facilè reſpondeo. Nam mihi videtur eſſe SUBSTANTIA quædam rationis particeps, regendo corpori accommodata.

Animus quid ſit.

Caput XIV. Animus incorporeus quantum valeat.

23. Itaque illud potiùs adtende, unde ambigitur nunc, utrùm quantitas, & quaſi, ut ita dicam, locale ſpatium animo ullum ſit. Nam profectò quia corpus non eſt, neque enim aliter incorporea ulla cernere valeret, ut ſuperior ratio demonſtrabat, proculdubio caret ſpatio quo corpora metiuntur: & ob hoc rectè credi, aut cogitari, aut intelligi talis ejus quantitas non poteſt. Si autem te movet, cur tanta cæli, terræ, mariſque ſpatia memoriâ contineat, cùm ſit ipſe nullius quantitatis; mira quædam vis eſt, quam tamen ex iis quæ à nobis comperta ſunt, quantum ineſt ingenio tuo luminis, animadvertere potes. Si enim corpus nullum eſt, ut ratio jam oſtendit, quod longitudine, latitudine, altitudine careat; nihilque horum niſi cum aliis duobus eſſe in corpore poteſt, animo tamen etiam ſolam lineam interiore quodam oculo, id eſt intelligentiâ, videre conceſſum eſt, arbitror nos concedere ſic animum corpus non eſſe, ut ſit corpore melior: quo conceſſo non opinor dubitandum eſſe eum etiam lineâ eſſe meliorem. Ridiculum eſt enim cùm tria illa inſint corpori ut corpus ſit, non his omnibus eſſe meliorem, qui corpore eſt melior. At ipſa linea, qua melior eſſe convincitur animus, ideo ceteris duobus præſtat, quia minùs quàm illa duo ſecari poteſt. Porrò illa duo eo magis ſecantur quàm linea, quo magis ſe in ſpatium diſtendunt: linea verò ſpatium niſi longitudinis nullum habet, quo ſublato nihil omnino remanet ſpatij. Quapropter quidquid lineâ melius eſt, neceſſe eſt nullo ſpatio ſit, & omnino dividi ſecarique non poſſit. Fruſtra igitur, ut opinor, quantitatem animi quæ nulla eſt, invenire laboramus, cùm eum lineâ concedamus eſſe meliorem. Et ſi figurarum omnium planarum illa optima eſt quæ circulo effingitur, in qua ratio docuit nihil melius eſſe puncto atque potentius, quod nullo dubitante partibus caret, quid mirum ſi anima neque corporea ſit, neque ullâ aut longitudine porrecta, aut latitudine diffuſa, aut altitudine ſolidata: & tamen tantum valeat in corpore, ut penes eam ſit regimen omnium membrorum, & quaſi cardo quidam in agendo, cunctarum corporalium motionum?

24. Cùm autem oculi medium, quæ pupilla dicitur, nihil aliud ſit quàm quoddam punctum oculi, in quo tamen tanta vis eſt, ut eo dimidium cælum, cujus ineffabile ſpatium eſt, ex aliquo eminenti loco cerni colluſtrarique poſſit, non abhorret à vero animum carere omni corporea magnitudine, quæ tribus illis differentiis conſummatur, quamvis corporum magnitudines quaſlibet imaginari queat. Sed paucis licet ipſo animo animum cernere, id eſt ut ipſe ſe animus videat; videt autem per intelligentiam. Huic ſoli enim licet videre nihil eſſe in rebus potentius & magnificentius iis naturis, quæ, ut ita dicam, ſine tumoribus eſſe intelliguntur: tumor enim non abſurdè appellatur corporis magnitudo, quæ ſi magnipendenda eſſet, plus nobis profectò elephanti ſaperent. Quòd ſi quiſquam eorum cognatus dicet elephantos eſſe ſapientes: ſenſi enim quamvis admirans, ſenſi tamen etiam hinc homines ſæpe ambigere: illud quantum opinor ſaltem concedet, plus aſino ſapere apiculam; quorum comparare magnitudines plus profectò eſt quàm aſininum: vel quòd etiam de oculo dicebamus, cui non liqueat aquilæ oculum multo quàm noſter eſt, eſſe breviorem? Quo tamen illa ſublime ita volans, ut à nobis in tanta luce difficilè cernatur, latentem ſub frutice lepuſculum, & ſub fluctibus piſcem videre comperta eſt. Quòd ſi in ipſis ſenſibus quibus niſi corporea ſentire non datum eſt, nihil ad rem, id eſt ad vim ſentiendi valet corporis magnitudo, metuendumne eſt, quæſo, ne animus humanus, cujus excellentior & pene ſolus adſpectus eſt ipſa ratio, qua etiam ſe invenire molitur, nihil ſit, ſi illum eadem ratio, id eſt [a] ſeipſe omni magnitudine, qua obtinetur locus, carere convicerit? Magna quædam,

[a] Sic MSS. At Er. & Lov. habent, ſeipſam.

crede mihi, magna, ſed ſine ulla mole de animo cogitanda ſunt. Quod faciliùs contingit iis, qui aut bene eruditi ad hæc accedunt non ſtudio inanis gloriæ, ſed divino amore veritatis accenſi; aut qui jam in his quærendis verſantur, quamvis minùs eruditi ad inveſtiganda ea venerint, ſi patienter bonis ſe dociles præbent, atque ab omni corporum conſuetudine, quantum in hac vita permittitur, ſemet avertunt. FIERI autem non poteſt quadam divinâ providentiâ, ut religioſis animis ſeipſos & Deum ſuum, id eſt veritatem piè, caſtè, ac diligenter quærentibus, inveniendi facultas deſit.

CAPUT XV. Objicitur animam ætate creſcere.

25. SED ab iſta quæſtione, niſi quid adhuc te movet, jam recedamus, ſi placet; & ad alia tranſeamus: quidquid autem de illis figuris loquaciùs à nobis fortaſſe diſputatum eſt quàm volebas, videbis quantum ad alia valebit, ſi hanc diſceptationem aliquid eo adjutam eſſe concedis: nam & exercet animum hoc genus diſciplinarum, ad ſubtiliora cernenda, ne luce illorum repercuſſus, & eam ſuſtinere non valens, in eaſdem tenebras quas fugere cupiebat, libenter refugiat; & adfert argumenta, niſi fallor, certiſſima, quibus quod fuerit inventum atque confectum, impudentem habeat dubitationem, quantum homini talia veſtigare permiſſum eſt.[a] Minùs enim ego de his rebus dubito, quàm de iis quas iſtis oculis videmus cum pituita ſemper bellum gerentibus. Quid enim minùs ferendum & audiendum eſt, quàm fateri[b] nos ratione præſtare beſtiis, & eam rem fateri eſſe aliquid quam corporeo lumine ſentimus, quam etiam nonnullæ beſtiæ meliùs cernunt; id autem quod ratione intuemur, nihil eſſe contendere? quod ſi diceretur tale eſſe, quale illud eſt, quod oculi vident, nihil profectò dici poſſe indignius videretur.

26. E. Accipio iſta libentiſſimè atque aſſentior: ſed illud me movet, cùm corporeæ quantitatis non eſſe animam, res ita clara ſit mihi, ut omnino quemadmodum reſiſtam illis argumentis, & quid eorum non concedam, prorſus ignorem: Primùm cur ætate ut corpus creſcit, ita & anima vel creſcat vel creſcere videatur. Quis enim neget pueros infantes, ne beſtiarum quidem nonnullarum aſtutiæ comparandos? Quis autem dubitet, illis creſcentibus etiam ipſam in eis quodammodo creſcere rationem? Deinde ſi per ſpatium ſui corporis anima diſtenditur, quomodo nullius quantitatis eſt? Si autem non diſtenditur, quomodo ſentit ubique pungentem? A. Omnino ea quæris quæ me quoque ſæpe moverunt: itaque non ſum imparatus tibi reſpondere, ut mihi ſoleo: utrùm autem bene, ratio quæ te agit judicabit: qualecumque id tamen ſit, plus certè non poſſum, niſi fortè aliquid melius cùm diſputamus, in mentem divinitus venerit. Sed agamus, ſi placet, more noſtro, ut duce ratione tu tibi ipſe reſpondeas: ac priùs quæramus, utrùm creſcentis cum corpore animi certum argumentum ſit, quod ætatis acceſſu aptior humanæ conſuetudini homo, & in ea magis magiſque peritus eſt. E. Age ut placet: nam & ego id genus docendi ac diſcendi maximè probo: neſcio quo enim modo cùm id quod neſciens quærebam ipſe reſpondeo, fit ipſa inventio non modò re, ſed[c] admiratione etiam dulcior.

CAPUT XVI. Reſpondetur objectioni & oſtenditur animam ſine corporeo incremento proficere.

27. A. Dic ergo utrùm tibi majus & melius duo quædam, an unum atque idem eſſe videatur duobus nominibus appellatum? E. Scio aliud eſſe quod majus, aliud quod melius dicimus. A. Quid horum duorum eſt cujus eſſe putes quantitatem? E. Id videlicet quod majus dicimus. A. Quid cùm duarum figurarum rotundam quadratâ meliorem eſſe confitemur, quantitaſne id facit, an quid aliud? E. Nullo modo quantitas, ſed illa de qua ſuperiùs egimus, æqualitas hujus excellentiæ cauſſa eſt. A. Nunc ergo illud adtende, utrùm tibi videatur VIRTUS æqualitas quædam eſſe vitæ, rationi undique conſentientis. Nam ſi aliud ab alio in vita diſcrepet, magis, ni fallor, offendimur, quàm ſi aliqua pars circuli, majore minoreve intervallo quàm aliæ partes diſtet à puncto. an tu aliter exiſtimas? E. Immo aſſentior, & hanc quæ abs te deſcripta eſt, probo eſſe virtutem: nam & ratio non dicenda eſt aut exiſtimanda, niſi vera: & Cujus vita per omnia congruit veritati, is eſt profectò vel ſolus, vel certè maximè, qui bene atque honeſtè vivit: & qui ita ſit affectus, ſolus habere virtutem, & eâ vivere judicandus eſt. A. Probè dicis: ſed certè etiam illud vides, ut opinor, ſimiliorem eſſe virtuti circulum figurarum planarum aliâ qualibet. Hinc eſt enim quòd apud Horatium magnis laudibus ſolemus extollere illum verſum, quo ait, cùm de ſapiente ageret, *Lib. 2. Sermonum.*

Fortis & in ſe ipſo totus teres atque rotundus.

Et rectè: nam neque in animi bonis quidquam invenis, quod magis ſibi ex omni parte conſentiat quàm virtutem; neque in planis figuris quàm circulum. Quamobrem ſi circulus non magnitudine ſpatij, ſed quadam conformatione ceteris præſtat, quanto magis de virtute exiſtimandum eſt, quòd non majoris loci occupatione, ſed divinâ quadam congruentiâ rationum atque concordiâ ceteras affectiones animi ſuperat?

28. Cùm autem puer proficit laudabiliter, ad quam rem magis quàm ad virtutem proficere dicitur? an non tibi videtur? E. Manifeſtum eſt. A. Non igitur tibi debet videri animus ſicut corpus creſcendo cum ætate proficere: proficiendo enim ad virtutem pervenit, quam fatemur nulla ſpatij magnitudine, ſed magna vi conſtantiæ pulcram eſſe atque perfectam: & ſi aliud eſt majus, aliud melius, ut jam dediſti, quidquid anima cum ætate proficit, compoſque rationis fit, non mihi videtur fieri major, ſed melior. Quòd ſi membrorum id faceret magnitudo, eo quiſque prudentior eſſet, quo longior aut validior; quod ſe aliter habere non, opinor, negabis. E. Quis iſtud negaverit? Sed tamen cùm proficere animam per ætatem etiam tu concedas, miror quî fiat, ut omnis quantitatis expers, etiamſi non membrorum ſpatio, at certè temporis adjuvetur.

CAPUT XVII. Anima ſpatio tempo-

29. A. Deſine mirari, nam & hîc tibi ſimili ratione reſpondeo. Ut enim membrorum magnitudo ideo nihil affert argumenti cur animam adjuvet,

[a] Hic loci Er. & Lov. interponunt iſthæc verba: *Impudens dubitatio duobus modis fieri cognoſcitur; dum aut homo qui ratione uti poteſt, in tantum hebes pigerque ad quærendam veritatem efficitur, ut plus velit in tenebris vanitatis remanere, quàm in eo quod à creatore ſuo eſt conditus ad ſeipſum ſemel & Deum ſuum vera ratiocinatione inveniendum inveſtigandumque laborare: aut tam improbâ contumaciâ eaque ab aliis laborantibus ſtudioſè & piè quærentibus & inventa & confecta ſunt, inveniri & confici poſſe dubitare: neque aliam ob cauſſam faciunt niſi quòd à ſemetipſis inventa non ſint: quod genus invidiæ impudentiſſimum eſſe ratio probat.* quæ omnia abſunt à Bad. & à MSS.

[b] Lov. *nobis ratione præſtare beſtias.* Sed legendum cum aliis editis & MSS. codicibus, *nos ratione præſtare beſtiis.* Id quippe Auguſtino intolerandum hic videtur, ſi quis contendat objectum rationis eſſe nihil, dum ipſius viſus corporei objectum eſſe aliquid fateatur: & rationem affert, quia ratione quidem præſtamus beſtiis, ipſæ verò plerumque viſus perſpicuitate nobis præſtant.

[c] Lov. *animi ratione*, librariorum lapſu pro, *ammiratione*, uti ſcriptum erat in antiquis codicibus.

ris creſcere dicitur metaphoricôs.

quòd multi exilioribus brevioribuſque membris prudentiores inveniuntur quibuſdam magna mole corporis præditis: ita quoniam juniores nonnullos ſenioribus pleriſque magis induſtrios atque ſtrenuos videmus, non video cur putanda ſint ſpatia temporis in ætatibus incrementa ut corporibus, ſic animis dare: cùm & ipſa corpora, quibus per tempus creſcere atque ampliora ſpatia tenere conceſſum eſt, ſæpe ſint annoſiora breviora, non modò ſenilia, quæ magnitudine temporis contrahuntur atque minuuntur; ſed etiam puerorum, quos animadvertimus his breviores eſſe corpore quibus ſunt ætate majores. Si igitur porrecta in plurimum tempora, ne ipſis quidem corporibus magnitudinis afferunt cauſſam, ſed omnis illa ſeminis vis eſt, & quorumdam naturæ numerorum ſanè occultorum, & difficilium ad dignoſcendum; quanto minùs arbitrandum eſt longo tempore animam fieri longiorem, quia eam videmus uſu rerum atque aſſiduitate multa didiciſſe.

30. Quòd ſi te illud movet, quod ſolemus eam quam Græci μακροθυμίαν vocant, longanimitatem interpretari, animadvertere licet à corpore ad animum multa verba transferri, ſicut ab animo ad corpus: nam ſi montem improbum & juſtiſſimam tellurem dixit Virgilius, quæ verba cernis ab animo ad corpora eſſe tranſlata, quid mirum ſi mutua vice longanimitatem dicimus, cùm longa niſi corpora eſſe non poſſint? Ea verò inter virtutes quæ appellatur animi magnitudo, ad nullum ſpatium, ſed ad vim quamdam, id eſt ad poteſtatem potentiamque animi relata rectè intelligitur; virtus eo pluris æſtimanda, quo plura contemnit. Sed de hac poſt loquemur, cùm quæremus quanta ſit anima, ſicut quæri adſolet, quantus fuerit Hercules, factorum excellentiâ, non mole membrorum: ita enim ſuprà diſtribuimus. Oportet autem nunc te recordari quod de puncto jam ſatis egimus: nam id potentiſſimum eſſe, maximéque in figuris dominari ratio docebat. Potentia verò atque dominatus nonne oſtentant quamdam magnitudinem? & in puncto tamen nullum ſpatium reperiebamus. Non igitur magnum vel ingentem animum cùm audimus aut dicimus, quantum loci occupet, ſed quantum poſſit, cogitandum eſt. Quamobrem ſi jam primum argumentum tuum, quo tibi per ætatem cum corpore animus creſcere videbatur, ſatis diſcuſſum eſt, transeamus ad aliud.

Caput XVIII. Loquendi facultas, quam puer paulatim aſſequitur, non tribuenda incrementis animæ.

31. E. Nescio utrùm omnia quæ me non fruſtra movere adſolent, perſecuti fuerimus; & fieri poteſt ut recordationem meam aliqua fugiant: verumtamen quod nunc in mentem venit videamus quale ſit, quòd puer infans non loquitur, atque id creſcendo aſſequitur. A. Facile eſt iſtud: nam credo videri tibi eâ linguâ quemque loqui, qua loquuntur homines inter quos natus educatuſque ſit. E. Nemo id ignorat. A. Conſtitue ergo quempiam ibi natum atque altum ubi homines non loquerentur, ſed nutibus membrorumque motu cogitationes ſuas ſibimet expromendas ſignarent, nonne cenſes eum talia eſſe facturum, neque locuturum, qui loquentem neminem audierit? E. Nolo me hoc interroges, quod fieri non poteſt. Qui enim tales homines inter quos quemquam natum cogitare poſſim? A. Itane tu non vidiſti Mediolani adoleſcentem honeſtiſſimi corporis & elegantiſſimæ urbanitatis, mutum tamen atque ita ſurdum, ut neque alios niſi motu corporis intelligeret, neque ipſe aliter quæ vellet ſignificaret? hînc enim eſt notiſſimus. Nam ego novi ruſticum quemdam loquentem, de loquente uxore, filios omnes mares atque feminas quatuor ferè, aut eo ampliùs (non enim ſatis nunc commemini) mutos ſurdoſque genuiſſe. Nam ex eo quòd loqui non poterant, muti: ex eo autem quòd nulla ſigna niſi oculis colligebant, etiam ſurdi intelligebantur. E. Illum verò ego bene novi, & de iſtis neſcio quibus credo tibi: ſed quorſum iſta? A. Quia dixiſti non te poſſe cogitare inter tales homines naſci quempiam. E. Nec nunc aliud dico: nam iſtos niſi fallor, inter eos qui loquerentur, natos eſſe concedis. A. Non equidem negaverim, ſed cùm jam inter nos conſtet nonnullos tales homines eſſe poſſe, quæſo cogites, ſi ex hoc genere mas & femina jungerentur, atque in aliquam quocumque caſu delati ſolitudinem, ubi tamen vivere valerent, gignerent filium non ſurdum, quemadmodum eſſet cum parentibus iſte locuturus? E. Quemadmodum cenſes, niſi ut parentes ei dabant, ita geſtu ſigna redditurum? Sed tamen puer parvus ne hoc quidem poſſet: quare illa ratio mea manet integra. Quid enim refert utrùm loqui, an geſtum facere creſcendo aſſequatur, cùm ad animam utrumque pertineat, quam fateri nolumus creſcere?

32. A. Jam mihi videris etiam cùm in fune quiſque ambulat, ampliorem credere hunc habere animam, quàm eos qui id facere nequeunt. E. Hoc aliud eſt, quis enim hoc non videat eſſe artis. A. Cur obſecro artis, an quia didicit? E. Ita verò. A. Quare tibi ergo, etiamſi aliud quiſque diſcat, non artis videtur? E. Planè quidquid diſcitur, artis eſſe non nego. A. Non ergo ille didicit à parentibus geſtum facere. E. Didicit ſanè. A. Oportet igitur & hoc non animæ creſcendo amplioris, ſed imitatoriæ cujuſdam artis eſſe concedas. E. Non poſſum hoc concedere. A. Ergo non omne quod diſcitur artis eſt, quod nunc conceſſeras. E. Artis omnino. A. Non ergo ille didicit geſtum, quod item non minùs dederas. E. Didicit, ſed hoc non eſt artis. A. Atqui tu paulò antè dixiſti artis eſſe quod diſcitur. E. Age jam concedo & loqui & geſtum facere, eo quòd ea didicimus artis eſſe. Tamen aliæ ſunt artes quas, dum in alios intendimus, diſcimus, aliæ quæ à magiſtris inſeruntur nobis. A. Quas tandem iſtarum putas animam, ex eo quòd amplior fiat, adipiſci? anne omnes? E. Non omnes puto, ſed illas ſuperiores. A. Nonne tibi ex hoc genere videtur in fune ambulare? nam & hoc videndo, ut arbitror, qui id faciunt aſſequuntur. E. Ita credo: ſed tamen non omnes qui hæc ſpectant & magno ſtudio intuentur, aſſequi poſſunt, ſed qui hujus rei magiſtros patiuntur. A. Bene ſanè dicis: nam & hoc tibi etiam de locutione reſponderim: multi enim Græci & aliud genus linguæ crebriùs nos loquentes audiunt, quàm funiambulum ſpectant, qui ut linguam noſtram diſcant, quemadmodum nos cùm ipſorum noſſe volumus, ſæpe magiſtris traduntur. Quæ cùm ita ſint, miror cur animæ incrementis tribuere velis quòd loquuntur homines, quòd autem in fune ambulant nolis. E. Neſcio quomodo iſta confundis: nam qui ut linguam noſtram diſcat, magiſtro traditur, novit aliam quamdam ſuam, quam eum, quòd ejus anima creverit, puto didiciſſe: cùm autem diſcit alienam, non ampliori animæ, ſed arti tribuo. A. Quid ſi ille qui inter mutos natus atque altus eſt, ſerò ac jam juvenis in alios homines incidens loqui didiciſſet,

didicisset, cùm aliam linguam nullam nosset, eo tempore putares animam ejus crevisse quo loqui didicerat? E. Numquam isthuc ausim dicere; & jam cedo rationi, nec puto amplioris animæ argumentum esse quòd loquimur, ne & alias omnes artes cogar fateri crescendo animam consecutam: quod si dixero, illud sequetur absurdum, decrescere animam cùm quidque obliviscitur.

Caput XIX. Anima quomodo crescere minuive dicitur.

33. A. Bene intelligis, & verùm ut audias, rectè dicitur anima discendo quasi crescere, & contrà minui dediscendo, sed translato verbo, ut superiùs ostendimus. Tamen illud cavendum est, ne quasi spatium loci majus occupare videatur, dum dicitur crescere; sed majorem quamdam vim peritior quàm imperitior habere ad agendum. Magni tamen refert qualia sint illa ipsa quæ discit, quibus quodammodo videtur augeri. Nam ut in corpore tria sunt genera incrementorum, unum necessarium, quo naturalis convenientia impletur in membris; alterum superfluum, quo à ceteris membris integra valetudine augendo aliquid discrepat, per quod interdum evenit ut senis digitis nascantur homines, & pleraque alia, quæ cùm præter consuetudinem nimia sunt, monstruosa nominantur; tertium noxium, quod cùm accidit, tumor vocatur: nam etiam sic membra crescere dicuntur, & revera locum occupant ampliorem, sed expugnata bona valetudine: Ita in animo quædam quasi naturalia incrementa sunt, cùm honestis & ad bene beatéque vivendum accommodatis disciplinis augeri dicitur. Cùm verò ea discimus, quæ mirabiliora quàm utiliora sunt, quamquam nonnullis rebus plerumque opportuna, supervacanea tamen & de illo secundo genere numeranda sunt. Non enim si quidam tibicen, ut Varro auctor est, ita populum delectavit ut rex fieret, ideo animum nostrum illo artificio augendum putare debemus: quia nec majores quàm humani sunt dentes habere vellemus, si audissemus, à quopiam, quòd tales habuerit, morsu hostem necatum. Noxium verò illud est genus artium, quo animi valetudo sauciatur: nam & odore ac sapore mirè dijudicare pulmenta, & quo lacu piscis captus sit, vel quotenne vinum sit, nosse dicere, quædam est MISERANDA PERITIA; & his artibus cùm quasi crevisse anima videtur, quæ neglecta mente defluxit in sensus, nihil aliud quàm tumuisse vel etiam contabuisse judicanda est.

Caput XX. Anima num quid ex se sciat.

34. E. Accipio ista & assentior, nec tamen nihil angor ex eo quòd imperita omnium rerum & bruta est anima, quam in puero recens nato quantum licet inspicimus. Cur enim nullam artem secum adtulit, si æterna est? A. Magnam omnino, magnam, & qua nescio utrùm quidquam majus sit, quæstionem moves, in qua tantum nostræ sibimet opiniones adversantur, ut tibi anima nullam, mihi contrà * omnes artes secum adtulisse videatur; nec aliud quidquam esse id quod dicitur discere, quàm reminisci & recordari. Sed videsne quàm hujus temporis non sit, utrùm ista habeant ita sese, requirere? Nunc enim agimus ut appareat, si potest, non eam secundùm loci spatia parvam magnamve nominari: æternitatem autem ejus si ulla est, opportunè scrutabimur cùm illud quod quartum posuisti, Cur corpori fuerit data, quantum fas est tractare cœperimus. Quid enim ad talem ejus quantitatem adtinet, semperne an non semper fuerit, futurave sit, aut quòd nunc imperita nunc perita est, cùm & longum tempus, ne corporibus quidem afferre magnitudinis caussam, superiùs probaverimus, & peritiam notissimum sit posse nullam adesse crescentibus, ac sæpe senescentibus opportunam esse, multaque alia dicta sint satis, ut opinor, ad demonstrandum non cum magnitudine corporis, quam ætas affert, etiam animam fieri ampliorem.

* 1. Retract. cap. 8 n. 2.

Caput XXI. Vires in majori ætate majores non sunt argumentum crescentis animæ.

35. QUARE videamus, si placet, illud alterum argumentum tuum quale sit, quòd per totum spatium corporis tactus sentitur ab anima, quam spatij nullius esse volumus. E. Sinerem jam ad illud transiri, nisi de viribus dicendum aliquid arbitrarer. Quid est enim hoc, quòd auctiora per ætatem corpora vires præbent animæ ampliores, si cum his amplior non fit anima? Quamquam enim virtus animæ, vires autem corporis putari soleant, numquam tamen ab anima eas abjudicaverim, cùm videam in exanimis corporibus nullas esse. Per corpus quidem viribus, sicuti sensibus, uti animam non negandum est; tamen quoniam ista sunt viventis officia, quis hæc dubitaverit ad animam potiùs pertinere? Cùm igitur majores vires in pueris grandiusculis quàm in infantibus esse videamus, ac deinde adolescentes, juvenesque in dies viribus præstent, donec rursus corpore senescente minuantur, non leve, quantum mihi videtur, crescentis cum corpore, ac deinde senescentis animæ indicium est.

36. A. Non usquequaque absurdum est quod dicis: sed ego vires non magis in amplitudine corporis ætatisque incrementis, quàm in exercitatione quadam & conformatione membrorum esse soleo putare: id adeo ut tibi probem, quæro abs te utrùm alium alio pertinaciùs ambulare, ac minùs defatigari, majorum virium esse arbitreris? E. Ita sentio. A. Cur ergo puer multo amplius itineris conficiebam sine defectu, cùm aucupandi studio in ambulando exercerer, quàm adolescens cùm me ad alia studia, quibus sedere magis cogebar, contulissem, si accedenti ætati, & per hanc animæ crescenti vires ampliores tribuendæ sunt. Deinde in ipsis luctatorum corporibus palestritæ non molem ac magnitudinem, sed nodos quosdam lacertorum, & destrictos toros, figuramque omnem corporis sibi congruentem peritissimè inspiciunt, & hinc potiùs argumenta virium colligunt. Quæ tamen omnia parum valent, nisi vis artis & exercitationis accedat. Sæpe etiam visum est ingentis corporis viros, ab exiguis brevibusque superari, vel in movendis, vel in ferendis ponderibus, vel in ipso etiam luctamine. Nam Olympionicum quemlibet lassari in itinere citiùs quàm circumforaneum aliquem mercatorem, qui uno illius digito collidi possit, cui est incognitum? Quare si & ipsas vires non peræquè omnes, sed alias ad aliud aptiores magnas vocamus, & corporum lineamenta magis & figuræ quàm magnitudines valent plurimùm, & si exercitationes tantum afferunt, ut celeberrimè creditum sit, hominem tollendo quotidie vitulum parvum, egisse ut eum etiam taurum sine sensu majoris oneris, quod paulatim addebatur, tollere ac sustinere posset, nequaquam amplioris ætatis vires cum corpore animam crevisse significant.

Caput XXII. Unde vires corporis majores.

37. QUOD si amplius aliquid animalium majora corpora, eo ipso quo majora sunt, habent virium, illa caussa est quòd lege naturæ cedunt pondera minora majoribus; non modò cùm ad proprium locum suopte nutu feruntur, ut humida & terrena corpora in ipsius mundi medium locum qui est infimus, rursus aëria & ignea sursum versùs: sed

etiam cùm aliquo tormento aut jactu aut impulsu aut repulsu eò, quò non sponte ferrentur, vi aliena ire coguntur. Nam si ex alto dimiseris, quamquam simul, duos lapides disparis quantitatis, citiùs quidem major ad terram pervenit: sed si ei minor subjiciatur, eoque inevitabiliter occupetur, cedit profectò, simulque in solum deducitur. Item si dejicitur desuper major, minor autem contrà sursum versùs jacitur, ubi obviam venerint, repercussio minoris & retrocessio fiat necesse est. Quod ne ideo accidere putes, quòd minor contra naturam in sublimia ire cogebatur, alter verò majore impetu locum suum petebat, facito ut major in superna jaculetur, & minori occurrat in terras dejecto, videbis nihilominus repulsum minorem in cælum cogi, sed repercussu ipso cadere in aliam partem, ut qua expeditum est, in ima deferatur. Item si ambo non motu naturali, sed à duobus quasi in campo pugnantibus adversùs invicem jacti, sibimet in medio spatio complodantur, quis dubitaverit minorem majori esse cessurum, in eam partem unde ipse & quò ille ferebantur? Quæ cùm ita sint, id est cùm minora, ut dictum est, pondera majoribus cedant, multùm tamen refert quanto in sese agantur impetu: nam si majore impetu minor, velut vehementi aliquo tormento emissus infligatur majori vel laxiùs jaculato, vel jam languescenti, quamvis ab eodem resiliat, retardat illum tamen, aut etiam retro agit pro modo ictuum atque ponderum.

38. His præjactis atque intellectis, quantum præsens negotium postulat, vide nunc eas quæ dicuntur in animalibus vires, utrùm rationi huic congruant: nam corpora omnium animalium quis negat suo pondere prædita? Quod pondus nutu animæ actum, quò inclinaverit, multùm valet magnitudine propria. Sed nutus animæ ad movendum corporis pondus, nervis quasi tormentis utitur: nervos autem vegetat mobilioresque efficit siccitas calorque moderatus; contrà eos laxat atque infirmat humidus rigor. Itaque somno, quia eum frigidum & humidum dicunt medici & probant, membra languescunt, atque ipse expergefactorum conatus multo est debilior, ideoque nihil est fractius & enervius lethargicis. At quosdam phreneticos, quibus vigiliæ & vini vis & acutæ febres, id est tot calida plus nimio nervos tendunt atque durant, majoribus viribus quàm integra valetudine reluctari & multa facere manifestum est, cùm eorum corpus sit ægritudine attenuatius & exilius. Si igitur & nutu animæ, & nervorum quodam machinamento, & pondere corporis confiunt hæ quæ vires vocantur, voluntas nutum exhibet, qui pronior fit spe vel audaciâ, retunditur autem timore, sed multo magis desperatione; nam in metu cùm aliqua spes subest, vehementiores vires apparere adsolent: machinamentum configuratio quædam corporis coaptat, temperatio modificat valetudinis, confirmat exercitationis industria: pondus dat moles membrorum, quam ætas & nutrimenta comparant, instaurant autem sola nutrimenta. His omnibus qui æqualiter * prævalet, mirandus est viribus, & tanto est alius alio invalidior, quanto plus eum ista deficiunt. Fitque sæpe ut pertinaci nutu, meliore machinamento alius, quamvis parvum pondus corporis egerit, alium majore mole præditum vincat. Rursusque nonnumquam tanta moles est, ut etiamsi imbecilliore nisu agatur, opprimat tamen parvum adversarium multo vehementiùs innitentem. Cùm verò non pondus corporis, nec moderatiò nervorum, sed nutus ipse, id est animus cedit, ut omnino valentior, ab omni modo invalidiore, sed tamen timidior ab audaciore superetur, nescio utrùm viribus adtribuendum sit: nisi quis dicat habere quasdam suas vires animam, quibus ei major audacia vel fiducia pariatur. Quæ cùm alteri adsunt, alteri desunt, tunc intelligitur quantum animus corpori suo, etiam in eo quod per corpus agitur, antecellat.

39. Quamobrem cùm infanti puero solus ad trahendum aliquid vel repellendum nutus sit integer, nervi autem & propter recentem minúsque perfectam conformationem inhabiles, & propter humorem qui illi ætati exuberat marcidi, & propter nullam exercitationem languidi; pondus verò adeo sit exiguum, ut ne ab alio quidem impactum graviter urgeat, opportuniusque sit ad accipiendam quàm ad inferendam molestiam: quis est qui cùm hæc omnia quæ desunt, contulisse annos viderit, viresque per eos datas cognoverit, crevisse animam, quæ his in dies amplioribus utatur, rectè ac prudenter existimet? Potest enim iste si ab aliquo juvene, quem velamine interposito non conspiciat, parvos ac leves calamos, laxo arcu quantum potest jaculatos, viderit non longè ire, moxque recidere; ac post paululum sagittas jam ferro graves, pennulis vegetas, nervo intentissimo emissas, cælum remotissimum petere; fidesque facta fuerit pari conatu hominis utrumque esse factum, crevisse illum tantillo tempore, atque auctum viribus arbitrari. quo quid dici potest perversius?

40. Deinde anima si crescit, vide quàm sit inscitum, incrementa ejus de viribus corporis credere, de copia doctrinarum non credere, cùm illis solum accommodet nutum, hoc sola possideat. At si crescere animam putamus cùm additur viribus, minui putanda est, cùm demitur. Demitur autem in senecta, demitur in labore studiorum; atque his temporibus doctrinæ aggerari atque exstrui solent; neque ullo modo eodem tempore simul augeri quidquam & minui potest. Nullum igitur crescentis animæ argumentum est, vires in majori ætate majores. Multa alia dici possunt, sed si jam tibi satisfactum est, modum adhibeo, ut ad alia transeamus. E. Mihi verò satis persuasum est, majores vires non ex eo esse quòd anima creverit: nam, ut alia omittam quæ abs te subtiliter dicta sunt, insaniâ & morbo corporis animam crescere, cùm ipsum corpus minuatur, ne ipse quidem phreneticus dixerit, cui vires multo ampliores, quàm sano esse solent, nemo nescit. Unde mihi maximè videtur in nervis esse omne quod miramur, cùm præter spem vires in quopiam reperiuntur: quare oro, aggredere jam illud cui totus intendo, cur anima si non tanti spatij magnitudinem habet, quanti corpus est, ubique illius sentit cùm tangitur?

41. A. Age verò, aggrediamur quod vis, sed multo te mihi adtentiore opus est, quàm te fortasse existimas esse debere. Quare facito ut quàm maximè adsis, ac respondeas mihi, quidnam tibi videatur iste esse sensus quo anima per corpus utitur: nam ipse jam nomine proprio sensus dicitur. E. Sensus esse quinque audire soleo, videndi, audiendi, olfaciendi, gustandi atque tangendi: plus quid respondeam nescio. A. Partitio ista vetustissima est, & ferè in concionibus celebrata. Vellem autem definiri mihi abs te, quid sit ipse sensus, ut eadem definitione omnia illa includerentur, neque

Caput XXIII. Anima [illegible] per totum corpus sentit, non ideo est cum corpore extensa. Quid sensus & quomodo divisio.

aliud quidquam quod ſenſus non eſſet, in ea intelligeretur : ſed ſi id non poteſt, nihil urgeo. Illud enim quod ſatis eſt, certè potes meam definitionem vel refellere vel probare. E. Hoc modo tibi fortaſſe non deero, quantum valeo : non enim & hoc ſemper eſt facile. A. Adtende ergo : nam ſenſum puto eſſe, non latere animam quod patitur corpus. E. Placet mihi hæc definitio. A. Adeſto ergo huic tanquam tuæ, ac tuere illam, dum à me paulisper refellitur. E. Tuebor ſanè ſi tu adjuveris : ſin minimè, jam mihi diſplicet : non enim fruſtra tibi viſa eſt refellenda. A. Noli nimis ex auctoritate pendere, præſertim mea quæ nulla eſt. Et quod ait Horatius : Sapere aude : ne non te ratio ſubjuget priuſquam metus. E. Ego prorſus nihil metuo, quoquo res modo proceſſerit : non enim errare me ſines. Sed jam incipe ſi quid habes, ne differendo potiùs quàm adverſando defatiger.

Lib. 1. epiſtolar. ad Lollium.

42. A. Dic igitur quid patiatur corpus tuum cùm me vides ? E. Patitur omnino aliquid : nam oculi mei partes, niſi fallor, corporis mei ſunt, qui ſi nihil paterentur, quomodo te viderem ? A. At non ſatis eſt, ut perſuadeas tuos oculos aliquid pati, niſi etiam quid patiantur oſtenderis. E. Quid tandem niſi ipſum viſum ? nam vident. Si enim me rogares quid pateretur ægrotans, ægritudinem reſponderem ; quid cupiens, cupiditatem ; quid metuens, metum ; quid gaudens, gaudium. Cur ergo roganti quid videns patiatur, non rectè ipſum viſum reſpondeam ? A. Sed enim gaudens gaudium ſentit. an negabis ? E. Immo aſſentior. A. Hoc & de ceteris perturbationibus dixerim. E. Sic habeo. A. Quidquid autem oculi ſentiunt, hoc vident. E. Nullo modo iſtud dederim : quis enim dolorem videat, quem tamen ſæpe oculi ſentiunt ? A. Apparet te de oculis agere : bene vigilas : itaque vide, utrùm ut gaudens gaudendo gaudium ſentit, ita etiam videns videndo ſentiat viſum. E. An aliter poteſt ? A. Quidquid autem videns videndo ſentit, id etiam videat neceſſe eſt. E. Non eſt neceſſe : quid enim ſi amorem videndo ſentiat, num & amorem videt ? A. Cautiſſimè ac ſagaciſſimè, gaudeo quòd difficilè deciperis. Sed nunc adtende, quoniam conſtitit inter nos, non omne quod oculi ſentiunt, neque omne quod videndo ſentitur videri, putaſne hoc ſaltem verum eſſe, omne quod videtur ſentiri ? E. Hoc ſanè niſi conceſſero, quomodo ſenſus poterit vocari quod videmus ? A. Quid omne quod ſentimus, nonne & patimur ? E. Ita eſt. A. Igitur ſi omne quod videmus, ſentimus ; & omne quod ſentimus patimur, patimur omne quod videmus. E. Nihil reſiſto. A. Pateris ergo me, ac viciſſim te ego, cùm invicem nos videmus ? E. Sic exiſtimo, & ad hoc me ratio inſtanter cogit.

43. A. Accipe cetera : nam credo abſurdiſſimum & ſtultiſſimum videri tibi, ſi quis affirmet ibi te pati aliquod corpus, ubi non eſt ipſum corpus quod pateris. E. Videtur abſurdum, & ita eſſe opinor, ut dicis. A. Quid illud, nonne manifeſtum eſt alio loco eſſe meum corpus, alio tuum ? E. Manifeſtum eſt. A. Sentiunt autem corpus meum oculi tui ; & ſi ſentiunt, utique patiuntur ; nec poſſunt ibi pati, ubi id quod patiuntur non eſt ; nec tamen ibi ſunt illi, ubi corpus meum eſt : igitur ibi patiuntur ubi non ſunt. E. Ego quidem illa omnia conceſſi, quæ non concedere abſurdum videbam : ſed hoc ultimum quod ex his confectum eſt, ita eſt abſurdius, ut illorum potiùs aliquid temerè me dediſſe, quàm hoc verum eſſe conſentiam : nam oculos meos ibi ſentire ubi non ſunt, ne in ſomnis quidem dicere auderem. A. Vide igitur ubi obdormieris : quid enim tibi tandem elaberetur incautiùs, ſi ut paulò antè vigilares ? E. Enimverò idipſum mecum ſedulò pertracto ac revolvo : nihil tamen elucet ſatis, quod me dediſſe pæniteat, niſi fortè illud, quòd oculi noſtri ſentiunt cùm videmus : viſus namque ipſe forſitan ſentit. A. Immo ita eſt : is enim ſe foras porrigit, & per oculos emicat longiùs quaquaverſum poteſt luſtrare quod cernimus. Unde fit ut ibi potiùs videat, ubi eſt id quod videt, non unde erumpit ut videat. Non ergo tu vides, cùm me vides ? E. Quis hoc inſanus dixerit ? omnino ego video, ſed emiſſo viſu per oculos video. A. At ſi tu vides, tu ſentis : ſi tu ſentis, tu pateris : nec potes ibi pati aliquid ubi non es : ibi autem me vides ubi ego ſum : ibi igitur pateris ubi ego ſum. At ſi ubi ego ſum tu ibi non es, quo pacto audeas dicere videri me abs te, prorſus ignoro. E. Viſu, inquam, porrecto in eum locum in quo es, video te ubi es : at me ibi non eſſe confiteor. Sed quemadmodum ſi virgâ te tangerem, ego utique tangerem, idque ſentirem ; neque tamen ego ibi eſſem, ubi te tangerem : ita quod dico viſu me videre, quamvis ego ibi non ſim, non ex eo cogor fateri non me eſſe qui videam.

44. A. Nihil ergo temere conceſſiſti : nam & oculi tui hoc modo defendi poſſunt, quorum eſt quaſi virga viſus, ut dicis : neque illa eſt abſurda concluſio, quòd ibi oculi tui vident ubi non ſunt. an tibi aliter videtur ? E. Ita ſanè eſt ut dicis : nam & illud nunc animadverti, quòd ſi ibi viderent oculi ubi ſunt, etiam ſeipſos viderent. A. Rectiùs diceres non, etiam ſeipſos ; ſed, tantummodo ſeipſos viderent. Nam ubi ſunt, id eſt quem locum tenent, ſoli tenent ; nec naſus eſt ibi ubi illi, nec quidquid illis vicinum eſt : alioquin etiam tu ibi eſſes ubi ego ſum ; quia juxta invicem ſumus. Quæ cùm ita ſint, ſi tantùm ibi viderent oculi ubi ſunt, nihil ampliùs quàm ſeipſos viderent. Cùm autem ſe non vident, non modò cogimur conſentire poſſe illos videre ubi non ſunt, ſed etiam omnino non poſſe niſi ubi non ſunt. E. Nihil eſt quod hinc dubitare me faciat. A. Ergo non dubitas ibi eos pati ubi non ſunt. Nam ubi vident, ibi ſentiunt : ipſum enim videre, ſentire eſt : ſentire autem, pati : quare ubi ſentiunt, ibi patiuntur. Alibi autem vident quàm ſunt : ibi igitur patiuntur, ubi non ſunt. E. Mirum eſt, quàm iſta vera exiſtimo.

Caput XXIV. Expenditur definitio ſenſus.

45. A. Recte fortaſſe exiſtimas. Sed reſponde obſecro, utrùm omne quod per viſum cognoſcimus, videamus. E. Ita credo. A. Credis etiam omne quod videndo cognoſcimus, per viſum nos cognoſcere ? E. Et hoc credo. A. Cur ergo plerumque fumum ſolum videndo, ignem ſubter latere cognoſcimus quem non videmus ? E. Verum dicis ; & jam non puto nos videre quidquid per viſum cognoſcimus : poſſumus enim, ut docuiſti, aliud videndo, aliud cognoſcere quod viſus non adtigerit. A. Quid, illud quod per viſum ſentimus, poſſumuſne non videre ? E. Nullo modo. A. Aliud eſt ergo ſentire, aliud cognoſcere. E. Omnino aliud : nam ſentimus fumum quem videmus, & ex eo ignem quem non videmus, ſubeſſe cognoſcimus. A. Bene intelligis. Sed vides certè cùm hoc accidit, corpus noſtrum, id eſt oculos, nihil pati ex igne, ſed ex fumo quem ſolum vident. Etenim vi-

dere sentire, & sentire pati esse, jam suprà consensimus. E. Teneo, & assentior. A. Cùm ergo per passionem corporis non latet aliquid animam, non continuò sensus vocatur unus de quinque memoratis; sed cùm ipsa passio non latet: namque ille ignis non visus, nec auditus, nec olfactus, nec gustatus, nec tactus à nobis, non tamen latet animam fumo viso. Et cùm hoc non latere non vocetur sensus, quia ex igne corpus nihil est passum, vocatur tamen cognitio per sensum, quia ex passione corporis quamvis alia, id est ex alterius rei visione, conjectatum est atque compertum. E. Intelligo, & optimè video istud congruere ac favere illi definitioni tuæ, quam ut meam mihi defendendam dedisti: nam ita memini esse abs te sensum definitum, cùm animam non latet quod patitur corpus. Itaque illud quod fumus videtur, sensum vocamus: passi sunt enim eum oculi videndo, qui sunt corporis partes & corpora: ignem autem ex quo nihil corpus est passum, quamvis cognitus fuerit, sensum non vocamus.

46. A. Memoriam quidem tuam probo & sequacem intelligentiam; verùm munitio illa definitionis labascit. E. Cur quæso? A. Quia non negas, ut opinor, nonnihil pati corpus cùm crescimus vel senescimus, neque id nos ullo sensu sentire manifestum est; nec id tamen animam latet. Non igitur eam latet quiddam quod patitur corpus, nec tamen sensus iste appellari potest. Videndo enim majora ea quæ aliquando minora videramus, & videndo senes eos quos juvenes ac pueros fuisse constat, conjectamus aliquam talem mutationem nostra corpora, etiam nunc dum loquimur, pati. Neque in eo fallimur, ut opinor: nam proclivius est ut me falli dicam quòd video, quàm quòd intelligo capillos meos nunc crescere, corpusve per momenta mutari. Quòd si mutatio ista, passio corporis est, quod nemo negat, nec nunc sentitur à nobis, nec tamen animam latet, quia nos non latet, patitur, ut dixi, corpus quod non latet animam, nec sensus est tamen. Quare illa definitio quæ nihil quod sensus non esset, debebat includere, cùm hoc inclusit, certè vitiosa est. E. Nihil mihi restare video, quàm ut te petam, ut aut definias aliter, aut hanc recures, si potes: nam eam ista ratione quam vehementer probo, vitiosam esse negare non possum. A. Facile est istam corrigere, quod volo tu audeas: facies enim, mihi crede, si bene intellexisti ubi peccet. E. Num alibi quàm ubi aliena comprehendit? A. Quo tandem modo? E. Quia quod senescit corpus, quamvis in juvene, non potest negari pati aliquid, idque cùm scimus, non latet animam quiddam quod patitur corpus, neque tamen ullo sensu percipi potest: nam nec video me modò senescere, neque id auditu, aut olfactu, aut gustatu, aut tactu sentio. A. Unde ergo illud nosti? E. Ratione id colligo. A. Quibus argumentis ratio tua nititur? E. Quòd alios video senes, qui ut ego nunc sum, juvenes erant. A. Nonne sensus est, quo eos vides, unus de quinque? E. Quis negat? Sed ex eo quòd illos video, me quoque cùm id non videam, conjecto senescere. A. Quid verborum ergo illi definitioni, quò perficiatur addendum putas, cùm sensus non sit, nisi non lateat animam corporis passio, nec tamen ita ut eam per aliam passionem, aut per aliud quodlibet intelligat? E. Dic quæso istud paulò planiùs.

Caput XXV. Definitio quomodo examinanda.

47. A. Geram tibi morem, & multò libentiùs retardanti quàm festinanti: sed fac totus

A adsis: valebit enim hoc ad plura quod dicam. Definitio nihil minùs, nihil ampliùs continet, quàm id quod susceptum est explicandum, aliter omnino vitiosa est. Utrùm autem hujusmodi vitiis careat, conversione exploratur, quod his exemplis tibi fiet apertius. Si enim me rogares quid esset homo, & eum hoc modo definirem, Homo est animal mortale: non continuò quia verum dictum est, etiam definitionem probare deberes, sed superpositâ ei particulâ, id est, omnis, convertere illam

B & intueri, utrùm etiam conversa vera esset: hoc est, utrùm quemadmodum verum est, omnis homo animal mortale est, ita esset verum, omne animal mortale homo est; quo aliter invento, improbare definitionem propter illud vitium quo aliena comprehendit: non enim solus homo est animal mortale, sed etiam quævis bestia. Hæc igitur hominis definitio perfici solet, cùm additur mortali rationale: nam homo est animal mortale rationale; atque ut omnis homo animal rationale mortale est,

C ita omne animal rationale mortale homo est. Plus continendo ergo superior definitio vitiosa erat, bestiam enim cum homine continebat: ista perfecta est, nam & omnem hominem, & nihil plusquàm hominem tenet. Tenendo autem minùs, ita vitiosa est si addas grammaticum: quamquam enim omne animal rationale mortale grammaticum homo sit, plures tamen homines qui grammatici non sunt, hac definitione non continentur: & ob hoc ista per primam illam propositionem falsa est, cùm

D autem convertitur vera. Falsum est enim, omnis homo animal rationale mortale grammaticum est: sed verum est, omne animal rationale mortale grammaticum, homo est. Cùm autem neque per primam propositionem, neque per conversionem enuntiata vera est, his singulis est profectò vitiosior: ut sunt istæ duæ, homo est animal candidum, aut, homo est animal quadrupes. Nam & si dicas, omnis homo animal candidum est, aut animal quadrupes, falsum dicis; et si convertas. Sed hoc in-

E ter se differunt, quòd illa prima in aliquos homines cadit, nam plerique sunt homines candidi: hæc altera in neminem, non enim quisquam homo quadrupes. Hæc pro tempore ad explorandas definitiones didiceris, quemadmodum propositione atque conversione judicentur: sunt alia multa de hoc genere quæ docentur, & verborum plena & tenebrarum, quæ paulatim ubi opportunum videbitur, conabor ut discas.

48. Nunc converte animum ad illam defini-

F tionem nostram, & eam peritior cùm discusseris corrige: inveneramus enim eam, cùm definitio sensus esset, complecti aliud quod sensus non esset, & ideo non esse cùm convertitur veram. Fortasse enim verum est, Omnis sensus, passio corporis est animam non latens; ut verum est, Omnis homo animal mortale est: at ut falsum est, omne animal mortale homo est, quia id est & bestia; ita falsum est, Omnis passio corporis non latens animam, sensus est; quia nunc nobis ungues crescunt, nec animam latet, id enim scimus, neque id sentimus, sed conjectatione cognoscimus. Quemadmodum ergo illi definitioni hominis ut perficeretur, additum est rationale, quo addito bestiæ, quæ simul continebantur, exclusæ sunt, nihilque præter hominem, atque omnem hominem tali definitione comprehendimus, nonne censes aliquid etiam huic addendum esse, quo inde sejungatur quod tenet

alienum, nec quidquam in ea nisi sensus, & omnis sensus intelligatur? E. Censeo quidem, sed quid addi possit ignoro. A. Sensus est certè omnis passio corporis non latens animam: sed converti non potest hæc enuntiatio, propter passionem illam corporis, qua vel crescit vel decrescit scientibus nobis, id est, ut non lateat animam. E. Ita est. A. Quid, hæc passio per seipsam non latet animam, an per aliud? E. Per aliud planè: aliud est enim videre ungues majores, aliud scire quòd crescant. A. Cùm ergo crescere ipsum sit passio, quam nullo sensu adtingimus, magnitudo autem illa quam sentimus, eadem passione facta sit, non ipsa sit passio, manifestum est talem passionem non per seipsam scire nos, sed per aliud. Si ergo non per aliud animam non lateret, nonne sentiretur potiùs quàm conjiceretur? E. Intelligo. A. Cur ergo dubitas quid illi definitioni sit addendum? E. Jam video sic esse definiendum, ut sensus sit passio corporis per seipsam non latens animam: nam & omnis sensus hoc est, & omne hoc, ut opinor, sensus est.

49. A. Si hoc ita est, fateor definitionem esse perfectam. Sed tentemus eam, si placet, utrùm illo secundo vitio non vacillet, quo illa hominis, cui grammaticum est additum. Nam meminisse te oportet, quòd esse hominem dictum est animal rationale mortale grammaticum; eoque peccare istam definitionem, quòd conversione vera est, cùm prima enuntiatione sit falsa. Namque falsum est, omnis homo animal rationale mortale grammaticum est; quamvis verum sit, omne animal rationale mortale grammaticum homo est. Ergo ideo vitiosa est hæc definitio, quòd nihil quidem præter hominem, sed non omnem hominem tenet: & hæc fortasse talis est, de qua velut perfecta gloriamur. Quamquam enim omnis passio corporis per seipsam non latens animam sensus sit, non tamen omnis sensus istud est. Quod sic intelligas licet; bestiæ nempe sentiunt, ac pene omnes quinque illis sensibus vigent, quantum cuique naturâ tributum est. an tu id negabis? E. Nihil minùs.

Caput XXVI. Scientia & ratio num in bestiis?

* A. Quid, hoc nonne concedis, scientiam non esse nisi cùm res aliqua firmâ ratione percepta & cognita est? E. Concedo. A. At bestia ratione non utitur. E. Et hoc concedo. A. Non igitur scientia cadit in bestiam: cùm autem non latet aliquid, utique scitur: non igitur sentiunt bestiæ, si omnis sensus est cùm passio corporis per seipsam non latet animam: sentiunt autem, ut paulò antè concessum est: quid ergo dubitamus illam definitionem improbare, quæ omnem sensum circumplecti minimè potuit, siquidem bestiarum sensus exclusus est?

50. E. Fateor me deceptum, cùm tibi concessi scientiam tunc esse cùm aliquid firma ratione percipitur. Solos enim homines cùm hoc rogabas intuebar: nam neque possum dicere ratione uti bestias, nec eis possum scientiam denegare. Sciebat enim, ut opinor, dominum suum canis, quem post viginti annos recognovisse perhibetur, ut taceam de ceteris innumerabilibus.

Odysseæ 6.

A. Dic mihi, oro te, si duæ quædam res tibi proponantur, una ad quam perveniendum sit, altera per quam pervenire possis, quam istarum pluris pendis, & quam cui præponis? E. Quis dubitat eam præstare ad quam sit perveniendum? A. Ergo cùm sint duæ res quædam scientia & ratio, per scientiam pervenimus ad rationem, an per rationem ad scientiam? E. Utraque res sibimet, quantum arbitror, ita nexa est, ut per alterutram ad alteram perveniri possit. Namque ad ipsam rationem non perveniremus, nisi ad eam perveniendum esse sciremus. Præcessit ergo scientia, ut ad rationem per eam perveniremus. A. Quid, ad ipsam scientiam quam dicis præcedere, sine ratione pervenitur? E. Numquam hoc dixerim: nam est ista summa temeritas. A. Per rationem igitur. E. Non ita est. A. Ergo per temeritatem. E. Quis hoc dixerit? A. Per quid igitur? E. Per nihil, quia scientia insita est nobis.

51. A. Oblitus mihi videris, quid inter nos superiùs convenerit, cùm rogassem utrúmnam putares tunc esse scientiam, cùm res aliqua firmâ ratione percipitur. Nam respondisti, ut opinor, hanc tibi videri humanam scientiam: nunc verò dicis posse hominem habere aliquam scientiam, cùm rem nulla ratione perceperit. Quis autem non videat nihil sibi adversius esse, quàm ista duo sunt, & non esse scientiam nisi cùm res aliqua firmâ ratione percipitur, & esse cujusdam rei scientiam nulla ratione perceptæ. Itaque nosse cupio, utrum horum eligas; nam utrumque verum esse nullo pacto potest. E. Hoc eligo quod paulò antè dixi: nam illud superiùs temere me dedisse confiteor. Cùm enim ratione inter nos verum quæramus, idque fiat rogando & respondendo, quomodo posset ad summam pervenire qua concluditur ratio, nisi priùs aliquid concederetur? Concedi autem recte quî posset quod nesciretur? Ita ista ratio nisi inveniret in me aliquid cognitum, quo innitens ad incognitum duceret, nihil omnino per illam discerem, nec eam prorsus rationem nominarem. Quamobrem frustra mihi non assentiris ante rationem necessariò esse in nobis aliquam scientiam, unde ipsa ratio sumat exordium. A. Geram tibi morem, & te quidem ut institui, quoties alicujus dati pænitet, emendare permittam: sed ne quæso abutaris istâ licentiâ, & negligenter cùm interrogo, adtendas, ne assiduè malè concessa, etiam de iis quæ bene conceduntur, dubitare te cogant. E. Perge potiùs ad cetera, quamvis enim addam vigilantiæ meæ quidquid possum, nam & me pudet de sententia cadere toties, numquam tamen deterrear pudori huic reniti, & lapsum meum te præsertim manum dante corrigere. Neque enim est ideo suscipienda pertinacia, quia optanda constantia.

Caput XXVII. Ratio & ratiocinatio.

52. A. PROVENIAT tibi planè ista constantia quàm citissimè potest, ita mihi placitam sententiam protulisti. Sed nunc fito quàm præsentissimus ad ista quæ volo. Quæro enim abs te, quid tibi interesse videatur inter rationem & ratiocinationem. E. Non satis valeo ista discernere. A. Hoc ergo intuere, utrùm existimes homini jam adolescenti, vel viro, aut (ut omnem ambagem auferam) sapienti sine intermissione inesse rationem, dum mente sanus est, sicut bonam valetudinem corpori, dum peste ac vulneribus caret: an sicut ambulare, sedere, loqui, modò inesse, modò deesse. E. Sanæ menti semper puto inesse rationem. A. Quid hoc, dum per ea quæ conceduntur ac manifesta sunt, vel interrogando alium, vel connectendo alia, perducimus nos ad alicujus rei cognitionem, videturne tibi aut nos, aut quivis sapiens semper facere? E. Non semper: non enim semper homo quilibet aut sapiens quantum opinor, vel secum, vel cum alio quærit aliquid disserendo: nam qui quærit, nondum invenit: ita si semper quærit,

numquam invenit. Sapiens autem jam invenit, ut nihil aliud dicam, vel ipsam sapientiam, quam cùm esset stultus disserendo fortasse, aut quoquo modo alio poterat, requirebat. A. Rectè dicis: quare intelligas volo non esse istam rationem, dum per ea quæ conceduntur atque cognita sunt, ad aliquid incognitum ducimur: hoc enim non semper, ut jam consensimus, inest menti sanæ; ratio autem semper.

53. E. Intelligo; sed quorsum ista? A. Quia paulò antè dixisti, propterea me tibi debere assentiri scientiam nos habere ante rationem, quòd cognito aliquo nititur, dum nos ratio ad incognitum ducit: nunc autem invenimus non rationem vocandam esse dum hoc agitur: non enim sana mens agit hoc semper, cùm semper habeat rationem: sed rectè ista fortasse ratiocinatio nominatur, ut RATIO sit quidam mentis adspectus, RATIOCINATIO autem rationis inquisitio, id est adspectus illius per ea quæ adspicienda sunt motio. Quare istâ opus est ad quærendum, illâ ad videndum. Itaque cùm ille mentis adspectus, quem rationem vocamus, conjectus in rem aliquam, videt illam, scientia nominatur: cùm autem non videt mens, quamvis intendat adspectum, inscitia vel ignorantia dicitur. Non enim & his corporalibus oculis omnis qui adspicit videt, quod in tenebris facillimè animadvertimus. Ex quo liquet, ut opinor, aliud esse adspectum, aliud visionem, quæ duo in mente rationem & scientiam nominamus. nisi quid te adversùs hæc movet, aut parum dilucidè ista distincta arbitraris. E. Per mihi hæc distinctio placet, & libenter assentior. A. Vide ergo nunc, utrùm nos adspicere putes ut videamus, an videre ut adspiciamus. E. Hinc verò ne cæcus quidem quisquam dubitaverit, adspectum esse propter visionem, non visionem propter adspectum. A. Fatendum igitur visionem pluris quàm adspectum esse pendendam. E. Fatendum omnino. A. Ergo & scientiam pluris quàm rationem. E. Consequens video. A. Placetne tibi meliores aut feliciores esse hominibus bestias? E. Avertat Deus tam immanem amentiam. A. Rectè sanè exhorruisti; sed ad id nos cogit sententia tua: dixisti enim eas habere scientiam, & non habere rationem. Rationem autem habet homo, per quam vix ad scientiam pervenitur. Sed ut concedam facilè perveniri, quid nos adjuvabit ratio, ut bestiis nos anteponendos putemus, cùm illæ habeant scientiam, & hanc pluris quàm rationem pendendam esse compertum sit?

CAPUT XXVIII. Bestiæ vim sentiendi habent, non scientiam.

54. E. COGOR omnino aut scientiam bestiis non concedere, aut nihil recusare quin mihi meritò anteponantur. Sed quæso explica illud, quod de cane Ulyssis commemoravi, qualenam sit: nam ejus admiratione commotus tam inaniter latravi. A. Quid autem hoc putas esse, nisi vim quamdam sentiendi, non sciendi? Sensu enim nos bestiæ multæ superant, cujus rei caussam non hic locus est ut quæramus: mente autem, ratione, scientiâ, nos illis Deus præposuit. Sed ille sensus ea quibus tales animæ delectantur, accedente consuetudine cujus magna vis est, potest discernere, atque eo faciliùs, quòd anima belluarum magis corpori affixa est, cujus illi sunt sensus quibus utitur ad victum voluptatemque, quam ex eodem illo corpore capit. Humana verò anima per rationem atque scientiam, de quibus agimus quòd sunt ista longè præstantiora sensibus, suspendit se à corpore

A quantum potest, & eâ quæ intus est, libentiùs fruitur voluptate, quantoque in sensus declinat, tanto magis similiorem hominem pecori facit. Inde est quòd etiam pueri vagientes, quanto alieniores à ratione sunt, tanto faciliùs discernunt sensu etiam contactum conjunctionemque nutricum, nec odorem aliarum possunt sustinere, cum quibus consuetudo non fuit.

55. Quamobrem quamvis aliud ex alio inciderit, libenter tamen in eo sermone demoror, quo B admonetur anima, ne se ultra quàm necessitas cogit refundat in sensus, sed ab his potiùs ad seipsam colligat, & repuerascat Deo: quod est novum hominem fieri vetere exuto, à quo incipere propter neglectam Dei legem certa est necessitas, quo neque verius neque secretius quidquam scripturis divinis continetur. Vellem hinc plura dicere, ac meipsum constringere, dum quasi tibi præcipio, ut nihil aliud agerem quàm * redderem mihi, cui me maximè debeo: atque ita Deo fieri, quod ait Horatius, Amicum mancipium Domino. Quod omnino fieri non C potest, nisi ad ejus reformemur imaginem, quam nobis ut pretiosissimum quiddam & carissimum custodiendam dedit, dum NOSIPSOS nobis tales dedit, qualibus nihil possit præter ipsum anteponi. Hac autem actione nihil mihi videtur operosius, & nihil est cessationi similius: neque tamen eam suscipere aut implere animus potest, nisi eo ipso adjuvante cui redditur. Unde fit ut homo ejus clementiâ reformandus sit, cujus bonitate ac potestate for D matus est.

* 1. Retract. cap. 8. n. 3. Lib. 2. Serm. Sat. 7.

56. Sed ad propositum redire cogimur. Quare vide utrùm tibi jam probatum sit, feras non habere scientiam, totamque illam velut imaginem scientiæ, quam miramur, vim esse sentiendi. E. Probatum sanè, & si quid de hoc diligentiùs quærendum est, aliud tempus aucupabor, nunc nosse cupio quid hinc conficias. * A. Quid aliud putas, nisi definitionem illam sensus, ut antea quòd nescio quid plus quàm sensum includebat, ita nunc con E trario vitio vacillare, quòd non omnem sensum potuit includere? Habent enim feræ sensum, nec habent scientiam: quidquid autem non latet, scitur; & omne quod scitur, ad scientiam profectò pertinet. de quibus omnibus jam mihi tecum convenit. Aut igitur non est verum, sensum esse passionem corporis non latentem animam; aut eo carent bestiæ, quia scientiâ carent: sensum autem concedimus bestiis: definitio ergo illa vitiosa est. E. Fateor nihil me invenire quo resistam.

* CAPUT XXIX. Scientia & sensus quid differant.

F 57. A. Accipe aliud quo magis nos hujus definitionis pudeat. Nam meministi, ut opinor, tertium definitionis vitium tibi demonstratum, quo prorsus nihil est turpius, cùm ex neutra parte vera est, qualis est illa hominis, homo est animal quadrupes: nam sive, omnis homo animal est quadrupes, sive, omne animal quadrupes homo est, qui dicit atque affirmat, insanit profectò, si non jocatur. E. Verum dicis. A. Quid si in hoc etiam vitio ista nostra deprehenditur, putasne quidquam magis esse quod sit explodendum atque exterminandum de anima? E. Quis id recuset? Sed nollem, si fieri potest, etiam hîc tamdiu detineri, atque interrogatiunculis agitari. A. Nihil est quod metuas, jam enim confectum est negotium: an tibi nondum persuasum est, cùm de differentia ferarum & hominum ageretur, aliud esse sentire, aliud scire? E. Immo maximè. A. Aliud ergo sensus, aliud scien-

tia. E. Ita est. A. Non autem sentimus ratione; sed aut visu, aut auditu, aut olfactu, aut gustatu, aut tactu. E. Assentior. A. Et omne quod scimus, ratione scimus: nullus igitur sensus scientia est. Quidquid autem non latet, ad scientiam pertinet: ad nullum ergo sensum pertinet non latere, ut nullus homo quadrupes rectè dici potest. Quamobrem ista nostra definitio suscepta tua, non solùm alienos terminos invasisse, neque aliquid sui juris reliquisse, sed nihil omnino habuisse proprium, totumque alienum occupasse convicta est. E. Quid ergo agemus? Patierisne illam de judicio ita discedere? Quamquam enim ego ei defensionem qualem potui præbuerim, tu tamen ipsam litis formulam, quæ nos decepit, composuisti. Et ego quidem tametsi obtinere non potui, bona fide adfui, quod mihi satis est. Tu verò si prævaricationis arguaris, quid facias, à quo & producta est ut jurgaret audenter, & oppugnata ut turpiter cederet? A. Numquidnam est hîc quisquam judex, à quo huic vel mihi metuendum sit? Ego te privatim quasi adhibitus jurisconsultus, instruendi causâ refellere volui, ut cùm ad judicium ventum fuerit, paratus adsistas.

58. E. Est ergo aliquid quod pro ista proferas, quam mihi invalidissimo temere defendendam tuendamque commendas? A. Est certè. * E. Quidnam id est, obsecro? A. Quia quamquam sit aliud sensus, aliud scientia, illud tamen non latere utrique commune est, ut ipsi homini & bestiæ, quamvis plurimùm differant, animal tamen esse commune est: non latet enim quidquid animæ apparet, sive per [a] temperationem corporis, sive per intelligentiæ puritatem; atque illud primum sensus, hoc autem alterum scientia sibi vindicavit. E. Manet ergo illa definitio tuta & probata. A. Manet verò. E. Ubinam ergo deceptus sum? A. Ubi rogavi, utrùm omne quod non latet sciatur: tu enim huic rogationi temere assensus es. E. Nam quid velles dicerem? A. Non continuò esse scientiam si quid non latet, sed si per rationem non latet: cùm autem per corpus non latet, sensum vocari, si per seipsam non lateat corporis passio. An ignoras quibusdam philosophis & peracutis visum esse, ne id ipsum quidem quod mente comprehenditur, ad nomen adspirare scientiæ, nisi tam firma comprehensio sit, ut ab ea mens nulla ratione queat dimoveri?

Caput XXX. Anima quæ ubique sentiat in corpore, non idcirco est per totum corpus diffusa.

59. E. Accipio ista gratissimè: sed quæso quoniam quid sit sensus, subtilissimè quantum arbitror explicatum est, referamus nos ad illam quæstionem, propter quam explicandum hoc susceperamus. Adtuleram enim ego argumentum, quo tantam probarem animam esse, quantum ejus est corpus, eo quòd tangentem à capite usque ad pedis extremum pollicem sentit quaquaversum tetigeris, atque inde ad sensus definitionem morarum plenissimam, sed fortè necessariò delati sumus. Itaque ipsum fructum tanti operis jam ostende, si placet. A. Est omnino, atque uberrimus: nam totum quod quærebamus, effectum est. Si enim sensus est corporis passio per seipsam non latens animam, quod ut firmissimè teneremus, diutiùs quàm velles sermocinati sumus, meministine tandem nos comperisse ibi sentire oculos ubi non sunt, vel potiùs ibi pati? E. Memini. A. Etiam illud dedisti, nisi fallor, nec modò dubitas dandum fuisse, animam multo quàm totum corpus est, esse meliorem ac potentiorem. E. Hinc verò dubitare nefarium puto. A. Age, si corpus potest ibi pati aliquid ubi non est, propter quamdam cum anima contemperationem, quod oculis in cernendo accidere inventum est, adeone animam crassam & pigram putamus, per quam ipsi oculi tantum possunt, ut eam lateat corporis passio, si non ibi jaceat, ubi passio ipsa contingit?

60. E. Multùm me movet ista conclusio, & ita multùm ut omnino stupeam, & non solùm quid respondeam, sed prorsus ubi sim non inveniam. Quid enim dicam? sensum non esse, cùm corporis passio per seipsam non latet animam? quid erit aliud, si hoc non est? Oculos nihil pati cùm videmus? absurdissimum [b] est. Eos ibi pati ubi sunt? at seipsos non vident, nec ubi sunt quidquam est præter ipsos. Non esse oculis animam potentiorem, cùm eadem sit istorum potentia? nihil est dementius. An hoc dicendum est, potentius esse ibi pati, ubi quidque sit, quàm ubi non sit? sed si hoc verum esset, non esset præstantior visus ceteris sensibus. A. Quid quòd ictum aliquem, vel incidens quidpiam, vel humoris perturbationem cùm ibi patiantur oculi ubi sunt, neque hoc animam latet, nec ista passio visus, sed tactus vocatur: & tamen talia pati oculus posset etiam in exanimo corpore, quamvis deesset anima, quam passio non lateret: illud autem quod pati non potest oculus, nisi adsit anima, id est quod videndo patitur, hoc solùm ibi patitur, ubi non est? Ex quo cui non videatur, nullo loco animam contineri? Siquidem oculus, quod est corpus, id tantùm non loco suo patitur, quod numquam sine anima pateretur.

61. E. Quid igitur faciam, quæso te? Nonne istis rationibus confici potest, animas nostras non esse in corporibus? quod si ita est, nonne ubi sim nescio? Quis enim mihi eripit, quòd ego ipse anima sum? A. Ne perturbere, ac magis bono animo facito sis. Ista enim cogitatio & consideratio ad nosmetipsos nos invitat, & quantum licet avellit à corpore. Quòd autem tibi visum est, non esse animam in corpore viventis animantis, quamquam videatur absurdum, non tamen doctissimi homines, quibus id placuerit, defuerunt, neque nunc arbitror deesse: sed ut ipse intelligis, res est subtilissima, & ad quam cernendam mentis acies satis purganda est. Nunc adtende potiùs quid aliud afferas, quo convincas animam vel longam vel latam esse, vel quid ejusmodi: nam illud argumentum tuum de tangendi sensu, sentis non adtingere veritatem, nec valere aliquid, ut eam per totum corpus tamquam sanguinem diffusam esse convincat: aut si jam quod afferas nihil habes, videamus quæ restant.

Caput XXXI. Vermiculi secti partes moventur. an argumentum est animæ per totum corpus extensæ.

62. E. Nihil haberem fortasse, nisi recordarer quantum pueri mirari soleremus palpitantes lacertarum caudas amputatas à cetero corpore, quem motum sine anima fieri nullo modo mihi persuadere possum: neque quo pacto fiat, ut nullum sit animæ spatium, quando præcidi etiam cum corpore potest, intelligo. A. Possem respondere aërem & ignem, quæ duo per animæ præsentiam tenentur in corpore terreno & humido, ut omnium quatuor fiat contemperatio, dum post ejusdem ani-

[a] Bad. Er. & Lov. *per temperantiam corporis.* At MSS. nullo ferè excepto habent, *per temperationem.*
[b] In hactenus editis, *Absurdissimum est eos ibi pati ubi sunt, ut seipsos non videant*; excepto tamen Bad. qui propè accedit ad MSS. lectionem, quam hic restituimus.

mæ abscessum ad superna evadunt, ac sese expediunt, movere illa corpuscula tanto concitatiùs, quanto plaga recentiore subitò erumpunt: deinde porrò motum languescere, postremò desinere, dum minùs minúsque fit quod effugit, ac deinde totum evolat. Sed ab hoc me revocat quod his hausi oculis pene seriùs quàm credi potest; sed certè non seriùs quàm deberem. Cùm enim nuper in agro essemus Liguriæ, nostri illi adolescentes qui tunc mecum erant studiorum suorum gratiâ, animadverterunt humi jacentes in opaco loco, reptantem bestiolam multipedem, longum dico quemdam vermiculum: vulgo notus est, hoc tamen quod dicam numquam in eo expertus eram. Verso namque stilo quem fortè habebat unus illorum, animal medium percussit: tum ambæ partes corporis ab illo vulnere in contraria discesserunt, tanta pedum celeritate, ac nihilo imbecilliore nisu, quàm si duo hujuscemodi animantia forent. Quo miraculo exterriti, caussæque curiosi, ad nos, ubi simul ego & Alypius considebamus, alacriter viventia frusta illa detulerunt. Neque nos parum commoti, ea currere in tabula quaquaversum poterant cernebamus: atque unum ipsorum stilo tactum, contorquebat se ad doloris locum, nihil sentiente alio, ac suos alibi motus peragente. Quid plura? Tentavimus quatenus id valeret, atque vermiculum, immo jam vermiculos in multas partes concidimus: ita omnes movebantur, ut nisi à nobis illud factum esset, & comparerent vulnera recentia, totidem illos separatim natos, ac sibi quemque vixisse crederemus.

63. Sed tunc ego quod illis adolescentibus dixi, cùm intenti me intuerentur, tibi nunc dicere vereor: jam enim tantum processimus, ut nisi tibi aliter respondero quod secundùm meam caussam probabiliter valet, tanta nostra intentio per tam longum munita sermonem, ab uno vermiculo penetrata succubuisse videatur. Illis autem præceperam, ut in studiis, sicuti cœperant, suum cursum tenerent; ita eos opportuniùs aliquando ad quærenda & discenda ista, si res moneret, esse venturos. Sed quæ illis discedentibus cum Alypio sermocinatus sum, cùm uterque nostrûm pro suo quisque modulo recordaretur & conjectaret & quæreret, si exponere velim, longè plura nobis dicenda sunt, quàm ab ipso principio tantis ambagibus atque amfractibus dicta sunt: non apud te tamen tacebo quod sentio. Nisi mihi tunc multa jam nota essent de corpore, de specie quæ inest corpori, de loco, de tempore, de motu, quæ subtilissimè atque abstrusissimè propter hanc ipsam quæstionem disseruntur, ad dandam palmam iis, qui corpus esse animam dicunt, declinarem. Quapropter te ut possum etiam atque etiam moneo, ne temere aut in libros aut in disputationes loquacissimorum hominum, nimiumque sensibus his corporeis credentium te præcipites, donec corrigas firmesque vestigia, quæ usque ad ipsum Deum animam ducunt: ne ab illo secretissimo & tranquillissimo mentis habitaculo, à quo nunc dum hæc incolit peregrina est, studiis faciliùs & laboribus, quàm inertiâ desidiaque avertaris.

64. Nunc autem accipe contra illud quo, ut sentio, multum moveris, non quod robustius de multis, sed quod brevius; neque quod mihi probabilius quàm cetera, sed quod tibi aptius eligere potui. E. Dic, oro te, quàm citissimè potes. A. Primùm illud dico, si maximè caussa lateat, cur in concisione quorumdam corporum illa contingant, non

A continuò nos hoc uno ita perturbari oportere, ut tam multa quæ superiùs luce clariora tibi visa sunt, falsa esse arbitremur. Fieri enim potest ut hujus rei caussa nos lateat, quæ vel humanæ naturæ occultata est, vel sit alicui homini cognita, nec iste à nobis interrogari possit, aut etiam hoc ingenio ipsi simus, ut satisfacere nobis interrogatus non possit. Numquidnam ex eo quidquid ex contraria parte firmissimè didicimus, ac verissimum esse confitemur, labi nobis atque extorqueri decet? Atqui si

B illa maneant integra, quæ interrogatus certa & indubia esse respondisti, nihil est quòd istum vermiculum pueriliter metuamus, quamquam vivacitatis & numerositatis ejus caussam non valeamus afferre. Si enim apud te de aliquo fixum immotumque constaret, quòd esset vir bonus, eumque in latronum convivio quos persequerere deprehenderes, atque aliquo casu antequam abs te interrogari posset moreretur, quamlibet caussam putares potiùs illius cum sceleratis conjunctionis atque convivij, etiam si te

C semper lateret, quàm scelus & societatem. Cur ergo non, cùm tam multis argumentis superiùs editis, atque abs te firmissimè comprobatis, planum tibi factum sit non loco animam contineri, atque ob hoc nullius talis esse quantitatis qualem in corporibus cernimus, aliquam suspicaris esse caussam, cur nonnullum animal concisum in omnibus partibus vivat, non eam tamen quòd cum corpore anima concidi potuerit? Quam si reperire non possumus, quærenda nonne est potiùs vera, quàm fal-

D sa credenda?

65. Deinde quæro abs te, utrùm putes in verbis nostris aliud esse ipsum sonum, aliud quod sono significatur. E. Ego utrumque idem puto. A. Dic mihi ergo, sonus ipse unde procedat cùm loqueris? E. Quis dubitet à me procedere. A. Abs te ergo sol procedit, dum nominas *solem*? E. De sono me, non de re ipsa interrogasti. A. Aliud ergo sonus est, aliud res quam significat sonus: tu autem utrumque idem esse dixeras. E. Age jam concedo

E aliud esse significantem sonum, aliud rem quæ significatur. A. Dic ergo, utrùm posses gnarus latinæ linguæ nominare in loquendo *solem*, si non intellectus *solis* præcederet sonum. E. Nullo modo possem. A. Quid antequam ipsum nomen de ore procedat, si volens id enuntiare aliquamdiu te in silentio teneas, nonne in tua cogitatione manet, quod expressa voce alius auditurus est? E. Manifestum est. A. Quid cùm ipse sol tantæ sit magnitudinis, num illa notio ejus, quam cogitatione ante vocem

F tenes, aut longa, aut lata, aut quid ejusmodi videri potest? E. Nullo modo.

Caput XXXII.

66. A. Age jam dic mihi, cùm ore ipsum nomen erumpit tuo, atque id ego audiens solem cogito, & quem tu ante vocem & cum ipsa voce cogitasti, & nunc fortasse ambo cogitamus, nonne tibi videtur nomen ipsum veluti accepisse abs te significationem, quam ad me per aures deportaret? E. Videtur. A. Cùm ergo nomen ipsum sono & significatione constet, sonus autem ad aures, significatio ad mentem pertineat, nonne arbitraris in nomine velut in aliquo animante sonum esse corpus, significationem autem quasi animam soni? E. Nihil mihi videtur similius. A. Adtende nunc, utrùm nominis sonus per litteras dividi possit, cùm anima ejus, id est significatio non possit? Siquidem ipsa est quam paulò antè in nostra cogitatione nec latam nec longam respondisti tibi videri. E. Prorsus assentior.

tior. A. Quid cùm per litteras singulas sonus ille dividitur, videtur tibi significationem illam retinere? E. Quomodo possunt singulæ litteræ significare quod nomen, quod ex his constat, significat? A. At cùm perdita significatione discerptus in litteris sonus est, num aliud putas esse factum, quàm dilaniato corpore discessisse animam, & quasi mortem quamdam nominis contigisse? E. Non solùm assentior, sed ita libenter, ut nihil me magis in hoc sermone delectaverit.

Frusta dissecti corporis vivere possunt cùm anima secta non sit.

67. A. SI ERGO satis perspexisti in hac similitudine, quomodo possit dissecto corpore anima non secari, accipe nunc quomodo frusta ipsa corporis, cùm anima secta non sit, vivere possint. Jam enim concessisti, & rectè, ut opinor, significationem quæ quasi anima soni est, dum nomen editur, per seipsam nullo pacto dividi posse, cùm ipse sonus, quod velut corpus ejus est, possit. Sed in *solis* nomine ita soni est facta divisio, ut nulla pars ejus significationem aliquam retineret. Itaque illas litteras dilacerato corpore nominis, tamquam exanima membra, id est, significatione carentia, considerabamus. Quamobrem si aliquod nomen invenerimus, quod divisum queat etiam singulis partibus quidpiam significare, concedas oportet, non omnimodam veluti mortem tali præcisione factam esse, cùm tibi membra separatim considerata quodlibet significantia & quasi spirantia videbuntur. E. Concedam omnino, & ut jam idipsum sones, flagito. A. Accipe: nam dum viciniam solis adtendo, de cujus nomine superiùs egimus, *lucifer* mihi occurrit, qui profectò inter secundam & tertiam syllabam scissus nonnihil priore parte significat, cùm dicimus *luci*, & ideo in hoc plusquàm dimidio corpore nominis vivit. Extrema etiam pars habet animam: nam cùm ferre aliquid juberis, hanc audis. Quî enim posses obtemperare, si quis tibi diceret, Fer codicem, si nihil significaret *fer*; quod cùm additur *luci*, *lucifer* sonat, & significat stellam: cùm autem demitur, nonnihil significat, & ob hoc quasi retinet vitam.

68. Cùm autem locus & tempus sit, quibus omnia quæ sentiuntur, occupantur, vel potiùs quæ occupant, quod oculis sentimus per locum, quod auribus per tempus dividitur. Ut enim vermiculus ille plus loci totus quàm pars ejus occupabat, ita majorem temporis moram tenet, cùm *lucifer* dicitur, quàm si *luci* tantummodo diceretur. Quare si hoc significatione vivit in ea diminutione temporis, quæ diviso illo sono facta est, cùm eadem significatio divisa non sit (non enim ipsa per tempus distendebatur, sed sonus) ita existimandum est, secto vermiculi corpore, quamquam in minore loco pars eo ipso quo pars erat viveret, non omnino animam sectam, nec loco minore minorem esse factam, licet integri animantis membra omnia per majorem locum porrecta simul possederit. Non enim locum ipsa, sed corpus quod ab eadem agebatur, tenebat: sicut illa significatio non distenta per tempus, omnes tamen nominis litteras suas moras ac tempora possidentes, velut animaverat atque compleverat. Hac similitudine interim contentus sis peto, qua te sentio delectatum. Quæ autem subtilissimè de hoc disputari possunt, ita ut non similitudinibus quæ plerumque fallunt, sed rebus ipsis satis fiat, ne in præsentia exspectes: nam & concludendus est tam longus sermo, & multis aliis quæ tibi desunt, animus ad hæc intuenda & dispicienda præ-

A colendus est, ut possis intelligere liquidissimè, utrùm quod à quibusdam doctissimis viris dicitur, ita sese habeat, animam per seipsam nullo modo, sed tamen per corpus posse partiri.

Deinceps de animæ quantitate ratione virtutis ac potentiæ.

69. NUNC accipe à me, si voles, vel potiùs recognosce per me, quanta sit anima non spatio loci ac temporis, sed vi ac potentiâ: nam ita si meministi, propositum ac distributum jam diu nobis est. De numero verò animarum, nescio quid tibi respondeam, cùm hoc ad istam quæstionem pertinere
B putaveris: citiùs enim dixerim non esse omnino quærendum, aut certè tibi nunc differendum, quàm vel numerum ac multitudinem non pertinere ad quantitatem, vel tam involutam quæstionem modò à me tibi posse expediri. Si enim dixero unam esse animam, conturbaberis, quòd in altero beata est, in altero misera; nec una res simul & beata & misera potest esse. Si unam simul & multas dicam esse, ridebis; nec mihi facilè unde tuum risum comprimam suppetit. Sin multas tantummodo esse dixe-
C ro, ipse me ridebo, minùsque me mihi displicentem quàm tibi perferam. Audi ergo quod ex me bene te audire posse polliceor: quod verò aut ambobus, aut alteri nostrûm ita onerosum est, ut fortasse opprimat, ne subire aut imponere velis. E. Cedo prorsus, & quod tibi congruenter mecum videtur agi posse, quantum valeat anima, exspecto ut exponas.

CAPUT XXXIII. Vis animæ in corpore, in seipsa, & apud Deum, septem ejus magnitudinis gradus constituit.

70. A. O utinam doctissimum aliquem, neque id tantùm, sed etiam eloquentissimum, & omnino sapientissimum, perfectumque hominem
D de hoc ambo interrogare possemus, quonam ille modo quid anima in corpore valeret, quid in seipsa, quid apud Deum cui mundissima proxima est & in quo habet summum atque omne bonum suum, dicendo ac disputando explicaret. Nunc autem cùm mihi ad hanc rem desit alius, audeo tamen tibi non deesse: sed hoc mercedis est, quod dum quid valeat anima indoctus expedio, quid ipse valeam securus experior. In primis tamen tibi amputem latissimam quamdam & infinitam exspectationem, ne me de
E omni anima dicturum putes, sed tantùm de humana, quam solam curare debemus, si nobismetipsis curæ sumus. Hæc igitur primò, quod cuivis animadvertere facile est, corpus hoc terrenum atque mortale præsentiâ suâ vivificat; colligit in unum, atque in uno tenet, diffluere atque contabescere non sinit; alimenta per membra æqualiter suis cuique redditis distribui facit; congruentiam ejus modumque conservat, non tantùm in pulcritudine, sed etiam in crescendo atque gignendo. Sed hæc
F etiam homini cum arbustis communia videri queunt: hæc enim etiam dicimus vivere, in suo verò quidque illorum genere custodiri, ali, crescere, gignere videmus atque fatemur.

Primus gradus animæ.

71. Adscende itaque alterum gradum, & vide quid possit anima in sensibus, ubi evidentior manifestiorque vita intelligitur. Non enim audienda est nescio quæ impietas * rusticana planè, magisque lignea quàm sunt ipsæ arbores quibus patrocinium præbet, quæ dolere vitem quando uva decerpitur, & non solùm sentire ista cùm cæduntur, sed etiam videre atque audire credit. de quo errore sacrilego, alius est differendi locus. Nunc quod institueram, intende quæ sit vis animæ in sensibus, atque in ipso motu manifestioris animantis, quorum nobis cum iis, quæ radicibus fixa sunt, nulla potest esse communio. Intendit se anima in tactum, & eo calida, frigida, aspera, lenia, dura, mollia, levia, gra-

Secundus gradus animæ.

* Manichæorum error.

via sentit atque discernit. Deinde innumerabiles differentias saporum, odorum, sonorum, formarum, gustando, olfaciendo, audiendo videndoque dijudicat. Atque in iis omnibus ea quæ secundùm naturam sui corporis sunt, adsciscit atque appetit; rejicit fugitque contraria. Removet se ab his sensibus certo intervallo temporum, & eorum motus quasi per quasdam ferias reparans, imagines rerum quas per eos hausit, secum catervatim & multipliciter versat, & hoc totum est somnus & somnia. Sæpe etiam gestiendo ac vagando facilitate motus delectatur, & sine labore ordinat membrorum concordiam; pro copulatione sexus agit quod potest, atque in duplici natura, societate atque amore molitur unum. Fetibus non jam gignendis tantummodo, sed etiam fovendis, tuendis alendisque conspirat. Rebus inter quas corpus agit, & quibus corpus sustentat, consuetudine sese innectit, & ab eis quasi membris ægrè separatur: quę consuetudinis vis etiam sejunctione rerum ipsarum atque intervallo temporis non discissa, memoria vocatur. Sed hæc rursus omnia posse animam etiam in bestiis nemo negat.

Tertius gradus animæ.

72. Ergo adtollere in tertium gradum, qui jam est homini proprius, & cogita memoriam non consuetudine inolitarum, sed animadversione atque signis commendatarum ac retentarum rerum innumerabilium, tot artes opificum, agrorum cultus, exstructiones urbium, variorum ædificiorum ac moliminum multimoda miracula; inventiones tot signorum in litteris, in verbis, in gestu, in cujuscemodi sono, in picturis atque figmentis; tot gentium linguas, tot instituta, tot nova, tot instaurata; tantum librorum numerum, & cujuscemodi monumentorum ad custodiendam memoriam, tantamque curam posteritatis; officiorum, potestatum, honorum dignitatumque ordines, sive in familiis, sive domi militiæque in republica, sive in profanis, sive in sacris apparatibus; vim ratiocinandi & excogitandi, fluvios eloquentiæ, carminum varietates, ludendi ac jocandi caussâ milleformes simulationes, modulandi peritiam, dimetiendi subtilitatem, numerandi disciplinam, præteritorum ac futurorum ex præsentibus conjecturam. Magna hæc & omnino humana. Sed est adhuc ista partim doctis atque indoctis, partim bonis ac malis animis copia communis.

Quartus gradus animæ.

73. Suspice igitur atque insili quarto gradui, ex quo bonitas incipit, atque omnis vera laudatio. Hinc enim anima se non solùm suo, si quam universi partem agit, sed ipsi etiam universo corpori audet præponere, bonaque ejus bona sua non putare, atque potentiæ pulcritudinique suæ comparata, discernere atque contemnere: & inde quo magis se delectat, eo magis sese abstrahere à sordibus, totamque emaculare ac mundissimam reddere & comtissimam; roborare se adversùs omnia, quæ de proposito ac sententia dimovere moliuntur; societatem humanam magni pendere, nihilque velle alteri quod sibi nolit accidere; sequi auctoritatem ac præcepta sapientium, & per hæc loqui sibi Deum credere. In hoc tam præclaro actu animæ inest adhuc labor, & contra hujus mundi molestias atque blanditias magnus acerrimusque conflictus. In ipso enim purgationis negotio subest metus mortis sæpe non magnus, sæpe verò vehementissimus: non magnus tum cùm robustissimè creditur (nam videre hoc utrùm sit verum, non nisi perpurgatæ animæ licet) tantâ Dei providentiâ justitiaque gubernari omnia, A ut nulli mors iniquè accidere possit; etiam si eam fortè iniquus intulerit. Vehementer autem formidatur mors in hoc jam gradu, cùm & illud eo creditur infirmiùs, quo soliciriùs quæritur; & eo ipso minùs videtur, quo tranquillitas propter metum minor est, investigandis obscurissimis rebus pernecessaria. Deinde quo magis magisque sentit anima, eo ipso quo proficit, quantum intersit inter puram & contaminatam; eo magis timet, ne deposito isto corpore, minùs eam possit Deus quàm seipsa ferre B pollutam. Nihil autem difficilius quàm & [a] metuere mortem, & ab illecebris hujus mundi sicut pericula ipsa postulant, temperare. Tanta est tamen anima, ut etiam hoc possit adjuvante sanè justitiâ summi & veri Dei, qua hæc universitas sustentatur & regitur; qua etiam factum est, ut non modò sint omnia, sed ita sint, ut omnino meliùs esse non possint. Cui sese in opere tam difficili mundationis suæ adjuvandam & perficiendam piissimè tutissiméque committit.

C 74. Quod cùm effectum erit, id est cùm fuerit ab omni tabe anima libera maculisque diluta, tum se denique in seipsa lætissimè tenet, nec omnino aliquid metuit sibi aut ullâ suâ caussâ quidquam angitur. Est ergo iste quintus gradus: aliud est enim efficere, aliud tenere puritatem: & alia prorsus actio qua se inquinatam redintegrat, alia qua non patitur se rursus inquinari. In hoc gradu omnifariam concipit quanta sit: quod cùm conceperit, tunc verò ingenti quadam & incredibili fiduciâ D pergit in Deum, id est in ipsam contemplationem veritatis, & illud propter quod tantum laboratum est, altissimum & secretissimum præmium.

Quintus gradus animæ.

75. Sed hæc actio, id est, appetitio intelligendi ea quæ verè summéque sunt, summus adspectus est animæ, quo perfectiorem, meliorem rectioremque non habet. Sextus ergo erit iste gradus actionis: aliud est enim mundari oculum ipsum animæ, ne frustra & temerè adspiciat & pravè videat: aliud ipsam custodire atque firmare sanitatem: aliud jam E serenum atque rectum adspectum in id quod videndum est dirigere. Quod qui priùs volunt facere quàm mundati & sanati fuerint, ita illa luce reverberantur veritatis, ut non solùm nihil boni, sed etiam mali plurimùm in ea putent esse, atque ab ea nomen veritatis abjudicent, & cum quadam libidine & voluptate miserabili in suas tenebras, quas eorum morbus pati potest, medicinæ maledicentes refugiant. Unde divino afflatu, & prorsus ordinatissimè illud à Propheta dicitur: *Cor mundum crea in* F *me Deus, & spiritum rectum innova in visceribus meis.* Spiritus enim rectus est, credo, quo fit ut anima in veritate quærenda deviare atque errare non possit. Qui profectò in ea non instauratur, nisi priùs cor mundum fuerit, hoc est, nisi priùs ipsa cogitatio ab omni cupiditatę ac fæce rerum mortalium sese cohibuerit & eliquaverit.

Sextus gradus animæ.

Psalm. 50. 12.

76. Jam verò in ipsa visione atque contemplatione veritatis, qui septimus atque ultimus animæ gradus est; neque jam gradus, sed quædam mansio quò illis gradibus pervenitur, quæ sint gaudia, quæ perfructio summi & veri boni, cujus serenitatis atque æternitatis afflatus, quid ego dicam? Dixerunt hæc quantum dicenda esse judicaverunt, magnæ quædam & incomparabiles animæ, quas etiam vidisse ac videre ista credimus. Illud planè ego nunc audeo tibi dicere, nos si cursum quem nobis Deus

Septimus gradus animæ.

[a] Er. & unus è nostris MSS. *quàm & non metuere mortem.*

imperat, & quem tenendum suscepimus, constantissimè tenuerimus, perventuros per virtutem Dei atque sapientiam ad summam illam caussam, vel summum auctorem, vel summum principium rerum omnium, vel si quo alio modo res tanta congruentiùs apellari potest: quo intellecto verè videbimus quàm sint omnia sub sole vanitas * vanitantium. Vanitas enim est fallacia, vanitantes autem vel falsi, vel fallentes, vel utrique intelliguntur. Licet tamen dignoscere quantum inter hæc, & ea quæ verè sunt distet, & quemadmodum tamen etiam ista omnia Deo auctore creata sint, & in illorum comparatione nulla sint, per se autem considerata mira atque pulcra. Tunc agnoscemus quàm vera nobis credenda imperata sint, quamque optimè ac saluberrimè apud matrem Ecclesiam nutriti fuerimus, quævе sit utilitas lactis illius quod apostolus Paulus parvulis se potum dedisse prædicavit: quod alimentum accipere cùm quis matre nutritur, utilissimum est; cùm jam grandis est, pudendum; respuere cùm opus est, miserandum; reprehendere aliquando aut odisse, sceleris & impietatis: tractare autem ac dispensare commodè, laudis & caritatis plenissimum est. Videbimus etiam naturæ hujus corporeæ tantas commutationes & vicissitudines, dum divinis legibus servit, ut etiam ipsam resurrectionem carnis, quæ partim tardiùs, partim omnino non creditur, ita certam teneamus ut certius nobis non sit solem cùm occiderit oriturum. Jam verò eos qui ad exemplum salutis nostræ ac primitias à Filio Dei potentissimo, æterno, incommutabili susceptum hominem, eumdemque natum esse de virgine, ceteraque hujus historiæ miracula irrident, sic contemnemus, tamquam eos pueros, qui cùm pictorem propositis tabulis quas intueatur pingentem viderint, non putent posse hominem pingi, nisi aliam picturam qui pingit, adspexerit. Tanta autem in contemplanda veritate voluptas est, quantacumque ex parte eam quisque contemplari potest, tanta puritas, tanta sinceritas, tam indubitanda rerum fides, ut neque quidquam præterea scisse se aliquando aliquis putet, cùm sibi scire videbatur, & quo minùs impediatur anima toti tota inhærere veritati, mors quæ antea metuebatur, id est ab hoc corpore omnimoda fuga & elapsio, pro summo munere desideretur.

[Margin: Eccles. 1. 2. * Ita frequenter citat. Vide 1. retract. c. 7. n. 3. — 1. Cor. 3. 2.]

[Margin: Caput XXXIV. Animâ solus Deus melior, adeoque solus ei colendus est.]

77. Audisti quanta vis sit animæ ac potentia, quod ut breviter colligam, quemadmodum fatendum est, animam humanam non esse quod Deus est: ita præsumendum, nihil inter omnia quæ creavit, Deo esse propinquius. Ideoque divinè ac singulariter in Ecclesia catholica traditur, *nullam creaturam colendam esse animæ* (libentiùs enim loquor his verbis quibus mihi hæc insinuata sunt) sed ipsum tantummodo rerum quæ sunt omnium creatorem, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia; id est [a] incommutabile principium, incommutabilem sapientiam, incommutabilem caritatem, unum Deum verum atque perfectum, qui numquam non fuerit, numquam non erit, numquam aliter fuerit, numquam aliter erit: quo nihil sit secretius, nihil præsentius; qui difficilè invenitur ubi sit, difficiliùs ubi non sit: cum quo esse non omnes possunt, & sine quo esse nemo potest: & si quid de illo incredibilius, convenientius tamen atque aptius homines dicere valemus. Hic ergo solus Deus animæ colendus est, neque discretè, neque confusè. Quidquid enim anima colit ut Deum, necesse est ut melius esse quàm seipsam putet. Animæ autem naturâ nec terra, nec maria, nec sidera, nec luna, nec sol, nec quidquam omnino quod tangi, aut his oculis videri potest, non denique ipsum quod videri à nobis non potest, cælum melius esse credendum est. Immo hæc omnia longè deteriora esse, quàm est quælibet anima, ratio certa convincit, si modò eam veri amatores ducentem per insolita quædam, & ob hoc ardua, constantissimè atque observantissimè sequi audeant.

78. Si quid verò aliud est in rerum natura præter ista quæ sensibus nota sunt, & prorsus quæ aliquod spatium loci obtinent, quibus omnibus præstantiorem animam humanam esse diximus: si quid ergo aliud est eorum quæ Deus creavit, quiddam est deterius, quiddam par: deterius, ut anima pecoris; par, ut angeli: melius autem, nihil. Et si quando est aliquid horum melius, hoc peccato ejus fit, non naturâ. Quo tamen non usqueadeo fit deterior, ut ei pecoris anima præferenda, aut conferenda sit. Deus igitur solus ei colendus est, qui solus ejus est auctor. Homo autem quilibet alius, quamquam sapientissimus & perfectissimus, vel prorsus quælibet anima rationis compos atque beatissima, amanda tantummodo & imitanda est, eique pro merito atque ordine quod ei congruit deferendum. Nam *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies.* Errantibus verò cognatis animis & laborantibus, quantum licet atque præceptum est, opem ferendam esse sciamus, ita ut hoc ipsum cùm bene agitur, Deum per nos agere intelligamus. Neque quidquam nobis proprium vindicemus inanis gloriæ cupiditate decepti, quo uno malo à summo in ima demergitur. Neque vitiis oppressos, sed ipsa vitia; neque peccantes, sed ipsa peccata oderimus. Omnibus enim subventum velle debemus, etiam qui nos læserunt, aut lædere, aut omnino lædi volunt. Hæc est vera, hæc perfecta, hæc sola religio, per quam Deo reconciliari pertinet ad animæ, de qua quærimus, magnitudinem, qua se libertate dignam facit: nam ille ab omnibus liberat, cui servire omnibus utilissimum est, & in cujus servitio placere perfectè sola libertas est. Sed video me pene excessisse metas propositi mei, ac sine ulla interrogatione tamdiu tibi multa dixisse: neque id me pænitet. Nam cùm sint ista per tam multas Ecclesiæ scripturas dispersa, quamquam ea non incommodè collegisse videamur, plenè tamen intelligi nequeunt, nisi quisque in illorum septem quarto gradu fortiter agens, pietatemque custodiens, & ad ea percipienda sanitatem ac robur comparans, inquirat omnia singillatim diligentissimè ac sagacissimè: namque illis omnibus gradibus inest distincta & propria pulcritudo, quos actus meliùs appellamus.

[Margin: Deut. 6. 13. Matth 4. 10.]

[Margin: Caput XXXV. Actus animæ juxta septem præfatos gradus variè appellantur.]

79. Quærimus quippe de animæ potentia, & fieri potest ut hæc omnia simul agat, sed id solùm sibi agere videatur quod agit cum difficultate, aut certè cum [b] timore. Agit enim hoc multo quàm cetera adtentior. Adscendentibus igitur sursum versùs, primus actus, docendi caussâ dicatur animatio: secundus, sensus: tertius, ars: quartus, virtus: quintus, tranquillitas: sextus, ingressio: septimus,

[a] Sic pleríque MSS. cum Er. At Pad. & Lov. habent, *id est incommutabilem veritatem, incommutabilem æternitatem, incommutabilem virtutem, incommutabilem caritatem, unum verum Deum.* MSS. tres, *id est incommutabilem æternitatem, incommutabilem veritatem, incommutabilem caritatem unum verum Deum.*

[b] In MSS. quatuor melioris notæ, *cum amore.*

contemplatio. Possunt & hoc modo appellari: de corpore; per corpus; circa corpus; ad seipsam; in seipsa; ad Deum; apud Deum. Possunt & sic: pulcrè de alio; pulcrè per aliud; pulcrè circa aliud; pulcrè ad pulcrum; pulcrè in pulcro; pulcrè ad pulcritudinem; pulcrè apud pulcritudinem: De quibus omnibus post requires, si quid videbitur aperiendum: nunc ideo volui totiens ista signare vocabulis, ne te moveat cùm alij aliis nominibus eadem vocant, aut aliter etiam partiuntur; & ob hoc aut ista aut illa improbes. Innumerabilibus enim modis eædem res & appellari & dividi possunt rectissimè ac subtilissimè, sed in tanta copia modorum utitur quisque, quo se congruenter uti existimat.

CAPUT XXXVI. Attinguntur reliquæ de anima quæstiones.

80. Deus igitur summus & verus lege inviolabili & incorruptâ, qua omne quod condidit regit, subjicit animæ corpus, animam sibi, & sic omnia sibi: neque in ullo actu eam deserit, sive pœnâ, sive præmio. Id enim judicavit esse pulcherrimum, ut esset quidquid est, quomodo est; & ita naturæ gradibus ordinaretur, ut considerantes universitatem nulla offenderet ex ulla parte deformitas: omnisque animæ pœna & omne præmium conferret semper aliquid proportione justæ pulcritudini, dispositionique rerum omnium. Datum est enim animæ liberum arbitrium, quod qui nugatoriis ratiocinationibus labefactare conantur, usqueadeo cæci sunt, ut ne ista ipsa quidem vana atque sacrilega propriâ voluntate se dicere intelligant. Nec tamen ita liberum arbitrium animæ datum est, ut quodlibet eo moliens, ullam partem divini ordinis legisque perturbet. Datum est enim à sapientissimo atque invictissimo totius creaturæ Domino. Sed ista ut videnda sunt, videre paucorum est; neque ad hoc quisquam nisi vera religione fit idoneus.

Quæ sit religio vera.

Est enim religio vera, qua se uni Deo anima, unde se peccato velut abruperat, reconciliatione religat. Innectit ergo animam in illo actu tertio, atque incipit ducere; purgat in quarto; reformat in quinto; introducit in sexto; pascit in septimo: atque hoc fit aliàs citiùs, aliàs tardiùs, ut quæque amore ac meritis valent: omnia tamen Deus justissimè, moderatissimè, pulcherrimè facit, quoquo modo sese habere voluerint de quibus facit. Jam verò etiam puerorum infantium consecrationes quantum prosint, obscurissima quæstio est, nonnihil tamen prodesse credendum est. Inveniet hoc ratio, cùm quæri oportuerit: quamquam & alia multa jam diu quærenda tibi potiùs aliquando, quàm cognoscenda protulerim. Quod fiet utilissimè, si duce pietate requirantur.

81. Quæ cùm ita sint, quis est qui justè stomachetur, quòd agendo atque administrando corpori anima data sit, cùm tantus & tam divinus rerum ordo connecti meliùs non possit? Aut quærendum putet, qualis in hoc mortali & fragili corpore efficiatur, cùm & in mortem propter peccatum jure contrusa sit, & virtute hìc etiam possit excellere? Aut qualis post hoc corpus futura sit, cùm & pœna mortis necessariò manere debeat manente peccato & virtuti pietatique sit Deus ipse, id est veritas ipsa præmium? Quare si jam placet, tam longum sermonem terminemus aliquando, & implendis Dei præceptis vigilantissimè & religiosissimè operam demus: non est enim alia fuga de tantis malis. Si quid autem obscuriùs à me dictum est quàm velles, facito ut memoriæ mandatum aliàs opportuniùs requiras. Neque enim deerit nobis quærentibus se, qui desuper est magister omnium. E. Ego verò & hac oratione ita sum affectus, ut eam interpellare nefas putaverim: & si tibi modus sermonis hic placet, tresque illæ quæstiones quæ remanebant, tam breviter perstringendæ in præsentia visæ sunt, cedam judicio tuo, ac deinceps tam magnis rebus investigandis, non modò tempus propter tuas occupationes, sed etiam meipsum opportuniorem observabo.

ADMONITIO

DE SEQUENTIBUS SEX LIBRIS DE MUSICA.

* 1. Retract. c. 6.

*EX disciplinarum libris quos Augustinus * Mediolani, cùm esset baptismum percepturus anno Ch. 387. delibavit, quamquam ceteri perierint (nam* de Grammatica, Principia Dialecticæ, Categoriæ, & Principia Rhetoricæ, *qui libri inter ejus opera sunt hactenus vulgati, supposititios esse in appendice ostendemus) sex isti de Musica, iique integerrimi ad nos usque pervenerunt; studiosiùs nimirum à librariis descripti, cùm suis omnibus numeris absoluti prodiissent circiter annum Christi, ut videtur, trecentesimum octogesimum nonum, quo tempore post editos libros de* Genesi contra Manichæos *iis perficiendis in Africa se vacavisse innuit Augustinus lib.* I. *Retract. c.* II. *Eum porro dialogos hosce cum Licentio habuisse ferunt MSS. plerique etiam vetustiores; quod nescimus an intelligi possit ex illis Licentij ad Augustinum versibus in epist.* 39.

Præsentem ipsa mihi te reddent, si mihi morem
Gesseris, & libros, quibus in te lenta recumbit
Musica, tradideris. nam ferveo totus in illos.

In primo libro definitio Musicæ, & qui ad hujusce disciplinæ considerationem pertinent, numerosorum motuum species explicantur. In secundo disputatur de syllabis pedibusque metricis. In tertio proponitur tractandum singillatim de rhythmo, de metro & de versu; atque hìc primùm rhythmi ratio & proprietates traduntur: tumque incipit tractatio de metro; quæ in quarto libro continuatur. In quinto disseritur de versu. Quæ porrò hactenus multa cum eruditione tractavit Augustinus, vocat ipse nugacitatem, *quam apud benevolos officiosi laboris nomine deprecatur initio libri sexti, ubi deinceps studiosorum mentes ex numerorum consideratione ad Deum provehit.*

Verum quia in omnibus rerum motibus quid numeri valeant, faciliùs consideratur in vocibus, eaque consideratio quibusdam quasi gradatis itineribus nititur ad superna intima veritatis, in quibus viis ostendit se sapientia hilariter, & in omni providentia occurrit amantibus: initio nostri otij cùm à curis majoribus magisque necessariis vacabat animus, volui per ista quæ à nobis desiderasti scripta proludere, quando conscripsi de solo rhythmo sex libros, & de melo scribere alios forsitan sex, fateor, disponebam, cùm mihi otium futurum sperabam. Sed posteaquam mihi curarum ecclesiasticarum sarcina imposita est, omnes illæ deliciæ fugêre de manibus, ita ut vix nunc ipsum codicem inveniam, quoniam tuam voluntatem, nec petitionem, sed jussionem, contemnere nequeo. Quod sane opusculum si potuero mittere, non quidem me tibi obtemperasse, verumtamen te hoc à me tantopere flagitasse pænitebit. Difficillimè quippe intelliguntur in eo quinque libri, si non adsit qui non solùm disputantium possit separare personas, verùm etiam pronuntiando ita sonare morulas syllabarum, ut eis exprimantur sensumque aurium feriant genera numerorum: maximè quia in quibusdam etiam silentiorum dimensa intervalla miscentur, quæ omnino sentiri nequeunt, nisi auditorem pronuntiator informet. Sextum sanè librum quem emendatum reperi, ubi est omnis fructus ceterorum, non distuli mittere caritati tuæ, fortassis ipse tuam non multùm refugiet gravitatem.

LIB. I. RETRACT. CAPUT XI.

Deinde, ut * supra commemoravi, sex libros *de Musica* scripsi, quorum ipse sextus maximè innotuit, * 1. Retract. cap. 6. quoniam res in eo digna cognitione versatur, quomodo à corporalibus & spiritalibus, sed mutabilibus numeris, perveniatur ad immutabiles numeros, qui jam sunt in ipsa immutabili veritate, & sic invisibilia Dei per ea quæ facta sunt intellecta conspiciantur. Quod qui non possunt, & tamen ex fide Christi vivunt, ad illa certiùs atque feliciùs conspicienda post hanc vitam veniunt. Qui autem possunt, si desit eis fides Christi, qui unus mediator est Dei & hominum, cum tota sapientia sua pereunt.

2. In hoc libro illud quod dixi, *Corpora enim tanto meliora quanto numerosiora talibus numeris: anima* Lib. 6. c. 4. *verò istis, quæ per corpus accipit, carendo fit melior, cùm sese avertit à carnalibus sensibus, & divinis sapientiæ numeris reformatur*, non sic accipiendum est, quasi non sint futuri numeri corporales in corporibus incorruptibilibus & spiritalibus; cùm multò speciosiora & decentiora futura sint: aut anima eos sensura non sit, quando erit optima, quemadmodum hîc eis carendo fit melior. Hîc enim opus habet avertere se à carnalibus sensibus ad intelligibilia capienda, quia infirma est, & minùs idonea utrisque simul adhibere intentionem suam: & in hìs corporalibus nunc illecebra cavenda est, quamdiu anima illici ad delectationem turpem potest. Tunc autem tam firma erit atque perfecta, ut numeris corporalibus non avertatur à contemplatione sapientiæ, & ita sentiat eos ut non illiciatur ab eis, nec eis carendo fiat melior; sed ita sit bona & recta, ut nec latere possint eam, nec occupare.

3. Item quod dixi, *Hæc autem sanitas tunc firmissima erit atque certissima, cùm pristinæ stabilitati certo* cap. 5. *suo tempore atque ordine hoc corpus fuerit restitutum*, non ita dictum putetur, quasi non sint futura post resurrectionem corpora meliora, quàm primorum hominum in paradiso fuerunt, cùm illa jam non sint alenda corporalibus alimentis, quibus alebantur ista: sed pristina stabilitas hactenus accipienda est, quatenus ægritudinem ita nullam corpora illa patientur, sicut nec ista pati possent ante peccatum.

4. Alio loco, *Laboriosior est*, inquam, *hujus mundi amor. Quod enim in illo anima quærit, constantiam* cap. 14. *scilicet, æternitatemque, non invenit: quoniam rerum transitu completur infima pulcritudo, & quod in illa imitatur constantiam à summo Deo per animam trajicitur: quoniam prior est species tantummodo tempore commutabilis, quàm est ea, quæ & tempore & locis.* Hæc verba si eo modo accipi possunt, ut non intelligatur infima pulcritudo, nisi in corporibus hominum, omniumque animalium, quæ cum sensu corporis vivunt, ratio manifesta defendit. Hoc quippe in ea pulcritudine imitatur constantiam, quòd in compage sua manent eadem corpora, in quantum manent: id autem à summo Deo in ea per animam trajicitur. Anima quippe ipsam compagem tenet, ne dissolvatur, & diffluat; quod videmus in corporibus animalium anima discedente contingere. Si autem infima pulcritudo in omnibus corporibus intelligatur, cogit ista sententia etiam ipsum mundum animal credere, ut etiam in ipsum, quod in illo imitatur constantiam, à summo Deo per animam trajiciatur. Sed animal esse istum mundum, sicut Plato sensit, aliique philosophi (Vide lib 7. de civit. Dei c. 23.) quamplurimi, nec ratione certa indagare potui, nec divinarum scripturarum auctoritate persuaderi posse cognovi. Unde tale aliquid à me dictum quo id accipi possit, etiam in libro de Immortalitate animæ temere dictum notavi; non quia hoc falsum esse confirmo, sed quia nec verum esse comprehendo, quod sit animal mundus. Hoc sanè inconcussè retinendum esse non dubito, Deum nobis non esse istum mundum sive anima ejus ulla, sive nulla sit. Quia si ulla est, ille qui eam fecit, est Deus noster: si autem nulla est, nullorum Deus potest esse iste; quanto minùs noster? Esse tamen spiritalem vitalemque virtutem, etiamsi non sit animal mundus: quæ virtus in Angelis sanctis ad decorandum atque administrandum mundum Deo servit, & à quibus non intelligitur, rectissimè creditur. Angelorum autem sanctorum nomine, omnem sanctam creaturam spiritalem, in Dei secreto atque occulto ministerio constitutam nunc appellaverim: sed spiritus angelicos sancta Scriptura nomine animarum significare non solet. Proinde in eo quod circa finem libri hujus dixi, *Rationales & intellectuales numeri beatarum animarum atque sanctarum legem ipsam Dei, sine* cap 17. *qua folium de arbore non cadit, & cui nostri capilli numerati sunt, nullâ interpositâ naturâ excipientes, usque ad terrena & inferna jura transmittunt*, non video quemadmodum vocabulum animarum secundùm Scripturas sanctas positum possit ostendi: quandoquidem hîc non nisi Angelos sanctos intelligi volui, quos habere animas nusquam me legisse in divinis eloquiis canonicis recolo. Hic liber sic incipit: *Satis diu pene.*

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI
DE MUSICA
LIBRI SEX.*

* Inchoati an. Chr. 387. perfecti circiter an. 389.

LIBER PRIMUS.

Traditur Musicæ definitio, & qui ad hujusce disciplinæ considerationem pertinent, motuum numerosorum species ac proportio explicantur.

[a] Caput I. 1. Sonorum certas dimensiones observare non ad grammaticam spectat, sed ad Musicam.

MODUS, qui pes est? [a] DISCIPULUS: Pyrrichius. MAGISTER: Quot temporum est? D. Duûm. M. *Bonus*, qui pes est? D. Idem qui & *modus*. M. Hoc est ergo *modus*, quod *bonus*. D. Non. M. Cur ergo idem? D. Quia idem in sono, in significatione aliud. M. Concedis ergo eumdem sonum esse cùm dicimus, *modus*, &, *bonus*. D. Litterarum sono ista video discrepare, cetera autem paria esse. M. Quid cùm enuntiamus, *pone* verbum, & *ponè* adverbium, præter id quod significatio diversa est, nihil tibi videtur sonus distare? D. Distat omnino. M. Unde distat, cùm & iisdem temporibus utrumque, & iisdem litteris constet? D. Eo distat quòd in diversis locis habent acumen. M. Cujus tandem artis est ista dignoscere? D. A grammaticis hæc audire soleo, & ibi ea didici, sed utrùm hoc ejusdem artis sit proprium, an aliunde usurpatum, nescio. M. Pòst ista videbimus: nunc illud quæro, utrùm si tympanum vel chordam bis percuterem tam raptim & velociter quàm cùm enuntiamus, *modus*, aut, *bonus*, agnosceres & ibi eadem tempora esse, an non. D. Agnoscerem. M. Vocares ergo pedem pyrrichium. D. Vocarem. M. Nomen hujus pedis à quo nisi à grammatico didicisti? D. Fateor. M. Ergo de omnibus hujusmodi sonis grammaticus judicabit, an per teipsum istos pulsus didicisti, sed nomen quod imponeres à grammatico audieras? D. Ita est. M. Et ausus es nomen quod te grammatica docuit, transferre ad eam rem, quam non pertinere ad grammaticam confiteris? D. Video non ob aliud pedi nomen impositum, quàm propter temporum dimensionem, quam ubicumque cognovero, eò transferre illud vocabulum cur non audeo? Sed et si alia vocabula sunt imponenda, cùm ejusdem dimensionis soni sunt, sed ad grammaticos tamen non pertinent, quid mihi est de nominibus laborare, cùm res aperta sit? M. Nec ego id volo: sed tamen cùm videas innumerabilia genera sonorum, in quibus certæ dimensiones observari possunt, quæ genera fatemur grammaticæ disciplinæ non esse tribuenda, nonne censes esse aliam aliquam disciplinam, quæ quid quid in hujusmodi sit vocibus numerosum artificiosumque contineat? D. Probabile mihi videtur. M. Quod ejus esse nomen existimas? Nam opinor non tibi novum esse omnipotentiam quamdam canendi Musis solere concedi. Hæc est, nisi fallor, illa quæ Musica nominatur. D. Et ego hanc esse existimo.

Caput II. Musica quid sit.

2. M. SED jam placet nobis de nomine minimè laborare: modò inquiramus, si videtur, quàm diligentissimè possumus, omnem hujus quæcumque est disciplinæ vim atque rationem. D. Inquiramus sanè: nam hoc totum quidquid est, multùm nosse desidero. M. Defini ergo musicam. D. Non audeo. M. Potes saltem definitionem meam probare. D. Experibor si dixeris. M. Musica est scientia bene modulandi. an tibi non videtur? D. Videretur fortasse, si mihi liqueret quid sit ipsa modulatio. M. Numquidnam hoc verbum quod modulari dicitur, aut numquam audisti, aut uspiam nisi in eo quod ad cantandum saltandumque pertineret? D. Ita est quidem: sed quia video modulari, à modo esse dictum, cùm in omnibus bene factis modus servandus sit, & multa etiam in canendo ac saltando quamvis delectent, vilissima sint, volo plenissimè accipere quid prorsus sit ipsa modulatio, quo uno pene verbo tantæ disciplinæ definitio continetur. Non enim tale aliquid hîc discendum est, quale quilibet cantores histrionesque noverunt. M. Illud superius quòd in omnibus etiam præter musicam factis modus servandus est, & tamen in musica modulatio dicitur, non te moveat; nisi fortè ignoras dictionem oratoris propriè nominari. D. Non ignoro: sed quorsum istuc? M. Quia & puer tuus quamlibet impolitissimus & rusticissimus, cùm vel uno verbo interroganti tibi respondet, fateris eum aliquid dicere? D. Fateor. M. Ergo & ille orator est? D. Non. M. Non igitur dictione usus est cùm aliquid dixerit, quamvis dictionem à dicendo dictam esse fateamur. D. Concedo: sed & hoc quò pertineat requiro. M. Ad id scilicet ut intelligas modulationem posse ad solam musicam pertinere, quamvis modus unde flexum verbum est, possit etiam in aliis rebus esse: quemadmodum dictio propriè tribuitur oratoribus, quamvis dicat aliquid omnis qui loquitur, & à di-

[a] In MSS. Corbeiensi & aliis plerisque pro, *Discipulus*, &, *Magister*, ubique habetur, *Licentius*, &, *Augustinus*.

cendo dictio nominata sit. D. Jam intelligo.

Modulari quid sit.

3. M. Illud ergo quod abs te postea dictum est, multa esse in canendo & saltando vilia, in quibus si modulationis nomen accipimus, pene divina ista disciplina vilescit, cautissimè omnino abs te animadversum est. Itaque discutiamus primùm quid sit modulari, deinde quid sit bene modulari: non enim frustra est definitioni additum. Postremò etiam quòd ibi scientia posita est, non est contemnendum: nam his tribus, nisi fallor, definitio illa perfecta est. D. Ita fiat. M. Igitur quoniam fatemur modulationem à modo esse nominatam, numquidnam tibi videtur metuendum ne aut excedatur modus, aut non impleatur nisi in rebus quæ motu aliquo fiunt; aut si nihil moveatur, possumus formidare, ne præter modum aliquid fiat? D. Nullo pacto. M. Ergo modulatio non incongruè dicitur movendi quædam peritia, vel certè qua fit ut bene aliquid moveatur. Non enim possumus dicere, bene moveri aliquid, si modum nôn servat. D. Non possumus quidem: sed necesse erit rursus istam modulationem in omnibus bene factis intelligere. Nihil quippe nisi bene movendo, bene fieri video. M. Quid si fortè ista omnia per musicam fiant, quamvis modulationis nomen in cujuscemodi organis magis tritum sit, nec immeritò? Nam credo videri tibi aliud esse tornatum aliquid ligneum vel argenteum, vel cujusce materiæ, aliud autem ipsum motum artificis, cùm illa tornantur. D. Assentior multùm differre. M. Numquidnam ergo ipse motus propter se appetitur, & non propter id quod vult esse tornatum? D. Manifestum est. M. Quid, si membra non ob aliud moveret, nisi ut pulcrè ac decorè moverentur, eum facere aliud nisi saltare diceremus? D. Ita videtur. M. Quando ergo censes aliquam rem præstare & quasi dominari cùm propter seipsam, an cùm propter aliud appetitur? D. Quis negat cùm propter seipsam? M. Repete nunc illud superius quod de modulatione diximus: nam ita eam posueramus, quasi quamdam movendi esse peritiam, & vide ubi magis habere sedem debeat hoc nomen, in eo motu qui velut liber est, id est propter se ipse appetitur, & per se ipse delectat; an in eo qui servit quodammodo: nam quasi serviunt omnia quæ non sibi sunt, sed ad aliquid aliud referuntur. D. In eo scilicet qui propter se appetitur. M. Ergo scientiam modulandi jam probabile est esse scientiam bene movendi, ita ut motus per se ipse appetatur, atque ob hoc per se ipse delectet. D. Probabile sanè.

Caput III. Bene modulari quid sit & cur in musicæ definitione positum.

4. M. Cur ergo additum est, bene; cùm jam ipsa modulatio nisi bene moveatur, esse non possit? D. Nescio, & quemadmodum mihi ereptum sit ignoro. nam hoc requirendum animo hæserat. M. Poterat omnino nulla de hoc verbo controversia fieri, ut jam musicam sublato eo quod positum est, bene, tantùm scientiam modulandi definiremus. D. Quis enim ferat, si enodare totum ita velis? M. Musica est scientia bene movendi. Sed quia bene moveri jam dici potest, quidquid [a] numerosè servatis temporum atque intervallorum dimensionibus movetur; jam enim delectat, & ob hoc modulatio non incongrue jam vocatur: fieri autem potest, ut ista numerositas atque dimensio delectet, quando non opus est; ut si quis suavissimè canens, & pulcrè saltans, velit eo ipso lascivire, cùm res severitatem desiderat, non bene utique numerosa A modulatione utitur, id est ea motione quæ jam bona, ex eo quia numerosa est, dici potest, malè ille, id est incongruenter utitur. Unde aliud est modulari, aliud bene modulari. Nam modulatio ad quemvis cantorem, tantùm qui non erret in illis dimensionibus vocum ac sonorum: bona vero modulatio ad hanc liberalem disciplinam, id est ad musicam, pertinere arbitranda est. Quòd si nec illa bona tibi motio videtur, ex eo quia inepta est, quamvis artificiosè numerosam esse fateare, teneamus illud no- B strum, quod ubique servandum est, ne certamen verbi, re satis elucente, nos torqueat, nihilque curemus utrùm musica modulandi, an bene modulandi scientia describatur. D. Amo quidem rixas verborum præterire atque contemnere, non tamen mihi displicet ista distinctio.

Caput IV. Scientia cur in musicæ definitione ponitur.

5. M. Restat ut quæramus cur sit in definitione scientia. D. Ita fiat: nam hoc flagitare ordinem memini. M. Responde igitur, utrùm tibi videatur bene modulari vocem luscinia vernâ parte anni: C nam & numerosus est & suavissimus ille cantus, & nisi fallor tempori congruit. D. Videtur omnino. M. Numquidnam liberalis hujus disciplinæ perita est? D. Non. M. Vides igitur nomen scientiæ definitioni pernecessarium. D. Video prorsus. M. Dic mihi ergo quæso te, nonne tales tibi omnes videntur, qualis illa luscinia est, qui sensu quodam ducti bene canunt, hoc est numerosè id faciunt ac suaviter, quamvis interrogati de ipsis numeris, vel de intervallis acutarum graviumque vocum respondere D non possint. D. Simillimos eos puto. M. Quid ij qui illos sine ista scientia libenter audiunt, cùm videamus elephantos, ursos, aliaque nonnulla genera bestiarum ad cantus moveri, avesque ipsas delectari suis vocibus, non enim nullo extrà posito commodo tam impensè id agerent sine quadam libidine, nonne pecoribus comparandi sunt? D. Censeo: sed pene in omne genus humanum tendit hæc contumelia. M. Non est quod putas. Nam magni viri etsi musicam nesciunt; aut congruere plebi volunt, E quæ non multùm à pecoribus distat, & cujus ingens est numerus, quod modestissimè ac prudentissimè faciunt (sed de hoc nunc disserendi locus non est) aut post magnas curas relaxandi ac reparandi animi gratiâ moderatissimè ab iis aliquid voluptatis assumitur. quam interdum sic capere modestissimum est; ab ea verò capi vel interdum, turpe atque indecorum est.

6. Sed quid tibi videtur, qui vel tibiis canunt vel citharâ, atque hujusmodi instrumentis, num- F quidnam possunt lusciniæ comparari? D. Non. M. Quid igitur distant? D. Quòd in istis artem quamdam esse video, in illa verò solam naturam. M. Verisimile dicis, sed ars tibi videtur ista esse dicenda, etiamsi quadam imitatione id faciunt? D. Cur non? Nam video tantum valere in artibus imitationem, ut eâ sublatâ omnes pene perimantur. Præbent enim se magistri ad imitandum, & hoc ipsum est quod vocant docere. M. Videtur tibi ars ratio esse quædam, & ij qui arte utuntur, ratione uti; an aliter putas? D. Videtur. M. Quisquis igitur ratione uti non potest, arte non utitur. D. Et hoc concedo. M. Censesne muta animalia, quæ etiam irrationalia dicuntur, uti posse ratione? D. Nullo modo. M. Aut igitur picas & psittacos & corvos rationalia esse dicturus es animalia, aut imitationem nomine artis temerè vocasti. Videmus enim has aves &

[a] Sic in MSS. At Lov. *quidquid numerositatis temporum.* Am. & Er. habent, *quidquid numerositatis, quæ temporum.*

multa canere ac ſonare quodam humano uſu, & nonniſi imitando facere. niſi tu aliter credis. D. Quomodo hoc confeceris, & quantum contra reſponſionem meam valeat, nondum planè intelligo. M. Quæſiveram ex te, utrùm cithariſtas & tibicines, & hujuſmodi aliud genus hominum, artem diceres habere, etiamſi id quod in canendo faciunt, imitatione aſſecuti ſunt. Dixiſti eſſe artem, tantumque id valere affirmaſti, ut omnes penè tibi artes periclitari viderentur imitatione ſublata. Ex quo jam colligi poteſt, omnem qui imitando aſſequitur aliquid, arte uti; etiamſi fortè non omnis qui arte utitur, imitando eam perceperit. Aut ſi omnis imitatio ars eſt & ars omnis ratio, omnis imitatio ratio: ratione autem non utitur irrationale animal, non igitur habet artem: habet autem imitationem, non eſt igitur ars imitatio. D. Ego multas artes imitatione conſtare dixi, non ipſam imitationem artem vocavi. M. Quæ igitur artes imitatione conſtant, non eas cenſes ratione conſtare? D. Immo utroque puto eas conſtare. M. Nihil repugno, ſed ſcientiam in quo ponis, in ratione, an in imitatione? D. Et hoc in utroque. M. Ergo ſcientiam illis avibus dabis, quibus imitationem non adimis. D. Non dabo: ita enim dixi in utroque eſſe ſcientiam, ut in ſola imitatione eſſe non poſſit. M. Quid, in ſola ratione videtur tibi eſſe poſſe? D. Videtur. M. Aliud igitur putas eſſe artem, aliud ſcientiam. Siquidem ſcientia & in ſola ratione eſſe poteſt, ars autem rationi jungit imitationem. D. Non video eſſe conſequens. Non enim omnes, ſed multas artes dixeram, ſimul ratione atque imitatione conſtare. M. Quid, ſcientiam vocabiſne etiam illam, quæ his duobus ſimul conſtat, an ei ſolam partem rationis adtribues? D. Quid enim me prohibet vocare ſcientiam, cùm rationi adjungitur imitatio.

7. M. Quoniam nunc agimus de citharista & tibicine, id eſt de muſicis rebus, volo mihi dicas, utrùm corpori tribuendum ſit, id eſt obtemperationi cuidam corporis, ſi quid iſti homines imitatione faciunt. D. Ego iſtam & animo ſimul & corpori tribuendam puto: quamquam idipſum verbum ſatis propriè abs te poſitum eſt, quòd obtemperationem corporis appellaſti: non enim obtemperare niſi animo poteſt. M. Video te cautiſſimè imitationem non ſoli corpori voluiſſe concedere. Sed numquid ſcientiam negabis ad ſolum animum pertinere? D. Quis hoc negaverit? M. Nullo modo igitur ſcientiam in ſonis nervorum & tibiarum, ſimul & rationi & imitationi tribuere ſineris. Illa enim imitatio non eſt, ut confeſſus es, ſine corpore; ſcientiam verò ſolius animi eſſe dixiſti. D. Ex iis quidem quæ tibi conceſſi, fateor hoc eſſe confectum. ſed quid ad rem? Habebit enim & tibicen ſcientiam in animo. Neque enim cùm ei accedit imitatio, quam ſine corpore dedi eſſe non poſſe, adimet illud quod animo amplectitur. M. Non adimet quidem: nec ego affirmo eos, à quibus organa iſta tractantur, omnes carere ſcientiâ, ſed non habere omnes dico. Iſtam enim ad hoc volvimus quæſtionem, ut intelligamus ſi poſſumus, quàm rectè ſit ſcientia in illa definitione muſicæ poſita, quam ſi omnes tibicines & fidicines, & id genus alij, quilibet habent, nihil iſtâ diſciplinâ puto eſſe vilius, nihil abjectius.

8. Sed adtende quàm diligentiſſimè, ut quod diu jam molimur appareat. Certè enim jam mihi dediſti in ſolo animo habitare ſcientiam. D. Quidni dederim? M. Quid, ſenſum aurium animone, an corpori, an utrique concedis? Utrique. M. Quid memoriam? D. Animo puto eſſe tribuendam. Non enim ſi per ſenſus percipimus aliquid quod memoriæ commendamus, ideo in corpore memoria eſſe putanda eſt. M. Magna fortaſſe iſta quæſtio eſt, neque huic opportuna ſermoni. Sed quod propoſito ſat eſt, puto te negare non poſſe, beſtias habere memoriam. Nam & nidos poſt annum reviſunt hirundines, & de capellis veriſſimè dictum eſt:

Atque ipſæ memores redeunt in tecta capellæ. Georg. 3.

Et canis heroem dominum, jam ſuis hominibus oblitum recognoviſſe prædicatur. Et innumerabilia, ſi velimus, animadvertere poſſumus, quibus id quod dico manifeſtum eſt. D. Nec ego iſtud nego, & quid te adjuvet, vehementer exſpecto. M. Quid putas, niſi quod ſcientiam qui ſoli animo tribuit, eamque omnibus irrationalibus animantibus adimit, neque in ſenſu eam, neque in memoria, nam illud non eſt ſine corpore, & utrumque etiam in beſtia eſt, ſed in ſolo intellectu collocavit? D. Et hoc exſpecto quid te adjuvet. M. Nihil aliud, niſi omnes qui ſenſum ſequuntur, & quod in eo delectat, memoriæ commendant, atque ſecundùm id corpus moventes, vim quamdam imitationis adjungunt, non eos habere ſcientiam, quamvis peritè ac doctè multa facere videantur, ſi rem ipſam quam profitentur aut exhibent, intellectus puritate ac veritate non teneant. At ſi tales eſſe iſtos theatricos operarios ratio demonſtraverit, nihil erit, ut opinor, cur dubites eis negare ſcientiam, & ob hoc muſicam, quæ ſcientia modulandi eſt, nequaquam concedere. D. Explica hoc, videamus quale ſit.

9. M. Mobilitatem digitorum celeriorem vel pigriorem credo te non ſcientiæ, ſed uſui dare. D. Cur ita credis id? M. Quia ſuperiùs ſoli animo ſcientiam tribuebas, hoc autem quamquam imperante animo tamen eſſe corporis vides. D. Sed cùm ſciens animus hoc imperat corpori, magis hoc ſcienti animo, quàm ſervientibus membris tribuendum puto. M. Nonne cenſes poſſe fieri ut unus alium ſcientiâ præcedat, cùm ille imperitior multo faciliùs & expeditiùs digitos moveat? D. Cenſeo. M. At ſi motus celer & expeditior digitorum ſcientiæ tribuendus eſſet, tanto in eo quiſque excelleret, quanto eſſet ſcientior. D. Concedo. M. Adtende etiam iſtud. Nam opinor nonnumquam te animadvertiſſe fabros, vel hujuſmodi opifices, aſciâ ſive ſecuri eumdem locum feriendo repetere, & non aliò quàm eò quò intendit animus ictum perducere, quod nos tentantes cùm aſſequi nequimus, ab eis ſæpe irridemur. D. Ita eſt ut dicis. M. Ergo cùm id nos facere non valemus, numquid ignoramus quid feriri debeat, vel quantum debeat amputari? D. Sæpe ignoramus, ſæpe ſcimus. M. Fac ergo aliquem noſſe omnia, quæ fabri facere debeant, & perfectè noſſe, minùs tamen valere in opere, ſed eiſdem ipſis qui facillimè operantur, multa dictare ſolertiùs quàm illi per ſe indicare poſſent, an id uſu evenire negas? D. Non nego. M. Non igitur ſolum movendi celeritas atque facilitas, ſed etiam motionis modus ipſe in membris, uſui potiùs quàm ſcientiæ tribuendus eſt. Nam ſi aliter eſſet, eo quiſque manibus meliùs uteretur quo eſſet peritior: quod licet ad tibias citharaſve referamus, ne quod ibi digiti atque articuli faciunt, quia difficile nobis eſt, ſcientiâ potiùs quàm uſu & ſedula imitatione ac meditatione fieri putemus. D. Non queo reſiſtere, nam & medicos audire ſoleo doctiſſimos viros, ſæpe in ſecandis, vel

quoquo

quoquo modo comprimendis membris, in eo quod manu ac ferro fiat, ab imperitioribus antecedi; quod genus curandi chirurgiam nominant, quo vocabulo ſatis ſignificatur operaria quædam in manibus medendi conſuetudo. Perge itaque ad cetera, & jam iſtam confice quæſtionem.

Caput V. Senſus muſices an ineſt à natura.

10. M. Illud reſtat, ut opinor, ut inveniamus, ſi poſſumus, has ipſas artes quæ nobis per manus placent, ut illius uſus potentes eſſent, non continuò ſcientiam, ſed ſenſum ac memoriam ſecutas: ne fortè mihi dicas fieri quidem poſſe, ut ſcientia ſine uſu ſit, & major plerumque quàm eſt in eis qui uſu excellunt, ſed tamen etiam illos ad uſum tantum non potuiſſe ſine ulla ſcientia pervenire. D. Aggredere: nam ita deberi manifeſtum eſt. M. Numquamne hujuſmodi hiſtriones audiſti ſtudioſiùs? D. Plus fortaſſe quàm vellem? M. Unde fieri putas, ut imperita multitudo explodat ſæpe tibicinem nugatorios ſonos efferentem, rurſumque plaudat bene canenti, & prorſus quanto ſuaviùs canitur, tanto ampliùs & ſtudioſiùs moveatur? Numquidnam id à vulgo per artem muſicam fieri credendum eſt? D. Non. M. Quid igitur? D. Naturâ id fieri puto, quæ omnibus dedit ſenſum audiendi, quo iſta judicantur. M. Rectè putas. Sed jam etiam illud vide, utrùm & tibicen ipſe hoc ſenſu præditus ſit. Quod ſi ita eſt, poteſt ejus ſequens judicium movere digitos cùm tibias inflaverit, & quod ſatis commodè pro arbitrio ſonuerit, id notare ac mandare memoriæ, atque id repetendo conſuefacere digitos eò ferri ſine ulla trepidatione & errore, ſive ab alio accipiat id quod cantet, ſive ipſe inveniat, illa de qua dictum eſt ducente atque approbante naturâ. Itaque cùm ſenſum memoria, & articuli memoriam ſequuntur, uſu jam edomiti atque præparati, canit cùm vult tanto meliùs atque jucundiùs, quanto illis omnibus præſtat quæ ſuperiùs ratio docuit cum beſtiis nos habere communia, appetitum ſcilicet imitandi, ſenſum atque memoriam. numquid habes adverſùm iſta quod dicas? D. Ego vero nihil habeò. Jam audire cupio cujuſmodi ſit illa diſciplina, quam profectò à cognitione viliſſimorum animorum video ſubtiliſſimè vindicatam.

Caput VI. Cantores theatricos neſcire muſicam.

11. M. Nondum eſt ſatis quod factum eſt, nec ad ejus explicationem tranſire nos ſinam, niſi quemadmodum conſtitit inter nos poſſe hiſtriones ſine iſta ſcientia ſatisfacere voluptati aurium popularium, ita etiam nullo modo eſſe poſſe hiſtriones muſicæ ſtudioſos peritoſque conſtiterit. D. Mirum ſi hoc effeceris. M. Facilè id quidem, ſed adtentiore te mihi opus eſt. D. Numquam equidem quòd ſciam remiſſior in audiendo fui, ab uſque ſermo iſte ſumſit exordium: ſed nunc me fateor multo erectiorem reddidiſti. M. Gratum habeo, quamquam tibi te commodes magis. Itaque reſponde, ſi placet, utrùm tibi videatur ſcire quid ſit aureus ſolidus, qui eum æquo pretio vendere cupiens, decem nummos eum valere putaverit? D. Cui hoc videatur? M. Nunc age dic mihi, quid carius habendum ſit, quod noſtrâ intelligentiâ continetur, an quod nobis fortuito imperitorum judicio tribuitur? D. Nulli dubium eſt, longè illud primum præſtare ceteris omnibus, quæ ne noſtra quidem putanda ſunt. M. Num ergo negas omnem ſcientiam intelligentiâ contineri? D. Quis negat? M. Et muſica igitur ibi eſt. D. Video ex ejus definitione id eſſe conſequens. M. Quid, plauſus populi & omnia illa theatrica præmia, nonne tibi ex eo genere videntur, quod in poteſtate fortunæ & imperitorum judicio poſitum eſt? D. Nihil magis arbitror eſſe fortuitum obnoxiumque caſibus & plebeiæ dominationi nutibuſque ſubjectum, quàm illa ſint omnia. M. Hoccine igitur pretio cantus ſuos venderent hiſtriones, ſi muſicam ſcirent? D. Non parum quidem hac concluſione commoveor, ſed nonnihil habeo quod contradicam: Nam ille venditor ſolidi cum iſto comparandus non videtur: non enim accepto plauſu aut qualibet ſibi largitâ pecuniâ ſcientiam, ſi quam fortè habet qua populum delectavit, amittit: ſed onuſtior nummo, & laude hominum lætior, cum eadem diſciplina incolumi atque integra domum diſcedit: ſtultus autem eſſet, ſi commoda illa contemneret, quæ non adeptus multo eſſet ignobilior atque pauperior, adeptus autem nihilo eſſet indoctior.

12. M. Vide ergo utrùm vel iſto conficiamus quod volumus. Nam credo videri tibi multo eſſe præſtantius, id propter quod aliquid facimus, quàm idipſum quod facimus. D. Manifeſtum eſt. M. Qui ergo cantat vel cantare diſcit, non ob aliud niſi ut laudetur à populo, vel omnino abs quovis homine, nonne judicat meliorem laudem illam eſſe quàm cantum? D. Negare non poſſum. M. Quid, ille qui malè de aliqua re judicat, videtur tibi eam ſcire? D. Nullo modo, niſi fortè quoquo modo corruptus. M. Ergo qui verè putat melius eſſe aliquid quod deterius eſt, nullo dubitante ſcientiâ ejus caret. D. Ita eſt. M. Quando igitur mihi vel perſuaſeris vel oſtenderis quemlibet hiſtrionum non ideo illam, ſi quam habet facultatem, vel aſſecutum eſſe vel exhibere ut populo placeat propter quæſtum aut famam, concedam poſſe quemquam & muſicæ habere ſcientiam, & eſſe hiſtrionem. Si autem perprobabile eſt, neminem eſſe hiſtrionum qui non ſibi profeſſionis finem in pecunia ſeu gloria conſtituat ac proponat, fateare neceſſe eſt aut muſicam neſcire hiſtriones, aut magis expetendam eſſe ab aliis laudem, vel quæque alia fortuita commoda, quàm à nobiſmetipſis intelligentiam. D. Video me, qui ſuperiora conceſſerim, etiam iſtis cedere debere. Non enim mihi ullo modo videri poteſt de ſcena inveniri poſſe talem virum, qui artem ſuam propter ſeipſam, non propter extrapoſita commoda diligat, cùm de gymnaſio vix talis inveniatur: quamquam ſi quis exſiſtit vel exſtiterit, non eo contemnendi muſici, ſed honorandi aliquando hiſtriones poſſint videri. Quamobrem explica jam, ſi placet, tantam iſtam, quæ jam vilis mihi videri non poteſt, diſciplinam.

Caput VII. Diu & non diu in motu.

13. M. Faciam, immo tu facies. Nam ego nihil aliud quàm rogabo te ac percontabor: tu verò totum hoc quidquid eſt, & quod nunc neſciens quærere videris, reſpondendo explicabis. Itaque jam ex te quæro, útrùm quiſquam poſſit, & diu & velociter currere. D. Poteſt. M. Quid, tardè & velociter? D. Nullo modo. M. Aliud ergo eſt diu, aliud tardè. D. Aliud omnino. M. Item quæro, quid putes diuturnitati eſſe contrarium, ſicuti eſt tarditati velocitas. D. Non mihi occurrit uſitatum nomen. Itaque diuturno nihil video quod opponam, niſi non diuturnum, ut ei quod dicitur, diu, contrarium ſit non diu, quia & velociter ſi nollem dicere, & pro eo non tardè dicerem, nihil aliud ſignificaretur. M. Verum dicis. Nihil enim deperit, cùm ita loquimur, veritati. Nam & mihi ſi eſt hoc nomen, quod tibi non occurriſſe dicis, aut ignoratur à me, aut in præſentia non venit in mentem. Quamobrem ſic agamus, ut hæc bina contraria appelle-

mus hoc modo, diu & non diu, tardè & velociter. A Ac primum de diuturno & non diuturno disseramus, si placet. D. Ita fiat.

Caput XVII. Proportio in motu diuturno & non diuturno.

14. M. Manifestumne tibi est, id dici diu fieri quod per longum, id autem non diu quod per breve tempus fit? D. Manifestum. M. Motus igitur qui fit, verbi gratiâ, duabus horis, nonne ad eum qui una horâ fit, duplum habet temporis? D. Quis hinc dubitaverit? M. Recipit ergo id quod diu vel non diu dicimus dimensiones hujusmodi & numeros, ut alius motus ad alium tamquam duo ad B unum sit, id est ut bis tantum habeat alius quantum semel: alius item ad alium tamquam tria ad duo, id est ut tantas tres partes temporis habeat, quantas alius duas: atque ita per ceteros numeros licet currere, ut non sint spatia indefinita & interminata, sed habeant ad se duo motus aliquem numerum; aut eumdem, [a] velut unum ad unum, ad duo duo, ad tria tria, quatuor ad quatuor: aut non eumdem, ut unum ad duo, duo ad tria, tria ad quatuor, aut unum ad tria, duo ad sex, & quidquid C potest aliquid ad sese dimensionis obtinere. D. Planiùs ista quæso. M. Revertere ergo ad illas horas, & quod satis putabam dictum, cùm de una hora & de duabus dixissem, per omnia considera. Certè enim non negas posse fieri aliquem motum tempore unius horæ, & alium duarum. D. Verum est. M. Quid, alium duarum, alium trium non fateris? D. Fateor. M. Et alium tribus horis fieri, alium quatuor; rursus alium unâ, alium tribus; aut alium duabus, alium sex, nonne manifestum est? D. Manifestum. M. D Cur ergo & illud non manifestum sit? Nam hoc dicebam cùm duos motus habere ad se posse aliquem numerum dicerem, velut unum ad duo, duo ad tria, tria ad quatuor, unum ad tria, duo ad sex, & si quos alios recensere volueris. His enim cognitis, est & potestatis persequi cetera, sive septem ad decem, sive quinque ad octo, & quidquid omnino est in duobus motibus ita partes dimensas habentibus ad invicem, ut possint dici tot ad tot, sive æquales numeri sint, sive alius major, alius minor. E D. Jam intelligo, & fieri posse concedo.

Caput IX. Motus rationabiles & irrationabiles, connumerati & dinumerati. [b]

15. M. Illud etiam, ut opinor, intelligis, omnem mensuram & modum immoderationi & [b] infinitati rectè anteponi. D. Manifestissimum est. M. Duo igitur motus qui ad sese, ut dictum est, habent aliquam numerosam dimensionem, iis qui eam non habent anteponendi sunt. D. Et hoc manifestum est atque consequens: illos enim certus quidam modus, atque mensura quæ in numeris est, sibimet copulat, qua qui carent, non utique sibi F aliqua ratione junguntur. M. Appellemus ergo, si placet, illos qui inter se dimensi sunt, rationabiles; illos autem qui ea dimensione carent, irrationabiles. D. Placet verò. M. Jam illud adtende, utrùm tibi videatur major concordia in motibus rationabilibus eorum qui æquales sunt inter se, quàm eorum qui sunt inæquales. D. Cui hoc non videatur? M. Porrò inæqualium, nonne alij sunt in quibus possumus dicere, quota parte sua major aut coæquetur minori, aut eum excedat; alij autem in quibus non idem dici potest, sicut in his numeris, duo & quatuor, vel sex & octo? Cernis profectò in illis duobus numeris superioribus dimidia parte majorem minori coæquari; in iis rursum quos posteriùs dixi, minorem à majore quarta parte majoris excedi: in his autem aliis, quales sunt tria & decem, vel quatuor & undecim, videmus quidem nonnullam convenientiam, quia partes ad se habent, de quibus dici possit, tot ad tot; sed numquid talem, qualis est in superioribus? Nam neque quota parte minori major æquetur, neque quota parte minorem major excedat, dici ullo modo potest. Nam neque tria quota pars sit denarij numeri, neque quatuor quota pars sit undenarij, dixerit quispiam. Cùm autem dico, ut consideres quota sit pars, liquidam dico, & sine ullo additamento, sicuti est dimidia, tertia, quarta, quinta, sexta, & deinceps, non ut trientes & semunciæ, & hoc genus præcisionum aliquid addatur. D. Jam intelligo.

16. M. Ergo ex his inæqualibus motibus rationabilibus, quoniam duo genera subjectis etiam numerorum exemplis proposui, quos quibus anteponendos arbitraris, illosne in quibus illa quota pars dici potest, an in quibus non potest? D. Illos mihi ratio videtur anteponendos jubere, in quibus potest dici, ut demonstratum est, quota parte sui major aut coæquetur minori, aut eum excedat, iis in quibus idem non evenit. M. Rectè. Sed visne etiam his nomina imponamus, ut cùm eos deinceps commemorare necesse fuerit, expeditiùs loquamur? D. Volo sanè. M. Appellemus ergo istos quos præponimus, connumeratos; illos autem quibus hos præponimus, dinumeratos: propterea quia isti superiores non solùm singuli numerantur, sed etiam ea parte qua major minori æquatur vel eum excedit, se metiuntur & numerant: illi autem posteriores singillatim tantummodo ad se numerantur, ea verò parte qua vel æquatur minori major, vel excedit non se metiuntur & numerant. Non enim potest in eis dici, aut quotiens habeat minorem major, aut illud quo excedit major minorem, quotiens habeat & major & minor. D. Accipio & ista vocabula, & quantum valeo, faciam ut meminerim.

Caput X. Motus complicati & sesquati.

17. M. Age nunc videamus connumeratorum quæ possit esse partitio: namque arbitror eam esse perspicuam. Unum enim genus est connumeratorum, in quo minor numerus metitur majorem, id est aliquotiens eum habet major, sicut numeros duo & quatuor esse diximus: videmus enim duo à quatuor bis haberi, quæ ter haberentur, si non quatuor, sed sex ad duo poneremus, quater autem si octo, quinquies si decem. Aliud genus est, in quo ea pars qua excedit major minorem, ambos metitur, id est aliquotiens habent eam & major & minor, quod in illis numeris jam perspeximus, sex & octo. Nam pars illa qua exceditur minor, duo sunt, quos vides esse in octonario numero quater, in senario ter: quare hos quoque motus de quibus agitur, & numeros per quos illustratur quod in motibus discere volumus, notemus atque signemus vocabulis. Nam eorum distinctio jam dudum, nisi fallor, apparet. Quocirca si tibi jam videtur, illi ubi multiplicato minore fit major, vocentur complicati: illi autem sesquati veteri jam nomine. Nam sesque appellantur ubi duo numeri ad se ea ratione affecti sunt, ut tot partes habeat ad minorem major, quota parte sui eum præcedit: nam si est tria ad duo, tertia parte sui præcedit major minorem; si quatuor ad tria, quarta; si quinque ad quatuor, quinta, atque ita deinceps: eadem ratio est, & in sex ad quatuor, octo ad sex, decem ad octo; & inde licet

[a] Sic veteres MSS. At editi habent *aut eumdem, ut quantum temporis unus tantum teneat alter: aut non eumdem &c.*

[b] MSS. plures, *& informitati rectè anteponi.*

hanc rationem in consequentibus & in majoribus numeris animadvertere atque explorare. Nominis autem hujus originem non facilè dixerim, nisi fortè sesque quasi se absque dictum, id est absque se, quia quinque ad quatuor, absque quinta parte sua major hoc est quod minor. quibus de rebus quæro quid tibi videatur. D. Mihi verò & illa ratio dimensionum atque numerorum videtur verissima, & vocabula quæ abs te imposita sunt, congrua mihi videntur commemorandis eïs rebus quas intelleximus, & hujus origo nominis quam nunc explicasti, non est absurda, etiamsi fortè non ea sit quam secutus est, qui hoc nomen instituit.

CAPUT XI. Motus & numerus in infinitum progrediens ut ad certam formam coërcetur.

18. M. PROBO & accipio sententiam tuam: sed videsne omnes istos rationabiles motus, id est qui ad sese habent aliquam numerorum dimensionem, in infinitum posse per numeros pergere, nisi rursus eos certa ratio coërcuerit, & ad quemdam modum formamque revocaverit? Nam ut primò de ipsis æqualibus dicam, unum ad unum, duo ad duo, tria ad tria, quatuor ad quatuor, ac deinceps si persequar quis finis erit, cùm ipsius numeri finis nullus sit? Namque ista vis numero inest, ut omnis dictus finitus sit, non dictus autem infinitus. Et quod æqualibus evenit, hoc etiam inæqualibus evenire, potes animadvertere, sive complicatis, sive sesquatis, sive connumeratis, sive dinumeratis. Si enim unum ad duo constituas, & in ea multiplicatione permanere velis, dicendo unum ad tria, unum ad quatuor, unum ad quinque, & deinceps, non erit finis; sive sola dupla, ut unum ad duo, duo ad quatuor, quatuor ad octo, octo ad sedecim, & deinde, hîc quoque nullus est finis: ita & tripla sola & quadrupla sola, & quidquid horum tentare volueris, in infinitum progrediuntur. Ita etiam sesquati: nam duo ad tria, tria ad quatuor, quatuor ad quinque cùm dicimus, vides nihil prohibere cetera persequi, nullo resistente fine; sive isto modo velis in eodem genere perseverans, ut duo ad tria, quatuor ad sex, sex ad novem, octo ad duodecim, decem ad quindecim, & deinceps, sive in hoc genere, sive in ceteris, nullus finis occurrit. Quid opus est de dinumeratis jam dicere, cùm ex iis quæ jam dicta sunt quivis intelligere possit, in iis quoque gradatim surgentibus nullum esse finem? an tibi non videtur?

19. D. Quid hoc vero verius dici potest? Sed jam illam rationem, quæ istam infinitatem revocat ad certum modum formamque præscribit, quam excedere non oporteat, avidissimè cognoscere exspecto. M. Hanc quoque ut alia temetipsum nosse cognosces, cùm me interrogante vera responderis. Nam primò abs te quæro, quoniam de numerosis motibus agimus, utrùm ipsos debeamus consulere numeros, ut quas nobis leges certas fixasque monstraverint, eas in illis motibus animadvertendas observandasque judicemus. D. Placet verò: non enim quidquam ordinatius fieri posse arbitror. M. Ergo ab ipso, si videtur, principio numerorum capiamus considerationis hujus exordium, & videamus quantum pro viribus mentis nostræ talia valemus intueri, quænam sit ratio, ut quamvis per infinitum, ut dictum est, numerus progrediatur, articulos quosdam homines in numerando fecerint, à quibus ad unum rursus redeant, quod est principium numerorum. In numerando enim progredimur ab uno usque ad decem, atque inde ad unum revertimur: at si denariam complicationem persequi velis, ut hoc modo progrediaris, decem, viginti, triginta, quadraginta, usque ad centum est progressio; si centenariam, centum, ducenta, trecenta, quadringenta, in mille est articulus à quo redeatur. quid jam est opus ultra quærere? Vides certè quos articulos dicam, quorum prima regula denario numero præscribitur. Nam ut decem, decies habent unum: ita centum, decies habent eosdem decem; & mille, decies habent centum; & ita deinceps quousque libitum est [a] progredi, ibit in hujuscemodi quasi articulis, quod in denario numero præfinitum est. an aliquid horum non intelligis? D. Manifestissima sunt omnia, & verissima.

CAPUT XII. Cur ab uno ad decem progressus & inde ad unum reditus in numerando fiat.

20. M. HOC ergo quantum diligenter possumus perscrutemur, quænam sit ratio ut ab uno usque ad decem progressus, & inde rursus ad unum reditus fiat. Unde abs te quæro, utrùm quod vocamus principium, possit omnino nisi alicujus esse principium. D. Nullo modo potest. M. Item quod dicimus finem, potestne nisi alicujus rei finis esse? D. Etiam id non potest. M. Quid, à principio ad finem num putas perveniri posse, nisi per aliquod medium? D. Non puto. M. Ergo ut totum aliquid sit, principio & medio & fine constat. D. Ita videtur. M. Dic itaque nunc, principium, medium, & finis, quo numero tibi contineri videantur. D. Arbitror ternarium numerum te velle ut respondeam: tria enim quædam sunt, de quibus quæris. M. Rectè arbitraris. Quare in ternario numero quamdam esse perfectionem vides, quia totus est: habet enim principium, medium & finem. D. Video planè. M. Quid, illud nonne ab ineunte pueritia didicimus, omnem numerum aut parem esse, aut imparem? D. Verum dicis. M. Recordare ergo & dic mihi, quem soleamus dicere parem, quem imparem numerum. D. Ille qui potest in duas partes æquales dividi, par; qui autem non potest, impar vocatur.

21. M. Rem tenes. Cùm igitur ternarius primus sit totus impar, & principio enim, & medio, & fine constat, ut dictum est, nonne oportet etiam parem esse totum atque perfectum, ut in eo etiam principium, medium, finisque inveniatur? D. Oportet sanè. M. At iste quisquis est, non potest habere individuum medium sicut impar: si enim haberet, non posset in duas æquales partes dividi, quod esse proprium paris numeri diximus. Individuum autem medium est unum, dividuum duo. Medium autem est in numeris, à quo ambo latera sibimet sunt æqualia. An aliquid obscurè dictum est, minúsque assequeris? D. Immo mihi & hæc manifesta sunt, & dum quæro totum numerum parem, quaternarius primus occurrit. Nam in duobus quomodo possunt tria illa inveniri, per quæ totus est numerus, id est principium, medium & finis? M. Idipsum omnino abs te responsum est quod volebam, & quod ipsa ratio cogit fateri. Repete itaque ab ipso uno tractationem, atque considera, videbis profectò ideo unum non habere medium & finem, quia tantùm principium est; vel ideo esse principium, quia medio & fine caret. D. Manifestum est. M. Quid ergo dicemus de duobus? Num possumus in eis intelligere principium & medium, cùm medium esse non possit, nisi ubi finis est: aut principium & finem, cùm ad finem nisi per medium non queat perveniri? D. Urget ratio confiteri; & quid de hoc numero

[a] Lov. *progrediuntur in hujuscemodi quasi articulis.* Am. & Er. *progredi, vivit in hujuscemodi* &c. At MSS. meliores habent, *progredi, ibit* &c.

respondeam, prorsus incertus sum. M. Vide ne iste quoque numerus possit principium esse numerorum. Nam si medio caret & fine, quod, ut dixisti, cogit ratio confiteri, quid restat, nisi ut sit hoc quoque principium? An dubitas duo principia constituere? D. Vehementer dubito. M. Benefaceres, si ex adverso sibi constituerentur duo principia: nunc autem hoc alterum principium de illo primo est, ut illud à nullo sit, hoc vero ab illo: unum enim & unum duo sunt, & principia ita sunt ambo, ut omnes numeri quidem ab uno sint; sed quia per complicationem atque adjunctionem quamdam fiunt, origo autem complicationis & adjunctionis duali numero rectè tribuitur, fit ut illud primum principium à quo numeri omnes, hoc autem alterum per quod numeri omnes, esse inveniantur. nisi quid habes adversùm ista quod differas. D. Ego verò nihil, & sine admiratione ista non cogito, quamvis ea, interrogatus abs te, ipse respondeam.

22. M. Subtiliùs ista quæruntur atque abstrusiùs in ea disciplina, quæ est de numeris: hîc autem nos ad institutum opus quanto citiùs possumus, redeamus. Quocirca quæro, uni duo juncta quid faciunt? D. Tria. M. Ergo hæc duo principia numerorum sibimet copulata, totum numerum faciunt atque perfectum. D. Ita est. M. Quid, in numerando post unum & duo quem numerum ponimus? D. Eadem tria. M. Idem igitur numerus, qui fit ex uno & duobus, post utrumque in ordine collocatur, ita ut nullus alius interponi queat. D. Ita video. M. Atqui & illud videas oportet, in nullis reliquis numeris id posse contingere, ut cùm duos quoslibet sibimet in numerandi ordine copulatos notaveris, consequatur eos ille qui ex ambobus conficitur, nullo interposito. D. Id quoque video: nam duo & tria, qui sibi numeri copulati sunt, in summa quinque faciunt: non autem quinque continuatim sequuntur, sed quatuor. Rursus tria & quatuor septem conficiunt: inter quatuor autem ac septem quinque atque sex ordinati sunt. & quanto progredi voluero, tanto plures interponuntur. M. Magna ergo hæc concordia est in prioribus tribus numeris: unum enim & duo & tria dicimus, quibus nihil interponi potest: unum autem & duo, ipsa sunt tria. D. Magna prorsus. M. Quid, illud nullane consideratione dignum putas, quòd ista concordia quanto est artior atque conjunctior, tanto magis in unitatem quamdam tendit, & unum quiddam de pluribus efficit? D. Immo maximâ, & nescio quomodo, & miror, & amo istam quam commendas unitatem. M. Multùm probo, sed certè quælibet rerum copulatio atque connexio, tunc maximè unum quiddam efficit, cùm & media extremis, & mediis extrema consentiunt. D. Ita certè oportet.

23. M. Adtende igitur ut hoc in ista connexione videamus. Nam cùm unum, duo, tria dicimus, nonne quanto unum à duobus, tanto duo à tribus superantur? D. Verissimum est. M. Dic jam nunc mihi, in ista collatione quotiens unum nominaverim. D. Semel. M. Tria quotiens? D. Semel. M. Quid, duo? D. Bis. M. Semel ergo, & bis, & semel, quotiens fit in summa? D. Quater. M. Rectè igitur istos tres quaternarius numerus sequitur; ei quippe tribuitur ista proportione collatio. Quæ quantum valeat, eo jam assuesce cognoscere, quòd illa unitas quam te amare dixisti, in rebus ordinatis hac una effici potest, cujus græcum nomen ἀναλογία est, nostri quidam proportionem vocaverunt, quo nomine

A utamur, si placet: non enim libenter, nisi necessitate, græca vocabula in latino sermone usurpaverim. D. Mihi verò placet; sed perge quò intenderas. M. Faciam. Nam quid sit proportio, quantumque in rebus juris habeat, & suo loco in hac disciplina diligentiùs requiremus, & quanto in eruditione promotior eris, tanto ejus vim meliùs naturamque cognosces. Sed vides certè, quod in præsentia satis est, tres illos numeros, quorum mirabare concordiam, sibimet in eadem connexione nisi per qua-

B ternarium numerum non potuisse conferri. Quamobrem post illos se ordinari, sic ut illa concordia cum his artiore copuletur, quantum intelligis jure impetravit ut jam non unum, duo, tria tantùm; sed unum, duo, tria, quatuor, sit amicissimè copulata progressio numerorum. D. Omnino assentior.

24. M. At cetera intuere, ne arbitreris nihil habere proprium quaternarium numerum, quo reliqui omnes numeri careant, quod valeat ad istam connexionem de qua loquor, ut ab uno usque qua-

C tuor certus sit numerus, & pulcherrimus progrediendi modus. Convenerat quippe inter nos superiùs, tunc ex pluribus unum aliquid maximè fieri, cùm extremis media, & mediis extrema consentiunt. D. Ita est. M. Cùm ergo collocamus unum & duo & tria, dic quæ sint extrema, quod medium. D. Unum & tria extrema video, duo medium. M. Responde nunc, ex uno & tribus quid conficiatur. D. Quatuor. M. Quid, duo qui unus in medio numerus est, num potest nisi sibi conferri? Quamobrem

D dic etiam duo bis quid conficiunt. D. Quatuor. M. Ita ergo medium extremis, & medio extrema consentiunt. Quamobrem sicut excellit in tribus, quod post unum & duo collocantur, cùm ex uno & duobus constent: sic excellit in quatuor, quod post unum & duo & tria numerantur, cùm constent ex uno & tribus, vel bis duobus, quæ extremorum cum medio, & medij cum extremis, in illa quæ græcè ἀναλογία dicitur, proportione consensio est. quod utrùm intellexeris, pande. D. Satis intelligo.

E 25. M. Tenta ergo in reliquis numeris, utrùmne inveniatur quod quaternarij numeri proprium esse diximus. D. Faciam. Nam si constituamus duo, tria, quatuor, extrema collata fiunt sex; hoc facit & medium sibi collatum: nec tamen sex, sed quinque consequuntur. Rursus tria, quatuor & quinque constituo, extrema octo faciunt, medium quoque bis ductum: at inter quinque & octo, non jam unum, sed duos, senarium scilicet & septenarium numeros interpositos video. Atque illa ratio-

F ne quantum progredior, tanto hæc faciunt intervalla majora. M. Video te intellexisse, & omnino scire quod dictum est: sed jam ne immoremur, animadvertis certè ab uno usque ad quatuor justissimam fieri progressionem; sive propter imparem ac parem numerum, quoniam primus impar totus tria, & primus par totus quatuor, de qua re pauló ante tractatum est; sive quia unum & duo principia sunt, & quasi semina numerorum, è quibus ternarius conficitur, ut sint jam tres numeri, qui sibi dum proportione conferuntur, quaternarius elucescit & gignitur, & propterea eis jure conjungitur, ut usque ad illum fiat ea, quam quærimus moderata progressio. D. Intelligo.

26. M. Bene sanè. Sed meministine tandem quid institueramus inquirere? Nam, ut opinor, propositum erat, si quomodo invenire possemus, cùm in illa infinitate numerorum certi articuli es-

sent numerantibus constituti, quid esset causæ cur A ipse primus articulus in denario numero esset, qui per omnes ceteros valet plurimùm, id est cur ab uno usque ad decem progressi numerantes rursum ad unum remearent? D. Recordor planè quæstionis hujus caussâ nos tantum circumisse: sed quid effecerimus quod ad eam solvendam pertineat, non invenio. Siquidem illa omnis nostra ratiocinatio ad id conclusa est, ut non usque ad denarium, sed usque ad quaternarium numerum sit justa & moderata progressio. M. Tune igitur non vides, ex uno & B duobus, & tribus & quatuor quæ summa conficiatur? D. Video jam, video, & miror omnia, & ortam quæstionem solutam esse confiteor: unum enim & duo & tria & quatuor simul decem sunt. M. Ergo istos quatuor primos numeros, seriemque & connexionem eorum honorabiliùs haberi quàm cetera in numeris convenit.

CAPUT XII. De proportionatorum motuum decore quatenus sensibus judicatur.

27. TEMPUS est autem ad illos motus redire tractandos & discutiendos, qui huic disciplinæ propriè tribuuntur, & propter quos ista de numeris, C de alia scilicet disciplina, quantum pro negotio satis visum est, consideravimus. Itaque nunc abs te quæro, quoniam intelligendi gratiâ in horarum spatio motus constituebamus, quos ad se invicem habere aliquam numerosam dimensionem ratio demonstrabat, utrùm si quisquam morâ unius horæ currat, & alius deinceps duarum, possis non inspecto horologio vel clepsydra, vel aliqua hujuscemodi temporum notatione sentire illos duos motus, quòd unus simplus, alius duplus sit: vel etiamsi id D non possis dicere, illâ tamen congruentiâ delectari, atque aliquâ voluptate affici. D. Nullo modo possum. M. Quid, si quispiam numerosè plaudat, ita ut unus sonitus simplum, alter duplum temporis teneat, quos iambos pedes vocant, eosque continuet atque contexat; alius autem ad eumdem sonum saltet, secundùm ea scilicet tempora movens membra, nonne aut etiam dicas ipsum modulum temporum, id est quòd simplum ad duplum spatia in motibus alternent, sive in illo plausu qui auditur, sive in illa saltatione quæ cernitur: aut saltem delecteris numerositate quam sentias, tametsi non possis numeros ejus dimensionis edicere? D. Ita verò est, ut dicis: nam & illi qui hos numeros noverunt, sentiunt eos in plausu atque saltatione, quíque sint facilè dicunt; & qui eos non noverunt nec possunt dicere, non negant tamen ex his se voluptate aliquâ perfrui.

28. M. Cùm igitur ad ipsam rationem disciplinæ hujus, siquidem scientia est bene modulandi, non possit negari omnes pertinere motus qui bene modulati sunt, & eos potissimùm qui non referuntur ad aliud aliquid, sed in seipsis finem decoris delectationisve conservant: hi tamen motus, ut nunc à me rogatus rectè veréque dixisti, si longo spatio temporis fiant, inque ipsa dimensione quæ decora est, horam vel etiam majus tempus obtineant, non possunt congruere nostris sensibus. Quamobrem cùm procedens quodammodo de secretissimis penetralibus musica, in nostris etiam sensibus, vel his rebus quæ à nobis sentiuntur, vestigia quædam posuerit, nonne oportet eadem vestigia priùs persequi, ut commodiùs ad ipsa, si potuerimus, quæ dixi penetralia, sine ullo errore ducamur? D. Oportet verò, & hoc jamjamque ut faciamus, efflagito. M. Omittamus ergo illas ultra capacitatem sensus nostri porrectas temporum metas, & de his brevibus intervallorum spatiis, quæ in cantando saltandoque nos mulcent, quantum ratio nos duxerit, disseramus. Nisi tu fortè aliter putas illa vestigia indagari posse, quæ in nostris sensibus, hisque rebus quas valemus sentire, hanc disciplinam posuisse prædictum est. D. Nullo modo aliter puto.

LIBER SECUNDUS.

In quo de syllabis & pedibus metricis disputatur.

CAPUT I. Syllabarum spatia aliunde grammaticus, aliunde musicus attendit.

1. ADTENDE igitur diligenter, & nunc E demum accipe quasi alterum nostræ disputationis exordium. Ac primùm responde, utrùm bene didiceris eam quam grammatici docent, syllabarum brevium longarumque distantiam; an verò sive ista noris sive ignores, malis ut ita quæramus, quasi omnino rudes harum rerum simus, ut ad omnia nos ratio potiùs perducat, quàm inveterata consuetudo, aut præjudicata cogat auctoritas? D. Ita planè malle me, non modò ipsa ratio, sed istarum etiam sylla- F barum imperitia (quid enim fateri dubitem) impellit. M. Age jam, saltem illud eloquere, utrùm tu ipse per te numquam animadverteris in locutione nostra alias syllabas raptim & minimè diu, alias autem productiùs & diutiùs enuntiari? D. Negare non possum, non me ad ista etiam surdum fuisse. M. Atqui scias velim totam, illam scientiam, quæ grammatica græcè, latinè autem litteratura nominatur, historiæ custodiam profiteri, vel solam, ut subtilior docet ratio; vel maximè, ut etiam pinguia corda concedunt. Itaque verbi gratiâ cùm dixeris, *cano*, vel in versu fortè posueris, ita ut vel tu pronuntians producas hujus verbi syllabam primam, vel in versu eo loco ponas, ubi esse productam oportebat, reprehendet grammaticus, custos ille videlicet historiæ, nihil aliud asserens, cur hanc corripi oporteat, nisi quòd hi qui ante nos fuerunt, & quorum libri exstant tractanturque à grammaticis, eâ correptâ, non productâ usi fuerint. Quare hîc quidquid valet, auctoritas valet. At verò musicæ ratio, ad quam dimensio ipsa vocum rationabilis & numerositas pertinet, non curat nisi ut corripiatur vel producatur syllaba, quæ illo vel illo loco est secundùm rationem mensurarum suarum. Nam si eo loco ubi duas longas syllabas poni decet, hoc verbum posueris, & primam quæ brevis est, pronuntiatione longam feceris, nihil musica omnino succenset: tempora enim vocum ea pervenere ad aures, quæ illi numero debita fuerunt. Grammaticus autem jubet emendari, & illud te verbum ponere cujus prima syllaba producenda sit, secundùm majorum, ut dictum est, auctoritatem, quorum scripta custodiuntur.

CAPUT II. De versu

2. QUAMOBREM nos, cùm rationes musicæ persequendas susceperimus, etiam si nescis quæ

judicat grammaticus ex auctoritate, muſicus ex ratione & ſenſu.

ſyllaba corripienda, quæ producenda ſit, poſſumus A tamen non impediri hac ignorantiâ tuâ, ſatiſque habere, quod te animadvertiſſe dixiſti alias ſyllabas correptiores, alias productiores. Quare illud nunc quæro, utrùm ſonus verſuum aliquando te aliqua per aures voluptate commoverit? D. Prorſus ſæpiſſimè, ita ut numquam ferè ſine delectatione verſum audierim. M. Si quis ergo in verſu, quo audito delectaris, eo loco quo ratio ejuſdem verſus non poſtulat, vel producat ſyllabas, vel corripiat, num eodem modo delectari potes? D. Immo audire hoc B ſine offenſione non poſſum. M. Nullo modo igitur dubium eſt, quin te in ſono quo te delectari dicis, dimenſio quædam numerorum delectet, quâ perturbatâ delectatio illa exhiberi auribus non poteſt. D. Manifeſtum eſt. M. Dic mihi deinceps quod ad ſonum verſus adtinet, quid interſit, utrùm dicam, *Arma virumque cano, Troiæ qui primus ab oris*: an, *qui primis ab oris*? D. Mihi verò utrumque quantum ad illam dimenſionem pertinet, idem ſonat. M. Et hoc mea pronuntiatione factum eſt, cum eo C ſcilicet vitio quod barbariſmum grammatici vocant: nam *primus*, longa eſt & brevis ſyllaba; *primis* autem, ambæ producendæ ſunt: ſed ego ultimam earum corripui. ita nihil fraudis paſſæ ſunt aures tuæ. Quamobrem illud etiam atque etiam tentandum eſt, utrùm me pronuntiante ſentias, quod fit in ſyllabis diu & non diu, ut noſtra diſputatio, me interrogante ac te reſpondente, ſicut inſtituimus, poſſit procedere. Itaque jam eumdem verſum in quo barbariſmum feceram, repetam, & illam ſylla- D bam quam, ne tuæ aures offenderentur, corripui, producam, ut grammatici jubent: tu mihi renuntiato, utrùm illa verſus dimenſio ſenſum tuum eadem afficiat voluptate: ſic enim pronuntiem, *Arma virumque cano, Troiæ qui primis ab oris*. D. Nunc verò negare non poſſum, neſcio qua ſoni deformitate me offenſum. M. Non injuriâ: quamquam enim barbariſmus factus non ſit, id tamen vitium factum eſt, quod & grammatica reprehendat & muſica: grammatica, quia id verbum, cujus noviſſima ſyl- E laba producenda eſt, eo loco poſitum eſt ubi corripienda poni debuit: muſica verò tantummodo quia producta quælibet vox eſt eo loco, quo corripi oportebat, & tempus debitum quod numeroſa dimenſio poſtulabat, redditum non eſt. Quocirca ſi jam ſatis diſcernis quid ſenſus, quid auctoritas poſtulet, ſequitur ut videamus, ille ipſe ſenſus cur aliàs delectetur in ſonis vel productis vel correptis, aliàs offendatur: id eſt enim quod ad diu, & non diu pertinet. quam partem nos explicandam ſuſce- F piſſe credo quòd memineris. D. Ego verò & illud diſcrevi, & hoc memini, & ea quæ ſequuntur intentiſſimè exſpecto.

Caput III. Syllabarum tempora.

3. Quæ putas, niſi ut incipiamus ſibimet ſyllabas comparare, & videre quos numeros ad ſeſe habeant, ſicut de motibus jam inter nos tam longa ſuperiùs ratione tractatum eſt? In motu eſt enim etiam omne quod ſonat; & ſyllabæ utique ſonant. an quidquam horum negari poteſt? D. Nullo modo. M. Cùm ergo ſyllabæ inter ſe conferuntur, motus quidam inter ſe conferuntur, in quibus poſſint numeri quidam temporis menſurâ diuturnitatis inquiri. D. Ita eſt. M. Num igitur poteſt ſibi una ſyllaba comparari? Nam omnem comparationem, niſi tu aliud putes, ſingularitas fugit. D. Nihil puto aliud. M. Quid una uni, aut una vel duæ duabus vel tribus, & deinceps in pluribus, quin poſſint ſibimet

A conferri, num negas? D. Quis hoc negaverit? M. Rurſus hoc vide, quamlibet ſyllabam brevem miniméque diu pronuntiatam, & mox ut eruperit deſinentem, occupare tamen in tempore aliquid ſpatij, & habere quamdam morulam ſuam. D. Video neceſſe eſſe quod dicis. M. Dic nunc, unde numerum exordiamur. D. Ab uno ſcilicet. M. Non abſurdè igitur hoc in tempore quaſi minimum ſpatij, quod brevis obtinet ſyllaba, unum tempus veteres vocaverunt: à brevi enim ad longam progredimur. B D. Verum eſt. M. Sequitur jam, ut illud quoque animadvertas, quoniam ut in numeris ab uno ad duo eſt prima progreſſio, ita in ſyllabis, qua ſcilicet à brevi ad longam progredimur, longam duplum temporis habere debere: ac per hoc ſi ſpatium quod brevis occupat, rectè unum tempus vocatur, ſpatium item quod longa occupat, rectè duo tempora nominari. D. Rectè prorsùs: nam id rationem poſtulare conſentio.

Caput IV. Pedes di ſyllabi.

4. M. Age nunc collationes ipſas videamus: C nam una brevis ſyllaba ad unam brevem ſyllabam quæro quam rationem tibi habere videatur, vel hi motus inter ſe quid vocentur. Meminiſti enim, niſi fallor, in ſuperiore ſermone nos omnibus motibus, qui inter ſe aliqua numeroſitate conveniunt, impoſuiſſe vocabula. D. Æquales eos memini nominatos: tantumdem enim ad ſeſe habent temporis. M. Sed iſtam collationem ſyllabarum qua ſibi jam conferuntur ut habeant ad ſe aliquos numeros, num cenſes ſine vocabulo eſſe relinquendam? D. Non D puto. M. Atqui ſcias, veteres pedem nuncupaſſe talem collationem ſonorum. Sed quouſque pedem progredi ratio ſinat, diligenter advertendum eſt. Quamobrem jam dic etiam, brevis & longa ſyllaba qua ſibi ratione conferuntur. D. Opinor, ex illo genere numerorum, quos complicatos vocavimus, iſtam collationem manare: ſiquidem in ea ſimplum ad duplum collatum eſſe video, id eſt unum tempus brevis ſyllabæ ad duo tempora longæ ſyllabæ. M. Quid ſi ita ordinentur, ut priùs longa, dein- E de brevis ſyllaba pronuntietur, num quia ordo mutatus eſt, ideo complicatorum numerorum ratio non manet? nam ut in illò pede ſimplum ad duplum, ita in iſto duplum ad ſimplum invenitur. D. Ita eſt. M. Quid, in pede duarum longarum, nonne duo tempora duobus temporibus conferuntur? D. Manifeſtum eſt. M. Ex qua ergo ratione ducitur iſta collatio? D. Ex eorum ſcilicet qui æquales appellati ſunt.

5. M. Age nunc dic mihi, ex quo à duabus bre- F vibus orſi ad duas ſyllabas longas pervenimus, quot pedum collationes tractaverimus. D. Quatuor: nam primò de duabus brevibus dictum eſt, ſecundò de brevi & longa, tertiò de longa & brevi, quartò de duabus longis. M. Num poſſunt eſſe plures quàm quatuor, cùm duæ ſyllabæ ſibimet conferuntur? D. Nullo modo: nam cùm ſyllabæ hunc modum acceperint, ut brevis unum tempus, longa duo habeat, cúmque ſyllaba omnis aut brevis aut longa ſit, quo pacto ſibi poſſunt duæ ſyllabæ comparari atque copulari, ut pedem faciant, niſi aut brevis & brevis ſit, aut brevis & longa, aut longa & brevis, aut longa & longa? M. Dic etiam quot habeat tempora binarum ſyllabarum minimus pes, quot item maximus. D. Duo ille, iſte quatuor. M. Videſne ut progreſſio niſi uſque quaternarium numerum fieri non potuerit, ſive in pedibus, ſive in temporibus? D. Video planè, & recordor rationem progreſſionis

in numeris, atque illam vim hîc etiam inesse sentio A cum magna animi voluptate. M. Nonne ergo censes, cùm pedes syllabis constent, id est distinctis & quasi articulatis motibus qui sunt in sonis, syllabæ autem tendantur temporibus, oportere fieri etiam usque ad quatuor syllabas progressionem pedis, sicut jam factam usque ad quaternarium numerum, & ipsorum pedum & temporum cernis? D. Ita planè ut dicis sentio, & hoc videri perfectæ rationi cognosco, & debitum flagito.

Caput V. Pedes trisyllabi.

6. M. Age nunc ergo priùs, ut ordo ipse postu- B lat, ternarum syllabarum pedes quot esse possint, videamus, sicut binarum quatuor esse comperimus. D. Ita fiat. M. Meministi ab una brevi syllaba, id est unius temporis istam nos inchoasse rationem, & cur ita oporteret satis intellexisse. D. Memini ab illa lege numerandi, quòd ab uno incipimus, quod principium numerorum est, placuisse nobis non oportere discedere. M. Cùm igitur in pedibus binarum syllabarum ille sit primus qui duabus brevibus constat, cogebat enim ratio uni tempori priùs C unum tempus jungi quàm duo, quem tandem arbitraris in pedibus ternarum syllabarum primum esse debere? D. Quem nisi eum qui à tribus brevibus consit? M. Et iste quot temporum est? D. Trium scilicet. M. Quomodo ergo hujus partes sibi conferuntur? Nam omnem pedem propter illam numerorum collationem duas habere partes, quæ sibimet aliqua ratione conferantur, necesse est, idque superiùs egisse nos memini: sed numquid possumus hunc trium brevium syllabarum pedem in duas D æquales partes dividere? D. Nullo modo. M. Quomodo ergo dividitur? D. Nihil aliud video, nisi ut prima pars habeat unam syllabam, secunda duas; aut prima duas, secunda unam. M. Dic etiam de qua regula numerorum sit? D. De complicatorum genere esse cognosco.

7. M. Age nunc illud adtende, tres syllabæ in quibus est una longa, ceteræ breves, quotiens variari possint, id est quot pedes facere, & responde si inveneris. D. Unum pedem video esse, qui longâ E & duabus brevibus constet. aliud non intelligo. M. Idemne solus tibi videtur habere unam in tribus longam, qui eam primo habet loco? D. Nullo pacto istud putaverim, cùm possint duæ breves priores esse, longa ultima. M. Considera, utrùm sit aliquid tèrtium. D. Est planè: nam hæc longa etiam in medio duarum brevium collocari potest. M. Vide etiamne sit aliquid quartum. D. Omnino non potest. M. Potesne jam respondere, tres syllabæ habentes in se unam longam & duas breves, quotiens F variari possint, id est quot pedes facere? D. Possum sanè: nam ter sunt variatæ, & tres fecerunt pedes. M. Quid, isti tres pedes quomodo sint ordinandi jamne ipse colligis, an ad hoc etiam minutatim es perducendus? D. Displicet enim tibi ordo ille quo ipsam varietatem comperi? nam primò adverti unam longam & duas breves, deinde duas breves, & unam longam, postremò brevem & longam & brevem. M. Itane verò tibi non displiceat qui sic ordinat, ut à primo ad tertium veniat, à tertio ad secundum; ac non potiùs à primo ad secundum, & deinde ad tertium? D. Displicet prorsus: sed quid hîc tandem tale advertisti rogo. M. Cùm ideo in hac tripartita differentia illum pedem primum posueris, qui primo loco habet longam, quia sensisti unitatem ipsam longæ syllabæ principatum tenere (siquidem ipsa ibi una est) & propterea eam debere ordinem gignere, ut ille sit primus pes ubi prima ipsa est: simul etiam videre debuisti eum esse secundum ubi ipsa secunda est, eum tertium ubi eadem tertia est. an adhuc in illa sententia manendum putas? D. Immo eam sine dubitatione condemno: hunc enim esse meliorem ordinem, vel potiùs hunc esse ordinem, quis non assentiatur? M. Nunc ergo dic quâ numerorum regulâ isti quoque dividantur pedes, eorumque sibi partes conferantur. D. Primum & postremum æquali regulâ dividi video, quia & ille in longam & duas breves, & iste in duas breves & longam dividi potest, ut singulæ partes habeant bina tempora, & ob hoc sint æquales. In secundo autem quoniam mediam habet longam syllabam, sive priori sive posteriori parti tribuatur, aut in tria & unum, aut in unum & tria tempora dividitur: ac per hoc in ejus divisione complicatorum numerorum ratio valet.

8. M. Volo mihi jam dicas per teipse si potes, post istos qui à nobis tractati sunt, quos pedes ordinandos putes. Tractati enim sunt primò binarum syllabarum quatuor, quorum ordo ductus est à numerorum ordine, ut à brevibus syllabis ordiremur. Deinde jam productiores ternarum syllabarum pedes tractandos suscepimus, & quod facile erat ex superiore ratione, à tribus brevibus orsi sumus. Quid deinde sequebatur, nisi ut una longa cum duabus brevibus quot formas ederet videremus? visum est; & tres pedes post illum primum, ita ut oportebat, ordinati sunt. Qui deinceps consequantur nonne per teipsum videre jam debes, ne omnia minutissimis interrogatiunculis eruamus? D. Rectè dicis: nam quis non videat eos jam sequi, in quibus una brevis sit, ceteræ longæ; cui brevi, quia una est, cùm superiore ratione principatus tribuatur, primus erit profectò in his ubi prima est, secundus ubi secunda, tertius ubi tertia, quæ etiam ultima est. M. Cernis, ut opinor, quibus etiam rationibus dividantur, ut sibi eorum partes conferri queant. D. Cerno prorsus: nam ille qui ex una brevi & duabus longis constat, dividi non potest, nisi ita ut prior pars habeat tria tempora, quæ continet brevem & longam: posterior duo, quæ uni longæ insunt. Hic autem tertius in eo quidem priori par est, quòd unam patitur divisionem: in eo autem dissimilis, quod cùm ille in tria & duo, iste in duo & tria tempora secatur. Nam longa syllaba, quæ primam tenet partem, duobus temporibus tenditur: restat longa & brevis, quod est trium temporum spatium. At verò medius qui habet brevem syllabam mediam, geminam potest partitionem pati, quia eadem brevis & priori & posteriori parti tribui potest, idcirco aut in duo & tria, aut in tria & duo dividitur tempora: quamobrem sesquatorum numerorum ratio tres istos possidet pedes. M. Omnesne jam trium syllabarum pedes consideravimus, an aliquid restat? D. Unum reliquum video, qui ex tribus longis constat. M. Tracta ergo etiam hujus divisionem. D. Una syllaba & duæ, aut duæ atque una hujus divisio est, tempora scilicet duo & quatuor, aut quatuor & duo, quare complicatorum numerorum ratione istius pedis sibi partes conferuntur.

Caput VI. Pedes tetrasyllabi.

9. M. Nunc quaternarum syllabarum pedes consequenter atque ordine videamus, & ipse jam dic quem primum horum esse oporteat, addita etiam ratione divisionis ejus. D. Scilicet quatuor brevium, qui dividitur in duas binarum syllabarum partes, æqualium ratione numerorum duo & duo

tempora possidentes. M. Tenes; jam itaque perge ipse, & persequere cetera. Nihil enim opus esse jam puto te per singula interrogari, cùm sit una ratio demendi deinceps breves syllabas, & pro his longas subjiciendi, donec ad omnes longas veniatur, & cùm demuntur breves, longæque subduntur, quas varietates faciant, & quot pedes gignant considerandi, eâ scilicet syllabâ principatum ordinis retinente, quæ una fuerit inter ceteras vel longa vel brevis: in his enim omnibus jam superiùs es exercitatus. Ubi autem duæ breves sunt & duæ longæ, quod in præcedentibus non erat, quas censes principatum habere debere? D. Jam hoc quoque manifestum est de superioribus. Siquidem magis tenet unitatem brevis syllaba quæ unum habet tempus, quàm longa quæ duo. Et propterea in omni capite atque principio eum pedem constituimus qui ex brevibus constat.

10. M. Nihil igitur te impedit, quin omnes istos persequaris pedes audiente ac judicante me, non interrogante. D. Faciam si potero: nam primò de quatuor brevibus primi pedis, brevis una detrahenda est, & pro ea longa ponenda in primo loco propter unitatis dignitatem. Hic autem pes dividitur bis, aut in longam & tres breves, aut in longam & brevem & duas breves; id est aut in duo & tria, aut in tria & duo tempora. Secundo autem loco posita longa facit alium pedem, qui uno modo rectè dividitur in tria scilicet & duo tempora, ut prior pars teneat brevem & longam, posterior duas breves. Porrò tertio loco constituta longa facit eum pedem, qui rursus uno modo ritè dividitur, sed ita ut prior pars habeat duo tempora in duabus brevibus syllabis, posterior tria in longa & brevi. Quartum pedem facit longa ultima, qui duobus modis dividitur, ut ille ubi prima est: nam vel in duas breves & brevem ac longam, vel in tres breves & longam partiri eum licet; in duo scilicet & tria, aut in tria & duo tempora. Omnes autem isti quatuor pedes, ubi cum tribus brevibus variè longa collocatur, sesquatorum numerorum ratione partes suas ad se collatas habent.

11. Sequitur ut de quatuor brevibus duabus detractis, pro his duas longas subjiciamus, videamusque quot formas ac pedes, cùm breves ac longæ binæ sint, possint edere. Primò igitur video duas breves & duas longas esse ponendas, quòd à brevibus rectius exordium sit. Hic autem pes habet duplicem divisionem: aut enim in duo & quatuor, aut in quatuor & duo dividitur tempora; ut aut duæ breves priorem partem teneant, & posteriorem duæ longæ, aut ut priorem duæ breves, & longa, posteriorem autem longa quæ reliqua est. Fit alius pes, cùm duæ istæ breves quas in capite posueramus, ita ut ordo ipse postulat, in medio fuerint collocatæ, & est hujus pedis divisio in tria & tria tempora: nam priorem partem occupant longa & brevis, posteriorem brevis & longa. Cùm autem ponuntur in ultimo, nam hoc sequitur, faciunt pedem geminæ divisionis, cujus aut prior pars habeat duo tempora in una longa, posterior quatuor in longa & duabus brevibus; aut prior quatuor in duabus longis, posterior in duabus brevibus duo. Horum autem trium pedum partes, quod ad primum & tertium adtinet, complicatorum numerorum ratione sibi comparantur; medius æquales eas habet.

12. Jam deinceps istæ duæ breves quæ conjunctæ ponebantur, disjunctæ ponendæ sunt: quarum minima disjunctio est, à qua etiam incipiendum, ut unam syllabam longam inter se habeant; maxima, ut duas. Sed cùm una est inter eas, duobus modis fit, & duo pedes gignuntur. Prior autem est horum modorum, ut in capite brevis sit, deinde longa, inde brevis & longa quæ reliqua est. Alter modus est, ut in secundo & in ultimo sint breves, in primo & tertio loco longæ: ita erit longa & brevis, & longa & brevis. Maxima verò illa disjunctio est, cùm duæ longæ in medio sunt, brevium autem una in primo, altera in extremo loco. Et dividuntur ij tres pedes, in quibus breves disjunctæ ponuntur, in tria & tria tempora, id est primus horum in brevem & longam, & brevem ac longam: secundus in longam ac brevem, & longam ac brevem: tertius in brevem ac longam, & longam ac brevem. Ita fiunt sex pedes duabus brevibus & duabus longis syllabis variè inter se, quoad possunt, locatis.

13. Restat ut de quatuor brevibus detrahantur tres, & pro his tres longæ constituantur; erit una brevis, & quia una brevis in capite, quam tres longæ consequentur, facit alium pedem, secundo loco posita secundum, tertium tertio, quartum quarto. Quorum quatuor, duo primi in tria & quatuor tempora dividuntur, duo autem posteriores in quatuor & tria, & omnes sesquatorum ratione numerorum partes sibi collatas habent: nam prior pars primi est brevis & longa, tenens tria tempora; posterior duæ longæ in quatuor temporibus. Secundi prior pars est longa & brevis, ergo tria tempora; posterior duæ longæ, quatuor tempora. Tertius priorem partem habet in duabus longis, quatuor temporibus; posteriorem ejus partem brevis & longa obtinet, id est tria tempora. Quarti priorem partem similiter faciunt duæ longæ, quatuor temporum; & posteriorem longa & brevis, tribus temporibus. Reliquus pes est quatuor syllabarum, ubi omnes auferuntur breves, ut quatuor longis pes constet. Hic in duas & duas longas secundùm æquales numeros, id est in quatuor & quatuor videlicet dividitur tempora. Habes quod per meipsum explicari voluisti: perge jam rogando persequi cetera.

CAPUT VII. Versus contexto pedum, ut pes syllabarum numero constat.

13. M. FACIAM: sed satisne considerasti progressionem istam usque ad quaternarium numerum, quæ in ipsis numeris demonstrata est, quantum in his etiam pedibus valet? D. Ita sanè in his ut in illis hanc progrediendi rationem probo. M. Quid illud, nonne ut contextis syllabis pedes facti sunt, ita etiam contextis pedibus aliquid fieri posse existimandum est, quod jam neque syllabæ neque pedis nomine censeatur? D. Omnino existimo. M. Quid tandem id putas esse? D. Versum arbitror. M. Quid si perpetuò contexere quispiam pedes aliquos velit, ita ut eis modum ac finem non imponat, nisi aut defectus vocis, aut aliquis alius casus interpellans, aut temporis ratio ad aliud aliquid transeundi, etiamne versus à te nominabitur, habens vel viginti vel triginta vel centum etiam, sive ampliùs pedes, ut voluerit ac potuerit ille, qui eos quamlibet longa perpetuitate contexit? D. Non ita est: neque enim aut ubi pedes quoslibet quibuslibet permixtos animadvertero, aut per infinitam longitudinem multos connexos, versum appellabo: sed & genus & numerum pedum, id est qui & quot pedes versum conficiant aliquâ disciplinâ consequi, & ex ea judicare potero, utrùm versus aures meas pepulerit. M. At hæc quæcumque est disciplina versibus regulam & modum non utique ut libitum est, sed aliqua ratione constituit. D. Non enim aliter, siquidem

dem disciplina est, aut oportebat, aut poterat. M. Hanc ergo rationem investigemus, & assequamur, si placet: nam si auctoritatem solam intueamur, is erit versus, quem versum dici voluit Asclepiades nescio qui, aut Archilochus, poëtæ scilicet veteres, aut Sappho poëtria, & ceteri, quorum etiam nominibus versuum genera vocantur, quæ primi animadvertentes cecinerunt. Nam & Asclepiadæus versus dicitur, & Archilochius, & Sapphicus, & alia sexcenta auctorum vocabula Græci versibus diversi generis indiderunt. Ex quo non absurdè cuipiam videri potest, quòd si quis ut volet pedes, quot volet, & quos volet ordinaverit, quia nemo ante ipsum hunc ordinem ac mensuram pedibus constituerit, rectè ac jure conditor novi generis versuum propagatorque dicetur. Aut si hæc licentia intercluditur homini, cum conquestione quærendum est quid tandem illi meruerunt, si nullam rationem secuti, connexionem pedum quos illis connectere placuit, versum appellari, haberique fecerunt. an tibi aliter videtur? D. Ita verò est ut dicis, & prorsus assentior, ratione potiùs quàm auctoritate versum esse generatum, quam peto jamjamque videamus.

CAPUT VIII. Varia pedum nomina.

15. M. VIDEAMUS ergo qui pedes sibimet copulandi sint, deinde quid his copulatis fiat, non enim versus fit solus, postremò de versus tota ratione tractabimus. Sed num censes commodè ista nos posse persequi, nisi pedum nomina teneamus? Quamquam hoc ordine à nobis digesti sint, ut possint ipsius sui ordinis nominibus nuncupari: dici enim potest, primus, secundus, tertius, atque hoc modo ceteri. Sed quia NON SUNT contemnenda vetusta vocabula, nec facilè à consuetudine recedendum, nisi quæ rationi adversatur, utendum est his nominibus pedum quæ Græci instituerunt, & nostri jam utuntur pro latinis. quæ planè ita usurpemus, ut non quæramus origines nominum. Multùm enim habet ista res loquacitatis, utilitatis parum. Neque enim eo minùs utiliter in loquendo appellas panem, lignum, lapidem, quòd nescis cur hæc ita sint appellata. D. Ita prorsus ut dicis sentio.

M. [a] Primus pes vocatur pyrrhichius, ex duabus brevibus, temporum duûm, ut *fuga*.

Secundus, Iambus, ex brevi & longa, ut *parens*, temporum trium.

Tertius, Trochæus, vel Chorius, ex longa & brevi, ut *meta*, temporum trium.

Quartus, Spondeus, ex duabus longis, ut *æstas*, temporum quatuor.

Quintus, Tribrachus, ex tribus brevibus, ut *macula*, temporum trium.

Sextus, Dactylus, ex longa & duabus brevibus, ut *Mænalus*, temporum quatuor.

Septimus, Amphibrachus, ex brevi & longa & brevi, ut *carina*, temporum quatuor.

Octavus, Anapæstus, ex duabus brevibus & longa, ut *Erato*, temporum quatuor.

Nonus, Bacchius, ex brevi & duabus longis, ut *Achates*, temporum quinque.

Decimus, Creticus vel Amphimacrus, ex longa & brevi & longa, ut *insulæ*, temporum quinque.

Undecimus, Palimbacchius, ex duabus longis & brevi, ut *natura*, temporum quinque.

Duodecimus, Molossus, ex tribus longis, ut *Æneas*, temporum sex.

Decimus-tertius, Proceleumaticus, ex quatuor brevibus, ut *avicula*, temporum quatuor.

Decimus-quartus, Pæon primus, ex prima longa & tribus brevibus, ut *legitimus*, temporum quinque.

Decimus-quintus, Pæon secundus, ex secunda longa & tribus brevibus, ut *colonia*, temporum quinque.

Decimus-sextus, Pæon tertius, ex tertia longa & tribus brevibus, ut *Menedemus*, temporum quinque.

Decimus-septimus, Pæon quartus, ex quarta longa & tribus brevibus, ut *celeritas*, temporum quinque.

Decimus-octavus, Ionicus à minore, ex duabus brevibus & duabus longis, ut *Diomedes*, temporum sex.

Decimus-nonus, Choriambus, ex longa & duabus brevibus & longa, ut *armipotens*, temporum sex.

Vigesimus, Ionicus à majore, ex duabus longis & duabus brevibus, ut *Iunonius*, temporum sex.

Vigesimus-primus, Diiambus, ex brevi & longa & brevi & longa, ut *propinquitas*, temporum sex.

Vigesimus-secundus, Dichorius vel Ditrochæus, ex longa & brevi, & longa & brevi, ut *cantilena*, temporum sex.

Vigesimus-tertius, Antispastus, ex brevi & duabus longis & brevi, ut *Saloninus*, temporum sex.

Vigesimus-quartus, Epitritus primus, ex prima brevi & tribus longis, ut *sacerdotes*, temporum septem.

Vigesimus quintus, Epitritus secundus, ex secunda brevi & tribus longis, ut *conditores*, temporum septem.

Vigesimus-sextus, Epitritus tertius, ex tertia brevi & tribus longis, ut *Demosthenes*, temporum septem.

Vigesimus-septimus, Epitritus quartus, ex quarta brevi & tribus longis, ut *Fescenninus*, temporum septem.

Vigesimus-octavus, Dispondeus, ex quatuor longis, ut *oratores*, temporum octo.

CAPUT IX. De pedum structura.

16. D. HABEO ista. Nunc differe qui sibi pedes copulentur. M. Judicabis hoc facilè, si æqualitatem ac similitudinem inæqualitati ac dissimilitudini præstantiorem esse judicas. D. Neminem esse arbitror, qui non ita judicet. M. Hanc ergo priùs maximè in contexendis pedibus sequi oportet, nec ab ea omnino deviandum, nisi cum aliqua caussa justissima est. D. Assentior. M. Non igitur dubitabis pyrrhichios sibimet pedes contexere, nec iambos nec trochæos qui etiam chorij nominantur, nec spondeos, atque ita ceteros sui generis profectò sibimet sine ulla dubitatione copulabis: est enim summa æqualitas cùm ejusdem generis & nominis pedes sese consequuntur. an tibi non videtur? D. Nullo modo mihi aliter videri potest. M. Quid, illud nonne approbas, alios aliis pedes æqualitate servata esse miscendos? Quid enim auribus potest jucundius esse, quàm cùm & varietate mulcentur, nec æqualitate fraudantur? D. Satis probo. M. Num censes alios æquales habendos pedes, nisi qui ejusdem mensuræ sunt? D. Ita existimo. M. Quid, ejusdem mensuræ putandine sunt, nisi qui temporis tantumdem occupant? D. Verum est. M. Quos ergo inveneris pedes totidem temporum, sine aurium offensione contexes. D. Video esse consequens.

CAPUT X. Amphi-

17. M. RECTE quidem: sed adhuc nonnihil

[a] Libri veteres absque explicatione & exemplo ullo sic pedes recensent: *Primus pes vocatur Pyrrhichius, Secundus Iambus, Tertius* &c. scriptumque constanter præferunt *spondius, dispondius, pæan*, pro, *spondeus, dispondeus, pæon*. Item pro, *tribrachus & amphibrachus*, habent aliquoties, *tribrachys & amphibrachys*.

brachus nec per se nec aliis mixtus versum conficit.

quæstionis res habet. Nam cùm amphibrachus pes quatuor sit temporum, negant eum quidam posse misceri, vel dactylis vel anapæstis vel spondeis vel proceleumaticis, nam hi sunt omnes quaternorum temporum pedes: & non solùm istis eum negant posse misceri, sed nec ex ipso solo repetito & sibimet connexo, rectè & quasi legitimè procedere numerum putant. Quorum opinionem considerare nos oportet, ne quid habeat rationis, quod sequi & approbare conveniat. D. Cupio atque aveo prorsus audire quid afferant. Non enim parum me movet, cùm duodetriginta pedes sint, quos ratio persecuta est, hunc solum excludi à continuatione numerorum, cùm tantum spatij teneat in tempore quantum dactylus & alij quos pares enumerasti, quos connectere nemo prohibetur. M. Atqui opus est, ut hoc dispicere valeas, considerare ceteros pedes, quemadmodum sibimet eorum partes conferantur: ita enim videbis huic uni quiddam accidere novum ac singulare, ut non frustra minimè adhibendus ad numeros judicatus sit.

18. Sed hoc nobis considerantibus, opus est hæc duo nomina mandare memoriæ, levationem & positionem. In plaudendo enim quia levatur & ponitur manus, partem pedis sibi levatio vindicat, partem positio. Partes autem pedum dico illas, de quibus superiùs, cùm eos ordine persequeremur, satis dictum est. Quocirca si hoc probas, incipe recensere breviter mensuras partium in omnibus pedibus, ut quid huic uni de quo agitur proprium acciderit, noveris. D. Video primum pyrrhichium tantum habere in levatione quantum in positione. Spondeus quoque, dactylus, anapæstus, proceleumaticus, choriambus, diiambus, dichorius, antispastus, dispondeus, eadem ratione dividuntur: nam tantumdem temporis in his ponit plausus, quantum levat. Video secundum iambum simpli & dupli habere rationem; quam rationem cerno & in chorio & in tribracho & molosso, & in utroque ionico. Jam hujus amphibrachi levatio & positio, nam ipsa mihi ex ordine occurrit, cui pares ceteros quæram, simpli & tripli ratione constat. Sed non invenio prorsus alium deinceps, cujus sibi partes tanto intervallo conferantur. Nam cùm eos considero in quibus una brevis est & duæ longæ, id est bacchium, creticum & palimbacchium, sesquialteri numeri ratione levationem ac positionem in his fieri video. Eadem ratio est & in iis quatuor, in quibus una longa est & tres breves, qui quatuor pæones ex ordine nominantur. Reliqui sunt quatuor epitriti similiter ex ordine nuncupati, quorum levationem ac positionem sesquitertius numerus continet.

** Amphibrachus.*

19. M. Num igitur parum tibi justa caussa videtur esse, cur iste * pes ad seriem numerosam vocum non admittatur, quòd solius partes tam longè à se differant, ut una simpla sit, alia tripla? Vicinitas enim quædam partium tanto est approbatione dignior, quanto est proxima æqualitati. Itaque illâ regulâ numerorum cùm ab uno usque ad quatuor progredimur, nihil unicuique est seipso propinquius. Quare illud in primis approbandum est in pedibus, cùm tantumdem habent partes ad invicem: deinde copulatio simpli & dupli eminet in uno & duobus: sesquialtera verò copulatio in duobus & tribus apparet: jam sesquitertia, tribus & quatuor. Simplum verò & triplum quamquam complicatorum numerorum lege teneatur, non ta-
A men in ordine illo sibimet cohæret: non enim post unum tria numeramus, sed ab uno ad ternarium numerum binario interposito pervenitur. Hæc ratio est qua excludendus judicatur amphibrachus pes ab ea copulatione de qua quæsivimus, quæ si abs te probatur, cetera videamus. D. Probatur sanè: nam manifestissima atque certissima est.

Caput XI. Pedum rationabilis mixtura.

20. M. Cum ergo placeat quoquo modo se in syllabis habeant, tamen si ejusdem spatij sint in tempore, rectè sibi & sine detrimento æqualitatis pedes
B posse misceri, excepto dumtaxat amphibracho, quæri non immeritò potest, utrùm rectè misceantur, qui quamquam sint æquales tempore, non eadem tamen percussione concordant, quæ levatione ac positione partes pedis sibimet confert. Nam dactylus & anapæstus & spondeus non solùm æqualium temporum sunt, sed etiam percutiuntur æqualiter: in omnibus enim tantum levatio, quantum positio sibi vindicat. Itaque hi sibi miscentur justiùs quàm quilibet ionicus ceteris sex temporum pedi-
C bus. Uterque quippe ionicus ad simplum & duplum percutitur, duo scilicet tempora quatuor temporibus conferens. His molossus etiam in hac re congruit. Ceteri vero ad tantumdem; nam in his levationi ac positioni terna tempora tribuuntur. Ergo tametsi omnes legitimè feriantur, nam & illi tres simpli & dupli ratione, & alij quatuor æquis partibus feriuntur, tamen quia plausum inæqualem facit ista permixtio, haud scio an jure repudietur, nisi quid habes ad hæc? D. Proclivior sum in istam
D sententiam. Nam inæqualis plausus quomodo sensum non offendat ignoro: si autem offendit, non utique id potest sine vitio hujus permixtionis accidere.

21. M. Atqui scias veteres miscendos judicasse istos pedes, & horum mixtione versus compositos condidisse. Sed ne te auctoritate premere videar, accipe aliquid horum versuum, & vide utrùm offendat auditum. Si enim non modò non offenderit, sed etiam delectaverit, nulla erit ratio hujus
E mixtionis improbandæ. Versus autem ij sunt quos advertas volo.

Terentianus.

At consona quæ sunt, nisi vocalibus aptes,
Pars dimidium vocis opus proferet ex se:
Pars muta soni comprimet ora molientum:
Illis sonus obscurior impeditiorque,
Utrumque tamen promitur ore semicluso.

Satis esse arbitror ad judicandum id quod volo. Quare dic quæso utrùm nihil tuas aures numerus iste permulserit? D. Immo nihil mihi videtur currere ac
F sonare festiviùs. M. Considera igitur pedes, invenies profectò cùm sint quinque versus, duos primos solis ionicis currere, tres posteriores habere admixtum dichorium, cùm omnes omnino sensum nostrum communi æqualitate delectent. D. Jam hoc animadverti, & faciliùs te pronuntiante. M. Quid ergo dubitamus consentire veteribus non eorum auctoritate, sed ipsa jam ratione victi, qui censent eos pedes qui ejusdem temporis sunt rationabiliter posse misceri, si habeant legitimam, quamvis diversam percussionem? D. Cedo jam prorsus: nam me ille sonus quidquam contradicere non sinit.

Caput XII. Pedes [illegible] syllabarum.

22. M. Intende item in istos versus,
Volo tandem tibi parcas, labor est in chartis:
Et apertum ire per auras animum permittas.
Placet hoc: nam sapienter remittere interdum
Aciem rebus agendis decenter intentam

D. Etiam hoc satis est. M. Præsertim cùm isti ver-

sus sint incondîti, quos necessitate ad tempus fabricatus sum. Verumtamen & in iis quatuor requiro judicium sensus tui. D. Quid aliud & hîc possum dicere, quàm pulcrè illos congruenterque sonuisse? M. Sentisne etiam duos superiores altero ionico constare qui dicitur à minore, duos autem posteriores diiambum habere permixtum? D. Et hoc te pronuntiando insinuante persensi. M. Quid, illud nonne te movet quòd in illis Terentiani versibus ionico ei qui à majore dicitur, dichorius: in iis autem nostris alteri ionico qui à minore nominatur, diiambus mixtus est? an nihil interesse arbitraris? D. Immo interest, & videor mihi rationem ipsam videre: nam quoniam ionicus à majore à duabus incipit longis, eum sibi potiùs copulandum poscit, ubi longa prima est, id est dichorium. Diiambus verò quòd incipit à brevi, congruentiùs alteri miscetur ionico à duabus brevibus incipienti.

23. M. Bene intelligis, quare hoc quoque tenendum est, istam etiam congruentiam, excepta æqualitate temporum, in pedibus miscendis aliquantum valere oportere: non enim plurimùm, sed tamen nonnihil valet. Nam pro omni pede sex temporum, omnem pedem sex temporum poni posse, ita sensu interrogato judices licet: primum molossi exemplum sit nobis, *virtutes:* ionici à minore, *moderatas:* choriambi, *percipies:* ionici à majore, *concedere:* diiambi, *benignitas:* dichorij, *civitasque:* antispasti, *volet justa.* D. Habeo ista. M. Contexe igitur ista omnia atque pronuntia, vel me potiùs pronuntiante accipe, quò ad judicandum liberior sensus vacet. Nam ut continuati numeri æqualitatem, sine ulla offensione aurium tibi insinuem, hoc totum contextum ter pronuntiabo, quod satis esse non dubitaverim. *Virtutes moderatas percipies, concedere benignitas civitasque volet justa. Virtutes moderatas percipies, concedere benignitas civitasque volet justa. Virtutes moderatas percipies, concedere benignitas civitasque volet justa.* Num fortè aliquid in hoc pedum cursu aures tuas æqualitate aut suavitate fraudavit? D. Nullo modo. M. Delectavitne aliquid? quamquam hoc quidem consequens est in hoc genere, ut delectet omne quod non offenderit. D. Non possum aliter me dicere affectum, quàm videtur tibi. M. Probas ergo omnes istos pedes senûm temporum rectè sibi posse copulari aut misceri. D. Probo.

Caput XIII. Ordo pedum quomodo mutetur concinnè.

24. M. Nihilne formidas, ne quis arbitretur tam æqualiter istos pedes hoc ordine collocatos sonare potuisse: si autem ordinem permutes, non idem posse? D. Nonnihil quidem affert, sed experiri non est difficile. M. Istud ergo facito cùm vacabit, non aliter invenies quàm sensum tuum multiformi varietate & una æqualitate mulceri. D. Faciam; quamquam hoc exemplo nemo est qui non prævideat necessariò id eventurum. M. Rectè existimas: sed quod ad propositum pertinet, admoto plausu ista percurram, ut de hoc quoque dijudicare possis utrùm aliquid, an nihil claudicet: atque ut simul aliquid experiaris de commutatione illius ordinis, quam nihil claudicationis illaturam esse prædiximus, jam nunc ipsum ordinem muta, & ut libitum est, eosdem pedes collocatos aliter atque à me collocati sunt, personandos mihi plaudendosque permitte. D. Primum volo esse ionicum à minore, secundum ionicum á majore, tertium choriambum, quartum diiambum, quintum antispastum, sextum dichorium, septimum molossum. M. Intende ergo & aurem in sonum, & in plausum oculos: non enim audiri, sed videri opus est plaudentem manum, & animadverti acriter quanta temporis mora in levatione, quanta in positione sit. D. Totus istic sum, quantum valeo. M. Accipe igitur collocationem illam cum plausu tuam: *Moderatas, concedere, percipies, benignitas, volet justa, civitasque, virtutes.* D. Sentio quidem nequaquam plausum istum claudicare, & tantum levare quantum ponere; sed vehementer admiror quomodo eo percuti potuerint illi pedes, quorum divisio simpli & dupli ratione constat, sicuti sunt ambo ionici & molossus. M. Quid hîc fieri tamen arbitraris, cùm in his tria leventur tempora, totidemque ponantur? D. Nihil aliud hîc prorsus video quàm eam longam syllabam, quæ in ionico à majore & in molosso secunda, in ionico autem à minore tertia est, plausu ipso dividi, ut quoniam duo habet tempora, unum inde superiori parti, alterum posteriori tribuat, atque ita terna tempora levatio positioque sortiantur.

25. M. Nihil hîc omnino aliud dici aut intelligi potest. Sed cur non etiam ille amphibrachus, quem ab ista numerositate penitus ejiciebamus, hac conditione misceatur spondeo, dactylo, & anapæsto, vel per se ipse [a] numerosum aliquid in musica continuatus efficiat? Potest enim simili ratione media quoque pedis ejus syllaba, quæ longa est, plausu dividi, ut cùm singula tempora singulis lateribus dederit, non jam unum & tria, sed bina tempora levatio positioque sibi vindicent. nisi habes aliquid quod resistat. D. Nihil sanè habeo quod dicam, nisi hunc etiam esse admittendum. M. Aliquid ergo plaudamus quaternorum temporum pedibus ordinatum atque contextum, quibus iste commixtus sit, & eodem modo sensu exploremus, utrùm nihil imparile offendat. Et ideo adtende in hunc numerum propter judicandi facilitatem cum plausu tertio repetitum. *Sumas optima, facias honesta. Sumas optima, facias honesta. Sumas optima, facias honesta.* D. Jamjam obsecro parce auribus meis: nam etiam plausu non admoto, ipse per se horum pedum cursus in illo amphibracho vehementissimè claudicat. M. Quid igitur putandum est esse caussæ, ut in hoc fieri non possit quod in molosso & ionicis potuit? an quoniam in illis æqualia sunt medio latera? In numero enim pari ubi sit medium suis æquale lateribus, primus senarius occurrit. Ergo illi senûm temporum pedes, quoniam duo tempora in medio possident, & bina in lateribus, libenter quodammodo illud medium cecidit in latera, quibus amicissima æqualitate conjungitur. Non autem idem fiet in amphibracho, ubi sunt imparia medio latera, siquidem in illis singula, in illo duo tempora sunt. Huc accedit quod in ionicis & molosso medio in latera soluto, terna fiunt tempora, in quibus rursum medio [b] pari paria latera inveniuntur, quod item deest amphibracho. D. Ita res est ut dicis: nec immeritò amphibrachus in illa serie offendit auditum, hi verò etiam delectant.

Caput XIV. Qui pedes quibus miscea ntur.

26. M. Age nunc tu per te ab ipso exordire pyrrhichio, & secundùm supradictas rationes, quos pedes quibus misceri oporteat, quantum potes, breviter explica. D. Nullus pyrrhichio: non enim alius invenitur totidem temporum. Iambo

[a] Sic MSS. At Lov. aliæque editiones habent, *numerosus.*

[b] In prius editis omittitur, *pari;* quam vocem restituimus ex MSS. Nec non ex iisdem paulò infra, *hi verò etiam delectant;* ubi editi habent, *hic verò etiam delectas.*

poſſet chorius, ſed propter inæqualem plauſum vitandum eſt, quòd alter à ſimplo, à duplo alter incipit. Ergo tribrachus utrique accommodari poteſt. Spondeum & dactylum & anapæſtum, & proceleumaticum amicos inter ſe atque copulabiles video: non enim tantùm temporibus, ſed plauſu etiam ſibi congruunt. Enimverò excluſus amphibrachus, nulla potuit ratione reduci, cui parilitas temporum auxiliari quid, diviſione plauſuque diſcordante, non potuit. Bacchio creticum, & pæones primum, ſecundum & quartum. Palimbacchio autem eumdem creticum, & pæones primum & tertium & quartum, in temporibus & plauſu concordare manifeſtum eſt. Ergo cretico & pæonibus primo & quarto, quoniam & à duobus & à tribus temporibus eorum incipere diviſio poteſt, ceteri omnes quinûm temporum pedes poſſunt ſine ulla claudicatione copulari. Jam illorum qui ſex temporibus conſtant, omnium inter ſe miram quamdam eſſe concordiam, ſatis diſputatum eſt. Quandoquidem illi quoque ab aliis in plaudendo non diſſonant, quos aliter dividi cogit conditio ſyllabarum: tantam vim habet cum medio laterum æqualitas. Porrò ſeptenûm temporum pedes cùm ſint quatuor, qui epitriti nominantur primum, & ſecundum invenio ſibi poſſe copulari: amborum enim diviſio incipit à tribus temporibus, idcirco nec ſpatio temporis nec plauſu diſſident. Rurſus libenter ſibi junguntur tertius & quartus, quia uterque in dividendo incipit à quatuor temporibus, quare & metiuntur & plauduntur æqualiter. Reſtat octo temporum pes qui diſpondæus vocatur, cui ſicut pyrrhichio par nullus eſt. Habes à me quod popoſciſti & facere potui. Perge ad reliqua. M. Faciam: ſed poſt tam longum ſermonem reſpiremus aliquantulum & illorum verſuum meminerimus, quos mihi extemporales paulò antè ipſa laſſitudo ſuggeſſit.

Volo tandem tibi parcas, labor eſt in chartis,
Et apertum ire per auras animum permittas.
Placet hoc: nam ſapienter remittere interdum
Aciem rebus agendis decenter intentam.

D. Placet ſanè, ac libenter obtempero.

LIBER TERTIUS.

In quo exponitur quid interſit diſcriminis inter rhythmum, metrum & verſum; tum agitur ſeorſim de rhythmo; ac deinde tractatio de metro inchoatur.

Caput I. Rhythmus ac metrum quid.

1. TERTIUS hic ſermo poſtulat, ut quoniam de pedum amicitia quadam concordiaque ſatis dictum eſt, videamus quid ex his contextis continuatiſque gignatur. Quare primùm ex te quæro, utrùm poſſint copulati ſibi pedes, quos copulari oportet, perpetuum quemdam numerum creare, ubi nullus finis certus appareat: velut cum ſymphoniaci ſcabella & cymbala pedibus feriunt, certis quidem numeris & his qui ſibi cum aurium voluptate junguntur, ſed tamen tenore perpetuo, ita ut ſi tibias non audias, nullo modo ibi notare poſſis quouſque procurrat connexio pedum, & unde rurſus ad caput redeatur. Velut ſi tu velis centum vel amplius, quouſque libitum eſt, pyrrichios vel alios qui inter ſe amici ſunt pedes, continua connexione decurrere. D. Jam intelligo, & fieri poſſe concedo quamdam pedum connexionem, in qua certum eſt uſque ad quot pedes progrediendum ſit, atque inde redeundum. M. Num [a] hujus generis eſſe dubitas, cùm certam faciendorum verſuum diſciplinam eſſe non neges, & qui verſus te ſemper cum voluptate audiſſe confeſſus ſis? D. Manifeſtum eſt & hoc eſſe, & ab illo ſuperiore genere diſtare.

2. M. Ergo quoniam oportet diſtingui etiam vocabulis ea quæ re ab ſe diſtincta ſunt, ſcias illud ſuperius genus copulationis, rhythmum à Græcis; hoc autem alterum, metrum vocari: latinè autem dici poſſent, illud numerus, hoc menſio vel menſura. Sed quoniam hæc apud nos nomina latè patent, & cavendum eſt ne ambiguè loquamur, commodiùs utimur græcis. Vides tamen, ut opinor, quàm rectè utrumque nomen his rebus ſit impoſitum: nam quoniam illud pedibus certis provolvitur, peccaturque in eo ſi pedes diſſoni miſceantur, rectè appellatus eſt rhythmus, id eſt numerus: ſed quia ipſa provolutio non habet modum, nec ſtatutum eſt in quoto pede finis aliquis emineat, propter nullam menſuram continuationis non debuit metrum vocari. Hoc autem utrumque habet: nam & certis pedibus curritur, & certo terminatur modo. Itaque non ſolùm metrum propter inſignem finem, ſed etiam rhythmus eſt, propter pedum rationabilem connexionem. Quocirca omne metrum rhythmus, non omnis rhythmus etiam metrum eſt. Rhythmi enim nomen in muſica uſque adeo latè patet, ut hæc tota pars ejus quæ ad diu & non diu pertinet, rhythmus nominata ſit. Sed de nomine, cùm res appareat, non eſſe ſatagendum, & doctis & ſapientibus placuit. An aliquid contradicendum aut dubitandum putas de his, quæ à me dicta ſunt? D. Immo prorſus aſſentior.

Caput II. Quid inter ſit inter verſum & metrum.

3. M. NUNC ergo mecum illud conſidera, utrùm ſicut omnis verſus metrum eſt, ita omne metrum etiam verſus ſit. D. Conſidero quidem, ſed quid reſpondeam non invenio. M. Unde id tibi cenſes accidiſſe? an quia de vocabulis quæſtio eſt? Non enim ut de rebus ad diſciplinam pertinentibus, ita de nominibus poſſumus reſpondere interrogati: propterea quia res omnium mentibus communiter ſunt inſitæ; nomina verò, ut cuique placuit, impoſita, quorum vis auctoritate atque conſuetudine maximè nititur: unde etiam eſſe linguarum diverſitas poteſt, rerum autem in ipſa veritate conſtitutarum profectò non poteſt. A me igitur accipe quod ipſe nullo pacto reſpondere poſſes: non verſum ſolum, metrum veteres vocavere. Itaque quod ad te adtinet, vide atque reſponde, non enim jam de nominibus agitur, utrùm inter hæc duo aliquid diſtet, quòd quidam numerus pedum ita certo fine claudatur, ut nihil ad rem pertineat, ubi fiat quidam articulus antequam veniatur ad finem: alius autem non ſolùm certo fine claudatur, ſed etiam [b] ante finem certo

[a] Lov. *Num certum eſſe dubitas.* At MSS. *Num hujus generis eſſe dubitas;* quomodo etiam editiones Am. & Er. quæ addunt, *& hoc ab illo ſuperiore diſtare concedis.*

[b] Huc revocavimus ex MSS. iſthæc verba, *ante finem*, quæ in hactenus editis deſunt.

quodam loco quædam ejus partitio emineat, ut quasi membris conficiatur duobus. D. Non intelligo. M. Adtende ergo in hæc exempla:

Ite igitur Camœnæ
Fonticolæ puellæ.
Quæ canitis sub antris
Mellifluos sonores.
Quæ lavitis capillum
Purpureum Hippocrene
Fonte, ubi fusus olim
Spumea lavit almus
Ora jubis aquosis
Pegasus, in nitentem
Pervolaturus æthram.

Cernis profectò quinque superiores versiculos eodem loco partem orationis habere terminatam, id est in choriambo pede, cui subjungitur bacchius, ut versiculum compleat. Namque hi undecim, choriambo & bacchio pedibus constant. Ceteros verò excepto uno, scilicet *Ora jubis aquosis*, non eodem loco habere terminatam partem orationis. D. Cerno istud quidem, sed quò pertineat non video. M. Eò scilicet ut intelligas, hoc metrum non quasi legitimum locum habere, ubi ante finem versus finiatur pars orationis: nam si ita esset, omnes eodem loco hunc haberent articulum, aut certè rarissimè in his inveniretur qui non haberet: nunc verò cùm sint undecim, sex ita sunt, quinque non ita. D. Et hoc accipio, & adhuc quò ratio tendat exspecto. M. Adtende ergo etiam in ista pervulgatissima: *Arma virumque cano, Troiæ qui primus ab oris.* Et ne longum faciamus, quia carmen notissimum est, ab hoc versu usque ad quem volueris explora singulos, invenies finitam partem orationis in quinto semipede, id est, in duobus pedibus & semisse: nam hi versus constant pedibus quaternorum temporum: quare iste finis de quo agitur partis orationis, quasi legitimus in decimo tempore est. D. Manifestum est.

4. M. Jam ergo intelligis inter illa duo genera quæ ante ista exempla proposueram, nonnihil distare: quòd aliud scilicet metrum antequam claudatur, non habet certum & statutum aliquem articulum, sicut in illis undecim versiculis exploravimus: aliud verò habet, sicut in heroico metro quintus semipes satis indicat. D. Jam liquet quod dicis. M. Atqui scias oportet, à veteribus doctis, in quibus magna est auctoritas, illud superius genus non esse versum appellatum, sed hunc definitum & vocatum esse versum, qui duobus quasi membris constaret, certâ mensurâ & ratione conjunctis. Sed tu non multùm labores de nomine, quod nisi à me vel à quolibet alio tibi indicaretur, nullo modo de hoc interrogatus respondere posses. Sed quod ratio docet, in id præcipuè & maximè animum intende, velut hoc ipsum quod nunc agimus: ratio enim docet inter hæc duo genera distare aliquid, quibuslibet vocabulis nuncupentur: itaque hoc bene interrogatus posses dicere ipsa veritate confisus: illud autem nisi auctoritatem secutus, non posses. D. Apertissimè jam ista cognovi, & quanti pendas hoc, de quo me tam crebrò admones, jam existimo. M. Hæc ergo tria nomina, quibus differendi caussâ necessariò usuri sumus, memoriæ mandes velim: rhythmum, metrum, versum, quæ sic distinguuntur, ut omne metrum etiam rhythmus sit, non omnis rhythmus etiam metrum. Item omnis versus etiam metrum sit, non omne metrum etiam versus. Ergo omnis versus est rhythmus & metrum: nam hoc, ut arbitror, esse consequens vides. D. Video sanè: nam est luce clarius.

CAP. III. Rhythmi ex pyrrhichiis.

5. M. Prius igitur, si placet, de rhythmo in quo nullum metrum est, deinde de metro ubi versus non est, postremò de ipso versu quantum possumus differamus. D. Placet verò. M. Sume ergo tibi ab ipso capite pedes pyrrhichios, & de his rhythmum contexe. D. Etiam si id possim facere, qui modus erit? M. Satis est, ut eum tendas (exempli enim gratiâ id facimus) usque ad decem pedes: nam usque ad hunc pedum numerum non progreditur versus, quod suo loco diligenter tractabitur. D. Bene quidem tu non multos pedes mihi proposuisti copulandos, sed videris mihi non recordari, jam te satis discrevisse, quid inter grammaticum & musicum intersit, cùm ego tibi respondissem, syllabarum longarum & brevium cognitionem me non habere, quæ à grammaticis traditur: nisi fortè permittis, ut non verbis, sed aliquo plausu rhythmum istum exhibeam: nam judicium aurium ad temporum momenta moderanda me posse habere non nego: quæ verò syllaba producenda vel corripienda sit, quod in auctoritate situm est, omnino nescio. M. Fateor nos ita, ut dicis, grammaticum à musico discrevisse, & in hoc te genere inscitiam tuam esse confessum. Quare à me accipe hoc exempli genus: *Ago celeriter agile quod ago tibi quod anima velit.* D. Habeo istuc.

6. M. Hoc ergo quotienslibet repetendo, efficies rhythmi hujus longitudinem quantam voles, quamquam hi decem pedes ad exemplum sufficiant. Sed illud quæro, si tibi quispiam dicat, non pyrrhichiis, sed proceleumaticis pedibus hunc rhythmum constare, quid respondebis? D. Prorsus ignoro: nam ubi decem pyrrhichij sunt, quinque proceleumaticos metior, & eo major dubitatio est, quòd de rhythmo consulimur, qui scilicet perpetuò fluit. Undecim enim pyrrhichij vel tredecim, & quolibet impari numero, non possunt habere integrum proceleumaticorum numerum. si ergo esset certus finis in hoc de quo agitur rhythmo, ibi saltem dicere possemus pyrrhychio potiùs quàm proceleumatico eum currere, ubi omnes integri proceleumatici non invenirentur: nunc verò & ipsum infinitum nobis conturbat judicium, & si quando numerati quidem pedes, sed pari numero nobis proponuntur, sicut isti sunt decem. M. Atqui nec de ipso impari numero pyrrhichiorum, quod tibi visum est, liquidò visum est. Quid enim si undecim propositis pedibus pyrrhichiis dicatur rhythmus quinque habere proceleumaticos & semipedem, numquid resisti potest, cùm multos inveniamus versus claudi semipede? D. Jam dixi me nescire quid de hac re dici possit. M. Num etiam illud nescis, proceleumatico priorem esse pyrrhichium? Siquidem duobus pyrrhichiis proceleumaticus confit, sicut prius est unum quàm duo, & duo quàm quatuor, ita proceleumatico prior est pyrrhichius. D. Verissimum est. M. Cùm ergo in hanc ambiguitatem incidimus, ut possit in rhythmo & pyrrhichius metiri & proceleumaticus, cui principatum daturi sumus, priori, ex quo iste constat: an posteriori, ex quo ille non constat? D. Nemo dubitabit priori esse dandum. M. Quid ergo dubitas de hac re consultus respondere, pyrrhichium potiùs quàm proceleumaticum istum rhythmum esse nuncupandum? D. Jam omnino non dubito: pudet tam manifestam rationem non me citò animadvertisse.

Caput IV. Rhythmus continuus.

7. M. Videsne illud etiam ista ratione cogi, ut quidam pedes sint, qui rhythmum continuare non possint? Nam quod de proceleumatico inventum est, cui tollit pyrrhichius principatum, hoc & de diiambo & de dichorio & de dispondeo inventum puto. nisi tibi aliud videtur. D. Quid mihi aliud videri potest, cùm probata illa ratione hoc quod sequitur improbare non possim? M. Vide etiam ista, & compara ac judica. Nam videtur, cùm tale incertum evenit, plausu potiùs debere discerni quo pede curratur: ut si pyrrhichio velis currere, unum tibi tempus levandum, unum ponendum sit: si proceleumatico duo & duo: ita & pes apparebit, & nullus pedum erit à rhythmi continuatione seclusus. D. Huic magis faveo sententiæ, quæ nullum pedem ab hac contextione esse immunem sinit. M. Rectè facis, & quò magis hoc approbes, considera de tribracho pede quid respondere possimus, si nihilominus quisque contendat non pyrrhichio aut proceleumatico istum rhythmum, sed tribracho currere. D. Video judicium ad plausum illum esse revocandum, ut si unum tempus est in levatione, duo in positione, id est, una & duæ syllabæ, aut contrà duæ in levatione, una in positione, tribrachus rhythmus esse dicatur.

8. M. Rectè intelligis. Quamobrem jam dic mihi utrùm spondæus pes pyrrhichio rhythmo possit adjungi. D. Nullo modo: non enim continuabitur plausus æqualis, cùm levatio & positio in pyrrhichio singula, in spondeo verò bina tempora teneant. M. Potest ergo proceleumatico adjungi. D. Potest. M. Quid cùm ei adjungitur, interrogati utrùm rhythmus proceleumaticus an spondiacus sit, quid respondebimus? D. Quid censes, nisi spondeo dandum esse principatum? Cùm enim plausu ista controversia non dijudicetur, nam in utroque bina levamus ac ponimus tempora, quid aliud restat nisi ut ille regnet, qui in ipso pedum ordine prior est? M. Rationem te secutum esse satis approbo; & vides, ut arbitror, quid sequatur. D. Quid tandem? M. Quid putas, nisi tam proceleumatico quàm pyrrhichio rhythmo nullum alium pedem posse misceri? quoniam quisquis miscebitur totidem temporum, non enim aliter potest misceri, in eum rhythmi nomen transferatur necesse est. Omnes enim priores illo sunt, qui totidem temporibus constant. Et quoniam iis qui priores inventi fuerint, cogit nos ratio, quam vidisti, principatum dare, id est, ex eo rhythmum nuncupare, non erit jam proceleumaticus rhythmus, aliquo alio quatuor temporum mixto, sed spondiacus aut dactylicus aut anapæsticus. Amphibrachum enim ab istorum copulatione numerorum rectè remotum esse convenit. D. Fateor ita esse.

9. M. Nunc ergo ex ordine considera iambicum rhythmum, quoniam pyrrhichium & proceleumaticum, qui duplicato pyrrhichio gignitur, satis discussimus. Quare dicas velim huic quem censes admiscendum pedem, ut iambicus rhythmus suum nomen obtineat. D. Quem nisi tribrachum, qui & temporibus, & plausu congruit: & quia posterior est, regno pollere non potest? Nam chorius est quidem posterior, & totidem temporum, sed non eodem modo plauditur. M. Age, jam vide rhythmum trochaicum, & ad eadem de hoc quoque responde. D. Idem respondeo: nam potest & huic non solùm spatio temporis, sed plausu etiam concinere tribrachus. Cavendum autem iambum quis non videat? qui etiam si æqualiter plauderetur, principatum tamen mixtus auferret. M. Quid, spondiaco rhythmo quem tandem copulabimus pedem? D. Sanè in hoc largissima copia est: nam & dactylum & anapæstum & proceleumaticum nulla imparilitate temporum, nulla claudicatione plausus, nulla principatus ademtione impediente huic video misceri posse.

10. M. Video jam te facilè posse cetera ordine persequi: quocirca remota interrogatione mea, vel potiùs tamquam de omnibus interrogatus responde breviter, dilucidéque quantum potes, quomodo singuli qui restant pedes, aliis legitimè immixtis, obtineant suum nomen in rhythmo? D. Faciam: neque enim ullius negotij est, tanta rationum luce præmissa. Nam tribracho nullus miscebitur; omnes enim priores sunt, qui ei sunt temporibus pares. Dactylo anapæstus potest; nam & est posterior tempore, ac plausu currit æqualiter: utrique autem proceleumaticus eadem scilicet ratione copulatur. Jam bacchio creticus, & de pæonibus primus, secundus & quartus misceri possunt. Porrò ipsi cretico, omnes qui post illum sunt quinque temporum pedes jure miscentur, sed non omnes eadem divisione. Alij namque ad duo & tria, alij ad tria & duo tempora dividuntur. Iste autem creticus utroque modo dividi potest, quia media brevis cui libet parti tribuitur. Palimbacchius autem, quia ejus divisio à duobus temporibus incipiens, in tria desinit, congruos & copulabiles habet pæones omnes, præter secundum. Molossus de trisyllabis restat, à quo primo incipiunt sex temporum pedes, qui omnes eidem conjungi possunt, partim propter simpli duplique rationem, partim propter illam quam nobis plausus ostendit partitionem longæ syllabæ, quæ singula tempora parti utrique concedit, quia in senario numero par lateribus medium est. Ob quam caussam & molossus, & ambo ionici non solùm in simplum & duplum, sed etiam in æquas partes per terna tempora feriuntur. Hinc efficitur ut deinceps omnibus sex temporum pedibus, omnes totidem temporum posteriores copulari queant, solusque antispastus, qui nullum sibi velit misceri, remaneat. Hos consequuntur quatuor epitriti, quorum primus admittit secundum, secundus nullum, tertius quartum, quartus nullum. Restat dispondæus, rhythmum solus etiam ipse facturus, quia nec posteriorem quemquam invenit, nec æqualem. Itaque omnium pedum [a] novem sunt, qui nullo alio mixto rhythmum faciunt: pyrrhichius, tribrachus, proceleumaticus, pæon secundus, & pæon quartus, antispastus, epitritus secundus, & quartus, & dispondeus: reliqui eos, qui se posteriores sunt, copulari sibi patiuntur, ita ut rhythmi nomen obtineant, etiam si pauciores in ea serie numerentur. Hoc est, ut opinor, satis à me quod voluisti, explicatum atque digestum: tuum est jam videre quod restat.

Caput

11. M. Immo mecum etiam tuum: ambo enim quærimus. Sed quid tandem restare arbitraris, quod ad rhythmum adtinet? Nonne illud considerandum est, utrùm aliqua dimensio pedis,

[a] MSS omnes quos per nos inspicere licuit habent, *octo sunt*, & mox in horum pedum recensione omittunt, *pæon secundus*. Qui tamen pes videtur haud posse ex lege hic præscripta rhythmum alio admisto pede facere; quippe cùm posteriores totidem temporum pedes misceri illi prohibeat plausus disparitas; priores verò si illi miscentur, rhythmum sibi vindicent, suumque ipsi nomen imponant. quapropter lectionem retinuimus editionum Am. Er. & Lov.

quamvis octo tempora non excedat, quæ dispondeus obtinet, excedat tamen numerum quatuor syllabarum? D. Quare quæso? M. Immo tu, quare me potiùs quàm teipsum rogas? An tibi non videtur sine ulla fraude vel offensione aurium, sive quod ad plausum ac divisionem pedum, sive quod ad spatium temporis pertinet, pro una longa syllaba duas posse poni breves? D. Quis hoc negaverit? M. Hinc ergo est, quòd pro iambo vel chorio tribrachum ponimus, & pro spondeo dactylum vel anapæstum vel proceleumaticum, cùm vel pro secunda ejus, vel pro prima duas breves ponimus, vel quatuor pro utraque. D. Assentior. M. Fac igitur hoc idem in ionico quolibet, vel alio quopiam quadrisyllabo sex temporum pede, & pro una ejus quacumque longa duas breves constitue. num quidquam mensuræ deperit, aut plausui resistit? D. Nihil omnino. M. Considera ergo quot syllabæ fiunt. D. Quinque fieri video. M. Vides certè posse quatuor syllabarum numerum excedi. D. Video sanè. M. Quid si pro duabus, quæ ibi sunt longæ, quatuor breves posueris, nonne in uno pede sex syllabas necesse est metiri? D. Ita est. M. Quid si cujuslibet epitriti omnes longas solvas in breves, num etiam de septem syllabis dubitandum est? D. Nullo modo. M. Quid ipse dispondeus nonne octo efficit, cùm pro omnibus longis binas breves locamus? D. Verissimum est.

12. M. Quæ igitur ratio est, qua cogimur & tam multarum syllabarum metiri pedes, & pedem qui adhibetur ad numeros, non excedere quatuor syllabas, antè tractatis rationibus confitemur? nonne tibi videntur inter se ista pugnare? D. Immo maximè, & quomodo istud pacari possit, ignoro. M. Etiam hoc facile est, si teipsum rursum interroges, utrùm rationabiliter inter nos paulò ante constiterit, ideo pyrrhichium, & proceleumaticum plausu debere dijudicari atque discerni, ne sit ullus pes legitimæ divisionis, qui rhythmum non faciat, id est, ut ex eo rhythmus nominetur. D. Hoc verò memini, & non invenio cur mihi placuisse pæniteat: sed quorsum ista? M. Quia scilicet hi omnes pedes quaternarum syllabarum, excepto amphibracho, rhythmum faciunt, id est, principatum in rhythmo tenent, eumque usu & nomine efficiunt: illi verò qui plures quàm quatuor syllabas habent, multi quidem pro his poni possunt, sed ipsi per se rhythmum facere, ac rhythmi nomen obtinere non possunt, & ideo ne pedes quidem istos appellandos putaverim. Quamobrem repugnantia illa quæ nos movebat, jam, ut opinor, composita est & sopita, quandoquidem licet & plures syllabas quàm quatuor pro aliquo pede ponere, & pedem tamen non appellare, nisi eum quo rhythmus efficiatur. Oportebat enim pedibus constitui aliquem modum progressionis in syllabis. Is autem modus constitui optimè potuit, qui de ipsa numerorum ratione translatus in quaternario constitit. Itaque longarum syllabarum quatuor pes esse potuit. Cùm autem pro eo breves octo constituimus, quoniam tantum spatij habent in tempore, pro altero poni possunt. Quia verò legitimam progressionem, id est quaternarium numerum excedunt, pro se ipsi poni, ac rhytmum gignere non sensu aurium, sed disciplinæ lege prohibentur. nisi contradicere aliquid paras.

13. D. Paro sanè, & jam faciam. Nam quid impediebat usque ad octonarium numerum syllabarum progredi pedem, cùm eumdem numerum ad rhythmum admitti posse videamus? Neque enim me movet, quòd pro alio dicis admitti: immo hoc me magis admonet quærere, vel potiùs queri, quòd non etiam suo nomine admittitur qui pro alio potest. M. Non mirum est, quòd hìc falleris; sed facilis explicatio veri est. Nam ut omittam tanta quæ pro quaternario numero jam antè disputata sunt, cur usque ad illum fieri debeat progressio syllabarum, fac me jam cessisse tibi & consensisse usque in octo syllabas pedis debere longitudinem porrigi: num resistere pôteris esse jam posse octo longarum syllabarum pedem? Certè enim ad quem numerum syllabarum pervenit pes, non solus ad eum pervenit qui brevibus, sed etiam qui longis syllabis constat. Quò fit ut adhibita rursus ea lege, quæ abrogari non potest, qua duas breves pro una longa poni licet, ad sedecim syllabas pertendamus. Ubi si rursus pedis incrementum statuere volueris, in triginta duas breves proficiscimur: huc quoque ratio tua pedem te compellit adducere, & rursus lex illa duplum numerum brevium pro longis locare: atque ita nullus constituetur modus. D. Jam cedo rationi, qua usque ad quaternarium syllabarum numerum promovemus pedem. Pro his autem legitimis pedibus poni oportere pedes plurium syllabarum, dum breves duæ unius longæ locum occupant, non recuso.

Caput VI. Pedes quatuor syllabis longiores rhythmum suo nomine facere nequeunt.

14. M. Facile est ergo te etiam illud videre atque concedere, alios pedes esse pro his, penes quos rhythmi est principatus, alios qui cum his collocantur. Nam ubi pro longis singulis geminantur breves, pro eo qui rhythmum obtinet, alium locamus, velut pro iambo vel trochæo tribrachum, aut pro spondeo dactylum aut anapæstum aut proceleumaticum. Ubi verò non idem fit, non pro eo, sed cum eo ponitur quisquis miscetur inferiorum: ut cum dactylo anapæstus, cum ionico verò utrolibet diiambus vel dichorius: & reliqui similiter suo jure cum ceteris. an parum tibi dilucidum vel falsum videtur? D. Jam intelligo. M. Responde ergo utrùm illi, qui pro aliis ponuntur, possint etiam ipsi per se facere rhythmum. D. Possunt. M. Omnesne? D. Omnes. M. Ergo & quinque syllabarum pes potest suo nomine rhythmum facere, quia pro bacchio vel cretico vel quolibet pæone poni potest. D. Non potest quidem, sed jam istum non vocari pedem, si progressio illius ultra quaternarium numerum transeat, satis memini. Ego autem cùm omnes posse respondi, pedes utique posse respondi. M. Laudo etiam in nomine retinendo diligentiam & vigilantiam tuam. Sed scias multis etiam esse visum senarum syllabarum pedes nuncupandos, sed ampliùs, quod sciam, nemini placuit. Et illi quibus hoc placuit, negaverunt ad rhythmum, aut ad metrum per se gignendum tam longos pedes adhiberi oportere. Itaque ne nomina quidem his indiderunt. Quocirca verissimus est ille progressionis modus, qui usque ad quatuor syllabas pervenit, quandoquidem hi omnes pedes, quibus divisis duo fieri non possunt, conjuncti pedem facere potuerunt: & ita qui in sextam syllabam usque progressi sunt, nomen tantùm pedis in eos, qui quartam excesserunt, transferre ausi sunt; ad principatum verò, qui est in rhythmis & metris, nullo modo eos adspirare siverunt. Sed cùm pro longis breves duplicantur, etiam ad septimam atque octavam, ut jam ostendit ratio, syllabam pervenitur: ad quem numerum nemo tetendit pedem. Sed quoniam video constare inter nos

quemlibet plurium quàm quatuor syllabarum, cùm pro longa duas breves ponimus, non cum his legitimis pedibus, sed pro his posse poni, neque per seipsos rhythmum creare, ne in infinitum eat quod ratione finiendum est, satisque jam inter nos de rhythmo existimo disputatum: transeamus ad metra, si placet. D. Placet verò.

CAPUT VII. De metro quibus & quot minimum constituatur pedibus.

15. M. DIC igitur, metrumne arbitreris pedibus fieri, an pedes metro. D. Non intelligo. M. Pedesne conjuncti metrum creant, an metris conjunctis pedes creantur? D. Scio jam quid dicas, & conjunctis pedibus metrum fieri puto. M. Cur tandem id putas? D. Quia inter rhythmum & metrum hoc interesse dixisti, quòd in rhythmo contextio pedum nullum certum habet finem, in metro verò habet: ita ista pedum contextio & rhythmi & metri esse intelligitur: sed ibi infinita, hîc autem finita constat. M. Ergo unus pes metrum non est. D. Non utique. M. Quid unus pes & semipes? D. Ne hoc quidem. M. Quare? An quia metrum pedibus confit, nec utique possunt dici pedes, ubi minùs quàm duo sunt? D. Ita est. M. Inspiciamus igitur metra illa quæ à me paulò antè commemorata sunt, & videamus quibus pedibus constent: non enim te in hoc genere animadvertendo rudem esse adhuc decet. Ea sunt autem,

Ite igitur Camœnæ
Fonticolæ puellæ,
Quæ canitis sub antris
Mellifluos sonores.

Satis hæc esse ad id quod intendimus puto: tu jam metire ista, & quos habeant pedes renuntia. D. Omnino non possum: eos enim metiendos puto, qui sibi legitimè copulari queunt: nec valeo me hinc expedire. Si enim primum chorium fecero, sequitur iambus, qui temporibus par est, sed non similiter plauditur: si dactylum, non sequitur alius qui ei saltem temporibus coæquetur: si choriambum, eadem difficultas est, quod enim restat, nec temporibus cum eo, nec plausu convenit. Quare aut hoc metrum non est, aut falsum est quod inter nos de pedum copulatione dissertum est: nam quid aliud dicam non invenio.

16. M. Metrum quidem esse & eo quòd plus est quàm pes, certumque finem habet, & ipsarum aurium judicio convincitur. Non enim tam suavi sonaret æqualitate, aut motu tam concinno plauderetur, si non inesset in illo numerositas, quæ profectò esse nisi in hac parte musicæ non potest. Falsa verò esse, quæ inter nos constiterunt, miror quòd existimes: non enim aut numeris quidquam est certius, aut illa pedum commemoratione & collocatione ordinatius. Nam ex ipsa numerorum ratione, quæ nullo modo fallit, expressum est quidquid in eis & ad mulcendas aures, & ad obtinendum in rhythmo principatum, valere perspeximus: sed vide potiùs cùm sæpe repetò, *Quæ canitis sub antris:* demulceoque ista numerositate sensum tuum, quid distat inter hoc, & si adderem ad finem hujus brevem aliquam syllabam, & item istud eodem modo repeterem, *Quæ canitis sub antrisve?* D. Utrumque mihi jocundè illabitur auribus: hoc tamen posterius, cui syllabam addidisti brevem, plus tenere spatij ac temporis, siquidem longius factum est, cogor fateri. M. Quid cùm illud superius, *Quæ canitis sub antris*, ita repeto, ut post finem nihil sileam, eademne ad te jocunditas pervenit? D. Immo nescio quid claudum me offendit, nisi fortè illam ultimam plus quàm ceteras longas produxeris. M. Ergo sive idipsum amplius quod producitur, sive quod siletur, censesne in tempore habere aliquid spatij? D. Quî aliter potest?

17. M. RECTE censes. Sed dic mihi etiam quantum spatium putas esse? D. Metiri hoc omnino difficile est. M. Verum dicis, sed nonne tibi videtur brevis illa syllaba id metiri, quam cùm addidimus, neque longæ ultimæ ultra solitum productionem, neque ullum silentium in ejus metri repetitione sensus desideravit? D. Omnino assentior: nam & te illud superius pronuntiante atque repetente, hoc posterius ego apud me ipse repetebam pariter tecum: ita sensi idem spatium temporis ambobus occurrere, cùm silentio tuo brevis mea ultima conveniret. M. Teneas igitur oportet hæc silentiorum spatia certa in metris esse. Quare cùm inveneris aliquid deesse pedi legitimo, considerare te oportebit, utrùm dimenso atque annumerato silentio compensetur. D. Teneo jam istud, persequere cetera.

18. M. Video jam nos quærere debere ipsius silentij modum: namque in hoc metro, ubi post choriambum bacchium comperimus, quia unum tempus deest ut sex temporum esset sicut choriambus, facillimè id aures senserunt, & in repetitione tanti spatij silentium interponere coëgerunt, quantum syllaba occuparet brevis: at si post choriambum locetur spondeus, duo nobis tempora cum silentio peragenda sunt ad caput redeuntibus, veluti hoc est, *Quæ canitis fontem.* Nam te sentire jam credo silendum esse, ut cùm redimus ad caput, plausus non claudicet. Sed ut experiri queas quanta silentij hujus mensura sit, adde unam syllabam longam, ut fiat, *Quæ canitis fontem vos;* atque hoc cum plausu repete: videbis tantum occupare temporis plausum, quantum in superiore occupabat, cùm ibi duæ longæ post choriambum, hîc tres sint locatæ. Unde apparet duûm ibi temporum interponi silentium. At si post choriambum iambus locetur, sicut hoc est, *Quæ canitis locos*, tria tempora silere cogimur: quod ut exploretur, adduntur sive per alterum iambum, sive per chorium, sive per tribrachum ut sit ita: *Quæ canitis locos bonos:* aut, *Quæ canitis locos nemore:* aut, *Quæ canitis locos monte:* aut, *Quæ canitis locos jocunda* more. His enim additis, cùm sine silentio jocunda & æquabilis repetitio movet, & plausu adhibito tantum spatij hæc tria singula tenere inveniuntur, quantum illud in quo silebamus, manifestum fit trium temporum ibi esse silentium. Potest post choriambum una syllaba longa constitui, ut quatuor tempora sileantur. Nam etiam sic choriambus dividi potest, ut simplo & duplo levatio sibi positioque conveniant. Hujus metri exemplum est, *Quæ canitis res.* Cui si addas vel duas longas, vel longam & duas breves, vel brevem & longam & brevem, vel duas breves & longam, vel quatuor breves, implebis sex temporum pedem, ut nullo desiderato silentio repetatur. Talia sunt, *Quæ canitis res pulcras*, *Quæ canitis res in bona*, *Quæ canitis res bonumve*, *Quæ canitis res teneras*, *Quæ canitis res modo bene.* Quibus cognitis atque concessis, credo tibi jam satis apparere, nec minùs uno tempore sileri posse, nec plus quatuor temporibus sileri oportere. Nam & ipsa est illa de qua jam multa dicta sunt moderata progressio, & in omnibus pedibus nulla levatio aut positio ampliùs quàm quatuor occupat tempora.

19. Itaque

Metrum quod dicatur.

19. Itaque cùm aliquid canitur sive pronuntiatur quod habeat certum finem, & plus habeat quàm unum pedem, & naturali motu ante considerationem numerorum sensum quadam æquabilitate demulceat, jam metrum est. Quamquam enim minùs habeat quàm duos pedes, tamen quia excedit unum & silere cogit, non sine mensura, sed quantum implendis temporibus satis est quæ alteri debentur pedi, pro duobus pedibus auditus accipit, quod duorum pedum occupat tempora donec ad caput redeatur, dum annumeratur sono etiam certum atque dimensum intervalli silentium. Sed jam mihi dicas velim, utrùm his quæ dicta sunt cognitis assentiaris. D. Cognovi & assentior. M. Mihine credens, an per te ipse vera esse perspiciens? D. Per me ipse sanè, quamvis dicente te vera hæc esse cognosco.

Caput IX. Quot ad summum temporibus ac pedibus metrum constare possit.

20. M. Age ergo nunc quoniam invenimus unde metrum esse incipiat, inveniamus etiam quousque procedat. Nam metrum incipit à duobus pedibus, sive ipso sono plenis, sive ad implendum quod deest annumerato silentio. Quare oportet te jam respicere ad illam quaternariam progressionem, mihique renuntiare usque ad quot pedes metrum tendere debeamus. D. Facile istud quidem est. Nam octo pedes esse ratio satis docet. M. Quid, illud recordarisne, dixisse nos eum versum à doctis appellatum, qui duobus membris certâ ratione dimensis copulatisque constaret? D. Bene memini. M. Cùm ergo non sit dictum duobus pedidus, sed duobus membris constare versum, cúmque manifestum sit versum non unum pedem habere, sed plures, nonne ipsa res indicat longius membrum esse quàm pedem? D. Ita verò. M. At si membra æqualia sint in versu, nonne præposterari poterit, ut prima pars sine discrimine ultima, & ultima prima fiat? D. Intelligo. M. Ergo ut hoc non accidat, satisque appareat discernaturque in versu aliud esse membrum quo incipit, aliud quo desinit, non possumus recusare inæqualia membra esse oportere. D. Nullo modo. M. Id ergo priùs in pyrrhichio consideremus, si placet, in quo jam credo videri tibi minùs tribus temporibus membrum esse non posse, quoniam id primum est plus quàm pes. D. Assentior. M. Ergo minimus versus quot tempora possidebit? D. Dicerem sex, nisi me illa præposteratio revocaret. Septem ergo **A** habebit, quia minùs quàm tria membrum habere non potest: plus autem habere, nondum prohibitum est. M. Rectè intelligis. Sed dic quot pedes pyrrhichios habeant septem tempora? D. Tres & semis. M. Debetur ergo unius temporis silentium, dum ad principium reditur, ut spatium pedis possit impleri. D. Debetur sanè. M. Hoc annumerato quot tempora erunt? D. Octo. M. Ut ergo minimus, qui etiam primus est pes, minus quàm duo, ita minimus qui primus est versus, minùs habere **B** quàm octo tempora non potest. D. Ita est. M. Quid, maximus versus, quo ampliorem esse non oporteat, quot tandem temporum esse debet nonne statim videbis, si ad illam progressionem retulerimus animum, de qua totiens tam multa dicta sunt? D. Jam intelligo ampliorem quàm triginta duûm temporum versum esse non posse.

21. M. Quid de metri longitudine, censesne ampliorem esse debere quàm versum, cùm metrum id quod est minimum, tam minus sit quàm mini-**C**mus versus? D. Non censeo. M. Cùm ergo metrum incipiat à duobus pedibus, versus à quatuor; aut illud ab spatio duorum pedum, hoc à quatuor annumerato silentio; metrum autem octo pedes non excedat, nonne cùm & versus metrum sit, necesse est eum pedes totidem non excedere? D. Ita est. M. Rursus cùm versus non sit longior quàm triginta duûm temporum, & metrum sit etiam longitudo versus si conjunctionem duorum membrorum talem non habeat qualis in versu præcipitur, sed **D** tantùm certo fine claudatur, neque debeat longius esse quàm versus, nonne manifestum est ut versum pedes octo, ita metrum trigintaduo tempora excedere non oportere? D. Assentior. M. Erit ergo idem spatium temporis, & idem numerus pedum & metro & versui, communisque quidam terminus, ultra quem progredi utrumque non debeat: quamvis metrum quadruplicatis pedibus, à quibus esse incipit; versus autem quadruplicatis temporibus, à quibus & ipse esse incipit, finiatur: ut crescendi scili-**E**cet modum quaternaria illa ratione servata metrum cum versu communicaverit in pedibus, versus cum metro in temporibus. D. Intelligo & probo, atque ita se habere istam concordiam consensionemque delector.

LIBER QUARTUS.

Continuatur tractatio de metro.

Caput I. Ultima syllaba quare indifferens in metro.

1. REDEAMUS ergo ad metri considera-**F**tionem, propter cujus progressum ac longitudinem de versu tecum aliquid agere coactus sum, cujus tractandi postea nobis est constitutus locus. Sed primò illud quæro, utrùm non repudies, quòd ultimam syllabam, quæ metrum terminat, seu longa seu brevis sit, poëtæ atque horum judices grammatici nihil ad rem pertinere arbitrati sunt. D. Omnino repudio: non enim mihi videtur esse rationis. M. Dic mihi, obsecro, quod metrum sit in pyrrhichio minimum. D. Tres breves. M. Quantum ergo silendum est, dum repetitur? D. Unum tempus, quod est unius brevis syllabæ spatium. M. Age jam percute hoc metrum, non voce sed plausu. D. Feci. M. Percute etiam hoc modo anapæstum. D. Et hoc feci. M. Quid tibi visum est interesse? D. Prorsus nihil. M. Quid caussam, cur ita sit, potesne dicere? D. Videtur mihi satis apparere: nam quod in illo ad silentium, hoc in isto ad productionem ultimæ syllabæ refertur; nam eodem modo ibi brevis ultima, ut hìc longa percutitur, & post tantumdem intervallum reditur ad caput. Sed ibi quiescitur donec spatium pyrrhichij pedis, hìc donec longæ syllabæ impleatur. Ita in utroque par mora est, qua interpositâ remeamus. M. Non igitur absurdè illi ultimam syllabam metri, seu longa seu brevis sit, nihil ad rem pertinere voluerunt: ubi enim finis est, si-

lentium sequitur, quantum ad ipsum metrum adtinet quod finitur. An eos in hac caussa repetitionem ullam vel reditum ad caput considerare debuisse existimas, ac non tantummodo quia finitur, quasi deinceps nihil dicendum sit? D. Jam assentior, ultimam syllabam indifferenter esse accipiendam. M. Rectè. Sed si hoc propter silentium fit, quoniam ita consideratus est finis, quasi deinceps nihil soniturus sit qui finierit, & ob hoc spatium temporis in ipsa quiete largissimum, nihil distat quæ ibi syllaba locetur, nonne illud est consequens, ut ipsa ultimæ syllabæ indifferentia, quæ propter largum spatium conceditur, ad id proficiat, ut sive ibi brevis syllaba sive longa sit, eam sibi aures pro longa vindicent? D. Video planè esse consequens.

Caput II. Quot syllabis minimum constituatur pyrrhichium metrum. quãdiu quoque silendum.

2. M. Videsne etiam illud, cùm dicimus minimum metrum esse pyrrhichium, tres breves syllabas, ut unius brevis spatio sileatur, dum ad initium revertimur, nihil interesse utrùm hoc metrum, an pedes anapæstos repetamus? D. Jam hoc quidem paulò antè illa percussione percepi. M. Nonne ergo quidquid hîc est confusum, distinguendum aliqua ratione arbitraris? D. Omnino arbitror. M. Dic utrùm aliam videas esse rationem, quæ ista distinguat, nisi ut metrum pyrrhichium non illud sit minimum, quod tibi videbatur in tribus brevibus, sed in quinque. Post unum enim pedem ac semipedem silere morâ semipedis ejus qui debetur implendo pedi, atque ita redire ad initium, & hoc minimum metrum in pyrrhichio constituere non nos sinit anapæsti parilitas, ut jam demonstratum est: quare post duos pedes & semipedem silendum est illud unum tempus, si confusione carere volumus. D. Cur enim non duo pyrrichij sunt minimum metrum in pyrrhichio, & quatuor syllabæ breves potiùs, post quas silere opus non sit, quàm quinque post quas opus sit? M. Vigilanter quidem, sed non caves ne ab hoc te ita proceleumaticus, ut ab illo anapæstus excludat. D. Verum dicis. M. Placet ergo hic modus in quinque brevibus, & silentio unius temporis? D. Placet verò. M. Videtur mihi oblitum esse te, quemadmodum in rhythmo dixerimus posse discerni utrùm pyrrhichio an proceleumatico curreretur. D. Bene admones: nam plausu istos numeros ab invicem distinguendos comperimus, quare jam neque hîc istum proceleumaticum metuo, quem plausu adhibito à pyrrhichio discernere potero. M. Cur igitur non eumdem plausum adhibendum vidisti, ut ab illis tribus brevibus, id est pyrrhichio & semipede, post quem oporteret unum tempus silere, discerneretur anapæstus? D. Jam intelligo, & in viam redeo, metrumque in pyrrhichio minimum tres syllabas breves, quæ, annumerato silentio, duorum pyrrhichiorum tempus occupant, esse confirmo. M. Probant ergo aures tuæ hoc genus numeri: *Si aliqua*, *Bene vis*, *Bene dic*, *Bene fac*, *Animus*, *Si aliquid*, *Malè vis*, *Malè dic*, *Malè fac*, *Animus*, *Medium est*. D. Satis probant, præsertim cùm jam recordatus sim quemadmodum eos plaudi oporteat, ne cum metro pyrrhichio anapæsti confundantur pedes.

3. M. Vide & ista: *Si aliquid es*, *Age bene*, *Malè qui agit*, *Nihil agit*, *Et ideo*, *Miser erit*. D. Suaviter etiam ista se insinuant, nisi uno loco, ubi finis tertij cum initio quarti copulatur. M. Idipsum omnino est, quod à tuis auribus desideravi. Non enim frustra sensus offenditur, cùm omnium syllabarum nullo interposito silentio tempora singula exspectat: quam exspectationem profectò fraudat concursus duarum consonantium, *t* & *n*, quæ præcedentem vocalem longam esse cogunt, & in duo tempora extendunt; quod genus grammatici positione longam syllabam vocant. Sed propter illam ultimæ syllabæ indifferentiam, nemo criminatur hoc metrum, cùm id sinceræ atque severæ aures etiam sine accusatore condemnent. Nam vide quæso quantum intersit, si pro eo quod est,

Malè qui agit, *Nihil agit*: dicatur,

Malè qui agit, *Homo perit*.

D. Hoc sanè liquidum atque integrum est. M. Hoc ergo nos observemus propter musicæ sinceritatem, quod poëtæ non observant propter facilitatem canendi: ut quoties, exempli caussâ, nobis necesse est aliqua metra interponere, in quibus nihil debetur pedi quod silentio compensetur, eas ponamus ultimas syllabas quas lex ejusdem numeri flagitat, ne cum aliqua offensione aurium & falsitate mensuræ, à fine ad initium redeamus; concedentes tamen illis ut ita metra talia finiant, quasi deinceps nihil dicturi, & ideo extremam syllabam seu longam seu brevem impunè constituant: nam in continuatione metrorum apertissimè convincuntur aurium judicio, non se debere ponere ultimam, nisi quæ ipsius metri jure ac ratione ponenda est. Hæc autem continuatio fit, cùm pedi nihil debetur propter quod silere cogamur. D. Intelligo, & & gratum habeo quòd talia polliceris exempla, quibus nullam patiatur sensus injuriam.

Cap. III. Pyrrhichiorum metrorum ordo & ... mensis.

4. M. Age nunc ordine, de his quoque renuntia pyrrhichiis:

Quid erit homo
Qui amat hominem,
Si amet in eo
Fragile quod est?
Amet igitur
Animum hominis,
Et erit homo
Aliquid amans.

Quid hæc videntur? D. Quid nisi suavissimè atque integerrimè currere? M. Quid ista?

Bonus erit amor,
Anima bona sit:
Amor inhabitat,
Et anima domus.
Ita bene habitat,
Vbi bona domus,
Vbi mala, malè.

D. Etiam ista continuata suavissimè accipio. M. Nunc tres semis pedes, vide:

Animus hominis est
Mala bonave agitans.
Bona voluit, habet.
Mala voluit, habet.

D. Hæc quoque interposito unius temporis silentio, jocunda sunt. M. Sequuntur quatuor pleni pyrrhichij, hos accipe, & judica:

Animus hominis agit
Vt habeat ea bona,
Quibus inhabitet homo,
Nihil ibi metuitur.

D. In his quoque certa & jocunda mensura est. M. Audi jam nunc novem syllabas breves: audi & judica:

Homo malus amat & eget,
Malus enim ea bona amat,
Nihil ubi satiat eum.

D. Prome nunc quinque pyrrhichios. M.

Levicula fragilia bona,
Qui amat homo, similiter habet.

D. Jam hoc sat est, & probo; nunc adde semipedem. M. Faciam.

Vaga levia fragilia bona,
Qui amat homo similis erit eis.

D. Bene prorsus; & sex jam exspecto pyrrhichios. M. Et hos audi:

Vaga levicula fragilia bona,
Qui adamat homo, similis erit eis.

D. Satis est; adde semipedem. M.

Fluida levicula fragilia bona
Quæ adamat anima, similis erit eis.

D. Sat est, & bene est; da jam septem pyrrhichios. M.

Levicula fragilia, gracilia bona,
Quæ adamat animula, similis erit eis.

D. Accedat his semipes; nam hoc eleganter se habet. M.

Vaga fluida levicula fragilia bona,
Quæ adamat animula, fit ea similis eis.

D. Octo pedes jam restare video, ut jam istas minutias evadamus. Quamquam enim approbent aures naturali quadam dimensione quod sonas, nolim te tamen tot breves syllabas quærere, quas, ni fallor, contextas invenire in conjunctione verborum difficilius est, quàm si eis miscere longas liceret. M. Nihil te fallit, & ut tibi probem gratulationem meam, quòd hinc aliquando transire permittimur, metrum quod restat hujus generis sententiâ facilio-re componam.

Solida bona bonus amat, & ea qui amat, habet.
Itaque nec eget amor, & ea bona Deus est.

D. Habeo cumulatissimè perfecta metra pyrrhichij. Sequuntur iambica, de quibus mihi singulis bina exempla sufficiunt, quæ nulla interpellatione audire delectat.

Caput IV. De metro iambico.

5. M. Geram tibi morem. Sed ista quæ jam peregimus quot sunt? D. Quatuordecim. M. Quot etiam iambica fore credis? D. Æquè quatuordecim. M. Quid si in eis velim pro iambo tribrachum ponere, nonne multiformior varietas erit? D. Manifestum est quidem: sed ego exempla ista in solis iambis audire cupio, ne longum faciamus: pro quavis enim longa syllaba duas breves posse poni, facilis disciplina est. M. Faciam quod vis, gratumque habeo quòd intelligentiâ sequaci minuis laborem meum: sed aurem ad iambicum præbe. D. Istic sum, incipe. M.

Bonus vir, Beatus.
Malus miser, Sibi est malum.
Bonus beatus, Deus bonum ejus.
Bonus beatus est, Deus bonum ejus est.
Bonus vir est beatus, Videt Deum beatè.
Bonus vir, & sapit bonum, Videns Deum beatus est.
Deum videre qui cupiscit, Bonusque vivit, hic videbit.
Bonum videre, qui cupit diem, Bonus sit hic, videbit & Deum.
Bonum videre qui cupit diem illum, Bonus sit hìc, videbit & Deum illic.
Beatus est bonus, fruens enim est Deo, Malus miser, sed ipse pœna fit sua.
Beatus est videns Deum, nihil cupit plus, Malus bonum foris requirit, hinc egestas.
Beatus est videns Deum, nihil boni amplius, Malus bonum foris requirit, hinc eget miser.

A *Beatus est videns Deum, nihil boni amplius vult, Malus foris bonum requirit, hinc egenus errat.*
Beatus est videns Deum, nihil boni amplius volet, Malus foris bonum requirit, hinc eget miser bono.

6. D. Trochæus sequitur, prome trochaica: nam ista se habent optimè. M. Faciam, & eodem modo quo iambica. Caput V. De metro trochaico.

Optimi Non egent.
Veritate, Non egetur.
Veritas sat est, Semper hæc manet.
B *Veritas vocatur Ars Dei supremi.*
Veritate factus est Mundus iste quem vides.
Veritate facta cuncta Quæque gignier videmus.
Veritate facta cuncta sunt, Omniumque forma veritas.
Veritate cuncta facta cerno, Veritas manet, moventur ista.
Veritate facta cernis omnia, Veritas manet, moventur omnia.
Veritate facta cernis ista cuncta, Veritas tamen manet, moventur ista.
C *Veritate facta cuncta cernis optimè, Veritas manet, moventur hæc, sed ordine.*
Veritate facta cuncta cernis ordinata, Veritas manet, novans movet quod innovatur.
Veritate facta cuncta sunt, & ordinata sunt, Veritas novat manens, moventur ut noventur hæc.
Veritate facta cuncta sunt, & ordinata cuncta, Veritas manens novat, moventur ut noventur ista.

7. D. Spondeum sequi video: nam & trochæus satis auribus fecit. M. Hæc sunt metra spondei. Caput VI. De metro spondiaco.

D *Magnorum est, Libertas.*
Magnum est munus Libertatis.
Solus liber fit, Qui errorem vincit.
Solus liber vivit, Qui errorem jam vicit.
Solus liber verè fit, Qui erroris vinclum vicit.
Solus liber verè vivit, Qui erroris vinclum jam vicit.
Solus liber non falsò vivit, Qui erroris vinclum jam devicit.
Solus liber jure ac verè vivit, Qui erroris vinclum magnus devicit.
E *Solus liber jure ac non falsò vivit, Qui erroris vinclum funestum devicit.*
Solus liber jure ac verè magnus vivit, Qui erroris vinclum funestum jam devicit.
Solus liber jure ac non falsò magnus vivit, Qui erroris vinclum funestum prudens devicit.
Solus liber jure ac non falsò securus vivit, Qui erroris vinclum funestum prudens jam devicit.
Solus liber jure ac non falsò securus jam vivit, Qui erroris vinclum tetrum ac funestum prudens devicit.
F *Solus liber jure ac non falsò securam vitam vivit, Qui erroris vinclum tetrum ac funestum prudens jam devicit.*

8. D. Nec de spondeo habeo quod requiram, veniamus ad tribrachum. M. Ita verò. Sed cùm omnes quatuor superiores pedes, de quibus dictum est, quatuordena metra pepererint, quæ fiunt simul sex & quinquaginta, plura sunt exspectanda de tribracho. In illis enim cùm spatium semipedis in silentio est, plus unâ syllabâ non siletur: in hoc autem cùm silemus, num censes unius brevis syllabæ spatio tantummodo sileri oportere, an & duarum brevium mora silentio contineri potest? quandoquidem nemo dubitaverit duplicem hujus esse divisionem: namque aut ab una incipit & finitur ad duas; aut contrà incipiens à duabus, unâ terminatur. Quare hunc necesse est viginti & unum metra procreare. D. Verissimum est. Nam incipiunt à quatuor brevibus, ut duo tempora sileamus. deinde Caput VII. Tribrachi metra quot sint.

quinque sunt, ubi unum silemus. tertiò sex, ubi nihil silendum est. quartò septem, ubi rursus duo tempora silenda sunt. inde octo, ubi unum. sextò novem, ubi nullum. Atque ita cùm singulæ adduntur, donec ad vigintiquatuor syllabas veniatur, qui octo sunt tribrachi, viginti unum omnino metra complentur. M. Expeditissimè rationem secutus es; sed censesne ubique à nobis exempla esse promenda, an ea quæ illis quatuor primis pedibus subjecimus, satis putandum est luminis ceteris esse præbitura? D. Meo quidem judicio satis. M. Nec ego nunc aliud requiro quàm tuum. Verumtamen quoniam jam optimè scis in pyrrhichiis metris mutato plausu posse tribrachos percuti, quæro utrùm pyrrhichij primum metrum possit etiam tribrachi metrum habere. D. Non potest: majus enim metrum oportet esse quàm pedem. M. Quid, secundum? D. Potest: nam breves quatuor pyrrhichij duo sunt, tribrachus unus & semipes, ita ut ibi nullum, hîc duo tempora sileamus. M. Mutato igitur plausu habes in pyrrhichiis etiam tribrachi exempla usque ad sedecim syllabas, id est usque ad quinque tribrachos & semipedem, quibus debes esse contentus: cetera enim potes vel voce vel aliquo plausu per te ipse contexere. Si tamen adhuc aurium sensu explorandos hujuscemodi numeros arbitraris. D. Faciam equidem quod videbitur: videamus quæ restant.

Caput VIII. De dactylo.

9. M. Dactylus sequitur, qui semel dividi potest. an aliter putas? D. Immo ita est. M. Quota ergo ejus pars potest esse in silentio? D. Dimidia scilicet. M. Quid si post dactylum trochæo constituto, velit quispiam silere unum tempus, quod in brevi syllaba dactylo debetur implendo, quid respondebimus? Non enim possumus dicere minùs quàm spatium semipedis sileri non oportere. Ratio enim superiùs tractata non minùs, sed ampliùs quàm semipedis tempus silendum non esse persuaserat. Nam utique minùs quàm semipes siletur in choriambo, ubi post ipsum choriambum bacchius collocatur, cujus exemplum est, *Fonticolæ puellæ*. Unius enim brevis syllabæ spatio hîc nos silere cognoscis, quod sex temporibus debetur implendis. D. Verum dicis. M. Constituto ergo trochæo post dactylum, licebitne etiam unum tempus silere? D. Ita cogor fateri. M. Quis te tandem cogeret, si meminisses superiorum? Hoc enim tibi accidit, quòd de indifferentia ultimæ syllabæ, & quomodo sibi ultimam longam vindicent aures, ubi restat spatium quo porrigatur, etiamsi brevis sit, quid demonstratum fuerit oblitus es. D. Jam intelligo: nam utique si ultimam syllabam brevem, quando restat silentium, longam aures accipiunt, sicut superiore ratione exemplisque cognovimus, nihil intererit utrùm post dactylum trochæus, an spondeus locetur. Quamobrem cùm repetitio distinguenda silentio est, unam longam syllabam oportet post dactylum ponere, ut duorum temporum spatio sileamus. M. Quid si pyrrhichius ponatur post dactylum, rectène fieri putas? D. Non rectè: nam utrùm idem sit, an iambus, nihil interest: siquidem pro iambo eum necesse est accipi propter ultimam, quam longam exigunt aures: quia restat silentium. Iambum autem non oportere poni post dactylum, propter diversitatem levationis & positionis, quarum neutram oportet in dactylo habere tria tempora, quis non intelligat?

Caput IX. De bacchio.

10. M. Optime omnino atque sequaciter. Sed quid tibi tandem videtur de anapæsto, an eadem ratio est? D. Prorsus eadem. M. Jam ergo bacchium consideremus, si placet, & dic mihi quod primum ejus metrum est. D. Quatuor syllabas puto esse, unam brevem, & tres longas quarum duæ ad bacchium pertinent, una verò ultima ad inchoationem ejus pedis qui cum bacchio poni potest, ut id quod ei debetur, sit in silentio: in aliquo tamen exemplo vellem hoc auribus explorare. M. Facile quidem est exempla subjicere, quibus tamen non te arbitror ita ut superioribus posse delectari: nam isti quinûm temporum pedes, ut etiam septenûm, non tam suaviter currunt, quàm ij qui aut in æquas partes dividuntur, aut in simplam & duplam, vel in duplam & simplam; tantum interest inter sesquatos motus & æquales aut complicatos, de quibus satis in primo illo nostro sermone tractavimus. Itaque hos pedes, quinque ac septem scilicet temporum, uti aspernantiùs poëtæ, ita soluta libentiùs assumit oratio, quod videri faciliùs in exemplis, quæ postulasti potest: nam ista sunt, *Laborat magister docens tardos.* Hoc revolve interposito trium temporum silentio, quod ut sentires faciliùs, ideo post tres pedes longam syllabam posui, quod est initium cretici, qui cum bacchio poni potest. Nec ad primum metrum exemplum dedi, quod est quatuor syllabarum, ne unus pes non esset satis ad commonendum sensum tuum, quantum post illum atque unam longam silere deberes. Quod ecce nunc edam, atque ipse repetam, ut in meo silentio tria tempora sentias: *Labor nullus, Amor magnus.* D. Satis apparet solutæ orationi hos esse congruentiores pedes, & nihil opus est exemplis cetera excurrere. M. Verum dicis: sed num tibi cùm silendum est, una tantùm longa videtur poni posse post bacchium? D. Non sanè; sed etiam brevis & longa, qui ejusdem bacchij semipes primus est: nam si nobis inchoare creticum licuit, quia cum eodem bacchio poni potest, quanto magis id de ipso bacchio facere licebit, cùm præsertim non totum de cretico posuerimus quod primæ parti bacchij sit æquale temporibus?

Caput X. Pleno pedi quid addatur ante silentium.

11. M. Jam ergo, si placet, me audiente atque judicante, tu ipse per cetera excurre, & quid ponatur post plenum pedem, quando silentio reliquum impletur in omnibus pedibus qui restant, exequere. D. Brevissimum jam, opinor, atque facillimum est quod requiris: nam quod de bacchio dictum est, id etiam de secundo pæone dici potest. Post creticum autem & unam longam syllabam licet ponere, & iambum, & spondeum, ita ut aut tria tempora, aut duo, aut unum sileatur. Quod autem de hoc dictum est, id & in primum & in ultimum pæonem cadit. Jam post palimbacchium vel unam longam vel spondeum collocari decet, quocirca & in hoc metro aut tria tempora, aut unum silebitur. Eadem conditio est pæonis tertij. Sanè ubicumque spondeus, ibi & anapæstus jure ponitur. Post molossum verò, quod ad ejus adtinet divisionem, aut unam longam ut quatuor, aut duas ponimus ut duo tempora sileamus. Sed quoniam & sensu & ratione exploratum est, ordinari cum eo posse omnes senûm temporum pedes, erit post eum locus & iambo, & tria tempora silenda remanebunt; erit & cretico, & unum tacebitur; hac conditione erit & bacchio. At si in duas breves primam cretici, & secundam bacchij solverimus, erit & pæoni quarto. Quod autem de molosso, id etiam de ceteris sex temporum pedibus dixerim. Jam proceleumaticum arbitror ad ceteros qui quatuor temporibus con-

stant, esse referendum, nisi cùm tres breves post eum locamus. Quod ita est ac si anapæstum locemus, propter ultimam syllabam quæ cùm silentio longa accipi solet. Primo verò epitrito iambus rectè subjungitur, & bacchius & creticus & pæon quartus. Hoc dictum sit & de secundo, ut tempora sileantur aut quatuor, aut duo. Duos autem reliquos epitritos rectè possunt consequi spondeus & molossus: ita ut primam spondei, & primam vel secundam molossi in duas breves solvere liceat. ergo in his metris aut tria tempora, aut unum tacebitur. Dispondeus restat, post quem si posuerimus spondeum, quatuor tempora silenda erunt: si molossum, duo, manente licentiâ solvendi longam in duas breves, vel in spondeo, vel in molosso, exceptâ ultimâ. Habes quod me excurrere voluisti. nisi aliquid fortè emendabis.

Caput XI. Iambus post dichorium malè ponitur.

12. M. Immo non ego, sed tu, cùm aurem ad judicandum adhibueris: nam quæro à te, utrùm cùm dico & plaudo istuc metrum, *Verus optimus*: & hoc, *Verus optimorum*: & hoc, *Veritatis inops*: tam jocundè hoc tertium quàm illa superiora tuus sensus accipiat, quod ea repetendo, & cum debitis silentiis plaudendo facilè judicabit. D. Manifestum est quòd jocundè illa, hoc injocundè accipiat. M. Non ergo rectè post dichorium iambus ponitur. D. Ita est. M Rectè autem poni posse post ceteros assentitur quisquis hæc metra cum disciplina interponendorum silentiorum repetierit:

Fallacem cave.
Malè castum cave.
Mutiloquum cave.
Fallaciam cave, &
Invidum cave, &
Infimum cave.

D. Sentio quod dicis, & approbo. M. Vide etiam utrùm te nihil offendat, cùm interposito duorum temporum silentio, hoc metrum repetitum inæquale pergit. num enim ita sonet ut ista?

Veraces regnant.
Sapientes regnant.
Veriloqui regnant.
Prudentia regnat.
Boni in bonis regnant.
Pura cuncta regnant.

D. Immo hæc æqualiter & suaviter, illud autem absurdè. M. Hoc ergo tenebimus in metris sex temporum pedum, dichorium iambo, antispastum spondeo malè claudi. D. Tenebimus sanè.

13. M. Quid caussam cur ita sit nonne approbabis, si animadverteris levatione ac positione in duas partes dividi pedem, ita ut si qua in eo syllaba media est, vel una vel duæ, aut uni parti adtribuantur priori vel posteriori, aut in utramque partiantur? D. Novi quidem istuc, & verum est; sed quid ad rem? M. Hoc quoque adtende quod dicam, tum videbis faciliùs quod requiris. Nam manifestum tibi esse arbitror, alios esse sine mediis syllabis pedes, ut pyrrhichius, & ceteri binarum syllabarum; alios in quibus medium aut primæ parti, aut extremæ, aut utrique, aut neutri, spatio conveniat: primæ, ut in anapæsto, vel in palimbacchio, vel in pæone primo: extremæ, ut in dactylo vel in bacchio, vel in pæone quarto: utrique, ut in tribracho, sive in molosso, sive in choriambo, sive in quolibet ionico: neutri, ut in cretico, sive in pæonibus secundo & tertio, sive in diiambo, dicho-

A rio, antispasto. Nam qui pedes in tres æquales partes dividi possunt, media pars in his convenit cum prima & extrema: qui autem non possunt, aut cum prima tantùm, aut cum extrema, aut cum neutra. D. Et hoc æquè scio, & quò tendat exspecto. M. Quò tandem putas, nisi ut videas iambum post dichorium ideo malè poni cum silentio, quia medium ejus est, nec primæ parti æquale nec extremæ, & idcirco à levatione ac positione discordat? Hoc etiam de spondeo intelligitur, qui similiter post an-

B tispastum cum silentio non amat poni. an quidquam tibi adversùm ista dicendum est? D. Mihi verò nihil, nisi quòd ista offensio quæ fit auribus, cùm ita hi pedes collocantur, in comparatione fit ejus suavitatis, quæ oblectat auditum, cùm post ceteros senûm temporum hi cum silentio ponuntur pedes. Nam si aliis tacitis me consuleres quemadmodum sonarent, exemplis subjectis, aut post dichorium iambus, aut post antispastum spondeus, cum silentio positi, dicam quod sentio, fortasse approbarem

C & laudarem. M. Non equidem resisto tibi. Satis est mihi tamen, quòd hæc collocatio in comparatione talium numerorum, sed meliùs sonantium, sicut dicis, offendit: eo enim est improbanda, quòd cùm ejusdem generis etiam illi sint pedes, quos his semipedibus clausos labi jocundiùs confitemur, ab his discrepare non debuit. Sed nonne tibi videtur secundùm istam rationem, nec post epitritum secundum iambum cum silentio poni oportere? Nam & in hoc pede iambus ita medium locum tenet, ut nec

D prioris nec posterioris partis temporibus æquetur. D. Cogit me superior ratio concedere.

14. M. Age nunc, redde mihi omnium metrorum numerum, si placet, quæ jam tractavimus, id est eorum quæ à suis plenis pedibus incipiunt, clauduntur autem aut suis pedibus plenis, ita ut silentium, cùm ad caput reditur, non interponamus; aut non plenis pedibus cum silentio, quos tamen eis congruere ratio docuit, incipiente numero à duobus non plenis usque ad octo plenos, ita tamen ut

Caput XII. Summa omnium metrorum.

E triginta duo tempora non excedantur. D. Operosum quidem est quod imponis, est tamen operæpretium. Sed memini nos paulò ante jam pervenisse ad septuaginta septem metra à pyrrhichio usque ad tribrachum, cùm illi binarum syllabarum pedes quatuordecim singuli crearent, quæ fiunt simul quinquaginta & sex. Tribrachus autem viginti unum, propter geminam divisionem. His igitur septuaginta & septem addimus quatuordecim dactyli, & anapæsti totidem: pleni enim si locentur

F nullo silentio, incipiente metro à duobus usque ad octo pedes, septena pariunt: additis verò semipedibus cum silentio, incipiente metro ab uno pede, & semipede perveniente ad septem semis, alia septena. & fiunt jam omnia centum & quinque. Bacchius verò non potest metrum suum ad octo pedes perducere, ne triginta duo tempora transeat, neque quisquam quinûm temporum pes; sed possunt isti usque ad sex pervenire. Bacchius ergo & qui ei par est, non modò temporibus, sed etiam divisione pæon secundus à duobus pedibus usque ad sex procedentes cùm integri ordinantur sine silentio, quina metra pariunt: cum silentio autem incipientes ab uno semipede, & ad quinque semipedes pervenientes, alia quina cùm una longa post eos ponitur, & item quina cùm brevis & longa: quindena igitur creant, quæ in summam redacta triginta sunt. & fiunt jam metra omnia centum & triginta quin-

que. Creticus verò, & qui pariter dividuntur, pæones primus & quartus, quoniam post illos & unam longam, & iambum, & spondeum, & anapæstum licet ponere, ad septuaginta quinque perveniunt: cùm enim tres sint pedes, quina creant sine silentio, cum silentio autem viginti, quæ simul (ut dictum est) fiunt quinque & septuaginta, quibus additis superiori summæ, decem & ducenta complentur. Palimbacchius & qui ei divisione concordat tertius pæon, quina pariunt integri sine silentio: cum silentio autem quina cum una longa, quina cum spondeo, quina cum anapæsto. Hæc addimus ad majorem summam, & habemus metra omnia ducenta quinquaginta.

15. Molossus & ceteri sex temporum pedes, qui cum illo simul septem fiunt, quaterna creant integri: cum silentio autem quoniam & una longa post unumquemque eorum locari potest, & iambus, & spondeus, & anapæstus, & bacchius, & creticus, pæon quartus, vicena & octona complent, quæ simul fiunt centum nonagintasex, quæ ducta cum illis quaternis ducenta vigintiquatuor complentur: sed hinc octo deducendi sunt, quia post dichorium iambus, & post antispastum spondeus malè ordinantur Reliqua sunt ducenta sedecim, quæ addita majori summæ, faciunt metra omnia quadringenta sexaginta sex. Proceleumatici ratio haberi non potuit cum his pedibus quibus congruit, propter semipedes qui post hunc plures ponuntur. Nam & una syllaba longa post eum poni potest cum silentio, sicut post dactylum & ejus consortes ut duo, & tres breves ut unum tempus sileatur; quo efficitur ut ultima brevis pro longa accipiatur. Epitriti metra gignunt terna integri, incipiente metro à duobus pedibus, perveniente ad quatuor: si enim addas quintum, triginta duo tempora, quod non oportet, excedes. Cum silentio verò primus & secundus epitritus terna pòst locato iambo, terna bacchio, terna cretico, terna pæone quarto; quæ fiunt cum illis ternis quæ sunt sine silentio, triginta. Tertius verò & quartus epitriti tres ante silentium gignunt, cum spondeo terna, & terna cum anapæsto, terna cum molosso, terna cum ionico minore, terna cum choriambo; quæ fiunt simul cum illis ternis, quæ sine silentio genuerunt, triginta & sex. Ergo epitriti omnes sexaginta & sex metra pariunt: quæ cum viginti & uno proceleumatici, superiori summæ addita, faciunt quingenta quinquagintatria. Dispondeus restat gignens & ipse tria integer; adhibito autem silentio cum spondeo tria, & tria cum anapæsto, tria cum molosso, tria cum ionico à minore, tria cum choriambo: quæ in summam ducta cum illis tribus quæ creat integer, fiunt decem & octo. Ita erunt omnia metra quingenta septuaginta & unum.

CAPUT XIII. Ratio metiendi metra & silentia interponendi.

16. M. ESSENT quidem, nisi tria detrahenda essent, quia post secundum epitritum dictum est iambum malè poni. Sed hoc quidem bene se habet, quare jam dic mihi, quomodo tibi aurem tangat metrum hoc, *Triplici vides ut ortu Triviæ rotetur ignis*. D. Persuaviter. M. Potesne dicere quibus pedibus constet? D. Non possum: neque enim invenio quomodo sibi congruant quos metior: sive enim pyrrhichium à capite constituam, sive anapæstum, sive pæonem tertium, non his conveniunt qui sequuntur: & invenio quidem creticum hìc post tertium pæonem, ut reliqua sit longa syllaba, quam creticus post se non respuit collocari; sed his pedibus hoc metrum constare rectè non posset, nisi interposito silentio trium temporum: nunc verò nihil siletur, cùm hoc repetendo permulcet auditum. M. Vide igitur, utrùm incipere debeat á pyrrhichio, deinde metiamur dichorium, tum spondeum, qui complet tempora, quorum duo sunt in principio: potest item caput tenere anapæstus, deinde diiambus metiri, ut extrema longa collocata quatuor temporibus anapæsti perficiat sex tempora, quæ cum diiambo conveniunt, ex quo intelligas licet, partes pedum non solùm in fine poni, sed etiam in capite metrorum. D. Jam intelligo.

17. M. Quid, si demam unam ultimam longam, ut tale sit metrum, *Segetes meus labor:* nonne animadvertis cum silentio duorum temporum repeti? Ex quo manifestum est, & aliquam partem pedis posse in principio metri poni, & aliquam in fine, & aliquam in silentio. D. Et hoc manifestum est. M. Sed hoc fieri si dichorium metiaris integrum in hoc metro: nam si diiambum, & à capite anapæstus ponatur, cernis partem pedis in principio positam, quæ habet jam quatuor tempora: duo autem quæ debentur, silentur in fine. Ex quo discimus, posse metrum incipere à parte pedis, & desinere ad plenum pedem, sed numquam sine silentio. D. Et hoc perspicuum est.

18. M. Quid, hoc metrum potesne metiri & dicere quibus pedibus constet:

Horatius 1. carminum.

Iam satis terris nivis, atque diræ
Grandinis misit pater, & rubente
Dextera sacras jaculatus arces?

D. Possum constituere in capite creticum, & duos metiri reliquos senûm temporum pedes, unum ionicum à majore, alterum dichorium, & silere unum tempus quod adjungitur cretico ut sex tempora compleantur. M. Nonnihil defuit considerationi tuæ: nam cùm dichorius est in fine, restante silentio, ultima ejus quæ brevis est, pro longa accipitur. an hoc negabis? D. Immo fateor. M. Non ergo constitui decet in fine dichorium, nisi nullo in repetitione consequente silentio, ne non jam dichorius, sed epitritus secundus sentiatur. D. Manifestum est. Quomodo ergo metiemur hoc metrum? D. Nescio. * M. Adtende ergo utrùm bene sonet, cùm ita pronuntio, ut post tres primas syllabas unum tempus sileam: ita enim in fine nihil debebitur, ut decenter ibi possit esse dichorius. D. Jocundissimè sonat.

19. M. Hoc quoque igitur adjungamus arti, ut non solùm in fine, sed & ante finem cùm oportet sileamus. Tunc autem oportet, cùm id quod debetur implendis temporibus pedum, aut indecenter siletur in fine propter ultimam brevem, ut in hoc quod dictum est; aut cùm duo constituuntur non pleni pedes, unus in capite, alter in fine, qualis istè est, *Gentiles nostros inter oberrat equos.* Sensisti enim, ut opinor, me post quinque syllabas longas, moram duorum temporum siluisse, & tantumdem in fine silendum est, dum reditur ad caput. Si enim hoc metrum ad legem sex temporum metiaris: erit tibi primus spondeus, secundus molossus, tertius choriambus, quartus anapæstus. Spondeo igitur debentur duo tempora ut sex temporum pedem impleat, & anapæsto: itaque duo silentur post molossum ante finem, & duo post anapæstum in fine. Si autem ad legem temporum quatuor, una longa erit in capite, deinde duos metimur spondeos, deinde duos dactylos, & pòst unâ

longâ concludetur. Silemus itaque duo tempora A post geminum spondeum ante finem, & duo in fine, ut ambo pedes impleantur, quorum dimidias partes in capite atque in extremo posuimus.

20. Nonnumquam tamen quod duobus non plenis pedibus debetur in principio ac fine collocatis, finali [a] tantùm silentio redditur, si tantum sit ut dimidij spatium pedis non excedat, qualia hæc duo sunt:

Silvæ laborantes, geluque
Flumina constiterint acuto. B

Horum enim prius incipit à palimbacchio, inde excurrit in molossum, & bacchio terminatur: silentur ergo duo tempora, quorum unum bacchio, alterum palimbacchio cùm reddideris, sena ubique tempora implebuntur. Hoc autem posterius dactylo inchoatur, inde pergit in choriambum, clauditur bacchio: tria igitur tempora silere oportebit; hinc unum bacchio, duo dactylo redhibebimus, ut in omnibus sint sena tempora.

21. Priùs autem redditur quod debetur implendo extremo pedi, quàm in principio constituto. nec C aliter omnino fieri aures sinunt. Nec mirum: id enim cùm repetimus, adjungitur capiti quod prorsus extremum est. Itaque in hoc metro quod dictum est, *Flumina constiterint acuto:* cùm tria tempora senis utique implendis debeantur, si ea non silentio velis, sed voce reddere, possintque reddi & per iambum, & per chorium, & per tribrachum, quia omnes terna tempora possident, nullo modo ea per chorium reddi sensus ipse permittit, in quo prior est longa sylla- D ba, brevis posterior: id enim priùs sonare debet, quod bacchio debetur extremo, id est brevis syllaba; non longa, quæ dactylo primo. Licet hoc explorare his exemplis,

Flumina constiterint acuto gelu.
Flumina constiterint acutè gelida.
Flumina constiterint in altum nocte.

Cui dubium est, duo illa suaviter repeti, hoc autem tertium nullo modo?

22. Item cùm singula tempora singulis deben- E tur pedibus minùs plenis, si ea voce reddere velis, non finit sensus in unam syllabam coartari; mirâ omnino justitiâ. Non enim convenit, quod separatim reddendum est, non etiam constitui separatim. Quocirca in illo metro, *Silvæ laborantes geluque*, si unam longam pro silentio fini addas, sicuti est, *Silvæ laborantes gelu duro*, non probant aures; sicut probant cùm dicimus, *Silvæ laborantes gelu & frigore.* quod satiatissimè sentis, cùm singula repetis.

23. Item non oportet cùm duo minùs pleni pedes ponuntur, majorem in principio quàm in fine F poni; nam & hoc condemnat auditus, tamquam si dicas, *Optimum tempus adest tandem*, ut primus pes sit creticus, secundus choriambus, tertius spondeus, ut tria tempora sileamus, quorum duo debentur ultimo spondeo ad sena implenda, & unum primo cretico. At si ita dicatur, *Tandem tempus adest optimum*, eâdem interpositâ trium temporum morâ in silentio, quis non sentiat jocundissimè repeti? Quare aut tanti spatij decet esse in fine minùs plenum pedem, quanti est in principio, ut illud, *Silvæ laborantes geluque*: aut minorem in principio, & in fine majorem, veluti est, *Flumina constiterint acuto.* Neque injuriâ, quia ubi est æqualitas, nulla discordia: ubi autem dispar est numerus; si à minore ad majorem veniamus, ut in numerando solet, facit rursus ipse ordo concordiam.

24. Ex quo illud est etiam consequens, ut cùm ij de quibus agitur, minùs pleni ponuntur pedes, si duobus locis interponitur silentium, id est ante finem & in fine, tantum ante finem sileatur quantum debetur extremo, tantum autem in fine quantum scilicet [b] primo: quia medium tendit ad finem; à fine verò ad principium redeundum est. Si autem utrique tantumdem debetur, nulla controversia est quin tantum ante finem quantum in fine silendum sit. Sileri autem oportet non nisi ubi terminatur pars orationis. In iis autem numeris qui non verbis [c] fiunt, sed aliquo pulsu vel flatu, vel ipsâ etiam linguâ, nullum in hac re discrimen est, post quam vocem percussionemve sileatur, modò ut legitimum secundùm supradictas rationes intercedat silentium. Quamobrem & à duobus potest minùs plenis pedibus metrum incipere, si tamen utriusque conjunctum spatium minùs non sit, quàm posset esse unius & dimidij pedis; nam supra diximus, tum rectè poni duos minùs plenos pedes, cùm id quod debetur ambobus, non transit spatio pedem dimidium: exemplum est, *Montes acuti*: ut aut in fine tria tempora sileamus, aut unum tempus post spondeum, & duo in fine. Aliter enim hoc metrum convenienter metiri non potest.

CAPUT XV. Item de silentio in metris interponendo.

25. SIT hoc etiam in disciplina, ut cùm ante finem silemus, non ibi pars orationis brevi syllabâ terminetur, ne secundùm illam sæpe commemoratam regulam, pro longa eam sensus accipiat, sequente silentio. Itaque in hoc metro, *Montibus acutis*, non possumus silere post dactylum tempus unum, quod post spondeum in superiore poteramus, ne non jàm dactylus, sed creticus sentiatur: atque ita non duobus minùs plenis pedibus, quod nunc demonstramus; sed pleno dichorio & ultimo spondeo metrum constare videatur, duûm temporum silentio in fine reddendo.

26. Sed illud notandum est, in principio posito minùs pleno pedi, aut ibidem reddi debitum per silentium, sicuti est, *Iam satis terris nivis atque diræ*: aut in fine, velut, *Segetes meus labor.* Minùs autem pleno pedi qui in fine ponitur, aut ibidem restitui silentio, quod debetur, ut in illo, *Ite igitur Camœnæ*: aut in aliquo de mediis loco, veluti in hoc, *Ver blandum viget arvis, adest hospes hirundo.* Unum enim tempus quod debetur ultimo bacchio, vel post totum numerum sileri potest, vel post primum ejus numeri pedem molossum, vel secundum ionicum à minore. Quod verò mediis fortè minùs plenis pedibus debiti est, non nisi ibidem reddi potest: ut est,

Tuba terribilem sonitum dedit ære curvo.

Si enim sic metiamur hoc metrum, ut primum faciamus anapæstum, secundum ionicum quemlibet in syllabis quinque, solutâ scilicet longâ vel primâ vel ultimâ in duas breves, tertium choriambum, ultimum bacchium: tria erunt tempora in debito, unum extremo bacchio reddendum, & duo anapæsto primo, ut sena compleantur. Sed hoc totum spatium trium temporum in fine sileri potest. At si ab integro pede incipias, quinque syllabas primas

[a] In prius excusis, *finali tamen silentio.* At in MSS. habetur, *tantùm.*

[b] Am. Er. & Lov. sic habent: *quantum scilicet principio; quia medium tendit ad finem, si unam longam pro silentio fini addas, Sicuti, Silvæ laborantes gelu duro. A fine verò &c.* MSS. autem plerique, *quantum scilicet primo*, supple, minùs pleno pedi debetur. Postea carent hisce verbis: *si unam longam &c.* quæ exigente sensu removimus.

[c] Ita MSS. At editi habent, *finiuntur.*

pro quolibet ionico metitus, ſequitur choriambus: inde jam pedem integrum non invenies: quocirca unius longæ ſpatio ſilere oportebit: quo annumerato, choriambus alter implebitur; bacchio reliquo metrum clauſuro, cui tempus unum debitum ſilebis in fine.

27. Unde jam eſſe opinor perſpicuum, cùm in mediis ſiletur locis, aut ea reſtitui tempora quæ in fine debentur, aut ea quæ ibi debentur ubi ſiletur. Sed aliquando non eſt neceſſe ut ſileatur in mediis, cùm poteſt aliter metrum metiri, ut in eo quod paulò antè poſuimus. Aliquando autem neceſſe eſt, ut in hoc, *Vernat temperies, auræ tepent, ſunt deliciæ:* Nam manifeſtum eſt iſtum numerum, aut quaternorum temporum, aut ſenorum pedibus currere. Si quaternorum, ſilendum eſt unum tempus poſt ſyllabam octavam, & in fine duo; metiatur primo ſpondeus, ſecundo dactylus, tertio ſpondeus, quarto dactylus annumerato poſt longam ſilentio, quia poſt brevem non oportet, quinto ſpondeus, ſexto dactylus, ultima longa qua numerus clauditur, cui duo tempora debita ſilentur in fine. Si autem ſenorum temporum hîc metimur pedes, primus erit moloſſus, ſecundus ionicus à minore, tertius creticus qui fit dichorius adjuncto ſilentio unius temporis, quartus ionicus à majore & longa ultima, poſt quam quatuor tempora ſilebuntur. Poſſet aliter, ut una longa in principio locaretur, quam ſequeretur ionicus à majore, deinde moloſſus, deinde bacchius, qui fieret antiſpaſtus adjuncto ſilentio unius temporis, ultimus choriambus metrum clauderet, ita ut quatuor temporum in fine ſilentium redderetur uni longæ in principio conſtitutæ. Sed aures iſtam dimenſionem repudiant, quia pars pedis in principio collocata, niſi major quàm dimidia fuerit, non rectè illi poſt plenum pedem finali ſilentio redditur ubi debetur: ſed aliis interpoſitis pedibus, ſcimus quidem quantum debeatur; ſed non comprehenditur ſenſu, ut tanto ſpatio ſileatur, niſi minùs debeatur in ſilentio quàm poſitum eſt in ſono: quia cùm majorem partem pedis vox peregerit, minor quæ reliqua eſt, ubicumque facilè occurrit.

28. Quamobrem metri quod ſub hoc exemplo poſuimus, *Vernat temperies, auræ tepent, ſunt deliciæ:* cùm ſit una neceſſaria, quam diximus, dimenſio, ſi poſt decimam ejus ſyllabam tempus unum ſileatur, & quatuor in fine; eſt alia voluntaria, ſi quis poſt ſextam ſyllabam velit ſilere duo tempora, & unum poſt undecimam, & duo in fine: ut ſit in principio ſpondeus, ſequatur hunc choriambus, tertio ſpondeo ſilentium duûm temporum annumeretur, ut vel moloſſus vel à minore ionicus fiat, quartus bacchius adjuncto itidem ſilentio unius temporis fiat antiſpaſtus, quinto choriambo numerus terminetur in voce, duobus temporibus in fine per ſilentium redditis in principio locato ſpondeo. Eſt item alia. Si enim velis, poſt ſextam ſyllabam unum tempus ſilebis, & poſt decimam unum, poſt undecimam tantumdem, & duo in fine: ut ſit primus ſpondeus, ſecundus choriambus, tertius palimbacchius fiat antiſpaſtus uno ſilentij tempore annumerato, quartus ſpondeus fiat dichorius unius temporis interjecto, & unius temporis conſequente ſilentio, choriambus ultimus numerum claudat, ita ut ſileamus duo tempora in fine, quæ primo debentur ſpondeo. Eſt & tertia dimenſio, ſi poſt primum ſpondeum tempus unum ſileatur, & reliqua quæ in proximo ſuperiore ſerventur; niſi quòd in ejus fine unum tempus ſilebitur, quia ſpondeus ille qui ſolet in principio locari, conſequente unius temporis ſilentio factus eſt palimbacchius, ut plus uno tempore nihil ei debeatur, quod in fine ſilendum eſt. Unde jam perſpicis metris interponi ſilentia, quædam neceſſaria, quædam voluntaria: & neceſſaria quidem, cùm aliquid pedibus debetur implendis; voluntaria verò, cùm pleni ſunt pedes atque integri.

29. Quòd autem ſuperiùs dictum eſt, ampliùs quatuor temporibus ſilendum non eſſe, de neceſſariis ſilentiis dictum eſt, ubi debita tempora explentur. Nam in iis quæ voluntaria ſilentia nominavimus, licet etiam pedem ſonare, & pedem ſilere: quod ſi paribus intervallis fecerimus, non erit metrum, ſed rhythmus, nullo certo fine apparente unde redeatur ad caput. Quamobrem ſi exempli gratiâ ſilentiis velis diſtinguere, ut poſt primum pedem alterius pedis tempora ſileas, non hoc perpetuò ſervandum eſt. Licet autem varietate qualibet connumeratis ſilentiis uſque ad legitima tempora metrum producere, velut in hoc, *Nobis verum in promtu eſt, tu ſi verum dicis.* Licet hîc poſt primum ſpondeum quatuor tempora ſilere; & alia quatuor poſt ſequentes duos: poſt tres autem finales nihil ſilebitur; jam enim triginta duo tempora terminata ſunt. Sed multo eſt aptius, & quodammodo juſtius, ut vel in fine tantùm, vel etiam in [a] medio & fine ſileatur. quod ſubtracto uno pede fieri poteſt, ut ita ſit: *Nobis verum in promtu eſt, tu dic verum.* Hoc & in metris ceterorum pedum tenendum eſt, ſcilicet neceſſariis ſilentiis, ſive finalibus ſive mediis reddi debita, ut pedes impleantur: non autem [b] ſileri oportere amplius quàm pedis partem, quam levatio poſitiove occupant. Voluntariis autem ſilentiis & partes pedum & integros pedes ſilere conceditur, ſicut exemplis ſupradictis monſtravimus. Sed hactenus interponendorum ſilentiorum ratio tractata ſit.

30. NUNC de pedum commixtione, & de ipſorum metrorum copulatione pauca dicamus; quoniam jam multa dicta ſunt cùm quæreremus, quos ſibimet oporteat miſceri pedes, & quod ad metrorum adtinet copulationem, nonnulla dicenda ſunt cùm de verſibus diſſerere cœperimus: junguntur enim ſibi pedes atque miſcentur ſecundùm regulas, quas in ſecundo ſermone aperuimus. In hoc autem illud ſciendum eſt, metri quæque gencraquæ à poëtis jam celebrata ſunt, habuiſſe auctores & inventores ſuos, à quibus quaſdam certas leges poſitas convellere prohibemur. Non enim oportet, cùm illi eas ratione fixerint, aliquid ibi mutare: quamvis ſecundùm rationem ſine aurium offenſione poſſimus: cujus rei cognitio non arte, ſed hiſtoriâ traditur. unde creditur potiùs quàm cognoſcitur. Neque enim ſi Phaliſcus, neſcio qui, metra ita compoſuit, ut hæc ſonant,

Quando flagella ligas, ita liga,
Vitis & ulmus uti ſimul eant;

Scire hoc poſſumus; ſed tantummodo credere audiendo & legendo. Illud eſt diſciplinæ, quod ad nos pertinet, videre utrùm hoc tribus dactylis conſtet & pyrrhichio ultimo, ut plerique muſicæ imperiti autumant;

[a] Apud Lov. omittitur, *in medio &c.* quod ex MSS. reſtituimus. At apud Er. legitur, *vel etiam ante finem ſileatur.*

[b] MSS. cum Am. habent, *deberi oportere.*

tumant; non enim sentiunt pyrrhichium poni non A
posse post dactylum: an ut ratio docet, primus pes sit in hoc metro choriambus, secundus ionicus longâ syllabâ in duas solutâ breves, ultimus iambus, post quem tria tempora silebuntur: quod semidocti homines sentire possent, si à docto secundùm utramque legem pronuntiaretur & plauderetur. Ita enim naturali & communi sensu judicarent, quid disciplinæ norma præscriberet.

31. Verumtamen quod poëta ille hos numeros immobiles esse voluit, cùm hoc metro utimur, B
custodiendum est: non enim fraudat auditum; quamquam æquè nihil fraudaret, si vel pro choriambo diiambum vel ipsum ionicum nulla in breves facta solutione poneremus, & quidquid aliud congruisset. In hoc igitur metro nihil mutabitur; non ea ratione qua inæqualitatem vitamus, sed ea qua observamus auctoritatem. Docet sanè ratio, alia institui metra immobilia, id est in quibus mutari nihil oportet, ut hoc ipsum est de quo satis locuti sumus: alia mobilia, in quibus locare pedes alios pro C
aliis licet, sicuti est: *Trojæ qui primus ab oris, arvirumque cano.* Nam hîc pro spondeo anapæstum quolibet loco licet ponere. Alia nec tota immobilia, nec tota mobilia, ut est:

Hoc Terentianus citat ex Pomponio.

Pendeat ex humeris dulcis chelys,
Et numeros edat varios, quibus
Assonet omne virens latè nemus,
Et tortis errans qui flexibus.

Vides hîc enim ubique & spondeos & dactylos poni posse, præter ultimum pedem, quem metri auctor D
semper esse dactylum voluit. Et in iis quidem generibus tribus nonnihil valere auctoritatem vides.

32. Quod autem in pedum commixtione ad rationem solam pertinet de iis rebus quæ sentiuntur judicantem, sciendum est eas partes pedum, quæ post certos pedes silentio restante insuaviter locantur, ut iambus post dichorium atque secundum epitritum, & spondeus post antispastum, etiam post alios pedes malè locari, quibus isti permixti fuerint: nam manifestum est, iambum post molossum bene E
poni, sicut hoc exemplum indicat sæpe repetitum cum silentio in fine temporum trium, *Ver blandum viret floribus*: at si pro molosso primum dichorium constituas, ut est, *Vere terra viret floribus*, respuit hoc auditus atque condemnat. Id etiam in ceteris sensu explorante facile est experiri. Ratio namque certissima est, cùm sibi copulantur qui inter se sunt copulabiles pedes, eas partes debere in fine subjungi quæ omnibus conveniunt in illa serie collocatis, ne inter socios quodammodo discordiæ aliquid F
oriatur.

33. Illud magis mirandum est, quòd cùm spondeus & diiambum & dichorium suaviter claudat, tamen cùm hi duo pedes sive soli, sive cum aliis copulabilibus quoquo modo mixtis in una serie fuerint, spondeus in fine approbante sensu poni non potest. Quis enim dubitet, aures libenter accipere ista singula repetita, *Timenda res non est*: & item separatim, *Iam timere noli?* At si ita jungas, *Timenda res, jam timere noli*: nisi in soluta oratione audire nolim. Nec absurdum minùs est, si quolibet loco alium connectas, veluti molossum hoc modo: *Vir fortis, timenda res, jam timere noli.* Vel ita: *Timenda res, vir fortis, jam timere noli.* Vel etiam ita: *Timenda res, jam timere vir fortis noli.* Cujus absurditatis caussa est, quòd pes diiambus etiam ad duplum & simplum plaudi potest, ut ad simplum & duplum dichorius: spondeus autem duplæ parti eorum æqualis est; sed cùm eum ille trahit ad primam, hic ad extremam, exsistit nonnulla discordia; & ita ratio tollit admirationem.

34. Nec minùs miraculum edit antispastus, cui si nullus alius pedum, aut certè solus diiambus misceatur, patitur iambo metrum claudi, cum aliis autem positus nullo modo; & cum dichorio quidem propter ipsum dichorium; itaque hoc minimè miror. Cum ceteris verò senûm temporum pedibus, cur memoratum trium temporum pedem in fine repudiet, nescio quæ est caussa, secretior fortasse quàm ut à nobis erui atque ostendi queat: sed hoc ita esse his exemplis probo. Nam ista duo metra, *Potestate placet*, *Potestate potentium placet*, nemo ambigit suaviter singula repeti cum silentio trium temporum in fine. At ista insuaviter cum eodem silentio, *Potestate præclara placet. Potestate tibi multùm placet. Potestate jam tibi sic placet. Potestate multùm tibi placet. Potestatis magnitudo placet.* Quod ad sensum adtinet, peregit officium suum in hac quæstione, & quid acceperit, & quid exploserit indicavit: sed de caussa cur ita sit, ratio consulenda est. Ac mea quidem in tanta obscuritate nihil aliud videt, nisi cum diiambo antispastum dimidiam partem priorem habere communem; nam uterque à brevi & longa incipit: posteriorem autem cum dichorio; longâ enim & brevi ambo finiuntur. Itaque antispastus vel solus tamquam suam priorem dimidiam, vel cum diiambo cum quo eam communiter habet, collocatus, patitur in fine metri esse iambum, & cum dichorio pateretur si eidem dichorio talis terminus conveniret: cum ceteris autem non patitur, quibus tali societate [a] non jungitur.

CAPUT XVII. De metrorum copulatione.

35. QUOD verò ad metrorum copulationem adtinet, satis est in præsentia videre, posse sibi diversa metra copulari, quæ tamen plausu, id est levatione ac positione conveniant. Diversa sunt autem vel quantitate, ut cùm majora copulantur minoribus, qualia ista sunt, videlicet,

Horat. lib. 1. carminum.

Iam satis terris nivis atque diræ
Grandinis misit pater, & rubente
Dextera sacras jaculatus arces
Terruit urbem.

Nam hoc quartum, quod uno choriambo & unâ in fine longâ terminatur, quàm parvum sit tribus superioribus inter se æqualibus subjectum vides. Vel pedibus sicuti hæc.

Ibidem.

Grato Pyrrha sub antro,
Cui flavam religas comam.

Cernis quippe horum duorum superius constare spondeo & choriambo, & longâ ultimâ, quæ ad sex tempora implenda spondeo debebatur: hoc autem posterius spondeo & choriambo, & duabus ultimis brevibus, quæ item cum primo spondeo implent sex tempora. Paria sunt ergo ista temporibus, sed in pedibus nonnihil diversitatis tenent.

36. Est & alia differentia istarum copulationum, quòd alia ita copulentur, ut nulla sibi silentia interponi velint, sicut hæc duo recentissima: alia inter se sileri aliquid postulent, sicut hæc:

Horatius lib. 1. carminum.

Vides ut alta stet nive candidum
Soracte, nec jam sustineant onus
Silvæ laborantes, geluque
Flumina constiterint acuto.

[a] Er. & Lov. omittunt hîc negationem, quam tamen exhibent MSS. & Am.

Nam si hæc singula repetantur, priora duo unum tempus in fine sileri flagitant, tertium duo, quartum tria. Copulata verò à primo ad secundum transeuntem unum tempus silere cogunt, à secundo ad tertium duo, à tertio ad quartum tria. A quarto autem si ad primum redeas, tempus unum silebis. Sed quæ est ratio redeundi ad primum, eadem est ad aliam talem copulationem transeundi. Hoc genus copulationum rectè nos appellamus circuitum, qui περίοδος græcè dicitur. Circuitus ergo minor esse non potest, quàm qui duobus membris constat, id est duobus metris: nec esse majorem voluerunt eo, qui usque ad quatuor membra procedit. Licet igitur minimum bimembrem, medium trimembrem, & ultimum quadrimembrem vocare. hos enim græci δίκωλον τρίκωλον τετράκωλον. vocant. De quo toto genere quoniam diligentiùs tractaturi sumus, ut dixi, in eo sermone qui nobis de versibus erit, nunc interim hoc satis sit.

37. Sanè arbitror jam te intelligere, innumerabilia genera esse metrorum, quæ quingenta [a] sexaginta octo inveneramus, cùm & de silentiis non nisi finalibus exempla essent data, & nulla pedum commixtio facta esset, & nulla solutio longarum in duas breves, quæ pedem ultra syllabas quatuor porrigeret. At si adhibita omni silentiorum interpositione, & omni pedum commixtione, & omni solutione longarum colligere numerum metrorum velis, tantus exsistit ut nomen ejus fortasse non suppetat. Sed hæc exempla quæ à nobis sunt posita, & quæcumque alia poni possunt, [b] quamquam ea & poëta in efficiendo approbet, & in audiendo natura communis, tamen nisi ea docti & exercitati hominis pronuntiatio commendet auribus, sensusque audientium non sit tardior quàm humanitas postulat, non possunt ea quæ tractavimus vera judicari. Sed quiescamus aliquantulum, & de versu deinceps disseramus. D. Ita fiat.

[a] In priùs vulgatis & pluribus MSS habetur, *quadraginta septem* sed legendum cum Albinensi codice, *sexaginta octo*. Confer locum lib. 4. n. 15. & 16. ubi metrorum isthæc summa censetur.

[b] Ita MSS. At Am. Er. & Lov. *quamquam ea & appetat in efficiendo, & approbet in audiendo &c.*

LIBER QUINTUS.

In quo de versu disseritur.

CAPUT I. Quomodo differant rhythmus, metrum & versus.

1. QUID sit versus, inter doctos veteres non parvâ luctatione quæsitum est, nec fructus defuit. Nam inventa res est, & ad notitiam posterorum mandata litteris, gravi atque certa non tantùm auctoritate, verùm etiam ratione firmata est. Interesse igitur animadverterunt inter rhythmum & metrum aliquid, ut omne metrum rhythmus, non etiam omnis rhythmus metrum sit. Omnis enim legitima pedum connexio [a] numerosa est; quam quoniam metrum habet, non esse numerus nullo modo potest, id est non esse rhythmus. Sed quoniam non est idem, quamvis legitimis pedibus, nullo tamen certo fine provolvi, & item legitimis progredi pedibus, sed certo fine coërceri; hæc duo genera etiam vocabulis discernenda erant, ut illud superius rhythmus tantùm proprio jam nomine, hoc autem alterum ita rhythmus ut metrum etiam vocaretur. Rursus quoniam eorum numerorum qui certo fine clauduntur, id est metrorum alia sunt in quibus non habetur ratio cujusdam divisionis circa medium, alia quibus sedulò habetur; erat etiam hæc differentia notanda vocabulis. Quapropter illud ubi non habetur hæc ratio rhythmi genus, propriè metrum vocatum est: hoc autem ubi habetur, versum nominaverunt. Cujus appellationis originem fortasse progredientibus nobis ratio ipsa monstrabit. Neque hoc ita præscriptum putes, ut illa etiam metra versus vocare non liceat. Sed aliud est cùm abutimur nomine, licentiâ cujusdam vicinitatis; aliud cùm rem vocabulo suo enuntiamus. Sed nominum commemoratio hactenus facta sit; in quibus, ut jam didicimus, concessio interloquentium & vetustatis auctoritas totum valet. Cetera, si placet, more nostro investigemus sensu nuntio, indice ratione, ut illos etiam veteres auctores non instituisse ista quasi quæ in natura rerum integra & perfecta non fuerint, sed ratiocinando invenisse, & appellando notasse cognoscas.

CAPUT II.

2. QUARE primùm à te quæro, utrùm ob aliud pes aurem mulceat, nisi quòd in eo duæ illæ partes, quarum una in levatione, altera in positione est, numerosa sibi concinnitate respondent? D. Jam hoc quidem mihi antè persuasum est atque compertum. M. Quid metrum, quod manifestum est pedum collatione confici, num ex eo rerum genere esse arbitrandum est quod dividi non potest, cùm omnino & nihil individuum per tempus tendi queat, & quod ex dividuis pedibus constat, absurdissimè individuum putetur? D. Nullo modo hoc genus divisionem recipere abnuerim. M. At omnia quæ recipiunt divisionem, nonne pulcriora sunt si eorum partes aliqua parilitate concordent, quàm si discordes & dissonæ sint? D. Nulli dubium est. M. Quid, ipsius parilis divisionis qui tandem numerus auctor est, an dualis? D. Ita est. M. Ut ergo in duas partes concinentes dividi pedem & eo ipso aurem delectare comperimus, si etiam metrum tale inveniamus, nonne ceteris non talibus jure anteponetur? D. Assentior.

CAPUT III.

3. M. RECTE sanè. Quare jam illud responde, cùm in omnibus quæ aliqua temporis parte metimur, aliud præcedat, aliud subsequatur, aliud incipiat, aliud terminet, nihilne tibi videatur inter partem præcedentem atque incipientem, & illam quæ subsequatur ac terminet interesse oportere. D. Interesse arbitror. M. Dic ergo quid intersit inter has duas partes versus, quarum una est, *Cornua velatarum*: altera verò est, *vertimus antennarum*. Non enim ut idem poëta, *obvertimus*, sed si ita versus enuntietur, *Cornua velatarum vertimus antennarum*: nonne sæpius repetendo efficitur incertum, quæ pars prior sit, quæ posterior? Neque enim minùs idem stat versus, cùm ita profertur: *Vertimus antennarum cornua velatarum.* D. Planè incertum fieri video. M. Censesne vitandum? D. Censeo. M. Vide igi-

[a] Am. Er. & Lov. *numerus est*. Sed meliùs MSS. *numerosa est*.

tur utrùm hîc satis vitatum sit. Una pars versus est A & ea præcedens: *Arma virumque cano:* altera subsequens, *Trojæ qui primus ab oris:* quæ usque adeo inter se differunt, ut si ordinem vertas, & hoc modo pronunties: *Trojæ qui primus ab oris, arma virumque cano*, alios pedes metiri necesse sit. D. Intelligo. M. At vide, utrùm ista ratio in aliis servata sit. Nam cujus dimensionis est pars incipiens, *Arma virumque cano*, ejusdem esse agnoscis, *Italiam fato. Littora multùm ille &c. Vi superûm sævæ. Multa quoque & bello. Inferretque deos. Albanique patres.* B Ne multa, persequere ceteros quantum voles, has priores partes versuum ejusdem dimensionis invenies, id est quinto semipede articulatas. Rarissimè omnino si non hoc ita est; ita ut posteriores sint istæ non minùs inter se pariles: *Troiæ qui primus ab oris. Profugus Lavinaque venit. Terris jactatus & alto. Memorem Iunonis ob iram. Passus dum conderet urbem. Latio genus unde Latinum. Atque altæ mœnia Romæ.* D. Manifestissimum est.

4. M. Quinque igitur & septem semipedes versum C heroïcum in duo membra partiuntur, quem sex pedibus quaternorum temporum constare notissimum est: & sine concinnitate quidem duorum membrorum, sive ista, sive aliqua alia, versus nullus est. In quibus omnibus hoc ratio demonstravit esse servandum, ut non possit pars prior in posteriore, & posterior in priore loco poni. Quòd si aliter fuerit, non jam versus, nisi nominis abusione, dicetur: erit autem rhythmus & metrum, qualia rarissimè longis carminibus interponere quæ versibus contexuntur, D non indecorum est: quale idem ipsum est quod paulò antè commemoravi: *Cornua velatarum vertimus antennarum.* Quamobrem non mihi versus ex eo appellatus videtur, ut nonnulli putant, quòd à certo fine ad ejusdem numeri caput reditur, ut nomen ductum sit ab iis qui se vertunt dum viâ redeunt; nam hoc illi cum his etiam metris, quæ versus non sunt, apparet esse commune: sed magis fortasse à contrario nomen invenit, ut quemadmodum grammatici deponens verbum quod *r* litteram non deponit, sicuti est, lucror & conqueror, appellave- E runt, ita quod duobus membris consit, quorum neutrum in alterius loco salva lege numerorum constituitur, quia verti non potest, versus vocetur. Sed utramlibet harum originem vocabuli tu licèt probes, vel utramque improbes, & aliam quæras, aut contemnas mecum totum hoc quæstionis genus, nihil ad hoc tempus pertinet. Cùm enim satis res ipsa quæ hoc nomine significatur, appareat, non est de verbi stirpe laborandum. nisi quid habes ad hæc. F D. Ego verò nihil, sed perge ad cetera.

Caput IV. Terminus versuum varius.

5. M. SEQUITUR ut de versus termino requiramus. Nam & hunc aliquâ differentiâ notatum atque insignitum esse voluerunt, vel potiùs ipsa ratio. An tu non arbitraris melius esse ut finis, quo provolutio numeri coërcetur, non perturbata temporum æqualitate, tamen emineat, quàm si cum ceteris partibus quæ finem non faciunt, confundatur? D. Quis dubitat hoc esse melius, quod est evidentius? M. Considera ergo, utrùm rectè insignem finem versus heroïci spondeum pedem quidam esse voluerint. Nam in quinque aliis locis vel hunc vel dactylum licet ponere; in fine autem non nisi spondeum; nam quòd trochæum putant, propter indifferentiam fit ultimæ syllabæ, de qua in metris satis locuti sumus. Sed secundùm hos iambicus senarius aut non erit versus, aut erit sine ista finis eminentia,

utrumque autem absurdum est. Nam neque quisquam umquam, sive doctissimorum hominum, sive mediocriter, vel etiam tenuiter eruditorum versum esse dubitavit, *Phaselus ille quem videtis hospites*, Catullus. & quidquid in verbis est tali numerositate formatum; & gravissimi auctores eo quo peritissimi nullum sine insigni fine versum putandum esse censuerunt.

6. D. Verum dicis. Quare aliam termini hujus notam quærendam esse autumo, non hanc quæ in spondeo ponitur approbandam. M. Quid hoc, num dubitas, quæcumque ista sit, aut in pedis esse, aut in temporis differentia, aut in utroque? D. Quî aliter potest? M. Quid tandem horum trium probas? Ego enim, quoniam idipsum finire versum ne longiùs quàm oportet excurrat, non pertinet nisi ad temporis modum, non arbitror aliunde istam notam debere sumi quàm ex tempore. an tibi aliud placet? D. Immo assentior. M. Videsne etiam illud, cùm tempus hîc differentiam habere non possit, nisi quòd aliud est longius, aliud brevius, quia cùm versus finitur, id agitur ne pergat longiùs, in breviore tempore notam finis esse oportere? D. Video quidem: sed quò pertinet quod additum est hîc? M. Eò scilicet quòd non ubique temporis differentiam in sola brevitate ac longitudine accipimus. An tu æstatis ac hyemis differentiam, aut esse temporis negas, aut in spatio potiùs breviore vel longiore, ac non in vi frigoris calorisque constituis, vel humoris, vel siccitatis, & si quid tale aliud? D. Jam intelligo, & hanc quam quærimus termini notam, à temporis brevitate ducendam esse consentio.

7. M. Adtende igitur hunc versum, *Roma, Roma, cerne quanta sit deûm benignitas*, qui trochaicus dicitur, & metire illum, atque responde quod inveneris de membris ejus & numero pedum. D. De pedibus quidem facilè responderim: liquet enim eos septem semis esse. De membris autem non satis aperta res est; multis enim locis partem orationis finiri video: verumtamen opinor esse istam partitionem in octavo semipede, ut præcedens membrum sit, *Roma, Roma, cerne quanta:* subsequens autem, *sit deûm benignitas.* M. Quot semipedes habet? D. Septem. M. Ipsa ratio te duxit omnino. Cùm enim nihil sit æqualitate melius, eamque in dividendo appetere oporteat, si minùs potuerit obtineri, vicinitas ejus quærenda est, ne ab ea longiùs aberremus. Itaque cùm hic versus omnes quindecim semipedes habeat, non potuit æquiùs quàm in octo & septem dividi: nam eadem est in septem & octo vicinitas. Sed ita non servaretur nota finis in tempore breviore, ut eam servandam ratio ipsa præcipit: nam si talis versus esset, *Roma cerne quanta sit tibi deûm benignitas*, ut inciperet membrum in his semipedibus septem, *Roma cerne quanta sit*, & in his octo alterum terminaretur, *tibi deûm benignitas:* non posset versum semipes claudere: octo enim semipedes quatuor integros pedes faciunt. Simul incideret alia deformitas, ut non eosdem pedes in membro extremo quos in primo metiremur, & prius membrum potiùs finiretur notâ brevioris temporis, id est semipede, quàm posterius, cui hoc finis jure debetur. Nam in illo tres trochæi semis, *Roma cerne quanta sit:* in hoc quatuor iambi scanderentur, *tibi deûm benignitas.* Nunc verò & trochæos in utroque membro scandimus, & semipede

verſus clauditur, ut ſpatij brevioris notam terminus teneat. Nam ſunt in priore quatuor, *Roma, Roma cerne quanta*: in poſteriore autem tres ſemis, *ſit deûm benignitas*. an contradicere aliquid paras? D. Nihil omnino; & libenter aſſentior.

8. M. Teneamus igitur has leges inconcuſſas, ſi placet, ut neque membrorum duorum tendens ad æqualitatem partitio verſui deſit, ſicuti huic deeſt, *Cornua velatarum obvertimus antennarum.* Neque ipſa æqualitas membrorum converſibilem, ut ita dicam, faciat partitionem, ut in hoc facit, *Cornua velatarum vertimus antennarum.* Neque cùm iſta vitatur converſio, nimis à ſe membra diſcedant, ſed quantum poſſunt proximis numeris propè æquentur, ne dicamus hæc ita poſſe dividi, ut octo ſemipedes præcedant, *Cornua velatarum vertimus*; & quatuor ſubſequantur, id eſt, *antennarum.* Nec membrum poſterius paris numeri ſemipedes habeat, ſicuti eſt, *tibi deûm benignitas*, ne pleno pede verſus finitus non habeat terminum breviore tempore notatum. D. Habeo jam iſta, & mando memoriæ quantum valeo.

Caput V. Heroïci finis.

9. M. Quoniam igitur jam tenemus, non debere verſum finiri pleno pede, quomodo nobis heroïcum verſum metiendum putas, ut & membrorum lex illa ſervetur, & hæc termini nota? D. Video duodecim eſſe ſemipedes; & quia propter illam converſionem vitandam ſenos ſemipedes habere membra non poſſunt; neque à ſe longè oportet diſcedere ut ſint tres & novem, aut novem & tres; neque paris numeri ſemipedes poſteriori membro dandi ſunt ut ſint octo & quatuor, aut quatuor & octo, ne pleno pede verſus finiatur: in quinque & ſeptem, aut ſeptem & quinque diviſio facienda eſt. Nam & hi numeri ſunt ambo impares proximi, & certè propinquiùs ſibi accedunt membra quàm in quaternario & octonario numeris accederent. Quod ut firmiſſimum teneam, video partem orationis in quinto ſemipede ſemper aut pene ſemper terminari, ut eſt in primo Virgilij verſu, *Arma virumque cano*: & in ſecundo, *Italiam fato*: & in tertio, *Littora multùm ille &*: in quarto item, *Vi ſuperûm ſævæ*: atque ita deinceps in toto pene carmine. M. Verum dicis: ſed videndum tibi eſt, quos pedes metiaris, ut nihil ſuperiorum legum jam inconcuſsè conſtitutarum violare audeas. D. Quamquam mihi ſatis ratio appareat, tamen novitate conturbor. Non enim ſolemus in hoc genere niſi ſpondeum pedem & dactylum ſcandere, quod nemo ferè eſt tam indoctus quin audierit, etiamſi minùs id facere poſſit. Hanc ergo pervulgatiſſimam conſuetudinem, nunc ſi ſequi voluero, lex illa termini eſt abroganda: præcedens enim membrum ſemipede clauderetur, poſterius autem pleno pede; quod contra eſſe debuit. Sed quia illam legem iniquiſſimum eſt tollere, & in numeris jam didici poſſe fieri, ut non à pleno pede ordiamur, reſtat ut non hîc dactylum cum ſpondeo, ſed anapæſtum locari judicemus, ut incipiat verſus à longa una ſyllaba, deinde duo pedes vel ſpondei vel anapæſti alterum membrum ſuperius terminent, cùm tres rurſus alterum vel anapæſti vel quolibet loco ſpondeus, ſive omnibus, & in fine una ſyllaba, qua verſus legitimè terminatur. probaſne & id?

10. M. Ego quoque rectiſſimum eſſe judico, ſed non facile iſta populo perſuadentur. Tanta enim eſt vis conſuetudinis, ut eâ inveteratâ, ſi falſa opinione genita eſt, nihil ſit inimicius veritati. Namque ad faciendum verſum nihil intereſſe intelligis, utrùm in hoc genere anapæſtus cum ſpondeo, an dactylus collocetur: ad metiendum tamen rationabiliter, quod non aurium ſed mentis eſt proprium, [a] vera & certa ratione hoc, non irrationabili opinione diſcernitur: neque nunc à nobis primùm inventa eſt, ſed multo eſt hac inveterata conſuetudine antiquiùs animadverſa. Quare ſi eos legant qui vel in græca vel in latina lingua diſciplinæ hujus doctiſſimi fuerunt, non mirabuntur nimis qui fortè hoc audierint: quamquam pudet imbecillitatis, cùm rationi roborandæ hominum auctoritas quæritur, cùm ipſius rationis ac veritatis auctoritate, quæ profectò eſt omni homine melior, nihil deberet eſſe præſtantius. Non enim ut in producenda corripiendave ſyllaba non niſi auctoritatem veterum hominum quærimus, ut quemadmodum ſint uſi verbis quibus nos quoque loquimur, ita & nos utamur; quia & in hujuſcemodi re nullam obſervationem ſequi deſidiæ eſt, & novam inſtituere licentiæ: ita in metiendo verſu inveterata voluntas hominum, ac non æterna rerum ratio cogitanda eſt, cùm & moderatam ejus longitudinem priùs naturaliter aure ſentiamus, deinde approbemus rationabili conſideratione numerorum, & eum inſigni fine claudendum eſſe judicet quiſquis judicat [b] certiùs eum quàm cetera metra eſſe finiendum, eumque finem in breviore tempore notandum eſſe manifeſtum ſit; ſiquidem temporis longitudinem coërcet & frenat quodammodo.

Caput VI.

11. Quæ cùm ita ſint, quî poteſt poſterius ejus membrum niſi non pleno terminari pede? Prioris autem membri exordium aut plenum pedem eſſe, ut in illo trochaïco, *Roma, Roma, cerne quanta ſit deûm benignitas*; aut partem pedis oportet, ut in heroïco, *Arma virumque cano, Trojæ qui primus ab oris.* Quapropter omni jam dubitatione ſublata, etiam iſtum verſum metire, ſi placet, & mihi de membris ejus pedibuſque reſponde, *Phaſelus ille quem videtis hoſpites.* D. Membra quidem hujus in quinque & ſeptem ſemipedes video diſtributa, ut prius ſit, *Phaſelus ille*; poſterius autem, *quem videtis hoſpites*: pedes verò iambos cerno. M. Quæro, nihilne caves pede pleno verſum terminare? D. Verum dicis, & ubi fuerim, neſcio. Quis enim non videret ſicut in heroïco exordiendum eſſe à ſemipede? quod cùm in hoc genere fit, non jam iambis, ſed trochæis verſum metimur, ut eum legitimè ſemipes claudat.

12. D. Ita eſt ut dicis: ſed vide quid tibi de hoc reſpondendum putes, quem Aſclepiadæum vocant, *Mæcenas atavis edite regibus.* Nam pars orationis in ſexta ſyllaba terminatur, neque inconſtanter, ſed in omnibus ferè hujus generis verſibus. Itaque ejus primum eſt membrum, *Mæcenas atavis*: ſecundum, *edite regibus.* quod quanam ratione fiat dubitari poteſt. Si enim metiaris in hoc pedes quaternorum temporum, erunt quinque in priore, in poſteriore autem membro quatuor ſemipedes: lex autem vetat membrum poſterius pari numero conſtare ſemipe-

[a] MSS. veteres ſic habent: *proprium, nimium quantum hæc ratio ab illa opinione diſcernitur.*

[b] Lov. *quiſquis judicat certiùs: eumque quàm cetera metra eſſe inſigniter finiendum, qui finem habet in breviore temporum notarum manifeſtum: ſiquidem &c.* Ita quoque editiones aliæ, niſi quòd Am. habet, *notatum manifeſtum ſit.* Er. *notarum manifeſtum ſit.* Sed præſtat MSS. lectio, quam huc revocavimus.

dum, ne pleno pede verſus terminetur. Reſtat ut pedes conſideremus ſenorum temporum, ex quo fit ut membrum utrumque ternis ſemipedibus conſtet. Nam ut integro pede præcedens membrum finiatur, à duabus longis incipiendum eſt: deinde totus choriambus verſum dividit, ut ſequente etiam alio choriambo membrum poſterius inchoëtur, claudente verſum ſemipede in duabus brevibus ſyllabis: tot enim tempora cum ſpondeo in capite locato, implent ſex temporum pedem. niſi quid habes ad hæc. D. Nihil prorſus. M. Placet ergo, totidem ſemipedibus conſtare utrumque membrum. D. Cur non placeat? Neque enim metuenda eſt hîc illa converſio, quia poſito poſteriore membro in præcedentis loco, ita ut quod eſt primum, ſecundum fiat, non eadem lex manebit pedum. Quapropter nulla cauſſa eſt, cur idem ſemipedum numerus in hoc genere membris negetur, cùm ſine ullo converſionis vitio parilitas iſta poſſit teneri, finis etiam inſignioris lege ſervata, cùm verſus non pleno pede terminatur, quod conſtantiſſimè ſervandum eſt.

CAPUT VII. Quomodo ſemipedum imparilitas in verſuum membris ad parilitatem referatur.

13. M. REM ipſam omnino vidiſti: quare jam quoniam comperit ratio verſuum eſſe duo genera, unum in quo idem numerus ſemipedum, aliud in quo diſpar in membris ſit, diligenter conſideremus, ſi placet, quonam modo iſta imparilitas ſemipedum ad quamdam parilitatem referatur, obſcuriore aliquantum, ſed ſanè ſubtiliſſima ratione numerorum. Nam quæro ex te, cùm duo & tria dicam, quot numeros dicam. D. Duos ſcilicet. M. Ergo & duo unus, & tria unus eſt numerus; & quemlibet alium dixerimus. D. Ita eſt. M. Nonne tibi ex hoc videtur unum cum quolibet numero non abſurdè poſſe conferri? Siquidem unum duo eſſe non poſſumus dicere, duo autem unum eſſe quodammodo, & item tria & quatuor unum eſſe, non falsò dici poteſt. D. Aſſentior. M. Adtende aliud: dic mihi, duo ter ducta, quid faciunt in ſumma. D. Sex. M. Num ſex & tria totidem ſunt? D. Nullo modo. M. Nunc tria quater ducas velim, ſummamque reſpondeas. D. Duodecim. M. Vides item duodecim plures eſſe quàm quatuor? D. Et longè. M. Sanè ne jam immorer, figenda regula eſt: A duobus, & deinceps quoſlibet numeros duos conſtitueris, minor per majorem multiplicatus, eum excedat neceſſe eſt. D. Quis hoc dubitaverit? Quid enim tam parvum in plurali numero quàm duo? quem tamen numerum ſi millies duxero, ita excedet mille, ut duplum fiat. M. Verum dicis: ſed conſtitue unum, & quemlibet deinde majorem numerum, & quemadmodum in illis faciebamus, minorem per majorem multiplica, num eodem modo major ſuperabitur? D. Non planè, ſed majori minor æquabitur. Nam unum bis, duo; & unum decies, decem; & unum millies, mille; & per quemlibet alium numerum multiplicavero, unum neceſſe eſt æquetur. M. Habet ergo unum cum ceteris numeris jus quoddam æqualitatis, non modò quòd quicumque numerus eſt, ſed etiam quòd toties ductus tantumdem facit. D. Manifeſtiſſimum eſt.

Conciliantur membra ſemipedum quatuor & trium.

14. M. Age nunc, refer animum ad ſemipedum numeros, quibus in verſu fiunt membra inæqualia, & miram quamdam æqualitatem iſta quam tractavimus ratione reperies. Nam, ut opinor, verſus minimus inæquali ſemipedum numero in membris eſt duobus, habens ſemipedes quatuor & tres, ut in hoc, *Hoſpes ille quem vides:* cujus primum membrum quod eſt, *Hoſpes ille*, ſecari æqualiter poteſt in duas partes binorum ſemipedum: ſecundum autem quod eſt, *quem vides*, ita dividitur, ut una pars duos ſemipedes habeat, altera unum; quod ita eſt, quaſi duo & duo ſint, jure illo æqualitatis, de quo ſatis egimus, quod habet unum cum omnibus numeris. Ex quo fit ut iſta diviſione tantum ſit quodammodo ſuperius membrum quantum poſterius. Itaque ubi fuerint quatuor & quinque ſemipedes, ſicut hoc eſt, *Roma*, *Roma cerne quanta ſit:* non ita probatur; & propterea metrum erit potiùs quam verſus, quia ita ſunt membra inæqualia ut ad nullam æqualitatis legem ſectione aliqua poſſint referri. Cernis quippe, ut opinor, ſuperioris membri quatuor ſemipedes, *Roma*, *Roma*, in binos poſſe diſcedere: quinque autem poſteriores, *cerne quanta ſit*, in duos & tres ſemipedes dividi; ubi nullo jure apparet æqualitas. Neque enim poſſunt aliquo modo tantum valere quinque ſemipedes propter duos & tres, quantum quatuor valent, quomodo invenimus ſuperiùs in breviore verſu tantum valere tres ſemipedes propter unum & duo, quantum quatuor valent. an aliquid non es aſſecutus, aut non placet? D. Immo verò & manifeſta omnia & rata ſunt.

Membra ſemipedum quinque, & trium.

15. M. Age nunc quinque & tres ſemipedes conſideremus, qualis eſt ille verſiculus, *Phaſelus ille quem vides:* & videamus quomodo iſta inæqualitas aliquo æqualitatis jure teneatur: nam hoc genus non ſolùm metrum, ſed etiam verſum eſſe, omnes conſentiunt. Itaque cùm primum membrum in ſemipedes duos & tres ſecueris, & ſecundum in duos & unum, conjungas particulas quas in utroque pares inveneris, quia & in primo membro habemus duo, & in ſecundo reſtant duæ particulæ, una in tribus ſemipedibus de priore membro, altera in uno de poſteriore. Has ergo & ſociabiliter jungimus, quia unum cum omnibus habet ſocietatem; & in ſumma unum & tria, quatuor fiunt, quod eſt tantumdem quantum duo & duo. Per hanc igitur ſectionem etiam quinque & tres ſemipedes ad concordiam rediguntur. Sed reſponde, utrùm intellexeris. D. Ita verò, & admodum probo.

CAPUT VIII. Membra ſemipedum quinque & ſeptem.

16. M. SEQUITUR ut de quinque & ſeptem ſemipedibus diſſeramus, quales ſunt verſus duo illi nobiliſſimi, heroïcus & quem iambicum vulgò vocant, etiam ipſe ſenarius. Nam, *Arma virumque cano, Trojæ qui primus ab oris*, ita dividitur ut primum ejus membrum ſit, *Arma virumque cano*, qui ſunt quinque; & ſecundum, *Trojæ qui primus ab oris*, qui ſunt ſeptem ſemipedes. Et, *Phaſelus ille quem videtis hoſpites*, primum membrum habet, *Phaſelus ille*, in ſemipedibus quinque; ſecundum in ſeptem, *quem videtis hoſpites*. Sed tanta illa nobilitas in lege iſta æqualitatis laborat. Cùm enim ſuperiores quinque ſemipedes in duos & tres diviſerimus, poſteriores autem ſeptem in tres & quatuor; congruent ſibi quidem particulæ ternorum ſemipedum; ſed ſi duæ reliquæ ita convenirent, ut una earum conſtaret uno ſemipede, alia quinque, conjungerentur lege illa qua unum cum omnibus numeris conjungi poteſt, & in ſumma ſex fierent, quod ſunt etiam tres & tres: nunc verò quia duo & quatuor inveniuntur, ſummam quidem reddent ſenariam; ſed nullo æqualitatis jure tantum valent duo quantum quatuor, ut in hujuſcemodi quaſi neceſſitudine copulentur. Niſi fortè quis dixerit ſatis eſſe ad aliquam regulam parilitatis, quòd ut tres & tres, ita duo & quatuor ſex fiunt. cui rationi repugnandum non arbitror: eſt enim & hæc aliqua æquali-

tas. Sed illud nollem ut majore congruentia quinque A & tres quàm quinque & septem semipedes convenirent. Non enim tantum nomen est illius versus quantum istorum, & vides in illo non modò tantam summam inventam collatis uno & tribus, quanta est in duobus & duobus; sed etiam multo concordiores partes esse, cùm junguntur unum & tria, propter illam unius cum ceteris omnibus numeris amicitiam, quàm cùm duo & quatuor copulantur, sicut in istis est. an tibi aliquid obscurum est? D. Nihil prorsus. Sed nescio quomodo me offendit, B quòd isti senarij cùm sint celebratiores ceteris generibus, & principatum quemdam in versibus habere dicantur, aliquid in membrorum concordia minùs habent, quàm illi famæ obscurioris versus. M. Bono animo esto: nam ego tibi tantam in illis ostendam concordiam, quantam soli ex omnibus habere meruerunt, ut videas, non injuriâ eos esse prælatos. Sed quia ipsa tractatio aliquanto est longior, quamvis omnino jocundior, restare nobis debet extrema, ut cùm de ceteris, quantum satis C videbitur, disputaverimus, jam omni curâ liberati, ad horum scrutanda penetralia veniamus. D. Mihi verò placet, sed jam vellem ut ista quæ priora suscepimus, explicata essent, ut jam illud audirem commodiùs. M. Istorum comparatione quæ antè disseruimus, fiunt illa dulciora quæ exspectas.

Caput IX. Membra semipedum sex & septem.

17. Nunc itaque considera, utrùm in duobus membris quorum primum exhibeat semipedes sex, alterum septem, reperiatur ea æqualitas ut ritè esse versus queat. Nam post quinque & septem D semipedes hunc esse discutiendum vides. Hujus autem exemplum est: *Roma, Roma, cerne quanta sit deûm benignitas.* D. Video primum membrum posse in partes distribui, quæ habeant ternos semipedes, secundum in tres & quatuor. Quare junctis æqualibus fiunt sex semipedes, tres verò & quatuor septem sunt, & non æquantur illi numero. Sed si duo & duo in ea parte ubi quatuor sunt, & duo & unum in ea parte ubi tres sunt, consideremus, junctis partibus quæ binos habent, fit summa quaternaria E : junctis autem illis quarum in una duo sunt, in alia unum, si etiam ista tamquam sint quatuor accipiamus, propter unius cum ceteris numeris concordiam, octo simul fiunt, magisque excedunt summam senariam, quàm cùm septem fuissent.

Membra semipedum octo & septem.

18. M. Ita est, ut dicis: & ideo isto genere copulationis à lege versuum separato, adtende ut ordo postulat, in ea nunc membra, quorum primum habet octo semipedes, septem secundum. Ista verò copulatio habet quod quærimus. Nam præcedentis F membri partem dimidiam cum parte subsequentis majore, quæ dimidiæ proxima est, jungens, quoniam quaterni semipedes sunt, octonarij numeri summam facio. Restant ergo quatuor semipedes de priore, tres de posteriore membro. Duo inde, & duo hinc copulati, fiunt quatuor. Duo rursus inde residui, & unus hinc, ad legem illius convenientiæ copulati, qua unum reliquis par est, quodammodo sumuntur pro quatuor. Ita jam octonarius superiori octonario congruit. D. Sed cur hujus exemplum non audio? M. Quia sæpe commemoratum est, tamen ne suo loco prætermissum putes, ipsum est: *Roma, Roma, cerne quanta sit deûm benignitas.* vel hoc etiam: *Optimus beatus ille qui procul negotio.*

Membra semipedum novem & septem.

19. Quare jam inspice novem & septem semipedum connexionem, cujus exemplum est: *Vir optimus beatus ille qui procul negotio.* D. Facilis est cognitu ista congruentia: superius enim membrum in quatuor & quinque, posterius in tres & quatuor semipedes dividitur. Pars ergo superioris minor cum parte posterioris majore conjuncta, octonarium numerum facit: & major superioris cum minore posterioris, item octonarium: nam illa conjunctio est quatuor & quatuor, ista quinque & tres semipedes. Huc accedit, quòd quinque in duo & tres semipedes, tres autem in duo & unum si diviseris, apparet alia convenientia duorum cum duobus, & unius cum tribus, quia unum cum omnibus numeris superiùs commemoratâ lege confertur. Sed nisi me ratio fallit, nihil restat ulteriùs quod de membrorum copulatione requiramus: jam enim ad octo perventum est pedes, quem numerum versui, sicut satis cognovimus, non fas est excedere. Quare jam age illa senariorum versuum heroici & iambici vel trochaici, quò intentionem meam & excitasti & distulisti, pande secreta.

Caput X. De senariorum versuum excellentia. eos decentissimos non esse, si vel heroici sint vel iambici.

20. M. Faciam, immo faciet ipsa ratio, quæ mihi tibique communis est. Sed meministine, quæso, cùm ageremus de metris, dixisse nos & ipso sensu admodum probasse, illos pedes quorum partes ad sesqua conveniunt, sive in duobus & tribus, ut est creticus vel pæones, sive in tribus & quatuor, ut epitriti, exclusos à poëtis propter minoris venustatis sonum, solutæ orationis severitatem decorare congruentiùs, cùm his clausulæ colligantur? D. Memini: sed quorsum hæc spectant? M. Quoniam illud volo priùs intelligamus, hujuscemodi pedibus à poëtarum tractatione sejunctis, non remanere, nisi eos quibus ad tantumdem, ut spondeus est; aut eos quibus ad duplum, ut iambus; aut eos quibus ad utrumque partes conveniunt, ut choriambus. D. Ita est. M. At si hæc est poëtarum materies, & soluta oratio versibus inimica est, non versus ullus nisi ex hoc genere pedum faciendus est. D. Assentior. Video enim poëmata versibus quàm aliis lyricorum poëtarum metris fieri grandiora, sed adhuc quò ratio ista tendat, ignoro.

21. M. Ne propera: disputamus enim jam de senariorum versuum excellentia, & priùs tibi cupio demonstrare, si potero, decentissimos senarios, nisi duorum istorum generum esse non posse, quæ omnium etiam sunt celeberrima, quorum unum est heroïcum, ut, *Arma virumque cano, Trojæ qui primus ab oris*, quod usus metitur spondeo & dactylo, subtilior ratio spondeo & anapæsto: alterum quod iambicum dicitur, & eadem ratione invenitur trochaïcum. Nam credo tibi manifestum esse longis syllabis, nisi breves interponantur, obtundi quodam modo spatia sonorum; item nisi brevibus longæ, nimis concisa & quasi tremula fieri; neutra esse temperata, quamvis temporum æqualitate aures impleant. Quamobrem nec illi versus qui sex pyrrhichios, & sex proceleumaticos habent, adspirant ad heroïci dignitatem, nec illi ad trochaïci qui sex tribrachos habent. Huc accedit, quia in istis quos ceteris ipsa ratio præponit, si membra præposteres, totum ita commutabitur, ut alios etiam pedes necessariò metiamur. Itaque inconversibiliores, ut ita dicam, sunt quàm illi qui aut omnibus brevibus, aut longis omnibus constant. Et ideò sive quinque & septem, sive septem & quinque semipedibus membra in his temperatioribus ordinentur, nihil interest: neutro enim horum ordine converti versus potest sine tanta commutatione, ut aliis pedibus currere videatur. In illis autem si carmen cœptum erit

talibus versibus, quorum priora membra quinos semipedes habeant, non oporteat eos miscere in quibus septeni priores sunt, ne jam liceat omnes convertere: non enim à conversione revocat ulla pedum commutatio. Sed tamen heroïcis conceditur spondeos omnes rarissimè interponere, quod quidem posterior ætas hæc nostra minimè probavit. Trochaïcis autem sive iambicis, cùm pedem tribrachum quolibet loco interponere liceat, habere tamen in hujuscemodi carminibus versum solutum in omnes breves, turpissimum judicatum est.

22. Remotis igitur epitritis pedibus à lege versuum senaria, non solùm quòd solutæ orationi sunt aptiores, verùm etiam quòd si sex fuerint, triginta & duo tempora excedunt, sicut dispondei: remotis etiam quinûm temporum pedibus, quòd sibi eos libentiùs ad clausulas vindicavit oratio: molossis item & aliis temporum senûm, quamvis in poëmatis venustissimè vigeant, ab hoc de quo nunc agimus numero temporum exclusis; restant versus omnium brevium syllabarum, qui vel pyrrhichios vel proceleumaticos vel tribrachos habent, & omnium longarum qui spondeos. Qui quamquam admittantur ad senarium modum, dignitati tamen & temperationi horum qui brevibus longisque variantur, & ob hoc multo minùs converti possunt, cedant necesse est.

Caput XI. Senarij quomodo commodiùs metiendi.

23. Sed quæri potest cur meliores versus judicati sint senarij, in quibus anapæstum subtilis illa ratio metitur, & ij in quibus trochæum, quàm si dactylum ibi, & hîc iambum metiretur. Sine præjudicio enim sententiæ, quoniam nunc de numeris agimus, si versus ita esset: *Trojæ qui primus ab oris arma virumque cano*, vel de illo genere: *Qui procul malo pius beatus ille*, uterque horum nec minùs senarius esset, nec minùs brevium longarumque syllabarum temperatione moderatus, nec magis converti poterat, & in utroque membra ita ordinata sunt, ut & in quinto & in septimo semipede pars orationis terminetur: cur ergo meliores istis putentur, si potiùs ita sint, *Arma virumque cano, Trojæ qui primus ab oris. Beatus ille qui procul pius malo?* In qua quæstione faciliùs & procliviùs dixerim fortè evenisse, ut isti priùs animadverterentur aut frequentarentur; aut si id non est fortuitum, melius credo visum fuisse, ut heroïcus duabus longis, quàm duabus brevibus & longâ clauderetur, quòd in longis aures commodiùs adquiescunt: ille autem alter in finali semipede longam syllabam potiùs haberet quàm brevem. Res quidem sic se habet, ut quicumque horum priores eligerentur, necessariò aliis auferrent locum, qui membris iisdem præposteratis fieri possent. Quocirca si melior judicatus est, cujus exemplum est, *Arma virumque cano, Trojæ qui primus ab oris*: ineptè jam fieret isto converso aliud genus, sicuti est, *Trojæ qui primus ab oris, arma virumque cano*. Quod etiam de trochaïco genere intelligendum est. Nam si est honestior, *Beatus ille qui procul negotio*: quod genus isto præposterato fieret ut est, *Qui procul negotio beatus ille*, fieri profectò non oporteret: tamen si quis audeat & faciat tales versus, manifestum est cum alia genera senariorum esse facturum, quibus sint ista meliora.

24. Hi ergo senariorum omnium pulcherrimi, non potuerunt ambo obtinere sinceritatem suam adversùs hominum licentiam. Nam in trochaïco genere, non senario solo, sed unde minus incipit usque ad magnitudinem extremam quæ octo pedes habet, miscendos poëtæ putaverunt quatuor temporum pedes omnes, qui adhibentur ad numeros: & Græci quidem alternis locis primo & tertio, & ita deinceps, si à semipede versus incipit: sin ab integro trochæo, secundo & quarto loco, atque ita deinceps servatis intervallis, memorati longiores collocantur pedes. Quæ corruptio ut tolerabilis fieret, non singulos pedes in duas partes, quarum una levationis, altera positionis est, plaudendo diviserunt; sed unum pedem levantes, alterum ponentes, unde ipsum senarium trimetrum vocant, ad epitritorum divisionem plausum retulerunt. Sed si hoc saltem constanter teneretur, quamvis pedes epitriti magis orationis sint quàm poëmatis, nec jam senarius, sed ternarius versus inveniretur, non tamen omnimodo illa numerorum labefactaretur æqualitas. Nunc verò quatuor temporum pedes, dummodo in locis memoratis ponantur, licet non solùm in omnibus ponere, sed ubi libet eorum, & quotiens libet. Nostri verò veteres, nec ipsa locorum intervalla intermiscendis hujuscemodi pedibus, servare potuerunt. Quare in hoc genere poëtæ ista corruptione atque licentiâ planè assecuti sunt, quod eos voluisse arbitrandum est, ut essent in fabulis poëmata solutæ orationi simillima. Sed quoniam satis dictum est, cur inter senarios isti versus magis nobilitati sint, nunc videamus cur ipsi senarij meliores sint versus quàm ceteri in quolibet alio pedum numero constituti. nisi quid habes adversùs ista quæ disseras. D. Prorsus assentior: & jam illam membrorum æqualitatem, cui me adtentissimum paulò antè reddidisti, si vel nunc fas est, cognoscere vehementer exspecto.

Caput XII. Senarij versus cur aliis præstantiores.

25. M. Totus ergo adesto, atque responde, utrùm tibi videatur quælibet longitudo posse in quotlibet partes secari. D. Satis mihi ista persuasa sunt: nec dubitari posse arbitror, quin omnis longitudo quæ linea dicitur, habeat dimidiam sui partem, ac per hoc in duas lineas decussatim secari queat: & quia ipsæ duæ lineæ quæ ista sectione fiunt, proculdubio lineæ sunt, etiam in ipsis hoc fieri posse manifestum est. Itaque & quantulacumque longitudo in quotlibet partes secari potest. M. Expeditissimè atque verissimè. Quare nunc illud vide, utrùm rectè asseveretur, omnem longitudinem ad latitudinem porrigendam, quæ ab ipsa oritur, tantum valere quantum latitudinis quadratum occupat. Si enim minùs aut ampliùs in latum spatium proceditur quàm longa est linea unde proceditur, quadratum non fit: sin tantum, nihil aliud quàm quadratum fit. D. Intelligo & assentior. quid enim verius? M. Illud ergo jam sequi, ut opinor, vides, ut si pro linea in longum ordinati calculi pares ponantur, non perveniat illa longitudo ad quadratam formam, nisi per eumdem numerum multiplicati calculi fuerint: ut si verbi gratiâ duos calculos ponas, quadratum non facias, nisi aliis duobus ad latitudinem adjunctis: sin tres, sex adjungendi sunt, sed terni distributi ad duos ordines similiter in latitudinem: si enim ad longitudinem additi fuerint, nulla figura fit. Longitudo enim sine latitudine figura non est. Atque ita proportione licet considerare alios numeros: ut enim bis bina, & ter terna quadratas figuras in numeris faciunt, ita quater quaterna, quinquies quina, sexies sena, atque ita per infinitum in ceteris. D. Etiam ista rata & manifesta sunt. M. Attende nunc utrùm sit aliqua temporis longitudo. D. Quis

dubitaverit nullum esse tempus sine aliqua longitudine? M. Quid, versus potestne non obtinere aliquam temporis longitudinem? D. Immo necesse est obtineat. M. Quid in ea longitudine pro calculis meliùs collocamus, pedesne, qui duas in partes, id est levationem & positionem necessariò distribuuntur; an ipsos semipedes potiùs, qui singulas levationes positionesque obtinent? D. Semipedes congruentiùs judico pro illis calculis poni.

26. M. Age nunc commemora membrum versus heroïci brevius, quot semipedes habeat. D. Quinque. M. Dic exemplum. D. *Arma virumque cano.* M. Num igitur aliud desideras, nisi ut alij septem semipedes cum istis quinque aliqua æqualitate conveniant? D. Nihil prorsus aliud. M. Quid, septem semipedes possuntne aliquem versum complere per se? D. Possunt verò: nam tot semipedes habet primus ac minimus versus, annumerato in fine silentio. M. Rectè dicis: sed ut versus esse possit, quomodo in duo membra dividitur? D. In quatuor scilicet, & tres semipedes. M. Duc ergo in legem quadrati has partes singulas, & vide quid faciunt quatuor quater. D. Sedecim. M. Quid, tria ter? D. Novem. M. Quid, totum simul? D. Viginti quinque. M. Septem ergo semipedes quoniam possunt habere duo membra, singulis membris suis ad quadratorum rationem relatis, vigesimumquintum numerum in summa faciunt; & est una pars versus heroïci. D. Ita est. M. Altera igitur pars quæ habet quinque semipedes, quoniam non potest in duo mebra dividi, & debet aliqua æqualitate concinere, nonne tota in quadratum ducenda est? D. Nihil aliud omnino censeo, & jam tandem agnosco æqualitatem mirabilem. Quinque enim quinquies ducta eadem viginti quinque consummant. Nec ergo immeritò senarij versus ceteris celebratiores nobilioresque facti sunt: dici enim vix potest quantum inter illorum æqualitatem in membris imparibus, & aliorum omnium intersit.

Caput XIII. Epilogus.

27. M. Non te ergo fefellit pollicitatio mea, vel potiùs ipsa nos, quam uterque nostrûm sequitur, ratio. Quare ut istum jam sermonem concludamus aliquando, cernis certè cùm sint metra penè innumerabilia, versum tamen esse non posse, nisi duobus membris sibimet concinnatis, aut totidem semipedibus, sed non conversibilibus terminatis, ut est, *Mæcenas atavis edite regibus*; aut dispari numero etiam semipedum, sed tamen aliqua æqualitate conjunctis, ut sunt quatuor & tres, aut quinque & tres, vel quinque & septem, aut sex & septem, aut octo & septem, vel septem & novem. A pleno enim pede trochaïcus, ut est, *Optimus beatus ille qui procul negotio*, & à non pleno potest versus exordiri, ut est, *Vir optimus beatus ille qui procul negotio:* terminari autem nisi non pleno prorsus non potest. Sed isti non pleni pedes, sive integros semipedes habeant, sicuti est iste quem nunc posui; sive minùs quàm dimidium pedem, sicut in illo choriambico duæ ultimæ breves, *Mæcenas atavis edite regibus*; sive plùs quàm dimidium, ut in ejus capite duæ primæ longæ, aut in fine alterius choriambici bacchius, cujus exemplum est, *Te domus Evandri, te sedes celsa Latini.* Omnes ergo isti non pleni pedes semipedes nuncupantur.

28. Jam verò non solùm talia poëmata versibus fiunt, ut in his unum genus teneatur, qualia Epicorum poëtarum sunt, vel etiam Comicorum, sed illos quoque ambitus quos περιόδους Græci vocant, non tantùm illis metris quæ lege versuum non tenentur, Lyrici poëtæ faciunt, sed etiam versibus. Nam ille Flacci, *Nox erat, & cælo fulgebat luna sereno: Inter minora sidera:* bimembris ambitus est, & versibus constans. Qui duo versus sibimet convenire non possunt, nisi uterque ad senorum temporum referatur pedes. Nam modus heroicus cum modo iambico vel trochaïco non concinit, quia illi pedes ad tantumdem, hi ad duplum partiuntur. Fiunt ergo ambitus aut omnibus metris non cum versibus, ut illi sunt de quibus in superiori sermone disputatum est, cùm de ipsis metris ageremus: aut tantum versibus, ut ij de quibus nunc dictum est: aut ut & versibus, & aliis metris temperentur, quale illud est: *Diffugère nives, redeunt jam gramina campis, Arboribusque comæ.* Quo autem ordine locentur vel versus cum aliis metris, vel majora membra cum minoribus, nihil interest ad aurium voluptatem, dummodo non brevior quàm bimembris, non amplior quàm quadrimembris sit ambitus. Sed jam si nihil habes quod contradicas, finis sit hujus disputationis, ut deinceps quod ad hanc partem musicæ adtinet quæ in numeris temporum est, ab his vestigiis ejus sensibilibus, ad ipsa cubilia, ubi ab omni corpore aliena est, quanta valemus sagacitate veniamus.

LIBER SEXTUS.

In quo ex mutabilium numerorum in inferioribus rebus consideratione evehitur animus ad immutabiles numeros, qui in ipsa sunt immutabili veritate.

Caput I. Superiores libri quibus scripti sint, quove consilio.

1. Satis diu penè atque adeo planè puériliter per quinque libros in vestigiis numerorum ad moras temporum pertinentium morati sumus: quam nostram nugacitatem apud benevolos homines facilè fortassis excuset officiosus labor; quem non ob aliud suscipiendum putavimus, nisi ut adolescentes, vel cujuslibet ætatis homines, quos bono ingenio donavit Deus, non præproperè, sed quibusdam gradibus à sensibus carnis atque carnalibus litteris, quibus eos non hærere difficile est, duce ratione avellerentur; atque uni Deo & Domino rerum omnium, qui humanis mentibus nullâ naturâ interpositâ præsidet, incommutabilis veritatis amore adhærescerent. Illos igitur libros qui leget, inveniet nos cum grammaticis & poëticis animis, non habitandi electione, sed itinerandi necessitate versatos. Ad hunc autem librum cùm venerit, si ut spero, & supplex deprecor, Deus & Dominus noster propositum meum voluntatemque gubernaverit, & eò quò est intenta perduxerit, intelliget non vilis possessionis esse vilem viam, per quam nunc cum imbecillioribus, nec nos ipsi admodum fortes ambulare maluimus, quàm minùs pennatos per liberiores auras præcipitare.

præcipitare. Ita nos, quantum arbitror, aut nihil aut non multùm peccaſſe judicabit, ſi tamen de numero ſpiritalium virorum iſte fuerit. Nam turba cetera de ſcholis linguarum tumultuantium, & ad plaudentium ſtrepitum vulgari levitate lætantium, ſi fortè irruerit in has litteras, aut contemnet omnes, aut illos quinque libros ſufficere ſibi arbitrabitur: iſtum verò in quo fructus illorum eſt, vel abjiciet quaſi non neceſſarium, vel differet quaſi pòſt neceſſarium. Reliquos verò qui ad iſta intelligenda eruditi non ſunt, ſi ſacramentis Chriſtianæ [a] puritatis imbuti, in unum & verum Deum ſumma caritate nitentes, cuncta puerilia tranſvolaverunt, fraternè admoneo ne ad iſta deſcendant, & cùm hîc laborare cœperint, de tarditate ſua conquerantur, ignorantes itinera difficilia & moleſta pedibus ſuis, volando ſe poſſe etiam ignorata tranſire. Si autem ij legunt qui & infirmis aut inexercitatis greſſibus hàc ambulare non poſſunt, & nullas pietatis alas habent, quibus iſta neglecta prætervolent, non ſe inſerant inconvenienti negotio; ſed præceptis ſaluberrimæ religionis, & nido fidei Chriſtianæ pennas nutriant, quibus ſubvecti laborem ac pulverem hujus itineris evadant, magis ipſius patriæ quàm viarum flexuoſarum amore flagrantes. His enim hæc ſcripta ſunt, qui litteris ſæcularibus dediti, magnis implicantur erroribus, & bona ingenia in nugis conterunt, neſcientes quid ibi delectet. Quod ſi animadverterent, viderent quà effugerent illa retia, & quiſnam eſſet beatiſſimæ ſecuritatis locus.

CAPUT II.

Sonorum numeri quotuplicis generis, & an quodque eorum genus ſine alio eſſe poſſit.

2. M. QUAMOBREM tu cum quo mihi nunc ratio eſt, familiaris meus, ut à corporeis ad incorporea tranſeamus, reſponde, ſi videtur, cùm iſtum verſum pronuntiamus, *Deus creator omnium*, iſtos quatuor iambos quibus conſtat, & tempora duodecim ubinam eſſe arbitreris, id eſt, in ſono tantùm qui auditur, an etiam in ſenſu audientis qui ad aures pertinet, an in actu etiam pronuntiantis, an quia notus verſus eſt, in memoria quoque noſtra hos numeros eſſe fatendum eſt? D. In his omnibus puto. M. Nuſquamne ampliùs? D. Quid aliud reſtet non video, niſi fortè interior & ſuperior aliqua vis ſit unde iſta procedunt. M. Non ego quæro quid ſuſpicandum ſit: quare ſi hæc quatuor genera ita tibi apparent, ut nullum aliud videas quod æquè manifeſtum ſit, diſcernamus ea, ſi placet, ab invicem, & videamus utrùm ſingula eſſe ſine invicem poſſint.

Primum genus numerorum in ipſo ſono.

Nam credo non te eſſe negaturum, fieri poſſe, ut in aliquo loco aliquis ſonus exſiſtat hujuſcemodi morulis & dimenſionibus verberans aërem vel ſtillicidio vel aliquo alio pulſu corporum, ubi nullus adſit auditor. Quod cùm fit, num præter illud primum genus, cùm ipſe ſonus hos numeros habet, ullum horum quatuor reperitur? D. Nullum aliud video.

Secundum genus in ipſo ſenſu audientis.

3. M. Quid iſte alter, qui eſt in ſenſu audientis, poteſtne eſſe ſi nihil ſonet? Non enim quæro utrùm habeant illæ aures vim percipiendi ſi quidquam ſonuerit, qua utique non carent ſi deſit ſonus: non enim & cùm ſilentium eſt, nihil à ſurdis differunt; ſed quæro utrùm ipſos numeros habeant, etiamſi nihil ſonet. Siquidem aliud eſt habere numeros, aliud poſſe ſentire numeroſum ſonum. Nam & ſi ſentientem corporis locum digito tangas, quotiens libet tangitur, totiens ſentitur tactu ille numerus: & cùm ſentitur, non eo caret ſentiens: ſed utrùm inſit etiam tangente nullo, non ſenſus ille, ſed numerus, ſimiliter quæritur. D. Non facilè dixerim, carere ſenſum numeris talibus in ſe conſtitutis, etiam antequam aliquid ſonet: non enim aliter aut eorum mulceretur concinnitate, aut abſurditate offenderetur. Idipſum ergo quidquid eſt, quo aut annuimus aut abhorremus, non ratione ſed naturâ, cùm aliquid ſonat, ipſius ſenſus numerum voco. Non enim tunc fit in auribus meis, cùm ſonum audio, hæc vis approbandi & improbandi. Aures quippe non aliter bonis ſonis quàm malis patent. M. Vide potiùs ne iſta duo ſint minimè confundenda. Nam ſi verſus quilibet modò correptiùs, modò productiùs pronuntietur, ſpatium temporis non idem teneat neceſſe eſt, quamvis eadem pedum ratione ſervata. Ut ergo ipſo ſuo genere aures mulceat, illa vis facit qua concinna adſciſcimus, & abſurda reſpuimus. Ut autem breviore tempore ſentiatur cùm celeriùs, quàm cùm tardiùs promitur, non intereſt aliquid niſi quamdiu aures tangantur ſono. Affectio ergo hæc aurium cùm tanguntur ſono, nullo modo talis eſt ac ſi non tangantur. Ut enim differt audire ab eo quod eſt non audire, ita differt hanc vocem audire ab eo quod eſt alteram audire. Hæc igitur affectio nec ultra porrigitur, nec infra cohibetur; quoniam eſt menſura ejus ſoni qui facit eam. Altera eſt ergo in iambo, altera in tribracho; productior in productiore iambo, correptior in correptiore; nulla in ſilentio. Quæ ſi numeroſa voce fit, etiam ipſa numeroſa ſit neceſſe eſt. Neque eſſe poteſt, niſi cùm adeſt effector ejus ſonus: ſimilis eſt enim veſtigio in aqua impreſſo, quod neque ante formatur quàm corpus impreſſeris, neque remanet cùm detraxeris. Naturalis verò illa vis quaſi judiciaria, quæ auribus adeſt, non deſinit eſſe in ſilentio, nec nobis eam ſonus infert, ſed ab ea potiùs, ſive probandus, ſive improbandus excipitur. Quare iſta duo, niſi fallor, diſtinguenda ſunt; & fatendum numeros, qui ſunt in ipſa paſſione aurium, cùm aliquid auditur, ſono inferri, auferri ſilentio. Ex quo colligitur numeros qui ſunt in ipſo ſono, poſſe eſſe ſine iſtis qui ſunt in eo quod eſt audire, cùm hi ſine illis eſſe non poſſint.

CAPUT III.

Tertium genus numerorum in ipſo actu pronuntiantis.

4. D. ASSENTIOR. M. Adtende igitur hoc tertium genus, quod eſt in ipſo uſu & operatione pronuntiantis, & vide utrùm poſſint eſſe hi numeri ſine illis qui ſunt in memoria. Nam & taciti apud noſmetipſos poſſumus aliquos numeros cogitando peragere eâ morâ temporis, qua etiam voce peragerentur. Hos in quadam operatione animi eſſe manifeſtum eſt, quæ quoniam nullum edit ſonum, nihilque paſſionis infert auribus, oſtendit hoc genus ſine illis duobus eſſe poſſe, quorum unum in ſono eſt, alterum in audiente, quando audit. Sed utrùm exſiſteret, niſi adjuvante memoria, quærimus. Quamquam ſi anima hos numeros agit, quos in venarum pulſu invenimus, ſoluta quæſtio eſt: nam & in operatione hos eſſe manifeſtum eſt, & nihil ad eos adjuvamur memoriâ. Quòd ſi de his incertum eſt, utrùm operantis animæ ſint; de iſtis certè quos reciproco ſpiritu agimus, nulli dubium eſt, quin & temporum intervallis numeri ſint, & eos ſic anima operetur, ut etiam voluntate adhibita multis modis variari queant: nec tamen ut agantur, ullâ opus eſt memoriâ. D. Videtur mihi hoc genus ſine tribus ceteris eſſe poſſe. Quamvis enim pro temperatione corporum varios venarum pulſus, &

[a] Er. & Lov. *veritatis*. At MSS. cùm Am. habent, *puritatis*.

respirationis intervalla fieri non ambigam; tamen operante anima fieri, negare quis audeat? Qui, cursus etsi pro diversitate corporum aliis celerior est, aliis tardior; nisi tamen adsit anima quæ id agat, nullus est. M. Considera igitur & quartum genus, eorum scilicet numerorum qui sunt in memoria: nam si eos recordatione depromimus, & cùm in alias cogitationes deferimur, hos rursum relinquimus velut in suis secretis reconditos, non opinor occultum est eos esse posse sine ceteris. D. Non dubito eos esse sine ceteris, sed tamen nisi auditi vel cogitati non mandarentur memoriæ; & ideo quamquam illis desinentibus maneant, iisdem tamen præcedentibus imprimuntur.

Quartum genus numerorum in ipsa memoria.

CAPUT IV.

Quintum genus numerorum in ipso naturali judicio sentiendi.

5. M. NON resisto tibi, & vellem jam quærere, quod tandem horum quatuor generum præstantissimum judices: nisi arbitrarer dum illa tractamus, nescio unde apparuisse nobis quintum genus, quod est in ipso naturali judicio sentiendi, cùm delectamur parilitate numerorum, vel cùm in eis peccatur, offendimur. Non enim contemno quod tibi visum est, sine quibusdam numeris in eo latentibus, hoc sensum nostrum nullo modo agere potuisse. an fortè ad istorum quatuor aliquod genus hanc tantam vim pertinere arbitraris? D. Ego verò ab illis omnibus hoc genus distinguendum puto. Siquidem aliud est sonare, quod corpori tribuitur, aliud audire, quod in corpore anima de sonis patitur, aliud operari numeros vel productiùs vel correptiùs, aliud ista meminisse, aliud de his omnibus vel annuendo vel abhorrendo quasi quodam naturali jure ferre sententiam.

Ex quinque recensitis numerorum generibus quodnam antecellat.

6. M. Age nunc, dic mihi quinque horum quod maximè excellat. D. Hoc quintum puto. M. Rectè putas: non enim de illis posset, nisi excelleret, judicare. Sed rursus quæro, ceterorum quatuor quod maximè probes. D. Illud profectò quod est in memoria; quia video ibi diuturniores esse numeros, quàm cùm sonant, vel cùm audiuntur, vel cùm aguntur. M. Præponis ergo factos facientibus: nam istos qui sunt in memoria, ab illis aliis imprimi paulò antè dixisti. D. Nollem præponere: sed rursus quomodo non præponam diuturniora minùs diuturnis, non video. M. Non te istuc moveat. Non enim sicut æterna temporalibus, ita ea quæ diutiùs abolentur, iis quæ breviore tempore transeunt, præferenda sunt. Quia & sanitas unius diei profectò est melior, quàm multorum dierum imbecillitas. Et si optanda optandis comparemus, melior est unius diei lectio, quàm plurium scriptio, si eadem res uno die legatur, quæ pluribus scribitur. Ita numeri qui sunt in memoria, etsi diutiùs manent quàm illi à quibus imprimuntur, non eos tamen anteponere oportet eis quos agimus, non in corpore, sed in anima: utrique enim prætereunt, alij cessatione, alij oblivione. Sed illi quos operamur, etiam nondum cessantibus nobis successione sequentium videntur auferri, dum primi secundis, & secundi tertiis, atque ita deinceps priores posterioribus prætereundo concedunt locum, donec ultimos perimat ipsa cessatio. Oblivione verò plures simul numeri, quamvis paulatim abstergunt: nam nec ipsi aliquamdiu manent integri. Quod enim post annum, verbi gratiâ, in memoria non invenitur, etiam post unum diem jam minùs est: sed non sentitur ista diminutio: non tamen falsò ex eo conjicitur, quia non utique pridie quàm compleatur annus repentè totum evolat: unde intelligi datur, ab illo tempore quo inhæret memoriæ, incipere labi. Hinc est illud quod plerumque dicimus, Tenuiter memini, cùm aliquid post tempus recordando repetimus, antequam planè totum excidat. Quapropter utrumque hoc numerorum genus mortale est. Verumtamen facientes factis jure anteponuntur. D. Accipio, & probo.

7. M. Jam ergo tria reliqua intuere, & eorum quoque quod sit optimum & ceteris præferendum, edisSere. D. Non est hoc facile. Nam ex illa regula qua factis facientes oportet anteferre, cogor sonantibus numeris palmam dare: hos enim sentimus audientes, & cùm hos sentimus, hos patimur. Hi ergo faciunt eos qui sunt in aurium passione cùm audimus: hi autem rursus quos sentiendo habemus, faciunt alios in memoria, quibus à se factis rectè præferuntur. Sed hîc quia & sentire & meminisse animæ est, non moveor, si aliquid quod in anima fit, alicui quod item in ea fit anteponam. Illud me conturbat, quomodo sonantes numeri, qui certè corporei sunt, vel quoquo modo in corpore, magis laudandi sint quàm illi, qui, cùm sentimus, in anima esse reperiuntur. Sed rursus conturbat quomodo non magis laudandi sint, cùm hi faciant, illi ab his fiant. M. Mirare potiùs quòd facere aliquid in anima corpus potest. Hoc enim fortasse non posset, si non peccato primo corpus illud quod nullâ molestiâ & summa facilitate animabat & gubernabat, in deterius commutatum, & corruptioni subjaceret & morti: quod tamen habet sui generis pulcritudinem, & EO IPSO dignitatem animæ satis commendat, cujus nec plaga, nec morbus sine honore alicujus decoris meruit esse. QUAM PLAGAM summa Dei Sapientia, mirabili & ineffabili sacramento dignata est assumere, cùm hominem sine peccato, non sine peccatoris conditione suscepit. Nam & nasci humanitus, & pati & mori voluit. Nihil horum merito, sed excellentissima bonitate; ut nos caveremus magis superbiam, qua dignissimè in ista cecidimus, quàm contumelias quas indignus excepit, & animo æquo mortem debitam solveremus, si propter nos potuit etiam indebitam sustinere; & quidquid secretius atque purgatius in tali sacramento à sanctis & melioribus intelligi potest. Ergo animam in carne mortali operantem, passionem corporum sentire non mirum est. Nec quia ipsa est corpore melior, melius putandum est omne quod in ea fit, quàm omne quod fit in corpore. Credo enim tibi videri verum falsò esse præponendum. D. Quis dubitaverit? M. Num vera est arbor, quam videmus in somnis? D. Nullo modo. M. At ejus forma in anima fit, hujus autem, quam nunc videmus, in corpore facta est. Quare cùm & verum falso, & anima corpore melior sit, verum in corpore melius est quàm falsum in anima. Sed ut hoc in quantum verum, non in quantum in corpore fit, melius est: ita illud in quantum falsum, non in quantum in anima fit, fortasse est deterius. nisi quid habes ad hæc. D. Nihil equidem. M. Audi aliud quod sit, ut puto, vicinius, quàm melius. Neque enim negabis, quod decet esse melius, quàm id quod non decet. D. Immo fateor. M. At in qua veste decens est mulier, in eadem virum indecentem esse posse, quis ambigat? D. Et hoc manifestum est. M. Quid, si ergo forma ista numerorum decet in sonis, qui allabuntur auribus, & dedecet in anima, cùm eos sentiendo ac patiendo habet, num magnopere mirandum est? D. Non opinor. M. Quid ergo dubitamus sonantes

numeros atque corporeos præponere iis qui ab ipsis fiunt, quamvis in anima fiant, quæ corpore est melior? quia numeros numeris, efficientes factis, non corpus animæ præponimus. Corpora enim tanto meliora sunt, quanto numerosiora talibus numeris. Anima verò istis quæ per corpus accipit, carendo fit melior, cùm sese avertit à carnalibus sensibus, & divinis sapientiæ numeris reformatur. Ita quippe in Scripturis sanctis dicitur: *Circumivi ego, ut scirem & considerarem & quærerem sapientiam & numerum.* quod nullo modo arbitrandum est de his numeris dictum, quibus etiam flagitiosa theatra personant: sed de illis credo quos non à corpore accipit anima, sed acceptos à summo Deo ipsa potiùs imprimit corpori. quod quale sit, non hoc loco est considerandum.

1. Retract. cap. 11. n. 2.

Eccl. 7. 26.

CAPUT V. Anima an à corpore patiatur, & quomodo sentiat.

8. VERUMTAMEN ne illud occurrat, arboris vitam meliorem esse quàm nostram, quoniam non accipit sentiendo à corpore numeros, nullus enim ei sensus est, diligenter considerandum est utrùm revera nihil sit aliud quod dicitur audire, nisi aliquid à corpore in anima fieri. Sed perabsurdum est fabricatori corpori materiam quoquo modo animam subdere. Numquam enim anima est corpore deterior, & omnis materia fabricatore deterior. Nullo modo igitur anima fabricatori corpori est subjecta materies. Esset autem si aliquos in ea numeros corpus operaretur. Non ergo, cùm audimus, fiunt in anima numeri ab iis quos in sonis cognoscimus. an aliquid renuis? D. Quid est ergo quod in audiente contingit? M. Quidquid illud sit quod fortasse invenire aut explicare non possumus, num ad hoc valebit, ut animam corpore meliorem esse dubitemus? Aut cùm hoc fatemur, poterimusne operanti corpori & numeros imponenti eam subdere, ut illud sit fabricans, hæc autem materies de qua & in qua numerosum aliquid fabricetur? quod si credimus, deteriorem illam credamus necesse est. Quo quid miserius, quid detestabilius credi potest? Quæ cùm ita sint, conabor equidem, quantum Deus adjuvare dignabitur, quidnam ibi lateat conjectare atque disserere. Sed si hoc propter utriusque aut alterius nostrûm infirmitatem minùs pro voluntate successerit, vel nosipsi aliàs sereniores id investigabimus, vel intelligentioribus investiganda deferemus, vel æquo animo latere patiemur: non tamen ideo ista certiora de manibus debemus amittere. D. Tenebo istud inconcussum si potero, & tamen latebram istam non esse impenetrabilem nobis velim.

9. M. Citò dicam quid sentio: tu verò aut sequere, aut etiam præcede, si valebis, ubi me cunctari & hæsitare animadverteris. Ego enim ab anima hoc corpus animari non puto, nisi intentione facientis. Nec ab isto quidquam illam pati arbitror, sed facere de illo & in illo tamquam subjecto divinitus dominationi suæ: aliquando tamen cum facilitate, aliquando cum difficultate operari, quanto pro ejus meritis magis minúsve illi cedit natura corporea. Corporalia ergo quæcumque huic corpori ingeruntur aut objiciuntur extrinsecùs, non in anima, sed in ipso corpore aliquid faciunt, quod operi ejus àut adversetur, aut congruat. Ideoque cùm renititur adversanti, & materiam sibi subjectam in operis sui vias difficulter impingit, fit adtentior ex difficultate in actionem; quæ difficultas propter adtentionem, cùm eam non latet, sentire dicitur, & hoc vocatur dolor aut labor. Cùm autem congruit quod infertur, aut adjacet, facilè totum id vel ex eo quantum opus est, in sui operis itinera traducit. Et ista ejus actio qua suum corpus convenienti extrinsecùs corpori adjungit, quoniam propter quiddam adventitium adtentiùs agitur, non latet; sed propter convenientiam, cum voluptate sentitur. At cùm desunt ea quibus corporis detrimenta reficiat, egestas consequitur; & hac actionis difficultate cùm fit adtentior, & talis ejus operatio non eam latet, fames aut sitis, aut tale aliquid appellatur. Cùm autem supersunt ingesta, & ex eorum onere nascitur difficultas operandi, neque hoc sine adtentione fit; & cùm talis actio non latet, cruditas sentitur: adtentè etiam operatur cùm ejicit superfluum, si leniter, cum voluptate; si asperè, cum dolore. Morbidam quoque perturbationem corporis adtentè agit, succurrere appetens labenti atque diffluenti; & hac actione non latente morbos & ægrotationes sentire dicitur.

10. Et ne longum faciam, videtur mihi anima cùm sentit in corpore, non ab illo aliquid pati, sed in ejus passionibus adtentiùs agere, & has actiones sive faciles propter convenientiam, sive difficiles propter inconvenientiam, non eam latere: & hoc totum est quod sentire dicitur. Sed iste sensus, qui etiam dum nihil sentimus, inest tamen, instrumentum est corporis, quod ea temperatione agitur ab anima, ut in eo sit ad passiones corporis cum adtentione agendas paratior, similia similibus ut adjungat, repellatque quod noxium est. Agit porrò, ut opinor, luminosum aliquid in oculis, aërium serenissimum & mobilissimum in auribus, caliginosum in naribus, in ore humidum, in tactu terrenum & quasi lutulentum. Sed sive hac sive alia distributione ista conjiciantur, agit hæc anima cum quiete, si ea quæ insunt in unitate valetudinis, quasi familiari quadam consensione [a] cesserunt. Cùm autem adhibentur ea quæ nonnulla, ut ita dicam, alteritate corpus afficiunt, exserit adtentiores actiones, suis quibusque locis atque instrumentis accommodatas: tunc videre vel audire, vel olfacere, vel gustare, vel tangendo sentire dicitur; quibus actionibus congrua libenter associat, & molestè obsistit incongruis. Has operationes passionibus corporis puto animam exhibere cùm sentit, non easdem passiones recipere.

11. Quapropter cùm de sonorum numeris in præsentia quæratur, & sensus aurium vocetur in dubium, non oportet per cetera diutiùs evagari. Referamus itaque nos ad id de quo agitur, & videamus utrùm sonus in auribus aliquid faciat. an tu id negabis? D. Nihil minùs. M. Quid easdem aures animatum membrum esse nonne concedis? D. Concedo. M. Cùm ergo id quod in eo membro simile est aëri, moveatur aëre percusso, animam illam quæ ante istum sonum vitali motu in silentio corpus aurium vegetabat, num putamus aut cessare posse ab opere movendi quod animat, aut eodem modo movere commotum extrinsecùs aërem auris suæ, quo movebat antequam ille illaberetur sonus? D. Non videtur [b] nisi aliter. M. Hoc ergo aliter movere, nonne fatendum est facere esse, non pati? D. Ita est. M. Non igitur absurdè credimus motus suos animam, vel actiones, vel operationes, vel si quo alio nomine

[a] Sic MSS. omnes præter Vaticanum, qui cum Am. & Er. habet, *cohæserint*. At Lov. *concesserint*.

[b] In editis, *Non videtur mihi aliter. M. Hoc ergo genus taliter moveri.* At in melioribus MSS. lectio nostra exhibetur.

commodiùs significari possunt, non latere cùm sentit. A

12. Hæc autem operationes, vel præcedentibus corporum passionibus adhibentur; ut sunt cùm illæ oculorum nostrorum lucem formæ interpellant, aut in aures influit sonus, aut naribus exhalationes, palato sapores, cetero corpori quælibet solida & corpulenta admoventur extrinsecùs, vel in ipso corpore de loco in locum migrat aliquid sive transit, vel totum ipsum corpus suo alienove pondere movetur: hæ sunt operationes quas adhibet anima B præcedentibus passionibus corporis; quæ delectant eam associantem, offendunt resistentem. Cùm autem ab eisdem suis operationibus aliquid patitur, à seipsa patitur, non à corpore; sed planè cùm se accommodat corpori: & ideò apud seipsam minùs est, quia corpus semper minùs quàm ipsa est.

13. Conversa ergo à Domino suo ad servum suum, necessariò deficit: conversa item à servo suo ad dominum suum, necessariò proficit, & præbet eidem servo facillimam vitam, & propterea minimè operosam & negotiosam, ad quam propter C summam quietem nulla detorqueatur adtentio; sicut est affectio corporis quæ sanitas dicitur: nullâ quippe adtentione nostrâ opus habet, non quia nihil tunc agit anima in corpore, sed quia nihil faciliùs agit. Nam in omnibus operibus nostris tanto quidquam adtentiùs, quantò difficiliùs operamur. Hæc autem sanitas tunc firmissima erit atque certissima, cùm pristinæ stabilitati, certo suo tempore atque ordine, hoc corpus fuerit restitutum, quæ D resurrectio ejus antequam plenissimè intelligatur, salubriter creditur. Oportet enim animam & regi à superiore, & regere inferiorem. Superior illâ solus Deus est, inferius illâ solum corpus, si ad omnem & totam animam intendas. Ut ergo tota esse sine domino, sic excellere sine servo non potest. Ut autem dominus ejus magis est quàm ipsa, ita servus minùs. Quare intenta in Dominum intelligit æterna ejus, & magis est, magisque est etiam ipse servus in suo genere per illam. Neglecto autem Domi- E no intenta in servum [a] carnali quæ dicitur concupiscentiâ, sentit motus suos quos illi exhibet, & minùs est: nec tamen tantum minùs, quantum ipse servus, etiam cùm maximè est in natura propria. Hoc autem delicto dominæ multo minùs est quàm erat, cùm illa ante delictum magis esset.

1. Retract. cap. 11. n. 3.

a

14. Quocirca mortali jam & fragili, cum magna difficultate atque adtentione dominatur. Hinc illi error incurrit, ut voluptatem corporis, quia ejus adtentioni cedit materies, pluris æstimet quàm F ipsam sanitatem, cui adtentione nulla opus est. Nec mirum, si ærumnis implicatur, præponens curam securitati. Convertenti se autem ad Dominum, major cura oritur, ne avertatur; donec carnalium negotiorum requiescat impetus, effrenatus consuetudine diuturna, & tumultuosis recordationibus conversioni ejus sese inserens: ita sedatis motibus suis quibus in exteriora provehebatur, agit otium intrinsecùs liberum, quod significatur sabbato; sic cognoscit solum Deum esse Dominum suum, cui uni summa libertate servitur. Non autem illos carnales motus, ut cùm libet exserit, ita etiam cùm libet exstinguit. Non enim sicut peccatum in ejus potestate est, ita etiam pœna peccati. Magna quippe res est ipsa anima, nec ad opprimendos lascivos motus suos idonea sibi remanet. Valentior enim peccat, & post peccatum divinâ lege facta imbecillior, minùs potens est auferre quod fecit. *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum.* Rom. 7. 24. Motus igitur animæ servans impetum suum, & nondum exstinctus, in memoria esse dicitur: & cùm in aliud intenditur animus, quasi non inest animo pristinus motus, & revera minor fit, nisi antequam intercidat, quadam similium vicinitate renovetur.

15. Sed velim scire, utrùm te adversùs ista nihil moveat. D. Probabiliter mihi dicere videris, nec ausim resistere. M. Cùm igitur ipsum sentire movere sit corpus adversùs illum motum qui in eo factus est, nonne existimas ideo nos non sentire cùm ossa & ungues & capilli secantur, non quia ista in nobis omnino non vivunt, non enim aliter aut continerentur aut nutrirentur aut crescerent, aut etiam vim suam in serenda prole monstrarent; sed quia minùs libero aëre penetrantur, mobili scilicet elemento, quàm ut motus ibi possit ab anima fieri tam celer, quàm est ille adversùs quem fit cùm sentire dicitur. Talis quædam vita cùm in arboribus atque stirpibus ceteris esse intelligatur, nullo modo eam non solùm nostræ quæ ratione etiam præpollet, sed ne ipsi quidem beluinæ decet præponere. Aliud est enim summa stoliditate, aliud summa sanitate corporis nihil sentire. Nam in altero instrumenta desunt, quæ adversùs passiones corporis moveantur, in altero ipsæ passiones. D. Probo & assentior.

16. M. Redi ergo mecum ad propositum, atque responde de tribus illis generibus numerorum, quorum alterum in memoria est, alterum in sentiendo, alterum in sono, quodnam tibi videatur excellere? D. Sonum duobus illis postpono quæ in anima sunt & vivunt quodammodo: sed horum duorum quod præstantius judicem, incertus sum, nisi fortè quoniam illos qui sunt in actione, non ob aliud præponendos iis qui sunt in memoria dixeramus, nisi quòd illi facientes sunt, isti ab his facti; eadem ratione istos etiam qui dum audimus insunt in anima, oportet iis anteponere qui ab iisdem in memoria fiunt, sicuti & dudum mihi videbatur. M. Non puto absurdam responsionem tuam: sed quoniam disputatum est, hos etiam qui sunt in sentiendo numeros operationes esse animæ, quomodo eos ab illis discernis, quos in actu esse animadvertimus, etiam cùm in silentio non recordans agit aliquid anima per temporalia spatia numerosum? an quòd illi sunt moventis sese animæ ad corpus suum, hi verò in audiendo moventis sese animæ adversùs passiones corporis sui? D. Accipio istam differentiam. M. Quid, in sententia manendumne arbitraris, ut præstantiores illi judicentur qui sunt ad corpus, quàm illi qui sunt adversùs passiones corporis? D. Liberiores mihi videntur illi qui sunt in silentio, quàm ii qui non solùm ad corpus, sed ad passiones etiam corporis exseruntur. M. Distincta à nobis, & quibusdam meritorum gradibus ordinata video quinque genera numerorum, quibus, si placet, imponamus congrua vocabula, ne in reliquo sermone pluribus verbis quàm rebus uti necesse sit. D. Placet verò. M. Vocentur ergo primi judiciales, secundi progressores, tertij occursores, quarti recordabiles, quinti sonantes. D. Teneo, & his nominibus utar libentiùs.

Caput VI. Inter genera numerorum ordo, & eorum nomina.

[a] Er. habet, *carnalem*. Lov. *carnalis*. Am. *carnali*, quomodo etiam MSS. octo supra Vaticanum, qui unus sic prosequitur: *carnali quæ dicitur concupiscentiâ*. Paulùm infra legendum videtur juxta MSS. *cùm illa ante delictum*. ubi Am. Er. & Lov. habent, *cùm ille* &c.

CAPUT VII. Numeri judiciales an ſint immortales.

17. M. ADTENDE igitur deinceps, & dic mihi, quinam iſtorum immortales tibi videantur, an omnes ſuis temporibus labi atque occidere exiſtimes. D. Judiciales ſolos immortales puto: ceteros video vel tranſire cùm fiunt, vel de memoria oblivione deleri. M. Tam certus es de iſtorum immortalitate, quàm de interitu ceterorum, an diligentiùs, utrùm verè hi immortales ſint, oportet quærere? D. Quæramus ſanè. M. Dic ergo, cùm aliquanto correptiùs ſive productiùs, dum ſerviam temporum legi qua ſimplo ad duplum pedes conveniunt, verſum pronuntio, num offendo ulla fraude judicium ſenſus tui? D. Non omnino. M. Quid ſonus ille qui correptioribus & quaſi fugacioribus ſyllabis editur, num poteſt plus temporis occupare quàm ſonat? D. Quî poteſt? M. Judiciales ergo illi numeri ſi vinculo temporis in tanto ſpatio tenerentur, quanto iſti ſonantes digeſti ſunt, poſſentne ad eorum ſonantium qui pauló productiùs eadem iambica lege funduntur, adſpirare judicium? D. Nullo modo. M. Igitur apparet hos morâ temporum, qui judicando præſident, non teneri. D. Prorſus apparet.

18. M. Rectè annuis. Sed ſi nullâ tenerentur, quantolibet productiùs, legitimis intervallis iambicos proferrem ſonos, nihilominus ad judicandum adhiberentur: nunc verò ſi ederem unam ſyllabam quantâ morâ peraguntur (ne multum dicam) tres paſſus incedentis, & aliam duplo, atque ita deinceps tam longos iambos ordinarem, ſimpli & dupli lex illa nihiloſecius ſervaretur, nec tamen naturale illud judicium his dimenſionibus approbandis adhibere poſſemus. an tibi non videtur? D. Negare non poſſum ita videri: nam meâ quidem ſententiâ res in aperto eſt. M. Tenentur ergo & hi judiciales nonnullis finibus temporalium ſpatiorum, quos in judicando excedere nequeunt, & quidquid excedit hæc ſpatia, non aſſequuntur ut judicent: atque ita ſi tenentur, quomodo ſint immortales non video. D. Nec ego video quid reſpondeam. Sed quamquam de immortalitate horum jam minùs præſumam, non tamen quo pacto hinc mortales convincantur intelligo. Fieri enim poteſt, ut quantacumque ſpatia judicare poſſunt, ſemper id poſſint, quoniam non ſicut ceteros, aut oblivione aboleri poſſum dicere, aut tamdiu eſſe vel in tantum extendi, quamdiu ſonus appellitur & in quantum extenduntur occurſores illi, aut quamdiu aguntur vel quantum producuntur quos progreſſores vocavimus; nam utrique cum ipſo tempore operationis ſuæ tranſeunt: hi autem judiciales, utrùm & in anima neſcio, in ipſa certè hominis natura manent, judicaturi de oblatis, quamquam à certa brevitate uſque ad certam longitudinem varientur, approbando in his numeroſa, & perturbata damnando.

19. M. Saltem illud concedis, alios homines citiùs offendi claudicantibus numeris, alios tardiùs, & pleroſque nonniſi ex comparatione integrorum judicare vitioſos, cùm & illos congruos & illos incongruos audierint. D. Concedo. M. Unde tandem hanc differentiam putas exſiſtere, niſi aut naturâ, aut exercitatione, aut utroque? D. Sic arbitror. M. Quæro igitur utrùm poſſit aliquis aliquanto productiora intervalla judicare & approbare, quæ alius non poſſit? D. Credo eſſe poſſe. M. Quid ille qui non poteſt, ſi ſe exerceat congruenter, nec adeo tardus ſit, nonne poterit? D. Poterit verò. M. Num in tantum poſſunt iſti proficere ad productiora judicanda, ut horarum, vel dierum, vel etiam menſium annorumve dupla & ſimpla ſpatia, cùm ſaltem ſomno interpediantur, ſenſu illo judiciario poſſint comprehendere, & tamquam illos iambos motionis nutibus approbare? D. Non poſſunt. M. Quid ita non poſſunt, niſi quia unicuique animanti in genere proprio, proportione univerſitatis, ſenſus locorum temporumque tributus eſt, ut quomodo corpus ejus proportione univerſi corporis tantum eſt, cujus pars eſt, & ætas ejus proportione univerſi ſæculi tanta eſt, cujus pars eſt; ita ſenſus ejus actioni ejus congruat, quam proportione agit univerſi motus, cujus hæc pars eſt? Sic habendo omnia magnus eſt hic mundus, qui ſæpe in Scripturis divinis cæli & terræ nomine nuncupatur, cujus omnes partes ſi proportione minuantur, tantus eſt; & ſi proportione augeantur, nihilominus tantus eſt: quia nihil in ſpatiis locorum & temporum per ſeipſum magnum eſt, ſed ad aliquid brevius: & nihil rurſus in his per ſeipſum breve eſt, ſed ad aliquid majus. Quapropter ſi humanæ naturæ ad carnalis vitæ actiones talis ſenſus tributus eſt, quo majora temporum ſpatia judicare non poſſit, quàm intervalla poſtulant ad talis vitæ uſum pertinentia; quoniam talis hominis natura mortalis eſt, etiam talem ſenſum mortalem puto. Non enim fruſtra CONSUETUDO quaſi ſecunda, & quaſi affabricata natura dicitur. Videmus autem velut quoſdam ſenſus novos in judicandis cujuſcemodi rebus corporeis conſuetudine effectos, alia conſuetudine deperire.

CAPUT VIII. Numeri ceteri judicialium examini ſubjiciuntur.

20. SED quoquo modo ſe habeant hi numeri judiciales, eo certè præſtant quòd dubitamus, vel difficilè perveſtigamus utrùm mortales ſint. De ceteris autem quatuor generibus nec quæſtio eſt quin mortales ſint; quorum etſi quoſdam non comprehendunt, quia ultra ipſorum jura porrecti ſunt, genera tamen ipſa ſuo examini vindicant. Nam & illi progreſſores cùm aliquam in corpore numeroſam operationem appetunt, latente iſtorum judicialium nutu modificantur. Quod enim nos vel ambulantes ab imparibus paſſibus, vel percutientes ab imparibus intervallis plagarum, vel edentes vel bibentes ab imparibus malarum motibus, ſcalpentes denique ab imparibus unguium ductibus, & ne per multas alias operationes percurram, quod nos in qualibet adtentione agendi aliquid per corporis membra ab imparibus motibus refrenat & cohibet, & quamdam parilitatem tacitè imperat, idipſum eſt judiciale neſcio quid, quod conditorem animalis inſinuat Deum; quem certè decet credere auctorem omnis convenientiæ atque concordiæ.

21. Et illi occurſores numeri, qui certè non pro ſuo nutu, ſed pro paſſionibus corporis aguntur, in quantum eorum intervalla poteſt memoria cuſtodire, in tantum his judicialibus judicandi offeruntur atque judicantur. Numerus namque iſte qui intervallis temporum conſtat, niſi adjuvemur in eo memoriâ, judicari à nobis nullo pacto poteſt. Quamlibet enim brevis ſyllaba, cùm & incipiat, & deſinat, alio tempore initium ejus, & alio finis ſonat. Tenditur ergo & ipſa quantulocumque temporis intervallo, & ab initio ſuo per medium ſuum tendit ad finem. Ita ratio invenit tam localia quàm temporalia ſpatia infinitam diviſionem recipere; & idcirco nullius ſyllabæ cum initio finis auditur. In audienda itaque vel breviſſima ſyllaba, niſi memoria nos adjuvet, ut eo momento temporis quo jam non initium, ſed finis ſyllabæ ſonat, maneat ille motus

in animo, qui factus eſt cùm initium ipſum ſonuit, nihil nos audiſſe poſſumus dicere. Hinc eſt illud quòd plerumque alia cogitatione occupati, coram loquentes non nobis videmur audiſſe: non quia occurſores illos numeros non agit tunc anima, cùm ſine dubio ſonus ad aures perveniat, & illa in paſſione corporis ſui ceſſare non poſſit, nec poſſit niſi aliter moveri quàm ſi illa non fieret; ſed quia intentione in aliud ſubinde exſtinguitur motionis impetus, qui ſi maneret, in memoria utique maneret, ut nos & inveniremus & ſentiremus audiſſe. Quòd ſi de una ſyllaba brevi minùs ſequitur mens tardior quod invenit ratio, de duabus certè nemo dubitat, quin eas ſimul nulla anima poſſit audire. Non enim ſonat ſecunda, niſi prima deſtiterit: quod autem ſimul ſonare non poteſt, ſimul audiri quî poteſt? Ut igitur nos ad capienda ſpatia locorum diffuſio radiorum juvat, qui è brevibus pupulis in aperta emicant, & adeo ſunt noſtri corporis, ut quamquam in procul poſitis rebus quas videmus, à noſtra anima vegetentur; ut ergo [a] eorum effuſione adjuvamur ad capienda ſpatia locorum: ita memoriâ, quod quaſi lumen eſt temporalium ſpatiorum, quantum in ſuo genere quodammodo extrudi poteſt, tantum eorumdem ſpatiorum capit. Cùm autem diutiùs aures pulſat ſonus nullis diſtinctus articulis, & ab aliquo tandem fine conjunctus alter duplo, aut etiam tanto editur ſpatio; adtentione in ſuccedentem perpetuò ſonum motus ille animi, qui adtentione ad præteritum & elapſum ſonum cùm tranſibat eſt factus, reprimitur, id eſt non ita remanet in memoria. Quapropter judiciales illi numeri, qui numeros in intervallis temporum ſitos, exceptis progreſſoribus quibus etiam ipſum progreſſum modificant, judicare non poſſunt niſi quos eis tamquam miniſtra memoria obtulerit, nonne ipſi exiſtimandi ſunt per certum ſpatium temporis tendi? Sed intereſt quibus temporum ſpatiis vel excidat nobis, vel meminerimus quod judicant. Siquidem nec in ipſis corporum formis quæ ad oculos pertinent, poſſumus rotunda vel quadra, vel quæcumque alia ſolida & determinata judicare, & omnino ſentire, [b] niſi ea ob oculos verſemus: cùm autem alia pars adſpicitur, ſi exciderit quod eſt adſpectum in alia, fruſtratur omnino judicantis intentio, quia & hoc aliquâ morâ temporis fit; cui variatæ opus eſt invigilare memoriam.

22. Recordabiles verò numeros multò evidentiùs eſt, quòd eadem ipſa offerente memoria, judicamus his judicialibus. Nam ſi occurſores, quantum ab ea offeruntur, tantum judicantur; multo magis ij, ad quos tamquam repoſitos poſt alias intentiones revocamur recordatione, in ipſa memoria vivere inveniuntur. Quid enim aliud agimus cùm revocamus nos in memoriam, niſi quodammodo quod repoſuimus quærimus? Recurrit autem in cogitationem occaſione ſimilium motus animi non exſtinctus, & hæc eſt quæ dicitur recordatio. Sic agimus numeros, vel in ſola cogitatione, vel etiam in membrorum motu, quos jam egimus aliquando. Inde autem ſcimus non veniſſe, ſed rediſſe illos in cogitationem, quia cùm memoriæ mandarentur, cum difficultate repetebantur, & indigebamus aliqua præmonſtratione ut ſequeremur: qua difficultate demta, cùm ſeſe ipſi accommodatè voluntati offerunt, conſequenter temporibus atque ordine ſuo, tam facilè ut qui vehementiùs inhæſerunt, etiam aliunde cogitantibus nobis, jam quaſi proprio nutu peragantur, non eos utique novos eſſe ſentimus. Eſt etiam aliud unde nos ſentire arbitror præſentem motum animi aliquando jam fuiſſe, quod eſt recognoſcere, dum recentes motus ejus actionis in qua ſumus cùm recordamur, qui certè vivaciores ſunt, cum recordabilibus jam ſedatioribus quodam interiore lumine comparamus: & talis agnitio, recognitio eſt & recordatio. Judicantur ergo & recordabiles numeri ab his judicialibus, numquam ſoli, ſed adjunctis activis, aut occurſoribus, aut utriſque, qui eos tamquam è latebris ſuis in manifeſtum producant, & quaſi redintegratos qui jam abolebantur, rurſum recordantur. Ita cùm occurſores in tantùm judicentur, in quantum eos memoria judicantibus admoverit, poſſunt viciſſim & recordabiles qui ſunt in memoria occurſoribus eos exhibentibus judicari: ut hoc interſit, quòd occurſores ut judicentur, quaſi recentia eorum fugientium veſtigia offert memoria; recordabiles autem quando eos audiendo judicamus, quaſi eadem veſtigia occurſoribus tranſeuntibus revireſcunt. Jam porrò de ſonantibus numeris quid opus eſt dicere, cùm in occurſoribus judicentur, ſi audiantur? Si verò ibi ſonant ubi non audiuntur, quis dubitet eos à nobis non poſſe judicari? Sanè ut in ſonis per inſtrumentum aurium, ita in ſaltationibus ceteriſque viſibilibus motibus, quod ad temporales numeros adtinet, eadem adjuvante memoriâ iiſdem numeris judicialibus dijudicamus.

23. Hæc cùm ita ſint, conemur, ſi poſſumus, iſtos numeros judiciales tranſcendere, & quæramus utrùm ſint ſuperiores. In his enim quamquam ſpatia temporum jam minimè videamus, non tamen adhibentur, niſi ad ea judicanda quæ in ſpatio temporis fiunt; nec ipſa quidem omnia, ſed quæ poſſunt articulari memoriter. niſi quid habes fortè quod contra hæc velis dicere. D. Movet me plurimùm iſtorum judicialium vis atque potentia: ipſi enim mihi videntur eſſe ad quos omnium ſenſuum miniſteria referuntur. Itaque his excellentius utrùm quidquam in numeris inveniri poſſit, ignoro. M. Nihil deperit quòd diligentiùs quærimus. Aut enim inveniemus ſuperiores in anima humana, aut hos in ea ſummos eſſe firmabimus, ſi tamen illud claruerit, nullos in ea eſſe præſtantiores. Aliud eſt enim non eſſe, aliud non poſſe inveniri, ſive ab ullo homine, ſive à nobis. Sed ego puto cùm ille à nobis propoſitus verſus canitur, *Deus creator omnium*, nos eum & occurſoribus illis numeris audire, & recordabilibus recognoſcere, & progreſſoribus pronuntiare, & his judicialibus delectari, & neſcio quibus aliis æſtimare, & de iſta delectatione quæ quaſi ſententia eſt judicialium iſtorum, aliam ſecundùm hos latentiores certiorem ferre ſententiam. An tibi unum atque idem videtur delectari ſenſu, & æſtimare ratione? D. Diverſa eſſe fateor. Sed primò ipſo moveor vocabulo, cur non potiùs iſti vocentur judiciales quibus ineſt ratio, quàm iſti quibus ineſt delectatio. Deinde vereor ne nihil ſit aliud æſtimatio iſta rationis, quàm eorum de ſeipſis quædam diligentior judicatio: ut non alij ſint numeri in delectatione, alij in ratione; ſed uni atque iidem cùm aliàs judicent de iis quæ aguntur in corpore, cùm eos, ut ſuprà demonſtratum eſt, offert memo-

[a] Sic in MSS. At in editis legitur, *ut ergo effuſione lucis adjuvamur.*

[b] Am. Er & Lov. *poſſemus .... niſi ex obliquo oculos verſaremus.* Sed concinnior eſt MSS. lectio quam amplectimur.

ria, aliàs de seipsis remotiùs à corpore atque sinceriùs.

24. M. De vocabulis quidem nihil satagas, res in potestate est: placito enim non naturâ imponuntur. Quòd autem eosdem esse arbitraris, nec duo genera numerorum hæc vis accipere, illud, ni fallor, te rapit, quòd eadem anima utrumque agit. Sed animadvertere te opus est, & in progressoribus eamdem animam corpus movere vel ad corpus moveri, & in occursoribus hanc eamdem passionibus ejus ire obviam, & in recordabilibus istam ipsam, donec quodammodo detumescant, ipsis quasi fluctuare motionibus. Nos ergo in istis generibus numerandis & distinguendis unius naturæ, id est, animæ motus affectionesque dispicimus. Quare si ut aliud est ad ea quæ corpus patitur moveri, quod fit in sentiendo; aliud movere se ad corpus, quod fit in operando; aliud quod ex his motibus in anima factum est continere, quod est meminisse; ita est aliud annuere, vel renuere his motibus, aut cùm primitus exseruntur, aut cùm recordatione resuscitantur, quod fit in delectatione convenientiæ, & offensione absurditatis talium motionum sive affectionum; & aliud est æstimare utrùm rectè an secus ista delectent, quod fit ratiocinando: necesse est fateamur ita hæc esse duo genera, ut illa sunt tria. Et si rectè nobis visum est, nisi quibusdam numeris esset ipse delectationis sensus imbutus, nullo modo eum potuisse annuere paribus intervallis, & perturbata respuere: rectè etiam videri potest ratio, quæ huic delectationi superimponitur, nullo modo sine quibusdam numeris vivacioribus, de numeris quos infra se habet posse judicare. Quæ si vera sunt, apparet inventa esse in anima quinque genera numerorum, quibus cùm addideris corporales illos quos sonantes vocavimus, sex genera numerorum disposita & ordinata cognosces. Jam nunc, si placet, illi qui nobis subrepserant ad principatum obtinendum, sensuales nominentur, & judicialium nomen, quoniam est honoratius, hi accipiant qui excellentiores comperti sunt: quamquam & sonantium nomen mutandum putem, quoniam si corporales vocentur, manifestiùs significabunt etiam illos qui sunt in saltatione, & in cetero motu visibili. si tamen ea quæ dicta sunt probas. D. Probo sanè: nam & vera & manifesta mihi videntur. horum etiam emendationem vocabulorum libenter accipio.

CAPUT X. Rationis vis in perficiendis quæ ad Musicam pertinent, ubi nihil aliud quàm æqualitas delectat.

25. M. AGE nunc adspice in vim potentiamque rationis, quantum ex operibus ejus adspicere possumus. Ipsa enim, ut id potissimùm dicam quod ad hujus operis susceptionem adtinet, primò quid sit ipsa bona modulatio consideravit, & eam in quodam motu libero, & ad suæ pulcritudinis finem converso esse perspexit. Deinde vidit in motibus corporum aliud esse quod brevitate & productione temporis variaretur, in quantum magis esset minúsve diuturnum, aliud localium spatiorum percussione in quibusdam gradibus celeritatis & tarditatis: qua divisione facta, illud quod in temporis mora esset, modestis intervallis, & humano sensui accommodatis articulatim varios efficeret numeros, eorumque genera & ordinem usque ad modulos versuum persecuta est. Postremò adtendit quid in his moderandis, [a] operandis, sentiendis, retinendis ageret anima, cujus caput ipsa esset: hosque omnes animales numeros à corporalibus separavit: seque ipsam hæc omnia neque animadvertere, neque distinguere, neque rectè numerare, sine quibusdam suis numeris potuisse cognovit, eosque ceteris inferioris ordinis judiciaria quadam æstimatione præposuit.

26. Et nunc cùm ipsa suâ delectatione, [b] quæ in temporum momenta perpendit, & talibus numeris modificandis nutus suos exhibet, sic agit; quid est quod in sensibili numerositate diligimus? num aliud præter parilitatem quamdam & æqualiter dimensa intervalla? An ille pyrrhichius pes, sive spondeus, sive anapæstus, sive dactylus, sive proceleumaticus, sive dispondeus nos aliter delectaret, nisi partem suam parti alteri æquali divisione conferret? Quid verò iambus, trochæus, tribrachus pulcritudinis habent, nisi quòd minore sua parte majorem suam partem in tantas duas æqualiter dividunt. Jam porrò sex temporum pedes, num aliunde blandiùs sonant atque festiviùs, nisi quòd utraque lege partiuntur, scilicet aut in duas æquales partes terna tempora possidentes, aut in unam simplam ex [c] æqualibus partem, & alteram duplam, id est, ut major habeat bis minorem, & eo modo ab illa dividatur æqualiter, duobus temporibus quatuor tempora in bina demetiente ac secante? Quid illi quinûm septenûmque temporum pedes, unde solutæ orationi, quàm versibus videntur aptiores, nisi quòd eorum pars minor in partes æquales majorem non dividit? & hi tamen ipsi unde admittuntur in sui generis ordine ad temporum numerositatem, nisi quia & in quinque temporibus tantas duas particulas habet pars minor, quantas major tres, & in septem tantas tres minor, quantas major quatuor? Ita in omnibus pedibus nulla pars minima est alicujus dimensionis articulo notata, cui non ceteræ quanta possunt æqualitate consentiant.

27. Age in conjunctis pedibus, sive libera perpetuitate porrigatur ista conjunctio, sicut in rhythmis; sive ab aliquo certo fine revocetur, sicut in metris; sive etiam in duo membra quadam lege sibimet congruentia tribuatur, sicut in versibus, qua tandem alia re, nisi æqualitate pes pedi amicus est? Unde molossi, & ionicorum syllaba media quæ longa est, non sectione, sed [d] nutu ipso pronuntiantis atque plaudentis in duo paria momenta distribui potest, ut etiam ad terna tempora pes totus conveniat, quando ceteris qui eodem modo dividuntur, adjungitur, cur nisi æqualitatis jure dominante, quòd scilicet [e] æqualis est lateribus suis, quæ binorum temporum sunt, cùm & ipsa sit duûm temporum? Cur idem fieri in amphibracho non potest, quando ceteris quatuor temporum adjungitur, nisi quia tanta ibi non invenitur æqualitas duplo medio, lateribus simplis? Cur in silentiorum intervallis nulla fraude sensus offenditur, nisi quia eidem juri æqualitatis, etiamsi non sono, spatio tamen temporis quod debetur, exsolvitur? Cur sequente silentio etiam brevis syllaba pro longa accipitur, non instituto, sed ipso naturali examine quod auribus præsidet, nisi quia in spatio temporis longiore sonum coartare in angustias eadem illa æqualitatis lege prohibemur? Itaque syllabam ultra duo tempora producere, ut etiam sono impleatur quod

[a] Ita plerique MSS. cum Am. At Lov. habet, *in his moderandis, sentiendis, retinendis, delectandis agerent* &c.
[b] MSS duo, *quam*. Alij tres, *qua*. Paulò post alter è Victorinis codicibus, *propendet, talibus numeris* &c.

[c] MSS. duodecim, *ex qua libet parte.*
[d] Ita in MSS. At in priùs editis, *motu ipso.*
[e] Am. Er. & Lov. *æqualibus lateribus.* Sed clariùs aliquot MSS. *æqualis est*, scilicet, pes tum molossus, tum ionicus.

ſilentio impleri poteſt, admittit natura audiendi & a [a] tacendi: ut autem minùs quàm duo tempora occupet ſyllaba, dum reſtat ſpatium tacitis nutibus, quædam fraus æqualitatis eſt, quia minùs quàm in duobus eſſe æqualitas non poteſt. Jam verò in ipſa æqualitate membrorum qua variantur illi ambitus, quos Græci περιόδους vocant, verſuſque figurantur, quomodo ad eamdem æqualitatem ſecretiùs reditur, niſi ut in ambitu brevius membrum majori æqualibus pedibus ad plauſum conveniat, & in verſu occultiore conſideratione numerorum, ea quæ inæqualia membra junguntur, vim æqualitatis habere inveniantur?

28. Quærit ergo ratio, & carnalem animæ delectationem, quæ judiciales partes ſibi vendicabat, interrogat, cùm eam in ſpatiorum temporalium numeris æqualitas mulceat, utrùm duæ ſyllabæ breves quaſcumque audierit verè ſint æquales; an fieri poſſit, ut una earum edatur productiùs, non uſque ad longæ ſyllabæ modum, ſed infra quantumlibet, quo tamen excedat ſociam ſuam. Num negari poteſt, fieri poſſe, cùm hæc delectatio iſta non ſentiat, & inæqualibus velut æqualibus gaudeat? quo errore & inæqualitate quid turpius? Ex quo admonemur ab his avertere gaudium, quæ imitantur æqualitatem, & utrùm impleant, comprehendere non poſſumus: immo quòd non impleant fortaſſe comprehendimus; & tamen inquantum imitantur, pulcra eſſe in ſuo genere & ordine ſuo, negare non poſſumus.

CAPUT XI. Inferioribus non offendi, ſolis ſuperioribus numeris delectari convenit.

29. NON ergo invideamus inferioribus quàm nos ſumus, noſque ipſos inter illa quæ infra nos ſunt, & illa quæ ſupra nos ſunt, ita Deo & Domino noſtro opitulante ordinemus, ut inferioribus non offendamur, ſolis autem ſuperioribus delectemur. Delectatio quippe quaſi pondus eſt animæ. Delectatio ergo ordinat animam. *Ubi enim erit theſaurus tuus, ibi erit & cor tuum:* (Matt. 6.21.) ubi delectatio, ibi theſaurus: ubi autem cor, ibi beatitudo aut miſeria. Quæ verò ſuperiora ſunt, niſi illa in quibus ſumma, inconcuſſa, incommutabilis, æterna manet æqualitas? Ubi nullum eſt tempus, quia nulla mutabilitas eſt; & unde tempora fabricantur & ordinantur & modificantur æternitatem imitantia, dum cæli converſio [b] ad idem redit, & cæleſtia corpora ad idem revocat, diebuſque & menſibus & annis & luſtris, ceteriſque ſiderum orbibus, legibus æqualitatis & unitatis & ordinationis obtemperat. Ita cæleſtibus terrena ſubjecta, orbes temporum ſuorum numeroſa ſucceſſione quaſi carmini univerſitatis aſſociant.

30. In quibus multa nobis videntur inordinata & perturbata, quia eorum ordini pro noſtris meritis [c] aſſuti ſumus, neſcientes quid de nobis divina providentia pulcrum gerat. Quoniam ſi quis, verbi gratiâ, in ampliſſimarum pulcherrimarumque ędium uno aliquo angulo tamquam ſtatua collocetur, pulcritudinem illius fabricæ ſentire non poterit, cujus & ipſe pars erit. Nec univerſi exercitus ordinem miles in acie valet intueri. Et in quolibet poëmate ſi quanto ſpatio ſyllabæ ſonant, tanto viverent atque ſentirent, nullo modo illa numeroſitas & contexti operis pulcritudo eis placeret, quam totam

A perſpicere atque approbare non poſſent, cùm de ipſis ſingulis prætereuntibus fabricata eſſet atque perfecta. Ita peccantem hominem ordinavit Deus turpem, non turpiter. Turpis enim factus eſt voluntate, univerſum amittendo quod Dei præceptis obtemperans poſſidebat, & ordinatus in parte eſt, ut qui legem agere noluit, à lege agatur. Quidquid autem legitimè, utique juſtè; & quidquid juſtè, non utique turpiter agitur: quia & in malis operibus noſtris Dei opera bona ſunt. Homo nam-
B que inquantum homo eſt, aliquod bonum eſt; adulterium autem in quantum adulterium eſt, malum opus eſt: plerumque autem de adulterio naſcitur homo, de malo ſcilicet hominis opere bonum opus Dei.

31. Quamobrem ut nos ad propoſitum, propter quod hæc ſunt dicta, referamus, hi numeri rationis pulcritudine præminent, à quibus ſi prorſus abſcinderemur, cùm inclinamur ad corpus, progreſſores numeros ſenſuales non modificarent: qui
C rurſus movendis corporibus agunt ſenſibiles temporum pulcritudines: atque ita ſonantibus obvij etiam occurſores numeri fabricantur; quos omnes impetus ſuos eadem anima excipiens, quaſi multiplicat in ſeipſa, & recordabiles facit: quæ vis ejus memoria dicitur, magnum quoddam adjutorium in hujus vitæ negotioſiſſimis actibus.

32. Hæc igitur memoria quæcumque de motibus animi tenet, qui adversùs paſſiones corporis acti ſunt, φαντασίαι græcè vocantur; nec invenio quid
D eas latinè malim vocare: quas pro cognitis habere atque [d] pro perceptis opinabilis vita eſt, conſtituta in ipſo erroris introitu. Sed cùm ſibi iſti motus occurſant, & tamquam diverſis & repugnantibus intentionis flatibus æſtuant, alios ex aliis motus pariunt; non jam eos qui tenentur ex occurſionibus paſſionum corporis impreſſi de ſenſibus, ſimiles tamen tamquam imaginum imagines, quæ phantaſmata dici placuit. Aliter enim cogito patrem meum quem ſæpe vidi, aliter avum quem numquam vidi.
E Horum primum phantaſia eſt, alterum phantaſma. Illud in memoria invenio, hoc in eo motu animi, qui ex iis ortus eſt quos habet memoria. Quomodo autem oriantur hæc, & invenire & explicare difficile eſt. Arbitror tamen, quòd ſi numquam humana corpora vidiſſem, nullo modo ea poſſem viſibili ſpecie cogitando figurare. Quod autem ex eo quod vidi facio, memoriâ facio: & tamen aliud eſt in memoria invenire phantaſiam, aliud de memoria facere phantaſma. quæ omnia vis animæ poteſt.
F Sed vera etiam phantaſmata habere pro cognitis, ſummus error eſt. Quamquam ſit in utroque genere quod nos non abſurdè ſcire dicamus, id eſt, ſenſiſſe nos talia, vel imaginari nos talia. Patrem denique me habuiſſe & avum, non temere poſſum dicere: ipſos autem eſſe quos animus meus in phantaſia vel in phantaſmate tenet, dementiſſimè dixerim. Sequuntur autem nonnulli phantaſmata ſua tam præcipites, ut nulla ſit alia materies omnium falſarum opinionum, [e] quàm habere phantaſias vel phantaſmata pro cognitis, quæ cognoſcuntur per ſenſum. Quare his potiſſimùm réſiſtamus, nec eis ita men-

Dissimil. phantasia & phantasmatis.

[a] In MSS. pleriſque, *audiendi & canendi.* Et mox in editis legitur, *ſpatium taciturnitatis*; ubi ex MSS. ſubſtituimus, *tacitis nutibus.*

[b] Am. Er. & MSS. plures, *ad diem redit.* Et infra MSS. iidem habent, *ad diem revocat.* Paulò poſt in editis legitur, *ſiderum ordinibus legibuſque* &c. At in MSS. *ſiderum orbibus, legibus* &c.

[c] Libri ſcripti & excuſi ferunt, *aſſueti ſumus.* Sed incunctanter legendum, *aſſuti ſumus*, ut in Corbëienſi codice legebatur antequam paſſus eſſet ſecundam manum, quæ inſertâ vocali, *e*, fecit, *aſſueti.* Vide lib. de vera Religione cap. 22 ubi rem camdem inculcans Auguſtinus, *Sæculorum*, ait, *partes damnatione facti ſumus.*

[d] Plurimùm hîc variant libri. Et quidem editio Lov. habet, pro *opinabilis vita eſt*, *certis opinatis viſa eſt.* At Am. Er. & MSS. aliquot, *opinabilis vita eſt.* Alij MSS. *opinabilis via eſt.* quidam demum, *opinans*, vel *opina*[illegible].

[e] A pleriſque MSS abſunt iſthæc verba: *quàm habere phantaſias vel phantaſmata pro cognitis, quæ cognoſcuntur per ſenſum.*

rem

tem accommodemus, ut dum in his est cogitatio, intelligentiâ ea cerni arbitremur.

33. Cur autem si hujusmodi numeri qui fiunt in anima rebus temporalibus dedita, habent sui generis pulcritudinem, quamvis eam transeundo actitent, invideat huic pulcritudini divina providentia, quæ de nostra pœnali mortalitate formatur, quam justissimâ Dei lege meruimus: in qua tamen nos non ita deseruit, ut non valeamus recurrere, & à carnalium sensuum delectatione misericordiâ ejus manum porrigente revocari. Talis enim delectatio vehementer infigit memoriæ quod trahit à lubricis sensibus. Hæc autem animæ consuetudo facta cum carne, propter carnalem affectionem, in Scripturis divinis caro nominatur. Hæc menti obluctatur, cùm jam dici potest apostolicum illud: *Mente servio legi Dei, carne autem legi peccati.* Sed in spiritalia mente suspensa atque ibi fixa & manente, etiam hujus consuetudinis impetus frangitur, & paulatim repressus exstinguitur. Major enim erat cùm sequeremur; non tamen omnino nullus, sed certè minor est cùm eum refrenamus, atque ita certis regressibus ab omni lasciviente motu, in quo defectus essentiæ est animæ, delectatione in rationis numeros restitutâ, ad Deum tota vita nostra convertitur, dans corpori numeros sanitatis, non accipiens inde lætitiam; quod corrupto exteriore homine, & ejus in melius commutatione continget.

Rom. 7. 25.

Caput XII. De numeris spiritalibus & æternis.

34. Excipit autem memoria non solùm carnales motus animi, de quibus numeris supra jam diximus, sed etiam spiritales, de quibus breviter dicam. Quo enim simpliciores sunt, eo verborum minùs, sed plurimùm serenæ mentis desiderant. Æqualitatem illam quam in sensibilibus numeris non reperiebamus certam & manentem, sed tamen adumbratam & prætereuntem agnoscebamus, nusquam profectò appeteret animus nisi alicubi nota esset: hoc autem alicubi non in spatiis locorum & temporum; nam illa tument, & ista prætereunt. Ubi ergo censes, responde quæso, si potes. Non enim in corporum formis putas, quas liquido examine æquales numquam dicere audebis: aut in temporum intervallis, in quibus similiter utrùm sit aliquid aliquanto quàm oportet productius vel correptius quod sensum fugiat, ignoramus. Illam quippe æqualitatem quæro ubi esse arbitreris, quam intuentes cupimus æqualia esse quædam corpora vel corporum motus, & diligentiùs considerantes eis fidere non audemus. D. Ibi puto quod est corporibus excellentius; sed utrùm in ipsa anima, an etiam supra animam nescio.

35. M. Si ergo quæramus artem istam rhythmicam vel metricam, qua utuntur qui versus faciunt, putasne habere aliquos numeros, secundùm quos fabricant versus? D. Nihil aliud possum existimare. M. Quicumque isti sunt numeri, præterire tibi videntur cum versibus, an manere? D. Manere sanè. M. Consentiendum est ergo, ab aliquibus manentibus numeris prætereuntes aliquos fabricari? D. Cogit me ratio consentire. M. Quid hanc artem num aliud putas quàm affectionem quamdam esse animi artificis? D. Ita credo. M. Credisne hanc affectionem etiam esse in eo, qui hujus artis imperitus est? D. Nullo modo. M. Quid, in illo qui oblitus est eam? D. Nec in illo quidem, quia & ipse imperitus est, etiamsi fuit peritus aliquando. M. Quid, si eum quisquam interrogando commemoret, remigrare ad eum putas illos numeros ab eo ipso qui interrogat, an illum intrinsecùs apud mentem suam movere se ad aliquid, unde sibi quod amiserat redhibeatur? D. Apud semetipsum puto id agere. M. Num etiam quæ corripiatur syllaba, quæve producatur si penitus excidit, commoneri eum interrogando arbitraris, cùm hominum prisco placito & consuetudine, aliis minor, aliis major mora syllabis data sit? Nam profectò si naturâ vel disciplinâ id fixum esset ac stabile, non recentioris temporis docti homines nonnullas produxissent quas corripuerunt antiqui, vel corripuissent quas produxerunt. D. Puto & hoc posse, quoniam quantumvis quidque excidat, potest interrogatione commemorante redire in memoriam. M. Mirum si opinaris, quovis interrogante posse te recordari quid ante annum cœnaveris. D. Fateor me non posse, nec illum jam existimo de syllabis posse, quarum spatia penitus oblitus est, interrogando admoneri. M. Cur ita, nisi quia in hoc nomine quod *Italia* dicitur, prima syllaba pro voluntate quorumdam hominum corripiebatur, & nunc pro aliorum voluntate producitur? Ut autem unum & duo non sint tria, & ut duo uni non duplo respondeant, nullus mortuorum potuit, nullus vivorum potest, nullus posterorum poterit facere. D. Nihil manifestius. M. Quid si ergo isto modo quo de uno & de duobus apertissimè quæsivimus, cetera omnia, quæ ad illos numeros pertinent & ille interrogetur, qui non obliviscendo, sed quia numquam didicit, imperitus est, nonne eum censes similiter hanc artem exceptis syllabis posse cognoscere? D. Quis dubitaverit? M. Quò igitur se etiam istum moturum putas, ut menti ejus imprimantur hi numeri, & illam faciant affectionem quæ ars dicitur? an huic saltem ille interrogator eos dabit? D. Eo modo etiam istum arbitror apud semetipsum agere, ut ea quæ interrogantur, vera esse intelligat atque respondeat.

36. M. Age nunc dic mihi utrùm hi numeri de quibus sic quæritur, commutabiles esse tibi videantur. D. Nullo modo. M. Ergo æternos esse non negas. D. Immo fateor. M. Quid metus ille non suberit, ne aliqua nos in eis inæqualitas fallat? D. Nihil me omnino est de istorum æqualitate securius. M. Unde ergo credendum est animæ tribui quod æternum est & incommutabile, nisi ab uno æterno & incommutabili Deo? D. Non video quid aliud credi oporteat. M. Quid tandem, illud nonne manifestum est, eum qui alio interrogante sese intus ad Deum movet, ut verum incommutabile intelligat: nisi eumdem motum suum memoriâ teneat non posse ad intuendum illud verum, nullo extrinsecùs admonente revocari? D. Manifestum est.

Caput XIII. Animus unde fit ut à veritate incommutabili avertatur.

37. M. Quæro ergo quonam iste ab hujuscemodi rerum contemplatione discedat, ut illum ad eam necesse sit memoriâ revocari. an fortè in aliud intentus animus tali reditu indigere putandus est? D. Sic existimo. M. Videamus, si placet, quid tantum illud sit quò possit intendi, ut ab incommutabilis & summæ æqualitatis contemplatione avertatur. Nam tribus generibus ampliùs nihil video. Aut enim ad aliquid par atque ad ejusmodi aliud se intendit animus, cùm hinc avertitur, aut ad superius, aut ad inferius? D. De ceteris duobus quærendum est: nam quid sit superius æterna æqualitate non video. M. Videsne illud obsecro, quidnam ei par esse possit, quod tamen aliud sit? D. Ne id quidem video. M. Restat ergo ut quæramus, quid sit inferius. Sed nonne tibi priùs ipsa anima occurrit, quæ

certè æqualitatem illam incommutabilem esse confitetur, se autem agnoscit mutari eo ipso quòd aliàs hanc, aliàs aliud intuetur, & hoc modo aliud atque aliud sequens varietatem temporis operatur, quæ in æternis & incommutabilibus nulla est? D. Assentior. M. Hæc igitur affectio animæ vel motus, quo intelligit æterna, & his inferiora esse temporalia, etiam in seipsa, & hæc appetenda potiùs quæ superiora sunt, quàm illa quæ inferiora sunt novit: nonne tibi prudentia videtur? D. Nihil aliud videtur.

38. M. Quid, illud num minùs considerandum putas quòd nondum in ea simul est æternis inhærere, cùm jam in ea sit nosse his esse inhærendum? D. Immo maximè ut id consideremus peto, & unde accidat scire cupio. M. Facilè id videbis, si animadverteris quibus rebus maximè animum soleamus intendere, & magnam curam exhibere: nam eas opinor esse quas multùm amamus. an tu alias opinaris? D. Nullas equidem alias. M. Dic, oro te, num possumus amare nisi pulcra? Nam etsi quidam videntur amare deformia, quos vulgò Græci σαπροφίλους vocant, interest tamen quanto minùs pulcra sint quàm illa quæ pluribus placent. Nam ea neminem amare manifestum est, quorum fœditate sensus offenditur. D. Ita est, ut dicis. M. Hæc igitur pulcra numero placent, in quo jam ostendimus æqualitatem appeti. Non enim hoc tantùm in ea pulcritudine quæ ad aures pertinet, atque in motu corporum est, invenitur, sed in ipsis etiam visibilibus formis, in quibus jam usitatiùs dicitur pulcritudo. An aliud quàm æqualitatem numerosam esse arbitraris, cùm paria paribus bina membra respondent: quæ autem singula sunt, medium locum tenent, ut ad ea de utraque parte paria intervalla serventur? D. Non aliter puto. M. Quid in ipsa luce visibili quæ omnium colorum habet principatum, nam & color nos delectat in corporum formis; quid ergo aliud in luce & coloribus, nisi quod nostris oculis congruit, appetimus? Etenim à nimio fulgore aversamur, & nimis obscura nolumus cernere, sicut etiam in sonis & à nimiùm sonantibus abhorremus, & quasi susurrantia non amamus. Quod non in temporum intervallis est, sed in ipso sono, qui quasi lux est talium numerorum, cui sic est contrarium silentium, ut coloribus tenebræ. In his ergo cùm appetimus convenientia pro naturæ nostræ modo, & inconvenientia respuimus, quæ aliis tamen animalibus convenire sentimus, nonne hîc etiam quodam æqualitatis jure lætamur, cùm occultioribus modis paria paribus tributa esse cognoscimus? Hoc in odoribus & in saporibus, & in tangendi sensu animadvertere licet, quæ longum est enucleatiùs persequi, sed explorare facillimum: nihil enim est horum sensibilium, quod nobis non æqualitate aut similitudine placeat. Ubi autem æqualitas aut similitudo, ibi numerositas: nihil est quippe tam æquale aut simile quàm unum & unum, nisi quid habes ad hæc. D. Omnino assentior.

39. M. Quid, superior illa tractatio nonne persuasit nobis agere hæc animam in corporibus, non à corporibus pati? D. Persuasit sanè. M. Amor igitur agendi adversùs succedentes passiones corporis sui, avertit animam à contemplatione æternorum, sensibilis voluptatis cura ejus avocans intentionem: hoc autem agit occursoribus numeris. Avertit etiam amor de corporibus operandi, & inquietam facit: hoc autem agit progressoribus numeris. Avertunt

A phantasiæ atque phantasmata: & hæc agit recordabilibus numeris. Avertit denique amor vanissimæ cognitionis talium rerum: & hoc agit sensualibus numeris, quibus insunt quasi regulæ quædam artis imitatione gaudentes: & ex his curiositas nascitur ipso curæ nomine inimica securitati, [a] & vanitate impos veritatis

40. Generalis verò amor actionis, quæ avertit à vero, à superbia proficiscitur, quo vitio Deum imitari, quàm Deo servire anima maluit. Rectè itaque

B scriptum est in sanctis libris: *Initium superbiæ hominis apostatare à Deo*, &, *Initium omnis peccati superbia*. *Eccli. 10. 14. & 15. Non potuit autem meliùs demonstrari quid sit superbia, quàm in eo quod ibi dictum est: *Quid superbit terra & cinis, quoniam in vita sua projecit intima sua?* Cùm enim anima per seipsam, nihil sit (non enim aliter esset commutabilis, & pateretur defectum ab essentia) cùm ergo ipsa per se nihil sit, quidquid autem illi esse est, à Deo sit, in ordine suo manens ipsius Dei præsentiâ vegetatur in mente at-

C que conscientia. Itaque hoc bonum habet intimum. Quare superbiâ intumescere, hoc illi est in extima progredi, & ut ita dicam, inanescere, quod est minùs minúsque esse. Progredi autem in extima, quid est aliud quàm intima projicere, id est, longè à se facere Deum, non locorum spatio, sed mentis affectu?

41. Iste autem animæ appetitus est sub se habere alias animas, non pecorum, quas divino jure concessum est, sed rationales, id est, proximas suas,

D & sub eadem lege socias atque consortes. De his autem appetit operari anima superba, & tanto excellentior videtur hæc actio quàm illa de corporibus, quanto anima omnis omni corpore est melior. Sed operari de animis rationalibus, non per corpus, sed per seipsum, solus Deus potest. Peccatorum tamen conditione fit, ut permittantur animæ de animis aliquid agere, significando eas moventes per alterutra corpora, vel naturalibus signis, sicut est vultus vel nutus, vel placitis, sicut sunt verba. Nam

E & jubentes & suadentes signis agunt, & si quid est aliud præter jussionem & suasionem, quo animæ de animis vel cum animis aliquid agunt. Jure autem secutum est, ut quæ superbiâ ceteris excellere cupierunt, nec suis partibus atque corporibus sine difficultate & doloribus imperent, partim stultæ in se, partim mortalibus membris aggravatæ. Et his igitur numeris & motibus quibus animæ ad animas agunt, honores laudesque appetendo avertuntur à perspectione puræ illius & sinceræ veritatis. Solus

F enim honorat Deus animam beatam faciens in occulto coram se justè & piè viventem.

42. Motus igitur quos exserit anima de inhærentibus sibi, & subditis animis, progressoribus illis sunt similes. agit enim tamquam de corpore suo. Illi autem motus quos exserit, aggregare sibi aliquas vel subdere cupiens, in occursorum numero deputantur. Agit enim tamquam in sensibus id moliens, ut unum secum fiat, quod velut extrinsecùs admovetur, & quod non potest repellatur. Et hos utrosque motus excipit memoria, & recordabiles facit, simili modo in phantasiis & phantasmatibus actionum talium tumultuosissimè exæstuans. Nec illi tamquam examinatores numeri desunt, qui sentiant quid in his actibus commodè sive incommodè moveatur, quos item sensuales appellare non pigeat, quia sensibilia signa sunt quibus hoc modo animæ

[a] Sic meliores è MSS. At Am. & Er. habent, *& sanitatis inops veritatisque*. Lov. *& vanitas opposita veritati*.

ad animas agunt. His tot & tantis intentionibus anima implicata, quid mirum, si à contemplatione veritatis avertitur? Et quantum quidem ab his respirat videt illam: sed quia nondum eas evicit, in illa manere non sinitur. Ex quo fit ut non simul habeat anima nosse in quibus consistendum sit, & posse consistere. sed numquid tu fortè adversùs hæc? D. Nihil est quod contradicere audeam.

Caput XIV. Ad Dei amorem provocatur anima ex numerorum & ordinis ratione quam in rebus diligit.

43. M. Quid ergo restat? An ut, quoniam sicut potuimus inquinationem & aggravationem animæ consideravimus, videamus quænam illi actio B divinitus imperetur, qua purgata atque exonerata revolet ad quietem, & intret in gaudium Domini sui? D. Ita fiat. M. Quid me putas hinc diutiùs debere dicere, cùm divinæ Scripturæ tot voluminibus & tanta auctoritate & sanctitate præditis, nihil nobiscum aliud agant, nisi ut diligamus Deum & Dominum nostrum ex toto corde, ex tota anima, & ex tota mente: & diligamus proximum nostrum tamquam nosmetipsos? Ad hunc igitur finem si omnes illos humanæ actionis motus, numerosque C referamus, sine dubitatione mundabimur. an aliud existimas? D. Nihil equidem aliud. Sed quàm hoc auditu breve est, tam factu difficile atque arduum.

44. M. Quid ergo facile est, an amare colores, & voces & placentas, & rosas, & corpora leniter mollia? hæccine amare facile est animæ, in quibus nihil nisi æqualitatem ac similitudinem appetit, & paulò diligentiùs considerans, vix ejus extremam umbram vestigiumque cognoscit: & Deum amare difficile est, quem in quantum potest, adhuc saucia & sor- D dida cogitans, nihil in eo inæquale, nihil sui dissimile, nihil disclusum locis, nihil variatum tempore suspicatur? An exstruere moles ædificiorum, & hujuscemodi operibus delectat extendi, in quibus [a] si numeri placent (non enim aliud invenio) quid in his æquale ac simile dicitur, quod non derideat ratio disciplinæ? Quod si ita est, cur ab illa verissima æqualitatis arce ad ista delabitur, & ruinis suis terrenas machinas erigit? Non hoc promissum est ab illo qui fallere ignorat. *Iugum enim meum*, inquit, E *leve est*. (Matt. 11. 30. 1. Retract. cap. 11. n. 4.) Laboriosior est hujus mundi amor. Quod enim in illo anima quærit, constantiam scilicet æternitatemque non invenit: quoniam rerum transitu completur infima pulcritudo, & quod in illa imitatur constantiam, à summo Deo per animam trajicitur: quoniam prior est species tantummodo tempore commutabilis, quàm ea quæ & tempore & locis. Sicut itaque præceptum est animis à Domino quid diligant, ita per Johannem apostolum quid non diligant. (1. Joan. 2. 15.) *Nolite*, inquit, *diligere mundum: quia* F *omnia quæ in mundo sunt, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi.*

45. Sed qualis tibi homo videtur, qui omnes illos numeros qui sunt de corpore, & adversùs passiones corporis, & qui ex his memoriâ continentur, non ad carnalem voluptatem, sed ad salutem tantùm corporis refert: omnesque illos qui de adjunctis animis operantur, vel qui ad adjungendas exseruntur, & qui ex his inhærent memoriæ, non ad superbam excellentiam suam, sed ad ipsarum animarum utilitatem redigit: illis etiam qui in utroque genere quasi moderatores exploratoresque ceterorum transeuntium in sensu præsident, non ad superfluam vel perniciosam curiositatem, sed ad necessariam A probationem vel improbationem utitur: nonne & istos omnes numeros agit, & nullis eorum laqueis implicatur? Quandoquidem & salutem corporis ut non impediatur eligit, & omnes eas actiones ad utilitatem proximi revocat, quem propter communis juris naturale vinculum tamquam seipsum diligere jussus est. D. Magnum quemdam virum & verè humanissimum prædicas.

46. M. Non igitur numeri qui sunt infra rationem & in suo genere pulcri sunt, sed amor inferio- B ris pulcritudinis animam polluit: quæ cùm in illa non modò æqualitatem, de qua pro suscepto opere satis dictum est, sed etiam ordinem diligat, amisit ipsa ordinem suum; nec tamen excessit ordinem rerum, quandoquidem ibi est, & ita est, ubi esse, & quomodo esse tales, ordinatissimum est. Aliud enim est tenere ordinem, aliud ordine teneri. Tenet ordinem, seipsâ totâ diligens quod supra se est, id est Deum, socias autem animas tamquam seipsam. Hac quippe dilectionis virtute inferiora ordinat, nec ab C inferioribus [b] sordidatur: Quod autem illam sordidat, non est malum, quia etiam corpus creatura Dei est, & specie suâ quamvis infimâ decoratur, sed præ animæ dignitate contemnitur; sicuti auri dignitas, etiam purgatissimi argenti commixtione sordescit. Quapropter quicumque de nostra quoque [c] pœnali mortalitate numeri facti sunt, non eos abdicemus à fabricatione divinæ providentiæ, cùm sint in genere suo pulcri. Neque amemus eos, ut quasi perfruendo talibus beati efficiamur. His etenim, quo- D niam temporales sunt, tamquam tabulâ in fluctibus, neque abjiciendo quasi onerosos, neque amplectendo quasi fundatos, sed bene utendo carebimus. A dilectione autem proximi tanta quanta præcipitur, certissimus gradus fit nobis, ut inhæreamus Deo, & non teneamur tantùm ordinatione illius sed nostrum etiam ordinem inconcussum certumque teneamus.

47. An fortasse ordinem non diligit anima illis etiam numeris sensualibus adtestantibus? Unde ergo E primus pes est pyrrhichius, secundus iambus, tertius trochæus, & deinceps ceteri? Sed jure hoc dixeris rationem potiùs secutam esse, non sensum. Quid itaque, illud nonne sensualibus numeris dandum est, quod cùm tantum temporis occupent, verbi gratiâ, octo longæ syllabæ, quantum sedecim breves, in eodem tamen spatio breves longis potiùs misceri exspectant? De quo sensu cùm ratio judicat, & ei proceleumatici pedes esse æquales spondeis pedibus renuntiantur, nihil aliud hîc valere in- F venit, quàm ordinationis potentiam, quia nec longæ syllabæ nisi brevium comparatione longæ sunt, nec breves rursum breves sunt nisi comparatione longarum: ideoque iambicus versus quamlibet productiùs pronuntiatus, non amissâ regulâ simpli & dupli, nec nomen amittit: at ille versus qui pyrrhichiis pedibus constat, paulatim additâ pronuntiandi morâ, fit repentè spondiacus, si non grammaticam, sed musicam consulas. At verò si dactylicus aut anapæsticus sit, quoniam longæ mixtarum brevium comparatione sentiuntur, qualibet morâ pronuntietur, servat nomen suum. Quid additamenta semipedum non eadem lege in capite qua in fine servanda, nec omnia quamvis ad eumdem plausum coaptentur, adhibenda; quid duarum aliquan-

[a] Er. & Lov. *in quibus quid nisi numeri placent? Non enim aliud invenio quod in his æquale ac simile dicatur* &c. Elegimus MSS. lectionem.

[b] Ita MSS. undecim. At Am. Er. & Lov. habent, *ordinatur.*

[c] Lov *parili mortalitate.* Sed meliùs Am. & Er. cum MSS. *pœnali*, uti supra habetur *n.* 33.

do brevium, potiùs quàm unius longæ in fine positio, nonne ipso sensu modificantur? Nec in his æqualitatis numerus, cui nihil deperit, sive illud sive aliud sit, sed ordinis vinculum reperitur. Longum est percurrere cetera ad eamdem vim pertinentia in numeris temporum. Sed nempe etiam formas visibiles sensus ipse aspernatur, aut pronas contra quàm decet, aut capite deorsum, & similia, in quibus non inæqualitas, manente partium parilitate, sed perversitas improbatur. Postremò in omnibus sensibus & operibus nostris, cùm insolita pleraque, & ob hoc injocunda quibusdam gradibus appetitui nostro conciliamus, & ea primò tolerabiliter, deinde libenter accipimus, nonne ordine conteximus voluptatem, & nisi priora mediis, & media postremis concorditer nexa sint, abhorremus?

48. Quamobrem neque in voluptate carnali, neque in honoribus & laudibus hominum, neque in eorum exploratione quæ forinsecus corpus adtingunt, nostra gaudia collocemus, habentes in intimo Deum, ubi certum est & incommutabile omne quod amamus. Ita fit, ut & cùm adsunt hæc temporalia, non tamen eis implicemur, & sine sensu doloris quæ extra corpus sunt, absint: ipsum autem corpus, aut nullo, aut non gravi sensu doloris adimatur, & reformandum naturæ suæ morte reddatur. Adtentio namque animæ ad [a] corporis partem inquieta negotia contrahit, & universali lege neglecta privati cujusdam operis amor, quod ipsum tamen ab universitate quam Deus regit non potest alienari. Itaque subditur legibus qui non amat leges.

CAPUT XV. Corporales numeros post resurrectionem aget anima quietè.

49. SED si de rebus incorporeis & eodem modo se semper habentibus, plerumque adtentissimè cogitantes, si quos fortè illo tempore agimus numeros temporales in quolibet corporis motu, facili sanè atque usitatissimo, sive deambulantes, sive psallentes, prorsus nobis ignorantibus transeunt, quamvis nobis non agentibus nulli essent: si denique in ipsis nostris inanibus phantasmatibus cùm occupati sumus, similiter ista prætereunt agentibus nec sentientibus nobis: quanto magis quantoque constantiùs, *cùm corruptibile hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem*, id est, ut hoc idem planiùs eloquar, cùm Deus vivificaverit mortalia corpora nostra, sicut Apostolus dicit, *propter spiritum manentem in nobis*: quanto ergo tunc magis in unum Deum & perspicuam intenti veritatem, ut dictum est, *facie ad faciem*, numeros quibus agimus corpora nullâ inquietudine sentiemus, & gaudebimus. nisi fortè credendum est, animam cùm de iis quæ per ipsam bona sunt, gaudere possit, de iis ex quibus ipsa bona est, non posse gaudere.

1. Cor. 15. 54.

Rom. 8. 11.

Virtutes quatuor quibus hîc anima perficitur.

50. Sed hæc actio qua sese anima, opitulante Deo & Domino suo, ab amore inferioris pulcritudinis extrahit, debellans atque interficiens adversùs se militantem consuetudinem suam, eâ victoriâ triumphatura in semetipsa de potestatibus aëris hujus, quibus invidentibus & præpedire cupientibus, evolat ad suam stabilitatem & firmamentum Deum, nonne tibi videtur ea esse virtus quæ temperantia dicitur? D. Agnosco & intelligo. M. Quid porrò, cùm in hoc itinere proficit, jam æterna gaudia præsentientem ac penè prehendentem, num amissio rerum temporalium, aut mors ulla deterret jam valentem dicere infirmioribus sociis: *Bonum est mihi dissolvi, & esse cum Christo: manere autem in car-*

Phil. 1. 23.

[a] In MSS. pluribus, *in temporis partem*.

A *ne, necessarium propter vos?* D. Sic existimo. M. At ista ejus affectio qua nullas adversitates mortemve formidat, quid aliud quàm fortitudo dicenda est? D. Et hoc agnosco. M. Jam verò ipsa ejus ordinatio qua nulli servit nisi uni Deo, nulli coæquari nisi purissimis animis, nulli dominari appetit nisi naturæ bestiali atque corporeæ, quæ tandem virtus tibi esse videtur? D. Quis non intelligat hanc esse justitiam? M. Rectè intelligis.

51. SED illud jam quæro, cùm prudentiam B superiùs * eam esse constiterit inter nos, qua intelligit anima, ubi ei consistendum sit, quò sese attollit per temperantiam, id est, conversionem amoris in Deum, quæ caritas dicitur, & aversionem ab hoc sæculo, quam etiam fortitudo & justitia comitantur, utrùm existimes cùm ad suæ dilectionis & conatus fructum perfecta sanctificatione pervenerit, perfecta etiam vivificatione illa corporis sui, & deletis de memoria phantasmatum turbis, apud Deum ipsum solo Deo vivere cœperit, cùm impletum fuerit, C quod divinitus nobis hoc modo promittitur. *Dilectissimi, nunc filij Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus. Scimus quia cùm apparuerit, similes illi erimus, quoniam videbimus eum sicuti est.* Quæro ergo, utrùm existimes has ibi virtutes quas commemoravimus, etiam tunc futuras? D. Non video, cùm adversa præterierint, quibus obluctatur, quomodo aut prudentia ibi esse possit, quæ non eligit quid sequatur nisi in adversis; aut temperantia, quæ amorem non avertit nisi ab adversis; aut fortitudo, D quæ non tolerat nisi adversa; aut justitia, quæ non appetit æquari beatissimis animis, & inferiori naturæ dominari, nisi in adversis, id est, nondum assecuta idipsum quod appetit.

52. M. Non usquequaque absurda est responsio tua, & quibusdam doctis visum hoc esse, non nego. Sed ego consulens libros, quos nulla antecellit auctoritas, ita invenio dictum esse; *Gustate & videte, quoniam suavis est Dominus.* Quod apostolus etiam Petrus sic interposuit: *Si tamen gustastis, quo-* E *niam suavis est Dominus.* Hoc esse arbitror quod agitur in his virtutibus quæ ipsa conversione animam purgant. NON enim amor temporalium rerum expugnaretur, nisi aliqua suavitate æternarum. Ubi autem ventum fuerit ad illud quod canitur: *Filij autem hominum sub tegmine alarum tuarum sperabunt; Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos. Quoniam apud te est fons vitæ:* non jam gustatu suavem fore Dominum dicit; sed vides quæ inundatio & affluentia prædice- F tur fontis æterni; quam etiam ebrietas quædam consequitur: quo nomine mihi videtur mirabiliter significari oblivio illa sæcularium vanitatum atque phantasmatum. Contexit deinde cetera, & dicit: *In lumine tuo videbimus lumen. Prætende misericordiam tuam scientibus te. In lumine,* scilicet in Christo accipiendum, qui Sapientia Dei est, & lumen toties appellatur. Ubi ergo dicitur, *Videbimus*, &, *scientibus te*, negari non potest futuram ibi esse prudentiam. An videri verum bonum animæ & sciri potest, ubi nulla prudentia est? D. Jam intelligo.

53. M. Quid, recti corde possunt esse sine justitia? D. Recognosco isto nomine crebriùs significari justitiam. M. Quid ergo admonet aliud Propheta idem consequenter, cùm canit: *Et justitiam tuam iis qui recto sunt corde?* D. Manifestum est. M. Age deinceps, recordare, si placet, satis nos supe-

riùs tractasse, superbiâ labi animam ad actiones quasdam potestatis suæ, & universali lege neglecta in agenda quædam privata cecidisse, quod dicitur apostatare à Deo. D. Memini verò. M. Cùm ergo id agit ne ulteriùs id delectet aliquando, nonne tibi videtur amorem suum figere in Deo, & ab omni inquinamento temperatissimè & castissimè & securissimè vivere? D. Videtur sanè. M. Vide etiam quemadmodum id quoque adjungat Propheta dicens: *Non veniat mihi pes superbiæ.* Pedem enim appellans discessum ipsum lapsumve significat, à quo anima temperando inhærens Deo vivit in æternum. D. Accipio & sequor.

54. M. Restat igitur fortitudo. Sed ut temperantia contra lapsum qui est in libera voluntate, sic fortitudo contra vim valet, qua etiam cogi quis potest, si minùs fortis sit ad ea quibus evertatur, & miserrimus jaceat. Hæc autem vis decenter in Scripturis manus nomine significari solet. Qui porrò hanc vim, nisi peccatores conantur inferre? Quòd tunc [a] per idipsum communitur anima, & custoditur firmamento Dei, ut hoc illi nullo modo undecumque possit accidere, potentiam quamdam stabilem, &, ut ita dicam, impassibilem gerit, quæ, nisi quid tibi displicet, rectè fortitudo nominatur, & eam dici arbitror cùm adjungitur: *Neque manus peccatorum dimoveat me.*

55. Sed sive hoc sive aliud in his verbis intelligendum sit, tu negabis in illa perfectione ac beatitate animam constitutam, & conspicere veritatem, & immaculatam manere, & nihil molestiæ pati posse, & uni Deo subdi, ceteris verò supereminere naturis? D. Immo aliter eam perfectissimam & beatissimam esse posse non video. M. Hæc ergo contemplatio, sanctificatio, impassibilitas, ordinatio ejus, aut illæ sunt quatuor virtutes perfectæ atque consummatæ; aut ne de nominibus cùm res conveniant, frustra laboremus, pro istis virtutibus, quibus constituta in laboribus utitur anima tales quædam potentiæ in æterna ei vita sperandæ sunt.

CAPUT XVII. Quòd peccatrix anima numeros agat, & numeris agatur.

56. Nos tantum meminerimus, quod ad susceptam præsentem disputationem maximè pertinet, id agi per providentiam Dei, per quam cuncta creavit & regit, ut etiam peccatrix & ærumnosa anima numeris agatur, & numeros agat usque ad infimam carnis corruptionem: qui certè numeri minùs minúsque pulcri esse possunt, penitus verò carere pulcritudine non possunt. Deus autem summè bonus, & summè justus, nulli invidet pulcritudini, quæ sive damnatione animæ, sive regressione, sive permansione fabricatur. Numerus autem & ab uno incipit, & æqualitate ac similitudine pulcher est, & ordine copulatur. Quamobrem quisquis fatetur nullam esse naturam, quæ non ut sit quidquid est, appetat unitatem, suique similis in quantum potest esse conetur, atque ordinem proprium vel locis vel temporibus, vel [b] in corpore quodam libramento salutem suam teneat: debet fateri ab uno principio per æqualem illi ac similem speciem divitiis bonitatis ejus, qua inter se unum & [c] de uno unum carissima, ut ita dicam, caritate junguntur, omnia facta esse atque condita quæcumque sunt, in quantum cùmque sunt.

57. Quare ille versus à nobis propositus, *Deus creator omnium*, non solùm auribus sono numeroso, sed multo magis est animæ sententiæ sanitate & veritate gratissimus. Nisi fortè movet te tarditas eorum, ut mitiùs loquar, qui negant de nihilo fieri posse aliquid, cùm id omnipotens Deus fecisse dicatur. An verò faber potest rationabilibus numeris qui sunt in arte ejus, sensuales numeros qui sunt in consuetudine ejus operari; & sensualibus numeris progressores illos quibus membra in operando movet, ad quos jam intervalla temporum pertinent, & his rursus formas visibiles de ligno fabricari, locorum intervallis numerosas; & rerum natura Dei nutibus serviens, ipsum lignum de terra & ceteris elementis facere non potest; [d] & ipsa extrema non poterat de nullo? Immo & arboris locales numeros, temporales numeri antecedant necesse est. Nullum est enim stirpium genus quod non certis pro suo semine dimensionibus temporum & coalescat, & germinet, & in auras emicet, & folia explicet, & roboretur, & sive fructum, sive ipsius ligni occultissimis numeris vim rursus seminis referat: quanto magis animalium corpora, in quibus intervalla membrorum numerosam parilitatem multo magis adspectibus offerunt? An ista de elementis fieri possunt, & ipsa elementa non potuerunt fieri de nihilo? Quasi verò quidquam sit in eis vilius & abjectius quàm terra est. Quæ primo generalem speciem corporis habet, in qua unitas quædam & numeri & ordo esse convincitur. Namque ab aliqua [e] impertili nota in longitudinem necesse est porrigatur quælibet ejus quantumvis parva particula, tertiam latitudinem sumat, & quartam altitudinem quâ corpus impletur. Unde ergo iste à primo usque ad quartum progressionis modus? Unde & æqualitas quoque partium, quæ in longitudine & latitudine & altitudine reperitur? Unde conrationalitas quædam (ita enim malui analogiam vocare) ut quam rationem habet longitudo ad impertilem notam, eamdem latitudo ad longitudinem, & ad latitudinem habeat altitudo? Unde quæso ista, nisi ab illo summo atque æterno principatu numerorum & similitudinis & æqualitatis & ordinis veniunt? Atqui hæc si terræ ademeris, nihil erit. Quocirca omnipotens Deus terram fecit, & de nihilo terra facta est.

58. Quid porrò, ipsa species, qua item à ceteris elementis terra discernitur, nonne & unum aliquid quantum accepit ostentat, & nulla pars ejus à toto est dissimilis, & earumdem partium connexione atque concordiâ suo genere saluberrimam sedem infimam tenet? Cui superfunditur aquarum natura, nitens & ipsa ad unitatem, speciosior & perlucidior propter majorem similitudinem partium, & custodiens locum ordinis & salutis suæ. Quid de aëris natura dicam, multo faciliore complexu ad unitatem nitente, & tanto speciosiore aquis, quàm illæ terris sunt, tantoque superiore ad salutem? Quid de cæli supremo ambitu, quo tota universitas visibilium corporum terminatur, & summa in hoc gene-

[a] Ita editiones & melioris notæ MSS. Porrò in codicibus nonnullis habetur, *Quod autem contra idipsum* &c.

[b] Er. & Lov. *incorporeo quodam libramento.* MSS. aliquot, *in corporeo quodam* &c. At Am. & codices plerique veteres præferunt, *in corpore quodam* &c. quod magis probamus.

[c] Insignior iste de Trinitate locus in editionibus Er. & Lov necnon in recentioribus aliquot MSS. ita corruptè legitur: *qua inter se unum & duo carissima, ut ita* &c. In editione autem Am. *qua inter se unum & de uno unum charisma: & ut ita* &c. Redintegravimus totum ad libros veteres optimæ notæ.

[d] Expungenda videretur particula negans, nisi exstaret in MSS. à quibus tamen cùm absint sequentia verba, scilicet, *& ipsa extrema non poterat de nullo*, fatemur non tantam iis fidem esse tribuendam hoc loco, qui librariorum lapsu vitiatus sit.

[e] Lov. *imparili nota* & rursum inferiùs; *imparilem notam.* Sed meliùs Am. & Er. cum aliquot MSS. *impertili*, &, *impertilem.* nam hîc nomine notæ intelligitur punctum seu signum unde linea ducitur, quod in lib. de Quantitate animæ c. 11. definitur, *Nota sine partibus.*

re species, ac saluberrima loci excellentia? Ista certè omnia quæ carnalis sensus ministerio numeramus, & quæcumque in eis sunt, locales numeros qui videntur esse in aliquo statu, nisi præcedentibus intimis & in silentio temporalibus numeris qui sunt in motu, nec accipere illos possunt, nec habere. Illos itidem temporum intervallis agiles præcedit & modificat vitalis motus, serviens Domino rerum omnium, non temporalia habens digesta intervalla numerorum suorum, sed tempora ministrante potentia, supra quam rationales & intellectuales numeri beatarum animarum atque sanctarum, legem ipsam Dei, sine qua folium de arbore non cadit, & cui nostri capilli numerati sunt, nullâ interpositâ naturâ excipientes, usque ad terrena & inferna jura transmittunt.

1. Retract. cap. 1. n. 4.

Conclusio operis.

59. Quæ potui & sicut potui de tantis tantillus tecum contuli. Sermonem autem hunc nostrum mandatum litteris si qui legunt, sciant multo infirmioribus hæc esse scripta, quàm sunt illi qui unius summi Dei consubstantialem & incommutabilem Trinitatem, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia duorum Testamentorum auctoritatem secuti venerantur & colunt eam credendo, sperando & diligendo. Hi enim non scintillantibus humanis ratiocinationibus, sed validissimo & flagrantissimo caritatis igne purgantur. Nos autem dum negligendos esse non existimamus quos hæretici rationis & scientiæ fallaci pollicitatione decipiunt, tardiùs incedimus, consideratione ipsarum viarum, quàm sancti viri qui eas volando non dignantur adtendere. Quod tamen facere non auderemus, nisi multos pios Ecclesiæ catholicæ matris optimæ filios, qui puerilibus studiis loquendi ac disserendi facultatem quantum satis est consecuti essent, eadem refellendorum hæreticorum necessitate fecisse videremus.

ADMONITIO
DE SEQUENTE LIBRO DE MAGISTRO.

OPUSCULI sequentis ætatem prodit ipse ejus auctor in lib. 9. Confess. c. 6. ubi prænotato quòd annorum ferme quindecim erat *Adeodatus, quando ipsi sociisque Mediolanum baptismi percipiendi caussâ pergentibus comes adjunctus est, testatur subinde hunc dialogum cum illo tum habitum fuisse*, cùm esset in annis sedecim, *id est anno secundo ab ipsorum baptismate, quo certè initiati fuere an.* Chr. 387. *Quapropter libris* de Genesi contra Manich. *&* de Musica, *qui circiter annum* 389. *perfecti fuerant, recensitis adjecit Augustinus in lib.* 1. *Retract.* c. 12. *se librum* de Magistro *per idem tempus scripsisse.*

S. AUGUSTINUS LIB. 9. CONFESS. CAP. 6.

Adjunximus etiam nobis puerum Adeodatum ex me natum carnaliter de peccato meo. Tu benefeceras eum. Annorum erat ferme quindecim, & ingenio præveniebat multos graves & doctos viros .... Munera tua tibi confiteor. Est liber noster qui inscribitur *de Magistro*: ipse ibi mecum loquitur. Tu scis illius esse sensa omnia, quæ inseruntur ibi ex persona collocutoris mei, cùm esset in annis sedecim. Multa ejus alia mirabiliora expertus sum. Horrori mihi erat illud ingenium.

LIB. I. RETRACT. CAPUT XII.

Per idem tempus scripsi librum, cujus est titulus, *de Magistro*: in quo disputatur & quæritur, & invenitur, magistrum non esse, qui docet hominem scientiam, nisi Deum, secundùm illud etiam quod in Evangelio scriptum est: *Unus est Magister vester Christus.* Mat. 23. 10.
Hic liber sic incipit: *Quid tibi videmur efficere velle cùm loquimur?*

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI

DE MAGISTRO.

LIBER UNUS. *

* Scriptus circiter an. Chr. 389.

In quo de verborum vi atque officio diſputatur copioſè, quò demum non verbis quæ foris homo perſonat, ſed æterna veritate intus docente ſcientiam rerum obtineri evincatur.

Caput I. Locutio ad quid inſtituta.

1. QUID tibi videmur efficere velle A cùm loquimur? ADEODATUS. Quantum quidem mihi nunc occurrit, aut docere aut diſcere. AUGUSTINUS. Unum horum video & aſſentior: nam loquendo nos docere velle manifeſtum eſt; diſcere autem quomodo? AD. Quo tandem cenſes, niſi cùm interrogamus? AUG. Etiam tunc nihil aliud quàm docere nos velle intelligo. Nam quæro abs te, utrùm ob aliam cauſſam interroges, niſi ut eum quem interrogas doceas quid velis? B AD. Verum dicis. AUG. Vides ergo jam nihil nos locutione, niſi ut doceamus appetere. AD. Non planè video: nam ſi nihil eſt aliud loqui quàm verba promere, video nos id facere cùm cantamus. Quod cùm ſoli ſæpe facimus, nullo præſente qui diſcat, non puto nos docere aliquid velle. AUG. At ego puto eſſe quoddam genus docendi per commemorationem, magnum ſanè, quod in noſtra hac ſermocinatione res ipſa indicabit. Sed ſi tu non arbitraris nos diſcere cùm recordamur, nec docere il- C lum qui commemorat, non reſiſto tibi: & duas jam loquendi cauſſas conſtituo, aut ut doceamus, aut ut commemoremus vel alios vel noſmetipſos: quod etiam dum cantamus, efficimus. an tibi non videtur? AD. Non prorſus: nam rarum admodum eſt, ut ego cantem commemorandi me gratiâ, ſed tantummodo delectandi. AUG. Video quid ſentias. Sed nonne adtendis, id quod te delectat in cantu modulationem quamdam eſſe ſoni; quæ quoniam verbis & addi & detrahi poteſt, aliud eſt loqui, aliud eſt D cantare. Nam & tibiis & citharâ cantatur, & aves cantant, & nos interdum ſine verbis muſicum aliquid ſonamus, qui ſonus cantus dici poteſt, locutio non poteſt. an quidquam eſt quod contradicas? AD. Nihil ſanè.

2. AUG. Videtur ergo tibi, niſi aut docendi, aut commemorandi cauſsâ non eſſe inſtitutam locutionem? AD. Videretur, niſi me moveret, quòd dum oramus, utique loquimur; nec tamen Deum aut doceri aliquid à nobis, aut commemorari fas eſt E credere. AUG. Neſcire te arbitror non ob aliud nobis præceptum eſſe, ut in clauſis cubiculis oremus, quo nomine ſignificantur mentis penetralia, niſi quòd Deus, ut nobis quod cupimus præſtet, commemorari aut doceri noſtra locutione non quærit. Qui enim loquitur, ſuæ voluntatis ſignum foras dat per articulatum ſonum: Deus autem in ipſis rationalis animæ ſecretis, qui homo interior vocatur, & quærendus & deprecandus eſt. hæc enim ſua templa eſſe voluit. An apud Apoſtolum non legiſti, *Neſcitis quia templum Dei eſtis, & ſpiritus Dei habitat in vobis*, 1.Cor. 3.16. &, *in interiore homine habitare Chriſtum?* Epheſ. 3.17. Nec in Propheta animadvertiſti, *Dicite in cordibus* Pſal. 4. 5. *veſtris, & in cubilibus veſtris compungimini: Sacrificate ſacrificium juſtitiæ, & ſperate in Domino?* Ubi putas ſacrificium juſtitiæ ſacrificari, niſi in templo mentis, & in cubilibus cordis? Ubi autem ſacrificandum eſt, ibi & orandum. Quare non opus eſt locutione cùm oramus, id eſt ſonantibus verbis, niſi fortè, ſicut ſacerdotes faciunt, ſignificandæ mentis ſuæ cauſsâ, non ut Deus, ſed ut homines audiant, & conſenſione quadam per commemorationem ſuſpendantur in Deum. an tu aliud exiſtimas? AD. Omnino aſſentior. AUG. Non te ergo movet quòd ſummus Magiſter cùm orare doceret diſcipulos, verba quædam docuit, Matth. 6.9. in quo nihil aliud videtur feciſſe, quàm docuiſſe, quomodo in orando loqui oporteret? AD. Nihil me omnino iſtud movet: non enim verba, ſed res ipſas eos verbis docuit, quibus & ſeipſi commonefacerent, à quo, & quid eſſet orandum, cùm in penetralibus (ut dictum eſt) mentis orarent. AUG. Rectè intelligis: ſimul enim te credo animadvertere, etiamſi quiſquam contendat, quamvis nullum edamus ſonum, tamen quia ipſa verba cogitamus, nos intus apud animum loqui, ſic quoque locutione nihil aliud agere quàm commonere, cùm memoria cui verba inhærent, ea revolvendo fa- D cit venire in mentem res ipſas quarum ſigna ſunt verba. AD. Intelligo ac ſequor.

Caput II. Verborum ſignificatus nonniſi verbis ab homine oſtenditur.

5. AUG. CONSTAT ergo inter nos verba ſigna eſſe. AD. Conſtat. AUG. Quid ſignum, niſi aliquid ſignificet, poteſt eſſe ſignum? AD. Non poteſt. AUG. Quot verba ſunt in hoc verſu, *Si nihil ex tanta ſuperis placet urbe relinqui?* Æneid. 2. AD. Octo. AUG. Octo ergo ſigna ſunt. AD. Ita eſt. AUG. Credo te hunc verſum intelligere. AD. Satis arbitror. AUG. Dic mihi quid ſingula verba ſignificent. AD. Video E quidem quid ſignificet, *ſi*; ſed nullum aliud verbum, quo id exponi poſſit, invenio. AUG. Saltem illud invenis, quidquid ſignificatur hoc verbo ubinam ſit? AD. Videtur mihi quòd, *ſi*, dubitationem ſignificet: jam dubitatio, ubi niſi in animo eſt? AUG. Accipio interim, perſequere cetera. AD. *Nihil*, quid aliud ſignificat, niſi id quod non eſt? AUG. Verum fortaſſe dicis: ſed revocat me ab aſſentien-

do quod ſuperiùs conceſſiſti, non eſſe ſignum niſi aliquid ſignificet: quod autem non eſt, nullo modo eſſe aliquid poteſt. Quare ſecundum verbum in hoc verſu non eſt ſignum, quia non ſignificat aliquid; & falsò inter nos conſtitit, quòd omnia verba ſigna ſint, aut omne ſignum aliquid ſignificet. AD. Nimis quidem urges: ſed quando non habemus quid ſignificemus, omnino ſtultè verbum aliquod promimus: tu autem nunc mecum loquendo, credo quòd nullum ſonum fruſtra emittis, ſed omnibus quæ ore tuo erumpunt, ſignum mihi das ut intelligam aliquid: quapropter non te oportet iſtas duas ſyllabas enuntiare dum loqueris, ſi per eas non ſignificas quidquam. Si autem vides neceſſariam per eas enuntiationem fieri, noſque doceri vel commoneri cùm auribus inſonant, vides etiam profectò quid velim dicere, ſed explicare non poſſum. AUG. Quid igitur facimus? An affectionem animi quamdam cùm rem non videt, & tamen non eſſe invenit, aut inveniſſe ſe putat, hoc verbo ſignificari dicimus potiùs, quàm rem ipſam quæ nulla eſt? AD. Iſtud ipſum eſt fortaſſe quod explicare moliebar. AUG. Tranſeamus ergo hinc quoquo modo ſe habet, ne res abſurdiſſima nobis accidat. AD. Quæ tandem? AUG. Si nihil nos teneat, & moras patiamur. AD. Ridiculum hoc quidem eſt, & tamen neſcio quomodo video poſſe contingere, immo planè video contigiſſe.

4. AUG. Suo loco genus hoc repugnantiæ, ſi Deus ſiverit, planiùs intelligemus: nunc ad illum verſum te refer, & conare ut potes cetera ejus verba quid ſignificent pandere. AD. Tertia præpoſitio eſt, *ex*, pro qua, *de*, poſſumus ut arbitror dicere. AUG. Non id quæro, ut pro una voce notiſſima aliam vocem æquè notiſſimam, quæ idem ſignificet dicas; ſi tamen idem ſignificat: ſed interim concedamus ita eſſe. Certè ſi poëta iſte non, *ex tanta urbe*, ſed, *de tanta*, dixiſſet, quærereemque abs te quid, *de*, ſignificaret; diceres, *ex*, cùm hæc duo verba eſſent, id eſt ſigna, unum aliquid, ut tu putas, ſignificantia: ego autem idipſum, neſcio quid unum, quod his duobus ſignis ſignificatur inquiro. AD. Mihi videtur ſecretionem quamdam ſignificare ab ea re in qua fuerat aliquid, quod ex illa eſſe dicitur, ſive illa non maneat, ut in hoc verſu, non manente urbe, poterant aliqui ex illa eſſe Trojani: ſive maneat, ſicut ex urbe Roma dicimus eſſe negotiatores in Africa. AUG. Ut concedam tibi hæc ita eſſe, nec enumerem quàm multa fortaſſe præter hanc tuam regulam reperiantur: illud certè tibi adtendere facile eſt, expoſuiſſe te verbis verba, id eſt ſignis ſigna, eiſdemque notiſſimis notiſſima: ego autem illa ipſa quorum hæc ſigna ſunt, mihi ſi poſſes, vellem ut oſtenderes.

CAPUT III. An res aliqua monſtrari abſque ſigno poſſit.

5. AD. MIROR te neſcire, vel potiùs ſimulare neſcientem, reſponſione mea fieri quod vis omnino non poſſe: ſiquidem ſermocinamur, ubi non poſſumus reſpondere niſi verbis. Tu autem res quæris eas, quæ quodlibet ſint, verba certè non ſunt, quas tamen ex me tu quoque verbis quæris. Prior itaque tu ſine verbis quære, ut ego deinde iſta conditione reſpondeam. AUG. Jure agis fateor: ſed ſi quærerem iſtæ tres ſyllabæ quid ſignificent, cùm dicitur, *paries*, nonne poſſes digito oſtendere, ut ego prorſus rem ipſam viderem, cujus ſignum eſt hoc triſyllabum verbum, demonſtrante te, nulla tamen verba referente. AD. Hoc in ſolis nominibus quibus corpora ſignificantur, ſi eadem corpora præſentia ſint, fieri poſſe concedo. AUG. Num colorem corpus dicimus, an non potiùs quamdam corporis qualitatem? AD. Ita eſt. AUG. Cur ergo & hic digito demonſtrari poteſt? An addis corporibus etiam corporum qualitates; ut nihilominus etiam iſtæ cùm præſentes ſunt, doceri ſine verbis poſſint? AD. Ego cùm corpora dicerem, omnia corporalia intelligi volebam, id eſt omnia quæ in corporibus ſentiuntur. AU. Conſidera tamen, utrùm etiam hinc aliqua tibi excipienda ſint. AD. Bene admones: non enim omnia corporalia, ſed omnia viſibilia dicere debui. Fateor enim ſonum, odorem, ſaporem, gravitatem, calorem, & alia quæ ad ceteros ſenſus pertinent, quamquam ſentiri ſine corporibus nequeant, & propterea ſint corporalia, non tamen digito poſſe monſtrari. AUG. Numquamne vidiſti ut homines cum ſurdis geſtu quaſi ſermocinentur, ipſique ſurdi non minus geſtu, vel quærant, vel reſpondeant, vel doceant, vel indicent aut omnia quæ volunt, aut certè plurima? Quod cùm fit, non utique ſola viſibilia ſine verbis oſtenduntur, ſed & ſoni & ſapores, & cetera hujuſmodi. Nam & hiſtriones totas in theatris fabulas ſine verbis ſaltando plerumque aperiunt & exponunt. AD. Nihil habeo quod contradicam, niſi quòd illud, *ex*, non modò ego, ſed nec ipſe quidem ſaltator hiſtrio tibi ſine verbis quid ſignificet poſſet oſtendere.

6. AUG. Verum fortaſſe dicis: ſed fingamus eum poſſe; non, ut arbitror, dubitas, quiſquis ille motus corporis fuerit, quo mihi rem quæ hoc verbo ſignificatur, demonſtrare conabitur, non ipſam rem futuram eſſe, ſed ſignum. Quare hic quoque non quidem verbo verbum, ſed tamen ſigno ſignum nihilominus indicabit; ut & hoc monoſyllabum, *ex*, & ille geſtus, unam rem quamdam ſignificent, quam mihi ego vellem non ſignificando monſtrari. AD. Quî poteſt quod quæris, oro te? AUG. Quomodo paries potuit. AD. Ne ipſe quidem, quantum ratio progrediens docuit, oſtendi ſine ſigno poteſt. Nam & intentio digiti non eſt utique paries, ſed ſignum datur, per quod paries poſſit videri. Nihil itaque video quod ſine ſignis oſtendi queat. AUG. Quid ſi ex te quærerem, quid ſit ambulare, ſurgereſque & id ageres, nonne re ipſa potiùs quàm verbis ad me docendum, aut ullis aliis ſignis uitereris? AD. Fateor ita eſſe, & pudet me rem tam in promtu poſitam non vidiſſe: ex qua etiam mihi millia rerum jam occurrunt, quæ ipſæ per ſe valeant, non per ſigna monſtrari, ut edere, bibere, ſedere, ſtare, clamare, & innumerabilia cetera. AUG. Age nunc dic mihi, ſi omnino neſciens hujus verbi vim, abs te ambulante quærerem, quid ſit ambulare, quomodo me doceres? AD. Idipſum agerem aliquanto celeriùs, ut poſt interrogationem tuam aliqua novitate admonereris; & tamen nihil aliud fieret, quàm id quod deberet oſtendi. AUG. Sciſne aliud eſſe ambulare, aliud feſtinare? Nam & qui ambulat, non ſtatim feſtinat; & qui feſtinat, non continuò ambulat: dicimus enim & in ſcribendo & in legendo, aliiſque innumerabilibus rebus feſtinationem. Quare cùm illud, quod agebas, celeriùs ageres poſt interrogationem meam, putarem ambulare nihil eſſe aliud quàm feſtinare: id enim novi addideras; & ob hoc fallerer. AD. Fateor rem non poſſe nos monſtrare ſine ſigno, ſi cùm id agimus interrogemur: ſi enim nihil addamus, putabit qui rogat nolle nos oſtendere, contemtoque ſe in eo quod agebamus perſeverare. Sed ſi de his roget quæ agere poſſumus, nec eo tamen tempore quo agimus roget, poſſumus poſt

post ejus interrogationem id agendo, re ipsa potiùs quàm signo demonstrare quod rogat. nisi fortè loquentem me interroget quid sit loqui: quidquid enim dixero, ut eum doceam, loquar necesse est: ex quo secutus docebo, donec ei planum faciam quod vult, non recedens à re ipsa quam sibi voluit demonstrari, nec signa quærens quibus eam ostendam præter ipsam.

Caput IV. An signa signis monstrentur.

7. AUG. Acutissimè omnino: quare vide utrùm conveniat jam inter nos ea posse demonstrari sine signis, quæ aut non agimus cùm interrogamur, & tamen statim agere possumus, aut ipsa signa fortè agimus. Cùm enim loquimur, signa facimus, de quo dictum est significare. AD. Convenit. AUG. Cùm ergo de quibusdam signis quæritur, possunt signis signa monstrari: cùm autem de rebus quæ signa non sunt, aut eas agendo post inquisitionem si agi possunt, aut signa dando per quæ animadverti queant. AD. Ita est. AUG. In hac igitur tripartita distributione priùs illud consideremus, si placet, quòd signis signa monstrantur. num enim sola verba sunt signa? AD. Non. AUG. Videtur ergo mihi loquendo nos aut verba ipsa signare verbis, aut alia signa, velut gestum cùm dicimus aut litteram; nam his duobus verbis quæ significantur, nihilominus signa sunt: aut aliquid aliud quod signum non sit, velut cùm dicimus, lapis; hoc enim verbum signum est, nam significat aliquid, sed id quod eo significatur, non continuò signum est: quod tamen genus, id est cùm verbis ea quæ signa non sunt significantur, non pertinet ad hanc partem quam discutere proposuimus. Suscepimus enim considerare illud, quòd signis signa monstrantur, & partes in eo duas comperimus, cùm aut eadem aut alia signa signis docemus vel commemoramus. an non tibi videtur? AD. Manifestum est.

8. AUG. Dic ergo signa quæ verba sunt, ad quem sensum pertineant. AD. Ad auditum. AUG. Quid gestus? AD. Ad visum. AUG. Quid cùm verba scripta invenimus, num verba non sunt? an signa verborum veriùs intelliguntur? ut verbum sit quod cum aliquo significatu articulata voce profertur; vox autem nullo alio sensu quàm auditu percipi potest: ita fit ut cùm scribitur verbum, signum fiat oculis, quo illud quod ad aures pertinet, veniat in mentem. AD. Omnino assentior. AUG. Id quoque te arbitror assentiri, cùm dicimus, nomen, significare nos aliquid. AD. Verum est. AUG. Quid tandem? AD. Id scilicet quod quidque appellatur, velut Romulus, Roma, virtus, fluvius, & innumerabilia cetera. AUG. Num ista quatuor nomina nullas res significant? AD. Immo aliquas. AUG. Num nihil distat inter hæc nomina, & eas res quæ his significantur? AD. Immo plurimùm. AUG. Vellem abs te audire, quidnam id sit. AD. Hoc vel in primis, quòd hæc signa sunt, illa non sunt. AUG. Placetne appellemus significabilia ea quæ signis significari possunt & signa non sunt, sicut ea quæ videri possunt, visibilia nominamus, ut de his deinceps commodiùs disseramus? AD. Placet verò. AUG. Quid, illa quatuor signa, quæ pauló antè pronuntiasti, nullone alio signo significantur? AD. Miror quòd jam mihi excidisse arbitraris, quòd ea quæ scribuntur, eorum quæ voce proferuntur, signorum signa esse comperimus. AUG. Dic inter ista quid distet? AD. Quòd illa visibilia sunt, hæc audibilia. Cur enim & hoc nomen non admittas, si admisimus significabilia? AUG. Prorsus admitto, & gratum ha-

A beo. Sed rursus quæro, quatuor hæc signa nullone alio signo audibili significari queant, ut visibilia recordatus es. AD. Hoc quoque recentiùs dictum recordor. Nam nomen responderam significare aliquid, & huic significationi quatuor ista subjeceram; & illud autem & hæc, si quidem voce proferuntur, audibilia esse cognosco. AUG. Quid ergo inter audibile signum & audibilia significata, quæ rursus signa sunt, interest? AD. Inter illud quidem quod dicimus, nomen, & hæc quatuor quæ signi-
B ficationi ejus subjecimus, hoc distare video, quòd illud audibile signum est signorum audibilium: hæc verò audibilia quidem signa sunt, non tamen signorum, sed rerum partim visibilium, sicut est Romulus, Roma, fluvius; partim intelligibilium, sicut est virtus.

9. AUG. Accipio & probo. sed scisne omnia quæ voce articulata cum aliquo significatu proferuntur, verba appellari? AD. Scio. AUG. Ergo & nomen verbum est, quandoquidem id videmus cum
C aliquo significatu articulata voce proferri; & cùm dicimus disertum hominem bonis verbis uti, etiam nominibus utique utitur; & cùm seni domino apud Terentium servus retulit, *Bona verba quæso*, multa ille etiam nomina dixerat. *In Andria.* AD. Assentior. AUG. Concedis igitur iis duabus syllabis quas edimus, cùm dicimus, verbum, nomen quoque significari, & ob hoc illud hujus signum esse. AD. Concedo. AUG. Hoc quoque respondeas velim. Cùm verbum signum sit nominis, & nomen signum sit fluminis, & flu-
D men signum sit rei quæ jam videri potest, ut inter hanc rem & flumen, id est signum ejus, & inter hoc signum & nomen quod hujus signi signum est dixisti quid intersit, quid interesse arbitraris inter signum nominis, quod verbum esse comperimus, & ipsum nomen cujus signum est? AD. Hoc distare intelligo, quòd ea quæ significantur nomine, etiam verbo significantur; ut enim nomen est verbum, ita & flumen verbum est: quæ autem verbo significantur, non omnia significantur & nomine. Nam & illud,
E *si*, quod in capite habet abs te propositus versus, & hoc, *ex*, de quo jam diu agentes in hæc duce ratione pervenimus, verba sunt, nec tamen nomina; & talia multa inveniuntur. Quamobrem cùm omnia nomina verba sint, non autem omnia verba nomina sint, planum esse arbitror quid inter verbum distet & nomen, id est inter signum signi ejus quod nulla alia signa significat, & signum signi ejus quod rursus alia significat. AUG. Concedisne omnem equum animal esse, nec tamen omne animal equum
F esse? AD. Quis dubitaverit? AUG. Hoc ergo inter nomen & verbum, quod inter equum & animal interest. Nisi fortè ab assentiendo id te revocat, quod dicimus & alio modo verbum, quo significantur ea quæ per tempora declinantur, ut scribo scripsi, lego legi, quæ manifestum est non esse nomina. AD. Dixisti omnino quod me dubitare faciebat. AUG. Ne te istud moveat. Dicimus enim & signa universaliter omnia quæ significant aliquid, ubi etiam verba esse invenimus. Dicimus item signa militaria, quæ jam propriè signa nominantur, quò verba non pertinent. Et tamen si tibi dicerem, ut omnis equus animal, non autem omne animal equus est, ita omne verbum signum, non autem omne signum verbum est, nihil (ut opinor) dubitares. AD. Jam intelligo, & prorsus assentior, hoc interesse inter universale illud verbum & nomen, quod inter animal & equum.

10. AUG. Scisne etiam cùm dicimus animal, aliud

esse hoc trisyllabum nomen, quod voce prolatum
est, aliud id quod significatur? AD. Jam hoc suprà
concessi de omnibus signis & significabilibus. AUG.
Num omnia signa tibi videntur aliud significare
quàm sunt, sicut hoc trisyllabum cùm dicimus, ani-
mal, nullo modo idem significat quod est ipsum?
AD. Non sanè: nam cùm dicimus signum, non so-
lùm signa cetera quęcumque sunt, sed etiam seipsum
significat; est enim verbum, & utique omnia ver-
ba signa sunt. AUG. Quid in hoc disyllabo cùm di-
cimus, verbum, nonne tale aliquid contingit? Nam
si omne quod cum aliquo significatu articulata voce
profertur, hoc disyllabo significatur, etiam ipsum
hoc genere includitur. AD. Ita est. AUG. Quid, no-
men nonne similiter habet? Nam & omnium ge-
nerum nomina significat, & ipsum nomen generis
neutri nomen est. An si ex te quærerem quæ pars
orationis nomen, posses mihi respondere rectè nisi,
nomen? AD. Verum dicis. AUG. Sunt ergo signa
quæ inter alia quæ significant, & seipsa significent.
AD. Sunt. AUG. Num tale tibi videtur hoc quadri-
syllabum signum, cùm dicimus, conjunctio? AD.
Nullo modo: nam ea quæ significat, non sunt no-
mina; hoc autem nomen est.

CAPUT V. Signa mutua.

11. AUG. Bene adtendisti: nunc illud vide, utrùm
inveniantur signa, quæ se invicem significent, ut
quemadmodum hoc ab illo, sic illud ab hoc signi-
ficetur: non enim ita sunt inter se hoc quadrisylla-
bum, cùm dicimus, conjunctio, & illa quæ ab hoc
significantur, cùm dicimus, si, vel, nam, namque,
nisi, ergo, quoniam, & similia: nam hæc illo uno
significantur, nullo autem horum unum illud qua-
drisyllabum significatur. AD. Video, & quænam
signa sint se invicem significantia, cupio cognoscere.
AUG. Tu ergo nescis, cùm dicimus, nomen & ver-
bum, duo verba nos dicere. AD. Scio. AUG. Quid
illud, nescis cùm dicimus, nomen & verbum, duo
nomina nos dicere? AD. Id quoque scio. AUG. Scis
igitur tam nomen verbo, quàm etiam verbum no-
mine significari. AD. Assentior. AUG. Potesne di-
cere, excepto eo quòd diversè scribuntur & sonant,
quid inter se differant? AD. Possum fortasse, nam
id esse video quod pauló antè dixi. Verba enim cùm
dicimus, omne quod articulata voce cum aliquo si-
gnificatu profertur, significamus; unde omne no-
men, & ipsum cùm dicimus nomen, verbum est:
at non omne verbum nomen est, quamvis nomen
sit, cùm dicimus verbum.

12. AUG. Quid si quisquam tibi affirmet & pro-
bet, ut omne nomen, verbum est, ita omne ver-
bum, nomen esse, poterisne invenire quid distent,
præter diversum in litteris sonum? AD. Non pote-
ro, nec omnino distare aliquid puto? AUG. Quid si
omnia quidem, quæ voce articulata cum aliquo si-
gnificatu proferuntur, & verba sunt & nomina; sed
tamen alia de caussa verba, & alia de caussa no-
mina sunt, nihilne distabit inter nomen & ver-
bum? AD. Quomodo istud sit non intelligo. AUG.
Hoc saltem intelligis, omne coloratum visibile esse,
& omne visibile coloratum, quamvis hæc duo ver-
ba distinctè differenterque significent. AD. Intel-
ligo. AUG. Quid si ergo ita & omne verbum no-
men, & omne nomen verbum est, quamvis hæc
ipsa duo nomina, vel duo verba, id est nomen &
verbum, differentem habeant significationem. AD.
Jam video posse id accidere: sed quomodo id ac-
cidat, exspecto ut ostendas. AUG. Omne quod cum
aliquo significatu articulata voce prorumpit, ani-
A madvertis, ut opinor, & aurem verberare, ut sen-
tiri; & memoriæ mandari, ut nosci possit. AD. A-
nimadverto. AUG. Duo ergo quædam contingunt,
cùm aliquid tali voce proferimus. AD. Ita est. AUG.
Quid si horum duorum ex uno appellata sunt verba,
ex altero nomina; verba scilicet à verberando, no-
mina verò à noscendo, ut illud primum ab auri-
bus, hoc autem secundum ab animo vocari merue-
rit?

13. AD. Concedam cùm ostenderis, quomodo
B rectè possimus omnia verba nomina dicere. AUG. Fa-
cile est: nam credo te accepisse ac tenere pronomen
dictum, quòd pro ipso nomine valeat, rem tamen
notet minùs plena significatione quàm nomen.
Nam, ut opinor, definivit ille ita, quem gramma-
tico reddidisti: Pronomen est pars orationis, quæ
pro ipso posita nomine, minùs quidem plenè, idem
tamen significat. AD. Recordor & probo. AUG. Vi-
des igitur secundùm hanc definitionem nullis nisi
nominibus servire, & pro his solis poni posse pro-
C nomina, velut cùm dicimus: hic vir, ipse rex, ea-
dem mulier, hoc aurum, illud argentum: hic, ip-
se, eadem, hoc, illud, pronomina esse; vir, rex,
mulier, aurum, argentum, nomina, quibus ple-
niùs quàm illis pronominibus res significatæ sunt.
AD. Video & assentior. Tu ergo nunc mihi paucas
conjunctiones quaslibet enuntia. AD. Et, que, at,
atque. AUG. Hæc omnia quæ dixisti, nonne tibi vi-
dentur esse nomina? AD. Non omnino. AUG. Ego
saltem tibi rectè locutus videor, cùm dicerem, Hæc
D omnia quæ dixisti? AD. Rectè prorsus; & jam in-
telligo quàm mirabiliter ostenderis me nomina
enuntiasse: non enim aliter de his rectè dici potuis-
set, Hæc omnia. Sed enim vereor adhuc, ne prop-
terea mihi rectè locutus videaris, quòd has quatuor
conjunctiones etiam verba esse non nego; ut ideo
de his rectè dici potuerit, Hæc omnia, quoniam
rectè dicitur, Hæc verba omnia. Si autem à me
quæras quæ sit pars orationis, verba, nihil aliud res-
pondebo quàm, nomen. Quare huic nomini for-
E tasse pronomen adjunctum est, ut illa recta esset lo-
cutio tua.

14. AUG. Acutè quidem falleris, sed ut falli de-
sinas, acutiùs adtende quod dicam, si tamen id di-
cere, ut volo, valuero: nam verbis de verbis agere
tam implicatum est, quàm digitos digitis inserere &
confricare; ubi vix dignoscitur, nisi ab eo ipso qui
id agit, qui digiti pruriant, & qui auxilientur pru-
rientibus. AD. En toto animo adsum, nam ista hæc
similitudo me intentissimum fecit. AUG. Verba certè
F sono, & litteris constant. AD. Ita est. AUG. Ergo ut
ea potissimùm auctoritate utamur, quæ nobis caris-
sima est, cùm ait Paulus apostolus, *Non erat in* 2. Cor. 1. 19.
Christo est & non, sed est in illo erat, non, opinor,
putandum est tres istas litteras, quas enuntiamus
cùm dicimus, est, fuisse in Christo, sed illud potiùs
quod istis tribus litteris significatur. AD. Verum di-
cis. AUG. Intelligis igitur eum qui ait, *Est in illo erat*,
nihil aliud dixisse quàm, Est appellatur quod in illo
erat, tamquam si dixisset, Virtus in illo erat; non
utique aliud dixisse acciperetur, nisi virtus appellatur
quod in illo erat: ne duas istas syllabas quas enuntia-
mus, cùm dicimus, Virtus, & non illud quod his
duabus syllabis significatur, in illo fuisse arbitrare-
mur. AD. Intelligo ac sequor. AUG. Quid, illud non-
ne intelligis etiam nihil interesse utrùm quisque di-
cat, virtus appellatur, an virtus nominatur? AD.
Manifestum est. AUG. Ergo ita manifestum est, ni-

hil intereſſe utrùm quis dicat, Eſt appellatur, an A Eſt nominatur quod in illo erat. AD. Video & hîc nihil diſtare. AUG. Jamne etiam vides quid velim oſtendere? AD. Nondum ſanè. AUG. Itane tu non vides nomen eſſe id quo res aliqua nominatur? AD. Hoc planè nihil certius video. AUG. Vides ergo, Eſt nomen eſſe, ſiquidem illud quod erat in illo, Eſt nominatur. AD. Negare non poſſum. AUG. At ſi ex te quærerem quæ ſit pars orationis, Eſt; non opinor nomen, ſed verbum eſſe diceres, cùm id ratio etiam nomen eſſe docuerit. AD. Ita eſt prorſus ut dicis. B AUG. Num adhuc dubitas alias quoque partes orationis eodem modo, quo demonſtravimus, nomina eſſe? AD. Non dubito, quandoquidem fateor ea ſignificare aliquid. Si autem res ipſæ quas ſignificant, quid ſingulæ appellentur, id eſt nominentur, interroges, reſpondere non poſſum, niſi eas ipſas partes orationis, quas nomina non vocamus, ſed, ut cerno, vocare convincimur.

15. AUG. Nihilne te movet, ne quis exſiſtat, qui noſtram iſtam rationem labefactet, dicendo C Apoſtolo non verborum, ſed rerum auctoritatem eſſe tribuendam; quamobrem fundamentum perſuaſionis hujus non tam eſſe firmum quàm putamus: fieri enim poſſe ut Paulus, quamquam [a] vixerit præceperitque rectiſſimè, minùs tamen rectè locutus ſit, cùm ait, *Eſt in illo erat*; præſertim cùm [2. Cor. 11. 6.] ſe ipſe imperitum ſermone fateatur? quo tandem modo iſtum refellendum arbitraris? AD. Nihil habeo quod contradicam, & te oro ut aliquem de illis reperias, quibus verborum notitia ſumma conceditur, cujus auctoritate potiùs id quod cupis efficias. D AUG. Minùs enim tibi videtur idonea, remotis auctoritatibus, ipſa ratio, qua demonſtratur omnibus partibus orationis ſignificari aliquid, & ex eo appellari: ſi autem appellari, & nominari: ſi nominari, nomine utique nominari: quod in diverſis linguis facillimè judicatur. Quis enim non videat, ſi quæras quid Græci nominent quod nos nominamus, quis, reſponderi, τίς: quid Græci nominent quod nos nominamus, volo, reſponderi, θέλω: quid Græci nominent quod nos nominamus, bene, reſponderi, E καλῶς: quid Græci nominent quod nos nominamus, ſcriptum, reſponderi, τὸ γεγραμμένον: quid Græci nominent quod nos nominamus, &, reſponderi, καὶ: quid Græci nominent quod nos nominamus, ab, reſponderi, ἀπὸ: quid Græci nominent quod nos nominamus, heu, reſponderi, οἴ, atque in his omnibus partibus orationis, quas nunc enumeravi, rectè loqui eum qui ſic interroget: quod, niſi nomina eſſent, fieri non poſſet? Hac er- F go ratione Paulum apoſtolum rectè locutum eſſe, cùm remotis omnium eloquentium auctoritatibus obtinere poſſimus, quid opus eſt quærere cujus perſonâ ſententia noſtra fulciatur?

16. Sed ne quis tardior aut impudentior nondum cedat, aſſeratque, niſi illis auctoribus, quibus verborum leges conſenſu omnium tribuuntur, nullo modo eſſe ceſſurum; quid in latina lingua excellentius Cicerone inveniri poteſt? at hic in ſuis nobiliſſimis orationibus quas Verrinas vocant, coram, præpoſitionem, ſive illo loco adverbium ſit, nomen appellavit. Verumtamen quia fieri poteſt, ut ego illum locum minùs bene intelligam, exponaturque aliàs aliter, vel à me vel ab alio; eſt ad quod reſponderi poſſe nihil puto. Tradunt enim nobiliſſimi diſputationum magiſtri, nomine & verbo plenam conſtare ſententiam, quæ affirmari negarique poſſit: quod genus idem Tullius quodam loco pronuntiatum vocat: & cùm verbi tertia perſona eſt, nominativum cum ea caſum nominis aiunt eſſe oportere; & rectè aiunt: quod mecum ſi conſideres, velut cùm dicimus, homo ſedet, equus currit, agnoſcis, ut opinor, duo eſſe pronuntiata. AD. Agnoſco. AUG. Cernis in ſingulis ſingula eſſe nomina, in uno homo, in altero equus; & verba ſingula, in uno ſedet, in altero currit? AD. Cerno. AUG. Ergo ſi dicerem, ſedet tantùm, aut currit tantùm, rectè à me quæreres, quis vel quid; ut reſponderem homo, vel equus, vel animal, vel quodlibet aliud, quò poſſit nomen redditum verbo implere pronuntiatum, id eſt illam ſententiam quæ affirmari & negari poteſt. AD. Intelligo. AUG. Adtende cetera, & finge nos videre aliquid longiùs, & incertum habere, utrùm animal ſit an ſaxum, vel quid aliud, meque tibi dicere, Quia homo eſt, animal eſt; nonne temere dicerem? AD. Temere omnino: ſed non temere planè diceres, Si homo eſt, animal eſt. AUG. Rectè dicis. Itaque in locutione tua placet mihi, ſi; placet & tibi: utrique autem noſtrûm in mea diſplicet, quia. AD. Aſſentior. AUG. Vide jam utrùm iſtæ duæ ſententiæ plena pronuntiata ſint: placet, ſi; diſplicet, quia. AD. Plena omnino. AUG. Age nunc, dic mihi, quæ ibi ſint verba, quæ nomina. AD. Verba ibi video eſſe, placet, &, diſplicet: nomina verò quid aliud quàm, ſi, &, quia? AUG. Has ergo duas conjunctiones etiam nomina eſſe ſatis probatum eſt. AD. Prorſus ſatis. AUG. Poteſne ipſe per te in aliis partibus orationis hoc idem ad eamdem regulam docere? AD. Poſſum.

CAPUT VI.

Signa ſui ſignificativa.

17. AUG. Tranſeamus ergo hinc, & jam dic mihi, utrùm ſicut omnia verba nomina, & omnia nomina verba eſſe comperimus, ita tibi & omnia nomina vocabula, & omnia vocabula nomina eſſe videantur. AD. Planè inter hæc quid diſtet præter diverſum ſyllabarum ſonum non video. AUG. Nec ego interim reſiſto, quamquam non deſint, qui etiam ſignificatione iſta diſcernunt, quorum ſententiam modò conſiderare non opus eſt. Sed certè animadvertis ad ea jam ſigna nos perveniſſe, quæ ſe invicem ſignificent, nullâ præter ſonum diſtantiâ, & quæ ſeipſa ſignificent cum ceteris omnibus partibus orationis. AD. Non intelligo. AUG. Non ergo intelligis & nomen vocabulo & vocabulum nomine ſignificari; & ita ut præter ſonum litterarum nihil interſit, quantum ad generale nomen pertinet: nam & ſpeciale nomen dicimus, quod inter octo partes orationis ita eſt, ut alias ſeptem non contineat. AD. Intelligo. AUG. At hoc eſt quod dixi, ſe invicem ſignificare vocabulum & nomen.

18. AD. Teneo, ſed quæro quid dixeris, Cùm etiam ſeipſa ſignificant cum aliis partibus orationis. AUG. Nonne ſuperior ratio docuit nos, omnes partes orationis, & nomina poſſe dici, & vocabula, id eſt & nomine & vocabulo poſſe ſignificari? AD. Ita eſt. AUG. Quid ipſum nomen, id eſt ſonum iſtum duabus ſyllabis expreſſum, ſi ex te quæram quid appelles, nonne rectè mihi reſpondebis, nomen? AD. Rectè. AUG. Num ita ſe ſignificat hoc ſignum quod quatuor ſyllabis enuntiamus cùm dicimus, conjunctio? Hoc enim nomen inter illa quæ ſignificat, numerari non poteſt. AD. Rectè accipio. AUG. Id eſt quod dictum eſt nomen ſeipſum ſignificare cum aliis quæ ſignificat; quod etiam

[a] MSS. habent *dixerit præceperitque.*

de vocabulo licet per teipſum intelligas. AD. Jam facile eſt: ſed illud mihi nunc venit in mentem, nomen & generaliter & ſpecialiter dici; vocabulum autem inter octo partes orationis non accipi: quare hoc quoque inter ſe præter diverſum ſonum differre arbitror. AUG. Quid, nomen & ὄνομα diſtare inter ſe aliquid putas præter ſonum, quo etiam linguæ diſcernuntur latina atque græca? AD. Hîc verò nihil aliud intelligo. AUG. Perventum eſt ergo ad ea ſigna, quæ & ſeipſa ſignificent, & aliud ab alio invicem ſignificetur, & quidquid ab uno hoc & ab alio; & nihil præter ſonum inter ſe differant: nam hoc quartum modò invenimus: tria enim ſuperiora, & de nomine & verbo intelliguntur. AD. Omnino perventum.

CAPUT VII. Epilogus præcedentium capitum.

19. AUG. Jam quæ ſermocinando invenerimus velim recenſeas. AD. Faciam quantum poſſum. Nam primò omnium recordor aliquamdiu nos quæſiſſe quam ob cauſſam loquamur, inventumque eſſe docendi commemorandive gratiâ nos loqui, quandoquidem nec cùm interrogamus, aliud agimus quàm ut ille qui interrogatur diſcat quid velimus audire; & in cantando, quod delectationis cauſsâ facere videmur, non ſit proprium locutionis; in orando Deo, quem doceri aut commemorari exiſtimare non poſſumus, id verba valeant, ut vel nos ipſos commonefaciamus, vel alij commoneantur doceanturve per nos. Deinde cùm ſatis conſtitiſſet verba nihil aliud eſſe quàm ſigna; ea verò quæ non aliquid ſignificent, ſigna eſſe non poſſe, propoſuiſti verſum, cujus verba ſingula quid ſignificarent, conarer oſtendere: is autem erat: *Si nihil ex tanta ſuperis placet urbe relinqui.* Cujus ſecundum verbum quamvis notiſſimum & manifeſtiſſimum, quid tamen ſignificaret, non reperiebamus. Cumque mihi videretur non fruſtra nos id in loquendo interponere, ſed quòd eo aliquid doceamus audientem, ipſam mentis affectionem, cùm rem quam quærit, non eſſe invenit, vel inveniſſe ſe putat, hoc verbo fortaſſe indicari; reſpondiſti tu quidem, ſed tamen neſcio quam profunditatem quæſtionis joco evitans, in aliud tempus illuſtrandam diſtuliſti, nec me debiti quoque tui oblitum putes. Inde tertium in verſu verbum cùm ſatagerem exponere, urgebar abs te, ut non verbum aliud quod idem valeret, ſed rem ipſam potiùs quæ per verba ſignificaretur oſtenderem. Cúmque id ſermocinantibus nobis fieri non poſſe dixiſſem, ventum eſt ad ea quæ interrogantibus digito monſtrantur. Hæc ego corporalia eſſe omnia arbitrabar, ſed invenimus ſola viſibilia. Hinc neſcio quomodo ad ſurdos, & hiſtriones devenimus, qui non ſola quæ videri poſſunt, ſed multa præterea ac propè omnia quæ loquimur, geſtu ſine voce ſignificant, eoſdem tamen geſtus ſigna eſſe comperimus. Tum rurſus quærere cœpimus, quomodo res ipſas quæ ſignis ſignificantur, ſine ullis ſignis valeremus oſtendere, cùm & ille paries, & color, & omne viſibile, quod intentione digiti oſtenditur, ſigno quodam convinceretur oſtendi. Hîc ego errans cùm inveniri tale nihil poſſe dixiſſem, tandem inter nos conſtitit, ea poſſe demonſtrari ſine ſigno, quæ cùm à nobis quæruntur, non agimus, & poſt inquiſitionem agere poſſumus; locutionem tamen ex eo non eſſe genere: ſiquidem & loquentes cùm interrogamur quid ſit locutio, iſtam per ſeipſam demonſtrare facile eſſe ſatis apparuit.

20. Ex quo admoniti ſumus aut ſignis ſigna monſtrari, aut ſignis alia quæ ſigna non ſunt, aut etiam ſine ſigno res quas agere poſt interrogatio- A nem poſſumus: horumque trium primum diligentiùs conſiderandum diſcutiendumque ſuſcepimus. Qua diſputatione declaratum eſt, partim eſſe ſigna, quæ ab iis ſignis quæ ſignificarent, ſignificari viciſſim non poſſent, ut eſt hoc quadriſyllabum cùm, conjunctio, dicimus: partim quæ poſſent, ut cùm dicimus, ſignum, etiam verbum ſignificamus; & cùm dicimus, verbum, etiam ſignum ſignificamus; nam ſignum & verbum, & duo ſigna, & duo verba ſunt. In hoc autem genere, quo invicem ſe ſigna B ſignificant, quædam non tantum, quædam tantum, quædam verò etiam idem valere monſtratum eſt. Etenim hoc diſyllabum, quod ſonat cùm dicimus, ſignum, prorſus omnia quibus quidque ſignificatur ſignificat: non autem omnium ſignorum ſignum eſt cùm dicimus, verbum, ſed tantùm eorum quę articulatâ voce proferuntur. Unde manifeſtum eſt, quamvis & verbum ſigno, & ſignum verbo, id eſt & duæ iſtæ ſyllabæ illis, & illæ iſtis ſignificentur, plus tamen ſignum valere quàm verbum, plura ſcilicet il- C lis duabus ſyllabis, quàm iſtis ſignificantibus. Tantumdem autem valet generale verbum, & generale nomen. Docuit enim ratio omnes partes orationis etiam nomina eſſe, quòd & pronomina his addi poſſunt, & de omnibus dici poteſt quòd aliquid nominent, & nulla earum ſit quæ non verbo adjuncto pronuntiatum poſſit implere. Sed cùm tantumdem valeant nomen & verbum, eo quòd omnia quæ verba ſunt, ſint etiam nomina; non tamen idem valent. Alia quippe de cauſſa verba, & D aliâ nomina nuncupari, ſatis probabiliter diſputatum eſt. Siquidem alterum horum ad auris verberationem, alterum ad animi commemorationem notandam eſſe compertum, vel ex hoc intelligi poteſt, quòd in loquendo rectiſſimè dicimus, quòd eſt huic rei nomen, rem memoriæ mandare cupientes; quòd eſt autem huic rei verbum, dicere non ſolemus. Quæ verò non ſolùm tantumdem, ſed etiam idem omnino ſignificent, & inter quæ nihil præter litterarum diſtet ſonum, nomen & ὄνομα E invenimus. Illud ſanè mihi elapſum erat in hoc genere, in quo invicem ſe ſignificant, nullum nos ſignum comperiſſe, quod non inter cetera quæ ſignificat, ſe quoque ſignificet. Hæc quantum potui recordatus ſum. Tu jam videris, quem nihil puto in hoc ſermone niſi ſcientem certumque dixiſſe, utrùm iſta bene ordinatéque digeſſerim.

CAPUT VIII.

21. AUG. Satis tu quidem memoriter omnia quæ vellem recoluiſti, & ut tibi fatear, multo evidentiùs mihi nunc videntur iſta diſtincta, quàm cùm ea F inquirendo ac differendo de neſcio quibus latebris ambo erueremus. Sed quónam tantis ambagibus tecum pervenire moliar, difficile dictu eſt hoc loco. Tu enim fortaſſe aut ludere nos, & à feriis rebus avocare animum, quaſi quibuſdam puerilibus quæſtiunculis, arbitraris, aut parvam vel mediocrem aliquam utilitatem requirere; aut ſi magnum quiddam parturire iſtam diſputationem ſuſpicaris, jamjamque id ſcire ſive ſaltem audire deſideras. Ego autem credas velim, neque me vilia ludicra hoc inſtituiſſe ſermone, quamvis fortaſſe ludamus, idque ipſum tamen non puerili ſenſu æſtimandum ſit; neque parva bona vel mediocria cogitare. Et tamen ſi dicam vitam eſſe quamdam beatam, eamdemque ſempiternam, quò nos Deo duce, id eſt ipſa veritate, gradibus quibuſdam infirmo greſſui noſtro accommodatis perduci cupiam, vereor ne ridiculus videar, qui non rerum ipſarum quæ ſignificantur,

ſed conſideratione ſignorum tantam viam ingredi cœperim. Dabis igitur veniam ſi prædudo tecum non ludendi gratiâ, ſed exercendi vires & mentis aciem, quibus regionis illius, ubi beata vita eſt, calorem ac lucem non modò ſuſtinere, verùm etiam amare poſſimus. AD. Perge potiùs ut cœpiſti: nam numquam ego contemnenda putem, quæ tu dicenda vel agenda putaveris.

22. AUG. Age jam ergo illam partem conſideremus, cùm ſignis non alia ſigna ſignificantur, ſed ea quæ ſignificabilia vocamus. Et primùm dic mihi, utrùm homo, homo ſit. AD. Nunc verò an ludas neſcio. AUG. Quid ita? AD. Quia quærendum ex me cenſes, utrùm homo aliud ſit quàm homo. AUG. Ita credo te illudi arbitrareris, ſi etiam quærerem utrùm prima hujus nominis ſyllaba aliud ſit quàm, ho, & aliud ſecunda quàm, mo. AD. Ita omnino. AUG. At iſtæ duæ ſyllabæ conjunctæ, homo eſt, an negabis? AD. Quis neget? AUG. Quæro ergo, num tu duæ iſtæ ſyllabæ conjunctæ ſis? AD. Nullo modo: ſed video quò tendas. AUG. Dicito ergo, ne me contumelioſum putes. AD. Concludi exiſtimas, quòd homo non ſim? AUG. Quid, tu non idem exiſtimas, qui omnia ſuperiora ex quibus hoc confectum eſt, vera eſſe concedis? AD. Non tibi ego dicam quid exiſtimem, niſi priùs abs te audiero, cùm quæreres utrùm homo, homo ſit, de duabus iſtis ſyllabis, an de re ipſa quam ſignificant, me interrogaveris? AUG. Tu potiùs reſponde ex qua parte acceperis interrogationem meam: nam ſi eſt ambigua, priùs hoc cavere debuiſti, neque mihi reſpondere antequam certus fieres quonam modo rogaverim. AD. Quid enim me impediret hæc ambiguitas, cùm ego ad utrumque reſponderim; homo enim prorſus homo eſt: nam & iſtæ duæ ſyllabæ nihil aliud ſunt quàm iſtæ duæ ſyllabæ; & id quod ſignificant, nihil aliud eſt, quàm id quod eſt. AUG. Scitè hoc quidem: ſed cur hoc ſolum quod dictum eſt homo, non etiam cetera quæ locuti ſumus, ad utrumque accepiſti? AD. Unde enim convincor quòd & cetera non ſic acceperim? AUG. Ut alia omittam, eam ipſam primam rogationem meam, ſi totam ex ea parte accepiſſes, qua ſyllabæ ſonant, nihil mihi reſpondiſſes; poſſem tibi enim videri nihil etiam interrogaſſe: nunc verò cùm tria verba ſonuerim, quorum unum in medio repetivi dicens utrùm, homo homo ſit, primum & ultimum verbum, non ſecundùm ipſa ſigna, ſed ſecundùm ea quæ his ſignificantur te accepiſſe, vel hoc ſolo manifeſtum eſt, quòd ſtatim certus ac fidens rogationi reſpondendum putaſti. AD. Verum dicis. AUG. Cur ergo id tantùm quod in medio poſitum eſt, & ſecundùm id quod ſonat, & ſecundùm id quod ſignificat, te accipere libuit? AD. Ecce jam totum ex ea tantùm parte qua ſignificatur accipio: aſſentior enim tibi, ſermocinari nos omnino non poſſe, niſi auditis verbis ad ea feratur animus, quorum iſta ſunt ſigna. Quare oſtende nunc quomodo iſta ratiocinatione deceptus ſim, qua me hominem non eſſe concluditur. AUG. Immo eadem rurſus interrogabo, ut ipſe invenias ubi lapſus ſis. AD. Bene facis.

23. AUG. Illud ergo quod primò quæſieram, quia jam dediſti, non quæram. Vide igitur diligentiùs, utrùm ſyllaba, ho, nihil aliud ſit quàm, ho; & utrùm, mo, nihil aliud ſit quàm, mo. AD. Hîc prorſus nihil aliud video. AUG. Vide etiam num iſtis duabus junctis, homo, fiat. AD. Nequaquam hoc conceſſerim: placuit enim, & rectè placuit,

A ſigno dato id quod ſignificatur adtendere, & ex ejus conſideratione vel dare, vel negare quod dicitur. Illæ autem ſeparatim enuntiatæ ſyllabæ, quia ſine ulla ſignificatione ſonuerunt, hoc eas eſſe quod ſonuere conceſſum eſt. AUG. Placet igitur, firmumque animo tenes non reſpondendum eſſe interrogationibus, niſi ex iis rebus quæ verbis ſignificantur. AD. Non intelligo cur diſpliceat, ſi modò verba ſint. AUG. Vellem ſcire quomodo illi reſiſteres, de quo jocantes ſolemus audire, quòd ex ejus ore cum
B quo diſputabat, leonem proceſſiſſe concluſerit. Cùm enim quæſiſſet, utrùm ea quæ loqueremur, noſtro ore procederent, atque ille non potuiſſet negare; quod facile fuit, egit cum homine, ut in loquendo leonem nominaret: hoc ubi factum eſt, ridiculè inſultare cœpit & premere, ut quoniam quidquid loquimur, ore noſtro exire confeſſus erat, & leonem ſe locutum eſſe nequibat abnuere, homo non malus tam immanem beſtiam videretur vomuiſſe. AD. Minimè verò erat arduum ſcurræ huic reſi-
C ſtere; non enim concederem ore noſtro exire quodcumque loquimur. Nam quæ loquimur, ea ſignificamus: non autem quæ res ſignificatur, ſed ſignum quo ſignificatur loquentis ore procedit, niſi cùm ipſa ſigna ſignificantur: quod genus paulò antè tractavimus.

24. AUG. Bene tu quidem hoc modo adversùs illum eſſes paratus: verumtamen mihi quid reſpondebis, utrùm homo nomen ſit requirenti? AD. Quid niſi eſſe nomen? AUG. Quid cùm te video, num
D nomen video? AD. Non. AUG. Viſne igitur dicam quod ſequitur? AD. Ne quæſo; nam mihi ipſe renuntio, me hominem non eſſe, qui nomen eſſe reſponderim, cùm homo utrùm nomen eſſet inquireres. Jam enim placuerat, ex ea re quæ ſignificaretur, aut aſſentiri, aut negare quod dicitur. AUG. At mihi videtur non te fruſtra in hanc reſponſionem deciſſe: nam vigilantiam tuam mentibus noſtris indita ipſa lex rationis evicit: nam ſi quærerem quid eſſet homo, reſponderes fortaſſe, animal: ſi autem quæ-
E rerem quæ pars orationis eſſet homo, nullo modo poſſes rectè reſpondere niſi, nomen: quamobrem cùm homo & nomen, & animal eſſe inveniatur, illud dicitur ex ea parte qua ſignum eſt, hoc ex parte rei quam ſignificat. Qui ergo quærit, utrùm homo nomen ſit, nihil ei aliud quàm eſſe reſpondeam: ſatis enim ſignificat ex ea parte ſe velle audire, qua ſignum eſt. Si autem quærit utrùm animal ſit, multo procliviùs annuam: quoniam ſi tacens & nomen & animal, tantùm quid eſſet homo requireret, pla-
F citâ illâ loquendi regulâ ad id quod duabus ſyllabis ſignificatur, animus curreret; neque quidquam reſponderetur niſi animal, vel etiam tota definitio diceretur, id eſt animal rationale mortale. an tibi non videtur? AD. Prorſus videtur: ſed cùm eſſe nomen conceſſerimus, quomodo illam concluſionem nimis contumelioſam evitabimus, qua nos homines non eſſe conficitur? AUG. Quomodo putas, niſi docendo non ex ea parte illatam, qua interroganti aſſentiebamur. Aut ſi ex ea parte illam ſe fatetur inferre, nullo modo eſt formidanda: quid enim metuam hominem, id eſt tres iſtas ſyllabas non eſſe me conſiteri? AD. Nihil eſt verius. Cur ergo animum offendit, cùm dicitur, Non es igitur homo; cum ſecundùm illa conceſſa, nihil verius dici potuerit? AUG. Quia non poſſum non putare ad id concluſionem referri, quod his duabus ſyllabis ſignificatur, ſimul atque iſta verba ſonuerint, eâ ſcilicet re-

gulâ, quæ naturaliter plurimùm valet, ut auditis signis ad res significatas feratur intentio. AD. Accipio quod dicis.

CAPUT IX. An res quæque, vel ejus cognitio pluris habenda sit quàm ipsius signa.

25. AUG. Jam ergo intelligas volo, res quæ significantur, pluris quàm signa esse pendendas. Quidquid enim propter aliud est, vilius sit necesse est quàm id propter quod est. nisi tu aliud existimas. AD. Videtur mihi non temere hîc esse assentiendum: nam cùm dicimus, cœnum, longè hoc nomen arbitror rei quam significat antecellere. Quòd enim nos offendit audientes, non ad ipsius verbi pertinet sonum; cœnum enim nomen, mutatâ unâ litterâ cælum est; inter illa verò quæ his nominibus significantur, quantum distet videmus. Quamobrem nequaquam huic signo tribuerim, quod in re quam significat odimus; & propterea hoc illi jure antepono: libentiùs enim hoc audimus, quàm ullo sensu illud adtingimus. AUG. Vigilantissimè omnino. Itaque falsum est, omnes res pluris quàm earum signa esse pendendas. AD. Ita videtur. AUG. Dic ergo mihi, quid arbitreris eos secutos esse, qui huic rei tam fœdæ atque aspernabili nomen indiderunt, vel utrùm eos probes, an improbes? AD. Ego verò illos nec probare, nec improbare audeo, nec quid fuerint secuti scio. AUG. Potesne saltem scire quid tu sequaris, cùm hoc nomen enuntias? AD. Hoc planè possum: nam significare volo, ut eum cum quo loquor, doceam vel admoneam de re illa, quod eum doceri vel admoneri oportere arbitror. AUG. Quid, ipsum docere aut admonere, sive doceri aut admoneri, quod vel tu exhibes commodè per hoc nomen, vel exhibetur tibi, nonne cariùs quàm ipsum nomen habendum est? AD. Concedo ipsam scientiam, quæ per hoc signum evenit, eidem signo esse anteponendam: sed non ideo etiam rem ipsam puto.

26. AUG. In illa igitur sententia nostra, quamquam sit falsum, res omnes signis suis præponi oportere; non tamen falsum est, omne quod propter aliud est, vilius esse quàm id propter quod est. Cognitio quippe cœni, propter quam hoc nomen est institutum, pluris habenda est ipso nomine, quod eidem cœno præponendum esse comperimus. Non enim ob aliud ista cognitio signo, de quo agimus, antelata est nisi quia illud propter hanc, non hæc propter illud esse convincitur. Nam ita cùm quidam vorator, ventrisque, ut ab Apostolo dicitur, cultor, diceret ideo se vivere, ut vesceretur: non tulit qui audiebat frugi homo, &, Quanto, inquit, melius ideo vescereris ut viveres? [a] quod utique ex eadem ista regula locutus est. Nam neque alia de caussa ille displicuit, nisi quòd vitam suam tam parvipenderet, ut eam duceret gutturis voluptate viliorem, dicendo se propter epulas vivere: neque hic ob aliud jure laudatur, nisi quòd in iis duobus quid propter quid fieret, hoc est quid cui subjectum esset intelligens, cibandum potiùs ut vivamus, quàm vivendum ut cibemur admonuit. Similiter & tu fortasse, & quilibet hominum non imperitè res æstimantium, dicenti cuipiam loquaci amatorique verborum, ideo doceo ut loquar, responderetis, Homo, cur non potiùs ideo loqueris ut doceas? Quòd si hæc vera sunt, sicuti esse cognoscis, vides profectò quanto verba minoris habenda sint, quàm id propter quod utimur verbis; cùm ipse usus verborum jam sit verbis anteponendus: verba enim sunt ut his utamur: utimur autem his ad docendum. Quanto est ergo melius docere quàm loqui, tanto melior est quàm verba locutio. Multo ergo melior doctrina quàm verba. Sed cupio audire quid fortè contradicendum putes.

Rom. 16. 18.

27. AD. Assentior quidem meliorem quàm verba esse doctrinam; sed utrùm adversùs istam regulam qua dicitur, Omne quod propter aliud est, inferius esse quàm id propter quod est, nihil sit quod objici possit, ignoro. AUG. Aliàs hoc opportuniùs, diligentiúsque tractabimus: nunc illud quod concedis, satis est ad id quod conficere studeo. Das enim cognitionem rerum quàm signa rerum esse cariorem. Quamobrem cognitio rerum quæ significantur, cognitioni signorum anteferenda est. an tibi non videtur? AD. Num egò cognitionem rerum cognitione signorum, ac non signis ipsis præstantiorem esse concessi? quare vereor ut hîc tibi assentiar. Quid si enim ut cœnum nomen melius est ea re quam significat, ita & hujus nominis cognitio cognitioni quoque illius rei est anteponenda; quamvis ea cognitione sit ipsum nomen inferius? Quatuor quippe sunt: nomen, & res, cognitio nominis, & cognitio rei. Sicut ergo primum secundo, cur non & tertium quarto antecellat? Sed ut non antecellat, num etiam subjiciendum est?

28. AUG. Mirè omnino te video & tenuisse quid concesseris, & explicasse quid senseris. Sed, ut opinor, intelligis; hoc trisyllabum nomen, quod sonat cùm dicimus, vitium, melius esse quàm id quod significat; cùm ipsius cognitio nominis multo sit inferior cognitione vitiorum. Licèt itaque constituas etiam ista quatuor atque consideres, nomen & rem, cognitionem nominis & cognitionem rei: primum secundo jure præponimus. Hoc enim positum nomen in carmine, cùm ait Persius, *Sed stupet hic vitio*, non modò nihil vitij fecit in versu, sed nonnihil etiam ornatus dedit: cùm tamen res ipsa quæ significatur hoc nomine, in quocumque inest, cogat esse vitiosum. At non ita & tertium quarto, sed quartum tertio videmus excellere. Hujus enim cognitio nominis vilis est præ cognitione vitiorum. AD. Etiamne cùm ista cognitio miseriores facit, censes esse præferendam? Nam idem Persius omnibus pœnis, quas tyrannorum vel crudelitas excogitavit vel cupiditas pendit, hanc unam anteponit, qua crucientur homines, qui vitia quæ vitare non possunt, coguntur agnoscere. AUG. Potes hoc modo cognitioni hujus nominis ipsam quoque virtutum cognitionem negare præferendam: quia VIRTUTEM videre nec tenere, supplicium est: quo idem ille Satyricus tyranni ut puniantur optavit. AD. Deus hanc avertat amentiam: jam enim intelligo non ipsas cognitiones, quibus animum imbuit optima omnium disciplina, esse culpandas, sed eos omnium miserrimos judicandos, sicut & Persium judicasse arbitror, qui tali morbo affecti sunt, cui nec tanta medicina subveniat. AUG. Bene intelligis: sed quoquo modo se habeat Persiana sententia, quid ad nos? Non enim horum auctoritati subjecti sumus in talibus rebus. Deinde si qua cognitio cognitioni præferenda sit, non hîc facile est explicare. Satis habeo quod effectum est, cognitionem rerum quæ significantur, etsi non cognitione signorum, ipsis tamen signis esse potiorem. Quare jam illud magis magisque discutiamus, quale sit genus rerum quas sine signis monstrari posse dicebamus per seipsas, ut loqui, ambulare, sedere, jacere, atque hujusmodi cetera. AD. Jam recolo quid dicas.

29. AUG. OMNIANE tibi videntur, quæ interrogati mox agere possumus, sine signo posse

[a] Ita MSS. At in editis, *ut viveres? uterque tamen ex eadem* &c.

monstrari, an aliquid excipis? AD. Ego verò etiam atque etiam genus hoc totum considerans, nihil adhuc invenio quod sine signo valeat doceri, nisi fortè locutionem, & si fortè idipsum quispiam quærat, quid sit docere. Video enim eum, quidquid post ejus interrogationem fecero ut discat, ab ea ipsa re non discere quam sibi demonstrari cupit: nam si me cessantem, ut dictum est, vel aliud agentem roget quispiam, quid sit ambulare, & ego statim ambulando, eum quod rogavit sine signo coner docere, unde cavebo ne id tantum putet esse ambulare, B quantum ego ambulavero? quod si putaverit, decipietur: quisquis enim plus minúsve quàm ego ambulaverit, hunc ille ambulasse non arbitrabitur. Et quod de hoc uno verbo dixi, transit in omnia quæ sine signo monstrari posse consenseram, præter duo illa quæ excepimus. *(sine signis queant.)*

30. AUG. Accipio quidem istud: sed nonne tibi videtur aliud esse loqui, aliud docere? AD. Videtur sanè: nam si esset idem, non doceret quisquam nisi loquens: cùm verò & aliis signis, præter C verba, multa doceamus, quis de ista differentia dubitaverit? AUG. Quid docere & significare, nihilne interest, an aliquid differunt? AD. Idem puto esse. AUG. Nonne rectè dicit, qui dicit ideo nos significare ut doceamus? AD. Rectè prorsus. AUG. Quid si dicat alius, ideo nos docere ut significemus, nonne facilè superiore sententiâ refelletur? AD. Ita est. AUG. Si ergo significamus ut doceamus, non docemus ut significemus; aliud est docere, aliud significare. AD. Verum dicis, nec rectè idem esse D utrumque respondi. AUG. Nunc illud responde, utrùm qui docet quid sit docere, significando id agat, an aliter. AD. Non video quomodo aliter possit. AUG. Falsum est igitur quod paulò antè dixisti, doceri rem posse sine signis, cùm quæritur quid sit ipsum docere, quando ne hoc quidem videmus sine significatione agi posse, cùm aliud esse significare, aliud docere concesseris. Si enim diversa sunt, sicut apparet, neque hoc nisi per illud ostenditur, non per se utique ostenditur, sicut tibi visum erat. E Quamobrem nihil adhuc inventum est, quod monstrari per seipsum queat præter locutionem, quæ inter alia se quoque significat: quæ tamen cùm etiam ipsa signum sit, nondum prorsus exstat quod sine signis doceri posse videatur. AD. Nihil habeo cur non assentiar.

31. AUG. Confectum est igitur & nihil sine signis doceri, & cognitionem ipsam signis quibus cognoscimus, cariorem nobis esse oportere: quamvis non omnia quæ significantur possint signis suis esse F potiora. AD. Ita videtur. AUG. Quanto tandem circuitu res tantilla peracta sit, meministine quæso? Nam ex quo inter nos verba jaculamur, quod tam diu fecimus, hæc tria ut invenirentur laboratum est: utrùm nihil sine signis possit doceri; & utrùm sint quædam signa rebus quas significant præferenda; & utrùm melior quàm signa sit rerum ipsa cognitio. Sed quartum est, quod breviter abs te vellem cognoscere, utrumnam ista inventa sic putes, ut jam de his dubitare non possis. AD. Vellem quidem tantis ambagibus atque amfractibus esset ad certa perventum; sed & ista rogatio tua nescio quomodo me sollicitat, & ab assensione deterret. Videris enim mihi A non hæc de me fuisse quæsiturus, nisi haberes quod contradiceres: & ipsa rerum implicatio totum me inspicere, ac securum respondere non sinit, verentem ne quid in tantis involucris lateat, quod acies mentis meæ lustrare non possit. AUG. Dubitationem tuam non invitus accipio; significat enim animum minimè temerarium: quæ custodia tranquillitatis est maxima. Nam difficillimum omnino est non perturbari, cùm ea quæ pronâ & proclivâ approbatione tenebamus contrariis disputationibus labefactantur, & quasi extorquentur è manibus. Quare, ut æquum est bene consideratis perspectisque rationibus cedere, ita incognita pro cognitis habere periculosum. Metus est enim ne cùm sæpe subruuntur quæ firmissimè statura & mansura præsumimus, in tantum odium vel timorem rationis incidamus, ut ne ipsi quidem perspicuæ veritati fides habenda videatur.

32. Sed age nunc expeditiùs retractemus, utrùm rectè ista dubitanda putaveris. Nam quæro abs te, si quisquam ignarus deceptionis avium, quæ calamis & visco affectatur, obviam fieret aucupi, armis quidem suis instructo, non tamen aucupanti, sed iter agenti; quo viso premeret gradum, secumque, ut fit, admirans cogitaret & quæreret, quidnam sibi hominis ille vellet ornatus; auceps autem cùm in se videret adtentum, ostentandi se studio cannas expediret, & propè animadversam aliquam aviculam fistulâ & accipitre figeret, subigeret & caperet, nonne illum spectatorem suum doceret nullo significatu, sed re ipsa, quod ille scire cupiebat? AD. Metuo ne quid hîc tale sit, quale de illo dixi, qui quærit quid sit ambulare. Neque enim video, & hîc totum illud aucupium esse monstratum. AUG Facile est hac cura te exsuere; addo enim, si ille ita intelligens esset, ut ex hoc quod vidit, totum illud genus artis agnosceret: satis est namque ad rem, & de quibusdam rebus tametsi non omnibus, & quosdam homines doceri posse sine signo. AD. Hoc etiam ego possum illi addere; si enim sit bene intelligens, paucis passibus ambulatione monstrata, totum quid sit ambulare cognoscet. AUG. Facias per me licet, nec tantùm nihil resisto, verùm etiam faveo: vides enim ab utroque nostrûm id effici, ut quædam quidam doceri sine signis queant, falsumque illud sit quod nobis paulò antè videbatur, nihil esse omnino quod sine signis possit ostendi. Jam enim ex his non unum aliquid aut alterum, sed millia rerum animo occurrunt, quæ nullo signo dato per seipsa monstrentur. Quid enim dubitemus oro te? Nam ut hominum omittam innumerabilia spectacula in omnibus theatris sine signo ipsis rebus exhibentium; solem certè istum lucemque hæc omnia perfundentem atque vestientem, lunam & cetera sidera, terras & maria, quæque in his innumerabiliter gignuntur, nonne per seipsa exhibet atque ostendit Deus & natura cernentibus.

33. Quòd si diligentiùs consideremus, fortasse nihil invenies, quod per sua signa discatur. Cùm enim mihi signum datur, si nescientem me invenit cujus rei signum sit, docere me nihil potest: si verò scientem, quid disco per signum? Non enim mihi rem quam significat ostendit verbum cùm lego, *Et* [a] *saraballæ eorum non sunt immutatæ.* Nam si quæ- *(Res non discuntur per ipsa verba.)* *(Dan. 3. 94.)*

[a] In editione Bad. & nostris MSS. hîc & infra constanter scribitur per *r* *sarabara*; quo pacto etiam Tertullianus scripsit in lib. de Pallio & lib. de Resurrect. carnis: Porro autem textus græcus Dan 3. 94 habet in neutro genere, τὰ σαράβαρα quem scribendi modum non pauci sequuntur, improbat verò Hieronymus in Dan. 3. 21. vultque legendum *saraballa*. Ad hæc MSS. Fiscannensis & Michaëlinus pro, *quædam capitum*, habent, *quædam pedum tegmina*; & consentaneè postea præferunt: *aut quid sint pedes &c. cum dicimus pedes*, *aures &c. pedes notans &c.* denique omittunt, *capitum*, eo loci ubi legimus, *tegmina quidem illa capitum* Contigit isthæc varietas ex varia vocabuli istius interpretatione, quod quibusdam significat *tegmina capitum*, ut refert Isidorus lib. 19. c. 23. Aliis, *fluxa ac sinuosa vestimenta.* ut ipsi Isidoro ibid. placet. *pallia* Varablo aliisque scripturæ interpretibus sonat; nonnullis etiam, *calceamenta*; Hieronymo demum in loco citato, *braccas seu tibialia.*

dam capitum tegmina nuncupantur hoc nomine, num ego hoc audito, aut quid sit caput, aut quid sint tegmina didici? antè ista noveram; neque cùm appellarentur ab aliis, sed cùm à me viderentur, eorum est mihi facta notitia. Etenim cùm primùm istæ duæ syllabæ cùm dicimus, caput, aures meas impulerunt, tam nescivi quid significarent, quàm cùm primò audirem legeremve, saraballas. Sed cùm sæpe diceretur, caput, notans atque animadvertens quando diceretur, reperi vocabulum esse rei quæ mihi jam erat videndo notissima. Quod priùs quàm reperissem, tantùm mihi sonus erat hoc verbum: signum verò esse didici, quando cujus rei signum esset inveni; quam quidem (ut dixi) non significatu, sed adspectu didiceram. Itaque magis signum re cognita, quàm signo dato ipsa res discitur.

34. Quod ut apertiùs intelligas, finge nos primùm nunc audire quod dicitur, caput; & nescientes utrùm vox ista sit tantummodo sonans, an aliquid etiam significans, quærere quid sit caput (memento nos non rei quæ significatur, sed ipsius signi velle habere notitiam, qua caremus profectò quamdiu cujus signum est ignoramus:) si ergo ita quærentibus res ipsa digito demonstretur, hac conspecta discimus signum quod audieramus tantùm, nondum noveramus. In quo tamen signo cùm duo sint, sonus & significatio, sonum certè non per signum percipimus, sed eo ipso aure pulsata; significationem autem re, quæ significatur, adspecta. Nam illa intentio digiti significare nihil aliud potest, quàm illud in quod intenditur digitus: intentus est autem non in signum, sed in membrum quod caput vocacur: Itaque per illam neque rem possum nosse quam noveram, neque signum in quod intentus digitus non est. Sed de intentione digiti non nimis curo; quia ipsius demonstrationis signum mihi videtur potiùs, quàm rerum aliquarum quæ demonstrantur, sicut adverbium quod, ecce, dicimus; nam & cum hoc adverbio digitum solemus intendere, ne unum demonstrandi signum non sit satis. Et id maximè tibi nitor persuadere, si potero, per ea signa, quæ verba appellantur, nos nihil discere; potiùs enim, ut dixi, vim verbi, id est significationem quæ latet in sono, re ipsa quæ significatur cognita, discimus, quàm illam tali significatione percipimus.

35. Et quod dixi de capite, hoc etiam de tegminibus, deque aliis rebus innumerabilibus dixerim: quas tamen cùm jam noverim, saraballas illas adhuc usque non novi; quas mihi si gestu quispiam significarit aut pinxerit, aut aliquid cui similes sunt, ostenderit, non dicam non me docuerit, quod facilè obtinerem, si paulò ampliùs loqui vellem; sed dico id quod proximum est, non verbis docuerit. Quòd si eis fortè conspectis cùm simul adero me admonuerit, dicens, Ecce saraballas, discam rem quam nesciebam, non per verba quæ dicta sunt, sed per ejus adspectum, per quem factum est ut etiam nomen illud quid valeret, nossem ac tenerem. Non enim cùm rem ipsam didici, verbis alienis credidi, sed oculis meis: illis tamen fortasse ut adtenderem credidi, id est ut adspectu quærerem quid viderem.

Caput XI. Discimus non verbis foris sonantibus, sed docente intus veritate.

36. Hactenus verba valuerunt, quibus ut plurimùm tribuam, admonent tantùm ut quæramus res, non exhibent ut noverimus. Is me autem aliquid docet, qui vel oculis, vel ulli corporis sensui, vel ipsi etiam menti præbet ea quæ cognoscere volo. Verbis igitur nisi verba non discimus, immo sonitum strepitumque verborum: nam si ea quæ signa non sunt, verba esse non possunt, quamvis jam auditum verbum, nescio tamen verbum esse, donec quid significet sciam. Rebus ergo cognitis, verborum quoque cognitio perficitur: verbis verò auditis, nec verba discuntur. Non enim ea verba quæ novimus, discimus; aut quæ non novimus, didicisse nos possumus confiteri, nisi eorum significatione percepta, quæ non auditione vocum emissarum, sed rerum significatarum cognitione contingit. Verissima quippe ratio est, & verissimè dicitur, cùm verba proferuntur, aut scire nos quid significent, aut nescire: si scimus, commemorari potiùs quàm discere: si autem nescimus, ne commemorari quidem, sed fortasè ad quærendum admoneri.

37. Quòd si dixeris, tegmina quidem illa capitum, quorum nomen sono tantùm tenemus, non nos posse nisi visa cognoscere, neque nomen ipsum pleniùs nisi ipsis cognitis nosse: quod tamen de ipsis pueris accepimus, ut regem ac flammas fide ac religione superaverint, quas laudes Deo cecinerint, quos honores ab ipso etiam inimico meruerint, num aliter nisi per verba didicimus? Respondebo, cuncta quæ illis verbis significata sunt, in nostra notitia jam fuisse. Nam quid sint tres pueri, quid fornax, quid ignis, quid rex, quid denique illæsi ab igne, ceteraque omnia jam tenebam quæ verba illa significant. Ananias verò, & Azarias & Misaël tam mihi ignoti sunt quàm illæ saraballæ; nec ad eos cognoscendos hæc me nomina quidquam adjuverunt aut adjuvare jam potuerunt. Hæc autem omnia quæ in illa leguntur historia, ita illo tempore facta esse, ut scripta sunt, credere me potiùs quàm scire fateor: neque istam differentiam iidem ipsi quibus credimus nescierunt. Ait enim Propheta: *Nisi credideritis, non intelligetis.* quod non dixisset profectò, si nihil distare judicasset. Quod ergo intelligo, id etiam credo: at non omne quod credo, etiam intelligo. Omne autem quod intelligo, scio: non omne quod credo, scio. Nec ideo nescio quàm sit utile credere etiam multa quæ nescio: cui utilitati hanc quoque adjungo de tribus pueris historiam. quare pleraque rerum cùm scire non possim, quanta tamen utilitate credantur; scio.

Isa. 7, 9. secundum LXX.

38. De universis autem quæ intelligimus non loquentem qui personat foris, sed intus ipsi menti præsidentem consulimus veritatem, verbis fortasse ut consulamus admoniti. Ille autem qui consulitur, docet, qui in interiore homine habitare dictus est Christus, id est incommutabilis Dei Virtus atque sempiterna Sapientia: quam quidem omnis rationalis anima consulit, sed tantum cuique panditur, quantum capere propter propriam, sive malam, sive bonam voluntatem potest. Et si quando fallitur, non fit vitio consultæ veritatis, ut neque hujus, quæ foris est, lucis vitium est, quòd corporei oculi sæpe falluntur: quam lucem de rebus visibilibus consuli fatemur, ut eas nobis quantum cernere valemus ostendat.

Caput XII. Christus veritas intus docet.

39. Quod si & de coloribus lucem, & de ceteris, quæ per corpus sentimus, elementa hujus mundi eademque corpora quæ sentimus, sensusque ipsos quibus tamquam interpretibus ad talia noscenda mens utitur: de his autem quæ intelliguntur, interiorem veritatem ratione consulimus; quid dici potest unde clareat, verbis nos aliquid discere præter ipsum qui aures percutit sonum? Namque omnia quæ percipimus, aut sensu corporis, aut mente percipimus,

percipimus. Illa sensibilia, hæc intelligibilia, sive, ut more auctorum nostrorum loquar, illa carnalia, hæc spiritualia nominamus. De illis dum interrogamur, respondemus, si præsto sunt ea quæ sentimus; velut cùm à nobis quæritur intuentibus lunam novam, qualis aut ubi sit. Hîc ille qui interrogat, si non videt, credit verbis, & sæpe non credit: discit autem nullo modo, nisi & ipse quod dicitur videat; ubi jam non verbis quæ sonuerunt, sed rebus ipsis & sensibus discit. Nam verba eadem sonant videnti, quæ non videnti etiam sonuerunt. Cùm verò non de iis quæ coram sentimus, sed de his quæ aliquando sensimus quæritur, non jam res ipsas, sed imagines ab iis impressas memoriæque mandatas loquimur: quæ omnino quomodo vera dicamus, cùm falsa intueamur, ignoro, nisi quia non nos ea videre ac sentire, sed vidisse ac sensisse narramus. Ita illas imagines in memoriæ penetralibus rerum antè sensarum quædam documenta gestamus, quæ animo contemplantes bona conscientiâ non mentimur cùm loquimur: sed nobis sunt ista documenta; is enim qui audit, si ea sensit atque adfuit, non discit meis verbis, sed recognoscit ablatis secum & ipse imaginibus: si autem illa non sensit, quis non eum credere potiùs verbis quàm discere intelligat?

40. Cùm verò de iis agitur quæ mente conspicimus, id est intellectu atque ratione, ea quidem loquimur quæ præsentia contuemur in illa interiore luce veritatis, qua ipse qui dicitur homo interior, illustratur & fruitur: sed tunc quoque noster auditor, si & ipse illa secreto ac simplici oculo videt, novit quod dico suâ contemplatione, non verbis meis. Ergo ne hunc quidem doceo vera dicens, vera intuentem: docetur enim non verbis meis, sed ipsis rebus Deo intus pandente manifestis. itaque de his etiam interrogatus respondere posset. Quid autem absurdius quàm eum putare locutione mea doceri, qui posset antequam loquerer ea ipsa interrogatus exponere? Nam quod sæpe contingit, ut interrogatus aliquid neget, atque ad id fatendum aliis interrogationibus urgeatur, fit hoc imbecillitate cernentis, qui de re tota illam lucem consulere non potest: quod ut partibus faciat, admonetur, cùm de iisdem istis partibus interrogatur, quibus illa summa constat, quam totam cernere non valebat. Quò si verbis perducitur ejus qui interrogat, non tamen docentibus verbis, sed eo modo inquirentibus, quo modo est ille, à quo quæritur, intus discere idoneus; velut si abs te quærerem hoc ipsum quod agitur, utrúmnam verbis doceri nihil possit, & absurdum tibi primò videretur non valenti totum conspicere: sic ergo quærere oportuit, ut tuæ sese vires habent ad audiendum illum intus magistrum, ut dicerem; ea quæ me loquente vera esse confiteris, & certus es, & te illa nosse confirmas unde didicisti? responderes fortasse quòd ego docuissem. Tum ego subnecterem: Quid si me hominem volantem vidisse dicerem, itane te certum verba mea redderent, quemadmodum si audires sapientes homines stultis esse meliores? negares profectò & responderes, illud te non credere, aut etiamsi crederes ignorare, hoc autem certissimè scire. Ex hoc jam nimirum intelligeres, neque in illo quod me affirmante ignorares, neque in hoc quod optimè scires, aliquid te didicisse verbis meis, quandoquidem etiam interrogatus de singulis, & illud ignotum, & hoc tibi notum esse jurares. Tum verò totum illud quod negaveras fatereris, cùm hæc ex quibus constat, clara & certa esse cognosceres, omnia scilicet quæ loquimur, aut ignorare auditorem utrùm vera sint, aut falsa esse non ignorare, aut scire vera esse. Horum trium in primo aut credere, aut opinari, aut dubitare; in secundo adversari atque renuere; in tertio adtestari: nusquam igitur discere. Quia & ille qui post verba nostra rem nescit, & qui se falsa novit audisse, & qui posset interrogatus eadem respondere quæ dicta sunt, nihil verbis meis didicisse convincitur.

Caput XIII. Verborum vi ne quidem animus loquentis aperitur.

41. Quamobrem in iis etiam quæ mente cernuntur, frustra cernentis loquelas audit quisquis ea cernere non potest, nisi quia talia quamdiu ignorantur utile est credere: quisquis autem cernere potest, intus est discipulus veritatis, foris judex loquentis, vel potiùs ipsius locutionis: nam plerumque scit illa quæ dicta sunt, eo ipso nesciente qui dixit; veluti si quisquam Epicureis credens, & mortalem animam putans, eas rationes, quæ de immortalitate ejus à prudentioribus tractatæ sunt, eloquatur illo audiente, qui spiritalia contueri potest; judicat iste eum vera dicere: at ille qui dicit, utrùm vera dicat ignorat, immo etiam falsissima existimat: num igitur putandus est ea docere quæ nescit? atqui iisdem verbis utitur, quibus uti etiam sciens posset.

42. Quare jam ne hoc quidem relinquitur verbis, ut his saltem loquentis animus indicetur: siquidem incertum est utrùm ea quæ loquitur sciat. Adde mentientes atque fallentes, per quos facilè intelligas non modò non aperiri, verùm etiam occultari animum verbis. Nam nullo modo ambigo id conari verba veracium, & quodammodo profiteri, ut animus loquentis appareat; quod obtinerent omnibus concedentibus, si loqui mentientibus non liceret. Quamquam sæpe experti fuerimus, & in nobis & in aliis non earum rerum quæ cogitantur verba proferri: quod duobus modis posse accidere video, cùm aut sermo memoriæ mandatus & sæpe decursus, alia cogitantis ore funditur; quod nobis cùm hymnum canimus sæpe contingit: aut cùm alia pro aliis verba præter voluntatem nostram linguæ ipsius errore prosiliunt: nam hîc quoque non earum rerum signa quas in animo habemus audiuntur. Nam mentientes quidem cogitant etiam de iis rebus quas loquuntur, ut tametsi nesciamus an verum dicant, sciamus tamen eos in animo habere quod dicunt, si non eis aliquid duorum quæ dixi accidat: quæ si quis & interdum accidere contendit, & cùm accidit apparere, quamquam sæpe occultum est, & sæpe me fefellit audientem, non resisto.

43. Sed his accidit aliud genus, sanè latè patens, & semen innumerabilium dissensionum atque certaminum; cùm ille qui loquitur, eadem quidem significat quæ cogitat, sed plerumque tantùm sibi & aliis quibusdam: ei verò cui loquitur & item aliis nonnullis, non idem significat. Dixerit enim aliquis audientibus nobis, ab aliquibus beluis hominem virtute superari: nos ilico ferre non possumus, & hanc tam falsam pestiferamque sententiam magna intentione refellimus: cùm ille fortasse virtutem, vires corporis vocet, & hoc nomine id quod cogitavit enuntiet, nec mentiatur, nec erret in rebus, nec aliud aliquid volvens animo, mandata memoriæ verba contexit, nec linguæ lapsu aliud quàm volvebat sonet: sed tantummodo rem quam cogitat, alio quàm nos nomine appellat: de qua illi statim assentiremur, si ejus cogitationem possemus inspicere, quam verbis jam prolatis explicatâque sententiâ suâ, nondum nobis pandere valuit. Huic errori definitionem mederi posse dicunt, ut in hac quæstione si definiret quid sit virtus, eluceret, aiunt, non de re, sed de verbo esse controversiam: quod ut concedam ita esse, quotus

quisque bonus definitor inveniri potest ? & tamen adversùs disciplinam definiendi multa disputata sunt, quæ neque hoc loco tractare opportunum est, nec usquequaque à me probantur.

44. Omitto quòd multa non bene audimus, & quasi de auditis diu multùmque contendimus; velut tu nuper verbo quodam punico, cùm ego misericordiam dixissem, pietatem significari te audisse dicebas ab eis, quibus hæc lingua magis nota esset : ego autem resistens, quid acceperis tibi omnino excidisse asserebam; visus enim mihi eras non pietatem dixisse, sed fidem, cùm & conjunctissimus mihi assideres, & nullo modo hæc duo nomina similitudine soni aurem decipiant. Diu te tamen arbitratus sum nescire quid tibi dictum sit, cùm ego nescirem quid dixeris : nam si te bene audissem, nequaquam mihi videretur absurdum pietatem & misericordiam uno vocabulo punicè vocari. Hæc plerumque accidunt, sed ea (ut dixi) omittamus, ne calumniam verbis de audientis negligentia, vel etiam de surditate hominum videar commovere : illa magis angunt quæ superiùs enumeravi, ubi verbis liquidissimè aure perceptis & latinis non valemus, cùm ejusdem linguæ simus, loquentium cogitata cognoscere.

45. Sed ecce jam remitto & concedo, cùm verba ejus auditu cui nota sunt, accepta fuerint, posse illi esse notum de iis rebus, quas significant, loquentem cogitavisse : num ideo etiam quod nunc quæritur, utrùm vera dixerit, discit ? * Num hoc magistri profitentur, ut cogitata eorum, ac non ipsæ disciplinæ quas loquendo se tradere putant, percipiantur atque teneantur ? Nam quis tam stultè curiosus est, qui filium suum mittat in scholam, ut quid magister cogitet discat ? At istas omnes disciplinas quas se docere profitentur, ipsiusque virtutis atque sapientiæ, cùm verbis explicaverint, tum illi qui discipuli vocantur, utrùm vera dicta sint, apud semetipsos considerant, interiorem scilicet illam veritatem pro viribus intuentes. Tunc ergo discunt : & cùm vera dicta esse intus invenerint, laudant, nescientes non se do-

*CAPUT XIV. Christus intus docet, homo verbis foris admonet.

A ctores potiùs laudare quam doctos; si tamen & illi quod loquuntur sciunt. Falluntur autem homines, ut eos qui non sunt magistros vocent, quia plerumque inter tempus locutionis & tempus cognitionis, nulla mora interponitur; & quoniam post admonitionem sermocinantis citò intus discunt, foris se ab eo, qui admonuit, didicisse arbitrantur.

46. Sed de tota utilitate verborum, quæ si bene consideretur non parva est, aliàs si Deus siverit requiremus. Nunc enim ne plus eis quàm oportet tri-
B buerémus, admonui te; ut jam non crederemus tantùm, sed etiam intelligere inciperemus, quàm verè scriptum sit auctoritate divina, ne nobis quemquam magistrum dicamus in terris, quòd unus omnium magister in cælis sit. Quid sit autem in cælis, docebit ipse à quo etiam per homines signis admonemur & foris, ut ad eum intro conversi erudiamur : QUEM diligere ac nosse beata vita est, quam se omnes clamant quærere, pauci autem sunt qui eam verè se invenisse lætentur. Sed jam mihi dicas velim, quid de
C hoc toto meo sermone sentias. Si enim vera esse quæ dicta sunt nosti, etiam de singulis sententiis interrogatus ea te scire dixisses : vides ergo à quo ista didiceris : neque enim à me, cui roganti omnia responderes. Si autem vera esse non nosti, nec ego nec ille te docuit; sed ego, quia numquam possum docere; ille, quia tu adhuc non potes discere. AD. Ego verò didici admonitione verborum tuorum, nihil aliud verbis quàm admoneri hominem ut discat, & perparum esse quòd per locutionem aliquanta cogitatio
D loquentis apparet : utrùm autem vera dicantur, eum docere solum, qui se intus habitare cùm foris loqueretur, admonuit : quem jam favente ipso tanto ardentiùs diligam, quanto ero in discendo provectior. Verumtamen huic orationi tuæ, qua perpetua usus es, ob hoc habeo maximè gratiam, quòd omnia quæ contradicere paratus eram, præoccupavit atque dissolvit, nihilque omnino abs te derelictum est, quod me dubium faciebat, de quo non ita mihi responderet secretum illud oraculum, ut tuis verbis asserebatur.

ADMONITIO
DE SEQUENTIBUS TRIBUS LIBRIS DE LIBERO ARBITRIO.

EX Reliquis hujusce tomi libris qui ad confutandos Manichæorum errores spectant primum hîc, ut in hactenus excusis, exhibetur opus cui de Libero arbitrio *titulus est : quod quidem anno Christi trecentesimo octogesimo octavo Romæ agente Augustino inchoatum, absolutum verò arbitramur anno trecentesimo nonagesimo quinto. Non enim perfectum ab ipso fuit post elapsum hunc annum quo episcopatum adeptus est, cùm illius secundum tertiumque librum presbyter, ut ait* *, ordinatus terminaverit. *Neque etiam ante annum eumdem, cùm Augustinus in epist.*
32. *Paulino Nolensi episcopo scribat nescire se aliquod scriptionis genus edidisse quod Romanianus (qui videlicet in Italiam sub istius anni exordium profectus erat) penes se non haberet : postea verò epist.*
34. *hoc opus Paulino ipsi offerat sub his verbis :* Tres libros, atque utinam tam grandis quæstionis ita explicatores ut grandes, misi sanctitati & caritati tuæ; nam quæstio eorum *de Libero arbitrio* est. Hos autem non habere aut omnes non habere fratrem Romanianum scio, *&c.*

* 1. Retract. c. 9. n. 1.

In primo libro mota perdifficili quæstione illa, qua se olim vehementer agitatum atque in Manichæos impulsum fuisse confitetur Augustinus, unde scilicet malum exortum sit, explicat primùm quid sit malè facere : tumque mala hominum facta nonnisi ex libero voluntatis arbitrio proficisci probat. quippe cùm libidini, quæ in omnibus malefactis dominatur, servire mens à nullo cogatur.

In libro secundo, difficultate quòd Libertas, qua peccatur, à Deo data sit emergente, tria hæc disquiruntur : Qua ratione Deum esse manifestum sit; An ab ipso sint bona quæcumque; Vtrùm in bonis censenda sit libera voluntas.

In tertio disputatur unde iste motus exsistat quo ipsa voluntas ab incommutabili bono avertitur ad

commutabile bonum; An invicem adversentur Dei præscientia de hominum peccatis, & hominum ipsorum in peccando libertas. Mox ostenditur nequaquam id Creatori deputandum quod in creatura ita fieri necesse est, ut voluntate peccantium fiat; & prorsus de creaturæ, quæ peccato obnoxia sit, conditione ac supplicio laudandum esse Deum. Hinc ad originis vitium perducta disputatione declaratur quemadmodum hoc ipsum haud injustè in Adæ posteros demanarit; & deinceps difficultates nonnullæ huc pertinentes enodantur.

S. Augustinus Epist. 7. Marcellino.

Litteræ tuæ...habent quæstionem mihi propositam ex libris, non divinis, sed meis, quos scripsi *de Libero arbitrio*. In talibus autem quæstionibus non multùm laboro; quia & si defendi sententia mea liquidâ ratione non potest, mea est, non ejus auctoris, cujus sensum improbare fas non est.....Hoc tamen quod in tertio libro *de Libero arbitrio* cùm cap. 11.
de substantia rationali agerem sic à me positum est ut dicerem: *In corporibus autem inferioribus anima post peccatum ordinata regit corpus suum, non omnimodo pro arbitrio, sed sicut leges universitatis sinunt:* diligenter advertant, qui putant me aliquid de anima humana velut certum statuisse atque fixisse, quòd vel ex parentibus per propaginem veniat, vel in actibus vitæ superioris atque cælestis peccaverit, ut corruptibili carne mereretur includi: & videant sic à me verba fuisse perpensa, ut retento eo quod certum habeo, post peccatum primi hominis natos esse atque nasci ceteros homines in carne peccati, cui sanandæ venit in Domino similitudo carnis peccati, ita omnia sonarent, ut nulli præjudicarent opinioni quatuor illarum, quas postea digessi atque distinxi, non confirmans aliquam, sed interim quod agebam sequestrata illarum discussione determinans, ut quæcumque illarum vera esset, Deus sine dubio laudaretur. Sive enim &c.

Lib. I. Retract. Caput IX.

Cum adhuc Romæ demoraremur, voluimus disputando quærere, unde sit malum. Et eo modo disputavimus, ut si possemus, id quod de hac re divinæ auctoritati subditi credebamus, etiam ad intelligentiam nostram quantùm disserendo opitulante Deo agere possemus, ratio considerata & tractata perduceret. Et quoniam constitit inter nos, diligenter ratione discussâ, malum non exortum nisi ex libero voluntatis arbitrio: tres libri, quos eadem disputatio peperit, appellati sunt, *de Libero arbitrio*. Quorum secundum & tertium in Africa, jam etiam Hippone-regio presbyter ordinatus, sicut tunc potui, terminavi.

2. In his libris ita multa disserta sunt, ut incidentes nonnullæ quæstiones, quas vel enodare non poteram, vel longam sermocinationem in præsenti requirebant, ita differrentur, ut ex utraque parte, vel ex omnibus earumdem quæstionum partibus, in quibus non apparebat quid potiùs congrueret veritati, ad hoc tamen ratiocinatio nostra concluderetur, ut quodlibet eorum verum esset, laudandus crederetur, vel etiam ostenderetur Deus. Propter eos quippe disputatio illa suscepta est, qui negant, ex libero voluntatis arbitrio mali originem duci, & Deum, si ita est, creatorem omnium naturarum culpandum esse contendunt: eo modo volentes secundùm suæ impietatis errorem (Manichæi enim sunt) immutabilem quamdam & Deo coæternam introducere mali naturam. De gratia verò Dei, qua suos electos sic prædestinavit, ut eorum, qui jam in eis utuntur libero arbitrio, ipse etiam præparet voluntates, nihil in his libris disputatum est propter hoc propositâ quæstione. Ubi autem incidit locus ut hujus gratiæ fieret commemoratio, transeunter commemorata est; non quasi inde ageretur, operosâ ratiocinatione defensâ. Aliud est enim quærere, unde sit malum; & aliud est quærere, unde redeatur ad pristinum, vel ad majus perveniatur bonum.

3. Quapropter novi hæretici Pelagiani, qui liberum sic asserunt voluntatis arbitrium, ut gratiæ Dei non 2. sent. dist.
relinquant locum, quandoquidem eam secundùm merita nostra dari asserunt, non se extollant, quasi eorum 28. c. 1.
egerim caussam: quia multa in his libris dixi pro libero arbitrio, quæ illius disputationis caussa poscebat. Di-
xi quippe in libro primo; *malefacta justitiâ Dei vindicari.* Et addidi: *Non enim justè vindicarentur, nisi fierent* cap. 1.
voluntate. Item cùm ipsam bonam voluntatem tam magnum bonum esse monstrarem; ut omnibus corporeis
& externis bonis meritò anteponeretur, dixi: *Vides igitur jam, ut existimo, in voluntate nostra esse constitu-* cap. 12.
tum, ut hoc vel fruamur vel careamus tanto & tam vero bono: quid enim tam in voluntate quàm ipsa volun-
tas sita est? Et alio loco, *Quid ergo caussæ est*, inquam, *cur dubitandum putemus, etiam si numquam ante sa-* cap. 13.
pientes fuimus, voluntate nos tamen laudabilem & beatam vitam, voluntate turpem & miseram mereri ac de-
gere? Item alio loco, *Ex quo conficitur*, inquam, *ut quisquis rectè honestèque vult vivere, si id se velle præ* Ibid.
fugacibus rebus velit, assequatur tantam rem tanta facilitate, ut nihil aliud ei, quàm ipsum velle, sit habere
quod voluit. Itemque alibi dixi, *Hoc enim æterna lex illa, ad cujus considerationem redire jam tempus est, in-* cap. 14.
commutabili stabilitate firmavit, ut in voluntate meritum sit, in beatitate autem & miseria præmium atque sup-
plicium. Et alio loco, *Quid*, inquam, *quisque sectandum & amplectendum eligat, in voluntate esse positum con-* cap. 16.
stitit. Et in libro secundo, *Homo enim ipse*, inquam, *inquantum homo est, aliquod bonum est, quia rectè vi-* cap. 1.
vere cùm vult potest. Et alio loco dixi, *rectè fieri non posse, nisi eodem libero voluntatis arbitrio.* Et in libro cap. 18.
tertio, *Quid opus est*, inquam, *quæri unde iste motus exsistat, quo voluntas avertitur ab incommutabili bono* cap. 1.
ad commutabile bonum; cùm cum nonnisi animi, & voluntarium, & ob hoc culpabilem esse fateamur: omnis-
que de hac re disciplina utilis ad id valeat, ut eo motu improbato atque cohibito voluntatem nostram ad per-
fruendum sempiterno bono, à lapsu temporalium convertamus? Et alio loco, *Optimè*, inquam, *de te veritas* cap. 3.
clamat: Non enim posses aliud sentire esse in potestate nostra, nisi quod, cùm volumus, facimus. Quapropter ni-
hil tam in nostra potestate, quàm ipsa voluntas est. Ea enim prorsus nullo intervallo, mox ut volumus, præsto

cap. 16. *eſt.* Item alio loco: *Si enim tu laudaris,* inquam, *videndo quid facere debeas, cùm id non videas, niſi in illo
qui eſt incommutabilis veritas, quanto magis ille qui & velle præcepit, & poſſe præbuit, & non impunè nol-
le permiſit?* Deinde ſubjunxi, dicens: *Si enim hoc debet quiſque, quod accepit, & ſic homo factus eſt, ut ne-
ceſſariò peccet, hoc debet ut peccet. Cùm ergo peccat, quod debet facit. quod ſi ſcelus eſt dicere; neminem na-*
cap. 17. *tura ſua cogit ut peccet.* Et iterum: *Quæ tandem eſſe poterit,* inquam, *ante voluntatem cauſſa voluntatis?
Aut enim & ipſa voluntas eſt; & à radice iſta voluntatis non receditur: aut non eſt voluntas; & peccatum
nullum habet. Aut igitur voluntas eſt prima cauſſa peccandi; aut nullum peccatum eſt prima cauſſa peccandi:*
cap. 18. *nec eſt cui rectè imputetur peccatum niſi peccanti. Non ergo eſt cui rectè imputetur niſi volenti.* Et paulò poſt,
2. ſent. diſt. *Quis,* inquam, *peccat in eo, quod nullo modo caveri poteſt? Peccatur autem: Caveri igitur poteſt.* Quo teſti-
28. c. Quod monio meo in quodam libro ſuo Pelagius uſus eſt. Cui libro cùm reſpondiſſem, titulum libri mei eſſe volui;
verò. *de Natura & Gratia.*

4. In his atque hujuſmodi verbis meis, quia gratia Dei commemorata non eſt, de qua tunc non agebatur,
putant Pelagiani, vel putare poſſunt, ſuam nos tenuiſſe ſententiam. Sed fruſtra putant. Voluntas quippe eſt
Voluntas. qua & peccatur, & rectè vivitur: quod his verbis egimus. Voluntas ergo ipſa niſi Dei gratiâ liberetur à ſer-
vitute, qua facta eſt ſerva peccati, & ut vitia ſuperet, adjuvetur: rectè piéque vivi à mortalibus non poteſt.
Et hoc divinum beneficium quo liberatur, niſi eam præveniret, jam meritis ejus daretur, & non eſſet gra-
tia, quæ utique gratis datur. Quod in aliis opuſculis noſtris ſatis egimus, iſtos inimicos hujus gratiæ novos
hæreticos refellentes; quamvis & in his libris, qui non contra illos omnino, quippe illi nondum erant, ſed
contra Manichæos conſcripti ſunt de Libero arbitrio, non omnimodo de iſta Dei gratia reticuimus, quam
cap. 19. nefanda impietate conantur auferre. Diximus quippe in ſecundo libro, non ſolùm magna ſed etiam minima
bona non eſſe poſſe, niſi ab illo, à quo ſunt omnia bona, hoc eſt, Deo. Et paulò poſt, *Virtutes,* inquam,
*quibus rectè vivitur, magna bona ſunt: ſpecies autem quorumlibet corporum, ſine quibus rectè vivi poteſt, mini-
ma bona ſunt: potentiæ verò animi, ſine quibus rectè vivi non poteſt, media bona ſunt. Virtutibus nemo malè
utitur: ceteris autem bonis, id eſt mediis & minimis, non ſolùm bene, ſed etiam malè quiſque uti poteſt. Et ideo
virtute nemo malè utitur, quia opus virtutis eſt bonus uſus iſtorum, quibus etiam non bene uti poſſumus: nemo autem
bene utendo, malè utitur. Quare abundantia & magnitudo bonitatis Dei, non ſolùm magna, ſed etiam media &
minima bona eſſe præſtitit. Magis laudanda eſt bonitas ejus in magnis, quàm in mediis; & magis in mediis, quàm
in minimis bonis: ſed magis in omnibus, quàm ſi non omnia tribuiſſet.* Et alio loco, *Tu tantùm,* inquam, *pietatem*
Lib. 2. c. 20. *inconcuſſam tene, ut nullum tibi bonum, vel ſentienti, vel intelligenti, vel quoquomodo cogitanti occurrat, quod
non ſit ex Deo.* Itémque alio loco dixi: *Sed quoniam non ſicut ſponte homo cecidit, ita etiam ſponte ſurgere poteſt;
porrectam nobis deſuper dexteram Dei, id eſt, Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum firma fide teneamus.*

c. 18. 5. Et in libro tertio, cùm dixiſſem illud, quo & Pelagium de meis opuſculis uſum fuiſſe commemoravi:
2. ſent. diſt. *Quis enim,* inquam, *peccat in eo, quod nullo modo caveri poteſt? Peccatur autem: caveri igitur poteſt:* continuò
28. c. Quod ſecutus adjunxi: *Et tamen etiam per ignorantiam facta quædam improbantur, & corrigenda judicantur; ſicut in*
verò.
1. Tim. 1. 13 *divinis auctoritatibus legimus: ait enim Apoſtolus:* Miſericordiam conſecutus ſum, quia ignorans feci; *ait &*
Pſal. 24. 7. *Propheta:* Delicta juventutis meæ & ignorantiæ meæ ne memineris. *Sunt etiam neceſſitate facta improbanda,*
2. ſent. diſt. *ubi vult homo rectè facere, & non poteſt. Nam unde ſunt illæ voces:* Non enim quod volo, facio bonum, ſed
36. cap. quod odi malum, hoc ago. *Et illud:* Velle adjacet mihi, perficere autem bonum non. *Et illud:* Caro con-
Quod autem. cupiſcit adversùs ſpiritum, ſpiritus autem adversùs carnem. Hæc enim invicem adverſantur, ut non ea quæ
Rom. 7. 15. vultis faciatis? *Sed hæc omnia hominum ſunt ex illa mortis damnatione venientium. Nam ſi non eſt iſta pœna*
Ibid. 18. *hominis, ſed natura; nulla iſta peccata ſunt. Si enim non receditur ab eo modo, quo naturaliter factus eſt, ita*
Gal. 5. 17. *ut meliùs eſſe non poſſit; ea quæ debet facit, cùm hæc facit. Si autem bonus homo eſſet, aliter eſſet; nunc autem quia
ita eſt, non eſt bonus, nec habet in poteſtate, ut bonus ſit, ſive non videndo qualis eſſe debeat, ſive videndo & non
valendo eſſe, qualem ſe debere eſſe videt. Pœnam iſtam eſſe quis dubitet? Omnis autem pœna, ſi juſta eſt, peccati
pœna eſt, & ſupplicium nominatur. Si autem injuſta eſt pœna, quoniam pœnam eſſe nemo ambigit; injuſto aliquo
dominante homini impoſita eſt. Porrò quia de omnipotentia Dei & juſtitia dubitare dementis eſt, juſta hæc pœna eſt,
& pro peccato aliquo penditur. Non enim quiſquam injuſtus dominator, aut ſurripere hominem potuit velut ignoranti
Deo, aut extorquere invito, tamquam invalidiori, vel terrendo vel confligendo, ut hominem injuſtà pœnâ crucia-
ret. Relinquitur ergo ut hæc pœna juſta de damnatione hominis veniat.* Et alio loco, *Approbare,* inquam, *falſa
pro veris ut erret invitus, & reſiſtente atque torquente dolore carnalis vinculi, non poſſe à libidinoſis operibus tempe-
rare, non eſt natura inſtituti hominis, ſed pœna damnati. Cùm autem de libera voluntate rectè faciendi loquimur,
de illa ſcilicet, in qua homo factus eſt, loquimur.*

2. ſent. diſt. 6. Ecce tam longè antequam Pelagiana hæreſis exſtitiſſet, ſic diſputavimus, velut jam contra illos diſpu-
26. cap. taremus. Cùm enim omnia bona dicerentur ex Deo, id eſt & magna & media, & minima: in mediis quidem
Quæritur. bonis invenitur liberum voluntatis arbitrium, quia & malè illo uti poſſumus; ſed tamen tale eſt, ut ſine illo
rectè vivere nequeamus: bonus autem uſus ejus jam virtus eſt, quæ in magnis reperitur bonis, quibus malè
uti nullus poteſt. Et quia omnia bona, ſicut dictum eſt, & magna, & media, & minima ex Deo ſunt; ſe-
quitur, ut ex Deo ſit etiam bonus uſus liberæ voluntatis, quæ virtus eſt, & in magnis numeratur bonis.
Lib. 2. cap. Deinde dictum eſt, ex qua miſeria peccantibus juſtiſſimè inflictâ, liberet Dei gratia, quia ſponte homo,
20. & 3. id eſt, libero arbitrio cadere potuit, non etiam ſurgere: ad quam miſeriam juſtæ damnationis pertinet igno-
cap. 18.
2. ſent. diſt. rantia & difficultas, quam patitur omnis homo ab exordio nativitatis ſuæ; nec ab iſto malo, niſi Dei gratiâ,
27. cap. Si quiſquam liberatur: quam miſeriam Pelagiani nolunt ex juſta damnatione deſcendere, negantes originale
igitur.
Lib. 3. c. 20. peccatum: quamvis ignorantia & difficultas, etiamſi eſſent hominis primordia naturalia; nec ſic culpandus
& 21. Deus, ſed laudandus eſſet, ſicut in eodem tertio libro diſputavimus. Quæ diſputatio contra Manichæos ha-
3 ſent. diſt. benda eſt, qui non accipiunt Scripturas ſanctas Veteris Inſtrumenti, in quibus originale peccatum narratur;
15. cap. Sed & quidquid inde in litteris apoſtolicis legitur, deteſtabili impudentiâ immiſſum fuiſſe contendunt à corrup-
forte. toribus Scripturarum, tamquam non fuerit ab Apoſtolis dictum. Contra Pelagianos autem hoc defenden-
dum eſt, quod utraque Scriptura commendat, quam ſe accipere profitentur. Hoc opus ſic incipit: *Dic
mihi quæſo te utrùm Deus non ſit auctor mali.*

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE LIBERO ARBITRIO LIBRI TRES.*

* Inchoati an. Chr. 388. abſoluti an 395.

LIBER PRIMUS.

In quo mota quæſtione, Unde malum, *explicatur quid ſit malè agere; tumque mala hominum facta ex libero voluntatis arbitrio proficiſci oſtenditur; quippe cùm libidini, quæ in omni facto malo regnat, ſervire mens à nullo cogatur.*

CAPUT I. Deus an alicujus mali auctor.

DIC mihi, quæſo te, utrùm Deus non ſit auctor mali? AUGUSTINUS, Dicam, ſi planum feceris, de quo malo quæras. Duobus enim modis appellare ſolemus malum; uno, cùm malè quemque feciſſe dicimus; alio, cùm mali aliquid eſſe perpeſſum. [a] EVODIUS. De utroque ſcire cupio. A. At ſi Deum bonum eſſe noſti vel credis, neque enim aliter fas eſt, malè non facit: rurſus ſi Deum juſtum fatemur, nam & hoc negare ſacrilegum eſt, ut bonis præmia, ita ſupplicia malis tribuit: quæ utique ſupplicia patientibus mala ſunt. Quamobrem ſi nemo injuſtè pœnas luit, quod neceſſe eſt credamus, quandoquidem divinâ providentiâ hoc univerſum regi credimus, illius primi generis malorum nullo modo, hujus autem ſecundi auctor eſt Deus. E. Eſt ergo alius auctor illius mali, cujus Deum non eſſe compertum eſt? A. Eſt certè: non enim nullo auctore fieri poſſet. Si autem quæris quiſnam iſte ſit, dici non poteſt: non enim unus aliquis eſt, ſed quiſque malus ſui malefacti auctor eſt. Unde ſi dubitas, illud adtende quod ſuprà dictum eſt: Malefacta juſtitiâ Dei vindicari. Non enim juſtè vindicarentur, niſi fierent voluntate.

1. Retract. cap. 9. n. 3.

2. E. Neſcio utrùm quiſquam peccet, qui non didicerit. quod ſi verum eſt, quiſnam ſit ille à quo peccare didicerimus, inquiro. A. Aliquid boni exiſtimas eſſe diſciplinam? E. Quis audeat dicere malum eſſe diſciplinam? A. Quid ſi nec bonum nec malum eſt? E. Mihi bonum videtur. A. Bene ſanè: ſiquidem ſcientia per illam datur aut excitatur, nec quiſquam niſi per diſciplinam aliquid diſcit. an tu aliter putas? E. Ego per diſciplinam non niſi bona diſci arbitror. A. Vide ergo ne non diſcantur mala: nam diſciplina, niſi à diſcendo non dicta eſt. E. Unde ergo ab homine fiunt, ſi non diſcuntur? A. Eo fortaſſe quòd ſe à diſciplina, id eſt à diſcendo avertit atque abalienat: ſed ſive hoc, ſive aliud aliquid ſit, illud certè manifeſtum eſt, quoniam diſciplina bonum eſt, & à diſcendo dicta eſt diſciplina, mala diſci omnino non poſſe. Si enim diſcuntur, diſciplinâ continentur, atque ita diſciplina non erit bonum: bonum eſt autem, ut ipſe concedis: non igitur diſcuntur mala, & fruſtra illum à quo malè facere diſcimus, quæris: aut ſi diſcuntur mala, vitanda non facienda diſcuntur. Ex quo malè facere nihil eſt, niſi à diſciplina deviare.

3. E. Prorſus ego duas diſciplinas eſſe puto, unam per quam bene facere, aliam per quam malè facere diſcimus. Sed cùm quæreres utrùm diſciplina bonum eſſet, ipſius boni amor intentionem meam rapuit, ut illam diſciplinam intuerer, quæ bene faciendi eſt, ex quo bonum eſſe reſpondi: nunc autem admoneor eſſe aliam, quam proculdubio malum eſſe confirmo, & cujus auctorem requiro. A. Saltem intelligentiam non niſi bonum putas? E. Iſtam planè ita bonam puto, ut non videam quid in homine poſſit eſſe præſtantius; nec ullo modo dixerim aliquam intelligentiam malam eſſe poſſe. A. Quid cùm docetur quiſque, ſi non intelligat, poteritne tibi doctus videri? E. Omnino non poterit. A. Si ergo omnis intelligentia bona eſt, nec quiſquam qui non intelligit, diſcit; omnis qui diſcit, bene facit: omnis enim qui diſcit, intelligit; & omnis qui intelligit, bene facit: quiſquis igitur quærit auctorem, per quem aliquid diſcimus, auctorem profectò per quem benefacimus, quærit. Quapropter deſine velle inveſtigare neſcio quem malum doctorem. Si enim malus eſt, doctor non eſt: ſi doctor eſt, malus non eſt.

CAPUT II. Malum unde priuſquam diſquiratur, quid de Deo credendum.

4. E. AGE jam quoniam ſatis cogis ut fatear, non nos diſcere malè facere, dic mihi unde malè faciamus? A. Eam quæſtionem moves, quæ me admodum adoleſcentem vehementer exercuit, & fatigatum in hæreticos impulit, atque dejecit. Quo caſu ita ſum afflictus, & tantis obrutus acervis inanium fabularum, ut niſi mihi amor inveniendi veri opem divinam impetraviſſet, emergere inde, atque in ipſam primam quærendi libertatem reſpirare non poſſem. Et quoniam mecum ſedulò actum eſt, ut iſta quæſtione liberarer, eo tecum agam ordine quem ſecutus evaſi. Aderit enim Deus, & nos intelligere quod credidimus, faciet. Præſcriptum enim per Pro-

[a] Hiis libris dialogi formâ conſcribendis collocutore uſus eſt, non Oroſio uti Badiana editio præfert, ſed Evodio, cui poſtmodum Epiſcopo ſic Auguſtinus in epiſt. 161. reſcribit: *Quamquam & illa ſi relegas .... quæ te conferente mecum ac ſermocinante conſcripſi, ſive de Animæ quantitate, ſive de Libero arbitrio, invenies unde diſſolvas, & ſine opera mea, dubitationes tuas.*

Isa. 7. 9. secundum LXX.

phetam gradum, qui ait, *Nisi credideritis, non intelligetis*, tenere nos, bene nobis conscij sumus. A Credimus autem ex uno Deo omnia esse quæ sunt; & tamen non esse peccatorum auctorem Deum. Movet autem animum, si peccata ex iis animabus sunt quas Deus creavit, illæ autem animæ ex Deo, quomodo non parvo intervallo peccata referantur in Deum.

5. E. Id nunc planè abs te dictum est, quod me cogitantem satis excruciat, & quod ad istam inquisitionem coëgit & traxit. A. Virili animo esto, & crede B quod credis: nihil enim creditur melius, etiamsi caussa lateat cur ita sit. OPTIME namque de Deo existimare verissimum est pietatis exordium; nec quisquam de illo optimè existimat, qui non eum omnipotentem, atque ex nulla particula commutabilem credit; bonorum etiam omnium creatorem, quibus est ipse præstantior; rectorem quoque justissimum eorum omnium quæ creavit; nec ullâ adjutum esse naturâ in creando, quasi qui non sibi sufficeret. Ex quo fit ut de nihilo creaverit omnia; de se C autem non creaverit, sed genuerit quod sibi par esset, quem Filium Dei unicum dicimus, quem cùm planiùs enuntiare conamur, Dei Virtutem & Dei Sapientiam nominamus, per quam fecit omnia, quæ de nihilo facta sunt. Quibus constitutis, ad intelligentiam ejus rei quam requiris, opitulante Deo, nitamur hoc modo.

Epictetus εὐσεβείας [illegible] ὀρθὰς ὑπολήψεις περὶ αὐτῶν ἔχειν.

CAPUT III. Mali natura ex libidine.

6. QUÆRIS certè unde malè faciamus: priùs ergo discutiendum est, quid sit malè facere. qua de re tibi quid videatur exprome. Quòd si non potes D totum simul breviter verbis comprehendere, saltem particulatim malefacta ipsa commemorando, sententiam tuam notam fac mihi. E. Adulteria & homicidia & sacrilegia, ut omittam cetera, quibus enumerandis vel tempus vel memoria non suppetit, quis est cui non malefacta videantur? A. Dic ergo priùs, cur adulterium malè fieri putes; an quia id facere lex vetat? E. Non sanè ideo malum est, quia vetatur lege; sed ideo vetatur lege, quia malum est. A. Quid si quispiam nos exagitet, exaggerans delectationes adulte- E rij, & quærens à nobis cur hoc malum & damnatione dignum judicemus; num ad auctoritatem legis confugiendum censes hominibus, jam non tantùm credere, sed intelligere cupientibus? Nam & ego tecum credo, & inconcussè credo, omnibusque populis atque gentibus credendum esse clamo, malum esse adulterium: sed nunc molimur id quod in fidem recepimus, etiam intelligendo scire ac tenere firmissimum. Considera itaque quantum potes, & renuntia mihi, quanam ratione adulterium malum esse cognoveris. E. Hoc F scio malum esse, quòd hoc ipse in uxore mea pati nollem. QUISQUIS autem alteri facit quod sibi fieri non vult, malè utique facit. A. Quid si cujuspiam libido ea sit, ut uxorem suam præbeat alteri, libenterque ab eo corrumpi patiatur, in cujus uxorem vicissim parem cupit habere licentiam, nihilne mali facere tibi videtur? E. Immo plurimum. A. At iste non illâ regulâ peccat. non enim id facit quod pati nolit. Quamobrem aliud tibi quærendum est, unde malum esse adulterium convincas.

7. E. Eo mihi videtur malum, quòd hujus criminis homines vidi sæpe damnari. A. Quid, propter rectè facta nonne homines plerumque damnati sunt? Recense historiam, ne te ad alios libros mittam, eam ipsam quæ divina auctoritate præcellit; jam invenies quàm malè de Apostolis & de omnibus Martyribus sentiamus, si placet nobis damnationem certum indicium esse malefacti, cùm illi omnes damnatione digni propter confessionem suam judicati sint. Quamobrem si quidquid damnatur malum est, malum erat illo tempore credere in Christum, & ipsam confiteri fidem: si autem non omne malum est quod damnatur, quære aliud unde adulterium malum esse doceas. E. Quid tibi respondeam non invenio.

8. A. Fortassis ergo libido in adulterio malum est: sed dum tu foris in ipso facto quod jam videri potest, malum quæris, pateris angustias. Nam ut intelligas libidinem in adulterio malum esse, si cui etiam non contingat facultas concumbendi cum conjuge aliena, planum tamen aliquo modo sit id eum cupere, & si potestas detur facturum esse, non minùs reus est, quàm si in ipso facto deprehenderetur. E. Nihil est omnino manifestius, & jam video non opus esse longa sermocinatione, ut mihi de homicidio & sacrilegio, ac prorsus de omnibus peccatis persuadeatur. Clarum est enim jam nihil aliud quàm libidinem in toto malefaciendi genere dominari.

CAPUT IV. Objectio de homi[cidio] … ex metu.

9. A. SCISNE etiam istam libidinem alio nomine cupiditatem vocari? E. Scio. A. Quid, inter hanc & metum nihilne interesse, an aliquid putas? E. Immo plurimùm hæc ab invicem distare arbitror. A. Credo te ob hoc arbitrari, quia cupiditas appetit, metus fugit. E. Est ita ut dicis. A. Quid si ergo quispiam non cupiditate adipiscendæ alicujus rei, sed metuens ne quid ei mali accidat, hominem occiderit; num homicida iste non erit? E. Erit quidem, sed non ideo factum hoc cupiditatis dominatu caret: nam qui metuens hominem occidit, cupit utique sine metu vivere. A. Et parvum tibi videtur bonum sine metu vivere? E. Magnum bonum est, sed hoc illi homicidæ per facinus suum provenire nullo modo potest. A. Non quæro quid ei provenire possit, sed quid ipse cupiat: certè enim bonum cupit, qui cupit vitam metu liberam; & idcirco ista cupiditas culpanda non est; alioquin omnes culpabimus amatores boni. Proinde cogimur fateri esse homicidium, in quo nequeat malæ illius cupiditatis dominatio reperiri; falsumque erit illud, quòd in omnibus peccatis ut mala sint, libido dominatur; aut erit aliquod homicidium, quod possit non esse peccatum. [a] E. Si homicidium est hominem occidere, potest accidere aliquando sine peccato: nam & miles hostem, & judex vel minister ejus nocentem, & cui fortè invito atque imprudenti telum manu fugit, non mihi videntur peccare, cùm hominem occidunt. A. Assentior: sed homicidæ isti appellari non solent. Responde itaque, utrùm illum qui dominum occidit, à quo sibi metuebat cruciatus graves, in eorum numero habendum existimes, qui sic hominem occidunt, ut ne homicidarum quidem nomine digni sint? E. Longè ab eis istum differre video: nam illi vel ex legibus faciunt, vel non contra leges: hujus autem facinus nulla lex approbat.

10. A. Rursus me ad auctoritatem revocas: sed meminisse te oportet id nunc à nobis esse susceptum, ut intelligamus quod credimus; legibus autem credimus: tentandum itaque est, si quo modo possumus id ipsum intelligere, utrùm lex quæ punit hoc factum, non perperam puniat. E. Nullo modo perperam punit, quandoquidem punit eum qui volens & sciens dominum necat, quod nullus istorum. A. Ecquid,

[a] In priùs editis interlocutores persæpe interserebantur unus pro alio & alibi quàm oporteret; ut hîc loci, ubi omittebatur, E, ac postea ponebatur, E. *Assentior* &c. *A. Responde itaque* &c. quem errorem sicubi juvantibus antiquis codicibus corrigemus, haud pigebit suis locis monere. Removimus porrò particulam, *tamen*, quæ illic adest apud vulgatos, *potest tamen accidere aliquando* &c. abest autem à MSS.

recordaris te paulò antè dixisse, in omni facto malo libidinem dominari, & eo ipso malum esse? E. Recordor sanè. A. Quid, illud nonne idem tu concessisti, eum qui cupit sine metu vivere, non habere malam cupiditatem? E. Et hoc recordor. A. Cùm ergo ista cupiditate à servo dominus interimitur, non illa culpabili cupiditate interimitur. Quamobrem cur sit hoc facinus malum, nondum comperimus. Convenit enim inter nos omnia malefacta non ob aliud mala esse, nisi quòd libidine, id est improbandâ cupiditate, fiunt. E. Jam mihi videtur injuriâ iste damnari: quod quidem non auderem dicere, si aliud haberem quod dicerem. A. Itane priùs tibi persuasisti tantum scelus impunitum esse oportere, quàm considerares utrùm ille servus propter satiandas libidines suas metu domini carere cupiverit? Cupere namque sine metu vivere, non tantùm bonorum, sed etiam malorum omnium est: verùm hoc interest, quòd id boni appetunt avertendo amorem ab iis rebus, quæ sine amittendi periculo nequeunt haberi: mali autem ut his fruendis cum securitate incubent, removere impedimenta conantur, & propterea facinorosam sceleratamque vitam, quæ mors meliùs vocatur, gerunt. E. Resipisco, & admodum gaudeo jam me planè cognovisse, quid sit etiam illa culpabilis cupiditas, quæ libido nominatur. Quam esse jam apparet earum rerum amorem, quas potest quisque invitus amittere.

Cupiditas culpabilis quid sit.

CAPUT V. Objectio altera de occisione hominis vim afferentis per humanas leges licita.

11. QUARE nunc age quæramus, si placet, utrùm etiam in sacrilegiis libido dominetur, quæ videmus plura superstitione committi. A. Vide ne præproperum sit: priùs enim mihi discutiendum videtur, utrùm vel hostis irruens, vel insidiator sicarius, sive pro vita, sive pro libertate, sive pro pudicitia, sine ulla interficiatur libidine. E. Quomodo possum arbitrari carere istos libidine, qui pro iis rebus digladiantur, quas possunt amittere inviti: aut si non possunt, quid opus est pro his usque ad hominis necem progredi? [a] A. Non ergo lex justa est, quę dat potestatem vel viatori ut latronem, ne ab eo ipse occidatur, occidat; vel cuipiam viro aut feminæ ut violenter sibi stupratorem irruentem ante illatum stuprum, si possit, interimat. Nam militi etiam jubetur lege, ut hostem necet: à qua cæde si temperaverit, ab imperatore pœnas luit. Nùm istas leges injustas, vel potiùs nullas dicere audebimus? Nam mihi lex esse non videtur, quæ justa non fuerit.

12. E. Legem quidem satis video esse munitam contra hujuscemodi accusationem, quæ in eo populo quem regit, minoribus malefactis ne majora committerentur, dedit licentiam. Multo est enim mitius eum qui alienæ vitæ insidiatur, quàm eum qui suam tuetur, occidi. Et multo est immanius invitum hominem stuprum perpeti, quàm eum à quo vis illa infertur, ab eo cui inferre conatur interimi. Jam verò miles in hoste interficiendo minister est legis, quare officium suum facilè nulla libidine implevit. Porrò ipsa lex, quæ tuendi populi causâ lata est, nullius libidinis argui potest. Siquidem ille qui tulit, si Dei jussu tulit, id est quod præcepit æterna justitia, expers omnino libidinis id agere potuit: si autem ille cum aliqua libidine hoc statuit, non ex eo fit, ut ei legi cum libidine obtemperare necesse sit. quia bona lex & à non bono ferri potest. Non enim si quis, verbi causâ, tyrannicam potestatem nanctus, ab aliquo cui hoc conducit, pretium accipiat, ut statuat nulli licere vel ad conjugium feminam rapere; propterea mala lex erit, quia ille injustus atque corruptus hanc tulit. Potest ergo illi legi, quæ tuendorum civium causâ vim hostilem eadem vi repelli jubet, sine libidine obtemperari. & de omnibus ministris, qui jure atque ordine potestatibus quibusque subjecti sunt, id dici potest. Sed illi homines lege inculpata, quomodo inculpati queant esse, non video: non enim lex eos cogit occidere, sed relinquit in potestate. Liberum eis itaque est neminem necare pro iis rebus, quas inviti possunt amittere, & ob hoc amare non debent. De vita enim fortasse cuipiam sit dubium, utrùm animæ nullo pacto auferatur, dum hoc corpus interimitur: sed si auferri potest, contemnenda est; si non potest, nihil metuendum. De pudicitia verò quis dubitaverit, quin ea sit in ipso animo constituta, quandoquidem virtus est? unde à violento stupratore eripi nec ipsa potest. Quidquid igitur erepturus erat ille qui occiditur, id totum in potestate nostra non est: quare quemadmodum nostrum appellandum sit, non intelligo. Quapropter legem quidem non reprehendo, quæ tales permittit interfici: sed quo pacto istos defendam qui interficiunt, non invenio.

13. [b] A. Multo minùs ego invenire possum, cur hominibus defensionem quæras, quos reos nulla lex tenet. E. Nulla fortasse, sed earum legum quæ apparent, & ab hominibus leguntur: nam nescio utrùm non aliqua vehementiore ac secretissima lege teneantur, si nihil rerum est quod non administret divina providentia. Quomodo enim apud eam sunt isti peccato liberi, qui pro iis rebus quas contemni oportet, humana cæde polluti sunt? Videtur ergo mihi & legem istam, quæ populo regendo scribitur, rectè ista permittere, & divinam providentiam vindicare. Ea enim vindicanda sibi hæc lex populi assumit, quæ satis sint conciliandæ paci hominibus imperitis, & quanta possunt per hominem regi. Illæ verò culpæ alias pœnas aptas habent, à quibus sola mihi videtur posse liberare sapientia. A. Laudo & probo istam, quamvis inchoatam minúsque perfectam, tamen fidentem & sublimia quædam petentem distinctionem tuam. Videtur enim tibi lex ista, quæ regendis civitatibus fertur, multa concedere atque impunita relinquere, quæ per divinam tamen providentiam vindicantur; & rectè. Neque enim quia non omnia facit, ideo quæ facit improbanda sunt.

CAPUT VI. Lex æterna, moderatrix humanarum.

14. SED dispiciamus diligenter, si placet, quousque per legem istam, quæ populos in hac vita cohibet, malefacta ulciscenda sint. Deinde quid restet, quod per divinam providentiam inevitabiliùs secrétoque puniatur. E. Cupio, si modò perveniri possit ad tantæ rei terminos: nam hoc ego infinitum puto. A. Immo adesto animo, & rationis vias pietate fretus ingredere. Nihil est enim tam arduum atque difficile, quod non Deo adjuvante planissimum atque expeditissimum fiat. In ipsum itaque suspensi atque ab eo auxilium deprecantes, quod instituimus, quæramus. Et priùs responde mihi, utrùm ista lex quæ litteris promulgatur, hominibus hanc vitam viventibus opituletur? E. Manifestum est: nam ex his hominibus utique populi civitatesque consistunt. A. Quid ipsi homines & populi, ejusdemne generis rerum sunt, ut interire mutarive non possint, æternique omnino sint, an verò mutabiles temporibusque subjecti sunt? E. Mutabile planè atque tempori obnoxium hoc genus esse quis dubitet? A. Ergo si populus sit bene mo-

[a] Editi hoc loco omittunt, *A.* & infra reponunt, *A. Legem quidem* &c. Verùm isthæc Evodij esse, cùm orationis series, tum MSS. renuntiant.

[b] In hactenus editis habetur, E. *Multo minus* &c. moxque, *A. Nulla fortasse* &c. & infra, E. *Videtur ergo mihi* &c.

deratus & gravis, communisque utilitatis diligentissimus custos, in quo unusquisque minoris rem privatam quàm publicam pendat, nonne rectè lex fertur, qua huic ipsi populo liceat creare sibi magistratus, per quos sua res, id est publica administretur? E. Rectè prorsus. A. Porrò si paulatim depravatus idem populus rem privatam rei publicæ præferat, atque habeat venale suffragium, corruptusque ab eis qui honores amant, regimen in se flagitiosis consceleratisque committat, nonne item rectè si quis tunc exstiterit vir bonus, qui plurimùm possit, adimat huic (B) populo potestatem dandi honores, & in paucorum bonorum, vel etiam unius redigat arbitrium? E. Et id rectè. A. Cùm ergo duæ istæ leges ita sibi videantur esse contrariæ, ut una earum honorum dandorum populo tribuat potestatem, auferat altera; & cùm ista secunda ita lata sit, ut nullo modo ambæ in una civitate simul esse possint, num dicemus aliquam earum injustam esse, & ferri minimè debuisse? E. Nullo modo. A. Appellemus ergo istam legem, si placet, temporalem, quæ quamquam justa sit, com- (C) mutari tamen per tempora justè potest. E. Appellemus.

15. A. Quid illa lex quæ summa ratio nominatur, cui semper obtemperandum est, & per quam mali miseram, boni beatam vitam merentur, per quam denique illa, quam temporalem vocandam diximus, rectè fertur, rectéque mutatur, potestne cuipiam intelligenti non incommutabilis æternaque videri? An potest aliquando injustum esse, ut mali miseri, boni autem beati sint: aut ut modestus & gravis po- (D) pulus ipse sibi magistratus creet, dissolutus verò & nequam istâ licentiâ careat. E. Video hanc æternam esse atque incommutabilem legem. A. Simul etiam te videre arbitror in illa temporali nihil esse justum atque legitimum, quod non ex hac æterna sibi homines derivarint: nam si populus ille quodam tempore justè honores dedit, quodam rursus justè non dedit, hæc vicissitudo temporalis ut justa esset, ex illa æternitate tracta est, qua semper justum est gravem populum honores dare levem non dare, an tibi aliter vide- (E) tur? E. Assentior. A. Ut igitur breviter æternæ legis notionem, quæ impressa nobis est, quantum valeo verbis explicem, ea est qua justum est ut omnia sint ordinatissima. tu si aliter existimas, prome. E. Quid tibi vera dicenti contradicam non habeo. A. Cùm ergo hæc sit una lex, ex qua illæ omnes temporales ad homines regendos variantur, num ideo ipsa variari ullo modo potest? E. Intelligo omnino non posse: neque enim ulla vis, ullus casus, ulla rerum labes umquam effecerit, ut justum non sit omnia esse ordinatissima. (F)

Æternæ legis notio.

CAPUT VII. Homo ex æterna lege quomodo ordinatissimus disquirendum, coque fine ostenditur scire meliùs esse quàm vivere.

16. A. Age nunc videamus, homo ipse quomodo in seipso sit ordinatissimus: nam ex hominibus una lege sociatis, populus constat: quæ lex, ut dictum est, temporalis est. Et dic mihi, utrùm certissimum sit tibi vivere te? E. Hoc verò quid certius responderim? A. Quid, illud potesne dignoscere, aliud esse vivere, aliud nosse se vivere? E. Scio quidem neminem se nosse vivere, nisi viventem; sed utrùm omnis vivens noverit se vivere, ignoro. A. Quàm vellem ut credis, ita etiam scires pecora carere ratione; citò nostra disputatio ab ista quæstione transiret: sed quoniam nescire te dicis, longam sermocinationem moves. Neque enim talis res est, quâ prætermissâ pergere in ea quæ intendimus, tantâ connexione rationis, quantâ opus esse sentio, finamur. Dic itaque mihi, cùm sæpe viderimus bestias ab hominibus domitas, id est non corpus bestiæ tantùm, sed & animam ita homini subjugatam, ut voluntati (A) ejus sensu quodam & consuetudine serviat; utrùm tibi ullo modo fieri posse videatur, ut bestia quælibet immanis vel feritate vel corpore, vel etiam sensu quolibet acerrima, pari vice sibi hominem subjugare conetur, cùm corpus ejus seu vi seu clàm multæ interimere valeant. E. Nullo modo istuc fieri posse consentio. A. Bene sanè: sed item dic mihi, cùm manifestum sit, viribus ceterisque officiis corporis à plurimis bestiis hominem facilè superari, quænam res sit qua homo excellit, ut nulla ei bestiarum, ipse autem (B) multis imperare possit? an fortè ipsa est, quæ ratio vel intelligentia dici solet? E. Non invenio aliud, quandoquidem in animo est, id quo beluis antecellimus: quæ si exanimes essent, diceremus nos eo præstare, quòd animum habemus. Nunc verò cùm & illa sint animalia, id quod eorum animis non inest ut subdantur nobis, inest autem nostris ut eis meliores simus, quoniam neque nihil, neque parvum aliquid esse cuivis apparet, quid aliud rectiùs, quàm rationem vocaverim? A. Vide quàm facile fiat Deo adju- (C) vante, quod homines difficillimum putant. Nam ego fateor tibi, quæstionem istam, quæ ut intelligo terminata est, tamdiu nos retenturam putaveram, quàm fortasse omnia quæ dicta sunt ab ipso nostræ disputationis exordio. Quare accipe jam, ut deinde ratio connectatur: nam credo non te ignorare, id quod scire dicimus, nihil esse aliud quàm ratione habere perceptum. E. Ita est. A. Qui ergo scit se vivere, ratione non caret. E. Consequens est. A. Vivunt autem bestiæ, & sicut jam emicuit, rationis expertes sunt. (D) E. Manifestum est. A. Ecce igitur jam nosti, quod te ignorare responderas, non omne quod vivit scire se vivere, quamquam omne quod se vivere sciat, vivat necessariò.

17. E. Non mihi est jam dubium; perge quò intenderas: aliud enim esse vivere, aliud scire se vivere, satis didici. A. Quid ergo tibi horum duorum videtur esse præstantius? E. Quid putas, nisi scientiam vitæ? A. Meliorne tibi videtur vitæ scientia quàm ipsa vita? an fortè intelligis superiorem quamdam & sincerio- (E) rem vitam esse scientiam, quam scire nemo potest, nisi qui intelligit? Intelligere autem quid est, nisi ipsa luce mentis illustrius perfectiusque vivere? Quare tu mihi, nisi fallor, non vitæ aliud aliquid, sed cuidam vitæ meliorem vitam præposuisti. E. Optimè omnino & cognovisti & explicasti sententiam meam: si tamen scientia mala esse numquam potest. A. Nullo modo arbitror, nisi cùm translato verbo scientiam pro experientia dicimus: experiri enim non semper bonum est; sicut experiri supplicia: illa verò quæ pro- (F) priè ac purè scientia nominatur, quia ratione atque intelligentiâ paratur, mala esse quî potest. E. Teneo & istam differentiam: persequere cetera.

CAPUT VIII. Ratio qua præcellit homo bestiis debet in ipso dominari.

18. Illud est quod volo dicere: hoc quidquid est, quo pecoribus homo præponitur, sive mens, sive spiritus, sive utrumque rectiùs appellatur, nam utrumque in divinis libris invenimus, si dominetur atque imperet ceteris quibuscumque homo constat, tunc esse hominem ordinatissimum. Videmus enim habere nos non solùm cum pecoribus, sed etiam cum arbustis & stirpibus multa communia: namque alimentum corporis sumere, crescere, gignere, vigere, arboribus quoque tributum videmus, quæ infimâ quadam vitâ continentur: videre autem atque audire, & olfactu, gustu, tactu corporalia sentire posse bestias, & acriùs plerasque quàm nos, cernimus & fatemur. Adde vires & valentiam firmitatemque membrorum, & celeritates facillimosque corporis motus, quibus omnibus quasdam earum superamus, quibusdam

quibusdam æquamur, à nonnullis etiam vincimur. Genus tamen ipsum rerum est nobis certè commune cum beluis: jam verò appetere voluptates corporis, & vitare molestias, ferinæ vitæ omnis actio est. Sunt alia quædam, quæ jam cadere in feras non videntur, nec tamen in homine ipso summa sunt, ut jocari & ridere. quod humanum quidem, sed infimum hominis judicat, quisquis de natura humana rectissimè judicat. Deinde amor laudis & gloriæ, & affectatio dominandi, quæ tametsi bestiarum non sunt, non tamen earum rerum libidine bestiis meliores nos esse arbitrandum est. Nam & iste appetitus cùm rationi subditus non est, miseros facit. Nemo autem cuiquam miseriâ se præponendum putavit. Hisce igitur motibus animæ cùm ratio dominatur, ordinatus homo dicendus est. NON enim ordo rectus, aut ordo appellandus est omnino, ubi deterioribus meliora subjiciuntur. an tibi non videtur? E. Manifestum est. A. Ratio ista ergo, vel mens, vel spiritus cùm irrationales animi motus regit, id scilicet dominatur in homine, cui dominatio lege debetur eâ, quam æternam esse comperimus. E. Intelligo ac sequor.

Caput IX. Stulti & sapientis discrimen ex dominatu aut servitute mentis.

19. A. CUM ergo ita homo constitutus atque ordinatus est, nonne tibi sapiens videtur? E. Nescio alius quis mihi sapiens homo videri possit, si hic non videtur. A. Credo etiam te illud scire, plerosque homines stultos esse. E. Hoc quoque satis constat. A. At si stultus sapienti est contrarius, quoniam sapientem comperimus, quis etiam stultus sit, profectò jam intelligis. E. Cui non appareat hunc esse, in quo mens summam potestatem non habet? A. Quid igitur dicendum, cùm homo ita est affectus, deesse illi mentem; an quamvis insit, eam carere dominatu? E. Hoc potiùs quod ultimum subjecisti. [a] A. Pervellem abs te audire, quibus documentis perceptum habeas, mentem inesse homini, quæ suum non exserat principatum. E. Utinam tuas istas partes facere velles: nam non mihi facile est sustinere quod ingeris. A. Illud saltem facile est tibi recordari, quod paulò antè diximus, quemadmodum bestiæ mansuefactæ ab hominibus ac domitæ serviant: quod ab eis vicissim homines, ut demonstravit ratio, paterentur nisi aliquo excellerent. Id autem non inveniebamus in corpore: ita cùm in animo esse appareret, quid aliud appellandum esset quàm ratio, non comperimus: quam postea & mentem & spiritum vocari recordati sumus. Sed si aliud ratio, aliud mens, constat certè nonnisi mentem uti posse ratione. Ex quo illud conficitur, eum qui rationem habet, mente carere non posse. E. Probè ista reminiscor ac teneo. A. Quid, illud credisne, domitores beluarum nisi sapientes esse non posse? Eos enim sapientes voco, quos veritas vocari jubet, id est, qui regno mentis omni libidinis subjugatione pacati sunt. E. Ridiculum est tales putare istos, quos vulgò mansuetarios nuncupant, vel etiam pastores aut bubulcos, aut aurigas, quibus omnibus domitum pecus subjectum videmus, & quorum industriâ indomitum subjici. A. En igitur habes documentum certissimum, quo manifestum fiat inesse mentem homini sine dominatu. His quippe inest; agunt enim talia, quæ agi sine mente non possent: non tamen regnat; nam stulti sunt, neque regnum mentis nisi sapientium esse, percognitum est. E. Mirum est hoc jam fuisse à nobis in superioribus confectum, & mihi quid responderem, non potuisse in mentem venire.

Caput X. [illegible]

20. SED alia contexamus. Jam enim & regnum mentis humanæ humanam esse sapientiam, & eam posse etiam non regnare, compertum est. A. Putasne ista mente, cui regnum in libidines æterna lege concessum esse cognoscimus, potentiorem esse libidinem? ego enim nullo pacto puto. Neque enim esset ordinatissimum, ut impotentiora potentioribus imperarent. Quare necesse arbitror esse, ut plus possit mens quàm cupiditas, eo ipso quo cupiditati rectè justéque dominatur. E. Ego quoque ita sentio. A. Quid virtutem omnem num dubitamus omni vitio sic anteponere, ut virtus quanto melior atque sublimior, B tanto firmior invictiorque sit? E. Quis dubitaverit? A. Nullus igitur vitiosus animus virtute armatum animum superat. E. Verissimum est. A. Jam corpore omni qualemlibet animum meliorem potentioremque esse, non te arbitror negaturum. E. Nemo id negat, qui (quod facile est) videt aut substantiam viventem non viventi, aut eam quæ vitam dat ei quæ accipit, esse præferendam. A. Multo minùs igitur corpus, qualecumque id sit, animum virtute præditum vincit. E. Evidentissimum est. A. Quid, animus C justus, mensque jus proprium imperiumque custodiens, num potest aliam mentem pari æquitate ac virtute regnantem, ex arce dejicere, atque libidini subjugare? E. Nullo modo, non solùm propter eamdem in utraque excellentiam, sed etiam quòd à justitia prior decidet, fietque vitiosa mens, quæ aliam facere conabitur, eoque ipso erit infirmior.

Io cogitur servire libidini.

21. A. Bene intelligis, quare illud restat, ut respondeas, si potes, utrùm tibi videatur rationali & sapienti mente quidquam esse præstantius? E. Nihil D præter Deum arbitror. A. Et mea ista sententia est. Sed quoniam res ardua est, neque nunc opportunè quæritur, ut ad intelligentiam veniat, quamquam robustissima teneatur fide, integra nobis sit hujus quæstionis, diligens & cauta tractatio. * In præsentia enim scire possumus quæcumque illa natura sit, quam menti virtute pollenti fas est excellere, injustam esse nullo modo posse. Quare ne ista quidem, tametsi habeat potestatem, coget mentem servire libidini. E. Istud prorsus nemo est, qui non sine ulla E cunctatione fateatur. A. Ergo relinquitur, ut quoniam regnanti menti compotique virtutis, quidquid par aut prælatum est, non eam facit servam libidinis propter justitiam; quidquid autem inferius est, non possit hoc facere propter infirmitatem, sicut ea quæ inter nos constiterunt docent; nulla res alia mentem cupiditatis comitem faciat, quàm propria voluntas & liberum arbitrium. E. Nihil tam necessarium restare video.

* Caput XI. Mens ex libera voluntate libidini serviens punitur justè.

22. A. Sequitur jam ut tibi videatur justè illam F pro peccato tanto pœnas pendere. E. Negare non possum. A. Quid igitur? Num ista ipsa pœna parva existimanda est, quòd ei libido dominatur, exspoliatamque virtutis opulentiâ, per diversa inopem atque indigentem trahit, nunc falsa pro veris approbantem, nunc etiam defensitantem, nunc improbantem quæ antea probavisset, & nihilominus in alia falsa irruentem; nunc assensionem suspendentem suam, & plerumque perspicuas ratiocinationes formidantem; nunc desperantem de tota inventione veritatis, & stultitiæ tenebris penitus inhærentem; nunc conantem in lucem intelligendi, rursusque fatigatione decidentem: cùm interea cupiditatum illud regnum tyrannicè sæviat, & variis contrariisque tempestatibus totum hominis animum vitamque perturbet, hinc timore, inde desiderio; hinc anxietate, inde inani falsaque lætitiâ; hinc cruciatu rei amissæ quæ diligebatur, inde ardore adipiscendæ quæ non

[a] In priùs vulgatis deest hic, *A*, & post vocem, *principatum*, sic reponitur: *A. Utinam* &c. rursusque omittitur, *A.* in loco proximè sequenti.

habebatur; hinc acceptæ injuriæ doloribus, inde facibus vindicandæ: quaqua versum potest coartare avaritia, dissipare luxuria, addicere ambitio, inflare superbia, torquere invidia, desidia sepelire, pervicacia concitare, afflictare subjectio, & quæcumque alia innumerabilia regnum illius libidinis frequentant & exercent: possumusne tandem nullam istam pœnam putare, quam, ut cernis, omnes qui non inhærent sapientiæ, necesse est perpeti?

23. E. Magnam quidem istam pœnam esse judico, & omnino justam, si quis jam in sublimitate sapientiæ collocatus, inde descendere ac libidini servire delegerit: sed utrùm esse quisquam possit incertum est, qui hæc aut voluerit facere, aut velit. Quamquam enim credamus hominem tam perfectè conditum à Deo, & in beata vita constitutum, ut ad ærumnas mortalis vitæ ipse inde propria voluntate delapsus sit; tamen hoc cùm firmissima fide teneam, intelligentiâ nondum assecutus sum. cujus rei diligentem inquisitionem, si nunc differendam putas, me invito facis.

CAPUT XII. Mortalis vitæ pœnas qui libidini serviunt, meritò patiuntur, etiamsi sapientes numquam fuerint.

24. VERUM illud quod me maximè movet, cur hujuscemodi acerbissimas pœnas patiamur nos, qui certè stulti sumus, nec sapientes umquam fuimus, ut meritò hæc dicamur perpeti propter desertam virtutis arcem, & electam sub libidine servitutem, quin aperias disputando, si vales, nullo modo tibi differendum esse concesserim. A. Ita istuc dicis, quasi liquidò compertum habeas numquam nos fuisse sapientes: adtendis enim tempus ex quo in hanc vitam nati sumus. Sed cùm sapientia in animo sit, utrùm ante consortium hujus corporis aliâ quadam vitâ vixerit animus, & an aliquando sapienter vixerit, magna quæstio est, magnum secretum, & suo considerandum loco: neque ideo tamen hoc quod nunc habemus in manibus impeditur, quominus aperiatur ut potest.

25. Nam quæro abs te, sitne aliqua nobis voluntas? E. Nescio. A. Visne hoc scire? E. Et hoc nescio. A. Nihil ergo deinceps me interroges. E. Quare? A. Quia roganti tibi respondere non debeo, nisi volenti scire quod rogas. Deinde nisi velis ad sapientiam pervenire, sermo tecum de hujuscemodi rebus non est habendus. Postremò meus amicus esse non poteris, nisi velis ut bene sit mihi. Jam verò de te tu ipse videris, utrùm tibi voluntas nulla sit beatæ vitæ tuæ. E. Fateor, negari non potest habere nos voluntatem. perge jam, videamus quid hinc conficias. A. Faciam: sed dic etiam priùs, utrùm & bonam voluntatem te habere sentias. E. Quid est bona voluntas? A. VOLUNTAS qua appetimus rectè honestéque vivere, & ad summam sapientiam pervenire. Modò tu vide utrùm rectam honestamque non appetas vitam, aut esse sapiens non vehementer velis, aut certè negare audeas, cùm hæc volumus nos habere voluntatem bonam. E. Nihil horum nego, & propterea me non solùm voluntatem, sed etiam bonam voluntatem jam habere confiteor. A. Quanti pendis, oro te, hanc voluntatem? Numquidnam ei ulla ex parte divitias aut honores aut voluptates corporis, aut hæc simul omnia conferenda arbitraris? E. Averterit Deus istam sceleratam dementiam. A. Parumne ergo gaudendum est habere nos quiddam in animo, hanc ipsam dico bonam voluntatem, in cujus comparatione abjectissima sint ea quæ commemoravimus, pro quibus adipiscendis multitudinem videmus hominum nullos labores, nulla pericula recusare? E. Gaudendum verò, ac plurimùm. A. Quid, hoc gaudio qui non fruuntur, parvo damno eos affectos putas tanti boni? E. Immo maximo.

A 26. A. Vides igitur jam, ut existimo, in voluntate nostra esse constitutum, ut hoc vel fruamur vel careamus tanto & tam vero bono. Quid enim tam in voluntate, quàm ipsa voluntas sita est? Quam quisque cùm habet bonam, id certè habet quod terrenis omnibus regnis, voluptatibusque omnibus corporis longè anteponendum sit. Quisquis autem non habet, caret profectò illa re, quam præstantiorem omnibus bonis in potestate nostra non constitutis, sola illi voluntas per seipsam daret. Itaque cùm seipse miserri- B mum judicet, si amiserit gloriosam famam, ingentes opes, & quælibet corporis bona; tu eum non miserrimum judicabis, etiam si talibus abundet omnibus, cùm iis inhæret quæ amittere facillimè potest, neque dum vult habet, caret autem bona voluntate, quæ nec comparanda est cum istis, & cùm sit tam magnum bonum, velle solùm opus est, ut habeatur? E. Verissimum est. A. Jure igitur ac meritò stulti homines, tametsi numquam fuerunt sapientes, hoc enim dubium & occultissimum est, hujuscemodi afficiun- C tur miseriâ. E. Assentior.

CAPUT XIII.

27. A. Considera nunc, utrùm tibi videatur esse PRUDENTIA appetendarum & vitandarum rerum scientia. E. Videtur. A. Quid, FORTITUDO nonne illa est animæ affectio, qua omnia incommoda & damna rerum non in nostra potestate constitutarum contemnimus? E. Ita existimo. A. Porro TEMPERANTIA est affectio coërcens & cohibens appetitum ab iis rebus, quæ turpiter appetuntur. an tu aliter putas? E. Immo ita ut dicis sentio. A. Jam JUSTITIAM quid dicamus esse, D nisi virtutem qua sua cuique tribuuntur? E. Nulla mihi alia justitiæ notio est. A. Quisquis ergo bonam habens voluntatem, de cujus excellentia jam diu loquimur, hanc unam dilectione amplexetur, qua interim melius nihil habet, hac sese oblectet, hac denique perfruatur & gaudeat, considerans eam & judicans quanta sit, quamque invito illi eripi vel surripi nequeat, num dubitare poterimus istum adversari rebus omnibus, quæ huic uni bono inimicæ sunt? E. Necesse est omnino ut adversetur. A. Nullane hunc pu- E tamus præditum esse prudentiâ, qui hoc bonum appetendum, & vitanda ea quæ huic inimica sunt videt? E. Nullo modo mihi videtur hoc posse quisquam sine prudentia. A. Rectè: sed cur non huic etiam fortitudinem tribuamus? Illa quippe omnia quæ in potestate nostra non sunt, amare iste ac plurimi æstimare non potest. Malâ enim voluntate amantur, cui tamquam inimicæ carissimo suo bono resistat necesse est. Cùm autem non amat hæc, non dolet amissa, & omnino contemnit; quod opus esse fortitudinis, dictum F atque concessum est. E. Tribuamus sanè: non enim intelligo quem fortem veriùs appellare possim, quàm eum qui rebus iis, quas neque ut adipiscamur, neque ut obtineamus in nobis situm est, æquo & tranquillo animo caret; quod hunc necessariò facere compertum est. A. Vide jam nunc utrùm ab eo temperantiam alienare possimus, cùm ea sit virtus quæ libidines cohibet. Quid autem tam inimicum bonæ voluntati est quàm libido? Ex quo profectò intelligis istum bonæ voluntatis suæ amatorem resistere omni modo, atque adversari libidinibus, & ideo jure temperantem vocari. E. Perge, assentior. A. Justitia restat, quæ quomodo desit huic homini, non sanè video. Qui enim habet & diligit voluntatem bonam, & obsistit eis, ut dictum est, quæ huic inimica sunt, malè cuiquam velle non potest. Sequitur ergo ut nemini faciat injuriam; quod nullo pacto potest, nisi qui sua cuique tribuerit: hoc autem ad justitiam pertinere cùm dicerem, approbasse te ut puto meministi. E.

Ego verò memini & fateor in hoc homine, qui suam bonam voluntatem magni pendit & diligit, omnes quatuor virtutes, quæ abs te paulò antè, me assentiente, descriptæ sunt, esse compertas.

28. A. Quid igitur impedit, cur hujus vitam non concedamus esse laudabilem? E. Nihil prorsus; immo hortantur vel etiam cogunt omnia. A. Quid vitam miseram, potesne ullo modo non judicare fugiendam? E. Et magnopere quidem judico, nihilque aliud agendum existimo. A. At laudabilem non fugiendam profectò putas. E. Quin etiam appetendam sedulò existimo. A. Non ergo misera est, quæ laudabilis vita est. E. Hoc utique sequitur. A. Nihil jam, quantùm opinor, difficile tibi ut assentiaris relinquitur, eam scilicet, quæ misera non est, beatam esse vitam. E. Manifestissimum est. A. Placet igitur beatum esse hominem dilectorem bonæ voluntatis suæ, & præ illa contemnentem quodcumque aliud bonum dicitur, cujus amissio potest accidere etiam cùm voluntas tenendi manet. E. Quidni placeat, quò superiora quæ concessimus, necessariò trahunt? A. Bene intelligis: sed dic quæso, nonne bonam voluntatem suam diligere, & tam magni æstimare quàm dictum est, etiam ipsa bona voluntas est? E. Verum dicis. A. At si hunc beatum rectè judicamus; nonne rectè miserum, qui contrariæ voluntatis est? E. Rectissimè. A. Quid ergo caussæ est, cur dubitandum putemus, etiam si numquam antea sapientes fuimus, voluntate nos tamen laudabilem & beatam vitam, voluntate turpem ac miseram mereri ac degere? E. Fateor huc certis & minimè negandis rebus esse perventum.

1. Retract. cap. 9. n. 3.

29. A. Vide etiam aliud: nam credo te memoriâ tenere, quam dixerimus esse bonam voluntatem: opinor enim, ea dicta est, qua rectè atque honestè vivere appetimus. E. Ita memini. A. Hanc igitur voluntatem, si bona itidem voluntate diligamus atque amplectamur, rebusque omnibus, quas retinere non quia volumus possumus, anteponamus; consequenter illæ virtutes, ut ratio docuit, animum nostrum incolent, quas habere idipsum est rectè honestéque vivere. Ex quo conficitur, ut quisquis rectè honestéque vult vivere, si id se velle præ fugacibus bonis velit, assequatur tantam rem tanta facilitate, ut nihil aliud ei quàm ipsum velle sit habere quod voluit. E. Verè tibi dico, vix me contineo quin exclamem lætitiâ, repentè mihi oborto tam magno, & tam in facili constituto bono. A. Atqui hoc ipsum gaudium, quod hujus boni adeptione gignitur, cùm tranquillè & quietè atque constanter erigit animum, beata vita dicitur: nisi tu putas aliud esse beatè vivere, quàm veris bonis certisque gaudere. E. Ita sentio.

1. Retract. cap. 9. n. 3.

CAPUT XIV. Cur ergo pauci evadant beati, cùm omnes esse velint.

30. A. Rectè: sed censesne quemquam hominum non omnibus modis velle atque optare vitam beatam? E. Quis dubitat omnem hominem velle? A. Cur igitur eam non adipiscuntur omnes? Dixeramus enim atque convenerat inter nos, voluntate illam mereri homines, voluntate etiam miseram, & sic mereri ut accipiant: nunc verò exsistit nescio quæ repugnantia, & nisi diligenter dispiciamus, perturbare nititur superiorem tam evigilatam firmamque rationem. Quomodo enim voluntate quisque miseram vitam patitur, cùm omnino nemo velit miserè vivere? Aut quomodo voluntate beatam vitam consequitur homo, cùm tam multi miseri sint, & beati omnes esse velint? An eo evenit, quòd aliud est velle bene aut malè, aliud mereri aliquid per bonam vel malam voluntatem? Nam illi qui beati sunt, quos etiam bonos esse oportet, non propterea sunt beati, quia beatè vivere voluerunt; nam hoc volunt etiam mali: sed quia rectè, quod mali nolunt. Quamobrem nihil mirum est, quòd miseri homines non adipiscuntur quod volunt, id est, beatam vitam. Illud enim cui comes est, & sine quo eâ nemo dignus est, nemoque assequitur, rectè scilicet vivere, non itidem volunt. Hoc enim æterna lex illa, ad cujus considerationem redire jam tempus est, incommutabili stabilitate firmavit, ut in voluntate meritum sit; in beatitate autem & miseria præmium atque supplicium. Itaque cùm dicimus voluntate homines esse miseros, non ideo dicimus, quòd miseri esse velint, sed quòd in ea voluntate sunt, quam etiam eis invitis miseria sequatur necesse est. Quare non repugnat superiori rationi, quòd volunt omnes beati esse, nec possunt: non enim volunt omnes rectè vivere, cui uni voluntati vita beata debetur. nisi quid habes adversùs hæc dicere. E. Ego verò nihil.

1. Retract. cap. 9. n. 3.

CAPUT XV. Lex æterna, lex temporalis in quos & quantum valeant.

31. SED videamus jam quomodo hæc ad propositam illam quæstionem de duabus legibus referantur. A. Fiat. Sed dic mihi priùs, utrùm qui rectè vivere diligit, eoque ita delectatur, ut non solùm ei rectum sit, sed etiam dulce atque jocundum, amet hanc legem, habeatque carissimam, qua videt tributam esse bonæ voluntati beatam vitam, malæ miseram? E. Amat omnino ac vehementer: nam istam ipsam sequens ita vivit. A. Quid cùm hanc amat, mutabile aliquid amat ac temporale, an stabile ac sempiternum? E. Æternum sanè atque incommutabile. A. Quid illi qui in mala voluntate perseverantes, nihilominus beati esse cupiunt, possuntne amare istam legem, qua talibus hominibus miseria meritò rependitur? E. Nullo modo arbitror. A. Nihilne amant aliud? E. Immo plurima, ea scilicet in quibus adipiscendis vel retinendis mala voluntas illa persistit. A. Opinor te dicere divitias, honores, voluptates, & pulcritudinem corporis, ceteraque omnia quæ possunt & volentes non adipisci, & amittere inviti. E. Ista ipsa sunt. A. Num hæc æterna esse censes, cùm temporis volubilitati videas obnoxia? E. Quis hoc vel dementissimus senserit? A. Cùm igitur manifestum sit, alios esse homines amatores rerum æternarum, alios temporalium, cúmque duas leges esse convenerit, unam æternam, aliam temporalem, si quid æquitatis sapis, quos istorum judicas æternæ legi, quos temporali esse subdendos? E. Puto in promtu esse quod quæris: nam beatos illos ob amorem ipsorum æternorum sub æterna lege agere existimo; miseris verò temporalis imponitur. A. Rectè judicas, dummodo illud inconcussum teneas, quod apertissimè jam ratio demonstravit, eos qui temporali legi serviunt, non esse posse ab æterna liberos; unde omnia quæ justa sunt, justéque variantur, exprimi diximus: eos verò qui legi æternæ per bonam voluntatem hærent, temporalis legis non indigere, satis (ut apparet) intelligis. E. Teneo quod dicis.

32. A. Jubet igitur æterna lex avertere amorem à temporalibus, & eum mundatum convertere ad æterna. E. Jubet verò. A. Quid deinde censes temporalem jubere, nisi ut hæc quæ ad tempus nostra dici possunt, quando eis homines cupiditate inhærent, eo jure possideant, quo pax & societas humana servetur, quanta in his rebus servari potest? Ea sunt autem primò hoc corpus, & ejus quæ vocantur bona, ut integra valetudo, acumen sensuum, vires, pulcritudo, & si qua sunt cetera, partim necessaria bonis artibus, & ideo pluris pensanda, partim viliora. Deinde libertas, quæ quidem nulla vera est, nisi beatorum, & legi æternæ adhærentium. Sed eam

nunc libertatem commemoro, qua se liberos putant, qui dominos homines non habent, & quam desiderant ij, qui à dominis hominibus manumitti volunt. Deinde parentes, fratres, conjunx, liberi, propinqui, affines, familiares, & quicumque nobis aliqua necessitudine adjuncti sunt. Ipsa denique civitas, quæ parentis loco haberi solet, honores etiam & laudes, & ea quæ dicitur gloria popularis. Ad extremum pecunia, quo uno nomine continentur omnia, quorum jure domini sumus, & quorum vendendorum aut donandorum habere potestatem videmur. Horum omnium quemadmodum lex illa sua cuique distribuat, difficile & longum est explicare, & planè ad id quod proposuimus non necessarium. Satis est enim videre non ultra porrigi hujus legis potestatem in vindicando, quàm ut hæc vel aliquid horum adimat atque auferat ei quem punit. Metu coercet ergo, & ad id quod vult, torquet ac retorquet miserorum animos, quibus regendis accommodata est. Dum enim hæc amittere timent, tenent in his utendis quemdam modum aptum vinculo civitatis, qualis ex hujuscemodi hominibus constitui potest. Non autem ulciscitur peccatum cùm amantur ista, sed cùm aliis per improbitatem auferuntur. Quamobrem vide utrùm jam perventum sit ad id quod infinitum putabas. Institueramus enim quærere, quatenus habeat jus ulciscendi ea lex, qua populi terreni civitatesque gubernantur. E. Video perventum.

33. A. Vides ergo etiam illud quod pœna non esset, sive quæ per injuriam, sive quæ per talem vindictam infertur hominibus, si eas res, quæ invito auferri possunt, non amarent? E. Id quoque video. A. Cùm igitur eisdem rebus alius malè, alius bene utatur; & is quidem qui malè, amore his inhæreat atque implicetur, scilicet subditus eis rebus quas ei subditas esse oportebat, & ea bona sibi constituens, quibus ordinandis beneque tractandis ipse esse utique deberet bonum: ille autem qui rectè his utitur, ostendat quidem bona esse, sed non sibi; non enim eum bonum melioremve faciunt, sed ab eo potiùs fiunt: & ideo non eis amore agglutinetur, neque velut membra sui animi faciat, quod fit amando, ne cùm resecari cœperint, eum cruciatu ac tabe fœdent; sed eis totus superferatur, & habere illa atque regere cùm opus est paratus, & amittere ac non habere paratior. Cùm ergo hæc ita sint, num aut argentum & aurum propter avaros accusandum putas, aut cibos propter voraces, aut vinum propter ebriosos, aut muliebres formas propter scortatores & adulteros, atque hoc modo cetera, cùm præsertim videas & igne bene uti medicum, & pane scelerate veneficum? E. Verissimum est, non res ipsas, sed homines qui eis malè utuntur esse culpandos.

Caput XVI. Epilogus

34. A. Recte: sed quoniam & quid valeat æterna lex, ut opinor, videre jam cœpimus, & quantum lex temporalis in vindicando progredi possit, inventum est: & rerum duo genera, æternarum & temporalium, duoque rursus hominum, aliorum æternas, aliorum temporales sequentium & diligentium, satis apertéque distincta sunt: quid autem quisque sectandum & amplectendum eligat, in voluntate esse positum constitit; nullaque re de arce dominandi, rectoque ordine mentem deponi, nisi voluntate: & est manifestum, non rem ullam, cùm ea quisque malè utitur, sed ipsum malè utentem esse arguendum: referamus nos, si placet, ad quæstionem in exordio hujus sermonis propositam, & videamus utrùm soluta sit; nam quærere institueramus quid sit malè facere, & propter hoc omnia quæ dicta sunt, diximus. Quocirca licet nunc animadvertere & considerare, utrùm sit aliud malè facere, quàm neglectis rebus æternis, quibus per seipsam mens fruitur, & per seipsam percipit, & quas amans amittere non potest, temporalia & quæ per corpus hominis partem vilissimam sentiuntur, & numquam esse certa possunt, quasi magna & miranda sectari. Nam hoc uno genere omnia malefacta, id est, peccata, mihi videntur includi. Tibi autem quid videatur, exspecto cognoscere.

tractata quæstionis

1. Retract. cap. 9. n. 3

35. E. Est ita ut dicis, & assentior, omnia peccata hoc uno gnere contineri, cùm quisque avertitur à divinis, veréque manentibus, & ad mutabilia atque incerta convertitur. Quæ quamquam in ordine suo rectè locata sint, & suam quamdam pulcritudinem peragant; perversi tamen animi est & inordinati, eis sequendis subjici, quibus ad nutum suum ducendis potiùs divino ordine ac jure prælatus est. Et illud simul mihi videre jam videor absolutum atque compertum, quod post illam quæstionem quid sit malè facere, deinceps quærere institueramus, unde malè faciamus. Nisi enim fallor, ut ratio tractata monstravit, id facimus ex libero voluntatis arbitrio. Sed quæro, utrùm ipsum liberum arbitrium, quo peccandi facultatem habere convincimur, oportuerit nobis dari ab eo qui nos fecit. Videmur enim non fuisse peccaturi, si isto careremus: & metuendum est, ne hoc modo Deus etiam malefactorum nostrorum auctor existimetur. A. Nullo modo istuc timueris: sed ut diligentiùs requiratur, aliud tempus sumendum est. Nam hæc sermocinatio modum terminumque jam desiderat; qua velim credas magnarum abditarumque rerum inquirendarum quasi fores esse pulsatas. In quarum penetralia cum Deo duce venire cœperimus, judicabis profectò, quantum inter hanc disputationem, & eas quæ sequuntur intersit, quantumque illâ præstent, non modò investigationis sagacitate, sed etiam majestate rerum, & clarissima luce veritatis. pietas tantùm adsit, ut nos divina providentia cursum, quem instituimus, tenere & perficere permittat. E. Cedo voluntati tuæ, & ei meam judicio & voto libentissimè adjungo.

LIBER SECUNDUS.

In quo difficultate ex eo quòd Libertas, qua peccatur, à Deo data sit emergente, tria hæc disquiruntur: Qua ratione Deum esse manifestum sit; An ab ipso sint bona quæcumque; Utrùm in bonis censenda sit libera voluntas.

Caput I. Libertas, qua peccatur; cur à Deo data.

1. Jam, si fieri potest, explica mihi quare dederit Deus homini liberum voluntatis arbitrium: quod utique si non accepisset, peccare non posset. A. Jam enim certum tibi atque cognitum est, Deum dedisse homini hoc, quod dari debuisse non putas? E. Quantum in superiori libro intelligere mihi visus sum, & habemus liberum voluntatis arbitrium, & non nisi eo peccamus. A. Ego quoque memini jam nobis id factum esse perspicuum. Sed nunc interrogavi utrùm hoc quod nos habere, & quo

nos peccare manifestum est, Deum nobis dedisse A scias. E. Nullum alium puto. Ab ipso enim sumus; & sive peccantes, sive rectè agentes, ab illo pœnam meremur aut præmium. A. Hoc quoque utrùm liquidò noveris, an auctoritate commotus libenter etiam incognitum credas, cupio scire. E. Auctoritati quidem me primùm de hac credidisse confirmo. Sed quid verius quàm omne bonum ex Deo esse, & omne justum bonum esse, & peccantibus pœnam rectéque facientibus præmium justum esse? Ex quo conficitur à Deo affici, & peccantes miseriâ, & rectè fa- B cientes beatitate.

2. A. Nihil resisto: sed quæro illud alterum, quomodo noveris nos ab ipso esse. Neque enim hoc nunc, sed ab ipso nos vel pœnam, vel præmium mereri explicasti. E. Hoc quoque non aliunde video esse manifestum, nisi quòd jam constat Deum vindicare peccata. Siquidem ab illo est omnis justitia. NON enim ut alicujus est bonitatis alienis præstare beneficia, ita justitiæ vindicare in alienos. Unde manifestum est ad eum nos pertinere, quia non solùm in nos benig- C nissimus in præstando, sed etiam justissimus in vindicando est. Deinde ex eo quod ego posui, tuque concessisti, omne bonum ex Deo esse, etiam hominem ex Deo esse intelligi potest. Homo enim ipse inquantum homo est, aliquod bonum est; quia rectè vivere cùm vult potest.

1. Retract. cap. 9. n. 3.

3. A. Planè si hæc ita sunt, soluta quæstio est quam proposuisti. Si enim homo aliquod bonum est, & non posset nisi cùm vellet rectè facere, debuit habere liberam voluntatem, sine qua rectè facere non D posset. Non enim quia per illam etiam peccatur, ad hoc eam Deum dedisse credendum est. Satis ergo caussæ est, cur dari debuerit, quoniam sine illa homo rectè non potest vivere. Ad hoc autem datam vel hinc intelligi potest, quia si quis eâ usus fuerit ad peccandum, divinitus in eum vindicatur. Quod injustè fieret, si non solùm ut rectè viveretur, sed etiam ut peccaretur, libera esset voluntas data. Quomodo enim justè vindicaretur in eum, qui ad hanc rem usus esset voluntate, ad quam rem data est? Nunc E verò Deus cùm peccantem punit, quid videtur tibi aliud dicere nisi, Cur non ad eam rem usus es libera voluntate, ad quam tibi eam dedi, hoc est ad rectè faciendum? Deinde illud bonum, quo commendatur ipsa justitia in damnandis peccatis rectéque factis honorandis, quomodo esset si homo careret libero voluntatis arbitrio? Non enim aut peccatum esset, aut rectè factum, quod non fieret voluntate. Ac per hoc & pœna injusta esset & præmium, si homo voluntatem non haberet liberam. Debuit autem F & in supplicio, & in præmio esse justitia; quoniam hoc unum est bonorum quæ sunt ex Deo. Debuit igitur Deus dare homini liberam voluntatem.

Caput II. Objectio, Liberum arbitrium, si ad bonum datum est, quomodo ad malum flexile.

4. E. JAM concedo eam Deum dedisse. Sed nonne tibi videtur, quæso te, si ad rectè faciendum data est, quòd non debuerit ad peccandum posse converti; sicut ipsa justitia quæ data est homini ad bene vivendum: num quid enim potest quispiam per justitiam suam malè vivere? Sic nemo posset per voluntatem peccare, si voluntas data esset ad rectè faciendum. A. Donabit quidem Deus, ut spero, ut tibi valeam respondere, vel potiùs ut ipse tibi eâdem, quæ summa omnium magistra est, veritate intus docente respondeas. Sed paulisper mihi volo dicas, si id quod abs te quæsiveram, certum & cognitum tenes, Deum nobis dedisse liberam voluntatem, utrùm oporteat dicere dari non debuisse, quod dedisse confitemur Deum. Si enim incertum est utrùm dederit, rectè quærimus utrùm bene sit data, ut cùm invenerimus bene datam esse, inveniatur etiam illum dedisse, à quo homini data sunt omnia bona: si autem invenerimus non bene datam esse, non eum dedisse intelligamus, quem culpare nefas est. Si verò certum est, quòd ipse illam dederit, oportet fateamur, quoquo modo data est, neque non dari, neque aliter dari eam debuisse quàm data est. Ille enim dedit, cujus factum rectè reprehendi nullo pacto potest.

5. E. Quamquam hæc inconcussâ fide teneam, tamen quia cognitione nondum teneo, ita quæramus quasi omnia incerta sint. Video enim ex hoc quod incertum est, utrùm ad rectè faciendum voluntas libera data sit, cùm per illam etiam peccare possimus, fieri etiam illud incertum, utrùm dari debuerit. Si enim incertum est ad rectè faciendum datam esse, incertum est etiam dari debuisse: ac per hoc etiam utrùm eam Deus dederit, incertum erit; quia si incertum est dari debuisse, incertum est ab eo datam esse, quem nefas est credere dedisse aliquid, quod dari non debuit. A. Illud saltem tibi certum est, Deum esse. E. Etiam hoc non contemplando, sed credendo inconcussum teneo. A. Si quis ergo illorum insipientium, de quibus scriptum est, *Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus*, hoc tibi diceret, nec vellet tecum credere quod credis, sed cognoscere utrùm vera credideris, relinqueresne hominem, an aliquo modo, quod inconcussum tenes, persuadendum esse arbitrareris; præsertim si ille non obluctari pervicaciter, sed studiosè id vellet agnoscere? E. Hoc quod ultimum posuisti, satis me admonet quid ei respondere deberem. Certè enim quamvis esset absurdissimus, concederet mihi, cum doloso & pervicaci de nulla omnino & maximè de re tanta, non esse disserendum. Quo concesso, prior mecum ageret, ut sibi crederem bono animo eum istuc quærere, neque aliquid in se, quod ad rem hanc adtinet, doli ac pervicaciæ latere. Tum ego demonstrarem quod cuivis facillimum puto, quanto esset æquius, cùm sibi de occultis animi sui quæ ipse nosset, vellet alterum credere qui non nosset, ut etiam ipse tantorum virorum libris, qui se cum Filio Dei vixisse testatum litteris reliquerunt, esse Deum crederet; quia & ea se vidisse scripserunt, quæ nullo modo fieri possent, si non esset Deus; & nimiùm stultus esset, si me reprehenderet quòd illis crediderim, qui sibi vellet ut crederem. Jam verò quod rectè reprehendere non valeret, nullo modo reperiret cur etiam nollet imitari. A. Si ergo utrùm sit Deus, satis esse existimas, quòd non temere tantis viris credendum esse judicavimus; cur non, quæso te, de iis quoque rebus, quas tamquam incertas & planè incognitas quærere instituimus, similiter putas eorumdem virorum auctoritati sic esse credendum, ut de investigatione earum nihil ampliùs laboremus? E. Sed nos id quod credimus, nosse & intelligere cupimus.

Psal. 52. 1.

6. A. Rectè meministi, quod etiam in exordio superioris disputationis à nobis positum esse, negare non possumus. Nisi enim aliud esset credere, & aliud intelligere, & primò credendum esset, quod magnum & divinum intelligere cuperemus, frustra Propheta dixisset, *Nisi credideritis, non intelligetis*. Ipse quoque Dominus noster & dictis & factis ad credendum primò hortatus est, quos ad salutem vocavit. Sed postea cùm de ipso dono loqueretur, quod erat daturus credentibus, non ait, Hæc est autem vita æterna ut credant; sed, *Hæc est*, inquit, *vita æterna, ut cognoscant te solum Deum verum, & quem misisti Iesum Chri-*

Lib. 1. de libero arbitrio, cap. 2.

Isaiæ 7. 9. sec. LXX.

Johan. 17.3.

Matth. 7. 7.

stum. Deinde jam credentibus dicit, *Quærite & invenietis*: nam neque inventum dici potest, quod incognitum creditur; neque quisquam inveniendo Deo fit idoneus, nisi antea crediderit, quod est postea cogniturus. Quapropter Domini præceptis obtemperantes quæramus instanter. Quod enim hortante ipso quærimus, eodem ipso demonstrante inveniemus, quantum hæc in hac vita, & à nobis talibus inveniri queunt: nam & à melioribus etiam dum has terras incolunt, & certè à bonis & piis omnibus post hanc vitam, evidentiùs atque perfectiùs ista cerni obtinerique credendum est; & nobis ita fore sperandum est, & ista contemtis terrenis & humanis, omni modo desideranda & diligenda sunt.

CAPUT III. Deum esse ut manifestum evadat, disquiritur quid sit in homine præstantissimum.

7. QUÆRAMUS autem hoc ordine, si placet: primùm quomodo manifestum est Deum esse: deinde utrùm ab illo sint, quæcumque in quantumcumque sunt bona: postremò utrum in bonis numeranda sit voluntas libera. Quibus compertis satis apparebit, ut opinor, utrùm rectè homini data sit. Quare priùs abs te quæro, ut de manifestissimis capiamus exordium, utrùm tu ipse sis; an te fortasse metuis, ne in hac interrogatione fallaris, cùm utique si non esses, falli omnino non posses? E. Perge potiùs ad cetera. A. Ergo quoniam manifestum est esse te, nec tibi aliter manifestum esset, nisi viveres, id quoque manifestum est, vivere te. intelligisne ista duo esse verissima? E. Prorsus intelligo. A. Ergo etiam hoc tertium manifestum est, hoc est intelligere te. E. Manifestum. A. Quid in his tribus tibi videtur excellere? E. Intelligentia. A. Cur tibi hoc videtur? E. Quia cùm tria sint hæc, esse, vivere, intelligere; & lapis est, & pecus vivit, nec tamen lapidem puto vivere, aut pecus intelligere; qui autem intelligit, eum & esse & vivere certissimum est: quare non dubito id excellentius judicare, cui omnia tria insunt, quàm id cui duo vel unum desit. Nam quod vivit, utique & est, sed non sequitur ut etiam intelligat: qualem vitam esse pecoris arbitror. Quod autem est, non utique consequens est, ut & vivat & intelligat: nam esse cadavera possum fateri, vivere autem nullus dixerit. Jam verò quod non vivit, multo minùs intelligit. A. Tenemus igitur horum trium duo deesse cadaveri, unum pecori, nihil homini. E. Verum est. A. Tenemus etiam id esse in his tribus præstantius, quod homo cum duobus ceteris habet, id est intelligere, quod habentem sequitur & esse & vivere. E. Tenemus sanè.

8. A. Dic mihi jam, utrùm illos vulgatissimos corporis sensus habere te noveris, videndi & audiendi & olfaciendi & gustandi & tangendi. E. Novi. A. Quid putas pertinere ad videndi sensum, id est, quid putas nos videndo sentire? E. Quæcumque corporalia. A. Num etiam dura & mollia videndo sentimus? E. Non. A. Quid ergo propriè ad oculos pertinet, quod per eos sentimus? E. Color. A. Quid ad aures? E. Sonus. A. Quid ad olfactum? E. Odor. A. Quid ad gustum? E. Sapor. A. Quid ad tactum? E. Molle vel durum, lene vel asperum, & multa talia. A. Quid corporum formas, magnas, breves, quadras, rotundas, & si quid hujusmodi est, nonne & tangendo & videndo sentimus, & ideo nec visui propriè, nec tactui tribui possunt, sed utrique? E. Intelligo. A. Intelligis ergo & quædam singulos sensus habere propria, de quibus renuntient, & quædam quosdam habere communia? E. Et hoc intelligo. A. Quid igitur ad quemque sensum pertineat, & quid inter se vel omnes vel quidam eorum communiter habeant, num possumus ullo eorum sensu dijudicare? E. Nullo modo, sed quodam interiore ista dijudicantur. A. Num fortasse ipsa est ratio, qua bestiæ carent? nam, ut opinor, ratione ista comprehendimus, & ita sese habere cognoscimus. E. Magis nos arbitror ratione comprehendere esse interiorem quemdam sensum, ad quem ab istis quinque notissimis cuncta referantur. Namque aliud est quo videt bestia, aliud quo ea, quæ videndo sentit, vel vitat vel appetit: ille enim sensus in oculis est, ille autem intus in ipsa anima; quo non solùm ea quæ videntur, sed etiam quæ audiuntur, quæque ceteris capiuntur corporis sensibus, vel appetunt animalia delectata & assumunt, vel offensa devitant & respuunt. Hic autem nec visus nec auditus nec olfactus nec gustatus nec tactus dici potest, sed nescio quid aliud quod omnibus communiter præsidet. Quod cùm ratione comprehendamus ut dixi, hoc ipsum tamen rationem vocare non possum; quoniam & bestiis inesse manifestum est.

9. A. Agnosco istud quidquid est, & eum interiorem sensum appellare non dubito. Sed nisi & istum transeat, quod ad nos refertur à sensibus corporis, pervenire ad scientiam non potest. Quidquid enim scimus, id ratione comprehensum tenemus. Scimus autem, ut de ceteris taceam, nec colores auditu, nec voces visu posse sentiri. Et cùm hoc scimus, nec oculis, nec auribus scimus, neque illo sensu interiore, quo nec bestiæ carent. Non enim credendum est eas nosse, nec auribus sentiri lucem, nec oculis vocem; quoniam ista nonnisi rationali animadversione & cogitatione discernimus. E. Non possum dicere hoc me habere perceptum. Quid si enim sensu illo interiore, quo eas non carere concedis, hoc quoque dijudicant, nec colores auditu nec visu voces posse sentiri? A. Num etiam putas eas posse discernere ab invicem colorem qui sentitur, & sensum qui in oculo est, & interiorem illum sensum apud animam, & rationem qua ista sigillatim definiuntur & dinumerantur? E. Nullo modo. A. Quid, ista ratio posset hæc quatuor discernere ab invicem & definitionibus terminare, nisi ad eam referretur & color per oculorum sensum, & ipse rursus per illum interiorem qui ei præsidet, & idem interior per seipsum, si tamen jam nihil aliud interpositum est? E. Non video quomodo aliter posset. A. Quid, hoc videsne, sensu oculorum colorem sentiri, eumdem autem sensum eodem sensu non sentiri? Non enim quo sensu colorem vides, hoc eodem vides etiam ipsum videre. E. Non omnino. A. Enitere etiam ista dijudicare: nam credo te non negare aliud colorem esse, & aliud colorem videre, & item aliud etiam cùm color non subest habere sensum, quo videri posset si subesset? E. Discerno & ista, & inter se differre concedo. A. Num horum trium quidquam vides oculis nisi colorem? E. Nihil aliud. A. Dic ergo, unde videas alia duo; non enim ea non visa posses discernere. E. Nescio quid aliud; esse scio, nihil amplius. A. Nescis igitur utrùm jam ipsa sit ratio, an illa vita sit quam sensum interiorem vocamus præcellentem sensibus corporis, an aliquid aliud? E. Nescio. A. Illud tamen scis, ea definiri nisi ratione non posse; neque rationem id facere, nisi de iis quæ sibi examinanda offeruntur. E. Certum est. A. Quidquid igitur est aliud quo sentiri potest omne quod scimus, ministerium rationis est, cui offert & renuntiat quidquid adtingit, ut ea quæ sentiuntur discerni suis finibus possint, & non sentiendo tantùm, sed etiam sciendo comprehendi. E. Ita est. A. Quid ipsa ratio quæ ministros suos, & ea quæ suggerunt, discernit ab invicem, & item quid inter hæc & seipsam distet, agnoscit, seque illis præpoten-

tiorem esse confirmat, num alia re seipsam nisi seipsâ, id est rationem comprehendit? an aliter scires te habere rationem, nisi id ratione perciperes? E. Verissimum est. A. Quoniam ergo cùm colorem sentimus, non itidem sensu ipso nos sentire etiam sentimus; neque cùm audimus sonum, nostrum etiam audimus auditum; neque cùm olfacimus rosam, olet nobis aliquid & ipse olfactus; neque quidquam gustantibus sapit in ore ipse gustus, nec tangentes aliquid, ipsum etiam tangendi sensum possumus tangere: manifestum est quinque istos sensus nullo eorum sensu posse sentiri, quamvis eis corporalia quæque sentiantur. E. Manifestum est.

Caput IV. Sensus interior sentit ipsum sentire, an & se discernat.

10. A. Arbitror etiam illud esse manifestum, sensum illum interiorem, non ea tantum sentire, quæ acceperit à quinque sensibus corporis, sed etiam ipsos ab eo sentiri. Non enim aliter bestia moveret se, vel appetendo aliquid, vel fugiendo, nisi se sentire sentiret, non ad sciendum, nam hoc rationis est, sed tantum ad movendum, quod non utique aliquo illorum quinque sentit. Quod si adhuc obscurum est, elucescet si animadvertas quod exempli gratiâ sat est in uno aliquo sensu, velut in visu. Namque aperire oculum, & movere adspiciendo ad id quod videre appetit, nullo modo posset, nisi oculo clauso vel non ita moto se id non videre sentiret. Si autem sentit se non videre dum non videt, necesse est etiam sentiat se videre dum videt; quia cùm eo appetitu non movet oculum videns, quo movet non videns, indicat se utrumque sentire. Sed utrùm & seipsam hæc vita sentiat, quæ se corporalia sentire sentit, non ita clarum est, nisi quòd se quisque intus interrogans, invenit omnem rem viventem fugere mortem; quæ cùm sit vitæ contraria, necesse est ut vita etiam seipsam sentiat, quæ contrarium suum fugit. Quòd si adhuc non liquet, omittatur, ut non nitamur ad id quod volumus, nisi certis manifestisque documentis. Manifesta enim sunt, sensu corporis sentiri corporalia; eumdem autem sensum hoc eodem sensu non posse sentiri; sensu autem interiore & corporalia per sensum corporis sentiri, & ipsum corporis sensum: ratione verò & illa omnia, & eamdem ipsam notam fieri, & scientiâ contineri. an tibi non videtur? E. Videtur sanè. A. Age nunc, responde unde sit quæstio, ad cujus solutionem pervenire cupientes, jam diu istam molimur viam.

Caput V. Sensus interior præstat externis sensibus, quorum est moderator & judex.

11. E. Quantum memini, trium illarum quæstionum quas paulò antè ad contexendum ordinem hujus disputationis posuimus, nunc prima versatur, id est, quomodo manifestum fieri possit, quamvis tenacissimè firmissiméque credendum sit, Deum esse. A. Rectè hoc tenes: sed etiam illud diligenter tenere te volo, cùm de teipso quærerem, utrùm te esse noveris, non solùm hoc, sed etiam alia duo nobis apparuisse quòd noveris. E. Id quoque teneo. A. Nunc ergo vide ad quam rem istarum trium intelligas pertinere omne quod corporis sensus adtingit, id est, in quo rerum genere tibi ponendum videatur, quidquid vel oculorum, vel alio quolibet corporis instrumento noster sensus adtingit: utrùm in eo quod tantùm est, an in eo quod etiam vivit, an in eo quod etiam intelligit. E. In eo quod tantùm est. A. Quid ipsum sensum in quo genere trium horum esse censes? E. In eo quod vivit. A. Quid igitur horum duorum melius esse judicas, sensum ipsum, an quod sensus adtingit? E. Sensum scilicet. A. Quare? E. Quia melius est id quod etiam vivit, quàm id quod tantùm est.

12. A. Quid illum sensum interiorem, quem quidem infra rationem, & adhuc nobis communem cum bestiis superiùs indagavimus, dubitabisne huic sensui præponere quo corpus adtingimus, & quem jam ipsi corpori præponendum esse dixisti? E. Nullo modo dubitaverim. A. Etiam hoc cur non dubites, volo abs te audire. Non enim poteris dicere, hunc sensum interiorem jam in eo genere trium illorum esse ponendum, quod etiam intelligit, sed adhuc in eo quod & est & vivit, etiamsi intellectu caret: iste enim sensus inest & bestiis, quibus intellectus non inest. Quæ cùm ita sint, quæro cur præponas sensum interiorem huic sensui quo corporalia sentiuntur, cùm sit uterque in eo genere quod vivit. Sensum autem istum qui corpora adtingit, ideo præposuisti corporibus, quia illa sunt in eo genere quod tantùm est, iste verò in eo quod etiam vivit: in quo cùm & ille interior reperiatur, cur eum meliorem putes dic mihi. Si enim dixeris, quia ille istum sentit, non te credo inventurum regulam qua figere possimus, omne sentiens melius esse quàm id quod ab eo sentitur, ne fortassis ex hoc etiam cogamur dicere, omne intelligens melius esse quàm id quòd ab eo intelligitur. Hoc enim falsum est; quia homo intelligit sapientiam, & non est melior quàm ipsa sapientia. Quamobrem vide qua caussâ tibi visum sit, sensum interiorem huic sensui quo sentimus corpora, esse præferendum. E. Quia moderatorem & judicem quemdam hujus illum esse cognosco. Nam & si quid huic in officio suo defuerit, ille tamquam debitum à ministro flagitat, sicut paulò antè disputatum est. Non enim se videre, aut non videre sensus oculi videt; & quia non videt, non potest quid sibi desit, aut quid satis sit judicare; sed ille interior, quo admonetur & anima bestiæ aperire oculum clausum, & quod deesse sentit implere. Nulli autem dubium est eum qui judicat, eo de quo judicat esse meliorem. A. Cernis ergo istum etiam corporis sensum de corporibus quodammodo judicare? Ad illum enim pertinet voluptas & dolor, cùm vel leniter vel asperè corpore adtingitur. Nam sicut ille interior [a] quid desit vel satis sit oculorum sensui judicat: sic ipse sensus oculorum quid desit, vel satis sit coloribus judicat. Item sicut ille interior de auditu nostro judicat, utrùm minùs an sufficienter intentus sit: sic judicat auditus ipse de vocibus, quid earum leniter influat, aut asperè perstrepat. Non necesse est ceteros sensus corporis persequi: jam enim, ut opinor, animadvertis quid velim dicere, ita scilicet sensum illum interiorem de istis corporis sensibus judicare, cùm eorum & integritatem probat, & debitum flagitat, quemadmodum & ipsi corporis sensus de corporibus judicant, assumentes in eis lenem tactum, reijcientesque contrarium. E. Cerno sanè, & verissima esse consentio.

Caput VI. Ratio ceteris in homine præstat; qua si quid præstantius, Deus est.

13. A. Adtende jam utrùm ratio etiam de hoc interiore sensu judicet. Jam enim non quæro, utrùm eam meliorem illo esse dubites, quia non dubito id te judicare: quamquam ne id quidem jam quærendum putem, utrùm de isto sensu judicet ratio. Namque in iis ipsis quæ infra eam sunt, id est in corporibus & in sensibus corporis & isto interiore sensu, quomodo sit aliud alio melius, & quàm sit illis præstantior ipsa, quæ tandem nisi ipsa renuntiat: quod profectò nullo modo posset, nisi de his ipsa judicaret. E. Manifestum est. A. Cùm ergo eam naturam quæ tantùm est, nec vivit nec intelligit sicuti est corpus exanime, præcedat ea natura quæ non tantùm est,

[a] Regius codex aliique duo sic habent: *Nam sicut ille interior de visu nostro judicat utrùm minùs clarè, an sufficienter videat, sic visus ipse quid desit &c.*

ſed etiam vivit, nec intelligit, ſicuti eſt anima beſtia-
rum; & rurſus hanc præcedat ea, quæ ſimul & eſt
& vivit & intelligit, ſicut in homine mens rationalis,
num arbitraris in nobis, id eſt, in iis quibus natura
noſtra completur ut homines ſimus, aliquid inve-
niri poſſe præſtantius, quàm hoc quod in his tribus
tertio loco poſuimus? Nam & corpus nos habere ma-
nifeſtum eſt, & vitam quamdam qua ipſum corpus
animatur atque vegetatur, quæ duo etiam in beſtiis
agnoſcimus, & tertium quiddam quaſi animæ noſtræ
caput aut oculum, aut ſi quid congruentius de ratio-
ne atque intelligentia dici poteſt, quam non habet
natura beſtiarum. Quare vide obſecro, utrùm ali-
quid invenire poſſis, quod ſit in natura hominis ra-
tione ſublimius. E. Nihil omnino melius video.

14. A. Quid ſi aliquid invenire potuerimus, quod
non ſolùm eſſe non dubites, ſed etiam ipſa noſtra
ratione præſtantius, dubitabiſne illud quidquid eſt,
Deum dicere? E. Non continuò ſi quid melius quàm
id quod in mea natura optimum eſt invenire po-
tuero, Deum eſſe dixerim. Non enim mihi placet
Deum appellare, quo mea ratio eſt inferior, ſed quo
nullus eſt ſuperior. A. Ita planè: nam ipſe huic tuæ
rationi dedit, tam de ſe piè veréque ſentire. Sed quæ-
ſo te, ſi non inveneris eſſe aliquid ſupra noſtram ra-
tionem, niſi quod æternum atque incommutabile
eſt, dubitabiſne hunc Deum dicere? Nam & corpo-
ra mutabilia eſſe cognoſcis; & ipſam vitam qua cor-
pus animatur, per affectus varios mutabilitate non
carere manifeſtum eſt; & ipſa ratio cùm modò ad
verum pervenire nititur, modò non nititur, & ali-
quando pervenit, aliquando non pervenit, mutabi-
lis eſſe profectò convincitur. Quæ ſi nullo adhibito
corporis inſtrumento, neque per tactum, neque per
guſtatum, neque per olfactum, neque per aures, ne-
que per oculos, neque per ullum ſenſum ſe inferio-
rem, ſed per ſeipſam cernit æternum aliquid & in-
commutabile, ſimul & ſeipſam inferiorem, & illum
oportet Deum ſuum eſſe fateatur. E. Hunc planè fa-
tebor Deum, quo nihil ſuperius eſſe conſtiterit. A.
Bene habet: nam mihi ſatis erit oſtendere eſſe aliquid
hujuſmodi, quod aut fateberis Deum eſſe, aut ſi ali-
quid ſupra eſt, eum ipſum Deum eſſe concedes. Qua-
re ſive ſupra ſit aliquid, ſive non ſit, manifeſtum erit
Deum eſſe, cùm ego quod promiſi eſſe ſupra ratio-
nem, eodem ipſo adjuvante monſtravero. E. De-
monſtra ergo quod polliceris.

CAPUT VII. Quomodo idem ſentiatur à multis quidve totum, quid non totum & ſimul à ſingulis.

15. A. FACIAM: ſed priùs quæro, utrùm
ſenſus corporis meus idem ſit qui tuus, an verò meus
non ſit niſi meus, & tuus non ſit niſi tuus. quod ſi
non ita eſſet, non poſſem per oculos meos videre
aliquid, quod tu non videres. E. Concedo prorſus,
quamvis ejuſdem generis, tamen ſingulos nos habe-
re ſenſus, videndi, vel audiendi, vel quoſlibet alios
ceterorum. Non enim ſolùm videre, ſed etiam au-
dire poteſt aliquis hominum quod alius non audiat,
& aliud aliquid quolibet alio ſenſu quiſquam ſentire
quod alius non ſentiat. Unde manifeſtum eſt & tuum
nonniſi tuum, & meum ſenſum non eſſe niſi meum.
A. Hoc idem reſpondebis de illo etiam ſenſu interio-
re, an aliquid aliud? E. Nihil ſanè aliud. Nam & ille
utique ſenſum meum ſentit meus, & tuum ſentit
tuus: nam ideo plerumque interrogor ab eo, qui ali-
quid videt, utrùm hoc etiam ego videam, quia ego
me videre aut non videre ſentio, non ille qui inter-
rogat. A. Quid ipſam rationem, nonne unuſquiſque
noſtrûm habet ſuam? quandoquidem fieri poteſt ut
ego aliquid intelligam, cùm tu id non intelligis; nec
utrùm intelligam tu ſcire poſſis, ego autem ſciam.
A E. Manifeſtum eſt etiam rationales mentes ſingulos
quoſque noſtrûm ſingulas habere.

16. A. Num etiam poteris dicere ſingulos ſoles
nos habere quos videmus, aut lunas, aut luciferos,
aut cetera hujuſmodi, quamvis ſuo quiſque ac pro-
prio ſenſu iſta videat? E. Nullo modo iſtuc dixerim.
A. Poſſumus ergo videre unum aliquid multi ſimul,
cùm ſint ſenſus noſtri nobis ſingulis ſinguli, quibus
omnibus illud unum ſentimus quod ſimul videmus;
ut quamvis alius ſenſus meus ſit, & alius tuus, poſſit
B tamen fieri, ut id quod videmus non ſit aliud meum
aliud tuum, ſed illud unum præſto ſit utrique no-
ſtrûm & ſimul ab utroque videatur. E. Manifeſtiſſi-
mum eſt. A. Poſſumus etiam unam aliquam vocem
ſimul audire, ut quamvis alius ſit auditus meus, alius
tuus, non ſit tamen alia mea, & alia tua vox quam
ſimul audimus, vel alia pars ejus auditu meo capia-
tur, & alia tuo, ſed quidquid ſonuerit, & unum &
totum audiendum ſimul adſit ambobus. E. Et hoc
manifeſtum eſt.

C 17. A. Jam etiam de ceteris ſenſibus corporis li-
cet animadvertas quod dicimus, neque omnino illos,
quod ad hanc rem adtinet, ita ſe habere ut illos duos
oculorum & aurium, neque omnino non ita. Nam
quia ex uno aëre & ego & tu poſſumus implere ſpira-
mentum, & ejus aëris affectionem odore ſentire: &
item quia ex uno melle, vel quolibet alio cibo ſeu po-
tu ambo guſtare poſſumus, & ejus affectionem ſapo-
re ſentire, quamvis ille unus ſit, noſtri autem ſint
ſenſus ſinguli, tibi tuus & mihi meus, ut unum odo-
D rem vel unum ſaporem cùm ambo ſentiamus, nec tu
tamen eum meo ſenſu ſentias, nec ego tuo, nec ali-
quo uno qui utriuſque noſtrûm poſſit eſſe communi-
ter, ſed prorſus mihi meus ſenſus ſit, & tuus tibi,
etiamſi unus aut odor, aut ſapor ab utroque ſentia-
tur. Hinc ergo iſti ſenſus inveniuntur habere aliquid
tale, quale illi duo in viſu & auditu: ſed in eo diſpa-
res ſunt, quantum ad id quod nunc agimus pertinet,
quòd etſi unum aërem naribus ambo trahimus, aut
unum cibum guſtando capimus; non tamen eam par-
E tem aëris duco quam tu, nec eamdem partem cibi
ſumo quam tu, ſed aliam ego, aliam tu: & ideo de
toto aëre cùm ſpiro, duco partem quanta mihi ſatis
eſt, & tu item de toto aliam quanta tibi ſatis eſt du-
cis: & cibus quamvis unus & totus ab utroque abſu-
matur, non tamen & à me totus, & à te totus abſu-
mi poteſt, quomodo verbum & ego totum audio, &
tu totum ſimul, & ſpeciem quamlibet quantam ego
video, tantam & tu ſimul; ſed cibi vel potionis alia
pars in me, alia in te tranſeat neceſſe eſt. an parum
F iſta intelligis? E. Immo verò apertiſſima & certiſſima
eſſe conſentio.

18. A. Num cenſes tangendi ſenſum comparan-
dum eſſe oculorum & aurium ſenſibus in ea re de qua
nunc agitur; quia non ſolùm corpus unum ambo poſ-
ſumus ſentire tangendo, ſed etiam eamdem partem
tu quoque poteris tangere quam ego tetigero, ut non
ſolùm idem corpus, ſed eamdem quoque corporis
partem poſſimus ambo ſentire tangendo? Non enim
ſicuti cibum aliquem appoſitum non poſſumus &
ego totum & tu totum capere, cùm ambo illo veſci-
mur, ſic etiam in tangendo accidit: ſed & unum &
totum quod ego tetigero, etiam tu potes, ut id ambo
tangamus, non ſingulis partibus, ſed totum ſinguli.
E. Fateor hoc modo duobus illis ſuperioribus ſenſi-
bus, hunc tangendi ſenſum eſſe ſimillimum: ſed in
hoc video eſſe diſſimilem, quòd ſimul, id eſt uno
tempore, & videre aliquid unum totum ambo poſ-
ſumus & audire; tangere autem poſſumus quidem
totum

totum aliquid ambo uno tempore, ſed partibus ſingulis, eamdem autem partem nonniſi temporibus ſingulis: nam nulli parti quam tactu capis, poſſum meum tactum admovere, niſi tu amoveris tuum.

19. A. Vigilantiſſimè reſpondiſti: ſed oportet te etiam illud videre, cùm horum omnium quæ ſentimus, alia ſint quæ ambo, alia quæ ſinguli ſentiamus; ipſos verò ſenſus noſtros ſuos quiſque ſinguli ſentiamus, ut neque ego ſentiam ſenſum tuum, neque tu meum, quòd de his rebus quæ ſentiuntur à nobis per corporis ſenſus, id eſt quòd de corporalibus rebus non poſſumus ſentire ambo, ſed ſinguli, niſi quod ita fit noſtrum ut hoc in nos vertere, & commutare poſſimus, ſicuti eſt cibus & potus, cujus nullam partem quam ego percepero, & tu percipere poteris: quia etſi nutrices alimenta manſa infantibus reddunt, illud tamen quod inde guſtatus rapuerit atque in mandentis viſcera commutaverit, nullo modo revocari poterit ut in eſcam refundatur infantis. Gula enim cùm aliquid jocundè ſapit, etiamſi exiguam, tamen irrevocabilem partem ſibi vindicat, & hoc cogit fieri quod naturæ corporis convenit. quod niſi ita eſſet, nullus remaneret ſapor in ore poſteaquam fuerint manſa illa reddita atque deſputa. Quod etiam de aëris partibus rectè dici poteſt, quas naribus ducimus: nam etiamſi aliquid aëris quòd ego reddidero, poſſis etiam tu ducere, non tamen poteris etiam illud, quod inde in alimentum meum ceſſerit; quia nec reddi poteſt. Nam etiam naribus alimentum nos capere medici docent: quod alimentum & ſpirando ſolus ſentire poſſum, & reflando reſtituere non poſſum, ut abs te etiam ductum naribus ſentiatur. Nam cetera ſenſibilia quæ quamvis ſentiamus, non tamen ea ſentiendo in noſtrum corpus corrupta mutamus, poſſumus ea, ſive uno tempore, ſive ſingulis viciſſim temporibus ambo ſentire, ſic ut vel totum vel pars ipſa quam ſentio, abs te etiam ſentiatur; qualia ſunt, ſive lux, ſive ſonus, ſive corpora quæ adtingimus, non tamen lædimus. E. Intelligo. A. Manifeſtum eſt ergo ea, quæ non commutamus & tamen ſentimus corporis ſenſibus, & non pertinere ad naturam ſenſuum noſtrorum, & propterea magis nobis eſſe communia, quia in noſtrum proprium & quaſi privatum non vertuntur atque mutantur. E. Prorſus aſſentior. A. Proprium ergo & quaſi privatum intelligendum eſt, quod [a] unicuique noſtrûm ſoli eſt, & quod in ſe ſolus ſentit, quod ad ſuam naturam propriè pertinet: commune autem & quaſi publicum, quod ab omnibus ſentientibus nulla ſui corruptione atque commutatione ſentitur. E. Ita eſt.

Caput VIII. Numerorum ratio nullo corporis ſenſu percipitur. a quovis intelligente percepta una eſt & incommutabilis.

20. A. Age nunc adtende, & dic mihi utrùm inveniatur aliquid, quod omnes ratiocinantes ſua quiſque ratione atque mente communiter videant, cùm illud quod videtur præſto ſit omnibus, nec in uſum eorum quibus præſto eſt commutetur, quaſi cibus aut potio, ſed incorruptum integrumque permaneat, ſive illi videant, ſive non videant. an fortè nihil hujuſmodi eſſe arbitraris? E. Immo multa eſſe video; è quibus unum commemorari ſatis eſt, quòd ratio & veritas numeri omnibus ratiocinantibus præſto eſt, ut omnis eam computator ſua quiſque ratione, & intelligentiâ conetur apprehendere: & alius id faciliùs, alius difficiliùs poſſit, alius omnino non poſſit: cùm tamen ipſa æqualiter omnibus ſe præbeat valentibus eam capere; nec cùm eam quiſque percipit, in ſui perceptoris quaſi alimentum vertatur atque mutetur; nec cùm in ea quiſque fallitur, ipſa deficiat, ſed eâ verâ & integrâ permanente, ille in errore ſit tanto ampliùs, quanto minùs eam videt.

21. A. Rectè ſanè: ſed video te tamquam non rudem harum rerum citò inveniſſe quod diceres: tamen ſi tibi aliquis diceret, numeros iſtos non ex aliqua ſua natura, ſed ex iis rebus quas ſenſu corporis adtingimus, impreſſos eſſe animo noſtro quaſi quaſdam imagines quorumque viſibilium, quid reſponderes? an tu quoque id putas? E. Nullo modo id putaverim: non enim ſi ſenſu corporis percepi numeros, idcirco etiam rationem partitionis numerorum vel copulationis ſenſu corporis percipere potui. Hac enim luce mentis refello eum, quiſquis vel in addendo vel in retrahendo dum computat falſam ſummam renuntiaverit. Et quidquid ſenſu corporis tango, veluti eſt hoc cælum & hæc terra, & quæcumque in eis alia corpora ſentio, quamdiu futura ſint neſcio: ſeptem autem & tria decem ſunt; & non ſolùm nunc, ſed etiam ſemper; neque ullo modo aliquando ſeptem & tria non fuerunt decem, aut aliquando ſeptem & tria non erunt decem. Hanc ergo incorruptibilem numeri [b] veritatem, dixi mihi & cuilibet ratiocinanti eſſe communem.

22. A. Non reſiſto tibi veriſſima & certiſſima reſpondenti. Sed ipſos quoque numeros non per corporis ſenſus attractos eſſe facilè videbis, ſi cogitaveris quemlibet numerum tot vocari quotiens unum habuerit: verbi gratiâ, ſi bis habuerit unum, duo vocantur; ſi ter, tria; & ſi decies unum habent, tunc vocantur decem: & quilibet omnino numerus quotiens habet unum, hinc illi nomen eſt, & tot appellatur. Unum verò quiſquis veriſſimè cogitat, profectò invenit corporis ſenſibus non poſſe ſentiri. Quidquid enim tali ſenſu adtingitur, jam non unum, ſed multa eſſe convincitur: corpus eſt enim, & ideo habet innumerabiles partes. Sed ut minutas quaſque minúſque articulatas non perſequar, quantulumcumque illud corpuſculum ſit, habet certè aliam partem dexteram, aliam ſiniſtram; aliam ſuperiorem, aliam inferiorem; aut aliam ulteriorem, aliam citeriorem; aut alias finales, aliam mediam: hæc enim neceſſe eſt quamlibet exiguo corporis modulo ineſſe fateamur, & propterea nullum corpus verè puréque unum eſſe concedimus. in quo tamen non poſſent tam multa numerari niſi illius unius cognitione diſcreta. Cùm enim quæro unum in corpore, & me non invenire non dubito, novi utique quid ibi quæram, & quid ibi non inveniam, & non poſſe inveniri, vel potiùs omnino ibi non eſſe. Ubi ergo novi quòd non eſt corpus unum, quid ſit unum novi: unum enim ſi non noſſem, multa in corpore numerare non poſſem. Ubicumque autem unum noverim, non utique per corporis ſenſum novi; quia per corporis ſenſum non novi niſi corpus, quod verè puréque unum non eſſe convincimus. Porrò ſi unum non percepimus corporis ſenſu; nullum numerum eo ſenſu percepimus, eorum dumtaxat numerorum quos intelligentiâ cernimus. Nullus enim eſt ex iis, qui non tot vocetur, quotiens habet unum; cujus perceptio corporis ſenſu non fit. Cujuſlibet enim corpuſculi pars dimidia quantis duabus totum conſtat, habet & ipſa dimidiam ſuam. Sic ergo ſunt illæ duæ partes in corpore, ut nec ipſæ ſimpliciter duæ ſint. Numerus autem ille qui vocatur duo, quoniam bis habet illud quod ſimpliciter unum eſt, pars ejus dimidia, id eſt illud ipſum quod ſimpliciter unum eſt, non poteſt rurſus habere dimidiam partem vel tertiam, vel quotamlibet, quoniam ſimplex & verè unum eſt.

23. Deinde quoniam tenentes ordinem nume-

[a] Bad. Er. & MSS. ſedecim, *quod unuſquiſque noſtrûm ſibi eſt.*

[b] In antiquioribus editionibus & novem MSS. *numeri naturam.*

rorum, post unum duo videmus, qui numerus ad unum collatus, duplus invenitur: duplus duorum non consequenter adjungitur, sed interposito ternario quaternarius sequitur, qui duplus est duorum. Et hæc ratio per omnes ceteros numeros certissimâ & incommutabili lege pertenditur, ut post unum, id est post primum omnium numerorum, ipso excepto primus sit qui duplum ejus habet; duo enim sequuntur. Post secundum autem, id est post duo, ipso excepto secundus sit qui duplum ejus habet: post duo enim primus est ternarius secundus quaternarius, duplus secundi. Post tertium, id est ternarium, ipso excepto tertius sit qui duplus est ejus: post tertium enim, id est post ternarium primus est quaternarius, secundus quinarius, tertius senarius, qui duplus est tertij. Atque ita post quartum, ipso excepto quartus habet duplum ejus: post quartum enim, id est quaternarium primus est quinarius, secundus senarius, tertius septenarius, quartus octonarius, qui duplex est quarti. Atque ita per omnes ceteros reperies hoc quod in prima copula numerorum, id est uno & duobus inventum est, ut quotus quisque numerus est ab ipso principio, totus post illum sit duplus ejus. Hoc ergo quod per omnes numeros esse immobile, firmum incorruptumque conspicimus, unde conspicimus? Non enim ullus ullo sensu corporis omnes numeros adtingit; innumerabiles enim sunt: unde ergo novimus per omnes hoc esse, aut qua phantasiâ vel phantasmate tam certa veritas numeri per innumerabilia tam fidenter, nisi in luce interiore conspicitur, quam corporalis sensus ignorat?

24. His & talibus multis documentis coguntur fateri, quibus disputantibus Deus donavit ingenium, & pertinacia caliginem non obducit, rationem veritatemque numerorum, & ad sensus corporis non pertinere, & invertibilem sinceramque consistere, & omnibus ratiocinantibus ad videndum esse communem. Quapropter cùm multa alia possint occurrere, quæ communiter & tamquam publicè præsto sunt ratiocinantibus, & ab eis videantur mente atque ratione singulorum quorumque cernentium, eaque inviolata & incommutabilia maneant; non tamen invitus acceperim quòd ista ratio & veritas numeri tibi potissimùm occurrerit, cùm ad id quod interrogaveram, respondere voluisses: non enim frustra in sanctis libris sapientiæ conjunctus est numerus, ubi dictum est: *Circuivi ego &* [a] *cor meum, ut scirem & considerarem & quærerem sapientiam & numerum.*

Eccl. 7. 26.

CAPUT IX. Quid sapientia, sine qua nemo beatus, an una sit in omnibus sapientibus.

25. VERUMTAMEN quæso te, quid de ipsa sapientia putas existimandum? Singulas quasque suas arbitraris singulos quosque homines habere sapientias, an verò unam præsto esse communiter omnibus, cujus quanto magis quisque fit particeps, tanto est sapientior? E. Quam dicas sapientiam nondum scio: video quippe variè videri hominibus, quid fiat dicaturve sapienter: nam & qui militant, sapienter sibi facere videntur; & qui contemtâ militiâ colendo agro curam atque operam impendunt, hoc potiùs laudant, tribuuntque sapientiæ; & qui astuti sunt ad excogitandos modos conquirendæ pecuniæ, sibi videntur esse sapientes; & qui hæc omnia negligunt vel abjiciunt, & quæque sunt hujusmodi temporalia, & totum studium suum ad investigationem conferunt veritatis, ut semetipsos Deumque cognoscant, magnum hoc esse sapientiæ munus judicant; & qui huic otio quærendi & contemplandi veri nolunt se dedere, sed potiùs laboriosissimis curis & officiis A agunt, ut hominibus consulant, & in rerum humanarum justè moderandarum & gubernandarum actione versantur, sapientes se esse arbitrantur; & qui utrumque horum agunt, & partim vivunt in contemplatione veritatis, partim in laboribus officiosis, quos humanæ societati deberi putant, sibi palmam sapientiæ tenere videntur. Omitto innumerabiles sectas, quarum nulla est, quæ non sectatores suos præponens ceteris, eos solos velit esse sapientes. Quamobrem cùm id nunc agatur inter nos, ut B non quid credamus respondendum sit, sed quid dilucidâ intelligentiâ teneamus, nullo modo ad id tibi quod interrogasti respondere potero, nisi quod credendo teneo, contemplando etiam & ratione cernendo noverim, quæ sit ipsa sapientia.

26. A. Num aliam putas esse sapientiam nisi veritatem, in qua cernitur & tenetur summum bonum? Nam illi omnes quos commemorasti diversa sectantes, bonum appetunt, & malum fugiunt: sed propterea diversa sectantur, quòd aliud alij videtur bonum. Quisquis C ergo appetit quod appetendum non erat, tametsi id non appeteret nisi ei videretur bonum, errat tamen. Errare autem neque ille potest, qui nihil appetit, neque ille qui hoc appetit quod debet appetere. Inquantum igitur omnes homines appetunt vitam beatam, non errant. Inquantum autem quisque non eam tenet vitæ viam quæ ducit ad beatitudinem, cùm se fateatur & profiteatur nolle nisi ad beatitudinem pervenire, intantum errat. Error est enim cùm sequimur aliquid, quod non ad id ducit, quò volu- D mus pervenire. Et quanto magis in via vitæ quis errat, tanto minùs sapit. Tanto enim magis longè est à veritate, in qua cernitur & tenetur summum bonum. Summo autem bono assequuto & adepto, beatus quisque fit; quod omnes sine controversia volumus. Ut ergo constat nos beatos esse velle, ita nos constat velle esse sapientes; quia nemo sine sapientia beatus est. Nemo enim beatus est, nisi summo bono, quod in ea veritate, quam sapientiam vocamus, cernitur & tenetur. Sicut ergo antequam beati simus, E mentibus tamen nostris impressa est notio beatitatis; per hanc enim scimus, fidenterque, & sine ulla dubitatione dicimus beatos nos esse velle: ita etiam priusquam sapientes simus, sapientiæ notionem in mente habemus impressam, per quam unusquisque nostrûm si interrogetur velitne esse sapiens, sine ulla caligine dubitationis se velle respondet.

27. Quare si jam constat inter nos quæ sit sapientia, quam fortasse verbis explicare non poteras (nam si eam nullo modo animo cerneres, nullo modo sci- F res & velle te esse sapientem & velle debere, quod te negaturum esse non arbitror) volo jam dicas mihi, utrùm etiam sapientiam, sicut numeri rationem atque veritatem omnibus ratiocinantibus communem se præbere arbitreris; an quoniam tot sunt mentes hominum quot homines sunt, unde nec ego de tua mente aliquid cerno; nec tu de mea, tot etiam putes esse sapientias, quot potuerint esse sapientes. E. Si summum bonum omnibus unum est, oportet etiam veritatem in qua cernitur & tenetur, id est sapientiam omnibus unam esse communem. A. Dubitas autem summum bonum, quidquid illud est, omnibus hominibus unum esse? E. Dubito sanè, quia diversos diversis rebus gaudere video tamquam summis bonis suis. A. Vellem quidem, ut de summo bono ita nemo dubitaret, ut nemo dubitat quidquid illud est, non nisi eo adepto posse fieri hominem beatum. Sed quoniam magna quæstio est, & longum sermonem fortè

[a] In editis, *& inclinavi cor meum.* At abest, *inclinavi*, à MSS. nec non à græco Scripturæ textu, juxta quem postea legere solet Augustinus, *sapientiam & numerum.* quo modo legit etiam Ambrosius in lib. de Bono mortis c. 7.

deſiderat, putemus omnino tot ſumma bona eſſe, quot ſunt ipſæ res diverſæ, quæ à diverſis tamquam ſumma bona appetuntur: num ideo ſequitur, ut ipſa ſapientia etiam non ſit una communis omnibus, quia ea bona, quæ in illa cernunt & eligunt homines, multa & diverſa ſunt? Si enim hoc putas, potes & de luce ſolis dubitare quòd una ſit, quia multa & diverſa ſunt, quæ in ea cernimus. De quibus multis eligit quiſque pro voluntate quo fruatur per oculorum ſenſum: & alius altitudinem montis alicujus intuetur libenter, & eo gaudet adſpectu; alius campi planitiem, alius convexa vallium, alius nemorum viriditatem, alius mobilem æqualitatem maris, alius hæc omnia, vel quædam horum ſimul pulcra confert ad lætitiam videndi. Sicut ergo iſta multa & diverſa ſunt, quæ in luce ſolis homines vident & eligunt ad fruendum, lux tamen ipſa una eſt, in qua videt & tenet quo fruatur uniuſcujuſque intuentis adſpectus: ita etiamſi multa ſunt bona eaque diverſa, è quibus eligat quiſque quod volet, idque videndo & tenendo ad fruendum ſummum ſibi bonum rectè veréque conſtituat, fieri tamen poteſt, ut lux ipſa ſapientiæ, in qua hæc videri & teneri poſſunt, omnibus ſapientibus ſit una communis. E. Fateor fieri poſſe, nec impedire aliquid, ut non ſit omnibus communis una ſapientia, etiamſi multa & diverſa ſint ſumma bona: ſed vellem ſcire an ita ſit. Quod enim concedimus fieri poſſe ut ita ſit, non continuò ita eſſe concedimus. A. Tenemus interim eſſe ſapientiam: ſed utrùm ſit communis una omnibus, an ſinguli ſapientes ſuas habeant, ſicuti animas vel mentes ſuas, hoc nondum tenemus. E. Ita eſt.

CAPUT X. Una eſt ſapientiæ lux omnibus ſapientibus communis.

28. A. QUID hoc quod tenemus vel eſſe ſapientiam, vel ſapientes, & beatos eſſe omnes homines velle, ubi videmus? Nam hoc te videre, & verum eſſe nullo modo utique dubitaverim. Hoc ergo verum ſic vides ut cogitationem tuam, quam ſi mihi non enunties, ego prorſus ignoro, an ita ut intelligas, & à me videri poſſe hoc verum, tametſi mihi abs te non dicatur? E. Immo ita ut abs te quoque, etiam me invito, videri poſſe non dubitem. A. Quod ergo unum verum videmus ambo ſingulis mentibus, nonne utrique noſtrûm commune eſt? E. Manifeſtiſſimè. A. Item credo te non negare ſtudendum eſſe ſapientiæ, atque hoc verum eſſe concedere. E. Prorſus non dubito. A. Hoc item verum, & unum eſſe, & omnibus qui hoc ſciunt, ad videndum eſſe commune, quamvis unuſquiſque id nec meâ, nec tuâ, nec cujuſquam alterius, ſed ſuâ mente conſpiciat, cùm id quod conſpicitur, omnibus conſpicientibus communiter præſto ſit, numquid negare poterimus? E. Nullo modo. A. Item Juſtè eſſe vivendum, deteriora melioribus eſſe ſubdenda, & paria paribus comparanda, & propria ſuis quibuſque tribuenda, nonne fateberis eſſe veriſſimum, & tam mihi quàm tibi atque omnibus id videntibus præſto eſſe communiter? E. Aſſentior. A. Quid incorruptum melius eſſe corrupto, æternum temporali, inviolabile violabili, poteris negare? E. Quis poteſt? A. Hoc ergo verum poteſt quiſque ſuum proprium dicere, cùm incommutabiliter contemplandum adſit omnibus, qui hoc contemplari valent? E. Nullus hoc verè dixerit, ſuum eſſe proprium, cùm tam ſit unum atque omnibus commune quàm verum eſt. A. Item à corruptione avertendum animum, atque ad incorruptionem convertendum eſſe, id eſt non corruptionem, ſed incorruptionem diligendam eſſe quis negat? Aut quis cùm verum eſſe fateatur, non etiam incommutabile intelligat, atque omnibus mentibus id valentibus intueri, communiter præſto eſſe videat? E. Veriſſimum eſt. A. Quid eam vitam quæ nullis adverſitatibus de certa & honeſta ſententia demovetur, dubitabit aliquis eſſe meliorem, quàm eam quæ facilè incommodis temporalibus frangitur atque ſubvertitur? E. Quis dubitaverit?

29. A. Jam hujuſmodi plura non quæram: ſatis enim eſt quòd iſtas tamquam regulas, & quædam lumina virtutum, & vera & incommutabilia, & ſive ſingula ſive omnia communiter adeſſe ad contemplandum eis, qui hæc valent ſuâ quiſque ratione ac mente conſpicere, pariter mecum vides certiſſimumque eſſe concedis. Sed ſanè quæro, utrùm hæc tibi videantur ad ſapientiam pertinere? Nam credo videri tibi eum qui ſapientiam aſſequutus eſt, eſſe ſapientem. E. Videtur omnino. A. Quid, ille qui juſtè vivit, poſſetne ita vivere, niſi videret quæ inferiora quibus potioribus ſubdat, & quæ paria ſibimet copulet, & quæ propria ſuis quibuſque diſtribuat? E. Non poſſet. A. Qui ergo hæc videt, num eum negabis ſapienter videre? E. Non nego. A. Quid, ille qui prudenter vivit, nonne eligit incorruptionem, & eam corruptioni præponendam eſſe decernit? E. Manifeſtiſſimè. A. Cùm ergo id eligit quò convertat animum, quod eligendum eſſe nemo ambigit, num negari poteſt ſapienter eligere? E. Nullo modo negaverim. A. Cùm ergo ad id quod ſapienter eligit convertit animum, ſapienter utique convertit. E. Certiſſimum eſt. A. Et qui ab eo quod ſapienter eligit, & quò ſe ſapienter convertit, nullis terroribus pœniſque depellitur, ſapienter ſine dubio facit. E. Prorſus ſine dubio. A. Manifeſtiſſimum eſt igitur omnes has, quas regulas diximus & lumina virtutum, ad ſapientiam pertinere: quandoquidem quanto magis quiſque ad agendam vitam eis utitur, & ſecundùm hæc agit vitam, tanto magis vivit facitque ſapienter: omne autem quod ſapienter fit, non poteſt rectè dici à ſapientia eſſe ſeparatum. E. Omnino ita eſt. A. Quàm ergo veræ atque incommutabiles ſunt regulæ numerorum, quorum rationem atque veritatem incommutabiliter atque communiter omnibus eam cernentibus, præſto eſſe dixiſti, tam ſunt veræ atque incommutabiles regulæ ſapientiæ, de quibus paucis nunc ſingillatim interrogatus reſpondiſti eſſe veras atque manifeſtas, eaſque omnibus qui hæc intueri valent, communes ad contemplandum adeſſe concedis.

CAPUT XI. Sapientia & numerus an idē, an alterum ab altero vel in altero exſiſtat.

30. E. DUBITARE non poſſum. Sed pervellem ſcire, utrùm uno aliquo genere contineantur hæc duo, ſapientia ſcilicet & numerus, quia conjuncta etiam in Scripturis ſanctis hæc poſita eſſe commemoraſti: an alterum exſiſtat ab altero, aut alterum in altero conſiſtat, veluti numerus à ſapientia, vel in ſapientia. Nam ſapientiam exſiſtere à numero, aut conſiſtere in numero, non auſim dicere: neſcio enim quomodo quia multos novi numerarios aut numeratores, vel ſi quo alio nomine vocandi ſunt, qui ſummè atque mirabiliter computant, ſapientes autem perpaucos, aut forſitan neminem, longè venerabilior mihi occurrit ſapientia quàm numerus. A. Rem dicis quam ego quoque mirari ſoleo. Nam cùm incommutabilem veritatem numerorum mecum ipſe conſidero, & ejus quaſi cubile ac penetrale vel regionem quamdam, vel ſi quod aliud nomen aptum inveniri poteſt, quo nominemus quaſi habitaculum quoddam ſedemque numerorum, longè removeor à corpore: & inveniens fortaſſe aliquid quod cogitare poſſim, non tamen aliquid inveniens quod verbis proferre ſufficiam, redeo tamquam laſſatus in hæc noſtra, ut loqui poſſim, & ea quæ ante oculos ſita ſunt dico, ſicut dici ſolent. Hoc mihi accidit etiam cùm de ſa-

pientia quantum valeo, vigilantissimè atque inten-
tissimè cogito. Et propterea multùm miror, cùm
hæc duo sint in secretissima certissimaque veritate,
accedente etiam testimonio Scripturarum, quo com-
memoravi conjunctè illa posita, plurimùm miror,
ut dixi, quare numerus vilis sit multitudini hominum,
& cara sapientia. Sed nimirum illud est, quòd una
quædam eademque res est: verumtamen quoniam
Sap. 8. 1. nihilominus in divinis libris de sapientia dicitur, quòd
*adtingit à fine usque ad finem fortiter, & disponit om-
nia suaviter*, ea potentia qua fortiter à fine usque ad
finem adtingit, numerus fortasse dicitur: ea verò
qua disponit omnia suaviter, sapientia propriè jam
vocatur; cùm sit utrumque unius ejusdemque sa-
pientiæ.

31. Sed quia dedit numeros omnibus rebus etiam
infimis, & in fine rerum locatis; & corpora enim om-
nia quamvis in rebus extrema sint, habent numeros
suos: sapere autem non dedit corporibus, neque ani-
mis omnibus, sed tantùm rationalibus, tamquam in
eis sibi sedem locaverit, de qua disponat omnia illa
etiam infima quibus numeros dedit: itaque quoniam
de corporibus facilè judicamus, tamquam de rebus
quæ infra nos ordinatæ sunt, quibus impressos nu-
meros infra nos esse cernimus; & eos propterea vi-
liùs habemus. Sed cùm cœperimus tamquam sursum
versùs recurrere, invenimus eos etiam nostras men-
tes transcendere, atque incommutabiles in ipsa ma-
nere veritate. Et quia sapere pauci possunt, numera-
re autem etiam stultis concessum est, mirantur homi-
nes sapientiam, numerosque contemnunt. Docti au-
tem & studiosi, quanto remotiores sunt à labe terre-
na, tanto magis & numerum, & sapientiam in ipsa
veritate contuentur, & utrumque carum habent: &
in ejus veritatis comparatione non eis aurum & ar-
gentum, & cetera de quibus homines dimicant, sed
ipsi etiam vilescunt sibi.

32 Nec mireris numeros ideo viluisse hominibus,
& caram esse sapientiam, quia faciliùs possunt nume-
rare quàm sapere, cùm videas carius illos habere au-
rum quàm lumen lucernæ, cui comparatum aurum
ridetur. Sed honoratur ampliùs res longè inferior,
quia lucernam sibi & mendicus accendit, aurum ve-
rò pauci habent: quamquam sapientia absit ut in
comparatione numeri inveniatur inferior, cùm ea-
dem sit, sed oculum quo cerni possit, inquirit. Sed
quemadmodum in uno igne consubstantialis, ut ita
dicam, sentitur fulgor & calor, nec separari ab in-
vicem possunt; tamen ad ea calor pervenit, quæ pro-
pè admoventur, fulgor verò etiam longiùs latiúsque
diffunditur: sic intelligentiæ potentiâ, quæ inest sa-
pientiæ, propinquiora fervescunt, sicuti sunt animæ
rationales; ea verò quæ remotiora sunt, sicuti cor-
pora, non adtingit calore sapiendi, sed perfundit
lumine numerorum. quod tibi fortassis obscurum est.
Non enim ulla visibilis similitudo invisibili rei potest
ad omnem convenientiam coaptari. Tantùm illud
adtende, quod & quæstioni quam suscepimus satis
est, & humilioribus etiam mentibus, quales nos su-
mus, sese manifestat, quia etsi clarum nobis esse non
potest, utrùm in sapientia, vel ex sapientia numerus,
an ipsa sapientia ex numero, an in numero sit, an
utrumque nomen unius rei possit ostendi; illud certè
manifestum est utrumque verum esse, & incommu-
tabiliter verum.

Caput XII. Una & incommuta- bilis in omnibus intel-
33. Quapropter nullo modo negaveris
esse incommutabilem veritatem, hæc omnia quæ in-
commutabiliter vera sunt continentem, quam non
possis dicere tuam vel meam, vel cujusquam homi-
A nis, sed omnibus incommutabilia vera cernentibus,
tamquam miris modis secretum & publicum lumen,
præsto esse ac se præbere communiter: omne autem
quod communiter omnibus ratiocinantibus atque
intelligentibus præsto est, ad ullius eorum propriè
naturam pertinere quis dixerit? Meministi enim, ut
opinor, quid de sensibus corporis paulò antè tracta-
tum sit; ea scilicet quæ oculorum vel aurium sensu
communiter tangimus, sicuti sunt colores & soni,
quos ego & tu simul videmus, vel simul audimus, non
B pertinere ad oculorum nostrorum auriumve natu-
ram, sed ad sentiendum nobis esse communia. Sic
ergo etiam illa quæ ego & tu communiter propriâ
quisque mente conspicimus, nequaquam dixeris ad
mentis alicujus nostrûm pertinere naturam. Duorum
enim oculi quod simul vident, nec hujus nec illius
oculos esse poteris dicere, sed aliquid tertium in
quod utriusque conferatur adspectus. E. Apertissi-
mum atque verissimum est.

34. A. Hanc ergo veritatem, de qua jam diu lo-
C quimur, & in qua una tam multa conspicimus, ex-
cellentiorem putas esse quàm mens nostra est, an
æqualem mentibus nostris, an etiam inferiorem?
Sed si esset inferior, non secundùm illam, sed de il-
la judicaremus, sicut judicamus de corporibus, quia
infra sunt, & dicimus ea plerumque non tantùm
ita esse vel non ita, sed ita vel non ita esse debere: sic
& de animis nostris non solùm ita esse animum no-
vimus, sed plerumque etiam ita esse debere. Et de
corporibus quidem sic judicamus, cùm dicimus, Mi-
D nùs candidum est quàm debuit, aut minus quadrum,
& multa similiter. De animis verò, Minùs aptus est
quàm debet, aut minùs lenis, aut minùs vehemens,
sicut nostrorum morum se ratio tulerit. Et judicamus
hæc secundùm illas interiores regulas veritatis, quas
communiter cernimus: de ipsis verò nullo modo
quis judicat: cùm enim quis dixerit æterna tempo-
ralibus esse potiora, aut septem & tria decem esse,
nemo dicit ita esse debuisse, sed tantùm ita esse co-
gnoscens, non examinator corrigit, sed tantùm læ-
E tatur inventor. Si autem esset æqualis mentibus no-
stris hæc veritas, mutabilis etiam ipsa esset. Mentes
enim nostræ aliquando eam plus vident, aliquando
minùs, & ex hoc fatentur se esse mutabiles: cùm
illa in se manens nec proficiat cùm plus à nobis vi-
detur, nec deficiat cùm minùs, sed integra & incor-
rupta, & conversos lætificet lumine, & aversos pu-
niat cæcitate. Quid quòd etiam de ipsis mentibus
nostris secundùm illam judicamus, cùm de illa nullo
modo judicare possimus? Dicimus enim, Minùs in-
F telligit quàm debet, aut tantum quantum debet in-
telligit. Tantum autem mens debet intelligere, quan-
tum propiùs admoveri atque inhærere potuerit in-
commutabili veritati. Quare si nec inferior, nec æqua-
lis est, restat ut sit superior atque excellentior.

35. Promiseram autem, si meministi, me
tibi demonstraturum esse aliquid, quod sit mente
nostra atque ratione sublimius. Ecce tibi est ipsa
veritas: amplectere illam si potes, & fruere illa, &
delectare in Domino, & dabit tibi petitiones cor-
dis tui. Quid enim petis amplius quàm ut beatus sis?
Et quid beatius eo qui fruitur inconcussa & incom-
mutabili & excellentissima veritate? An verò cla-
mant homines beatos se esse, cùm pulcra corpora
magno desiderio concupita, sive conjugum, sive
etiam meretricum amplexantur, & nos in amplexu
veritatis beatos esse dubitamus? Clamant homines
se beatos esse, cùm æstu aridis faucibus ad fontem
abundantem salubremque perveniunt, aut esurientes

A prandium cœnamve ornatam copiosamque repeuriunt: & nos negabimus beatos esse, cùm irrigamur pascimurque veritate? Solemus audire voces clamantium se beatos, si jaceant in rosa & aliis floribus, vel etiam unguentis odoratissimis perfruantur: quid fragrantius, quid jocundius inspiratione veritatis? Et dubitamus nos cùm ab illa inspiramur, dicere beatos? Multi beatam vitam in cantu vocum & nervorum & tibiarum sibi constituunt, & cùm ea sibi desunt, se miseros judicant, cùm autem adsunt, efferuntur lætitiâ: & nos cum mentibus nostris sine ullo B strepitu, ut ita dicam, canorum & facundum quoddam silentium veritatis illabitur, aliam beatam vitam quærimus, & tam certa & præsente non fruimur? Luce auri & argenti, luce gemmarum & aliorum colorum, sive ipsius lucis quæ ad hos oculos pertinet, sive in ignibus terrenis, sive in stellis vel luna vel sole claritate & jocunditate delectati homines, cùm ab ista lætitia nullis molestiis, nullâ indigentiâ revocantur, beati sibi videntur, & propter hæc semper volunt vivere: & nos in luce veritatis beatam vitam C collocare metuimus?

36. Immo verò quoniam in veritate cognoscitur & tenetur summum bonum, eaque veritas sapientia est, cernamus in ea, teneamusque summum bonum, eoque perfruamur. Beatus est quippe qui fruitur summo bono. Hæc enim veritas ostendit omnia bona, quæ vera sunt, quæ sibi pro suo captu intelligentes homines, vel singula, vel plura eligunt, quibus fruantur. Sed quemadmodum illi qui in luce solis eligunt quod libenter adspiciant, & eo adspectu lætificantur, D in quibus si qui fortè fuerint vegetioribus sanisque & fortissimis oculis præditi, nihil libentiùs quàm ipsum solem contuentur, qui etiam cetera quibus infirmiores oculi delectantur, illustrat: sic fortis acies mentis & vegeta cùm multa vera, & incommutabilia certâ ratione conspexerit, dirigit se in ipsam veritatem, quâ cuncta monstrantur, eique inhærens tamquam obliviscitur cetera, & in illa simul omnibus fruitur. Quidquid enim jocundum est in ceteris veris, ipsa utique veritate jocundum est. E

37. Hæc est libertas nostra, cùm isti subdimur veritati: & ipse est Deus noster, qui nos liberat à morte, id est à conditione peccati. Ipsa enim Veritas etiam homo cum hominibus loquens, ait credentibus sibi: *Si manseritis in verbo meo, verè discipuli mei estis, & cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos.* Nulla enim re fruitur anima cum libertate, nisi qua fruitur cum securitate. * Nemo autem securus est in iis bonis quæ potest invitus amittere. Veritatem autem atque sapientiam nemo amittit invitus: non enim F locis separari ab ea quisquam potest, sed ea quæ dicitur à veritate atque sapientia separatio, perversa voluntas est, qua inferiora diliguntur. Nemo autem vult aliquid nolens. Habemus igitur qua fruamur omnes æqualiter atque communiter: nullæ sunt angustiæ, nullus in ea defectus. Omnes amatores suos nullo modo sibi invidos recipit, & omnibus communis est, & singulis casta est. Nemo alicui dicit: Recede, ut etiam ego accedam: remove manus, ut etiam ego amplectar. Omnes inhærent, idipsum omnes tangunt. Cibus ejus nulla ex parte discerpitur: nihil de ipsa bibis quod ego non possim. Non enim ab ejus communione in privatum tuum mutas aliquid: sed quod tu de illa capis, & mihi manet integrum. Quod te inspirat non exspecto ut reddatur abs te, & sic ego inspirer ex eo: non enim aliquid ejus aliquando fit cujusquam unius aut quorumdam proprium, sed simul omnibus tota est communis.

Joan. 8. 31.

Caput XIV. Veritas possidetur cum securitate.

38. Minùs ergo ea quæ tangimus, vel quæ gustamus, vel quæ olfacimus, huic sunt veritati similia, sed magis ea, quæ audimus & cernimus: quia & omne verbum à quibus auditur, totum auditur ab omnibus, & simul à singulis totum; & species omnis quæ oculis adjacet, quanta videtur ab uno, tanta & ab alio simul. Sed multùm longo intervallo sunt ista similia: nec tota enim simul sonat quælibet vox, quia per tempora tenditur & producitur, & aliud ejus priùs sonat, aliud posteriùs; & species omnis visibilis tamquam intumescit per locos, nec ubique tota est. Et certè omnia hæc auferuntur invito, & quominus eis frui possimus, quibusdam impedimur angustiis. Nam & si posset esse cujusquam suavis cantus sempiternus, & studiosi ejus certatim ad eum audiendum venirent, coartarent sese, atque pugnarent de locis, quanto plures essent, ut cantanti esset quisque propinquior, & in audiendo nihil tenerent manere secum, sed omnibus vocibus fugientibus tangerentur. Solem autem istum si vellem intueri, atque id pertinaciter possem, & in occasu me desereret, & subvelaretur nubilo, & multis aliis obstaculis voluptatem videndi eum invitus amitterem. Postremò etiam si adesset semper suavitas, & lucis videnti, & vocis audienti, quid magnum ad me perveniret, cùm mihi esset commune cum beluis? At illa veritatis & sapientiæ pulcritudo, tantùm adsit perseverans voluntas fruendi, nec multitudine audientium constipata secludit venientes, nec peragitur tempore, nec migrat locis, nec nocte intercipitur, nec umbrâ intercluditur, nec sensibus corporis subjacet. De toto mundo ad se conversis qui diligunt eam, omnibus proxima est, omnibus sempiterna; nullo loco est, nusquam deest; foris admonet, intus docet; cernentes se commutat omnes in melius, à nullo in deterius commutatur; nullus de illa judicat, nullus sine illa judicat bene. Ac per hoc eam manifestum est mentibus nostris, quæ ab ipsa una fiunt singulæ sapientes, & non de ipsa, sed per ipsam de ceteris judices, sine dubitatione esse potiorem.

39. Tu autem concesseras, si quid supra mentes nostras esse monstrarem, Deum te esse confessurum, si adhuc nihil esset superius. Quam tuam concessionem accipiens dixeram satis esse, ut hoc demonstrarem. Si enim aliquid est excellentius, ille potiùs Deus est: si autem non est, jam ipsa veritas Deus est. Sive ergo illud sit, sive non sit, Deum tamen esse, negare non poteris: quæ nobis erat ad differendum & tractandum quæstio constituta. Nam si te hoc movet quod apud sacrosanctam disciplinam Christi in fidem recepimus, esse Patrem Sapientiæ: memento nos etiam hoc in fidem accepisse, quòd æterno Patri sit æqualis quæ ab ipso genita est Sapientia. Unde nunc nihil quærendum est, sed inconcussâ fide retinendum. Est enim Deus, & verè summéque est. Quod jam non solùm indubitatum quantum arbitror fide retinemus, sed etiam certâ, quamvis adhuc tenuissimâ formâ cognitionis adtingimus. quod quæstioni susceptæ sufficit, ut cetera quæ ad rem pertinent, explicare possimus. nisi quid habes adversùs ista quod opponas. E. Ego verò incredibili omnino, & quam tibi verbis explicare non possum, lætitiâ perfusus accipio ista, & clamo esse certissima. Clamo autem voce interiore, qua exaudiri cupio ab ipsa veritate, & illi inhærere: quod non solùm bonum, sed etiam summum bonum, & beatificum esse concedo.

Caput XV. Deum esse ex ratione fusè explicata jam certò cognoscitur.

40. A. Rectè sanè; etiam ego plurimùm gaudeo. Sed quæso te, numquid jam sapientes & beati sumus, an adhuc tendimus eò, ut id nobis esse proveniat? E.

Eò nos potiùs tendere existimo. A. Unde ergo ista comprehendis, quibus veris certisque gaudere te clamas, & hoc ad sapientiam pertinere concedis? an quisquam insipiens potest nosse sapientiam? E. Quamdiu insipiens est, non potest. A. Tu ergo jam sapiens es, aut nondum nosti sapientiam. E. Non sum quidem adhuc sapiens, sed nec insipientem me dixerim, inquantum novi sapientiam: quoniam & certa sunt ista quæ novi, & ad sapientiam pertinere, negare non possum. A. Dic quæso te, nonne fateberis eum, qui non est justus, injustum esse; & qui non est prudens, imprudentem esse; & qui non est temperans, intemperantem? an dubitari de his aliquid potest? E. Fateor hominem, quando justus non est, injustum esse. hoc etiam de prudente & temperante responderim. A. Cur ergo & quando sapiens non est, non sit insipiens? E. Hoc quoque fateor, quando quisque sapiens non est, eum esse insipientem. A. Nunc ergo tu quid horum es? E. Quodlibet horum me appelles, nondum audeo me dicere sapientem: & ex iis quæ concessi, video esse consequens, ut me insipientem non dubitem dicere. A. Novit ergo insipiens sapientiam. Non enim sicut jam dictum est, certus esset velle se esse sapientem, idque oportere, nisi notio sapientiæ menti ejus inhæreret, sicut earum rerum de quibus singillatim interrogatus respondisti, quæ ad ipsam sapientiam pertinent, quarum cognitione lætatus es. E. Ita est ut dicis.

Caput XVI. Sapientia studiosis sui inquisitoribus sese in via ostendit, numeris videlicet cuique rei impressis.

41. A. Quid igitur aliud agimus cùm studemus esse sapientes, nisi ut quanta possumus alacritate, ad id quod mente contingimus, totam animam nostram quodammodo colligamus, & ponamus ibi, atque stabiliter infigamus, ut non jam privato suo gaudeat quod implicavit rebus transeuntibus, sed exsuta omnibus temporum & locorum affectionibus apprehendat id quod unum atque idem semper est. Sicut enim tota vita corporis est anima, sic beata vita animæ Deus est. Quod dum agimus, donec peragamus in via sumus. Et quod istis veris & certis bonis, quamvis adhuc in hoc tenebroso itinere coruscantibus, gaudere concessum est, vide utrùm hoc sit quod scriptum est de sapientia, quid agat cum amatoribus suis cùm ad eam veniunt, & eam quærunt. dictum est enim: *In viis ostendet se illis hilariter, & omni providentia occurret illis.* (* Sap. 6. 17.) Quoquò enim te verteris, vestigiis quibusdam, quæ operibus suis impressit, loquitur tibi, & te in exteriora relabentem, ipsis exteriorum formis intro revocat; ut quidquid te delectat in corpore, & per corporeos illicit sensus, videas esse numerosum, & quæras unde sit, & in teipsum redeas, atque intelligas te id quod adtingis sensibus corporis, probare aut improbare non posse, nisi apud te habeas quasdam pulcritudinis leges, ad quas referas quæque pulcra sentis exteriùs.

42. Intuere cælum & terram & mare, & quæcumque in eis, vel desuper fulgent, vel deorsum repunt vel volant vel natant, formas habent, quia numeros habent: adime illis hæc, nihil erunt. A quo ergo sunt, nisi à quo numerus? quandoquidem intantum illis est esse, inquantum numerosa esse. Et omnium quidem formarum corporearum artifices homines in arte habent numeros, quibus coaptant opera sua: & tamdiu manus atque instrumenta in fabricando movent, donec illud quod formatur foris, ad eam quæ intus est lucem numerorum relatum, quantum potest impetret absolutionem, placeatque per interpretem sensum interno judici supernos numeros intuenti. Quære deinde artificis ipsius membra quis moveat, numerus erit: nam moventur etiam illa numerosè. Et si detrahas de manibus opus, & de animo intentionem fabricandi, motusque ille membrorum ad delectationem referatur, saltatio vocabitur. Quære ergo quid in saltatione delectet; respondebit tibi numerus: Ecce sum. Inspice jam pulcritudinem formati corporis; numeri tenentur in loco. Inspice pulcritudinem mobilitatis in corpore; numeri versantur in tempore. Intra ad artem unde isti procedunt, quære in ea tempus & locum; numquam erit, nusquam erit; vivit in ea tamen numerus: nec ejus regio spatiorum est, nec ætas dierum; & discendæ arti tamen cùm se accommodant, qui se artifices fieri volunt, corpus suum per loca & tempora movent, animum verò per tempora. accessu quippe temporis peritiores fiunt. Transcende ergo & animum artificis, ut numerum sempiternum videas; jam tibi sapientia de ipsa interiore sede fulgebit, & de ipso secretario veritatis: quæ si adhuc languidiorem adspectum tuum reverberat, refer oculum mentis in illam viam, ubi se ostendebat hilariter. Memento sanè distulisse te visionem quam fortior saniorque repetas.

43 Væ qui derelinquunt te ducem, & oberrant in vestigiis tuis, qui nutus tuos pro te amant, & obliviscuntur quid innuas, O suavissima lux purgatæ mentis sapientia; non enim cessas innuere nobis, quæ & quanta sis. & nutus tui sunt omne creaturarum decus. Et artifex enim quodammodo innuit spectatori operis sui de ipsa operis pulcritudine, ne ibi totus hæreat, sed speciem corporis fabricati sic percurrat oculis, ut in eum qui fabricaverit recurrat affectu. Similes autem sunt hominibus, qui ea quæ facis pro te amant, qui cùm audiunt aliquem facundum sapientem, dum nimis suavitatem vocis ejus, & structuras syllabarum aptè locatarum avidè audiunt, amittunt sententiarum principatum, cujus illa verba tamquam signa sonuerunt: Væ qui se avertunt à lumine tuo, & obscuritati suæ dulciter inhærent. Tamquam enim dorsum ad te ponentes, in carnali opere velut in umbra sua defiguntur, & tamen etiam ibi quod eos delectat, adhuc [a] habent de circumfulgentia lucis tuæ. Sed umbra dum amatur, languidiorem facit oculum animi, & invalidiorem ad perferendum conspectum tuum. Propterea magis magisque homo tenebratur, dum sectatur libentiùs, quidquid infirmiorem tolerabiliùs excipit. Ex quo incipit non posse videre quod summè est, & malum putare quidquid fallit improvidum, aut illicit [b] indigum, aut captum excruciat, cùm ea pro merito patiatur aversionis suæ, & quidquid justum est, malum esse non possit.

44. Si ergo quidquid mutabile adspexeris, vel sensu corporis, vel animi consideratione capere non potes, nisi aliqua numerorum formâ teneatur, qua detractâ in nihil recidat; noli dubitare, ut ista mutabilia non intercipiantur, sed dimensis motibus, & distincta varietate formarum, quasi quosdam versus temporum peragant, esse aliquam formam æternam & incommutabilem; quæ neque contineatur & quasi diffundatur locis, neque protendatur atque varietur temporibus, per quam cuncta ista formari valeant, & pro suo genere implere atque agere locorum ac temporum numeros.

Caput XVII. Bonum & perfectio quæcumque ex Deo est.

45. Omnis enim res mutabilis, etiam formabilis sit necesse est. Sicut autem mutabile dicimus quod mutari potest, ita formabile quod formari potest appellaverim. Nulla autem res formare seipsam

[a] MSS. plures, *adhuc habet de circumfulgentia &c.*

[b] MSS. non pauci cum antiquioribus editionibus, *aut illicit indignum.*

potest: quia nulla res potest dare sibi quod non habet: & utique ut habeat formam, formatur aliquid. Quapropter quælibet res si quam habet formam, non ei opus est accipere quod habet: si qua verò non habet formam, non potest à se accipere quod non habet. Nulla ergo res, ut diximus, formare se potest. Quid autem ampliùs de mutabilitare corporis & animi dicamus? superiùs enim satis dictum est. Conficitur itaque, ut & corpus & animus formâ quadam incommutabili & semper manente formentur.
Psal. 101. 27. Cui formæ dictum est: *Mutabis ea & mutabuntur, tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient*. Annos sine defectu, pro æternitate posuit prophetica loquutio.
Sap. 7. 27. De hac item forma dictum est, quòd *in seipsa manens innovet omnia*. Hinc etiam comprehenditur omnia providentiâ gubernari. Si enim omnia quæ sunt, formâ penitùs subtractâ nulla erunt, forma ipsa incommutabilis, per quam mutabilia cuncta subsistunt, ut formarum suarum numeris impleantur & agantur, ipsa est eorum providentia: non enim ista essent, si illa non esset. Intuens ergo & considerans universam creaturam, quicumque iter agit ad sapientiam, sentit sapientiam in via se sibi ostendere hilariter, & in omni providentia occurrere sibi: & tanto alacriùs ardescit viam istam peragere, quanto & ipsa via per illam pulcra est, ad quam exæstuat pervenire.

46. Tu autem si præter id quod est & non vivit, & id quod est & vivit neque intelligit, & id quod est & vivit & intelligit, inveneris aliquod aliud creaturarum genus, tunc aude dicere aliquod bonum esse, quod non sit ex Deo. Tria enim hæc duobus etiam nominibus enuntiari possunt, si appellentur corpus & vita: quia & illa quæ tantùm vivit, neque intelligit, qualis est pecorum, & hæc quæ intelligit, sicuti est hominum, rectissimè vita dicitur. Hæc autem duo, id est, corpus & vita, quæ quidem creaturæ deputantur (nam & Creatoris ipsius vita dicitur, & ea summa vita est) istæ igitur duæ creaturæ corpus & vita quoniam formabilia sunt, sicuti superiùs dicta docuerunt, amissâque omnino formâ in nihilum recidunt, satis ostendunt se ex illa forma subsistere, quæ semper ejusmodi est. Quamobrem quantacumque bona, quamvis magna, quamvis minima, nisi ex Deo esse non possunt. Quid enim majus in creaturis quàm vita intelligens, aut quid minus potest esse quàm corpus? Quæ quantumlibet deficiant, & eò tendant ut non sint, tamen aliquid formæ illis remanet, ut quoquo modo sint. Quidquid autem formæ cuipiam rei deficienti remanet; ex illa forma est quæ nescit deficere, motusque ipsos rerum deficientium vel proficientium excedere numerorum suorum leges non sinit. Quidquid igitur laudabile advertitur in rerum natura, sive exigua, sive ampla laude dignum judicetur ad excellentissimam & ineffabilem laudem referendum est Conditoris. nisi quid habes ad hæc.

Caput XVIII. Libera voluntas [illegible] inter bona numeranda est.

47. E. Satis mihi persuasum esse fateor, & quemadmodum manifestum fiat, quantum in hac vita atque inter tales quales nos sumus potest, Deum esse, & ex Deo esse omnia bona: quandoquidem omnia quæ sunt, sive quæ intelligunt & vivunt & sunt, sive quæ tantùm vivunt & sunt, sive quæ tantùm sunt, ex Deo sunt. Nunc jam tertiam quæstionem videamus, utrùm expediri possit, inter bona esse numerandam liberam voluntatem. Quo demonstrato sine dubitatione concedam, Deum dedisse nobis eam, darique oportuisse. A. Bene meministi proposita, & secundam quæstionem jam explicatam vigilanter animadvertisti: sed videre debuisti etiam istam tertiam jam solutam. Propterea quippe tibi videri dixeras, dari non debuisse liberum voluntatis arbitrium, quòd eo quisque peccat. Cui sententiæ tuæ cùm ego intulissem, rectè fieri non posse, 1. Retract. cap. 9. n. 3.
nisi eodem libero voluntatis arbitrio, atque ad id potiùs hoc Deum dedisse asseverarem: respondisti liberam voluntatem ita nobis dari debuisse, ut justitia data est, qua nemo nisi rectè potest uti. Quæ responsio tua in tantos circuitus disputationis nos ire compulit, quibus tibi probaremus, & majora & minora bona non esse nisi ex Deo. Quod non tam dilucidè ostendi posset, nisi priùs adversùs opiniones impiæ stultitiæ, qua dicit insipiens in corde suo, Non est Deus, qualiscumque de re tanta pro modulo nostro inita ratio, eodem ipso Deo in tam periculoso itinere nobis opitulante, in aliquid manifestum intenderetur. Quæ duo tamen, id est, Deum esse & omnia bona ex ipso esse, quamquam inconcussa fide etiam antea tenerentur, sic tamen tractata sunt, ut hoc quoque tertium, inter bona esse numerandam liberam voluntatem, manifestissimè appareat.

48. Jam enim superiore disputatione patefactum est, constititque inter nos, naturam corporis inferiore gradu esse quàm animi naturam, ac per hoc animum majus bonum esse quàm corpus. Si ergo in corporis bonis invenimus aliqua quibus non rectè uti homo possit, nec tamen propterea dicimus, non ea dari debuisse, quoniam esse confitemur bona; quid mirum si & in animo sunt quædam bona, quibus etiam non rectè uti possimus, sed quia bona sunt, non potuerunt dari nisi ab illo, à quo sunt omnia bona? Vides enim quantum boni desit corpori cui desunt manus, & tamen manibus malè utitur, qui eis operatur vel sæva vel turpia. Sine pedibus aliquem si adspiceres, fatereris deesse integritati corporis plurimum bonum: & tamen eum qui ad nocendum cuipiam, vel seipsum dehonestandum pedibus uteretur, malè uti pedibus non negares. Oculis hanc lucem videmus, formasque internoscimus corporum; idque & speciosissimum est in nostro corpore, unde in fastigio quodam dignitatis hæc membra locata sunt; & ad salutem tuendam, multaque alia vitæ commoda refert usus oculorum: oculis tamen plerique pleraque agunt turpiter, & eos militare cogunt libidini. Et vides quantum bonum desit in facie, si oculi desint: cùm autem adsunt, quis hos dedit nisi bonorum omnium largitor Deus? Quemadmodum ergo ista probas in corpore, & non intuens eos qui malè his utuntur, laudas illum qui hæc dedit bona: sic liberam voluntatem sine qua nemo potest rectè vivere, oportet & bonum, & divinitus datum, & potiùs eos damnandos qui hoc bono malè utuntur, quàm eum qui dederit dare non debuisse fatearis.

49. E. Priùs ergo vellem, ut mihi probares aliquod bonum esse liberam voluntatem, & ego concederem Deum illam dedisse nobis, quia fateor ex Deo omnia bona esse. A. Itane tandem non probavi tibi tanto molimine superioris disputationis, cùm omnem speciem formamque corporis à summa omnium rerum forma, id est, à veritate subsistere fatereris, & bonum esse concederes? Nam & capillos nostros numeratos esse, ipsa in Evangelio loquitur Veritas. Matth. 10. 30.
De numeri autem summitate, & à fine usque ad finem pertendente potentia, quæ locuti fuerimus, excidit tibi? Quæ igitur ista est tanta perversitas, capillos nostros, quamvis inter exigua & omnino abjectissima, tamen inter bona numerare, nec invenire cui auctori tribuantur nisi bonorum omnium con-

ditori Deo, quia & maxima & minima bona ab illo sunt, à quo est omne bonum; & dubitare de libera voluntate, sine qua rectè vivi non posse concedunt, etiam qui pessimè vivunt? Et certè nunc responde, quæso, quid tibi melius esse videatur in nobis, sine quo rectè vivi potest, an sine quo rectè vivi non potest. E. Jamjam parce quæso; pudet cæcitatis. Quis enim ambigat id longè esse præstantius, sine quo recta vita nulla est? A. Jam ergo tu negabis luscum hominem rectè posse vivere? E. Absit tam immanis amentia. A. Cùm ergo in corpore oculum concedas esse aliquod bonum, quo amisso tamen ad rectè vivendum non impeditur: voluntas libera tibi videbitur nullum bonum, sine qua rectè nemo vivit?

50. Intueris enim justitiam, qua nemo malè utitur. Hæc inter summa bona quæ in ipso sunt homine numeratur, omnesque virtutes animi quibus ipsa recta vita, & honesta constat. Nam neque prudentiâ, neque fortitudine, neque temperantiâ malè quis utitur: in his enim omnibus, sicut in ipsa etiam quam tu commemorasti justitia, recta ratio viget, sine qua virtutes esse non possunt. Recta autem ratione malè uti nemo potest. * Ista ergo magna bona sunt: sed meminisse te oportet, non solùm magna, sed etiam minima bona non esse posse, nisi ab illo à quo sunt omnia bona, hoc est Deo. Id enim superior disputatio persuasit, cui toties tamque lætus assensus es. Virtutes igitur quibus rectè vivitur, magna bona sunt: species autem quorumlibet corporum, sine quibus rectè vivi potest, minima bona sunt: potentiæ verò animi sine quibus rectè vivi non potest, media bona sunt. Virtutibus nemo malè utitur: ceteris autem bonis, id est, mediis & minimis, non solùm bene, sed etiam malè quisque uti potest. Et ideo virtute nemo malè utitur, quia opus virtutis est bonus usus istorum, quibus etiam non bene uti possumus. Nemo autem bene utendo malè utitur. Quare abundantia & magnitudo bonitatis Dei non solùm magna, sed etiam media & minima bona esse præstitit. Magis laudanda est bonitas ejus in magnis quàm in mediis, & magis in mediis quàm in minimis bonis: sed magis in omnibus quàm si non omnia tribuisset.

Caput XIX. Bona magna, minima, & media. In mediis censetur libertas. 2. sent. dist. 26. cap. Si verò.

2. sent. dist. 26. cap. Attende, & cap. Quæritur.

51. E. Assentior. Sed illud me movet, quoniam de libera voluntate quæstio est, & videmus ipsam bene uti ceteris vel non bene, quomodo & ipsa inter illa quibus utimur numeranda sit. A. Quomodo omnia quæ ad scientiam cognoscimus, ratione cognoscimus, & tamen etiam ipsa ratio inter illa numeratur quæ ratione cognoscimus. An oblitus es cùm quæreremus quæ ratione cognoscantur, confessum te fuisse etiam rationem ratione cognosci? Noli ergo mirari, si ceteris per liberam voluntatem utimur, etiam ipsa libera voluntate per eam ipsam uti nos posse; ut quodammodo se ipsa utatur voluntas quæ utitur ceteris, sicut seipsam cognoscit ratio, quæ cognoscit & cetera. Nam & memoria non solùm cetera omnia, quæ meminimus comprehendit; sed etiam quòd non obliviscimur nos habere memoriam, ipsa se memoria quodammodo tenet in nobis, quæ non solùm aliorum, sed etiam sui meminit, vel potiùs nos & cetera & ipsam per ipsam meminimus.

52. Voluntas ergo quæ medium bonum est, cùm inhæret incommutabili bono, eique communi non proprio, sicuti est illa de qua multùm locuti sumus, & nihil dignè diximus, veritas, tenet homo beatam vitam: eaque ipsa vita beata, id est animi affectio inhærentis incommutabili bono, proprium & primum est hominis bonum. In eo sunt etiam virtutes omnes, quibus malè uti nemo potest. Nam hæc quamvis magna in homine & prima sint, propria tamen esse uniuscujusque hominis, non communia, satis intelligitur. Veritate enim atque sapientia, quæ communis est omnibus, omnes sapientes & beati fiunt, inhærendo illi. Beatitudine autem alterius hominis non fit alter beatus, quia & cùm eum imitatur ut sit, inde appetit beatus fieri, unde illum factum videt, illa scilicet incommutabili communique veritate. Neque prudentiâ cujusquam fit prudens alius, aut fortis fortitudine, aut temperans temperantiâ, aut justus justitiâ hominis alterius quisquam efficitur; sed coaptando animum illis incommutabilibus regulis luminibusque virtutum, quæ incorruptibiliter vivunt in ipsa veritate sapientiaque communi, quibus & ille coaptavit & fixit animum, quem istis virtutibus præditum sibi ad imitandum proposuit.

53. Voluntas ergo adhærens communi atque incommutabili bono, impetrat prima & magna hominis bona, cùm ipsa sit medium quoddam bonum. Voluntas autem aversa ab incommutabili & communi bono, & conversa ad proprium bonum, aut ad exterius, aut ad inferius, peccat. Ad proprium convertitur, cùm suæ potestatis vult esse; ad exterius, cùm aliorum propria, vel quæcumque ad se non pertinent, cognoscere studet; ad inferius, cùm voluptatem corporis diligit: atque ita homo superbus, & curiosus, & lascivus effectus, excipitur ab alia vita, quæ in comparatione superioris vitæ mors est: quæ tamen regitur administratione divinæ providentiæ, quæ congruis sedibus ordinat omnia, & pro meritis sua cuique distribuit. Ita fit ut neque illa bona quæ à peccantibus appetuntur, ullo modo mala sint, neque ipsa voluntas libera, quam in bonis quibusdam mediis numerandam esse comperimus; sed malum sit aversio ejus ab incommutabili bono, & conversio ad mutabilia bona: quæ tamen aversio atque conversio, quoniam non cogitur, sed est voluntaria, digna & justa eam miseriæ pœna subsequitur.

54. Sed tu fortasse quæsiturus es, quoniam movetur voluntas cùm se avertit ab incommutabili bono ad mutabile bonum, unde ei iste motus exsistat; qui profectò malus est, tametsi voluntas libera, quia sine illa nec rectè vivi potest, in bonis numeranda sit. Si enim motus iste, id est, aversio voluntatis à Domino Deo, sine dubitatione peccatum est, num possumus auctorem peccati Deum dicere? Non erit ergo iste motus ex Deo. Unde igitur erit? Ita quærenti tibi, si respondeam nescire me, fortasse eris tristior: sed tamen vera responderim. Sciri enim non potest quod nihil est. Tu tantùm pietatem inconcussam tene, ut nullum tibi bonum vel sentienti, vel intelligenti, vel quoquo modo cogitanti occurrat, quod non sit ex Deo. Ita enim nulla natura occurrit, quæ non sit ex Deo. Omnem quippe rem ubi mensuram & numerum & ordinem videris, Deo artifici tribuere ne cuncteris. Unde autem ista penitus detraxeris, nihil omnino remanebit: quia etsi remanserit aliqua formæ alicujus inchoatio, ubi neque mensuram neque numerum neque ordinem invenias, quia ubicumque ista sunt, forma perfecta est, oportet auferas etiam ipsam inchoationem formæ, quæ tamquam materies ad perficiendum subjacere videtur artifici. Si enim formæ perfectio bonum est, nonnullum jam bonum est & formæ inchoatio: Ita detracto penitus omni bono, [a] non quidem nonnihil, sed omnino nihil remanebit. Omne autem bonum ex Deo: nulla ergo natura est, quæ non sit ex Deo. Motus ergo ille

[a] MSS. plerique & antiquiores editiones carent his verbis, *non quidem nonnihil, sed*, quæ hîc servamus ex Lov.

ille averſionis, quod fatemur eſſe peccatum, quoniam defectivus motus eſt, omnis autem defectus ex nihilo eſt, vide quò pertineat, & ad Deum [a] non pertinere ne dubites. Qui tamen defectus quoniam eſt voluntarius, in noſtra eſt poſitus poteſtate. Si enim times illum, oportet ut nolis: ſi autem nolis, non erit. Quid ergo ſecurius quàm eſſe in ea vita, ubi non poſſit tibi evenire quod non vis. Sed quoniam non ſicut homo ſponte cecidit, ita etiam ſponte ſurgere poteſt, porrectam nobis deſuper dexteram Dei, A id eſt, Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum fide firma teneamus, & exſpectemus certa ſpe, & caritate ardenti deſideremus. Si quid autem de origine peccati diligentiùs quærendum adhuc putas, (nam omnino ego jam opus eſſe non arbitror) ſi quid tamen putas, in aliam diſputationem differendum eſt. E. Sequor ſanè voluntatem tuam, ut in tempus aliud, quod hinc moverit, differamus. Nam illud tibi non conceſſerim, ut ſatis jam inde quæſitum putes.

1. Retract. cap. 9. n. 4. 1 ſent. diſt. 27. cap. Si igitur.

[a] Bad. & Er. omiſsâ negatione habent, *ad Deum pertinere non dubites.* pinguis error, qui ex MSS. & ipſo ex contextu ſermonis refellitur.

LIBER TERTIUS.

In quo quæritur unde ille motus exſiſtat quo voluntas ab incommutabili bono deflectit; An ſecum invicem pugnent Dei præſcientia de hominum peccatis, & hominum ipſorum in peccando libertas. Mox oſtenditur nequaquam id Creatori deputandum quod in creatura ita fieri neceſſe eſt, ut voluntate peccantium fiat; & prorſus de creaturæ, quæ peccato obnoxia ſit, productione ac ſupplicio laudandum eſſe Deum. Hinc ad originis vitia perductâ diſputatione declaratur quemadmodum ea haud injuſtè in Adæ poſteros demanent; utque propter hæc ipſa immeritò peccantes excuſationem obtendant: deinceps verò difficultates nonnullæ huc pertinentes enodantur.

Caput I. Unde fit motus ille quo voluntas deflectitur ab incommutabili bono.

1. QUONIAM ſatis mihi manifeſtum eſt, B inter bona, & ea quidem non minima, numerandam eſſe liberam voluntatem, ex quo etiam fateri cogimur eam divinitus datam eſſe, darique oportuiſſe: jam ſi opportunum exiſtimas, cupio per te cognoſcere, unde ille motus exſiſtat, quo ipſa voluntas avertitur à communi atque incommutabili bono, & ad propria vel aliena vel infima, atque omnia commutabilia convertitur bona. A. Quid enim opus eſt hoc ſcire? E. Quia ſi ita data eſt, ut naturalem habeat iſtum C motum, jam neceſſitate ad hæc convertitur; neque ulla culpa deprehendi poteſt, ubi natura neceſſitaſque dominatur. A. Placetne tibi iſte motus, an diſplicet? E. Diſplicet. A. Reprehendis ergo eum. E. Utique reprehendo. A. Reprehendis igitur animi motum inculpabilem. E. Inculpabilem animi motum non reprehendo, ſed neſcio an ulla culpa ſit, relicto incommutabili bono ad commutabilia converti. A. Reprehendis ergo quod neſcis. E. Noli verbo premere: ita enim dixi, Neſcio an ulla culpa ſit, D ut intelligi voluerim ſine dubio culpam eſſe. Nam hoc verbo quod dixi, Neſcio, ſatis profectò irriſi dubitationem de re manifeſta. A. Vide quid ſit certiſſima veritas, quæ te coegit tam citò oblíviſci, quod paulò antè dixiſti. Si enim naturâ vel neceſſitate iſte motus exſiſtit, culpabilis eſſe nullo pacto poteſt: tu verò eſſe culpabilem ita firmiſſimè tenes, ut dubitationem de hac re tam certa etiam irridendam putaveris. Cur ergo tibi vel affirmandum, vel certè cum aliqua dubitatione dicendum viſum eſt, E quod perſpicuè falſum eſſe ipſe convincis? Dixiſti enim, Si ita data eſt voluntas libera, ut naturalem habeat iſtum motum, jam neceſſitate ad hæc convertitur; neque ulla culpa deprehendi poteſt, ubi natura neceſſitaſque dominatur. Nullo modo autem dubitare debuiſti, non eſſe ita datam, quando iſtum motum culpabilem eſſe non dubitas. E. Ego ipſum motum culpabilem dixi, & ideo mihi diſplicere, & reprehendendum eſſe dubitare non poſſum: animam verò quæ iſto motu ab incommutabili bono ad com- F mutabilia detrahitur, nego eſſe culpandam, ſi ejus natura talis eſt, ut eo neceſſariò moveatur.

2. A. Cujus eſt iſte motus, quem profectò culpandum eſſe concedis? E. In animo eum video, ſed cujus ſit neſcio. A. Numquid negas eo motu animum moveri? E. Non nego. A. Negas ergo motum quo movetur lapis, motum eſſe lapidis? Neque enim illum dico motum quo eum nos movemus, vel aliqua vi aliena movetur, veluti cùm in cælum jacitur, ſed eum quo ad terram nutu ſuo vergit & cadit. E. Non equidem nego motum quo ita ut dicis inclinatur, & ima petit, motum eſſe lapidis, ſed naturalem. Si autem hoc modo etiam illum motum habet anima, profectò etiam ipſe naturalis eſt; nec ex eo quòd naturaliter movetur, rectè vituperari poteſt: quia etiamſi ad perniciem movetur, naturæ tamen ſuæ neceſſitate compellitur. Porrò quia iſtum motum non dubitamus eſſe culpabilem, omnimodo negandum eſt eſſe naturalem: & ideo non eſt ſimilis illi motui, quo naturaliter movetur lapis. A. Egimuſne aliquid ſuperioribus duabus diſputationibus? E. Egimus ſanè. A. Credo ergo meminiſſe te, in prima diſputatione ſatis eſſe compertum, nulla re fieri mentem ſervam libidinis, niſi propria voluntate: nam neque à ſuperiore, neque ab æquali eam poſſe ad hoc dedecus cogi, quia injuſtum eſt; neque ab inferiore, quia non poteſt. Reſtat igitur ut ejus ſit proprius iſte motus, quo fruendi voluntatem ad creaturam à Creatore convertit: qui motus ſi culpæ deputatur (unde qui dubitat, irriſione dignus tibi viſus eſt) non eſt utique naturalis, ſed voluntarius; in eoque ſimilis eſt illi motui quo deorſum versùs lapis fertur, quòd ſicut iſte proprius eſt lapidis, ſic ille animi: verumtamen in eo diſſimilis, quòd in poteſtate non habet lapis cohibere motum quo fertur inferius, animus verò dum non vult, non ita movetur, ut ſuperioribus deſertis inferiora [a] deligat: & ideo lapidi naturalis eſt ille motus, animo verò iſte voluntarius. Hinc eſt quod lapidem ſi quis dicat peccare, quòd pondere ſuo tendit in infima, non dicam ipſo lapide ſtolidior; ſed profectò demens judicatur: animum verò peccati arguimus, cùm eum convincimus ſuperioribus deſertis ad fruendum inferiora præponere. Propterea quid opus eſt quærere unde iſte motus exſiſtat, quo voluntas avertitur ab incommutabili bono ad commutabile bo-

Supra lib. 1. cap. 11.

1. Retract. cap. 9. n. 5.

[a] In MSS. octo, *inferiora diligat.* Ita etiam Bad.

num, cùm eum nonnisi animi, & voluntarium, & ob hoc culpabilem esse fateamur; omnisque de hac re disciplina utilis ad id valeat, ut eo motu improbato atque cohibito, voluntatem nostram ad fruendum sempiterno bono, à lapsu temporalium convertamus.

3. E. Video, & quodammodo tango, & teneo vera esse quæ dicis: non enim quidquam tam firmè atque intimè sentio, quàm me habere voluntatem, eaque me moveri ad aliquid fruendum: quid autem meum dicam, prorsus non invenio, si voluntas qua volo & nolo non est mea. quapropter cui tribuendum est, si quid per illam malè facio, nisi mihi? Cùm enim bonus Deus me fecerit, nec bene aliquid faciam nisi per voluntatem, ad hoc potiùs datam esse à bono Deo, satis apparet. Motus autem quo huc aut illuc voluntas convertitur, nisi esset voluntarius, atque in nostra positus potestate, neque laudandus cùm ad superiora, neque culpandus homo esset cùm ad inferiora detorquet quasi quemdam cardinem voluntatis: neque omnino monendus esset, ut istis neglectis æterna vellet adipisci, atque ut malè nollet vivere, vellet autem bene. Hoc autem monendum non esse hominem, quisquis existimat, de hominum numero exterminandus est.

CAPUT II. Dei præscientia quomodo liberam voluntatem peccantibus non auferat, quæstio plurimos torquens.

4. QUÆ cùm ita sint, ineffabiliter me movet, quomodo fieri possit, ut & Deus præscius sit omnium futurorum, & nos nulla necessitate peccemus. Quisquis enim dixerit aliter evenire posse aliquid quàm Deus antè præscivit, præscientiam Dei destruere insanissima impietate molitur. Quapropter si præscivit Deus peccaturum esse primum hominem, quod necesse est concedat mihi, quisquis mecum omnium futurorum præscium fatetur Deum; si ergo ita est, non dico non eum faceret, bonum enim fecit, nec obesse quidquam Deo posset peccatum ejus, quem bonum ipse fecit: immo in quo faciendo bonitatem suam ostenderat, ostendit etiam in puniendo justitiam, & in liberando misericordiam. Non itaque dico, non eum faceret: sed hoc dico, quoniam peccaturum esse præsciverat, necesse erat id fieri, quod futurum esse præsciebat Deus. Quomodo est igitur voluntas libera, ubi tam inevitabilis apparet necessitas.

5. A. Pulsasti vehementer: [a] misericordia Dei adsit, aperiatque pulsantibus. Verumtamen maximam partem hominum ista quæstione torqueri non ob aliud crediderim, nisi quia non piè quærunt, velocioresque sunt ad excusationem quàm ad confessionem peccatorum suorum. Alij enim nullam divinam providentiam præesse rebus humanis libenter opinantur, dumque fortuitis committunt casibus & animos & corpora sua, tradunt se feriendos & dilaniandos libidinibus, divina judicia negantes, humana fallentes, eos à quibus accusantur, fortunæ patrocinio propulsare se putant; quam tamen cæcam effingere ac pingere consueverunt, ut aut meliores ea sint à qua se regi arbitrantur, aut se quoque cum eadem cæcitate & sentire ista fateantur & dicere. Nec enim talibus absurdè etiam conceditur casibus eos agere omnia, quando agendo cadunt. Sed adversùs hanc opinionem plenam stultissimi ac dementissimi erroris, satis, ut arbitror, secunda nostra sermocinatione dissertum est. Alij verò quamquam negare non audeant præsidere humanæ vitæ providentiam Dei, malunt tamen eam vel infirmam, vel injustam, vel malam nefario errore credere, quàm sua peccata pietate supplici confiteri. Qui omnes si persuaderi sibi paterentur, ut cùm de optimo & justissimo & potentissimo cogitant, bonitatem & justitiam & potentiam Dei longè majorem superioremque esse crederent, quàm quidquid cogitatione concipiunt; considerantesque semetipsos, gratias Deo se debere intelligerent, etiamsi aliquid inferius eos voluisset esse quàm sunt, omnibusque ossibus & medullis conscientiæ suæ clamarent: *Ego dixi, Domine miserere mei, cura animam meam, quia peccavi tibi*: ita certis itineribus divinæ misericordiæ in sapientiam ducerentur, ut neque inventis rebus inflati, neque non inventis turbulenti, & cognoscendo instructiores fierent ad [b] videndum, & ad quærendum ignorando mitiores. Tibi verò cui jam hoc persuasum esse non dubito, vide quàm facilè de tam magna quæstione respondeam, cùm mihi prior interroganti pauca responderis.

CAPUT III. Dei præscientia non efficit ut non libera voluntate peccemus.

6. CERTE enim hoc te movet, & hoc miraris, quomodo non sint contraria & repugnantia, ut & Deus præscius sit omnium futurorum, & nos non necessitate, sed voluntate peccemus. Si enim præscius est Deus, inquis, peccaturum esse hominem, necesse est ut peccet: si autem necesse est, non ergo est in peccando voluntatis arbitrium, sed potiùs inevitabilis & fixa necessitas. Qua ratiocinatione hoc videlicet ne conficiatur times, ut aut Deus futurorum omnium præscius impiè negetur, aut si hoc negare non possumus, fateamur non voluntate, sed necessitate peccari. an aliquid aliud te movet? E. Nihil interim aliud. A. Res ergo universas quarum Deus est præscius, non voluntate sed necessitate fieri putas. E. Omnino ita puto. A. Expergiscere tandem, teque ipsum paululùm intuere, & dic mihi, si potes, qualem sis habiturus cras voluntatem, utrùm peccandi, an rectè faciendi? E. Nescio. A. Quid, Deum itidem nescire hoc putas? E. Nullo modo id putaverim. A. Si ergo voluntatem tuam crastinam novit, & omnium hominum, sive qui sunt, sive qui futuri sunt, futuras prævidet voluntates, multo magis prævidet quid de justis impiisque facturus sit. E. Prorsus si meorum operum præscium Deum dico, multo fidentiùs eum dixerim præscire opera sua, & quid sit facturus certissimè prævidere. A. Nonne igitur caves, ne tibi dicatur, etiam ipsum quæcumque facturus est, non voluntate sed necessitate facturum, si omnia quorum Deus præscius est, necessitate fiunt, non voluntate? E. Ego cùm dicerem necessitate universa fieri, quæ Deus futura præscivit, ea sola intuebar, quæ in creatura ejus fiunt, non autem quæ in ipso: non enim ea fiunt, sed sunt sempiterna. A. Nihil ergo in sua creatura operatur Deus. E. Jam semel statuit quemadmodum feratur ordo ejus universitatis quam condidit neque enim aliquid nova voluntate administrat. A. Numquid neminem beatum facit? E. Facit verò. A. Tunc utique facit, quando ille fit. E. Ita est. A. Si igitur, verbi gratiâ, post annum beatus futurus es, post annum te beatum facturus est. E. Etiam. A. Jam ergo præscit hodie, quod post annum facturus est. E. Semper hoc præscivit: nunc quoque hoc eum præscire consentio, si est ita futurum.

7. A. Dic quæso, num tu creatura ejus non es, aut tua beatitudo non in te fiet? E. Immo & creatura ejus sum, & in me fiet quòd beatus ero. A. Non ergo voluntate sed necessitate in te fiet beatitudo tua Deo faciente. [c] E. Voluntas illius mihi est ne-

[a] In MSS. septemdecim, *Pulsasti vehementer misericordiam Dei. Adsit* &c.

[b] Sic in MSS. novem. Porrò in aliquot aliis & apud Bad. Er. & Lov. habetur, *ad vivendum*.

[c] Locus in editione Lov. interturbatus hunc in modum: *in te fiet beatitudo tua Deo faciente. E. Tu ergo invitus beatus es? Voluntas illius mihi est necessitas. Si enim mihi esset potestas* &c.

cessitas. A. Tu itaque invitus beatus eris. E. Mihi si esset potestas ut essem beatus, jam profectò essem: volo enim etiam nunc, & non sum, quia non ego, sed ille me beatum facit. A. Optimè de te veritas clamat. Non enim posses aliud sentire esse in potestate nostra, nisi quod cùm volumus facimus. Quapropter nihil tam in nostra potestate, quàm ipsa voluntas est. Ea enim prorsus nullo intervallo, mox ut volumus præsto est. Et ideo rectè possumus dicere, non voluntate senescimus, sed necessitate; aut non voluntate morimur, sed necessitate; & si quid aliud hujusmodi: non voluntate autem volumus, quis vel delirus audeat dicere? Quamobrem quamvis præsciat Deus nostras voluntates futuras: non ex eo tamen conficitur, ut non voluntate aliquid velimus. Nam & de beatitudine quod dixisti, non abs teipso beatum fieri, ita dixisti, quasi hoc ego negaverim: sed dico, cùm futurus es beatus, non te invitum, sed volentem futurum. Cùm igitur præscius Deus sit futuræ beatitudinis tuæ, nec aliter aliquid fieri possit quàm ille præscivit, alioquin nulla præscientia est, non tamen ex eo cogimur sentire, quod absurdissimum est & longè à veritate seclusum, non te volentem beatum futurum. Sicut autem voluntatem beatitudinis, cùm esse cœperis beatus, non tibi aufert præscientia Dei, quæ hodieque de tua futura beatitudine certa est: sic etiam voluntas culpabilis, si qua in te futura est, non propterea voluntas non erit, quoniam Deus eam futuram esse præscivit.

1. Retract. cap. 9. n. 3. 2. sent. dist. 28. cap. Alibi. 2. sent. dist. 41. cap. Si autem.

8. Adtende enim, quæso, quanta cæcitate dicatur, Si præscivit Deus futuram voluntatem meam, quoniam nihil aliter potest fieri quàm præscivit, necesse est ut velim quod ille præscivit: si autem necesse est, non jam voluntate, sed necessitate id me velle fatendum est. O stultitiam singularem! Quomodo ergo non potest aliud fieri quàm præscivit Deus, si voluntas non erit, quam voluntatem futuram ille præsciverit? Omitto illud æquè monstruosum, quod paulò antè dixi eumdem hominem dicere, Necesse est ut ita velim, qui necessitate supposita auferre nititur voluntatem. Si enim necesse est ut velit, unde volet cùm voluntas non erit? Quòd si non hoc modo dixerit, sed dixerit se, quia necesse est ut velit, ipsam voluntatem in potestate non habere, occurretur ex eo quod ipse dixisti, cùm quærerem utrùm invitus beatus futurus sis: respondisti enim quòd jam esses beatus, si potestas esset in te; velle enim te, sed nondum posse dixisti. Ubi ego subjeci de te clamasse veritatem: non enim negare possumus habere nos potestatem, nisi dum nobis non adest quod volumus: dum autem volumus, si voluntas ipsa deest nobis, non utique volumus. Quòd si fieri non potest, ut dum volumus non velimus, adest utique voluntas volentibus: nec aliud quidquam est in potestate, nisi quod volentibus adest. Voluntas igitur nostra nec voluntas esset, nisi esset in nostra potestate. Porrò quia est in potestate, libera est nobis. Non enim est nobis liberum, quod in potestate non habemus, aut potest non esse quod habemus. Ita fit ut & Deum non negemus esse præscium omnium futurorum, & nos tamen velimus quod volumus. Cùm enim sit præscius voluntatis nostræ, cujus est præscius ipsa erit. Voluntas ergo erit, quia voluntatis est præscius. Nec voluntas esse poterit, si in potestate non erit. Ergo & potestatis est præscius. Non igitur per ejus præscientiam mihi potestas adimitur, quæ A propterea mihi certior aderit, quia ille cujus præscientia non fallitur, adfuturam mihi esse præscivit. E. Ecce jam non nego ita necesse esse fieri quæcumque præscivit Deus, & ita eum peccata nostra præscire, ut maneat tamen nobis voluntas libera, atque in nostra posita potestate.

CAPUT IV. Deus præsciens non cogit ad peccandum, atque adeo peccata justè punit.

9. A. QUID ergo te movet? an fortè oblitus quid prima nostra disputatio peregerit, negabis nullo cogente, aut superiore, aut inferiore, aut æquali, sed ea nos voluntate peccare? E. Nihil horum prorsus B audeo negare: sed tamen fateor, nondum video quomodo sibi non adversentur hæc duo, præscientia Dei de peccatis nostris, & nostrum in peccando liberum arbitrium. Nam & justum Deum necesse est fateamur, & præscium. Sed scire vellem, qua justitiâ puniat peccata, quæ necesse est fieri: aut quomodo non sit necesse fieri, quæ futura esse præscivit: aut quomodo non creatori deputandum est, quidquid in ejus creatura fieri necesse est.

10. A. Unde tibi videtur adversum esse liberum C arbitrium nostrum præscientiæ Dei; quia præscientia est, an quia Dei præscientia est? E. Quia Dei potiùs. A. Quid ergo si tu præscires peccaturum esse aliquem, non esset necesse ut peccaret? E. Immo necesse esset ut peccaret: non enim aliter esset præscientia mea, nisi certa præscirem. A. Non igitur quia Dei præscientia est, necesse est fieri quæ præscierit, sed tantummodo quia præscientia est; quæ si non certa prænoscit, utique nulla est. E. Consentio. sed quorsum ista? A. Quia nisi fallor, non continuò D tu peccare cogeres, quem peccaturum esse præscires; neque ipsa præscientia tua peccare eum cogeret, quamvis sine dubio peccaturus esset. non enim aliter id futurum esse præscires. Sicut itaque non sibi adversantur hæc duo, ut tu præscientiâ tuâ noveris, quod alius sua voluntate facturus est: ita Deus neminem ad peccandum cogens, prævidet tamen eos qui propria voluntate peccabunt.

11. Cur ergo non vindicet justus, quæ fieri non cogit præscius? Sicut enim tu memoriâ tuâ non coE gis facta esse, quæ præterierunt: sic Deus præscientiâ suâ non cogit facienda, quę futura sunt. Et sicut tu quædam quæ fecisti meministi, nec tamen quæ meministi omnia fecisti: ita Deus omnia quorum ipse auctor est præscit, nec tamen omnium quæ præscit ipse auctor est. Quorum autem non est [a] malus auctor, justus est ultor. Hinc ergo jam intellige, quâ justitiâ Deus peccata puniat, quia quæ novit futura non facit: nam si propterea non debet retribuere supplicium peccantibus, quia prævidet peccaturos, F nec rectè facientibus debet præmia retribuere, quia & rectè facturos nihilominus prævidet. Immo verò fateamur, & ad præscientiam ejus pertinere, ne quid eum lateat futurorum, & ad justitiam, ut peccatum, quia voluntate committitur ita judicio ejus impunè non fiat, sicut præscientiâ non cogitur fieri.

CAPUT V. Deus de creaturæ etiam quæ peccato miseriæque obnoxia est productione laudandus.

12. JAM illud quod tertio loco posuisti, quomodo non creatori deputandum sit, quidquid in ejus creatura fieri necesse est, [b] regula illa pietatis facilè commonebit, quam meminisse nos convenit, gratiarum actionem nos debere Creatori nostro. Cujus profectò largissima bonitas justissimè laudaretur; etiamsi aliquo inferiore creaturæ gradu nos condidisset. Quamvis enim anima nostra peccatis tabefacta sit, sublimior est tamen & melior, quam si in hanc lucem visibilem verteretur. Et vides profectò de hu-

[a] Deest, malus, in editione Lov. sed adest in antiquioribus editionibus Bad. & Er. necnon in MSS. septemdecim.

[b] Sic Er. & Lov. At Bad. sic habet: *regula est pietatis, facilè nobis monebit.* MSS. quinque, *regula illa pietatis facilè non removebitur*; alij tres, *non movebitur*; septem alij, *regula illa pietatis facilè non movebit*; Corbeiensis demum codex, *regulam illam pietatis facilè non movebit.*

jus lucis eminentia, quantum laudent animæ Deum etiam corporis sensibus deditæ. Quapropter non te ista jam moveat, quòd vituperantur animæ peccatrices, ut dicas in corde tuo, melius fuisse, si non essent. In sui enim comparatione vituperantur, dum cogitatur quales essent, si peccare noluissent. Institutor tamen earum Deus præclarissimè pro humana facultate laudandus est, non solùm quoniam peccantes eas justè ordinat, sed etiam quia tales instituit, ut etiam peccatis sordidatæ, nullo modo lucis corporalis dignitate superentur, de qua tamen jure laudatur.

13. Illud quoque moneo caveas, ne fortè non dicas quidem melius fuisse ut non essent, sed dicas aliter fieri eas debuisse. QUIDQUID enim tibi vera ratione melius occurrerit, scias fecisse Deum tamquam bonorum omnium conditorem. Non est autem vera ratio, sed invida infirmitas, cùm aliquid melius faciendum fuisse cogitaveris, jam nihil aliud inferius velle fieri, tamquam si perspecto cælo, nolles terram factam esse; iniquè omnino. Rectè enim reprehenderes, si prætermisso cælo terram factam videres, quoniam diceres ita eam fieri debuisse, sicuti posses cogitare cælum. Cùm ergo etiam illud ad cujus speciem volebas terram perducere, factum esse perspiceres, non autem hoc terram, sed cælum vocari; credo quòd re meliore non fraudatus, ut inferior quoque aliqua fieret & terra esset, nequaquam invidere deberes. In qua terra rursus secundùm partes ejus tanta est varietas, ut nihil quod ad terræ pertinet speciem cogitanti occurrat, quod non in tota ejus mole Deus omnium conditor fecerit. Namque à terra feracissima & amœnissima usque ad salsissimam & infecundissimam, ita gradatim per medias pervenitur, ut nullam reprehendere audeas, nisi in comparatione melioris; atque ita per omnes gradus laudis adscendas, ut quod summum genus terræ inveneris, [a] solum tamen esse nolis. Jam verò inter totam terram & cælum quanta distantia est? Interponuntur enim humida flabilisque natura. Atque ex his quatuor elementis aliæ innumerabiles nobis, numeratæ autem Deo rerum species formæque variantur. Potest ergo esse aliquid in rerum natura, quod tua ratione non cogitas. Non esse autem, quod vera ratione cogitas, non potest. Neque enim tu potes aliquid melius in creatura cogitare, quod creaturæ artificem fugerit. Humana quippe anima naturaliter divinis ex quibus pendet connexa rationibus, cùm dicit, Meliùs hoc fieret quàm illud: si verum dicit, & videt quod dicit, in illis quibus connexa est rationibus videt. Credat ergo Deum fecisse, quod vera ratione ab eo faciendum fuisse cognovit, etiam si hoc in rebus factis non videt. Quia etiamsi cælum oculis videre non posset, & tamen ratione vera tale aliquid faciendum fuisse colligeret, credere debuit factum esse, quamvis id oculis non videret. Non enim cogitatione videret fuisse faciendum, nisi in iis rationibus quibus facta sunt omnia. Quod autem ibi non est, tam nemo potest veraci cogitatione videre, quàm non est verum.

14. In eo plerique homines errant, quia meliora cùm mente conspexerint, non in sedibus congruis ea oculis quærunt. Velut si quisquam perfectam rotunditatem ratione comprehendens, stomachetur quòd talem in nuce non invenit, si nullum umquam corpus rotundum præter hujuscemodi poma conspexit. Nam ita quidam cùm ratione verissima videant meliorem esse creaturam, quæ quamvis habeat liberam voluntatem, Deo tamen semper infixa, numquam peccaverit, intuentes peccata hominum, non ut peccare desinant, sed quia facti sunt dolent, dicentes: Tales nos faceret, ut semper incommutabili ejus veritate perfrui, numquam autem peccare vellemus. Non clament, non succenseant: quia neque ipsos ideo coëgit peccare, quia fecit, quibus potestatem utrùm vellent dedit: & sunt tales quidam Angeli, qui neque peccaverunt umquam, neque peccaturi sunt. Quamobrem si te delectat creatura, quæ perseverantissima voluntate non peccat, non est dubitandum quòd eam peccanti recta ratione præponas: sed sicut eam tu cogitatione præponis; sic eam creator Deus ordinatione præposuit. Crede esse talem in superioribus sedibus, & in sublimitate cælorum: quia si bonitatem Conditor præbuit ad eam condendam, cujus prævidit futura peccata, nullo modo non præberet eam bonitatem, ut creaturam conderet, quam peccaturam non esse præscivit.

15. Habet enim illa sublimis perpetuam beatitudinem suam, in perpetuum fruens Creatore suo, quam perpetuâ tenendæ justitiæ voluntate promeretur. Habet deinde ordinem suum etiam ista peccatrix, amissâ in peccatis beatitudine, sed non dimissâ recuperandæ beatitudinis facultate. Quæ profectò superat eam, quam peccandi perpetua [b] voluntas tenet: inter quam & illam priorem permanentem in voluntate justitiæ, hæc medietatem quamdam demonstrat, quæ PÆNITENDI humilitate altitudinem suam recipit. Nam neque ab illa creatura, quam præscivit Deus, non solùm peccaturam, sed etiam in peccandi voluntate mansuram, abstinuit largitatem bonitatis suæ, ut eam non conderet. Sicut enim melior est vel aberrans equus, quàm lapis propterea non aberrans, quia proprio motu & sensu caret: ita est excellentior creatura, quæ libera voluntate peccat, quàm quæ propterea non peccat, quia non habet liberam voluntatem. Et sicut laudarem vinum in suo genere bonum, de quo vino inebriatum hominem vituperarem, & tamen eumdem hominem jam vituperatum & adhuc ebrium, laudato illi vino, de quo ebrius factus est, anteponerem: ita corporalis creatura in suo gradu jure laudanda est, cùm illi vituperandi sint, qui ejus immoderato usu à veritatis perceptione avertuntur: quamvis iidem rursus jam perversi, & quodammodo temulenti, eidem creaturæ in ordine suo laudabili, cujus aviditate evanuerunt, non jam merito vitiorum, sed adhuc naturæ dignitate præferuntur.

16. Quia igitur omnis anima omni corpore est melior, omnisque peccatrix anima quocumque ceciderit, nulla commutatione corpus efficitur, nec omnino illi aufertur quòd anima est, & ideo nullo pacto amittit quòd corpore est melior, in corporibus autem lux tenet primum locum; consequens est ut primo corpori anima extrema præponatur, fierique possit ut corpori alicujus animæ aliquod aliud corpus anteferatur, ut autem ipsi animæ nullo modo. Cur ergo non laudetur Deus, & ineffabili prædicatione laudetur, qui cùm fecerit eas, quæ in legibus essent justitiæ permansuræ, fecit etiam alias animas, quas vel peccaturas, vel in peccatis etiam perseveraturas esse prævidebat: cùm & tales adhuc meliores sint eis, quæ quoniam nullum habent rationale ac liberum voluntatis arbitrium, peccare non possunt? Quæ tamen adhuc etiam ipsæ meliores sunt, quàm splendidissimus corporum quorumlibet quamlibet

[a] Bad. & Er. *cælum esse nolis.*

[b] Lov. *perpetua voluptas tenet.* sed antiquiores editiones & MSS. constanter habent, *voluntas.*

fulgor, quem pro ipsius summi Dei substantia * quidam, quamvis cum magno errore, venerantur. Quòd si in ordine corporearum creaturarum ab ipsis siderum choris usque ad numerum capillorum nostrorum, ita gradatim bonarum rerum pulcritudo contexitur, ut imperitissimè dicatur, Quid est hoc? Ut quid hoc? omnia enim ordine suo creata sunt: quanto imperitiùs de quacumque anima dicitur, quæ ad quantamlibet sui decoris deminutionem defectumque pervenerit, omnium corporum dignitatem sine ulla dubitatione semper superabit?

* Manichæi.

17. Aliter enim æstimat ratio, aliter usus. Ratio æstimat luce veritatis, ut recto judicio subdat minora majoribus. Usus autem consuetudine commoditatis plerumque inclinatur, ut ea pluris æstimet quæ veritas minora esse convincit. Cùm enim corpora cælestia corporibus terrestribus magnâ differentiâ ratio præponat, quis tamen carnalium hominum non mallet, vel plura deesse in cælo sidera, quàm unam arbusculam in agro suo, aut vaccam in armento? Sed sicut ætate majores homines vel omnino contemnunt, vel certè patienter corrigenda exspectant judicia parvulorum, qui exceptis quibusdam, quorum amore lætantur, quemlibet hominum ceterorum mori malunt, quàm passerem suum; & multo magis si homo sit ille terribilis, passer autem canorus & pulcher: ita ij qui provectu animi ad sapientiam profecerunt, imperitos rerum æstimatores cùm invenerint Deum laudantes in creaturis minoribus, quæ eas carnalibus suis sensibus accommodatiùs adhibent, in superioribus verò atque melioribus partim eum non laudantes, minúsve laudantes, partim etiam vituperare aut emendare conantes, partim non credentes quòd earum ille sit conditor, talium judicia vel omnino contemnere, si corrigere nequeunt, vel donec corrigant, æquo animo tolerare ac sustinere consuescant.

Caput VI. Nemo verè dixerit se malle non esse quàm miserum esse.

18. Quæ cùm ita se habeant, tantum abest à vero, quòd Creatori deputanda existimantur peccata creaturæ, quamvis necesse est fiant, quæ ipse futura præscivit, ut cùm tu dixeris non te invenire quomodo non ei deputetur quidquid in ejus creatura fieri necesse est, ego contrà non inveniam modum, neque inveniri posse atque omnino non esse confirmem, quo ei deputetur quidquid in ejus creatura ita fieri necesse est, ut voluntate peccantium fiat. Si enim quis dixerit, Non esse, quàm miserum me esse mallem: Respondebo, Mentiris. Nam & nunc miser es, nec ob aliud mori non vis, nisi ut sis: ita cùm miser nolis esse, esse vis tamen. Age igitur gratias ex eo quod es volens, ut quod invitus es auferatur. Volens enim es, & miser invitus es. Quòd si ingratus es in eo quod esse vis, jure cogeris esse quod non vis. Ex illo igitur quòd etiam ingratus habes quod vis, Creatoris laudo bonitatem: ex illo autem quòd pateris ingratus quod non vis, ordinatoris laudo justitiam.

19. Si dixerit: Non ideo mori nolo, quòd malim miser esse quàm omnino non esse, sed ne post mortem miserior sim: Respondebo, Si hoc injustum est, non sic eris: si autem hoc justum est, laudemus eum cujus legibus sic eris. Si dixerit: Unde præsumam quòd sic hoc injustum est, non sic ero? Respondebo: Quia si eris in tua potestate, aut miser non eris, aut tu ipse te injustè regendo, justè eris miser: aut volendo & non valendo te justè regere, non eris in tua potestate, & aut in nullius eris, aut in alterius: Si in nullius, aut invitus, aut volens: sed invitus esse nihil potes, nisi te vis aliqua superaverit; porrò nulla

A vi superari potest, qui est in nullius potestate: si autem volens in nullius eris potestate, ad hoc ratio recurrit, ut sis in tua; & aut te injustè regendo justè miser sis: aut quoniam quodlibet volens eris, habes adhuc unde gratias agas bonitati Conditoris tui. Quòd si in tua potestate non eris, aut potentior profectò, aut infirmior te habebit in potestate. Quòd si infirmior, tuâ culpâ, & justa miseria: poteris enim infirmior superare si voles. Si autem potentior te infirmiorem habebit in potestate, nullo modo tam re-
B ctam ordinationem rectè injustam putabis. Verissimè igitur dictum est: Si hoc injustum est, non sic eris: si autem justum, laudemus eum cujus legibus sic eris.

Caput VII. Esse diligitur & à miseris; quia ab illo sũt, qui summè est.

20. Si dixerit: Ideo magis volo vel miser esse, quàm omnino non esse, quia jam sum: si autem priùs quàm essem possem consuli, eligerem non esse potiùs quàm ut essem miser. Nunc enim quòd timeo non esse cùm miser sim, ad ipsam miseriam pertinet, qua non id volo; quod velle deberem; magis enim non esse, quàm miser esse velle deberem. Nunc
C verò fateor me quidem malle vel miserum esse quàm nihil; sed tanto stultiùs id volo, quanto miseriùs: tanto autem miseriùs; quanto veriùs video non hoc me velle debuisse. Respondebo; Cave potiùs ne hîc erres, ubi te videre verum putas. Nam si beatus esses, utique esse quàm non esse malles: & nunc miser cùm sis, mavis tamen esse vel miser quàm omnino non esse, cùm esse nolis miser. Considera igitur, quantum potes, quàm magnum bonum sit ipsum esse, quod & beati & miseri volunt. Nam si hoc bene con-
D sideraveris, videbis te intantum esse miserum, inquantum non propinquas ei quod summè est; intantum autem putare melius esse, ut quisque non sit quàm ut miser sit, inquantum non vides quod summè est: & ideo tamen te esse velle, quoniam ab illo es qui summè est.

21. Si vis itaque miseriam fugere, ama in te hoc ipsum, quia esse vis. Si enim magis magisque esse volueris, ei quod summè est propinquabis. & gratias age nunc quia es. Quamvis enim beatis sis inferior, supe-
E rior tamen es quàm ea quæ non habent vel beatitudinis voluntatem; quorum tamen multa etiam à miseris laudantur. Omnia tamen eo ipso quo sunt, jure laudanda sunt: quia eo ipso quo sunt, bona sunt. Quanto enim ampliùs esse amaveris, tanto ampliùs vitam æternam desiderabis, teque ita formari exoptabis, ut affectiones tuæ non sint temporales; de temporalium rerum amoribus inustæ & impressæ: quæ temporalia & antequam sint non sunt, & cùm sunt fugiunt, & cùm fugerint non erunt. Itaque cùm futura sunt,
F nondum sunt; cùm autem præterita sunt, jam non sunt. quomodo igitur tenebuntur ut maneant, quibus hoc est incipere ut sint, quod est pergere ut non sint. Qui autem amat esse, probat ista inquantum sunt, & amat quod semper est. Et si [a] variabatur in amore istorum, munietur in illius; & si diffluebat in amore transeuntium, in permanentis amore solidabitur, & stabit, & obtinebit ipsum esse, quod volebat cùm timebat non esse, & stare non poterat irretitus amore fugientium. Non igitur tibi displiceat, immo maximè placeat, quòd mavis esse vel miser, quàm propterea miser non esse, quia nihil eris. Huic enim exordio quo esse vis, si adjicias magis magisque esse, consurgis atque exstrueris in id quod summè est; atque ita te ab omni labe cohibebis, qua transit ut non sit quod infimè est, & secum amantis vires subruit. Hinc fiet ut qui mavult non esse ne miser sit, quia non esse non potest, restet ut miser sit. Qui au-

[a] Gemeticensis codex, *variatur*. moxque cum aliis undecim MSS. habet, *munitur in illius*.

tem plus amat esse quàm odit miser esse, adjiciendo
ad id quod amat, quod odit excludat: cùm enim in
suo genere perfectè esse cœperit, miser non erit.

22. Nam illud vide quàm absurdè & inconve-
nienter dicatur: Mallem non esse quàm miser esse.
Qui enim dicit, Mallem hoc quàm illud, eligit aliquid.
Non esse autem non est aliquid, sed nihil: & ideo
nullo pacto potes rectè eligere, quando quod eligas
non est. Dicis velle te quidem esse, cùm sis miser,
sed non hoc velle debuisse. Quid igitur velle debuisti?
Non esse, inquis, potiùs. Si hoc velle debuisti, hoc
est melius: quod autem non est, melius esse non po-
test: non ergo id velle debuisti; veraciorque sensus
est quo id non vis, quàm opinatio per quam te id vel-
le debuisse arbitraris. Deinde quod quisque rectè eli-
git appetendum, cùm ad id pervenerit, necesse est
melior fiat: melior autem esse non poterit, qui non
erit: nemo igitur rectè potest eligere ut non sit. Ne-
que enim moveri nos oportet eorum judicio, qui ur-
gente miseria sese interemerunt. Aut enim eò confu-
gerunt, ubi melius fore sibi putarunt; & non est con-
trarium rationi nostræ, quoquo modo putaverint:
aut si nullos se futuros omnino crediderunt, multo
minùs falsa electio nihil eligentium commovebit.
Quomodo enim sequar eligentem, à quo si quæram
quid eligat, respondebit, Nihil? Nam qui eligit non
esse, profectò se nihil eligere, etiam si hoc nolit res-
pondere, convincitur.

CAPUT VIII. Non esse à nemine eligitur, nequidem ab illis qui sibi necem consciscunt.

23. Verumtamen ut de hac tota re, si potero
dicam quod sentio. Nemo mihi videtur cùm seipsum
necat, aut quolibet modo emori cupit, habere in
sensu, quòd post mortem non sit futurus; tametsi
aliquantum hoc in opinione habeat. Nam opinio aut
in errore, aut in veritate ratiocinantis est, vel cre-
dentis: sensus autem aut consuetudine, aut na-
turâ valet. Posse autem fieri ut aliud sit in opinio-
ne, aliud in sensu, vel ex hoc cognoscere facile est,
quòd plerumque aliud faciendum esse credimus,
& aliud facere delectat. Et aliquando veracior est
sensus quàm opinio, si illa de errore, ille de natu-
ra est: velut cùm æger plerumque aquâ frigidâ con-
ducibiliter delectatur, quam tamen credit, si bi-
berit, esse nocituram. Aliquando veracior opinio
quàm sensus, si credit arti medicinæ, obesse frigi-
dam, cùm revera oberit, & tamen bibere dele-
ctet. aliquando utrumque in veritate est, cùm id
quod prodest, non solùm ita creditur, sed etiam li-
bet. Aliquando utrumque in errore, cùm id quod
nocet, & prodesse creditur, & libêre non desi-
nit. Solet autem & recta opinio pravam corrigere
consuetudinem, & prava opinio rectam depravare
naturam. tanta vis est in dominatu & principatu ra-
tionis. Cùm ergo quisque credens, quòd post mor-
tem non erit, intolerabilibus tamen molestiis ad to-
tam cupiditatem mortis impellitur, & decernit at-
que arripit mortem; in opinione habet errorem om-
nimodæ defectionis, in sensu autem naturale deside-
rium quietis. Quod autem quietum est, non est nihil;
immo etiam magis est quàm id quod inquietum est.
Inquietudo enim variat affectiones, ut altera alte-
ram perimat: quies autem habet constantiam, in qua
maximè intelligitur [a] quod dicitur, est. Omnis ita-
que ille appetitus in voluntate mortis, non ut qui
moritur non sit, sed ut requiescat intenditur. Ita cùm
errore credat non se futurum, naturâ tamen quietus
esse, hoc est magis esse desiderat. Quapropter sicut
nullo pacto fieri potest, ut non esse aliquem libeat:

A ita nullo pacto fieri oportet, ut ex eo quod est quis-
que, bonitati Creatoris ingratus sit.

CAP. IX. Pecca- tium [illegible]

24. Si dixerit: Non erat tamen difficile aut la-
boriosum omnipotenti Deo, ut omnia quæcumque
fecit sic haberent ordinem suum, ut nulla creatura
usque ad miseriam perveniret: non enim hoc aut om-
nipotens non potuit, aut bonus invidit. Responde-
bo, ordinem creaturarum à summa usque ad infimam
gradibus justis ita decurrere, ut ille invideat qui di-
xerit, Ista non esset: invideat etiam ille qui dixerit,
B Ista talis esset. Si enim talem vult esse qualis est supe-
rior, jam illa est, & tanta est ut adjici ei non opor-
teat, quia perfecta est. Qui ergo dicit, Etiam ista ta-
lis esset, aut perfectæ superiori vult addere, & erit
immoderatus & injustus; aut istam vult interimere,
& erit malus atque invidus. Qui autem dixerit, Ista
non esset, nihilominus erit malus atque invidus, cùm
eam non vult esse, qua inferiorem laudare adhuc co-
gitur. Velut si dicat, Non esset luna, cùm etiam lu-
cernæ claritatem longè inferiorem, in suo tamen ge-
C nere pulcram, & terrenis tenebris esse decoram at-
que aptam nocturnis usibus, atque in his omnibus
pro suo modulo utique laudabilem aut fateatur, aut
stultissimè vel contentiosè neget. Quomodo ergo re-
ctè dicere audebit, Luna non esset in rebus, qui si
diceret, Lucerna non esset, deridendum se esse sen-
tiret? Quòd si non dicit, Luna non esset, sed qua-
lem solem videt, talem dicit lunam esse debuisse, non
intelligit nihil aliud se dicere quàm, Non esset luna,
sed essent soles duo. In quo dupliciter errat, quòd
D rerum perfectioni & addere aliquid cupit, cùm desi-
derat alterum solem; & minuere, cùm lunam vult
detrahi.

25. Hîc fortasse dicat, ideo nihil se de luna con-
queri, quia splendor ejus ita minor est, ut miser non
sit; de animarum autem non obscuritate, sed mise-
riâ se dolere. Sedulò cogitet, ita lunæ splendorem
non esse miserum, ut nec splendor solis sit beatus.
Quamvis enim corpora cælestia sint, corpora sunt
tamen quantum ad lucem istam pertinet, quæ per
E corporeos oculos sentiri potest. Nulla autem corpo-
ra, quantum ad sese adtinet, vel beata possunt esse,
vel misera; quamquam beatorum aut miserorum cor-
pora possint esse. Sed de illis luminibus similitudo ad-
hibita id docet, ut quemadmodum corporum diffe-
rentias contemplando, videns alia clariora, injustè
petis auferri quæ obscuriora conspexeris, aut clario-
ribus adæquari; sed ad perfectionem universitatis re-
ferens omnia, quanto magis minúsve inter se clara
sunt, tanto magis cernis esse omnia; nec tibi occur-
F rit perfecta universitas, nisi ubi majora sic præsto
sunt, ut minora non desint: sic etiam differentias
animarum cogites, in quibus hoc quoque invenies,
ut miseriam quam doles, ad id quoque valere cog-
noscas, ut universitatis perfectioni nec illæ desint
animæ, quæ miseræ fieri debuerunt, quia peccatri-
ces esse voluerunt. Tantumque abest ut Deus tales
facere non debuerit, ut etiam ceteras creaturas lau-
dabiliter fecerit longè inferiores animis miseris.

26. Sed adhuc videtur minùs intelligens quod
dictum est, habere quod contradicat. dicit enim: Si
universitatis perfectionem complet etiam nostra mi-
seria, defuisset aliquid huic perfectioni, si beati sem-
per essemus. Quapropter si ad miseriam nisi peccan-
do non pervenit anima, etiam peccata nostra neces-
saria sunt perfectioni universitatis quam condidit
Deus. Quomodo ergo justè peccata punit, quæ si

[a] Er. & Lov. *intelligitur esse quod dictum est.* At abest, *esse* ab editione Bad, & à MSS. è quibus tamen pauci pro, *quod dictum est,* habent *quod dicitur, est.* quæ vera lectio videtur.

defuissent, creatura ejus plena & perfecta non esset? Hîc respondetur, non ipsa peccata vel ipsam miseriam perfectioni universitatis esse necessaria, sed animas in quantum animæ sunt; quæ si velint, peccant; si peccaverint, miseræ fiunt. Si enim peccatis earum detractis miseria perseverat, aut etiam peccata præcedit, rectè deformari dicitur ordo atque administratio universitatis. Rursus si peccata fiant, & desit miseria, nihilominus dehonestat ordinem iniquitas. Cùm autem non peccantibus adest beatitudo, perfecta est universitas. Cùm verò peccantibus adest miseria, nihilominus perfecta est universitas. Quòd autem ipsæ non desunt animæ, quas vel peccantes sequitur miseria, vel rectè facientes beatitudo, semper naturis omnibus universitas plena atque perfecta est. Non enim peccatum & supplicium peccati naturæ sunt quædam, sed affectiones naturarum, illa voluntaria, ista pœnalis. Sed voluntaria quæ in peccato fit, turpis affectio est. Cui propterea pœnalis adhibetur, ut ordinet eam, ubi talem esse non turpe sit, & decori universitatis congruere cogat, ut peccati dedecus emendet pœna peccati.

27. Hinc fit ut peccans creatura superior, à creaturis inferioribus puniatur, quia illæ tam sunt infimæ, ut ornari etiam à turpibus animis possint, atque ita decori universitatis congruere. Quid enim tam magnum in domo est quàm homo, & quid tam abjectum & infimum quàm cloaca domus? Servus tamen in tali peccato detectus, ut mundandæ cloacæ dignus habeatur, ornat eam etiam turpitudine sua; & utrumque horum, id est turpitudo servi, & mundatio cloacæ, jam conjunctum & redactum in quamdam sui generis unitatem, ita dispositæ domui coaptatur atque subtexitur, ut ejus universitati ordinatissimo decore conveniat. Qui tamen servus si peccare noluisset, non defuisset domesticæ disciplinæ alia provisio, quâ necessaria mundarentur. Quid itaque tam infimum in rebus quàm corpus omne terrenum? Hanc tamen corruptibilem carnem etiam peccatrix anima sic ornat, ut ei speciem decentissimam præbeat, motumque vitalem. Habitationi ergo cælesti talis anima non congruit per peccatum, terrestri autem congruit per supplicium: ut quodlibet elegerit, semper sit pulcra universitas decentissimis partibus ordinata, cujus est conditor & administrator Deus. Namque optimæ animæ cùm in infimis creaturis habitant, non eas ornant miseriâ suâ quam non habent, sed usu earum bono. Si autem peccatrices animæ permittantur habitare in sublimibus locis, inhonestum est: quia non conveniunt illis, quibus nec bene uti possunt, nec ornamenti aliquid conferunt.

28. Ideo quamquam orbis iste terrenus rebus corruptibilibus deputatus sit, tamen servans quantum potest imaginem superiorum, exempla nobis & indicia quædam demonstrare non cessat. Si enim bonum & magnum aliquem virum hortante honestatis officio videamus ignibus, quantum ad corpus adtinet, concremari, non hoc vocamus pœnam peccati, sed fortitudinis & patientiæ documentum, eumque magis diligimus, cùm fœdissima corruptio corporea membra ejus absumat, quàm si nihil hujusmodi pateretur. miramur quippe animi naturam mutabilitate corporis non mutari. At verò crudelissimi latronis membra cum tali supplicio confici adspicimus, approbamus ordinem legum. Ornant ergo ambo illa tormenta, sed ille merito virtutis, iste peccati. At si post illos ignes, vel etiam ante illos, optimum virum illum commutatum ad congruentiam cælestis habitationis ad sidera videremus attolli, utique lætaremur. Si autem sceleratum latronem, sive ante supplicium, sive post supplicium, cum eadem malitia voluntatis ad sedem honoris sempiternam levari videremus in cælum, quis non offenderetur? Ita fit ut inferiores creaturas ambo ornare potuerint, superiores autem unus illorum. Ex quo admonemur advertere, mortalitatem carnis hujus & primum hominem ornasse, ut peccato pœna congrueret, & Dominum nostrum, ut à peccato misericordia liberaret. Non autem sicut justus potuit in ipsa justitia permanens corpus habere mortale; ita iniquus potest dum iniquus est, ad immortalitatem pervenire sanctorum, scilicet sublimem & angelicam; non eorum angelorum, de quibus Apostolus ait, *Nescitis quia angelos sumus judicaturi*; sed eorum de quibus Dominus ait; *Et erunt æquales Angelis Dei.* Qui enim æqualitatem Angelorum desiderant propter inanem gloriam suam, non ideo volunt æquales esse Angelis, sed Angelos sibi. Itaque in tali voluntate perseverantes, æquabuntur supplicio prævaricatoribus angelis, potestatem suam potiùs quàm Dei omnipotentis diligentibus. Talibus enim ad sinistram constitutis, quia non quæsierunt Deum per humilitatis januam, quam in seipso Dominus Jesus Christus ostendit, & immisericorditer superbéque vixerunt, dicetur, *Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo & angelis ejus.*

1. Cor. 5. 2.

Luca 20. 36.

Matth. 25. 41.

CAPUT X. Quo jure diabolus possederit hominem, & quo jure Deus hunc liberarit.

29. CUM enim duæ sint origines peccatorum, una spontaneâ cogitatione, alia persuasione alterius, quò pertinere arbitror quod Propheta dicit: *Ab occultis meis munda me Domine, & ab alienis parce servo tuo:* utrumque voluntarium est quidem; nam sicut propriâ cogitatione non peccat invitus, ita dum consentit malè suadenti, non utique nisi voluntate consentit: sed tamen gravius est, non solùm nullo suadente propriâ cogitatione peccare, sed etiam peccandum alteri per invidentiam dolumque suadere, quàm ad peccandum alterius suasione traduci. Servata est ergo in utroque peccato justitia Domini punientis. Nam & illud appensum est æquitatis examine, ut nec ipsius diaboli potestati negaretur homo, quem sibi malè suadendo subjecerat. Iniquum enim erat, ut ei quem ceperat, non dominaretur. Nec fieri ullo modo potest, ut Dei summi & veri perfecta justitia, quæ usquequaque pertenditur, deserat etiam ordinandas ruinas peccantium. Et tamen quia minùs peccaverat homo quàm diabolus, idipsum ei valuit ad reparandam salutem, quòd principi hujus mundi, partis rerum scilicet hujus mortalis atque infimæ, hoc est [a] principi omnium peccatorum, & præposito mortis, usque ad mortalitatem carnis addictus est. Ita enim conscientiâ mortalitatis timidus, & à vilissimis & abjectissimis bestiis vel etiam minutissimis, molestias atque interitum reformidans, incertusque futurorum, & illicitas cohibere [b] lætitias, & maximè superbiam, cujus persuasione dejectus est, & quo uno vitio misericordiæ medicina respuitur, frangere consuevit. QUID enim tam opus habens misericordiâ quàm miser? ET QUID tam indignum misericordiâ quàm superbus miser?

Psal. 18. 14.

30. Ex quo factum est, ut illud Dei Verbum per quod facta sunt omnia, & quo fruitur omnis angelica beatitudo, usque ad miseriam nostram clementiam suam porrigeret, & verbum caro fieret, & habitaret in nobis. Sic enim posset panem Angelorum

[a] In priùs editis, *principio omnium peccatorum.* At in MSS. novemdecim habetur hîc, *principi.*

[b] Ita Bad. & MSS. plerique. At Er. & Lov. habent, *cohibere delicias.*

homo manducare, nondum Angelis adæquatus, si panis ipse Angelorum hominibus dignaretur æquari. Nec sic descendit ad nos, ut illos desereret; sed simul integer illis, integer nobis, illos intrinsecùs pascens per id quod Deus est, nos forinsecus admonens per id quod nos sumus, idoneos facit per fidem, quos per speciem pascat æqualiter. Quia enim rationalis creatura Verbo illo tamquam optimo cibo suo pascitur: humana autem anima rationalis est, quæ mortalibus vinculis peccati pœnâ tenebatur, ad hoc deminutionis redacta, ut per conjecturas rerum visibilium ad intelligenda invisibilia niteretur; cibus rationalis creaturæ factus est visibilis, non commutatione naturæ suæ, sed habitu nostræ, ut visibilia sectantes ad se invisibilem revocaret. Sic eum anima, quem superbiens intus reliquerat, foris humilem invenit, imitatura ejus humilitatem visibilem, & ad invisibilem altitudinem reditura.

31. Atque Verbum Dei unicus Dei Filius, diabolum quem semper sub legibus suis habuit & habebit, homine indutus etiam homini subjugavit: nihil ei extorquens violento dominatu, sed superans eum lege justitiæ; ut quoniam femina decepta, & dejecto per feminam viro omnem prolem primi hominis tamquam peccatricem legibus mortis, malitiosa quidem nocendi cupiditate, sed tamen jure æquissimo vindicabat, tamdiu potestas ejus valeret, donec interficeret justum, in quo nihil dignum morte posset ostendere, non solùm quia sine crimine occisus est, sed etiam quia sine libidine natus: cui subjugaverat ille quos ceperat, ut quidquid inde nasceretur, tamquam suæ arboris fructus, prava quidem habendi cupiditate, sed tamen non iniquo possidendi jure retineret. Justissimè itaque dimittere cogitur credentes in eum, quem injustissimè occidit, ut & quòd temporaliter moriuntur, debitum exsolvant, & quòd semper vivunt, in illo vivant, qui pro eis quod non debebat exsolvit. Quibus autem infidelitatis perseverantiam persuasisset, justè secum haberet in perpetua damnatione consortes. Ita factum est, ut neque diabolo per vim eriperetur homo, quem nec ipse vi, sed persuasione ceperat: & qui [a] justè plus humiliatus est, ut serviret cui ad malum consenserat, justè per eum cui ad bonum consensit liberaretur; quia minùs iste in consentiendo, quàm ille in malè suadendo peccaverat.

Caput XI. Creatura sive in justitia permansura, sive lapsura ad ornamentum universi confert.

32. Naturas igitur omnes Deus fecit, non solùm in virtute atque justitia permansuras, sed etiam peccaturas; non ut peccarent, sed ut essent ornaturæ [b] universum, sive peccare, sive non peccare voluissent. Si enim rebus deessent animæ quæ ipsum fastigium ordinis in universa creatura sic obtinerent, ut si peccare voluissent, infirmaretur & labefactaretur universitas, magnum quiddam deesset creaturæ: illud enim deesset, quo remoto stabilitas rerum atque connexio turbaretur. Tales sunt optimæ, & sanctæ, & sublimes creaturæ cælestium vel supercælestium potestatum, quibus solus Deus imperat; universus autem mundus subjectus est. Sine istarum officiis justis atque perfectis esse universitas non potest. Item si deessent, quæ sive peccarent, sive non peccarent, nihil universitatis ordini minueretur, etiam sic plurimum deesset. Animæ sunt enim rationales, & illis superioribus officio quidem impares, sed naturâ pares; quibus adhuc inferiores sunt multi, & tamen laudabiles à summo Deo constitutarum rerum gradus.

33. Illa ergo natura sublimioris officij est, quæ non solùm si non esset, sed etiam si peccaret, minueret ordinem universitatis. Inferioris officij est ista, quæ tantummodo si non esset, non autem si peccaret, aliquid minùs haberet universitas. Illi data est potentia omnia continendi officio proprio, quod rerum ordini deesse non possit: nec ideo in bona voluntate permanet, quia hoc accepit officium; sed ideo accepit, quoniam ab illo qui dedit permansura prævisa est. Nec tamen suâ majestate continet omnia, sed inhærendo illius majestati, & ejus imperiis devotissimè obtemperando, à quo & per quem & in quo facta sunt omnia. Huic autem datum est quidem non peccanti potentissimum officium continendi omnia; non tamen proprium, sed cum illa, tamquam ei quæ peccatura præcognita est. Habent sanè spiritalia quæque inter se & conjunctionem sine cumulo, & sejunctionem sine deminutione: ut neque adjuvaretur illa in actionis suæ facilitate, cùm hæc sibi conjungeretur, neque difficilior illi actio fieret, si hæc officium suum peccando desereret. Non enim locis & mole corporum, sed parilitate affectuum jungi, & disparilitate sejungi possunt spiritales creaturæ, quamvis corpora sua quæque possideant.

34. In corporibus autem inferioribus atque mortalibus post peccatum anima ordinata, regit corpus suum, non omnimodo pro arbitrio, sed sicut leges universitatis sinunt. Nec ideo tamen talis anima inferior est corpore cælesti, cui corpori etiam corpora terrena subjecta sunt. Pannosa quippe vestis damnati servi multo est inferior veste bene meriti, & in honore magno apud dominum constituti: sed ipse servus melior est qualibet veste pretiosa, quia homo est. Illa ergo inhæret Deo, & in cælesti corpore, angelica potestate, etiam terrestre corpus ornat & regit, sicut jubet ille cujus nutum intuetur ineffabiliter. Ista verò mortalibus membris onerata, vix hoc ipsum quo premitur administrat intrinsecùs, & tamen ornat quantum potest: cetera verò extrinsecùs adjacentia, longè infirmiore operatione extrinsecùs afficit sicut potest.

Caput XII. Gubernatio universi non turbaretur, etiamsi angelica omnis creatura peccaret.

35. Unde colligitur non defuturum fuisse ornatum congruentissimum infimæ corporeæ creaturæ, etiamsi ista peccare noluisset. Quoniam quæ totum potest regere, etiam partem regit. quæ autem minùs potest, non continuò potest ampliora. Perfectus enim medicus etiam scabiem sanat efficaciter: at non continuò qui scabioso utiliter consulit, universæ humanæ valetudini mederi potest. Et ratio quidem si certa conspicitur, qua manifestum fiat esse oportuisse creaturam quæ numquam peccaverit, numquam peccatura sit, etiam illud eadem ratio renuntiat à peccato illam libera voluntate abstinere, neque coactam non peccare, sed sponte. Verumtamen etiamsi peccaret (quamquam non peccavit, sicut eam non peccaturam præscivit Deus) tamen si etiam ipsa peccaret, sufficeret Dei potestas ineffabilis potentiæ, ad regendam istam universitatem, ut omnibus congrua & condigna retribuens, nihil in toto imperio suo turpe atque indecorum esse permitteret. Quia sive per nullas ad hoc ipsum conditas potestates, si omnis angelica natura ab ejus præceptis peccando defecisset, majestate sua decentissimè atque optimè regeret omnia: nec sic invidens creaturæ spiritali ut esset; qui etiam corporalem peccantibus quoque spiritalibus longè inferiorem, tanta largitate bonitatis instituit, ut nullus sit cælum terramque ra-

[a] Editi, *justo plus*, quibus rari MSS. suffragantur. nam duodecim melioris notæ habent, *justè plus*.

[b] MSS. aliquot è potioribus, *ornatura universitatis*.

tionabiliter intuens, omnesque naturas visibiles in suis generibus moderatas, formatas, ordinatas, qui vel alium credat artificem omnium esse quàm Deum, vel non eum ineffabiliter laudandum esse fateatur. Sive [a] nulla est melior rerum ordinatio, nisi potestas angelica naturæ excellentiâ & bonitate voluntatis in dispositione universitatis superemineat, etiamsi omnes peccassent Angeli, nullam inopiam facerent ad regendum imperium suum Creatori Angelorum. Non enim vel bonitas ejus quasi aliquo tædio, vel omnipotentia difficultate deficeret ad creandos alios, quos in eis sedibus collocaret, quas peccando alij deseruissent; aut creatura spiritalis quantilibet [b] numeri, si pro suis meritis damnaretur, angustare posset ordinem, qui convenienter & decenter excipit quoscumque damnandos [c]. Quacumque se igitur consideratio nostra converterit, ineffabiliter laudandum invenit Deum naturarum omnium conditorem optimum, & administratorem justissimum.

36. Postremò ut relinquamus contemplationem pulcritudinis rerum, iis qui eam divino munere videre possunt, nec eos [d] qui non possunt ad ineffabilia contuenda verbis conemur adducere, & tamen propter loquaces aut infirmos aut insidiosos homines tantam quæstionem brevissima complexione peragamus;

Caput XIII. Ex creaturæ corruptione & ex vitij ejus vituperatione bonitas ipsius ostenditur.

Omnis natura quæ minùs bona fieri potest, bona est: & omnis natura dum corrumpitur, minùs bona fit. Aut enim non ei nocet corruptio, & non corrumpitur; aut si corrumpitur, nocet ei corruptio: & si nocet, minuit aliquid de bono ejus, & eam minùs bonam facit. Nam si penitus eam privat omni bono, quidquid ejus remanebit, jam corrumpi non poterit: quia nullum erit bonum cujus ademtione possit nocere corruptio. Cui autem non potest nocere corruptio, non corrumpitur. Porrò natura quæ non corrumpitur, incorruptibilis est. Erit ergo natura, quod absurdissimum est dicere, corruptione facta incorruptibilis. Quapropter quod verissimè dicitur, omnis natura inquantum natura est, bona est: quia si incorruptibilis est, melior est quàm corruptibilis: si autem corruptibilis est, quoniam dum corrumpitur minùs bona fit, sine dubitatione bona est. Omnis autem natura aut corruptibilis est, aut incorruptibilis. Omnis ergo natura bona est. naturam voco quæ & substantia dici solet. Omnis igitur substantia aut Deus, aut ex Deo; quia omne bonum aut Deus, aut ex Deo.

37. Quibus constitutis atque firmatis tamquam in capite ratiocinationis nostræ, adtende quid dicam. Omnis natura rationalis, cum libero voluntatis arbitrio condita, si manet in fruendo summo atque incommutabili bono, proculdubio laudanda est; & omnis quæ tendit ut maneat, etiam ipsa laudanda est: omnis autem quæ non in eo manet, & non vult agere ut maneat, inquantum ibi non est, & inquantum non id agit ut ibi sit, vituperanda est. Si ergo laudatur rationalis natura quæ est facta, nemo dubitat laudandum esse qui fecit; & si vituperatur, nemo dubitat ejus Conditorem in ipsa ejus vituperatione laudari. Cùm enim propterea vituperamus hanc, quoniam summo & incommutabili bono, id est Creatore suo frui non vult, illum sine ulla dubitatione laudamus. QUANTUM ergo bonum, & quàm vel ineffabiliter linguis omnibus, vel ineffabiliter cogitationibus omnibus prædicandus & honorandus est creator omnium Deus, sine cujus laude nec laudari possumus, nec vituperari? Non enim vituperari possumus quia in eo non manemus, nisi quia magnum & summum & primum nostrum bonum est manere in illo. unde autem hoc, nisi quia ille ineffabile bonum est? QUID ergo inveniri potest in nostris peccatis unde ille vituperetur, quando vituperatio peccatorum nostrorum nulla est, nisi ille laudetur?

38. Quid quòd etiam in ipsis rebus, quæ vituperantur, nullius vituperatur nisi vitium? Nullius autem vituperatur vitium, nisi cujus natura laudatur. Aut enim secundum naturam est quod vituperas; & non est vitium, tuque magis emendandus es, ut rectè vituperare noveris, quàm illud quod non rectè vituperas; aut si vitium est, ut rectè vituperari possit, etiam contra naturam sit necesse est. Omne quippe vitium, eo ipso quo vitium est, contra naturam est. Si enim naturæ non nocet, nec vitium est: si autem quia nocet ideo vitium est, ideo vitium est quia contra naturam est. Quòd si non suo, sed alieno vitio aliqua natura corrumpitur, injustè vituperatur, & quærendum est utrùm illa natura non corrumpatur vitio suo, cujus vitio potuit aliena natura corrumpi. Sed quid est aliud vitiari, nisi vitio corrumpi? Porrò natura quæ non vitiatur, caret vitio: cujus autem vitio aliena natura corrumpitur, habet utique vitium. Prior ergo vitiosa est, & prior corrumpitur vitio suo, cujus vitio alia quoque corrumpi potest. Ex quo colligitur, contra naturam esse omne vitium, etiam ejus rei cujus est vitium. Quapropter quoniam in quacumque re non vituperatur nisi vitium, ideo autem vitium est, quia contra naturam ejus rei est cujus est vitium, nullius rei rectè vituperatur vitium, nisi cujus natura laudatur. Non enim tibi rectè in vitio displicet, nisi quia vitiat quod in natura placet.

Caput XIV. Non omnis corruptio vituperatione digna est.

39. VIDENDUM est etiam illud, utrùm verè dicatur aliquam naturam naturæ alterius vitio corrumpi, nullo adjuncto vitio suo. Si enim natura quæ accedit cum vitio suo ad aliam corrumpendam, non in ea corruptibile aliquid invenit, non eam corrumpit. Si autem invenit, adjuncto ejus vitio corruptionem ejus operatur. Potentior enim ab infirmiore si corrumpi nolit, non corrumpitur: si autem velit, priùs incipit suo vitio corrumpi quàm alieno. Æqualis autem ab æquali nihilominus si corrumpi nolit, non potest. Nam quæcumque natura cum vitio ad eam quæ sine vitio est, ut corrumpat accedit, eo ipso non accedit æqualis, sed infirmior vitio suo. Si verò potentior invalidiorem corrumpit, aut utriusque vitio fit, si utriusque prava cupiditate fit; aut vitio potentioris, si naturæ tanta præstantia est, ut inferiorem quam corrumpit, etiam vitiosa præcedat. Quis enim rectè vituperaverit fructus terræ, quòd homines eis non utantur bene, corruptique vitio suo, corrumpant eos abutendo ad luxuriam: cùm tamen dubitare dementis sit præstantiorem potentioremque esse hominis naturam etiam vitiosam, quàm non vitiosas quasque fruges?

40. Potest etiam fieri ut aliquam inferiorem potentior natura corrumpat, & hoc nullius earum vitio fiat. siquidem vitium dicimus, quod vituperatione dignum est. Quis autem vel frugalem hominem nihil aliud de frugibus, quàm [e] supplementa naturæ

[a] Lov. in textu, *Sive ulla est*. At Bad. Er. & MSS. *Sive nulla est*; quæ lectio in editione Lov. ad marginem haud rectè rejecta est, cùm disjunctiva particula, *sive*, indicet hoc esse membrum alterum oppositum superiori, *sive per nulla, ad hoc ipsum* &c.

[b] In codicibus quinque vetustis nec deterioris notæ habetur, *quantilibet numeris*.

[c] Er. & Lov. *quoscumque damnandos multos*. Expunximus, *multos*, quia redundat, abestque à Bad. & à MSS. quindecim.

[d] Editi & MSS. plerique carent istis verbis, *qui non possunt*, quæ huc revocanda putavimus è codice altero Sorbonico & ex aliis duobus.

[e] Bad. Er. & MSS. duo, *sublevamenta naturæ*.

quæritantem vituperare audeat, aut eaſdem fruges quòd uſu ciborum ejus corrumpantur? Talis enim nec uſitatè corruptio dicitur, quia maximè vitij nomen ſolet eſſe corruptio. Nam & illud in rebus facilè animadverti poteſt, quod plerumque in [a] nullos uſus explendæ indigentiæ ſuæ natura potentior inferiorem corrumpit, vel juſtitiæ ordine dum vindicat culpam, ex qua regula, illud dictum eſt ab Apoſtolo: *Si quis templum Dei corruperit, corrumpet illum Deus:* Vel ordine mutabilium rerum ſibi cedentium ſecundùm leges congruentiſſimas pro valentia cujuſque partis univerſitati datas. Neque enim ſi cujuſquam oculos pro naturæ ſuæ modulo ferendæ lucis invalidos ſol fulgore corrumpat, aut ad explendam indigentiam ſui luminis eos commutare putandus eſt, aut id facere ullo vitio ſuo; aut ſaltem ipſi oculi vituperandi ſunt, quia & Domino ſuo ceſſerunt ut contra lucem aperirentur, & ipſi luci ut corrumperentur. Omnium igitur corruptionum ſola quę vitioſa eſt corruptio rectè vituperatur: ceteræ autem, aut ne corruptiones quidem dicendæ ſunt, aut certè quia vitioſæ non ſunt, dignæ vituperatione eſſe non poſſunt. Nam & ipſa vituperatio, quòd ſoli vitio parata, id eſt apta & debita ſit, inde traxiſſe vocabulum creditur, ut vituperatio diceretur.

1. Cor. 3. 17.

41. Vitium autem, ut dicere cœperam, non aliunde malum eſt, niſi quia naturæ adverſatur ejus ipſius rei cujus eſt vitium. Unde manifeſtum eſt hanc eamdem rem cujus vitium vituperatur, naturâ eſſe laudabilem, ita ut omnino hanc ipſam vituperationem vitiorum, naturarum laudem eſſe fateamur, earum ſcilicet quarum vitia vituperantur. Quia enim vitium naturæ adverſatur, tantum additur malitiæ vitiorum, quantum naturarum integritati minuitur. Cùm ergo vituperas vitium, id profectò laudas cujus integritatem deſideras. cujus autem niſi naturæ integritatem? Natura enim perfecta, non ſolùm nullâ vituperatione, ſed etiam laude in ſuo genere digna eſt. Quod ergo perfectioni naturæ deeſſe perſpexeris, id vocas vitium, ſatis tibi eam placere conteſtans, quam vituperatione imperfectionis ejus velles eſſe perfectam.

CAPUT XV. Defectus creaturæ haud ſemper eſt culpabilis.

42. SI igitur vituperatio vitiorum ipſarum etiam, quarum ſunt vitia, naturarum decus dignitatemque commendat, quanto magis Deus conditor omnium naturarum etiam in earum vitiis laudandus eſt; cùm & hoc ab illo habeant quod naturæ ſunt, & intantum vitioſæ ſint, inquantum ab ejus qua factæ ſunt arte diſcedunt, & intantum rectè vituperentur, inquantum earum vituperator artem qua factæ ſunt videt, ut hoc in eis vituperet, quod ibi non videt. Etſi ars ipſa per quam facta ſunt omnia, hoc eſt ſumma & incommutabilis Sapientia Dei, verè ſumméque eſt, ſicuti eſt, reſpice quò tendat quidquid ab illa diſcedit. Qui tamen defectus non eſſet vituperatione dignus niſi eſſet voluntarius. Adtende enim quæſo, utrùm rectè vituperes, quod ita eſt ſicuti eſſe debuit. non opinor; ſed utique quod non ita eſt ut debuit. Nemo autem debet quod non accepit. Et quiſquis debet, cui debet, niſi à quo accepit ut debeat? Nam & quæ redduntur transſegando, ei redduntur qui tranſſegaverat. Et quod creditorum juſtis ſucceſſoribus redditur, ipſis utique redditur quibus iſti jure ſuccedunt. Aliter non redditio, ſed ceſſio vel admiſſio, vel ſiquid aliud hujuſmodi nominanda eſt. Quapropter omnia temporalia, quæ in hoc rerum ordine ita locata ſunt, ut niſi deficiant, non poſſint præteritis futura ſuccedere, ut tota temporum in ſuo genere pulcritudo peragatur, abſurdiſſimè dicimus non debere deficere. Quantum enim acceperunt, tantum agunt, & tantum reddunt ei, cui debent quod ſunt inquantumcumque ſunt. Qui enim dolet ea deficere, ſermonem ſuum oportet adtendat, eum certè ipſum quod iſta conqueritur, ſi juſtum & à prudentia profectum eſſe arbitratur; cujus ſermonis quod ad ſonum ejus adtinet, ſi quis unam particulam diligat, nec eam velit ceteris deficiendo locum dare, quibus decedentibus & ſuccedentibus totus ille ſermo contexitur, mirabilis dementiæ judicabitur.

43. In iis igitur rebus quæ ideo deficiunt, quia non ultra eſſe acceperunt, ut ſuis temporibus omnia peragantur, nemo defectum rectè vituperat; quia nemo poteſt dicere, Debuit permanere, cùm acceptas metas tranſire non poſſet. In creaturis autem rationabilibus, quibus ſive peccantibus ſive non peccantibus, univerſalis pulcritudo modis congruentiſſimis terminatur, aut nulla peccata ſunt, quod abſurdiſſimum eſt dicere; peccat enim ſaltem, qui vel damnat quaſi peccata quæ nulla ſunt: aut non ſunt vituperanda peccata, quod nihilominùs abſurdum eſt; incipient quippe nec rectè facta laudari, & tota turbabitur humanæ mentis intentio, vitamque ſubvertet: aut vituperabitur factum, quod ita factum eſt ut debuit, & exſecrabilis inſania, vel ut mitiùs loquar, error miſerrimus orietur: aut ſi cogit veriſſima ratio, ſicuti cogit, ut & vituperentur peccata, & quidquid rectè vituperatur ideo vituperetur, quia non eſt ita ut eſſe debuit, quære quid debeat natura peccatrix, & invenies rectè factum, quære cui debeat, & invenies Deum. A quo enim accepit poſſe rectè facere cùm velit, ab eo accepit ut ſit etiam miſera ſi non fecerit, & beata ſi fecerit.

44. Quia enim nemo ſuperat leges omnipotentis Creatoris, NON SINITUR anima non reddere debitum. Aut enim reddit bene utendo quod accepit, aut reddit amittendo quo bene uti noluit. Itaque ſi non reddit faciendo juſtitiam, reddet patiendo miſeriam: quia in utroque verbum illud debiti ſonat. Hoc enim etiam modo dici potuit quod dictum eſt, Si non reddit faciendo quod debet, reddet patiendo quod debet. Nullo autem temporis intervallo iſta dividuntur, ut quaſi alio tempore non faciat quod debet, & alio patiatur quod debet, ne vel puncto temporis univerſalis pulcritudo turpetur, ut ſit in ea peccati dedecus ſine decore vindictæ. Sed in futurum judicium ſervatur ad manifeſtationem atque ad acerrimum ſenſum miſeriæ, quidquid nunc occultiſſimè vindicatur. Sicut enim qui non vigilat, dormit: ſic quiſquis non facit quod debet, ſine intervallo patitur quod debet, quoniam tanta eſt beatitudo juſtitiæ, ut nemo ab ea niſi ad miſeriam poſſit abſcedere. In omnibus ergo defectibus, aut non acceperunt ultra eſſe quæ deficiunt, & nulla culpa eſt; ſicut etiam cùm ſunt, quia non acceperunt amplius eſſe quàm ſunt, nihilominùs nulla culpa eſt: aut nolunt eſſe, quod ſi vellent, eſſe [b] acceperunt; & quia bonum eſt, reatus eſt ſi nolint.

45. DEUS autem nulli debet aliquid, quia omnia gratuitò præſtat. Etſi quiſquam dicet ab illo aliquid deberi meritis ſuis, certè ut eſſet, non ei debebatur. Non enim erat cui deberetur. Et tamen, quod meritum eſt [c] converti ad eum ex quo es, ut ex ipſo

[a] Vulgati habent, *in nonnullos uſus*. At MSS. *in nullos uſus*. amplectimur.

[b] Er. & Lov. *eſſe acciperent*. At MSS. magno conſenſu, *eſſe acceperunt*, & meliùs; hoc enim iſtis ſuperioris argumenti, quod hîc in anguſtum contrahitur, reſpondet verbis: *A quo enim accepit poſſe rectè facere cùm velit*, &c. favet editio Bad. quæ præfert, *eſſe ceperunt*.

[c] Er & Lov. *convertere*. MSS. ſex, *converte*. ſed concinniùs undecim alij ferunt, *converti*.

etiam melior sis, ex quo habes ut sis? Quid ergo ei prærogas, ut tamquam debitum poscas; quando si nolles ad eum converti, nihil ei deesset, tibi autem ipse, sine quo nihil esses, & ex quo ita es aliquid, ut nisi convertendo te ad illum, reddideris ei quod ab ipso es, non quidem nihil, sed miser tamen eris? Omnia ergo illi debent, primò quidquid sunt, inquantum naturæ sunt. Deinde quidquid melius possunt esse si velint, quæcumque acceperunt ut velint; & quidquid oportet eas esse. Ex eo igitur quòd non accepit, nullus reus est: ex eo verò quòd non facit quod debet, justè reus est. Debet autem, si accepit & voluntatem liberam, & sufficientissimam facultatem.

46. Usque adeo autem dum non facit quisque quod debet, nulla culpa est Conditoris, ut & laus sit, quoniam quod debet patitur, & in eo ipso quod vituperatur non faciendo quod debet, non nisi laudatur ille cui debet. Si enim tu laudaris videndo quid facere debeas, cùm id non videas, nisi in illo qui est incommutabilis Veritas; quanto magis ille qui & velle præcepit, & posse præbuit, & non impunè nolle permisit? Si enim hoc debet quisque quod accepit, & sic homo factus est, ut necessariò peccet, hoc debet ut peccet. Cùm ergo peccat, quod debet facit. Quod si scelus est dicere, neminem natura sua cogit ut peccet. Sed nec aliena. Non enim quisquis dum id quod non vult patitur, peccat. Nam si justè patitur, non in eo peccat quod patitur invitus, sed in eo peccavit quod ita fecit volens, ut quod nollet jure pateretur. Si autem injustè patitur, quomodo peccat? Non enim injustè aliquid pati, sed injustè aliquid facere, peccatum est. Quòd si neque suâ neque alienâ naturâ quis peccare cogitur, restat ut propria voluntate peccetur. Quòd si tribuere volueris Conditori, peccantem purgabis, qui nihil præter sui Conditoris instituta commisit, qui si rectè defenditur, non peccavit. non est ergo quod tribuas Conditori. Laudemus ergo Conditorem, si potest defendi peccator; laudemus si non potest. Si enim justè defenditur, non est peccator: lauda ergo Creatorem. Si autem defendi non potest, intantum peccator est inquantum se à Creatore avertit: lauda ergo Creatorem. Omnino igitur non invenio, nec inveniri posse, & prorsus non esse confirmo, quomodo tribuantur peccata nostra creatori nostro Deo; quando & in ipsis eum laudabilem invenio, non solùm quòd ea punit, sed etiam quòd tunc fiunt, cùm ab ejus veritate receditur. E. Accipio ista libentissimè ac probo, & omnino verum esse consentio, nullo modo fieri posse, ut Creatori nostro rectè peccata nostra tribuantur.

Caput XVII. Voluntas est prima caussa peccandi.

47. Sed tamen scire vellem si fieri posset, quare illa natura non peccet, quam non peccaturam præscivit Deus, & quare ista peccet, quæ ab illo peccatura prævisa est. Non enim jam puto, ipsâ Dei præscientiâ vel istam peccare, vel illam non peccare cogi. Sed tamen si nulla caussa esset, non ita dispertiretur creatura rationalis, ut alia numquam peccet, alia in peccando perseveret, alia quasi media inter utramque aliquando peccet, aliquando ad rectè faciendum convertatur. Quæ caussa in has tres partes eam distribuit? Sed nolo mihi respondeatur, Voluntas: ego enim caussam quæro ipsius voluntatis. Non enim sine caussa numquam vult illa peccare, numquam ista non vult, quædam verò aliquando vult, aliquando non vult, cùm ejusdem generis omnes sint. Hoc solùm enim mihi videre videor non sine caussa esse istam tripartitam voluntatem rationalis creaturæ, sed quæ caussa sit nescio.

48. A. Quoniam voluntas est caussa peccati, tu autem caussam ipsius voluntatis inquiris, si hanc invenire potuero, nonne caussam etiam ejus caussæ quæ inventa fuerit quæsiturus es? Et quis erit quærendi modus, quis finis percunctandi ac disserendi cùm te ultra radicem quærere nihil oporteat? Cave enim putes quidquam potuisse dici verius quàm id quod dictum est, *Radicem omnium malorum esse avaritiam*, hoc est plus velle quàm sat est. (1. Tim. 6. 10.) Tantum autem sat est, quantum sibi exigit naturæ in suo genere conservandę modus. Avaritia enim, quæ Græcè φιλαργυρία dicitur, non in solo argento vel in nummis, unde magis nomen duxisse resonat; argento enim nummi vel mixto argento frequentiùs apud veteres fiebant: sed in omnibus rebus quæ immoderatè cupiuntur intelligenda est, ubicumque omnino plus vult quisque quàm sat est. Hæc autem avaritia cupiditas est; cupiditas porrò improba voluntas est. Ergo improba voluntas, malorum omnium caussa est. Quæ si secundùm naturam esset, conservaret utique naturam, nec ei perniciosa esset, & ideò non esset improba. Unde colligitur, radicem omnium malorum non esse secundùm naturam; quod sufficit adversùs omnes, qui volunt accusare naturas. Tu autem si hujus radicis caussam requiris, quomodo erit ista radix omnium malorum? Illa enim erit quæ caussa hujus est, quam cùm inveneris, ut dixi, etiam ipsius caussam quæsiturus es, & quærendi nullum habebis modum.

49. Sed quæ tandem esse poterit ante voluntatem caussa voluntatis? Aut enim & ipsa voluntas est; & à radice ista voluntatis non receditur: aut non est voluntas; & peccatum nullum habet. (1. Retract. cap. 9. n. 3. 2. sent. dist. 41 cap. Si autem.) Aut igitur ipsa voluntas est prima caussa peccandi, aut nullum peccatum est prima caussa peccandi. Nec est cui rectè imputetur peccatum nisi peccanti. Non est ergo cui rectè imputetur nisi volenti. sed nescio cur aliud te quærere libeat. Deinde quæcumque illa caussa est voluntatis, aut justa profectò est, aut injusta. Si justa, quisquis ei obtemperaverit non peccabit. Si injusta, non ei obtemperet, & non peccabit.

Caput XVIII. An aliquis peccet in eo quod caveri non potest.

50. An fortè violenta est & cogit invitum? Num eadem toties replicaturi sumus? Reminiscere superiorum, quæ à nobis tam multa de peccato, & voluntate liberâ dicta sunt. Sed si laboriosum est omnia mandare memoriæ, hoc brevissimum tene. [a] Quæcumque ista caussa est voluntatis, si non ei potest resisti, sine peccato ei ceditur: si autem potest, non ei cedatur, & non peccabitur. An fortè fallit incautum? Ergo caveat ne fallatur. An tanta fallacia est, ut caveri omnino non possit? Si ita est, nulla peccata sunt. Quis enim peccat in eo, quod nullo modo caveri potest? Peccatur autem. Caveri igitur potest. (1. Retract. cap. 9. n. 3. 2. sent. dist. 28. cap. Quod verò. 2. sent. dist. 36. cap. Quod autem, & ca. Illud autem.)

51. Et tamen etiam per ignorantiam facta quædam improbantur, & corrigenda judicantur, sicut in divinis auctoritatibus legimus. ait enim Apostolus: *Misericordiam consecutus sum, quia ignorans feci.* (1.Tim.1.13.) ait & Propheta; *Delicta juventutis & ignorantiæ meæ ne memineris.* (Psal. 24.7.) Sunt etiam necessitate facta improbanda, ubi vult homo rectè facere, & non potest: nam unde sunt illæ voces, *Non enim quod volo facio bonum, sed* (Rom. 7.19.)

[a] Hoc loco perperam utens Pelagius sic revincitur ab Augustino in lib. de natura & gratia c. 67. *Potest ergo ei caussa, quæcumque illa est, resisti; potest plane. Nam in hoc adjutorium postulamus dicentes,* Ne nos inferas in tentationem. *quod adjutorium non posceremus, si resisti nullo modo posse crederemus. Potest peccatum caveri, sed opitulante illo qui non potest falli.*

quod nolo malum, hoc ago. Et illud, *Velle adjacet mihi, perficere autem bonum non invenio.* Et illud, *Caro concupiscit adversùs spiritum, spiritus autem adversùs carnem. Hæc enim invicem adversantur, ut non ea quæ vultis faciatis.* Sed hæc omnia hominum sunt, ex illa mortis damnatione venientium: nam si non est ista pœna hominis, sed natura, nulla ista peccata sunt. Si enim non receditur ab eo modo quo naturaliter factus est, ita ut meliùs esse non possit, ea quæ debet facit, cùm hæc facit. Si autem bonus homo esset, si aliter esset; nunc autem quia ita est, non est bonus, nec habet in potestate ut bonus sit, sive non videndo qualis esse debeat, sive videndo & non valendo esse, qualem debere esse se videt: pœnam istam esse quis dubitet? Omnis autem pœna si justa est, peccati pœna est, & supplicium nominatur: si autem injusta est pœna, quoniam pœnam esse nemo ambigit, injusto aliquo dominante homini imposita est. Porrò quia de omnipotentia Dei & justitia dubitare dementis est, justa hæc pœna est, & pro peccato aliquo penditur. Non enim quisquam injustus dominator aut surripere hominem potuit, velut ignoranti Deo: aut extorquere invito, tamquam invalidiori, vel terrendo vel confligendo, ut hominem injusta pœna cruciaret. Relinquitur ergo, ut hæc justa pœna de damnatione hominis veniat.

Gal. 5. 17.

1. sent. dist. 36. cap. Et ideo.

52. Nec mirandum est quòd vel ignorando non habeat arbitrium liberum voluntatis ad eligendum quid rectè faciat: vel resistente carnali consuetudine, quæ violentia mortalis successionis quodammodo naturaliter inolevit, videat quid rectè faciendum sit, & velit, nec possit implere. Illa est enim peccati pœna justissima, ut amittat quisque quo bene uti noluit, cùm sine ulla posset difficultate, si vellet. Id est autem, ut qui sciens rectè non facit, amittat scire quid rectum sit: & qui rectè facere cùm posset noluit, amittat posse cùm velit. Nam sunt revera omni peccanti animæ duo ista pœnalia, ignorantia & difficultas. Ex ignorantia dehonestat error, ex difficultate cruciatus affligit. Sed approbare falsa pro veris, ut erret invitus, & resistente atque torquente dolore carnalis vinculi, non posse à libidinosis operibus temperare, non est natura instituti hominis, sed pœna damnati. Cùm autem de libera voluntate rectè faciendi loquimur, de illa scilicet, in qua homo factus est, loquimur.

1. Retract. cap. 9. n. 3. 3. sent. dist. 15. cap. Tradit.

Caput XIX. Peccantes ignorantiam & difficultatem transfusa in se ex Adæ peccato vitia ne excusent.

53. Hic occurrit illa quæstio, quam inter se murmurantes homines rodere consueverunt, qui quodlibet aliud in peccando quàm se accusare parati sunt. Dicunt enim, Si Adam & Eva peccaverunt, quid nos miseri fecimus, ut cum ignorantiæ cæcitate, & difficultatis cruciatibus nasceremur, & primò erraremus nescientes quid nobis esset faciendum; deinde ubi nobis inciperent aperiri præcepta justitiæ, vellemus ea facere, & renitente carnalis concupiscentiæ nescio qua necessitate non valeremus? Quibus breviter respondetur ut quiescant, & adversùs Deum murmurare desistant. Rectè enim fortasse quererentur, si erroris & libidinis nullus hominum victor exsisteret: cùm verò ubique sit præsens, qui multis modis per creaturam sibi Domino servientem aversum vocet, doceat credentem, consoletur sperantem, diligentem adhortetur, conantem adjuvet, exaudiat deprecantem; non tibi deputatur ad culpam, quòd invitus ignoras, sed quòd negligis quærere quod ignoras; neque illud quòd vulnerata membra non colligis, sed quòd volentem sanare contemnis. ista tua propria peccata sunt. Nulli enim homini ablatum est scire utiliter [a] quæri, quod inutiliter ignoratur, & humiliter confitendam esse imbecillitatem, ut quærenti & confitenti ille subveniat, qui nec errat dum subvenit, nec laborat.

54. Nam illud quod ignorans quisque non rectè facit, & quod rectè volens facere non potest, ideo dicuntur peccata, quia de peccato illo liberæ voluntatis originem ducunt. illud enim præcedens meruit ista sequentia. Nam sicut linguam dicimus non solùm membrum, quod movemus in ore dum loquimur, sed etiam illud quod hujus membri motum consequitur, id est formam tenoremque verborum, secundùm quem modum dicitur alia lingua græca, alia latina: sic non solùm peccatum illud dicimus, quod propriè vocatur peccatum, libera enim voluntate & ab sciente committitur; sed etiam illud quod jam de hujus supplicio consequatur necesse est. Sic etiam ipsam naturam aliter dicimus, cùm propriè loquimur, naturam hominis, in quâ primùm in suo genere inculpabilis factus est: aliter istam, in qua ex illius damnati pœna, & mortales & ignari & carni subditi nascimur; juxta quem modum dicit Apostolus: *Fuimus enim & nos naturaliter filij iræ, sicut & ceteri.*

Ephes. 2. 3.

Caput XX. [illegible]

55. Ut autem de illo primo conjugio, & cum ignorantia, & cum difficultate, & cum mortalitate nascamur, quoniam illi cùm peccavissent, & in errorem, & in ærumnam, & in mortem præcipitati sunt, rerum moderatori summo Deo justissimè placuit, ut & in ortu hominis originaliter appareret justitia punientis, & in provectu misericordia liberantis. Non enim damnato primo homini sic ademta est beatitudo, ut etiam fecunditas adimeretur. Poterat enim & de prole ejus, quamvis carnali & mortali, aliquod in suo genere fieri decus ornamentumque terrarum. Jam verò ut meliores gigneret quàm ipse esset, non erat æquitatis: sed ex conversione ad Deum, ut vinceret quisque supplicium, quod origo ejus ex aversione meruerat, non solùm volentem non prohiberi, sed etiam adjuvari oportebat: etiam sic enim rerum Creator ostendit, quanta facilitate potuisset homo, si voluisset, retinere quod factus est, cùm proles ejus potuit etiam superare quod nata est.

56. Deinde si una anima facta est, ex qua omnium hominum animæ trahuntur nascentium, quis potest dicere non se peccasse, cùm primus ille peccavit? Si autem singillatim fiunt in unoquoque nascentium, non est perversum, immo convenientissimum & ordinatissimum apparet, ut malum meritum prioris, natura sequentis sit; & bonum meritum sequentis, natura prioris sit. Quid enim indignum, si etiam sic voluit Creator ostendere, usqueadeo excellere creaturis corporeis animæ dignitatem, ut ab eo gradu possit esse ortus alterius, ad quem alterius perductus est occasus? Nam cùm ad ignorantiam difficultatemque pervenerit illa peccatrix, ideo pœna rectè dicitur, quia melior ante hanc pœnam fuit. Si ergo altera talis esse cœpit, non solùm ante peccatum, sed ante omnem vitam suam, qualis alia post vitam culpabilem facta est, non parvum bonum habet, unde Conditori suo gratias agat; quia ipse ortus ejus & inchoatio quovis perfecto corpore est melior. Non enim mediocria bona sunt, non solùm quòd anima

[a] Lov. *scire utiliter quærere, quod inutiliter ignorat.* Antiquiores editiones Bad. Er. & MSS. quatuor, *scire utiliter, quod inutiliter ignoratur.* Alij MSS. undecim è quorum numero sunt Regius codex, Victorinus, Sorbonici duo, Germanensis, Gemeticensis &c. habent, *scire utiliter quæri quod inutiliter ignoratur*, quam lectionem eligimus.

est, quâ naturâ jam omne corpus præcedit, sed etiam quòd facultatem habet, ut adjuvante Creatore seipsam excolat, & pio studio possit omnes adquirere, & capere virtutes, per quas & à difficultate cruciante, & ab ignorantia cæcante liberetur. Quod si ita est, non erit nascentibus animis ignorantia & difficultas supplicium peccati, sed proficiendi admonitio, & perfectionis exordium. Non enim ante omne meritum boni operis parum est accepisse naturale judicium, quo sapientiam præponat errori, & quietem difficultati, ut ad hæc non nascendo, sed studendo perveniat. Quod si agere noluerit, peccati rea jure tenebitur, tamquam quæ non bene usa sit eâ facultate, quam accepit. Quamquam enim in ignorantia & difficultate nata sit, non tamen ad permanendum in eo quod nata est, aliqua necessitate comprimitur: neque omnino potuit nisi Deus omnipotens [a] esse etiam talium creator animarum, quas & non dilectus ipse faciat, & diligens eas reficiat, & dilectus ipse perficiat: qui & non exsistentibus prȩstat ut sint, & amantibus eum à quo sunt præstat ut beatæ sint.

57. Si verò in Dei aliquo secreto jam exsistentes animæ mittuntur ad inspiranda, & regenda corpora singulorum quorumque nascentium, ad hoc utique mittuntur officium, ut corpus quod de pœna peccati, hoc est mortalitate primi hominis nascitur, bene administrando, id est castigando per virtutes, & ordinatissimæ atque legitimæ servituti subjiciendo, etiam ipsi comparent ordine atque tempore opportuno cælestis incorruptionis locum. Quæ cùm introeunt in hanc vitam, subeuntque gestanda membra mortalia, subeant etiam necesse est & oblivionem vitæ prioris, & præsentis laborem; unde illa ignorantia & difficultas consequitur, quod in primo homine supplicium mortalitatis fuit, ad animi [b] expendendam miseriam; in istis autem janua ministerij ad reparandam corporis incorruptionem. Nam hoc quoque modo non dicuntur ista peccata, nisi quia caro de propagine veniens peccatoris, venientibus ad se animis hanc ignorantiam & difficultatem facit; quæ neque his, neque Creatori tamquam culpanda tribuatur. Dedit enim ille & facultatem bene operandi in laboriosis officiis, & viam fidei in oblivionis cæcitate: [c] judicium illud vel maximè, quòd anima omnis & quærendum esse concedit quod inutiliter nescit, & perseveranter in officiosis laboribus enitendum ad evincendam rectè faciendi difficultatem, & opem à Creatore implorandam, ut conantem adjuvet; qui vel extrinsecùs lege, vel in intimis cordis allocutione conandum esse præcepit, & præparat civitatis beatissimæ gloriam triumphantibus de illo, qui primum hominem ad istam miseriam perduxit victum pessima suasione; quam miseriam isti suscipiunt ad eum vincendum optima fide. Non enim parvæ gloriæ militia est diabolum vincere eodem suscepto supplicio, quò se ille hominem victum perduxisse gloriatur. Quisquis autem hoc istius vitæ captus amore neglexerit, nullo pacto justè flagitium desertionis suæ regis imperio deputabit: sed erit potiùs sub omnium domino in ejus partibus ordinatus, cujus turpe stipendium ut castra sua desereret, adamavit.

58. Si autem alibi animæ constitutæ non mittuntur à Domino Deo, sed sua sponte ad inhabitanda corpora veniunt; facile est jam hoc videre, quidquid ignorantiæ difficultatisque secutum fuerit earum propriam voluntatem, nullo modo Creatorem hinc esse culpandum: quandoquidem etiamsi eas ipse misisset, quibus etiam in ipsa ignorantia & difficultate liberam voluntatem petendi & quærendi & conandi non abstulit, daturus petentibus, demonstraturus quærentibus, pulsantibus aperturus, omnino extra culpam esset. Hanc enim ignorantiam & difficultatem studiosis & benevolis evincendam, ad coronam gloriæ valere præstaret: negligentibus autem & peccata sua de infirmitate defendere volentibus, non ipsam ignorantiam difficultatemque pro crimine objiceret; sed quia in eis potiùs permanere, quàm studio quærendi atque discendi, & humilitate confitendi atque orandi, ad veritatem ac facilitatem pervenire voluerunt, justo supplicio vindicaret.

[d] Caput XXI. Error qua in re perniciosus.

59. Harum autem [d] quatuor de anima sententiarum, utrùm de propagine veniant, an in singulis quibusque nascentibus novæ fiant, an in corpora nascentium jam alicubi exsistentes vel mittantur divinitus, vel sua sponte labantur, nullam temere affirmare oportebit. Aut enim nondum ista quæstio à divinorum librorum catholicis tractatoribus pro merito suæ obscuritatis & perplexitatis evoluta atque illustrata est: aut si jam factum est, nondum in manus nostras hujuscemodi litteræ pervenerunt. Tantùm adsit fides nihil de substantia Creatoris falsum indignumque sentiendi. Ad illum enim tendimus itinere pietatis. Si ergo aliud de illo senserimus quàm est, intentio nostra non in beatitatem, sed in vanitatem nos ire compellet. De creatura verò si quid aliter quàm sese habet senserimus, dummodo non id pro cognito perceptoque teneamus, nullum periculum est. Non enim ad creaturam jubemur tendere ut efficiamur beati, sed ad ipsum Creatorem: de quo si aliud quàm oportet ac sese res habet, nobis persuadetur, perniciosissimo errore decipimur. Ad hoc enim pergendo, quod aut non est, aut si est non facit beatos, ad beatam vitam nullus pervenire potest.

60. Sed ad contemplandam veritatis æternitatem, ut ea perfrui eique inhærere valeamus, infirmitati nostræ via de temporalibus procurata est, ut quantum itineri sufficit ad æterna tendentium, præterita & futura credamus. Quæ fidei disciplina, ut auctoritate præpolleat, divinâ misericordiâ gubernatur. Præsentia verò, quantum ad creaturam pertinet, in corporis & animi mobilitate & mutabilitate, quasi transeuntia sentiuntur. In quibus quidquid non experimur, cognitione qualicumque tenere non possumus. Quæcumque ergo nobis de quibuscumque creaturis vel præterita vel futura divina auctoritate credenda narrantur, quamvis partim priusquam ea sentire potuerimus præterierint, partim nondum in nostros sensus pervenerint, tamen quia plurimùm valent ad roborandam spem nostram, & exhortandam dilectionem, dum nobis commendant per ordinatissimam seriem temporum quàm non negligat liberationem nostram Deus, sine ulla dubitatione credenda sunt. Sed quisquis error personam sibi divinæ auctoritatis assumit, eâ maximè ratione refellitur,

[a] Editio Lov. *omnipotens esset*. At Bad. & Er. *omnipotens esse*; quibus MSS. consentiunt. Paulò post quæ in editis omnibus reperiuntur verba scilicet, *& diligens eas reficiat*, absunt à MSS.

[b] MSS. quatuor, *ad animi explendam miseriam*.

[c] Bad. *indicium illud vel maxime, quia anima &c.* quæ etiam erit lectio Lov. mutato *quia* in *quòd*. At Er. & MSS. habent, *judicium illud . . . quòd anima &c.* ubi fortè librarij scripserunt *quòd* pro *quo*, sicuti eos passim fecisse observamus.

[d] Eum locum Augustinus epist. 28. Hieronymo recenset his verbis: *Ego quidem ante aliquot annos cùm libros quosdam scriberem de Libero arbitrio, qui in multorum manus exierunt, & nunc habentur à plurimis, quatuor opiniones de animæ incarnatione . . . ita putavi esse tractandas, ut qualibet earum vera esset, non impediret intentionem meam qua tunc adversùs eos quantis poteram viribus agebam; qui naturam mali suo principio præditam adversùs Deum conantur inducere, id est contra Manichæos. Nam de Priscillianistis adhuc nihil audieram . . . Ideo quintam opinionem non addidi quam in tua epistola, inter ceteras commemorasti.*

si aut aliquam vel mutabilem speciem præter creaturam Dei, aut aliquam mutabilem speciem in substantia Dei credere aut affirmare convincitur, eamque substantiam Dei vel plus vel minùs quàm Trinitatem esse contendit: cui Trinitati piè sobriéque intelligendæ omnis excubat vigilantia Christiana, & omnis ejus provectus intenditur. De cujus Trinitatis unitate & æqualitate, & singularum in ea personarum quadam proprietate, non hic locus est disserendi. Nam commemorare quædam de Domino Deo auctore & formatore & ordinatore rerum omnium, quæ ad saluberrimam fidem pertineant, & quibus lactens atque à terrenis in cælestia sese attollere incipiens, utiliter adminiculetur intentio, & factu facillimum & à plerisque jam factitatum est: pertractare autem istam totam, atque ita versare quæstionem, ut perspicuæ rationi, quantum in hac vita datur, omnis humana intelligentia subjugetur, non modò eloquio, sed ne cogitatione quidem vel cuiquam hominum, vel certè nobis satis expeditum & facilè aggrediendum videri potest. Nunc ergo ut quod instituimus, quantum adjuvamur, & quantum sinimur peragamus, Quæcumque nobis, quantum ad creaturam pertinet, vel narrantur præterita, vel prænuntiantur futura, quæ ad commendandam valeant integram religionem, excitando nos ad sincerissimam dilectionem Dei & proximi, sine dubitatione credenda sunt. Adversùs incredulos autem hactenus defendenda, ut vel mole auctoritatis infidelitas eorum obteratur, vel eis ostendatur, quantum potest, primò quàm non sit stultum talia credere, deinde quàm sit stultum talia non credere. Verumtamen falsam doctrinam non tam de præteritis & futuris, quàm de præsentibus & maximè de incommutabilibus oportet refellere, & quantum datur, perspicua ratione convincere.

61. Sanè in [a] serie temporalium, inquisitioni præteritorum futurorum exspectatio præferenda est. Quandoquidem etiam in divinis libris ea quæ præterita narrantur, vel præfigurationem futurorum, vel pollicitationem, vel testificationem præ se gerunt. Et revera in iis etiam, quæ ad hanc vitam pertinent, prosperis adversisque rebus, quid quisque fuerit non satis curat: in id verò quod futurum speratur, sese omnis curarum æstus agglomerat. Nescio quo quippe intimo naturalique sensu, ea quæ nobis acciderunt, quoniam transacta sunt, sic habentur ad momentum felicitatis & miseriæ, quasi numquam accidissent. Quid igitur mihi obest, si esse quando cœperim nescio, cùm esse me noverim, nec futurum esse desperem? Non enim in præterita me adtendo, ut tamquam errorem perniciosissimum verear, si aliter de iis sensero quàm fuerunt: sed in id quod futurus sum, cursum dirigo duce misericordiâ Conditoris mei. De hoc igitur quod futurus sum, & de illo apud quem futurus sum, si aliter quàm veritas sese habet credidero aut sensero, vehementer cavendus est error: ne mihi aut necessaria non præparem, aut ad eum ipsum finem propositi mei, dum aliud pro alio mihi videtur, pervenire non possim. Quamobrem sicut ad comparandam vestem nihil mihi obesset, si præteritæ hyemis oblitus essem, obesset autem si futurum frigus imminere non crederem: ita nihil oberit animæ meæ, si oblita est quid fortè pertulerit, si modò diligenter advertat & teneat quò se deinceps parare moneatur. Et sicut, verbi gratiâ, Romam naviganti nihil noceret si excidisset animo, à quo littore navem solverit, dum tamen ab eo loco ubi esset non ignoraret quò proram dirigeret; nihil autem prodesset meminisse littoris, unde iter exorsus sit, si de Romano portu falsum aliquid existimans, in saxa incidisset: ita neque si non tenuero initium temporis vitæ meæ, quidquam mihi oberit scienti quo fine requiescam; nec prodesset aliquid illa sive memoria sive conjectura inchoatæ vitæ, si de ipso Deo, qui unus laborum animæ finis est, aliter quàm dignum est opinatus, in scopulos erroris irruerem.

62. Nec iste sermo ad id valuerit, ut quisquam nos prohibere arbitretur, ut quærant qui potuerint secundùm Scripturas divinitus inspiratas, utrùm anima de anima propagetur, an suo cuique animanti singulæ in ipso fiant, an ad regendum animandumque corpus divino nutu alicunde mittantur, vel propria voluntate se insinuent; si vel alicujus expediendæ necessariæ quæstionis ratio flagitat ista considerare atque discutere, vel à rebus magis necessariis otium ad hæc quærenda & differenda conceditur. Verùm ad id potiùs ista dixerim, ne quis in re tali vel temere succenseat ei, qui suæ opinioni humaniore fortasse dubitatione non cedit: aut etiam si quid hinc certi quisquam & liquidi comprehenderit, ideo putet alium spem perdidisse futurorum, quia præterita exorsa non recolit.

Caput XXII.

63. Quoquo modo autem se istud habeat, sive omnino omittendum, sive nunc differendum & aliàs considerandum sit, præsens tamen quæstio non impeditur, quominus appareat integerrimâ & justissimâ & inconcussâ atque incommutabili majestate & substantiâ Creatoris, supplicia peccatorum suorum animas luere: quæ peccata, ut jam diu disseruimus, non nisi propriæ voluntati earum tribuenda sunt, nec ulla [b] ulterior peccatorum caussa quærenda.

64. Ignorantia verò & difficultas si naturalis est, inde incipit anima proficere, & ad cognitionem & requiem, donec in ea perficiatur vita beata, promoveri. Quem profectum in studiis optimis atque pietate, quorum facultas ei non negata est, si propria voluntate neglexerit, justè in graviorem, quæ jam pœnalis est, ignorantiam difficultatemque præcipitatur, decentissimo & convenientissimo rerum moderamine in inferioribus ordinata. Non enim quòd naturaliter nescit, & naturaliter non potest, hoc animæ deputatur in reatum: sed quòd scire non studuit, & quòd dignam facilitati comparandæ ad rectè faciendum operam non dedit. Loqui enim non nosse atque non posse, infanti naturale est: quæ ignorantia difficultasque sermonis non modò inculpabilis sub grammaticorum legibus, sed etiam humanis affectibus blanda & grata est; non enim ullo vitio illam facultatem comparare neglexit, aut ullo vitio quam comparat amisit. Itaque si nobis in eloquentia esset beatitudo constituta, atque ita crimini duceretur cùm peccatur in linguæ sonis, quemadmodum cùm peccatur in actibus vitæ, nullus utique argueretur infantiæ, quòd ab ea esset exorsus ad consequendam eloquentiam: sed planè meritò damnaretur, si suæ voluntatis perversitate vel ad eam recidisset, vel in ea remansisset. Sic etiam nunc, si ignorantia veri & difficultas recti naturalis est homini, unde incipiat in sapientiæ quietisque beatitudinem surgere, nullus hanc ex initio naturali rectè arguit. Sed si proficere noluerit, aut à profectu retrorsum relabi voluerit, jure meritóque pœnas luet.

65. Creator verò ejus ubique laudatur, vel quòd eam ab ipsis exordiis ad summi boni capacitatem in-

[a] Bad. Er. & MSS. septem, *Sanè in miseria temporalium.*

[b] Ita MSS. & antiquiores editiones. At Lov. habet, *nec ulla interior.*

choaverit, vel quòd ejus profectum adjuvet, vel quòd impleat proficientem atque perficiat, vel quòd peccantem, id est aut ab initiis suis sese ad perfectionem adtollere recusantem, aut jam ex profectu aliquo relabentem, justissima damnatione pro meritis ordinat. Non enim propterea malam creavit, quia nondum tanta est, quanta ut proficiendo esse posset accepit; cùm ejus exordio perfectiones omnes corporum longè inferiores sint, quas tamen in suo genere laudabiles esse judicat, quisquis de rebus sanissimè judicat. Quòd ergo ignorat quid sibi agendum sit, ex eo est quod nondum accepit: sed hoc quoque accipiet, si hoc quod accepit, bene usa fuerit. Accepit autem ut piè & diligenter quærat, si volet. Et quòd agnoscens quid sibi agendum sit, non continuò valet implere, hoc quoque nondum accepit: præcessit enim quædam pars ejus sublimior ad sentiendum quod rectè faciat bonum: sed quædam tardior atque carnalis non consequenter in sententiam ducitur; ut ex ipsa difficultate admoneatur eumdem implorare adjutorem perfectionis suæ, quem inchoationis sentit auctorem; ut ex hoc ei fiat carior, dum non suis viribus, sed cujus bonitate habet ut sit, ejus misericordiâ sublevatur ut beata sit. Quanto autem carior illi est à quo est, tanto in eo firmiùs adquiescit, & tanto uberiùs æternitate ejus perfruitur. Si enim arboris novellum & rude virgultum nullo modo rectè sterile dicimus, quamvis aliquot æstates sine fructibus trajiciat, donec opportuno tempore expromat feracitatem suam; cur non auctor animæ debita pietate laudetur, si ei tale tribuit exordium, ut studendo ac proficiendo ad frugem sapientiæ justitiæque perveniat, tantumque illi præstitit dignitatis, ut in ejus etiam potestate poneret, si vellet ad beatitudinem tendere?

CAPUT XXIII. De parvulorum morte & cruciatibus corporis quibus affliguntur iniqua est imperitorum querela.

66. HUIC autem disputationi objici ab imperitis solet quædam calumnia de mortibus parvulorum, & de quibusdam cruciatibus corporis, quibus eos sæpe videmus affligi. Dicunt enim, Quid opus erat ut nasceretur, qui antequam iniret ullum vitæ meritum excessit è vita? aut qualis in futuro judicio deputabitur, cui neque inter justos locus est, quoniam nihil rectè fecit, neque inter malos, quoniam nihil peccavit? Quibus respondetur: Ad universitatis complexum, & totius creaturæ vel per locos vel per tempora ordinatissimam connexionem, non posse superfluò creari qualemcumque hominem, ubi folium arboris nullum superfluò creatur: sed sanè superfluò quæri de meritis ejus, qui nihil meruerit. Non enim metuendum est, ne vita esse potuerit media quædam inter rectè factum atque peccatum, & sententia judicis media esse non possit inter præmium atque supplicium.

De consec. dist. 4. cap. Illud.

67. Quo loco etiam illud perscrutari homines solent, sacramentum baptismi Christi quid parvulis prosit, cùm eo accepto plerumque moriuntur, priùs quàm ex eo quidquam cognoscere potuerint. Qua in re satis piè rectéque creditur, prodesse parvulo eorum fidem à quibus consecrandus offertur. Et hoc Ecclesiæ commendat saluberrima auctoritas, ut ex eo quisque sentiat quid sibi prosit fides sua, quando in aliorum quoque beneficium, qui propriam nondum habent, potest aliena commodari. Quid enim filio viduæ profuit fides sua, quam utique mortuus non habebat; cui tamen profuit matris ut resurgeret? Quanto ergo potiùs fides aliena potest consulere parvulo, cui sua perfidia non potest imputari?

68. De cruciatibus autem corporis, quibus affliguntur parvuli, quorum per ætatem nulla peccata
A sunt, si animæ quibus animantur, non priùs quàm ipsi homines, esse cœperunt, major querela & quasi misericors deponi solet, cùm dicitur, Quid mali fecerunt ut ista paterentur? Quasi possit esse innocentiæ meritum, antequam quisque aliquid nocere possit. Cùm autem boni aliquid operatur Deus in emendatione majorum, cùm parvulorum suorum qui eis cari sunt, doloribus ac mortibus flagellantur; cur ista non fiant, quando cùm transierint pro non factis erunt in quibus facta sunt: propter quos autem facta
B sunt, aut meliores erunt, si temporalibus incommodis emendati, rectiùs elegerint vivere; aut excusationem in futuri judicii supplicio non habebunt, si vitæ hujus angoribus ad æternam vitam desiderium convertere noluerint? Quis autem novit quid parvulis, de quorum cruciatibus duritia majorum contunditur, aut exercetur fides, aut misericordia probatur; quis ergo novit quid ipsis parvulis in secreto judiciorum suorum bonæ compensationis reservet Deus, qui quamquam nihil rectè fecerint, tamen nec peccan-
C tes aliquid ista perpessi sunt? Non enim frustra etiam infantes illos, qui cùm Dominus Jesus Christus necandus ab Herode quæreretur, occisi sunt, in honorem Martyrum receptos commendat Ecclesia.

Vide epist. 28. ad Hieronym.

Matth. 2. 16.

69. Quamquam isti calumniosi, & talium quæstionum non studiosissimi examinatores, sed loquacissimi ventilatores, etiam de pecorum doloribus & laboribus solent minùs eruditorum solicitare fidem, cùm dicunt: Quid etiam pecora vel merue-
D runt mali, ut tanta patiantur incommoda, vel sperant boni, quia tantis exercentur incommodis? Sed hæc dicunt vel sentiunt, quia iniquissimè de rebus existimant, qui cùm summum bonum quod & quantum sit adspicere nequeant, talia volunt esse omnia, quale putant esse summum bonum: præter enim summa corpora quæ cælestia sunt, minúsque corruptioni subjacent, summum bonum cogitare non possunt: ideoque inordinatissimè flagitant, ut nec mortem nec ullam corruptionem patiantur corpora be-
E stiarum, quasi non sint mortalia, cùm sint infima; aut ideo mala sint, quia sunt cælestia meliora. Dolor autem quem bestiæ sentiunt, animarum etiam bestialium vim quamdam in suo genere mirabilem laudabilemque commendat. Hoc ipso enim satis apparet in regendis animandísque suis corporibus; quàm sint appetentes unitatis. Quid est enim aliud dolor, nisi quidam sensus divisionis vel corruptionis impatiens? Unde luce clariùs apparet quàm sit illa anima in sui corporis universitate avida unitatis & tenax, quæ nec libenter, nec indifferenter, sed potiùs renitenter &
F reluctanter intenditur in eam passionem corporis sui, qua ejus unitatem atque integritatem labefactari molestè accipit. Non ergo appareret quantus inferioribus creaturis animalibus esset appetitus unitatis, nisi dolore bestiarum. Quòd si non appareret, minùs quàm opus esset admoneremur ab illa summa & sublimi & ineffabili unitate Creatoris esse omnia ista constituta.

Dolor quid sit.

70. Et revera si piè ac diligenter adtendas, omnis creaturæ species & motus, qui in animi humani considerationem cadit, eruditionem nostram loquitur, diversis motibus & affectionibus, quasi quadam varietate linguarum, undique clamans atque increpans cognoscendum esse Creatorem. Nulla enim res est earum, quæ nec dolorem, nec voluptatem sentiunt, quæ non aliqua unitate decus proprii generis assequatur, vel omnino naturæ suæ qualemcumque stabilitatem. Nulla item res est earum quæ vel doloris molestias, vel blanditias sentiunt voluptatis, quæ

non eo ipso quo dolorem fugit, voluptatemque appetit, diremtionem se fugere, unitatemque appetere, fateatur. Inque ipsis rationalibus animis omnis appetitus cognitionis qua illa natura lætatur, & ad unitatem refert omne quod percipit, & in errore nihil fugit aliud quàm incomprehensibili ambiguitate confundi. Omne autem ambiguum unde molestum est, nisi quia certam non habet unitatem? Ex quo apparet omnia, sive cùm offendunt vel offenduntur, sive cùm delectant vel delectantur, unitatem insinuare atque prædicare Creatoris. Si autem ignorantia & difficultas, à quibus istam vitam necesse est incipere, non sunt animis naturales, restat ut aut officio susceptæ sint, aut irrogatæ supplicio. De quibus jam satis esse arbitror disputatum.

CAPUT XXIV. Primus homo non insipiens creatus est, sed sapientiæ capax.

71. QUAPROPTER ipse primus homo qualis factus sit, magis quærendum est, quàm quomodo ejus posteritas propagata sit. Multùm enim sibi videntur acutè proponere quæstionem qui dicunt: Si sapiens factus est primus homo, cur seductus est? Si autem stultus factus est, quomodo non est Deus auctor vitiorum, cùm sit stultitia maximum vitium? Quasi verò natura humana præter stultitiam & sapientiam nullam mediam recipiat affectionem, quæ nec stultitia, nec sapientia dici possit. Tunc enim homo incipit aut stultus esse aut sapiens, ut alterum horum necessariò appelletur, cùm jam posset, nisi negligeret, habere sapientiam, ut vitiosæ stultitiæ sit voluntas rea. Non enim quisquam ita desipit, ut stultum appellet infantem, quamvis sit absurdior si velit appellare sapientem. Ut ergo infans nec stultus nec sapiens dici potest, quamvis jam homo sit; ex quo apparet naturam hominis recipere aliquid medium, quod neque stultitiam, neque sapientiam rectè vocaveris: ita etiam si quisquam tali affectione animatus esset, qualem habent illi qui per negligentiam sapientiâ carent, nemo eum stultum rectè diceret quem non vitio, sed naturâ talem videret. Est enim stultitia rerum appetendarum & vitandarum non quælibet, sed vitiosa ignorantia. Unde neque animal irrationale stultum dicimus, quia non accepit ut sapiens esse posset. Appellamus tamen plerumque ex similitudine aliquid non propriè. Nam & cæcitas cùm maximum vitium sit oculorum, non tamen in catulis nascentibus vitium est, nec propriè cæcitas dici potest.

Vide 1. Retract. cap. 14. n. 5.

Stultitia quid.

72. Si ergo ita factus est homo, ut quamvis sapiens nondum esset, præceptum tamen posset accipere, cui utique obtemperare deberet, nec illud jam mirum est, quòd seduci potuit; nec illud injustum, quòd præcepto non obtemperans pœnas luit; nec Creator ejus auctor vitiorum est, quia non habere sapientiam, nondum erat vitium hominis, si nondum ut habere posset, acceperat. Sed tamen habebat aliquid, quo si bene uti vellet, ad id quod non habebat adscenderet. Aliud est enim esse rationalem, aliud esse sapientem. Ratione fit quisque præcepti capax, cui fidem debet, ut quod præcipitur, faciat. Sicut autem natura rationis præceptum capit, sic præcepti observatio sapientiam. Quod est autem natura ad capiendum præceptum, hoc est voluntas ad observandum. Et sicut rationalis natura tamquam meritum est præcepti accipiendi, sic præcepti observatio meritum est accipiendæ sapientiæ. Ex quo autem incipit homo præcepti esse capax, ex illo incipit posse peccare. Duobus autem modis peccat ante quam fiat sapiens; si aut se non accommodet ad accipiendum A præceptum, aut cùm acceperit non observet. Sapiens autem peccat, si se averterit à sapientia. Sicut enim præceptum non est ab illo cui præcipitur, sed ab illo qui præcipit: sic & sapientia non est ab illo qui illuminatur, sed ab illo qui illuminat. Quid ergo est unde non laudandus sit hominis Creator? Bonum est enim aliquod homo, & melius quàm pecus, ex eo quod præcepti capax. Et hoc melius, cùm præceptum jam cepit. Rursus hoc melius, cùm præcepto paruit. Et his omnibus melius, cùm æterno B lumine sapientiæ beatus est. Peccatum autem malum est in negligentia vel ad capiendum præceptum, vel ad observandum, vel ad custodiendam contemplationem sapientiæ. Ex quo intelligitur, etiamsi sapiens primus homo factus [a] est, potuisse tamen seduci. Quod peccatum cùm esset in libero arbitrio, justa, divinâ lege, pœna consecuta est. Ita dicit etiam apostolus Paulus, *dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt*. Superbia enim avertit à sapientia: aversionem autem stultitia consequitur. Stultitia quippe cæcitas C quædam est, sicut idem dicit: *Et obscuratum est insipiens cor eorum*. Unde autem hæc obscuratio, nisi ex aversione à lumine sapientiæ? Unde autem hæc aversio, nisi dum ille cui bonum est Deus, sibi ipse vult esse bonum suum, sicuti sibi est Deus? Itaque *ad meipsum*, inquit, *conturbata est anima mea*. Et, *Gustate, & eritis sicut dij*.

Rom. 1. 22. Psal. 41. 7. Gen. 3. 5.

73. Turbat autem considerantes, quod ita quærunt. Stultitiâne primus homo recessit à Deo, an recedendo stultus factus est? Quia si responderis eum D stultitiâ recessisse à sapientia, videbitur stultus fuisse antequam recederet à sapientia, ut stultitia illi caussa esset recedendi. Item si responderis eum recedendo stultum esse factum, quærunt utrùm stultè, an sapienter fecerit quod recessit. Si enim sapienter fecit, rectè fecit, nihilque peccavit: si stultè, jam erat, inquiunt, in eo stultitia, qua factum est ut recederet. Non enim stultè aliquid sine stultitia facere poterat. Ex quo apparet esse quiddam medium, quo ad stultitiam à sapientia transitur, quod neque E stultè, neque sapienter factum dici potest, quod ab hominibus in hac vita constitutis non nisi ex contrario datur intelligi. Sicut enim nullus mortalium fit sapiens, nisi ab stultitia in sapientiam transeat; ipse autem transitus si stultè fit, non utique bene fit, quod dementissimum est dicere; si autem sapienter fit, jam erat sapientia in homine antequam transisset ad sapientiam, quod nihilominus absurdum est; ex quo intelligitur esse medium, quod neutrum dici possit: ita & ex arce sapientiæ, ut ad stultitiam primus ho- F mo transiret, nec stultus, nec sapiens, transitus ille fuit. Velut in somno & vigiliis, neque id est dormire quod obdormiscere, neque id est vigilare quod expergisci, sed transitus quidam ex altero in alterum. Verùm hoc interest, quòd sine voluntate plerumque ista fiunt: illa autem numquam nisi per voluntatem. unde justissimæ retributiones consequuntur.

CAPUT XXV.

74. SED quia voluntatem non allicit ad faciendum quodlibet, nisi aliquod visum; quid autem quisque vel sumat vel respuat, est in potestate, sed quo viso tangatur, nulla potestas est: fatendum est & ex superioribus & ex inferioribus visis animum tangi, ut rationalis substantia ex utroque sumat quod voluerit, & ex merito sumendi vel miseria vel beatitas subsequatur. Velut in paradiso visum ex superioribus, præceptum Dei; visum ex inferioribus, suggestio serpentis. Nam neque quid sibi præciperetur à Domino,

neque

[a] Lov. *factus esset*. sed meliùs Bad. Er. & plerique MSS. *factus est*. ex iis Regius codex post *seduci*, addit, *& peccare*.

neque quid à ſerpente ſuggereretur, fuit in hominis A poteſtate. Quàm ſit autem liberum & ab omnibus difficultatis vinculis expeditum, in ipſa ſapientiæ ſanitate conſtituto, non cedere viſis inferioris illecebræ; vel hinc intelligi poteſt, quòd etiam ſtulti ea ſuperant ad ſapientiam tranſituri, etiam cum moleſtia carendi pernicioſarum conſuetudinum peſtilentioſa dulcedine.

75. Quæri autem hoc loco poteſt, ſi homini præſto fuerunt ex utraque parte viſa, unum ex præcepto Dei, alterum ex ſuggeſtione ſerpentis, unde ipſi diabolo B ſuggeſtum ſit appetendæ impietatis conſilium, quo de ſublimibus ſedibus laberetur. Si enim nullo viſo tangeretur, non eligeret facere quod fecit: nam ſi non ei aliquid veniſſet in mentem, nullo modo intentionem convertiſſet in nefas. Unde igitur venit in mentem, quidquid illud eſt quod venit in mentem, ut ea moliretur quibus ex bono angelo diabolus fieret? Qui enim vult, profectò aliquid vult: quod niſi aut extrinſecùs per ſenſum corporis admoneatur, aut occultis modis in mentem veniat, velle non poteſt. C Diſcernenda igitur ſunt genera viſorum, quorum unum eſt quod proficiſcitur à voluntate ſuadentis, quale illud eſt diaboli, cui homo conſentiendo peccavit: alterum à ſubjacentibus rebus vel intentioni animi, vel ſenſibus corporis. Intentioni animi ſubjacet, excepta incommutabilitate Trinitatis, quæ quidem non ſubjacet, ſed eminet potiùs; ſubjacet ergo intentioni animi priùs ipſe animus, unde nos etiam vivere ſentimus: deinde corpus quod adminiſtrat, unde ad quodlibet operandum membrum quod D opus eſt, cùm opus eſt movet. Subjacent autem ſenſibus corporis quæcumque corporea.

76. Ut autem in contemplatione ſummæ ſapientiæ, quæ utique animus non eſt, nam incommutabilis eſt, etiam ſeipſum qui eſt commutabilis animus intueatur, & ſibi ipſe quodammodo veniat in mentem, non fit niſi differentiâ, qua non eſt quod Deus; & tamen aliquid eſt quod poſſit placere poſt Deum. Melior eſt autem cùm obliviſcitur ſui præ caritate incommutabilis Dei, vel ſeipſum penitus in illius comparatione contemnit. Si autem tamquam obvius placet ſibi ad perversè imitandum Deum, ut poteſtate ſua frui velit, tanto fit minor, quanto ſe cupit eſſe majorem. Et hoc eſt *initium omnis peccati ſuperbia*, *Eccli. 10. 14.* & *initium ſuperbiæ hominis apoſtatare à Deo.* Superbiæ autem diaboli acceſſit malevolentiſſima invidia, ut hanc ſuperbiam homini perſuaderet, per quam ſentiebat ſe eſſe damnatum. Unde factum eſt, ut pœna hominem ſuſciperet emendatoria potiùs quàm interfectoria, ut cui ſe diabolus ad imitationem ſuperbiæ præbuerat, ei ſe Dominus ad imitationem humilitatis præberet, per quem nobis æterna vita promittitur: ut prærogato nobis Chriſti ſanguine, poſt labores miſeriaſque ineffabiles tanta caritate liberatori noſtro adhæreamus, & tanta ejus in eum claritate rapiamur, ut nulla nos viſa ex inferioribus à conſpectu ſuperiore detorqueant: quamquam & ſi aliquid huic intentioni noſtræ ſuggereretur ab appetitu inferiorum, ſempiterna nos diaboli damnatio cruciatuſque revocarent.

77. Tanta eſt autem pulcritudo juſtitiæ, tanta jocunditas lucis æternæ, hoc eſt incommutabilis veritatis atque ſapientiæ, ut etiamſi non liceret ampliùs in ea manere quàm unius diei morâ, propter hoc ſolum innumerabiles anni hujus vitæ pleni deliciis & circumfluentiâ temporalium bonorum rectè meritóque contemnerentur. Non enim falsò aut parvo affectu dictum eſt: *Quoniam melior eſt dies unus in atriis tuis ſuper millia.* ** Pſ. 83. 11.* Quamquam & alio ſenſu poſſit intelligi, ut millia dierum in temporis mutabilitate intelligantur: unius autem diei nomine incommutabilitas æternitatis vocetur. Neſcio me aliquid prætermiſiſſe, quod ex noſtra reſponſione quantum Dominus præbere dignatus eſt, tuis interrogationibus deſit: quamquam & ſi tibi aliquid occurrit, modus libri nos jam finem facere, & ab hac diſputatione requieſcere aliquando compellit.

DE SEQUENTIBUS DUOBUS LIBRIS DE GENESI CONTRA MANICHÆOS.

S. Augustinus in lib. 8. de Genesi ad litt. c. 2.

Contra Manichæos, qui has litteras veteris Testamenti non aliter quàm oportet accipiendo errant, sed omnino non accipiendo & detestando blasphemant, duos conscripsi libros recenti tempore conversionis meæ, citò volens eorum confutare deliramenta, vel erigere intentionem ad quærendam in litteris quas oderunt Christianam & Evangelicam fidem. Et quia non mihi tunc occurrebant omnia, quemadmodum propriè possent accipi, magisque non posse accipi videbantur, aut vix posse aut difficilè, ne retardarer, quid figuratè significarent ea, quæ ad litteram non potui invenire, quanta valui brevitate & perspicuitate explicavi, ne vel multa lectione vel disputationis obscuritate deterriti, in manus ea sumere non curarent.

Lib. I. Retract. Caput X.

JAM verò in Africa constitutus, scripsi duos libros *de Genesi contra Manichæos.* Quamvis enim in superioribus libris quidquid disputavi, unde ostenderem Deum summè bonum & immutabilem creatorem esse omnium mutabilium naturarum, nec ullam esse naturam malam sive substantiam, inquantum natura est atque substantia adversùs Manichæos nostra invigilaret intentio: isti tamen duo libri apertissimè adversùs eos editi sunt in defensionem veteris Legis, quàm vehementi studio vesani erroris oppugnant. In primo ab eo
Gen. 1. 1. quod scriptum est; *In principio fecit Deus cælum & terram*, donec septem peragantur dies, ubi legitur Deus
Gen. 2. 4. requievisse in die septimo. In secundo autem ab eo quod scriptum est; *Hic liber creaturæ cæli & terræ*, donec Adam & mulier ejus dimissi sunt de paradiso, & custodia posita est ligno vitæ. Deinde in fine libri errori Manichæorum fidem catholicæ veritatis opposui, quid illi dicant, & nos quid dicamus, breviter apertéque complectens.

Lib. 1. c. 3. 2. Quod verò dixi, *Illud autem non irrationabilium avium oculos pascit, sed pura corda eorum, qui Deo credunt, & ab amore visibilium rerum & temporalium, se ad ejus præcepta implenda convertunt, quod omnes homines possunt, si velint*, non existiment novi hæretici Pelagiani secundùm eos esse dictum. Verum est enim omnino, omnes homines hoc posse, si velint; sed præparatur voluntas à Domino, & tantùm augetur munere
Lib. 1. c. 19. caritatis, ut possint. quod hìc ideo dictum non est, quoniam præsenti necessarium non erat quæstioni. Quod
Gen. 1. 28. verò ibi legitur, benedictionem Dei qua dictum est, *Crescite & multiplicamini*, in carnalem fecunditatem post peccatum conversam esse credendam, si non potest alio modo dictum videri, nisi ut putentur illi homi-
Lib. 1. c. 20. nes non habituri fuisse filios homines nisi peccassent, omnino non adprobo. Illud etiam non est consequens, ut ideo intelligatur, in allegoria tantummodo esse accipiendum, quòd herbæ virides & ligna fructifera omni generi bestiarum, & omnibus avibus, & omnibus serpentibus in libro Geneseos dantur ad cibum, quia sunt & quadrupedia & volatilia, quæ solis carnibus vivere videantur. Fieri enim posset ut alerentur ab hominibus etiam de fructibus terræ, si propter obedientiam qua ipsi homines Deo sine ulla iniquitate servirent, mererentur omnes bestias & aves omni modo habere servientes. Item movere potest quomodo dixerim de populo
Lib. 1. c. 23. Israël, *Adhuc corporali circumcisione & sacrificiis, tamquam in mari gentium populus ille legi serviebat*; quando quidem apud gentes sacrificare non poterant, sicut eos & nunc videmus sine sacrificiis remansisse; nisi fortè quod per pascha immolant ovem, hoc in sacrificio deputetur.

cap. 3. 3. In secundo etiam libro illud, quod posui, nomine pabuli significari posse vitam, cùm melioris interpretationis codices non habeant pabulum sed fœnum, non satis aptè dictum videtur. Non enim congruit fœni
cap. 5. nomen significationi vitæ quomodo pabuli. Item videor non rectè appellasse verba prophetica quibus scrip-
Eccli. 10. 10. tum est, *Quid superbit terra & cinis*; quia non in ejus libro legitur, quem certi simus appellandum esse pro-
Lib. 2. c. 8. phetam. Nec illud Apostoli, ubi adhibet testimonium de Genesi, dicens, *Factus est primus homo Adam in*
1. Cor. 15. 45. *animam viventem*; sicut ille voluit, intellexi, cùm exponerem quod scriptum est; *Insufflavit Deus in faciem*
Gen. 2. 7. *ejus flatum vitæ, & factus est homo in animam vivam*, vel *in animam viventem.* Apostolus enim ad hoc adhibuit illud testimonium, ut probaret esse corpus animale: ego autem hinc putavi esse monstrandum, animalem
Lib. 2. c. 29. factum priùs hominem, non corpus hominis solum. Quod autem dixi, *nulli naturæ nocere peccata nisi sua*, ideo dixi, quoniam justo qui nocet, non ei verè nocet, quandoquidem etiam mercedem ejus auget in cælis; sibi autem peccando verè nocet; quia propter ipsam voluntatem nocendi recipiet id, quod nocuit. Possunt sanè Pelagiani ad suum dogma trahere istam sententiam, & ideo dicere, parvulis aliena non nocuisse peccata, quia dixi, *nulli naturæ nocere peccata nisi sua*; non intuentes ideo parvulos, qui utique pertinent ad humanam naturam, trahere originale peccatum, quia in primis hominibus natura humana peccavit, ac per
Rom. 5. 12. hoc naturæ humanæ nulla nocuere peccata nisi sua. Per unum quippe hominem, in quo omnes peccaverunt, peccatum intravit in mundum. non enim nulli homini, sed nulli naturæ dixi peccata nocere nisi sua.
Lib. 2. c. 29. Item in eo quod paulò post dixi, *Nullum esse malum naturale*, possunt quærere similem latebram, nisi hoc dictum ad naturam talem referatur, qualis sine vitio primitus condita est: ipsa enim verè ac propriè natura hominis dicitur. Translato autem verbo utimur, ut naturam dicamus etiam, qualis nascitur homo, secun-
Ephes. 2. 3. dùm quam locutionem dixit Apostolus: *Fuimus enim & nos aliquando naturà filij iræ, sicut & ceteri.* Hoc opus sic incipit: *Si eligerent Manichæi quos deciperent.*

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE GENESI CONTRA MANICHÆOS LIBRI DUO.*

* Scripti circiter annum Chr. 389.

LIBER PRIMUS.

In quo à Manichæorum calumniis vindicatur initium Geneseos, scilicet ab hocce versiculo, In principio creavit Deus cælum & terram, *usque ad illum quo Deus septimo die requievisse dicitur.*

Caput I. In veteris Legis defensionem contra Manichæos scripturus est stylo ad imperitorum captum demisso.

1. SI eligerent Manichæi quos deciperent, eligeremus & nos verba quibus eis responderemus: cùm verò illi & doctos litteris, & indoctos errore suo persequantur, & cùm promittunt veritatem, à veritate conentur avertere; non ornato politoque sermone, sed rebus manifestis convincenda est vanitas eorum. Placuit enim mihi quorumdam verè Christianorum sententia, qui cùm sint eruditi liberalibus litteris, tamen alios libros nostros, quos adversùs Manichæos edidimus, cùm legissent, viderunt eos ab imperitioribus, aut non, aut difficilè intelligi, & me benevolentissimè monuerunt, ut communem loquendi consuetudinem non desererem, si errores illos tam perniciosos ab animis etiam imperitorum expellere cogitarem. Hunc enim sermonem usitatum & simplicem etiam docti intelligunt, illum autem indocti non intelligunt.

2. Solent ergo Manichæi Scripturas veteris Testamenti, quas non noverunt, vituperare, & ea vituperatione infirmos & parvulos nostros, non invenientes quomodo sibi respondeant, irridere atque decipere. Quia nulla Scriptura est, quæ non apud eos qui illam non intelligunt, facilè possit reprehendi. Sed ideo divina providentia multos diversi erroris hæreticos esse permittit, ut cùm insultant nobis, & interrogant nos ea quæ nescimus, vel sic excutiamus pigritiam, & divinas Scripturas nosse cupiamus. Propterea & Apostolus dicit, Oportet [a] hæreses esse, ut probati manifesti fiant inter vos. (1. Cor. 11. 19.) Illi enim Deo probati sunt, qui bene possunt docere: sed manifesti hominibus esse non possunt, nisi cùm docent. docere autem nolunt, nisi eos qui doceri quærunt. Sed multi ad quærendum pigri sunt, nisi per molestias & insultationes hæreticorum quasi de somno excitentur, & de imperitia sua erubescant sibi, & de illa imperitia sua periclitari se sentiant. Qui homines si bonæ sunt fidei, non cedunt hæreticis, sed quid eis respondeant diligenter inquirunt. Nec eos deserit Deus, ut petentes accipiant, & quærentes inveniant, & pulsantibus aperiatur. Qui autem desperant se posse in catholica disciplina invenire quod quærunt, atteruntur erroribus; & si perseveranter inquirunt, ad ipsos fontes à quibus aberraverant post magnos labores fatigati atque sitientes, & pene mortui revertuntur.

Caput II. Gen. 1. vers. 1 vindicatur contra obtrectantes, quid faceret Deus ante mundi creationem & unde subitò placuerit ei mundum creare.

3. PRIMUM ergo librum veteris Testamenti, qui inscribitur *Genesis*, sic solent Manichæi reprehendere. Quod scriptum est, *In principio fecit Deus cælum & terram*, quærunt, in quo principio; & dicunt, Si in principio aliquo temporis fecit Deus cælum & terram, quid agebat antequam faceret cælum & terram? Et quid ei subitò placuit facere, quod numquam antea fecerat per tempora æterna? His respondemus, Deum in principio fecisse cælum & terram, non in principio temporis, sed in Christo, cùm Verbum esset apud Patrem, per quod facta & in quo facta sunt omnia. Dominus enim noster Jesus Christus cùm eum Judæi interrogassent quis esset: respondit, Principium, quia & loquor vobis. (Johan. 8. 25.) Sed etsi in principio temporis Deum fecisse cælum & terram credamus, debemus utique intelligere, quòd ante principium temporis non erat tempus. Deus enim fecit & tempora. Et ideo antequam faceret tempora, non erant tempora. Non ergo possumus dicere fuisse aliquod tempus quando Deus nondum aliquid fecerat. Quomodo enim erat tempus quod Deus non fecerat, cùm omnium temporum ipse sit fabricator? Et si tempus cum cælo & terra esse cœpit, non potest inveniri tempus quo Deus nondum fecerat cælum & terram. Cùm autem dicitur, Quid ei placuit subitò, sic dicitur, quasi aliqua tempora transierint, quibus Deus nil operatus est. Non enim transire poterat tempus, quod nondum fecerat Deus; quia non potest esse operator temporum, nisi qui est ante tempora. Certè & ipsi Manichæi legunt apostolum Paulum, & laudant & honorant: & ejus epistolas malè interpretando multos decipiunt. Dicant ergo nobis quid dixerit apostolus Paulus, Agnitionem veritatis quæ est secundùm pietatem Dei in spem vitæ æternæ, quam promisit non men- (Tit. 1. 1.)

[a] MSS. tredecim, *oportet multas hæreses esse* &c. Et paulò post omisso verbo, *doceri*, habent plerique, *nisi eos qui quærunt*.

» dax Deus ante tempora æterna. æterna enim tempora quid ante se habere potuerunt? Hoc ergo cogantur exponere, ut intelligant se non intelligere, cùm temere volunt reprehendere, quod diligenter quærere debuerunt.

4. Si autem non dicunt, Quid placuit Deo subitò facere cælum & terram, sed tollunt inde, subitò: & hoc tantùm dicunt, Quid placuit Deo facere cælum & terram? Non enim coævum Deo mundum istum dicimus, quia non ejus æternitatis est hic mundus, cujus æternitatis est Deus: mundum quippe fecit Deus, & sic cum ipsa creatura quam Deus fecit, tempora esse cœperunt; & ideo dicuntur tempora æterna. Non tamen sic sunt æterna tempora quomodo æternus est Deus, quia Deus est ante tempora, qui fabricator est temporum: sicut omnia quæ fecit Deus bona sunt valde, sed non sic bona sunt, quomodo bonus est Deus, quia ille fecit, hæc autem facta sunt: nec ea genuit de seipso, ut hoc essent quod ipse est; sed ea fecit de nihilo, ut non essent æqualia, nec ei à quo facta sunt, nec Filio ejus per quem facta sunt, justum est enim. Si ergo isti dixerint, Quid placuit Deo facere cælum & terram? Respondendum est eis, ut priùs discant vim voluntatis humanæ, qui voluntatem Dei nosse desiderant. Caussas enim voluntatis Dei scire quærunt, cùm voluntas Dei omnium quæ sunt, ipsa sit caussa. Si enim habet caussam voluntas Dei, est aliquid quod antecedat voluntatem Dei, quod nefas est credere. Qui ergo dicit, Quare fecit Deus cælum & terram? Respondendum est ei, Quia voluit. Voluntas enim Dei caussa est cæli & terræ, & ideo major est voluntas Dei quàm cælum & terra. Qui autem dicit, Quare voluit facere cælum & terram? majus aliquid quærit quàm est voluntas Dei: nihil autem majus inveniri potest. Compescat ergo se humana temeritas, & id quod non est non quærat, ne id quod est non inveniat. ET SI VOLUNTATEM Dei nosse quisquam desiderat, fiat amicus Deo: quia si voluntatem hominis nosse quisquam vellet, cujus amicus non esset, omnes ejus impudentiam ac stultitiam deriderent. NON AUTEM quisquam efficitur amicus Dei, nisi purgatissimis moribus, & illo fine præcepti de quo Apostolus dicit, Finis autem præcepti est caritas de corde

1. Tim. 1. 5.

» puro, & conscientia bona, & fide non ficta. quod isti si haberent, non essent hæretici.

CAPUT III. Defenditur vers. Gen. 1. 2.

5. QUOD autem sequitur in libro Geneseos, *Terra autem erat invisibilis & incomposita*, sic reprehendunt Manichæi, ut dicant, Quomodo fecit Deus in principio cælum & terram, si jam & terra erat invisibilis & incomposita? Ita cùm volunt Scripturas divinas priùs vituperare quàm nosse, etiam res apertissimas non intelligunt. Quid enim manifestius dici potuit, quàm hoc dictum est, *In principio fecit Deus cælum & terram, terra autem erat invisibilis & incomposita*, id est, In principio fecit Deus cælum & terram, terra autem ipsa quam fecit Deus, invisibilis erat & incomposita, antequam Deus omnium rerum formas locis & sedibus suis ordinata distinctione disponeret: antequam diceret, *Fiat lux*, &, *Fiat firmamentum*, &, *Congregentur aquæ*, &, *Appareat arida*, & cetera quæ in eodem libro sic exponuntur per ordinem, quemadmodum possint ea parvuli capere? Quæ omnia continent tam magna mysteria, ut quisquis ea didicerit omnium hæreticorum vanitatem vel doleat quia homines sunt, vel derideat quia superbi sunt.

6. Sequitur in eodem libro, *Et tenebræ erant super abyssum.* Quod Manichæi reprehendunt dicentes, In tenebris ergo erat Deus, antequam faceret lucem? Verè ipsi sunt in tenebris ignorantiæ, & ideo non intelligunt lucem, in qua Deus erat antequam faceret istam lucem. Non enim norunt isti lucem, nisi quam carneis oculis vident. Et ideo istum solem, quem pariter non solùm cum bestiis majoribus, sed etiam cum muscis & vermiculis cernimus, illi sic colunt ut particulam dicant esse lucis illius in qua habitat Deus. Sed nos intelligamus aliam lucem esse in qua Deus habitat, unde est illud lumen de quo in Evangelio legitur, Erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. » Nam solis istius lumen non illuminat omnem » hominem; sed corpus hominis & mortales oculos, in quibus nos vincunt aquilarum oculi, qui solem istum multo meliùs quàm nos dicuntur adspicere. Illud autem lumen non irrationabilium [a] avium oculos pascit, sed pura corda eorum qui Deo credunt, & ab amore visibilium rerum & temporalium se ad ejus præcepta implenda convertunt. Quod omnes homines possunt si velint, quia illud lumen omnem hominem illuminat venientem in hunc mundum. Ergo tenebræ erant super abyssum antequam lux ista fieret: de qua consequenter hoc loco dicitur.

Johan. 1. 9.

1. Retract. cap. 10. n. 2.

CAPUT IV. In defensione vers. Gen. 1. 3. ostenditur tenebras nihil esse.

7. *Et dixit Deus, Fiat lux.* Quia ubi lux non est tenebræ sunt: non quia aliquid sunt tenebræ, sed ipsa lucis absentia tenebræ dicuntur. Sicut silentium non aliqua res est, sed ubi sonus non est, silentium dicitur. Et nuditas aliqua res non est, sed in corpore ubi tegumentum non est, nuditas dicitur. Et inanitas non est aliquid, sed locus ubi corpus non est, inanis dicitur. Sic tenebræ non aliquid sunt, sed ubi lux non est, tenebræ dicuntur. Hoc ideo dicimus, quia solent dicere, Unde erant ipsæ tenebræ super abyssum, antequam faceret Deus lucem? Quis illas fecerat vel genuerat? aut si nemo fecerat vel genuerat eas, æternæ erant tenebræ. Quasi aliquid sint tenebræ. sed ut dictum est, lucis absentia hoc nomen accepit. Sed quia ipsi fabulis suis decepti crediderunt gentem esse tenebrarum, in qua & corpora & formas & animas in illis corporibus fuisse arbitrantur, ideo putant quòd tenebræ aliquid sint: & non intelligunt non sentiri tenebras, nisi quando non videmus, sicut non sentitur silentium, nisi quando non audimus. Sicut autem silentium nihil est, sic & tenebræ nihil sunt. Sicut autem isti dicunt gentem tenebrarum contra lucem Dei pugnasse, sic potest & alius similiter vanus dicere, gentem silentiorum contra vocem Dei pugnasse. Sed illas vanitates modò non suscepimus refellere atque convincere. Nunc enim ea quæ reprehendunt in veteri Testamento, statuimus defendere quantum vires Dominus præstare dignatur, & in eis ostendere contra veritatem Dei nihil valere hominum cæcitatem.

CAPUT V. Ut intelligendum quòd Spiritus Dei superferebatur super aquas juxta Gen. 1. 2.

8. QUOD autem scriptum est, *Et Spiritus Dei superferebatur super aquam*, sic solent Manichæi reprehendere, ut dicant, Aqua ergo erat habitaculum Spiritus Dei, & ipsa continebat Spiritum Dei? Totum conantur perversa mente pervertere, & excæcantur malitiâ suâ. Cùm enim dicimus, sol superfertur super terram, numquid hoc intelligi volumus, quòd in terra habitet sol, & terra solem contineat? Et tamen non sic Spiritus Dei superferebatur super aquam, sicut superfertur sol super terram; sed alio modo quem pauci intelligunt. Non enim per spatia locorum superferebatur aquæ ille Spiritus, sicut sol terræ superfertur, sed per potentiam invisibilis sublimitatis suæ. Dicant autem

[a] Editi, *animalium.* sed MSS. *avium*, scilicet aquilarum.

2. sent. dist. 12. cap. Secundùm hanc.

nobis isti, quomodo iis rebus, quæ fabricandæ sunt, superferatur voluntas fabri. Quòd si hæc humana & quotidiana non comprehendunt, timeant Deum, & simplici corde quod non intelligunt quærant, ne cùm volunt verbis sacrilegis concidere veritatem quam videre non possunt, redeat illis securis in crura. Nam illa concidi non potest quæ incommutabilis manet, sed quæcumque plagæ in illam emissæ fuerint repercutiuntur, & majore ictu redeunt in eos qui cædere audent, quod credere deberent, ut intelligere mererentur.

9. Deinde quærunt, & insultando interrogant, Unde erat ipsa aqua super quam ferebatur Spiritus Dei? numquid enim superiùs scriptum est, quòd Deus aquam fecerit? Hoc si piè quærerent, invenirent quemadmodum intelligendum esset. Non enim aqua sic appellata est hoc loco, ut hæc à nobis intelligatur quam videre jam possumus & tangere: quomodo nec terra quæ incomposita & invisibilis dicta est, talis erat qualis ista quæ jam videri & tractari potest. Sed illud quod dictum est, *In principio fecit Deus cælum & terram*, cæli & terræ nomine universa creatura significata est, quam fecit & condidit Deus. Ideo autem nominibus visibilium rerum hæc appellata sunt, propter parvulorum infirmitatem, qui minùs idonei sunt invisibilia comprehendere. Primò ergo materia facta est confusa & informis, unde omnia fierent quæ distincta atque formata sunt, quod credo à Græcis chaos appellari. Sic enim & alio loco legimus dictum in laudibus Dei; Qui fecisti mundum de materia informi. Quod aliqui codices habent, de materia invisa.

Sap. 11. 18.

Caput VI. Materies informis ex nihilo, & ex illa omnia.

10. Et ideo Deus rectissimè creditur omnia de nihilo fecisse, quia etiamsi omnia formata de ista materia facta sunt, hæc ipsa materia tamen de omnino nihilo facta est. Non enim debemus esse similes istis qui omnipotentem Deum non credunt aliquid de nihilo facere potuisse, cùm considerant fabros & quoslibet opifices non posse aliquid fabricare, nisi habuerint unde fabricent. Et ligna enim adjuvant fabrum, & argentum adjuvat argentarium, & aurum aurificem, & terra figulum adjuvat ut possit perficere opera sua. Si enim non adjuventur eâ materiâ unde aliquid faciunt, nihil possunt facere, cùm materiam ipsam ipsi non faciant. Non enim faber lignum facit, sed de ligno facit aliquid, sic & ceteri omnes hujusmodi opifices. Omnipotens autem Deus nulla re adjuvandus erat, quam ipse non fecerat, ut quod volebat efficeret. Si enim ad eas res quas facere volebat, adjuvabat eum aliqua res quam ipse non fecerat, non erat omnipotens. quod sacrilegum est credere.

Caput VII. Informis materia variis nominibus designata.

11. Informis ergo illa materia quam de nihilo Deus fecit, appellata est primò cælum & terra, & dictum est, *In principio fecit Deus cælum & terram*; non quia jam hoc erat, sed quia hoc esse poterat. nam & cælum scribitur postea factum. Quemadmodum si semen arboris considerantes, dicamus ibi esse radices & robur & ramos & fructus & folia, non quia jam sunt, sed quia inde futura sunt: sic dictum est, *In principio fecit Deus cælum & terram*, quasi semen cæli & terræ, cùm in confuso adhuc esset cæli & terræ materia: sed quia certum erat inde futurum esse cælum & terram, jam & ipsa materia cælum & terra appellata est. Isto genere locutionis etiam Dominus loquitur, cùm dicit: Jam non dicam vos servos, quia servus nescit quid faciat Dominus ejus. Vos autem dixi amicos, quia omnia quæ audivi à Patre meo nota feci vobis; non quia jam factum erat, sed quia certissimè futurum erat. Nam post paululum dicit illis: Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modò. Ut quid ergo dixerat; Omnia quæ audivi à Patre meo nota feci vobis: nisi quia se sciebat hoc esse facturum? Sic etiam cælum & terra potuit dici materia unde nondum erat factum cælum & terra, sed tamen non erat aliunde faciendum. Innumerabiles tales locutiones in Scripturis divinis inveniuntur. Sicut in consuetudine sermonis nostri, cùm id quod certissimè speramus futurum, dicimus, Jam factum puta.

Johan. 15. 15.

Johan. 16. 12.

2. sent. dist. 12. cap. Secundùm hanc.

12. Hanc autem adhuc informem materiam, etiam terram invisibilem atque incompositam voluit appellare, quia inter omnia elementa mundi terra videtur minùs speciosa quàm cetera. Invisibilem autem dixit, propter obscuritatem; & incompositam, propter informitatem. Eamdem ipsam materiam etiam aquam appellavit, super quam ferebatur Spiritus Dei, sicut superfertur rebus fabricandis voluntas artificis. Quod etsi paucorum intelligentia potest adtingere, humanis tamen verbis, nescio utrùm vel à paucis hominibus, possit exponi. Propterea verò non absurdè etiam aqua dicta est ista materia, quia omnia quæ in terra nascuntur, sive animalia, sive arbores vel herbæ, & si qua similia, ab humore incipiunt formari atque nutriri. Hæc ergo nomina omnia, sive cælum & terra; sive terra invisibilis & incomposita & abyssus cùm tenebris, sive aqua super quam Spiritus ferebatur, nomina sunt informis materiæ: ut res ignota notis vocabulis insinuaretur imperitioribus; & non uno vocabulo, sed multis, ne si unum esset, hoc putaretur esse quod consueverant homines in illo vocabulo intelligere. Dictum est ergo cælum & terra, quia inde futurum erat cælum & terra. Dicta est terra invisibilis & incomposita & tenebræ super abyssum, quia informis erat, & nulla specie cerni aut tractari poterat, etiamsi esset homo qui videret atque tractaret. Dicta est aqua, quia facilis & ductilis subjacebat operanti, ut de illa omnia formarentur. Sed sub his omnibus nominibus materia erat invisa & informis, de qua Deus condidit mundum.

Caput VIII. Reprimitur Manichæorum calumnia de vers. Gen. 1. 4.

13. *Et dixit Deus, Fiat lux: Et facta est lux.* Hoc non solent reprehendere Manichæi; sed illud quod sequitur, *Et vidit Deus lucem quia bona est.* Dicunt enim: Ergo non noverat Deus lucem, aut non noverat bonum. Miseri homines, quibus displicet, quod Deo placuerunt opera sua, cùm videant etiam hominem artificem, verbi gratiâ, lignarium fabrum, quamvis in comparatione sapientiæ, & potentiæ Dei pene nullus sit, tamen tam diu lignum cædere atque tractare dolando, asciando, planando vel tornando atque poliendo quousque ad artis regulas perducatur quantum potest & placeat artifici suo. Numquid ergo quia placet ei quod fecit, ideo non noverat bonum? Prorsus noverat intus in animo, ubi ars ipsa pulcrior est, quàm illa quæ arte fabricantur. Sed quod videt artifex intus in arte, hoc foris probat in opere, & hoc est perfectum quod artifici suo placet. *Vidit* ergo *Deus lucem quia bona est*: quibus verbis non ostenditur eluxisse Deo insolitum bonum, sed placuisse perfectum.

14. Quid si dictum esset, Miratus est Deus lucem quia bona est? quantum clamarent? quantum litigarent? Admiratio enim revera de rebus insperatis nasci solet, & tamen legunt isti, & laudant Dominum nostrum Jesum Christum in Evangelio admiratum esse fidem credentium. Quis autem in illis fecerat ipsam fidem, nisi ipse qui eam mirabatur? Quòd si & alius eam fecisset, ut quid miraretur qui præscius erat? Si solvunt Manichæi quæstionem istam, videant

Matt. 8. 10.

quia & illa ſolvi poteſt. Si autem non ſolvunt, quid A iſta reprehendunt quæ ad ſe nolunt pertinere, cùm illa quæ ad ſe pertinere dicunt, non noverint? Quòd enim miratur Dominus noſter, nobis mirandum eſſe ſignificat, quibus adhuc eſt opus ſic moveri. OMNES ergo tales motus ejus non perturbati animi ſunt ſigna, ſed docentis magiſtri. Sic ſunt & verba veteris Teſtamenti, quæ non Deum infirmum docent, ſed noſtræ infirmitati blandiuntur. Nihil enim de Deo dignè dici poteſt. Nobis tamen ut [a] nutriamur, & ad ea perveniamus quæ nullo humano ſermone dici poſſunt, ea dicuntur quæ capere poſſumus.

CAPUT IX. Agitur pro altera parte ejuſdem verſ. & pro prima parte verſ. ſequentis.

15. *Et diviſit Deus inter lucem & tenebras, & vocavit Deus diem lucem, & tenebras vocavit noctem.* Hîc non dictum eſt, Fecit Deus tenebras; quia tenebræ, ſicut ſuperiùs dictum eſt, lucis abſentia eſt: diſtinctio tamen facta eſt inter lucem & tenebras. Quemadmodum nos clamando vocem facimus; ſilentium autem non ſonando facimus, quia ceſſatio vocis ſilentium eſt: diſtinguimus tamen ſenſu quodam inter vocem & ſilentium, & illud vocamus vocem, illud ſilentium. Quemadmodum ergo rectè dicimur facere ſilentium, ſic rectè multis divinarum Scripturarum locis Deus dicitur facere tenebras, quia lucem quibus vult temporibus & locis vel non dat, vel detrahit. Hoc autem totum ad intellectum noſtrum dictum eſt. Qua enim linguâ vocavit Deus diem lucem, & tenebras noctem, utrùm hebræâ, an græcâ, an latinâ, an aliquâ aliâ? & ſic omnia quæ vocavit, quæri poteſt quâ linguâ vocaverit. Sed apud Deum purus intellectus eſt, ſine ſtrepitu & diverſitate linguarum. *Vocavit* autem dictum eſt, vocari fecit: quia ſic diſtinxit omnia, & ordinavit, ut & diſcerni poſſent, & nomina accipere. Sed poſtea ſuo loco requiremus, utrùm verè ſic eſt accipiendum, quia vocavit Deus: quoniam quantum accedimus in Scripturis & in eis aſſueſcimus, tantum nobis locutiones earum innoteſcunt. Sic enim dicimus, ille paterfamilias ædificavit domum iſtam, id eſt ædificari fecit, & multa talia per omnes libros divinarum Scripturarum inveniuntur.

CAPUT X. Ut rectè intelligitur cœpiſſe & tranſiſſe dies unus juxta Gen. 1. 5.

16. *Et facta eſt veſpera, & factum eſt manè dies unus.* Et hîc calumniantur Manichæi, dum putant ita dictum eſſe, quaſi à veſpera dies cœperit. Non intelligunt operationem illam qua lux facta eſt, & diviſum eſt inter lucem & tenebras, & vocata eſt lux dies, & tenebræ nox; hanc ergo totam operationem non intelligunt ad diem pertinere: poſt hanc autem operationem tamquam finito die facta eſt veſpera. Sed quia etiam nox ad diem ſuum pertinet, non dicitur tranſiſſe dies unus, niſi etiam nocte tranſacta cùm factum eſt manè. ſic deinceps reliqui dies computantur à manè uſque in manè. Nunc enim cùm factum eſt manè, & tranſactus eſt unus dies, incipit operatio, quæ ſequitur ab ipſo manè quod jam factum eſt, & poſt ipſam operationem fit veſpera, deinde manè, & tranſit alter dies: atque ita deinceps ceteri dies tranſeunt.

CAPUT XI. Aquæ ut firmamento diviſæ. Gen. 1. 6. &c.

17. *Et dixit Deus, Fiat firmamentum in medio aquæ, & ſit diviſio inter aquam & aquam, & ſic factum eſt. Et fecit Deus firmamentum, & diviſit Deus inter aquam quæ eſt ſuper firmamentum, & inter aquam quæ eſt ſub firmamento, & vocavit Deus firmamentum cælum. & vidit Deus quia bonum eſt.* Hæc non memini Manichæos reprehendere ſolere: tamen quòd diviſæ ſunt aquæ ut aliæ eſſent ſuper firmamentum, & aliæ ſub firmamento, quoniam materiam illam dicebamus nomine aquæ appellatam, credo firmamento cæli materiam corporalem rerum viſibilium ab illa incorporali rerum inviſibilium fuiſſe diſcretam. Cùm enim cælum ſit corpus pulcherrimum, omnis inviſibilis creatura excedit etiam pulcritudinem cæli: & ideo fortaſſe ſuper cælum eſſe dicuntur aquæ inviſibiles, quæ à paucis intelliguntur non locorum ſedibus, ſed dignitate naturæ ſuperare cælum. quamquam de hac re nihil temere affirmandum eſt; obſcura eſt enim, & remota à ſenſibus hominum: ſed quoquo modo ſe habeat, antequam intelligatur, credenda eſt. *Et facta eſt veſpera, & factum eſt manè* B *dies ſecundus.* Jam omnia hæc quæ repetuntur, ſicut ſuperiùs intelligenda atque tractanda ſunt.

CAPUT XII.

18. *Et dixit Deus, Congregetur aqua quæ eſt ſub cælo in congregationem unam & appareat arida & ſic factum eſt. Et congregata eſt aqua quæ erat ſub cælo in congregationem unam, & apparuit arida. Et vocavit Deus aridam, terram: & congregationem aquæ vocavit mare. Et vidit Deus quia bonum eſt.* In iſto loco Manichæi dicunt, Si totum aquis plenum erat, quomodo poterant aquæ congregari in unum? Sed jam C ſuperiùs dictum eſt, nomine aquarum materiam illam appellatam ſuper quam ferebatur Spiritus Dei, unde erat Deus omnia formaturus. Nunc verò cùm dicitur, *Congregetur aqua quæ eſt ſub cælo in congregationem unam:* hoc dicitur ut illa materia corporalis formetur in eam ſpeciem, quam habent aquæ iſtæ viſibiles. Ipſa enim congregatio in unum, ipſa eſt aquarum iſtarum formatio quas videmus & tangimus. Omnis enim forma ad unitatis regulam cogitur. Et quod dicitur, *Appareat arida*, quid aliud D dici intelligendum eſt, niſi ut illa materies accipiat viſibilem formam, quam nunc habet terra iſta quam videmus & tangimus? Superiùs ergo quod nominabatur terra inviſibilis & incompoſita, materiæ confuſio & obſcuritas nominabatur: & quod nominabatur aqua ſuper quam ferebatur Spiritus Dei, eadem rurſus materia nominabatur. Nunc verò aqua iſta & terra formantur ex illa materia, quæ ipſis nominibus appellabatur, antequam formas iſtas quas nunc videmus acciperet. Sanè dicitur, in hebræa lo- E cutione omnem aquarum congregationem, ſive ſalſarum ſive dulcium, mare appellari.

CAPUT XIII.

19. *Et dixit Deus, Germinet terra herbam pabuli ferentem ſemen ſecundùm ſuum genus & ſimilitudinem, & lignum fructiferum faciens fructum, cujus ſemen ſit in ſe ſecundùm ſuam ſimilitudinem. & ſic eſt factum. Et ejecit terra herbam pabuli, ferentem ſemen ſecundùm ſuum genus, & lignum fructiferum faciens fructum, cujus ſemen eſt in ſe ſecundùm ſuam ſimilitudinem, ſecundùm ſuum genus ſuper terram. Et vidit* F *Deus quia bonum eſt, & facta eſt veſpera, & factum eſt manè dies tertius.* Hîc ſolent dicere, Si Deus juſſit naſci de terra herbam pabuli, & lignum fructiferum, quis juſſit naſci tantas herbas vel ſpinoſas vel venenoſas, quæ ad pabulum non proficiunt, & tam multa ligna quæ nullum fructum ferunt? Quibus ſic reſpondendum eſt, ut nulla indignis aperiantur myſteria, neque oſtendatur in qua figura futurorum iſta ſic dicta ſint. Ergo dicendum eſt, quòd per peccatum hominis terra maledicta ſit, ut ſpinas pareret: non ut ipſa pœnas ſentiret, quæ ſine ſenſu eſt, ſed ut peccati humani crimen ſemper hominibus ante oculos poneret, quo admonerentur aliquando averti à peccatis, & ad Dei præcepta converti. Herbæ autem venenoſæ ad pœnam, vel ad exercitationem mortalium creatæ ſunt: & hoc totum propter peccatum, quia mortales poſt peccatum facti ſumus. Per infructuoſas verò arbores inſultatur hominibus, ut intelligant

[a] Editi, *ut nutriatur fides.* At Regius codex pervetuſtus & optimæ notæ, aliique decem MSS. ferunt, *ut nutriamur,*

quàm sit erubescendum sine fructu bonorum operum esse in agro Dei, hoc est in Ecclesia; & timeant ne deserat eos Deus, quia & ipsi in agris suis infructuosas arbores deserunt, nec aliquam culturam eis adhibent. Ante peccatum ergo hominis non est scriptum, quòd terra aliud protulerit nisi herbam pabuli & ligna fructuosa: post peccatum autem videmus multa horrida & infructuosa de terra nasci, credo propter eam caussam quam diximus. Sic enim dicitur ad primum hominem postea quàm peccavit: Maledicta erit terra tibi in omnibus operibus tuis: in tristitia & gemitu edes ex ea omnibus diebus vitæ tuæ: spinas & tribulos ejiciet tibi, & edes pabulum agri tui: in sudore vultus tui edes panem tuum, donec revertaris in terram de qua sumtus es; quia terra es, & in terram ibis.

Gen. 3. 17.

Caput XIV. Resolvuntur difficultates circa vers. Gen. 1. 14. 15. 16. 17. 18. & 19.

20. *Et dixit Deus, Fiant sidera in firmamento cæli, sic ut luceant super terram, & dividant inter diem & noctem, & sint in signa, & in tempora, & in dies, & in annos; & sint in splendorem in firmamento cæli, sic ut luceant super terram. Et sic est factum. Et fecit Deus duo luminaria, majus & minus: luminare majus in inchoationem diei, & luminare minus in inchoationem noctis, & stellas. Et posuit illas Deus in firmamento cæli, sic ut luceant super terram, & præsint diei & nocti, & dividant inter diem & noctem. Et vidit Deus quia bonum est. Et facta est vespera, & factum est manè dies quartus.* Hîc primò quærunt, quomodo quarto die facta sint sidera, id est sol & luna & stellæ. Tres enim dies superiores quomodo esse sine sole potuerunt, cùm videamus nunc solis ortu & occasu diem transigi, noctem verò nobis fieri solis absentiâ, cùm ab alia parte mundi ad Orientem redit? Quibus respondemus, potuisse fieri, ut tres superiores dies singuli per tantam moram temporis computarentur, per quantam moram circumit sol, ex quo procedit ab Oriente quousque rursus ad Orientem revertitur. Hanc enim moram & longitudinem temporis possent sentire homines etiamsi in speluncis habitarent, ubi orientem & occidentem Solem videre non possent. Atque ita sentitur potuisse istam moram fieri etiam sine sole antequam sol factus esset, atque ipsam moram in illo triduo per dies singulos computatam. Hoc ergo responderemus, nisi nos revocaret quod ibi dicitur, *Et facta est vespera, & factum est manè,* quod nunc sine solis cursu videmus fieri non posse. Restat ergo ut intelligamus, in ipsa quidem mora temporis ipsas distinctiones operum sic appellatas, vesperam propter transactionem consummati operis, & manè propter inchoationem futuri operis, de similitudine scilicet humanorum operum, quia plerumque à manè incipiunt, & ad vesperam desinunt. Habent enim consuetudinem divinæ Scripturæ de rebus humanis ad divinas res, verba transferre.

21. Deinde quærunt ut quid dictum sit de sideribus: *Et sint in signa & in tempora.* Numquid enim, aiunt, tres illi dies sine temporibus esse potuerunt, aut ad temporis spatia non pertinent? Sed *in signa & tempora* dictum est, ut per hæc sidera tempora distinguantur, & ab hominibus dignoscantur: quia si currant tempora, & nullis distinguantur articulis, qui articuli per siderum cursus notantur, possunt quidem currere tempora atque præterire; sed intelligi & discerni ab hominibus non possunt. Sicut horæ quando nubilus dies est, transeunt quidem, & sua spatia peragunt; sed distingui à nobis & notari non possunt.

22. Quod autem dictum est, *Et fecit Deus duo luminaria, luminare majus in inchoationem diei, & luminare minus in inchoationem noctis*, pro eo dictum est ac si diceretur, in principatum diei & in prineipatum noctis. Non enim sol tantummodo inchoat diem, & non etiam peragit & finit: luna verò aliquando mediâ nocte vel in fine noctis ad nos procedit: si ergo illæ noctes, quibus hoc facit, non ab ista inchoantur, quomodo in inchoationem noctis facta est? Si autem per inchoationem principium intelligas, & per principium principatum, manifestum est, quia per diem sol principatum tenet; luna verò per noctem, quia etsi cetera sidera tunc apparent, illa tamen suo fulgore superat omnia, & ideo princeps eorum rectissimè dicitur.

23. Quod autem dictum est, *Et dividant inter diem & noctem*: potest hîc fieri calumnia, ut dicatur, Quomodo jam Deus diviserat superiùs inter diem & noctem, si hoc, quarto die, sidera faciunt? Sic igitur hîc dictum est, *Dividant inter diem & noctem,* tamquam si diceretur, Sic inter se diem dividant & noctem, ut soli dies detur, nox autem lunæ & sideribus ceteris. Quæ duo jam divisa erant, sed nondum inter sidera, ut jam certum esset de siderum numero, quid per diem, & quid per noctem appareret hominibus.

Caput XV. Aerem nebulosum aquæ nomine designari vers. Gen. 1. 20. &c.

24. *Et dixit Deus, Ejiciant aquæ reptilia animarum vivarum, & volatilia volantia super terram sub firmamento cæli. Et sic factum est. Et fecit Deus cetos magnos, & omnem animam animalium & repentium quæ ejecerunt aquæ secundùm uniuscujusque genus, & omne genus volatile pennatum secundùm genus. Et vidit Deus quia bona sunt, & benedixit illa Deus dicens: Crescite & multiplicamini, & replete aquas maris, & volatilia multiplicentur super terram. Et facta est vespera, & factum est manè dies quintus.* Hîc solent reprehendere, quærentes vel potiùs calumniantes, quare animalia non solùm ea, quæ in aquis vivunt, sed etiam ea quæ in aëre volitant, & omnia pennata de aquis nata scriptum sit. Sed sciant omnes quos hæc movent, istum aërem nebulosum & humidum, in quo aves volant, à doctissimis hominibus qui hæc diligenter inquirunt, cum aquis solere deputari. Concrescit enim & crassus efficitur exhalationibus & quasi vaporibus maris & terræ, & de ipso humore pinguescit quodammodo ut volatus avium portare possit. Ideo per noctes serenas etiam rorat, cujus roris guttæ manè in herbis inveniuntur. Nam mons ille Macedoniæ, qui Olympus vocatur, tantæ altitudinis esse dicitur, ut in ejus cacumine nec ventus sentiatur, nec nubes se colligant, quia excedit altitudine sua totum istum aërem humidum in quo aves volant, & ideo nec aves ibi volare asseverantur. Quod ab eis proditum dicitur, qui per singulos annos solebant, nescio quorum sacrificiorum caussâ, memorati montis cacumen adscendere, & aliquas notas in pulvere scribere, quas alio anno integras inveniebant. quod fieri non posset, si ventum aut pluviam locus ille pateretur. Deinde quia tenuitas aëris illius qui ibi est, non eos inspirabat, durare ibi non poterant, nisi spongias humectas naribus applicarent, unde crassiorem & consuetum spiritum ducerent. hi ergo indicaverunt se etiam nullam avem in eo loco aliquando vidisse. Non itaque immeritò non solùm pisces & cetera quæ in aquis sunt animalia, sed etiam aves de aquis natas esse, fidelissima Scriptura commemorat; quia per istum aërem volare possunt, qui de maris & terræ humoribus surgit.

Caput XVI. Perniciosa animantia cur creata.

25. *Et dixit Deus, Ejiciat terra animam vivam secundùm unumquodque genus quadrupedum & serpentium & bestiarum terræ. & sic est factum. Et fecit Deus*

Gen. 1. 24. & 25. *bestias terræ secundùm genus, & pecora secundùm genus, & omnia repentia terræ secundùm genus. Et vidit Deus quia bona sunt.* Solent etiam istam Manichæi movere quæstionem ut dicant: Quid opus erat, ut tam multa animalia Deus faceret, sive in aquis, sive in terra, quæ hominibus non sunt necessaria? multa etiam perniciosa sunt & timenda. Sed cùm ista dicunt, non intelligunt quemadmodum omnia pulcra sunt conditori & artifici suo, qui omnibus utitur ad gubernationem universitatis, cui summa lege dominatur. Si enim in alicujus opificis officinam imperitus intraverit, videt ibi multa instrumenta quorum caussas ignorat, & si multùm est insipiens, superflua putat. Jam verò si in fornacem incautus ceciderit, aut ferramento aliquo acuto, cùm id malè tractat, seipsum vulneraverit, etiam perniciosa & noxia existimat ibi esse multa. Quorum tamen usum quoniam novit artifex, insipientiam ejus irridet, & verba inepta non curans, officinam suam instanter exercet. Et tamen tam stulti sunt homines, ut apud artificem hominem non audeant vituperare quæ ignorant, sed cùm ea viderint credant esse necessaria, & propter usus aliquos instituta: in hoc autem mundo cujus conditor & administrator prædicatur Deus, audent multa reprehendere quorum caussas non vident, & in operibus atque instrumentis omnipotentis artificis volunt se videri scire quod nesciunt.

26. Ego verò fateor me nescire mures & ranæ quare creatæ sint, aut muscæ aut vermiculi: video tamen omnia in suo genere pulcra esse, quamvis propter peccata nostra multa nobis videantur adversa. Non enim animalis alicujus corpus & membra considero, ubi non mensuras & numeros & ordinem inveniam ad unitatem concordiæ pertinere. Quæ omnia unde veniant non intelligo, nisi à summa mensura & numero & ordine, quæ in ipsa Dei sublimitate incommutabili atque æterna consistunt. Quod si cogitarent isti loquacissimi & ineptissimi, non nobis tædium facerent, sed ipsi considerando omnes pulcritudines & summas & infimas, Deum artificem ubique laudarent; & quoniam nusquam offenditur ratio, sicubi fortè sensus carnalis offenditur, non rerum ipsarum vitio, sed nostræ mortalitatis meritis imputarent. Et certè omnia animalia aut utilia nobis sunt, aut perniciosa, aut superflua. Adversùs utilia non habent quid dicant. De perniciosis autem vel punimur vel exercemur vel terremur, ut non vitam istam multis periculis & laboribus subditam, sed aliam meliorem, ubi securitas summa est, diligamus & desideremus, & eam nobis pietatis meritis comparemus. De superfluis verò quid nobis est quærere? Si tibi displicet quòd non prosunt, placeat quòd non obsunt; quia etsi domui nostræ non sunt necessaria, eis tamen completur hujus universitatis integritas, quæ multò major est quàm domus nostra & multò melior. Hanc enim multò meliùs administrat Deus, quàm unusquisque nostrûm domum suam. Usurpa ergo utilia, cave perniciosa, relinque superflua. In omnibus tamen cùm mensuras & numeros & ordinem vides, artificem quære. Nec alium invenies, nisi ubi summa mensura, & summus numerus, & summus ordo est, Sap. 11. 21. id est Deum, de quo verissimè dictum est, quòd omnia in mensura, & numero, & pondere disposuerit. Sic fortasse uberiorem capies fructum, cùm Deum laudas in humilitate formicæ, quàm cùm transis fluvium in alicujus jumenti altitudine.

Caput XVII. Ut intelli-

27. *Et dixit Deus: Faciamus hominem ad imagi-* A *nem & similitudinem nostram, & habeat potestatem piscium maris & volatilium cæli, & omnium pecorum & ferarum, & omnis terræ, & omnium reptilium, quæ super terram repunt*, & cetera usque ad vesperam & manè quo completur dies sextus. Istam maximè quæstionem solent Manichæi loquaciter agitare, & insultare nobis quòd hominem credamus factum ad imaginem & similitudinem Dei. Adtendunt enim figuram corporis nostri, & infeliciter quærunt, utrùm habeat Deus nares & dentes & barbam, & membra B etiam interiora, & cetera quæ in nobis sunt necessaria. In Deo autem talia ridiculum est, immo impium credere, & ideo negant hominem factum esse ad imaginem & similitudinem Dei. Quibus respondemus, membra quidem ista in Scripturis plerumque nominari, cùm Deus insinuatur audientibus parvulis; & hoc non solùm in veteris Testamenti libris, sed etiam in Novi. Nam & oculi Dei commemorantur, & aures, & labia, [a] & pedes, & ad dexteram Dei Patris sedere evangelizatur Filius. Et ipse C Dominus dicit: Nolite per cælum jurare, quia sedes Dei est; neque per terram, quia scabellum pedum ejus est. Item ipse dicit, quòd in digito Dei ejiciebat dæmonia. Sed omnes qui spiritaliter intelligunt Scripturas, non membra corporea per ista nomina, sed spiritales potentias accipere didicerunt, sicut galeas & scutum & gladium & alia multa. Primò ergo istis hæreticis dicendum est, qua impudentià de talibus verbis veteri Testamento calumnientur, cùm etiam in Novo hæc posita videant, aut fortasse non D videant, sed cùm litigant excæcentur.

[...]gitur ad imaginem Dei factus homo [...]ta, Gen. 1. 26.

Matt. 5. 34.

Luc. 11. 20.

Ephes. 6.

28. Sed tamen noverint in catholica disciplina spiritales fideles non credere Deum formâ corporeà definitum; & quòd homo ad imaginem Dei factus dicitur, secundùm interiorem hominem dici, ubi est ratio & intellectus: unde etiam habet potestatem piscium maris, & volatilium cæli, & omnium pecorum & ferarum, & omnis terræ, & omnium repentium quæ repunt super terram. Cùm enim dixisset, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem no-* E *stram:* addidit continuò, *Et habeat potestatem piscium maris & volatilium cæli*, & cetera: ut intelligeremus non propter corpus dici hominem factum ad imaginem Dei, sed propter eam potestatem quâ omnia pecora superat. Omnia enim animalia cetera subjecta sunt homini, non propter corpus, sed propter intellectum, quem nos habemus, & illa non habent: ut quamvis etiam corpus nostrum sic fabricatum sit, ut indicet nos meliores esse quàm bestias, & propterea Deo similes. Omnium enim animalium corpora, sive F quæ in aquis, sive quæ in terra vivunt, sive quæ in aëre volitant, inclinata sunt ad terram, & non sunt erecta sicut hominis corpus. Quo significatur, etiam animum nostrum in superna [b] sua, id est in æterna spiritalia erectum esse debere. Ita intelligitur per animum maximè, adtestante etiam erectâ corporis formâ, homo factus ad imaginem & similitudinem Dei.

2. Cor. 3. 18. ... 16. cap. 3 ...

Caput XVIII. Potestas hominis in bestias.

29. Aliquando etiam solent dicere: Quomodo accepit homo potestatem piscium maris & volatilium cæli & omnium pecorum & ferarum, cùm videamus à multis feris homines occidi, & à multis volatilibus nobis noceri, quæ volumus vel vitare vel capere & plerumque non possumus? quomodo ergo in hæc accepimus potestatem? Hîc illis primò dicendum est, quòd multùm errent qui post peccatum considerant hominem, cùm in hujus vitæ mortalitatem damnatus est, & amisit perfectionem illam quâ

[a] Editi, *& labia & dentes & pedes &c.* sed à MSS. abest, *& dentes.*

[b] Huc revocavimus, *sua*, ex duodecim MSS. quæ vox in vulgatis omissa est.

factus

factus est ad imaginem Dei. Sed si [a] damnatio ejus tantum valet, ut tam multis pecoribus imperet: quamvis enim à multis feris propter fragilitatem corporis possit occidi, à nullis tamen domari potest, cùm ipse tam multas & propè omnes domet. Si ergo hæc hominis damnatio tantum valet, quid de regno ejus cogitandum est, quod ei renovato & liberato divina voce promittitur.

Caput XIX. Ut spiritualiter accipiendus vers. Gen. 1.28.

30. Quod autem scriptum est, *Masculum & feminam fecit illos, & benedixit eos Deus dicens, Crescite & multiplicamini, & generate, & replete terram:* rectissimè quæritur quemadmodum accipienda sit conjunctio masculi & feminæ ante peccatum, & ista benedictio qua dictum est, *Crescite & multiplicamini, & generate, & replete terram:* utrùm carnaliter, an spiritaliter accipienda sit. Licet enim nobis eam etiam spiritaliter accipere, ut in carnalem fecunditatem post peccatum conversa esse credatur. (1. Retract. cap. 10. n. 2.) Erat enim priùs casta conjunctio masculi & feminæ; hujus ad regendum, illius ad obtemperandum accommodata: & spiritalis fetus intelligibilium & immortalium gaudiorum replens terram, id est vivificans corpus, & dominans ejus, id est, ita subjectum habens, ut nullam ex eo adversitatem, nullam molestiam pateretur. Quod ideo sic credendum est, quia nondum erant filij sæculi hujus antequam peccarent. (Luc. 20. 34.) Filij enim sæculi hujus generant & generantur, sicut Dominus dicit, cùm in comparatione futuræ vitæ quæ nobis promittitur, carnalem istam generationem contemnendam esse demonstrat.

Caput XX. Bestiis dominari, per allegoriam, Gen. 1. 28.

31. Et quod eis dictum est, *Habete potestatem piscium maris, & volatilium cæli, & repentium omnium quæ repunt super terram:* salvo quidem intellectu, quo manifestum est omnibus his animalibus hominem ratione dominari; rectè tamen intelligitur etiam spiritaliter, ut omnes affectiones & motus animi, quos habemus istis animalibus similes, subditos haberemus, & eorum dominaremur per temperantiam & modestiam. Cùm enim non reguntur isti motus, erumpunt & pergunt in fœdissimas consuetudines, & per diversas perniciosasque delectationes nos rapiunt, & faciunt similes omni generi bestiarum. Cùm autem reguntur & subjiciuntur, omnino mansuescunt & nobiscum concorditer vivunt. Non enim à nobis alieni sunt motus animi nostri. Pascuntur etiam nobiscum cognitione rationum & morum optimorum, & vitæ æternæ, tamquam herbis seminalibus & lignis fructiferis & herbis viridibus. Et hæc est hominis vita beata atque tranquilla, cùm omnes motus ejus rationi veritatique consentiunt; & vocantur gaudia, & amores sancti, & casti & boni. Si autem non consentiunt, [b] nihilominus dum negligenter geruntur, conscindunt & dissipant animum, & faciunt vitam miserrimam; & vocantur perturbationes, & libidines, & concupiscentiæ malæ. De quibus jam nobis præcipitur, ut eas cum quanto possumus labore crucifigamus in nobis, donec absorbeatur mors in victoriam. Dicit enim Apostolus: (Gal. 5. 24.) Qui autem Jesu Christi sunt, carnem suam crucifixerunt cum perturbationibus & concupiscentiis. Vel hinc enim quivis admoneri debet, non carnaliter hæc esse intelligenda, (1. Retract. cap. 10. n. 2.) quia herbæ virides & ligna fructifera omni generi bestiarum, & omnibus volatilibus & omnibus serpentibus in Genesi dantur ad cibum, (Gen. 1. 30.) cùm videamus leones & accipitres & milvos & aquilas non pasci nisi carnibus, & interfectione aliorum animalium. Quod etiam de nonnullis serpentibus credo, qui sunt in arenosis & desertis locis, ubi nec lignum nec herba nascitur.

Caput XXI. In versiculo Gen. 1. 31. cur dicitur, *bona valde.*

32. Sane non est negligenter prætereundum quod dictum est, *Et vidit Deus omnia quæcumque fecit, esse bona valde.* Cùm enim de singulis ageret, dicebat tantùm, *Vidit Deus quia bonum est:* cùm autem de omnibus diceretur, parum fuit dicere *bona*, nisi adderetur & *valde*. Si enim singula opera Dei cùm considerantur à prudentibus, inveniuntur habere laudabiles mensuras & numeros & ordines in suo quæque genere constituta, quanto magis omnia simul, id est ipsa universitas, quæ istis singulis in unum collectis impletur. Omnis enim pulcritudo quæ partibus constat, multo est laudabilior in toto quàm in parte: sicut in corpore humano, si laudamus oculos solos, si nasum solum, si solas genas, aut solum caput, aut solas manus, aut solos pedes, & cetera si pulcra singula & sola laudamus; quanto magis totum corpus cui omnia membra, quæ singula pulcra sunt, conferunt pulcritudinem suam: ita ut manus pulcra, quæ etiam sola laudabatur in corpore, si separetur à corpore, & ipsa amittat gratiam suam, & cetera sine illa inhonesta sint: tanta est vis & potentia integritatis & unitatis, [c] ut etiam quæ multa sunt bona tunc placeant, cùm in universum aliquid conveniunt atque concurrunt. Universum autem ab unitate nomen accepit. Quod si Manichæi considerarent, laudarent universitatis auctorem & conditorem Deum; & quod eos propter conditionem nostræ mortalitatis in parte offendit, redigerent ad universi pulcritudinem, & viderent quemadmodum Deus fecerit omnia non solùm bona, sed etiam bona valde. Quia etiam in sermone aliquo ornato atque composito si consideremus singulas syllabas, vel etiam singulas litteras, quæ cùm sonuerint statim transeunt, non in eis invenimus quid delectet atque laudandum sit. Totus enim ille sermo non de singulis syllabis aut litteris, sed de omnibus pulcher est.

Caput XXII. Requies diei septimi per allegoriam Gen. 2. 2.

33. Jam nunc videamus etiam illud, quod solent majore impudentiâ, quàm imperitiâ deridere, quod scriptum est, Deum consummato cælo & terra & omnibus quæ fecit, requievisse die septimo ab omnibus operibus suis, & benedixisse diem septimum, & sanctificasse eum, quia requievit ab operibus suis. Dicunt enim: Quid opus erat ut Deus requiesceret? an fortè operibus sex dierum fatigatus & lassatus erat? Addunt etiam Domini testimonium, ubi ait: Pater meus usque nunc operatur: (Johan. 5. 17.) & hinc multos imperitos decipiunt, quibus persuadere conantur novum Testamentum veteri Testamento adversari. Sed sicut illi quibus Dominus dicit, Pater meus usque nunc operatur, carnaliter opinabantur requiem Dei, & carnaliter sabbatum observantes non videbant quid illius diei significatio figuraret: sic & isti diversa quidem voluntate, pariter tamen non intelligunt sabbati sacramentum. Et illi enim carnaliter observando, & isti carnaliter exsecrando, sabbatum non noverunt. Transeat ergo unusquisque ad Christum ut auferatur velamen, sicut Apostolus dicit. (2. Cor. 3. 16.) Velamen enim aufertur, quando similitudinis & allegoriæ cooperimento ablato, veritas nudatur, ut possit videri.

34. Primò ergo hujus locutionis regula in multis divinarum Scripturarum locis animadvertenda atque [d] discenda est. Quid enim aliud significat, quòd dicitur Deus requievisse ab omnibus operibus suis, quæ

[a] Editi hîc & paulò post, *dominatio.* prætereaque Lov. habet, *dominari.* Sed corrigendum ad MSS. codices *damnatio*, &, *domari.*
[b] MSS. septem non habent, *nihilominus.* Et alij tres paulò post pro *geruntur*, substituunt *reguntur.*

[c] Sic MSS. At editi habent, *ut quæ bona sunt, tunc multùm etiam placeant.*
[d] MSS. quinque, *discernenda est.*

fecit bona valde, nisi requiem nostram quam nobis (A) daturus est ab omnibus operibus nostris, si & nos bona opera fecerimus. Secundùm ipsam figuram locutionis dicit & Apostolus: Quid enim oremus sicut oportet nescimus, sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. *(Rom. 8. 26.)* Non enim Spiritus-sanctus gemit, quasi indigeat, aut angustias patiatur, qui secundùm Deum interpellat pro sanctis: sed quia ipse nos movet ad orandum cùm gemimus, quod ipso movente nos facimus, ipse facere dictus est. Sic dicitur etiam illud, Tentat vos Dominus Deus vester, (B) ut sciat si diligitis eum. *(Deut. 13. 3.)* Non enim ut sciat ipse quem nihil latet, sed ut scire nos faciat, quantum in ejus dilectione profecerimus, tentari nos permittit. Secundùm ipsam locutionem dicit & Dominus noster, nescire se diem & horam de fine sæculi. *(Mat. 24. 36.)* Quid enim potest esse quod ille nesciat? Sed quia hoc utiliter occultabat discipulis, nescientem se esse dixit, quia illos nescientes occultando faciebat. Secundùm hanc figuram etiam Patrem solum dixit scire diem ipsum, quia eumdem Filium scire faceret. Ex hac figura (C) multæ quæstiones in divinis Scripturis eis, qui jam genus locutionis hujus noverunt, sine ulla difficultate solvuntur. Talibus locutionibus etiam abundat nostra consuetudo, cùm dicimus lætum diem, quia nos lætos facit; & pigrum frigus, quia nos pigros facit; & fossam cæcam, quia nos eam non videmus; & linguam politam, quia verba polita facit: postremò etiam quietum ab omnibus molestiis tempus dicimus, in quo nos ab omnibus molestiis quieti sumus. Sed & Deus requievisse dictus est ab omnibus operibus suis, (D) quæ fecit bona valde, quia in illo requiescemus ab omnibus operibus nostris, si opera bona fecerimus: quia & ipsa bona opera nostra illi tribuenda sunt qui vocat, qui præcipit, qui viam veritatis ostendit, qui ut & velimus invitat, & vires implendi ea quæ imperat, subministrat.

a CAPUT XXIII. Septem dies, & septem ætates mundi.

35. Sed quare septimo [a] die requies ista tribuatur, diligentiùs considerandum arbitror. Video enim per totum textum divinarum Scripturarum sex quasdam ætates operosas, certis quasi limitibus suis esse (E) distinctas, ut in septima speretur requies; & easdem sex ætates habere similitudinem istorum sex dierum, in quibus ea facta sunt, quæ Deum fecisse Scriptura commemorat. *(Prima ætas.)* Primordia enim generis humani, in quibus ista luce frui cœpit, bene comparantur primo diei quo fecit Deus lucem. Hæc ætas tamquam infantia deputanda est ipsius universi sæculi, quod tamquam unum hominem proportione magnitudinis suæ cogitare debemus: quia unusquisque homo cùm primò nascitur, & exit ad lucem, primam ætatem agit (F) infantiam. Hæc tenditur ab Adam usque ad Noë generationibus decem. Quasi vespera hujus diei [b] fit diluvium: quia & infantia nostra tamquam oblivionis diluvio deletur.

(Secunda ætas.) 36. Et incipit manè à temporibus Noë secunda ætas tamquam pueritia, & tenditur hæc ætas usque ad Abraham aliis generationibus decem. Et bene comparatur secundo diei quo factum est firmamentum inter aquam & aquam, quia & arca in qua erat Noë cum suis, firmamentum erat inter aquas inferiores in quibus natabat, & superiores quibus compluebatur. Hæc ætas non diluvio deletur, quia & pueritia nostra non oblivione tergitur de memoria. Meminimus enim nos fuisse pueros, infantes autem (A) non meminimus. Hujus vespera est confusio linguarum in eis qui turrem faciebant, & fit manè ab Abraham. Sed nec ista ætas secunda generavit populum Dei, quia nec pueritia apta est ad generandum.

(Tertia ætas.) 37. Manè ergo fit ab Abraham, & succedit ætas tertia similis adolescentiæ. Et bene comparatur diei tertio, quo ab aquis terra separata est. Ab omnibus enim gentibus, quarum error instabilis & vanis simulacrorum doctrinis tamquam ventis omnibus mobilis, (B) maris nomine bene significatur; ab hac ergo gentium vanitate & hujus sæculi fluctibus separatus est populus Dei per Abraham, tamquam terra cùm apparuit arida, id est, sitiens imbrem cælestem divinorum mandatorum: qui populus unum Deum colendo, tamquam irrigata terra, ut fructus utiles posset afferre, [c] sanctas Scripturas & Prophetias accepit. Hæc enim ætas potuit jam generare populum Deo, quia & tertia ætas, id est adolescentia filios habere jam potest. Et ideo ad Abraham dictum est; Patrem (C) multarum gentium posui te, [d] & augeam te nimis valde, & ponam te in gentes, & reges de te exient, & ponam testamentum meum inter me & te, & inter semen tuum post te, in generationes eorum in testamentum æternum: ut sim tibi Deus, & semini tuo post te: & dabo tibi & semini tuo post te terram in qua habitas, omnem terram Chanaan in possessionem æternam, & ero illis Deus. *(Gen. 17. 4.)* Hæc ætas porrigitur ab Abraham usque ad David quatuordecim generationibus. Hujus vespera est in populi pecca- (D) tis, quibus divina mandata prætereibant, usque ad malitiam pessimi regis Saul.

(Quarta ætas.) 38. Et inde fit manè regnum David. Hæc ætas similis juventutis est. Et revera inter omnes ætates regnat juventus, & ipsa est [e] firmum ornamentum omnium ætatum: & ideo bene comparatur quarto diei, quo facta sunt sidera in firmamento cæli. Quid enim evidentiùs significat splendorem regni quàm solis excellentia? Et plebem obtemperantem regno splendor lunæ ostendit, tamquam synagogam ipsam, (E) & stellæ principes ejus, & omnia tamquam in firmamento in regni stabilitate fundata. Hujus quasi vespera est in peccatis regum, quibus illa gens meruit captivari atque servire.

(Quinta ætas.) 39. Et fit manè transmigratio in Babyloniam, cùm in ea captivitate populus leniter in peregrino otio collocatus est. Et porrigitur hæc ætas usque ad adventum Domini nostri Jesu Christi, id est quinta ætas, scilicet declinatio à juventute ad senectutem, nondum senectus, sed jam non juventus: quæ senio- (F) ris ætas est, quem Græci πρεσβύτην vocant. Nam senex apud eos non πρεσβύτης, sed γέρων dicitur. Et revera sic ista ætas à regni robore inclinata & fracta est in populo Judæorum, quemadmodum homo à juventute fit senior. Et bene comparatur illi diei quinto, quo facta sunt in aquis animalia, & volatilia cæli, posteaquam illi homines inter gentes tamquam in mari vivere cœperunt, & habere incertam sedem & instabilem, sicut volantes aves. Sed planè erant ibi etiam ceti magni, id est illi magni homines qui magis dominari fluctibus sæculi, quàm servire in illa captivitate potuerunt. Non enim ad cultum idolorum aliquo terrore depravati sunt. Ubi sanè animadvertendum est, quòd benedixit Deus illa animalia

[a] MSS. septem habent, *septimo diei.*
[b] MSS. septem, *in diluvio.*
[c] Regius codex & alij quinque, *ut possit fructus utiles afferre sanctarum Scripturarum & Prophetarum.*
[d] In priùs vulgatis Am. Er. & Lov. post, *posui te*, hæc interseruntur: *ante Deum cui credidisti, qui vivificat mortuos, & vocat ea quæ non sunt, tamquam ea quæ sunt. Qui contra spem in spem credidit, ut fieret pater multarum gentium, secundùm quod dictum est: Sic erit semen tuum.* quæ omnia à MSS. absunt.
[e] Editi, *firmamentum & ornamentum.* At MSS *firmum ornamentum.* atque ex iis nonnulli paulò post habent, *& plebem obtemperantem regi.*

Gen. 1. 28. dicens : *Creſcite & multiplicamini, & implete aquas maris, & volatilia multiplicentur ſuper terram :* quia revera gens Judæorum, ex quo diſperſa eſt per gentes, valde multiplicata eſt. Hujus diei, hoc eſt hujus ætatis, quaſi veſpera eſt multiplicatio peccatorum in populo Judæorum, quia ſic excæcati ſunt, ut etiam Dominum Jeſum Chriſtum non poſſent agnoſcere.

Sexta ætas.

40. Manè autem fit ex prædicatione Evangelij per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, & finitur dies quintus : incipit ſextus, in quo ſenectus veteris hominis apparet. Hac enim ætate illud carnale regnum vehementer attritum eſt, quando & templum dejectum eſt, & ſacrificia ipſa ceſſaverunt; & nunc ea gens quantum ad regni ſui vires adtinet, quaſi extremam vitam trahit. In iſta tamen ætate tamquam in ſenectute veteris hominis, homo novus naſcitur, qui jam ſpiritaliter vivit. Sexta enim die dictum erat: Gen. 1. 20. *Producat terra animam vivam.* Nam quinto die dictum erat : *Producant aquæ*, non animam vivam, ſed *reptilia animarum vivarum :* 1. Retract. cap. 10. n. 3. quoniam corpora ſunt reptilia, & adhuc corporali circumciſione & ſacrificiis tamquam in mari gentium populus ille ſerviebat legi. Iſtam verò animam vivam dicit, quâ [a] vitâ jam incipiunt æterna deſiderari. Serpentes ergo & pecora quæ terra producit, gentes ſignificant jam ſtabiliter Evangelio credituras. De quibus dicitur in illo vaſe quod Petro demonſtratum eſt in Actibus Apoſtolorum : Act. 10. 14. Macta & manduca. Et cùm ille immunda diceret, reſponſum eſt ei : Quæ Deus mundavit, tu ne immunda dixeris. Tunc fit homo ad imaginem & ſimilitudinem Dei, ſicut in iſta ſexta ætate naſcitur in carne Dominus noſter, de quo dictum eſt per Prophetam, Et homo eſt, & quis agnoſcet eum ? Et quemadmodum in illo die maſculus & femina, ſic & in iſta ætate Chriſtus & Eccleſia. Et præponitur homo in illo die pecoribus & ſerpentibus & volatilibus cæli, ſicut in iſta ætate Chriſtus regit animas obtemperantes ſibi, quæ ad Eccleſiam ejus, partim de gentibus, partim de populo Judæorum venerunt, ut ab eo domarentur atque manſueſcerent homines, vel carnali concupiſcentiæ dediti ſicut pecora, vel tenebroſa curioſitate obſcurati quaſi ſerpentes, vel elati ſuperbiâ quaſi aves. Et ſicut in illo die paſcitur homo & animalia, quæ cum ipſo ſunt, herbis ſeminalibus & lignis fructiferis & herbis viridibus : ſic iſta ætate ſpiritalis homo quicumque bonus miniſter eſt Chriſti, & eum bene quantum poteſt imitatur, cum ipſo populo ſpiritaliter paſcitur ſanctarum Scripturarum alimentis & lege divina : partim ad concipiendam fecunditatem rationum atque ſermonum, tamquam herbis ſeminalibus; partim ad utilitatem morum converſationis humanæ, tamquam lignis fructiferis; partim ad vigorem fidei, ſpei & caritatis in vitam æternam, tamquam herbis viridibus, id eſt vigentibus, quæ nullo æſtu tribulationum poſſint areſcere. Sed ſpiritalis ſic iſtis alimentis paſcitur, ut multa intelligat : carnalis autem, id eſt parvulus in Chriſto, tamquam pecus Dei, ut multa credat quæ intelligere nondum poteſt, tamen eoſdem cibos omnes habent.

Luca 18. 8. Septima ætas.

41. Hujus autem ætatis quaſi veſpera, quæ utinam nos non inveniat, ſi tamen nondum cœpit, illa eſt de qua Dominus dicit, Putas cùm veniet filius hominis, inveniet fidem ſuper terram ? Poſt iſtam veſperam fiet manè, cùm ipſe Dominus in claritate venturus eſt : tunc requieſcent cum Chriſto ab omnibus operibus ſuis ij quibus dictum eſt, Eſtote perfecti, ſicut pater veſter qui in cælis eſt. Matt. 5. 48. Tales enim faciunt opera bona valde. Poſt enim talia opera ſperanda eſt requies in die ſeptimo, qui veſperam non habet. Nullo ergo modo verbis dici poteſt quemadmodum Deus fecerit, & condiderit cælum & terram & omnem creaturam quam condidit : ſed iſta expoſitio per ordinem dierum ſic indicat tamquam hiſtoriam rerum factarum, ut prædicationem futurorum maximè obſervet.

CAPUT XXIV. Ætates mundi quare inæquales. Matt. 1. 1.

42. Si autem aliquem movet quòd in iſtis ætatibus ſæculi duas ætates primas denis generationibus advertimus explicari, tres autem conſequentes ſingulæ quatuordecim generationibus contexuntur, ſexta verò iſta nullo generationum numero definita eſt; facile eſt videre, etiam in unoquoque homine duas primas ætates, infantiam & pueritiam, corporis ſenſibus inhærere. Qui ſenſus corporis quinque ſunt, viſus, auditus, olfactus, guſtus & tactus : quinarius autem numerus duplicatus, quoniam duplex eſt ſexus humanus, unde generationes tales exſiſtunt, maſculinus & femininus; quinarius ergo, ut dixi, duplicatus denarium numerum facit. Jam verò ab adoleſcentia & deinceps, ubi ratio jam incipit in homine prævalere, accedit quinque ſenſibus cognitio & actio, quibus vita regitur & adminiſtratur, ut jam ſeptenarius numerus incipiat eſſe : qui ſimiliter duplicatus, propter duplicem ſexum, in quatuordecim generationibus eminet & apparet; quas habent tres ætates conſequentes, tamquam adoleſcentis & juvenis & ſenioris. Senectutis verò ætas ſicut in nobis nullo ſtatuto annorum tempore definitur, ſed poſt quinque illas ætates quantum quiſque vixerit, ſenectuti deputatur : ſic & in iſta ætate ſæculi non apparent generationes, ut etiam occultus ſit ultimus dies, quem utiliter Dominus latere oportere demonſtravit. Mat. 24. 36.

CAPUT XXV. Septem dierum altior allegoria.

43. Habet etiam unuſquiſque noſtrûm in bonis operibus & recta vita tamquam diſtinctos iſtos ſex dies, poſt quos debet quietem ſperare. Primo die lucem fidei, quando priùs [b] viſibilibus credit, propter quam fidem Dominus viſibiliter apparere dignatus eſt. Secundo die tamquam firmamentum diſciplinæ, quo diſcernit inter carnalia & ſpiritalia, ſicut inter aquas inferiores & ſuperiores. Tertio die, quo mentem ſuam ad ferendos bonorum operum fructus, à labe & fluctibus tentationum carnalium, tamquam aridam terram à perturbationibus maris ſecernit, ut jam poſſit dicere, Mente ſervio legi Dei, carne autem legi peccati. Rom. 7. 25. Quarto die, quo jam in illo firmamento diſciplinæ ſpiritales intelligentias operatur atque diſtinguit, videt quæ ſit incommutabilis veritas, quæ tamquam ſol fulget in anima; & quemadmodum anima ipſius veritatis particeps fiat, & corpori ordinem & pulcritudinem præſtet, tamquam luna illuminans noctem; & quemadmodum ſtellæ omnes, ſcilicet intelligentiæ ſpiritales, in hujus vitæ obſcuritate tamquam in nocte micent & fulgeant. Quarum rerum notitiâ fortior effectus incipiat quinto die in actionibus turbulentiſſimi ſæculi, tamquam in aquis maris operari, propter utilitatem fraternæ ſocietatis; & de corporalibus actionibus, quæ ad ipſum mare pertinent, id eſt ad hanc vitam, producere animarum vivarum reptilia, id eſt opera quæ proſint animis vivis; & cetos magnos, id eſt fortiſſimas actiones, quibus fluctus ſæculi dirumpuntur & contemnuntur, & volatilia cæli, id eſt voces cæleſtia prædicantes. Sexto autem die producat de terra animam vivam, id eſt de ipſa ſtabilitate mentis ſuæ ubi ſpiri-

[a] Sic MSS. At priùs vulgati habent, *qua vitam incipiunt æternam deſiderare.*

[b] Lov. *inviſibilibus credit.* Sed meliùs Er. Regius codex & alij MSS. decem, *viſibilibus credit.*

tales habet fructus, id est bonas cogitationes, motus omnes animi sui regat ut sit in illo anima viva, id est rationi & justitiæ serviens, non temeritati atque peccato. Ita fiat etiam homo ad imaginem & similitudinem Dei, masculus & femina, id est intellectus & actio, quorum copulatione spiritalis fetus terram impleat, id est carnem subjiciat, & cetera quæ jam in hominis perfectione superiùs dicta sunt. In istis autem tamquam diebus vespera est in ipsa perfectione singulorum operum, & manè in inchoatione consequentium. Post istorum quasi sex dierum opera bona valde, speret homo quietem perpetuam, & intelligat quid sit, Requievit Deus septimo die ab omnibus operibus suis: quia & ipse in nobis hæc bona operatur, qui ut operemur jubet; & ipse rectè requiescere dicitur, quia post hæc omnia opera requiem nobis ipse præstabit. Quomodo enim rectè dicitur paterfamilias ædificare domum, cùm hoc non opere suo faciat, sed eorum quibus servientibus imperat; sic rectè dicitur & ab operibus requiescere, cùm post perfectionem fabricæ, illis quibus imperabat permittit ut vacent, & jucundo otio perfruantur.

LIBER SECUNDUS.

Persequitur expositionem Geneseos ab hoc versiculo, Hic liber creaturæ cæli & terræ *&c. usque ad illum quo Adam & Eva de Paradiso ejiciuntur. Ad extremum Ecclesiæ dogmata cum Manichæorum erroribus confert.*

Caput I. Recitatio secundi & tertij capitis Geneseos.

1. Post enumerationem & expositionem dierum septem, interposita est quasi quædam conclusio, & appellatus est liber creaturæ cæli & terræ, quidquid superiùs dictum est, cùm sit parva pars libri: sed ideo sic meruit vocari, quia universi sæculi à capite usque ad finem quasi brevis quædam imago in his diebus septem figurata est. Deinde incipit de homine diligentiùs narrari. Quæ omnis narratio non apertè, sed figuratè explicatur, ut exerceat mentes quærentium veritatem, & spiritali negotio à negotiis carnalibus avocet. Sic enim se continet: *Hic est liber creaturæ cæli & terræ, cùm factus esset dies quo fecit Deus cælum & terram, & omnia viridia agri antequam essent super terram, & omne pabulum agri, antequam germinaret. Nondum enim pluerat Deus super terram, nec erat homo qui operaretur in ea. Fons autem adscendebat de terra, & irrigabat omnem faciem terræ. Et tunc finxit Deus hominem de limo terræ, & insufflavit in faciem ejus flatum vitæ, & factus est homo in animam viventem. Et tunc plantavit Deus paradisum in Eden ad Orientem, & posuit ibi hominem quem finxerat. Et produxit adhuc Deus de terra omne lignum formosum ad adspectum, & bonum ad escam: & lignum vitæ plantavit in medio paradisi, & lignum scientiæ boni & mali. Flumen autem prodiebat ex Eden, & irrigabat paradisum: quod inde dividitur in quatuor partes. Nomen uni Phison; hoc est quod circuit totam terram Evilath,* [a] *ibi est aurum, aurum autem terræ illius optimum; ibi est carbunculus & lapis prasinus. Et nomen secundi fluminis Geon; hoc circuit totam terram Æthiopiæ. Et flumen tertium Tigris; hoc est quod vadit contra Assyrios. Et flumen quartum dicitur Euphrates. Et sumsit Dominus Deus hominem quem fecerat, & posuit eum in paradiso, ut operaretur ibi, & custodiret eum. Et præcepit Dominus Deus Adæ, dicens: Ex omni ligno quod est in paradiso edes ad escam, de ligno autem scientiæ boni & mali non edetis ab eo: qua die enim ederitis ab illo, morte moriemini. Et dixit Dominus Deus, Non est bonum esse hominem solum, faciamus ei adjutorium simile sibi. Et quæcumque finxerat Deus ex omni genere pecorum, & ex omni genere bestiarum agri, & ex omni genere volatilium volantium sub cælo, perduxit ea ad Adam ut videret quid ea vocaret: & quod vocavit ea omnia Adam animam vivam, hoc est nomen ejus. Et post hæc vocavit Adam nomina omnium pecorum & omnium avium cæli, & omnium bestiarum agri: & secundùm quod vocavit ea Adam, hoc est nomen eorum usque in hodiernum diem. Ipsi autem Adæ nondum fuit adjutorium simile illi. Et immisit Deus soporem in Adam, & obdormivit: & sumsit Deus unam de costis ejus, & implevit locum ejus carne, & formavit Deus costam quam accepit ab Adam in mulierem. Et adduxit illam ad Adam, ut videret quid eam vocaret. Et dixit Adam, Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea: hæc vocabitur mulier, quoniam de viro* [b] *suo sumta est: & hæc erit mihi adjutorium. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, &* [c] *adjungetur uxori suæ, & erunt duo in carne una. Et erant ambo nudi, Adam & mulier ejus, & non confundebantur.*

Gen. 2. 4. &c.

Gen. 3. 1.

2. *Serpens autem erat sapientior omnium bestiarum, quæ erant super terram, quas fecerat Dominus Deus. Et dixit serpens ad mulierem, Quare dixit Deus, ne edatis ab omni ligno quod est in paradiso? Et dixit mulier ad serpentem: Ex omni ligno quod est in paradiso edemus: à fructu autem ligni, quod est in medio paradisi, dixit Deus ne edamus; sed neque tangamus, ne moriamur. Et dixit serpens mulieri: Non morte moriemini, sciebat enim Deus, quià qua die manducaveritis ex illo, aperientur oculi vestri, & eritis sicut dii scientes bonum & malum. Et vidit mulier, quia bonum est lignum in escam, & quia bonum est oculis ad videndum & cognoscendum: & sumsit fructum de ligno illo, & manducavit, & dedit viro suo: & accepit Adam, & manducavit: & aperti sunt oculi eorum, & tunc scierunt quia nudi erant: & sumserunt sibi folia fici, & fecerunt sibi succinctoria. Et cùm audissent vocem Domini deambulantis in paradiso ad vesperam, absconderunt se Adam & mulier ejus ab ante faciem Domini Dei,* [d] *ad illam arborem quæ erat in medio paradiso. Et vocavit Dominus Deus Adam, & dixit illi, Adam, ubi es? Et dixit ille, Vocem tuam audivi Domine in paradiso, & timui, & abscondi me, quia nudus sum. Et dixit Dominus Deus, Quis nuntiavit tibi, quia nudus es, nisi quia ab illa arbore de qua dixeram tibi, ex illa sola non manducares, ex illa manducasti? Et dixit Adam, Mulier quam dedisti mihi,* [e] *dedit ut ederem, & manducavi. Et dixit Deus mulieri, Quid hoc fecisti? Et dixit*

[a] Ita MSS. At Am. Er. & Lov. habent, *ubi aurum nascitur, & aurum terræ &c.*

[b] Omittitur, *suo*, in editione Lov. quæ vox in MSS. & Am. & Er. nec non in græco textu LXX. continetur, ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς.

[c] Editi, *adhærebit*. pro quo MSS. habent, *adjungetur.*

[d] Am. Er. & Lov. *Domini Dei sui.* At MSS. carent voce, *sui.*

[e] Hîc in excusis additur, *sociam.* quæ vox abest à MSS.

mulier, Serpens seduxit me, & manducavi. Et dixit Dominus Deus serpenti, Quia hoc fecisti, maledictus tu ab omni pecore, & omni genere bestiarum. Pectore & ventre repes, & terram manducabis omnibus diebus vitæ tuæ: Et inimicitiam ponam inter te & mulierem, & inter semen tuum, & inter semen illius. Ipsa tuum observabit caput, & tu ejus calcaneum. Et mulieri dixit, Multiplicans multiplicabo dolores tuos, & suspiria tua, & in doloribus paries filios tuos: & ad virum tuum conversio tua, & ille tui dominabitur. Et tunc dixit Deus ad Adam, Quia audisti vocem mulieris tuæ, & manducasti de ligno de quo præceperam tibi, ex illo solo ne ederes, maledicta terra erit tibi in omnibus operibus tuis, & in tristitia & gemitu tuo manducabis ex ea omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas & tribulos germinabit tibi, & edes pabulum agri tui. In sudore vultus tui edes panem tuum, donec revertaris in terram, de qua sumtus es, quia terra es, & in terram ibis. Et tunc Adam imposuit nomen uxori suæ, Vita; quia mater est omnium vivorum. Et tunc fecit Dominus Deus Adæ & mulieri ejus tunicas pelliceas, & induit illos. Et dixit: Ecce Adam factus est tamquam unus ex nobis, ad scientiam cognoscendi bonum & malum. Et tunc ne porrigeret manum suam Adam ad arborem vitæ & sumeret sibi inde, & ederet & viveret in æternum, dimisit eum Dominus Deus de paradiso suavitatis, ut operaretur terram de qua & sumtus fuerat. Et ejectus foras de paradiso, moratus est contra paradisum voluptatis. Et Cherubim & illam flammeam frameam quæ versatur, posuit Deus ad custodiendam viam arboris vitæ.

Caput II. Genesis ad litteram ubique non potest exponi.

3. Hæc secreta verborum si non reprehendentes & accusantes, sed quærentes & reverentes Manichæi mallent discutere, non essent utique Manichæi; sed daretur petentibus, & quærentes invenirent, & pulsantibus aperiretur. Plures enim quæstiones in hoc sermone proponunt, qui diligentiâ piâ quærunt, quàm isti miseri atque impij: sed hoc interest, quòd illi quærunt ut inveniant, isti nihil laborant, nisi non invenire quod quærunt. Hic ergo totus sermo primò secundùm historiam discutiendus est, deinde secundùm prophetiam. Secundùm historiam facta narrantur, secundùm prophetiam futura prænuntiantur. Sanè quisquis voluerit omnia, quæ dicta sunt, secundùm litteram accipere, id est non aliter intelligere quàm littera sonat, & potuerit evitare blasphemias, & omnia congruentia fidei catholicæ prædicare, non solùm ei non est invidendum, sed præcipuus multúmque laudabilis intellector habendus est. Si autem nullus exitus datur, ut piè & dignè Deo quæ scripta sunt intelligantur, nisi figuratè atque in ænigmatis proposita ista credamus, habentes auctoritatem apostolicam, à quibus tam multa de libris veteris Testamenti solvuntur ænigmata, modum quem intendimus teneamus, adjuvante illo qui nos petere, quærere & pulsare adhortatur; ut omnes istas figuras rerum secundùm catholicam fidem, sive quæ ad historiam, sive quæ ad prophetiam pertinent explicemus, non præjudicantes meliori diligentiorique tractatui, sive per nos, sive per alios quibus Dominus revelare dignatur. Matth. 7.7.

Caput III. Viride agri, quid designat. Gen. 2.5.

4. *Factus est ergo dies quo die fecit Deus cælum & terram, & omne viride agri, antequam essent super terram, & omne pabulum agri.* Superiùs septem dies numerantur, nunc unus dicitur dies, quo die fecit Deus cælum & terram, & omne viride agri, & omne pabulum, cujus diei nomine omne tempus significari bene intelligitur. Fecit enim Deus omne tempus simul cum omnibus creaturis temporalibus, quæ creaturæ visibiles cæli & terræ nomine significantur. Movere autem nos debet ad quærendum, quòd cùm diem, qui factus est, & cælum, & terram nominasset, adjecit etiam viride agri, & omne pabulum. Non enim quando dictum est, *In principio fecit Deus cælum & terram*, tunc dictum est, factum esse omne viride agri & pabulum. manifestè enim legitur, quòd tertio die factum est omne viride & pabulum agri. Quod autem dictum est, *In principio fecit Deus cælum & terram*; non pertinet ad aliquem dierum ex illis septem diebus. Adhuc enim vel materiam ipsam unde facta sunt omnia, cæli & terræ nomine nuncupabat. Vel certè priùs totam creaturam, cæli & terræ nomine proposuerat dicendo, *In principio fecit Deus cælum & terram*; & postea particulatim per ordinem dierum sicut oportebat, propter prophetiam, quam in primo libro commemoravimus, Dei opera exsecutus exposuit. Quid sibi ergo vult quòd nunc nominato cælo & terrâ, addidit, viride agri & pabulum, & tacuit cætera tam multa, quæ sunt in cælo & in terra, vel etiam in mari, nisi quia viride agri invisibilem creaturam vult intelligi, sicut est anima? Ager enim solet in Scripturis figuratè mundus appellari. Nam & ipse Dominus, Ager est hic, inquit, mundus, cùm illam parabolam exponeret, ubi bono semini sunt commixta zizania. Viride ergo agri spiritalem atque invisibilem creaturam dicit, propter vigorem vitæ, & nomine pabuli utique propter vitam bene hoc ipsum interpretamur. Matt. 13.38. « 1. Retract. cap. 10 n. 3.

5. Deinde quod addidit, *antequam essent super terram*, intelligitur antequam anima peccaret. Terrenis enim cupiditatibus sordidata, tamquam super terram nata, vel super terram esse, rectè dicitur. ideoque addidit, *Nondum enim pluerat Deus supra terram.* *Quia & nunc viride agri Deus facit, sed pluendo super terram, id est facit animas reviviscere per verbum suum; sed de nubibus eas irrigat, id est de Scripturis Prophetarum & Apostolorum. Rectè autem appellantur nubes, quia verba ista quæ sonant & percusso aëre transeunt, additâ etiam obscuritate allegoriarum quasi aliqua caligine obducta, velut nubes fiunt. Quæ dum tractando exprimuntur, bene intelligentibus tamquam imber veritatis infunditur. Sed hoc nondum erat antequam anima peccaret, id est antequam viride agri esset super terram. *Nondum enim pluerat Deus super terram, nec erat homo qui operaretur in ea.* Laboranti enim homini in terra imber de nubibus est necessarius, de quibus nubibus jam dictum est. Post peccatum autem homo laborare cœpit in terra, & necessarias habere illas nubes. Ante peccatum verò cùm viride agri, & pabulum fecisset Deus, quo nomine invisibilem creaturam significari diximus, irrigabat eam fonte interiore, loquens in intellectum ejus: ut non extrinsecùs verba excipere tamquam ex supradictis nubibus pluviam, sed fonte suo, hoc est de intimis suis manante veritate satiaretur.

* Caput IV. Quid sit, nondum pluerat super terram, Gen. 2.5.

Caput V. Gen. 2.6. Fons irrigans terram allegoricè.

6. Fons *enim adscendebat*, inquit, *de terra, & irrigabat omnem faciem terræ.* De terra scilicet de qua dicitur: Spes mea es tu, portio mea in terra viventium. Quando autem anima tali fonte irrigabatur, nondum per superbiam projecerat intima sua. Initium enim superbiæ hominis apostatare à Deo. Et quoniam in exteriora per superbiam tumescens cœpit non irrigari fonte intimo, bene insultatur illi verbis *propheticis & dicitur, Quid superbit terra & cinis? Quoniam in vita sua projecit intima sua. Quid est enim superbia aliud nisi deserto secretario conscientiæ foris videri velle quod non est? Et ideo laborans jam in terra necessariam habet pluviam de nubibus, id est doctrinam de humanis verbis, ut etiam hoc modo possit ab illa ariditate reviviscere, & iterum fieri

Psal. 141.6. Eccli. 10.14. * 1. Retract. cap. 10. n. 3. Eccli. 10.9. Superbia quid sit.

viride agri. Sed utinam vel pluviam veritatis de ipsis nubibus libenter excipiat. Nam propter illam Dominus noster nubilum carnis nostræ dignatus assumere, imbrem sancti Evangelii largissimum infudit, promittens etiam quòd si quis biberit de aqua ejus, rediet ad illum intimum fontem, ut forinsecus non

Johan. 4. 14.

quærat pluviam. Dicit enim: Fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. Iste credo fons ante peccatum adscendebat de terra, & irrigabat omnem faciem terræ, quia interior erat, & nubium non desiderabat auxilium: *Nondum enim pluerat Deus super terram, nec erat homo qui operaretur in ea.* Cùm enim

Gen. 2. 5.

dixisset: *Nondum enim pluerat Deus super terram*, subjecit & caussam quare nondum pluerat: quia *non erat homo qui operaretur in ea.* Tunc autem homo cœpit operari in terra, cùm post peccatum de beata vita

Gen. 2. 21.

dimissus est, qua in paradiso fruebatur. Sic enim scriptum est: *Et dimisit eum Dominus Deus de paradiso suavitatis, ut operaretur terram de qua & sumtus*

Infra c. 22.

fuerat. unde suo loco requiremus. Quod nunc ad hoc commemoravi, ut intelligeremus laboranti homini in terra, id est in peccatorum ariditate constituto, necessariam esse de humanis verbis divinam doctrinam, tamquam de nubibus pluviam. Talis autem

1 Cor. 13. 12.

scientia destruetur. Videmus enim nunc in ænigmate tamquam in nubilo saginam quærentes: tunc autem facie ad faciem, quando universa facies terræ nostræ interiore fonte aquæ salientis irrigabitur. Nam si fontem aliquem hujus visibilis aquæ voluerimus intelli-

Gen. 2. 6.

gere, de quo dictum est, *Fons autem adscendebat de terra, & irrigabat omnem faciem terræ*, non est verisimile, quòd cùm tam multi fontes perennes, sive rivorum, sive fluviorum per universam terram inveniantur, solus ille siccaverit, qui irrigabat omnem faciem terræ.

CAPUT VI.

Invisibilia quibus vocabulis signantur.

7. SUB his ergo paucis verbis universa creatura nobis insinuata est ante peccatum animæ. Nomine enim cæli & terræ universa visibilis creatura significata est; & nomine diei, universum tempus; & nomine viridium & pabuli agri, creatura invisibilis; & nomine fontis adscendentis & irrigantis omnem faciem terræ, inundatio veritatis animam satians ante peccatum. Dies autem iste, cujus nomine universum tempus significari diximus, insinuat nobis non solùm visibilem, sed etiam invisibilem creaturam tempus posse sentire: quod de anima nobis manifestatur, quæ tantâ varietate affectionum suarum, & ipso lapsu quo misera facta est, & reparatione qua rursus in beatitatem redit, tempore mutari posse convincitur. Et ideo non dictum est, *Cùm factus esset dies, quo die fecit Deus cælum & terram*, tantùm, quibus nominibus visibilis creatura intimatur; sed additum est etiam, *viride, & pabulum agri:* quo nomine invisibilem creaturam, propter vigorem & vitam, significari diximus, sicuti est anima. Et ita dictum est: *Cùm factus esset dies, quo die fecit Deus cælum & terram, &*

1. Retract. cap. 10. n. 3.

omne viride, & pabulum agri, ut sic intelligeremus non solùm visibilem, sed etiam invisibilem creaturam pertinere ad tempus, propter mutabilitatem: quia solus Deus incommutabilis est, qui est ante tempora.

CAPUT VII.

Limus quid habeat mysterij.

8. NUNC videamus post universæ creaturæ insinuationem tam visibilis quàm invisibilis, & universale beneficium divini fontis erga invisibilem creaturam, quid de homine specialiter intimetur, quod ad

Gen. 2. 7.

nos maximè pertinet. Primò enim quod de limo terræ Deus hominem finxit, solet habere quæstionem qualis ille limus fuerit, vel quæ materia nomine limi significata sit. Illi autem inimici veterum librorum, A omnia carnaliter intuentes, & propterea semper errantes, etiam hoc reprehendere mordaciter solent, quod de limo Deus hominem finxit. Dicunt enim, Quare de limo fecit Deus hominem? An defuerat ei melior & cælestis materia, unde hominem faceret, ut de labe terrena tam fragilem mortalemque formaret. Non intelligentes primò quàm multis significationibus vel terra vel aqua in Scripturis ponatur. limus enim aquæ & terræ commixtio est. Dicimus enim tabidum & fragile & morti destinatum corpus B humanum post peccatum esse cœpisse. Non enim in nostro corpore isti exhorrescunt nisi mortalitatem, quam damnatione meruimus. Quid autem mirum, aut difficile Deo, etiamsi de limo istius terræ hominem fecit, tale tamen corpus ejus efficere, quod corruptioni non subjaceret, si homo præceptum Dei custodiens peccare noluisset? Si enim speciem cæli ipsius de nihilo, vel de informi materia dicimus factam, quia omnipotentem artificem credimus; quid mirum si corpus, quod de limo qualicumque factum C est, potuit ab omnipotenti artifice tale fieri, ut nulla molestia, nulla indigentia cruciaret hominem ante peccatum, & nullâ corruptione tabesceret?

9. Itaque superfluè quæritur, unde hominis corpus Deus fecerit; si tamen nunc de corporis formatione dicitur. Sic enim nonnullos nostros intelligere accepi, qui dicunt, posteaquam dictum est: *Finxit Deus hominem de limo terræ:* propterea non additum, ad imaginem & similitudinem suam, quoniam nunc de corporis formatione dicitur. Tunc autem homo D interior significabatur, quando dictum est: *Fecit Deus hominem ad imaginem & similitudinem Dei.* Sed etiamsi nunc quoque hominem ex corpore & anima factum intelligamus, ut non alicujus novi operis inchoatio, sed superiùs breviter insinuati diligentior retractatio isto sermone explicetur; si ergo, ut dixi, hominem hoc loco ex corpore & anima factum intelligamus, non absurdè ipsa commixtione limi nomen accepit. Sicut enim aqua terram colligit, & conglutinat, & continet, quando ejus commixtione limus E efficitur: sic anima corporis materiam vivificando in unitatem concordem conformat, & non permittit labi & resolvi.

Sic intelligunt Tertullianus lib. de Resurrect. carnis c. 5. Hilarius in Psal. 118.

CAPUT VIII.

Insufflatio spiritus quid.

Gen. 2. 7.

10. QUOD autem scriptum est, *Et insufflavit in eum spiritum vitæ, & factus est homo in animam viventem:* si adhuc corpus solum erat, animam adjunctam corpori hoc loco intelligere debemus; sive quæ jam facta erat, sed tamquam in ore Dei erat, id est in ejus veritate vel sapientia, unde tamen non recessit quasi locis separata, quando insufflata est; non F enim Deus loco continetur, sed ubique præsens est: sive tunc anima facta est, quando in illud figmentum Deus insufflavit spiritum vitæ, ut illa insufflatio ipsam operationem Dei significet, qua fecit animam in homine Spiritu potentiæ suæ. Si autem homo ille qui factus erat, jam corpus & anima erat, ipsi animæ sensus est additus ista insufflatione, cùm factus est homo in animam viventem: non quia illa insufflatio conversa est in animam viventem, sed operata est in animam viventem. Nondum tamen spiritalem hominem debemus intelligere, qui factus est in animam viventem, sed adhuc animalem. Tunc enim spiritalis effectus est, cùm in paradiso, hoc est in beata vita constitutus, præceptum etiam perfectionis accepit, ut verbo Dei consummaretur. Itaque postquam peccavit, recedens à præcepto Dei, & dimissus est de paradiso, in hoc remansit ut animalis esset. Et ideo animalem hominem priùs agimus omnes, qui de illo post peccatum nati sumus, donec assequamur spiritalem

Adam, id eſt Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, qui peccatum non fecit; & ab illo recreati & vivificati, reſtituamur in paradiſum, ubi latro ille cum ipſo eo die meruit eſſe, quo vitam iſtam finivit. Sic enim Apoſtolus dicit: Sed non priùs quod ſpiritale eſt, ſed quod animale, ſicut ſcriptum eſt: Factus eſt primus Adam in animam viventem, noviſſimus Adam in Spiritum vivificantem.

1. Cor. 15. 45.

1. Retract. cap. 10. n. 3.

11. Sic ergo debemus intelligere hunc locum, ut non quia dictum eſt, *Inſufflavit in eum ſpiritum vitæ, & factus eſt homo in animam viventem*, credamus illam veluti partem naturæ Dei in animam hominis fuiſſe converſam, & cogamur dicere naturam Dei eſſe mutabilem: in quo errore maximè iſtos Manichæos veritas premit. Sicut enim eſt mater omnium hæreticorum ſuperbia, auſi ſunt dicere quòd natura Dei ſit anima. Et hinc urgentur à nobis, cùm eis dicimus, Ergo natura Dei errat & miſera eſt, & vitiorum labe corrumpitur & peccat; aut etiam, ut vos dicitis, naturæ contrariæ ſordibus inquinatur: & cetera talia quæ de natura Dei nefas eſt credere. Nam factam eſſe animam ab omnipotente Deo, & ideo non illam eſſe partem Dei vel naturam Dei, manifeſtè alio loco ſcriptum eſt, dicente Propheta: Et qui finxit ſpiritum omnibus, ipſe fecit omnia. Et alio loco: Qui finxit ſpiritum hominis in ipſo. Ergo factum eſſe ſpiritum hominis, manifeſtè his teſtimoniis approbatur. Spiritus autem hominis in Scripturis dicitur ipſius animæ potentia rationalis, qua diſtat à pecoribus, & eis naturæ lege dominatur. De quo dicit Apoſtolus: Nemo ſcit quæ ſunt hominis, niſi ſpiritus hominis qui in ipſo eſt. Ne fortè ſi [a] probaretur his teſtimoniis animam factam eſſe, non deeſſent qui dicerent, ſpiritum hominis non eſſe factum, & ipſum arbitrarentur eſſe naturam Dei, & in ipſum dicerent partem Dei eſſe converſam, cùm illa inſufflatio Dei facta eſt. Quod ſana doctrina ſimiliter reſpuit, quia & ipſe ſpiritus hominis cùm aliquando errat, & aliquando prudenter ſapit, mutabilem ſe eſſe clamat. quod nullo modo de natura Dei fas eſt credere. Non autem poteſt majus ſignum eſſe ſuperbiæ, quàm ut dicat ſe humana anima hoc eſſe quod Deus eſt, cùm adhuc ſub tantis vitiorum & miſeriarum molibus gemat.

Pſal. 32. 15.

Quid in Scripturis dicatur ſpiritus hominis.

Zach. 12. 1.

1. Cor. 2. 11.

Caput IX. Paradiſi deliciæ quid allegoricè.

12. Nunc jam videamus ipſam beatitudinem hominis, quæ paradiſi nomine ſignificatur: nam quoniam in nemoribus delicioſa quies hominum eſſe ſolet, & corporeis ſenſibus noſtris de Oriente lumen oritur, cælumque conſurgit, quod ſuperius corpus eſt noſtro corpore atque excellentius; propterea his verbis etiam ſpiritales deliciæ, quas habet beata vita, figuratè explicantur, & ad Orientem paradiſus plantatur. Intelligamus autem noſtra gaudia ſpiritalia ſignificare omne lignum formoſum ad adſpectum intelligentiæ, & bonum ad eſcam quæ non corrumpitur, qua beatæ animæ paſcuntur. nam & Dominus dicit: Operamini eſcam quæ non corrumpitur, ut eſt omnis ratio, quæ cibus eſt animæ. Ad Orientem, lucem ſapientiæ in Eden, id eſt in deliciis immortalibus & intelligibilibus. Nam deliciæ, vel voluptas, vel epulum hoc verbo ſignificari dicitur, ſi ex hebræo in latinum interpretetur. Poſitum eſt autem ſic ſine interpretatione, ut aliquem locum ſignificare videatur, magiſque figuratam faciat locutionem. Productum autem ex terra omne illud lignum accipimus omne illud gaudium ſpiritale, id eſt ſupereminere terræ, & non involvi atque obrui terrenarum cupiditatum implicamentis. Lignum autem vitæ plan- A tatum in medio paradiſi, ſapientiam illam ſignificat, qua oportet ut intelligat anima, in meditullio quodam rerum ſe eſſe ordinatam, ut quamvis ſubjectam ſibi habeat omnem naturam corpoream, ſupra ſe tamen eſſe intelligat naturam Dei: & neque in dexteram declinet, ſibi arrogando quod non eſt; neque ad ſiniſtram, per negligentiam contemnendo quod eſt: & hoc eſt lignum vitæ plantatum in medio paradiſi. Ligno autem ſcientiæ boni & mali, ipſa item medietas animæ & ordinata integritas ſignificatur: B nam & ipſum lignum in medio paradiſi plantatum eſt: & ideo lignum dignoſcentiæ boni & mali dicitur, quia ſi anima quæ debet in ea quæ anteriora ſunt ſe extendere, id eſt in Deum, & ea quæ poſteriora ſunt oblivilci, id eſt corporeas voluptates, ad ſeipſam deſerto Deo converſa fuerit, & ſuâ potentiâ tamquam ſine Deo frui voluerit, intumeſcit ſuperbiâ, quod eſt initium omnis peccati. Et cùm hoc ejus peccatum pœna fuerit conſecuta, experiendo diſcit quid interſit inter bonum quod deſeruit, & C malum in quod cecidit. Et hoc ei erit guſtaſſe de fructu arboris dignoſcentiæ boni & mali. Præcipitur ergo illi ut de omni ligno quod eſt in paradiſo edat, ex ligno autem in quo eſt dignoſcentia boni & mali non edat, id eſt non ſic eo fruatur, ut ipſam ordinatam integritatem naturæ ſuæ, quaſi manducando violet atque corrumpat.

Joan. 6. 27.

13. Flumen autem quod procedebat ex Eden, id eſt ex deliciis & voluptate & epulis, quod flumen à Propheta ſignificatur in Pſalmis, cùm dicit, Torrente D voluptatis tuæ potabis eos; hoc eſt enim Eden, quod latinè voluptas dicitur: dividitur in quatuor partes, & quatuor virtutes ſignificat, prudentiam, fortitudinem, temperantiam, juſtitiam. Dicitur autem Phiſon ipſe eſſe Ganges, Geon autem Nilus, quod etiam in Jeremia propheta animadverti poteſt: nunc aliis nominibus appellantur. Sicut nunc Tyberis dicitur fluvius, qui prius Albula dicebatur. Tigris verò & Euphrates etiam nunc eadem nomina tenent: quibus tamen nominibus virtutes, ut dixi ſpiritales ſignificantur. E quod etiam ipſorum nominum interpretatio docet, ſi quis hebræam linguam vel ſyram conſideret. Sicut Jeruſalem quamvis ſit viſibilis & terrenus locus, ſignificat tamen civitatem pacis ſpiritaliter: & Sion quamvis ſit mons in terra, ſpeculationem tamen ſignificat; & hoc nomen in Scripturarum allegoriis ad ſpiritalia intelligenda ſæpe transfertur: & ille qui deſcendebat ab Jeruſalem in Jericho, ſicut Dominus dicit, & in via vulneratus, ſaucius & ſemivivus relictus eſt à latronibus, utique locos iſtos terra- F rum, quamvis ſecundùm hiſtoriam in terra inveniantur, ſpiritaliter cogit intelligi.

Caput X. Flumina quatuor quid notent.

Pſal. 35. 9.

Luc. 10. 30.

14. Prudentia ergo, quæ ſignificat ipſam contemplationem veritatis, ab omni ore humano alienam, quia eſt ineffabilis, quam ſi eloqui velis, parturis eam potiùs quàm paris, quia ibi audivit & Apoſtolus ineffabilia verba, quæ non licet homini loqui. Hæc ergo prudentia terram circumit, quæ habet aurum, & carbunculum, & lapidem praſinum, id eſt diſciplinam vivendi, quæ ab omnibus terrenis ſordibus, quaſi decocta niteſcit, ſicut aurum optimum; & veritatem, quam nulla falſitas vincit, ſicut carbunculi fulgor nocte non vincitur; & vitam æternam, quæ viriditate lapidis praſini ſignificatur, propter vigorem qui non areſcit. Fluvius autem ille qui circuit terram Æthiopiam multùm calidam atque ferventem, ſignificat fortitudinem calore actionis alacrem atque impigram. Tertius autem Tigris vadit

2. Cor. 12. 4.

[a] Lov. *ſi non probaretur*. At Am. Er. & MSS. quatuordecim, è quibus Regius codex optimæ notæ, negatione carent.

contra Assyrios, & significat temperantiam, quæ resistit libidini, multùm adversanti consiliis prudentiæ. unde plerumque in Scripturis Assyrij adversariorum loco ponuntur. Quartus fluvius non dictum est contra quid vadat, aut quam terram circumeat: justitia enim ad omnes partes animæ pertinet, quia ipsa ordo & æquitas animæ est, qua sibi ista tria concorditer copulantur, prima prudentia, secunda fortitudo, tertia temperantia; & in ista tota copulatione atque ordinatione [a] justitia.

Caput XI. Opera hominis in paradiso. mulier in adjutoriũ facta. Gen. 2. v. 15.

15. Quòd autem ista constitutus est homo in paradiso, ut operaretur & custodiret: operatio illa laudabilior laboriosa non erat. Alia est namque in paradiso operatio, & alia in terra, quò post peccatum damnatus est. Ex eo autem quod additum est, *& custodiret*: significatum est qualis illa operatio erat. Namque in tranquillitate beatæ vitæ, ubi mors non est, omnis opera est custodire quod tenes. Accipit etiam præceptum, de quo superiùs jam tractavimus. (*Suprà c. 9.*) Quod præceptum, quoniam sic concluditur, ut non ad unum loquatur, sic enim dicit: *Qua die autem manducaveritis, morte moriemini*: (*Gen. 2. 17.*) incipit exponi quomodo sit facta femina: & facta dicitur in adjutorium viri, ut copulatione spiritali spiritales fetus ederet, id est bona opera divinæ laudis; dum ille regit, hæc obtemperat; ille à sapientia regitur, hæc à viro. Caput enim viri Christus, & caput mulieris vir. Ideoque dicitur: *Non est bonum solum hominem esse.* [b] Adhuc enim erat, quod fieret, ut non solùm anima corpori dominaretur, quia corpus servilem locum obtinet, sed etiam virilis ratio subjugaret sibi animalem partem suam, per quod adjutorium imperaret corpori. Ad hujus rei exemplum femina facta est, quam rerum ordo subjugat viro: ut quod in duobus hominibus evidentiùs apparet, id est in masculo & femina, etiam in uno homine considerari possit: ut appetitum animæ, per quem de membris corporis operamur, habeat mens interior tamquam virilis ratio subjugatum, & justa lege modum imponat adjutorio suo, sicut vir debet feminam regere, nec eam permittere dominari in virum: quod ubi contingit, perversa & misera domus est.

16. Primò ergo demonstravit Deus homini, quanto melior esset pecoribus, & omnibus irrationabilibus animantibus: & hoc significat quod dictum est, adducta esse ad illum omnia animantia, ut videret quid ea vocaret, & eis nomina imponeret. Ex hoc enim apparet ipsa ratione hominem meliorem esse quàm pecora, quòd distinguere, & nominatim ea discernere, nonnisi ratio potest, quæ de ipsis judicat. Sed hæc facilis ratio est: citò enim homo intelligit se meliorem esse pecoribus: illa est difficilis ratio, qua intelligit in seipso aliud esse rationale quod regit, aliud animale quod regitur.

*Caput XII. Sopito Adæ juncta Eva, quid sibi velit: Gen. 2. 21.

* Et quoniam hæc secretiore sapientia videt, ipsam visionem secretam nomine soporis significari arbitror, quem immisit Deus in Adam, quando ei mulier facta est. Ut enim hoc videatur, non est opus oculis istis corporeis, sed quanto quisque ab istis visibilibus rebus in interiora intelligentiæ secesserit (hoc est autem quasi obdormiscere) tanto meliùs & sinceriùs illud videt. Ipsa enim cognitio, qua intelligitur in nobis aliud esse quod ratione dominetur, aliud quod rationi obtemperet, ipsa ergo cognitio veluti effectio mulieris est de costa viri, propter conjunctionem significandam. Deinde ut quisque huic suæ parti rectè dominetur, & fiat quasi conjugalis in seipso, ut caro non concupiscat adversùs spiritum, sed spiritui subjugetur, id est concupiscentia carnalis non adversetur rationi, sed potiùs obtemperando desinat esse carnalis, opus habet perfectâ sapientiâ. Cujus contemplatio quia interior est & secretior, & ab omni sensu corporis remotissima, convenienter etiam ista soporis nomine intelligi potest. Tunc enim ordinatissimè caput mulieris vir est, cùm caput viri est Christus, quæ Sapientia est Dei.

17. Sanè in locum illius costæ carnem adimplevit, ut hoc nomine insinuaretur dilectionis affectus, quo diligit unusquisque animam suam, & non est durus ut eam contemnat. quòd diligit quisque cui præest. Non enim sic nominata est caro isto loco, ut carnalem concupiscentiam significet, sed isto modo potiùs, quo Propheta dicit, auferri populo cor lapideum, & dari cor carneum. Hoc modo enim dicit etiam Apostolus: Non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus. Aliud est quippe propria locutio, aliud figurata, qualis ista est quam tractamus modò. Quapropter etsi visibilis femina secundùm historiam de corpore viri primò facta est à Domino Deo, non utique sine caussa ita facta est, nisi ut aliquod secretum intimaret. Num enim aut limus defuit, unde femina formaretur; aut si vellet Dominus, homini vigilanti costam sine dolore detrahere non posset? Sive ergo ista figuratè dicta sint, sive etiam figuratè facta sint, non frustra hoc modo dicta vel facta sunt, sed sunt planè mysteria & sacramenta, sive hoc modo quo tenuitas nostra conatur, sive aliquo alio meliore, secundùm sanam tamen fidem, sunt interpretanda & intelligenda.

18. Vocavit ergo mulierem suam vir, tamquam potior inferiorem, & dixit: *Hoc nunc os de ossibus meis, & caro de carne mea.* Os de ossibus, fortasse propter fortitudinem: & caro de carne, propter temperantiam. Hæ namque duæ virtutes ad inferiorem animi partem, quam prudentia rationalis regit, docentur pertinere. Quod autem dictum est: *Hæc vocabitur mulier, quoniam de viro suo sumta est*, ista origo nominis, & interpretatio in lingua latina non apparet. Quid enim simile habeat mulieris nomen ad viri nomen, non invenitur. Sed in hebræa locutione dicitur sic sonare, quasi dictum sit: Hæc vocabitur virago, quoniam de viro suo sumta est. Nam virago vel virgo potiùs habet aliquam similitudinem cum viri nomine; mulier autem non habet. sed hoc (ut dixi) linguæ diversitas facit.

19. Quod autem additum est, *Relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una*, quomodo referatur ad historiam non invenio, nisi quòd plerumque in genere humano ista contingunt: sed tota prophetia est, cujus Apostolus meminit, dicens: Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est: Ego autem dico in Christo, & in Ecclesia. Quod Manichæi si non cæci legerent, qui per Epistolas apostolicas multos decipiunt, intelligerent quomodo accipiendæ sint veteris Testamenti Scripturæ, nec tam sacrilega voce auderent accusare quod nesciunt. Quòd autem nudi erant Adam & mulier ejus, & non confundebantur, simplicitatem animæ castitatemque significat. Nam & Apostolus ita dicit: Aptavi vos uni viro virginem castam exhibere Christo: timeo autem ne sicut serpens Evam fefellit versutiâ suâ, ita corrumpantur mentes vestræ à simplicitate & castitate, quæ est in Christo.

[a] Editi sic habent, *atque ordinatione perficiunt justitiam.* MSS. verò, *atque ordinatione justitia.* supple, consistit.

[b] Ita melioris notæ MSS. Am. & Er. ubi Lov. habet, *Ad hoc enim erat.*

20. Serpens

Caput XIV. Serpens diabolus, Eva affectus.

20. Serpens autem ſignificat diabolum, qui ſanè non erat ſimplex. Quòd enim dicitur ſapientior omnibus beſtiis, figuratè inſinuatur ejus verſutia. Non autem dictum eſt, quod in paradiſo erat ſerpens, ſed erat ſerpens inter beſtias quas fecit Deus. Paradiſus namque beatam vitam, ut ſuperiùs dixi, ſignificat, in qua jam non erat ſerpens, quia jam diabolus erat: & de ſua beatitudine ceciderat, quia in veritate non ſtetit. Nec mirandum eſt quomodo mulieri loqui potuerit, cùm illa eſſet in paradiſo, & ille non eſſet: non enim aut illa ſecundùm locum erat in paradiſo, ſed potiùs ſecundùm beatitudinis affectum; aut etiamſi locus eſt talis, qui paradiſus vocetur, in quo corporaliter Adam & mulier habitabant, etiam diaboli acceſſum corporaliter intelligere debemus: non utique, ſed ſpiritaliter, ſicut Apoſtolus dicit, ſecundùm principem poteſtatis aëris, ſpiritus qui nunc operatur in filiis diffidentiæ. Numquid ergo viſibiliter eis apparet, aut quaſi corporeis locis accedit ad eos in quibus operatur? non utique, ſed miris modis per cogitationes ſuggerit quidquid poteſt. Quibus ſuggeſtionibus reſiſtunt, qui verè dicunt, quod item dicit Apoſtolus: Non enim ignoramus aſtutias ejus. Quomodo enim acceſſit ad Judam, quando ei perſuaſit ut Dominum traderet? numquid in locis, aut per hos oculos ei viſus eſt? ſed utique, ut dictum eſt, intravit in cor ejus. Repellit autem illum homo, ſi paradiſum cuſtodiat. Poſuit enim Deus hominem in paradiſo, ut operaretur & cuſtodiret: quia ſic de Eccleſia dicitur in Canticis canticorum, Hortus concluſus, fons ſignatus: quò utique non admittitur perverſitatis ille perſuaſor. Sed tamen per mulierem decipit: non enim etiam ratio noſtra deduci ad conſenſionem peccati poteſt, niſi cùm delectatio mota fuerit in illa parte animi, quæ debet obtemperare rationi tamquam rectori viro.

Gen. 3. 1. Sap. cap. 9. Ephes. 2. 2. 2 ſent. diſt. 24. cap. Itaque ut. 2. Cor. 2. 11. Luc. 22. 3. Cant. 4. 12.

21. Etiam nunc in unoquoque noſtrûm nihil aliud agitur, cùm ad peccatum quiſque delabitur, quàm tunc actum eſt in illis tribus, ſerpente, muliere, & viro. Nam primò fit ſuggeſtio ſive per cogitationem, ſive per ſenſus corporis, vel videndo, vel tangendo, vel audiendo, vel guſtando, vel olfaciendo: quæ ſuggeſtio cùm facta fuerit, ſi cupiditas noſtra non movebitur ad peccandum, excludetur ſerpentis aſtutia; ſi autem mota fuerit, quaſi mulieri jam perſuaſum erit. Sed aliquando ratio viriliter etiam commotam cupiditatem refrenat atque compeſcit. Quod cùm fit, non labimur in peccatum, ſed cum aliquanta luctatione coronamur. Si autem ratio conſentiat, & quod libido commoverit, faciendum eſſe decernat, ab omni vita beata tamquam de paradiſo expellitur homo. Jam enim peccatum imputatur, etiamſi non ſubſequatur factum; quoniam rea tenetur in conſenſione conſcientia.

Caput XV. Tentatio quomodo dejicit.

22. Quo autem modo ſerpens ille peccatum perſuaſerit, diligenter conſiderandum eſt, pertinet enim maximè ad noſtram ſalutem: nam ideo hæc ſcripta ſunt ut jam talia caveamus. Nam cùm interrogata mulier reſpondiſſet quid eis præceptum eſſet; ait ille: *Non morte moriemini: ſciebat enim Deus, quoniam qua die manducaveritis ex illo, aperientur oculi veſtri, & eritis ſicut dij ſcientes bonum & malum.* Videmus his verbis per ſuperbiam peccatum eſſe perſuaſum: ad hoc enim valet quod dictum eſt, *Eritis ſicut dij.* Sicut etiam hoc quod dictum eſt, *ſciebat enim Deus, quoniam qua die manducaveritis ex eo, aperientur oculi veſtri*, quid hîc intelligitur niſi perſuaſum eſſe, ut ſub Deo eſſe nollent, ſed in ſua poteſtate potiùs ſine Domino, ut legem ejus non obſervarent, quaſi invidentis ſibi ne ſeipſi regerent, non indigentes illius interno lumine, ſed utentes propriâ providentiâ, quaſi oculis ſuis, ad dignoſcendum bonum & malum, quod ille prohibuiſſet? Hoc eſt ergo quod perſuaſum eſt, ut ſuam poteſtatem nimis amarent, & cùm Deo eſſe pares vellent, illa medietate, per quam Deo ſubjecti erant, & corpora ſubjecta habebant, tamquam fructu arboris conſtitutæ in medio paradiſi, malè uterentur, id eſt contra legem Dei: atque ita quod acceperant amitterent, dum id quod non acceperant, uſurpare voluerunt. Non enim accepit hominis natura, ut per ſuam poteſtatem Deo non regente beata ſit: quia nullo regente, per ſuam poteſtatem beatus eſſe ſolus Deus poteſt.

Gen. 3. 4. Ibid. 5.

23. *Et vidit, inquit, mulier, quia bonum eſt lignum ad eſcam: & quia bonum eſt oculis ad videndum, & cognoſcendum.* Quomodo videbat, ſi clauſi erant oculi? Sed hoc dictum eſt, ut intelligeremus eos oculos eſſe apertos, poſteaquam de fructu illo acceperunt, quibus ſe nudos videbant, & diſplicebant ſibi, id eſt oculos aſtutiæ, quibus ſimplicitas diſplicet. Cùm enim quiſque ceciderit ab illa intima & ſecretiſſima luce veritatis, nihil eſt unde velit placere ſuperbia, niſi fraudulentis ſimulationibus. Hinc enim & hypocriſis naſcitur, in qua multùm ſibi videntur cordati, qui potuerint fallere & decipere quem voluerint. Dedit enim mulier viro ſuo, & manducaverunt, & aperti ſunt oculi eorum, de quibus jam dictum eſt; & tunc viderunt quòd nudi eſſent, ſed oculis perverſis, quibus illa ſimplicitas quæ nuditatis nomine ſignificata eſt, erubeſcenda videbatur. Itaque ut jam non eſſent ſimplices, fecerunt de foliis fici ſibi ſuccinctoria, tamquam tegentes pudenda ſua, id eſt occultantes ſimplicitatem, de qua jam erubeſcebat aſtuta ſuperbia. Folia verò fici pruritum quemdam ſignificant, ſi hoc bene in rebus incorporeis dicitur, quem miris modis animus patitur cupiditate, & delectatione mentiendi. Unde etiam latinè ſalſi dicuntur, qui jocari amant. In jocis autem utique ſimulatio principatum tenet.

Caput XVI. Abſconſio, ambulatio, percontatio, quid ſignent, Gen. 3. 8. &c.

24. Itaque cùm deambularet Deus in paradiſo ad veſperam, id eſt cùm ad eos jam judicandos veniret, adhuc ante pœnam eorum, deambulabat in paradiſo, id eſt quaſi movebatur in eis præſentia Dei, quando jam ipſi ſtabiles in ejus præcepto non erant; & bene ad veſperam, id eſt cùm jam ab eis ſol occideret, id eſt auferretur ab eis lux illa interior veritatis: audierunt vocem ejus, & abſconderunt ſe à conſpectu ejus. Quis ſe abſcondit à conſpectu Dei, niſi qui deſerto ipſo incipit jam amare quod ſuum eſt? Jam enim habebant cooperimenta mendacij: qui autem loquitur mendacium, de ſuo loquitur. Et ideo ad arborem ſe dicuntur abſcondere, quæ erat in medio paradiſi, id eſt ad ſeipſos, qui in medio rerum infra Deum & ſupra corpora ordinati erant. Ergo ad ſeipſos abſconderunt ſe, ut conturbarentur miſeris erroribus, relicto lumine veritatis, quod ipſi non erant. Particeps enim veritatis poteſt eſſe anima humana: ipſa autem veritas Deus eſt incommutabilis ſupra illam. Ab ea ergo veritate quiſquis averſus eſt, & ad ſeipſum converſus, & non de rectore atque illuſtratore Deo, ſed de ſuis motibus quaſi liberis exſultat, tenebratur mendacio: quoniam qui loquitur mendacium, de ſuo loquitur: atque ita turbatur, & vocem illam Prophetæ manifeſtat, qua dictum eſt: Ad meipſum anima mea turbata eſt. Itaque jam interrogatur Adam, non Deo neſciente ubi eſſet, ſed cogente ad confeſſionem peccati: non enim & Dominus Jeſus Chriſtus tam multa, quæ in-

Pſal. 41. 7.

terrogabat, nesciebat. Respondit autem voce ejus audita, abscondisse se, quoniam nudus esset. Jam miserrimo errore respondit, quasi Deo posset displicere nudus, sicut eum ipse fecerat. EST AUTEM hoc erroris proprium, ut quod cuique displicet, hoc etiam Deo displicere arbitretur. Illud autem sublimiter intelligendum est, quod Dominus ait: *Quis nuntiavit tibi quòd nudus esses, nisi quia ab illa arbore de qua dixeram tibi, ex illa sola ne manducares, ex illa manducasti?* (Gen. 3. 11.) Nudus enim erat à simulatione, sed vestiebatur luce divina. Unde aversus & ad seipsum conversus, quod significat de illa arbore manducasse, nuditatem suam vidit, & displicuit sibi ex eo quòd non habebat aliquid proprium.

CAPUT XVII. Rejectio culpæ & serpentis pœna, Gen. 3. 12.

25. DEINDE jam more superbiæ in se non accusat quòd consensit mulieri, sed in mulierem refundit culpam suam: & sic subtiliter quasi de astutia quam miser conceperat, voluit ad ipsum Deum pertinere quod peccavit. Non enim ait, Mulier dedit mihi: sed addidit dicens, *Mulier quam dedisti mihi.* Nihil est autem tam familiare peccantibus, quam tribuere Deo velle undecumque accusantur: & hoc de illa vena superbiæ, ut quoniam sic homo peccavit cùm vult esse par Deo, id est liber esse ab ejus dominio, sicut ille ab omni dominio liber est, quoniam ipse est Dominus omnium; quoniam in majestate par illi esse non potuit, jam lapsus & jacens in peccato suo, parem sibi eum facere conetur. Vel potiùs illum vult ostendere peccasse, se autem esse innocentem. Et mulier interrogata refert culpam in serpentem: quasi aut ille sic acceperat uxorem ut ei obtemperaret, & non potiùs ut ipsam sibi obtemperare faceret: aut illa non poterat Dei præceptum potiùs custodire quàm verba serpentis admittere.

26. Jam serpens non interrogatur, sed prior excepit pœnam, quia nec confiteri peccatum potest, nec habet omnino unde se excuset. Non autem nunc ea damnatio diaboli dicitur, quæ ultimo judicio reservatur, de qua loquitur Dominus cùm dicit, Ite in (Mat. 25. 41.) » ignem æternum, qui præparatus est diabolo & ange- » lis ejus: sed ea pœna ejus dicitur, qua nobis cavendus est. POENA enim ejus est, ut in potestate habeat eos, qui Dei præcepta contemnunt. Hoc enim explicatur his verbis, quibus in eum profertur sententia: & inde major pœna est, quia de hac tam infelici potestate lætatur, qui solebat antequam caderet, de sublimi veritate gaudere in qua non stetit. Et ideo illi etiam pecora præponuntur, non in potestate, sed in [a] conservatione naturæ suæ: quia pecora non amiserunt beatitudinem aliquam cælestem, quam numquam habuerunt, sed in sua natura quam acceperunt peragunt vitam. Dicitur ergo huic, *Pectore & ventre repes.* Quod quidem & in colubro animadvertitur, & ex illo animante visibili ad hunc invisibilem inimicum nostrum locutio figuratur. Nomine enim pectoris, significatur superbia, quia ibi dominatur impetus animi: nomine autem ventris, significatur carnale desiderium, quia hæc pars mollior sentitur in corpore. Et quia his rebus ille serpit ad eos quos vult decipere: propterea dictum est, *Pectore & ventre repes.*

CAPUT XVIII. Serpentis cum Eva inimicitia.

27. *Et terram*, inquit, *manducabis omnibus diebus vitæ tuæ*, id est omnibus diebus quibus agis hanc potestatem, ante illam ultimam pœnam judicij. hæc enim vita ejus videtur, de qua gaudet atque gloriatur. *Terram* ergo *manducabis*, duobus modis intelligi potest: vel ad te pertinebunt, quos terrena cupiditate deceperis, id est peccatores, qui terræ nomine significantur: vel certè genus tertium tentationis his verbis figuratur, quod est curiositas. Terram enim qui manducat, profunda & tenebrosa penetrat, & tamen temporalia atque terrena.

28. Non autem inimicitiæ ponuntur inter ipsum & virum, sed inter ipsum & mulierem. Numquid quia viros non decipit & tentat? sed manifestum est quòd decipit. An quia ipsum Adam non decepit, sed mulierem ejus? sed numquid propterea non est inimicus ejus, ad quem pervenit per mulierem suam illa deceptio, maximè quia de futuro jam dicitur, *Inimicitias ponam inter te & mulierem*? Si autem quòd non deinceps decepit Adam. nec ipsam Evam deinceps decepit. Quare ergo ita dicitur, nisi quia hìc manifestè ostenditur, non posse nos à diabolo tentari, nisi per illam animalem partem, quæ quasi mulieris imaginem vel exemplum in uno ipso homine ostendit, de qua superiùs jam multa diximus? Quòd autem etiam inter semen diaboli, & semen mulieris ponuntur inimicitiæ, significatur semine diaboli perversa suggestio: semine autem mulieris, fructus boni operis, quo perversæ suggestioni resistit. Et ideo observat ipse plantam mulieris, ut si quando [b] in illicita labitur delectatio, tunc illam capiat: & illa observat caput ejus, ut eum in ipso initio malæ suasionis excludat.

CAPUT XIX. De pœna mulieris...

29. JAM de pœna mulieris nulla quæstio est: manifestè enim multiplicatos dolores habet, atque suspiria in hujus vitæ calamitatibus; & quòd in doloribus pariat filios, quamvis & in ista visibili muliere compleatur, tamen ad illam secretiorem consideratio revocanda est. Nam & in pecoribus feminæ cum dolore pariunt filios, & hæc est in illis mortalitatis conditio potiùs quàm pœna peccati. Potest ergo fieri, ut etiam in feminis hominibus mortalium corporum sit ista conditio. Sed hoc est magnum supplicium, quòd ad istam corporum mortalitatem ex illa immortalitate venerunt. Verumtamen magnum sacramentum est hujus sententiæ, quòd nulla abstinentia fit à voluntate carnali, quæ non habeat in exordio dolorem, donec in meliorem partem consuetudo flectatur. Quòd cùm provenerit, quasi natus est filius, id est ad bonum opus paratus est affectus per consuetudinem bonam. Quæ consuetudo ut nasceretur, cum dolore reluctatum est consuetudini malæ. Nam & illud [c] quod post partum dictum est, *erit tibi conversio ad virum tuum, & ipse tui dominabitur*: nonne multæ ac propè omnes mulieres absentibus viris suis pariunt, & post partum se ad illos non convertunt? Quæ autem superbæ sunt mulieres, & dominantur viris, numquid post partum carent hoc vitio, ut viri earum dominentur? Immo quasi dignitatem sibi additam credunt, quòd matres fiunt, & plerumque superbiores exsistunt. Quid sibi ergo vult, quod posteaquam dictum est, *In doloribus paries filios*, additum est, *& erit tibi conversio ad virum tuum, & ipse tui dominabitur*, nisi quia illa pars animæ, quæ carnalibus gaudiis tenetur, cùm aliquam malam consuetudinem volens vincere, passa fuerit difficultatem ac dolorem, atque ita pepererit consuetudinem bonam, cautiùs jam & diligentiùs rationi obtemperat tamquam viro: & ipsis quasi erudita doloribus convertitur ad rationem, & libenter servit jubenti, ne iterum in aliquam perniciosam consuetudinem defluat? Ista ergo quæ videntur maledicta, præcepta sunt, si non carnali-

a Am. Er. & duo MSS *conversione*. Lov. aliquot etiam suffragantibus MSS. *conversatione*. sed meliùs Regius codex aliique duo, *conservatione*.

b MSS. non pauci habent, *si quando illicita elabitur delectatio*.

c Sic Am. Er. & MSS. potiores. At Lov. habet, *quod post de partu dictum est*. MSS. sex, *quod de partu* &c.

Rom. 7.14.

ter spiritalia legamus. Lex enim spiritalis est.

Caput XX. De viri pœna.

30. Item de sententia ista, quæ prolata est in ipsum virum, quid dicemus? Numquid fortè divites, quibus provenit facillimus victus, neque in terra operantur, evasisse istam pœnam existimandi sunt, qua dicitur: *Maledicta terra erit tibi in omnibus operibus tuis, in tristitia & gemitu tuo manducabis ex ea omnibus diebus vitæ tuæ: spinas & tribulos pariet tibi, & edes pabulum agri tui, in sudore vultus tui edes panem tuum, donec revertaris in terram, ex qua sumtus es: quia terra es, & in terram ibis?* Sed certè illud manifestum est, quòd nemo evadat istam sententiam. Hoc ipsum enim [a] quòd in hac vita quisque natus, difficultatem inveniendæ veritatis habet ex corruptibili corpore (sicut enim Salomon dicit, Corpus quod corrumpitur aggravat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem) ipsi sunt labores & tristitiæ quas habet homo ex terra; & spinæ ac tribuli sunt punctiones tortuosarum quæstionum, aut cogitationes de provisione hujus vitæ: quæ plerumque nisi exstirpentur, & de agro Dei projiciantur, suffocant verbum, ne fructificet in homine, sicut Dominus in Evangelio dicit. Et quoniam necessitate jam per hos oculos & per has aures de ipsa veritate admonemur, & difficile est resistere phantasmatibus, quæ per istos sensus intrant in animam, quamvis per illos intret etiam ipsa admonitio veritatis; in ista ergo perplexitate, cujus vultus non sudet ut manducet panem suum? quod omnibus diebus vitæ nostræ passuri sumus, id est hujus vitæ quæ transitura est. Et hoc illi dictum est, qui coluerit agrum suum, quia ista patitur donec revertatur in terram, ex qua sumtus est, id est donec finiat vitam istam. Qui enim coluerit agrum istum interiùs, & ad panem suum quamvis cum labore pervenerit, potest usque ad finem vitæ hujus hunc laborem pati: post hanc autem vitam non est necesse ut patiatur. Sed qui fortè agrum non coluerit, & spinis eum opprimi permiserit, habet in hac vita maledictionem terræ suæ in omnibus operibus suis, & post hanc vitam habebit, vel ignem purgationis vel pœnam æternam. Ita nemo evadit istam sententiam. Sed agendum est, ut saltem in hac tantùm vita sentiatur.

Gen. 3.17. — Sap. 9.15. — Mat. 4.10. — Ignis purgationis.

Caput XXI. Quare post transgressionem Adam Vitam vocaverit ipsam Evam, & de pelliceatum tunicarum significatione.

31. Quem autem non moveat, quòd post peccatum & sententiam judicis Dei vocat Adam mulierem suam, Vitam, quia vivorum ipsa sit mater, posteaquam meruit mortem, & mortales fetus parere destinata est, nisi quia illos fetus adtendit Scriptura, quos cùm in doloribus pepererit, fiet illi conversio ad virum suum, & ejus ipse dominabitur? De quibus fetibus superiùs dictum est. Sic enim est illa vita materque vivorum. Nam vita quæ in peccatis est, mors appellari in Scripturis solet, sicut Apostolus dicit, mortuam esse viduam quæ in deliciis vivit: & mortui nomine peccatum ipsum significari legimus, ubi dictum est, Qui baptizatur à mortuo, & iterum tangit illum, quid proficit in lavacro suo? Sic & qui jejunat super peccata sua, & iterum ambulans hæc eadem facit. Pro peccato enim mortuum posuit, abstinentiam verò jejuniumque à peccato, tamquam baptismum, hoc est [b] mundationem à mortuo. Iterum autem redire ad peccatum, tamquam iterum tangere mortuum. Quare ergo non animalis illa pars nostra, quæ tamquam viro debet obtemperare rationi, cùm per ipsam rationem de verbo vitæ rectè vivendi sarcinam conceperit, appelletur vita, & cùm parturitione abstinentiæ, quamvis cum doloribus atque gemitibus, malæ consuetudini resistens bonam consuetudinem ad rectè facta pepererit, mater vivorum vocetur, id est rectè factorum: quibus contraria sunt peccata, quæ nomine mortuorum significari posse docuimus?

1. Tim. 5.6. — Eccli. 34.30.

32. Nam illa mors, quam omnes qui ex Adam nati sumus, cœpimus debere naturæ, quam minatus est Deus, cùm præceptum daret ne arboris fructus ille ederetur; illa ergo mors in tunicis pelliceis figurata est. Ipsi enim sibi fecerunt præcinctoria de foliis fici, & Deus illis fecit tunicas pelliceas: id est ipsi appetiverunt mentiendi libidinem relicta facie veritatis, & Deus corpora eorum in istam mortalitatem carnis mutavit, ubi latent corda mendacia. Neque enim in illis corporibus cœlestibus sic latere posse cogitationes credendum est, quemadmodum in his corporibus latent: sed sicut nonnulli motus animorum apparent in vultu, & maximè in oculis, sic in illa perspicuitate ac simplicitate cœlestium corporum omnes omnino motus animi latere non arbitror. Itaque illi merebuntur habitationem illam & commutationem in angelicam formam, qui etiam in hac vita cùm possint sub tunicis pelliceis occultare mendacia, oderunt tamen ea & cavent flagrantissimo amore veritatis, & hoc solum tegunt, quod ij qui audiunt ferre non possunt; sed nulla mentiuntur. Veniet enim tempus ut nihil etiam contegatur. Nihil est enim occultum quod non manifestabitur. Tamdiu autem in paradiso fuerunt isti, quamvis jam sub sententia damnantis Dei, donec ventum esset ad pelliceas tunicas, id est ad hujus vitæ mortalitatem. Quo enim majore indicio potuit significari mors quam sentimus in corpore, quàm pellibus quæ mortuis pecoribus detrahi solent? Itaque cùm contra præceptum non imitatione legitima, sed illicitâ superbiâ Deus esse appetit homo, usque ad beluarum mortalitatem dejectus est.

Mat. 10.26.

33. Ideo sic illi lex divina insultat ore Dei; qua insultatione nos admonemur quantum possumus cavere superbiam: * *Ecce Adam factus est tamquam unus ex nobis ad scientiam cognoscendi bonum & malum.* Quæ ambigua locutio figuram facit: nam *factus est tamquam unus ex nobis*, dupliciter intelligi potest: vel unus ex nobis quasi & ipse Deus, quod pertinet ad insultationem; sicut dicitur, unus ex senatoribus, utique senator: aut certè, quia & ipse Deus esset, quamvis Creatoris sui beneficio, non naturâ, si sub ejus potestate manere voluisset, sic dictum est, *ex nobis*, quomodo dicitur, ex consulibus, aut pro consulibus qui jam non est. Sed ad quam rem factus est tamquam unus ex nobis? ad scientiam scilicet dignoscendi boni & mali, ut iste per experimentum disceret dum sentit malum, quod Deus per sapientiam novit; & potestatem illam omnipotentis quam pati noluit beatus atque consentiens, pœnâ suâ discat esse inevitabilem.

* Caput XXII. Expulsio Adæ quid allegoricè, Gen. 3.22.

34. *Et tunc ne porrigeret Adam manum suam ad arborem vitæ, & viveret in æternum, dimisit illum Deus de paradiso.* Bene dictum est, *dimisit*, non exclusit, ut ipso peccatorum suorum pondere tamquam in locum sibi congruum videretur urgeri. Quod patitur plerumque malus homo cùm inter bonos vivere cœperit, si se in melius commutare noluerit, ex illa bonorum congregatione, pondere malæ suæ consuetudinis pellitur, & illi eum non excludunt reluctantem,

ἐξαπέστειλεν. — 1. sent. dist. 29. cap. Sed quia.

[a] Lov. *Hoc ipsum enim erit ei timendum, quod in hac vita* &c. Removenda curavimus hæc verba, *erit ei timendum*, quibus antiquiores editiones & undecim MSS. carent.

[b] Editi *inundationem*, sed maluimus uti est in MSS. decem *mundationem*.

sed dimittunt cupientem. Quod autem dictum est, A *ne porrigeret Adam manum suam ad arborem vitæ*, etiam hæc ambigua locutio est. Loquimur enim sic, cùm dicimus, Ideo te moneo, ne iterum facias quod fecisti, volentes utique ut non faciat: Et iterum sic, Ideo te moneo, ne fortè sis bonus, volentes utique ut sit, id est moneo te non desperans quòd bonus possis esse. Sicut loquitur Apostolus cùm dicit: *2. Tim. 2. 25.* Ne fortè det illis Deus pænitentiam ad cognoscendam veritatem. Potest ergo videri propterea homo in labores hujus vitæ esse dimissus, ut aliquando manum B porrigat ad arborem vitæ, & vivat in æternum. Manus autem porrectio bene significat crucem, per quam vita æterna recuperatur. Quamvis etiam si illo modo intelligamus ne manum porrigat, & vivat in æternum, non injusta pœna est post peccatum interclusum esse aditum ad sapientiam, donec Dei misericordiâ mensuris temporum reviviscat qui mortuus est, & inveniatur qui perierat. Dimissus est ergo de paradiso suavitatis, ut operaretur terram de qua sumtus erat, id est ut in corpore isto laboraret, & ibi C si posset collocaret sibi meritum redeundi. Moratus est autem contra paradisum in miseria: quæ utique beatæ vitæ contraria est. Nam beatam vitam paradisi nomine significatam existimo.

Caput XXIII. Cherubim & framea versatilis quid notent. Gen. 3. 24.

35. Posuit *autem Deus Cherubim & flammeam frameam quæ versatur*, quæ uno nomine versatilis dici potest, *ad custodiendam viam arboris vitæ*. Sicut illi volunt qui hebræa verba in Scripturis interpretati sunt, Cherubim Latinè scientiæ plenitudo esse dicitur. Flammea verò framea versatilis, temporales pœ- D næ intelliguntur, quoniam tempora volubilitate versantur. Propterea & flammea dicitur, quia urit quodammodo omnis tribulatio. Sed aliud est uri ad consumtionem, & aliud est uri ad purgationem. Nam & Apostolus dicit, *2. Cor. 11. 29.* Quis scandalizatur, & ego non uror? Sed iste affectus purgabat eum magis, quia de caritate veniebat. Et illæ tribulationes quas justi patiuntur, ad istam pertinent flammeam frameam: quoniam in igne probatur aurum & argentum, *Eccli. 2. 5.* & homines acceptabiles in camino humiliationis. Et E iterum: *Eccli. 27. 6.* Vasa figuli probat fornax, & homines justos tentatio tribulationis. Quoniam ergo quem diligit Deus, corripit: *Heb. 12. 6.* & flagellat omnem filium quem recipit: sicut dicit Apostolus, *Rom. 5. 3.* Scientes quoniam tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem. Et legimus, & audimus, & credendum est arborem vitæ, plenitudinem [a] scientiæ & flammeam frameam custodire. Nemo ergo potest pervenire ad arborem vitæ, nisi per has duas, id est per tolerantiam molestiarum, & scientiæ plenitudi- F nem.

36. Sed tolerantia molestiarum omnibus ferè in hac vita subeunda est, tendentibus ad arborem vitæ: plenitudo autem scientiæ videtur paucioribus provenire; ut quasi non omnes qui perveniunt ad arborem vitæ, per scientiæ plenitudinem veniant, quamvis omnes tolerantiam molestiarum, id est flammeam frameam versatilem sentiant. Sed si adtendatur quod Apostolus dicit, *Rom. 13. 10.* Plenitudo autem legis, caritas; & videamus eamdem caritatem præ- A cepto illo gemino contineri, *Matt. 22. 37.* Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua; & diliges proximum tamquam teipsum, in quibus duobus præceptis tota lex pendet, & prophetæ: sine dubitatione intelligimus ad arborem vitæ non solùm per flammam frameam versatilem, id est, per tolerantiam temporalium molestiarum, sed etiam per plenitudinem scientiæ, id est per caritatem veniri. quia si caritatem, inquit, *1. Cor. 13. 2.* non habeam, nihil sum.

Caput XXIV. Adam Christus, Eva Ecclesia.

B 37. Sed in hoc sermone pollicitus sum considerationem rerum factarum, quam puto explicatam: & deinde considerationem prophetiæ, quæ remanet explicanda jam breviter. Posito enim tamquam signo quodam manifesto, quo cetera dirigantur, non diu nos, quantum arbitror, ista consideratio detinebit. Dicit enim Apostolus sacramentum magnum *Ephes. 5. 31.* esse, quod dictum est; Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una. quod ipse interpretatur subjicien- C do: Ego autem dico in Christo & in Ecclesia. Ergo quod per historiam impletum est in Adam, per prophetiam significat Christum, qui reliquit patrem, cùm dicit: *Johan. 16. 28.* Ego à patre exivi, & veni in hunc mundum. Non loco reliquit, quia Deus loco non continetur, neque aversione peccati, sicut apostatæ relinquunt Deum; sed apparendo hominibus in homine, cùm verbum caro factum est, & habitavit in nobis. Quod ipsum non commutationem naturæ Dei significat, sed susceptionem [b] [naturæ] inferioris per- D sonæ, id est humanæ. Ad hoc valet etiam quod dicitur: *Phil. 2. 7.* Semetipsum exinanivit, quia non in ea dignitate apparuit hominibus in qua est apud Patrem, blandiens eorum infirmitati, qui cor mundum nondum habebant, unde videretur verbum in principio Deus apud Deum. Quid est ergo quod diximus, Reliquit Patrem, nisi reliquit apparere hominibus, sicut est apud Patrem? Item reliquit & matrem, id est synagogæ veterem atque carnalem observationem, quæ illi mater erat ex semine David secundùm carnem, *Rom. 1. 3.* E & adhæsit uxori suæ, id est Ecclesiæ, ut sint duo in carne una. Dicit enim Apostolus ipsum esse caput *Col. 1. 18.* Ecclesiæ, & Ecclesiam corpus ejus. Ergo & ipse soporatus est dormitione passionis, ut ei conjunx Ecclesia formaretur, quam dormitionem cantat per Prophetam dicens, *Psal. 3. 6.* Ego dormivi, & somnum cœpi, & exsurrexi, quoniam Dominus suscepit me. Formata est ergo ei conjunx Ecclesia de latere ejus, id est de fide passionis & baptismi. Nam percussum latus ejus *Joan. 19. 34.* lanceâ, sanguinem & aquam profudit. Factus autem, *Rom. 1. 3.* F ut suprà dixi, ex semine David secundùm carnem, sicut Apostolus dicit, id est tamquam de limo terræ, quia cùm homo non esset qui operaretur in terra, nullus homo operatus est in virgine, de qua natus est Christus. *Gen. 2. 6.* Fons autem adscendebat de terra, & irrigabat omnem faciem terræ. Facies terræ, id est dignitas terræ, mater Domini virgo Maria rectissimè accipitur, quam irrigavit Spiritus-sanctus, qui fontis & aquæ nomine in Evangelio significatur, *Joan. 7. 38.* ut [c] quasi de limo tali homo ille fieret, qui constitutus est in paradiso, ut operaretur & custodiret, id est in vo-

[a] Lov. *plenitudinem esse scientiæ & flammeâ frameâ custodiri.* Sic etiam antiquiores editiones nisi quòd omittunt, *esse.* Sed ipsa orationis series probat legendum cum MSS. *plenitudinem scientiæ & flammeam frameam custodire.*

[b] Sic vulgati, quibus MSS. vix aliqui suffragantur. Nam Arnulfensis & Victorini duo vocem, *personæ*, omittunt; alij novem melioris notæ, è quibus est Theodericensis, Gemeticensis, Pratellensis, Regiomontensis, S. Audoëni Rothomagensis, Sorbonicus, unus S. Martini de campis, & qui annos circiter nongentos præfert quique olim Veronensis Ecclesiæ fuit Regius codex omisso verbo, *naturæ*, sic habent: *sed susceptionem inferioris personæ, id est humanæ.* Ita etiam tributa Bedæ collectio ad c. 5. epist ad Ephes tum in excusis, tum in Corbeiensi codice sub nomine Flori manu descripto Quod locutionis genus ea lege intelligendum, qua illud cùm veteres dicunt Verbum suscepisse hominem, susceptione videlicet, ut Theologi aiunt, terminata ad hoc, ut Verbum ipsum suscipiens exsistat homo filiusque hominis, quæ est humana persona. Nam aliàs naturam hominis in personæ unitatem à Verbo susceptam fuisse docet constanter Augustinus, cujus celebrior est illa sententia ex epist. 3. ad Volusianum. *Ita inter Deum & homines mediator apparuit, ut in unitate personæ copulans utramque naturam, & solita sublimaret insolitis, & insolita solitis temperaret.*

[c] Ita MSS. At excusi habent, *ut qualis de limo terræ, talis homo ille fieret.*

luntate Patris, ut eam impleret atque servaret.

Caput XXV. Hæretici & Manichæi maximè per serpentem designati.

38. Nam præceptum quod accepit, nos accepimus in illo, quia unusquisque Christianus non incongruè sustinet personam Christi, dicente ipso Domino, Quod fecistis uni ex minimis meis, mihi fecistis. Atque utinam frueremur, sicut est præceptum, omni ligno paradisi, quod significat spiritales delicias. Fructus autem spiritus est, caritas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, sicut Apostolus dicit. Et non tangeremus lignum in medio paradisi plantatum scientiæ boni & mali, id est non vellemus superbire de natura nostra, quæ sicut jam diximus, media est, ut decepti experiremur, quid intersit inter simplicem fidem catholicam, & fallacias hæreticorum. ita enim pervenimus ad dignoscentiam boni & mali. Nam oportet, inquit, etiam hæreses esse, ut probati manifesti fiant inter vos. Etenim serpens ille secundùm prophetiam, hæreticorum venena significat, & maximè istorum Manichæorum, & quicumque veteri Testamento adversantur. Non enim aliquid manifestius prænuntiatum arbitror, quàm istos in illo serpente, vel potiùs illum in istis esse vitandum. Nulli enim loquaciùs atque jactantiùs promittunt scientiam boni & mali, & in ipso homine tamquam in arbore, quæ plantata est in medio paradisi eam dignoscentiam demonstraturos se esse præsumunt. Et etiam illud quod dictum est, *Eritis sicut dii*, qui alii magis dicunt quàm isti, qui per suam superbam vanitatem, eamdem superbiam persuadere conantes, affirmant animam naturaliter hoc esse quod Deus est? Et ad quos magis pertinet apertio carnalium oculorum, quàm ad istos qui relicta interiore sapientiæ luce solem istum, qui pertinet ad oculos corporis adorare compellunt? Et omnes quidem hæretici generaliter scientiæ pollicitatione decipiunt, & reprehendunt eos quos simpliciter credentes invenerint, & quia omnino carnalia persuadent, quasi ad carnalium oculorum apertionem conantur adducere, ut interior oculus excæcetur: * Sed istis etiam corpora sua displicent, non propter pœnalem mortalitatem, quam peccando meruimus, sed ita ut negent Deum esse corporum conditorem, tamquam apertis oculis carneis nuditas ista displiceat.

Mat. 25. 40. Gal. 5. 22. 1. Cor. 11. 19. Gen. 3. 4. 5.

Caput XXVI. Serpens hæreticus Manichæus.

39. Sed nihil vehementiùs istos designat & notat, quàm quod dicit serpens, *Non morte moriemini: sciebat enim Deus quoniam qua die ederitis, aperientur oculi vestri.* Sic enim isti credunt, quòd serpens ille Christus fuerit, & Deum nescio quem gentis tenebrarum, sicuti affirmant, illud præceptum dedisse confingunt, tamquam invideret hominibus scientiam boni & mali. Ex ista opinione etiam nescio quos serpentinos natos esse arbitror, qui serpentem pro Christo colere dicuntur, nec adtendunt Apostolum qui ait, Metuo ne sicut serpens Evam seduxit astutiâ suâ, sic & sensus vestri corrumpantur. Hos ergo per istam prophetiam præfiguratos esse existimo. Seducitur autem verbis hujus serpentis, carnalis nostra concupiscentia, & per illam decipitur Adam, non Christus, sed Christianus: qui si præceptum Dei servare vellet, & ex fide perseveranter viveret, donec idoneus fieret intelligentiæ veritatis, id est si operaretur in paradiso, & custodiret quod accepit, non veniret in illam deformitatem, ut cùm sibi displicet caro quasi nuditas sua, carnalia magis tegumenta mendaciorum, tamquam folia fici colligeret, quibus sibi faceret succinctorium. Hoc enim isti faciunt, cùm de Christo mentiuntur, & ipsum mentitum esse prædicant, & tamquam abscondunt se à facie Dei ad sua mendacia ab illius veritate conversi, sicut Apostolus dicit, Et à veritate quidem auditum suum avertent, ad fabulas autem convertentur.

Gen. 3. 4. 5. Ophitæ. 2. Cor. 11. 3. 2. Tim. 4. 4.

40. Et ille quidem serpens, id est ille error hæreticorum, qui tentat Ecclesiam, contra quem [a] incantat Apostolus, cùm dicit, Metuo ne sicut serpens Evam seduxit astutiâ suâ, sic & sensus vestri corrumpantur; ille ergo error pectore & ventre serpit, & terram manducat. Non enim decipit, nisi aut superbos, qui sibi arrogantes quod non sunt, citò credunt quòd summi Dei & animæ humanæ una eademque natura sit; aut desideriis carnalibus implicatos, qui libenter audiunt quòd quidquid lascivè faciunt, non ipsi faciunt, sed gens tenebrarum; aut curiosos, qui terrena sapiunt, & spiritalia terreno oculo inquirunt. Erunt autem inimicitiæ inter istum & mulierem, & inter semen ejus, & semen mulieris, si pariat ista filios quamvis cum doloribus, & se ad virum suum convertat, ut ejus ipse dominetur. Tunc enim potest cognosci non aliam partem in nobis pertinere ad auctorem Deum, & aliam ad gentem tenebrarum, sicut isti dicunt; sed potiùs & illud quod regendi habet potestatem in homine, & illud inferius quod regendum est, ex Deo esse, sicut dicit Apostolus, Vir quidem non debet velare caput cùm sit imago & gloria Dei, mulier autem gloria viri est: Non enim vir ex muliere, sed mulier ex viro: etenim non creatus est vir propter mulierem, sed mulier propter virum: propterea debet habere velamen mulier super caput, propter angelos. Verumtamen neque mulier sine viro, neque vir sine muliere in Domino: sicut enim mulier ex viro, ita & vir per mulierem: omnia autem ex Deo.

2. Cor. 11. 3. Gen. 3. 15. 1. Cor. 11. 7.

Caput XXVII. Adæ lapsus & pœna allegoricè.

41. Laboret jam Adam in agro suo, & quòd spinas & tribulos ei parit terra, intelligat non naturæ esse, sed pœnæ; & hoc non nescio cui genti tenebrarum, sed divino judicio tribuat: quia moderamen justitiæ est sua cuique tribuere. Ipse det mulieri escam cælestem, quam accepit à capite suo, qui est Christus: non ab illa accipiat vetitum cibum, id est hæreticorum fallaciam cum magna pollicitatione scientiæ, & quasi secretorum adapertionem, quo fiat ad decipiendum error ipse conditior. Hæreticorum quippe superba & curiosa cupiditas in libro Proverbiorum clamat sub mulieris imagine, & dicit; Qui stultus est, divertat ad me: & inopes sensu exhortatur, dicens, Panes occultos edite libenter, & aquam dulcem furtivam bibite. Et necesse est tamen, cùm & illa quisque crediderit, præcedente libidine mentiendi, qua Christum mentitum esse credit, accipiat etiam tunicam pelliceam divino judicio. Quo nomine mihi videtur in prophetia significari non corporis mortalitas, quæ significatur in historia, de qua jam tractatum est; sed de carnalibus sensibus attracta phantasmata, quæ carnaliter mentientem divina lege consequuntur & contegunt: atque ita de paradiso, id est, de catholica fide & veritate dimittitur, habitaturus contra paradisum, id est eidem fidei contradicturus. Qui si aliquando se ad Deum converterit per flammeam frameam, id est per temporales tribulationes, sua peccata cognoscendo & gemendo, & non jam extraneam naturam, quæ nulla est, sed seipsum accusando, ut ipse [b] veniam mereatur; & per plenitudinem scientiæ, quæ est caritas, diligendo Deum, qui supra omnia est incommutabilis, & diligendo ex toto corde, & ex tota anima, & ex tota mente: & diligendo pro-

Prov. 9. 16.

* Editi clamat, cu pro quo ex MSS. restituimus, incantat.

[b] Editi, *per conversionem veniam*. At MSS. non habent, *per conversionem*.

ximum tamquam seipsum, perveniet ad arborem vitæ, & vivet in æternum.

CAPUT XXVIII. Per epilogum singulas refellit Manichæorum calumnias.

42. QUID habent ergo isti, quod in his litteris veteris Testamenti reprehendant? Interrogent secundùm morem suum, & respondeamus sicut Dominus donare dignatur. Quare fecit Deus hominem, inquiunt, quem peccaturum sciebat? Quia & de peccante multa bona facere poterat, ordinans eum secundùm moderamen justitiæ suæ, & quia nihil oberat Deo peccatum ejus: & sive non peccaret, mors nulla esset: sive quia peccavit, alii mortales de peccato ejus corriguntur. [a] Nihil enim sic revocat homines à peccato, quemadmodum imminentis mortis cogitatio. Sic eum faceret, inquiunt, ut non peccaret. Immo ipse hoc faceret; sic enim factus est, ut si noluisset, non peccaret. Non admitteretur, inquiunt, diabolus ad ejus mulierem. Immo ipsa ad se diabolum non admitteret; sic enim facta est, ut si noluisset, non admitteret. Non fieret, inquiunt, mulier. Hoc est dicere, non fieret bonum: quia & ipsa utique aliquod bonum est, & tantum bonum, ut Apostolus eam gloriam viri esse dicat; & omnia ex Deo. *1. Cor. 11. 3.* Iterum dicunt, Quis fecit diabolum? Se ipse, non enim natura, sed peccando diabolus factus est. Vel ipsum, aiunt, non faceret Deus, si eum peccaturum esse sciebat. Immo, quare non faceret, cùm per suam justitiam & providentiam multos de malitia diaboli corrigat? An fortè non audistis Apostolum Paulum dicentem, Quos tradidi satanæ, ut discant non blasphemare? *1. Tim. 1. 20.* Et de seipso dicit; Et ne magnitudine revelationum extollar, datus est mihi stimulus carnis, angelus satanæ qui me colaphizet. *1. Cor. 12. 7.* Ergo, inquiunt, bonus est diabolus, quia utilis est? Immo malus inquantum diabolus est, sed bonus & omnipotens Deus est, qui etiam de malitia ejus multa justa & bona operatur. Non enim diabolo imputatur, nisi voluntas sua, qua conatur facere malè; non Dei providentia, quæ de illo bene facit.

CAPUT XXIX. Confert Ecclesiæ dogmata cum Manichæorum erroribus.

43. POSTREMÒ quoniam cum Manichæis nobis de religione quæstio est, quæstio autem religionis est, quid de Deo piè sentiatur, quoniam negare non possunt in miseria peccatorum esse genus humanum; Illi dicunt naturam Dei esse in miseria: Nos negamus, sed dicimus eam naturam esse in miseria, quam de nihilo fecit Deus, & ad hoc venisse non coactam, sed voluntate peccandi. Illi dicunt naturam Dei cogi ab ipso Deo ad pænitentiam peccatorum: Nos negamus, sed dicimus eam naturam quam Deus fecit de nihilo, posteaquam peccavit cogi ad pænitentiam peccatorum. Illi dicunt naturam Dei ab ipso Deo accipere veniam: Nos negamus, sed dicimus eam naturam quam fecit Deus de nihilo, si se à peccatis suis ad Deum suum converterit, accipere veniam peccatorum. Illi dicunt naturam Dei necessitate esse mutabilem: Nos negamus, sed dicimus eam naturam quam Deus fecit de nihilo, voluntate esse mutatam. Illi dicunt naturæ Dei nocere aliena peccata: Nos negamus, sed dicimus nulli naturæ nocere peccata, nisi sua; & Deum dicimus tantæ bonitatis esse, tantæ justitiæ, tantæ incorruptionis, ut neque peccet, neque ipse alicui noceat qui peccare noluerit, nec ipsi aliquis qui peccare voluerit. Illi dicunt esse naturam mali cui Deus coactus est naturæ suæ partem dare cruciandam: Nos dicimus nullum malum esse [b] naturale, sed omnes naturas bonas esse, & ipsum Deum summam esse naturam, ceteras ex ipso esse naturas: & omnes bonas inquantum sunt, quoniam fecit Deus omnia bona valde, sed distinctionis gradibus ordinata, ut sit aliud alio melius; atque ita omni genere bonorum universitas ista compleatur, quę quibusdam perfectis, quibusdam imperfectis, tota perfecta est, quam Deus effector conditorque ejus justo moderamine administrare non cessat; qui omnia bona facit voluntate, nihil mali patitur necessitate. Cujus enim voluntas superat omnia, nulla ex parte quidquam sentit invitus. Cùm ergo illa illi, & nos ista dicimus, unusquisque eligat quid sequatur. Ego enim, quod bona fide coram Deo dixerim, sine ullo studio contentionis, sine aliqua dubitatione veritatis, & sine aliquo præjudicio diligentioris tractationis, quæ mihi videbantur exposui.

[a] In Regio codice & sex aliis melioris notæ deest hæc sententia, *Nihil enim sic revocat homines à peccato, quemadmodum imminentis mortis cogitatio.*

[b] Editi, *malum esse naturæ*. Porrò MSS. hîc & in lib. 1. Retract. c. 10. n. 3. habent, *naturale*.

ADMONITIO
DE DUOBUS SEQUENTIBUS LIBRIS.

SUBSEQUUNTUR de moribus catholicæ Ecclesiæ & de moribus Manichæorum *libri duo, quos tametsi Augustinus in lib. 1. Retract. ceteris Romæ à se paulò post baptismum suum elaboratis præmittat, hoc tamen ordine editos fuisse non nemo fortasse refragetur: primùm quia in libri primi exordio commemorat se* in aliis libris satis egisse *quemadmodum impiis imperitisque Manichæorum adversùs vetus Testamentum invectionibus occurrere liceret. Huc verò spectat præmissum opus de Genesi contra Manichæos, quod videlicet opus* apertissimè *contra eosdem hæreticos ab ipso primum editum fuit post ejus reditum in Africam, uti in lib. 1. Retract. c. 10. significat: deinde sub finem libri secundi sic ipse loquitur, videri ut posit ab Romana urbe jam tum abfuisse: denique in ejusdem libri c. 12. quidpiam à se nuper apud Carthaginem auditum refert. Verùm hæc non efficient ut dubia sit fides Augustini dicentis se jam baptizatum,* cùm Romæ esset, *sequentes libros scripsisse, adeoque sub finem anni Christi 387. quo ad illam urbem se recepit, aut certè initio anni insequentis, cujus magnam partem ibi est commoratus. Ista verò hoc pacto conciliari possunt, ut eorum librorum scriptio Romæ facta dicatur, publicatio vel perfectio in aliquod tempus dilata. Quidquid ea de re sit, ad horum librorum intelligentiam juvabit Manichæorum errores ex præmissis didicisse.*

In libro primo de moribus catholicæ Ecclesiæ dicturus Augustinus, statuit summum bonum, quò mores nostros referri oportet, non aliud esse præter Deum. Ad ipsum porrò summo amore contendendum

esse, uti in catholica Ecclesia Testamenti veteris æquè ac novi auctoritate docetur. Perstringit deinde officia caritatis in proximum. Ac postremò refert exempla continentiæ & morum verè Christianorum quæ in catholicæ Ecclesiæ alumnis eluxerunt.

In secundo quem de Manichæorum moribus inscripsit, refellit in primis horum hæreticorum errorem de mali origine & natura. Tum excutit tria illa oris, manuum, & sinus, ut appellabant signacula, quibus impios mores suos obvelabant. Superstitiosam eorumdem abstinentiam redarguit. Tandemque deprehensa quædam in iis flagitia commemorat.

LIB. I. RETRACT. CAPUT VII.

JAM baptizatus autem cùm Romæ essem, nec ferre tacitus possem Manichæorum jactantiam de falsa & fallaci continentia vel abstinentia, qua se ad imperitos decipiendos, veris Christianis, quibus comparandi non sunt, insuper præferunt, scripsi duos libros, unum *de Moribus Ecclesiæ catholicæ:* alterum *de Moribus Manichæorum.*

2. In eo igitur qui est de *Moribus Ecclesiæ catholicæ*, ubi posui testimonium, in quo legitur: *Propter* cap. 9.
te afficimur tota die, æstimati sumus ut oves occisionis: mendositas nostri codicis me fefellit minùs memorem Psal. 43. 22.
Scripturarum, in quibus nondum assuetus eram. Nam ejusdem interpretationis alij codices non habent, & Rom. 8. 36.
Propter te afficimur: sed, *Propter te morte afficimur:* quod uno verbo alij dixerunt, *mortificamur.* Hoc esse
verius græci libri indicant, ex qua lingua in latinam secundùm Septuaginta interpretes veterum divinarum
Scripturarum est facta translatio: & tamen secundùm hæc verba, id est, *Propter te afficimur*, multa dispu-
tans dixi, quæ in ipsis rebus non tamquam falsa improbo: verumtamen convenientiam Scripturarum vete-
rum & novarum, quam demonstrare cupiebam, ex his dumtaxat verbis non utique demonstravi: unde au-
tem mihi error obrepserit, dixi: ex aliis verò testimoniis eamdem convenientiam sufficienter ostendi.

3. Similiter & paulò post testimonium posui de libro Sapientiæ, secundùm codicem nostrum, in quo cap. 16.
scriptum erat: *Sobrietatem enim sapientia docet, & justitiam & virtutem.* Et secundùm hæc verba disserui Sap. 8. 7.
res quidem veras, sed ex occasione mendositatis inventas. Quid enim verius, quàm quòd sapientia doceat
veritatem contemplationis, quam nomine sobrietatis significatam putavi: & actionis probitatem, quam per
duo alia intelligi volui, per justitiam atque virtutem? cùm codices ejusdem interpretationis veriores habeant,
sobrietatem enim & sapientiam docet, & justitiam & virtutem. His enim nominibus Latinus interpres quatuor
illas virtutes, quæ maximè in ore philosophorum esse adsolent, nominavit, sobrietatem appellans tempe-
rantiam, prudentiæ imponens nomen sapientiam, fortitudinem verò virtutis vocabulo enuntians, solam justi-
tiam suo nomine interpretatus est. Has autem quatuor virtutes in eodem libro Sapientiæ suis nominibus ap-
pellatas, sicut à Græcis vocantur, longè postea reperimus in codicibus græcis. Item, quod posui de libro
Salomonis; *Vanitas vanitantium, dixit Ecclesiastes*, in multis quidem codicibus legi, sed hoc Græcus non cap. 21.
habet: habet autem, *vanitas vanitatum:* quod postea vidi: & inveni eos latinos esse veriores, qui habent: Eccle. 1. 2.
vanitatum, non, *vanitantum.* Ex occasione tamen hujus mendositatis quæcumque disserui vera esse ipsis re-
bus apparet.

4. Quod autem dixi, *Eum ipsum quem cognoscere volumus, hoc est Deum, priùs plena caritate diligamus:* meliùs
diceretur sincerâ quàm plenâ. ne forte putaretur, caritatem Dei non futuram esse majorem, quando videbi-
mus facie ad faciem. Sic itaque hoc accipiatur, tamquam plena dicta sit, qua major esse non possit, quam-
diu ambulamus per fidem. Erit enim plenior, immo plenissima, sed per speciem. Item quod dixi de iis qui
subveniunt indigentibus, quia *misericordes vocantur, etiamsi sapientes usque adeo sint, ut jam nullo animi do-* cap. 27.
lore turbentur: non sic accipiendum est tamquam definierim, in hac vita esse tales sapientes, non enim dixi,
cùm sint: sed dixi, *etiamsi sint.*

5. Alio loco ubi dixi: *Iam verò cùm hæc humana dilectio inhærentem uberibus tuis nutriverit & roboraverit* cap. 30.
animum, sequendo Deo factum idoneum, ubi ejus majestas ex tanta parte, quanta homini dum terræ hujus inha-
bitator est sufficit, aperire se cœperit, tantus caritatis ardor innascitur, & tantum divini amoris consurgit incendium,
ut exustis omnibus vitiis, & homine sanctificato atque purgato, satis appareat quàm divinè dictum sit: Ego sum Deu. 4. 24.
ignis consumens: possunt putare Pelagiani istam perfectionem in hac mortali vita me dixisse posse contingere. Heb. 12. 29.
sed non hoc putent. Ardor quippe caritatis sequendo Deo factus idoneus, & tam magnus ut vitia cuncta con- Caritatis
sumat, in hac vita nasci & crescere potest: perficere verò propter quod nascitur, ut nullum insit homini vi- ardor.
tium, non consequenter hîc potest: quamvis tanta ista res eodem ardore caritatis perficiatur, ubi perfici &
quando perfici potest: ut quemadmodum lavacrum regenerationis purgat à reatu omnium peccatorum, quæ
humana traxit nativitas, & contraxit iniquitas: ita illa perfectio purget ab omni labe vitiorum, sine quibus
humana esse non potest in hoc sæculo infirmitas. Sicut accipiendum est etiam quod ait Apostolus: *Christus di-*
lexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea, mundans eam lavacro aquæ in verbo, ut exhiberet sibi gloriosam Eph. 5. 25. 26. & 27.
Ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, aut aliquid hujusmodi. Hîc est enim lavacrum aquæ in verbo,
quo mundatur Ecclesia. Sed cùm tota dicat quamdiu hîc est: *Dimitte nobis debita nostra:* non utique hîc est Matt. 6. 12.
sine macula & ruga, aut aliquid ejusmodi: ex eo tamen quod hîc accipit, ad illam gloriam, quæ hîc non est,
perfectionemque perducitur.

6. In alio libro cujus est titulus *de Moribus Manichæorum*, illud quod dixi, *Dei bonitas omnia deficientia* cap. 7.
sic ordinat, ut ibi sint ubi congruentissimè possint esse, donec ordinatis motibus ad id recurrant unde defecerunt, non
sic accipiendum est, tamquam omnia recurrant ad id unde defecerunt, sicut Origeni visum est; sed ea om-
nia quæ recurrunt. Non enim recurrent ad Deum à quo defecerunt, qui sempiterno igne punientur: quamvis
omnia deficientia sic ordinentur, ut ibi sint, ubi congruentissimè possint esse: quia & illi qui non recurrunt,
congruentissimè in pœna sunt. Alio loco: *Nemo ferè*, inquam, *de scarabæis dubitat, quin de fimo in pilam*
rotundato ab his atque obruto exsistant: cùm hoc utrùm verum sit, multi dubitent, multi ne audiverint qui-
dem. Hoc opus sic incipit: *In aliis libris satis opinor egisse nos.*

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE MORIBUS ECCLESIÆ CATHOLICÆ ET DE MORIBUS MANICHÆORUM LIBRI DUO. *

* Scripti versùs initium an. Chr. 388. vulgati fortè an. 389.

LIBER PRIMUS.

DE MORIBUS ECCLESIÆ CATHOLICÆ.

Principiò constituit Augustinus mores illos, quibus in Ecclesia sanctè vivitur, ad summum hominis bonum, hoc est Deum referri oportere. Tum summo in eum amore contendendum, idque dogma esse in catholica Ecclesia utriusque Testamenti auctoritate confirmatum. Quatuor virtutes ex vario quodam amoris Dei affectu dictas ostendit. Agit de officiis caritatis erga proximum; ac refert demum exempla continentiæ & morum verè Christianorum, quæ in Ecclesiæ catholicæ alumnis eluxerunt.

Caput I. Quomodo detecturus sit fucos Manichæorum.

1. IN aliis libris satis opinor egisse nos quemadmodum Manichæorum invectionibus, quibus in legem, quod vetus Testamentum vocatur, imperitè atque impiè feruntur, sesque inter imperitorum plausus, inani jactatione ventilant, possimus occurrere: quod breviter etiam hîc commemorari à me potest. Quis enim mediocriter sanus non facilè intelligat, Scripturarum expositionem ab iis petendam esse, qui earum doctores se esse profitentur: fierique posse, immo id semper accidere, ut multa indoctis videantur absurda, quæ cùm à doctioribus exponuntur, eo laudanda videantur, & eo accipiantur aperta dulciùs, quo clausa difficiliùs aperiebantur? Hoc ferè in sanctis veteris Testamenti libris evenit, si modò ille qui eis offenditur, doctorem potiùs eorum pium, quàm impium laceratorem requirat, priúsque studio quærentis, quàm temeritate reprehendentis imbuatur. Nec, si ea discere cupiens, in aliquos fortè inciderit vel episcopos vel presbyteros, vel cujuscemodi Ecclesiæ catholicæ antistites & ministros, qui aut passim caveant nudare mysteria, aut contenti simplici fide, altiora cognoscere non curarint, desperet ibi scientiam esse veritatis, ubi neque omnes à quibus quæritur docere possunt, neque omnes qui quærunt discere digni sunt. Et diligentia igitur & pietas adhibenda est: altero fiet, ut scientes inveniamus; altero, ut scire mereamur.

Duo quibus fallunt Manichæi.

2. Sed quoniam duæ maximè sunt illecebræ Manichæorum, quibus decipiuntur incauti, ut eos velint habere doctores; una, cùm Scripturas reprehendunt, vel quas malè intelligunt vel quas malè intelligi volunt; altera, cùm vitæ castæ & memorabilis continentiæ imaginem præferunt: hic liber con- A gruentem catholicæ disciplinæ sententiam nostram de vita & moribus continebit, in quo fortasse intelligetur & quàm sit facile simulare, & quàm difficile habere virtutem. Eum sanè modum tenebo, si potero, ut neque in illorum morbos, qui mihi sunt notissimi, tam graviter invehar, quàm illi in ea quæ ignorant: sanari enim eos potiùs, si fieri potest, quàm oppugnari volo. Et ea de Scripturis assumam testimonia, quibus eos necesse sit credere, de novo scilicet Testamento, de quo tamen nihil proferam eo- B rum quæ solent immissa esse dicere, cùm magnis angustiis coartantur; sed ea dicam, quæ & approbare & laudare coguntur. Nec omnino ullam relinquam testem sententiam productam de Apostolica disciplina, cui non de veteri Testamento similem comparem: ut si evigilare tandem depositâ pertinaciâ somniorum suorum, & in Christianæ fidei lucem adspirare voluerint, animadvertant & quàm non sit Christiana vita quam ostentant, & quàm sit Christi Scriptura quàm lacerant.

Caput II. [illegible]

C 3. UNDE igitur exordiar? ab auctoritate, an à ratione? NATURÆ quidem ordo ita se habet, ut cùm aliquid discimus, rationem præcedat auctoritas. Nam infirma ratio videri potest, quæ cùm reddita fuerit, auctoritatem postea, per quam firmetur, assumit. Sed quia caligantes hominum mentes consuetudine tenebrarum, quibus in nocte peccatorum vitiorumque velantur, perspicuitati sinceritatique rationis adspectum idoneum intendere nequeunt; saluberrimè comparatum est, ut in lucem veritatis aciem titu- D bantem veluti ramis humanitatis opacata inducat auctoritas. Sed quoniam cum iis nobis res est, qui omnia contra ordinem, & sentiunt, & loquuntur, & gerunt, nihilque aliud maximè dicunt, nisi rationem priùs esse reddendam, morem illis geram; quod fateor in

in disputando vitiosum esse, suscipiam. Delectat A enim me imitari quantum valeo mansuetudinem Domini mei Jesu Christi, qui etiam ipsius mortis malo, quo nos exsuere vellet, indutus est.

Caput III. Beatus qui eo fruitur quod hominis optimum est.

4. Ratione igitur quæramus quemadmodum sit homini vivendum. Beatè certè omnes vivere volumus; neque quisquam est in hominum genere, qui non huic sententiæ, antequam plenè sit emissa, consentiat. Beatus autem, quantum existimo, neque ille dici potest, qui non habet quod amat, qualecumque sit; neque qui habet quod amat, si noxium sit; B neque qui non amat quod habet, etiamsi optimum sit. Nam & qui appetit quod adipisci non potest, cruciatur; & qui adeptus est quod appetendum non est, fallitur; & qui non appetit quod adipiscendum esset, ægrotat. Nihil autem istorum animo contingit sine miseria: nec miseria & beatitudo in homine uno simul habitare consueverunt. nullus igitur illorum beatus est. Quartum restat, ut video, ubi beata vita inveniri queat, cùm id quod est hominis optimum, & amatur, & habetur. Quid enim C est aliud quod dicimus frui, nisi præsto habere quod diligis? Neque quisquam beatus est, qui non fruitur eo, quod est hominis optimum; nec quisquam, qui eo fruitur, non est beatus. Præsto ergo esse nobis debet optimum nostrum, si beatè vivere cogitamus.

Frui.

Hominis optimum quid.

5. Sequitur ut quæramus quid sit hominis optimum, quod profectò deterius esse quàm ipse homo non potest. Quisquis enim quod seipso est deterius, sequitur, fit & ipse deterior. Oportet autem om- D nem hominem id quod optimum est sequi. Non est igitur homine deterius hominis optimum. Fortasse tale aliquid erit, quale ipse homo est? Ita sit sanè, si nihil est homine melius, quo perfrui possit. Si autem invenimus aliquid quod & homine sit excellentius, & præsto esse amanti sese homini possit, quis dubitaverit homini ad id nitendum esse ut beatus sit, quod eo ipso qui nititur, manifestum est esse præstantius? Nam si id est beatum esse, ad tale bonum pervenisse quo amplius non potest, id est autem quod dicimus E optimum; quo tandem pacto potest in ea definitione includi, qui ad summum bonum suum nondum pervenerit? aut quomodo summum est, si est aliquid melius quò pervenire possimus? Hoc igitur si est, tale esse debet quod non amittat invitus. Quippe nemo potest confidere de tali bono, quod sibi eripi posse sentit, etiamsi retinere id amplectique voluerit. Quisquis autem de bono quo fruitur non confidit, in tanto timore amittendi beatus esse quî potest?

Duæ conditiones beati boni. 1 Ut nihil eo melius sit. 2. Ut tale sit, quod non amittatur invitus.

Caput IV. Homo quid.

6. Quæramus igitur, quid sit homine melius. F Quod profectò invenire difficile est, nisi priùs considerato atque discusso, quid sit ipse homo. Nec nunc definitionem hominis à me postulandam puto. Illud est magis quod mihi hoc loco quærendum videtur, cùm inter omnes pene constet, aut certè id quod satis est, inter me atque illos cum quibus nunc agitur hoc conveniat, ex anima & corpore nos esse compositos, quid est ipse homo, utrumque horum quæ nominavi, an corpus tantummodo, an tantummodo anima? Quamquam enim duo sint, anima & corpus, & neutrum vocaretur homo, si non esset alterum (nam neque corpus homo esset si anima non esset, nec rursus anima homo, si eâ corpus non animaretur) fieri tamen potest, ut unum horum & habeatur homo, & vocetur. Quid ergo hominem dicimus? animam & corpus tamquam bigas vel centaurum; an corpus tantùm, quod sit in usu animæ se regentis, tamquam lucernam, non ignem simul & testam, sed testam solam, tamen propter ignem appellamus: an nihil aliud hominem quàm animam dicimus, sed propter corpus quod regit, veluti equitem non simul equum & hominem, sed hominem solum, ex eo tamen quod regendo equo sit accommodatus, vocamus? Difficile est istam controversiam dijudicare; aut si ratione facile, oratione longum est. quem laborem ac moram suscipere ac subire non opus est. Sive enim utrumque, sive anima sola nomen hominis teneat, non est hominis optimum quod optimum est corporis; sed quod aut corpori simul & animæ, aut soli animæ optimum est, id est optimum hominis.

Caput V. Hominis optimum non quod solius corporis, sed quod animæ optimum est.

7. Corporis autem si quærimus quid optimum sit, id certa ratio cogit fateri, per quod fit ut sese corpus quàm optimè habeat. Nihil est autem omnium, quæ vegetant corpus, animâ melius atque præstantius. Est ergo summum corporis bonum, non voluptas ejus, non indoloria, non vires, non pulcritudo, non velocitas, & si quid aliud in bonis corporis numerari solet, sed omnino anima. Nam & ista quæ commemorata sunt, præsentiâ sui exhibet corpori, & quod antecellit omnibus, vitam. Quamobrem non videtur mihi anima esse summum hominis bonum, sive animam simul & corpus, sive animam solam hominem dicimus. Ut enim corporis summum bonum id invenit ratio, quod est corpore melius, & quo ei vigor & vita præbetur: ita sive corpus & anima, sive anima ipsa per se homo sit, inveniendum est, si quid animam præcedit ipsam, quod cùm anima sequitur, fit in suo genere quàm potest optima. Quod si reperire potuerimus, id erit profectò quod ambagibus remotis omnibus, summum hominis bonum jure meritóque nominandum est.

8. Aut si corpus est homo, quin hominis optimum anima ipsa sit, recusare non possum. Sed certè cùm de moribus agitur, cùm quærimus quinam vitæ modus tenendus sit ut beatitudinem possimus adipisci, non corpori præcepta dantur, non corporis investiganda est disciplina. Postremò bonos mores ea nostra pars actura est, quæ inquirit, & discit; & hæc animæ sunt propria. non igitur de corpore, cùm de virtute obtinenda satagimus, quæstio est. Quod si est consequens, sicuti est, ut ipsum corpus cùm ab anima regitur, quæ virtutis compos est, multo & meliùs regatur & honestiùs, eoque optimè sese habeat, quo est optima illa, quæ sibi justâ lege dominatur, id erit hominis optimum quod animam optimam facit, etiam si hominem corpus vocemus. An verò si mihi auriga obtemperans, equos quibus præest alit ac regit commodissimè, atque ipse quo mihi est obedientior, mea liberalitate perfruitur, negare quisquam potest non solùm quòd auriga, verùm etiam quòd equi sese optimè habent, mihi deberi? Itaque sive tantùm corpus, sive tantùm anima, sive utrumque homo sit, non mihi maximè quærendum videtur, nisi quid animam faciat optimam: nam eo percepto, non potest homo non aut optimè, aut certè multo meliùs sese habere, quàm si hoc unum defuisset.

Caput VI. Virtus animam optimam efficit, virtutem anima comparat sequendo Deum, Dei autem consecutio vita beata.

9. Nemo autem dubitaverit, quin virtus animam faciat optimam. Sed rectissimè quæri potest, utrùm ista virtus etiam per sese, an nisi in anima esse non possit. Oboritur iterum altissima & longissimi sermonis indigens quæstio: sed hoc bene utar fortasse compendio: spero Deum adfuturum, ut quantum imbecillitas nostra patitur, de tantis rebus non modò dilucidè, sed etiam breviter doceamus. Quodlibet enim eorum sit, sive etiam per sese esse possit vir-

tus sine anima, sive nisi animæ inesse non possit, procul dubio aliquid anima sequitur ut virtutem assequatur. id erit aut ipsa anima, aut virtus, aut aliquid tertium. At si seipsam sequitur ut virtutem adipiscatur, stultum nescio quid sequitur: stulta est enim ante adeptam virtutem. Summa sunt autem vota sequentium, ut id quod quisque sequitur, assequatur. Aut igitur optabit non assequi quod sequitur anima, quo nihil absurdius & perversius dici potest: aut cùm se sequitur stulta, eamdem stultitiam quam vitat assequitur. Si autem virtutem sequitur, hanc assequi cupiens, quomodo sequitur id quod non est, aut quomodo assequi cupit quod habet? Aut igitur virtus est præter animam; aut si non placet vocare virtutem nisi habitum ipsum & quasi sapientis animæ qualitatem, quæ nisi in anima esse non potest, oportet ut aliquid aliud sequatur anima, ut ei virtus possit innasci: quia neque nihil sequendo, neque stultitiam sequendo potest, quantum ratio mea fert, ad sapientiam pervenire.

10. Hoc igitur aliud, quod sequendo anima virtutis atque sapientiæ compos fit, aut homo sapiens est, aut Deus. Sed supra dictum est, tale quiddam esse debere, quod inviti amittere nequeamus. Quis verò cunctandum putet, hominem sapientem, si eum sequi satis putaverimus, auferri nobis non modò recusantibus, sed etiam repugnantibus posse? Deus igitur restat, quem si sequimur, bene: si assequimur, non tantùm bene, sed etiam beatè vivimus. Quem si qui esse negant, quid ego cogitem quo illis sermone suadendum sit, cum quibus utrùm omnino sermocinandum sit, nescio? Quod tamen si videbitur, longè aliud principium, alia ratio, alius ingressus ineundus est, quàm in præsentiarum suscepimus. Nunc itaque cum illis mihi res est, qui Deum esse non negant: neque id tantùm, sed etiam non ab eo negligi res humanas fatentur. Nullum enim arbitror aliquo religionis nomine teneri, qui non saltem animis nostris divinâ providentiâ consuli existimet.

CAPUT VII. Deus auctoritate Scripturarum vestigandus.

11. SED quo pacto sequimur quem non videmus; aut quomodo videmus, qui non solùm homines, sed etiam insipientes homines sumus? Quamquam enim non oculis, sed mente cernatur, quæ tandem mens idonea reperiri potest, quæ cùm stultitiæ nube obtegatur, valeat illam lucem vel etiam conetur haurire? Confugiendum est igitur ad eorum præcepta, quos sapientes fuisse probabile est. Hactenus potuit ratio perduci. Versabatur namque, non veritate certior, sed consuetudine securior, in rebus humanis. At ubi ad divina perventum est, avertit sese, intueri non potest, palpitat, æstuat, inhiat amore, reverberatur luce veritatis, & ad familiaritatem tenebrarum suarum, non electione, sed fatigatione convertitur. Quàm hîc formidandum est, quàm tremendum, ne majorem inde concipiat anima imbecillitatem, ubi quietem fessa conquirit. Ergo refugere in tenebrosa cupientibus per dispensationem ineffabilis Sapientiæ, nobis illa opacitas auctoritatis occurrat, & mirabilibus rerum, vocibusque librorum veluti signis temperatioribus veritatis, umbrisque blandiatur.

Oeconomiæ divinæ erga nostram salutem ratio & præcipua mysteria.

12. Quid potuit pro salute nostra fieri amplius? Quid beneficentius, quid liberalius divinâ providentiâ dici potest, quæ à legibus suis hominem lapsum, & propter cupiditatem rerum mortalium jure ac meritò mortalem sobolem propagantem, non omnino deseruit? Habet enim potestas illa justissima, miris & incomprehensibilibus modis, per quasdam secretissimas successiones rerum sibi servientium quas creavit; & severitatem vindicandi, & clementiam libe-

A randi. Quod quidem quàm sit pulcrum, quàm magnum, quàm Deo dignum, quàm postremò id quod quæritur verum, nequaquam intelligere poterimus, nisi ab humanis & proximis incipientes, veræ religionis fide, præceptisque servatis, non deseruerimus viam quam nobis Deus, & Patriarcharum segregatione, & legis vinculo, & Prophetarum præsagio, & suscepti Hominis sacramento, & Apostolorum testimonio, & Martyrum sanguine, & Gentium occupatione munivit. Quare deinceps nemo ex me B quærat sententiam meam, sed potiùs audiamus oracula, nostrasque ratiunculas divinis submittamus afflatibus.

CAPUT VIII. Deus summum bonum, quo summo amore tendere jubemur. Matt. 22,37.

13. VIDEAMUS quemadmodum ipse Dominus in Evangelio nobis præceperit esse vivendum: quomodo etiam Paulus apostolus. has enim scripturas illi condemnare non audent. Audiamus ergo quem finem bonorum nobis Christe præscribas; nec dubium est quin is erit finis, quò nos summo amore tendere jubes: *Diliges*, inquit, *Dominum Deum tuum.* C Dic mihi etiam quæso te, qui sit diligendi modus: vereor enim ne plus minúsve quàm oportet, inflammer desiderio & amore Domini mei. *Ex toto*, inquit, *corde tuo.* Non est satis. *Ex tota anima tua.* Ne id quidem satis est. *Ex tota mente tua.* Quid vis amplius? Vellem fortasse, si viderem quid posset esse amplius. Quid ad hæc Paulus? *Scimus*, inquit, *quoniam diligentibus Deum omnia procedunt in bonum.* Dicat etiam ipse dilectionis modum. *Quis ergo*, inquit, *nos separabit à caritate Christi? Tribulatio, an angustia, an* D *persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius?* Audivimus quid diligere, & quantum diligere debeamus: eò est omnino tendendum, ad id omnia consilia nostra referenda. Bonorum summa, Deus nobis est. Deus est nobis summum bonum. Neque infra remanendum nobis est, neque ultra quærendum: alterum enim periculosum, alterum nullum est.

Rom. 8,28. Pro omnia ... legisse videtur ...

CAPUT IX. Concentus veteris & novi Testamenti in præceptis caritatis.

14. AGE nunc investigemus, vel potiùs adtendamus, præsto enim est & facillimè videtur, utrùm E his sententiis ex Evangelio atque Apostolo prolatis, etiam Testamenti veteris auctoritas congruat. Quid dicam de superiore sententia, cùm manifestum sit omnibus, eam de lege, quæ per Moysen data est, esse depromptam? Ibi enim scriptum est, *Diliges Dominum Deum tuum, ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua.* Quid autem illi quod ab Apostolo dictum est, comparare de veteri Testamento possim, ne diutiùs quærerem ipse subjecit. Cùm enim dixisset nullâ tribulatione, nullâ angustiâ, F nullâ persecutione, nullâ necessitate inopiæ corporalis, nullo periculo, nullo gladio nos à caritate Christi separari; statim subjunxit: *Sicut scriptum est, Quia propter te afficimur totâ die, æstimati sumus ut oves occisionis.* Hæc illi solent à corruptoribus Scripturarum immissa esse dicere, usqueadeo nihil habent quod contradicant, ut hæc miseri respondere cogantur. Sed quis non intelligat convictorum hominum aliam non esse potuisse ultimam vocem?

Deut. 6,5. Rom. 8,35. Psal. 43,22.

15. A quibus tamen quæro, utrùm istam sententiam in veteri Testamento esse negent, an non congruere sententiæ apostolicæ affirment? At illud primum libris docebo: in hoc autem altero tergiversantes homines, & per abrupta fugientes, aut in pacem revocabo, si voluerint respicere aliquantum, & considerare quid dictum sit; aut eos intelligentiâ ceterorum, qui sine cupiditate judicant, insectabor. Quid enim potest amiciùs quàm istæ sibi consonare sententiæ? Nam tribulatio, angustia, persecutio, fames,

nuditas, periculum, hominem in hac vita constitutum graviter afficiunt. Hæc itaque omnia verba illo uno concluduntur testimonio veteris Legis, quo dictum est, *Propter te afficimur.* Gladius restabat, qui non ærumnosam vitam affert, sed quam invenerit adimit. Huic ergo respondet, *Æstimati sumus ut oves occisionis.* Caritas verò ipsa non potuit significari expressiùs, quàm quo dictum est, *Propter te.* Fac ergo non in Paulo apostolo compertum istud testimonium, sed à me esse prolatum. Numquidnam tibi demonstrandum est hæretice, nisi aut scriptum in vetere Lege non esse, aut Apostolo non convenire? Quorum si nihil dicere audes (urgeris enim cùm & codex legitur, quo planum sit scriptum esse, & homines intelligunt ad id quod Apostolus dixit, nihil posse aptius convenire) cur ergo valere aliquid putas, quòd scripturas corruptas esse insimulare audes? Postremò quid responsurus es ei, qui tibi dicat, Ego sic intelligo, Ego sic accipio, sic credo; nec ob aliud lego illos libros, nisi quòd ibi omnia Christianæ fidei concinere video. Illud potiùs dic, si audes, & adversùs me dicere cogitas, non esse credendum quòd Apostoli & Martyres propter Christum affecti gravibus ærumnis dicuntur; quòd à persecutoribus ut oves occisionis æstimati sunt. Quod si non potes dicere, quid calumniaris in quo libro [a] inveniam, quod me oportere credere confiteris?

CAPUT X. De Deo quid doceat Ecclesia.

16. An illud dicis, concedere te quidem, Deum esse diligendum, sed non illum Deum quem colunt ij, qui Testamenti veteris auctoritatem recipiunt? Non ergo illum Deum colendum esse dicitis, qui fecit cælum & terram. Iste namque per omnes partes illorum voluminum prædicatur: vos autem fatemini universum istum mundum, qui nomine cæli & terræ significatur, habere auctorem & fabricatorem Deum, & Deum bonum. Cum exceptione quippe vobiscum loquendum est, quando Deus nominatur. Duos enim deos, unum bonum, alterum malum esse perhibetis. Quòd si dicitis colere vos & colendum arbitrari Deum, à quo factus est mundus, non tamen eum esse quem veteris Testamenti commendat auctoritas; impudenter facitis, qui alienum animum atque sententiam quam bene atque utiliter accepimus, malè interpretari conamini. frustra omnino. Neque enim vestræ stultæ atque impiæ disputationes ullo modo cum piorum doctissimorumque hominum sermonibus, per quos in Ecclesia catholica Scripturæ illæ volentibus dignisque aperiuntur, comparari queunt. Longè prorsus aliter quàm putatis Lex & Prophetæ intelliguntur à nobis. Desinite errare, non colimus pænitentem Deum, non invidum, non indigum, non crudelem, non quærentem de hominum vel pecorum sanguine voluptatem, non cui flagitia & scelera placeant, non possessionem suam terræ quadam particulâ terminantem. In has enim atque hujusmodi nugas graviter copioséque invehi soletis. Quare nos invectio vestra non tangit; sed aniles quasdam, vel etiam pueriles opiniones, eo ineptiore, quo vehementiore oratione pervellitis. Qua quisquis movetur & ad vos transit, non Ecclesiæ nostræ damnat disciplinam, sed eam se ignorare demonstrat.

Duo dij Manichæorum.

17. Quamobrem si quid humani corde geritis, si curæ vobis vosmetipsi estis, quærite potiùs diligenter & piè quomodo illa dicantur. Quærite miseri: nam talem fidem, qua Deo inconveniens aliquid creditur, nos vehementiùs & uberiùs accusamus: nam & in illis quæ dicta sunt, cùm sic intelliguntur ut littera sonat, & simplicitatem corrigimus, & pertinaciam deridemus. Et alia multa, quæ vos intelligere non potestis, vetat eos credere catholica disciplina, qui non annis, sed studio atque intellectu excedentes quamdam mentis pueritiam, in canos sapientiæ promoventur. Nam & credere Deum loco aliquo quamvis infinito, per quantitatis quæcumque spatia contineri, quàm sit stultum docetur: & de loco in locum, vel ipsum, vel aliquam ejus partem moveri atque transire, arbitrari nefas habetur. Jam verò aliquid ejus substantiæ atque naturæ commutationem vel conversionem quolibet modo pati posse si quis opinetur, miræ dementiæ impietatisque damnabitur: ita fit ut apud nos inveniantur pueri quidam, qui humanâ formâ Deum cogitent, atque ita se habere suspicentur; qua opinione nihil est abjectius: sed inveniantur item multi senes, qui ejus majestatem, non solùm super humanum corpus, sed etiam super ipsam mentem manere inviolabilem atque incommutabilem, eadem ipsa mente conspiciant. Quas ætates, non tempore, sed virtute atque prudentiâ discernendas esse jam dictum est. Apud vos autem nemo quidem reperitur qui Dei substantiam humani corporis figuratione describat: sed rursus nemo qui [b] ab humani erroris labe sejungat. Itaque illi quos quasi vagientes Ecclesiæ catholicæ ubera sustentant, si ab hæreticis non fuerint [c] deprædati, pro suo quisque captu viribusque nutriuntur, perducunturque alius sic, alius autem sic, primùm in virum perfectum, deinde ad maturitatem canitiemque sapientiæ perveniunt, ut eis quantum volunt, vivere ac beatissimè vivere liceat.

CAPUT XI. Deus unicè diligendus, ideoque summum hominis bonum.

18. Secutio igitur Dei, beatitatis appetitus est: consecutio autem, ipsa beatitas. At eum sequimur diligendo, consequimur verò, non cùm hoc omnino efficimur quod est ipse, sed ei proximi, eumque mirifico & intelligibili modo contingentes, ejusque veritate & sanctitate penitus illustrati atque comprehensi. Ille namque ipsum lumen est, nobis autem ab eodem illuminari licet. *Maximum* ergo quod ad beatam vitam ducit, *primumque mandatum est, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo & anima & mente.* (Deut. 6. 5. Mat 22. 37.) *Diligentibus enim Deum, omnia procedunt in bonum.* (Rom. 8. 28.) Quamobrem paulò pòst idem Paulus, *Certus sum*, inquit, *quòd neque mors, neque vita, neque angeli, neque virtus, neque instantia, neque futura, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare à caritate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.* (Rom. 8. 38. 39.) Si igitur diligentibus Deum omnia procedunt in bonum; & summum bonum, quod etiam optimum dicitur, non modò diligendum esse nemo ambigit, sed ita diligendum ut nihil ampliùs diligere debeamus; idque significatur & exprimitur quod dictum est: *Ex tota anima, & ex toto corde, & ex tota mente:* quis quæso dubitaverit, his omnibus constitutis, & firmissimè creditis, nihil nobis aliud esse optimum, ad quod adipiscendum postpositis ceteris festinare oporteat, quàm Deum? Item si nulla res ab ejus caritate nos separat, quid esse non solum melius, sed etiam certius hoc bono potest?

Deo nil melius. Deum nemo amittit invitus. quæ sunt duæ conditiones summi boni, supra c. 3.

19. Sed singula breviter attendamus. Nemo nos

[a] MSS. plures, *in quo libro credam.* & nonnulli, *in quo libro scriptum credam.*

[b] Lov. *qui se ab humani erroris labe sejungat.* At abest, *se*, à MSS. & à ceteris editionibus, debetque abesse: quia ibi Manichæis exprobrat Augustinus quòd Deum ab humani quidem corporis configuratione liberum esse velint, non tamen ab humani erroris labe: quippe cùm animam humanam, quæ utique errori obnoxia est, partem ipsius Dei esse dogmatizent. quod argumentum urget in lib. 2. de Genesi cont. Manich. c 8 n. 11.

[c] Vaticanus codex habet, *depravati.*

inde separat, minando mortem. Id ipsum enim [a] quo diligimus Deum, mori non potest, nisi dum non diligit Deum: cùm MORS ipsa sit non diligere Deum, quod nihil est aliud quàm ei quidquam in diligendo atque sequendo præponere. Nemo inde separat pollicendo vitam: nemo enim ab ipso fonte separat, pollicendo aquam. Non separat angelus: non enim est angelus, cùm inhæremus Deo, nostra mente potentior. Non separat Virtus: nam si Virtus hìc illa nominata est, quæ aliquam potestatem in hoc mundo habet, toto mundo est omnino sublimior mens inhærens Deo. Sin virtus illa dicta est, quæ ipsius animi nostri rectissima affectio est: si in alio est, favet ut conjungamur Deo; si in nobis est, ipsa conjungit. Non separant instantes molestiæ: hoc enim leviores eas sentimus, quo ei unde nos separare moliuntur, artiùs inhæremus. Non separat promissio futurorum: nam & quidquid boni futurum est, certiùs promittit Deus; & nihil est ipso Deo melius, qui jam profectò bene sibi inhærentibus præsens est. Non separat altitudo neque profundum: etenim si hæc verba scientiæ fortè altitudinem vel profundum significant, non ero curiosus, ne sejungar à Deo, nec cujusquam doctrina me ab eo separat, ut quasi depellat errorem, à quo nemo prorsus nisi separatus erraret. Si verò altitudine & profundo superna & inferna hujus mundi significantur, quis mihi cælum polliceatur, ut à cæli fabricatore sejungar? Aut quis terreat infernus, ut Deum deseram, quem si numquam deseruissem, inferna nescirem? Postremò quis me locus ab ejus caritate divellet, qui non ubique totus esset, si ullo contineretur loco?

CAPUT XII. Caritate Deo connectimur, dum illi subjicimur.

20. *Non*, inquit, *separat alia creatura*. O altissimorum mysteriorum virum! Non fuit contentus dicere, *creatura*; sed, *alia*, inquit, *creatura*, admonens etiam idipsum quo diligimus Deum, & quo inhæremus Deo, id est animum atque mentem creaturam esse. Alia ergo creatura corpus est: & si animus res quædam est intelligibilis, id est quæ tantùm intelligendo innotescit, alia creatura est omne sensibile, id est quod per oculos, vel aures, vel olfactum, vel gustum, vel tactum, quasi quamdam notitiam sui præbet: atque id deterius sit necesse est, quàm quod intelligentiâ solâ capitur. Ergo cùm etiam Deus dignis animis notus non nisi per intelligentiam possit esse, cùm tamen sit ipsâ qua intelligitur mente præstantior, quippe qui creator ejus atque auctor est, verendum erat ne animus humanus, eo quòd inter invisibilia & intelligibilia numeratur, ejusdem se naturæ arbitraretur esse, cujus est ipse qui creavit; & sic ab eo superbiâ decideret, cui caritate jungendus est. Fit enim Deo similis quantum datum est, dum illustrandum illi atque illuminandum se subjicit. Et si maximè ei propinquat subjectione ista qua similis fit, longè ab eo fiat necesse est audaciâ qua vult esse similior. Ipsa est [b] quâ legibus Dei obtemperare detrectat, dum suæ potestatis esse cupit ut Deus est.

21. Quanto ergo magis longè discedit à Deo, non loco, sed affectione atque cupiditate ad inferiora quàm est ipse, tanto magis stultitiâ miseriâque completur. Dilectione igitur redit in Deum, qua se illi non componere, sed supponere affectat. Quod quanto fecerit instantiùs ac studiosiùs, tanto erit beatior atque sublimior, & illo solo dominante liberrimus. Quamobrem nosse debet se esse creaturam. Debet enim creatorem suum credere sicuti est, inviolabili & incommutabili semper manere naturâ veritatis atque sapientiæ: in se autem cadere posse stultitiam atque fallaciam, vel propter errores quibus exsui desiderat, confiteri. Sed rursus cavere debet, ne ab ipsius Dei caritate, qua sanctificatur ut beatissimus maneat, alterius creaturæ, id est hujus sensibilis mundi amore separetur. Non igitur separat nos alia creatura, siquidem & nos ipsi creatura sumus, à caritate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro.

CAPUT XIII. Per Christum & ejus Spiritum jungimur inseparabiliter Deo.

22. DICAT nobis idem Paulus, quis iste sit Christus Jesus Dominus noster: *Vocatis*, inquit, *prædicamus Christum Dei Virtutem & Dei Sapientiam*. (1. Cor. 1. 24.) Si Quid, ipse Christus nonne inquit, *Ego sum Veritas*? (Johan. 14. 6.) Si ergo quærimus quid sit bene vivere, id est ad beatitudinem bene vivendo tendere, id erit profectò amare Virtutem, amare Sapientiam, amare Veritatem, & amare ex toto corde, & ex tota anima, & ex tota mente; Virtutem quæ inviolabilis & invicta est, Sapientiam cui stultitia non succedit, Veritatem quæ converti atque aliter quàm semper est sese habere non novit. Per hanc ipse cernitur Pater; dictum est enim: *Nemo venit ad Patrem, nisi per me*. (Johan. 14. 6.) Huic hæremus per sanctificationem. Sanctificati enim plena & integra caritate flagramus, qua sola efficitur ut à Deo non avertamur, eique potiùs quàm huic mundo conformemur. *Prædestinavit enim*, ut ait idem Apostolus, (Rom. 8. 29.) *conformes nos fieri imaginis filii ejus*.

23. Fit ergo per caritatem ut conformemur Deo, & ex eo conformati atque configurati, & circumcisi ab hoc mundo, non confundamur cum iis, quæ nobis debent esse subjecta. Fit autem hoc per Spiritum-sanctum. *Spes enim*, inquit, *non confundit; quoniam caritas Dei diffusa est in cordibus nostris, per Spiritum-sanctum qui datus est nobis*. (Rom. 5. 5.) Nullo modo autem redintegrari possemus per Spiritum-sanctum, nisi & ipse semper & integer & incommutabilis permaneret. Quod profectò non posset, nisi Dei naturæ esset ac ipsius substantiæ, cui soli incommutabilitas atque ut ita dicam, invertibilitas semper est. *Creatura enim* (Rom. 8. 20.) neque hoc ego, sed idem Paulus clamat, *vanitati subjecta est*. Neque nos potest à vanitate separare, veritatique connectere, quod subjectum est vanitati. Et hoc nobis Spiritus-sanctus præstat: creatura igitur non est. Quia omne quod est, aut Deus, aut creatura est.

[c] CAPUT XIV. Trinitati summo bono dilectione hæremus.

24. [c] DEUM ergo diligere debemus trinam quamdam unitatem, Patrem & Filium & Spiritum-sanctum, quod nihil aliud dicam esse, nisi idipsum esse. Est enim verè summéque Deus, *ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia*. (Rom. 11. 36.) hæc verba Pauli sunt. Quid deinde subjicit? *Ipsi gloria*. Sincerissimè omnino. Neque enim ait, ipsis: nam unus est Deus. Quid est autem, *ipsi gloria*, nisi ipsi optima & summa & latè patens fama? Quanto enim meliùs atque diffusiùs diffamatur, tanto diligitur & amatur ardentiùs. Quod cùm fit, nihil aliud ab humano genere quàm certo & constanti gradu in optimam vitam & beatissimam pergitur. Non arbitror cùm de moribus & vita sit quæstio, ampliùs esse requirendum, quod sit hominis summum bonum, quò referenda sunt omnia. Id enim esse patuit, & ratione quantum valuimus, & eâ quæ nostræ rationi antecellit auctoritate divina, nihil aliud quàm ipsum Deum. Nam quid

[a] Bad. Er. Lov. & aliquot MSS. *idipsum enim quod diligimus* &c. Sed veriùs editio Arn. & MSS. quatuor, *idipsum enim quo*, scilicet animus, ut liquet ex hujus locutionis interpretatione in cap. seq.

[b] Er. Lov. & Arn. *Ipsa est qua*. At MSS. & Bad. habent, *qua*, & meliùs: explicatur nimirum quæ illa sit audacia, qua vult animus esse Dei similior.

[c] Lov. & Arn. *Dum ergo*. restituimus, *Deum ergo*. ex MSS. & aliis editionibus.

erit aliud optimum hominis, nisi cui inhærere est A beatissimum? Id autem est solus Deus, cui hærere certè non valemus, nisi dilectione, amore, caritate.

Caput XV. Quatuor virtutes definit Christianè.

25. Quod si virtus ad beatam vitam nos ducit, NIHIL omnino esse VIRTUTEM affirmaverim, nisi summum amorem Dei. Namque illud quod quadripartita dicitur virtus, ex ipsius amoris vario quodam affectu, quantum intelligo, dicitur. Itaque illas quatuor virtutes, quarum utinam ita sit [a] in mentibus vis, ut nomina in ore sunt omnium, sic etiam definire non dubitem, ut TEMPERANTIA sit amor B integrum se præbens ei quod amatur: FORTITUDO, amor facilè tolerans omnia propter quod amatur: JUSTITIA, amor soli amato serviens, & propterea rectè dominans: PRUDENTIA, amor ea quibus adjuvatur ab eis quibus impeditur, sagaciter seligens. Sed hunc amorem non cujuslibet, sed Dei esse diximus, id est summi boni, summæ sapientiæ, summæque concordiæ. Quare definire etiam sic licet, ut temperantiam dicamus esse, amorem Deo sese integrum incorruptumque servantem: fortitudinem, C amorem omnia propter Deum facilè perferentem: justitiam, amorem Deo tantùm servientem, & ob hoc bene imperantem ceteris, quæ homini subjecta sunt: prudentiam, amorem bene discernentem ea quibus adjuvetur in Deum, ab iis quibus impediri potest.

Caput XVI. Testamenti veteris & novi concentus.

26. His de singulis virtutibus quinam vivendi modus ducatur, paucis explicabo, si priùs testimoniis novi Testamenti, quibus utor jam diu, de Veteri etiam paria, ut pollicitus sum, comparavero. Num D enim Paulus tantùm dicit, Deo nos esse debere [b] subjunctos, ita ut in medio quod separet nihil sit? (1 Cor. 15. 17. Rom. 8. 35.) Nonne & Propheta commodissimè hoc & brevissimè significat, cùm dicit, *Mihi autem adhærere Deo bonum est*? (Psal. 72. 28.) Nonne quod ibi latissimè de caritate dictum est, hîc uno verbo continetur quod ait, *inhærere*? Item quod addidit, *bonum est*, nonne ad illud respicit, quod ibi positum est, *Diligentibus Deum omnia procedunt in bonum*? (Rom. 8. 28.) ita ut unâ sententiolâ duobusque verbis Propheta & vim & fructum caritatis ostendat. E

27. Cúmque ibi dictum sit, Dei Filium, Dei Virtutem esse atque Sapientiam: (1. Cor. 1. 24.) cúmque virtus ad operationem, sapientia verò ad disciplinam pertinere intelligatur; (unde in Evangelio duo ipsa signantur, cùm dicitur, *Omnia per ipsum facta sunt*, (Johan. 1. 3.) nam hoc operationis atque virtutis est: deinde quod ad disciplinam verique cognitionem adtinet, *Et vita*, inquit, *erat lux hominum*:) potuitne quidquam magis concinere his testimoniis novi Testamenti, quàm F illud quod in Vetere dictum est de sapientia, *Adtingit autem à fine usque in finem fortiter, & disponit omnia suaviter*? (Sap. 8. 1.) Namque adtingere fortiter, magis virtutem significat: disponere autem suaviter, quasi artem ipsam atque rationem. Sed si hoc videtur obscurum, vide quæ sequuntur: *Et omnium*, inquit, *Dominus dilexit illam: doctrix est enim disciplinæ Dei, & electrix operum illius*. Videtur hîc nihil aliud de operatione dictum: non enim hoc est eligere opera, quod operari: ergo hæc ad disciplinam pertinent; opus virtuti debetur, ut sit plena, quam volumus demonstrare, sententia. Lege igitur deinceps quod annexum est. *Quòd si honesta est*, inquit, *possessio, quæ concupiscitur in vita, quid sapientiâ est honestius, quæ omnia* A *operatur*? Potestne quidquam præclarius aut manifestius, aut verò etiam uberius proferri? Audi aliud, si parum putas, quod idem sonet: *Sobrietatem enim sapientia docet*, inquit, *& justitiam & virtutem*. 1. Retract. cap. 7. n. 3. Sobrietas mihi ad ipsam cognitionem veri videtur pertinere, id est ad disciplinam: justitia verò & virtus ad actionem atque ad operationem. Quibus duobus, id est agendi efficaciâ, & sobrietate contemplandi, quæ Dei Virtus & Dei Sapientia, id est Dei Filius, dilectoribus suis donat, quid comparandum sit nescio, B cùm idem Propheta statim dicat quanti sint ista pendenda: nam ita positum est, *Sobrietatem enim sapientia docet, & justitiam, & virtutem, quibus utilius nihil est in vita hominibus*.

28. Hæc fortasse quispiam non de Filio Dei dicta esse arbitretur. Quid ergo aliud ostendit quod dictum est, *Generositatem magnificat, contubernium habens Dei*? Sap. 8. 3. An verò generositas solet significare aliud quàm parentes? Contubernium verò nonne cum ipso Patre æqualitatem clamat atque asserit? Dein- 1. Cor. 1. 24. C de cùm Paulus dicat, Filium Dei esse Dei Sapientiam; & ipse Dominus, *Nemo novit Patrem, nisi unigenitus Filius*; Mat. 11. 27. quid potuit à Propheta congruentius dici, quàm illud quod dictum est, *Et tecum sapientia quæ novit opera tua, quæ adfuit tunc cùm orbem terrarum faceres, & sciebat quid placiturum esset oculis tuis*? Sap. 9. 9. Quòd autem Christus est veritas, quod idem ostenditur cùm splendor Patris nuncupatur, non Heb. 1. 3. est enim quidquam in circuitu solis, nisi splendor ipse quem gignit? Quid ergo potuit apertius & cla- D rius ex vetere Testamento huic sententiæ consonare, quàm illud quod dictum est. *Veritas tua in circuitu tuo*? Psal. 88. 9. Postremò dicit ipsa Sapientia in Evangelio, *Nemo venit ad Patrem, nisi per me*: Johan. 14. 6. dicit Propheta, *Sensum tuum ergo quis scit, nisi tu dederis sapientiam*? Sap 9. 17. Et paulò pòst, *Et quæ tibi placent, didicerunt homines, & per sapientiam sanati sunt*.

29. Dicit Paulus, *Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum-sanctum qui datus est nobis*: Rom. 5. 5. dicit Propheta, *Sanctus enim Spiritus disciplinæ effugiet dolum*. Sap. 1. 5. E UBI enim dolus, caritas nulla est. Dicit Paulus, *Conformes fieri nos imaginis Filij Dei*: Rom. 8 29. dicit Propheta, *Signatum est super nos lumen vultus tui Domine*. Psal. 4. 7. Ostendit Paulus, Deum esse Spiritum-sanctum, & ideo non esse creaturam: dicit Propheta, *Et miseris Spiritum sanctum de altissimis*. Sap. 9. 17. Solus enim Deus altissimus, quo nihil est altius. Ostendit Paulus, Trinitatem istam unum Deum esse, cùm dicit, *Ipsi gloria*: Rom. 11 36. dicitur in veteri Testamento, *Audi Israël, Dominus Deus tuus, Deus unus est*. Deut. 6. 4.

Caput XVII. Apostrophe ad Manichæos ut resipiscant.

30. QUID vultis amplius? Quid imperitè at- F que impiè sævitis? Quid indoctas animas noxia suasione pervertitis? Utriusque Testamenti Deus unus est. Nam ut ista sibi congruunt, quæ de utroque posuimus; ita etiam cetera, si diligenter & æquo judicio velitis adtendere. Sed quia multa dicuntur [c] submissiùs, & humi repentibus animis accommodatiùs, ut per humana in divina consurgant; multa etiam figuratè ut studiosa mens, & quæsitis exerceatur utiliùs, & uberiùs lætetur inventis, vos mirifica dispositione Spiritus-sancti, ad decipiendos vestros auditores & illaqueandos abutimini. Quod ipsum cur divina providentia vos facere sinat, quámque verissimè Apostolus dixerit: *Oportet* [d] *multas hæreses esse, ut probati manifesti fiant inter vos*, 1. Cor. 11. 19. & longum est

[a] Theodoricensis codex, *ita sit affectus in mentibus vestris*. Arnulfensis, *ita sit notitia in mentibus vestris*. Cisterciensis demum habet, *ita essent effectus in mentibus vestris*.

[b] In excusis, *subjectos*. At in potioribus MSS. *subjunctos*.

[c] Sic MSS. præstantiores. At editi habent, *submissis & humi repentibus animis, ut accommodatiùs per* &c.

[d] Codex Vaticanus & Cisterciensis omittunt, *multas*. quam vocem habent alij plerique tum scripti tum excusi; jamque observavimus reperiri apud MSS. in eadem Apostoli sententia relata lib. 1. de Genesi cont. Manich. c. 1.

disputare, & quod dicendum est vobis, Non est vestrum ista intelligere. Non parum mihi cogniti estis. Crassas omnino mentes & corporeorum simulacrorum pestifero pastu morbidas ad divina judicanda defertis, quæ multo altiora sunt quàm putatis.

31. Quare vobiscum modò sic agendum est, non ut ea jam intelligatis, quod fieri non potest; sed ut intelligere aliquando cupiatis. Facit enim hoc simplex & pura caritas Dei, quæ maximè spectatur in moribus, de qua multa jam diximus: quæ inspirata Spiritusancto perducit ad Filium, id est, ad Sapientiam Dei, per quam Pater ipse cognoscitur. NAM SI SAPIENTIA & veritas non totis animi viribus concupiscatur, inveniri nullo pacto potest. At si ita quæratur, ut dignum est, subtrahere sese atque abscondere à suis dilectoribus non potest. Hinc est illud, quod in ore habere etiam vos soletis, quod ait: *Petite, & accipietis: quærite, & invenietis: pulsate, & aperietur vobis. Nil est occultum, quod non revelabitur.* AMORE PETITUR, amore quæritur, amore pulsatur, amore revelatur, amore denique in eo quod revelatum fuerit permanetur. Ab hoc amore sapientiæ diligentiâque quærendi, non deterremur veteri Testamento, quod semper mendacissimè dicitis, sed ad hæc vehementissimè concitamur.

Matt. 7. 7.
Matt. 10. 26.

32. Audite itaque aliquando, & advertite quæso sine pertinacia quid per Prophetam dicatur: *Clara est*, inquit, *& quæ numquam marcescat sapientia, & facilè videtur ab iis qui diligunt illam, & invenitur ab iis qui quærunt illam: præoccupat qui se concupiscunt, ut illis se ostendat. Qui vigilaverit ad illam, non laborabit: assidentem enim illam inveniet foribus suis. Cogitare enim de illa, sensus est consummatus: & qui vigilaverit propter illam, citò erit securus: quia dignos seipsa circuit quærens, & in viis ostendit se illis hilariter, & omni providentia occurrit illis. Initium enim illius verissimum disciplinæ concupiscentia est. Cura ergo disciplinæ dilectio est, & dilectio custoditio legum illius est. Custoditio autem legum, confirmatio incorruptionis est: incorruptio autem facit proximum Deo. Concupiscentia itaque sapientiæ deducit ad regnum.* Itane tandem adhuc adversùm ista latrabitis? Nonne ita posita & nondum intellecta, cuivis significant altum se quiddam & ineffabile continere? O utinam possetis intelligere quæ dicta sunt. Confestim abjiceretis omnes ineptias fabellarum, & vanissimas imaginationes corporum, totosque vos magna alacritate, sincero amore, firmissima fide, sanctissimo Ecclesiæ catholicæ gremio conderetis.

Sap. 6. 13.

CAPUT XVIII. In Catholica solâ perfecta veritas ex utriusque Testamenti consensu.

33. POTERAM pro mea mediocritate discutere singula, & eruere ac demonstrare quæ accepi, in quorum excellentia & altitudine plerumque verba deficiunt: sed quamdiu latratis, non est faciendum. Non enim frustra dictum est, *Nolite sanctum dare canibus.* Ne succenseatis. Et ego latravi & canis fui, quando mecum jure non docendi cibo, sed [a] refellendi fustibus agebatur. Si autem in vobis esset caritas, de qua nunc agitur, vel etiam si fuerit aliquando, quantam cognoscendæ veritatis magnitudo desiderat, aderit Deus qui ostendat vobis, neque apud Manichæos esse Christianam fidem, quæ ad summum apicem sapientiæ veritatisque perducit, qua perfrui, nihil est aliud nisi beatè vivere; neque esse uspiam, nisi in catholica disciplina. Quid enim aliud videtur apostolus Paulus optare, cùm dicit: *Hujus rei gratiâ flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi, à quo omnis paternitas in cælis & in terra nominatur, ut det vobis secundùm divitias gloriæ suæ fortitudinem, corroborari per spiritum in interiori homine, habitare Christum per fidem in cordibus vestris: ut in caritate radicati & fundati, possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit altitudo, & longitudo, & latitudo, & profundum: cognoscere etiam supereminentem [b] scientiæ caritatem Christi, ut impleamini in omnem plenitudinem Dei?* Potestne quidquam dici manifestius?

Matt. 7. 6.
Eph. 3. 14.

34. Obsecro vigilate paululùm, videte Testamenti utriusque concordiam, qui sit in moribus vitæ modus, & quò sint referenda omnia, satis [c] aperientem & docentem. Amorem Dei concitant Evangelia, cùm dicitur, *Petite, quærite, pulsate.* Concitat Paulus dicendo, *Ut in caritate radicati & fundati, possitis comprehendere.* Concitat etiam Propheta, cùm dicit, facilè sapientiam ab iis qui eam diligunt, quærunt, concupiscunt, vigilant, cogitant, curant, posse cognosci. Salus animi & via beatitudinis utrarumque Scripturarum pace monstratur, & vos latrare potiùs adversùs hæc, quàm his obtemperare diligitis. Brevi dicam quod sentio: Audite doctos Ecclesiæ catholicæ viros tanta pace animi, & eo voto quo vos ego audivi; nihil opus erit novem annis quibus me ludificastis. Longè omnino, longè breviore tempore, quid intersit inter veritatem vanitatemque cernetis.

35. SED tempus est ad illas virtutes quatuor reverti, & ex his singulis eruere ac ducere vivendi modum. Itaque priùs temperantiam videamus, quæ nobis amoris illius quo innectimur Deo, integritatem quamdam & incorruptionem pollicetur. Munus enim ejus est in coërcendis sedandisque cupiditatibus, quibus inhiamus in ea, quæ nos avertunt à legibus Dei & à fructu bonitatis ejus: quod est, ut brevi explicem, beata vita. Ibi enim est [d] sedes veritatis, cujus contemplatione perfruentes, eique penitus adhærentes, procul dubio beati sumus: inde autem decidentes, magnis erroribus doloribusque implicantur. Namque, ut ait Apostolus, *radix omnium malorum cupiditas, quam quidam sequentes, naufragaverunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis.* Quod peccatum animæ in veteri Testamento satis apertè, bene intelligentibus, in ipsius hominis, qui erat in paradiso, prævaricatione signatur. *In Adam* quippe *omnes morimur*, ut ait idem, *& in Christo omnes resurgemus.* O alta mysteria. Sed reprimam me. Non enim modò suscepi docere vos recta, sed dedocere prava, si potero, id est si Deus annuerit proposito in vos meo.

36. Dicit ergo Paulus, radicem omnium malorum esse cupiditatem, per quam etiam Lex vetus primum hominem lapsum esse significat. Monet Paulus ut exsuamus nos veterem hominem, & induamus novum. Vult autem intelligi, Adam qui peccavit, veterem hominem: illum autem quem suscepit in Sacramento Dei filius ad nos liberandos, novum. Dicit namque alio loco, *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cælo cælestis. Qualis terrenus, tales & terreni; qualis cælestis, tales & cælestes. Sicut portavimus imaginem terreni, portemus & imaginem cælestis:* hoc est, exsuite veterem, & induite novum. Omne igitur officium temperantiæ, est exsuere veterem ho-

[a] MSS. quinque, *repellendi fustibus.*

[b] Sic plerique MSS. At editi habent, *supereminentem scientiam caritatis Christi.* Paulò pòst MSS. duo, *in omnem plenitudinem Dei.*

[c] Editi *satis aperiente & docente amore Dei. Concitant* &c. At MSS. tredecim præferunt nostram lectionem, quamvis ex iis plerique sub alia vocum interpunctione.

[d] Bad Am Er. & Lov nec non plerique MSS. habent *fides veri.* At Antonio Arn. magis probatur, quod in margine quarumdam editionum habetur, *sedes veri.* cui adstipulantur MSS. quinque, in quibus legitur *sedes veritatis.*

minem, & in Deo renovari : id est, contemnere omnes corporeas illecebras, laudemque popularem, totumque amorem ad invisibilia, & divina conferre. Unde illud sequitur quod mirificè dictum est, *Si & exterior homo noster corrumpitur, sed interior renovatur de die in diem.* Audi & Prophetam canentem, *Cor mundum crea in me Deus, & spiritum rectum innova in visceribus meis.* Quid contra istam convenientiam dici, nisi à cæcis latratoribus potest?

2 Cor. 4.16. Psal. 50.12.

Caput XX. Sensibilia omnia contemnere, & solum Deum amare jubemur.

37. Illecebræ autem corporis sitæ sunt in his omnibus, quæ corporeus sensus adtingit, quæ à nonnullis etiam sensibilia nominantur: in quibus maximè lux ista vulgaris excellit, quia & in ipsis sensibus nostris, quibus anima per corpus utitur, nihil est oculis præferendum : & ideo in Scripturis sanctis, visibilium nomine sensibilia cuncta [a] significantur. Itaque in novo Testamento sic ab istorum amore prohibemur: *Non respicientes*, inquit, *quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna.* Ex quo intelligi potest, quàm Christiani non sint * qui solem & lunam non modò diligendos, sed etiam colendos putant. Quid enim videmus, si solem & lunam non videmus? Vetiti autem sumus converti ad ea quæ videntur. Non sunt igitur etiam ista diligenda ei, qui amorem illum incorruptum Deo cogitat exhibere. Sed erit mihi alius locus, quo de istis diligentiùs requiretur. Non enim nunc de fide, sed de vita dicere institui, per quam meremur scire quod credimus. Amandus igitur solus Deus est : omnis verò iste mundus, id est, omnia sensibilia contemnenda : utendum autem his ad hujus vitæ necessitatem.

2 Cor. 4.18. * Manichæi.

Caput XXI. Gloria popularis & curiositas sacris litteris damnata.

38. Gloria verò popularis sic in novo Testamento abjicitur atque contemnitur : *Si hominibus*, inquit, *placere vellem, Christi servus non essem.* Est item aliud quod de corporibus per imaginationes quasdam concipit anima, & eam vocat rerum scientiam. Quamobrem rectè etiam curiosi esse prohibemur, quod magnum temperantiæ munus est. Hinc illud est : *Cavete ne quis vos seducat per philosophiam.* Et quia ipsum nomen philosophiæ si consideretur, rem magnam [b] totoque animo appetendam significat, siquidem philosophia est amor studiumque sapientiæ, cautissimè Apostolus ne ab amore sapientiæ deterrere videretur, subjecit, *& elementa hujus mundi.* Sunt enim qui desertis virtutibus, & nescientes quid sit Deus, & quanta majestas semper eodem modo manentis naturæ, magnum aliquid se agere putant, si universam istam corporis molem, quam mundum nuncupamus, curiosissimè intentissiméque perquirant. Unde tanta etiam superbia gignitur, ut in ipso cælo, de quo sæpe disputant, sibimet habitare videantur. Reprimat igitur se anima ab hujusmodi vanæ cognitionis cupiditate, si se castam Deo servare disposuit. Tali enim amore plerumque decipitur, ut aut nihil putet esse, nisi corpus; aut etiamsi auctoritate commota, fateatur aliquid esse incorporeum, de illo tamen nisi per imagines corporeas cogitare non possit, & tale aliquid esse credere, quale fallax corporis sensus infligit. Ad hoc etiam valet quòd præcipitur cavendum esse à simulacris.

Gal. 1.10. Col. 2.8. 1 Joan. 2.15.

39. Huic ergo auctoritati novi Testamenti, qua jubemur nihil mundi hujus diligere, illâ maximè sententiâ qua dictum est : *Nolite conformari huic mundo:* simul enim demonstrandum est ei rei quemque conformari quam diligit. Huic ergo auctoritati si de veteri Testamento quæram quid comparem, plura quidem invenio, sed unus Salomonis liber, Ecclesiastes qui dicitur, copiosissimè in summum contemtum omnia ista perducit. Incipit enim sic : *Vanitas vanitantium, dixit Ecclesiastes, vanitas vanitantium, & omnia vanitas. Quæ abundantia homini in omni labore suo, quem ipse laborat sub sole?* Hæc verba omnia si adtendantur, si perpendantur, si discutiantur, multa inveniuntur pernecessaria iis qui hunc mundum fugere, & refugere in Deum desiderant. sed longum est, & aliò festinat oratio. Tali tamen principio constituto, exsequitur omnia, vanitantes esse eos qui rebus hujusmodi falluntur. Idipsum autem quo falluntur vanitatem vocans, non quòd Deus ista non creaverit, sed quia subjicere se homines volunt iis rebus per peccata, quæ illis per rectè facta divina lege subjectæ sunt. Quid est enim aliud, falsis bonis illudi atque decipi, quàm teipso inferiora, miranda & appetenda arbitrari? Habet igitur vir temperans in hujuscemodi rebus mortalibus & fluentibus, vitæ regulam utroque Testamento firmatam; ut eorum nihil diligat, nihil per se appetendum putet, sed ad vitæ hujus atque officiorum necessitatem quantum sat est, usurpet, utentis modestiâ, non amantis affectu. Hæc dicta sint de temperantia pro rerum magnitudine breviter; pro instituto tamen opere fortasse copiosiùs quàm oportebat.

Rom. 12.2. Eccl. 1.2. 1. Retract. cap. 7. n. 3.

Caput XXII. Fortitudinem præstat amor Dei.

40. De fortitudine verò non multa dicenda sunt. Amor namque ille de quo loquimur, quem tota sanctitate inflammatum esse oportet in Deum, in non appetendis istis temperans, in amittendis fortis vocatur. Sed inter omnia quæ in hac vita possidentur, corpus homini gravissimum vinculum est, justissimis Dei legibus, propter antiquum peccatum, quo nihil est ad prædicandum notius, nihil ad intelligendum secretius. Hoc ergo vinculum ne concutiatur atque vexetur, laboris & doloris; ne auferatur atque perimatur, mortis terrore animam quatit. Amat enim illud vi consuetudinis, non intelligens, si eo bene atque scienter utatur, resurrectionem reformationemque ejus ope ac lege divina sine ulla molestia juri suo subditam fore : sed cùm [c] se hoc amore tota in Deum converterit, his cognitis mortem non modò contemnet, verùm etiam desiderabit.

41. Sed restat cum dolore magna conflictio. Nihil est tamen tam durum atque ferreum, quod non amoris igne vincatur. Quo cùm se anima rapiet in Deum, super omnem carnificinam libera, & admiranda volitabit pennis pulcherrimis & integerrimis, quibus ad Dei amplexum amor castus innititur. Nisi verò amatores auri, amatores laudis, amatores feminarum, amatoribus suis Deus sinet esse fortiores; cùm ille non amor, sed congruentiùs cupiditas vel libido nominetur. In qua tamen apparet quantus sit impetus animi ad ea quæ diliguntur [d] indefesso cursu per immania quæque tendentis, argumentoque nobis est, quàm sint omnia perferenda, ne deseramus Deum, si tanta illi ut deserant, perferunt.

Caput XXIII. Fortitudinis monita & exempla ex Scripturis.

42. Quid ergo hîc novi Testamenti auctoritates colligam, ubi dictum est, *Tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem:* & non solùm dictum, sed etiam exemplis eorum, qui dixerunt, probatum atque firmatum, de veteri potiùs Testamento, in quod illi rabidè sæviunt, excitabo

Rom. 5.3 4.

[a] In MSS octo, *deputantur.* in aliis tribus, *damnantur.*
[b] MSS melioris notæ, *totamque.* Porro in aliis habetur ut in editis, *totoque animo.*
[c] MSS. tres. *Sed cùm hunc amorem totum in Deum converterit.*
[d] MSS. quindecim, *deflexo cursu.*

exemplum patientiæ. Neque illum memorabo vi- A rum, à quo in magnis cruciatibus corporis & horribili tabe membrorum, non modò sustinentur humana, sed divina etiam disputantur. In cujus singulis vocibus satis elucet, si quis æquo animo adtendat, quanti pendenda sint ista, quæ cùm volunt homines per dominationem tenere, ab his ipsis potiùs per cupiditatem tenentur, & rerum mortalium servi fiunt,

Job. 1. 9. 14. dum imperitè Domini esse desiderant. Amisit namque ille omnes divitias, & factus repentè pauperrimus, tam inconcussum animum tenuit, & infi- B xum Deo, ut satis demonstraret, non illas sibi fuisse magnas, sed se illis, sibi autem Deum. Quo animo si esse possent nostri temporis homines, non magnopere in novo Testamento ab istorum possessione prohiberemur, ut perfecti esse possemus. MULTÒ enim mirabilius est, non inhærere istis quamvis possideas, quàm omnino ea non possidere.

43. Sed quoniam de dolore atque cruciatibus corporis tolerandis nunc agitur, relinquo istum virum, licèt magnum, licèt invictum, virum tamen. C

2. Machab. 7. 1. Offerunt enim mihi Scripturæ illæ stupendæ fortitudinis feminam, & ad eam jam me transire compellunt. Quæ cum septem liberis tyranno atque carnifici priùs viscera omnia, quàm unum verbum sacrilegum impendit: cùm ejus hortatione filij roborarentur, in quorum membris ipsa torquebatur, latura tamen etiam proprio munere, quod eos ferre præceperat. Quid ad tantam patientiam, quæso, addi potest? Quid tamen mirum si omnibus medullis conceptus Dei amor, & tyranno, & carnifici, & dolo- D ri, & corpori, & sexui, & affectui resistebat? An non

Psal. 115. 15. audierat: *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum*

Prov. 16. 32. *ejus?* Non audierat, *Melior vir patiens fortissimo?* Non

Eccli. 2. 4. 5. audierat, *Omne quod tibi applicitum fuerit, accipe; & in dolore sustine; & in humilitate tua habe patientiam: quoniam in igne probatur aurum & argentum?* Non

Eccli. 27. 6. audierat: *Vasa figuli probat fornax, & homines justos tentatio tribulationis?* Immo verò & hæc, & alia plura perceperat, quæ uno sancto Dei Spiritu, ut in istis novi Testamenti, sic in illis, qui soli adhuc erant, li- E bris divina præcepta fortitudinis conscripta sunt.

Caput XXIV. De Justitia & Prudentia.

44. QUID de justitia quæ ad Deum pertinet? Nonne cùm & Dominus dicat, *Non potestis duobus*

Matt 6. 24. *dominis servire*, & Apostolus redarguat eos, qui crea-

Rom. 1. 25. turæ potiùs quàm Creatori serviunt, in veteri Te-

Deut. 6. 13. stamento priùs dictum est, *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies?* Sed quid opus est hinc plura dicere, cùm sententiis talibus ibi plena sint omnia? Hanc ergo justitia vitæ regulam dabit huic amatori, de quo sermo est, ut Deo quem diligit, id est F

a summo bono, summæ sapientiæ, summæ[a] paci libentissimè serviat; ceteraque omnia partim subjecta sibi regat, partim subjicienda præsumat. Quæ norma vivendi, ut docuimus, utriusque Testamenti auctoritate roboratur.

45. Nec de prudentia diutiùs differendum est, ad quam dignoscentia pertinet appetendorum & vitandorum. Quæ si desit, nihil eorum de quibus jam dictum est, effici potest. Hujus autem, sunt excubiæ atque diligentissima vigilantia, ne subrepente paulatim mala suasione fallamur: unde sæpe Domi-

Matt. 24. 42. nus, *Vigilate*, clamat &, *Ambulate*, inquit, *dum lu-*

Joha. 12. 35. *men habetis, ne vos tenebræ comprehendant.* Itemque

1. Cor. 5. 6. dicitur: *Nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit?* Quid autem proferri manifestius de veteri Testamento contra istam dormitationem ani- A mi potest, per quam fit ut non sentiamus quasi minutatim serpentem perniciem quàm illud quod à Propheta dictum est: *Qui spernit modica, paulatim decidet?* Eccli. 19. 1. De qua sententia, si opportunum esset festinantibus, copiosissimè [b] disputarem: atque id si à nobis nunc susceptum munus flagitaret, fortasse demonstraremus, quàm sint alta mysteria, quæ imperitissimi & sacrilegi homines deridendo, non illi quidem paulatim jam decidunt, sed magno lapsu præcipites eunt.

Caput XXV. Officia quatuor virtutum circa Dei amorem, cujus amoris præmium est æterna vita & cognitio veritatis.

B 46. QUID ampliùs de moribus disputem? Si enim Deus est summum hominis bonum, quod negare non potestis, sequitur profectò, quoniam summum bonum appetere, est bene vivere, ut nihil sit aliud bene vivere, quàm toto corde, totâ animâ, tota mente Deum diligere: à quo exsistit, ut incorruptus in eo amor atque integer custodiatur, quod est temperantiæ; & nullis frangatur incommodis, quod est fortitudinis; nulli alij serviat, quod est justitiæ; vigilet in discernendis rebus, ne fallacia pau- C latim dolusve subrepat, quod est prudentiæ. Hæc est hominis una perfectio, qua solâ impetrat ut veritatis sinceritate perfruatur: hæc nobis Testamento utroque concinitur, hæc nobis hinc atque inde suadetur. Quid adhuc Scripturis, quas ignoratis, calumniamini? Nescitis quantâ imperitiâ lacessatis libros, quos & soli reprehendunt, qui non intelligunt; & soli intelligere nequeunt, qui reprehendunt? Non enim eos aut ullus inimicus cognoscere sinitur, aut esse nisi amicus cognitis potest.

D 47. Diligamus igitur Deum ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente, quicumque ad vitam æternam pervenire proposuimus. Vita enim æterna est totum præmium, cujus promissione gaudemus: nec præmium potest præcedere merita, priúsque homini dari quàm dignus est. Quid enim hoc injustius, & quid justius Deo? Non ergo debemus poscere præmium antequam mereamur accipere. Hîc fortasse non incongruè quæritur, æterna ipsa vita quid sit. Sed ejus largitorem potiùs audiamus. *Hæc est*, in- E quit, *vita æterna, ut cognoscant te verum Deum, & quem misisti Iesum Christum.* Æterna igitur vita est ipsa cognitio veritatis. Quamobrem videte quàm sint perversi atque præposteri, qui sese arbitrantur Dei cognitionem tradere, ut perfecti simus, cùm perfectorum ipsa sit præmium. QUID ERGO agendum est, quid quæso, nisi ut eum ipsum quem cognoscere volumus, prius plena caritate diligamus? Unde illud exoritur, quod ab initio satagimus, NIHIL in Ecclesia catholica salubrius fieri, quàm ut rationem præ- F cedat auctoritas.

Caput XXVI. Dilectio sui & proximi.

48. SED cetera videamus: videtur enim de homine ipso, id est, de amatore ipso nihil actum. sed parum dilucidè qui hoc arbitratur intelligit. Non enim fieri potest, ut seipsum, qui Deum diligit, non diligat: immo verò SOLUS SE NOVIT diligere, qui Deum diligit. Siquidem ille se satis diligit, qui sedulò agit, ut summo & vero perfruatur bono: quod si nihil est aliud quàm Deus, sicut ea quæ dicta sunt docuerunt, quis cunctari potest, quin sese amet, qui amator est Dei? Quid, inter ipsos homines nullumne esse amoris vinculum debet? Immo verò ita debet, ut NULLUS CERTIOR gradus ad amorem Dei fieri posse credatur, quàm hominis erga hominem caritas.

49. Promat nobis ergo alterum præceptum ipse Dominus, de vitæ præceptis interrogatus: non enim contentus fuit uno, qui sciret aliud Deum esse, aliud hominem:

[a] MSS. quatuor, *summa potentia*. At alij codices habent, *paci*. qua voce, Spiritum-sanctum identidem designat Augustinus, ut rursum infra cap. 30.

[b] In MSS. aliquot habetur, *disputare*.

hominem: atque interesse tantum, quantum inter eum qui creavit, & id quod ad Creatoris similitudinem creatum est. Dicit ergo secundum præceptum esse: *Diliges proximum tuum tamquam teipsum.* Te autem ipsum salubriter diligis, si plus quàm te diligis Deum. Quod ergo agis tecum, id agendum cum proximo est, hoc est ut ipse etiam perfecto amore diligat Deum. NON enim eum diligis tamquam teipsum, si non ad id bonum ad quod ipse tendis, [a] adducere satagis. ILLUD est enim unum bonum, quod omnibus tecum tendentibus non fit angustum. Ex hoc præcepto nascuntur officia societatis humanæ, in quibus non errare difficile est. Agendum autem in primis est, ut benevoli simus, id est, ut nullâ malitiâ, nullo dolo malo adversùs hominem utamur. Quid enim homini homine propinquius?

Matt. 22. 39.

50. Accipe etiam quid Paulus dicat: *Dilectio,* inquit, *proximi, malum non operatur.* Brevissimis utor testimoniis, sed, nisi fallor, idoneis, & quibus susceptæ rei satis fiat: nam quis ignorat quàm multa, & quanti ponderis verba in illis libris de caritate proximi usquequaque diffusa sint? Sed cùm duobus modis peccetur in homine, uno si lædatur, alio si cùm potest non adjuvetur; eaque ipsa sint quibus mali homines esse dicantur, quorum neutrum, qui diligit, facit: satis, opinor, quod volumus demonstrat ista sententia, *Dilectio proximi malum non operatur.* Et si ad bona pervenire non possumus, nisi mala operari destiterimus, ista sunt quasi CUNABULA CARITATIS DEI, quibus diligimus proximum: ut quoniam *dilectio proximi malum non operatur*, hinc ad illud adscendamus quod dictum est, *Scimus, quoniam diligentibus Deum omnia procedunt in bonum.*

Rom. 13. 10. — Rom. 8. 28.

51. Sed nescio quomodo aut pariter ista in plenitudinem perfectionemque consurgunt, aut inchoatur priùs Dei amor, & priùs perficitur proximi. Ad incipiendum enim citiùs nos fortasse in se divina caritas rapit, sed faciliùs minora perficimus. Quoquo modo autem res se habeat, illud maximè tenendum est, ne se quisquam credat, contemto proximo, ad beatitudinem & ad Deum quem diligit esse venturum. Atque utinam ut facile est bene instituto & benigno diligere proximum, ita facile esset vel consulere, vel nihil nocere. Non enim ad hæc satis est voluntas bona, sed opus est magna quadam ratione atque prudentia, qua nemo uti potest, nisi Deus ille fons omnium bonorum id tribuerit. De qua re, quantum arbitror, difficillima, tentabimus dicere pro suscepto opere pauca quædam, spem totam constituentes in eo, cujus solius ista dona sunt.

CAPUT XXVII. Beneficentia in corpus proximi.

52. HOMO igitur ut homini apparet, anima rationalis est mortali atque terreno utens corpore. Partim ergo corpori, partim verò animæ hominis benefacit, qui proximum diligit. Ad corpus quod pertinet, medicina nominata est: ad animam autem, disciplina. Sed medicinam nunc voco, quidquid omnino corporis vel tuetur vel instaurat salutem. Ad hanc itaque pertinent, non ea tantùm quæ ars eorum exhibet, qui propriè medici nominantur; sed etiam cibus & potus, tegmen & tectum, defensio denique omnis atque munitio, qua nostrum corpus adversùs etiam externos ictus casusque servatur: nam & fames & sitis & frigus & æstus, & quidquid extrinsecùs graviter infligitur, salutem, de qua nunc agitur, manere non sinunt.

1. Retract. cap. 7. n. 4.

53. Quare illa omnia, quibus hujuscemodi malis incommodisve resistitur, qui officiosè atque humaniter præbent, misericordes vocantur, etiamsi sapientes usque adeo sint, ut jam nullo animi dolore turbentur. Nam quis ignoret ex eo appellatam esse misericordiam, quòd miserum cor faciat condolentis alieno malo? Et quis non concedat ab omni miseria liberum esse debere sapientem, cùm subvenit inopi; cùm esurienti cibum præstat potumque sitienti, cùm vestit nudum, cùm peregrinum tecto recipit, cùm oppressum liberat, cùm denique humanitatem suam usque ad sepulturam porrigit mortuorum? Etiamsi id faciat mente tranquilla, nullis aculeis doloris instinctus, sed adductus officio bonitatis, misericors tamen vocandus est. Huic enim nihil obest nomen, cùm absit miseria.

54. Stulti verò cùm misericordiam quasi vitium devitant, quia officio satis moveri nequeunt, si nec perturbatione commoventur, congelascunt potiùs rigore inhumanitatis, quàm rationis tranquillitate serenantur. Itaque multo prudentiùs Deus etiam ipse misericors dicitur: qui quemadmodum dicatur, restat intelligere iis qui sese idoneos religione studioque præstiterint: ne cùm verbis doctorum ineptè utimur, indoctorum animas priùs durescere vitando misericordiam, quàm benignitatem appetendo mitescere faciamus. Atque ut misericordia jubet, ista nos ab homine pellere incommoda, sic innocentia prohibet inferre.

CAPUT XXVIII. Beneficentia in animam proximi.

55. QUOD autem adtinet ad disciplinam, per quam ipsi animo sanitas instauratur, quæ si absit, nihil ad depellendas miserias salus illa corporis valet, difficillima omnino res est. Atque ut in corpore dicebamus, aliud esse morbos & vulnera curare, quod pauci homines bene facere possunt; aliud autem famem sitimque sopire, & cetera in quibus subvenire hominem homini vulgò passimque conceditur: sic in animo sunt quædam, in quibus excellentia illa & rara magisteria non admodum desiderantur: ut cùm hortamur & monemus, ut hæc ipsa indigentibus exhibeantur, quæ corpori exhibenda esse diximus. Cùm enim hæc facimus, ope corpori; cùm autem docemus ut fiant, disciplinâ animo subvenimus. Sunt verò alia, quibus multimodi variique morbi animorum, magnâ quadam & prorsus ineffabili ratione sanantur: quæ medicina nisi divinitus populis mitteretur, nulla spes salutis esset, tam immoderata progressione peccantibus: quamquam & illa corporis, si altiùs rerum originem repetas, non invenitur unde ad homines manare potuerit, nisi à Deo, cui rerum omnium status salusque tribuenda est.

Disciplinæ partes duæ, coërcitio & instructio.

56. Hæc tamen disciplina de qua nunc agimus, quæ animi medicina est, quantum Scripturis ipsis divinis colligi licet, in duo distribuitur, coërcitionem & instructionem. Coërcitio timore, instructio verò amore perficitur, ejus dico cui per disciplinam subvenitur: nam qui subvenit, nihil horum duorum habet, nisi amare. In his duobus Deus ipse, cujus bonitate atque clementiâ fit omnino ut aliquid simus, duobus Testamentis vetere & novo disciplinæ nobis regulam dedit. Quamquam enim utrumque in utroque sit, prævalet tamen in vetere timor, amor in novo: [b] quæ ibi servitus, hic libertas ab Apostolis prædicatur. De quorum Testamentorum admirabili quodam ordine divinoque concentu, longissimum est dicere, & multi religiosi doctique dixerunt. Multos libros res ista flagitat, ut pro merito, quantum ab homine potest, explicari & prædicari queat. Qui ergo diligit proximum, agit quantum potest ut salvus corpore salvusque animo sit: sed cura corporis ad sanitatem animi referenda est. Agit ergo his gradibus, quod ad ani-

[a] MSS. quamplures, *ad quod ipse tendis, adducis.*

[b] Ita MSS. At excusi habent, *quia ibi servitus* &c

mum pertinet, ut primò timeat, deinde diligat Deum. Hi mores sunt optimi, per quos nobis etiam ipsa provenit, ad quam omni studio rapimur, agnitio veritatis.

Per bonos mores nobis provenit agnitio veritatis.

57. Atque in his duobus convenit mihi cùm Manichæis, id est ut Deum & proximum diligamus: sed hoc veteri Testamento negant contineri: in quo quantum errent, satis, ut opinor, apparet ex iis, quas superiùs protulimus de utroque sententiis. Verumtamen ut breve aliquid dicam, sed tale cui resistere sit meræ dementiæ, nonne animadvertunt hæc ipsa duo, quæ laudare coguntur, [a] quàm importunissimè à Domino in Evangelio de vetere Testamento esse prolata negent, ubi scriptum est, *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua*: vel illud alterum: *Diliges proximum tuum tamquam teipsum*? Aut si hæc negare non audent, (premuntur enim luce veritatis) illud negare audeant, salubria esse ista præcepta, his mores optimos contineri negent si possunt, & dicant non oportere Deum diligi, non oportere proximum diligi; neque diligentibus Deum omnia procedere in bonum, neque dilectionem proximi malum non operari; quibus duobus saluberrimè atque optimè humana vita disponitur. Quæ si dicunt, non solùm illis cum Christianis, sed nec cum hominibus quidem ratio est. Sin hæc dicere non audent, coguntur que confiteri esse divina, quid eos libros unde ista prolata sunt impietate nefaria lacessere atque improbare non desinunt?

Deut. 6. 5.
Mat. 22. 37.
Levit. 19. 18.
Rom. 8. 28.
Rom. 13. 10.

58. An illud dicturi sunt, non esse consequens, ut omnia ibi bona sint, ubi hæc invenire potuimus? nam hoc solent dicere. Cui ego tergiversationi quid respondeam, & quemadmodum occurram, non facilè video. Discutiamne verba singula veteris Testamenti, ut in his summam cum Evangelio esse concordiam pervicacibus indoctisque demonstrem? Sed quando istud erit? quando aut ego sufficiam, aut ipsi patientur? Quid ergo faciam? Deseramne caussam, & eos in sententia quamvis improba & falsa, tamen difficili ad dissolvendum delitescere sinam? Non faciam: aderit de proximo Deus ipse, cujus illa præcepta sunt; nec me in tantis angustiis inopem ac desertum esse patietur.

CAPUT XXIX. De scripturarum auctoritate.

59. QUAMOBREM adestote animis Manichæi, si qui fortè illa superstitione ita tenemini, ut evadere aliquando possitis. Adestote, inquam, sine pertinacia, sine studio resistendi: nam aliter vobis perniciosissimum est judicare. Certè enim nemini dubium est, nec aversi vos ita estis à vero, ut non intelligatis, si diligere Deum & proximum, bonum est, quod negare nemo potest, quidquid in his duobus præceptis pendet, vituperari jure non posse. Quid ergo in iis pendeat, ridiculum est si à me quærendum esse putas: ipsum Christum audi, audi, inquam, Christum, audi Dei Sapientiam. *In his*, inquit, *duobus præceptis tota Lex pendet, & omnes prophetæ*.

Mat. 22. 40.

60. Quid hoc loco potest dicere impudentissima pertinacia? Non hoc Christum dixisse? at in Evangelio verba ejus ista conscripta sunt. Falsum esse scriptum? quid hoc sacrilegio magis impium reperiri potest? quid ista voce impudentius? quid audacius? quid sceleratius? Simulacrorum cultores, qui Christi etiam nomen oderunt, numquam hoc adversùs Scripturas illas ausi sunt dicere. Consequetur namque omnium litterarum summa perversio, & omnium qui memoriæ mandati sunt librorum abolitio, si quod tanta populorum religione roboratum est, tanta hominum & temporum consensione firmatum, in hanc dubitationem adducitur, ut ne historiæ quidem vulgaris fidem possit gravitatemque obtinere. Postremò quid de scripturis ullis proferre poteris, ubi mihi uti hac voce non liceat, si contra meam ratiocinationem intentionemque proferatur?

61. Illud verò quis ferre possit, quod nos notissimis ac jam in manibus omnium libris constitutis credere vetant, & iis quæ ipsi proferunt, imperant ut credamus? Si de Scriptura dubitandum est, de qua magis quàm quæ diffamari non meruit, quæve potuit sub nomine alio tota mentiri? Si istam obdis invito, & auctoritatis [b] exaggeratione cogis in fidem; egone de illa, quam constanter latissimè divulgatam video, & Ecclesiarum per totum orbem dispersarum contestatione munitam, dubitabo miser, & quod est miseriùs, te auctore dubitabo? Cùm si exemplaria proferres altera, tenere non deberem, nisi ea quæ plurium consensione commendarentur, nunc nihil te proferente quod conferas, præter inanissimam vocem temeritatisque plenissimam, putabis usque adeo genus humanum esse perversum, & divinæ providentiæ ope desertum, ut illis Scripturis, non à te prolatas alias quibus redarguantur, sed tua tantùm verba præponat? Proferendus est namque tibi alius codex eadem continens, sed tamen incorruptus & verior, ubi sola desint ea quæ hîc immissa esse criminaris. Ut si, verbi caussâ, Pauli epistolam, quæ ad Romanos scripta est, corruptam esse contendis, aliam proferas incorruptam, vel alium codicem potiùs, in quo ejusdem Apostoli eadem epistola sincera & incorrupta conscripta sit. Non faciam, inquis, ne ipse corrupisse credar. hoc enim soletis dicere; & verum dicitis: nihil prorsus aliud suspicabuntur vel mediocriter cordati homines, si hoc feceris. Vide ergo tu ipse quid de auctoritate tua judicaveris: & intellige utrùm tuis verbis contra illas Scripturas credere debeant, si codici, ob hoc solum quòd abs te proferetur, magnæ temeritatis est credere.

Caput XXX.

62. SED quid hinc plura? Quis enim non videat eos, qui contra Scripturas Christianas hæc audent dicere, ut illud non sint quod homines suspicantur, certè tamen non esse Christianos? Nam Christianis hæc data est forma vivendi, ut diligamus Dominum Deum nostrum ex toto corde, & ex tota anima, & ex tota mente, deinde proximum nostrum tamquam nosmetipsos: *in his* enim *duobus præceptis tota Lex pendet, & omnes Prophetæ*. Meritò Ecclesia catholica mater Christianorum verissima, non solùm ipsum Deum, cujus adeptio vita est beatissima, purissimè atque castissimè colendum prædicas; nullam nobis adorandam creaturam inducens, cui servire jubeamur; & ab illa incorrupta & inviolabili æternitate, cui soli homo subjiciendus est, cui soli rationalis anima cohærendo non misera est, excludens omne quod factum est, quod obnoxium commutationi, quod subditum tempori; neque confundens, quod æternitas, quod veritas, quod denique pax ipsa distinguit, nec rursum separans quod majestas una conjungit: sed etiam proximi dilectionem atque caritatem ita complecteris, ut variorum morborum, quibus pro peccatis suis animæ ægrotant, omnis apud te medicina præpolleat.

Deut. 6. 5.
Matt. 22. 37.

63. Tu pueriliter pueros, fortiter juvenes, quietè

[a] MSS. plerique, *quamquam*. tum aliqui subjiciunt, *opportunissimè*. ac paulò post alij, *ibi esse scriptum*; alij verò habent, *ubi esse scriptum*.

[b] Theodoricensis codex, *& auctoritatis ratione cogis exigere in fidem*. Alij sex, *& auctoritatis exaggerare rationem cogis in finem*.

senes, prout cujusque non corporis tantùm, sed & animi ætas est, exerces ac doces. Tu feminas viris suis, non ad explendam libidinem, sed ad propagandam prolem, & ad rei familiaris societatem, casta & fideli obedientia subjicis. Tu viros conjugibus, non ad illudendum imbecilliorem sexum, sed sinceri amoris legibus præficis. Tu parentibus filios libera quadam servitute subjungis, parentes filiis pia dominatione præponis. Tu fratribus fratres religionis vinculo firmiore atque artiore quàm sanguinis nectis. Tu omnem generis propinquitatem & affinitatis necessitudinem, servatis naturæ voluntatisque nexibus, mutua caritate constringis. Tu dominis servos, non tam conditionis necessitate, quàm officij delectatione doces adhærere. Tu dominos servis, summi Dei communis Domini consideratione placabiles, & ad consulendum quàm coërcendum propensiores facis. Tu cives civibus, gentes gentibus, & prorsus homines primorum parentum recordatione, non societate tantùm, sed quadam etiam fraternitate conjungis. Doces reges prospicere populis, mones populos se subdere regibus. Quibus honor debeatur, quibus affectus, quibus reverentia, quibus timor, quibus consolatio, quibus admonitio, quibus [a] cohortatio, quibus disciplina, quibus objurgatio, quibus supplicium, sedulò doces; ostendens quemadmodum & non omnibus omnia, & omnibus caritas, & nulli debeatur injuria.

1. Retract. cap. 7. n. 5.

64. Jam verò cùm hæc humana dilectio inhærentem uberibus tuis nutriverit & roboraverit animum, sequendo Deo factum idoneum: ubi ejus majestas ex tanta parte quanta homini, dum terræ hujus inhabitator est, sufficit, aperire se cœperit, tantus caritatis ardor innascitur, & tantum divini amoris consurgit incendium, ut exustis omnibus vitiis, & homine purgato atque sanctificato, satis appareat quàm divinè dictum sit: *Ego sum ignis consumens*: &, *Ignem veni mittere in mundum*. Quæ duæ voces unius Dei in duobus Testamentis signatæ, sanctificationem animæ concordi adtestatione declarant, ut fiat aliquando illud quod item in Novam Scripturam de Veteri assumtum est, *Absorpta est mors in victoriam. Ubi est mors aculeus tuus? ubi est mors contentio tua?* Quod unum isti hæretici intelligere si valerent, nusquam profectò Deum nisi apud te atque in tuo gremio, minimè superbi & bene pacati venerarentur. Meritò apud te divina præcepta latè diffuséque servantur. Meritò apud te bene intelligitur, quàm sit gravius cognitâ, quàm incognitâ lege peccare. *Aculeus enim mortis peccatum, virtus autem peccati lex*, [b] qua graviùs feriat & interimat contemti præcepti conscientia. Meritò apud te visum est, quàm sit SUB LEGE operatio vana, cùm libido animum vastat, & cohibetur pœnæ metu, non amore virtutis obruitur. Meritò tibi tam multi hospitales, multi officiosi, multi misericordes, multi docti, multi casti, multi sancti, multi usque adeo Dei amore flagrantes, ut eos in summa continentia atque mundi hujus incredibili contemtu etiam solitudo delectet.

Deut. 4. 24. Heb. 12. 29. Luc. 12. 49.

1. Cor. 15. 54. 55.

Ibid. 56.

CAPUT XXXI. Manichæorum continentiæ opponit Anachoretarum & Cœnobitarum vitam.

65. QUID est, quæso, quod vident, qui non possunt hominem non diligere, & tamen possunt hominem non videre? Profectò illud quidquid est, præstantius est rebus humanis, cujus contemplatione potest homo sine homine vivere. Jam enim accipite Manichæi perfectorum Christianorum, quibus summa castitas, non laudanda tantùm, sed etiam capessenda visa est, mores & continentiam singularem: ne vos impudenter jactare apud animos imperitorum, quasi difficillimâ rerum abstinentiâ, si quid in vobis pudoris est, audeatis. Nec ea dicam, quæ vos ignoratis, sed quæ nobis occultatis. Quis enim nescit summæ continentiæ hominum Christianorum multitudinem per totum orbem in dies magis magisque diffundi, & in Oriente maximè atque Ægypto, quod vos nullo modo potest latere.

66. Nihil de iis dicam quos paulò antè commemoravi, qui secretissimi penitus ab omni hominum conspectu, pane solo, qui eis per certa intervalla temporum affertur, & aquâ contenti, desertissimas terras incolunt, perfruentes colloquio Dei, cui puris mentibus inhæserunt, & ejus pulcritudinis contemplatione beatissimi, quæ nisi sanctorum intellectu percipi non potest. Nihil, inquam, de his loquar: videntur enim nonnullis res humanas plus quàm oporteret deseruisse, non intelligentibus quantum nobis eorum animus in orationibus prosit, & vita ad exemplum, quorum corpora videre non sinimur. Sed hinc disputare longum & supervacaneum puto: nam hoc tam excellens fastigium sanctitatis, cui non sua sponte mirandum & honorandum videtur, oratione nostra videri quî potest? Tantùm isti admonendi sunt, qui sese inaniter jactant, intantum processisse temperantiam & continentiam sanctissimorum catholicæ fidei Christianorum, ut restringenda nonnullis, & quasi ad humanos fines revocanda videatur. usque adeo supra homines illorum animos evasisse, ab iis etiam quibus id displicet, judicatur.

Anachoretæ.

67. Sed si hoc excedit nostram tolerantiam, quis non illos miretur & prædicet, qui contemtis atque desertis mundi hujus illecebris, in communem vitam castissimam sanctissimamque congregati, simul ætatem agunt, viventes in orationibus, in lectionibus, in disputationibus; nullâ superbiâ tumidi, nullâ pervicaciâ turbulenti, nullâ invidentiâ lividi: sed modesti, verecundi, pacati, concordissimam vitam & intentissimam in Deum, gratissimum munus ipsi offerunt, à quo ista posse meruerunt. Nemo quidquam possidet proprium, nemo cuiquam onerosus est. Operantur manibus ea, quibus & corpus pasci possit, & à Deo mens impediri non possit. Opus autem suum tradunt eis quos decanos vocant, eo quòd sint denis præpositi, ut neminem illorum cura sui corporis tangat, neque in cibo, neque in vestimento, neque si quid aliud opus est, vel quotidianæ necessitati, vel mutatæ, ut adsolet, valetudini. Illi autem decani cum magna sollicitudine omnia disponentes, & præsto facientes quidquid illa vita propter imbecillitatem corporis postulat, [c] rationem tamen etiam ipsi reddunt uni, quem patrem appellant. Hi verò patres non solum sanctissimi moribus, sed etiam divinâ doctrinâ excellentissimi, omnibus rebus excelsi, nullâ superbiâ consulunt iis quos filios vocant, magna sua in jubendo auctoritate, magna illorum in obtemperando voluntate. Conveniunt autem diei tempore extremo de suis quisque habitaculis, dum adhuc jejuni sunt, ad audiendum illum patrem, & conveniunt ad singulos patres terna, ut minimùm, hominum millia: nam etiam multo numerosiores sub uno agunt. Audiunt autem incredibili studio, summo silentio, affectiones animorum suorum, prout eos pepulerit disserentis oratio, vel gemitu, vel fletu, [d] vel modesto

Cœnobitæ.

[a] Codices aliquot habent, *coërtio*, sive, *coërcitio*.

[b] MSS. quatuor, *quod graviùs feriat*. Sorbonici tres, aliique duo, *quàm grave feriat*.

[c] Pleríque codices habent, *traditionem*, pro quo Latinus Latinius & Antonius Arn. legendum putarunt, *rationem*. Sic porrò legitur in MS. Vaticano & in editione Bad.

[d] Editi, *sed modesto & clamore vacuo gaudium significantes*. sed concinnior MSS. lectio hic restituta.

& omni clamore vacuo gaudio significantes. Corpus deinde reficitur, quantum saluti & salubritati satis est, coërcente unoquoque concupiscentiam, ne se profundat vel in ea ipsa, quæ præsto sunt parca & vilissima. Ita non solùm à carnibus & vino abstinent pro sufficientia domandarum libidinum, sed ab iis etiam quæ tanto concitatiùs ventris & gutturis provocant appetitum, quanto quasi mundiora * nonnullis videntur: quo nomine solet turpe desiderium exquisitorum ciborum, quod à carnibus alienum est, ridiculè turpiterque defendi. Sanè quidquid necessario victui redundat (nam redundat plurimum ex operibus manuum, & epularum restrictione) tantâ curâ egentibus distribuitur, quantâ non ab ipsis qui distribuunt comparatum est. Nullo modo namque satagunt, ut hæc sibi abundent, sed omni modo agunt, ut non apud se remaneat quod abundaverit, usqueadeo ut oneratas etiam naves in ea loca mittant, quæ inopes incolunt. Non opus est plura de re notissima dicere.

* Manichæis.

Sanctimoniales.

68. Hæc est etiam vita feminarum Deo solicitè castéque servientium, quæ habitaculis segregatæ ac remotæ à viris quàm longissimè decet, pia tantùm illis caritate junguntur & imitatione virtutis: ad quas juvenum nullus accessus est, neque ipsorum quamvis gravissimorum & probatissimorum senum, nisi usque ad vestibulum necessaria præbendi quibus indigent gratiâ. Lanificio namque corpus exercent atque sustentant, vestesque ipsas fratribus tradunt, ab iis invicem quod victui opus est resumentes. Hos mores, hanc vitam, hunc ordinem, hoc institutum si laudare velim, neque dignè valeo, & vereor ne judicare videar per seipsum tantummodo expositum placere non posse, si super narratoris simplicitatem cothurnum etiam laudatoris addendum putavero. Hæc Manichæi reprehendite, si potestis. Nolite cæcis hominibus & discernere invalidis ostentare nostra zizania.

CAPUT XXXII. Clericorum laus.

69. NEQUE tamen ita sese angustæ habent Ecclesiæ catholicæ mores optimi, ut eorum tantùm vitâ, quos commemoravi, arbitrer esse laudandos. Quàm enim multos episcopos optimos viros, sanctissimosque cognovi, quàm multos presbyteros, quàm multos diaconos, & cujuscemodi ministros divinorum Sacramentorum, quorum virtus eo mihi mirabilior & majore prædicatione dignior videtur, quo difficilius est eam in multiplici hominum genere, & in ista vita turbulentiore servare. Non enim sanatis magis quàm sanandis hominibus præsunt. Perpetienda sunt vitia multitudinis ut curentur, & priùs toleranda quàm sedanda est pestilentia. Difficillimum est hîc tenere optimum vitæ modum, & animum pacatum atque tranquillum. Quippe, ut breviter explicem, hi agunt ubi vivere discitur, illi ubi vivitur.

CAPUT XXXIII. Aliud genus in civitate simul viventium.

70. NEC ideo tamen laudabile Christianorum genus contemserim, eorum scilicet qui in civitatibus degunt, à vulgari vita remotissimi. Vidi ego diversorium sanctorum Mediolani, non paucorum hominum, quibus unus presbyter præerat vir optimus & doctissimus. Romæ etiam plura cognovi, in quibus singuli gravitate atque prudentiâ & divinâ scientiâ præpollentes, ceteris secum habitantibus præsunt, Christiana caritate, sanctitate & libertate viventibus: ne ipsi quidem cuiquam onerosi sunt, sed Orientis more, & Pauli apostoli auctoritate manibus suis se transigunt. Jejunia etiam prorsus incredibilia multos exercere didici, non quotidie semel sub noctem

A reficiendo corpus, quod est usquequaque usitatissimum, sed continuum triduum vel amplius sæpissimè sine cibo ac potu ducere. Neque hoc in viris tantùm, sed etiam in feminis; quibus item multis viduis & virginibus simul habitantibus, & lanâ ac telâ victum quæritantibus, præsunt singulæ gravissimæ probatissimæque non tantùm in [a] instituendis componendisque moribus, sed etiam instruendis mentibus peritæ ac paratæ.

Jejunia triduana.

71. Atque inter hæc nemo urgetur in aspera, B quæ ferre non potest, nulli quod recusat imponitur, nec ideo condemnatur à ceteris, quòd in eis se imitandis fatetur invalidum: meminerunt enim quantopere Scripturis omnibus commendata sit caritas: meminerunt, *Omnia munda mundis*: &, *Non quod intrat in os vestrum vos coinquinat, sed quod exit.* Itaque non rejiciendis generibus ciborum quasi pollutis, sed concupiscentiæ perdomandæ, & dilectioni fratrum retinendæ invigilat omnis industria. Meminerunt: *Esca ventri, & venter escis, Deus autem & hunc* C *& illas destruet.* Et alibi, *Neque si manducaverimus, abundabimus: neque si non manducaverimus, egebimus.* Et illud præ ceteris: *Bonum est, fratres, non manducare carnes, neque bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur.* Hîc enim ostendit quàm sint ad finem caritatis hæc omnia dirigenda. *Alius enim credit manducare omnia; qui autem infirmus est, olus*, inquit, *manducet. Qui manducat, non manducantem non spernat: & qui non manducat, manducantem non judicet: Deus enim illum assumit. Tu quis es, qui judices alie-* D *num servum? Suo Domino stat aut cadit: stabit autem, potens est enim Deus statuere eum.* Et paulo pòst: *Qui manducat, Domino manducat, & gratias agit Deo: & qui non manducat, Domino non manducat, & gratias agit Deo.* Et item in consequentibus: *Itaque unusquisque nostrûm pro se rationem reddet. Non ergo amplius judicemus invicem, sed hoc judicate magis, ne ponatis offendiculum fratri vel scandalum. Scio & confido in Domino Iesu, quia nihil commune per ipsum, nisi ei qui existimat quid commune esse, illi commune est.* Po- E tuitne magis ostendere, non in ipsis rebus quibus vescimur, sed in animo esse vim quamdam, quæ ad eum valeat maculandum; & propterea iis etiam, qui ad hæc contemnenda sunt idonei, certóque sciunt non se pollui, si quid ciborum sine turpi cupiditate altitudine mentis assumserint, caritatem tamen esse intuendam? Vide quid sequatur: *Nam si propter escam frater tuus contristatur, jam non secundùm caritatem ambulas.*

Tit. 1. 15. Matt. 15. 11. 1. Cor. 6. 13. 1. Cor. 8. 8. Rom. 14. 21. Ibid. 2.

72. Lege cetera, nam longum est omnia inter- F ponere, & invenies præceptum iis, qui possunt ista contemnere, id est, firmioribus & securioribus, ideo tamen esse temperandum, ne offendantur illi, quibus adhuc pro sua imbecillitate hujuscemodi opus est temperantiâ. Hæc illi de quibus agebam norunt & tenent: Christiani sunt enim, non hæretici: intelligunt Scripturas secundùm apostolicam disciplinam, non secundùm superbum & commentitium nomen [b] Apostoli. *Non manducantem nemo spernit, manducantem nemo judicat: qui infirmus est, olus manducat.* Multi tamen firmi propter infirmos idem faciunt: multis non est caussa ista faciendi, sed quòd viliore victu vivere placet, miniméque sumtuoso corporis sustentaculo ætatem tranquillissimam ducere. *Omnia enim mihi licita sunt*, inquit, *sed ego non redigar sub potestate ullius.* Ita multi neque vescuntur carnibus,

1. Cor. 6. 12.

[a] In MSS. plerisque hæc desunt, *in instituendis componendisque moribus.*

[b] Editi, *Apostolatus.* MSS. nonnulli, *Apostolus.* Gemeticensis codex, *Apostoli.* Scilicet alludit Augustinus ad epistolas Manichæi quarum omnium exordium istud erat: *Manichæus Apostolus Jesu Christi, &c.* ut dicitur in lib. 13. contra Faustum c. 4.

neque tamen eas immundas superstitiosè putant. Itaque iidem ipsi, qui sani temperant, si ratio valetudinis cogat, ægroti sine ulla formidine accipiunt. Multi vinum non bibunt, nec tamen [a] eo se coinquinari arbitrantur: nam & quibusdam languidioribus, & prorsus omnibus qui sine illo nequeunt salutem corporis obtinere, humanissimè ac modestissimè præberi faciunt. Et stultè nonnullos recusantes, fraternè admonent, ne vana superstitione debiliores citiùs quàm sanctiores fiant. Legunt eis Apostolum discipulo præcipientem, ut aliquantum vini sumat propter frequentes infirmitates suas. Ita pietatem sedulò exercent: corporis verò exercitationem, ut ait idem Apostolus, ad exiguum tempus pertinere noverunt.

1. Tim. 5. 23.

1. Tim. 4. 8.

A

B

73. Continent se igitur ij qui possunt, qui tamen sunt innumerabiles, & à carnibus & à vino duas ob caussas: vel propter fratrum imbecillitatem, vel propter suam libertatem. Caritas præcipuè custoditur; caritati victus, caritati sermo, caritati habitus, caritati vultus aptatur; coitur in unam conspiraturque caritatem: hanc violare tamquam Deum nefas ducitur: huic si [b] quid resistit, expugnatur atque ejicitur; hanc si quid offendit, unum diem durare non sinitur. Sciunt ita commendatam esse à Christo & Apostolis, ut si hæc una desit, inania; si hæc adsit, plena sint omnia.

C

Caput XXXIV. Ex malorum Christianorum moribus non vituperandam Ecclesiam.

74. Istis, Manichæi si potestis, obsistite, istos intuemini, istos sine mendacio, si audetis, & cum contumelia nominate: istorum jejuniis vestra jejunia, castitati castitatem, vestitum vestitui, epulas epulis, modestiam modestiæ, caritatem denique caritati, & quod res maximè postulat, præceptis præcepta conferte. Jam videbitis quid inter ostentationem & sinceritatem, inter viam rectam & errorem, inter fidem atque fallaciam, inter robur & tumorem, inter beatitudinem & miseriam, inter unitatem & conscissionem, postremò quid inter superstitionis sirenas & portum religionis intersit.

D

75. Nolite mihi colligere professores nominis Christiani, nec professionis suæ vim aut scientes aut exhibentes. Nolite consectari turbas imperitorum, qui vel in ipsa vera religione superstitiosi sunt, vel ita libidinibus dediti, ut obliti sint quid promiserint Deo. Novi multos esse sepulcrorum & picturarum adoratores: novi multos esse, qui luxuriosissimè super mortuos bibant, & epulas cadaveribus exhibentes, super sepultos seipsos sepeliant, & voracitates ebrietatesque suas deputent religioni. Novi multos esse, qui renuntiaverunt verbis huic sæculo, & se omnibus hujus sæculi molibus opprimi velint, oppressique lætentur. Nec mirum est in tanta copia populorum, quòd non vobis desint, quorum vitâ vituperatâ decipiatis incautos, & à catholica salute avertatis, cùm in vestra [c] paucitate magnas patiamini angustias, dum á vobis exigitur vel unus ex iis quos electos vocatis, qui præcepta illa ipsa custodiat, quæ irrationabili superstitione defenditis. Sed & illa quàm vana sint, quàm noxia, quàm sacrilega, & quemadmodum à magna parte vestrûm, atque adeo pene ab omnibus vobis non observentur, alio volumine ostendere institui.

E

Superstitiosi, sepulcrorum & picturarum adoratores.

F

76. Nunc vos illud admoneo, ut aliquando Ecclesiæ catholicæ maledicere desinatis, vituperando mores hominum, quos & ipsa condemnat, & quos quotidie tamquam malos filios corrigere studet. Sed quicumque illorum bona voluntate Deique auxilio corriguntur, quod amiserant peccando, pænitendo recuperant. Qui autem voluntate mala in pristinis vitiis perseverant, aut etiam addunt graviora prioribus, in agro quidem Domini sinuntur esse, & cum bonis seminibus crescere, sed veniet tempus quo zizania separentur. Aut si jam propter ipsum Christianum nomen magis in palea quàm in spinis esse arbitrandi sunt, veniet etiam qui aream purget, & à frumentis paleam separet, & singulis partibus pro suo cujusque merito, quod oportet, summâ æquitate distribuat.

A

B

Caput XXXV. Conjugiū & possessiones baptizatis etiā concessa per Apostolum.

77. Vos interea quid sævitis, quid excæcamini studio partium? Quid tanti erroris longa defensione implicamini? Fruges in agro, frumenta in area quærite: apparebunt facilè, seseque offerent ipsa quærentibus. Quid nimis in purgamenta oculos intenditis? quid ab opimi horti ubertate imperitos homines sepium asperitate terretis? Est certus aditus, quamvis paucioribus notus, quà possit intrari, quem vos aut esse non creditis, aut invenire non vultis. Sunt in Ecclesia catholica innumerabiles fideles, *qui hoc mundo non utantur*, sunt *qui utantur tamquam non utentes*, ut ab Apostolo dicitur, quod illis temporibus jam probatum est, quibus ad idolorum cultum Christiani cogebantur. Quot enim tunc [d] pecuniosi homines, quot patresfamilias rusticani, quot negotiatores, quot militares, quot primates urbium suarum, quot denique senatores, utriusque sexûs, hæc omnia vana & temporalia relinquentes, quibus utique quamvis uterentur, non detinebantur, mortem pro salubri fide ac religione subierunt, demonstraveruntque infidelibus à se potiùs illa omnia, quàm se ab eis esse possessos.

C

1. Cor. 7. 31.

D

78. Quid calumniamini, quòd fideles jam baptismate renovati, procreare filios, & agros ac domos pecuniamque ullam possidere non debeant? Permittit hoc Paulus. Nam quod negari non potest, fidelibus scripsit; post multorum quippe vitiosorum enumerationem, qui regnum Dei non possidebunt, *Et hæc quidem fuistis*, inquit, *sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini Iesu Christi, & in Spiritu Dei nostri.* Ablutos procul dubio, & sanctificatos nemo nisi fideles, & eos qui huic mundo renuntiaverint, intelligere audebit. Sed quoniam ostendit quibus scripserit, videamus utrùm his illa permittat. Ita enim sequitur: *Omnia mihi licita sunt, sed non omnia expediunt: Omnia mihi licita sunt, sed ego sub nullius redigar potestate. Esca ventri, & venter escis, Deus autem & has & hunc destruet. Corpus autem non fornicationi, sed Domino, & Dominus corpori. Deus verò suscitavit Dominum, & nos quoque suscitabit per virtutem suam. An nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Tollens ergo membra Christi, efficiam membra meretricis? absit. An nescitis, quoniam qui adhæret meretrici, unum corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne una. Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est. Fugite fornicationem. Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. An nescitis quoniam membra vestra templum est Spiritûs-sancti, qui in vobis est, quem habetis à Deo, & non estis vestri? Emti enim estis pretio magno; glorificate & portate Deum in corpore vestro. De quibus autem scripsistis mihi, Bonum est homini mulierem non tangere: propter incontinentiam autem unusquisque uxorem suam*

1. Cor. 6. 11.

E

F

1. Cor. 7. 1.

[a] MSS. octo, *nec tamen eos qui bibunt coinquinari arbitrantur.*

[b] Ita in MSS. At in editis habetur, *si quis resistit.* & mox, *si quis offendit.*

[c] Editi præferunt, *paupertate*, excepto Bad. qui cum MSS. habet, *paucitate.*

[d] Sic Bad. & plerique MSS. At Er. Lov. & Arn. *perniciosi.*

habeat, & unaquæque virum suum habeat. Vxori vir debitum reddat, similiter autem & uxor viro. Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir: similiter autem & vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier. Nolite fraudare invicem, nisi fortè ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi: & iterum revertimini in idipsum, ne vos tentet satanas propter incontinentiam vestram. Hoc autem dico secundùm indulgentiam, non secundùm imperium. Volo autem omnes homines esse sicut meipsum: sed unusquisque proprium habet donum ex Deo, alius quidem sic, alius verò sic.

79. Satisne vobis videtur Apostolus, & fortibus demonstrasse quid summum sit, & imbecillioribus permisisse quod proximum est? Nam non adtingere mulierem, summum ostendit esse, cùm ait, *Vellem omnes homines esse sicut meipsum.* Huic autem summo conjugalis castitas proxima est, ne homo fornicatione vastetur. Numquid propterea istos dixit adhuc fideles non esse, quia conjugibus utuntur? Quandoquidem hac castitate conjugij, & ex se invicem ipsos qui conjuncti sunt, si alter eorum fuerit infidelis, & eam quæ inde nascitur prolem sanctificari dixit: *Sanctificatus est enim*, inquit, *vir infidelis in muliere fideli, & sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem: alioquin filij vestri immundi essent, nunc autem sancti sunt.* Quid obstrepitis pertinaciâ tantæ veritati? Quid lucem scripturarum vanis umbris obnubilare conamini?

80. Nolite jam dicere, catechumenis licere uti conjugibus, fidelibus autem non licere; catechumenis licere habere pecuniam, fidelibus autem non licere. Nam & multi sunt qui utuntur tamquam non utentes. Et illo sacrosancto lavacro inchoatur innovatio novi hominis, ut proficiendo perficiatur, in aliis citiùs, in aliis tardiùs: à multis tamen proceditur in novam vitam, si quisquam non inimicè, sed diligenter intendat. Ipse quippe, sicut ait Apostolus, *etsi exterior homo noster corrumpitur, sed interior renovatur de die in diem.* Apostolus de die in diem interiorem hominem renovari dicit ut perficiatur, & vos à perfectione vultis incipiat. Quod utinam velitis. sed quæritis potiùs, non unde erigatis invalidos, sed unde fallatis incautos. Hoc enim non debuistis tantâ dicere audaciâ, nec si vos in eis ipsis nugatoriis mandatis vestris perfectos esse constaret. Cùm verò noverit vestra conscientia eos quos in sectam vestram introducitis, cùm vobis familiariùs jungi cœperint, multa inventuros quæ in vobis esse, cùm alios accusaretis, nemo suspicabatur; quæ tanta impudentia est, perfectionem in catholicis imbecillioribus quærere, ut inde imperitos avertas, & eam nullo modo apud te iis quos averteris exhibere? Sed ne quid in vos temere jam videamur effundere, iste sit hujus voluminis modus, ut ad demonstranda præcepta vitæ vestræ, moresque memorabiles aliquando veniamus.

LIBER SECUNDUS.

DE MORIBUS MANICHÆORUM.

In quo refutatâ diligenter horum hæreticorum doctrinâ de origine & natura mali, excutiuntur tria illa oris, manuum & sinus, quæ ipsi in impiis suis moribus prædicabant signacula, & superstitiosa eorum abstinentia mysteriaque nefanda suggillantur. Postmodum nonnulla in iis deprehensa flagitia referuntur.

Caput I. Summum bonum est id cui competit summè esse.

1. NULLI esse dubium arbitror, cùm de bonis & malis quæritur, hoc genus quæstionis ad moralem pertinere disciplinam, in qua isto sermone versamur. Quamobrem vellem quidem, ut tam serenam mentis aciem homines ad hæc investiganda deferrent, ut possent videre illud summum bonum, quo non est quidquam melius aut superius, cui rationalis anima pura & perfecta subjungitur. Hoc enim intellecto atque perfecto, simul viderent id esse, quod summè ac primitus esse rectissimè dicitur. Hoc enim maximè esse dicendum est, quod semper eodem modo sese habet, quod omnimodo sui simile est, quod nulla ex parte corrumpi ac mutari potest, quod non subjacet tempori, quod aliter nunc se habere quàm habebat antea, non potest. Id enim est quod esse verissimè dicitur. Subest enim huic verbo manentis in se atque incommutabiliter sese habentis naturæ significatio. Hanc nihil aliud quàm Deum possumus dicere, cui si contrarium rectè quæras, nihil omnino est. Esse enim contrarium non habet, nisi non esse. Nulla est ergo Deo natura contraria. Sed quoniam ad hæc contemplanda sauciam & hebetem nugatoriis opinionibus & pravitate voluntatis aciem mentis afferimus, conemur quantum possumus ad qualemcumque tantæ rei notitiam pervenire pedetemtim atque cautè, non ut videntes, sed ut palpantes solent quærere.

2. SÆPE atque adeo pene semper Manichæi, ab iis quibus hæresim vestram persuadere molimini, requiritis unde sit malum. Putate me nunc primitus in vos incidisse, impetrem aliquid à vobis, si placet, ut etiam vos deposita paulisper opinione, qua vos ista scire opinamini, rem tantam mecum tamquam rudes indagare tentetis. Percunctamini me, unde sit malum: at ego vicissim percunctor vos, quid sit malum. Cujus est justior inquisitio? Eorumne qui quærunt unde sit, quod quid sit ignorant; an ejus qui priùs putat esse quærendum quid sit, ut non ignotæ rei (quod absurdissimum est) origo quæratur? [a] Verissimè dicitis, Quis enim ita est mente cæcus, qui non videat id cuique generi malum esse, quod contra ejus naturam est? Sed hoc constituto, evertitur hæresis vestra: nulla enim natura malum, si quod contra naturam est, id erit malum. Vos autem asseritis quamdam naturam atque substantiam malum esse. Accedit etiam illud, quod contra naturam quidquid est, utique naturæ adversatur, & eam perimere nititur. Tendit ergo id quod est, facere ut non sit. Nam & ipsa natura nihil est aliud, quam id quod intelligitur in suo genere aliquid esse. Itaque ut nos jam novo nomine ab eo, quod est esse, vocamus essentiam, quam plerumque substantiam etiam nominamus: ita veteres qui hæc nomina non habebant, pro essentia & substantia naturam vocabant. Idipsum ergo malum est, si præter pertinaciam velitis

[a] Ita in hactenus editis. At in MSS. septem omittitur *Verissimè dicitis.* in aliis quatuor habetur, *Si dicitis, quod est contra naturam, verissimè dicitis.*

attendere, deficere ab essentia & ad id tendere ut A non sit.

3. Quocirca cùm in Catholica dicitur, omnium naturarum atque substantiarum esse auctorem Deum, simul intelligitur ab eis, qui hoc possunt intelligere, non esse Deum auctorem mali. Quomodo enim potest ille, qui omnium quæ sunt, caussa est ut sint, caussa esse rursus ut non sint, id est, ut ab essentia deficiant, & ad non esse tendant? quod malum generale esse clamat verissima ratio. At verò illa vestra gens mali, quam vultis esse summum malum, quo- B modo erit contra naturam, id est contra substantiam, cùm eam naturam atque substantiam esse dicatis? Si enim contra se facit, ipsum esse sibi adimit: quod si perfecerit, tunc demum perveniet ad summum malum. Non autem perficiet, quia eam non modò esse, verùm etiam sempiternam esse vultis. Non potest igitur esse summum malum, quod perhibetur esse substantia.

4. Sed quid faciam? Scio plures esse in vobis, qui hæc intelligere omnino nequeant. Scio rursus C esse quosdam, qui quamquam bono ingenio utcumque ista videant, mala tamen voluntate, qua ipsum quoque ingenium sunt amissuri, pertinaciter agant, & quærant potiùs quid adversùs ista dicant, quod tardis & imbecillis facilè persuadeatur, quàm vera esse consentiant. Non me tamen scripsisse pænitebit, quod aut quisquam in vobis tandem non iniquo judicio consideret, vestrumque relinquat errorem; aut quod ingeniosi & Deo subditi, atque adhuc ab studio vestro integri cùm legerint, non possint ve- D stris sermonibus decipi.

Caput III. Malum si definitur esse quod nocet, ex hoc rursus Manichæi revincuntur.

5. Quæramus ergo ista diligentiùs, & quantum fieri potest, planiùs. Percunctor vos iterum quid sit malum? Si dixeritis, Id quod nocet: neque hic mentiemini. Sed quæso animadvertite, quæso vigilate, quæso deponite studia partium, & verum non vincendi, sed inveniendi gratiâ quærite. Quidquid enim nocet, bono aliquo privat eam rem cui nocet: *nam si nullum bonum adimit, nihil prorsus nocet*. Quid hoc apertius, obsecro vos? quid planius? quid tam E expositum cuivis mediocri intellectori, modò non pertinaci? Hoc autem posito, videtur jam, ut opinor, quid sequatur. In illa quippe gente quam summum malum esse suspicamini, noceri cuiquam rei non potest, ubi nihil est boni. Quòd si duæ naturæ sunt, ut affirmatis, regnum lucis, & regnum tenebrarum; quoniam regnum lucis, Deum esse fatemini, cui simplicem quamdam naturam conceditis, ita ut ibi non sit aliud alio deterius: confiteamini necesse est, quod vehementer quidem est adversùm vos, sed ta- F men necesse est confiteamini, istam naturam, quam summum bonum non modò non negatis, sed etiam vehementer persuadere conamini, esse incommutabilem & impenetrabilem & incorruptibilem & inviolabilem: non enim erit aliter summum bonum, id est enim quo nihil est melius: tali autem naturæ noceri nullo pacto potest. At si nocere, bono privare est, sicut ostendi; noceri non potest regno tenebrarum, quia nihil ibi boni est; noceri non potest regno lucis, quia inviolabile est. cui igitur nocebit quod dicitis malum?

Caput IV. Boni per se & participatione differentia.

6. Quamobrem cùm vos expedire nequeatis, videte quàm expedita sit sententia catholicæ disciplinæ, quæ aliud dicit bonum, quod summè ac per se bonum est, [a] & non participatione alicujus boni, sed propriâ naturâ & essentiâ; aliud quod participando bonum & habendo; habet autem de illo summo bono ut bonum sit, in se tamen manente illo, nihilque amittente. Hoc autem bonum quod postea diximus, creaturam vocat, cui noceri per defectum potest: cujus defectus Deus auctor non est, quia exsistendi, & ut ita dicam essendi auctor est. Ita & malum ostenditur quomodo dicatur; non enim secundùm essentiam, sed secundùm privationem verissimè dicitur: & natura cui noceri possit apparet. Non enim ipsa est summum malum, cui bonum adimitur cùm nocetur; neque summum bonum, quæ propterea deficere à bono potest, quia non exsistendo bonum, sed bonum habendo dicitur bona. Neque naturaliter bona res est, quæ cùm facta dicitur, utique ut bona esset accepit. Ita & Deus summum bonum est, & ea quæ fecit, bona sunt omnia, quamvis non sint tam bona, quàm est ille ipse qui fecit. Quis enim hoc tam insanus audet exigere, ut æqualia sint artifici opera, & condita conditori? Quid ampliùs desideratis? An etiam vultis aliquid planius?

Caput V. Malum si definitur esse corruptio, inde etiam funditus evertitur illorum hæresis.

7. Quæram ergo tertiò quid sit malum. Respondebitis fortasse, Corruptio. Quis & hoc negaverit, generale malum esse? Nam hoc est contra naturam, [b] hoc est quod nocet. Sed corruptio non est in seipsa, sed in aliqua substantia quam corrumpit: non enim substantia est ipsa corruptio. Ea igitur res quam corrumpit corruptio, non est malum, non est. Quod enim corrumpitur, integritate & sinceritate privatur. Quod ergo non habet ullam sinceritatem qua privetur, corrumpi non potest: quod autem habet, profectò bonum est participatione sinceritatis. Item quod corrumpitur, profectò pervertitur: quod autem pervertitur, ordine privatur: ordo autem bonum est. Non igitur quod corrumpitur, bono caret: eo namque ipso quo non caret, viduari dum corrumpitur potest. Gens ergo illa tenebrarum, si omni bono carebat, ut dicitis, corrumpi non poterat: non enim habebat quod ei posset auferre corruptio, quæ si nihil auferat, non corrumpit. Audete jam dicere, si potestis, Deum & Dei regnum potuisse corrumpi; si diaboli regnum quale describitis, quomodo corrumpi posset non invenitis.

Caput VI. Corruptio quam rem afficiat & quid sit.

8. Quid ergo [c] hinc lux catholica dicit? Quid putatis nisi id quod habet veritas, corrumpi posse factam substantiam? nam & illam non factam, quæ summum bonum est, esse incorruptibilem, & ipsam corruptionem, quæ summum malum est, non posse corrumpi, sed hanc non esse substantiam. Si autem quæritis quid sit, videte quò conetur perducere quæ corrumpit: ex seipsa enim afficit ea quæ corrumpuntur. Deficiunt autem omnia per corruptionem ab eo quod erant, & non permanere coguntur, non esse coguntur. Esse enim ad manendum refertur. Itaque quod summè & maximè esse dicitur, permanendo in se dicitur. Nam quod mutatur in melius, non quia manebat mutatur, sed quia pervertebatur in pejus, id est ab essentia deficiebat. cujus defectionis auctor non est qui est auctor essentiæ. Mutantur ergo quædam in meliora, & propterea tendunt esse: nec dicuntur ista mutatione perverti, sed reverti atque converti. Perversio enim contraria est ordinationi. Hæc verò quæ tendunt esse, ad ordinem tendunt: quem cùm fuerint consecuta, ipsum esse consequuntur, quantum id creatura consequi potest. Ordo enim ad convenientiam quamdam quod ordinat redi-

[a] MSS. plures isthæc omittunt, *& non participatione alicujus boni, sed propriâ naturâ.*

[b] Hîc ex MSS. restituimus, *hoc est.* necnon infra post *non est malum*, ex iis adjecimus, *non est.* quæ in editis desiderantur.

[c] Editi. *Quid ergo lux catholica.* MSS. sex, *Quid ergo hinc Catholica.* alij quinque nostram lectionem exhibent.

A git. Nihil est autem esse, quàm unum esse. Itaque inquantum quidque unitatem adipiscitur, intantum est. Unitatis est enim operatio, convenientia & concordia, qua sunt inquantum sunt, ea quæ composita sunt: nam simplicia per se sunt, quia una sunt: quæ autem non sunt simplicia, concordiâ partium imitantur unitatem, & intantum sunt inquantum assequuntur. Quare ordinatio esse cogit, inordinatio verò non esse, quæ perversio etiam nominatur atque corruptio. Quidquid igitur corrumpitur, eò tendit ut non sit. Jam vestrum est considerare, quò cogat corruptio, ut possitis invenire summum malum: nam id est quò corruptio perducere nititur.

CAPUT VII. Dei bonitas non sinit rem ullam corruptione eò perduci ut non sit.

9. SED Dei bonitas eò rem perduci non sinit, & omnia deficientia sic ordinat, ut ibi sint ubi congruentissimè possint esse, donec ordinatis motibus * ad id recurrant unde defecerunt. Itaque etiam animas rationales, in quibus est [a] potentissimum liberum arbitrium, deficientes à se, in inferioribus creaturæ gradibus ordinat, ubi tales esse decet. Fiunt ergo miseræ divino judicio, dum convenienter pro meritis ordinantur. Ex quo illud optimè dictum est, quod insectari maximè soletis: *Ego facio bona, & creo mala.* Creare namque dicitur condere & ordinare. Itaque in plerisque exemplaribus sic scriptum est, *Ego facio bona, & condo mala.* Facere enim est, quod omnino non erat: Condere autem ordinare, quod utcumque jam erat, ut melius magisque sit. Ea namque condit Deus, id est ordinat, cùm dicit, *Condo mala*, quæ deficiunt, id est non esse tendunt, non ea quæ ad id quò tendunt, pervenerunt. Dictum est enim: NIHIL PER DIVINAM PROVIDENTIAM, ad id ut non sit pervenire permittitur.

*1. Retract. cap. 7. n. 6.

a Isa. 45. 7.

Creare & condere quo differant.

10. [b] Tractantur hæc latiùs & uberiùs, sed dum vobiscum agitur, satis est. Ostendenda enim vobis janua fuit, quam desperatis, & desperandam facitis imperitis. Nam vos introducit nemo nisi voluntas bona; quam pacatam efficit divina clementia, sicut in Evangelio canitur: *Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis.* Satis est, inquam, ut videatis, nullum esse de bono & malo religiosæ disputationis exitum, nisi quidquid est, inquantum est, ex Deo sit: inquantum autem ab essentia deficit, non sit ex Deo, sed tamen divinâ providentiâ semper sicut universitati congruit, ordinetur. Quod si nondum videtis, quid ampliùs nunc faciam nescio, nisi ut minutiùs etiam tractem ista quæ dicta sunt. Non enim ad majora mentem nisi pietas puritasque perducit.

Luc. 2. 14.

CAPUT VIII. Malum est non substantia ulla, sed substantiæ inimica inconvenientia.

11. QUID enim aliud cùm quæro, quid sit malum, responsuri estis, nisi aut quod contra naturam est, aut quod noceat, aut corruptionem, aut aliquid hujusmodi? An in his ostendi vestra naufragia, nisi fortè, ut soletis cum [c] pueris pueriliter agere, respondebitis malum esse ignem, venenum, feram, & cetera hujusmodi. Nam etiam de quodam dicente, nullam substantiam malum esse, unus de primatibus hujus hæresis, quem familiariùs crebriúsque audiebamus, dicebat, Vellem scorpionem in manu hominis ponere, ac videre utrùm non subtraheret manum. quod si faceret, non verbis, sed re ipsa convinceretur aliquam substantiam malum esse, quandoquidem illud animal esse substantiam non negaret. Et dicebat hoc non coram illo, sed cùm ad eum nos commoti referremus quod ille dixisset. respondebat ergo, ut dixi, pueriliter pueris. Quis enim meliusculè imbutus & eruditus, non videat per inconvenientiam corporalis temperationis hæc lædere, ac rursus per convenientiam non lędere, sæpe etiam commoda non parva conferre? Nam si illud venenum per seipsum malum esset, eumdem scorpionem magis priúsque perimeret. At contra si ei penitus aliquo pacto detrahatur, sine dubitatione interiret. Ergo illius corpori malum est amittere, quod nostro recipere. Item illi bonum est habere id, quo nobis bonum est carere. Erit ergo eadem res & bonum & malum? Nullo modo; B sed malum est quod contra naturam est: hoc enim & bestiæ illi & nobis malum est, id est ipsa inconvenientia, quæ sine dubio non est substantia, immo est inimica substantiæ. Unde est igitur? Adtende quò cogat, & disces; si tamen in te aliquid interioris luminis vivit. Non esse enim cogit omne quod perimit. Deus verò auctor essentiæ est: nec aliqua essentia potest videri esse, quod in qua fuerit cogit non esse. Dicitur ergo aliquid unde non sit inconvenientia, nam unde sit, nihil dici potest.

C 12. Quædam facinorosa mulier Atheniensis, ut prodit historia, venenum quod certo modulo damnati ut morerentur hauriebant, paulatim bibendo effecit ut sine ullo vel levi incommodo valetudinis biberet. Itaque cùm esset aliquando damnata, legitimam illam quantitatem veneni, quam consuetudine vicerat, accepit ut ceteri, nec ut ceteri exstincta est. Quod cùm esset magno miraculo, missa est in exsilium. Quid, putamus si venenum malum est, istam fecisse ut sibi malum non esset? Quid hoc absurdius? D Sed quia inconvenientia malum est, fecit potiùs ut per moderatam consuetudinem illud corpus suo corpori conveniret. Nam quando illa qualibet calliditate posset efficere, ut sibi inconvenientia non noceret? Quid ita? Quia quod verè & generaliter malum est, & semper & omnibus nocet. Oleum nostris corporibus commodum est, animalium autem multis, quæ sex pedes habent, vehementer adversum. Elleborum, nonne alio modo cibus est, alio medicamentum, alio venenum? Salem immoderaE tiùs acceptum, quis non venenum esse clamaverit? quot autem & quantæ corporis commoditates ex eo sint, quis potest numerare? Aqua maris terrenis animalibus cùm bibitur, noxia est: multorum autem corporibus, dum illâ humectantur, accommodatissima & utilis: in utroque autem piscibus saluti & voluptati est. Panis hominem alit, accipitrem necat. Cœnum ipsum, quod & haustum & olfactum graviter offendit & lædit, nonne & æstate tactum refrigerat, & vulneribus quæ ab igne acciderunt, medicamentum F est? Quid stercore aspernabilius? quid cinere abjectius? At hæc tantas agris utilitates afferunt, ut eorum inventori, à quo etiam stercus nomen accepit, Stercutio divinos honores Romani deferendos putarent.

13. Sed quid parva colligam, quæ sunt innumerabilia? Quatuor ipsa quæ in promtu sunt elementa, quis dubitet prodesse per convenientiam, inconvenienter autem adhibita, vehementer adversa esse naturæ? Nos qui aëre vivimus, & terra & aqua obrutos necant: innumerabilia verò animantia per arenam laxioremque terram repunt vitaliter: pisces autem in hoc aëre moriuntur. Ignis corpora nostra corrumpit, sed convenienter adhibitus, & resumit à frigore, & morbos innumerabiles pellit. Sol iste cui genu flectitis, quo verè nihil inter visibilia pulcrius invenitur, aquilarum oculos vegetat, nostros sauciat inspectus

[a] Editi, *potissimum.* pro quo MSS. undecim habent, *potentissimum.*
[b] Ita in MSS. At in excusis, *Tractarentur.*
[c] MSS. septem & Chevalloniana editio sic habent, *soletis cùm angustiati fueritis pueriliter agere.* Paulò post in excusis legitur *nullam substantiam malam esse.* ubi ad MSS. castigavimus, *malum esse.*

ctus & tenebrat: ſed fit per conſuetudinem, ut nos quoque in eo ſine incommodo aciem figamus. Num ergo ſinitis, ut illi veneno eum comparemus, quod mulieri Athenienſi conſuetudo fecit innoxium? Reſpicite ergo aliquando & advertite, ſi ſubſtantia ulla malum eſt, ideo quòd lædit aliquem, lucem quam colitis ab hoc crimine non poſſe defendi. Conſiderate potiùs hanc inconvenientiam univerſale malum eſſe, per quam ſolis radius tenebraſcere oculos facit, cùm eis nihil ſit luce jocundius.

Caput IX. Ne confiteri quidem Manichæorum fabulas de bonis & malis.

14. Hæc dixi, ut, ſi fieri poteſt, tandem dicere deſinatis, malum eſſe terram per immenſum profundam & longam; malum eſſe mentem per terram vagantem; malum eſſe quinque antra elementorum, aliud tenebris, aliud aquis, aliud ventis, aliud igni, aliud fumo plenum; malum eſſe animalia in illis ſingulis nata elementis, ſerpentia in tenebris, natantia in aquis, volatilia in ventis, quadrupedia in igne, bipedia in fumo. Hæc enim ſicut à vobis deſcribuntur, nullo modo eſſe poterunt: quoniam quidquid tale eſt, inquantum eſt, à ſummo Deo ſit neceſſe eſt, quoniam inquantum eſt, utique bonum eſt. Si enim dolor & imbecillitas malum eſt, erant ibi animalia in tanta corporis firmitate, ut eorum abortivos fetus, poſtquam de his ſecundùm veſtram ſectam fabricatus eſt mundus, de cælo in terram cecidiſſe & mori non potuiſſe dicatis. Si cæcitas malum eſt, videbant: ſi ſurditas, audiebant. Si obmuteſcere aut mutum eſſe malum eſt, uſque adeo ſignatæ atque diſtinctæ ibi voces erant, ut adversùs Deum bellum gerere, ſicut aſſeritis, eis in concione uno perſuadente placuerit. Si ſterilitas malum eſt, erat ibi filios procreandi magna fecunditas. Si exſilium malum eſt, in ſua terra erant, ſuaſque regiones incolebant. Si ſervitus malum eſt, erant ibi etiam qui regnabant. Si mors malum eſt, vivebant, & ita vivebant, ut mentem ipſam prorſus, nec poſt victoriam Dei, ullo modo umquam mori poſſe prædicetis.

15. Cur quæſo in ſummo malo invenio tanta bona iis malis, quæ commemoravi, contraria? Aut ſi hæc non ſunt mala, ullane tandem ſubſtantia inquantum ſubſtantia eſt malum erit? Si malum imbecillitas non eſt, malumne erit corpus infirmum? Si malum cæcitas non eſt, malumne erunt tenebræ? Si malum ſurditas non eſt, malumne erit ſurdus? Si malum non eſt mutum eſſe, malumne erit piſcis? Si ſterilitas malum non eſt, quomodo malum eſt animal ſterile? Si exſilium malum non eſt, quomodo malum eſt animal exſulans, vel animal in exſilium aliquem mittens? Si ſervitus malum non eſt, quomodo malum eſt animal ſerviens, [a] vel ſervire quempiam cogens? Si mors malum non eſt, quomodo malum eſt animal mortale, vel inferens mortem? Si verò hæc mala ſunt, quomodo non erunt bona firmitas corporis, viſus, auditus, locutio perſuadens, fecunditas, ſolum genitale, libertas, vita, quæ omnia in illo mali regno fuiſſe perhibetis, & ſummum malum audetis aſſerere?

16. Poſtremò ſi (quod omnino nemo umquam negavit) inconvenientia malum eſt, quid convenientius quàm illa ſuis quibuſque animalibus elementa, tenebræ ſerpentibus, aquæ natantibus, venti volantibus, ignis edacioribus, fumus elatioribus? Tanta enim à vobis in diſcordiæ gente concordia, & tantus in perverſitatis ſede ordo deſcribitur. Si quod nocet, malum eſt, omitto illud valentiſſimum quod ſuprà dictum eſt, noceri non potuiſſe, ubi nullum erat bonum: ſed ſi hoc obſcurum eſt, illud certè omnibus eminet & apparet, quia, ſicut dixi, & ut omnes conſentiunt, quod nocet eſt malum: fumus in illa gente bipedibus animalibus non nocebat; genuit ea, & aluit atque ſuſtinuit ſine labe naſcentia, creſcentia, regnantia. Nunc verò poſtquam mixtum eſt malo bonum, nocentior fumus effectus eſt, ita ut à nobis qui certè bipedes ſumus, ſuſtineri non poſſit, excæcat, opprimit, necat. Tantane malis elementis commixtione boni acceſſit immanitas? tanta Deo regnante perverſitas?

17. Certè cur in ceteris videmus iſtam congruentiam, quæ auctorem veſtrum decepit atque illexit ad componenda mendacia? Cur, inquam, tenebræ ſerpentibus, aquæ natantibus, venti volantibus congruunt: quadrupedem verò ignis incendit, & nos fumus offocat? Quid quòd etiam ſerpentes acutiſſimè vident, & præſentia ſolis exſultant, ibique ſunt abundantiores, ubi aër ſerenior difficiliùs & rariùs nubem contrahit? Quid abſurdius, quàm ibi eſſe accommodatiùs, & aptiùs incolas amatoreſque tenebrarum, ubi lucis perſpicuitate gaudetur? Quòd ſi eos dicitis delectari potiùs calore quàm lumine, multo congruentiùs in igne ſerpentes alacres natos, quàm tardum aſinum diceretis: & tamen luci huic amicam aſpidem quis neget, cùm ejus oculi aquilæ oculis comparentur? Sed de beſtiis videro. Nos ipſos obſecro conſideremus ſine pertinacia, & tandem fabulis vanis, & pernicioſis animum exſuamus. Quis enim tantam perverſitatem ferat, qua dicitur in tenebrarum gente, cui nihil admixtum erat luminis, animalia bipedia tam firmam, tam vegetam, tam denique incredibilem vim habuiſſe in oculorum acie, ut & in tenebris ſuis viderent puriſſimam, quæ à vobis commendatur, regnorum Dei lucem, (ſiquidem illam etiam talibus viſibilem fuiſſe vultis) & adſpicerent & conſiderarent & delectarentur & appeterent: noſtros autem oculos commixtione lucis, commixtione ſummi boni, commixtione denique Dei tam infirmos, tam imbecillos eſſe redditos, ut neque quidquam videamus in tenebris, & ſolis adpectum nullo modo ferre poſſimus, atque inde converſi, etiam quæ à nobis videbantur quæramus?

Aſpis gaudet luce.

18. Hæc dici poſſunt, etiam ſi corruptio malum eſt, quod æquè nemo ambigit: non enim tunc fumus corrumpebat genus animalium, quod modò corrumpit. Et ne pergam per ſingula, quod longum eſt & non neceſſarium, uſque adeo minùs erant corruptioni obnoxia, quæ ibi animantia fuiſſe confingitis, ut abortivi eorum fetus nondum ad naſcendum idonei, de cælo in terram præcipitati, & vivere, & gignere, & rurſus conjurare potuerint, habentes utique priſtinam firmitatem, quia jam erant concepti ante commixtionem boni & mali: nam poſt iſtam concretionem quæ de iis nata ſunt, ea dicitis eſſe animalia, quæ nunc infirmiſſima & facilè corruptioni cedentia videmus. quis hunc diutiùs tolerare poſſit errorem, niſi qui aut iſta non videt, aut neſcio qua incredibili conſuetudine ac familiaritate vobiſcum contra omnes moles rationis obduruit?

Caput X. Tria ſignacula morum à Manichæis perperam excogitata.

19. Sed quoniam oſtendi, ut arbitror, de bonis & malis generalibus, in quantis tenebris & in quanta falſitate verſemini: nunc videamus tria illa ſignacula, quæ in veſtris moribus magna laude ac prædicatione jactatis. Quæ ſunt tandem iſta ſignacula? Oris certè, & manuum, & ſinus. Quid eſt hoc? Ut ore, inquit, & manibus, & ſinu caſtus & innocens ſit homo? Quid ſi oculis, auribus, naribus peccet? Quid ſi calcibus hominem affligat, vel etiam necet? Quomodo iſtum tenebi-

[a] Editi & plerique MSS. non habent, *vel ſervire quempiam cogens*. quæ verba ex codice Regio-montenſi & tribus Sorbonicis adjecimus.

mus reum, qui nec ore, nec manibus, nec sinu peccavit? Sed cùm os, inquit, nomino, omnes sensus qui sunt in capite, intelligi volo; cùm autem manum, omnem operationem; cùm sinum, omnem libidinem seminalem. Quò ergo vultis pertinere blasphemias? ad os, an ad manum? Est enim operatio ista per linguam. Itaque si uno genere operationem omnem concluditis, cur operationem pedum conjungitis manibus, linguæ separatis? An quia lingua verbis significat aliquid, eam vultis sejungere ab ea operatione quæ non significandi gratiâ fit, ita ut definiatur signaculum manuum, ab operatione mala, quæ non significandi caussâ est, continentia? Sed quid facturi estis, si quis peccet significando aliquid manibus, ut fit cùm scribimus, vel gestu aliquid quod intelligatur ostendimus. hoc enim ori atque linguæ tribuere non potestis, quia manibus fit. Quid enim absurdius, quàm ut cùm tria dicantur signacula, oris, manuum, & sinus, quædam peccata deprehensa in manibus tribuantur ori? Si autem operatio generalis manibus datur, quæ tandem ratio est pedum operationem huic addere, linguæ non addere? Videtisne quomodo novitatis appetitio comite errore in magnas deducatur angustias? Tribus namque istis signaculis, quæ nova quadam divisione prædicatis, quomodo includatis omnium peccatorum purgationem non invenitis.

CAPUT XI. Signaculum oris quale apud Manichæos, qui blasphemiæ in Deum rei esse convincuntur.

20. SED dividite ut vultis, prætermittite quidquid vultis: ea quæ maximè soletis commendare tractemus. Ad oris enim signaculum dicitis pertinere, ab omni continere blasphemia. Est autem blasphemia, cùm aliqua mala dicuntur de bonis. Itaque jam vulgò blasphemia non accipitur, nisi mala verba de Deo dicere: de hominibus namque dubitari potest: Deus verò sine controversia bonus est. Si ergo ratio convicerit, neminem de Deo pejora quàm vos dicere, ubi erit memorabile oris signaculum? Docet enim ratio, nec sanè recondita, sed in promtu sita & exposita omnium intellectui, sed invicta & eo invictior quòd eam nemo ignorare permittitur, Deum esse incorruptibilem, incommutabilem, inviolabilem, in quem nulla indigentia, nulla imbecillitas, nulla miseria cadere possit. Usque adeo autem ista omnis anima rationalis communiter sentit, ut etiam vos cùm dicuntur, annuatis.

21. Sed cùm fabulas vestras narrare cœperitis, & corruptibilem & commutabilem & violabilem, & indigentiæ obnoxium, & imbecillitatem admittentem, & à miseria non tutum Deum mira cæcitate possessi suadetis, & mira cæcitate possessis etiam persuadetis. Atque hoc parum est: non enim corruptibilem tantùm Deum dicitis, sed corruptum; nec & commutabilem, sed commutatum; nec violabilem, sed violatum; nec qui possit indigentiam pati, sed indigentem; nec in quem casura sit, sed in quem ceciderit imbecillitas; nec qui miser esse possit, sed miserum. Animam quippe Deum esse dicitis vel partem Dei. Nec video quomodo Deus non sit, quæ pars Dei dicitur: nam & auri pars aurum, & argenti argentum, & lapidis lapis: & ut ad hæc majora veniamus, pars terræ terra est, & aquæ pars aqua, & aëris aër, & si quid de igne detraxeris, ignem esse non negabis, & quælibet pars lucis nihil potest esse aliud quàm lux. Cur ergo pars Dei non erit Deus? An [a] articulata Dei forma est, sicut hominis, reliquorumque animantium? nam pars hominis non est homo.

22. Sed ad quamlibet istarum opinionum descendo, & singillatim utramque considero. Nam si Deum ita esse vultis ut lucem, recusare non potestis Deum esse aliquam partem Dei. Quamobrem cùm partem Dei esse animam dicitis, quam non negatis & corruptam esse, quæ stulta est; & commutatam, quæ sapiens fuit; & violatam, quæ propriam perfectionem non habet; & indigentem, quæ poscit auxilium; & imbecillam, quæ medicina eget; & miseram, quæ beata esse desiderat: hæc omnia in Deum sacrilegâ opinione confertis. Aut si non conceditis hæc de anima, nec [b] Spiritus est necessarius, qui animam in veritatem inducat, quia stulta non est; nec renovatur anima per veram religionem, quia inveterata non est; nec signaculis vestris perficitur, quia perfecta est; nec ei Deus opem fert, quia non indiget; nec medicus est Christus, quia sana est; nec beata ei vita rectè promittitur. Quid quòd liberator dicitur Jesus, quod & ipse in Evangelio clamat: *Si vos filius liberaverit, tunc verè liberi eritis?* Et Apostolus Paulus ait: *Vos in libertatem vocati estis.* Servit ergo anima quæ istam libertatem nondum est assecuta. Deus igitur vobis auctoribus, siquidem pars Dei est Deus, & stultitiâ corrumpitur, & cadendo mutatus est, & amissa perfectione violatus, & opis indiget, & debilis morbo, & oppressus miseriâ, & servitute turpatus est.

Gal. 5. 13.

23. Quòd si Dei pars Deus non est: nec incorruptus potest esse, in cujus parte corruptio est; nec incommutatus, qui ex aliqua parte mutatus est; nec inviolatus, qui non ex omni parte perfectus; neque non indigens, qui sedulò agit ut sibi restituat partem suam; nec omnino sanus, qui aliqua parte imbecillus est; nec beatissimus, qui habet aliquam partem subjectam miseriæ; nec omnino liber, cujus pars aliqua premitur servitute. Hæc omnia cogimini dicere, cùm animam, quam tantis obrutam calamitatibus cernitis, partem Dei esse perhibetis. Hæc & multa hujuscemodi de secta vestra si potestis auferre, tunc demum dicite os vestrum carere blasphemiis. Immo sectam illam deserite: nam si hoc quod ille scripsit destiteritis credere ac dicere, Manichæi utique non eritis.

24. Summum bonum omnino, & quo esse aut cogitari melius nihil possit, aut intelligendus, aut credendus Deus est, si blasphemiis carere cogitamus. Ratio aliqua numerorum violari & commutari nullo pacto potest, nec ulla natura qualibet violentiâ efficerit, ut post unum qui sequitur numerus, non duplo ei concinat. Hoc commutari nullo pacto potest, & Deus à vobis commutabilis dicitur. Tenet ista ratio inviolabilem integritatem suam, & ei saltem parem Deum esse non vultis. Faciat quælibet gens tenebrarum, ut ternarius intelligibilis numerus, in quo ita unum est, quod unum est, ut partibus careat; faciat ergo gens ista tenebrarum, ut numerus iste ternarius in duas partes æquales dividatur. Videt certè mens vestra nullius id malevolentiâ posse contingere. Quæ ergo rationem numeri violare non poterat, poterat Deum? Si autem non poterat, quæ obsecro necessitas fuit, ut pars ejus misceretur malo, & in tantas miserias truderetur?

25. HINC enim illud exortum est, quod etiam cùm studiosè vos audiremus, nos magnis premebat angustiis: nec ullum exitum reperiebamus, quærentes quid factura erat Deo gens tenebrarum, si cum ea nollet cum tanta partis suæ calamitate pugnare. Si enim non erat nocitura quiescenti, crudeliter no-

[a] MS. Regius sic habet: *an particula Dei anima est sicut* &c.

[b] MSS. septem, *nec Apostolus est necessarius*. Et paulò pòst plerique habent, *quia mutata non est*, ubi excusi, *inveterata*.

biſcum actum querebamur, qui ad iſtas ærumnas miſſi ſumus. Si autem nocitura erat, non eſſe illam naturam incorruptibilem, qualis natura Dei eſſe debebat. In hac quæſtione non defuit qui diceret, non Deum malo carere voluiſſe, aut ne ſibi noceretur caviſſe, ſed propter naturalem bonitatem ſuam inquietæ perverſæque naturæ, ut ordinata eſſet, prodeſſe voluiſſe. Non hoc ſonant libri Manichæi; caviſſe Deum ne invaderetur ab hoſtibus, ſæpiſſimè ibi ſignificatur, ſæpiſſimè dicitur. Sed concedamus iſta Manichæum ſenſiſſe, ut ille dicebat, qui non inveniebat aliud quod diceret: num iſta ratione Deus à crudelitate aut infirmitate defenditur? Hæc enim ejus in adverſam gentem bonitas, in ſuos exſtitit magna pernicies. Huc accedit, quia ſi natura illius corrumpi commutarique non poſſet, nec nos ulla peſtis commutaret atque corrumperet; & ille ordo qui naturæ alienæ præſtandus fuit, poſſet ſine noſtra perverſitate præſtari.

26. Illud verò nondum dictum erat, quod [a] nuper apud Carthaginem audivi. Cùm enim quidam, quem maximè illo errore cupio liberari, hac quæſtione in eaſdem compingeretur anguſtias, auſus eſt dicere, ſcilicet regnum habuiſſe quoſdam fines ſuos, qui poſſent invadi à gente contraria; nam ipſum Deum nullo modo potuiſſe violari. Sed dixit quod neque auctor ille veſter ullo modo dicere cogeretur: videret enim fortaſſe conſequentes ruinas ſuæ ſectæ multo per hanc ſententiam, quàm per aliam faciliores. Et revera ita ſe hoc habet, ut ſi quiſquam mediocris cordis audierit in natura illa fuiſſe, aliud violabile, aliud inviolabile, facilè intelligat non jam duas, ſed tres eſſe naturas, unam inviolabilem, alteram violabilem, tertiam violatricem.

Caput XIII.

27. Hæ igitur blaſphemiæ, cùm à corde ſectæ, quotidie in ore veſtro habitent, deſinite aliquando ſignaculum oris veſtri, ad imperitorum illecebram, quaſi magnum aliquid prædicare. Niſi fortè quòd non veſcimini carnibus, & vinum non bibitis, ſignaculum oris mirandum & laudandum putatis. Quod quæro à vobis, quo fine faciatis. Finis enim quò referuntur ea quæ facimus, id eſt propter quem facimus quidquid facimus, ſi non ſolùm inculpabilis, ſed etiam laudabilis fuerit, tunc demum etiam facta noſtra laude aliqua digna ſunt: ſin ille jure meritóque culpatur, quem ſpectamus & intuemur, cùm in aliquo verſamur officio, id quoque officium nemo improbandum vituperandumque dubitaverit.

28. De Catilina memoriæ proditum eſt, quod frigus, ſitim, famem ferre poterat. Hæc erant illi ſpurco ſacrilegoque etiam cum Apoſtolis noſtris communia. Unde ergo diſcernitur parricida iſte ab Apoſtolis noſtris, niſi fine illo quem diverſiſſimum ſequebatur? Namque ille iſta tolerabat, ut immoderatiſſimas & immaniſſimas expleret cupiditates: illi è contrà ut eas premerent, & dominanti rationi ſervire cogerent. Soletis & vos, cùm catholicarum vobis virginum multitudo prædicatur, dicere, Etiam mula virgo eſt. Temerè id quidem, propter imperitiam catholicæ diſciplinæ, ſed tamen ſignificantes vanam eſſe continentiam iſtam, niſi ad aliquem rectiſſimum finem certa ratione referatur. Poſſunt & catholici Chriſtiani veſtram à vino & carnibus abſtinentiam, jumentis & multis paſſeribus, poſtremò etiam innumerabilibus generibus vermium comparare. Sed ne in veſtram incidam temeritatem, non id præproperè faciam, ſed diſcutiam primò quo iſta fine faciatis. Jam enim conſtat inter nos, ut opinor, hujuſcemodi moribus nihil aliud eſſe quærendum. Si ergo parcimoniæ gratiâ & coërcendæ libidinis, qua eſcis talibus & potu delectamur & capimur, audio & probo. ſed non ita eſt.

29. Nam quæro à vobis, ſi quis exſiſtat, quod fieri poteſt, ita homo parcus & frugi, ut appetitum ventris & gutturis moderans, non epuletur bis per unum diem; & huic cœnanti oluſcula cum exiguo lardo apponantur, eodem lardo uncta atque condita, quantum comprimendæ fami ſat eſt; ſitimque irriget propter diligentiam valetudinis, duabus aut tribus [b] vini meracis potionibus, iſque illi victus ſit quotidianus: alius verò ex alia parte nihil guſtans carnium, nihil vini, exquiſitas & peregrinas fruges multis ferculis variatas & largo pipere adſperſas nonâ horâ libenter aſſumat, noctis etiam principio talia cœnaturus; bibat autem mulſum, carœnum paſſum, & nonnullorum pomorum expreſſos ſuccos, vini ſpeciem ſatis imitantes, atque id etiam ſuavitate vincentes; & bibat non quantum ſitit, ſed quantum libet; idque ſibi exhibendum curet quotidie, talique victu deliciiſque perfruatur, nulla neceſſitate, magna voluptate: quem tandem horum duorum, quod ad cibandum potandumque adtinet, abſtinentiùs vitam ducere judicatis? Non opinor uſque adeo vos eſſe cæcos, quin illum de parco lardo & vino, huic gurgiti præferatis.

30. Ita quidem veritas cogit, ſed veſter error longè aliter canit. Electus enim veſter tribus ſignaculis prædicatus, ſi quotidie ita vivat, ut hic quem poſteriùs deſcripſimus, ab uno, & fortaſſe duobus gravioribus reprehendi poteſt, damnari autem tamquam ſignaculi [c] diſſignator omnino non poteſt. Si autem ſemel cum illo priore cœnaverit, fruſtoque pernæ vel rancido labra unxerit, & vappâ udaverit, ſolutor ſignaculi & gehennæ ilico deſtinatus, veſtri auctoris ſententiâ, mirantibus vobis, ſed tamen conſentientibus, judicabitur. Quæſo relinquite errorem, quæſo advertite rationem, quæſo aliquantulùm conſuetudini obſiſtite. Quid enim eſt iſta pravitate perverſius? Quid magis delirum? Quid porrò inſanius dici aut cogitari poteſt, hominem boletos, orizam, tubera, placentas, carœnum, piper, laſer, diſtento ventre cum gratulatione ructantem, & quotidie talia requirentem, non inveniri quemadmodum à tribus ſignaculis, id eſt à regula ſanctitatis excidiſſe videatur; alium verò fruges viliſſimas fumoſo obſonio condientem, tantumque hinc aſſumentem, quantum refectioni corporis ſufficit, & tres cyathos vini ſuſtentandæ valetudinis gratiâ ſorbentem, & ab illo victu ad iſtum tranſeuntem, certo ſupplicio præparari?

Caput XIV. Tribus cauſis abſtinetur laudabiliter à certis ciborum generibus.

31. At enim ait Apoſtolus; *Bonum eſt, fratres, non manducare carnem, neque bibere vinum.* Quaſi verò quiſquam noſtrûm id bonum neget: ſed aut eo fine quem ſuperiùs commemoravi, ſecundùm quem dicitur, *Et carnis curam ne feceritis in concupiſcentiis:* aut eis quos rurſus idem Paulus oſtendit; id eſt, aut refrenandæ gulæ cauſſâ, quæ his rebus ſolet rabidiùs immoderatiúſque raptari; aut ne frater offendatur; aut ab infirmis idolio communicetur. Eo

Rom. 14. 21.

[a] Etſi vox, *nuper*, ad aliquot annos porrigatur nonnumquam: hoc tamen loco neſcimus an proximum tempus denotet. Nam ſubindicare videtur quæſtioni illi (quæ quidem apud Italiam *ab uſque Carthagine à Nebridio proponi ſolebat*, uti legimus in lib. 7. Confeſſ. c. 2. n. 3.) reſponſum illud alterum pro Manichæis redditum eſſe, non primo tempore propoſitæ à Nebridio quæſtionis, aut eo quo ſtudioſè Manichæos audiebat Auguſtinus, ſed aliquanto recentiore, ac fortè nonniſi poſt ipſius regreſſum ex Italia. Quod ſi ita eſt, libro huic Romæ à ſe ſcripto locum hunc ſecunda manu, dum ejus publicationem differt, adjecerit.

[b] MSS. ſex probæ notæ, *aut tribus minimè meracis potionibus*. alij tres, *aut tribus vini potionibus*.

[c] Er. *diſſipator*. Lov *diſſignitor*. At MSS. ſeptem *diſſignator*. alij quatuor habent *deſignator*.

enim tempore, quo hæc scribebat Apostolus, multa immolatitia caro in macello vendebatur. Et quia vino etiam libabatur diis gentium, multi fratres infirmiores, qui etiam rebus his venalibus utebantur, penitus à carnibus se & vino cohibere maluerunt, quàm vel nescientes incidere in eam quam putabant cum idolis communicationem. Propter hos autem etiam ij qui firmiores erant, & hæc majori fide contemnenda judicarant, scientes nihil immundum esse nisi per malam conscientiam, tenentesque illam Domini sententiam: *Non quod intrat in os vestrum, vos coinquinat, sed quod exit*: tamen propter hos infirmiores, ne offenderentur, ab his rebus abstinere debebant. Neque hoc suspicione colligitur, sed in ipsis Apostoli epistolis manifestè invenitur. Vos enim hoc solum nobis dicere soletis; *Bonum est, fratres, non manducare carnem, neque bibere vinum*: non autem subjungere illud quod sequitur; *neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur.* Hinc enim elucet quo fine Apostolus hæc præcipiebat.

Matt. 15. 11.

Rom. 14. 21.

32. Planiùs hoc indicant superiora & sequentia, quæ commemorare longum est quidem, sed propter eos, qui ad divinas Scripturas legendas & pertractandas pigri sunt, totum istum locum retexere cogimur. *Infirmum autem in fide assumite*, inquit, *non in disceptationibus cogitationum. Alius enim credit manducare omnia: qui autem infirmus est, olus manducet. Is qui manducat, non manducantem non spernat; & qui non manducat, manducantem non judicet: Deus enim illum assumsit. Tu quis es qui judicas alienum servum? Suo Domino stat, aut cadit. stabit autem. Potens est enim Deus statuere illum. Nam alius judicat diem inter diem, alius judicat omnem diem: unusquisque in suo sensu abundet. Qui sapit diem, Domino sapit: & qui manducat, Domino manducat; gratias enim agit Deo. Et qui non manducat, Domino non manducat, & gratias agit Deo. Nemo enim nostrûm sibi vivit, & nemo sibi moritur. Sive enim vivimus, Domino vivimus; sive morimur, Domino morimur. Sive enim vivimus, sive morimur, Domini sumus. In hoc enim Christus &* [a] *vixit, & mortuus est, & resurrexit, ut & vivorum & mortuorum dominetur. Tu autem quid judicas fratrem tuum, aut tu quare spernis fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal Dei. Scriptum est enim: Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, & confitebitur omnis lingua Deo. Itaque unusquisque nostrûm pro se rationem reddet Deo. Non ergo ampliùs invicem dijudicemus, sed hoc judicate magis, ne ponatis offendiculum fratri vel scandalum. Scio & confido in Domino Iesu, quia nihil commune per ipsum, nisi ei qui existimat quid commune esse, illi commune est. Si enim propter cibum frater tuus contristatur, non jam secundùm caritatem ambulas. Noli cibo tuo perdere illum, pro quo Christus mortuus est. Non ergo blasphemetur bonum nostrum. Non est regnum Dei esca & potus, sed justitia & pax & gaudium in Spiritusancto. Qui enim in hoc servit Christo, placet Deo, & probatus est hominibus. Itaque quæ pacis sunt sectemur, & quæ ædificationis sunt in invicem. Noli propter escam destruere opus Dei. Omnia quidem munda sunt, sed malum est homini qui per offensionem manducat. Bonum est non manducare carnem, & non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur. Tu fidem habes penes temetipsum, habe coram Deo. Beatus qui non judicat semetipsum in eo quod probat. Qui autem discernit, si manducaverit damnatus est, quia non ex* A *fide, peccatum est. Debemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere, & non nobis placere. Vnusquisque nostrûm proximo suo placeat* [b] *in bonum, ad ædificationem. Etenim Christus non sibi placuit.*

Ibid. 1. &c.

a

Isa. 45. 23.

Rom. 15. 1.

33. Satisne apparet Apostolum eis præcepisse, ut carnes non manducarent, neque vinum biberent quicumque firmiores essent: quia infirmos offendebant non eis congruendo, & faciebant ut putarent eos, qui fide omnia munda judicabant, in obsequium idolorum à talibus epulis & potu nolle abstinere? B Hoc significat & ad Corinthios hoc modo scribens: *De escis autem sacrificiorum quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo, & quod nullus Deus nisi unus. Nam etsi sunt qui dicantur dij, sive in cælo, sive in terra, nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, & nos in illo, & unus Dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum. Sed non in omnibus est scientia. Quidam autem in conscientia sua usque adhuc in idolio quasi idolothytum manducant, & conscientia eorum cùm sit infirma inquinatur. Esca autem nos non commendat Deo.* C *Neque enim si manducaverimus, abundabimus, neque si non manducaverimus, deficiemus. Videte autem ne fortè hæc licentia vestra offendiculum fiat infirmis. Si enim quis viderit eum, qui habet scientiam, in idolio recumbentem, nonne conscientia ejus cùm sit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta, & peribit infirmus in tua conscientia frater, propter quem Christus mortuus est? Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam ipsorum infirmam, in Christum peccatis. Quapropter si esca scandalizat* D *fratrem meum, non manducabo carnem in æternum, ne fratrem scandalizem.*

1 Cor. 8. &c.

34. Item alio loco: *Quid ergo dico quòd idolis immolatum sit aliquid,* [c] *aut quòd idolum sit aliquid? Sed quæ immolant gentes, dæmoniis immolant, & non Deo. Nolo autem vos socios fieri dæmoniorum. Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum: non potestis mensæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorum. An æmulamur Dominum? Numquid illo fortiores sumus? Omnia mihi licita sunt, sed non omnia* E *expediunt: omnia mihi licita sunt, sed non omnia ædificant. Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius. Omne quod in macello venit, manducate; nihil interrogantes propter conscientiam. Si quis autem dixerit, Hoc immolatum est idolis, nolite manducare propter illum qui indicat, & propter conscientiam. conscientiam autem dico, non tuam, sed alterius. Vt quid enim libertas mea judicatur ab alia conscientia? Si ego cum gratia participo, quid blasphemor pro quo gratias ago? Sive ergo manducatis, sive bibitis, vel aliud quid fa*F*citis, omnia in gloriam Dei facite. Sine offensione estote Iudæis & Græcis & Ecclesiæ Dei, sicut & ego omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salvi fiant. Imitatores mei estote, sicut & ego Christi.*

1. Cor. 10. 19. &c.

1. Cor. 11. 1.

35. Apparet igitur, ut opinor, quo fine à carnibus & à vino sit abstinendum. Is finis est triplex. Ad comprimendam delectationem, quæ in his maximè cibis haberi solet, atque in tali potu usque ad ebrietatem pervenire. Ad tuendam infirmitatem, propter illa quæ sacrificantur atque libantur. Et quod maximè commendandum est, propter caritatem, ne imbecilliorum ab his continentium offendatur infirmitas. Vos autem immunda esse obsonia dicitis, cùm dicat Apostolus, omnia munda esse, sed ei malum esse qui per offensionem manducat. Et prorsus credo vos istis epulis inquinari, eo ipso quo immunda esse

Rom. 14. Tit. 1.

[a] Editi, *& vivit*. MSS. *& vixit*. porrò neutrum hîc loci in sacris codicibus reperitur.

[b] MSS. novem, *placeat ad bonam ædificationem.*

[c] MSS. novem, *non quod idolum sit aliquid.*

arbitramini. Ait enim : *Credo & confido in Domino Iesu, quia nihil commune per ipsum ; sed ei qui existimat aliquid commune esse, illi commune est.* Cui autem dubium est, commune illum, immundum & inquinatum vocasse ? Sed stultum est vobiscum agere de Scripturis, cùm & rationem pollicendo decipiatis, & eos libros, in quibus magna est religionis auctoritas, falsis capitibus immissis corruptos esse dicatis. Ratione igitur mihi persuadete, quomodo vescentem carnes coinquinent, si sine ulla offensione, sine ulla infirma opinione, sine ulla libidine sumuntur ?

CAPUT XV. Esum carnium cur interdicant Manichæi.

36. OPERÆPRETIUM est totam superstitiosæ hujus abstinentiæ rationem cognoscere, quæ ita redditur : Quoniam, inquit, membrum Dei malorum substantiæ commixtum est, ut eam refrenaret, atque à summo furore comprimeret (sic enim dicitis) de commixta utraque natura, id est boni & mali, mundus est fabricatus. Pars autem illa divina ex omni parte mundi quotidie purgatur, & in sua regna resumitur : sed hæc per terram exhalans, & ad cælum tendens, incurrit in stirpes, quoniam radicibus terræ affiguntur, atque ita omnes herbas, & arbusta omnia fecundat & vegetat. Hinc animalia cibum capiunt, quæ si concumbunt, ligant in carne divinum illud membrum, & à certo suo itinere aversum atque impeditum, erroribus ærumnisque implicant. Itaque cibi qui de frugibus & pomis parantur, si ad sanctos, id est ad Manichæos veniant, per eorum castitatem, & orationes, & psalmos quidquid in eis est [a] luculentum & divinum purgatur, id est ex omni parte perficitur, ut ad regna propria sine ulla sordium difficultate referatur. Hinc est quod mendicanti homini, qui Manichæus non sit, panem vel aliquid frugum, vel aquam ipsam, quæ omnibus vilis est, dari prohibetis ; ne membrum Dei, quod his rebus admixtum est, suis peccatis sordidatum à reditu impediat.

37. Carnes autem jam de ipsis sordibus dicitis esse concretas. Fugit enim aliquid partis illius divinæ, ut perhibetis, dum fruges & poma carpuntur ; fugit cùm affliguntur vel terendo vel molendo vel coquendo, vel etiam mordendo atque mandendo. Fugit etiam in omnibus motibus animalium, vel cùm gestiunt, vel cùm exercentur, vel cùm laborant, vel cùm omnino aliquid operantur. Fugit etiam in ipsa quiete nostra, dum in corpore, illa quæ appellatur digestio, interiore calore conficitur. Atque ita tot occasionibus divinâ fugiente naturâ, quiddam sordidissimum remanet, unde per concubitum caro formetur ; [b] cum anima tamen boni generis, quoniam quamvis plurimum, non tamen totum bonum, memoratis illis motibus evolat. Quocirca cùm anima etiam carnem deseruerit, nimias sordes reliquas fieri, & ideo eorum qui vescuntur carnibus, animam coinquinari.

CAPUT XVI. Aperit portentosa Manichæorum mysteria.

38. O RERUM naturæ obscuritas, quantum tegmen est falsitatis ? Quis non, hæc audiens, qui rerum caussas non didicit, qui nondum veritatis quantulocumque lumine adspersus corporeis imaginibus fallitur, eo ipso quo hæc minimè apparent, & per quædam simulacra rerum visibilium cogitantur, & disertè dici possunt, vera esse arbitretur ? Talium autem hominum magnæ turbæ atque greges vocantur, quos religiosus timor ab his fallaciis potiùs quàm ratio tutos facit. Quamobrem ita ego ista conabor refellere, quantum me Deus adjuvare dignabitur, ut non solùm prudentium judicio, quo simul ac dicta fuerint improbentur, sed ipsi etiam vulgari intelligentiæ, quàm sint falsa & absurda satis eluceat.

39. Primò enim quæro, unde doceatis in frumentis, ac legumine, & oleribus, & floribus, & pomis inesse istam nescio quam partem Dei. Ex ipso coloris nitore, inquiunt, & odoris jocunditate, & saporis suavitate manifestum est : quæ dum non habent putria, eodem bono sese deserta esse significant. B Non pudet Deum naso & palato inventum putare ? sed hæc omitto. Latinè enim vobis dicam, & ut dici adsolet, multùm est ad vos. Illud potiùs qualicumque mente intelligendum fuit, si colore apparet in corporibus boni præsentia, fimum animalium, quod ipsarum etiam carnium purgamentum est, diversis nitere coloribus, aliàs candido, plerumque aureolo, & aliis hujusmodi, quos in pomis & floribus velut testes Dei præsentis atque inhærentis accipitis. Quid tandem caussæ est, quòd ruborem in C rosa indicem abundantis boni esse perhibetis, & eumdem damnatis in sanguine ? Cur in viola eumdem colorem amplectimini, quem in [c] choleribus, in morbo ictericorum, in infantis denique fimo aspernamini ? Cur nitorem atque fulgorem olei, clamare copiam coadmixti boni arbitramini, & ad id purgandum fauces & ventrem paratis : de pingui autem carne simillimi fulgoris destillantibus guttis labra contingere formidatis ? Cur de thesauris Dei melonem putatis aureum esse ; & pernæ adipem ranci- D dam, vel ovi medium non putatis ? Cur vobis candor in lactucis prædicat Deum, in lacte non prædicat ? De coloribus enim adhuc loquor, in quibus (ut omittam cetera) unius pavonis pennis & plumis, quæ certè de concubitu & carne nascuntur, nulla potestis vestita floribus prata conferre.

40. Nam si & odore invenitur hoc bonum, nonnullorum animalium carnibus miri odoris conficiuntur unguenta. Cibi denique ipsi, qui cum carnibus meliusculis concoqui solent, multo jucundiùs olent E quàm si eis caro defuisset. Postremò si suaviùs olentia mundiora judicatis, quodam luto vesci avidiùs, quàm cisterninam aquam bibere debuistis : quia perfusa imbri terra siccior, nares miro odore permulcet, meliúsque olet tale lutum, quàm si exciperetur pluvia purior. Quòd si saporem opus est adtestari, ut cognoscamus habitare in corpore aliquid Dei, magis habitat in dactylis & melle quàm in carne porcina, sed magis in carne porcina quàm in faba ; magis in fico quàm in ficato, ecce concedo ; sed & vos con- F cedite, magis in ficato quàm in beta. Quid quòd ista ratione cogimini confiteri, quasdam stirpes, quas certè omnes mundiores vultis quàm carnem, ex ipsa carne accipere Deum, si sapore Deus immixtus agnoscitur ? Nam & olera sapidiora fiunt cocta cum carnibus : & herbas quibus pecora pascuntur, gustare non possumus ; conversas autem in succum lactis, & colore præstantiores, & sapore commodissimas judicamus.

Ex carnibus animantum unguenta.

41. An bona tria simul ubi fuerint, id est color bonus & odor & sapor, ibi esse majorem boni partem putatis ? Nolite ergo flores tantopere mirari atque laudare, quos judicandos ad tribunal palati non potestis admittere. Nolite portulacam saltem carnibus anteponere, quæ ab his coctis & colore & sa-

[a] Editi *lutulentum purgatur*. At MSS. octo, *luculentum & divinum*, uti legi postulant sequentia verba, *perficitur ut ad regna* &c.

[b] Er. & Lov omissa præpositione, *cum*, sic textum interpungunt: *caro formetur. Anima tamen boni* &c. sed aliquanto concinnior MSS. lectio, quam hîc reddimus.

[c] In excusis habetur, *coloribus*, manifesto errore quapropter ex MSS. substituimus, *choleribus*, vocem Latinis quidem barbaram, sed Afris fortè receptam ad significandum choleram aut cholerâ affectos.

pore & odore superatur. Porcellus assus, (hoc enim cogitis, ut de bono & de malo, non scriptoribus & librariis, sed coquis & dulciariis ministris vobiscum potiùs disseramus) porcellus ergo assus & colore nitidus, & odore blandus, & sapore jocundus est: habetis perfectum divinæ substantiæ inhabitantis indicium: trino testimonio vos invitat, & purgari vestra sanctitate desiderat. Invadite. quid cunctamini? quid contradicere paratis? Colore solo lenticulam fimus vincit infantis, odore solo assa offella superat mitem ac viridem ficum, sapore solo hœdus occisus herbam, quam vivus pascitur, vincit: inventa est etiam caro, cujus caussa his simul tribus testibus adjuvetur. Quid quæritis amplius? aut quid dicturi estis? Cur vos epulantes immundos faciant pulpamenta, & disputantes hæc portenta non faciant: præsertim cùm solis istius radius, quem vos certè & carnibus omnibus & frugibus anteponitis, nec oleat, nec sapiat, sed tantummodo inter cetera corpora, præstantiâ fulgentissimi coloris emineat: qui vos magnopere hortatur, atque adeo cogit invitos, ut inter documenta commixti boni, nihil coloris nitori præferatis?

42. Ad illas ergo reducimini angustias, ut magis in sanguine, & in iis quæ animalium carnibus fœtidissima, sed nitidè colorata in vicis egeruntur, quàm in olivæ foliis pallentibus partem Dei habitare fateamini. Quòd si dicitis, nam etiam hoc dicitis, olivæ folia cùm incenduntur ignem emittere, in quo præsentia lucis apparet, carnes autem cùm incenduntur non idem facere: quid de adipe respondebitis, qui propè omnes Italas lucernas illuminat? Quid de fimo bubulo, qui est certè bovis carne sordidior, quo siccato rustici sic utuntur ad focum, ut ejus igne facilius nihil sit fumoque purgatius? Quid quòd, si nitor & fulgor majorem præsentiam divinæ partis ostendit, eam vos non purgatis, non consignatis, non liberatis? Siquidem est maximè in floribus, ut omittam sanguinem, & innumerabilia in carne, vel ex carne simillima, quos certè flores habere in epulis non potestis: qui si etiam carnibus vesceremini, squamas certè piscium, & quosdam vermiculos atque muscas, quæ omnia etiam in tenebris luce propria coruscant, pulmentis vestris non adhiberetis.

Sebum.

43. Quid igitur restat, nisi ut dicere desinatis, habere vos idoneos judices oculos, nares, palatum, quibus divinæ partis præsentiam in corporibus approbetis? His autem remotis, unde docebitis non modò majorem partem Dei in stirpibus esse quàm in carnibus, sed omnino esse aliquid ejus in stirpibus? An pulcritudo vos movet, non quæ in suavitate coloris est, sed quæ in partium congruentia? Utinam hoc esset. Quando enim corporibus animantium, in quorum forma paribus paria membra respondeant, auderetis distorta ligna conferre? Sed si corporalium sensuum testimoniis delectamini, quod necesse est iis, qui vim essentiæ mente videre non possunt, quomodo probatis per moram temporis, & per obtritiones quasdam, fugere de corporibus substantiam boni, nisi quia inde discedit Deus, ut asseritis, & de loco in locum migrat? Plenum est dementiæ. Verumtamen signa vos ad istam sententiam & indicia, quantum existimare possum, nulla duxerunt. Multa enim carpta de arboribus vel evulsa de terra, antequam ad cibum nostrum veniant, interpositione aliqua temporis meliora redduntur; ut porri & intiba; lactucæ, uvæ, mala, ficus, & quædam pira: & multa præterea quæ & colorantur meliùs, dum non statim ut decerpta fuerint absumuntur, & corpore capiuntur salubriùs, & sapiunt in ore conditiùs: quæ tanta commoditas & suavitas inesse his rebus minimè deberet, si secundùm vestram sententiam, tanto desertiora bono fierent, quanto diuturniùs reponuntur, postquam à terra quasi à matre separata sunt. Caro ipsa pridie occisorum animalium profectò est jocundior atque commodior: non autem ita esse oportebat, si, ut asseritis, plus haberet boni, eo die recèns animante interemto, quàm postridie cùm divinæ substantiæ major fuga facta esset.

44. Vinum verò vetustate purius meliusque fieri quis ignoret? nec ad pervertendos sensus [a] redolentius, ut putatis, sed ad vegetandum corpus utilius: tantùm adsit modus, quem in omni re dominari decet. Nam musto recentiore perversitas sensuum citiùs solet accidere: ita ut si aliquando in lacu remanserit, aliquantumque ferbuerit, intuentes desuper percusso cerebro præcipites agat, & nisi aliquo modo subveniatur, exstinguat. Jam quod ad valetudinem adtinet, inflari eo corpora pernicioséque distendi, quis abnuat? Num ideo tanta incommoda insunt, quia plus habet boni: propterea ista in vini vetustate non sunt, quia divinæ substantiæ pars magna discessit? Absurdum est dicere, vobis præsertim qui præsentiam partis Dei, oculis, naribus, palato, cùm hi sensus bene afficiuntur, judicatis. Jam verò quæ tanta perversio est, vinum putare fel principum tenebrarum, & uvis comedendis non parcere? Magisne inerit illud fel cùm in cupa, quàm cùm in acinis fuerit? Quòd si bono discedente quasi meracius remanet malum, & id temporis morâ contingit, non oportebat easdem uvas suspensas atque servatas fieri mitiores, dulciores, salubriores: neque ipsum vinum, quod suprà dictum est, & amissa luce liquidius atque luculentius, & salutifera substantia discedente salubrius.

45. Quid dicam de lignis & frondibus, quæ tempore arescunt, nec ex eo à vobis dici possunt deteriora fieri? Id enim amittunt quo fumus gignitur, id autem retinent unde lucida flamma consurgit, & ea claritate quam multùm diligitis, purius bonum in aridioribus, quàm in viridioribus esse testatur. Ex quo fit, ut aut negetis Dei partem in luce pura quàm in fumosa esse majorem, & ita omnia documenta vestra turbetis; aut fateamini fieri posse, ut de stirpibus amputatis vel evulsis, si diuturniore tempore reponantur, copiosiùs fugiat mali natura quàm boni. Quo concesso, tenebimus de frugibus carptis majus malum posse abire, atque ita in carnibus majus bonum posse remanere. Et hoc quidem de tempore dictum sit.

46. Nam si commotione & subactione & attritione harum rerum, fugæ occasionem invenit divina illa natura, multa vos similia redarguunt, quæ fiunt movendo meliora. Hordei quidam succo vinum imitantur, quod movendo fit optimum. Sanè quod minimè prætereundum est, hoc genus potus citissimè inebriat: nec tamen umquam succum hordei, fel principum esse dixistis. Farina parciore aquâ peritè contrahitur paulò duriùs, ut subigendo fiat melior, & quo dici perversius nihil potest, luce fugiente candidior. Pastillarius mella diu subigit, ut ad illum candorem perveniant, & minùs noxiam mitioremque dulcedinem. hoc quomodo eveniat bono discedente, disserite. Quòd si non visu & odoratu & gustu, sed auditu etiam delectato præsentiam Dei placet probare, caro citharis nervos, & tibiis ossa largitur. Ita quæ siccata & attrita & torta sonora redduntur.

[a] MSS. plures, *dolentius*.

dulcedo musica; quam de divinis regnis venisse con- A tenditis, nobis mortuarum carnium sordibus exhibetur, & tempore arefactis, & attritione tenuatis, & tortione distentis: quibus afflictationibus etiam de rebus viventibus divinam substantiam fugere prædicatis; quod etiam decoctione earum accidere dicitis. Cur ergo elixati cardui minimè obsunt valetudini? Utrum ab eis dum ita coquuntur, Deum an [a] partem Dei discedere existimandum est?

47. Quid cetera persequar, quæ omnia dici nec facile est, nec necessarium? Cui enim non occurrit, B quàm multa cocta suaviora & salubriora sint? Quod non deberent, si, ut opinamini, hujuscemodi commotionibus deseruntur bono. Nihil vos prorsus invenire arbitror, unde istis corporis sensibus approbetis, ideo carnes immundas esse, atque animas inquinare vescentium, quòd carptæ fruges post multas commotiones vertantur in carnem, præsertim cùm & vetustatem corruptionemque aceti, putetis vino esse mundiorem, & carœnum quod bibitis, nihil aliud quàm coctum vinum esse videamus, quod vino deberet esse C sordidius, si motibus & coctionibus de rebus corporeis membra divina discedunt. Si autem non ita est, non est cur arbitremini fruges, cùm carpuntur, reponuntur, tractantur, coquuntur, digeruntur, fugiente bono deseri, & propterea sordidissimam creandis corporibus præbere materiam.

48. Quòd si non colore & formâ & odore & sapore ducimini, ut bonum his rebus inesse judicetis, quid aliud potestis afferre? An argumento vobis est firmitas quædam atque valentia, quæ istis rebus de- D trahi videtur, dum à terra separantur atque tractantur? Sed si hoc vos moveret (quamquam falsum id esse citò animadverti potest, propter nonnullorum auctam, postquam terræ detracta sunt, firmitatem, ut jam de vino commemoratum est, quod fit robustius vetustate) tamen si hæc firmitas vos moveret, ut dixi, in nullo magis cibo quàm in carnibus, copiosiorem partem Dei probaretis esse. Non enim athletæ, quibus illud robur & valentia maximè necessaria est, olere ac pomis, & non carne vescuntur. E

49. An quia carnes aluntur arboribus, arbores autem carnibus non aluntur, idcirco arbitramini illarum quàm nostra corpora esse meliora? Non consideratis rem tam in promtu sitam, arbusta lætiora & fecundiora, segetesque pinguiores alimento stercorum fieri, cùm vos in accusatione carnis nihil gravius vobis dicere videamini, quàm cùm dicitis esse stercorum domum. Hinc ergo aluntur ea, quæ vobis munda sunt, quod in ea re quæ vobis immunda est, multo esse immundius prædicatis. Quòd si car- F nem ob hoc aspernamini, quòd post concubitum nascitur, vermium vos caro delectet, qui in pomis, lignis, in terra ipsa denique sine ullo concubitu tam multi magnique nascuntur. Sed nescio quæ ista simulatio est. Nam si vobis propterea displiceret caro, quòd patris atque matris commixtione formatur, non illos principes tenebrarum de fructibus arborum natos fuisse diceretis, quos certè ampliùs aspernamini quàm carnes, quas gustare non vultis.

50. Nam quòd opinamini omnes quidem animas animalium de parentum cibis venire, à quibus carceribus vos liberare gloriamini divinam substantiam, quæ in vestris tenetur alimentis, nimiùm contra vos, & ad carnes edendas vos instantissimè impellit. Cur enim animas, quas illigaturi sunt corpori qui carnibus epulantur, non præoccupando & vescendo liberatis? Sed, inquit, non de carnibus aliquid ab eis bonæ partis illigatur, sed de frugibus quas cum carnibus sumunt. Quid ergo de animis leonum, quorum cibus sola caro est, respondendum videtur? Bibunt, inquit, & ideo anima illa de aqua tracta carnique implicata est. Quid de innumerabilibus avibus? Quid de ipsis aquilis dici potest, quæ non nisi carne pascuntur, nec ullo potu indigent? Certè hic deficitur, & quid responderi possit non invenitur. Si enim anima de cibis venit, & sunt animalia fetum gignentia, quorum & nullus potus, & cibus sola sit caro, est in carne anima, cui purgandæ more vestro subvenire deberetis vescendo carnem. Nisi fortè porcum, quòd & frugibus alitur, & aquam bibit, animam lucis habere arbitramini: aquilæ verò, cui sol maximè congruit, tenebrarum animam, quia sola carne vivit, inesse defenditis.

51. O rerum angustias, ô incredibiles absurditates! in quas profectò non incidissetis, si à vanissimis fabulis alieni, hoc ad continentiam ciborum sequeremini quod veritas probat; ut concupiscentiæ coërcendæ gratiâ, non vitandæ immunditiæ quæ nulla est, deliciosas escas respuendas judicaretis. Nam si quis etiam rerum naturam vimque animæ & corporis minùs intuens, vobis concedat animam coinquinari de obsonio, multo magis eam tamen immundam fieri cupiditate conceditis. Quæ ergo ratio est, vel potiùs amentia, de numero electorum hominem pellere, qui fortè carnem valetudinis causâ, nulla cupiditate gustaverit: si autem piperata tubera voraciter edere concupierit, immodestiæ tantùm fortè possitis reprehendere, non autem ut corruptorem damnare signaculi? Ita fit ut in electis vestris esse non possit, qui proditus fuerit, non concupiscendo, sed [b] medendo partem aliquam cœnasse gallinæ: esse autem in iis possit qui vehementer cumiphas, & alia placenta carne carentia desiderasse se ipse prodiderit. Tenetis ergo eum quem cupiditas sordibus mergit, quem verò ipse cibus, ut arbitramini, maculat, non tenetis, cùm inquinationem de concupiscentia quàm de obsonio longè majorem fieri fateamini, complectentes tamen eum, qui condîtis suavissime frugibus imminet inhians, seseque non tenet: excludentes eum qui quaslibet epulas hominum comprimendæ famis causâ sine ulla cupiditate paratus sumere, & paratus amittere, indifferenter capit. En miri mores, en egregia disciplina, en memorabilis temperantia.

52. Jam quòd ea quæ vobis quasi purganda offeruntur ad epulas, nefas putatis si quis alius præter electos ad cibandum tetigerit, quantæ turpitudinis & aliquando sceleris plenum est? Siquidem sæpe tam multa dantur, ut consumi facilè à paucis non possint. Et quoniam sacrilegium putatur, vel aliis dare quod redundat, vel certè abjicere, in magnas contrudimini cruditates, totum quod datum est quasi purgare cupientes. Jam verò distenti, & propè crepantes, eos qui sub vestra disciplina sunt, pueros ad devoranda reliqua crudeli dominatione compellitis: ita ut cuidam sit Romæ objectum, quòd miseros parvulos cogendo ad vescendum tali superstitione necaverit. Quod non crederem, nisi scirem quantum nefas esse arbitremini, vel aliis hæc dare qui electi non sunt, vel certè projicienda curare. Unde illa vescendi necessitas restat, quæ ad turpissimam [c] cruditatem pene quotidie, aliquando tamen potest & usque ad homicidium pervenire.

[a] Sic Er. cui suffragantur MSS. Sorbonici tres & Regio-montensis. At apud Lov. & alios MSS. habetur, *an pestem discedere*.

[b] Ita MSS. At editi habent, *edendo*.

[c] Excusi, *crudelitatem*. cujus loco MSS. habent, *cruditatem*.

53. Quæ cùm ita sint, etiam panem mendicanti dare prohibetis: censetis tamen propter misericordiam, vel potiùs propter invidiam nummos dari. Quid hîc priùs arguam, crudelitatem, an vecordiam? Quid enim si eo loco res agatur, ubi venalis cibus inveniri non potest? Homo egens ille fame moriturus est, dum tu vir sapiens & benignus magis cucumerem quàm hominem miseraris. Hæc est profectò (quid enim dicam congruentius & planius?) falsa misericordia & vera crudelitas. Nunc vecordiam videamus. Quid enim si nummis illis, quos dederis, sibi panem emat? Nonne hoc in illo pars illa vestra divina, qui hanc sumit à venditore, passura est, quod passura erat, si te dante sumsisset? Involvit igitur sordibus peccator ille mendicus partem Dei revolare cupientem, tuis nummis ad tantum scelus adjutus: & tamen vos homines prudentissimi interesse arbitramini, si homicidium facturo non detis hominem quem occidat, sed scientes pecuniam unde occidendum comparet, detis. Quid ad hanc insaniam addi potest? Ita enim fit ut aut homo moriatur, si venalem non invenerit cibum, aut cibus ipse, si invenerit: quorum alterum est verum homicidium; alterum vestrum, vobis tamen ita tribuendum, tamquam utrumque sit verum. Nam quod auditores vestros non prohibetis carnibus vesci, sed occidere animalia prohibetis, quid stultius & perversius fieri potest? Nam si talis non contaminat cibus, vos quoque sumite: si contaminat, quæ tandem dementia est majus nefas putare, animam porcinam de corpore solvere, quàm humanam porcino corpore maculare?

CAPUT XVII. Manuum signaculum apud Manichæos quale sit aperitur.

54. SED jam ad manuum signaculum considerandum tractandumque veniamus. Ac primùm quidem quòd ab animalium nece, & ab stirpium laceratione vos temperatis, superstitiosissimum Christus ostendit: qui nullam nobis cum beluis & arboribus societatem juris esse judicans, & in gregem porcorum dæmones misit, & arborem in qua fructum non invenerat, maledicto aridam fecit. *Matt. 8.32. Matt. 21.19.* Nihil certè porci, nihil arbor illa peccaverat. Neque enim usque eò dementes sumus, ut arbitremur sua sponte arborem vel frugiferam esse vel sterilem. Neque illud hîc vobis dicendum est, his factis Dominum nostrum alia quædam significare voluisse. quis enim nesciat? Sed certè Filio Dei non per homicidium signum dandum fuit, si arborem necare, ut vos dicitis, homicidium est, aut necare animalia. Nam & de hominibus, cum quibus utique sumus juris societate conjuncti, signa quædam dedit, sed sanando homines, non necando. Quod & de beluis & de arboribus faceret, si eadem nos cum illis societate, qua vos opinamini, conjunctos esse judicaret.

55. Quo loco mihi auctoritas interponenda visa est, propterea quia de pecorum anima, & de quadam vita qua dicuntur arbores vivere, non potest vobiscum subtiliter disputari. Sed quoniam privilegio quodam vos tuemini, ut de Scripturis opprimi nequeatis, dicendo eas esse falsatas: quamquam ea quæ commemoravi de arbore, & de grege porcorum, numquam à corruptoribus immissa esse dixistis: tamen ne considerantes quantum vobis adversentur, hoc idem etiam de his aliquando dicere velitis, teneam propositum meum, ut à vobis, magnis omnino pollicitatoribus rationis atque veritatis, quæram primùm quid obsit arbori, non dico si pomum inde foliumve decerpas, quod quidem apud vos, si quis non imprudentiâ, sed sciens fecerit, signaculi corruptor sine ulla dubitatione damnabitur, sed omnino si eam radicitus eruas. Anima namque illa quam ra- A tionalem inesse arboribus arbitramini, arbore excisâ vinculo solvitur, vos enim hoc dicitis, & eo quidem vinculo in quo magnâ miseriâ, nullâ utilitate tenebatur. Nam & revolutionem hominis in arborem, notum est vos, id est auctorem ipsum vestrum pro ingenti pœna, non tamen pro summa, solere minitari: & num potest in arbore anima fieri, ut in homine, sapientior? Non necandi hominis quippe certissima ratio est, ne aut eum neces cujus sapientia & virtus aliis plurimùm prodest, aut eum qui fortè po- B terat ad sapientiam pervenire, sive extrinsecùs ab aliquo admonitus, sive interioribus cogitationibus divinitus illustratus. Animam autem hominis quanto sapientior corpore excesserit, tanto utiliùs excedere veritas docet, & ratione subtilissima, & auctoritate latissimè pervagata. Quamobrem qui arborem dejicit, animam nihil in sapientia proficientem de illo corpore liberat. Itaque vos homines sancti, vos, inquam, potissimùm excidere arbores deberetis, & earum animas ab illo vinculo exsutas, orationibus & C psalmis ad meliora perducere. An de his animis hoc fieri potest, non quas mente adjuveritis, sed quas ventre receperitis?

56. Quamvis idipsum animas arborum quamdiu sunt in arboribus ad sapientiam non proficere, summæ angustiæ, quantum arbitror, vos compellunt fateri, cùm à vobis quæritur, cur & arboribus non mittatur præceptor Apostolus, aut cur ille qui hominibus mittitur, non & arboribus prædicet veritatem. Hîc cogimini respondere, illas animas percipere in talibus D corporibus præcepta divina non posse. Sed vehementiùs ab alio latere urgemini; quandoquidem illas perhibetis & audire voces nostras, & verba intelligere, & corpora motusque corporum intueri, cogitationes denique ipsas perspicere. Quæ si vera sunt, cur nihil possunt à lucis Apostolo discere, vel cur etiam multo faciliùs non possunt quàm nos, cùm interiora etiam mentis adspiciant? Ita enim magister ille, qui vos loquendo vix docet, ut dicitis, cogitando eas posset erudire, quæ sententias ejus ante sermonem in E animo cernerent. Si verò hæc falsa sunt, videte tandem in quo errore jaceatis.

57. Jam quòd poma ipsi non decerpitis, herbamque non vellitis, sed tamen ab auditoribus vestris decerpi & evelli atque afferri vobis jubetis, non ut iis qui afferunt tantùm, sed ut iis etiam quæ afferuntur, prodesse possitis, quis bene considerans ullo modo toleraverit? Primò, quia NIHIL INTEREST, utrùm ipse scelus admittas, an propter te ab alio admitti velis. Nolle te dicis. Quomodo ergo subveni- F tur illi divinæ parti, quæ in lactucis & in porris jacet, si nemo hæc evellat, & ad sanctos purganda deferat? Deinde tu ipse transiens per eum agrum, in quo tibi jure amicitiæ decerpendi quod libet potestas datur, si fico videris corvum imminentem, quid facies? Nonne ex opinione tua, ficus ipsa tecum loqui & deprecari miserabiliter videtur, ut eam ipse decerpas, & sancto ventre purificandam resuscitandamque sepelias potiùs, quàm corvus ille devoratam funesto corpori misceat, atque in alias formas illigandam cruciandamque transmittat? Quid te crudelius, si verum est? Quid ineptius, si falsum est? Quid magis contrarium disciplinæ vestræ, si signaculum solveris? Quid te inimicius Dei membro, si custodieris?

58. Sed hoc ex vestra opinione falsa & nugatoria. nam certa & manifesta crudelitas in vobis esse convincitur, ex eodem ipso errore manans. Si quis enim per morbum corpore dissoluto, fessus ab itinere, ac peste semianimis in via jaceat, nihil valens amplius

ampliùs quàm utcumque verba proferre, cui profit A ad ſtringendum corpus pirum dari, teque tranſeuntem ut ſubvenias oret, atque obſecret ut de arbore proxima, à qua nullo humano, nullo denique vero jure prohiberis, pomum afferas homini, poſt paululum niſi feceris morituro; tu vir Chriſtianus, & ſanctus tranſibis potiùs, & hominem ſic affectum precantemque deſeres, ne arbor ploret dum fructus demitur, & tu ſignaculi diſſolutor ad pœnas Manichæias deſtineris. O mores & innocentiam ſingularem.

B 59. Sed jam de nece animalium requiram quod movet, & multa quidem hujuſmodi etiam in hoc genere dici poſſunt. Nam quid oberit animæ lupi, qui lupum interfecerit: cùm & lupus ille, quamdiu vivit, lupus futurus ſit, nec ulli obtemperet prædicatori, ut aliquantùm ab ovium ſanguine temperet; & ex illo vinculo corporis, anima ſecundùm vos rationalis, interfectâ beluâ liberetur? Et ab hac quidem cæde auditores etiam veſtros prohibetis. major enim videtur quàm in arboribus. Hîc veſtros ſenſus, corpo- C reos videlicet, non multùm improbo. Videmus enim & vocibus ſentimus, cum dolore mori animantia, quod quidem homo contemnit in beſtia, cum qua ſcilicet rationalem animam non habente, nulla legis ſocietate copulatur. Sed eoſdem veſtros ſenſus in innuendis arboribus quæro, & vos cæcos prorſus invenio. Ut enim omittam, quòd nullis motibus in ligno ſenſus doloris apparet, quid manifeſtius quàm tunc ſe optimè habere arborem, cùm viget, cùm frondet, cùm floribus læta, fructibus opulenta eſt? At D hoc ei plerumque ac maximè putatione præſtatur. Quòd ſi ferrum ſic ſentiret, ut vultis, contabeſceret potiùs tot tantiſque affecta vulneribus, quàm ex illis pullulans locis, tam certa exſultatione revireſceret.

60. Verumtamen cur majus nefas putatis animalia quàm ſtirpes cædere, cùm illæ vobis puriorem animam quàm carnes habere videantur? Fit, inquit, compenſatio quædam, cùm eorum, quæ de agris auferuntur, pars aliqua datur electis ſanctiſque purganda. Jam ſuperiùs iſta fruſtrata ſunt, ſatiſque demon- E ſtratum eſt, quantùm exiſtimo, nulla ratione dici, plus eſſe in frugibus partis illius bonæ quàm in carnibus. Sed ſi vendendis carnibus victum quiſque ſuſtentet, atque omne talis negotij lucrum in emendis electorum veſtrorum cibis conſumat, pluresque iſtis afferat ſanctis eſcas quàm agricola & ruſticus, nonne eadem compenſatione ſibi animantia licere perimere clamitabit? Eſt, inquit, alia quædam ſecretiſſima ratio. Non enim deeſt homini callido adversùs indoctos in naturæ obſcuritate perfugium. Cæleſtes enim, F ait, principes, qui de gente tenebrarum capti atque vincti, à conditore mundi in illis ordinati ſunt locis, ſua quiſque poſſidet in terra animalia, de ſuo ſcilicet genere ac ſtirpe venientia: qui peremtores eorum reos tenent, nec de hoc mundo exire permittunt, pœniſque illos quibus poſſunt, & cruciatibus adterunt. Quis imperitorum hæc non formidet, & qui in tanta obſcuritate nihil videt, hoc ita ut dicitur eſſe non arbitretur? Sed ego inſtitutum non relinquam meum, cui Deus aderit, ut apertiſſima veritate obſcura mendacia refellantur.

61. Quæro enim, ſi animalia, quæ in terris ſunt & in aquis, de illo genere principum per ſucceſſionem prolis & operationem concubitus veniunt, cùm ad illos abortivos fetus revocatur origo naſcentium; quæro, inquam, ſi ita eſt, utrùm apes, & ranas, & alia multa, quæ ſine concubitu gignuntur, non ſit nefas occidere? Nefas eſſe dicitis. Non ergo propter cognationem principum neſcio quorum, ab animantium nece auditores veſtros prohibetis. Aut ſi generalem cognationem omnium eſſe corporum dicitis, arbores quoque ad eamdem principum offenſionem proculdubio pertinebunt, quibus parcere non eſt mandatum auditoribus. Reditur ergo ad illud invalidum, ea quæ in ſtirpibus auditores lædunt, expiari per fructus, quos ad eccleſiam veſtram ferunt. Dictum eſt enim hoc modo, eos qui in macello laniant animalia carneſque venditant, ſi veſtri auditores ſint, ſuaque lucra comparatis frugibus vobis conferant, cædem illam quotidianam ſibi licere contemnere, & quidquid in ea peccati eſt, veſtris epulis aboleri.

62. Quòd ſi dicatis, quemadmodum de pomis & de oleribus, conferendum fuiſſe ut illa interfectio veniam mereretur; quod quia fieri non poteſt (electi enim non edunt carnem) temperandum eſſe auditoribus à nece animalium; quid reſpondebitis de ſpinis herbiſque inutilibus, quas evellendo in agris purgandis agricolæ necant, nec ex his vobis poſſunt cibos aliquos exhibere? Quomodo ad veniam pertinebit tanta vaſtatio, unde nulla eſt eſca ſanctorum? An fortè quidquid peccatum fuerit ut fruges & poma proficiant, & de ipſis frugibus & pomis aliquid comedendo diſſolvitis? Quid ſi ergo agros locuſtæ aut mures & ſorices vaſtant, quod ſæpe accidere manifeſtum eſt, impunè ab agricola veſtro auditore necabuntur, quia ideo peccat ut fructus proficiant? Hîc certè coartamini. Aut enim conceditis auditoribus interfectionem animalium, quam veſter auctor concedere noluit, aut eos ab agricultura etiam prohibebitis, quam ille conceſſit. Quamquam ſæpe etiam dicere audeatis, feneratorem innocentiorem eſſe quàm ruſticum, uſque adeo melonibus quàm hominibus eſtis amiciores. Si quidem illi ne lædantur, melius judicatis hominem fenore trucidari. Hæccine eſt appetenda, & prædicanda juſtitia, an potius exſecranda & damnanda fallacia? Hæccine eſt miſericordia memorabilis, an exſecranda potiùs immanitas?

63. Quid quòd à nece animalium nec voſipſi in pediculis & pulicibus & cimicibus temperatis? Magnamque hujus rei defenſionem putatis, quòd has eſſe ſordes noſtrorum corporum dicitis. Quod primò apertè falſum de pulice & cimice dicitur. Cui enim non manifeſtum eſt, hæc animalia non de noſtro corpore exſiſtere? Deinde ſi concubitum vehementiùs exſecramini, quòd nimiùm videri vultis, cur non vobis mundiora videntur animalia, quæ ſine concubitu de noſtra carne naſcuntur? quamquam enim poſtea coëundo pariant, non tamen nobis coëuntibus de noſtro corpore primò naſcuntur. Jam verò ſi quæcumque de viventibus gignuntur corporibus, ſordidiſſima ſunt putanda, multo magis quæcumque de mortuis. Impuniùs ergo occiditur vel ſorex, vel anguis, vel ſcorpio, quos de humanis cadaveribus naſci, à vobis potiſſimùm ſolemus audire. Sed obſcura omitto & incerta. De apibus certè fama eſt celebrior, quòd de boum cadaveribus oriantur. Ergo occiduntur impunè. At ſi hoc quoque dubium eſt, nemo ferè de ſcarabeis dubitat, quin de fimo in pilam rotundato ab his atque obruto exſiſtant. 1. Retract. cap. 7. n. 6. Hæc igitur animantia & alia quæ perſequi longum eſt, ſordidiora certè debetis opinari, quàm pediculos veſtros: & tamen illa occidere nefas vobis videtur, his autem parcere ſtultum: niſi fortè quòd ſunt hæc animalia parva contemnitis. Sanè ſi ita eſt, ut animal quo brevius eſt, eo contemtius eſſe debeat, neceſſe eſt camelum homini præferatis.

64. Huc accedit illa gradatio, quæ cùm vos

vos audirem, nos sæpe turbavit. Nulla enim caussa est, cur propter parvum corporis modulum, pulex necandus sit, non etiam musca quæ in faba gignitur. Et si hæc, cur non etiam ista paulò amplior, cujus certè fetus minor est quàm illa. Hoc etiam sequitur, ut apis quoque sine culpa perimatur, cujus pullus huic muscæ coæquatur. Inde ad locustæ pullum & locustam, inde ad pullum muris & murem. Et ne longum faciam, nonne videtis his gradibus ad elephantum perveniri, ut omnino recusari non possit ingentem illam beluam sine culpa se occidere, quisquis propter parvulum corpus interfectionem pulicis peccatum esse non putat? Sed jam etiam de hujusmodi nugis satis dictum arbitror.

Caput XVIII. De signaculo sinus & nefandis mysteriis Manichæorum.

65. Restat signaculum sinus, in quo multùm incerta est castitas vestra. Non enim concubitum, sed ut longè antè ab Apostolo dictum est, verè nuptias prohibetis, quæ talis operis una est honesta defensio. (1. *Tim.* 4. 3.) Hîc non dubito vos esse clamaturos, invidiamque facturos dicendo, castitatem perfectam vos vehementer commendare atque laudare, non tamen nuptias prohibere: quandoquidem auditores vestri, quorum apud vos secundus est gradus, ducere atque habere non prohibeantur uxores. Quæ cùm magna voce & magna indignatione dixeritis, ego vos leniùs interrogabo ad hunc modum: Nonne vos estis qui filios gignere, eo quòd animæ ligentur in carne, gravius putatis esse peccatum, quàm ipsum concubitum? Nonne vos estis, qui nos solebatis monere, ut quantum fieri posset, observaremus tempus, quo ad conceptum mulier post genitalium viscerum purgationem apta esset, eoque tempore à concubitu temperaremus, ne carni anima implicaretur? Ex quo illud sequitur, ut non liberorum procreandorum caussâ, sed satiandæ libidinis habere conjugem censeatis. Nuptiæ autem, ut ipsæ nuptiales tabulæ clamant, liberorum procreandorum caussâ marem feminamque conjungunt: quisquis ergo procreare liberos quàm concumbere gravius dicit esse peccatum, prohibet utique nuptias; & non jam uxorem, sed meretricem feminam facit, quæ donatis sibi certis rebus, viro ad explendam ejus libidinem jungitur. Si enim uxor est, matrimonium est. Non autem matrimonium est ubi datur opera ne sit mater: non igitur uxor. Quocirca nuptias prohibetis, nec ab hoc crimine, quod olim à Spiritu-sancto de vobis prædictum est, ulla vos ratione defenditis.

66. Jam verò cùm vehementer satagitis, ne per concubitum anima ligetur in carne, & vehementer asseritis, per sanctorum cibum animam de seminibus liberari, nonne confirmatis, ô miseri, quod de vobis homines suspicantur? Cur enim de tritico, & de faba, & de lenticula aliisque seminibus, cùm his vescimini, liberare vos velle animam creditur, de animalium seminibus non credatur? Non enim ut ipsam carnem mortui animantis immundam esse dicitis, quòd animam non habet; hoc ita potestis & de animantis semine dicere, in quo animam, quæ apparebit in prole, colligatam esse censetis, & in quo ipsius Manichæi animam implicatam fuisse fatemini. Et quia non possunt ab auditoribus vestris purganda vobis talia semina afferri, quis non suspicetur secretam de vobisipsis inter vos fieri talem purgationem, & ideo illis ne vos deserant occultari? Quæ si non facitis, quod utinam ita sit, videtis tamen quantæ suspicioni vestra superstitio pateat, & quàm non sit hominibus succensendum id opinantibus, quod de vestra professione colligitur, cùm vos animas per escam & potum, de corporibus & sensibus liberare

A prædicatis. Nolo hîc diutiùs immorari. & videtis quantus sit invectionis locus. Sed quia & res talis est, ut eam potiùs reformidet quàm insectetur oratio, & propositum illud meum per totum sermonem animadverti potest, quo statui nihil exaggerare, sed nudis quodammodo rebus & rationibus agere, transeamus ad aliud.

67. Jam enim satis apparet, qualia sint tria vestra signacula. Hi sunt vestri mores, hic finis admirabilium præceptorum, ubi nihil certum, nihil constans, nihil rationabile, nihil inculpabile: sed omnia dubia, immo verò sine dubitatione falsissima, omnia repugnantia, abominabilia, absurda. Denique tam multa & tam gravia peccata in his moribus deprehenduntur, ut si quis accusare velit omnia, homo alicujus facultatis singula, ut minimùm, singulis voluminibus possit. Hæc igitur si custodiretis, vestramque impleretis professionem, nihil vobis esset ineptius, nihil stultius, nihil imperitius: cùm autem laudatis & docetis ista, nec facitis, quid vobis fallacius, quid insidiosius, quid malitiosius dici aut inveniri potest?

68. Novem annos totos magnâ curâ & diligentiâ vos audivi, nullus mihi electorum innotescere potuit, qui secundùm hæc præcepta non aut deprehensus in peccato, aut certè suspicioni subditus fuerit. Multi in vino & carnibus, multi lavantes in balneis inventi sunt. Sed hæc audiebamus. Nonnulli alienas feminas seduxisse approbati sunt, ita ut hinc planè dubitare non possim. Sed sit & hæc magis fama quàm verum. Vidi ipse non solus, sed cum iis qui partim jam illa superstitione liberati sunt, partim adhuc opto ut liberentur; vidimus ergo in quadrivio Carthaginis, in platea celeberrima, non unum, sed plures quàm tres electos simul post transeuntes nescio quas feminas tam petulanti gestu adhinnire, ut omnium trivialium impudicitiam impudentiamque superarent. Quod de magna venire consuetudine, atque illos inter se ita vivere satis eminebat, quandoquidem nullus socij præsentiam veritus, omnes, aut certè pene omnes eadem teneri peste indicabat. Non enim erant hi ex una domo, sed diversè prorsus habitantes, ex eo loco ubi conventus omnium factus erat, pariter fortè descenderant. Nos autem graviter commoti, graviter etiam questi sumus. Quis tandem hoc vindicandum, non dicam separatione ab ecclesia, sed pro magnitudine flagitij vehementi saltem objurgatione arbitratus est?

69. Et hæc erat omnis excusatio impunitatis illorum, quòd eo tempore quo conventicula eorum lege publica prohiberentur, ne quid læsi proderent: metuebatur. Ubi est ergo quod perpetuam sibi persecutionem in hoc mundo futuram prædicant, eoque se commendatiores haberi volunt, hinc interpretantes quòd hic mundus eos oderit; & propterea penes se quærendam veritatem affirmantes, quia in promissione Spiritûs-sancti paracleti dictum est, quòd eum mundus iste accipere non possit. De qua re non iste locus differendi est. Sed certè si perpetua vobis persecutio futura est, usque in sæculi finem, perpetua erit & hæc dissolutio tantæque turpitudinis impunita contagio, dum tales lædere formidatis.

70. Id etiam nobis responsum est, cùm ad ipsos primates detulissemus conquestam nobis esse mulierem quòd in conclavi, ubi cum aliis feminis erat, de illorum scilicet sanctitate secura, ingressis electis pluribus, & ab uno lucernâ exstinctâ, incertum cujus eorum in tenebris appetita esset amplexu, & coacta in flagitium, nisi subsidio clamoris evasisset. Hoc

nobis quoque notiſſimum nefas, de quanta conſue-
tudine veniſſe arbitrandum eſt? Et hoc factum eſt ea
nocte, qua feſtæ apud vos vigiliæ celebrantur. Sed
revera etiamſi nullus eſſet proditionis metus, quis
poſſet damnandum offerre epiſcopo, qui ſic præca-
verat ne agnoſceretur? Quaſi verò non omnes idem
crimen involutos tenebat, qui ſimul ingreſſi erant.
Nam omnibus petulanter jocantibus lucerna exſtin-
cta placuerat.

71. Suſpicionibus verò januæ quantæ aperie-
bantur, cùm eos invidos inveniebamus, cùm avaros,
cùm epularum exquiſitarum avidiſſimos, cùm in jur-
giis frequentiſſimos, cùm de rebus exiguis mobiliſſi-
mos? Non utique arbitrabamur eos temperare poſ-
ſe, à quibus ſe temperare profitebantur, quando la-
tibula & tenebras invenirent. Duo quidam erant
exiſtimationis ſatis bonæ, facili ingenio, atque in il-
lis ſuis diſputationibus principes, nobis ampliùs quàm
ceteri familiariúſque conjuncti. Quorum unus qui
propter ſtudia etiam liberalia nobis artiùs adhære-
bat hic nunc ibi eſſe preſbyter dicitur. Hi ſibi gra-
viter invidebant, & objiciebat alter alteri, non ac-
cuſatione manifeſta, ſed ſermone apud quos poterat
& ſuſurris, ab eo violenter adtentatam cujuſdam au-
ditoris uxorem. Ille autem ſe purgans, interim apud
nos alium ejuſdem ſceleris electum criminabatur, qui
apud eumdem auditorem, quaſi amicus fidiſſimus
habitabat: quem quoniam ſubitò ingrediens cum
muliere deprehenderat, dicebat mulieri & adultero
ab illo inimico atque invido conſilium datum, ut illa
ſibi conflaretur calumnia, ne ſi quid proderet, cre-
deretur. Angebamur nos, & moleſtiſſimè fereba-
mus, quòd etiamſi de appetita muliere incertum
erat, livor tamen in illis duobus, quibus meliores ibi
non inveniebamus, apparebat acerrimus, & alia
conjicere cogebat.

72. Poſtremò in theatris electos, & ætate, &,
ut videbantur, moribus graves, cum ſene preſbyte-
ro ſæpiſſimè invenimus. Omitto juvenes, quos etiam
rixantes pro ſcenicis & aurigis deprehendere ſoleba-
mus, quæ res non mediocri argumento eſt, quomo-
do ſe poſſint continere ab occultis, cùm eam cupidi-
tatem ſuperare non poſſint, quæ illos auditorum ſuo-
rum oculis oſtentat, & prodit erubeſcentes atque fu-
gitantes. An verò illius etiam ſancti, ad cujus diſpu-
tationes in ficariorum vicum ventitabamus, tantum
illud flagitium proderetur, ſi virginem ſanctimonia-
lem mulierem tantùm, non & prægnantem facere
potuiſſet. Sed occultum & incredibile malum creſ-
cens uterus latere non paſſus eſt. Quod cùm mater
fratri juveni prodidiſſet, acerrimè dolens, religionis
tamen nomine ab accuſatione publica revocatus eſt;
perfecitque ut ille (non enim hoc ferre quiſquam poſ-
ſet) de illa eccleſia pelleretur: & ne impunita res
omnino eſſet, cepit conſilium, ut adjunctis ſibi ami-
cis, hominem pugnis calcibuſque concideret. At ille
cùm graviter cæderetur, clamabat, ut ſibi ex aucto-
ritate Manichæi parceretur, Adam primum heroëm
peccaviſſe, & poſt peccatum fuiſſe ſanctiorem.

73. Talis eſt namque apud vos opinio de Adam
& Eva: longa fabula eſt, ſed ex ea id adtingam quod
in præſentia ſatis eſt. Adam dicitis ſic à parentibus
ſuis genitum, abortivis illis principibus tenebrarum,
ut maximam partem lucis haberet in [a] anima, & per-
exiguam gentis adverſæ. Qui cùm ſanctè viveret
propter exſuperantem copiam boni, commotam ta-
men in eo fuiſſe adverſam illam partem, ut ad con-
cubitum declinaretur: ita eum lapſum eſſe atque pec-
A caſſe, ſed vixiſſe poſtea ſanctiorem. Hîc ego non
tam de nequam homine conqueror, qui ſtupro ne-
fario alienam [b] familiam, ſub habitu electi & ſancti
viri ad tantum dedecus infamiamque perduxit. Non
hoc vobis objicio. Fuerit hoc hominis perditiſſimi
potiùs quàm conſuetudinis veſtræ. Non enim tan-
tum flagitium in vobis, ſed in illo arguo. Illud ta-
men in omnibus vobis quemadmodum ferri & tole-
rari poſſit ignoro, quòd cùm animam partem Dei
eſſe dicatis, aſſeritis tamen etiam exiguo admixto
B malo, majorem ejus copiam ubertatemque ſuperari.
Quis enim cùm hoc crediderit, & eum libido pulſa-
verit, non ad talem defenſionem potiùs, quàm ejus li-
bidinis refrenationem compreſſionemque confugiat?

Caput XX. Flagitia eorumdem Romæ deprehenſa.

74. Quid amplius dicam de moribus veſtris?
Dixi quæ ipſe compererim, cùm in ea eſſem civitate
ubi iſta commiſſa ſunt. Romæ autem me abſente
quid geſtum ſit, totum longum eſt explicare. Dicam
tamen brevi. Eò enim res erupit, ut occulta eſſe non
poſſet abſentibus: & ego quidem poſtea Romæ cùm
C eſſem, omnia vera me audiſſe firmavi: quamvis tam
familiaris & mihi probatus, qui præſens erat, ad me
rem pertulerat, ut omnino dubitare non poſſem.
Nam quidam veſter auditor, in illa memorabili ab-
ſtinentia nihilo electis cedens, qui & liberaliter inſti-
tutus eſſet, & veſtram ſectam copioſè vellet & ſole-
ret defendere, moleſtiſſimè ferebat, quòd ei vagè
peſſiméque habitantium paſſimque viventium ele-
ctorum mores perditiſſimi ſæpe diſputanti objicie-
bantur. Cupiebat itaque, ſi fieri poſſet, omnes qui
D ſecundùm illa præcepta vitam degere parati eſſent,
congregare in domum ſuam, & ſuis ſumtibus ſuſti-
nere. Erat enim & non mediocris pecuniæ contem-
tor, & non mediocriter pecunioſus. Querebatur au-
tem impediri tantos conatus ſuos epiſcoporum diſ-
ſolutione, quibus adjuvantibus implere debebat.
Interea veſter epiſcopus quidam, homo planè, ut
ipſe expertus ſum, ruſticanus atque impolitus, ſed
neſcio quomodo eâ ipſâ duritiâ ſeverior in cuſtodien-
dis bonis moribus videbatur. Hunc diutiſſimè deſi-
E deratum & aliquando præſentem arripit iſte, ex-
ponit homini voluntatem ſuam: laudat ille atque
conſentit, placet ut in domo ejus prior ipſe inci-
piat habitare. Quod ubi factum eſt, eò congregati
ſunt electi omnes, qui Romæ eſſe potuerunt. Pro-
poſita eſt vivendi regula de Manichæi epiſtola: mul-
tis intolerabile viſum eſt; abſceſſerunt: remanſerunt
tamen pudore non pauci. Cœpit ita vivi ut placue-
rat, & ut tanta præſcribebat auctoritas: cùm inte-
rim auditor ille vehementer omnes ad omnia coge-
F ret, neminem tamen ad id quod non prior ipſe ſuſ-
ciperet. Interea rixæ inter electos oriebantur creber-
rimæ, objiciebantur ab invicem crimina, quæ ille
omnia gemens audiebat, dabatque operam, ut ſe
ipſos in jurgando incautiſſimè proderent. Prode-
bant nefanda & immania. Ibi cognitum eſt quales
eſſent, qui tamen inter ceteros vim præceptorum
illorum ſubeundam ſibi eſſe putaverunt. Jam de ce-
teris quid ſuſpicandum erat, aut quid potiùs judi-
candum? Quid plura? Coacti aliquando murmu-
raverunt ſuſtineri illa mandata non poſſe. inde in
ſeditionem. Agebat auditor cauſſam ſuam comple-
xione breviſſima, aut illa omnia eſſe ſervanda, aut
illum, qui talia ſub tali conditione præcepiſſet, quæ
nullus poſſet implere, ſtultiſſimum exiſtimandum.
Vicit tamen, non enim aliter poterat, unius ſenten-
tiam effrenatiſſimus plurium ſtrepitus. Poſtea etiam
ipſe ceſſit epiſcopus, & cum magno dedecore aufu-

[a] MSS. propè omnes habent, *in animam*. id eſt pro anima.

[b] Sic MSS. potiores; alii ut in editis, *famulam*.

git: cujus sanè cibi præter regulam clanculo accepti, A & sæpe inventi ferebantur, cùm ei de proprio sacculo diligenter occultato pecunia copiosa suppeteret.

75. Hæc si falsa esse dicitis, nimis apertis & pervulgatis rebus obsistitis. Sed utinam hoc dicatis. Cùm enim sint ista manifesta, & iis qui scire voluerint cognitu facillima, intelligitur quàm vera dicere soleant, qui hæc vera esse negaverint. Sed aliis defensionibus utimini, quas ego non improbo. Aut enim dicitis aliquos qui vestra præcepta custodiant, nec eos aliorum criminibus debere perfundi; aut non B oportere omnino quæri quales sint homines, qui vestram sectam profitentur, sed qualis sit ipsa professio. Quorum ego utrumque cùm admisero, (quamquam nec illos fidos mandatorum observatores demonstrare, nec ipsam hæresim à tot & tantis nugis atque sceleribus purgare possitis) illud tamen à vobis magnopere requiram, cur maledictis insectemini Christianos catholici nominis, quorumdam intuentes perditam vitam, cùm de vestris hominibus haberi quæstionem, aut impudenter recusetis, aut impudentiùs non recusetis, velitisque intelligi in tanta vestra paucitate latere nescio quos, qui sua præcepta custodiunt, & in tanta Catholicæ multitudine non velitis?

ADMONITIO

DE SEQUENTE LIBRO DE VERA RELIGIONE.

INTER opuscula, quæ S. Augustinus nondum presbyter (quam dignitatem anno 391. adeptus est) emisit in lucem, postremum in Retractationibus locum adsignat Libro de vera Religione; *quem idcirco ad annum 390. referendum censemus. Iam ante annos aliquot hujus argumenti tractationem Romaniano civi suo & Mæcenati pollicitus erat, uti meminit cap. 7. n. 12. Id verò in se receperat scribens an. 386. contra Academicos lib. 2. cap. 3. n. 8. Porrò in epistola 113. ad Romanianum, confectum à se opus memorat, ipsi propediem transmittendum.*

*Evodium postea de existentia Dei dubia quædam proponentem ad huncce librum remittit in epist. 101. patetque ex epist. 32. ad Paulinum, eumdem librum unum esse ex quinque illis, quos Pen*teuchum contra Manichæos *appellat Paulinus, qui eos ab Alypio dono acceperat, & quorum occasione in laudem Augustini sic exclamat in epist. 31.* O verè sal terræ, quo præcordia nostra, ne possint sæculi vanescere errore, condiuntur! O lucerna dignè supra candelabrum Ecclesiæ posita, quæ latè catholicis urbibus de septiformi lychno pastum oleo lætitiæ lumen effundens, densas licet hæreticorum caligines discutis, & lucem veritatis à confusione tenebrarum, splendore clarifici sermonis enubilas &c. *Certè liber de vera Religione, si quis alius, hoc elogium Augustino demerebatur. Etsi enim recèns tum, cùm eum scripsit, in veræ religionis partes perductus esset, nec alio quàm Christiani catholici nomine præditus; eo tamen sublimi modo Christianæ religionis sacramenta exponit, oppositorumque dogmatum in primis Manichæorum revellit fundamenta, ut jam tum absolutissimi doctoris & strenuissimi episcopi vices impleverit.*

LIB. I. RETRACT. CAPUT XIII.

TUNC etiam *de Vera Religione* librum scripsi, in quo multipliciter & copiosissimè disputatur, unum verum Deum, id est Trinitatem, Patrem & Filium & Spiritum sanctum religione vera colendum: & quanta misericordia ejus, per temporalem dispensationem concessa sit hominibus Christiana religio, quæ vera religio est, & ad eumdem cultum Dei quemadmodum sit homo quadam vita sua coaptandus. Maximè tamen contra duas naturas Manichæorum liber hic loquitur.

cap. 10. 2. In hoc libro quodam loco, *Sit*, inquam, *tibi manifestum atque perceptum, nullum errorem in religione esse potuisse, si anima pro Deo suo non coleret animam, aut corpus, aut phantasmata sua.* Hîc animam pro universa creatura incorporali posui, non loquens more Scripturarum, quæ animam, quando non translato verbo utuntur, nescio utrùm velint intelligi nisi eam, qua vivunt animalia mortalia, in quibus & homines sunt, quamdiu mortales sunt. Paulò pòst autem eumdem sensum meliùs sum breviùsque complexus, ubi dixi; *Non ergo creaturæ potiùs quàm creatori serviamus, nec evanescamus in cogitationibus nostris, & perfecta religio est.* Creaturam quippe uno nomine utramque, id est spiritalem corporalemque significavi. Restat quod ibi dixi, *aut phantasmata sua*: propter quod hîc dixi, *nec evanescamus in cogitationibus nostris.*

Ibidem. Religio Christiana apud antiquos fuit. 3. Item quod dixi, *Ea est nostris temporibus Christiana religio, quam cognoscere ac sequi securissima & certissima salus est*, secundùm hoc nomen dictum est, non secundùm ipsam rem, cujus hoc nomen est. Nam res ipsa, quæ nunc Christiana religio nuncupatur, erat apud antiquos, nec defuit ab initio generis humani, quousque ipse Christus veniret in carne, unde vera religio quæ jam erat, cœpit appellari Christiana. Cùm enim eum post resurrectionem adscensionemque in cælum cœpissent Apostoli prædicare, & plurimi crederent, primùm apud Antiochiam, sicut scriptum est, appellati sunt discipuli Christiani. Propterea dixi, *Hæc est nostris temporibus Christiana religio*; non quia prioribus temporibus non fuit, sed quia posterioribus hoc nomen accepit. (Actor. 11. 26.)

4. Alio loco, *Intende igitur*, inquam, *in hæc quæ sequuntur diligenter & piè, quantùm potes: tales enim*

adjuvat Deus. Quod non ita intelligendum est, quasi tantummodo tales adjuvet, cùm adjuvet etiam non tales ut sint tales, id est, ut diligenter & piè quærant. tales autem adjuvat ut inveniant. Itemque alibi: *Deinde*, inquam, *jam erit consequens, ut post mortem corporalem, quam debemus primo peccato, tempore suo atque ordine suo hoc corpus restituatur pristinæ stabilitati.* (cap. 12.) Quod sic accipiendum est, quia etiam pristina stabilitas corporis, quam peccando amisimus, habebat tantam felicitatem, ut in defectum non vergeret senectutis. Huic ergo pristinæ stabilitati restituetur hoc corpus in resurrectione mortuorum. Sed habebit ampliùs, ut nec alimentis corporalibus sustentetur; sed ad sufficientiam vivificetur solo spiritu, cùm resurrexerit in spiritum vivificantem, qua caussâ etiam spiritale erit. Illud autem quod primum fuit, quamvis non moriturum nisi homo peccasset, tamen animale factum est in animam viventem.

5. Et alibi, *Usque adeo*, inquam, *peccatum voluntarium malum est, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium.* (cap. 14.) Potest videri falsa hæc definitio, sed si diligenter discutiatur, invenietur esse verissima. Peccatum quippe illud cogitandum est, quod tantummodo peccatum est, non quod est etiam pœna peccati, sicut superiùs ostendi, cùm quædam commemorarem ex libro tertio de Libero arbitrio. (Lib. 1. Retract. cap. 9.) Quamvis & illa quæ non immeritò non voluntaria peccata dicuntur, quia vel à nescientibus vel à coactis perpetrantur, non omnimodo possunt sine voluntate committi: quoniam & ille qui peccat ignorans, voluntate utique facit, quod cùm faciendum non sit, putat esse faciendum. Et ille qui concupiscente adversùs spiritum carne, non ea quæ vult facit, concupiscit quidem nolens, & in eo non facit quod vult: sed si vincitur, concupiscentiæ consentit volens, & in eo non facit nisi quod vult, liber scilicet justitiæ, servusque peccati. Et illud quod in parvulis dicitur originale peccatum, cùm adhuc non utantur arbitrio voluntatis, non absurdè vocatur etiam voluntarium, quia ex prima hominis mala voluntate contractum, factum est quodammodo hereditarium. Non itaque falsum est quod dixi, *Usque adeo peccatum voluntarium malum est, ut nullo modo sit peccatum si non sit voluntarium.* Ideo gratiâ Dei non solùm reatus omnium præteritorum solvitur in omnibus, qui baptizantur in Christo, quod fit spiritu regenerationis, verùm etiam in grandibus voluntas ipsa sanatur, & præparatur à Domino, quod fit spiritu fidei & caritatis.

6. Alio loco in eo quod dixi de Domino Jesu Christo, *Nihil egit vi, sed omnia suadendo & monendo*, non mihi occurrerat quod vendentes & ementes flagellando ejecit de templo. (cap. 16.) Sed quid hoc, aut quantum est? Quamvis & dæmones nolentes ab hominibus, non sermone suasionis, sed vi potestatis ejecerit. Item alio loco: *Priùs*, inquam, *isti sequendi sunt, qui unum Deum summum, solum verum Deum & solum colendum esse dicunt. si apud hos veritas non eluxerit, tum demum migrandum est.* (cap. 25.) Quod ita potest videri dictum, quasi de hujus religionis veritate dubitaverim. Dixi autem sicut ei * congruebat ad quem scribebam. Sic enim dixi, *si apud hos veritas non eluxerit*, nihil dubitans quòd apud eos elucesceret, quemadmodum ait Apostolus, *Si Christus non resurrexit*, non utique dubitans quòd resurrexerit. (* Romaniano.) (1. Cor. 15. 14.)

7. Item quod dixi, *Nec miracula illa in nostra tempora durare permissa sunt, ne anima semper visibilia quæreret, & eorum consuetudine frigesceret genus humanum, quorum novitate flagravit*, verum est quidem: non enim nunc usque, cùm manus imponitur baptizatis, sic accipiunt Spiritum-sanctum, ut loquantur linguis omnium gentium: aut nunc usque ad umbram transeuntium prædicatorum Christi sanantur infirmi; & si qua talia tunc facta sunt, quæ postea cessasse manifestum est. Sed non sic accipiendum est quod dixi, ut nunc in Christi nomine fieri miracula nulla credantur. Nam ego ipse quando istum ipsum librum scripsi, ad Mediolanensium corpora Martyrum in eadem civitate cæcum illuminatum fuisse jam noveram, & alia nonnulla, qualia tam multa etiam istis temporibus fiunt, ut nec omnia cognoscere, nec ea quæ cognoscimus enumerare possimus. (Protasii & Gervasii lib. 9. Conf. c. 7.)

8. Et alio loco illud quod dixi, *Sicut ait Apostolus*, Omnis ordo à Deo est, non eisdem verbis hoc dixit Apostolus, quamvis eadem videatur esse sententia. (cap. 41.) Ait quippe ille: *Quæ autem sunt, à Deo ordinatæ sunt.* (Rom. 13. 1.) Et alibi: *Prorsus*, inquam, *nemo nos fallat: quidquid rectè vituperatur, in melioris comparatione respuitur.* (cap. 41.) Hoc de substantiis atque naturis dictum est: inde enim disputabatur, non de bonis actionibus atque peccatis. Itemque alibi: *Sed nec sic quidem*, inquam, *ab homine homo diligendus est, ut diliguntur carnales fratres, vel filii, vel conjuges, vel quique cognati, aut affines, aut cives: nam & ista dilectio temporalis est. Non enim ullas tales necessitudines haberemus, quæ nascendo & moriendo contingunt, si natura nostra in præceptis & imagine Dei manens, in istam corruptionem non relegaretur.* (cap. 46.) Hunc sensum prorsus improbo, quem jam & superiùs improbavi in primo libro de Genesi contra Manichæos. (Lib. 1. Retract. c. 10.) Ad hoc enim ducit, ut credantur illi conjuges primi non generaturi posteros homines, nisi peccassent; tamquam necesse fuerit ut morituri gignerentur, si de concubitu maris & feminæ gignerentur. Nondum enim videram fieri potuisse, ut non morituri de non morituris nascerentur, si peccato illo magno non mutaretur in deterius humana natura. Ac per hoc si & in parentibus & in filiis fecunditas felicitasque mansisset, usque ad certum sanctorum numerum, quem prædestinavit Deus, nascerentur homines non parentibus successuri morientibus, sed cum viventibus regnaturi. Essent ergo etiam istæ cognationes atque affinitates, si nullus delinqueret, nullusque moreretur.

9. Item alio loco, *Ad unum Deum tendentes*, inquam, *& ei uni religantes animas nostras, unde religio dicta creditur, omni superstitione careamus.* (cap. 55.) In his verbis meis ratio quæ reddita est, unde sit dicta religio, plus mihi placuit. Nam non me fugit aliam nominis hujus originem exposuisse latini sermonis auctores, quòd inde sit appellata religio, quòd religitur: quod verbum compositum est à legendo, id est eligendo, ut ita latinum videatur religo, sicut eligo. Hic liber sic incipit: *Cùm omnis vitæ bonæ ac beatæ via.*

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI
DE VERA RELIGIONE
LIBER UNUS. *

* Scriptus circiter an. Chr. 390.

Præmisso veram religionem non reperiri apud Paganos, neque in secta ulla præterquam in catholica Ecclesia; mox divinæ œconomiæ erga humanam salutem historia (quod quidem Christianæ religionis caput ac fundamentum est) sic explicatur, ut Manichæorum de duabus præsertim naturis seu de mali origine & natura errores revincantur. Agitur de duplici via, qua Deus hominibus consulit, auctoritate credentes ad salutem vocans, intelligentes ratione. Quippe ratione subnixus homo ex rebus inferioribus ad Deum evehitur: immo ad ipsum prosequendum admonetur ex ipsis vitiis, de quorum triplici genere prolixum hìc sermonem instituit Augustinus; qui denique unum verum Deum id est Trinitatem, Patrem, & Filium, & Spiritum-sanctum vera religione colendum esse concludit.

CAPUT I. Philosophi de religione aliud in scholis docebant, aliud in templis profitebantur.

1. CUM omnis vitæ bonæ ac beatæ via A in vera religione sit constituta, qua unus Deus colitur, & purgatissima pietate cognoscitur principium naturarum omnium, à quo universitas & inchoatur & perficitur & continetur: hinc evidentiùs error deprehenditur eorum populorum, qui multos deos colere, quàm unum verum Deum & Dominum omnium maluerunt, quòd eorum sapientes, quos Philosophos vocant, scholas habebant dissentientes & templa communia. Non enim vel populos vel sacerdotes latebat, de ipsorum deorum B natura quàm diversa sentirent, cùm suam quisque opinionem publicè profiteri non formidaret, atque omnibus, si posset, persuadere moliretur, omnes tamen cum sectatoribus suis diversa & adversa sentientibus, ad sacra communia nullo prohibente veniebant. Non nunc agitur, quis eorum veriùs senserit; sed certè illud satis, quantum mihi videtur, apparet, aliud eos in religione suscepisse cum populo, & aliud eodem ipso populo audiente defendisse privatim. C

CAPUT II. De diis quid Socrates senserit.

2. SOCRATES tamen audacior ceteris fuisse perhibetur, jurando per canem quemlibet, & lapidem quemlibet, & quidquid juraturo esset in promtu, & quasi ad manum occurrisset. Credo intelligebat qualiacumque opera naturæ, quæ administrante divina providentia gignerentur, multo quàm hominum & quorumlibet opificum esse meliora, & ideo divinis honoribus digniora, quàm ea quæ in templis colebantur. Non quòd verè lapis & canis essent colenda sapientibus, sed ut hoc modo intelligerent qui possent, tanta superstitione demersos esse homines, ut D emergentibus hic esset tam turpis demonstrandus gradus, ad quem venire si puderet, viderent quanto magis pudendum esset in turpiore consistere. Simul & illos qui mundum istum visibilem, summum Deum esse opinabantur, admonebat turpitudinis suæ, docens esse consequens, ut quilibet lapis tamquam summi Dei particula jure coleretur. Quod si exsecrarentur, mutarent sententiam, & unum Deum quærerent, quem solum supra mentes nostras esse, & à quo omnem animam & totum istum mundum fabricatum esse constaret. Postea suaviùs ad legendum, quàm potentiùs ad persuadendum scripsit Plato. Non enim sic isti nati erant, ut populorum suorum opinionem ad verum cultum veri Dei, à simulacrorum superstitione atque ab hujus mundi vanitate converterent. Itaque & ipse Socrates cum populo simulacra venerabatur, & post ejus damnationem mortemque, nemo ausus est jurare per canem, nec appellare quemcumque lapidem Jovem, sed hæc tantummodo memoriæ litterisque mandare. Quod utrùm timore [a] severitatis, an aliqua cognitione temporum fecerint, judicare non est meum.

Mundus hic pro Deo habitus.

CAPUT III. Vera Religio Christiana, quæ hominibus persuasit, quod illis persuaderi posse Plato non credidit.

3. ILLUD tamen fidentissimè dixerim, pace horum omnium, qui eorum libros pervicaciter diligunt, Christianis temporibus quænam religio potissimùm tenenda sit, & quæ ad veritatem ac beatitatem via est, non esse dubitandum. Si enim Plato ipse viveret, & me interrogantem non aspernaretur, vel potiùs, si quis ejus discipulus eo ipso tempore quo vivebat, eum interrogaret: cùm sibi ab illo persuaderetur, non corporeis oculis, sed pura mente veritatem videri; cui quæcumque anima inhæsisset, eam beatam fieri atque perfectam: ad quam percipiendam nihil magis impedire, quàm vitam libidinibus deditam & falsas imagines rerum sensibilium, quæ nobis ab hoc sensibili mundo per corpus impressæ, varias opiniones erroresque generarent: quamobrem sanandum esse animum ad intuendam incommutabilem rerum formam, & eodem modo semper se habentem atque undique sui similem pulcritudinem, nec distentam locis, nec tempore variatam, sed unum atque idem omni ex parte servantem, quam non crederent esse homines, cùm ipsa verè summéque sit: cetera nasci, occidere, fluere, labi, & tamen inquantum sunt, ab illo æterno Deo per ejus veritatem fabricata constare: in quibus animæ tantùm rationali

[a] MSS. novem omittunt. *severitatis*. è quibus Gemeticensis ita prosequitur: *an alia cognitione &c.*

& intellectuali datum est, ut ejus æternitatis contemplatione perfruatur, atque afficiatur orneturque ex ea, æternamque vitam possit mereri: sed dum nascentium atque transeuntium rerum amore ac dolore sauciatur, & dedita consuetudini hujus vitæ atque sensibus corporis, inanibus evanescit imaginibus, irridet eos, qui dicunt esse aliquid, quod nec istis videatur oculis, nec ullo phantasmate cogitetur, sed mente sola & intelligentiâ cerni queat. Cùm hæc ergo à magistro sibi persuaderentur, si ex eo quæreret ille discipulus, utrùm si quisquam exsisteret vir magnus atque divinus, qui talia populis persuaderet credenda saltem, si percipere non valerent, aut si qui possent percipere, non pravis opinionibus multitudinis implicati, vulgaribus obruerentur erroribus, eum divinis honoribus dignum judicaret: responderet credo ille, non posse hoc ab homine fieri, nisi quem fortè ipsa Dei Virtus atque Sapientia ab ipsa rerum natura exceptum, nec hominum magisterio, sed intima illuminatione ab incunabulis illustratum, tantâ honestaret gratiâ, tanta firmitate roboraret, tanta denique majestate subveheret, ut omnia contemnendo quæ pravi homines cupiunt, & omnia perpetiendo quæ horrescunt, & omnia faciendo quæ mirantur, genus humanum ad tam salubrem fidem summo amore atque auctoritate converteret. De honoribus verò ejus frustra se consuli, cùm facilè possit existimari quanti honores debeantur Sapientiæ Dei, qua gestante & gubernante ille pro vera salute generis humani, magnum aliquid proprium, & quod supra homines esset mereretur.

4. Quæ si facta sunt, si litteris monumentisque celebrantur, si ab una regione terrarum, in qua sola unus colebatur Deus, & ubi talem nasci oportebat, per totum orbem terrarum missi electi viri, virtutibus atque sermonibus divini amoris incendia concitarunt: si confirmatâ saluberrimâ disciplinâ, illuminatas terras posteris reliquerunt: & ne de præteritis loquar, quæ potest quisque non credere, si hodie per gentes populosque prædicatur: *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil.* Si ad hoc percipiendum, diligendum, perfruendum ut anima sanetur, & tantæ luci hauriendæ mentis acies convalescat, dicitur avaris: *Nolite vobis condere thesauros in terra, ubi tinea & ærugo exterminant, & ubi fures effodiunt & furantur; sed thesaurizate vobis thesauros in cælo, ubi neque tinea neque rubigo exterminat, neque fures effodiunt, neque furantur: ubi enim est thesaurus tuus, ibi est & cor tuum.* dicitur luxuriosis: *Qui seminat in carne, de carne metet corruptionem: qui seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam.* dicitur superbis: *Qui se exaltat humiliabitur, & qui se humiliat exaltabitur.* Dicitur iracundis: *Accepisti alapam, para alteram maxillam.* dicitur discordiosis: *Diligite inimicos vestros.* dicitur superstitiosis: *Regnum Dei intra vos est.* dicitur curiosis: *Nolite quærere quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna sunt.* Postremò dicitur omnibus: *Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt: quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi.*

Johan. 1. 1.
Matt. 6. 19.
Galat. 6. 8.
Luc. 14. 11.
Matt. 5. 39.
Luc. 6. 35.
Matt. 5. 44.
Luc. 17. 21.
2. Cor. 4. 18.
1. Johan. 2. 15.

5. Si hæc per totum orbem jam populis leguntur, & cum veneratione libentissimè audiuntur. Si post tantum sanguinem, tantos ignes, tot cruces Martyrum, tanto fertiliùs & uberiùs usque ad barbaras nationes Ecclesiæ pullularunt. Si tot juvenum & virginum millia contemnentium nuptias castéque viventium jam nemo miratur: quod cùm fecisset Plato, usque adeo perversam temporum suorum timuit opinionem, ut perhibeatur sacrificasse naturæ, [a] ut tamquam peccatum illud aboleretur. Si hæc sic accipiuntur, ut quomodo antea talia disputare, sic nunc contra disputare monstruosum sit. Si tali pollicitationi atque sponsioni per omnes terrarum partes quas homines incolunt, sacra Christiana traduntur. Si hæc quotidie leguntur in ecclesiis, & à sacerdotibus exponuntur. Si tundunt pectora qui conantur hæc implere; si tam innumerabiles aggrediuntur hanc viam, ut desertis divitiis & honoribus hujus mundi ex omni hominum genere uni Deo summo totam vitam dicare volentium, desertæ quondam insulæ ac multarum terrarum solitudo compleatur. Si denique per urbes atque oppida, castella, vicos & agros etiam, villasque privatas intantum apertè persuadetur & appetitur à terrenis aversio, & in unum Deum verumque conversio, ut quotidie per universum orbem humanum genus una pene voce respondeat, *sursum corda se habere ad Dominum:* quid adhuc oscitamus crapulam hesternam, & in mortuis pecudibus divina eloquia perscrutamur; si quando autem ad disputationem venitur, Platonico nomine ora crepantia, quàm pectus vero plenum, magis habere gestimus?

Ex Canone Missæ.

CAPUT IV. Philosophi qui sensibilibus toti hærent contemnendi.

6. Qui ergo sensibilem istum mundum contemnere & animam virtute purgandam, summo Deo subjicere atque subjugare, vanum aut malum putant, alia ratione refellendi sunt: si tamen cum his dignum est disputare. Qui autem bonum & appetendum fatentur, cognoscant Deum & cedant Deo, per quem populis jam omnibus hæc credenda persuasa sunt. Quod utique ab ipsis fieret, si tantum valerent: aut si non fieret, crimen invidentiæ vitare non possent. Ergo cedant ei à quo factum est, nec curiositate aut inani jactantiâ impediantur quominus agnoscant, quid intersit inter paucorum [b] timidas conjecturas, & manifestam salutem correptionemque populorum. Illi enim si reviviscerent, quorum isti nominibus gloriantur, & invenirent refertas ecclesias, templaque deserta, & à cupiditate bonorum temporalium & fluentium ad spem vitæ æternæ & bona spiritalia & intelligibilia vocari & currere humanum genus, dicerent fortasse (si tales essent quales fuisse memorantur:) Hæc sunt quæ nos persuadere populis non ausi sumus, & eorum potiùs consuetudini cessimus, quàm illos in nostram fidem voluntatemque traduximus.

7. Itaque si hanc vitam illi viri nobiscum rursum agere potuissent, viderent profectò cujus auctoritate faciliùs consuleretur hominibus, & paucis mutatis verbis atque sententiis Christiani fierent, sicut plerique recentiorum nostrorumque temporum Platonici fecerunt. Aut si hoc non faterentur neque facerent, in superbia & invidia remanentes, nescio utrùm possent ad ea ipsa quæ appetenda & desideranda esse dixerant, cum istis sordibus viscoque revolare. Nam tertio vitio curiositatis in percunctandis dæmonibus, quo isti maximè, cum quibus nunc agitur, Pagani à Christiana salute revocantur, quia nimis puerile est, nescio utrùm tales illi præpedirentur viri.

CAPUT V. In quibus sectis vera religio.

8. Sed quoquo modo se habeat philosophorum jactantia, illud cuivis intelligere facile est, religionem ab eis non esse quærendam, qui eadem sacra

[a] In MSS. septem, *sacrificasse natura naturam exsecratus, ut tamquam* &c.

[b] Sic in MSS. melioris notæ. At in vulgatis legitur, *tumidas*.

suscipiebant cum populis, & de suorum deorum natura ac summo bono, diversas contrariasque sententias in scholis suis, eadem teste multitudine, personabant. Quòd si hoc unum tantùm vitium Christianâ disciplinâ sanatum videremus, ineffabili laude prædicandam esse, neminem negare oporteret. Hæreses namque tam innumerabiles à regula Christianitatis aversæ, testes sunt non admitti ad communicanda sacramenta eos, qui de Patre Deo, & Sapientia ejus, & Munere divino aliter sentiunt & hominibus persuadere conantur, quàm veritas postulat. Sic enim creditur & docetur, quod est humanæ salutis caput, non aliam esse philosophiam, id est, sapientiæ studium, & aliam religionem, cùm ij quorum doctrinam non approbamus, nec sacramenta nobiscum communicant.

Munus divinum, Spiritus-sanctus.

9. Quod in illis minùs mirandum est, qui eorum quoque sacramentorum ritu dispares esse voluerunt, sicut nescio qui serpentini qui appellantur, [a] sicut Manichæi, sicut alij nonnulli. Sed in illis magis animadvertendum hoc magisque prædicandum, qui paria sacramenta celebrantes, tamen quia sententia dispares sunt, & errores suos animosiùs defendere, quàm cautiùs corrigere maluerunt, exclusi à catholica communione, & à participatione quamvis parium sacramentorum, propria vocabula propriosque conventus, non in sermone tantùm, sed etiam in superstitione meruerunt: ut Photiniani, Ariani, multique præterea. Nam de iis qui schismata fecerunt, alia quæstio est. Posset enim eos area dominica usque ad tempus ultimæ ventilationis velut paleas sustinere, nisi vento superbiæ nimia levitate cessissent, & sese à nobis ultrò separassent. Judæi verò quamvis uni omnipotenti Deo supplicent, sola tamen temporalia & visibilia bona de illo exspectantes, rudimenta novi populi ab humilitate surgentia, in ipsis suis scripturis nimia securitate noluerunt advertere, atque ita in veteri homine remanserunt. Quæ cùm ita sint, neque in confusione paganorum, neque in purgamentis hæreticorum, neque in languore schismaticorum, neque in cæcitate Judæorum quærenda est religio, sed apud eos solos, qui Christiani, catholici, vel orthodoxi nominantur, id est integritatis custodes, & recta sectantes.

Caput VI. Vera religio in sola Ecclesia catholica, quæ omnibus errantibus utitur ad provectus suos.

10. Hæc enim Ecclesia catholica per totum orbem validè latéque diffusa, omnibus errantibus utitur ad provectus suos, & ad eorum correctionem cùm evigilare voluerint. Utitur enim gentibus ad materiam operationis suæ, hæreticis ad probationem doctrinæ suæ, schismaticis ad documentum stabilitatis suæ, Judæis ad comparationem pulcritudinis suæ. Alios ergo invitat, alios excludit, alios relinquit, alios antecedit: omnibus tamen gratiæ Dei participandæ dat potestatem; sive illi formandi sint adhuc, sive reformandi, sive recolligendi, sive admittendi. Carnales autem suos, id est viventes aut sentientes carnaliter, tamquam paleas tolerat, quibus in area frumenta tutiora sunt, donec talibus tegminibus exsuantur. Sed quia in hac area pro voluntate quisque vel palea, vel frumentum est, tamdiu sustinetur peccatum aut error cujuslibet, donec aut accusatorem inveniat, aut pravam opinionem pertinaci animositate defendat. Exclusi autem aut pænitendo redeunt, aut in nequitiam malè liberi defluunt, ad admonitionem nostræ diligentiæ; aut schisma faciunt, ad exercitationem nostræ patientiæ; aut hæresim aliquam gignunt, ad examen sive occasionem nostræ intelligentiæ. Hi sunt exitus Christianorum carnalium, qui non potuerunt corrigi aut sustineri.

Boni nonnumquam ex Ecclesia per seditiosos expulsi.

11. Sæpe etiam sinit divina providentia, per nonnullas nimiùm turbulentas carnalium hominum seditiones expelli de congregatione Christiana, etiam bonos viros. Quam contumeliam vel injuriam suam cùm patientissimè pro Ecclesiæ pace tulerint, neque ullas novitates vel schismatis vel hæresis moliti fuerint, docebunt homines, quàm vero affectu, & quanta sinceritate caritatis Deo serviendum sit. Talium ergo virorum propositum est, aut sedatis remeare turbinibus; aut si id non sinantur, vel eadem tempestate perseverante, vel ne suo reditu talis aut sævior oriatur, tenent voluntatem consulendi, etiam eis ipsis quorum motibus perturbationibusque cesserunt, sine ulla conventiculorum segregatione usque ad mortem defendentes, & testimonio juvantes eam fidem, quam in Ecclesia catholica prædicari sciunt. Hos coronat in occulto Pater, in occulto videns. Rarum hoc videtur genus, sed tamen exempla non desunt: immo plura sunt quàm credi potest. Ita omnibus generibus hominum & exemplorum ad animarum curationem, & ad institutionem spiritalis populi, utitur divina providentia.

*Caput VII. Catholicæ Ecclesiæ religio ... * Lib. 1. cont. Academ. n. 8.*

12. Quamobrem cùm ante paucos annos * promiserim tibi scribere, carissime mihi Romaniane, quid de vera religione sentirem, tempus nunc esse arbitratus, postquam tuas acerrimas interrogationes, sine ullo certo fine fluctuare, ea caritate qua tibi obstrictus sum, diutiùs sustinere non possem. Repudiatis igitur omnibus, qui neque in sacris philosophantur, nec in philosophia consecrantur: & iis qui vel prava opinione, vel aliqua simultate superbientes, à regula & communione Ecclesiæ catholicæ deviarunt: & iis qui sanctarum Scripturarum lumen, & spiritalis populi gratiam, quod novum Testamentum vocatur, habere noluerunt, quos quanta potui brevitate perstrinxi. Tenenda est nobis Christiana religio, & ejus Ecclesiæ communicatio quæ catholica est, & catholica nominatur, non solùm à suis, verùm etiam ab omnibus inimicis. Velint nolint enim ipsi quoque hæretici, & schismatum alumni, quando non cum suis, sed cum extraneis loquuntur, Catholicam nihil aliud quàm Catholicam vocant. Non enim possunt intelligi, nisi hoc eam nomine discernant, quo ab universo orbe nuncupatur.

13. Hujus religionis sectandæ caput est historia & prophetia dispensationis temporalis divinæ providentiæ, pro salute generis humani in æternam vitam reformandi atque reparandi. Quæ cùm credita fuerit, mentem purgabit vitæ modus divinis præceptis conciliatus, & idoneam faciet spiritalibus percipiendis, quæ nec præterita sunt, nec futura, sed eodem modo semper manentia, nulli mutabilitati obnoxia, id est, unum ipsum Deum Patrem & Filium & Spiritum-sanctum: qua Trinitate quantum in hac vita datum est cognita, omnis intellectualis & animalis & corporalis creatura, ab eadem Trinitate creatrice esse inquantum est, [b] & speciem suam habere, & ordinatissimè administrari, sine ulla dubitatione perspicitur, non ut aliam partem totius creaturæ fecisse intelligatur Pater, & aliam Filius, & aliam Spiritus-sanctus, sed & simul omnia & unamquamque naturam Patrem fecisse per Filium in dono Spiritus-sancti.

Omnis

[a] In excusis omittitur, *sicut*, quam vocem in plerisque MSS. repertam restituimus, quia Serpentinos à Manichæis non obscurè secernit Augustinus in lib. 2. de Genesi cont. Manich. c. 26. & clariùs in lib. de hæresibus.

[b] MSS. undecim carent his verbis, *& speciem suam habere*; quæ tamen hîc apprimè conveniunt propter secundam Trinitatis personam.

Omnis enim res vel ſubſtantia vel eſſentia vel natura, vel ſi quo alio verbo meliùs enuntiatur, ſimul hæc tria habet, ut & unum aliquid ſit, & ſpecie propria diſcernatur à ceteris, & rerum ordinem non excedat.

Caput VIII. Quæ primò auctoritate ducti credimus, postmodū ratione intelligimus.

14. Quo cognito, ſatis apparebit quantum homo aſſequi poteſt, quàm neceſſariis & invictis & juſtis legibus, Deo & Domino ſuo cuncta ſubjecta ſint: ex quo illa omnia, quæ primò credidimus, nihil niſi auctoritatem ſecuti, partim ſic intelliguntur, ut videamus eſſe certiſſima; partim ſic ut videamus fieri poſſe, atque ita fieri oportuiſſe, doleamuſque illos hæc non credentes, qui nos antea credentes irridere, quàm nobiſcum credere maluerunt. Non enim jam illa hominis ſacroſancta ſuſceptio, & virginis partus, & mors Filij Dei pro nobis, & reſurrectio à mortuis, & in cælum adſcenſio, & conſeſſus ad dexteram Patris, & peccatorum abolitio, & judicij dies, & corporum reſuſcitatio, cognita æternitate Trinitatis & mutabilitate creaturæ, creduntur tantùm, & non etiam judicantur ad ſummi Dei miſericordiam, quam generi humano exhibet, pertinere.

1 Cor. 11.19.

15. Sed quoniam veriſſimè dictum eſt: *Oportet multas hæreſes eſſe, ut probati manifeſti fiant inter vos;* utamur etiam iſto divinæ providentiæ beneficio. Ex his enim hominibus hæretici fiunt, qui etiamſi eſſent in Eccleſia, nihilominus errarent. Cùm autem foris ſunt, plurimùm proſunt, non verum docendo, quod neſciunt; ſed ad verum quærendum carnales, & ad verum aperiendum ſpiritales catholicos excitando. Sunt enim innumerabiles in Eccleſia ſancta Deo probati viri, ſed manifeſti non fiunt inter nos quamdiu imperitiæ noſtræ tenebris delectati dormire malumus, quàm lucem veritatis intueri. Quapropter multi, ut diem Dei videant & gaudeant, per hæreticos de ſomno excitantur. Utamur ergo etiam hæreticis, non ut eorum approbemus errores, ſed ut catholicam diſciplinam adversùs eorum inſidias aſſerentes, vigilantiores & cautiores ſimus, etiamſi eos ad ſalutem revocare non poſſumus.

Caput IX.

16. Credo autem affuturum Deum, ut iſta ſcriptura, præcedente pietate, legentibus bonis, non adversùs unam aliquam, ſed adversùs omnes pravas & falſas opiniones poſſit valere. Contra eos tamen potiſſimùm eſt inſtituta, qui duas naturas vel ſubſtantias ſingulis principiis adversùs invicem rebelles eſſe arbitrantur. Offenſi enim quibuſdam rebus, & rurſus quibuſdam delectati, non earum quibus offenduntur, ſed earum quibus delectantur, volunt eſſe auctorem Deum. Et cùm conſuetudinem ſuam vincere nequeunt, jam carnalibus laqueis irretiti, duas animas eſſe in uno corpore exiſtimant: unam de Deo, quæ naturaliter hoc ſit quod ipſe; alteram de gente tenebrarum, quam Deus nec genuerit, nec fecerit, nec protulerit, nec abjecerit; ſed quæ ſuam vitam, ſuam terram, ſuos fetus & animalia, ſuum poſtremò regnum habuerit, ingenitumque principium; ſed quodam tempore adversùs Deum rebellaſſe, Deum autem cùm aliud quod faceret non haberet, & quomodo aliter poſſet hoſti reſiſtere non inveniret, neceſſitate oppreſſum miſiſſe huc animam bonam, & quamdam particulam ſuæ ſubſtantiæ, cujus commixtione atque [a] miſcela hoſtem temperatum eſſe ſomniant, & mundum fabricatum.

17 Neque nunc opiniones eorum refellimus, quod partim jam fecimus, partim quantum Deus ſiverit faciemus: ſed in hoc opere quomodo adversùs eos fides catholica tuta ſit, & quomodo non perturbent animum ea, quibus commoti homines in eorum cedunt ſententiam; rationibus quas Dominus dare dignatur, quantum poſſumus demonſtramus. Illud ſanè in primis tenere te volo, qui bene noſti animum meum, non hoc me fugiendæ arrogantiæ gratiâ quaſi ſollemniter dicere, quidquid in his litteris erroris inveniri poterit, hoc ſolum mihi eſſe tribuendum; quidquid autem verum & convenienter expoſitum, uni omnium bonorum munerum largitori Deo.

[a] MSS. novemdecim, *atque miſeria*. Ita etiam Bad. & Er.

Caput X. Hiſtoriam divinæ œconomiæ erga noſtrā ſalutem narraturus, oſtendit primùm unde error in religione contingat, & quomodo perfecta religio Deo ſubveniente inſtauretur.

18. Quamobrem ſit tibi manifeſtum atque perceptum, nullum errorem in religione eſſe potuiſſe, ſi anima pro Deo ſuo non coleret * animam, aut corpus, aut phantaſmata ſua, aut horum aliqua duo conjuncta, aut certè ſimul omnia: ſed in hac vita ſocietati generis humani ſine dolo temporaliter congruens, æterna meditaretur, unum Deum colens: qui niſi permaneret incommutabilis, nulla mutabilis natura remaneret. Mutari autem animam poſſe, non quidem localiter, ſed tamen temporaliter, ſuis affectionibus quiſque cognoſcit. Corpus verò & temporibus & locis eſſe mutabile, cuivis advertere facile eſt. Phantaſmata porrò nihil ſunt aliud quàm de ſpecie corporis corporeo ſenſu attracta figmenta: quæ memoriæ mandare ut accepta ſunt, vel partiri, vel multiplicare, vel contrahere, vel diſtendere, vel ordinare, vel perturbare, vel quolibet modo figurare cogitando facillimum eſt, ſed cùm verum quæritur, cavere & vitare difficile.

* 1. Retract. cap. 13. n. 2.

19. Non ergo creaturæ potiùs quàm Creatori ſerviamus, nec evaneſcamus in cogitationibus noſtris, & perfecta religio eſt. Æterno enim Creatori adhærentes, & nos æternitate afficiamur neceſſe eſt. Sed quia hoc anima peccatis ſuis obruta & implicata, per ſeipſam videre ac tenere non poſſet, nullo in rebus humanis ad divina capeſſenda interpoſito gradu, per quem ad Dei ſimilitudinem à terrena vita homo niteretur, ineffabili miſericordia Dei temporali diſpenſatione per creaturam mutabilem, ſed tamen æternis legibus ſervientem, ad commemorationem primæ ſuæ perfectæque naturæ, partim ſingulis hominibus, partim verò ipſi hominum generi ſubvenitur. Ea eſt noſtris temporibus Chriſtiana religio, quam cognoſcere ac ſequi, ſecuriſſima ac certiſſima ſalus eſt.

1. Retract. cap. 13. n. 2.

1. Retract. cap. 13. n. 3.

20. Defendi autem adversùs loquaces, & aperiri quærentibus, multis modis poteſt; omnipotente ipſo Deo per ſeipſum demonſtrante, quæ vera ſunt, & ad hæc intuenda & percipienda bonas voluntates per bonos Angelos & quoſlibet homines adjuvante. Eo modo autem quiſque utitur, quem videt congruere iis, cum quibus agit. Ego itaque diu multùmque conſiderans, quales oblatrantes, & quales quærentes expertus ſim, vel qualis ipſe, ſive cùm latrarem, ſive cùm quærerem fuerim, hoc modo mihi utendum putavi. Quæ vera eſſe perſpexeris, tene, & Eccleſiæ catholicæ tribue; quæ falſa, reſpue, & mihi qui homo ſum ignoſce; quæ dubia, crede, donec aut reſpuenda eſſe, aut vera eſſe, aut ſemper credenda eſſe, vel ratio doceat, vel præcipiat auctoritas. Intende igitur in hæc, quæ ſequuntur, diligenter & piè, quantum potes: tales enim adjuvat Deus.

1. Retract. cap. 13 n. 4.

Caput XI. Omnis vita à Deo. Mors animæ, nequitia.

21. Nulla vita eſt, quæ non ſit ex Deo, quia Deus utique ſumma vita eſt & ipſe fons vitæ, nec aliqua vita inquantum vita eſt, malum eſt, ſed inquantum vergit ad mortem: mors autem vitæ non eſt, niſi nequitia, quæ ab eo quod ne quidquam ſit, dicta eſt: & ideo nequiſſimi homines, nihili homines appellan-

BBb

tur. Vita ergo voluntario defectu deficiens ab eo, qui eam fecit, & cujus essentiâ fruebatur, & volens contra Dei legem frui corporibus, quibus eam Deus præfecit, vergit ad nihilum: & hæc est nequitia. non quia corpus jam nihilum est. Nam & ipsum habet aliquam concordiam partium suarum, sine qua omnino esse non posset. Ergo ab eo factum est & corpus, qui omnis concordiæ caput est. Habet corpus quamdam pacem suæ formæ, sine qua prorsus nihil esset. Ergo ille est & corporis conditor, à quo pax omnis est, & qui forma est infabricata, atque omnium formosissima. Habet aliquam speciem, sine qua corpus non est corpus. Si ergo quæritur quis instituerit corpus, ille quæratur, qui est omnium speciosissimus. Omnis enim species ab illo est. Quis est autem hic, nisi unus Deus, una veritas, una salus omnium, & prima atque summa essentia, ex qua est omne quidquid est, inquantum est; quia inquantum est quidquid est, bonum est.

Sap. 1. 13. 22. Et ideo ex Deo non est mors. *Non enim Deus mortem fecit, nec lætatur in perditione vivorum:* quoniam summa essentia esse facit omne quod est, unde & essentia dicitur. Mors autem non esse cogit quidquid moritur, inquantum moritur. Nam si ea quæ moriuntur, penitus morerentur, ad nihilum sine dubio pervenirent: sed tantum moriuntur, quantum minùs essentiæ participant. quod breviùs ita dici potest: tanto magis moriuntur, quanto minùs sunt. Corpus autem minùs est quàm vita quælibet; quoniam quantulumcumque manet in specie, per vitam manet, sive qua unumquodque animal, sive qua universa mundi natura administratur. Corpus ergo magis subjacet morti, & ideo vicinius est nihilo: quapropter vita, quæ fructu corporis delectata negligit Deum, inclinatur ad nihilum, & ista est nequitia.

CAPUT XII. Lapsus & reparatio totius hominis.

23. Hoc autem pacto vita carnalis & terrena efficitur, & ob hoc etiam caro & terra nominatur, & quamdiu ita est, regnum Dei non possidebit, & eripitur ei quod amat. Id enim amat, quod & minùs est quàm vita, quia corpus est; & propter ipsum peccatum, quod amatur fit corruptibile, ut fluendo deserat amatorem suum, quia & ille hoc amando deseruit Deum. Præcepta enim ejus neglexit dicentis: Hoc manduca, & hoc noli. Trahitur ergo ad pœnas, quia diligendo inferiora, in egestate voluptatum suarum & in doloribus apud inferos ordinatur. Quid est enim dolor, qui dicitur corporis, nisi corruptio repentina salutis ejus rei, quam malè utendo anima corruptioni [a] obnoxiavit? Quid autem dolor, qui dicitur animi, nisi carere mutabilibus rebus, quibus fruebatur, aut frui se posse speraverat? Et hoc est totum quod dicitur malum, id est, peccatum, & pœna peccati.

24. Si autem dum in hoc stadio vitæ humanæ anima degit, vincat eas, quas adversùm se nutrivit cupiditates fruendo mortalibus, & ad eas vincendas gratiâ Dei se adjuvari credat, mente illi serviens & bona voluntate, sine dubitatione reparabitur, & à multis mutabilibus ad unum incommutabile revertetur, reformata per Sapientiam non formatam, sed per quam formantur universa, frueturque Deo per Spiritum-sanctum, quod est Donum Dei. Ita fit homo spiritalis omnia judicans, ut ipse à nemine judicetur, diligens Dominum Deum suum in toto corde suo, in tota anima, in tota mente, & diligens proximum suum non carnaliter, sed tamquam seipsum. Se autem spiritaliter diligit, qui ex toto, quod in eo vivit, Deum diligit, *In his enim duobus præceptis tota Lex pendet, & Prophetæ.*

25. Inde jam erit consequens, ut post mortem corporalem, quam debemus primo peccato, tempore suo atque ordine suo hoc corpus restituatur pristinæ stabilitati, quam non per se habebit, sed per animam stabilitam in Deo. Quæ rursus non per se stabilitur, sed per Deum quo fruitur; ideoque ampliùs quàm corpus vigebit: corpus enim per ipsam vigebit, & ipsa per incommutabilem veritatem, qui Filius Dei unicus est; atque ita & corpus per ipsum Filium Dei vigebit, quia omnia per ipsum. Dono etiam ejus, quod animæ datur, id est sancto Spiritu, non solùm anima, cui datur, salva & pacata & sancta fit, sed ipsum etiam corpus vivificabitur, eritque in natura sua mundissimum. Ipse enim dixit: *Mundate quæ intus sunt, & quæ foris sunt munda erunt.* Dicit & Apostolus: *Vivificabit & mortalia corpora vestra propter Spiritum manentem in vobis.* Ablato ergo peccato, auferetur & pœna peccati: & ubi est malum? *Vbi est mors * contentio tua? ubi est mors aculeus tuus?* Vincit enim essentia nihilum, & sic absorbetur mors in victoriam.

26. Nec aliquid sanctificatis malus angelus oberit, qui diabolus dicitur: quia & ipse, inquantum angelus est, non est malus, sed inquantum perversus est propria voluntate. Fatendum est enim, & angelos natura esse mutabiles, si solus Deus est incommutabilis: sed ea voluntate, qua magis Deum quàm se diligunt, firmi & stabiles manent in illo, & fruuntur majestate ipsius, ei uni libentissimè subditi. Ille autem angelus magis seipsum quàm Deum diligendo, subditus ei esse noluit, & intumuit per superbiam, & à summa essentia defecit, & lapsus est: & ob hoc minùs est quàm fuit, quia eo quod minùs erat frui voluit, cùm magis voluit suâ potentiâ frui, quàm Dei. Quamquam enim non summè, tamen ampliùs erat, quando eo quod summè est, fruebatur, quoniam Deus solus summè est. Quidquid autem minùs est quàm erat, non inquantum est, sed inquantum minùs est, malum est. Eo enim, quo minùs est quàm erat, tendit ad mortem. Quid autem mirum si ex defectu inopia, & ex inopia invidentia, qua diabolus utique diabolus est?

27. Defectus autem iste quod peccatum vocatur, si tamquam febris invitum occuparet, rectè injusta pœna videretur, quæ peccantem consequitur, & quæ damnatio nuncupatur. Nunc verò usque adeo peccatum voluntarium est malum, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium: & hoc quidem ita manifestum est, ut nulla hinc doctorum paucitas, nulla indoctorum turba dissentiat. Quare aut negandum est peccatum committi, aut fatendum est voluntate committi. Non autem rectè negat peccasse animam, qui & pænitendo eam corrigi fatetur, & veniam pænitenti dari, & perseverantem in peccatis justa lege Dei damnari. Postremò, si non voluntate malè facimus, nemo objurgandus est omnino, aut monendus. quibus sublatis Christiana lex & disciplina omnis religionis auferatur necesse est. Voluntate ergo peccatur. Et quoniam peccari non dubium est, ne hoc quidem dubitandum video, habere animas liberum voluntatis arbitrium. Tales enim servos suos meliores esse Deus judicavit, si ei servirent liberaliter. Quod nullo modo fieri posset, si non voluntate, sed necessitate servirent.

28. Liberaliter igitur Deo Angeli serviunt, neque hoc Deo, sed ipsis prodest. Deus enim bono alterius non indiget, quoniam à seipso est. Quod

[a] Sic MSS. omnes. At editi habent, *fecit obnoxiam*,

autem ab eo genitum est, idipsum est; quia non est factum, sed genitum. Illa verò quæ facta sunt, ejus bono indigent, summo scilicet bono, id est summâ essentiâ. Minùs autem sunt quàm erant, cùm per animæ peccatum minùs ad illum moventur; nec tamen penitus separantur, nam omnino nulla essent. Quod autem affectibus contingit animæ, hoc locis corpori: nam illa movetur voluntate, corpus autem spatio. Quod autem homini à perverso angelo persuasum dicitur, etiam ad hoc utique voluntate consensit. Nam si necessitate id fecisset, nullo peccati crimine teneretur.

Caput XV. Pœnâ ipsâ peccati ad disciplinam erudimur.

29. Quod verò corpus hominis, cùm ante peccatum esset in suo genere optimum, post peccatum factum est [a] imbecillosum, & morti destinatum, quamquam justa vindicta peccati sit, plus tamen clementiæ Domini quàm severitatis ostendit. Ita enim nobis suadetur à corporis voluptatibus, ad æternam essentiam veritatis amorem nostrum oportere converti. Et est justitiæ pulcritudo cum benignitatis gratia concordans, ut quoniam bonorum inferiorum dulcedine decepti sumus, amaritudine pœnarum erudiamur. Nam ita etiam nostra supplicia divina providentia moderata est, ut & in hoc corpore tam corruptibili ad justitiam tendere liceret, & depositâ omni superbiâ uni Deo vero collum subdere, nihil de seipso fidere, illi uni se regendum tuendumque committere. Ita ipso duce homo bonæ voluntatis molestias hujus vitæ in usum fortitudinis vertit: in copia verò voluptatum prosperisque successibus temporalium, temperantiam suam probat & roborat: acuit in tentationibus prudentiam, ut non solùm in eas non inducatur, sed fiat etiam vigilantior, & in amorem veritatis, quæ sola non fallit, ardentior.

Caput XVI.

30. Sed cùm omnibus modis medeatur animis Deus pro temporum opportunitatibus, quæ mirâ sapientiâ ejus ordinantur, de quibus aut non est tractandum, aut inter pios perfectosque tractandum est, nullo modo beneficentiùs consuluit generi humano, quàm cùm ipsa Sapientia Dei, id est unicus Filius consubstantialis Patri & coæternus, totum hominem suscipere dignatus est, & Verbum caro factum est, & habitavit in nobis. Ita enim demonstravit carnalibus, & non valentibus intueri mente veritatem, corporeisque sensibus deditis, quàm excelsum locum inter creaturas habeat humana natura, quòd non solùm visibiliter (nam id poterat & in aliquo æthereo corpore ad nostrorum adspectuum tolerantiam temperato) sed hominibus in vero homine apparuit: ipsa enim natura suscipienda erat quæ liberanda. Et ne quis fortè sexus à suo Creatore se contemtum putaret, virum suscepit, natus ex femina.

1 Retract. c. 13. n. 6.

31. Nihil egit vi, sed omnia suadendo & monendo. Veteri quippe servitute transacta, tempus libertatis illuxerat, & opportunè jam homini suadebatur atque salubriter, quàm libero esset creatus arbitrio. Miraculis conciliavit fidem Deo qui [b] erat, passione homini quem gerebat. Ita loquens ad turbas ut Deus, nuntiatam sibi matrem negavit: & tamen, ut Evangelium loquitur, *puer parentibus subditus erat*. Doctrinâ enim Deus apparebat, ætatibus homo. Item aquam in vinum conversurus ut Deus dicit, *Recede à me mulier: mihi & tibi quid est? Nondum venit hora mea*. Cùm autem venisset hora, qua ut homo moreretur, de cruce cognitam matrem commendavit discipulo, quem præ ceteris diligebat. Satellites voluptatum divitias perniciosè populi appetebant: pauper esse voluit. Honoribus & imperiis inhiabant: rex fieri noluit. Carnales filios magnum bonum putabant: tale conjugium prolemque contemsit. Contumelias superbissimè horrebant: omne genus contumeliarum sustinuit. Injurias intolerabiles esse arbitrabantur: quæ major injuria quàm justum innocentemque damnari? Dolores corporis exsecrabantur: flagellatus atque cruciatus est. Mori metuebant: morte multatus est. Ignominiosissimum mortis genus crucem putabant: crucifixus est. Omnia quæ habere cupientes non rectè vivebamus, carendo [c] vilefecit. Omnia quæ vitare cupientes à studio deviabamus [d] veritatis, perpetiendo dejecit. Non enim ullum peccatum committi potest, nisi aut dum appetuntur ea quæ ille contemsit, aut fugiuntur quæ ille sustinuit.

Matth. 12. 48. Lucæ 2. 51. Johan. 2. 4. Johan. 19. 27.

32. Tota itaque vita ejus in terris per hominem, quem suscipere dignatus est, disciplina morum fuit. Resurrectio verò ejus à mortuis, nihil hominis perire naturæ, cùm omnia salva sunt Deo, satis indicavit, & quemadmodum cuncta serviant Creatori suo, sive ad vindictam peccatorum, sive ad hominis liberationem, quámque facilè corpus animæ serviat, cùm ipsa subjicitur Deo. Quibus perfectis non solùm nulla substantia malum est, quod fieri numquam potest, sed etiam nullo malo afficitur, quod fieri per peccatum & vindictam potuit. Et hæc est [e] disciplina naturalis Christianis minùs intelligentibus plenâ fide digna, intelligentibus autem omni errore purgata.

Caput XVII. Doctrinæ ratio in vera Religione quàm optima, seu vetus seu novum Testamentum spectetur.

33. Jam verò ipse totius doctrinæ modus, partim [f] apertissimus, partim similitudinibus, in dictis, in factis, in sacramentis, ad omnem animæ instructionem exercitationemque accommodatus, quid aliud quàm rationalis disciplinæ regulam implevit? Nam & mysteriorum expositio ad ea dirigitur, quæ apertissimè dicta sunt. Et si ea tantùm essent, quæ facillimè intelliguntur, nec studiosè quæreretur, nec suaviter inveniretur veritas. Neque si essent in Scripturis [g] sacramenta, & in sacramentis non essent signacula veritatis, satis cum cognitione actio conveniret. Nunc verò quoniam pietas timore inchoatur, caritate perficitur; populus timore constrictus tempore servitutis in veteri Lege multis sacramentis onerabatur. Hoc enim talibus utile erat ad desiderandam gratiam Dei, quæ per Prophetas ventura canebatur. Quæ ubi venit, ab ipsa Dei Sapientia homine assumto, [h] à quo in libertatem vocati sumus, pauca sacramenta saluberrima constituta sunt, quæ societatem Christiani populi, hoc est sub uno Deo liberæ multitudinis continerent. Multa verò quæ populo Hebræo, hoc est sub eodem uno Deo compeditæ multitudini imposita erant, ab actione remota sunt, in fide atque interpretatione manserunt. Ita nunc nec serviliter alligant, & exercent liberaliter animum.

34. Quisquis autem ideo negat utrumque Testamentum ab uno Deo esse posse, quia non eisdem sacramentis tenetur populus noster, quibus Judæi tenebantur vel adhuc tenentur: potest dicere non pos-

[a] Er. Lov. & Arn. *imbecillum*. pro quo Bad. & MSS. *imbecillosum*.
[b] Bad. & Er. *qui in eo erat*. Paulò pòst MSS tres optimæ notæ habent, *homini quem regebat*. alij cum editis, *gerebat*. Utraque lectio recepta Augustino, qui superiùs c. 3. n. 3 susceptum hominem Sapientiâ Dei *gestante & gubernante* meruisse dicit.
[c] Ita in MSS. At in editis, *vilia fecit*.
[d] MSS. non habent vocem, *veritatis*.
[e] Alludit ad antiquam Philosophiæ partitionem in Naturalem, Moralem & Rationalem. Moralem supra commemoravit, cùm ait vitam Christi disciplinam morum fuisse. hîc porrò Naturalem. mox in sequenti capite Rationalem.
[f] Sic MSS. septemdecim & Arn. At Bad. Er. & Lov. habent, *partim apertissimus rationibus, partim similitudinibus &c.*
[g] Abest vox, *sacramenta*, à MSS. Germanensi, Gemeticensi, & aliquot aliis non deterioris notæ.
[h] MSS plerique, *homine assumto, & in libertatem vocati sumus*.

se fieri, ut unus paterfamilias justissimus aliud impe- ret eis, quibus servitutem duriorem utilem judicat, aliud eis, quos in filiorum gradum adoptare dignatur. Si autem præcepta vitæ movent, quod in veteri Lege minora sunt, in Evangelio majora, & ideo putatur non ad unum Deum utraque pertinere: potest qui hoc putat perturbari, si unus medicus alia per ministros suos imbecillioribus, alia per seipsum valentioribus præcipiat ad reparandam, vel obtinendam salutem. Ut enim ars medicinæ, cùm eadem maneat, neque ullo pacto ipsa mutetur, mutat tamen precepta languentibus, quia mutabilis est nostra valetudo: ita divina providentia, cùm sit ipsa omnino incommutabilis, mutabili tamen creaturæ variè subvenit, & pro diversitate morborum aliàs alia jubet aut vetat, ut à vitio unde mors incipit, & ab ipsa morte, ad naturam suam & essentiam, ea quæ deficiunt, id est ad nihilum tendunt, reducat & firmet.

Caput XVIII. Creaturæ quare mutabiles.

35. Sed dicis mihi, Quare deficiunt? quia mutabilia sunt. Quare mutabilia sunt? quia non summè sunt. Quare non summè sunt? quia inferiora sunt eo, à quo facta sunt. Quis ea fecit? qui summè est. Quis hic est? Deus incommutabilis Trinitas, quoniam & per summam Sapientiam ea fecit, & summâ benignitate conservat. Cur ea fecit? ut essent. Ipsum enim quantumcumque esse, bonum est: quia summum bonum est summè esse. Unde fecit? ex nihilo. Quoniam quidquid est, quantulacumque specie sit necesse est; ita etsi minimum bonum, tamen bonum erit, & ex Deo erit. Nam quoniam summa species summum bonum est, minima species minimum bonum est. Omne autem bonum, aut Deus, aut ex Deo est. Ergo ex Deo est etiam minima species. Sanè quod de specie, hoc etiam de forma dici potest. Neque enim frustra tam speciosissimum, quàm etiam formosissimum in laude ponitur. Id ergo est, unde fecit Deus omnia, quod nullam speciem habet, nullamque formam; quod nihil est aliud quàm nihil. Nam illud quod in comparatione perfectorum informe dicitur, si habet aliquid formæ, quamvis exiguum, quamvis inchoatum, nondum est nihil, ac per hoc id quoque inquantum est, non est nisi ex Deo.

Plato in Timæo.

36. Quapropter etiam si de aliqua informi materia factus est mundus, hæc ipsa facta est omnino de nihilo. Nam & quod nondum formatum est, tamen aliquo modo ut formari possit inchoatum est, Dei beneficio formabile est: Bonum est enim esse formatum. Nonnullum ergo bonum est & capacitas formæ: & ideo bonorum omnium auctor, qui præstitit formam, ipse fecit etiam posse formari. Ita omne quod est, inquantum est; & omne quod nondum est, inquantum esse potest, ex Deo habet. Quod alio modo sic dicitur: Omne formatum, inquantum formatum est; & omne quod nondum formatum est, inquantum formari potest, ex Deo habet. Nulla autem res obtinet integritatem naturæ suæ, nisi in suo genere salva sit. Ab eo autem est omnis salus, à quo est omne bonum: at omne bonum ex Deo: salus igitur omnis ex Deo.

Caput XIX. Bona sunt, sed non summa bona, quæ vitiari possunt.

37. Hinc jam cui oculi mentis patent, nec pernicioso studio vanæ victoriæ caligant atque turbantur, facilè intelligit, omnia quæ vitiantur & moriuntur, bona esse, quamquam ipsum vitium, & ipsa mors, malum sit. Nisi enim salute aliqua privarentur, non eis noceret vitium vel mors: sed si non noceret vitium, nullo modo esset vitium. Si ergo saluti adversatur vitium, & nullo dubitante salus bo-

A num est: bona omnia sunt, quibus adversatur vitium: quibus autem adversatur vitium, ipsa vitiantur: bona sunt ergo quæ vitiantur. sed ideo vitiantur, quia non summa bona sunt. Quia igitur bona sunt, ex Deo sunt: quia non summa bona sunt, non sunt Deus. Bonum ergo quod vitiari non potest, Deus est. Cetera autem omnia bona ex ipso sunt, quæ per seipsa possunt vitiari, quia per seipsa nihil sunt: per ipsum autem partim non vitiantur, [a] partim vitiata sanantur.

Caput XX. Unde ... ma...

B 38. Est autem vitium primum animæ rationalis, voluntas ea faciendi, quæ vetat summa & intima veritas. Ita homo de paradiso in hoc sæculum expulsus est, id est ab æternis ad temporalia, à copiosis ad egena, à firmitate ad infirma: non ergo à bono substantiali ad malum substantiale, quia nulla substantia malum est: sed à bono æterno ad bonum temporale, à bono spiritali ad bonum carnale, à bono intelligibili ad bonum sensibile, à bono summo ad bonum infimum. Est igitur quoddam bonum, quod si diligit

C anima rationalis, peccat, quia infra illam ordinatum est. quare ipsum peccatum malum est, non ea substantia quæ peccando diligitur. Non ergo arbor illa malum est, quæ in medio paradiso plantata scribitur, sed divini præcepti transgressio. Quæ quum consequentem habet justam damnationem, contingit ex illa arbore, quæ contra vetitum tacta est, dignoscentia boni & mali: quia cùm suo peccato anima fuerit implicata, luendo pœnas, discit quid intersit inter præceptum quod custodire noluit, & pec-

D catum quod fecit: atque hoc modo malum, quod cavendo non didicit, discit sentiendo; & bonum quod [b] non obtemperando minùs diligebat, ardentiùs diligit comparando.

39. Vitium ergo animæ est quod fecit, & difficultas ex vitio pœna est quam patitur. & hoc est totum malum. Facere autem & pati non est substantia: quapropter substantia non est malum. Sic enim nec aqua malum est, nec animal quod vivit in aëre: nam istæ substantiæ sunt: sed malum est voluntaria

E præcipitatio in aquam, & suffocatio quam mersus patitur. Stilus ferreus alia parte qua scribamus, alia qua deleamus, affabrè factus est, & in suo genere pulcher, & ad usum nostrum accommodatus. At si quispiam ea parte scribere qua deletur, & eâ velit delere qua scribitur, nullo modo stilum malum fecerit, cùm ipsum factum jure vituperetur: quod si corrigat, ubi erit malum? Si quis repentè meridianum solem intueatur, repercussi oculi turbabuntur: num ideo aut sol malum erit aut oculi? nullo modo; sunt enim

F substantiæ: sed malum est inordinatus adspectus, & ipsa quæ consequitur perturbatio. quod malum non erit, cùm oculi fuerint recreati, & lucem suam congruenter adspexerint. Neque cùm eadem lux quæ ad oculos pertinet, pro luce sapientiæ quæ ad mentem pertinet, colitur, ipsa fit malum: sed superstitio malum est, qua creaturæ potiùs quàm Creatori servitur. quod malum omnino nullum erit, cùm anima recognito Creatore, ipsi uni se subjecerit, & cetera per eum subjecta sibi esse persenserit.

40. Ita omnis corporea creatura, si tantummodo possideatur ab anima quæ diligit Deum, bonum est infimum, & in genere suo pulcrum; quoniam formâ & specie continetur: si autem diligatur ab anima quæ negligit Deum, ne sic quidem malum fit ipsa; sed quoniam peccatum malum est, quo ita diligitur, fit pœnalis dilectori suo, & eum implicat ærumnis, &

[a] In Cisterciensi MS. habetur, *partim non vitiantur, ut Angeli; partim vitiata sanantur, ut homines.*

[b] MSS. nonnulli, *quod in obtemperando.* alij, *quod obtemperando.*

pascit fallacibus voluptatibus: quia neque permanent, neque satiant, sed torquent doloribus. Quia cùm ordinem suum peragit pulcra mutabilitas temporum, deserit amantem species concupita, & per cruciatum sentientis discedit à sensibus, & erroribus agitat; ut hanc esse primam speciem putet, quæ omnium infima est, naturæ scilicet corporeæ, quam per lubricos sensus caro [a] malè delectata nuntiaverit, ut cùm aliquid cogitat, intelligere se credat, umbris illusus phantasmatum. Si quando autem non tenens integram divinæ providentiæ disciplinam, sed tenere se arbitrans, carni resistere conatur, usque ad visibilium rerum imagines pervenit, & lucis hujus quam certis terminis circumscriptam videt, immensa spatia cogitatione format inaniter: & hanc [b] speciem sibi futuræ habitationis pollicetur; nesciens oculorum concupiscentiam se trahere, & cum hoc mundo ire velle extra mundum; quem propterea ipsum esse non putat, quia ejus clariorem partem per infinitum falsa cogitatione distendit. Quòd non solùm de hac luce, sed etiam de aqua, postremò de vino, de melle, de auro, de argento, de ipsis denique pulpis, vel sanguine, vel ossibus quorumlibet animalium, & ceteris hujusmodi rebus facillimè fieri potest. Nihil enim est corporis, quod non vel unum visum possit innumerabiliter cogitari, vel in parvo spatio visum possit eadem imaginandi facultate per infinita diffundi. Sed facillimum est exsecrari carnem, difficillimum autem non carnaliter sapere.

Caput XXI. Anima seducitur, dum fugaces corporum pulcritudines consectatur.

41. Hac ergo perversitate animæ, quæ contingit peccato atque supplicio, fit omnis natura corporea illud, quod per Salomonem dicitur, *Vanitas vanitantium & omnia vanitas. quæ abundantia homini in omni labore ejus, quo ipse laborat sub sole?* Neque enim frustra est additum, *vanitantium*, quia si vanitantes detrahas, qui tamquam prima sectantur extrema, non erit corpus vanitas, sed in suo genere, quamvis extremam, pulcritudinem sine ullo errore monstrabit. Temporalium enim specierum multiformitas ab unitate Dei hominem lapsum per carnales sensus diverberavit, & mutabili varietate multiplicavit ejus affectum: ita facta est abundantia laboriosa, &, si dici potest, copiosa egestas, dum aliud & aliud sequitur, & nihil cum eo permanet. Sic à tempore frumenti, vini & olei sui multiplicatus est, ut non inveniat idipsum, id est naturam incommutabilem & singularem, quam secutus non erret, & assecutus non doleat. Habebit enim etiam consequentem redemtionem corporis sui, quod jam non corrumpetur. Nunc verò corpus quod corrumpitur aggravat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem, quia rapitur in ordinem successionis extrema corporum pulcritudo. Nam ideo extrema est, quia simul non potest habere omnia, sed dum alia cedunt atque succedunt, temporalium formarum [c] numerum in unam pulcritudinem complent.

Eccle. 1. 2.

Caput XXII.

42. Et hoc totum non propterea malum, quia transit. Sic enim & versus in suo genere pulcher est, quamvis duæ syllabæ simul dici nullo modo possint. Nec enim secunda enuntiatur, nisi prima transierit; atque ita per ordinem pervenitur ad finem, ut cùm sola ultima sonat, non secum sonantibus superioribus, formam tamen & decus metricum cum præteritis contexta perficiat. Nec ideo tamen ars ipsa, qua versus fabricatur, sic tempori obnoxia est, ut pulcritudo ejus per mensuras morarum digeratur: sed simul habet omnia, quibus efficit versum non simul habentem omnia, sed posterioribus priora tollentem; propterea tamen pulcrum, quia extrema vestigia illius pulcritudinis ostentat, quam constanter atque incommutabiliter ars ipsa custodit.

43. Itaque ut nonnulli perversi magis amant versum, quàm artem ipsam qua conficitur versus, quia plus se auribus quàm intelligentiæ dediderunt: ita multi temporalia diligunt, conditricem verò ac moderatricem temporum divinam providentiam non requirunt; atque in ipsa dilectione temporalium nolunt transire quod amant, & tam sunt absurdi, quàm si quisquam in recitatione præclari carminis unam aliquam syllabam solam perpetuò vellet audire. Sed tales auditores carminum non inveniuntur, talibus autem rerum existimatoribus plena sunt omnia propterea quia nemo est, qui non facilè non modò totum versum, sed etiam totum carmen possit audire: totum autem ordinem sæculorum sentire nullus hominum potest. Huc accedit quòd carminis non sumus partes, sæculorum verò partes damnatione facti sumus. Illud ergo canitur sub judicio nostro, ista peraguntur de labore nostro. Nulli autem victo ludi agonistici placent, sed tamen cum ejus dedecore decori sunt: & hæc enim quædam imitatio veritatis est. Nec ob aliud à talibus prohibemur spectaculis, nisi ne umbris rerum decepti, ab ipsis rebus, quarum illæ umbræ sunt, aberremus. Ita universitatis hujus conditio atque administratio, solis impiis animis damnatisque non placet, sed etiam [d] cum miseria earum, multis vel in terra victricibus, vel in cælo sine periculo spectantibus placet. nihil enim justum displicet justo.

Caput XXIII. Omnis substantia bona.

44. Quocirca cùm omnis anima rationalis aut peccatis suis misera sit, aut rectè factis beata; omnis autem irrationalis aut cedat potentiori, aut pareat meliori, aut comparetur æquali, aut [e] certantem exerceat, aut damnato noceat; & omne corpus suæ animæ serviat, quantum pro ejus meritis, & pro rerum ordine sinitur: nullum malum est naturæ universæ, sed sua cuique culpa fit malum. Porrò cùm anima per Dei gratiam regenerata, & in integrum restituta, & illi subdita uni à quo est creata, instaurato etiam corpore in pristinam firmitatem, non cum mundo possideri, sed mundum possidere cœperit, nullum ei malum erit: quia ista infima pulcritudo temporalium vicissitudinum, quæ cum ipsa peragebatur, sub ipsa peragetur, & erit, ut scriptum est, *Cælum novum & terra nova*, non in parte laborantibus animis, sed in universitate regnantibus. *Omnia* enim *vestra*, inquit Apostolus, *vos autem Christi, Christus autem Dei.* &, *Caput mulieris vir, caput viri Christus, caput autem Christi Deus.* Quoniam igitur vitium animæ non natura ejus, sed contra naturam ejus est, nihilque aliud est quàm peccatum & pœna peccati, inde intelligitur nullam naturam, vel si meliùs ita dicitur, nullam substantiam sive essentiam malum esse. Neque de peccatis pœnisque ejus animæ efficitur, ut universitas ullâ deformitate turpetur. Quia rationalis substantia, quæ ab omni peccato munda est, Deo subjecta, subjectis sibi ceteris dominatur. Ea verò quæ peccavit, ibi ordinata est, ubi

Isa. 65. 17. Apoc. 21. 1.
1. Cor. 3. 22.
1. Cor. 11. 3.

[a] Editi, *malè delectanuntiaverat.* MSS. octo, *maledicta nuntiaverit.* alij duo, *malè docta.* unus, *male ducta.* aliquot alij, *malè delectata nuntiaverit.*

[b] Lov. & Arn. *spem.* Sed meliùs antiquæ editiones & MSS. *speciem*

[c] Sic MSS. plerique. At Er. Lov. & Arn. *numeros in pulcritudinem complent.*

[d] Er. & MS. Casalensis, *sed etiam animabus sanctis cum miseria earum.* Lov. *sed etiam animalibus sanctis cum* &c. Locus interpolatus, quem MSS. plerique necnon editiones Bad. & Arn. sic exhibent: *sed etiam cum miseria* &c.

[e] Lov. & Arn. *certamen.* Sed concinniùs Bad. Er. & octo MSS. *certantem exerceat.*

esse tales decet, ut Deo conditore atque rectore universitatis decora sint omnia. Et est pulcritudo universæ creaturæ per hæc tria inculpabilis, damnationem peccatorum, exercitationem justorum, perfectionem beatorum.

Caput XXIV. Duplici viâ saluti hominis consulitur, auctoritate & ratione. ac primò de auctoritatis subsidio agitur usque ad cap. 29.

45. Quamobrem ipsa quoque animæ medicina, quæ divinâ providentiâ, & ineffabili beneficentiâ geritur, gradatim distinctéque pulcherrima est. Distribuitur enim in auctoritatem atque rationem. Auctoritas fidem flagitat, & rationi præparat hominem. Ratio ad intellectum cognitionemque perducit. Quamquam neque auctoritatem ratio penitus deserit, cùm consideratur cui sit credendum, & certè summa est ipsius jam cognitæ atque perspicuæ veritatis auctoritas. Sed quia in temporalia devenimus, & eorum amore ab æternis impedimur, quædam temporalis medicina, quæ non scientes, sed credentes ad salutem vocat, non [a] naturæ & excellentiæ, sed ipsius temporis ordine prior est. Nam in quem locum quisque ceciderit, ibi debet incumbere ut surgat. Ergo ipsis carnalibus formis, quibus detinemur, nitendum est, ad eas cognoscendas, quas caro non nuntiat. Eas enim carnales voco, quæ per carnem sentiri queunt, id est per oculos, per aures, ceterosque corporis sensus. His ergo carnalibus vel corporalibus formis inhærere amore pueros necesse est, adolescentes verò propè necesse est, hinc jam procedente ætate non est necesse.

Caput XXV. Quorum hominum seu librorũ auctoritati de Dei cultu credendum.

46. Quoniam igitur divina providentia, non solùm singulis hominibus quasi privatim, sed universo generi humano tamquam publicè consulit, quid cum singulis agatur, Deus qui agit atque ipsi cum quibus agitur sciunt. Quid autem agatur cum genere humano, per historiam commendari voluit, & per prophetiam. Temporalium autem rerum fides, sive præteritarum, sive futurarum, magis credendo quàm intelligendo valet. Sed nostrum est considerare, quibus vel hominibus vel libris credendum sit ad colendum rectè Deum, quæ una salus est. Hujus rei prima disceptatio est, utrùm iis potiùs credamus, qui ad multos deos, an iis qui ad unum Deum colendum nos vocant. Quis dubitet eos potissimùm sequendos qui ad unum vocant, præsertim cùm illi multorum cultores, de hoc uno Domino cunctorum & rectore consentiant? & certè ab uno incipit numerus. Priùs ergo isti sequendi sunt, qui unum Deum summum solum verum Deum, & solum colendum esse dicunt. (1. Retract. cap. 13. n. 6.) Si apud hos veritas non eluxerit, tum demum migrandum est. Sicut enim in ipsa rerum natura major est auctoritas unius ad unum omnia redigentis, nec in genere humano multitudinis ulla potentia est nisi consentientis, id est unum sentientis: ita in religione qui ad unum vocant, eorum major & fide dignior esse debet auctoritas.

47. Altera consideratio est dissentionis ejus, quæ de unius Dei cultu inter homines orta est. Sed accepimus, majores nostros eo gradu [b] fidei, quo à temporalibus ad æterna conscenditur, visibilia miracula (non enim aliter poterant) secutos esse: per quos id actum est, ut necessaria non essent posteris. Cùm enim Ecclesia catholica per totum orbem diffusa atque fundata sit, nec miracula illa in nostra tempora durare permissa sunt, (1. Retract. cap. 13. n. 7.) ne animus semper visibilia quæreret, & eorum consuetudine frigesceret genus humanum, quorum novitate flagravit: nec jam nobis dubium esse oportet iis esse credendum, qui cùm ea prædicarent, quæ pauci assequuntur, se tamen sequendos populis persuadere potuerunt. Nunc enim [A] agitur quibus credendum sit, antequam quisque sit idoneus ineundæ rationi de divinis & invisibilibus rebus: nam ipsi rationi purgatioris animæ, quæ ad perspicuam veritatem pervenit, nullo modo auctoritas humana præponitur. sed ad hanc nulla superbia perducit. Quæ si non esset, non essent hæretici, neque schismatici, nec carne circumcisi, nec creaturæ simulacrorumque cultores. Hi autem si non essent ante perfectionem populi, quæ promittitur, multò pigriùs veritas quæreretur.

Caput XXVI. Divina providentia erga [illegible] stram [illegible] tem ad [illegible] ætates hominis veteris actio[illegible].

[B] 48. Dispensatio ergo temporalis, & medicina divinæ providentiæ, erga illos qui peccato mortalitatem meruerunt, sic traditur. Primò unius cujuslibet hominis nascentis natura, & eruditio cogitatur. Prima hujus ætas infantia in nutrimentis corporalibus agitur, penitus obliviscenda crescenti. Eam pueritia sequitur, unde incipimus aliquid meminisse. Huic succedit adolescentia, cui jam propagationem prolis natura permittit, & patrem facit. Porrò adolescentiam juventus excipit, jam exercenda muneri- [C] bus publicis, & domanda sub legibus; in qua vehementior prohibitio peccatorum, & pœna peccantium serviliter coërcens, carnalibus animis atrociores impetus libidinis gignit, & omnia commissa congeminat. Non enim simplex peccatum est, non solùm malum, sed etiam vetitum admittere. Post labores autem juventutis, seniori pax nonnulla conceditur. Inde usque ad mortem deterior ætas ac decolor, & morbis subjectior debilisque perducit. Hæc est vita hominis viventis ex corpore, & cupiditati- [D] bus rerum temporalium colligati. Hic dicitur vetus homo, & exterior, & terrenus, etiamsi obtineat eam, quam vulgus vocat felicitatem, in bene constituta terrena civitate, sive sub regibus, sive sub principibus, sive sub legibus, sive sub his omnibus. aliter enim bene constitui populus non potest, etiam qui terrena sectatur. habet quippe & ipse modum quemdam pulcritudinis suæ.

49. Hunc autem hominem, quem veterem & exteriorem & terrenum descripsimus, sive in suo gene- [E] re moderatum, sive etiam servilis justitiæ modum excedentem, nonnulli agunt totum ab istius vitæ ortu usque ad occasum. Nonnulli autem istam vitam necessariò ab illo incipiunt, sed renascuntur interiùs, & ceteras ejus partes suo robore spiritali & incrementis sapientiæ corrumpunt & necant, & in cælestes leges, donec post visibilem mortem totum instauretur, adstringunt. Iste dicitur novus homo, & interior, & cælestis, habens & ipse proportione, non annis, sed provectibus distinctas quasdam spiritales æta- [F] tes suas. Primam in uberibus utilis historiæ, quæ nutrit exemplis. Secundam jam obliviscentem humana, & ad divina tendentem, in qua non auctoritatis humanæ sinu continetur, sed ad summam & incommutabilem legem passibus rationis innititur. Tertiam jam fidentiorem, & carnalem appetitum rationis robore maritantem, gaudentemque intrinsecùs in quadam dulcedine conjugali, cùm anima menti copulatur, & velamento pudoris obnubitur, ut jam rectè vivere non cogatur, sed etiamsi omnes concedant, peccare non libeat. Quartam jam idipsum multò firmiùs ordinatiùsque facientem & emicantem in virum perfectum, atque aptam & idoneam omnibus & persecutionibus, & mundi hujus tempestatibus ac fluctibus sustinendis atque frangendis. Quintam pacatam atque ex omni parte tranquillam, viventem in opibus & abundantia incommutabilis regni summæ atque ineffabilis sapientiæ. Sextam omnimodæ

[a] MSS. quamplures, *non naturæ excellentiâ.*

[b] Abest, *fidei*, à MSS. quindecim, necnon à Bad. & Er.

mutationis in æternam vitam, & usque ad totam oblivionem vitæ temporalis transeuntem in perfectam formam, quæ facta est ad imaginem & similitudinem Dei. Septima enim jam quies æterna est, & nullis ætatibus distinguenda beatitudo perpetua. Ut enim finis veteris hominis mors est, sic finis novi hominis vita æterna. Ille namque homo peccati est, iste justitiæ.

Caput XXVII. Utriusque hominis decursus in universo hominum genere.

50. Sicut autem isti ambo nullo dubitante ita sunt, ut unum eorum, id est veterem atque terrenum possit in hac tota vita unus homo agere, novum verò & cælestem nemo in hac vita possit nisi cum vetere: nam & ab ipso incipiat necesse est, & usque ad visibilem mortem cum illo, quamvis eo deficiente, se proficiente, perduret. Sic proportione universum genus humanum, cujus tamquam unius hominis vita est ab Adam usque ad finem hujus sæculi, ita sub divinæ providentiæ legibus administratur, ut in duo genera distributum appareat. Quorum in uno est turba impiorum terreni hominis imaginem ab initio sæculi usque ad finem gerentium. In altero series populi uni Deo dediti, sed ab Adam usque ad Johannem Baptistam terreni hominis vitam gerentis servili quadam justitia: cujus historia vetus Testamentum vocatur, quasi terrenum pollicens regnum, quæ tota nihil aliud est quàm imago novi populi & novi Testamenti pollicentis regnum cælorum. Cujus populi vita interim temporalis incipit à Domini adventu in humilitate, usque ad diem judicij, quando in claritate venturus est. Post quod judicium vetere homine extincto, erit illa mutatio, quæ angelicam vitam pollicetur. *Omnes enim resurgemus, sed non omnes immutabimur.* (1 Cor. 15. 51.) Resurget ergo pius populus, ut veteris hominis sui reliquias transformet in novum. Resurget autem impius populus, qui ab initio usque ad finem veterem hominem gessit, ut in secundam mortem præcipitetur. Ætatum autem articulos, qui diligenter legunt, inveniunt; nec zizania nec paleas perhorrescunt. Impius namque pio vivit, & peccator justo, ut eorum comparatione alacriùs, donec perficiatur adsurgat.

Caput XXVIII. Quomodo, quibus & quo pacto tractanda.

51. Quisquis autem populi terreni temporibus usque ad illuminationem interioris hominis meruit pervenire, genus humanum pro tempore adjuvit, exhibens ei quod ætas illa poscebat, & per prophetiam intimans id quod exhibere opportunum non erat: quales Patriarchæ ac Prophetæ inveniuntur ab iis, qui non pueriliter * insiliunt, sed piè diligenterque pertractant divinarum & humanarum rerum tam bonum, & tam grande secretum. (* In Manichæos.) Quod etiam temporibus novi populi, à magnis & spiritalibus viris Ecclesiæ catholicæ alumnis video cautissimè provideri: ne quid populariter agant, quod nondum esse temporis, ut cum populo agatur, intelligunt: alimenta lacteа largè avidis infirmioribus pluribus atque instanter infundunt, validioribus autem cibis cum sapientibus paucis vescuntur. Sapientiam enim loquuntur inter perfectos, carnalibus verò & animalibus, quamvis novis hominibus, adhuc tamen parvulis, nonnulla obtegunt, sed nulla mentiuntur. Non enim honoribus suis vanis consulunt & inanibus laudibus; sed utilitati eorum cum quibus societatem vitæ hujus inire meruerunt. Hæc enim lex est divinæ providentiæ, ut nemo à superioribus adjuvetur ad cognoscendam & percipiendam gratiam Dei, qui non ad eamdem puro affectu inferiores adjuverit. Ita de peccato nostro, quod in homine peccatore ipsa natura nostra commisit, & genus humanum factum est ma-

A gnum decus ornamentumque terrarum, & tam decenter divinæ providentiæ procuratione administratur, ut ars ineffabilis medicinæ ipsam vitiorum fœditatem in nescio quam sui generis pulcritudinem vertat.

Caput XXIX. De altero salutis subsidio, scilicet ratione, quomodo hac duce ad Deum homo evehitur. hæc primùm sensibus præstare deprehenditur.

52. Et quoniam de auctoritatis beneficentia, quantum in præsentia satis visum est, locuti sumus: videamus quatenus ratio possit progredi à visibilibus ad invisibilia, & à temporalibus ad æterna conscendens. Non enim frustra & inaniter intueri oportet
B pulcritudinem cæli, ordinem siderum, candorem lucis, dierum & noctium vicissitudines, lunæ menstrua curricula, anni quadrifariam temperationem, quadripartitis elementis congruentem, tantam vim seminum species numerosque gignentium, & omnia in suo genere modum proprium naturamque servantia. In quorum consideratione non vana & peritura curiositas exercenda est, sed gradus ad immortalia & semper manentia faciendus. Proximum enim est, adtendere quæ ista sit natura vitalis, quæ cuncta ista
C sentit: quæ profectò quoniam vitam dat corpori, præstantior eo sit necesse est. (Consule lib. 2. de libero arbitrio capi. 3. & sequentibus.) Non enim qualiscumque moles, quamquam ista visibili luce præfulgeat, si vitâ caret, magni æstimanda est. Quælibet namque viva substantia cuilibet non vivæ substantiæ, naturæ lege præponitur.

53. Sed quia irrationalia quoque animantia vivere atque sentire nemo ambigit, illud in animo humano præstantissimum est, non quo sentit sensibilia, sed quo judicat de sensibilibus. Nam & vident acu-
D tiùs & ceteris corporis sensibus acriùs corpora adtingunt pleræque bestiæ quàm homines: sed judicare de corporibus non sentientis tantùm vitæ, sed etiam ratiocinantis est, qua illæ carent, nos excellimus. Jam verò illud videre facillimum est, præstantiorem esse judicantem, quàm illa res est, de qua judicatur. Non solùm autem rationalis vita de sensibilibus, sed de ipsis quoque sensibus judicat: cur in aqua remum infractum oporteat apparere cùm rectus sit, & cur ita per oculos sentiri necesse sit: nam ipse adspectus ocu-
E lorum renuntiare id potest, judicare autem nullo modo. Quare manifestum est, ut sensualem vitam corpori, ita rationalem utrique præstare.

Caput XXX. At ratione præstantior lex immutabilis, scilicet veritas secundùm quam judicat.

34. Itaque si rationalis vita secundùm seipsam judicat, nulla jam est natura præstantior. Sed quia clarum est eam esse mutabilem, quando nunc perita, nunc imperita invenitur; tanto autem meliùs judicat, quanto est peritior; & tanto est peritior, quanto alicujus artis vel disciplinę vel sapientiæ particeps est; ipsius artis natura quærenda est. Neque nunc artem
F intelligi volo, quæ notatur experiendo, sed quæ ratiocinando indagatur. Quid enim præclarum novit, qui novit eâ impensâ, quæ calce & arenâ confit, tenaciùs lapides cohærere, quam luto? aut qui tam eleganter ædificat, ut quæ plura sunt, paria paribus respondeant; quæ autem singula, medium locum teneant? quamquam iste sensus jam sit rationi veritatique vicinior. Sed certè quærendum est, cur nos offendat, si duabus fenestris non super invicem, sed juxta invicem locatis, una earum major minorve sit, cùm æquales esse potuerint: si verò super invicem fuerint, ambæque [a] dimidio quamvis impares, non ita offendat illa inæqualitas; & cur non multùm curemus, quanto sit una earum aut major aut minor, quia duæ sunt. In tribus autem sensus ipse videtur expetere ut aut impares non sint, aut inter maximam & minimam ita sit media, ut tanto præcedat minorem, quanto à majore præceditur. Ita enim primò quasi natu-

[a] Sic præstantiores MSS. At editi habent, *de medio*.

ra ipsa consulitur quid probet. Ubi potissimùm notandum est, quemadmodum quod solum inspectum minùs displicuerit, in melioris comparatione respuatur. Ita reperitur nihil esse aliud artem vulgarem, nisi rerum expertarum placitarumque memoriam, usu quodam corporis atque operationis adjuncto: quo si careas, judicare de operibus possis, quod multo est excellentius, quamvis operari artificiosa non possis.

55. Sed cùm in omnibus artibus convenientia placeat, quâ unâ salva & pulcra sunt omnia; ipsa verò convenientia æqualitatem unitatemque appetat, vel similitudine parium partium, vel gradatione disparium; quis est qui summam æqualitatem vel similitudinem in corporibus inveniat, audeatque dicere, cùm diligenter consideraverit, quodlibet corpus verè ac simpliciter unum esse: cùm omnia vel de specie in speciem, vel de loco in locum transeundo mutentur, & partibus constent sua loca obtinentibus, per quæ in spatia diversa dividuntur? Porrò ipsa vera æqualitas ac similitudo, atque ipsa vera & prima unitas, non oculis carneis, neque ullo tali sensu, sed mente intellecta conspicitur. Unde enim qualiscumque in corporibus appeteretur æqualitas, aut unde convinceretur, longè plurimùm differre à perfecta, nisi eâ, quæ perfecta est, mente videretur: si tamen quæ facta non est, perfecta dicenda est.

56. Et cùm omnia quæ sensibiliter pulcra sunt, sive natura edita, sive artibus elaborata, locis & temporibus sint pulcra, ut corpus & corporis motus: illa æqualitas & unitas menti tantummodo cognita, secundùm quam de corporea pulcritudine sensu internuntio judicatur, nec loco tumida est, nec instabilis tempore. Non enim rectè dici potest secundùm eam judicari rotundum canthum, & non secundùm eam rotundum vasculum; aut secundùm eam rotundum vasculum, & non secundùm eam rotundum denarium. Similiter in temporibus atque in motibus corporum, ridiculè dicitur, secundùm eam judicari æquales annos, & non secundùm eam æquales menses; aut secundùm eam æquales menses, & non secundùm eam æquales dies. Sed sive per hæc spatia, sive per horas, sive per breviora momenta convenienter moveatur aliquid, eadem una & incommutabili æqualitate judicatur. Quòd si minora & majora spatia figurarum atque motionum secundùm eamdem legem parilitatis vel similitudinis, vel congruentiæ judicantur, ipsa lex major est his omnibus, sed potentiâ. Ceterùm spatio aut loci aut temporis, nec major nec minor: quia si major esset, non secundùm totam judicaremus minora: si autem minor esset, non secundùm eam judicaremus majora. Nunc verò cùm secundùm totam quadraturæ legem judicetur & forum quadratum, & lapis quadratus, & tabella & gemma quadrata; rursus secundùm totam æqualitatis legem judicentur convenire sibi motus pedum currentis formicæ, & secundùm eam gradientis elephanti: quis eam dubitet locorum intervallis ac temporum, nec majorem esse, nec minorem, cùm potentiâ superet omnia? Hæc autem lex omnium artium cùm sit omnino incommutabilis, mens verò humana cui talem legem videre concessum est, mutabilitatem pati possit erroris, satis apparet supra mentem nostram esse legem; quæ veritas dicitur.

Canthus. summa curvatura rotæ, sive ferrum quod illic affigitur.

CAPUT XXXI. Deus summa ista lex est secundùm quam ratio judi-

57. Nec jam illud ambigendum est, incommutabilem naturam, quæ supra rationalem animam sit, Deum esse: & ibi esse primam vitam & primam essentiam, ubi est prima sapientia. Nam hæc est illa incommutabilis veritas, quæ lex omnium artium rectè dicitur, & ars omnipotentis artificis. Itaque cùm se anima sentiat nec corporum speciem motumque judicare secundùm seipsam, simul oportet agnoscat præstare suam naturam ei naturæ, de qua judicat: præstare autem sibi eam naturam, secundùm quam judicat, & de qua judicare nullo modo potest. Possum enim dicere, quare similia sibi ex utraque parte respondere membra cujusque corporis debeant, quia summa æqualitate delector, quam non oculis corporis, sed mentis contueor: quapropter tanto meliora esse judico, quæ oculis cerno, quanto pro sua natura viciniora sunt iis, quæ animo intelligo. Quare autem illa ita sint, nullus potest dicere: nec ita debere esse quisquam sobriè dixerit, quasi possint esse non ita.

58. Quare autem nobis placeant, & cur ea quando meliùs sapimus, vehementissimè diligamus, ne id quidem quisquam, si ea ritè intelligit, dicere audebit. Ut enim nos & omnes animæ rationales, secundùm veritatem de inferioribus rectè judicamus, sic de nobis, quando eidem cohæremus, sola ipsa veritas judicat. De ipsa verò nec Pater, non enim [a] minor est quam ipse, & ideo quæ Pater judicat, per ipsam judicat. Omnia enim quæ appetunt unitatem, hanc habent regulam, vel formam, vel exemplum, vel si quo alio verbo dici se sinit; quoniam sola ejus similitudinem, à quo esse accepit, implevit: si tamen, accepit, non incongruè dicitur, pro ea significatione, qua Filius appellatur, quia non de seipso est, sed de primo summoque principio, qui Pater dicitur: *ex quo omnis paternitas in cælo & in terra nominatur. Pater* ergo *non judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio:* & *spiritalis homo judicat omnia, ipse autem à nemine judicatur*, id est à nullo homine, sed à sola ipsa lege secundùm quam judicat omnia: quoniam & illud verissimè dictum est: *Oportet nos omnes exhiberi ante tribunal Christi.* Omnia ergo judicat, quia super omnia est, quando cum Deo est. Cum illo autem est, quando purissimè intelligit, & tota caritate, quod intelligit, diligit. Ita etiam quantum potest lex ipsa etiam ipse fit, secundùm quam judicat omnia, & de qua judicare nullus potest. Sicut in istis temporalibus legibus, quamquam de his homines judicent cùm eas instituunt, tamen cùm fuerint institutæ atque firmatæ, non licebit judici de ipsis judicare, sed secundùm ipsas. Conditor tamen legum temporalium, si vir bonus est & sapiens, illam ipsam consulit æternam, de qua nulli animæ judicare datum est: ut secundùm ejus incommutabiles regulas, quid sit pro tempore jubendum vetandumque discernat. Æternam igitur legem mundis animis fas est cognoscere, judicare non fas est. Hoc autem interest, quòd ad cognoscendum satis est, ut videamus ita esse aliquid vel non ita: ad judicandum verò addimus aliquid quo significemus posse esse & aliter: velut cùm dicimus, Ita esse debebit, ut bet, aut, Ita esse debuit, aut, Ita esse debebit, ut in suis operibus artifices faciunt.

59. Sed multis finis est humana delectatio, nec volunt tendere ad superiora, ut judicent cur ista visibilia placeant. Itaque si quæram ab artifice, uno arcu constructo, cur alterum parem contrà in altera parte moliatur? Respondebit, credo, ut paria paribus ædificij membra respondeant. Porrò si pergam quærere, idipsum cur eligat, dicet hoc decere, hoc esse pulcrum, hoc delectare cernentes: nihil audebit ampliùs. Inclinatus enim recumbit oculis, & unde pendeat non intelligit. At ego virum intrinsecùs oculatum, & invisibiliter videntem non desinam commonere

[a] MSS. duodecim habent, *non enim minùs est quàm ipse.*

commonere cur ista placeant, ut judex esse audeat ipsius delectationis humanæ. Ita enim superfertur illi, nec ab ea tenetur, dum non secundùm ipsam, sed ipsam judicat. Et priùs quæram utrùm ideo pulcra sint, quia delectant; an ideo delectent, quia pulcra sunt. Hîc mihi sine dubitatione respondebitur, ideo delectare, quia pulcra sunt. Quæram ergo deinceps, quare sint pulcra; & si titubabitur, subjiciam, utrùm ideo quia similes sibi partes sunt, & aliqua copulatione ad unam convenientiam rediguntur.

60. Quod cùm ita esse compererit, interrogabo utrùm hanc ipsam unitatem, quam convincuntur appetere, summè impleant, an longè infra jaceant, & eam quodammodo mentiantur. Quod si ita est, (nam quis non admonitus videat, neque ullam speciem, neque ullum omnino esse corpus, quod non habeat unitatis qualecumque vestigium; neque quantumvis pulcherrimum corpus, cùm intervallis locorum necessariò aliud alibi habeat, posse assequi eam, quam sequitur unitatem?) quare si hoc ita est, flagitabo ut respondeat, ubi videat ipse unitatem hanc, aut unde videat: quam si non videret, unde cognosceret & quid imitaretur corporum species, & quid implere non posset? Nunc verò cùm dicit corporibus, Vos quidem nisi aliqua unitas contineret, nihil essetis, sed rursus si vos essetis ipsa unitas, corpora non essetis; rectè illi dicitur, Unde illam nosti unitatem, secundùm quam judicas corpora, quam nisi videres, judicare non posses quòd eam non impleant: si autem his corporeis oculis eam videres, non verè diceres, quamquam ejus vestigio teneantur, longè tamen ab ea distare? nam istis oculis corporeis non nisi corporalia vides. mente igitur eam videmus. Sed ubi videmus? Si hoc loco esset ubi corpus nostrum est, non eam videret, qui hoc modò in Oriente de corporibus judicat. Non ergo ista continetur loco, & cùm adest ubicumque judicanti, nusquam est per spatia locorum, & per potentiam nusquam non est.

Caput XXXIII.

61. Quod si eam corpora mentiuntur, non est credendum mentientibus, ne incidamus in vanitates vanitantium: sed quærendum potiùs est, cùm ideo mentiantur, quia eam videntur ostendere oculis carneis, cùm illa mente pura videatur, utrùm intantum mentiantur, inquantum ei similia sunt, an inquantum eam non assequuntur. Nam si assequerentur, quod imitantur implerent. Si autem implerent, omnino essent similia. Si omnino essent similia, nihil inter illam naturam & istam interesset. Quòd si ita esset, non eam mentirentur: id enim essent quod illa est. Nec tamen mentiuntur diligentiùs considerantibus: quia ille mentitur qui vult videri id quod non est: quod autem non volens aliud putatur quàm est, non mentitur, sed fallit tantùm. Nam ita discernitur mentiens à fallente, quòd inest omni mentienti voluntas fallendi, etiamsi non ei credatur: fallens autem esse non potest, qui non fallit. Ergo corporea species, quia nullam voluntatem habet, non mentitur: si verò etiam non putetur esse quod non est, nec fallit.

62. Sed ne ipsi quidem oculi fallunt, non enim renuntiare possunt animo nisi affectionem suam. Quòd si non solùm ipsi, sed etiam omnes corporis sensus ita renuntiant ut afficiuntur, quid ab eis ampliùs exigere debeamus ignoro. Tolle itaque vanitantes, & nulla erit vanitas. Si quis remum frangi in aqua opinatur, & cùm inde aufertur integrari, non malum habet internuntium, sed malus est judex. Nam ille pro sua natura non potuit aliter in aqua sentire, nec aliter debuit: si enim aliud est aër, aliud aqua, justum est ut aliter in aëre, aliter in aqua sentiatur. Quare oculus rectè, ad hoc enim factus est ut tantùm videat: sed animus perversè, cui ad contemplandam summam pulcritudinem mens, non oculus factus est. Ille autem vult mentem convertere ad corpora, oculos ad Deum. Quærit enim intelligere carnalia, & videre spiritalia, quod fieri non potest.

Caput XXXIV. Conficta phantasmata quomodo judicentur.

63. Quare ista perversitas corrigenda est, quia nisi fecerit quod sursum est deorsum, & quod deorsum est sursum, regno cælorum aptus non erit. Non ergo summa quæramus in infimis, nec ipsis infimis [a] inhæreamus. Judicemus ea, ne cum ipsis judicemur, id est tantum eis tribuamus, quantum species meretur extrema, ne cùm in novissimis prima quærimus, à primis inter novissima numeremur. Quod nihil ipsis novissimis obest, sed nobis plurimùm. Nec ideo divinæ providentiæ administratio minùs decora fit; quia & injusti justè, & fœdi pulcrè ordinantur. Et si propterea nos fallit rerum visibilium pulcritudo, quia unitate continetur, & non implet unitatem; intelligamus, si possumus, non ex eo quod est nos falli, sed ex eo quod non est. Omne quippe corpus verum corpus est, sed falsa unitas. Non enim summè unum est, aut intantum id imitatur ut impleat: & tamen nec corpus ipsum esset, nisi utcumque unum esset. Porrò utcumque unum esse non posset, nisi ab eo quòd summè unum est, id haberet.

64. O animæ pervicaces, * date mihi, qui videat sine ulla imaginatione visorum carnalium. Date mihi, qui videat omnis unius principium non esse, nisi unum solum à quo sit omne unum, sive illud impleat, sive non impleat. Qui videat date, non qui litiget, non qui videri velit se videre, quod non videt. Date qui resistat sensibus carnis, & plagis quibus per illos in anima vapulavit: qui resistat consuetudini hominum, resistat laudibus hominum, qui compungatur in cubili suo, qui resculpat suum spiritum, qui non foris diligat vanitates, & quærat mendacia; qui jam sibi noverit dicere: Si una Roma est, quam circa Tyberim nescio quis Romulus dicitur condidisse, falsa est ista, quam cogitans fingo: non enim est ipsa, nec ibi sum [b] animo: nam quid ibi agatur modò, utique scirem. Si unus est sol, falsus est iste, quem cogitans fingo: nam ille curricula sua certis locis & temporibus peragit; istum ego ubi volo, & quando volo constituo. Si unus est ille amicus meus, falsus est iste, quem cogitans fingo: nam ille ubi sit nescio; iste ibi fingitur, ubi volo. Ego ipse certè unus sum, & hoc loco esse sentio corpus meum; & tamen figmento cogitationis pergo quò libet, loquor cum quo libet. Falsa sunt hæc; nec quisquam intelligit falsa. Non ergo intelligo quum ista contemplor, & istis credo, quia verum esse oportet, quod intellectu contemplor: numquid fortè sunt ista, quæ phantasmata dici solent? Unde ergo impleta est anima mea illusionibus? Ubi est verum, quod mente conspicitur? Ita cogitanti jam dici potest, Illa lux vera est, qua hæc non esse vera cognoscis. Per hanc illud unum vides, quo judicas unum esse quidquid aliud vides, nec tamen hoc esse quod illud est, quidquid mutabile vides.

* Manichæi phantasmatis addicti lib. 3. Confess. c. 6. & lib. 9. c. 4.

Caput XXXV. Vacandum ut Deus cognoscatur.

65. Quod si hæc intueri palpitat mentis adspectus, quiescite, nolite certare, nisi cum consuetudine corporum: ipsam vincite, & victa erunt omnia. Unum certè quærimus, quo simplicius nihil est. Ergo in simplicitate cordis quæramus illum. *Agite*

[a] MSS duodecim, *invideamus.*
[b] Bad. Lov. & Arn. *nec ibi sum modò.* sed præferenda visa est lectio Er. & MSS. decem, *nec ibi sum animo.*

Psal. 45. 11. *otium*, inquit, *& agnoscetis quia ego sum Dominus*, A non otium desidiæ, sed otium cogitationis, ut à locis & temporibus vacet. Hæc enim phantasmata tumoris & volubilitatis, constantem unitatem videre non sinunt. Loca offerunt quod amemus, tempora surripiunt quod amamus, & relinquunt in anima turbas phantasmatum, quibus in aliud atque aliud cupiditas incitetur. Ita fit inquietus & ærumnosus animus, frustra tenere à quibus tenetur exoptans. Vocatur ergo ad otium, id est, ut ista non diligat, quæ diligi sine labore non possunt. Sic enim eis do- B
Matt. 11. 30. minabitur, sic non tenebitur, sed tenebit. *Jugum meum*, inquit, *leve est*. Huic jugo qui subjectus est, subjecta habet cetera. Non ergo laborabit; non enim resistit, quod subjectum est. Sed miseri amici hujus mundi, cujus domini erunt, si filij Dei esse vo-
Johan. 1. 12. luerint, quoniam dedit eis potestatem filios Dei fieri; amici ergo hujus mundi tam timent ab ejus amplexu separari, ut nihil eis sit laboriosius, quàm non laborare.

CAPUT XXXVI. Verbum Dei ipsa est veritas, quia omnino implet id à quo principio unum est quidquid est unum.

66. SED cui saltem illud manifestum est, falsi- C tatem esse, qua id putatur esse quod non est, intelligit eam esse veritatem, quæ ostendit id quod est. At si corpora intantum fallunt, inquantum non implent illud unum quod convincuntur imitari, à quo Principio unum est quidquid est, ad cujus similitudinem quidquid nititur, naturaliter approbamus; quia naturaliter improbamus quidquid ab unitate discedit, atque in ejus dissimilitudinem tendit: datur intelligi esse aliquid, quod illius unius solius, à quo Principio unum est quidquid aliquo modo unum est, ita simile D sit ut hoc omnino impleat ac sit idipsum; & hæc est Veritas & Verbum in Principio, & Verbum Deus apud Deum. Si enim falsitas ex iis est, quæ imitantur unum, non inquantum id imitantur, sed inquantum implere non possunt: illa est Veritas, quæ id implere potuit, & id esse quod est illud: ipsa est quæ illud ostendit sicut est: unde & Verbum ejus & Lux ejus rectissimè dicitur. Cetera illius unius similia dici possunt inquantum sunt, intantum enim & vera sunt: hæc est autem ipsa ejus similitudo, & ideo Veritas. E Ut enim veritate sunt vera, quæ vera sunt, ita similitudine similia sunt, quæcumque similia sunt. Ut ergo veritas forma verorum est, ita similitudo forma similium est. Quapropter vera quoniam intantum vera sunt inquantum sunt, intantum autem sunt inquantum principalis unius similia sunt: ea forma est omnium quæ sunt, quæ est summa similitudo principij: & veritas est, quia sine ulla dissimilitudine est.

Falsitas non ex rebus, sed ex peccatis.

67. Unde falsitas oritur, non rebus ipsis fallenti- F bus, quæ nihil aliud ostendunt sentienti quàm speciem suam, quam pro suæ pulcritudinis acceperunt gradu: neque ipsis sensibus fallentibus, qui pro natura sui corporis affecti, non aliud quàm suas affectiones præsidenti animo nuntiant: sed peccata animas fallunt, cùm verum quærunt, relictâ & neglectâ veritate. Nam quoniam opera magis quàm artificem atque ipsam artem dilexerunt, hoc errore puniuntur, ut in operibus artificem artemque conquirant: & cùm invenire nequiverint (Deus enim non corporalibus sensibus subjacet, sed ipsi menti supereminet) ipsa opera existiment esse & artem & artificem.

CAPUT XXXVII. Impietas idololatriæ multiplicis orta ex amore creaturæ.

68. HINC oritur omnis impietas, non modò peccantium, sed etiam damnatorum pro peccatis suis. Non enim tantùm scrutari creaturam contra præceptum Dei, & eâ frui potiùs quàm ipsa lege & veritate volunt, quod primi hominis peccatum deprehenditur, malè utentis libero arbitrio: sed hoc quo- A que in ipsa damnatione addunt, ut non modò diligant, sed etiam serviant creaturæ potiùs quàm Creatori, & eam colant per partes ejus, à summis usque ad ima venientes. Sed aliqui se in hoc tenent, ut pro summo Deo animam colant, & primam intellectualem creaturam, quam per Veritatem Pater fabricavit, ad ipsam Veritatem semper intuendam, [a] & se per ipsam, quia omni modo ei simillima est. Deinde veniunt ad vitam genitalem, per quam creaturam visibilia & temporalia gignentia Deus æternus & incom- B mutabilis operatur. Hinc ad animalia, & inde ad ipsa corpora colenda dilabuntur; & in his primò eligunt pulcriora, in quibus cælestia maximè excellunt. Ergo in primis solis corpus occurrit, & in eo nonnulli remanent. Aliqui & lunæ splendorem religione dignum putant: est enim nobis, ut perhibetur, propinquior, unde viciniorem speciem habere sentitur. Alij etiam ceterorum siderum corpora adjungunt, & totum cælum cum stellis suis. Alij cælo æthereo copulant aërem, & istis duobus superioribus elemen- C tis corporeis subjiciunt animas suas. Sed inter hos illi sibi videntur religiosissimi, qui universam simul creaturam, id est mundum totum cum omnibus quæ in eo sunt, & vitam qua spiratur & animatur, quam quidam corpoream, quidam incorpoream esse crediderunt: hoc ergo totum simul unum Deum magnum esse arbitrantur, cujus partes sint ceteræ. Non enim universæ creaturæ auctorem conditoremque noverunt. Inde in simulacra præcipitantur, & ab operibus Dei usque in opera sua demerguntur, quæ tamen ad- D huc visibilia sunt.

69. EST enim alius deterior & inferior cultus simulacrorum, quo phantasmata sua colunt, & quidquid animo errante cum superbia vel tumore cogitando imaginati fuerint, religionis nomine observant, & donec fiat in anima nihil omnino colendum esse, & errare homines qui superstitioni se involvunt, & misera se implicant servitute. Sed frustra hoc sentiunt: non enim efficiunt ut non serviant: remanent quippe ipsa vitia, quibus ut ipsa colenda opinarentur attracti E sunt. Serviunt enim cupiditati triplici, vel voluptatis, vel excellentiæ, vel spectaculi. Nego esse quemquam istorum, qui nihil colendum existimant, qui non aut carnalibus gaudiis subditus sit, aut potentiam vanam foveat, aut aliquo spectaculo delectatus insaniat. Ita nescientes diligunt temporalia, ut inde beatitudinem exspectent. His autem rebus quibus quisque beatus vult effici, serviat necesse est, velit nolit. Nam quocumque duxerint, sequitur; & quisquis ea visus fuerit auferre posse, metuitur. Possunt autem auferre F ista, & scintilla ignis & aliqua parva bestiola. Postremò, ut omittam innumerabiles adversitates, tempus ipsum auferat necesse est omnia transeuntia. Itaque cùm omnia temporalia mundus iste concludat, omnibus mundi partibus serviunt, qui propterea putant nihil colendum esse ne serviant.

70. Verumtamen quamquam in hac rerum extremitate miseri jaceant, ut vitia sua sibi dominari patiantur vel libidine, vel superbiâ, vel curiositate damnati, vel duobus horum, vel omnibus: quamdiu sunt in hoc stadio vitæ humanæ, licet eis congredi & vincere, si priùs credant, quod intelligere nondum valent, & non diligant mundum: quoniam omne quod in mundo est, sicut divinitus dictum est, *concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi*. Hoc modo tria illa sunt notata: nam concupiscentia carnis, voluptatis infimæ amatores significat: concupiscentia oculo-

[a] Lov. *& per seipsam*, sed legendum uti in aliis editionibus & in omnibus MSS. habetur, *& se per ipsam*.

rum, curiosos: ambitio sæculi, superbos.

71. Triplex etiam tentatio in homine, quem Veritas ipsa suscepit, cavenda monstrata est. *Dic*, inquit tentator, *lapidibus istis, ut panes fiant.* At ille unus & solus magister: *Non*, inquit, *in solo pane vivit homo, sed in omni verbo Dei.* Ita enim domitam docuit esse oportere cupiditatem voluptatis, ut nec fami cedendum sit. Sed fortè dominationis temporalis fastu decipi poterat, qui carnis voluptate non poterat: omnia ergo mundi regna monstrata sunt, & dictum est: *Omnia tibi dabo, si prostratus adoraveris me.* Cui responsum est: *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies.* Ita calcata est superbia. Subjecta est autem extrema etiam curiositatis illecebra: non enim ut se de fastigio templi præcipitaret urgebat, nisi caussa tantùm aliquid experiendi. Sed neque hîc victus est, & ideo sic respondit, ut intelligeremus non opus esse ad cognoscendum Deum, tentationibus visibiliter divina explorare molientibus: *Non tentabis*, inquit, *Dominum Deum tuum.* Quamobrem quisquis intus verbo Dei pascitur, non quærit in ista eremo voluptatem. Qui uni Deo tantùm subjectus est, non quærit in monte, id est in terrena elatione jactantiam. Quisquis æterno spectaculo incommutabilis veritatis adhærescit, non per fastigium hujus corporis, id est per hos oculos præcipitatur, ut temporalia & inferiora cognoscat.

CAPUT XXXIX. [illegible]

72. QUID igitur restat, unde non possit anima recordari primam pulcritudinem quam reliquit, quando de ipsis suis vitiis potest? Ita enim Sapientia Dei pertendit à fine usque ad finem fortiter. Ita per hanc summus ille artifex opera sua in unum finem decoris ordinata contexuit. Ita illa bonitas à summo usque ad extremum nulli pulcritudini, quæ ab ipso solo esse posset, invidit, ut nemo ab ipsa veritate dejiciatur, qui non excipiatur ab aliqua effigie veritatis. Quære in corporis voluptate quid teneat, nihil aliud invenies quàm convenientiam: nam si resistentia pariunt dolorem, convenientia pariunt voluptatem. Recognosce igitur quæ sit summa convenientia: NOLI FORAS IRE, in teipsum redi, in interiore homine habitat veritas. & si tuam naturam mutabilem inveneris, transcende & teipsum. Sed memento cùm te transcendis, ratiocinantem animam te transcendere. Illuc ergo tende, unde ipsum lumen rationis accenditur. Quò enim pervenit omnis bonus ratiocinator, nisi ad veritatem? cùm ad seipsam veritas non utique ratiocinando perveniat, sed quod ratiocinantes appetunt ipsa sit. Vide ibi convenientiam qua superior esse non possit, & ipse conveni cum ea. Confitere te non esse quod ipsa est: siquidem se ipsa non quærit, tu autem ad ipsam quærendo venisti, non locorum spatio, sed mentis affectu, ut ipse interior homo cum suo inhabitatore, non infima & carnali, sed summa & spiritali [a] voluptate conveniat.

73. Aut si non cernis quæ dico, & an vera sint dubitas, cerne saltem utrùm te de iis dubitare non dubites; & si certum est te esse dubitantem, quære unde sit certum: non illic tibi, non omnino solis hujus lumen occurret, sed lumen verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Quod his oculis videri non potest; nec illis quibus phantasmata cogitantur, per eosdem oculos animæ impacta; sed illis quibus ipsis phantasmatîs dicitur, Non estis vos quod ego quæro, neque illud estis unde ego vos ordino, & quod mihi inter vos fœdum occurrerit, improbo, quod pulcrum approbo, cùm pulcrius sit illud unde improbo & approbo: quare hoc ipsum magis approbo, & non solùm vobis, sed illis omnibus corporibus unde vos hausi, antepono. Deinde regulam ipsam quam vides, concipe hoc modo: Omnis qui se dubitantem intelligit, verum intelligit, & de hac re quam intelligit certus est. de vero igitur certus est. Omnis igitur qui utrùm sit veritas dubitat, in seipso habet verum unde non dubitet; nec ullum verum nisi veritate verum est. Non itaque oportet eum de veritate dubitare, qui potuit undecumque dubitare. Ubi videntur hæc, ibi est lumen sine spatio locorum & temporum, & sine ullo spatiorum talium phantasmate. Numquid ista ex aliqua parte corrumpi possunt, etiamsi omnis ratiocinator intereat, aut apud carnales inferos veterascat? Non enim ratiocinatio talia facit, sed invenit. Ergo antequam inveniantur, in se manent, & cùm inveniuntur, nos innovant.

CAPUT XL. De pulcritudine corporum carnisque voluptate, & de peccantium pœna.

74. ITA renascitur interior homo, & exterior corrumpitur de die in diem. Sed interior exteriorem respicit, & in sua comparatione fœdum videt; in proprio tamen genere pulcrum & corporum convenientiâ lætantem, & corrumpentem quod in bonum suum convertit, alimenta scilicet carnis: quæ tamen corrupta, id est amittentia formam suam, in membrorum istorum fabricam migrant, & corrupta reficiunt, in aliam formam per convenientiam transeuntia: & per vitalem motum dijudicantur quodammodo, ut ex eis in structuram hujus visibilis pulcri quæ apta sunt assumantur, non apta verò per [b] congruos meatus ejiciantur. Quorum aliud fœculentissimum redditur terræ ad alias formas assumendas, aliud per totum corpus exhalat, aliud totius animalis latentes numeros accipit, & inchoatur in prolem, & sive convenientiâ duorum corporum, sive tali aliquo phantasmate commotum, per genitales vias ab ipso vertice defluit in [c] infima voluptate. Jam verò in matre per certos numeros temporum in locorum numerum coaptatur, ut suas regiones quæque membra occupent, & si modum parilitatis servaverint luce coloris adjuncta, nascitur corpus quod formosum vocatur, & à suis dilectoribus amatur acerrimè: non tamen in eo plus placet forma quæ movetur, quàm vita quæ movet. Nam illud animal si nos amet, allicit violentiùs: si oderit autem, succensemus, & ferre non possumus, etiamsi formam ipsam præbeat fruenti. Hoc totum est voluptatis regnum, & ima pulcritudo; subjacet enim corruptioni: quod si non esset, summa putaretur.

2. Cor. 4. 16.

Semen à cerebro.

75. Sed adest divina providentia, quæ hanc ostendat, & non malam, propter tam manifesta vestigia primorum numerorum, in quibus sapientiæ Dei non est numerus; & extremam tamen esse, miscens ei dolores & morbos & distortiones membrorum, & tenebras coloris, & animorum simultates ac dissensiones, ut ex his admoneamur incommutabile aliquid esse quærendum. Et hoc facit per infima ministeria, [d] quibus id agere voluptatis est, quos exterminatores & angelos iracundiæ, divinæ Scripturæ nominant, quamvis ipsi nesciant quid de se agatur boni. His similes sunt homines, qui gaudent miseriis alienis, & risus sibi ac ludicra spectacula exhibent, vel exhiberi volunt * eversionibus & erroribus aliorum. Atque ita in his omnibus boni admo-

* Lib. 3. Confess. cap. 3. n. 6.

[a] Lov. & Arn. *voluntate.* pro quo Bad. Er. & MSS. septem, *voluptate.*
[b] Lov. & nonnulli MSS. *incongruos.* sed veriùs Bad. Er. Arn. & MSS. alij duodecim, *congruos.* quippe hîc describitur exterioris hominis pulcritudo, in cujus structura nihil incongruum.
[c] MSS. octo, *defluit infimâ voluptate.*

[d] In excusis, *per infima ministeria eorum quibus* &c. At à MSS. abest vox, *eorum.* Unde intelligimus non officia quædam hisce verbis denotari, sed ipsos Angelos malos, qui mox appellantur, *ultimi servi*: contrà verò boni Angeli inferiùs cap. 55. *excellentissima & sancta Dei ministeria.*

nentur, & exercentur, & vincunt, & triumphant, & regnant. Mali verò decipiuntur, cruciantur, vincuntur, damnantur & serviunt, non uni omnium summo Domino, sed ultimis servis, illis videlicet angelis, qui doloribus & miseriâ damnatorum pascuntur, & pro ista malevolentia bonorum liberatione torquentur.

76. Ita ordinantur omnes officiis & finibus suis in pulcritudinem universitatis, ut quod horremus in parte, si cum toto consideremus, plurimùm placeat: quia nec in ædificio judicando unum tantùm angulum considerare debemus, nec in homine pulcro solos capillos, nec in bene pronuntiante solum digitorum motum, nec in lunæ cursu aliquas tridui tantùm figuras. Ista enim, quæ propterea sunt infima, quia partibus imperfectis tota perfecta sunt, sive in statu, sive in motu pulcra sentiantur, tota consideranda sunt, si rectè volumus judicare. Verum enim nostrum judicium, sive de toto, sive de parte judicet, pulcrum est: universo quippe mundo superfertur, nec alicui parti ejus, inquantum verum judicamus, adhæremus. Error autem noster parti adhærens ejus, ipse per se fœdus est. Sed sicut niger color in pictura cum toto fit pulcher: sic totum istum agonem decenter edit incommutabilis divina providentia, aliud victis, aliud certantibus, aliud victoribus, aliud spectatoribus, aliud quietis & solum Deum contemplantibus tribuens: cùm in his omnibus non sit malum nisi peccatum, & pœna peccati, hoc est defectus voluntarius à summa essentia, & labor in ultima non voluntarius. quod alio modo sic dici potest, libertas à justitia, & servitus sub peccato.

Caput XLI. In peccantis animæ pœna pulcritudo.

77. Corrumpitur autem homo exterior aut profectu interioris, aut defectu suo. Sed profectu interioris ita corrumpitur, ut totus in melius reformetur, & restituatur in integrum in novissima tuba, ut jam non corrumpatur neque corrumpat. Defectu autem suo in pulcritudines corruptibiliores, id est pœnarum ordinem præcipitatur. Nec miremur quòd adhuc pulcritudines nomino: nihil enim est ordinatum, quod non sit pulcrum. Et sicut ait Apostolus, *Omnis ordo à Deo est.* Necesse est autem fateamur meliorem esse hominem plorantem, quàm lætantem vermiculum: & tamen vermiculi laudem sine ullo mendacio copiosè possum dicere, considerans nitorem coloris, figuram teretem corporis, priora cum mediis, media cum posterioribus congruentia, & unitatis appetentiam pro suæ naturæ humilitate servantia; nihil ex una parte formatum, quod non ex altera parili dimensione respondeat. Quid jam de anima ipsa dicam vegetante modulum corporis sui, quomodo eum numerosè moveat, quomodo appetat convenientia, quomodo vincat aut caveat obsistentia quantum potest, & ad unum sensum incolumitatis referens omnia, unitatem illam conditricem naturarum omnium, multo evidentiùs quàm corpus insinuet. loquor de vermiculo animante qualicumque. Cineris & stercoris laudem verissimè atque uberrimè plerique dixerunt. Quid ergo mirum est, si hominis animam, quæ ubicumque sit & qualiscumque sit, omni corpore est melior, dicam pulcrè ordinari, & de pœnis ejus alias pulcritudines fieri, cùm ibi non sit quando misera est, ubi beatos esse decet, sed ibi sit ubi esse miseros decet?

Rom. 13. 1.

Cato apud Ciceronem in Catone majore.

78. Prorsus nemo nos fallat. Quidquid rectè vituperatur, in melioris comparatione respuitur. Omnis autem natura quamvis extrema, quamvis infima, in comparatione nihili jure laudatur. Et tunc cuique non est bene, si meliùs esse potest. Quare si nobis potest bene esse cum ipsa veritate, malè sumus cum quolibet vestigio veritatis: multo ergo deteriùs cum extremitate vestigij, quando carnis voluptatibus adhæremus. Vincamus ergo hujus cupiditatis vel blanditias vel molestias; subjugemus nobis hanc feminam, si viri sumus. Nobis ducibus, & ipsa erit melior, nec jam cupiditas, sed temperantia nominabitur. Nam cùm ipsa ducit, nos autem sequimur, cupiditas illa & libido, nos verò temeritas & stultitia nuncupamur. Sequamur Christum caput nostrum, ut & nos sequatur cui caput sumus. Hoc & feminis præcipi potest, non maritali, sed fraterno jure; quo jure in Christo nec masculus nec femina sumus. Habent enim & illæ virile quiddam, unde femineas subjugent voluptates, unde Christo serviant, & imperent cupiditati. Quod in multis viduis & virginibus Dei, in multis etiam maritatis, sed jam fraternè conjugalia jura servantibus Christiani populi dispensatione, manifestum est. Quòd si ab ea parte, cui dominari Deus nos jubet, atque ut in nostram possessionem restituamur, & hortatur & opitulatur; si ergo ab hac parte per negligentiam & impietatem vir subditus fuerit, id est mens & ratio, erit quidem homo turpis & miser; sed destinatur in hac vita, & ubi post hanc vitam ordinatur, quò eum destinari & ubi ordinari summus ille Rector & Dominus judicat. Nullâ itaque fœditate universa creatura maculari permittitur.

1. Retract. cap. 13. n. 8.

79. Ambulemus ergo dum diem habemus, id est, dum ratione uti possumus, ut ad Deum conversi, verbo ejus, quod verum lumen est, illustrari mereamur, ne nos tenebræ comprehendant. Dies est enim præsentia illius luminis, quod *illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Hominem dixit, [a] quia ratione uti potest, & ubi cecidit, ibi incumbere ut surgat. Si ergo voluptas carnis diligitur, ea ipsa diligentiùs consideretur; & quum ibi recognita fuerint quorumdam vestigia numerorum, quærendum est ubi sine tumore sint. Ibi enim magis unum est quod est. Et si tales sunt in ipsa motione vitali, quæ in seminibus operatur, magis ibi mirandi sunt quàm in corpore. Si enim numeri seminum sicut ipsa semina tumerent, de dimidio grano fici, arbor dimidia nasceretur, neque de animalium seminibus etiam non totis, animalia tota & integra gignerentur, neque tantillum & unum semen vim haberet sui cujusque generis innumerabilem. De uno quippe secundùm suam naturam possunt, vel segetes segetum, vel sylvæ sylvarum, vel greges gregum, vel populi populorum per sæcula propagari, ut nullum folium sit, vel nullus pilus per tam numerosam successionem, cujus non ratio in illo primo & uno semine fuerit. Deinde illud cogitandum est, quàm numerosas, quàm suaves sonorum pulcritudines verberatus aër trajiciat cantante lusciniâ, quas illius aviculæ anima non [b] tam liberè cùm liberet fabricaretur, nisi vitali motu incorporaliter haberet impressas. Hoc & in ceteris animantibus, quæ ratione carentia, sensu tamen non carent, animadverti potest. Nullum enim horum est, quod non vel in sono vocis, vel in cetero motu atque operatione membrorum, numerosum aliquid & in suo genere moderatum gerat, non aliquâ scientiâ, sed tamen intimis naturæ terminis, ab illa incommutabili numerorum lege modulatis.

[a] Editi, *qui ratione uti potest*; & paulò post Lov. & Arn. *incumbere debet ut surgat*. At MSS. habent *quia ratione* &c. & altero loco carent voce *debet*, quæ etiam abest à Bad. & Er.

[b] In MSS. non est, *tam liberè*.

Caput XLIII. In homine vis judicandi de corporum & temporum proportione. Quam perfecta veritatis modus ordinis. [illegible]

80. Redeamus ad nos, & omittamus ea, quæ cum arbustis & bestiis habemus communia. Uno namque modo hirundo nidificat, & unumquodque avium genus uno aliquo suo modo. Quid est ergo in nobis, quo & de illis omnibus judicamus, quas figuras appetant, & quatenus impleant, & nos in ædificiis aliisque corporeis operibus, tamquam Domini omnium talium figurarum, innumerabilia machinamur? Quid est in nobis, quod intus intelligit has ipsas visibiles corporum moles proportione magnas esse, vel parvas; & omne corpus habere dimidium quantulumcumque sit, & si dimidium, innumerabiles partes: itaque omne granum milij suæ parti tantæ, quantam in hoc mundo nostrum corpus tenet, tam magnum esse quàm mundus est nobis, totumque istum mundum figurarum ratione pulcrum esse, non mole; magnum autem videri, non pro sua quantitate, sed pro brevitate nostra, id est animalium quibus est plenus; quæ rursus cùm habeant infinitatem divisionis, non ipsa per se, sed in aliorum, & maximè ipsius universi comparatione tam parva sunt? Nec in spatio temporum alia ratio est, quia ut omnis loci, sic omnis temporis longitudo habet dimidium sui: quamvis enim sit brevissima, & incipit & progreditur & desinit. Itaque non potest nisi habere dimidium, dum ibi dividitur quà transit ad finem. Ac per hoc & brevis syllabæ tempus in comparatione longioris breve, & hora brumalis æstivæ horæ comparata minor est. Sic mora unius horæ ad diem, & diei ad mensem, & mensis ad annum, & anni ad lustrum, & lustri ad majores circuitus, & ipsi ad universum tempus relati breves sunt; cùm illa ipsa numerosa successio, & quædam gradatio, sive localium, sive temporalium spatiorum, non tumore vel morâ, sed ordinatâ convenientiâ pulcra judicetur.

[illegible]

81. Ipse autem ordinis modus vivit in veritate perpetua, nec mole vastus, nec protractione volubilis; sed potentiâ supra omnes locos magnus, æternitate super omnia tempora immobilis: sine quo tamen nec ullius molis vastitas in unum redigi, nec ullius temporis productio potest ab errore cohiberi, & aliquid esse vel corpus ut corpus sit, vel motus ut motus sit. Ipsum est unum principale, nec per finitum nec per infinitum crassum, nec per finitum nec per infinitum mutabile. Non enim habet aliud hîc, aliud alibi; aut aliud nunc, aliud postea: quia summè unus est Pater Veritatis, Pater suæ Sapientiæ, quæ nulla ex parte dissimilis, similitudo ejus dicta est & imago, quia de ipso est. Itaque etiam Filius rectè dicitur ex ipso, cetera per ipsum. Præcessit enim forma omnium summè implens unum de quo est, ut cetera quæ sunt inquantum sunt uni similia, per eam formam fierent.

Caput XLIV. [illegible]

82. Horum alia sic sunt per ipsam, ut ad ipsam etiam sint, ut omnis rationalis & intellectualis creatura, in qua homo rectissimè dicitur factus ad imaginem & similitudinem Dei: non enim aliter incommutabilem veritatem posset mente conspicere. Alia verò ita sunt per ipsam facta, ut non sint ad ipsam. Et ideo rationalis anima si Creatori suo serviat, à quo facta est, per quem facta est, & ad quem facta est, cuncta ei cetera servient: & vita ultima, quæ tam vicina illi est, & est adjutorium ejus, per quod imperat corpori; & ipsum corpus, extrema natura & essentia, cui omni modo cedenti ad arbitrium dominabitur, nullam de illo sentiens molestiam; quia jam non ex illo, nec per illud quæret beatitudinem, sed ex Deo per seipsam percipiet. Reformatum ergo corpus ac sanctificatum, sine detrimento corruptionis, & sine onere difficultatis administrabit. *In resurrectione enim neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut Angeli in cælis.* (Matt. 22. 30.) *Esca* verò *ventri, & venter escis. Deus autem & hunc & illas destruet.* (1. Cor. 6. 13.) quoniam *non est regnum Dei esca & potus, sed justitia & pax & gaudium.* (Rom. 14. 17.)

Caput XLV. Voluptatis imbecillitas protrudit nos ad sublimiora.

83. Quapropter etiam in ista corporis voluptate invenimus unde commoneamur eam contemnere; non quia malum est natura corporis, sed quia in extremi boni dilectione turpiter volutatur, cui primis inhærere fruique concessum est. Cùm trahitur auriga, & suæ temeritatis dat pœnas, quidquid illud est, quo utebatur, accusat, sed imploret auxilium, jubeat Dominus rerum, obsistatur equis, alia jam spectacula de illius præcipitatione facientibus, & nisi subveniatur de morte facturis, restituatur in locum, super rotas collocetur, habenarum jura reddantur, regat cautiùs obtemperantes, & edomitas bestias: tunc sentiet quàm bene currus, & tota illa junctio fabricata sit, quæ ruina ejus, & ipsum affligebat, & cursum decentissimæ moderationis amiserat: quia & huic corpori imbecillitatem peperit animæ malæ utentis aviditas in paradiso, usurpans vetitum cibum contra medici disciplinam, qua sempiterna continetur salus.

Nunc de superbiæ vitio usque ad cap. 49. quomodo per hoc admonemur ad amplectendam virtutem.

84. Si ergo in ista ipsa visibilis carnis imbecillitate, ubi beata vita esse non potest, invenitur admonitio beatæ vitæ propter speciem de summo [a] usque ad ima venientem: quanto magis in appetitione nobilitatis & excellentiæ, & in omni superbia vanaque pompa hujus mundi. Quid enim aliud in ea homo appetit, nisi solus esse, si fieri possit, cui cuncta subjecta sint, perversa scilicet imitatione omnipotentis Dei? Quem si subditus imitaretur, secundùm præcepta ejus vivendo, per eum haberet subdita cetera, nec ad tantam deformitatem veniret, ut bestiolam timeret, qui vult hominibus imperare. Habet ergo & superbia quemdam appetitum unitatis & omnipotentiæ: sed in rerum temporalium principatu, quæ omnia transeunt tamquam umbra.

85. Invicti esse volumus, & rectè; habet enim hoc animi nostri natura post Deum, à quo ad ejus imaginem factus est: sed ejus præcepta erant servanda, quibus servatis nemo nos vinceret. Nunc verò dum ipsa, cujus verbis turpiter consensimus, domatur dolore pariendi, & nos in terra laboramus, & cum magno dedecore superamur ab omnibus, quæ nos commovere ac perturbare potuerint. Itaque nolumus ab hominibus vinci, & iram non possumus vincere. Qua turpitudine quid exsecrabilius dici potest? Fatemur hominem hoc esse quod nos sumus, qui tametsi habeat vitia, non est tamen ipse vitium. Quanto igitur honestiùs homo nos vincit, quàm vitium? Quis autem dubitet immane vitium esse invidentiam, qua necesse est torqueatur & subjiciatur, qui non vult in rebus temporalibus vinci? Melius est ergo ut homo nos vincat, quàm invidentia vel quodlibet aliud vitium.

Caput XLVI. Invictus qui id solum amat quod amanti eripi non potest, id est Deum ex toto corde & proximum sicut seipsum.

86. Sed nec ab homine vinci potest, qui vitia sua vicerit. Non enim vincitur, nisi cui eripitur ab adversario quod amat. Qui ergo amat id solum, quod amanti eripi non potest, ille indubitanter invictus est, nec ullâ cruciatur invidiâ. Id enim diligit, ad quod diligendum & percipiendum quanto plures venerint, tanto eis uberiùs gratulatur. Diligit enim Deum ex toto corde, & ex tota anima, & ex tota mente; & diligit proximum tamquam seipsum. Non ergo illi invidet, ut sit quod ipse est; immo adjuvat

[a] Editi, *de summo bono usque* &c. At abest, *bono*, à MSS.

etiam quantum potest. Nec potest amittere proximum, quem diligit tamquam seipsum; quia neque in seipso ea diligit, quæ oculis subjacent, aut ullis aliis corporis sensibus. Ergo apud seipsum habet quem diligit tamquam seipsum.

Tob. 4.16. 87. Ea autem est regula dilectionis, ut quæ sibi vult bona provenire, & illi velit; & quæ accidere sibi mala non vult, & illi nolit. hanc voluntatem erga omnes homines servat. Nam ERGA NEMINEM
Rom. 13.10. operandum est malum. Et *dilectio proximi malum non*
Matt. 5.44. *operatur.* Diligamus ergo, ut præceptum est, etiam inimicos nostros, si verè invicti esse volumus. Non enim per seipsum quisquam hominum invictus est, sed per illam incommutabilem legem, cui quicumque serviunt, soli sunt liberi. Sic enim eis quod diligunt auferri non potest. quæ res una invictos facit & perfectos viros. Nam si vel ipsum hominem homo dilexerit, non tamquam seipsum, sed tamquam jumentum, aut balneas, aut aviculam pictam vel garrulam, id est ut ex eo aliquid temporalis voluptatis aut commodi capiat, serviat necesse est, non homini, sed, quod est turpius, tam fœdo & DETESTABILI VITIO, quo non amat hominem sicut homo amandus est. Quo vitio dominante, usque ad extremam vitam, vel potiùs mortem perducitur.

88. Sed nec sic quidem ab homine homo diligendus est, ut diliguntur carnales fratres, vel filij, vel conjuges, vel quique cognati, vel affines aut cives.
1. Retract. cap. 13. n. 8. Nam & dilectio ista temporalis est. Non enim ullas tales necessitudines haberemus, quæ nascendo & moriendo contingunt, si natura nostra in præceptis, & imagine Dei manens, in istam corruptionem non relegaretur. Itaque ad pristinam perfectamque naturam
Luc. 9. 60. 62. & 14. 26. nos ipsa veritas vocans, præcipit ut carnali consuetudini resistamus, docens neminem aptum esse regno Dei, qui non istas carnales necessitudines oderit. Neque hoc cuiquam inhumanum videri debet. Magis enim est inhumanum, non amare in homine quod homo est, sed amare quod [a] filius est: hoc est enim non in eo amare illud, quod ad Deum pertinet, sed amare illud, quod ad se pertinet. Quid ergo mirum si ad regnum non pervenit, qui non communem, sed privatam rem diligit? Immo utrumque, ait quispiam: immo illud unum, dicit Deus. Dicit enim verissimè
Matt. 6. 24. Veritas: *Nemo potest duobus dominis servire.* Nemo enim potest perfectè diligere quò vocamur, nisi oderit unde revocamur. Vocamur autem ad perfectam naturam humanam, qualem ante peccatum nostrum Deus fecit: revocamur autem ab ejus dilectione, quam peccando meruimus. Quare oderimus oportet, unde ut liberemur optamus.

89. Oderimus ergo temporales necessitudines, si æternitatis caritate flagramus. Diligat homo proximum tamquam seipsum. Certè enim sibiipsi nemo est pater, aut filius, aut affinis, aut aliquid hujusmodi, sed tantùm homo. Qui ergo diligit aliquem tamquam seipsum, hoc in eo debet diligere, quod sibi ipse est. Corpora verò non sunt quod nos sumus. Non ergo in homine corpus est expetendum aut desiderandum. Valet enim ad hoc etiam quod
Exod. 20. 17. præceptum est: *Ne concupiscas rem proximi tui.* Quapropter quisquis in proximo aliud diligit, quàm sibi ipse est, non eum diligit tamquam seipsum. Ipsa igi-

A tur natura humana sine carnali conditione diligenda est, sive sit perficienda sive perfecta. Omnes sub uno Deo patre cognati sunt, qui eum diligunt & faciunt voluntatem ipsius. Et invicem sibi sunt, & patres cùm sibi consulunt, & filij cùm sibi obtemperant, & fratres maximè, quia eos unus pater testamento suo ad unam hæreditatem vocat.

90. QUAPROPTER cur iste non invictus sit hominem diligendo, cùm in eo nihil præter hominem diligat, id est creaturam Dei ad ejus imaginem
B factam, nec ei possit deesse perfecta natura quam diligit, cùm ipse perfectus est? Sicut enim, verbi gratiâ, si quisquam diligat bene cantantem, non hunc aut illum, sed tantùm bene cantantem quemlibet, cùm sit cantator ipse perfectus, ita vult omnes tales esse, ut tamen ei non desit quod diligit; quia ipse bene cantat. Nam si cuiquam invidet bene cantanti, non jam illud diligit, sed aut laudem, aut aliquid aliud, quò bene cantando vult pervenire; & potest ei minui vel auferri, si & alius bene cantaverit. Qui
C ergo invidet bene cantanti, non amat bene cantantem: sed rursus qui eo indiget, non bene cantat. Quod multo accommodatiùs de bene vivente dici potest, quia invidere nulli potest: quò enim perveniunt bene viventes, tantumdem est omnibus, nec minùs fit cùm plures habuerint. Et potest esse tempus, quo bonus cantator cantare non decenter queat, & indigeat voce alterius, qua sibi exhibeatur, quod diligit; tamquam si alicubi convivetur, ubi eum cantare turpe sit, sed deceat audire cantantem: bene autem vivere semper
D decet. Quare quisquis hoc & diligit & facit, non solùm non invidet imitantibus, sed & his se præbet libentissimè atque humanissimè quantum potest; nec tamen eis indiget. Nam quod in illis diligit, in seipso habet totum atque perfectum. Ita cùm diligat proximum tamquam seipsum, non invidet ei, quia nec sibiipsi: præstat ei quod potest, quia & sibiipsi: non eo indiget, quia nec seipso: tantùm Deo indiget, cui adhærendo beatus est. Nemo autem illi eripit Deum. Ille ergo verissimè atque certissimè in-
E victus homo est, qui cohæret Deo, non ut ab eo aliquid boni extra mereatur, sed cui nihil aliud quàm ipsum hærere Deo bonum est.

91. Hic vir quamdiu est in hac vitâ, utitur amico ad rependendam gratiam, utitur inimico ad patientiam, utitur quibus potest ad beneficentiam, utitur omnibus ad benevolentiam. Et quamquam temporalia non diligat, ipse rectè utitur temporalibus, & pro eorum sorte hominibus consulit, si æqualiter non potest omnibus. Quare si aliquem familiarium suo-
F rum promtiùs quàm quemlibet alloquitur, non eum magis diligit, sed ad eum habet majorem fiduciam, & apertiorem temporis januam. Tractat enim tempori deditos tanto meliùs, quanto minùs ipse obligatus est tempori. Cùm itaque omnibus, quos pariter diligit, prodesse non possit, nisi conjunctioribus prodesse malit, injustus est. Animi autem conjunctio major est, quàm locorum aut temporum quibus in hoc corpore [b] gignimur; sed ea maxima est, quæ omnibus prævalet. Non ergo iste affligitur morte cujusquam, quoniam qui toto animo Deum diligit, novit nec sibi perire quod Deo non perit. Deus autem dominus est & vivorum & mortuorum. Non cujus-

[a] Lov. & Arn. *quod vilius est.* At Bad. Er. & MSS. magno consensu habent, *quod filius est.* quæ lectio magis probatur, quia subjicit Augustinus, *amare hoc, esse amare illud quod ad se pertinet:* utiturque simili modo loquendi in lib 1. de sermone Dom. in monte, ubi rursus de necessitudinum ejusmodi temporalium odio disserens, postquam explicuit quodnam amoris odiique genus uxori vir impendere debeat, *hoc est*, inquit, *diligere in ea quod homo est, odisse quod uxor est;* tum addit hoc & de patre & de matre & ceteris vinculis carnis intelligendum esse, ut in eis oderimus quod genus humanum nascendo & moriendo sortitum est; diligamus autem quod nobiscum potest ad illa regna perduci, ubi nemo dicit, Pater meus, sed omnes omnino uni Deo, Pater noster.

[b] Lov. & Arn. *junguntur.* Bad. & Er. *jungimur.* At MSS. undecim, *gignimur.*

quam miseriâ miser est, quia nec cujusquam [a] justitiâ justus est. Et ut nemo illi justitiam & Deum, sic nemo aufert beatitudinem. Et si aliquando fortè alicujus periculo, vel errore, vel dolore commovetur; usque ad illius auxilium, aut correctionem, aut consolationem, non usque ad suam subversionem valere patitur.

92. In omnibus autem officiosis laboribus, futuræ quietis certa exspectatione, non frangitur. Quid enim ei nocebit, qui bene uti etiam inimico potest? Ejus enim præsidio atque munimento inimicitias non pertimescit, cujus præcepto & dono diligit inimicos. Huic viro in tribulationibus parum est non contristari, nisi etiam gaudeat, sciens quòd *tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem, spes autem non confundit. Quoniam caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum-sanctum, qui datus est nobis.* (Rom. 5. 3.) Quis huic nocebit? Quis hunc subjugabit? HOMO QUI PROSPERIS rebus proficit, asperis quid profecerit discit. Cùm enim mutabilium bonorum adest copia, non eis confidit: sed cùm subtrahuntur, agnoscit utrùm eum non ceperint. Quia plerumque cùm adsunt nobis, putamus quòd non ea diligamus: sed cùm abesse cœperint, invenimus qui simus. HOC ENIM sine amore nostro aderat, quod sine dolore discedit. Videtur ergo vincere, cùm vincatur, qui superando ad id pervenit, quod cum dolore amissurus est: & vincit cùm vinci videatur, quisquis cedendo ad id pervenit, quod non amittit invitus.

CAPUT XLVIII.

93. QUEM ergo delectat libertas, ab amore mutabilium rerum liber esse appetat; & quem regnare delectat, uni omnium regnatori Deo subditus hæreat, plus eum diligendo quàm seipsum. ET HÆC EST perfecta justitia, qua potiùs potiora, & minùs minora diligimus. Sapientem animam atque perfectam talem diligat, qualem illam videt; stultam non talem, sed quia esse perfecta & sapiens potest: quia nec seipsum debet stultum diligere. Nam qui se diligit stultum, non proficiet ad sapientiam; nec fiet quisquis qualis cupit esse, nisi se oderit qualis est. Sed donec ad sapientiam perfectionemque veniatur, eo animo ferat stultitiam proximi, quo suam ferret, si stultus esset, & amaret sapientiam. Quapropter si & ipsa superbia veræ libertatis & veri regni umbra est, etiam per ipsam nos commemorat divina providentia, quid significemus vitiosi, & quò debeamus redire correcti.

CAPUT XLIX. De curiositate.

94. JAM verò cuncta spectacula, & omnis illa quæ appellatur curiositas, quid aliud quærit quàm de rerum cognitione lætitiam? Quid ergo admirabilius, quid speciosius ipsa veritate, ad quam omnis spectator pervenire se cupere confitetur, cùm vehementer ne fallatur invigilat, & inde se jactat si quid acutiùs ceteris, & vivaciùs in spectando cognoscat & judicet? Ipsum denique præstigiatorem, nihil aliud quàm fallaciam profitentem, diligenter intuentur, & cautissimè observant; & si eluduntur, quia suâ non possunt, illius delectantur scientiâ qui eos eludit. Nam si & ille nesciret quibus caussis fallantur intuentes, vel nescire crederetur, pariter erranti nullus plauderet. Si quis autem de populo unus eum deprehenderit, majorem illo laudem se mereri putat, non ob aliud, nisi quia decipi fallique non potuit. Si autem multis apertus sit, non ille laudatur; sed irridentur ceteri, qui talia deprehendere nequeunt. Ita omnis palma cognitioni datur, & artificio, & comprehensioni veritatis: ad quam nullo modo perveniunt, qui foris eam quærunt.

95. Itaque in tantas nugas & turpitudines mersi sumus, ut cùm interrogati quid sit melius, verum an falsum, ore uno respondeamus, verum esse melius: jocis & ludis tamen, ubi nos utique non vera, sed ficta delectant, multo propensiùs quàm præceptis ipsius veritatis hæreamus. Ita nostro judicio & ore punimur, aliud ratione approbantes, aliud vanitate sectantes. Tamdiu autem est ludicrum & joculare aliquid, quamdiu novimus, in cujus veri comparatione rideatur. Sed diligendo talia excidimus à vero, & non jam invenimus quarum rerum imitamenta sint, quibus tamquam primis pulcris inhiamus, & ab eis recedentes amplexamur nostra phantasmata. Nam redeuntibus nobis ad investigandam veritatem, ipsa in itinere occurrunt, & nos transire non sinunt, nullis viribus, sed magnis insidiis latrocinantia, non intelligentibus quàm latè pateat quod dictum est: *Cavete à simulacris.* (1. Joan. 5. 21.)

96. Itaque alij per innumerabiles mundos vaga cogitatione volutati sunt. Alij Deum esse non posse, nisi corpus igneum putaverunt. Alij candorem lucis immensæ per infinita spatia usquequaque porrectum, ex una tamen parte quasi nigro quodam cuneo fissum, duo adversa regna opinantes, & talia rebus constituentes principia, cum suis phantasmatis fabulati sunt. Quos si jurare cogam, utrùm hæc vera esse sciant, fortasse non audeant, sed vicissim dicant: Tu igitur ostende quid verum sit. Quibus si nihil respondeam, nisi ut illam lucem quærant, qua eis apparet & certum est, aliud esse credere, aliud intelligere, jurarent & ipsi, nec oculis videri posse istam lucem, nec cum aliqua locorum vastitate cogitari, & nusquam non præsto esse quærentibus, & nihil eâ certius atque serenius inveniri.

97. Quæ rursus omnia, quæ de hac luce mentis nunc à me dicta sunt, nullâ aliâ quàm eadem luce manifesta sunt. Per hanc enim intelligo vera esse quæ dicta sunt, & hæc me intelligere per hanc rursus intelligo. Et hoc rursus & rursus cùm quisque se aliquid intelligere intelligit, & idipsum rursus intelligit, in infinitum pergere intelligo, & nulla hîc esse spatia cujusquam tumoris aut volubilitatis intelligo: intelligo etiam non me posse intelligere, nisi vivam, & me vivaciorem intelligendo fieri, certiùs intelligo. Æterna enim vita vitam temporalem vivacitate ipsa superat: nec quid sit æternitas, nisi intelligendo conspicio. Mentis quippe adspectu omnem mutabilitatem ab æternitate sejungo, & in ipsa æternitate nulla spatia temporis cerno; quia spatia temporis præteritis & futuris rerum motibus constant. NIHIL autem præterit in æterno, & nihil futurum est: quia & quod præterit, esse desinit, & quod futurum est, nondum esse cœpit: Æternitas autem, tantummodo est, nec fuit quasi jam non sit, nec erit quasi adhuc non sit. Quare sola ipsa verissimè dicere potuit humanæ menti, *Ego sum qui sum*; (Exod. 3. 14.) & de illa verissimè dici potuit, *Misit me, qui est.*

CAPUT L. Scripturarum & interpretationum ratio.

98. CUI si nondum possumus inhærere, objurgemus saltem nostra phantasmata, & tam nugatorios & deceptorios ludos de spectaculo mentis ejiciamus. Utamur gradibus, quos nobis divina providentia fabricare dignata est. Cùm enim figmentis ludicris nimiùm delectati evanesceremus in cogitationibus nostris, & totam vitam in quædam vana somnia verteremus, [b] rationali creatura serviente le-

[a] MSS. septem, *nec cujusquam injustitiâ fit injustus.*

[b] Erudito viro visum erat legendum esse, *irrationali*; sed MSS. omnes & editi ferunt, *rationali creatura.* quibus verbis, nisi fallimur, intelligendi veniunt Angeli, uti infrà n. 99. in fine, & in lib. 3. de libero arbitrio, c. 10. n. 30 Quippe Deus per Angelos loquebatur antiquis Patribus, eorumque ministerio exhibebat *sonos, litteras, ignem, fumum, nubem, columnam,* & similia portenta, quæ in sacra historia narrantur. Sic autem prosequuntur MSS. plerique, *serviente de legibus suis* &c.

gibus suis, per sonos ac litteras, ignem, fumum, nubem, columnam, quasi quædam verba visibilia, cum infantia nostra parabolis ac similitudinibus quodammodo ludere, & interiores oculos nostros luto hujuscemodi curare non aspernata est ineffabilis misericordia Dei.

99. Distinguamus ergo, quam fidem debeamus historiæ, quam fidem debeamus intelligentiæ, quid mandemus memoriæ, verum esse nescientes, sed credentes tamen. Et ubi sit verum, quod non venit & transit, sed semper eodem modo manet. Qui sit modus interpretandæ allegoriæ, quæ per sapientiam dicta creditur in Spiritu-sancto: utrùm à visibilibus antiquioribus ad visibilia recentiora eam perducere sufficiat; an usque ad animæ affectiones atque naturam, an usque ad incommutabilem æternitatem: an aliæ significent gesta visibilia, aliæ motus animorum, aliæ legem æternitatis; an aliquæ inveniantur, in quibus hæc omnia vestiganda sint. Et quæ sit stabilis fides, sive historica & temporalis, sive spiritalis & æterna, ad quam omnis interpretatio auctoritatis dirigenda sit. Et quid prosit ad intelligenda, & obtinenda æterna, ubi finis est omnium bonarum actionum, fides rerum temporalium. Et quid intersit inter allegoriam historiæ, & allegoriam facti, & allegoriam sermonis, & allegoriam sacramenti. Et quomodo ipsa locutio divinarum Scripturarum secundùm cujusque linguæ proprietatem accipienda sit. Habet enim omnis lingua sua quædam propria genera locutionum, quæ cùm in aliam linguam transferuntur, videntur absurda. Quid prosit tanta loquendi humilitas, ut non solùm ira Dei, & tristitia, & à somno expergefactio, & memoria, & oblivio, & alia nonnulla quæ in bonos homines cadere possunt, sed etiam pænitentiæ, zeli, crapulæ nomina, & alia hujusmodi in Sacris libris inveniantur? Et utrùm oculi Dei, & manus, & pedes, & alia hujus generis membra, quæ in Scripturis nominantur, ad visibilem formam humani corporis referenda sint; an ad significationes intelligibilium & spiritalium potentiarum, sicut galea, & scutum, & gladius, & cingulum, & cetera talia. Et quod maximè quærendum est, quid prosit generi humano, quòd sic nobiscum per rationalem, & genitalem, & corporalem creaturam sibi servientem divina providentia locuta est. Quo uno cognito, omnis ab animis protervitas * puerilis excluditur, & introducitur sacrosancta religio.

Allegoria quadruplex.

* Manichæorum in vetus Testamentum.

CAPUT LI. Scripturarum perscrutatio in curiositatis medelam.

100. OMISSIS igitur & repudiatis nugis theatricis & poëticis, divinarum Scripturarum consideratione & tractatione pascamus animum atque potemus vanæ curiositatis fame ac siti fessum & æstuantem, & inanibus phantasmatîs tamquam pictis epulis, frustra refici satiarique cupientem. hoc verè liberali, & ingenuo ludo salubriter erudiamur. Si nos miracula spectaculorum, & pulcritudo delectant, illam desideremus videre Sapientiam, quæ pertendit à fine usque ad finem fortiter, & disponit omnia suaviter. Quid enim mirabilius, vi incorporea mundum corporeum fabricante & administrante? aut quid pulcrius ordinante & ornante?

Sap. 8. 1.

CAPUT LII. Et curiositas & alia vitia sunt occasio ad virtutem.

101. SI autem omnes fatentur per corpus ista sentiri, & animum meliorem esse quàm corpus, nihilne per se animus ipse conspiciet, aut quod conspiciet potest esse, nisi multo excellentius longéque præstantius? Immo verò [a] commemorati ab iis quæ judicamus, intueri quid sit secundùm quod judicamus, & ab operibus artium conversi ad legem artium, eam speciem mente contuebimur, cujus comparatione fœda sunt, quæ ipsius benignitate sunt pulcra. *Invisibilia enim Dei à creatura mundi per ea, quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, & sempiterna ejus virtus & divinitas.* Hæc est à temporalibus ad æterna regressio, & ex vita veteris hominis in novum hominem reformatio. Quid est autem unde homo commemorari non possit ad virtutes capessendas, quando de ipsis vitiis potest? Quid enim appetit curiositas, nisi cognitionem, quæ certa esse non potest, nisi rerum æternarum & eodem modo se semper habentium? Quid appetit superbia nisi potentiam, quæ refertur ad agendi facilitatem, quam non invenit anima perfecta nisi Deo subdita, & ad ejus regnum summa caritate conversa? Quid appetit voluptas corporis nisi quietem, quæ non est nisi ubi nulla est indigentia & nulla corruptio? Cavendi sunt ergo inferiores inferi, id est post hanc vitam pœnæ graviores, ubi nulla potest esse commemoratio veritatis, quia nulla ratiocinatio: ideo nulla ratiocinatio, quia non eam perfundit lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Quare festinemus, & ambulemus cùm dies præsto est, ne nos tenebræ comprehendant. Festinemus à secunda morte liberari, ubi nemo est qui memor Dei sit, & ab inferno, ubi nemo confitebitur Deo.

Rom. 1.

102. SED miseri homines, quibus cognita vilescunt, & novitatibus gaudent, libentiùs discunt quàm norunt, cùm cognitio sit finis discendi. Et quibus vilis est facilitas actionis, libentiùs certant quàm vincunt, cùm victoria sit finis certandi. Et quibus vilis est corporis salus, malunt vesci quàm satiari, & malunt frui genitalibus membris quàm nullam talem commotionem pati: inveniuntur etiam qui malunt dormire quàm non dormitare; cùm omnis illius voluptatis sit finis, non esurire ac sitire, & non desiderare concubitum, & non esse corpore fatigato.

103. Quare qui fines ipsos desiderant, priùs curiositate carent, cognoscentes eam esse certam cognitionem quæ intus est, & eâ perfruentes quantum in hac vita queunt. Deinde accipiunt actionis facilitatem pervicaciâ positâ, scientes majorem esse faciliorémque victoriam, non resistere animositati cujusquam. & hoc, quantum in hac vita queunt, sentiunt. Postremò etiam quietem corporis, abstinendo ab iis rebus sine quibus agi hæc vita potest. ita gustant quàm suavis est Dominus: nec erit dubium quid post hanc vitam futurum sit; & perfectionis suæ fide, spe, caritate nutriuntur. Post hanc autem vitam & cognitio perficietur; quia ex parte nunc scimus, cùm autem venerit quod perfectum est, non erit ex parte: & pax omnis aderit; nunc enim alia lex in membris meis repugnat legi mentis meæ, sed liberabit nos de corpore mortis hujus, gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum; quia ex magna parte concordamus cum adversario, dum cum illo sumus in via: & tota sanitas, & nulla indigentia, & nulla fatigatio aderit corpori; quia corruptibile hoc, tempore atque ordine suo, quo resurrectio carnis futura est, induetur incorruptione. Non mirum autem, si hoc dabitur iis, qui in cognitione solam veritatem amant, & in actione solam pacem, & in corpore solam sanitatem. Hoc enim in eis perficietur post hanc vitam, quod in hac vita plus diligunt.

104. QUI ergo malè utuntur tanto mentis bono, ut extra eam visibilia magis appetant, quibus ad [b] conspicienda & diligenda intelligibilia commemorari

[a] MSS. duo, *commoniti.* alij omnes, *commemorati*; & paulo infra habent, *commemorari.* hoc verbo frequens utitur Augustinus pro, *commoneri*, quod hîc in editis fuerat substitutum.

[b] Ita MSS. At excusi habent, *ad concupiscenda.*

rari debuerunt, dabuntur eis exteriores tenebræ. Harum quippe initium eſt carnis prudentia, & ſenſuum corporeorum imbecillitas. Et qui certaminibus delectantur, alienabuntur à pace, & ſummis difficultatibus implicabuntur. Initium enim ſummæ difficultatis eſt bellum atque contentio. Et hoc ſignificare arbitror, quòd ligantur ei manus & pedes, id eſt facilitas omnis aufertur operandi. Et qui ſitire & eſurire volunt, & in libidinem ardeſcere & defatigari, ut libenter edant, & bibant, & concumbant, & dormiant, amant indigentiam, quod eſt initium ſummorum dolorum. Perficietur ergo in eis quod amant, ut [a] ibi ſint ubi eis ſit ploratus & ſtridor dentium.

(Margin: damnatorum quam habeant rationem ad totum vita. — Matth. 22. 13.)

105. Plures enim ſunt qui hæc omnia ſimul vitia diligunt, & quorum vita eſt ſpectare, contendere, manducare, bibere, concumbere, dormire, & in cogitatione ſua nihil aliud quàm phantaſmata, quæ de tali vita colligunt, amplexari, & ex eorum fallacia, ſuperſtitionis vel impietatis regulas figere, quibus decipiuntur, & quibus inhærent, etiam ſi ab illecebris carnis ſe abſtinere conentur. Quia non bene utuntur talento ſibi commiſſo, id eſt mentis acie, qua videntur omnes, qui docti aut urbani aut faceti nominantur, excellere. Sed habent eam in ſudario ligatam, aut in terra obrutam, id eſt delicatis & ſuperfluis rebus, aut terrenis cupiditatibus involutam & oppreſſam. Ligabuntur ergo his manus & pedes, & mittentur in tenebras exteriores, ibi erit ploratus & ſtridor dentium. Non quia ipſa dilexerunt, (quis enim hæc diligat?) ſed quia illa quæ dilexerunt, initia ſunt iſtorum, & neceſſariò dilectores ſuos ad iſta perducunt. Qui enim magis amant ire quàm redire aut pervenire, in longinquiora mittendi ſunt; quoniam caro ſunt & ſpiritus ambulans, & non revertens.

106. Qui verò bene utitur vel ipſis quinque ſenſibus corporis ad credenda & prædicanda opera Dei, & nutriendam caritatem ipſius, vel actione vel cognitione ad pacificandam naturam ſuam, & cognoſcendum Deum, intrat in gaudium Domini ſui. Propterea talentum quod malè utenti aufertur, illi datur qui talentis quinque bene uſus eſt: non quia transferri poteſt acumen intelligentiæ, ſed ita ſignificatum eſt, poſſe hoc amittere negligentes & impios ingenioſos, & ad eam pervenire diligentes & pios, quamvis ingenio tardiores. Non enim datum eſt illud talentum ei, qui acceperat duo; habet enim & hoc, qui jam in actione & cognitione bene vivit; ſed ei qui acceperat quinque. Nondum enim habet ad æterna contemplanda idoneam mentis aciem, qui viſibilibus tantùm, id eſt temporalibus credit: ſed habere poteſt, qui horum omnium ſenſibilium Deum artificem laudat, & eum perſuadet fide, & exſpectat ſpe, & quærit caritate.

107. Quæ cùm ita ſint, hortor vos homines cariſſimi & proximi mei, meque ipſum hortor vobiſcum, ut ad id quò nos per ſapientiam ſuam Deus hortatur, quanta poſſumus celeritate curramus. Non diligamus mundum quoniam omnia quæ in mundo ſunt, concupiſcentia carnis eſt, & concupiſcentia oculorum, & ambitio ſæculi. Non diligamus per carnis voluptatem corrumpere atque corrumpi, ne ad miſerabiliorem corruptionem dolorum tormentorumque veniamus. Non diligamus certamina, ne angelis qui talibus gaudent in poteſtatem demur, humiliandi, vinciendi, verberandi. Non diligamus viſibilia ſpectacula, ne ab ipſa veritate aberrando & amando umbras, in tenebras projiciamur.

108. Non ſit nobis religio in phantaſmatîs noſtris. Melius eſt enim qualecumque verum, quàm omne quidquid pro arbitrio fingi poteſt: & tamen animam ipſam, quamvis anima vera ſit cùm falſa imaginatur, colere non debemus. Melior eſt vera ſtipula, quàm lux inani cogitatione pro ſuſpicantis voluntate formata: & tamen ſtipulam, quam ſentimus & tangimus, dementis eſt credere colendam. Non ſit nobis religio humanorum operum cultus. Meliores enim ſunt ipſi artifices, qui talia fabricantur, quos tamen colere non debemus. Non ſit nobis religio cultus beſtiarum. Meliores enim ſunt extremi homines, quos tamen colere non debemus. Non ſit nobis religio cultus hominum mortuorum: quia ſi piè vixerunt, non ſic habentur ut tales quærant honores; ſed illum à nobis coli volunt, quo illuminante lætantur meriti ſui nos eſſe conſortes. Honorandi ergo ſunt propter imitationem, non adorandi propter religionem. Si autem malè vixerunt, ubicumque ſint, non ſunt colendi. Non ſit nobis religio cultus dæmonum, quia omnis ſuperſtitio cùm ſit magna pœna hominum, & perniciosiſſima turpitudo, honor eſt ac triumphus illorum.

(Margin: Qualis erat Manichæorum religio. — Opiniones falſæ de diis.)

109. Non ſit nobis religio terrarum cultus & aquarum: quia iſtis purior & lucidior eſt aër, etiam caliginoſus, quem tamen colere non debemus. Non ſit nobis religio etiam purioris aëris & ſerenioris cultus: quia luce abſente inumbratur; & purior illo eſt fulgor ignis etiam hujus, quem tamen, quoniam pro voluntate accendimus & exſtinguimus, colere utique non debemus. Non ſit nobis religio cultus corporum æthereorum atque cæleſtium, quæ quamvis omnibus ceteris corporibus rectè præponantur, melior tamen ipſis eſt quæcumque vita. Quapropter ſi animata ſunt, melior eſt quævis anima per ſeipſam, quàm corpus quodlibet animatum, & tamen animam vitioſam nemo colendam eſſe cenſuerit. Non ſit nobis religio cultus illius vitæ, qua dicuntur arbores vivere: quoniam nullus ſenſus in illa eſt; & ex eo genere eſt iſta, qua noſtri etiam corporis numeroſitas agitur, qua etiam capilli & oſſa vivunt, quæ ſine ſenſu præciduntur: hac autem melior eſt vita ſentiens, & tamen vitam beſtiarum colere non debemus.

110. Non ſit nobis religio vel ipſa perfecta & ſapiens anima rationalis, ſive in miniſterio univerſitatis, ſive in miniſterio partium ſtabilita, ſive quæ in ſummis hominibus exſpectat commutationem reformationemque portionis ſuæ: quoniam omnis vita rationalis ſi perfecta eſt, incommutabili veritati ſecum intrinſecùs ſine ſtrepitu loquenti obtemperat, non obtemperans autem vitioſa fit. Non ergo per ſe excellit, ſed per illam cui libenter obtemperat. Quod ergo colit ſummus Angelus, id colendum eſt etiam ab homine ultimo, quia ipſa hominis natura id non colendo facta eſt ultima. Non enim aliunde ſapiens Angelus, aliunde homo, aliunde ille verax, aliunde homo; ſed ab una incommutabili ſapientia & veritate. Nam id ipſum actum eſt temporali diſpenſatione ad ſalutem noſtram, ut naturam humanam ipſa Dei Virtus, & Dei Sapientia incommutabilis, & conſubſtantialis Patri, & coæterna ſuſcipere dignaretur, per quam nos doceret id eſſe homini colendum, quod ab omni creatura intellectuali & rationali colendum eſt. Hoc etiam ipſos optimos Angelos, & excellentiſſima Dei miniſteria velle credamus, ut unum cum ipſis colamus Deum, cujus contemplatione beati ſunt. Neque enim & nos videndo Angelum beati ſu-

[a] In MSS. pleriſque, *ut eis ibi ſit ploratus &c.*

mus; sed videndo veritatem, qua etiam ipsos diligimus Angelos, & his congratulamur. Nec invidemus quòd eâ paratiores, vel nullis molestiis interpedientibus perfruuntur: sed magis eos diligimus, quoniam & nos tale aliquid sperare à communi Domino jussi sumus. Quare honoramus eos caritate, non servitute. Nec eis templa construimus. Nolunt enim se sic honorari à nobis: quia nos ipsos cùm boni sumus, Apoc. 22. 9. templa summi Dei esse noverunt. Rectè itaque scribitur, hominem ab Angelo prohibitum ne se adoraret, sed unum Dominum sub quo ei esset & ille conservus.

111. Qui autem nos invitant ut sibi serviamus, & tamquam Deos colamus, similes sunt superbis hominibus, quibus si liceat, similiter coli volunt: sed istos homines perpeti minùs, illos verò colere magis periculosum est. Omnis enim hominum dominatus in homines, aut dominantium aut servientium morte finitur: servitus autem sub Angelorum malorum superbia, propter ipsum tempus quod est post mortem magis metuenda est. Illud etiam cuivis cognoscere facile est, quod sub homine dominante liberas cogitationes habere concessum est: illos autem dominos in mentibus ipsis formidamus, qui unus est oculus intuendæ ac percipiendæ veritatis. Quare si omnibus potestatibus, quæ dantur hominibus ad regendam rempublicam, pro nostro vinculo subditi sumus, Matt. 22. 21. reddentes Cæsari quod Cæsaris est, & Deo quod Dei est, non est metuendum, ne hoc post mortem nostram aliquis exigat. Et aliud est servitus animæ, aliud servitus corporis. Justi autem homines, & in uno Deo habentes omnia gaudia sua, quando per eorum facta Deus benedicitur, congratulantur laudantibus: cùm verò ipsi tamquam ipsi laudantur, corrigunt errantes quos possunt: quos autem non possunt, non eis gratulantur, & ab illo vitio corrigi volunt. Quibus si similes, vel etiam mundiores atque sanctiores sunt boni Angeli, & omnia sancta Dei ministeria, quid metuimus ne aliquem illorum offendamus, si non superstitiosi fuerimus, cùm ipsis adjuvantibus ad unum Deum tendentes, & ei uni reli- 1. Retract. cap. 13. n. 9. gantes animas nostras, unde religio dicta creditur, omni superstitione careamus?

112. Ecce unum Deum colo, unum omnium Principium, & Sapientiam qua sapiens est quæcumque anima sapiens est, & ipsum Munus quo beata sunt quæcumque beata sunt. Quisquis Angelorum diligit hunc Deum, certus sum quòd etiam me diligit. Quisquis in illo manet, & potest humanas A preces sentire, in illo me exaudit. Quisquis ipsum habet bonum suum, in ipso me adjuvat, nec mihi ejus participationem potest invidere. Dicant ergo mihi adoratores, aut adulatores partium mundi, quem non optimum sibi conciliet, qui hoc unum colit, quod omnis optimus diligit, & cujus cognitione gaudet, & ad quod principium recurrendo fit optimus. Quisquis verò Angelus excessus suos diligit, & veritati esse subditus non vult, & privato suo lætari cupiens à communi omnium [a] bono & vera beatitudine lapsus est, B cui omnes mali subjugandi & premendi, nullus autem bonus nisi exercendus in potestatem datur, nullo dubitante non est colendus; cujus lætitia est nostra miseria, & cujus damnum est nostra reversio.

113. Religet ergo nos religio uni omnipotenti Deo: Vera religio. quia inter mentem nostram qua illum intelligimus Patrem, & veritatem, id est lucem interiorem per quam illum intelligimus, nulla interposita creatura est. Quare ipsam quoque Veritatem nulla ex parte C dissimilem in ipso, & cum ipso veneremur, quæ forma est omnium, quæ ab uno facta sunt, & ad unum nituntur. Unde apparet spiritalibus animis, per hanc formam esse facta omnia, quæ sola implet quod appetunt omnia. Quæ tamen omnia neque fierent à Patre per Filium, neque suis finibus salva essent, nisi Deus summè bonus esset: qui & nulli naturæ, quæ ab ipso bona esse posset, invidit; & in bono ipso alia quantum vellent, alia quantum possent, ut manerent dedit. Quare ipsum donum Dei cum Patre & D Filio æquè incommutabile colere & tenere nos convenit: unius substantiæ Trinitatem, unum Deum à quo sumus, per quem sumus, in quo sumus: à quo discessimus, cui dissimiles facti sumus, à quo perire non permissi sumus: principium ad quod recurrimus, & formam quam sequimur, & gratiam qua reconciliamur: unum Deum quo auctore conditi sumus, & similitudinem ejus per [b] quam ad unitatem formamur, & pacem qua unitati adhæremus: Deum qui dixit, Fiat; & Verbum per quod factum est omne, E quod substantialiter & naturaliter factum est; & Donum benignitatis ejus, quo placuit & conciliatum est auctori suo, ut non interiret quidquid ab eo per Verbum factum est: unum Deum quo creatore vivimus, per quem reformati sapienter vivimus, quem diligentes & quo fruentes beatè vivimus: unum Deum ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, ipsi gloria in sæcula sæculorum, Amen.

[a] MSS. quatuordecim *communi omnium bonorum & vera beatitudine.*

[b] Ita in MSS. At in excusis legitur, *per quem ad unitatem reformamur.*

ADMONITIO
DE SEQUENTE REGULA S. AUGUSTINI
AD SERVOS DEI.

HÆC eadem regula, quæ dictione, sententiis, præceptionibus demum pia humanitate conditis auctorem refert Augustinum, exstat in epistola 109. *Sanctimonialibus ab ipso scripta. Inde eam depromtam, virisque familiæ aptatam fuisse observant præter alios Bernardus Vindingus & Prosper Stellartius, ambo Augustinianæ familiæ alumni, ac novissimè vir eruditus Nicolaus Desnos ex ordine Canonicorum regularium S. Augustini. Quæ res ut ita habeat, certè jam diu est, cùm virorum instituendis moribus adhiberi cœpit. Quippe perantiquæ Tarnatensis regulæ partem facit potissimam, laudatur in Concordia regularum à Benedicto Anianæ abbate, quodque è re nostra est hîc admonere, in codice Corbeiensi mille annos præferente continetur viris accommodata & in unum regulæ corpus coacta cum ea, quæ inscribitur,* Regula secunda, *in appendice pag.* 39.

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI

REGULA AD SERVOS DEI.

De caritate Dei & proximi, unione cordium & communitate rerum.

1. ANTE omnia, Fratres carissimi, A diligatur Deus, deinde proximus, quia ista præcepta sunt principaliter nobis data. [a] Hæc igitur sunt, quæ ut observetis præcipimus in monasterio constituti. Primùm, propter quod in unum estis congregati, ut unanimes habitetis in domo [b] & sit vobis anima una & cor unum in Deo: & non dicatis aliquid proprium, sed sint vobis omnia communia. Et distribuatur unicuique vestrûm à [c] præposito vestro victus & tegumen- B tum, non æqualiter omnibus, quia non æqualiter valetis omnes, sed potiùs unicuique sicut opus fuerit. Sic enim legitis in Actibus Apostolorum: *Quia erant illis omnia communia, & distribuebatur unicuique sicut cuique opus erat.* (Actor. 2. 44.) Qui aliquid habebant in sæculo, quando ingressi sunt monasterium, libenter illud velint inter se esse commune. Qui autem non habebant, non ea quærant in monasterio, quæ nec foris habere potuerunt. Sed tamen eorum infirmitati, quod opus est, tribuatur, etiamsi paupertas illorum, C quando foris erant, nec ipsa necessaria poterat invenire. [d] Tantùm non ideo se putent esse felices, quia invenerunt victum & tegumentum, quale foris invenire non poterant.

De humilitate.

2. Nec erigant cervicem, quia sociantur eis, ad quos foris accedere non audebant: sed sursum cor habeant, & terrena [e] ac vana non quærant, ne incipiant esse monasteria divitibus utilia, non pauperibus, si divites illic humiliantur, & pauperes illic inflantur. Rursus etiam illi, qui aliquid esse videban- D tur in sæculo, non habeant fastidio fratres suos, qui ad illam sanctam societatem ex paupertate venerunt. Magis autem studeant non de parentum divitum dignitate, sed de pauperum fratrum societate gloriari. Nec extollantur, si communi vitæ aliquid de suis facultatibus contulerunt; ne de suis divitiis magis superbiant, quia eas in monasterio partiuntur, quàm si eis in sæculo fruerentur. Alia quippe quæcumque iniquitas in malis operibus exercetur, ut fiant: superbia verò etiam bonis operibus insidiatur, ut pereant. Et quid prodest dispergere dando pauperibus & pauperem fieri, cùm anima misera superbior efficitur divitias contemnendo, quàm fuerat possidendo? Omnes ergo unanimiter & concorditer vivite, & honorate in vobis invicem Deum, cujus templa facti estis.

De oratione & divino officio.

3. Orationibus instate, horis & temporibus constitutis. In oratorio nemo aliquid agat, nisi ad quod est factum, unde & nomen accepit: ut si fortè aliqui B etiam preter horas constitutas, si eis vacat, orare voluerint, non eis sint impedimento, qui ibi aliquid agendum putaverint. Psalmis & hymnis cùm oratis Deum, hoc versetur in corde, quod profertur in voce. Et nolite cantare, nisi quod [f] legitis esse cantandum: quod autem non ita scriptum est ut cantetur, non cantetur.

De jejunio & refectione.

4. Carnem vestram domate jejuniis, & abstinentiâ escæ & potûs, quantum valetudo permittit. Quando autem aliquis non potest jejunare, non ta- C men extra horam [g] prandij aliquid alimentorum sumat, nisi cùm ægrotat. Cùm acceditis ad mensam, donec inde surgatis, quod vobis secundùm consuetudinem legitur, sine tumultu & contentionibus audite, nec solæ vobis fauces sumant cibum, sed & aures [h] esuriant Dei verbum.

De indulgentia erga infirmos.

5. Qui infirmi sunt ex pristina consuetudine, si aliter tractantur in victu, non debet aliis molestum esse, nec injustum videri eis, quos fecit alia consuetudo fortiores. Nec illos feliciores putent, quia su- D munt quod non sumunt ipsi: sed sibi potiùs gratulentur, quia valent quod non valent illi. Et si eis, qui venerunt ex moribus delicatioribus ad monasterium, aliquid alimentorum, vestimentorum, [i] stramentorum, operimentorum datur, quod aliis fortioribus, & ideo felicioribus non datur, cogitare debent quibus non datur, quantum de sua sæculari vita illi ad istam descenderint, quamvis usque ad aliorum, qui sunt corpore firmiores, frugalitatem pervenire ne-

[a] Præmissum exordiolum Augustini non esse observant Vindingus & Stellartius. assumptum fuit ex *Regula secunda*, quam in appendice habes. pag 39.

[b] Editi, *in domo Domini*. At à MSS. & ab epistola 109. abest vox, *Domini*.

[c] MSS. Albinensis & Sorbonicus omittunt, *à præposito vestro*. alij tres substituunt, *à seniore vestro*.

[d] MSS. tres hîc, & ferè omnes in epistola 109. habent: *Ac nunc non ideo &c.*

[e] In Corbeiensi codice & aliquot aliis, necnon in 109. epistola, *& terrena bona non quærant*.

[f] MSS. novem, *legistis*.

[g] In codice Albinensi & Michaëlino omittitur, *prandij*. quæ vox in ceteris habetur, & significat indultam imbecillibus refectionem alteram, uti in Gallicis observationibus monet R. P. Stephanus Rabache Augustinianorum in Gallia reformator. quippe semel tantùm quotidie sub noctem corpus reficere, erat antiquis usitatissimum, ex lib. 1. de moribus Eccles. cath. c. 33.

[h] In epistola 109. *percipiant*.

[i] Hanc vocem in editis plerisque omissam restituimus ex Corb. MS. immo præ nobis restituit Desnosius. habetur etiam in epistola 109.

a quiverint. [a] Nec debent velle omnes, quod paucos vident ampliùs, non quia honorantur, sed quia tolerantur, accipere: ne contingat detestanda perversitas, ut in monasterio, ubi quantum possunt, fiunt divites laboriosi, fiant pauperes delicati. Sanè quemadmodum ægrotantes necesse habent minùs accipere, ne graventur: ita & post ægritudinem sic tractandi sunt, ut citiùs recreentur, etiamsi de humillima sæculi paupertate venerunt; tamquam hoc illis contulerit recentior ægritudo, quod divitibus anterior consuetudo. Sed cùm vires pristinas reparaverint, redeant ad feliciorem consuetudinem suam: quæ famulos Dei tanto ampliùs decet, quanto minùs indigent: nec [b] ibi eos teneat voluptas jam vegetos, quò necessitas levarat infirmos. Illos æstiment ditiores, qui in sustinenda parcitate fuerint fortiores. MELIUS est enim minùs egere, quàm plus habere.

De habitu & exterioris hominis compositione.

6. Non sit notabilis habitus vester, nec affectetis vestibus placere, sed moribus. [c] Quando proceditis, simul ambulate: cùm veneritis quò itis, simul state. In incessu, statu, habitu, in omnibus motibus vestris, nihil fiat, quod cujusquam offendat adspectum, sed quod vestram deceat sanctitatem. Oculi vestri etsi jaciuntur in aliquam feminarum, figantur in nulla. Neque enim quando proceditis, feminas videre prohibemini: sed appetere, aut ab ipsis appeti velle criminosum est. Nec solo [d] tactu & affectu, sed adspectu quoque appetitur & appetit concupiscentia feminarum. Nec dicatis vos habere animos pudicos, si habeatis oculos impudicos: quia impudicus oculus, impudici cordis est nuntius. Et cùm se invicem sibimet, etiam tacente linguâ, conspectu mutuo, corda nuntiant impudica, & secundùm concupiscentiam carnis alterutro delectantur ardore, etiam intactis ab immunda violatione corporibus, fugit castitas ipsa de moribus. Nec putare debet, qui in feminam figit oculum, & illius in se ipse diligit fixum, ab aliis se non videri, cùm hoc fecerit: videtur omnino, & à quibus se videri non arbitratur. Sed ecce lateat, & à nemine hominum videatur; quid faciet de illo super inspectore, quem latere nihil potest? An ideo putandus est non videre, quia tanto videt patientiùs, quantò sapientiùs? Illi ergo vir sanctus timeat displicere, ne velit feminæ malè placere. Illum cogitet omnia videre, ne velit feminam malè videre. Illius namque & in hac caussa commendatus est timor, ubi scriptum est: *Abominatio est Domino defigens oculum.* Quando ergo simul estis in ecclesia, & ubicumque ubi & feminæ sunt, invicem vestram pudicitiam custodite. Deus enim qui habitat in vobis, etiam isto modo custodiet vos ex vobis.

Prov. 27. 20. secund. LXX. Βδέλυγμα κυρίῳ στηρίζων ὀφθαλμόν.

De fraterna correctione.

7. Etsi hanc, de qua loquor, oculi petulantiam, in aliquo vestrûm adverteritis, statim admonete, ne cœpta progrediantur, sed de proximo corrigantur. Si autem & post admonitionem iterum vel alio quocumque die, idipsum eum facere videritis, jam velut vulneratum sanandum prodat, quicumque hoc potuerit invenire; priùs tamen & alteri, vel tertio demonstratum, ut duorum vel trium possit ore convinci, & competenti severitate coërceri. Nec vos judicetis esse malivolos, quando hoc indicatis. Magis quippe innocentes non estis, si fratres vestros, quos indicando corrigere potestis, tacendo perire permittitis. Si enim frater tuus vulnus haberet in corpore, quod vellet occultari, dum timeret secari: nonne crudeliter abs te sileretur, & misericorditer indicaretur? Quanto ergo potiùs eum debes manifestare, ne deteriùs putrescat in corde? Sed antequam aliis demonstretur, per quos convincendus est, si negaverit, priùs [e] Præposito debet ostendi, si admonitus neglexerit corrigi, ne fortè possit secretiùs correptus non innotescere ceteris. Si autem negaverit, tunc neganti adhibendi sunt alij, ut jam coram omnibus possit non ab uno teste argui, sed à duobus tribusve convinci. Convictus verò, secundùm præpositi vel etiam presbyteri, ad cujus dispensationem pertinet, arbitrium, debet emendatoriam subire vindictam: quam si ferre recusaverit, etiamsi ipse non abscesserit, de vestra societate projiciatur. Non enim & hoc fit crudeliter, sed misericorditer, ne contagione pestifera plurimos perdat. Et hoc quod dixi de oculo non figendo, etiam in ceteris inveniendis, prohibendis, indicandis convincendis, vindicandisque peccatis, diligenter & fideliter observetur, cum dilectione hominum, & odio vitiorum. Quicumque autem in tantum progressus fuerit malum, ut occultè [f] ab aliqua litteras vel quælibet munuscula accipiat, si hoc ultro confitetur, parcatur illi, & oretur pro illo. Si autem deprehenditur atque convincitur, secundùm arbitrium presbyteri vel præpositi graviùs emendetur.

8. Vestes vestras in unum habeatis, sub uno custode vel duobus, vel quot sufficere potuerint ad eas excutiendas, ne à tinea lædantur. Et sicut pascimini ex uno cellario, sic induamini ex uno vestiario. Et si fieri potest, non ad vos pertineat, quod vobis indumentum pro temporum congruentia proferatur, utrùm hoc recipiat unusquisque, quod deposuerat, an aliud quod alter habuerat; dum tamen unicuique, prout cuique opus est, non negetur. Si autem hinc inter vos contentiones & murmura oriuntur, cùm queritur aliquis deterius se accepisse quàm priùs habuerat, & indignum se esse, qui non ita vestiatur, sicut alius frater ejus vestiebatur, hinc vos probate, quantum vobis desit in illo interiore sancto habitu cordis, qui pro habitu corporis litigatis. Tamen si sic vestra toleratur infirmitas, ut hoc recipiatis, quod deposueratis, in uno tamen loco, sub communibus custodibus habete quod ponitis. Ita sanè, ut nullus sibi aliquid operetur, sed omnia opera vestra in [g] commune fiant, majori studio & frequentiori alacritate, quàm si vobis singulis faceretis propria. Caritas enim, de qua scriptum est, quòd *non quærat quæ sua sunt*, sic intelligitur, quia communia propriis, non propria communibus anteponit. Et ideo quanto plus rem com- 1. Cor.

munem

[a] Ita hîc in MSS. At in epistola legitur sic: *Nec illa debent conturbari, quòd eas vident amplius, non quia* &c.

[b] Libri quamplures, *nec cibi eos teneat voluptas jam vegetatos, quos necessitas levarat infirmos.* Sed concinnior est Corbejensis MS. lectio hîc restituta, eaque confirmatur ex epistola 109.

[c] In epistola 109 quædam hîc interseruntur feminis, non viris convenientia, scilicet, *Non sint vobis tam tenera capitum tegmina, ut retiola subter appareant* &c.

[d] Ita Lov. & MS. Corb aliique nonnulli. At Er. & MSS. quinque, *Nec solo tacito affectu, sed affectu quoque & adspectu* &c. Desnosius, *Nec solo tacito affectu, sed adspectu quoque* &c. Denique 109 epistola habet, *Nec solo tactu, sed affectu quoque & adspectu appetitur & appetit femina.* ubi Vindingus in virorum regula legi vellet, *& appetit aliquis.* Porrò Tarnatensis regula huncce locum sic permutat: *sed adspectu quoque concupiscentia incurritur feminarum.*

[e] MSS. tres, *seniori* ac paulò post iidem cum alio codice, *secundùm fratrum vel etiam abbatis ad cujus* &c.

[f] Codices plerique habent, *ab aliquo litteras vel quodlibet munus accipiat.* quem locum ad Corbeiensis MS. fidem correximus, secuti etiam hac in re conjecturam Stellartij & Vindingi, qui de munusculis amatoriis id præcipi arbitrantur, adeoque ut in feminarum regula legitur, *ab aliquo*, sic legendum hîc esse, *ab aliqua.* Paulò post ad hæc verba, *vel præpositi*, additur in epistola 109 *vel etiam episcopi.* quod ab omnibus exemplaribus regulæ viris aptatæ abest.

[g] Editi, *in unum fiant.* At MSS. potiores habent, *in commune.* Ita etiam epist. 109. in qua paulò ante, ad verbum *operetur*, hæc subjuncta sunt: *sive unde induatur, sive ubi jaceat, sive unde cingatur, vel operiatur, vel caput contegat.*

munem quàm propriam vestram curaveritis, tanto vos ampliùs profecisse noveritis: ut in omnibus, quibus utitur transitura necessitas, supereemineat quæ permanet caritas. Consequens ergo est, ut etiam qui suis filiis, aut aliqua necessitudine ad se pertinentibus in monasterio constitutis, aliquam contulerit vestem, sive quodlibet aliud inter necessaria deputandum, non occultè accipiatur, sed sit in potestate præpositi, ut in rem communem redactum, cui necessarium fuerit præbeatur. [a] Quod si aliquis rem sibi collatam celaverit, furti judicio condemnetur.

De vestium lotione, de balneis, deque aliis curandis fratrum necessitatibus.

9. Indumenta vestra secundùm arbitrium præpositi laventur, sive à vobis, sive à fullonibus, ne interiores animæ sordes contrahat mundæ vestis nimius appetitus. Lavacrum etiam [b] corpori cùm infirmitatis necessitas cogit, minimè denegetur. Fiat sine murmure de consilio medici, ita ut etiam si nolit, jubente præposito faciat quod faciendum est pro salute. Si autem velit, & fortè non expedit, suæ cupiditati non obediatur. Aliquando enim etiam si noceat, prodesse tamen creditur quod delectat. Denique si latens est dolor in corpore, famulo Dei dicenti quid sibi doleat, sine dubitatione credatur. Sed tamen utrùm sanando illi dolori, quod delectat expediat, si non est certum, medicus consulatur. Nec eant ad balnea, sive quocunque ire necesse fuerit minus quàm duo vel tres. [c] Et ille qui habet aliquò eundi necessitatem, cum quibus præpositus jusserit ire debebit. Ægrotantium cura, sive post ægritudinem reficiendorum, sive aliqua imbecillitate etiam sine febribus laborantium, uni alicui debet injungi, ut ipse de cellario petat, quod cuique opus esse perspexerit. Sive autem qui cellario, sive qui vestibus, sive qui codicibus præponuntur, sine murmure serviant fratribus suis. Codices certâ horâ singulis diebus petantur: extra horam qui petierit, non accipiat. Vestimenta verò & calciamenta quando indigentibus fuerint necessaria, dare non differant sub quorum custodia sunt quæ poscuntur.

De petenda venia & offensis cōdonandis ex caritate.

10. Lites aut nullas habeatis, aut quàm celerrimè finiatis, ne ira crescat in odium, & trabem faciat de festuca, & animam faciat homicidam. Sic enim legitis: *Qui odit fratrem suum, homicida est.* (1 Johan. 3. 15.) Quicumque convicio vel maledicto, vel etiam criminis objectu aliquem læsit, meminerit satisfactione quantocyus curare quod fecit, & ille qui læsus est, sine disceptatione dimittere. Si autem invicem se læserint, invicem sibi debita relaxare debebunt, propter orationes vestras: quas utique quanto crebriores habetis, tanto saniores habere debetis. Melior est enim qui quamvis irâ sæpe tentatur, tamen impetrare festinat ut sibi dimittat, cui se fecisse agnoscit injuriam: quàm qui tardiùs irascitur, & ad veniam petendam [d] difficiliùs inclinatur. Qui non vult dimittere fratri, non speret accipere orationis effectum. Qui autem numquam vult petere veniam, aut non ex animo petit, sine caussa est in monasterio, etiamsi inde non projiciatur. Proinde vobis à verbis durioribus parcite, quæ si emissa fuerint ex ore vestro, non pigeat ex ipso ore proferre medicamenta, unde facta sunt vulnera. Quando autem necessitas disciplinæ in moribus coërcendis, dicere vos verba dura compellit, si etiam ipsi modum vos excessisse sentitis, non à vobis exigitur, ut à vobis subditis veniam postuletis, ne apud eos quos oportet esse subjectos, dum nimiùm servatur humilitas, regendi frangatur auctoritas. Sed tamen petenda est venia ab omnium Domino, qui novit etiam eos, quos plus justo fortè corripitis, quantâ benevolentiâ diligatis. Non autem carnalis, sed spiritalis inter vos debet esse dilectio.

De obedientia præposito exhibenda.

11. Præposito tamquam patri obediatur, [e] multò magis presbytero, qui omnium vestrûm curam gerit. Ut ergo cuncta ista serventur, & si quid servatum minùs fuerit, non negligenter prætereatur, sed ut emendandum corrigendumque curetur, ad Præpositum præcipuè pertinebit, ut ad presbyterum, cujus est apud vos major auctoritas, referat quod modum vel vires ejus excedit. Ipse verò qui vobis præest non se existimet potestate dominante, sed caritate serviente felicem. Honore coram vobis prælatus sit vobis, timore coram Deo substratus sit pedibus vestris. Circa omnes seipsum bonorum operum præbeat exemplum. Corripiat inquietos, consoletur pusillanimes, suscipiat infirmos. (1. Thess. 5. 14.) Patiens sit ad omnes. Disciplinam libens habeat, [f] metuens imponat. Et quamvis utrumque sit necessarium, tamen plus [g] à vobis amari appetat, quàm timeri: semper cogitans Deo se pro vobis redditurum esse rationem. Unde vos magis obediendo, non solùm vestri, sed etiam ipsius miseremini: quia inter vos, quanto loco superiore, tanto in periculo majore versatur.

De regulæ liberali observantia & frequenti lectione.

12. Donet Dominus ut observetis hæc omnia cum dilectione, [h] tamquam spiritalis pulcritudinis amatores, & bono Christi odore de bona conversatione fragrantes, non sicut servi sub Lege, sed sicut liberi sub gratia constituti. Ut autem vos in hoc libello, tamquam in speculo possitis inspicere, ne per oblivionem aliquid negligatis, semel in septimana vobis legatur. Et ubi vos inveneritis ea quæ scripta sunt facientes, agite gratias Domino bonorum omnium largitori. Ubi autem sibi quicumque vestrûm videt aliquid deesse, doleat de præterito, caveat de futuro, orans ut & debitum dimittatur, & in tentationem non inducatur. Amen.

[a] Isthæc sententia, *Quod si aliquis rem* &c. abest à Corbeiensi & ab aliis plerisque MSS.

[b] In epistola 109. sic habetur. *Lavacrum etiam corporum usus que balnearum non sit assiduus; sed eo quo solet intervallo temporis tribuatur, hoc est semel in mense. Cujus autem infirmitatis necessitas cogit lavandum corpus, non longiùs differatur. Fiat sine murmure* &c.

[c] MSS. quatuor, *Nec qui habet alicubi eundi necessitatem, cum quibus ipse voluerit, sed cum quibus senior jusserit, ire debet.*

[d] Editi, *tardiùs inclinatur.* At MSS. Corb. aliique, *difficiliùs.*

[e] Corbeiens. vetus codex, *obediatur honore servato, ne in illo offendatur Deus.* Ita etiam alij quatuor, qui prosequuntur, *multo magis Abbati.*

[f] Lov. *metuendus imponat.* Sed omnino exigunt verba subsequentia ut hîc legatur, *metuens imponat*, sicuti ferunt MSS. quatuor.

[g] MSS. quatuor, *tamen plus eum à vobis amari convenit, quàm timeri, semper cogitantem.* Porrò verior est lectio vulgata, quam S. Benedictus in Reg. cap. 64. sic reddit: *Studeat plus amari quam timeri.*

[h] Sic MSS. Corb. aliique tres, At in editis deest, *cum dilectione.*

F I N I S.

SYLLABUS CODICUM

AD QUOS DE NOVO RECOGNITA SUNT PRIMI TOMI OPUSCULA,

Necnon eorum variantes lectiones aliquot inter omissas selectæ

*Quæ asteriscum habent, * videntur in textum referenda*

RETRACTATIONUM LIBRIS emendandis adhibiti sunt codices

MSS. Corbeiensis optimæ notæ annos præferens ferè 900. Theodericensis qui olim Hincmari Remensis fuit, Jolyensis an. 800. Item pervetusti Floriacensis Albinensis, Benignianus, & aliquanto ætate posteriores Pratellensis, Michaëlinus, Beccensis, Victorini tres, Sorbonici tres, Regius, Regio-montensis, Germanensis: præter alios quosdam studiosorum virorum operâ in rem nostram recensitos; Hi sunt Arnulfensis, Cisterciensis, Vedastinus, Vaticanus, Anglicani sex, scilicet ex Bodleiana bibliotheca tres, ex Collegio Mertonensi duo, & ex Archiva Laudina unus: quorum sex codicum Lectionibus, absoluta jam hacce editione ad nos per V. C. E. Bernardum Astronomiæ in Oxoniensi Academia professorem transmissis, confirmantur passim castigationes hîc factæ. Subsidio fuerunt etiam Lectiones à Lovaniensibus ex MSS. quatuor Belgicis collectæ. Consule *Notitiam Codicum MSS.* in Tomo, qui inscribitur *Augustiniana.*

Editi demum antiquiores & castigatiores adhibiti sunt, Am. id est, qui per Johannem Amerbachium an. 1505. prelum subiit. Er. qui Desiderij Erasmi curâ Frobenianis typis excusus fuit an. 1529. & Lov. qui juxta Lovaniensium Theologorum recognitionem ex Plantiniana typographia an. 1577. prodivit.

In hisce Retractationum libris Lemmata capitum quæ ad marginem leguntur, necnon opusculorum initia quæ referuntur in capitis cujusque fine, sic repræsentamus, uti exstant in MSS. nonnumquam verò paulò aliter atque in editis exhibebantur.

Lib. I. pag. 6. f. Lov. *Et amorem* rationis *indagandæ veritatis.* At MSS. plures, Am. & Er. *ratione.*

8. c. Am. Er. & MSS. duo, *Non potui* mortuos *recordari.*

18. b. Lov. *Vt etiam* idipsum *quod.* Alij codices, *in ipsum.*

Ibid. f. Lov. *Canonicis*que *recolo.* Alij codices carent, *que.*

21. a. Lov. *A Deo* ordinata *sunt.* Reposuimus ex MSS. *ordinatæ*, juxta græcum τεταγμέναι εἰσίν.

23. c. Lov. & Er. *Imperitè* vobis *insinuatam.* MSS. & Am. *nobis.* Significat Augustinus se cum Honorato quem alloquitur, à Manichæis olim fuisse delusum.

25. b. MSS. Anglicani tres & Pratell. *Alioquin* tutiùs *tota cupiditas.*

* 32. b. *Cui nos contradicimus in hoc libro:* in quo *dixi.* Sic legendum cum MSS. Anglicanis & aliquot è nostris.

26. f. Editi: *in* hominum victu *fuit.* At MSS. *in omni convictu.*

40. d. Editi: *possit* hæc *dicere*, Venumdatus sum sub peccato. quod enim operor non intelligo. Non enim quod volo bonum hoc ago; sed quod odio malum illud facio, *& cetera* quæ sequuntur *usque ad eum locum.* Nos hîc meliorum MSS. verbis servatis omnibus, reliqua postulante sensu locomovimus.

Lib. II. p. 43. e. Editi: secundùm *Ambrosium solvisse.* At MSS. *sanctum Ambrosium.*

44. d. Editi, *etiam* mortuos *adoptabat.* Veriùs MSS. *mortuis.*

48. c. Editi, *ne adversùs catholicam* Ecclesiam *suum* &c. At à MSS. abest vox *Ecclesiam.* Nimirum *Catholicam* ex adjectivo substantivum nomen fecit frequenti usu, eoque Ecclesiam toto orbe diffusam commendare amabat Augustinus.

49. f. Editi: *non* posse *cum laude.* MSS. *non potuisse.*

51. d. Editi: quod *suos schismaticos.* Reposuimus ex MSS. *quos:* refertur enim ad Maximianenses antea nominatos.

56. a. MSS. Bodleianus & Colleg. Merton. duo, *De concilio* Zirtensi. Alius Bodl. *De conc.* Hetensi.

58. f. Bodleianus cod. *Gloriosissimo Honorio Augusto duodecies & Constantio iterum V. V. C. C. Coss. die* XI. *Kal. Octob. Cæsareæ in ecclesia Majoris.* Sic & nostri plures.

CONFESSIONUM LIBRI prodeunt hîc de novo emendati,

Ad veteres codices optimæ notæ Fossatensem, Thuaneum, Corbeiensem, Germanensem, Benignianum qui ante annos 700. vel 800. scripti videntur: ad alios inferioris ætatis, aut nobis, qui non omnes propriis oculis exploravimus, incompertæ, scilicet ad Theodericensem, Albinensem, Lyranum, Valinensem, Regium, Vedastinum, Vaticanum, unum è bibliotheca RR. PP. Prædicatorum Paris. viâ Jacobæâ, ex Sorbonica duos, ex Victorina tres, ex bibliotheca RR. PP. Augustinianorum majoris conventus Paris. quatuor: ad variantes lectiones Lovaniensium curâ ex quinque MSS. collectas; præter lectiones absoluto jam opere receptas ex quatuor Anglicanis Bodleiano, Coll. Mert duobus, & uno Arch. Laud. qui cum nostris codicibus passim conveniunt.

Ad editiones demum superiùs laudatas Am. Er. Lov. nec non ad Bad. id est quam Jodocus Badius an. 1502. per Johannem Parvum excudi curavit. & ad Arn. id est quæ D. Antonij Arnaldi Doctoris Sorbonici studio ad 12. MSS. recognita prodiit anno 1649.

Lib. I. pag. 73. c. MSS. Anglicani, *cùm aliquid purgabat, bona projicere.* Meliùs.

75. e. Lov. *per oculos* periculosa micante *in spectacula.* Alij codices, *per oculos emicante.*

80. a. MSS. tres Angl. *Nam* ivi *longè à vultu tuo.*

Lib. II. p. 81. c. Angl. tres, *&* colligas *me.*

85. f. Lov. *epulatus inde* sola iniquitate. At alij codices meliùs, *solam iniquitatem.*

Ibid. Angl. duo, *qua lætabar* furens. Alij, *fruens.*

Lib. III. p. 87. e. Am. Er. & Lov. *obnubilabam de tartarea* libidine. At Bad. Arn. & MSS. *de tartaro libidinis.*

91. c. MSS. quatuor, *sed* tenui *sono.* Alij, *tenus*

92. b. Angl. quatuor, *ad vera* bulmenta *transfero.*

Ibid. f. Iidem, MSS. *&* ... *rectè in* Scriptura *diceremur.* præmisso *si.* Nec minùs bene.

Ibid. MSS. quatuor, *sed ex lege* lectissima *Dei.* Probè.

Lib. IV. p. 99. a. *litteras* potuisse *intelligere.* Sic leg. juxta MSS. Angl.

Ibid. f. Lov. *super omnes* civitates. Alij libri, *suavitates.*

101. c. MSS. quinque, *Portabam enim* concisam *& cruentam.* Rectè.

105. e. MSS. Angl. cum nostris habent: *divisione irrationabilis vitæ.* sive, *irrationalis.*

Lib. V. p. 111. a. MSS. quatuor, *sed etiam* falsa, tam ve*sanâ.* Non minùs concinnè.

118. b. Angl. cum nostris, *sensim & nesciens.*

Lib. VI. 125. c. Angl. tres MSS. *& cum* mira *voluptate.*

Lib. VII. p. 135. e. *& eam* liquidam *cernere*, Sic Anglic. & nostri propè omnes. Et paulò post, *non* alium *quàm me.*

135. f. MSS. Angl. *se audisse dicebat.* quod *quantum.* Concinniùs.

136. e. MSS. tres Angl. *inde certissimè* colligi *ea.* Sic legendum emendata interpunctione, quam in textum induxeramus.

141. d. Am. Arn. & MSS. aliquot, *detorta in infimam.* Supple substantiam. Sed nitidiùs Bad. Am. Er. & MSS. Angl. pluresque è nostris, *in infima.* id est in res infimas.

Lib. VIII. p. 146. b. MSS. Angl. tres, *inflata* inspirabat populo jam *omnigenum* &c. Hæc lectio ceteris suo loco exhibitis præstantior, & amplectenda.

151. b. Lov. *adhærere se* socio. MSS. *socium.*

152. c. MSS. Angl. *Et* retinebatur, *recusabat* &c. Alij: *renitebatur.*

Ibid. e. *Alypius* pede *post pedem.* Sic leg. juxta MSS.

Ibid. f. Angl. duo, *parte* assurgentem *cum alia* &c.

156. f. Lov. *Infirmum in fide* assumite. Alij codices, *recipite.*

Lib. IX. p. 157. b. Angl. MSS. cum nostris, *nolle quod volebam, & velle quod volebas.* Sic legendum.

161. b. MSS. omnes Angl. *O si viderent internum æternum.* prætermissa voce, *lumen*, ut etiam nostri plerique.

163. b. MSS. aliquot, *populi tumultuantis* lætitiâ. Rectè.

Ibid. *etsi ad credendi sanitatem non* ampliatus, *à persequendi* &c. Sic legendum juxta tres Angl. ut constet antithesis ad subsequens verbum, *compressus est.*

Ibid. e. *ut in æternam lucem* nascerer. Sic MSS. & meliùs.

168. f. Angl. tres, *pascitur*, difficilè posse vitare. *Visum etiam* &c.

Lib. X. p. 174. e. Am. Er. & Lov. *tibi vita est.* At in MSS. & Arn. *tibi vita vita est.*

185. a. MSS. septem, *& si ipsæ res ingerantur*, inconcussa *manet.* Rectè, referendo ad rationem.

Ibid. f. Am. Er. & Lov. calamitates *deliciæ vocantur.* At MSS. plerique & Arn. *calamitas.*

188. f *Et sacrifico laudem* sanctificatori *meo.* Sic MSS. & editi plures. pauci verò, *sacrificatori.*

Lib. XI. p. 196. c. Lov. recubantes *& ruminantes.* MSS. duodecim & Arn. *recumbentes.*

205. a. MSS. omnes Angl. *circuitum illius*, aut definitè duplum *ligneolæ.*

Lib. XII. p. 215. a. Angl. MSS. *mihi* dicit *in* &c. Meliùs.

Lib. XIII. p. 232. c. MSS. quatuor Angl. *id est* beneficum *ad eripiendum.*

Ibid. f. In iisd. Angl. *mittens* benignitatis *operarios.*

241. d. *Vt ea constructione* devincti, *adversùs te* &c. Hæc Angl. MSS. lectio aptior videtur.

242. e. Angl. MSS. *& amemur à te, ut laudent te.*

Contra Academicos libri.

His castigandis adhibiti sunt MSS. Germanensis, Michaëlinus, Theodericensis, Albinensis, Casalensis, Victorini duo, Sorbonici tres, Regius, Vaticanus, Lectiones Belgicorum quatuor apud Lov. Necnon Editiones Bad. Am. Er. & Lov.

Lib. II. p. 262. c. MSS. quatuor, *ut sub* illo *fremitu rationis.*

267. d. Editi, gratulabor *cùm doctrinæ tuæ.* MSS. *gratabor.*

268. f. MSS. aliquot, *legere etiam* vobis *licebit.* Rectè.

Lib. 3. p. 281. f. *Græculorum levitate* abhorret. Sic MSS. octo, nec minùs bene.

284. c. *semihominem ... suffocabit.* Sic MSS. undecim, omisso nomine, *Cacum.*

288. b. Lov. *tantisque rationibus* roboratum. At alij codices tredecim, *roboratam.*

294. d. *ad senectutem usque* vixisset. Sic MSS. tres, & rectè.

De Beata vita liber,

Castigatus est ad MSS. codices, Sorbonicos tres, Victorinum, Genovefæum, Michaëlinum, Thuaneum, Casalinum, Arnulfensem, Cisterciensem, Vedastinum, Regium, Regio-montensem, è bibliotheca Collegij Navarrici duos, è bibliotheca majoris conventus Augustinianorum Parif. unum: ad variantes lectiones à Lovaniensibus ex quatuor Belgicis excerptas. Et ad editiones Bad. Am. Er. ac Lov.

Pag. 306. a. MSS. quatuor: *ceterorum* vultibus *cessit.*

De Ordine libri,

Ad codices nongentorum ferè annorum Theodericensem & Corbeiensem collati sunt, ad Vaticanum, Vedastinum Thuaneos duos, Victorinos tres, Sorbonicos duos, ad Regio-montensem, Albinensem, Michaëlinum, Arnulfensem, monasterij Vindocinensis unum, Navarrici Gymnasij unum, Collegij RR. PP. Bernardinorum Parif. unum: ad lectiones quatuor MSS. Belgicorum apud Lov. & ad editiones Bad. Am. Er. & Lov.

Lib. I. p. 315. d. Lov. *tam* rara *subtilique dimensione.* Bad. Am. Er. & MSS. aliquot, *tam rata.*

317. a. MSS. plerique, *centrum* Mathematici *vocant*,

325. c. Editi, *quod à sensibus* remotum. MSS. *remota.*

Ibid. f. Lov. non minùs *mecum habere.* Alij libri, *nunc mecum habere.*

Lib. II. 332. e. MSS. duodecim, Bad. & Er. *sibi tamen* necessarios *commendat.* Non malè.

342. f. MSS. decem *hac causâ* nutritur. Alij *innititur.*

344. b. Lov. *Alij verò sensus...in voluptate sua.* At ceteri codices, *non in voluptate sua.*

346. a. MSS. plerique, *mendacem illum qui* dixerit.

Soliloquiorum libri,

Recensiti sunt ad MSS. Thuaneum, Victorinum, Navarricum, Sorbonicos duos, Regio-montensem, Audoënensem, Medardensem, Vindocinensis monasterij unum, ad Vaticanum, Vedastinum, ad Anglicanos quinque scilicet Bodleianum, duos Mert. & totidem Cant. ad lectiones Belgicorum quinque per Lovanienses collectas. Et ad editiones Bad. Er. & Lov.

Lib. I. p. 357. a. MSS. septem, *Deus qui nos* unis.

359. f. Editi, *velut in* solo *positus.* MSS. *in salo.*

361. a. MSS. septem. *Nam* mentis *quasi sui.* Et cum iisdem Anglicani omnes prosequuntur, *sunt* oculi *sensus animæ.*

362. a. MSS. è nostris tres, *non tamen nihil ad ... ambigendum*, prætermissa negatione quæ in aliis post vocem *ad* reperitur. Istam lectionem postulat sensus, eique favent Angl. MSS. qui habent, *ad ambiendum.*

364. a. *Tantum* habere appeto, *quantum* &c. Sic legendum juxta MSS. Angl.

366. c. Editi, *ipsa sanitas* dux *est nec* ductore *indigent.* MSS. tres, *ipsa lux sanitas est nec doctore* &c.

368. f. Editi, *cautéque* retractabo. MSS. plerique, *tractabo.*

370. a. MSS. Angl. tres, *quidquid jam* usus *ipse* &c.

Lib. II. p. 370. f. MSS. Angl. *aut cooperatur falsitas.*

381. b. Lov. *Si enim falsum est*, non *est: Si est, non est falsum.* At MSS. nostri & Angl. *Si enim falsum est, est: Si non est, non est falsum.*

De Immortalitate Animæ liber,

Recognitus est ad MSS. Cornelienfem pervetustum, Corbeiensem, Michaëlinum, Sergiensem, Ebrulphensem, Vindocinensem, Regio-montensem, Victorinos duos, Sorbonicos totidem, Bigotianum, Vedastinum, Vaticanum: ad variantes lectiones ex tribus Belgicis per Lovanienses excerptas. Ad edtiones demum Bad. Am. Er. & Lov.

391. a. MSS. quatuor, *eâ necessitate* qua quæque *in subjecto esse* monstrantur.

398. c. Lov. *quòd species eis* quasi *a* &c. At MSS. veriores, *qua sint.*

De Quantitate Animæ liber.

Huic emendando libro adhibiti sunt MSS. Sorbonici duo, Victorini tres, Regius, Cisterciensis, Floriacensis, Michaëlinus, Remigiensis, Corbeiensis, Vindocinensis, Ebrulphensis, Sergiensis, Vaticanus, & Vedastinus præter lectiones ex quatuor Belgicis depromtas per Lovanienses. Necnon ad editiones Bad. Er. & Lov.

404. f. Editi, *ut tamquam* aqua *utrem impleat.* At à MSS. abest, *aqua.*

407. a. Lov. *ducat ratio* quò *vult.* in aliis codicibus, *quâ.*

408. f. Editi, *figuræ pars* quâ *linea clauditur.* MSS. *qua.*

411. f. Editi, *incorporea* illa *cernere.* MSS. *ulla.*

418. c. Editi, *&* confirmatione *membrorum.* MSS. *conformatione.*

Ibid. d. Lov. *& per hanc* homini *crescenti.* Alij codd. *animæ.*

Ibid. e. MSS. novem & Er. *quàm* circumforanum *aliquem.*

419. f. Editi, *temperatio modificat* valetudines. At MSS. *valetudinis.*

420. c. Lov. *pennulis* vectas. MSS. *vegetas.*

432. c. MS. Floriac. *quàm* sceleris *&* societatis. Fortè hîc legendum, *quàm sceleris esse societatem.*

438. e. MS. Ebrulph. *placere*, perfecta & *sola libertas est.* Optimè.

439. c. Editi, *aliquid* proportioni *justæ* pulcritudinis. At MSS. *proportione*, tumque ex illis tres, *justæ pulcritudini.*

De Musica libri sex,

A mendis propè innumeris expurgati sunt ad MSS. Corbeiensem optimæ notæ, Arnulfensem, Albinensem, Victorinum, Regium, Vaticanum: ad lectiones ex Belgicis quatuor per Lovanienses collectas. Ad editiones Am. Er. & Lov. Prætereaque libri quinque priores ad alium Victorinum & ad Navarricum MS. collati sunt. Sextus demum liber ad alium Navar. & alium Victor. ad unum Majoris conventus Augustinianorum Parif. & ad Benignianum.

In capite operis apud Albinensem MS. habetur: *Incipit dialogorum Augustini & Licentij de Musica liber primus.* Titulum persimilem præferunt Regius codex & Victorini duo. In MSS. autem Corb. & Arnulf. interlocutores Augustinus & Licentius ex nomine designantur per totum opus, ubicumque in editis notæ affixæ sunt Magistri ac Discipuli.

Lib. 6. p. 516. f. Editi, *tut puto vicinius.... Neque enim* &c. omisso *quam melius.* quod ex MSS. restituimus.

519. e. *carnali qua ducitur concupiscentiâ.* Sic legendum cum Vatic. MS.

520. e. Editi: *per temporalia spatia* numerorum. Reposuimus ex MSS. sex, *numerosum.*

522.a. Editi: *somno* non impediantur. At MSS. absque negatione, *interpediantur.*

524. f. Editi: *secundùm hos* latentiorem, sed *certiorem.* MSS. *secundum hos latentiores.* Supple, numeros.

525. f. MSS. septem: *aliud localium spatiorum* percussionem *in* &c.

530. e. Lov. *nos in eis* æqualitas *fallat.* MSS. sex, *inæqualitas.*

538. f. Lov. *& tanto speciosiore*, quanto speciosiores aquæ *sunt terris*, quantoque *ad* superiorem *salutem* altior terra nititur.

De Magistro liber,

Collatus est cum MSS. Fiscannensi, Michaëlino, Beccensi, Victorinis tribus, Navarricis duobus, Remensis ecclesiæ uno, Vaticanæ bibliothecæ uno, cum Lectionibus trium Belgicorum per Lovanienses vulgatis, cúmque editionibus Bad. Am. Er. & Lov.

De Libero arbitrio libri.

His castigandis subsidio fuerunt MSS. Corbeiensis, Germanensis, Gemmeticensis, Pratellensis, Audoënensis, Sergiensis, Casalensis, Regio-montensis, Regius, Arnulfensis, Thuaneus, Victorinus, Sorbonici duo, unus Augustinianorum Paris. majoris conventus, Dominicanorum viâ Jacobæâ, Remensis ecclesiæ, Vedastinus & Vaticanus, Lectiones quoque Belgicorum quatuor apud Lov. ac Editiones, Bad. Er. & Lov.

Lib. I. p. 577. f. Lov. *non tamen* regnant. Sed meliùs alij codd. *regnat.* scilicet mens.

Lib. II. p. 586. a. MSS. quatuordecim: *à quo* animæ *data sunt omnia bona.*

590. b. Editi: *regulam qua* fidere *possimus.* MSS. *figere.*

592. e. MSS. tres: *ab utroque* assumatur. Moxque: *& à te totus* assumi *potest.*

599. e. Editi: Si oculus *quo*, *cernit possit*, inquirat. At MSS. *Sed oculum..... inquirit.*

Ibid. f. MSS. quatuor: *quæ* sunt *sapientiæ propinquiora.*

601. f. Editi: Ipsam *omnes tangunt.* MSS. *Idipsum.*

Lib. III. p. 609. b. MSS. tres: *atque* omnino *commutabilia.* Rectè.

613. a. MSS. quatuordecim: *non voluntate* senescimus.

Ibid. d. Editi: *qui necessitate* superposita. MSS. octo: *supposita.*

617. a. *Omnia enim* in *ordine suo* Sic leg. juxta MSS.

Ibid. b. Editi: *sine ulla dubitatione* superavit. At MSS. *semper superabit.*

620. c. MSS. quinque: *tenebris esse* accommodam *atque aptam.*

624. f. MSS. quatuor: *defecisset*, sed *majestate sua.* Non malè.

627. e. Editi: *ab ejus* à quo *facta sunt.* At MSS. *ab eius quâ.*

631. a. Editi: *bonus esset ... aliter esset.* omissâ particulâ, *si*, quam ex MSS. reposuimus.

636. e. Editi: *in inferioribus* ordinante. At MSS. quindecim: *ordinata.*

640. b. MSS. plures: justam *divina lege* pœnam consecutum est.

De Genesi contra Manichæos libri,

Castigati sunt ad Regium codicem an. ferè 900. & ad optimæ notæ MSS. Theodericensem, Gemmeticensem, Martinensem, Audoënensem, Pratellensem, Casalensem, Arnulfensem, Cisterciensem, Regio-montensem, duos Victorinos, Sorbonicum, Christinæanum, Vedastinum, Vaticanum: ad lectiones ex duobus Belgicis Lovaniensium curâ collectas. Ad editiones Am. Er. & Lov.

Lib. I. p. 645. d. MSS. plerique: *nisi eos qui quærunt.* omisso, *doceri.*

647. c. Editi: Justus *est enim.* MSS. quatuor, *Iustum.*

651. e. In Editis, *Et* factum *est* vespere. In MSS. constanter: *Et facta est vespera.*

Ibid. f. Editi: *credo* sub *firmamento cæli.* At MSS. carent particula, *sub.*

662. f. MSS. tres, *& de corporalibus* agnitionibus, *quæ* &c. pauloque post habent, *fortissimas* agnitiones *quibus* &c.

Lib. II. p. 666. a. Editi: *cùm diem* quo factum *est cælum & terra nominasset.* At MSS. magno consensu ferunt: *cùm diem qui factus est, & cælum, & terram nominasset.*

Ibid. f. Editi: *deserto* secreto *conscientiæ.* MSS. duodecim: *secretario.*

668. d. Plerique codices: *ipsa* commixtio *limi nomen* &c. Pratell. *commixtione.*

670. f. Editi: *optimum &* verum *quod nulla* &c. MSS. melioris notæ, *& veritatem;* quæ lectio planior est.

De Moribus Ecclesiæ catholicæ liber,

Recognitus est ad MSS. Vaticanum, Regium, Sorbonicos tres, Navarricos duos, Victorinos totidem, è majori conventu Augustinianorum Paris. unum, ad Theodericensem optimæ notæ, ad Gemmeticensem, Arnulfensem, Cisterciensem, Regio-montensem Vedastinum: ad lectiones Belgicorum quinque à Lov. vulgatas. Ad editiones Bad. Er. Lov. & ad recentiorem Arn.

690. e. Editi: *equos quibus praest* agit *& regit.* MSS. duodecim, *alit.*

696. a. MSS. quinque: *ut ita dicam* inconvertibilitas *semper est.* Alij duo: inconversibilitas.

701. d. Editi: *per* imagines *quasdam.* MSS. plerique: *imaginationes.*

Ibid. f. MSS. aliquot: *ab hujusmodi* vagæ cogitationis *cupiditate.*

710. e. Lov. & Arn. *Opus autem* simul *tradunt.* MSS. tredecim, Bad. & Er. *suum.*

713. b. MSS. undecim, *propter* varias *infirmitates suas.*

De Moribus Manichæorum liber:

Collatus est cum MSS. Sorbonicis tribus, Victorinis totidem, cum Navarrico, Christinæano, Cisterciensi, Regio-montensi, Gemmeticensi, & uno è majori conventu RR. PP. Franciscanorum Paris. cum lectionibus Belgicorum quinque apud Lov. Postremò cum Editionibus Er. & Lov.

722. f. Editi: qua *jam erant concepti.* MSS. undecim, *quia.* Fortean pro, *in qua.*

724. b. MSS. septem: *nec* Apostolus *est necessarius.* Alij codices, *nec Spiritus.* Fortè utrumque ad textum pertinet. Notatur enim Manichæus, qui Apostoli sibi titulum vindicabat, ex lib. *de moribus Eccl* c. 33. n. 72. quique Spiritum sanctum personaliter in se esse mentiebatur ex lib. 5. *Confess.* c. 5. n. 8. Hîc autem paulò post legendum videtur, *nec renovatur anima per* vestram *religionem.*

737. a. Lov. *ad pœnas* Manichæis *destineris.* MSS. *Manichæias*; id est quas minitabatur Manichæus suprà 736. a.

738. a. Lov. *Non est mandatum* auctoribus. Alij codd. *auditoribus.* Lectio verior tametsi à Lov. in marginem rejecta. De Manichæorum auditoribus plura hîc passim.

De Vera Religione liber,

In hujus libri recensione consuluimus MSS. Thuaneum, Regium, Navarricum, Sorbonicum, Victorinum, Casalensem, Corbeiensem, Gemmeticensem, Audoënensem, Beccensem, Germanensem, è bibliotheca Remensis ecclesiæ unum; Lectiones ad nos missas MSS. Cisterciensis, Arnulfensis, Vaticani, & lectiones Belgicorum quinque apud Lov. Editiones denique Bad Er. Lov. & Arn.

748. a. MSS. sexdecim: ut *unum Deum* quærerent.

751. f. Editi: *sive illi* informandi *sint adhuc.* Sed sinceriùs MSS. *formandi.*

759. c. *quantulacumque* species *sit, necesse est* &c. Sic MSS. septem, nec minùs bene.

761. a. Editi: natura *scilicet* corporea. At MSS. decem: *naturæ scilicet corporeæ.*

764. a. Editi: *nulla superbia* humana *perducit.* abest, *humana*, à MSS.

767. e. Editi: *non secundùm* eam *judicaremus majora.* Meliùs MSS. *non secundùm totam.*

784. b. Editi, *nisi anima perfecta & Deo subdita.* At MSS. probæ notæ, *anima perfecta nisi Deo subdita.*

786. b Plures è MSS. & Er. *meriti sui nos esse conservos.*

Regula ad Servos Dei.

Collata est cum antiquissimo Regularum codice Corbeiensi qui annos præfert plusquam nongentos, cum MSS. Sorbonico, Thuaneo, Albinensi, Michaëlino, Medardensi, Victorino, Germanensibus tribus, Vaticanis duobus, lectionibus codicis Gemblacensis apud Lov. cum Epistola 109. cúmque Editionibus Am. Er. Lov. & Desnosiana.

FINIS.

APPENDIX
TOMI PRIMI
OPERUM S. AUGUSTINI
COMPLECTENS QUÆDAM OLIM IPSI PERPERAM ADSCRIPTA.

EA SUNT,

DE GRAMMATICA LIBER.	REGULÆ CLERICIS TRADITÆ FRAGMENTUM.
PRINCIPIA DIALECTICÆ.	REGULA SECUNDA.
CATEGORIÆ DECEM.	DE VITA EREMITICA AD SOROREM.
PRINCIPIA RHETORICÆ.	

ADMONITIO
DE LIBRO DE GRAMMATICA ET TRIBUS PROXIME SEQUENTIBUS OPUSCULIS.

LIBRUM de Grammatica *Augustino in priùs excusis attributum inter supposititia censemus opuscula ob eam in primis caussam, quia methodo æquè & scopo totus discrepat ab eo, quem ipse in lib.* 1. *Retract. c.* 6. *unà cum aliis disciplinarum libris à se Mediolani jamjam baptismum percepturo elaboratum recognoscit. Quippe hos libros conscripserat dialogi formà, eoque animo ut* per corporalia ad incorporalia, quibusdam quasi passibus certis, *uti ibidem ait*, vel perveniret, vel duceret. *Ipsi nimirum à tempore suæ conversionis religioni fuit operam dare litteris deinceps, nisi illæ Christo servirent, ex lib.* 9. *Confess. cap.* 4. *n.* 7. *Porrò autem subjectum hic opusculum neque dialogi formam gerit, neque ad incorporalia promovet animum. Id præterea eruditi alicujus scriptoris, nedum tanti viri solertiam non refert, quæ tum maximè singularis & summa apparet, cùm se ipse in re exercet per se humili ac vulgari. Confer Libros de Musica, nec non eum locum libri* 2. *de Ordine, ubi disciplinarum inter se ordinem, earumque occasionem, naturam & proprietates leviter perstringit: hinc profectò intelliges non quidpiam passim obvium, aut quod omnium pedibus tritum esset, de grammatica fuisse ab ipso litteris commendatum. Quæ sanè rationes non minùs valent adversùs tria alia, quæ huc pariter conjecimus opuscula, quæ inscribuntur,* Principia Dialecticæ, Categoriæ decem, *&* Principia Rhetoricæ. *Scrupulum injiciebat clausula capiti* 7. *lib.* 1. *Retractationum assuta, scilicet:* Hoc opus sic incipit, Omnia nomina tredecim. *quod initium est libri sequentis. At fraudem deteximus ex MSS. tum veteribus, tum etiam recentioribus, qui eam non habent.*

DE GRAMMATICA
LIBER.

In a.

OMNIA nomina tredecim litteris terminantur: quinque vocalibus, a, e, i, o, u: sex semivocalibus, l, m, n, r, s, x: & duabus mutis, c, t. A masculino, ut Seneca, Catilina, Sylla, Uva, Cinna, Pansa: Græca, Sosia, Pareta: Afra, Jugurtha, Micipsa. A feminino, femina, musa, regula, norma, forma, & talia. A neutro Græca sunt tantùm, thema, schema, & unum nomen Latinum fluminis, Turia, dicente Salustio: Flumen Turia. A communi, advena, convena, indigena, Trojugena, & talia. Ab epicœno, vipera, aquila, musca, locusta, ulula, & talia. Diximus de a littera, nunc de e.

In e.

Ab e littera vocali nullum Latinum, nisi juncta præpositione, masculinum invenitur, ut proconsule, proprætore. Ergo juncta præpositione fiunt Latina, ut dixi, proprætore, proquæstore. Nam veteres nominativo casu proconsul dicebant, attendentes nullum nomen Latinum exire in e litteram nominativo casu generis masculini. A feminino nullum Latinum, sed Græca solum: ut Andromache, Niobe, Libye, Hecate, Euterpe, quo-

A

rum genitivus in es exit: ut Andromaches, Niobes, Libyes, Hecates, Euterpes. Sed hæc cum Græcis tractamus. A neutro e littera in nominativo, monile, sedile, cubile, & cetera quæ paulò post in regula generis neutri per omnia nomina ponemus. A communi nullum nomen est, similiter nullum ab epicœno.

Libri hujus non reperimus ullum exemplar manu exaratum.

In i.

Nunc de i littera tractemus in nominativo quæ genera contineat. A masculino nullum nomen in i: à feminino nullum: à neutro gummi, & est * ἄπτωτον: à communi nullum: ab omni genere, ut frugi, nihili: declinatur sic, hic vir frugi, femina frugi: mancipium frugi: genitivo similiter frugi faciet, hujus viri frugi, hujus feminæ frugi, hujus mancipij frugi, sic per omnes casus frugi dicimus. Sic declinatur nihili, hic nihili vir, hæc nihili mulier, hoc nihili mancipium. Hoc sono nominativi omnes casus declinantur: sic pluraliter, viri nihili, feminæ nihili, mancipia nihili. Ab epicœno nullum similiter exit in i.

* Indeclinabile diceret Augustinus, qui in latino sermone græca vocabula non usurpat sine necessitate, ex lib. 1. de Musica c. 12. n. 23.

In o.

B

Ab o littera vocali nominativus terminatus masculino appellativo, ut ligo ligonis. A proprio nomine, ut Cato, Cicero, Maro, Nero, Tubero, & cetera talia. A feminino appellativo, ut vertigo, indago, farrago, siligo. In Juvenali

legitur ita: *Sed quæ mutatis inducitur atque fovetur Tot medicaminibus, coctaque siliginis offas Accipit & madida, facies dicetur an ulcus*, Sartago, virago, lanugo, aurugo, ærugo, crepido. In Juvenali, *Nulla crepido vacat, nusquam pons & tegetis pars*: & talia. A feminino proprio, Carthago: peregrina verò, ut Dido, Ino, Io, Alecto, Celeno, Clio, Manto; quorum genitivus in ûs exit, Didûs, Inûs, Iûs, Alectûs, Celenûs, Cliûs, Mantûs: sed hoc cum Græcis tractemus. A neutro nullus nominativus in o exit. A communi, fullo, latro, caupo, &c. Ab epicœno, struthio, hirundo, hirudo, gurgulio, buffo, & talia.

In u.

Ab u vocali solum neutrum, quod in singulari indeclinabile est, in plurali declinatur, ut cornu, veru, genu, tonitru: hoc sono enuntiantur omnes casus in singulari, ut diximus: in plurali declinantur, cornua, verua, genua, genitivo horum cornuum, veruum, genuum: & cetera declinabis ad regulam versuum, fluctuum.

De nominibus quæ terminantur in semivocales, & eorum generibus.

Diximus de vocalibus quinque, quibus terminatur nominativus, nunc de semivocalibus dicamus.

In l.

L littera nominativus exiens in masculinis appellativis, hic sal, in propriis sol. In femininis unum nomen matronæ tantùm, Tanaquil: In neutris, ut mel, fel. In communibus vigil, pugil: unde & Terentius de virgine, Pugilem esse aiunt. In epicœnis nullum nomen est.

In m.

M, nominativus exiens, in masculinis nullum Latinum est. In femininis, Glycerium, Phanium, Dorcium, Philocomasium. In neutris autem, templum, telum, tectum, & alia quorum plurales faciles sunt. In communibus nullum exit in m: sic & in epicœnis.

In n.

Nunc tractemus de semivocali n. N littera terminatus nominativus à masculinis, flamen, pecten, lien, quod est splen. A femininis, siren, pluralis sirenes. A neutris carmen, germen, gramen, & cetera talia, quæ post regulas generis neutri tractabimus. A communibus nominativus exiens in n, tubicen, tibicen, fidicen, lyricen, cornicen qui in lituis canit. Ab epicœnis, oscen, id est ab his quæ tradunt augurium, attagen.

In r.

Nunc de semivocali r. R littera terminatus nominativus à masculinis, ut Cæsar, Arar, Nar, victor, tutor, sopor, mæror, & alia quæ facilia sunt tam in appellativis quam in propriis: à femininis, arbor, soror: à neutris, marmor, æquor, & alia: à communibus, pauper, acer, alacer, memor, auctor: ab epicœnis, passer, accipiter, anser.

In s.

Nunc de s littera semivocali tractemus. s littera terminatus nominativus à masculinis justus, doctus, pius: à femininis, dos, sors, mors, & talia: à neutris, vulnus, pectus, pecus, & cetera quæ mox regula retractabitur: à communibus sacerdos, impos, compos, similis, nobilis, agilis: ab omni genere, vt nugas, &c. de his mox uberiùs tractabimus: ab epicœnis, tigris, mus, lepus, &c.

In x.

Nunc de semivocali littera x: Nominativus in x littera: masculinis, vertex, cortex, pumex: à propriis, pollux: à femininis, nex, prex, fex, pax, fax, & alia: à neutris nullum nomen nisi omni generi jungatur, ut felix. Remanent duæ mutæ, c, t, litteræ. Nominativus exiens c littera tenet masculinum, ut alec: tenet neutrum, ut lac. T littera exiens nominativus tenet genus neutrum, ut caput, sinciput, semicaput.

De terminatione & declinatione nominum neutri generis.

In um.

Nomina generis neutri in um syllabam exeuntia, ut templum declinantur: N. singulari hoc templum, G. hujus templi, D. huic templo, A. hoc templum, V. ô templum, A. ab hoc templo: & pluraliter, N. hæc templa, G. horum templorum, D. his templis, A. hæc templa, V. ô templa, A. ab his templis. Simili declinatione hæc omnia procurrunt, telum, tectum, scamnum, bellum, monstrum, portentum, oppidum, carpentum, venenum, donum, bonum: malum, magnum, pessimum, parvum, frumentum, medicamentum, membrum, forum, metrum, porrum, tignum, plaustrum, claustrum, instrumentum, olivetum, vinetum, palmetum, quercetum, esculetum, lauretum, argumentum, sacrum, testamentum, jugerum, vinum: sed nunc tantùm in singulari, vina enim poëtæ dixerunt: & cicera. Sic oleum, hordeum, triticum, ferrum, viscum, aurum, argentum, plumbum, stagnum, vitrum, electrum, & talia quæ ad pondus veniunt vel mensuram, ex ista sunt forma.

In ium.

Generis neutri quæ in ium exeunt, sed hæc in genitivo per duo Ij scribuntur, ut hoc ingenium hujus ingenij, sic imperium imperij, scrinium scrinij, capitolium capitolij, tentorium tentorij, armarium armarij, solarium solarij, tectorium tectorij, armamentarium armamentarij, spatium spatij, sacrarium sacrarij: sic horarium horarij, salarium salarij, viridarium viridarij, pomerium pomerij, sacrificium sacrificij, folium folij, solium solij, testimonium testimonij: sic rosarium rosarij, aviarium aviarij, augurium augurij, auspicium auspicij, exitium exitij, exsilium exsilij, prodigium prodigij, auxilium auxilij, præsidium præsidij, atrium atrij, aucupium aucupij, adjutorium adjutorij, mancipium mancipij, dolium dolij.

In us.

Est alia forma generis neutri quæ per us exit, ut hoc pecus: numero singulari, N. hoc pecus, G. hujus pecoris, D. huic pecori, A. hoc pecus, V. ô pecus, A. ab hoc pecore: & pluraliter, N. hæc pecora, G. horum pecorum, D. his pecoribus, A. hæc pecora, V. ô pecora, A. ab his pecoribus. Ad hanc formulam declinabimus ulcus ulcera, facinus facinora, vellus vellera, viscus viscera, rus rura, jus jura, nemus nemora, tergus tergora, pectus pectora, genus genera, pondus pondera, corpus corpora, decus decora, funus funera, fenus fenora, olus olera, littus littora, opus opera, rudus rudera, tus tura, tempus tempora, fœdus fœdera, stercus stercora, onus onera, latus latera.

In ur.

Est alia species generis neutri quæ continet nomina in ur exeuntia: ut hoc murmur in nominativo, G. hujus murmuris, D. huic murmuri, A. hoc murmur, V. ô murmur, A. ab hoc murmure: & pluraliter, nominativo hæc murmura, G. horum murmurum, D. his murmuribus, A. hæc murmura, V. ô murmura, A. ab his murmuribus. Ad hanc formulam similia declinabis, ut ebur ebora, femur femora, sulfur sulfura, fulgur fulgura. Sed ex hac formula non multa inveniuntur,

In or.

quoniam pauca sunt generis neutri quæ in or exeunt: ut marmor in nominativo, G. hujus marmoris, D. huic marmori, A. hoc marmor, V. ô marmor, A. ab hoc marmore: & pluraliter, N. hæc marmora, G. horum marmorum, D. his marmoribus, A. hæc marmora, V. ô marmora, A. ab his marmoribus. Sic æquor æquora, cor corda.

In ar.

Alia species generis neutri quæ continet nomina in ar syllabam exeuntia: ut far nominativo, G. hujus farris, D. huic farri, A. hoc far, V. ô far, A. ab hoc farre. In plurali tres casus habet solùm. N. hæc farra, accusativo hæc farra, vocativo ô farra: non habet ergo genitivum, dativum & ablativum: unde τρίπτωτα dicuntur in plurali, id est trium

A casuum, ut sunt jura, non dicimus horum jurium, his juribus, nec ærum æribus, nec mellorum mellibus, & alia pauca, nec enim multa sunt: sic nec horum farrum in genitivo possumus dicere, aut in dativo his farribus. Hanc ergo formam numero tantùm singulari declinabis, hoc nectar nectaris, laser laseris, & instar quod est similitudo, sed habet tres casus tantùm, nominativum, accusativum & vocativum, & est numeri tantùm singularis. Alia species generis neutri quæ continet omnia in er exeuntia, sed numeri tantùm singularis, N. hoc piper, G. hujus piperis, D. huic piperi, A. hoc piper. V. ô piper, A. ab hoc pipere. Ad hanc formam declinabis numero tantùm singulari, ver: N. hoc ver, G. hujus veris, D. huic veri, A. hoc ver, V. ô ver, A. ab hoc vere. Sic declinabis hoc siler, ut ait Virgilius, *Molle siler.* Similiter declinabis & juger, sed habet pluralem, ut juger jugera, secundùm antiquos qui dixerunt jugerum: uber ubera, tuber tubera. & in hæc, ut dixi, paucorum nomina sunt. Alia species per os, ut ipsum os ora, B unde osculum, sed hoc producimus, aliud corripimus. Ab eo quod sunt ossa declinatur singulariter, Nominativo hos os, G. hujus ossis, D. huic ossi, A. hoc os, V. ô os, A. ab hoc osse: & pluraliter, N. hæc ossa, G. horum ossium, D. his ossibus, A. hæc ossa, V. ô ossa, A. ab his ossibus. Alia species generis neutri quæ continet nomina in e exeuntia, ut monile: Nominativo hoc monile, G. hujus monilis, D. huic monili, A. hoc monile, V. ô monile, A. ab hoc monili: & pluraliter, Nominativo hæc monilia, genitivo horum monilium, D. his monilibus, A. hæc monilia, V. ô monilia, A. ab his monilibus. Similiter declinabis sedile sedilia, præsepe præsepia, collare collaria, ducale ducalia, molle mollia, grave gravia, vile vilia, mite mitia, suave suavia, vitale vitalia, morale moralia, lene lenia, leve levia, ancyle ancylia: de quo Virgilius, Lævâque ancyle gerebat: facile facilia, nobile nobilia, agile agilia, mare maria, sed pluraliter tres casus habet tantùm, C nominativum, accusativum & vocativum: genitivum, dativum & ablativum non habet: non enim dicimus in genitivo horum marium, aut in dativo his maribus, aut in ablativo ab his maribus. Sic & alia declinabis huic formæ similia. Huic regulæ ablativus in i exit, non in e, quia genus neutrum numquam habet quatuor casus similes, ut faciat in nominativo hoc monile, & accusativo hoc monile, & vocativo ô monile, & in ablativo ab hoc monile, sed ab hoc monili: inde Virgilius, In strato saxa cubili: ab hoc cubili: sic, Et sacra mari colitur: item, Hortatur pater ire mari: item, Tenui de vimine: item, Crudeli vulnere: item, Lethali vulnere: item, Dulci ex ore coruscent: & cùm dicimus, nobili genere natus, non nobile. Sic ergo observabis in nomine neutro quod exit in nominativo singulari in e, ut ablativum in i mittat regulâ perpetuâ. Alia species generis neutri quæ continet nomina in al exeuntia, ut animal: Nominativo hoc animal, G. hujus animalis, D. huic animali, A. hoc animal, V. ô animal, A. ab hoc animali: & pluraliter, N. hæc animalia, G. horum animalium, D his animalibus. D A. hæc animalia, V. ô animalia, A. ab his animalibus. Ad hanc formam declinabis tribunal tribunalia, lupercal lupercalia, quæ sunt sacra illius genij qui Pan vocatur: unde & Virgilius de ipso loco, *Et gelida monstrat sub rupe lupercal.* Alia species neutri quæ continet nomina in el exeuntia, ut mel: N. hoc mel, G. hujus mellis, D. huic melli, A. hoc mel, V. ô mel, A. ab hoc melle. Sic declinabis, N. hoc fel, G. hujus fellis, D. huic felli, A. hoc fel, V. ô fel, A. ab hoc felle. Sed plurali numero non nisi per tres casus currit, nominativum, accusativum & vocativum. Alia species generis neutri quæ continet nomina in en syllabam exeuntia: N. hoc crimen, G. hujus criminis, D. huic crimini, A. hoc crimen, V. ô crimen, A. ab hoc crimine: & pluraliter, N. hæc crimina, G. horum criminum, D. his criminibus, A. hæc crimina, V. ô crimina, A. ab his criminibus. Ad hanc regulam similia declinabis, carmen carminis, numen numinis, flamen flaminis, agmen agminis, acumen acuminis, gramen graminis, flumen E fluminis, stramen straminis, lumen luminis, semen seminis, liquamen liquaminis, fulmen fulminis, rumen ruminis, bitumen bituminis, gluten glutinis, legumen leguminis, fundamen fundaminis, regimen, tegiminis, munimen muniminis, levamen levaminis, specimen speciminis, sed pluralem non admittit: item subtegimen subtegiminis. Alia species generis neutri ἄπτωτα, id est indeclinabilia, ut genu: N. hoc genu, G hujus genu, D. huic genu, A. hoc genu, V. ô genu, A. ab hoc genu: & pluraliter Nominativo hæc genua, G. horum genuum, D. his genibus, A. hæc genua, V. ô genua, A. ab his genibus. Ad hanc formam declinabis & hoc cornu, ut supra diximus, cornu cornua, veru, verua, quæ sunt virgæ ferreæ laniorum, de quibus Virgilius, *Verubusque trementia figunt.* tonitru tonitrua. Sed talium nominum declinatio perrara invenitur. Alia species generis neutri de qua suprà tractavimus, quæ exit in quatuor nomina duarum mutarum, c & t, ut caput & sinciput, lac & alec, sed hæc duo plu- F ralem numerum non admittunt. Exit item genus neutrum in a, sed in græcis nominibus, ut thema themata, toreuma toreumata, schema schemata, emblema emblemata, theorema theoremata, boethema boethemata, & alia. Item meminerimus singulas litteras tam in Græcis quam in Latinis generis esse neutri. Dicimus enim unum alpha, unum beta, unum gamma, sic & aliæ litteræ: pluraliter duo alpha, duo beta, duo gamma: sic tria alpha, tria beta, tria gamma: inde est illud τρία κάππα κάκιστα, id est tria cappa pessima: de Cornelio Sylla, de Cornelio Cinna, de Cornelio Lentulo: hi enim per tres litteras designati sunt in libris Sibyllinis. Est & unum nomen generis neutri in a, ut flumen Turia, ut suprà diximus. Genus commune exit per a, ut advena: declinatur N. hic & hæc advena, G. hujus advenæ, D. huic advenæ, A. hunc & hanc advenam, V. ô advena, A. ab hoc & ab hac advena: pluraliter N. hi & hæ advenæ, G. horum & harum advenarum, D. his advenis, A. hos & has advenas, V. ô advenæ, A. ab his advenis. Ad hanc formulam declinabis Trojugena, indigena, incola, agricola, convena. cælicola, sacricola, publicola, terricola, orbicola, plebicola, Numida, Dalmata, ruricola, lucifuga, Persa, Romulida, &c. In nominativo e & i, non habet genus commune, sed in o, ut latro, N hic & hæc latro, G. hujus latronis, D. huic latroni, A hunc & hanc latronem, V. ô latro, A. ab hoc & ab hac latrone: & pluraliter N. hi & hæ latrones, G. horum & harum latronum, D. his latronibus, A. hos & has latrones, V. ô latrones, A. ab his latronibus.

Ad hanc formam declinabis, homo, ganeo, degulo, caupo, fullo, nemo, helluo qui & gluto, & alia. Per u autem nullam habet.

In es.

In nominativo ergo exit commune per es syllabam, ut comes: N. hic & hæc comes, G. hujus comitis, D. huic comiti, A. hunc & hanc comitem, V. ô comes, A. ab hoc & ab hac comite: & pluraliter N. hi & hæ comites, G. horum & harum comitum, D. his comitibus, A. hos & has comites, V. ô comites, A. ab his comitibus. Ad hanc formam declinabis similia, ut sospes, locuples, hospes, licet hospitam dixerit Virgilius, *Hospita tellus*: miles, veles, id est levis armaturæ miles, interpres, ales, præpes, præs, idest fidejussor, satelles, deses, præses, dives, heres, celes, cælites, qui iter sibi faciunt ad cælum, indiges indigetis, &c.

In is.

Exit in is, ut similis: N. hic & hæc similis, G. hujus similis, D. huic simili, A hunc & hanc similem, V. ô similis, A. ab hoc & ab hac simili: & pluraliter N. hi & hæ similes, G. horum & harum similium, D. his similibus, A. hos & has similes, V. ô similes, A. ab his similibus. Ad hanc formam declinantur agilis, facilis, fragilis, viridis, mobilis, humilis, mitis, lenis, mollis, civis, testis, hostis, tristis, fortis, suavis, frugalis, crudelis, inanis, gracilis, immanis, &c.

In os.

Exit per os, ut sacerdos: N. hic & hæc sacerdos, G. hujus sacerdotis, D. huic sacerdoti, A. hunc & hanc sacerdotem, V. ô sacerdos, A. ab hoc & ab hac sacerdote: & pluraliter, N. hi & hæ sacerdotes, G. horum & harum sacerdotum, D. his sacerdotibus, A. hos & has sacerdotes, V. ô sacerdotes, A. ab his sacerdotibus. Ad hanc formam declinantur custos, impos, compos, nepos,

In us.

Exit & per us, ut sus: N. hic & hæc sus, G. hujus suis, D. huic sui, A. hunc & hanc suem, V. ô sus, A. ab hoc & ab hac sue: & pluraliter, N. hi & hæ sues, G. horum & harum suum, D. his suibus, A. hos & has sues, V. ô sues, A, ab his suibus.

In er.

Exit & per er, ut pauper: N. hic & hæc pauper, G. hujus pauperis, D. huic pauperi, A. hunc & hanc pauperem, V. ô pauper, A. ab hoc & ab hac paupere: & pluraliter, N. hi & hæ pauperes, G. horum & harum pauperum, D. his pauperibus, A. hos & has pauperes, V. ô pauperes, A. ab his pauperibus. Ad hanc formam declinantur & alia, ut acer, alacer, id est, lætus.

In ex.

Exit commune in ex, ut opifex: N. hic & hæc opifex, G. hujus opificis, D. huic opifici, A. hunc & hanc opificem, V. ô opifex, A. ab hoc & ab hac opifice: & pluraliter, N. hi & hæ opifices, G. horum & harum opificum, D. his opificibus, A. hos & has opifices, V. ô opifices, A. ab his opificibus. Ad hanc formam declinabis aurifex, artifex, judex, carnifex, index, vindex, auspex, haruspex, signifex, & alia.

In eps.

Exit genus commune in eps, ut princeps: declinatur sic: Nominativo hic & hæc princeps, G. hujus principis, D. huic principi, A. hunc & hanc principem, V. ô princeps, A. ab hoc & ab hac principe: & pluraliter, N. hi & hæ principes, G. horum & harum principum, D. his principibus, A. hos & has principes, V. ô principes, A. ab his principibus. Sic declinantur manceps, particeps, municeps. Anceps autem & biceps & triceps & quadriceps, multiceps, præceps, hæc sex nomina genitivum singularem contra regulam superiorem in tis syllabam mittunt, non in pis, ut anceps ancipitis, biceps bicipitis, triceps tricipitis, quadriceps quadricipitis, multiceps multicipitis, præceps præcipitis. Sed ideo in tis syllabam exeunt, non in pis, ut principis, mancipis, quia à capitis significatione veniunt, illa autem superiora à capiendi significatione. Princeps enim dictus est, quòd primus capiat, & manceps quòd manu capiat. Anceps autem dictus est quòd dubij capitis sit, vel inclinati capitis in utramque partem.

In junx.

Exit genus commune in junx syllabam, ut conjunx: Nominativo hic & hæc conjunx.

In ux.

Exit in ux, ut hic & hæc dux, redux.

In eps.

Exit in eps, quod quidem in omne genus redibit.

In ebs.

Exibit in ebs, ut cælebs. Cælebs dicitur qui non habet uxorem, vel quæ non habet maritum: qualia sunt * numina in cælo quæ absque conjuge sunt, si agapetas non attendamus: Nominativo hic & hæc cælebs, G. hujus cælibis, D. huic cælibi, A. hunc & hanc cælibem, V. ô cælebs, A. ab hoc & ab hac cælibe: & pluraliter, N. hi & hæ cælibes, G. horum & harum cælibum, D. his cælibibus, A. hos & has cælibes, V. ô. cælibes, A. ab his cælibibus.

* Absit hoc dictum, ab Augustino.

In yx.

Exit & in yx, ut Phryx: Nominativo hic & hæc phryx, G. hujus phrygis, D. huic phrygi, A. hunc & hanc phrygem, V. ô phryx, A. ab hoc & ab hac phryge: & pluraliter, Nominativo hi & hæ phryges, G. horum & harum phrygum, D. his phrygibus, A. hos & has phryges, V. ô phryges, A. ab his phrygibus.

In us.

Et in us exit, ut Ligus, quod similiter ut phryx, locale nomen est, Nominativo hic & hæc ligus, G hujus liguris, D. huic liguri, A. hunc & hanc ligurem, V. ô ligus, A. ab hoc & ab hac ligure: & pluraliter, N. hi & hæ ligures, G. horum & harum ligurum, D. his liguribus, A. hos & has ligures, V. ô ligures, A ab his liguribus.

In il.

Exit genus commune in il, ut vigil: Nominativo hic & hæc vigil, G. hujus vigilis, D. huic vigili, A hunc & hanc vigilem, V. ô vigil, A. ab hoc & ab hac vigile: & pluraliter, N. hi & hæ vigiles, G. horum & harum vigilum, D. his vigilibus, A. hos & has vigiles, V. ô vigiles, A. ab his vigilibus. Ad hanc regulam declinabis hic & hæc pugil.

In ul.

Exit in ul, ut exsul: N. hic & hæc exsul, G. hujus exsulis, D. huic exsuli, A. hunc & hanc exsulem, V. ô exsul, A. ab hoc & ab hac exsule: & pluraliter, N. hi & hæ exsules, G horum & harum exsulum, D. his exsulibus, A. hos & has exules, V. ô exsules, A. ab his exsulibus. Ad hanc formam declinabis præsulem, hic & hæc præsul: quoniam masculinum est, ut consul.

In ur.

Exit in ur, ut fur: Nominativo hic & hæc fur, G. hujus furis, D. huic furi, A. hunc & hanc furem, V. ô fur, A. ab hoc & ab hac fure: & pluraliter, Nominativo hi & hæ fures, G. horum & harum furum, D. his furibus, A. hos & has fures, V. ô fures, A. ab his furibus. Ad hanc formam declinabis augur, hic & hæc augur.

In or.

Exit genus commune in or, ut major, memor. Sed memor, si alia regula est, non admittit genus neutrum in jus, quando major admittit in neutro majus. Nominativo hic & hæc memor, G. hujus memoris, D. huic memori, A. hunc & hanc memorem, V. ô memor, A. ab hoc & ab hac memore: & pluraliter, Nominativo hi & hæ memores, G. horum & harum memorum, D. his memoribus, A. hos & has memores, V ô memores, A. ab his memoribus. Admittit & neutrum, sed non in regula generis omnis, ut hoc memor: unde & Virgilius:

Æneid. 4.

Tum si quod non æquo fœdere amantes
Curæ numen habet, justumque memorque precatur.

A Pluralem non admittit, inde non est generis omnis. Neque enim dicimus memora vel memoria numina. Similiter declinabis auctorem in nominativo singulari, hic & hæc auctor, ut ait Juno, Auctor ego audendi: hi & hæ auctores.

De terminatione & declinatione nominum omnis generis.

Exit genus omne in ax, in ex, in ix, in ox, in ux, ans, ens, ars, ers, ors, in us, es.

In ax.

In ax, ut hic & hæc & hoc pertinax, Genitivo hujus pertinacis, Dativo huic pertinaci, A. hunc & hanc pertinacem & hoc pertinax, V. ô pertinax, A. ab hoc & ab hac & ab hoc pertinaci: & pluraliter, Nominativo hi & hæ pertinaces, & hæc pertinacia, G. horum & harum & horum pertinacium, D. his pertinacibus, A. hos & has pertinaces, & hæc pertinacia, V. ô pertinaces, & ô pertinacia, A. ab his pertinacibus. Ad hanc formam declinabis, efficax, tenax, pervicax, dicax, sequax, rapax, mordax, capax, furax, emax, fallax, mendax, nugax, vivax. Hæc omnia ablativum singularem & talia, in i mittunt.

In ex.

Exit item omne genus in ex, secundùm ordinem regularum suprà ordinata- B rum, ut simplex: Nominativo hic & hæc & hoc simplex, G. hujus simplicis, D. huic simplici, A. hunc & hanc simplicem, & hoc simplex, V. ô. simplex, A. ab hoc & ab hac & ab hoc simplici: & pluraliter, Nominativo hi & hæ simplices, & hæc simplicia, G. horum & harum & horum simplicium, D. his simplicibus, A. hos & has simplices, & hæc simplicia, V. ô simplices, & ô simplicia, A. ab his simplicibus. Ad hanc formam declinantur duplex, triplex, quadruplex, quintuplex, sextuplex, septuplex, excluso m, quia & septemplex Latinum est, quod declinatur ut superius.

In ix.

Ex regula in ix, ut felix, quod sic declinatur: Nominativo hic & hæc & hoc felix, G. hujus felicis, D. huic felici, A. hunc & hanc felicem, & hoc felix, V. ô felix, A. ab hoc & ab hac & ab hoc felici, ex sono generis neutri: (à propriis nominibus in e exit ab hoc felice, & est generis masculini) & pluraliter, Nominativo hi & hæ felices, & hæc felicia, G. horum & harum & horum felicium, D. his felicibus, A hos & has felices, & hæc C felicia, V. ô felices & ô felicia, A. ab his felicibus. Ad hanc regulam declinatur pernix, quod significat velocem.

In ox.

Ex regula in ox, ut ferox, declinatur sic: Nominativo hic & hæc & hoc ferox, G. hujus ferocis, D. huic feroci, A. hunc & hanc ferocem, & hoc ferox, V. ô ferox, A. ab hoc & ab hac & ab hoc feroci: & pluraliter, Nominativo hi & hæ feroces, & hæc ferocia, G. horum & harum & horum ferocium, D. his ferocibus, A. hos & has feroces, & hæc ferocia, V. ô feroces, & ô ferocia, A. ab his ferocibus. Ad hanc formam declinabitur atrox, velox.

In ux.

Ex regula in ux, unum nomen est, ut trux: Nominativo hic & hæc & hoc trux, G. hujus trucis, D. huic truci, A. hunc & hanc trucem, & hoc trux, V. ô trux, A. ab hoc & ab hac & ab hoc truci, à sono generis neutri: & pluraliter, N hi & hæ truces, & hæc trucia, G. horum & harum & horum trucium; D. his trucibus, A. hos & has truces, & hæc trucia, V. ô truces & ô trucia, A. ab his trucibus.

In ans.

Ex regula ans, ut præstans: Nominativo hic & hæc & hoc præstans, G. hujus præstantis, D D. huic præstanti, A. hunc & hanc præstantem & hoc præstans, V. ô præstans, A. ab hoc & ab hac & ab hoc præstanti, ex sono generis neutri: & pluraliter, N. hi & hæ præstantes, & hæc præstantia, G. horum & harum & horum præstantium, D. his præstantibus, A. hos & has præstantes, & hæc præstantia, V. ô præstantes & ô præstantia, A. ab his præstantibus. Ad hanc formam declinatur amans, clamans, cantans, luctans, constans, prostans, regnans, pugnans, mirans, minans, miserans, æstuans, versans, & talia.

In ens.

Ex regula ens, ut amens: N. hic & hæc & hoc amens, G. hujus amentis, D. huic amenti, A. hunc & hanc amentem, & hoc amens, V. ô amens, A. ab hoc & ab hac & ab hoc amenti, sono generis neutri similiter: & pluraliter N. hi & hæ amentes & hæc amentia, G. horum & harum & horum amentium, D. his amentibus, A hos & has amentes, & hæc amentia, V. ô amentes & ô amentia, A. ab his amentibus. Ad hanc formam declinatur demens, potens, impotens, præpotens, prudens, imprudens, pu- E dens, impudens, frequens, infrequens, sedens, hærens, moriens, mærens, tenens, egens, ferens, cedens, sæviens, serviens, sapiens, incipiens, decipiens, & talia.

In ons.

Ex regula ons, ut sons, quod significat nocens: N. hic & hæc & hoc sons, G. hujus sontis, D. huic sonti, A. hunc & hanc sontem, & hoc sons, V. ô sons, A. ab hoc & ab hac & ab hoc sonti, à sono generis neutri: & pluraliter, N. hi & hæ sontes, & hæc sontia, G. horum & harum & horum sontium, D. his sontibus, A. hos & has sontes & hæc sontia, V. ô sontes & ô sontia, A. ab his sontibus. Ad hanc regulam declinatur insons, id est, innocens. Et hæc duo sunt tantùm generis omnis.

In ar.

Ex regula ar, ut par: N. hic & hæc & hoc par, G. hujus paris, D. huic pari, A. hunc & hanc parem & hoc par, V. ô par, A. ab hoc & ab hac & ab hoc pari, sono generis neutri: & pluraliter, N. hi & hæ pares & hæc paria, G. horum & harum & horum parium, D. his paribus, A. hos & has pares & hæc paria, V. ô pares & ô paria, A. ab his paribus. Ad hanc formam declinantur im- F par, & suppar, quæ sola tria sunt generis omnis.

In ers.

Ex regula ers, ut iners: N. hic & hæc & hoc iners, G. hujus inertis, D. huic inerti, A. hunc & hanc inertem & hoc iners, V. ô iners, A. ab hoc & ab hac & ab hoc inerti: & pluraliter, N. hi & hæ inertes & hæc inertia, G horum & harum & horum inertium, D. his inertibus, A. hos & has inertes & hæc inertia, V. ô inertes & ô inertia, A. ab his inertibus.

In ors.

Ex regula ors, ut vecors: N. hic & hæc & hoc vecors, G. hujus vecordis, D. huic vecordi, A. hunc & hanc vecordem, & hoc vecors, V. ô vecors, A. ab hoc & ab hac & ab hoc vecordi, à genere neutro: & pluraliter, N. hi & hæ vecordes, & hæc vecordia, G. horum & harum & horum vecordium, D. his vecordibus, A. hos & has vecordes, & hæc vecordia, V. ô. vecordes & ô vecordia, A. ab his vecordibus. Ad hanc regulam declinantur excors, concors, discors, dissors. Sed hæc duo, id est consors, & dissors, in genitivo singulari tis habent, ut consortis, dissortis. Dissors autem dicitur dissimilis sortis.

In us.

Ex regula us, ut vetus: declinatur autem sic: N. hic & hæc & hoc vetus, G. hujus veteris, D. huic veteri, A. hunc & hanc veterem, & hoc vetus, V. ô vetus, A ab hoc & ab hac & ab hoc veteri, à sono generis neutri: & pluraliter, N. hi & hæ veteres, & hæc vetera, G. horum & harum & horum veterum, D his veteribus, A. hos & has veteres, & hæc vetera, V. ô veteres & ô vetera, A. ab his veteribus. Hoc solum nomen in us, est generis omnis.

In es.

Es, ut teres, quod est rotundum: declinatur hic & hæc & hoc teres: teres autem dictum est à

In am.

De nominibus generis epicœni, & differentia ejusdem generis à communi.

terendo. Ex regula autem ἄπτωτον est, nequam, uno enim sono declinantur omnes casus per omnia genera. Est autem genus epicœnum, quod sub uno articulo intelligitur sexus, ut puta hic passer, jam sub uno articulo quo sonat hic, illic est & femina: declinatur, N. hic passer, G. hujus passeris, D. huic passeri, A. hunc passerem, V. ô passer, A. ab hoc passere: & pluraliter, N. hi passeres, G. horum passerum, D. his passeribus, A. hos passeres, V. ô passeres, A. ab his passeribus. Sed & hæc aquila, sub uno articulo quo sonat hæc, ibi & masculinum intelligimus: sic & hæc tigris, sub quo sono intelligitur & masculus. Sic & hæc hirundo, ibi intelligis & masculum, sic & hic struthio, ibi intelligis & feminam, sic sorex, stellio, musca. Ergo hoc interest inter genus commune & epicœnum, quia in genere communi & homines sunt & pecora, in epicœno pecora tantùm. Quod in genere communi ambo articuli sunt, id est hic & hæc eum nomine communicat, ut hic & hæc canis: epicœnum autem cum articulo uno masculino communicat nomen femininum, ut cùm dico hic passer, sub ipso articulo qui sonat hic, intelligitur & femina. Sic in articulo generis neutri, quod est hoc pecus: sub articulo qui sonat hoc, intelligitur & femina, ut Virgilius ait, *Lenta salix feto pecori.* Et in pecore licèt sit genus neutrum, auditur illic & genus femininum, cùm dixit, feto pecori, id est gravido. Nunc dicendum de nominibus quæ aut sunt numeri singularis tantùm, aut numeri tantùm pluralis, ut cancelli, manes, penates. In feminino tantùm plurali, ut thermæ, exsequiæ, insidiæ, divitiæ, nundinæ: in nominibus civitatum, Amyclæ, Thenæ, Athenæ, Syracusæ, Thebæ, Tubunæ, Saldæ, Abituræ, Macomades, Cales, Carreasi, Relares, Furnitum, quæ loca turnos dicuntur, & alia similia: in neutro tantùm singulari, ut aurum, argentum, plumbum, stannum, piper, triticum, oleum, hordeum, vinum. Quamquam Virgilius vina, at Cicero rariùs, poëticâ licentiâ dedit plurali, ut *Serite hordea campis:* declinatur autem nominativus solus. In neutro tantùm plurali, castra, mœnia, arma, exta, id est viscera: Bactra, quæ est civitas Parthiæ: ergo & hæc civitas generis neutri est numero tantùm plurali. Sanè sunt nomina sub duplici enuntiatione, ut tribunusmilitum, præfectusurbis, præfectusfundis, præfectusannonæ, præfectusvigilibus, plebiscitum, senatusconsultum: quorum nominum una pars declinatur, altera non declinatur. ut puta præfectusvigilibus, nominativus ipse flectitur per casus, præfectus, præfecti, præfecto, præfectum, præfecte, à præfecto: vigilibus sic manet, nec flectitur. Ut senatusconsultum, hoc consultum, hujus consulti, huic consulto, hoc consultum, ô consultum, ab hoc consulto. Senatus autem genitivus est, hic non flectitur. De nomine quantum rudi conveniebat, pleniùs exposuimus: nunc de pronomine est dicendum, quod est secunda pars de octo partibus orationis.

Bucol. Eclog. 3.

De nominibus aut singularis aut pluralis numeri tantùm,

Georg. 2.

Georg. 1.

De pronomine.

IDEO pronomen dicitur, quia vice fungitur nominis: ut ille, iste, ipse. Nam quomodo dicendo nomen explicamus personam, ut Virgilius: sic pronomina propriè ejusdem potestatis sunt, cùm tacito nomine dicimus: Hic fecit, iste fecit. Pronomina aut finita sunt, aut infinita, aut minùs quàm finita. Finita sunt quæ notant certam personam, ut ego. Infinita, ut quis, quisque, quicumque, quæcumque, qui, aliqui, quæ, aliquæ. Minùs quàm finita sunt pronomina, quæ non sic definiunt personam, ut non egeant demonstratore, quomodo dicimus, Ego: nam ipsum, Tu, non plenè finitum est, nisi in personam duxeris digitum. Sic ergo hæc minùs quàm finita dicenda sunt. Habent enim quamdam designationem non plenæ significationis, quomodo ego: ut puta pone esse turbam, tamen non sic, tu, significanter dicitur in turba, quomodo de turba cùm unus dixerit ego: sed ut de multis unum significemus quem quærimus, aut nomen addimus, aut digitum intendimus, ut appareat certiùs quem vocamus. Ergo tu, ille, & iste, & alia quæ quasi possunt ex parte aliqua definire personam, minus quàm finita vocanda sunt. Prima persona dicitur ego, tam in singulari numero quàm in plurali cùm dicimus, nos, non habet vocativum casum: quia nemo vocat se, ô ego, ô nos. Ergo sic declinatur singulari numero, N. ego, G. mei, D. mihi, A. me, A. à me: & pluraliter, N. nos, G. nostrûm, D. nobis, A. nos, A. à nobis. Vocativum enim, ut dixi, non habet, tam in singulari quàm in plurali. Nominativo tu, Genitivo tui, Dativo tibi, Accusativo te, Vocativo ô tu, Ablativo à te: & pluraliter, N. vos, G. vestrûm, D. vobis, A. vos, V. ô vos, A. à vobis. Sanè prima persona & secunda, id est, ego & tu, generis omnis est: nam & vir dicit ego, & femina ego, & mancipium ego. Sic tu: & viro dicimus tu, & feminæ, & mancipio: sic in plurali generis omnis est, ut nos, vos. Ex tertia persona hæc est declinatio masculino genere numero singulari: N. ille, G. illius, D. illi, A. illum, A. ab illo: & pluraliter, N. illi, G. illorum, D. illis, A. illos, V. ô illi, A. ab illis. Genere feminino, N. illa, G. illius, D. illi. A. illam, V. ô illa, A. ab illa: & pluraliter, N. illæ, G. illarum. D. illis. A. illas, V. ô illæ, A. ab illis. Genere neutro numero singulari, N. illud, G. illius, D. illi, A. illud, V. ô illud, A. ab illo: & pluraliter, N. illa, G. illorum, D. illis, A. illa, V. ô illa, A. ab illis. Iste, similiter & Ipse, ad formam superiorem declinabis, tam ad genera quàm etiam ad numeros. Sanè quæstio est in hoc pronomine ipse, quare cùm istud & illud, in genere neutro dicimus, dicamus ipsum, ut ait Virgilius; *Atque ipsum corpus amici:* non dixit, ipsud, Sed hæc quæstio solvitur hoc modo: Antiqui enim magis ipsus dicebant in nominativo singulari generis masculini quàm ipse. Hanc antiquitatis rationem attendentes artis scriptores, pronomen hoc ad formam nominis transtulerunt, ut quomodo in nomine justus, justa, justum dicimus, & perfectus, perfecta, perfectum, sic & hoc pronuntiabitur pronomen ipsus, ipsa, ipsum: non ipsud, quomodo istud & illud Nominativo quis, G. cujus, D. cui, A. quem, V. ô qui, A. à quo: & pluraliter, N. qui, G. quorum, D. quis vel quibus (ut Virgilius, *Quis ante ora patrum*,) A. quos, V. ô qui, A. à quibus. Feminino genere, N. quæ, G. cujus, D. cui, A. quam, V. ô quæ, A. à qua: & pluraliter, N. quæ, G. quarum, D. quîs, A. quas, V. ô quæ, A. à quibus. Genere neutro, N. quod, G. cujus, D. cui, A. quod, V. ô quod, A. à quo: & pluraliter, N. quæ, G. quorum, D. quîs, (sed jam secundùm usum quibus dicimus) A. quæ, V. ô quæ, A. à quibus. Antiqui, quis genere communi dixerunt. N. hic & hæc quis, G. hujus quis, D. huic qui, A. hunc & hanc quem, V. ô quis, A. ab hoc & ab hac qui. Inde venit ablativus

De declinatione pronominum I. II. & III. personæ,

Æneid. I.

De declinatione infinitorum.

A exiens in bus. A quis autem ablativus pluralis ab ablativo venit qui exit in o, quomodo in regula ablativus cùm exierit in o, dativum pluralem in is mittit, ut à justo justis, à docto doctis, à perfecto perfectis, à fortunato fortunatis. Ergo ut superiùs dixi, antiqui hic & hæc quis dixerunt, & quomodo in nominibus hic & hæc similis, hic & hæc agilis, hic & hæc facilis: sic in pronominibus, hic & hæc quis, ab hoc & ab hac qui. Inde Virgilius cùm de socia Camillæ diceret, ait: *Qui cum partiri curas:* id est, cum qua partiri curas. Item sunt alia infinita quæ interrogativa, & declinatur, nominativo uter, G. utrius, D. utri, A. utrum, V. ô uter, A. ab utro: & pluraliter, N. utri, G. utrorum, D. utris, A. utros, V. ô utri, A. ab utris. Inde addita in compositione, que syllaba, facit uterque, & significat ambos: & tamen singulari sono est, sed significatione duali. Nam cùm dixit Virgilius, *Constitit in digitos extemplo arrectus uterque:* duo significati sunt, cùm dixerit uterque: cùm autem arrectus, noluit exspectari pluralitatem, ut sit in plu-
B rali utrique. Sed hoc interest, quia uterque licèt duo significet, tamen solùm duo: utrique autem duo significat, sed sic ut in singulis multi sint: si dicas utrique exercitus, duo significo, sed sic in singulis turbam intelligi volo. Hæc quidem distincta sunt, sed item auctoritate confusa sunt. Nam cùm ait Virgilius, Super utraque quassa tempora, confudit: dicere enim debuit, super utrumque tempus: loquebatur enim de duobus temporibus tantùm, cui utrumque tempus sufficiebat accusativus, ut diceret, utrumque quassum tempus. Ergo ut declinavimus masculinum pronomen, sic femininum declinabimus, utra mulier, utrius mulieris, utri mulieri, utram mulierem, ô utra mulier, ab hac utra muliere: & pluraliter, Nominativo utræ mulieres, genitivo utrarum mulierum, dativo utris mulieribus, accusativo utras mulieres, vocativo ô utræ mulieres, ablativo ab his utris mulieribus. Sic neutro utrum mancipium, utrius mancipij, utri mancipio, utrum mancipium, ô utrum mancipium, ab hoc utro mancipio: & plurali-
C ter, nominativo utra mancipia, utrorum mancipiorum, utris mancipiis, utra mancipia, ô utra mancipia, ab his utris mancipiis. Sic declinabimus ejus contrarium quod est neuter. Masculino neuter, feminino neutra, neutro genere hoc neutrum mancipium. Unde usus jam arripuit ut dicamus generis neutri, cùm dicere debeamus neutrius, quomodo utrius. Addita conjunctione, que syllaba, declinatur pronomen ipsum ad regulam supradictam. In masculinis, uterque: in femininis, utraque: in neutris utrumque. Sic pluraliter: in masculinis, utrique: in femininis utræque: in neutris, utraque mancipia. Est & aliud pronomen, ullus, ullius, ulli, ullum, ô ullus, ab ullo: pluraliter ulli, ullorum, ullis, ullos, ô ulli, ab ullis. Femininum ulla, ullius, ulli, ullam, ô ulla, ab ulla: pluraliter ullæ, ullarum, ullis, ullas, ô ullæ, ab ullis. Neutrum ullum, ullius, ulli, ullum, ô ullum, ab ullo: sic pluraliter ulla, ullorum, ullis, ulla, ô ulla, ab ullis. Ad hanc formam declinabis & nullus, nulla, nullum: sic alius, hujus alius, huic
D alij: sic alter, hujus alterius, huic alteri: sic totus, hujus totius, huic toti: sic solus, hujus solius, huic soli: sic unus, hujus unius, huic uni: unde Virgilius,

Forsitan huic uni potui succumbere culpæ.

Sunt & qualitatis pronomina, hic & hæc qualis, hujus qualis, genere communia: à genere autem neutro, hoc quale, hujus qualis: pluraliter hæc qualia, horum qualium. Sunt & quantitatis, ut quantus, tantus: quanti, tanti: declinantur ut justus justi. A feminino, ut quanta, tanta, declinantur ut justa. A neutro, quantum, tantum, declinantur ut justum. Item pronomen à masculino, quotus, totus: à feminino quota, tota: à neutro, quotum, totum. Pluraliter à masculino, quoti, toti: à feminino, quotæ, totæ: à neutro, quota jugera, quotorum jugerum. Sunt relativa quæ ad interrogantem referuntur, ut quis est? respondetur, is est: & declinantur à masculino, is, ejus, ei, eum, ô is, ab eo: pluraliter ij, eorum, eis, eos, ô ei, ab eis. A fe-
E minino, ea, ejus, ei, eam, ô ea, ab ea. A neutro, id, ejus, ei, id, ô id, ab eo. Ergo cùm loquimur de itinere: per id iter, dicendum est: non per eum iter: quia eum, in accusativo casu, masculini generis est: plurali, ea itinera: ab eis itineribus. Item per id nostrum, per id tectum, per id caput: non per eum, nisi in genere masculino tantùm.

VERBA quatuor modis accipimus: primo modo, cùm verba pro fallaciis accipimus, cùm dicimus, Verba illi dedit, fefellit eum: unde Terentius dixit, *Cui verba dare difficile est.* Secundo modo, verba pro oratione dicimus, Verba fecisse Ciceronem in curia. Tertio modo, verba dicimus pro vulgaribus sententiis quæ proverbia dicuntur, ut Terentius dixit: *Verum illud verbum vulgò est quod dici solet.* Quarto modo, verba dicimus hæc quæ decurrimus cum temporibus & personis, ut clamo, clamas, clamat Hîc & personæ sunt tres, ut clamo ego, clamas tu, clamat ille: & tempus est præsens. Deinde pluraliter, clamamus nos, clamatis vos, clamant illi. Tempore præterito
F imperfecto, clamabam ego, clamabas tu, clamabat ille: & pluraliter, clamabamus nos, clamabatis vos, clamabant illi. Tempore præterito perfecto numero singulari, clamavi ego, clamavisti tu, clamavit ille. Tempore præterito plusquàm perfecto, ubi significamus non solùm nos aliquid fecisse, sed etiam dudum, & dicimus numero singulari, clamaveram ego, clamaveras tu, clamaverat ille: & pluraliter, clamaveramus nos, clamaveratis vos, clamaverant illi. Tempore futuro numero singulari, clamabo ego, clamabis tu, clamabit ille: clamabimus nos, clamabitis vos, clamabunt illi. Hucusque modo indicativo totum hoc quod diximus indicantis est. Ideo dicitur imperativus, quia sonum habet imperandi. Sed iste modus non habet primam personam, quia nemo sibi imperat, sed ad secundam loquitur personam & tertiam. Numero singulari, ad secundam clama, & ad tertiam clamet: & pluraliter, ad secundam clamate, ad tertiam clament. Futuro tempore, ad secundam clamato, ad tertiam similiter clamato. Sed quare similiter facit in secunda & tertia, est ratio: sed nunc prætermittenda est. Et ne ad alia transeamus, redeamus ad rem pluralem. Ad secundam personam clamatote, ad tertiam clamanto Sic autem optativum dicimus, quia optantis modo loquitur, prima persona tempore præsenti, utinam clamarem, ad secundam utinam clamares, ad tertiam utinam clamaret: & pluraliter ad primam personam, utinam clamaremus, ad secundam utinam clamaretis, ad tertiam utinam clamarent. Præterito tempore, ad primam personam utinam clamassem ego

Æneid. 11.

Æneid. 5.

Æneid. 5.

Æneid.

De relativis.

In Andria.

Modus indicativus.

De modo imperativo.

De modo optativo.

ego, ad secundam utinam clamasses tu, ad tertiam utinam clamasset illc: & pluraliter utinam clamassemus nos, utinam clamassetis vos, utinam clamassent illi. Futuro tempore, prima persona, utinam clamem ego, utinam clames tu, utinam clamet ille: & pluraliter, utinam clamemus, clametis, clament. Ideo autem subjunctivus dicitur, quia eget aliqua re, ut impleat sententiam suam, ut puta cùm clamem, clames, clamet: pendet hic sensus, indigetque aliqua re, ut sententia compleatur: ac si dicam, cùm clamem, quare me tacere dicis? Ideo ergo conjunctivus modus dictus est, quia ei conjungitur aliquid, ut sententia locutionis plena sit. Ergo declinemus hunc modum ut superiores. Declinatur autem per personas tres: prima persona præsentis temporis cùm clamem, secunda persona cùm clames, tertia cùm clamet: & pluraliter prima persona cùm clamemus, secunda cùm clametis, tertia cùm clament. Præterito tempore imperfecto, prima persona cùm clamarem, secunda cùm clamares, tertia cùm clamaret: & pluraliter prima persona cùm clamaremus, secunda cùm clamaretis, tertia cùm clamarent. Tempore præterito perfecto, prima persona cùm clamaverim, cùm clamaveris, cùm clamaverit: & pluraliter prima persona cùm clamaverimus, cùm clamaveritis, cùm clamaverint. Tempore plusquam perfecto, prima persona cùm clamavissem, cùm clamavisses, cùm clamavisset: & pluraliter prima persona cùm clamavissemus, cùm clamavissetis, cùm clamavissent. Tempore futuro, prima persona cùm clamavero, cùm clamaveris, cùm clamaverit: & pluraliter prima persona cùm clamaverimus, cùm clamaveritis, cùm clamaverint. Infinitivus dicitur hic modus, quia superiores definiunt personas, primam, secnndam & tertiam; hic autem modus sine personis est, & habet solum tempus prefinitum, præsens, præteritum & futurum: ut puta clamare, præsens est: clamasse, præteritum: clamatum ire, futurum. Ecce vides designare tantùm tempora, non personas. Clamare enim, & clamasse, & clamatum ire, nescitur persona, nisi velis jungere & dicere, clamare debet ille: tunc quasi fit finitum. Si autem non subjungas ille vel ipse vel iste, fit ut dicitur infinitivus modus: nam & numero singulari vel plurali infinitus est. Cùm enim dico, clamare, clamasse, nec finitum est utrum de uno an de duobus dicam. Isti ergo sunt modi per quos omnia verba cursantur. Jam ad formam unius verbi quod currimus percurramus cetera verba, similiter clamo clamas clamat, amo amas amat, canto cantas cantat, pulso pulsas pulsat, freno frenas frenat, armo armas armat, impugno impugnas impugnat, capto captas captat, paro paras parat, separo separas separat, accuso accusas accusat, mando mandas mandat, gravo gravas gravat, lavo lavas lavat, genero generas generat, creo creas creat, ligo ligas ligat, alligo alligas alligat, sanctifico sanctificas sanctificat, cito citas citat, vulnero vulneras vulnerat, macero maceras macerat, lacero laceras lacerat, aro aras arat, calco calcas calcat, lanio lanias laniat, memoro memoras memorat, calceo calceas calceat, investigo investigas investigat, vallo vallas vallat, domo domas domat, circumvallo circumvallas circumvallat, curvo curvas curvat, medico medicas medicat, consulto consultas consultat, intimo intimas intimat, insinuo insinuas insinuat, frequento frequentas frequentat, celebro celebras celebrat, ministro ministras ministrat, palpo palpas palpat, sono sonas sonat; socio socias sociat, muto mutas mutat, postulo postulas postulat, quasso quassas quassat, eviscero evisceras eviscerat, denso densas densat, enervo enervas enervat, verbero verberas verberat, macto mactas mactat, fugo fugas fugat, elimino eliminas eliminat, cælo cælas cælat, signo signas signat, ventilo ventilas ventilat, contristo contristas contristat, sereno serenas serenat, & talia. Istis omnibus adjicitur r littera, & sunt passiva, ut clamor clamaris clamatur, amor amaris amatur, pulsor pulsaris pulsatur, secor secaris secatur, curor curaris curatur. Sic omnia percurreris per illos modos quos superiùs diximus, indicativum, imperativum, optativum, conjunctivum, infinitivum. Sanè ex hoc sono quo verba activa ordinavimus, id est quo nos agere aliquid significavimus, sunt similes soni, sed ad verba pertinent neutralia. Sed ne te commoveat quare dicuntur neutralia, hæc ratio est, quia neque agunt aliquid neque patiuntur, ut est sto, jaceo, cubo, sedeo. Hæc in nulla actione, in nulla passione sunt. Alia neutralia abusu dicta, quæ habent actionem, sed passionem nullam: ut certo, habet actionem, sed non dicimus certor, ut curro. Ex quo sono multa sunt, quæ cùm in o exeunt, r non admittunt, ut hæc verba, pugno pugnas pugnat, bello bellas bellat, cœno cœnas cœnat, nato natas natat, ambulo ambulas ambulat, navigo navigas navigat, commeo commeas commeat, æstuo æstuas æstuat, regno regnas regnat, gelo gelas gelat, dico dicas dicat, exsulo exsulas exsulat, sacrifico sacrificas sacrificat, cachinno cachinnas cachinnat. Hæc omnia primæ conjugationis sunt, quæ secundam personam horum omnium verborum in as syllabam mittunt, ut amo amas, canto cantas, pulso pulsas, freno frenas, armo armas, impugno impugnas, salto saltas, curvo curvas, pugno pugnas. Ergo audisti primam conjugationem, scire debes secundam verbi personam per as syllabam exire. Nam inde dicitur conjugatio, quòd sibi ad unum sonum multa conjungat. Has conjugationes Græci συζυγίας dicunt. Sic & similia omnia hac inventa percurris.

De modo subjunctivo. *De modo infinitivo.* *De prima conjugatione.* *Quare dicantur verba neutralia.* *De secunda conjugatione.*

Secunda autem conjugatio est quæ in secunda similiter persona quæritur, & exit per es, ut teneo tenes, præbeo præbes, moneo mones, doleo doles, tergeo terges, arceo arces, egeo eges, terreo terres, mulceo mulces, impleo imples, compleo comples, repleo reples, suppleo supples, mordeo mordes, spondeo spondes, & talia. Et his adjicitur r littera, & fiunt passiva, teneor teneris, mordeor morderis, arceor arceris, mulceor mulceris, impleor impleris. Declinabis hæc passiva per modos & tempora & personas. Per modos, ut dixi, indicativum, imperativum, optativum, conjunctivum, infinitivum, hoc est quod dixi per modos. Per tempora autem, id est præterita, præsentia vel futura. Personas autem dixi, prima, secunda & tertia, ut teneor teneris tenetur, & pluraliter tenemur tenemini tenentur. Hæc sicut dixi observabis. Sed quomodo ut superiùs dixi, prima conjugatio quæ exit in as, ut amo amas, capit & verba neutralia, ut certo certas, nato natas, in quibus r littera non admittitur, nec enim dicimus certor, nator: sic in hac conjugatione secunda, quæ exit in eo, es, ut moneo mones, doceo doces, sunt multa, quæ non admittunt r litteram in prima persona, ut algeo

A alges, scateo scates: algeor enim non est latinum: sic ferveo ferves, torpeo torpes, pendeo pendes, invideo invides: quamvis Horatius poëta invideor dixerit, sed nova usurpatione: sic emineo emines, nec dicimus emineor. Hæ duæ conjugationes prima & secunda, quas diximus exire in as & in es, ut amo amas, moneo mones, futurum semper tempus in bo syllabam mittunt, ut amabo, monebo. Sic servabis ubicumque futurum tempus in bo syllabam mittas, quia sunt aliæ duæ conjugationes, quæ futurum tempus in am syllabam mittant, non in bo, & vocantur ipsæ conjugationes tertia correpta & tertia producta. Tertia correpta est, quæ imperativum modum in e correptam mittit, ut scribe, tolle, carpe, occide, sere, lege. Ergo vidisti imperativum sic exire. Tertia itaque conjugatio est correpta, quæ semper futurum tempus in am mittit, numquam in bo, ut scribam, legam, tollam, carpam: quia latinum non est, si dixerit quis, scribebo, legebo, tollebo, carpebo. Tertia similiter conjugatio producta ex eodem imperativo modo B colligitur. Cùm enim imperativus modus exit in i litteram, tertia conjugatio producta est, ut audi, nutri, senti, muni, sarci, leni, & talia. Similiter etiam hæc futurum tempus in am mittunt, ut muniam, leniam, nutriam, audiam. Sed tertia correpta in infinito modo e correptam habet ante novissimam syllabam, ut scribere, legere, tollere, & talia: tertia autem producta habet in antenovissima syllaba in infinito i, quæ producitur, ut munire, lenire, audire, sarcire, sentire, venire. Unde in omnibus verbis hæ conjugationes observantur, quæ exeunt in as & in es, futurum tempus in bo, mittunt, ut sæpius dixi. Quæ autem in is exeunt, futurum tempus in am mittunt, numquam in bo, nisi auctoritate præsumpta: nam ars hoc prohibet. Sed aliqua verba ponimus tertiæ conjugationis correptæ, ex quibus & alia consequaris. Sunt autem hæc, lego, tollo, erigo, carpo, cognosco, capio, fugio, mergo, sero, arguo, accipio, pono, sumo, accendo, expono, incipio. Hæc accipiunt r litteram, & faciunt passiva verba legor, carpor, capior, C &c. Sub hac forma sunt neutralia, quæ non accipiunt r litteram, ut cado: non enim dicimus cador. Item ruo, neque enim dicimus ruor: facio, neque enim dicimus facior. Item fulgesco, nitesco, fervesco, algesco, torpesco, compesco, nigresco. Hæc omnia r litteram non habent, & dicuntur verba neutralia quæ exeunt in sco. Ergo neutralia memineris semper numquam admittere r litteram. Remanent duo alia verba quæ communia dicuntur & deponentia. Sed communia ideo dicuntur, quia communiter simul tenent sub uno sono activum & passivum. Quomodo in nominibus genus commune dicitur quod & masculinum tenet & femininum sub uno sono, ut sacerdos, homo, hic & hæc sacerdos facit, hic & hæc homo. Sic & verba communia dicuntur: & numquam deponunt r litteram, ne non sint latina. Ut osculor, si tollas r litteram & dicas osculo, non est latinum. Et dicimus cùm agimus osculor te, dum autem patimur & ab alio afficimur, dicimus osculor à te: sic criminor te, non crimino, cùm actionem significamus, D id est cùm crimen objicimus, criminor te dicimus: cùm autem crimen nobis objicitur, criminor à te dicimus, id est crimen à te audio, & est significatio passiva. Declinantur autem verba hæc ut superiora per modos, tempora & personas. Tempore præsenti singulariter criminor criminaris criminatur, & pluraliter criminamur criminamini criminantur. Præterito imperfecto singulariter criminabar criminabaris criminabatur, & pluraliter criminabamur criminabamini criminabantur. Præterito perfecto singulariter criminatus sum, criminatus es, criminatus est: & pluraliter criminati sumus, criminati estis, criminati sunt. Præterito plusquam perfecto singulariter criminatus eram, eras, erat: & pluraliter criminati eramus, eratis, erant. Futuro singulariter criminabor criminaberis criminabitur, & pluraliter criminabimur criminabimini criminabuntur. Imperativus autem modus semper in verbis in re exit, ut dicas criminare illum, id est crimen illi ingere. Optativo modo sic, E utinam criminarer criminareris criminaretur, & pluraliter utinam criminaremur criminaremini criminarentur. Præterito perfecto singulariter utinam criminatus essem, criminatus esses, criminatus esset: & pluraliter criminati essemus, criminati essetis, criminati essent. Futuro singulariter utinam criminer crimineris criminetur. & pluraliter criminemur criminemini criminentur. Conjunctivo modo singulariter cùm criminer crimineris criminetur. Præterito imperfecto singulariter cùm criminarer criminareris criminaretur. Præterito perfecto singulariter cùm criminatus sim, criminatus sis, criminatus sit: & pluraliter criminati simus, criminati sitis, criminati sint. Præterito plusquam perfecto singulariter cùm criminatus essem, criminatus esses, criminatus esset: & pluraliter criminati essemus, criminati essetis, criminati essent. Tempore futuro singulariter cùm criminatus ero, eris, erit, & pluraliter cùm criminati erimus, eritis, erunt. Modo infinito, quem diximus nullas significare personas, facit in præsenti crimi- F nari. In præterito criminatum esse. In futuro, criminatum iri. Ad hanc formam communia verba declinabis sic, hortor, jaculor, osculor, nidificor, tutor; consolor, scrutor, moror, feneror, amplector, & furor, unde est furor furaris furatur, comitor, recordor, reminiscor, percunctor, minor, gestor, piscor, odoror, aucupor, venor, contemplor, speculor, sector, veneror, dignor, precor, misereor, vador, id est fide dico, calumnior, & talia quæ numquam deponunt r litteram: nam si deponunt, latina non sunt. Quis enim dicat reminisco, aut recordo, vel digno, vel secto? Ergo memineris hæc semper cum r littera enuntiare. Restat verbum deponens, quod ideo dicitur, quia deponit aliquid de quantitate communis verbi. Nam cùm participia quatuor habeat verbum commune: præsens, ut criminans: futurum, criminaturus: præteritum, criminatus: futurum criminandus, à passiva significatione criminandus, hoc non habet verbum deponens. Et ideo dicitur deponens, quia deponit unum participium futuri temporis à verbo passivo, quod exit in dus syllabam, ut puta opinor vel minor verba sunt deponentia. Venit à participio præsentis temporis, & facit minans, futuro tempore facit minaturus, præterito facit minatus. Futuro a significatione passivi non facit minandus: sic opinans opinaturus opinatus, opinandus non facit: vel si dicas moriens moriturus mortuus, non facit moriendus, quia non est latinum. Ergo & hoc deponens verbum sic percurrit per modos & tempora & personas. Quomodo supra dictum est, commune verbum non deposita r littera latinum est, deposita autem latinum non est: sic etiam deponentia cùm perdiderint r litte-

In Poëtica. *De tertia & quarta conjugatione.* *De verbo communi unde dicatur, & de conjugatione ejusdem.* *De verbo deponenti.*

ram, latina non sunt. Subjicio itaque nunc pauca verba deponentia, cetera usus latinus docebit. Sunt autem, opinor, minor, grator, gratulor, arbitror, gratificor, auspicor, misereor, lenocinor, meditor, luctor, conor, suffragor, vescor, lætor, morior, stomachor, hariolor, lezor, id est colore pinguor, argutor, paciscor, complector, adversor, angor, queror à significatione querelæ, macior, ratiocinor, argumentor, blandior, fabulor, nitor, labor à significatione lapsus, vagor, rusticor, concionor, id est ad populum loquor, mercor, vociferor, nanciscor, quod est invenio, suspicor, & alia. Memineris, ut jam dixi, cum r littera enunciare: nam nemo dicit blandio, aut pacisco. Sic hæc omnia declinantur ad formam declinationis communis verbi, quod dixi criminor. Tractavimus ergo verba activa, quæ ideo dicuntur ab agendo: tractavimus neutralia, quæ ideo tale nomen accipiunt, quod nec agunt aliquid, nec patiuntur: ut diximus, sto, jaceo, sedeo, cubo, & alia. Tractavimus etiam alia neutralia, quæ agunt, aliquid, sed non patiuntur, & quasi semineutralia dicuntur: ut nato, curro. Alia quæ patiantur, & non agant: ut vapulo, pendeo, sudo, algeo, æstuo, ferveo, febrio, somnio, meridio, rigeo, frigeo, tumeo, langueo, oleo, rubeo, fulgeo, stupeo, & alia. Hæc omnia tam in iis, quæ nequaquam aliquid agunt, nec patiuntur, quàm etiam in iis quæ agunt, nec patiuntur, quámque in iis quæ patiuntur aliquid, nec tamen agunt, numquam adjicitur in his littera r, nam incipiunt non esse latina. Tractavimus item communia, exposuimus unde communia dicuntur, quia actionem in se tenent, & passionem. Tractavimus deponentia, & exposuimus quare dicantur deponentia, quia deponunt futuri temporis participium à significatione passiva, quod exit in dus, quia moriendus, gloriandus, blandiendus, & alia quæ veniunt à deponentibus verbis, non dicimus. Sanè artium scriptores adjecerunt aliam verbi speciem, quam vocaverunt neutro-passivam, sed hoc novellum genus verbi euphonia invenit, & in paucis est verbis, ut gaudeo. Quoniam durum erat ut diceremus præterito tempore gavisi, mutaverunt illi sonum de præterito tempore passivi verbi, gaudeo gavisus sum, sic audeo ausus sum, soleo solitus sum, sic fido fisus sum. Sed hujus novi generis perpauca. Sunt & alia quædam pauca verba, quæ impersonalia dicuntur, & exeunt per syllabas, et, tur: Pudet, tædet, decet, libet, pænitet, patet, piget, miseret, liquet: & inde dicuntur impersonalia, quia carent personis duabus, prima & secunda, & solam habent tertiam personam. Nam nec pudeo pudes dicimus, nec deceo deces, nec libeo libes, nec pigeo piges, nec misereo, miseres, nec pæniteo pænites, nec pateo pates, nec liqueo liques. Scias autem patet & liquet hoc significare, quod dicimus, manifestum est. Ut si dicas: Et si patet te hoc dixisse, injuriam fecisti: hoc significat & liquet, id est manifestum est. Tædet autem tædium esse significat, quomodo piget, quasi pigritiam significat. Nam cùm dicimus, piget me fecisse, hoc est dicere, non surgit meus animus probare quod feci. Hæc autem omnia verba sic declinantur: Pudet me, piget me, miseret me, pænitet me. Præter hæc, libet & licet, patet & liquet. His enim dativum jungimus casum, ut libet * mihi, licet mihi, patet mihi, liquet mihi. Altera vero species quæ in tur exit, & ipsa impersonalium verborum est, ut itur, curritur, certatur, pugnatur: primam & secundam personam non habent: nam nec eor iris, nec curror curreris, nec pugnor pugnaris, nec certor certaris dicitur. Et declinantur hæc verba, itur à me, à te, ab illo: pugnatur à me, à te, ab illo. Sic in præterito imperfecto ibatur à me, à te, ab illo: pugnabatur à me, à te, ab illo: certabatur à me, à te, ab illo. Sic in præterito perfecto, itum est à me, à te, ab illo: cursum est à me, à te, ab illo: pugnatum est à me, à te, ab illo: certatum est à me, à te, ab illo. Sic in præterito plusquàm perfecto itum erat à me, à te, ab illo: cursum erat à me, à te, ab illo: pugnatum erat à me, à te, ab illo, certatum erat à me, à te, ab illo. Sic in futuro tempore ibitur à me, à te, ab illo: curretur à me, à te, ab illo, pugnabitur à me, à te, ab illo: certabitur à me, à te, ab illo: sic plurale à nobis, à vobis, ab illis. Imperativo modo, eatur à me, à te, ab illo: à nobis, à vobis, ab illis. Modo optativo, utinam iretur à me, à te, ab illo: à nobis, à vobis, ab illis. Præterito perfecto & plusquam perfecto, utinam itum esset à me, à te, ab illo: & pluraliter à nobis, à vobis, ab illis. Futuro tempore, utinam eatur à me, à te, ab illo: pluraliter à nobis, à vobis, ab illis. Modo conjunctivo tempore præsenti, cùm curratur à me, à te, ab illo: & pluraliter à nobis, à vobis, ab illis. Præterito imperfecto, cùm curreretur à me, à te, ab illo: pluraliter à nobis, à vobis, ab illis. Præterito perfecto, cùm cursum sit à me, à te, ab illo: pluraliter à nobis, à vobis, ab illis. Præterito plusquam perfecto, cùm cursum esset à me, à te, ab illo: pluraliter à nobis, à vobis, ab illis. Futuro, cùm cursum erit à me, à te, ab illo: pluraliter à nobis, à vobis, ab illis. Modo infinito, curri debet à me, à te, ab illo: & pluraliter à nobis, à vobis, illis. Præterito tempore, cursum esse debuit à me, à te, ab illo: & pluraliter à nobis, à vobis, ab illis. Tempore futuro, cursum iri debet à me, à te, ab illo: & pluraliter à nobis, à vobis, ab illis. Sunt alia verba, quæ inchoativa dicuntur, & ex subita affectione nascuntur, & exeunt in sco syllabam, ut ardeo ardesco, caleo calesco, candeo candesco, labo labasco, tepeo tepesco, ferveo fervesco, vireo viresco, algeo algesco, dormio dormisco, & reliqua. Hæc omnia præteritum non habent: nam potest calui & ferui facere, & non calesco vel fervesco caluifecit vel fervifecit: sed à ferveo fervi, à caleo calui, nam calescui, fervescui, & virescui, Latina non sunt. Et ideo dicuntur inchoativa præteritum tempus non habere: quia quæ inchoamus, adhuc perfecta non sunt. Et omnia hæc quæ dixi in sco exire, semper neutralia sunt, nec accipiunt r litteram, & ideo admonui esse neutralia. Nec te conturbent quædam verba in scor exeuntia, & tamen admittere præteritum tempus, ut obliviscor oblitus sum, paciscor pactus sum, adipiscor adeptus sum: etiam hæc dum neutralia sunt, in quibus diximus præterita tempora cessare. Præterea alia quæ frequentativa dicuntur, quibus aliquid frequentiùs factum significatur, ut à dico dictito, à lego lectito, à scribo scriptito, à clamo clamito, à cio cito, quod significat frequenter vocito, unde nunc aliquos voce præconis citatos dicimus, id est frequenter vocatos, & alia. Sunt & alia perpauca, quæ desiderativa dicantur, ut esurio, id est edere desidero, parturio parere desidero, & ut dictum est à Cicerone de philosophis, morituriunt, mori desiderant. Sed hæc, ut dixi, pauca sunt, quæ in sonum latinitatis introducta sunt.

De neutro passivis & impersonalibus.

* At Augustinus passim jungit accusativum

Verbum impersonale in tur.

De inchoativis, frequentativis, & desiderativis verbis.

Frequentativa.

Desiderativa.

De adverbio.

ADVERBIUM ideo dictum est, quia adhæret verbo: nec potest

A verbi vis significantiùs sonare, nisi jungatur adverbium: ut puta verbum est dico, navigo, valeo, curro, & alia: hæc non plenæ significationis sunt, nisi adjiciantur adverbia, ut bene, malè, doctè, feliciter: ut bene dicit, imperitè dicit, prosperè navigat, infeliciter navigat, integrè valet, debiliter valet, agiliter currit, tardiùs currit. Vides quia plena verborum significatio esse non potest, nisi fuerint adverbia conjuncta. Sic alia adverbia junguntur ad explendam verbi significationem, ut sunt locorum adverbia, temporum adverbia: ut hìc dico, hìc habito, intrò eo, intus sum, foras eo, foris sum, hunc navigo. Sic de tempore: cras navigo, hodie navigo: & alia, quæ aliis artibus dicta sunt, & intellectu plana sunt, ideo hîc ponere nolui, quia ad dicendi fastidium brevitas opportuna est. Sanè in adverbiis hæc observare debemus, quando in e exeunt, quando in ter syllabam, hoc ablativus casus docet. Nam quando ablativus exit in o, adverbium in e mittit ut à docto doctè, à justo justè, à perfecto perfectè, à pio piè, à valido validè, à fortunato fortunatè, à magno magnè, ab amplo amplè, à minimo minimè, & alia. Quando autem in ter syllabam exit adverbium, similiter, ut dixi, ablativus docet: ab agili agiliter, ab humili humiliter, ab acri acriter, à forti fortiter, à levi leviter, à gravi graviter, à jugi jugiter. Sed sunt quædam quæ cùm asperè sonarent, dimissa sunt, nec ad hanc regulam tractanda sunt, ut à miti mititer non dicimus, à tristi tristiter non dicimus. Talia ne asperè sonarent, perdiderunt ultimam syllabam, ut à sapienti sapienter, non sapientiter, à prudenti prudenter, non prudentiter, à præstanti præstanter, non præstantiter. Sic ergo observemus, ut nec euphoniam applicemus ad regulam, aut euphoniam rejiciamus. Nam euphonia, id est suavitas bene sonandi admissa est ad latinum sermonem, ut asperitas offendera temperet: & ab arte ex ratione recessum est, ubi asperitas offendebat auditum. Sic Cicero ait: Impetratum est à ratione, ut peccare suavitatis causâ liceret. Sed tamen in paucis admissa euphonia est. Nam ratio locuples est & viris latinissimis. Sanè circa has regulas auctoritas ausa est, & in paucis præsumsit, ut diceret Cicero, humaniter, cùm humanè dicere debuit: & Terentius, *Vitam parcè ac duriter agebat*, pro durè. Sed tamen ipsi auctores modestiùs & cum quodam pudore contra regulam pauca præsumserunt. Nam & falsò dixerunt pro falsè, & necessariò pro necessariè, & sedulò pro sedulè, & raró pro rarè, & crebrò pro crebrè, & tutò pro tutè: sic & alia, tamen pauca, non licenter, sed verecundè sunt usurpata. Sanè sunt adverbia & per alias syllabas exeuntia, ut à fundo funditus, à cælo cælitus, à radice radicitus, à penetralibus locis penitus, à stirpe stirpitus. Item in im, ut à vico vicatim, ab ostio ostiatim, à viris viritim. Item à nimio nimis, ut ne quid nimis. Exeunt in ens, ut recèns, id est recenti tempore Virgilius: *Sole recèns orto*: id est recenti tempore. Ergo hæc omnia adverbia sunt sine differentia. Item inter intrò & intus hoc interest, intrò in motu est, intus in situ: ut intrò eo, intus sum. Est enim motus, eo: sum, situs est. Est etiam quædam obscuritas in adverbiis, de secundò, tertiò, quartò, quintò, sextò: & secundùm, tertiùm, quartùm, quintùm, sextùm: utputa secundò factus est consul, & secundùm factus fuit consul. Secundò autem pertinet ad ordinem, secundùm ad numerum: utputa cùm dico, Secundò factus est consul: pertinet, ut dixi, ad ordinem, quòd primò alter factus sit, & sic alter secundò. Cùm autem dicimus secundùm consul, vel tertiùm, vel quartùm, vel quintùm, vel sextùm, ad numerum pertinet quòd sexies fuerit consul. Inde Cicero de Mario sic ait, Sextùm consul, id est qui sex consulatus meruit, & septimùm consul, quod est, septimum consulatum meruit. Hoc Varro distinxit in libris Numerorum. Et cetera jam plana sunt in Adverbiis, & ex quibusvis artibus intellectu facilia. Adverbium est pars orationis, quę adjecta verbo significationem ejus explanat atque implet: ut scribo bene, lego optimè. Adverbio accidunt significatio, figura, gradus. Adverbia aut à se nascuntur, vt heri, nuper: aut ab aliis transeunt, ut doctè, sapienter, ab eo quod est doctus & sapiens. Adverbiorum significationes sunt multæ. Sunt enim aut temporis, ut heri, nuper: aut personæ, ut mecum, tecum: aut loci, ut hìc, isthic. Et adverbia localia interrogativa, ut unde, ubi, quà. Responsiva, illinc, hinc, illò. Sunt duplicis formę, ut intus intrò, foris foras. Quorum observatio talis est, foris & intus in loco, ut intus est, intus fuit, futurus est: intus erat futurus erat: foris erat, fuerat, futurus erat. De loco, intùs venio, foris venio. Foras autem & intrò ad locum significant, ut foras eo, foras venio: intrò eo, intrò venio: foras ieram, intrò ieram. Hæc quatuor modis figurantur, per locum, ad locum, in loco, è loco. Per locum, ut *Hac iter Elysium nobis*. Ad locum, ut *Huc ades ô Galatea*. In loco, ut *Hic & Narity posuerunt Mœnia Locri*. E loco, ut *Hinc me digressum vestris Deus appulit oris*. Sunt quæ pariter in loco significant & de loco, ut intus sum, intus venio. Sunt quæ in loco & in locum & è loco, ut penitus sum, eo, venio. Sunt adverbia significationem numeri habentia, ut semel, bis, ter. Demonstrationis, ut en, ecce. Affirmationis, ut quidem, quippe. Hortationis, ut eia. Interrogationis, ut cur, quare. Similitudinis, ut sic, quasi. Comparationis vel prælationis, ut magis, potiùs. Dubitandi, ut fortasse. Annuendi, ut planè, sanè. Discretionis, ut seorsum, segregatìm. Optandi, ut utinam. Vocandi, ut heus. Respondendi, ut he. Derogandi, ut nequaquam, frustra. Jurandi, ut Ædepol, Æcastor. Prohibendi, ut ne. Negandi, ut non, haud, minimè. Congregandi, ut unà, simul. Ordinandi, ut deinde, denique. Mirandi, ut papæ. Laudandi, ut euge. Exclamandi, ut prô. Dolendi, ut heu. Eligendi, ut vah. Ingemiscendi, ut hei. Sed hæc quia animi affectum significant, à multis Interjectiones dicuntur, quòd interjectionem separatam ab adverbio, & partem orationis aliquam idcirco volunt, quia adverbij proprium est, quod verbo adjungi potest. Græci autem interjectionem ab adverbio non separant: propterea quia motus animi qualitati assignant, & hæc omnia sub genere qualitatis putant adverbia. Sunt adverbia quantitatis, ut longè, latè. Qualitatis, ut bene, malè. Adverbia non solùm ab appellationibus transeunt, hoc est à nominibus appellativis, ut à pulcro, pulcrè: sed à propriis, ut Tullius Tullianè. A pronominibus etiam, à meo, tuo, meatim, tuatim: à verbis quoque, ut à curro cursim. Deprehenduntur ex utroque, ut pedetentim à pede & tento, id est à nomine simul & verbo. Sunt etiam adverbia, quæ utrùm à nomine transeant, an à verbo incertum est, ut furtim.

In Andria.

In Georg.

Incertum est enim an à fure, quod nomen est, transeat, an à verbo furor furaris. A participiis quidam nolunt, sed inveniuntur, ut à decente decenter. A nominibus tracta adverbia sex modis terminantur: aut in e, ut doctè, pulcrè, honestè: aut in r, ut velociter: aut in im, ut ubertim, singillatim: aut in us, ut radicitus, mordicus: aut in u, ut noctu, diu: aut in i, ut domi, humi, vesperi. Adverbia qualitatis in e litteram exeuntia produci debent. Hæc tamen dissentiunt quæ aut in comparativo, aut in superlativo gradu vacillant, ut benè, malè: aut quæ ab appellatione non transeunt, ut impunè, sæpè. Ceterum facilè & difficilè, quæ adverbia ponuntur, nomina sunt, ex quibus hæc nascuntur adverbia, faciliter, difficiliter: sed usus hæc quasi adverbia vindicavit. Quæcumque nomina qualitatis aut quantitatis, casu dativo singulari, o litterâ terminantur, adverbia in e productam mittunt: ut à justo, justè. Sed hæc veteres indifferenter posuerunt, ut humaniter, duriter. Quæ autem in i litteram terminantur, in ter syllabam mittunt: ut agili, nobili, audaci, difficili: agiliter, nobiliter, audaciter, difficiliter. Sed ex iis quædam per syncopem euphoniæ caussâ dicimus, ut audacter, difficulter, sapienter & constanter. Sunt adverbia communia cum aliis partibus orationis. Nominibus sunt communia, ut ait Salustius: *Falsò queritur de natura sua genus humanum:* pro falsè. Virgilius, *Et pede terram crebro ferit.* Et, *Multa Iovem manibus supplex orasse supinis.* Conjunctioni, ut quando adverbium secum est, plura significat. Similitudinem sic, *Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta.* Tempus sic, *Ut regem æquævum*, &c. *Ut vidi ut perii, ut me malus abstulit error.* Qualitatem: ut, *Troianas ut opes & lamentabile regnum.* Quantitatem, ut, *Quibus Hector ab oris Exspectate venis? ut te post multa tuorum Funera.* Conjunctionem autem significat sic, *Ut faciem mutatus & ora Cupido, Pro dulci Ascanio.* Præpositioni, ut pro. Sed figura in adverbiis aut simplex est, ut doctè, prudenter: aut composita, ut indoctè, imprudenter. Gradus adverbiis accidunt quoties appellationes unde transeunt comparantur, ut doctè, doctius, doctissimè. Recipiunt & diminutionem, ut meliusculè. Quamquam comparationem recipiunt & diminutionem, & quæ à se nascuntur, ut nuper nuperrimè. Adverbiis omnibus præpositio separatim adjici non debet, quamquam lectum sit, ab hinc apud Terentium, *Interea mulier quædam ab hinc triennium.* Et apud Virgilium, *Exinde per altum Mittitur Elysium.* Et dehinc: ut, *Dehinc talia fatur*: &, *Deinde feraces Plantæ immittuntur*: quæ omnia, & si qua alia sunt similia, ut proinde: placuit contra regulam accentum proferri, ne separatim additæ præpositiones videantur adverbiis.

Hæc pars orationis, & à verbo accipit partem, & à nomine: namque inde participium dicitur. Exit autem hæc pars orationis in præsenti tempore in ens & in ans syllabas, ut legens & amans. Futuro tempore in rus, ut legens lecturus, amans amaturus. In præterito lectus, amatus. Futuro legendus, amandus. Vides hanc partem orationis esse per tempora: omnia hæc à verbo mutuatur. Nam verbo conveniunt tempora. Quòd autem declinatur per casus, hoc à nomine mutuatur. Nam declinatio casualis ad nomen pertinet, ut hic legens, huius legentis, huic legenti, hunc legentem, ô legens, ab hoc legente. Ergo quòd hæc pars orationis, vel per tempora, vel per casus currit, participium vocatur, quòd partem capiat nominis partemque verbi. Non laboriosa pars est orationis, sed intellectu facilis. Nam præsentis temporis exit in ans & in ens, ut amans, legens. Futuro agendi significatione in rus, ut amaturus, lecturus. A patiendi significatione in tus & in dus, ut amatus, legendus. Sanè ipsum præteritum tempus tribus syllabis terminatur. In tus, ut lectus, scriptus. In sus, ut occisus, visus. In xus, ut fixus, plus non invenies. Ergo ut diximus, præsens in ens & in ans, futurum in rus, præteritum in tus, futurum semper in dus. Sunt sanè nomina, quæ sono participia putantur, sed nomina sunt. Participia enim illa sunt, quæ à verbis veniunt, ut à lego legens lecturus lectus legendus. Tunicatus & galeatus & clypeatus & trophæatus, nomina sunt, non participia, quia non à verbo veniunt. Est unum participium præteriti temporis in uus, quod exire debuit per unum u, non per duo. Nam ubi geminata u littera nominativus est, nomen est, non participium, ut fatuus, ingenuus, arduus, carduus, exiguus, beluus, ut Cicero dixit. In us, ut talium contra regulam participiorum, mortuus putatur esse participium, sed in vim regulamque nominis conversum est.

Conjunctio est pars orationis nectens ordinansque sententiam. Conjunctioni accidunt, figura, ordo, potestas. Figura est, quæ apparet figura simplex. Sed equidem ordo quoque apparet, quæ præponi tantùm possit, ut nam: quæ subjungi, ut que: quæ præponi & subjungi, ut igitur. Potestas conjunctionum in quinque species dividitur. Sunt enim copulativæ, &, que, ast, at, atque. Disjunctivæ, aut, vel, ve, nec, neque, neve, an, utrùm. Expletivæ, quidem, equidem, autem, tamen, porrò, videlicet, proinde, denique, utique. Caussales, si, etsi, tametsi, etiamsi, siquidem, quando, equidem, quin, quinetiam, sin, sinetiam, quamquam, quamvis, sinautem, seu, sive, namque, nisi, nisi si, enim, etenim, sed, ut, præterea, interea, quamobrem, quare, præsertim, item, itemque, ceterùm, alioquin. Rationales, ita, itaque, enim, enimvero, quapropter, quippe, quoniam, quoniamquidem, ergo, igitur, ideo, idcirco, scilicet, præterea. Ex his, &, copulativa multa significat. Sæpe autem transit in alterius speciem potestatis. Modò in expletivam, ut, *Et quæ tanta fuit Romam tibi caussa videndi?* Pro qualitatis & quantitatis, ut, *Timeo Danaos & dona ferentes.* Et, modò pro disjunctiva, ut, *Et quisquam numen Iunonis adoret præterea? aut supplex aris imponet honorem?* Modò pro caussali ponitur, ut, *Quorum Iphytus ævo Iam gravior, Pelias & vulnere tardus Vlyssi:* pro, etiam vulnere tardus. Modò pro adverbio accipitur ordinandi, ut, *Corpusque lavant frigentis & ungunt*: pro, deinde ungunt. Item, aut, conjunctio multa significat. Modò enim pro adverbio discretionis accipitur: ut,

Ante urbem pueri & primævo flore juventus
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus,
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent. Modò pro tempore significat, ut,
Aut ante ora Deûm pingues spatiatur ad aras,
Instaurat donis epulas: id est, nunc ante ora Deûm spatiatur ad aras. Item, *Aut agmina curru Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.* Æneid.

Figuræ conjunctionum duæ sunt, simplex, ut nam: composita, ut namque. Ordo conjunctionum in hoc est, quia aut præpositivæ conjunctiones sunt, ut at, ast: aut subjunctivæ, ut que: aut communes, ut &, igitur. Sunt etiam dictiones, quas incertum est utrùm præpositiones an adverbia nominemus, quæ tamen omnes facilè dinoscuntur. Nam & conjunctiones pro aliis conjunctionibus positæ inveniuntur, potestate mutata.

Omnes præpositiones dicuntur generaliter. Species autem hæ, aliæ accusativæ, aliæ ablativæ, aliæ utriusque. Accusativæ, per casum accusativum enuntiantur, ut ad, apud, ante, adversùs, cis, citra, circùm, circa, contra, erga, extra, intrà, infra, juxta, ob, penes, per, prope, propter, præter, post, ponè, secundùm, suprà, trans, ultra. In his præpositionibus servanda genera nominum, id est, masculinum, femininum, neutrum, commune. Servandi etiam numeri, utputa masculino singulari, ad agrum: plurali, ad agros. Feminino singulari, ad villam, vel ad possessionem: plurali, ad villas, vel ad possessiones. Sic neutrum singulare, ad templum, ad Capitolium: plurale, ad templa, ad capitolia. Sic communi genere singulari numero, ad civem, ad hostem, ad sacerdotem: plurali, ad cives, ad hostes, ad sacerdotes. Sic ergo omnes præpositiones observabis, servatis, ut dixi, generibus, servatis numeris singulari & plurali. Servatis similiter pronominibus secundùm genera: masculino, ad hunc, plurali, ad hos: feminino, ad hanc: plurali, ad has. Neutro, ad hoc templum vado: plurali, ad hæc templa. Sic communi genere, ad hunc & ad hanc sacerdotem: plurali, ad hos & ad has sacerdotes, sic ad hos & ad has hostes. In his ablativum adtendunt tam in singulari quàm in plurali, servatis generibus numerisque: utputa, à, ab, abs, cum, coram, clam, de, è, ex, pro, præ, palam, sine, absque, tenùs. Masculino singulari, ut à fratre, plurali à fratribus. Feminino singulari, à sorore, vel à sororibus, vel à civitate, à civitatibus. Ab singulari masculino, ab amico, plurali ab amicis, ab agro, ab agris. Feminino singulari ab urbe, plurali ab urbibus. Neutro singulari ab templo, plurali ab templis. A communi singulari à cive, plurali à civibus, ab hoste, ab hostibus. Hanc declinationem serva in omnibus his ablativis præpositionibus secundùm genera & numerum. Remanet tertia species præpositionum, quæ dicuntur utriusque, quæ & accusativum tenent casum & ablativum. Sed plerosque ratio harum præpositionum præterit, ex qua distinctione intelligatur, ut non appareat expositú ejus: differentia hæc est in motu & in situ. Sed motum putaverunt quidam accusativum tantùm tenere: tenet autem utrumque, sed certa ratione. Nam motus tunc tenet accusativum casum cùm à locis in alia loca nos moveri significamus, ut curro in forum, vel in campum. Et si ex alio loco dicimus nos currere in forum vel in campum, accusativum casum tenemus. Si autem in uno eodemque loco, ablativum: ut curro in foro, curro in campo: sic ambulo in foro, & ambulo in campo. Si de alio loco ambulamus in forum, accusativum tenemus. Si in eodem loco ambulamus, ablativum tenemus, ut ambulo in foro: sic, cadit in forum, & cadit in foro. Virgilius: *Ingrediturque solo, & caput inter nubila condit.* ut est, *In arvis altius ingreditur*, id est ambulat: vides motum esse, & tamen ablativum sibi vindicare; sed in loco, ut dixi, non de loco in locum. Sic lapsum in piscinam, & lapsum dicimus in piscina. Si de alio loco in piscinam labatur, accusativus est: si verò in eadem labatur piscina, ablativus est. Venio autem semper accusativus est, quia de loco ad locum quis venit. In loco autem jam cùm sit quisque, cessat motus. Item motus de loco in locum, volvo vel evolvo: *Reperire viam qua evolvere possit. In mare se Xanthus*: scilicet ab alveo in mare. In ipso autem volvi, ablativum tenet: ut, *Fundo volvuntur in imo.* Sic, sub, è loco in locum motus accusativum tenet. De hasta Virgilius sic ait, *Sub pectus, sub illam rem.* Item sub ablativo; *Troja sub mœnibus altis. Contigit oppetere*, id est cadere vel jacere *Troja*, inquit, *sub mœnibus altis.* Item de loco in locum, *Sive sub incertas Zephiris mutantibus umbras.* Et subjunxit, *succedimus*, ubi est motus de loco in locum. Super motus: *Super Garamantas & Indos Proferet imperium*, motus est. In loco autem: *Gemina super arbore sidunt.* Item subter, de loco in locum: ut, *Augusti subter fastigia tecti Ingentem Æneam duxit.* In loco autem: *Omnes Ferre libet subter densa testudine casus.* Sic sub, si de loco ad locum fiat motus, accusativum tenet: ut, sub speluncam curro. Si autem positus sub ipsa spelunca curras, ablativum tenet: ut, sub spelunca curro. Sic super, si de loco ad locum fiat motus, accusativum tenet, super tectum curro. Si autem positus quis super tectum currat, ablativum tenet: super tecto curro. Sic, subter fluctus mergo, si ex littore motus fiat in demersione, accusativus est, ut mergo subter fluctus. Si autem quis sit jam in fluctibus; subter fluctibus mergitur. Sed multùm juvant hanc locutionem & observationem duo adverbia locorum, quò & ubi: quò, in locum motus est: ubi, in loco situs est: ut, quò venit telum? in hostem: ubi hæsit? in hoste. quò voluit Catilina telum dirigere? in consulis corpus? ubi voluit defigi? in consulis corpore. Sic enim ait de sica: ut eam putes in consulis corpore defigere. Sic cùm dicimus, quò fugimus? scilicet in locum. Ubi latet? in loco. Ergo, ut diximus, adjuvant adverbia hæc duo, ad confusionem distinguendi præpositiones utriusque casus. Sic namque de hac adverbiorum ratione purgatur & illud in Verrinis: Quod ille in caput ab hostium duce acceperat. Acceperat ergo vulnus directum in caput, acceptum in capite. Numquid quò accipis vulnus, dicimus? minimè: sed, ubi accipis. Et Virgilius, *Quò ire jubes?* in locum significat. In loco autem, *ubi ponere sedes?* Situs vero ablativum tenet, quia contrarius est motui. Nam ipsum nomen, sessionem quamdam significat, ut puta, sum in foro, eram in foro, fui in foro, futurus sum in foro. Sic simpliciter sedeo, jaceo, cubo, sto, consisto, hæreo. Omnia hæc ad situm pertinent. Meditanda igitur sunt & in usum ducenda, ut jam in hac præpositionum forma, & rectè & nulla hæsitatione loquentes studuisse nos diligentiùs indicemus.

Interjectio, non pars orationis est, sed signum affectionis erumpentis animi in vocem. Et significat aut lætitiam, ut evax: aut amaritudinem, ut heu, apud Græcos, φεῦ. Ergo quot sunt perturbati animi motus, tot voces reddunt: & vocantur interjectiones, quòd in-

Eclog. I. terrumpant orationem, ut est illud, *Hic inter densas corylos modò namque gemellos Spem gregis:* mox interjectio per litteram a, *Ah silice in nuda connixa reliquit*, in medium orationis interjecta est a littera.

Omnes partes orationis decursæ à nobis sunt, quæ ad compendium sufficiant, aut occupatis, aut negligentibus. Sanè quæ omisimus, in tractatu nominis reddimus. Scire enim debemus nomina numerorum à quatuor usque ad centum ἄπτωτα esse, & generis omnis: ut quatuor viri, quatuor feminæ, quatuor mancipia. Sic per omnes casus, quatuor dicimus: utputa virorum quatuor, mulierum quatuor, mancipiorum quatuor. Sic dativo viris quatuor, feminis quatuor, mancipiis quatuor. Sic A. viros quatuor, feminas quatuor, mancipia quatuor. Sic V. ô viri quatuor, ô feminæ quatuor, ô mancipia quatuor. Sic A. à viris quatuor, à feminis quatuor, à mancipiis quatuor. Sed ideo dixi,

A à quatuor, ἄπτωτα esse usque ad centum; quia duo declinantur, duorum, duobus, duos vel duo, ô duo, A. ab his duobus. Sic declinantur & currunt per casus: hi & hæ tres, G. horum & harum trium, D. his tribus, A. hos & has tres. V. ô tres, A. ab his tribus. A genere neutro, hæc tria, horum trium, his tribus, hæc tria, ô tria, ab his tribus. Ex hac ergo forma intelligimus quomodo declinemus: hic duumuir, quasi duorum hominum unus vir. Sic trium vir trium hominum unus vir. Ergo hîc admisit genitivum. Jam quatuor ubi indeclinabile est, quatuor viri dicimus, vel quinque viri, vel sex viri. Unde Lucanus, *Septemvirque epulis*: pro genitivo posuit, septem. A ducentis usque ad nongentos declinantur nomina numerorum, ut hi ducenti, hæ ducentæ, neutro ducenta: mille, declinabile est.

PRINCIPIA DIALECTICÆ. *

* Opusculum istud ... [illegible]

Caput I. De simplicibus verbis.

DIALECTICA est bene disputandi scientia. Disputamus autem verbis Verba igitur aut simplicia sunt, aut conjuncta. Simplicia sunt, quæ unum quiddam significant: ut cùm dicimus homo, equus, disputat, currit. Nec mireris quòd, disputat, quamvis ex duobus compositum sit, tamen inter simplicia numeratum est. Nam res definitione illustratur. Dictum est autem id esse simplex, quod unum quiddam significet. Itaque hoc includimus hac definitione, quod non includimus cùm dicimus loquor Quamvis enim unum verbum sit, non habet tamen simplicem significationem, siquidem significat etiam personam quæ loquitur. Ideo jam obnoxium est veritati aut falsitati, nam & negari & affirmari potest. Omnis itaque prima & secunda persona verbi quamvis singillatim enuntietur, tamen inter conjuncta verba numerabitur, quæ simplicem non habent significationem. Siquidem quisquis dicat, ambulo: & ambulationem facit intelligi, & seipsum qui ambulat. Et quisquis dicit, ambulas: similiter & rem quæ fit, & eum qui facit, significat. At vero qui dicit, ambulat: nihil aliud quàm ipsam significat ambulationem. Quamobrem tertia persona verbi, semper inter simplicia numerabitur; & nondum aut affirmari aut negari potest, nisi talia verba sint, quibus necessariò cohæret personæ significatio consuetudine loquendi, ut cùm dicimus, pluit aut ningit, etiam si non addatur quis pluat aut ningat, tamen quia intelligitur, non potest inter simplicia numerari.

Caput II. Verba conjuncta.

CONJUNCTA verba sunt, quæ sibi connexa res plures significant, ut cùm dicimus, homo ambulat, aut homo festinans in montem ambulat, & si quid tale. Sed conjunctorum verborum alia sunt, quæ sententiam comprehendunt, ut ea quæ dicta sunt: alia quæ non comprehendunt, sed exspectant aliquid; ut eadem ipsa quæ diximus, si subtrahas verbum quod positum est, ambulat, quamvis enim verba conjuncta sint, homo festinans in montem; tamen adhuc pendet oratio. Separatis igitur his verbis quæ non implent sententiam, restant ea verba conjuncta quæ sententiam comprehendunt: horum item duæ species sunt. Aut enim sic sententia comprehenditur, ut vero aut falso teneatur obnoxia, ut est, omnis homo ambulat; aut, omnis homo non ambulat; & si quid hujusmodi. Aut sic impletur sententia, ut licèt perficiat propositum animi, affirmari tamen negarive non possit: ut cùm imperamus, cùm optamus, cùm exsecramur, & his similia. Nam si quis dicat, perge ad villam, vel utinam pergat ad villam, aut, dij illum perdant, non potest argui quòd mentiatur, aut credi quod verum dicat. Nihil enim affirmavit vel negavit: ergo nec tales sententiæ in quæstionem veniunt, aut disputatorem requirunt.

Caput III. Quæ simplices sententiæ, quæ conjunctæ.

SED illæ quæ requiruntur, aut simplices sunt, aut conjunctæ. Simplices sunt, quæ sine ulla copulatione sententiæ alterius enuntiantur, ut est illud quod dicimus, omnis homo ambulat. Conjunctæ sunt de quarum copulatione judicatur, ut est, si ambulat, movetur. Sed cùm de conjunctione sententiarum judicium fit, tamdiu est donec perveniatur ad summam. Summa autem est quæ conficitur ex concessis. Quod dico tale est, Qui dicit, Si ambulat movetur, probare vult aliquid, ut hoc concesso, verum esse restet illi dicere, quòd ambulet: & summa consequatur, quæ jam negari non potest, id est quòd movetur: quæ item non potest concedi, id est quòd non ambulet. Rursus si hoc modo velit dicere, homo iste ambulat, simplex sententia est. quam si concessero, & aliam quæ aliquid exspectat ad completionem sententiæ adjunxerit: quisquis autem ambulat, movetur. Et hanc etiam si concessero, ex hac junctione sententiarum quamvis singillatim enuntiatarum & concessarum, illa summa sequitur, quæ jam necessariò concedatur, id est igitur homo iste movetur.

Caput IV. Conjunctas sententias subdividit.

HIS igitur breviter constitutis, singulas partes consideremus. Nam sunt primæ duæ, una de iis quæ simpliciter dicuntur, ubi est quasi materia dialecticæ; altera de iis quæ conjuncta dicuntur, ubi jam quasi opus apparet. Quæ de simplicibus, vocatur de loquendo. Illa verò quæ de conjunctis est, in tres partes dividitur. Separatâ enim conjunctione verborum quæ non implet sententiam, illa quæ sic implet sententiam, ut nondum faciat quæstionem vel disputatorem requirat, vocatur de eloquendo. Illa verò quæ sic implet sensum, ut de sententiis simplicibus judicetur, vocatur de proloquendo. Illa quæ sic comprehendit sententiam, ut de ipsa etiam copulatione judicetur, donec perveniatur ad summam, vocatur de proloquiorum summa. Has ergo singulas partes diligentiùs explicemus.

Caput V. Quomodo de rebus, verbis, dicibilibus, dictionibus, tractetur in logica.

* Isthæc absunt à MSS. Corbeiens. & German.

VERBUM est uniuscujusque rei signum, quod ab audiente possit intelligi, à loquente prolatum. Res est quidquid intelligitur vel sentitur vel latet. * [Sciuntur enim corporalia, intelliguntur spiritalia; latet verò ipse Deus, & informis materia. Deus est quod neque corpus est, neque animal est, neque sensus est, neque intellectus est, neque aliquid quod excogitari potest. Informis materia est mutabilitas mutabilium

B rerum, capax omnium formarum.] Signum est & quod seipsum sensui, & præter se aliquid animo ostendit. Loqui est articulata voce signum dare. Articulatâ autem dico quod comprehendi litteris potest. Hæc autem omnia quæ definita sunt, utrùm rectè definita sint, & utrùm hactenus verba definitionis aliis definitionibus prosequenda fuerint, ille indicabit locus, in quo definiendi disciplina tractatur. Nunc quod instat accipe intentus. Omne verbum sonat. Cùm enim est in scripto, non verbum, sed verbi signum est. Quippe inspectis à legente litteris, occurrit animo, quod voce prorumpat. Quid enim aliud litteræ scriptæ, quàm seipsas oculis, & præter se animo voces ostendunt? Quia & paulò antè diximus, signum esse quod seipsum sensui, & præter se animo aliquid ostendit: quæ legimus igitur non verba sunt, sed signa verborum. Sed ut ipsa littera, cùm sit pars minima vocis articulatæ, abutimur tamen hoc vocabulo ut appellemus litteram, etiam cùm scriptam videmus, quamvis omnino tacita sit, neque ulla pars vocis, sed signum
C partis vocis appareat: ita etiam verbum appellatur cùm scriptum est, quamvis verbi signum significantis vocis non eluceat. Ergo, ut cœperam dicere, omne verbum sonat. Sed quod sonat, nihil ad dialecticam. De sono enim verbi agitur, cùm quæritur, vel animadvertitur, quanta vocalium vel dispositione leniatur, vel concursione dehiscat: item consonantium vel interpositione nodetur, vel congestione asperetur, & quot vel qualibus syllabis constet, ubi poëticus rhythmus accentusque à grammaticis solo aurium tractatur negotio. Et tamen cùm de his disputatur, præter dialecticam non est. hæc enim scientia disputandi est. Sed tunc verba sunt signa rerum, quando de ipsis obtinent vim: verborum autem, illa de quibus hîc disputatur. Nam cùm de verbis loqui nisi verbis nequeamus, & cùm loquimur non nisi de aliquibus rebus loquamur, occurrit animo ita esse verba signa rerum, ut res esse non desinant. Cùm ergo verbum ab ore procedit, si propter se procedit, id est ut de ipso verbo aliquid quæratur aut disputetur, res est utique dispu-
D tationi quæstionique subjecta. Sed ipsa res verbum vocatur. Quidquid autem ex verbo non auris, sed animus sentit, & ipso animo tenetur inclusum, dicibile vocatur. cùm verò verbum procedit, non propter se, sed propter aliud aliquod significandum, dictio vocatur. Res autem ipsa, quæ jam verbum non est, neque verbi in mente conceptio, sive habeat verbum, quo jam significari possit, sive non habeat, nihil aliud quàm res vocatur proprio jam nomine. Hæc ergo quatuor distinctè teneantur, verbum, dicibile, dictio, res. Quod dixi verbum, & verbum est, & verbum significat: Quod dixi dicibile, verbum est; nec tamen verbum, sed quod in verbo intelligitur & in animo continetur, significat. Quod dixi dictionem, verbum est, sed tale quo jam illa duo simul, id est ipsum verbum, & quod fit in animo per verbum, significantur. Quod dixi rem, verbum est, quod præter illa tria, quæ dicta sunt, quidquid restat, significat. Sed exemplis hæc illustranda esse perspicio. Fac igitur à quodam grammatico puerum interrogatum hoc
E modo: Arma, quæ pars orationis est? Quod dictum est arma, propter se dictum est, id est verbum propter ipsum verbum: cetera verò quod ait, quæ pars orationis est, non propter se, sed propter verbum, quod arma, dictum est, vel animo sensa, vel voce prolata sunt. Sed cùm animo sensa sunt, ante vocem dicibilia sunt. Cùm autem propter id quod dixi, proruperunt in vocem, dictiones factæ sunt. Ipsum verò arma, quod hîc verbum est, cùm à Virgilio pronuntiatum est, dictio fuit: non enim propter se prolatum est, sed ut eo significarentur vel bella quæ gessit Æneas, vel scutum, vel cetera arma, quæ Vulcanus Æneæ fabricatus est. Ipsa verò bella vel arma, quæ gesta sunt aut ingesta ab Ænea; ipsa, inquam, quæ cùm gererentur atque essent, videbantur, quæque si nunc adessent, vel digito monstrare possemus, aut tangere, quæ etiam si non cogitarentur, non eo tamen fit ut non fuerint: ipsa ergo per se nec verba sunt, nec dicibilia, nec dictiones; sed sunt res, quæ jam proprio nomine res vocantur. Tractandum est igitur nobis in hac
F parte dialecticæ de verbis, de dictionibus, de dicibilibus, de rebus: in quibus omnibus cùm partim verba significentur, partim non verba (nihil est enim de quo non verbis disputare necesse sit) itaque de his primò disputatur, per quæ de ceteris disputare conceditur. Igitur verbum quodlibet, excepto sono, de quo bene disputatur, ad facultatem dialecticæ pertinet, non ad dialecticam disciplinam. Ut defentiones Ciceronis sunt quidem rhetoricæ facultatis, sed non his docetur ipsa rhetorica.

Dissensio... [illegible]

Æneid. ...

Caput VI. De origine verbi.

ERGO omne verbum propter id quod sonat, quatuor quædam necessaria vocat in quæstionem, Originem suam, vim, declinationem, ordinationem. De origine verbi quæritur, cùm quæritur, unde ita dicatur: res meâ sententiâ nimis curiosa, & non nimis necessaria. Neque hoc mihi placuit dicere, quòd sic Ciceroni quoque idem videtur. quamvis quis egeat auctoritate in re tam perspicua? Quòd si omnino multùm juvaret explicare originem verbi, ineptum esset aggredi, quod persequi profectò infinitum est. Quis enim reperire possit, quod quid dictum

Verbum unde dictum.

dictum fuerit, unde ita dictum sit? Huc accedit, quòd ut somniorum interpretatio, ita verborum origo pro cujusque ingenio prædicatur. Ecce enim verba ipsa quispiam ex eo putat dicta, quòd aurem quasi verberent: immo inquit alius, quòd aërem. Sed nostra non magna lis est. Nam uterque à verberando hujus vocabuli originem trahit. Sed è transverso tertius vide quam rixam inferat. Quòd enim verum, ait, nos loqui oporteat, odiosumque sit natura ipsâ judicante mendacium, verbum à vero cognominatum est. Nec ingenium quartum defuit. Nam sunt qui verbum à vero quidem dictum putent, sed primâ syllabâ satis animadversâ, secundam negligi non oportere. Verbum enim cùm dicimus, inquiunt, prima ejus syllaba verum significat, secunda sonum. Hoc autem volunt esse bombum. Unde Ennius sonum pedum, bombum pedum dixit: & βοάσαι Græci clamare. Et Virgilius, *Reboant silvæ.* Ergo verbum dictum est quasi à vero boando, hoc est verum sonando. Quod si ita est, præscribit quidem hoc nomen, ne cùm verbum facimus, mentiamur: sed vereor ne ipsi qui dicunt ista, mentiantur. Ergo ad te jam pertinet judicare, utrùm verbum à verberando, an à vero solo, an à vero boando dictum putemus; an potiùs unde sit dictum non curemus, cùm quod significet intelligamus. Breviter tamen hunc locum notatum esse de origine verborum, volo paulisper accipias, ne ullam partem suscepti operis prætermisisse videamur. Stoici autumant, quos Cicero in hac re irridet, nullum esse verbum, cujus non certa ratio explicari possit. Et quia hoc modo suggerere facile fuit, si diceres hoc infinitum esse, quibus verbis alterius verbi originem interpretareris, eorum rursus à te originem quærendam esse, donec perveniatur eò, ut res cum sono verbi aliqua similitudine concinat, ut cùm dicimus, æris tinnitum, equorum hinnitum, ovium balatum, tubarum clangorem, stridorem catenarum. Perspicis enim hæc verba ita sonare, ut res quæ his verbis significantur. Sed quia sunt res, quæ non sonant, in his similitudinem tactus valere, ut si leniter vel asperè sensum tangunt, lenitas vel asperitas litterarum ut tangit auditum, sic eis nomina peperit. Et ipsum lene cùm dicimus, leniter sonat. Quis item asperitatem non & ipso nomine asperam judicet? Lene est auribus, cùm dicimus voluptas: asperum est, cùm dicimus, crux. Ita res ipsæ afficiunt, sicut verba sentiuntur. Mel, quàm suaviter res ipsa gustum, tam suaviter nomen tangit auditum. Acre, in utroque asperum est: lana & vepres, ut audiuntur verba, sic illa tanguntur. Hæc quasi cunabula verborum esse crediderunt, ut sensus rerum cum sonorum sensu concordarent. Hinc ad ipsarum inter se rerum similitudinem processisse licentiam nominandi: ut cùm, verbi caussâ, crux propterea dicta sit, quòd ipsius verbi asperitas cum doloris, quem crux efficit, asperitate concordat: crura tamen non propter asperitatem doloris, sed quòd longitudine atque duritia inter membra cetera sint ligno crucis similiora, sic appellata sunt. Inde ad abusionem ventum est, ut usurpetur non tam rei similis, sed quasi vicinæ. Quid enim simile inter significationem parvi & minuti, cùm possit parvum esse, quod non modò nihil minutum sit, sed etiam aliquid creverit? Dicimus tamen propter quamdam vicinitatem, minutum pro parvo. Sed hæc abusio vocabuli in potestate loquentis est: habet enim parvum, ut minutum non dicatur. Illud magis pertinet ad id quod volumus ostendere, quòd cùm piscina dicitur in balneis, in qua piscium nihil sit, nihilque piscibus simile habeat, videtur tamen à piscibus dicta propter aquam, ubi piscibus vita est. Ita vocabulum non translatum similitudine, sed quadam vicinitate usurpatum est. Quòd si quis dicat homines piscibus similes natando fieri, & inde piscinæ nomen esse natum, stultum est hoc refutare, cùm ab re neutrum abhorreat, & utrumque lateat. Illud tamen bene accidit, quod uno exemplo dilucidare jam possumus, quid distet origo verbi, quæ de vicinitate arripitur, ab ea quæ de similitudine ducitur. Hinc facta est progressio usque ad contrarium. Nam lucus dictus putatur, quòd minimè luceat: & bellum, quòd res bella non sit: & fœderis nomen, quod res fœda non sit. quòd si à fœditate porci dictum est, ut nonnulli volunt, redit ergo ad illam vicinitatem, cùm id quod fit, ab eo per quod fit nominatur. Nam & ista omnino vicinitas latè patet, & per multas partes secatur. Aut per efficientiam, ut hoc ipsum à fœditate porci, per quem fœdus efficitur: aut per effectum, ut puteus, quòd ejus effectus potatio est, creditur dictus: aut per id quod continet, ut urbem, ab orbe appellatam volunt, quòd auspicato loco circumduci aratro solet: cujus rei & Virgilius meminit, ubi Æneas urbem designat aratro. aut per id quod continetur, ut si quis horreum mutatâ, d, litterâ affirmet ab hordeo nominatum: aut per abusionem, ut cùm hordeum dicimus, & ibi triticum conditur: vel à parte totum, ut mucronis nomine, quæ summa pars est gladij, totum gladium vocant: vel à toto pars, ut capillus quasi capitis pilus. Quid ultra progrediar? Quidquid aliud annumerari potest, aut similitudine rerum & sonorum, aut similitudine rerum ipsarum, aut vicinitate, aut contrario, contineri videbis originem verbi, quam prosequi non quidem ultra soni similitudinem possumus; sed hoc non semper utique possumus. Innumerabilia enim sunt verba, quorum ratio reddi non possit: aut non est, ut ego arbitror: aut latet, ut Stoici contendunt. Vide tamen paululùm, quomodo perveniri putant ad illa verborum cunabula, vel ad stirpem potiùs atque adeo sementum, ultra quod quæri originem vetant, nec si quis velit potest quidquam invenire. Nemo ambigit syllabas, in quibus, v. littera locum obtinet consonantis, ut sunt in his verbis, venter, vafer, velum, vinum, vomis, vulnus, crassum & quasi validum sonum edere. Quod approbat etiam loquendi consuetudo, cùm quibusdam verbis eas subtrahimus, ne onerent aurem. Nam inde est quòd amasti, libentiùs dicimus quàm amavisti, & abiit, non abivit; & in hunc modum innumerabilia. Ergo cùm dicimus, vim, sonus verbi, ut dictum est, quasi validus congruit rei, quæ significatur. Jam ex illa vicinitate per id quod efficiunt, hoc est quia violenta sunt, dicta vincula possunt videri, & vimen quo aliquid vinciatur. Inde vites, quòd adminiculis quibus vinciantur nexibus pendent. Hinc etiam propter similitudinem, incurvum senem vietum Terentius appellavit. Hinc terra, quæ pedibus itinerantium flexuosa & trita est, via dicitur. Si autem via, quæ vi pedum trita est, creditur dicta, redit origo ad illam vicinitatem. Sed faciamus à similitudine vitis vel viminis, hoc est à flexu esse dictam: quærit ergo me quispiam, quare via dicta est: respondeo, à flexu, quia flexum velut incurvum vietum veteres dixerunt:

Georg. 3.

Stoicorum de origine verbi opinio.

Ex Cratylo Platonis.

Æneid. 1.

A unde vietos quòd cantho ambiantur, rotarum ligna vocant. Persequitur quærere, unde vietum flexum dicatur: & hîc respondeo, à similitudine vitis. Instat atque exigit unde istud sit vitis nomen: dico quia vincit ea quæ comprehenderit. Scrutatur ipsum vincire, unde dictum sit: dicemus, à vi. Vis quare sic appellatur, requiret: redditur ratio, quia robusto & valido sono verbum rei, quæ significatur, congruit. ultra quod requirat non habet. Quot modis autem origo verborum corruptione vocum varietur, ineptum est prosequi: nam & longum, & minùs quàm illa quæ dicta sunt, necessarium est.

Caput VII. De vi verbi

Nunc vim verborum, quantum res patitur, breviter consideremus. Vis verbi est, qua cognoscitur quantum valeat: valet autem tantum, quantum audientem movere potest. Porrò movet audientem, aut secundùm se, aut secundùm id quod significat, aut ex utroque communiter. Sed cùm secundùm se movet, aut ad solum sensum pertinet, aut ad artem, aut ad utrumque. Sensus autem aut naturâ movetur, aut B consuetudine. Naturâ movetur in eo, quòd offenditur si quis nominet Artaxerxem regem, vel mulcetur cùm audit Euryalum. Quis enim etiamsi nihil utique de his hominibus audierit, quorum ista sunt nomina, non tamen in illo asperitatem maximam, & in hoc judicet esse lenitatem? Consuetudine movetur sensus, cùm offenditur cùm audit quiddam: nam hîc ad suavitatem soni vel insuavitatem nihil interest: sed tamen valent aurium penetralia movere, utrùm per se transeuntes sonos quasi hospites notos, an ignotos recipiant. Arte autem movetur auditor, cùm enuntiato sibi verbo, adtendit quæ sit pars orationis, vel si quid aliud in his disciplinis, quæ de verbis traduntur, accepit. At verò ex utroque, id est & sensu & arte de verbo judicatur, cùm id, quod aures metiuntur, ratio notat, & nomen ita ponitur; ut dicitur, optimus: mox ut autem longa una syllaba & duæ breves hujus nominis percusserint, animus ex arte statim pedem dactylum agnoscit. Sensum verò non secundùm se, sed secundùm id quod significat verbum movet, quan- C do per verbum accepto signo, animus nihil aliud quàm ipsam rem intuetur, cujus illud signum est quod accepit: ut cùm, Augustino nominato, nihil aliud quàm ego ipse cogitor ab ipso, cui notus sum: aut quilibet hominum menti occurrit, si fortè hoc nomen, vel qui me ignorat audierit, vel qui alium novit, qui Augustinus vocetur. Cùm autem simul & secundùm se verbum movet audientem, & secundùm id quod significat, tunc & ipsa enuntiatio, & id quod ab eo enuntiatur, simul advertitur. Unde enim fit quòd non offenditur aurium castitas, cùm audit, Manu, ventre, pene, bona patria laceraverat? Offenderetur autem si obscœna pars corporis sordido ac vulgari nomine appellaretur: in hoc autem sensum animumque utriusque deformitas offenderet, nisi illa turpitudo rei quæ significata est, decore verbi significantis operiretur, cùm res eadem sit, cujus utrumque vocabulum est, veluti non alia meretrix, sed aliter tamen videtur eo cultu, quo ante judicem stare adsolet, aliter eo quo in lu- D xuriosi cubiculo jaceret. Cùm igitur tantam vim tamque multiplicem appareat esse verborum, quam breviter pro tempore summatimque adtigimus, duplex hîc ex consideratione sensus nascitur: partim propter explicandam veritatem, partim propter servandum decorem, quorum primum ad dialecticum, secundum ad oratorem maximè pertinet. Quamvis enim nec disputationem deceat ineptam, nec eloquentiam oporteat esse mendacem, tamen & in illa sæpe atque adeò penè semper audiendi delicias discendi cupido contemnit, & in hac imperitior multitudo quod ornatè dicitur, etiam verè dici arbitratur. Ergo cùm appareat quid sit uniuscujusque proprium, manifestum est & disputatorem, si qua ei delectandi cura est, rhetorico colore aspergendum, & oratorem, si veritatem persuadere vult, dialecticis quasi nervis atque ossibus esse roborandum, quæ ipsa natura corporibus nostris, nec firmitati virium subtrahere potuit, nec oculorum offensioni patere permisit. Itaque nunc propter veritatem diju- E dicandam, quod dialectica profitetur, ex hac verborum vi, cujus quædam semina sparsimus, quæ impedimenta nascantur videamus.

Cap. VIII. Obscurum & ambiguum. Differentiæ obscuri & ambigui.

Impedit auditorem ad veritatem videndam in verbis, aut obscuritas aut ambiguitas. Inter obscurum & ambiguum hoc interest, quòd in ambiguo plura se ostendunt, quorum quid potiùs accipiendum sit ignoratur: in obscuro autem nihil, aut parum quod adtendatur, apparet. Sed ubi parum est quod apparet, obscurum est ambiguo simile: veluti si quis ingrediens iter, excipiatur aliquo bivio, vel trivio, vel etiam, ut ita dicam, multivio loco, sed densitate nebulæ nihil viarum quod est eluceat: ergo à pergendo priùs obscuritate tenetur. At ubi aliquantum rarescere nebulæ cœperint, videtur aliquid, quod utrùm via sit, an terræ proprius & nitidior color incertum est: hoc est obscurum ambiguo simile. Dilucescente cælo quantum oculis satis sit, jam omnium viarum deductio clara est, sed quà sit pergendum, non obscuritate, sed ambiguitate dubitatur. Item sunt obscurorum genera tria: F unum est quod sensui patet, animo clausum est, tamquam si quis malum punicum pictum videat, qui neque viderit aliquando, nec omnino quale esset audierit, non oculorum est, sed animi, quòd cujusce rei pictura sit, nescit. Alterum genus est, ubi res animo pateret, nisi sensui clauderetur, sicut est homo pictus in tenebris: nam ubi oculis apparuerit, nihil animus hominem pictum dubitabit. Tertium genus est, in quo etiam sensui absconditur, quod tamen si nudaretur, nihilo magis animo emineret: quod genus est omnium obscurissimum, ut si imperitus malum illud punicum pictum etiam in tenebris cogeretur agnoscere. Refer nunc animum ad verba, quorum istæ sunt similitudines constitutæ. Pone quempiam grammaticum convocatis discipulis, factoque silentio suppressa voce dixisse, temetum, quod ab eo dictum, qui prope assidebant, satis audierunt: qui remotiùs, parum: qui autem remotissimè, nulla omnino voce perstricti sunt. Horum autem partim sciebant, illi scilicet qui nescio quo casu remotiores erant, quid esset temetum; reliquos prorsus latebat: omnes obscuritate impediebantur. Et hîc jam perspicis omnia illa genera obscuritatum. Nam qui auditu nihil dubitabant, primum illud genus patiebantur, cui simile est, malum punicum ignorantibus, sed in luce pictum. Qui noverant verbum, sed auribus aut parum aut omnino non acceperant vocem; secundo illo genere laborabant, cui similis est hominis imago, sed non in conspicuo, sed omnino tenebroso loco. Qui autem non solùm vocis, sed & significationis verbi expertes erant; tertij generis, quod omni-

Tria genera obscurorum.

no deterrimum est, cæcitate involvebantur. Quod autem dictum est, quoddam obscurum ambiguo simile, in his perspici potest, quibus verbum erat quidem notum, sed vocem penitus nullam, aut non omnino certam perceperant. Omnia igitur obscura loquendi genera vitabit, qui & voce quantum satis est clarâ, nec ore impedito, & verbis notissimis utetur. Vide nunc in eodem grammatici exemplo, quàm longe aliàs impediat ambiguitas quàm obscuritas verbi. Fac enim eos qui aderant & satis sensu accepisse vocem magistri, & illum verbum enuntiasse, quod esset omnibus notum, utputa, fac cum dixisse, magnus, & deinde siluisse: adtende quid incerti hoc audito nomine patiantur. Quid si dicturus est: quæ pars orationis est? Quid si de metris quæsiturus, qui sit pes? Quid si historiam interrogaturus, utputa, magnus Pompeius quot bella gesserit? Quid si commendandorum carminum gratiâ dicturus est, Magnus & penè solus poëta Virgilius? Quid si objurgaturus negligentiam discipulorum, in hæc deinde verba prorumpat, Magnus vos ob studium disciplinæ torpor invasit? Videsne remotâ nebulâ obscuritatis, illud quod suprà dictum est quasi eminuisse multivium? Nam hoc unum quod dictum est, magnus, & nomen est, & pes chorius est, & Pompeius est, & Virgilius est, & negligentiæ torpor. Et si qua alia vel innumerabilia non commemorata sunt, quæ tamen per hanc enuntiationem verbi possunt intelligi.

Caput IX. Ambiguorum genera.

Itaque rectissimè à dialecticis dictum est, ambiguum esse omne verbum. Nec moveat quod apud Ciceronem calumniatur Hortensius, hoc modo: Ambigua se aiunt audire acutè, explicare dilucidè: item omne verbum ambiguum esse dicunt, quomodo igitur ambigua ambiguis explicabunt? nam hoc est in tenebras exstinctum lumen inferre. Facilè quidem atque callidè dictum. Sed hoc est quod apud eumdem Ciceronem Scævolæ dicit Antonius: Denique ut sapientibus disertè, stul is etiam verè videaris dicere. Quid enim aliud loco illo facit Hortensius, nisi acumine ingenij & lepore sermonis, quasi meraco & suavi poculo imperitis caliginem offundit? Quod enim dictum est, omne verbum ambiguum esse, de singulis verbis dictum est. Explicantur ambigua disputando, & nemo utique verbis singulis disputat. Nemo igitur ambigua verba verbis ambiguis explicabit. Et tamen cùm omne verbum ambiguum sit, nemo verbum ambiguum nisi verbis, sed etiam conjunctis, quæ jam ambigua non sunt, explicabit. Ut enim si diceretur, Omnis miles bipes est, non ex co sequeretur, ut cohors ex militibus bipedibus tota constaret. Ita cùm dico ambiguum omne verbum, non dico sententiam, non disputationem, quamvis verbis ista texantur. Omne igitur ambiguum verbum non ambigua disputatione explicabitur. Nunc ambiguitatum genera videamus.

Genera ambiguitatum duo.

Quæ prima duo sunt: unum in iis etiam, quæ dicuntur; alterum quod in iis solis, quæ scribuntur, dubitationem facit. Nam si quis audierit, acies, & si quis legerit, poterit incertum habere, nisi per sententiam clarescat, utrùm acies militum, an ferri, an oculorum dicta vel scripta sit. At verò si quis inveniat scriptum, verbi caussâ, leporem, nec appareat qua sententia positum sit, profectò dubitabit, utrùm penultima hujus verbi syllaba producenda sit, ab eo quòd est lepos, an ab eo quòd est lepus corripienda. Quam scilicet non pateretur ambagem, si accusativum hujus nominis casum voce loquentis acciperet. Quòd si quis dicat loquentem malè pronuntiare potuisse, jam non ambiguitate, sed obscuritate impediretur auditor. Ex illo tamen genere quod ambiguo simile est, quia malè latinè pronuntiatum verbum, non in diversas rationes trahit cogitantem, sed ad id quod apparet impellit. Cùm igitur ista duo genera inter se plurimùm distent, primum genus rursus in duo dividitur: nam quidquid dicitur, & per plura intelligi potest, eadem scilicet plura aut uno vocabulo & una interpretatione, aut tantùm uno tenentur vocabulo, sed diversis expeditionibus explicantur. Ea quæ una definitio potest includere, univoca nominantur: illis autem quæ sub uno nomine necesse est definire diversè, æquivoci nomen est. Priùs ergo consideremus univoca, ut quomodo genus hoc jam patefactum est, illustretur exemplis. Hominem cùm dicimus, tam puerum dicimus quàm juvenem, quàm senem, tam stultum quàm sapientem, tam magnum quàm parvum, tam civem quàm peregrinum, tam urbanum quàm agrestem, tam qui jam fuit quàm qui nunc est, tam sedentem quàm stantem, tam divitem quàm pauperem, tam agentem aliquid quàm cessantem, tam gaudentem quàm mærentem vel neutrum. Sed in his omnibus dictionibus nihil est, quod non ut hominis nomen accepit, ita etiam hominis definitione claudatur: nam definitio hominis est, Animal rationale, mortale: non ergo quisquam potest dicere animal rationale mortale juvenem tantùm, non etiam senem & puerum, &c. aut sapientem esse tantùm, non etiam stultum: immo & ista & cetera, quæ numerata sunt, sicut hominis nomine, ita etiam definitione continentur: nam sive puer, sive stultus, sive pauper, sive etiam dormiens, si animal rationale mortale non est: nec homo est. Est autem homo, illa igitur definitione contineatur necesse est: & de ceteris quidem nihil ambigitur. de puero autem parvo aut stulto, sive prorsus fatuo, aut de dormiente, vel ebrio, vel furente dubitari potest, quomodo possunt esse animalia rationalia, etiam si possit defendi, sed ad alia properantibus longum est. Ad id quod agitur illud satis est, non esse istam definitionem hominis rectam, nisi & omnis homo eâdem contineatur, & præter hominem nihil. Hæc sunt igitur univoca, quæ non solùm nomine uno, sed una etiam ejusdem nominis definitione clauduntur: quamvis & inter se propriis nominibus & definitionibus distingui possunt. Diversa enim nomina, puer, adolescens, dives & pauper, liber & servus, & si quod aliud differentiarum est, & inter se ideo proprias definitiones habebunt: sed ut illis unum commune nomen est homo, sic animal rationale mortale definitio una communis est.

Caput X. Ambiguitas ex æquivocis varia.

Nunc æquivoca videamus, in quibus ambiguitatum perplexio propè infinita silvescit: conabor tamen eas in genera certa distinguere. Utrùm autem conatum meum hæc facultas sequatur, tu judicabis. Ambiguitatum igitur, quæ ab æquivocis veniunt, primò genera tria sunt: unum ab arte, alterum ab usu, tertium ab utroque. Arte nunc dico, propter nomina quæ in verborum disciplinis verbis imponuntur. Aliter enim definitur apud grammaticos quid sit æquivocum, aliter apud dialecticos. & tamen hoc unum quod dico, Tullius, & nomen est, & pes dactylus, & æquivocum. Itaque si quis ex me efflagitet, ut

A definiam quid sit Tullius, cujuslibet notionis explicatione respondeo. Possum enim rectè dicere, Tullius nomen est, quo significatur homo summus quidam orator, qui Catilinæ conjurationem consul oppressit. Subtiliter adtende me nomen ipsum definisse: nam si mihi Tullius ipse, qui si viveret, digito monstrari potuisset, definiendus foret, non dicerem, Tullius est nomen, quo significatur homo: sed dicerem, Tullius est homo, & ita cetera adjungerem. Item respondere possem, Hoc nomen Tullius est dactylus, his litteris constans: quod enim eas litteras habeat, opus est innuere Licet enim illud dicere, Tullius est verbum, per quod æquivocantur inter se omnia cum hoc ipso, quæ suprà dicta sunt, & si quid aliud inveniri potest. Sed dico, Cùm ergo hoc nomen quod dixi, Tullius, secundùm artium vocabula tam variè mihi licuit definire, quid dubitamus esse ambiguorum genus ex æquivocis venientium, quod meritò dici possit ex arte contingere? Diximus enim æquivoca esse, quæ non ut uno nomine, ita etiam una definitione B possunt teneri. Unde nunc alterum genus est, quod ex loquendi usu venire memoravimus. Usum nunc appello illud verbum, propter quod verba cognoscimus Quis enim verba propter verba conquirat & colligat? Itaque jam constitue aliquem sic audire, ut notum ei sit; nihil de partibus orationis, aut de metris quæri, aut de verborum aliqua disciplina: tamen adhuc potest cùm dicitur, Tullius, æquivocorum ambiguitate impediri. Hoc enim nomine & ipse qui fuit summus orator, & ejus picta imago vel statua, & codex quo ejus litteræ continentur, & si quid est in sepulcro ejus cadaveris, significari potest. Diversis enim rationibus dicimus, Tullius ab interitu patriam liberavit, &, Tullius inauratus in Capitolio stat, &, Tullius tibi totus legendus est, &, Tullius hoc loco sepultus est: unum enim nomen est, sed diversis hæc omnia definitionibus explicanda sunt. Hoc igitur genus æquivocorum est, in quo jam nulla de disciplina verborum oritur ambiguitas, sed de ipsis rebus quæ significantur. At si utrumque confundat audientem vel C legentem, sive quod ex arte, sive ex loquendi usu dicitur, nonne tertium genus rectè annumerabitur? Cujus exemplum in sententia quidem apertiùs apparet, ut si quis dicat, Multi dactylico metro scripserunt, ut est Tullius: nam hic incertum est utrùm Tullius pro exemplo dactyli pedis, an dactylio poëtæ positum sit: quorum illud ex arte, hoc ex usu loquendi accipitur. Sed in simplicibus etiam verbis contingit, licèt tantùm vocem hujus verbi grammaticus audientibus discipulis enunciet, ut suprà ostendimus. Cùm igitur hæc tria genera manifestis rationibus inter se differant, rursum primum genus in duo dividitur. Quidquid enim ex arte, verborum facit ambiguitatem, partim sibi pro exemplo esse potest, partim non potest. Cùm enim definio quid significat nomen, possum hoc ipsum exempli gratiâ supponere, quod dico nomen, utique nomen est: hac enim lege per casus flectitur dicendo nomen, nominis, nomini, &c. Item cùm definio quid significat dactylus, hoc ipsum potest pro exemplo esse. Etenim cùm dici- D mus, dactylus, unam syllabam longam & duas deinde breves enuntiamus. At verò cùm definitur adverbium quid significet; non potest hoc ipsum pro exemplo dici: etenim cùm adverbium dicimus, hæc ipsa enuntiatio nomen est. Ita secundùm aliam notionem, adverbium utique adverbium est, & nomen non est: secundùm aliam verò adverbium non est adverbium, quia nomen est. Item pes creticus, quando quid significet definitur, non potest hoc ipsum pro exemplo esse: hæc enim ipsa enuntiatio quando dicimus, creticus, primâ longâ syllabâ, deinde duabus brevibus constat; quod autem significat, longa syllaba & brevis & longa est: ita & hîc secundùm aliam notionem, creticus nihil aliud est quàm creticus, & dactylus non est: secundùm aliam verò creticus non est creticus, quia dactylus est. Secundum igitur genus, quod jam propter disciplinas verborum ad loquendi usum dictum est pertinere, duas habet formas. Nam æquivoca dicta sunt, aut ex eadem origine venientia, aut ex diversa. Ex eadem origine appello, quando E uno nomine ac non sub una definitione teneantur, uno tamen quasi fonte demanant, ut est istud, quia Tullius & homo & statua & codex & cadaver intelligi potest; non possunt quidem ista una definitione concludi, sed tamen unum habent fontem, ipsum scilicet verum hominem, cujus & illa statua, & ille liber, & illud cadaver est. Ex diversa origine, ut cùm dicimus, nepos, longe ex diversa origine filium filij & luxuriosum significat. Hæc ergo distincta teneamus, & inde illud genus, quod ex eadem origine appello, in quæ item dividatur: nam dividitur in duo, quorum unum translatione, alterum declinatione contingit. Translationem voco, cùm vel similitudine unum nomen sit multis rebus, ut Tullius, & ille in quo magna eloquentia fuit, & statua ejus dicitur. Vel ex toto, cùm pars cognominatur, ut cùm cadaver illius Tullius dici potest: vel ex parte totum, ut cùm tecta dicimus totas domus. Aut à genere species: verba enim principaliter dicunt Romani, quibus loquimur; sed tamen F verba propriè nominata sunt, quæ per modos & tempora declinamus. Aut ab specie genus: nam cùm scholastici non solùm propriè, sed & primitus dicantur ij, qui adhuc in schola sunt; omnes tamen qui in litteris vivunt, nomen hoc usurpant. Aut ab efficiente effectus, ut Cicero est liber Ciceronis. Aut ab effectu efficiens, ut terror, quia terrorem fecit. Aut à continente quæ continentur, ut domus etiam qui in domo sunt dicuntur. Aut à conversa vice, ut castanea arbor dicitur quæ & fructus: vel si quod aliud inveniri potest, quod ex eadem origine quasi transferendo cognominetur. Vides, ut arbitror, quid faciat in verbis ambiguitatem. Quę autem ad eamdem originem pertinentia conditione declinationis ambigua esse dicimus, talia sunt. Fac verbi caussâ quemque dixisse, pluit. Et hæc diversè utique definienda sunt. Item scribere cùm dicit, incertum est utrùm in infinitivo activi, an imperativo passivi pronuntiatum sit. Homo cùm unum nomen sit, & una enuntiatio, tamen fit aliud ex nominativo, aliud ex vocativo. Quid doctius & doctè verbi enuntiatio quoque diversa est. Doctius aliud est cùm dicimus, doctius mancipium: aliud quum dicimus, doctiùs illo disputavit. Declinatione igitur ambiguitas orta est: nam declinationem nunc appello, quidquid sive per voces sive per significationes flectendo verba contingit. Hic doctus & doctè, tantùm per voces flexum est. Hic homo & homo secundùm solas significationes. Sed hujusmodi genus ambiguitatum minutatim concidere ac prosequi penè infinitum est. Itaque locum ipsum hactenus notasse suffecerit, ingenio præstantia

tuo. Vide nunc ea, quæ ex diversa origine veniunt: nam ipsa dividuntur adhuc in duas primas formas, quarum una est, quę contingit diversitate linguarum, ut cùm dicimus iste, hæc una vox aliud apud Græcos, aliud apud nos significat. Quod genus tamen non omnis novit: non enim unicuique perspicuum est, nisi qui linguas nosset, aut qui linguas disputaret. Altera forma est, quæ in una quidem lingua facit ambiguitatem, diversa tamen eorum origine, quæ uno vocabulo significantur, quale est illud, quod de nepote suprà posuimus. Quod rursus in duo scinditur. Aut sub eodem genere partis orationis, sicut nomen est nepos, cùm filium filij, & cùm luxuriosum significat. Aut sub diversis, ut dictum est à Terentio. Quî scis ergo istuc nisi periculum feceris? sed etiam istuc pronomen, istùc adverbium. Jam ex utroque, id est arte & usu verborum; quod in ęquivocis tertium genus posueramus, tot ambiguitatum formæ possunt exsistere, quot in duobus superioribus posueramus. Restat ergo illud genus ambiguum, quod in scriptis solis reperitur. Cujus tres sunt species: aut enim spatio syllabarum fit tale ambiguum, aut acumine, aut utroque. Spatio autem, ut cùm scribitur, venit, de tempore incertum est, propter occultum primæ syllabæ spatium. Acumine autem, ut cùm scribitur, pone, utrùm ab eo quod est pono, an ut dictum: *Ponè sequens, namque hanc dederat Proserpina legem:* incertum est propter latentem acuminis locum. At verò ex utroque fit, ut in superioribus de lepore diximus; nam non solùm producenda, sed acuenda est etiam penultima syllaba hujus verbi, si ab eo quod est lepos, non ab eo quod est lepus, deflexum est.

Georg. 4.

ADMONITIO
DE SEQUENTI OPUSCULO.

OPUSCULUM *de decem Categoriis castigavimus denuò ad MSS. septem, è quibus Germanensis pervetustus codex hæc in illius fronte præfert:* Prologus Alchuini ad Karolum Augustum super categorias Augustini.

Continet iste decem naturæ verba libellus;
Quæ jam verba tenent rerum, ratione stupenda,
Omne quod in nostrum poterit decurrere sensum.
Qui legat ingenium veterum mirabile laudet,
Atque suum studeat tali exercere labore,
Exornans titulis vitæ data tempora honestis.
Hunc Augustino placuit transferre magistro,
De veterum gazis Græcorum clave latina.
Quem tibi Rex magnus Sophiæ sectator amator
Munere qui tali gaudes, modò mitto legendum.

Categoriæ Aristotelis ab Augustino de græco in latinum mutatæ. *Eosdem versus exhibent MS. Michaëlinus & Amerbachiana editio, sed superscriptione illa carent,* Prologus Alchuini &c. *Istud ipsum, opinamur, opusculum in lib.* 1. *de Odonis Cluniacensis abbatis vita designatur hisce verbis:* Odo his diebus adiit Parisium, ibique Dialecticam S. Augustini * Deodato filio suo missam perlegit, & Marcianum in liberalibus artibus frequenter lectitavit. præceptorem quippe in his omnibus habuit Remigium. *Itaque jam olim istius opusculi auctor credebatur Augustinus, cui alia complura à veteribus falsò tributa fuisse nemo nescit. Et certè nusquam ipse meminit se de Categoriis tractasse: neque verò, uti supra observamus, deprehenduntur hìc notæ eadem libri de Dialectica in* 1. *Retract.* 6. *memorati, quem videlicet dialogi formâ scripserat, eoque consilio ut per corporalia ad incorporalia perveniret, aut duceret. Vides præterea quanti facit istius opusculi scriptor Aristotelicas categorias, quas* jugi labore, *nec non* Themistij Philosophi magisterio *se assecutum fuisse profitetur: cùm è contra Augustinus in lib.* 5. *contra Iulianum c.* 14. *illi adversario suo exprobret,* quòd Aristotelis categorias insipienter sapiat, *easque in lib.* 4. *Confess. c.* 16. *nullo se negotio, & absque magistri sui subsidio intellexisse testetur. Atque hic Aristoteli Platonem anteferebat, ut videre est in lib.* 8. *de Civitate Dei c.* 12. *ille haud dubiè ceteris Aristotelem, qui ab ipso Philosophus vocitatur per antonomasiam. Illud demum non est prætereundum silentio, Adeodati nomen, quod in editis habetur initio post verba,* ô fili, *non reperiri in MSS. nisi fortè à secunda manu in marginali aut interlineari spatio superscriptum.*

* *Per errorem ex glossemate MSS. è quibus Michaël. in margine sic habet:* Has Categorias transmisit filio suo nomine Adeodato.

CATEGORIÆ DECEM
EX ARISTOTELE DECERPTÆ.

CAPUT I. [illegible]

CUM omnis scientia disciplinaque artium diversarum non nisi oratione tractetur, nullus tamen, ô fili, in quovis genere pollens inventus est, qui de ipsius orationis vellet origine principiove tractare. Idcirco miranda est Aristotelis philosophi diligentia, qui disserendi de omnibus cupidus, ab ipsius cœpit examine, quam sciret & prætermissam à cunctis, & omnibus necessariam. Is igitur nos docuit ex octo his, quas grammatici partes orationis vocant, eam solam rectè appellari orationis partem, quæ indicaret aliquid, vocabuloque signaret. Itaque solas orationis partes, auctore Aristotele, nomen & verbum debemus accipere: ceteras verò ex his fieri, & compagines orationis potiùs, quàm partes ejus debere nominari. Nomen namque personam demonstrat, verbum quid quisque faciat patiaturve. Dehinc quoque hoc docente debemus advertere, quo compendio paulatim oratio coartata per gradus cuncta quæ sunt uno vocabulo capta concluserit. Nam cùm sit diversa innumerabilisque mortalium nuncupatio, nec comprehendi possit nominum tam lata diversitas, uno tamen vocabulo cùm hominem dixeris, noscis omnes. Similiter & cetera, ut equus ille Ξανθὸς vel αἴθεος vel Δῖος, vel ille atque ille. Et quamquam sit horum nominum quoque infinita comprehensio, equum tamen cùm quis dixerit, monstrabit omnes. Et si quis leonibus, quod fieri solet, vel bobus imponat nomina in immensum tenditur uniuscujusque cognitio, & acies mentis obtunditur: sed cùm leonem, vel taurum dixeris, omnes qui ubique sunt, sub uno nomine naturæ succidunt. Verùm orationis vis, quæ infinita genera procreandi varietate singulis vocabulis colligaverat, parum fecisse visa est, nisi eadem coartata in unum singulari nuncupatione concluderet. Ideoque & hominem & feram & equum dixit animal dans cunctis nomen quod omnia possideret. Nec minùs ea quæ sine anima sunt, brevi ex immensa demonstratione signavit: nam cùm sit arbor & nucis & castaneæ & glandis & mali, ceteraque inexplicabilia genera virgultorum, surculum vocans, singulari omnia & communi vocabulo adstrinxit. Similiter ornamentorum diversos lapides compendiosè vocavit gemmas. Postremò licet abundè prospexerat dispersa passim genera speciali notâ conciliāns, tamen ingenti quodam & capaci ad infinitum nomine omne quidquid est comprehendens dixit οὐσίαν, extra quam nec inveniri aliquid, nec cogitari potest. Hæc est una de categoriis decem. Appellatas verò categorias constat, propterea quòd non possint nisi ex subjectis agnosci, ὡς κατὰ τινὸς λεχθεῖσαι. Quis enim quid sit homo possit agnoscere, nisi aliquem sibi hominem ponat ante oculos; quasi subjectum homini? Ne autem progrediente tractatu, in quo plurimis exemplis opus est, eadem ad docendum nomina repetantur, ac sæpe accidat ut vel Hortensij vel altiùs hominis, vel superiùs animalis, vel excelsiùs usiæ frequentata exempla in fastidium reciderent, alia his vocabula, quibus ad disserendum philosophi uterentur, inflexit: itaque Hortensium, & nucis arborem, & equum Xanthum, & his similia, αἰσθητά, ἄτομα, ἰνδείδυμα, καθέκαστα vocavit: αἰσθητά, quod tactu sentiantur: ἄτομα, quòd dividi & secari nequeant: quis enim credat Hortensium cædi posse per partes? quòd si fiat, Hortensius jam non erit: ἰνδείδυμα, quòd sint numeri unius: καθέκαστα, quòd singularia: neque enim hæc in uno quovis geminari possunt. Deinde altiora, id est, hominem, equum, leonem, arborem, εἴδη vel ἰδέας ars dicit, quasi partes generis & rerum formas. Dehinc superiora, id est animalia & virgulta & gemmas & lapides, genera nuncupavit, ex quibus partes vel formæ nascuntur. Eadem tamen genera, species vel ideæ etiam nominari possunt, quòd habent excelsius aliquid, id est usiam, ex qua oriri videntur & nasci. Ipsam vero usiam, supra quam nihil est, genus appellari voluerunt.

CAPUT II. De æquivocis & multivocis.

HIS ita compositis, ea quæ mente concepta signari & demonstrari possunt, aggressurus Aristoteles, omisit illa interim quæ de verborum ratione tractantur, cùm in linguæ usu provenerit, ut uno nomine res multæ, & multis nominibus res una nuncupetur. His rebus quas unum nomen complectitur, duo vocabula ars dedit, ut ex his alia homonyma, alia synonyma vocaret. Homonyma sunt, cùm res quidem plures commune nomen accipiunt, interpretatione verò ejusdem rei separantur, ut homo pictus & verus. In hoc namque idem nomen est: verùm si ad definitionem vel ad interpretationem hominis redeas, inveniuntur ista disparia. Cùm enim dixeris, verum hominem animal esse quod risum capiat & vim rationis admittat, cùm de picto idem non possis dicere, necessariò inveniuntur esse disparia. Regulariter autem accipere debemus, omne nomen licèt proprium, quod possit esse commune cum ceteris homonymon vocari, ut Cicero non unus, sed plures. Sed si omisso nomine signis potiùs demonstrare velis quis sit ille Cicero, quis alius, quis tertius, alia de alio signa narranda sunt, ut alium crassum dicas, alium tenuem: vel longus dicatur alius, alter brevis, candido colore quis, alter nigro. Hæc igitur quoniam inter se discrepant, solo sociata nomine, homonyma dicta sunt, vocabulo juncta, rei interpretatione discreta. Synonyma vero sunt, res quæ & nomine & sui inter-

pretatione junguntur, ut est animal: id enim de homine & equo & de fera & de avibus dici potest. Animal est quod cibum capiat, quod mortale sit, quod sensu moveatur. Nunc ad eas res, quæ singulæ multis nominibus signari solent, veniamus. Quamquam hanc partem Aristoteles, ut superiùs dictum est, prætermiserit, idcirco quòd de his quæ significantur, non de his quæ significant, disserendum putavit. In his autem non rerum, sed nominum vertitur quæstio. Hæc divisa sunt similiter in partes duas, & alia πολυώνυμα, alia ἑτερώνυμα sunt. Polyonyma sunt, cùm multa nomina unam rem significant, neque ulla de differentia nominum redditur ratio, ut ensis, mucro, gladius. hæc enim cur unam rem tot significent, nec discerni, nec definiri potest. Dehinc heteronyma à multis æquè nominibus res singulas tenent. Verùm in his habet rationem diversitas nominum, velut est homo terrenus mortalis: homo ab humanitate, terrenus à terra, in qua cuncta gignuntur, mortalis à necessitate mortis. Claret igitur in his nominum originem quæri, in superioribus rerum: quamobrem his omissis, Aristoteles superiorum maluit movere tractatum. Ergo ad homonyma redeamus, quæ dividuntur in duas partes, aut enim fortuitu fiunt, aut hominum voluntate nascuntur. Fortuitu fiunt enim, cùm quodam casu simile quis alteri nomen accipit. Voluntate, cùm similitudo nominis ex industria imponentis affigitur. horum autem quæ industriâ vel voluntate nascuntur, quatuor sunt genera, εἰκῶν, κατ' ἀναλογίαν, ἀφ' ἑνὸς, πρὸς ἕν: ut eadem latinus quoque sermo declaret, similitudo, proportio, ab uno, ad unum. Similitudo est, ut homo pictus & verus in sola similitudine copulantur. Proportio est quod κατ' ἀναλογίαν Græci vocant, ut quo pacto principium animalis cor dicimus, ita principium aquæ fontem dicamus, proportio enim sui similitudo nominis videtur adjuncta. Ab uno est, cùm dicimus à medicina medicinale ferramentum, medicinalis scientia, medicinalis usus, medicinale præceptum, ab uno in cuncta descendunt. Ad unum est, ut illa potio salubris est, ille medicus salubris est, ferramentum illud salubre. Hæc enim cuncta unum, id est salutem videntur adtingere.

Caput III. Quid Aristoteles agat in categoriis.

Sed plerique movere adsolent quæstionem, de quibus magis Aristoteles voluit inchoare tractatum. Primò de iis quæ sunt, secundò de iis quæ percipiuntur, tertiò de iis quæ dicuntur. Primò sunt res omnes, quas natura peperit: secundò percipiuntur ea, quorum imagines animo videndo formamus & recondimus: tertiò dicuntur illa, quibus ea, quæ sunt impressa animo, efferuntur. Id namque quod quis concipit animo, lingua prosequente declarat. Sed ut Themistio nostræ ætatis erudito philosopho placet, de his Aristoteles tractare incipit, quæ percipiuntur, quæque ipse vocat græco nomine σημαινόμενα sive φαντασίας, id est, imagines rerum insidentes animo: verùm cùm de perceptis proposuerit disputare, & de iis quæ sunt, & de iis quæ dicuntur, necessariò locuturus est. Percepta enim ex his oriuntur quæ sunt, quæ videndo percipimus: perceptorum autem deerit demonstratio, nisi eorum, quæ dicuntur, auxilio fuerint demonstrata. Ergo quamquam separatim postea ea quæ sunt definiturus sit, mixtam tamen de tribus disputationem debemus accipere. Nam de perceptis qui loquitur, & originem rerum trahit, & præsidia orationis implorat. Superfluam igitur quæstionem movet, qui dicit scrutari oportere cur Aristoteles in principio suo homonyma lege vel dixerit, vel detexerit, si de his quæ percipiuntur fuerat tractaturus, cùm liqueat non posse dici aliquid, nisi quod perceptum fuerit, nec percipi aliquid posse, nisi res fuerit de qua imago intuendo capiatur.

Caput IV De denominativis.

His ergo cognitis, paronyma videamus, quæ sunt in homonymorum & synonymorum medio constituta, & quæ nec paronyma dici possunt, nisi in se habuerint utrorumque contractum, id est nisi & nomen homonymorum & negotium synonymorum videantur habere commune, ut à sapientia sapientem, vel medicum à medicina dicamus, eadem in medico quæ in medicina & actus similitudo videtur & nominis. Propterea rectè paronymum dictum est, quòd aliunde nomen acceperit. Verùm ne eadem videantur paronyma & homonyma, quæ ab uno dicuntur, id est ὁμῶς, hanc differentiam debemus agnoscere, quòd ipsa paronyma inter se quidem propter similitudinem nominis homonyma sunt, illius tamen nominis paronyma dicuntur, unde nomen acceperunt, utputa à sapientia dicamus hominem sapientem, sapiens consilium: inter se hæc homonyma sunt, ipsius verò sapientiæ paronyma. Observari tamen oportet, ut commutationem ultimæ syllabæ habeant: neque ita finiantur paronyma quemadmodum definunt ea de quibus originem ducunt, ut medicina & medicus, medicina aliis litteris clauditur, aliis medicus. Hanc igitur differentiam nisi paronyma habuerint, & nisi cum synonymis negotio, cum homonymis nomine fuerint copulata, homonyma potiùs quàm paronyma nominantur. Ut si à malitia vitiosum dicamus, negotio quidem cum synonymis convenit; sed ab homonymis discrepat nomine. Neque enim vitiosus & malitia similia sunt, quamquam eodem intellectu sentiantur. Quod si à malitia dicatur malus, rectè utrumque convenit. In ultima verò syllaba non mutantur hoc modo, ut si dicamus à sapientia verba sapientia. Hîc cùm nulla commutata est syllaba, paronymi exclusa est nuncupatio. Unde constat hæc & his similia homonymis potiùs debere conjungi. Scire etiam debemus, verba aut simplicia esse, aut certè conjuncta. Conjuncta sunt, equus currit: simplicia, cùm hæc separantur & dicuntur singula, ut equus, currit. Sed jam satis de his quæ significantur, dictum puto.

Differunt paronyma ab homonymis.

Caput V. Substantia & accidens.

Restat ut eorum quæ sunt, quo pacto Aristoteles tractaverit, enarremus. Sunt igitur illa quæ aut percipimus sensibus, aut mente & cogitatione colligimus. Sensibus tenemus quæ aut videndo, aut contrectando, aut audiendo, aut gustando, aut odorando cognoscimus. Mente, ut cùm quis equum, aut hominem, aut quodlibet animal viderit, quamquam unum corpus esse respondeat, intelligit tamen multis partibus esse concretum. Siquidem alia pars sit capitis, alia pedum, ceterorumque membrorum, in ipso capite partes suas aures habeant, habeat propriam lingua. Ipsæ quoque partes singulæ multa in se habeant, quæ dividi & separari possint: ut caro sit aliud, aliud corium, aliud venæ, aliud nervi, aliud capilli. Ergo hæc mente vel intellectu colligimus, ad quæ nostri sensus penetrare non possunt. Consideramus etiam illa, & animi intentione cognoscimus vel hominem, vel aliud animal, crescere, senescere, nunc stare, nunc movere gressus; modo angi curis, modo secura mente conquiescere; sanitate aliàs frui, aliàs dolo-

A rem perpeti; ex nigro album, nigrum ex albo colore mutari; peritum ex imperito, doctum ex indocto; ex mansueto ferum, ex feroci mansuetum. Cùm igitur in iis quæ sunt, alia sensibus, alia mentibus colligantur, separare hæc propriis nominibus homines eruditi maluerunt; & id quod dignoscitur sensibus, jam dici οὐσίαν, illud autem quod animi tractatu colligitur, ac sæpe mutatur, συμβεβηκὸς, id est accidens, nominare voluerunt. Et quoniam in permanente usia ea, quæ accidunt, inesse noscuntur, ipsam usiam ὑποκείμενον, id est, subjacens, & non in subjecto appellari voluerunt, illa verò quæ accidunt, ἐν ὑποκειμένῳ, id est in subjacenti, dixerunt. Sine dubio tamen illud oportet à nobis agnosci, ut potiorem usian accidentibus dicimus, sic potiùs ἄτομα, vel καθέκαστον, id est hunc hominem vel hunc leonem, iis quæ fuerint communia, vel communi vocata animalium nomine, judicare.

B Rursus ad ea quæ significantur, Aristoteles regressus est, quot modis ea quæ sunt significari adsolent, monstraturus. Ex his igitur quæ sunt, alia de subjecto significantur, & in subjecto non sunt, ut homo. De subjecto quidem significatur, aliquo homine: neque enim homo dici posset, nisi esset aliquis de quo diceretur. In subjecto autem nullo est, cùm ipse sit usia, quam superiùs diximus in nullo umquam subjacenti esse; quippe cùm sit ceteris ipsa subjecta. Alia verò nec in subjecto sunt, nec de subjecto significantur, ut est Cicero; nec in subjecto est, quia usia est; nec de subjecto aliquo significatur, siquidem cùm à se ortum vocabulum teneat, neque intelligi possit aliunde. Dicta sunt duo quæ ad usian pertinent, quo pacto significentur, quorum superius κοινὸν id est commune, inferius καθέκαστον, id est singulare dicitur. Nunc ea quæ sunt ex accidentibus, quonam modo significentur dicendum est. Sunt igitur ex iis alia quæ & in subjecto sunt, & significantur de subjecto, ut est scientia vel color. Sunt enim in subjecto aliquo, id est in animo vel corpore: neque enim scientia potest esse, nisi sit anima subjecta qua contineatur; nec significari scientia posset,

C nisi de subjecta grammatica, vel color quisquam posset esse, nisi in subjecto corpore; nec significari posset, nisi de subjecto aliquo colore: ita fit ut & in subjecto sint, & de subjecto significentur. Alia vero sunt ex iisdem συμβεβηκόσι, id est accidentibus, quæ in subjecto quidem sunt, sed de subjecto minimè significantur, ut est, hæc grammatica, vel hic albus color. In subjecto quidem sunt, animo vel corpore, de subjecto autem non significantur. Neque enim his aliunde vocabulum pendet, sed suo & speciali nomine designantur. In iis quoque accidens superius, commune nominamus, inferius ubi jam certa res est pro parte, hoc est καθέκαστον dicitur. Verùm ne aliquid non apertum præterire Aristoteles existimaretur, & oriundis quæstionibus occasionem daret, de eo quod in subjecto est, voluit tractare diligentiùs, ac definire quid esset, ut calumniantibus aditus clauderetur. Definit ergo in subjecto esse quod in altero est aliquo, non ut pars sit quædam, neque sine eo in quo est potest umquam esse. Hæc definitio addita propterea est, quia

D dici posset digitum vel pedem in subjecto esse, id est in corpore: hoc igitur exclusit cauta definitione, dicendo id esse in subjecto, quod ejus pars non sit in quo est: digitum autem vel pedem partem esse corporis constat. Dehinc à calumniantibus dici posset, aquam vel vinum in quodam cado quasi in subjecto esse: sed id oriri docta definitione non sinit, addens id esse in subjecto, quod sine subjecto esse non possit: vinum autem, vel aquam, sine cado in quo fuerit posse alibi esse, non potest dubitari. Interea hoc loco debemus advertere qua arte definitio disponatur. Primùm enim hanc per immensum tendi oportet, incipientem à genere: dehinc paulatim per partes currendo pervenire debet ad id in quo solum est id quod definitur. Ut ij qui signa formant, primùm immensum subdeligunt lapidem, dehinc paulatim minuendo & abscindendo superflua ad formandos vultus & membra perveniunt. Sic definitio à genere incipiens depulsâ paulatim generalitate verborum, ad proprium demonstrandæ rei cubile tendit accedere. Sed ad propositum

E revertamur: tractatus enim erat de iis quæ sunt, quemadmodum significentur, de quibus quoniam jam multa dicta sunt, illud regulariter nobis tenendum est, omnia καθ' ἕκαστα, vel, ἐνάριθμα, vel, ἄτομα, vel αἰσθητὰ, id est hunc hominem, vel hunc equum, vel hanc arborem de subjecto significari non posse. Sin vero hæc eadem de accidentibus fuerint, id est hic color, hæc disciplina, in subjecto esse posse: quemadmodum enim superiùs demonstratum est, omne accidens sine subjecto esse non potest. Docti igitur sumus quo pacto, vel subjectum, vel in subjecto possimus agnoscere.

Dehinc nos Aristoteles docet, & illa quæ de subjecto significantur, qua ratione noscamus. In his autem speciale illud est, quòd cadem in ipso subjecto inveniuntur, quæ sunt in eo quod de subjecto significatur: ut enim animal de subjecto significatur, homine vel equo, sic & homo de subjecto aliquo homine significetur necesse est: Cicero autem & homo est & animal. Quæcumque igitur prædicari de animali

F possunt, eadem & de homine & Cicerone prædicantur. Quapropter ea quæ in eo, quod de subjecto significatur, inveniuntur, & in eo, quod subjectum est, necesse est inveniri: ut si dicas, animal est quod cibum capiat, quod mortale sit, quod sensu moveatur: animal autem de subjecto significatur homine, eadem tamen & de homine dici necesse est, quæ de animali dicta sunt. Deinde quæ de homine dicta fuerint, eadem & de Socrate. Certum autem est Socratem subjectum esse homini, hominem autem animali. Quidquid igitur in iis, quæ de subjecto significantur, dictum fuerit, idem & de iis, quæ subjecta dicimus, prædicabitur. Regulariter autem illa de subjecto significantur, quæ per seipsa cognosci non possunt, ut animal intelligi non potest nisi de subjecto homine, sic homo adverti non potest nisi de subjecto aliquo homine dignoscatur. Nunc quoniam de categoriarum omnium generibus & speciebus & differentia locuturus est, inspiciendum priùs videtur quid sit genus, quid species, quid differentia. Genus igitur est quod secundùm multa & differentia, quid sit, specie ostenditur atque significatur, ut est usia. Omnino quidem usian dicimus; sed hoc commune nomen specie separatur, cùm dicimus animal vel lapidem. Ita fit ut uno quasi conjuncta vocabulo, specie separentur. Differentia vero est, quæ secundùm multa & differentia, non quid sit, sed quale sit specie prædicatur, ut est animal gressutum, volatile, aquatile, bipes, quadrupes. Genus ergo & differentia specie significantur. Sed genus quid sit, differentia autem qualis sit specie possunt agnosci. Species autem est, quam quidam & formam vocant,

vocant, quæ secundùm multa & differentia, quid sit numero prædicatur atque cognoscitur, ut est homo. Hoc nomen homines cunctos complectitur, & videtur id facere quod species, quæ de aliquo homine prædicatur, qui numerum in seipso contineat; ut est, hic primus, ille secundus, iste tertius. Ut tamen hæc tria uno exemplo monstremus. Genus est, animal: differentia, bipes, quadrupes: species, homo, equus. Sed ut genus nullum est, quod non habeat differentiam: sic nec differentiam intelligere debemus, quæ species non habebit, ut nigrum & album non habent differentiam, propterea quòd ex se species non emittunt. Quæ enim alia species inveniri potest albi vel nigri? Quoniam igitur quid sit genus, quid differentia, quid species, separatum est: ad Aristotelis jam dicta veniamus: Hoc enim docente cognovimus, eorum generum quæ inter se diversa sunt, nec differentias easdem posse esse, nec species. Alia enim & species & differentia est, dum quæritur quid sit, alia dum quale sit, alia dum quantum sit: ut si velis animalis dicere differentiam, dicas volatile, bipes gressutum: si velis speciem, dicas hominem vel avem vel equum. Numquidnam & de disciplina eadem differentia vel species dici potest, propterea quòd genera diversa sunt, animal & disciplina? Animal enim categoria est usiæ, disciplina categoria qualitatis. Denique illa genera, quæ alterna sibi societate ἐπάλληλα conjuncta sunt, easdem differentias & easdem species habent, ut est usia, cujus species est animal. Sed idem animal genus est ceteris, ideoque & species & genus dicitur. Quoniam hæc igitur duo genera invicem se tenent, quæ Aristoteles quoque ἐπάλληλα nominavit, easdem differentias habent, ut si dicas usian esse animal mortale, bipes, risus capax: eadem & de animali potes dicere, animal est homo mortalis, bipes, risus capax, eadem & de homine potes dicere. Certum est ergo invicem sibi conjunctis generibus, easdem & differentias & species inveniri. In diversis autem generibus hoc provenire non posse.

Caput VIII. De prædicamentis in genere.

Rursus Aristoteles ad ea, quæ dicuntur, revertitur, quamquam superiùs dixerimus alterum sine altero tractari non posse. Nam & qui dicit aliquid, de eo dicit quod est: & id quod est, non potest ab altero intelligi, nisi dicatur. Eorum ergo quæ nulla sui copulatione dicuntur, quodcumque singulare dictum fuerit, aut usian significat, aut quantitatem, aut qualitatem, aut ad aliquid, aut jacêre, aut facere, aut pati, aut ubi, aut quando, aut habere. Hæ sunt categoriæ decem, quarum prima usia est, scilicet quæ novem ceteras sustinet. Reliquæ verò novem, συμβεβηκότα, id est accidentia sunt. Ex quibus novem, sunt alia in ipsa usia, alia extra usian, alia intra & extra. Qualitas, quantitas, & jacêre in ipsa usia sunt: mox enim ut usian vel hominem vel equum dixerimus, advertamus necesse est bipedalem, quadrupedalem; aut album, aut nigrum; aut stantem, aut jacentem. hæc in ipsa usia sunt, & sine hac ipsa esse non possunt. Alia sunt extra usian, ubi, quando, habere: & locus ad usian non pertinet, & tempus, & vestiri & armari, sed ab usia separata sunt. Alia sunt communia, id est & intra & extra usian: ad aliquid, & facere, & pati: ad aliquid, ut majus & minus: utraque enim dici non possunt, nisi conjuncto altero quo majus sit vel minus. Propterea ergo unum in se habent, aliud extra se. Item facere, extra est & intra, ut cædere quisque non potest dici, nisi alterum cædat: vel legere, nisi ipse legens aliud sit, aliud quod legit. Ita ergo & in usia hæc est, & extra usian. Pati similiter, cædi enim vel uri nullus potest, nisi ab altero patiatur. Propterea hæc quoque & in usia est & extra usian. Hæc igitur cùm singularia sunt, nihil affirmant: copulata vero faciunt ex se aliquem sermonem, vel προστακτικόν, vel εὐκτικόν, vel ἐρωτηματικόν, vel κλητικόν: ut hæc quoque latino ore monstremus, vel imperatum, vel optatum, vel interrogatum, vel vocatum. Hæc quoque sermonis quasi quatuor genera suspensa sunt atque simplicia interim, ideoque semiplena. Neque enim jam intelligitur vel quid imperativum sit, vel quid optativum, vel quid interrogativum, vel quid vocativum, nisi accesserit genus ἀποφαντικόν, id est pronuntiativum, quod habeat in se quamdam confirmandi sententiam, quæ aliquid aut addat aut demat: quod Aristoteles κατάφασιν & ἀπόφασιν dixit, ut est, cælum hoc volubile est; cælum hoc non est volubile. Ipsum denique pronuntiativum, quod diximus apophanticon, aut falsum est aut verum. Quamobrem omissis illis quatuor quæ magis ad grammaticos vel oratores pertinent, hujus apophantici, quod ad philosophos adtingit, Aristoteles habuit mentionem.

Caput IX.

Expositis igitur omnibus quæ disputaturis necessaria videbantur, singulas categorias oportuit definiri. Sed usia quoniam secundùm artem definiri non poterat, quæ præcipit, ut definitio quò possit tendi latiùs, à genere sumat exordium, ipsa autem usia genus non habet, cùm omnia ipsa sustineat; per partes eam voluit definire, ut quid sit non solùm ejus definitione, verùm partium quoque cognitione noscatur. Est igitur usia propriè & principaliter dicta, quæ neque in subjecto est, neque de subjecto significatur, ut est hic homo, vel hic equus. Secundæ dicuntur usiæ, genus & species, id est animal & homo. Has ergo secundas substantias nominari dicit, propterea quòd illa sit potior, quæ neque in subjecto est, neque de subjecto prædicatur. Secundæ autem substantiæ idcirco dictæ sunt genus & species, quòd solæ indicent primam. Ut si quis nolit vel nesciat dicere Socratem, dicat animal vel hominem, id est genus vel speciem, his vero dictis quid sit Socrates agnoscitur. Aliud autem si dicat, vel currit, vel ambulat, nihil possit agnosci. Manifestum est autem ea, quæ de subjecto significantur, cum iis, quæ subjectum sunt, & nomen & rationem nominis habere communem, ut homo & de subjecto aliquo significatur homine, sed non solum nomen, verùm etiam rationem eamdem in subjecto invenies, quam in eo quod de subjecto significatur poteris invenire. Ipsarum deinde secundarum usiarum potior est species genere: magis enim proxima est species primæ usiæ quàm genus. Si enim quis velit ostendere quid sit prima usia, faciliùs monstrabit si dixerit speciem, quàm si dixerit genus. Ut si quis Socratem volens dicere omisso ejus nomine, magis eum significet si hominem dixerit, quàm si animal. Animal enim & equum & aquilam possumus agnoscere. Deinde ut primæ substantiæ subjectæ sunt omnibus, & his omnia sustinentur; ita etiam species generi, atque ideo magis usia ista, quàm cetera. Videndum est etiam, ne quam speciem solam putamus, eadem sit & genus: ut si quis animal dixerit, dixit & genus. Deinde si dicat hominem, equum, piscem, avem,

A pronuntiemusne omnia solas species esse? Cùm enim sint homo & equus, species manifestæ sunt, piscis autem & avis, genera & species (non enim una forma est avium & piscium) propterea ergo & species & genera nominantur. Illæ autem quæ solùm species sunt, sicuti est homo, equus, aquila, taurus, æquâ virtute usiæ sunt. Ut enim homo usia est, sic & equus, & aquila, & taurus in suo genere. Decursis igitur partibus per quas usia definita est, & alio modo voluit eam definire, si ostenderet ea, quæ necesse est in ea naturaliter inveniri. Ea enim quæ insunt cuique, aut in solo & in omni, aut in solo & non in omni, aut in omni & non in solo, aut nec in solo nec in omni. Hæc Græci vocant, ἐν μόνῳ καὶ ἐν παντί, ἐν μόνῳ καὶ οὐκ ἐν παντί, ἐν παντὶ καὶ οὐκ ἐν μόνῳ, καὶ οὐκ ἐν μόνῳ καὶ οὐκ ἐν παντί. Ut si hominem definire volens, dicat risus capacem esse, hoc & in solo est, & in omni. Solus namque homo ridet, & cunctis ridere naturale est. Secundò, in solo & non in omni, ut si hominem definiens, capacem disciplinæ dicat esse, hoc in solo quidem

B homine inveniri potest, non tamen in omni: neque enim omnes disciplinas aliquas didicerunt. Tertiò, in omni & non in solo, ut si quis hominem definiens, dicat id hominem esse quod ambulat, & quod cibum capit: hoc in omni quidem est homine, non tamen in solo: nam & pecudes cibum capiunt, & feræ currunt. Quartò, nec in solo, nec in omni, ut si quis in hominis definitione id esse hominem dicat, quod album est, nec in solo, nec in omni est. Neque enim aut homo solus candidus invenitur, & non bos aut equus, aut omnis homo albus est. Duo ergo sunt, quæ ad investigandum aliquam viam monstrant, & duo, quæ certum aliquid significare non possunt. Id quod est nec in solo, nec in omni, nihil ex hoc possumus agnoscere; siquidem generale est. Alterum in omni, non in solo, non habet differentiam; propterea que similiter respuendum est. Duo sunt reliqua, quæ certis signis, id in quo fuerint, poterunt demonstrare, id est in solo & in omni. Dubitari enim non potest, quin cùm inveneris, pro-

C nunties quid sit id, in quo inesse cognoscitur. Alterum est in solo, non in omni, non quidem virtutis ejusdem, verumtamen quod ad definiendam rem necessariò quærendum sit, si primum non potuerit inveniri. Nunc igitur ut designet usian, ab in omni, non in solo argumentari incipit, cùm demonstrat esse secundas usias, quas idcirco secundas dicit esse, quia id in his inveniri poterit, quod in primis. Denique dicit commune hoc esse cuilibet usiæ, ut in subjecto non sit. Cùm igitur nec genus nec species in subjecto inveniantur, manifestum est hæc secundas usias debere nominari. Deinde hinc quoque ostendit genus & speciem secundas usias esse, quòd omnia quæ sunt in subjecto, cum iis, quæ sibi subjecta sunt, interdum solum nomen, non tamen & rationem possunt habere communem. Genus autem & species cum subjectis, id est cum aliquo homine certam & rationis habent & nominis societatem. Monstratis ergo secundis usiis, id est genere & specie, differentia sola restabat, quæ consideranti diligentiùs, quasi acci-

D dens esse videtur. Siquidem bipes vel mortale vel rationale cùm animal dicitur, non quid sit, sed quale sit potiùs demonstratur, ideoque videtur vim tenere qualitatis. Verùm quando à genere prima oritur differentia, & sic sequitur species, in accidentibus non debet numerari. Atque ideo Aristoteles eam significatione quidem mixtam dixit, virtute autem inter usias habendam decrevit: eadem enim in hac inveniri pronuntiat, quæ & in ceteris substantiis reperiuntur: id est cum subjecto posse, & nomen & rationem habere consimilem. Cùm enim gressutum hominem dicimus, in subjecto idem & vocabulum, & ejus rationem eamdem possumus invenire: Socrates enim & homo est & gressutus. Similiter prosequitur cetera argumentando variata, demonstrans quædam inesse usiæ, quæ sola & omnis habeat, quædam quæ sola & non omnis, quædam quæ omnis & non sola, quædam nec sola nec omnis. Quæ quoniam in Aristotele ipso manifesta sunt, superfluum visum est aperire: maximè cùm hic sermo non transferre omnia quæ à

E philosopho sunt scripta, decreverit, sed ea planiùs enarrare, quæ rudibus videbantur obscura.

Caput X. De quantitate.

Descripta igitur usiâ, quia definiri non potuit propter eas caussas quas superiùs memoravi, accidentium definitionem necessarius ordo poscebat. Quorum primum est, quantum, nec sine caussa: nam cùm aliquid viderimus, id necesse est, quantum sit, æstimare. Quantum verò sit, inveniri non potest, nisi fuerit adhibitâ mensurâ collectum. Si ergo omissa latitudine, solam quis longitudinem voluerit emetiri, longitudo sine latitudine mensuræ subjecta, γραμμή dicitur. Non quòd sit longitudo aliqua quæ careat latitudine, sed quòd solam quis metiens longitudinem γραμμὴν metiri dicitur. Emensa verò cum longitudine latitudo, dicitur ἐπιφάνεια. Sin autem & altitudo fuerit mensuræ sociata, corpus cuncta perficiunt. Quod tamen non ita accipimus, quemadmodum solemus accipere naturale corpus, ne ad usiam reverti videamur. Deinde metimur & locum, in quo aliquid consti-

F tutum est. Tempus quoque mensuræ subjicitur: nam cùm movetur aliquid, ipso motu necesse est & temporis habere mensuram, cùm dicimus primo, vel secundo, vel tertio anno pervenit, vel mense, vel die, vel hora, vel momento. Hoc modo igitur quantum sit quidque colligitur. Ipsius autem quanti aliud est cohærens, aliud separatum. Cohærens est gramme, epiphania, corpus, locus & tempus. In his enim singularum partium terminos non potest habere mensura. Simul namque ut grammes medio punctum figens, quasi certum mensuræ terminum dederis, utrarumque partium, quæ divisâ gramme factæ sunt, fit terminus ille communis, ut incertum sit cui parti affixus terminus videatur: adeo pars utraque sibi cohæret atque conjuncta est. Epiphania quoque, simili de caussa, connexa dicitur & cohærens. Denique si quis hanc dividere voluerit, in ejus medio grammen ponat necesse est: cùm gramme hæc, quæ epiphaniam dividit, ex hac duas partes fecerit, ipsarum duarum partium ipsa gramme terminus incipit esse communis: sic enim sibi connexa est, ut non appareat cui terminus videatur infixus. Similiter corpus si quis secare voluerit, dividendi corporis terminus gramme vel epiphania sit necesse est: ipsa enim præcisio, quam gramme facit cum epiphania, necesse est in corpus descendat: atque ideo incertum est, sive gramme, sive epiphania, cui parti terminum dederint, cùm diviso corpore in utraque parte epiphaniam necesse est inveniri. Ideoque corpus cohærens est in quo faciendarum duarum partium communis est terminus. Temporis quoque similis ratio

est, cui dividendo si velimus terminum dare, dicamus, modò. Modò autem inter præteritum & futurum tempus ita confusum est, ut incertum sit quo debeat separari. Locus autem quomodo corpus quodcumque circumdat, & corporis partibus occupatur, ita communi termino partitur, quemadmodum partitur & corpus: ac propterea eum necesse est cohærentem ut cetera nominari. Separata verò sunt, numerus & oratio. Quis enim non advertat propriis terminis unum separatum esse à duobus, duos à tribus? Et in oratione singulæ syllabæ separatæ sunt: naturâ enim & numero segregantur, cùm alteram brevem, alteram longam, & unam vel duas dicimus. Nimirum apparet hæc, quæ diximus, & ad quantum pertinere, & separata oportere nominari. Horum quantorum est & alia differentia: nam ex his alia sunt, quorum partes positionem habent, ex qua possit agnosci quæ pars cuique jungatur: alia verò sunt quorum partes positionem habere non possunt. Positionem autem dico, cùm videmus cujusque rei dexteram, lævam, superiora, inferiora, antè, pòst, longè, juxta. Sunt ergo quorum partes sibi manifesta positione junguntur hæc, gramme, epiphania, corpus, locus. Sive enim in gramme, sive in epiphania, sive in quolibet horum positis terminis partes feceris, quamquam sibi cohærentes videantur atque conjunctæ, tamen adverti corporaliter licet, quæ pars ubi sit, cui vicina sit, cuique jungatur. Sunt verò quorum partes positionem non habent, hæc, tempus, numerus, oratio. Unum enim cùm dicimus, ipsum numerum solum dicentes, non aliquid corporaliter numerantes, non videmus vel ejus dextram vel sinistram: quippe cùm in verbo sit tantùm in sono, & in nullo sit corpore, positionem suarum partium non potest demonstrare, nisi fortè ordinem dixerimus, quòd unum sequuntur duo: positio autem in his dumtaxat non potest inveniri. Similiter & in tempore atque sermone, maximè cùm hæc mox videantur labi, cùm dixeris, & tempus currit; & sermo cùm nondum dictus fuerit, non est; & cùm dictus fuerit, non apparet. Manifestum est igitur hæc tria positionem diversarum partium non habere. Propriè igitur hæc sola, quæ dicta sunt quanta nominantur: si qua verò præter hæc inveniri potuerint, debent pro accidentibus poni. Sunt enim quædam, quæ accidentibus ipsis accidunt, ut si dicamus, multum album: propterea multum album dicitur, non quòd ipsum album sit immensum, sed quòd epiphania in qua album est, multa cernatur. Manifestum est igitur cùm multum album dicimus, ex epiphaniæ quantitate album, quod illi accidit, æstimari. Similiter cùm longos actus dicimus, non quòd actus immensi sint, longi dicuntur, sed ex temporis mensura, quo continentur actus, actuum quantitas æstimatur. Illud tamen speciale debemus agnoscere, quanto contrarium nihil esse. Epiphaniæ enim, sive grammæ, sive duobus cubitis, sive tribus contrarium est nihil. Nisi fortè errore quodam multum & exiguum putemus esse contraria, non advertentes hæc in eorum numerum quæ ad aliquid dicuntur debere transferri. Nihil enim multum vel exiguum dicitur, nisi alteri fuerit comparatum. Cùm enim dicimus montem brevem, grandiorem esse alterum, cui comparatus est, indicamus. Vel cùm dicimus grande milij granum, comparatione sui generis, in quo brevius aliquid invenitur, illud esse grandius monstramus. Ac propterea manifestum est, multum & exiguum, grande & breve, cum aliquo comparata sui vocabulum reperire. Nec in hoc solo errat, qui putat multum & exiguum quanto debere conjungi, verùm etiam si existimet esse contraria; quod fieri penitus non potest. Nam si hæc quodam errore decepti contraria dicimus, fiet ut in una re uno atque eodem tempore contraria videantur incidere. Una enim res, & major à minore, & brevis à majore, uno atque eodem tempore poterit nominari: quod fieri nec rerum natura patitur, nec ratio ipsa permittit. Ac propterea eorum repellenda sententia est, qui hæc credunt esse contraria. Nec magis in quanto contrarietas, quàm in circulo convideri potest. Veteres enim supra & infra propter cæli terræque distantiam contraria sibi esse dixerunt, undiquaque versum asserentes terram subter esse, cælum super. Contemplantibus enim nobis naturam rerum, terra, quæ videtur in medio, ubique subtus est: nam & antipodes nostri, qui nobis dicuntur figere adversa vestigia, cælum super se habent. Claret igitur semper terram in inferioribus constitutam. Deinde illa quoque à physicis jungitur ratio, quòd propterea ex diversitate locorum terra cælo contraria est, id est illud semper sursum, hæc deorsum, quòd omnia, quæ pondere gravia sunt, naturaliter feruntur ad terram: ad cælum verò levari necesse est, quæ videntur esse leviora. Hinc igitur cælum terramque contraria sibi esse dixerunt, quòd hanc deorsum, illud verò superiùs naturalis necessitas collocavit. Ex hac igitur ratione videtur contrariorum omnium definitio constituta. Dicuntur enim illa esse contraria, quæ cùm sint ex uno eodemque genere, multo tamen à se spatio separantur. Sed hæc qui asserunt, habent advertere ad aliquid dictis potiùs debere conjungi. Siquidem suprà dici non potest, nisi & infrà fuerit designatum. Quòd si calumniari quibusdam libet, suprà & infrà in categoria magis, quæ ubi dicitur, videri potest: cùm enim suprà & infrà dicimus, ubi aliquid geratur, agnoscitur. Sed hæc, ut diximus, garrientium sunt: nos verò in quanto admitti contrarium credere non debemus. Advertere interea licet hujus occasione tractatus, aliud esse super & subter naturale; aliud vero quod circa nos. Naturale enim non potest immutari, nostrum autem migratione hominum commutatur: ut si quis cùm in inferioribus fuerit, ad superiora conscendat, aut è superioribus velit ad inferiora descendere, omnia illi, quæ antè fuerant, commutantur, cùm descendenti, inferiora quæ fuerant, superiora cernantur. Illud quoque quanto inest, in omni quidem, non tamen in solo, ut non recipiat magis & minùs, quod Græcè dictum est μᾶλλον καὶ ἧττον. Bipedale enim cùm dicimus, non possumus aliud bipedale magis vel minùs dicere. Simili enim modo bipedale secundum est, quemadmodum & primum. Quod si aliud alio amplius fuerit, jam non bipedalis, sed alterius mensuræ suscipit nomen. Nec numerus magis aut minùs sustinet, siquidem tres magis aut minùs tres nominare dementia est. Et tempus non potest esse tempore magis aut minùs Claret igitur his expositis magis & minùs in quanto inveniri non posse. Proprium verò quanti, & quod in omni & in solo invenitur, illud est, ut omnia ejus paria aut imparia dicantur. Ut numerus par & impar; non æqualis numerus, si par est; aut si impar, non inæqualis dicatur. Similiterque ejus omnia non æqualia, aut inæqua-

Quanto nihil est contrarium.

Contraria quę dicantur,

A lia, sed paria aut imparia nuncupantur. Cetera verò quæ ad quantum non pertinent, similia sibi potiùs quàm æqualia nominamus: ut album albo simile, aut non simile dicatur. Hoc enim verbum specialiter iis, quæ in quanto sunt, videtur infixum.

Caput XI. Ad aliquid.

CATEGORIARUM tertia est quæ latinè ad aliquid, græcè πρός τι censetur. Et quidem hanc tertiam non ordo, sed tractatus necessitas fecit: nam post quantum quale sequebatur. Verùm quoniam in fine quanti, quædam ejusdem generis ad aliquid videbantur posse transferri, hanc categoriam, quæ quarta fuerat, necessariò tertiam voluit ordinare, ut discussis atque monstratis omnibus, quæ cuique convenirent, frequens orta confusio solveretur. Incipit autem non à definitionibus suis Aristoteles, sed ab eorum terminis, qui ante se ad aliquid perperam definire voluerunt. Ita tamen hæc debemus audire, quasi tractatui necessaria. Astutè enim & dat illis auxilium philosophus, & medelam malè positis terminis quęrit, postea suæ prolatione sententiæ
B omnia quæ impropriè definita sunt repulsurus, περὶ τῶν πρός τι. Ad aliquid ergo categoriam vocamus eam, quæ id quod est dicitur ex altero, sine cujus societate esse non possit, & cujus vis omnis ex alterius conjunctione descendit: ut duplum simpli dicitur duplum, majus minoris dicitur majus, simile simili dicitur simile. Claret igitur ad aliquid non sua vi, sed alterius conjunctione consistere. Eodem modo accipienda sunt cetera quæ ejusdem categoriæ esse noscuntur, ut est habitus, affectio, disciplina, positio, sensus. Hæc Aristoteles, ἕξιν, διάθεσιν, ἐπιστήμην, θέσιν, αἴσθησιν, nominavit. Et hæc namque pendent ex altero. Siquidem habitus alicujus rei habitus dicitur, & affectio alicujus ad aliquid affectio, & scientia & positio & sensus simili ratione noscuntur. Non nos autem perturbet, quòd quædam hujus categoriæ esse narrantur, quæ & qualitati videntur esse conjuncta. Habitus enim & affectio & scientia & cetera quæ cum his dicta sunt, qualitati videntur maximè convenire. Sed differen-
C tiam debemus advertere, qua hæ duæ categoriæ, id est qualitas, & ad aliquid, sive πρός τι, καὶ ποιότης, à se invicem separantur. Quoties enim scientia cujuslibet rei quæ sit scibilis, scientia dicitur, & sensus rei ejus, quæ sit sensibilis, sensus dicitur, tunc ad aliquid debemus accipere: at cùm scientia aut disciplina non rei cujuslibet, sed hominis dicitur, qualitatem debemus agnoscere. Hæc est interim differentia, licèt si propriè hanc categoriam, quæ ad aliquid dicitur, volumus definire, ut à ceteris separetur, (in omnes enim videtur incurrere) alio modo eam definire debemus, ne semper parum considerantibus error oriatur. Tunc ergo & verè & propriè ad aliquid dicitur, cùm sub uno ortu atque occasu, & id quod jungitur, & id cui jungitur, invenitur: ut puta servus & Dominus, utrumque vel simul est, vel simul non est. Etenim cùm Dominum dixeris, necessariò exsistet & servus: cùm verò Dominum tuleris, nec servus apparet. Similiter duplum & simplum, alterutrum se vel perimunt vel ostendunt: appa-
D rente enim duplo, nascitur simplum, duplo pereunte, nec simplum poterit permanere. Similiterque si simplum non sit, nec duplum est: at si simplum fuerit, & duplum necessariò apparebit. Specialiter tamen ac regulariter, ut hæc categoria manifestiùs dignoscatur, hæc via est, qua debemus advertere, non rectè dici ad aliquid, nisi cùm καθέκαστον πρὸς καθέκαστον ἀναφέρεται, hoc est singulare ad singulare refertur. si quidem cùm dicimus duplum, sine dubio non generaliter, sed specialiter hoc duplum dicimus, & hujus simpli duplum dicimus. Ac propterea tunc verè ad aliquid categoria est, quoties, verbi gratiâ, Socratem Chrysippo dicimus esse vultu consimilem. Ceterùm quo pacto vel quis, vel cui sit similis, demonstrabimus, nisi & quis similis sit, & cui sit similis personaliter indicemus? Sed sunt quidam qui huic definitioni velint movere superfluam quæstionem, asserentes inveniri posse ad aliquid dictum quod antè sit, & postea nascatur quod de ipso debeat nuncupari, ut jam videantur hæc duo nec ortu nec occasu sibi
E esse conjuncta: ac dant exempla scibilis & scientiæ, asserentes antè scibile fuisse, & pòst ejus scientiam consecutam. Verbi gratiâ apud geometricos antè γραμμή, vel circulus fuit, sed eorum scientia postea à sapientibus comprehensa est: proptereaque antè fuisse scibile, in quo possit scientia reperiri. Hoc argumento igitur monstrant multa esse hujus categoriæ, quibus non & ortus & occasus videatur esse communis. Et sensibilis enim sensusque exemplum simili ratione constare contendunt: siquidem sensibilia antè fuerint. Elementa enim quibus omne corpus constat, antè fuerunt, quàm corpus ex his aliquod nasceretur, in quo sensus exsisteret. His igitur argumentis ostendunt definitionem categoriæ, quæ ad aliquid dicitur, non rectè esse defixam. Hæc solent parum diligenter naturam rerum intuentes adstruere. Omnia enim quæ sunt, aut naturali potentiâ dicuntur esse, aut operatione faciendi, quas Græci δύναμιν καὶ ἐνέργειαν vocant. Quas si quis separare voluerit, nec ulla societate confundere, intelliget ad aliquid dictum
F non posse esse sine altero, cujus esse dicitur. Scibili enim γραμμῇ, sive circulo, in ipso ortu naturæ; scientia sociata est. Simul namque ut scibile esse cœpit, habuit scientiam sui, sed necdum ἐνεργείᾳ, id est operatione monstrata est. Non ergo tunc cœpit esse scientia ejus, quando cœpit operari, sed cum ipso scibili orta est, operatio postea est consecuta. Discernere enim nos oportet operationis exordium: tunc enim possumus advertere scientiam cum scibili esse procreatam, operationem verò ejus apparuisse postea indagatione prudentium. Quibus depulsis, optima definitio est ad aliquid relatorum, semper ea simul vel exstingui vel nasci. Illud sanè debemus memoriâ continere, non omnia ad aliquid dicta hisdem casibus referri ad ea, quibus junguntur; sed alia genitivo casui, alia dativo, pleraque ablativo copulari. Et genitivo quidem, ut servus Domini, duplum simpli. Dativo, simile simili, par pari. Ablativo verò, sensibile sensu sensibile, scibile scientiâ scibile, & cetera hujusmodi, quæ variis casibus alterius societate nectuntur. Inest autem huic categoriæ & soli & omni, ut inter conjuncta duo, quæ ex se pendeant, fit alterna conversio, quæ græcè dicitur ἀντιστρέφει. Ut duplum simpli dicitur, & simplum dupli, & servus Domini, & Dominus servi. Apparet ergo hæc copulata vicariâ in semet replicatione converti, si tamen scienter & prudenter ista fiat conversio. Nam si imperitè hæc vocabula convertantur, oritur magna confusio: ut si quis imperitè dixerit, avis pennam, stulta conversio est. Non enim penna omnis avis est: si quidem sunt quædam pennæ, quæ non sunt avium, ut

Ad aliquid quando dicatur.

cicadarum, muscarum, ceterorumque animalium, quæ similiter natura formavit. Quod si quis pennam pennati pennam dixerit, quasi rata conversio est. Hoc loco libitum est, quasdam tenebras, quæ emergere ex categoriarum similitudine adsolent, aperire. Siquidem cùm dicimus pennam pennati, & caput capitati, videmur usiæ partes in accidentibus ponere. Penna enim sine dubio pars usiæ est, vel caput vel manus, quæ si ad aliquid referantur, inter usias & ad aliquid videbitur nulla esse discretio. Ut igitur amoveatur universa confusio, advertere nos oportet quo pacto, & verè & propriè ad aliquid definitum sit. Ita enim ejus definitio se habet, ut dicatur ad aliquid, cujus id quod est pendet ex altero, cuique necesse sit singulariter, id est καθέκαςον vicariâ in semet mutatione converti. Hoc quis considerato reperiet, nec pennati pennam, nec capitati caput rectè posse ad aliquid nominari: non enim ut pennati pennam dicimus, sic possumus dicere pennæ pennatum, vel capitis capitatum: id namque qui dixerit, irridebitur. Esse enim pennato, non ex penna descendit: neque penna ex pennato constat. Similiterque capitatum non constat ex capite, neque caput ex capitato videtur consistere. At quod verè ad aliquid dicitur, converti per vices potest, ut superiùs diximus, dominus servi dominus, & servus domini servus: & rursus subtracto servo dominus non est, remoto domino nec servus apparet. Pennatum vero esse poterit, etiam pennâ pereunte; & rursum penna, pereunte pennato, potest esse. Considerata ergo definitione hujus categoriæ, poterit etiam confusionis ex similitudine exortæ discretio reperiri. Eodem pacto possumus hanc categoriam & ab

Opposita.

oppositorum similitudine separare. Nam & opposita, quæ ἀντικείμενα Aristoteles vocat, quamdam hujus categoriæ similitudinem reddunt: siquidem calidum & frigidum videntur sibi oppositionis societate conjuncta; sed calidum non frigidi calidum, sed frigido oppositum dicimus; & justum non injusti justum, sed injusto contrarium nominamus. Aristoteles quidem, ut in principio hujus categoriæ diximus, multa exempla proponit, quæ ad hanc non sub certa forma pertinere videantur, volens de consequentibus reprehendere vitia ceterorum, qui hanc secus definire voluerunt. Denique & virtutem malitiæ & scientiæ ignorantiam, quasi ad aliquid posuit, eaque dixit posse recipere contrarium, non quò ita res postulet, sed ut indoctè differentium vitia posset ostendere. Hæc namque, ut superiùs explicavimus, opposita potiùs quàm ad aliquid dicta judicanda sunt. Mihi verò, ut & ipsi Aristoteli placet, magis & minùs hæc categoria, non omnis quidem, nec sola videtur posse suscipere. Simile enim cuilibet, & magis simile, & minùs simile possumus dicere. Sed hoc non in omnibus, ut dixi, quæ sunt ad aliquid poterit inveniri. Namque nec magis pater, nec minùs pater potest dici; nec minùs filius, aut magis filius, nec minùs duplum, aut magis duplum. Non nos autem fallat, ut putemus ad aliquid esse quoties, verbi gratiâ, dicimus, cujus equus, vel cujus lignum, vel cujus fundus: hæc enim dominum, vel possidentis personam monstrantia, non ad aliquid dicta censenda sunt. De qua categoria quantum potuimus, explanavimus: licèt tanta huic cum ceteris videatur esse permixtio, ut ipse quoque Aristoteles hujus discretionem haud facilè reperierit, cujus etiam longa ac diuturna non sit indecens retractatio.

Caput XII. De qualitate.

NUNC de qualitate tractemus, secundùm quam ea quæ sunt, qualia nuncupantur. Multi autem quærunt quid sit qualitas, & quid quale, quorum facilis separatio est. Qualitatem namque dicimus dulcedinem, austeritatem, albedinem, nigredinem. Quale vero intelligitur, quoties album aliquid, vel dulce, vel austerum, vel nigrum dicimus. Licèt Aristoteles indifferenter & pro qualitate quale posuerit, & qualitatem pro quali, proptereaque etiam nos eumdem secuti similia senserimus. Hanc autem categoriam propterea ceteris difficiliorem volunt, quia faciliùs quàm ceteræ in omnes videtur incurrere: utputa in usia invenitur, cùm dicimus, homo grammaticus: in quanto, alba vel nigra epiphania: in ad aliquid, prudens pater, optimus filius: in facere, durè saltat: in pati, fert fortiter vulnera: in loco, obscurus locus: in tempore, calidus mensis, aut frigidus: in jacere, pronus aut supinus jacet: in habere, decenter armatus. Erit igitur non parvæ prudentiæ, qualitatem cum ceteris penè confusam, mentis vivacitate secernere. Hujus sunt species numero quatuor, quas Aristoteles pro generibus posuit, scilicet propterea quia & ipsæ singulæ habent species suas. Id vero cùm acciderit, subalterna nominantur, quæ Græci ὑπάλληλα vocaverunt.

Species qualitatis quatuor.

Ergo primum genus est habitus, & affectio: secundum, potentia naturalis: tertium, passivæ qualitates sive passiones: quartum, formæ ac figuræ. Hæc Aristoteles ἕξιν καὶ διάθεσιν dixit, φυσικὴν δύναμιν, παθητικὰς ποιότητας καὶ πάθη, σχήματα καὶ μορφάς. Habitus, affectio est animi longo tempore perseverans: ut est virtus & disciplina, quæ perseveratione sui & perpetuitate temporis æstimantur, nisi fortè eas languor corporis aliquis, & casu injecta debilitas amputaverit. Affectio vero est mutabilis mentis impulsio, vel cupiditas levis, quæ brevi tempore deleatur. Habitus ergo & affectio videri potest: ab hac namque incipit, & si ipsa permanserit, habitus nascitur. Affectio autem habitus videri non potest: si enim ad habitum pervenerit, vocabulum proprium non tenebit. Hoc loco non est incongruum, quod sæpe quæsitum est, brevi tractatu dissolvere ac docere, quid virtutem disciplinamque discernat. Hoc profectò quòd disciplina in ea parte animæ, quæ rationalis dicitur, tantummodo diversatur: virtus vero omnes animæ partes amplectitur, omnemque animam suo imperio gubernat ac regit: ut & iracundiam domet, & cupiditates animo amoveat quod disciplina facere haudquaquam valet. Potentia naturalis est, quoties quis videtur vel posse, vel non posse aliquid per naturam facere: ut verbi gratiâ, plerumque visis corporibus puerorum, & contemplatis artubus pronuntiamus aliquid de futuro, eosque dicimus vel pugillatores fore, vel cursores; non quòd jam hac arte vel studio teneantur, sed quòd videantur positione corporis hæc faciliùs impleturi. Similiter salubres vel imbecilles dicimus, qui aut facilè aut non facilè recipiant ægritudinem. Eodem modo namque & in his potentia naturalis advertitur, quæ eos facit vel languori crebriùs subjacere, vel retinere perpetuam sospitatem. Durum quoque & molle cùm dicitur, ostendit potentiam naturalem. Durum siquidem est, quod firmitate naturæ corruptionem sui non facile admittat. Molle verò, in quo est natura laxior, nec ad contraria repellenda sufficiens. Tertium genus qualitatis sive species, passivæ qualitates & passiones, quæ sunt hujusmodi, austeritas, calidatio

Habitus, affectio.

Potentia naturalis.

A & frigidatio: sic enim θερμότητα & ψυχρότητα placet dicere, & albedo & nigredo: quæ non idcirco passivæ qualitates dicuntur, quòd patiantur aliquid, sed quòd faciunt passionem. Mel namque ut dulce sit, non à dulcedine aliquid passum est, sed dulcem gustantibus efficit passionem. Passivæ autem qualitates rectiùs dicuntur, albedo & nigredo, & horum media, id est rubor & pallor: hæc enim nonnisi animæ vel corporis passione nascuntur. Ut enim nigrescat aliquis, corporis passio est; ut pallescat vel rubescat, animæ, quæ cùm turpitudinis verecundiam ferre nequiverit, quasi ad obtentum sui, sanguinis copiam in exteriores corporis partes fundit, eoque fit ut pudore nimio rubescamus. Pallor quoque simili animæ passione consistit, cùm perculsa metu nimio ad cordis ulteriora confugit, eamque sanguis insequitur, adeo ut desertum sanguine, quod est in conspectu, corpus albescat. Hæc animæ passio ita à philosophis vera esse firmatur, ut etiamsi pallor vel rubor in corpore jugiter perseveret, simili passione asserant B evenisse. Hæ igitur qualitates si in corpore perseverent, quia secundùm eas quales dicimur, ipsæ quoque qualitates passivæ censentur. Sin verò ad breve tempus extiterint, ita ut citò discedant, passiones eas potiùs nominamus. Non enim quis si ad tempus iratus est, aut erubuit, aut incaluit, aut * refrixit, mox ad statum naturæ iterum rediturus, rubicundus vel iracundus vel calidus vel frigidus appellari potest, si ad tempus aliquid passus est. Erit ergo inter passivas qualitates & passiones ista discretio, quòd passiones ad tempus exortæ facilè commutantur, passivæ verò qualitates secundùm quas quales dicimur, perpetuò perseverant. Quartam nunc qualitatis speciem retractemus, in qua sunt formæ & figuræ: & figuræ inanimalibus, formæ animalibus tribuuntur. Figuras enim tunc designamus, cùm vel trigonum, vel tetragonum, vel conum, vel cylindrum, vel sphæram dicimus. Formas autem cùm formosos asserimus aliquos vel deformes. In eodem qualitatis genere sunt, curvitas & rectitudo. Audemus enim εὐθύτητα καὶ C καμπυλότητα hoc pacto convertere. Ab iis namque rectum vel curvum quippiam dicitur: lenitudo quoque & asperitas & raritas ac densitas, è quibus rarum, densum, lene & asperum designamus, qualitatum quidem numero sociantur, sed habent alteram interpretationem sui. Siquidem densum coartationem nimiam conjunctarum partium videtur ostendere: rarum contrà, in quo intervallis frequentibus laxior partium videtur esse conjunctio: quinetiam lene illud propriè videtur ostendere, in quo positio partium ita aptè pariliterque digesta est, ut nulla earum mensuræ alterius emineret. Contrà, asperum discrepantia conjunctarum partium facit: asperitatem namque non gignit nisi inæqualitas partium, ut sit longior una, altera inferior. Ac propterea hæc quidam volunt categoriæ alteri sociare, quæ apud græcos κεῖσθαι, apud nos jacere, sive ut Augorius, quem ego inter doctissimos habeo, voluit, situs dicitur. Claret enim unumquodque earum partium, quæ corpus efficiunt, positione constare: verumtamen D cùm lene vel asperum vel densum vel rarum dicimus, qualia demonstramus, eaque omnia, quæ de his superiùs explicata sunt, ad interpretationem non vocabuli, sed naturæ videntur potiùs pertinere: qua de caussa cogit ratio, ut hæc quoque inter qualia numeremus. Ab his igitur, quas enumeravimus, qualitatibus παρωνύμως qualia nominantur, ut lene à lenitate, à densitate densum, ceteraque his similia. Sed plerumque accidit, licèt rarò, ut qualia non παρωνύμως à sua qualitate descendant, ut à virtute non potest dici virtuosus, sed moderatus & industrius. Nec in græco quidem ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, ἀρετὸς dicitur, sed σπουδαῖος. Unde apparet qualia, etiam neglectâ plerumque paronymorum derivatione constare. hæc hactenus. Nunc qualitatis hujus propter quam diversas species explanavimus, consequentias, & proprium videamus. Et primùm quidem contrarietatem recipere qualitates, nulla dubitatio est. Quis enim dubitat saluti contrarium esse lan-E guorem, justitiæ injustitiam, calorem frigori, malo bonum, non erudito litteris eruditum? Sed hoc non in omni qualitate reperies: nam pallido, vel fusco, vel quadrato, vel trigono, nihil potest esse contrarium. Non ergo erit incommodum regulam quamdam dare, qua quæ qualitates contrarietatem non recipiant, possit adverti. Erit igitur notum doctis, eas qualitates, quæ contrariis mediæ sunt, & eas quæ ex formis figurisque nascuntur, contrarietatem penitus * excusare. Contrariis autem medias dixi, ut est fuscum & pallidum: hæc enim duo de albedine nigredineque nascuntur, ac sunt his media; ipsa vero albedo & nigredo sibi sunt contraria; fusco autem pallidoque contrarium nihil est. Claret ergo contrariorum media, contrarium non habere: quinetiam qualitas, quæ ex forma vel figura consistit, contrarietatis ignara est. Quid enim quadrato vel trigono, quid circulo vel cono vel cylindro contrarium quis opponat? Regulariter ergo teneamus contrarietatis receptricem qualitatem, nec omnem posse esse, nec F solam. Nec illud est omittendum, ut sciamus in contrariis qualitatum, sub eadem categoria esse alterum, sub qua aliud invenitur: ut justitiæ injustitia contraria est; qualitas justitia; & injustitia igitur qualitas est. Item qualitas est albedo; quare nigredinem quoque esse qualitatem necesse est. Quo fit, ut regulariter contrariæ qualitates categoriâ semper eadem vinciantur. Quærentes interea quid sit proprium qualitatis, quoniam contrarietatem suscipere nec solius est, nec totius, aliud perscrutemur. Video enim magis & minùs, hoc est μᾶλλον καὶ ἧττον, in se recipere qualitatem. Namque magis album, vel magis nigrum, vel magis musicum, vel minùs musicum possumus dicere. Verùm id quoque nec in omni qualitate, nec in sola poterit inveniri. Quis enim prudentiam prudentiâ prudentiorem possit dicere, vel albedinem clariorem albedine, vel doctrinam doctrinâ doctiorem, vel trigono magis trigonum, vel quadrato magis quadratum? Si enim trigonum fuerit, magis esse quàm trigonum non potest. Aut si magis aut minùs fuerit, jam trigonum non erit. Separare tamen placet ac discernere eas qualitates, quæ magis & minùs recipiunt, ab iis quæ hunc gradum comparationis * excusent. Sit ergo hæc regula, qualitates ipsas magis & minùs non posse suscipere. Ea verò, quæ ex his fiunt, comparata, vel magis recipere posse vel minùs: ut eloquentiam magis eloquentiam, seu minùs nullus dicere potest: cum verò qui eloquens dicitur, magis vel minùs ceteris eloquentem possumus dicere. Claret ergo magis & minùs in qualibus inveniri posse, numquam posse in qualitates incidere. Figuræ quoque, ut superiùs explicatum est, non admittunt magis

Passivæ qualitates.

* Ita MSS. At editi, refriguit.

Differunt forma & figura.

Qualitates recipiunt contrarietatem.

Qualitates quæ non recipiunt contrarietatem.

* Ita veteres MSS. At editi, recusare.

Qualitates nō suscipiunt magis & minus.

* Ita MSS. veteres. At editi, recusent.

& minùs: siquidem circulo, si aliquid addas vel minuas, circuli jam vocabulum non tenebit, & in alterius figuræ nomen migrabit. Manifestè igitur designatum est, quæ qualitates hujusmodi gradus comparationis accipiunt, & quæ ab his videntur esse alienæ. Reliquum est, ut qualitatis proprium, quod apud græcos est ἴδιον, investigemus: namque usia habet hoc proprium, ut singularis atque una numero, contraria in se suscipiat: suscipiat autem dixi, non habeat contraria. Meminisse autem nos oportet, quòd usiæ, cùm de ea tractaremus, nihil esse diximus contrarium. Ergo ut ejus est proprium suscipere contraria, id est, sanitatem modò, modò ægritudinem: quanti verò, id est τοῦ πόσου, ut par imparve dicatur: τοῦ δὲ πρός τι, ad aliquid, ut sint ἀντίστροφα, hoc est, ut in se convertantur, ac sint sibi naturâ conjuncta: ita & qualitatis hoc proprium est, ut cuncta qualia similia, aut dissimilia nominentur: & dulce enim dulci, & albo album, & stulto stultum, & leni lene, & calido calidum, similia vel dissimilia propriè nuncupantur. Aliter enim si dicta fuerint, nuncupationem propriam non habebunt. Ne autem nonnulli in legendo turbentur, quòd & affectio, & habitus, & disciplina, quæ in ad aliquid dictis, id est ἐν τοῖς πρός τι positæ, eidem qualitati quoque connexæ sunt, hanc discretionem damus, ut tunc categoriæ ad aliquid socientur quando sunt genera, cùm verò species, qualitati: ut puta si disciplinam dixeris, quæ est genus ceterarum, ad aliquid referenda est, disciplina enim discibilis rei disciplina dicitur: quòd si musicam dixeris, musica disciplinæ species est, non genus, qualitati nectenda est: neque enim musici musicam possumus dicere, sed musici disciplinam. Similiter & affectio & habitus secundùm genera & species, nunc ad aliquid, nunc qualitati nectuntur. Siquidem si affectum vel habitum, hoc est διάθεσιν & ἕξιν, generis dixeris, id est disciplinæ, ad aliquid referuntur: sin autem affectum sive habitum speciei esse dixeris, id est musicæ vel grammaticæ, qualitates debemus agnoscere. Quamvis ipse quoque Aristoteles magnus ingenio huic penè permixtioni concesserit ac dixerit, posse contingere, ut quod qualitatis fuerit, idem referatur ad aliquid, nec esse importunum, si una res duarum categoriarum vocabulo concludatur.

Caput XIII. De facere & pati.

Dicta sunt autem omnia quæ ad quatuor categorias maximas atque difficiles pertinebant: nunc ordo commonet ut post qualitatem de facere & pati tractatus habeatur. Quæ duo videntur ex qualitatis fonte descendere: id namque quod calidum facit, calidum sit necesse est: calidum verò quale esse cognoscimus. Similiter quod calidum fit, passione sui accipit qualitatem: & qui docet, cum docet doctor est, & discipulum facit: uterque autem sive doctor, sive discipulus qualis est: & cetera his similia considerata demonstrant rectè has duas categorias præposita qualitate tractari. Hæc duo autem facere & pati multi dixerunt, non posse nisi iis, quæ fuerint contraria, provenire. Id enim quod dulce est, dulce non facit, nisi id quod dulce non fuerit: nam si id quod patitur dulce fuerit per naturam sui, alterius dulcedinem quo recipiat, non habebit, necesse est ergo dulce non esse id quod patitur, ut dulcedinem recipiat alienam: ac propterea cùm quod facit dulce est, & quod patitur dulce non est, necessariò dicuntur videri contraria. Nonnulli diversa senserunt, asserentes non posse hæc nisi in similibus inveniri, & sub eodem genere constitutis; nec posse aliquid pati vel facere, nisi simile faciat, aut à simili patiatur. Dulce enim & amarum, vel calidum & frigidum, licèt contraria videantur, tamen cùm sub eodem sensu fuerint, similia esse confirmant. Denique ab alienis penitusque discretis patiendi faciendive rationem dicunt non posse consistere: ut verbi gratiâ, quid enim faciet numerus in amaro, vel quid albedo pati possit à numero. Sed hæc sit conflictio ceterorum: nobis autem regula illa sufficiat, ut sciamus facere & pati genere esse conjuncta, qualitate discreta. Etenim calidum, quod frigido præstat calorem sui, sub eodem genere est, quo est & frigidum; sed discrepat qualitate quod calet: & doctus cùm docet indoctum, sub eodem genere est, sed qualitate discernitur. Claret ergo facere & pati genere esse similia, contraria qualitate. Sed hæc duo, ut superiùs diximus, adeo videntur qualitati non modò ordine, sed etiam ratione conjungi, ut eadem recipiant, quæ recipere diximus qualitatem. Namque & contrarietatem non respuunt, quam qualitas recipit, & magis & minùs admittunt, quorum qualitatem quoque diximus receptricem. Harum verò categoriarum proprium, quod est græcè ἴδιον, quoniam ipse quoque Aristoteles, omisit, nec à nobis lector inquirat.

Caput XIV. De jacere, sive situ.

Sequitur ut de jacere dicamus, sive de situ, ut quidam putant: quæ categoria in ad aliquid relatis jam videtur esse tractata. Siquidem quod jacet, positum jacet: positum verò positionis est, & positio positi. Qua de caussa, ut ipse quoque Aristoteles, quem sequimur, fecit, ad alia transeamus.

Caput XV. De ubi & quando.

Ubi & quando videntur locus esse & tempus, cùm non sint; sed sunt in loco & tempore: ut, Romæ, in senatu, ante horam tertiam, post mensem Martium. Hæc, ut diximus, in loco sunt & in tempore, non locus & tempus. Denique ut claras & nullius tractatus indigas has categorias Aristoteles quoque transgressus est, quod nos etiam faciemus. De tempore enim & loco inter summos philosophos vetus & magna quæstio est, quibusdam volentibus hæc corporata esse, aliis verò sine corporibus æstimari.

Caput XVI. De habere.

Non uno modo habere aliquid dicimur. Quantum enim tractando colligimus, sub hoc verbo octo sunt quasi quædam species. Prima est, quoties animo habemus aliquid, ut justitiam, castitatem, injustitiam vel libidinem. Secunda, quoties in corpore habere aliquid dicimur, ut albedinem & nigredinem, varietatem, vel cetera quæ per qualitatem corpori insidunt. Tertia de quantitate descendit. quoties quatuor vel quinque pedum habere dicimur longitudinem. Quarta, cùm non in toto corpore, sed in parte corporis aliquid habere firmamur, ut in digito anulum, in pede calceos vel cothurnos. Quinta species est, cùm non in corpore, sed circa corpus habere aliquid dicimur, ut est vestimentum atque indumenta omnia. Sexta, quoties ipsas partes corporis habere narramur, ut manus, pedes, caput, aut reliqua quæ sunt in compage membrorum. Septimus verò locus est, quoties far vel vinum vas aliquod habere dicitur. Octavus habendi gradus est, qui possessionem nostram vel dominium videtur ostendere, cùm ædes vel rus quis habere dicitur, vel sepulcra majorum. Hi sunt habendi modi, quos designato numero comprehendimus, extra quem si quis potuerit invenire, desidiæ nostræ culpa non erit, cùm philosophus ipse liberum dimiserit arbitrium inquirentibus. Sanè illud verbum multi doctorum respuunt, atque impropriè proferri confirmant, cùm mulier habere maritum dicitur, vel vir uxorem, vel pater filium, vel filius genitorem; propterea quòd asserunt non haberi posse, quod habeat habentem: sed rectiùs dici autumant esse mulieri virum, vel uxorem viro esse, patrem filio esse, famulis dominum. Siquidem hujus verbi vim in hoc esse contendunt, ut significare non possit, & habere aliquem & haberi.

Tandem quasi magni æquoris freta transgressi, categoriarum numerum terminavimus, ut arbitror non insuasibiliter doctis, satis verò clarè volentibus discere: sed quædam restant, quæ calcem libri hujus nos tangere contradicunt. Nam & in categoriis singulis ac contrarietate tractatum est, cùm quæ reciperet contrarium, & quæ repueret diceremus. Tamen quid sit ipsum contrarium, nullus adhuc tractatus ostendit: & adhuc quædam verba remanent, quorum vis ac proprietas debeat explicari. Qua de caussa ad oppositorum tractatum necessarium transeamus.

Oppositorum species quatuor sunt: opponitur namque aliud alteri: primò, aut figura ejus categoriæ, quæ ad aliquid dicitur: secundò, aut contrariorum modo: tertiò, aut eorum, quorum circa nos esse dicitur vel habitus vel privatio; habitum sanè hoc loco ex habendo debemus accipere, non ut in superioribus definivimus, esse habitum affectionem animi quamdam sempiternam. Quarto modo, cùm aut confirmamus aliquid, vel negamus: ut verbi caussâ, ab iis quæ ad aliquid dicuntur, ponamus exemplum. Primum oppositum videtur duplum simplo, vel pater filio. Secundum verò contrariorum exemplum sit, malum bono. Tertium eorum quoque quæ per habitum & privationem dicuntur, sicut cæcitas & visio. Quartum illorum etiam, in quibus est negatio & affirmatio, sicut, currit, non currit. Discretio verò contrariorum, & eorum quæ ad aliquid dicuntur, contemplantibus manifesta est: ad aliquid enim dicta, de sibi oppositis nominantur; simplum namque oppositum dupli est, & duplum oppositum simpli. Contraria verò id quod dicuntur ex se habent, neque alterius indigent. Quis enim malum boni dixerit, aut quis bonum mali? Hæc est ergo harum duarum specierum, quæ ex oppositis veniunt, dilucida & clara discretio. Ipsa verò contraria in tres species dividuntur: aut enim mediata sunt, id est, habent aliquid inter se medium; aut sine medio; aut ut in quibusdam reperit ratio, habent quidem medium, sed ejus vocabulum non apparet, nisi utriusque oppositi negatione consistat. Mediata ergo sunt hæc, album & nigrum, inter quæ quando nasci potest pallidum vel fuscum, mediata hæc opposita dicuntur. Quæ verò mediata sunt, non necesse est unum de duobus oppositis in corpore reperiri: si enim nigrum non fuerit, potest esse fuscum: aut si album defuerit, pallidum poterit inveniri. At verò ex his oppositis quæ mediata non sunt, unum necesse est accidere de duobus, ut est salus & ægritudo. Horum medium nihil est, propterea quòd aut salutem necesse est, aut ægritudinem humana corpora retinere. At illa quibus est quidem medium, sed caret nomine, nisi huic oppositorum negatione formetur, sunt hæc, justus & injustus: est aliquid in medio, sed non habet nomen, atque ideo utriusque oppositi negatio ei vocabulum creat, ut nec justum, nec injustum dicamus id, quod est medium. Nunc ea opposita quæ per habitum privationemque fiunt, diligentiùs retractemus: in his namque observari oportet, ut sint utraque in eodem negotio, in eodem loco, in opportuno tempore. In eodem negotio sunt, cæcitas & visio: in videndo enim, & in non videndo consistunt. Hæc & in eodem loco sunt, utrique namque & cæcitati & visioni in oculis locus est. Maximè tamen in his opportunitas temporis quæritur: nemo enim rectè calvus dicitur, nisi in eo tempore, quo capillos habere debuerit, non habebit: nec sine dentibus, quem νωδὸν Græci vocant, infantem quisquam poterit dicere eum, cui dentes adhuc ætas parva denegavit. Siquidem privatio, quæ græcè στέρησις dicitur, hanc vim tenet, ut ostendat quemlibet habuisse aliquid per naturam, & non habere. Inter hæc meminisse nos convenit, aliud esse visionem & cæcitatem, aliud habere visionem & ea esse privatum, ne si hæc eadem esse judicemus, confundi ratio videatur. Quòd si quis hoc dubium putat, aut parum certum, quid quamque rem sequatur advertat. Etenim si esset idem cæcus & cæcitas, de uno utraque dicerentur: dicimus autem hominem cæcum; sed homo dici cæcitas non potest: claret igitur, aliud cæcum esse, aliud cæcitatem. Nec affirmatio & negatio idem est, quod sunt, sub affirmatione negationeque cadentia. Affirmatio enim sive negatio, est verbum confirmans aliquid aut negans: alia verò sunt, quæ sub his inveniuntur, ut est, Socrates differit, Socrates non differit. Similiter tamen omnia sibi habentur opposita. Aliquotiens autem mala malis opponuntur, quotiens contrariorum media bona sunt, ut est indigentia & redundantia, quæ græci ἔνδειαν καὶ ὑπερβολὴν vocant. His enim duobus malis sibi oppositis, mediocritas media reperitur. Hanc rationem Peripatetici secuti, virtutes medias esse dixerunt, ut plus justo πλεονεξίαν, minùs justo μειονεξίαν dicerent: inter quæ mala, mediam justitiam locaverunt. Similiter inter versutiam & hebetudinem, prudentiam posuerunt: inter libidinem insensibilitatemque, quam græci ἀναισθησίαν vocant, temperantia constituta est: inter timiditatem & audaciam fortitudo. Ita occultum quoddam genus oppositorum reperit perscrutata ratio, ut interdum mala malis inveniantur esse contraria. Sed Aristoteles harum quatuor specierum, quæ ex oppositis veniunt, proprietates & differentias latiùs & multis modis explicavit: nos autem & genus & species posuisse sufficiat, ne minutioribus occupati, fastidium necessariis afferamus.

Quinque modis aliud altero prius dicitur: quorum primus est, cùm dicimus aliquem tempore seniorem. Secundus modus est, in quo aliquid nascitur ex priore; sed priore pereunte secundum perit, secundo pereunte prius incolume perseverat; ut est unum naturaliter prius duobus: ex eo enim nascuntur duo, sed sine uno duo esse non possunt, sine duobus status unius manet, & duobus exstantibus esse unum necesse est, uno verò apparente duo esse nulla necessitas cogit. Tertio modo ordo quidam prius alterum alteri facit, ut in disciplinis & artibus liberalibus invenimus: namque in grammatica prius est singularum discere formas

formas & nomina litterarum, dehinc syllabarum conjunctiones cognoscere, tum verborum sumere notionem: postremus nobis est orationis usus assumendus, propter quem cuncta ejus, quasi præcurrentia membra, cognoscimus. Et in rhetorica prioris locus similiter collocatur: nam prius prooemium dicimus, dehinc narrationem, pòst depulsionem, tunc confirmationem; postremus epilogus ponitur: His igitur exemplis tertium prioris modum sufficiat demonstrasse. Quartus verò modus est non multùm probabilis, & ab ipso Aristotele improbatus exponitur, ut cùm fortunâ meliores vel clariores, priores vulgus adsolet dicere. Sed meâ sententiâ, vis hujus prioris explosa est. Hi sunt quatuor ejus, quod prius dicitur, modi: sed occultior quidam quintus adjungitur, quoties ex duobus, quæ in se invicem convertuntur, illud est potius quod esse alterum facit: ut exempli gratiâ: si est homo, rectè dicimus eum animal rationale, mortale, risus capax. Et si vera est hominis ista definitio, esse hominem verum est. Ita utrumque in se convertitur, hoc est & hominis veram esse definitionem, & definitionis hominem verum. Sed quoniam definitio vera esse non poterat, nisi priùs natura hominis appareret, idcirco ex his duobus, quæ in semet converti diximus, homo prioris locum tenet, cujus exstantia definitionis suæ exprimit veritatem.

Sequitur ut proprietatem verbi, quo simul esse quædam dicimus, exprimamus. Ratio enim videtur exigere, ut post prioris tractatum de his disputetur, quæ simul esse firmantur. Simul ergo dicuntur tribus modis: cùm quælibet simul exsistunt uno tempore vel apparent, ita ut neutrum de duobus vel prius sit, vel alterum consequatur, sed utriusque ortus videatur esse communis, sicut calor & splendor in sole. Secundus locus est eorum, quæ naturaliter simul sunt, nullum tamen eorum præstat alteri: ut verbi gratiâ, si simplum & duplum ponamus, necesse est simul esse naturaliter, sed neque duplum facit ut simplum sit, neque simplum efficit duplum. Hoc loco nos confundere non oportet, ne quoniam cùm de ad aliquid dictis tractaremus, id esse ad aliquid diximus, quod penderet ex altero, videamur nunc contra superiùs definita tractare. Omnia namque ad aliquid dicta, dici ex altero, non esse ex altero disputavimus: nec ullus error est, si quis verborum nostrorum pondera diligentiùs perscrutetur. Tertius locus est, quotiens ex eodem genere manantia simul videntur esse naturâ, sed specie discernuntur: neque verò sibi in eo, quod dicuntur, aliquid præstant, ut est animal; idem genus est, sed species longè discreta. Nec verò aut volatile quidquam pedestri tribuit ut sit, aut volatili pedestre, aut omnino aliud alteri, in eo quod est, ullam substantiam subministrat; nullumque alteri aliud prius est, sed simul omnia ab animali, id est ab uno genere orta nascuntur.

Omnis immutatio quæ μεταβολὴ græcè est, fit tribus modis: aut ex non subjecto in subjectum, ut est ortus vel nativitas, quam græci γένεσιν vocant: aut ex subjecto in non subjectum, ut est interitus vel corruptio, quam φθορὰν græci dixerunt: aut ex subjecto in subjectum, ut est motus, qui græcè κίνησις dicitur. Sed & ipse motus tres species habet, id est, incrementum, imminutionem, commutationem qualitatis sive loci. Hæc à græcis αὔξησις, μείωσις, ἀλλοίωσις, sive φορὰ dicta sunt. Namque commutationem circa locum, φορὰν dici voluerunt, **A** quam nos quoque transgressionem maluimus dicere, secuti doctores. Verùm hunc ordinem, quem nos in præsenti, quasi discrepantes ab eo libro, qui categoriarum dicitur, diligenti examinatione digessimus, ipse quoque Aristoteles in naturalium libris exposuit: in categoriis autem secutus docendi compendium, speciem pro genere, id est motum pro immutatione non dubitavit assumere: ut motui diceret quasi generi sex species esse subjectas, γένεσιν, φθορὰν, αὔξησιν, μείωσιν, ἀλλοίωσιν ποιότητος, κατὰ τὸν τόπον μεταβολήν. Hæc nos latino sermone ortum diximus, interitum, augmentum, imminutionem, commutationem qualitatis, transgressionem loci. Hæ sex species omni à se ratione discretæ sunt: nisi fortè cuiquam parum doctè intelligenti, qualitatis commutatio, id est ἀλλοίωσις, etiam ceteris exsistentibus fieri videatur, ut cùm nascitur aliquid, aut interit, aut crescit, aut minuitur, tunc facta dicatur etiam commutatio. Sed id falsum ratio docet: **B** nam quæ crescunt aut minuuntur, quantitate immutantur, non commutantur qualitate. Commutatio enim propriè est qualitatis. Meminisse autem nos oportet aliud esse immutationem, aliud commutationem. Namque immutatio genus est, commutatio species subjecta motui, quam immutationis speciem diximus. Denique ut horum sit manifesta discretio, geometricum ponamus exemplum. Si tetragonum majus, quod intra depictum est currentibus per medium lineis in brevia tetragona partiaris, eique post unum breve tetragonum detrahas, minuisti tetragonum majus: at si detracti loco addas gnomonem, qui hemicycli specie ponitur, plus tetragono majori, quàm detraxeras, reddidisti: idque quantitatis est, non qualitatis, & immutationi potiùs quàm commutationi tribuitur, eoque à se plurimùm differunt. Fit autem differentia rerum omnium tribus modis: aut materiâ, aut opere, aut utroque. Materiâ, si sint anuli similes duo, unusque sit aureus, alter argenteus: opere, si ex auro dissimiles anuli fabricentur: **C** utroque, si anulus sit aureus, & stilus argenteus. Claret igitur has immutationis species, nec materiâ sibi, nec opere, nec utroque conjungi: adeo autem sejunctæ sunt, ut earum nonnullæ etiam sibi contraire videantur. Quis enim dubitet γένεσιν φθορὰν, id est ortui interitum esse contrarium, augmento imminutionem? Ipsa quoque commutatio sive qualitatis sive loci, licet non ex eodem specierum numero, tamen habent quod sibi contrarium videatur. Nam commutatio qualitatis est, cùm ex albo fit aliquid nigrum, vel album de nigro, quæ sibi manifestè contraria sunt. Loci quoque commutatio, quam transgressionem diximus, superiorum & inferiorum contrarietatem patitur, & propterea eam quoque habere contraria apparet.

Hæc sunt, fili carissime, quæ jugi labore assecuti, cùm nobis Themistij nostrâ memoriâ egregij philosophi magisterium non deesset, ad utilitatem tuam de græco in latinum convertimus, scilicet ut ex iis quoque bonam frugem studij à nobis profecti suscipias, si te non dissimilem nostri, **D** aliarum rerum quæ lubricæ atque inanes sunt, cupiditas retentaverit. Nihil namque omisimus in hoc libro quod posset aut delectare jam doctos, aut indoctos manifestiùs erudire. CAP. XXII. Conclusio Operis.

PRINCIPIA RHETORICES. *

* Opusculi hujus exemplar ullum MS. non reperimus. Auctor græca vocabula citra necessitatem usurpat, contra morem Augustini.

Oratoris officium est, propositâ quæstione civili dumtaxat, primùm ipsam intelligere, generalis sit an specialis, simplex an conjuncta ex pluribus, absoluta an comparativa. Deinde cùm intellexerit, invenire in ea congruentes partitioni locos, & his morales seu naturales accommodare sententias. Exinde judicare de inventis, repudiare quæ parum commodè occurrerint: tum iis quæ judicio examinarit, dare ordinem certum. Etenim quamvis multa per ingenium inventa sint, tamen nisi pro qualitate & magnitudine sua, certis & quasi legitimis sedibus collocentur, aut oberunt, aut non magnopere proficient. Subinde ordinationi rhetor explicationem tenui commodare debebit. Quæ duabus partibus constat, structuræ qualitate & quantitate verborum. Hæc omnia memoria suscipit, quam & plerique græcorum, & M. Tullius in primis oratori affirmat necessariam: hoc, ut opinor, modo: venio nunc ad thesaurum rerum omnium memoriam, quæ nisi custos inventis, ordinatisque rebus adhibeatur, intelligimus omnia, etiamsi præclarissima sint, in oratore peritura. Memoriam pronuntiatio sequetur, res, ut Demostheni videtur, inter oratoria officia vel prima vel sola. quæ consistit duobus, motu corporis, & sono vocis. Hæc tantùm summatim retigisse satis sit, quæ sunt oratoris officia. Reliquum est videre quid sit finis.

Finis est, ut opinor, in omnibus rebus, ad quem cuncta referuntur, cujus causâ fiunt reliqua omnia, à græcis τέλος dicitur. Quod etiam in philosophorum penè omnibus disputationibus quæritur, quis sit finis bene vivendi, virtus, an voluptas? Finem igitur proprium oratoris officij alius alium probaverunt. Quibusdam enim visum est, finem oratoris officij in benedicendo esse, quibusdam in rectè dicendo, quibusdam in persuadendo consistere. Quinetiam illi qui bene aut verè dicere finem oratoris officij putaverunt, non abnuunt tamen bonorum ipsorum finem esse, persuadere. Ergo quasi consensu omnium relinquitur, finis bene dicendi persuadere. Hoc quia in calumniam videbatur posse recedere, non enim semper persuadet orator: nec si aliquando persuadere non possit, facultatem & nomen oratoris amittit; addidit Hermagoras, quò calumniam effugeret, finem esse oratoris officij, persuadere, quatenus conditio rerum personarumque patitur. Alia fuit ex eodem verbo persuadendi calumnia nascitur, inventa autem a quibusdam technicis obtrectantibus Hermagoræ frequentata. **E** Negant quippe proprium esse finem oratoris officij persuadere, sed communem penè cum universis: nam & mathematicos de iis, quæ in notitiam ipsorum ceciderunt, persuadere; & medicos de iis, quæ in arte ipsorum contineantur, persuadere; opifices etiam & tabernarios, fabros, & si qui hujusmodi sunt, posse de eo, quod agant, cuivis probabiliter persuadere, quasi eâdem ratione faciant: ergo non esse integrum finem, qui solam communitatem habeat, careat proprietate: esse actum persuadendi communem cum multis, & idcirco non esse persuadere proprium finem oratoris officij. Huic quoque calumniæ Hermagoras percommodè obsistit. Dicit enim esse oratoris officium, persuadere, quatenus rerum & personarum conditio patitur: dumtaxat in civilibus quæstionibus: nam medicorum & philosophorum & ceteræ hujusmodi quæstiones extra regulam civilem, quam πολιτικὴν græci vocant, collocantur.

Sunt autem civiles quæstiones, quarum perspectio in communem animi conceptionem potest cadere, quam græci ἔννοιαν vocant. Verùm **F** ut faciliùs intelligas, quæ sit hæc ipsa condicio quam demonstratam esse volumus, omnia quæcumque hujusmodi sunt, ut ea nescire pudoris sit, & quæ vel ignorantes quasi sciamus, tamen cùm simulatione præ nobis ferimus, quotiescumque in dubitationem vocantur, efficiunt civilem quæstionem. Quod dico hujusmodi est, si de pondere alicujus rei quæratur, si non videaris scire quot librarum sit, non est erubescendum: si de longitudine non videris scire quot pedum sit, non est erubescendum: si de ceteris hujusmodi rebus quas persequi longum est: & ideo quotiescumque in dubitationem venerint, licèt faciant quæstionem, tamen civilem facere non possunt. At ubi quæritur, sitne aliquid justum an injustum, honestum an inhonestum, laudandum an reprehendendum, præmio afficiendum an supplicio, utile an inutile, & si qua hujusmodi sunt, nemo non etiam extra omnem artem & scientiam collocatus erubescat, si hæc nescire videatur. Inde est quòd omnes persuasum habeant, aut certè aliis persuadere non dubitant, posse se concipere animo discrimen justi & injusti, honesti & inhonesti, ceterorumque quæ suprà diximus: & idcirco quæ dubitationes in hujusmodi rebus oriuntur, civiles vocantur quæstiones, quasi non propriæ paucorum, sed communes universorum. Quæ cùm ita sint, meritòque communi conceptione animi perspici possint, quæstiones quæ διὰ τῆς ἐννοίας deprehendi possunt, civiles vocantur & sunt, in quibus versari & perstare debebit orator. Duo sunt primi & quasi generales civilium modi quæstionum, quorum alter θέσις, alter ὑπόθεσις vocatur à Græcis. Nos priori nomen nisi græcum dare non possumus, ne posteriori qui-

CAPUT III. De civilibus quæstionibus, & differentia generalium & specialium.

Cicero thesin

propositum aut consultationem vocat: hypothesin caussam aut controversiam,

dem, quàm quod videamur dedisse. dedimus quippe; controversiam dicimus, quod nomen tam in τὴν θέσιν, quàm in τὴν ὑπόθεσιν potest cadere: in utroque enim quæstio, hoc est controversia est. Porrò τῆς ὑποθέσεως significatio, & declaratur ex ipso composito nomine, & est aliquid quod est ὑπὸ τὴν θέσιν, id est sub illo genere quasi species. Thesis est res quæ admittit rationalem considerationem, sine definitione personæ. Hypothesis est seu controversia, ut improprio nomine utamur, res quæ admittat rationalem contentionem cum definitione personæ: melius autem declarabuntur sub exemplo. Thesis est quæstio hujusmodi, an navigandum, an philosophandum: hypothesis est quæstio hujusmodi, an decernendum duelli prælium. Nec desunt qui hinc etiam Hermagoram criminentur: & Apollodorus in primis, qui negat quidquam aliud esse hypothesin, quàm thesin, & nullius momenti esse discrimen personarum, quamquam utrumque hoc genus quæstionis Hermagoras distinxisse videatur: non minùs enim infinitam & interminatam esse hypotheseos quàm theseos quæstionem. Nam cùm quæratur, sit necne animadvertendum in Orestem, non personam esse, quæ faciat quæstionem, sed factum; & nihil interesse an ita quæratur, sit necne animadvertendum in matricidam: quod si ita est, nihil inter hypothesin, thesinque distaret. Ad hæc nostri, primò omnium qualitatem personarum quæstionibus differentiam afferre, ipsisque etiam hypothesibus, id est controversiis sæpe evenire, ut punita & impunita, honorata & inhonorata, quædam relinquenda videantur, non tam ex rerum qualitate, quàm qualitate personæ. Deinde etiam illo distare hæc duo genera quæstionum, quòd in thesi perspectio sit alicujus rei qualis sit, in hypothesi contentio, & quantum interest inter perspectionem & contentionem, tantum inter thesin & hypothesin esse discriminis. Deinde in thesi quæri, quid omnes oporteat facere, in hypothesi quid unum aut alterum aut paulò plures, certè definitum hominum modum. Et etiam illa differentia accidit, quòd in thesi, quasi ignorantes quærimus quid sit optimum factu: in hypothesi, quasi sci nres defendimus. tum quòd omnis thesis de futuro est: hypothesis rarò; quin immo numquam nisi de præterito, aut eo quod jam agatur, facit quæstionem: nemo enim neque reus fieri potest, nisi fecerit aut fecisse di atur, neque præmium aut aliquid hujusmodi petere, nisi jam meritus sit, aut meritum esse se contendat. Huic loco opponunt tyrannidis & proditionis reos, & veneficij imperati, & si qua in eumdem modum excogitari possunt in quo studio criminandi falluntur. Nam & in eo quòd proditionis reus est, non de futura re quæritur, id est de ipsa proditione, sed de eo an susceperit consilium proditionis, quod utique præcessit: & de tyrannide æquè, an cogitarit tyrannidem, & de parricidio num perpetrato, & de veneficio. Ergo semper aut de præterito, aut de præsenti in hypothesi nascitur quæstio; in thesi contrà numquam nisi de futuro: quæ si ita sunt, satis utriusque declarata est diversitas.

Caput IV. Quæ sint circumstantiæ controversiam facientes.

Nunc quoniam quidem de differentia generalium, & specialium quæstionum satis dictum est, separataque thesi ab hypothesi, ut perinde distaret re ac nomine, consequens esse videtur dicere, quid sit quod hypothesin id est controversiam efficiat. Est igitur circumstantia rerum quam περίστασιν Hermagoras vocat, sine qua ulla omnino controversia non potest esse. Quid sit autem περίστασις, faciliùs partitione quàm definitione ejus deprehendi potest. Sunt igitur partes circumstantiæ, id est περιστάσεως, septem, quas Hermagoras μόρια περιστάσεως vocat, Theodorus στοιχεῖα πραγμάτων, id est elementa: quod ex eorum conjunctione quæstiones fiant, perinde atque ex conjunctione litterarum, nomina & verba fieri videmus. Sed sive στοιχεῖα sive μόρια rectiùs dicantur, nos omissâ controversiâ nominis, quæ sint ipsa dicamus. Sunt igitur hæc, quis, quid, quando, ubi, cur, quemadmodum, quibus adminiculis, quas græci περιστάσεως ἀφορμὰς vocant. Horum autem omnium, aut rationalis plurimorum congregatio conflat quæstionem, aut legalis. Sed nimirum singulorum proprietas exprimenda est. Quis, significantiam habet personæ, quæ spectatur duobus modis, ex nomine & qualitate. Ex nomine, hoc modo: Quis? Camillus C. Marius. L. Sylla. Ex qualitate: Quis? dives, pauper, imperator. Est autem definita in nominibus, infinita in qualitatibus personarum perspectio, quando in appellationem nihil præter nomen cadit; in qualitatem & fortuna, & ætas, & conditio, & disciplina, & cetera quæ sunt infinita numero. Quid, significantiam habet rei, quæ facta ab aliquo, vel dicta, vel cogitata, fieri, dici, cogitari, futurum esse, dictum, cogitatum iri videatur, bona vel mala, honesta vel inhonesta, justa vel injusta, utilis vel contra, necessaria vel parva, magna vel parum usitata vel nova. Quando, temporis significationem habet, velut interdiu an noctu, sacro an in irreligioso die: etiam ex accidentibus, quæ interdum dant tempori suam qualitatem, velut in belli an pacis tempore, in seditione an in concordia, in libertate an in dominatione; & si qua in eumdem modum cadere possunt. Ubi, loci significationem habet, veluti in civitate an extra, in sacro loco an in profano, in mari an in terra. Cur, significat caussam faciendi, vel dicendi, vel cogitandi, res (ut mea fert opinio) ad constituendam quæstionem in primis necessaria. Quemadmodum, significationem habet ex facti, vel quòd fiat, futurumve sit demonstratione, veluti clam, palam, per vim, per dolum, & si qua sunt similia, in eumdem modum cadunt. ἀφορμαί, quas nos adminicula dicimus, demonstrationem habent earum rerum per quas factum esse aliquid dicatur, ut est laqueus, gladius, venenum, litteræ, internuntius, mandata, servus, conscius, sicarius. Horum articulorum, ut suprà dixi, aut omnium aut plurimorum rationales incursus facient civilem quæstionem.

Caput V. Quæstiones rationales fiant quatuor modis.

Rationales quæstiones quas Hermagoras, λογικὰς vocat, meliùs enim puto sic eas cognominari quam verbales: quia λογικαὶ non ex verbi, sed rationis significatione appellatæ sunt à technicis, cùm alioquin, λόγος, interdum verbum significet, interdum rationem. Igitur rationales, sive λογικαὶ quæstiones, fiunt modis quatuor. Hoc enim in illis quæritur, an sit, quid sit, quale sit, an induci in judicium debeat. Ubi quæritur an sit, genus id quæstionis Hermagoras στοχασμὸν vocat: nos conjecturam possumus dicere. Item Theodorus περὶ τῆς οὐσίας, id est de substantia. Nihil enim factum videri potest, quod non habuerit substantiam, neque futurum, quod non habiturum sit substantiam. Quidam hoc genus quæstionis ex eo, quod per id quæritur, an sit voca-

Aristot. τὶ ἐστι.

A verunt. Altera rationalis est quæstio, quam Hermagoras finem vocat: Theodorus περὶ τῆς ἰδιότητος, id est de proprietate: quidam, quid sit: nonnulli, de eodem & altero, περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἑτέρου. Tertiam rationalem quæstionem uno nomine omnes qualitatem vocant. De quarta, magna contentio est, quam suprà de inducendo judicio diximus. Plerique enim negant esse eam, quando id agant, ne res possit venire in quæstionibus. Sed inter omnes Hermagoræ præcellit auctoritas, qui & quæstionem putat, & in primis necessariam, & agitari in foro multùm, & adhibendam etiam in ceteris statutis primo statim congressu, si caussæ conditio patiatur. Nihil enim statuto tam interesse eorum quibus judicium intenditur, quàm declinare judicium. Porrò ipsam declinationem judicij habere nonnullam judicij speciem. Nam si ita res ageretur, ut quoties nollet aliquis caussam judicij, esset hoc in ipsius potestate, nulla erat quæstio. Nunc autem cùm semper exsistant, qui impediant, ipsa illa contentio, qua alter in judicium vocat, alter B recusat judicium, facit quæstionem, quod controversiæ genus Hermagoras ἀσύστατον appellat, nostrorum pauci reprehensionem, plerique translationem vocaverunt, utrique sanè rationem secuti. Qui reprehensionem dixerunt, eo scilicet, quòd cùm maximè inducatur in judicium, caussa reprehenditur, & quasi retrahitur: qui translationem, quòd reus non omnino excludat actionem, sed in præsentem conditionem actionis excuset, in aliud genus judicij transferat, vel habitum jam, vel futurum.

Aristot. τὶ ...

Caput VI. De quatuor quæstionibus legalibus.

Sunt item aliæ quæstiones quatuor, quas inventores νομικὰς, nos legales appellamus νομικὰ sunt scriptum & voluntas, quod illi ῥητὸν καὶ διάνοιαν appellant: ἀντινομία, quam nos contentionem legum contrariarum vocamus: ambiguitas, quam illi ἀμφιβολίαν. collectio, quam illi συλλογισμὸν vocant. Verùm hæc paulò pòst diligentiùs tractabimus, ita ut significantia cujusque evidentiùs exprimatur, & species generibus addatur. Interim mihi videtur esse dicendum, quibus C omnis quæstio articulis, & qualibus nodis subinde adstricta, ad perfectam speciem sui veniat.

Caput VII. Quibus status nomen ...

Est aliquod dictum quod græci φάσιν nominant, id scinditur in duas partes: & est ejus alterum ἀπόφασις, & alterum κατάφασις, intentionem verbo factam possumus dicere, id est verbum quo crimen intenditur, veluti, pulsasti, prodidisti, occidisti. Quod autem illi ἀπόφασιν, nos abnuentiam criminis ejus, quod verbum accusator intenderit, veluti, non pulsavi, non prodidi, non occidi. Ex his duobus dicto & responso, vel intento & negato, media nascitur quæstio, hoc modo. Intentio est, occidisti: negatio, non occidi: quæstio, an occiderit. Sed ut jam à conjecturali modo recedamus: intentio est, injuriâ occidisti: negatio, non injuriâ occidi: quæstio, an injuriâ occiderit. Vel in aliquo legali statu; intentio est, non licebat tibi hoc facere per legem: negatio est, licebat mihi facere per legem: quæstio est, licueritne hoc facere per legem. Hanc quidam, ut nos usque adhuc diximus, quæ D stionem vocaverunt, quidam statum nominaverunt, ab eo videlicet quòd in ea, & exordium quæstionis, & summa consisteret. Primò enim quasi eminus, cùm hinc dicatur factum esse, inde non esse factum, nulla pugna est, sed quasi futuræ pugnæ meditatio. Deinde cùm propiùs accessum est, & quasi ad manus ventum, altercationi & contentioni mutuæ media quæstio intervenit, sit necne factum: in ea uterque consistit, omisso quod antè dicebat. Unde ei quæstioni status nomen impositum est. Hoc idem Theodorus κεφάλαιον appellat, translatione usus, videlicet à principali parte corporis: quod in hoc etiam complexu duorum, quæ utrimque dicta sunt, quasi caput quoddam totius controversiæ efficitur. Consequens huic locus est, aut perinde, aut magis etiam necessarius, quo demonstratur quid caussa, quid continens, quid de quo contenditur. Caussam Hermagoras αἴτιον vocat; συνέχον continens; de quo contenditur τὸ κρινόμενον. Est ergo caussa, quæ nisi præcesserit, controversia fieri non potest. Quod dico tale est: Abdi- E catur à patre filius, controversia idcirco non est, quia nulla, cur abdicaretur à patre, caussa præcessit. Denique addamus caussam, & statim controversia effecta est. Juravit se non ducturum uxorem, & abdicatur. Quod juravit, αἴτιον factum est, id est caussa cur abdicationem mereremur. Συνέχον vel continens est, quod ad refutandum αἴτιον, id est ad refellendam caussam videtur afferri, ut est in hac materia: Militem qui juraverat se deserturum, imperator occidit, & reus fit cædis: hîc enim αἴτιον, id est caussa judicij est, quòd occidit: neque enim fieret reus, nisi occidisset: συνέχον, id est continens, est id propter quod occidisse dixit, jusjurandum scilicet militis, quod se deserturum juraverat. Hoc interdum συνέχον Hermagoras, id est continens, interdum αἴτιον αἰτίου vocat, quasi caussam caussæ: nam quemadmodum reatus appellat, ab eo quòd omnis rei defensio ab eo contineatur, caussa est, quòd militem occidit, ita occidendi caussa, quòd miles deserturum se esse juravit. Nunc quoniam scimus quid sit caussa, quid F continens, videamus etiam quid sit de quo contenditur, id est quid sit τὸ κρινόμενον. Est autem nihil aliud quàm exploratio continentis, τοῦ συνέχοντος. Quod dico tale est (etenim in eadem controversia perseverandum puto, quo sint lucidiora quæ tradimus) αἴτιον est quòd occidit militem imperator: συνέχον est, quo reus nititur, id est ratio propter quam se occidisse dicit. est autem quòd miles juravit se deserturum: κρινόμενον est, examinatio hujus ipsius, quod ad defensionem reus adtulit. In quo ita quæritur, num alia caussa imperatori fuerit, cur occiderit militem: & hoc prætexitur; ut videatur, non quia juraverit, occisus, sed quaqua vel simultatis vel invidiæ caussâ. Poterit etiam hoc modo articulus iste tractari, an etiamsi juraverit, parum tamen hæc justa caussa fuerit, cur debuerit occidi: & tota perfectio totius συνέχοντος, quod ad αἴτιον affertur, κρινόμενον vocatur. Evenit tamen nonnumquam, ut in una controversia non simul αἴτιον & συνέχον & κρινόμενον, sed sæpius ipsa omnia per vices revoluta tractentur: ut in hac controversia: Reus est Ulysses lege reipublicæ, quod procos occiderit. Hîc enim αἴτιον est, quòd occiderit: συνέχον, quòd eos qui bona sua depopulabantur, & pudicitiæ uxoris insidiabantur, occidit: κρινόμενον est, numquid tametsi hæc res præcesserit, aliâ tamen caussâ, quàm prætexit, occiderit: vel numquid ne pessimè quidem de se meritos, indemnatos debuerit occidere? Deinde ad hoc κρινόμενον, aliud συνέχον affert Ulysses, quo dicat se jussu Minervæ interemisse. Deinde ad hoc ipsum συνέχον fit κρινόμενον, quo quæritur utrumnam propter jussum

Minervæ occiderit, & in tali re ne Minervæ quidem obtemperare debuerit: est autem αἴτιον proprius accusatoris locus, συνέχον defensoris, κρινόμενον utriusque commune.

Caput VIII. Modi controversiarum.

Subinde dicendum puto, quemadmodum & quot modis controversia ἀσύστατος fiat. Tametsi ne dici quidem controversias oportet, quæ statum non habent, sed πλέγματα irrationabilia, id est ἄλογα. Fiunt autem ἀσύστατα modis quatuor: unum cùm aliquid deest ex circumstantia: quæ autem vis sit circumstantiæ, & suprà diximus, id est cùm quæstionibus, aut caussa, aut persona, aut locus, aut aliquid eorum deest, quibus effici circumstantiam diximus. Hoc autem genus asystati in scholasticam materiam non potest cadere, idcirco quia esse non poterit ullum thema deficiente circumstantia. In veritate tamen nonnumquam evenit, ut aliquid horum desit, & per imprudentiam actoris profligatâ caussâ veniatur ad judicem. Alter est modus asystati, quem κατὰ ἰσότητα appellant. Nos tamen si nomen latinum dare non possumus, tamen vim intelligere debemus: nam cùm eadem utrimque dicuntur, & nullâ re, ne parvâ quidem, discernuntur, tamen hujusmodi πλέγμα, propter æqualitatem utriusque partis, statum implicat. Ut vicini adolescentuli, qui speciosas uxores habebant, noctu alter alterum obvium habuerunt, accusant invicem adulterij: nam quidquid altera pars dixerit, hoc altera dicat necesse est. Veri simile est te adulterium voluisse committere, quia adolescens es. Te quoque veri simile est voluisse, quia adolescens es. Veri simile est, quia speciosam uxorem habeo. Te quoque veri simile est, quia & ego speciosam uxorem habeo. Facultatem tibi vicinitas præbuit, & tibi eadem vicinitas præbuit facultatem. Cur nocte in me? cur tu autem in me incidisti? Nihil est quod distinguatur; & idcirco uter eorum sive accusat alterum, se criminatur, sive se purgat, defendit eum, quem criminari videtur. Tertium est, asystati genus, quod Græci καθ' ἑτερομερείαν appellant, id est secundùm alteram partem, cùm reo nulla defensio est, & aut color in facto non invenitur, aut parum probabilis color invenitur. Unde etiam Demoсrates præceptor meus solitus erat dicere, eas etiam controversias, in quibus color diu quæritur, statum non habere. Verùm ille constantiùs, nos si afferatur aliquid ad defensionem vel mediocriter probabile admittimus. Sed si evidenter confessa caussa est ut oportet secundùm heteromeriam explodemus. Nonnunquam incidunt quæstiones, maximè in veritate, quæ summam accusatori, nullam reo largiuntur facultatem: verùm eas non controversias, sed communes locos dicimus quippe est in his non probatio criminis, sed ut in expressum atque evidens facinus expressio. Quartus est modus asystati vel caliginosissimus, adeo ut nonnumquam doctis etiam hominibus soleat obrepere. Habet enim nonnullam speciem probabilis consistentisque materiæ. Ea est hujusmodi, in qua judex ferendæ sententiæ rationem explorare non potest: hoc Græci ἄπορον vocant. Sed subjiciamus exemplum: Petebat ab alio usuram quasi pecuniæ creditæ: ille accepisse se pecuniam confitebatur, sed depositam, & idcirco velle se restituere sortem sine usura. Pendente interea judicio, lex de novis tabulis lata est: repetit ille quasi depositam, ille retinet quasi creditam. Non enim video quid sit hîc, quod in sententia ferenda judex sequi possit, cùm petitor idem interdum credidisse, interdum deposuisse se dicat, & ille alter interdum depositam accepisse, interdum creditam, & neuter sua priore, sed uterque alterius præteritâ sententiâ utatur.

Caput IX. De figuris controversiarum.

Pertinere etiam nonnihil ad rem videtur scire figuras controversiarum, quibus invicem differant, quò magis in evidenti sit, quemadmodum quamque tractemus. Sunt igitur themata, id est figuræ controversiarum, quatuor: ἔνδοξον, quod nos opinionis bonæ possumus dicere: ἀμφίδοξον, quod nos opinionis ex utroque bono ac malo confusæ possumus dicere: παράδοξον, quod nos opinionis malæ possumus dicere: tametsi quidam parum diligenter græcè loquentes, paradoxon pro his quæ sunt bonæ opinionis, accipiunt. Unde vulgò etiam Olympionicas & ceteros victores sacrorum certaminum, paradoxos vocant, magis consuetudine quàm ratione ducti: nam, ut opinor, παράδοξον est, quod est παρὰ τὴν δόξαν, id est contra opinionem bonam. Denique licèt alias vulgares significationes probare malimus hujus nominis, tamen hoc loco ut multa nova tam à technicis & mathematicis, quàm à philosophis cognominantur, accipere debemus non tam pro solito usu consuetudinis, quàm pro conditione præcepti. Quarta est species controversiæ, quæ græcè ἄδοξος dicitur, quàm nos non ut vulgò malæ opinionis, sed nullius opinionis dicimus, id est humilem & sordidam. Sed evidenter hæc propositis exemplis liquebunt. Εὔδοξος controversia hujusmodi est, in qua tam persona quàm res est honesta, velut Scipio victis Pœnis petit in præmium ut spectet ludos laureâ coronatus: & persona honesta est Scipionis, & quod petitur non improbum. Ἀμφίδοξος est, in qua vel honestatem personæ turpitudo rei maculat, velut si idem Scipio petat præmij nomine mortem Tyberij Asellij: nam petitoris persona honesta est; quod autem petitur, inhonestum. Vel contrà, si abdicatus fortiter fecerit, & petat præmij nomine reditum in domum patris: persona quæ petit inhonesta abdicati, res quam petit honesta ut in domum patris redeat. Παράδοξον est controversiæ genus, ut suprà definiebam, in quo utraque sunt inhonesta, tam res quàm persona, velut impudicitiæ reus fortiter fecit, petit præmij nomine accusatoris sui mortem: nam & persona petentis inhonesta est, siquidem fuit reus impudicitiæ, tametsi aliquid turpitudini derogaverit, quòd fortiter fecit; & res quam petit, improba. Ἄδοξον, est controversiæ genus sine opinione utraque, humile & sordidum. Pauper vestimenta vendebat, extitit alius pauper, qui vendicaret ea, & furto ablata sibi esse diceret: ille venditor ait se ab adultero deprehenso illa vestimenta detraxisse: invicem accusant, ille adulterij, hic furti. hic enim & personæ humiles pauperum, & res quæ videntur fecisse quæstionem abjectæ, vestimentorum vendicatio & agnitio: & quamquam intervenerit crimen adulterij non abjectum, tamen quia plura sunt ante περίστασιν humilia & sordida, totius controversiæ speciem sibi vendicant.

Caput X. Quid utilitatis præ se ferat figurarum ejusmodi agnitio.

Dignoscere autem has controversiarum figuras, cùm ad multa alia convenit, tum vel in primis ad id, ut modum præfandi, id est principia edendi, congruentem qualitati materiam invenire possimus: non enim eadem species debet esse principij in themate ἐνδόξῳ & ἀμφιδόξῳ & παραδόξῳ, sed sua cuique forma tribuenda. Jam primùm in ἐνδόξῳ genere materiæ Hermagoras negat esse præfandum: nam si benevolentiæ, inquit, conciliandæ gratiâ præfari solemus in bonæ opinionis themate, quale illud est Scipionis; benigni sunt hi, apud quos locuturi sumus: nihil autem adtinet parare quod paratum est. Sed mihi longè aliter videtur, & pace tanti viri dixerim: neque enim est semper spectanda auctoritas, utique cùm ratione vincatur. Censeo igitur nihil prohibere in ἐνδόξῳ genere materiæ, quominus præfemur. Nihil enim, opinor, mali est, benignos judices benigniores reddere præfando, ut cùm offensos adversariis videmus, offensionem illam dicendo augere conamur. Denique aulœdos & citharœdos & ceteros hujusmodi artifices, quamquam non polliceantur orationem, videmus tamen præloqui ante actionem. Et omnino curta & sine capite oratio est, quæ sine principio ab ipsis rebus orditur. Utemur etiam principiis in bonæ opinionis controversiis; sed brevioribus & erectioribus paulò, & confidentibus & plenis dignitatibus, sine jactantia dumtaxat, ne res pariat invidiam: ut est illud apud M. Tullium contra concionem Metelli, in qua exsultare videtur: *Sic enim, ut opinor, insequar fugientem, quoniam congredi non licet cum resistente.* Quod numquam profectò tam magnificè dicere in exordio statim orsus fuisset, nisi & ipsius actoris esset honesta persona, & res de qua locuturus erat, non improba. Itemque alio loco, cùm de conjuratorum animadversione loqueretur: *Video, Patres conscripti, in me omnium vestrûm ora atque oculos esse conversos*: & deinceps. Quæ omnia hujusmodi sunt, ut actor & splendori suo & rebus his de quibus locuturus est, quasi honestissimis videatur meritò confidere. Pleraque hujusmodi exordia apud Q. Gracchum, quanto nobilioris fuit spiritus, quæ dicentem profectò Merucium, aut aliquem ex Cannensi caterva nemo ferret. In ἀμφιδόξῳ genere materiæ moderatione quadam utendum erit, cùm principiamus, ut & turpitudinem quæ subest, * & dignitatem quæ est in re aut persona vel illustrando augeamus, vel ita variè utrumque misceamus, ut alterius partis turpitudinem alterius honestas tegat. Neque tamen cum tanta jactatione, quanta in illo superiori genere materiæ, sed quasi cum quadam confidenti verecundia. Si in re turpitudo erit, quantum fieri poterit, avocabimus judicem ad personæ dignitatem. Si in persona; ad rei dignitatem quasi de periculoso in tutiorem locum refugiemus, sed summatim leviterque cedentes, ut despicere potiùs suspicionem metus, quàm timere videamur. Laborabimus autem in eo, ut confusâ utraque dignitate rei & personæ, plus fiduciæ in honestate, quàm metus in turpitudine habere videamur. Sed ut limpidiùs hoc genus principiandi deprehendatur, dabo exemplum quod habuit M. Tullius, cùm pro M. Scauro loqueretur. Erat enim controversia ἀμφίδοξος: quippe qui niteretur dignitate personæ M. Scauri, premeretur turpitudine criminis de pecuniis repetundis. Utrumque in principio statim ita confudit orator, ut & turpitudinem criminis dignitate personæ contegeret, neque tamen largiter nimiùm, neque exsultanter, sed ita ut expromat nonnullam etiam metus suspicionem. *Maximè fuit optandum M. Scauro judices, ut nullo suscepto cujusdam odio, sine offensione ac molestia*: & cetera. In παραδόξῳ, id est in malæ opinionis themate, ubi & persona & dignitas pariter laborabit, longioribus principiis utendum erit, & purgandis suspicionibus opera tribuenda, & demissè loquendum, cùm sententiis, tum verbis etiam propiùs blanditiam sitis, & querimoniâ quasi falsi illati criminis, & falsæ infamiæ compositæ adversùm nos per invidiam, etiam submissiore toto corpore conformato ad verecundiam, submisso vultu, oculis terram intuentibus, neque illa acriter; sed si possumus etiam timore simulato. In ἀδόξῳ, id est in humili genere materiæ, proxima sermoni debent esse principia: neque sententiis altè petitis, neque verbis ultra modum ornatis, neque structurâ graviore, sed quasi resolutâ & simplici. Vis autem omnium sententiarum, quam his principiis adhibemus ea esse debebit, ut rem à proprietate revocet ad communitatem, & dicat omnium interesse illam rem vindicari: propterea quòd quanto quæque minora sunt, tanto crebriùs & magis inter multos cadere possint. Nec tam oportere spectari magnitudinem rerum & personarum, quàm rationem æqui & iniqui, veri & falsi: eamdem enim esse horum in minimis vim, quam in maximis. Talia principia sunt pleraque apud Demosthenem in iis libris qui inscribuntur Idiotici, & magis apud Lysiam, & apud quosdam ex nostris veteribus. Certè Marcus Tullius cùm pro Archia diceret, non aliter exorsus est.

* Obtegendo minuamus. *tale quiddam videtur deesse.*

ADMONITIO
DE SEQUENTI OPUSCULO.

HOC opusculum unâ omnium eruditorum sententiâ abjudicatur Augustino. Apud Lucam Holstenium in codice Regularum parte secunda, Consensoria Monachorum *inscribitur, aptiore titulo. Attamen receptam dudum in hac appendice inscriptionem mutare visum non est, præsertim destitutis veterum librorum auctoritate. quippe nullum hujus opusculi MS. exemplar reperimus.*

REGULÆ CLERICIS
TRADITÆ FRAGMENTUM.

COMMUNI definitione decrevimus apud nos, quod numquam postmodum ab ullo poterit infringi. Residentibus nobis in monasterio, in nomine Domini nostri Jesu Christi, omnibus placuit secundùm apostolicam traditionem, unum sentire in Domino & communiter possidere. Sicut scriptum est: *Vnum sentite in Domino.* Et nemo quidem proprium sibi vindicet quidquam, sed fiat sicut scriptum est in Actibus Apostolorum, *Habentes omnia communia*, nemo quidquam esse suum dicebat: quod à nobis scriptum est. In Domino ergo jure observationis nos teneamus, & in eo usque in finem permaneamus: quoniam in lege scriptum est, *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.* Si quis autem venire desiderat ad congregationem fratrum, qui in unum esse videntur, non ignoret Evangelij dictum, quod dixit: *Vendat omnia sua, & eroget egenis & pauperibus.* Et iterum: *Abneget semetipsum, sibi tollat & crucem suam, & sequatur me.* Et ne tractet in corde suo de victu aut vestitu, & ceteris, quæ necessaria sunt corpori, ipso Domino præmonente in Evangelio & dicente: *Nolite cogitare dicentes, quid editis, aut quid vestiemini: hoc enim gentes cogitant. Scit pater vester, quia horum omnium indigetis: quærite primùm regnum Dei, & justitiam ejus; & hæc omnia apponentur vobis.* Verumtamen antequam statuat esse in monasterio, probet propositum fratrum atque exemplum, & ipse probetur in omni conversatione ab illo, qui prior est, & ceteris consentientibus, propter illud quod Scriptura docet & admonet, dicens: *Amicum noli citò comprobare.* Sed si contigerit ut aliquis ex qualibet caussa necessitatis à monasterio fuerit abstractus, ne vel mente concipiat secum aliquid ferre de iis omnibus, quæ in monasterio fuerunt, sive etiam quæ secum aliquando adtulerat, sive ea quæ cum fratribus adquisierat: quia certum est fratres nihil habere, possidere, dare, vel accipere debere sine superioris licentia. Quòd si propinquus, vel amicus, vel quilibet fratrum, aliquid offerre voluerit, primò quidem Priori insinuetur, & sic suscipiatur, si ipse mandaverit; de quo tamen nihil fiat aliud, nisi quod Priori placuerit, vel permiserit: quoniam valde verendum est, ne sibi eveniat quod scriptum est: *Vir mutabilis in lingua incidit in mala.* Et iterum, ut nullum omnino de fratribus secum provocet, ne magis de- A structor quam ædificator monasterij videatur: propter id quod scriptum est, *Qui non est mecum, contra me est: & qui mecum non congregat, dispergit.* Et quicumque provocatus ab aliquo, de monasterio voluerit abscedere, aut redarguat provocantem, aut antè indicet * Præposito, cui utique de iis, quæ in communi decrevimus nihil esse censeo subtrahendum, quia scriptum est, *Pacifici sint tibi multi, sed unus ex mille sit tibi consiliarius.* Igitur hæc quæ scripta sunt, cum summa diligentia observanda sunt à Præposito usque ad omnes fratres. Et si quis ab aliquo doctrinam audierit, præter quam in monasterio consecutus est ab eo, cui se credidit, hanc autem suscipiat, & eam non subtrahat doctori: quia scriptum est, *Omne quod manifestatur, lux est.* Si enim bona fuerit, collaudanda est: si verò prava, reprobanda. De iis autem fratribus, qui in unitate consistunt, si quis subitò adversus Præpositum altercatus fuerit, non solum semel, sed secundò & tertiò, ut Evangelium docet, licet exorare. Si autem noluerit se emendare, ille cui B injuriam irrogatus est, post primam vel secundam correctionem, qui non revocaverit contumacem, denunciet & illud Præposito, ne per taciturnitatem, & ille, & frater suus periclitentur, sicut Salomon ait, *Qui occultat inimicitiam, instruit dolum.* Si verò (ut fieri solet) incursio repentina supervenerit, aut hostilitas, ut impossibile sit fratribus in unum fugam petere propter insecutionem inimicorum, & postmodum Deo favente evaserint, & potuerint pervenire ubi Præpositum esse cognoverint, veluti filij ad patrem festinare debebunt. Nec ullo modo poterunt separari, quos divina caritas sociavit, quia scriptum est, *Perfecta dilectio foras mittit timorem.* Si quis autem quod superius diximus caussa necessitatis detinet id, quod à monasterio secum portavit, necesse habebit, ubi Præpositus suus est, illud perferre: quia non poterit sibi retinere, quod per pactum ad omnes pertinet, & Deo utique est consecratum. Sed si cogitaverit de his aliquid retinere, contra dictum Apostoli agere videtur, qui ait, *Nemini quidquam debeatis, nisi* C *ut invicem diligatis vos.* Omnia ergo quæ in isto libro continentur, omnes fratres observent, atque subscribent, qui boni esse desiderant. Verùm propter illos sunt cauta, id est scripta, qui in omnibus stabiles esse noscuntur.

Sap. 1. 1. — Act. 2. 44. & c. 4. 32. — Matt. 10. 22. — Matt. 19. 21. — Luca 9. 23. — Matt. 6. 31. — Prov. 13. 3. — Matt. 12. 30. — * Holsten. Abbati. — Eccli. 6. 6. — Ephes. 5. 13. — Matt. 18. 15. — 1. Joan. 4. 18. — Rom. 13. 8.

ADMONITIO
DE SEQUENTE OPUSCULO.

CONTVLIMVS *istud opusculum ad exemplar Corbeiense ante mille annos, uti videtur, exaratum, quo in exemplari ab eo loco,* Psalmi III. LXII. *&c. (ubi Lucas Holstenius in codice Regularum parte secunda cum editis Amerb. Eras. & Lov. satis concordat) variat hunc in modum:* Psalmi tres, sexagesimus secundus, quintus, & octogesimus nonus. *(lacuna hîc est exigua deleto, uti videtur, verbo sex circiter litterarum, & mox sequitur)* Ad tertiam psalmus ad respondendum dicatur: deinde antiphonæ duæ, lectio, & completorium. Simili modo sexta & nona. Ad Lucernarium autem psalmus responsorius unus, antiphonæ quatuor, item psalmus unus responsorius, lectio, & completorium. Et tempore opportuno post lucernarium omnibus sedentibus legantur lectiones. *(hîc erasum est unum verbum, & proximè sequitur)* Post hæc autem consuetudinarij psalmi ante somnium dicantur, nocte autem orationes, mense Novembri *&c. ubi quod semel & iterum dicitur,* & completorium, *videtur sonare idem cum isthac formula à Patre nostro Benedicto Matutinorum officium ordinante, bis usurpata,* & completum est, *id est peractum sic erit officium, vel, adetur finalis oratio, qualis ea scilicet quæ in antiquis missalibus* ad complendum *vocitatur. Porrò in eodem codice opusculum absque titulo sic incipit:* Ante omnia *&c. Sed ad hæc ultima verba,* de vestra salute. amen. *continenter & in eodemmet versu subjicitur Regula S. Augustini viris aptata, uti jam observavimus, cum hisce verbis in fine* Explicit Regula sancti Augustini Episcopi.

REGULA

REGULA SECUNDA.

Deut. 6. 5. Matt. 22. 37.

ANTE omnia, fratres carissimi, diligatur Deus, deinde & proximus, quia ista præcepta principaliter nobis sunt data. Qualiter autem nos oportet orare vel psallere, describimus: id est, in matutinis dicantur Psalmi III. LXII. VI. & LXXXVIII. cum debitis antiphonis, versibus & responsoriis. Ad primam & tertiam dicantur sui psalmi, antiphonæ duæ, lectiones duæ. Simili modo ad sextam & nonam dicantur sui psalmi, cum debitis responsoriis & antiphonis. Hoc idem in vesperis & completoriis servetur. Ad lucernarium autem psalmus, responsorium unum, antiphonæ tres, lectiones tres. Et tempore opportuno post lucernarium, omnibus sedentibus legantur lectiones. Nocturnæ autem orationes mense Novembri, Decembri, Januario & Februario, antiphonæ duodecim, psalmi sex, lectiones tres. Martio, Aprili, Septembri, Octobri, antiphonæ decem, psalmi quinque, lectiones tres. Maio, Junio, Julio, & Augusto, antiphonæ octo, psalmi quatuor, lectiones duæ.

Operentur à mane usque ad sextam, & à sexta usque ad nonam vacent lectioni, & ad nonam reddant codices. Et postquam refecerint sive in horto, sive ubicumque necesse fuerit, faciant opus usque ad horam lucernarij. Nemo sibi aliquid vendicet proprium, sive in vestimento, sive in quacumque re: Apostolicam enim vitam optamus vivere. Nemo cum murmure aliquid faciat, ut non simili judicio mur- (Act. 4. 32.)

A muratorum pereat: fideli ter obediant: patrem suum honorent post Deum: Præposito suo deferant sicut decet sanctos: sedentes ad mensam taceant audientes lectionem: si autem aliquid opus fuerit, Præpositus eorum sit sollicitus. Sabbato & Dominica sicut * consuetudo est, qui volunt vinum accipiant. Si opus fuerit ad aliquam necessitatem monasterij mitti, duo eant. Nemo extra monasterium sine præcepto manducet neque bibat, non enim hoc ad disciplinam pertinet Monasterij. Si opera monasterij mittantur fratres vendere, solicitè observent ne quid faciant contra præceptum, scientes quia Deum exacerbant in servis ipsius: sive aliquid emant ad necessitatem monasterij, sollicitè & fideliter ut servi Dei agant. Otiosum verbum apud eos non sit. A mane ad opera sua sedeant: post orationem tertiæ eant similiter ad opera sua. Non stantes fabulas contexant, nisi fortè aliquid sit pro utilitate animæ: sed sedentes ad opera taceant, nisi fortè necessitas operis exegerit ut loquatur quis. Si quis autem non omni virtute adjuvante miseri-
B cordia Dei hæc conatus fuerit implere, sed contumaci animo despexerit; semel atque iterum commonitus, si non emendaverit, sciat se subjacere disciplinæ monasterij sicut oportet: si autem talis fuerit ætas ipsius; etiam vapulet. Hæc autem in nomine Christi fideliter & piè observantes, & vos proficietis, & nobis non parva erit lætitia de vestra salute. Amen. Hæc sunt quæ ut observetis præcipimus in monasterio constituti. Primò, &c.

* MSS. Corb. *Constitutum est.*

ADMONITIO
DE SEQUENTI LIBRO.

AUGUSTINI *non esse hunc librum cùm ex aliis multis argumentis, tum ex eo liquet, quòd B. Benedicti regula in 14. & 19. capite laudatur. Esse B. Aëlredi Rhievallensis in Anglia abbatis, qui nimirum medio sæculo duodecimo scribebat, certò se scire ait Lucas Holstenius in codice Regularum, parte secunda. Et revera in indice operum S. Aëlredi Centuriâ 2. Scriptorum Britanniæ n. 99. recensetur sub hoc titulo:* De Institutione inclusarum Lib. I. *Jam pluribus annis exigis à me. Habes ejusdemmet libri partem circiter tertiam inter opera S. Anselmi nomine vulgata, scilicet Meditationes* XV. XVI. *&* XVII.

DE VITA EREMITICA,
AD SOROREM, LIBER.

Prologus.

JAM pluribus annis exigis à me soror, ut secundùm modum vivendi quem arripuisti pro Christo, certam tibi formulam tradam, ad quam & mores tuos dirigere, & vitam religionis, & vitæ religiosæ possis exercitia ordinare. Utinam à sapientiore id peteres & impetrares, qui non conjecturâ qualibet, sed experientiâ didicisset, quod alios doceret. Ego certè qui carne & spiritu tibi frater sum, quoniam negare non possum, quidquid injungis: faciam quæ hortaris, & ex diversis Patrum institutis aliqua quæ tibi videntur necessaria excerpens ad componendum exterioris hominis statum certam tibi regulam tradere curabo, pro loco & tempore quædam adjiciens: & spiritualia corporalibus, ubi utile visum fuerit, interserens.

PRIMUM oportet te scire, qua caussâ, quave ratione vita hæc ab antiquis vel instituta sit vel usurpata. Sunt quidam quibus inter multos vivere perniciosum est. Sunt & alij quibus etsi perniciosum non est, tamen dispendiosum est. Sunt & nonnulli quibus & nihil horum timendum est: sed potiùs habitare magis æstimant fructuosum. Itaque antiqui vel ut vitarent periculum, vel ne paterentur dispendium, vel ut liberiùs ad Christi anhelarent & suspirarent amplexum, singulariter vivere elegerunt. Hinc est, quòd plures in eremo soli sedebant, victum manuum suarum opere sustentantes. Illi verò qui nec hoc securum sibi inter solitudinis libertatem & vagandi potestatem arbitrabantur, includi potiùs, & intra cellulam obstruso exitu contineri tutiùs æstimabant.

QUID tibi visum fuit, cùm te huic institutioni voveres? Nam multi rationem hujus ordinis vel ignorantes, vel non curantes, membra tantùm intra parietes cohibere satis putant esse: cùm mens non solùm per vagationem dissolvatur, curis & solicitudinibus dissipetur, immundis etiam & illicitis desideriis agitetur, sed etiam lingua, tota die per vicos & civitates, per foros & nundinas otiosè discurrant.

VIX aliquam inclusarum hujus temporis solam invenies, ante cujus fenestram non anus garrula vel nugigerula mulier sedeat, quæ eam fabulis occupet, rumoribus aut detractionibus pascat, illius vel illius monachi vel clerici vel alterius cujuslibet ordinis viri formam, vultum, moresque describat. Illecebrosa quoque interserat, puellarum lasciviam, viduarum, quibus licet quidquid libet, libertatem, conju-

C gum in viris fallendis explendisque voluptatibus astutiam depingat. Os interea in risus cachinnosque dissolvitur, & venenum cum suavitate bibitum per viscera membraque diffunditur.

SIC cùm discedere ab invicem hora compulerit, inclusa voluptatibus, anus cibariis onerata recedat. Reddita quieti misera eas quas auditus induxerat, in corde versat imagines, & ignem præmissa confabulatione conceptum vehementiùs sua cogitatione succendit: quasi ebrius in psalmo titubat, in lectione cadit, fluctuat in oratione. Refusa mundi luce citantur muliercula addentes nova veteribus, non cessant, donec captivam liberiùs dæmonibus illudendam exponunt. Nam manifestior sermo non jam de accendenda, sed potiùs de satianda voluptate procedens: ubi & quando & per quem possit explere quod cogitat, in commune exponant. Cella vertitur in prostibulum, & delicato qualibet arte foramine, aut illa egreditur, aut adulter ingreditur. Infelicitas hæc, ut sæpe probatur, pluribus caussa viris in hoc nostro sæ-
D culo communis est. (CAPUT IV. Ex confabulatione cum externis mulieribus quæ pernicies.)

SUNT aliæ quæ, licet turpia declinent, loquaces, tamen loquacibus assiduè sociantur, nimium curiositati linguam & aures tota die otio rumoribusque dedentes. Aliæ non multùm ista curantes (quod ferè vitium per omnes hujus temporis serpit inclusas) pecuniæ congregandæ vel multiplicandis pecoribus inhiant: tantaque cum hac sollicitudine in his extenduntur, ut eas matres vel dominas familiarum existimes, non anachoretas. Quærunt aliquibus pascua pastores, qui procurent, qui custodiant greges, fructus vel pretium vel pondus, vel numerum à custodibus expetunt. Sequitur emptio & venditio, ut nummus nummo cumulum exigat, & avaritiæ sitim accendat. Fallit enim tales spiritus nequam pro impertiendis eleemosynis vel orphanis alendis. Pro advenientium parentum vel amicorum caritate, & religiosarum feminarum susceptione, hoc utile esse ac necessarium suadentes. Non est hoc tuum, ad quam magis pertinet, ut pauper cum pauperi-
E bus stipem accipias, quàm relictis omnibus tuis pro Christo aliena quærere, ut eroges. Magnæ infidelitatis signum est, si inclusa de crastino sit sollicita, cùm dominus dicat, *Primùm quærite regnum Dei, & hæc omnia adjicientur vobis.* Quapropter providendum est ut mens omni rerum temporalium cura exuatur, & exoneretur sollicitudine. (CAPUT V. Reclusarum quarumdam avaritia.) (Matt. 6. 33.)

QUOD ut fiat, videat inclusa, ut si fieri potest, de labore manuum suarum vivat. Hoc enim perfectum est. Si autem aut infirmitas aut te- (CAPUT VI. Reclusa ne)

pauperum aut hospitum prætextu facultates habere velit. utatur ancilla probata. non puellas doceat.

neritudo non permittat : antequam includatur, certas personas quærat, à quibus singulis diebus quod uni diei sufficiat, humiliter recipiat, nec caussâ pauperum vel hospitum quicquam adjiciat. Non circa cellulam ejus pauperes clament, non orphani plorent, non vidua lamentetur. Sed quis, inquies, hoc poterit prohibere ? Tu sede, tu tace, tu sustine. Mox ut scient te nihil habere, seque nihil recepturos, vel fatigati discedent. Inhumanum hoc clames. Ceterum si præter necessarium victum & vestitum aliquid habes, monacha non es. Quid ergo erogabis ? præcipitur tamen inclusæ, ut quidquid de labore manuum suarum victui superfuit, mittat cuidam fideli, qui pauperibus eroget. Nolo ut insidiatrix pudicitiæ vetula mixta pauperibus accedat propiùs, deferat ab aliquo monachorum vel clericorum eulogias, non blanda verba in aure susurret, ne pro accepta eleemosyna osculans manum in aure insibilet. Cavendum præterea est, ut nec ob susceptionem religiosarum feminarum, quodlibet hospitalitatis onus inclusa suscipiat. Nam inter bonas plerumque etiam pessimæ veniunt, quæ ante inclusæ fenestram discumbentes præmissis valde paucis de religiosis sermonibus ad sæcularia devolvuntur, inde subtexere amatoria, & noctem ferè totam insomnem ducere. Sanè tu tale devita, ne cogaris audire, quod videre horreas. Fortè enim videbuntur amara, cùm audiuntur, vel cernuntur : quæ sequuntur dulcia, cùm cogitantur. Si scandalum times, eo quòd nec pauperibus erogas, non suscipis hospites; cùm omnes tuam nuditatem didicerint, non erit, qui reprehendat. Si verò nec pro pauperibus, nec pro hospitibus te velim pecuniosam esse : multo utique minùs occasione grandioris familiæ. Itaque eligatur tibi aliqua anus, non garrula, non vaga, non litigiosa, non nugigerula; sed quæ bonos mores excoluerit, & ab omnibus habuerit testimonium veritatis. Hæc ostium cellulæ custodiat, & quod debuerit, vel admittat, vel conservet. Habeat sub cura sua fortiorem ad onera sustinenda, puellam quæ aquam & ligna comportet, coquat fabas, aut olera : aut si hoc infirmitas exegerit, præparet potiora. Hæc sub virgæ disciplina custodiatur, ne fortè ejus lasciviâ tuum sanctum habitaculum polluatur, propositum blasphemetur, pueris & puellis nullum ad te concedas accessum. Sunt quædam inclusæ, quæ in docendis puellis occupantur, & cellam suam vertunt in scholam. Illa sedet ad fenestram, iste in porticu residet. Illa intuetur singulas, & inter puellares motus nunc irascitur, nunc ridet, nunc minatur, nunc percutit, nunc blanditur, nunc osculatur, nunc flentem vocat pro verbere propiùs, palpat faciem, stringit collum, & in amplexum ruens nunc filiam vocat, nunc amicam. Qualiter inter hęc memoria Dei, nisi sæcularia & carnalia, & si non perficiantur, moventur tamen, & quasi sub oculis depinguntur. Tibi utique duæ illæ sufficiant ad colloquium & ad obsequium.

Caput VII. Studeat silentio, & rarò modestéque loquatur.

Silentii gravitatem inclusæ servandam pręcipuè suademus. Est enim in ea quies magna & fructus multus. Nam cultus justitiæ silentium. Sicut ait Hieremias, *Bonum est cum silentio exspectare salutare Dei.* Et iterum, *Bonum est viro cùm portaverit jugum* : ut sedeat solus & taceat. Unde scriptum est : *Audi Israël, & tace.* Fac ergo quod ait Propheta, *Dixi custodiam vias : ut non delinquam in lingua mea. Posui ori meo custodiam.* Sic inclusa timens casum linguæ, quam secundùm Apostolum Jacobum nemo hominum domare potest, ponat custodiam ori suo, sola sedeat, & taceat ore; spiritu loquatur : & credat se non esse solam, quando sola est. Tunc enim cum Christo est, qui non dignatur in turbis esse cum ea. Sedeat ergo sola, taceat Christum audiens, & cum Christo loquens, ponat custodiam ori suo. Primùm, ut rarò loquatur. Deinde quid loquatur, quibus, & quomodo loquatur, adtendat. Rarò loquatur, id est certis & constitutis horis, de quibus postea dicemus. Quid loquatur, id est certis personis, & quales ei fuerint designatæ. Quomodo loquatur, id est humiliter, moderatè, non altâ voce, nec durâ, nec blandâ, nec mixtâ risu. Nam si hoc ad quemlibet virum honestum non pertinet, quanto magis ad feminam ? quanto magis ad virginem ? quanto magis ad inclusam ? Sede ergo soror mea & tace. Si compelleris loqui, parum loquere, humiliter & modestè : sive de corporalium rerum necessitate, sive de animæ salute sermo incubuerit.

Thren. c. 3. 26.
c. 3. 27.
Psal. 38.
Iacob. 3. 7.

Caput VIII. Quibuscum personis loqui decet Reclusam.

Jam nunc personas quibus loqui debet, designemus. Felix illa quæ nec maritum admisit, nullum virorum videre volens, nec alloqui. Sed quæ nunc reclusarum hoc sequitur exemplum ? Sufficiunt illis quæ modò sunt, si hanc corporalem castitatem conservent, si non onusto ventre non extrahantur, si non fletus infamis partum ediderit. Quibus perpetuum, ne cum viris loquantur, indicere non possumus silentium, cum quibus honestiùs loqui possint, videamus Ergo si fieri potest, provideatur in magno monasterio vel ecclesia presbyter aliquis senex, maturus moribus : cui rarò, nisi de confessione & animæ ædificatione loquatur. A quo consilium accipiat in dubiis, in tribulationibus consolationem. Verùm quia inclusum membris malum illud, quod timemus, plerumque suscitat, & emollit emortuam senectutem, nec ipsi manum suam tangendam præbeat vel palpandam. Nulla vobis de macie vultus, de exilitate brachiorum, de cutis asperitate sit cura.

Caput IX. Scribit vivendi formam Reclusis rogatus à sorore.

Hæc tibi soror (gratias Deo) dicenda non fuerant : sed quia nec solùm propter te, sed etiam propter adolescentiores, quæ similem vitam tuo consilio arripere gestiunt, hanc tibi formulam tradi voluisti, hæc interserenda putavi, si aliqua magni nominis vel bonæ æstimationis persona, abbas scilicet, vel prior, cum inclusa loqui voluerit, aliquo præsente loquatur.

Caput X. De colloquio cum variis personis. quid hac in re observandum à Reclusa.

Nullam certè personam te frequentiùs visitare vellem, nec cum aliqua te crebriùs visitante, familiare vellem tecum habere secretum. Periclitatur enim fama virginis crebrâ certè alicujus personæ salutatione, periclitatur & conscientia. Nam quanto sępius eumdem videris vultum, vel vocem audieris, tanto expressiùs ejus imago tuæ memoriæ imprimetur. Et ideo inclusa etiam facie velatâ loqui debet cum viro, & ejus caussæ conspectum, cui cum timore solum debet pręstare auditum. Nam eamdem viri vocem sępe admittere, quibusdam periculosum esse non dubito. Adolescentium & suspectarum personarum devita colloquium : nec umquam tecum, nisi tu audientiam illius, qui tibi propriè loquatur. & hoc si certa necessitas poposcerit. Cum nullo itaque advenientium, præter episcopum, aut abbatem, vel magni nominis priorem, sine ipsius presbyteri licentia vel præcepto loquaris, ut difficultas loquendi tecum, tibi præstet quietem. Numquam inter te & quemlibet virum, quasi occasione exhibendę caritatis, vel nutriendi affectus, vel expetendę familiaritatis aut amicitię spiritualis, discurrant nuntii : nec eorum munuscula litterasque suscipias, nec illis tua dirigas, prout moris est, puta zonas, marsupia, quę diverso stamine & subtegmine variata sunt, & cetera quę hujusmodi adolescentioribus monachi per clericos mittunt, quod fomentum est amoris illiciti, & magni materia mali.

Operare proinde ea, quæ vel necessitas poscit, vel pręscribit utilitas, & eorum pretium tuis usibus cedat, quibus si non egueris, aut necessaria ecclesię, aut pauperibus, sicut diximus, tribuas. Ornet etiam omnes motus, omnes sermones inclusæ, verecundia, quæ linguam compescat, iram mitiget, jurgia caveat. Quam enim pudere decet honestè honesta loqui : quantę impudentiæ est, ut inhonesta, licèt lacessita injuriis aut stimulata furore, loquatur.

Inclusa igitur litiganti non respondeat, detrahenti non improperet, lacessenti non contradicat : sed in omnibus quę in publico, vel in occulto aut objiciuntur, aut susurrantur, ex conscientię serenioris arte contemnat, dicens cum apostolo, *Mihi autem pro minimo est ut à vobis judicer.* Super omnia enim inclusa studere debet, ut tranquillitatem spiritûs, & pacem cordis jugiter retinens, illum sui pectoris æternum habeat inhabitatorem : de quo scriptum est, *In pace factus est locus ejus.* Et aliàs Dominus per Prophetam, *Super quem*, inquit, *requiescet spiritus meus, nisi super humilem & quietum, & timentem sermones meos ?* Hunc sacratissimum mentis statum, non solùm stultiloquia evertunt, sed & pervertunt. Nihil tam esse tibi censeo sectandum, quàm silentium.

Jam nunc tempus loquendi, ac tacendi tempus distinguamus. Igitur ab exaltatione sanctæ crucis usque ad quadragesimam, post completorium usque ad auroram silentium teneat : & tunc dictâ primâ, si aliud de diurna necessitate voluerit suggerere servienti, paucis hoc faciat verbis, nihil cuiquam postea usque ad tertiam loquatur. Inter tertiam verò & nonam, his qui supervenerint, priùs si admittendi sunt, competenter respondeat, & ministris, quod placuerit, injungat. Post nonam sumto cibo omne colloquium & dissolutionis materiam caveat, ne impingatur ei illud, quod scriptum est : *Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere.* Porrò vespertinâ laude solutâ, cum ministra usque ad tempus collationis de necessariis conferat. Tempore verò quadragesimę inclusa semper silentium tenere deberet : sed quia hoc durum impossibileque putatur, cum confessore suo & ministra, rariùs quàm aliis temporibus, loquatur; & cum nullo alio, nisi fortè aliqua reverenda persona ex aliis provinciis supervenerit. Post Pascha verò usque ad tempus prędictum, à completorio usque ad solis ortum silentio custodito, cùm horam primam in diurnis obsequiis celebraverit, cum ministris suis loquatur si oportuerit; cum supervenientibus, inter nonam & vesperam. Finitâ horâ vesperarum, disponat cum ministris quod opus fuerit usque ad collationem.

His inspectis operi manuum, lectioni & orationi certa tempora deputentur. Otiositas quippe inimica est animę, quam præ omnibus cavere debet inclusa. Est enim omnium malorum parens, libidinis artifex, pervagationum altrix, nutrix vitiorum, fomentum acedię, tristitię incentivum. Ipsa pessimas cogitationes seminat, affectiones illicitas quærit, suscitat desideria. Ipsa quietis fastidium parit, horrorem incutit cellæ. Numquam te improvidam, numquam te spiritus inveniat otiosam. Sed quia mens nostra, quę in hac vita subdita est vanitati, numquam in eodem statu permanet. Otiositas exercitiorum varietate fuganda est, & quies nostra quadam operum vicissitudine fulcienda. Itaque à calendis Novembris usque ad quadragesimam, secundùm ęstimationem suam, plus media nocte repauset : & sic surgens cum qua potest devotione, secundùm formam regulæ beati Benedicti, nocturnas vigilias celebret; quibus mox succedat oratio, secundùm quod eam Spiritus-sanctus adjuverit, aut protelare debet aut abbreviare. Caveat autem ne prolixior oratio fastidium pariat. Utilius est enim sæpiùs orare breviter, quàm semel nimis prolixè : nisi fortè orationi devotio inspirata ipso nesciente, qui orat, prolongaverit. Post orationem in honorem virginis debitum solvat officium, sanctorum commemorationes adjiciens. Cave autem ne de numero Psalmorum, vel commemoratione, aliquam tibi legem imponas : sed quamdiu te psalmi delectant, utere illis. Si tibi cœperint esse onerosi, transi ad lectionem : quæ si fastidium ingerit, surge ad orationem. Sic ad opus manuum, his fatigata, pertransiens, ut salubri alternatione spiritum recrees, & pellas acediam. Finitis commemorationibus quarum numerum non propositioni, vel voci necessitas extorqueat : sed inspirans devotio dictat, tempus quod restat usque ad auroram, operi manuum cum psalmorum modulatione deserviat. Albescente aurora matutinas laudes cum horæ primæ hymnis persolvat : & sic in alternatione lectionum, orationum, psalmorum quoque prout ea devotio variaverit, tertiam expectet, quâ dictâ in opere manuum usque ad horam nonam occupetur. Cibo autem sumto & gratiarum actionibus Deo solutis, ad præscriptam mansitudinem redeat spiritalibus exercitiis, opus corporale intermittens usque ad vesperas. Facto autem parvo intervallo aliquam lectionem de vitis patrum, vel institutis vel miraculis eorum sibi secretiùs legat : ut orta ex his aliqua compunctione, in quodam fervore spiritûs completorium dicat : ut cum pleno pectore devotionis lectulo membra componat : illa sanè quæ litteras non intelligit, operi manuum diligentiùs insistat. Ita ut cùm paulatim fuerit fatigata, surgat & genua flectat, & breviter oret Dominum suum, & statim opus, quod intermiserat, resumat : & hoc faciat tempore scilicet utroque lectionis & laboris, Dominicam orationem crebriùs inter opera eadem repetens : & si quos psalmos voluerit, interserens.

A Pascha verò usque ad prædictas Calendas sic surgat ad vigilias, ut finitis nocturnis hymnis & orationibus, parvissimo intervallo præmisso matutinas incipiat. Quibus expletis usque ad plenum solis ortum orationibus vacet & psalmis, & tunc dictâ primâ sacrificium diurni operis inchoët, usque ad horam tertiam : in lectione & oratione usque ad sextam spiritum occupet, Post sextam sumto cibo, pauset in lectulo suo usque ad nonam : & sic usque ad vesperam manibus operetur. Post vesperam verò orationibus vacet & psalmis, horam collationis ita temperans, ut ante solis occasum lectulus membra recipiat. Ca-

vendum enim est omni tempore ne totam diei lucem nox antequam dormitum eat, suis obducat tenebris, & dormire cogatur cùm vigilare debet.

Caput XVI. DE tempore quadragesimali locuturi, primò excellentiam ejus credimus commendandam. Cùm multa sunt Christianorum jejunia, omnibus excellit quadragesimale jejunium, quod divina auctoritate non singulis quibuscumque personis, non illius vel illius ordinis hominibus, sed omnibus indicitur Christianis. Habet autem testimonium excellentiæ à Lege, à Prophetis & ab Evangelio. Nam Moyses famulus Dei jejunavit quadraginta & diebus & quadraginta noctibus, ut legem Domini accipere mereretur. Helias autem propheta cùm manducasset de pane subcinericio, aquamque bibisset, quam Angelus ei ministraverat, jejunavit quadraginta diebus & quadraginta noctibus, & tunc vocem Domini audire promeruit. Dominus & salvator noster cùm jejunavit quadraginta diebus & quadraginta noctibus, superavit tentatorem, & accesserunt Angeli & ministrabant ei.

Cap. XVII. EST ergo jejunium contra omnia tentamenta & peccabilem statum. In omni tribulatione utile refugium, omnibus nostris irrefragabile fulcimentum. Quantæ autem virtutis sit jejunium ipse Christus non tacuit, cur dæmonem, qui lunaticum invaserat, ejicere non potuerunt. *Hoc genus*, inquit, *dæmoniorum non potest ejici, nisi in oratione & jejunio.* Marc. 9. 28.

Cap. XVIII. LICET autem religionis comes semper debeat esse jejunium, sine quo castitas tuta esse non potest: hæc tamen quadragesimalis observatio magnum in se continet sacramentum. Primus locus habitationis nostræ paradisus fuit. Secundus mundus iste plenus ærumnis. Tertius in cælo cum Angelis & Spiritibus. Significant autem isti quadraginta dies totum tempus, ex quo pulsus est Adam de paradiso usque ad ultimum diem, in quo plenè liberabuntur ab hoc exsilio. Hîc autem sumus in timore, in labore, in dolore projecti à facie oculorum Dei, exclusi à gaudiis paradisi, jejuni ab alimento cœlesti: semper autem debemus hanc miseriam nostram considerare, & deplorare, & ostendere in operibus nostris quòd sumus advenæ & peregrini in mundo. Sed quia hoc facilè non potest humana fragilitas, constituit Spiritus-sanctus tertium tempus, quo id faciamus, & quasdam observationes in Ecclesia fieri ordinavit, quibus ipsius temporis caussam animadvertere valeamus. Nam ubi ostendit nos pulsos esse, adjectos morti propter verbum, quod dixit Dominus ad Adam, cùm eum expelleret de paradiso, cum cinerum adspersione dicitur nobis, *Pulvis es, & in pulverem reverteris.* Ut sciamus etiam, quòd in hoc exsilio negatur nobis visio Dei, appenditur velum inter nos & sancta sanctorum. Verùm ut reducamus ad memoriam, quòd longe sumus ab eorum societate de quibus scriptum est: *Beati qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te.* Usitatum verbum laudis intermittimus. Quòd verò nos ipso hoc altiori jejunio constringimur, recordari nos facit, quòd in hac vita cœlesti pane non satiamur. In hoc ergo tempore omnis Christianus aliquid addere dicitur solitis obsequiis, & diligentiùs atque frequentiùs circa cordis & oris custodiam occupari. Sed inclusa maximè institutionis temporis hujus rationem multo meliùs intelligit, quanto eam in propria vita sua expressiùs recognoscit. In his proinde sacris orationibus Christo placere præcipuè desideramus, totam se Deo voveat atque sanctificet. Omnes delicias respuat, omnes confabulationes abjuret, & quasi dies nuptiarum hoc tempus existimans ad amplexus Christi omni aviditate suspiret. Frequentiùs solito incumbat orationi, crebriùs se pedibus Jesu prosternat, crebra nominis illius repetitione compunctionem excitet, lacrymas provocet, cor ab omni vagatione compescat. Finis itaque sacris vigiliis intervallum, quod à nocturnis laudibus dividit matutinas, orationi & meditationi observiat. Dictâ quæ post matutinas primâ usque ad plenam tertiam psalmis ac lectionibus vacet. Tertiæ vero horæ laude completâ, operi manuum usque ad horam nonam devota insistat, breves per intervalla orationes inserens: dictâ post hoc vesperâ corpus reficiet, & sic tempus completorij psallens exspectet.

Caput XIX. JAM de cibi & potus qualitate vel quantitate, ex abundanti quidem tibi legem imponere soror, quæ ab ipsa infantia usque ad senectutem, quæ nunc tua membra debilitat, parcissimo cibo vix corpus sustentas: pro aliis cum quibus id utile futurum arbitrans, certam de his præscribere regulam tentabo. Beatus Benedictus libram panis & heminam potus concedit monacho: quod nos inclusis delicatioribus non negamus: adolescentibus tamen in corpore robustis, ab omni quod inebriare potest, abstinere utilissimum est. Panem nitidum & cibos delicatos quasi impudicitiæ venenum evitet. Sic necessitati consulat, ut & famem repellat, & appetitum non satiet. Itaque quæ ad perfectiorem abstinentiam progredi non valent, libra panis & hemina lautioris potus contentæ sint: sive bis comedant sive semel. Unum habeant de oleribus vel leguminibus pulmentum, vel certè de farinaceis. Cui modicum olei, vel butyri vel lactis injiciens, hoc condimento fastidium repellat. Et hoc ei, si ea die cœnatura est sufficiat. Ad cœnam vero parum lactis sibi vel piscis modicum, vel aliquid hujusmodi si præsto fuerit, apponat. Uno genere cibi contenta cum pomis & herbis crudis, si quas habuerit, hæc ipsa si semel comederit in die prælibato pulmento possunt apponi. In vigiliis sanctorum tamen & quatuor temporum jejuniis, omnium etiam feriarum quartâ & sextâ, extra quinquagesimam in cibo quadragesimali jejunet. In quadragesima vero unum quotidie ei sufficiat pulmentum. Et nisi infirmitas impediat, feriâ sextâ in pane & aqua jejunet. Ab Exaltatione sanctæ crucis usque ad quadragesimam semel in die hora nona reficiat. In quadragesima dicta vespera jejunium solvat. A Pascha usque ad Pentecosten ad sextam prandeat, & ad prandium silentium teneat: quod etiam tota æstate faciet, præter ferias quartâ & sextâ, & sollemnibus jejuniis. Diebus autem quibus jejunat, liceat ei in æstate pro somno meridiano & inter matutinas & primam modicum quietis indulgere corpusculo.

Caput XX. PORRO talia ei vestimenta sufficiant quæ frigus repellant. Grossioribus pellicis utatur, & pellibus propter hyemem, propter æstatem autem unam habeat tunicam: utroque verò tempore duas de stupacio camisias vel staminas. Velamen capitis non sit de panno subtili vel pretioso, sed mediocri nigro: ne videatur colore vario affectare decorem. Calciamenta, pedilles, caligas, quantum satis fuerit habeat. Et paupertatis suæ custos solicitè consideret, ut etiam aliquantulum minùs habeat quàm indulgere sibi possit justa necessitas. Hæc soror carissima, de exterioris hominis conversatione non pro antiquitatis fervore, sed pro hujus nostri temporis spatio te compellente conscripsi, infirmis temperatum quemdam modum vivendi proponens, fortioribus ad perfectiora progrediendi libertatem relinquens.

SED jam nunc audiat & intelligat verba mea, quæcumque abrenuntians mundo vitam hanc solitariam elegerit, abscondi desiderans non videri, & quasi mortua sæculo in spelunca Christo consepeliri. Primùm tibi solitudinem hominum debeas praferre consortio diligenter adtende. *Virgo*, inquit Apostolus, *cogitat quæ sunt Dei, quomodo placeat Deo, ut sit sancta corpore ac spiritu.* voluntarium hoc sacrificium est, oblatio spontanea, ad quam non lex impellit. Sed necessitas cogit, non urget præceptum. Unde Dominus in Evangelio: *Qui potest capere capiat.* Quis potest? Ille certè cui Dominus hanc inspiraverit voluntatem & præstiterit facultatem. Primum igitur ut virgo bonum propositum tuum ipsi qui inspiravit cum summa devotione cordis commenda, intentissima oratione deposcens, ut quod impossibile est per meritum, facile sentiat per gratiam. Cogita semper, quàm pretiosum thesaurum in quàm fragili vasculo portes, & quam mercedem, quam gloriam, quam coronam virginitas servata ministret. Quam insuper pœnam, quam confusionem, quam damnationem importet amissa, indesinenter animo revolve. Quid hoc pretiosius thesauro: quo cælum emitur, quo Angelus delectatur, cujus ipse Christus cupidus est, quo illicitur ad amandum, & ad præstandum provocatur. Quid? Audeo dicere seipsum & omnia sua. Itaque nardus virginitatis tuæ etiam in cælestibus dans odorem suum, facit ut concupiscat rex decorem tuum, & ipse est Dominus Deus tuus. Vide qualem tibi sponsum elegeris, qualem tibi amicum adtuleris. Ipse est speciosus forma præ filiis hominum. Speciosior etiam sole & super omnem stellarum pulcritudinem. Spiritus ejus super mel dulcis & hæreditas ejus super mel & favum. Longitudo in dextera ejus, & in sinistra ejus divitiæ & gloria. Ipse te jam elegit in sponsam. Sed non coronabit nisi probatam. Et dicit scriptura: *Qui non est tentatus, non est probatus.* Virginitas aurum est, cella fornax, conflator diabolus, ignis tentatio, caro virginis vas luteum in quo aurum reconditur, nec vas ulteriùs à quolibet artifice reparatur.

Caput XXI. Solitudo est hominum cōsortio præferenda propter conservationem virginitatis. — 1. Cor. 7. 34. — Matt. 19. 12. — Eccli. 34. 9.

HÆC virgo jugiter cogitans pretiosissimum virginitatis thesaurum, qui tam utiliter possidetur, tam irrecuperabiliter amittitur, summâ diligentiâ, summo cum timore custodiat. Cogitet sine intermissione ad cujus ordinatur thalamum, ad cujus præparatur amplexum: proponat sibi agnum quem sequi habet, quocumque ierit. Contempletur beatissimam Mariam præcedentem choros virginum & præcinentem dulce illud cum virginitatis tympano canticum, quod nemo potest canere nisi utriusque sexus virgines. De quibus scriptum est. *Hi sunt qui cum mulieribus non sunt coinquinati, virgines enim sunt.* Nec sic hoc dictum æstimes, quasi non vir sine muliere, aut mulier sine viro possit fœdari. Cum detestandum illud scelus, quo vir in virum, vel femina in feminam, omnibus flagitiis damnabilius judicetur. Sed & absque alienæ carnis consortio virginitas plerumque corrumpitur, castitas violatur. Si vehementior æstus carnem concutiens voluntatem sibi subdiderit, & rapuerit membra, cogitet virgo super omnia sua sanctificata Deo, incorrupta Christo, Spiritui-sancto dedicata. Indignum judicet quod Christi est tradere satanæ, & virginea ejus membra erubescat vel simplici motu maculari.

Cap. XXII. Ut virginitatis propositum religiosè custodiendum. — Apoc. 14. 4.

ITAQUE proinde in virginitatis suæ custodiam totum animum tendat. Cogitationes expendat, ut virtutis hujus perfectionem esuriens famem delicias putet, divitias paupertatem. In cibo, in potu, in somno, in sermone semper timeat dispendium castitatis, ne si plus debito carni reddiderit, vires præbeat adversario, & occultò nutriat hostem. Sedens igitur ad mensam decorem pudicitiæ mente revolvat, & ad ejus perfectionem suspirans cibos fastidiat, potum exhorreat, etiam quod sumendum necessitas judicaverit, aut ratio dictaverit, cum dolore aut pudore, aliquando cum lacrymis sumat. Si ei sermo fuerit cum aliquo, semper metuat aliquid audire, quod vel modicum, serenitatem castitatis obnubilet, deserenda se à gratia non dubitet, si vel unum verbum contra honestatem proferat.

Cap. XXIII. Castitatis dispendium in mensa timendum, & in colloquiis.

PROSTRATA lectulo pudicitiam tuam commenda Deo, & sic signo crucis armata revolve animo quomodo die illo vixisti, si verbo, si opere, si affectu Domini tui oculos offendisti: si levior, si otiosior, si negligentior debito fuisti. Si plus cibo crudior, potu dissolutior metas necessitatis excessisti. Si subreptum tibi aliquid horum deprehendis, suspira, pectus tunde, & hoc sacrificio vespertino tuo reconciliatam sponso sponsus excipiat.

Cap. XXIV. Ante somnum conscientia excutienda & dolendum de peccatis.

SI vigilanti subitò, aut quiete soporis, aut arte tentatoris calor corporis fuerit excitatus, & in somnum callidus hostis invexerit, diversisque cogitationibus quietem pudicitiæ infestaverit, proposuerítque delicias, vitæ durioris horrorem incusserit, veniat tibi in mentem beatæ virginis, quæ in tenera ætate tam crebro reportavit de impiissimo hoste triumphum. Cogita Agnem beatissimam à qua aurum, argentum, vestes pretiosissimæ, lapides pretiosi & tota sæcularis gloriæ pompa quasi quædam stercora sunt reputata. Vocata ad tribunal non abfuit; blandiebatur judex, contemsit; minabatur, irrisit, magis metuens ne parceret quàm ne puniret: fœdumque lupanar vertit in oratorium: quod cum virgine ingrediens Angelus lucem infudit tenebris, & insectatorem pudicitiæ morte multabat. Si igitur & tu oraveris, & contra libidinis incentorem lacrymarum tuarum arma levaveris, non certè Angelus tuo casto deerit cubiculo, qui prostibulo non defuit. Meritò beatam Agnem ignis iste materialis nequivit adurere, cui carnis flamma tepuerat, quam ignis succenderat caritatis. Quotienscumque nequam spiritus illicita quæque suggesserit, vehementior incubuerit æstus, illum qui scrutatur corda & renes, scito esse præsentem: & sub ejus oculos esse quidquid agis vel cogitas. Habe proinde reverentiam Domino, quem tibi assistere non dubites, & deprædatori responde: *Angelum habeo amatorem, qui nimio zelo custodit corpus meum.* Adjuvet conatum tuum in tali necessitate discreta abstinentia. Quia ubi multa carnis afflictio, aut nulla, aut parva aliqua potest esse delectatio.

Cap. XXV. In tentationibus impudicis recogitanda Virginis Agnetis historia.

NEMO se palpet, nemo blandiatur sibi, nemo se fallat. Num-

Cap. XXVI. Castitas in ju-

venili ætate sine magna cordis & corporis attritione non stat integra.

quam ab adolescentibus sine magna cordis contritione & carnis afflictione castitas conquiritur, vel servatur, quæ plerumque ægris vel senibus periclitatur. Nam licet continentia donum Dei sit, & nemo possit esse continens, nisi Deus det, nec ullis nostris meritis donum hoc, sed ejus gratuitæ sit gratiæ adscribendum, illos tamen tanto dono indignos judicat, qui aliquid laboris pro eo subire detrectant, volentes inter delicias casti esse, inter epulas continentes, inter pueros & puellas conversari & non tentari: in comessationibus & ebrietatibus fœdis distendi humoribus & non coinquinari: ligare visum suum cum flammis & non exuri. Difficile hoc; utrùm aut impossibile tu videris.

CAP. XXVII. De monacho stimulum carnis duris macerationibus vix comprimente, non penitus exstinguente.

NOVI ego monachum, qui cùm initio suæ conversionis, tam naturalibus incentivis, tam violentiâ vitiosæ consuetudinis, tam suggestione callidi hostis tentaretur, ut pudicitiam suam periclitari timeret, erexit se contra se, & adversùs suam carnem suavissimum concipiens odium, nihil magis quàm quod ad eam affectaret expeteret. Itaque inedia macerabat corpus, & quæ ei de se debebantur subtrahens, etiam motus ejus simplices comprimebat. Sed cùm iterum nimia debilitas sibi plus indulgere compelleret, ecce caro rursus caput erigens adquisitam, ut putabatur, infestabat quietem, plerisque se frigidis aquis injiciens, tremens aliquamdiu psallebat & orabat. Sæpe etiam illicitos sentiens motus urticis fricabat corpus, & nudæ carni apperiens incendium incendio superabat. Et cùm hæc omnia non sufficerent, nihilominus eum spiritus fornicationis urgeret, tunc quod solùm superfuit, prostratus ante pedes Jesu orat, plorat, suspirat, rogat, adjurat, obtestatur, ut aut occidat, vel sanet, clamat crebrò, non abibo, non quiesco, nec te dimittam nisi benedixeris mihi: præstatur ad horam refrigerium, sed negatur securitas. Quiescentibus enim paululùm carnis stimulis affectiones illicitæ pectus invadunt. Deus meus quas cruces, quæ tormenta tunc pertulit miser ille, donec tanta infusa est ei dilectio castitatis; ut omnes quæ sentiri possunt, vel cogitari, quasvis injiceret voluptates, & tunc quoque recessit ab eo. Sed usque ad tempus & nunc senectuti morbus accessit, nec sic tamen se de securitate blanditur.

CAPUT XXVIII. Contra senes, qui concubinarum consortio carere nolunt.

UNDE non parum pudet quorumdam impudicitiæ, qui cùm in sordibus senuerunt, nec sic suspectarum personarum volunt carere consortio. Cùmque, quod dictu nefas est, eodem lectulo cubantes inter amplexus & oscula de sua castitate se dicunt esse securos, quos frigescente corpore ad cælos tepescentia membra deficiant. Infelices isti & præ cunctis mortalibus miseri, quibus cùm desit sceleris perpetrandi facultas, adhuc manet in ipsa fœditate facultas. Non quiescit turpe desiderium, quamvis ei frigiditas neget effectum. Videat tamen utrùm verum dicat, aut mentiatur iniquitas sibi, & dum nititur velare unum, duplex in se prodat flagitium: cùm & ferè decrepitos nocturnum aliquando plasma deludat, & emortuam senectutem intestinum hoc malum sæpius inquietet.

CAP. XXIX. Virgo semper pavida, se ipsa muniat verbi Dei meditatione.

TE soror numquam volo esse securam, sed timere, semperque tuam fragilitatem habere suspectam, ad instar pavidæ columbæ frequentare rivos aquarum, & quasi in speculo accipitris cernere supervolantis effigiem & cavere. Rivi aquarum sententiæ sunt Scripturarum, quæ de limpidissimo sapientiæ fonte profluentes diabolicarum suggestionum produnt imaginem & sensum, quo caveantur, & eludant. Nihil enim magis cogitationes excludit inutiles, vel compescit lascivias quàm meditatio verbi Dei, quod sic ad animum suum virgo debet assuescere, ut aliud nolens, non possit aliud meditari. Cogitanti de Scripturis somnus obrepat. Evigilanti primùm aliquid de scripturis occurrat. Dormientis somnia memoria aliqua de Scripturis sententia condiat.

CAP. XXX. Contra eos qui rigorem abstinentiæ non amplectuntur, ne corporis languorem incurrant.

SED quidam à salutaribus exercitiis retrahuntur timore, ne videlicet propter nimiam abstinentiam vel vigilias immoderatas incidant in languorem, & ita efficiantur aliis oneri, sibi autem dolori, hæc excusatio nostra in peccatis nostris: quàm pauci sunt hodie quos talis fervor ignivit, omnes sapientes sumus, omnes providi, omnes discreti: procul oderamus bellum, & sic morbum corporis antequam sentiatur, formidamus: ut languorem animæ quem præsentem sentimus, territi negligamus, quasi tolerabilius sit flammam libidinis, quàm ventris tolerare rugitum. Aut multo melius sit continuo languore carnis vitare lasciviam quàm sanum & incolumem in ejus redigi servitutem. Quid enim interest utrùm abstinentiâ, an languore caro superbiens comprimatur, castitas conservetur? Sed remissio, inquit, cavenda est, ne fortè occasione infirmitatis incurramus illecebras voluptatis. certè si languet, si ægrotat, si torquentur viscera, si arescit stomachus, quælibet deliciæ oneri magis erunt quàm delectationi.

CAP. XXXI. De adolescente resipiscente & Christum horâ mortis vidente.

VIDI hominem, qui cùm pœnitentiâ suâ, vi consuetudinis oppressus, continere non posset, tandem in se reversus supra modum erubuit: & mox concaluit cor ejus intra eum, & in meditatione ejus exarsit ignis. Deinde salubriter irascens sibi, invectione gravissima irruit in seipsum, & bellum indicens corpori, etiam ei quæ necessaria videbantur, ademit. Successit gravitas levitati, loquacitati silentium. Nemo eum postea vidit jocantem, ridentem nemo conspexit, nemo ex ore ejus otiosum sermonem audivit. Temporales consolationes, & quidquid carni suave putabatur, ita contemsit & exhorruit, ut nullam sibi requiem, nullam in cibo vel potu consolationem indulgere ei pateretur. Cogitationum suarum ita solicitus & scrupulosus erat, ut in hoc solo nimius videretur. Ita demisso vultu oculisque dejectis stabat, sedebat, ut timens & tremens divinis tribunalibus videretur assistere. Talibus armis gloriosum retulit de tyranno triumphum. Nam gravissimum stomachi incurrens incommodum post diuturnum languorem, cùm jam dormitionis ejus hora instaret: Sine, inquit, ecce Jesus venit.

CAP. XXXII. Vera discretio, carni animam præponere.

HÆC dico ut discretionem, quæ omnium virtutum & mater & nutrix est, detegam: sed vitiorum materias gulam comprimamus, requiem corporis, feminarum & effeminatorum familiaritatem atque convictum intra metas necessarias cohibeamus; quia sæpe falso nomine discretionis palliamus negotium voluptatis. Vera enim discretio est animam carni præponere, & ubi periclitatur utraque, nec sine hujusmodi incommodo illi potest salus consistere, pro illius utilitate istam negligere. Hæc diximus ut quanta tibi debeat in consideranda pudicitia esse solicitudo, adverteres. Quæ cùm omnium virtutum flos sit & ornamentum, sine humilitate tamen aret atque marcescit.

CAPUT XXXIII. De superbia & ejus speciebus.

A HOC est certum haud securum peccatorum omnium fundamentum, ex quo quidquid ædificas ruinæ patet, Initium omnis peccati superbia, quæ angelum de cælo, hominem de paradiso expulit. Hujus pessimæ cùm multi sint rami; omnes tamen in duas species dividuntur, in carnalem scilicet & spiritualem. Carnalis superbia est de carnalibus: spiritualis est de spiritualibus superbire. Carnalis postea in duas subdividitur species: in jactantiam scilicet & vanitatem. vanitas est, si ancilla Christi intus in animo suo glorietur se nobilibus ortam natalibus: Si se divitiis paupertatem prætulisse pro Christo delectetur: Si se pauperioribus & ignobilioribus præferre conetur: Si se contemsisse divitum nuptias quasi aliquid magnum admiretur.

CAPUT XXXIV.

EST etiam quædam species vanitatis, in affectata aliqua pulcritudine, etiam intra cellulam delectari, parietes variis picturis & celaturis ornare: oratorium pannorum & imaginum varietate decorare. Hæc omnia quasi professioni tuæ contraria cave.

CAP. XXXV.

B QUA enim fronte de divitiis vel natalibus gloriaris, quæ illius vis sponsa videri, qui pauper factus est, cùm esset dives, pauperem matrem, pauperem familiam, domum etiam pauperculam & præsepij vilitatem elegit? Itane gloriandum tibi est, quòd Dei filium hominum filiis prætulisti, quòd fœdam carnem pro virginitatis decore sprevisti, quòd æternas cæli divitias atque delicias martyriis sanctorum commutasti?

CAPUT XXXVI.

SI gloriaris in Domino, servias ei cum timore. Sed illam te noli quasi sub specie devotionis sequi gloriam in picturis, vel sculpturis, in pennis avium, vel bestiarum aut diversorum florum imaginibus variatis. Sint hæc illorum, qui nihil intus, in quo glorientur, habentes, exteriùs sibi comparant, in quibus delectentur. *Omnis gloria ejus, filiæ regis ab intus, in fimbriis aureis circumamicta varietatibus.* Si autem tu jam filia regis es, utpote filij regis sponsa, patrisque vocem audisti, dicentis: *Audi filia, & vide, & inclina aurem tuam.* Sit tua omnis C gloria ab intus, vide ut gloria tua sit testimonium conscientiæ tuæ. Ibi sit pulcherrima virtutum varietas. Ibi diversi colores sic conveniant, & sic jungantur sibi, ut alterius pulcritudinem alter augeat: & qui in sua natura minùs lucet, alterius collatione lucidior appareat.

CAPUT XXXVII.

JUNGATUR castitati humilitas, & nihil erit splendidius. Prudentiæ societur simplicitas, & nihil erit lucidius. Copuletur misericordia justitiæ, & nihil erit suavius. Adde fortitudini modestiam, & nihil erit utilius. In hac varietate tuæ mentis oculos occupa. Hanc in anima tua omni studio forma: cui si fimbrias aureas addas, vestem polymitam, in qua te sponsus cum summa dilectione conspiciat, texuisti. fimbria extrema pars, quasi finis est vestimenti. *Finis autem præcepti caritas est de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta.*

CAPUT XXXVIII.

IN his glorieris, in his delecteris; intus, non foris; in veris virtutibus, non in picturis & imaginibus. Panni linei candidi tuum adornent altare, qui castitatem suo candore commendent, & simplicita-D tem præmonstrent. Cogita quo labore, quibus tonsionibus terrenum, in quo crevit, linum colorem exsuerit, & ad talem candorem pervenerit, ut ex eo ornetur altare, Christi corpus veletur. Cum terreno colore omnes nascimur: quoniam *in iniquitatibus conceptus sum, & in peccatis concepit me mater mea.* Primùm igitur carissima linum aquis immergitur: nos in aquis baptismatis Christo consepelimur, ibi deletur iniquitas; sed necdum sanatur infirmitas. Aliquid candoris recepimus in peccatorum remissione; sed necdum plene terreno colore exuimur pro naturæ, quæ restat, corruptione. Post aquas linum siccatur: quia necesse est, post aquas baptismatis corpus per abstinentiam maceratum, illicitis honoribus vacuetur. Deinde linum malleis tunditur, & caro nostra multis tentationibus fatigatur. Post hoc linum ferreis aculeis discerpitur, ut deponat superflua: & nos disciplinæ ungulis rasi, vix necessaria retinemus. Adhibetur post hoc lino suavior simulorum leviorque purgatio, & nos victis cum magno labore pessimis passio-E nibus, à levioribus & cotidianis peccatis simplici confessione & satisfactione mundamur. Jam tunc à nentibus linum in longum producitur: & nos in anteriora longanimitate extendimur. Porro ut ei perfectior accedat perfectio, & pulcritudo, ignis adhibetur & aqua: & nobis transeundum est per ignem tribulationis, & aquam compunctionis, ut perveniamus ad refrigerium castitatis. Hæc tibi oratorij tui ornamenta repræsentent, non oculos tuos varietatibus mentis pascant.

CAPUT XXXIX.

SUFFICIAT tibi in altari tuo Salvatoris in cruce pendentis imago, quæ passionem suam tibi repræsentet, quam imiteris; expansis brachiis ad suos te invitet amplexus in quibus delecteris; nudatis uberibus lac suavitatis infundat, quo consoleris. Et si hoc placet, ad commendandam tibi virginitatis excellentiam, virgo mater in sua, & virgo discipulus in sua, juxta crucem curventur imagine, ut cogites quàm grata sit Christo utriusque sexus virginitas, quam in matre & præ ceteris sibi dilecto discipulo consecravit. Unde eos pendens in cruce tan-F to fœdere copulavit, ut illam discipulo matrem, illum matri filium delegaret. O beatissimum hoc testimonio Johannem, cui totius humani generis decus, opes mundi, gloria cæli, miserorum refugium, afflictorum solatium, pauperum consolatio, desperatorum erectio, peccatorum reconciliatio, postremò orbis domina, cæli regina, testamenti auctoritate committitur. Hæc tibi præbeant incentivum caritatis, non spectaculum vanitatis. his enim omnibus ad unum necesse est ut contendas; quoniam unum est necessarium. Illud est unum, quod non invenitur nisi in uno, apud unum, cum uno, apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio. Qui adhæret ei, unus cum eo spiritus efficitur, transiens in illud unum, quod semper idem est, & cujus anni non deficiunt. Adhæsio ista caritatis quasi specialis est ornatus finis & fimbria.

CAPUT XL.

VESTIS quippe nuptialis ex virtutum varietate contexta, oportet ut fimbriis aureis, id est caritatis splendoribus ambiatur, quæ omnes virtutes contineat, & constringat in unum, & suam singularem claritatem impertiens, de multis unum faciat, & cum multis uni adhæreat: ut jam omnia non sint multa, sed unum. Caritas autem in duo dividitur, in Dei videlicet dilectionem & proximi. Porrò dilectio proximi in duo subdividitur, in innocentiam & beneficentiam, videlicet ut nulli noceas: benefacias quibus potueris: scriptum est quippe: *Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris.* & hæc innocentia. Et Dominus in Evangelio, *Omnia*, inquit, *quæcumque vultis ut faciant vobis homines,*

homines, & vos facite illis. hæc beneficentia. Quantum ad te duo ista pertineant, diligenter adverte. Primùm ut nulli noceas. deinde ut nulli velis nocere. Primum illud facile tibi, cùm nec id possis nisi fortè linguâ percusseris: secundum illud, non erit difficile, si propositum adtendas tuum; si professam dilexeris nuditatem. Non enim tibi poterit erga aliquam esse malæ voluntatis materia, ubi cupiditas nulla, ubi nihil diligitur, quod possit auferri; nihil tollitur, quod debeat amari. Demum bene velis omnibus, prosis quibus possis. In quo, inquis, cùm mihi non liceat vel modicum, quod egentibus tribuam, possidere.

Agnosce conditionem tuam, carissima. Duæ sorores erant Martha & Maria: laborabat illa, vacabat ista. Illa erogabat, ista petebat: illa præstabat obsequium, ista nutriebat affectum. Denique non ambulans, vel discurrens huc atque illuc, non de suscipiendis hospitibus solicita, non curâ rei familiaris distenta, non pauperum clamoribus intenta sedebat ad pedes Jesu, & audiebat verbum illius. Hæc pars tua carissima, quæ sæculo mortua atque sepulta, surda debes esse ad omnia sæculi blandimenta audienda, ad loquendum muta: nec debes distendi, sed extendi; impleri, non exhauriri. Exsequatur partem suam Martha: quæ licèt non negetur bona, Maria tamen melior prædicatur. Numquid invidit Marthæ Maria? illa potiùs isti. ita etiam quæque optimæ videntur in sæculo, tuam vitam æmulentur, non illarum tu. Ad illos spectat eleemosynarum largitio, quorum est terrena possessio, vel quibus credita est rerum ecclesiasticarum dispensatio.

Quæ enim sacrosanctis ecclesiis à fidelibus collata sunt, episcopi, sacerdotes & clerici dispensanda suscipiunt, & non recondenda; non possidenda, sed eroganda. Quidquid habent, pauperum est, viduarum & orphanorum, & eorum qui altari deserviunt, ut de altari vivant. Sed ea, quæ in usus servorum Christi monasteriis conferuntur, à certis personis dispensari oportet, ut quod necessitatibus superest fratrum, non includatur marsupiis: sed hospitibus, peregrinis atque pauperibus erogetur.

Et hoc illorum interest, quibus pars est Marthæ commissa, non qui salutari otio vacant cum Maria. Ita claustralibus nulla debet esse pro pauperibus solicitudo, nulla pro hospitibus suscipiendis distentio: quippe quibus nulla debet esse de crastino cura, nulla cibi vel potus providentia: nutriantur potiùs in croceis, spiritalibus pascantur. Altiùs autem hi qui contemtibiles sunt constituti ad judicandum, amplexantur stercora. Ipsi quippe sunt boves, quorum piger stercoribus lapidatur.

Sunt enim quidam, qui circa spiritualia desides & pigri instar populi peccatoris, super manna cæleste nauseant, videntesque alios circa temporalia occupatos invident, detrahunt, murmurant, & pro stercoribus, quibus ipsi fœdantur, zeli & amaritudinum stimulos ferunt: de quibus si fortè aliquam temporalium dispensationem fuerint adepti, convenienter dici potest: *Qui nutriti erant in croceis, amplexati sunt stercora.* Cùm igitur nec illis, qui in cœnobiis sunt, quibus in Martha non parva communio est, circa plurima occupari conceditur, quanto minùs tibi, quæ te totam de sæculo exsuisti, cui non solùm possidere, sed nec videre, nec audire licet, quæ sæculi sunt?

Si enim nihil tibi quisquam det ad erogandum, unde habebis quod eroges? si verò ex tuo aliquid habes labore, da non tuâ, sed alterius manu; si abundè tibi provenit victus. Unde tibi aliena distribuere, cùm nihil tibi supra necessarium liceat usurpare. Quid ergo beneficij impendes proximo? Nihil ditius bona voluntate, ut ait quidam sanctus, hanc largire. Quid humanius pietate? hanc impende. Quid utilius oratione? hanc largire.

Itaque totum mundum unó dilectionis sinu complectere, ubi simul omnes, qui boni sunt, considera, congratulare: ubi mali, intuere & luge. Ibi occurrant animo miseria pauperum, orphanorum gemitus, viduarum desolatio, tristium mæstitudo, necessitates peregrinantium, pericula navigantium, vota virginum, tentationes monachorum, prælatorum solicitudo, labor militantium, Omnibus pectus tuæ dilectionis aperias: his tuas impende lacrymas: pro his tuas preces fundas. Hæc eleemosyna Deo gratiosior, Christo acceptior, tuæ professioni aptior, his quibus impenditur fructuosior. Hujus munus beneficij tuum propositum adjuvat: non perturbat dilectionem proximi: auget, non minuit; mentis quietem servat, non impedit. Quod nihil est appetendum ut habeatur ad largiendum: cùm nihil habere sit perfectum. Quid his plura dicamus? Cùm sancti ut perfectè possent proximos diligere, studuerunt in hoc mundo nihil habere, nihil vel sine appetitu possidere. Agnoscis verba beati Gregorij. Vide quàm contrà multi sapiunt: ut enim caritatis impleant legem, quærunt ut habeant quod erogent, cùm ejus perfectionem ipsis adscribat, qui nihil habendum, nihil vel sine appetitu possidendum arbitrantur.

His de proximi dilectione præmissis, de dilectione Dei pauca subjungam. Nam * licèt utraque soror Deum proximumque dilexerit, specialiter tamen circa obsequium proximorum occupabatur Martha; ex divinæ verò lectionis fonte hauriebat Maria. Ad Dei verò dilectionem duo pertinent, affectus mentis, & effectus operis. Et opus hoc in virtutum exercitio: affectus verò mentis in spiritualis gustus dulcedine. Exercitium virtutum in certo vivendi modo, in jejuniis, in vigiliis, in opere, in dilectione, in oratione, in paupertate & ceteris hujusmodi commendatur: affectus salutari meditatione nutritur. Itaque ut ille dulcissimus amor Jesu in tuo crescat affectu, triplici meditatione opus habes: de præteritis scilicet, præsentibus & futuris, id est de præteritorum recordatione, de experientia præsentium, de consideratione futurorum. Cùm igitur mens tua fuerit ab omni cogitationum sorde, virtutum exercitio purgata, jam oculos defæcatos ad posteriora retorque. Ac primùm cum beata Maria ingressa cubiculum, libros quibus virginis partus cum Christi prophetatur adventu, evolve. Ibi adventum Angeli præstolare, ut videas intrantem, audias salutantem: & sicut repleta stupore & ecstasi dulcissimam dominam tuam cum Angelo salutante salutes, clama dicens: *Ave gratiâ plena, Dominus tecum: benedicta tu in mulieribus.* Hoc pleniùs repetens, quæ sit hæc gratiæ plenitudo, de qua totus mundus gratiam mutuavit, quoniam *Verbum caro factum est, & habitavit in nobis plenum gratia & veritatis,* contemplare, & admirare Dominum, qui terram implet & cælum, intra unius puellæ viscera claudi, quam pater sanctificavit, filius fe-

A cundavit, obumbravit Spiritus-sanctus. O dulcis domina, quantâ inebriabaris dulcedine, quo amoris igne succendebaris, cùm sentires in mente & ventre tantæ majestatis præsentiam; cùm de tua carne sibi carnem assumeret, & membra quibus corporaliter omnis plenitudo divinitatis habitaret, è tuis sibi membris aptaret? Hæc omnia propter te, virgo, ut virginem, quam imitari proposuisti, diligas, & virginis fructum, cui nupsisti. Jam nunc cum dulcissima domina tua in montana conscende, & sterilis & virginis suavem intuere complexum; & salutationis officium, in quo servulus Dominum, præco judicem, vox verbum, intus anilia viscera conclusus, in virginis utero clausum agnovit, & indicibili gaudio salutavit. Beati ventres in quibus totius mundi salus exoritur, pulsisque tenebris tristitiæ, sempiterna lætitia prophetatur. Quid agis ô virgo? Accurre quæso, accurre, & tantis gaudiis admiscere, prosternere ad pedes utriusque, & in unius ventre sponsum tuum amplectere, amicum verò ejus in alterius utero venerare.

Apud Anselm virginis filium.

B Hunc euntem in Bethleem cum omni devotione prosequere, & in hospitium divertens, cum illa assiste, & obsequere parienti; locatoque in præsepio parvulo, erumpe in vocem exsultationis, clamans cum Isaïa: *Parvulus natus est nobis, & filius datus est nobis.* Amplectere dulce illud præsepium. Vincat verecundiam amor, timorem depellat affectus, ut sacratissimis pedibus figas labia, & oscula gemines. Exinde pastorum excubias mente pertracta, Angelorum exercitum admirare, cælesti melodiæ tuas interpone partes: corde simul & ore decanta: *Gloria in excelsis Deo.*

Isa. 9. 7.

Apud Anselm. & oscula genibus. *ac paulò post:* tuas interpone preces.

Caput XLVIII. De magorum adoratione, fuga Christi in Ægyptum & de latrone ad Christi dextram crucifixo.

Noli in tua meditatione Magorum munera præterire: nec fugientem in Ægyptum incomitatum relinque. * Opinare verum esse quod dicitur, eum à latronibus deprehensum in via, & adolescentuli cujusdam beneficio ereptum. Erat is, ut dicunt, principis latronum filius, qui prædâ potitus, cùm parvulum in matris gremio comperisset, tanta ei in ejus speciosissimo vultu splendoris majestas apparuit, ut C eum supra hominem esse non ambigens, incalescens amore amplexatus sit eum. Et ò, inquit, beatissime parvulorum; si aliquando se tempus obtulerit mihi miserendi, tunc memento mei, & hujus temporis noli oblivisci Ferunt hunc esse latronem, qui ad Christi dexteram crucifixus, cùm alterum blasphemantem corripuisset, dicens: *Neque tu times Deum, qui in eadem damnatione es? Et nos quidem justè. nam digna damna factis recipimus: hic autem nihil mali fecit:* conversus ad Dominum eum in illa quæ in puerulo apparuerat, intuens majestate, pacti sui non immemor, *Memento*, inquit, *mei cum veneris in regnum tuum.* Itaque ad incentivum amoris, non inutile arbitror hac uti opinione, remotâ omni affirmandi temeritate.

* *Apud Anselm.* sedecim circiter lineæ hîc loci interponuntur.

Luc. 23. 40.

Cap. XLIX De contemplatione Christi pueri.

Præterea nihilne tibi suavitatis æstimas accessurum, si eum apud Nazareth puerum inter pueros contempleris? si obsequentem matri, si operanti nutritio assistentem intuearis? Quid si duodennem cum parentibus Jerosolymam adscendentem, & illis redeuntibus & nescien- D tibus in urbe remanentem per triduum cum matre quæsieris? O quantâ copiâ fluent lacrymæ, cùm audieris matrem dulci quadam increpatione filium verberantem: *Fili quid fecisti nobis sic? Ecce pater tuus & ego dolentes quærebamus te.*

Luc. 2. 48.

Caput L. De consideratione baptismi, jejunij & tentationis Christi.

Si autem * virginem vis sequi quocumque ierit, delectet altiora ejus & secretiora scrutari: ut in Jordanis flumine audias in voce Patrem, in carne Filium, in columba videas Spiritum-sanctum. Ibi tu ad spirituales * initiata nuptias sponsum suscipis datum à Patre, purgationem à Filio, pignus amoris à Spiritu-sancto. Exinde solitudinis tibi secreta ditavit, sanctificavit jejunium, ibi subeundum docens cum callido hoste conflictum. Hæc tibi facta, & pro te facta, & quomodo facta diligenter adtendas. Dilige à quo facta sunt, & imitare quæ facta sunt.

* *Apud Anselm.* sponsum Virginem.

* *Apud Ans.* invitata.

Caput LI. De muliere in adulterio deprehensa.

Occurrit jam nunc memoriæ mulier illa deprehensa in adul- E terio, & Jesus rogatus sententiam, quid egerit, quidve dixerit recordare. Cùm enim scribens in terra terrenos eos, non cœlestes, prodidisset, *Qui sine peccato est*, inquit, *vestrûm, primum lapidem in illam mittat.* Cùm verò omnes sententia tenuisset & expulisset de templo, imaginare quàm pios oculos in illam levaverit, quàm dulcem suâ voce sententiam absolutionis ejus protulerit. Puta quòd suspiraverit, quòd lacrymatus sit, cùm diceret? *Nemo te condemnavit mulier? Nec ego te condemnabo.* Felix, ut ita dicam, hæc, quæ in adulterio deprehensa mulier, quæ etiam de præteritis absolvitur, secura efficitur de futuris. Jesu bone te dicente, *non condemnabo*, quis condemnabit? *Deus qui justificat, quis est qui condemnet?* Audiatur de cetero vox tua: *Vade, & jam ampliùs noli peccare.*

Luc. 8. 7.

Ap. Ans. O mira & inextinguibilis Christi benignitas! Quam condemnare justè potuit adverte quàm piè & quàm cautè liberavit. Cùm enim omnes sententiâ trivisset.

Caput LII. De muliere lacrymis pedes ejus rigante.

Jam nunc domum ingredere Pharisæi, & recumbentem ibi Dominum tuum adtende. Accede cum illa beatissima peccatrice ad pedes ejus; lava lacrymis, terge capillis, demulce osculis, & fove unguentis. Nonne jam sacri illius liquoris odore perfunderis? Si tibi adhuc suos negat F pedes, insta, ora, & gravidos lacrymis oculos adtolle, imisque suspiriis & inenarrabilibus extorque quod petis. Luctare cum Deo sicut Jacob, ut ipse se gaudeat superari. Videbitur tibi aliquando, quòd avertat oculos, quòd aures claudat, quòd desideratos pedes abscondat. Tu nihilominus insta opportunè, importunè, clama, *Vsquequo faciem tuam avertis à me? Vsquequo clamabo, & non exaudies?* Redde mihi Jesu bone lætitiam salutaris tui, quia tibi dixit cor meum: *Quæsivi faciem tuam, faciem tuam requiram.* Certè non negabit pedes suos virgini, quos osculandos præbuit peccatrici.

Psal. 12. 1.

Caput LIII. De paralytico per tegulas invecto & corporaliter spiritualiterque sanato.

Sed & domum illam non præteribis, ubi per tegulas paralyticus ante pedes ejus submittitur, ubi pietas & potestas obviaverunt sibi. *Fili*, inquit, *remittuntur tibi peccata tua.* O mira clementia, ô indicibilis misericordia! Accepit felix remissionem peccatorum, quam non petebat, quam non præcesserat confessio, non meruerat satisfactio, non exigebat contritio. Corporis salutem petebat, non animæ: & salutem recepit corporis & animæ. Verè Domine vita in voluntate tua. Si decreveris salvare nos, non est qui audeat dicere: Cur ita facis? Pharisæe, à te quid murmuras? an oculus tuus nequam est, quia ipse bonus est? Certè miseretur cui voluerit; ploremus & oremus ut velit. Bonis etiam operibus pinguescat oratio, augeatur devotio, dilectio excitetur. Leventur puræ manus in oratione, quas non sanguis immunditiæ maculavit, tactus illicitus non fœdavit, non exasperavit avaritia. Levetur & cor sine ira & disceptatione, quod tranquillitas sedavit, pax

Matth. 9. 2.

composuit, puritas conscientiæ animavit. Sed nihil horum paralyticus iste legitur præmisisse, qui tamen legitur remissionem peccatorum meruisse. Hæc est ineffabilis ejus misericordiæ virtus, cui sicut blasphemum est derogare, ita & hoc sibi præsumere stultissimum. Potest cuicumque vult hoc ipsum efficaciter dicere, quod dixit illi paralytico, *Dimittuntur tibi peccata tua.* Sed quicumque sine suo labore, vel contritione, vel confessione, vel etiam oratione sibi hoc dicendum exspectat, numquam ei remittentur peccata sua.

CAPUT LIV. De receptione Christi in domo Marthæ & Mariæ. *Ap. Ans.* quod ad speciale amicitiæ privilegium, quo illi *&c.* dictum nemo est qui ambigat,

SED exeundum est hinc, & ad Bethaniam veniendum, ubi sacratissima fœdera amicitiæ auctoritate Domini consecrantur. Diligebat enim Jesus Martham & Mariam, & Lazarum, quòd hospitalis amicitiæ, qua illi familiariori adhærebant affectu, detineri nemo qui ambigat. Testes sunt lacrymæ illæ dulces, quibus lacrymatus est cum lacrymantibus, quas totus populus amoris interpretatur indicium. *Videte*, inquiunt, *quomodo amabat eum. & ecce ponunt ei cœnam ibi, & Martha ministrabat. Lazarus autem erat unus ex discumbentibus. Maria autem sumsit alabastrum unguenti, & fracto alabastro effudit super caput Iesu.* Gaude quæso huic interesse convivio, singulorum distingue officia. Martha ministrat, discumbit Lazarus, ungit Maria. Hoc ultimum tuum est. Frange igitur alabastrum cordis, & quidquid habes devotionis, quidquid amoris, quidquid desiderij, quidquid affectionis, totum effunde super sponsi tui caput, adorans in Deo hominem, & in homine Deum. Si fremit, si murmurat, si invidet, si proditor perditionem vocat devotionem, non sit tibi curæ. *Vt quid*, ait, *perditio hæc? Posset hoc unguentum venundari multo, & dari pauperibus.* Pharisæus murmurat, invidens pænitenti: murmurat Judas, invidens effusioni unguenti. Sed judex accusationem non recipit, accusatam absolvit. *Sinite*, inquit, *illam. Bonum enim opus operata est in me.* Laboret Martha, ministret, paret hospitium peregrino, esurienti cibum, vestem algenti. Ego solus Mariæ, & illa mihi: totum præstet, quod habet; à me quidquid optat, exspectet. Quid enim? Tune Mariæ consulis relinquendos pedes, quos tam dulciter osculatur? avertendos oculos ab illa speciosissima facie quam contemplatur? amovendum auditum ab ejus suavi sermone quo reficitur?

Marc. 14. 4.

CAPUT LV. De ingressu Christi in Jerusalem pueris acclamantibus: *Osanna* &c.

SED jam surgentes eamus hinc. Quò, inquis? Certè ut insidentem asello cæli terræque Dominum comiteris, tanta fieri pro te obstupescens, puerorum laudibus tuas inseras clamans & dicens: *Osanna filio David: benedictus qui venit in nomine Domini.* Jam nunc adscende cum eo in cœnaculum grande stratum, & salutaris cœnæ interesse deliciis gratulare.

CAPUT LVI. De cœna Domini & rebus in ea gestis.

VINCAT verecundiam amor, timorem excludat affectus: ut saltem de micis mensæ illius eleemosynam præbeat mendicanti. Vel à longè sta, & quasi pauper intendens in divitem, ut aliquid accipias extende manum, famem lacrymis prode. Cùm jam surgens à cœna linteo se præcinxit, posuitque aquam in pelvim, cogita quæ majestas, quæ potestas hominum pedes abluit & extergit: quæ benignitas proditoris vestigia sacris manibus tangit. Specta & exspecta, & ultima omnium tuos ei præbe abluendos: quia quem ipse non lavit, non habebit partem cum eo. Quid modò festinas exire? Sustine paululùm. Videsne quisnam ille est, rogo te, qui supra pectus ejus recumbit, & in sinu ejus caput reclinat? Felix quicumque ille est. O ecce video, Johannes est nomen ejus. O Johannes, quid ibi dulcedinis, quid gratiæ & suavitatis, quid luminis & devotionis ab illo hauriam fonte, dicito. Ibi certe omnes thesauri sapientiæ & scientiæ: Ibi fons misericordiæ, domicilium pietatis, & favus æternæ suavitatis. Unde tibi, ô Johannes, omnia ista? Numquid tu sublimior Petro, Andreâ sanctior, ceteris omnibus Apostolis gratior? speciale hoc virginitatis privilegium, quia virgo es electus à Domino, antequam ires cum matre dilectus. Jam misericordiæ exsulta virgo, accede propiùs, & aliquam tibi hujus dulcedinis portionem vindicare non differas. Si ad potiora non potes, dimitte Johanni pectus, ubi eum vinum lætitiæ in divinitatis cognitione inebriet: tu currens ad ubera humanitatis, lac exprime, quo nutriaris. Inter hæc sacratissimâ illâ oratione discipulos commendans patri dixerit, *Pater serva eos in nomine tuo*, inclina tuum caput, ut & tu merearis audire: *Volo ut ubi sum ego, & illi sint mecum.*

Ap. Ans. atque inter ceteros magis dilectus.

Johan. 17. 11.

CAPUT LVII: De Christi agonia, in monte Oliveti.

BONUM est tibi hîc esse. Sed exeundum est, præcedit ipse ad montem Oliveti, tu sequere. Et licèt assumto Petro & duobus filiis Zebedæi ad secreta secesserit; vel à longè intuere, quomodo in se nostram transtulit necessitatem. Vide quomodo ille, cujus sunt omnia, pavere incipit & tædere, *Tristis est anima mea*, inquiens, *usque ad mortem.* Unde hoc Deus meus? Compateris mihi exhibens hominem, ut quodammodo videaris nescire quòd Deus es: prostratus in faciem, oras, *& factus est sudor* tuus *sicut guttæ sanguinis decurrentis in terram.* Quid stas? accurre, & suavissimas illas guttas lambe, & pulverem pedum illius linge. Noli dormire cum Petro, ne merearis audire: *Sic non potuisti unâ horâ vigilare mecum?*

Matt. 26, 38.

Luc. 22. 44.

Ibid. 40.

CAP. LVIII. De Christi traditione.

SED ecce jam proditorem præeuntem impiorum turba subsequitur, & osculum præbente Juda, manus injiciunt in Dominum tuum, tenent, ligant, & illas dulces manus vinculis adstringunt. Quis ferat? Scio occupat nunc cor tuum pietas, omnia viscera tua zelus inflammat. Sine rogo patiatur, qui pro te patitur. Quid optas gladium? Quid irasceris? Quid indignaris? Si instar Petri cujuslibet aurem abscideris, si ferro brachium tuleris, si pedem truncaveris, ipse restituet omnia. qui etiam si quem occideris, absque dubio suscitabit.

CAPUT LIX. De injuriis Christo apud Principem sacerdotum & apud Pilatum illatis.

SEQUERE potiùs eum usque ad atrium principis sacerdotum, & speciosissimam ejus faciem, quam illi sputis illinunt, tu lacrymis lava. Intuere quàm piis oculis, quàm misericorditer, quàm efficaciter tertiò negantem respexit Petrum, quando ille conversus & in se reversus flevit amarè. Utinam, bone Jesu, tuus me dulcis respiciat oculus, qui te totiens ad vocem ancillæ procacis, carnis meæ, pessimis operibus affectibusque negavi. Sed jam manè facto traditur Pilato. Ibi accusatur, & tacet: quoniam *tamquam ovis ad occisionem ducitur, & sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum.* Vide, adtende quomodo stat ante præsidem, inclinato capite, demissis oculis, vultu placido, sermone raro, paratus ad opprobria, promtus etiam ad verbera. Scio non potes ulteriùs sustinere, nec dulcissimum dorsum ejus flagellis atteri, nec faciem alapis cædi, nec venerandum illud caput spinis coronari, nec dexteram, quæ cælum & terram continet, arundine dehonestari, tuis oculis adspicere poteris. Ecce educitur flagellatus, portans spineam coronam, & purpureum vestimentum. Et dicit Pilatus: *Ecce homo.* verè homo est, quis dubitet? Testes sunt plagæ virgarum, livor ulcerum, fœditas sputorum. Jam nunc cognosco, Zabule, quia est homo. Verè homo est, inquis. Sed quid est, quod in tot injuriis non irascitur ut homo, non movetur ut homo, non suis tortoribus indignatur ut homo? ergo plus est quàm homo: Sed quis cognoscit illum. Cognoscitur certè homo impiorum judicia sustinens. Sed cognoscetur Deus judicium faciens.

Isa. 53. 7.

Act. 8. 32.

SERÒ animadvertisti Zabule. Quid tibi per mulierem visum est agere, ut dimittatur? Tardè locutus es. Sedet pro tribunali judex. prolata est sententia. jam portat propriam crucem. ducitur ad mortem. O spectaculum. Videsne? *Ecce principatus super humerum ejus.* Hæc est virga æquitatis, virga regni sui. Datur ei vinum felle mixtum. Exsuitur vestimentis suis, & inter milites dividuntur. Tunica non scinditur: sed sorte transit ad unum. Dulces manus ejus & pedes clavis perforantur, & extensus in cruce inter latrones suspenditur.

Isa. 9. 6.

MEDIATOR Dei & hominum, inter cælum & terram medius pendens, ima superis unit, & cœlestibus terrena conjungit. Stupet cælum, & terra miratur; Quid tu? Non mirum si sole contristato, tu contristaris. Si terrâ tremiscente, tu contremiscis, si scissis saxis cor tuum scinditur. Si flentibus juxta crucem mulieribus, tu collacrymaris.

VERUM in his omnibus considera illud dulcissimum pectus, quam tranquillitatem servaverit, quam habuerit pietatem. Non suam adtendit injuriam, non pœnam reputat, non sentit contumelias. Sed illis potiùs à quibus patitur, ille compatitur: à quibus vulneratur, ille medetur: vitam procurat, à quibus occiditur. Cum qua mentis dulcedine, cum qua spiritus devotione, in qua caritatis plenitudine, clamat, *Pater ignosce illis?*

ECCE ego, Domine, tuæ majestatis adorator, non tui corporis interfector; tuæ mortis venerator, non tuæ passionis irrisor; tuæ misericordiæ contemplator, non infirmitatis contemtor. Interpellet itaque pro me tua dulcis humanitas, commendet me Patri tua ineffabilis pietas. Dic ergo dulcis Domine, *Pater ignosce illi.* At tu virgo, cui major est apud virginis filium confidentia quàm mulieribus, quæ longè stant, cum matre virgine & discipulo virgine accede ad crucem, & perfusum pallore vultum cominus intuere. Quid ergo? Tu sine lacrymis, amantissimæ dominæ lacrymas videbis, tu siccis oculis manes, & ejus animam pertransit gladius doloris. Tu sine singultu audies dicentem matri, *Mulier ecce filius tuus:* & Joanni, *Ecce mater tua.* Cùm discipulo matrem committeret, latroni paradisum promitteret: tunc *unus ex militibus lanceâ latus ejus aperuit, & exivit sanguis & aqua.* Festina ne tardaveris, comede favum cum melle tuo. Bibe vinum tuum cum lacte tuo. Sanguis tibi in vinum vertitur, ut inebrieris: in lac aqua mutatur, ut nutriaris. Facta sunt tibi in petra flumina, in membris ejus vulnera, & in maceria corporis ejus caverna, in quibus instar columbæ latitas, & deosculaְris singula. Ex sanguine ejus fiant sicut vitta coccinea labia tua, & eloquium tuum dulce.

SED adhuc exspecta donec nobilis ille decurio veniens extractis clavis, manus pedesque dissolvat. Vide quomodo felicissimis brachiis corpus complectitur, ac suo adstringit pectori. Tunc dicere potuit vir ille sanctissimus: *fasciculus myrræ, dilectus meus mihi inter ubera commorabitur.* Sequere tu pretiosissimum illum cæli terræque thesaurum, vel pedes porta; vel manus brachiaque sustenta; vel certè defluentes minutatim pretiosissimi sanguinis stillas curiosiùs collige, & pedum illius pulverem linge. Cerne præterea quòd dulciter beatissimus Nicodemus sacratissima ejus vulnera tractavit digitis, fovit unguentis, & cum sancto Joseph involvit sindone, collocavit in sepulcro.

NOLI præterea Magdalenæ deserere comitatum: sed paratis aromatibus, cum ea Domini tui sepulcrum visitare memento. O si quod illa oculis, tu in spiritu cernere merearis, nunc super lapidem revolutum ab ostio monumenti Angelum residentem, nunc intra monumentum unum ad caput, alium ad pedes resurrectionis gloriam prædicantes. Nunc ipsum Jesum, Mariam flentem, & tristem tam dulci respicientem oculo, tam suavi voce dicentem, *Maria.* Quid hac voce dulcius, quid suavius, quid jocundius, *Maria?* Rumpuntur ad hanc vocem, omnes capitis cataractæ, ab ipsis medullis eliciuntur lacrymæ, singultus atque suspiria ab imis trahuntur visceribus. *Maria.* O beata quid tibi pro meritis fuit, quid animi, cùm ad hanc vocem te prosterneres, & reddens vocem salutanti inclamares, *Rabboni.* Quo rogo affectu, quo desiderio, mentisque ardore clamasti *Rabboni?* Nam plura dicere lacrymæ prohibent, cùm vocem occludat affectus, omnesque animæ corporisque sensus, nimius ardor absorbeat. Sed ô dulcis Jesu, cur à sacratissimis ac desideratissimis pedibus tuis sic arces amantem? O verbum durum. *Noli*, inquit, *me tangere.* Ut quid Domine? Quare non tangam desiderata illa vestigia tua pro me perforata clavis, perfusa sanguine, non tangam, non deosculabor? An inimicior es eo, quia gloriosior? Ecce non dimittam te, non recedam à te, non parcam lacrymis, pectus singultibus suspiriisque rumpetur, nisi tangam. Et ille: *Noli me tangere*, Noli timere: non aufertur tibi bonum hoc, sed differtur: vade tamen & nuntia fratribus meis quia surrexi. Currit, citò volens redire. Redit cum aliis mulieribus. Quibus Jesus occurrens blanda salutatione, dejectas sic erigit, tristes consolatur. Adverte. Tunc est datum, quod ante fuit dilatum. Accesserunt enim & tenuerunt pedes ejus. Hîc quamdiu potes virgo morare. Non has delicias tuas somnus interpolet, nullus exterior tumultus impediat.

VERUM quia in hac misera vita nihil stabile, nihil æternum est, numquam in eodem statu permanet homo; necesse est, ut anima nostra, dum vivimus, quadam varietate pascatur. Unde à præteritorum recordatione ad experientiam præsentium transeamus, ut ex his quoque quantum à nobis sit Deus diligendus, omnes intelligere valeamus. Hæc omnia revolve animo, ut in eum totus tuus resolvatur affectus. Vilescat tibi mundus, omnis amor carnalis sordescat. Nescias te esse in hoc mundo, quæ ad illos, qui in cælis sunt & Deo vivunt, tuum amorem transtulisti. Ubi est thesaurus tuus, ibi & cor tuum. Noli cum argenteis simulacris vili marsupio tuum includere animum, qui num-

quam cum nummorum pondere poterit tranſvolare ad cælum : puta te cotidie morituram, & de craſtino non cogitabis. Non te futuri temporis ſterilitas terreat, non futuræ famis timor tuam mentem dejiciat. Sed ex ipſo tota fiducia tua pendeat, qui aves paſcit & lilia veſtit. Ipſe ſit horreum tuum, ipſe apotheca, ipſe marſupium, ipſe divitiæ tuæ, ipſe ſolus ſit tibi omnia in omnibus. Et hæc interim de præſentibus ſatis ſint.

Cap. LXVII.

QUI autem tanta ſuis præſtat in præſenti, quanta illis ſervat in futuro? Principium futurorum, & finis præſentium mors. Hanc cujus natura non horret, cujus non expaveſcit affectus? Nam beſtiæ fugâ, latibulis, & aliis mille modis mortem cavent, & vitam tenent. Jam nunc diligenter adtende, quid tua tibi reſpondeat conſcientia : quid præſumat fides tua : quid ſpes promittat, quid exſpectet affectus. Si vita tua tibi oneri eſt, ſi mundus faſtidio, ſi caro dolori, profectò deſiderio mors eſt tibi; quæ jugum hujus oneris deponit, tollit faſtidium, corporeos dolores abſumit. Hoc unum dico omnibus mundi hujus præſtare deliciis, honoribus atque divitiis ſi ob conſcientiæ ſerenitatem, fidei firmitatem, ſpei certitudinem, mortem non timeas. Quod ille maximè poterit experiri, qui aliquo tempore ſub hac ſervitute ſuſpirans, in liberioris conſcientiæ auras evaſit. Hæc ſunt futuræ beatitudinis tuæ primitiæ ſalutares, ut morte ſuperveniente naturalem horrorem fides ſuperet, ſpes temperet, conſcientia ſecura repellat.

Caput LXVIII.

ET vide quomodo mors beatitudinis principium eſt, laborum meta, peremtoria vitiorum. Sic enim ſcriptum eſt : *Beati mortui, qui in Domino moriuntur. amodo enim jam dicit ſpiritus, ut requieſcant à laboribus ſuis.* Unde Propheta reproborum ab electorum morte diſcernens : *Omnes*, inquit, *reges dormient in gloria in domo ſua. Tu autem projectus es de ſepulcro tuo, quaſi ſtirps inutilis, pollutus & obvolutus.* Apoc. 14. 13. Iſai. 14. 19.

Cap. LXIX.

DORMIUNT quippe in gloria quorum mortem bona commendat conſcientia. Quoniam pretioſa eſt in conſpectu Domini mors ſanctorum ejus. Dormit ſanè in gloria, cujus dormitioni aſſiſtunt angeli, occurrunt ſancti & concives, ſuum præbentes auxilium, & impertientes ſolatium, hoſtibus ſe opponunt, obſiſtentes repellunt, refellunt accuſantes : & ſic uſque ad ſinum Abrahæ ſanctam animam comitantes in loco pacis collocant & quietis. Non ſic impij, quos de corpore, quaſi de fœtenti ſepulcro, peſſimi ſpiritus cum inſtrumentis infernalibus extrahentes, pollutos libidine, obvolutos cupiditate, injiciunt ignibus exurendos, tradunt vermibus lacerandos, æternis fœtoribus deputant ſuffocandos. Verè *Exſpectatio juſtorum lætitia : Spes autem impiorum peribit.* Prov. 10. 28.

Cap. LXX.

SANE qualis ſit illa requies, quæ pax illa, quæ jocunditas de ſinu Abrahæ, quæ illic quieſcentibus promittitur, & exſpectatur, quia experientia non docuit, ſtilus explicare non poterit. Exſpectant felices, donec impleatur numerus fratrum ſuorum; ut in die reſurrectionis duplici ſtolâ induti, corporis pariter & animæ perpetuâ felicitate fruantur.

Cap. LXXI.

JAM nunc intuere diei illius terrorem, quando virtutes cælorum movebuntur, elementa ignis calore ſolventur, patebunt inferi, occulta omnia nudabuntur. Veniet deſuper judex iratus, ardens furor ejus, & ut tempeſtas currus ejus, ut reddat in ira vindictam & vaſtationem in flamma ignis. Beatus qui paratus eſt occurrere illi. Quid tunc miſeris animis erit? quàm tunc miſeri erunt, quos nunc luxuria fœdat, avaritia diſſipat, extollit ſuperbia? Exibunt Angeli, & ſeparabunt malos de medio juſtorum, iſtos à dextris, alios à ſiniſtris ſtatuentes. Cogita nunc te ante tribunal inter utramque hanc ſocietatem aſſiſtere, & needum in partem alteram ſeparatam. Deflecte nunc oculos ad ſiniſtram judicis, & miſeram illam multitudinem ſpecta.

Cap. LXXII.

QUALIS ibi horror, quis timor, quis fœtor, quis dolor? Stant miſeri, & infelices ſtridentes dentibus, nudo latere palpitantes, adſpectu horribiles, vultu deformes, dejecti præ pudore, præ corporis turpitudine & nuditate confuſi latêre volunt, & non datur; fugere tentant, & non permittuntur. Si levant oculos deſuper, judicis imminet furor : ſi deponunt, infernalis putei eis ingeritur horror. Non ſuppetit criminum excuſatio, nec de iniquo judicio aliqua poterit eſſe cauſſatio : cùm quidquid decretum fuerit, juſtum eſſe ipſam eorum conſcientiam non latebit.

Caput LXXIII.

CERNE nunc quàm amandus ſit, qui te ab hac damnata ſocietate prædeſtinando diſcernit, vocando ſeparavit, juſtificando purgavit. Retorque nunc ad dexteram oculos, & quibus te glorificando ſit inſerturus, adverte.

Caput LXXIV.

QUIS ibi decor, quis honor, quæ felicitas, quæ ſecuritas? Alij die judiciariâ ſede ſublimes. Alij martyrij coronâ ſplendentes. Alij virginitatis flore candidi. Alij eleemoſynarum largitione fecundi. Alij doctrina & eruditione præclari, uno caritatis fœdere copulantur. Lucet eis vultus Jeſu Chriſti non terribilis, ſed amabilis; non amarus, ſed dulcis; non terrens, ſed blandiens.

Cap. LXXV.

STA nunc in medio, neſciens quibus te judicis ſententia deputabit. O dura exſpectatio. *Timor & tremor venerunt ſuper me, & contexunt me tenebræ.* Si me ſiniſtris ſociaverit, non cauſſabor injuſtum : ſi dextris adſcripſerit, gratiæ ejus hoc, non meis meritis eſt imputandum. Verè, Domine, vita in voluntate tua. Vides ergo quantum in amore ejus tuus extendi debeat animus, qui cùm juſtè poſſet in impios prolatam, in te quoque retorquere ſententiam, juſtis te maluit ac ſalvandis inſerere. Jam te puta ſanctæ illi ſocietati conjunctam vocis illius audire decretum : *Venite benedicti Patris mei, percipite regnum, quod vobis paratum eſt ab origine mundi.* Miſeris audientibus verbum durum, plenum iræ & furoris : *Diſcedite à me maledicti in ignem æternum. Tunc ibunt hi in ſupplicium æternum : juſti autem in vitam æternam.* O dura ſeparatio, ô miſerabilis conditio. gratia ſalvandis accenſemur. Pſal. 54. 6. Matt. 25. 34.

Caput LXXVI. De regno Dei poſt judiciũ.

SUBLATIS verò impiis ne videant gloriam Dei : juſtis quoque ſingulis ſecundùm gradum ſuum & meritum angelicis ordinibus inſertis, fiet illa glorioſa proceſſio Chriſto præcedente capite noſtro : omnibus membris ſuis ſequentibus, & tradetur regnum Deo & patri; ut ipſe regnet in ipſis & ipſi regnent cum eo; illud percipientes regnum, quod paratum eſt illis ab origine mundi.

Caput LXXVII. De Regni Dei felicitate.

CUJUS regni ſtatus nec cogitari quidem poteſt à nobis, multo minùs dici vel ſcribi. Hoc ſciendum, quòd omnino nihil aberit, quod velis adeſſe; nec quidquam aderit, quod velis abeſſe. Nullus igitur ibi luctus, fletus nullus, non timor, non dolor, non diffidentia, non invidia, non tribulatio, non tentatio, non aëris mutatio vel corruptio, non ſuſpicio, non ambitio, non adulatio, non detractio, non ægritudo, non ſenectus, non mors, non paupertas, neque tenebræ, non edendi vel bibendi vel dormiendi ulla neceſſitas, nulla fatigatio, defectio nulla : quid ergo boni ibi eſt, ubi nec luctus, nec fletus, nec dolor eſt, neque triſtitia? quid poteſt eſſe niſi perfecta lætitia, ubi nulla tribulatio, nulla tentatio, nulla temporum mutatio, vel aëris corruptio, æſtus vehementior, nec hyems aſperior? Quid poteſt eſſe niſi ſumma quædam rerum temperies, & mentis & carnis vera ac ſumma tranquillitas : ubi nihil eſt, quod timeas, quid poteſt eſſe niſi ſumma ſecuritas? ubi nulla diſcordia, nulla invidia, nulla ſuſpicio, nulla ambitio, nulla adulatio, detractio nulla; quid poteſt eſſe niſi ſumma & vera dilectio? ubi nulla paupertas, nulla cupiditas, quid poteſt eſſe niſi bonorum omnium plenitudo? Ubi nulla deformitas, quid poteſt eſſe niſi vera pulcritudo? ubi nullus labor vel defectio, quid erit, niſi requies ſumma & fortitudo? Ubi nihil eſt, quod gravet vel oneret, quid eſt niſi ſumma facilitas? Ubi nec ſenectus exſpectatur, nec morbus timetur; quid poteſt eſſe niſi vera ſanitas? ubi neque nox, neque tenebræ; quid erit niſi lux perfecta? ubi mors, & mortalitas omnis abſorpta, quid erit niſi vita æterna? Quid eſt ultra quod quæramus? Certè quod his omnibus excellit, id eſt, viſio, cognitio, & dilectio Creatoris. Videbitur in ſe, videbitur in creaturis ſuis, regens omnia ſine ſolicitudine, ſuſtinens omnia ſine labore, impertiens ſe, & quodam modo diſpertiens ſingulis pro ſua capacitate, ſine ſui diminutione vel diviſione. Videbitur ille vultus amabilis & deſiderabilis, in quem deſiderant Angeli proſpicere, de cujus plenitudine, de cujus lumine, de cujus ſuavitate quid dicetur? Videbitur Pater in Filio, Filius in Patre, Spiritus-ſanctus in utroque. Videbitur non per ſpeculum & in ænigmate, ſed facie ad faciem. Videbitur enim ſicuti eſt, impletâ illâ promiſſione, qua dicit : *Qui diligit me, diligetur à Patre meo, & ego diligam eum, & manifeſtabo ei meipſum.* Ex hac viſione, illa procedit cognitio, de qua ipſe ait : *Hæc eſt vita æterna, ut cognoſcant te unum Deum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum.* Ex his tanta naſcitur dilectio, tantus ardor paterni amoris, tanta dulcedo caritatis, tanta fervendi copia, tanta deſiderij vehementia : ut nec ſatietas deſiderium minuat, nec deſiderium ſatietatem impediat. Quid eſt hoc? certè quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adſcendit, quæ præparavit Deus diligentibus ſe. Iohan. 14. 21. Iohan. 17. 3. *Apud Anſel.* pij amoris. & *mox*, tanta fruendi copia.

Caput LXXVIII. Epilogus operis.

HÆC tibi ſoror de beneficiorum præteritorum Chriſti memoria, de præſentium experientia, de exſpectatione futurorum quædam meditationum ſpiritualium ſemina præſeminare curavi, ex quibus divini amoris fructus uberior oriatur & creſcat : ut meditatio affectum exerceat, affectus deſiderium pariat, lacrymas deſiderium excitet : ut ſint lacrymæ tuæ panes die ac nocte, donec appareas in conſpectu ejus, & ſuſcipiaris ab amplexibus ejus : dicaſque illud, quod in Canticis ſcriptum eſt : *Dilectus meus mihi, & ego illi.* Habes nunc, ſicut petiſti, corporales conſtitutiones, quibus incluſa exterioris hominis mores componas. Habes formam præſcriptam, qua interiorem hominem, vel purges à vitiis, vel virtutibus ornes. Habes in triplici meditatione quomodo in te dilectionem excites, nutrias, & accendas. Cant. 1. 12.

Verſus notabiles.

Dulcia ſunt animæ ſolatia, quæ tibi mando.
Nam proſunt minimè niſi ſerves hæc operando.

Si quis igitur in hujus libelli locutione profecerit, hanc labori meo vel ſtudio vicem impendat : ut apud Salvatorem meum quem diligo, apud remuneratorem meum quem exſpecto, apud judicem meum, quem timeo, pro peccatis meis intercedat.

FINIS APPENDICIS TOMI PRIMI.

INDEX
IN PRIMUM TOMUM
OPERUM S. AUGUSTINI.

A

ABRAHÆ sinus, 159. b. Intelligitur remota sedes quietis atque secreta, ubi est Abraham, *ibid. Not.* a. Ex Abraham Hebræos sic appellatos fuisse credibile est, 47. f
Abominatio ab Omen dicta, 4.b
Abstinentiæ laudabilis triplex caussa, ad comprimendam delectationem, ad tuendam infirmitatem, propter caritatem, 726. f. 728. f
Abstinentia delicata & ridenda, *ibid.* b. Abstinentia Manichæorum superstitiosa, 729. b. *& seqq.*
Non immunditia obsonij timenda est, sed immunditia cupiditatis, 186. f
Abundantia intelligitur quasi rei nimiùm exuberantis effusio, 311. b. Ab ipsa nec egestas aliena est, *ibid.*
Abusus rerum culpandus, non res ipsæ, 584 a
Abyssus humanæ conscientiæ nuda est oculis Dei, 171. b
ACADEMIA schola Platonis sic dicta, quod à populo esset secreta, 282. d. Academiæ utriusque veteris ac novæ discidium, 267. d. Nova Academia non tam contra veterem, quàm contra Stoïcos commota est, *ibid.* Unde nata sint quæ novæ Academiæ tribuuntur, 292. f
Academiæ tertiæ princeps auctorque dictus Carneades, 293. d
ACADEMICI à Monnica dicti *Caducarij*, 304. f. Eorum placita fuerunt, Homini scientiam non posse contingere, 266. c. Et tamen hominem posse esse sapientem, *ibid.* Sapientis totum munus in conquisitione veri collocatum esse, *ibid.* d. Sapientem nulli rei assentiri debere. Errare enim eum qui assentiatur rebus incertis. Omnia autem incerta esse. *ibid.* Suspensionem assensionis magnam esse sapientis actionem, *ibid.* f. Verum non posse comprehendi, *ibid.* d. Nihil esse turpius quàm opinari, *ibid.* e
Academicorum argumenta eruditis quoque negotium facessebant, 261. d. e. etiam ipsi Augustino, 245. 247. 271. a. Contra Academicos libri tres ab ipso scripti in secessu ante baptismum, *ibid.* Credit tamen eos certo consilio sententiam suam dissimulasse, neque sensisse uti vulgò putantur, 291. f. *& seqq.* Lepidus Ciceronis locus de Academicis, 281. a
Accessio critica medicis vocatur, 119. e
Accessus ad Deum, 80. a
Accipitrem necat panis, 720. e
Accusatorum duo genera, 270. d
ADAM animalis primùm, deinde spiritalis tum effectus est, cùm in paradiso præceptum perfectionis accepit, 668. f. Insufflatio Dei in Adam quid significet. *ibid* e. An sapiens conditus sit, 22. f. *& seq.* 639. b. *& seq.*
Ex costa Adami sopiti formata Eva eique matrimonio juncta quid sibi velit, 671. f. *& seq.*
Adæ & Evæ origo juxta Manichæos, 741 f
Adam ante peccatum nudus à simulatione, sed divina luce vestitas, 675. a.
Generaturus fuisset posteros etiamsi non peccasset, 16. b. 21. b. Nullam pati poterat corporis ægritudinem, 17. f.
Post peccatum è paradiso à Deo dimissus dicitur, non exclusus, quare, 678. f
Adam imaginem Dei perdidisse peccato, quomodo accipiendum, 50. f.
De pœnis Adæ & Evæ inflictis, 676. 677. Quæ in posteros transeunt, *ibid.* & 632. a.
Ex Adam trahitur originale peccatum. 57. f. 62. e

ADEODATUS naturalis filius Augustini, 162. b. Ætatis anno ferme XV. cum ipso baptizatur, *ibid.* d.
Augustino horrori est illius ingenium, 162. d. Quod magnum quiddam pollicebatur, 300. c. Interloquitur in libro *de beata vita*, 303. b. 305. e. Sensa ipsius sunt omnia quæ ex alterius collocutoris persona referuntur in lib. *de Magistro* edito Romæ cùm esset in annis sedecim, 162. c Præmatura morte rapitur, *ibid.* d
Adhærere Deo beatissimum, 697. a. Bonum est creato spiritui adhærere Deo semper, ne quod adeptus est conversione, aversione lumen amittat, 226. b. Disputat cum ipso de finibus bonorum & malorum, 131. a *& seq.*
Adhærere Deo non valemus, nisi dilectione, amore, caritate, 697. a
Admiratio oboritur ex re insolita & insperata, 318. d. 650. f. Quòd fidem credentium admiratur Christus, nobis mirandum esse significat, 651. a
Adolescentibus præcepta morum traduntur, 340. d. In Adolescentibus qui dant operam litteris coërcendi sunt æmulationis & inanis jactantiæ motus, 326. f. *& seq.*
Adoptionis lex filios etiam mortuis adoptabat, 44. d
ADRUMETINI monachi inter se de gratia & libero arbitrio dissidentes consulunt Augustinum, qui ad eos librum super ea re scribit, 64 a
Adulterium unde malum convincatur, 571. d. Non ideo malum est quia vetatur lege, sed ideo vetatur lege quia malum est, *ibid.*
Adulantes amici pervertunt: inimici litigantes plerumque corrigunt, 164. d
ÆNEAM venisse Carthaginem non est verum, 77. f
Æqualitas ipsa vera atque ipsa vera & prima unitas non sensu, sed mente conspicitur, 767. b c
Æquitas ab æqualitate dicta, 408. b
Aër alimentum est, 593. c. Cælum dicitur. 242. b. Aërem Deum esse credidit Anaximenes, 173. f
Aëris animalia dæmones, 258. e. 341. e. Qui nos acumine ac subtilitate sensuum superant, non ratione, 258. e
Ætas nulla ab uberibus Philosophiæ excluditur, 251. c
Ætates mundi septem per septem dies designatæ, 659. e. Ætas prima est ab Adam ad Noë, *ibid.* f. Secunda à Noë ad Abraham, *ibid.* Tertia ab Abraham ad David, 660. c. Quarta à David ad transmigrationem in Babiloniam, *ibid.* e. Quinta inde ad Christum, *ibid.* Sexta à Christo ad finem mundi porrigitur, 661. f. Sex illæ ætates operosæ sunt, in septima speratur requies, 659. e. Cur istæ ætates sint inæquales, 662. b
Ætates sex hominis cùm Veteris, tum Novi, 764 b
Ætas senioris & senis quo differant, 660. f
Æternitas Dei æternitas semper stans, 199. f. Non ejus æternitatis est hic mundus cujus æternitatis est Deus, 647. b
Æterno Creatori adhærentes, & nos æternitate afficiamur necesse est, 754. d.
Internum Æternum, 161. b
Affinitates futuræ, etiamsi Adam non peccasset, 21. b. 30. b. Contrà quàm aliàs crediderat Augustinus, 779. c
Affinitas spiritualis, 780. a
AFRICANUS de Christi genealogia scripsit, 44. f
Agentes in rebus duo cognitâ Antonij vitâ nuntium sæculo remittunt, 150. f
Ager pro mundo in Scripturis, 666. c
ALARICUS Gotthorum rex Romam evertit, 56. d
ALBICERIUS divinus professione apud Carthaginem, 257. c. Consulentibus mira quædam & certa respondebat, *ibid.* Interroganti cuidam ut diceret quid animo volveret, Virgilij versum eum cogitare respondit, eumdemque versum securus recitavit, licet ineruditus, *ibid.* f
ALBULA fluvius nunc Tiberis, 670. d
Alimentum solâ salutis caussâ sumendum, 185. f. Augustinus à Deo edoctus ut quemadmodum medicamenta, sic alimenta sumturus accedat, *ibid.*
Allegoria quadruplex, historiæ, facti, sermonis, & sacramenti, 785. c
Altare, 170. c. Ex eo dispensatur Victima sancta, *ibid.*
Ad altare fieri memoriam sui desiderat Monnica in extremis, 170. d
Recipitur apud Carthaginem mos cantandi psalmos ad Altare, 45. f
Altitudo corporis aliæque dimensiones explicantur. 404. b. *& seqq.* Nullum corpus est quod longitudine, latitudine & altitudine careat, 404. b. 412. a
ALYPIUS Thagaste oriundus, 124. e. Parentibus primatibus municipalibus, *ibid.* Natu minor Augustino, *ibid.* A minori ætate magnam virtutis indolem præferebat, *ibid.* Corporis staturâ brevis, 304. c.
Alypius Augustino amicissimus à primis annis, 124. e. ab eoque *frater cordis sui* dictus, 159. f. Et ejusdem Thagaste & Carthagine in Rhetorica auditor, 124. e.
Carthagine spectaculis deditus, à Circensium insania revocatur objurgatione Augustini, 125. a. Ut fur apprehenditur, sed mox liberatur, 126. c. Manichæorum superstitione cum Augustino involvitur, 125. d.
Romam venit ante Augustinum, ut jus discat, 125. e. Spectaculis gladiatoriis incautè capitur, *ibid.*
Mediolanum cum Augustino proficiscitur, 127. b. Assessoris munere tertiùm fungitur, *ibid. &* 149. f. Dum assidet Comiti largitionum Italicianarum, ejus integritas à potentissimo Senatore & pollicitationibus & minis tentatur, 127. b. Abstinet ab ærarij Prætoriani usu præ justitiæ amore, *ibid.* d. Continentissimè vivit, 129. b. Augustinum ab uxore ducenda prohibet, quò simul sapientiæ liberè vacent, *ibid.* Disputat cum ipso de finibus bonorum & malorum, 131. a. *& seq.* Putat credi à Catholicis non esse in Christo animam & mentem hominis, ideoque ad fidem pigrè movetur. At postea errorem hunc Apollinaristarum esse intelligit, 142. f. *& seq.*
Augustini ad Deum conversi proposito bono sese adjungit, 156. f. Secedit cum illo in agrum Cassiciacum, Catechumenus cum Catechumeno, 160. a. Illic Augustino suam operam confert in edendis libris *de Ordine & de Academicis*; interlocutoris personam in istis ita sustinens, ut ipsa ejus verba sint, quæ litteris mandata fuerunt, 251. c. Christi nomen litterariis illis lucubrationibus inseri dedignatur, sed postea resipiscit, 159. f.
Remeat Mediolanum nomen inter baptizandos cum Augustino daturus, 162. b. Fortissimus domitor corporis Italicum solum glaciale nudo pede obterit insolito ausu, *ibid.* Baptizatur, *ibid.* d
Augustinus Alypio verborum, Alypius Augustino rerum magister effectus est, *professione ipsius Augustini*, 342. c. d
Ambitiosorum miseria, 123. f

Ambrosius episcopus Mediolanensis laudatur, 117. f. Cælibatus ejus, occupationes & studia, 120. f. 121. a. b. Omni die Dominico verbum Dei tractat ad populum, *ibid.* d. Ad veteris Legis interpretationem quasi regulam commendans, sæpe inter concionandum dicebat, *Littera occidit: Spiritus autem vivificat*, 122. b Benignè excipit Augustinum, qui studiosè ipsum concionantem audit, 117. f *& seq.* Diligitur à Monnica perinde atque Angelus Dei, 119. d. Augustino consulenti quid potissimùm de Scripturis legere debeat, quò sese ad baptismum comparet, Isaiam præscribit, 162. a Persecutionem à Justina Augusta Ariana patitur, *ibid.* e. Excubat plebs in Ecclesia mori parata cum Episcopo, *ibid.* Tunc Hymni & Psalmi ut canerentur secundùm morem Orientalium partium, ne populus mœroris tædio tabesceret institutum est, & ex illo retentum, *ibid.* Corpora SS. Protasij & Gervasij divinitus detegit, 163. a. Synaxes ad memorias Martyrum prohibet, 119. e

Ambrosiana basilica, 163. a. Ambrosiani versus, 169. a

Amicitia est rerum humanarum & divinarum cum benevolentia & caritate consensio, 280. d. Non est vera amicitia nisi eam Deus adglutinet inter ipsi hærentes caritate, 99. e. Malorum amicitia inimica, 88. b. Amicitia mundi hujus fornicatio est à Deo, 77. d Miser est omnis animus vinctus amicitiâ rerum mortalium, 100. f. Illa est lex amicitiæ justissima, ut sicut non minùs, ita non plus quisque amicum quàm seipsum diligat, 559. c

Amici veri indicium, si in religione consentit, 280. d. Beatus qui amat Deum, & amicum in Deo, & inimicum propter Deum, 102. c. Solus nullum carum amittit, cui omnes in illo cari sunt, qui non amittitur, *ibid.* Bene quidam dixit de amico suo, *Dimidium animæ meæ*, 101. b

Amicus Dei non efficitur quisquam nisi purgatissimis moribus & sincera caritate, 647. e. Si voluntatem Dei nosse quisquam desiderat, fiat amicus Deo, *ibid.* d

Amor pondus est, quo animus fertur quocumque fertur, 228. d. Quod non propter se amatur, non amatur, 366. a. Non amamus aliquid nisi pulcrum 104. b. 531. b. Iis rebus maximè animum solemus intendere, quas amamus, 531. b. Nihil est tam ferreum atque durum, quod non amoris igne vincatur, 702. e

Amor Dei, Non amaretur Deus nisi per Spiritum-sanctum, 142. a 228. d. Deum amat (*amore quodam innato.*) omne quod potest amare, sive sciens sive nesciens, 355. d Deus amari se jubet ab homine, & nisi faciat, minatur ingentes miserias, 71. c. Omnia nobis dicunt ut Deum amemus, nec cessant dicere omnibus, ut sint inexcusabiles, 173 d Summo amore ad Deum tendere jubemur, 692. c. Non possumus metiri, ut sciamus quantum desit nobis amoris ad id quod sat est, 228. a. Minùs Deum amat, qui cum Deo aliquid amat, quod non propter Deum amat, 184. e Quem cognoscere volumus, priùs plena caritate diligamus, 704. c. Amore petitur, amore quæritur, amore pulsatur, amore revelatur, amore denique in eo quod revelatum fuerit permanetur, 699. b. Si omnes humanæ actionis motus ad Dei & proximi amorem referamus mundabimur, 533. b. c. Melior est animus, cum obliviscitur sui præ caritate Dei, 642. a. Amor Dei facit ut mors non modò contemnatur sed etiam desideretur. Qui solum Deum amat & proximum propter Deum, invictus est, 778. f. *& seqq.* Ibi est locus quietis imperturbabilis, ubi non deseritur amor si ipse non deserit, 103. a. Anima tenet ordinem, seipsâ totâ diligens quod supra se est, id est Deum, socias autem animas tamquam seipsam, 534. b. Dilectionis Dei virtute homo inferiora ordinat, nec ab eis sordidatur, *ibid.*

Virtus ad beatam vitam ducens nihil omnino est nisi summus amor Dei, 697. a Ex ipsius amoris vario affectu virtus quatripartita, *ibid.* & 704. b

Amor sui probus. Solus se novit diligere qui Deum diligit, 704. f. Se spiritaliter diligit, qui ex toto quod in eo vivit Deum diligit, 755. f

Amor sui improbus. Sibi placentes, multùm Deo displicent, 193. a. Animus si placet sibi, tanto fit minor quanto se cupit esse majorem, 641. a

Amor proximi sunt quasi cunabula caritatis Dei, 705. c. Nullus certior gradus ad amorem Dei, quàm hominis erga hominem caritas, 704. f. 534. d. Illud maximè tenendum est, ne se quisquam credat contemto proximo ad Deum quem diligit esse venturum, 705. d Regula dilectionis proximi est, ut quæ sibi quisque vult bona provenire, & illi velit; & quæ sibi accidere mala non vult, & illi nolit, 779. a Qui diligit proximum, agit quantum potest, ut salvus corpore salvusque animo sit; quodque ad animum pertinet, ut primò timeat, deinde diligat Deum, 706. f. *& seq.* Si placent animæ, in Deo amentur, & ad eum rapiantur, 103. d. Non diligis proximum tamquam teipsum, si non ad bonum ad quod ipse tendis, adducis, 705. a Amare hominem ut ex eo aliquid temporalis voluptatis aut commodi cupias, fædum & detestabile vitium est, 779. b. c. Non sic ab homine homo diligendus est, ut diliguntur affines & cives, propter necessitudines temporales, quas odisse oportet, 779. c. d. Inhumanum est non amare in homine quod homo est, sed amare quod filius est, *ibid.* Cùm omnibus quos pariter diligit homo, prodesse non possit, nisi conjunctioribus prodesse malit injustus est, 780. f

Amor inimicorum. Cur Dominus præceperit diligendos inimicos, & odio habendos parentes & filios, 30. c. Qui inimicum odit, is odio se ipse graviùs vastat, quàm aut inimicum vastet, aut ab inimico vastetur, 80. c

Amor mundi laboriosus, 533. e. Creatura si diligatur ab homine qui negligit Deum, fit pœnalis dilectori suo, 760. f. Amore subduntur homines creaturis, & subditi judicare non possunt, 174. c. Amor temporalium rerum non expugnatur nisi aliqua suavitate æternarum, 536. e. Amandus est solus Deus; omnis verò iste mundus, id est omnia sensibilia contemnenda, utendum autem his ad vitæ necessitatem, 701. c. Timeri & amari velle ab hominibus non propter Deum, misera vita est & fœda jactantia, 190. f

Amphitheatrum ludorum gladiatoriorum, 125. e

Anachoretarum institutum laudatur, 710. d

ANAXIMENES aërem Deum esse credidit, 173 f

ANGELI in Scriptura nomine animarum significari non solent, 18. d. 27. d. Angelorum nomen latiùs acceptum, 18. d Angeli naturâ mutabiles, 213. f. 756. e. Angelica corpora, 39. c.

Angeli beati dicuntur Cælum cæli, 213. c. *& seq.* Domus Dei, *ibid.* Sapientia creata, *ibid.* d. Excellentissima & sancta Dei ministeria, 786. f, 787. d. Curia cælestis Imperatoris, cælestis militia, 144. e. Non sunt coæterni Deo, nec tamen passi vicissitudinem temporum, 213. d. Numquam sunt peregrinati, sed ita formati ut sine ullo defectu contemplationis, sine ullo intervallo mutationis, æternitate & incommutabilitate Dei perfruantur, *ibid.* d. f. Stabiles non naturâ, sed voluntate qua magis Deum, quàm se diligunt, 756. c. His solus Deus imperat; universus autem mundus subjectus est, 623, f. Officio superiores animis rationalibus, non naturâ, *ibid.* Honorantur à nobis caritate, non servitute, 787. a. Liberaliter Deo serviunt: neque hoc Deo, sed ipsis prodest, 756. f. Angelorum panis, 622. f *& seq.* Angelorum codex, 231. c

Angeli reprobi, infima ministeria appellantur, 774. f. Exterminatores & Angeli iracundiæ, *ibid.* Ultimi servi, 775. a. *Vide* Diabolus,

Animæ nomen aliquando positum ab Augustino pro universa creatura incorporali, 19. a b

Anima est simplex quiddam & propriæ substantiæ, 401. a Non est temperatio corporis, 394. e Animus definitur substantia quædam rationis particeps regendo corpori accommodata, 411. f. Animus ad capiendum seipsum angustus est 176. a. De animæ natura Manichæorum hæresis. *Vide* Manichæi.

Animæ origo qua fit ut sit in corpore, Augustino etiam seni ignota, 5. Quatuor de illius origine sententiæ, 631. e. *& seq.*

Anima in meditullio quodam rerum est ordinata, 670. a. Unum est in rebus proximum Deo, 299. c. 437. e. Superior animâ solus Deus, 519. d. Si quid aliquando eorum quæ Deus creavit, est melius animâ, hoc peccato ejus fit, non naturâ, 438. b. Animæ rationales Angelis officio quidem impares, sed naturâ pares, 623 f. Deus subjicit animæ corpus, animam sibi, & sic omnia sibi, 439. b. Nullo modo animus potestati alterius animi nisi suis cupiditatibus subditur, 396. c. De animis rationalibus operari, non per corpus, sed per seipsum solus Deus potest, 532. d. Nullo modo ullo animo ullum corpus potentius, *ibid.* Primo corpori anima extrema præponitur, 616. f. Anima nostra quamvis peccatis tabefacta, melior est quàm si in hanc lucem visibilem verteretur, 614. f

Anima summum corporis bonum, 690. b. Quid corpori præstat, 18. b. 434. e. *& seq.* An aliquid à corpore patiatur, 517. c. *& seqq.* Oportet animam & regi à superiore, id est Deo, & regere inferiorem, id est corpus, 519. d

Animæ Immortalitas probatur, 379. d. *& seqq.* *Item, in libro de hac re scripto*, 387. *& seqq.*

Animæ quantitas molis quidem nulla, [illegible] *totum librum de hoc argumento editum*, [illegible] *& seqq.* Virtutis verò in septem gradus distincta, per ordinem ad corpus, ad seipsum, & ad Deum, 434. e. *& seqq. fusè.* Anima non modò universæ moli corporis sui, sed etiam unicuique particulæ illius tota simul adest, 398. e. Dissecto corpore vermiculi, anima non secatur, 432. *& seq.* Mutari anima potest, non localiter, sed temporaliter, 754. b

Animam secum adtulisse omnes artes, nec aliud esse discere, quàm reminisci, quomodo accipiendum, 11. b. 177. a. Potentiæ animi, sine quibus rectè vivi non potest, media bona sunt, 13. f 607. d

Sicut tota vita corporis est anima, sic beata vita animæ Deus est, 603. d. 174. e. 181. a. Anima sicut se illuminare de se non potest, ita se satiare de se non potest, 231. f. Animus fit Deo similis dum ei se subjicit, quantoque id fecerit studiosiùs, tanto erit sublimior & illo solo dominante liberrimus, 695. f Rationalis anima si Creatori suo serviat, cuncta ei cetera [illegible] vient, 777. f. Originalis regio beatitudinis animi, habitatio animæ & patria Deus est, [illegible] f. 401. c. Animæ colendus est Deus solus cui solus ejus est auctor, 438. c. Anima si seipsam [illegible] quitur ut virtutem adipiscatur, stultum aliquid sequitur, 691. a. Intenta in Deum anima, magis est, intenta autem in corpus, minus est, 519 d. e

Animæ mortuæ motus tres, fastus elationis, delectatio libidinis, venenum curiositatis, [illegible] Ea vitando vivit anima, quæ appetendo moritur, *ibid.* Non alia salus animæ est, aut renovatio, aut reconciliatio auctori suo, nisi [illegible] omnia corporea contemnat, universoque huic mundo renuntiet, uti præcipitur in mysteriis, 403. b. c

Anima post peccatum regit corpus suum non omnimodo pro arbitrio, sed sicut leges universitatis sinunt, 624. c. Corpus in anima [illegible] quidquam fortasse non posset si non esset primo peccato in deterius mutatum, 516. c. Peccatorum conditione fit, ut permittantur animæ de animis aliquid agere per alterutra corpora, 532. d. Non sicut peccatum in animæ potestate est, ita etiam pœna peccati, 519. f Anima [illegible] lentior peccat, & post peccatum divinâ lege facta imbecillior, minùs potens est auferre quod fecit, 520. a. Vitium animæ non naturâ, sed contra naturam ejus est, nihilque aliud est quàm peccatum & pœna peccati, 762. f. Sanitas animæ quando firmissima erit, 519. c. [illegible] Unde anima voluptatem corporis pluris [illegible] mat, quàm ipsam sanitatem, *ibid.* e.

Animus imperat corpori, & paretur statim; imperat animus sibi, & resistitur, 155. c. Ægritudo hæc animi est, quia non totus assurgit veritate sublevatus, consuetudine prægravatus, 175 c *ibid.* d. Animi perturbationes quatuor, 240. c Inde animus pascitur unde lætatur, 200 c. Anni Dei *ibid.*

Anni Dei omnes simul stant, [illegible] unus dies,

Antiochus Philonis auditor, 267. f. Academicis utriusque sententias in simultatem adducit, [illegible] Fœneus Platonicus dicitur,

Antonius Ægyptius monachus, 150. d. Ad Deum conversus audita evangelica voce *Vade*, [illegible] *de* &c. 156. c. Ex ejus vitæ lectione convertuntur duo Aulici, 150 f. *& seq.* 156. [illegible]

ANUBIS, 733. [illegible]

Apes de boüm cadavere nascuntur, 319. [illegible]

APOLLO duplex, 143. [illegible]

Apollinaristarum error de Christo, [illegible]

Apostatare à Deo quid sit, [illegible]

Apostoli Luminaria mundi, ignes sancti & [illegible] ri, 234. a. Eorum prædicatio in omnem terram, 749. [illegible]

Aptum & pulchrum quid, 104. c. 105 [illegible]

Aquæ nomine Spiritus-sanctus significatur, [illegible] Angeli intellecti, 231. b. Aër crassus [illegible] tus, 654. d. Aquarum divisio, 651. f Aquarum congregatio est ipsarum formatio, 652 [illegible] Omnis Aquarum congregatio Hebræis dicitur mare, *ibid.* c. Cur solus Spiritus-sanctus, non verò Pater & Filius feratur super aquas, [illegible] c. 228. b

Aquilæ non egent potu, 734. a. Oculi eorum perspicaciores nostris, 412. f. 645. [illegible]

Arbor vitæ, 679. c. Ad eam nemo nisi per ignorantiam & scientiam pervenit, *ibid.*

Arbitrium liberum, *Vide* Liberum arbitrium.

ARCHESILAS Zenonis condiscipulus sub magisterio Polemonis, 292. e. Polemoni eidem successit, *ibid.* Academiæ sententiam dissimulavit, *ibid.*
Area dominica Ecclesia dicitur, 751. c
Aristoteles cum Platone consentire visus, 294. b
Ars affectio quædam animi, 529. f. In animo residet, 389. f. 650. f. In brutis non reperitur, 447. b. Ejus genus duplex, 416. e. Ars vulgaris quid, 767. a. Ars constat imitatione & ratione, 447. b. Artium omnium lex, æqualitas & unitas incommutabilis, 767. f
Artium liberalium utilitas, 348. c
Astrologia, ejus inventio, 347. e. f. Magnum religiosis argumentum, tormentumque curiosis, *ibid.* Astrologorum vanæ divinationes, 98. b. *& seq.* 110. a. 135. d. *& seqq.* 257. c
ATHANASIUS Alexandrinus episcopus modulationes in psalmorum cantu non probabat, 187. f. Mos ille cantandi non improbatur ab Augustino, *ibid.*
Atheus quomodo convincendus, 586 d. Nonnihil pro Deo habet, cui cultum impendit, 772. c
Avaritia, hoc est velle plus quàm sat est, malorum omnium caussa, 638. b. Non in solis nummis, sed in omnibus quæ immodicè cupiuntur intelligenda, *ibid.*
Auctoritas duplex, divina & humana, 341. d. Gemino pondere impellimur ad discendum, auctoritatis & rationis, 294. f. 336. d. 341. a. Tempore auctoritas, re autem ratio prior, 341. a. 688. c. Ad discendum auctoritati credere magnum compendium, 406. f. Rationi roborandæ hominum auctoritatem quærere est imbecillitatis, 504. b. Juvat sequi auctoritatem & præcepta sapientum, & per hæc loqui sibi Deum credere, 435. f. Bonorum vita facillimè non disputationum ambagibus, sed mysteriorum quibus initiamur auctoritate purgatur, 341. f
Auditores Manichæorum, *Vide* Manichæi.
Aversio voluntatis ab incommutabili bono ad mutabile bonum, vel proprium, vel exterius, vel inferius efficit hominem superbum, curiosum, lascivum, 608. c
Aves ex aquis à Deo creatæ ut intelliguntur, 654. d. Pollent memoriâ, 180. b. Aves quadrupedes, 47. b

AUGUSTINUS.

Ortus ejus, Infantia & Pueritia.

Natus est Idibus Novemb. 300. b. Thagaste municipio Africæ, 83. b
Parentes ejus Patricius & Monnica, 170. e. fide ac moribus dispares, 76. b. 83. d. Frater ejus Navigius, 300 b. 317. e. Consobrini Lastidianus & Rusticus, 300. b
Infantia Augustini, 71. f. 72. *&c.* Pueritia 74. b. *& seq.*
Latinas litteras inter blandimenta nutricum didicit, 78. b
Ab utero matris in Christiana religione fuit educatus, 75. f. 263. f. signatus signo crucis & sacramento salis initiatus, *ibid.* positusque à parentibus in Catechumenorum gradu, 128. b
Stomachi pressu laborans adhuc puer baptismum pie instanterque flagitat, 76. a. reparata valetudine baptismus differtur, *ibid.*
Datur in scholam ut discat litteras, 74 e. refugit litterarum rudimenta, ubi legere, scribere & numerare discitur, 77. a. Latinas litteras amat, græcas odit. 77. a *& seq.* Ob progressum in litteris *Bonæ spei puer* appellatur, 79 c. Ipsi in scholis sese exercenti acclamatur præ multis coætaneis & condiscipulis suis, *ibid* e
Litteraturæ atque Oratoriæ percipiendæ caussâ peregrinatur in vicina urbe Madauris, 83. b

Adolescentia, ætatis an. XVI.

Annum ætatis XVI. in paterna domo intermissis studiis transigit, genio ac libidinibus indulgens, 81. *& seqq.*
Matris monitus pro muliebribus habet, 83. f. Numquam tamen in matrem contumeliosus aut verbo durus, 186 c
Furtum nocturnum committit, 84. d. *& seq.*

Ætatis an. XVII. XVIII. XIX. *&c.*

Studiorum caussâ Carthaginem mittitur ætatis XVII anno 87. d. Sub id tempus orbatur patre, 90. d. Prosequitur studia matre sumtus suppeditante, *ibid.* & adjuvante Romaniano ejus Mæcenate, 262. e. Studia ejus ad fora litigiosa tendebant, 90 a
In schola rhetoris major est, 90. a
A moribus protervis condiscipulorum qui *Eversores* dicebantur, abhorret; pudore tamen impudenti, quòd talis non esset, 90. a. 113. e
Amore capitur, 87. d. e. & theatricis spectaculis, 88 d e
In celebritate sollemnitatum sacrarum intra ecclesiæ parietes concupiscit, 89. f. Ob quod peccatum à Deo verberatur, *ibid.*
Concubinam fovet, servatque ipsi thori fidem, 97. d. Filium ex ipsa suscepit, 130. f. Adeodatum nomine, 162. b. *Vide* Adeodatus. Augustinus adolescens petebat à Deo castitatem, sed citò exaudiri nolebat, 151. f
Ciceronis Hortensio ad sapientiæ studium incenditur, 90. c. 151. f. 299. a. Scripturam negligit ut indignam quam Tullianæ dignitati compararet, 91. b
Categorias Aristotelis, & Liberalium artium libros annos natus ferme viginti per sese intellexit, 106. e. *& seq.*
In Manichæorum hæresim incidit, 91. c. *& seq.* in ea novem annos, scilicet ab anno ætatis XIX. ad XXVIII. persistit, 96. b. 111. d. 700. c. 740. c. Inducit alios in eumdem errorem, 97. b inter illos Romanianum, 251. a. & Alypium, 125. d
Ejus interim errores de Deo, 91. d. 105. id. e. 106. c. 108. a. 116. c. e. 134. e. de Christo, 116. f. de rationali & irrationali natura 105. c. de terræ fructibus, 95. b. de veteri Lege, 92. f. *& seq.* de natura mali, 116. c. de peccati caussa, 133. in cujus inquisitione torquetur, 134. *& seqq.*
Convictum filij sui refugit Monnica detestans errores ejus, 95. d. Apud Deum plangit ejus perditionem, *ibid* d. De ejus futura resipiscentia admonetur per somnium, *ibid.* & per Episcopi cujusdam responsum, 96. d. Augustinus *filius lacrymarum* ab ipso appellatus, *ibid.* f
Rhetoricam docet, 97 c. primùm Thagaste, 99. d. 266. f. tum Carthagine, 113. c. 124. f. quò impatientiâ doloris ex amici cujusdam sui morte migraverat, 101. f. necnon illustrioris professionis gratiâ, 262. f. Utraque in urbe auditorem habet Alypium, 124. e. Quem à Circensium insania convertit, 125. a
Haruspicem sibi palmam in litterario certamine promittentem detestatur, 97. e. *& seq.* At consulere solet Mathematicos, *ibid.* b. à quibus avocare ipsum frustra nititur Vindicianus senex, *ibid.* d. *&c.* & Nebridius, 99. c. 135. d. e. Sed istud divinationis genus vanum esse intelligit demum audita narratione Firmini, & prorsus rejicit, 135. d. *& seq.*
Libros de pulcro & apto duos aut tres scribit, 104. d circiter annum ætatis 26. aut 27. 106. d. quos Hierio Romanæ urbis oratori nuncupat, 104. d
Movetur Helpidij disputatione contra Manichæos apud Carthaginem, 117. a. necnon Nebridij contra eosdem argumento, 132. f. *& seq.*
A Manichæis alienari incipit compertâ Fausti imperitiâ, circiter annum ætatis XXIX. 112. d. non tamen omnino recedit, 113. a
Pertæsus licentiæ scholarium Carthaginensium Romam navigat, 113. c. d. invita & decepta matre, 114. a
Romæ febri correptus periculosè laborat, 114. d. in domo cujusdam Manichæi, ubi convalescit, 115. d. versatur cum Manichæis tam Electis, quàm Auditoribus, *ibid.*
Rhetoricam docet Romæ, 117. c
Mediolanum mittitur à Symmacho urbis præfecto Rhetoricam docendi caussâ, 117. e
Excipitur benignè ab Ambrosio, *ibid.* ejus amore capitur, *ibid.* & facundiâ delectatur, 118 a. Audita unius aut alterius loci Scripturæ tractatione cognoscit fidem catholicam defendi posse contra Manichæos, 118. d. Quos demum relinquendos decernit, *ibid.* f. Sed adhuc de omnibus dubitans, Catechumenus in Ecclesia catholica esse statuit, donec aliquid certi eluceat, *ibid.*

Ætatis an. XXX.

Augustinus nec Manichæus est, nec Catholicus, 119. b. Quod Monnicæ matri Mediolanum adventanti renuntiat, *ibid.*
Ecclesiæ doctrinam magis, magisque intelligit concionante Ambrosio, 121. f. Necessitatem fidei & Scripturarum auctoritatem agnoscit, 122. e
Inhiat adhuc honoribus, lucris, conjugio, 123. d
Ambitionis & cupiditatum vanitatem edocetur viso mendico præ vino jocante & lætante, 123. e
Panegyrim habet in laudem Imperatoris, *ibid* e. fortè Valentiniani minoris, *ibid. Not.* a
Anxius est Augustinus de vitæ ratione ineunda, 128. a. Conversionem de die in diem differt, 128. f
Augustinum ab ineundo conjugio revocare conatur Alypius, 129. b. *&c.* Augustino uxor quæritur, ut conjugatus baptizetur, *ibid.* f. *& seq.* De ejus futuro matrimonio revelationem expetit mater, sed frustra, *ibid.* a. Concubinâ in Africam redire permissâ aliam ipse procurat, *ibid.* f
A gurgite carnalium voluptatum metu mortis & futuri judicij revocabatur, 131. a. qui metus ab Augustini pectore numquam recessit, *ibid.*
De vita communi agenda cum amicis deliberat, 130. b. c, decem ferme venturi erant in unam societatem, quo ex numero bini annui necessaria curarent ceteris quietis, *ibid.* d. consilium abjicitur, *ibid.* d

Ætatis an. XXXI.

Ignorantiæ tenebris involutus errat adhuc circa Dei naturam, 131. c. *& seq.* Verùm contemplatione gradatim adsurgens pervenit demum ad id quod est; sed figere aciem nonvalet, 142 a. Credit in Christum stabili fide, sed informi, 135. c. & erroneâ, 142. d. e. *&c.*
Platonicorum librorum lectione ad inveniendam veritatem adjuvatur, 138. *& seqq.* & 299. d. Ex his libris peritior quidem, sed inflatior evadit, 143. b
Transit ad Scripturam sacram, maximéque ad Apostolum, 143. e. cujus lectione mirum in modum proficit, 144. a. 263. f

Ætatis an. XXXII.

Displicet agere in sæculo, 145. c. Amore tamen feminæ detinetur, *ibid.* Vis malæ consuetudinis in Augustinum, 149. b. Ligatus erat non ferro alieno, sed sua ferrea voluntate, 148. f
Simplicianum adit, *ibid.* b. movetur & angitur audita ab ipso conversione Victorini, 146. *& seq.* & vitâ Antonij narrante Pontitiano, 150. d. *& seq.* necnon conversione duorum Agentium in rebus, *ibid.* f. & 151
Secedit in hortum sequente ipsum Alypio, 152. c. Spiritus ejus & carnis luctamina, 152 *& seq.* Nec plenè volebat, nec plenè nolebat converti, ideo secum contendebat, 153. f. Plùs in ipso valebat deterius inolitum, quàm melius insolitum, 155. b. De difficultatibus ab ipso superatis, 299. a 263 c
Ab Alypio paululùm secedit, & sub ficu se sternens, vim lacrymarum profundit ac Dei misericordiam deprecatur, 155. f. *& seq.* Vocis admonitu legit Apostolum, & totus convertitur, 156. b. Indicat matri, *ibid.* f. Cælibem vitam amplectitur abjectâ omni spe sæculi, *ibid.*
Deserere professionem rhetorices usque ad vindemiales ferias differt, 157 d. *& seq.* f. quàm paucissimorum dierum dilationem excusat, 158 a. quamquam haud culpâ vacasse non diffitetur, *ibid.* d
Munus docendi tandem deserit, 159. e. cogente quidem dolore pectoris, 158 b. 161 f. 251. b. 299. d. 317. d. sed magis alliciente desiderio vacandi Deo, 158. b
Feriarum vindemialium tempore in Verecundi villam Cassiciacum secedit cum suis, 158. e. *& seq.* Ruris otium in studio sapientiæ insumit, 251 b. Inveniendi veri gratiâ dimidiam ferè noctis partem pervigil agere solitus, 317. f. Quotidianis fletibus Deum rogat ut sanentur vulnera sua, 327. a
Ambrosium per litteras consulit quid potissimum de Scripturis sibi legendum sit, ut ad baptismum se dignè comparet, 162. a. Isaiam legere jubetur, *ibid.*
Libros aliquot ibi conscribit, & ad Nebridium epistolas, 159. e. Instituendis discipulis Licentio & Trigetio curam adhibet, 251. e. 317. f. Quotidie ante cœnam dimidium Virgilij volumen audit, 325. d. 265. e Ipsis morum præcepta tradit, 340. d. *& seq.* Pueriles æmulationis & inanis jactantiæ motus reprimit, 326. f. *& seq.* Hanc rogat magistro mercedem reddant, Boni sint, 327. b
Inchoat libros *contra Academicos* paucis diebus post secessum, exeunte anno ætatis suæ XXXII. Christi CCCLXXXVI. 245. 251. e

Ætatis an. XXXIII.

Scribit librum *de beata vita*, idibus Novemb. anni Christi CCCLXXXVI. quo ipse die in annum ætatis XXXIII. progrediebatur, 295. 300. b
Libros *de ordine* edit eodem tempore, 314. 317. e
Perficit postmodum libros contra Academicos, 265. e. f
Recitatione Psalmorum vehementer afficitur Augustinus catechumenus in villa cum catechumeno Alypio feriatus, 160. a. b. Psalmum quartum meditatur, adversùs Manichæos piè excandescens, *ibid.* c. *&c.*
Dolore dentium acerrimo cruciatur, 161. e. f. 365. d. Orat cum suis & dolor fugit, 161. c. f
Soliloquia scribit ætatis XXXIII. anno, 354 363. c. Christi CCCLXXXVII. Quinam tunc ejus mores & affectus, 362. f. *& seq.*
Mediolanum revertitur nomen daturus inter baptizandos, 162 b. Ibi librum *de animæ immortalitate* an. Christi CCCLXXXVII. scribit, 386. 387. Inchoat libros *disciplinarum*, 8. e
Baptizatur cum Alypio & Adeodato, 162. b. d.

Gaudium spirituale post baptismum fugiente omni sollicitudine anteactæ vitæ, *ibid.* Lacrymæ & motus pietatis ad hymnos & cantica Ecclesiæ, 162. e. 187. e

Reditum in Africam cum suis suscipit, 163. d

Apud Ostia Tiberina cum matre colloquitur de æterna vita, atque in ejus contemplationem ambo rapiuntur, 166. a. Vilescit ipsis mundus iste cum delectationibus suis, 167 a

Hinc elapsis vix quinque diebus ægrotat Monnica, & die nono ægritudinis suæ, anno LVI. ætatis suæ, & ætatis Augustini XXXIII. corpore solvitur, 167. f. Mortem ejus luget Augustinus, *ibid. & seq.* Funus pro sollemni more celebratum prosequitur absque lacrymis, 168. f. Orat pro ejus salute, 169. d. *& seq.*

Romæ moratur, ibique libros *de moribus Ecclesiæ & de moribus Manichæorum* an. Ch. CCCLXXXVII. scribit. 683. 685

Ætatis an. XXXIV. XXXV. *&c.*

Scribit itidem Romæ librum *de quantitate Animæ* circiter initium an. CCCLXXXVIII. 399

Ibidem libri *de libero arbitrio* ab ipso inchoati eodem anno; postea autem in Africa anno CCCXCV. absoluti, 563. 566

Reversus in Africam scribit libros duos *de Genesi contra Manichæos*, 643. circiter an. CCCLXXXIX. 646

Sub id temporis absolvit libros *de Musica*, quos Mediolani an. CCCLXXXVII. inchoaverat. 439. 442. 443

Item librum *de Magistro* cum Adeodato annos XVI. nato componit, 162. c. 539. 542

Scribit librum *de vera Religione* nondum Presbyter circiter an. CCCXC. 743 747

Presbyter Hipponensis jam creatus disputat contra Fortunatum Manichæum 29. Aug. an. CCCXCII. 27. b

Per idem tempus de *fide & symbolo* sermonem habet in plenario Africæ concilio apud Hipponem, *ibid.* f. Rarissimè tacere permissus est, ubicumque ipso præsente loqui opus esset ad populum, 2. b

Ætatis an. XLVI. *&c.*

Libros Confessionum circ. an. CCCC. edit jampridem episcopus, 67. 70

Libri ceteri ab ipso scripti, *Vide Retractationes in capite hujus Tomi.*

Mores Augustini per id tempus, quo libros Confessionum scribit, quinam sint, 171. *& sequentibus ad finem lib.* X. Amor ejus, in Deum vehemens, 173. d. 184. a. Deliciæ ipsius occupari Dei memoriâ, 183. d. Spes ejus nonnisi in magna valde misericordia Dei, *ibid.* e. Ut se habet ad tentationes libidinis carnalis, *ibid.* f. *&c.* Ad tentationes gulæ, 185. e Ebriosus numquam fuit, 186. b. Ut se gerit ad odorum illecebras, 187. b. Ad voluptates aurium, *ibid.* c. *& seq.* Ad illecebras oculorum, 188. b. *&c.* Ut se habet ad secundum tentationis genus, quod est curiositatis, 189. b. *& seq.* Incitatur à diabolo ut signum aliquod à Deo petat, 190. a. b. Item quomodo se gerit ad tertium genus, superbiæ, 190. f. *& seq.* ad humanas laudes, 191. d. *&c.*

Ab actionibus necessitatis quantum relaxari potest, ad Dei contemplationem refugit, 193 d. Secessum in solitudinem aliquando animo agitans prohibetur à Deo, ut non sibi soli, sed aliis vivat, 194. f. Castæ ejus deliciæ Scripturæ divinæ, 195. f. Si quid temporis liberum habet, in illis totum impendit, *ibid.* e

Contra Felicem Manichæum biduo disputat die 7. Dec. an. CCCCIV 45. b

Episcopali judicio contra Celestium Carthagine habito non interfuit, 54 f. 55. a

Pergit in Mauritaniam Cæsariensem, 58. f. Adversus Emeritum disputat apud Cæsaream mense Sept. an. 418 *ibid.*

Senex scribit Retractationum libros, 2. b. Reperit se dictasse opuscula nonaginta tria in libris ducentis triginta duobus, 64. b. c. Quare consilium ceperit recensendi scriptiones suas, 1. c. Cupit ut opuscula sua eo legantur ordine quo scripta fuerunt, 4. a. Libri quidam post Retractationes ab eo conscripti, 63. *Not.* *.

Credit precibus matris datam sibi eam mentem ut inveniendæ veritati nihil omnino præponat, 532. a b

Auræ favor res fragilis, 151. a. Aulici per multa pericula perveniunt ad grandius periculum, *ibid.*

AURELIUS Carthaginensis auctor est Augustino edendi libri *de opere Monachorum*, 49. d

Aurium voluptas, 187. c

B

BALNEUM ideo dictum, quia anxietatem pellit ex animo, 168. f. Ejus effectus, *ibid.*

Baptismus in nomine sanctæ Trinitatis datur, 229. c. Homo spiritalis judicare potest de sollemnitate sacramentorum sive baptismi, sive mysterij in quo ille piscis (id est Christus) exhibetur, 237. c. Fidei professio de loco eminentiori coram fidelibus memoriter fieri Romæ consueverat à baptizandis, 146. f. In fide offerentium & Ecclesiæ baptizari prodest parvulis, 637. f

Baptismi effectus est ut reatus peccatorum præteritorum solvatur in omnibus; & in grandibus, etiam sanetur voluntas & præparetur à Domino spiritu fidei & caritatis, 20. c. Sine eo non intratur in regnum cœlorum, 235. a. Augustini amicus, nesciens baptizatus, mirum in modum animo mutatus est, 99. f. Post baptismum, major est delictorum reatus, 70. b.

Baptisma Christi nonnisi in sua communione Donatus asserebat esse, 32. a

Beatitudo est perfecta cognitio veritatis qua est fruendum, 312. 5. d. Est consecutio Dei, 691. c. 694. d. Fruitio Dei, 5. a. Gaudium de veritate, 182. f. Est gaudere de Deo, ad Deum propter Deum, *ibid.* d. Est inhærere Deo, 184. b. Est adipisci summum bonum, 596. d. 601. c. Est Deus ipse, 303. a. 305. b. 228. a. In opibus non consistit, etiam si quis se eas non amissurum certò sciat, 302. f. In sola veri inquisitione illam ponebant Academici, 251. f. *& seqq.* In hoc mundo non reperitur, 103. f. Nulla hîc beata vita, nisi qua in philosophia vivitur, 269. c Nihil magis Dei donum dicendum est, 300. a. Pro virtutibus quibus constituta in laboribus utitur anima tales quædam potentiæ in altera ei vita sperandæ sunt, 537. d. Beatitudinis notitio impressa est mentibus nostris, 596. e

Beatitudinem omnes appetunt, 181. b. *& seq.* 182. b. 564. c. 689. a. Nec erratur illam appetendo, sed ad illam tendendo, 596. c Cur tam pauci ad illam perveniant, 581 f. *& seqq.* Multi eam adipisci non tantum volunt, quantum sat est ut valeant, 182. e. Ad eam per bona opera pervenitur, 351. d. 312. e. Ad eam tendit qui bene vivit, 696. b. Homo peccato eam amisit, non tamen amisit illius recuperandæ facultatem, 618 c

Beatus quis, 252. f. Ille beatus est qui non eget, hoc est qui sapiens est, 311. d. qui ad summum modum per veritatem pervenit, 312. b qui eo fruitur quod est optimum, 689. b. *& seqq.* Beatus non est qui timet ne amittat quod possidet, 302 f. Veritas perquirenda si beati esse volumus, 261 a. *& seqq.* Beatus non est, qui quod vult non habet, nec tamen omnis qui quod vult habet, beatus est, 302. a. d. Velle quod non deceat, miserrimum est, *ibid.* b. Beatus neque ille dici potest, qui non habet quod amat, qualecumque sit; neque qui habet quod amat si noxium sit; neque qui non amat quod habet, etiamsi optimum sit, 689. a b

Belluæ, num in iis ratio & scientia. 425 e. Quomodo cognoscant, 427. f. Vim sentiendi habent, non sciendi, *ibid* Hæc vis est velut imago scientiæ, quæ est in homine, 428. d. Sensu à plerisque bestiis superamur: at mente, ratione, scientiâ, illis præstamus, 427. f. Bestiæ dijudicare non possunt de differentia sensuum exteriorum, 588. c. *& seqq.* Melior est homo brutis non numeros faciendo sed cognoscendo, 350. e. Nulla ipsi cum belluis societas est, 735. d 737. c. Bestiis dominari quid significet per allegoriam, 657 d. Qui belluas domant, mansuetarij vocantur, 577. f

Benedictio hominibus avibus & piscibus tantùm à Deo impertita, quare, 237. f. *& seq.*

Blasphemare est mala verba de Deo dicere, 723 d. *& seqq.*

Bonifacius Romanæ Ecclesiæ Episcopus, 62 d

Bonum omne aut Deus aut ex Deo est, 605. a. 608. f. 759. d. Boni per se, & boni per participationem differentia, 717. f. Omnia bona sunt, 140. b. 141. c. licèt comparatione Dei non sint bona, 197 c. Deus bonus omnia bona fecit, 197. d. 140. c

Bonorum summa Deus nobis est. Deus est nobis summum bonum, 692. d. Summi boni duæ conditiones, ut nihil eo melius sit, & ut tale sit quod non amittat invitus, 689. c. Habent ima bona delectationes, sed non sicut Deus, qui est deliciæ rectorum corde, 85 b Amittendo bona temporalia agnoscimus utrùm ea diligamus necne, 781. c. Quomodo iis bonis utendum, 582. d. Malum est malè uti bonis, & bonum est bene uti malis, 50. a. Bona nostra, instituta & dona Dei sunt; mala verò nostra, delicta nostra sunt & judicia Dei, 172. e Falsis bonis illudi est teipso inferiora miranda & appetenda arbitrari, 702 b

Bonum triplex est magnum, medium & minimum, 607. d. Magna bona sunt quibus rectè vivitur, virtutes; media, sine quibus rectè vivi non potest, potentiæ animi; minima, sine quibus rectè vivi potest, species corporum, *ibid.* Minima etiam bona à Deo sunt, 13. f

Boni ab Ecclesia per seditiosos nonnumquam expelluntur, 752. a. Illorum tunc virtus & patientia, *ibid.* b

C

CADUCARII dicuntur qui morbo comitiali laborant, 304. f

CÆCILIANUS apud Constantinum falsò accusatus absolvitur, 54. c

Cæcitas hominum de cæcitate gloriantium. 90. a.

Cæcitates pœnales spargit Deus super illicitas cupiditates, 80. d

Cæcus illuminatus Mediolani ad corpora Martyrum, 20. f

Cæli & terræ nomine intelligitur omnis creatura, 200. b. 665. f. 667. d. mundus, 693 d. materia informis initio creata, 649. f. Spiritales & carnales de Ecclesia, 229. Cælum cæli est cælum quod non cernimus, 209. c. 212. d. Angeli, 213. c. 215. e. Cælum indocti rapiunt. 152. d

Calculonum & Librariorum professio velut quædam grammaticæ infantia, 345. d

Calumnia græca, 286. d

Canis dominum suum jam suis hominibus oblitum recognoscens, 448. b

Cantus est sonus speciosus, 224. a. Cantus ecclesiasticus instituitur Mediolani à S. Ambrosio, 162. e. Ejus melodiæ utilitas magna, 187. f. Eâ mirum in modum afficitur Augustinus, 161. e. Delectatio carnis etiam in divino cantu cavenda, 187. c. d. Peccatur cùm cantus ampliùs delectat quàm res, 188. a

Capilli cùm secantur, non sentimus, quare, 520. b. c

Caritas in omnibus & super omnia habenda, 712. b. Sine fide spe & caritate anima nulla sanatur ut possit Deum videre, 361. d. Merguntur homines pondere cupiditatis & terrenis affectibus, & emergunt caritatis sublevatione & Spiritu sanctitatis, 227. e. Caritas facit ut intelligere divina possimus, 699. a. Pietas timore inchoatur, caritate perficitur, 758. e. Post hanc vitam sola caritas, 362. c. Cùm animæ Deum intelligere contigerit, caritati non solùm nihil detrahetur, sed addetur etiam plurimum, 361. f. Tunc illa erit plenissima, 10. a. Ad caritatem pertinent omnia quæ scripsit Moyses, 221. e. Concentus utriusque Testamenti de præceptis caritatis, 692. e. 693. a. *Vide*, Amor Dei & proximi.

Carneades Græcus philosophus, 252. f. tertiæ Academiæ princeps atque auctor, 293. d. Archesilæ vindex, 293 a. Stoicos & Chrysippum sibi convellendos proponit, *ibid.* Nemo Academicorum minùs altè quàm Carneades dormivit, 284. a

Caro propter animam diligenda, 38 f. Carnis decus ad illud referendum est, à quo decora sunt omnia, 38. f. Quid sit vita carnalis, 785. b. Consuetudo animæ facta cum carne in Scripturis *Caro* nominatur, 529. b. Carnis & sanguinis nomine ipsam corruptionem carnis & sanguinis Apostolus nuncupavit, 28. b. 43. b

Carnium comestio non coinquinat si sine ulla offensione, sine ulla infirma opinione, sine ulla libidine sumantur, 729. a. Cur à Manichæis interdicatur, 729. b. Abstinere à carnibus bonum est, 726. f 733 b. c

Carœnum, vinum coctum, 159. a

Cassiciacum, Rus Verecundi, ubi parabat se Augustinus ad baptismum suscipiendum, 185. c

Castitas est Dei donum, 86. f. Castus dormientis affectus, 305. f

Castè vivit qui solum Deum adtendit, 3.

Casus vocatur, cujus ratio & caussa secreta est, 320. d. Nihil omnino posse fieri sine caussa, a 321. d

Catholica etiam à suis inimicis Ecclesia nominatur, 752. e

CATILINA haud gratis malus, 85. d. Ejus tolerantia non vulgaris, 725. e

CELESTIUS Pelagij discipulus, 53. f. Apud Carthaginem in episcopali judicio excommunicatus, 54. a

CELSINUS, 263. e

CORNELIUS Celsus, 365. e. Ejus opinio de summo bono & de summo malo, *ibid.*

CENTURIUS laïcus Donatista, 48. f

Cerimonia à carendo, quasi Carimonia, 55. c. Id nomen non erat in usu litterarum sanctarum, 55. b. & *Nota*, a

Certitudo non eadem in omnibus quærenda est, 122. c. d.

IN PRIMUM TOMUM.

Ceti magni allegoricè magni homines, qui fluctibus sæculi dominantur, 360. f
Chaos materiam confusam & initio informem Græci appellant, 649. c
Cherubim scientiæ plenitudo latinè dicitur, 679. c
Chirurgica unde dicta, 449. a
CHRISTUS Dei Virtus, Dei Sapientia, Veritas, 696. b. 786. f. Panis Angelorum, 623. a. Petra super quam ædificata est Ecclesia, 32. b. De Christi in carne ad nos adventu, pulchra, 103. f. 142. c. Nullo modo beneficentiùs generi humano consultum est quàm cùm ipsa Sapientia Dei totum hominem suscepit, 757. d e. Naturam humanam assumsit ut doceret id esse homini colendum, quod ab omni creatura intellectuali colendum est, 786. f. Cibus cui capiendo invalidi eramus mistus est carni, & verbum caro factum est ut infantiæ nostræ lactesceret Dei Sapientia, 142. b. 623. a. Quòd Christus patrem & matrem reliquerit & adhæserit uxori suæ, pulcrè intellectum, 680. c. d. In juventute & in senectute mundi venit, 39. a. b
Christus unus mediator est Dei & hominum, 17. c. Verus est mediator, mortalis cum hominibus, justus cum Deo, 194. c. In quantum homo, intantum mediator; in quantum autem Verbum non medius, quia æqualis Deo, 194. d. Christus unica ad salutem via, 142. b
Christus liberator, 724. b. Superavit diabolum lege justitiæ, sine crimine occisus, sine libidine natus, 623. c. Sanguis ejus pretium nostrum, quod bibebat & erogabat Augustinus, 196. a. Non aliquis ei refundet innocentem sanguinem, non ei restituet pretium quo nos emit, ut nos auferat ei, 170. c
Christus victor & victima, sacerdos & sacrificium, 194 e. Ex altari dispensatur victima sancta, qua deletum est chirographum quod erat contrarium nobis, 170. c
Christus verè Magister bonus, quia Deus, 233. d. Intus docet, 360. e. Quænam nos doceat Christus, 341. e. f. Verbum Dei parum erat si loquendo præciperet nisi & faciendo præiret, 173. a. Docuit nos & factis potestatem suam, & humilitatis clementiam, & præceptione naturam, 341. f. Motus exteriores Christi non perturbati animi signa sunt, sed docentis magistri, 651. a. Christus nihil egit vi sed omnia suadendo & monendo, 757. f. quomodo id intelligendum, 20. d. Christus imitandus proponitur homini, qui dæmonem imitatus fuerat, 642. b. Christus dictis, factis, morte, vita, descensu, adscensu clamat ut redeamus ad cor & inveniamus eum, 103. f. 104. a Infirmitas Christi magistra humilitatis, 142. c. Tota vita ejus disciplina morum fuit, qua edocemur quæ appetenda, quæ fugienda, 758. a Ejus vita compendio descripta, 757. f. & seq. Christi resurrectio indicavit nihil perire naturæ hominis, 758. c. Christus totus jam Deus post resurrectionem ut intelligatur, 36. b
Christum tamquam maximè sapientem pagani honorant, sed Deum negant, 47. e
Christiana religio vera religio, 19. a. In sola Ecclesia catholica reperitur, 751. e. Apud antiquos fuit, 19. c. d. Antiqui sancti per fidem futuræ passionis Christi salvi facti sunt, 194. d. Christiana religio hominibus persuasit, quæ Plato persuadere non potuit, 748. c. Fidei Christianæ veritas, ex sanguine Martyrum, castitate Virginum &c. 749. f. 750. a. Christianæ doctrinæ modus perquam optimus, 758. d. Vitæ Christianæ ordo, 242. f. 243. a. b. c
Christiani apud Antiochiam primùm sic dicti, 19. d. Christiani, catholici, vel orthodoxi nominantur, id est, integritatis custodes & recta sectantes, 751. c. Christianorum duo genera, 751. c. Amborum oppositi mores, 752. a. b. Christianorum perfectorum vita laudatur, 709. f. Ex malorum Christianorum moribus non spernenda Ecclesia, 713. e. Qui ut palea tolerantur, 751. f. Nec ab ea præciduntur, 714. a. Christianorum in civitate simul viventium vita & mores, 711. f. 712. b. Christiani temporibus Juliani lege data prohibiti sunt docere litteraturam & oratoriam, 148. f
CHRYSIPPUS, 293. a
Cibus an ad corpus an ad animam pertineat, 300. f. Ciborum necessitas calamitas est & deliciæ vocantur, 185. f. Alimenta sumenda tanquam medicamenta, 185. e. f. Quod saluti satis est, delectationi parum est, 185. f. In cibo insidiatur laqueus concupiscentiæ & adjungit sese tamquam pedissequa periculosa jucunditas, 185. f. Magnus ille est qui in cibo non rapitur aliquantulum extra metas necessitatis, 187. a. Cibus qui in ventre jam non sapit in memoria quasi sapit, 176. d. De ciborum abstinentia non gloriandum, 186. b. Non immunditia obsonij timenda, sed cupiditatis, 186. f. Noë omne carnis genus quod cibo esset usui manducare permissum, ibid. Johannes locustis in escam cedentibus non fuit pollutus, ibid. Cibi non polluunt, ibid. &c. Ciborum religio, 712. b. & seq. In ciborum delectu superstitiosiores fraternè admonendi, 713. a. Cibi aviditas major in curis, 266. a. Cibus Ægyptius, 139. a. & Not. Suus animæ cibus proprius, & sua fames, 301. a & seq. Animus inde pascitur unde lætatur, 240. e
CICERONE nihil excellentius in Latina lingua, 549. f. Ejus linguam omnes mirantur, pectus non ita, 90. c. Orationes Ciceronis, quas Verrinas vocant, nobilissimæ, 549. f. Cicero inopem se fuisse ait linguæ Latinæ ut minùs apta rebus nomina imponeret, quas sentiebat, 272. d. e. Ejus oratio, qua Roma servata fuit, barbara visa est, 348. f. 349. a. Apud ipsum etiam solœcismi, 348. f. Ab ipso in Latina lingua philosophia & inchoata est & perfecta, 253. e. Hortensius Ciceronis, 91. a. Ejus sententia de beata vita, 253. a
Circulo virtus comparatur, 414. b. c. d. & seqq.
Clericorum laus, 711. e
Cænobitæ laudantur, eorum institutum, 710. d. & seq.
Cænum vulneribus quæ ab igne acciderunt medicamentum, 720. e
Cogitari propriè dicitur quod in animo colligitur, id est cogitur, 177. b. c
Cogitatio pia à Deo est, 311. c. Cogitationes in corporibus cælestibus non latent, 678. b
Cognitio Dei, 358. f. & 359 a. & seqq. Ad cognoscendum Deum quæ necessaria, 361 b. Sensu corporeo non cognoscitur, 174. e. Non invenitur à superbis, etiam doctis, 109. d Creaturæ ducunt ad cognitionem Dei, 141. f. 638. f. Infelix homo qui scit alia & Deum nescit. Beatus autem qui Deum scit, etsi alia nesciat, 110. d. Si voluntatem Dei nosse quisquam desiderat, fiat amicus Deo, 647. d. Quem cognoscere volumus priùs plena caritate diligamus, 704. e. Scientia Dei in anima hominis non est nisi scire quomodo eum nesciat, 349. f. Nesciendo meliùs scitur, perfecta cognitio Dei in futura vita, 5. e
Cognitio sui. Homo sibi ipsi incognitus, 173. b. 316. c. Recessus à sensibus & animi in se ipsum collectio necessaria homini ad notitiam sui assequendam, 316 c. Quisquis ea sola novit quæ corporis sensus adtingit non solùm cum Deo esse non videtur, sed ne secum quidem, 331. b
Colere Deum veram esse sapientiam Scriptura definit, 63. a. Non sic colimus Deum quasi terram, 225. c. Athei qui nihil colendum putant, serviunt tamen vitiis, 772. d. Nihil omnino colendum quòd mortalis ullus corporis sensus adtingit, 3. f. *Nullam creaturam colendam esse animæ*, verba ipsa fuere Ecclesiæ olim fidelibus insinuata, 437. f. Angelus malus non colendus, 786. c. Cultus vani plures exploduntur, 786. a. & seqq.
Collationis cum Donatistis breviculus, 55. e. Post collationem contra eosdem, ibid. f
Colloquium vinculum est societatis, 345. b
Color non corpus, sed quædam corporis qualitas, 544. a
Comes largitionum Italicianarum, 127. b
Commune vocatur ab Apostolo immundum & coinquinatum, 729. a
Communia sint omnia in monasterio, 789. a
Communione malorum bonos contaminari dicunt Donatistæ, 48. a
Competentibus fidei symbolum tenendum memoriter traditur, 27. f
Concilium Hippone-regiense totius Africæ plenarium, 27. f. In eo sermonem habuit Augustinus Presbyter, ibid.
Concil. Carthaginense contra Celestium, 53. f. huic non interfuit Augustinus, ibid.
Concil. Zertense in Numidia, contra Donatistas, 56. a
Concordiæ atque convenientiæ Deus auctor, 522. f
Concubitu conjugali hominem immundum fieri Lex dicit, 60. b
Concupiscentia aliquando peccatum dicitur, 24. b. Ejus reatus in baptismate solvitur; manet tamen infirmitas, 24. c. Concupiscentia carnis, voluptatis infimæ amatores significat, 772. f. concupiscentia oculorum curiosos, ambitio sæculi superbos, 773. a. Concupiscentiæ rebelles motus non quiescent in justis donec carnem incorruptibilem habeant, 37. a. *Vide*, Libido.
Confiteri Deo quid sit, 171. c. Cur confitemur Deo omnia scienti, 195. b. Magni fructus hujuscemodi confessionum, 172. c. Nihil propiùs auribus Dei quàm cor confitens & vita ex fide, 83. c. Deus interrogavit Adam ut eum ad peccati confessionem cogeret, 674. f
Confessionum libri scripti circa ann. CCCC. 78
Conjugij usum damant Manichæi, 716. a. 739 c. Conjugali pudicitiæ meritum sacrarum virginum æquabat Jovinianus, 49. d. *De bono conjugali* liber cont. Joviniã, *ib. De adulterinis conjugiis*. 61. c.
Conjugium spiritale in homine, 672. d
Conscientiæ abyssus nuda oculis Dei, 171. b. conscientia erronea obligat, 728. f
Consilium in Deo novum exstitisse ineptissimum est dicere, 349. e
Consilia Evangelica, 233. d. e
Consulentibus consultisque nescientibus occulto instinctu agit Deus ut dum quisque consulit, hoc audiat quod oportet eum audire occultis meritis animarum, 137. a. Amicorum sæcularium lingua piis velut consulendo contradicit, & sicut cibum assolet amando consumit, 157. e
Consuetudinis violentia, 149 c. 720. c. pestilentiosa dulcedo, 641. a Consuetudo quasi secunda natura dicitur, 522. c. Est velut catena, 148. f. Fit necessitas dum ei non resistitur, ibid. Gradus varij quibus ad eam necessitatem devenitur, ibid. Satellitium perdurantis consuetudinis, 130. f. Consuetudinis sarcina degravat, 193. e. Consuetudinis carnis impetus quomodo frangatur, 529. b. Consuetudo humana non excusat quod per Legem Dei æternam non licet, 113. e. Non facilè à consuetudine recedendum nisi rationi adversetur, 465. d
Contemplari. Omne quod contemplamur, sive cogitatione capimus, aut sensu aut intellectu capimus, 321. e
Contendere de verbis turpissimum est, 271. c. 272. b. Qui de verbis imperitiâ contendit, docendus; qui malitiâ, deserendus, 287. f
Continentia est donum Dei & datur petenti, 129. a. Continentiam Deus jubet & dat, 184. e. Per continentiam colligimur ad unum Deum à quo in multa defluximus, ibid. Continentiæ casta dignitas, serena, non dissolutè hilaris, 155. d. Continentia non est sterilis sed fecunda de Domino Deo marito, ibid. e
Contritiones cordis vox magna ad Dei misericordiam, 137. c
Convenientia & inconvenientia universale bonum & malum est, 720. d. Summa convenientia est veritas, 773. d. Convenientiâ omnia pulcra sunt, 767. a. In voluptate corporis tenetur convenientia, 773. d
Converti est ab immoderatione vitiorum, virtute ac temperantiâ in sese adtolli, 324. c
Conversio ad Deum, 324. b. Conversionis impedimenta, 519. f. In conversione peccatorum Deus & Angeli magis gaudent, 147. c. In conversione nobilium quare plus lætandum, 148. b
Copia omnis quæ Deus non est, egestas est, 228. b
Cor figendum in Deo æterno ut stet, 199. f. Cordis puri vitales deliciæ Deus, 235. c. Cor volitans in præteritis & futuris rerum motibus adhuc vanum est, 199. f. Cor clausum non excludit oculum Dei, 107. e. Cordis hominum duritia manum Dei non repellit, sed solvit eam Deus cum vult, aut miserans aut vindicans; & non est qui se abscondat à calore ejus, ibid. Infidus homo malo suo cordatus est, 308. f
CORNELIUS Celsus sensit summum bonum esse sapientiam; summum malum, dolorem corporis, 365. e
Corpus aliquâ formâ & specie continetur; 383. a. Ipsi non hoc est esse quod pulcrum esse 226. b. Corporis bonum est anima, 690. b. Quæ etiam peccati sui pænas luens ipsum ornat, 621. c. Corpus nullum est sine partibus, 388. e. Quodlibet potest in infinitum dividi, 392. f. Habet innumerabiles partes, 594. d. Propriè dici unum non potest, ibid. e. Tanto est melius quanto numerosius, 517. a. Tria sunt ejus incrementorum genera, 417 b. c. Corporis vires unde majores, 418. f. 419. a. & seq 420. a
Corpus hominis ante peccatum, erat in suo genere optimum, 757. b. Ægritudinem non patiebatur, 17. f. Post peccatum cœpit morti subjacere, 668. b. Mortuum ab Apostolo dicitur propter hanc moriendi necessitatem, 40. d. In futura vita pristinæ stabilitati restituetur, 19. e. 756. a. Erit incorruptibile & immortale, 5. e. Spiritui sine molestia subdetur, ibid. Erit spiritale, 34. f. 56 a b. Non indigebit alimentis, 19. f. Melius erit post resurrectionem quàm fuit primorum parentum in paradiso, 17. f. Idem erit quod antè, 28. a. Nulla corpora, quantum ad ea pertinet, vel beata possunt esse vel misera, 620. e
Corpus omne fugiendum esse Porphyrius docuit, 7. c. Corpus homini gravissimum vinculum est, 702. d. Nihil fortè in animam agere posset nisi præcessisset peccatum, 516. c. Latent nunc in eo cogitationes, at non ita in corpore cælesti, 678. b

INDEX

Correctio fraterna quomodo facienda & quomodo recipienda, 791. f. & ſeq.

Corruptio non eſt ſubſtantia, ſed eſt in ſubſtantia, 718 a. Per corruptionem omnia tendunt ad non eſſe, 718. f. ſed eò uſque pervenire à Deo non ſinuntur, 719. d. Nihil corrumpitur niſi bonum, ibid. c. d. Quis ab alio corrumpi poſſit & quis non, 626. e. Non omnis corruptio vituperatione digna eſt, 626. f. Sola quæ vitioſa eſt, vituperatur, 627. b. Bonitas Dei res quæ corrumpuntur congruentiſſimè ordinat, 719. b

Creatio cæli & terræ, 197. & ſeqq. Ut variè intelligitur quod ſcriptura dicit de creatione rerum, 222. & ſeq. Ut reſpondendum quærenti quid faciebat Deus ante cæli & terræ creationem, 200. a. Ex nihilo Deus fecit omnia, 197. f. 211. e. f. 759. d. Contra eos qui negant de nihilo fieri poſſe aliquid, 538. a

Creaturæ ſunt veſtigia & nutus Dei, 604. c. Per earum gradus adſcenditur ad illius cognitionem, 141. e. Clamant, Ipſe fecit nos, clamor earum eſt ſpecies earum, 174. a. b. c. d. Omnis creatura à Trinitate creatrice habet eſſe, ſpeciem, & ordinem, 752. f. & ſeq. Creaturas omnes bonas eſſe adversùs Manichæos, 140. & ſeq. Ex corruptione creaturæ & ex ipſa etiam vituperatione vitij oſtenditur bonitas naturæ ejus. 625. & ſeqq. Cur deficiunt & mutabiles ſunt creaturæ, 759. b

Cresconius grammaticus donatiſta, 51. c

Critica medicis, quæ aliis acceſſio dicitur, 119. e

Crocodilus ſolus ſuperiorem in mandendo partem movet, 374. f

Crucis ſignum, 75. f

Cunæ nutritoriæ, 222. d

Cupiditas eſt improba voluntas, 630. c. Eſt amor earum rerum quas poteſt quiſque invitus amittere, 573. c. Non eſt vocanda cupiditas rerum quæ propter aliud requiruntur, 364. f. Amor auri, laudis, feminarum, congruentiùs cupiditas vel libido nominatur, 702. f. Cupiditas triplex, voluptatis, dominationis & cognitionis, 193. e. 773. a. Chriſtus à diabolo tentatus eas vicit, ibid. Merguntur homines pondere cupiditatis & terrenis affectibus & emergunt caritatis ſublevatione & Spiritu ſanctitatis, 227. e. Multum intereſt utrùm animi deſperatione obruatur cupiditas, an ſanitate pellatur, 364. e. A concupiſcentiæ dominatu ſolâ gratiâ Dei per Jeſum Chriſtum liberamur, 34. e. Vide Concupiſcentia & Libido.

Curioſitas à cura nomen ſortitur, inimica ſecuritati, 532. a. Sacris litteris prohibetur, 701. d. De curioſitatis vitio, 189. b. & ſeq. Homines curioſum genus ad cognoſcendam vitam alienam, deſidioſum ad corrigendam ſuam, 171. d. Scripturarum perſcrutatio in curioſitatis medelam, 783. e. Curioſitate admonemur ad contemplandam veritatem, 781. e. 782. f

Curſus publicus, 117. Not. a

Cynici, 294. a. Eos quædam vitæ libertas atque licentia delectat, ibid. Herculea Cynicorum auxilia, 281. a

Cypriani martyris memoria non procul à mari, 114. b

Cyprius Rex uxori ſuæ formoſam picturam proponere ſolitus in concubitu, ne deformes pareret, 62. f

D

Dædalus, 377. c

Dæmones dicuntur exterminatores & Angeli iracundiæ, 774. f. Infima miniſteria, ibid. Ultimi ſervi, 775. a. Animalia aëris viliſſima, 258. e. A quibus ſubtilitate ſenſuum, ſuperamur, non ratione, ibid. Sentire poſſunt quæ in memoriam noſtram incurrerint, veluti ſi verſum recogitamus, 258. e. Sic eorum ope verſum quem Auguſtini diſcipulus quidam animo volvebat, divinavit Albicerius, 257. e. Paſcuntur miſeriâ damnatorum, & bonorum liberatione præ malevolentia torquentur, 775. a. Illis ſimiles ſunt, qui alienis gaudent miſeriis, 774 f. Non uno modo eis ſacrificatur à peccatoribus, 79 f. Dæmones tamquam redeundi ad Deum mediatores infelici er coluerunt nonnulli, 193. f. & ſeq. Vide Diabolus.

Damnati congruentiſſimè in pœna ſunt, 10. f. 719. b. Approbare falſa pro veris, & non poſſe à libidinoſis operibus temperare eſt pœna hominis damnati, 14. f

Danae, 79. b

Debet nemo, niſi ei à quo accepit ut debeat, 627. f. Deus nulli debet aliquid, quia omnia gratuitò præſtat, 628. f. Sed fit promiſſionibus ſuis debitor, 115 c. Omnia Deo debent, primò quidquid ſunt; deinde quidquid melius eſſe poſſunt ſi velint, & quidquid oportet ea eſſe, 629. a. Anima Deo reddit quod debet, vel faciendo, vel patiendo, 628. d. e. Qui non facit quod debet, ſtatim patitur quod debet, 628. e. f

Decani monachorum, 710. e Eorum munus, ibid.

Defectus culpabilis, debet eſſe voluntarius, 627. e. & ſeq. Deus non eſt auctor mali, 717. a. nec defectionis, 718. a. f

Definitionis partes, 404. a. & ſeq. Quomodo examinanda, ibid. Nihil complecti debet quod ſit alienum, 256. b

Defuncti corporis ſui redemtionem exſpectant, 22. c. Eorum memoria ad altare fieri ſolita, 170. c. Quod pro ſe poſtulat Monnica, ibid. Pro patre ſuo Patricio, & matre Monnica defunctis, vult orari ad altare Auguſtinus, 170. d. & ſeq. ac ipſemet orat, 169. d. & ſeq. Sacrificium pro defunctis, poſito juxta ſepulcrum cadavere, 168. f

Delectatio quaſi pondus eſt animæ, 527. d. Ubi delectatio ejus ibi eſt theſaurus, ibid.

Democritus, 284. e

DEUS.

Exſiſtere Deum probatur l. 2. de lib. arbitr. à cap. 5. ad 15 Deum eſſe, fide & ratione cognoſcitur, 602 Quomodo agendum cum atheo, 586. d

Deus eſſentiâ ſuâ idipſum eſt ſummè eſſe & ſummè vivere, 72. f. Deus eſt id quo nullus ſuperior, 591. c. Quo nihil melius, 194. a. Quid Deus ſit ſeu non ſit, 173. f. Quid de Deo doceat Eccleſia, 693. d. De Deo corporaliter dicta, quì accipienda, 656. a. 693. f. 694. b 783. d. Variæ de Deo opiniones, 121. f. 747. c. 782. c. 786. a. Aliqui eſſe corpus igneum, alij candorem lucis finxerunt, 782. c. Sed incorporeus eſt, 121. f

Dei attributa ſummatim deſcribuntur, 71. a. Sunt inexplicabilia, ibid.

Dei æternitas eſt dies unus, 200. e. Superat omnia futura, ibid. Præcedit omnia præterita, ibid. Neſcit tempora, 199. f

Deus bonum nullo indigens bono, 225. c. 244. d. Ex plenitudine bonitatis ejus ſubſiſtit creatura, 225. d. Bonorum ſumma Deus nobis eſt, & ſummum bonum, 692. d. Apud Deum vivit ſemper bonum noſtrum, & quia inde averſi ſumus, perverſi ſumus, 108. c. Ipſe puri cordis vitales deliciæ, 235. c. Optimè de Deo ſentire veriſſimum eſt pietatis exordium, 571. b

Dei cognitio cauſſa eſt omnium, 134. c. Nihil ipſi occultum, 8. a. b. Fit ſine variatione notitiæ, 210. a. b. Solus Deus ſe novit ſicut omnino eſt, 231. f

Deus creator fecit cœlum & terram ſine diſtentione actionis ſuæ, 210. b. Non novâ voluntate creavit mundum, 215. a. Cur voluerit mundum creare, fruſtra quæritur, 647. d. In creando hominem, bonitatem ſuam oſtendit, 611. d. Conditor eſt corporis, 755 a. b Quidquid vera ratione melius occurrerit ſcias feciſſe Deum, 615. b Deſcriptio compendiaria operum Dei, 242. b

Deus immenſus, ubique eſt, 108. f. 183. f. Ubique totus, & nuſquam locorum, 121 f. 183. f. Ipſo nihil ſecretius, nihil præſentius, 437. f. Difficile invenitur ubi eſt, difficiliùs ubi non eſt, ibid. In interiori noſtro quærendus, 184. a. b. Falſa de immenſitate Dei imaginatio Auguſtini adhuc Manichæi, 131. e f. 134. e. Dei præſentia in rebus cauſſa eſt exſiſtentiæ earum, 70. a. Iniqui Dei præſentiam non effugiunt, 108. e. Cum Deo eſt quidquid Deum intelligit, 330. e. Quis ſe abſcondere à conſpectu Dei dicatur? 674. e

Deus immutabilis, 72 d. 694 b. 591. d. In eo nullus novus motus, 199. d. Eſt ſupra id omne quod eſt mutabile, 591. d. Scit & vult immutabiliter, 131. f. non eſt aliàs aliud, nec aliàs aliter, ſed idipſum, & idipſum, 211 e. Incommutabiliter manens format, & innovat omnia, 605. a. b Apud eum rerum omnium inſtabilium ſtant cauſſæ immutabiles, & mutabilium immutabiles manent origines, & irrationabilium temporaliumque ſempiternæ vivunt rationes, 72. d

Deus incomprehenſibilis, 69. c. Ineffabilis, 71. b Væ tacentibus de Deo, quoniam loquaces, muti ſunt, ibid.

Deus juſtus, 631. b. De juſtitia Dei dubitare, dementis eſt ibid Omnia ordinat, 336. b. & ſeqq. 334. f. & ſeq. etiam peccata, 75. d. 528. a. 622. e. f. Neminem deſerit niſi deſeratur, 102. d. 103. a. 109. a. Semper fuit juſtus etiam antequam malum eſſet quod puniret, 359. a Juſtus eſt etiam dum punit, 585. a. & Innocens, 86. b. Miſericorditer ſævit, amaritu line aſpergens illicitas jocunditates, 82. e. Infatigabili lege ſpargit pœnales cæcitates ſuper illicitas cupiditates, 80. c. Peccator à Deo leni & bono fugiens, in Deum juſtum & ſeverum incurrit, 108. e. f. Concordia juſtitiæ, & miſericordiæ Dei, 757 b

Deus miſericors, 706. b. Ejus miſericordia etiam ſanctis neceſſaria, 169. e. Ejus ſuavitas, 691. f. Dulcis pater donans munera, dulcior condonans peccata, 80. a. In peccatores miſericorditer ſæviens, 82. e

Dei potentia & Dei voluntas, Deus ipſe eſt, 134. c. Deus nullum habet Dominum, 190. f. Sine typho dominatur, ibid. Animus fit ei ſimilis, dum ei ſe ſubjicit, 695. f

Dei plenitudo, 225. c. d. & ſeqq. 756. & ſeq. In Deo nihil deeſt, & nihil redundat, 377. c

Dei præſcientia conciliatur cum libertate, 612. b. & ſeqq. Non eſt auctor omnium quæ præſcit Deus, 614. e. Non ei ſunt imputanda peccata, 617. e

Deus promiſſionibus ſuis fit debitor, 115. d. Fallere neminem poteſt cum promittit, 207. d

Dei providentia omnium eſt moderatrix, 315. c. 316. a. 569. b. 719. d. 753. c. 765. f. Omnibus bene utitur, 125. c. etiam errore hominum, 76. f. nequitiâ peccatorum, 164. e. & malitiâ diaboli, 683 c. d. Sic curat unumquemque noſtrûm, tamquam ſolum curet, & ſic omnes, tamquam ſingulos, 95. f

Dei pulcritudo antiqua eſt, & nova, 184. a. b. Ab ea omnis pulcritudo, 188. f. 189. a. & omnis ſpecies, 755. b. Ejus imitatione pulcra, ejus comparatione fœda ſunt cetera, 351. d

Deus ſemper quietus; ſua quies ipſe eſt, 244. d. Semper operatur & ſemper quieſcit, ibid. b. Animæ nulla quies niſi in Deo, 69. b. 102. e. f. Quærenti quid faciebat Deus ante cælum & terram, quid reſponſi reddatur, 200. a

Deus habet omnium rerum ſcientiam; 8. b. Ea eſt cauſſa exſiſtentiæ creaturarum, 134. c. Scientia noſtra ſcientiæ Dei comparata, ignorantia eſt, 197. d. Vide ſuprà, Dei cognitio & præſcientia. Vide etiam in lit. C. Cognitio Dei.

Deus eſt æterna Veritas, quæ grandium eſt cibus, 139. c. d. Veritas ſuper omnia præſidens, 193. e. Facies Dei, nihil eſt aliud quàm ipſa cui ſuſpiramus, veritas, 324. c

Deum videntis felicitas, 351. c. Deus diligentibus ſe oſtendit ſe, eiſque ſufficit, adeo ut ab eo non declinent, 215. c. cum mendacio Deus non poſſidetur, 193. f

Deus ſumma vita eſt. Ipſi eſſe & vivere non aliud atque aliud eſt, 72. f. Eſt fons vitæ, 754. f. Vita animarum & vita vitarum, 92. a. In eo habitare vivere eſt, 356. c

Dei voluntas, & Dei potentia Deus ipſe eſt, 134. c. Non eſt creatura, 199. d. Semel ſimul & ſemper vult omnia quæ vult, 214. f. Non nova voluntate Deus creavit mundum, 215. a. Optimus miniſter Dei eſt, qui non magis intuetur hoc à Deo audire quod ipſe voluerit, ſed potiùs hoc velle quod à Deo audierit, 184. a

Deus Manichæorum quis, 782. c. Unum bonum & alterum malum admittebant, 693. d. Philoſophi diverſa de deorum natura ſentiebant, 747. a

Diabolus dicitur, antiquus peccator, præpoſitus mortis, princeps hujus mundi, id eſt omnium peccatorum, 144. b. c. 622 f. Ex bono Angelo Diabolus factus eſt, 641. b. Eo qui ſummè eſt fruebatur, 756. d. De ſublimi veritate gaudebat, 675. e. Magis ſeipſum quàm Deum diligendo, ſubditus ei eſſe noluit, intumuit per ſuperbiam & à ſumma eſſentia defecit, 756. d. Ex defectu inopia, & ex inopia invidentia, qua Diabolus diabolus eſt, ibid. e. In quantum Angelus non eſt malus, ſed in quantum perverſus propria voluntate, ibid. c. Ipſum perpetua peccandi voluntas tenet, 616. c. Dominium ejus in hominem unde, 622. e. & ſeq. Chriſti morte evertitur, 623. c. Pœna ejus eſt ut in poteſtate habeat peccatores, 675. e. Non liberatur cum homine, quia plus peccavit, 622. e. 623. e. Vide, Dæmones.

Dialectica, diſciplina eſt diſciplinarum, 346. b. Ejus inventio, ibid. Multa in ea percipiuntur, 287 d. & ſeqq. Sola ſcientes facere & vult, & poteſt, 346. c. Eam ſapiens callet, 287. c

Didonis mortem ſe fleviſſe deflet Aug. 77. c

Dies nunc dicitur mora ſolis ſuper terram, nunc mora totius circuitus ejus ab oriente ad orientem, 205. a. Ponitur in Scriptura ſacra pro tempore indeterminato, 665. f. & ſeq. Dies ſeptem myſticè ſunt ſeptem ætates mundi, 653. d. & ſeq. Dierum ſeptem allegoria de hominis Chriſtiani profectu in operibus bonis, 662. c. & ſeq. Dierum & noctium diſtinctio, 653. e. Dies brumalis totidem habet horas, quot æſtivus, licèt breviores, 77. d

Difficultas, ad quid in primo homine poſt peccatum, ad quid in aliis, 633. Ignorantia & difficultas, ſi naturalis eſt, inde incipit anima in ſapientiæ quietiſque beatitudinem ſurgere, ejus

d. Hoc si neglexerit, in aliam difficultatem, quæ pœnalis est, præcipitatur, *ibid.* Difficultas in posteros Adæ justè dimanavit, 631. f. 632. c. In ea quid ad culpam deputatur, 631. f. 636. e. Si esset primordia hominis, ob eam præcisè non esset damnandus, 636. e. Sive naturalis sit, sive non, Deus tamen inde laudandus, 637. a. Studiosis ad coronam valet, negligentibus ad supplicium, 634. b. Piis est admonitio proficiendi & perfectionis exordium, 633. a. Ad eam vincendam implorandum Dei adjutorium, 631. f. & *seqq.* 637. b. per quod facile fit opus pietatis, etiam quod difficile, aut impossibile fuit, 34. a. Cùm superatur, his vincitur dæmon quibus hominem vicerat, 633. f

Dignationem sumere, 120. a

Dilectio, *Vide*, Amor & Caritas.

Discere, quid, 177. a. & *seq.* Utiliora magis, quàm mirabiliora sunt discenda, 417. d. Ad discendum ducimur actoritate atque ratione, 294. f. 341. a. Rationem præcedere debet auctoritas, 341. b. 688. c. Ad discendas linguas majorem vim habet libera curiositas, quàm meticulosa necessitas, 78. c. Quæ in rebus vanis sæpe discunt pueri, in rebus non vanis tutiùs disci possunt, 78. c. 79. e

Disciplina bonum est, non malum, 569. c. à discendo dicta est, *ibid.* Disciplina est quarumque rerum scientia, 387. d. Duas habet partes, unam vitæ, alteram eruditionis, 340. d. Disciplinarum omnium excogitatrix est ratio, 345. b. & *seqq.* Liberalium disciplinarum utilitas, 324. d. Efferunt intellectum ad divina, 348. b. Displicet Augustino quod multum iis tribuerit, 6. a

Discordiæ quomodo sedandæ, 164. f. & *seq.* maximè virum inter & uxorem, *ibid.*

Discretio. Magni & spiritales viri cautissimè provident ne quid populariter agant, quod nondum esse temporis ut cum populo agatur intelligunt, 764. f. Parvulis nonnulla obtegunt, sed nulla mentiuntur, *ibid.*

Disputationum ambagibus non purgatur bonorum vita, sed facillimè mysteriorum sacrorum quibus initiamur auctoritate, 341. f. Non parvus in philosophia profectus, cùm in comparatione recti verique inveniendi contemnitur à disputante victoria, 253. c

Diversorium sanctorum; id est, Monasterium, 711. f.

Divinatio à rebus divinis nominata est, 259. d. Divinationes Albicerij miræ, 257. c. & *seqq.* Sed contemnendæ, *ibid.* Divinationes Mathematicorum fallaces, 135. d. & *seqq.* Divinationes Dæmonum, 341. e

Divisionem recipiunt infinitam tam localia quàm temporalia spatia, 522. f

Divitiæ dicuntur copiosa inopia, 76. f. Omnis copia quæ Deus non est, egestas est, 228. b. Divitiarum illecebræ, 250. b. 365. b. Quomodo iis utendum, 780. e. Mirabilius est iis non inhærere cum possidentur, quàm ommino eas non possidere, 703. b. Felicem non faciunt, 250. b

Doctor non est qui malus est, 570. c. Docet intus Christus, admonet homo, 563. d. 564. & *seqq.*

Dolor corporis quid, 755. e. Dolor animi, *ibid.* Inde perniciosus corporis dolor, quia id quod unum erat, dissiscere nititur, 350. d. Dolor quem bestiæ sentiunt indicat quod sint appetentes unitatis, 638. e. f. Tempore lenitur animi dolor, 101. f. Animis nonnisi dolores extra Deum, 102. d

Domini quid servis debeant, & servi dominis, 709. b. Dominandi libido miseros facit, 577. a

Donati duo ejusdem schismatis, primus à quo incœpit episcopus Casensis-Nigrensis in Numidia, alter post Majorinum secundus partis Donati Carthaginensis episcopus, 32. a. d. e. & *Not.* a. Donatus Carthaginensis non instituit ut Christiani rebaptizarentur, *ibid.* e

Donatistæ defendere se conantur auctoritate Cypriani, 48. c. Honorij leges in Donatistas, 51. d. 61. f. Collatio habita cum Donatistis, 55. e. f. 58. e

Dubitatio significat animum minimè temerarium, quæ custodia tranquillitatis est maxima, 558. a. Veritate dubitat, non de veritate, qui certò scit se dubitare, 774. a. Historiæ fides perit, si quod auctoritate & tempore firmatum est, in dubium revocetur, 708. a

Dulcitius in Africa legum Imperialium exsecutor adversus Donatistas, 61. f. Scribit ad Gaudentium Donatistarum Episcopum Tamugadensem, *ibid.* Rescripta Gaudentij Augustino mittit refellenda, 62. a

E

Ecclesia figurata est per mundi creationem, 229. c. Et per Evam, 680. b. Formata de latere Christi, *ibid.* e. Paradisus dicitur, 673. c. Doctrina ejus & fides, 708. f. 709. a. 752. f. In hac solâ perfecta veritas, 699. f. Catholica etiam ab inimicis nominatur, 752. e. Parvuli in nido Ecclesiæ plumescunt, & alas caritatis alimento sanæ fidei nutriunt, 108. c. Improbatio hæreticorum facit eminere quid sentiat Ecclesia, 143. b. Non est hîc sine macula & ruga, 10. e. 31. d. 48. d. Non vituperanda ex malorum Christianorum moribus, 713. e. Qui ut palea tolerantur, 714. a. 751. f. Tamdiu sustinetur peccatum aut error cujuslibet, donec aut accusatorem inveniat, aut pravam opinionem pertinaciter defendat, 751. f. Omnibus errantibus utitur ad provectus suos, *ibid.* e. f. Boni ab Ecclesia per seditiosos expulsi ut se gerere debent, 752. a. b. c

Edaciores quidam eò magis quò pluribus curis sunt referti, 266. a

Eden, id est, deliciæ, vel voluptas, vel epulum, 669. f

Egeatne omnis qui miser est, 307. b. e. f. 308. d. e. f. *&c.*

Egestas & plenitudo mentis, 310. f. *&c.* Egestas summa est egere sapientiâ; & qui sapientiâ non eget, nulla re omnino egere potest, 309. c

Electio gratiæ non est gratia, si eam merita ulla præcedant, 35. b. Sic Deus gratiâ Electos suos adultos prædestinat, ut etiam eorum præparet voluntates, 12. c. Vocatio secundùm propositum Dei non omnium est qui vocantur, sed tantùm Electorum, 35. e

Electi apud Manichæos qui, *Vide* Manichæi.

Elleborum modò cibus, modò medicamentum, modò venenum, 720. d

Emeritus Donatistarum episcopus Cesariensis in Mauritania, unus è septem selectis ad disputandum in Carthaginensi collatione cum Catholicis, 58. f. In altera collatione apud Cesaream obmutescit disputante Augustino, *ibid.*

Epicurus Democriti heres, 284. e. Felicitatem in voluptate collocabat, 281. c. Post mortem restare animæ vitam & tractus meritorum credere noluit, 131. b

Error definitur faciliùs quàm finitur, 254. f. Est falsi pro vero approbatio, 255. a. Approbare falsa pro veris ut erret invitus, non est natura institutis hominis, sed pœna damnati, 41. f. Erroris hoc proprium est, ut quod cuique displicet, hoc etiam Deo displicere arbitretur, 675. a

Eruditi nomine quis dignus, 348. b

Esaü Ægyptio cibo perdidit primogenita, 137. a. 186. f

Esse nihil est quàm unum esse, 719. a. Id verè est quod incommutabiliter manet, 139. f. Esse vivere, intelligere, 587. c. Ex intelligentia colligitur esse & vivere, *ibid.* d. Magnum bonum est ipsum esse, quod & beati & miseri volunt, 618. c. d. Quanto ampliùs esse amatur, tanto ampliùs vita æterna desideratur, 618. e. Non esse à nemine eligitur, 619. a. Nequidem ab ipsis qui sibi mortem consciscunt, *ibid.* Nemo verè dicit se malle non esse quàm miserum esse, 617. e. f. Nihil per divinam providentiam ad id ut non sit pervenire permittitur, 719. d. Omnia vera sunt in quantum sunt, 141. b. Omnia quæ sunt, jure laudanda sunt, quia bona sunt, 618. e

Esse aliquid in aliquo duobus modis dicitur, 378. b

Essentia & substantia, id est quod à priscis natura vocabatur, 716. f

Eva quid significet, 673. e. 680. b. Cur *vita* dicta, 677. e

Evæ reliquiarium, 114. d

Evangelium legunt & laudant Manichæi, 650. f

Evangelici ministri debent esse forma fidelibus vivendo, 235. d

Eucharistia dicitur Communicatio Dominici corporis, 120. c. ad Memorias Martyrum celebrata, *ibid.* Victima sancta, quæ ex altari dispensatur, 170. c. Pretij nostri sacramentum, *ibid.* Pretium nostrum, quod *manduco, & bibo, & erogo,* ait Augustinus, 196. a

Evodius patriâ Thagastensis, 163. c. Agens in rebus militans convertitur ad Deum, & ante Augustinum baptizatur, *ibid.* Augustino se socium in sancto proposito adjungit, & cum ipso redit in Africam, *ibid.* c. d. Psalmum cantat in obitu Monnicæ, 168. c. In libris *de quantite animæ & de libero arbitrio* collocutoris personam sustinet, 399. 559

Evectio publica, 117. e

Eversores, 90. a. b. Qui scilicet risus sibi ac ludicra spectacula exhiberi volunt eversionibus & erroribus aliorum, 774. f. Eversiones, 117. c. 774. f

Exclusi ab Ecclesia quomodo eidem prosint, 751. f

Excommunicati injustè ut se se gerere debeant, 752. a. b. c

Exorcismus quid, 305. d. Ejus ritus, *ibid.*

Extima, Progredi in extima nihil est aliud quàm intima projicere id est longè à se facere Deum, 532. c

F

Fabula est compositum ad utilitatem delectationemve mendacium, 376. f

Facies Dei cui suspiramus, ipsa est veritas, 324. c

Facientes numeri factis anteponendi, 516. a. Nulla res se ipsa gignit aut facit, 393. c

Fallax est qui habet fallendi appetitum, 375. d. e. Differt à mendace, *ibid.* & 769. f. Homo falsus docendus, fallax cavendus, 267. a

Fallere volunt multi: at nemo vult falli, 182. f

Falsitas non est quidquam, sed dicitur cùm res putatur esse quod non est, 141. b. Non est in rebus, sed in sensu animi, 370. e. Non ex ipsis rebus aut ex sensibus oritur, sed ex peccatis, 771. f. 769. f. 770. a. Fallit ipse animus, non oculi, 769. f. 770. a

Falsum nihil aliud est quàm quod non ita est ut videtur, 372. f. De falsi notione, 381. a

Non ideo verum aliquid quia disertè, neque ideo falsum quia incompositè dicitur, 111. f. Quædam eo vera quo falsa, 376. b

Famæ auctoritate nihil vilius, 269. f

Fames & sitis dolores sunt, 185 e

Faustus Manichæorum episcopus, 109. b. 111. e 112. c. Multis laqueus mortis, Augustino salutis occasio est, 113. a

Fecunditas ante peccatum, & peccato non ademta, 632. d

Felix Aptungensis ordinator Cæciliani, 51. f. 54. e

Felix Manichæus, 45. b

Feminæ ad virum subjectio, 242. e. 671. d. Feminæ olim philosophatæ, 328. c. Nihil magis ex arce dejicit animum virilem, quàm blandimenta feminea, 363. e

Fides est donum Dei, 35. c. Quousque necessaria, 361 b. Gradus est ad intelligentiam, 571. a 586. f. 753. a. Inveniendo Deo quisquam non fit idoneus, nisi priùs crediderit quod est postea cogniturus, 587. a. Ut nos per fidem passionis Christi præteritæ, ita antiqui sancti per fidem ejusdem passionis futuræ salvi facti sunt, 194. d

Parvulo prodest eorum fides, à quibus consecrandus offertur, 637. f. Fidei medicamenta manibus Dei confecta, 122. d

Fidei professio concepta certis verbis, tenenda memoriter Competentibus tradi solita, 27. f. & in conspectu Ecclesiæ reddi, 146. f

Fides historica & temporalis, fides spiritalis & æterna, 783. b

Figura dicitur cùm aliquod spatium lineâ lineisve concluditur, 406. e. De figuris Mathematicis fusè, 407. b. & *seqq.*

Filiorum nomen variè in Scripturis acceptum, 33. e. Inter filios diei & filios noctis dividit solus Deus, 230. e

Filius Dei dicitur Verbum, Principium, Sapientia, Veritas, Virtus Dei, 199. a. Lumen verum, 138. c. Similitudo & imago Patris, Forma omnium summè implens unum de quo est, 777. e. f. Unigenitus est tantummodo imago Dei, non ad imaginem, 39. e. *Vide*, Christus & Verbum.

Finis quò refertur quodque opus, efficit ipsum aut laudabile aut vituperabile, 725. e

Firminus vir liberaliter institutus, 135. f. quamdam narrat Mathematicorum divinationem, 136. a. & *seq.*

Flaccianus vir doctissimus & clarissimus, 257. e. Albicerium Divinum interrogat, *ibid.* Divinationis illius artem deridet, 258. f

Flagitia quæ contra naturam sunt, ubique ac semper detestanda; quæ contra mores hominum, pro morum diversitate vitanda, 93. e. f

Fletus cur dulcis miseris, 100. d

Fonteus Carthaginensis de mente mundanda ad videndum Deum scripsit adhuc paganus, 37. f

Forma aliqua est æterna & incommutabilis per quam cuncta formantur, 604. f. Nulla res formare seipsam potest, *ibid.* Omnia quæ sunt, formâ subtractâ, nulla erunt, 605. b

Fornicatio non ea sola quæ in stupris committitur intelligenda venit in verbis dominicis, propter quam liceat uxorem dimittere, 30 d. Ad quod genus fornicationis limitanda sit isthæc licentia, quæstio est latebrosissima, *ibid.* f

Fortitudo est animi affectio qua omnia incommoda & damna rerum non in nostra potestate constitutarum contemnimus, 580. c. Item est amor facilè tolerans omnia propter id quod amatur, 697. b. Fortitudinis exempla, 703. a

Fortitudo & Temperantia ad inferiorem animi partem pertinent, 672. d

Fortunæ nomine apud Augustinum intelligendus fortuitus rerum eventus, non Dea, 3. c. Hujus tamen vocis usum improbat, *ibid.*
Fortuna cæca pingebatur, 611. f
FORTUNATIANUS Siccensis episcopus, 56. b
FORTUNATUS Manichæus presbyter, 27. a
Frugalitas à quibusdam dicta virtutum omnium mater, 310 f. à Tullio virtutum maxima, 311. a
Frui est præsto habere quod diligis, 689. c
Furtum est contra naturæ legem, 84. d. Nullus fur furem æquo animo patitur, *ibid.*

G

GALLORUM gallinaceorum pugna, 325. a
Ganges fluvius, qui olim Phison, 670. d
GAUDENTIUS Thamugadensis Donatistarum Episcopus, 61. f. Libri duo adversùs eum scripti, *ibid.*
Gaudere ad Deum, de Deo, propter Deum, ipsa est beata vita & non est altera, 182. d. Nihil aliud est beatè vivere, quàm veris bonis certisque gaudere, 581. f
Gaudium majus molestiâ majori præceditur, 147. f. Gaudia in externis non collocemus, habentes in intimo Deum, 535. b. c. Est gaudium quod non datur impiis, sed eis qui Deum gratis colunt, quorum gaudium Deus ipse est, 182. d. Beata vita est gaudium de veritate, 182. f
Geminorum constellatio discussa, 136. f
Geneseos initium explicatur, *in tribus postremis libris Confessionum*, 225. *& seqq.* Libri duo *de Genesi contra Manichæos*, 15. d. Liber *de Genesi ad litteram* imperfectus, 28. c. Libri duodecim *de Genesi ad litteram*, 50 c
Geometriæ inventio, 347. d. e
Geon fluvius nunc Tigris, 670. d
GERVASII & PROTASII martyrum corpora deteguntur, 163. a
Gestus signa quædam sunt, 551. f. Et tamquam verba naturalia omnium gentium, 74. c
Getulia perpetuâ siccitate laborat, 336. c
Gloria est optima & latè patens fama, 666. f. Gloria ignominiosa honores sæculares, 76. f. Sæpe homo de ipso vanæ gloriæ contemtu vaniùs gloriatur, 192. f. Cùm bene agimus, Deum per nos agere intelligamus, neque quidquam nobis proprium vindicemus inanis gloriæ cupiditate decepti, quo uno malo à summo in ima demergimur, 438 d
Grammatica græcè, latinè Litteratura dicitur, 345. f. 457. f Hæc historiæ custodiam profitetur, *ibid.* Grammatica est vocis articulatæ custos, & moderatrix disciplina. 376. f. An Grammatices sit docere sonos & accentus, 443. b. Grammaticæ leges studiosè observantur, negliguntur præcepta Dei, 80. b. Liber *de Grammatica* scriptus dialogi formâ ab Augustino cùm esset Mediolani baptismum percepturus, 8. e. f. Qui liber illi excidit, *ibid.*
Grammaticarum scholarum liminibus appensa vela, 77. e
Grammatici magistri penulati, 78. f. Grammatici judices Poëtarum, 347. b
Gratia est quæ gratis datur, 13. e. Gratia generaliter, & specialiter dicta, 37. c. Gratiæ divinæ beneficia, 631. f. Gratiæ deputandum quidquid mali non fecimus, 86 f. A concupiscentiæ dominatu non liberat nisi gratia Dei, 34. e. Dei gratiâ liberatur liberum arbitrium ut ad rectè faciendum sit liberum, 38. c. Nisi Dei gratiâ liberetur voluntas à servitute peccati, rectè piéque vivi à mortalibus non potest, 13. e. Gratia qua voluntas liberatur, prævenit voluntatem, 13. e. Gratiâ potens est omnis infirmus, & per ipsam fit conscius infirmitatis suæ, 172. a. Homo sub Lege, homo sub gratia constitutus, 34. e. Gratia qua justificatur impius & qua Christiani sumus à Pelagio impugnata, 56. c. Gratiam secundum merita nostra dari Pelagiani asserebant, 12. d. Sic defendebant liberum voluntatis arbitrium, ut gratiæ Dei non relinquerent locum, 12. d. Pelagianorum sententiam non tenuit Augustinus in primis opusculis suis *de libero arbitrio*, 13 d Liber *de gratia novi Testamenti* scriptus ab Augustino propter hæresim novam inimicam gratiæ Dei, 54. f. Liber *de natura & gratia*, 56. c. Libri duo *de gratia Christi & de peccato originali*, 58. e. Liber *de gratia & libero arbitrio* ad monachos Adrumetinos scriptus, 64. a. Liber ad eosdem missus *de correptione & gratia*, *ibid.* b
Gulæ tentatio, 185. e. f. 186

H

HÆRESES esse permittit Deus, ut Scripturarum studio incumbamus, 645. c. Ut emineat quid Ecclesia Dei sentiat, & quid habeat sana doctrina, 143. b. Prosunt Ecclesiæ & quomodo, 143. b. 645. d. 753. c. d
Hæretici non essent si non esset superbia, 764. a. Prosunt Ecclesiæ non verum docendo quod nesciunt, sed ad verum aperiendum excitando, 753. c. Iis ad probationem suæ doctrinæ utitur, 751. e. Rationis & scientiæ fallaci pollicitatione decipiunt, 540 a
Hæretici paria sacramenta celebrantes, sententiâ dispares sunt, 751. c. Unde à catholica communione exclusi, *ibid* Serpenti comparantur, 681. b. & paleæ. *ibid.* f. Qui impugnant hæreticos, adjuvantur à Deo, 645. d. Quâ viâ eos refellere voluerit Augustinus suis *de musicâ* libris, 540. a. *& seq.* In eos ejusdem Aug. lenitas & clementia. 687. d. Hæretici & schismatici differunt, 751. c. Aliquando boni sub hæresis aut schismatis nomine ab Ecclesia expelluntur, 752. a. Hæreticorum vanitatem doctus Christianus vel dolet, vel ridet, 647. f
Hariolus sapiens dici non debet, 258. d
Haruspicem contemnit Augustinus, qui victoriam suis sacramentis in theatrici carminis certamine promittebat, 97. e. *& seq.* Haruspices sacrificia dæmoni offerebant, *ibid.*
HEBRÆI unde sic appellati, 47. e
HELPIDIUS apud Carthaginem contra Manichæos disputat, 117. a
Herbæ spinosæ & venenosæ ad quid productæ, 652. f
Herculea auxilia Cynicorum, 282. a
HIERIUS Romanæ urbis orator, 104. d. Huic nuncupati ab Aug. libri *de pulchro & apto*, *ibid.*
HIERONYMUS Presbyter, 57. d. Huic duo libri ab Aug. diriguntur, *ibid.*
HILARUS Tribunitius Catholicus, 45. f. Psalmos ad altare cantari improbat, contra quem liber ab Augustino editur, *ibid.*
Historiæ occasio, 345. f. Ejus fides perit, si quod hominum & temporum consensione firmatum est, in dubium revocetur, 708 a
Histriones nullo modo possunt esse musicæ periti, 449. e. *& seqq.*
HOMERUS poëta dulcissimè vanus: hujus lectio Augustino puero amara, 78 a. Multa finxit, hominibus flagitiosis divina tribuendo, ne flagitia, flagitia putarentur, ac quisquis ea fecisset, non homines perditos, sed cœlestes deos videretur imitatus, *ibid.*
Homicidium an, & quando licitum, sive per leges divinas sive per humanas, 572. c. *& seqq.*
Homo est animal rationale mortale, 343. b. 424. c. *& seq.* Cur duplex differentia ponitur in ejus definitione, 343. b. 424. c. Ex anima & corpore compositus est, 300. d. Corporis ejus statura erecta, ut discat animum in æterna dirigere, 656. f. 689. f. An anima sola possit dici homo, 690. a
Hominis creatio, 655. f. allegoricè exponitur, 236. b *& seq.* Ad Dei imaginem est factus, 39. d. 236. c. 656. d. Veritatem non posset incommutabilem mente conspicere, si ad eam non esset factus, 777. f. Terra & cælum dicitur, 4. e. Dominatur bestiis, 656. e. *& seqq.* Non propter corpus, sed propter mentem, 65. b. Dominium istud amisit post peccatum, 656. f. *& seqq.* Hominis illud est optimum, quod animæ optimum est, 690. e. *& seq.*
Homo qui interior dicitur interiore luce veritatis fruitur & illustratur, 561 c. Homo spiritalis non judicat de sacra Scriptura, etiamsi aliquid ibi non luceat, 237. a. De his judicare dicitur, in quibus habet potestatem corrigendi, 237. e. Sex sunt ætates interioris hominis, 764. f. Hujus finis est vita æterna, 765. a
Homo exterior quis, 764. e. *& seqq.* Corrumpitur aut profectu interioris, aut defectu suo, 775. d. Exterioris seu veteris hominis sex sunt ætates, 764. b. Hujus finis mors est, 765. a
Hominis interioris & exterioris comparatio, 764. e. *& seq.* Utriusque decursus in universo hominum genere, 765. b. Vetus sine novo potest agi, non novus sine vetere, *ibid.*
Homo unde, & quò cecidit, 760. b. Quo jure potestati diaboli traditus, quove ab ea per Christum liberatus, 622. e. f. 623. a. Sine Deo, nihil sibi est, nisi dux in præceps, 97. c. Labitur amando corpus, deserendo Deum, 755. e. Ex se non potest resurgere, 14. b. Ejus clementiâ reformandus est, cujus bonitate formatus est, 428. c. In ejus est voluntate quid velit, non tamen quid possit, 42. e. An possit mutare voluntatem in melius, 33. f
Homo totum non amisit per peccatum quòd habebat imaginis Dei, 40. f. Sed tantum imaginis Dei perfectionem, 656. f. Grande profundum homo, cujus capilli magis numerabiles sunt quàm affectus, 105. a. Est aliquid hominis, quod nec ipse scit spiritus hominis, qui in ipso est, 173. b
Hominis saluti consulitur auctoritate, ratione, historiâ, & prophetiâ, 763. a. *& seqq.* Illi subvenit Deus per seipsum, per Angelos, & per homines. 754. d. *& seqq.* Reparatur cum gratia Dei, vincendo cupiditates, amando Deum, 755. f. Debet reformari, vivendo secundùm voluntatem Dei, 235. b *& seq.*
Homo gerit in se symbolum Trinitatis scilicet esse, nosse, velle, 228. f. *& seq.* Unde amantur homines, 104. f. Cur de ipsis bene sentiendum, 342. f
Homo dominicus an possit Christus dici, 31. b
Honorarium est id quod honoris caussâ datur, 333. f
HONORATUS, 36. e
HONORIUS Imperator leges contra Donatistas, & Pelagianos dedit, 51. d
Hora fugitivis particulis agitatur, 202. a. Non est præsens tota, *ibid.*
HORATII effatum, *Sapere aude.* 421. b
Hordeum. Ex eo confectus potus, citò inebriat, 732. f
Hortensius Ciceronis excitavit Augustinum ad ardorem philosophiæ, 90 d
Humiles corde domus Dei excelsi, 210 b
Humilitas necessaria ut adscendamus ad Deum, 104. b. Humilitatis signum in statura pueritiæ à Christo collocatum, 81. a. In monasterio potissimùm sectanda, 789. c. *& seq.* Æterna veritas subditos erigit ad seipsam, 14. c. *Vide* Superbia.
Hymetium mel, 304. a
Hymnorum cantus ad altare instituitur Carthagine, 45. f. Impugnatur ab Hilaro laïco, *ibid.* propugnaturque ab Aug. *ibid.*
Hypocrisis origo quæ, 674. c
HYPOCRATES, 99. a

I

JACOB & Esau constellationes, 136. f. Jacob filiis Joseph benedicens, 188. d
Jactantia pestis ultima & ceteris nocentior, 327. d
Iambi pedes qui, 457. d
JANUARIUS, 48. f. Ad ipsius inquisitiones libri duo, *ibid.*
Idololatriæ species variæ, 771. a
Jejunia diurna, necnon triduana absque cibo & potu, 712. a. Feminis etiam usitata, *ibid.*
Ignis purgationis post hanc vitam, 677. e
Illusiones nocturnæ, involuntariæ licèt, nihilominus pænitendæ, 185. b. Perfecta illarum cessatio c. d munus Dei, *ibid.*
Imago Dei, pretiosissimum est in homine ipsius depositum, 428. c. In Adamo mansit post peccatum, sed deformis, 50. f. Sine Dei gratia reformari non potest, 248. c. Aliud est imago Dei, aliud ad imaginem Dei; utrumque de homine dicitur, de Christo nonnisi primum, 39. d. e
Imitatio perversa Dei in peccatis, 86. d
Immensitas Dei, *Vide* Deus.
Immortalitas animæ probatur, quia subjectum est disciplinæ quæ semper est, 379, c. 387. a. Item ex ratione numerorum, quæ est immutabilis, quæ animo non sine vita inhæret, 389. e. Et quia ratio quæ immutabilis est, ab animo separari nequit, 391. d. Et quia vitâ carere animus non potest, 394. c. Et quia non habet contrarium, 395. e. Et quia veritati à qua est animus quod est, quatenus ipsa est, nihil contrarium, *ibid.* f. *& seq.* Postremò quia non potest in aliud mutari, 396. c. *& seq.*
Impius pio vivit & peccator justo, 765. d
Inane. Quid, 131. f. 382. d. Quî differat à nihilo, 131. f. & 648. d
Incarnatio Verbi, qua infantiæ nostræ lactescit Sapientia Dei, 142. b. Totum hominem suscepit, 142. f. 757. e. Sine peccato, sed non sine peccatoris conditione suscepit, 516. d. Apollinaristarum error, non esse in Christo animam aut mentem hominis, 143. a
Incarnatione Verbi demonstratur dignitas humanæ naturæ, 757. e. maximè quia illius plagam adsumere dignatus est, 516. d. Ne quis fortè sexus à suo Creatore se contemtum putaret, virum suscepit, natus ex femina, 757. f Nullo modo beneficentiùs consultum est homini, quàm Filij Dei incarnatione, 757. d. Ut caveremus superbiam, qua dignissimè in miserias cecidimus, 516. e. Verbum carnem factum esse *susceptione inferioris personæ,* uti habent antiqui codices, qua ratione intelligendum, 680. c. Not. b Non sapientiæ tantummodo perfectiore participatione, sed ipsâ personâ veritatis ceteris hominibus antecellit Christus, 142. f. *Vide* Christus.

Incolumitatis

Incolumitatis suæ cura homini innata, vestigium est secretissimæ unitatis ex qua est, 81. b
Ignorantia mater admirationis, 235. d. Etiam per ignorantiam facta quædam improbantur & corrigenda judicantur, 630. f. peccata sunt, 631. a. Peccata dicuntur quia de peccato liberæ voluntatis originem ducunt, 632. a. Sunt pœna justissima peccati, 631. b
Indoctum esse minus malum est quàm esse indocilem, 281. f
Infames intestabilesque jure habentur, qui muliebri habitu se ostentant, 381. f
Infantium consecrationes, 440. a
Infantia peccatis obnoxia, 73. b. 74. a
Inferi sub terris sunt, 50. f. Inferi inferiores, id est pœnæ quas damnati luunt graviores post hanc vitam, 784. b. Ibi nulla est commemoratio veritatis, nulla ratiocinatio, *ibid.* Homo diligens inferiora, apud inferos ordinatur, 735. e
Infinitè secari potest linea transversim, 360. b.
Infinitæ partes in corpore, 120. d
Infirmi in monasteriis quomodo tractandi, 790. e
Infirmitas humana sine peccato esse non potest in hoc sæculo, 10. d
Inimici diligendi, *Vide* Amor inimicorum. Nihil justo nocet, qui bene uti etiam inimico potest, 781. a. b
Inimicitiæ vitandæ cautissimè, ferendæ æquissimè, finiendæ citissimè, 340. f. Inimicitias hominum nec excitare nec augere parum est homini humano, nisi eas etiam exstinguere studuerit, 165 e. Horrendum malum inimicis iratis inimicorum iratorum dicta prodere, 165. e
Iniqui apti sunt inferioribus creaturæ partibus, quo dissimiliores Deo; apti autem superioribus fiunt, quo ei similiores, 141. d
Iniquitas non est substantia, sed perversitas voluntatis detortæ à summa substantia in infimam, 141. d. Iniquitatis capita pullulant principandi & spectandi & sentiendi libidine, 94. b
Innocentes cur hic affligantur, 638. b. c
Innocentes martyres, 638. c
Innocentius Romanus Pontifex Pelagianam hæresim damnavit, 58. c
Inordinatus animus, 77 a. Jussit Deus, & sic est, ut pœna sua sibi sit omnis inordinatus animus, *ibid.*
Intellectu continetur quod novimus, & eo solo potest comprehendi, 331. c. In intellectu sunt universa, seu potiùs ipse universa, 341. c. Intelligendi celeritas & dispiciendi acumen est donum Dei, 107. c
Intelligere excellentius quàm esse aut vivere. 587. d. Tanto sincerius aliquis intelligit, quanto intentionem mentis à corporis sensibus removet, 394. f
Intelligentia præstantissimum in homine, 570. b
Inveniendi facultas deesse non potest animis piè Deum quærentibus, 413. a
Invidentia immane vitium, 778. f. Hæc diabolus est, 756. e
Invitus nemo bene facit, etiamsi bonum est quod facit, 76. c
JOBI fortitudo, 703. a
JOHANNIS Baptistæ mirabilis abstinentia, 186. f
JOSEPH sponsus Virginis duos patres quomodo potuit habere, 44. e. 46. b
JOSUE voto sol stabat, sed tempus ibat, 205. d
JOVINIANI hæresis Romæ invalescit, 49. e. Reprimitur ab Ecclesia Romana, *ibid.* f. Huic occurrit Augustinus edito libro *de bono conjugali*, *ibid.*
Irasci fratri sine caussa quid, 30. a. Non irascitur fratri, qui peccato fratris irascitur, *ibid.* a
ISAIAM legere jussus Augustinus quo sese ad baptismum præpararet, 162 a
ITALI serenas hyemes orant, 336. c. In sonis verborum Augustinum exagitant, & ab eo vicissim reprehenduntur, 348. f
JUDÆI sacrificare apud gentes non poterant, 16. c. Neque Pascha ubilibet mactare, *ibid. Not.* c. Carnaliter sabbatum observabant, 658. f. Judæi non recipiunt librum Sapientiæ in auctoritatem canonicam, 49. b
Jugo Christi qui subjectus est, subjecta habet cetera, 771. b
JULIANUS Imperator lege datâ prohibet christianos litteras docere, 148. f
JULIANUS Pelagianus libros quatuor scripsit adversùs librum primum *de Nuptiis & concupiscentia*, 59. c. Liber secundus *de Nuptiis* in eum scriptus ab Augustino, *ibid.* Libri quatuor contra eumdem, 62. d
JUNO, 79. d
JUPPITER tonans & adulterans cur à Poëtis fictus, 78. f. 79. b
Jurare solebat Socrates per canem per lapidem, & per obvia quæque, quare, 747. c
JUSTINA Valentiniani minoris mater ab Arianis seducta persequitur Ambrosium, 162. f. *& seq.*
Justitia Dei, *Vide*, Deus,
Justitia virtus est qua sua cuique tribuuntur, 580. d. Item definitur, 536. a 697. b. Ad omnes partes animæ pertinet, 671. a. Sacrificium justitiæ in templo mentis, 542. a. Perfecta est justitia qua potiùs potiora, & minùs minora diligimus, 781. d. Justitiæ non est vindicare in alienos, 585. d
Justo qui nocet, sibi verè nocet, non illi, 16. f. Justo nihil justum displicet, 762. d
Juventutis erudiendæ modus improbatur, 78. f. *& seq.*

L

LAICI inferioris propositi, (id est alii à monachis,) 49. c
Lapsus & reparatio hominis, 755. e. *& seq.*
LASTIDIANUS Augustini consobrinus, 300. c
Latina lingua in Africa vulgaris ætate Augustini, 78. b. Augustinum in multis verborum sonis exagitabant Itali, 348 f
Latro cui Christus in cruce paradisum promisit, an baptizatus fuerit, incertum, 40. b. 48. d. Credibilius est fuisse, 60. e
Lavacrum aquæ in verbo perfectæ mundationis effectum sortitur post hanc vitam, 10. e
Laudat Deum universa creatura; 107. f
Laudis appetitus miseros facit, 577. b. Qui laudari vult ab hominibus vituperante Deo, non defendetur ab hominibus Deo judicante, nec eripietur Deo damnante, 191. c. Laudibus hominum moveri debemus non propter nos sed propter proximum, 192. d. Laudari etiam de Dei dono periculosum, 191. c. Ut sese gerunt justi cùm laudantur, 787. d. Laudatio comes bonæ vitæ, 191. f. Non malè vivendum est ne laudemur, *ibid.* Laude immodica quosdam extulisse pœnitet Augustinum, 5 b. c. d
Lethargicis cur nihil enervius, 419. e
Lex quæ justa non est, non est lex, 573. e Lege cognita peccare gravius est, 709. e Qui legem agere noluit, à lege justè agitur, 528. a. Subditur legibus qui non amat leges, 535. d. Lex alia æterna, alia temporalis, *de utraque fusè & egregiè*, 575. b. *& seqq.* Æternæ legis notio, 575. e. Æternam legem fas est cognoscere, judicare nefas, 768. f. Qui legi æternæ adhærent, temporalis legis non indigent, 581. f. Lex temporalis potest per tempora commutari, 575. c, Etiam à Deo data, 93. a
Lex vetus nunc specialiter pro altera parte veteris Testamenti, nunc generaliter pro toto veteri Testamento dicitur, 37. d. Homo sub Lege, homo sub gratia positus, 34. d. e. Sub Lege operatio vana, cùm libido animum vastat & cohibetur pœnæ metu, non amore virtutis obruitur, 709. f. Homo factor legis debet esse non judex, 237. a
Legis humanæ potestas in vindicando quousque porrigatur, 582. c. *& seq.* Per humanam legem nonnulla permittuntur, quæ per divinam vetantur & puniuntur, 574. d. e. Non licet judici de legibus institutis judicare, sed secundum ipsas, 768. e
Lex peccati est violentia consuetudinis, 149. e
Liberavit Deus hominem non diabolum, quia homo minùs peccavit, 622. e
Libertas à conditione peccati, eorum qui veritati subduntur, 601. e. Libertas à justitia; servitus sub peccato, 775. d Libertas à temporali lege & rerum inferiorum dominio, eorum qui æternæ legi adhærent, 682. f. Libertas à cultu seu dominatu creaturarum, qua per Christianam religionem in Dei servitio gaudemus, 438. e. Uni Deo summa libertate servitur, 519. f. 695. f. Cornua falsæ libertatis adversùs Deum erigere, 94. e. Libertas novi Testamenti, amor; servitus veteris, timor, 706. f
Liberum arbitrium animæ datum esse, 12. d. *& seq.* 439. c. 585. c. d. 756. f. Non tamen ita datum, ut quodlibet eo moliens, ullam partem divini ordinis legisque perturbet, 439. c. Datum est homini ad rectè vivendum, non ad peccandum, 585. c. d. Libera est nobis voluntas, quia est in potestate, 613. f. Quid censeatur esse in nostra potestate, *ibid.* a. *&* 13. b. Libera voluntas per Dei præscientiam non aufertur, 612. c. *& seq.* Libera voluntas caussa peccati, 12. b. 133. e. f. 756. d e. f. *& in libris ea de re scriptis*, 570. Liberum arbitrium ad malum flexibile cur datum, 585. f. Liberum arbitrium in mediis bonis censetur, 15. a. Bonus usus liberæ voluntatis ex Deo, 15. b. Per liberam voluntatem ipsa libera voluntate utimur, 607. f. Libera voluntas rectè faciendi in qua homo conditus fuit, quòd nunc minùs valeat, pœna peccati est, 631. c. d. Libero arbitrio cadere potuit homo, non etiam surgere, 15. b. Pelagiani liberum arbitrium sic asserebant ut gratiæ locum non relinquerent, 12. d
Libido in omni malefacto dominatur, 572. c. *& seq.* Humanæ menti regnum in libidines æterna lege concessum est, 578. a. Ipsam libidinis servam non aliud quàm propria voluntas reddit, 578. a. *& seq.* Resistente atque torquente dolore carnalis vinculi non posse à libidinosis operibus temperare, non est natura instituti hominis, sed pœna damnati, 14. f. Libido triplex, 94. c. Libidinis malo bene utitur pudicitia conjugalis, 59. c. Violatur societas quæ cum Deo nobis esse debet, cùm eadem natura, cujus ille auctor est, libidinis perversitate polluitur, 93. f. *Vide* Cupiditas.
LICENTIUS Romaniani filius, 269. e. In agro Cassiciaco agens cum Augustino interlocutoris personam sustinet in libris ibi conscriptis, 250. *& seqq.* & in libris *de Musica*, 439. Poëticæ deditus erat, 264. d. 265. e. 274. f. *&c.* & Philosophiæ studiosus, 251. c. 323. e. 324. a
Lignum vitæ plantatum in medio paradisi quid significet, 670. a
Limus terræ unde homo formatus est, 668. a
Linea quid, 406. c. Transversim secari infinitè potest, 360. b
Litterarum occasio, 345. c. Primarum litterarum magistri, 77. a
Litteratura, 176. c
Locutio ad quid instituta, 541. a. Pauca sunt quæ propriè loquimur, 203. f. Unde puer loqui discat, 74. b
LUCILIANUS, 265. c
Lucrum luteum, 117. d
Lucta spiritus cum carne, 154. f. *& seq.*
Ludi Circenses, 124. e
Luminaria dividentia inter noctem & diem allegoricè, 232. d. e. f. 233. a. b. c. *&c.*
Lux regina colorum, 188. c. excellentissimum in corporibus, 616. f. Lux æterna & incommutabilis, 139. c. 188. e

M

MACHABÆORUM matris fortitudo laudatur, 713. c
Magicæ artes ex curiositatis vitio, 189. f
Magister non est qui docet hominem scientiam, nisi Deus, 18. f. 198. f. *& ex professo in libro de Magistro*, 541. Homo exteriùs admonet, Deus veritas intus docet, 561. a. *& seqq.* Magistri penulati, 78. f
Magna res magnos viros desiderat, 252. e. Maximæ res cùm à parvis quæruntur, magnos eos solent efficere, *ibid.*
MAIORINUS, episcopus Carthaginensis, 31. a
Malum non est nisi privatio boni, 92. e. Non est substantia, 140. c. 719. f. *& seq.* Sed inimica substantiæ inconvenientia, *ibid.* Id cuique generi malum est quod contra naturam est, 716. e. Naturæ malum est deficere ab essentia & ad id tendere ut non sit, 717. a. Malum bifariam dictum, quod aliquis malè facit, & quod patitur, 569. a. Peccatum & pœna peccati, 755. f. Culpa & pœna, 133. f. Malum pœnæ justè à Deo infligitur, 133. e. f. 569. a. Malum culpæ ex libero arbitrio proficiscitur, 11. e. 27. b. *& ex professo in libris de libero arbitrio*, 569 *& seqq.* Malefactum est in quo libido dominatur, 571. d. *& seqq.* Deus non est auctor mali, 717. a. Malus quisque sui malefacti est auctor, 569. b
Mandatorum observatio ex Dei dono, 184 e. f
MANICHÆUS hæresiarcha, errores suos litteris mandavit, 112. e. 724. d. 725. a ejus libri pleni fabulis, 109. c. 112. e. multa de astris imperitissimè scripta continebant, 110. c. Vivendi regulam observatu perdifficilem scriptâ epistolâ præstitit, 742. e. Spiritum sanctum auctoritate plenaria personaliter in se esse dicebat, 111. a. & Apostoli nomen usurpabat, 712. f. præfixo epistolis suis omnibus hocce exordio, *Manichæus Apostolus Iesu Christi*, *ibid. Not.* b.
Manichæorum hæresis duos deos, unum bonum, alterum malum credebat, 693. d. seu potiùs duas naturas vel substantias, duoque principia invicem contraria, 717. e. 753. e. Scilicet fingebat candorem lucis immensæ per infinita spatia usquequaque porrectum, ex una tamen parte quasi nigro quodam cuneo fissum, duo adversa regna esse dogmatizans, 782. c. Regnum lucis Deum verè esse profitebatur, eique simplicem quamdam naturam, incommutabilem, impenetrabilem & incorruptibilem concedebat, 717. e. f. Regnum seu gentem tenebrarum & esse sempiternam, & summum malum asserebat, *ibid.* a. b. e. f. Malum porrò esse terram seu molem tetram & deformem, per immensum profundam & longam, necnon mentem sive molem tenuem atque

subtilem per terram vagantem 116. c. 721. b. Itemque in eo mali regno antra quinque elementorum, aliud tenebris, aliud aquis aliud ventis, aliud igni, aliud fumo plenum; atque animalia in illis singulis nata elementis, serpentia in tenebris, natantia in aquis, volatilia in ventis, quadrupedia in igne, bipedia in fumo, 721. b. Ex iis autem fabricatum esse mundum, *ibid.* à Deo bono, 693. d. Nam cùm gens tenebrarum in Deum rebellaret aliquando, 753. f. & regnum lucis invadere moliretur, 722. d. 724 f. 725. a. Deum bonum, qui quomodo aliter posset hosti resistere non inveniret, necessitate compulsum misisse huc animam bonam, particulam quamdam suæ substantiæ, cujus commixtione hostem temperatum esse somniabant, mundumque fabricatum, 753. f
Christum credebant Manichæi tamquam de massa lucidissimæ molis Dei porrectum ad nostram salutem, 116. f. neque verè in carne natum de Maria Virgine, *ibid.* sed tantummodo in carnis phantasmate, in quo eum dicebant crucifixum, 114. c. Putabant insuper Christum fuisse serpentem illum, qui Evam ad edendum de ligno vitæ induxit, 681. e. Hinc Ophitarum secta, *ibid.* f
Solem adorabant, 648. a. 681. d. 720. f. tamquam particulam lucis, in qua habitat Deus, 648. a
Testamentum vetus oppugnabant, 15. c. 645. *& seq.* 658. f. 681 b. idque non à bono Deo, sed ab uno è principibus tenebrarum datum affirmabant, 61. e. Laudatos in eo Patriarchas vituperabant, 92. f. *& seq.* Novi Testamenti Scripturas legebant, 650. f. falsatas tamen esse dicentes, 117. b. 692. f. 735. f. eaque immissa fuisse, quæ de originali peccato narrantur, 15. c. d
Animas duas in uno corpore esse existimabant, unam de Deo & partem Dei, alteram de gente tenebrarum à suo principio malo profectam & Deo coæternam, 23. e. 753. f. easque animas inter se confligere in homine, quando caro in spiritum concupiscit, 153 *& seq.* omnia bona in bonam, mala verò in malam animam referentes, 23. f. dicentesque Deum creatorem culpari dum mali origo ex libero arbitrio ducitur, 12. b. De Adami & Evæ creatione longam fabulam texebant, 741. f
Corporum conditorem Deum esse negabant, 681 e. licèt ab ipso cælos fabricatos, non tamen de sua ipsius substantia dicerent, 241. c. Carnes verò, & minutissima animalia, & quidquid radicibus terræ inhæret à mala mente gigni & formari, *ibid* d
Partem Dei quamdam, oleribus, lactucis, pomis, &c. inesse putabant, 730 a. *& seq.* animam rationalem quoque inesse belluis, 737. b. & arboribus, 735. f. quapropter à cæde animalium & à stirpium laceratione abstinendum esse, *ibid.* d. arborem sive animal necare, esse homicidium, *ibid.* e. Hominem in arborem revolvi, 736. a. Arbores audire voces nostras, verba intelligere, motus corporum intueri, immo & cogitationes perspicere, *ibid.* d. ficum plorare cùm decerpitur, & vitem dolere, sentire, videre atque audire, 434. f
Nuptias damnabant & filiorum procreationem, 714. d. 716. a. 739. c. fidelibus agros, domos, aut pecuniam habere illicitum ducebant, 714. d. 716. a. Vinum fel principum tenebrarum dicebant, licèt ipsis uvis comedendis non parcerent, 732. c
Duos in gradus sectatores suos distinguebant; primus & præcellentior dicebatur Electorum, qui tria signacula observare se profitebantur, 726. d. De horum delicata abstinentia, *ibid* b. c. d. gula, 734. f. 740. c. impudicitia, 740. d. *& seqq.* Secundus gradus Auditorum, 739. c. quibus nuptiæ permittebantur, *ibid.* carnium esus &c. 735. c
Contra Manichæorum hæresim scripti sunt libri *de libero arbitrio*, propter quæstionem *Unde malum*, 556. *& cetera quæ subsequuntur opuscula in hocce tomo.*
Manlius Theodorus vir doctus & Christianus, 5. d. e. Huic nuncupatus liber *de beata vita*, 297. a
Manna potuit pro desiderio sapere fidelibus, non autem murmuratoribus in Deum, 49. b
Mansuetarij qui, 577. f
Mansuetudo commendatur, 235. f
Manûs nomine vis in scripturis significatur, 537. b
Marcellinus, 55. c ad eum scripti Libri *de peccatorum meritis & de spiritu & littera, ibid.* a
Marcionistæ vana de mundo & Lege Moïsis fabulantur, 61. d e
Mare quid, 232. a. Mare Hebræis dicitur omnis aquarum congregatio, etiam dulcium, 652. e. Mari comparatur genus humanum, vitio primi hominis profundè curiosum, procellosè tumidum, & instabiliter fluidum, 234. f. altera maris allegorica expositio, 232. a. Mare hujus sæculi navigantium tria genera, 297. b
Mare Ægeum, 275. e
Maria virgo dignitas terræ, 680. f
Martyrum memoriæ, *Vide* Memoriæ.
Materia informis non est omnino nihil, 210. c. sed medium quid inter formatum & nihil, 211. b. c. Conetur humana mens eam vel nosse ignorando, vel ignorare noscendo, 210. e. facta est ex nihilo & ex hac omnia, 212. a. 649. d. Quibus nominibus designetur, 649. f. *& seqq.*
Mathan, 44. e
Mathematicorum divinationes, 135. d
Matrimonium non est, ubi datur opera ne uxor fit mater, 739. c. quæ tunc fit meretrix, *ibid.* d. Conjugale decus in officio regendi matrimonij & suscipiendorum liberorum, 129. f. Tabulæ matrimoniales, 165. a
Maximianistæ, schismatici à parte Donati, 54. d
Medea volans, 92. d. 381. b
Mediator, oportebat ut haberet aliquid Deo simile & aliquid simile hominibus, 194. b. *Vide* Christus.
Mel Scholasticum, 303. d. Mel Hymetium, acriter dulce, 304. a
Melchi, 44. f
Melodiæ utilitas in ecclesiastico cantu, 187. f. hac potiùs quàm rebus allici peccatum est, 188. a
Membra corporis qua ratione in Scripturis Deo adtribuuntur, 656. b c. d
Memoriæ vis, 174. f *& seqq. copiosissimè.* Memoria animo an corpori tribuenda, 405. b. 448. a. Memoriam habent pecora & aves, 180. b
Memoriæ Martyrum, 120. c. Ad eas dominici corporis communicatio celebrari solita, *ibid.* c. Epulas illuc adferri vetat Ambrosius, 119. f. *& seq.* Memoria Cypriani martyris non procul à mari, 114. b
Mendacium & perjurium Priscillianistis familiare, 62. b. c. Eorum occasione scriptus liber *contra mendacium, ibid.* Alius prior *de mendacio* liber, 41. f. Mentiens & fallens quo differant, 375. c. 769. f. Mentiendi pruritus, 674. Libido mentiendi exorta in Adamo post peccatum, 678. b. Merces caventium mendacium amore veritatis, *ibid.* c
Mens, ratio, & spiritus vocatur, 577. e. Sapiente & rationali mente nihil præter Deum præstantius, 578. c. Optimum in homine et mens & ratio, 4 a 252 b c. Huic obtemperare convenit cetera quæque in homine sunt, *ibid.* A nullo cogitur servire libidini, 578. a. In clausis cubiculis orare, est in mentis penetralibus orare, 541. e. Quisquis mente cernere aliquid potest, intus est discipulus veritatis, foris judex loquentis, 562. b
Mensura temporis, 206.
Meretrices cur toleratæ, 335. b
Merita vera hominum non sunt nisi Dei munera, 169. e
Metrodorus, 293. f. Hic primò confessus est non decreto placuisse Academicis nihil posse comprehendi, *ibid.* f
Metrum græcè, latinè mensio seu mensura, quid, 471. d *& seq.* Item de metro copiosè tractatur, 479. a. *& seqq.* Summa omnium metrorum, 490. d. *& seq.* Metra quodammodo innumerabilia, 500. a. Quæ duas in partes divisibilia sunt ceteris præstant, *ibid* d e
Metu triplici commovemur, amissionis eorum quos diligimus, doloris, & mortis, 362. f
Miles in hoste interficiendo minister legis est, 573. f
Minister Dei optimus quis, 184. a. Ministris Ecclesiæ subsidia corporis debentur, 239. c
Miracula cur nunc rarò fiant, 20. c. 763. f. Miracula facta in translatione corporum SS. Gervasij & Protasij, 163. a Deus tentatur cùm miracula flagitantur non ad salutem, sed ad experientiam, 189. f
Misericordia ex eo appellata est, quòd miserum cor faciat condolentis alieno malo, 706. a. Qui tamen nullo dolore, sed officio bonitatis adductus subvenit proximo, misericors censetur, 706. a
Misericordia Dei prævenit voluntatem, 41. a. Ad ipsam pertinet vocatio, quæ etiam fidem prævenit, *ibid.* Ipsâ & vocamur ut credamus, & credentibus præstatur ut bene operemur, 36. a. Væ etiam laudabili vitæ, si Deus remotâ misericordiâ eam discutiat, 169. e. Magnæ sunt voces ad misericordiam Dei, tacitæ contritiones animi, 137. c. Nemo indignior misericordiâ quàm superbus miser, 622. f
Missa pro defunctis, *Vide* Sacrificium.
Mnesarchus Stoïcus, 293. f
Modestia unde dicta, 112. f. 311. a. Pulcrior est temperantia animi inscitiam suam confitentis, quàm scientia rerum, 112. f
Modulari musicis quid sit, 444. b. 445. b. *& seqq.*
Modus probatus omnibus, à paucis agnitus, 325. e. ordinis pater, 351. b. Modus quidam animi est sapientia, 311. d. e. Summus modus Deus Pater, 312. b
Molestias vitæ tolerare jubet Deus, non amare, 184. c
Monachorum Anachoretarum & Cœnobitarum institutum laudatur, 710. b. *& seq.* Monachi Criniti, 49. d Carthaginenses Monachi alij se suis manibus transigebant, alij ex fidelium oblationibus vivendum ducebant: hinc magnæ contentiones exortæ, 49. c. qua occasione Liber *de opere Monachorum* editus, *ibid.*
Monacharum professio & habitatio, 711. c
Monasterium Mediolani plenum bonis fratribus, extra urbis mœnia, sub Ambrosio nutritore, 150. e. Monasteriorum greges, 150. e. Plura monasteria seu sanctorum diversoria Romæ vidit Augustinus, 711. f. Monasteria apud Carthaginem esse incipiunt, 49. c

MONNICA.

Monnica Patricij conjux, mater Augustini, 170. e. quem & carne ut in hanc lucem temporalem, & corde ut in æternam lucem nasceretur, parturivit, 169. e. educata fuit pudicè ac sobriè, 164. a. in domo Christiana quæ morum probitatem præferebat inter Ecclesiæ membra, 163. e. Non tam suæ matris, quàm decrepitæ cujusdam famulæ curâ ad honestatem instituebatur, *ibid.* immo disciplinâ & regimine Christi, eam in Dei timore jam tum erudientis, *ibid.* Per Christum subdita parentibus, potiùs quàm per parentes subdita Christo fuit, 164. e. Amore vini paulatim capta sanatur ab hoc vitio insultatione ancillæ secum litigantis, 164. a
Patricio in matrimonium tradita, servivit ipsi veluti domino, 164. f. satagens eum Deo lucrari, *ibid.* f. Ut sese gerebat in virum à fide ac moribus ipsius longè alienum, *ibid.* In socrum adversùs se irritatam malarum ancillarum susurris, 165. b. Erga matronas de maritis suis querelam moventes, 164. f. *& seq.* Erga dissidentes & discordes inter se animos, 165. d. Erga servos Dei, *ibid.* f. Erga parentes, domumque suam, *ibid.*
Nutrivit filios, toties eos parturiens, quoties à Deo deviare cernebat, 165. f. Augustinum spiritu parturivit majori sollicitudine, quàm carne pepererat, 115. a. Hunc à primis annis in Catechumenorum gradu constituit, 75. f. 128. b. Cùmque adhuc puer in repentino mortis periculo versaretur, curabat festinabunda ut sacramentis salutaribus initiaretur, 76. f. Eo tamen recreato, baptismum differendum duxit, *ibid.* d
Augustino annum ætatis XVI. agente Deus jam inchoaverat in Monnica templum suum & exordium sanctæ habitationis suæ, 83. e. Ex quo in Christo regenerata fuit, licèt nondum viro soluta, vitam fide & moribus præcipuam egit, 169. d Augustinum ut à fornicatione maximeque ab adulterio abhorreret cum ingenti sollicitudine admonebat, 83. f. Virum suum sub ipsius vitæ finem ad Christi fidem adducit, 165. c. f. Quo viduata sumtus nihilominus procurat Augustino tunc apud Carthaginem Rethoricæ studenti, 90. d. Hunc interea in Manichæorum hæresim prolapsum luget, ejusque convictum aversatur, 95. d. e. De futura illius resipiscentia admonetur per somnium, perque responsum episcopi cujusdam, fieri non posse asserentis, *ut filius istarum lacrymarum pereat*, 96. f
Frequentabat eleemosynas, 115. b. Obsequens ac serviens sanctis, nullum diem prætermittebat oblationem ad altare Dei, 115. b. Bis in die, manè & vespere ad Ecclesiam venire solita, ut oraret vel verbum Dei audiret, *ibid.* Scripturarum sacrârum erat studiosissima, 328. d
Augustinum Romam ipsâ invitâ navigantem lacrymis prosequitur, 114. b. Paulò post conscensâ nave, per marina discrimina nautas consolatur de felici perventione divinitus certior facta, 119. b. Mediolanum veniens Augustinum audito Ambrosio jam abalienatum à Manichæis reperit, *ibid.* Ambrosium diligit ut Angelum Dei, *ibid* f. Qui Ambrosius in Monnicæ laudem viso Augustino sæpe erumpebat, gratulans ipsi quòd talem matrem haberet, 120. d
Epulas ad memorias Martyrum cùm apud Africam adferret Monnica, pius quàm unum pocul-

lum sibi temperatum, unde *dignationem sumeret*, non ponebat, 120. a. Apud Mediolanum vetanti Ambrosio istas epulas fieri, morem gerit libentissimè, *ibid.* b. Excubante Mediolanensi plebe in Ecclesia Monnica vigiliarum primas tenet, 162. f. orationibus vivit, *ibid.* Audita Augustini conversione, gaudet, exsultat, triumphat & Deo benedicit, 156. f. Secedit cum illo in agrum Cassiciacum, 160. a. Interest disputationi *de Beata vita*, 300. b. Ubi eximias sententias profert, 302. a. 312. e. Et Academicos Caducarios appellandos censet, 304. f. Adest quoque dialogis *de Ordine*, 327. f. 329. a quòd ejus ingenium atque in res divinas inflammatum animum expertus fuisset Augustinus, *ibid.* Augustinum suscepto baptismate remeantem in Africam comitatur, 163. d. cùmque apud Ostia Tiberina essent paulò ante obitum suum colloquitur cum ipso de vita æterna, 166. a. Rapiuntur ambo in æternæ sapientiæ contemplationem, *ibid.* f Nulla jam re se delectari in hac vita profitetur Monnica, 167. a. Unum fuisse propter quod hîc aliquantum immorari cupiebat, ut Augustinum Christianum Catholicum videret ante obitum, 167. a. Post dies circiter quinque decumbit febribus, 167. b. Exstasim passa, ut sensui reddita est, *Ponetis hic*, ait, *matrem vestram*. monens nihil curandum de sepultura sui corporis extra patriam, & addens illud tantùm se eos rogare ut ad Domini altare meminerint ipsius, 167. c. Aliam hic sententiam ejus insignem refert Augustinus, *ibid.* f. Tandem die IX. ægritudinis suæ, LVI. ætatis suæ, XXXIII. ætatis ipsius Augustini migrat ex hac vita, *ibid.* Ejus funus, 168. f. Sacrificium pretij nostri pro ea offertur, jam juxta sepulcrum posito cadavere priusquam deponatur, ut illic fieri solebat, *ibid.* Ejus elogium, 164. f. *& seqq.*

Augustinus Matris suæ meriti esse credit omne quod vivit, 300. b. ejusque precibus datam sibi eam mentem ut inveniendæ veritati nihil præponat, 352. a. b

Morum præcepta adolescentibus traduntur, 340. d. Per bonos mores provenit agnitio veritatis, 707. a. Quæ contra mores hominum sunt flagitia, pro morum diversitate vitanda sunt, 93. f

Mors, justa vindicta peccati, plus tamen clementiæ Dei quàm severitatis ostendens, quare, 757. b. Ex Deo non esse mortem, 755. b. c. Sapiens mortem corporis non metuit nec dolores, 308. b. amor Dei facit ut mores contemnatur immo & desideretur, 702. e. mors animæ nequitia est, 754. f. Mors sibi ipsi est qui malè vivit, 212. f

Motus numerosi, rationabiles & irrationabiles, connumerati & dinumerati, complicati & sesquati &c. 451. *& seqq.*

Mulier quæ perdiderat drachmam, 180. c. Ænigma Salomonis de muliere sedente super sellam in foribus, 92. c. d

Mulier Atheniensis venenis assueta, 720. c

Muliebri habitu qui se ostentant jure infames intestabilesque habentur, 381. f

Multiloquium quid, 1. c

Mundos duos admittebat Plato, unum intelligibilem, alterum sensibilem, 6. b. c. 292. b. Quid mundi utriusque nomine intelligebat, *ibid.* Senserit Plato aliique philosophi animal esse istum mundum, 18. b. Mundi consideratio ad immortalia conducit, 766. b. Pulcritudo mundi per hæc tria est inculpabilis, per damnationem peccatorum, exercitationem justorum, perfectionem beatorum, 763. a Omnia, etiam quæ in se fœda, ad ejus pulcritudinem conferunt, 775. a. Omnis iste mundus, id est omnia sensibilia contemnenda; utendum autem his ad vitæ necessitatem, 701. c. Amicis hujus mundi nihil laboriosius, quàm non laborare, 771. b. Non prodest nisi fidelibus continere se ab amore hujus sæculi, 235. c

Mundus in Scripturis ager appellatur, 666 c

Musica est scientia bene modulandi, 444. b. Musicæ inventio, 347. c. Libri *de musica*, 443 & seqq. Scopus Augustini in edendis hisce libris, 511. f. 512. f. 513. a b. c. Rationis vis in perspiciendis quæ ad musicam pertinent, ubi nihil aliud quàm æqualitas delectat, 525. f. *& seqq.* Levatio & positio quid in musica, 467. c

Mustum, mira quædam de musto, 732. b

Mutabilis anima est temporaliter, non localiter; corpus utroque modo, 759. b. c. Cælum & terra clamant quòd facta sint, quia mutantur, 197. c

Mutus & surdus Mediolani, alios nonnisi motu corporis intelligens, neque ipse aliter quæ vellet, significans, 415. f

MYRO fusilium signorum artifex, 376. c

Mysteriorum obscuritas utilis, sine qua nec studiosè quæreretur, nec suaviter inveniretur veritas, 758. e. *Vide* Sacramenta.

N

NATALEM suum celebrat Augustinus, 5. d. 300. b

NATHAN duo, 40. a. 47. f

Natura nihil est aliud quàm id quod intelligitur in suo genere aliquid esse, 716. f. Veteres pro essentia & substantia naturam dicebant, *ibid.* Omnis natura, in quantum natura est, bona est; 625. c d. e

Natura nihil temere producit, 320. b

Natura hominis bifariam dicitur, 17. a. 25. d. 632. b

NAVIGIUS Augustini frater, 300. b. 317. e. Splenicus, 303. f. Libris in villa Cassiciaco scribendis interfuit, *ibid.* necnon morti Monnicæ & ejus funeri, 167. b. *& seq.*

NEBRIDIUS patriâ Carthagini vicinus, 127. e. Augustino carissimus, adolescens valde bonus & valde cautus, 99. c. mirabilis animæ, 135. d. Augustinum ab astrologis consulendis revocare nititur, 99. c. Argumentum ipsius contra Manichæos, 132. f. *& seq.* Mediolanum venit non ob aliud nisi ut cum ipso in sapientiæ studio vivat, 127. e. Beatæ vitæ inquisitor ardens, *ibid.* f. Sub Verecundo Mediolanensi grammatico docet, 150. a. Errans aliquando circa Incarnationis mysterium, postea fit catholicus; Deo servit in perfecta castitate apud suos in Africa, 159. b. Tota domus ejus per eum fit Christiana, *ibid.* Moritur haud multo post Augustini baptismum; vivere creditur in sinu Abrahæ, *ibid.* Epistolæ ad Nebridium, 159. e

Necessitas consuetudine inducta, 148. f. *& seq.* Sunt etiam necessitate facta quædam improbanda, quæ nulla peccata essent, si non esset ista pœna hominis, sed natura, 14. d. 630. f. *& seq.*

Nequitia unde dicta, 301. d. 310. d

Nervi motuum corporis instrumenta, 419. d. Eos vegetat mobilioresque efficit siccitas, *ibid.* In ipsis corporum robur, 420. f

Nilus fluvius qui in Scriptura Geon, 670. d

Nimium sæpe incommodius est quàm parum, 311. c. Hoc primum in vita utile, Ut ne quid nimis, *ex Terent.* *ibid.* d

Nobilium conversio majoris lætitiæ caussa est Ecclesiæ, 148. d. Nobilitatis nomine superbos plus tenet diabolus, *ibid.*

Nocere. Justo qui nocet, non ei verè nocet, sed sibi, 16. e

Nomina rebus, ut cuique placuit, imposita sunt, 472 f

Novitatis appetitio periculosa, 723. c

Nubes prædicatores, cælum Scriptura, 231. c. d. *Item* Nubes Scripturæ sacræ vocantur, 666. b

Nugæ majorum negotia vocantur, 75. c

Numerorum ratio immutabilis, 594. b. 598. f. 724. c. Occasio numerorum, 345. c. De numeris *fusè & egregiè*, 453. b. *& seqq.* 513. d. *& seqq.* 598. e. *& seq.* Cur ab uno ad decem progressus, & inde ad unum reditus in numerando fiat, 454. b. De numeris spiritalibus & æternis, 529. d. *& seq.* Rebus omnibus etiam infimis insunt numeri, 599. b. In carnis voluptate vestigia numerorum, 776. Sapientia numeris cuique rei impressis se ipsa commonstrat, 603. e. *& seq.* In sapientia & ex sapientia numerus est, in numero & ex numero sapientia, 599. f. Quidquid ratio potest, numeris potest, 347. f

O

OBEDIRE regibus generale pactum est societatis humanæ, 94. a

Oblatio altaris, 45. f. 115. b

Occidere. A peccato liber non est qui hominem, ne ab ipso occidatur, occidit, 574. d

Oculi sensuum principes, 189. c. Pupillæ oculi virtus, 412. d. An oculi videndo aliquid patiantur, *fusè*, 421. *& seq.* Oculorum illecebræ, 188. b. 701. b. Oculus impudicus, impudici cordis est nuntius, 791. c. A viro non figatur in femina, 791 c

Odium in proximum cor graviùs vastat, 80. c. Odium in parentes quale præcipitur, 30. c

Olympus Macedoniæ mons altissimus, 654. e

Omen, vox in sacris litteris olim inusitata, 4. c

Opera Dei compendio narrantur, 242. b. In malis operibus nostris Dei opera bona sunt, 528. a

Opera nostra bona Deo tribuenda sunt, 659. d. 438. d. Ideo bona sunt, quia Deus ea nobis donat, 244. a. Opus bonum & ipsius Dei est, & nostrum est, 35. c. d

Operatio hominis in paradiso qualis, 671. b

Opere manuum viventes Monachi, 49. e. 711 f. Liber *de opere Monachorum*, 49. b

Ophitæ hæretici seu Serpentini, 681. f

Opinio & sensus quî differant, 619. d. In falsas opiniones ruere turba promior est, 292. f. 406. f

Orare in clausis cubiculis quid, 541. e

Orandum in templo mentis, 542. a. Oratio pro mortuis ad altare, 170. e. Egregiæ Augustini orationes ad Deum, 355. c. *& seq.* 372. Multa Deus orantibus præbet, qui etiam orantes prævenit, 186. b

ORATA vir fortunatissimus, 308. d. Unde miser in divitiis, 309. d

Ordo est per quem aguntur omnia quæ Deus constituit, 326. d. 329. c. Ordine cuncta à Deo administrantur, 320. f. 321 a. 329. d. Eo continentur etiam mala, 322. a. Ordo dux ad Deum, 325. f. Ordo non est ubi deterioribus meliora subjiciuntur, 577. b. Ordo vitæ & eruditionis, 340. d. *& seqq. fusè.* Ordinem tenere & ordine teneri non idem, 534. b. Ordini rerum transeuntium pro nostris meritis assuti sumus, 527. f. Injusti justè, & fœdi pulcrè ordinantur, 770. b. Peccantem hominem ordinavit Deus turpem non turpiter, 528. a. Ordinatio cogit esse; inordinatio, non esse, 719. a. Quod mutatur in melius, ad esse & ad ordinem tendit, 718. f. Libri *de Ordine* scripti sub finem anni 386. 315. Zenobio dicati, 317. c. d. quare, 323. d. d

Oratorium, 790 a

ORESTES & PYLADES, 101. a

ORIGENES, 10. f. Ejus error, quod omnia recurrant ad id unde deflexerunt, *ibid.*

Orthodoxi id est recta sectantes, 751. e

OROSIUS Presbyter Hispanus, 57. d

Os occultum in corde sapida gaudia de pane Dei ruminans, 120. f

P

PAGANI qui vocentur, 56. e. Eorum ad Christum mira conversio, 748. b. *& seqq.*

Paleæ nomine significantur hæretici, 751. d. & zizaniorum, 765. d

Palliati philosophi Cynici dicuntur, 282. a

Panis angelorum Christus, 120. b. Panis hominem nutrit, & accipitrem necat, 720. b

Paradisus, vita beata, 669. e. 679. c. Paradisi terrestris deliciæ quid allegoricè, 669. f. *& seqq.* Ex eo homo dimissus est, 678. f. *& seq.*

Parentes & amici quatenus amandi, 582. f. & quomodo propter Christum contemnendi, 30. b

PARMENIANUS Donatistarum Carthaginensis Episcopus, successor Donati, 48. a

Parricidio patriæ, continentur omnia scelera, 291. d

Pars turpis est, quæ suo universo non congruit, 93. f

Parvuli, nec sapientes sunt, nec stulti, 23. a. Quomodo rei sunt voluntate, 24. a. Damnantur, nisi baptizentur, 57. f. Illos peccato originali obstrictos negabant Pelagiani, 15. c. De eorum morte, & cruciatibus, 637. d. An ipsis prosint cruciatus, aut eorum parentibus, 638. b. *& seq.*

Passiones mortificatæ vocantur amores sancti, casti, boni; immortificatæ verò, perturbationes, libidines, concupiscentiæ, 657. f. Quæ mala ex immortificatione passionum: quæ bona ex mortificatione proveniant, *ibid.* a. Temperantiæ quomodo moderandæ, 702. b. *& seqq.*

Patria parentum loco haberi solet, 583. a. Ejus parricidio continentur omnia scelera, 291 d

PATRICIUS Augustini pater, tenuis municeps Thagastensis, 83. b. Ultra vires rei familiaris filio impendebat, quidquid etiam longè peregrinanti studiorum caussâ opus erat, *ibid.* c. Quamvis irâ fervidus, nunquam cecidit Monnicam uxorem, 165. a. Fit Catechumenus, 83. e. Ejus mores, 164. f. moritur fidelis, 90. d. Augustino annum 17. agente, *ibid.*

PAULUS Apostolus, unde dictus Paulus, 148. d. Miles castrorum cælestium, 186. c. Altissimorum consiliorum vir, 695. d. Ejus lingua volatilis, loquens mysteria, 239. f. In sua persona loquitur, ubi ait in Epist. ad Rom. 7. 14. *Ego autem carnalis sum* &c 34. c. 42. b. Illum præ ceteris legit Augustinus, 143. f. 156. d. 263. f

PAULUS proconsul, per baptismum fit regis magni provincialis, 148 d

Peccatum quid, 25. a. Est motus defectivus & voluntarius, 609. a. Est aversio ab æternis, & conversio ad mutabilia, 584. b. 608. b. Est conversio aut ad proprium bonum, aut ad exterius, aut ad inferius, *ibid.* c. Peccatum nihil est, 87. a. Admittitur dum immoderatâ in hæc infima, inclinatione, summa bona deseruntur, 85. b. Dum non in Deo, sed in seipso, & aliis creaturis voluptates, sublimitates, veritates homo

quærit, atque ita irruit in dolores, confusiones, errores, 82. a. Dum appetuntur quæ Christus contemsit, aut fugiuntur quæ Christus sustinuit, 758. a. *& seq.*

Peccati caussa Deus non est, 213. a. 608 e. etsi in eum peccata sua refundere soleant peccatores, 675. c. sed ipsa hominis voluntas est, 610. d. *& seq.* Peccatum quippe omnino voluntarium est, 756. e. *& seqq.* Nec peccatum esset peccatum, si non esset voluntarium, 19. f. Cùm quisquis peccat, peccat volens, 629. c. *& seqq.* non naturâ, 609. d. *& seq.*

Peccatum non committitur sine caussa, 84. f. *& seqq.* Et licèt peccatum possit esse sine voluntate peccati, non tamen sine voluntate facti, 24. f. Qui enim nesciens peccat, peccatum tamen volens facit, *ibid.* e. cùm peccata à nescientibus, vel coactis perpetrata non omnino sint sine voluntate, 20. a. Quod tamen nullo modo caveri potest, peccatum non est, 630. f

Peccandi quædam est necessitas, 148. f. 153. f. Quomodo in eam descendatur, 148. f 673. d. *& seq.* Quæ inde fluunt peccata, peccata esse non desinunt, 631. d. *& seq.* & quare, 632. a. *& seq.* Peccatum dæmoni est sacrificium, 79. f. Potest homo esse sine peccato, etsi talis non sit, 53. e. 55. a

Peccatum aliud tantummodo peccatum est, aliud est etiam pœna peccati, 20. a. 24. b. 27. d. 775. c. Per eam ad resipiscentiam erudimur, 757. b. Peccati pœnæ justæ sunt, 585. & variæ; Obcæcatio, 80. c. Ignorantia & difficultas, 631. *& seqq.* Inquietudo animi, 132. a. *& seq.* Jactura summi boni, 100. f. 627. e. *& seq.* 629. a. *& seq.* Anima luendo pœnas peccati sui, habet dignoscentiam boni & mali, 760 c. Peccator Deum fugere non potest: sed invenit ubique Dei legem in pœna sua, 102. d

Peccatum aliud est originale quod ex Adam trahitur, 702. aliud actuale, 622. d. Originale non absurdè vocatur voluntarium, 20. d. 24. a. 25. c. *& seqq.* In veteri Testamento narratur, 15. c. Illo nihil est ad prædicandum notius, nihil ad intelligendum secretius, 702. d. Anima etiam cum illo nascens habet unde Deo gratias agat, 632. f. Actualis peccati duplex est origo, 622. d

Peccator minùs est quàm erat, 756. d. *& seq.* Minùs peccavit homo consentiendo dæmoni, quàm dæmon malè suadendo homini, 623. e Pejus est alium ad peccatum inducere, quàm ab ipso induci, 622. d. Nihil interest utrùm ipse scelus admittas, an propter te ab alio admitti velis, 736. e

Peccatum in hominem duobus modis committitur, uno, si lædatur; alio, si cùm potest, non adjuvetur, 705. c. Et duobus modis peccat homo, antequam fiat sapiens, 639. f. Animæ peccatrices conferunt ad perfectionem universi, 620. f. licèt earum peccata huic perfectioni non sint necessaria, 621. a *& seqq.* Dei imperij ordinem non perturbant, 213. a. Peccatum Deo non nocet, *ibid.* nec nocere potest, 94. c. Quomodo ergo contra eum est, *ibid.*

Peccatorum apud Deum confessio, spem excitat, 172. a. 81. c. Peccati lex est violentia consuetudinis, 149. e. De servitute peccati, & regno libidinis *fusè disseritur,* 578. f. 579. a. *& seqq.*

Pecuniæ nomine continentur omnia, quorum jure domini sumus, 583. a. Ejus amor rectæ spei venenum est, 340. e

Pelagius, recentissimus heresiarcharum tempore Augustini, 12. d. Ejus nomen cum aliqua laude ab eodem Augustino aliquando commemoratum, 53. f. In synodo Palæstina hæresim suam damnans, absolutus est, 58. b. Testimonio Augustini usus, 13. d

Pelagiani negabant originale peccatum, 15. c. 23. f. *& seqq* Ignorantiam & difficultatem ad naturæ institutionem pertinere asserebant, *ibid.* Gratiam secundùm merita nostra dari, 12. d. Ac caritatem non ex Deo, sed ex nobis esse, 34. e. Convincuntur, & condemnantur ab Episcopis Romanæ Ecclesiæ, cooperantibus conciliorum Africanorum litteris, 58. e. Prima adversùs eos Augustini scripta, 53. e. Aliquandiu eorum nomina tacuit, sic eos faciliùs corrigi sperans, *ibid.* f. Privatæ adversùs eos ante scripta dissertationes, *ibid.* e.

Penulati magistri, 78. f

Perfectio boni est, ut nec ipsa concupiscentia peccati sit in homine, 24. c. Quænam in hac vita, 29. c. Illius & auctor, & adjutor Deus, 637. a

Perjurium Priscillianistis familiare, 62. b. *& seq.*

Peripatetici, 294. a

Persius omnibus pœnis hanc anteponit quâ cruciantur homines, qui vitia quæ vitare non possunt, coguntur agnoscere, 556. e

Peritia quædam miseranda est, odore ac sapore mirè dijudicare pulmenta, vinum &c. 417. e

Pertinacia non ideo est suscipienda, quia est optanda constantia, 426. e

Perturbationes animi quatuor sunt, cupiditas, lætitia, metus, & tristitia, 178. e

Pervicax. De nulla re cum eo disserendum, 586. d

Pedes metrici, qui sint & quot in genere, 460. c. *& seqq.* De iis copiosissimè tractatur, 465. *& seqq.*

Petilianus Donatista, 50. f. & Episcopus Constantinensis, 54. b. Ejus litteræ, ac ad eas Augustini responsio, 50 f

Petra Christus, 32. e

Petrus à petra nomen accepit, 32. b. Totius Ecclesiæ figuram gerit, *ibid.*

Phaliscus Poëta, 496. f

Phantasmata, figmenta sunt de specie corporis, corporeo sensu attracta, 754. c. Ficta phantasmata quomodo judicentur, 770. d. *& seq.* Unde mens judicet de phantasmatis, 773. f. *& seqq.* Vera phantasmata habere pro cognitis, summus error est, 528. f. Phantasmatum ludibria origo omnium errorum, 528. f. Luctæ animæ cum phantasmatibus præclara descriptio, 131. d. 137. e. 782. a. Phantasiæ, & phantasmatis differentia, 528. d

Pherecydes philosophus Syrus, 292 a

Philo, philosophus Academicus, 267. f

Philocalia est amor pulchritudinis, 264 c. In rebus incorporalibus & summis, idem est ac philosophia, 4. c. 264. c

Philosophia, est amor, studiumque sapientiæ, 701. e. Ejus præstantia supra cæteras disciplinas, 323. e. Huic omnis ætas matura est, 251. c. Ejus decus quale, 264. a. Ab illius portu ad beatæ vitæ regionem proceditur, 297. a. Mons illi adversus, vana gloria, 298. b. *& seqq.*

Philosophia duas habet quæstiones, unam de anima, alteram de Deo, 349. f. In philosophia nihil plus invenitur, quam quid sit unum, *ibid.* rationem promittit, 336. e. De ejus laude ac defensione, Hortensius Ciceronis, 90. d. Quomodo ad philosophiam accensus fuit Augustinus, 90. c. Ad illam exhortatio, 249. a. 261. c.

Philosophia Christiana, 299. c. In hac, tota veritas, *ibid.* b. Philosophia hujus mundi in sacris litteris prohibita, 294. b. 328. d. Quodnam sit veræ philosophiæ negotium, 336. e

Philosophi. Variæ eorum sectæ, 294. a. Tempore Augustini, omnes aut Cynici, aut Peripatetici, aut Platonici erant, *ibid.* pauci admodum erant, 297. a. Varia de deorum natura sentiebant, docebant, defendebant, 747. a

Philosophi præ superbia Creatorem per creaturas non invenerunt, 109. d. Hominum metu rectà docere non ausi sunt, 750. d. *& seq.* Divinæ scripturæ, non omnino philosophos, sed philosophos hujus mundi vitandos, & irridendos esse præcipiunt, 328. d. *& seq.* Quibusdam peracutis philosophis visum est, ne idipsum quidem quod mente comprehenditur, ad nomen adspirare sapientiæ, nisi tam firma sit comprehensio, ut ab ea mens nulla ratione queat dimoveri, 429. e. Eorum superbia, invidia & curiositas, 750. d. *& seq.* cœcitas, 109. c. vanitas, 701. e

Phison fluvius, qui nunc Ganges dicitur, 670. b

Photinus. Ejus falsitas, 143. a. Photinianorum superstitio, 751. c

Phrenetici, unde fortiores solito, 420. e

Picturæ lascivæ, 78. f. Picturarum & sepulcrorum adoratores, 713. e

Pietas, ejus exordium est optimè de Deo sentire, 571. b. Ejus perfectio est caritas, 755. f. Idem piis probatur, quod Deo placet, 241. e. iis vivunt impij, 765. d

Piscis mutus, 721. e. Quid per pisces, & cetos significatur, 240. d. Duo pisces in Evangelio, duas personas significant, regiam scilicet & sacerdotalem, 39. f

Piscis de profundo levatus manducatur in mensa parata in conspectu credentium, 235. b

Plani, Mathematici, pietatis expertes, 98. b. & veritatis, 136. f

Plato, ejus dotes, 267. e. 291. f. eloquentia, 748. a. Egregium ejus elogium, 291. f. Illum Jeremiæ coëtaneum falsò aliquando credidit Augustinus, 43. e. Ejus sententia de duplici mundo, 292. b. quem animal esse credidit, 18. b. c. Perfectam dicitur composuisse philosophiæ disciplinam, 292. a. Virtutes quasdam civiles, aliarum verarum virtutum similes admittebat, *ibid.* c Mira docuit, nil persuasit, 748. c. Suaviùs ad legendum, quàm potentiùs ad persuadendum scripsit, *ibid.* a. A Socrate, moralia; à Pythagoreis naturalia & divina didicit, 292. a. Ejus doctrina ab Ecclesiæ doctrina non prorsus aliena, 748. d. *& seqq.* Nuptias contemnens ita perversam temporum suorum timuit opinionem, ut naturæ sacrificaverit, quotamquam peccatum illud aboleretur, 750. a

Platonicorum rationes ceteris aliorum philosophorum rationibus præponebat Augustinus, 294. f. Quædam legit in eorum libris consentanea doctrinæ Christianæ de divinitate Verbi æterni; nihil tamen de Incarnati humilitate, 138. a. b. 139. a. b. In iis etiam non invenit quod in sacris litteris reperit, nempe viam salutis, & doctrinam humilitatis, 144 d. Platonici animas humanas pro meritis peccatorum, de cælo lapsas, in corpora detrudi existimabant, 4. c. Effata Platonis pro mysteriis custodiebant, 292. c. Quæ effata non facilè ab omnibus percipiuntur, *ibid.* Facilè fiunt Christiani, 750. f. Eorum laus, 291. f. *& seqq.* Improbatur, 5. c. Eorum superstitio, 750. f

Plausus populi, in potestate fortunæ, & imperitorum judicio positus est, 449 f

Plotinus, Platonicus philosophus, alter Plato judicatus, 294. a

Pluvia. Quid sit *Nondum pluerat super terram,* 666. d

Pœna omnis si justa est, peccati pœna est, 631. d. Aliud est pœna peccati, & aliud peccatum, 20. a. 24. b. 27. d. Malorum pœna, in bonis Dei operibus est, 38. b. *Vide,* Peccatum.

Pœnitentiæ utilitas, & suavitas, 109. a

Poësis inventio, 346. e. Ei præferenda philosophia, 275. a. Nimium ejus studium improbatur, 318. f. Ejus ornamenta quæ, 335. d. Ejus nugæ repudiandæ, 783. f

Poëtæ non omnino à philosophia contemnendi, 280. b. Illorum mendacia, 347. d. Illorum judices, Grammatici, 347. b

Polemo Platonis successor, & Zenonis magister, 292. a

Pontitianus Afer, in palatio militans, Christianus & valde pius, 150. c. Narrat Augustino Antonij Monachi vitam, *ibid.* d. & duorum Agentium in rebus conversionem, *ibid.* f. 151. a. *& seqq.*

Porphyrii duo, unus Siculus, alter verò non, 53. a. Porphyrius Siculus dicebat omne corpus esse fugiendum, 7. a

Possessiones habere Christianis licet, 714. d

Potestas libera à Deo homini data est, 585. d *& seqq.* Per caritatem fit plena, 16. a. Illud est in potestate nostra quod cùm volumus, facimus, 34. a. 613. a. Et quod nostram sequitur voluntatem. 34 a. Voluntas quia est in potestate, libera est nobis, 613. f. In potestate nostra est actio quælibet bona, 33. f. 34 a & quo sensu, *ibid.* & 16. a. 41. a

Præcepta Dei implere potest homo, si velit, 648. c. Ad ea servanda excitat Deus, 294. c. Cur in Lege minora sint, in Evangelio majora, 759. a. Pauci vitæ præcepta adsequuntur. Ratione sic quisque capax præcepti, sapientiâ observator, 639. f

Prædestinatorum certus est numerus, 21. c. Duplici modo suppletur, 624. f. 625 a

Prædicatores Evangelij nubes dicuntur, 231. d. Ipsis debentur necessaria, & quomodo, 237. c. Quomodo possunt gaudere de datis sibi beneficiis, 239, d. *& seq.* 240. a. Transeunt ex hac vita in aliam vitam, scriptura vero sancta permanet, 131. d

Præscientia Dei, non obest creaturæ libertati, 613. b. c. *& seqq.* etsi plures torqueat hujus cum illa concordia, 611. c. *& seqq.* Sicut se habet memoria ad præterita, sic se habet præscientia ad futura, 614 e. Necesse est tamen ut peccet, quem Deus præscivit peccaturum, etsi non cogatur peccare, 614. c. d. 617. d. *& seq.* Præscientia non est, nisi certa præsciat, 614 c. Non efficit ut non libera voluntate peccemus, 612 d *& seqq.* aut aliquid aliud faciamus, 613. c. *& seqq.* Bonus est Deus condendo creaturam, & quam non peccaturam et quam peccaturam, & quam non peccaturam eise præscivit, 616. b. Et sicut rectè punit quos prævidit peccaturos, sic justè præmiat quos prævidit rectè facturos, 614 f

Præsidatus, id est Præsidis munus, 128. f

Præstigiator, cur laudetur, cur vituperetur, 781 f

Prætorianum pretium, 127. d

Presbyterorum Catholicorum laus, 711. e

Principium, quomodo intelligatur illud Geneseos, *in principio Deus creavit &c.* 218. c. d

Priscillianistæ, mendacio & perjurio dediti, 62. b

Priùs aliquid dicitur æternitate, tempore, electione, origine, 22: c

Probabile

IN PRIMUM TOMUM.

Probabile & verisimile quid Academicis, 272. c. Quomodo ab ipsis inductum, 293 c. Probabile sequi citra assensum Academicis innoxium est, Christianis nefarium, 290. e. f. 291. a. b c Ex alieno probabili vivere non licet, 290. f. Incommoda ex opinione probabili, 291. d Peccat, adulterium aut aliud crimen committens, etiamsi probabiliter putet non esse peccatum, ibid b. c. d

Prophetæ defenduntur contra Faustum, 44. c. & adversarium Legis, 61. d

Propinquitas spiritalis, 780. a. Si homo non peccasset, nullæ fuissent propinquitates, 779. c. quod retractavit Aug. 21. b. Qui non potest prodesse omnibus quos diligit, prosit propinquioribus, 780. f

Proportio conrationalitas quædam, 538. d. Vis in homine est judicandi de proportione corporum locorum &c. 777. a

Propter aliud quidquid est, vilius est quàm id propter quod est, 555. a

Prosperitas hujus sæculi, fragilis, 250. a. *& seqq.* Qui prosperis rebus proficit, asperis quid profecerit discit, 781. b

Protasii & Gervasii martyrum corpora divinitus deteguntur, 263. a. Miracula facta in eorum translatione, *ibid.*

Proteus, in carminibus veritatis imago, 280. b. Traditur eo solere capi, quo minimè caperetur, 279 d

Providentiæ divinæ ordo omnia continet, 5. c. Eâ omnia reguntur, 249. d. 315. d. 316. a. Et usque in hæc ima pertenditur, 315. b. Sunt qui eam negant, 611. c. Sunt qui pessimè eam confitentur, *ibid.* f. Quid agendum utrisque ut piè de ea sentiant, 612. a

Proximi amor, *Vide* Amor.

Prudentia quid, 536. a. Est appetendarum rerum & vitandarum scientia, 580. e. 703. f. In animo constituta est, 574. b. Definitur etiam per amorem Dei, Amor ea quibus adjuvatur, ab eis quibus impeditur, sagaciter seligens, 697. b. Illi adscribendum quod anima æterna & superiora magis appetenda cognoscat, quam inferiora, 531. a

Psalmorum cantus toto Christiano orbe celebris, 160. b. Quando inductus Mediolani, 162. f. Cantantur psalmi in funere defunctorum, 168. c. in Ecclesia, 187. f. ad Altare, 45. f. De hocce cantu quæ Athanasij & Augustini sententia, 187. f. Psalmi litteræ de melle cœli melleæ, 161. e. Explicatio Psalmi IV. *Cùm invocarem*, 160. b. *& seqq.* Psalmus contra partem Donati Abecedarius, 31. f. Psalmorum vis, & utilitas, 160. b

Pudicitiæ sedes, 574. b. Eripi non potest animo inviolato, 574. b. Qui servandæ pudicitiæ caussâ hominem interficit non excusatur à peccato, *ibid.*

Puellæ instituendæ modus, 163. e. f

Pueri humilitate, non ætate, regnum cælorum assequuntur, 81. a

Pueritiæ vitia ad succedentes ætates transeunt, 80. f. *& seqq.*

Pulcritudo quid, & in quo consistat, 104. c. 531. c. Ex similitudine & quadam partium unitate venit, 769. a. Unde quidquid ordinatum est, quantumcumque sit fœdum, pulcrum est, 775. d. *& seqq.* Pulcritudo corporis, 774. c. *& seqq.* Multis miseriis obnoxia est, *ibid.* Seducit sui consectatores, 761. d. *& seq.* Cur sæpe nos fallat, 770. e. Pulcritudines exteriores à Dei pulcritudine veniunt, 189. a. Quæ delectant, ideo delectant, quia pulcra sunt, 769. a. Pulcritudo quæ partibus constat, multo laudabilior est in toto quàm in parte, 658. b. Ubique & in omnibus pulcritudo percipitur, 325. a

Punctum indivisibile, 410. a. Ejus & signi discrimen, 410. a. b puncti potentia, *ibid* c

Pupillæ oculi vis, 412. d

Pyramus, & Thysbes. 318. f. 320. c. 324. f

Pythagoræ laus, 291. f. improbatur, 6. e. Agnosci Pythagoras animæ immortalitatem, 292. a. Ejus de administranda Rep. judicium, 352. f. Ejus errores plures, 6. e

Q

Quantitas duplex, molis & virtutis, 403. a. Nullum est corpus quod non habeat longitudinem, latitudinem, & altitudinem, 404. b. Animæ nullam esse quantitatem molis, fusè in libro *de Quantitate animæ*, 403. *& seqq.* sed inesse quantitatem virtutis, cujus septem gradus adsignantur, 134. a. *& seqq.* Omne corpus quantulumcumque sit, habet dimidium, & si dimidium, innumerabiles partes, 777. b. *Vide* Corpus.

Quantitas syllabarum diverso modo à Grammaticis & Musicis adtenditur, 457. f. 458 f

Quærere. Maximæ res cùm à parvis quæruntur, magnos eos solent efficere, 252. c. Nulli homini ablatum est scire utiliter quæri, quod inutiliter ignoratur, & humiliter confitendam esse imbecillitatem, ut quærenti & confitenti Deus subveniat, 632. a. Neque omnes à quibus quæritur docere possunt, neque omnes qui quærunt discere digni sunt, 687. c. Veritatem quidam non piè quærunt, & ideo non inveniunt, 110. b. Si sapientia & veritas ita quæratur ut dignum est, subtrahere sese atque abscondere à suis dilectoribus non potest, 699. b. Amore quæritur, *ibid.* Fieri non potest divinâ quadam providentiâ, ut religiosis animis seipsos & Deum, id est veritatem piè, castè ac diligenter quærentibus, inveniendi facultas desit, 413. a. Quod hortante Domino quærimus, eodem ipso demonstrante inveniemus, 587. a

Quæstionum tria genera, an sit, quid sit, quale sit, 176. e. Liber *de diversis quæstionibus octoginta tribus*, 37. d. *Sex quæstiones contra Paganos expositæ*, 53. a. *Quæstionum* libri septem, 59. f

Quies frustra quæritur in creaturis fugacibus, 102. f. *& seq.* In Deo solo habetur, 132. b. Ibi est locus quietis imperturbabilis, ubi non deseritur amor si ipse non deserat, 103. a. Fecit nos Deus ad se, & inquietum est cor nostrum donec in Deo requiescat, 69. a. Ostendit Deus quàm magnam creaturam rationalem fecerit, cui nullo modo sufficit ad beatam requiem quidquid ipso minus est, 228. a. Ignavia quasi quietem appetit, quæ verò quies certa præter Dominum, 86. b. Quies est apud Deum valde, & vita imperturbabilis, 88. c. Requievisse Deum ab operibus suis ut intelligendum, 658. f. Quomodo Deus requiescet in nobis sabbato æternæ vitæ, 244. b. In iis requiescere dicitur Spiritus-sanctus, quos in se requiescere facit, 226. e. Quod quietum est, non est nihil, immo magis est quàm id quod inquietum est, 619. f

R

Rapere. quomodo rapiat hominem Deus, 184. a. *& seq.*

Ratio est mentis motio, ea quæ discuntur, distinguendi & connectendi potens, 342. f. *& seq.* Est adspectus animi, quo per seipsum, non per corpus, verum intuetur, aut ipsa veri contemplatio, non per corpus; aut ipsum verum quod contemplatur, 391. c. d. Est quasi animæ caput, aut oculus, 526. a 591. a. est excogitatrix omnium disciplinarum, 345. a. Per eam homo belluis præstat, 576. b. Unde spiritus hominis dicitur in scripturis ratio, qua ab eis distat, 669. c. per eam judicat de sensu interiore, 590. f. Ratione nihil in homine præstantius est, 591. a. illius ministri sunt tam interior quàm exteriores sensus, 588 f. unde corpori ac sensibus præstat, 766. b. *& seqq.* In visu tamen, & auditu, & in ipsa etiam voluptate quædam illius vestigia sunt, 344. b. Ratio ipsâ ratione cognoscitur, 607. f. ac seipsam comprehendit, 589. a. Duo sunt, in quibus illius vis potest ipsis etiam sensibus admoveri, opera scilicet, & verba, 343. f. illâ præstantior est virtus, 767. f. *& seq.* in investigatione rerum divinarum deficit, 691. c

Ratio & auctoritas quomodo conducunt ad discendum, 341. a. *& seq. Vide* Auctoritas.

Ratiocinatio est à certis ad incertorum indagationem nitens cogitatio, 387. d. est rationis inquisitio, 427. b. hujus, & rationis discrimen, 426. e. *& seq.* utriusque usus, 427. c

Rationabile quid, 343. d. in tribus apparet, 345. a. Ejus & rationalis discrimen, 343. d

Reatus culpæ & pœnæ distinctio, seu peccatum, & pœna peccati, 25. a

Regnum uxorium, 130. f

Regnum cœlorum quibus promissum, 33 c 81. a. Regni Dei descriptio 27. e. qui ejus possessores, *ibid.*

Regnum lucis & tenebrarum, Manichæorum figmentum, destruitur lib. *de morib. Manic.* cap. 3. 4. 5. &c.

Relaxandi animi gratiâ voluptatem aliquam post magnas curas capere, modestissimum est: ab ea vero capi interdum, turpe, 446. e

Religio ex eo dicta est, quod nos religet Deo, 21. d. 787. e. *& seqq.* vel ex eo quod nos religat, 21. d. Varia sunt falsæ religionis genera, 786. b. *& seqq.* apud Paganos vera quærenda non est, sicut nec apud Hæreticos, Schismaticos, Judæos, 751. a. *& seq.* sed apud Christianos reperitur, 19. a. 748. b. *& seqq.* hæc religio Christiana etiam apud antiquos fuit, 19. c. illiusque salus nulli umquam defuit, qui dignus fuit, 53. b. quomodo hoc intelligendum, *ibid.* Religio vera ea est, qua se uni Deo anima, unde se peccato velut abruperat, reconciliatione religat, 439. d. Error in religione venit ex hoc; quod pro Deo colatur creatura, 754. b. Religio qua à pueris semel imbuti sumus, ad se nos etiam inscios rapit, 263. f

Reliquiarium Evæ, 114. d

Reminiscentia quid, 180. e. *& seq.* 177. b. 417. f. 525. f. reminiscentia animarum ex Platone improbatur, 17. b

Remissio peccatorum est à Spiritu-sancto, 229. f. 230. a

Renatus Monachus de Cæsarea misit ad S. Aug. duos libros contra ejus opera scriptos, 61. a

Requies animæ solus est Deus, 69. b. 132. b. quomodo intelligendum quod Deus requieverit die septimo, 658. e. 659. a. *& seqq.* 660. a. *& seqq.*

Res magnæ, magnos viros desiderant, 252. a. & si à parvis quæruntur, magnos solent eos efficere, *ibid.* e. res non discuntur per ipsa verba, 558. f. 559. a. *& seqq.* Rerum temporalium instabilitas, 618. e. *& seq.* Non res, sed homines qui rebus malè utuntur culpandi sunt, 583. e. cùm ex bono usu, alius bonus, ex malo alius malus evadat, *ibid.* d

Restituere pretium quo Christus nos emit, nemo valet, ut nos ei auferat, 170. c

Resurrectio corporum, 17. e. 437. c. 519. e. stabilitas corporum post resurrectionem, 19. d. 28. a. 33. f. discrimen corporis ante peccatum, & post resurrectionem, 19. e. discrimen resurrectionis justorum & impiorum, 765. d. post resurrectionem corpus & anima vigebunt per Filium Dei, & per Spiritum-sanctum, 756. a

Retractatio Operum ab Aug. quo consilio facta, 2. f

Rex nova præcepta imponere potest subditis, 94. a. & illi non obedire peccatum est, *ibid.*

Rhetorices inventio, 346. b. dicitur victoriosa loquacitas, 97. d. illam docet August. *ibid.* c. Thagaste, 99. d. Carthagine, 112. f. Romæ, 117. c. Mediolani, *ibid.* f. illius professionem deserit, 157. d

Rhythmus quid, 347. b. latinè numerus dicitur, *ibid.* Ejus nomen in musica latè patet, 472. d. De Rhythmo copiosè, 471. f. *& seqq.*

Risus. Infima est hominis proprietas, 577 a. nihil fœdius risu, irrisione dignissimo, 256. a. ratio præveniat risum necesse est, *ibid.*

Roma Gotthorum irruptione sub Alarico Rege eversa est, 56. d

Romana nobilitas idololatriæ dedita, 146. b

Romanianus Thagastensis, 130. c. egregia ejus indoles, 249. d. opes copiosæ 130. c 245. d. 249. d. Augustinum patre orbatum consolatur, ope adjuvat, & domo ac sumtu excipit Carthagine studiorum caussâ peregrinantem, 262. e. f. fit Manichæus alliciente Augustino, 251. b. ejus studia, *ibid.* d. sæculo immersus adversâ fortunâ eripitur, *ibid.* Mediolanum ad Comitatum Imperatoris ob negotia venire compulsus est, docente ibi Augustino, 130. c. Molestis litibus implicitus, vitæ beatæ ardore inflammatur, 263. c. Ipsum ad philosophiam adhortatur August. 251. a. *& seq.* 262. c. 263. b. Licentij ejus filij jam philosophi exemplum proponens, 264. f. illius studio tandem accenditur, 264. a. etsi duobus impedimentis inveniendæ veritatis teneretur, 265. a. Illi invidet Augustinus quod solus Luciliano suo frueretur, 265. e. illum laudat, 262 c. *& seq.* ac beneficia in se collata recolit. *ibid.* & 263. a. Pollicetur se illi scripturum opusculum de vera religione, 265. b. 752. c. quod ipsius inserto nomine edendum curavit, *ibid.*

Ruffinus Sexti philosophi sententias sub nomine S. Xisti Papæ & Martyris edidit, 56. d. *Not.* d

Rusticus consobrinus S. Augustini, 300. c

S

Sabbati Sacramentum aperitur, 658. f

Sacerdos Christus & sacrificium, victor & victima, 194. e. Sacerdotum filij defunctis sacerdotibus succedebant in Lege, 57. c. 60. d

Sacramenta pauca sunt in novo Testamento, multa fuerunt in veteri, 758. f. Cur alia in veteri lege, alia in nova instituerit Deus, 759. a. Cur iis egeamus, 234. d. *& seq.* Sacramenta Christi per totum orbem pervaserunt operâ servorum Dei, 234. b. Deus in eorum ministris operatur, 235. b. Sacramenta initiorum, 240. d. Quæ Christus docuit, traduntur secretius firmiúsque

Sacris quibus initiamur, in quibus bonorum vita facillimè non disputationum ambagibus, sed Mysteriorum auctoritate purgatur, 341. f. Præcipitur in Mysteriis ut omnia corporea contemnamus universoque huic mundo renuntiemus, quia non est alia salus animæ, aut renovatio, aut reconciliatio auctori suo, 403. b. Homo spiritalis judicat de sollemnitate sacramentorum quibus initiamur & Eucharistiæ, 237. c

Sacramentum salis, 75. f. *Vide Not. f*

Sacramentum baptismi, *Vide* Baptismus.

Sacramentum corporis Christi. Piscis de profundo levatus manducatur in mensa parata in conspectu credentium, 235. b. 237. d. *Vide* Eucharistia.

Sacrificium pretij nostri, pro mortuis offerri solitum posito juxta sepulcrum cadavere, 168. f. Sacrificium justitiæ, 542. a. cogitationis, & linguæ, 195. f. Flamma cælitus facta in sacrificio Abrahæ, non fuit miraculum & quare, 57. b. *& seq.*

Sæculo non oportet conformari, sed imitari imitatores Christi, 235. f. Sæculorum partes damnatione facti sumus, 527. f. 762. c

SALLUSTIUS lectissimus verborum pensator, 310. f

Salsi qui jocari amant, 674. d

Salus religionis Christianæ nulli umquam defuit qui dignus fuit, 53. b. Quomodo id intelligendum, *ibid.* Oeconomiæ divinæ ratio erga salutem hominis, 692. a. Via salutis in Christo, & Scripturis sanctis, 137. c

Samardaci plani homines, 290. b. *consule Not. a*

SAMUEL non solum levita, sed & sacerdos fuit, 60. e. *Vide Not. b.* Inter filios Core æmuli Aaron nominatur, 57. *Vide Not. a*

Sancti antiqui in Christum passurum crediderunt, 194. d. Sanctorum constantia pro Ecclesia, 752. a. An sint in beatitudinis possessione, magna quæstio est, 22. b. *& seq.* Vivunt in sinu Abrahæ nostri memores, 159. c. Honorandi sunt, non adorandi, 786. b. Eorum corda sunt thuribula Dei, 172. e. Sanctorum memoriæ, 119. e

Sanctimoniales, earum institutum, 711. c. *& seq.* Nonnullæ in urbe Roma hæresi Joviniani infectæ nupserunt, 49. e

Sanitas unius diei, melior est quàm multorum dierum imbecillitas, 515. e

Sapiens quis dicendus, 577. *& seq.* c. Sapiens est qui regno mentis, omni libidinis subjugatione pacatus est, *ibid.* f. Sapiens est qui justè, prudenter &c. vivit, 598. c. Sapiens semper Deo infixus est sive tacitus, sive loquens, 332. f. Non vocabulorum opifex, sed rerum inquisitor esse debet, 272. d. Ejus partes, 260. a. constantia, 337. c. 352. f. Ejus à studioso discrimen, 276. b. & à stulto, 577. c. Sapiens in cognitione solam amat veritatem, in actione pacem, in corpore sanitatem, 784. d. *& seq.* Nullo indiget, 308. a. In eo solo vera scientia, 258. b. Hujus solius æstimanda auctoritas, 252. f

Sapiens contra Academicos perfectus esse debet: perfectus autem non est qui adhuc verum quærit, 260. c. Sapiens seipsum intelligit, 331. c. Illi certa est sapientia: assentiturque ei rei, quam si non percepisset, sapiens non esset, 289. b. Sapiens nonnihil scit, qui saltem scit sapientiam, 276. f. *& seq.*

Sapientiæ diversæ notiones, 595. f. *& seq.* Lux est quædam ineffabilis, & incomprehensibilis mentium, 366. b. Est ipsa veritas, 312. a. in qua cernitur & tenetur summum bonum, 596. b Est modus animi, 311. c. Est plenitudo, *ibid.* Est recta via vitæ, 256. a. Est luminare majus firmamenti, 233. a. Est optimum in anima, 365. f. Definitur rerum divinarum, humanarumque scientia, 257. b. Quæ definitio discutitur, *ibid. & seq.* Nullius rei in animis nostris apertiorem notitiam natura esse voluit, quàm sapientiæ, 256. f. Unde sicut omnes beati, sic & sapientes esse volunt, 596. d. Sapientia ipsa studiosis sui se se ostendit, 603. d. Et sicut lux solis una est omnibus videntibus, sic una est lux sapientiæ omnibus communis, 337. a. *& seq.* Sapientia & numerus idem, 599. a. Unde ergo tam cara est sapientia, & tam vilis numerus, *ibid. & seq.* Nec amicorum præsentia, nec vita propter seipsa expetendæ sunt, sed propter sapientiam, 365. b. Ejus amatores, plurimos qui eam secum quærant, expetunt, 366. a. Invenitur media quædam affectio inter stultitiam & sapientiam, 22. f. 639. c. *& seq.* 640. e. *& seq.* Quinam alieni à sapientia, 311. e Quibus gradibus perveniatur ad sapientiam, 366. b *& seq.* Animum mortalibus inhærentem sapientiæ portus non recipit, 249. b. Non invenitur sapientia nisi totis animi viribus concupiscatur, 699. b. Ejus inventio præponenda est thesauris, 151. f. Illam habet quisquis beatus est, 311. f

Sapientia. Dei Filium nihil aliud esse quàm Dei Sapientiam, 311. f. Idque credendum tradebatur in fidei professione, 602. e. f. Non alia ad sapientiæ conjunctionem via præter Christum, 7. c

Sapientiæ librum Judæi non recipiunt in auctoritatem canonicam, 49. b. Hujus libri auctor, 43. d

Σαπφόφιλοι græcis qui, 531. c

SARA & AGAR duo Testamenta adumbrant, 33. c. *& seq.*

Sarabellæ quid significent, 558. f. *Vide Not. a*

Sarmadaci. *Vide suprà* Samardaci.

Scarabæi de fimo exsistunt, 738. f. In Lege immundi erant, 47. b

Schisma. Posset eos qui schismata fecerunt area dominica usque ad tempus ultimæ ventilationis velut paleas sustinere, nisi sese à nobis ultro separassent, 751. c. d

Schismatici inter mortuos & perditos computandi, 52. a. Illos ad communionem catholicam violenter reduci olim non approbabat August. Sed postea expertus quantum eis in melius mutandis conferre posset diligentia disciplinæ, mutavit sententiam, 43. f

Scholasticorum apud Carthaginem licentia, 113. c. d. Romani erant modestiores, *ibid.* qui magistrum tamen sæpe fraudabant, 117. c

Scientia rerum humanarum illa est, quæ novit lumen prudentiæ, temperantiæ decus, fortitudinis robur, justitiæ sanctitatem, 258. d. scientia est luminare minus, sapientia luminare majus, 233. a. scientia est cùm res aliqua firmâ ratione percepta & cognita est, 22. e. 425. e. unde illa scientia dicenda non est, in qua qui eam profitetur aliquando fallitur, 258. a. Stoïci scientiam nulli tribuunt nisi sapienti, 360 a. dissimilium eadem, aut par est scientia, *ibid.* Scientia numquam mala esse potest, 576. e. animæ cibus est, 301. b. Cavendum à vanæ cognitionis aviditate, 701. f. falsarum rerum scientia esse non potest, 276. b. d. 279. a. scientia nostra, scientiæ Dei comparata ignorantia est, 197. d. Unde fiat ut scientiam pauci & rarò consequantur, 261. d. ad perveniendum ad scientiam transgrediendi sunt sensus interior & exteriores, 588. c. scientia & sensus quid differant, 428. e. *& seq.* 429. a. scientiæ, & experientiæ discrimen, 576. f

Scire aliquid nos æstimare non debemus, nisi quod maxime nobis est manifestum, 265 e. scimus aliquid & experientia sensuum, & fide testium, 22. f quædam in physicis certò sciuntur, 284. f. *& seq.*

Scriptura sacra est venerabilis stilus Spiritûs Dei, 143. e. In ea Deus ipse loquitur, 241. a. Ejus divina auctoritas, 123. b. 221. f. 230. e. f. de hac fusè disseritur, 707. f. *& seqq.* mira ejus profunditas, 123. b. 196. b. 214. e 691. f. *& seq.* & simplicitas, 91. a. *& seq.* 123. c. 222. d. quæ magistra est humilitatis, 222. b. *& seq.* 231. a. Servienti animæ libera est, contaminatæ pura, corruptæ integra, 133. b. Augustini sunt castæ deliciæ, 195. e. *& seq* omnibus sæculi deliciis suaviores, 196. c. Scripturæ summa est veritas, 220. e. 237. a magnaque præ litteris prophanis excellentia, 144. d. Variæ ejus interpretationes simul possunt esse veræ, 220. a. 224. d. nec obest aliter quàm alij senserint, sentire, modò vera sint quæ existimamus, 217. f. quis sensus habendus sit excellentior, 224. f. Ejus loquendi modi metaphorici quomodo intelligendi, 783. d. ejus expositio à quibus petenda, 687. b. c. De ea nemo judicare debet, 236 f. *& seq.* Laus ejus & dignitas, 231. d. *& seq* ab ejus documentis non est discedendum, 325. f. cùm salutaria præbeat præcepta avaris, luxuriosis &c. 749. f. In ea multa indoctis videntur absurda, quæ ritè exposita, laudantur, 387. a. Scrutanda est cum honore famulorum Dei qui eam dispensarunt, 224. e. ejus perscrutatio, in curiositatis medelam est, 783. e. Translatio scripturæ veteris è græca lingua in latinam facta secundùm LXX. interpretes, 9. b. Necessitas Scripturæ orta est ex peccato, 666. e

SECUNDINUS Manichæus, ex iis quos Auditores vocabant, 45. d

Securus nemo esse debet in hac vita, quæ tota tentatio est, 187. b

Seditiones christianorum carnalium sæpe bonos viros ex Ecclesia, divina permittente providentia, expellunt, 752. a

Senatoria ætas, 340. f

Senectus nullo statuto annorum tempore definitur, 662 c

Senex & senior quo differant, 660. f

Sensus quid sit discutitur fusè, 421. a. *& seqq.* sensus alij dicuntur corporis, alij animæ, 361. a. sensus animæ, sunt quasi oculi mentis, *ibid.* sensus alij sunt exteriores, alius interior. Exteriores ab interiori sentiuntur, 589. b. non verò à seipsis, *ibid.* a. sensus interior moderator, ac judex est exteriorum, 590. c. *& seq.* Sensus interior differt à ratione, *ibid.* etsi in sensibus quædam appareant rationis vestigia, 344. b. inest bestiis, *ibid.* a. Externi sensus dicuntur januæ carnis, 176. f. eorum officia, *ibid.* sunt nuntij per quos homo interior cognoscit, 174. b. pulcher motus, sensum mulcet, per sensum autem animum, 344. f. per sensus in anima plagis sæpe vapulamus, 750. d. qui iis bene utitur intrat in gaudium Domini sui, 785. d. Sensuum delectatio æternæ vitæ jucunditati comparata, ne quidem commemoratione digna est, 166. c. Geometria sensibus percipi non potest, 359. f. Quidquid sensu attingitur non unum sed multa esse convincitur, 594. d. Sensus numquam fallunt, inquiebant Epicurei: noli plus assentiri quàm ut tibi ita apparere persuadeas, & nulla deceptio erit, 286. a. *& seqq.* Quidam philosophi, ista omnia quæ corporis sensu percipit animus, opinionem gignere posse confitebantur, non verò scientiam, *ibid.* e

Sentire quid, 520. b. aliud est summa stoliditate, aliud summa sanitate corporis nihil sentire, *ibid.* c

Septem ætates mundi, 659. e. septem dierum altior allegoria, 662. d

Sepulcrorum & picturarum adoratores, 713. e. *& seq.* ubi & immoderatus circa mortuorum cadavera luxus notatur,

SERGIUS ORATA fortunatissimus, 308. d. 309. d

Serpentes acutissimè vident, & luce gaudent, 722. b. serpentes aprici, 722. b. serpentes boni (allegorice) id est non perniciosi ad nocendum, sed astuti ad cavendum, 236. a. In serpente diabolus, 673. a. Ejus cum Eva inimicitiæ, & pœnæ, 676. a. hæreticorum est figura, 681. a

Serpentini hæretici, 681. f

Servi quid debeant dominis, & domini servis, 709. b. Servi rerum mortalium fiunt qui earum domini esse desiderant, 703. a

Serviri sibi vult Deus voluntariè, non necessariò, 756. f. Omnia Deo serviunt sive ad vindictam peccatorum, sive ad hominis liberationem, 758. c. Illi servire perfecta libertas est, 438. e. Anima si Deo serviat, ei cetera servient, 777. f. Regula ad servos Dei, 789

Servitus misera Idololatrarum, 772. a. Servitus Legis & libertas Evangelij, 706. f. Servitus sub peccato quæ dicatur, 578. d. *& seq.*

Sesque, unde dictum, 453. a

SEXTUS Pythagoricus, 56. d

Signum quid, 410. b. Varia signorum genera, 545. *& seqq.* Signa sui significativa, 550. f. *& seq.* Res quæ significantur, pluris quàm signa pendendæ sunt, 555. a. An res aliquâ monstrari possit absque aliquo signo, 543. f *& seq.* An signa signis monstrentur, 445. b. *& seq.* Signum magis re cognita, quàm signo dato ipsa res discitur, 559. b

Signum mathematicum quid, 410. a. Ejus & puncti discrimen, *ibid.*

Silentium in Musica, 480. a. *& seq.*

Similitudo vero opponitur, 374. d. Non sensu, sed mente conspicitur, 767. b. *& seq.*

SIMPLICIANUS Mediolanensis presbyter, 145. a. *& seq.* Pater spiritalis Ambrosij, *ibid.* f. Et ejus postea in Mediolanensis ecclesiæ regimine successor, 42. a. Consulitur ab Augustino, 145, a. Ad eumdem scripti libri duo *de diversis quæstionibus*, 42. a

Simplicitas. ejus bonum, 674. c

Societas justa est, quæ Deo servit, 95. a. Societas perditorum multùm nociva est, 83. f. *& seq.* 87. c. 88. a

SOCRATES, 267. e. Præceptor Platonis, 291. f. De diis quid senserit, 747. c. *& seq.* ejus dictum, 401. a. Cur per canem quemlibet & lapidem, & quidquid obvium esset jurare soleret, 747. c

Sol. In sole tria sunt, esse, lucere, & illuminare, 362 d. Sol colebatur à Manichæis, 648. a

Solitudo pœnitentiæ aptissima, 155. f. Hominem juvat ad animum colligendum, 316. c. Summa christianæ perfectionis est, solitudine delectari, 709. f

Solœcismi, & barbarismi ad orationis venustatem quandoque conferunt, 335. d. e

Somni effectus, 397. b. facit membra languescere, 419. e. Somni exstatici Adami mystica explicatio, 671. f

Sonus triplex est, aut in voce animalis, aut in

eo quod flatus in organis facit, aut in eo quod pulsu editur, 346. c. Ejus discrimen à numero, 513. e. & à cantu, 223. a
SORANUS medicinæ auctor, 62. f
Spectaculorum vanitas, 75. e. 88. d
Spiritalis homo etiam venumdatus est sub peccato, 40. d. *Vide* Homo.
SPIRITUS SANCTUS dicitur Dei Donum, Munus, Ignis, Amor, Caritas, Pax, Gratia, Requies nostra, Locus noster; 228. c. 437. f. 787. e. *& seq.* Ipsum Deum esse probatur, 696. d. Dicitur ea facere in nobis, quæ per eum facimus, 241. e. f. Solus superferri dicitur super aquas, quare, 228. b. c. Spiritus sancti dona sideribus comparantur, 223. a
Spiritus beati, domus Dei, 203. c. Cœlum cæli dicuntur, *ibid.* c. *Vide* Angeli.
Spiritus rectus, quando & quomodo in anima instauratur, 436. f. Spiritus & carnis pugna, 14. d. 29. b. 631. a. &c. Spiritus & cupiditatum regna describuntur, 577. f. *& seq.*
Spiritus immundus duobus modis dicitur, 305. d
Stellæ solatia noctis sunt, 242. c
STOICI soli sapienti scientiam adtribuunt 360. a
Studium, oratio ante studium præmittenda, 261. c. Tranquillitas animi studenti necessaria, 436. a
Stultitia est rerum appetendarum, & vitandarum ignorantia, 639. d. Omnia animi vitia complectitur, 310. c. Egestas est animi, 309. c. 310. b. tenebræ mentis, 334. d. 640. c. maximum vitiorum, 639. c. Etiam stultorum judicio miserrima, 260. c. Aliquid medium inter stultitiam & sapientiam reperitur, 639. c. d. 640. d. quod exemplo parvulorum explicatur, 23. a
Stultus est in quo mens summam potestatem non habet, 577. c. Discrimen stulti & sapientis, 577. c. d
Suavitas. Amor temporalium rerum non expugnatur nisi aliqua suavitate æternarum, 536. c
Substantia est quæ veteribus natura vocabatur, 716. f. Nulla substantia malum est, 105. f
Superbia est videri velle quod non est, 666. f. Nihil eo vitio immanius, 270. c. Initium est omnis peccati, 532. a. b. Princeps omnium peccatorum, 622. f. ejus origo, 670. b. Quomodo abstinentemur, 190. f. ejus effectus, 537. a. Per illam misericordiæ medicina respuitur, 622. f. Egregia ejus descriptio, 532. b. c. Mater est omnium hæreticorum, 669. b
Superbus suam amat sententiam defendere non quia vera est, sed quia sua est, 220. f. Ejus casus unde, 104. b. Perversa superborum affectio, 622. c. Nihil tam indignum misericordiâ quàm superbus miser, 622. f
Superiores seu Prælati, quomodo gerere se debent, dum amantur, timentur, laudantur, ne in superbiæ vitium cadant, 191. a. *& seqq.* Timeri velle ab hominibus non propter Deum fœda jactantia est, 190. f. Eorum dotes quæ, 710. f. discretio, 712. b
Supplicium justè peccatoribus infligitur, 621. b. *Vide* Pœna.
Surditas cordis ex tumultu vanitatis, 103. a. Surdus & mutus Mediolani motibus corporis verborum vice utens, 415. f
Susceptis, 333. f. honorarium dare solent patronis, *ibid.*
SYMMACHUS Præfectus Romæ, 117. f. Augustinum Mediolanum mittit profitendæ rhetorices gratia, *ibid.*
Synaxes ad memorias Martyrum, 119. e

T

TANGENDI sensus, 592. f. *& seq.*
Temperantia. Unde dicta, 311. a. quid sit, 535. f. 580. a. 697. b. Ejus officium, 700. d. *& seq.* Pulcrior est temperantia animi suam inscitiam confitentis quàm scientia rerum, 112. f
Templum Dei mens hominis, 542. a
Tempus quid sit, difficilis quæstio, 200. f. *& seq.* implicatissimum ænigma, 204. c. Solis lunæ & siderum motus non sunt tempora, 204. f. Tempus non est corporis motus, 205. c. Sed quo metimur motum corporum, *ibid.* Est distentio, sed cujus rei? num animi, 206. c. Temporis mensura, 201 b. *& seqq.* Quomodo tempus liceat metiri, 204. a. c. 206. b. Tempus præteritum, præsens, & futurum, 201 a. Tria tempora propriè non sunt, 203. c f. Differentiæ temporis quomodo nominandæ, 203. c. Præteritum tempus & futurum quomodo sit longum, aut breve, 201. b. &c. 202. Non fuit aliquod tempus quando Deus nondum aliquid fecerat, 646. c. 647. b. Nullum tempus sine creatura, 209. a. Quo sensu æternum dicatur, 647. b. Tempora æternitatem imitantur, 527. f
Tenebræ quid, 209. f. Tenebræ super abyssum, *ibid.* Tenebræ exteriores & ligatio manuum ac pedum, 785. a
Tentatio triplex, voluptatis, superbiæ & curiositatis cavenda monstrata est in Christo, 773. a. Adversus illas tentationes pugna Augustini, 184. f. *& seqq.* Quomodo tentatione superamur, 673. f. 674. a. 676. b. Quibus tentationibus resistere valemus, quibusve non valemus nescimus, 173. c. Tentatio primorum parentum allegoricè exposita, 673. d
Terræ inesse unitatem quamdam, numeros & ordinem, 538. e. Terra maledicta spinas gignens admonet hominem ut avertatur à peccatis & ad Dei præcepta convertatur; 652. f
Testamentis duobus vetere & novo disciplinæ regula nobis traditur, 706. f. Prævalet in vetere timor, in novo amor, *ibid.* Utriusque ordo mirabilis, *ibid. & 758.* e. Concentus utriusque in præcepto caritatis, 692. e. 697. d. 699. f. 700. a. Testamentum novum in veteri prænuntiatum, 33. b. Testamenti veteris nomine quid Apostolus vocat, 43. e
Thagastense municipium Augustini patria, 83 b. 101. f. ubi is docere cœpit, 124. e
THEODORUS ingenio, eloquentia & divitiis præstans, 328. a. Huic rescribitur liber *de beata vita*, 297. a
Tigris fluvius, 670. d
Timore pietas inchoatur, caritate perficitur, 758. e. Timor pœnæ sine caritate non impedit quominus animum vastet libido, 709. f
TOBIAS cæcus filio suo caritatis pede præibat, 188. d
Transeuntium rerum ordini pro nostris meritis assuti sumus, 527. f. Temporalium amatores nolunt transire quod amant, 762. b. Rerum transeuntium administratio solis impiis displicet, *ibid.* f
TREVERI, 150. f
TRINITAS. Deus est una Trinitas, 211. c. & trina unitas, *ibid. & 26.* f. 696. f. Quæ nihil aliud est nisi idipsum esse, 696. f. Trinitatis mysterium in Genesi insinuatur, 226. f. *& seq.* Personæ proprietatibus & nominibus variis notatæ, 708 f. 751. f. 312. a. 437. f. Deum omnipotentem & Tripotentem esse docebatur in sacris mysteriis, 336. e. mens purgata idonea est percipiendæ Trinitatis, 752. f. Omnis creatura à Trinitate habet esse, speciem & ordinem, *ibid. & seq.* tota est à tota Trinitate, *ibid.* Symbola Trinitatis in homine, 229. a
TRYGETIUS Augustini civis & alumnus, 300. b. Apud Cassiciacum disputat in libris *de Academicis*, *de Beata vita*, *& de Ordine*, 251. d. *& seqq.* Historiam adamavit, 317. f. Aliquando militiæ nomen dederat, 251. d
Tunicæ pelliceæ, 682. f
Tuscum jurgium, 278. b
Tyberis fluvius priùs Albula dicebatur, 670. d
TYCHONIUS, 48. e

V

VALERIUS Comes, 59. b. Ad quem scripti libri duo *de Nuptiis*, *ibid.*
Vanitas est omnis creatura, non ex se, sed ex hominum vitio, 761. d
Vanitantes quinam, *ibid.* & 437. a
VARRO auctor fide dignus, 352. e
Vela grammaticarum scholarum liminibus appensa, 77. c
Venenis assueta mulier, 720. c. Venenosa curgignit tellus, 652. f
Ventus quid, 404. c. Ex diversis partibus cæli diversa nomina sortitur, *ibid.* Pascere ventos, id est dæmones, est errando eis esse voluptati & derisui, 98. b
Verba admonent ut quæramus res, non eas exhibent, ut noverimus, 559. f. Verbis immorari cùm de re constat, turpe est, 272. b
VERBUM Deus apud Deum, sempiternè dicitur & eo sempiternè dicuntur omnia, 198. c. Ipsum est principium, & magister quo intus docemur omnem veritatem, 198 f. Verbum Dei in se permanet sine vetustate & innovat omnia, 166. e *Vide* Christus *&* Filius Dei.
VERECUNDUS Mediolanensis civis & grammaticus Augustino ejusque sociis familiarissimus, 150. a. Nebridium adjutorem in docendi officio flagitat, *ibid.* Augustino de sæculo fugienti cum sociis concedit rus suum Cassiciacum, 158. f. *& seq.* 317. d. Fit Christianus in extrema ægritudine, 158. f. Moritur agente Romæ Augustino, *ibid.*
Verisimile Academicorum, 5. a. 268. d
Veritas exsistit, mentibus nostris superior, 600. c. *& seqq.* 767 f. *& seq.* quippe quæ non de ipsa, sed secundùm ipsam de ceteris judicant, *ibid. &* 141. f. Veritatem quæ æterna est & omnibus præminet ipsum Deum esse, 139. c. d. 193. e. 221. c. 602. e. 767. f. Æterna veritas grandium cibus; qui non mutatur in eum à quo sumitur, sed è contrà, 139. c. Veritas cernentes se commutat omnes in melius, à nullo in deterius commutatur, 602. d. Exhortatio perquam egregia ad amplexum veritatis, quæ una beatos faciat, 600. f. *& seqq.* Beata vita nihil est aliud quàm gaudium de veritate, 182. f
Veritas nisi divina ope non percipitur, 280. a. Negotium nostrum summum est magnopere quærere veritatem, 273. c. In illius inquisitione beatitatem consistere opinio Academicorum, quæ discutitur, 252. f. *& seqq.* & 303. e. *& seq.* Veritas si non totis animi viribus concupiscatur, inveniri nullo pacto potest, 699. b. Si quæratur ut dignum est, non potest se suis dilectoribus subtrahere, *ibid.* Fieri non potest ut eam piè, castè ac diligenter quærentibus inveniendi facultas desit, 413. b. Noli foras ire, in teipsum redi, in interiore homine habitat veritas, 773. e. Per bonos mores nobis provenit agnitio veritatis, 707. a
Veritas sola possidetur cum securitate, 601. f. *& seq.* Eam nemo amittit invitus, 601. f. 602. c. omnes ambientes se admittit, 602. c. d. communis est omnium, 221. a. Qui vult habere veritatem privatam, timeat ne ea privetur, 221. b. A quovis proferatur, amplectenda, 320 e. Incommutabilis veritas lex est omnium artium, & ars omnipotentis artificis, 767. f. De universis quæ intelligimus, non loquentem qui personat foris, sed intus ipsi menti præsidentem consulimus veritatem, 560. e. Cur *veritas odium pariat*, 183. a. Veritatem homines amant lucentem, oderunt redarguentem, 183. b. Cujus vita per omnia congruit veritati, is solus est qui bene atque honestè vivit, 414. c. Libertate tunc vera gaudemus cum subdimur veritati, 601 e. *Vide infrà*, Verum.
Vermiculi laus, 775. c. dissecti vermiculi partes moventur, 430. f. hujus motus caussa inquiritur, 431. *& seqq.*
Versus unde dictus, 501. d. 347. a. De versu judicat grammaticus ex auctoritate, musicus ex ratione & sensu, 459. d. Versus quidam ex auctoris sui nomine appellati, 465. a. Versus à doctis vocatur qui duobus membris certa ratione dimensis copulatisque constat, 481. c. Quot temporibus minimus & maximus versus possit constare, 482. b. Terminus versuum varius, 501. f. *& seq.* Versus non debet finiri pleno pede, 503. c. versus heroïci finis, 503. c. d. Quomodò versus heroïcus metiendus sit, 503. c. *& seq.* De senariorum versuum excellentia, 508. *& seqq.* Senarios versus quomodo commodiùs metiri oporteat, 509. c. Ut distinguitur versus à rhythmo & metro, 472. f. *& seq.* 499. d. 503 a
Verum quid sit, 372. a. unde verum aut falsum, 374 f. *& seq.* Verum in corpore meliùs est quàm falsum in anima, 516. f. Melior est vera stipula quàm lux inani cogitatione pro suspicantis voluntate formata, 786. a. Quando verum dicitur, inspirante Deo dicitur, 239. a. Ipsius est verum omne quod loquimur, 312. c. Deus solus est doctor veri, 111. f. Verum comprehendi non posse dicebant Academici, 266. quod refellitur, 284. e. *& seqq.*
Veste muliebri qui se ostentant, jure infames, & intestabiles habentur, 381. f
VICTORINUS rhetor urbis Romæ vertit in linguam latinam libros Platonicorum, 145. f. Statuam in Romano foro meruit, 146. b. Legit sacram Scripturam & libros Christianorum: e publicè profitetur fidem, 146. c. *& seq.* Scholam deserit ob legem Juliani, qua vetitum est Christianis docere litteras & oratoriam, 148. f
Videre. Aliter Deus, aliter homo videt creata, 244. c
VINCENTIUS Victor scripsit de origine animæ, adversus Augustinum, 61. a. Modestè ab Aug. correptus resipuit, *ibid.* b
Vinci ab homine non potest qui vitia vicerit, 778. f. Invictus est qui id solum amat quod amanti eripi non potest, *ibid.* qui cohæret Deo, 780. f Vincit cùm vinci videatur, quisquis cedendo ad id pervenit, quod non amittit invitus, 781. c
VINDICIANUS senex medicus, 98. d. e. Qui proconsul coronam agonisticam Augustino imposuerat, *ibid.* Ipsum ab Astrologorum næniis revocare satagit, *ibid.* & 135. d
Vindicta peccatorum certissima, 618. d. 629. a. & citissima post peccatum, 628. c. Dedecus peccati in rerum natura ne quidem puncto temporis exsistit sine decore vindictæ, *ibid.* Jus vindicandi peccata hominum in Deo probat nos à

INDEX IN PRIMUM TOMUM.

Deo conditos, 585. b. c. Rectus vindictæ modus quis, 340. e

Vir uxori non ad illudendum imbecilliorem sexum, sed sinceri amoris lege præficitur, 709. a

Virgilius poëta, 78. b

Virginum sacrarum meritum pudicitiæ conjugali æquat Jovinianus, 49. d. Augustini Liber de sancta Virginitate, 50. c

Viride agri allegoricè, 666. a

Virtus dicitur vel recta vel perfecta ratio, 361. e. Æqualitas quædam vitæ, rationi undique consentientis, 414. b. habitus & quasi sapientis animæ qualitas, 691. b. Virtus animam facit optimam, 690. f. Virtutes, quibus rectè vivitur, magna bona sunt, 13. f. 607. b. iis nemo malè utitur, *ibid.* Virtutes nostræ sunt, non res quas dare vel eripere casus potest, 258. c. Virtus ad beatam vitam ducens nihil est nisi summus amor Dei, 697. a Ex vario affectu amoris Dei nascuntur virtutes illæ quatuor, Prudentia, Justitia, &c. 697. a. quæ definiuntur, *ibid* *&* 580. c. flumen paradisi terrestris in quatuor partes divisum significat quatuor virtutes, 670. d. *& seq.* officia quatuor virtutum ad dilectionem Dei tendunt, 704. b. Quomodo sint in beatis, 536. b. anima quæ se sequitur, ut virtutem adipiscatur, stultum aliquid sequitur, 691. a

Vis. Vires corporis unde majores, 418. f. *& seqq.*

Vim vi repellere occidendo eum qui stuprum aut mortem inferre molitur, illicitum, 573. d. *& seq.*

Visio quomodo fiat, 421. b. *& seq.*

Vitam temperationem corporis esse, quidam opinati sunt, 394. e. Vita à donante Deo, mors à vindicante, 32. d. Miseria hujus vitæ, 184. c. Vitæ regula utriusque Testamenti auctoritate roborata, quæ, 703. f. Bene vivere, est toto corde, tota mente, tota anima Deum diligere, 704. b. Vita æterna est totum præmium cujus promissione gaudemus, estque ipsa cognitio veritatis, 704. d. e. In justis perficietur post hanc vitam quod in hac vita plus diligunt, 784. e. f. similiter & in injustis, 785. a

Vitium dicitur quod est contra naturam, 25. e. 626. b. *& seq.* Primum vitium animæ rationalis, est voluntas ea faciendi quæ vetat summa veritas, 760. b. Vitium animæ nihil est aliud quàm peccatum & pœna peccati, 762. f. Prior corrumpitur vitio suo, cujus vitio alius corrumpi potest, 626. c. Indignius à vitiis quàm ab homine vinci, 778. e. Ab homine vinci non potest, qui vitia sua vicerit, *ibid.* f. Ex ipsis vitiis admonemur ad tendendum in Deum, 773. d *& seqq.* De tribus vitiis singillatim, *ibid.*

Vituperatio peccatorum ad Dei laudem pertinet, 625. f. *& seqq*

Unctio sacra ad regiam & sacerdotalem personam maximè pertinebat, 39. f. Uncti etiam aliquando prophetæ, *ibid.*

Unguenta ex carnibus animantium, 730. d

Unitas nonnisi mente conspicitur, 769. c. d. Unitatem appetit omnis natura, 537. f

Universi pulcritudo ab unitate, à qua nominatur, 316. d. 658. c. Ad decorem universi faciunt etiam indecora suum in locum redacta, 334. f. *& seq.* Ex beatitudine non peccantium, & miseriâ peccantium resultat perfectio universi, 621. e

Unum. Nihil est esse, quàm unum esse, 719. a. Simplicia per se sunt, quia unum sunt, *ibid.* Quidquid unum est, à Verbo Dei unum est, 771. c

Vocabulorum occasio, 345. c. Non vocabulorum opificem, sed rerum inquisitorem decet esse sapientem, 272. d. Non sunt contemnenda vetusta vocabula, nec facilè à consuetudine recedendum, nisi quæ rationi adversatur, 465. d

Vocatio secundùm propositum non omnium est qui vocantur, sed tantùm electorum, 35. e

Voluntas quid sit, 24. e. Ideo libera est, quia est in nostra potestate, 613. f. Nihil tam in nostra potestate quàm ipsa voluntas, 34. a. 613. a. Quæ voluntas non esset, nisi esset in nostra potestate, *ibid.* f. Ipsa est quâ & peccatur & rectè vivitur, 13. d. Nullâ re mens fit serva libidinis nisi propria voluntate, 610. d. Voluntas in tantum libera est, in quantum liberata est, & in tantum appellatur voluntas, 25. b Quid sit bona voluntas, 579. e. Multum pendenda, 579. f. 580. a. Miserrimus qui ea caret, 580. b. *& seq.* Invito eripi non potest, 580. d. Duæ contrariæ voluntates nonnumquam in homine, 153. c. *& seq.* Voluntas vetus carnalis & nova spiritalis in Augustino, 149. a. Voluntas fortis & integra, voluntas semi-saucia, voluntas parte assurgens & cum alia parte jacente cadens & luctans, 152. f

Voluptas carnis. Ab ea continentiam Deus jubet, & dat, 184. f. Augustini pugna ne voluptatibus sensuum capiatur, 185. *& seqq.* Voluptatis imbecillitas protrudit nos ad sublimiora, 778. b. c. Voluptatis regnum, 774. d. e. Miseria animi voluptatibus dediti, 131. b. *& seq.*

Uti. Sicut malum est malè uti bonis, ita bonum est bene uti malis, 50. b. Non prodest bona res non utenti bene, 108. a

Uxor prudens & Christiana describitur, 164. f. *& seq.* Uxor viro propter Deum serviens, Deo servit, 76. c. Uxor nonnisi propter fornicationem dimittenda, ut intelligendum, 30. d

X

Xystus Romanus episcopus & martyr, 56. d

Z

Zeno Stoïcorum princeps, 292. d. sub Polemonis magisterio condiscipulus Archesilæ, *ibid.* e. Animam mortalem esse dicebat, *ibid.* Nihil esse præter hunc sensibilem mundum, nihilque in eo agi sine corpore, *ibid.* Deum ipsum esse ignem, *ibid.* Zenonis sententia in Chrysippum pervixit, 293. a. Ejus definitio de perceptione veri, 266. d. quæ discutitur, 282. e. *& seq.*

Zenobius, 315. a. Augustino auctor est scribendi operis *de ordine*, 323. c. quod ipsius nomini dicatur, 317. c. d

Zizania etiam hæreses designant, 52. b

Zosimus Romanus Pontifex Pelagianos damnat, 58. e

SCRIPTURÆ LOCA QUÆ EXPLICANTUR.

Genesis Caput I. *In principio creavit* &c. exponitur in lib. XI. XII. & XIII. Confess. 196. *& seqq.*

Item Capp. I. II. & III. in libris de Genesi cont. Manich. 646. *& seqq.*

Cap. I. Vers. 2. *Tenebræ erant super* &c. 209. f. 212. a

XXX. 38. *Posuitque eas in canalibus* &c. 60. a

Exod. XXX. 7. & 8. *Et adolebit incensum* &c. 60. b

Levit. XV. 16. *Immundus erit usque ad vesperam.* 60. b

XXI. 11. *Super patre quoque suo.* 60. c

Deuter. XIII 3. *Tentat vos Dominus* &c. 659. b

Psal. II. 7. *Ego hodie genui te.* 200. f

IV. 1. 2. 3. &c. *Cùm invocarem* &c. 160 c

XXXV. 8. 9. 10. &c. *Inebriabuntur ab ubertate* &c. 536. e. *& seq.*

XLIII. 12. *Propter te afficimur tota die*, 9. b

XLV. 11 *Vacate* &c. 771. a

L. 12. *Et spiritum rectum innova* &c. 436. f

LXXII. 28. *Mihi autem adhærere Deo bonum est*, 697. d

LXXXIII. 11. *Melior est dies una in atriis tuis super millia*, 642. d

CI. 27. *Anni tui non deficient*, 605. b

CIII. 24. *Omnia in sapientia fecisti*, 199. c

CXIII. 16. *Cælum cæli Domino*, 209. e

Prov. X. 19. *Ex multiloquio non effugies* &c. 1. c

Eccle. I. 2. *Vanitas vanitantium*, 437. a. 761. d

VII. 27. *Considerarem sapientiam & numerum*, 517. b

XII. 7. *Spiritus revertatur ad Deum* &c. 4. f

Sap. VI. 17. *In viis ostendet se illis hilariter*, 603. e

VIII. 1. *Attingit à fine* &c. 599. b. 697. f. *& seq.*

Ibid. 3. *Generositatem magnificat* &c. 698. b

Ibid. 7. *Sobrietatem enim & sapientiam* &c. 9. e

XI. 18. *Qui fecisti mundum* &c. 649. d

Eccli. I. 4. *Prior omnium* &c. 215. d

X. 10. *Quoniam in vita sua projecit intima sua*, 532. b

XI. 14. *Vita & mors à Domino* &c. 32. d

XXXIV. 30. *Qui baptisatur* &c. 677. f

Isa. XLV. 7. *Ego facio bona, & creo mala*, 719. c

LIX. 2. *Peccata vestra separant inter vos & Deum*, 8. c

Osee XII 1. *Ventos pascere*, 98 b

Matth. V. 18. *Iota unum aut unus apex* &c. 29 c

20. *Nisi abundaverit justitia* &c. 30. a

22. *Qui irascitur fratri suo*, 30. a

44. *Diligite inimicos*, 30. c

VII. 7. *Petite & accipietis, quærite* &c. 31 e. 699. b

X. 26. *Nihil est occultum quod non revelabitur*, 699. b

XV. 28. *Quinque talenta tradidisti mihi* &c. 785. c. d

XVI. 18. *Tu es Petrus & super* &c. 32. b

XXII. 13 *Ligatis manibus & pedibus ejus*, 785. a

XXV. 21. *Intra in gaudium Domini*, 166. f

Marc. XIII. 32. *De die autem illo* &c. 659. b

Luc. XIV. 26. *Si quis . . . & non odit Patrem* &c. 30. c

Johan. I 9 *Erat lux vera quæ* &c. 648. b

III. 34. *Non enim ad mensuram* &c. 29. e

XV. 15. *Quia omnia quæ audivi* &c. 649. f

XVI. 28 *Exivi à Patre*, 680. c

XVIII. 36. *Regnum meum non est de hoc mundo*, 6. b. 328 d

Rom. I. 22. *Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt*, 640. b

VII 14. *Scimus quoniam* &c. 34. c

14 *Ego autem carnalis sum*, 40. c. 42. b

16. *Si autem quod nolo hoc facio* &c. 24. b

VIII. 10 *Corpus quidem mortuum* &c. 40. d

21. *Et ipsa creatura liberabitur*, 40. e

26. *Ipse Spiritus postulat* &c. 659. a

36 *Propter te afficimur* &c. 9. b

VIII. 38. & 39. *Certus sum quod neque mors, neque vita, neque Angeli . . . neque creatura alia &c.* 695. a. *& seq.*

IX. 11. *Cum enim nondum* &c. 35. a

XI. 36. *Ex quo omnia*, &c. *ipsi gloria*, 696. f

XII. 1. *Nolite conformari huic sæculo*, 235. f

2. *Sed reformamini in novitate mentis*, 236. b

XIII. 10. *Dilectio proximi malum*, &c. 705. c

XIV. 21. *Bonum est, fratres, non manducare carnem* &c. 726. f. 728. f

I. Cor. I. 24. *Prædicamus Christum Dei Virtutem & Dei sapientiam.* 696. b. *& seq.*

II. 15 *Spiritualis homo judicat* &c. 768. d

V. 13. *Auferte malum ex vobis ipsis*, 48. b

VI. 8. *Qui autem fornicatur* &c. 47. c

VIII. 8. *Neque si manducaverimus* &c. 186. c

XI. 7. *Vir quidem... cùm sit imago* &c. 39. c

XII. 7. *Unicuique autem datur* &c. 233. a

XV. 4 *Sicut portavimus* &c. 700. f

5. *Caro & sanguis regnum Dei* &c. 28. a. 43. a

14 *Si Christus non resurrexit*, 20. c

54. *Cùm corruptibile hoc* &c. 535. c

II Cor. III. 6. *Littera occidit, Spiritus* &c. 21. f

16. *Cùm autem . . . auferetur velamen*, 658. f

V. 21. *Ut nos simus justitia Dei*, 215. c

Gal. I 1. *Non ab hominibus neque* &c. 36. c

III. 19. *Quid ergo lex?* &c. 36. c

Ibid. *Ordinata per Angelos* &c. 50. c

Ephes. II. 3. *Naturaliter filii iræ*, 632. c

V. 27. *Ut exhiberet . . . Ecclesiam* &c. 31. d. 48. d

29. *Nemo unquam carnem* &c. 38. f

32. *Sacramentum hoc* &c. 680. b

Philipp. II. 7. *Semetipsum exinanivit*, 680. d

IV. 10. *Gavisus sum magnificè* &c. 239. c

Coloss. II. 8. *Cavete ne quis* &c. 701. c

III. 9. *Exspoliantes veterem* &c. 700. f

I Timoth. VI. 10. *Radix omnium malorum est avaritia*, 630. b

II. Timoth. II. 20. *Alia quidem in honorem; alia* &c. 48. c

Hebr. V. 5. *Ego hodie genui te*, 200. f

Jac. III. 1. *Nolite plures magistri fieri* &c. 2. b

I. Johan. II. 16. *Concupiscentia carnis est*, &c. 772. f

Ibid. *Concupiscentia oculorum*, 189. c

V. 16. *Est peccatum ad mortem*, 30. f

FINIS.